

29

GÖZ / AUTUMN
YIL / YEAR
2022

GÖZ / AUTUMN • THE JOURNAL OF OTTOMAN LITERATURE STUDIES • ISSN 1308-6553

DIVAN EDEBİYATI VAKFI

**DİVAN
EDEBİYATI**
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

29
YIL / YEAR
2022

DİVAN EDEBİYATI
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
• THE JOURNAL OF OTTOMAN LITERATURE STUDIES •

Prof. Dr. Kemal Yavuz Armağan

DİVAN
EDEBİYATI
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

S
A
Y
I
29
UMBEİ

Y
I
L
15
Y E A R

Prof. Dr. Kemal Yavuz Armağarı

Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

Divan Edebiyatı Vakfı (DEV) yayınıdır.

Yayın Türü	İlmî ve Edebî
Dizgi-Mizanpaj	Divan Edebiyatı Vakfı Dizgi Servisi
Baskı-Cilt	Bayrak Yayımcılık Matbaa San. ve Tic. Ltd. Şti. Küçük Ayasofya Cad. Yabacı Sokak, No: 2/1 Sultanahmet/İstanbul Tel: 0212 638 42 02
Kapak Tasarım	GNG Tanıtım
Yönetim Yeri/ Address for Correspondence	<i>Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi</i> İmrâhor Mahallesi, Doğancılar Cad., Nu. 81 Üsküdar/İstanbul
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editor	Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK <i>noztoprak@fsm.edu.tr</i>
Teknik Sorumlu	Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK <i>nusretgedik@hotmail.com</i>
Tanıtım ve İndeks Sorumluları/ Publicity and Index Affairs	Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK <i>nusretgedik@hotmail.com</i> Zeynep ÖZ <i>zeynep.agdas@marmara.edu.tr</i>

ISSN 1308-6553
E-ISSN: 2792-0836

© *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*

Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

GÜZ/AUTUMN · THE JOURNAL OF OTTOMAN LITERATURE STUDIES E-ISSN 2792-0836

DiVAN EDEBİYATI

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

29
YIL/YEAR
2022

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

Bu dergi,

Modern Language Association
(MLA),

“Academic Resource Index”

Directory of Research Journal
Indexing (DRJI)

“Akademia Sosyal Bilimler İndeksi
(ASOS)”

EBSCO HOST

ve

ULAKBİM (Sosyal Bilimler Veri
Tabanı)

tarafından taranmaktadır.

DEV

İstanbul 2022

Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

www.devdergisi.com

DEV Adına sahibi

Prof. Dr. İşkender PALA
i.pala@isam.org.tr

SORUMLU YAZI İşLERİ
MÜDÜRÜ (EDİTÖR/EDITOR)

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
noztoprak@fsm.edu.tr

EDİTÖR/EDITOR

Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
bunyamin.aycicegi@istanbul.edu.tr

ÖZEL SAYI EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Esra EGÜZ O DONOHOE
esraeguz@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU/
EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Müjgân ÇAKIR
Prof. Dr. Ersen ERSOY
Prof. Dr. Hanife KONCU
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
Prof. Dr. Ozan YILMAZ
Doç. Dr. Ümran AY
Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
Doç. Dr. İbrahim DEMİRKAZIK
Doç. Dr. Hasan KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK

SEKRETER/
SEKRETARY

Dr. Öğr. Üyesi Nusret GEDİK

DANIşMA KURULU/
ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Metin AKKUş (*Düzce Üniversitesi*)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (*Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
Prof. Dr. Üzeyir ASLAN (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yavuz BAYRAM (*Ondokuz Mayıs Üniversitesi*)
Prof. Dr. Azmi BİLGİN (*Haliç Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan BİLGİN (*İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ömür CEYLAN (*İzmir Katip Çelebi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sebahat DENİZ (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Osman HORATA (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa İSEN (*Başkent Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ahmet KARTAL (*Osmangazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (*Sakarya Üniversitesi*)
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Cemal KURNAZ (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Günay KUT (*Boğaziçi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muhsin MACİT (*Anadolu Üniversitesi*)
Prof. Dr. Fatma S. Kutlar OĞUZ (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. A. Atilla ŞENTÜRK (*İstinye Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hakan TAŞ (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal YAVUZ (*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi*)
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ (*Üsküdar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ömer ZÜLFE (*Marmara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ahmet ARI (*Kültür ve Turizm Bakanlığı*)
Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL (*Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi*)

İNGİLİZCE SORUMLULARI

Burak ÖZSÖZ – Zeynep ÖZ

ANA DİLİ SORUMLULARI

Doç. Dr. Ümran AY SAY, Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ

İÇİNDEKİLER

Recep AHİSHALI Divan Şairi ve Tarihçi Süheylî Ahmed ile Babası Hemdem Kethudâ Hakkında Arşiv Belgeleri	1-80
İsa AKPINAR Aşk Yolunda Bir Serçenin Hikâyesi: II. Bâyezid Devri Şairlerinden Kâdirî'nin ' <i>İşk- nâme</i> Adlı Mesnevisi	81-117
Türkan ALVAN Nadide Bir Çiçek Münazarası: Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbî'den Şükûfenâme.....	118-164
Ahmet ARI Seda DURANOĞLU Ekonomik Hayatın Klasik Türk Şiirindeki Yansımaları ve Devalüasyon/Enflasyon Temalı Bir Şiir Örneği	165-177
Ömer ARSLAN XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Eleştirel Kaynaklarında Üslup/Tarz Kavramının Değerlendirilme Biçimleri	178-215
Nurullah ARVAS Sevim ÖNDER Lutfî Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibin Adlı İlmihâl Kitabı ve Sebeb-i Telif Bölümü.....	216-226
Arzu ATİK Dulkadiroğlu Üveys Bey'e Sunulan Bir Mecmua (Berlin Devlet Kütüphanesi Ms.or.oct. 3419).....	227-257
İsmail AVCI Türk Edebiyatında Habname Türü Eserler ve Maanzade Mahmud Nedim'in İskender-i Kebir'e Dair <i>Hâb-nâme</i> 'si.....	258-280
Yaşar AYDEMİR Fatih YERDEMİR Hüseyin Şevket'in Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divanını Nazmen Tercümesi	281-294
Zeynep Cevahir AYDIN İbrâhim Hanîf Efendi'nin Şifâ Şerhinde Mensur Tarihler.....	295-309

Giyasi BABAARSLAN Bir Mahbûba Sevb-i Cedîd Giydirmek: Erzurumlu Rahmî'nin Manzum Avâmîl Tercümesi.....	310-330
İsrafil BABACAN Şerh-i Kasîde-i Ahmedî Adlı Eser Bağlamında Anadolu Sahasında İlk Türkçe Şiir Şerhi Meselesi.....	331-342
Hanife Dilek BATİSLAM Ahmedî'nin Farklı Bir Emir Süleyman Methiyesi	343-358
Yavuz BAYRAM Arûz Tasarrufları Bağlamında Bir Gül Kasidesi (Fuzûlî)	359-383
Handan BELLİ Hasan KAVRUK Kazım YOLDAŞ Yazarı Bilinmeyen Bir Sad Kelime-i Ali Tercümesi Üzerine Bazı Dikkatler	384-401
Âdem CEYHAN Mehmet Süleyman Teymuroğlu ve Şiirleri	402-477
Müjgan ÇAKIR Hanife KONCU Şeyyâd Hamza'nın Yeni Bir Eseri Üzerine: Dâsitân-ı Nemrûd 'Aleyhi'l-la'ne ve İbrâhîm 'Aleyhi's-selâm	478-515
Talip ÇUKURLU Edebiyat Tarihlerinde Yer Almayan Bir İsim: Kenânî-yi Bî-Çâre ve Naat Türündeki Muaşşeri.....	516-528
Esra EGÜZ Erzurumlu Mustafa Darîr'in <i>Sîretü'n-Nebî</i> 'sinde Sosyal Tenkit.....	529-546
İnci ENGİNÜN Nesilden Nesile Garib-nâme	547-563
İsmail GÜLEÇ Tâhirü'l-Mevlevî'nin <i>Edebiyat Lügati</i> Sadece Bir Lügat midir?	564-575
Ömer GÜVEN Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Ahvâlî'l-Kıyâmet Adlı Eser Üzerinde Bir Dil İncelemesi.....	576-624

- Fatma Aysel İLGİN
Avrupa Hunlarının Askerî Stratejisi ve Hildebrand Destanı'na Yansıması ..625-634
- Göker İNAN
Ebussuûd Efendi'nin Galatât-ı Avâm'ına Şehrî Mustafa Şevket Tarafından Yazılan
Şerh 635-653
- Yunus KAPLAN
Kerîmî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: İsbâh 654-671
- Saadet KARAKÖSE Metin AKDENİZ
Klasik Türk Şiiri Metinlerinde Döngü 672-689
- Gülay KARAMAN
Riyâzü'r-Rahme'de Sanatlı Üslup ve Seci' Kullanımı..... 690-715
- Murat Ali KARAVELİOĞLU
Klasik Türk Şiirinde Gökkuşluğu Algısı 716-752
- Ahmet KARTAL
BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR- Edebî Meclisler,
Hicivler, Sultanlara Anlatılan Hikâye ve Sunulan Resimler 9-..... 753-787
- Çetin KASKA
Şairi Bilinmeyen Farsça Manzum Bir Kırk Hadîs 788-800
- Ahmet KAVAKLIYAZI
Maddi Bir Kültür Ögesi Olarak Kıblenümanın Divan Şiirine Yansımaları .. 801-836
- Bayram Ali KAYA
Osman Nevres'in Kerbelâ Mersiyeleri II: Mersiye-i Kerbelâ 837-867
- Rukiye KAYMAKÇI
Medresetü'l-hattâtinin İlk Üstatlarından Mehmed Said ve
Necm-i Seher Adlı Eseri 868-914
- Muzaffer KILIÇ
Akhisarlı Nevâlî'nin Duânâme'si..... 915-934
- Hamza KOÇ
Kasîde-i Bürde'nin Mütercimi Belirsiz Manzum Bir Tercümesi 935-956

- S. Zehra Akarvardar KOÇAK
Derviş Hasan Medhî'nin "Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî"
Adlı Eserinin Bilinmeyen Bir Nüshası.....957-974
- Kenan MERMER
Mevlid'in Kaynakçasında Yeni Bir Eserin İmkânı:
'Arfû't-Ta'rif bi'l-Mevlidi'sh-Şerîf li'bni'l-Cezerî 975-996
- Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ Mehmet GÜRBÜZ
Şeyhoğlu'nun Menkabet-i Penc-Keştî'sinin Yeniden Yazımı: Bursalı Hasîb'in
Menâkıb-ı Şâh Habîb'i..... 997-1069
- Deva ÖZDER
Klasik Türk Şiirinde Hastalık ve Hakaret İfadesi Olarak
"Kuduz" ve "Uyuz" 1070-1082
- Mustafa ÖZKAT
Kara Fazlî'nin (1520 - 1564) Mersiyeleri 1083-1121
- Uğur ÖZTÜRK
Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran Seferlerine Dair Seyyid Lokman'ın Fethiyye
Kasidesi..... 1122-1136
- Zehra ÖZTÜRK
Fatma Şadiye Hanım ve Hazret-i Âyişe-i Sıddîka İsimli Eseri 1137-1155
- Erdem SARIKAYA
XV. Asır Mevlidlerinde Rüya 1156-1239
- Leylâ Alptekin SARIOĞLU
Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'de Hikmete Bakışı 1240-1259
- Savaşkan Cem BAHADIR
Kühü'l-ahbâr'da Ölümü Tanımlayan İfadeler..... 1260-1274
- Gülçin TANRIBUYURDU
Mahallenin Geleneksel Aktöründen Klâsik Şiirdeki
Folklorik İmgeye: "Bekçi"..... 1275-1288
- Hatice TÖREN
Türkçe Söz Diziminde Denk / Eş Değerli Yapılar 1289-1300

Abdullah UĞUR Ahmed-i Dâ'î'nin Teressül Adlı Eserinin Yeni Bir Nüshası	1301-1313
Erol ÜLGEN Bazı Tarihi Türk Romanlarında Ahilik	1314-1323
Kaplan ÜSTÜNER Necati Bey Necati Beyi Anlatıyor.....	1324-1358
Hanifi VURAL Sebeb-i Teliflerin Özgünlükleri ve Üç Ayrı Sebeb-i Telifin Üç Ayrı Hikâyesi	1359-1366
Sadık YAZAR Belagatin Türkçeleştirilmesinde Önemli Bir Adım: Celalzâde Sâlih Çelebi'nin (ö.973/1565) Sanâyi'-i Şi'riyye Bahsindeki Muhtasarı	1367-1395
Mehmet Yunus YAZICI Halim YAR Seyyid İbrahim-i Enveri'nin Esmâ-i Hüsnâ Şerhi.....	1396-1467
Ahmet YENİKALE Fahri ÖZDEMİR Yazarı Bilinmeyen Bir Mesnevi: Gülizar ve İmam.....	1468-1516
Semih YEŞİLBAĞ Divan Şâiri Maksadi ve Şiir Mecmûalarında Tespit Edilen Gazelleri.....	1517-1541
Ozan YILMAZ Şeyh Gâlib'in Farsça Şiirleri	1542-1613
Münevver Ebru ZEREN Türk Dinî Tarihinde İki Kurtarıcı Varlık: Bodisatva Avalokiteşvara ve Hızır.....	1614-1633

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1-80

DİVAN ŞAİRİ VE TARİHÇİ SÜHEYLÎ AHMED İLE BABASI HEMDEM KETHUDÂ HAKKINDA ARŞİV BELGELERİ

Recep AHİSHALI

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, (ahishali@marmara.edu.tr),
ORCID: 0000-0002-6885-8711/Assoc. Prof. Dr., Marmara University Humanities and Social Sciences Faculty
Turkish Language and Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 25.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.11.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Ahışalı, Recep (2022), "Divan Şairi ve Tarihçi Süheylî Ahmed ile Babası Hemdem Kethudâ Hakkında Arşiv Belgeleri", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1-80.

Ahışalı, Recep (2022), "Archive Documents About Divan Poet and Historian Süheylî Ahmed and His Father Hemdem Kethudâ", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1-80.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Divan Şairi ve Tarihçi Süheyli Ahmed ile Babası Hemdem Kethudâ Hakkında Arşiv Belgeleri

Özet

Divan şairi ve tarihçi olan Süheyli Ahmed b. Hemdem Kethuda'nın biyografisine katkıda bulunmak üzere Osmanlı arşiv belgeleri incelenmiş ve çeşitli belgeler tespit edilmiştir. Bu belgeler onun zeamet sahibi olduğunu ve hayatının önemli bir bölümünü çeşitli cephelerde geçirdiğini göstermektedir. Devlet adına çeşitli tahsilatlar yapmak, para taşımak, kale tamiri gibi resmi görevler yapmıştır. Bu hizmetlerde bulunma ve savaşlarda gösterdiği yararlıklar karşılığında terakkiler almış ayrıca Dergah-ı âli müteferrikalığı görevi elde etmiştir. Daha sonra müteferrikalığı ilaveten Dergah-ı âli çavuşluğu verilmiştir. Araştırmada babası Hemdem Kethuda ile ilgili bilgiler de elde edilmiştir. Hemdem Kethuda Şam yeniçeriler yayabaşlarından iken Şam eyaleti başta olmak üzere çeşitli yerlerin tahririnde görev almış, bunun sonucu olarak kendisine zeamet verilmiştir. Zaim olarak Hadım Cafer Paşa'nın ordusunda yer almış, daha sonra müteferrika olmuştur. Sonrasında Cafer Paşa'nın kapu kethudalığını yapmıştır. Süheyli ve babası, Cafer Paşa'nın maiyetinde olmak hasebiyle cephelerde birlikteydiler. Ancak Hemdem Çelebi h.1005 yılında 40-50 kişilik birliğiyle birlikte Mohaç Meydan Muharebesinde şehit olmuştur. Bu çalışmada her ikisinin de zaim olarak buldukları savaşlar ve aldıkları görev ve terakkileri ihtiva edenleri ağırlıklı olmak üzere ulaşılabilen çeşitli belgeler ortaya konulmuştur. Süheyli'nin belgelerden oldukça hareketli bir gençlik devresi geçirmiş olduğu görülmektedir. Bunların incelenmesi eserlerinin daha sağlıklı tahlili ve değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Süheyli Ahmed b. Hemdem Kethuda, Biyografi, Edebiyat, Tarih, Arşiv Belgeleri

Archive Documents About Divan Poet and Historian Süheyli Ahmed and His Father Hemdem Kethudâ

Abstract

In order to contribute to the biography of Süheyli Ahmed b. Hemdem Kethuda, a Divan poet and historian, Ottoman archive documents were examined and various documents were identified. These documents show that he owns fief and spent most of his life on various fronts. He performed official duties such as making collections on behalf of the state, carrying money, and repairing the castle. He received "terakki"s in return for his services he showed in wars, and he was also appointed as a Dergah-ı Âli Müteferrika. Later, in addition to this appointment, he was given the rank of Dergah-ı âli Çavuş. In the research, information about his father, Hemdem Kethuda, was also obtained. While Hemdem Kethuda was one of the "yayabaşı" of the janissaries in Damascus, he took part in the registration of various places, especially in the province of Damascus, and as a result, he was given fief. He took part in the army of Hadım Cafer Paşa as the owner of fief, and later became a "müteferrika". Afterwards, he served as the "Kapu kethuda" of Cafer Paşa. Süheyli and his father were together in the fronts due to being under the command of Cafer Paşa. However, Hemdem Çelebi was martyred in the Battle of Mohaç with his 40-50 troops in H.1005. In this study, various documents were presented, mainly those containing terakkis, the wars in which both of them were fief owners and their duties. It is seen from the documents that Süheyli had a very active youth period. Examination of these documents will contribute to a healthier analysis and evaluation of his works.

Keywords: Süheyli Ahmed b. Hemdem Kethuda, Biography, Literature, History, Archive Documents

Giriş

Süheylî'nin hayatına dair bugüne kadar ortaya konan bilgilerin büyük bir kısmı kendi eserlerinden elde edilenlerden ibarettir. Manzum ve mensur eserlerinde çeşitli vesilelerle kendinden bahsederken verdiği bilgilerle hayatının çeşitli dönemleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bilinenler ışığında Osmanlı Arşivlerinde daha fazla bilgiye ulaşılabileceği düşüncesiyle çeşitli defter ve evrak fonlarını taradık. Araştırma neticesi çeşitli belgelere ulaşıldı. Ortaya çıkan bu belgelerle hem kendi verdiği bilgiler teyid edildi hem de önemli birçok yeni bilgiye ulaşıldı.

“Süheylî” mahlasının resmî belgelere yansımaması, Ahmed isminin çok yaygın olması, çoğunlukla künyesinin baba ismi verilmeden kullanılmış olması belge taramasını biraz güçleştirmiştir. Belgelerin incelenmesinde baba adı olan Hemdem'in az bulunan bir isim olmasının araştırmada kolaylık sağlayabileceği düşünülürken aksine çok sayıda Hemdem ismine rastlanıldı. Hatta “Hemdem Kethudâ” ismini taşıyan başka kişilerin de olduğu ortaya çıktı¹. Ancak defterlerde verilen yer isimlerinin yazılışı oldukça problemlidir².

Belgelerde “Süheylî” mahlası yer almamış, “Ahmed”, “Ahmed b. Hemdem Kethudâ”, “Müteferrika Ahmed”, çavuşluğu döneminde de “Ahmed Çavuş” isimleri kullanılmıştır. Baba adı ile zikredildiğinde “Hemdem Kethudâ” ismi künyesinde yer almıştır. Bu isim az bulunması nedeniyle³ tanınmasını oldukça kolaylaştırdı. Araştırma sırasında bulunan bir belgede Süheylî'nin ve babası Hemdem Kethuda'nın zeamet sahibi olduklarını gördük. Bu bilgi isimlerin bulunmaları ve takip edilmelerini kolaylaştırdı. Zeamet muntkalarını bulmak ve bunlarla ilgili işlemleri takip etmek, defterlerin zeamet birimlerine göre tanzim edilmesi nedeniyle araştırmaya kolaylık sağladı. Timar tevcihinin bürokratik işlemlerinin yürütüldüğü temel aşamalardan birisi tevcihte verilen tezkirelerin defterlere kaydedilmesidir. Bunlar *Timar Rûznamçe Defterleri* adı verilen defterlere işlenirdi. Bu defterlerdeki tezkire kayıtları Ahmed ve babası Hemdem hakkında önemli bilgiler sağlamıştır. Tasarruflarındaki zeametlerde meydana gelen her değişikliğin görülebileceği bu defterlerde zeamet birimleri o zeametın baş kalemi ile yazılırdı. Bu durum kişilerin takibini kolaylaştırmaktadır. Süheylî uzunca bir müddet Trablus sancağı Kuley'a nahiyesi Ayni Şems grubunun baş kalemi olduğu zeamete sahiptir. Daha sonra Kûre nâhiyesi Hammân karyesi grubu baş kalemi olmuştur. Bazı kayıtlarda Süheylî'nin tam künyesi olan Ahmed b. Hemdem Kethuda'yı kullanılması bu zeamet birimine sahip olan Ahmed isimli kişilerin Süheylî Ahmed olduğunu belirlemiştir. Hemdem Kethuda da uzun yıllar Safed sancağı Tibnin Benî Bişâre nahiyesi Şa'ıtyye köyü grubunun baş kalemi olduğu zeameti tasarruf etmiştir.

Belgelerin çevirisinde belgelerden kaynaklanan bazı problemler vardı. Kâtipler isimleri tezkirelerden aktarırken timar veya zeametın baş kalemini doğru yazıp devamındaki isimlere çok

¹ 991 N. B/1583 Ekim) tarihinde Ankara livası sipahilerinin terakki defterinde Hemdem Kethuda ismi geçmektedir.

² Timar Rûznamçe Defterlerinin tutulması ve özellikleri hakkında bilgi için bk. Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmiri (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014; A.mlf. “Defterhâne”, *DİA*, c. 9, s.100-104.

³ “Hemdem” ismi çok yaygın olmasa da yine de rastlanılan isimdir. Ancak “Kethuda” sıfatı eklenince kullanımını daha nadir hâle getirmektedir. Yine de rastlamak mümkündür. Mesela: 970 tarihinde Trablusşam sancağı Petrun nahiyesinde zeameti olan Sığla alaybeyinin (BOA [Başkanlık Osmanlı Arşivleri] DFE [Defterhane-i Âmiri].RZ.d.[Timar Rûznamçe Defterleri] 0015, s. 204; DFE.RZ.0014, s. 501), 991/1583-84 tarihinde Ankara sancağında timar sahibi olan kişinin ismi Hemdem Kethuda idi. (BOA, KK.d.[Kâmil Kepeci Defterleri] 326, s. 55)

dikkat etmemişlerdir⁴. Çeviri yapılırken yer isimlerinde Tahrir Defterleri ve diğer kaynaklardan doğruluğu teyid edilebilen şekli kullanılıp kâtip hataları dikkate alınmamıştır. Bu şekilde yazım yanlışlarının çok fazla olması, ayrıca bunların biyografiye katkısının ikinci derecede öneme sahip olmaları nedeniyle farklılıklara dipnotta işaret edilmemiştir.

Hemdem Kethuda ile ilgili belgelerden sadece birinci derecede bilgi verenler buraya alındı. Oğlu Ahmed'e zeamet hissesi ferağı ile ilgili belgeler ile kendi hayatı hakkında aydınlatıcı bilgiye sahip olanlara öncelik verildi. Sadece zeamet ilhakını ihtiva eden belgelere dipnotta işaret edildi.

Burada metni aynen verilen belgeler Süheylî'nin hayatı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Süheylî'nin 981/1573-74 yılından zeameti tasfiye ettiği 1009/1600-1601 yılına kadar nerelerde bulunduğunu, ne tür görevler yaptığını, babası ile birlikte buldukları seferler, Vezir Hadım Cafer Paşa ile olan yakınlıkları, sahip oldukları zeametlerde zaman içerisindeki miktar artışları gibi çeşitli konularda resmî kaynaklardan bilgi edinmemizi sağlamaktadır.

SÜHEYLÎ AHMED b. HEMDEM KETHUDÂ'NIN KISA BİYOGRAFİSİ

Süheylî ve eserleriyle ilgili yapılan çalışmalarda eserlerine dayalı olarak bir biyografi oluşturulmuştur. Tekrar olmaması açısından burada onları çok kısa zikretmekle yetineceğiz⁵. "Süheylî" ismini eserlerinde mahlas olarak kullanmıştır. Asıl adı Ahmed b. Hemdem Kethudâ'dır. Doğum tarihi hakkında bilgi mevcut değildir. Doğum yerinin Şam olduğunu ve orada yetişip ilim tahsil ettiğini kendisi "*Fezâ'il-i Şâm*" adlı eserinde bildirmektedir⁶. *Divan*'ın yanısıra tarih ve edebiyat alanında manzum ve mensur çeşitli türlerde eserler vermiştir. Eserleri şunlardır: 1- Acâibü'l-meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir 2-Târîh-i Şâhi, 3-Dürretü'l-Yetîme fî Evsâf-ı Mısri'l-Kadîme, 4-Târîh-i Mısır-ı Cedîd, 5-Târîh-i Mescid-i Harâm, 6-Fezâ'il-i Şâm, 7-Münşeât, 8-Divân.

Eserlerinin birçoğunun çeşitli kütüphanelerde çok sayıda nüshasının olması bunların ilgi çeken ve okunan eserler olduklarını göstermektedir.

Hemdem Kethuda ve oğlu Ahmed'in Hadım Cafer Paşa ile olan yakınlığı bilinmektedir. Bu yakınlık Cafer Paşa'nın Trablusşam beylerbeyisi olması münasebetiyle olmalıdır. Hemdem Kethudâ Şam yeniçerileri yayabaşlarından⁷. Şam vilayeti tahririnde gördüğü hizmetler nedeniyle 979/1571-72 yılında kendisine zeamet verilerek sipahî zümresine alınmıştır. Bölgedeki bazı eyalet ve sancaklarda çeşitli hizmetlerde bulunduktan sonra kendisine verilen terakkilerini⁸ Trablusşam eyaletinde zeamete çevirmiş, bu nedenle Şam beylerbeyisi Hadım Cafer Paşa'nın ordusuna katılmıştır. Oğlu Ahmed'in zeameti Trablusşam'da olduğundan askerî yapılanma gereği

⁴ Mesela, Ahmed b. Hemdem'in zeametinin baş kalemi olan Ayni Şems hemen hemen bütün belgelerde doğru yazılmışken devamındaki Besarsar karyesini çok farklı şekillerde yazmışlardır. Yine devamındaki karye ve mezraa isimleri için de bu durum geçerlidir.

⁵ Süheylî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili geniş bilgi için bk. , Şerife Yağcı, *Süheylî'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir'i*, Ege Ün. SBE., Doktora Tezi, İzmir 2001; Süheylî Ahmed b. Hemdem Kethudâ, *Divan*, (Haz. Dr.M. Esat Harmancı), Ankara 2007; *Süheylî, Fezâ'il-i Şâm, İnceleme-Tenkitletli Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, (Haz. Halit Biltekin, Muhammet Nalbat), Eskişehir 2019, s. 20, 95; Şerife Yalçınkaya, "Süheylî, Ahmed", TDV 38, s. 32-33.

⁶ *Süheylî, Fezâ'il-i Şâm, İnceleme-Tenkitletli Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, (Haz. Halit Biltekin, Muhammet Nalbat), Eskişehir 2019, s. 20, 95; Ş. Yağcı, s. 23.

⁷ Aşağıda onunla ilgili verilen belgelerde ayrıntısı görüleceği üzere 979 yılında aldığı zeamete sipahi zümresine geçmiş, zeamet

⁸ Terakkî, çeşitli askerî ve idarî görevlilere gelirlerine ek olarak verilen tahsisat. Daha geniş bilgi için bk. Recep Ahışahı, "Terakkî", TDV [Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi], Ankara 2011, s. 479-481.

sipahiler dirliğinin bağlı bulunduğu beylerbeyinin ordusu içerisinde sefere katılırlardı. Ancak her ikisi de aldıkları terakkiler ve buldukları görev itibarıyla diğer askerlerden farklı idiler. Öncelikle vezir-i azam, vezir, beylerbeyi, defterdar gibi önemli devlet adamlarının çocuklarına ve farklı bir özelliğinden dolayı hizmetine ihtiyaç duyulan kişilere verilen müteferrikalık görevi Hemdem ve oğlu Ahmed'e de verilmiştir. Hemdem Kethuda Vezir Cafer Paşa'nın kapu kethudalığını da yapmıştır. Vezirlerin Divan-ı hümayun, Paşakapısı'daki bürokratik işleri ile İstanbul'daki sarraf ve tüccarlarla olan çeşitli ticarî faaliyetlerini takip etmek gibi konularla ilgilenen kapu kethudalığı resmi bir görevdir. Süheylî Ahmed'e de Dergâh-ı âlî müteferrikalığından başka Divan-ı hümayun çavuşluğu görevi verilmiştir⁹.

Belgelerden özellikle zeamet sahibi olarak gençlik yıllarını cephede geçirdiğini öğreniyoruz. Vezir Hadım Cafer Paşa'nın vefatına (1599-1600)¹⁰ kadar onunla birlikte İran savaşları, daha sonra Avusturya ile yapılan savaşlarda hazır bulunmuştur. Bu cephelerde babası ile birlikte Cafer Paşa'nın maiyetinde hizmet etmiştir. Bu hizmetleri karşılığında terfi olarak zeametindeki miktar artışının yanısıra müteferrikalık ve çavuşluk görevleri de verilmiştir. Sahip olduğu zeameti için verilen terakkilerle zeameti 73.000 akça civarına ulaşmış olduğunu belgelerde görülmektedir.

Burada metni aynen verilen belgeler Süheylî'nin hayatı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Özellikle zeamet sahibi olarak gençlik yıllarını cephede geçirdiğini öğreniyoruz. Vezir Hadım Cafer Paşa'nın vefatına (1599-1600)¹¹ kadar onunla birlikte İran savaşları, daha sonra Avusturya ile yapılan savaşlarda hazır bulunmuştur. Bu cephelerde babası ile birlikte Cafer Paşa'nın maiyetinde hizmet etmiştir. Ancak bu birlikteliğe rağmen babasının şehit düştüğü Haçova Meydan Savaşı'nda (22 Ekim 1596) yanında bulunamamıştır. Savaşın başlarında Hadım Cafer Paşa'nın öncü kuvvetlerinin bozgunu ve bir kısım askerinin firarı üzerine üzerine yapılan yoklamada Ahmed'in de "*nâmevcûd*" olması nedeniyle zeameti elinden alınmıştı. Cafer Paşa verdiği arz ile haslarındaki alacaklarını tahsil için Ahmed'i gönderdiğini ve orada hastalandığı için sefer-i hümayûna yetişemediğini bildirerek zeametinin geri verilmesini istemiştir. Babasının da savaşta adamlarıyla birlikte şehit olması dolayısıyla yetim kaldığını da ilave etmiştir. Bu son gerekçe yaşının henüz küçük olduğunu da göstermektedir. Cafer Paşa'nın arzını kabul eden Padişah III. Mehmed hattı hümayûnuyla Ahmed'e zeametinin geri verilmesini emretmiş ve Trablus beylerbeyisine yazılan fermanla zeametini tekrar elde etmiştir¹².

Süheylî tarihçi ve edebiyatçı kimliğinin yanında sürekli cephelerde bulunmuş, sınır boylarında kale tamirlerinde çalışmış, müteferrika ve çavuşluk göreviyle vergi tahsilâtı yapmış, orduya ve kalelere para nakli gibi çeşitli hazine işlerinde istihdam edilmiştir. Hayatının seferlerle geçen ilk devresinde münşilik ile ilgili belgelere yansıyan herhangi bir görevi tespit edilememiştir. Mısır Divanı'nında divan katipliği görevinde bulunduğu dair eserlerinde kendi ifadeleri vardır. Zeametlerini tasfiye ettikten sonra bu işi üstlenmiş olmalıdır. Yine kendi verdiği bilgiye göre Mısır valisi Mustafa Paşa ile birlikte çalışmış, daha sonra Sofu Mehmed Paşa'ya intisap etmiştir. Araştırma sırasında hayatının Mısır'daki devresini aydınlatacak belge bulunamadı. Nerede ve ne zaman vefat ettiğine dair de herhangi bir belgeye ulaşamadık.

⁹ BOA, RZ.d.2250, s. 5-6.

¹⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani II*, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s. 383.

¹¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani II*, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s. 383.

¹² BOA, DFE.RZ.d.192, s. 198-199.

BELGELERDE SÜHEYLİ AHMED b. HEMDEM KETHUDA

Süheylî ile ilgili olabilecek ilk belge 5 Za. 981/26.2.1574 tarihli bir timar berat tezkiresidir. Şam sancağı Hammân nahiyesinde timar tasarruf ederken azledilmiştir. Tezkirede azil gerekçesi yer almamaktadır. Ancak azil gerektiren ön önemli sebep dirlik sahiplerinin çağrıldıkları sefere katılmamalarıdır. Daha sonra yarar ve dilaver olması, defalarca yoldaşlıkta bulunması nedeniyle kendisine yeniden timar tevcih edilmiştir. Nâsır adlı bir timar sahibinin feragat etmesiyle timarını Ahmed almıştır. Hak ettiği terakkileri ise Hemdem Kethudâ'nın Safed'de feragat ettiği zeamet hisselerinden verilmiştir¹³. Hemdem Kethudâ'nın kendi zeametinin bir kısmından feragat etmesi ve bu kısmın Ahmed'e geçmesi, ayrıca Hemdem'den geçen kısmın sonraki tarihli tezkirelerde Ahmed b. Hemdem üzerinde görünmesi bu kişinin Süheylî Ahmed olduğunu göstermektedir.

Süheylî'nin 981/1573-74 yılından 993/1585 yılına kadar olan sürede nerelerde bulunduğu ve ne gibi görevler üstlendiği hakkında, belgelere dayalı bir bilgiye ulaşamadık. 993/1585 yılında Hadım Cafer Paşa Tebriz beylerbeyisi olarak tayin edildiğinde İstanbul'dan hareketinden önce padişaha kendisi ile birlikte Tebriz muhafazasına gidecekler terfi ve gelir terakkisi isteğini ihtiva eden bir arz defteri sunmuştur¹⁴. 25 L. 993/20.10.1585 tarihli bu defterde Ahmed ve babası Hemdem Kethuda'nın ismi de yer almıştı. Terfi ve terakkiler kabul edilmiş, Süheylî'nin problemleri zeametinin lehine düzeltilmesi için veziriazam buyuruldusu çıkmış ve böylece o da Tebriz'e gidecekler arasına dahil olmuştur. Ancak zeametinde ne gibi bir problem olduğu hakkında defterde bilgi verilmemiştir. Babası Hemdem Kethuda'ya da Dergâh-ı âlî müteferrikalığı verilmiştir¹⁵.

Süheylî Ahmed 23 C. 994/11.6.1585 tarihli belgeye göre Trablus sancağı Kuley'a nahiyesinde baş kalemi Ayni Şems¹⁶ olan 31.425 akçalık bir zeamet tasarruf etmektedir. Berat tezkiresi olan bu belgede çeşitli tarihlerde aldığı terakkiler ve gerekçeleri zikredilmektedir. 991 Şevvalinde/10-11.1583 Nahcivan yangınında Trablusşam beylerbeyisi Ali Paşa'nın yanında idi. 992 yılı Şevval ayı ortalarında/10-11.1584 Trablusşam beylerbeyisi Peseng kalesi fethine katıldığı için terakkiye arzetmiştir. Devlet alacaklarını tahsil ederek sefer-i hümayuna katılması nedeniyle 14 Za. 992/17.11.1584'de terakki almıştır. 993 Rebi'ülâhiri başlarında/4.1585 Seyfoğlu muharebesinde bulunması ve cizye tahsilindeki hizmetleri nedeniyle tekrar terakki istenmiştir. 993 Şevvali sonlarında/11.1584 Osman Paşa Tebriz seferinde yanında bulunduğu için terakkiye arzetmiştir¹⁷.

Nahcivan yangını ve mîrî mal tahsili için verilen terakkiler gerçekleşmemiş olmalı ki 27 Z. 999/16.10.1591 tarihli berat tezkiresinde tekrar yer almaktadır. Alacak tahsili nedeniyle verilen terakkiye uygunluk ilamını Trablus defterdarı Ahmed yapmıştır¹⁸.

Hüseyin Paşa imzasıyla verilen 2 Za. 1000/10.08.1592 tarihli berat tezkiresinde 995-1000/1587-92 yılları arasında Vezir Cafer Paşa ile birlikte Tebriz serhaddinde bulunduğu ve çeşitli muharebelere katıldığı görülmektedir. Yine terakki vesilesiyle verilen bilgiler şöyledir: Bacvan sancağı beyi Ali, Ahmed'in Şark seferlerinde hizmet ve yoldaşlık ettiğini arz etmiştir. Tebriz

¹³ BOA, RZ.d.39, s. 41-42

¹⁴ BOA, KK.d.247;

¹⁵ BOA, KK.d.247, s. 66.

¹⁶ 983 yılında Ayni Şems adlı mezra'ada timar hissesi olan Ahmed adlı bir kişinin kaydı varsa da burası Sâfitâ nahiyesinde olup hisse miktarı 1.000'dir. Muhtemelen ayrı bir yer ve başka bir Ahmed olmalıdır. (BOA, RZ.d.43, s. 122).

¹⁷ BOA, RZ.d.88, s. 576-577.

¹⁸ BOA, RZ.d.144, s. 194-196.

muhafızı Vezir Cafer Paşa, Ahmed'in Erdebil hakimi Mehdikulı Han muharebesinde bulunduğunu söyleyerek 996 Ramazan sonlarında/7-8.1588 ve Tebriz civarındaki savaflara katıldığını bildirerek de 998/1589-90 yılında terakki istemiştir. 1000/1592 tarihinde Tebriz serhaddindeki hizmetleri için yine Cafer Paşa arzıyla terakki verilmiştir. Kendisine verilen terakkilerin karşılanması için babası Hemdem Kethuda tasarrufunda bulunan zeametinin bir kısım hissesinden Ahmed için feragat etmiştir¹⁹.

994 Zilhiccesi başlarında /13.11-12.1586 Ahmed'e bir kadro boşaldığında geçerli olmak şartı ile Dergâh-ı âlî çavuşluğu verilmiştir. Yaklaşık olarak 5 yıl gibi uzun bir bekleyiş süresinden sonra Ali Çavuş adlı birisinin vefatıyla kadro sırası ancak gelmiş ve nihayet 23 Zilhicce 999/12.10.1591 tarihinde verilen bir rüüs ile kadroyu tasarruf edebilmiştir. Erdebil'de Mehdikulı Han muharebesinde Vezir Cafer Paşa maiyetinde savafla katılarak aldığı terakki gerçekleşmemiş olmalı ki bu tezkirede yeniden yer almaktadır. Diğer terakkilerle birlikte 9 Safer 1001/15.11.1592 tarihinde beratının yenilenmesi için tezkire verilmiştir²⁰. Tezkireye göre önce 1002/1593-94 tarihinde zeametini Hemdem Kethuda'ya feragat etmiş, sonra 1003 tarihinde geri alarak berat ettirmiştir²¹.

Vezir Cafer Paşa'nın verdiği tezkireye göre Dergâh-ı âlî çavuşluğu görevinde olan Ahmed Çavuş kendi ile birlikte Tebriz ve Şirvan serhadlerinin muhafazasında bulunmuş, Demirkapı civarında kale yapımında ve Rus savaflarında yoldaşlık etmiştir. Bu nedenle Dergâh-ı âlî müteferrikalığı görevi verilmesi için İstanbul'a geldiğinde padişaha defter sunmuş, sefere gitmek şartıyla verilmesi konusunda hatt-ı hümayûn çıkmıştır. 22 Safer 1004/27.10.1595 tarihinde berat etmesi için rüüs sureti verilmiştir. Müteferrikalık görevi çavuşluğuna ilhaken verilmiş olduğundan iki görev için berat almıştır. Yeni görevi için tahakkuk eden ilave zeametini babası Hemdem Kethudâ'nın Safed sancağı Şa'îtiyye köyü ve diğerlerindeki zeameti hissesinden feragat etmesiyle 9 Ra 1004/12.11.1595 tarihli tezkire ile kendisine verilmiştir. Tezkirenin üzerindeki bilgi notunda 1005/1596-97 tarihinde beratını yenilediği bildirilmektedir²².

Cafer Paşa'nın Belgrad serdarlığında Ahmed ve babası Hemdem Kethuda onun maiyetinde bulunmaktaydılar. Eğri'nin fethinden sonra yapılan Haçova Meydan Savaflının (22 Ekim 1596) başlangıcında Cafer Paşa'nın öncü kuvvetleri bozulmuş ve ordu zayıf vermişti. Bir kısım asker de firar etmişti. Daha sonra yapılan yoklamada bulunmayanların dirlikleri ellerinden alınmış, bu sırada Ahmed'in de "*nâmevcûd*" olması nedeniyle zeameti başkasına verilmişti. Cafer Paşa verdiği arz ile haslarındaki alacaklarını tahsil için Ahmed'i kendisinin gönderdiğini ve orada hastalandığı için sefer-i hümayûna yetişemediğini bildirerek zeametinin geri verilmesini istemiştir. Babasının da savafla adamlarıyla birlikte şehit olması dolayısıyla yetim kaldığını da ilave etmiştir. Bunlardan başka, zeametini her ne sebeple alınırsa alınsın, bir vezirin defterli adamlarından boşalan dirliklerinin yine aynı vezirin adamlarına verilmesinin teamül olduğu hatırlatılmıştır.

¹⁹ BOA, RZ.d.2250, s. 2-3.

²⁰ Bundan önce terakkilerinin tamamlanması için verilen 2 Za.1000/10.8.1592 tarihli berat tezkiresine düşülen notta 10 S. 1010/10.8.1601 tarihinde Dergâh-ı âlî çavuşluğu ile beratını yenilediği ifade edilmektedir (BOA, RZ.d.2250, s. 2-3). Ancak siyakat rakamları ile yazılan tarihte sehiv olmalıdır. Zira 1010 yılında tezkirede belirtilen zeamet kalemlerinden hiçbirisi kendisinde değildi. 1010 tarihinden önceki iki üç sene boyunca üzerindeki bütün hisselerden feragat etmiş, hisseleri başkalarına geçmiştir. Tarih hatası siyakat rakamı ile günü yazdıktan sonra yılı yazarken sehven günü de aynı işaretle göstermiş olmalıdır. Nitekim burada belirtilen 9 Safer 1001/15.11.1592 tarihi berat yenileme için verilen tarih olup s. 2'deki 10 Saferden bir gün sonra derkenara işlenmiş olmalıdır. Siyakat rakamıyla verilen yılın doğrusu 1001 olmalıdır. Zira bu tarihte müteferrikalıkla birlikte Dergâh-ı âlî çavuşluğu kadrosundadır.

²¹ BOA, RZ. d.2250, s. 5-6.

²² BOA, RZ.d.171, s. 276-277.

Cafer Paşa'nın arzını kabul eden Padişah III. Mehmed hattı hümayûnuyla Ahmed'in zeametinin geri verilmesini emretmiş ve Trablus beylerbeyisine yazılan fermanla Ahmed zeametini tekrar elde etmiştir. 10 Şa'ban 1005/29.3.1597 tarihinde de berat tezkiresi düzenlenmiştir. Tezkire derkenarında Trablus sancağındaki zeametinin 20.000 akçalığından feragat ettiği ve buranın Hüseyin adlı birisine verildiği yazılıdır. 1006 tarihli diğer derkenarda yine Trablusşam'da başka bir zeamet alıp beratını yenilediği kayıtlıdır²³.

12 Safer 1006/24.9.1597 tarihli tezkirede Ahmed'in çavuşluğu ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Önceki tezkirede ismi "Ahmed Çavuş" olarak zikredilmekteydi. Bunda ise sadece müteferrikalığı belirtilmiştir. Bu durumda çavuşluk gediğini bırakmış olduğu tahmin edilebilir. Tezkirede Ahmed için "Vezir Mehmed Paşa âdemlerinden" şeklinde tanıtılmaktadır. Daha önce "Ca'fer Paşa'nın defterlü âdemlerinden" olduğu belirtilmekteydi. Bu tarihte Tımışvar valisi tayin olunan Cafer Paşa iki sene sonra, 1008/ yılında vefat etmiştir²⁴.

Süheylî artık bundan sonra tezkirelerde terakkiye konu olmak yerine, önce dirliklerinin yerini değiştirmek, daha sonra da bunların tasfiyesi vesilesiyle geçmektedir. Zeametinin yıllardır baş kalemi durumunda olan Trablusşam sancağı Kuley'a nahiyesi Ayn-i Şems karyesi ve diğerlerinden oluşan grubun 20.000 akçalığını Hüseyin'e feragat ederek elinden çıkarmıştır²⁵. Bundan yaklaşık 15 gün sonra 26 Safer 1006'da "Rıdvan" adlı bir çavuşun Trablusşam Kûre nahiyesi Hammân karyesi ve diğerlerinden oluşan gruptaki 20.000 akçalık zeametinden feragat etmesiyle eksiklerini tamamlamak üzere Ahmed almıştır. Burada üçüncü bir şahıs üzerinden takas yaptıkları anlaşılıyor. Ancak aşağıda belge metninde anlatıldığı üzere, Rıdvan Çavuş'tan intikal eden hisse problemlidir. Daha sonra problem çözülmüş ve sefere gitmek şartıyla 19 Ra. 1006/30.10.1597 tarihinde berat tezkiresi almıştır²⁶.

Bundan sonra Mehmed Paşa'nın düzenlediği 16 Zilhicce 1006/20.7.1598 tarihli tezkireye göre Ahmed Zıniyye nahiyesindeki zeamet hissesinden feragat etmiş ve hisse Mehmed b. Ali'ye geçmiştir²⁷.

17 Ramazan 1006/23.4.1598 tarihli, Rıdvan adlı bir timar mazullüsü için düzenlenmiş berat tezkiresinde Hemdem Kethuda oğlu Ahmed'in Sâfitâ nahiyesi Mecdelûnü'l-bahr köyü ve diğerleri grubundaki hisselerinden feragat ettiği ve hisselerin Rıdvan'a verildiği yazılıdır²⁸.

Yukarıda bahsedilen 17 N 1006/23.4.1598 tarihli tezkireden sonra Ahmed'in isminin geçtiği ilk tarih 11 R. 1009/20.10.1600'dur. Bu tezkirede Kuley'a nahiyesi, Aynü's-şems karyesi ve diğerleri grubunda olan 20.700 akçalık zeametten feragat etmiş, zeamet Mustafa adlı mazul bir zaimine verilmek üzere berat tezkiresi düzenlenmiştir²⁹.

Belgelere göre Süheylî 1009/1600-1601 yılında tasarrufundaki zeametini hızla tasfiye etme çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Yukarıda yazılan feragat ettiği hisselerden başka yine 12 Ca 1009 tarihli timar mazullüsü Mehmed'e verilen tezkirede Zıniyye nahiyesi Kefer-i Habû köyü ve diğerleri grubundaki hisselerini feragat yoluyla devrettiği görülmektedir. 3 Ş. 1009 kayıt tarihli

²³ BOA, RZ.d.192, s. 198-199.

²⁴ *Sicill-i Osmani* II, s. 383.

²⁵ BOA, RZ.d.211, s. 197-198.

²⁶ BOA, RZ.d.219, s. 393-394.

²⁷ BOA, RZ.d.219, s. 397.

²⁸ BOA, RZ.d.219, s. 399.

²⁹ BOA, RZ.d.233, s. 196-199.

belgede Trablusşam sancağı Betrun nahiyesi, Kefûr köyü ve grubundaki hissesini İskender adlı timar mazullüsüne feragat etmiştir. İskender'in terakkileri incelendiğinde Süheylî ile tanışıklığı olabileceği görülmektedir. İskender Trablusşam'da timar sahibidir. 994/1585-86'te Görî kalesinin yapımında çalıştığını Cafer Paşa arz etmiştir. Bu tarihlerde Süheylî de Cafer Paşa'nın yanında kale tamiri gibi işlerde çalışmıştır³⁰.

29 Şevval 1009 tarihli Divan-ı hümayun kâtiplerinden Kâtip Derviş Ali'ye verilen tezkirede Müteferrika Ahmed'in daha önce babasının sağlığında feragatinden aldığı Safed sancağı Tibnîn Benî Bişâre nahiyesi Şa'îtiyye köyü ve diğerlerinden oluşan grubu bu kez Derviş Ali'ye feragat ettiği görülmektedir³¹.

Şa'îtiyye'deki hissesi feragat ettiği son hisse olup artık üzerinde zeamet kalmadı. Zeametini tasfiye ettikten sonra *Divan*'ında Sultan I. Ahmed'de yazdığı kaside ile³² hiç sefersiz zamanı olmadığı ve artık ilmüne uygun bir görevle Ka'be'ye gönderilip kalan ömrünü burada tamamlamayı istemektedir. Bu kasideden zeametini daha sakin bir hayat geçirmek üzere planlı bir şekilde bıraktığı ortaya çıkıyor. Ka'be ile ilgili bir görev aldığına dair eserlerinde herhangi bir bilgi yoktur. Onun yerine daha sakin ve ilmüne de uygun olarak Mısır'da divan katibliği görevini yaptığını eserlerinde birkaç yerde söylemektedir³³. 1010 yılından sonraki *Timar Rûzname Defterlerinde* de ismi bulunmadığına göre geçimini sağlamak üzere Mısır Dîvanı'nda ulufeli kâtip olarak görevine devam ediyor olmalıdır.

SÜHEYLÎ'NİN BABASI HEMDEM KETHUDA İLE İLGİLİ BİLGİLER

Süheylî'nin babası olan Hemdem Kethudâ, "kethudâ" unvanını Cafer Paşa'nın kapu kethudalığını³⁴ yapmasından dolayı almış olmalıdır. "Kethudâ" unvanıyla anılmasına ilk 28 Ca. 1002/19.2.1594 tarihli bir ferman suretinde rastlanılmıştır³⁵. Haçova Meydan Savaşı'nda (22.10.1598) şehit düştüğü bilgisinin yer aldığı belgede de yine Cafer Paşa'nın kapu kethudası olduğu belirtilmektedir³⁶.

Hemdem Kethuda hakkında ulaşabildiğimiz en eski bilgi onun zeamet sahibi olmadan önce Şam yeniçerileri yayabaşlarından olduğudur. Kendisine bağlı 10 kişilik yeniçeri grubu ile Şam vilayetinin tahririnde görev almış, bu hizmeti nedeniyle kanun gereği kendisine 979 Ramazanı/1-2.1572 ortalarında zeamet verilmiştir. Safed sancağı Tibnin nahiyesi Şa'îtiyye köyü ve diğerlerinden oluşan 20.000 akçalık zeamet birimi dirliğinin çekirdeğini oluşturmuştur³⁷.

Bundan sonra Trablusşam ve Sığla sancaklarının Tahrir Defterlerini İstanbul'a götürmüş ve bu sebeple 981 Muharreminde/5-6 1573 terakki almıştır. İleride yine başka tahrirlerde de

³⁰ BOA, RZ.d.233, s. 199.

³¹ BOA, RZ.d.233. s. 61-62.

³² *Divan*, K.9/34-39; s. 18-19

³³ *Divan*, s. x.

³⁴ Kapu kethudalığı vezirlerin Divan-ı hümayun, veziriazam kapısı ve İstanbul'daki sarraflar, tüccarlar vs. gibi kişi ve kurumlar nezdindeki işlerini takip eden kişilerdir. Aynı zamanda yabancı devletler ve mümtaz devletlerin de kapu kethudaları vardı.

³⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d. [Mühimme Defterleri], 72, hk. 147.

³⁶ BOA, DFE.RZ.d.192, s. 198; Haçova Savaşı sırasında Cafer Paşa'nın kapu kethudası Müteferrika İbrahim Kethuda idi. (Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki (1003-1008/1595-1600)* II, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999, s. 648).

³⁷ BOA, DFE.RZ.d.38, s. 76.

hizmette bulunduğu görülecektir. Belgelerde sık sık “mâl-ı mîrîye sa’y” şeklinde genel ifade ile zikredilen muhtemelen devlet alacaklarının tahsili, para nakli gibi hususları ifade eden ibarenin kullanıldığı hizmetler çeşitli defalar terakki almasına gerekçe olmuştur. 982/1574-75 yılında yine mîrî mal hizmetinde bulunması nedeniyle terakki verildi. 981 Zilhiccesi/3-4.1574 başlarında Müsâ’id Arapları Muharebesinde bulunduğu terakki aldı³⁸.

983/1575-76 yılında Halep hazinesinde istihdam olunmuş ve birkaç kez hazine için olan çabaları nedeniyle terakki almıştır. 983 Zilhiccesinde/3.1576 hac yolundaki hizmetleri nedeniyle Şam emir-i haccı arzıyla terakki verilmiştir³⁹. Aynı yıl Cafer Paşa yine mîrî mal tahsilindeki çabaları nedeniyle Hemdem’in terakki alması için arz etmiştir. Mısır kafilesi Safed sancağında Mu’id adlı yerden geçerken haramîlerin baskınına uğramış, Hemdem’in iki haramiyi atından düşürerek başını kesmiş olduğunu Safed Beyi Mehmed Bey arz ederek terakki aldırılmıştır⁴⁰.

987 Şa’ban sonlarında/9-10 1579 Kars kalesinin inşasındaki hizmeti nedeniyle 3.000 akça terakki aldı⁴¹.

Tebriz muhafızı olarak tayin edilen Hadım Cafer Paşa İstanbul’dan hareket etmeden önce maiyetinde götürüleceği kişiler için görev ve maaş terakkisi isteyen bir defteri padişaha sunmuştu. Bu defterde Hemdem’e müteferrikalık verilmesini talep etmiş, 23 Şevval 993/18 Ekim 1585’te kabul edilerek hatt-ı hümayunla müteferrikalık verilmiştir. Aynı defterde oğlu Ahmed’in zeametindeki problem için de zeametın Ahmed’e mukarrer kılınması yönünde buyuruldu çıkmıştı⁴².

Hemdem müteferrika olduktan sonra zeametının eksik kısımlarının tamamlanması için Hums sancağında boşalan bir timar hissesine talip olmuş ve 18 R. 995/28.3.1587 tarihli berat tezkiresi ile tasarrufuna almıştır. Bu tezkirede görevi “müteferrika” olarak zikredilmektedir⁴³.

991/1583-84 yılında Erzurum Beylerbeyisi Mehmed Paşa, Hemdem’in Revan kalesinin inşası için Erzurum kuluna 500 yük taş getirdiğini bildirdi⁴⁴. Aynı yılın Zilka’desi sonlarında/0.12.991 Tiflis’e hazine götürmekle görevlendirildi⁴⁵. 993 Rebî’ülevvel başlarında/0.3-4.1585 Arap eşkıyasından Seyfoğulları isyanının bastırılmasında bulunmuştur. Aynı yıl Şark’a serdar tayin edilen Ferhad Paşa’dan Şark seferinde bulunması nedeniyle terakki almıştır. Ardından Özdemiroğlu Osman Paşa da Tebriz’in fethinde yoldaşlık etmesi nedeniyle 993 L. sonlarında/10-11 1585 terakki için tahvil hükmü vermiştir⁴⁶. Oğlu Ahmed de bu fetihde bulunarak terakki almıştır⁴⁷. Kendisi 993 Şevval ayı ortalarında mîrî malı için çaba gösterdiğini Trablusşam defterdarının bildirmesiyle yine terakki aldı⁴⁸.

³⁸ BOA, DFE.RZ.d.43, s.190-191

³⁹ BOA, DFE.RZ.d.51, s.112.

⁴⁰ BOA, DFE.RZ.d.51, s.115

⁴¹ BOA, DFE.RZ.d.98, s.759.

⁴² BOA, KK.d. 247, s.66.

⁴³ BOA, DFE.RZ.d.98, s. 719-720.

⁴⁴ BOA, DFE.RZ.d.98, s. 721.

⁴⁵ BOA, DFE.RZ.d.98, s. 759.

⁴⁶ BOA, DFE.RZ.d.98, s. 721.

⁴⁷ BOA, DFE.RZ.d.88, s. 576-577.

⁴⁸ BOA, DFE.RZ.d.98, s. 759-760.

Hemdem Kethuda 28 Cemaziyelevvel 1002/19.2.1594 tarihli bir ferman suretine göre İstanbul'da Vezir Cafer Paşa'nın kapu kethudalığı görevinde bulunmaktadır. Ancak fermana Bağdat defterdarının şikâyeti nedeniyle konu olmuştur. Hemdem Kethuda ve Tebriz beylerbeyisinin müsellimi olan, fermana isim yeri boş bırakıldığı için ismini bilemediğimiz bir kişinin Bağdat hazinesine bağlı kalemlerden hayli mîrî mal aldığını şikâyet etmiştir. Fermana her ikisinin de kapu kethudağını bırakarak oraya gelemeyecekleri bildirilmiş, defterdarın İstanbul'a gelerek yüzleştirilmeleri istenmiştir⁴⁹. Davanın neticesi hakkında doğrudan daha fazla bilgi elde etmek mümkün olmadı. Ancak yaklaşık 9 ay sonra, Hemdem Kethuda'nın 21 Şevval 1003/29.6.1595'te zeametinin verimsiz olan bir kısmını değiştirmek için yaptığı müracaat kabul edilmiştir. Zilhicce ayı ortalarında da Şirvan muhafazasındaki Vezir Cafer Paşa Şirvan'da mîrî malı tahsilindeki hizmeti için terakki vermesine bakılırsa davanın lehine sonuçlanmış olduğu, görevine normal olarak devam etmesinden anlaşılabilir⁵⁰.

Hemdem Kethuda'ya 1004 yılı Safer/4.5.1596 ve Cemaziyelevvel ortalarında/1.1596 mîrî mal hizmetindeki gayretleri nedeniyle Cafer Paşa tarafından iki kez terakki verilmiştir. Cemaziyelâhir ortalarında da/2.1596 Şirvan muhafazasındaki hizmeti nedeniyle yine terakkiye tezkire vermiştir⁵¹.

1004 Ramazanında verilen iki ayrı tezkireye göre Hemdem Kethuda Trablus sancağı Arkâ nahiyesinde zeametinin bir kısmını Tebriz'de timar sahibi olan Zeynel ve Abdullah oğlu Sinan'ın hisseleriyle mübadele ederek terakkiden kaynaklanan noksanlarını tamamlamıştır⁵².

Hemdem Kethuda hakkında bundan sonra elde edebildiğimiz son bilgi şehit olmasıyla ilgilidir. Oğlu Ahmed'in Haçova Meydan Muharebesindeki yoklamada mevcut olmaması nedeniyle zeameti elinden alınmış idi⁵³. Hemdem ve Ahmed'in bağlı bulunduğu Vezir Hadım Cafer Paşa, Ahmed'in zeametini geri almak için yazdığı arzda Hemdem'in 40-50 kişiyle katıldığı savaş sırasında 20-30 kadar adamıyla birlikte şehit olduğunu, Ahmed'in yetim kaldığını mazeret olarak bildirmişti⁵⁴. Savaşın başlarında büyük bir bozgun yaşanmış, Cafer Paşa da çok zayıat vermişti. Hemdem Kethuda ve adamlarının bir kısmı muhtemelen bu bozguna şehit oldular. Daha sonra ordu toparlanmış ve Osmanlı tarafının zaferiyle sonuçlanmıştır⁵⁵.

⁴⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d. 72, hk. 147.

⁵⁰ BOA, DFE.RZ.d.171, s. 279.

⁵¹ BOA, DFE.RZ.d.171, s.304

⁵² BOA, DFE.RZ.d.171, s. 305-306.

⁵³ Haçova Meydan Savaşı'nın başlarında yaşanan bozguna firar eden birçok ağır dirlikli devlet ileri gelenlerinin de dirlikleri ellerinden alınmış bunlardan 30 kişinin İstanbul'daki evleri mühürlenerek beytülmal için satılığa çıkarılmıştı. [Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki (1003-1008/1595-1600) II*, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999. s. 647-649].

⁵⁴ BOA, DFE.RZ.d.192, s.198.

⁵⁵ : Selaniki, *Tarih II*, s. 641-642, 647-49; Bu savaş hakkında daha fazla bilgi için bk. Feridun M. Emecen, "Haçova Meydan Savaşı", *DİA*, XIV, 646-547

Sonuç:

Ebebiyat ve tarih alanında verdiği çeşitli eserleriyle tanınan Süheylî Ahmed b. Hemdem Kethuda ve babası hakkındaki bilinenler kendi eserlerinden elde edilebilenlerden ibaretti. Bu bilgiler bazen ayrıntı taşımakla birlikte hayatının uzunca bir dönemini aydınlatmakta yetersizdir. Kendisinin divân katibi olduğuna dair verdiği bilgilerden hareketle daha fazlasına ulaşmak amacıyla Osmanlı Arşivlerinde bir araştırma yaptık. Divan katipliği ile ilgili bilgi temin etmek mümkün olmadı. Ancak bu sırada zeamet sahibi olduğu ortaya çıktı. Zeamet sahiplerinin kayıtlarının tutulduğu defterlerden yaptığımız inceleme neticesi burada neşre konu olan belgeler ortaya çıktı. Ayrıca babasının da zeamet sahibi olması onunla ilgili çeşitli bilgilere ulaşmamızı sağladı. Böylece hem Süheylî Ahmed hem de babasının hayatlarının önemli bir devresi resmi belgeler ışığında biraz daha aydınlatılmış oldu. Ahmed b. Hemdem'in katiplikten daha çok müteferrikalık ve çavuşluk göreviyle sürekli devlet alacaklarının tahsili, hazine nakli, kale tamiri gibi çeşitli hizmetlerde bulunduğu, uzun süre İran ile olan savaşlarda Hadım Cafer Paşanın maiyetinde bulunduğu gibi bilgilere ulaşıldı. Her ne kadar şahadetinde babasının yanında bulunamamış olsa da serhadlerde babasıyla aynı ordu içerisinde görevli olarak birlikte oldukları yine belgelerden ortaya çıkmaktadır. Divan'ında Hemdem Kethuda'nın ölümünden bahsederken duyduğu acının derinliğini bu yakınlıkla bağlamak mümkündür. Kısaca belgelerin ortaya koyduğu bilgiler eserlerini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır.

1-BELGELER

A- Süheylî Ahmed B. Hemdem Kethudâ İle İlgili Belgeler

BOA, RZ.d.0039, s. 41-42.

[Yev]mü'l-Ehad, fî 6 şehri Rebî'ü'l-âhir sene 982.
Ziyâde 989 buyurulmuşdur.

Nâhiye-i Tibnîn, der-livâ-i Safed.
Tîmâr-ı Ahmed, an-tahvîl-i Nâsır.

Karye-i Şirenî tâbi'-i mezbûr Hâsıl ma'a rûsûm 5.760	Mezra'a-i Hitâniyye der-nezd-i karye-i mezbûr tâbi'-i m. Hâsıl: 800	Mezra'a-i Tâbise der-nezd-i karye-i mezbûr, tâbi'-i m. Hâsıl: 1.300	Mezra'a-i Cüdeyde der-nezd-i Re'sü'l-ayn Hâsıl: 1.000
Mezra'a-i Tatar der-nezd-i karye-i Şirenî Hâsıl: 1.130	Mezra'a-i Cum'a der-nezd-i karye-i Mânne Hâsıl: 1.010	Yekûn: 11.000 Hisse: 7.300	
An-tahvîl-i Hemdem za'îm der-livâ-i mezbûr			
Karye-i Şa'îtiyye tâbi'-i Tibnîn ve mezra'a-i Ümmü Aliyye ve mezra'a-i Taybe ve mezra'a-i Burc-ı Huccâc ve mezra'a-i Halvetiyye ve mezra'a-i Ebû Kidâne ve mezra'a-i Ümmü'l-Fevâid ve mezra'a-i Ulemâ-i Hureybe ve mezra'a-i karye-i Re'sü'sh-sehr ve karye-i Ma'lûl ve hisse-i karye-i Kefer-i Mârûş			
Yekûn: 24.000 Hisse: 1.979 Cem'an: 9.279			

/s.42/ Mezkûr tîmâr hüsn-i ihtiyârlarıyla ferâgat iden Nâsır ve Hemdem tahvillerinden mahlûl olan 9.279 akça tîmârın mukaddemâ Şâm sancağında Hammân nâhiyesinde 8.260 akça tîmârdan ma'zûl olan Ahmed bendeleri yarar ve kârgüzâr, defa'âtle yoldaşlığı ve dilâverliği zuhûra gelmiş kulları olmağın zikr olunan müstahikk olduğu bedelinden ber-vech-i terakkî inâyet buyurulmak ümmîdine kâbil-i ifrâz olmayan 99956 akça ziyâdesiyle tevcih olunup berât-ı âlîşân için tezkire virildi. Tahrîren fî 15 Zi'l-ka'de sene 981.

Tezkire-i
Dervîş Paşa

⁵⁶ Derkenarda miktar "ziyâde 989" olarak yazılıdır.

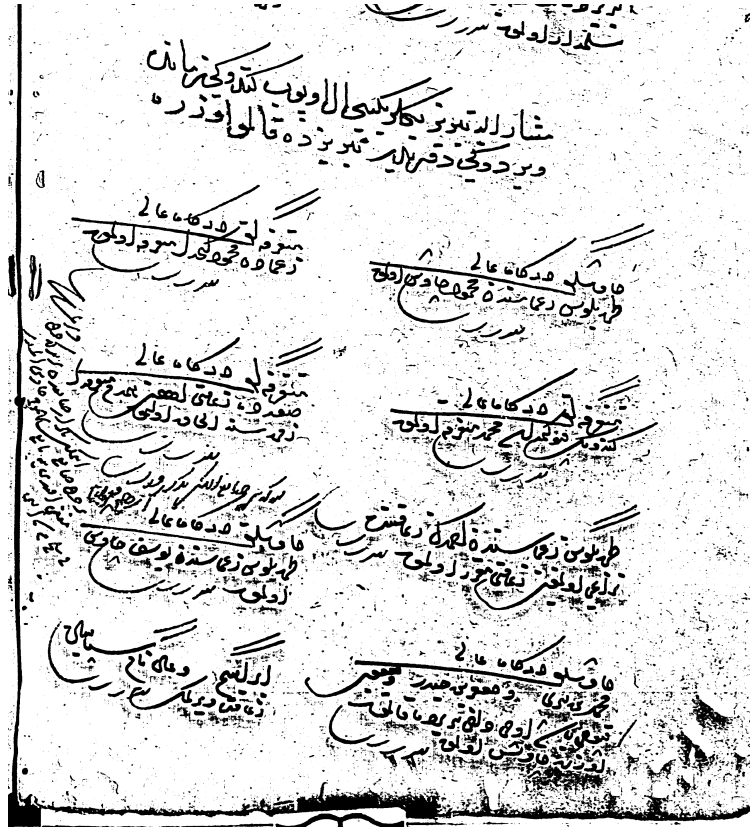
BOA, KK.d.247, s.66.

[Erbî'â 25 L. 993 (s. 61)]

Müşârün-ileyh Tebriz beylerbeyisi el öpüp girdüğü zamânda virdüğü defteridir, Tebriz'de kalmak üzere.

...

Trablus zu'amâsından Ahmed'in ze'âmetinde nizâ'ı olmağın ze'âmeti mukarrer olmak buyuruldı.

DFE.RZ.d.088, s. 576-577.

[Yev]mü'l-isneyn fî 23 Cemâziye'l-âhir sene 994.

*Hükm-i şerîf virilmiştir.**Hızır.**Tecdîd-i berât eylemiştir. Fî sene 999.*

Nâhiye-i Kuley'a, der-livâ-i Trablus.

Ze'âmet__ be-nâm Ahmed.

Karye-i Aynî Şems tâbi'-i mezbûr Hâsıl ma'a rûsûm 4500	Karye-i Basarsar tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm 1500	Karye-i Tuhle tâbi'-i nâhiye-i Sâfitâ tâbi'-i m. Hâsıl 15700 Hisse Ze'âmet ma'a rûsûm 7100	Mezra'a-i Harbeti Melik der-nezd-i karye-i mezbûre 2300
Mezra'a-i İskenderun der-nezd-i karye-i Nâiliye tâbi'-i İklîm-i Sevm 1000	Mezra'a-i Cüdeyde der- nezd-i İklîm-i Serkav tâbi'-i m. 1100	Mezra'a-i Deyr-i Kıtte der-nezd-i karye-i Ensâr tâbi'-i m. 500	Karye-i Eyvâr tâbi'-i Fütûh-ı Benî Rihâl Hâsıl ma'a rûsûm 2000
Mezra'-i Hureybe-i Rimâh der-nezd-i karye-i Uveynân tâbi'-i Akkâr 700		Yekûn: 20.700	
Mecdelûnü'l-bahr tâbi'-i Sâfitâ ma'a rûsûm 15.000	Karye-i Ayn-ı Zeyn der- nezd-i karye-i Nev tâbi'-i m. 3.000	Mezra'a-i Ta''ân der- nezd-i Şemmâkıyye tâbi'-i m. 300	Mezra'a-i Dilan der- nezd-i Nasîb tâbi'-i m. 400
Mezra'a-i Hâlid der-nezd-i Betûh tâbi'-i Zniyye 18.000	Karye-i Kefer-i Habû tâbi'-i Zniyye Hâsıl ma'a rûsûm 9.000 Hisse: 1000		Yekûn 34.000 Hisse 5.000
Karye-i Nec'ûn tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm 8.400	Karye-i Cibrûn tâbi'-i m. el-öşr ve rûsûm ve bâd-ı hevâ 5.500	Karye-i Sarfend tâbi'-i İklîm-i Serîr Hâsıl ma'e'r-rûsûm 9.300 Hisse: 2.300	
Yekûn: 13.900 Hisse: 1.950		Yekûn: 10.250 Cem'an Yekûn: 30.950 Ber-vech-i tekml: 31.425	

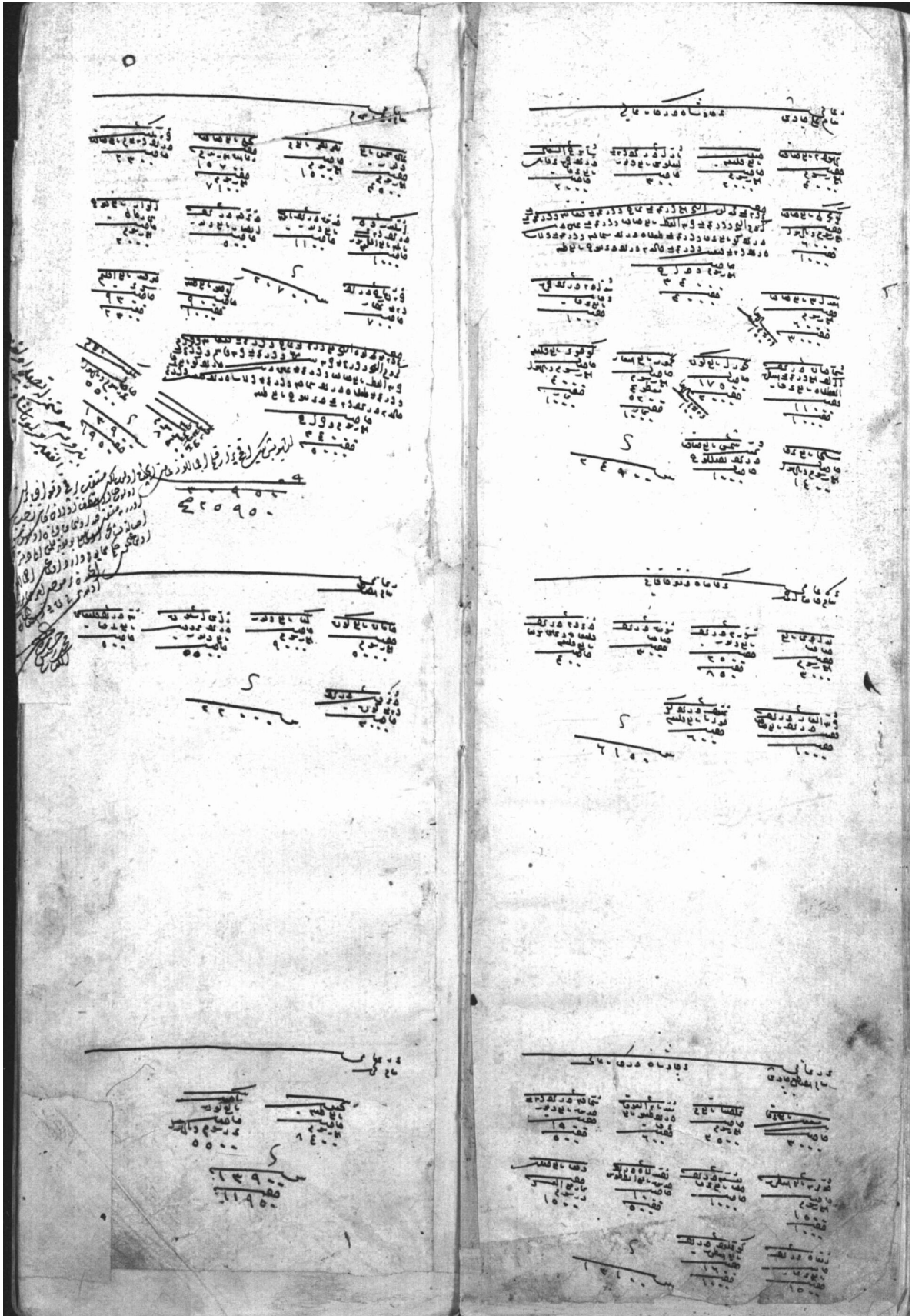
Mezkûr Ahmed bundan akdem Aynî Şems nâm karye ve gayrinden 20.700 akça ze'âmet defter-i cedîdde sene-i 991 Cemâziye'l-evvelinin yiğirminci gününden tevcih olup bedelinden 725 akça noksânıyla ber-vech-i tekml 21.425 akçalık üzere Dersâ'âdet'den berât idüp ve mukaddemâ Nah[cı]van ihrâkında yoldaşlık itdüğün Trablusşâm Beylerbeyisi Ali Paşa mühürlü

defter ile i'âm itdükde sene-i 991 Şevvâlinin evâhîrinde 2.000 akçalık terakkîye; Ve bir def'a dahi müceddeden feth olunan /s.577/ Peseng Kal'ası'nda yoldaşlıkda bulunduğın Trablusşam beylerbeyisi i'âm itdükde sene-i 992 Şevvâlinin evâsıtında 2.000 akça terakkîye; Ve bir def'a dahi Seyfoğlu muhârebesinde ve cizye tahsîlinde küllî hıdmetde ve yoldaşlıkda bulunduğı i'âm olundukda sene-i 993 Rebî'ü'l-âhîrinin evâyilinde 2.000 akça terakkî; Ve bir def'a dahi mâl-i mîrî tahsîlinde sefer-i hümâyûna geldiğın Trablus beylerbeyisi i'âm itdükde sene-i 992 Zi'l-ka'desinin on dördüncü gününde 2.000 akça terakkîye ahkâm-ı şerîfe virilmeğın Mecdelûnü'l-bahr nâm karye ve gayriden 8.300 akça tîmâr fârîğ Sefer ve Ali tahvîllerinden mîr-i mîrân tarafından terakkîleriyçün sene-i 993 Cemâziye'l-evvelinin guresinden tevcîh olunup tezkire virilüp lâkin mezkûrân tahvîllerinden virilen aklâmdan ba'zısı hîn-i tevzî'de âhara tevcîh olunmağla bedeli âhardan tekâmül olunup berâtı tashîh olunmak lâzım olmağın zikr olan aklâmdan 9.250 akça hisse'î mîr-i mîrân tarafından tevcîh olunduğı tarîhden terakkîleri bedelinden 1.950 akça ziyâdesiyle elinde olan ze'âmetine ilhâk idüp cümle ze'âmeti 30.450 akçalık üzere defter-i cedîdden kâtibü'l-vilâye tevcîh idüp tezkire virmeğın zikr olunan terakkîleri hükmleri mezkûr tezkirede âmed olundukdan sonra ziyâdesi arz olundukda bedeli berât ola deyü buyurılıp lâkin Tebriz seferinde yoldaşlıkda bulunduğı arz olundukda sene-i 993 Şevvâlinin evâhîrinde müteveffâ Osmân Paşa tarafından 2.000 akça terakkîye hükmi şerîf virilmeğın kâtibü'l-vilâye virdüğü ziyâde mezkûr terakkîsiyçün virile deyü buyurulmağın zikr olunan 30.450 akça ze'âmet vech-i meşrûh üzere kâtibü'l-vilâye tezkiresi muktezâsınca noksânıyla vech-i meşrûh üzere beş def'a emr olunan terakkîleri bedelinden 472 akça noksânıyla ber-vech-i tekâmül 31.425 akçalık üzere merkûm Ahmed'e tevcîh olunup Der-i devlet'den tecdîd-i berât-ı âlîşân içün tezkire virildi. Fî 20 Cemâziye'l-âhîr sene 994.

TKGM.d.[Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri] 357, s. 5. [Belge tarihi: 29 Z. 996]

Ze'âmet___ be-nâm Ahmed b. Hemdem.

Karye-i Aynı Şems tâbi'-i mezbûre Hâsıl ma'a rûsûm 4500	Karye-i Basarsar tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm 1500	Karye-i Tuhle tâbi'-i Sâfitâ Hâsıl Ze'âmet ma'a rûsûm: 15700 Hisse: 7100	Mezra'a-i Hirbetü Melik der-nezd-i karye-i m. tâbi'-i Sâfita 2300
Mezra'a-i İskenderun der-nezd-i karye-i Nâiliye tâbi'-i İklîm-i Sûr Hâsıl 1000	Mezra'a-i Cüdeyde der-nezd-i Nâ'iliyye tâbi'-i mezbûr 1100	Mezra'a-i Deyr-i Kitte der-nezd-i karye-i Ensâr tâbi'-i mezbûr Hâsıl 500	Karye-i Eyvâr tâbi'-i İvec Benî Rihâl Hâsıl ma'a rûsûm 2000
Mezra'a-i Hureybe-i Rimâh der-nezd-i karye-i Akkâr Hâsıl 700		Yekûn: 20.700	
Kefer-i Habû tâbi'-i Zîniyye Hâsıl ma'a rûsûm 9.000 Hisse: 1000	Karye-i Sarfend tâbi'-i İklîm-i Serîr Hâsıl 9300 Hisse: 2300	Hisse an-karye-i Mecdelûnû'l-bahr ma'a karye-i Âcc ve karye-i Kaykâniyye ve mezra'a-i Kürümû'l-bahr ve karye-i Hirbetü Beyti Mühennâ ve mezra'a-i Hureybetü Kâsım ve mezra'a-i Hureybetü'l-kutr tâbi'-i Sâfitâ ve karye-i Aynı Zeyn der nezd-i Kefer tâbi-i Ruha ve karye-i Tu''ân der-nezd-i Semâkiyye ve mezra'a-i Harlasan der-nezd-i Hasîn ve mezra'a-i Hâlidîyye der-nezd-i karye-i Deyr-i Betûh tâbi'-i Zîniyye Hâsıl ma'a rûsûm ve harâc 24000 Hisse: 5000	
		<i>İşbu beş bin akça yazar kalem icmâllü ze'âmet içinde olup lâkin müstakill birkaç def'a âhara berât olup hâlâ mutasarrıf olan Kâtib Receb üzerine müstakill kayd olunmak fermân olunup [kelime kesik] asâleten nişancı olmağile bu fakir kalemi ile defter olunmağičün hükm-i hümayûn vârid olmağm icmâllü içinden bermûceb-i emr-i hümayûn [kelime kesik] olundu. Fî gurre-i Ramazâni'l-mübârek [tarih kısmı kesik]</i> Hurrîre el-fakîr Mehmed Re'îsü'l-küttâb	
		<i>Bizüm ma'rifetimizle tashîh olundu.</i> el-Fakîr Murâd Paşa	
Karye-i Nec'ûn tâbi'-i Zîniyye Hâsıl ma'e'r-rûsûm 8.400	Karye-i Tekfîl tâbi'-i m. Hâsıl ma'a-rûsûm ve bâd-ı hevâ 5.500	Yekûn: 13900 Hisse: 1950	
	Cem'an Yekûn: 25.950	Sahh	

BOA, RZ.d.144, s. 194-196.

[Yev]mü's-sülesâ fi 18 Muharremü'l-harâm sene elf.

Sekiz kıt'a ahkâm-ı şerif virildi.

Nâhiye-i Kuley'a, der-livâ-i Trablus.

Ze'âmet__ be-nâm Ahmed

Karye-i Aynı Şems tâbi'-i m. Hâsil: 4500	Karye-i Basarsar tâbi'-i m. Hâsil ma'a rüsûm: 1.500	Karye-i Tuhle tâbi'-i Sâfitâ Hisse-i ze'âmet ma'a rüsûm: 15700 Hisse ma'a rüsûm: 7.100	Mezra'a-i Harbetü Melik, der-nezd-i karye-i m. tâbi'-i Sâfitâ, Hâsil: 2.300
Mezra'a-i İskenderun, der- nezd-i karye-i Nâiliyye tâbi'- i İklîm-i Sevm Hâsil: 1.000	Mezra'a-i Cüdeyde, der- nezd-i Nâ'iliyye tâbi'-i mezbûr. Hâsil: 1.100	Mezra'a-i Deyr-i Kıtte, der- nezd-i Ensâr tâbi'-i mezbûr Hâsil: 500	Karye-i Eyvâr tâbi'-i Futûh benî Rihâl Hâsil ma'a rüsûm: 2000
Mezra'a-i Hureybe-i Rimâh, der-nezd-i karye-i Akkâr. Hâsil: 700		Yekûn: 20700	
Karye-i Kefer-i Habû, tâbi'-i Ziniyye. Hâsil: 900 Hisse: 1.000	Karye-i Sarfend, tâbi'-i İklîm-i Berber. Hâsil: 9.300 Hisse: 2.300	Hisse an-karye-i [Mecde]lûnü'l-bahr ma'a mezra'a-i Âcc ve mezra'a-i Kaykâniyye ve mezra'a-i Kürümü'l-bahr ve mezra'a-i Hureybe-i Beyti Mühennâ ve mezra'-i Hureybe-i Kâsım ve mezra'a-i Hureybetü'l-Kıtt tâbi'-i Sâfitâ ve mezra'- i Ayn-i Zeyn, der-nezd-i Kefer tâbi'-i Ruhâ ve mezra'a-i Ta''ân der-nezd-i Semmâkiyye ve mezra'a-i Harlasân der-nezd-i Hasîn ve mezra'a-i Hâlidiiyye der-nezd-i karye-i Deyri Betûh tâbi'-i Ziniyye. Çift ma'a rüsûm ve harâc: 34.000 Hisse: 5.000	
Karye-i Nec'ûn tâbi'-i Ziniyye Hâsil ma'e'l-öşr ve rüsûm: 8.400	Karye-i Melik tâbi'-i mezbûr Hâsil ve rüsûm ve bâd-ı hevâ: 5.500		Yekûn 13.900 Hisse: 1.950
		Cem'an: 30.950 Ber-vech-i tekmi'l: 48.425	

Trablus sancağında 30.950 akça ze'âmetiyle noksânıyla ber-vech-i tekmi'l 31.425 akçalık üzere mutasarrıf olan mezkûr Ahmed der-i devlete gelüp mukaddemâ Hama sancağında ze'âmete müstahkk iken Nahcıvan ihrâkında yoldaşlıkta bulunduğu Trablusşam beylerbeyisi Ali Paşa defter ile [i'lâm e]yledükde sene-i 991 Şevvâlinin evâhırında mezîd-i inâyetden /s.195/ 2.000 akça; Ve bir def'a dahi Trablusşam sancağında ze'âmete mutasarrıfken mâl-ı mîrî tahsilinde hıdmetde bulunduğu hızâne-i âmirenin Trablusşam defterdârı Ahmed *dâme uluvvîhû* mührlü defter ile i'lâm itdükde sene-i 994 Ramazânının evâhırında 2.000 akça; Ve bir def'a dahi Göri kal'ası binâsında küllî hıdmetde bulunduğu Hama alaybeyisi Haydar defter ile i'lâm itdükde sene-i 995 Zi'l-hiccesinin evâhırında mezîd-i inâyetden 2.000 akça terakkilere serdâr tarafından; Ve bir def'a dahi doksan beş târihinde vâkı' Tebrîz kurbünde Evrender kal'ası fethinde yoldaşlık itmekle Tebriz muhâfazasında olan Vezîr Ca'fer Paşa üç bin akça terakkîye tezkire virmekle anın mûcibince sene-i 996 Saferinin evâhırında üç bin akça terakkîye; Ve bir def'a dahi vâkı' olan muhârebelerde hidmeti mukâbelesinde müşârün-ileyh Ca'fer Paşa 5.000 akça terakkî tevcih idüp inâyet recâ itmekle sene-i 997 Zi'l-hiccesinin evâhırında 3.000 akça terakkîye; Ve bir def'a dahi Tebriz'de yoldaşlık itdüğün müşârün-ileyh Ca'fer Paşa i'lam idüp mührlü tezkiresi [ile] 5.000 akça

terakkî tevcîh eyledüğün bildirüp inâyet recâ itmeğün sene-i 998 Rebî'ü'l-âhırının evâsıtında üç bin akça terakkîye; Ve bir def'a dahi Tebriz'de vâkı' olan muhârebelerde hıdmet itmişdir deyü mûmâ-ileyh Ca'fer Paşa 5.000 akça terakkî idüp mührlü tezkire virmekle inâyet recâ itdükde sene-i 999 Muharreminin evâsıtında 2.000 akça terakkîye ahkâm-ı şerîf virilüp müyesser olmaduğün bildirüp berâtına ilhâk olunmak bâbında inâyet recâ itdükde "ilhâk oluna" deyü buyurulmağın ber-mûceb-i emr-i âlî noksânıyla yedi def'a emr olunan terakkîleri bedelinden [...miktar kısmı çürük] /s. 196/ akça noksânıyla ber-vech-i tekml 48.425 akçalık üzere merkûm Ahmed[e] der-i devletden tecdîd-i berât-ı âlişân için tezkire virildi. Fî 27 Zi'l-hicce sene 999.

تاریخ نامه جامع
 تاریخ اسلام
 تاریخ اعراس
 تاریخ خوارزم
 تاریخ حجاز
 تاریخ هند
 تاریخ چین
 تاریخ روس
 تاریخ مغول
 تاریخ تیمور
 تاریخ صفوی
 تاریخ عثمانی

تاریخ اسلام صفحه ۱۵۰۰	تاریخ اعراس صفحه ۱۵۰۰	تاریخ خوارزم صفحه ۱۵۰۰	تاریخ حجاز صفحه ۱۵۰۰	تاریخ هند صفحه ۱۵۰۰	تاریخ چین صفحه ۱۵۰۰	تاریخ روس صفحه ۱۵۰۰	تاریخ مغول صفحه ۱۵۰۰	تاریخ تیمور صفحه ۱۵۰۰	تاریخ صفوی صفحه ۱۵۰۰	تاریخ عثمانی صفحه ۱۵۰۰
--------------------------	--------------------------	---------------------------	-------------------------	------------------------	------------------------	------------------------	-------------------------	--------------------------	-------------------------	---------------------------

تاریخ نامه جامع
 تاریخ اسلام
 تاریخ اعراس
 تاریخ خوارزم
 تاریخ حجاز
 تاریخ هند
 تاریخ چین
 تاریخ روس
 تاریخ مغول
 تاریخ تیمور
 تاریخ صفوی
 تاریخ عثمانی

تاریخ نامه جامع
 تاریخ اسلام
 تاریخ اعراس
 تاریخ خوارزم
 تاریخ حجاز
 تاریخ هند
 تاریخ چین
 تاریخ روس
 تاریخ مغول
 تاریخ تیمور
 تاریخ صفوی
 تاریخ عثمانی

تاریخ نامه جامع
 تاریخ اسلام
 تاریخ اعراس
 تاریخ خوارزم
 تاریخ حجاز
 تاریخ هند
 تاریخ چین
 تاریخ روس
 تاریخ مغول
 تاریخ تیمور
 تاریخ صفوی
 تاریخ عثمانی

تاریخ نامه جامع
 تاریخ اسلام
 تاریخ اعراس
 تاریخ خوارزم
 تاریخ حجاز
 تاریخ هند
 تاریخ چین
 تاریخ روس
 تاریخ مغول
 تاریخ تیمور
 تاریخ صفوی
 تاریخ عثمانی

تاریخ نامه جامع
 تاریخ اسلام
 تاریخ اعراس
 تاریخ خوارزم
 تاریخ حجاز
 تاریخ هند
 تاریخ چین
 تاریخ روس
 تاریخ مغول
 تاریخ تیمور
 تاریخ صفوی
 تاریخ عثمانی

DFE.RZ.d.2250, s.2-3.

[Yev]mü's-selâsâ fî 28 Muharremü'l-harâm sene ihdâ ve elf.

Beş kıt'a ahkâm-ı şerîfe virilmiştir.

Mezbûr Dergâh-ı âlî çavuşluğuyla tecdîd-i berât eyledi. Fî 10 Safer sene [10]10.

Nâhiye-i Kuley'a, der-livâ-i Trablus.

Ze'âmet___ be-nâm Ahmed.

Karye-i Aynü's-Şems tâbî'-i m. Hâsıl: 4.500	Karye-i Basarsar tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 1500	Karye-i Tuhle tâbî'-i nâhiye-i Sâfitâ tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 15.700 ze'âmet Hisse: Ze'âmet ma'a rüsûm: 7.100	Mezra'a-i Harbetü Melik der-nezd-i karye-i m. Hâsıl: 2300
Mezra'a-i İskenderun der-nezd-i karye-i Nâiliyye tâbî'-i İklîm-i Sûr Hâsıl: 1.000	Mezra'a-i Cüdeyde, der-nezd-i İklîm-i Sevm tâbî'-i mezbûr. Hâsıl: 1.100	Mezra'a-i Deyr-i Kıtte, der-nezd-i karye-i Ensâr tâbî'-i mezbûr. Hâsıl: 500	Karye-i Eyvâr tâbî'-i Futûh benî Rihâl, Hâsıl ma'a rüsûm: 2000
Mezra'a-i Harbetü Rimâh, der-nezd-i karye-i Mühennâ tâbî'-i Akkâr. Hâsıl: 700		Yekûn: 20.700	
Hisse an-karye-i Mecdelünü'l-bahr tâbî'-i Sâfitâ ve mezra'a-i Âcc der nezd-i Mermâr tâbî'-i m. ve mezra'a-i Ta''ân der-nezd-i Şemmâkiyye tâbî'-i m. ve mezra'a-i Harlasân der nezd-i Hasîn tâbî'-i m. ve mezra'a-i Hâlidıyye der nezd-i Bütûh tâbî'-i nâhiye-i Zıniyye. Hâsıl ma'a rüsûm ve harâc: 34000 Hisse: 5000		Karye-i Kefer-i Habû, tâbî'-i Zıniyye. Hâsıl ma'a rüsûm 9.000 Hisse: 1.000	Karye-i Nec'ûn tâbî'-i Tayyibe Hisse ma'a rüsûm 8.400
Karye-i Melik tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm ve bâd-ı hevâ: 5500	Karye-i Sarfend tâbî'-i nâhiye-i İklîm-i Sûr Hâsıl ma'e'r-rüsûm: 9.300 Hisse: 1.200		Yekûn 13.900 Hisse: 1.950
Cem'an: 30.950			
İlhâk ilâ zâlik, tahvîl-i Hemdem Kethudâ pedereş el-fârig			
Karye-i Nec'ûn tâbî'-i nâhiye-i Zıniyye Hâsıl ma'a'r-rüsûm 8.400	Karye-i Melik tâbî'-i nâhiye-i (boş) Hâsıl ma'e'r-rüsûm ve bâd-ı hevâ 5.500		Yekûn: 13.900 Hisse: 11.950
Yekûnü'l-cümle ma'e'l-mülhak: 43.900 Ber-vech-i tekml: 59.425			

Mezbûr kulları Trablus sancağında Kuley'a nâhiyesinde Aynü's-Şems nâm karye ve gayriden 30.450 akça ze'âmete 28.475 akça noksânıyla ber-vech-i tekml 48.425 akçalık üzere berâtle /3/ mutasarrıf olup ve Şark seferlerinde hıdmet ve yoldaşlık itmişdir deyü Bacvan sancağı beyi Ali *dâme izzühu* defteriyle yararlığı arz olundukda sene-i 995 Şa'bânının evâsıtı târihiyle der-i devletden iki bin akça terakkî; Ve bir def'a dahi Erdebîl hâkimi Mehdî Kulı Han muhârebesinde yoldaşlık itmekle Tebriz muhâfazasında olan Vezîr Ca'fer Paşa bin akça terakkîye tezkire virmeğin Âsitâne-i sa'âdet'den sene 996 Ramazânının evâhır târihiyle üç bin akça terakkîye; Ve bir def'a dahi Tebrîz'de vâkî olan ulgarlarda hıdmet itmişdir deyü müşârün-ileyh üç bin akça terakkîye tezkire virmeğin südde-i sa'âdetden sene-i 998 Zi'l-ka'desinin evâsıtı târihiyle iki bin akça terakkîye; Ve bir def'a dahi Tebrîz'de vâkî olan muhârebelerde hıdmetde ve yoldaşlıkda bulunmağla mûmâ-

ileyh üç bin akça terakkîye tezkire virmeğin der-i devletden sene-i 999 Zi'l-ka'desinin evâhir târîhiyle iki bin akça terakkîye; Ve bir def'a dahi Tebrîz serhaddinde hüdmet itmişdir deyü müşârün-ileyh tezkiresiyle yararlığı arz olundukda sene-i 1000 Muharremü'l-harâmının evâhir târîhiyle iki bin akça terakkîlere ahkâm-ı şerîf virilüp ve hayli noksânı olmağı Trablus sancağında Zıniyye nâhiyesinde karye-i Sehyûn ve gayriden 21.450 akça hisseye mutasarrıf babası Hemdem Kethudâ berâtın virüp hüsn-i ihtiyârıyla merkûm Ahmed kullarına ferâgat itmeğin fermân olunan beş kıt'a terakkîleriyle hisse-i mezkûr ze'âmetine ilhâk olunup cümle ze'âmeti 42.400 akçalık olup bâkî kalan 66.525 akça noksânı düşenden tekmîl olunmak üzere ber-vech-i tekmîl 59.425 akçalık üzere tevcîh olunup berât-ı âlişân için tezkire virildi.

Fî 2 Zi'l-ka'de sene elf.

Tezkire-i Hüseyin Paşa.

DFE.RZ.d.2250, s.5-6.

[Yev]mü's-sülesâ, fi 19 Saferi'l-muzaffer sene ihdâ ve elf.

Ze'âmetin Hemdem Kethudâ'ya ferâgat eylemiştir. Fî sene isnâ ve elf.

Mezbûr yine bu ze'âmeti alup berât eylemiştir. Fî sene sülesâ ve elf.

Sûret-i rü'ûs hıfz olundu.

Hükm-i şerîf virilmiştir

Nâhiye-i Kuley'a, der-livâ-i Trablus.

Ze'âmet__ be-nâm Ahmed, an-çavuşân-ı Dergâh-ı âlî.

Karye-i Ayni Şems tâbi'-i Kuley'a Hâsıl ma'a rüsûm: 4.500	Karye-i Basarsar tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 1.500	Karye-i Tuhle tâbi'-i Sâfitâ Hâsıl: 15.700 Hisse ze'âmet ma'a rüsûm: 7100	Mezra'a-i Harbe Melik, der- nezd-i karye-i mezbûr tâbi'-i m. Hâsıl: 2.300
Mezra'a-i İskenderun, der- nezd-i karye-i Nâiliyye tâbi'- i İklîm-i Sevm Hâsıl: 1.000	Mezra'a-i Cüdeyde, der- nezd-i Nâiliyye tâbi'-i m. Hâsıl: 1.100	Mezra'a-i Deyri Kitte der- nezd-i karye-i Ensâr tâbi' m. Hâsıl: 500	Karye-i Eyvâr tâbi'-i Futûh benî Rihâl, Hâsıl ma'a rüsûm: 2.000
Mezra'a-i Harbe-i Rimâh, der-nezd-i karye-i Akkâr. Hâsıl: 700		Yekûn: 20700	
Karye-i Kefer-i Habû tâbi'-i Ziniyye Hâsıl: 9.000 Hisse: 1.000	Karye-i Sarfend tâbi'-i İklîm-i Berber Hâsıl: 9.300 Hisse: 2.300	Hisse an-karye-i [Mecdelû]nü'l-bahr ma'a mezra'a-i Boğac ve mezra'a-i Kaykâniyye ve mezra'a-i Kürümü'l-bahr ve mezra'a-i Hureybe-i Beyti Mühennâ ve mezra'a-i Hureybe-i Kâsım ve mezra'a-i Hureybetü'l-kitt tâbi'-i Sâfitâ ve mezra'a- i Ayni Zeyn der nezd-i Kefer tâbi'-i Ruhâ ve mezra'a-i Ta''ân der-nezd-i Semâkiyye ve mezra'a-i Merlâsâ der-nezd-i Hâsîn ve mezra'a-i Hâlidiiyye der nezd-i karye-i Deyri Bütûh tâbi'-i Ziniyye. Hâsıl ma'a rüsûm ve harâc: 34.000 Hisse: 5000 Karye-i Melikûn tâbi'-i m. Hâsıl an- rüsûm ve båd-ı hevâ 5.500	
Karye-i Nec'ûn tâbi'-i Ziniye Hâsıl ma'a rüsûm 8.400		Yekûn: 13900 Hisse: 1950	
Karye-i Nec'ûn tâbi'-i Ziniyye Hâsıl ma'a rüsûm 8.400		Cem'an 30.950	Karye-i Melikûn tâbi'-i Kûre Hâsıl an-rüsûm ve båd-ı hevâ 5.500
		el-Mecmû': 42.900 Ber-vech-i tekml: 62.425	

Trablus sancağında zikr olunan 42.900 akça ze'âmete noksânıyla ber-vech-i tekml 59.425 akçalık üzere mutasarrıf olan mezkûr Ahmed yarar ve emekdâr olmağla sefer-i hümâyûnda Dergâh-ı âlî çavuşluğu fermân olunup sene-i 994 Zi'l-hiccesinin evâyilinde eline emr-i şerîf virilüp lâkin mahlûlden fermân olunmağın zümre-i mezbûreden Ali Çavuş fevt olup gedüğü mahlûldür deyü kendüye virilmek bâbında inâyet recâ eyledüğü arz olundukda hatt-ı hümâyûn ile "virilsün" deyü buyurılıp sene-i 999 Zi'l-hiccesinin yiğirmi üçüncü günüyle müverrah müzmâ sûret-i rü'ûs virilmekle berâtına ilhâk oluna deyü buyurulmağın ber-mücib-i emr-i âlî merkûm Ahmed'e müteveffâ-i mezbûrun yerine Dergâh-ı âlî çavuşlarından olup ve mukaddemâ 3.000 akça ze'âmete mutasarrıfken Erdebîl ılgarında vâkî olan Mehdikuli Han muhârebesinde /s.6/ yoldaşlık idüp

BOA, RZ.d.171, s. 276-277.

[Yev]mü's-sâlis, fî 17 Rebî'ü'l-âhir sene erba'a ve elf.

Sâmî.

Muhammed.

Ze'âmet mukarrer idüp tecdûd-i berât itmişdir. Sene hamse ve elf.

Sûret-i rü'ûs hıfz olunmuşdur.

Hükm-i şerîf virilmişdir. 1876. Buyurulmuşdur.

Nâhiye-i Kuley'a der-livâ-i Trablus.

Ze'âmet be-nâm Ahmed, müteferrika-i Dergâh-ı âlî an-tahvîl-i hod.

Karye-i Aynı Şems tâbî'-i Kuley'a Hâsıl ma'a rûsûm: 4.500	Karye-i Basarsar ⁵⁷ tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm: 1.500	Karye-i Tuhle tâbî'-i Sâfitâ Hâsıl-ı ze'âmet ma'a rûsûm: 15.700 Hisse ma'a rûsûm: 7.100	Mezra'a-i Harbe-i Melik, der-nezd-i karye-i mezbûr tâbî'-i m. Hâsıl: 2300
Mezra'a-i İskenderun, der-nezd-i karye-i Nâiliyye tâbî'-i İklîm-i Sûr Hâsıl: 1.000	Mezra'a-i Deyri Kıtte der-nezd-i Ensâr tâbî' m. Hâsıl: 500	Karye-i Eyvâr tâbî'-i Futûh Benî Rihâl, Hâsıl ma'a rûsûm: 2000	Mezra'a-i Cüdeyde, der-nezd-i Nâiliyye tâbî'-i mezbûr. Hâsıl: 1100
Mezra'a-i Harbe-i Rimâh, der-nezd-i karye-i Akkâr. Hâsıl: 700		Yekûn: 20.700	
Karye-i Kefer-i Habû tâbî'-i Ziniyye Hâsıl: 9000 Hisse: 1000	Karye-i Sarfend tâbî'-i İklîm-i Serîr Hâsıl: 9.300 Hisse: 2.300	Hisse an-karye-i [Mecde]lûnü'l-bahr ma'a mezra'a-i Âcc ve mezra'a-i Kaykâniyye ve mezra'a-i Kürümü'l-bahr ve mezra'a-i Hureybe-i Beyt-i Mühennâ ve mezra'a-i Hureybe-i Kâsım ve mezra'a-i Hureybetü'l-kıtt tâbî'-i Sâfitâ ve mezra'a-i Aynı Zeyn der nezd-i Kefer tâbî'-i Ruhâ ve mezra'a-i Ta''ân der-nezd-i Semâkiyye ve mezra'a-i Merlâsâ der-nezd-i Hâsîn ve mezra'a-i Hâlidîyye der nezd-i karye-i Deyri Bütûh tâbî'-i Ziniyye. Hâsıl ma'a rûsûm ve harâc: 34.000 Hisse: 5.000	
Karye-i Nec'ûn tâbî'-i Ziniyye Hâsıl ma'a'r-rûsûm 8.400	Karye-i Melik tabî'-i m. Hâsıl an rûsûm ve bâd-ı hevâ: 5.500	Yekûn: 13.900 Hisse: 1.950	Cem'an: 30.950
Karye-i Tahnûn ve gayrihi'l-mezbûrûn: 13.900 Hisse: 11950 an-ze'âmetdir.			

el-Mecmû': 42.900

İlhâk ilâ zâlik, berây-ı noksân ve ziyâde an-tahvîl-i Hemdem Kethudâ el-fârig der-livâ--i Safed

Karye-i Şa'îtye tâbî'-i Tibnûn Benî Bişâre [Hâsıl] ma'a rûsûm 2.600	Mezra'a-i Ümmü Aliyye nezd-i Haymane Hâsıl: 500	Mezra'a-i Hilye nezd-i Mecdel-i Kabâ'il Hâsıl: 4.200	Mezra'a-i Burc-ı Huccâc nezd-i Ta'cîl Hâsıl: 1.200
Mezra'a-i Halvetiyye nezd-i Mecdel tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 1.100	Mezra'a-i Ebû Kidâne nezd-i Dirîne tâbî'-i m. Hâsıl: 1.800	Mezra'a-i Ümmü'l-Avânîd nezd-i Fânne tâbî'-i m. Hâsıl ma'a otlak: 400	Mezra'a-i Ulema-i Hureybe nezd-i Bermaku's-şehr Hâsıl: 500

⁵⁷ Metinde "Eclrü" şeklinde yazılmış olan bu karye diğer zeamet kayıtlarına göre "Basarsar" olmalıdır. Bu belgedeki diğer yer isimlerinde de istinsah hatası mevcuttur.

Karye-i Ma'lûl tâbî'-i Taberiyye Hâsıl 6.400	Hisse an-karye-i Kefer-i Mârûş, Harbe-i Dûn ve Mârisiyye tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 1.000 Hisse: 1.000	Hisse an-karye-i Badalluh tâbî'-i Akkâ Hâsıl: 2.800 Hisse: 1.000	Mezra'a-i Bürdebîl nezd-i Bârûniyye tâbî'-i Tibnîn Benî Bişâre Hâsıl 800
Kûre tâbî'-i Tibnîn Benî Bişâre Hâsıl ma'a rûsûm: 4100 Hisse: 1000		Yekûn: 28000 An-ze'âmetdür.	

Cem'ü'l-mecmû'
70.900

Vezîr Ca'fer Paşa hazretleri mühürlü tezkire gönderüp Trablus sancağında zikr olunan 42.900 akça ze'âmete noksânıyla ber-vech-i tekmi'l 55.425 akçalık üzere mutasarrıf /s.277/ Dergâh-ı âlî çavuşlarından olan mezkûr Ahmed Çavuş için yarar olup kendü ile Tebrîz ve Şirvân serhadlerinin hıfz u hirâsetinde ve Demürkapu semtlerinde memâlik-i mahrûsaya müstevli olup müceddeden kal'a binâ olunan Rus-ı menhûsun muhârebelerinde yoldaşlık itmişdir deyü Dergâh-ı âlî müteferrikaları zümresine ilhâk idüp ba'dehû Âsitâne-i sa'âdete gelüp müşârün-ileyhin defteri pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda kendü ile sefere gitmek üzere hatt-ı hümayûn ile "virilsün" deyü buyurulup sene-i erba'a ve elf Saferinin yiğirmi ikinci günü târihiyle müverrah bi'l-fi'l re'isü'l-küttâb olan Yahyâ dâme mecduhû imzâsıyla mûmzâ sûret-i rû'ûs virilmekle berâtına ilhâk oluna deyü buyurulmağın ber-mûcib-i emr-i âlî merkûm Ahmed Çavuş vech-i meşrûh üzere Dergâh-ı âlî müteferrikalarından olup ba'dehû mezbûr Ahmed der-i devlete gelüp Safed sancağında Tibnîn Benî Bişâre nâhiyesinde Şa'îtiyye nâm karye ve gayriden 28.000 akça hisse ze'âmeti olan Dergâh-ı mu'allâ müteferrikalarından babası Hemdem Kethudâ tahrîr-i vilâyetden olan tezkiresini virüp ihtiyânıyla ze'âmet-i mezbûre'î kendüye feragat itdüğün bildirüp inâyet recâ itmeğün vech-i meşrûh üzere ferâgat iderse noksânı bedelinden 1.900 akça ziyâdesiyle tevcih idesin deyü Şâm beylerbeyisine sene-i erba'a ve elf Rebî'ü'l-âhîrinin evâyili târihiyle müverrah hükm-i şerîf virildikden sonra 1.900 akça ziyâdesiyle tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunup ba'dehû 1876 akça ziyâdesi dahi virilmek buyurulmağın ber-mûcib-i emr-i âlî zikr olunan hisse ze'âmet vech-i meşrûh üzere fârig babası Hemdem Kethudâ tahvîlinden merkûm Ahmed'in elinde olanıyla birikdirilüp cümle ze'âmeti 70.900 akçalık olup noksânıyla üç def'a fermân olunan ziyâdelerinden mâ'adâ kâbil-i ifrâz olmayan 299 akça ziyâdesiyle der-i devletden tevcih olunup tecdîd-i berât-ı âlişân için tezkire virildi. Tahrîren fî 9 Rebî'ü'l-âhîr sene erba'a ve elf.

DFE.RZ.d.192, s.197-199.

[Yev]mü'l-iseyn fi 4 şehr-i Ramazânî'l-mübârek sene hamse ve elf.

Mezkûr Trablus sancağında yiğirmi bin ze'âmete ferâğ itmeğın Hüseyin'e virilmiştir. Sene sitte [ve elf].

Mezkûr Trablusşâm'da ze'âmet alup tecdûd-i berât eylemiştir. Sene sitte [ve elf].

Hükm-i şerîf virilmiştir.

Buyurulmuştur.

Mehmed Bey.

Nâhiye-i Kuley'a, der-livâ-i Trablusşâm.

Ze'âmet__ be-nâm Ahmed, Müteferrika-i Dergâh-ı âlî, an-tahvîl-i hod.

Karye-i Aynı Şems tâbî'-im. Hâsıl ma'a rüsûm: 4.500	Karye-i Basarsar ⁵⁸ tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 1.500	Karye-i Tuhle tâbî'-i Sâfitâ Hâsıl-ı ze'âmet ma'a rüsûm: 15.700 Hisse ma'a rüsûm: 7100	Mezra'a-i Harbe-i Melik, der-nezd-i karye-i mezbûr tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 2300
Mezra'a-i İskenderun der- nezd-i karye-i Nâiliyye tâbî'- i İklîm-i Sûr Hâsıl: 1000	Mezra'a-i Deyr-i Kütte der- nezd-i İlbasan tâbî' m. Hâsıl: 500	Karye-i Eyvâr tâbî'-i Futûh benî Rihâl Hâsıl ma'a rüsûm: 2000	Mezra'a-i Cüdeyde, der- nezd-i Nâiliyye tâbî'-i mezbûr. Hâsıl: 1100
Mezra'a-i Harbe-i Rimâh, der-nezd-i karye-i Akkâr. Hâsıl: 700		Yekûn: 20.700	
Karye-i Kefer-i Habû tâbî'-i Ziniyye Hâsıl: 9.000 Hisse: 1.000	Karye-i Sarfend tâbî'-i İklîm-i Berber Hâsıl: 9.300 Hisse: 2.300	Karye-i Nec'ûn tâbî'-i Taybe Hâsıl ma'a rüsûm 8.400	Karye-i Melik tâbî'-i mezbûr Hâsıl ma'a rüsûm ve bâd-ı hevâ: 5.500
	Yekûn: 13900 Hisse: 1950		
Karye-i Nec'ûn ve gayrihi'l-mezbûrûn: 13900 Hisse: 11.950 <i>an-ze'âmetdür. /s. 198/</i>		el-Mecmû': 42.900	
Hisse an-karye-i [Mecde]lünü'l-bahr ma'a mezra'a-i Âcc ve mezra'a-i Kaykâniyye ve mezra'a-i Kürünü'l-bahr ve mezra'a-i Hureybe-i Beyt-i Mühennâ ve mezra'a-i Hureybe-i Kâsım ve mezra'a-i Hureybetü'l-kitt tâbî'-i Sâfitâ ve mezra'a-i Aynı Zeyn ve der nezd-i Kefer tâbî'-i Ruhâ ve mezra'a-i Ta'ân der-nezd-i Semâkiyye ve mezra'a-i Harlâsân der-nezd-i Hasın ve mezra'a-i Hâlidiiyye der nezd-i karye-i Deyr-i Bütûh tâbî'-i Ziniyye.			
Hâsıl ma'a rüsûm ve harâc: 34.000 Hisse: 5.000			
Yekûn: 42.900			
Der-livâ-i Safed			
Karye-i Şa'itüyye tâbî'-i Tibnün Benî Bişâre Hâsıl ma'a rüsûm 2.600	Mezra'a-i Ümmü Aliyye nezd-i Haymâne Hâsıl: 500	Mezra'a-i Taybe nezd-i Mecdel-i Kabâ'il Hâsıl: 4200	Mezra'a-i Burc-ı Huccâc nezd-i Ta'cıl Hâsıl: 1.200
Mezra'a-i Halvetiyye nezd-i Mecdel tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 1100	Mezra'a-i Ebû Kidâne nezd-i Dirîne tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 1800	Mezra'a-i Ümmü'l-Fevâyid nezd-i Fânne tâbî'-i m. Hâsıl ma'a otlak: 400	Mezra'a-i Ulemâ-i Hureybe nezd-i Hureybetü'ş-şehr Hâsıl: 500
Mezra'a-i Türbe-i Re'sü'ş- şehr nezd-i Umrân tâbî'-i m. Hâsıl 1500	Karye-i Ma'lûl tâbî'-i Taberiyye Hâsıl 6400	Hisse an-karye-i Kefer-i Bârûmî ve Harbe-i Dûn ve Mârisiyye tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 10.000 Hisse: 1.000	Karye-i Badalluh tâbî'-i Akkâ Hâsıl: 2.800 Hisse: 1.000

⁵⁸ Metinde "Eclü" şeklinde yazılmış olan bu karye diğer zeamet kayıtlarına göre "Basarsar" olmalıdır. Bu belgedeki diğer yer isimlerinde de istinsah hatası mevcuttur.

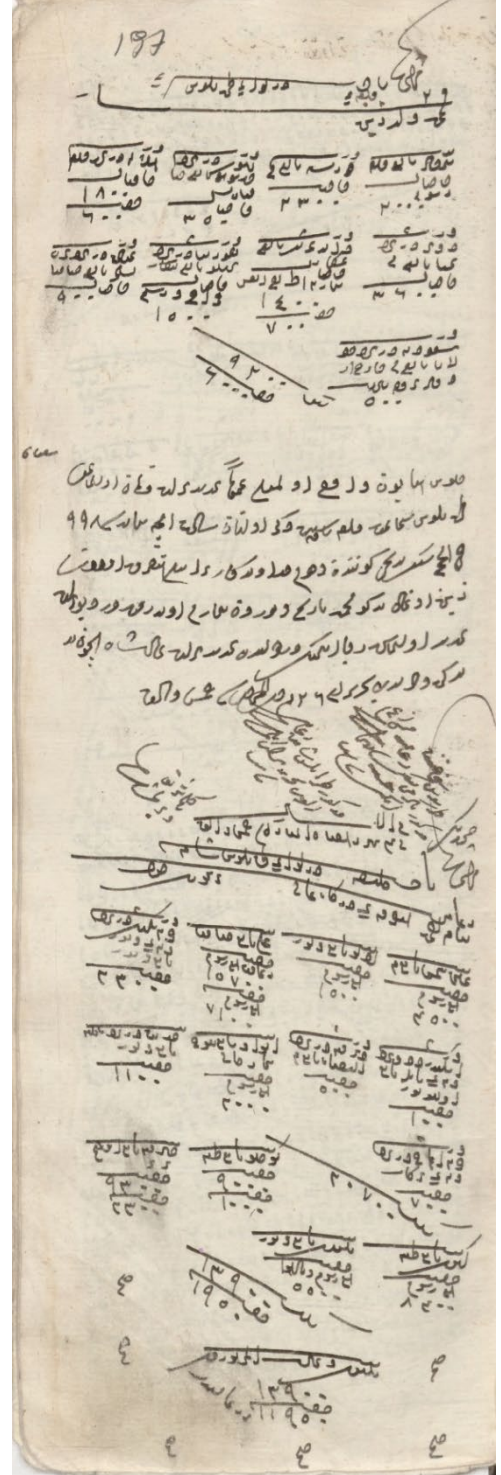
Mezra'a-i Bürdebîl nezd-i
Mârûniyye tâbi'-i Tibnîn
Benî Bişâre
Hâsıl 800

Karye-i Küre tâbi'-i Tibnîn
Benî Bişâre
Hâsıl ma'a rûsûm: 4.100
Hisse: 1.000

Yekûn: 28.000
An-ze'âmetdür

Cem'an
70900

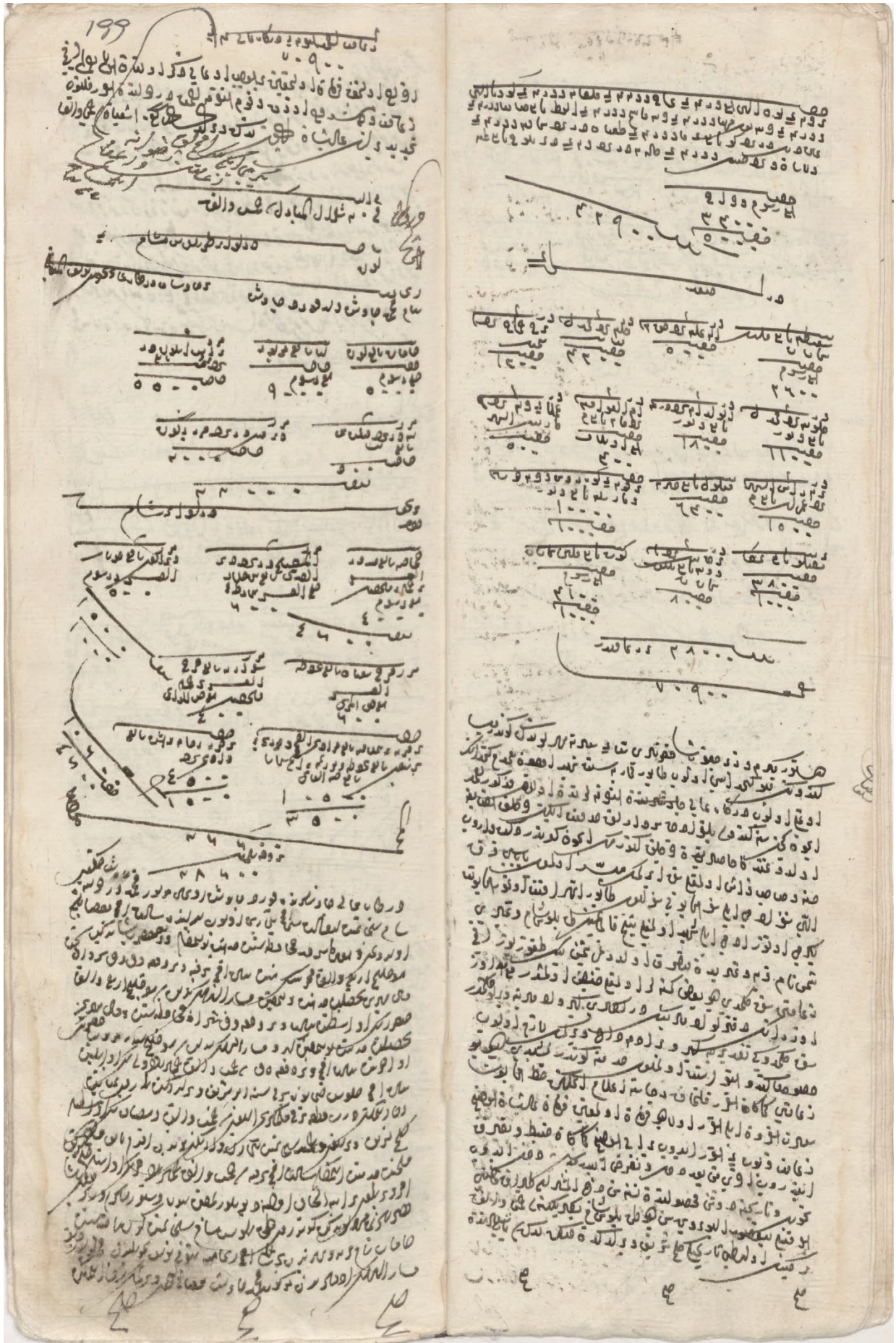
Düstûr-ı mükerrerem Vezîr Ca'fer Paşa hazretleri sūdde-i sa'âdete mührlü tezkire gönderüp kendünün kapu kethudâsı olup tabur muhârebesinde şehîd olan Hemdem Kethudâ'nın oğlu olup Dergâh-ı âlî müteferrikalarından⁵⁹ olan mezkûr Ahmed için geçen sene kendü Belgrad'da serdârlık hıdmetinde iken harçlık müzâyaka olduğundan hâsırlarından harçlık getürmek için gönderdikde varup hasta ve sâhib-i firâş olmağla sefere irilmek müyesser olmayup babası kırk elli nefer âdemi ile sefer-i hümâyûnu seferleyüp tabur inhizâmında uğur-ı hümâyûnda yirmi otuz âdemi ile şehîd olmağla yetim kalmağın Trablusşam ve Aynı⁶⁰ Şems nâm karye ve gayriden mutasarrıf olduğu yetmiş bin dokuz yüz akça ze'âmetin sefere gelmedi deyü ba'zı kimesneler almağla⁶¹ hayf olmuştur. Ma'a-hâzâ ve zâ vüzerânın defterlü âdemlerinin dirlikleri girü âdemlerine virilügelmişdür. Sefere gelmediği takdîrce girü bir âdeme dahi virilmek lâzım olup husûsan kendü hevâsında olmayup hıdmete gönderilmişidi deyü bu ze'âmetin kemâ-kân mukarrer kılınmak recâsına i'lâm itmeğın hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn ile "mukarrer ola" deyü fermân olmağın fermân-ı âlişân mûcibince ze'âmet-i mezbûre'i mukarrer idüp berâtı mûcibince kemâ-kân zabt ve tasarruf itdirüp âharı fîmâ-ba'd dahl u ta'arruz itdürmeyesin, dahl idüp tahvîl ve târîhine düşen mahsûlünden nesnesin dahi almışlar ise toprak kâdîsı ma'rifetiyle bî-kusûr aliviresin deyü Trablusşam beylerbeyisine hamse ve elf Recebinin evâsıtı târîhiyle hükmi-şerîf virildükden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdetden /s. 199/ ihrâc olunmak fermân olmağın ber-mûcib-i emri âlî zikr olunan 70.900 akça ze'âmet vech-i meşrûh üzere merkûm Müteferrika Ahmed'e der-i devletden mukarrer kılınup tecdîd-i berât-ı âlişân için tezkire virildi. Tahriren fi 10 Şa'bân sene hamse ve elf.

⁵⁹ "çavuşlarından" ibaresi yazılmış ve üzeri çizilmiştir.

⁶⁰ kelime metinde "gayri (غیری)" şeklindedir.

⁶¹ kelime metinde "olmağla (اولمغله)" şeklindedir.

DFE.RZ.d.211, s. 203-204.

[Yev]mü's-Sebt fî 14 Rebî'ü'l-evvel sene sitte ve elf.

Mezkûr livâ-i mezbûrda tîmâr alup tecdîd-i berât eylemişdir. Sene-i sitte.

Hükm-i şerîf virilmişdir.

700 ziyâde buyurulmuşdur.

Mühterlenmişdir.

Nâhiye__-i Kûre der-livâ-i Trablusşam.

Ze'âmet__ be-nâm Ahmed veled-i Hemdem Kethudâ, an-müteferrikagân-ı Dergâh-i âlî an-tahvîl-i Rıdvân.

Karye-i Hammân tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm 5000	Karye-i Tekye tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm 9000	Mezra'a-i Re's-i Ebyûn der-nezd-i Terbîn tâbi'-i mezbûr Hâsıl 5500	Mezra'a-i Tinte der-nezd-i Kuley'ân tâbi'-i Arkâ Hâsıl: 500	Mezra'a-i Değirmen der-nezd-i karye-i Nüveyse tâbi'-i mezbûr Hâsıl 2000
		Yekûn 22000		
An-tahvîl__-i hod Karye-i Aynı Şems tâbi'-i mezbûr Hâsıl ma'a rûsûm 4500	Karye-i Basarsar tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm 1500	Karye-i Tuhle tâbi'-i Sâfitâ Hâsıl-ı ze'âmet ma'a rûsûm 15700 Hisse ma'a rûsûm 7100	Mezra'a-i Harbe Melik der-nezd-i karye-i tâbi'-i Sâfitâ Hâsıl 2300	Mezra'a-i İskenderûn der-nezd-i karye-i Nâliyye tâbi'-i İklim-i Sûr Hâsıl 1000
Karye-i Eyvâr tâbi'-i Tibnîn Benî Rihâl Hâsıl ma'a rûsûm 2000	Mezra'a-i Deyr-i Kıtte der-nezd-i Ebsâr tâbi'- i m. Hâsıl 500	Karye-i Cüdeyde der- nezd-i tâbi'-i m. Hâsıl 1100	Mezra'a-i Harbe Rimâh der-nezd-i karye-i Akkâr Hâsıl 700	Yekûn: 20700
Karye-i Kefer-i Habû tâbi'-i Ziniyye Hâsıl: 9000 Hisse: 1000	Karye-i Sarfend tâbi'-i İklim-i Berber Hâsıl: 9300 Hisse: 2300	Hisse an-karye-i [Mecde]lûnü'l-bahr ma'a mezra'a-i Âcc ve mezra'a-i Kaykâniyye ve mezra'a-i Kürünü'l-bahr ve mezra'a-i Hureybe-i Beyt-i Mühennâ ve mezra'a-i Hureybe-i Kâsım ve mezra'a-i Hureybetü'l-kıtt tâbi'-i Sâfitâ ve mezra'a-i Aynı Zeyn ve der nezd-i Kefer tâbi'-i Arkâ ve mezra'a-i Ta'ân der-nezd-i Semâkiyye ve mezra'a-i Harlâsân der-nezd-i Hasîn ve mezra'a-i Hâlidiyye der nezd-i karye-i Deyr-i Bütûh tâbi'-i Ziniyye.		
			Hâsıl ma'a rûsûm ve harâc: 34.000 Hisse: 5.000 Yekûn: 13.900 Hisse: 1.900	
Karye-i Nec'ûn tâbi'-i Ziniyye Hâsıl ma'a rûsûm 8400	Karye-i Melik tâbi'-i mezbûr Hâsıl ma'a rûsûm ve bâd-ı hevâ: 5500			
		Cem'an an-tahvîl-i hod 30.950 Hisse 10.950 Yekûn der-livâ-i Trablusşam an tahvîl-i hod 23900		
Der-livâ-i Safed				
Karye-i Şa'ituyye tâbi'-i Tibnîn Benî Bişâre ma'a rûsûm 2600	Mezra'a-i Ümmü Aliyye nezd-i Haymâne Hâsıl: 500	Mezra'a-i Taybe nezd-i Mecdel-i Kabâ'il Hâsıl: 4200	Mezra'a-i Burc-ı Huccâc nezd-i Ta'cîl Hâsıl: 1200	

Mezra'a-i Halvetiyye nezd-i Mecdel tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 1100	Mezra'a-i Ebû Kidâne nezd-i Dirîne tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 1800	Mezra'-i Ümmü'l-Fevâid nezd-i Fânne tâbî'-i m. Hâsıl ma'a otlak: 400	Mezra'a-i Ulemâ-i Hureybe nezd-i Hureybetü'ş-şehr Hâsıl: 500
Mezra'a-i Türbe-i Re'sü'ş- şehr nezd-i Umrân tâbî'-i m. Hâsıl 1500	Karye-i Ma'lûl tâbî'-i Taberiyye Hâsıl 6400	Hisse an-karye-i Kefer-i Bârûmî ve Harbe-i Dûn ve Mârisiyye tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 10.000 Hisse: 1.000	Karye-i Badallûh tâbî'-i Akkâ Hâsıl: 3.800 Hisse: 1.000
Mezra'a-i Bürdebîl nezd-i Mârûniyye tâbî'-i Tibnîn Benî Bişâre Hâsıl 800	Karye-i Kûre tâbî'-i Tibnîn Benî Bişâre Hâsıl ma'a rûsûm: 4100 Hisse: 1000		Yekûn: 28000 An-ze'âmetdür
		Cem'an 72.900	

Düstûr-ı mükerrerem müşîr-i mufahham Vezîr Mehmed Paşa *edâma'llâhu te'âlâ iclâlehûnun* âdemlerinden olup Dergâh-ı mu'allâ müteferrikalarından olan Hemdem Kethudâ oğlu mezkûr Müteferrika Ahmed der-i devlete gelüp mutasarrıf olduğu 70.900 akça ze'âmetinin berâtı mûcibince noksânı olduğun karye livâ-i mezbûrda Kûre nâhiyesinde Hammân nâm karye ve gayrıdan 22.000 akça ze'âmete mutasarrıf olan Rıdvân Çavuş berâtın virüp ihtiyârıyla ferâgat ider deyü kendüye virilmek bâbında inâyet recâ itmeğin mezkûrun berâtı mûcibince noksânı olup ve mezbûr berâtın virüp ferâgat ider ve seferlü olmayup kılıç ilhâkı lâzım gelmez ise noksânı için buna tevcih idüp tezkiresin viresin deyü Trablusşam beylerbeyisine sene-i sitte ve elf Saferinin evâhirinde hükm-i şerîf virildükden sonra 1.300 akça ziyâdesiyle tezkiresi [s.204] Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olmağın ba'dehû 700 akça ziyâdesi arz olunup virilmek fermân olunmağın ber-mûceb-i emr-i âlî zikr olunan 22.000 akça ze'âmet vech-i meşrûh üzere fâriğ Rıdvân Çavuş tahvîlinden fermân olunan ziyâdeleriyle elinde olan ze'âmetine ilhâk olunup cümle ze'âmeti 72.900 akçalık üzere merkûm Müteferrika Ahmed'e der-i devletden berât-ı âlîşân için tezkire virildi.

Fî 26 şehr-i Safer sene sitte ve elf.

Mührlenmiştir.

Piyâle.

1300 akça ziyâde buyurulmuştur.

Hükm-i şerîf virilmiştir.

Nâhiye-i Trablusşâm, der-livâ-i m.

Ze'âmet__ be-nâm Hüseyin, an-tahvîl-i Ahmed, el-fâriğ.

Karye-i Aynı Şems tâbî'-i Kuley'a Hâsıl ma'a rûsûm: 4500	Karye-i Basarsar tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm: 1500	Karye-i Tuhle tâbî'-i Sâfitâ Hâsıl-ı ze'âmet ma'a rûsûm: 15700 Hisse ma'a rûsûm: 7100	Mezra'a-i Harbe Melik, der- nezd-i karye-i mezbûr tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 2300
Mezra'a-i İskenderun, der- nezd-i karye-i Nâiliyye tâbî'- i İklîm-i Sûr Hâsıl: 1000	Mezra'a-i Deyri Kütte der- nezd-i İlbasan tâbî' m. Hâsıl: 500	Karye-i Eyvâr tâbî'-i Futûh Benî Rihâl, Hâsıl ma'a rûsûm: 2000	Mezra'a-i Cüdeyde, der- nezd-i Nâiliyye tâbî'-i mezbûr. Hâsıl: 1100

Mezra'a-i Harbe-i Rimâh,
der-nezd-i karye-i Akkâr.
Hâsıl: 700

Yekûn: 20700

Karye-i Kefer-i Habû tâbi'-i
Ziniyye
Hâsıl: 9000
Hisse: 1000

Karye-i Sarfend
tâbi'-i İklîm-i Berber
Hâsıl: 9300
Hisse: 2300

Karye-i Keyven
tâbi'-i Ziniyye
Hâsıl ma'a rûsûm
8400

Karye-i Nec'ûn tâbi'-i
mezbûr
Hâsıl ma'a rûsûm ve bâd-ı
hevâ: 5500

Yekûn: 13900
Hisse: 1950

Karye-i Nac'ûn ve gayrihi'l-mezbûrûn: 13900
Hisse: 11950 an-ze'âmetdir.

el-Mecmû': 42.900

Hisse an-karye-i [Mecde]lûnü'l-bahr ma'a mezra'a-i Âcc ve mezra'a-i Kaykâniyye ve mezra'a-i Kürûnü'l-bahr ve mezra'a-i Hureybe-i Beyt-i Mühennâ ve mezra'a-i Hureybe-i Kâsım ve mezra'a-i Hureybetü'l-kitt tâbi'-i Sâfitâ ve mezra'a-i Aynı Zeyn ve der nezd-i Kefer tâbi'-i Arkâ ve mezra'a-i Ta''ân der-nezd-i Semâkiyye ve mezra'a-i Harlâsân der-nezd-i Hasın ve mezra'a-i Hâliidiyye der nezd-i karye-i Deyr-i Bütûh tâbi'-i Ziniyye.

Hâsıl ma'a rûsûm ve harâc: 34.000

Hisse: 5.000

Yekûn: 42.900

Mezkûr Hüseyin der-i devlete gelüp bundan akdemyevmî yigirmi dört akça ile iken sâbıkâ Tımışvar beylerbeyisi olan Ömer dâme ikbâlehû mektûbuyla yararlığın arz itdükde Budun'da sülüsân üzere 20.000 akça tîmâra emr-i şerîf virilüp ve Trablusşâm sancağında ve nâhiyesinde Aynı Şems nâm karye ve gayriden 70900 akça ze'âmeti olan Dergâh-ı âlî müteferrikalarından düstûr-ı mükerrerrem Vezîr Mehmed Paşa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlühûn*un defterlü âdemlerinden olan Ahmed ze'âmetinin 20.000 akçalığın ihtiyârıyla kendüye ferâgat eyledüğün bildirüp inâyet recâ itmeğın ol hükm alınup mezkûr berâtın virüp ferâgat ider ise 1400 akça ziyâdesiyle tevcih idüp tezkiresin viresin deyü Trablusşâm beylerbeyisine sene-i sitte ve elf Saferinin evâsıtında hükm-i şerîf virildikten sonra 1300 akça ziyâdesiyle tezkiresi Bâb-ı sa'âdetden ihrâc olunmak fermân olundukda ba'dehû 1300 akçası dahi arz olundukda virilmek fermân olunmağın ber-mûceb-i emr-i âlî zıkr olunan 20.000 akça ze'âmet fârig Ahmed tahvîlinden istihkâkı ve fermân olunan ziyâdeleri bedeli ber-vech-i ze'âmet merkûm Hüseyin'e der-i devletden berât-ı şerîf için tezkire virildi. Fî 12 Safer sene sitte ve elf.

بابا سعادته لولہ جہ لولہ قیامہ اولیٰ سبب...
ولولہ قیامہ اولیٰ سبب...
قلم شروع لولہ قیامہ...
لولہ قیامہ اولیٰ سبب...
قلم شروع لولہ قیامہ...

Handwritten ledger with multiple columns and rows of numbers and text. Includes a header with the number '203' and various entries.

بندوں سے...
دولہ...
قلم شروع...
لولہ قیامہ...
قلم شروع...
لولہ قیامہ...

Handwritten ledger on page 203. The top right corner contains the number '203' and the name 'Süheyli Ahmed'. The page is filled with multiple columns of handwritten text and numbers, organized into several sections. There are some larger entries and smaller sub-sections. The handwriting is in Urdu.

DFE.RZ.d.219, s. 393-395.

[Yev]mü'l-Ehad fî gurre-i Cemâziye'l-evvel sene seb'a ve elf.

Mühürlendi.

Mukâbele.

Hükm-i şerîf virilmiştir.

Nâhiye_____i Kûre, der-livâ-i Trablusşam

Ze'âmet_____be-nâm Ahmed veled-i Hemdem Kethudâ, müteferrika-i Dergâh-ı âlî, an-tahvîl-i Memi bin Hasan, el-fârig.

Karye-i Hâmmân tâbi'-i Kûre Hâsıl ma'a rûsûm 5000	Karye-i Bennâk tâbi'-i mezbûr Hâsıl ma'a rûsûm 9000	Karye-i Re'si İngündi der-nezd-i Merzemil tâbi'-i mezbûr 5500	Mezra'a-i Penbe der-nezd-i Belbûn tâbi'-i sâlibâ Hâsıl 500
Mezra'a-i Râmin der-nezd-i karye-i Berisne tâbi'-i mezbûr Hâsıl 2000		Yekûn An-karye-i Hâmmân ve gayrihi 22000	
An-tahvîl-i hod, der-livâ-i mezbûr			
Karye-i Ayni Şems tâbi'-i Kuley'a Hâsıl ma'a rûsûm: 4500	Karye-i Basarsar tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm: 1500	Karye-i Ali tâbi'-i Sâfitâ Hâsıl: 15700 Hisse: ze'âmet ma'a rûsûm: 7100	Mezra'a-i Harbe Melik, der-nezd-i karye-i m. tâbi'-i mezbûr Hâsıl: 2300
Mezra'a-i İskenderun, der-nezd-i karye-i Nâiliyye tâbi'-i İklîm-i Sûr Hâsıl: 1000	Karye-i Alvar tâbi'-i Futûh benî Rihâl, Hâsıl ma'a rûsûm: 2000	Mezra'a-i Deyr-i Kitte der-nezd-i Ensâr tâbi' m. Hâsıl: 500	Mezra'a-i Cedîde, der-nezd-i Nâiliyye tâbi'-i mezbûr. Hâsıl: 1100
Mezra'a-i Harbe-i Rimâh, der-nezd-i karye-i Akkâr. Hâsıl: 700		Yekûn: 20700 <i>/s.394/</i>	
Karye-i Kifr-i Habû, tâbi'-i Ziniye. Hâsıl: 9000 Hisse: 1000	Karye-i Sarfend tâbi'-i İklîm-i Berber Hâsıl: 9300 Hisse: 2300	Hisse an-karye-i Mecdelünü'l-bahr ma'a mezra'a-i Gınâh ve mezra'a-i Kaykâniyye ve mezra'a-i Kürümü'l-bahr ve mezra'a-i Hazîne-i Beyti Müheyyâ ve mezra'a-i Hazîne-i Hamâsiye ve mezra'a-i el-Kût tâbi'-i Sâfitâ ve mezra'a-i Ayni Zeyn der nezd-i Kifr tâbi'-i Arkâ ve mezra'a-i Taflan der-nezd-i Semâkiyye ve mezra'a-i Karasaha der-nezd-i Hâsıl ve mezra'a-i Hâlidiyye der nezd-i karye-i Mensûh tâbi'-i Ziniye. Hâsıl ma'a rûsûm ve harâc: 34000 Hisse: 5000	
Karye-i Sehyûn tâbi'-i Ziniye Hâsıl ma'e'-öşr ve rûsûm 8400	Karye-i Melik tabi'-i m. Hâsıl an- rûsûm ve båd-ı hevâ 5500	Karye-i Uyûn tâbi-i Ziniyye ve karye-i Hûme tâbi'-i İlcamerâ el-mezbûr <i>Ze'âmetdir</i> Hâsıl ma'a rûsûm 11950	
ve karye-i Ayni Şems ve gayrihi'l-mezbûrûn: 30950 Hisse: 10950			
Yekûn der-livâ-i Trablus, an-tahvîl-i hod. 22900			
Der-livâ-i Safed			
Karye-i Şa'itiyye tâbi'-i Tibnûn Benî Bişâre Hâsıl ma'a rûsûm 2600	Mezra'a-i Ümmi Aliyye nezd-i Hassâ Hâsıl 500	Mezra'a-i Kal'a nezd-i Mecdeli Kabâil Hâsıl 4200	Mezra'a-i Burc-i Huccâc nezd-i Tenmîl Hâsıl 1200

Mezra'a-i Halvetiyye nezd-i Mecdûl tâbî-i (boş) Hâsıl 1100	Mezra'a-i Ebû Kidâne nezd-i Eyne tâbî-i mezbûr Hâsıl 1800	Mezra'a-i Ümmü'l-Fevâyil nezd-i m. tâbî-i mezbûr Hâsıl ma'a otlak 400	Mezra'a-i Allâme-i Hazîne nezd-i ... ü'ş-şehr Hâsıl 500
Mezra'a-i Garibe ve Üssü'ş- şehr nezd-i Umrân tâbî-i m. Hâsıl 1500	Karye-i Ma'lûl tâbî-i Cisriyye tâbî-i m. Hâsıl 6400	Hisse an-karye-i Günâr ve Ali ve Lâbe-i Humret ve Parsiyye tâbî-i mezbûr 10.000 Hisse: 10.000	Hisse an Nakşlu tâbî-i Akkâ Hâsıl 3800 Hisse: 1000
Mezra'a-i Bürdebél an diyâr- ı Kıtte tâbî-i Beyti Şümâre Hâsıl: 800	Karye-i Kûre tâbî-i Benîn Semâsan tâbî-i mezbû Hâsıl ma'a rüsûm 4100	Yekûn: 28000 An-ze'âmetdir.	

el-Mecmû': 72900

Düstûr-ı mükerrerem müşîr-i mufahham Vezîr Mehmed Paşa hazretlerinin defterlü âdemlerinden olup Trablusşam sancağında 72.900 akça ze'âmete mutasarrıf olan Dergâh-ı mu'allâ müteferrikalarından Hemdem Kethudâ oğlu müşârün-ileyh Ahmed Müteferrika südde-i sa'âdete gelüp livâ-i mezbûrda Kûre nâhiyesinde Hâmmân nâm karye ve gayriden zikr olunan 22.000 akça ze'âmete mutasarrıf olan Yûsuf mukaddemâ ihtiyârıyla berâtın virüp Rıdvân Çavuş'a ferâgat idüp /395/ mezbûr Rıdvân Çavuş dahi buna ferâgat itmekle berât itdirüp tasarrufunda iken ve ze'âmet-i mezbûre merkûm Yûsuf'un üzerinde değil iken Hamza nâm kimesne mezbûr Yûsuf için fevt oldı deyü ze'âmetin seferde almağla dahl idüp lâkin ze'âmet-i mezbûre mezkûr Yûsuf'un üzerinde olmadığından mâ'adâ merkûm Yûsuf fevt olmayup hayâtda olmağla mezbûr Hamza dahi ihtiyârıyla berâtın virüp nizâ'ından ferâgat eyledüğün bildirüp girü kendüye virilmek bâbında inâyet recâ itmeğün ze'âmet-i mezbûre husûsunda mezkûr Hamza ile nizâ' üzere iken ihtiyârıyla berâtın virüp nizâ'ından ferâgat ider ise berâtına ferâgat kıldı yazıldıktan sonra sefere gitmek şartıyla girüp tevcîh idüp tezkiresin viresin deyü Trablus beylerbeyisine sene sitte ve elf Rebî'ül-evvelinin evâyili târihiyle müverrah hükm-i şerîf virildükden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunmağın ber-mûcib-i emr-i âlî zikr olunan 22.000 akça ze'âmet mukaddemâ nizâ' üzere iken nizâ'ından ferâgat iden Hasan oğlı merkûm Hamza tahvîlinden berkarâr-ı sâbık 72.900 akçalık üzere Hemdem Kethudâ oğlu müşârün-ileyh Ahmed'e der-i devletden tevcîh olunup berât-ı âlîşân için tezkire virildi. Fî 19 Rebî'ü'l-evvel sene sitte ve elf.

DFE.RZ.d.219, s. 397.

[Tarih?]

Hükm-i şerîf virilmiştir.

Mühürlendi.

Nâhiye-i Zniyye, der-livâ-i Trablusşâm.

Ze'âmet-i be-nâm Mehmed b. Ali, an-tahvîl-i Ahmed b. Hemdem Kethudâ, el-fârig.

Karye-i Nec'ûn
tâbi'-i mezbûr
Hâsıl ma'a rüsûm
8.400

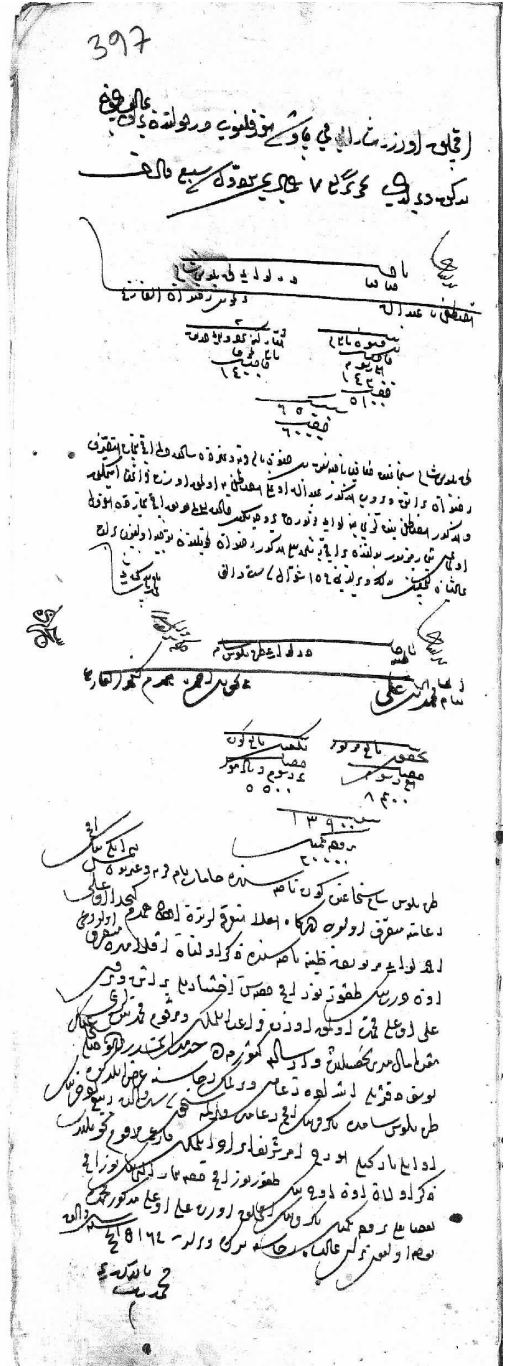
Karye-i Tekfil
tâbi'-i Kûre
Hâsıl an-rüsûm ve bâd-i hevâ
5.500

Yekûn: 13.900

Ber-vech-i tekmi'l: 20.000

Trablusşâm sancağında Kûre nâhiyesinde Hâmmân nâm karye ve gayriden yetmiş iki bin akça ze'âmete mutasarrıf olup Dergâh-ı mu'allâ müteferrikalarından olan Hemdem Kethudâ oğlu Ahmed livâ-i mezbûrda Zniyye nâhiyesinde zikr olunan aklâmda mutasarrıf olduğu on dört bin dokuz yüz akça hissesin ihtiyârıyla ferâgat eylemeğin ve merkûm Mehmed bendeleri mukaddemâ mâl-ı mûrî tahsilinde ve irsâliye getürmekde hıdmet itmişdir deyü Sığla Sancağı Beyi Yûsuf defteriyle ibtidâdan ze'âmet virilmek recâsına arz eyledükde Trablusşâm'da yiğirmi bin akça ze'âmet virilmesiyçün sene-i sitte ve elf Rebî'ü'l-âhirinin evâyili târihiyle müverrah emr-i şerîf îrâd eylemeğin fâriğ-i merkûm tahvîlinden zikr olunan on üç bin dokuz yüz akça hisse tîmâr altı bin yüz akça noksânıyla ber-vech-i tekmi'l yiğirmi bin akçalık üzere Ali oğlu mezkûr Mehmed'e tevcîh olunup berât-ı âlîşân recâsına tezkire virildi. Fî 16 Zi'l-hicce sene sitte ve elf.

Bâ-tezkire-i Mehmed Paşa

DFE.RZ.d.219, s. 399.

[Yev]mü's-sebt fi 15 Cemâziye'l-âhir sene seb'a ve elf.

Nâhiye-i Sâfitâ, der-livâ-i Trablusşâm.

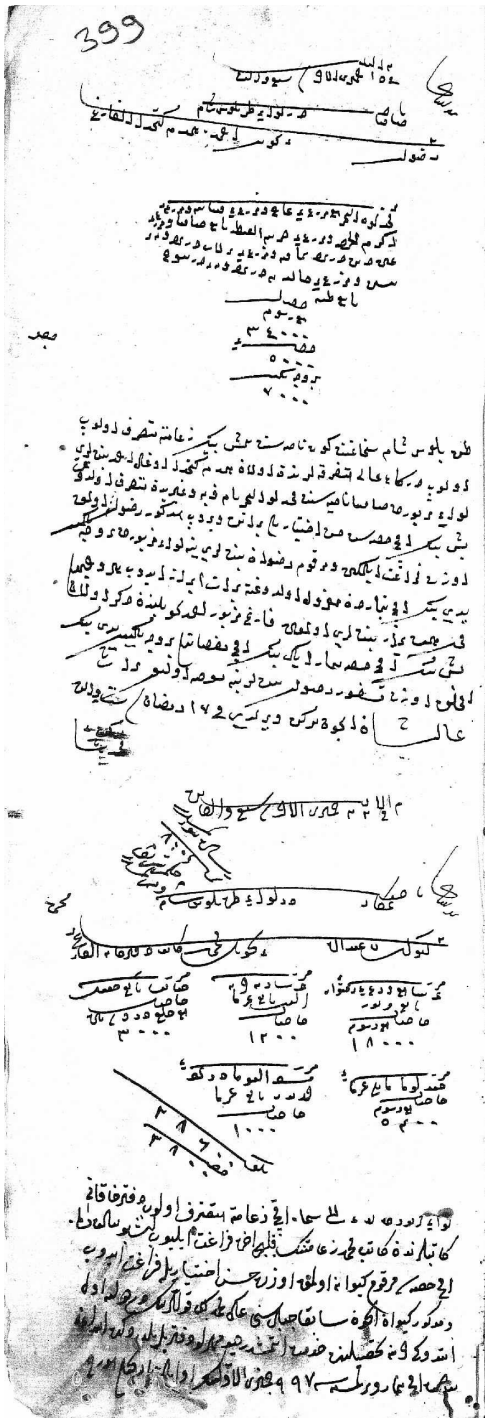
Timâr-ı Rıdvân, an-tahvîl-i Ahmed b. Hemdem Kethudâ, el-fârig.

Karye-i Mecdelûnü'l-Bahr ma'a mezra'a-i Âcc ve mezra'a-i Kaykâniyye ve mezra'a-i Kürümü'l-Bahr ve mezra'a-i Hureybetü'l-Kitt tâbi'i Sâfitâ ve mezra'a-i Ayn-ı Zeyn der-nezd-i Semâkiyye ve mezra'a-i Harlâsân der-nezd-i karye-i Hasîn ve mezra'a-i Hâlidîyye der-nezd-i karye-i Deyri Bütüh tâbi'i Ziniyye.

Hâsil ma'a rûsûm: 34000

Hisse: 5000

Ber-vech-i tekml: 7000

Trablusşâm sancağında Kûre nâhiyesinde Şems Bey ze'âmetine mutasarrıf olup Dergâh-ı âlî müteferrikalarından olan Hemdem Kethudâ oğlu Ahmed bendeleri livâ-i mezbûrda Sâfitâ nâhiyesinde Mecdelûnü'l-Bahr nâm karye ve gayriden mutasarrıf olduğu beş bin akça hissesin hüsn-i ihtiyârıyla berâtın virüp mezkûr Rıdvân bendeleri yine livâ-i mezbûrda ber-vech-i tekml yedi bin akça tîmârdan ma'zûl olduğuna berât ibrâz idüp her vechile mahall-i himmet ve yarar bendeleri olmağın fârig-i mezbûr Ahmed tahvîlinden zikr olan beş bin akça hisse tîmâr iki bin akça noksânıyla ber-vech-i tekml yedi bin akçalık üzere mesfûr Rıdvân bendelerine tevcih olunup berât-ı âlîşân için tezkire virildi. Tahriren fi 17 Ramazân sene sitte ve elf.

Tezkire-i

Mehmed

Paşa

DFE.RZ.d.233, s. 196-199.

Mührlenmiştir.

Pervîz.

Hükm-i şerîf virilmiştir.

Ze'âmet__ be-nâm Mustafa, an-tahvîl-i Ahmed Müteferrika, el-fârig.

Karye-i Aynü'ş-Şems tâbi'-i Kuley'a Hâsıl ma'a rûsûm: 4.500	Karye-i Basarsar tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm: 1.500	Karye-i Tuhle tâbi'-i Sâfitâ Hâsıl: 15.700 Hisse: 7.100	Mezra'a-i Harbe Melik, der-nezd-i karye-i mezbûr tâbi'-i m. Hâsıl: 2.300
Mezra'a-i İskenderun, der-nezd-i karye-i Nâiliyye Hâsıl: 1.000	Mezra'a-i Deyri Kıtte der-nezd-i m. Ensâr tâbi' m. Hâsıl: 500	Karye-i Eyvâr tâbi'-i Futûh benî Rihâl, Hâsıl ma'a rûsûm: 2.000	Mezra'a-i Cüdeyde, der-nezd-i karye-i Nâiliyye tâbi'-i m. Hâsıl: 1.100
Mezra'a-i Harbe-i Rimâh, der-nezd-i Akkâr Hâsıl: 500		Yekûn: 20700	

Mezkûr Mustafa Der-sa'âdet'e gelüp Trablusşâm sancağında 20.000 akça ze'âmetden ma'zûl olup ve mezbûr sancakda Sâfitâ nâhiyesinde [Ayn]ü'ş-şems nâm karye ve gayriden 20.900 akça ze'â[mete] mutasarrıf olan Ahmed ihtiyârıyla berâtın virüp kendüye ferâgat eyledüğün bildirüp ziyâdesiyle kendüye virilmek bâbında inâyet recâ eylemeğın mezkûr livâ-i mezbûrdan ol mikdâr üzere [ze]'âmetden ma'zûl ise mezbûr ihtiyârıyla berâtın virüp ferâgat iderse 700 akça ziyâdesiyle tevcih idüp tezkiresin viresiz deyü Trablusşâm beylerbeyisinden tis'a ve elf Rebî'ü'l-âhirinin evâ'ili târihiyle müverrah hükm-i şerîf virildikden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunmağın⁶² icmâl ve rûznâmçesi serdâr hazretleriyle seferdedür deyü arz olundukda fârigden berâtından berât ola deyü fermân olunmağın ber-müceb-i emr-i âlî zikr olunan 20.900 akça tûmâr fârig Ahmed tahvîlinden elinden giden fermân olunandan ziyâdesi bedeli 20.000 akça akçalık üzere merkûm Mustafa'ya tevcih olunup der-i devletden berât-ı âlişân için tezkire virildi. Tahrîren fî 11 şehri Rebî'ü'l-âhir sene tis'a ve elf.

/s.197/ Mührlenmiştir.

Hükm-i şerîf virilmiştir.

Nâhiye-i Ziniye der-livâ-i Trablusşâm.

Tîmâr-ı Mustafa

Karye-i Kefer-i Habû tâbi'-i Ziniyye Hâsıl ma'a rûsûm: 9000 Hisse: 8.000	Mezra'a-i Deyri-i Şâh der-nezd-i Nûrlâ Hâsıl:1.100	Mezra'a-i Zeytûm der-nezd-i karye-i Kıtte tâbi'-i m. Hâsıl: 900
Mezra'a-i Güllüce nâm-ı dîğeri Semmânâ der-nezd-i karye-i m. Hâsıl: 900	Mezra'a-i Zeytûm der-nezd-i Ahmâr tâbi'-i m. Hâsıl: 800	Mezra'a-i Delmân der-nezd-i karye-i Istabl ve Deyri-i Bütûh tâbi'-i Zâviye Hâsıl: 5200

⁶² "fermân olunan" ibâresi mükerrerdir.

Mezra'a-i İrciz der-nezd-i karye-i Deyr-
i Bütûh tâbî'-i m.
Hâsıl: 2500

Mezra'a-i Fârfâra der-nezd-i karye-i
Arda tâbî'-i m.
Hâsıl: 2800

Mezra'a-i Şeyheyn nâm-ı diğer Süflâ
der-nezd-i Kefer-i Melkâ
Hâsıl: 1.000

Yekûn: 16.200
Hisse: 6.600

Yekûn: 14.600
Hisse: 4.000
Ber-vech-i tekâmîl: 6.000

Mezkûr Mustafa der-i devlete gelüp Trablusşâm sancağında 6.000 akça tîmârdan ma'zûl olduğın ve livâ-i mezbûrda Zıniyye nâhiyesinde Kefer-i Habû nâm karye ve gayriden 9.000 akça tîmâr Dergâh-ı âlî müteferrikalarından fârig Ahmed tahvîlinden mahlûldür deyü kendüye virilmek bâbında inâyet recâ itmeğın mezbûr berâtın virüp hüsn-i ihtiyârıyla tîmârından ferâgat iderse tevcîh idesın deyü Trablusşâm beylerbeyisine sene-i tis'a ve elf Rebî'ü'l-âhirinin evâsıtı târîhiyle müverrah hükmi-i şerîf virildikden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunmağın ber-mûceb-i emr-i âlî zikr olunan 9.000 akça tîmâr fârig Ahmed tahvîlinden elinden giden bedelinden 2.000 akça noksânıyla ber-vech-i tekâmîl 6.000 akçalık üzere merkûm Mustafa'ya der-i devletden tevcîh olunup berât-ı âlîşân için tezkire virildi. Tahrîren fî 12 Cemâziye'l-evvel sene tis'a ve elf.

/s.198/

Görüldi.

Nâhiye-i Arkâ, der-livâ-i Trablusşâm.

Tîmâr-ı Mehmed, an-tahvîl-i Ahmed, el-fârig.

Hisse an-karye-i Serv tâbî'-i Arkâ ve mezra'a-i Süveyse ve mezra'a-i Müzeyri'a ve mezra'a-i Şem'iyân t âbî'-i Arkâ ve mezra'a-i Garbiyye ve mezra'a-i Dekkâd der nezd-i Tibnîn ve Deyr-i Bütûh ve mezra'a-i Ribât der-nezd-i Arda tâbî'-i Zâviye ve mezra'a-i Şeyhayn tâbî'-i Meray.

Hâsıl: 16.200
Hisse: 6.600
Ber-vech-i tekâmîl: 7.000

Mezkûr Mehmed kulları Şâm sancağında 7.000 akça tîmârdan ma'zûl olduğuna berât-ı şerîf ibrâz idüp ve Trablusşâm sancağında Arkâ nâhiyesinde Serv nâm karye ve gayriden işbu 6.000 akça tîmâra mutasarrıf olan Dergâh-ı âlî müteferrikalarından mûmâ-ileyh Ahmed berâtın ihtiyârıyla ferâgat itmeğın zikr olunan 6.000 akça tîmâr fârig-i mezbûr tahvîlinden noksânı tekâmîl olmak üzere ber-vech-i tekâmîl 7.000 akçalık üzere mezbûr Mehmed kullarına tevcîh olunup berât-ı şerîf sadaka ve inâyet buyurulmak recâsına berât-ı âlîşân için tezkire virildi. Tahrîren fî 28 Cumâde[1]-ülâ sene tis'a ve elf.

Tezkire-i

Mehmed Paşa

/s.199/

[Yev]mü'l-isneyn fî 3 Şa'bâni'l-mu'azzam sene 1009

Görüldi.

Hükmi-i şerîf virilmiştir.

Nâhiye-i Betrûn, der-livâ-i Trablusşâm.

Tîmâr-ı İskender, an-tahvîl-i Ahmed, el-fârig.

Karye-i Kefûr ma'a mezra'a-i Dûmâ tâbî-i mezbûr Hâsil ma'a rûsûm 5.200	Kefer-i Selâkân tâbî-i m. Hâsil ma'a rûsûm 2400	Mezra'a-i Dallân der-nezd-i karye-i Yârîtâ Hâsil: 500	Mezra'a-i Kûneyse der-nezd-i Burc-ı Nakkâş tâbî-i nâhiye-i Sâfitâ Hâsil: 400
Mezra'a-i Sermâne der-nezd-i Tercemân Gûgerle tâbî-i Sâfitâ Hâsil: 2.000	Mezra'a-i Sermâne-i Ağcatepe der-nezd-i Tercemân Gûgerle tâbî-i nâhiye-i Sâfitâ Hâsil: 1.000	Yekûn: 2.000 Hisse: 1.000	
Mezra'a-i Merseme der-nezd-i Hüseyniyye tâbî-i Sâfitâ hâric ez-defter Hisse: 400		Mezra'a-i Müzâhame der-nezd-i karye-i Nefî'a tâbî-i Sâfitâ hâric ez-defter Hâsil: 400	
Yekûn: 10.300 Ber-vech-i tekâmîl: 10.399			

Zikr olunan 10.300 akça tîmâr berâtın virüp hüsn-i ihtiyârlarıyla ferâgat eyleyen merkûm tahvîlinden mahlûl olmağın işbu mezkûr İskender kulları mukaddemâ livâ-i mezbûrda Mukdâne? nâm karye ve gayriden 5.000 [akça] ber-vech-i tekâmîl 5.990 akçalık tîmârdan ma'zûl olduğuna berât ibrâz idüp ve Selemiye sancağında tîmârı var iken sâbıkâ Trablusşâm beylerbeyisi Ali yararlığın arz eyledükde sene-i 992 Ramazânının evâhiri târîhiyle Dersa'âdet'den 1.900 akça; Ve bir def'a Tebrîz'de kal'a ta'mîrinde hizmet itmişdir deyü mîr-i mîrân-ı sâbık Ca'fer mektûbuyla i'lâm itdükde sene 994 Zi'l-ka'desi evâ'ilinde 1.500; Ve bir def'a Göri kal'ası binâsında hizmet itmişdir deyü Trablusşâm beylerbeyisi Ali defteriyle i'lâm eyledükde sene-i 995 Zi'l-hiccesinin evâsıt târîhiyle müverrah 1.500 akça; Ve bir def'a ahkâm-ı şerîfe ibrâz idüp üç kıt'a ahkâmı fermân olunan terakkîleri 4.400 akça olup cümle istihkâkı 10.399 olup fârig-i merkûm tahvîlinden 10.300 akça tîmâra müstahkk olduğu bedelinden 990 akça noksânıyla ber-vech-i tekâmîl 10.399 akçalık üzere mesfûr İskender kullarına tevcih olunup berât-ı âlişân için tezkire virildi. Fî 28 şehr-i Zi'l-hicce sene ihdâ ve elf.

Tezkire-i

Ca'fer Paşa

197

Handwritten text at the top of the left page, including a signature and some illegible words.

Handwritten text in the middle of the left page, consisting of several lines of script.

Handwritten text at the bottom of the left page, appearing as a separate section or entry.

Handwritten text at the top of the right page, possibly a header or title.

Handwritten text in the upper middle of the right page.

Handwritten text in the lower middle of the right page, including some numbers and names.

Handwritten text at the bottom of the right page, containing a longer passage of script.

۱۵۹

بسم الله الرحمن الرحیم
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است و در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۶۰

بسم الله الرحمن الرحیم
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

۱۰۰۰
 در این رساله از بعضی اشیاء که در طبیعت یافت می شود و در کتب قدیمه و کتب جدیده مذکور است

DFE.RZ.d.233, s.61-63.

Görüldü.

Tîmârına hisse ilhâk idiüp tecdîd-i berât eylemişdir. Fî 15 N. sene [10]10.

Altı kıt'a ahkâm-ı şerîfe virilmişdir.

Nâhiye____-i Kûre , der-livâ-i Trablusşâm.

Ze'âmet___ be-nâm Kâtib Dervîş Ali, an-kâtibân-ı Dîvân-ı hümâyûn, an-tahvîl-i hod.

Karye-i Hâmmân⁶³ ... /s.62/⁶⁴
 tâbî'-i Kûre
 Hâsıl ma'a rûsûm
 5.000

İlhâk ilâ zâlik, berây-ı noxsân ve terakkî an-tahvîl-i Müteferrika Ahmed el-fârig der-livâ-i Safed

Karye-i Şa'îtiyye tâbî'-i Tibnîn Benî Bişâre Hâsıl ma'e'-r-rûsûm 2.600	Mezra'a-i Ümmü Aliyye nezd-i Haymâne Hâsıl: 500	Mezra'a-i Taybe nezd-i Mecdel-i Kabâ'il Hâsıl: 4.200	Mezra'a-i Burc-ı Huccâc nezd-i Ta'cîl Hâsıl: 1.200
Mezra'a-i Halvetiyye nezd-i Mecdel tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 1.100	Mezra'a-i Ebû Kidâne nezd-i Dirîne tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 1.800	Mezra'a-i Ümmü'l-Fevâyid nezd-i Fânne tâbî'-i m. Hâsıl ma'a otlak: 400	Mezra'a-i Ulemâ-i Hureybe nezd-i Hureybetü'ş-şehr Hâsıl: 500
Mezra'a-i Türbe-i Re'sû'ş- şehr nezd-i Umrân tâbî'-i m. Hâsıl 1.500	Karye-i Ma'lûl tâbî'-i Taberiyye Hâsıl 6.400	Hisse an-karye-i Kefer-i Bârûmî ve mezra'a-i Harbe-i Dûn ve Mârisiyye tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 10.000 Hisse: 1.000	Karye-i Badallûh tâbî'-i Akkâ Hâsıl: 2.800 Hisse: 1.000
Mezra'a-i Bürdebîl nezd-i Mârûniyye tâbî'-i Tibnîn Benî Bişâre Hâsıl 800	Karye-i Kûre tâbî'-i Tibnîn Benî Bişâre Hâsıl ma'a rûsûm: 4.100 Hisse: 1.000		Yekûn: 28.000 Hisse: 14.000 An-ze'âmetdür

Dîvân-ı hümâyûn kâtiblerinden müşârün-ileyh Kâtib Dervîş Ali der-i devlete gelüp Trablusşâm ve Şâm-ı şerîf sancaklarında 23.100 akça ze'âmete ber-vech-i tekâmîl 66.100 akçalık üzere mutasarrıf olup ze'âmetinin berâtı mücebince⁶⁵ noxsânı olduğın ve mukaddemâ yararlığın Eleşkird sancağı beyi mektûbuyla bildirdükde 1.000 akça terakkî; Ve bir def'a dahi Amâsiyye sancağı beyi mektûbuyla bildürdükde 1.000 akça terakkîlere merhûm Hudâvendigâr zamânında iki kıt'a emr-i şerîf virilüp tecdîd olunup ahkâm-ı sâbıkâ alınıp sene-i semâne ve elf Ramazânınun evâhiriyle iki bin akça terakkîye hükm-i şerîf-i âhar virilüp; Ve bir def'a dahi yine Yergöği kal'ası binâsında hıdmetde bulunmağla Vezîr Mahmûd Paşa tarafından sene-i tis'a ve elf Cumâde'l-âhîrinin evâsıtıyla on bin akça; Ve bir def'a yine yarar olup Simon muhârebesinde küllî hıdmetde bulunduğın sâbıkâ Tebrîz muhâfazasında olup fevt olan Vezîr Ca'fer Paşa mektûbuyla sene-i semâne ve elf Zi'l-ka'desinin evâ'ili târihiyle 10.000 akça terakkîlere üç kıt'a ahkâm-ı şerîfe îrâd idiüp ve Safed sancağında Benî Bişâre nâhiyesinde Şa'îtiye nâm karye ve gayriden on dört bin akça hisse tîmâr Dergâh-ı âlî müteferrikalarından fârig Ahmed tahvîlinden kendüye virilmek recâ itmeğın mezbûr berâtın virüp ferâgat ider ise tevcîh idesin deyü

⁶³ Kâtib Dervîş Ali'nin dirliğinin baş kalemi ve Şâm'daki hisseleri Ahmed b. Hemdem ile ilgili olmadığından buraya alınmadı.

⁶⁴ Devamında Dergâh-ı âlî çavuşbaşısı Ömer Ağa'nın tahvilinden intikal eden hisseler buraya alınmadı.

⁶⁵ "ze'âmetinin berâtı mücebince" ifâdesi mükerrerdur.

/s.63/ Şâm beylerbeyisine sene-i semâne ve elf Recebinin evâli târîhiyle hükm-i şerîf virildükden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olundu. Ve Hama sancağında Şeyzer nâhiyesinde Bâkıllu nâm karye ve gayriden 25.000 akça hisse tîmâr bi'l-fi'l südde-i sa'âdet'de çavuşbaşı olan fârig Ömer tahvîlinden mahlûldür deyü recâ itmeğin müşârün-ileyh berâtın virüp hisse-i mezbûreden ihtiyârıyla ferâgat ider ise tevcîh idesin deyü Trablusşâm beylerbeyisine sene-i semâne ve elf Şa'bânının evâsıtıyla hükm-i şerîf-i âhar virilüp ve Selemiye sancağında Alâ nâhiyesinde Mûsenmûr nâm karye ve gayriden 5.000 akça hisse tîmâr müşârün-ileyh Ömer Ağa berâtın virüp ferâgat ider ise noksânıyçün tevcîh idesin deyü Trablusşâm beylerbeyisine tis'a ve elf Şevvâlinin evâhiriyle hükm virildikden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunmağın ber-mûceb-i emr-i âlî zikr olununan 13.000 akça hisse tîmâr vech-i meşrûh üzere fârig Müteferrika Ahmed ve 25.000 akça hisse Çavuşbaşı Ömer Ağa tahvillerinden cümle ze'âmet 67.100 akçalık olup 21.000 akça noksânıyla ber-vech-i tekmîl 88.100 akçalık üzere müşârün-ileyh Dervîş'e tevcîh olunup der-i devletden tevcîh olunup berât-ı âlîşân için tezkire virildi. Fî 29 Şevvâl sene tis'a ve elf.

61

بله دویله لکنه اولاه تندرکیم بو صیفی اوستون بیا اعلی
لکنه اولاه تندرکیم بو صیفی بویجه لوتیمسی زکوة نبع ولف
هیه العفنه سنه اوله لکنه کل سرت و کله لکنه صفت تندرکیم
بایه سارنده اوله اوله لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه
فکر اولناه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه
دی صیفی زانه اولناه زانه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه
بویجه کلیم اعلی لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه
بو صیفی در اولناه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه
علیانه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه لکنه

Handwritten notes and signatures in the middle section of the left page.

Handwritten notes and signatures in the lower middle section of the left page.

Handwritten notes and signatures in the lower section of the left page.

Handwritten notes and signatures in the lower section of the left page.

Handwritten notes and signatures at the bottom of the left page.

Handwritten header text at the top of the right page.

Handwritten notes and signatures in the upper middle section of the right page.

Handwritten notes and signatures in the lower middle section of the right page.

Handwritten notes and signatures in the lower section of the right page.

Handwritten notes and signatures at the bottom of the right page.

تاج بکلی بکینه بنماه وانف رعیتش در انجا تاریخ کجا تو معی در کر انصاف
 تنگ ب بای سعادتت اولیا اولیا نمانه اولیون و عیالنی غنایان
 باطل باه وین و غیره ه س تا . ایچ قصه تبار بالعن سنا به سعادت
 جایت باخ ایچ قصه فارغی عرانی کزینده جلور ره در کجا ایچ
 مت دلله ز انجا و یروب همه بی نبون مه زانیا ام ذاتت ایدر ام
 نیصیه ایچ فیله طن بلوس شاه بکلی بکینه بنماه وانف رعیتش
 اروا سطم کجا شریف آ و یروب و سلیمه خانم علا نامه نمانه ایچ
 نام وین و غیره ه عالی . ایچ قصه تبار مت دلله عرانی ایا و یروب
 تبار زورس رعیتش ام کندوب ذاتت ایدر کین بلور و غیره جاکین
 مت دلله ز انجا و یروب ذاتت ایدر ام قصه تبار ایچ
 طبع بلوس شاه بکلی بکینه بنماه وانف رعیتش اولیا عرانی کزینده
 تنگ ب بای سعادتت اولیا اولیا نمانه اولیون و عیالنی غنایان
 تکر اولیا نمانه ایچ . ایچ قصه تبار همه بشوه آورده فارغی
 اتنجه ایچ قصه ه س تا ایچ قصه جایت باخ عرانی کزینده ایچ
 رعایتش ایچ . ایچ اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 سرت حاکم ایچ اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 هولنده تبار اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ

بای سعادتت اولیا اولیا نمانه اولیون و عیالنی غنایان
 ایچ قصه تبار همه بشوه آورده فارغی
 اتنجه ایچ قصه ه س تا ایچ قصه جایت باخ عرانی کزینده ایچ
 رعایتش ایچ . ایچ اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 سرت حاکم ایچ اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 هولنده تبار اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ

قصه تبار همه بشوه آورده فارغی
 اتنجه ایچ قصه ه س تا ایچ قصه جایت باخ عرانی کزینده ایچ
 رعایتش ایچ . ایچ اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 سرت حاکم ایچ اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 هولنده تبار اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ

میدون باهون کما سگندن نشان اولیا نمانه اولیون و عیالنی غنایان
 طبع بلوس شاه بکلی بکینه بنماه وانف رعیتش اولیا عرانی کزینده ایچ
 سرت حاکم ایچ اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 هولنده تبار اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 ایچ قصه تبار همه بشوه آورده فارغی
 اتنجه ایچ قصه ه س تا ایچ قصه جایت باخ عرانی کزینده ایچ
 رعایتش ایچ . ایچ اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 سرت حاکم ایچ اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ
 هولنده تبار اولیا نمانه ایچ ایچ قصه تبار همه بشوه ایچ

b) Hemdem Kethuda İle İlgili Arşiv Belgeleri

ADFE.RZ.d.38, s. 76.

[Yev]mü'l-isneyn fî 13 Şevvâl sene 980.

Hükm-i şerîf virilmiştir.

Nâhiye___-i Tibnîn, der-livâ-i Safed.

Ze'âmet__ be-nâm Hemdem, an-tahvîl-i Mustafa.

Karye-i Şa'ituyye tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm 6.074	Mezra'a-i Ümmü Aliyye nezd-i Dirîne Hâsıl: 519	Mezra'a-i Halbe nezd-i Mecdel-i Hureyb Hâsıl: 4.000	Mezra'a-i Burc-ı Huccâc der- nezd-i Sahyûn Hâsıl: 1.173
Mezra'a-i Halvetiyye nezd-i Mecâdil tâbi'-i mezbûr Hâsıl: 1.132	Mezra'a-i Ebû Kidâne nezd-i Dirîne tâbi'-i m. Hâsıl: 1.800	Mezra'a-i Ümmü'l-Fevâhir der-nezd-i Fânne tâbi'-i m. Hâsıl ma'a otlak: 300	Mezra'a-i Ulema-i Hureybe nezd-i Bermaku's-şehr Hâsıl ma'a otlak: 500
Mezra'a-i Harbe-i Re'sü's- şehr der-nezd-i Umrân Hâsıl: 1.500	Karye-i Ma'lûl tâbi'-i Taberiyye Hâsıl ma'a rûsûm 6.000	Hisse an-karye-i Kefer-i Mârûş ve Harbe-i Dûn ve Mârisiyye tâbi'-i Cîre 9.283 Hisse: 1.000	
Yekûn: 24.000 Hisse-i m.: 20.000			

Mezkûr Mustafa berâtın virüp tasarrufunda olan ze'âmetinden hüsn-i ihtiyârıyla ferâgat idüp mahlûl olmağın mukaddemâ Şam yeniçerileri yayabaşlarından mezbûr Hemdem için tahrîr fermân olunalıdan berü on nefer yeniçeriler ile istihdâm olunup küllî sa'yi zuhûra gelmişdir deyü mezîd-i inâyet-i pâdişâhîden kânûnları üzere bir ze'âmet tevcîh idesin deyü sene 979 Ramazânının evâsıtı târihiyle hükm-i şerîf îrâd itmeğın ber-mûcib-i emr-i âlî ibtidâdan zikr olunan 20.000 akça ze'âmet tevcîh olunup berât-ı âlişân için tezkire virildi.

Fî 21 Recebi'l-mürecceb sene 980.

Tezkire-i Dervîş Paşa.

DFE.RZ.d.43, s.190-191.

[Yev]mü'l-ehad fî 17 Z. sene 983.

Altı def'a ahkâm-ı şerîfe virilmiştir.

Ze'âmet___ Be-nâm Hemdem, an-tahvîl-i hod.

Karye-i Şa'itıyye tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm 6.074	Mezra'a-i Ümmü Aliyye nezd-i Dirîne Hâsıl: 519	Mezra'a-i Halbe nezd-i Mecdel-i Hureyb Hâsıl: 4.000	Mezra'a-i Burc-ı Huccâc nezd-i Şeyheyn Hâsıl: 1.173
Mezra'a-i Halvetıyye nezd-i Mecdel tâbi'-i mezbûr Hâsıl: 1.132	Mezra'a-i Ebû Kidâne nezd-i Dirîne tâbi'-i m. Hâsıl: 1.800	Mezra'a-i Ümmü'l-Fevâhir der-nezd-i Fânne tâbi'-i m. Hâsıl ma'a otlak: 300	Mezra'a-i Ulema-i Hureybe nezd-i Bermaku's-şehr Hâsıl ma'a otlak: 500
Mezra'a-i Harbe-i Re'sü's- şehr der-nezd-i Umrân Hâsıl: 1500	Karye-i Ma'lûl tâbi'-i Taberıyye Hâsıl ma'a rüsûm 6.000	Hisse an-karye-i Kefer-i Mârûş ve Harbe-i Dûn ve Mârisıyye tâbi'-i m. 9283 Hisse: 1.000	
Yekûn: 24.000 Ber-vech-i tekmi'l: 36.000			

Umûmen tecdîd-i berât için hükm-i şerîf vârid olmağın müşârün-ileyhin tasarrufunda olan berâtı defter-i hâkânîye tatbîk olundukda 24.000 akça üzerinde mukayyed bulunup ve mûmâ-ileyh yarar olmağın 2.000 akça terakkîye sene 981 Muharreminin evâhiri târihiyle; Ve bir def'a dahi Trablus ve Sığla sancakları tahrîr olunup defterlerin Südde-i sa'âdetime getirüp 2.000 akça terakkîye sene 981 Muharreminin evâhiri târihiyle; Ve bir def'a dahi mâl-ı mîrîye istihdâm olunup sa'yi zuhûra gelmiştir deyüp 2.000 akça terakkîye sene 982 Cemâziye'l-âhiri evâhiri târihiyle; Ve bir def'a dahi vilâyet tahrîrinde küllî sa'y ve hıdmet eyledi deyü 2.000 akça terakkîye sene 980 Şevvâlinin evâsıtı târihiyle; /s.191/ Ve bir def'a dahi tahsîli asîr olan mâl-ı mîrî tahsilinde ve ilgarlarda hıdmetde ve yoldaşlıkda bulunmuşdur deyü 2.000 akça terakkîye 981 Zi'l-ka'desinin evâhiri târihiyle; Ve bir def'a dahi Müsâ'id A'râbı muhârebesinde yoldaşlık itmişdür deyü 2.000 akça terakkîye sene 981 Zi'l-hiccesinin evâyili târihiyle ahkâm-ı şerîfe îrâd itmeğın merkûmun tasarrufunda olan 24.000 akça ze'âmetle fermân olunan terakkîleri birikdirilüp cümle ze'âmet ber-vech-i tekmi'l 36.000 akça üzere tevcih olunup berât-ı hümâyûn için tezkire virildi.

Fî 2 Rebî'ü'l-âhir sene 983.

Tezkire-i Dervîş Paşa

در علمای جامع الخوارزمی

دیوینج و دیوینج و دیوینج...
دیوینج و دیوینج و دیوینج...
دیوینج و دیوینج و دیوینج...
دیوینج و دیوینج و دیوینج...

۹۸۳
در علمای جامع الخوارزمی

Table with multiple columns and rows of handwritten text and numbers, possibly a ledger or list of items.

در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی

در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی

در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی

در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی

در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی

در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی

در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی
در علمای جامع الخوارزمی

DFE.RZ.d.0051, s. 112

[Yev]mü'l-isneyn fî 8 Rebî'ü'l-âhir sene 985.

Ze'âmeti Safed'de olup terakkîsi Şâm'dan tekmîl ider. Buyuruldu.

Nâhiye-i Tibnîn, der-livâ-i Safed.

Ze'âmet be-nâm Hemdem, an tahvîl-i hod.

Karye-i Şa'ituyye tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm 6.074	Mezra'a-i Ümmü Aliyye nezd-i Dirîne tâbi'-i mezbûr Hâsıl: 519	Mezra'a-i Halbe nezd-i Mecdel-i Hureyb Hâsıl: 4.000	Mezra'a-i Burc-ı Huccâc nezd-i Sahyûn Hâsıl: 1.173
Mezra'a-i Halvetiyye nezd-i Mecâdil tâbi'-i mezbûr Hâsıl: 1.132	Mezra'a-i Ebû Kidâne nezd-i Dirîne tâbi'-i m. Hâsıl: 1.800	Mezra'-i Ümmü'l-Fevâhir der-nezd-i Fânne tâbi'-i m. Hâsıl ma'a otlak: 300	Mezra'a-i Ulema-i Hureybe nezd-i Bermaku'sş-şehr Hâsıl ma'a otlak: 500
Mezra'a-i Harbe-i Re'sü'sş- şehr der-nezd-i Umrân Hâsıl: 1 500	Karye-i Ma'lûl tâbi'-i Taberiyye Hâsıl ma'e'r-rüsûm 6.000	Hisse an-karye-i Kefer-i Mârûş ve Harbe-i Dûn ve Mârisiyye tâbi'-i m. 9283 Hisse: 1.000	
Yekûn: 24.000 Ber-vech-i tekmîl: 36.000			
İlhâk ilâ zâlik an-tahvîl-i Mehmed			
Hisse an-karye-i Ancer tâbi'-i m. ve an-mezra'a-i Huffâz-ı Zemîn -i Ancer an-mezra'a-i Cüdeyde der-nezd-i Nâ'ibli ve an- mezra'a-i İskenderûn ve an-mezra'a-i Deyr-i Feyse tâbi'-i mezbûr der-nâhiye-i Hammâre der-livâ-i Şâm. 10.300 hisse. 4.300 Hisse: 3.000			
Cem'an 27.000 Ber-vech-i tekmîl: 44.400			

Safed sancağında Tibnîn nâhiyesinde işbu 24.000 akça ze'âmete ber-vech-i tekmîl 36.000 akçalık üzere mutasarrıf olan merkûm Hemdem kulları Haleb hazînesinde istihdâm olunup mâl-ı mîrîde sa'y-i küllîsi olmağın 2000 akça terakkîye sene 983 Rebî'ü'l-âhirinin evâsıtı târihiyle müverrah; Ve bir def'a dahi mâl-ı mîrîde sa'yi olmuşdur deyü Dervîş Paşa arzıyla terakkîye sene 983 Recebinin evâsıtı târihiyle müverrah ve mezbûrun ze'âmeti 24.000 akçalık iken binde yüz akça cülûs terakkîsiyçün sene 983 Zi'l-hiccesinin evâyili târihiyle müverrah ve bir def'a Şâm emîr-i haccı arzıyla hacc-ı şerîf yolunda vâkı' olan hıdmetlerde küllî mu'âveneti zuhûr itmişdir deyü 2000 terakkîye sene 984 Cumâde'l-âhirinin târihiyle müverrah ahkâm-ı şerîfe îrâd itmeğın mezbûrun ze'âmeti fermân olunan terakkîleri ile birikdirildikde 44.400 akça olup ve Şâm sancağında Hammân nâhiyesinde işbu 8.300 akça tîmâra mutasarrıf olan Mehmed terakkîyle âhar hisseye tâlib olup ihtiyârıyla 8.000 akçadan ferâgat itmeğın mezbûr Mehmed'in tahvîlinden mahlûl olan 8.000 akça hisse mezbûrun ze'âmetine ilhâk olunmağla cümle ze'âmeti 27.000 akçalık olup ber-vech-i tekmîl 34.400 akça üzere tevcîh olunup berât-ı cedîd-i âlişân recâsına arz olundu.

Fî 4 Zi'l-hicce sene 984.

Tezkire-i Ca'fer Paşa.

DFE.RZ.d.51, s. 115.

[Yev]mü'l-isneyn fî 13 Cumâde'l-ûlâ sene 985.

Nâhiye-i Tibnîn der-livâ-i Safed.

Ze'âmet___ be-nâm Hemdem, an-tahvîl-i hod.

Karye-i Şa'itıyye tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm 6.074	Mezra'a-i Ümmü Aliyye nezd-i Dirîne tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 519	Mezra'a-i Halbe nezd-i Mecdel-i Hureyb Hâsıl: 4.000	Mezra'a-i Burc-ı Huccâc nezd-i Sahyûn tâbî'-i m. Hâsıl: 1.173
Mezra'a-i Halvetiyye nezd-i Mecâdil tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 1.134	Mezra'a-i Ebû Kidâne nezd-i Dirîne tâbî'-i m. Hâsıl: 1.800	Mezra'-i Ümmü'l-Fevâhir der-nezd-i Fânne tâbî'-i m. Hâsıl ma'a otlak: 300	Mezra'a-i Ulema-i Hureybe nezd-i Bermaku's-şehr Hâsıl ma'a otlak: 500
Mezra'a-i Harbe-i Re'sü's- şehr der-nezd-i Umrân Hâsıl: 1.500	Karye-i Ma'lûl tâbî'-i Taberiyye Hâsıl ma'e'r-rûsûm 6.000	Hisse an-karye-i Kefer-i Mârûş ve Harbe-i Dûn ve Mârisiyye tâbî'-i m. 9283 Hisse: 1.000	
Yekûn: 24.000			
Der-livâ-i Şâm			
Hisse__Aynı Cerr tâbî'-i Hammân ve an-mezra'a-i Huffâz-ı Tell Ancer tâbî'-i m. ve mezra'a-i Cüdeyde der-nezd-i Nâ'iliyye tâbî'-i İklîm-i Sevr ve mezra'a-i İskenderûn der-nezd-i karye-i Nâiliyye ve mezra'a-i Deyr-i Kitte tâbî'-i m. 10.300 hisse. 4.300			
Cem'an 27.000			
İlhâk ilâ zâlik berây-ı noxsân an-tahvîl-i Husrev Çeribaşı el-müteveffâ, der- livâ-i Şâm [...] ⁶⁶ Yekûn: 5.999 Hisse: 1.768			
An tahvîl-i Kâtib Mehmed ki ferâgat kerde, der-livâ-i Şâm [...]/s. 116/ Yekûn der-livâ-i Şâm: 6299			
Der-livâ-i Safed Yekûn-ı ilhâkât: 9.195			
el-Mecmû': 36.195 Ber-vech-i tekmîl: 50.400			

Hâlâ Safed ve Şâm sancaklarında zikr olan 27.000 akça ze'âmete 17.400 akça noxsânıyla 44.400 akçalık üzere mutasarrıf olan mezkûr Hemdem Şâm sancağında Mere nâhiyesinde Doyrani Asrûn nâm karye ve gayriden 1.499 akça hisse tîmâra mutasarrıf olan Ali tîmârın mîr-i mîrân Husrev Çeribaşı'yla istibdâl idüp merkûm Husrev tezkire alup sūdde-i sa'âdete geldükde berât itmedin fevt olup inâyet recâ itmeğın tevcîh idesin deyü Şâm beylerbeyisine sene 985 Reb'ü'l-âhirinin yiğirmi dokuzuncu günüyle müverrah hükmi-i şerîf virildikten sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunup ba'dehû merkûm Hemdem der-i devlete gelüp huccâca hıdmet itmekle 2000 akça terakkîye hükmi-i şerîf virilüp henüz müyesser olmaduğın ve zikr olunan

⁶⁶ Dirliğin ait olduğu karye ve mezra'a isimleri metnin gereksiz uzamaması için buraya alınmamış, sadece baş kalem ve toplam miktarı alınmıştır. Atlanan kısımlar "[...]" ile gösterilmiştir.

sancaklarda Urba nâm karye ve gayriden zikr olan 7427 akça hisse Dîvân-ı hümâyûn kâtiblerinden berâtın virüp ferâgat iden Kâtib Mehmed tahvîlinden mahlûldür deyü tâlib olmağın terakkîsiyçün virilen hükm-i sâbık alınıp noxsânı ve terakkîsi bedelin tevcîh idesin deyü mîr-i mîrân-ı mûmâ-ileyh sene-i mezbûre Cumâde'l-ûlâsının evâsıtıyla müverrah hükm-i şerîf-i âhar virildükden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den /s.117/ ihrâc olunmak fermân olunup ve merkûm yarar olup mâl-ı mîrîde sa'yi zâhir olmuşdur deyü mukaddemâ Şam beylerbeyisi olup fevt olan Ca'fer Paşa arz itdükde mezîd-i inâyetden sene-i mezbûre Rebî'ü'l-âhirinin evâyilinde 2000 akça terakkîye hükm-i şerîf virilüp ve Safed sancağında Mu'îd nâm mahall kurbünde Mısır kâfilesi geçerken gâret itmek istedikde iki nefer harâmî'i atdan yıkup başın kesmişdir deyü livâ-i mezbûr beyi Mehmed Bey i'lâm eyledükde târîh-i mezbûrda 2000 akça terakkîye hükm-i şerîf müyesser olmamağın bermûceb-i evâmîr-i şerîfe Şâm sancağında zikr olan 1768 akça hisse vech-i meşrûh üzere müteveffâ Husrev Çeribaşı tahvîlinden ve Şâm sancağında ve Safed sancaklarında mezkûr 7427 akça hisse fâriğ Kâtib Mehmed tahvîlinden merkûm Hemdem'in elinde olanıyla birikdirilüp cümle ze'âmeti 36.195 akçalık olup noxsânıyla üç def'a emr olunan terakkîleri bedelinden 14.200 akça noxsânıyla ber-vech-i tekmîl 50.400 akçalık üzere tevcîh olunup der-i devletden tecdîd-i berât-ı âlîşân için tezkire virildi. Fî 13 Cumâde'l-ûlâ sene 985.

... اول در این فضا ...
 ... و اول در این فضا ...
 ... و اول در این فضا ...
 ... و اول در این فضا ...

۲۸۵۲ ...
 ...

...
 ...

...
 ...

...
 ...

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

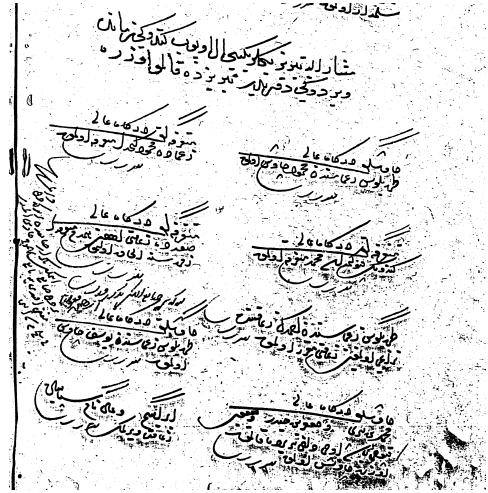
KK.d.247, s.66.

[Erbî'â 25 L. 993]

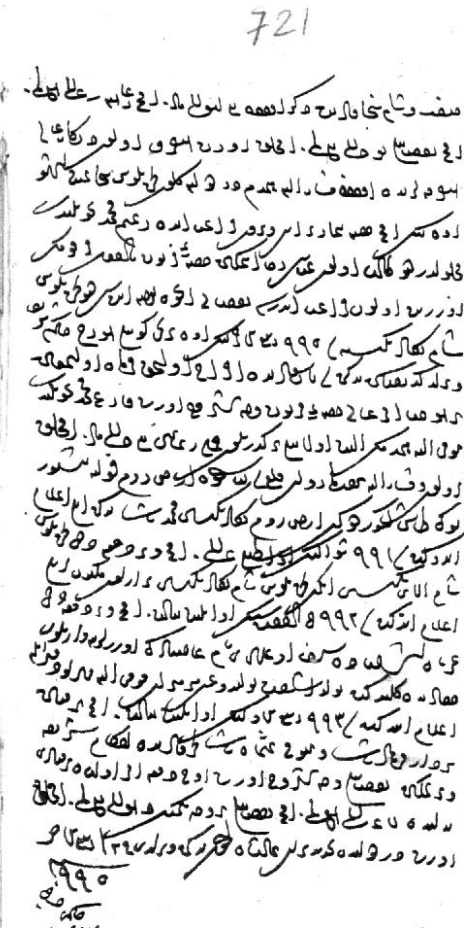
Müşârün-ileyh Tebriz beylerbeyisi el öpüp gittiği zamânda virdüğü defteridir, Tebriz'de kalmak üzere.

Müteferrikalık-ı Dergâh-ı âlî:

Safed'de ze'âmeti olan Hemdem müteferrika zümresine ilhâk olmak buyuruldu.

ADFE.RZ.d.98, s. 721⁶⁷

Safed ve Şâm sancaklarında zıkr olan 43.200 akça ze'âmete noksânıyla 16.700 akçalık üzere mutasarrıf olup dergâh-ı âlî müteferrikalarından olan müşârün-ileyh Hemdem der-i devlete gelüp Trablus sancağında işbu on bin akça hisse tîmâr berâtın virüp ferâgat iden Za'îm Mehmed tahvîlinden mahlûldür deyü tâlib olup inâyet recâ itmeğin hisse-i mezbûre bi'l-fi'l merkûmun üzerinde olup ferâgat ider ise noksânı için tevcih idesin deyü Trablusşâm beylerbeyisine sene 995 Rebî'ü'l-âhîrinin on birinci günüyle müverrah hükm-i şerîf virildikten sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunmağın ber-mûceb-i emr-i âlî hisse-i mezbûre vech-i meşrûh üzere fâriğ Mehmed tahvîlinden mûmâ-ileyh Hemdem'in elinde olanıyla birikdirilüp cümle ze'âmeti 43.200 akçalık olup ve müşârün-ileyh mukaddemâ Revân kal'ası binâsıyçün Erzurum kuluna beş yüz yük taş getürdüğün Erzurum beylerbeyisi Mehmed Paşa tezkire ile i'lâm itdükde sene 991 Şevvâlinin evâsıtıyla 10.000 akça; Ve bir def'a dahi Trablusşâm alyabeyisi iken Trablusşâm beylerbeyisi yararlığın mektûb ile i'lâm itdükde sene 992 Zi'l-ka'desinin evâ'ilinde 3.000 akça; Ve bir def'a dahi Urbân eşkıyâdan Seyfoğulları nâm âsîlerin üzerlerine varılıp haklarından gelindikde yoldaşlıkda bulunduğın mîr-i mîrân-ı mûmâ-ileyh

mühlrlü defter ile i'lâm etdikde sene 993 Rebî'ü'l-evvelinin evâyilinde 3.000 akça terakkilere serdâr Ferhâd Paşa ve müteveffâ Osmân Paşa taraflarından ahkâm-ı şerîfe virilmeğin noksânıyla vech-i meşrûh üzere üç def'a emr olunan terakkileri bedelinden 22.700 akça noksânıyla ber-vech-i tekml 75.400 akçalık üzere der-i devletden tecdîd-i berât-ı âlîşân için tezkire virildi.

Fi 13 Rebî'ü'l-âhîr sene 995.

⁶⁷ Tezkire metninden önceki köy ve mezraaların yer aldığı kısım önceki sayfada (s. 720) mevcut değildir. Defter ciltlenirken sayfaların karışmış ollmalıdır.

ADFE.RZ.d.98, s. 757-760.

[Yev]mü's-sebt fi 17 Ramazâni'l-mübârek, sene 995.

Nâhiye-i Ferruhi der-livâ-i Şâm.

Ze'âmet be-nâm Hemdem, müteferrika-i Dergâh-ı âlî, an tahvîl-i Ali veled-i Mehmed ber-vech-i mübâdele⁶⁸.

Karye-i İbâdullah tâbi'-i Merc Hisse 16 feddân ma'a'l-öşr ve rüsûm 15800 [...]		Yekûn: 20.800
	/s.758/ An tahvîl-i hod	
Karye-i Şa'ftiyye tâbi'-i Tibnîn [...]		Yekûn-ı der-livâ-i m. 10.523
	Der-livâ-i Şâm	
Karye-i Ayni Cerr tâbi'-i Hammâre [...]		Yekûn-ı der-livâ-i mezbûr 4.000
	/s.759/ Der-livâ-i Hama	
Karye-i Tilmîk tâbi'-i Nârîn [...]		Yekûn an-tahvîl-i hod 38.200
	An-tahvîl-i Mehmed el-fârig der-livâ-i Trablus	
Karye-i Avisâb tâbi'-i Akkâr Hâsil ma'a rüsûm 1.500 Cem'an: 70.000 ⁶⁹ Ber-vech-i tekmi'l: 83.900		Yekûn: 15.000 Hisse: 6.000

Safed ve Şâm ve Trablus ve Hums ve Hama sancaklarında 58.200 akça ze'âmete 17.700 akça noksânıyla 75.400 akçalık üzere mutasarrıf olup Dergâh-ı âlî müteferrikalarından olan müşârün-ileyh Hemdem mukaddemâ Kars kal'ası binâsında hizmetde bulunmanın sene 987 Şa'bânının evâhîrinde 3.000 akça; Ve bir def'a dahi Tiflis'e hazîne îsâlinde hizmet idüp yarar olduğun Safed sancağı beyi mührlü defterile i'lâm itdükde sene 991 Zi'l-ka'desinin evâhîrinde 2000 akça; Ve bir def'a dahi uğur-ı hümâyûnda yoldaşlıkta bulunduğun Van beylerbeyisi mektûb gönderüp i'lâm itdükde sene 992 Şevvâlinin yigirmi birinci gününde 2000 akça; Ve bir def'a dahi mâl-ı mîrîde sa'yi olduğun Trablusşâm defterdârı defter ile i'lâm itdükde sene 993 Şevvâlinin evâsıtında 2000 akça terakkîlere ahkâm-ı şerîfe virilmekle Hums sancağında Katiyye nâm karye ve gayriden işbu 2000 akça hisse tîmârî fârig Süleymân ve Trablus sancağında Avisâb nâm karye ve gayriden mezkûr 6.000 akça hisse tîmârî fârig Mehmed tahvîllerinden mahlûldür deyü Trablusşâm beylerbeyisi Ali Paşa mûmâ-ileyh Hemdem noksân ve terakkîleri için bâkî noksân tekmi'l olunmak üzere tevcîh idüp sene 995 Cumâde'l-âhîrinin guresinden tezkire virmeğin zikr olunan terakkîleri hükmleri ve mezkûr tezkirede âmed olundukda Kars terakkîsi kânûn üzere fermân olunmanın tezkiresi berât olmadın müşârün-ileyh Hemdem der-i devlete gelüp Safed sancağında olan ze'âmetinin yigirmi bin akçalığın Şâm sancağında Merc nâhiyesinde İbâdiye nâm karye ve gayriden (silik) akça ze'âmete mutasarrıf olan Ali b. Mehmed ile istibdâl murâd idüp (silik) /s. 760/ rızâlarıyla istibdâl murâd iderler ise ber-vech-i mübâdele tevcîh idesin deyü Şâm muhafazasında olan Vezîr Sinân Paşa hazretleriyle sene 995 Recebinin evâyili târihiyle müverrah hükmi şerîf virildikten sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunmanın ber-mûceb-i emr-i âlî Şâm sancağında

⁶⁸ Ali veled-i Mehmed'in Hemdem'den aldığı zeametın 12 Ramazan 995 tarihli tezkiresi aynı defter s.714'te kayıtlıdır.

⁶⁹ Rakam metinde 7.000'dir.

zıkr olunan ze'âmet vech-i meşrûh üzere merkûmûn Ferruh ve Süleymân ve Mehmed tahvîllerinden mîr-i mîrân-ı müşârûn-ileyh tezkiresi muktezâsınca mûmâ-ileyh Hemdem'in elinde olanıyla birikdirilüp cümle ze'âmeti 70.000 akçalık olup noksânıyla vech-i meşrûh üzere dört def'a emr olunan terakkileri bedelinden 23.900 akça noksânıyla ber-vech-i tekmi'l 63.900 akçalık üzere tevcih olunup der-i devletden tecdi'd-i berât-ı âlîşân için tezkire virildi. Fi 12 Ramazânî'l-mübârek sene 995.

تجدید جامع
 در اول ماه جمادی الاول
 در روز پنجشنبه بیست و یکم ماه مبارک رمضان
 در شهر تبریز
 در نزد حضرت آقا میرزا محمد باقر
 در محفل علمی مشهور
 در حضور جمعی از علماء و فضلا

تجدید جامع
 در اول ماه جمادی الاول
 در روز پنجشنبه بیست و یکم ماه مبارک رمضان
 در شهر تبریز
 در نزد حضرت آقا میرزا محمد باقر
 در محفل علمی مشهور
 در حضور جمعی از علماء و فضلا

تجدید جامع
 در اول ماه جمادی الاول
 در روز پنجشنبه بیست و یکم ماه مبارک رمضان
 در شهر تبریز
 در نزد حضرت آقا میرزا محمد باقر
 در محفل علمی مشهور
 در حضور جمعی از علماء و فضلا

مصروفات و احوال بلوس و احوال دیگران
 در این ایام...
 در این ایام...
 در این ایام...
 در این ایام...
 در این ایام...
 در این ایام...
 در این ایام...
 در این ایام...
 در این ایام...
 در این ایام...

تجدید جامع
 در اول ماه جمادی الاول
 در روز پنجشنبه بیست و یکم ماه مبارک رمضان
 در شهر تبریز
 در نزد حضرت آقا میرزا محمد باقر
 در محفل علمی مشهور
 در حضور جمعی از علماء و فضلا

تجدید جامع
 در اول ماه جمادی الاول
 در روز پنجشنبه بیست و یکم ماه مبارک رمضان
 در شهر تبریز
 در نزد حضرت آقا میرزا محمد باقر
 در محفل علمی مشهور
 در حضور جمعی از علماء و فضلا

تجدید جامع
 در اول ماه جمادی الاول
 در روز پنجشنبه بیست و یکم ماه مبارک رمضان
 در شهر تبریز
 در نزد حضرت آقا میرزا محمد باقر
 در محفل علمی مشهور
 در حضور جمعی از علماء و فضلا

تجدید جامع
 در اول ماه جمادی الاول
 در روز پنجشنبه بیست و یکم ماه مبارک رمضان
 در شهر تبریز
 در نزد حضرت آقا میرزا محمد باقر
 در محفل علمی مشهور
 در حضور جمعی از علماء و فضلا

تجدید جامع
 در اول ماه جمادی الاول
 در روز پنجشنبه بیست و یکم ماه مبارک رمضان
 در شهر تبریز
 در نزد حضرت آقا میرزا محمد باقر
 در محفل علمی مشهور
 در حضور جمعی از علماء و فضلا

تجدید جامع
 در اول ماه جمادی الاول
 در روز پنجشنبه بیست و یکم ماه مبارک رمضان
 در شهر تبریز
 در نزد حضرت آقا میرزا محمد باقر
 در محفل علمی مشهور
 در حضور جمعی از علماء و فضلا

761

۴۳۳۳ دماغ علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰
دماغ اوله ضعیف علی حدس فی ایوم ۱۹۹۰

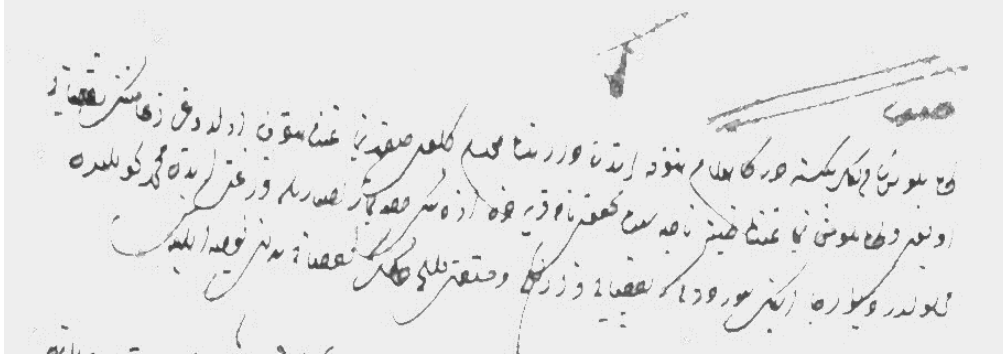
BOA, A.d. [Bâb-1 Âsafî Sadaret Defterleri] 3006, s. 47. [Hemdem]

[9 R. 995]

صف

Trablus beylerbeyisine,

Dergâh-ı mu'allâm müteferrikalarından dârende Hemdem gelüp Safed sancağında mutasarrıf olduğu ze'âmetinin noxsânı olup ve Trablus sancağında Tibnîn nâhiyesinde Nec'ûn nâm karyeden on bin hisse tîmâr[dan] ihtiyârıyla ferâgat iden Mehmed tahvîlinden mahlûldür deyü recâ itmeğin buyurdum ki, noxsânı var ise ve müstakîl kılıç değil se noxsânı bedelin tevçih eylesin.

BOA, A.d., nr. 3006, s. 79. [Hemdem]

[19 R. 995]

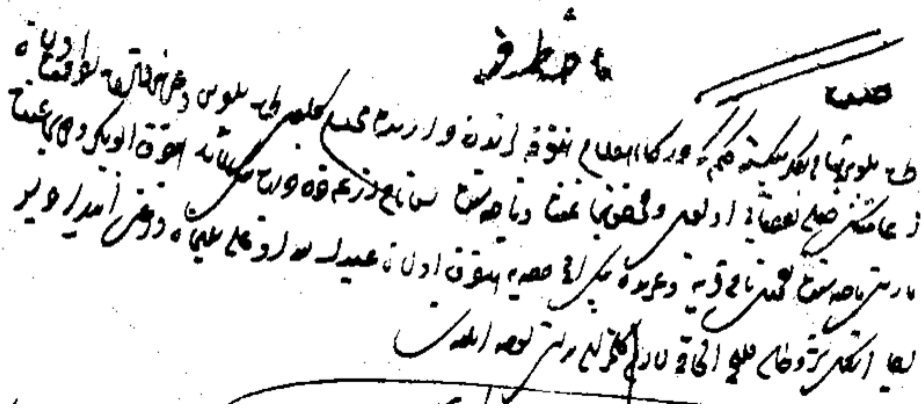
Resîd

ص

Bâ-hatt-ı فر

Trablusşâm beylerbeyisine hüküm ki,

Dergâh-ı mu'allâm müteferrikalarından dârende Hemdem gelüp Trablus ve gayri sancaklarda tasarrufunda olan ze'âmetinin haylî noxsânı olup ve Hums sancağında ve nâhiyesinde Leys nâm mezra'adan dört bin [akça] tîmara mutasarrıf Ebûbekir ve Hama sancağında Marin nâhiyesinde Ta'cîl nâm karye ve gayriden bin akça hisseye mutasarrıf olan Abdullah oğlu Süleymân ferâgat ider deyü recâ itmeğin şurûtuyla kılıç ilhâkı lâzım gelmez ise berât tevçih eylesin.

BOA, A.MHM.d.72, hk. 147.

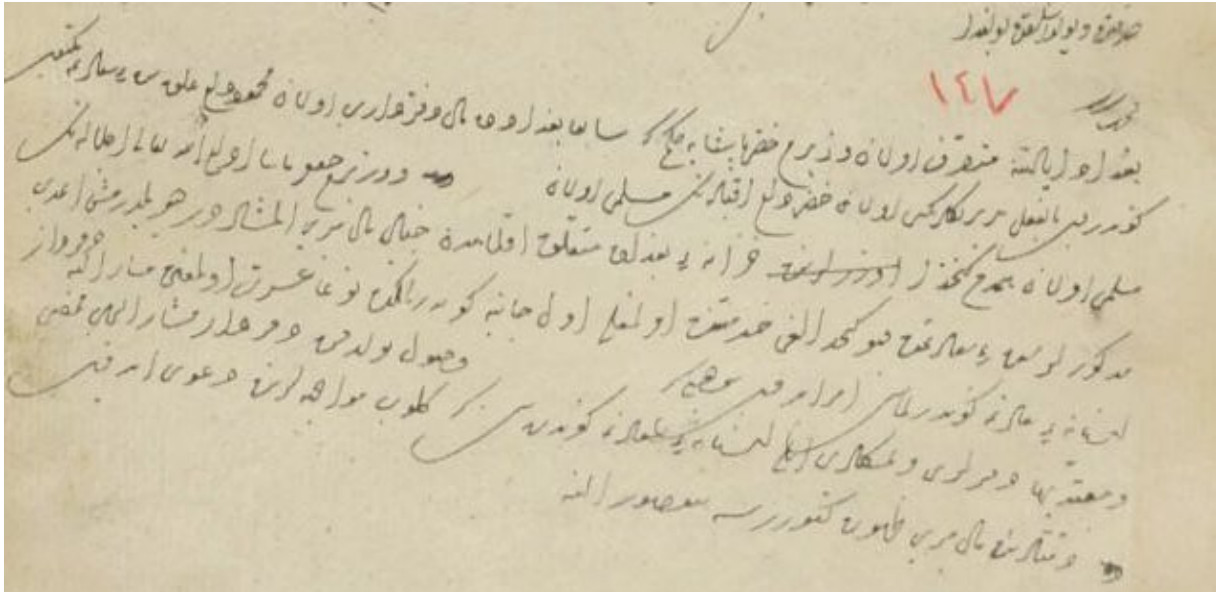
[28Ca1002]

محمد

Bağdâd eyâletine mutasarrıf olan vezîrim Hızır Paşa'ya hükm ki:

Sâbıkâ Bağdâd'da mâl defterdârı olan Mahmûd *dâme ulüvvuhû* Südde-i sa'âdetime mektûb gönderüp, bi'l-fi'l Tebrîz beylerbeyisi olan Hızır *dâme ikbâlühû*'nun müsellemi olan (Boş) ve vezîrim Ca'fer Paşa *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehû*'nun müsellemi olan Hemdem Kethudâ hızâne-i Bağdâd'a müte'allık aklâmdan haylî mâl-ı mîrî almışlardır deyü bildürmüşsün. İmdi mezkûrlar Südde-i sa'âdetimde kapu kethudâlığı hizmetinde olmağla, ol cânibe gönderilmekte nev'ân usret olmağın, müşârün-ileyh defterdâr Âsitâne-i sa'âdetüme gönderilmesin emr idüp **buyurdum ki:**

Vusûl buldukda, defterdâr-ı müşârün-ileyhi müzmâ ve mu'temedün-bihâ defterleri ve temessükleri ile Âsitâne-i sa'âdetime gönderesin ki gelüp muvâcehelerinde da'vâ idüp zimmetlerinde mâl-ı mîrî zuhûra getirürse bî-kusûr alına.

DFE.RZ.d.171, s. 278-283.

[Yev]mü'l-isneyn, fi 7 Şehr-i Cemâziye'l-evvel sene erba'a ve elf.

Beş kıt'a ahkâm-ı şerîfe virilmiştir.

Şâmî

Mührlenmiştir.

Yiğirmi bin baş ze'âmetin Zor sancağında ze'âmeti olan Sinân ile istibdâl idüp ferâgat eylemiştir. Fî sene-i erba'a ve elf.

Nâhiye-i Arkâ, der-livâ-ı Trablus

Ze'âmet__ be-nâm Hemdem, Müteferrika-i Dergâh-ı âlî.

Karye-i Deyr-i Hüseyin tâbi'-i Arkâ Hâsıl ma'a rüsûm: 11290	Karye-i Enzâl tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 5400	Karye-i Zennû tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 1.700	Karye-i Hureybe-i Şâh tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 2.000
Karye-i Rimâh tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 2.000	Mezra'a-i Habbâzîn der- nezd-i Cüdeyde tâbi'-i m. Hâsıl: 480	Mezra'a-i Malsefe der-nezd-i karye-i Rimâh tâbi'-i mezbûr Hâsıl: 4.000	Mezra'a-i Derhamra der- nâhiye-i Emrâl tâbi'-i Arkâ Hâsıl: 1.400
Mezra'a-i Matrûb der-nezd-i Bisûr tâbi'-i Sâfîtâ Hâsıl: 460	Karye-i Kıtte tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm ve harâc: 1.090	Karye-i Sa'deyn tâbi'-i Arkâ Hâsıl ma'a rüsûm: 10.000 Hisse: 2.000	Mezra'a-i Hasînü'l- Mühennâ der-nezd-i Hasîn Hâsıl: 1.400
Mezra'a-i Karadüveyr der-nezd-i Sinâ tâbi'-i Akkâr	Mezra'a-i Melik der-nezd-i karye-i Hasene tâbi'-i Arkâ ve mezra'a-i Kuley'ât der-nâhiye-i m. ve mezra'a-i Avâniyye der-nâhiye-i karye-i Tell Bermâs d.n. hâric ez-defter, nizâ'lu Hâsıl: bevechi tahmîn: 999		Mezra-i Deyr-i Kutah tâbi'-i Akkâ Hâsıl: 1.000
Mezra'a-i Cüdeyde der-nezd-i Bâc tâbi'-i Arkâ Hâsıl 500		Yekûn: 34199	
	Der-livâ__-i Şam		
Karye-i İbâdiyye, tâbi'-i Ferruh Hâsıl: 16 feddân ma'a'l-öşr ve rüsûm 21.000		Yekûn: 3.600 <i>an-ze'ametiür</i>	
	Der-livâ__-i Hums		
Karye-i İva tâbi'-i Hums ... hâric ez-defter Hâsıl:10.800 Hisse:3.900		Yekûn der-livâ-i m.: 6.800	
	Der-livâ__-i Trablus		
Karye-i Kefer-i Habû ...		Yekûn: 14600 Hisse: 4.600	
/s.279/ Karye-i Receb-i Gördüklü tâbi'-i m. ... 42.875 Hisse: 2.000	Der-livâ__-i Amid	Yekûn: 19.902	
	Der-livâ__-i Tercil		
Karye-i Mûsâ tâbi'-i Tercil ... Hâsıl: 19.200 Hisse: 6.500		Yekûn der-liva-i m.: 8.500	

Karye-i Ağcapazar tâbî'-i Ergani ... 6.349 Hisse: 369	Der-livâ__-i Ergani Yekûn: 24562
Karye-i Arande tâbî'-i Van ...	Der-livâ__-i Van Yekûn: 32.000
	Cem'an Yekûn: 134.063 Ber-vech-i tekmîl: 211.936

/s. 279/ Trablus ve Şam ve Safed ve Hums ve Amid ve Tercîl ve Ergani ve Van sancaklarında 131.675 akça ze'âmete noksânıyla ber-vech-i tekmîl 131.799 akçalık üzere mutasarrıf olup Dergâh-ı âlî müteferrikalarından olan müşârün-ileyh Hemdem'in Safed sancağında olan 5.128 akça hissesi dahi elinden gitmekle küllî noksânı olup ve Şam sancağında olan 3.600 akça hisse müceddeden tahrîr olundukda tashîh olunup kendüye münâsib olmayan âhara virilüp Hammân nâhiyesinde Ancer nâm karye ve gayriden 2.000 akça Ahmed nâm kimesnenin tîmârına ilhâk olunup lâkin yiğirmi yıldan berü mutasarrıf olup icmâl tashîh olunup mûmâ-ileyh Hemdem Kethudâ'ya fermân olunup Ferruh nâhiyesinde Mübârek nâm karye ve gayriden 6.800 akça tîmârdan 800 akça hissesi olup hîn-i tevzî'de tîmâr-ı mezbûrdan mezra'a-i Cüdeyde der-nezd-i Tellü'l-Kürdî nâm mezra'ası ayrılıp müştereki Tezkireci Hasan'a virilüp [boş] nâm kalemlerin bî-hâsıldır deyü defter-i atîk mücebince cümleden olmak üzere fermân olunmağın ber-müceb-i emr-i âlî zikr olunan 2.000 akça hisse ve tîmâr-ı mezbûrdan 800 akça hisse cümleden fermân-ı âlîşân muktezâsınca Ancer'in hissesiyle birikdirilüp cümle 3.600 akçalık üzere defter-i cedîdden kâtibü'l-vilâye sene selâse ve elf Şevvâlinin yiğirminci gününden tevcîh olunup tezkire virilmeğın tîmâr-ı mezbûr kâtibü'l-vilâye tezkiresi muktezâsınca müşârün-ileyh Hemdem'e tevcih olunup ve Şirvan'da mâl-i mîrî tahsîlinde hîdmet itmeğın sâbıkâ Şirvan muhâfazasında olan Vezîr Ca'fer Paşa 3.000 akça terakkîye mührlü tezkire virmekle sene-i selâse ve elf Zi'l-hiccesinin evâsıtında 3.000 akça terakkîye ve bir def'a dahi yarar ve emekdâr olmağla mûmâ-ileyh Ca'fer Paşa 5.000 akça terakkîye mührlü tezkire virmeğın mâh-ı mezbûrun evâhirinde 4.000 akça terakkîye; Ve bir def'a dahi mâh-ı mezbûrun evâilinde 800 akça cülûs-ı hümâyûn terakkîsine ahkâm-ı şerîfe virilmeğın müşârün-ileyh Hemdem der-i devlete gelüp Trablus sancağında Arkâ nâhiyesinde Deyr-i Hüseyin nâm karye ve gayriden 34.199 akça ze'âmete mutasarrıf olup Dergâh-ı âlî müteferrikalarından olan İbrâhîm ze'âmetinin 26.666 akçasın elf Cumâde'l-ülâsınun üçüncü gününden Rıdvân nâm kimesneye ferâgat idüp mezbûr Rıdvân dahi selâse ve elf Rebî'ü'l-ülânın evâilinde kendüye ferâgat idüp berât itdirüp müteferrikalik ve İbrâhîm üzerinde ze'âmet yoğiken ze'âmet-i mezbûreyi Yanık ve Ban seferine gelmedi deyü serdâr tarafından selâse ve elf Muharreminin on ikinci gününde Dergâh-ı âlî çavuşlarından Mehmed Çavuş almağa dahl eyleyüp lâkin İbrâhîm üzerinde ze'âmet olmayup hakk bunun olmağla mezbûr Mehmed Çavuş ücretin virüp berât itmeyüp ihtiyârıyla bıragup **/s. 281/** ve ze'âmetinden ferâgat ider ise girü buna tevcîh idüp tezkiresin viresin deyü Trablusşâm beylerbeyisine sene selâse ve elf Şevvâlinin evâhiri târîhiyle müverrah hükm-i şerîf virildükden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdetden ihrâc olunmak fermân olunup ber-müceb-i emr-i âlî ze'âmet-i mezbûrenin cümlesi vech-i meşrûh üzere emrin viren merhûm Mehmed Çavuş'un ferâğından dahi müşârün-ileyh Hemdem Kethudâ'ya tevcîh olunup üç def'a emr olunan terakkîleri bedelinden 77.863 akça noksânıyla ber-vech-i tekmîl 211.936 akçalık üzere Der-i devletden tevcîh olunup ve cülûs-ı hümâyûn olmağla cülûs hükmi dahi alınup tevdîd-i berât-ı âlîşân için tezkire virildi. Fî 21 Rebî'ü'l-âhir sene erba'a ve elf.

279
ساح المذبح بود یه قضاها

مدخل

صفا	۱۶۰۰۱
صفا	۲۳۷

صفا ۱۶۰۰۱
صفا ۲۳۷

مدخل

صفا	۲۰۹۹
صفا	۲۰۹۹

صفا ۲۰۹۹
صفا ۲۰۹۹

مدخل

صفا	۱۱۱۶
صفا	۱۱۱۶

صفا ۱۱۱۶
صفا ۱۱۱۶

مدخل

صفا	۱۰۸۷
صفا	۲۰۶۷

صفا ۱۰۸۷
صفا ۲۰۶۷

مدخل

صفا	۱۲۱۰۹
صفا	۱۲۱۰۹

صفا ۱۲۱۰۹
صفا ۱۲۱۰۹

مدخل

صفا	۲۳۰
صفا	۲۳۰

صفا ۲۳۰
صفا ۲۳۰

مدخل

صفا	۸۹۹
صفا	۸۹۹

صفا ۸۹۹
صفا ۸۹۹

مدخل

صفا	۲۰۶۲
صفا	۲۰۶۲

صفا ۲۰۶۲
صفا ۲۰۶۲

مدخل

صفا	۲۱۱۹۲
صفا	۲۱۱۹۲

صفا ۲۱۱۹۲
صفا ۲۱۱۹۲

ساح المذبح بود یه قضاها

مدخل

صفا	۱۱۲۹۰
صفا	۱۱۲۹۰

صفا ۱۱۲۹۰
صفا ۱۱۲۹۰

مدخل

صفا	۲۰۰۰
صفا	۲۰۰۰

صفا ۲۰۰۰
صفا ۲۰۰۰

مدخل

صفا	۱۰۹۰
صفا	۱۰۹۰

صفا ۱۰۹۰
صفا ۱۰۹۰

مدخل

صفا	۲۷۰۰
صفا	۲۷۰۰

صفا ۲۷۰۰
صفا ۲۷۰۰

مدخل

صفا	۲۱۰۹
صفا	۲۱۰۹

صفا ۲۱۰۹
صفا ۲۱۰۹

مدخل

صفا	۸۷۰۰
صفا	۸۷۰۰

صفا ۸۷۰۰
صفا ۸۷۰۰

مدخل

صفا	۲۰۰۰
صفا	۲۰۰۰

صفا ۲۰۰۰
صفا ۲۰۰۰

مدخل

صفا	۱۰۸۰
صفا	۱۰۸۰

صفا ۱۰۸۰
صفا ۱۰۸۰

مدخل

صفا	۲۹۰۰
صفا	۲۹۰۰

صفا ۲۹۰۰
صفا ۲۹۰۰

مدخل

صفا	۲۸۰۰
صفا	۲۸۰۰

صفا ۲۸۰۰
صفا ۲۸۰۰

مدخل

صفا	۱۲۶
صفا	۱۲۶

صفا ۱۲۶
صفا ۱۲۶

281

م دی ۱۳۱۱
س ۱۳۱۱

در عایده ذی القعدة در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای
که در این ایام در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که

در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که

مهرماه	۱۲۰۰	مهرماه	۱۲۰۰	مهرماه	۱۲۰۰
آبان ماه	۱۲۰۰	آبان ماه	۱۲۰۰	آبان ماه	۱۲۰۰
آذر ماه	۱۲۰۰	آذر ماه	۱۲۰۰	آذر ماه	۱۲۰۰
دی ماه	۱۲۰۰	دی ماه	۱۲۰۰	دی ماه	۱۲۰۰
بهمن ماه	۱۲۰۰	بهمن ماه	۱۲۰۰	بهمن ماه	۱۲۰۰
اسفند ماه	۱۲۰۰	اسفند ماه	۱۲۰۰	اسفند ماه	۱۲۰۰
فروردین ماه	۱۲۰۰	فروردین ماه	۱۲۰۰	فروردین ماه	۱۲۰۰
اردیبهشت ماه	۱۲۰۰	اردیبهشت ماه	۱۲۰۰	اردیبهشت ماه	۱۲۰۰
مهر ماه	۱۲۰۰	مهر ماه	۱۲۰۰	مهر ماه	۱۲۰۰
مهر ماه	۱۲۰۰	مهر ماه	۱۲۰۰	مهر ماه	۱۲۰۰

در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که

در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که

طرح بنویس و شایع و معتقدی و ایندی و در آنجا که
با اینک تا حدی که در عایده ولادت و وفات و غیره در روزهای
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که
در ایام ولادت و وفات و غیره در روزهای که در این ایام
در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که در آنجا که

283

م السلام
١٦٤١

م السلام
١٦٤١

م السلام
١٦٤١

م السلام
١٦٤١

م السلام
١٦٤١

م السلام
١٦٤١

م السلام
١٦٤١

بشقون اولون ورتگاه ما...
فایح جاوش وروفته کلون...
ادلاق سوتن کل قدرن...
املاجا و تازنه بین وویج...
م اولون قورقلم بیدر...
اد اولمنا سلمه ایج...
وین لواند جو فیرن...
عظ ایج رعایته...
المخ رعایتن...
اکلنج قدر کورک...
م اولون...
شاه کولکلمته...
حکیمترین...
اولمنا...
ایج رعایته...
رضولن...
او ایج...
او ایج...
بیرینده...
فایح جاوش...
هالکیش...

م السلام
١٦٤١

م السلام
١٦٤١

DFE.RZ.d.171, s. 302-305.

[Yev]mü'l-Ehad, fî 28 Ramazân sene erba'a ve elf.

*Beş kıt'a ahkâm-ı şerîf virilmiştir.**Sâmî**Mührlenmiştir.*

Nâhiye___-i Arkâ, der-livâ-i Trablus.

Ze'âmet__ be-nâm Hdemdem, Müteferrika-i Dergâh-ı âlî.

Karye-i Deyr-i Hüseyin tâbi'-i Arkâ Hâsıl ma'a rüsûm: 11290	Karye-i Enzâl tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 5400	Karye-i Zennû tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 1.700	Karye-i Hureybe-i Şâh tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 2.000
Karye-i Rimâh tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm: 2.000	Mezra'a-i Habbâzîn der- nezd-i Cüdeyde tâbi'-i m. Hâsıl: 480	Mezra'a-i Hâlisa der-nezd-i karye-i Rimâh tâbi'-i mezbûr Hâsıl: 4.000	Mezra'a-i Deyr-i Humre der-nâhiye-i Emrâl tâbi'-i Arkâ Hâsıl: 1.400
Mezra'a-i Matrûb der-nezd-i Bisûr tâbi'-i Sâfitâ Hâsıl: 460	Karye-i Kıtte tâbi'-i m. Hâsıl ma'a rüsûm ve harâc: 1.090	Karye-i Sa'deyn tâbi'-i Arkâ Hâsıl ma'a rüsûm: 10.000 Hisse: 2.000	Mezra'a-i Hasînü'l- Mühennâ der-nezd-i Hasîn Hâsıl: 1.400
Mezra'a-i Karadüveyr der-nezd-i Sinâ tâbi'-i Akkâr Hâsıl: 2800	Mezra'a-i Melik der-nezd-i karye-i Hasene tâbi'-i Arkâ ve mezra'a-i Kuley'ât der-nâhiye-i m. ve mezra'a-i Avâniyye der- nâhiye-i karye-i Tell Bermâs d.n. hâric ez-defter, nizâ'lu Hâsıl: ber-vech-i tahmîn: 999		Mezra-i Deyr-i Kutah tâbi'-i Akkâr Hâsıl: 1.000
Mezra'a-i Cüdeyde der-nezd-i Bâc tâbi'-i Arkâ Hâsıl 500	Hisse: 14.199 /s.303/	Yekûn: 34.199	
Karye-i İbâdiyye, tâbi'-i Ferruh Hâsıl: 16 feddân ma'a'l-öşr ve rüsûm 21.000	[Der-livâ___-i Şâm]	Yekûn: 3.600 <i>an-ze'ametdür</i>	
Karye-i İva tâbi'-i Hums ... hâric ez-defter Hâsıl:10.800 Hisse:3.900	Der-livâ___-i Hums	Yekûn der-livâ-i mezbûr: 6.800	
Karye-i Kefer-i Habû ...	Der-livâ___-i Trablus	Yekûn: 14600 Hisse: 4.600	
Karye-i Receb-i Gördüklü tâbi'-i m. ... 42.875 Hisse: 2.000	Der-livâ___-i Amîd	Yekûn: 19.902	
Karye-i Mûsâ tâbi'-i Tercil ... Hâsıl: 19.200 Hisse: 6.500	Der-livâ___-i Tercil	Yekûn der-livâ-i m.: 8.500	
Karye-i Ağcapazar tâbi'-i Ergani ... 6.349 Hisse: 369	Der-livâ___-i Ergani	/s.304/ Yekûn: 24.562	
Karye-i Arande tâbi'-i Van ...	Der-livâ-i Van	Yekûn: 32.000 <i>an-ze'ametdür</i> Cem'an Yekûn: 134.063 Ber-vech-i tekml: 211.936	

İlhâk___ ilâ zâlik berây-ı noksân an tahvîl-i Zeynel, el-fârig der-livâ-i Dizmâr

Karye-i Melik Hassân
tâbi'-i Dizmâr
Hâsıl-ı câbî ve cerâye
3.000

Yekûn: 11730

An tahvîl__-i Sinân ber-vech-i mübâdele der-livâ-i Hoy

Karye-i Küffâr Hatun ma'a
mezra'a-i Sidil tâbi'-i Hoy
6.250

Yekûn: 43.000

Der-livâ-i Tebrîz
Yekûn: 1650

el-Mecmû': 149.999
Ber-vech-i tekmîl : 222.939

Trablus ve Şam ve Hums ve Amid ve Tercîl ve Ergani ve Van sancaklarında 134.063 akça ze'âmete noksânıyla ber-vech-i tekmîl 221.096 akçalık üzere mutasarrıf olup Der[gâh]-ı âlî müteferrikalarından olan müşârün-ileyh Hemdem *zîde mecdühûya* mâl-ı mîriden vücûda gelen sa'y mukâbelesinde Tebriz muhâfazasında olan Vezîr Ca'fer Paşa 5.000 akça terakkî recâsına mührlü tezkire virüp inâyet recâ eyledükde sene-i erba'a ve elf Saferinin evâsıtında 4.000 akça terakkîye ve bir def'a dahi mâl-ı mîride hizmetde bulunmağla Şirvan muhâfazasında olan Vezîr Ca'fer Paşa 5.000 akça terakkî recâsına mührlü tezkire virmeğın sene-i mezbûre Cumâde'l-ûlâsının evâsıtında 4.000 akça terakkîye; Ve bir def'a dahi Şirvan muhâfazası hizmetinde /s.305/ küllî hizmet idüp her vechile yarardır deyü müşârün-ileyh Ca'fer Paşa 4.000 akça terakkî recâsına mührlü tezkire ile arz eyledükde sene-i mezbûre Cemâziye'l-âhîrinin evâsıtında 4.000 akça terakkîye ahkâm-ı şerîfe virilmeğın mûmâ-ileyh Hemdem der-i devlete gelüp Dizmar sancağında ve nâhiyesinde Melik Hassan nâm karye ve gayriden 11.730 akça hisse tîmâr fârig Zeynel tahvîlinden mahlûldür deyü tâlib olup inâyet recâ eylemeğın ferâgat iderse tevcîh idesin deyü vezâret ile Tebriz beylerbeyisi olan Hasan Paşa sene-i erba'a ve elf Ramazânının evâsıtı târihiyle hükm-i şerîf virilüp ba'dehû Trablus sancağında olan ze'âmetinin 10.000 akçalığın Hoy ve Sa'idâbâd sancaklarında Pınarıkânûn ve Şemsâbâd nâm karye ve gayriden 24.206 akça ze'âmeti olan Abdullah oğlu Sinan ile istibdâl murâd itdüklerin bildirüp inâyet recâ itmeğın zikr olan tîmârları üzerlerinde olup rızâları ile istibdâl iderler ise ber-vech-i mübâdele tevcîh idesin deyü müşârün-ileyh Hasan Paşa'ya târih-i mezbûrede hükm-i şerîf virildükden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunmağın rûznâmçe-i hümayûna mürâca'at olundukda merkûm Sinân'ın ze'âmeti Hoy ve Sa'idâbâd ve Tebrîz sancaklarında ze'âmet-i mezbûre ber-vech-i meşrûh mübâdele vech-i meşrûh üzere Sinân bin Abdullah tahvîlinden mûmâ-ileyh Hemdem'in elinde olan ile birikdirilüp cümle ze'âmeti 149.999 akçalık olup noksânıyla üç def'a emr olunan terakkîleri bedelinden 72.939 akça noksânıyla ber-vech-i tekmîl 222.939 akçalık üzere der-i devletden tevcîh olunup tecdîd-i berât-ı âlîşân için tezkire virildi.

Tahrîren fî 27 şehr-i Ramazânî'l-mübârek sene-i erba'a ve elf.

Hükm-i şerîf virilmiştir.

Nâhiye-i Arkâ, der-livâ-i Trablus.

Ze'âmet be-nâm Sinân veled-i Abdullah, an-tahvîl-i Hemdem Kethudâ, ber-vech-i mübâdele.

Karye-i Deyr-i Hüseyin tâbî'-i Arkâ Hâsıl ma'a rûsûm: 11.290	Karye-i Enzâl tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm: 5400	Karye-i Zennû tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm: 1.700	Karye-i Hureybe-i Şâh tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm: 2.000
Karye-i Rimâh tâbî'-i m. Hâsıl ma'a rûsûm: 2.000	Mezra'a-i Habbâzîn der-nezd-i Cüdeyde tâbî'-i m. Hâsıl: 480	Mezra'a-i Hâlisa der-nezd-i karye-i Rimâh tâbî'-i mezbûr Hâsıl: 4.000	Mezra'a-i Deyr-i Humre der-nâhiye-i Enzâl tâbî'-i Arkâ Hâsıl: 1.400
Mezra'a-i Matrûb der-nezd-i Bisûr tâbî'-i Sâfitâ Hâsıl: 460	Karye-i Kıtte tâbî'-i Arkâ Hâsıl ma'a rûsûm ve harâc: 1.090	Karye-i Sa'deyn tâbî'-i Arkâ Hâsıl ma'a rûsûm: 10.000 Hisse: 2.000	Mezra'a-i Hasinü'l-Mühennâ der-nezd-i Hasîn Hâsıl: 1.400
Mezra'a-i Karadüveyr der-nezd-i Sinâ tâbî'-i Akkâr Hâsıl: 2800	Mezra'a-i Melik der-nezd-i karye-i Hasene tâbî'-i Arkâ ve mezra'a-i Kuley'ât der-nâhiye-i m. ve mezra'a-i Avâniyye der-nâhiye-i karye-i Tell Bermâs hâric ez-defter, nizâ'lu Hâsıl: ber-vech-i tahmîn: 999 /s.306/	Mezra-i Deyr-i Kutah tâbî'-i Akkâr Hâsıl: 1.000	
Mezra'a-i Cüdeyde der-nezd-i Bâc tâbî'-i Arkâ Hâsıl 500		Yekûn: 34.199 Hisse: 20.000 Ber-vech-i tekmi'l: 30.000	

Hoy ve Sa'îdâbâd ve Tebrîz sancaklarında 24.206 akça ze'âmete noksânıyla ber-vech-i tekmi'l 30.000 akçalık üzere mutasarrıf olan Abdullah oğlu mezkûr Sinân Sa'dâbâd ve Tebrîz sancaklarında olan 21.317 akça tîmârın Trablus sancağında Deyr-i Hüseyin nâm karye ve gayriden 34.199 akça ze'âmete mutasarrıf olan Dergâh-ı âlî müteferrikalarından olan Hemdem *zîde mecdühû* ile isbtibdâl murâd eyledüklerin bildirüp inâyet recâ itmeğîn tîmârları üzerlerinde olup rızâlarıyla istibdâl iderler ise kılıc ilhâk lâzım gelmez ise ber-vech-i mübâdele tevcih idesin deyü Trablus beylerbeyisine sene erba'a ve elf Ramazânının evâsıtı târihiyle müverrah hükm-i şerîf virildükden sonra tezkiresi Bâb-ı sa'âdet'den ihrâc olunmak fermân olunmağın âhar beylerbeyiliğe geçmekle kaydı lâzım olduğı arz olundukda kaydı taleb olunmaya deyü buyurulmağın ber-mûceb-i emr-i âlî ze'âmet-i mezbûrun 20.000 akçalık ber-vech-i mübâdele vech-i meşrûh üzere Hemdem Kethudâ tahvîlinden bedelinden 10.000 akça noksânıyla ber-vech-i tekmi'l 30.000 akçalık üzere merkûm Sinân'a der-i devletden tevcih olunup berât-ı âlişân için tezkire virildi. Fî 27 şehr-i Ramazânî'l-mübârek sene erba'a ve elf.

303

تجارت فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق

۸۷۰۰
 ۳۹۷۰
 ۸۰۰

تجارت فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق

۸۷۰۰
 ۳۹۷۰
 ۸۰۰

تجارت فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق

۸۷۰۰
 ۳۹۷۰
 ۸۰۰

تجارت فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق

۸۷۰۰
 ۳۹۷۰
 ۸۰۰

تجارت فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق

۸۷۰۰
 ۳۹۷۰
 ۸۰۰

تجارت فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق

۸۷۰۰
 ۳۹۷۰
 ۸۰۰

تجارت فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق

۸۷۰۰
 ۳۹۷۰
 ۸۰۰

تجارت فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق

۸۷۰۰
 ۳۹۷۰
 ۸۰۰

تجارت فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق
 و فیضانی اولیاده و فیضانی اولیاده علی- انا و توفیق

۸۷۰۰
 ۳۹۷۰
 ۸۰۰

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

a-Başkanlık Osmanlı Arşivleri [BOA]

Defterhane-i Âmire Defterleri. [DFE.d.]

[Timar Rûzname Defterleri] RZ.d. 14, 15, 38, 39, 43, 51, 88, 98, 144, 171, 192, 211, 233, 247, 2250.

Kâmil Kepeci Defterleri [KK.d]: d.326.

Mühimme Defterleri [A.DVNS.MHM.d.], 72.

b- TKGM.d.[Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri], 357.

Kaynak Eserler ve Araştırma İncelemeler

Afyoncu, Erhan, "Defterhâne", *DİA*, c. 9, s.100-104.

———, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014.

Ahışhalı, Recep, "Terakkî", *TDV [Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi]* 40, Ankara 2011.

Emecen, Feridun M., "Haçova Meydan Savaşı", *DİA*, XIV, 646-547.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani II*, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996.

Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki (1003-1008/1595-1600) II*, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999.

Süheylî Ahmed b. Hemdem Kethudâ, *Divan*, (Haz. Dr.M. Esat Harmancı), Ankara 2007.

Süheylî, Fezâ'il-i Şâm, İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım, (Haz. Halit Biltekin, Muhammet Nalbat), Eskişehir 2019, s. 20, 95;

Yağcı, Şerife, Süheylî'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir'i, Ege Ün. SBE., Doktora Tezi, İzmir 2001.

Yalçınkaya, Şerife, "Süheylî, Ahmed", *TDV* 38, s. 32-33.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 81-117

AŞK YOLUNDA BİR SERÇENİN HİKÂYESİ: II. BÂYEZİD DEVRİ ŞAİRLERİNDEN KÂDIRİ'NİN 'İŞK- NÂME ADLI MESNEVİSİ

İsa Akpınar

Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, (isaakpinar@gmail.com), ORCID: 0000-0002-5608-113 / Dr., Ministry of Education

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Akpınar, İsa (2022), "Aşk Yolunda Bir Serçenin Hikâyesi: II. Bâyezid Devri Şairlerinden Kâdiri'nin 'İşk-nâme Adlı Mesnevisi", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 81-117.

Akpınar, İsa (2022), "The Story of a Sparrow on the Path of Love: The Mathnawi Named 'İşk-nâme of Kadirî from the Poets of the Bayezid II Period", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 81-117.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Aşk Yolunda Bir Serçenin Hikâyesi: II. Bâyezid Devri Şairlerinden Kâdirî'nin 'İşk-nâme Adlı Mesnevisi

Özet

Sultan II. Bâyezid dönemi, gerek konu zenginliği gerekse eser sayısı itibarıyla klâsik Türk edebiyatının önemli bir devresidir. Türkçenin yanı sıra Farsçanın da telif lisanı olarak kullanıldığı bu dönemde muhtelif tür ve konularda birçok edebî eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de Kâdirî'nin bugüne kadar varlığı bilinmeyen 'İşk-nâme'sidir.

Bu eserin bilinen tek nüshası, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 616 numarada kayıtlıdır. 'İşk-nâme, muhtevi olduğu 31 beyitlik Türkçe kaside ve 2 beyitlik Arapça dua kıtası hariç Farsça olarak kaleme alınmıştır. Başına ve sonuna eklenen mukaddime manzumeleriyle birlikte 230 beyitten müteşekkil olan bu mesnevi, kahramanları serçe olan bir aşk hikâyesidir. İki bölümden oluşan hikâyede önce âşık ve maşuk serçenin konuşmalarına daha sonra da Hz. Süleyman ile âşık serçenin muhaveresine yer verilmiştir. Eserin Hz. Süleyman ile âşık serçe arasında geçen muhavere bölümü, didaktik niteliktedir. Bu bölümde önce, hakikat yolunun dört mertebesi/makamı olan meyil, irâdet, muhabbet ve aşk üzerinde durulmuştur. Daha sonra aşkın üç mertebesi kısaca izah edilmiştir.

Makalenin girişinde, II. Bâyezid döneminde edebiyatı himaye ve Farsça şii yazma meselesine kısaca temas edilmiştir. Birinci bölümde, 'İşk-nâme'nin müellifi Kâdirî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde 'İşk-nâme'nin nüshası tanıtılarak telif yeri, tarihi ve kime sunulduğu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra eserin şekil, tertip ve dil hususiyetleri üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde hikâyenin geniş bir özeti verilerek mesnevinin kaynakları bahsi ele alınmıştır. Devamında ise temsîlî anlatım ve tasavvuf bağlamında hikâyeye tahlil edilmiştir. Son bölümde, eserin metni latinize edilmiş ve beyitlerin altına da Türkçe tercüme vermiştir.

Anahtar kelimeler: II. Bâyezid, Kâdirî, aşk, mesnevi.

The Story of a Sparrow on the Path of Love: The Mathnawi Named 'İşk-nâme of Kâdirî from the Poets of the Bayezid II Period

Abstract

The reign of Sultan Bâyezid II is an important period of classical Turkish literature in terms of both the richness of subject matter and the number of works. During this period, in which Persian was used as the language of composition as well as Turkish, many literary works were written in various genres and subjects. One of these works is Kâdirî's 'İşk-nâme, the existence of which is unknown until today.

The only known copy of this work is recorded in Kayseri Raşid Efendi Library, number 616. 'İşk-nâme was written in Persian, except for a Turkish ode of 31 couplets and an Arabic prayer stanza of 2 couplets. This mathnawi, which consists of 230 couplets, together with the verses added at the beginning and end, is a love story whose protagonists are sparrows. The story consists of two parts, first the conversation between the lover and the beloved sparrow, and then the conversation between the Prophet Solomon and the lover sparrow. The conversation between Solomon and the sparrow in love is didactic in character. In this section, first of all, the four levels of the path of truth, inclination, will, affection and love are emphasized. Then, the three levels of love are briefly explained.

In the introduction of the article, the issue of patronizing literature and writing Persian poetry during the reign of Bâyezid II is briefly touched upon. In the first chapter, information about the life and works of Kâdirî, the author of 'İşk-nâme, is given. In the second part, the copy of 'İşk-nâme is introduced and information is given about the place of composition, the date of composition and to whom it was presented. Then, the form, arrangement and language features of the work were emphasized. Again in this section, a broad summary of the story is given and the sources of the masnavi are discussed. The third chapter focuses on 'İşk-nâme's copy, composition, form, organization and language. In this section, a broad summary of the story is given and the sources of the mathnawi are discussed. Afterwards, the story was analyzed in the context of representational narration and mysticism. In the last section, the text of the work was latinized and Turkish translations were given under the couplets.

Keywords: Bâyezid II, Kâdirî, love, mathnawi.

Giriş

II. Bâyezid dönemi (1481-1512), klasik Türk edebiyatının konu ve eser bakımından zengin bir devresi olarak tebarüz eder. Bu dönemde; Osmanlı şehirlerinde ilim, kültür ve edebiyat hayatının büyük bir genişlik kazandığı görülmektedir. İstanbul ve Edirne saraylarının yanı sıra şehzadelerin valilik yaptığı sancak merkezleri de önemli bir edebî muhit hâline gelir. Kendisi de bir şair olan II. Bâyezid, Amasya'daki valiliği sırasında başlattığı edebiyat hamiliği rolünü, padişah olduktan sonra da büyük bir gayretle sürdürmüş; ilim, kültür ve edebiyat faaliyetlerinin yürütülmesi ve düzenlenmesi noktasında büyük bir ilgi ve dikkat göstermiştir. Kurduğu in'âm ve ihsan sistemiyle âlim, şair ve sanatkârları himaye ederek önemli eserler verilmesine imkân tanımıştır.

II. Bâyezid döneminde, edebî eserlerde Türkçe ve Farsçanın yaygın telif lisanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı ülkesinde Türkçenin kullanım sahası giderek genişlemiştir. Bununla birlikte, Akkoyunlu ve Timurluların inkırazıyla birlikte Acem'den çok sayıda şair gelmesi bu manzarayı biraz değiştirmiştir. Acem'den gelen şairlerin Farsça şiir söyleyip eser vermeleri, bu dile olan ilgiyi artırmıştır. Bu durum Türkçe şiir söyleyen şairler üzerinde de etkili olmuştur. Bu isimlerden biri de ilmiye sınıfı şairlerinden Kâdirî'dir. Aslı telif lisanı Türkçe olan Kâdirî, makalemizin mevzuu olan 'İşk-nâme'sini Farsça kaleme almıştır.

1. Kâdirî'nin Hayatı ve Eserleri

II. Bâyezid devri şairlerinden Kâdirî hakkındaki bilgilerimiz, Sehî Bey ve Latîfî'nin tezkirelerine istinat etmektedir. Bu kaynaklarda şairin Edirneli ve İsa Fakîh'in oğlu olduğu belirtilmiştir.¹ Dönemin önemli isimlerinden olan İsa Fakîh, Eğirdirli Hacı Kemal'in *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*'inde defterdar (veled-i Defterdar İsa) olarak zikredilmiştir (Morkoç, 2003: 1001). Bu makalenin konusu olan eserdeki kayda göre şairin adı Abdülkâdir'dir. Mezkûr tezkirelerde belirtildiği üzere Kâdirî, genç yaşta ilme yönelmiştir. Sehî Bey son vazifesi hakkında bilgi vermez iken Latîfî, Edirne'de Dârülhadis müderrisi olduğunu ve bu görevi sırasında vefat ettiğini yazar. Genç yaşta dünyaya veda eden şairin vefat tarihiyle ilgili kesin bir kayıt yoktur. Latîfî, II. Bâyezid döneminin sonlarında öldüğünü söyler.

Mezkûr tezkirelerde müstereken ifade edildiği üzere Kâdirî, akranları arasında ilim ve şiirle temâyüz etmiştir. Latîfî bu durumu "bikr-i fikre ve hayâl-i hâssa kâdir ve erbâb-ı nazm içinde nazîri nâdir kimesne idi" sözleriyle açıkça beyan eder (Latîfî, 2000: 444). Bu hususu teyit sadedinde de Yavuz Sultan Selim'in Kâdirî'nin şiirlerine tesadüf ettikçe onun şiirdeki yüce tabiatını takdir ettiğini nakleder. Yine Latîfî, "mesmû'dur" kaydıyla Kâdirî'nin annesi, babası, kız ve erkek kardeşinin onu sevdiği kadından ayırarak bir başkasıyla evlendirmek istediğini ve bu durumdan şikâyetçi olan şairin dönemin hükümdarı II. Bâyezid'e bir arz-ı hâl sunarak yardım istediğini yazar. Şairin bu hasb-i hâlinde de 7 beyit nakleder (Latîfî, 2000: 445-446). Mecnun, Nevfel, Ferhad, Şirin gibi isimlere telmihle nakledilen bu vak'anın gerçekliği meşkûktur. Bununla birlikte, şairin sultana arz verebilecek kadar yakın olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Latîfî, Kâdirî'nin şairliği sadedinde "'ömr-i bî-vefâ vefâ itmedügi ecilden eş'ârını tedvîne mecâl bulamamış ve şi'ri intişâr bulup sâhib-i 'unvân u iştihâr olamamışdur" der ve bir gazelini nakleder (Latîfî, 2000: 445). Bu ifadelerin de gösterdiği üzere şair, divanını tertip edemeden hayata

¹ Ahmet Kemal Gümüş, Kınalızâde ve Beyânî tezkirelerine atıfla Kâdirî'nin "Ispartalı ve adının da Abdülkâdir olduğu"nu söyler. (Gümüş, 2020: 222) Fakat bu iki tezkirede bahsi geçen şair Kâdirî değil, kısa bir süre şeyhülislamlık da yapan Kanunî Sultan Süleyman döneminin meşhur âlimlerinden Abdülkâdir Hamidî Çelebi'dir. Yine bu bağlamda, şairin Lâmiî Çelebi ile muhaveresi ve Rodos'un fethedilmesi gerektiğiyle ilgili menkıbeler de mezkûr şahsa dair olup bu makalenin mevzuu olan Kâdirî'yle ilgisi yoktur (Kınalı-zâde Hasan Çelebi, 1978: II 788-91).

gözlerini yummuştur. Kâdirî'nin az sayıdaki şiiri, mecmua-i eş'arlarda kendisine yer bulmuştur. A. Kemal Gümüş şairin, mecmulardan derlediği 27 gazelini makale olarak neşretmiştir.

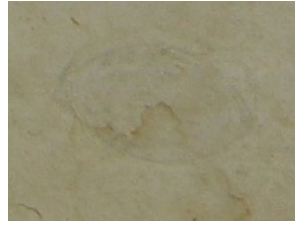
Kâdirî'nin bugüne kadar varlığından haberdar olunmayan 'İşk-nâme adlı bir eseri daha vardır ki bu makalenin mevzuunu teşkil etmektedir.

2. 'İşk-nâme

'İşk-nâme'nin bilinen tek nüshası, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 616 numaradadır. Topkapı Sarayı hazinesinden çıkan bu yazma, 909/1502-3 yılında hazırlanan *Defter-i Kütüb*'de "Kasâyidu Kâdirî ve risâletü 'İşk-nâme li'l-Kâdirî fi mücelledin vâhidin" şeklinde kayıtlıdır (Atûfi: 255). Bu defteri hazırlayan Atûfi, genellikle kitapların zahriye sayfasının üst bölümünde yer alan isimlendirmeye sâdik kalmıştır. Bununla birlikte, yazmanın zahriyesinde *Kasîde-i Kâdirî ve Risâle-i 'İşk-nâme el-Kâdirî* kaydı görülmektedir. Ayrıca bu ifadelerin altında "Kitâbu manzûmatü Mevlânâ Abdü'l-kâdir bin Mevlânâ 'Îsâ Fakîh tahrîren fi yevmi'r-râbî' min şehri Zi'l-hicce sene ihdâ tis'a mie" kaydı yer almaktadır. Bu, saraya sunulan yazmaya ait ilk kayıt olmalıdır. Bir önceki kayıt ise *Defter-i Kütüb*'e esas alınmak üzere yazılmıştır. Bunun yanı sıra eserin hazine odasından çıkışıyla ilgili olarak "odadan çıkan Fârisî" notu da zahriyede görülmektedir. *Defter-i Kütüb*'de isimleri yer alan yazmaların başında (genellikle zahriye) ve sonunda (ferağ sayfasında) II. Bâyezid'in hazine mührü vardır. Bu yazmanın zahriyesindeki mühür, üzerine bir kâğıt yapıştırılarak gizlenmiştir (1^a). Fakat yaprağın arka yüzünden bakıldığında mührün silüeti görülmektedir (1^b). Ferağ sayfasındaki mühür ise Râşid Efendi'nin vakıf mührüyle kapatılmıştır (21^b). Dikkatle bakıldığında buradaki mühür de farkedilmektedir.

(1^a)

(1^b)

(21^b)

21 varaktan müteşekkil olan yazma, harekeli nesihle mahtuttur. Metnin başlıklarında ise nadiren hareke kullanılmıştır. Her sayfada, çift sütun üzere 7 satır bulunmaktadır. Sayfa kenarları, yıldızla cetvellenmiştir. Yazmada beyitler siyah mürekkeple, başlıklar ise altın suyuyla yazılmıştır. Eserlerin başında, çiçek motifli müzehhep serlevhalar yer alır. Yazmada, müstensihin kimliği ve istinsah tarihine işaret eden bir kayıt bulunmamaktadır.

Bu yazmada, şeklen iki ayrı eser vardır. *Allâhu ve lâ sivâh* yazılı müzehhep serlevha ile başlayan ilk eser, nüshanın 1^b-6^a varakları arasındadır. Bu bölümde mesnevi nazım şekliyle 21 beyitlik Farsça besmele şerhi (1^b-3^a), II. Bâyezid'in medhinde kaleme alınmış 31 beyitlik Türkçe kaside (3^b-5^b) ve biri müsecca diğeri iki beyitlik kıta olmak üzere mezkûr sultan hakkında Arapça övgü yer almaktadır (6^a). Yazmanın ikinci eseri olarak sunulan 'İşk-nâme, 7^b-21^b varakları arasındadır. *Risâle-i 'İşk-nâme* müzehhep serlevhasıyla başlayan 160 beyitten müteşekkildir. Mesnevinin sonunda ise yine II. Bâyezid medhinde kaleme alınmış 16 beyitlik Farsça bir kaside yer almaktadır.

Klasik edebiyatta, mukaddime manzumeleri arasında yer alan besmele şerhi, medhiye ve dua bölümlerinin; bu yazmada müstakil bir esermiş gibi takdim edildiği görülmektedir. Kâdirî'nin 'İşk-nâme'sini şimdiki haliyle vücuda getirdiği, eserini padişaha arz etmek istediğinde ise mezkûr manzumeleri mesneviye dâhil etmek yerine farklı bir başlık altında sunduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta dikkate değer bir ayrıntı da zahriye sayfasındaki "Kitâbu manzûmatü Mevlânâ Abdü'l-

kâdir bin Mevlânâ 'İsâ Fakîh tahrîren fî yevmi'r-râbi' min şehri Zi'l-hicce sene ihdâ tis'a mi'e" kayıdır. Bu kayıttan, Kâdirî'nin saraya verdiği nüshasının saray kâtiplerince tekrar istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mukaddime manzumelerini ayrı bir esermiş gibi sunmak, şairin kendi tasarrufu olabileceği gibi kâtiplerin tercihi de olabilir. Biz makalemizde, bu kitabı yekpâre bir eser olarak değerlendireceğiz.

2.1. Eserin Telif Tarihi, Yeri ve Sunulduğu Kişi

Kâdirî, eserini hangi tarihte ve nerede telif ettiğine dair bir işaretle bulunmamıştır. Zahriye sayfasında yer alan 4 Zilhicce 901 / 14 Ağustos 1496 tarihinde yazıldığı kaydı ise sunulan eserin kâtipler tarafından tamamlandığı tarihe işaret ettiği kanaatindeyiz. Eserin saraya sunulması ile kâtipler tarafından yazılması arasındaki zamanın çok uzun olmadığı tahmin edilebilir. Dolayısıyla Kâdirî'nin 'İşk-nâme'sini 14 Ağustos 1496'tan kısa bir süre evvel kaleme aldığını söylemek mümkündür.

'İşk-nâme'nin saraya sunulduğu göz önünde bulundurulduğunda, İstanbul veya Edirne'de yazılmış olması muhtemel görünmektedir. Kâdirî'nin bu eserini telif ettiği sırada hangi şehirde bulunduğu bilinmemekle beraber aslen Edirneli olması ve II. Bâyezid'in ise belirli dönemlerde bu şehirde ikamet etmesi, telif yerinin yine burası olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. 'İşk-nâme, mesnevinin girişinde ve sonunda yer alan kasidelerden anlaşılacağı üzere II. Bâyezid'e sunulmuştur. Eserin bilinen tek nüshası saray kitaplığından çıkmış olup Raşid Efendi tarafından kendi kütüphanesine vakfedilmiştir.

2.2. 'İşk-name'nin Şekil Hususiyetleri

'İşk-nâme, yapı itibarıyla klasik mesnevilerden biraz ayrılmaktadır. Bu durum, muhtemelen eserin saraya sunulması dolayısıyla yapılan tasarruftan kaynaklanmış görünmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, 'İşk-nâme yani hikâyenin anlatıldığı bölüm 55-214 beyitleri arasındadır. Bu bölümün başında mesnevi formunda 21 beyitlik besmele şerhi, 31 beyitlik Türkçe kaside ve 2 beyitlik Arapça bir kıta vardır. Ayrıca eser tamamlandıktan sonra 16 beyitlik Farsça kaside ilave edilmiştir. Asıl hikâyenin anlatıldığı bölüm de tamamıyla mesnevi şeklindedir. Böylece 230 beyitten müteşekkil eserin 18 beyti mesnevi, 47 beyti kaside ve 2 beyti de kıtadır.

2.2.1. Aruz

Tertip açısından oldukça farklı bir mahiyet arzeden eserde, 5 farklı vezin kullanılmıştır. Mukaddime bölümündeki besmele şerhi, asıl konunun anlatıldığı bölümden farklı olarak *müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün* kalıbıyla kaleme alınmıştır. Yine bu bölümdeki Türkçe kaside *mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün*, Arapça kıta ise *fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün* vezniyle yazılmıştır. Hikâyenin anlatıldığı asıl bölümün vezni ise *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*'dür. Eserin nihâyetinde yer alan Farsça kasidede ise *mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* vezni tercih edilmiştir. Zikredilen ilk üç veznin, klasik şiirdeki kullanımları yaygın değildir. Kâdirî'nin bu eserinde aruz kullanımı başarılı kabul edilebilir. Neredeyse hiç aruz hatası bulunmayan eserde, az sayıda imâle ve zihaf tasarrufu görülmektedir. Meselâ 135. beyitte bi'llâh kelimesininin aruz değeri (- - .) iken iki kapalı hece olarak alınmıştır.

2.2.2. Kafiye

Aruz kullanımında başarılı olan Kâdirî'nin şiirlerinde, kâfiye hususunda bazı acemilikler dikkat çekmektedir. Bu hususların başında da kâfiye tekrarları gelmektedir. Şair, 31 beyitlik Türkçe kasidesinde "dil"i 4, "mâyil" i 3, "müshkil"i ise 2 kez tekrarlamıştır. Eserin sonundaki Farsça

kasidesinde ise “mâhî”yi 3, “nâ-gâhî”yi ise 2 kez kullanır. Eserde, kâfiye literatüründe şâyegân olarak isimlendirilen kâfiye kusurlarına da tesadüf edilmektedir: gerdân/nâlân, sâlikân/ârifân, irâdet/sa’âdet. Birer kez îtâ (dil/siyeh-dil) ve ikvâ (hîç/tedric) yapılmıştır. Kâfiye meselesinde dikkat çeken bir diğer husus ise aynı kökten müştak kelimelerle yapılan kâfiye yapılmasıdır: mukbil/mukâbil, nâzil/menzil/menâzil, müşkil/meşâkil, sâcid/mesâcid, belâ/mübtelâ, râtib/merâtib. ‘*Işk-nâme*’de sadece bir beyitte “ufted/gerded” kâfiye bulunmayıp sadece redifle iktifa edilmiştir.

2.3. Eserin Dili ve Üslûbu

‘*Işk-nâme*’de hikâyeninin anlatıldığı bölüm, oldukça sade bir dille kaleme alınmıştır. Bu bölümde edebî sanatlar çok az yer verilmiştir. Âşık ve maşuk serçe arasındaki muhavere dil sade olmakla beraber üslûp liriktir. Hz. Süleyman ile âşık serçe arasındaki konuşmalarda ise nazım nesre yaklaşır ve üslûp didaktikleşir. Mukaddime ve hatime manzumeleri de dil açısından sade olmakla birlikte söyleyiş itibarıyla sanatkarânedir. Besmele şerhi, tevhid ve na’tta teşbih ve mecaz unsurları yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Türkçe ve Farsça kasidede de benzer bir durum söz konusudur. Telmih ve teşbih kadrosunun zengin olduğu bu kasideler, hayal unsurlarıyla bezenmiştir.

2.4. Tertip Hususiyetleri ve Muhteva

Daha önce de bahsedildiği üzere ‘*Işk-nâme*, tertip hususiyetleri itibarıyla farklı bir görünümün arz etmektedir. Bu sebeple mukaddime manzumelerinin yeri ve sıralanışıyla ilgili bazı farklılıklar söz konusudur. Eserin başında, mesnevi formunda 21 beyitlik besmele şerhi yer almaktadır. Bu manzumede, besmeleyi oluşturan harflerin işaret ettiği anlamlar, zengin hayal unsurlarıyla tasvir edilmiştir. Sanatkârâne bir üslûbun hâkim olduğu şiirde, Kâdirî’nin hayal gücü ve mecaz dünyasının izlerini takip etmek mümkündür.

Besmele şerhini, 31 beyitlik Türkçe kaside takip eder. Kâdirî, kasidesine 6 beyitlik âşıkâne hissiyatın terennüm edildiği bir bölümle başlar. Bir beyitlik girizgâhın ardından II. Bâyezid’in medhine geçilir. Hitap tarihiyle kaleme alınan medhiye bölümünde; sultanın adalet, lütuf, himmet ve cömertliğinden bahsedilir. Ayrıca şecaat ve yiğitliğine de vurgu yapılır. Kasidenin 20-25. beyitleri arasında tegazzül vardır. Şairin mahlası da burada geçmektedir. 26-31 beyitleri arası ise arz-ı hâl ve duadır. Kasidenin ardından, Sultan Bâyezid’in medhinde Arapça mensûre ve iki beyitlik kıta yer alır.

‘*Işk-name*’nin başında, 14 beyitlik mukaddime manzumesi yer alır (55-68). Bu şiir, büyük ölçüde tevhid türünün hususiyetlerini göstermektedir. Ef’âl-i ilâhiyye merkezinde şekillenen manzumede, Allah’ın kâinattaki âsarından bahsedilir. ‘*Işk-name*’nin muhtevasına muvafık olarak Allah’ın kalplere sevgiyi yerleştirerek gönülleri ihya ettiği ve gönül serçesini aşk doğanının eline düşürdüğü dile getirilir. Tevhid manzumesini, na’t takip eder (69-79). Hz. Muhammed, hayatındaki önemli hadiselerle atıfta bulunularak medhedilir. Manzume, dört halifeye telmih ve dua ile son bulur. Na’tın ardından şair, hikâyenin anlatımına başlar. 160 beyitten müteşekkil olan bu bölüm, ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

Kâdirî hikâyesini tamamladıktan sonra, II. Bâyezid’in medhinde kaleme aldığı 15 beyitlik kasidesiyle eserine nihayet verir. Felek teşbihleri etrafında şekillenen medhiyede; sultanın yüceliği, hükümranlığı ve şecaati vâfededilir. Medhiyenin akabinde Kâdirî sultandan himaye talebinde bulunur. Şair kasidesini sultana dua ile tamamlar. Kâdirî, mesnevisinde sebab-i telif bölümüne yer vermemiştir.

2.5. Hikâye Bölümü

Kâdirî, “aşk hakkında konuşma” başlıklı bir bölümle hikâyesini anlatmaya başlar (80-92). Gönlüne hitap eden şair, kendisine âşıklıktan başka bir meşgale olmaması gerektiğini söyler. Çünkü aşkın bulunmadığı beden bir viranedir ve gönüller ancak aşk ile abat olur. Devamında ise aşkın fazilet ve yüceliğinden bahseder. Sözlerini yine gönlüne bir nasihatle bitirir: Aşk iştiağıyla gönül kanadını aç ve bu yolda bir serçeden âciz olma.

Serçenin aşkı hakkında (93-120)

Kâdirî, söz üstatlarından naklettiği hatırlatmasıyla hikâyesini anlatmaya başlar. Sabâ (rüzgârı) her sabah, gördüğü bütün hadiseleri Hz. Süleyman'a anlatırdı. Bir gün, kuşların kümелendiği bir yerden geçerken zayıf bir serçe görür. Zavallı serçe ayrılık derdinden büyük bir ıstırap içinde sevgilisine yana yakıla sitem etmektedir. Onun aşkının derdiyle perişan bir vaziyette olduğunu söyleyerek kendisine merhamet etmesini ister. Çünkü sevgilisi çapkınlıkla gönlünü çalmış daha sonra aşkına vefa göstermeyerek zavallı serçeye zulmetmiştir. Ayrılık acısı çektiğini ve bu sebeple diğer serçelerden ayrılarak inzivaya çekildiğini söyler. Fakat sevgilisinin yanında yarenlik ettiği bir hayli “ağyar” vardır ve bu durum, âşık serçeyi rencide etmektedir. Eşsiz bir güzelliğe sahip olan sevgilisine mağrur olmamasını ve kendisini de hakir görmemesini söyler. O güzelliğiyle şöhret bulmuşsa kendisi de ilim ve faziletle zamanının meşhurları arasına girmiştir. Tefahür tarikiyle, âşıklar arasında destanının okunduğunu ve Sultan Süleyman'ın kendisiyle övündüğünü söyler. Ayrıca onun rüzgârla tahtını hareket ettirmesi gibi kendisi de rüzgârın üstünde uçmaktadır. Âşık serçe, son olarak Hz. Süleyman'ı ikbâl tuzağına giriftar olmakla itham eder ve kendisinin âşık olmak yönüyle ondan üstün olduğunu iddia eder.

Maşukun cevabı (121-133)

Maşuk serçe, âşığının sözlerine alaycı bir tavırla karşılık verir. İstihfafla, âşıkların gam dikeniyile feryat etmemesi gerektiğini söyler. Eğer bu yolun zorluklarına göğüs geremeyecekse de aşktan vazgeçmesini tavsiye eder. Gerçek âşık, aşkın sıkıntılarına tahammül edebilendir. Maşuk daha sonra kendi güzelliğinin tavsif ve övgüsüne başlar. Sonrasında da “eğer Hz. Süleyman benim güzelliğimin vasıflarını habercileri vasıtasıyla işitirse, kulaktan güzel yüzümün aşığı olur ve beni kendi sarayına layık görür.” der. “Eğer beni yuvamdan koparıp sarayına götürürse senin halin nice olur zavallı kuşcağızım” diyerek âşığının kalbine ateş düşürür.

Âşığın hayreti hakkında (134-138)

Sevgilisinden bu sözleri duyan âşık serçe, hayret deryasına gark olur. Böyle bir felaketten Allah'ın kendisini esirgemesi niyazında bulunur. Eğer Hz. Süleyman, sevgilisini kendisinden ayırıp sarayına götürürse kalbi kırıkların üzerine elem kılıcını çekmiş olacaktır. Âşık serçe, eğer böyle bir şey olursa seher vaktinde öyle bir âh ederim ki bu âhın ateşiyle onun sarayı tutuşur, diyerek sözlerini tamamlar.

Sabâ rüzgârının bu macerayı, Hz. Süleyman'a bildirmesi (139-147)

Sabâ, Hz. Süleyman'a iki serçenin arasında geçen konuşmaları başından sonuna kadar anlatır. Serçenin âhından bahsettiği sırada, Allah resulünün gözleri dolar ve bu hususta âşık serçeye hak verir. Her seher vaktinden göğe yükselen âhlardan, sultanların tacı toprağa düşmekte ve yeryüzü viran olmaktadır. Gariplerin yürek yakan feryadı, yüzlerce Süleyman'ın tahtını yele verir. Hz.

Süleyman, bir çavuşa emir vererek onları derhal huzuruna getirmesini ister. Kısa sürede, iki serçe huzura getirilir.

Birinci muhavere (149-158)

Hız. Süleyman, âşık serçeye başından geçenleri anlatmasını söyler. Serçe, Hız. Süleyman'ın yüceliğini överek söze başlar. Akabinde de eğer kendisinden hikâyeyi dinlemek istiyorsa sevgilisini buradan uzaklaştırması gerektiğini, söyler. Çünkü "hiçbir âşık, sevgilisinin yanında küçük düşürülmeye tahammül edemez." Daha sonra Hız. Süleyman'ın yanında karıncadan hakir olsa da aşkında bir sultan olduğunu ilave eder. Kendisini aşk bilgisi olarak takdim eden âşık serçe, sevgilisi huzurdan çıkarılınca başından geçenleri tafsilâtıyla anlatır.

İkinci muhavere (159-171)

Serçenin hikâyesine hayran kalan Hız. Süleyman, onun anlattıklarının irfan ehlinin sözlerine uygun olduğunu belirtir. Devamında, bu yolda sâlikin hakikate nasıl ulaşacağını anlatmasını ister. Gözleri yaşlı serçe, hakikat yolunda dört merteye (makam) olduğunu söyler: Meyil, iradet, muhabbet ve aşk. Bu yolun son makamı olan aşkın bir anda ulaştığı menzile, akıl yüz yılda eremez. Bu öyle bir makamdır ki buraya ne âbitler ibadetle ne de zahitler çileyle vasil olurlar. Aşkın da üç mertebesi olduğunu söyleyerek bunları açıklamaya başlar.

Birinci merteye (172-177)

Bu mertebede âşık, sürekli sevgilinin yakınında olmak ister. Sevgilinin dergâhını kible bilip ona yönelir ve orayı Kâbe gibi tavaf eder. Âşık, sürekli olarak sevgilinin yüzünü görmek arzusundadır fakat görür görmez de bedenini bir titreme sarar. Sonrasında da bir sarhoş gibi kendisinden geçer.

İkinci merteye (178-186)

Aşkın bu mertebesinde, âşığın gönlüne yüzlerce ateş düşer. Bu ateş onu, içinde hiçbir illet kalmayınca kadar yakar kavurur. Âşık, bu ateşe takat getiremez ama bu hâlden uzaklaşmayı (hâlin değişmesini) da istemez. Bu öyle bir hâldir ki rabbini görmek isteyen Hız. Musa'ya "*len terâni/göremezsin*" böyle bir durumda söylenmiştir. Aşkın bu mertebesinde ayrılık, vuslattan iyidir. Ama ayrılıkta, kayıtsızlık söz konusu olamaz. Âşık, yine aşkında sabitkadem değildir. Bu hâlde insana bazen kahırla sıkıntı gelir bazen de iyilikle ferahlama.

Üçüncü merteye (187-193)

Aşkın üçüncü mertebesinde sevgili, âşığın gönlüne taht kurar. Bu, vuslat hâlidir. Bu noktada ikilik ortadan kalkar ve bu makamda kazanılan ülfetle âşık havf ve recâdan azade olur. Bu merteye âşık ve maşuk yekvücuttur. Böyle bir durumda âşık, sevgilinin zahirine iltifat etmez ona şehvet nazarıyla bakmaz.

Üçüncü muhavere (194-205)

Hız. Süleyman, zâhir ile bânının birbirine mugâyir olmadığını söyledikten sonra vuslatta âşıkların neden birbirinin zâhirine iltifat etmediklerini sorar. Âşık serçe, Süleyman Peygamber'in suâline iki yönden cevap verir. Birincisi, vuslata yaklaşan gönül aşkla öyle bir yanar ki cismânilikten arınarak saf bir ruh hâline gelir. Rûhî vuslat gerçekleşince de cismânilige dönüp

bakılmaz. İkincisi, bu makamda âşık kendi gönlünü bütünüyle maşukla kapladığı için kendi varlığında sadece maşukunu görür. İç ve dış bir olunca zahîrî vuslat da ortadan kalkar. Âşık, zatından ikilik kalktığına Hallâc-ı Mansûr gibi "matlub benim" der. Çünkü "Allah'tan başkası, Allah'ı göremez" sırrına vâkıf olur.

Hâtîme (206-214)

Kâdirî hikâyesini tamamladıktan sonra, aşkın insan için ne kadar kıymetli olduğu sadedindeki sözlerle devam eder. Aşk, insandaki saflığın kaynağıdır. Âşık olmayan kişinin insan olamayacağını hatta ona "eşek" diye hitap etmek gerektiğini söyler. Âşığın gönlü bir güneş gibi parlar fakat ona, sırlarını izhar etmek yakışmaz. Daha sonra Allah'a yönelen şair, ondan kendisindeki aşkın ziyade eylemesini ve hak yolundan ayırmamasını niyaz eder.

2.6. 'Işk-nâme' nin Kaynakları

Farsça mesnevi literatüründe; Senâî-yi Gaznevî (ö. 1131[?]), İzzeddîn Atâyî (ö. 1321)² ve Dâî-i Şîrâzî'nin (ö. 1466) 'Işk-nâme isimli eserleri vardır. Fakat bu eserler ile Kâdirî'nin 'Işk-nâme'si arasında benzerlik yoktur. XIV. asır şairlerinden Assâr-ı Tebrîzî'nin (ö. 1382) diğer ismi de 'Işk-nâme olan *Mîhr ü Müşteri*'si ile Kâdirî'nin eseri arasında ise kısmî bir benzerlik söz konusudur. *Mîhr ü Müşteri*'nin "der-merâtib-i 'ışk ve makâm-ı ân" başlıklı bölümünde aşkın mertebe ve makamları bahsi ele alınır. Bu bölümde zikredilen menziller sırasıyla irâdet, meyil, alâka, meveddet, hullet, hevâ, muhabbet ve aşktır (Assârî, 1375: 56). Kâdirî'nin 'Işk-nâme'sinde "alâka, meveddet, hullet ve hevâ" menzilleri yer almamaktadır ki bu yönüyle *Mîhr ü Müşteri* ile farklılık göstermektedir.

Kâdirî, mesnevisindeki hikâyenin kaynağıyla ilgili bir şey söylemez. Bu hikâyeye, kaynaklarda da aynıyla tesadüf edilmemektedir. Bununla birlikte bu hikâyenin kaynağı olabileceğini düşündüğümüz bir kıssa, Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde görülmektedir. Kuşeyrî'nin, Ebû Alî Mümşâd b. Sa'îd Ekberî'den rivayetle anlattığı hikâyeye göre Hz. Süleyman'ın sarayının kubbesinde bir erkek serçe, dışisiyle muaşaka yapmak ister fakat sevgilisi bundan imtina eder. Bu durum karşısında erkek serçe, neden çekiniyorsun ben eğer istersem Süleyman'ın kubbesini başına yıkarım, der. Bu sözleri duyan peygamber, serçeyi yanına çağırır ve niçin böyle söylediğini sorar. Serçe cevaben, âşıkların sözlerinden dolayı hesaba çekilemeyeceğini, söyler. Hz. Süleyman da bu sözleri onaylar (Kuşeyrî, 1981: 506-7).

Feridüddin Attar'ın *Musîbet-name*'sinde de benzer bir hikâye vardır. Şefî'î Kedkenî'ye göre bu hikâyenin kaynağı, Kuşeyrî'nin eserindeki mezkûr kıssadır (Attâr, 1386: 735). Bu anlatıya göre Hz. Süleyman, bir gün ordusuyla hareket hâlinde iken birbirine âşık iki kuyruksallayan kuşunun naz makamında muhabbetine şahit olur. Âşık kuş, aşkının büyüklüğü ve samimiyetini göstermek üzere "senin bütün isteklerini canla başla yerine getirdim, eğer istersen senin için Süleyman'ın sarayının kubbesini tekmeyle yıkarım" der. Hz. Süleyman, sarayına dönünce o kuşun huzuruna getirilmesini ister. Kuyruksallayan kuşu, sultanın dergâhına varıp haşmetini görünce titremeye başlar. Hz. Süleyman; senin gibi bir kuşa Kaf dağından büyük laflar söylemek yakışır mı, sen bir habbeyi bile yıkamazsın, der. Kuyruksallayan kuşu, ey din ve dünyanın ulusu, âşıkların kitabında daima "unut, anlatma" yazar, cevabını verir (Attar, 1386: 418). Yani âşığın söylediklerinden mesûl tutulamayacağını ifade eder. Bu hikâyenin, sonraki dönemlerde farklı varyantlarıyla muhtelif eserlerde yer aldığı da görülmektedir.

Kanaatimizce Kâdirî; Kuşeyrî ve Attar'ın eserlerinde nakledilen kıssaları hikâyesine zemin olarak almış ve yeni bir kurguyla şekillendirmiştir. Kuşların cinsi, vakanın başladığı yer, hadisenin

² Bu eser, Fahrüddin-i Irakî'ye de atfedilmektedir.

öğrenilme şekli, iki kuşun birbirlerine göre durumları açısından farklılar söz konusudur. Ayrıca Kuşeyrî ve Attar'ın hikâyesinde âşık kuş sevgilisine, aşk hâlinin eseri olarak -haddini aşarak- Hz. Süleyman'ın sarayının kubbesini yıkma tehdidinde/vaadinde bulunur. 'İşk-nâme'de ise sarayın yıkılması, Hz. Süleyman'ın sevgilisini kendisinden ayırma şartına bağlı olarak seher vaktinde edilecek âh (beddua/feryat) ile mümkün olacaktır. Kuşeyrî ve Attar'da âşığın sözlerinden dolayı mesûl tutulamayacağı fikri hâkimdir. 'İşk-nâme'de ise âşıkların aşk yolunda hiçbir şeyden çekinmeyeceği ve mazlumların feryadının karşılıksız kalmayacağı vurgulanır.

'İşk-nâme'de aşkın menzil ve mertebeleri konusunun ele alındığı bölümün kaynağı ise Azîzüddîn Nesefî'nin *İnsân-ı Kâmil* adlı eseridir. Kâdirî, bu bahislerin anlatımında; *İnsân-ı Kâmil*'in "aşk" başlığını taşıyan yedinci bölümünden istifade etmiştir. Nesefî, bu bâbın girişinde zâkirlerin dört mertebesinin olduğunu söyler ve bu mertebelerdeki ahvâli anlatır. Daha sonra bu mertebelerin kısaca tanımlayarak birbirlerine göre durumlarını dile getirir: Birinin sohbetine istekli olmak meyil, isteğin artarak ifrat hâline gelmesi irade, iradenin artarak haddi aşması muhabbet ve muhabbet çoğalıp ifrat derecesine ulaşması da aşktır (Nesefî, 1377: 159-160; Nesefî, 2004: 82-83). Bu kısımlar, takdim dışında 'İşk-nâme'de yer almamaktadır.

Nesefî sözlerine aşk hâlinin tasviriyle devam eder. Aşkın sâliklerin burakı olduğu, sâlikin ('İşk-nâme'de âkıl) yüz yılda aşamayacağı yolu aşkın bir anda kat ettiğinden bahsedilir. Bu ifadeler aynıyla 'İşk-nâme'de mevcuttur. Nesefî sözlerini tamamlarken "aşkın hakkı olan" hakikî aşkı yazamayacağını çünkü insanların sözlerini "küfür" addetmelerinden çekindiğini ifade eder. Bununla birlikte akıl sahiplerinin bu konuyu kavraması için mecazî aşktan bahsedeceğini ilave eder (Nesefî, 1377: 161; Nesefî, 2004: 84).

Nesefî, "der-merâtib-i aşk-ı mecâzî" başlığı altında, aşkın üç mertebesini açıklar. 'İşk-nâme'de bu açıklamalar, 172-193 beyitleri arasında yer alır. Kâdirî, bu bahislerin anlatımında tamamıyla Nesefî'ye bağlı kalmıştır. Bununla birlikte bazı cümleleri kendi metnine almadığı gibi bazı ifadelerde de değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik büyük ölçüde, mensur bir metnin nazma aktarılmasından kaynaklanmış görünmektedir. Konuyla ilgili ıstıhlalarda ise hiçbir değişiklik yoktur. İki metin arasındaki benzerlik ve yakınlığı göstermek üzere 'İşk-nâme ve *İnsân-ı Kâmil*'deki birinci mertebeye izahları karşılaştırılabilir:

	'İşk-nâme	<i>İnsân-ı Kâmil</i>
172.	Mağâm-i evvel-i in rāh ānest Ki 'āşık dāyimā der-kurb-i cānest	<u>Evvel çunān bāşed ki heme rūz der yād-i ma'sūk būd</u> <u>mücāvīr-i kūy-i ma'sūk bāşed ve hāne-i ma'sūk-rā kible-</u> <u>i ḥod sāzed ve heme rūz gerd-i hāne-i ma'sūk tavāf</u> <u>koned ve der u dīvār-i ma'sūk nigāh mī-koned tā bāşed</u> <u>ki cemāl-i ma'sūk-rā ez-dūr be-bīned</u> tā ez-dīdār-i ma'sūk rāhatī be-dil-i mecrūḥ-i vey resed ve merhem-i cerāhat dil-i ū gerded. Ve der miyān-i çunān şevēd ki <u>tahammul-i dīdār-i ma'sūk netevān kerd. Çun ma'sūk-rā</u> <u>be-bīned lerze ber-a'zā-yi vey ufted ve suhan netevān</u> <u>goft ve ḥavf-i ān bāşed ki biyufted ve bī-ḥūş gerded.</u> (Nesefî, 1377: 161)
173.	Eger çı çun 'anādīl zār bāşed Velīkin der-civār-i yār bāşed	
174.	Hemī gerded bi-gird-i hāne-i düst Zi-şad cān kible-gāheş dergēh-i ūst	
175.	Dileş ḥvāhed ki rüy-i yār bīned Zi-dīzāreş gul-i maşşūd çīned	
176.	Velī ān dem ki bīned rüyeş ez-dūr Buved āşufte dil ez-ḥusn-i ān ḥūr	
177.	Be-endāmeş hezārān lerze ufted Çu mest-i bī-ḥaber medhūş gerded	

Nesefî, aşkın mertebelerini şerhettikten sonra "eğer birisi suâl ederse bu makamda âşık zâhirden [dış âlemden] mütegayyir olmaz doğrudur fakat iç ve dış bir olduğuna göre zahire iltifat etmiyorlar" sorusunu tevcih eder (Nesefî, 1377: 162-163; Nesefî, 2004: 85). 'İşk-nâme'de bu soruyu Hz. Süleyman şu şekilde sorar: "Ey uçan serçe, zâhir ile bâtın birbirine mugayir olmaz. Zira her ikisi de hakikat üzeredir. Tarikat erbabı da her ikisini bir görür. Vuslat her ikisinin de zâtî arzusu olduğu halde neden zâhire iltifat etmiyorlar?" Bu suâle verilen cevaplar da her iki eserde aynıdır. Fakat 'İşk-nâme'deki cevaplar muhtasar tutulmuştur. Ayrıca, Nesefî'den farklı olarak Kâdirî bu bölümde, Hz. Musa ve Hallâc-ı Mansûr'a telmihte bulunmuştur. 'İşk-nâme'nin hâtime bölümünün

girişindeki aşk olmadan gönlün sâfiyet kazanamayacağı sadedindeki sözler de *İnsan-ı Kâmil*'den alınmıştır (Nesefî, 1377: 163; Nesefî, 2004: 86).

2.7. 'İşk-nâme' de Temsilî Anlatım ve Tasavvuf

'İşk-nâme, serçeler arasında geçen bir aşk hikâyesini konu alır. Kuşlar âleminin en küçük ve cılız kuşu olan serçe, bu meşakkatli yolun yani aşkın sâliki olarak seçilmiştir. Hikâyeye aksettği kadarıyla, tek taraflı bir aşk söz konusudur. Maşuk serçe, klasik edebiyat aşk telakkisine uygun olarak âşığının vuslat taleplerine karşı perhizkâr bir tavır takınır. Bu bağlamda maşuk serçenin, âşık serçenin "aşk" tarafını ortaya koymak üzere varlık kazandığı söylenebilir.

Maşuk serçe, hikâyenin ilk bölümündeki muhavereye karşımıza çıkar. Hercâyî tabiatlı ve vefa duygusundan mahrum olan maşuk serçe, güzelliğine dolayısıyla da sevilmeğeğine mağrurdur. Âşığın vuslat arzusu karşısındaki küçümseyici tavrı ve kanaatkâr olması gerektiği sadedindeki sözleriyle aşkın mahiyeti ve âşıklığın an'anesini ortaya koyması bakımından önemli bir rol üstlenir. Hz. Süleyman'ın kendi güzelliğinden etkilenerak sarayına götüreceği yolundaki tehditkâr ihtimali dile getirmesiyle hikâyedeki rolü sona erer. Sabâ'nın iki serçe arasında geçen konuşmayı Sultan Süleyman'a haber vermesiyle birlikte hikâyenin diğer safhasına geçilir. Bundan sonra mesnevi, âşık serçe ile Hz. Süleyman'ın muhaveresiyle devam eder.

Klasik edebiyat hikâyeye geleneğinde Hz. Süleyman; türlü mahlûkatın lisanını bilmesi ve onları buyruğu altında tutmasıyla güç ve otoriteyi temsil eder. Bilhassa insan dışı canlıların kahraman olarak yer aldığı hikâyelerde Süleyman Peygamber'in ismine sıkça tesadüf edilir. Serçeler arasında geçen bu hikâyenin insanın dünyasına taşımasında da önemli bir rol üstlenir. Hz. Süleyman, bu hikâyede hâkim ve hakîm kimliğiyle tebarüz eder. İki sevgili arasındaki niza'nın muhakemesini yapması yönüyle hâkim, âşık serçenin aşk telakkisinin hikmetini sorgulayıp açığa çıkarması yönüyle hakîmdir.

Hikâyede, çelimsiz ve âciz serçe ile dünyevî gücü elinde bulunduran Hz. Süleyman karşı karşıya getirilerek kahramanlar üzerinden tezatlık kurgulanmıştır. Bu tezatlık, âşığın karakterini ve hâlet-i ruhiyesini ortaya koymak bakımından önemli bir işleve sahiptir. Kadirî, âşık serçeyi üç noktada Hz. Süleyman'la mukayeseye konu eder. İlk olarak, âşık serçe sevgilisine aşkından bahsederken kendisinin âşık olmak yönüyle Hz. Süleyman'dan üstün olduğunu söyler. Çünkü o ikbal tuzağına giriftar olmuş iken kendisi, aşkı uğrunda bütün istikbalini hiçe saymıştır. İkinci olarak, maşuk serçenin Hz. Süleyman'ın kendisini sarayına götürebileceği ihtimalini dillendirmesiyle âşık serçe, Allah'ın resulüne meydan okur. Eğer böyle bir zulmü kendisine reva görürse seher vaktinde Hakk'a tazarruda bulunup ah ederek onun tahtını toprağa düşüreceğini söyler. Son olarak, Hz. Süleyman'ın âşık serçeden macerasını anlatmasını istediğinde sevgilisinin huzurdan çıkarılmasını ister. Çünkü hiçbir âşık sevgilisinin yanında küçük düşürülmeye tahammül etmez. Her ne kadar kendisi âciz bir kuş olsa da aşk yolunda bir emirdir. Bu üç karşılaştırmayla âşığın aşk âleminde sultan oluşu ve bu yolda hiçbir engel tanımaması gerektiği vurgulanır.

Hz. Süleyman, âşık serçeden hakikat yolu ve aşkın mertebelerini anlatmasını isterken hakîm rolündedir. Hem soruları soran hem de cevapları onaylayan kişidir. Böylece âşık serçeye, kendi sülûkunun merhalelerini anlatma imkânı sunar. Fakat burada bir husus dikkati çekmektedir. Âşık serçe dört mertebeli hakikat yolunun aşk makamında, aşkın ise ilk mertebesinde. Bununla birlikte, Süleyman Peygamber'in suallerine cevap veririrken bütün menzilleri aşmış bir âşık olarak konuşur. Yani aşkın ibtidasında, nihayette olacakları da anlatır.

Esasen 'İşk-nâme'ye konu olan aşk, mecazîdir. Hikâyenin ilk bölümündeki muhavere de tam olarak bu zeminde cereyân eder. Âşık serçenin Hz. Süleyman'ın huzuruna çıkması ve suallerine cevap vermesiyle durum farklılaşır. Önce aşkın; hakikat yolunun meyil, iradet ve muhabetten

sonra gelen mertebesi olduğu ifade edilir. Daha sonra, aşkın mertebelerinin açıklamasına geçilir. Bu mertebeler, Neseî'nin *İnsân-ı Kâmil*'inde "mecâzî aşk" bağlamında zikredilmektedir.

İkinci mertebede, sevgilisinin yüzünü görmek isteyen âşığın hâli, rabbini görmek isteyen fakat kendisine "*len terânî/göremezsın*" denilen Hz. Musa'ya benzetilir. Mertebelerin açıklanması tamamlandıktan sonra da âşığın zahirî vuslata niçin tevessül etmediği sorusuna, âşık serçe iki yönden cevap verir. Âşığın bütün varlığını sevgilisi kapladığı için zahire iltifat etmeme durumu, Hallâc-ı Mansûr'un "matlup benim" sözüyle izah edilir. Bu hâle ulaşan artık, "Allah'tan başkası, Allah'ı göremez" sırrına vâkıf olmuştur

Hz. Musa kıssasına telmih ve Hallâc-ı Mansur'un sözü, *İnsân-ı Kâmil*'de yer almamaktadır. Yani bunlar, Kâdirî tarafından metne dâhil edilmiştir. Böylelikle şair, "mecâzî" aşkı "hakikî"ye tahvil ederek mesnevisine tasavvufî neşve kazandırmıştır.

2.8. Nüşhanın İmlâ Hususiyetleri ve Neşirde Takip Edilen Usûl

Nesih hatla mahtut yazma, başlıklar hariç tamamıyla harekelidir. Popüler nitelikli kitaplar hariç Farsça eserlerde hareke kullanımı yaygın değildir. Nüşha, bu yönüyle de dikkate değer olup Osmanlı topraklarında kullanılan Farsçanın telaffuz hususiyetlerini (selikasını) göstermesi açısından ayrıca kıymetlidir.

Metnin imlasında genel olarak bir birlikten söz edilebilir. "به" edatı genel olarak kelimeye bitişik yazılmıştır ve "bi-" şeklinde harekelenmiştir. "که" bağlacı vezin gerektirdiği durumlarda kendisinden sonraki kelimeye bitişik, "ا" harf-i nişanesi ise zamirlerden sonra kelimeye bitişik diğer yerlerde genel olarak ayrı yazılmıştır. Şimdiki zaman edatı (می) genel olarak kendisinden sonraki kelimeyle bitştirilmiştir. Metinde kef-i keşide (ک) kullanılmamıştır. Bazı harflerin imlasında ise nokta/lar ihmal edilmiştir.

Tamlama kesresine, vezin gereği uzun okunması gereken yerlerde (ی) ile işaret edilmiştir. Farklı bir imla tasarrufu olarak atıf vavı da bazen harekeyle gösterilmiştir. "B/p" ve "ç/c" harflerinin kullanımında tam bir düzen söz konusu değildir. "Büt" kelimesi "püt", "çille" kelimesi ise "cille" şeklinde imlâ edilmiştir. Türkçe ve Farsçada yaygın olarak fethayla okunan bazı harfler esreyle harekelenmiştir: "şâyiste, çirâg". Eski Farsçanın bir imlâ hususiyeti olarak kelime ortası yada sonunda "ذ" yerine "ذ" kullanımı görülmektedir: huzâ, huzâvend, dîzârem, umîz. Eski bir imla hususiyeti olarak zebân kelimesi "zübân" şeklinde harekelenmiştir. Farsçadaki "ey" seslenme edatı Türkçedeki gibi "iy" şeklinde harekelenmiştir. Türkçe kasidesinin yazımında, dönemin imlâ hususiyetlerinin aksettirildiği görülmektedir. Bu noktada dikkat çekici bir ayrıntı, sonu (ی/i) ile biten eklerin yer yer hareke ile gösterilmesidir: (أولید), (اولال). Son olarak bazı kelimelerin yaygın telaffuzlarından farklı harekelenişi görülmektedir. "Dum" kelimesi "dem", "birev" kelimesi "bürev", "usfûr" kelimesi "asfûr" şeklinde harekelenmiştir.

Harekeli bir metin olması itibariyle, metnin tesisinde müstensihin tercihlerine bağlı kalınmıştır. Tashih edilmesi veya tamamlanması gereken kısımlarda ilgili ibareler köşeli parantez "[]" içine alınmıştır. Mesnevinin tercümesinde, sade ve anlaşılabilir bir dil kullanmaya gayret edilmiştir. Bununla birlikte bazı kavram ve mazmunların, tam olarak karşılıklarının bulunmaması veya bazen geniş bir açıklamaya muhtaç olmaları itibariyle aslı şekilleri korunmuştur.

Sonuç

Kâdirî, II. Bâyezid döneminin ilmiye zümresine mensup şairlerindedir. Dönemin tezkirelerinde genç yaşta vefat ettiği kaydedilen şairin divanı yoktur. Mecmua-i eş'ar ve tezkirelere aksettiği kadarıyla şiirleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz Kâdirî'nin bugüne kadar varlığı

bilinmeyen 'İşk-nâme adlı bir eseri vardır. Tek nüshası Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi 616 numarada kayıtlı olan eser, bu çalışmayla gün yüzüne çıkarılmıştır.

1496 yılında kaleme alınan 'İşk-nâme, dönemin hükümdarı Sultan II. Bâyezid'e sunulmuştur. Eser, farklı nazım şekillerindeki şiirlerle birlikte toplam 230 beyitten müteşekkildir. 31 beyitlik Türkçe kaside ve 2 beyitlik Arapça kıta dışında eserin dili Farsçadır. Kafiye kusurlarına tesadüf edilen eserde, beş farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. Eserin dili genel olarak sadedir. Hikâyenin anlatıldığı bölümde edebî sanatlara çok az yer verilmiştir. Serçelerin kendi aralarındaki konuşmasında lirizm, âşık serçe ile Hz. Süleyman arasındaki muhavere didaktizm hâkimdir. Mukaddime ve hatime manzumelerinde ise sanatkarâne bir üslup tercih edilmiştir.

Bir aşk hikâyesinin konu alındığı mesnevinin kahramanları âşık ve maşuk serçe, Hz. Süleyman ve Sabâ'dır. Hikâye önce âşık ve maşuk serçe, daha sonra ise âşık serçe ile Hz. Süleyman arasında geçen konuşmalar etrafında şekillenir. Birinci muhavere âşık serçe, çektiği ayrılık acısı ve gördüğü vefasızlıktan dolayı sevgilisine serzenişte bulunur. Maşuk serçe ise âşığını, bu yolun zorluklarına göğüs germemek ve kanaatkâr olmamakla itham eder. İkinci muhavere âşık serçe, Hz. Süleyman'ın sorularına cevap olmak üzere sülûkun ve aşkın mertebelerini kısaca açıklar. Kâdirî hikâyesini, *Kuşeyrî Risâlesi* ve Attar'ın *Musîbet-nâme*'sindeki kıssadan hareketle kurgulamış görünmektedir. Âşık serçe ile Hz. Süleyman arasındaki muhavere konuşmalar ise tamamıyla Nesefî'nin *İnsân-ı Kâmil* adlı eserinden alınmıştır.

Temsilî anlatımın hâkim olduğu 'İşk-nâme'de serçe ile Hz. Süleyman arasında tezatlık kurgulanmıştır. Aşk dolayısıyla da hakikat yolunun sâliki olan âciz serçe, güç ve ihtişamı temsil eden Hz. Süleyman'ın karşısında konumlandırılmıştır. Böylece aşkın sosyal ve siyasî bütün makamların üstünde olduğu gerçeğine işaret edilmiştir. Hikâyenin son bölümündeki Hz. Musa ve Hallâc-ı Mansûr telmihleri, mesneviye tasavvufî boyut kazandırmıştır.

3. Metin ve Tercüme:

[1^b]

Allāhu ve lā sivāh³

müfte'ilün müfte'ilün fā'ilün

1. Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
Āmede tuğrā-yi berāt-i ḳadīm

[En eski beratın tuğrası olmuş "Rahman ve rahīm Allah'ın adıyla" ...]

2. 'Asker-i manşūr şod in ḥarfhā
Her *elif*ş yek 'alem-i müntehā

[Bu harfler muzaffer ordunun askeridir. Her *elifi*, yüce bir sancağıdır.]

3. Ḳāmet-i in besmele der-bāğ-i ḥaṭ
Serv şod u toḥm numūd ez-nuḳaṭ

[Hat bahçesinde bismeleninin boyu servi ve noktaları ise kozalaktır.]

4. Erre-i *sīn*-rā kefi kill-i ḳazā
Ḳabza bi-perdāḥte ez-ḥarf-i *bā*

[Sinin testeresi için kaza kaleminin eli, *bā* harfinden bir kabza yapmış.]

- [2^a]
5. Sāḥte Rūḥu'l-Ḳudūs ez-medd-i *sīn*
Sürme-keş-i bāşıra-i ḥūr-i in

[Cebraîl, *sinin* meddinden (kuyruğundan) iri gözlü hurflerin gözüne sürmekeş yapmış.]

6. *Sīn* zi-elif çun be-vasıl şod cudā
Şod zi-elif ism 'ivaz medd-i *bā*

[Sin, vasıl dolayısıyla eliften ayrı düşünce; "ism" in elifi banın meddine dönüştü.]

7. Rūz [u] şeb ez-ḥayret-i şun'-i ḥakīm
Der-dehen enguş giriftest *mīm*

[Allah'ın yaratıcılığının hayretiyle, gece gündüz *mimin* parmağı ağzında kaldı.]

8. Lām be-ta'rif Ḥuzā geşt dāl
Tā ki be-tenkīr nemāned mecāl

[*Lam*, tenkire fırsat vermemek için tarifle Allah'a delil oldu.]

9. Pençe ki in ḥaṭṭ-ı celāle guşūd
Ez-yed-i ḳudret be-tu remzī numūd

[Bu celil hatta konulan pençe (mühür), Allah'ın kudretinden sana bir remiz gösterir.]

³ Allah (vardır), gayrısı yoktur.

10. *Hâ-ş* ki *ibhâm* be-*sebâbe* zed
Vird-i çihil-nâm ber âred be-'ad
[(Besmeleninin) başparmağını işaret parmağına vuran *hâsı* Allah'ın kırk esmasının zikrini saymaya başladı.]
11. Ger be-kesî çeşm zened *hâ-yi* ū
Pur şevved ender dileş envâr-i Hû
[Her kim onun *hâsına* nazar kılsa, onun gönlü Allah'ın nuruyla dolar.]
- [2^b] 12. Ber-ğam-i her turre-i müşkîn *lâm*
Şâne-i teşdîd girifte mağâm
[*Lâm* harfinin misk kokulu lülesinin her kıvrımında, şedde (teşdîd) tarağı makam tuttu.]
13. Hinduvî hâme pey-i tekâmîl-i nefis
Sâhte ez-*râ* kijek-i pîl-i nefis
[Hindû (kara) kalem, nefisini kemâle erdirmek üzere, *radan* nefis filine dizgin/çengel yaptı.]
14. Kilk-i ezel çun ki zi-iklîl-i *hâ*
Tâc zed in târek-i Rahmân-râ
[Ezel kalemi, *hânın* tacıyla, Rahman kelimesinin başını taçlandırdı.]
15. Âmed u ber-şadr-i meşâhif nişest
Taht zi-*nûn* u kemer ez-*mîm* best
[Geldi ve mushafların sadrındaki *nûndan* tahtına oturarak *mîm*den kemer bağladı.]
16. Hem çu kemân sâhte peykân-ı *hâ*
Kâmet-i in tîre-dilân-râ du-tâ
[*Hânın* temreni, bu kalbi kararmışlarının boyunu keman gibi iki büküm etti.]
17. Nûn ki leb-i 'aciz be-Rahmân guşâd
Der-şadefeş gevher-i rahmet futâd
[*Nûn* harfi, acizlik ağzını Rahman'a açınca Allah onun derununa rahmet mücevherini düşürdü.]
18. Rûz-i direv her yek ez-in dâs-ı *râ*
Mî-direved kâştihâ-yi tu-râ
[Hasat zamanı, bu *râ* oraklarının her biriyle senin ekinlerini biçiyor.]
- [3^a] 19. Gonçe-i nîlüfer-i *hâ-yi* Rahîm
Ser be-keşîde zi-yem-i *yâ* vu *mîm*
[Rahîm ismindeki *hâ* nilüferinin goncası, *yâ* ve *mîm* (*yemm*) denizinden başını uzatmıştır.]
20. Kâdirî her şubh be-in harf-i *yâ*
Cânib-i Hâk-râ tu ber-âver nidâ
[Kâdirî, sen her sabah bu *yâ* harfiyle Hakk'a yönel ve nidâ et.]

21. Tā ki ez-īn nāle be-ḥālī resī
Çun ‘aded-i *yā* be-kemālī resī
[Ta ki bu tazarrudan bir hâle ulaşırp *yânın* sayısınca kemâle eresin.]

[3^b]

Der-medḥ-i Pâdişâh-ı İslâm ‘azze naşruhu

[İslâm pâdişahının (Allah yardımını artırsın) medhi hakkında]

mef’ülü fâ’ilâtün mef’ülü fâ’ilâtün

1. 22. Ol dürr-i bî-bahāya yol bulamazsın ey dil
Deryā-yı eşk olupdur arada çünkü ḥāyil
23. Süsen gibi tarağı olsun kılıçlar üzre
Her kim ki saḡa cānā dil vire virmeye dil
24. Āhūma meyl iderse ol serv-ḡad ‘aceb mi
Serv-i sehī çün olur bād-ı hevāya māyil
25. Ka’be ḡapuḡa ḡaylī kıldum sücūd ıraḡdan
Şimdi ḡavāfa geldüm ḡaḡ‘ eyleyüp menāzil
5. 26. Gözüm yaşıyla kıldum bu cism-i ḡuşkumu ter
Deryā-y-ıla nitekim nem-ḡin olur sevāḡil
[4^a] 27. İtdük siper ḡazānuḡ oḡına sīnemüzi
Olalı seyf-i ‘işḡuḡ boynumuza ḡamāyil
28. Hindū-yı zülf-i dilber baş egdi şāh-ı Rūma
Boynına niçe şāhuḡ urmuş-iken selāsil
29. Ol faḡr-i āl-i ‘Oşmān rüy-ı zemīne sulḡān
Ya’nī ki ḡan bin ḡan şeh Bāyezīd-i ‘ādil
30. Bir zerreye irişse nūr-ı ‘ināyet andan
Şems olmayaydı aḡa bir zerrece meşākil
10. 31. Şāhā şadā-yı ‘adlūḡ ireli āsumāna
Hīç āfet-i semāvī olmadı yire nāzil
32. Düşürdi düşmenünḡün yılduzını felekden
Sen şāha şāh-ı encüm olalı ‘abd-i muḡbil
[4^b] 33. Aḡbāba cām-ı luḡfuḡ āb-ı ḡayāt içürdi
A’dāya ḡūn-ı ḡahruḡ yidürdi zehr-i ḡātil
34. Cūd u şecā’atūḡi Rüstemle görse ḡātem
ḡapuḡda biri bende olaydı biri sāyil
35. Bu fenn-i salḡanatda şol deḡlūdūr rüsūḡuḡ
K’oldı ḡatuḡda münḡal cümle maḡall-i müşkil
15. 36. Ger şeb-çerāḡ dirsem ḡançerlerüḡe ḡaḡ mı
ḡalb-i ‘adūda çünkim yandurdılar meşā’il

37. Bu cāmî-i cihāna sensin haṭīb şāhā
Tahtuḍdur aṣa minber encüm-dürür ḳanādil
38. Şol deḡlü oldı 'ālī 'ālemde himmetüḡ kim
Dinildi aṣa nisbet evc-i semāya sāfil
39. Maḥbüb-ı cān-ı 'ālem disem saṣa 'aceb mi
Zīrā muḥabbetüḡe cān u dil oldı menzil
- [5^a] 40. Bu maṭla'ı 'izāruḡ gülzārı şevḳı-y-ıla
Bülbül bigi faşīḡ u gūyā olup oḳur dil
20. 41. Bu sünbül-i semen-sā bu şekl ü bu şemāyil
Cānum gibi cihānı sen cāna ḳıldı māyil
42. Güller yüzüḡe ḳarşu ḡandān olursa ṭaḡ mı
Gülezāra ḳarşu lābüd şādān olur belābil
43. Ḥüsn-i ruḡuḡ olurken günden güne ziyāde
Vechi mi var ki ola meh yüzüḡe muḳābil
44. Hārūt'a döndi bu dil Mārūta döndi bu cān
Olalı ol zenaḡdān anlara çāh-ı Bābil
45. Ağlatmamāḳ dilerseḡ dil bülbülünü cānā
Gel gül budaḡı gibi eṭrāfa olma māyil
25. 46. Vaşluḡda Ḳâdirî'ye müşkil gelürdi ölmek
Düşeli fürḳatüḡe ḳalmadı ḳılca müşkil
- [5^b] 47. Şāhā egerçi çokdur gülzār-ı midḡatüḡde
Dāyim senüḡ şenā vü medḡüḡ oḳur 'anādil
48. Ben daḡı ol çemende bir bülbülem ki her dem
Dür dökerem ağızdan derd-ile depredüp dil
49. Medḡüḡde dür dökerse ṭab'um 'aceb midür kim
Dür-pāş olur hemīşe 'ālemde baḡr-i kāmīl
50. Nite ki gül müzeyyen olmaḡ-ıçün çemende
Lāle çerāḡı-y-ıla rüşen ola meḡāfil
30. 51. Göḡlüḡ güşāde olup gül gibi şād olasın
Lāle gibi sitemden olmayasın siyeh-dil
52. Gülzār-ı 'ömrüḡ ola varduḡça tāze vü ter
Bād-ı ḡazān aṣa yol bulmaya niçe biḡ yıl
- [6^a] *Melikün aşābe'l-'izzü fī feleki'l-'ulā ve fī külli yevmin kāne devletühü tezīd*
Fe-mā rāḡimī ḡāle mā küntü rāciyen sivā luṭfi sulṭāni'l-memāliki Bāyezīd
[Bir pādīşāh ki arşta izzete mazhar olup gece gündüz devleti sürekli artan.
Memleketlerin sultanı olan Bāyezid'den başkasına ümit bağlarsam, beni merhamete ulaştırmaz.]

fe'ülün mefā'ülün fe'ülün mefā'ülün

53. *Leḳad kāne beyne'n-nāsi cūden ve rif'aten*
Ke-bahrin bi-lā ḳa'rin ve ūemsin bi-lā ufūl

[Odur insanlar içinde cömertliği ve yüceliğiyle, dipsiz deniz ve batmayan güneş gibi olan.]

54. *Ve ruḫānuhū fevḳa's-selāṭini Şābitiün*
Ke-ruḫāni Nu'mānin 'alā zümreti'l-fuḫūl

[Odur sultanlık makamında üstünlüğü Sâbit olan, Numan'ın ileri gelenler zümresinde üstün olması gibi.]

[6^b ve 7^a sayfaları boş.]

[7^b]

Risāle-i 'Işḳ-nāme

mefā'ülün mefā'ülün fe'ülün

55. *Be-nām-i ān ki Ḥallāḳ-i cihānest*
Şenāyeş ūayḳal-i mir'āt-i cānest

[Senâsi gönül aynasının cilâsı olan cihanın yaratıcısının ismiyle...]

56. *Be-vaḫdāniyyeteş ūem'i meḫāfil*
Numāyed bā-dil-i rüūen delāyil

[Meclislerin mumu (güneş), aydın gönüllere onun birliği için deliller gösterir.]

57. *Şanavberhā-yi dil-rā kerd icād*
Be-murḡ-i 'ışḳ der-vey āşiyān dād

[Gönül sanavberlerini⁴ yaratıp orada aşk kuşuna yuva verdi.]

58. *'İyār-i ḳalb-rā der-nār-i fūrḳat*
Koned ḫāliş be-iksīr-i muḫabbet

[Ayrılık ateşinde kalbin kıratını, sevgi iksiriyle hâlis kılar.]

59. *Be-çeşm-i ehl-i dil bā-nār-i sevdā*
Zened dāḡi zi-merdum tā suveydā

[Gönül ehlinin gözüyle (bakışıyla) sevda ateşini kullanarak gözbebeğinden kalplerindeki siyah noktaya kadar dağlar.]

- [8^a] 60. *Çu ṫıfl ez-ḫikmeteş pervāne-i pīr*
Zi-pistān-i çirāḡi mī-meked ūīr

[Onun hikmetiyle yaşlı pervâne (nişancı); bir çocuk gibi, çerağlık (hâdim/lik) memesinden süt emer.]

⁴ Sanavber (fıstık çamu) şekli itibariyle kalbe teşbîh olunmaktadır.

61. Dehed kand u şeker ez-nây-i ma'sûr
Koned şehd u 'asel bâkî-i zunbûr
[Kurumuş kamıştan şeker şerbet verip arının artığını bal eyler.]
62. Şukûfe mî-guşâyed ez-dil-i has
Zihî Kâdir te'âlâ ve teqaddes
[Bir dal parçasından çiçekler açtırır. O ne yüce ve münezzeh Kâdir'dir.]
63. Ber-âred zinde-dil qandîl-i cân-râ
Koned bî-dâr şem'i 'âşıkân-râ
[Can kandilini aydınlık kılar. Âşıkların gönül mumunu uyandırır.]
64. 'Arûs-i 'ışk-râ der-cumle-i dil
Be-cân-i pāk-i 'âşık kerd vâşil
[Bütün gönüllerdeki aşk gelinini, âşığın temiz ruhuna vâsıl kılar.]
65. Be-tâc-i 'ışk cân-râ serverî dād
Zi-dil âyîne-i İskenderî dād
[Ruhlara; aşk tacıyla sultanlık, gönülle de âyine-i İskenderî (âlemi gösteren ayna) bahşetti.]
66. Ciger-râ bā-hevā-yi 'ışk her-dem
Koned ihyā mişāl-i hayy-i 'âlem
[Yürekleri aşk arzusuyla, âlemin diriltilmesi gibi her an ihya eder.]
- [8^b] 67. Be-çeng-i şa've-i dil çār u nā-çār
Koned bāz-i muḥabbet-rā giriftār
[İster istemez, gönül serçesinin pençesiyle muhabbet doğanını kendine giriftar eder.]
68. Zi-mihr efrūht der-'âlem çerāgî
Be-rûy-i meh keşîd ez-mihr dāgî
[Âlemde sevgiden (güneşten) bir çıra tutuşturup güzellerin yüzüne sevgiden damga vurdu (nişâne koydu).]

Der-na't-i Nebî 'aleyhi's-selâm

[Peygamberin (selâm üzerine olsun) övgüsü]

69. Muḥammed şod delîl-i rāh-i dîneş
Munevver 'âlem ez-nûr-i cebîneş
[Muhammed, din yolunun delili oldu. Âlem, onun alınun nuruyla aydınlandı.]
70. Zubāneş levḥ-i Qur'an-i qadîmest
Ki her satreş şirâṭ-i mustakîmest
[Onun dili, her satırı dosdoğru yol olan kadim Kur'an'ın levhasıdır.]

71. Çu na'lî mând ber-reh der-şeb-i dâc
Meh ez-sümm-i Burâkeş vaqt-i Mî'râc
[Miraç vaktinde; karanlık gecenin ortasında ay, onun Burak adlı bineğinin toynağındaki bir nal gibi kaldı.]
72. Girift ân baħr-i luṭf u kân-i ferheng
Be-kef mîzân-i 'adl u der-miyân seng
[O iyilik denizi ve marifet madeni, adalet terazisini ve kefesindeki taşı eline aldı.]
- [9^a] 73. Zemîn ez-mâh-i şer'eş geşte pur nûr
Ġamâm-i sâye ez-mihr-i ruḥeş dūr
[Yeryüzü, onun şeriatının ayı ile aydınlandı. Onun yanağının güneşinden, gölge bulutları uzaklaştı.]
74. Zi-şevk-i serv-i kadeş tûbî mest
Futâde ser-nigûn çun sâye-i pest
[Tubâ ağacı, onun servi boyunun şevkiyle mest olup alçak bir gölge gibi baş aşağı yere düştü.]
75. Nehed seccâde pîşeş ruḥ be-tâ'et
Sevâkeş ġired enguşt-i şehâdet
[Tubâ ağacı, taata durmak için onun önüne seccadesini serip misvağını şehadet parmağı gibi tuttu.]
76. Ser-i mihrâb dâyim der-mesâcid
Ḥaṭ-i na'lîn-i ân şehrest sâcid
[Mihrabın başı, mescitlerde her zaman o hilalin nalınlarının kavsine (halkasına) secde eder.]
77. Be-'afv-i curm bâ'ış lâbe-i üst
Be-şakḳ-i meh sebeb sebâbe-i üst
[Onun Allah'a yakarması günahların affedilmesine vesile, işaret parmağı ise ayın ikiye bölünmesine sebeptir.]
78. Şodend ez-sırr-i vahdet râz-dâreş
Der-în-şahn-i museddes çâr-yâreş
[Bu dünyada, Hz. Muhammed'in dört arkadaşı; vahdet sırrına sırdaş oldular.]
79. Çu nûr-i rahmet-i Ḥaḳḳ'est ân şâh
Elâ lâ taḳneṭû min rahmeti'llâh⁵
[O sultan, Allah'ın rahmet nuru gibidir. Sakın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin.]

⁵ Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. (Zümer Sûresi: 53)

[9^b]**Suħan der-‘ışk****[Aşk hakkında konuşma]**

80. Dilâ ger cür‘a-i vahdet konî nüş
Zi-keşret dîde çun bādâm der-püş
[Ey gönül! Eğer vahdet şarabından bir yudum içtiysen göz, badem gibi süzülüp kesrete kapanır.]
81. Dilest er çi be-nür-i ‘ışk menzil
Velîkin çeşm şod ser-çeşme-i dil
[Her ne kadar aşk nuru için menzil gönülse de gönlün kaynağı da gözdür.]
82. Zi-müjgân dâm sâz ez-eşk dâne
Be-şayd-i ‘ışk tâ gerded behâne
[Aşk avına bahane olsun diye, kirpikle tuzak kurup gözyaşını yem yap.]
83. Tu-râ coz ‘ışk-verzî pîşe nîst
Be-‘âşık ğayr ez-în endîşe nîst
[Sana âşıklıktan başka bir meşgale yoktur. Âşığın aşkından başka düşüncesi yoktur.]
84. Fidâ-yi ‘ışk kon cân u cihân-râ
Şalâ-yi ‘ışk dih kevn u mekân-râ
[Aşk için can ve cihanı feda et. Aşk, bütün varlık âlemine duyur. (Aşk için herkese meydan oku.)]
85. Ez-û ser-geşte gerded çerh-i gerdân
Ez-û şod ebr giryân ra‘d nâlân
[Aşk yüzünden, dönen felek derbeder oldu. Bulut ağladı, gök gürültüsü inledi.]
- [10^a] 86. Ten-i bî-‘ışk bî-bünyâd gerded
Dil-i vîrân bi-‘ışk âbâd gerded
[Aşkın bulunmadığı beden temelsiz bir yapıdır. Yıkılmış gönül ise aşk ile abâd olur.]
87. Me-şev huşyâr der-mey-hâne-i ‘ışk
Me-nüş ez-dehr coz peymâne-i ‘ışk
[Aşk meyhanesinde, ayık olma. Dünyada, aşk kadehinden başka bir şey içme.]
88. Be-çevgân-i elif zen tob-i hâ-râ
Bi-kuş bâ-‘ışk nefis-i ejdehâ-râ
[“Elif” sopasıyla “hâ” topuna vur, yani “âh” eyle. Nefis ejderhasını, aşk ile öldür.]
89. Zi-süz-i ‘ışk gerded şem‘ giryân
Dil-i pervâne bâ-‘ışkest biryân
[Mumun aşk ateşinden gözü yaşlı, pervane gönül de aşk ile yanmaktadır.]

90. Me-şev ʔālib be-şāhī u emīrī
Heves kon tā der-īn sevdā be-mīrī
[Padişahlık ve emirliğe talip olma. Bu sevda yolunda beyliğe heves et.]
91. Hezārān ‘omr mī-erzed dem-i ‘ışk
Zi-şādī-i cihān bihter ğam-i ‘ışk
[Aşkın bir ânı, binlerce ömre bedeldir. Aşk gamı, dünyevî saadetten daha güzeldir.]
92. Per-i dil bā-hevā-yi ‘ışk kon bāz
Me-şev ‘āciz zi-‘aşfūrī bi-pervāz
[Aşk iştiağıyla gönül kanadını aç. Bir serçeden daha âciz olma, uç!]

[10^b]

Der-‘ışk-i ‘Aşfūr

[Serçenin aşkı hakkında]

93. Çunīn fermūd ustād-i suḥan-dān
Ki der-devr-i nebiyyu’llāh Süleymān
[Söz ehlinin üstadları, şöyle anlatır: Allah’ın nebîsi Süleymān’ın zamanında,]
94. Şabā i’lām kerdī her seḥer-gāh
Ḥavādiş-rā ki dīdī der-guzer-gāh
[Saba rüzgârı her sabah, geçtiği yerlerde gördüğü hadiseleri bildirirdi.]
95. Velī rūzī guzeşt ez-murğ-zārī
Der-āncā dīd guncişk-i nizārī
[Bir gün, bir kuş yatağından geçerken orada zayıf bir serçe gördü.]
96. Ki ez-āşüb-i hicrān geşte dil-rīş
Koned şad ceng bā-ma’şūka-i ḥvīş
[Ayrılığın ıstırabından gönlü yaralı, sevgiliyle daima çekişme hâlinde...]
97. Hemī güyed ki iy yār-i sitem-kār
Put-i peymān-şiken cāzū-yi mekkār
[Sevdiğine “Ey zâlim yâr, verdiği sözden dönen güzel ve hilekâr büyücü!” diye seslenir.]
98. Zi-men key fi’l-i nā-şâyiste dīdī
Ki peyvend-i muḥabbet-rā burīdī
[Benden ne vakit uygunsuz bir davranış gördün de muhabbet bağıni kopardın.]
- [11^a] 99. Be-ḳat-l-i cān-i men āheng kerdī
Du ‘ālem-rā be-çeşmem teng kerdī
[Benim canıma kastetmeyi huy edinip iki âlemi gözüme dar eyledin.]

100. Be-bîn iy bî-vefâ çun mî-ṭabed dil
Zi-derdet hem-çu murğ-i nîm-bismil
[Ey vefasız! Gel de gönlün, senin derdinden can vermek üzere olan kuş gibi çırpınıp durduğunu, gör.]
101. Çirâ ez-nâle-i 'âşık ne-tersî
Meger ez-cânib-i Hâlık ne-tersî
[Niçin aşığın feryadından korkmazsın? Yoksa Hakk'ın divanından da mı korkmazsın?]
102. Be-'ayyârî dilem-râ der rubûdî
Velî âhîr cefâ-kârî numûdî
[Çapkınlıkla gönlümü benden çaldın ama sonrasında zalimlik ettin.]
103. Bi-gîrem k'ez-dilet mihr u vefâ reft
'Aceb ân 'ahd u peymân kucâ reft
[Sanırım gönlünden vefa ve merhamet gitti. Acaba verdiğin o söz ve yeminler nereye gitti?]
104. Rehet iy düst râh-i dilberî nîst
Be-tû âşüfte geştên kâfirî nîst
[Ey dost, tuttuğun yol sevgilik yolu değildir. Senin uğrunda yoldan çıkmak, kâfirlik değildir.]
105. Şodem ez-dest-i hicret ser-şikeste
Futâdem hem-çu murğ-i per-şikeste
[Senin ayrılığın yüzünden perişan olup kanadı kırılmış bir kuşa döndüm.]
- [11^b] 106. Men ez-behr-i tu der-kuncî nişistem
Te'alluğ-râ zi-gunçışkân gusistem
[Senin yüzünden bir köşeye çekildim ve serçelerle alâkamı kestim.]
107. Tu ğayr ez-men hezârân yâr dârî
Meger ez-şoḥbet-i men 'âr dârî
[Senin, benden başka hayli yârenin var. Yoksa benim sohbetimden utanıyor musun?]
108. Der-ân dem ki be-mihret dil supurdem
Be-tû men in gumân hergiz ne-burdem
[Senin aşkına gönül bağladığım zamanlarda, senden bunu hiç beklemezdim.]
109. Eyâ bî-rahm âhîr çend nâzî
Me-râ der-pûte-i furkat gudâzî
[Ey taş kalpli! Daha ne kadar nazlanıp beni, ayrılık potasında eriteceksin?]
110. Çirâ ne'ğşâiy_în bend-i belâ-râ
Ne baḥşâyî gedâ-yi mübtelâ-râ
[Niçin bu belâ düğümünü çözmüyorsun? Ya niçin mübtelâ kuluna acıımıyorsun?]

111. Tu der-ḥübī egerçi bī-naẓrī
Miyān-i cem' çun şem'-i munīrī
[Gerçi sen güzellikte benzersizsin. Meclis içinde, ışıldayan bir kandilsin.]
112. Velī in bende-rā hem ḥv'ör mü'nger
Ki ne'bvəd der-cihān mişlem huner-ver
[Fakat bu kulunu da hakir görme ki cihanda bana benzer bir hüner sahibi yoktur.]
- [12^a] 113. Be-'ilm u fazl muftī-i zemānem
Be-naẓm u neşr munşī-i cihānem
[İlim ve fazilette, zamanın müftüsüyüm. Nazım ve nesirde, cihanın münşisiyim.]
114. Şeref yābed zi-ḥaṭṭem her diyārī
Buved minkārem ez-şad ḥāme cārī
[Her bir diyar, hattımla şeref bulur. Yüzlerce kalem arasında, minkârım hükmünü yürütür.]
115. Be-guftārem şabā ender besātīn
Cevāhir rīht der-gūş-i reyāhīn
[Saba rüzgârı, benim sözlerimle bahçelerde reyhanların kulağına cevherler akıttı.]
116. Dehed lāle midād u ḥāme sunbul
Ki tā inşā konem ber-defter-i gul
[Gül defterine güzel yazı yazmam için bana; lāle hokka, sümbül kalem verir.]
117. Ḥadīş-i bulbul āmed dāsītānem
Suleymān mī-koned faḥr ez-zubānem
[Benim maceram, bülbüllerin şarkısı/hikâyesi oldu. Hz. Süleyman, benim dilimle övünür.]
118. Be-nuṭṭkem çun zi-Ḥaḳ şod ārzū-mend
Ve 'allemnāhu⁶ fermūd ān Ḥuzāvend
[Hz. Süleyman benim sözlerimle Hakk'a niyaz ettiği için Allah ona "öğrettik" buyurdu.]
119. Egerçi ū koned bā-bād seyrān
Konem ber-bād men şad gūne cevlan
[Eğer o rüzgârla seyran ediyorsa ben de rüzgârın üzerinde türlü türlü gezinmekteyim.]
- [12^b] 120. Giriftārest ū der-bend-i iḳbāl
Be-mihret men zi-'ālem fāriḡu'l-bāl
[O, iḳbāl tuzağına giriftardır. Bense senin sevginle bu âlemden fâriğim.]

⁶ Öğrettik. (Enbiyâ: 80) Ayetin tamamı: "Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?"

Pâsuḥ-i ma'sûk**[Maşûḡun cevabı]**

121. Zi-âşık çun ki ân ma'sûk-i ṭannâz
Şinîd in âh u zârî-râ be-şad nâz
[O alaycı sevgili, âşıktan gelen âh u zara bin naz ile kulak verdi.]
122. Bi-goft iy 'âciz-i bî-şabr u bî-hüş
Be-ḥâr-i ğam dilet me'hrâş u me'hrûş
["Ey akılsız ve sabırsız biçare! Gam dikeniyiyle yüreğini parçalayıp feryat etme!" dedi.]
123. Eger da'vâ-yi şabr-i 'ışk dârî
Bü-rev perhîz kon z'în bî-ķarârî
[Eğer aşka göğüs gererim iddiasındaysan git bu çılgınlıktan vazgeç.]
124. Her ân k'û mî-şevved der-'ışk şâdık
Mer ū-râ coz taḥammul nîst lâyıķ
[Her kim aşka sâdık olmak istiyorsa ona tahammülden gayrısı lâyıķ değildir.]
125. Be-ḥübî men ki çun mâh-i sipihrem
Çirâ ķâni' nei bā-şevķ-i mihrem
[Ben güzellikte, gökteki ay gibiyim. Neden benim sevgimin iştıyakıyla yetinmiyorsun?]
- [13^a] 126. Gulî k'ez-vey dil-i bulbul bi-sûzed
Çirâĝ-i ḥusn ez-men mî-furûzed
[Bülbülün gönlünü yakan gül, güzelliğinin kandilini benimle tutuşturur.]
127. Der-în şaḥn-i çemen bāzâr-i piste
Buved ez-luṭf-i minķârem şikeste
[Bu çemen meydanında, gagamın lütfundan fıstık pazarı kesada düştü.]
128. Per u bâlem ḥacil sâzed perî-râ
Ḥirâmem mî-keşed⁷ kebk-i derî-râ
[Tüy ve kanadım, perileri mahçup eder. Yürüyüşüm, güzel ötüşlü keklikleri cezbeder.]
129. Koned dil-ḥaste süsen-râ zubânem
Şevved dem-beste ğonce ez-dehânem
[Dilim, susen çiçeğini kederlendirir. Ağzım, açmamış gülleri lâl eder.]
130. Ez-ân şod ṭâlî-i pîrûze pîrûz
Ki şod hem-reng-i minķârem şeb u rûz
[Firuze renkli tâli, gece gündüz benim minķarım ile süslendiğinden dolayı kutludur.]

⁷ "Keşed" şeklinde harekelenen bu kelime, mana gereği "keşed" okunmalıdır.

131. Eger rûzî zi-ğammâzân-i ‘âlem
Suleymân bi’şneved vaşf-i cemâlem
[Eğer bir gün Hz. Süleyman, dünyanın gammadzlarından, güzelliğimin vasfını iştirse;]
132. Be-dîzârem şevved ez-güş ‘âşık
Bi-bîned der-serây-i h’vîş lâyık
[Kulaktan (görmeden), güzel yüzüme âşık olur ve kendi sarayına beni lâyık görür.]
- [13b] 133. Çu bi’stâned me-râ z’în murğ-zârem
Çi gerded hâl-i tu iy murğ-i zârem
[Beni bu yuvamdan kopardığı zaman, senin hâlin nice olur ey zavallı kuşçağazım?]

Der-ḥayret-i ‘âşık

[Âşığın hayreti hakkında]

134. Bi-goft ân ğarķ-i deryâ-yi teḥayyur
Me-kon iy dūst z’în gūne teḥayyur
[Hayret denizine batan o serçe dedi ki: Ey dost! Böyle bir kötü fâl tutma!]
135. Me-gū bi’llâh çunîn işkestegî-râ
Ḥuzâ ne’nmâyed in âşuftegî-râ
[Allah için böyle yaralayıcı sözler söyleme. Allah, böyle bir perişanlık göstermesin.]
136. Suleymân ger revâ dâred sitem-râ
Keşed ber-bî-dilân tîğ-i elem-râ
[Hz. Süleyman eğer zulmü reva görürse gönlü kırıkların üzerine elem kılıcını çeker.]
137. Tu-râ bâ-zulm iy dildâr-i meh-veş⁸
Zi-men mehcūr sâzed der-serâyeş
[Ey aya benzeyen sevgili! (Hz. Süleyman) zulmedip seni sarayında benden ayrı bırakırsa;]
138. Konem âhî ki ez-teffeş seḥer-gâh
Bi-sūzed bâ-hezârân taḥt-i der-gâh
[Seher vaktinde bir âh ederim ki onun hararetiyle binlerce sarayın tahtı tutuşur.]

[14a]

İ’lâm kerdn-i Şabâ in mâcerâ-râ be-Ḥazret-i Suleymân

[Sabâ rüzgârının bu macerayı, Hz. Süleyman’a bildirmesi]

139. Şabâ in kışsa-râ pîş-i Suleymân
Ḥikâyet kerd z’evvel tâ be-pâyân
[Sabâ rüzgârı, Süleyman Peygamber’in huzurunda, bu kıssayı baştan sona anlattı.]

⁸ “İy dildâr-i meh-veş” ifadesinin üstünde “ya’nî iy perîveş” yazılmıştır.

140. Bi-goft er çi hîlâfem der-ḥaber nîst
Ḥaber iy şâh mânend-i naẓer nîst
[“Ey şah! Her ne kadar bu hikâyede bir yalanım yoksa da benzeri görülmüş bir olay da değildir.” dedi.]
141. Velî çun kerd ez-âheş ḥaber-dâr
Zi-girye çeşm-i ân şeh şod guher-bâr
[Serçenin âhından haber verdiği sırada; o şahın gözü, gözyaşından incilerle doldu.]
142. Bi-goft iy bād ân guncişk-i ‘âşık
Der-în da‘viş çun şubhest şādık
[“Ey rüzgâr, o âşık serçenin bu davasındaki haklılığı gün gibi âşikârdır.” dedi.]
143. Ki her sâ‘at zi-feryâd-i seher-gâh
Be-ḥâk ufted hezârân efser-i şâh
[Bu yüzden her saat, seher vakti edilen feryattan binlerce şahın tacı toprağa düşmektedir.]
144. Fesâd ez-vey resed kevn u mekân-râ
Koned vîrân zemîn ü âsumân-râ
[O âhtan varlık âlemine fesat(bozulma) ulaşır. O âh, yeri göğü viran eder.]
- [14^b] 145. Zi-nâlişhâ-yi dil-sûz-i ğarîbân
Reved ber-bād şad taht-i Suleymân
[Gariplerin yürek yakan feryatlarından yüzlerce Süleyman tahtı yerle bir olur.]
146. Be-serhengî nebiyyu’llâh fermûd
Ki tâ ân bî-dilân-râ âvered zûd
[Allah’ın nebisi, o âşıkları çabucak yanına getirmesi için bir çavuşa emir verdi.]
147. Be-emr-i şâh çun reft ân cuvân-merd
Be-nezdeş her du-râ der-ḥâl âverd
[Şahın emri üzerine o civanmert giderek her ikisini de hemen onun huzuruna getirdi.]

Su’âl kerdn-i Suleymân ez-‘âşık

[Süleyman’ın âşiğa suâl etmesi]

148. Çu ‘âşık-râ Suleymân-i nebî dîd
Ḥikâyet-râ ez-ân bî-çâre pursîd
[Süleyman Peygamber âşığı görünce, o biçareden başından geçenleri sordu.]

Der-pâsuḥ-i ‘âşık

[Âşığın cevabı hakkında]

149. Bi-goft iy şehriyâr-i heft kişver
Mubârek ḫâlî‘ u mes‘ûd aḥter
[Serçe dedi ki: Ey yedi iklimin talihi uğurlu ve yıldızı bahtlı hükümdarı!]

- [15^a] 150. Muṭî‘-i ḥâtemet maḥlûḳ-i ‘âlem
Cihân çun ḥâtem u tû mühr-i ḥâtem
[Âlemdeki canlılar, senin hükmüne tâbidir. Çünkü dünya bir yüzük ve sen o yüzüğün mührüsün.]
151. Me-bādâ çun dilem der-vaḳt-i cevân
Per-i ṭāvûs-i iḳbâlet perişân
[Hükümdarlığın zamanında, tavus kanadına benzer ikbâlin gönlüm gibi perişan olmasın.]
152. Eger ḥvâhî zi-men ân mâcerâ-râ
Zi-nezdem dūr kon ĩn dil-rubâ-râ
[Eğer benden o macerayı dinlemek istiyorsan bu gönülçeleni yanımdan uzaklaştır.]
153. Ki der-pîşeş be-ĩn gūne ḥaḳâret
Dil-i ‘âşık neyâred ḥiç ṭâḳat
[Çünkü âşik gönül, onun önünde böyle bir hakarete asla tahammül edemez.]
154. Be-çeşmet gerçi ez-mürî ḥaḳîrem
Velî ber-mesned-i ‘işkeş emîrem
[Gerçi senin gözünde bir karıncadan hakirim fakat onun aşkı katında emirim.]
155. Be-şûret ḥv’ör u zâr u nâ-tuvânem
Be-ma‘nî şehriyâr-i kâm-rânem
[Sureten hor, zavallı ve güçsüz isem de mânen bahtiyar bir hükümdarım.]
156. Ki zîrâ sâlik-i ĩn râh-i ‘işkem
Çu ehl-i ḥâl-i men âgâh-i ‘işkem
[Zira bu aşk yolunun yolcusuyum, benim hâlimde olanlar için aşkın bilgesiyim.]
- [15^b] 157. Perî-rüyeş çu ez-vey dūr kerdend
Dehân bu’gşâd ân murğ-i ḥiredmend
[O peri çehreliyi ondan uzaklaştırdıklarında o akıllı kuş, ağzını açtı.]
158. ‘Ale’t-tafşîl ez-pinhân u zâhir
Bi-goft ân mâcerâ-râ evvel âḥir
[O macerayı, gizli açık, baştan sona uzun uzun anlattı.]
- Su‘âl kerdem-i Suleymân merâtib-i ‘işk-râ**
[Hz. Süleyman’ın aşkın mertebelerini sorması]
159. Be-zânu dest-i ḥayret zed Suleymân
Şod ez-efsâne-i guncişk ḥayrân
[Hz. Süleyman, hayretle elini dizine vurdu. Serçesinin hikâyesine hayran kalmıştı.]
160. Bi-goft iy murğ-i zîrek ez-reh-i şıdḳ
Me-râ çun mî-nümâyî da‘viy-i ‘işk
[Ey zeki kuş; bana, sadakat yolundan aşk davasını gösteriyorsun, dedi.]

161. Hemîşe z'în me'ârif mî-zenî dem
Ne-pîçî ser be-ustâdân-i 'âlem
[Daima, aşk irfanından dem vuruyorsun; (sözlerinle) cihanın üstadlarına muhalif değilsin.]
162. Bi-kon takrîr k'ender in ʔarîkat
Be-sâlik ki buved zâhir haqîkat
[Bu tarikat içinde, sâlik için hakikatin nasıl tezâhür edeceğini anlat.]
- [16^a] 163. Ki tâ der-pîşem iy bî-çâre 'âşık
Şeved da'vît bâ-ma'nî muvâfık
[Ey biçare âşık! Böylece huzurumda, iddianın hakikate muvafık olduğu ortaya çıksın.]
- Cevâb dâden-i 'âşık**
[Âşığın cevap vermesi]
164. Cevâbeş dâd ân guncişk-i nâlân
Ki iy peyğamber-i Hâllâk-ı Yezdân
[Gözleri yaşlı o serçe cevap verdi: Ey yüce yaratıcının peygamberi,]
165. Her ân k'û ʔalib-i in kâr bâşed
Sulûkeş-râ merâtib çâr bâşed
[Bu işe talip olan kimsenin sülûkunda dört mertebe vardır.]
166. Buved meyl evvel u şânî irâdet
Muhabbet şâliş iy kân-i sa'âdet
[Ey saadet ocağı; bu mertebelerin birincisi meyl, ikincisi iradet, üçüncüsü ise muhabbettir.]
167. Maqâm-i 'ışk-râ goftend râbi'
Ki der-dil üst çun hürşîd-i lâmi'
[Dördüncüsü, gönülde parlak güneş gibi olan aşk makamıdır, dediler.]
168. Zi-cân u dil murâd-i sâlikânest
Burâk-i 'âşıkân u 'ârifânest
[Sâliklerin can u gönülden muradı, âşık ve âriflerin bineği âşktır.]
- [16^b] 169. Be-hâlî ki resed in 'ışk der-hâl
Hîred û-râ neyendüzed be-şad sâl
[Aşkın bir anda ulaştığı mertebeye, akıl yüz yılda erişemez.]
170. Be-sırreş hiç vâkıf nîst 'âbid
Zi-'aczeş mâned ender çille zâhid
[Âbit, aşkın sırrına hiç vâkıf değildir. Zahit ise aczinden dolayı çilede kalır.]

171. Her ān sālīk ki bā-‘ışķest rātīb
Şehā der-‘ışķ bīned sih merātīb⁹
[Ey şeh; aşkla sabitkadem olan her salik, aşk yolunda üç mertebeyi görür.]

Mertebe-i evvel ez-‘ışķ

[Aşkın ilk mertebesi]

172. Maķām-i evvel-i ĩn rāh ānest
Ki ‘aşık dāyimā der-ķurb-i cānest
[Bu yolun birinci makamı, âşığın sürekli sevgilinin yakınında olma arzusudur.]
173. Eger çi çun ‘anādil zār bāşed
Velīkin der-civār-i yār bāşed
[Bu makamda âşık, bülbüller gibi feryat etse de sevgilinin yakınlarında olur.]
174. Hemī gerded bi-gird-i hāne-i dūst
Zi-şad cān ķible-gāheş dergeh-i ūst
[Dâima, sevgilinin evinin etrafında dolanır. Bin can ile âşığın kiblesi, sevgilinin dergâhıdır.]
- [17^a] 175. Dileş h’vāhed ki rüy-i yār bīned
Zi-dīzāreş gul-i maķşūd çīned
[Âşığın gönlü, sevgilinin yüzünü görüp didarından arzu gülünü dermek ister.]
176. Velī ān dem ki bīned rüyeş ez-dūr
Buved āşufte dil ez-ħusn-i ān hūr
[Fakat uzaktan onun yüzünü görür görmez, o hurinin güzelliğinden gönlü perişan olur.]
177. Be-endāmeş hezārān lerze ufted
Çu mest-i bī-ħaber medhūş gerded
[Bedenine binlerce titreme gelir ve kendini kaybetmiş sarhoş gibi dehşete düşer.]

Mertebe-i sānī

[İkinci mertebel]

178. Duvom ānest k’ĩn ‘ışķ-i güher-bār
Furūzed der-dil-i ‘uşşāk şad nār
[İkinci mertebe; inciler saçan aşkın, âşıkların gönlüne yüzlerce ateş düşürmesidir.]
179. Çunān ū-rā bi-süzāned be-tedrīc
Ki ender vey nemāned ‘illetī hīc
[Böylece ateş onu, içinde hiçbir illet kalmayınca kadar yavaş yavaş yakıp kavurur.]

⁹ Vezin dolayısıyla “se”, “sih” şeklinde harekelenmiştir.

180. Der-ân hâlet zi-pākî u leṭâfet
Neyâred dil be-tâb-i düst ṭakat
[Safılık ve incelik üzere olan o hâl içinde gönül, sevgilinin yakıcılığına takat getiremez.]
- [17^b] 181. Be-‘âşık bîm-i cânest ân teḥallî
Ki nâgeh nîst gerded ez-tecellî
[Ansızın tecelliden uzak düşeceği için o hâlin değişmesi de âşığın candan korkusudur.]
182. Be-Mûsî-i nebî ez-behr-i ân bûd
Ki Râzık *len terânî*¹⁰-râ bi-fermûd
[Peygamber Musa da böyle bir hâlet içindeydi ki Allah ona, “Beni göremezsin.” buyurdu.]
183. Buved der-nezd-i her ustâd-i nâşih
Ez-în vuşlat firâk-i düst râciḥ
[Hayırhah üstadların nezdinde; sevgiliden ayrılık, böyle bir vuslattan yeğdir.]
184. Velî der-hicr n’âyed infişâlî
Ez-ân dilber be-bâl-i lâubâlî
[Fakat ayrılıkta, kayıtsızlık kanadıyla sevgiliden uzaklaşma olmaz.]
185. Be-luṭf-i bî-ḥesâb u ḳahr-i bî-‘ad
Gehî der-ḳabz u geh der-baş bâşed
[Bazen hesapsız iyilikle ferahlama gelir, bazen de sayısız kahırla sıkıntı basar.]
186. Buved mustagraḳ-i dîzâr-i zâteş
Şeved memlû be-ḥusn-i û cihâteş
[Sevgilinin zatının güzelliğine gark olur ve her taraf onun güzelliğiyle dolar.]

Mertebe-i şâlis

[Üçüncü mertebe]

- [18^a] 187. Sevom ânest iy şâh-i cuvân-baḥt
Ki dilber ber-dil-i ‘âşık zened taḥt
[Ey bahtı güzel hükümdar! Bu mertebelerin üçüncüsü, sevgilinin âşığın gönlüne taht kurmasıdır.]
188. Be-ma‘şûḳ ittişâl înest der-aşl
Çu hicret ân du menzil nezd-i îñ vaşl
[Sevgiliyle asıl kavuşma budur. Bu kavuşmaya göre, o (önceki) iki menzil ayrılık gibidir.]
189. Der-în vaḥdet duvî ender miyân nîst
Der-în vuşlat be-‘âşık bîm-i cân nîst
[Bu vahdette, arada ikilik yoktur. Bu kavuşmada, âşık için can korkusu yoktur.]

¹⁰ Beni göremezsin. (A’râf Suresi: 143)

190. Ki ez-dil muḡmaḡil gerded be-ulfet
Umīz̄ u ḡabz̄ u baṡ u ḡavf u ḡaṡyet
[Bu yüzden ülfetle gönülden; ümit, sıkıntı, ferahlık, korku ve haṡyet daḡılır.]
191. Çunān peyveste gerded dil be-cānān
Ki bā-‘āṡıḡ buved ma‘ṡūḡ yeksān
[Böylece, gönül sevgiliyle öyle bütünleşir ki âṡık ile maṡūḡ yekvücûd olur.]
192. Ger ez-bīrūn ‘izāreṡ hem çu āteṡ
Zened ṡad ṡu‘le ne‘kned iltifāteṡ
[Sevgilinin yanakları, zâhirde ateṡ gibi kıvılcımlar ṡaçsa da âṡık ona iltifat etmez.]
193. Dil-i Mecnūn ez-ān der-‘āṡḡ-i Leylī
Be-vaṡl-i zāhirī ne‘nmūd meylī
[Mecnun’un gönlünün Leyla’nın aşkında, zahirī vuslata meyletmemesi bundandır.]

[18^b]

Su’āl-i Suleymān

[Hz. Süleyman’ın sorusu]

194. Suleymān goft iy ‘aṡfūr-i ṡāyir
Be-bīrūn enderūn ne‘bved muḡāyir
[Hz. Süleyman; “Ey uçan serçe, zâhir ile bâtın birbirine muḡayir olmaz.” dedi.]
195. Ki zīrā her du-rā ender ḡaḡīḡat
Yekī bīnend erbāb-i ṡarīḡat
[Zira her ikisi de hakikat üzeredir. Tarikat erbabı da her ikisini bir görür.]
196. Zi-her du çun ki ṡod maḡṡūd zātī
Çirā ne‘kned be-bīrūn iltifātī
[Vuslat her ikisinin de zātī arzusu olduḡu halde neden zâhire iltifat etmiyorlar?]

Cevāb-ı evvel

[Birinci cevap]

197. Bi-goft ān murḡ iy ṡāḡ-i ḡavī-dest
Cevāb-i i‘tirāzet ber-du vechest
[O kuṡ ṡöyle dedi: Ey muktedir hükümdar, itirazınızın cevabı iki vech üzeredir.]
198. Be-istidlāl vech-i evvel īnest
Her ān dil k’ū be-īn vūṡlat ḡarīnest
[İstidlālın ilk vechi budur ki bu vuslata yaklaşan her gönül;]
199. Çunān sūzed be-‘ıṡḡ ez-vey keṡāfet
Ki ‘ayn-i rūḡ gerded ez-nezāfet
[Aṡkla öyle bir yanar ki ondaki cismānilik (çirkinlik) nezafetle (saflıkla) ruhun ta kendisi olur.]

- [19^a] 200. Çu yâbed vaşl-i rûhânî taḥaḳḳuḳ
Zi-cismânî koned ḳaṭ'-i te'alluḳ
[Ruhanî kavuşma gerçekleşince cismanîlikten alâkasını keser.]

Cevâb-i şânî

[İkinci cevap]

201. Duvom înest iy sulṭân-i 'âlem
Cihân çun cism u cismet cân-i 'âlem
[Cihan beden gibi, senin bedeninin de âlemin rûhu olduğu ey âlemin sultanı! İkincisi budur.]
202. Ki 'âşık çun der-în menzil nişîned
Vucûdeş-râ heme ma'şûḳ bîned
[Âşık bu menzilde mukim olunca onun varlığında tamamiyle sevgilinin varlığı görülür.]
203. Nemî-mâned der-în eyyâm-i vaḥdet
Birûn u enderûn u vaşl u firḳat
[Bu vahdet zamanlarında; iç ve dış, kavuşma ve ayrılık ortadan kalkar.]
204. Çu işnîniyyet ez-zâteş şevved dūr
Ene'l-maṭlûb mî-güyed çu Manşûr
[Âşığın zâtından ikilik kalkınca Hallâc-ı Mansur gibi "Matlup benim." der.]
205. Buved ân dem dil-i bî-çâre âgâh
Zi-sırr-i lâ yera'llâhe siva'llâh
[O an çaresiz gönül, "Allah'tan başkası, Allah'ı göremez" sırrından haberdar olur.]

[19^b]

Hâtime

206. Bi-dân iy ân ki dârî fehm u idrâk
Dilî bî-'iştîḳ ne'bved der-cihân pâk
[Ey anlayış ve idrâk sahibi; bil ki bir gönül, dünyada aşk olmadan saflık kazanamaz.]
207. Me-gû bî-'iştîḳ-râ iy dūst merdum
Bi-ḥvân ū-râ ḥar-i bî-gūş u bî-dum
[Ey dost; aşksız olana insan deme, onu kulaksız ve kuyruksuz eşek olarak çağır.]
208. Çu 'âşık kîmiyâ-yi 'iştîḳ yâbed
Dileş ez-rūşenî çun şems tâbed
[Âşık, aşkın kimyasını bulduğunda, onun gönlü aydınlıktan bir güneş gibi parlar.]
209. Der-ân menzil be-istiğnâ-yi şâhî
Buved pîşeş felek çun berg-i kâhî
[O menzilde, şahlara yaraşır bir istiğnayla; koca felek, sâlikin gözünde kuru yaprak gibi kalır.]

210. Velî sırreş neşâyed kerd izhâr
Ki bâyed ҡalb-i ‘âşık ҡabr-i esrâr
[Ama sırlarını izhar etmek, âşığa yaraşmaz. Çünkü âşığın kalbi, sırların kabri olmalıdır.]
211. Huzâvendâ be-‘ışkem şâd gerdân
Zi-ķayd-i dünyevî âzâd gerdân
[Ya Rab! Beni aşk ile şâd eyle, dünyevi bağlardan azat eyle.]
- [20^a] 212. Hicâb-i cehl ez-în âyîne ber-dâr
Ki tâ tûti-i cân âyed be-guftâr
[Cehalet perdesini gönül aynasından kaldır ki ruh tutisi söze gelsin.]
213. Be-dil bu’gşây ez-ķudret derî-râ
Fuzûn kon ķadr-i ‘ışķ-i Ƙâdirî-râ
[Gönle kudretten bir kapı aç ve Kâdirî’deki aşkın mikdarını/kıymetini artır.]
214. Me-kon gum-râh dil-râ ez-reh-i dîn
Eğîsnâ yâ ğıyâse’l-mustağîşîn
[Gönlü, dinin yolundan şaşırtma. Ey yardım isteyenlerin sığınağı, yardım et!]

[20^b]

[Medhiyye]

mefâ’ilün fe’ilatün mefâ’ilün fe’ilün

215. Numûd hey’et-i ğod-râ hilâl nâ-gâhî
Şebî çu mâhçe-i râyet-i şehinşâhî
[Hilâl, geceleyn sultanlık sancağının alemi gibi, ansızın kendi suretiyle zuhur eder.]
216. Şehî ki bud zi-ezel ‘ıyd ‘abd-i vey ammâ
Futâd nokta-i zâyid zi-nâsih-i sâhî
[Bir şah ki ona kulluk etmek ezelden bayram idi ama unutkan müstensih yüzünden fazla nokta düştü.]¹¹
217. Zi-mîh u na’l-i sum-i bād-pāyeş âmüzed
Hilâl vazî‘ şevâbit şubût her gâhî
[Onun rüzgâr gibi giden atının nal ve çivisinden; hilâl boyun eğmeyi, yıldızlar da sebât etmeyi öğrendi.]
218. Be-‘adl şît u şadāyeş zi-Ƙâf tâ Ƙāfest
Be-tîğ feth u futūheş zi-mâh tâ mâhî
[Adaletiyle onun şanı şöhreti, bütün yeryüzünü kapladı. Kılıcıyla onun fütuhâtı, her yere ulaştı.]

¹¹ Bu beyitte “‘abd” ve “‘ıd” arasında, kelime oyunu yapılmıştır.

219. Şehâ çu halka be-güşân-i dergeh-i tu felek
Be-güş-i 'iyd ber âvîht halka ez-mâhî
[Ey şah! Felek, senin dergâhının kulları gibi, bayramın kulağına (bayramı müjdelemek üzere) aydan bir küpe taktı.]
- [21^a] 220. Zi-mâh-i nev teberî sâht 'iyd u zeng ez-necm
Şebî çu peyk-i mubeşşir resîd nâ-gâhî
[Bayram, yeni aydan bir teber ve yıldızdan zil yaptı. Bir gece, müjdecî ulak gibi ansızın çıkageldi.]
221. Cev-i nücûm u keh-i kehkeşân-i hîrmen-i çerh
Futâd der-ğor-i hînk- i tu her şebân-gâhî
[Her gece vakti; feleğin harmanındaki samanyolu samanı ve yıldız arpası, senin atına lâyük oldu.]
222. Her ân ki ser fikened çun hilâleş efzâyî
Her ân ki ser bi-keşed hem çu bedr mî-kâhî
[Kim hilâl gibi boyun eğerse onu yüceltirsın, kim dolunay gibi başkaldırırsa onu alçaltırsın.]
223. Mehâbet-i esed ez-¹²heybetet kinâyet şod
Ve ger ni şîr-i jiyân pîş-i tûst rûbâhî
[Aslanın azameti, senin heybetinden kinâye oldu. Değil mi ki o kükremiş aslan, senin karşında bir tilkidir.]
224. Zi-mâh-i kilik-i tu tuğrâ keşîd ber-gerdûn
Be-tîğ-i hûkm-i tu tamğa nihâd ber-mâhî
[Senin kaleminin ayından, feleğe tuğra çekildi. Senin hükmünün kılıcıyla ayın üzerine damga vuruldu.]
225. Muyesserest zi-gerdûn her ân çî mî-cüyî
Muqadderest zi-Bî-çun her ân çî mî-hvâhî
[Her ne ararsan gökten sana müyesser, her ne istersen Allah'tan sana mukadderdir.]
226. Me-dâr Kâdirî-i haste-râ şehâ dil-teng
Ber-âr Yûsuf-i şab'eş be-luğ ez-çâhî
[Ey şah, bu âciz Kâdirî'yi hasret içinde bırakma. Onun istidat Yusuf'unu, lütfunla kuyudan kurtar;]
- [21^b] 227. Ki tâ be-terbiyetet behr-i hîdmetiş âyend
Hezâr Hûsrev u Hâkânî her seher-gâhî
[Ki senin himayenle, binlerce Emir Hüsrev Dihlevî ve Hakanî-Şîrvânî her sabah onun hizmetine gelsinler.]

¹² Bu ifade (مهابت إسداری) şeklinde yazılıp harekelenmiştir.

228. Hemîşe tâ ki zi-maḥsûs ḥiss-i insânî
Be-nefs-i nâṭıka yâbed vuḳûf u âgâhî
[İnsânî his, hissedilenler üzerinde nefs-i natıkayla vukuf ve âgahlık bulduğu müddetçe;]
229. Muṭî' bād be-fermân-i tû 'uḳûl u nufûs
Şevî be-cevher u a'râz âmir u nâhî
[Akıllar ve nefisler senin fermanına boyun eğsin. Cevher ve araza, emir verip yasak koyan olasın.]
230. Me-bād îñ kemer-i rif'at ez-miyânet dūr
Ki ber-ser-i tu şeref yâbed efser-i şâhî
[Yücelik kemeri belinden hiç eksik olmasın. Ki senin başında, sultanlık tacı şeref bulur.]

Kaynakça

- Abdulkerim Kuşeyrî (1981), *Kuşeyrî Risalesi*, (haz. ve çev. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Atufî (yazma), *Defter-i Kütüb*. Budapeşte: Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi: Törük F 59.
- Azîzüddîn Nesefî (1377), *Mecmua-i Resâ'il Meşhur be-Kitâbü'l-İnsani'l-Kâmil*, (haz. Marijan Mole), Tahrân: İrân-şinâsi-yi Encümen-i İrân u Fransa, Kitâbhâne-i Tahûrî.
- Azîzüddîn Nesefî (2004), *İnsan-ı Kamil*, (terc. A. Avni Konuk, haz. Sezai Fırat), İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Ferîduddîn-i Attâr (1386), *Musîbet-nâme*, (haz. Muhammed Rıza Şefî'î Kedkenî), Tahrân: İntişârât-i Suhân.
- Gümüş, Ahmet Kemal (2020), "16. Asır Divan Şairi Kâdirî ve Gazelleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, 221-256.
- İzzeddîn Atâyî (1391), *Aşk-nâme*, (haz. Sâre Sâver Sufî), Kitâbhâne, Tahrân: Muze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi (1978). *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, (haz. İbrahim Kutluk) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978.
- Latîfî (2000). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, (haz. Rıdvan Canım) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mevlânâ Şemsüddîn Muhammed Assâr-i Tebrîzî (1375), *Mihr u Müşteri: Aşk-nâme*, (haz. Rızâ Mustafevî Sebzvârî, Tahrân: İntişârât-i Dânişgâh-i Allâme Tabâtabâî.
- Sehî Beg (2017). *Heşt Bihîşt*, (haz. Halûk İpekten vd.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Senâî-yi Gaznevî (1348), *Mesnevîhâ-yi Hakîm Senâî be-İnzimâm-i Şerh-i Seyrû'l-İbâd ile'l-Mî'âd*, (haz. Muhammed Takî Müderris Razavî), Tahrân: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 118-164

NADİDE BİR ÇİÇEK MÜNAZARASI: HİMMETZÂDE ŞEYH AHMED CEZBÎ'DEN ŞÜKÛFENÂME

Türkan Alvan

Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (talvan@fsm.edu.tr), ORCID: 0000-0002-9945-9393 / **Assoc. Dr., Fatih Sultan Mehmet Foundation University Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 26.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.11.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atf/Citation

Alvan, Türkan (2022), "Nadide Bir Çiçek Münazarası: Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbî'den Şükûfenâme", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 118-164.

Alvan, Türkan (2022), "A Rare Literary Debate Of Flowers: The Shukûfenâme Of Himmetzâde Sheikh Ahmad Cezbî", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 118-164.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Nadide Bir Çiçek Münazarası: Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbî'den Şükûfenâme

Özet

Münazara gerek Doğu ve gerek Batı edebiyatlarında çok eskiden beri yaygın edebî tarzın adıdır. Arap, Fars edebiyatında İslamiyet öncesinden beri yer alan münazara, tercüme yoluyla geçtiği Türk edebiyatını da etkilemiş, telif eserlere kaynak olmuştur. Bu makale klasik Türk edebiyatında -benzeri bulunana kadar- tek çiçek münazarası örneği olan Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbî'nin (1771-1829) Şükûfenâme mesnevisinin neşri ve incelemesi amacıyla kaleme alınmıştır. Ana teması ilahi aşk olan bu eserde dervişleri temsil eden her çiçek, gerçek âşık olduğu iddiasıyla rakibi çiçekle tartışır. Eserin karakterleri Bülbül ile Gül, Sümbül, Karanfil, Lale, Hezârân, Nergis, Civanperçem, Reyhan, Menekşe, Buhurumeryem, Şebboy, Hünkârbeğendi, Zerrinkadeh, Şakayık, Hatmi, Saraypatı, Fulya, Çiğdem şeklinde on sekiz çiçektir. Eserde birbirini tenkit eden çiçekler, insanın kendi nefsinin üstün tutmasını temsil ederler. Şükûfenâme'nin müellifi Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbî Fatih, Haseki'deki Zıbın-ı Şerif Tekkesi postnişinlerindedir. Bu çalışmada şairin tarikatı Himmetiyye hakkında bazı tespitler yanında, Şeyh Ahmed Cezbî'nin hayatı, eserleri ve dünya görüşüne yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Cezbî, mesnevi, münazara, divan şiiri, çiçekler

A Rare Literary Debate Of Flowers: The Shukûfenâme Of Himmetzâde Sheikh Ahmad Cezbî

Abstract

The debate is a style that has been used extensively both in eastern and western literature. The debate style, which has been in Arabic and Persian literature since pre-Islamic times, has also influenced Turkish literature through translation, and translated texts have been the source of original texts.

This article has been written for publishing and analyzing the text, named Shukufename of Şeyh Ahmad Cezbî (1771-1829). Shukufename is the only example of flower debate in classical Turkish literature for now. The main theme of Shukufename is divine love. Each flower representing the dervishes argues with the rival with the flower, claiming to be a true lover.

The characters of Shukufename are the Nightingale and the Rose, Hyacinth, Carnation, Tulip, Delfinium, İberis, Narcissus jonquilla, Yarrow, Ocimum basilicum, Violet, Cyclamen, Waterfall, N. poeticus, Peony, Marshmallow, Aster, Fulya, Crocus. The flowers that criticize each other in the work are the symbol of the human or dervish acting superior. The poet of Shukufename Himmetzade Ahmad Cezbî is the sheikh of Zıbın-ı Sherif Tekke in Fatih Istanbul. The study also includes determinations about Himmetiyye, the the life, works and worldview of Sheikh Ahmad Cezbî.

Keywords: Ahmed Cezbî, masnawi, debate, Ottoman poetry, flowers

Giriş:

*Ol zamân cümle cihân gökçek olur
Yiryüzi leon-â-levün çiçek olur*

*Yiryüzi gülzâr ola ol katreden
Kim bilür ol katrenün aslı neden*

(*Garîbnâme'*den, b.1953, 6497)

Arapça “bakmak, düşünmek” anlamındaki *nazar* kökünden türeyen ve “karşılıklı birbirine bakmak, birlikte düşünmek” anlamlarına gelen *münazara*, gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen kadim bir bilim terimidir (Yavuz 2020: 574). Edebiyatta *münazara*, birbiriyle ilişkili ama karşıt iki ya da daha çok sayıdaki nesne, kavram ve olayların kişileştirilip (teşhîs), hâl dili (zebân-ı hâl) ile konuşturularak (intâk) tartışmasıdır. (bk. Tezcan 1983: 49). Teşhis ve intâkta taraflar kendi üstünlüklerini överken rakibinin zaafını eleştirir. Kişileştirilen akıl-aşk, savaş-barış vb. zıtlıklar şeklinde servet, iktidar, cinsiyet, haz gibi soyut kavramlar ile hayvanlar, tabiat olayları, yiyecekler, içecekler, keyif veren maddeler gibi çok çeşitli konular *münazaranın* kahramanları olabilir. Antik çağlardan itibaren edebî *münazaranın* hem doğu hem batı edebiyatında manzum ve mensur birçok örneği yazılmıştır.

Edebî değeri yüksek *münazaralarda* taraflar arasındaki rekabeti daha nükteli kılmak için istiare, mübalağa, hüsn-i talil, tecâhül-i ârif, te’kîd gibi hiciv sanatlarından istifade edilir. *Münazaranın* başarılı olması, hiciv ve mizahı yergi için kullanırken kibirle hasmını alaya alma, sövme gibi gayr-i ahlakî söylemlerden arınmış ve nükteli söz söyleme maharetine bağlıdır. *Münazaranın* sonunda, taraflar genellikle bir hakem veya müellif aracılığıyla tartıştıkları konuda uzlaşılır. Böylece *pendnâme* özelliği gösteren edebî *münazaralarda* varlık âlemindeki tezatların âhengi, kesrette vahdet ve tevhid bilincine vurgu yapılır. Aslında *münazaralarda* çoğunlukla konuşan ve tartışan canlı cansız, soyut somut varlıklar, kavramlar, olaylar insanların temsilidir.

Arap, Fars edebiyatında İslamiyet öncesinden beri yer alan *münazara* üslubu, tercüme yoluyla geçtiği Türk edebiyatını da etkilemiş tercüme ve telif eserlere kaynak olmuştur. Ancak *Dîvânü Lugâti't-Türk'*teki yedili hece ölçüsüyle yazılan *Yaz ve Kış Münazarası*, Türklerde *münazaranın* İslamiyet öncesinde var olabileceğini gösterir (Köprülü 1999: 118-120). İslamiyet'ten sonra etkileşim hâlindeki klasik Arap, Fars, Türk edebiyatında birçok müstakil *münazara* yazılmış; *Kutadgu Bilig'*deki Ögdilmiş ve Ogdurmuş'un kısa *münazarası* gibi farklı edebî türlerin içinde *münazara* metinlerine yer verilmiştir. Şeyma Benli klasik Türk edebiyatındaki *münazaraları* yazıldığı döneme, manzum-mensur oluşuna, şekil ve muhtevasına göre tasnif edip analiz etmiştir (geniş bilgi için bk. Benli 2021).

XII. yüzyılda Hoca Ahmed-i Yesevî'nin *Cennet ile Cehennem Münazarası'*ndan sonra XV. yüzyılda Yusuf Emîrî'nin *Beng ü Çağır*; Ahmedî'nin *Sazlar Münâzarası* ve Yakînî'nin *Ok ve Yay Münâzarası* gibi eserleri Çağatay sahasında *münazaranın* yaygın olduğunu gösterir. Anadolu sahasında ise *münazara* tarzı eserlerin XVI. yüzyıl başlarında görülmeye başladığı söylenebilir. XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başında yaşayan Necâtî Bey'in kaynaklarda bahsedilen *Münâzara-i Gül ü Hüsrev'i* kayıptır. Uzun Firdevsî'nin *Seyf ü Kalem*; Celîlî'nin *Mehenknâme*, Lâmiî'nin *Bahâr u Şitâ*, Şerefî'l-İnsân ve *Münâzara-i Nefs ü Rûh*; Derviş Şemseddin'in *Dehmurg*; Gazâlî-i Deli Birâder'in *Dâfiu'l-Gumûm ve Râfiu'l-Humûm*; Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*; Hızrî'nin *Tîğ ü Kalem*; Alâî'nin *Münâzara-i Dervîş ü Ganî*; Şerîf ile Nevî'nin *Tûtî vü Zâğ* XVI. yüzyıl *münazara* metinleri arasındadır. XVII. yüzyılda Nev'îzâde Atâyî'nin *Münâzara-i Zen-i Fesâhat-güftâr bâ-Şevher-Civân-ı Belâgat-kirdâr*; Veysî'nin *Şehâdetnâme*; Şabanzâde *Münâzara-i Tîğ ü Kalem*; Nağzî'nin *Kahve vü Bâde*; Vardarlı Fazlî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*; Tokatlı Sihhatî Çelebi'nin *Mükeyyifât-ı Âlem*; Gazi

Giray'ın *Kahve ile Bâde*; Şâbanzâde Mehmed'in *Münâzara-i Tîğ u Kalem*; Fasîh Ahmed'in *Münâzara-i Gül ü Mül* ile *Münâzara-i Rûz u Şeb*; XVIII. yüzyılda Sünbülzâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*; XIX. yüzyılda da Şukûhî'nin *Münâzara-i Akl u Aşk*; Cemâl'in *Muhâverât-ı Seyf ü Kalem*; Sâlim'in *Muhâvere-i Rind ü Zâhid* adlı eserleri belli başlı edebî münazara örneklerindedir.

Klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında tabiat münazaraları genellikle mevsimler, gece-gündüz, insan-hayvan veya hayvan-insan ve meyveler arasında geçmektedir. Bu makalenin konusu olan çiçeklerin münazarasına sadece Arap edebiyatında rastlayabildik. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Salahaddin Eyyubî'nin veziri olan belâgat âlimi Ziyaeddin Nasrullah İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 1239)'ın *Risâletü'l-Ezhâr*'ı çiçeklerin münazarasına dair nadir bir eserdir. İbnü'l-Esîr *Risâletü'l-Ezhâr* adlı eserini Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Musa el-Eyyubî (ö. 1237) için yazmıştır. Eserde nergis-papatya, anemon-kır çiçeği, menekşe-gül birbirini kıyasıya eleştirirken kendi meziyetlerini överek rakibine meydan okur. Daha sonra yeşil ağaçtaki güvercinler hakem olarak ortaya çıkar ve tartışan çiçeklerin nefslerine uyup haddi aştıklarını söyler; onları itidale ve şükre davet eder. Eserde bundan sonra kısa bir bulut-şimşek münazarası vardır *Risâletü'l-Ezhâr*'ın sonunda İbnü'l-Esîr bütün çiçeklere seslenir; övündükleri meziyetlerin hepsinin aslında Melikü'l-Eşref Muzafferüddin'de mevcut olduğunu söyler ve eserini takdim ettiği bu meliki över. Birçok nüshası bulunan *Risâletü'l-Ezhâr*'ı Hilal Nâci, Musul'da 1983'te neşretmiştir (Timurtaş 2014: 27-46).

Âşık Ömer'in *Kangımız âlâ çiçektir* redifli şiiri ile Âşık Veysel'in derlediği *Çiğdem der ki ben âlâyım* diye başlayan Şarkışla türküsü dışında Türk edebiyatında çiçek münazarası örneğine rastlayamadık. Ancak bazı mesnevilerde çiçeklerin teşhîs ve intâk ile meziyetlerini öven ifadeler vardır. Mesela Fasîh Ahmed'in 1672'de Edirne'de yazdığı *Gül ü Mül* mesnevisinde birkaç beyitte Gül güzel koku ve renkler ülkesinin şahı olarak kendini Şarap'a tanıtır ve diğer çiçeklerden üstün olduğunu iddia eder. Fars edebiyatından telif-tercüme olan bu eserde Gül, çiçeklere değil Şarap'a meydan okumuştur (Bk. İçli 2015). Şemseddin Sivasî'nin *Gülşen-âbâd* mesnevisinde ise bahçedeki çiçekler, sultanları olan Gül'ü beklerken kendi özelliklerini anlatıyorlarsa da başka bir çiçeğe meydan okumadıkları için münazara örneği sayılmazlar.

Klasik Türk edebiyatında -benzeri bulununcaya kadar- çiçek münazarasının tek örneği Şeyh Ahmed Cezbî'nin *Şükûfe-nâme* adlı eseridir. Bu makalede transkripsiyonlu metni ile neşredilen bu eser ve müellifi hakkında tanıtılarak değerlendirilmeler yapılacaktır.

1. Şeyh Ahmed Cezbî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı (1771-1829)

Seyyid Şeyh Ahmed Cezbî kendi eserlerinde bildirdiğine göre, Siyavuş Paşa ile Türk tasavvuf kültür ve sanatına büyük katkısı olan Himmetzâde neslindedir. Cezbî'den sadece kısaca *Osmanlı Müellifleri*'nde bahsedilmiştir.¹ *Tuhfe-i Nâilî*'de ve Sadeddin N.Ergun'un *Türk Şairleri*'nde tekrarlanan bu bilgiler (Tuman 2001: 1/147; Ergun 1936: 3/1076) ise tenkide muhtaçtır.

Sultan I. Abdülhamid, III. Selim ve II. Mahmud devirlerini idrak eden şairin hayatına dair en önemli bilgi kaynağı kendi eserleridir.² 1185/1771-72'de doğan Şeyh Ahmed Cezbî'nin büyük dedesi Bolulu Himmet Efendi'dir; dedesi ve ilk mürşidi ise Himmetzâde Şeyh Bahaeddin'dir (Donuk 2020: 23; a.g.y. 2019a: 600-601, 619).

¹ "...mezkûr Himmet Efendi ahfâdından şair ve âşık bir zâttır. Mürettep Dîvân'ı ve Âşkıyye isminde manzum eseri vardır. Tarîkaten Bayrâmî ve Nakşibendî'dir. 1245'te irtihal ederek Aksaray civarında Taşkasap'taki Nakşibendî Dergâhı'na defnedildi." (Bursalı Mehmed Tahir 2016: 554).

² Yayımladığı üç makalesinde eserleriyle Himmetzâde Ahmed Cezbî'yi tanıtan Doç. Dr. Suat Donuk'a *Şükûfe-nâme*'yi çalışma talebimize verdiği destek için müteşekkirimiz.

“Bu hakîr-i fakîr-i pür-taksîr işbu 1235 senesi Sultân Mahmûd ibn Sultân Hamîd Hân hazretlerinin eyyâm-ı âsûde-i saltanat-ı ‘aliyyelerinde vahdet-nişîn-i hayret-âlûd-mütefekkir olup (kendüme) eyitdüm: -Behey hardan âşinâ humk ile muttasıf olan bî-çâre dil ve ey hevâ-yı nefis ile ‘ömr-i nâzenîni bâd-ı sarsara virmiş zelîl! Bunca vakitdür sinnün hamsîn ve zünûb u ‘isyânun rengîn, dergâh-ı ‘izz-i ahadiyyete lâyık ‘amelün yok.” (Donuk 2020: 30)

Eserlerinde ecdadı Himmetzâdeleri sık sık metheden Şeyh Ahmed Cezbî’nin övücü boşuna değildir. *Kenzü’l-Etvâr*’da “*Cedd-i pâküm ki benüm Şeyh Himmet / Ezelî vü ebedî kutbiyyet*” dediği (Donuk 2019a: 600), büyük dedesi Bayramiyye’den Himmetiyye pîri Bolulu Himmet Efendi (1592?-1684) önceden müderristi. Önce Şehremini Himmet Efendi Tekkesi’nde, 1679’da Üsküdar’daki Bezcizâde Tekkesi’nde postnişin oldu, selatin camilerinde vaizlik yaptı (Ekinci 2018: 2/1406-1408). Kendisi hem Halvetî hem Bayramî halifesi olduğu için “mecmau’l-bahreyn” diye anılmıştır (Hüseyn Vassaf 2006: 2/553). Sıdkî Emetullah Hanım gibi (Çapan 2005:345), dîvân sahibi şair dervişler yetiştiren Bolulu Himmet Efendi âlim, şair ve bestekârdı (İsen 1990: 150). Kendisinin *Dîvânçe* ile mensur ve manzum birer tarikatnâmesi vardır. *Zübdetü’l-Dekâik*, *Miraciyye*, *Silsile-i Bayramiyye* ona atfedilen eserlerdir. Himmet Efendi’nin ilahilerini Hâfız Post, oğlu Şeyh Abdî, Ali Şiruganî Dede, Çalakzâde Şeyh Mustafa Akbaba İmamı Mehmed Efendi gibi ünlü bestekârlar bestelemiştir (bk. Ergun 1942).

Himmetiyye pîri Bolulu Himmet Efendi’nin vefatından sonra yerine oğlu ve halifesi Şeyh Abdullah Abdî geçti. Ondan sonra da Fatih-Şehremini’deki Himmetzâde Tekkesi’ndeki postnişinlik aile içinde devam etmiştir. Şeyh Abdî (ö. 1710) tefsir, hadis, rüya tabiri âlimi, şair, bestekâr (Ergun 1942: 126 vd.) ve Hâfız Osman’dan icazetli hattat (Müstâkimzâde 2014: 263-264) olarak çok yönlü sanatkâr ve âlimdi. Kendisi ordu vâizi göreviyle Avusturya Seferi’ne katılmış, İstanbul’daki selatin camilerinin kürsü şeyhliği yapmıştır (Ekinci 2018: 4/2725-36). Şeyh Abdî daha sonra geçtiği Üsküdar’daki Bezcizâde Tekkesi’nde vefatına dek postnişin olmuştur. Örfî-i Şirazi’nin şiirlerine şerhler yazan ve tarih düşürmede usta olan Şeyh Abdî; sarayın değerli hattat ve bestekârı Mustafa Anber Ağa’nın vefatına (ö. 1684) tarih şiiri yazmıştır. Dinî ve din dışı besteleriyle meşhur olan Himmetzâde Şeyh Abdî’nin vefatına Neşatî Dede’nin talebesi şair-bestekâr Yahya Nazîm (Ergun 1942: 41, 126-127) ile Mevlevî dervişi İsmetî tarih düşürmüştür. Onun şiirleri birçok bestekâr tarafından bestelenmiştir.³ *Dîvân-ı Nu’ût* (İslamoğlu 2003), *Dîvânçe-i Lugâz* (Öztoprak 2007), *Gencîne-i İcâz* adlı manzum siyer (Bayram 2000), *Şerh-i Bazı Kasâ'id-i Örfî* (Melhem 2020) Şeyh Abdî’nin eserleridir.

Himmetzâde Şeyh Abdî’nin büyük oğlu ve halifesi olan Şeyh Abdussamed (1670-1737) Himmetzâde Tekkesi’nin 3. postnişiniydi. O da selatin camilerinde vaizlik yapmış, ordu şeyhi olmuş; şair ve bestekâr bir mutasavvıftır. Şeyh Abdussamed’in torunu Seyyid Ataullah Efendi (ö. 1777), ordu katibiydi; aynı zamanda hat üstadı Şeyh Mehmed’den sülüs ve nesih icazeti almış önemli bir hattattı (Müstâkimzâde 2014: 282). Şeyh Abdî’nin küçük oğlu Şeyh Abdüşşekur de selatin camii vaizi ve *Dîvân* sahibi bir şairdi (Gültekin 2011). Kendisi, Kur’ân-ı Kerîm’i vaaz üslubuyla tefsir etmiş ve bu tefsirini Ayasofya Camii kürsüsünde iki kez okutmuştur (Hüseyn Vassaf 2006: 2/615-617). Hâsılı Himmetzâdeler, âlim ve sanatkârlığıyla devirlerine değer katan birçok mutasavvıf yetiştirmiştir.

Şeyh Ahmed Cezbî’nin hayatının detayları bilinmiyor, ancak kendisi muhtemelen Fatih-Şehremini’deki Himmetzâde Tekkesi’nde yetişmiş olmalıdır. Zira İstanbul’daki Bayramî-Himmetî tekkelerinin hemen hepsi -Üsküdar’daki Bezcizâde Tekkesi hariç- Fatih’teydi. Cezbî babasından

³ Şeyh Abdî’nin bestelenen şiirleri bestekârları ve makamlarıyla bir mecmuada toplanmıştır (İ.Ü., Nadir Eserler Ktp., no. 6383, vr.164-175).

söz etmemiştir ancak dedesi Şeyh Bahaeddin Efendi'den biat alışından bahsederken kardeşi Mehmed Şemseddin'in adını vermiştir: "...Bahâeddîn Efendi dahi oğlu Abdülhayy Efendi'ye ve bu fakîr Ahmed Cezbî'ye ve birâderüm Seyyid Mehmed Şemseddîn('e) ... telkîn buyurdılar." Bu ifadeden Şeyh Abdülhay'ın Cezbî'nin babası mı, yoksa amcası mı olduğu anlaşılmıyor. Donuk'a göre "pederim" gibi bir ifade kullanmadığından Şeyh Abdülhay, Cezbî'nin babası değil; amcası olmalıdır (Donuk 2020: 32, 23).

Ahmed Cezbî, dedesi ve mürşidi Şeyh Bahaeddin'in (ö. 1805) vefatından sonra babası, amcası veya dedesinin kardeşi olan Şeyh Yahya Efendi'ye intisap etmiştir.

Hafidiyüm Bahâeddîn'ün ancak
Bana şeyh itdi anı Rabb-i mutlak

Dahı sâni-i şeyhüm Şeyh Yahyâ
Olardur mürde gönlüm iden ihyâ (Donuk 2019: 403)

Azîzim bî-behâdur ol Bahâeddîn-i pür-himmet
Ki sırr-ı Hakk'ı 'aşk ehline bir âb-ı revân itdi

Dahi ol şeyh-i sânim Şeyh Yahyâ gibi zât olmaz
Nice dil-mürdeyi sîrâb-i pâki zinde cân itdi (Maleky 2012: 68, 179)

Şeyh Ahmed Cezbî, anne tarafından Siyavuş Paşa neslinden geldiğini "Sülâle-i Siyâvûş Pâşâ (ve) hafidi hazret-i Himmetzâde Dîvân-ı es-Seyyid Ahmed Cezbî mîr-i saltanat-ı dîn ü devlet-i âl-i Osman medh-i Hazret-i Sultân Selîm Gâzî Hân... " diye başlayan ve "...bâğ-ı gül-izâr-ı gonca-i şerîat dirâht-ı sidr-i ahkâm-ı tarîkat olan es-Sultân ibnû's-Sultânü's-Sultânü'l-Gâzî Ahmed Hân saltanatü'l-ebed şevketü'l-ikbâl-karâre hazretlerinin sâye-i endâz-ı berk-i hûrşîd-tâbânlarında..." (Maleky, 2012: 283-284) diye anlatmıştır. *Dîvânçe*'sinin başındaki bu bilgi, şairin kendi devrine en yakın Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı veziriazam Hacı Siyavuş Paşa (ö. 1688) neslinden geldiğini akla getirirse de doğruluğu tartışılır. Bilgideki "Sultan Selim Gâzi", II. Selim olmalıdır. Zaten akabinde bahsedilen Sultan Ahmed, II. Selim'den sonra gelen üçüncü padişahtır. "Gâzi" ünvanını dikkate alırsak her iki padişah nadir de olsa sefere çıkmıştır. Oysa sefere hiç çıkmayan Sultan III. Selim'in devrinin kaynaklarında da Siyavuş Paşa diye biri yoktur. Sultan II. Selim devrinde veziriazam Kanijeli Siyavuş Paşa (ö. 1602) etkin bir devlet adamıydı. Dolayısıyla ne denli eski olursa olsun, ailelerin neslindeki böyle etkin bir şahsı yüzyıllarca unutmaması normaldir.

Ahmed Cezbî Efendi Aşkîyye adlı eserinde hayatına dair önemli bir detay vermiştir. Cezbî bu eseri ni Sultan Abdülhamid devrinde h.1202 (1787-1788)'de, Şumnu'da ikamet ederken Osmanlıların Ruslar ve Avusturyalılarla yaşadığı şiddetli savaşın ortasında 17 yaşındayken bir meczuptan aldığı ilhamla yazmıştır. Osmanlıların 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla kaybettiği toprakları geri almak için başlattığı bu savaş 1787-1792 boyunca sürmüştür. Osmanlı-Rus savaşında Şumnu, Osmanlı ordusunun merkezî askerî üssüydü (Kiel 2010: 228). Cezbî'nin Şumnu'da mı doğduğu; yoksa eğitim, ailevi vb. sebeple gençken orda mı yaşadığına dair bilgimiz yoksa da şiirden kısa süreli olarak Şumnu'da yaşadığı anlaşılıyor:

Bu fakîr-i derdmend-i nâtuvân / Bin iki yüz iki sâl idi o ân
Ol zamân Sultân Hamîd Hân idi / Kutb idi hem server-i burhân idi
Lîk Moskov Nemçelü idüp sefer / Ehl-i dîne gûyiyâ kıla zafer
Çünkü Hak İslâm'a virdi nusreti / Nemçelünün döndi baht u devleti

Hâsılı bu bende-i ahkar o ân / Cânib-i Şumnu'da tutmuşdum mekân
(Maleky 2012: 426-427; b.800-805)

Şeyh Ahmed Cezbî'nin Mısır ve Kahire'nin Fethi münasebetiyle bir kaside yazmıştır. İçinde yeterli tarih verisi olmayan bu kaside, muhtemelen Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgali üzerine bölgede savaşıyan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın başarılarından bahsetmektedir. Üç yıl işgalde kalan Mısır 19 Eylül 1801'de Kavalalı'nın gayretiyle geri alınmış, İngiliz ve Fransızlar yapılan anlaşmayla Kahire ve İskenderiye'den Mısır'ı terk etmişlerdi (Bk. Çelik 2010; İçaçan 2021). Mısır'da bulunması zayıf bir ihtimal olan Şeyh Ahmed Cezbî, bu zafernameyi Mısır'ın yeniden Osmanlı eyaleti olmasının İstanbul'da yarattığı sevinç havasıyla yazmış olmalıdır.

Seyyid Şeyh Ahmed Cezbî 1819'da Fatih, Haseki'deki Zıbn-ı Şerif Tekkesi'nde on yıl Himmetiyye postnişini olmuş, 1829'da vefat edince bu tekkeye defnedilmiştir. Mezar kitabesinde "Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî merhûm u mağfûr el-muhtâc ilâ rahmeti'l-Gafûr es-Seyyid eş-Şeyh Cezbî Ahmed Bey'in rûhî için rızâen li'llâhi te'âlâ. el-Fâtihâ. Fi Receb sene 1245" yazılıdır (İyier 2019: 26). Vefat tarihi, *Câmi'u's-Silsile*'nin yazım tarihi h.1235 karşılaştırıldığında, Şeyh Ahmed Cezbî'nin 60 yaşında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

1937'de metruk halde olan Zıbn-ı Şerif Tekkesi yıkıldıktan sonra Şeyh Ahmed Cezbî'nin mezarı Eyüp Sivasî Tekkesi'ne taşınmıştır.⁴

1.2. Eserleri ve Edebî Şahsiyeti

Tezkirelerde Ahmed Cezbî'den bahsedilmemiştir. Sâlim, Güftî, Nâ'îlî, Şefkat, Râmiz tezkirelerinde zikredilen Ahmed Cezbî'den daha erken vefat eden Tırhalalı Şeyh İbrahim Cezbî'dir (ö. 1160/1747). Tırhalalı Cezbî de Himmetî halifesidir; Himmetzâdelerden Şeyh Abdî ve Şeyh Abdussamed'in sohbetlerinden istifade etmiştir.

Mecmualarda Cezbî mahlaslı şiirlerin hangisinin Şeyh Ahmed Cezbî'nin olduğunu ayırt etmek pek mümkün değildir. Hüseyin Vassaf ve Sadeddin Nüzhet Ergun, Şeyh Ahmed Cezbî'nin *Dîvânçe*'sini incelemiştir. Ancak *Sefine-i Evliya*'daki şiirlerden birinde Şeyh Ahmed Cezbî'nin gazeli, Tırhalalı Şeyh İbrahim Cezbî'nin zannedilmiştir (Hüseyin Vassaf 2006: 2/568). *Osmanlı Müellifleri*'nde Şeyh Ahmed Cezbî'nin sadece *Dîvân* ve *Aşkîyye* adlı eserlerinden bahsedilmişse de şairin daha fazla eseri olduğu ortaya çıkmıştır. Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbî'nin eserleri şunlardır:

Dîvân: Süleymaniye Kütüphanesi'nde (no: 00486-001)'da kayıtlı eser 96 varaktır. Farklı nazım şekillerinden oluşur, mürettep değildir. *Dîvân*'da 2 münâcât, 6 na't, 23 murabba, 5 müseddes, 2 tarih, 85 gazel, 4 nazım, 2 müfred, mesnevi şeklinde 5 şiir vardır. Aruz vezniyle yazılan şiirler dinî-tasavvufî öğütler ve Ehl-i Beyt sevgisi ağırlıklıdır. *Dîvân*'daki 25 kısa kaside müstakil Çâr-ı Yâr-ı

Şeyh Ahmed Cezbî'nin Eyüp Sivasî Tekkesi'ndeki mezar kitabesi

⁴ Zıbn-ı Şerif Tekkesi uzun süre Nakşibendî şeyhleri tarafından idare edildi. Tekkenin son bir önceki şeyhi olan Dağistanlı nakibü'l-eşrâf Mir Mehmed Kasım Efendi Şemsî-Sivasî, Kâdirî, Rifâî, Nakşî-Hâlidî'den icazetliydi. 25 Mayıs 1910'da 129 yaşında vefat eden Mir Mehmed Kasım'dan sonra büyük oğlu Seyyid Yusuf Ziyaeddin Oskay (1870-1941) Zıbn-ı Şerif Tekkesi'nin son şeyhi oldu. Tekkelerin ilgasından sonra zevcesi Fatma Zehra Hanım'ın öğretmen olduğu Hırka-i Şerif İlkokulu'nda hademe olarak çalıştı. Şeyh Yusuf Ziyaeddin eşi ve oğlu 1954'te yol istimlakından önce yok edilmek istenen Zıbn-ı Şerif Tekkesi haziresindeki mezarları Eyüp Nişanca tekkesi'ne taşıtmıştır. (İyier 2019: 26; Koç 2022: 4/1727, 1731-1732)

Güzin, Hz. Ali, Hz. Hasaneyn, Hz. Fatıma, On İki İmam methiyeleri, Kerbela mersiyeleri, Bayramiyye, Himmetiyye, melamiyye methiyelerini içerir (Bk. Maleky 2012: 1-278).

Dîvânçe: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, (Fatih H., 1608)'de kayıtlı eser 16 varaktan oluşur. Mürettep olan ve aruzla yazılan şiirlerde na'tlar, Çâr-ı Yâr-ı Güzîn ve Ehl-i Beyt'e övgüler, Mısır'ın fethi konulu 6 kaside, 4 na't, 3 mesnevi, 3 murabba, ilahi aşk ve tasavvuf, Bayramiyye, Himmetiyye övgüleri, zamandan şikayet gibi konuları içeren 43 gazel, koşma şeklinde bir devran ilahisi ve Hz. Ali, Hz. Hasaneyn övgüsü içeren 3 nazım yer alır. Milli Kütüphane'de (06 Mil Yz A 9295/2)'deki mecmuada da Şeyh Ahmed Cezbî'nin şiirleri vardır (Bk. Maleky 2012: 279-335).

Aşkîyye: *Dîvânçe*'nin arkasında yer alan mürettep küçük bir aşk mesnevisidir. 939 beyit olan bu eser (fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün) vezniyle yazılmıştır. Eserde besmelenâme, elifnâme ve Çâr-ı Yâr-ı Güzin'e, Ehl-i Beyt'e, On İki İmam'a methiyelerden sonra aşkın tarifi, önemi, çeşitleri anlatılmıştır. Cezbî eserinde *Yusuf ile Züleyha*, *Leyla ile Mecnun* gibi meşhur aşk kıssalarından bölümler vermiştir. Eserin telif sebebi Cezbî'nin Şumnu'da gördüğü bir meczuptan etkilenmesidir. Meczup şairi aşkullahı çağırır; sohbetin sonunda meczup, bülbül gibi can verir, aşkında sadakatini ispatlar (Bk. Maleky 2012: 336-442). *Dîvân*, *Dîvânçe* ve *Aşkîyye* adlı üç eseri Mahnaz Roohi Maleky 2012'de yüksek lisans tezinde çalışmıştır.

Kenzü'l-Esrâr: Himmetî dervişleri için öğütler içeren bir tarikatnâmedir. Özeldir bu eseri Şeyh Ahmed Cezbî müstakbel halife olmasını umduğu torunu Himmetzâde Mehmed Nurullah'a hitaben ailesini, tarikatını tanıması için yazmıştır. Eser üslup olarak Nâbî'nin *Hayriyye*'sine ve Cezbî'nin çağdaşı Sünbüzâde Vehbî'nin (ö. 1809) oğluna yazdığı *Lutfiyye* adlı pendnâmesine nazire gibidir. Yazım tarihi belli değildir. Mesnevi nazım şeklinde ve aruzun (mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ülün) kalıbıyla yazılan eser 457 beyittir. Eserde beyitler arasına dualar, âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîfler, zikirler, tesbihat tarifleri vardır. Berlin Devlet Kütüphanesi'nde (Ms. Or. Oct. 2722, 36b-48b) ve Milli Kütüphane'de (06 Mil Yz A 1783, 5b-25b)'daki mecmuada iki nüshası olan eseri Suat Donuk makale olarak neşretmiştir. Abdullah Taşkıran 2022'de bu eser hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Kenzü'l-Etvâr: Himmetiyye tarikatının seyr ü sülûk usûlü ve etvâr-ı seb'a anlayışından bahseden manzum bir erkannâme, tarikatnâmedir. Yazılış tarihi belli değildir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan *Kenzü'l-Etvâr* 183 beyittir. Vezin kusuru çok olan bu eserde aruzun (fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün) kalıbı kullanmıştır. Milli Kütüphane (06 Mil Yz A 1783)'teki mecmuanın 37a-44b varakları arasında bulunan bu eseri Suat Donuk'un bir makalede neşretmiştir.

Câmi'u's-Silsile: Bu kısa mensur silsilenâme Sultan II. Mahmud devrinde h.1235 (1819-20)'de yazılmıştır. Eserde Ahmed Cezbî mürşidi Bahaeddin Efendi'yi göstermiştir. Buna göre *Câmi'u's-Silsile*'nin yazılış tarihi 1235 (1819-20)'den sonra olmalıdır. Bu eserde Halvetiyye ve Bayramiyye'nin birleştiği şekliyle Himmetiyye'nin halef-selef silsilesi, etvâr-ı seb'a anlayışı, nefis mertebelerinin sembolik değerlerinden bahsedilmiştir. Milli Kütüphane (06 Mil Yz A 1783)'deki mecmuada kayıtlı bu eseri Suat Donuk makale olarak yayınlamıştır.

Makâlât: Tasavvuf muhtevalı öğütler veren bu eseri Suat Donuk neşreder.

Şükûfenâme: Klasik Türk şiirinde çiçeklerin münazarasına dair bilinen tek eserdir. Mesnevi nazım şekliyle yazılan bu eser 383 beyittir.

1.3. Tarikatı: Himmetiyye

Haseki'deki Zıbın-ı Şerif Tekkesi'nin postnişini Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbî'nin büyük dedesi Himmetiyye pîri Bolulu Himmet Efendi, Halvetiyye, Bayramiyye ve Melamiyye'yi kendi tarikatında şöyle cem' etmiştir:

Pîr Hacı Bayram-ı Velî'den sonra Bayramiyye farklı şubelere ayrılmıştır. Hacı Bayram-ı Velî'nin halifesi Akşemseddin (ö. 1459), hem Bayramiyye'nin 2.postnişini hem Bayramiyye'nin Şemsiyye şubesinin pîridir. Hacı Bayram-ı Velî'nin diğer halifesi Dede Ömer Sıkkınî (ö. 1475) ise Bayramî-Melamiliğinin pîridir. Öte yandan İdris-i Muhtefî (ö. 1615) Hamzavî-Melamiliğinin kutbudur. Halvetî şeyh Bezcizâde Mehmed Muhyî (ö. 1611) İdris-i Muhtefî'nin halifesiydi. Bolulu Himmet Efendi, gençken Halvetî Şeyh Bezcizâde Muhyî'nin halifesi Şeyh Hüseyin Hüsameddin'in halifesi olmuştu. Kendisi daha sonra silsilesi Akşemseddin'in halifesi Hamza Şâmî'ye ulaşan Bayramî-Şemsî şeyhi Bolulu Hacı Ahmed'in de halifesi oldu. Dolayısıyla Halvetî, Hamzavî-Melamî ve Bayramî halifesi olan Himmet Efendi sayesinde Halvetiyye, Bayramiyye, Melamiyye tek çatı altında, Himmetiyye içinde temsil edilmiştir.

Himmetiyye'nin zuhuru hakkındaki rivayet şudur: Bayramiyyeden icazetname aldıktan sonra, İstanbul'a gelen Bolulu Himmet Efendi, başında Bayramî tacıyla ilk mürşidi Halvetî Şeyh Hüsameddin Efendi'yle karşılaşmış. Himmet Efendi, edeben yeni biatını ilk mürşidine göstermemek için bir örtüyü katlayıp tacının üstüne örtmüştü. Bunu gören ilk mürşidi Hüsameddin Efendi tebessümle ona "Oğlum tarîk-i Bayramî'de bu ictihadın olsun" demiş. Bayramî tâci 6 terkli iken Himmetiyye tacının dört terkli olması, Pîr Himmet Efendi'nin havluyu dörde katlayarak tacı üstüne koymasının remzi olduğu bilinmektedir (Hüseyin Vassaf 2006: 2/554).

Pîr Himmet Efendi genel tarikat erkanı ve adabı ile özelde Bayramiyye-Himmetiyye'nin silsilesi, erkanı ve adabından bahseden *Âdâb-ı Hurde-i Tarîkat* adlı eserini, manzum *Tarikatnâme* adıyla tekrar yazmıştır (Bk. Tapsız 1995). Bu eserlerde şeyh, derviş, halifenin özellikleri yanında biat alma, rüya, temizlik, halvet, yemek, ziyaret, zikrullah âdâbı, derviş çeyizi gibi konulardan bahsedilmiştir.

Himmetiyye tarikatı mensupları melamî meşreptir, ama bağlıdır. Pîr Himmet Efendi erkannâmelerinde dervişlerine sünnet-i seniyyeye tâbi olmayı öğütlemiş ve şeriate uymayan, kabir azabını, ahireti inkâr edenlerden; evliyaya dil uzatan, Ehli Beyt'e, Hulefa-i Râşidîn'e düşmanlık besleyenlerden; dört büyük mezhep imamını, ehl-i kibleyi tekfir edenlerden, sahte sufilerden uzak durmalarını tenbihlemiştir (Baş 2020: 58, 120, 172). Şeyh Ahmed Cezbî de şiirlerinde ve *Aşkîyye*, *Kenzü'l-Esrâr*, *Kenzü'l-Etvâr*, *Câmi'u's-Silsile*'de tarikat erkanı ve adabından bahsetmiştir. Bu eserlerde dikkati çeken Himmetiyye'nin seyr ü sulûk yöntemi ve âdetlerinde kendi tarzına rağmen bütün Halvetîlerle ve Bayramîlerle aynı erkan ve âdâba XIX. yüzyıla kadar bağlı kalmasıdır.

Halvetiler gibi Bayramiyye ve Himmetiyye devranî zikri benimsemiştir. Pîr Himmet Efendi tarikatının zikir usûlü hakkında bilgi vermemiş, sadece zikrin keyfiyetinden ve efdal vakitlerinden bahsetmiştir. Ancak C. Server Revnakoğlu gözlemlediği Bayramiyye ve Himmetiyye'nin zikir usûlünü ve derviş çeyizini tarif etmiştir (Koç 2022: 2/649-650).

Şeyh Ahmed Cezbî'nin *Câmi'u's-Silsile*'de kendi devrine kadar olan Bayramiyye, Halvetiyye'nin selef ve Himmetiyye'nin selef-halef silsilesini vermiştir. Buna göre Şeyh Ahmed Cezbî'nin kendi devrine kadarki Himmetiyye silsilesi şöyledir:⁵

BAYRAMİYYE

⁵ Himmetiyye silsilesinin tamamı ve biyografiler için bkz. (Baş 2020: 204, 36-54).

Cebrâil (as.) > Hz. Muhammed ﷺ > Hz. Ali > Hasan-ı Basrî > Habîb-i Acemî > Dâvud-ı Tâ'î > Ma'rûf-ı Kerhî > Serî-i Sakatî > Cüneyd-i Bağdâdî > Mîmşâd-ı Dîneverî > Ebünneceb-i Sühreverdî > Kutbuddin-i Ebherî > Rüküddin-i Necâşî > Şihâbüddin-i Tebrîzî > Cemâlüddin-i Tebrîzî > **İbrâhim Zâhid-i Geylânî** > Safiyyüddin-i Erdebîlî > Sadrüddin-i Erdebîlî > Hamidüddin-i Aksarâyî > **Hacı Bayrâm-ı Velî** > **Akşemseddin** > Ebu Muhammed Hamza Şâmî > Şâmîzâde Çelebi > Bolevî Çelebi > Bolevî Şeyh Ahmed > Bolevî **Şeyh Himmet**

HALVETİYYE

İbrâhim Zâhid-i Geylânî > Ahî Muhammed-i Halvetî > Pîr Ömer-i Halvetî > Ahî Mîrim-i Halvetî > İzzeddin-i Halvetî > Sadreddin-i Halvetî (Hayâvî) > Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî > Aliyyüddin-i Rûmî > Monlâ Çelebi > Şeyh Nureddin b. Monlâ Çelebi > **Bezcizâde Muhyî** > Hüsameddin-i Bezzâz > Bolevî **Şeyh Himmet**

ŞEYH AHMED CEZBÎ DEVRİNE KADARKİ HİMMETİYYE SİLSİLESİ

1. Bolulu Pîr Himmet Efendi (1591-1684) Halifeleri: > Şeyh Abdî Abdullah (oğlu) > Hacı Mehmed (oğlu) > Şeyh Re'fetî > Fakih Şeyh Ahmedî > Şeyh Hacı Bayram Ağa (kardeşi)
2. Şeyh Abdî Abdullah Efendi b. Himmet (1640-1710) Halifeleri: > Şeyh Abdussamed (oğlu) > Şeyh Abdüşşekûr (oğlu) > Şeyh Abdülğafur (oğlu)
3. Şeyh Abdussamed Efendi b. Abdullah (1670-1737/43?) Halifeleri: > Nurullah Efendi (oğlu) > Şeyh Abdülhalim (damadı) > Ahmed Baba (Bayramî ahfâdı) > Arab Şeyh Ahmed Efendi
4. Şeyh Nurullah Efendi b. Abdussamed (ö. 1766) Halifeleri: > Mehmed Bahaeddin (oğlu) > Mehmed Mecdüddin (oğlu) > Şeyh Yahya (Şeyh Abdussamed hafidi) > Şeyh Ahmed Baba (Bayrâmî ahfâdı)
5. Şeyh Bahaeddin Efendi b. Nurullah (ö. 1805) Halifeleri: > Şeyh Abdülhay Efendi (oğlu) > Şeyh Ahmed Cezbî > Mehmed Şemseddin (Cezbî'nin kardeşi) > Şeyh Seyyid Mehmed Baba (Bayrâmî ahfâdı)
6. Şeyh Mehmed Mecdüddin Efendi b. Nurullah (ö. 1810) Halifesi: > Mehmed Muhyiddin (oğlu)
7. Şeyh Abdülhalim (Abdussamed dâmâdı) > Şeyh Habîb (oğlu) > Şeyh Mustafa > Şeyh Mehmed Edîb
8. Şeyh Yahya (Abdussamed hafidi) > Şeyh Ali (oğlu) > Şeyh İbrahim Efendi

1.4. Mutasavvıf Şahsiyeti

Fatih'teki Himmetzâde Tekkesi'nde⁶ dedesi ve mürşidi Himmetzâde Şeyh Bahaeddin'in icazetli halifesi olan Ahmed Cezbî, onun vefatından sonra babası, amcası veya dedesinin kardeşi Şeyh Yahya Efendi'den biat tazelemiştir. Cezbî'nin şiirlerinde bu iki mürşidine övgüler vardır (Maleky 2012: 68, 178-179). Şeyh Yahya (ö. 1225/1810-11), önce Fatih'te Yayabaşı Tekkesi'nde, sonra vefatına dek Üsküdar'daki Bezcizâde Tekkesi'nde postnişin oldu; Bezcizâde Tekkesi'nin yaşatılması için 2 Haziran 1801'de vakfiye kurdu (Baş: 2021: 68, 70; Övüç 2022: 219-220).

Himmetzâde Şeyh Ahmed Cezbî ise 1819'da postnişin olduğu Zıbın-ı Şerif Tekkesi'nde vefatına dek on yıl halkı irşada çalıştı. Cezbî'nin *Şükûfe-nâme*'sinde ve diğer eserlerinde kendi seyr ü sulûku hakkında bilgiler ve Himmetî dervişlerine verdiği öğütler vardır. Mesela aşağıdaki beyitte şair, "etvâr-ı seb'ayı tamamladığını ve hilafet aldığını" bildirmiştir:

Çü zikri ile geçüp heft-esmâyı
Baña hâl eyledüm hubb-ı Hudâ'yı (b.255)

Bursalı Mehmed Tahir, Şeyh Ahmed Cezbî hakkında "*Bayramî ve Nakşibendî tarikatındandır.*" demiştir (Bursalı Mehmed Tahir 2016: 554). Ancak Şeyh Ahmed Cezbî'nin kendi eserlerinde ve silsilenâmesinde Nakşibendî olduğuna dair hiçbir ifadesi yoktur. Revnakoğlu'nun da bildirdiği gibi, Şeyh Ahmed Cezbî 1234/1819'da vefat eden Nakşibendî Şeyh Nurî Efendi'nin yerine Zıbın-ı Şerif Tekkesi'nde şeyh olmuştu. Dolayısıyla bu tekke onun devrinde Himmetiyye tarikatı hizmetindeydi.

Şeyh Ahmed Cezbî 1829'da vefat edince yerine Nakşibendî Şeyh Kastamonulu Hacı Abdullah Efendi postnişin oldu. (Köseoğlu 2016: 1/429-470) Onun vefatından sonra yerine altı yıl postnişin olan Sünbülî Şeyh Mehmed Said'in vefat edince tekke tekrar Nakşibendiyye tarikatına geçti (Koç 2022: 4/1727). Dolayısıyla Zıbın-ı Şerif Tekkesi'nin son Himmetî şeyhi Ahmed Cezbî Efendi'dir. Ancak *Osmanlı Müellifleri*'ni esas alan ve "Nakşibendî zannedilen" Şeyh Ahmed Cezbî'nin şiir incelemelerinde şiirlerde iki şahıs birbirine karışmıştır. Şairin eserlerinde övdüğü mürşidleri Himmetzâde Şeyh Bahaeddin ile Şeyh Yahya, Pîr Bahaeddin Nakşibend (ö. 1389) ile Halvetiyye'nin pîr-i sânisî Seyyid Yahya Şirvanî (ö. 1466) zannedilmiştir (Doğruel 2019: 255-257; Maleky 2012: 4, 10).

Şeyh Ahmed Cezbî'nin eserlerinde gerek kendi seyr ü sulûkundan haber verir, ayrıca Himmetî dervişlerine öğütler verir. Ehl-i sünnet itikadına bağlılığı şiirlerine yansımıştır. Hz. Peygamber'e na'ıları, Ehl-i Beyt'ten Hz. Fatıma'ya müstakil kasidesi yanında Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve On İki İmam'a olan muhabbetini ifade eden şiirleri ve Kerbela mersiyeleri vardır. Şeyh Cezbî Hz. Ebu Bekir'i, Hz. Ömer'i, Hz. Osman'ı ve Hz. Ali'yi bir arada övdüğü gibi onlara müstakil şiirler de yazmıştır. Bir şiirinde *Melâmet tâcını geydim hilâfet tahtına geçdim* diye hilafet aldığından bahsetmiştir. Ayrıca Cezbî, büyük dedesi Pîr Himmet Efendi'nin bir şiirine nazire yazmıştır (Maleky 2012: 229; 225-226). Şeyh Ahmed Cezbî şiirlerinde Himmetiyye'nin Halvetiyye, Bayramiyye-Şemsiyye ve Melamiyye ile ilişkisinden ve özelliklerinden sıkça bahsetmiştir (Maleky 2012: 218, 229, 256 vd.)

Çü biz Bayrâmiyânî Halvetîyüz
Tarîk-ı 'îd-i hâkda Himmetîyüz (Donuk 2019: 394, 395)

Şemsiyye çün bulardır âlem içre Şeyh-i Himmet-zâdeler
Akşemseddin yolunda çün bulardır bî-behâ

⁶ Üsküdar ve Fatih'teki Himmetzâde tekkeleri hemen hepsi günümüzde yok olmuştur. Bezcizâde Tekkesi kaynaklarda Himmet Efendi Tekkesi, Divitçiler Tekkesi, Salı Tekkesi, Muhyiddîn Efendi Tekkesi, Şekûrî Efendi Tekkesi diye de bilinir (Baş, 2021: 66-73).

*Biz melâmet lurkasın giymiş 'aceb abdâllarız
Başımızda ma'nevî ol tâc ehlullâhdır* (Maleky 2012: 214, 179)

Şeyh Ahmed Cezbî'nin dîvânlarında Bayramiyye ve Himmetiyye için müstakil methiyeleri ve Hacı Bayram-ı Velî için iki methiyesi vardır. Cezbî'nin kendi el yazısıyla yazdığı dîvânlarında bulunmayan ve kıt'a şeklindeki bir Hacı Bayram-ı Velî methiyesi ise Fuat Bayramoğlu'nun şahsî kütüphanesindedir (Bayramoğlu 1989: 251). Şeyh Cezbî (Çalak?) Şeyh Mustafa ve Uşşakî Şeyhi Cemaleddinzâde için birer vefat şiiri yazmıştır (Maleky 2012: 182-184). Cezbî'nin Pîr Nureddin-i Cerrahî (ö. 1721) için yazdığı kaside, *Dîvân'*ında yer almamıştır, ama *Gülşen-i Azîzân'*da kayıtlıdır (M.C. Öztürk 2004: 277-278).

2. Şükûfenâme-i Cezbî

2.1. Nüsha Tavsifi

Şükûfe-nâme-i Cezbî, Ankara Milli Kütüphane'de Himmetzâde Ahmed Cezbî'nin diğer eserlerinin bulunduğu *Eş'âr* adlı mecmuada (06 Ml.yz. A 1783/2) künyesiyle kayıtlıdır. 43 varak olan mecmua, ebru kâğıt kaplı mukavva cilttedir. Dış ebatları 175x120 mm. ve iç ebatları 130x65 mm. olan bu mecmuanın kimi sayfaları kopmuş, ipe dikilerek tamir edilmiştir.

Baş: Câmi'ü's-Silsile bismillâhirrahmânirrahîm
Son: Bezm-i yârâna gelüp ülfetin it bezme ziyâ

Bu mecmuada 26a-37a varakları içindeki *Şükûfe-nâme-i Cezbî*, tek nüsha ve 383 beyittir. Eser saman sarısı kağıda özensiz, nestalik kırması bir hatla yazılmıştır. Metinde siyah mürekkep ve bölüm başlıklarında kırmızı mürekkep kullanılan *Şükûfe-nâme'*nin çoğu derkenardadır. İki varakta üst boşluk makasla kesilmiştir. Ser-levhasız ve cedvelsiz olan eserde istinsah veya telif kaydı yoktur. Yazılış tarihi bilinmeyen eserin Ahmed Cezbî'nin vefatından, 1245/1829-30'dan önce yazıldığı söylenebilir. *Şükûfe-nâme-i Cezbî* şairin sağlığında yazılmış, taslak halindeki müellif nüshası gibidir. Zira bazı kelimelerin üstü çizilmiştir. Eserin bölümlerinin hangi sayfaya ekleneceği konusunda müstensih derkenarda notlar yazmıştır.

2.2 Şükûfenâme'nin Edebî Değeri

Şeyh Ahmed Cezbî'nin *Şükûfe-nâme* adlı mesnevisi manzum münazara örnekleri arasında müstesna bir değere sahiptir. Zira klasik Türk şiirinde çiçeklerin münazarasını içeren başka bir eser bulunmadıkça *Şükûfe-nâme* tek örnektir.

Oldukça sade ve akıcı bir dille yazılan eserde çiçekler biçim ve özelliklerine göre kişileştirilerek davranış ve ruh hâlleriyle tasvir edilmiştir. Eser çiçeklerin münazarası olmasına rağmen bülbül de çiçekler gibi konuşan, eleştiren bir karakter olarak ele alınmıştır. Bu açıdan eser bülbül-nâme türüne de dahil edilebilir.

*Şükûfe-nâme'*de öğüt veren bir üslup tercih edildiği için edebî sanatlara pek yer verilmemiştir. Sahasında bilinen tek örnek olması hasebiyle eserdeki belâgat ve vezin kusurları, *Şükûfe-nâme'*nin değerini düşürmez. Edebî sanatların belâgat değeri, şiirde sıradan ve yaygın kullanımın aksine, manâda orijinalliğe katkısıyla değerlendirilir. Ancak mesneviler olay anlatımını esas aldığından gazeller gibi edebî sanatlarla süslü olamaz. Cezbî'nin *Şükûfe-nâme'*si de mesnevi türü içinde kendine mahsus özellikleriyle orijinaldir, bazı orijinal söyleyişler eserin üslubunu güzelleştiren özelliğe sahiptir. Eserin en orijinal kısmı Bülbül ile Gül'ün atışmasından sonra, Sümbül'ün Gül'ü empatiye davet edip bülbülü hoş görmesini tavsiyesidir.

Gel ey gül n'eyleye bîçāre bülbül
Kim oldur derd ile dīvāne bülbül

Yeter ço ʔa'nı itme anı maḥcüb
Anı mest eylemişdür 'aşk-ı maḥbüb

Mecāzī ise daḥı anuñ 'aşkı
Bulur elbetde bir gün zāt-ı Ḥaḥḥ'ı

O bülbül kim senüñ yār-ı qadīmüñ
Şafā-baḥşende-i sermed nedīmüñ (b.68, 69, 71, 78)

Böyle orijinal bir eserin düzeltilmelerle çoğu derkenarda bulunması, eserde dibace ve sebab-i telifinin olmaması; Cezbî'nin eseri mükemmelen tamamlamaya vakit bulamadığını ve taslak gibi hazırlandığını göstermektedir. Şairin *Dîvânçe*'sinde *Şükûfe-nâme* ile aynı vezinde "Gel ey dil bülbül-i şahrâya karşı / Fiğân it rûz u şeb ferdâya karşı" matlalı bir gazel vardır (Maleky 2012: 244). Şairin bülbülü davet ettiği bu gazel, âdetâ *Şükûfe-nâme*'nin eksik dibacesi gibidir. Bu sebeple *Şükûfe-nâme*'nin başına koymanın uygun olacağı düşüncesiyle bu gazel esere eklenmiştir. Ayrıca farklı vezinle yazılsa da münazara üslubundaki başka bir gazelde (Maleky 2012: 300-301), gülün bülbüle seslenerek dert yanması söz konusudur. Bu iki gazelin şairin *Şükûfe-nâme*'ye hazırlık mahiyetinde yazıldığı düşünülebilir.

2.3. Şekil Dil ve Anlatım Özellikleri

Manzum münazara olan *Şükûfe-nâme* mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Farklı nazım şekli kullanılmayan 383 beyitli bu eser, mürettep değildir. Yani eserde dibace, hatime, sebab-i telif bölümleri yoktur. Ancak eserin münazara kurgusu kendi içinde tutarlıdır. Her bölüm sonunda mahlasını kullanmaya gayret eden şair sadece iki bölümde mahlas kullanmamıştır.

Şeyh Ahmed Cezbî'nin (1771-1829) XIX. yüzyıl başında yazdığını düşündüğümüz *Şükûfe-nâme*, Türkçe dil kaidelerin esnediği bir devirde yazılmıştır. Dolayısıyla dil ve anlatım özelliklerinde hem tekke hem dîvân şiirinin özelliklerine rastlanır. Esas itibarıyla dinî-tasavvufî mesnevilerin dil özelliklerini gösteren eser, sade dille yazılmıştır ve edebi sanatlar çok değildir. Eserin anlatım kurgusunda bülbülün ve her çiçeğin konuşup meydan okuduğu bölümlerde iç konuşma (*monolog*) tekniği kullanılmıştır. Bülbülün ve çiçeklerin eleştiri ve savunma bildiren ifadelerini içeren beyitlerde şair karşılıklı konuşma (*diyalog*) tekniğini kullanmıştır.

Her bölüm sonunda öğüt, dua, münâcât içeren beyitlerle şair konuyu kendisine çevirir. Kendi mahlasıyla kendine seslenen şair nefesine öğüt verir ve niyaz eder. Monolog şeklindeki çoğu "Benem" diye başlayan bu beyitler, şairin esere hâkim bakış açısını gösterirken metne ayrı bir söyleyiş güzelliği katmıştır. Bu şekilde bülbül ve çiçeklerin âşıkları/dervişleri temsil ettiği ima edilmiştir.

Eserde Türkçe-Farsça-Arapça kelimeler yaygın kullanıma göre seçilmiştir. Halk diline hitap eden eserde "behey, hele, yuf" "Ya def ol yanımızdan" (b.194); "ey rûyî şolmaz" (b.182) gibi gündelik konuşma üslubuna dair ifadeler vardır. Türkçe arkaik kelime ve eklere nadir rastlanan eserde "şol", "kanı" ve "-uban/üben" eki dışında arkaik kelime ve eklere pek rastlanmaz. Eserde hem "dahı" hem "de/da" bağlacı kullanılmıştır.

Metinde "zerrinkadeh" diye bildiğimiz çiçek "zerrin" şeklinde; "çiğdem" kelimesi "çidem" şeklinde yazılmıştır. Eserde özellikle *h* ve *h* harfleriyle yazılan kelimelerin imlasının karıştırılması,

akfâş (b.21), *reviş* (b.218), *âşüfte* (b.1,38) gibi bazı kelimelerin bazen yanlış bazen doğru imla ile yazılması; müstensihin sağlam bir dil eğitimi almadığını, ya da eserin zor şartlarda çalاکalem yazıldığını gösterir. Metinde aşağıdaki örnekteki gibi tamlamalarda isim-sıfat uyumsuzluklarına da rastlanır.

Baňa bigânesin ağıyâre ülfet (b.10)

(sıfat) (isim)

Eserde 369.beyitte Fransızca kökenli bir kelime olan *gâf* (*yapmak*), “gaf yapmak, pot kırmak, hatalı konuşmak” anlamında kullanılmıştır. Muhtemelen *gaf* kelimesi dilimize o dönemde yeni geçtiği için imlası *kâf* böyle farklıdır.

2.4. Vezin Kafiye Redif

Klasik Türk şairleri mesnevilerde genelde tahkiyeli anlatımı kolaylaştıran kısa aruz kalıplarını tercih etmiştir. Şair Cezbî *Şükûfe-nâme*'de bu geleneğe uyarak (*mefâ'îlün / mefâ'îlün / fe'ülün*) veznini kullanmıştır. Bu vezin halk şiirindeki 11'li hece ölçüsüne denktir. Eserde aruzun Türkçeye tatbikinden doğan yaygın kusurlara rastlanır. Çoğu Türkçeleşen Arapça veya Farsça kelimelerin halk arasında söylenişi dikkate alınmıştır.

Şükûfe-nâme'de Arapça ve Farsçada uzun okunması gereken bir hecenin kısa okunması şeklindeki zihaf lar azdır. Ancak en çok Türkçe kelimelerde imale, vasl ve zihaf yapılmıştır. Eserde ulama çoktur. Şair Farsça atıf vavı (u, ü) ve tamlama kesrelerini (-i) gerektiğinde imaleli olarak kullanmıştır. Eserde Arapça kapalı ‘ayn harfinde yapılan imaleler azdır. Ancak şair Farsça nispet ekiyle biten *Cevrî* gibi kelimelerin son hecesini bazen açık sayıp zihaf yapmıştır. Yine *dost*, *nûr* gibi medli kelimeleri kapalı sayıp zihaf yapmak, vezin icabı *hakk* gibi medli kelimelerde kasr yapmak eserdeki yaygın kafiye kusurlarıdır. Şair ulamayı aruzda ahengin unsuru olarak gördüğü için çok ulama yapmıştır. Eserde *sekt* denilen ulamasız kesinti ise çok nadirdir. Bazen şair mısra başında bazen *ekl*, *kibr*, *sihr* gibi kapalı kelimeleri açık hece yapmak için “ekil, sihir, kibir” (b.220, b.185, b.120) şeklinde okunduğu gibi yazmıştır. Müstensih hatası olarak düşündüğümüz 1. ve 129. beyitlerde ise takdim-tehir yapılarak aruz hatası düzeltilmiştir.

İde aşkı ile menzilün a'lâ (b.247)

Ki aşkdur bâ'is-i ihyâ-yı 'âlem

Hem aşkdur mâye-i bünyâd-ı âdem (b.27)

Şükûfe-nâme'de en çok tercih edilen kafiye çeşidi mürdef kafiye dir. Mürdef kafiye, redif harici bir ünlü bir ünsüz harf benzeşmesidir. Kafiye kelimesinin asli son harfiyle yapılan mücerred kafiye, redif harici çift ünsüzle biten ses benzeşmesinden oluşan müesses ve mukayyed kafiye örnekleri yok denecek kadar azdır:

eyâ / nigârâ; a'lem / mahrem; ammâ / ifnâ (mücerred kafiye)

zarârûm / vakârûm; mağrûr / mahmûr; rûy / bûy (mürdef kafiye)

âşık / lâyık; 'âdem / 'âlem (müesses kafiye)

cismüm / resmüm (mukayyed kafiye, ikvâ kusuru var.)

Eserde daha çok Arapça-Farsça ve Farsça-Farsça kelimeler arasında kafiye vardır. Şair *ten/ben*, *solmaz/bozulmaz*, gibi Türkçe-Türkçe kafiyeleri az kullanmıştır. Şair *mihende/çemende*, *esmâ/Hudâ*, *tezyîn/rengîn*, *meşakkat/râhat*, *münevver/dilber*, *âlî/kemâli*, *hünkârbegendi/ffendi* gibi Arapça

veya Farsça kelimeler ile *mecâzî/râzî*, *egri/dehri*, *agâyâr/var*, *ahmak/bak*, *âteş/eş*, *karşu/hûb-rû* Arapça veya Farsça kelimelerle Türkçe kelimeleri aynı beyitte kafiye olarak kullanmıştır.

Şair Ahmed Cezbî, yaşadığı devrin etkisiyle kulak kafiyesini yani kafiyede kelimelerin yapısını değil de verdiği sesi dikkate almıştır. Eserde mamul ve kusurlu kafiye çoktur. Türkçe kelimelerin kafiyesinde kulak kafiyesi örnekleri vardır. Kulak kafiyesine uyularak bazı kelimelerin imlası göz ardı edilmiştir. Mesela Arapça *revnak/evrak* (b.284) kafiyesinde kelimeler birbirine uydurulmuş, okunduğu gibi kısa sesle yazılmıştır. Oysa *evrâk* kelimesinde uzun ses vardır. Arapça-Farsça *mürşîd/îd* kafiyesinde ise Arapça “mürşid” Farsça “îd” gibi yanlış yazılmıştır. Bundan başka az da olsa bazı kafiyelerde kulak kafiyesi bile kusurludur. Mesela Türkçe *egri/sarı*, Arapça-Türkçe *ma’sûk/yok*, Farsça-Türkçe *dervîş/kış* ile Arapça veya Farsça *râhat/mihnet*, *tôp/maglûb*, *sıklet/rif’at* kafiyelerinde selaset bozulmuştur. Türkçe kelimelerde cinaslı kafiye örnekleri vardır. Mesela 257. beyitte Türkçe *darı/varı* kafiyesi, isim/isim + çekim eki şeklindedir.

Şükûfe-nâme’de en çok Türkçe isim veya fiil çekim ekleri (*-dir/dur*, *-im/-um*, *-sin/-sun*, *-in/un*, *-a/-e*, *-(y)i/-i*, *-dın/dun*, *-maz/-mez*, *-da/-de*, *-dan/-den*, *-eyüm*) redif olarak kullanılmıştır. Eserdeki bağımsız kelime redifleri (*içinde*, *ol*, *idindin*, *içündür*, *var*, *ben*, *it*) çok azdır ve tek başına anlam ifade etmezler. Redif kısa kalıplı manzumelerde kelime sayısını azalttığı için tercih edilmez. Muhtemelen Cezbî de bu yüzden fazla redif kullanmamıştır. Eserde mısra başında “benim” ile yapılan kafiye ve redifler ahenge büyük katkı sağlamıştır:

Benem gül, gülşen-i ‘aşk içre ra’nâ
Benem pür-büy-ı müşk ü ‘anber-âsâ (b.6)

Benem ey dün-ı ahmak dilde reyhân
Benem bu bezm içinde merd-i meydân (b.196)

2.5. Muhteva Özellikleri

Şükûfe-nâme’nin ana teması ilahi aşktır. Eserde hayatın asıl gayesinin ilahi aşka erişmek olduğu, mecazî aşkın ilahi aşka eriştiren bir köprü olduğu düşüncesi alegorik bir üslupla işlenmiştir. Eserin karakterleri Bülbül dışında (Gül, Sümbül, Karanfil, Lale Hezârân, Nergis, Civanperçem, Reyhan, Menekşe, Buhur-ı Meryem, Şebboy, Hünkârbeğendi, Zerrinkadeh, Şakayık, Hatmi, Saraypatı, Fulya, Çiğdem) on sekiz yedi çiçektir. *Şükûfe-nâme*’de “patisaray, hünkârbeğendi, hezârân” yeni duyduğumuz çiçek isimleridir.

Eserdeki çiçekler dervişleri/âşıkları temsil etmektedir. Çiçek bahçesinde Bülbül’ün Gül’e sataşmasıyla başlayan ve çiçekler arasında yayılan tartışmalar, insanların birbirini tenkidi ve kendi nefsinin üstün tutmasının sembolüdür.

Tasavvuf ıstılahında lale Allah’ın, gül Hz. Peygamber’in, karanfil Hz. Ali’nin, bülbül de Allah aşkıyla sabaha dek feryat eden âşık dervişin sembolüdür. Ancak Cezbî’nin *Şükûfe-nâme*’sindeki çiçeklerin bu sembollerini temsil ettiğine dair bir ibare yoktur. Bütün çiçekler tıpkı insanlar gibi nefsanî arzular ve ilahî gaye arasında gelgitler yaşarlar. Bu yüzden şair her bölüm sonunda dünya arzularına aldanmamayı öğütler. Eserde sadece Sümbül’ün Gül’ün kendisini eleştiren Sümbül’e cevabını içeren bölüm (97-106.beyitler) ile, Reyhan’ın kendine sataşan Civanperçem’e cevap verdiği bölüm (196-209.beyitler) hariç; şair her bölümü kendine öğüt vererek bitirmiştir. Bu şekilde çiçeklerin insanı / dervîşi/ şairi temsil ettiği anlaşılmaktadır. Anlaşılan şair kendi iç dünyasında nefsiyle mücadelesini alegorik olarak anlatmıştır. Nitekim 255. beyitte Cezbî, seyr ü sülûkunda etvâr-ı seb’ayı tekmiil ettiğinden bahsetmiştir.

Yirmi bir bölümden oluşan *Şükûfe-nâme*’nin bölüm başlıklarıyla özeti şöyledir:

1) Çılgın Bülbül'ün Ra'na Gül'ünü yermesi (35 beyit)

Bir gün çiçek bahçesinde öten Bülbül, "gül yanaklım" diye gonca haldeki iki renkli Rana Gülü'ne iltifat eder. Gül'ün aşkıyla gece gündüz niye şakıdığını anlatır. Baharda açan vefasız Gül'ün çabuk solmasına, kendisinden başkalarına ilgi göstermesine üzülmemektedir. Sonra Bülbül Gül'ü eleştirir. Oysa Bülbül yaz kış Gül'ün aşkıyla feryat etmektedir. Bülbül Gül'e "Sen ra'nasın, iki yüzlüsün, kibirlisin." der ve gururu bırakıp kendisiyle yakın olmasını ister. Çünkü güzel sesli bülbül sarayların, bahçelerin yani dünyanın süsüdür. İnsanlar zararsız Bülbül'ü sever, kafeslerde, elinde besler. Ama akrep huylu Gül'ün dikenini ateşli yılanı gibidir. Âşıklık iddası varsa Gül de Bülbül gibi kibirsiz, cömert olmalı; dünyevi arzularını aşk ateşinde yakmalıdır. Sonunda "Aslında çaresiz Bülbül benim. Günahlarıma gözyaşlarıyla tevbe ederim." diyen şair haddi olmadan Gül'ü tenkit ettiği için Allah'tan af diler.

2) Çok kızan Ra'nâ Gül'ün edepsiz Bülbül'e haddini bildirmesi (32 beyit)

Bülbül'ün eleştirilerine öfkelenen Gül kıpkırmızı olur ve "Şu edepsiz Bülbül'e bir ders vereyim." diye söze başlar. Türlü rengi ve misk ü anber kokusuyla Gül, her çiçekten üstündür, bahçelerin sultanıdır. Gül aşkın sembolüdür. Oysa bülbül gece gündüz ettiği feryatlarla halkı rahatsız eder, ufak bedeni kibir yüklüdür. Allah Gül'ü eşsiz yaratmıştır, gül Hz. Muhammed'in teridir. Allah Gül'ün zatını mahub edinmiştir., bu yüzden insanlar, cinler bile ona meftundur. Gül Bülbül'e güzellik ve edaya aşğım diyorsun. O halde niye gül yüzüme laf atıyorsun?" diye çıkışır. Gül'e göre aşk mecazî, hayvanî ve mutlak olarak üçtür. Bülbül'ün aşkı mecazdır, anlamsız bir davadır. Gül Bülbül'ü aşkında samimi ise aşkullahı düşüp âşıklar zümresine layık olmaya davet eder. Çünkü Gül de herkes gibi fanidir, solacaktır.

3) Sümbül'ün Gül-Bülbül münazarasını işitip haksız bulduğu Gül'ü eleştirmesi (29 beyit)

Bahçesindeki Sümbül bunların tartışmasını dinler, haksız bulduğu Gül'e seslenir. "Ey Gül, sus artık, Bülbül'ü mahçup etme!" der. Bülbül aşk ateşiyle yanan bir mecnundur; aşkı mecazî ise de birgün ilahî aşka erişecektir. "Sen aşkın remizlerinden haberin yok. Sen Gül'sen ben de Bülbül sayılırım. O bülbül senin için Sıddık Hz. Ebubekir gibi 'Yâr-ı gâr'dır, kıymetini bil. Benim sen gibi ölümcül dikenim yok, ama Bülbül gibi dostum da yok." diyen Sümbül her varlığı Allah'ın yarattığını, kimseyi hor görmemesini, dünyanın faniliğine aldanmamasını Gül'e öğütler.

4) Parlak renkli Gül'ün mis kokan Sümbül'e cevabı (10 beyit)

Gül Sümbül'ü haklı bulur, özür mahiyetinde sözler söyler. Aşk ateşinde yandığı için bazen ne dediğini bilmez, hâldedir. Bu fani dünyada her iddia her şey boştur.

5) Ra'nâ Gülü ile Sümbül'ün tartışmasını duyan soylu Karanfil'in sivri dilli Lale'ye haddini bildirmesi (16 beyit)

Gül ve Sümbül'ün münazarasını duyan Karanfil, "Ben de serkeş ve sivri dilli Lale'ye haddini bildireyim, bari." der. Nice dilber türlü güzel renk ve kokudaki karanfilleri deste deste toplar, güzelliğini şiir ve şarkıda anlatır. Ama Lale, ağzı açık yılan gibidir. Karanfil'in aşk derdi boynunu bük müştür, kızıl kan döker. Lale ise kibirlidir. Karanfil Lale'den aşkullahı yönelmesini ister.

6) Allah isminin remzi olan Lale'nin kibirli Karanfil'in kendisini eleştirisine cevabı (17 beyit)

İsm-i Celâl'in (الله) remizi olan Lale, gururlu ve edepsiz Karanfil'in sataşmasına cevap verir. "Güzelliğine güvenme, fanidir. Sadece baki olan Allah'tır. Aslın toprak iken nasıl kibirli olabilirsin? Benim ağzım Hakk'a doğru açıktır, daimi zikrim İsm-i Celâl'in (الله)'dir. Aşkullahı düşün dedikodu yapmaz." der, öğütler verir.

7) Karanfil ile Lale'nin atışmasını duyan servi boylu Hezârân'ın Nergis'e haddini bildirmesi (21 beyit)

Servi boylu Hezârân çiçeği bunları dinlerken Nergis'e laf atmak ister. "Ey eğri boyunlu, çarpık Nergis! Yüzün sapsarı, kalkmış benle güzellikte boy ölçüşüyorsun. Ârifler benim ışığımda Mesnevî okur, mescit ve tekkelerde ben yetişirim. Sen kibirlisin, dünyalık derdindesin. Sen hasetinden böyle iki büklümsün. Ben sultanların başındaki üsküfüm." diye öğütler verir.

8) Yürek yakan Hezârân'ın kendini eleştirdiğini duyan boynu bükük Nergis'in murakabe âleminden uyanıp servi boylu Hezârân'a cevap vermesi (15 beyit)

Nergis bu sözleri duyunca murakabe hâlimden çıkar, Hezârân'a seslenir. "Behey Hezârân, doğru sen sırlara aşinasın, ama çiçeklere tepeden bakarsın. Kötü huylar sana yakışmıyor. Ay yüzüsün, ama (dilin) yılan (gibi sokuyor.) Upuzun boyun var ama gönül derdin yok. Hasret çekmemişsin ki yüzün sararsın! Dertsiz gönlün, canın keyifte. Ama ben aşk ateşiyle yandım, sararıp soldum. Nadansın, idrakine yuh olsun. Eğer izan sahibi olsaydın, çile çeker devran şeyhi bile olurdun. Benim gibi olsan dert çeksen beni anlardın." der.

9) Yârin hasretiyle yüzü sararan Nergis ve Hezârân'ın tartışmasını duyunca Civanperçem'in Reyhan'a sataşması (20 beyit)

Civanperçem bunları duyunca "Ben de sahtekâr Reyhan'a haddini bildireyim." diye söze başlar. "Ey Reyhan, ben himmetin güzel kokusuyla doluyum. Ârifler bana hürmet eder, sıradan bir hizmetkar değilim. Sense kokunla, şeklinle kendini çiçeklerin mürşidi sanıyorsun. Ama aşk derdi sana hiç zarar vermemiş. Eziyet çekmemişsin, keyfindesin. Çiçekler içinde gerçek derviş benim, bağrım kan dolu. İstersen bize katıl ve aşkın sırlarına mahrem ol ya da çek git." der.

10) Allah aşkıyla dolu Reyhan'ın Civanperçem'e karşılık vermesi (14 beyit)

Bunları duyan Hak âşığı Reyhan, Civanperçem'e meydan okur. "Ey aşağılık ahmak, aşk meydanının eri benim. Aşk ateşine düşen Mecnun benim. Rind görünürüm, ama cansızım. Darağacına asılan Hallac-ı Mansur benim, (aşk şehidi) Nesimî'yim. Sen sadece boyunla övünürsün, işin gücün bencillik, kibir." diyen Reyhan Civanperçem'i aşksız diken gibi yaşadığı için eleştirir, Hakk'a niyaz eder.

11) Civanperçem ile Reyhan'ın münazarasına özenen boynu bükük Menekşe'nin Buhur-ı Meryem'e sataşması (18 beyit)

Buhur-ı Meryem'e haddini bildirmek isteyen Menekşe önce "Allah aşkıyla dopdolu yaratıldığım için narinim. Nurlu renklerim, ağzımda Kevser lezzeti var, hep Allah'a zikrederim. Ben aşk tekkesinde halkı irşad eden pirlerdenim. Seherde önümde dervişler Kur'an okur." diye meydan okur ve Buhur-ı Meryem'i tenkit şöyle eder: "Kötü huylu olduğunu anlayan senden yüz çeviriyor. Zamanın mekanın belli değil, ama kibirle gezen bir ahmaksın. Esrarkeşsin. Bekçi gibi gezen bir hilekârsın. Muhakkikim dersin, ama mukallitsin. Allah'a dön, boş fikirleri bırak. Sahteliği terk edersen taklitten tahkike erişirsin. Tevhid aşkını candan iste, gönül sarayında sakla."

12) Buhur-ı Meryem'in Menekşe'ye cevap vermesi (20 beyit)

Buhurumeryem de Menekşe'ye çıkışır: "Aşkım mecazî değil, aşkullah bedenimi harap etti. Bizi dervişler deste deste toplar, devran meydanında hep birlikte tevhid zikri okuruz. Her kemiğim Hakk'ı zikreder, sırrın sırrına mahremim. A cahil asıl kibirli olan sensin! Hiç kibirliden kâmil mürşid olur mu? İlahî aşka eriştiğini sanıyorsun. Aşkın mecazî olmasa bana sataşmazdın. Ben dünya kaydını terk ettim, aşkullah boynumu büktü. Esrarkeş değilim, aşk sarhoşuyum. Aşk derdi beni hasta etti. Sabaha dek aşk ateşinde yanar, mağfiret isterim." der.

13) Menekşe ile Buhur-ı Meryem'in tartışmasını duyan Şebboy'un Hünkârbeğendi denen kibirli çiçeğe haddini bildirmesi (12 beyit)

Şebboy da güzelliklerini överek Hünkârbeğendi çiçeğine meydan okur. O da güzelliği ve kokusuyla eşsiz yaratılmıştır. Daima Allah'ı zikreder. Sülûkunda etvâr-ı seb'ayı bitirmiş icazetli bir dervîştir (b.255).

14) Hünkârbeğendi çiçeğinin Şebboy'a hikmetli cevabı (16 beyit)

Hünkârbeğendi Şebboy'a cevaben kendini över. Uzun minare gibi boyuyla çiçeklere sala veren bir çiçektir. Şebboy ise kötü huyuyla çiçekleri rahatsız eder, güzelliğiyle kibirlidir. Allah aşkı Şebboy'un sadece dilindedir, kalbini dünyevî heveslerden arındırmalıdır.

15) Zerrinkadeh'in çiçeklerin tartışmasına özenip Şakayık'a sataşması (17 beyit)

Zerrinkadeh çiçeklerin münazarasına özenip Şakayık'a sataşır. Aşk ateşiyle yanan gönül kuşu çaresiz dertlidir, rahatı huzuru terk etmiştir, dostu yoktur. Edepsiz Şakayık ise dünya malına tamah etmiştir. Ama dünya fanidir. Zerrinkadeh Şakayık'ı Hakk'a davet eder. Allah aşkına düşen özünü O'na bağlar, gayrı hevesleri terk eder.

16) Şakayık'ın Zerrinkadeh'e cevap vermesi (16 beyit)

Zerrinkadeh'e meydan okuyan Şakayık, kendi güzelliklerini över. Aşk ateşiyle doludur. Mecnun gibi halkın ayıpladığı bir rindir. Aşkullah ile söyleşir. İlahî aşkın şarabı ve esrarıyla sarhoştur. Halkın övgüsünü de yergisini de önemsemez.

17) Misk kokan Şakayık ile Zerrinkadeh'in atışmasını duyan Hatmi çiçeğinin Saraypatı'ya sataşması (15 beyit)

Hatmi hasmı gördüğü Saraypatı'yı eleştirir. Kendini sultanlara layık gören Saraypatı saraylarda Hakk'ı arar. Oysa çiçek bahçesinin asıl şahı Hatmi'dir. Çiçekler önünde el pençe divandadır. Ama Hatmi'nin gönlü aşkullah derdiyle hastadır, suskundur. Hatmi'nin nurlu yüzü âşıkların yüzünü aydınlatır. Âşık dervişler Hatmi'nin yanında sabaha dek Allah'ı zikreder. Hatmi kibirli bulduğu Saraypatı'yı doğru yola davet eder.

18) Hayrete düşen Saraypatı'nın uzun boylu Hatmi'ye cevap vermesi (11 beyit)

Hatmi'nin ithamlarıyla hayrete düşen Saraypatı ona meydan okur, kendini över. O da Allah'a âşiktir, aşkın sırrı gönlünde saklıdır. Aşkı mecazî değildir, özü Hakk'a doğrudur. İçi dışı nurludur, varlıktan arınmıştır.

19) Bahçedeki çiçeklerin münazaralarını duyan Çiğdem'in gidip Fulya'ya sataşması (17 beyit)

Fena bezmindeyken çiçeklerin münazarasını duyan Çiğdem Fulya'ya sataşır, kendi güzelliğini ve ahlakını över. O da aşk meydanında şahbaz yığittir. Ama Fulya kuru aşk davasındadır, benliğini terk etmemiştir. Nefsini ilm-i ledün kitabından okusa her varlık Fulya'ya bağlanır. Bunun için Çiğdem Fulya'yı aşkın sultanına tâbi olmaya davet eder.

20) Fulya'nın Çiğdem'in eleştirilerine cevap vermesi (14 beyit)

Fulya Çiğdem'e itiraz eder, kendini över. Âşıklar onun güzelliği ve kokusuyla mesttir. Ama Fulya'nın yüreği aşkullah derdiyle doludur, gece gündüz kanlı yaş döker, aşk ateşiyle yanar. Bahçede mütebessim durur, ama içi kan ağlar.

21) Cezbî'nin esere dair görüşleri ve duası (19 beyit)

Eser sonunda Cezbî zamanın, mekânın her şeyin yok olacağını sonsuzluğun Allah'a ait olduğunu hatırlatır. Bu eser, onun aşk sarhoşluğuyla yazdığı bir şeydir. Cezbî deliliğinin ve hatasının affedilmesini için Allah'a yakarır ve şefaata niyaz eder.

3. Sonuç

a. Eserin Fatih, Haseki'deki Zıbın-ı Şerif Tekkesi postnişinlerinden olan Seyyid Şeyh Ahmed Cezbî'nin nesli olan Himmetzâdelere, az bilinmesine rağmen tasavvuf kültür ve sanatına büyük katkı sağlamıştır.

b. *Osmanlı Müellifleri'*nde Şeyh Ahmed Cezbî hakkında "*Bayramî ve Nakşibendî tarikatındandır.*" demiştir. Ancak Şeyh Ahmed Cezbî'nin kendi eserlerinde ve silsilenâmesinde Nakşibendî olduğuna dair hiçbir ifadesi yoktur.

c. *Dîvân, Dîvânçe, Kenzü'l-Esrâr, Kenzü'l-Etvâr, Câmi'ü's-Silsile, Makâlât, Aşkîyye, Şükûfe-nâme* Şeyh Ahmed Cezbî'nin eserleridir.

d. *Şükûfe-nâme-i Cezbî* klasik Türk edebiyatında edebî münazara türünde -benzeri bulunana dek- tek çiçek münazarasıdır. Şeyh Ahmed Cezbî'nin eserleri içinde, tek nüshada yer alan bu eser 383 beyittir. Eserin çoğunun derkenarda yazılması ve bazı müstensih hataları *Şükûfe-nâme'*nin müellif nüshası olduğunu ve taslak olarak hazırlandığını akla getirmektedir.

e. *Şükûfe-nâme'*nin ana teması ilahi aşktır. Dervişleri temsil eden her çiçek gerçek âşık olduğu iddiasıyla rakibi çiçekle tartışır. Çiçek bahçesinde Bülbül'ün Gül'e sataşmasıyla başlayan tartışmalar, diğer çiçekler arasında yayılır

f. Eserin karakterleri Bülbül ve (Gül, Sümbül, Karanfil, Lale Hezârân, Nergis, Civanperçem, Reyhan, Menekşe, Buhur-ı Meryem, Şebboy, Hünkârbeğendi, Zerrinkadeh, Şakayık, Hatmi, Saraypatı, Fulya, Çiğdem) on yedi çiçektir. *Şükûfe-nâme'*de "patısaray, hünkârbeğendi, hezârân" yeni duyduğumuz çiçek isimleridir.

g. Eserde birbirini tenkid eden çiçekler, insanın / dervişin/ şairin kendi nefsinin üstün tutmasının sembolüdür. Nitekim 255. beyitte Cezbî, etvâr-ı seb'ayı tekmiil ettiğinden bahsetmiştir.

4. Eserde Bahsedilen Bazı Çiçekler

Şebboy

Civanpercem

Hezaran (Delfinyum)

Hatmi

Sakavık

Sümbül

Rana Gülü

Nergis

Zerrinkadeh

Fulya

Hünkarbeğendi (İberis)

Reyhan

Buhurumeryem

Çiğdem

Saraypatı

Hercai menekşe

5. Şükûfe-nâme-i Cezbî

[Dibâce]⁷

Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Fe'ülün

1. Gel ey dil bülbül-i şahrâya karşı
Fiğân it rûz [u] şeb ferdâya karşı
2. Görürsün bülbül-i nâlân u zârı
Neler söyler gül-i ra'nâya karşı
3. Şehirlerde oluban sen de âgâh
Niyâz it derd ile Leylâ'ya karşı
4. Ola kim raħm ide sen mübtelâya
Gerilmez sine derd-i sevdâya karşı
5. Hemân tek eyle **Cezbî** cümle varı
Gözi yaşlı yüzi Mevlâ'ya karşı (Maleky 2014: 244)

Tekellümât-ı Şükûfân

Bülbül-i bî-şu'ür, Gül-i Gonca-i Ra'nâ'ya ta'ne lisân eyledügidür:

Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Fe'ülün

1. Eyâ men bülbülem ey gül-'izârum⁸
Senüñ aşüftenem⁹ yoğdur qarârum
2. Benüm sensin hemânâ iftiħârum¹⁰
Cihân içre benüm nazlı nigârum
3. Gice gündüz çü yoğdur bende râħat
Kime idem eyâ senden şikâyet
4. Yüzüm gülmez döker bu dîdeler qan
N'olur ba'zıca kılsañ baña ihsân
5. Açılır goncalar birkaç gün eyâ
Nedendür kim şolar vechüñ nigârâ
6. Geh olur zâhir olur vechi anuñ
Geh olur maħv olur nâm ü nişânuñ
7. Velî yaz u şitâ ben âh u zârum
Senüñ 'aşquñla tâ kim bî-qarârum
8. Ben ol bülbül-i pür-zârum ki 'âlem

⁷ Şairin *Dîvân'*ındaki bu gazel, şekil ve muhteva olarak eseri tamamladığı için dîbâce niyetine tarafımızca metne eklenmiştir.

⁸ Vezin icabı *Bülbülem ben eyâ ey* lafzında takdim-tehir yapıldı.

⁹ 'aşüfte şeklinde yanlış yazılmıştır.

¹⁰ iftiħâr şeklinde yanlış yazılmıştır.

İderler şavt-ı hūbum¹¹ cāna maḥrem

9. Çü sen gerçi gül-i ra'nasın ammā
Şitāda cism-i cānuñ olur ifnā
10. Baña bīgānesin aġyāre ülfet
Nedür bu sende olan büy-ı vaḥşet
11. Ya güyā kibr ile olmağ mı maġrūr
Senüñ şānuñ eyā ey mest-i maḥmūr¹²
12. Tekebbürlük eger kim olsa ḥālā
Olurdum pür-tekebbür ben de cānā
13. Ço kibri gel benümle āşinā ol
Maḥabbet meclisinde rūşenā ol
14. Benem bülbül benem pür-şavt-ı efgān
Benümdür dehr içinde kaşr-ı eyvān
15. Benümdür bu sarāy-ı kevn ü 'ālem
Benüm şavtum ḥariş-i¹³ cümle 'ādem
16. Nice şehler benüm şavtuma karşı
Tutar cān sem'ini döndürmez ol rū
17. Senüñ vechüñ şolar bir ān içinde
Bulunmaz nāmuñ az ezmān içinde
18. Velī ḥāruñ senüñ bir mār-ı nārdur
Şoğar 'ağreb gibi bed-ḥūy¹⁴ vardır
19. Nice dil-berlerüñ destini ol ḥār
Şoğup eyler göñül milkini pür-nār
20. Velī yokdur benüm ḥalqa zararum
Anuñ-çündür cihān içre vağārum
21. Beni görünce şehler nice erler
Koyup akfāşa¹⁵ terbiyyet iderler
22. Tutarlar nāz ile bu kuşca cānum
Geçer hoşluk ile vağt ü zamānum
23. Ne kibrüm var ne 'ucbum ne riyām var
Anuñ-çün uramaz destini aġyār
24. Ḥudā inşāf vire saña kim ey yār
Olasın 'ālem içre ehl-i dīdār

[26a]

¹¹ Müstensih hatasıyla kelime *şavt-ı hūbum* diye yazılmıştır.

¹² Müstensih hatasıyla kelime *maḥmūr* şeklinde yazılmıştır.

¹³ *ḥariş* şeklinde yanlış imla kullanılmış.

¹⁴ *bed-ḥūy* şeklinde yanlış imla kullanılmış.

¹⁵ *akfāsa* şeklinde yanlış imla kullanılmış.

25. Benüm gibi olasin sen de pür-zâr
İşide şavtını hep yâr u ağıyâr
26. Olasin sen de bir ben gibi 'aşık
Dinilsün tâ ki nâmuñ 'aşka lâyıq
27. Ki 'aşkdur bâ'ış-i ihyâ-yı 'âlem
Hem 'aşkdur mâye-i bünyâd-ı âdem
28. Bunı ger añladınsa 'aşka yâr ol
Gülistân-ı cihânda sen de var ol
29. Ney-âsâ inle pür-şavt ol cihânda¹⁶
Dilüñ yak nâr-ı 'aşka her zamânda
30. Yananlar nâr-ı 'aşka olur 'âlî
Bulur dergâh-ı Hâk' da şad kemâlî
31. Hele diñle bu nuşhum gül-'izârâ
Ol 'aşık âşikâre öğren ahfâ
32. Tamâm oldı saña bu nuş u pendüm
Benüm nev-gül-'izârum bî-menendüm
33. Benem bir bülbül-i **Cezbî**-i nâ-çâr
'Uyubum setr ide ol Rabb-i Ğaffâr
34. Zünubum bî-nihâye yâ İlâhâ
Beni 'afvuñ ile kıl dâ'im ihyâ
35. Güle ta'n eyledüm lîk bende 'işyân
Ki hâdsüz mişl-i deryâ itdi tuğyân
- Bülbül-i şeydâ, Gül-i Ra'nâ'ya bu maķûle hitâb idicek (Gül) hicâbından gâh kızarup gâh bozarup eyitdi: - Şol Bülbül-i pür-nevâ baña bu gûna ta'n (itdi.) Ben dañ şol bî-edebi ta'n-ı zebâna tutayum, diyü bunı söyledi:**
36. Benem gül, gülşen-i 'aşk içre ra'nâ
Benem pür-büy-ı müşk ü 'anber-âsâ
37. Benem hûb-rüy u büy-ı bağ-ı gülşen
Benem bu cümle ezhâr içre ahsen
38. Behey bülbül benem âşüfte kânı
Benem 'aşıklarun dâ'im mekânı
39. Benem cümle şükûfân içre maħbûb
Benem her bir yanık dillerde maħlûb
40. Sifâl içre çün oldum hûsn-i Yûsuf
Benem her reng ile 'âlemde me'lûf¹⁷
41. Hem oldum 'aşk ile ben süst-endâm

[26b]

¹⁶ Derkenarda *Ney-âsâ inle def-veş dök o yaşuñ* ifadesi kırmızıyla çizilmiştir. Muhtemelen şair kafiyeyi değiştirmiştir.

¹⁷ 40-41. beyitler derkenardadır.

Benüm destümeddür her hûb-endâm¹⁸

42. Behey nâ-dân dünsin bî-edebsin
Hemân sen halkı bîzâra sebebsin
43. Gice gündüz idüben âh u zârı
Yağarsın şavtuñ ile dehr ü dârı
44. Zâ'ifü'l-cism ile ne kibr kâruñ
Nedür gülşende dâ'im âh zâruñ
45. Sezâ mı ben gibi ra'nâya karşı
Tutarsın kendi kendüñ nesl-i hûb-rû
46. Benüm mişlüm mi var dehr içre hâlâ
Beni bir yaradupdur Haqq te'âlâ
47. Ben ol nâzük-der-i Faqr-i Cihân'um
Anuñ-çün rüz u şeb durmaz zebânum
48. Benüm meftûnum oldı cinn ü âdem
Anuñ-çün gezdürür başında 'âlem
49. Benüm zâtumu Haq maḥbûb idindi
Cemî'inden beni maḥlûb idindi
50. Yeter ço şavtı ey mecnûn-ı muḥlaḥ
Nedür bu gice gündüz şavt-ı muḥlaḥ
51. Dir iseñ 'aşkıyam ḥüsn ü ânuñ
Nedür gül-rüyuma ta'nı zebânuñ
52. Baña izhâr-ı 'aşk itmek mi kâruñ
Nedür 'aşk ile dâ'im iftiḥârüñ
53. Senüñ 'aşkuñ behey nâ-dân-ı echel
Şebât üzre degül kim ola ekmel
54. Hemân da'vâ-yı 'aşkuñ bî-me'âle
Nice irgüresin mecnûnî hâle
55. Mecâzîdür senüñ 'aşkuñ nihâyet
Bilür şıdḡ ile kizbi ehl-i diḡḡat
56. Olıcaḡ 'aşkuñ ola 'aşk-ı muḥlaḥ
Kim ola 'aşkuñ 'aşku'llâha elyaḡ
57. Eger kim 'aşkuñ i'lâm ise yâre
Yüri bülbül bulagör şıdḡa çâre
58. Senüñ 'aşk didigin üç nev'e el-ân
Mecâzî biri muḥlaḥ biri ḡayvân
59. Bu üç nev'üñ biri kim 'aşk-ı muḥlaḥ

[27a]

¹⁸ hûb lafzının imlası yanlıştır.

Olursa ger seniñ 'aşkuñ olur haq

60. Cünün irdükçe eylersin fiğānı
Şalarsın nāra dā'im kuşca cānı
61. İdersüñ kendi kendüñ halka rüsvā
Seni mecnün idüpdür qurı sevdā
62. Eyā dīvāne olup Haqq'a 'aşık
Olasın zümre-i 'uşşāka lāyık
63. Cemādāta göñül virmek haqadur
Ne kim var mā-sivā dām-ı belādur
64. Gider dilden qurı hubb-ı sivāyı
Hemān hāl eyle var 'aşk-ı Hudā'yı
65. Geçüp benden beni hıç eyle dā'im
Muhaqqak bende qurı mā-sivāyım
66. Benüm gül-rüyumuñ yokdur sebātı
Şoluban bulamaz kayd-ı hayātı
67. Hemān **Cezbî** bu nuşh u pendüm it güş
Ola dil 'aşk-ı Mevlā ile medhüş

[27b]

Sünbül-i gülzār-ı bağ-ı leţāfet, Bülbül ile Gül-i Ra'nā'nuñ birbirlerine gāh ta'n-ı zebān u gāh kelām-ı haqqānīlerini istimā' idüp eyitdi: -Ben dağı [Gül'e] kendümi bildiriüp [Bülbül'e]¹⁹ zebān-ı tığ-ı ta'nını dırāz itmeyüp kendini yanumda ser-firāz eylesün! diyüp eyitdi:

68. Gel ey gül n'eyleye bī-çāre bülbül
Kim oldur derd ile dīvāne bülbül
69. Yeter ço ta'nı itme anı maħcüb
Anı mest eylemişdür 'aşk-ı maħbüb
70. Yanar dā'im derünü nār-ı 'aşka
Kim itmiş kendini dīvāne Haqq'a
71. Mecāzī ise dağı anuñ 'aşkı
Bulur elbetde bir gün zāt-ı Haqq'ı
72. Mecāzī 'aşk Haqq'uñ kañtarıdur
O 'aşk kim 'aşk-ı muflak mazharıdur
73. Nedür bu tır-i ta'nuñ sīne-sūza
Ki sen vākıf degülsin bu rumūza
74. Rumūz-ı 'aşkı bilmezsın be nā-dān
Anuñ-çün bülbüle ta'nın firāvān
75. Çü sen gülsen eger kim bülbülem ben
Cihān içre me'ānen bülbülem ben
76. Zebānum bülbül-āsā şavt-ı hūbam

[28a]

¹⁹ Sünbül bülbülü eleştiren Gül'e kızıyor. Bu yüzden *baña* ifadesi tashih edildi.

Velî erbâb-ı zevke bî-zünübam

77. Benüm yok goncam üzre hâr-ı mârüm
Benüm yok sen gibi hiç yâr-ı gârüm
78. O bülbül kim senüñ yâr-ı kadîmüñ
Şafâ-bahşende-i sermed nedîmüñ
79. Senüñ ‘aşkuñla olmuşdur çü giryan
Sezâ mı itmeyesin anı handân
80. Geh ol şeydâya gâhi ben gedâya
Atarsın tîr-i ta’nu bî-nihâye
81. O ta’na tâkatüm yok za’f-hâlem
Şükûfân içre tıfl-ı nev-nihâlem
82. Benüm yokdur budağ u dalum ey gül
Baña ‘aşk-ı Hudâ’dur bâğ u bülbül
83. Dilümde büy-ı ‘aşk ‘aşk baña ma’sûk
Hemân bir ‘aşkdur bir gayrı ‘aşk yok
84. Benüm kaddüm büküp ‘aşk itdi ednâ
Anuñ-çün oldı cismüm tâ ki ifnâ
85. Enâniyyet nedür n’olsun be nâ-dân
Şanursun sen seni maḥbûb-ı devrân
86. Dimâguñ büy-ı kibre olmuş âlûd
Olur encâmı kibr eşnâfı merdûd
87. Cemî’nüñ hâlıkı Allâh degül mi
Cemî’ eşyâya ol âgâh degül mi
88. Hudâ katında sinde sen de birsin
Ölünce öyle nâ-dân sen ne dirsin
89. Senüñ bülbüllerin sen şanma ‘âşık
Saña nâ-çâr olur dîvâne lâyıq
90. Nice şayyâd anuñ şaydında her ân
Anuñ-çün olur ol sâyeñde mihmân
91. Nice şürîdeyi bî-nâm idersin
Virüben şayda sen bed-nâm idersin
92. Ölünce kâr-ı nâ-ma’külüñ ey gül
Çarâr itsün mi ol dîvâne bülbül
93. Gider bu benlik âşârımı dilden
Eger kim behre-dâr iseñ ledünden
94. Yüri gül bed-zebânlıktan hazer kıl
Televvünden kaçup Haḥḥ’a güzer kıl

[28b]

95. Hâk ile âşinâlık eyle peydâ
Sever bil âşinâsın Hâk te'âlâ
96. Gider **Cezbî** gönülden mâ-sivâyı
Hemân hâl it dile hubb-ı Hüdâ'yı²⁰

[29a]

Gül-i aḥmer-i rengîn, Sünbül-i pür-bûdan kendine kelâmını işidüp eyitdi: -Ben daḥı anı gâh ta'n-ı melâmet ü seng-i mülâtefet-i ḥaḳḳânî ideyüm, deyüp eyitdi:

97. Eyâ ey bâğ-ı vahdet-dâr sünbül
Açıldı gonca-i ezhâr-ı bülbül
98. Seçildi devlet ilinün gül-izârı
Nice kılsun gönül bunda qarârı
99. Gülem ben gerçi kim bülbül benümdür
Kim ol bülbüldeki gülğul benümdür
100. Ben ol bî-çâreyem kim aşk-ı cânân
Sarây-ı dil ü cânum itdi vîrân
101. Gehî âkil gehî dîvâneyem ben
Şarâb-ı aşk ile mestâneyem ben
102. Yaḳup aşk odına pervâne-âsâ
Bi-küllî varlığını kıldum ifnâ
103. Velî bilmem ne söyler bu zebânum
Ki yanmışdur muḳaḳḳak oda cânum
104. Nazar kıl var mı birkaç dem şebâtum
Dürilür defter-i ḳayd-ı ḥayâtum
105. Yanar her yaprağum bir ân içinde
Dönüp rengüm şolar devrân içinde
106. Karâr-gâh olamaz bu milk-i fânî
Sikender-veş eger tutsam cihânı

[31a]

Ḳaranfil-i zübde-i 'âlî, Gül-i Ra'nâ nuñ Sünbül ile kelâmlarını güş idüp eyitdi: -Şol Lâle-i tîğ-zebân serkeşâne qarşumda izḥâr-ı ḥüsn ü ân eylemeye! deyü eyitdi:

107. Karanfildür benüm nânum be lâle
İdem dirsın benüm nânum izâle
108. Sifâl içre mekânım hüb²¹ ḥâlüm
Şükûfân içre bir ra'nâ nihâlüm
109. Nedür tîr-i zebânuñ ehl-i ḥâle

²⁰ Metinde 87-96. beyit derkenardadır. Yanında "Gül-i aḥmer Sünbül-i pür-bûdan kendine bu günâ kelâmı işidüp -Ben daḥı anı gâh ta'n-ı melâmet ü gâh mülâtefet-i ḥaḳḳânî ideyüm deyü söylediği kelâm budur ki aşağıda üçüncü vıraḳuñ sol cânibinde taḥrîr olunmuşdur." yazılıdır.

²¹ hüb şeklinde yanlış yazılmıştır.

Yaşımaz kâmetde aşlâ sefâle

110. Kâranfilem benüm büyum mu'allâ
Beni a'lâ yaratmış Hâk te'âlâ
111. Nice dil-berler alur beni deste
Oğurlar hüsnüm için şi'r ü beste
112. Açuk ağzuñ senüñ bil mâr-âsâ
O tîğ ü tîrûñ olsun mı mu'allâ
113. Yüri qarşumda durma hâl-i maħcüb
Benem zîrâ ki dil-berlerde maṭlûb
114. Daḥı ben 'aşk ile hem bāyum ey yār
Dinür nāmuma benüm ehl-i Didār
115. Küşâde gözlerüm dergâh-ı yâre
Ki düşdüm ben derüni âh u zâre
116. Benüm kaddüm büküp ol 'aşk-ı cānân
Dökilür dîde-i dilden kızıl kan
117. Mecâzî şanma 'aşkum 'aşk-ı Hâk'dur
Ne deñlü dir isem rāzum aḥaḥdur
118. Göñül virānedür derd-i Hudâ'dan
Bu dil mestâne ḥaḥkânî nidādan
119. Anuñ-çündür bu vechüm tâ ki rengin
Münakkaş naḥşı hüsnüm böyle tezyin
120. Behey lâle ki olma kibr-âlüd
Kibir ehlini sevmez aña Ma'büd
121. Hemānâ Ḥaḥk'a rabṭ eyle derūnuñ
Gide dilden mecâz ise cünūnuñ
122. Hele **Cezbî** dilüñ vir 'aşk-ı yâre
Bulam dirseñ göñül derdine çâre
- Lâle-resm-i ism-i Celâl, Kâranfil-i sinân-ı pür-ğurürdan kendine ta'rîzâne kelâm-ı ta'n-ı zebânını güş idüp eyitdi: -Şol Kâranfil-i bi-edebe miḥdârımı bildireyüm, deyü eyitdi:**
123. Kâranfilsin velî ey bî-edeb sen
Görürsün kibr ile her kârüñ aḥsen
124. Ğurür itme şaḥın hüsnine aşla
Esicek bād-ı şarşar olur ifnâ
125. Bu cümle bil ki fânîdür muḥaḥkaḥ
Hemân bâḥî durur Allâh muṭlaḥ
126. Sifâl ile ğurür itme sen aşlâ
Türâbdur anuñ aşlı aña cānâ

[29a]

127. Olur bir gün şikest dağılır eczâ
Gider aşlına kalmaz zerre cânâ
128. Dayanma hâşılı hüsn ile âne
Geçenlerden ne kaldı gör nişâne
129. Ne sen ü ne sifâl²² kalur dağı ben
Olur taht-ı türâba dâne ol ten
130. Velî şüretde nâmumdur ki lâle
Dehânum açmışam ism-i Celâl'e
131. Çü lafza-yı Celâl'dür cism ü cânım
Anı zikr itmede dâ'im dehânum
132. Niye sen gibi olam kibr kârı
Anuñ-çün yok bu dilde gayrı yârı
133. Hemân haqdur sözüm benümledür Hâk
Ki tutmuşdur derûnum 'aşk-ı muflak
134. Olan Hâk ile bakmaz kıl u kâle
Yaşmaz kadd-i bâlâsı sifâle
135. Mekân u şân u ihvân hubb-ı Yezdân
Olur erbâb-ı 'aşka cümle bir kân
136. Hele gel olma ey ebleh karanfil
Kırı da'vâ ile 'âlemde gâfil
137. Özüñ sözini tām it hubb-ı yâre
Göñül murğuş uçurma her diyâre²⁴
138. Özüñ zikr ile kıl temyîz-i çâlâk
Olasın 'ind-i Hâk'da merd-i idrâk
139. Hele hâşıl özüñ tām it sözüñ tām
Olasın **Cezbiyâ** 'âlemde pür-nâm

[29b]²³

Hezârân-ı bâlâ-kad, Karanfil ile Lâle'nüñ birbiriyle tekellüm-i ta'n-âmizlerini istimâ' idüp eyitdi: -Şol Nergis'i ta'm ideyüm, deyü eyitdi:

140. Behey zerd-rüy u keş-gerdân ahmaş
Nedür bu bî-edeblik şüretin bak
141. Şararmış cümle ezhar içre rüyüñ
Şükûfân içre var mı reng [ü] büyüñ
142. Ne haddüñ ben gibi ra'nâya karşı
Olasın güyiyâ sen mişl-i hübrü
143. Be ahmaş ben şükûfân içre bāyum

²² Vezin icabı *Ne sifâl ü ne sen* takdim-tehir yapıldı.

²³ Müşir kelimesi *baña ta'n itme* yazılıysa da bu varak kayıptır.

²⁴ Derkenarda "*her kenâre*" yazılıdır.

Hezārān ism u nāmum dilde şāyım

144. Benüm kandīl-i rūyum üzre ‘irfān
Oğur tābumda her dem Mağz-ı Qur’ān²⁵

[30a]

145. Ki bāğ-ı meşid-i ezhāreyüm ben
Şükūfān içre bir menāreyüm ben

146. Benüm bezmümeddür cümle şükūfān
Dururlar pişüme her demde dīvān

147. Özün kibr-iledür līk boynun egri
Begenmezsın dilinden dūn-ı dehri

148. Sivādur çekdiğin derd-i meşakkat
Yok anuñ-çün dilinde h̄ āb-ı rāhat

149. Beni gör sāye-i rengüm münevver
Beni gör nice eyler dest-i dil-ber

150. Derüp birbir beni ol h̄üb-ı²⁶ devrān
İderler şīşe-i billūra mihmān

151. İder bir eyü ere seni mihmān
Ne bilsün sırrını eyler mi iz’ān

152. İder bī-ṭab’ olan şūrīde-meşreb
Kılur kendi gibi bir şekl-i ağreb

153. Hāsüdiyyetlesin gerdānuñ egri
İçürmiş Hāḫ saña bu cām-ı zehri

154. Hāzer kıl çün benem şah-bāz-ı üškūf
Anuñ-çün rüz u şeb başumda üškūf

155. Görürsün pişüm üzre cümle ezhār
Dururlar dest-best dīvāna her bār

156. Senüñ zerd-rüy rengüñ haşyetinden
Bu ezhār içre kārūn nekbetinden

157. Bu bāğı mesken itdüm ‘addüñ itme
Şükūfı hem-dem itdüm ‘addüñ itme

158. Olunca şiddet-i şitāda bārān
Ne kim var maḥv olup olur perişān

[30b]

159. Dayanma tā ki olur cümle fānī
Fenādur ‘ālemüñ **Cezbī** nişānı

160. Hemān sa’y it bekāya olup ezhār

²⁵ Mevlana’nın *Mesnevi*’sinden kinayedir.

²⁶ *h̄üb* şeklinde yanlış yazılmıştır.

Zünübün 'afv ide her bār Settār²⁷

**Hezārān-ı dil-sūzdan Nergīs-i keĵ-gerdān, ħiṭāb-ı ŧi'r-āmīzini istimā' idüp
'ālem-i murāķabeden baş ħaldırup Hezārān-ı serv-ķadde eyitdi:**

161. Behey yā serv-i ķadd-i bāĝ-ı ezhār
Çü sensin āşinā-yı remz-i esrār
162. Yaķışmaz sen gibi bir merde bed-ħū
Nedür ṭa'n-ı zebān ey mār-ı meh-rū
163. Benüm zerd-rūy rengüm yār içündür
Benüm bu miĥnetüm dil-dār içündür
164. Benüm boynum keĵi bir yāredür hā
Şaķın sen ŧanma ĝayr-ı dilde sevdā
165. Benüm sen gibi yoķdur bŷy [u] rengüm
Benüm nā-dān ile yoķ rezm [ü] cengüm
166. Dilinde yoķ ĝamuñ kim belüñ egri
Ola yoķ ĥasretin kim ola ŧarı
167. Dil [ü] cānuñ senüñ 'ālemde rāĥat
Buluban görmemişsin derd miĥnet
168. Ki nār-ı 'aşķ ile zeyn oldı cismüm
Anuñ-çün böyle zerd-rū oldı resmüm
169. Senüñ iz'ānna idrākine yŷf
Be cāhil ŧŷretin rengiyle me'lŷf
170. Velī nā-dān yoĝımuş sende iz'ān
Olaydı olur iren ŧeyĥ-i devrān
171. Baña sen 'ayn-ı 'ibretle baķayduñ
Benüm aĥvālŷme cānuñ yaķayduñ
172. Olurduñ sen de benüm gibi ĝam-nāķ
Olaydı sende 'aşķdan māye-i pāk
173. Olurduñ ben gibi zerd-rūy-ı ĥasret
Ki 'aşķ ile bulurduñ derd miĥnet
174. Benüm cism-i za'fŷm derdi ezfŷn
Anuñ-çün böyle oldum miş-i Mecnŷn
175. Benem Cezbī dilüm dil-dār-ı Dīdār
Oluban olmuşam 'aşķ ile pŷr-nār

[32a]

**Civānperçem ismiyle yād olunan perçem-i ser-dālle, Nergīs-i zerd-rūy-ı derd-i ĥasret-i yāruñ
[ve] Hezārān'ın kelāmlaruñ işidüp eyitdi: -Ben dalı Reyĥān dedŷkleri sāĥte-i cihāna ṭa'n
idüp kendini bildireyim, diyŷp eyitdi:**

²⁷ Derkenarda "Hezārān bālā kaddŷñ ĥafī nergīs-i keĵ-gerdān bu varāķ ile ikinci varāĝın ŧaĝ ŧaĥifesine taĥrīr olunmuşdur."

176. Civānperçemdür ismüm diñle reyḥān
Anuñ-çün cümle dil-berlerde el-ān
177. Muḥīn-i müşgde bŷy-ı pür-himem var
Der-i ‘aşk içre ‘ālī hem-demüm var
178. Hele erbāb-ı ‘irfān içre bāyum
Civāna perçemüm şanma gedāyum
179. Çü sen reyḥān-dilsin gerçi ammā
İdersin ‘ālem içre ıtır-ı da‘vā
180. Nedür bu ḥalka-i t̄öp ile devrān
Nedür bu bŷy ‘ıtr-ı ‘anber-efşān
181. Ya güyā sen misin ezhāra mürşid²⁸
Ola dirsın ya güyā her demüñ ‘ıd
182. Behey şūrīde-veş ey rŷyı şolmaz
Nedendür şūretüñ rengi bozulmaz
183. Mekānuñ yok sıfāl içre mekānuñ
Nice bir dehr-i dŷn içre zemānuñ
184. Virüp kendin gibi zındık her bār
Sırrına rŷz [u] şeb efsŷn-ı sehḥār
185. Siḥir mi kār [u] fi‘lŷñ bu ne tedbīr
İdersin ya nedür bu dām-ı tezvīr
186. Eyā sīmyā mı ya kim siḥr-i efsŷn
Nedendür şūretin şan dürr-i meknŷn
187. Olanlar ‘aşk ile dār-ı miḥende
Senüñ ise yirüñ tarḥ-ı çemende
188. Civānperçem durur ‘ālemde nāmum
Velī zıkr-i Ḥudā’da şubḥ u şāmum
189. Dŷn [ü] güñ yok göñŷlde ḥāb-ı rāḥat
Ki ‘aşk-ı Ḥaḥḥ’la yok dilde tākāt
190. Bu bāğ içre benem dervīş-i ezhār
Benem ‘aşk u maḥabbet ile her bār
191. Ya gel bezm-i şŷkŷfuñ hem-demi ol
Ya gel bu dām-ı ‘aşkuñ maḥremi ol
192. Benem ‘aşk ile olmuş bağı pür-ḥŷn
Benem ‘aşk ile olmuş mişl-i Mecnŷn
193. Şarāb-ı ‘aşk ile ol mest [ü] ḥayrān
Olam dirseñ eger kim ḥāş-ı²⁹ Yezdān

[32b]

²⁸ Aslı *mürşid* olan bu kelime *mürşīd* şeklinde hatalı yazılmıştır.

²⁹ Metinde ḥāş şeklinde hatalı yazılmıştır.

194. Ya def' ol yanımızdan olma hem-dem
Ya ol bu sırr-ı 'aşka sen de maḥrem

195. Benem **Cezbî**-i pür-zâr-ı maḥabbet
Dilüm rabṭ itdi dâ'im nâr-ı ḥayret

[33a]

Civânperçem, Reyhân-ı ḥalka-i ṭop-ı devrâna gâh ta'n-âmîz ü gâh mülâtefet-i sükker-i temyîzâne [idicek] Reyhân-ı pür-'aşk-ı Yezdân, istimâ' idüp ol daḥı Civânperçem'e eyitdi:

196. Benem ey dūn aḥmak dilde reyḥân
Benem bu bezm içünde merd-i meydân

197. Benem derd ile olmuş dili yara
Benem düşmüş maḥabbet ile nâra

198. Benem ol âteş-i 'aşk ile Mecnūn
Benem ḥasretle olmuş baḡrı pür-ḥūn³⁰

199. Benem şüretde sebz-i ser-i reyḥân
Benem şüretde rind sîretde bî-cân

200. Benem Maşūr-ı 'aşk ber-dâr kârum
Nesîmî-sîretüm 'aşk ile yârum

201. Görürsün şüret-i zîbâmı ra'nâ
Şanursun sen beni her yanı bâlâ

202. Beni 'aşkdur bu günâ eyleyen ṭop
Beni 'aşk itdi böyle 'aşka maḡlūb

203. Çü oldum böyle dâ'im 'aşka maḥrem
Anuñ-çün olamam ben şâd ḥurrem³¹

204. Enâniyyet ile kibr ḡarra kâruñ
Senüñ ḡaddüñle ḡâlâ iftiḡaruñ³²

205. Cihânda ḡar gibi geçmiş zamânuñ
Nesi vardur hele köhne cihânuñ

206. Nedür bilmez-imişsin 'aşk [u] sevdâ
Anuñ-çün böyle ḡaddüñ oldı bâlâ

207. Çü sen ḡaddüñle olduñ ise aḡsen
Baña 'aşk-ı Ḥudâ'dur kân-ı raḡşen

208. Fedâdur râh-ı cânânumda her bâr
Ne kim var cümle varum itdüm îşâr

[33b]

209. Anuñ-çün bÿy [u] rengümdür mu'allâ

³⁰ ḡūn şeklinde hatalı yazılmıştır.

³¹ ḡūrrem şeklinde imla hatası yapılmıştır.

³² iftiḡâr şeklinde imla hatası yapılmıştır.

Zünübüm ‘afv ide hazret-i Mevlâ³³

[34a]

**Civânperçem ile Reyhân’uñ birbiriyle tekellümini Menekşe-i pür-mihen işidüp eyitdi:
-Ben dahı Buğür-ı Meryem didükleri tâb-kâre kendini bildireyüm, deyüp eyitdi:³⁴**

210. Menekşedür benüm ismüm ü resmüm
Anuñ için nâzük-ter oldı cismüm
211. Zâ‘fü’l-hâlem ‘âlem içre nâ-gâh
Beni ‘aşkıyla pür-nür itdi Allâh
212. Benüm nânum menekşe bu cihânda
Oğunur nâm u şânum her zebânda
213. Benüm rengüm münevverdür be Meryem
Olur erbâb-ı zevk bezmümde pür-dem
214. Zebânumdan saçılır âb-ı sükker
Şükûfân içre oldum mâ-yı Kevşer
215. İderüm dâ’imâ ben zıkr-i Haqq’ı
Çekerüm râh-ı haqqa cümle halkı
216. Benem bu tekye-gâh-ı ‘aşka pîrân
Oğınur her seher pîşümde Qur’an
217. Buğür-Meryem nedür bu sende bed-ğü
Gören elbetde senden dönderür rü
218. Zamânuñ yok mekânüñ yok be ahmağ
Ya şühâne revîşüñ³⁵ kibrle ancağ
219. Murâkıb-veş idersin şöyle reftâr
Nedür bu hîle vü tezvîr her bâr
220. Ekil itdükde dâ’im burc-ı afyün
Olursun güyiyâ ki dîde pür-ğün
221. Egersin boynunu bir yana dâ’im
Diyeler cezbe ehli zâta kâ’im
222. Muhaqqikâne kâruñ oldı taqlîd
O taqlîdüñ³⁶ ola güyâ ki bir ‘îd

[30a]

³³ Derkenarda “Bundan sonra Civânperçem ile Reyhân’uñ birbiriyle tekellümini Menekşe-i pür-mihen işidüp -Ben dahı Buğür-ı Meryem didükleri tâb-kâre kendini bildireyüm, deyüp söylediği kelâm bundan yukarı dördüncü kağıduñ şol kenârına tahrîr olunmuşdur.” yazılıdır.

³⁴ Bu kısım, 210-220. beyit arası derkenardadır.

³⁵ revîş şeklinde hatalı yazılmıştır.

³⁶ Derkenarda üstü çizili “muḳallidüñ velî şahîḳdür.” yazılıdır.

223. Yüri bu hîleyi tezvîri terk it
Dilinde hubb-ı derd-i yâri berkit
224. Hudâ dergâhına tut rûyı her bâr
Gide dilden kamu bî-hûde efkâr
225. Hemân Allâh Muḥammed hubbuñ ez-cân
Sarây-ı cân u dilde eyle mihmân
226. Bu 'âlem fânidür añla muḥaḳḳaḳ
Gider bu cümle kalur bâḳî ol Hâḳ
227. Dayanma ḥüsn ü ân u şâna cânâ
Fenâdur **Cezbiyâ** bu cümle eşyâ³⁷

[30b]

**Buḥûr-ı Meryem, Menekşe'den kendine gâh ta'rîzâne sözünü vü gâh letâ'ifâne kelâmını
işidüp Menekşe'ye bunu eyitdi:**³⁸

228. Buḥûr-ı Meryem dinür ismüme ḥâlâ
Hudâ 'aşkıyla oldı cismüm ifnâ
229. Benüm sen şanma bu 'aşḳum mecâzî
Açılmışdur ḥaḳîḳat-râha râzı
230. Benem ol 'aşḳ-ı cânân ile ḥaste
Derüp bir bir iderler beni deste
231. Oluruz töp-ı merd-i 'aşḳ-ı meydân
İderüz zıkr-i tevḥîdi be-her ân
232. Maḳâm-ı sırr-ı sırr olur mekânüm
Çü Hâḳḳ'ı zıkr ider her üstüḥ'ânüm
233. Menekşesin velî ta'nuñ firāvân
Dilüñde zıkrle yoḳdur 'aşḳ-ı Raḥmân
234. Senüñ kibrüñ yeter 'âleme câhil
Olur mı kibr ile hiç şaḥş kâmil
235. Ne deñlü olsa 'arîf bunda âdem
Olur maḥv ile Hâḳḳ 'indinde mükrem
236. Baña ta'nuñ nedür ey merd-i aḥmaḳ
Ki 'aşḳuñ zann idersin 'aşḳ-ı muḫlaḳ
237. Mecâzî olmasa 'aşḳuñ be nâ-dân
Olur mıydı baña ta'nuñ firāvân
238. Benüm 'aşḳdur iden boynumu egri
Gözime almazam dünyâyı dehri
239. Bu dünyâ fânidür olmaz şebâti
Bilürem bulamam ḳayd-ı ḥayâtı

[31a]

³⁷ Bu bölüm 210-227. beyite kadar derkenardadır.

³⁸ 228-247. beyit arası derkenardadır. Bölüm başlığı 30b ve 31a derkenarında tekrarlanmıştır.

240. Benüm sen şanma kim keyfümdür afyōn
Derūnī derd-i ‘aşkum ḥadden efzūn
241. Zā‘if oldı Hūdā ‘aşkından ecsām
Bulamam bir maḥalde şabr u ārām
242. Yürek âteş dolı pür-nār yaram
Dün ü gün bülbül-āsā āh u zāram
243. İderüm şubḥ olunca āh u efgān
Baña raḥm eyleye ol Rabb-i Raḥmān
244. Velī bī-ḥad durur dilde günāhum
Anuñ-çündür benüm her bir dem āhum
245. Hūdā’dan istedigüm bu ki ey yār
Zünūbum maḥv ide ol Rabb-i Settār
246. Şefī‘üm ola yarın ol Muḥammed
Günāhum vezn olunduḡda mücedded
247. Bu **Cezbī** bendesün ol Rabb-i Mevlā
İde ‘aşkı ile menzilün a‘lā³⁹

Şeb-böy, Menekşe ile Buḥūr-ı Meryem’ün birbirlerine tekellümini istimā’ idüp eyitdi:
-Ben dahi şol Hünkärbegendi dedükleri pür-gurūra kendin bildireyüm, deyüp eyitdi:⁴⁰

248. Benem şeb-böy-ı büy u reng-i a‘lā
Benem meydān-ı üšküf içre ra‘nā
249. Benem sebz-i varaḡla çünki tezyīn
Benem derd-i mahabbet ile rengīn
250. Benümdür bezm-i üšküf üzre ‘ālī
Ki bulmuşam bu bezm içre kemāli
251. Benem tarḡ-ı şüküfān içre a‘lem
Benem ‘ālemde dā‘im sırra maḥrem
252. Senün ismün hele hünkärbegendi
Nice bir idesin üšküfe fendi
253. Kadün bālā şüküfı itme bīzār
Senün kaddünle midür bunda ezhār
254. Şüküfāna ben oldum çünki dervīş
Dilüm zıkr-i Hūdā’da yaz u hem kış
255. Çü zıkrı ile geçüp heft-esmāyı
Baña ḥāl eyledüm ḥubb-ı Hūdā’yı

³⁹ Derkenarın sonunda “Şeb-büy, Menekşe ile Buḥūr-ı Meryem’in birbirlerine tekellümin istimā’ idüp ben dahi şol Hünkärbegendi dedükleri pür-gurūra söylediği kelām ibtidā-i şüküfe-nāmenün sol kenārına tahrîr olunmuşdur.” yazılıdır.

⁴⁰ Bu kısımda 248-275.beyit arası derkenardadır.

256. Dilümde 'aşk ile var nice âteş
Sivâyla anuñ için olmazam eş
257. Yağup mahv eyledüm bu cümle varı
Anuñ-çün süzuma bu dehr darı
258. Bilürem olur 'âlem cümle ifnâ
Hemân bâkîdür Allâhu te'âlâ
259. Benem **Cezbî** siyeh-rü sine süzân
Ne tevbem 'afv ide ol Rabb-i ğufrân

[26a]

Ħünkârbegendi dağı Şeb-böy-ı hikmet-âmize bu günâ ħiṭâb eyledi:

260. Benem ħünkârbegendi⁴¹ ehl-i şâham
Bu dehr içre hele şâhib-zamânam
261. Şükûf içre benem bâlâ menâre
Şalâ eyler zebânum cümle yâre
262. Yanar qandîl-i ħüsnüm şu'le tâbı
Oqınur rüz [u] şeb 'aşkuñ kitâbı
263. Benüm şu'lemdedür cümle şükûfân
Oqınur her seherde Mağz-ı Qur'an⁴²
264. Behey şeb-böy-ı bed-aĥlâk u bed-kâr
Baña kendüñ ögüben itme izhâr
265. Senüñ her kâr u fi'lüñdür şebâne
Ne var 'âlemde kârüñ râygâne
266. Bürür dal [u] budağıñ bu zemîni
Qaparsuñ hep şükûfenüñ yerini
267. Virürsin cümle üşkûfâna şıqlet
Bulam mı dirsın eyâ sende re'fet⁴³
268. Şükûf içre tekebbürsin tekebbür
Tekebbürler olur 'işyânladur pür
269. Ğurür itme o ħüsn ü âna dâ'im
Ğurür iden olur 'işyâna qâ'im
270. Ğurür ehlini sevmez Ħağ te'âlâ
Muĥassen ĥulğ ile qıl kendin ihyâ
271. Dilinde eyle peydâ 'aşk-ı Ħağğ'ı
Yücelür 'ind-i Ħağğ' da bulan 'aşkı
272. Ümîdüñ kesme her dâ'im Ħudâ'dan
Ħalâş it özini ĥubb-ı sivâdan

[26b]

⁴¹ Metinde *ħünkârbegendi* şeklinde hatalı yazılmıştır.

⁴² Mevlana'nın *Mesnevi*'sinden kinayedir.

⁴³ Metinde *rif'at* yazılıdır. Ancak kafiye bozulduğu için *ref'et* daha uygundur.

273. Ola dil-*hānesi*⁴⁴ her demde *hālī*
Bulasın luṭf-ı pāk-i Lā-yezāl'ı
274. Eger *hālī*⁴⁵ olur ise *ḫūbuñ*
Bulursun luṭf-ı *Ḥaḫḫ'*uñ sen de *ḫūbuñ*⁴⁶
275. Benem *Cezbī*-i pūr-zār-ı maḥabbet
Ola yarın Muḥammed'den şefā'at

[27a]

**Zerrīn-i ḥōş-nevā, ba'zı şükūfānuñ tekellümlerini istimā' idüp:
-Şol Şaḫāyık-ı ter-i esrāra kendini bildireyüm, diyüp eyitdi:**⁴⁷

276. Benem bu gülşen içre çünki tezyīn
Olur dil her deminde şöyle gam-gīn
277. Ki yanmışdur bu göñlüm çünki nāre
Düşelden murğ-ı dil ol 'aşḫ-ı yāre
278. *Ḥarāb*⁴⁸ oldı eḳālīm-i vücūdum
Anuñ-çündür *ḥarīḳāna* ḳu'ūdum
279. Bulunmaz derdüme bir çāre nā-gāh
Ki iḥsān ide luṭfuñ baña ilāh
280. Benem 'aşḫı derūn [u] sīne-çākem
Baña gūyā ki oldı şöyle ḫākem
281. Ne rāḫat var ne ṭāḳat cān [u] dilde
Velī ne yār u yāver vardur ilde
282. Şaḫāyıḳsın velī ey bī-edebisin
Görürsün kendi kārūñı 'acebsin
283. Dimezsın fānidür bu milk-i fāñı
Beḳā üzre temekkün oldı mekānı
284. Bozılır sindе birkaç günde revnaḳ
Dökilür ḫüsn ü ānuñdan o evraḳ⁴⁹
285. Olur nām [u] nişānuñ çünki nā-būd
Hemān Bāḳī durur ol Zāt-ı ma'būd
286. Nedür bu ḫulḳ-ı bed başın hevāyī
Saña bāḳī mi şanduñ bu serāyı
287. Şaḫāyık gel hele olma hevā-dār
Ola dırsen eger kim 'aşḫ-ı *Ḥaḫ* yār

[34a]

⁴⁴ *dil-hānesi* şeklinde hatalı yazılmıştır.

⁴⁵ *hālī* şeklinde hatalı yazılmıştır.

⁴⁶ *ḫūbuñ* şeklinde hatalı yazılmıştır.

⁴⁷ Bu kısım (276-292.beyit) derkenarda yer almaktadır.

⁴⁸ *Ḥarāb* şeklinde hatalı yazılmıştır.

⁴⁹ *revnaḳ* ve *evraḳ* kelimelerinin kafiyelenmesi kusurdur.

288. Hâk ile âşinâ ol bakma ğayre
Bulam dirseñ tarîk-i hâkda behre

289. Şakâyık gel hele dâ'im şefîk ol
Gözün aç sük-ı 'aşk içre daķık ol

290. İlet 'aşka özini sen de şâf ol
Hevâdan kalbini yu sine-şâf ol

291. Özün tām ola Mevlâ'ya müdāmī
Şaķın bī-hūde itme şubh [u] şāmı

292. Hūdā 'aşkını **Cezbī** dilde tām it
Göñülde hubb-ı Zāt'ı ihtişām it

[34b]

Şakâyık dahı Zerrīn'e bu gūnā hitāb eyledi:⁵⁰

293. Şakâyık oldu gerçi nām [u] şānum
Hūdā'nuñ 'aşkına yokdur sāmānum

294. Dilümde 'aşk-ı Hâk kalbümde nārı
Yaķar iklim-i cānum şem'a-vārı

295. Beni 'aşk itdi şimdi hālka rüsvā
Cünün-āsā başumda dürlü sevdā

296. Çü oldum rāh-ı Hâk'ā ben de bende
Selīs oldu zebānum bu sühende

297. İderüm bülbül-āsā āh [u] feryād
Baña efġān [u] giryān oldu me'ād

298. Beni mahv itdi mahviyyet yüzinden
Beni rabt itdi hâkkanī sözinden

299. Tolidur 'aşk ile kalb sundı Kevşer
Dimāġ [u] dilde sen hārını gider

300. Şalādur cümle üşkūfāna her bār
Eger olmak dilerseñ ehl-i Dīdār

301. Baña şundi Hūdā rengin şarābı
Açam arayana hâkkanī bābı

302. Benem çü bezm-gāh içre pür-esrār
Ki itdüm tām Hâk'ā evvel ikrār

[35a]

303. Hâkikatdür bu güftārum hâkikat
Hâkikat dīdesiyle eyle diķkat

304. Enāniyyet degüldür sār-ı güftār
Şaķın ma'nāda olma baña aġyār

305. Velī[kin] yār u aġyār baña birdür

⁵⁰ Bu kısımdan itibaren 365. beyte kadar derkenarda yer almıştır.

Ḥaḳīḳat menziline özge dildür

306. Olam dirseñ bu sırra sen de maḥrem
Seni sen maḥv idüp ol daḥı hem-dem
307. Behey zerrīn dime baña hem ta‘n
Baña luṭf eylemişdür Rabbüm el-ān
308. Ki düşdüm bülbül-āsā āh u zāre
Benem **Cezbī** ki dil virdüm o yāre

[35b]

Şaḳāyık ile Zerrīn-i pür-bünüñ kelāmını Ḥatmī-i bālā-ḳadd istimā‘ idüp eyitdi: -Ben daḥı şol Pātisarāyī didükleri nā-bekāri ta‘n-ı zebāna ṭutayum, diyüp eyitdi:

309. Behey pātisarāy-ı pādişāhī
Bulam mı dirsün ol ḳurb-ı İlähī
310. Diñilmiş ḳurb-ı sultān çünki sūzān
Olan ‘āḳil ider mi anda iskān
311. Anuñla şaḳın itme iftiḥārī⁵¹
Olamazsın cihānuñ kām-kārı
312. Benem dehr içre çünki nām-ı ḥātem
Benüm iḥsānum ile cümle ‘ālem
313. Benüm peşümdedür cümle şükūfān
Dururlar eli baḡlu baña dīvān
314. Yine ğayra idinmem ol vaḳārı
Ḳıluram gice gündüz āh [u] zārı
315. Benem ‘aşḳ ile olan dili ḥaste⁵²
Benem ‘aşḳ-ı nigārıla dili beste
316. Benüm ḳandīl-i vechüm üzre el-ān
Olur ehl-i maḥabbet nūrı raḥşān
317. Oḳınur dā‘imā virdi seḫer-gāh
İderler Ḥaḳḳ içün āh u eyvāh
318. Olur tevḫīd-i zıkr-i dā‘im Allāh
Olur zıkr-i Ḥudā‘dan diller āḡāh
319. Senüñ ise hemān ismüñ durur pāt
Oḳunmaz gāh gāh pīşinde āyāt
320. Nedür kibrūñ nedür sende bu aḥlāk
Buña rāzı mı eyā Rabb-i Ḥallāk
321. Hele mesned-nişīn-i ‘aşḳ-ı yār ol
Ḥaḳīḳat bāḡçesinde gül-‘izār ol

[36a]

⁵¹ Metinde *iftihār* şeklinde hatalı yazılmıştır.

⁵² Metinde *haste* şeklinde hatalı yazılmıştır.

322. Hâkîkat nârına yak cümle varuñ
Ola dergâh-ı Mevlâ'da qarârûñ

323. Benem **Cezbî**-i pür-âh ile efġân
Bana rahm eyleye her bâr Sübhân

[36b]

Pâtisarây-ı hayret-nümün Hıtmî-i kadd-i bālāya bu gūnā hitāb eyledi:

324. Sarây-ı 'aşk-ı cānān içre pātum
Nice ehl-i dile la'l-i nebātum

325. Özüm haḡdur sözüm haḡdur hemān haḡ
Derūn-ı dil ü cānum 'aşk-ı muḡlaḡ

326. Göñülde sırr-ı 'aşk oldı hüveydā
Yanar dil nār-ı 'aşka cehr [ü] ahfā

327. Beni zann itme 'aşkumdur mecāzī
Açılmaz sırr-ı 'aşkum tuḡfe rāzı

328. Derūnīdür benüm 'aşkum muḡaḡḡaḡ
Anı fehm idemez her merd-i muḡlaḡ

329. Ne bilsün nā-ḡalef ḡālāt-ı 'aşkı
İder ta'nı unudup luḡf-ı Hāḡḡ'ı

330. Hūdā luḡf itse ger bir şaḡşa el-ān
Anı bir ānda ider 'aşka şāyān

331. Hele zann itme dilde ḡurı sevdā
Beni mest eylemişdür 'aşk-ı Mevlā

332. İçüm taşram olup şāf-ı mücellā
Nümāyān oldı baña sırr-ı ma'nā

333. Anuñ-çün maḡv oluban cümle varum
Benüm yokluḡ mekānıdur qarārum

334. Bi-ḡamdi'llāh benem **Cezbî**-i Dīdār
Dilümde bŷy-ı 'aşku'llāh her bār

[37a]

**Çi[ġ]dem-i gül-zār-ı bezm-i fenā ba'zı şükūfānuñ birbirleriyle tekellümini
işidüp: -Fulyā'ya kendini bildiriüp ta'n ideyüm, diyü eyitdi:**

335. Benem bu gülşen-i 'ālemde çi[ġ]dem
Ḳızıl ḡan oldı giryān ile dīdem

336. Benüm rengüm dutup ḡürşīd-i tāba
Ḳutup rŷyum dururam intisāba

337. Beni ḡāyret⁵³ alup mest-i müdāmum
Reh-i 'aşka şalup başumu rāmum

⁵³ ḡayret şeklinde hatalı yazılmıştır.

338. Benem meydân-ı ‘aşkda çünki şâh-bâz
Bulnur gün olur derdüme hem-râz
339. Behey fulyâ-yı bed-kâr itme da‘vâ
Şükûfân ile sen gavğâ-yı sevdâ
340. Nedür ‘aşk u maḥabbet nedür ‘aşık
Anı bilmezimişsin sen de ancak
341. Gidersin gayr-ı râha yokdur ârâm
N’ola eyâ senüñ aḥvâlüñ encâm
342. Seni sen senliginden eyle âgâh
Kim olasın yine ‘arif-i bi’llâh
343. Ledün ‘ilmüñ okı kıl özüñ a’lem
Saña taḥsîn ide cinn ü âdem
344. Olasın ‘ilm ile sen pür-me‘ânî
Sikender-veş ũutasın dü cihânı
345. Velî sulṭân-ı ‘aşka sen de yâr ol
Seni sen maḥvla şâhib-i vaḳâr ol
346. Gözüñ aç ũut yüzüñ dergâh-ı yâre
Bulam dirseñ eger derdine çâre
347. Ṭabîbüñ ola Ḥaḳḳ iste devâyı
Yele şavur [ki] bu çün ü çırâyı
348. Şadâkat taḥtına⁵⁴ geç pâdişâh ol
Ḳo dünyâ ḥubbını merdânededen ol
349. Görürsün cümleñ encâmı fânî
Eger olsañ cihânüñ kâmurânı
350. Ḳanı evvel gelen bunca şükûfân
Nişân [u] nâmı var mı eyle iz‘ân
351. Esüp bād-ı fenâ **Cezbî** bu ecsâm
İrür aşlına aşlı bulur encâm
352. Benem fulyâ behey ç[iğ]dem cihânda
Benem ‘aşk ile hem-pâ bu zamânda
353. Benüm bÿyumdan aldı [cümle] üşkûf
Mu‘allâ bÿyü bÿyü ile me’lûf
354. Dimâğum râyiḫi mânend-i reyḫân
Olur ‘uşşâka gÿyâ ‘anber-efşân

[32a]

[32b]

Fulyâ daḫi Çi[ğ]dem’den kendine ta’n-ı ba’zını işidüp eyitdi:

⁵⁴ taḥtına şeklinde hatalı yazılmıştır.

355. Velî 'aşkıyla zerd-rüyam hemânâ
Benüm şanma dilümde çurı da'vâ
356. Benüm derd ile bağrum ise pür-ğün
Açar bu seyl-i dîdem mişl-i Şeyhün
357. Beni pür-derd idüpdür derd-i cânân
Nice dökmeye bu cismüm kızıl çan
358. Benem bülbül gibi pür-zâr-ı gülşen
Yanar bu cân evi mânend-i külhan
359. Görür mi gözlerüm eyâ ki yâri
Baña dar itdi 'aşq bu dehri dârı
360. Benüm 'aşqum durur çün 'aşq-ı muṭlaq
Nice olmam dih-i 'uşşâka müllhak
361. Baña ta'nuñ nedür ço ta'nı zîrâ
Ciger-gâhumı deldi 'aşq-ı Mevlâ
362. Dururam gūyiyâ gülşende ḥande
Velî sîretde bil dâm-ı miḥende
363. Bu sînem deldi tîr [ü] tîğ-i dil-dâr
Şanasın kim bu sînem üzre od var
- [33a]
364. Yanar cân u tenüm zîrâ ki nâra
Ki düşdüm bülbül-âsâ şanki ḥâra
- [Ḥâtîme]**
365. Benem **Cezbî**-i pür-efğân-ı şeydâ
Şefî' ola Muḥammed rûz-ı ferdâ
- [33b]
366. Zamân ân kân fânî durur ancak
Hemân bâkî durur Allâh muṭlaq
367. Bilürem gerçi kim ben bî-me'âlüm
Cünün-ı muṭlaqum bî-hüde kâlüm
368. 'Alâmetdür cünûna şaçma güftâr
Ne gelse dile eyler anı işâr
369. Velî 'afv eyler anı ehl-i inşâf
Eger kim olsa bir güftâr biñ gâf⁵⁵
370. Kalem nîstdür dinilmişdür cünûna
Çü ben divâne geldüm çarḥ-ı dūna
371. Beni divânelerden eyle ta'dâd
Gehî şâdam gehî 'âlemde nâ-şâd

⁵⁵ *Ḳāf* (*Dağtı*) şeklinde de okunabilir. Ancak *gâf* "pot kırmak, hatalı konuşmak" anlamı daha uygundur.

372. Gehī giryān gehī ḥandān-ı ḥayrān⁵⁶
Gehī ma‘mūr-ı ābādān [u] vīrān
373. O dem bilmem ne söz söyler zebānum
Ne nuṭṭ eyler dehān [u] cism [ü] cānum
374. Sözüüm ṭa‘n aḥlayuban itme taḡrīr
İdemem cümle ḥālüm saña taḡrīr
375. Velī ‘afv eyle noḡṣānum ne kim var
Çü sensin Ḥālīḡ [u] Settār [u] Ğaffār
376. Kerem kānı kerem bābuñ küṣāde
Gereginle getir beni de yāde
377. Çü ben bir ‘āciz-i bī-çāreyem kim
Günāh-ı lā-yu‘adum baña ḥākīm
378. Eger olmaz ise ger zerre dermān
N’olur ḥālüm benüm ey Rabb-i Ğufrān
379. Mu‘īnüm yoḡ İlāhī bir ḡarībem
Ki zaḥm-ālūdeyem ben bī-ṭabībem
380. Ṭabībisin yine sen mücrimānuñ
Mu‘īn-i dest-ḡirisüñ cihānuñ
381. Velī Peyḡamber-i rüz-ı kıyāmet
Kıla bu bī-kese ol dem ṣefā‘at [31b]
382. Ṣefā‘at kānıdur ol Faḥr-i ‘ālem
Anuñdur cümle ins ü cinn [ü] ādem
383. Ṣalāt-ı ṣad selām ol ṣāha **Cezbī**
Ṣefā‘at kānıdur ol Ḥaḡ ḥabībī [32a]

[Temmet]

⁵⁶ ḥayrān şeklinde yanlış yazılmıştır.

Kaynakça

- ALBAYRAK, Nurettin (1998), "Himmet Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18: 57, İstanbul: TDV Yayınları.
- BAŞ, Emrah (2020), *Tekke Etrafında Teşekkül Eden Tarikat Âdâbı (Himmet Efendi'nin Âdâb-ı Hurde-i Tarikat ve Manzûm Tarikatnâmesi Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- BAŞ, Emrah (2021), "XVII.Yüzyılın Sonları ile XX.Yüzyılın Başları Arasında İstanbul'da Bayramiyye'nin En Önemli Temsilcisi Olarak Himmetiyye" *İslami İlimler Dergisi*, 16/1, 55-76.
- BAYRAM, Ömer (2000), *Himmetzade Abdî ve Gencine-i İ'caz İsimli Mesnevisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: F. Üniversitesi.
- BAYRAMOĞLU, Fuat (1989) *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı Soyu Vakfı*, c.1, TTK Yayınları.
- BENLİ, Şeyma (2021), *Klasik Türk Edebiyatında Münazara: Sümerlerden Osmanlılara Bitmeyen Tartışmaların Hikâyesi*, İstanbul: DBY Yayınları.
- BURSALI MEHMED TAHİR (2016), *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- ÇAPAN, Pervin (hızl.) (2005), *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî: Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara: AKM Yay.
- ÇELİK, Yüksel (2010), "Siyaset-Nasihât Literatürümüzde nadir bir Tür: Mısır'ın işgali üzerine III. Selim'e sunulan Tesliyet-nâme", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 22, 85-126.
- DOĞRUEL, Elif (2019), *Tipler ve Kişilikler Çerçevesinde Ahmet Cezbî'nin Şiir Dünyası*, Yüksek Lisans Tezi, Düzce: Düzce Üniversitesi.
- DONUK, Suat (2019a), Seyyid Ahmed Cezbî'nin Etvâr-ı Seb'a Konulu Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Kenzü'l-Etvâr", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 5/4, 596-631.
- DONUK, Suat (2019b), "Seyyid Ahmed Cezbî'nin Kenzü'l-Esrâr Adlı Tarikatnâmesi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/3, 386-406.
- DONUK, Suat (2020), "Türk Edebiyatında Silsilenâme ve Seyyid Ahmed Cezbî'nin Câmî'u's-Silsile Adlı Silsilenâmesi", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 6/1, 16-36.
- DURMUŞ, İsmail (2000), "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21: 30-32, İstanbul: TDV Yayınları.
- DURMUŞ, İsmail (2020), "Münazara (Arap Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31: 576-577, Ankara: TDV Yayınları.
- EKİNCİ, Ramazan (hızl.) (2018), *Şeyhî Mehmed Efendi Vekâyiü'l-Fuzalâ*, 1-4 cilt, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1936), *Türk Şairleri*, 3 cilt, İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1942), *Türk Musikisi Antolojisi*, 2 cilt, İstanbul: İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÜLTEKİN, Menekşe (2011), *Şekuri Divanı*, İstanbul: H Yayınları.
- HÜSEYİN VASSAF (2006), *Sefine-i Evliya*, c.I-V, Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (Haz.), İstanbul: Kitabevi Yay.
- İÇAÇAN, Hande Meliha (2021), "Mısır'ın İşgal Sürecine (1798-1801) Dair Bir Kaynağın Tercümesi: Mustafa Behcet Efendi ve Târîh-i Mısır Adlı Eseri", *İslami İlimler Dergisi* 16/2,
- İÇLİ, Ahmet (hızl.) (2015), *Fasih-i Mevlevî Gül ü Mül* Ankara: Karadeniz Dergi Yayını.
- İSEN, Mustafa, "Bolu'nun Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Bolulu Divan Şairleri", *Akşemseddîn Sempozyumu Bildirileri*, 1990.
- İSLAMOĞLU, Abdulmecit (2003), *Himmet-zâde Abdullah (Abdî) Hayatı Eserleri ve Dîvân-ı Nu'ût'u*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- İYİER, Özlem (2019), "Eyüp Nişancası'nda Sivâsî Efendi Tekkesi Haziresinin İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- KİEL, Machiel (2010), “Şumnu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39: 228, İstanbul: TDV Yayınları.
- KOÇ, Mustafa (2022), *Revnaoğlu'nun İstanbul'u İstanbulun İç Tarihi: Fatih*, c.1-5, Fatih Belediyesi Yayını.
- KÖKSAL, M.Fatih (2020), “Münazara (Türk Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31: 579-580.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1999), *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Yayınları.
- KÖSE, Fatih (2012), *İstanbul Halveti Tekkeleri*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- KÖSEOĞLU, Mehmed Akif (2016), “İstanbul'da Bayramî Şeyhlerinin Postnişîn Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, 25-26 Mayıs 2016, edt. A.C.Haksever, cilt: 1, Ankara: Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği Yayını, 429-470.
- MALEKY, Mahnaz Roohi (2012). *Himmetzâde Ahmet Cezbî Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- MELHEM, Semra Melhem (2020), *Himmetzâde Abdî Şerh-i Bazı Kasâid-i Urfî*, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2020,
- MÜSTAKİMZÂDE Süleyman Efendi (2014), *Tuhfe-i Hattâtîn*, (hızl.) Mustafa Koç, İstanbul: Klasik Yayınları.
- ÖVÜÇ, Erkan (2022), *Üsküdar Tekkeleri Örneğinde Devlet Tekke İlişkileri*, Doktora Tezi, Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi.
- ÖZTOPRAK, Nihat (2007), "Himmetzâde Abdî'nin Dîvân-ı Lugazî", *Essays in Memory of Hazel E.Heughan, Edinburgh: Hazel E.Heughan Educational Trust Publication.*
- ÖZTÜRK, Mehmet Cemal (2004), *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nûreddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarîkatı*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- ÖZTÜRK, Mürsel (2006), “Münâzara (Fars Edebiyatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31: 579-580, Ankara: TDV Yayınları.
- Sâlim Efendi, *a.g.e.*, s.494-495;
- ŞAHİN, Haşim (2015), “Bayramiyye”, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Semih Ceyhan (Edt.), İstanbul: İSAM Yayınları.
- ŞAYLAN, Meserret. *Türk Edebiyatında Münazara*, Lisans Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1935.
- TAPSIZ, Meliha(1995), Bolulu Himmet Divân Manzûm Tarîkatnâme Âdâb-ı Hurde-i Tarîkat, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- TAŞKIR, Abdullah. (2022) *Türk İslam Edebiyatında Târikatnâmeler ve Himmetzâde Ahmed Cezbî'nin Kenz'ül Esrâr adlı Tarikatnâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- TEZCAN, Nuran (1983), “Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara”, *Belleten*, (1980-1981), Ankara: TTK Yayınları.
- TİMURTAŞ, Abdülhadi (2014) “Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr'in Alegorik Bir Eseri Risâletu'l-Ezhâr”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14/39, 27-46.
- TUMAN, Mehmed Nâil (2001), *Tuhfe-i Nâilî Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, 2 cilt, (hızl.) Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)*, Yahya Efendi'nin 21 Haziran 1801 (9 Safer 1216) tarihli Vakfiyesi VGMA, Defter/Sayfa/Sıra no: 573/55/114)
- YAVUZ, Yusuf Şevki (2020), “Münazara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31: 574-576. Ankara: TDV Yayınları.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 165-177

EKONOMİK HAYATIN KLASİK TÜRK ŞİİRİNDEKİ YANSIMALARI VE DEVALÜASYON/ENFLASYON TEMALİ BİR ŞİİR ÖRNEĞİ

Ahmet Arı

Seda Duranoğlu

Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(ahmet.ari@ahievran.edu.tr) ORCID: 0000-0002-2364-4795/ **Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran University Faculty of
Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature**

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
(sedaduranoğlu1998@gmail.com) ORCID: 0000-0003-7117/ **Graduate Student, Kırşehir Ahi Evran University
Graduate Student of Social Sciences Institute**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 19.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 14.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Arı, Ahmet, Duranoğlu, Seda (2022), “Ekonomik Hayatın Klasik Türk Şiirindeki Yansımaları ve Devalüasyon/Enflasyon Temalı Bir Şiir Örneği”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 165-177.
Arı, Ahmet, Duranoğlu, Seda (2022), “Reflections of economic life in classical Turkish poetry, including a poem about devaluation and inflation”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 165-177.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Ekonomik Hayatın Klasik Türk Şiirindeki Yansımaları Ve Devalüasyon/Enflasyon Temalı Bir Şiir Örneği

Özet

Klasik Türk edebiyatının, hayatın her cephesini yoklayan bir edebiyat olduğunu ortaya koyan pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından sonra yapılan yönlendirmelerle oluşan klasik Türk edebiyatının "sosyal hayattan kopuk" olduğu şeklindeki yanlış algı, ne yazık ki varlığını hâlâ devam ettirmektedir. Klasik Türk edebiyatındaki sosyal muhtevaya yönelik yeni çalışmalar, söz konusu yanlış algının ortadan kalkmasına katkı sağlayacaktır.

Ekonomik hayatla ilgili hususlar, klasik Türk edebiyatının sosyal muhtevası içerisinde önemli bir yer tutar. Başta siyasetnameler olmak üzere, kimi müstakil eserlerde ve divanlarda devletin ekonomik durumu ile ilgili sorunlar ile bu sorunların çözümüne dair önemli bilgiler yer almaktadır. Klasik Türk şiirinde, ticari hayatın en önde gelen aracı olan para ve para birimleri ile ilgili beyitlerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Bu doğrultuda ekonomik hayata dair pek çok husus, özellikle ekonomik sıkıntılar, şiirlerde geniş ölçüde yansıtılmıştır.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden şiirde de parasal bir olgu olarak kabul edilen enflasyon ve devalüasyon konusu işlenmektedir. Orijinal bir örnek olarak bu şiir, klasik Türk edebiyatında sosyal muhtevanın nerelere kadar uzanabileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler:*Klasik Türk Edebiyatı, Sosyal Hayat, Ekonomi, Para, Devalüasyon, Enflasyon.*

Reflections of economic life in classical Turkish poetry, including a poem about devaluation and inflation

Abstract

There have been numerous studies that show that classical Turkish literature explores many facets of life. That said, an overwhelming majority of early modern Turkish literary scholars used to argue that classical Turkish literature was detached from the public. Unfortunately, the legacy of that stigma continues today. Nevertheless, contemporary studies are gradually putting that claim –and hence stigma– to rest for good.

Many divan poets wrote about economic matters. This usually took one of two major forms: either "siyasetname" (political letters) or self-contained pieces. These works not only shed light on the Ottoman Empire's economic problems, but also proposed solutions to these issues. Likewise, there are countless examples of "beyits" (poetry) that mention currency, i.e. the driving force behind commerce. A lot of other themes about economy, specifically economic crises, were also subject of classical Turkish poetry.

In this study, we shall look at the theme of devaluation and inflation in classical Turkish poetry. In order to support our argument and to probe just how deep into the classical Turkish literature the Ottoman public life reached, we have included anauthentic original example.

Key Words:*Classical Turkish Literature, Social Life, Economy, Money, Devaluation, Inflation.*

Giriş

Klasik Türk şiiri, içinde geliştiği topluma ait hemen her şeyi yansıtan geniş bir muhtevaya sahiptir. Bununla birlikte, klasik Türk şiiri ile devalüasyon ve enflasyonun münasebetini kurmakta zorlananlar çıkacaktır. Bunun sebebi ilk bakışta devalüasyon ve enflasyon gibi alışılmışın oldukça dışında bir temaya yer verilmesi gibi gözükiyorsa da esas olarak klasik Türk edebiyatının “sosyal hayattan kopuk” olduğu şeklindeki yanlış algıda yatmaktadır. Geldiğimiz noktada, klasik Türk edebiyatının hayatın her cephesini yoklayan bir edebiyat olduğu pek çok çalışmayla ortaya konmuş olmasına rağmen, yaklaşık iki yüz yıl öncesine dayanan yönlendirmelerle oluşan/oluşturulan bu yanlış algı ne yazık ki varlığını hâlâ devam ettirmektedir. Daha da önemlisi, günümüz dünyasına yön veren “Algı her şeydir, gerçeği kim ne yapsın?” anlayışı, bu yanlış algıyı beslemekte, gerçeğe yer değiştirmesini engellemektedir.

Bilindiği gibi uzun yıllar klasik Türk edebiyatına bakışı belirleyen ve söz konusu yanlış algıların oluşmasına sebep olan iki önemli kırılma noktasından ilki Tanzimat Dönemi’ne, özellikle Namık Kemal’e dayanır. Zihniyet dünyamızdaki kırılmaların bir neticesi, bir bakıma ise başlangıcı olan Tanzimat’ın önde gelen temsilcilerinden Namık Kemal, klasik Türk edebiyatı geleneği içinde yetişmiş bir şair olmasına karşın fitili ateşleyen ilk kişi olmuştur. Onun klasik Türk edebiyatını/şiirini alaya alan tutumu, kendi döneminde olduğu gibi kendinden sonraki edebiyat çevrelerini de etkilemiştir. Daha sonraları bu edebiyata getirilecek ağır ve haksız eleştirilere kaynak teşkil etmesi sebebiyle çok da mazur görülemeyecek olmakla birlikte Kemal’in yaptığı, anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü bu dozda olmasa da, yenilik arayışı doğrultusunda, Divan şiirinin kalıplaşmış yönlerine dair benzer eleştiriler, klasik Türk edebiyatının klasik döneminin başlangıcından (XV. yy) itibaren hep yapılagelmiştir. Bu bağlamda onun yaptığına, “sahih edebiyat” diye adlandırdığı toplumcu edebiyat fikrini bir an önce yerleştirmek amacıyla hareket etmiş gözüyle bakılabilir. Fakat rejim değişikliğinden yani Cumhuriyet’in ilanından sonraki esas büyük kırılma için aynı şey söylenemez. Çünkü bu dönemden itibaren oluşacak hâkim bakış açısında bir reddetme en azından yok sayma söz konusudur. Yeni sistemin yerleştirilmesi için eskiyi karalama temayül ve çabalarından klasik Türk edebiyatı da payına düşeni almıştır. Devletin resmî politikaları doğrultusunda gelişen veya bu politikalara yön veren fikirlerle klasik Türk edebiyatına karşı, eleştiri sınırlarını oldukça aşan bir nevi saldırıda bulunulmuştur. Yeterli birikim ve malzemenen yoksun bir şekilde, klasik Türk şiirinin hayalî yapısına dair daha önce yapılan eleştiriler de bahane edilerek bu edebiyatın topluma söyleyecek bir sözü olmadığı hükmüne varılmış ve unutulmaya mahkûm edilmek istenmiştir. Bu dönemde verilen hükümlere göre klasik Türk edebiyatı; Türk ruhuna, milli kültür ve zevke yabancı, gerçeğe ilgisiz, hayalî, taklitçi, toplum meselelerine uzak, halktan ve sosyal hayattan kopuk, belli bir zümrenin tekelinde, Arapça ve Farsça kelimelerden ibaret, kimsenin anlamadığı bir edebiyattır.

Klasik Türk edebiyatı hakkında pek çoğu bilimsellikten uzak, belli bir amaca yönelik ve üstünkörü bir şekilde varılan bu hükümlerin gerçeğe ve bilimsellikle ilgisi olmadığı günümüzde büyük ölçüde ortaya konmuş durumdadır. Fakat ne yazık ki oluşturduğu algı, bırakınız toplum genelini, edebiyat eğitim ve öğretiminde varlığını devam ettirmekte ve içinden çıkılmaz bir kısır döngüye sebep olmaktadır. Bu kısır döngüden çıkmanın yolu, klasik Türk edebiyatının çözüm bekleyen, aydınlatılması gereken yanlarına dair bilimsel çalışmaların artmasından geçmektedir. Son elli altmış yıldan bu yana bu yönde oldukça büyük mesafe katedilmiştir. Lakin bu çalışmalar, edebiyat eğitim ve öğretimine ve dolayısıyla topluma gerektiği gibi yansıtılmadığı, kendi camiası içinde kaldığı müddetçe işlevini tam manasıyla yerine getirmekten uzak kalmaktadır. Milletlerin bekası, öz kültürlerine bağlı kalmayı gerektirir. Bu bağlamda bir kültür taşıyıcısı olarak edebiyatın önemi de yadsınamaz. Bağlı olduğu gelenekle birlikte düşünüldüğünde, on asır boyunca Müslüman-Türk toplumunun mana ve madde âlemine estetik ve sanat çizgisinde tercüman olan klasik Türk edebiyatı, Türk edebiyatının en uzun ve ihtişamlı dönemini oluşturur. İslam

medeniyetini oluşturan toplumların birlikte ürettikleri şiir geleneğinin devamı olması sebebiyle kendine mahsus, sınırlı ve değişmeyen estetik kuralları olmakla birlikte, yararlandığı malzeme ve yansıttığı temalar/konular bakımından namütenahi/sonsuz denebilecek genişlik ve derinliktedir. Divan şairleri, şiirin varoluş nedeni ve vazgeçilmez teması olan aşk ekseninde hayatın hemen bütün cephelerini şiirlerinde yansıtmışlardır. Divan şairi için “evrende var olan soyut somut akla gelebilecek her şey, şiirde kullanılabileceği zengin bir malzeme niteliğindedir” (Dilçin, 1999: 618). Buna bağlı olarak da klasik Türk şiiri, gündelik olaylara varıncaya kadar, içinde geliştiği topluma ait hemen her şeyi yansıtan bir sosyal muhtevaya sahip olmuştur. Bu bakımdan klasik Türk edebiyatı, Türk kültürünün eşsiz bir kaynağıdır. Divanlar başta olmak üzere bu edebiyata ait edebî mahsullerin araştırılıp incelenmesi günümüzde oldukça ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bu araştırma ve incelemeler neticesinde ortaya konan klasik Türk edebiyatındaki sosyal muhtevaya yönelik bilimsel çalışmalar¹, daha önceleri varılan hükümlerin gerçeklikten ve bilimsellikten ne kadar uzak olduğunu; tam aksine gerek müstakil şiirlerde ve gerekse farklı farklı beyitlerde dış dünyaya, halka ve yaşanıp duran hayata dair en uç noktalara varan zengin bir sosyal muhtevanın yer aldığını göstermektedir. Yazımızın konusunu oluşturan ve devalüasyon/enflasyon olgusunu konu edinen şiir de, klasik Türk edebiyatında sosyal muhtevanın nerelere kadar uzanabileceğini gösteren önemli ve orijinal bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şairi belli olmayan bu şiir², Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 9581 numarada kayıtlı bir şiir mecmuasında yer almaktadır.³ Gazel formunda, altı beyitten müteşekkil olup “Der-Hakk-ı Akçe-i Züyûf: Kırık (Ayarı Düşük) Akçe Hakkında” başlığını taşımaktadır. Altı beyitten oluşması ve mahlas beytinin yer almaması, şiirin eksik olduğunu göstermektedir. Gazellerin genellikle tek sayılı beyitlerle oluşturulduğunu (bkz. Arı, 2000) göz önüne aldığımızda şiirin, mahlasın da yer aldığı en azından bir beytinin daha olması gerektiğini söyleyebiliriz. Muhtemelen, bir takım olumsuzluklar doğurabileceği düşüncesiyle, mecmuayı tertip eden kişi, şairinin tanınmaması için mahlas beytine yer vermemiş olabilir. Bununla birlikte mevcut altı beyitte şair, paranın değer kaybı neticesinde alım gücünün azalmasını, hayat pahalılığını ve bunun ekonomik ve sosyal hayatta yarattığı tahribatı, yani zamanımızdaki karşılığı ile devalüasyon ve enflasyonu, günümüzdeki hâliyle aynı denebilecek bir şekilde ve sade bir dille anlatmaktadır.

Klasik Türk edebiyatında başta siyasetnameler olmak üzere, kimi müstakil eserlerde ve divanlarda devletin ekonomik durumu ile ilgili sorunlar ile bunların çözümüne dair önemli bilgiler yer almaktadır (bkz. Bilgin, 2021; Yüksel, 2015). Özellikle divanlarda, ticari hayatın en önde gelen aracı olan para ve para birimleri ile ilgili beyitlerin sayısı azımsanamayacak bir oranda olup para, hemen hemen bütün özellikleri ve uzantılarıyla şiirlerde yansıtılmıştır. Klasik Türk şiirinde, bir

¹ Klasik Türk edebiyatı nda sosyal muhtevaya dair yapılan çalışmalar için yaptığımız taramada, 4 kitap, 20 makale, 7 Doktora, 42 YL tezi tespit ettik. Bunlar doğrudan doğruya sosyal muhtevayı konu alan çalışmalardır. İlişkili olanlarla birlikte düşündüğümüzde bu tür çalışmaların çok daha yüksek sayılarda olduğunu söyleyebiliriz. Makalenin sayfa sınırları sebebiyle oluşturduğumuz listeyi burada veremiyoruz.

² Şiirin beşinci beytindeki “şâhînün” ifadesinin “hüsn-i tahallüs” kullanımına bir örnek olabileceği ve şiirin “Şâhî” mahlaslı bir şaire ait olabileceği düşünülebilirse de gerek konu ve gerekse beyit sayısı bakımından uzak bir ihtimaldir.

³ Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda, *Mecmû’ a-i Eş’âr* adıyla kayıtlı olan 06 Mil Yz A 9581 numaralı şiir mecmuası toplam 65 varaktır. Mecmuayı derleyen hakkında ve ne zaman derlendiğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Mecmuanın ilk sayfasında 1839 tarihi yer almakla beraber, 18 ve 19. yüzyıllarda yaşamış şairlere rastlanılmaması, bu tarihin sonradan eklenmiş olduğunu düşündürmektedir. Mecmuada ağırlıklı olarak 16. yüzyılda yaşamış şairlerin şiirleri yer almakla birlikte 12 ile 17. yüzyıllar arasında yaşamış şairlerin şiirlerine de rastlanmaktadır. Yaşadığı yüzyılları tespit ettiğimiz şairleri (54 şair) göz önüne aldığımızda, bu mecmuanın 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyıl başlarında tertip edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. 19 farklı nazım şekliyle yazılmış 339 manzumenin (113 kıt’a, 69 matla’, 46 müfred, 44 gazel, 17 nazm, 10 kaside, 8 mesnevî, 7 mani, 3 murabba, 3 tercî-i bend, 3 koşma, 2 muaşşer, 2 müseddes, 1 ruba’î, 2 şathiye, 1 terkîb-i bend, 1 müsemmen, 1 muhammes, 1 mısra) yer aldığı mecmuada, hece ölçüsü ile yazılmış üç şiir bulunmaktadır. Bu 339 şiirden, 64 matla, 40 müfred, 8 kıt’a, 2 gazel, 7 mani, 8 nazm, 3 kaside, 2 koşma ve 5 mesnevinin şairi belli değildir.

maddi kültür unsuru olarak para ve para birimleri çoğunlukla gerçek anlamlarıyla, bazen de çeşitli teşbih ve mecazlara konu edilerek atasözü ve deyimler, adet ve geleneklere ait kavramlar eşliğinde yüzyıllarca işlenmiştir (Yüksel, 2019a: 559; 2019b: 75). Ayrıca bazı gıda maddelerinin kıtlığından bahseden ve hayat pahalılığını konu edinen şiirler de vardır. Necâti Bey (XV. yy) ve Hayretî (XVI. yy)'nin arpa kıtlığını ele alan manzumeleri bu bağlamda güzel birer örnek teşkil ederler (bkz. Çetinkaya, 2009). Keza Osmanzâde Tâib (XVIII. yy)'in, *Çıktı âteş pahasına heyzüm/Satılır dirhem ile ûd-âsâ* (Odun ateş pahasına çıktı. Öd ağacı gibi neredeyse dirhemle satılıyor) (Köprülü, 1934: 459-60) gibi mizahi beyitlerin yer aldığı kasidesi de hayat pahalılığını konu edinen orijinal bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat örnek şiirimizde olduğu gibi doğrudan doğruya devalüasyonu ve enflasyonu ele alan ve bütün zamanlardaki karşılığı ile yansıtan başka bir şiir - mevcut bilgilerimize göre- tespit edilmiş değildir.

Devalüasyon/Enflasyon ve Osmanlı Devletinde Para Sistemi

Günümüz toplumlarının hemen hepsinin en önde gelen ekonomik problemlerinden olan enflasyon şöyle tanımlanmaktadır: “Dolaşımdaki para miktarıyla, malların ve satın alınabilir hizmetlerin toplamı arasındaki açığın büyümesinden ortaya çıkan ve fiyatların toptan yükselmesi, para değerinin düşmesi biçiminde kendini gösteren ekonomik parasal süreç; para şişkinliği” (TDK, 1988). Enflasyon için söylenen “her zaman her yerde parasal bir olgudur” şeklindeki görüş, genel kabul görmekle beraber uzantıları ve etkileri bakımından enflasyon, oldukça karmaşık bir yapıya sahip sosyo-ekonomik, sosyo-politik bir olgu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ne olup olmadığı bir yana toplumların bünyesinde yarattığı tahribat nedeniyle “canavar” olarak nitelendirilmesi, onun hakkında pratik bir bilgi edinmemizi sağlamakta; korkulan, korkulması gereken bir şey olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim dünya ekonomi tarihinin bitmeyen bir çilesi olarak yüzyıllardır varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde de ülkemizle birlikte, en gelişmiş ekonomilere sahip ülkeleri bile mücadelede âciz bırakan güncel bir konudur. Bütün dünyada olduğu gibi ülkemiz ve toplumumuz için de enflasyon yeni bir konu değildir.

Enflasyonun önde gelen sebeplerinden biri, iyi yürütülemeyen devalüasyon uygulamalarıdır. Osmanlı Devleti’nde yükselme döneminin sonlarında (1585) “tağşiş” adı altında ilk devalüasyonun ve buna bağlı olarak da enflasyonun başladığı görülmektedir. “Bir şeyin içerisine başka bir şey karıştırma, sağlığını bozma” anlamına gelen tağşiş, bir ekonomi terimi olarak, paranın altın veya gümüşten yapıldığı zamanlarda içindeki değerli metal, yani altın ve gümüş oranını düşürerek paranın değerini de düşürmek demektir. Bu bağlamda tağşiş, günümüzdeki devalüasyonu karşılamaktadır. Benzer şekilde Akçe’nin resmî standartlarının yeniden belirlenmesi demek olan “tashîh-i sikke” tabiri de devalüasyonu ifade eder. Devalüasyon, günümüzde sabit ya da yarı sabit kur rejimi uygulayan ülkeler tarafından başvurulan bir para politikası aracıdır. Enflasyon gibi, sebep ve sonuçları bakımından oldukça karmaşık bir konu olan devalüasyonun en kısa tanımı, ulusal para değerinin diğer ülke para birimleri karşısında devlet tarafından düşürülmesi (devalüe etmek) şeklinde yapılabilir. Günümüzde devletler devalüasyona daha çok dış ticaret bilançosunu iyileştirmek amacıyla başvurumaktadırlar. Devalüasyon, ithalat giderlerinde daralma ve ihracat gelirlerinde artış sağladığı için devletin ödemeler bilançosunda da artışlar meydana getirir. Osmanlıdaki tağşiş uygulamalarının da benzer sebepleri vardır. “Tağşiş yapmakla, devletin -en azından fiyatların yükselmesi yönünde baskı yapacağı zamana kadar bir müddet- söz konusu madeni para cinsinden yükümlülükleri azalıyor ve aynı miktar altın ya da gümüşle daha fazla ödeme yapma imkânı doğuyordu” (Erdem, 2006: 12). Şevket Pamuk, Osmanlı maliye sisteminin önemli uygulamalarından olan tağşişler konusunda şöyle demektedir: “Osmanlı Devleti’nin para konusundaki uygulamalarının en önemli örneklerinden biri de tağşişler, ya da para biriminin gümüş içeriğinin devlet tarafından azaltılmasıdır. İktisadi ve mali nedenleri ve sonuçlar bakımından madeni sikke döneminin tağşişlerini kâğıt para döneminde (bugün) devletin para

basmasına benzetebiliriz. (...) Tağşîşleri gelişigüzel girişilen uygulamalar olarak değil, tam tersine, devlet açısından belirli bir yararlar-zararlar hesabının sonucu olarak görmek gerekir.” (2014: 28). Bununla birlikte devalüasyon ya da tağşîş, değer düşmesi demektir. Osmanlı idarecilerinin gerek mali buhranlar ve gerekse ekonomik çaresizlik nedeniyle sık sık tağşîşe başvurmaları ve bunu bir alışkanlık haline getirmeleri, olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu olumsuzlukların başında en kısa tanımıyla hayat pahalılığı demek olan enflasyon gelmektedir. Enflasyonun da siyasi ve sosyal olumsuzluklara yol açtığı bilinen bir gerçektir. Nitekim Osmanlı, 1585'teki ilk büyük tağşîş uygulamasından sonra devalüasyon-enflasyon girdabından bir türlü kurtulamamış ve enflasyonist ortam Osmanlı toplum hayatında hâkim olagelmıştır. Bu bakımdan enflasyonun, özellikle XIX. asrın ikinci yarısından itibaren, Osmanlıyı büyük belalara uğratan önemli bir etken olduğu söylenmektedir (Aysan, 2018: 92).

Dönemin diğer devletlerinde olduğu gibi Osmanlı devletinde de ekonomi, madeni para sistemine dayalıdır. “Parça, gümüş parçası” anlamındaki Farsça “pâre” kelimesinden gelen para, bütün ödeme araçlarını ifade için, kullanımı günümüzde de devam eden bir terimdir (Akyıldız, 2007: 34/163). İlk çağlarda kullanılan takas, değiş-tokuş sisteminin zorluğu insanoglunu daha elverişli ve sürdürülebilir ödeme araçları aramaya sevk etmiş, dönemine ve coğrafyasına göre değerli kabul edilen ödeme araçları kullanıldıktan sonra değer ölçütü olarak para keşfedilmiştir. Somut anlamda paranın, yani basılmış metal/madeni paranın tarihi, M.Ö. VII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış olan Lidyalılara kadar dayanmaktadır. Darp yani baskı sistemiyle oluşturulan bu paralar, ağırlıklarının ve biçimlerinin standart hâle getirilmesiyle “sikke” adını alacak ve madeni paraların tümünü ifade için kullanılacaktır. Zamanla devletler, dolaşımda olan mevcut sikkeleri kullandıkları gibi kendi sikkelerini de oluşturmuşlardır. Sikke, Emevîler'den itibaren İslam dünyasında bağımsızlığın ve egemen güç olmanın sembolü olarak kabul edilmiş, devletin başına geçen hükümdarın kendi adına sikke bastırıp (kestirip, darp edip)⁴ hutbe okutması âdetten sayılmıştır. Bu geleneğe bağlı olarak Osmanlılarda da tahta geçen her padişah sikkeyi kendi adına bastırtmış (tecdîd-i sikke) ve sikke, kültürümüzde önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlılar para sistemi konusunda esas olarak İlhanlıları (1256-1353) örnek almışlardır. Bununla birlikte Roma ve Bizans'tan ortaçağ İslam devletlerine, İtalyan kent devletlerine ve İspanyol İmparatorluğu'na kadar pek çok devletin para sisteminden de faydalanmışlardır. Bu bağlamda kendilerinden önce hüküm süren devletlere ait madeni paraları (sikke) kullanmayı sürdürdükleri gibi kendi dönemlerindeki devletlerin paralarının (döviz) kullanımına da izin vermişlerdir (Akyıldız, 2007: 163; Eagleton ve Williams, 2011: 120; Pamuk, 2012: 6; 2014: 25; Tabakoğlu, 2014: 391).

Tartışmalı bir konu olmakla beraber, ilk Osmanlı parasının (sikke) Orhan Gazi adına 1326'da bastırılan ve adına Akçe-i Osmanî denilen gümüş para olduğu genel kabul görmektedir. Yavuz Selim döneminin sonlarına kadar bu adla kullanılmış, sonrasında kısaca Akçe denmiştir. İlk defa II. Mehmet (Fâtih) tarafından 1477'de bastırılan ve adına Hasene-i Sultânî (Sultânî) denilen altın paraya kadar Osmanlılar yalnızca gümüş ve bakır olmak üzere iki madenden para (sikke) bastırmışlardır. Bakırdan basılan ve Mangır, Pul, Fels/Füls denilen paralar, gündelik alışverişte kullanılan bozuk paraları oluşturmaktaydı. Bakır sikkeler, genel olarak “Çürük Akçe” diye adlandırılmıştır. Sultânî ise esas itibarıyla uluslararası ticarete ve devlet katındaki büyük ödemelerde kullanılmıştır. Bu yüzden Akçe, XVII. yüzyılın sonuna kadar temel Osmanlı para birimi olma özelliğini korumuştur (Sahillioğlu, 1989: 2/224; Akyıldız, 2007: 34/163; Tekin, 2009: 37/182; Pamuk, 2014: 11). Dilimizde çok yaygın olarak kullanılan “Ak Akçe kara gün içindir” atasözü başta olmak üzere pek çok atasözü ve deyimde yaşamaya devam eden ve aynı zamanda bir maddi kültür unsuru hâline gelen Akçe, genel olarak küçük gümüş (ak, beyaz) para demektir. Başlangıçta 1,20 gram civarında olan ve 90 ayar (kırat) gümüşten basılan Osmanlı Akçesi (Osmanî),

⁴Dilimizde paranın basıldığı yere *darphane* denmesi buna dayanır.

Fâtih Sultan Mehmet devrine kadar genel itibarıyla değerini korumuştur. Fakat artan askerî giderleri karşılayabilmek için bu dönemden (1444) itibaren basılan sikkelerdeki gümüş miktarı azaltılmaya başlanmıştır. Mali bir tedbir olarak düşünülen ve tağşîş adı verilen bu düzenlemeler, sonuç itibarıyla paranın değerini ve alım gücünü düşürdüğü için halkın ve yeniçerilerin tepkisini çekmiştir. Bununla birlikte Fâtih dönemini takip eden yaklaşık yüzyıllık bir süre içerisinde gümüş Akçe nispeten değerini korumuştur. Fakat pek çok başka neden yanında savaşların maliye üzerine ağır bir yük bindirmesi sebebiyle, gelişen ekonomideki para arzı, talebi karşılayamaz hâle gelmiş ve giderek büyük mali sıkıntılar baş göstermiştir. Günümüzdeki uygulamalara da benzer bir şekilde, o dönem yöneticilerinin de mali sıkıntıyı gidermenin, yani yeni vergi koymadan devlet gelirlerini artırmanın en pratik ve kolay yolu olarak tağşîş yöneldiklerini görüyoruz. Nitekim 1585 veya 1586'da yapılan ve o döneme kadar gerçekleştirilen en büyük tağşîş olan bir işlemle Akçe'nin gümüş oranı % 44 azaltılmıştır (Akyıldız, 2007: 34/164). Bu tarih, Osmanlı parası için yeni ve istikrarsız bir dönemin başlangıcına işaret ettiği gibi, genel ekonomi bakımından da önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu tarihten sonra Osmanlı ekonomisi ve toplumu, siyasi ve sosyal uzantılarıyla gittikçe ağırlaşan bir enflasyon tahribatı ile karşı karşıya kalacaktır.

Osmanlı'nın temel para birimi olan Akçe üzerinde oluşan baskılar sadece tağşîş sebebiyle değildir. Osmanlı sikkeleri yanında pek çok yabancı paranın da piyasada olması, her yeni sikke basıldığında eskilerinin piyasadan tam olarak çekilememesi de piyasalarda parasal anlamda ciddi bir karmaşaya sebep olmuştur. II. Mahmut dönemine (1808-1839) gelindiğinde piyasada otuz altı çeşit gümüş paranın olduğu (Akyıldız, 2007: 34/165) bilgisi, durumun giderek ne kadar ağırlaştığını göstermektedir. Diğer taraftan XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı piyasalarına girmeye başlayan ve Kuruş (Guruş) denilen yabancı (Avrupa) iri gümüş sikkeler, XVII. yüzyıldan itibaren para karmaşasını daha da arttırmıştır. Çünkü para arzının gittikçe daralması yüzünden Avrupalı tüccarlar, çok kârlı bir iş olarak değeri düşük (mağşuş) sikkeleri Osmanlı piyasalarına taşımış ve Osmanlı piyasaları yabancı paraların istilasına uğramıştır. Bu durum, ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren darphanelerin, dolayısıyla gümüş madenlerinin birer birer kapanmasına (IV. Mehmet dönemi) ve zamanla gümüş kıtlığına sebep olmuştur. Osmanlı piyasalarında farklı ayarlara (değere) sahip yerli ve yabancı pek çok paranın kullanılması fırsatçılığa da sebep olmuştur. Bu paralar arasında kaçınılmaz olarak oluşan fiyat farkları, para alıp satmayı, emeksizce paradan para kazanmayı getirmiştir. Osmanlı'nın son döneminde Galata bankerlerinin ekonomimiz üzerinde bir nevi hegemonya kurmaları, bu durumun bir neticesidir. Ayrıca para arzını arttırmak amacıyla 1688'de bol miktarda Mangır veya Pul denilen bakır paralar çıkarıldı (Akyıldız, 2007: 34/164). Bunların maden ve nominal değerleri arasındaki fark, kolay yoldan büyük kâr peşinde olan kalpazanlar için bulunmaz bir fırsat oluşturdu. Ülke dışından getirilen gemiler dolusu kalp bakır sikke piyasaya sürülerek Osmanlı piyasalarındaki istikrarsızlık ve enflasyon had safhaya ulaştı. Bütün bunlar Osmanlı Akçesinin değerini iyice düşürmüş, itibar edilen bir para olmaktan çıkartmıştır. Yapılan araştırmalar, Akçe'nin 1471'deki saf gümüş değerinin 1700 yılında %15'e düştüğünü göstermektedir (Aysan, 2018: 103). Bu durumu düzeltmek adına XVII. yüzyılın başından itibaren çeşitli düzenlemeler yapılmışsa da çare olmamış ve yüzyılın sonunda, zaten bir ödeme aracı olmaktan çıktığı için piyasalardan iyice çekilmiş olan Akçe'nin yerine Guruş (Kuruş)/Para tedavüle sokulmuştur. Bununla birlikte 1834 yılına kadar Mecidiye (20 kuruşluk gümüş sikke) gibi gümüş sikkeler basılmaya devam edilmiş ve ödeme aracı olarak kullanılmıştır (Pere, 1968: 12).

Osmanlı devleti, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren piyasalarına girmeye başlayan ve özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ödeme aracı olarak daha çok kullanılan Avrupa'nın gümüş sikkelerini örnek alarak 1690 yılında kendi gümüş Guruş'unu bastırmıştır. Böylelikle Guruş (İt. Grosso, Alm. Groschen), Akçe'nin yerine Osmanlı para birimi hâline gelmiştir. Bir para birimi olarak Para ve artık sadece bir hesap parası olarak kullanılan Akçe, Guruş'un kesirleri (alt birimleri) olarak kabul edilmiş ve bu yeni sistemde, 1 Guruş = 40 Para =

120 Akçe ölçüsü (parite) getirilmiştir. İlk Osmanlı Gurusları 25,6 gram ağırlığında olup yaklaşık 16 gram saf gümüş içermekteydi (Pamuk, 2002: 26/458). Bilindiği gibi Gurus, sonraları Kuruş hâline gelerek 100 Kuruş = 1 Lira ölçüsüyle Cumhuriyet döneminde de kullanılmış; 1970'lerden itibaren tekrar azan enflasyon sebebiyle değersizleşerek sadece hesap parası olarak günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Ne yazık ki, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren temel Osmanlı parası hâline gelen Gurus da Akçe ile aynı akıbeta uğramaktan kurtulamamıştır. XVIII. yüzyıl boyunca devam eden ve özellikle II. Mahmut devrinde imparatorluk tarihinin en üst düzeyine ulaşan tağşîş uygulamaları neticesinde Gurus da başlangıçtaki değerinin % 85'ini kaybetmiştir (Akyıldız, 2007: 34/165). Tanzimat Dönemi'nde yapılan düzenlemelerle çift madenli para (altın ve gümüş) sistemine geçilerek tağşîşe büyük oranda son verilse de artık para pul olmuş, birkaç yüzyıldan beri devam eden enflasyon baskısı ülkeyi ve toplumu çepeçevre sarmıştır. Yapılan tespitlere göre, 1469-1914 yılları arasında İstanbul'daki tüketici fiyatları yaklaşık 300 kat artmıştır (Aysan, 2018: 103).

Der-Hakk-ı Akçe-i Züyûf Adlı Şiirin Günümüz Türkçesi ve Açıklaması

DER-HAKK-I AKÇE-İ ZÜYÛF / KIRIK AKÇE HAKKINDA

Mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün/mefâ'îlün

- 1 Eyâ sultân-ı zıllu'llâh tapuñ zü'l-ğadr ü 'izzetdür
Nazar kıl bu cihân içre düşen âteş ne kudretdür
- 2 Kırık akçe ile halkuñ mükedder oldı ahvâli
Bulınmaz oldı 'osmânî bilinmez kim ne hikmetdür
- 3 Kırık olmağ ile akçe yüzine kimseler bakmaz
Gurus yüz buldı herkesde bî-hod bir özge bid'atdür
- 4 Kırık akçe ile varan kişi kaşşâb u bakkkâla
Onundan birin alursa be-ğâyet câna minnetdür
- 5 Kızılı çıkdı şâhînüñ aña da kalmadı rağbet
Filôriye sözüümüz yok ezelden sikke şûretdür
- 6 Kesüp kallâblaruñ 'ırkın vücûdın eylemek ma'dûm
Benüm devletlü sultânüm saña hem farz u sünnetdür

1. "Ey Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan, kuvvet-kudret ve yücelik makamına sahip sultanım! Bu cihana düşen (halkı yakıp kavuran) ateşin ne kadar güçlü (şiddetli) olduğuna bir bak!"

Allah'ın (yeryüzündeki) gölgesi anlamına gelen "zıllullâh", Osmanlı padişahlarının sıfatlarından/unvanlarından birisidir. II. Mehmet (Fâtih)'ten itibaren kullanılan ve kanunnamelere de yansıyan bu kavram, İslam geleneği yanında eski Türk hâkimiyet anlayışına (kut) da bağlı olarak gelişmiştir. Yeryüzünde Allah'ın hükmüyle hükmeden kutsal kişi anlamıyla, Osmanlı hükümdarlarının yüklendiği misyonu ifade eder. Şair; ilk beyitte, alışılagelen hitap üslubu çerçevesinde padişaha gerekli tazim ve övgüde bulunduktan sonra, "nazar kıl" diyerek çok güçlü, yakıp kavuran bir ateş olarak nitelendirdiği ve ancak onun çözebileceğini düşündüğü bir meseleye/probleme padişahın dikkatini çekmektedir. Tahkiye üslubu ile problemin ne olduğunu da hemen söyleyerek aynı zamanda merak uyandırmaktadır.

2. “Kırık akçe yüzünden halkın durumu çok üzüntü verici (kederli, perişan) bir durumda. Ne hikmetse (kimsenin bilemediği bir sebepten dolayı) Osmanî bulunmaz oldu.”

“Kırık akçe”, şiirimizin başlığını oluşturan “züyûf akçe” tabirinin karşılığıdır. Yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere, Akçe'nin içindeki gümüş oranının düşürülmesi demek olan tağşış uygulamaları sonucunda değer kaybına uğramış veya kalp (sahte) Akçe'ye denir. Bunların yanında değeri düşmüş Akçelere “kırık akçe, kızıl akçe ve çil akçe” adları da verilmiştir. Şairin Osmânî dediği, değer kaybına uğramamış Osmanlı Akçesidir (Akçe-i Osmanî). Fakat gümüş oranı yerinde, alım gücü yüksek değerli Osmanlı Akçesi artık bulunmaz olmuştur. Şairin “Osmanî bulunmaz oldu” demesinden kasıt, akçenin artık Osmânî dendiği zamanlardaki değerinde olmamasından kinayedir. Şair, “bilinmez kim ne hikmetdür” derken de, Osmanî'nin bulunmaz oluşunun sebebinin, şiirin ilerleyen beyitlerinden de anlaşılacağı üzere, bildiği hâlde bilmezlikten gelerek (tecâhül-i ârif) bir nevi istifham oluşturmakta ve üstü kapalı bir eleştiri yapmaktadır. Şiirin konusunu oluşturan enflasyon temel olarak, paranın değer kaybına uğraması sonucu alım gücünün düşmesi ve hayat pahalılığının artması demektir. Bu durumda halkın durumunun mükedder (üzüntü verici, perişan) olması kaçınılmazdır. Nitekim daha Fâtih devrinde başlayan tağşışlere halkın ve yeniçerilerin gösterdiği tepkilerden başlayarak Patrona Halil İsyanı (1730) başta olmak üzere daha sonraki dönemlerde gerçekleşen isyanlarda, ekonomik darboğazdan ve enflasyondan kaynaklanan sıkıntılar bir etken olarak hep karşımıza çıkacaktır. İsyanı kalkışan yeniçerilerin ve onlara katılanların “istemezük” dedikleri içerisinde “züyûf akçe istemezük” sloganı da yer alacaktır.

3. “Değersiz olduğu için Akçe'nin yüzüne (artık) kimse bakmıyor (Akçe'ye itibar etmiyor). Bilinçsizce herkes, yeni ortaya çıkan Guruş'a yöneldi (ona itibar ediyor).”

Yukarıda da değindiğimiz gibi, değersizleşerek iyice piyasalardan çekilen Akçe yerine, Avrupa kökenli bir para (sikke) olan Kuruş örnek alınarak XVII. yüzyılın sonlarında temel Osmanlı parası olarak Guruş dolaşıma (tedavül) sokulmuştu. Şairin bu değişikliği, yeni bir icat, yeni ortaya çıkan bilinmedik bir şey anlamında “özge bid'at” olarak nitelendirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte “özge bid'atdır” ifadesiyle, “bu da başka bir bid'at olsa gerektir” anlamında Guruş'a olan itibarı kastettiği de düşünülebilir. İslami literatürde çok geniş bir kullanım alanı olan bid'at, “daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan şey” anlamında bir kavramdır. Geniş kapsamıyla bid'at, “Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan her şey” demektir. Dar kapsamıyla ise bid'at, “Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilave veya eksiltme özelliği taşıyan her şey” diye tarif edilmiştir. Buna göre, dinle ilgisi ve dinî mahiyeti bulunmayan örf ve âdet türünden olan şeyler bid'at kavramının dışında kalır (Yaran, 1992: 6/129). Bununla birlikte bid'at, beyitte olduğu gibi günlük dilde “icat, yeni ortaya çıkan şey” şeklindeki kelime anlamıyla da kullanılmıştır. Şairin Guruş'a olan meyli ve itibarı anlatmak için kullandığı “guruş yüz buldu herkesde” ifadesi, Guruş'un Akçe karşısındaki değerini de çağrıştırmaktadır. Yukarıda da söylediğimiz gibi, Guruş tedavüle sokulduğunda 1 Guruş = 120 Akçe ölçüsü getirilmiştir. Bu durumda şairin tevriye yoluyla söz konusu ölçüye işaret ettiği de düşünülebilir. Bir önceki beyitte olduğu gibi şair, bu beyitte de enflasyonun sebepleri üzerinde durmaktadır. Diğer taraftan bu beyit bize şiirin, ilk sikkenin bastırılarak (1690) Guruş'un temel Osmanlı para birimi olarak kabul edilmesinden sonra yazıldığını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

4. “Kasaba, bakkala (çarşıya) değersiz Akçe (para) ile giden kişi, satın almayı düşündüğü şeylerin onda birini alabilirse canına minnet sayar (bunu bir lütuf kabul eder).”

İkinci ve üçüncü beyitlerde devalüasyona dikkat çekerek enflasyonun sebebinin dile getiren şair bu beyitte, gayet açık bir biçimde paranın alım gücünün ne kadar azaldığına yani enflasyona ve sonuçlarına işaret etmekte; hayat pahalılığının toplumdaki yansımalarını dile getirmektedir. Bu beyitle şair, halkın enflasyon karşısındaki durumunu en pratik ve gerçekçi bir şekilde dile getirmekte, halkın hislerine tercüman olmaktadır.

5. “Değersizleri, sahteleri (kızıl) çıktığı için Şâhî’ye (de) rağbet kalmadı. (Ancak) ezelden beri sikkeye benzediği (altın sikke değerinde olduğu) için Filôrî’ye bir sözümüz yok.”

Şâhî, başlangıçta I. Selim’in bastırıldığı altın paranın adı olarak kullanılmıştır. İran kökenli bir para çeşidi olan Şâhî’ye dayalı olarak XVI. yüzyılın başlarından itibaren bu adla gümüş paralar da basılmıştır. Piyasada kullanılan para gümüş para olduğu için Şâhî, daha çok gümüş parayı ifade eder. Şâhî denilen gümüş sikkelerin basımı 1730’lara kadar sürmüştür. Yerli yabancı pek çok para çeşidinin kullanıldığını söylediğimiz Osmanlı piyasalarında oldukça değerli bir para olarak itibar görmüştür. Akçe’nin henüz değerini muhafaza ettiği dönemde (1513) bile 1 Şâhî’nin, yaklaşık 7 Akçe değerinde olduğu bilinmektedir (Akyıldız, 2007: 34/164). Ne yazık ki şaire göre onun da kızılı yani sahtesi (kalp) çıkmış, değersizleştiği için ona da rağbet kalmamıştır. Neyse ki Filôrî vardır ve şaire göre baştan beri değerini korumaktadır. Kökeni İtalyanca Florin olan Filôrî, ilk defa Floransa’da basılan bir para çeşididir. Başlangıçta gümüşten basılan Filôrî, 1252’de altından basılarak kısa sürede yayılmıştır. Fâtih dönemine kadar Osmanlılarda en çok kullanılan altın para durumundaki Filôrî, daha sonraları Osmanlıların hem kendi bastıkları hem de Avrupa menşeli olan altın paraların genel adı olarak da kullanılmıştır. Filôrî’nin gümüş olarak karşılığı, Akçe’nin değerindeki düşme sonucu giderek artmış; XVII. yüzyılda Filôrî adı altındaki yerli ve yabancı menşeli altınların değeri oldukça yükselmiştir (İnalçık, 1996: 13/106). Beylikler Dönemi’nden itibaren bilinen ve kullanılan Filôrî, klasik şiirimizde Akçe’den sonra en çok yer bulan para çeşididir. Söz gelimi Necâî Bey XV. yüzyılda Akçe ile kıyaslayarak Filôrî’yi şairimizin kullandığı biçimde (sikke-sûret) nitelendirmektedir: *Filûrînin bitirdiğin bitirir akçe de gerçi / Ve lîkin şol kadar vardır filûrî sikke-sûretdür* (Necâî Bey Divanı: Kıt’a 20-2). Beyitteki “sikke-sûret” tabirinin yaygın bir kullanım olduğu, altından olması sebebiyle Filôrî’nin hem parlaklığına hem de değerine işaret edildiği anlaşılmaktadır.

6. “ Benim devletli sultanım! (Bu) kalpazanların vücutlarını ortadan kaldırıp soylarını kurutmak sana hem farz hem de sünnettir.”

Kallâb, Arapça “döndürmek, çevirmek” anlamındaki “kalb” mastarının ism-i fâili (mastarın yüklendiği fiili işleyen) olup “döndüren, çeviren, kalıptan kalıba sokan” anlamında sahte para basan sahtekâr, düzenbaz kimselere denir. Bugün kallâb yerine, aynı köke Farsça “zan: vuran, darp eden” kelimesinin getirilmesiyle türetilmiş “kalpazan” kelimesi kullanılmaktadır. Kalp para; uydurulmuş, benzetilmiş sahte para demektir. Oldukça azalsa da kalp para, kalp altın şeklindeki kullanımlar günümüzde de devam etmektedir. Bir şeyin benzerini yapmak ve çoğaltmak için kullanılan nesneye (ayakkabı kalıbı gibi) kalıp denmesi de bununla ilgilidir. Nitekim madeni veya kâğıt paralar da kalıp sistemiyle oluşturulur. Osmanlı parasının değerinin düşmesinde, dolayısıyla hayat pahalılığının artarak pek çok sıkıntıların oluşmasında sahte para basımının yani kalpazanlığın etkisinden yukarıda bahsetmiştik. Bu durumu hem çok yönlü olarak yansıtması hem de Divan şairlerinin bütün bu olumsuzluklara duyarsız kalmadıklarını göstermesi bakımından Nâbî’nin şu beyti örnek gösterilebilir: “*Nâbî o kadar kîse-tehî dünyâ kim / Kallâblığa başladı âlem yekser*” (Nâbî Divanı 1993: 1078). Şair kendine seslenerek “Bütün dünya kesesi boş bir hâle geldi (kimsede para kalmadı). (Bu yüzden) âlemdeki herkes kalpazanlığa başladı” demektedir. Şairimiz de en başta, toplumu yakıp kavuran şiddetli bir ateş olarak nitelendirdiği enflasyon problemini beyit beyit işledikten sonra, buna sebep olanların yani sahte para basarak devleti ve toplumu bu sıkıntılara sokan kalpazanların yok edilmesini istemektedir. Şair; birinci beyitte, padişahu “zıllullâh” olarak nitelendirmişti. Öyleyse şairimize göre, bu kalpazanların soyunu kurutmak da padişahın üzerine nas (farz ve sünnet) ile yüklenmiş bir görevdir ve bunu kayıtsız şartsız yerine getirmesi gerekir.

Sonuç

İktisat/ekonomi, insanlığın varoluşundan bugüne hayatın olmazsa olmazları içerisinde yer alır. Öncelikli olarak para ile ilgili olsa da tüm sosyal, siyasal ve kültürel oluşum ve olguların arka planında genellikle ekonomiye ilişkin bir bağlam olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden geçmişi ve bugünü anlamakta, yarını değerlendirmekte iktisat biliminin önemi yadsınamaz. İktisadi hayat ve ekonomiyle ilgili Türk-İslam kaynaklarında pek çok şey söylenmiştir. Osmanlı döneminde oluşturulan tarih, siyaset, ahlak ve hatta tasavvufa dair eserlerde, iktisadi hayatın hemen bütün yönleriyle ilgili bilgiler yer alır. Şiir ağırlıklı olan Osmanlı dönemi Türk edebiyatında meydana getirilmiş şiir kitapları (divanlar, şiir mecmuaları vs.) da bu yönde önemli bir kaynak özelliği göstermektedir. Şiirlerde, toplumun bütününe ilgilendiren ticaret ve ekonomik hayatın en önde gelen araçlarından olan para ve para ilgili hususların yoğunlukla işlenmiş olması, bunun önde gelen göstergelerindedir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, sosyal muhtevanın klasik Türk edebiyatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir. Ele aldığımız şiir de Divan şairinin içinde yaşadığı toplumun her türlü sorununu, en ince detayına ve uzantısına kadar dile getirdiğini gösteren orijinal bir örnektir. Yaptığımız araştırmalarda, bu yazının konusunu oluşturan şiirde olduğu gibi, doğrudan doğruya devalüasyonu ve enflasyonu ele alan ve bütün zamanlardaki karşılığı ile yansıtan başka bir şiir örneğinin varlığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Bu yazıdan sonra başka örneklerin ortaya çıkmasını ümit etmekteyiz. Toplumsal hayata ayna tutma yolunda, çok üst bir seviyede olan bu şiire ve onu meydana getiren şaire “sosyal hayattan ve halktan kopuk” demek, hakkaniyete sığmasa gerektir.

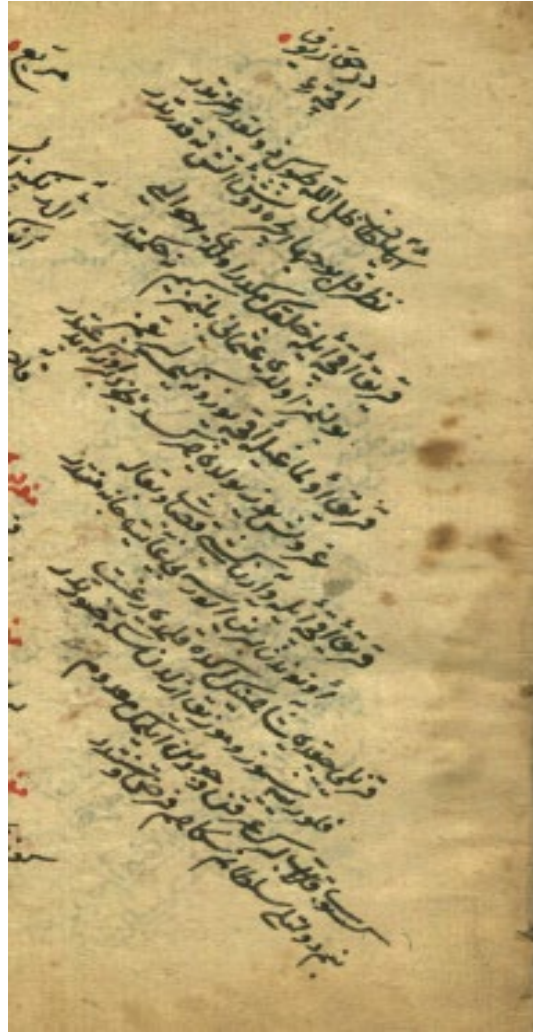
Beslendiği kaynak, kullandığı malzeme ve oluşturduğu birikim açısından çok derin ve engin bir yapıya sahip olan klasik Türk edebiyatı, iyi bilindiği takdirde hem bireysel gelişim hem de toplumsal edinim kazandırmaya çok elverişlidir. Bu kazancı elde edebilmenin yolu ise, klasik Türk edebiyatı hakkında oluşmuş yanlış algıları ortadan kaldıracak çabaların arttırılmasından geçmektedir. Diğer taraftan, yeni çalışmaların yapılması kadar, yapılan çalışmaların edebiyat eğitim ve öğretimine ve dolayısıyla topluma gerektiği gibi yansıtılması da önceliklerimiz arasında olmalıdır.

Kaynakça

- AKYILDIZ, Ali (2007), “Para”, *TDVİA*, C. 34, ss.163-166.
- ARI, Ahmet (2000), “Gazel’in Beyit Sayısı ve Konusu Hakkında Yeni Bilgiler”, *Journal of Turkish Studies*, Volume 24/III, ss. 1-5,
- AYSAN, Mustafa A. (2018), “Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Enflasyon”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 14, ss. 92-123.
- BİLGİN, Emrah (2021), “Siyasetnâmelerde ve Divan Şiirinde Ekonomik Düzeni Bozduğu Belirtilen Bazı İktisadi ve İdari Sorunlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 31, S. 1, ss. 79-104.
- ÇETİNKAYA, Ülkü (2009). “Divan Şiirinde Sosyal Hayattan Yansımalar: Necatî ve Hayretî’nin Arpa Kıtlığını Anlatan İki Manzumesi”. *Türkbilig*, S. 17, ss. 47-55.
- DİLÇİN, Cem (1999), “Türk Kültür Kaynağı Olarak Divan Şiiri”, *Türk Dili Dergisi*, S. 571, ss. 618-626.
- EAGLATON, Catherine ve Jonathan Williams (2011). *Paranın Tarihi* (çev. Fadime Kahya). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- ERDEM, Ekrem (2006). “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, S. 56, ss. 10-27.
- İNALCIK, Halil (1996), “Filori”, *TDVİA*, C. 13, ss. 106-107.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1934), *Eski Şairlerimiz Klasik Türk edebiyatı Antolojisi*, İstanbul: Muallim A. Halit Kitaphanesi.

- Nâbî Divanı (1997) (Haz. Ali Fuat Bilkan), (II Cilt), İstanbul: MEB Yayını.
- Necatî Bey Divanı (1992), (Haz. Ali Nihat Tarlan) Ankara: Akçağ Yayınları.
- PAMUK, Şevket (2002), "Kuruş", *TDVİA*, C. 26, ss. 458-59.
- PAMUK, Şevket (2012), *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, (2. Baskı), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- PAMUK, Şevket (2014), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, (5. Basım), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- PERE, Nuri (1968), *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul: YKB Nümismatik Yayınları.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1989), "Akçe", *TDVİA*, C. 2, ss. 224-27.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2014), *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TEKİN, Oğuz (2009). "Sikke", *TDVİA*, C. 37, ss. 179-184.
- Türk Dil Kurumu (1988), *Türkçe Sözlük* Ankara: TDK Yayını.
- YARAN, Rahmi (1992). "Bid'at", *TDVİA*, C. 6, ss. 129-131.
- YÜKSEL, Yahya (2015), "Nâbî Dîvânında Ticârî ve İktisâdî Unsurlar", *Journal of Turkish Studies*, C. 10, S. 8, ss. 2285- 2312.
- YÜKSEL, Yahya (2019), "Divan Şiirinde Ticârî Unsur ve Maddî Değer Olarak Para Birimleri", *Journal Of Turkish Language and Literature*, C. 5, S. 3, ss. 556-582.
- YÜKSEL, Yahya (2019a), "Divan Şiirinde Para Birimlerinin Gerçek Anlamı Dışında Kullanımı", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 3, S. 1, ss. 75-95.

METİN

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 178-215

XVI. YÜZYIL KLASİK TÜRK ŞİİRİNİN ELEŞTİREL KAYNAKLARINDA ÜSLUP/TARZ KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLME BİÇİMLERİ

Ömer Arslan

Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(omer.arslan@istanbul.edu.tr) ORCID: 0000-0001-9085-3426 / **Research Assistant Dr., Istanbul University
Faculty of Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 01.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Arslan, Ömer (2022), "XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Eleştirel Kaynaklarında Üslup/Tarz Kavramının Değerlendirilme Biçimleri", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 178-215.

Arslan, Ömer (2022), "Evaluation Methods on the Concept of Style/Technique in the Critic Sources of 16th Century Classical Turkish Poetry", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 178-215.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bu makale, "Necâî Bey'in XV. ve XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirine Tesiri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Eleştirel Kaynaklarında Üslup/Tarz Kavramının Değerlendirilme Biçimleri

Özet

Klasik Türk Şiirinin eleştirel kaynakları olan tezkireler ve divan dibaceleri ile poetik görüşleri yansıtan beyitlerde üslup/tarz kavramının bugünkünden daha geniş bir anlam dairesi içinde ele alındığı görülmektedir. Bu kaynaklara göre üslup/tarz kavramı, şairin kendine has söyleyiş yöntemine işaret etmenin ötesinde bir metni diğerinden ayırabilecek ya da diğeriyle benzeştirebilecek her türlü değişken göz önüne alınarak kullanılmıştır. Bu geniş kullanım dâhilinde, metnin içerik veya söyleyiş özellikleri bağlamında; özgünlüğü iddiasında; nazım biçimi, türü anlamında; bir dilin, sahanın, devrin genel söyleyiş özellikleri bağlamında; birbirine yakın söyleyiş özellikleri taşıyan şairleri tarifte ve ünlü bir eserin biçimi ya da içeriği ile benzeşen bir başka eseri tanımlarken üslup/tarz kavramlarının merkezde olduğu terkipler ve bu terkipler etrafında örölmüş secili ifadelere rastlanmaktadır. İlgili ifadelerin önemli bir kısmının cümlenin akışına, beytin vezin ve kafiyesine göre ahenk oluşturmak üzere seçilmiş kelimelerden müteşekkil öznel yorumlar olmasının yanı sıra dil, saha, devir, biçim ve içerik gibi dayanaklar üzerine kurulmuş nesnel değerlendirmeler de azımsanmayacak sayıda. Çalışmamızda, günümüzdeki üslup/tarz anlayışının kökenlerinden bahsedildikten sonra klasik Türk şiirinde üslup/tarzın ele alınış biçimleri değerlendirilmiş olup kavramın, XVI. yüzyıl tezkirecilerince hangi amaçlarla hangi anlamlarda kullanıldığı, bu kullanımların devrin şairlerinin şiirlerinde ve divan dibacelerindeki karşılıkları metin örnekleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XVI. yüzyıl Türk edebiyatı, klasik Türk şiiri, üslup, tarz, tezkire, dibace .

Evaluation Methods on the Concept of Style/Technique in the Critic Sources of 16th Century Classical Turkish Poetry

Abstract

In the collections of poet biographies, diwan prologues, and poetic couplets, which are critical sources of classical Turkish poetry, the concept of style was handled in a wider sense than today. According to these sources, beyond pointing out the poet's unique way of saying, the concept of literary style is identified by considering all kinds of variables that can distinguish one text from another or resemble each other. Within this broad usage (in the context of the content or tone of the text; in the sense of originality; in terms of verse form and genre; in the context of the general characteristics of a language, literary field and period; when describing poets with similar stylistics and describing a work that is similar to the form or content of a famous work) there are statements in which the words "tarz/ üslûb" which means style are in the center causing rhymed, harmonious expressions tied together around them. In addition to the subjective interpretations whose words chosen to create harmony in tune with the flow of the sentence, the meter and rhyme of the couplet, there are also a substantial number of objective evaluations based on language characteristics, features of literary fields and periods, genres, forms, and contents. In this study, after mentioning the origins of today's literary style understanding, how literary style concept was evaluated in classical Turkish poetry, and the meanings and purposes for which the concept was used by biographer-critics of XVIth century and how these usages were reflected on poems and diwan prologues were discussed on the text excerpts.

Keywords: XVIth century Turkish literature, classical Turkish poetry, style, technique, tazkiras, diwan prologues.

Giriş

Klasik şiir eleştirisi ve poetikasının başlıca kaynakları olan tezkireler, divan dibaceleri ile şiir ve şairi tanımlayan beyitlerde “üslûb” ve “tarz”ın aynı anlamı kastetmek üzere kullanıldıkları; bunların yanı sıra “şive”, “işve”, “edâ” kelimelerinin, “tarîk”, “vâdî” gibi benzetmelerin de yerine göre tercih edildikleri bilinmektedir (Tolasa 2002: 258). Bugün edebî üslup ya da tarz, Recâizâde Mahmud Ekrem’in, Buffon’un *Üslup Üzerine Söylev*’inden tercümeyle aktardığı “Üslûb-ı beyân, aynıyle insândır,” (Öztürk 2016: 125), tanımı doğrultusunda kişinin kendine özgü ifade biçimi olarak kabul edilmektedir. Belagat ve retorik literatürümüzde üslup kavramına ilk defa müstakil bir başlık açan Ekrem, *Ta’lîm-i Edebiyât*’ının ilk faslında, yazılı ve sözlü ifadeyi meydana getiren unsurları klasik anlayışa denk düşecek biçimde lafız ve mana olmak üzere ikiye ayırmaktadır, ilk faslın ilk başlığı: “Ma’nâ yâhud Fıkır; Lafz yâhud Üslûb”dur (Öztürk 2016: 62). İkinci fasıl tamamen üslup konusuna ayrılmış olup kuralları ve türleri çerçevesinde üslup kavramı incelenmiştir.

Ekrem’in kaynağı Buffon’un *Üslup Üzerine Söylev*’inde vurguladığı nokta, üslubun ancak tasarım ile ortaya çıkabileceği koşuludur. Ona göre tasarlanmamış yani biçimlendirilmemiş bir ifade ile kişi, ne denli renkli bir anlatım kullansa, sözlerini ne denli güzellikler ile bezese de fikrin ya da mananın altından kalkamayacak yani kastettiği anlamı muhatabına aktaramayacaktır. Buffon bu durumu açıklayabilmek adına, doğuştan kabiliyetli hatiplerin dağınık metinlerini örnek göstermektedir (Durrant ve Durrant, 1965: 574).

Sözün tasarımı odağında üslup kaidelerini “fesahat” başlığı ile açan Ekrem’e göre söz öncelikle mantıklı ve düzgün ifade edilecek biçimde tasarlanmalıdır, ancak bundan sonra “vüzûh”, “tabiiyyet”, “münakkahiyet” gibi kişiden kişiye değişen ifade özelliklerinden söz edilebilir; üslubun ön şartı anlaşılabilirlik, bu şart sağlanıyorsa ancak yazarın ya da şairin dil, söz ve metin üzerindeki özgün tasarruflarını, yani üslubunu tespit etmek mümkün olur (Öztürk 2016: 125). Özetle, şair dilde yetkinlik göstermiş, imlayı gözetmiş, garabete düşmemiş ve Ekrem’in deyimiyile “müskil-pesend” bir tavır içinde sözünü özenli bir farkındalık ve tasarı ile söylemişse özgün üslubu/tarzı muhatabında karşılık bulur.

Şairin ilk muhatabı okurdur; okurun algısı eser ya da külliyat bütünlüğüne odaklanır ancak üslubu oluşturan parçalar ile ilgilenmez. İkinci muhatap olan edebiyat tarihçisi ise şairin üslubunu dil, devir, saha gibi kapsayıcı bir alanın parçası olarak incelemeye yatkındır. Bu kapsama alanı içinde üsluplar en yaygın hâliyle sade, orta, süslü olmak üzere üçe ayrılmıştır.¹ Anlaşılabilirlik ile edebî maharet arasında derecelendirilmiş olan bu tasnif yöntemi yazarın ya da şairin niyetiyle doğru orantılıdır. Sade üslupta, hakiki anlamlar yoğunluktadır, mecazi bir anlam ifade etmek yoluna nadir gidilir, aliterasyon gibi kulak zevkine dair sanatlar bulunmaz; orta üslupta hakikatle birlikte mecaz da yeri geldikçe kullanılır, ses ahengi kısmen gözetilir; süslü üslupta mecaz neredeyse hakikatin yerine geçer, ahenk son derecede önemli yer tutar, ses ahenginin yanında harflerin yan yana gelişi ile belirli görüntüler oluşturmaya kadar varan bir

¹ Genellikle üçlü olmak üzere bu tasnifte başlıkların değişiklik gösterdiği görülmektedir. Örneğin Ekrem, “Üslûb-ı Sâde, Üslûb-ı Müzeyyen, Üslûb-ı Âlî” şeklinde bir ayrıma gider. Orta üslup yoktur, süslü üslup tanımı ise şöyledir: “Üslûb-ı müzeyyen tezyînât-ı edebiyeye ya’nî envâ’-ı mecâz ile sâir sanâyi’e ziyâdesiyle mâ’îl olduğu için (müzeyyen) vasfıyla tavsîf ediyoruz.” bkz. (Öztürk 2016: 268). Yüksek üslup ise, “hâssa-i celîle-i efkâr u hissiyyâtın asâlet ü ulviyyetine ta’bîrâtın azamet u şiddetini de ilâve ederek nâgehânî tehâcümlemlerle nefsi-nâtîkâyı havâssının fevkine çıkarmak ve hayret ü i’câz ve aşk u garâm ile meşhûn eylemektir.”bkz. (Öztürk 2016: 274). Anlaşıldığı üzere Ekrem’in müzeyyen üslup tanımı edebî ifade tarzına, yüksek üslup tanımı ise hitabet tarzına denk düşmektedir. Ona göre sade üslup ise açıklama, eğitim ve eğlendirmeye mahsus bir ifade tarzıdır. Burada eğlence ile trivial hikâyeler, fıkra, latifeler kastedilmiştir. Bu üçlü tasnif, başlıkları değişkenlik göstermekle birlikte anahatlarıyla kabul görmüş bir sistemdir. Ekrem’in tarif ettiği müzeyyen üslup çoğu tasnifte orta üslûba denk gelmekteyken âlî üslup yerine üçüncü kademede bulunan müzeyyen üslûp ise Nergisi nesrine yakın, anlaşılması güç, mecaz yoğun, ahenge dayanan üsluba denk düşmektedir.

tasarım söz konusudur. Bu hâliyle süslü üslup muhatabından yoğun bir zihin, göz ve kulak mesaisi ister.

Belagatte üsluplar konusu, nesir alanında belirgin bir tasnifle bugün sade, orta ve süslü nesir şeklinde tabir edilen “ üslûb-ı sâde”, “üslûb-ı müzeyyen” ve “üslûb-ı âlî” şeklinde tasnif edilmiştir (Köksal 2014: 16; Öztürk 2016: 261-278). Retorikte de üslup konusu *Plain, Middle, Grand Styles* şeklinde, belagattakine benzer üçlü tasniflerle ele alınmıştır.² XIX. yüzyıldan itibaren *stilistik*, edebiyat ve dilbilimi arasında bir araştırma disiplini olarak kendini göstermeye başlamış ve kişinin söz ve metin üzerindeki özgün tasarruflarını bu üçlü tasniften daha ayrıntılı biçimde inceleme yolunda adımlar atılmıştır. Dilimizde *üslupbilim, biçembilim, deyişbilim* gibi farklı adlandırmalarla karşımıza çıkan *stilistik* dilbilim ile edebiyat araştırmasının, eleştirisinin kesiştiği noktada konumlanır:

Deyişbilim, yazımsal yapıtlardaki dil kullanım niteliklerini saptamak için dilbilim yöntemlerinin yazın alanında uygulanması olarak tanımlanabilirse, deyişbilimin uygulamalı dilbilim dalının bir kolu olduğu söylenebilir. Yazımsal yapıtlardaki dil kullanımları günlük dildekilerden ayrı olduğu için bazı deyiş özellikleri gösterirler. Deyişbilim de bu deyiş biçim ve özelliklerini dilbilimsel yönlerden inceler (Özünlü 2001: 81).

Bu tanımda göze çarpan, edebî eserlerde dilin kullanımının günlük dildeki kullanımdan ayrıştığı vurgusu, stilistikin sunduğu yöntemlerin, üslubu, şairin dilin yaygın ve kabul edilmiş ifade kalıplarından saptığı yerlerde yakalamaya çalıştığını göstermektedir. Modern dönemdeki serbest nazım anlayışında şair, dizelerinde biçim ve ölçüden bağımsız her sözcüğü ve yapıyı serbestçe kullanabilir. Dolayısıyla, öncelemeler, alışılmadık bağdaştırmalar, koşutluklar, yinelemeler modern şiirin stilistik incelemesinde en belirgin verileri sağlar. Modern şair, ölçü ve kafiyeyle bile yazsa bu bir tercih, yani üslubun göstergesi olarak kabul edilir. Ancak klasik şiir ve şairin üslubu üzerinde yapılacak stilistik inceleme ile aynı ayarda belirgin veriler sağlanamaz çünkü en başta ölçü, kafiye ve mazmun sistemine bağlılık şairin edebî iradesinin nerede başlayıp nerede sona erdiği konusunda tespitler yapabilmeyi zorlaştırır. Bu zorluk, mısra da yer alan kelimelerin sırası vezne göre mi belirlenmiştir yoksa şair istediği etkiyi uyandırabilmek için her kelimeyi istediği yere, istediği şekilde mi yerleştirmiştir, sorusundan başlayarak araştırmacının yolunu keser. Şairin böylesine geniş tasarruflarda bulunması imkânsız değildir tabii ama klasik şiir kaideleri göz önüne alınırsa bunun her koşulda hatta çoğu zaman mümkün olmayacağı da bir gerçektir.³

Bir başka problem, kelime tercihlerindedir. Ortak söz varlığı üzerine kurulmuş klasik Türk şiir geleneğinde, kalıplaşmış ifadeler, tipler, mekânlar yalnızca belirli temsiller içinde yer aldıklarında niyet edilen anlamları ifadeye geçirebilirler. Beyit gibi kısıtlı bir nazım biriminde temsilin kuruluşu ve anlamın ifadesinde başlıca rolü üstlenen, kelimeler arasındaki bu münasebettir. Bu yüzden klasik devirde alışılmadık bağdaştırmalara rastlansa da, bunlar 17. yüzyıldan itibaren genişleyen Sebki Hindî tesirine kadar klasik tarzın genel üslup özellikleri arasında sayılmaz. Daha önceki devrin üslup özellikleri olan arkaik kullanımlar, ağız ve lehçelerden aktarımlar da klasik devirle birlikte şehirlerde gelişen sosyal hayatın ağırlığıyla, garabet sayılıp makbul görülmemiştir. Şairin kelime türetmesi ya da mevcut kelimeyi kendine özgü imla ile yazması, hakiki ve mecazi anlamı dışında imgeleştirmesi klasik şiir içinde nadir görülen durumlardır. Dolayısıyla klasik şairin kelime seçimleriyle sağladığı musiki ahenk onun

² Bu tasnif ilk kez *Rhetorica ad Herennium* adlı, yazarı bilinmeyen bir eserde tespit edilmiş olup daha sonra Cicero tarafından geliştirilmiştir. bkz. (Butler 2008: 39). Bu tasniften yola çıkarak, *Plain, Middle, Elegant Styles* ya da *Forcefull Style* şeklinde ayrımlara gidildiği de görülmektedir.

³ Klasik Türk şiiri üzerine stilistik uygulama örnekleri için bkz. (Dilçin 2011: 320-335; Dilçin 2008: 41-94; Aslan 2010: 1-26). Klasik söz sanatlarına dayanan simetri incelemeleri için bkz. (Rüstemoğlu 2009: 736-752; Karagözlü 2015: 1479-1502). Ayrıca Necâî şiirindeki ritm için bkz. (Genç 2009: 91-99).

kabiliyetini gösterse de imgesel özgünlük noktasında yalnızca kelime seçimlerinden yola çıkarak sıhhatli bir veri sağlamak zordur.

Metin algısının modern ve klasik devirlerdeki değişkenliği de stilistiğin sunduğu yöntemlerin klasik şiir üstünde uygulanabilirliği konusunda tereddüt yaratmaktadır. Modern şiir, en basit ifadeyle bir başlık/ad altında birleşmiş dizelerden oluşur. Onun yapı, dinamik, ritim gibi bağlayıcıları klasik şiirdeki biçim, ölçü, kafiye kadar kesin ve belirgin değildir. Ancak klasik şiirin poetik yönü en kuvvetli ürünleri olan gazellerdeki bağlayıcılar da genellikle ahenk yönüyle bütünlük sağlarlar; anlamsal bağlam, türler çerçevesinde konu bütünlüğü şeklindedir. Bu sebeple belirli vezin ve kafiye ile oluşturulmuş bir nazım biçimine göre sıralanan beyitlerle meydana gelmiş ancak kendisini oluşturan birimler arasında anlamsal ilgi şartı bulunmayan bir manzumenin bağlamı, eda ve ahenktedir.⁴ Âşıkâne gazellerin içinde rastlanılan hikmetli beyitler nazım biçimi çerçevesinde içerik değişkenliğine bir örnektir. Dolayısıyla, klasik Türk şiirinde üslup/tarzı nazım birimi ölçeğinde incelemekte fayda vardır. Bununla birlikte, ölçek ne olursa olsun klasik Türk şiirinde üslup/tarz kavramının her iki kelimenin de sözlük anlamını kapsayacak şekilde genişçe ele alındığı; bir edebî metnin ortaya çıkışında rol sahibi olan tüm değişkenlerin bu kavramlar ile tarif edildiği görülmüştür. Bu noktada, dil, edebî tür, biçim, ölçü, kafiye, içerik, söyleyiş özellikleri hatta edebiyat tarihinde biçim ve içerik itibarıyla örnek alınmış bazı ünlü eserler ile meşhur şairlerin adlarının üslup/tarz ile bağdaştırılması, kavramın anlam çerçevesinin ne denli geniş tutulduğunun göstergesidir.

Klasik Türk şiirinde üslup/tarz üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, konunun XVII. yüzyılda tesirini arttıran “sebk-i hindî” ve “hikemî tarz” odağında daha yoğun ve belirgin şekilde araştırıldığı dikkat çekmektedir. Önceki yüzyılların şiir üslubuna dair nispeten az sayıda çalışma bulunduğunu söylemek mümkündür. Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebî Türler ve Tarzlar* adlı çalışmasında tarzları, türlerden ayırmadan türlere ait başlıklar altında incelemiştir (2007). Adem Çalışkan, “Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine” başlıklı dört makaleden oluşan stilistik odağındaki incelemesinde klasik Türk şiirinden örneklerle de yer vermiştir (2014; 2015a; 2015b; 2015c). Doğan Aksan’ın *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili* adlı kitabı da klasik şiirden örneklerin yer aldığı bir çalışmadır; kitapta, tarza dair söyleyiş özellikleri dilbilim usulleriyle incelenmektedir (2013). Abdulkadir Erkal, Türk edebiyatı üzerindeki tesiri XVI. yüzyıldan itibaren belirginleşen bir eser olan *Şebistân-ı Hayâl*’in bir şiir tarzı olarak seyrini, “Divan Şiirinde *Şebistân-ı Hayâl* Tarzı Üzerine” başlıklı makalesinde incelemiştir (2009). Aynı isim, “Divan Şiirine Poetik Yaklaşımlar: Divan Şiirinde Saf Şiir Üslubu” başlıklı makalesinde Batı edebiyatındaki “poésie pure” kavramından yola çıkarak 15-19. yüzyıllardan örneklerle klasik şairlerin saf şiir üslubunu ele almıştır (2016). Berat Açıl “Bir Tür mü Tarz mı? Klasik Türk Edebiyatında Alegori” başlıklı makalesinde, alegorik eserlerde diğer türlerdeki gibi bir konu birliğinin bulunmaması ve bu eserlerin teşhis, iç çatışma, arayış, zamansal ve mekânsal müphemiyet, tenasüp, çokanlamlılık, metinlerarasılık ve aynı hikâyeyle birden fazla hikâyeye anlatmak gibi ortak özellikleri paylaşması sebebiyle alegorinin tarz olarak değerlendirilmesinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir (2014). Cem Dilçin, *Fuzulî’nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, adlı kitabında şairin biçim ve içerik tasarruflarının yanı sıra tarzını da incelemiştir (2010). Bu çalışmalarla birlikte özellikle divan neşirlerinde, divan sahibi şairlerin üsluplarına dair başlıklara rastlanmaktadır.⁵

Yukarıda adı geçen çalışmalarda, ve daha pek çok yayının içinde ayrı başlıklar altında yer alan üslup/tarz konusunun, ortaya konmuş edebî ürünler çerçevesinde incelendiği, değerlendirildiği, tasnif edildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise üslup/tarzın bir kavram olarak XVI. yüzyıl klasik Türk şiirinin başlıca eleştirel kaynaklarınca hangi farklı anlamlarda

⁴ Yek-ahenk gazeller bağlam yönüyle bu durumun istisnası sayılabilir.

⁵ Klasik Türk edebiyatında akımlar alanında incelenen Türkî-i Basît ile yazılmış şiirlerde üsluptan çok dile dair bir yönelim olduğu için bu konudaki çalışmalara yer verilmemiştir.

kullanıldığını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, klasik şiirin eleştirel kaynakları olan tezkireler merkeze alınmış olup bunların yanı sıra divan dibaceleri ve poetika mahiyetindeki beyitlerde geçen üslup/tarz kavramının yer aldığı terkipler üzerine kurulmuş ifadelerden yola çıkılarak klasik devirde üslup/tarz kavramının hangi amaçlarla hangi anlamlarda kullanıldığına dair bir tasnif oluşturulacaktır. Söz konusu tasnif malzemesi, XVI. yüzyıl tezkireleri merkeze alınarak derlenmiş, derlenen bu malzemenin şairler nezdinde ne derecede karşılık bulduğunu görebilmek adına şiirlerden ve divan dibacelerinden örnekler verilmiştir.

1. Klasik Türk Şiirinde Üslup/Tarz Kavramlarının Ele Alınış Biçimleri

Klasik Türk şiirinin ifade yapısı Arap ve Fars şiirinde olduğu gibi belagat üzerine kurulmuştur. Belagat, dilin anlamlı, yerinde ve güzel kullanımına dair kurallar bütünüdür; söz, fasih yani anlaşılır olmak ve kulağı rahatsız etmeyecek şekilde ifade edilmek şartını sağladıktan sonra “muktezâ-yı hâle muvâfakat”la yani muhatabın seviyesi ve içinde bulunulan durum, konu edilen mesele gözetilerek söylendiği takdirde belîğdir (Saraç 2019: 43). Belagat, hatibin söz söylerken uyması gereken kuralları bu iki şart altında sıralar. Muhatap ise söylenen sözü belagat açısından incelerken ancak kurala uyulup uyulmadığı konusunda tespitlerde bulunabilir. Üslup konusunda ise önceki bölümde değinilen üçlü tasnife göre, ifadenin hakikat-mecaz oranına, seçilen kelimelerin doğasındaki rakiklik, metinlik vb. durumlara bakarak ayırım yapar.

Belagatın üslup türlerini şahsi düzeyde incelememiş olması, klasik şiirde şahsi üslupların olamayacağı anlamına gelmemelidir. Öncelikle her şair kendi edasının, bulunduğu manaların eşsizliği iddiası ile ortaya çıkar ki kendisi dile getirmese bile şiir yazmanın örtülü anlamı bu iddiayı içerdiği için genelleme yapmakta sakınca yoktur. Bu örtülü iddia çoğu zaman mahlas beyitlerinde açığa da çıkmaktadır. Bazı şairler divanlarının dibacelerinde de üsluplarına dair bilgiler vermiştir. Tezkireciler de şairlerin ifade biçimlerini değerlendirirken bu alana has bir istilahat geliştirmiş, üslup ve tarzın yanında tarik, vadi, eda, şive gibi terimler kullanmışlardır.⁶

Tezkirelerde, üslup ve tarz kavramlarının hangi anlamlarda, hangi terkipler içinde ne tür kelimelerle kullanıldıklarını tespit etmek klasik şiirdeki şahsi üslup algısını anlayabilmek adına önemli veriler sağlayacaktır; çünkü hâl tercümesi başlıkları mahlaslara yani belirli kişilere göre ayrılmıştır; dolayısıyla bir başlık altındaki şiir değerlendirmelerinin o başlıkla ilgili kişinin üslubuna dair olması beklenir. Tezkirelerde söz konusu kavramların en fazla, şiirin içeriği ve söyleyişi değerlendirilirken kullanıldığı görülmüştür. İkinci sırada ise ele alınan şairin “tarz-ı hass”ı vardır gibi özgülüğün vurgulandığı örnekler gelmektedir.

“Şeyhî tarzı”, “Nevâyî tarzı”, “Necâtî tarzı” gibi belirli bir üslubu belirtmek için şair mahlaslarının kullanımında ise iki türlü usul dikkat çekmektedir. Örneklerin çoğunda, tarz kelimesi ile şairin mahlası, onun şahsi üslubunu tanımlamak için değil şairin mensubu olduğu daha kapsayıcı bir özelliği temsilen kullanılır. Nevâyî tarzı (Canım 2000: 220, 322, 378, 435), ile Çağatay Türkçesi ve bu sahanın şiir özellikleri kastedilmektedir.⁷ Şeyhî, Ahmedî tarzı (Canım 2000: 121, 313, 351), ile kudemânın tarzı yani klasikleşme öncesi Türk şiiri; Nesîmî tarzı (Canım 2000: 134), ile hurûflük içeriği taşıyan tasavvufî şiir; Hasanoğlu, Kanberoğlu tarzı (Canım 2000:

⁶ Genel anlamda üslup karşılığında kullanılan bu terimler yanında bazı ifade biçimlerine dair özel terimler kullanılmıştır; ayrıntılı bilgi için bkz. (Tolasa 2002; Açıkgöz 2000: 149-160; Aslan 2018: 211-221; Avşar 2001: 323-330; Bayram 2004: 53-64; Bayram 2004: 36-53; Bayram 2016: 1-35; Çavuşoğlu 1999: 208-217; Çetindağ 2002: 109-131; Kaplan 2021; Türkyılmaz 2018: 1001-1021).

⁷ Tezkirelerde Nevâyî tarzı bu şekilde sınırlandırılmış olsa da Nevâyî'nin Anadolu ve Rumeli sahası edebiyatına tesiri, onun şiirlerini nazireler yoluyla bu sahaya taşıyan Ahmed Paşa'nın da katkısıyla çok geniş bir karşılık bulmuştur; bkz. (Çetindağ 2002). Bir başka görüşe göre Ahmed Paşa, Nevâyî gazellerini tanzir etmemiş, onun şiirlerindeki mazmunları, görüşleri ve konuları kendi şivesinde yeniden yorumlamıştır; bkz. (Sertkaya 1970: 133).

376), ile halk edebiyatına yakın şiir kastedilmiştir. İkinci usul tarz tanımı ise Necâtî şiiriyle başlayan ve onun takipçilerine has olan tarzıdır; “Necâtî tarzı” şeklinde tarif edilen bu tarz ile, şairin somutluklara dayanan kendine özgü hayal ve temsil kurma tekniği, meselciliği, konuşma diline⁸ dayanan doğal söyleyişi vurgulanmaktadır.

Latîfî, şair mahlaslarını tarz kelimesinin niteleyicisi olarak sık sık kullanmış, bazı şairlerin üslubunu, bir başka ünlü şairin tarzına benzerliği üzerinden tarif etmiştir. Âşık Çelebi ise bir şairin tarzını başka bir şairin tarzına benzetme yöntemini pek tercih etmemiştir.

Bu çalışmada XVI. yüzyıl klasik Türk edebiyatına dair kaynaklar arasında eleştirel değerlendirmeleriyle öne çıkan Latîfî'nin *Tezkiretü's-şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ* adlı eseri merkeze alınarak, onun eleştirel karşılığı olan Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-şu'arâ* adlı tezkiresi başta olmak üzere Sehî, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî, Ahdî tezkireleri ile Gelibolulu Mustafâ Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ının tezkire kısmı taranmış olup belirlenen başlıklar bağlamında yüzyılın şairlerinin divan dibacelerinde ve şiirlerinde geçen üslup/tarz merkezli değerlendirmeler de metin örneklerine dâhil edilmiştir. Değerlendirmeye dâhil edilen örnekler seçilirken yalnızca seci/kafiye amacıyla kurulmuş ifadeler mümkün mertebeye dışarıda bırakılmaya çalışılmıştır. Şiir örnekleri, şairin divanından alınıyorsa sadece mahlası ile işaret edilmiş, divan dışında bir eserden ise eser adıyla, *Mecma'u'n-nezâ'ir*'den alınmışsa MN kısaltmasıyla verilmiştir. Bu kapsamdaki örneklerin çoğu, beyit nazım biriminden olduğu için ilgili nazım biçiminin numarası/beyit numarası şeklinde belirtilmiştir. Kısaltmalar şu şekildedir:

- b. : Beyit
- g. : Gazel
- k. : Kaside
- kıt. : Kıta
- mes. : Mesnevi
- MN : Mecma'u'n-nezâ'ir
- mus. : Musammat
- terc. : Terci'-bend

Söz konusu tarama sonucunda elde edilen örneklerde üslup/tarz kavramının farklı bağlamlarda kullanım tercihleri, kullanım sıklığına göre tasnif edildikten sonra sonuç kısmında bütün olarak değerlendirilmiştir.

1.1. Belirli İçerik ve Söyleyiş Özelliklerini Tanımlama Bağlamında Üslup/Tarz Kavramının Kullanımı

Üslup/tarz kavramı devrin kaynaklarında sıklıkla şiirin içeriğini, şairin söyleyişini tanımlayan ifadeler içinde kullanılmıştır. Gazel biçiminin genel içeriği olan maddi ve manevi aşk teminin içinde yardımcı unsur mahiyetinde kullanılan bazen de bu temden bağımsız olarak işlenen meseller, hikmetler, nasihatler ve tasavvufî içerik, üslup/tarz bağlamında, “tarika-i mesel”, “mev'ize-güne tarz”, “nasihat-üslûb”, “tasavvuf tarzı” gibi ifadelerle vurgulanmıştır. Bunların yanında, *Şebistân-ı Hayâl* bir eser, muammâ ve lügaz ise müstakil türler olmalarına rağmen harf oyunlarına dayanan, kendine has kelime kadrosu ve temsil yapısı bulunan şiirlerin içerik özelliği olarak değerlendirilmişler, bu durum “üslûb-ı Şebistân-ı Hayâl”, “tarz-ı muammâ-misâl”, “tarz-ı lügaz” gibi terkipler içinde ifade edilmiştir.

⁸ “Konuşma dili” olarak kısaltılan bu ifadeyle, gündelik konuşma dilinde geçerli olup şiirsel hayal ve mazmun dairesinin dışında kalan, şiirden bağımsız şekilde halk ağzında yaşayan, hayattan şiire geçen kalıp sözler, söz edimleri ve ilişki sözleri kastedilmektedir.

Şiir değerlendirmelerinde içerikten daha fazla yer tutan söyleyiş özellikleri “rindâne”, “levendâne”, “küşâde”, “mollayâne”, “süzân”, “sihr-perdâz”, “füsûn-sâz”, “ma’nî-dâr”, “nâzük” vb. sıfatlarla tanımlanmıştır. Bu sıfatların, içinde yer aldıkları temsilin yapısına göre tenasüp icabı kullanıldıkları da sıkça görülür. Söyleyişin genelini kasteden bu tanımların yanında söz ve anlam sanatlarından cinas, tevriye, kinaye, iham ve ta’miye usulleri şairin söyleyişinde önemli bir yer tutuyorsa bu bağlamda belirtilmişlerdir. Bazı şiiirlere söylenmiş nazirelerin tarzının, zemin şiirin kafiye ve redifi ile tanımlanmasının sebebi ise nazirecinin, ilgili zemin şiirin sahibi olan şairin tarzını tamamıyla benimsemediğini vurgu için olmalıdır. Örneği az bulunsa da şairin sık kullandığı bir vezin bahri varsa bunun da tarz tarifi için ifade edildiğine rastlanmıştır. Bu değerlendirmeler bir araya getirildiğinde öne çıkan alt başlıklar aşağıdaki gibidir:

1.1.1. Meselcilik

Klasik tarzın en belirgin üslup özelliklerinden biri olan şiirde mesel söyleme yönelimi, belirli bir şaire bağlanarak ilk kez Sâfî mahlaslı Cezerî Kâsım Paşa’nın adıyla anılmıştır: “Şu’arâ-yı Rûmda mesel- gûylık evvel andan sâdır u zâhir olmuş ve merhûm Necâtî Begde kemâlin bulmuşdur” (Canım 200: 349). Meselleri şiirdeki hayal ve temsilleri somutlaştırmak üzere kullanıma açarak ortak söz varlığını zenginleştirmek suretiyle meselciliği geliştiren ve Türk şiirinin ifade imkânlarını genişleten isim ise Necâtî’dir. Latîfî tezkiresinde Necâtî’nin şiire atasözlerini aktarmakta ve konuşma dilini vezne tatbikte mucit bir şair olduğunu belirtmektedir: “Tarîk-ı durûb-ı emsâlde müteferriid ü muhterî’ ve üslûb-ı şêve-i makâlde mûcid ü mübdi’dür” (Canım 2000: 515). Latîfî, şiirde mesel söyleme üslubunun Necâtî ile birlikte yaygınlaşmasını, eski şairlerden kalan Fars şiirini taklit alışkanlığından kurtulmak bağlamında olumlu bir atılım şeklinde sunmaktadır:

Zîrâ mezkûra gelince sâbîku’z-zîkr olanlar şî’ri Fûrs dîvânlarından tettebbu’ ile dîrlerdi. Necâtîye gelicek şî’r mesel-âmîz oldı ve herkes hasb-i hâline müte’allık anda darb-ı mesel ebyât buldı. Herkes murâdını bir beyt ile edâ ider oldı (Canım 2000: 342).

Âşık Çelebi, meselciliğe bir üslup özelliği olarak Latîfî kadar dikkat çekmese de şiirde mesel söylemenin Necâtî şiirindeki yerine değinmiştir:

Her beyti mesel-âmîz ü pür-magz ve ekser-i hayâlleri bîkr ü ma’nâları nagzdur. Ve bi’l-cümle şu’arâ-yı Rûm’a üstâd-ı evveldür ve eş’ârî dillerde darb-ı meseldür (Kılıç 2010: 366).

Necâtî’nin de meselciliği bir üslup özelliği olarak benimsediği, divanının dibacesinde, zihnin bir yandan her tür söze inanmaya, beğenmeye yatkın öbür yandan da her türlü sözü söylemeye kadir olduğunu belirttikten sonra bunlar içinde makbul görülenin gazel tarzında, mesel yollu yazılmış şiirler olduğunu ifade etmesinden anlaşılmaktadır:

Hakkâ ki hâtır-ı fâtırda ahkâm-ı menkûle îmân ve zihn-i kâsırda kelâm-ı makûle itmi’nân hâsıldur ve tab’-ı bîdâr ve zihn-i pîşe-gâr her makûle güftâra kâdir ü kâbildür. Ammâ ekser-i zurefâ ve aaleb-i bülegâ âzmâyîş-i tab’-ı selîm ve ârâyîş-i zihn-i müstakîm tarz-ı gazel ve tarîka-i meseldür didükleri sebebeden:

Beyt:

Rûy-ı zemîni tutdı Necâtî gazelleri

Ayyûka çıkdı yedi ayak nerdübân ile (Üzgör 1990: 102)

Latîfî’ye göre Necâtî’nin çaraklarından Tâli’î de meselcilik yolunu tumuştur: “Şî’ri mesele müte’allık kâfiyelerde ve dinilmedük rediflerde dimişdür” (Canım 2000: 372). Cem şairlerinden La’lî’nin de mesel gibi şiirleri vardır: “Mesele muvâfık hoş-âyende ebyâtı ve rengîn kelimâtı vardır (Canım 2000: 489). Latîfî, kendi nesir üslubunu şekillendirirken Necâtî’nin şiirdeki meselciliğini örnek aldığını belirtmektedir:

Ammâ bu kemîne-i kemter tarîk-ı inşâda bir tarz-ı belâgat-efşâ îcâd u ihdâs itdüm ki şu 'arâ-yı Rûmdan Necâtî durûb-ı emsâle teşebbüs itdüğü gibi ben dahi lisân-ı Türkîde vâkı' olan mesel-i zîbâ-misâl ile letâyif ü ma'ârif derc ü harc idüp bu bâbda bir tarz-ı nev peydâ itdüm ki vilâyet-i Rûmda kimse ihdâs itmedi (Canım 2000: 487).

Devrin bir başka tezkirecisi olan Sehî de, Kanûnî devri şairlerinin meselcilik yolunda selis ve latif bir üslup tuttuğunu kaydetmiştir. Meselcilik yönüyle ayrıca “tarîkâ-i mesel” terkibi dairesinde andığı şairler ise Necâtî, Mevlânâ Kemâl ve Pîrî Paşa’dır (İpekten vd. 2017: 9, 33, 96, 33).

1.1.2. Mev’ize-gûne Tarz

Arapça, “vaaz”, “öğüt” anlamına gelen mevize, klasik şiirde bir tarz olarak öğüt ağırlıklı hikemî içeriğin kullanılması olarak özetlenebilir. Latîfî, Ahmedî’nin tarzını Şeyhî’ye yakın bulup, onun şiirinin eski tarzda, Fars şairlerinden tercüme ve mevize özelliğinde olduğunu ifade etmektedir: “...üslûb-ı şîri Şeyhî tarzına karîb ve kudemâ vâdisinde Fârisiden mütercem ve mev’ize-gûne bir tarz-ı acîbdür” (Canım 2000: 164). Latîfî ve Hasan Çelebi, Şehdî’den alıntılardıkları kıta biçiminde söylenmiş birkaç beytin içerik itibarıyla mevize tarzında olduğunu ifade etmektedirler:

*Mev’ize tarzında bu birkaç ebyât dahî anun kelîmâtındandır.
Âdeme âhir harâm oldu harîmi âlemün
Tâk u eyvân ile görme kendüni âli-cenâb*

*Kasr u eyvân ile ey âlî-makâm oldum sanan
Kendüni yüksekde görme menzilün taht-ı türâb*

*Üstühân-ı kellesin çetr-i hümayun ıssınun
Gûr içinde mûr hayli hayme kıldı bî-tınâb (Canım 2000: 337; Kutluk 1989: 527)*

Latîfî, Filibeli Fânî’nin hal tercümesinde, şairin öğrencilerine verdiği öğütleri aktarır. Bu öğütlerden biri de söz söylerken mevize dairesinde kalınmazsa kişinin hayırlı amellerinin fesada düşeceğidir: “Bir söz ki kişinin a’mâlî mebrûrâtın ve hacc u salâtın fesâda vire ol neyi müfid ola ve tarz-ı nazmda mev’izet-i vâlihî semtin tutup tarîk-ı menâhî ve melâhî yolına gitmeye” (Canım 2000: 420). Aynı tezkireci, Bursalı Kerîmî’nin, halka adil davranmayı haksız kazançla kendine mükellef haneler inşa ettirmesi üzerine öğütlerle dolu bir nasihat mektubu yazdığını şöyle kaydetmektedir: “Ber-vech-i mev’izet bir mektûb-ı nasihat-üslûb irsâl itdükde...” (Canım 2000: 461).

Sehî’nin de mevize üslubunda/tarzında şiirleri olduğunu kaydettiği şairler bulunmaktadır; bunlar: Şeyhoğlu, Mehmed Çelebi, Emîrî, Kâtib Hasan, Kâtib Dâvûd ve Rûşenî’dir (İpekten vd. 2017: 64, 72, 82, 135, 150, 152). Gelibolulu Mustafâ Âlî, Cemâlî’nin çoğu kasidesinin mevize üslubunda olduğunu kaydetmiştir (İsen 1994: 301).

Mevize üslubunun yanı sıra tezkireciler, menkıbevî, hikemî ve tasavvufî içerik ve söyleyişi de birer üslup özelliği olarak değerlendirmişlerdir. Latîfî, Helâkî’nin gazel tarzını makbul görmemektedir; şair, şiirinde ağırlıklı olarak mezheb imamlarının menkıbelerini işlemiştir: “Egerçi tarz-ı gazelde çendân yedi yogidi ammâ ekser zamânda menâkıb-ı e’imme-i izâm ve imâmîler âdetince düvâzde-imâm dirdi” (Canım 2000: 570). Âşık Çelebi ise Mevlevî şair Hayâtî’nin şiirini tarif ederken “tasavvuf tarzı” tanımını kullanmaktadır: “Gazellerin dahi tasavvuf tarzına ve ehl-i hadâ’ik üslûb-ı nagzına söylerdi” (Kılıç 2010: 637).

1.1.3. Şebistân-ı Hayâl, Muamma, Lügaz Tarzı:

XV. Yüzyıl Fars şairlerinden Fettâhî-i Nişâbûrî'nin *Şebistân-ı Hayâl* adlı belirli konuları ta'miye usulleriyle işlediği ünlü eseri özellikle XVI. yüzyıldan itibaren klasik Türk şiiri üzerinde etkili olmuş, esere şerhler ve nazireler yazılmıştır. *Şebistân-ı Hayâl* devrin eleştirel kaynaklarınca harf oyunlarına dayanan, ta'miye usullerini kullanan şiirleri tarif için de anılmıştır. Bu bağlamda Latîfî, Emrî'nin şiir sanatının muamma ve *Şebistân-ı Hayâl* tarzına dayandığını söylemektedir: "...ekseriyyâ sanâyi'-i şî'riyyesi tarz-ı mu'ammâ-misâl ve bedâyi'-i nazmiyyesi üslûb-ı Şebistân-ı hayâl vâkı' olmuşdur" (Canım 2000: 179). Emrî'nin muamma tarzı ile söylenmiş bir gazelini ise şöyle takdim etmektedir:

Bu matla'-ı ta'miye-üslûb anun matla'-ı masnû'asındandır:

*Nesîm-i cân güher-bâr olduğınca şâh-ı mercândan
Olur bir gonca peydâ yaprağı la'l-i Bedahşândan* (Canım 2000: 179)

Ahdî, eğer Emrî muamma tarzında şiirlerin yolunu açmasaydı kimsenin bu tarzla meşgul olmayacağını ve muammacılıkla tanınmayacağını ifade etmektedir (Solmaz 2005: 194). Yine Latîfî, Zâtî'nin *Şem ü Pervâne*'sinden alıntılıdığı gece tavsifindeki birkaç beytin lügaz tarzı ile söylendiğini ifade etmektedir: "Bu birkaç beyt-i nagz ber-tarîk-ı tarz-ı lügaz sıfat-ı şem'de ol kitâb-ı belâgat-nisâbdandır" (Canım 2000: 265). Ona göre Zâtî'nin belli bir yaştan sonra yazdığı şiirler, muamma gibidir ve *Şebistan-ı Hayâl* tarzı yüzünden zor anlaşılmalıdır, hatta şiire vukufiyeti olmayanlar bunları saçma sözler addetmiştir:

Ammâ evâsıt-ı ömrinden tecâvüz itdikden sonra vâkı' olan eş'ârınun ba'zısı üslûb-ı Şebistân-ı hayâl ve ma'ânî ta'biye ve ta'miyede lügaz u mu'ammâ-misâl gâyet-i tasannu'undan muhayyel ü mu'akkad düşmüşdür. Zümre-i uşşâk-ı pür-eşvâk telakkî ve telezzüz idüp bâdî-i nazarda hâtır-ı müstemî'a arz-ı kâ'il-i tebâdür itmez ve dekâyık-ı hayâlâtı te'emmül ü tefekkür iktizâ itmegin bedâyi'-i şî'riyyeye vukûf u şu'ûri olmayanların fehm-i kâsırı yetmez. Bu sebebden ekser ma'ânî-dakîkin terzîk tasavvur iderler (Canım 2000: 267).

Âşık Çelebi ise Silistreli Şîrî'yi her türde şiir söylemeye kadir ama özellikle *Şebistân-ı Hayâl* tarzında benzersiz bir şair olarak tanıtmaktadır:

Nazma meyl eylese bir ânda bir kasîde dir, inşâyâ heves itse bir ânda niçe cerîde dir. Her nev' şî're kâdirdür, husûsan Şebistân-ı Hayâl tarzında nazmda nazîri nâdirdür (Kılıç 2010: 1465).

Yine Âşık Çelebi, Şemsî'nin *Deh-Murg* adlı eserinin lügaz üslubuyla söylendiğini kaydeder: "...ol kitâb nazm-ı garîb ve üslûb-ı lügaza, kuş diline karîb bir dildür ammâ eser olmaga kâbildür" (Kılıç 2010: 1435). Aynı tezkirecinin, padişahın emriyle yazılan ve her satırının başında sin ve sonunda nun harflerini bulundurmaya beğenilen bir mektubu, anlam yönüyle eleştirisi ve önerisi de ta'miye usullerini hatırlatmaktadır. Ona göre adı geçen mektuptaki harfler belirli bir anlam oluşturacak şekilde harekelense daha belîğ olacaktır:

İttifâk bir mektûb yazmak lâzım oldu... mektûb-ı mezkûr on altı satr ve her satrun harf-i evveli sîn ve âhiri nûn vâkı' olmuş...Fakîr güstâhlık yüzünden didüm ki sultânım egerçi bu husûs ittifâkât-ı haseneden üslûb-ı hüsnüdür ammâ eser bu iki harfün cem'i harekât-ı selâse ihtilâfıyla ki sen yâ sin yâ sündür; bir ma'nâ ifâde eylese belîğter olurdu (Kılıç 2010: 1498).

Ahdî'nin, tezkiresinde muamma tarzına giden şairler olarak tanıttığı isimler ise şunlardır: Emrî, Fuzûlî, Halîli-i Acem, Rızâyî, Sehâbi-i Acem, Sabrî (Solmaz 2005: 194, 460, 291, 155, 341, 378).

1.1.4. Söyleyiş ve Anlama, Söz Sanatlarına Dair Özellikler

Cafer Çelebi'nin tarzını tarif ederken Latîfî, onun fusaha ve bülega katında lafız ve manadaki belagatine söz söylenemeyeceği ama sözünde de yakıcılık olmadığı değerlendirilmesinde bulunmaktadır:

İttifâk-ı bülegâ ve füsehâ oldur ki elfâz u ma'ânîde nazm-ı belîgına veçhen mine'l-vüçûh söz yokdur. Lâkin sözleri dâ'ire-i sûzdan bîrûndur. Gerçi envâ'-ı bedâiyî'a makrûndur ve sanâyi' ile meşhûndur (Canım 2000: 211).

Aynı tezkireci, Âhî Çelebi'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inden alıntıladığı beyitler üzerine, şiirden anlayanların onun nazım tarzını beğendiklerini ancak tahkiyesini başarılı bulmadıklarını söylemektedir:

Ammâ nazm nükte-şinâslarının umûmen ittifâkları budur ki gerçi bu, nazm-ı sih-r-sâz tarzında makbûl ü mümtâzdur lakin irtibât-ı kıssada kıssa-perdâz degüldür (Canım 2000: 184).

Latîfî, Âhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'ine getirdiği eleştirinin benzerini Zâtî'nin *Şem ü Pervâne*'si için de tekrarlamaktadır. Ona göre bu eserin içeriği canlı ve sanatlı olmasına rağmen hikâyenin sonu iyi bağlanmamıştır, açıklayıcı değildir (Canım 2000: 265). Latîfî, mana yönüyle kuvvetli olup mahlası bulunmayan bütün şiirlerin tavır ve tarz şahadetiyle Kemâl Paşazâde'ye isnat edildiğini belirterek şairin söyleyiş tarzını da değerlendirmiştir: "Belki bî-mahlaslığı mahlas idinmişlerdür. Esnâ-i ebnâ-i irfânda bu kâ'ide mukarrerdür ki her şî'r ki ma'nidâr u hemvâr olup bî-mahlas ola bî-şâyibe ve şüphe muşârun-ileyhe isnâd iderler ve tavr u tarzı şahâdetiyle Hazret-i Monlânundur dirler" (Canım 2000: 160). Tezkirecinin, Üsküplü Riyâzî'nin sohbet üslubunda cinaslı, ihamlı, *Şebistân-ı Hayâl*'de görülen sanatlarla dolu bir tarza gittiğini söylemesi, şairlerin sohbetlerinde dahi söz sanatlarını kullandıklarını ve kendilerine has üsluplarıyla tanındıklarını gösteren bir örnektir:

Hîn-i musâhabetde ekser-i kelimâtında kasd-ı tecnîs ü îhâm ve ta'biye-i zerâfet-i kelâm idiip sanâyi'-i Şebistâna müte'allık her sühanda bir zerâfet ve her ibârâtda envâ'-ı nükâtdan bir nükte kinâyet iderdi. Semt-i siyâkat-i suhanda mezbûrun hâliyen mukallid ü pey-revi vâfirdür. Ammâ ol tarzda anun emsâli bir kâbil-i şân fi-zamânînâ gâyetde ekall u nâdirdür (Canım 2000: 283).

Hasan Çelebi de Riyâzî'nin şiirde tuttuğu tarzın sohbetlerine yansıdığını kaydetmektedir: "Ekser-i eş'arı tecnîs ü îhâm tarzında olmanın musâhabet ü kelâmı dahı ol tarz üzre intizâm bulmuş idi. Bu makûleye nihâyetde tevaggul üzre olup her sözünde nükte vü zerâfet kasdın itmekle irtikâb-ı tekellûf ü temahhul ider idi" (Kutluk 1989: 427).

Latîfî, Sultan Selim'e isnat edilen *Surûrî* gazelini asıl sahibine teslim etmek için şairin tarzını şahit göstermektedir: "Bu gazeli ki Sultân Selîme isnâd olunur bunun eş'ârındandır. Dîvânında bulduğundan gayrı tarz u revîşi dahî bu husûsa şâhid-i şâfiî ve beyyine-i vâfidür" (Canım 2000: 300). Latîfî'ye göre Kebîrî, şiir tarzını bilmesine rağmen özgün hayalleri çok az yakalayabilmiş bir şairdir: "Gerçi fenn-i şî'rün üslûbın ve tarz u revîşin hûb bilürdi ammâ killet-i kâbiliyyetden ma'ânî-i bikri killet üzre bulurdu" (Canım 2000: 460). Latîfî, Sarıca Kemâl'in tarzını makbul görmesine rağmen, bu tarzın mahiyetine dair söz ustalığı ve nüktedanlık özellikleri dışında tafsilatlı bir açıklama getirmemiştir: "Tarz-ı makbûline kimse ayb u bahâne bulmaz suhan-sâzlık ve nükte perdâzlık andan ahsen ü eltaf olmaz." (Canım 2000: 466). Ancak kendi hal tercümesinde "vehbî" ve "kesbî" şiiri tafsilatlı bir şekilde açıklamaktadır. Buna göre, tarz sahibi olmak, şiirdeki "cezbe"yi ve "ân"ı yakalamaktan geçmektedir. Bu özellikler ancak vehbî şiirde yani yaradılıştan gelen kabiliyetle söylenmiş olanda mevcuttur:

Şi'r-i vehbî tab'-ı selikiden sâdır u nâşî olur ve ilhâmî bir hâletdür ki tab'-ı Feyyâzdan gelür ve bu makûle ilhâmât ekser ehlu'llâha vâkî' u vârid olur. Şi'r-i kesbî tettebbu' ile taklîd iledür. Tahkîk ile taklîdüün tefâvüt ü tebâyüni ma'lûmdur. Vehbî şol mahbûba benzer ki anda cezbe vü ân ola. Misâl-i kesbî sâhib-i çeşm-i ebrû ve bir sâde-rûdur ki cezbe vü ânı yok. Ve bu fende üstâd olanlar sâhib-i tarz olur ve hâssa ma'nâlar bulur ve sözleriniün reng ü rûhu ve Cenâb-ı Feyyâzdan feth ü fütûhu olur (Canım 2000: 486).

Latîfî tezkiresinin Ahmed Paşa'nın hâl tercümesi faslında alıntılanan bir beyitte şairler öne çıkan özellikleri ile anılmıştır; buna göre Âhî "sûz"u, Ahmed Paşa "suhan"ı, Necâtî "naziklik"i, Kemâl Paşazâde "hayâlât"ı ile ünlüdür (Canım 2000: 155). Aynı tezkireci, bazı şairlerin tarzını tanıtırken diğer tezkirelerde pek rastlanmayan değerlendirmelerde de bulunmaktadır. Bunlardan biri, Ahmed Paşa'nın şiir tarzını "monlâyâne" ve "ekâbirane" görmesidir: "Elfâz-ı nazmu monlâyâne ve üslûb-ı şi'ri ekâbirânedür" (Canım 2000: 155). Latîfî'ye göre Kastamonulu Harîrî Çelebi, sanat ve hayal yönüyle sihir ve icaza yakın şiirler söylemiş, nesirde de Vassâf'ın inşa tarzına gitmiştir: "Musanna' u muhayyel sihr ü i'câza karîb garîb kasîdeler dimüşdür ve imlâ vü inşâsında üslûb-ı kavâ'id-i Münşe'ât-ı Vassâfî ri'âyet itmişdür" (Canım 2000: 255). Karadenizli Dâ'î'nin hayal kırıklığı ile sonuçlanan bir aşk vakası üzerine latife tarzında yazdığı müfredlerini Latîfî, "bezle-üslup" olarak tanımlamıştır:

Magribî imiş erün bildük eyâ zöhre-cebîn
Ele bir genc getürdi yine bir kân deldi

چون مرا نیست از فلک بهره
کیر مریخ در کس زهره

*Benim felekten nasibim olmadıktan sonra Merih'in s*** Zöhre'nin a***** olsun [ne fark eder?]⁹*
(Canım 2000: 256).

Âşık Çelebi ise İshâk Çelebi'nin külfetsiz ve sanatsız söyleyişindeki "levendâne"liği ve "açık"lığı vurgulamaktadır: "Merhûmun tarz-ı gazeli levendâne vü küşâde ekseri tasannu' u tekellüfden sâde hûb u latîf edâda vâkî' olmuşdur" (Kılıç 2010: 335). Âşık Çelebi hezilde kabiliyetli gördüğü Peykî'nin şiirde de "pişmiş" olduğunu söylemektedir: "Şi'ri tarzında puhtedür hâlî degüldür" (Kılıç 2010: 449). Âşık Çelebi'nin sözlerinden genç bir şair olduğu anlaşılan Ümîdî ise söz sanatlarından özellikle tevriyeyi uygulamaya çalışan bir şairmiş:

Şi're ki kûşîş itmişdür sanâyi'-i bedî'iyeden ekser tevriye üslûbına verzîş itmişdür. Zihninde letâfet ve edâsında nezâfet fikrinde selâmet ve şi'rinde selâset vardır (Kılıç 2010: 367).

Âşık Çelebi, Hâfız-ı Acem'in, risalelerindeki tarzı, şiirinde de gözettiğini söylemesi müellifin mensur ve manzum metinlerindeki üslup birliğine örnektir:

...mü'ellefleri olan kütüb ü resâ'ildeki düstûrları ki mühiş hayâlât ve âbî kelimât ve vâhî ibârât ile edâdur. Üslûb-ı şi'rde dahu bu âdetleri mer'îdür (Kılıç 2010: 603).

Âşık Çelebi, Makâmî'nin Mihrî'ye gönderdiği bir gazeli "üzülmek üslubunda" diye tanımlar. Tezkireci "üzülmek" ile muhtemelen kelimenin bugünkü anlamını değil, Eski Anadolu Türkçesindeki "kopmak", "ayrılmak" anlamını kastetmiştir. Mihrî'nin muasırı olan ve II. Bayezid'in oğullarından Şehzâde Ahmed'in sarayında Mihrî ile birlikte bulunan Makâmî'nin bu gazelinin "üzülmek üslubunda" şeklinde tarif edilmesinden, veda mektubu niyetinedir gibi bir anlam çıkarılabilir:

...feth-i Bağdâdda 'Acem seferinde kaldı. Mihrî ile mu'âsır ve Sultân Ahmed âstânında birbiriyle mu'âşir imişler. Üzilmek üslûbında Mihrî'ye bu gazeli göndermişdür.

⁹ Alıntılar gerekli yerlerde düzeltilerek aktarılmıştır.

Gazel:

*Hüsnüdür âftâb anun mâh gencidür
Kaddîn mehûn hilâl iden ebrun rencidür*

*Nakş itdi levh-i hüsnüne tâvûs kuyruğu
Gûyâ berât-ı hüsnüne zülfün nişâncıdur*

*Hatt-ı izâr u hâl-i ruh u zülf ü kirpüğün
Her biri haste-dillere bir kara sancıdur*

*Mihri aceb mi mihriini sînemde saklasam
Dil şehryârınun hele gör key güvencidür*

*Ahdüm budur ki bûsene karşunda cân virem
Sun leblerüni sanma Makâmî yalancıdur*

*Cevâb-ı Mihri:
Hüsnüm ne âftâb ne hod mâh gencidür
Ne kaşlarum kemân u ne zülfüm nişâncıdur*

*Şimden gerü Makâmî bizüm bûsemüz hemân
Yıllarla yürek agrısı ishâl rencidür*

*Her âstâne yüz süriyü bûse cerr ider
Bu bâb içinde Mihri de senden dilencidür (Kılıç 2010: 826)*

Âşık Çelebi, Üsküplü Hem-demî'yi ise "Üslûbı rind-i cihân-sûz üslûbıdır." şeklinde tanımlamaktadır ancak bu üslubun tafsilatına dair bilgi vermemektedir; lirik ve külfetsiz şiiri kastetmiş olmalıdır (Kılıç 2010: 543).

Sehî, Cem Sultan'ın *Hurşîd ü Feraşâd* adlı eserinin nazmını selîs, üslubunu nefis bulmaktadır (İpekten vd. 2017: 19). Ahmed Paşa'nın şiirdeki üstadı olarak tanıttığı Melihî'nin "üslûb-ı ma'ânîde ser-âmed" olduğunu ifade etmektedir (İpekten vd. 2017: 80). Bedî', beyân ve ma'ânî üslubunda mahir gördüğü diğer bazı şairler ise Remzî, Subhî, Visâlî'dir (İpekten vd. 2017: 112, 114, 167). Kâdirî ise "üslûb-ı hayâle ihtisâs gösterüp hayâl-engîz garrâ ve bî-bedel ra'nâ" gazeller yazmıştır (İpekten vd. 2017: 116).

Hasan Çelebi de şairleri değerlendirirken onların söyleyişlerine dair tariflerde bulunmuştur. Emrî'nin bazı art niyetlilerce yöneltilen, şiirde manaya fazla bağlandığı için söyleyişinin ağır kaldığına dair eleştirilerin yersiz olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

Ba'z-ı ashâb-ı hased mezbûrî cânib-i ma'nâ ile mukayyed olduğundan şehbâz-ı tab'ı hevâ-yı sûz ü güdâzda pervâz itmemişdür ve elfâzı rekîkdür diyü zebân-ı ta'nı dirâz iderler. Ammâ ki hilâf vâki' idüğü gün gibi rûşen ü lâmi'dür. Ol tarzda olan eş'ârı dahı bî-hadd ü şümârdur (Kutluk 1989: 176).

Aynı tezkireci, Hudayî'nin şiirlerinin edasını bir güzel şekilde tavsif etmektedir: "Eş'ârınun edâsı rûy-ı dil-berân gibi hûb ve misâl-i visâl-i dôtân matlûb u mergûb ve harekât u sekenâtı pesendide bir dil-ber-i hûb-tarz ve mahbûb-ı bedî'ü'l-üslûbdur" (Kutluk 1989: 333). İshak Çelebi'nin şiirleri âşıkâne, küşâdedir, külfetsiz ve doğaldır (Kutluk 1989: 160). Habîbî'nin edası Acemâne olmasına rağmen şiiri âşıkâne ve kendine hastır (Kutluk 1989: 279). Hasan Çelebi,

kendini tamamen ibadete ve irşada vermiş biri olan Firâkî'nin şiirlerini ise bu üslup üzere ortalama kıymette bulmaktadır (Kutluk 1989: 279). Ahdî ise tezkiresinin birçok yerinde şairlerin söyleyiş özelliklerinden bahsederken “edâ” ile terkip oluşturacak şekilde en çok “bülend”, “nâzûk”, “selîs”, “pâk” sıfatlarını tercih etmiştir.

Aşağıda söyleyiş özelliklerine dair ifadelerin bulunduğu beyit örnekleri yer almaktadır. Örneklerde, levendâne, rindâne, şâhâne, mestâne gibi sıfatların hem sevgilinin konuşma, söyleyiş tarzını hem de şairin şiir tarzını tavsif için kullanıldığı görülmektedir.

Ben Sehâbî kalenderem ammâ Tarz-ı şî'rüm kalenderâne degül	Sehâbî g.229/6
Bâkıyâ tarz-ı şî'r böyle gerek Hem zarîfâne hem levendâne	Bâkî g..471/7
Salın ey şehlevend-i hoş-reftâr Ne levendâne tavr u tarzın var	Mustafâ Âlî g.177/1
Medhiyâ bir şeh-i devrâna düşürdün dili kim Tarzı şâhâne anun sözleri dervişâne	Medhî g.461/7
Yürüyüşü bakışı mestânedür Söyleyişü cünbişi rindânedür Hey nice üslûb-ı levendânedür Sallî alâ seyyidinâ Mustafâ	Hayretî mus. 26/4
Olup muhtârı bir üslûb-ı zîbâ Ana virmiş ola bir tarz-ı garrâ	Cafer Çelebi <i>Heves-nâme</i> b. 545
Egerçi ilde söz çokdur velî hakk bu ki İshâk'un Be-gâyet hub u nâzûkdür gazel tarzında üslûbı	İshâk Çelebi g.290/5
Gazel tavrında tarz-ı nâzûk eyler Celîlî şîve-i üstâd kılmaz	Celîlî g.145/9
Tarz-ı Hasen midür bu gazel Âliyâ nedür Söz yok edâsına ne aceb cân-fezâ olur	Mustafâ Âlî g.451/7
Bu tarz-ı nagz u bu üslûb-ı garrâ Yemîn itsem hanîs olmazam aslâ	Cafer Çelebi <i>Heves-nâme</i> b. 3799

1.1.5. Redif, Kafiye Bağlamında Tarz Kavramının Kullanımı

Tezkireciler, alıntıladıkları bazı şiirlerin yazımında örnek alınmış bir başka şiir söz konusu ise bu duruma ünlü şiirin redifi ile işaret etmişler, fazla örneği bulunmasa da kimi şairlerin sıkça kullandıkları vezin bahirlerini onların üslupları ile birlikte anmışlardır. Latîfî, eskilerin üslubuna yakın gördüğü Göynüklü Zarîfî'nin bir gazelini redifi itibarıyla şöyle tarif etmektedir:

Şî'ri şu'arâ-yı kudemâ-yı Rûmdan Ahmedî ve Atâyî üslûbında ve Halîlî ve Hümâmî tarzındadır. Ol zamânda “müşkil iki oldu”-redîf gazeller didiler. Bu bir dahî ziyâde idüp müşkil üç oldu diyüp her bir mısra'ında üç adedi bulmuşdur (Canım 2000: 176).

Latîfî, Ahmed Paşa'nın Bursalı Niyâzî'nin bir kasidesini nasıl tanzir ettiğini açıklarken kafiye harfine ve kasidenin musanna oluşuna vurgu yaparak Paşa'nın şiire yazdığı nazirenin de bu tarzda olduğunu söyler:

Mezbûrun elif kâfiyesinde mukaffâ ve musanna' bir kasîdesi vardur. Ahmed Paşa kasr kasîdesiniün binâ ve bünyâdın ol tarz üzre tarh u taksîm idüp beyt beyte nazîre dimişdür. Beyt:

*Ahû-yı felek çarh pelenginden emîndür
Şîr-i alemün sâyesini ideli melce'*

Cevâb-ı Ahmed Paşa:

Ahû-yı felek gördi seher şîr-i livânı

Hûn-ı ciğerinden dem-i subh oldı dem âlâ (Canım 2000: 552)

1.2. Özgünlük Bağlamında Üslup/Tarz Kavramının Kullanımı

Bir şairin tarzının özgünlüğü vurgulanırken özellikle "hâs", "ihtirâ", "ibdâ" ve "nagz" kelimeleri ile bunların müştaklarına başvurulmuştur. Bu bağlamda Latîfî, Necâtî'nin kendine has tarzını şu sözlerle ifade etmektedir: "...ve bi'l-cümle bir tarz-ı mahsûs tarh itdi ki kendüye ehass u muhtassdur" (Canım 2000: 516). Birçok şair ve tezkireci gibi Hasan Çelebi de Necâtî'nin gazel biçimindeki şiirlerinin hakkını teslim ederek onun "tarz-ı gazel ü îrâd-ı meselde şu'arâ vü bülegâ-yı cihândan fâ'ik" olduğunu dile getirmiş ve "tarz-ı gazelde cihânun vahîdi ve tavr-ı meselde zemânun ferîdi" konumunda bulunduğunu söylemiştir (Kutluk 1989: 971). Beyânî ise Necâtî için "tarz-ı gazelde cihânun ferîdi, îrâd-ı darb-ı meselde devrânun vâhididür" ifadelerini kullanmaktadır (Kutluk 1997: 285).

Mesîhî'nin tarzındaki incelik ise Latîfî'ye göre ancak havassın lezzet alabileceği türdendir: "Ammâ tahayyül-i tab'ı gâyetde dakîk olup tarh-ı tarz-ı kelâmı havâssa menût u mahsûs olmağın nazm-ı belâgat-nizâmından tîbâ'-ı avâmü'n-nâs belki degme bir şâ'ir-i şî'r-şinâs çendân zevk u telezzüz idemez" (Canım 2000: 498). Âhî'nin *Hüsn ü Dil'i* için ise, "Kitâb-ı Hüsn ü Dil'i dahi üslûb-ı inşâda tarz-ı hâs ve makbûl-i efâzıl u havâssdur," demektedir (Canım 2000: 184). Latîfî'ye göre Üsküplü Riyâzî yetkin bir şair değildir ve az yazmasından dolayı şiirine nadir rastlanır; ancak bu olumsuzluklara rağmen şairin kendine has bir tarzı vardır:

Mezkûrun şî're çendân müimâreseti ve müdâvemeti olmamağın eş'ârı nedret üzre vâki' olmuşdur.

Bu fende bir semt-i mahsûsa gitmişdür ve bir nev'a tarz-ı hâs bulmuşdur (Canım 2000: 284).

Âşık Çelebi ise Kadrî Çelebi'nin tarzını özgün bulur: "Merhûmun tarîka-i şî'rde tarz-ı hâssı ve elfâz u edâda muhâlifü'l- gayr üslûb-ı mâ-bihi'l- ihtisâsı vardur" (Kılıç 2010: 1315). Şîrî'nin hâl tercümesinde alıntılacağı renkler üzerine kurulmuş gazelini, "Bu gazel tarz-ı hâss-ı Şîrîdür," takdimiyle alıntılar:

Nazm:

Göricek olur gamze-i dil-beri

Kılıç kabkara hanceri sabsarı

Çemen bahr-i ahzar gibi yemyeşil

Sular rûy-ı dil-ber gibi aparı

Seherden tur ahşama dek Şîrîyâ

Öp öylen gelürse sana ol perî (Kılıç 2010: 1467)

"İbdâ" ve "ihtirâ" kavramları ise şiirde farklı söyleyişler deneyen, icat eden şairleri tanımlamakta kullanılmıştır. Latîfî, Şâhî-i Şarkî'nin özgün hayallerini ve sihr-i helâl ile yazdığı şiirlerini tanımlamak için, "Tarzında muhterî-i sâhir ve bîkr-i fikr ü hayâl-i hassa kâdirdür" (Canım 2000: 322), şeklinde bir ifadeye yer vermektedir. Şairin hâl tercümesinde alıntılacağı

beyitlerin çoğu sihr-i helâl ile söylenmiştir. Latîfî, Fuzûlî'nin üslubunu Nevâyî'ye yakın bulsa da kendine has icatları olan özgün bir şair olduğunu kabul etmektedir: "Ammâ tarzında mübdî' ve tarîk-ı hâssında muhterî'dür" (Canım 2000: 435). Hasan Çelebi de Fuzûlî'yi, "Hakkâ ki tarzında ferîd ve semtinde vahîd bir şâ'ir-i belâgat-şî'âr ve bir nâzım-ı fesâhat-disârdur..." şeklinde tanıtmaktadır (Kutluk 1989: 708).

Latîfî, Revânî'nin eseri hakkında: "İşret-nâme nâm bir kitâb-ı meserret-encâmı vardır. Hâssa-i karîhasından tarz-ı hâss üzre ibdâ' u ihtirâ'idur" (Canım 2000: 279). Hasan Çelebi de bu eserin özgünlüğünü vurgulamak için "İşret-nâme adlu bir kitâbı vardır. Tarz-ı mahsûs üzredür." ifadesini kullanmaktadır (Kutluk 1989: 422).

Latîfî, Şeyhî'nin *Husrev ü Şîrîn*'in tarzının yeniliğine işaret etmek için "Fi'l-hakîka nazar olunsa *Kıssa-i Husrev* zebân-ı Türkîde andan bir üslûb-ı nevdür" (Canım 2000: 340), ifadesini kullanır.

Hasan Çelebi'nin özgünlüğüne dikkat çekmek istediği şairlerden biri Merdî'dir; tezkireciye göre şairin, "garîb tahayyülâtı ve üslûb-ı bedî' üzre kelîmâtı vardır. Hâlince icâd-ı ma'nâyâ kâdir şâ'ir-i sâhir geçer" (Kutluk 1989: 889). Tezkireci, şiirde mesel söylemekle ünlü bir şair olan Cemâlî'nin özgünlüğünü "Tarzında vahîd ü ferîd dinilse bedî' ü ba'îd degüldür," sözleriyle ifade etmektedir (Kutluk 1989: 261). Beyânî ise Cemâlî'nin "hezl ve mutâyebede üslûb-ı garîb ihtirâ" ettiğini, bu tür şiirlerde kendine has bir tarzı olduğunu söylemektedir (Kutluk 1997: 62). Ârif Çelebi'nin görsel şiirlerini tarif ederken Beyânî şu ifadeleri kullanmaktadır: "Mezbûrun şî'rinden gayrı garâ'ib ihtirâ'ları var idi. Bir mahbûb yâhûd birer fûrs şeklin tasvîr idüp a'zâsında hurûf şeklin gösterüp cümlesinden bir beyt ihrâc ider" (Kutluk 1997: 161). Aynı tezkireci, "Latîf ihtirâ'âtı vardır," diyerek tanıttığı Derzîzâde Ulvî'nin,

"Misâl-i âşık u ma'sûk olur hazân u bahâr

Hazân sarardı vü oldı bahâr lâle-izâr"

matlı kasidesini iddiasını desteklemek için örnek vermiştir. Ona göre şairin bu kasidenin her beytinde "hazân" ve "bahâr" kelimelerini öne çıkarması hoş bir buluştur (Kutluk 1997: 179).

Sehî'ye göre Kasım Paşa, "tarz-ı has kullanır" (İpekten vd. 2017: 31). Ahmed-i Dâ'î'nin:

"Eyâ hûrşîd-i meh-peyker cemâlûñ Müşterî-manzar

Ne manzar manzar-ı tâlî ne tâlî tâlî-i enver"

matlı gazeli de tezkireciye göre eşsiz bir şiirdir, o zamana dek kendi ifadesiyle "bu tarzda vilâyet-i Rûm'da kimse şiir dimemişdür" (İpekten vd. 2017: 73). Sehî'nin kendine has şiir tarzları bulunduğunu iddia ederek tanıttığı diğer şairler, Vasfî, Nihâlî, Kâdirî ve Hayâlî'dir; Yahyâ'nın ise "tarz-ı cedîdi vardır" (İpekten vd. 2017: 98, 108, 116, 164, 181). Ahdî'nin, tarz-ı hâssı, mazmûn-ı hâssı, icâd-ı hâssı olan şiirleri vardır diyerek andığı şairler ise Celâl Efendi, Emrî, Hâtemî, Tarzî, Makâlî ve Hatîfîdir (Solmaz 2005: 119, 193, 282, 405, , 534, 587).

Aşağıdaki örneklerde kendi şiirlerinin yeniliğini vurgulamak için şairler, "yeni", "cedîd", "nev", "tâze", "icâd" gibi sıfatlara ve "ihtirâ", "ihdâs" gibi mastarlara başvurmuşlardır:

Ey ki söz kalmadı kim dinmedi dirsın gel gör

Bu yeni tarzı Mesîhî nice bünyâd itdi

Mesîhî g.248/5

Eski eş'ârı hep unutturdı

Ey Ziyâ'î bize bu tarz-ı cedîd

Ziyâ'î g.57/5

Atlas-ı dehre vücûdı gün gibi olsun dirâz

Ey Usûlî yaraşur bir tarz icâd eylesem

Usûlî g.90/7

Kimseden ben böyle bir eş'âr-ı zîbâ görmedüm

- Medhiyâ bu tarz-ı hâs icâd dirsem yaraşur
Medhî g.137/5
- Tutup bir tarz-ı nev dil-keş beyân kıl
Tırâz-ı dâmen-i âhir zamân kıl
Lami'î *Ferhad-nâme* b. 904
- Koyup ol köhne tarzı fikr-i reh-rev
Hemân-dem kıldı azm-i kıssa-i nev
Lami'î *Veyse vü Ramin* b.438
- Ko eski tarzı resm-i tâze bagla
Perîşân olmasun şîrâze bagla
Lami'î *Veyse vü Ramin* b.6757
- Dostlar görsün Revânî'nün bu garrâ nazmını
Bir yeni üslûb peydâ eylemiş yârân için
Revânî g.266/7
- Yârân ile fehm it Rızâyî nâzükâne farkumuz
Anlar zebân-ı taze dir ben tarz-ı Hâkâni dirüm
Rızâyî kıt.8/2
- Gazel tavrında tarz-ı nâzük eyler
Celîlî şîve-i üstâd kılmaz
Celîlî g.145/9
- Olup muhtârı bir üslûb-ı zîbâ
Ana virmiş ola bir tarz-ı garrâ
Cafer Çelebi *Heves-nâme* b. 545
- Senün ihdâsun ola tavr u tarzı
Sana mahsûs ola üslûb-ı nagzı
Cafer Çelebi *Heves-nâme* b. 550
- Şairler, şiiirlerinin benzersiz olduğunu dile getirmek için "hâs", "pâk", "âhâr," "mümtâz"
gibi kelimeleri tercih etmiş, söz ve manalarını inci, keklik gibi nadir bulunan ve zor elde edilen
şeylere benzetmişlerdir:
İşit tarz-ı âharda bir menkabet
Ki zâhir bilinmek degül ma'rifet
Amrî terc.2/II/1
- Gazel tarzında ey Nev'î tutup mümtâzlık semtin
Kelâmum gibi mislüm dinmek olmaz lâ-nazîr oldum
Nev'î g.313/5
- Çog olmaz bu tarza gazel Bâkiyâ
Güzel söz güherdür güher az olur
Bâki g.112/5
- Cevdet-i tab'um Yetîm idüp şikârın tarz-ı hâs
Kebg-i fikr-i vâdî-i eş'arı tenhâ avladum
Yetîm Ali Çelebi g.133/7
- Bu tarz-ı hâsı görse Rahmiyâ el-hak diye Husrev
Me'ânî câmını bezm-i suhan içre çekendür bu
Rahmî g.160/7
- Gâyetde begendi tarz-ı pâkin
Mazmûn-ı kelâm ü sûz-nâkin
Fuzûlî *Leylâ ve Mecnûn* b. 1459

1.3. Biçim ve Türe Dair Tercihler Bağlamında Üslup/Tarz Kavramının Kullanımı

Klasik edebiyatın kaynaklarında ve bazı manzumelerde şairleri, mahir oldukları nazım biçimi ya da türü üzerinden değerlendirme usulüne de sıkça rastlanmaktadır. Yaygın kanaate göre klasik devre kadar mesnevîde Şeyhî, kasidede Ahmed Paşa, gazelde Necâtî üstat olarak anılmıştır. Bu sebeple, tezkireciler de şairleri kabiliyetli oldukları nazım biçimleri ile tanıtma yoluna gitmiştir.

1.3.1. Kaside

“Kaside tarzı/üslubu” ifadelerini Latîfî, tanıttığı şairin kasidecilik yönünü beğendiğini, bazen de kasideleriyle ünlenmiş Fars şairleriyle eş tuttuğunu belirtmek için kullanmaktadır. Bu kasıtle en çok andığı Zahîr-i Faryâbî’nin kasidede kendine mahsus bir tarz yarattığı bilinmektedir. Tezkireci, Nakîbü’l-eshrâf Emîrî için, “...tarz-ı kasîdede mânend-i Zahîr ü Hâkânî idi” (Canım 2000: 180), ifadesini kullanmaktadır. Zâtî’nin şairliğini bütün yönleriyle överken, kasidecilikteki maharetini de şu şekilde ifade etmektedir: “...tarz-ı kasîdede Selmân [u] Zahîr’e bedel ü nazîrdür dirler” (Canım 2000: 266). Mesîhî için, “Ve tarz-ı kasîdede dahî nazîri Selmân u Zahîrdür ve tab’-ı Âzerî ve Enverî gibi zihn ü zamîri münîrdür,” ifadesiyle şairi kasidecilik tarzı yönüyle Selmân ve Zahîr’e, şairlik tabiatı yönüyle Âzerî ve Enverî’ye benzetmektedir (Canım 2000: 499). Ahmed Paşa’nın kaside üslubunun ise herkesçe sağlam bulunduğunu aktarmaktadır: “Ebyât-ı pür-nükâtı elfâz u ma’ânîde metn-i metîn gibi muhkem ve üslûb-ı kasâyidi hod icmâ’ u ittifâk üzre müsellemdür” (Canım 2000: 155).

Gelibolulu Âlî ise Ahmed Paşa’nın, “üslûb-ı kasîdede peyrev-i üstâdân-ı mütekaddimîn ve dûrbîn-i Selmân u Zahîrü’ddîn” olduğu şeklindeki değerlendirmesinden sonra Türkçedeki “evsâf-ı kasîde-güyân-ı râsîh-keâm semtini ol bulmuşdur,” tespitine yer vermektedir (İsen 1994: 131). Ahdî, “tarz-ı kasîde”, “üslûb-ı kasîde” ve benzer terkipler çerçevesinde diğer tezkirecilere benzer değerlendirmelerde bulunarak Hâtemî, Bâkî, Hayâlî, Nev’î, Selmân, Müslîm, Makâlî, Medhî, Visâlî gibi şairlerin kaside nazım biçimiyle yazmaktaki kabiliyetlerini övmüştür (Solmaz 2005: 282, 160, 278, 549, 344, 513, 534, 547, 578).

Şair Fuzûlî ise *Leylâ ve Mecnûn*’un padişaha dua bölümünde fahriye niteliğinde söylediği beyitler arasında kaside yazarken “şahininin yükseklerde uçtuğunu” söyleyerek kasidedeki söyleyiş tarzına dair fikir vermektedir:

Geh tarz-ı kasîde eylerem sâz
Şeh-bâzum olur bülend-pervâz

Geh de’b-i gazel olur şiârüm
Ol de’be revân verür karârüm

Fuzûlî *Leylâ ve Mecnûn* b. 344-345

1.3.2. Mesnevi

Latîfî, Hamdullah Hamdî’nin *Yûsuf u Züleyhâ*’sını Türkçe yazılmış bütün mesnevîler içinde ayrı bir yere koymaktadır: “...zebân-ı Türkîde ve tarz-ı mesnevîde vâkî olan mesneviyyâtda ana hiç bir nazm adîl ü nazîr olmaz ” (Canım 2000: 235). Şeyhî’nin mesnevi ve kaside tarzının ise diğer şiirlerinden üstün tutulduğunu belirtirken kullandığı “kaside-i ma’nevî” terkihi ile onun tevhid, münacât, naat türündeki kasidelerini kastediyor olmalıdır: “İttifâk-ı suhan-verân oldur ki üslûb-ı mesnevîde ve tarz-ı kasîde-i ma’nevîde semt-i revîşi memdûh u mashûbdur ve üslûb-ı eş’ârından sad-mertebe mergûbdur” (Canım 2000: 339). Latîfî, ayrıca Şeyhî’yi bu iki nazım biçimini Anadolu ve Rumeli sahasında ustalıkla işleyen ilk şair olarak görür: “El-hakk u insâf budur ki tarz-ı mesnevîyi ve nazm-ı rengîn-i ma’nevîyi şu’arâ -yı Rûm bundan gördiler” (Canım

2000: 340). Tezkireci, Mahremî'nin mesnevi tarzını da aynı şekilde diğer şiiirlerdeki tarzından üstün tutmaktadır:

Ve üslûb-ı Mesnevî'nün matbû' olan sûy u semtine gitmişlerdür. Egerçi üslûb-ı eş'ârı beyne'l-enâm makbûl ü matlûbdur. İttifâk-ı suhanverân oldur ki mesnevîsi şî'rinden kerrâtle hûb ve sad-mertebe mergûbdur (Canım 2000: 493).

Yûsuf u Züleyhâ kassasını Hamdullah Hamdî'den sonra en iyi işleyen şair olarak gördüğü Ziyâyî, Latîfî'ye göre şiiirle çok meşgul olmamasına rağmen mesnevîde ve nazımda kabiliyetli bir şairdir. "Ammâ tarz-ı Mesnevî'nün suhan-gûy u nûkte-güzârı ve nazm-ı pâkûn nâzım-ı kâmilü'l-'ıyârıdır" (Canım 2000: 371).

Âşık Çelebi ise Garîbî'yi nazım biçimleri arasında kasîde, gazel ve mesnevi tarzını iyi bilen bir şair olarak tanıtır: "...şî'rün envâ'ından kasîde vü gazel ü mesnevî tarzına ârif idi" (Kılıç 2010: 1633). Sehî, hâl tercümelerinde şairlerin mesnevi biçimindeki eserlerini anarken "mesnevî tarzında", "tarz-ı mesnevîde", "mesnevî üslûbında" gibi ifadeler kullanmıştır. Cafer Çelebi'nin *Hevesnâme'si*, Safâyî'nin *Gazâvât-ı Bahriyye'si*, Alî'nin *Derdnâme'si*, Zâtî'nin *Şem ü Pervâne'si*, Fikrî'nin *Hurşîd ü Mihr'i* mesnevi tarzında eserlerdir (İpekten vd. 2017: 39, 91, 89, 139, 163). Ahdî, "tarz-ı mesnevî", "üslûb-ı mesnevî" terkipleri çerçevesinde mesnevî nazım biçiminde yazdıkları şiiirlerle tanınmış Behîştî, Celîlî, Fikrî, Nev'î, Yahyâ gibi şairlerin bu nazım biçimindeki kabiliyetlerini vurgulamıştır (Solmaz 2005: 225, 250, 188, 549, 593).

Yetîm Alî Çelebi ise şiiirinde iyi şairin niteliklerini sayarken Nizâmî, Câmî, Nevâyî gibi ünlü şairlerin isimlerini tevriye ile kullanmaktadır. Bunların yanında mesnevi tarzı için kıstas olarak Mevlana'nın *Mesnevî'si*ni örnek gösterir ve sonrasında *Gülistân'ı* anar:

*Mesnevî tarzın itse ger ihyâ
Sırr-ı Monlâ'yı eyleye gûyâ*

*Açsa ger Gül-sitân-ı irfânı
Eyleye rûh-ı Sa'dî seyrânı*

Yetîmî mes.2/27,28

1.3.3. Gazel

Gazel biçimi, kendine has içerik ve söyleyiş özellikleriyle klasik şiiirin poetik yönünün en açık şekilde görüldüğü nazım biçimi sayılabilir. Gazelin bu önemine binaen, hem eserleriyle hem de üslubuyla klasik Türk şiiiri üzerinde büyük tesiri bulunan Ali Şîr Nevâî'nin divanının dibacesinde sunduğu, gazel tarzına dair görüşleri bu bağlamda yol göstericidir. Öncelikle gazeliyatını neden otuz iki harf üzerine tertip ettiğini açıklayan şair, Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfle tertip edilip ana dilindeki dört harfin dışarıda bırakıldığı divanları kusurlu bulmaktadır. Bir başka eleştirisi de çoğu şairin her harfin en başına yazdığı gazeller ile diğerleri arasında üslupça bir fark gözetmemesidir. O ise divanındaki her harfin başlangıç kısımlarını, tevhid, münacaat, naat ve hikemi içerikli gazellere ayırmıştır. İçerik bakımından ise sadece aşkı ve güzelliği terennüm edip hikmetten berî olan şiiiri beyhude bulmaktadır. Güzellerin vasfında ya da âşığın hâllerini anlatan gazellerinde de mutlaka bir iki hikmetli beyit söyleyerek bu güzellikleri muhafaza ettiğini vurgulamaktadır (Üzgor 1990: 76). Ali Şîr Nevâî'nin, biçim-içerik uyumuna, şiiirin kompozisyonuna önem verdiği, gazel üslubunda konu bütünlüğünü gözettiği şiiirlerinden okunmakla birlikte şair, divanının dibacesinde her beyitte ayrı konuları işlemek yerine matlada ele aldığı mazmunu maktaa kadar işleyerek birbiriyle uyumlu beyitler yazmaya çalıştığını ifade etmektedir (Üzgor 1990: 80). Fuzûlî'nin Farsça divanının dibacesi de hem şiiire dair söyledikleri hem de çizdiği şair portresi sebebiyle klasik divan dibaceleri arasında öne çıkan bir metindir. Fuzûlî'nin buradaki yaklaşımı, şiiirin tabiatı üzerine olduğu için Türkçe şiiirlerini de

kapsadığını göz önüne alarak şairin gazel tarzının müphemiyeti kaldırmayacağına, gazelin hususi bir dil ve kelime kadrosu ile yazılması gerektiğine dair düşüncelerine değinmekte fayda vardır. Ona göre gazelde özgünlüğü yakalamak için kudemanın şiirlerinden haberdar olunmalı, onlarla tekrara düşülmemelidir. Ancak tamamen yeni bir buluşla ortaya çıkmanın da şiir çevrelerince anlaşılacak gibi bir tehlikesi bulunmaktadır. Bu sebeple Fuzûlî şiire layık birçok güzel sözü daha önce söylenmiştir endişesiyle ve yine birçok özgün buluşu daha önce böylesi söylenmemiştir, dolayısıyla anlaşılacak kaygısıyla yazıya geçirmediğini ifade ederken (Doğan 2009: 133), gazel tarzında kurulan temsil ve hayallerde, özgünlük ve garabet arasındaki dengenin gözetilmesinin önemine dikkat çekmektedir.

Latîfî, tezkiresinde Zâtî'nin şairliğini her yönüyle övmekte ama onun gazel tarzını diğer biçimlerdeki tarzından üstün tutmaktadır: "...bi'l-cümle tarîk-ı tarz-ı gazelde bu cümleden mezîd meziyyeti ve hadden bîrûn rüchânı ve fevkıyyeti gâyetde zâhir ve bu husûsda mahz-ı hikmet cümle-i mezâhirdür" (Canım 2000: 229). Ona göre Revânî de gazel tarzında öne çıkan, yenilikçi bir şairdir: "Tarz-ı gazelde mücid ü mümtâz ve tarîk-ı hâsda bî-nazîr ü bî-enbâzdur" (Canım 2000: 278). Tezkireci, genç yaşta ölen Karamanlı Nizâmî'nin hâl tercümesinde şairi, Şeyhî ve Ahmed Paşa'dan üstün tutarak devrin gazel tarzı ile onların önüne geçtiğini vurgulamaktadır:

Eş'âr-ı Şeyhî ve gazeliyyât-ı Ahmed Paşa ol ana dek ragbet ü revâcda idi. Mezkûr zuhûr itdükden sonra bunların bâzâr-ı şöhretine şu'arâ-yı kudemâ ile kesâd virüp evc-i ragbetden düşürdi. Zîrâ şu'arâ-yı mütekaddimîn-i vilâyet-i Rûmun kendü zamânuna gelince tarz-ı gazelde cümlesine gâlib ve eş'âr-ı belâgat-şî'ârî esnâf-ı bedâiyî ile ser-cümle bî-me'âyib ü mesâlibdür ve nükte-şinâsân-ı devrân şu'arâ-yı sâbıkadan ise anun eş'ârına artuk râğib idi (Canım 2000: 532).

Latîfî, Osmanlı sahasında Ahmed Paşa ile ünlü olan "kasr", "la'l", "âb", "şikâr" ve "âfitâb" redifli gazellerin mucidi olarak tanıttığı Bursalı Niyâzî'nin gazel ve kaside tarzındaki üstünlüğünü şu sözlerle ifade etmektedir: "...gazel ü kasîde tarzında cümleden fazl u kemâl ile a'lâsı ve evlâsı idi" (Canım 2000: 551). Ahmed-i Dâ'î'nin gazel tarzını ise inşasına nazaran eski bulmaktadır: "Egerçi tarz-ı gazeli tavr-ı sâbıkdur ammâ bâb-ı nağamâtda ve fenn-i teressülde mu'âsırlarınun müteressillerine nisbet fenn-i inşâda ba'zından fâyıkdur" (Canım 2000: 165).

Âşık Çelebi ise tezkiresinin mukaddime bölümünde hadislerden mesnedler getirerek şiirin meşruiyetine dair açıklamalarını gazel tarzı ile maddelendirdiğini bildirmektedir ancak burada bir matla, dört beyit, bir makta ve ziyadelerden oluşan nazım biçimine atıf yaparak bu bölümü bir gazel nazım biçimine benzer şekilde tertip etmiş olduğunu kastetmektedir:

Tahkîk-i beyân-ı eş'âr ve tedkîk-i miyân-ı esmâr-ı esfâr: Şî'r-i şâ'irün inde şer'î-ş-şâri' hull ü hürmeti ve irtifâ'-ı rütbe vü inhifâz-ı mekânîti bâbında olan tefâsîl gazel tarzı üzre bir matla' ve dört beyt ve bir makta' üzre hâvîdür. Ba'd-ez-ân mütezâdı dahı muhtevîdür (Kılıç 2010: 134).

Âşık Çelebi'nin gazel özelinde tarz kavramını sadece biçimsel benzerlikleri tarif etmek için kullanmadığı, yeri geldiğinde içerik ve söyleyiş özelliklerine de işaret etmiş olduğu, Firâkî'nin gazellerini "bülend" olarak nitelmesi ve onun gazel tarzına iyi örnek olabilecek şiirini şu ifadelerle takdim etmesinden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda şairin, aşağıda sadece matlana yer verdiğimiz gazelini alıntılanmaktadır:

Bu tarza gazel dimişdür ammâ cümleden bu pervîn içinde mihr-i pür-dirahşdur. Gazel:

*Cihâna şâh olup şâhâ cihân turdukça turdun tut
Cihân mülkinde Şeddâdî binâ bünyâdın urdun tut (Kılıç 2010: 1154)*

Latîfî'nin, Prizrenli Bahârî'nin gazel tarzını "râsih" olarak tanımlamasının sebebi muhtemelen "müverrih" kelimesi ile bir ahenk yakalamak istemesidir. Ancak kaside, gazel gibi nazım biçimlerindeki tarzı tarifte, "râsih" ile yakın anlamlı "müselleme", "metîn" gibi kelimeler

de kullanıldığı için bu tercih garip değildir: “Fenn-i Fürsde ve tarz-ı gazelde şâ’ir-i râsîh ve hûb mu’ammâyî ve müverrihdür” (Canım 2000: 192).

Âşık Çelebî, Hayâlî’nin gazelinden alıntıladığı aşağıdaki iki beyitle aynı tarzda olduğunu ifaderek kendisine ait iki beyti aktarmıştır:

*Âftâbum yoluna hâk olmasun her ehl-i derd
Korkaram zerrât olup dâmânuna el ura gerd*

*Subh-dem eyvân-ı ışk-ı yâre zîver virmeye
Her gice yur gözlerüm yaşında gerdûn lâceverd*

Fakîrûn bu gazelde bu tarzda bu iki beytüm kim vâkı’ olmamış gelür. Li-muharririhî:

*Safha-i çerha yazup ahvâlüm âh-ı âteşîn
Cedvelin cildin çeküp tahrîrin itmîş lâceverd*

*Öldüğümden sonra da önünde baş oynamaga
Kâse-i kellem umaram ide devrân tâs-ı nerd (Kılıç 2010: 665)*

Sehî, Kânûnî devri şairlerinin gazel tarzında ve mesel söylemek yolunda letafeti ve selaseti son derecede yakaladıklarını dile getirmektedir. Hâl tercümelerinde Nedîmî, Aşkî, Mevlânâ Kemâl, Amrî, Hayâlî, Rahmî, Avnî, Hassan, Nücûmî gibi şairleri ifadenin ahengine uygun seciler düşürecek çeşitli sıfatlarla anmak suretiyle gazel tarzında kabiliyetli şairler olarak tanıtılmaktadır (İpekten vd. 2017: 79, 86, 99, 103, 164, 169, 16, 76, 79). Ahdî ve Beyânî de tezkirelerinde aynı usulü kullanmışlardır (Solmaz 2005: 128, 140, 160, 224, 264, 287, 295, 311, 364, 416, 464, 466, 477, 478, 484, 509, 513, 289, 596; Kutluk 1997: 285). Ahdî ayrıca şair Ferâgî’nin gazel üslubundaki yetkinliği bir kenara, onun esasen matlalar yazmaya meyilli bir şair olduğunu kaydetmiştir (Solmaz 2005: 475).

Şairler şiirlerinde nazım biçimlerinden en çok gazel tarzına dair fikirlerini belirtmişler, gazelin biçim, içerik ve söyleyiş özelliklerini sevgilinin yüzü, klasik bahçe formu, kalem-kâğıt gibi unsurlarla bağdaştırarak “gazel tarzı” terkinini poetik temsillerinde işlemişlerdir:

*Avnî seni medh eyledi çün tarz-ı gazelde
Matla’ dedi yüzüne vü agzuna mu’ammâ*

Avnî g.1/5

*Medhünde kaldı âciz ü dem-beste çün hired
Tarz-ı gazelde başladı bir dâsitân-ı misk*

Cafer Çelebi k.16/20

*Nisâr-ı bezmün için bâgbân-ı tab’-ı hired
Getürdi tarz-ı gazelde bir iki ter lâle*

Cafer Çelebi k.27/46

*Bagladı fikr eli gül-deste-i medhün ucına
Tarz u uslûb-ı gazelde bir iki ter nergis*

Cafer Çelebi k.28/50

*Gazel tavrında tarz-ı nâzûk eyler
Celîlî şîve-i üstâd kılmaz*

Celîlî g.145/9

*Tîg-ı zebânı çekdi gazel tarzına kalem
Ta kim ola bu tîg u kalem-i dehre yâd-gâr*

Kara Fazlî k.24/28

*Lîk yok medhüne gâyet ne [di]yem vakti durur
Şimdiden girü gazel tarzına çeksem sühanı*

Kara Fazlî k.30/23

Egerçi ilde söz çokdur velî hakk bu ki İshâk'un
Be-gâyet hûb u nâzükdür gazel tarzında üslûbı

İshâk Çelebi g.290/5

Anı dâr itdüğini bağlamışlar
Gazel tarzında hâlin aqlamışlar

Lami'î *Ferhâd-nâme* b. 6106

Budur icmâl-i hâlüm kim didüm uş
Gazel tarzında kıl ba'zın dahı gûş

Lami'î *Ferhad-nâme* b. 6393

Buyursun bir gazel üslûb-ı nagzın
Beyân itsün dahı hem tavr u tarzın

Cafer Çelebi *Heves-nâme* b. 2783

1.3.4. Musammatlar

Latîfî Bursalı Resmî'yi tahmis tarzı ile öne çıkarmaktadır: “Tarîk-ı tarz-ı tahmîs-i gazelde bî-bedel beyne'l-enâm eş'ârı müdevven ü mütedâvildür” (Canım 2000: 271). Habîbî'yi ise lugaz tarzı ile yazdığı musammatı sebebiyle bu türün mucidi olarak görmektedir: “Tarz-ı lugazda bu müseddes-i musanna'ı bir şâ'irün müsemmenine ve muhammesine benzemez. Hâssa-i ihtirâ' ve mahsûs-ı ibdâ'dur” (Canım 2000: 222).

Âşık Çelebi, üç haneli murabbaların mucidinin Ubeydî olduğunu söylemektedir: “Bu fende bir tarz-ı nagz ve tavr-ı pür-magz ihtiyâr idüp murabba'lar beşer hâne iken üçer hâne olmağı bu ibdâ' itmişdür...” (Kılıç 2010: 1049). Üsküplü Sâni'nin ise gazel tarzından çok murabbalarını makbul görmektedir: “Tarz-ı gazelde yedi yogidi ammâ murabba'larda mümâreseti çoğ idi” (Kılıç 2010: 928).

Ahdî de tezkiresinde Mu'îdî ve Hamîdî'nin musammatcılığına dikkat çekmiştir. Ona göre Kalkandelenli Mu'îdî, “tarz-ı mu'aşşer ü tesdîsde hûb ve üslûb-ı murabba' u tahmîsde mergûbdur” (Solmaz 2005: 539); Selîkî-i Hamîdî'nin, “tab'ı tahmîs ü terci'-i bend semtine mâyil ve murabba' u tesdîs edâsına zebânı kâyil ve her birinde kâmindür” (Solmaz 2005: 343).

Şair Nev'î ise bir beytinde kendi terci-bend tarzını övmektedir:

Oldı vafunda ney-şeker-mânend
Tarz-ı terci'-i bend-i Nev'î-i zâr

Nev'î Divanı terc.VI/49

1.3.5. Nazım Türleri

Latîfî, Fakîrî'nin *İstanbul Şehrengizi*'ni ise şöyle tanıtır: “Cemî'-i tavâ'if-i muhtelifeyi ve hiref-i muhterifeyi şehrengîz tavrında, ta'rîfât üslûbında, bahr-i recezde birer ikişer beyt ile edâ eylemişdür” (Kılıç 2010: 1213). Hicivleri ile tanınmış olan Sâgarî, şair Aysî'ye yazdığı hicivle Latîfî'ye göre, “...üslûb-ı hicvi tamâm itmişdür” (Canım 2000: 292). Sâgarî, Necâtî'nin çoğu gazelini hiciv yoluyla tanzir ettiği için onun tarzı bu yönüyle hatırlanmaktadır:

Necâtî gazelleriniün ekserin tahrîf ü tezyif idüp hicve döndürmüşdür. Ya'nî nazîre tarîkiyle nakîze dimişdür. Çünkü tarz u tarîki bu resme yâd oldı... (Canım 2000: 293).

Âşık Çelebi, Gubârî'nin Şeyh Abdü'l-latîf el-Buhârî'den kendisini padişahın yanında övmesini istemesi sebebiyle Buhârî'nin onunla karşılaşmaktan kaçınması üzerine kibarca söylediği kıtasını “hicv-i melîh üslûbında” şeklinde tarif etmesi şiirin içeriği de göz önüne alınca bu tarifi tatlı bir dokundurmaya işaret ettiğini düşündürmektedir:

Hicv-i melîh üslûbında bir kıt'a diyüp gönderdi ki bu beytler andandır. Nazm:

*Çârbâr âmedem be-dergâhet
Dûr üftem çu rûy-i çun mâhet*

*Mürşidân der küşâde mî dârend
Reh-i teklîf ü resm begüzârend
(Dergahına dört kez geldim. Ay gibi yüzünden uzak düştüm. Mürşitler kapıyı açık tutarlar. Teklif ve usul yoluna gitmeye izin verirler) (Kılıç 2010: 1623).*

Nitekim tezkirecinin, Gazalî ile Revânî'nin birbirlerine yazdıkları kıtalar bağlamında "melîh" kelimesini kullanmamış olması, "hicv üslubu"nun tek başına nezaketten uzak tarzleri kapsadığını göstermektedir:

Bir def'a dahı Revânî Beg matbah kâtibi iken ta'rizân bu beyti didükde

*Beyt:
Be Revânî sana neler dîrler
Bal tutan barmagın yalar dîrler*

Revânî dahı mukâbelede hicv üslûbında Birâder'e cevâb dir. Birâder dahı mukâbelede bu kıt'ayı dimişdür.

*Kıt'a:
Gazeli eyce dir Revânî Beg
Hicvi ammâ ki ol kadar diyemez*

*Matbah iti lute toyum olcâk
İştihâyla inence bok yiyemez (Kılıç 2010: 1654)*

Dönemin bir başka tezkirecisi Sehî, Nasûhî'yi letâyif üslubunda eşsiz görmektedir (İpekten vd. 2017: 128). Ona göre Hayâtî'nin, "tabiati hezle mâyil" ve zihni çoğunlukla "bu tarîka kâyil"dir (İpekten vd. 2017: 89). Kınalızâde Hasan Çelebi, Nihâlî'nin çoğu şiir ve sözlerinin "hezl ü mücûn tarzında" olduğunu kaydetmiştir Cemâlî'nin ise "vâdî-i hezl ü mutâyebede eş'ârî hûb ve gâyetde üslûb-ı mergûb"dur (Kutluk 1989: 1014, 261). Gelibolulu Mustafâ Âlî, Sâni'yi "üslûb-ı hicvüñ Ubeyd-i Zâkânî'si" olarak tanıtmaktadır (Kutluk 1989: 239; İsen 1994: 297). Ahdî de Tâbî-i Kûçek'i hezl ve lâg tarzında Sâni'nin öğrencisi saymaktadır. Tezkirecinin bu tarzda mahir gördüğü diğer şairler, Sâi-i Nakkâş, Atâ'dır (Solmaz 2005: 241, 356, 442).

Mustafâ Âlî, Surûrî'nin lügaz tarzında nice eseri olduğunu bildirmektedir (İsen 1994: 178). Mestî, muamma tarzına kadir bir şairdir; Emrî genel anlamdaki şairlik kabiliyetinin yanında "mu'ammeyât u târih üslûbunda dahi behresin almışdur" (İsen 1994: 274, 195). Hasan Çelebi, Arşî'nin, "târih-gûylukda" kabiliyetli bir şair olduğunu ve "bu tarz-ı bî-misâlde" akranlarının ve emsallerinin üstüne çıktığını iddia etmektedir (Kutluk 1989: 621). Ona göre Sihri'nin de tarih manzumeleri yazmakta mahareti ve bu özel tarzda şöhreti vardır (Kutluk 1989: 455).

1.3.6. İnşa ve İnşa Dâhilindeki Türler

Latîfî, tezkiresinde kendi hal tercümesinde Necâtî'nin nesirdeki takipçisi olduğunu, onun şiirdeki mesel tarzını nesre taşıdığını ifade etmektedir:

Ammâ bu kemîne-i kemter tarîk-ı inşâda bir tarz-ı belâgat-efşâ îcâd u ihdâs itdüm ki şu'arâ-yı Rûmdan Necâtî durûb-ı emsâle teşebbüs itdüğü gibi ben dahî lisân-ı Türkîde vâkı' olan mesel-i

zâbâ-misâl ile letâyif ü ma'ârif derc ü harc idiüp bu bâbda bir tarz-ı nev peydâ itdüim ki vilâyet-i Rûmda kimse ihdâs itmedi (Canım 2000: 487).

Latîfî, hal tercümesine geniş yer verdiği Âhî'nin, *Hüsn ü Dil* adlı eserini tanıtırken onun kendine has inşa tarzından söz etmektedir: "Hakkâ budur Kitâb-ı *Hüsn ü Dil*'i dahî üslûb-ı inşâda tarz-ı hâs ve makbûl-i efâz u havâssdur" (Canım 2000: 184). Cafer Çelebi'yi ise şiirde Hassân, nesirde Sahbân ile eş tutmaktadır (Canım 2000: 209). Latîfî, sözlerinin başında, "*Çeng-nâme* adlu manzûm te'lîfi ve üslûb-ı teressülde ve kavâ'id-i mekâtibe müte'allık tasnîfi vardır," (Canım 2000: 165) diyerek tanıttığı Ahmed-i Dâ'î'nin inşa tarzını, kendi devrinin tarzı ile karşılaştırmaktadır:

Münşe'ât-ı mekâtibi kudemâ elfâzı üzre bast olunmağın bu zamânda ol üslûb meslûb olup amele gelmez ve kütüb-i mensûha gibi ol suver-i mürâselât ile müteressiller meyânında amel olunmaz. Zîrâ üslûb-ı mekâtib ü müteressilân-ı zamân gâyetde zarîf ve suver-i inşâ'-i mekâtib nihâyetde elfâz u edâsı icâz u ihtisârda nâzûk ü latîf olmuştur. Ve bi'l-cümle evvelki üslûb-ı köhne battâl u fâsiddür ve tarz-ı şî'ri iktidârma şâhiddür (Canım 2000: 165).

Latîfî, Bursalı Sun'î'yi de kabiliyetine rağmen şiirle meşgul olmamış şairlerden sayar, onun inşa üslubunu da beğenmektedir: "...ve tahrîr-i üslûb-ı mürâselâtda makbûl ve imlâ u inşâ-i mekâtibi gayr-ı medhûl idi" (Canım 2000: 362).

Âşık Çelebi ise şairlerin övgüsünde ve vafında örnek aldığı nesir tarzını ünlü Fars münşilerinin tarzına benzeterek tarif etmektedir:

...her şâ'irün vâsf u medhi hacle-i nâzında nümâyîş-i bukâlemûn ile işvesi murâddur. Ve bu üslûbda münşîlerden muktedâ vü pîşvâ sâhib-i dîvân Cûveynî ve Hâce Monlâ-yı İsfahânî-i Mu'înî vü Vassâf'dur (Kılıç 2010: 265).

Sehî, inşâ ile meşgul olmuş, bu alanda kabiliyetli şairleri de "üslûb-ı inşâ", "inşâ üslûbı", "inşâ tarzı" gibi terkipler çerçevesinde anmıştır. Bunlardan Vefâyî'yi, Acem diyarında tahsil gördükten sonra Rûm'a inşa üslubunu ilk getiren kişi olarak tanıtmaktadır. Ahmed-i Dâ'î'nin *Teressül*'ünün kitabete yeni başlayanların inşa üslubunu öğrenmeleri için bir ders kitabı olarak görüldüğünü bildirmektedir. Âhî'nin, *Hüsn ü Dil* adlı eserini de "inşâ tarzındadır" şeklinde tanıtmıştır (İpekten vd. 2017: 28, 73, 141).

Ahdî, devirlerinde inşalarıyla ün kazanmış isimler olan Ahmed Efendi, Kâmî, Sâlih Efendi, Kınalızâde Alî, Rızâyî, Hâyırî, Fuzûlî, Keşfi, Hâlî, Dervîş Çelebi, Zihnî, Rumûzî, Sehâbî-i Acem, Sahrî-i Üskübî, Sıdkî, Alâyî, Ferâgî ve Latîfî gibi isimleri "tarz-ı inşâ" ve "üslûb-ı inşâ" terkipleri çerçevesindeki övgü ifadeleriyle anmıştır (Solmaz 2005: 128, 139, 140, 142, 155, 261, 460, 191, 273, 300, 308, 320, 341, 349, 387, 414, 475, 501).

1.4. Dil, Devir, Saha gibi Kapsayıcı Üslup Özellikleri Bağlamında Üslup/Tarz Kavramının Kullanımı

Tezkireciler, şairleri yazdıkları dile göre ya da o dilde yazarlarla benzeşip benzeşmemelerine göre sınıflandırmış, tariflerinde Farsça, Türkçe şiir; Rûm tarzı, Acem tarzı gibi ayrımlara gitmişlerdir. Devir noktasındaki ayırım ise zamane ve kudema şeklindedir. Kudemanın tarzı, şiirde arkaik unsurlara, kır yaşamından manzaralara yer vermeleri ve vezin, kafiye kusurları sebebiyle zamâne şiirinden geride görülmüştür. Zamanenin tarzı da niteliksiz, taklitçi şairlerin eskiye göre çoğalması nedeniyle yer yer eleştirilmiştir. Bu bağlamda öne çıkan değerlendirmeler aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir:

1.4.1. Dil ve Saha

Tezkireciler, şairleri yazdıkları dile göre ya da o dilde yazanlarla benzeşip benzeşmemelerine göre tariflerinde Farsça, Türkçe şiir; Rûm tarzı, Acem tarzı gibi ayrımlara gitmişlerdir. Latîfî, I. Selim'in şairliğinden söz ederken onun Farsça divan yazışını, bir tercih, tarz olarak ifade etmektedir: "Şu'arâ-yı vilâyet-i Rûmdan andan gayrı kimesne Fârisî dîvân tedvin itmedi ve şi'r-i Türkîyi terk idüp ol tarza gitmedi" (Canım 2000: 150). Âşık Çelebi de I. Selim'in Farsça şiirle daha çok meşgul olduğunu vurgulamaktadır: "Egerçi Rûmî oldukları cihetden Türkî şi're tetebbu' itdiler ammâ ol fâris-i feres-i ma'reke-i ferâset ü kiyâsetün Fârsîye meylleri ziyâde olduğu sebebden üslûb-ı Acem dahı tetebbu' itdiler" (Kılıç 2010: 198). Latîfî, Acem serhaddine yakın bir şair olarak Habîbî'yi de Türkçe yazan şairler arasında kendine mahsus tarzı vardır şeklinde tanıtmaktadır: "Türkî nazm nâzımlarından bir tarz-ı hâs ve üslûb-ı mahsûsı vardır. Bu fende ferzâne ve tarzında yegânedür" (Canım 2000: 221). Latîfî'ye göre Çağatay Tatarlarından olup Osmanlı vilayetlerinde uzun süre yaşayan ancak buranın şiirine uyum sağlayamayan Zuhûrî'nin, Nevâyî tarzında yani Çağatay Türkçesi ile söylediği şiirleri makbûl bulunmuştur:

Ammâ hiçbir nazîrede tavr-ı Rûma tarzı muttariz olup sûret virmeydi ve şi'r-i Türkîyi Rûm şâirleri gibi dimedi illâ ki Rûmîler didüğü Fârisî şi're döndürdi. Lâkin kendü zebânında ve tarz-ı Nevâyîde hûb dirdi (Canım 2000: 378).

Sehî, Niyâzî'nin şiirlerinin Nevâyî tarzında ve Çağatay dilinde olduğunu belirtirken (İpekten vd. 2017: 168) Hasan Çelebi, Cemîlî'nin çoğu şiirinin Nevâyî tarzında olduğunu kaydetmiştir; Fuzûlî'nin üslubunu ise Nevâyî tarzına yakın bulmaktadır (Kutluk 1989: 262, 758). Beyânî, aynı şairin üslubu için, "Nevâyî ile Türkî mâ-beyninde bir üslûb-ı bedî ihtiyâr itmişdür" (Kutluk 1997: 209) ifadesini kullanarak şairi Çağatay Türkçesi ile Irak Türkmen Türkçesi arasında bir noktaya konumlandırıyor gibi görünse de "Türkî" ile kastının Anadolu ve Rumeli sahasında konuşulan Türkçe olduğu, İstanbullu Azmî Efendi'nin hâl tercümesinde bu şairin yetkinliğini vurgu için elsine-i selâsenin yanına Nevâyî'yi de eklemesinden anlaşılmaktadır. Buna göre Azmî Efendi, "Arabî vü Fârisî vü Türkî vü Nevâyî nazma kâdir belki cümlesinde kâmil ü mâhirdür" (Kutluk 1997: 171). Nevâyî tarzı/üslubu ifadelerinin yanı sıra Ahdî, tezkiresinin birçok yerinde "lîsân-ı Nevâyî", "zebân-ı Nevâyî", "Nevâyî dili" terkiplerini Çağatay Türkçesini kastetmek için kullanmıştır (Solmaz 2005: 128, 179, 368, 271, 344, 346, 388, 395, 457, 510).

Latîfî, Keşfî'nin kaside yazmakla meşgul olup Osmanlı şairlerinin tarzından uzak kaldığını söylerken bu şairlerin şiirde maharet göstermek üzere makbul bildiği gazel biçimini kastediyor olmalıdır: "Ekser-i evkâtda nasb-ı nefis idüp selâtin ü vüzerâyâ ve mülûk ü ümerâyâ cezb ve celb-i mâl ü mekâsid ve husûl-i agrâz için kasâyid ü mehâmide meşgûl ü mukayyed olmanın vâdî-i şi'ri tarz-ı şu'arâ-yı Rûmdan birûn u ba'îd düşmüşdür..." Tezkireciye göre, Keşfî'nin şiiri dimağa zevk verecek çeşniden mahrum kalmıştır ve bu sebeple sözleri dilden dile yayılmamıştır: "Bu bâ'is ü illetden ebyât u eş'ârı Zâtî ve Necâtî gibi elsine-i nâsda ve cerâyid-i enâsda mezkûr u mestûr degüldür" (Canım 2000: 464). Latîfî, Rûm'a *Nevâyî Divanı*'nı getiren kişi olarak tanıttığı Basîrî'nin buranın şiir tarzı ile uyumunu şöyle anlatmaktadır: "Ekser-i evkâtın bu diyârda geçürmegün tarz-ı şi'rde Türkî-ibârât nâzımları şîvesin ve Rûm şâ'irleri işvesin edâ ider..." (Canım 2000: 189).

Âşık Çelebi, şair Emîrekî: "Tavr u tarzı Acemâne idi" (Kılıç 2010: 372). sözleriyle tanıtmaktadır. Müeyyedzâde'nin kardeşi Abdî Çelebi ona göre: "Tavr u tarzı şîve-i Acem üzre dâ'ir-i sâ'ir'dir" (Kılıç 2010: 1039). Habîbî'yi de zamanın şairlerinden farklı bir üslupta, Acem tarzıyla yazan bir şair olarak anmaktadır: "Ekser-i edâları Acemâne ve hilâf-ı üslûb-ı şu'arâ-yı zemânedür" (Kılıç 2010: 612). Aynı tezkireci, gazel tarzında yetersiz ama murabba yazımında yetenekli gördüğü Sâni'nin üslubunu Rumeli üslubuna dâhil etmektedir: "Üskübî idi. Şî'rindeki edâları dahı Rûmîli üslûbı idi" (Kılıç 2010: 928). Âşık Çelebi'nin Sâni özelinde kastettiği Rumeli üslubu, mazmun derinliği yerine söyleyişteki doğallığı öne çıkaran ve daha çok murabba ve

diğer şarkılarda görülen, bestelenmeye uygun, kolay hatırlanan şiirlerin tarzı olmalıdır.¹⁰ Aynı tezkireci, Mahremî'nin *Basit-nâme*'sindeki kelime tercihlerini ise şöyle aktarmaktadır:

Ve bir Basit-nâmesi vardır ki cümle elfâz u teşbîhât u temsîlâtı Türkîdür, içlerinde lafz-ı Arabî vüi Acemî yokdur. Bu üslûb ile bir iki gazel dahı derc eylemişdür (Kılıç 2010: 788).

Kınalızade Hasan Çelebi, Beyânî'nin hâl tercümesinde onun Arapça şiir söylemekte yetenekli ve Arapların şiir tarzını tutmakta mahir bir şair olduğunu ifade etmektedir. Hâşimî'nin şiirini ise lafız ve ibarelerinin "Türkâne" ve "tarz-ı garîb" üzere olmasından dolayı letafetten nasipsiz olarak nitelendirmektedir; tezkireci Zâtî'nin bazı şiirlerini de eski devre ait soğuk ve Türkâne edalarla söylenmek, letafetten ve nezaketten uzak olmak sebeplerinden ötürü kusurlu bulmaktadır. (Kutluk 1989: 230; 1057; 383).

Şiirlerde geçen Acem tarzı, Arap tarzı gibi ifadelerin Arap ve Fars edebiyatının ünlü şairlerinin tarzlarını kastetmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şîrâz, Horâsân gibi ünlü şairlerin yetişmiş olduğu şehirler de bu bağlamda ele alınmıştır. Rumeli tarzı ve şî'r-i Rûm, şu'arâ-yı Rûm ifadeleri ise şairlerin Rum-Acem şiiri karşılaştırmasına bakış açısını gösteren veriler sunmaktadır:

Nev'iyâ nazm içre îcâd eyledün bir tarz-ı hâs Rûm'ı kurtardun Acem eş'ârına taklîdden	Nev'î g.349/7
Bu tarzda bir şî'r-i dil-âvîz Ziyâ'î Hakkâ bu ki Şîrâz ü Horâsân'da bulunmaz	Ziyâ'î g.176/5
Rûmî güzelleriyle sarılmak zamânıdır Rûm ili tarzı olsa sezâ merhabâ-yı îd	Enverî g.33/4
Nazm-ı Türkîde görüp şî'rüni dir ehl-i mezâk Ey Behiştî ne Arab buldı bu tarzı ne Acem	Behiştî g.349/5
Altmış iki beyt-i ser-suhan hem Tarz-ı Acem üzre oldı munzam	Vâlî, <i>Hüsn ü Dil</i> b. 3534
Bu tarz-ı hâsı Rahmiyâ ancak diye Husrev Diyâr-ı Rûm içinde oldı bu tarz-ı Acem peydâ	Rahmî g.7/5
Ey Rızâyî reşk iderlerse n'ola yârân-ı Rûm Şî'rümüz tarz-ı Acem'dür Muhteşem vâdisidür	Rızâyî g.56/5
Meddâh olalı çeşm-i gazâlânene Bâkî Öğrendi gazel tarzını Rûm'un şu'arâsı	Bâkî g.508/7
Fars'un erbâb-ı nazmı görse üslûbüm benüm Şâ'ir-i Rûm'un olurdu Nev'iyâ hâk-i deri	Nev'î g.517/5
Ey Hayâlî yine bu şî'r-i hasen-üslûba Umaram Husrev-i Rûm'un sana tahsîni ola	Hayâlî g.18/5

¹⁰ Bu bağlamda, çoğunluğu XVI. yüzyılda yaşamış olan on bir şairin divanındaki verilerin değerlendirildiği *Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası* adlı çalışmada yer alan "Rumeli Şairlerinin Kelime Dünyaları", "Rumeli Söyleyişi", "Rumeli Şairlerinde İstiğna ve Rindlik" bölümleri incelenebilir (Çeltik 2013: 142-171, 180-268, 428-459).

Tezkirelerde, fazla sayıda şair yetişen şehirler için de üslupla ilgili nitelermelere rastlamak mümkündür. Beyânî, Üsküp'ü secili bir şekilde, "latîfî'l-üslûb", "bedî'ü'l-üslûb" olarak anmaktadır (Kutluk 1997: 310, 313).

1.4.2. Devir

Latîfî devir özelliklerini değerlendirirken kendi devri ile klasik öncesi şairlerin devrini karşılaştırmıştır. Verilen örneklerden ve adı geçen şairlerden anlaşıldığı kadarıyla zamane şiiri, kudemanın şiirine göre makbuldür. Tezkireci, Şeyh'nin kardeşi Cemâlî'nin şiirini şu sözlerle tanıtmaktadır: "Tarz-ı nagzı zamânemüzde makbûl ü matbû' olan üslûbdur" (Canım 2000: 215). Latîfî, Necâtî'den sonra Şeyhî ve onun temsil ettiği eski tarzın rağbetten düştüğü görüşündedir: "Tarz-ı şî'r-i Şeyhî ve üslûb-ı şu'arâ-yı kudamâ meslûb u metrûk olmak avâmü'n-nâsa göredür" (Canım 2000: 342).

Beyânî ise II. Murâd ve Fatih devri şairlerinden Bursalı Ulvî, Fatih devri şairlerinden Bursalı Kâtibî, II. Bâyezid devrinden Şâmî, Yavuz Sultan Selîm devrinden Akhisarlı Ferruhî'yi "kudemâyı şu'arâdandır," şeklinde tanıtmıştır (Kutluk 1997: 181, 277, 134, 204). Gelibolulu Âlî, Kastamonulu Dâ'î'yi "eslâf-ı şu'arâ-yı Rûm tarzında" şiirler söyleyen bir şair olarak anarken onun şu matlâmı aktarır:

Darb-ı âhum o kadar silleler ey mâh gögi
Haşre dek dönse eger gitmeye bir zerre gögi (İsen 1994: 136).

Âlî, bu beyti örnek vererek eski Türk şiirinin bakiyesi olan cinas kullanımını vurgulamak istemiş olmalıdır. Divanında ise şiirinin özgünlüğüne işaret etmek için, eskilerden kimsenin kendisinininki gibi bir üsluba gitmediğini söylemektedir:

Hakkâ selefde kimse bu üslûba gitmedi
Ancak fakîre mezheb olupdur bu reh-güzâr

Mustafâ Âlî k.40/12

Şair Rızâyî, şiirlerini dostları gibi yeni dil ile söylediğini ancak yine de eskilerin tarzıdır şeklinde tavsif ettiğini dile getirmektedir:

Tâze zebânda söyleyüp yârân gibi eş'arımı
Ammâ yine tarz-ı selefdir diyü tavsîf eyledüm

Rızâyî kıt.8/1

1.5. Ünlü Bir Şair ile Benzer Söyleyiş ve İçerik Özellikleri Bulunan Şairlerin Tarzını Tarif Bağlamında Üslup/Tarz Kavramının Kullanımı

Şairlerin tarzları arasında benzerlikler bulmak ve görece ünsüz bir şairi ünlü bir şairin tarzını anarak tanıtmak Latîfî'nin tercih ettiği bir değerlendirme yöntemidir. Âşık Çelebi bu usulü pek tercih etmemiştir. Latîfî'nin bir mihenk olarak Necâtî tarzını makbul bulduğu, değerlendirmelerinde göze çarpan bu yöndeki dikkatinden ve diğer usta şairleri temel alarak yaptığı karşılaştırmaların azlığından belli olmaktadır. Bir başka durum ise karşılaştırmalarında sadece meşhur Türk şairlerini örnek vermesi, Arap ve Fars şairlerini anmamasıdır. Bu bağlamda öne çıkan şairler aşağıdaki gibi tasnif edilmiştir:

1.5.1. Necâtî Tarzı

Halk arasında dolaşan meselleri şiirde işlemek esasında ortaya koyduğu kendine has tarzıyla klasik Türk şiirinde büyük tesiri bulunan Necâtî'nin üslubunu takip eden şairlerin bu yönü "Necâtî tarzına gitmek", "Necâtî tarzını tutmak" gibi tabirler ve Necâtî'nin çırağı olmak, onun yolundan gitmek minvalindeki ifadelerle vurgulanmıştır. Latîfî'ye göre Sâkî, Necâtî taklitçiliğini öyle bir dereceye getirmiştir ki okuyanlar onun şiirini Necâtî'ninkinden ayıramaz:

Şi've-i eş'ârda ve işve-i güftârda Necâtî tarzına gitmişdir...Tarz-ı mezbûra taklîd-i tânu olduğu bâ'isden halk teşhîs ü temyîz idemeyüp aaleb-i ebyâtın Necâtîye isnâd iderler. Ale'l-husûs ki bu şi'r-i meşhûrun tarz-ı Necâtî ile meyânların degme suhandân temyîz idemez:

Ehl-i dikkât bilüne mû didiler

Agzun anıldı yokdur o didiler (Canım 2000: 295).

Latîfî'ye göre tezkireci Sehî de Necâtî'yi üstat belleyen, onu taklit eden şairlerden biridir:

...merhûm Ahmed Paşaya yetişmiş ve fenn-i şi'rde ve tarîk-ı gazelde merhûm Necâtî Beg hizmetin itmiş idi. Merhûm-ı mezkûrta Kili ve Bugdan fethine bile gitmişler. Mûmâ ileyh için üstâdumuzdur dirler idi ve tarz-ı revîşde ana taklîd iderlerdi (Canım 2000: 314).

Latîfî, Kadı Şâvûr'un da Necâtî tarzına giden şairlerden biri olduğunu kaydetmiştir: "Necâtî ve Tâlî'î muhkem pesend iderlerdi. Ve semt-i suhande anlara pev-revlik idüp anların tarîk-ı tarzına gider idi" (Canım 2000: 318). Musiki ile ilgilenen Necâtî şairlerinin bestelenmesinde imzası bulunan Şemsî'ye Necâtî, Şems-i Edvârî lakabını takmıştır, o da gazelde takipçisidir: "...tarz-ı gazelde dahî Necâtî pey-revidür" (Canım 2000: 330).

Hasan Çelebi, Mîrî'nin çoğu gazelinin Necâtî tarzında olduğunu kaydetmiştir (Kutluk 1989: 944). Ahdî ise Derzizâde Ulvî'yi şiirde durûb-ı emsâl bulmada Necâtî takipçisi olarak nitelemiştir (Solmaz 2005: 429).

Şairler mahlas beyitlerinde ünlü şairlerle birlikte Necâtî'yi de anmışlardır:

Çerâğî sûz-ı Şem'î'den yakar ey Enverî şi'rün
Necâtî şîvesi üslûb-ı elfâzı Nizâmî'dür

Enverî g.93/7

Nazm-ı Ulvî'ye n'ola dirsem Necâtî tarzıdır
Besler oldı meger bikr-i ma'niler bulup niçe mesel

Ulvî g.439/5

Nazmî koma sen tarz-ı Necâtî'yi elünden
Kim nazm ile il nâzûk ü rindâne disünler

Nazmî MN g.1639/5

Her sözi tarz-ı Necâtî'den Hayâlî'den bülend
Ka'be-i nazmunda Âli gibi bir Hassân'ı var

Mustafâ Âli g.232/5

1.5.2. Nevâyî Tarzı

Latîfî'ye göre, Şâhî'nin üslubu Nevâyî'ninkine benzer: "Üslûb-ı nazmı Nevâyî tarzın ohşar vâdî-i mu'teberdür" (Canım 2000: 322). Latîfî, Fuzûlî'nin tarzını Nevâyî'ninki gibi alımlı ve farklı bir üslup şeklinde tanımlamaktadır: "Nevâyî tarzına karîb bir tarz- ı dil-firîbî ve üslûb-ı acîbî vardır" (Canım 2000: 435).

Beyit örnekleri incelendiğinde özellikle Hayâlî ve Muhibbî'nin mahlas beyitlerinde kendi tarzlarını Nevâyî'nin tarzı ile karşılaştırdıkları görülmektedir:

Sözi rengîn edâ itmek Hayâlî ihtirâ'idur
Horâsân ehli sanmasın bunu tarz-ı Nevâyî'dür

Hayâlî g.141/5

Nevâyî ger işitseydi nevâ-yı bülbül-i tâbın
Diyeydi yahşırak duymuşdur ol üslûb-ı Selmânı

Hayâlî k. 14/31

İder üslûb-ı Husrev'den terennüm
Nevâyî'den nevâ bünyâd kılmaz

Celîlî g.145/10

Ey Sehâbî tâbî'-i tarz-ı Necâtî ola mı
Ol ki sûz u derd ile oldı Nevâyî peyrevi

Sehâbî g.430/5

Nevâyî tarzını gözler Muhibbî cümle eş'ârun
Okıyup sana tahsîn eyleyen ehl-i Horâsândur

Muhibbî g.609/6

Muhibbî her sözün dil-keş özinden ihtirâ' itdi
Velî nâ-dân olan bilmez sanur tarz-ı Nevâyîdür

Muhibbî g.450/5

Didi ânide Muhibbî böyle bu rengîn gazel
Tarz-ı şî'r içre Nevâyî gibi ol fâyık mıdur

Muhibbî g.1123/5

1.5.3. Âhî Tarzı

Latîfî'ye göre Gelibolulu Hasan Çelebi'nin şiirleri isim ve tarz benzerliği sebebiyle Âhî'ninkiler ile karıştırılmaktadır:

Ammâ tedvîn-i şî'r idüp tahallus ta'yîn itmediükleri haysiyetden ba'zı eş'ârın Hasan Âhîye isnâd iderler ve tarz-ı şî'rde mahlas olmayup hem-tarz oldukları bâ'isden aaleb-i eş'ârın Âhînüdür dîrler (Canım 2000: 228).

İstanbulu Hilâlî ise Âhî'nin yakıcı şiir tarzını benimseyen bir başka şairdir: "Tarz-ı gazelde Mevlânâ Âhî pey-revidür. Âhî cihet-i sûz u gûdâzda Rûm Husrevidür" (Canım 2000: 572).

Tezkirelerde ve şiirlerde diğer örnekler nazaran nadir de olsa Şeyhî, Ahmed Paşa, Mesîhî Hayâlî ve Bâkî tarz değerlendirmeleri bağlamında anılmışlardır. Latîfî, Ahmedî'nin üslubunu Şeyhî üslubuna yakın olarak değerlendirmektedir: "...üslûb-ı şî'ri Şeyhî tarzına karîb..." (Canım 2000: 164). Ahdî, Kadı Hâletî'nin şiirde eda yönüyle Hayâlî'ye, mazmun yönüyle de Emrî'ye yakın olduğunu ifade etmektedir (Solmaz 2005: 259). Ahmed Paşa, Mesîhî ve Bâkî de mahlas beyitlerine tarz bağlamında konu olan şairlerdendir:

Düşinde görmedi Ahmed niçe kasâ'idde
Bu tarz-ı hâsı Figânî ki eyledi izhâr

Figânî k.5/19

Tarz-ı Bâkî'ye Vusûlî yürü uydur şî'rün
İdegör kâ'ide-i âb-ı hayâtı icrâ

Vusûlî Divanı g.2/5

Kıldun Mesîhî tarzını ihyâ
Şâd oldı anun Nazmî revânı

Nazmî MN g.5524/6

Ehl-i fazluñ ayagı topragıyuz Vahdetî'yâ
Tarz-ı şî'rü n'ola Bâkî'den olursa muhkem

(Solmaz 2005: 572)

1.5.4. Arap ve Fars Şairlerinin Tarzı

Arap ve Fars edebiyatının ünlü şairlerini çeşitli vesileler ile anmalarına rağmen tezkirecilerin, "üslup" ve "tarz" kelimeleri ile şair adlarını başka bir şairin tarzını tanımlamak için kullanma yöntemini çok tercih etmediği görülmektedir. Bu bağlamda Âşık Çelebi, Vâlihî'yi tanıtırken Arap ve Fars edebiyatının ünlü şairlerini anmıştır: "Hüsni edâda vü takrîrde yâ Asma'î yâ Câhız'dur ve yine üslûb-ı şî'rde pey-rev-i Câmî ve Hâfız'dur" (Kılıç 2010: 548).

Özellikle mahlas beyitlerinde, şairler, ele aldıkları konuda ünlü olan bir şairin ismi, eseri ya da onun tarzı ile ilgili bir temsil kurarak şiirdeki iddiasını ortaya koyar. Beyitlerin bazılarında

anılan isimlerle kıyasın yanında o ismin anlamıyla alakalı bir nükte de söz konusudur. Hassan b. Sâbit ile Kemâl-i Hücendî, isimleri ile tevriyeli biçimde “hasen” ve “kemâl” odağındaki temsillerde anılmışlardır:

- Şâhum nazar it lutf-ı Rahîmî'yi ziyâd it
Ol şâ'ir-i nâzükde bu tarz-ı Hasen'î gör
Rahîmî Divanı g.52/5
- İrmedi tarz-ı Hasen böyle kemâle Âlî
Pileverdür güher-i nazmuma nisbet Selmân
Mustafâ Âlî g.986/5
- Tarz-ı Hasen'de Husrev-i Rûm'am bu nazmumu
Salsam revâ degül mi Kemâl-i Hocend'e ben
Mustafâ Âlî k.97/20
- Tarz-ı Hasen midür bu gazel Âliyâ nedür
Söz yok edâsına ne aceb cân-fezâ olur
Mustafâ Âlî g.451/7
- Bu tarz-ı Hasan'la yine Selmân gibi Nâmî
Ahsente gazel dimeği irgürdi kemâle
Nâmî (Kutluk 1989: 968; Kutluk 1997: 284)
- Ahsente dirdi görse bu tarz-ı bülendüni
Mu'ciz-beyan-ı Tûs ile ferzâne-i Hocend
Mustafâ Âlî g.158/7
- Âhiyâ şöhre-i âfâk olursun âhir
Sen bu üslûb-ı hasen şîve-i Selmân ederek
Âhî g.64 / 7
- Hayâlî tarz-ı eş'ârın Hasan'dan şîve öğrenmiş
Hakikat bâdesini câm-ı Câmî'den içensin sen
Hayâlî g.316/5
- Elfâz-ı safâ-bahşunu ey Ulvî görince
Tarz-ı hasen ü şîve-i Hassân'a bakılmaz
Ulvî g.274/7
- Gerçi nâzûkdür Helâkî sözde üslûb-ı Hasan
Nâle-i ışk içre dem-sâz olan Âhî'dür bana
Helâkî g.1/5
- Hasenden Ferruhî tarz-ı kemâle irmek istersen
Koma Ahmed gibi elden sakın üslûb-ı Selmân'ı
Ferruhî MN g.5352/7
- Husrev şerâresinden yakdun çerâg-ı nazmı
Nâz kilki ile oldun tarz-ı hasende mümtâz
Yetîmî g.68/4
- Tarz-ı nazmında dimiş Ulvî ki Selmân'um ben
Okısun bir gazelin biz de kemâlin görelüm
Ulvî g.462/5
- Kemâl ehlinün ey Ravzî aceb mi olsa makbûli
Benüm eş'ârumun üslûbı çün tarz-ı Kemâl ohşar
Ravzî g.264/5
- Kemâl ile yerişdi diyeler üslûb-ı Selmân'a
Hayâlin zevk idenler Rahmiyâ bu tarz-ı eş'ârun
Rahmî g.115/5
- Husrev-i Dihlevî, Selmân-ı Sâvecî, Nizâmî-i Gencevî, Firdevsî-i Tûsî de şiirlerde anılan ünlü Fars şairleridir. Özellikle Nizâmî, adı “nazm” kelimesi ile iştikâk oluşturacak temsillerde anılmıştır:
- Ey Hayâlî çün ocagısın mahabbet nârının
Tarz-ı Husrev'den kelâmın sûz-nâk olmak gerek
Hayâlî g.257/5

Gazel tarzında Husrev'den dem urur nazm-ı pür-sûzun Anunçün şi'rün okurlar Sücûdî derdmendâne	Sücûdî MN g.4521/8
Tarz-ı Firdevsî nev-âyînum yanında pest olur Zâtuna nisbet niçe nâ-çîz ise Mahmûd Hân	Mustafâ Âlî k.35/31
Mülk-i ışkun pâdişâhusın Rahîkî sen bugün Sikke-i şâhî-i tarz-ı husrev-i Selmân'a bas	Rahîkî MN g.2152/7
Tarz-ı gazelde Nazmî mürîd oldı Şeyhî'ye Anunçün ol da şîve-i Selmân'a kasd ider	Nazmî MN g.1755/5
Çerâgı sûz-ı Husrev'den yakarsa tan mıdur şi'rüm Gazel tarzında çün gözler hemîşe tarz-ı Selmân'ı	Muhibbî g.3490/6
Ulviyâ tarz-ı nev-âyînumi görüp şu'arâ Böyle hâlet viremez nazmına Selmân didiler	Ulvî g.177/5
Eyledün tarz-ı Nizâmî'de Muhibbî nazmunu Şî'r ile şimdengirü var eyle Selmân ile bahs	Muhibbî g.305/5
Gazel fenninde sen Nazmî Nizâmî tarzını gözle Dilersen nazm-ı dür-bârun müşerref ide âfâkı	Nazmî MN g.5337/5
Nazm u nizâmı tarz-ı Livâyî'ye kimsenün Öykünimez meger ki Nizâmî gazelleri	Livâyî g.457/7

1.5.5. Genel Anlamda Kabiliyetli Şairleri Takip Bağlamında Tarz

Gelibolulu Mustafâ Âlî, dibacesinde, şiirlerini toplayıp tertip ettiği divanını, bir divan-ı hümayun alegorisi ile tanıtmaktadır. Bu divanın bir sultanı vardır, o sultana "hem-nişîn" önce akıl, sonra kendisidir. Sultanın vezirleri ise fesahatte seçkin, belagatta öne çıkan, renkli edalara sahip ve yeni bir tarz yaratmış şairler Hayâlî, Hayretî, Ahmed Paşa, Necâtî, Celîlî, Mesîhî, Fazlî ve Zâtî'dir. Bunlardan Ahmed Paşa, Mesîhî ve Zâtî'nin namı zatından üstün; Hayâlî ile Necâtî ise şöhretlerine layık şairlerdir. Necâtî'yi üstat bilen Âlî, Hayâlî'yi tüm şairler içinde mümtaz bulmaktadır. Kendisi de mahir bir şair olmasına rağmen bazen Hayâlî'nin beyitlerini tanzir ettiğini belirtmektedir:

Ammâ divânun bir sultânı var idi ki cemi'-i mezâlimi def' ve cümle mevâkı'ı ref' iderdi. Nazarına aglayan gelen, güler giderdi kelâm-ı belîgin gûş iden girîbânını çâk iderdi, suhan mülkinün serîr-ârâsı edâ bezminiün kadeh-peymâsı idi.

Mesnevi:

*Akl idi hem-nişîni ol şâhun
Bir büyük lutfı-yıdî Allâh'un
Câmesi şi'rümün hayâlî idi
Nâmu ma'nî vü şânı âli idi
Vüzerâ-yı kişver-güşâsı şol şi'r idi ki fenn-i fesâhatde ferîd âlem-i belâgatde vahîd sâhib-i edâ-yı
rengîn mâlik-i tarz-ı nev-âyîn kimesnelerdür ki zikr olunur.*

Nazm:

*Hayâlî Hayretî Ahmed Necâtî
Celîlî vü Mesîhî Fazlî Zâtî*

Bahr-ı diğer:

*Kiminiün nâmu zâtına gâlib
Ol Mesîhî vü Ahmed ü Zâtî
Ve kiminiün kemâ-yenbagî şöhrat-i zâtı ve şânına lâyük iltifâtı var idi.*

Nazm:

*Biri anun Hayâlî-i mümtaz
Biri dahı Necâtî-i üstâd*

Nesr: Ammâ Hayâlî tarzında fâyık her vech ile şâ'ir dimege lâyük kimesne idi. Hattâ bu hakîr fenn-i şî'rde mümtâz ve şî'r içre ser-efrâz iken yine gâh olurdu ki ebyât-ı Hayâlî'ye hak-nihâdluk yüzünden nazîre söyledüm. Ba'dezân şol şâh-ı mahfil-nişîn ki bunlar gibi vüzerâsı var idi ben anun hem-nişîni ri'âyeti bezminiün karîni idüm.

Rubâ'î:

*Yek-dil idi benümle ol sultân
Dâ'imâ ağızuma bakardı hemân
Gerçi kim şâh o idi sûretde
Ben idüm ma'nâde iden dîvân (Üzgör 1990: 398)*

Âlî'nin bu temsili onun şiire verdiği önemi göstermektedir. Âlî gibi çok yönlü bir âlim ve münşi olan Celâlzâde Salih Çelebi'nin, şiiri ikinci planda tuttuğu, şairlik iddiasının bulunmadığı şairin kendi divanının dibacesindeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Şiir pratiğinde taklide ve üslup benzerliklerine dair yaklaşımı ilginçtir. Şiir ile ancak ilmî çalışmalarına çeşitli sebeplerle ara verdiğinde ilgilendiğini, bu vakitlerde belîğ şairlerin divanlarını tettebbu ettiğini ve kendine yakın bulduğu şiirleri onların üslubunda taklit ettiğini söylemektedir:

Lâbüd cânâ mihr ü mahabbet nişânın virür diyü ruh-ı dil-dâr ve leb-i yâr şevki ile dinen rengîn eş'âr ve şîrîn güftârlardan hazz iderdüm. Kesel gelmekle veya sefer gibi gayrı mevânî'le mütâla'â-yı ulûmdan kesilsem belâgat-şî'âr şâ'irler divânların tettebbu' iderdüm. Takrîb düşdükçe anlar üslûbında kendüm dahı mergûb şî'rler dir idüm (Üzgör 1990: 398).

1.6. Ünlü Bir Eser ile Benzer Biçim ve İçerik Özelliklerini Taşıyan Eserleri Tanımlama Bağlamında Üslup/Tarz Kavramının Kullanımı

Ünlü eser isimlerinin söz konusu olduğu tarz tanımlarında Latîfî'nin kurduğu alakaların nazım biçimine dayandığı, konu ve içerikçe benzerliği kastetmediği anlaşılmaktadır. Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme'sini* "nazm-ı Mihr ü Müşterî tarzında pür-'ibârât u isti'ârâtur" (Canım 2000: 210) şeklinde tanımlamaktadır ancak *Heves-nâme* ile *Mihr ü Müşterî*, *Mihr ü Mâh* mesnevilerinin içerikçe benzer tek yanı romantik aşk hikâyeleri olmalarıdır. Hatta Cafer Çelebi'nin eseri, konusu ve İstanbul'un çeşitli semtlerini tasvir etmesi dolayısıyla Fars edebiyatındaki mesnevilerden ayrılmaktadır. Kara Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ünü tanıtırken *Gül ü Nevrûz* tarzındadır, demekle, Hâcû-yı Kirmânî'nin *Ravzatü'l-Envâr*'ı ile Kemâl Hocendî'nin *Bedâyi'ü'l-Eshâr*'ını tettebbu ve taklit etmiştir, diye eklemektedir (Canım 2000: 433) *Gül ü Nevrûz* çift kahramanlı bir romantik aşk mesnevisi iken *Gül ü Bülbül*, çok kahramanlı alegorik bir mesnevidir. İki eser vezin itibarıyla da farklıdır. Bugün elimizde bulunmayan, Zâtî'nin *Ferruh-nâme'sini* (Canım 2000: 262) ve Kara Fazlî'nin *Hümây u Hümâyûn*'unu (Canım 2000: 434) tanımlarken eserin, *Husrev ü Şîrîn* tarzında, olduğunu söylemektedir. Hadîdî'nin, manzum *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ını: "Şeh-nâme bahrinde ve tarzında," bir eser olarak tanımlamaktadır (Canım 2000: 222); ancak iki eser farklı vezinlerde yazılmıştır, bir ihtimal Latîfî burada Firdevsî'den başka bir şairin *Şeh-nâme'sinden* söz etmektedir. Tezkireci, yalnızca Şâhîdî'nin *Tuhfe-i Şâhîdî'sini* tanıtırken içerik benzerliğine değinmektedir: "Ve Silk-i Cevâhir tarzında buhûr-ı muhtelif üze nazm olunmuş bir lugat-i manzûmesi vardır" (Canım 2000: 321). Verilen örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Latîfî çoğunlukla, tarif ettiği eserin mesnevi nazım biçimiyle yazıldığını vurgulamak istemiş ve sözkonusu eserler arasında bütün bütüne içerik benzerliğinden ziyade tertip, temsil ve eda gibi unsurlardaki benzerlikler arasındaki alakayı kastetmiştir.

Âşık Çelebi ise ünlü eserler üzerinden başka mesnevileri tarif ederken iki mesnevi arasındaki içerik benzerliğini vurgulamak istemiştir; bahsi geçen eserler arasında üslup ve sanat benzerlikleri de söz konusudur. Üsküplü Atâ'nın hâl tercümesinde *Tuhfetü'l-Uşşâk*'ı kastederek, "Tecnîsât-ı Kâtîbi tarzında, ol bahrde Tecnîsât'ı vardır" (Kılıç 2010: 1093), kaydını düşmektedir. Kara Fazlî'nin *Nahlistân*'ını *Gülistân* tarzında (Kılıç 2010: 1196), Senâyî'nin *Neyistân-ı Zülâl*'ini, nazire olarak yazıldığı *Şebistân-ı Hayâl* tarzında (Kılıç 2010: 1489), bir eser olarak tanımlamaktadır.

Devrin diğer tezkirecileri de eserleri, içeriklerine göre benzer tarzda oldukları daha ünlü bir esere işaret ederek tanıtmaya yöntemini tercih etmişlerdir. Sehî'ye göre, Ahî'nin *Gül ü Hüsrev*'i, *Hüsrev ü Şîrîn* üslubundadır; Sadrî'nin de *Hüsrev ü Şîrîn* tarzında hayli mesnevisi vardır. Mevlânâ Kutbî'nin *Heves-nâme*'si, *Enîsü'l-Uşşâk* üslubundadır. Gazâlî'nin *Dâfiü'l-Gumûm Râfi'ü'l-Humûm* adlı eseri ise yine müstehcen bir metin olan *Elfiyye ve Şelfiyye* üslubundadır. Atâ'nın hâl tercümesinde "Tecnîsât-ı Kâtîbi üslûbında niçe tecnîs bulup cem' idüp nazma getirüp kitâb itdi." şeklinde tanıttığı eser her beytinde cinas bulunan *Tuhfetü'l-Uşşâk*'tır (İpekten vd. 2017: 140, 111, 56, 109, 146). Hasan Çelebi'ye göre, Âzerî'nin, *Nakş-ı Hayâl*'i, *Mahzenü'l-Esrâr* tarzındadır (Kutluk 1989: 154). Şâhidî'nin *Gülşen-i Tevhîd*'i, *Mesnevî-i Mevlevî* tarzındadır (Kutluk 1989: 510). Atâ, *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eserini *Tecnîsât-ı Kâtîbi* üslubu üzere yazmıştır (Kutluk 1989: 639). Fazlî'nin *Gülistân* tarzında *Nahlistan* adlı inşaa vardır (Kutluk 1989: 756). Şîrî ise şiirlerinde, *Şebistân-ı Hayâl*'in ta'miyeli tarzını tutturmuştur (Kutluk 1989: 540). Beyânî, Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sının Hüseyin Vâ'iz'in *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sı tarzında olduğunu kaydetmektedir (Kutluk 1997: 209). Ahdî ise Gelibolulu Âlî'nin *Enîsü'l-Kulûb*'unu *Hümâyunnâme* tarzında bir eser olarak tanımlamaktadır (Solmaz 2005: 185).

Tarz değerlendirmesinde kıstas olarak kitap boyutundaki eserlerin yanında, ünlü beyitler de örnek gösterilmiştir. Latîfî, Hayretî'nin bir beytinden hareketle Hayâlî'nin tarzını tarif ettiği kısımda, beyitler arasındaki biçimsel özellikleri değil mazmun birliğini esas alarak şiirin manasını, şairin niyetini açıklamaya çalışmıştır:

*Ammâ bu fakîr u hakîr müntehab u muhtârı cümle-i eş'ârından âlem-i kudem ma'nâsını münhî
ve müş'ir merhûm Hayretî'nün:*

*Ne âteş ü bâd u âb u gil idüm cânâ
Sen serv-i hevâ-bahşa ben mâ'il idüm cânâ*

Nesr: gazeli tarzında: Şî'rün lehû:

*Rûz-ı ezelde hâk-i vücûdum olunmadın
Cân tıflı dahi ten beşigine belenmedin*

*Yaşum akardı ayagına bir sehî-kadün
Cân çeşme-sârı hâk-i bedenle bulanmadın*

*Nesr: Ve şâ'ir şî'rinde tasallüf ü tafaddul de'âvîsi bedî' ve ba'id degüldür. Bu beytler gibi.
Sanâyî-i bedî'iyeye ittilâ' u şu'ûrı olmayanlar ve şî'rün dekâyıkın fehîm kılmayanlar bu gûne
tasallüfi gavâmızdan addiderler (Canım 2000: 255).*

Sonuç

XVI. yüzyıl klasik Türk şiirinin eleştirel kaynaklarında üslup/tarz kelimelerinin yer aldığı terkipler üstüne kurulan ifadeler incelendiğinde üslup/tarz kavramı dairesinde bir şairi ya da eseri bir diğerinden ayırt etmeye ya da bir diğerine benzetmeye sebep olabilecek bütün değişkenlerin göz önüne alındığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada söz konusu

değişkenlerden farklı kaynaklarda sıklıkla ve tutarlı bir şekilde tekrarlanmış olanları altı başlık hâlinde sıralanmıştır. Ancak bazı değerlendirmelerde geçişkenlik söz konusu olabilmektedir. Örneğin, “Nevâyî tarzındadır,” değerlendirmesi kaynaklarda çoğunlukla Çağatay Türkçesiyle yazılmış şiirleri nitelemek için kullanılırken Fuzûlî gibi, şiirde ilmî altyapıya önem verdiğini ve nazım biçimi bütünlüğünde özel bir kompozisyon sağlamaya çalıştığını bizzat ifade eden şairlerin tarzını tarifte kullanılan “Nevâyî tarzındadır,” nitelemesi iki şair arasındaki biçim, içerik ve söyleyiş benzerliği sebebiyle olmalıdır ki şairin selefi konumundaki Nevâyî de dibacesinde aynı kaygıları güttüğünü dile getirmiştir. Bir başka husus da *Şebistân-ı Hayâl* merkezli tarz tariflerinde görülmektedir. Fettâhî-i Nişâbûrî'nin çeşitli temaları ta'miye yöntemleriyle işlediği harf ve kelime oyunlarına dayanan mensur-manzum karışık biçimli eseri tarz bağlamında diğer eser karşılaştırmalarından ayrılmaktadır. “*Şebistân-ı Hayâl* tarzı,” minvalindeki değerlendirmeler genellikle muammalar ya da muamma olmamasına rağmen kelime ve harf oyunlarını içeren diğer şiirleri ve bu söyleyiş özelliğini kendine has bir tarz hâline getirmiş şairleri nitelemeye kullanılmaktadır. Bunun yanında *Senâyî*'nin, bu esere nazire olarak yazmış olduğu *Neyistân-ı Zülâl* adlı eserinin de “*Şebistân-ı Hayâl* tarzındadır” şeklinde bütünlüklü olarak tanımlandığı görülmektedir.

Söyleyiş özelliği ve nazım türü değerlendirmelerindeki geçişkenliğe dair bir duruma da mevze nitelemesiyle kurulmuş üslup/tarz terkiplerinde rastlanmaktadır. “Mev'ize-güne tarz” ifadesi genellikle bir içerik, söyleyiş özelliği olarak kullanılırken bazı manzumeler ise bütünüyle “mev'ize tarzındadır” şeklinde nazım türü kapsamında tanıtılmaktadır. Bunlarla birlikte, değerlendirme kıstaslarında tezkirecilerin önceliklerinin de değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle iki eser arasındaki benzerliği vurgulamak için yapılan eşleştirmelerde Latîfî'nin diğer tezkirecilerden ayrıldığı görülmektedir. Yüzyılın tezkirecileri eserler arasında üslup/tarz bağlamında kurdukları alakalarda çoğunlukla içerik ve konuları, bazen de esere hâkim olan bir söyleyiş özelliğini dikkate alırken Latîfî, değerlendirmelerini daha çok genel planda, nazım biçimi ve söyleyiş özellikleri üzerinden yapmaktadır.

İstisnai durumlar da göz ardı edilmeyerek tarz ve üslup kavramlarının kullanımlarının yukarıdaki tasnifinde ifadelerin sıklığına göre bir sıralama tercih edilmiştir; ancak bu değerlendirme biçimlerini nesnelliklerine göre sıralamakta fayda vardır. Edebiyat araştırmalarında nesnellığı sağlayabilmek çoğu zaman mümkün olmasa da bu değerlendirmeler, doğrulanabilen verilerden göreceli olanlara, yaygın kanaatten, muğlak görüşlere doğru sıralanmaya çalışıldığında klasik Türk şiirinin eleştirel kaynaklarındaki üslup tanımlarında dil, devir gibi tarihî gerçekliklerle doğrulanabilen unsurları, kaidelerle belirlenmiş nazım biçim ve türlerini, bugün elimizde olan, ulaşılabilen ünlü eserlerin biçim ve içerik özelliklerini esas alarak nesnel değerlendirmelere varmak mümkünken; şairler arası benzer söyleyiş ve içerik özelliklerini belirleyici olarak kabul etmenin nesnellığı kısmen sağlayabildiği görülmektedir. Özgünlüğe dair nitelemeleri ise yorum olarak kabul etmek gerekir. Buna göre klasik Türk şiirinin eleştirel kaynaklarında üslup/tarz kavramının kullanıldığı bağlamlar, nesnel değerlendirmelerden öznel yorumlara doğru şu şekilde sıralanabilir:

Üslup/tarz kavramı XVI. yüzyıl klasik Türk şiirinin eleştirel kaynaklarında,

- 1) Dil, devir, saha gibi kapsayıcı üslup özelliklerini ifade için;
- 2) Biçim ve tür özelliklerini tanımlamak için;
- 3) Ünlü bir eser ile benzer biçim ve içerik özelliklerini taşıyan eserleri tanımlamak için;
- 4) Belirli içerik ve söyleyiş özelliklerini tanımlamak için;
- 5) Ünlü bir şair ile benzeşen şairlerin tarzını tarif için;
- 6) Özgünlüğü vurgulamak için kullanılmaktadır.

Üslup/tarz kavramının merkezinde bulunduğu terkipler üzerine kurulmuş ifadelerin incelendiği bu çalışma sonucunda varılan kanaate göre, klasik Türk şiirinin XVI. yüzyıldaki eleştirel kaynaklarında söz konusu kavramın oldukça geniş bir anlam dairesi içinde ele alınmış olması durumu, örnekler tek tek incelendiğinde üslup/tarz ve bunlarla alakalı ibarelerin yalnızca keyfi tasarruflarla, bazen yalnızca seci, kafiye ya da vezin bağlamında bir ahenk yaratmak gayesiyle kullanılmış olabileceği intibahı uyandırır da örnekler bir araya getirilip tasnif edildiklerinde ilgili değerlendirmelerin büyük ölçüde birbirini destekler nitelikte ve tutarlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu minval üzere, farklı yüzyıllarda ve sahalarda kaleme alınmış şiirlerde ve şiirin konu edildiği eleştirel kaynaklarda, üslup/tarz kavramı üzerine oturtulmuş değerlendirmelerin bağlamlarının incelenmesi, kavramın zaman ve mekân boyutunda daralmaya, genişlemeye ya da değişime uğrayıp uğramadığının tespit edilebilmesine imkân verecek ve klasik Türk şiirinin eleştiri terminolojisinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- AÇIKGÖZ, Nâmik (2000), “Klâsik Türk Şiiri Tenkid Terminolojisi ve Âb-Dâr’ Örneği”, *Türk Kültürü İncelemeleri*, 2, 149-160.
- AÇIL, Berat (2014), “Bir Tür mü Tarz mı? Klasik Türk Edebiyatında Alegori”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 37, 145-167.
- AKSAN, Doğan (2013), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- AKKUŞ, Metin (2007), *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebî Türler ve Tarzlar*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2006), *Gelibolulu Mustafâ Âlî – .Divan. Sources of Oriental Languages and Literatures*, 72, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.
- ARSLAN, Ömer (2021), *Necâtî Bey’in XV. ve XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirine Tesiri* (Tez No. 704049), Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ASLAN, Üzeyir (2018), “Klasik Türk Şiiri Terminolojisini Belâgat Çerçevesinde Anlamlandırma”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 4, 211-221.
- ASLAN, Üzeyir (2010), “Bâbur Divanında Öncelemeler ve Öncelemelerde Paralelizm”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 4, 1-26.
- CANIM, Rıdvan (2000), *Latîfî - Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ*, Ankara: AKM Yayınları.
- AVŞAR, Ziya (2001), “Divan Şiirinin Poetik Verilerine Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *Hece*, Türk Şiiri Özel Sayısı, 53-54-55, 323-330.
- AYDEMİR, Yaşar (2000), *Behiştî Dîvânı*, Ankara: MEB Yayınları.
- AYDEMİR, Yaşar (2007), *Ravzî Dîvânı*, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- AVŞAR, Ziya (2017), *Revânî Dîvânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BAYAK, Cemal (1998), *Sehâbî Dîvânı ve Konu İndeksi* (Tez No. 420965), Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- BAYRAM, Yavuz (2004), “16. Yüzyıl Divan Şiirinde ‘Şiir, Söz ve Şair’le İlgili Anlam Alanları (Kelimeler Ve Terkipler)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 53-64.
- BAYRAM, Yavuz (2004), “16. Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin Şiiri Nitelemek Üzere Kullandıkları Sıfatlar”, *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları*, 8, 36-53.
- BAYRAM, Yavuz (2016), “Divan Şairlerinin Şiirle İlgili Benzetme ve İstiâreleri”, *Mavi Atlas*, 7, 1-35.
- BUTLER, Paul (2008), “Historical Developments: Relevant Stylistic History and Theory”, *Out of Style: Reanimating Stylistic Study in Composition and Rhetoric*, University Press of Colorado, 25-55.

- ÇALIŞKAN, Adem (2014), “Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Belirlemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 34, 29-51.
- ÇALIŞKAN, Adem (2015a), “Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-2: Üslûp ve Üslûpbilimin Tarihçesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 36, 27-80.
- ÇALIŞKAN, Adem (2015b), “Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-3: Üslûp ve Üslûpbilim Teorileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 37, 55-75.
- ÇALIŞKAN, Adem (2015c), “Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-4: Üslûp ve Üslûpbilim Sınıflandırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 38, 48-87.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1971), *Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1979), *Amrî - Dîvân*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1981), *Hayretî - Dîvân*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1982), *Helâkî - Dîvân*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1999), “16. Yüzyılda Dîvan Edebiyatı - Dîvan Edebiyatında Şiir Kavramı”, Kalpaklı, Mehmet (Hzl.), *Osmanlı Dîvan Şiiri Üzerine Metinler* (s. 208-217), İstanbul: YKY.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed ve Tanyeri, M. Ali (1990), *Üsküblü İshâk Çelebi - Dîvân*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇELİK, Büşra ve Muzaffer Kılıç (2018), *Derzizâde Ulvî - Dîvân*, İstanbul: DBY Yayınları.
- ÇELTİK, Halil (2013), *Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*, Ankara: Kurgan Yayınları.
- ÇETİNDAG, Yusuf (2002), *Ali Şîr Nevâyî'nin Batı Türkçesi Dîvan Edebiyatına Tesiri (XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar)* (Tez No. 120632), Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- ÇETİNDAG, Yusuf (2002), “Eleştiri Terimleri Açısından Herat Mektebi Tezkirelerinin Anadolu Tezkirelerine Tesiri”, *Bilgi*, 22, 109-131.
- DİLÇİN, Cem (2008), “Stilistik Açidan ‘Öncelemeler’ ve Fuzulî'nin Şiirlerinde ‘Yüklem Öncelemesi’”, *Dîvan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, 41-94.
- DİLÇİN, Cem (2010), *Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- DİLÇİN, Cem (2011), *Dîvan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabalıcı.
- DOĞAN AVERBEK, Güler (2017), *Edirneli Nazmî Dîvânı*, San Bernardino: CreateSpace Publishing Platform.
- DOĞAN, Muhammet N. (2009), *Fuzulî'nin Poetikası*, İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- DOĞAN, Muhammet N. (2009), *Fatih Divanı ve Şerhi*, İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- DOĞAN, Muhammet N. (2010), *Fuzulî Leylâ ve Mecnûn*, İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- DURRANT, Will ve Ariel Durrant (1965), *The Story of Civilization IX, The Age of Voltaire*, New York: Simon and Schuster.
- ERKAL, Abdulkadir (1998), *Lâmî'î Çelebi Ferhâd u Şîrîn (Ferhâdnâme) (İnceleme - Metin)* (Tez No. 72778), Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ERKAL, Abdulkadir (2010), “Divan Şiirinde Şebistân-ı Hayâl Tarzı Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 35-45 .
- ERKAL, Abdulkadir (2016), “Divan Şiirine Poetik Yaklaşımlar: Divan Şiirinde Saf Şiir Üslubu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 923-939 .
- ERÜNSAL, İsmail E. (1983), *The Life and Works of Tâcizâde Ca'fer Çelebi, with A Critical Edition of His Dîvân*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GENÇ, İlhan (2009), “Necâtî Beğ'in Şiir Diline Kazandırdığı Ritm”, Zavotçu, Gencay (Ed.), *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu: “Ölümünün 500. Yılında Şair Necâtî Beğ Anısına* (s. 91-99), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- GÜRGENDERELİ, Müberra (2002), *Hasan Ziyâ'î - Hayatı- Eserleri - Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- İPEKTEN, Haluk ve Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey (2017), *Sehî – Heşt Bihîşt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1990), *Usûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1994), *Gelibolulu Mustafâ Âlî, Kühnü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: AKM Yayınları.
- KAPLAN, Fahri (2021), *Latîfî Tezkiresi'nde Edebî Eleştiri Terimleri ve Edebiyat Eleştirisi*, İstanbul: DBY Yayınları.
- KARAGÖZLÜ, Volkan (2015), "Simetri ve Edebiyat: Klasik Türk Edebiyatında Simetrinin Önemi", *Turkish Studies: Prof. Dr. Muhammet Yelten Armağanı*, 8, 1479-1502.
- KAYA, Bayram Ali (2019). *Necâtî Bey'in Poetikası*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- KAZAN NAS, Şevkiye (2011), *Celîlî Divanı*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- KILIÇ, Filiz (2010), *Âşık Çelebi - Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- KÖKSAL, M. Fatih (2003), *Yenipazarlı Vâlî – Hüsn ü Dil, İnceleme-Tenkitli Metin*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KÖKSAL, M. Fatih (2014), "Nesir ve Seci" *Klasik Dönem Osmanlı Nesri* (s. 11-37), İstanbul: Kesit Yayınları.
- KÖKSAL, M. Fatih (2017), *Edirneli Nazmî - Mecma'u'n-Nezâ'ir*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KURNAZ, Cemal (2001), *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, Ankara: MEB Yayınları.
- KUTLUK, İbrahim (1989), *Kınalızâde Hasan Çelebi - Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Ankara: TTK Yayınları.
- KUTLUK, İbrahim (1997), *Beyânî Mustafa Bin Carullah, Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Ankara: TTK Yayınları.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yayınları.
- MENGİ, Mine (2014), *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: AKM Yayınları.
- MERMER, Ahmet (2004), *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- ÖZKAT, Mustafa (2005), *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin* (Tez No. 209772), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- ÖZTÜRK, Furkan (2016), *Recâizâde Mahmûd Ekrem - Ta'lîm-i Edebiyât*, İstanbul: DBY Yayınları.
- ÖZTÜRK, Murat (2009), *Lami'î Çelebi'nin Veyse vü Ramin Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)* (Tez No. 241778), Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal (2001), *Edebiyatta Dil Kullanımları*, İstanbul: Multilingual.
- PİROĞLU, Zehra (1996), *Yetimî (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni)* (Tez No. 54373), Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- RÜSTEMOĞLU, Riayet (2009), "Necâtî Beğ Divanı'nda Yer Alan Gazellerde Simetri", Zavotçu, Gencay (Ed.), *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu: "Ölümünün 500. Yılında Şair Necâtî Beğ Anısına* (s. 736-752), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.
- SARAÇ, M. A. (2019), *Klasik Edebiyat Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- SERTKAYA, Osman F. (1970), "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", *TUDED*, 18, 133 - 138.
- SEYHAN, Köksal (2002), *Livâyî Dîvânı (Metin – İnceleme)* (Tez No. 111253), Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- SOLMAZ, Süleymân (2005), "*Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*", Ankara: AKM Yayınları.
- SUNGUR, Necati (1994), *Âhî Dîvânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SUNGUR, Necati (2006), *Tâcizâde Cafer Çelebi – Heves-Nâme (İnceleme – Tenkitli Metin)*, Ankara: TDK Yayınları.
- SEYHAN, Nezihe (2000), *Medhî Rahmî Divanı (İnceleme – Transkripsiyonlu Metin)* (Tez No. 102227), Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- TARLAN, Ali Nihad (1992), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihad (1997), *Necati Beg Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları.

- TIĞLI, Fatih (2006), *Bursalı Rahmî Çelebi ve Dîvânı* (Tez No. 217010), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- TOLASA, Harun, (2002), *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkîrelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TOPÇU, Mümin (1997), *Dîvân-ı Rızâyî (Tenkitli Metin)* (Tez No. 62378), Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- TULUM, Mertol ve M. Ali Tanyeri (1977), *Nev'î - Divan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÜZGÖR, Tahir (1990), *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TÜRKYILMAZ, Necla (2018), "Klasik Şiir Üzerine Yapılan Tenkit Terminolojisine Bir Örnek: 'Rengin'", *Turkish Studies*, 28, 1001-1021.
- YAVUZ, Kemal ve Orhan Yavuz (2016), *Muhibbî Dîvânı (Bütün Şiirleri)*, İstanbul: YEK Yayınları.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 22, İstanbul 2022, 216-226

LUTFİ PAŞA'NIN TUHFETÜ'T-TÂLIBİN ADLI İLMİHÂL KİTABI VE SEBEB-İ TELİF BÖLÜMÜ

Nurullah ARVAS

Sevim YILMAZ ÖNDER

Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üni. Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. (nurullah.arvas@yahoo.com.tr), ORCID: 0000-0002-1894-0135/ PhD Student, Yıldız Technical University Institute of Social Sciences Department of Turkish Language and Literature

Doç. Dr., Yıldız Teknik Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. (sevim.yilmazonder@gmail.com), ORCID: 0000 0003 0661 5981/ Assoc. Dr., Yıldız Technical University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 12.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Arvas, Nurullah, Önder, Yılmaz Sevim (2022), "Lutfi Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibin Adlı İlmihâl Kitabı Ve Sebeb-i Telif Bölümü", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 216-226.

Arvas, Nurullah, Önder, Yılmaz Sevim (2022), "Lutfi Pasha's İlm-i hâl Called Tuhfetü't-Talibin and Its Section of "Sebeb-i Telif", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 216-226.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Lutfi Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibîn Adlı İlmihâl Kitabı ve Sebeb-i Telif Bölümü

Özet

İnanç, ibadet, günlük yaşayış ve ahlâk gibi konulara dair dinî bilgilerin öğretiminde yaygın kullanım alanına sahip ilmihâller, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte bu bilgilerin halka ulaşması adına telif edilmeye başlanmıştır. Tanzimat'a kadar Arapça, Farsça ve nadiren Türkçe eserler verilerek temelde kapsamlı bir değişime uğramaksızın ilmihâl geleneği devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilmihâllerin sistemleşmeye geçiş dönemi aşamasında Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf edilen ve veziriazamı İshkodralı Lutfi Paşa (ö. 971/1564) tarafından kaleme alınan *Tuhfetü't-Tâlibîn* adlı ilmihâl dikkat çekicidir. Arnavut kökenli bir devşirme olan ve *Âsafnâme* ile *Tevârih-i Âli Osman* eserleriyle tanınan Lutfi Paşa'nın Türkçe eserleri arasında *Tuhfetü't-Tâlibîn*'in önemli bir yeri vardır. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü No. 1507'de kayıtlı olan bu eserini ve eseri Türkçe olarak yazmasını, sebeb-i telif bölümünde iki kısımda izah etmiştir: İlk olarak, kendisine gelen taliplilerin fıkıh ilmi üzerine bir Türkçe kitap yazılmasını kendisinden rica etmeleri üzerine; ikinci olarak ise Hz. Peygamber'in "İnsanlara anlayışlarına göre konuşun." hadisini örnek göstererek eserini Türkçe yazdığını açıklamıştır. Yine sebeb-i telif bölümünde "müftiler fetvalarını, müderrisler derslerini, vaizler vaazlarını Türkçe verdiğini; müfessirler tefsirlerini, muhaddisler hadisleri yine Türkçe ile ifade ettiklerini" yazmış; "Her memleket halkı kendi yerlerinin elbiseleriyle giyili olması uygun" olacağını belirtmiştir. Bu bilgilerin ışığında, çalışmamızda Lutfi Paşa'nın *Tuhfetü't-Tâlibîn*'i Türkçe kaleme almasının sebepleri örneklerle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: ilmihâl, Lutfi Paşa, Tuhfetü't-Tâlibîn, sebeb-i telif.

Lutfi Pasha's İlm-i hâl Called Tuhfetü't-Talibin and Its Section of "Sebeb-i Telif"

Abstract

With the establishment of the Ottoman Empire, ilm-i hâl genre, which have a widespread use in obtaining religious information on subjects such as faith, worship, daily life and morality, were systematically published in order to make this information reach to the public. Until the Tanzimat Period, Arabic, Persian and sometimes Turkish works were written to continue the tradition of ilm-i hâls without any fundamental comprehensive change. While the transition period of the ilm-i hâls systematization was ongoing in the Ottoman Empire, the ilm-i hâl called *Tuhfetü't-Tâlibîn*, dedicated to Suleiman the Magnificent and written by his vizier Ishkodralı Lutfi Pasha, stands out from the rest. *Tuhfetü't-Tâlibîn* has an importance among the Turkish works of Lutfi Pasha, who was a devşirme of Albanian origin and known as the author of *Âsafnâme* and *Tevârih-i Âli Osman*. The *sebeb-i telif* part of the work, which is registered in The Suleymaniye Library, Fatih Section No. 1507, explains the reason why he wrote it in Turkish in two parts: Firstly due to the suitors who came to him and asked him to write a Turkish book on the knowledge of *fiqh*, and secondly, because of the Prophet's hadith, "Speak to people according to their understanding." Again in the *sebeb-i telif* part, he wrote "the Muftis gave their fatwas, the professors gave their lectures, preachers gave their sermons all in Turkish, and again the scholars expressed their Quranic commentary, the Hadith professors expressed their hadiths in Turkish". Then he expressed that "It is appropriate for the people of every country to be dressed in the clothes of their own places." In the light of this information, our research will examine the reasons why Lutfi Pasha wrote his work in Turkish with the examples.

Key words: İlm-i hâls, Lutfi Pasha, Tuhfetü't-Talibîn, sebeb-i telif.

Giriş

Osmanlı Dönemi Türk Edebiyatında İlmihâl Geleneği

İlmihâl sözü, “davranış bilgisi” anlamındaki Arapça ‘*ilmü’l-hâl* علم الحال tamlamasının aynı kelimeler ile Farsça tamlama yapısında alıntılanmasıdır. İlmihâl, dinî terim olarak “inanç, ibadet, günlük yaşam, ahlâk vb. konuları ve Hz. Muhammed’in hayatına dair temel bilgileri içeren el kitabı” şeklinde tanımlanabilir. Her ne kadar ilmihâl tabiri, herhangi bir alana ilişkin temel bilgiler anlamında genel bir kavram olarak kullanılmaktaysa da uzun zamandır “temel dinî bilgileri” içeren kitaplar için daha yaygın bir kullanıma sahiptir. İlmihâllerde günlük yaşama dair bilgiler, hitap edilen insanların yaşadığı zaman ve coğrafyaya göre değişiklikler göstermekle birlikte bu eserler daha çok bir Müslümanın bilmesi gereken iman, namaz, oruç, helâl, haram vb. temel konuları içerir (Arpağuş 2000: 139).

İlmihâl geleneğinin X. yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. İlmihâl adı verilen eserlerin telifine ise muhtemelen XV-XVI. yüzyıllarda başlanmıştır. İslamî ilimlere dair VIII. yüzyıldan itibaren kaleme alınan risâle şeklindeki muhtasar eserlerin ardından hacimli kitaplar yazılmış, telif hareketi daha sonra uzun şerhler ve hâşiyelerle devam etmiştir. Âlimlere hitap eden bu kaynaklar dinî konuları ayrıntılı biçimde ele aldığı ve eğitimin de daha çok eğitmen merkezli sözlü geleneğe dayandığından halk için temel konularda özlü bilgiler içeren, dili sade, anlatımı basit, hatta ezberlenmeye müsait eserlere ihtiyaç duyulmuş; bu sebeple Osmanlılar döneminde ilk ilmihâller ortaya çıkmıştır. İlmihâl geleneği önce, Arapça yazılmış bazı eserlerin Türkçeye çevrilmesi ve eksik görülen kısımların tamamlanmasıyla başlamıştır. Kutbüddin-i İznikî’nin (ö. 821/1418) , Ebü’l-Leys-i Semerkandî (ö. 373/983) tarafından kaleme alınan *Mukaddime* adlı namaz risâlesini Türkçeye çevirip inanç, ibadet ve ahlâka dair konuları eklediği *Kitâbü’l-Mukaddime*’si bu alanın ilk örneklerinden biridir. Abdurrahman-ı Aksarâyî’nin (ö. 950/1543’ten sonra), Abdülazîz-i Fârisî’ye ait *Umdetü’l-İslâm* adlı eseri Türkçeye -bazı eklemelerle- tercüme ederek telif ettiği *İmâdü’l-İslâm* tespit edilebilen bir başka örnektir. XII-XIII. yüzyıllarda Hârizm Türkçesiyle yazılan ve XV. yüzyılda Mehmed b. Bâlî tarafından Anadolu Türkçesine aktarılan *Güzîde* de ilmihâl geleneğinin ilk örnekleri arasında yer alır. H. 970 (1562-63) yılında yazıldığı tahmin edilen Birgivî’nin (ö. 981/1573) *Vasiyetnâme*’si (*Risâle-i Birgivî*), Anadolu sahasındaki Türkçe ilmihâl kitaplarının kısa cümleli, ezberlenmesi kolay ifadelerle örülü, anonim *Mızraklı İlmihâl*’e öncülük eden önemli bir metindir. Bu eser (Kara 1989) ayrıca *ilmihâl* adının kullanıldığı ilk kitaptır ve zamanımıza kadar etkisini sürdürmüştür. Sıbyan mekteplerinde, camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunan *Mızraklı İlmihâl*’in halkın din anlayışını etkilediği ve şekillendirdiği bilinmektedir. Bu yüzden, modernleşme döneminde adı zikredilerek çokça tenkide konu olmuştur. Daha sonraları kaleme alınan Kadızâde İstanbûlî’nin *Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi’l-Vasiyyeti’l-Muhammediyye*’si de (İstanbul 1241) ilk ilmihâller arasında gösterilir. (Arpağuş 2000: 140)

Tanzimat’tan sonra açılan okullarda din derslerinin programda yer almasıyla birlikte ilmihâl kitaplarının yazımı hız kazanmıştır. Yapılan incelemeler sonunda “mevcut kitapların din öğretimi ihtiyacını karşılamaktan uzak, hurafeler ve hikâyelerle dolu bulunduğu, iyi tasnif edilmemiş olduğu, giderek dinî hayatın zayıflamasına zemin hazırlayıcı bir nitelik taşıdığı” anlaşılmış, bu sebeple yeni ilmihâl kitaplarının telifi gerekli görülmüştür. Bu aşamadan sonra ilmihâl kitaplarıyla din dersi kitapları birbirine yakınlaşacak, ayrıca “ahlâk dersleri” adını taşıyan kitaplar telif edilecektir. Yeni kurulan ibtidâiye ve rüşdiye mekteplerinde önceleri Birgivî’nin *Vasiyetnâme*’si okutulurken daha sonra Mustafa Bey’in kaleme aldığı *Telhîsü’l-Mülâhhas* (İstanbul 1310), *Mülâhhas İlmihâl* (İstanbul 1310), *Mufasssal İlmihâl* (İstanbul 1314) ve Mesud Mahmud tarafından yazılan *Muhtasar İlmihâl* (İstanbul 1324)

okutulmaya başlanmıştır.¹ Önemli ilmihâller arasında şu eserler kaydedilebilir: İşkodralı Lutfi Paşa, *Sual ve Cevaplı İlmihâl*; Abdülhamîd b. Mustafa Reşîd, *Zübde-i İlmihâl* (İstanbul 1305); Süleyman Paşa, *İlmihâl-i Kebîr* (İstanbul 1305) ve *İlmihâl-i Sagîr* (İstanbul 1305); Fâtih Ahmed Hamîdî, *İlmihal*; Mehmed Üstüvânî, *İlmihâl*; Rûmî Efendi, *İlmihâl*; Ahmed Akhisârî, *İlmihâl*; Oflu Mehmed Emin Efendi, *Necâtü'l-mü'minîn* (İstanbul 1308); Mehmed Zihni Efendi, *Ni'met-i İslâm* (İstanbul 1316); İmamzâde Esad Efendi, *Dürr-i Yektâ* (İstanbul 1320); Halim Sabit (Şibay), *Amelî İlmihâl* (İstanbul 1328-1332); İskilipli Mehmed Âtîf, *İslâm Yolu-Yeni İlmihâl* (İstanbul 1338) (Arpaguş 2000: 140).

Temel dinî bilgileri içeren ilmihâller yanında akaid, ibadet, insanlar arası münasebet gibi konulardan yalnız birini veya sadece bir mezhebin, bir tarikatın esaslarını yahut bir zümreyi ilgilendiren bilgileri ihtiva eden özel ilmihâller de yazılmıştır: Selâmi Ali Efendi'nin *Tarikat İlmihâli*, Mehmed Zihni Efendi'nin *Hanunlar İlmihâli* (İstanbul 1321), Ahmed Cûdî'nin *Yeni İlmihâl-Akaid Dersleri* (İstanbul 1328), Hüseyin Hıfzî'nin *Kızlara Küçük İlmihâl* (İstanbul 1329), Abdürrahim Hûyî'nin *İmâmiyye İlmihâli* (İstanbul 1341), Uryânîzâde Ali Vahîd'in *Asker İlmihâli* (İstanbul 1332, 1334), Ahmet Hamdi Akseki'nin *Askere Din Kitabı* (Ankara 1924, 1944), Muallim Cevdet'in *Askerî Din Dersleri* (İstanbul 1928), Cemal Ögüt'ün *Kadın İlmihâli* (İstanbul 1947), Uryânîzâde Ali Vahîd'in *Köy Hocası* (Ankara 1965), Haydar Kaya'nın *Bektaşî İlmihâli* (İstanbul 1976) ve Halil Güneç'in *Büyük Şafî İlmihâli* (İstanbul 1986). İlmihâller konularına göre tasnif edildiği gibi hacimleri dikkate alınarak ansiklopedik, mufassal, muhtasar ilmihâl ve cep ilmihâli tarzında da gruplandırılır. Ayrıca manzum olarak yazılanları da mevcuttur.² Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'sinin iki farklı yazar tarafından nazma çekilmiş nüshaları, Manastırlı Mehmed Rifat'ın *Manzum İlmihâl*'i ile Ali Efendi'nin *Manzum İlmihâl*'i bunlara örnek teşkil eder. Akaid ve ibadet konularını özetleyen "otuz iki farz", ahlâk ve görgü kuralları başta olmak üzere ilmihâl bahislerini kısaca içeren "elli dört farz" adlı el kitapları da oldukça yaygındır (Arpaguş 2000: 141).

İlmihâllerin büyük bir kısmı konu itibariyle genellikle öncekilerin tekrarı mahiyetindedir. Bazılarında da din kuralları aşırı derecede katı gösterilmiş, asıl ilkelere ilaveler yapılarak din, yaşanması zor bir şekle sokulmuştur. İlmihâller, yazıldıkları dönemin din anlayışını yansıtmaları ve dinî bilgilerin günlük hayata uygulanmasını temin edip din kültürünün toplumun çeşitli kesimlerine yayılmasını sağlamaları bakımından önem taşır (Arpaguş 2000: 141).

İşkodralı Lutfi Paşa ve Eserleri³

Doğum tarihi tam olarak bilinmese de vefat tarihi yapılan araştırmalarda H. 971 (1564) olarak kayıtlara geçmiş olan Lutfi Paşa (Özergin 1971: 28), Arnavut kökenli bir devşirme olarak II. Bayezid zamanında saraya alınmış, Enderun'da tahsil görmüş, sancakbeyi, beylerbeyi ve vezir olmuş, Korfu Seferi'nde Osmanlı Deniz Kuvvetlerine kumandanlık etmiş, Boğdan Seferi'nde Mimar Sinan'ı padişaha takdim edip tanıtmış, iki yıl süreyle vezir-i azam olmuş ve birçok önemli idarî görevler üstlenmiş bir devlet adamıdır. Vezir-i azamlıktan azledildikten sonraki hayatını telif ve araştırmayla geçirmiş, devlet adamlığının yanı sıra yazdığı eserlerle de tanınmıştır (İpşirli 2000: 234).

Lutfi Paşa'nın bir müellif olarak bilinmesini sağlayan eserlerden biri *Âsafnâme*'dir. Çok sayıda nüshası günümüze ulaşan eser üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmış, Osmanlı devri

1 M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971.

2 Bu konuda bkz. Erdal Seyis, *Türk-İslam Edebiyatında Manzum İlmihaller ve Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi*, Yüksek Lisans Tezi, MÜ, SBE, 2015.

3 Lutfi Paşa'nın Arapça ve Türkçe olarak kaleme aldığı eserlerden birkaçına bu bölümde yer verilecektir.

siyasetnameleri içerisinde kendine özel bir yer edinmiştir. Bunun yanı sıra bir Osmanlı tarihi olan *Tevârîh-i Âl-i Osmân* ile hilafet meselesini konu edinen *Halâsü'l-Ümme* adlı eserleri de yayımlanmış ve hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Lutfi Paşa'nın İslamî ilimlere dair birçok eserinin detaylı çalışmaları yapılmamış, hatta eserlerinin tam bir envanteri dahi çıkarılmamıştır. Bugüne değin kendi yazdığı eserleri kaydettiği *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'da bulunan liste tekrarlanmakla yetinilmiştir (Köksal 2017: 30).

Arapça Eserleri:

Zübdetü'l-Mesâil fi'l-İ'tikâdât ve'l-İbâdât

Lutfi Paşa'nın ilmihâl türünde Arapça kaleme aldığı hacimli eseridir. Bayezid Devlet Kütüphanesi, No. 1985 ve Burdur İl Halk Kütüphanesi, No. 2212/02'de kayıtlı iki nüshası vardır. Eser 25 bölümden oluşur. Eserin 23. bölümünde kurtuluşa erenler ile diğer fırkaların özellikleri anlatıldığı için bu bölüm mezhepler tarihi açısından özel bir öneme sahiptir (Köksal 2017: 32).

Risâletü'l-Künûz fî Letâifi'r-Rumûz fi'l-Ehâdisi'l-Erba'în

Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa bölümü 90 numarada yer alan bir mecmuanın ilk eseri olan *Risâletü'l-Künûz*, Lutfi Paşa tarafından kaleme alınan, 70 varaklık ve kendisinin seçtiği kırk hadisin şerhinin yapıldığı eserdir. Ayrıca eserindeki hadislerin bir kısmını diğer eserlerinde de sık sık yer verdiği bir tema olan Ehl-i sünnet'e uyma hassasiyetini ifade eden hadislerden seçmiştir (Köksal 2017: 34).

Türkçe Eserleri:

Tenbihü'l-Âkılîn ve Te'kidü'l-Gâfilîn

Lutfi Paşa'nın İslam dininin usulünü ayrıntılarıyla anlattığı eseridir. Eser dört bölümden oluşup bölümlerinde ilim ve ilim öğrenmenin faziletleri, iman ve İslam'ı öğrenmek için ilmin önemi, Allah'ın varlığı ve birliği gibi konular kaleme alınmıştır. Eserin bilinen 3 nüshası İstanbul'daki kütüphanelerde bulunmaktadır (Köksal 2017: 35).

Hayât-ı Ebedî

Lutfi Paşa'nın Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadını, beşerî arzularına uymayı tercih edenleri ve insanı dinden çıkarabilecek sözleri kaleme aldığı eseridir. Eserin bilinen iki nüshası İstanbul'da Süleymaniye ve Millet Yazma Eserler kütüphanelerindedir (Köksal 2017: 38).

Risâle-i Suâl ve Cevâb

Lutfi Paşa'nın İslam dininin inanılması gereken esaslarının bütünü ve bunları konu edinen akaid ile fıkıh ilimleri çerçevesinde hazırlanan bir risalesidir. Bilinen üç nüshası da İstanbul'daki yazma eser kütüphanelerindedir (Köksal 2017: 40).

1. Tuhfetü't-Tâlibîn⁴

Lutfi Paşa bu eserini İslam dininin Hanefi mezhebinin fıkıh meselelerini ele almak ve taliplilerine ulaştırmak için kaleme almıştır. Müellif hattıyla tek nüsha olarak hazırlanan eser Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 1507 numarada kayıtlıdır. 239 varaktan oluşan hacimli bir ilmihâl kitabıdır. Her bir sayfası 13 satır olarak ve harekeli nesih ile yazılmıştır. Telif tarihi eserin sonunda H. 951 (1544) olarak belirtilmiştir. Kitap hazırlanırken Hanefi mezhebi hükümlerine göre yazılan *Bezzâziyye*, *Hulviyyât*, *Tatarhâniyye*, *Nevâdir*, *Bedâyi*, *Mesâbih*, *Mes'ûdî*, *Mirâcü'd-Dirâye* vb. önemli pek çok kitaptan nakiller yapılmıştır. Eserdeki nakillerin en çoğu İsfendiyar oğlu İsmail Bey'in yazdığı *Hulviyyât* kitabındandır. Eserin dili sadeye yakındır ve içinde *ancılâyın*, *karaguluk*, *yigrek*, *yaykamak*, *segirtme*, *tamu*, *edük* vb. Eski Anadolu Türkçesinin arkaik unsurları vardır. (Arvas ve Önder 2020: 80)

Eser bir mukaddime ve 25 bâbdan oluşur. Eser içerisinde geçen dua cümlecikleri, saygı ifadeleri, özel isimler, ayet-i kerime ve hadis-i şerifler kırmızı ve yeşil mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Lutfi Paşa bu kitabı *Tenbîhü'l-Âkılîn ve Te'kîdü'l-Gâfilîn* adlı eserini tamamladıktan sonra yazmaya başladığını eserin giriş kısmında belirtir. Ayrıca yazar, eserde bazı terimleri açıklamak, eksik yazılanları tamamlamak ve mezhepler ile ilgili bilgi vermek için der-kenar kısımlarında notlamalar yapmıştır.

Tuhfetü't-Tâlibîn Bâblar Tablosu

Bâb Numarası	Bâb Adı	İçerik
1. Bâb	Resûl'e -salla'llahu aleyhi ve sellem- ittibâ itmek	Hazret-i Muhammed'e tâbi olmak
2. Bâb	Tevhîd ve îmân	Allah'ın tek ilah olduğunu kabul etmek ve inanılması lazım olan dini temeller
3. Bâb	Sular	Temizlenmek ve boy-namaz abdesti almak için kullanılan suların türleri
4. Bâb	Gusl ve hayz ve nifâs	Boy abdesti ve kadınların muayyen hâlleri
5. Bâb	Teyemmüm ve mesh-i mûze	Toprak ve türevleri ile temizlenip abdest almak ve abdest alırken deriden yapılmış su geçirmez ayakkabı üzerini ıslak el ile sıvazlamak
6. Bâb	Ezân ve mescid hükmi	Namaz vakitlerini bildirmek, Müslümanları namaza davet etmek (çağırarak) için yüksek bir yerde belli olan Arapça kelimeleri sırası ile okumak ve Müslümanların ibadetlerini yaptıkları yer hakkında hükümler
7. Bâb	Âbdest dahi namâzı bozan nesnelere beyânı	Namaz kılmak için su, toprak ile türevleri ile alınan abdesti ve namâzı bozan nesnelere açıklanması

4 Bu kısımdaki veriler Nurullah Arvas'ın Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Doç. Dr. Sevim Yılmaz Önder danışmanlığında yapmakta olduğu İşkodralı Lutfi Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibîn Adlı Eseri (İnceleme Metin Dizin) adlı doktora tez metninden alınmıştır.

8. Bâb	Necis olan nesnelere ve necis ile kılınan ve setr-i avret	İslam'da pis sayılan nesnelere, bu pis şeylerle kılınan namazın hükümleri ve İslam dininde bildirilen bedende örtünmesi gereken kısımlar
9. Bâb	Namâz vakti ve âbdest almak ve istincâ	İslam dininin şartlarından olan namazın gün içerisinde kılınması için bildirilen vakitler, abdest almak ve pislikten temizlenmek
10. Bâb	İstikbâl-i kible ile niyet	Müslümanlar tarafından kutsal sayılan Kâbe'nin bulunduğu yöne namaz kılmak için yönelmek ile namaza başlanırken sesli veya sessiz söylenen niyet
11. Bâb	Namâzun farzları ve sıfatü's-salât ve kırâat	Namaz kılarken yapılması gerekenler, okunması emredilen dualar ve namazın sıfatları
12. Bâb	Namâzun vâcibleri ve sünnetleri	Namazda yapılması veya okunması farz gibi kesin olan fakat Kur'ân-ı Kerim'deki delili farz kadar açık olmayan emirler ve Hz. Muhammed tarafından namazda gösterilen yol ve işler
13. Bâb	Secde-i sehiv-ile secde-i tilâvet	Namazda yanılarak yanlış yapılması, unutulması ve dikkatten kaçması üzerine namaz sonunda yapılan secde ile Kur'ân-ı Kerim'de bulunan secde ayetleri diye tabir edilen ayetlerin okunması üzerine yapılan secde
14. Bâb	İmâmet ve iktidâ ve mesbûk	İmamlık, namazda imama uymak, namaza geç kalıp imama birinci rekâta yetişemeyen kimse
15. Bâb	Namâzda mekrûh olanlar ve hastalar ve kazâyâ kalan namâzlar	Namazda yapılması yasaklananlar ve hasta olanların namazı, vaktinde kılınmamış namazlar
16. Bâb	Namâzun bâtını ve namâzda vâkı olan şek ve namâzun âdâbı ve müstehabı	Namazın esrarı, gizemi ve namaz kılarken kalpte oluşan şüpheler, namazın edepi ve namazda Hz. Muhammed'in ara sıra yaptığı ibadet şekilleri
17. Bâb	Cuma namâzı ve şerâiti ve fazileti	Müslümanlarca kutsal sayılan cuma gününde kılınan namaz, şartları ve değeri
18. Bâb	Müsâfir namâzı ve binid üzerinde kılınan namâz	Seferde olanın namazı ve binilen hayvanların üzerinde kılınan namaz
19. Bâb	İki bayram namâzı ve ahkâmı ve kurbân	Ramazan ve Kurban bayramı namazları hükümleri ve Müslümanların kurban ibadeti
20. Bâb	Küsûf ve husûf ve istiskâ ve	Güneş ve ay tutulmalarında kılınan namaz, yağmur duasına

	Ka'be ve havf namâzları	çıkmaq, Kâbe'de tavaftan sonra ve korkulu anlarda kılınan namazlar
21. Bâb	Ahkâm-ı cenâze ve şehid hükmi ve kabr	Cenaze ve namazı hükümleri, şehitlik şartları, ölünün toprağa gömüldüğü mezar
22. Bâb	Zekât ve öşr	İslam'ın şartlarından olan fakirlere verilen altın para veya mal ve toprak mahsüllerinin zekâtı
23. Bâb	Ramazân ayının orucu ve terâvih ve itikâf	Müslümanların kutsal saydıkları hicri aylardan olan Ramazan ayında yapılan ibadet, teravih namazı, Ramazan ayının son on gününde, gece gündüz bir camide kapanıp ibadet etmek
24. Bâb	Hac	İslam'ın beş şartından biri olan belli başlı işleri yapmak için Kâbe'ye hicri aylardan Şevval, Zilkade ayları ile Zilhicce ayının ilk on günü gerçekleşen ibadet
25. Bâb	Peygâamber'den -aleyhisselâm- ve ulemâdan mervî olan nâfile namâzları	Hz. Muhammed ve âlimlerden aktarılan mecburiyet olmadan kılınan namazlar

Tuhfetü't-Tâlibîn ve Sebeb-i Telif Bölümü

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ilk örneklerinden Tanzimat'a kadar yazılan ilmihâl eserlerinin mukaddimelerinde ilmihâl yazma sebepleri; talep edenlere armağan, ergenliğe adım atan çocuklara ilk dinî bilgileri öğretmek, gündelik işleriyle meşgul olan geniş halk kitlelerinin temel dinî bilgi ihtiyacını karşılamak, dinî ilimlerle meşgul olamayanların öğrenmesi gerekenleri öğretmek gibi amaçlarla yazıldığı ifade edilmiştir. Bu ve benzeri amaçlar doğrultusunda kaleme alınan pek çok ilmihâl, toplumun dinî yaşantısı üzerinde etkili olmuştur.

Bir ilmihâl eseri olan *Tuhfetü't Talibin'i* de Türkçe kaleme alan Lutfi Paşa eseri yazma sebeplerini mukaddime kısmında ve metnin içerisinde açıklar. Buna göre, yazar eserini dostlarının ve talep edenlerin ricasıyla halka ulaşmak için Türkçe yazdığını bildirerek önemini ortaya koymak adına Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf eder. Ayrıca Lutfi Paşa bu ithaf kısmında *zarif, latif, makbul dilli* ifadeleriyle eserin dilini ön plana çıkarır:

Murâdıydı, Türkî dil üzre cem olundu. Evet, bu kitâbı telif edüp cem' iden şöyle münâsib gördi ki bu kitâb-ı dil-pezîr, Sultânü'l-Arab ve'l-Acem nâm-ı şerîfleri ile müzeyyen olup sâyir kitâblardan imtiyâz bula ki, ol imâm-ı zamân ve halife-i devrân sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn, Feridûn-fer, Sikender-mugîs-i ehlü'l-İslâm ve'l-müslimîn, mu'înu'd-dünyâ ve'd-dîn Sultân bin sultân bin sultân, Sultân Süleymân Hân bin Selîm Hân bin Bâyezîd Hân'dur; Hak Celle ve Alâ, ömrin ve devletin ziyâde edüp sâye-i ilâhiyyesin ve saâdet-i ezeliyyesin tâ inkırâz-ı devr-i zamân ve inkızâ-yı müddet-i cihân pâyende ve pâydar eylesün! Âmîn! (TT, 2b/3-12)

Yazar, dostlarının ve çevresindeki taliplilerin kendilerinin de anlayabileceği Türkçe bir eser yazmasını rica etmeleri üzerine istekleri geri çevirmeyip yazmaya başladığını anlatır. Ricacı olan kişiler Türkçe bir ilmihâl yazılırsa hem yazarın sevap kazanacağını hem de kendilerinin problem

yaşadıkları konuları metin içinde rahatça bulup anlayacaklarını söylerler. Lutfi Paşa bu teklifin kendisine çok cazip geldiğini bildirir:

Günlerde birgün mesâil-i fıkha tâlib ve râgıb olan bazı kimesneler didiler ki: “Nolaydı ilm-i fıkhdan bir müfid ü muhtasar kitâb Türkî dil üzere cem olunup yazılıydı ki ol kitâb içinde, tâlib olduğumuz mesâili bulmağa âsân olaydık! Ve hem siz dahı sevâb issi olaydınız!” diyü ibram itdiler. Bu hakîr dahı anlarun sözün dutup diledi bir nesne cem’ide ki, ol tâlibler, andan fâyideleneler ve kendü dahı sevâb issi ola. (TT, 2a/8-13)

Çevresinde bulunan dost ve taliplerin isteği üzerine eserini yazmaya niyet eden Lutfi Paşa Türkçe bir eserin gerekliliği konusunda daha çok düşünmeye başlar. İslam dünyasının önderi Hz. Muhammed’in de hadis-i şerif ile “her milletin kendi dilinde İslamiyeti anlaması gerektiğini” söylediğini hatırlayarak halkın dilinde yazmanın önemini fark eder. Nasıl ki her halkın kıyafeti farklıysa İslamiyet’in anlatıldığı kitapların dilinin de farklı olması -bir başka deyişle yazıldığı coğrafyada yaşayanların dilinde olması- gerektiğini ifade eder. Böylece eserini halka ulaşmayı ve halkın yazdıklarını anlamasını arzuladığını bildiren yazar, Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitim-öğretim sisteminde İslamî ilimler ile uğraşanların ilimlerini Türk dilinde icra etmelerini isteyerek herkesin anlayabileceği ortak bir ilim dilinin ortaya çıkmasını hedefler:

Ve Türkî dil üzere buna binâen olundu ki, Resûl -aleyhisselâm- buyurmuşdur ki:

[كَلِّمُوا النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ]⁵ yani, halka sözi şol kadar söylen ki, anladukları mikdârınca. Ve hem müftüler, fetvâlarını Türkî dil üzere virürler. Ve müderrisler, derslerini ve müfessirler, tefsîrlerini ve muhaddisler, hadîslerini ve vâizler, vaazlarını Türkî dil üzere eydivermegin böyle olıcak, her iklim halkı kendü yirlerün libâsıyla mülebbes olmak münâsibdür. (TT, 3a/7-13)

Lutfi Paşa *Tuhfetü’t-Tâlibîn* “taliplere (isteyenlere) hediye” adını verdiği eserinin toplumun en üst ve alt kesimi fark etmeksizin eline geçen herkes tarafından okunması, ezberlenmesi ve çevresindekilere okutulması ve ezberletilmesini ister. Onun bu isteği Türkçe yazılan bir eserin halkın her kesimine hitap ettiğinin bir göstergesidir:

Ve Tuhfetü’t-Tâlibîn diyü ad virildi. Ve cümle havâsa ve avâma vâcibdür ki, bu ilmi okuyalar, ezber edeler ve dahı okudalar, ezberledeler. (TT, 2b/13, 3a/1)

Sonuç

İlmihâl kitapları arasında önemli yer tutan *Tuhfetü’t-Tâlibîn* adlı eserin yazarı olan Lutfi Paşa Arnavut kökenli bir devşirme olarak II. Bayezid zamanında Enderun’da tahsil görmüş, sancakbeyi, beylerbeyi ve vezir olmuş önemli bir devlet adamıdır. Vezir-i azamlıktan azledildikten sonraki hayatını telif ve araştırmayla geçirmiştir.

Lutfi Paşa, *Tuhfetü’t-Tâlibîn* adlı eserini İslam dininin Hanefî mezhebinin fıkıh meselelerini ele almak ve taliplilerine ulaştırmak için kaleme almıştır. 239 varaktan oluşan eser, yazarın kendi hattıyla tek nüsha olarak Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 1507 numarada kayıtlıdır. Telif tarihi, eserin sonunda H.951 (1544) olarak belirtilmiştir. Bir mukaddime ve 25 babdan oluşmaktadır. Lutfi Paşa, Kanuni Sultan Süleyman’a ithaf ettiği eserini Türkçe yazma sebeplerini mukaddime kısmında ve metnin içerisinde açıklamıştır. Eserinin dilini *zarif, latif, makbul dilli* olarak tanımlayan Lutfi Paşa, kendisine gelen dostlarının ve çevresindeki taliplilerin herkesin okuyup anlayabileceği Türkçe bir eser isteği üzerine *Tuhfetü’t-Tâlibîn*’i yazdığını söyler. Ricacı olan kişilerin belirttikleri bir diğer husus, Türkçe bir ilmihâl yazıldığı takdirde hem müellifin

5 Kellimu’n-nâse alâ kaderi ukühilim. “İnsanlara akılları nispetince konuşun!” Ebû Dâvûd, Edeb, 20.

sevap kazanacağı hem de dinî meseleleri öğrenmek isteyenlerin konulara kolayca ulaşabileceğidir.

Çevresindekilerin isteği üzerine eserini yazmaya niyetlenen Lutfi Paşa, Hz. Muhammed'in de hadis-i şerifi ile her milletin kendi dilinde İslamiyeti anlaması gerektiğini söylediğini hatırlayarak halkın dilinde yazmanın önemini fark eder. Nasıl ki her halkın kıyafeti farklıysa ilmihâl kitabının dilinin de farklı olması -her Müslümanın kendi dilinde olması- gerektiğini ifade eder. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamî ilimler ile uğraşanların ilimlerini Türk dilinde icra etmelerini isteyerek böylelikle herkesin anlayabileceği ortak bir ilim dilinin ortaya çıkmasını hedefler.

Lutfi Paşa kitabına "taliplere (isteyenlere) hediye" adını verdiği eserinin toplumun en üst ve alt kesimi fark etmeksizin herkes tarafından okunması, ezberlenmesi ve çevresindekilere okutulması ve ezberletilmesini ister. Onun bu isteği Türkçe yazılan bir eserin halkın her kesimine hitap etmesini mümkün kılar.

Kaynakça

- ARPAGUŞ, Hatice Kelpteğin (2000). "İlmihal", *TDVİA*, Cilt: XXII, 139-141.
- ARVAS, Nurullah ve S. Yılmaz ÖNDER (2020), "*İşkodralı Lütü Paşa'nın Tuhfetü't-Tâlibîn Adlı Eseri*", VII. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Özetleri Kitabı, 80.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2000). "Lutü Paşa", *TDVİA*, Cilt: XXVII, 234-236.
- KARA, İsmail (1989). *Mızraklı İlmihal*, İstanbul: Çıdam Yayınları.
- KÖKSAL, A. Cüneyt (2017). "Bir İslâm Alimi Olarak Lutü Paşa", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, L (2017), 29-72.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1925). "Lutü Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, sy. 1, 118-150.
- LUTÜ PAŞA (951/1544). *Tuhfetü't-Tâlibîn*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih, no. 1507.
- ÖZERGİN, M. Kemal, (1971), *Sultan Kanuni Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÖZEĞE, M. Seyfettin, (1971), *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 Cilt, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- SEYİS, Erdal, "*Türk-İslam Edebiyatında Manzum İlmihaller ve Manzume-i Ceceli İbrahim Efendi*", Yüksek Lisans Tezi, MÜ, SBE, 2015.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 22, İstanbul 2022, 227-257

DULKADİROĞLU ÜVEYS BEY'E SUNULAN BİR MECMUA (BERLİN DEVLET KÜTÜPHANESİ Ms.OR.OCT. 3419)

Arzu Atik

Doç. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(arzuatik@gmail.com), ORCID: 0000-0003-0181-2492 / Assoc. Dr., İstanbul 29 Mayıs University Faculty of
Literature Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Atik, Arzu (2022), "Dulkadiroğlu Üveys Bey'e Sunulan Bir Mecmua (Berlin Devlet Kütüphanesi Ms.or.oct. 3419)", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 227-257.

Atik, Arzu (2022), "A Majmua Presented to Dulkadiroğlu Üveys Bey (State Library of Berlin, Ms.or.oct. 3419)", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 227-257.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Dulkadiroğlu Üveys Bey'e Sunulan Bir Mecmua (Berlin Devlet Kütüphanesi Ms.or.oct. 3419)

Öz

Mecmualar gerek birden fazla eserin gerekse farklı beyitlerin bir araya geldiği çoğunlukla biricik olan yazmalardır. Bu mecmualardan biri de Berlin Devlet Kütüphanesi'nde yeni kataloglanan Ms.or.oct. 3419 numaralı önemli yazmadır. 1931'de Oskar Rescher'in Berlin Devlet Kütüphanesi'ne sattığı yazmalardan olan bu mecmuanın hem yedi müstakil eser hem de "Müteferrikat" başlığı altında bir şiir mecmuası bulundurması ve Dulkadir Beyi Şehsüvaroğlu Ali Bey (ö. 1522)'in oğlu Üveys Bey (ö. 1522)'in isteğiyle hazırlanması değerini daha da arttırmaktadır. Mecmuanın önemli başka bir yönü ise Çağatay Türkçesi, Farsça, Türkçe ve az da olsa Arapça şiir ve eserler içermesidir. Bunların içinde Hatifi'nin *Leyla vü Mecnun*'u, Şükrî'nin şimdiye kadar bilinmeyen divanı ve *Selim-name*'sinin ilk versiyonu, Sururî-i Acem'in divanı gibi önemli eserler bulunur. Ayrıca mecmuanın sonunda mürettip tarafından kaleme alınmış arıza olarak da değerlendirilebilecek Farsça manzum kısım da oldukça kıymetli bilgiler içermektedir.

Bu çalışmada öncelikle mecmuanın tanıtımı yapılarak eserler değerlendirilip özellikle "Müteferrikat" başlıklı şiir seçkisi incelenecektir. Ardından Dulkadiroğlu Üveys Bey'den kısaca bahsedilerek mürettibin kim olduğu sorusu irdelenecektir. Ayrıca makalenin sonunda "Müteferrikat"taki kaynaklarda bulamadığımız Türkçe beyitler ve mecmuanın sonundaki 91 beyitlik Farsça arızanın tercümesi de ek olarak verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Müteferrikat, Üveys Bey, Dulkadiroğulları

A Majmua Presented to Dulkadiroğlu Üveys Bey (State Library of Berlin, Ms.or.oct. 3419)

Abstract

Majmua's are mostly unique manuscripts in which more than one work and different couplets come together. One of these majmua is, manuscript number Ms.or.oct. 3419, which was newly cataloged in the Berlin State Library. This majmua, which is one of the manuscripts that Oskar Rescher sold to the Berlin State Library in 1931, was probably completed in 1521 upon the request of Üveys Bey (d. 1522), the son of Dulkadiroğlu Şehsüvaroğlu Ali Bey (d. 1522). The majmua has both seven works and also various poems under the title 'Müteferrikat'.

Important aspect of the majmua is that it contains poems and works in Chagatai Turkish, Persian, Turkish and Arabic. Among these, there are important works such as Hatifi's *Leyla vü Mecnun*, Şükrî's divan that has not been known until now, and the first version of his *Selim-name*'s, Sururî-i Acem's divan.

In addition, at the end of the majmua, it contains very valuable information about majmua in the 91 couplet Persian verse section written by the compiler of majmua.

In this study, firstly, the majmua will be introduced, the works in the majmua will be evaluated, and especially the "Muteferrikat" will be examined. Then, Dulkadiroğlu Üveys Bey will be briefly mentioned and the question of who the the compiler of majmua (mürettib) is will be examined. In addition, at the end of the article, Turkish couplets that we could not find in the sources in "Müteferrikat" and the Persian translation of 91 couplets at the end of the majmua will be given as an appendix.

Keywords: Majmua, Müteferrikat, Uveys Bey, Dulkadiroğulları

Giriş

Berlin Devlet Kütüphanesi Ms.or.oct. 3419 numaralı mecmua, yeni kataloglanan önemli yazmalardan biridir (Doğan Averbek 2020: 17-19).¹ Muhtevası açısından değerli bu yazmanın şimdiye kadar kataloglanmayan Oskar Rescher yazmalarından olması da ayrı bir önem taşımaktadır.

Hem yazı alanı hem de marjini kullanılan bu yazma, talik hatla yazılmış 186 varaktan oluşmaktadır. Metin alanı çift sütun 13 satır, marjin ise 26 satırdır. Müstensihi belli olmayan yazmanın hattına bakarak kâtibinin Azeri ve Çağatay metinlerini de istinsah etme kabiliyetinde bir kâtip olduğu söylenebilir (Doğan Averbek 2019: 21). Yazmanın farklı yerlerinde Seyyid Ahmed Rıza'ya ait farklı 2 mühür, Mehmed b. Ahmed'e ait farklı 2 mühür ve Hacı Bektaş Dergâhı'na ait bir vakıf mührü olmak üzere 5 farklı mühür bulunmaktadır (Doğan Averbek 2019: 21-22). 1a'daki sahibiyet kaydında "sâhibu hâzihi'l-kitâb el-fakîrû'l-hakîr meydâncı be-dergâh-ı Hâcî Bektaş" ibaresinin altında Seyyid Ahmed Rıza'ya ait biri (11)95(?)/1780-1781 diğeri (11)94/1780² tarihli 2 farklı mühür, onun altında Müderriszade diye bilinen es-Seyyid Mehmed Vahîd bin es-Seyyid Abdülkerim'in 21 Cemaziyelahir (1)228 /21 Haziran 1813 tarihli bir intikal kaydı bulunur.³ Bu iki kayıt da bu yazmanın serüveni hakkında bize önemli şeyler söyler. Seyyid Ahmed Rıza'ya ait mühürde tam tarih olmadığından 2 farklı senaryo üzerinde durulabilir. İlki yazmanın 1780'lerde Hacı Bektaş Dergâhı'nda meydancı olan Seyyid Ahmed Rıza'nın mülkiyetindeyken, 21 Haziran 1813'te Ankara'nın köklü ailelerinden Müderriszade Mehmed Vahîd (ö. 1273/1856-57)'e intikal etmesidir. Soyları Hacı Bayram-ı Veli'ye dayanan Müderriszadelerden Abdülkerim Efendi'nin iki oğlundan biri olan Mehmed Vahîd Efendi'nin (Bayramoğlu 1983: 104, 118) mülkiyetine giren mecmua daha sonra vakıf mühründen anlaşıldığı kadarıyla Hacı Bektaş Dergâhı'na gelir. 1284/1867-68 tarihli vakıf mührü, yazmanın birçok yerinde basılıdır ama en net hali 176a'da mevcuttur. Mecmuanın buraya Vahîd Efendi veya onun ölümünden sonra oğlu Ahmed Tevfik (ö. 1304/1896-97) tarafından bağışlandığı düşünülebilir. Dergâh'tan sonra bu yazmanın Rescher üzerinden Berlin'e nasıl gittiği ise bir muammadır. 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla Bektaşı tekkeleri de kapatılmış ve kitapları dağıtılmış, sadece Hacı Bektaş'ta bulunan külliye kalmıştır. 1925'te tekkelerin kapatılmasından sonra külliye bir süre Numune Ziraat Okulu olarak kullanılırken bazı eşyalar derviş odalarında korunmuş, bazıları Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne teslim edilmiş, derviş odalarında bulunan kitaplar da o sırada kütüphaneler genel müdürü olan H. Fehmi Tugal tarafından tasnif edilerek Milli Kütüphane'ye gönderilmiştir (Tanman 1996: 462). Güler Doğan Averbek'in işaret ettiğine göre Dergâh'taki yazmaların hepsi Milli Kütüphane'ye gitmez ve söylentilere göre bir kısmı görevliler tarafından satılır ve pazara düşer, bu mecmua da daha önce Hacı Bektaş

¹ Bu mecmuadan bizi haberdar eden Sayın Doç. Dr. Güler Doğan Averbek'e teşekkürü bir borç bilirim.

² Mühürlerde sadece 95 ve 94 yazılı olduğundan tam tarihi vermek zorlaşıyor. Genellikle tarih son iki rakamla verilmişse 1195 almak şeklinde bir temayül olsa da mühür veritabanında yaptığım araştırmalarda bunun her zaman geçerli olmadığını gördüm. Bir örnek için bkz. <https://muhur.yek.gov.tr/muhur/yekmu0515>. Bundan dolayı mühürlerdeki tarihler (12)95/1878 ve (12)94/1877'de olabilir.

³ Aynı intikal kaydı 99a'da da yazılmıştır. Aynı sayfanın ortasında kötü bir şekilde karalanmış, okunamayan bir kayıt mevcuttur. Ayrıca Fuat Bayramoğlu, elinde bulunan fetva mecmuasında da babası Abdülkerim'in sahibiyet kaydının ardından Mehmed Vahîd'e ait aynı tarihli intikal kaydının bulunduğu ve başka bir yazmada da yine aynı tarihli bu intikal kaydının olduğunu söyler (Bayramoğlu 1983: 118). Muhtemelen bu kitaplar Abdülkerim Efendi (ö. 1813) öldükten sonra Mehmed Vahîd Efendi'ye intikal etmiştir. Her ne kadar bu mecmuada Abdülkerim Efendi'ye ait bir sahibiyet kaydı yoksa da bu mecmua da ondan Mehmed Vahîd'e intikal etmiş yazmalardan biri olabilir.

Dergâhı'ndan çıkmadıysa muhtelemen bir şekilde önce sahaflara, sonra da Rescher vasıtasıyla 1931'de Berlin'e satılır (Doğan Averbek-Hanstein 2022).⁴

Ahmed Rıza'nın mührünün (12)94-95/1877-78 tarihli olduğundan hareketle ikinci senaryo ise ilk önce bir ihtimal babası Abdülkerim Efendi'den Mehmed Vahîd'e intikal eden yazma sonrasında onun tarafından Dergâh'a bağışlanması ve sonrasında da Ahmed Rıza'nın mülkiyetine geçmesidir. Mecmuadaki Dergâh mührü ile Ahmed Rıza'nın mührünün çoğunlukla aynı sayfalarda olması da dikkat çekicidir. Eğer Ahmed Rıza'nın mührü 1877-78 tarihli ise Dergâh henüz kapatılmamışken vakfa ait bir kitabın meydancı tarafından sahiplenilmesinin pek mümkün olmadığını düşünüyoruz. Bundan dolayı ilk senaryonun daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Her hâlükârda iki senaryoda da mecmua 18 ve 19. yüzyılda Bektaşî geleneğe sahip kişi/kurumların elinde varlığını sürdürür. Bu da ileride bahsedeceğimiz ve mecmuada seçilen eserlerin bir kısmındaki ortak unsurlarından biri olan inanç halkasıyla ilişkilendirilebilir veya bu ortak unsurun okuyucu kitlesi için önemine işaret eder diyebiliriz.

1b'den itibaren eserler başlar. Yazı alanında Farsça, Türkçe ve az da olsa Arapça seçme beyitler, mesnevilerden alıntılarının bulunduğu bir seçki olan Müteferrikat (1b-79a), marjinde Hatîfî (ö. 927/1521)'nin *Leyla vü Mecnun* mesnevisi (1b-80b); yazı alanında Sururî'nin gazelleri (79b-98b); marjinde Yar Alî'nin Farsça *Tercüme-i Nesrî'l-lealî'si* (80b-101a); yazı alanında Şükrî'nin divanı (99b-129b); marjinde Sadî'nin *Nasihâtü'l-müluk'ü* (101a-115b); marjinde Vahîd-i Tebrizî'nin *Miftahü'l-bedayi* adlı eseri (115b-129a); marjinde ve yazı alanında Şükrî'nin *Selim-name'si* (129b-174a); yazı alanında ve marjinde Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği 2 mektup ve Fatih Sultan Mehmed'in Uzun Hasan'a gönderdiği mektup (174b-176a) yer alır. 176b'den itibaren farklı bir hatla yazılmış Hakkî mahlaslı 7 şiir vardır (176b-177b). 178a-181a boştur. 181b-182b'de muhtemelen mürettip tarafından kaleme alınan 4 sütuna 17 satırla yazılmış Farsça 91 beyitlik eksik bir arıza mevcuttur. Bundan sonraki varaklarda fevayid türünden metinler bulunmaktadır. 183a-b'de çoğunlukla noktaları konmamış, farklı bir kalemle yazılmış Arapça natamam bir metin; 184a'da "Bu fasl atın içinde olan renc ne sebeble olur anı beyân eder" cümlesiyle başlayan atlarla ilgili Türkçe bir metin vardır. 184b-185a boştur. 185b'de 13 beyitlik dinî bir şiir; 186a'da 16 Şaban 965/3 Haziran 1558 tarihli Adana-İstanbul arasındaki menzillerin yazıldığı muhtemelen eksik bir liste; 186b'de güzel bir hatla yazılmış "bismillahirrahmanirrahim", 2 not ve Berlin Devlet Kütüphanesi mührü vardır.

Mecmuanın tertip tarihinin *Selim-name* ve *Nasihâtü'l-müluk'*teki kitabet tarihlerinden yola çıkarak 927/1521 olduğunu söyleyebiliriz.

Mecmuada genel olarak Doğu sahası/Çağatay Türkçesi ve Farsça ağırlıklı eserlerin olması ve o coğrafyanın edebî zevkinin bir yansıması görülür. Ayrıca mecmuadaki müstakil eserlerde ve Müteferrikat'ta genellikle Nevayî-Şiilik/inanç-Tebriz bağlantısının çoğunlukla ortak payda olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle mecmuadaki eserlerin/şiirlerin büyük çoğunluğunun Nevayî ile bir şekilde kesişmesi onun etkisinin ne denli büyük ve şümüllü olduğunu göstergesidir. Aşağıda eserler tanıtılırken bu ilişkilere değinilecektir.

⁴ Mecmua, Berlin Devlet Kütüphanesi'nin sağlama defterine 10 Eylül 1931'de kaydedilmiştir (Doğan Averbek 2021: 555).

Mecmuadaki Eserler

Mecmuanın ilk eseri olan Hatifi'nin *Leyla vü Mecnun*'unun (1b-80b, marjinde) telif tarihi belli değildir. Agâh Sırrı Levend'e göre eserin sonunda Camî'nin hayatta olduğunu bildiren beyitlerden hareketle 898/1492'den önce yazılmış (Levend 1959: 76), kendinden sonraki Türk şairlerini de etkilemiş, hatta bazıları tarafından tercüme edilmiş önemli bir eserdir (Levend 1959: 84). Eserin Türkiye kütüphanelerinde 20'den fazla nüshası bulunmaktadır.

Mecmuada Hatifi'nin bu eserinin seçilmiş olması tesadüf olmasa gerektir. Mecmua derlenirken muhtemelen henüz hayatta olan şairin o coğrafyada hem edebî hem de dinî otorite olan Camî'nin yeğeni ve Nevayî'nin himayesinde olması ve dayısı Camî'nin aksine İsna-aşeriyye mezhebini benimsemesi (Öztürk 1997: 468) dolayısıyla bu mecmuadaki ortak motiflerin önemli bir temsilcisi olarak görülebilir.

İkinci eser, yazı alanında bulunan Sururî divanıdır (79b-98b). Lacivert zemin üzerine yaldız, siyah, kırmızı, yeşil mürekkeple süslü serlevhada yaldızla "Gazeliyyât-ı Sururî" yazılıdır ve divanda 65 gazel, 1 murabba vardır.

Kaynaklarda Sururî-i Acem olarak bilinen şairin İran'dan Anadolu'ya gelen şairlerden biri olduğu söylenir. Latifi'ye göre, bazılarının aslen Anadolulu olduğunu söyledikleri; bir mansıp elde edebilmek ümidiyle gelmesine rağmen buna kavuşamayarak ömrünü seyahatlerle geçiren şairin Yavuz Selim devrinde Şah İsmail'in yanındayken öldüğü, Sicill-i Osmânî'de ise Kanunî devrine yetiştiği belirtilir (Köksal 2013). Gelibolulu Âlî, Sururî'nin şiirlerinin beğenildiğini ve çok sayıda lügaz yazdığını söylerken, Latifi'ye göre de gazel tarzında benzeri olmayan bir şairdir ve Yavuz Sultan Selim'e atfedilen "Tâ muanber kâkülün hurşide salmuşdur kemend" mısrayla başlayan gazel Sururî'ye aittir (Köksal 2013).

Divanın bu mecmua dışında bilinen 2 nüshası vardır. Bunlardan biri olan Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 3777 numaralı nüshası üzerine bir yüksek lisans tezi yapılmıştır (Şaripbekova 2001). İkinci nüshası da Vatikan Borg. Turco 35 numarada kayıtlıdır.⁵

Hurufilik akidesine bağlı, şiirlerinde Fazlullah Hurufi'ye bağlılığını bildiren bir şairin divanının bir nüshasının mecmuada olması ayrıca Müteferrikat bölümünde de beyitlerinin bulunması mecmuanın sacayaklarından biri olan inanç bağlantısıyla örtüşür. İkinci ortak nokta olan Nevayî bağlantısı ise şairin onun gazellerine yazdığı nazirelerle kurulur (Çetindağ 2006: 65).

Mecmuada bulunan üçüncü eser, 80b'de marjinin sonunda başlıksız başlayan Yar Alî'nin *Tercüme-i Nesrî'l-lealî* adlı Farsça eseridir (80b-101a). Ebu Alî Tabersî'nin (ö. 548/1154) Hz. Alî'nin sözlerini içeren *Nesrî'l-lealî*'sinin birçok tercümesinden⁶ biri olan eseri ilginç kılan özellik, şairin eseri ilk olarak Türkçeye ardından Farsçaya tercüme etmesidir. Matemî⁷ mahlasını alan Yar Alî, bu eseri ilk olarak 911/1505'te Türkçeye (Özkan 2019: 110, 115) ardından 918/1512'de Yavuz Sultan Selim'e sunmak için tekrar Farsçaya çevirir. Mensur-manzum bir dibaceyle başlayan eserde, 82a-b'de müellif adını "Yâr Alî b. Abdullâh el-Alâneviyyü'l-asl eş-şehîr bi't-Tebrîzî" olarak verir. Tebrizli olarak meşhur olduğunu söylediği künyesinde geçen "el-Alâneviyyü'l-asl" nisbesi için bir açıklama yapılamayan şairin Anadolu'dan Tebriz'e gittiği oradan tekrar Anadolu'ya geçtiği söylenebilir. 84a'da da eseri Yavuz Sultan Selim'e sunduğunu söyler. Eser, alfabe sırasına göre Hz.

⁵ https://digi.vatlib.it/view/MSS_Borg.turc.35 (18.10.2021)

⁶ *Nesrî'l-lealî* tercümeleri için bkz. Adem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Vecizeleri*, Ankara: Öncü Kitap, 2006.

⁷ Matemî/Yar Alî, Tebriz'de bir gence âşık olur, bundan kurtulmak için önce Hicaz'a gider ama sonrasında nereye gittiği hakkında bir şey söylemez, başından geçen bu olayları anlattığı eseri *Riyâzü'l-efkâr*'ı 926/1519-20'de Bursa'da yazar (Özkan 2019: 111).

Alî'ye ait 129 Arapça vecize ve onların kıta şeklindeki Farsça tercümesini içerir.⁸ Eserin Türkçe tercümesinde 252 vecize vardır (Özkan 2019: 113). 100b'deki hatimede Allah'ın feyziyle nisan yağmurlarının denizdeki değerli inciye dönüştüğü bahar günlerinde *Nesrû'l-lealî*'sini -Türkçe tercümesini de bahar günlerinde bitirir (Özkan 2019: 115)- evası-ı Muharrem 918/28 Mart-6 Nisan 1512'de tamamladığını belirtir. Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkış tarihi olan 7 Safer 918/24 Nisan 1512'den (Emecen 2009: 408) hemen önce tamamlanan eserde Yavuz Sultan Selim "sultân-ı selâtîn-i zamân ve hâkân-ı havâkîn-i devrân nekâve-i âl-i Osmân nâşir-i adl ü ihsân kâmi'-i zulm ü tугyân kâli'-i küfr ü isyân es-Sultân İbn es-Sultân Ebu'n-Nasr Sultân Selîm Hân bin Bâyezîd" olarak övülür.

Bu eserin Tahran Melik Kütüphanesi 5128 numaradaki nüshasının tanıtımı ve Yar Alî'nin kim olduğuna dair bilgileri içeren kitap Alî Saferî-i Akkal'a tarafından yayınlanmıştır (Alî Saferî-i Akkal'a 1389). Yayının ikinci bölümünde bulunan bu incelemede eserin metni ve nüshanın tıpkıbasımı bulunmaz, sonunda nüshadan örnek sayfalar bulunur. Nüsha tanıtılırken unvan sayfasında ve sonunda Yavuz Sultan Selim'in mührü olduğu söylenir (Alî Saferî-i Akkal'a 1389: 39). Bu da eserin Yavuz'a sunulduğu ve kitapları arasına girdiğini gösterir.

Bu eserin mecmuanın bütün ortak noktalarıyla kesiştiği görülür. Nevayî'nin de aynı minvalde *Nazmü'l-cevahir* (890/1485) adıyla bir tercümesi vardır ve tercümede de her Arapça vecize bir rubai yazılarak tercüme edilmiştir (Kut 1989: 453). Ayrıca şair, Tebrizli olarak şöhret bulmuştur.

Mecmuanın dördüncü ve en önemli eseri olan *Şükri Divanı* 99b-129b'de yazı alanındadır. Şimdiye kadar Kafzade Faizî'nin Şükri'nin divanını gördüğünü söyleyerek tezkiresine 2 beyit alması ve Kâtib Çelebi'nin bu bilgiyi tekrarlaması (Doğan Averbek 2019: 15) dışında kaynaklarda söz edilmeyen divan, Güler Doğan Averbek tarafından yayınlanmıştır (Doğan Averbek 2019). Şimdilik bilinen tek nüshası bu mecmuada olan divanda 129 gazel ve 2 rubai mevcuttur (Doğan Averbek 2019: 32).

Şükri, Nevayî'nin izinden gittiğini hem divanında hem de *Selim-name*'sinde ifade eder. Divanda şiirinin Nevayî'nin sözü gibi "pür-hâl" olduğunu ve nazım üslubunu da onun divanından aldığını söyleyerek şiirlerini Çağatay Türkçesiyle yazdığına işaret eder (Doğan Averbek 2019: 32). *Selim-name*'de de kendini anlattığı bölümde şair olduğunu, altı dilde gazel dediğini belirttikten sonra Türkçede Nevayî gibi olduğunu söyler (Argunşah 1997: 312). Şair burada Nevayî gibi Çağatay Türkçesiyle gazeller yazdığını belirtmek için o dönemde kullanılan bir tabir olmadığından Çağatay Türkçesi tabirini değil dönemine uygun olarak Türkî tabirini kullanır (Argunşah 1997: 10).

Mecmuanın beşinci eseri Sadî'nin *Nasihatü'l-mülük*'ü 101a'da marjinde *Tercüme-i Nesrû'l-lealî*'nin hemen ardından başlar. Kâtip/mürettip 115b'de eserin yazımı için "li-kâtibihi fi târihi Nasihatü'l-mülûk" başlıklı bölümde "sultan ve meliklerin adabı hakkındaki iyi hasletli Sadî'nin buyurdukları dercedilmiş bu nasihatnameyi cennet misali konağında Dulkadir Şahı Sultan Üveys için yazdım, aklıma münasip bir tarih düştü" diyerek bir beyit yazar ve ikinci mısranda "Tuhfetü'l-âdâb" (927/1520-1521) tamlamasıyla istinsah tarihini verir:

"Tuhfetü'l-âdâb târihîst der hadd-i kemâl" (115b)

Bu eser, sonda kâtibin eklediği kısım hariç Sadî'nin eseriyle karşılaştırıldığında onun bir nüshası olarak değerlendirilebilir. Kâtibin bu eseri o sırada da yönetici olan ve sonrasında Dulkadiroğulları'nın başına geçecek Üveys Bey için bir yönetici nasıl olmalı sorusuna kısa ve öz bir cevapname olarak seçtiği düşünülebilir.

Altıncı eser, 115b-129a arasında marjinde bulunan Vahîd-i Tebrizî'nin *Miftahü'l-bedayi* adlı Farsça belagat eseridir. 115b-116a'da Vahîd-i Tebrizî bu eseri biraderzadesi Safiyüddin için

⁸ Akkal'a neşrinde de 129 vecize yer alır (Akkal'a 1389: 35).

kaleme aldığını söyler. Safiyyüddin ondan şiir sanatı hakkında şevahitleriyle bilgi ister. O da birazderzadesi gibi çocuklar, mübtediler yararlısın diye adını *Miftahü'l-bedayi* koyduğu bu eseri yazdığını söyleyerek "beyân-ı tarsî" ile konuya geçer. 129a'da eserin telif tarihini 820/1417-1418 olarak verir, bu muhtasarı mübtedilerin anlaması için yazdığını ve ibarelerin kolay olduğunu, örnekleri az verdiğini belirterek eseri bitirir.

Eser, Türk edebiyatında son devirlere kadar kaynak olarak kullanılmıştır. Hatta 19. yüzyılda Ali Nazif, ilk önce bu eseri *Tercüme-i Miftahü'l-bedayi* adıyla çevirir (Polat 2016: 15) ardından 1889'da *Zinetü'l-kelam* adıyla da *Miftahü'l-bedayi*'yi temel alarak başka bir eser yazar (Polat 2016: 12, 19).

Mecmuanın yedinci eseri, 129b-174a'da hem marjinde hem yazı alanında bulunan 927/1520-1521 telif tarihli Şükrî'nin *Selim-name*'sinin ilk versiyonudur. Telif tarihiyle aynı tarihte istinsah edilmiş bir nüsha olması açısından önemli olan eser, yaklaşık 2000 beyittir. 174a'da eser bittikten sonra 2 Farsça beyitle nüshanın istinsah tarihi "Mir'ât-i ehlü'l-hakâyık" tamlamasıyla (927/1520-1521) verilir. Şükrî *Selim-name*'sini Yavuz Sultan Selim'e sunmak için kaleme alır ama hem onun ve hem de hamisi Şehsuvaroğlu Ali'nin ölümü üzerine, yeni hamî arayışıyla eseri yanlış ve eksiklerinden dolayı yeniden yazdığını ve ilk versiyonu yok ettiğini söylemesine⁹ rağmen ilk versiyonun belki de ilk nüshasının bu mecmuada bulunması oldukça değerlidir.

Daha önce divanında da belirttiğimiz gibi Şükrî'nin Nevayî'nin hayranı ve takipçisi olduğunu bir kez daha vurgulamak isteriz. Bu eser, Yavuz Sultan Selim yaşasaydı ona sunulmak için hazırlanan bir eserdir fakat sunulmama da *Tercüme-i Nesri'l-lealî* ile birlikte mecmuadaki Yavuz Sultan Selim için yazılan eserlerdendir diyebiliriz.

Mektuplar

174b-176a'da yazı alanında ve marjinde Sultan I. Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği mektuplar ve Fatih Sultan Mehmed'in Uzun Hasan'a gönderdiği mektup yer alır.

174b'de başlayan ilk mektup Yavuz'un Şah İsmail'in mektubuna cevap olarak gönderdiği dördüncü mektuptur (Feridun Bey 1265: I/385-386). Münşeattaki kayda göre tarihi "evâhir-i Cemâziyelâhir 920"/13-21 Ağustos 1514'tür (Feridun Bey 1265: I/386). 175a'da biten mektuptan sonra ikinci mektup başlar, bu da Yavuz'un Şah İsmail'e üçüncü cevabî mektubudur (Feridun Bey 1265: I/383-384). Münşeattaki kayda göre "evâhir-i Cemâziyelevvel 920"/14-23 Temmuz 1514 tarihinde Erzincan'dan yazılmıştır (Feridun Bey 1265: I/384). 175b'de yazı alanında bu mektup biter, marjinde Fatih'in Şevval ayında Uzun Hasan'a yazdığı mektup başlar (Feridun Bey 1265: I/278-279) ve 176a'da sona erer. Mektubun altında Hacı Bektaş Dergâhı'nın mührü vardır.

Şah İsmail'e gönderilen mektupların ikisinde de Dulkadir hakanlarına vurgu yapılır. İlkinde sultanların töresi ve "mezheb-i havâkîn-i Zülkadir"e göre padişahların hâkim olduğu memleketler nikâhlısı gibidir (174b) denir, ikinci mektupta da şeriate uymayıp fitne ve fesat çıkaranların katledilmesinin bütün müslümanlarca umumen ululemr sultanlara ve "havâkîn-i Zülkadir"e hususan vacip olduğu (175a) söylenir. Mecmuaya alınmak için Farsça mektupların değil de bu ibarelerin geçtiği Türkçe mektupların seçilmesi de dikkate değerdir. Özellikle Yavuz Sultan Selim ile birlikte Çaldıran Savaşı'na katılan Şehsuvaroğlu Ali Bey'in sonrasında Dulkadiroğullarının başına getirilmesi bu mektupların beylik için önemini ortaya koyar.

⁹ Bu yeniden yazımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Averbek 2019: 27-31.

Müteferrikat

Mecmuanın 8. eseri olarak niteleyebileceğimiz ve yazının odak noktası olan Müteferrikat'ta¹⁰ 32'si Türkçe (Çağatay Türkçesi dâhil), 66'sı Farsça yazan toplam 108 (33'ünün adı yazılmamış) şairin şiirleri yer alır. Bizce mürettip, Üveys Bey'in isteklerini de göz önünde bulundurarak bir kompozisyon oluşturmaya çalışır ve bu perakende beyitlere bir eser hüviyeti kazandırmak ister. 1b'de Müteferrikat'ın açılışı tıpkı bir eserin başlayacağı şekilde Kemal-i Hocendî (ö. 803/1401)'nin tevhid olarak nitelenebilecek 1. kasidesinin ilk iki beyitiyle yapılır.

افتتاح سخن آن به که کنند اهل کمال

به ثنای ملک الملک خدای متعال

پادشاهی که به پیراهن جاهش نرسد

از ازل تا به ابد وصمت نقصان و زوال

Mürettibin Tebriz'de kalmış, Türkçe şiir yazmış, Hafız'la çağdaş bir şair olan Kemal-i Hocendî (Şahinoğlu 2002: 226) ile başlaması da bir tesadüf değildir.¹¹ Ardından tevhide Türk dilinin en büyük şairlerinden Nevayî'nin *Garaibü's-sıgar*'ından "Hazret-i Bârî Ta'âlanın Tevhîdide" başlıklı 3. gazelinin matla beyitiyle (Alî Şîr Nevâyî 2003: 28) devam edilir. Sonrasında büyük şair Hafız'dan "Şimdi gülün elinde saf şarap kadehi var. Bülbül yüzbinlerce dille onu övüyor." (Gölpınarlı 1992: 28) mealinde matla beyitiyle sanki memduhun övgüsüne başlar, ardından "Vefakâr aşıkların hatırına riayet edenleri Tanrı her hususta her halde belalardan korur." (Gölpınarlı 1992: 180) mealinde bir beyiti ve ardından 2a'da Sadî'ye göre Hafız'ın cananı bir seher vakti evine gelince Hafız da bu gazeli yazar dediği (Sudî 2020: 2/1350) "Dün gece seher çağı beni gamdan kurtardılar. O gece karanlığında bana abıhayat sundular." (Hafız 1992: 127) mealinde beyitle devam eder. Sonrasında en çok okunan şairler olan Mevlana ve Attar'ın ismini vermeden sadece mesnevi başlığıyla *Mesnevi*'den 3 ve Attar'dan 1 beyit verilir.

Ardından "Şeyh Nizâmî râst" başlığıyla *Mahzenü'l-esrar*'dan "Zalim padişah ve dürüst adam" bölümünden 3 beyit gelir. Bu beyitler doğru sözlü olmakla ilgili, doğruluktan kimsenin zarar görmediği, sen doğru olursan Allah'tan zafer gelecektir mealindedir. Mürettibin hitap ettiği kişinin bir bey adayı olduğu düşünülürse bu beyitleri seçkinin ilk sayfalarına alması daha da önem kazanır. Doğruluktan ayrılmaması gereken bir yönetici olması daha baştan vurgulanır. Sonrasında 2b'de Müteferrikat'ın bir eser mantığıyla düzenlediği tezini haklı çıkaran Nizamî'den bir alıntı gelir. Nizamî, yaratılışının ve gönlünün doğru olduğu ve eserlerinin de doğrulukla süslendiğini söylediği beyitiyle seçkiyi yapan mürettibin yerine konuşur.

Ardından Sadî'nin *Gülistan*'ının "Sîret-i pâdişâhân" bölümünden temiz can göç yolunu tuttuktan sonra ha taht ha toprak üzerinde ölmüşsün diyen bir beyitle ve Çağatayca Allah'ın katında bütün sırların açık, bilinir olduğu ve haşrde benim yaptıklarımı karşıma çıkarma mealinde bir beyitten sonra Farsça bir beyitte de bir nefesten bile faydalanmıyoruz, keşke hiç olmasaydık mealindeki beyitlerle mürettip, sultanın da fakirin de öleceği, her şeyi gören ve bilen Allah'tan af dileyen, bir nefesin bile hakkını veremeyen insanoglu portresini çizer ve belki de kendine ait "Ferd" başlıklı aşağıdaki beyiti yazar:

¹⁰ Katalogda "Müfredat ve Müteferrikat" adıyla kayıtlıdır (Doğan Averbek 2021: 555).

¹¹ Süleyman Fehim de Devletşah'ın tezkiresinin serbest tercümesi olan *Sefinetü'ş-şuara* adlı eserinin başlangıcında bu kasidenin ilk beyitini kullanır (Süleyman Fehim 1259: 2).

Çünkü men yâr vaslın ister çarh hicrân gösterür
Gelmese devrân bizümle varalum devrân-ile (2b)

Mesnevi başlıklı 3 beyitle şiirle ilgili şu mealde bir alıntı gelir:

“Bir mecliste şiirden anlayacak kimse görürsem vücudumdaki her kıl konuşur, dile gelir, söz öldüren/sözden anlamayan biri bana mükafat verirse/benim hamim olursa nükteler benden bir hırsız gibi kaçır. Bu söz can göğsündeki süttür, süt emmeden akar.” (2b-3a)

Ardından Farsça “Ferd” başlıklı ve 6a’da mükerrer olarak alınan Ârif-i Ferketî’nin *Mecalisü’n-nefayis*’teki şevahid beyiti olan “Konuşurken dilinin nazikliğinden sanırsın ki gonca gül olan ağzında bir gül yaprağı vardır. ” (Alî Şîr Nevâyî 2015: 181) beyitine nazire diyebileceğimiz şu beyit gelir:

Ol zamânî kim tekellüm ol büt-i zîbâ kılır
Derc-i dürden lutf idüp ıkd-ı güher peydâ kılır (3a)

Hemen ardından Hurufî şair Nesimî’den bir beyit yer alır:

İy Nesimî fazl-ı Hakdan çün ganîsen fârig ol
Gör bu devrânı kayurma gerdiş-i devrân için (3a)

Nevayî’nin *Leyla vü Mecnun*’undan Mecnun’un babasının onu aramaya gitmesi bölümünden alıntılanmış 2 beyitte (Alî-şîr Nevâyî 1996: 272) Mecnun babasına “Sen bir servi istedin ama çerçöp oldu ve bu servi şimdi de kül oldu” der ve ardından “Bir ah çekersem cümle âlem yanacak, birinin halimi anlamasını/bilmesini bekliyorum” manasında mürettibin bir serzenişi olarak okuyabileceğimiz Farsça bir ferd gelir. Sonrasında yine mürettibin ve genel olarak âşık/insanın ruh haline uygun Hafız’dan “Baht yıldızımız hiçbir münecim tarafından bilinmedi, Allah’ım dünya annesinden hangi talihle/burçta doğdum” (3b) şikâyeti duyulur.

Ardından yine bir Türkçe ferd ve Hafî’den sadece “sana değil herkese hayat eziyet” diyen 2 beyit gelir ve mürettip bir nevi “devrandan/zamaneden şikâyet” başlığı altında farklı şairlerden beyitleri bir konu bütünlüğü içinde toplar.

Hafî sanma ki çarh ancak seni incitdi âlemde
Cihândan inleyü gitdi şular kim nesl-i Âdemdür (G110/15)

Sen degülsin ey Hafî ancak yaradılmış tamâm
Kahrını çarhun çeküp dehrün yudarlar zehrini (G267/8)

Başta İslami geleneğin olmazsa olmazı tevhid beyitleri sonrasında eserin sunulacağı kişinin övgüsü/anlatımı denilebilecek beyitler ve mürettibin Nizamî’nin dilinden bu eseri nasıl yazdığı, ardından kim olursa olsun öleceği, haşrde yaptıklarının karşısına çıkarılmamasını isteyen ve sonrasında Mevlana’nın dilinden şiir ve hamilik hakkında beyitlerin olduğu, talihinin yaver gitmediğini ve birçok acılar çektiğini anlatan bir nevi dibace kurgulayan bir mürettib olduğunu söyleyebiliriz. Sonrasında da bazen tek beyitlerle bazen de konuya uygun eserlerden alınmış âşıkane, hikmetli, nasihat tarzı beyitlerin yanı sıra muamma, lügaz gibi türlerle süslenmiş çok dilli bir eser meydana getirilir.

Müteferrikat’taki Şairler

Öncelikle Türkçe yazan şairlere odaklanacak olursak yaklaşık 100 beyitle en sık aralıklarla alıntı yapılan şairin Nevayî olduğu görülür. Nevayî’den alınan şiirlerin çoğunluğu bulabildiğimiz

kadarıyla divanlarında, özellikle *Garaibü's-sıgar'*da (60 beyit) bulunan beyitlerdir. Beyitlerin yanı sıra Nevayî'nin 4 gazelinin tamamı alınmıştır (26a'da 5 beyitlik, 43a-44a'da 7, 9 ve 9 beyitlik gazel). Sadece "Nevâyî" başlığıyla 3a'da *Leyla vü Mecnun'*undan 2, 27b'de *Hayretü'l-ebrar'*ın adı verilerek 4 beyit alınır. Ayrıca 1 Türkçe dörtlük ve Farsça 2 beyit vardır.

Ahmed Paşa ise 232 beyitle beyit sayısı en çok olan şairdir. Ahmed Paşa'dan ilk olarak 14a'da "Ferd" başlıklı beyit alınır, şairin adı verilmez. Bu beyit, divanda 60. gazelin matla beyitidir (Tarlan 1966: 162). Sonrasında 30b'de yine "Ferd" başlıklı bir beyit, 33b-42a arasında Ahmed Paşa'nın adı verilerek sırasıyla güneş kasidesi (Tarlan 1966: 54-59), la'l kasidesi (Tarlan 1966: 32-37) kerem kasidesi (Tarlan 1966: 60-63) ve yine Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu

Seher ki Zühre düzetdi nevâda nagme-i çeng
Arûs-ı çarh-ı felek raksa girdi çâbüük u şeng¹²

matlalı kaside (Tarlan 1966: 63-65) ve divandaki 15. kaside (Tarlan 1966: 41-45) gelir. Ardından divanda 11 beyitlik 263. gazel (Tarlan 1966: 292-293) burada 7 beyit, 128. gazel (Tarlan 1966: 204-205) ise 5 beyit olarak alınmıştır. Bu gazelin hemen arkasından Nevayî'den 3 gazel gelir.

Ahmed Paşa'dan sonra en çok beyit Ahmedî'dendir (184 beyit). Ahmedî'den yapılan iktibaslar ise *İskender-name'*dendir. İlki 11a'da Ahmedî başlığıyla "Cevâb-ı Suâl-i Zülkarneyn" başlıklı bölümden, hıfz-ı sıhhat ve cennete gitmek için ne gereklidir sorusunun cevabı olan 2 beyit (Ahmedî 2020: I/513, 2763 ve 2765. b.), sonrasında Ahmedî'nin adı geçmeden 54b'de "Pendnâme-i Eflatun-ı Hakîm" (Ahmedî 2020: I/233-239) başlığıyla yine İskender'in sorusu üzerine Eflatun, sonrasında sırasıyla Aristo (Ahmedî 2020: I/239-247), Bokrat (Ahmedî 2020: I/247-253), Sokrat (Ahmedî 2020: I/253-257)'in öğütleri 62a'ya kadar verilir.

Yukarıda genel olarak mecmuadan bahsederken belirttiğimiz gibi bu mecmuanın bütününe ortak noktası Nevayî olarak kabul edilebilir. Müteferrikat'ta da bu etki baştan itibaren açıkça kendini gösterir. Gerek sıklık bakımından gerek etkileşim bakımından Nevayî, Müteferrikat'ın bir nevi başlangıç/referans noktası olarak kabul edilebilir. Nevayî'nin yaşadığı çağa Nevayî çağı, kullandığı Türkçeye de Nevayî dili denmesi aslında bunun çok olağan olduğunu gösterir. Nevayî sadece kendi bulunduğu coğrafyayı değil Rum şairlerini de derinden etkilemiştir. Sonrasında sıklık olarak olmasa da beyit sayısı açısından en çok beyte sahip olan Ahmed Paşa'nın da bu seçkide bulunmasının tesadüf olmadığı anlaşılır. Ahmed Paşa'nın ününün Rum'u aşır divanının 2 nüshasının Tebriz'de bulunması (Genç 2015: 272) onun edebî etki alanını göstermesi bakımından önemlidir. Her iki saha arasında bir kültür alışverişinin olduğu görülür. Fatih Sultan Mehmed döneminde Karakoyunlularla olan iyi ilişkiler neticesinde Hakikî mahlaslı Cihanşah'ın divanının Bayezid'in kütüphanesinde olması ve Ahmed Paşa'nın bir gazelinde şiirinin "Cihanşah'ın gazelhânları tarafından" dürüst okunması isteği (Macit 2017: 50) bu ilişkinin ve etkileşimin bir örneği olarak gösterilebilir. Ayrıca Bayezid'in Ahmed Paşa'dan Nevayî'nin 33 gazeline nazire yazmasını istemesi ve hatta Kınalızade'nin -biraz da haksızlık yaparak- bu nazirelerden sonra Ahmed Paşa'nın şiirinin olgunlaştığını söylemesi (aktaran Çetindağ 2006: 51) Osmanlı sahasında Nevayî'nin 16. yüzyılın sonunda da üstad olarak kabul edildiğinin göstergesidir.

Ahmedî'nin *İskender-name'*sinin 15-16. yüzyıllarda Azerbaycan, Horasan'da ve Maverâünnehir'de okunduğu, özellikle Şeybanî Han'ın pek sevdiği bir eser olması (Köprülü 1980: 351) ve Azerbaycan'da yazılan nüshalarının Azeri lehçesine ait özelliklerle dolu olması (Köprülü 1980: 350) onun doğu sahasında da ne kadar bilinir olduğunu ve etki sahasının genişliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Müteferrikat'taki diğer bir şair ise divanı da mecmuadaki eserler arasında yer alan Şükrî'dir. Şükrî'nin divanında da bulunan 4 gazeli (divanda 88, 96, 97 ve 116. gazeller, Doğan Averbek 2019:

¹² Divanda beyit şu şekildedir: Seher ki Zöhre nevâda düzetdi perde-i çeng / 'Arûs-ı heft felek çarha girdi çâpük-ü-şeng (Tarlan 1966: 63)

90-91, 94-95, 103) ve biri "ligayrihi" diğeri "matla" başlıklı ve biri başlıksız 3 beyit (Doğan Averbek 2019: 70, 88, 92), şimdilik başka bir kaynaktan bulamadığımız Farsça 1'i ferd diğeri kıta şeklinde şiirleri vardır.

Müteferrikat'ta Nesimî, Habibî ve Sururî gibi Hurufî şairlerin bulunması da inanç bağlantısını göstermesi bakımından önemlidir. Nesimî'nin ilki 3a'da "Seyyid Nesimî" başlığıyla olmak üzere 4 Türkçe beyiti, Farsça 1 kıtası ve ikisi isimsiz, biri "Seyyid" başlığıyla 3 beyiti bulunur. Hem Anadolu hem de doğu sahasında çok etkili bir kişilik olan Nesimî hakkında Nevayî *Nesayimü'l-mahabbe*'de övgü dolu sözler söyler, Dulkadiroğlu Ali Bey onun fikirlerinden etkilenir; Habibî, Halilî, şah İsmail ona nazireler yazar (Bilgin 2007: 3-4). *Mecalis tercümesinde* geçen bir latifede Nesimî'nin Nevayî ve çevresindekiler tarafından bilindiği, saygı duyulduğu ve tanzir edildiği anlaşılır (aktaran Ayan 2020: 8).¹³ Ayrıca Alevi-Bektaşilere göre yedi büyük şairden birisidir (Ayan 2020: 19).

Habibî'nin ilki 20b'de adı verilerek 1 beyiti ve 23a'da 2 beyiti, 31b-32b'de tezkirelerde örnek olarak verilen 7 bentlik meşhur müseddesi ve arkasından 5 beyitlik bir gazeli vardır. Köprülü'nün ifadesiyle Habibî ile birlikte şah İsmail Azeri edebiyatının "en yüksek siması"dır ve onun gibi Hurufî'dir (aktaran Macit 2017: 46). şah İsmail, himayesinde olan (Macit 2017: 29) Habibî'ye "melikü'ş-şuara" unvanı verecek kadar onu takdir eder (Sadıkoğlu 1996: 374).

Sururî'nin mecmuadaki divanının yanı sıra burada da ilk olarak 16a'da Nevayî'nin beyitinin ardından nazire olabilecek "Sururî fermâyed" başlıklı bir beyit olmak üzere 6 beyiti vardır. Bunlardan 3'ü divanın mevcut nüshalarında bulunamamıştır.

Bir başka önemli şair ise Halilî'dir. Kaynaklar, Halilî'nin Diyarbakir'den veya şark diyarından Rum diyarına geldiğini yazar, kendisi ise *Fürkat-name*'sinde Acem diyarında tahsilini tamamladıktan sonra tasavvuf bilgisini arttırmak için bir arkadaşının ısrarı üzerine Rum'a geldiğini söyler, şiirlerinde Nesimî etkisi kendini açıkça gösterir; ayrıca Habibî'yi etkilemiş, Sadî ve Melihî gibi şairler karşılıklı şiirler söyler (Özkan 1997: 329). Müteferrikat'taki birçok şairle kesişen Halilî'nin 12a'da 2 beyit, 21a'da 1 beyit, 33a'da 5 beyitlik kaynaklarda olmayan bir gazel, 51b'de 1 beyiti bulunmaktadır.

Bir diğer önemli bir şair Acem diyarında da bulunmuş Karamanlı Nizamî'dir. İlk olarak 15b'de ferd başlıklı Türkçe şiirlerden biri onun Karaman beyi Pir Ahmed'e sunmuş olduğu ve divanda 7. kasidenin 46. beyiti (Karamanlı Nizamî 2020: 93) olarak çıkar:

Olmuşam şâhâ hakâret topragında pâymâl
Beni topragdan getir çün sen güneşsin ben de nem

Karamanlı Nizamî'nin ayrıca 24b'de 2 beyiti, 33a'da "kaşun" redifli ve divanda 7 beyit olan 57. gazelinin 5 beyit halinde alındığı görülür.

8b'de Haydarî başlıklı 2 beyit Haydar Tilbe'nin *Mahzenü'l-esrar*'ındandır (Gözütok 2008: 77). Nevayî öncesi devrin ilk şairlerinden biri olan Mir Haydar, Nizamî'nin *Mahzenü'l-esrar*'ına ilk Çağatayca/Türkçe nazire yazar şairdir ve eserini İskender Mirza (salt. 1409-1414) adına kaleme alır (Gözütok 2008: 1-3).

Tecribesüz er midür ey hem-nefes
Tecribedür erge mürebbi vü bes

Her galat er oğına pür pend irür
Öz galatın bilse hired-mend irür (8b)

¹³ Latife, *Mecalisü'n-nefayis*'in Fahrî-i Heratî çevirisinde Pehlevan Muhammed-i Kuştığır'in Nevayî'ye yaptığı birçok latifeden biri olarak anlatılmıştır bkz. Tokmak 2017: 59-60.

Ayrıca Mirza Feraḥşad/Ferruḥşad'a ait 2 Türkçe beyit bulunmaktadır. Mirza Feraḥşad'ın Akkoyunlulardan Osmanlılara iltica eden önce Akşehir sancağı verildikten sonra Bayburt'a yerleşen, Yavuz'la Çaldıran Seferine katılan ve kaynaklarda genellikle Ferruḥşad olarak geçen Uzun Hasan'ın yeğeniyle aynı kişi (Gökbilgin 1946-1951: 38-39) olduğunu düşünmekteyiz.

15a-b'de "Edhemî" başlığıyla 2 beyit gelir. Tezkirelerde hakkında bilgi bulunmayan Edhemî (ö. 1480'den sonra)'nin 1480'de telif edilen divanında "Yakub" adının ve o dönemde Akkoyunlu sınırları içinde bulunan "gülgeşt-i Şiraz" tamlamasının geçmesi nedeniyle onun Sultan Yakub zamanında Akkoyunlu sahasında yetişen bir şair olduğu düşünülürse (Akçay 2014) bu beyitler de aynı Edhemî'ye ait olabilir.

Müteferrikat'taki Farsça yazan şairlere kısaca göz atacak olursak seçkide Kemal-i Hocendî, Hafız, Nizamî, Sadî, Husrev-i Dihlevî, Mevlana, Attar, Firdevsî, Hayyam, Senayî, İbn Yemin, gibi birçok klasik/bilinen şairin yer aldığı görülür. Açılışı Kemal-i Hocendî ile yapılan seçkide onun çağdaşı, onunla görüşmüş (Yazıcı 1997: 104) Hafız'dan alıntılar sadece beyitle sınırlı kalmaz, 10 beyitlik nazireler yazılan "gam mehor" redifli gazeli (64a) ile birlikte 67a-68a'da 2'si 9, 1'i 7 beyitlik 2 gazeli de alınır. Hem yaşadığı dönem hem de sonrasında doğu şiirine hatta batı şiirine etkisi tartışılmaz olan şair, yaşarken divanını tertip etmediğinden Hüseyin-i Baykara müstensihlerce bozulan şiirlerin doğrularını bulmak için bir heyet kurarak doğrusunu getirenlere para vermiş ama şiirler tam ve doğru tespit edilmemiştir (Yazıcı 1997: 106).

Mesnevi sahasının büyük şairi Nizamî'nin neredeyse bütün mesnevilerinden alıntılarının 120 beyiti bulması ve bu mesnevilerden yapılan alıntılarının rastgele değil mürettibin kafasında kurguladığı esere uygun olarak bir konu bütünlüğüne göre yapılması dikkat çekicidir. Örneğin 65b-66a'da "Der-teskîn-i gam ez-Husrev ü Şîrîn" başlıklı bölümde mesnevinin farklı yerlerinden konuya uygun 21 beyit alınmıştır. Sadî'nin *Gülistan'*ından alınan 13 beyitin 11'inin "Sîret-i pâdişâhân" bölümünden olması da konuya ve hamiye uygun beyitlerin seçildiğini gösterir.

Camî gibi 15. yüzyıl ve sonrasında hem fikirleriyle hem de şiirleriyle çok etkili bir şahsiyetinin beyitlerinin Müteferrikat'ın birçok sayfasında bazen adı verilerek bazen ferd, matla başlığıyla anonimleşmiş halde bulunur.

Kâtibî gibi dönemde ve sonrasında nazireler yazılan, aşılmaya çalışılan şairden 9'u "Tecnîsât-ı Kâtibî" den toplamda 21 beyit alıntılanır.¹⁴

Ayrıca Benayî, Derviş Dehekî, Gülhanî, Hilalî gibi Hüseyin-i Baykara-Sultan Yakub muhitindeki şairlerin -bir kısmını *Mecalis'*teki şevahid beyitlerinde bulduğumuz- bir kısmının kime ait olduğunu bulamadığımız Farsça şiirler mevcuttur. Bunlar belki de o dönemin edebî meclislerinde okunan, nazireler yazılan, kitaplarda alıntılanan beyitlerdir ve ileride Müteferrikat'ın ayrıntılı bir incelemesiyle bu ilişkiler gün yüzünü çıkarılacaktır.

Nazireler

Müteferrikat'ta yer yer birbirine nazire olabilecek Türkçe ve Farsça şiirler arka arkaya gelir bazen de başında doğrudan nazire denilerek beyitler verilir.

¹⁴ Nevayî'nin takdirini kazanmış, Nevayî ve sonrasında kültür hayatı ve edebî meclislerini anlattığı *Bedayii'l-vekayi* adlı eserin müellifi Vâsîfî'nin Kâtibî'nin şütr-hücre kasidesine nazire yazması (Kartal 2019: 565), ayrıca Muzafferuddin Muhammed-i Bahadır'ın meclisinde Kâtibî'nin beyiti okununca şairi merak eden sultana onun Baba Sevdaî ile olan hikâyesini ayrıntılı bir şekilde anlatması (Kartal 2020: 595-599), Ubeydullah Han'ın Kâtibî'nin şiirlerine ilgisinden dolayı onun külliyyatının Muhammed Handan tarafından istinsah edilen nüshasını alınca kendini Nişabur'u fethetmiş gibi görmesi ve Vâsîfî'nin 5 kasidesine 10 nazire yazması (Kartal 2021: 442-443) Kâtibî'nin önemine örnek olarak verilebilir.

Örneğin 16b'de "Mîr Nevâyî" başlıklı beyitten sonra 17a'da "Ferd" başlıklı Nevayî'nin çağdaşı ve arkadaşı Süheylî'nin Farsça, Mahmud, Sururî, yine Mahmud ve Derdî'nin Türkçe nazireleri gelir:

Ni ölüğ min ni dirig sag u ni bîmâr min
Ayta alman kim firâkındın ne yanglıg zâr min (GS 494/1)

Mahmud

Gice il uyhuda bir ay hecridin bîdâr-min
Subh-ı sâdik tek uzan dün tâlib-i dîdâr-min

Sururî

Men ki vaslundan cüdâ hicrân elinde zâr-min
Dirligimden ölmegim yegdir diyü aglar-min

Mahmud

Gice kûyung çizginüp aglar-min anca zâr-min
Kim seher vakti itün tek olmanam bîdâr-min

Derdî

Ni visâlünle ferah ni fûrkatünle zâr-min
Ni dirilür ni ölür veh ni belâ bîmâr-min

17b'de ise ferd başlıklı şu beyit yer alır:

Her zamân bir yâr hecrin gösterür devrân manga
Ömr eger bu nev'-ile geçse gerekmez cân manga

Kaynaklarda bu beyiti aradığımız sırada, Âşık Çelebi'nin *Meşairü'ş-şuara*'sında Zatî'den bahsederken bu beyitin ilk mısraını verdiğini gördük. Zatî, ahir ömründe bir gün sohbet ederken yeni bir maden bulduğunu, iki üç günde bir hizmetkârın bir mektupla bazen akçe bazen altın yanında nefis yemekler ve çeşit çeşit helvalar getirip şiirler istediği hatta mısraı -bu beyitin ilk mısraını- gönderip bendin murabba eylesin diye haber geldiğini, mektubun sahibinin ekâbirden kendi şiirden aciz ve bir dilbere meftun bir erkek veya hatun olduğunu zannettiğini söyler (Âşık Çelebi 2018: 668).

Bu beyitin arkasından "Nevâyî" başlığıyla -divanlarında bulamadığımız- vezni farklı ama anlam benzerliği olan şu beyit gelir:

Çü rûzgâr nasîb itdi hecr-i yâr mana
Dahı ne ömr gerekdür ne rûzgâr mana

21b'de "Selîmşâh (şahu birleşik yazar)" başlıklı aşığıdaki 2 beyit vardır. İlk iki beyit Ahmed Paşa'nın divanındaki 11. gazelinin 1. beyitiyle "ol gice" yerine "bu gice", "hem-dem ola" yerine "hem-demdürür" dışında aynı ve 6. beyitinin "tulû itse" yerine "'ayân oldu" (Tarlan 1966: 130) ibaresi dışında aynı olması dikkat çekicidir.

Ol gice ki hem-dem ola ol şem'-i şeker-leb
Subhun nefes urmaga mecâlin koma yâ Rab

Ey eşk nihân ol göricek yüzini yârün
Hûrşîd tulû' itse gerek mahv ola kevkeb

Hemen ardından gelen "velehu eydan" başlıklı beyit ise Necatî divanındaki 89. gazelin matlaı ile aynıdır (Tarlan 1997: 199).

Çarhun güneş egerçi ki görki güvencidür
Kûyunda kapu kapu gizer bir dilencidür

İlk olarak başlıktan yola çıkarak bu beyitlerin Yavuz'un Türkçe beyitlerinden olabileceğini düşündük ama onun Türkçe beyitleri arasında bulamadık (Köksal 2022). Daha sonraki

taramalarımızda bu beyitlerin Ahmed Paşa ve Necatî divanlarındaki şiirlerle nazireden öte aynılık taşıdığını gördük. Eğer doğu sahasında Ahmed Paşa ve Necatî'nin bu beyitlerini neredeyse aynısını yazan Selim Şah mahlaslı bir şair yoksa bu derecedeki aynılığı mürettibin beyitleri aldığı kaynaktaki yanlışlıkla açıklamak en makul görünüyor.

Buna benzer bir durum 32b'de Habîbî'nin müseddesinden sonra "velehu eydan" başlıklı ve Habîbî mahlaslı 5 beyitlik gazelde karşımıza çıkar. Habîbî'nin mevcut divanında bulamadığımız bu gazel 2. beyitte "çîndür" yerine "pür-çîn" dışında, 5. beyitte de çok ufak farklılıklarla nazire sınırlarını aşacak bir aynılıkla ve Hatayî mahlasıyla divanda 261. gazel olarak yer alır (Şah İsmail 2017: 444).

Habîbî vaslunu Hakdan dilerdi	Ĥatâyî tal'atın Ĥakdan dilerdi
Kabûl olmaz du'âsın bilmez idüm (32b)	Ĥabûl olmuş du'âsın bilmez idüm (G 261/5)

Şah İsmail'in Şeyhî, Karamanlı Nizamî ve Ahmed Paşa'ya nazireleri de zaman zaman nazire sınırlarını aşacak derecede aynılık içerdiğinden (Macit 2017: 268-271) bu gazelde de benzer bir durum olduğu söylenebilir ama bir yandan da şiirin Habîbî'nin mevcut divanında olmaması acaba mürettibin veya aldığı kaynağın bir hatası mı sorusunu da akla getirir.

Yine 15a'da "Ferd" başlıklı bir beyit ile Mihrî'nin 166. gazelinin 2. beyitiyle "cennet" yerine "hurrem" dışında aynıdır (Arslan 2018: 138).¹⁵

Cennet olsun her kadem basdukça sahrâlar size
Hâne-i gamda yiter bu âh-ile vâlar bize

Bu beyitin şairi hakkında bir fikrimiz olmadığı için bu kadar benzerlikle acaba bu beyit Mihrî'nin mi yoksa onun bir naziresi mi sorusunu sormakla yetiniyoruz.

Farsça örneklerde de nazire olabilecek şiirler bazen nazire başlığıyla bazen başlık olmadan arka arkaya gelir. Örneğin, 46a'da "matla" başlığıyla Husrev-i Dihlevî'nin "Deryâ-yı ebrâr" adlı kasidesinin matla beyitinden sonra kime ait olduğunu bulamadığımız "nazire" başlıklı 2 beyit gelir ve "Mîr Nevâyî râst" başlığıyla Nevayî'nin "TuĤfetü'l-uşşak" adıyla bilinen bu kasideye yazdığı naziresinin ilk beyiti gelir. Bu beyiti Camî *Baharistan*'ında Nevayî'den bahsederken nazire olduğunu söyleyerek verir (Cami 1990: 262).

Farsça-Türkçe nazireye örnek olarak 77a'da Farsça "Ferd" başlıklı bir şiirin ardından nazire başlıklı Türkçe bir beyit gelir:

İstemezeng ger cihân mülkinde men dîvâne(y)i
Eyle sanam görmedüm men dahi bu vîrâne(y)i

İktibas verilirken hangi kelimeler kullanılır?

Müteferrikat'ta şairlerin ismi verilirken yanlarına "râst, fermâyed" eklenir: "Nevâyî râst, Mîr Nevâyî fermâyed, Hâce Hâfız fermâyed, Mevlânâ Şükri râst" vb.

Bazen de şairlerin adlarının yanına dua cümleciği gelir: "Hâfız aleyhirrahme ve'l-gufrân, Şeyh Sa'dî aleyhirrahme" gibi.

Aynı şairden iktibas devam ediyorsa "velehu eydan, ve eydan leh, velehu" ifadeleri kullanılır.

Bazı iktibaslarda ise "ferd, matla (ferdlер içinde de matlalar olabiliyor), mesnevi, rübai, rübai müstezad-ı müveşşah, nazm, kıta, Müseddes-i Habîbî, Kaside-i Ahmed Paşa" gibi şekli bildiren başlıklar vardır. Bunların yanı sıra türe ait başlıklar da konulmuştur: "lügaz, muamma, nazire, Pendnâme-i Eflatun-ı Hakîm" vb.

¹⁵ Nüsha farkı olarak bu beyitin M (Milli Kütüphane Yz. FB 220) ve Ü (İstanbul Üniversitesi TY 1994/2) nüshalarında olmadığı belirtilmiştir.

Bazen de başlıkta eserin ismi verilir: “Tecnîsât-ı Kâtibî, Hayretü'l-ibrâr, Der-hizmet-i pîrî ez-Mahzenü'l-esrâr, Husrev u Şîrin, Der-teskîn-i gam ez-Husrev u Şîrin, Leylî vü Mecnûn, Heft peyker, Tercüme-i kelime ez-Sad Kelime, ez-Bostân-ı Şeyh Sa'dî” vb.

Aralarda ise “ligayrihi, filvaki” tarzında ifadelerin kullanıldığı görülür. Bazen de hiç başlık konmaz.

Mürettip bu beyitleri nereden almış olabilir?

Mürettibin bu seçkiyi hazırlarken 100'den fazla Türk ve Fars şairin eserlerinin hepsinin elinin altında olmasından ziyade bu beyitlerin çoğunluğunu tezkirelerden, nazire mecmualarından, mecmua-i eşarlardan ve benzeri kaynaklardan almış olduğu söylenebilir. Bunların dışında Müteferrikat'taki yoğunluklarına bakılınca Nevayî'nin divan/ları ve muhtemelen *Mecalisü'n-nefayis*'inin, Ahmed Paşa'nın divanının, Ahmedî'nin *İskerder-name*'sinin, Nizami'nin *Mahzenü'l-esrar*, *Husrev ü Şirin* gibi mesnevilerinin, Sadî'nin *Bostan* ve *Gülîstan*'ının, Hafız, Husrev-i Dihlevî ve Camî'nin divanlarının, *Mesnevi*'nin sahib-i tertibin elinde/Üveys'in kitaplığında bulunması ihtimal dâhilindedir. Özellikle ferd, müfred diye verilen bazı beyitlerin araştırıldığında şairinin bulunmasından da anlaşılıyor ki mürettip bu beyitleri bir seçkiden iktibas etmiştir. Özellikle şairi belli olmayan Farsça beyitlerin bir kısmının tezkirelerde, şiir mecmuasında çıkması da bunu doğrular.

Örneğin 7b'de “Ferd” başlıklı Riyazî'ye ait olduğu hem *Arâfatü'l-âşîkîn*'de (Takiyüddin 2019: 3/1584) hem de Vasifî'de karşımıza çıkar. Vasifî, bulunduğu bir mecliste Riyazî'yi seven birinin bu beyiti okuduğunu onun da şiirdeki hayaller üzerinden Riyazî'yi eleştirdiğini anlatır (Kartal 2020: 613).

Ayrıca tespit edebildiğimiz kadarıyla en az 3 Farsça beyit mükerrerdir, 3a'da “Ferd” başlıklı *Mecalis*'te Ârif-i Ferketî'nin şevahid beyiti¹⁶ 6a'da, 17a'da yine “Ferd” başlıklı Süheylî'ye ait beyit 50b'de, 50b'de kime ait olduğunu bulamadığımız “Ferd” başlıklı beyit 75a'da tekrarlanır. Mürettip beğendiği bu beyitleri başka bir mecmuada/eserde görüp tekrarlamış olabilir.

Yanlış ve eksik başlıklar

Beyitleri araştırırken Müteferrikat'taki bazı başlıkların hatalı olduğunu gördük. Bu hatalar mürettipten kaynaklanabileceği gibi kullandığı metinlerdeki, özellikle şiir mecmualarındaki hataların tekrarı da olabilir.

Örneğin 11a'da “Sa'dî” başlıklı şiir Nizami'nin *Husrev ü Şirin*'inden bir beyit olarak karşımıza çıkar (<https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh46>) 20a'da “Kâtibî”nin denilen bir Farsça beyit Husrev-i Dihlevî'ye aittir.

22a'da “Fethî” başlıklı Farsça şiir kaynaklarda Hace Yahya'nın şevahid beyitleri arasındadır (Takiyüddin 2019: 7/4748)

48b'de “Sultân Ya'kûb” başlıklı Farsça beyit ise kaynaklarda Mevlana Safayî'nin olarak verilir (Takiyüddin 2019: 4/2324).

63a'da “Şems-i Şîrvânî fermâyed” başlıklı beyit Camî'nin bir gazelinin 6. beyiti çıkar. (<https://ganjoor.net/jami/divanj/fateha-shabab/ghazal-jf/sh352>)

Yanlış olmasa da eksik bilgi olan başlıklar da mevcuttur.

¹⁶ Danişgâh-ı Tahran'da 8455 numaralı şiir mecmuasında aynı beyit “Câmî râst” başlığıyla verilir, bu da mecmualardaki başlıkların sıhhati konusunu gündeme getirir. Bu yazma vesilesiyle hem bu mecmuayı hem de özellikle Farsça kaynakları ve bu dönem şair/şiirleriyle ilgili kıymetli bilgilerini bizimle paylaşan Dr. İsa Akpınar'a hasseten teşekkür ederiz.

Bunlara ilk örnek 26a'dadır, başlıkta sadece "Firdevsî" yazılıyken beyitlerden ilki Sadî'ye ikincisi Firdevsî'ye aittir.

İkinci örnekte ise 49a'daki Farsça beyit Nesimî'nin Hafız'ın meşhur "gam mehor" redifli gazeline nazire olarak yazdığı beyittir, muhtemelen o dönemdekilerin ezberinde olduğundan başlıkta sadece "Seyyid" demekle iktifa edilir.

Tebriz

75b'de ferd başlıklı ve "Tebrizliler şeker dudaklı, Bağdahlılar güzel, Isfahan'ın güzelleri latif, ben Şiraz'ın kuluyum" mealinde bir beyit, 76a'da ise her tarafı eğlenceli her köşesi fitne, belalı değil, Tebriz'de bir gezinti gibi değil mealinde Farsça bir beyitten sonra şu beyit gelir:

Gül bedenler sohbeti gel meclis-i gül-rîzdür
Gel temâşâ eyle kim cennet bugün Tebrîzdür

Bu beyitlerin ilki biraz farklı versiyonlarıyla anonim olarak bazı internet kaynaklarında çıkarken 76a'da arka arkaya gelen iki beyitin mürettibin olma ihtimali olabilir düşüncesindeyiz.

Müteferrikatın sonu

Müteferrikat 79a'da Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrar*'ının farklı bölümlerinden alınmış yine 11 beyitle sona erer. Bu beyitler bir eserin sonundaki mürettibin kendine ve Üveys'e seslendiği beyitlerdir. Hem kendi çektiği eziyetlerin hem de hamisi olan Üveys Bey'in yaşadığı zor coğrafyadaki eziyet ve acıların bir değerlendirmesi olan beyitlerde çok zahmet çekenlerin inayeti bol bulacağı, vefa ehlerinden birçok kimsenin meşakkatli yollardan geçtiği, meşakkat ve ızdırabın peygamberler için afiyet olduğu, senin için sağlık, afiyet gibi görünen şeyin bela olduğu, şarabın acılığının da neşe ve tatlılık mayası olması gibi bela darbesinin kendini beğenme hastalığının merhemi olduğu, zahmetten sonra rahatın geleceği, çarhın bir düğümü çözmeden başka bir düğüm vurmuyacağı, yıldızların ve feleklerin geçip gideceği ve rahatın da mihnetin de biteceği anlatılır, gönlümde gam duyduğum zaman sevinirim çünkü gam sevinç müjdesi getirir, diyerek ümit verir ve hayatta tatlı su içip de arkasından ecel şerbetini tatmayan kimse yoktur beyitiyle de zengin fakir herkesin ölümü tadacağına bir kez daha vurgu yaparak eserin 10. Makale "Ahir zamanın ermesi ve onun belirtileri" bölümünden "Her akşamın arkasında bir sabah, her yükselişin sonunda bir alçalış vardır." (Nizamî 1993: s. 117) mealindeki beyitle Nizamî'nin dilinden "eserini" bitirir.

چاشتیت شامگهی هر پس از

داشتیت فرو برداشت آخر

Müteferrikat rastgele bir şiir seçkisinden ziyade bir eser mantığıyla oluşturulmuş Üveys Bey'in okuduğu zaman gönlünü ferahlatan bir başucu kitabı olması için hazırlanmıştır diyebiliriz.

Şair listesi

Mecmuada kime ait olduğunu bulunamayan Farsça 162 beyit, Türkçe 54 beyit; Farsça 2 nazm, 5 rubai ve 3 kıta, Türkçe 7 rubai ve 1 lügaz vardır. Ayrıca bunların dışında "Sad kelime" başlıklı Farsça 3 beyit ve 1 Arapça beyit bulunur.

Başlıkta ad belirtilmeyen Farsça beyitleri araştırdığımızda bunların bir kısmının şairlerini tespit edebildik. Bunlar arasında en çok beyiti olan şairler 18 beyitle Camî, 12 beyitle Husrev-i Dihlevî'dir. Farsça şiirleri bulmak için genellikle "ganjoor.net"i kullandık. Bir kısmını da tezkirelerin şevahid beyitleri arasında bulduk.

Şairi belli olmayan Türkçe beyitleri tespit etmek oldukça zor oldu, bunların bir kısmını "lehediz.com" üzerinden tespit ettik.¹⁷ Özellikle Çağatay Türkçesiyle olan beyitleri tespit edemedik ve adı verilen Nihalî, Nihanî, Kerimî, Fethî gibi şairlerde de verilen beyitleri mevcut kaynaklarda bulamadığımızdan onlara aidiyetinden şüphelendik.¹⁸ Kaynaklarda bulamadığımız Türkçe beyitleri eklerde verdik.

Tablo 1: Müteferrikat'taki Şairler¹⁹

	Vr	Şair	D i l	Byt s.	Kaynak
1	1b	Kemâl-i Hocendî* (ö. 803/1401)	F	11	DİA 25: 226
2	1b	Nevayî (ö. 906/1501)	T	100 (2 F, 1 kıta)	DİA 2: 449-453.
3	1b	Hâfız (ö. 792/1390 [?])	F	57	DİA 15: 103-106
4	2a	Mevlana (ö. 672/1273)	F	18	DİA 29: 441-448
5	2a	Attar* (ö. 618/1221)	F	3	DİA 4: 95-98
6	2a	Nizamî (ö. 611/1214?)	F	120	DİA 33: 183-185
7	2b	Sadî (ö. 691/1292)	F	30	DİA 35: 405-407
8	3a	Ârif-i Ferketî	F	1	MN 181
9	3a	Nesimî (ö. 807?/1404-05?)	T	10 (2 F)	DİA 33: 3-5
10	3a	Yusufl	F	1	-
11	3b	Hafî	T	2	Ersoy 2021
12	4a	Camî (ö. 898/1492)	F	31	DİA 7: 94-99
13	4a	Husrev (ö. 725/1325)	F	27	DİA 11: 135-137
14	4a	Gülhanî	F	1	TMN 127-28
15	5a	Şemsî	F	1	MN 183
16	5a	Riyâzî*	F	4	MN 64
17	6a	Ârifî	F	1	MN 24-25
18	6a	Emir Humayun	F	2	AA 7: 4675-4691
19	6a	Zevce-i Hilalî	F	1	AA 3: 1450
20	6b	Mevlana Tûsî*	F	2	MN 20
21	7b	Katibî (ö. 839/1435?)*	F	21	DİA 25: 42
22	8b	Haydar Tilbe	T	2	Gözütok 2008
23	9a	Mahmûd	T F	1 T 2 F	
24	9b	İbn Yemîn	F	20	DİA 20: 448-449

¹⁷ Lehediz.com gibi veritabanlarının desteklenerek tıpkı ganjoor.net gibi daha geniş ve herkesin ulaşabileceği bir metin bankasının Türk edebiyatına, özellikle bu tür mecmua çalışmalarına çok büyük bir katkı sağlayacağı aşikârdır. Başta tebdiz.com sonrasında lehediz.com olarak geliştirilip genişletilen bu veritabanları için başta Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak ve emeği geçenlere teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Nevayî'ye ait bazı beyitlerin tespiti için de Sayın Prof. Dr. Aksoyak'ın vasıtasıyla değerli vaktini ayıran Arife Çağlar'a da müteşekkirim.

¹⁸ Kaynaklarda hakkında bilgi bulamadığımız Kerimî'nin yeni bulunan *Mecmuatü'n-nezair* nüshasında ilki Yahya Oğlu'na, ikincisi Hassan'a yazdığı 2 naziresinin bulunması (Durkaya 2011: 128, 203), yine aynı nüshada Fethî-i Tebrizî'nin Şeyhî'ye yazdığı bir nazirenin bulunması (Durkaya 2011: 148) Müteferrikat'ta geçen Kerimî ve Fethî mahlaslı şairlerin aynı şairler olabileceğini düşündürür. Ayrıca *Camîü'n-nezair*'de Kerimî mahlaslı 2 (Morkoç 2003: 1073-74, 2039-40) ve Fethî mahlaslı 9 şiir bulunur (Morkoç 2003: 314-15, 563, 593-94, 643, 772-73, 1059-60, 1818, 1911, 2251-52) ama maalesef Müteferrikat'takilerle aynı değildir.

¹⁹ Listede şairlerin ilk geçtikleri sayfa, isimleri, şiir dili, beyit sayısı verilmiştir. Ayrıca isimleri ilk geçtikleri yerde belirtilen şairler koyu yazıyla verilmiş, ilk geçtiği yerde adı verilmeyip sonradan adı verilenlerin yanına * işareti konmuştur. Kısaltmalarıyla verilen kaynaklar: DİA: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, MN: *Mecalisü'n-nefayis* (Ali Şir Nevayî 2015), TMN: *Mecalisü'n-nefayis Tercümesi* (Tokmak 2017), AA: *Arâfatü'l-âşikîn ve Arâsatü'l-ârifîn* (Takiyüddin 2019), Hulasa: *Hulasatü'l-eşar ve Zübtedü'l-efkâr* (Takiyüddin 2016)

25	9b	Kemal İsmail (İsfihânî) (ö. 638-1240 [?])	F	2	DİA 25: 233
26	9b	Senâyî (ö. 525/1131 [?])	F	1	DİA 36: 502-503
27	11a	Mirza Hüseyin	T	1	-
28	11a	Ahmedî (ö. 815-1412-13)	T	184	DİA 2: 165-167
29	11b	Nihanî	T	5	-
30	12a	Halilî (ö. 890/1485)	T	9	DİA 15: 329-330
31	12a	Mahmudoglu	T	1	-
32	12b	Bahayî	T	1	-
33	12b	Hakanî (ö. 595/1199)	F	2	DİA 15: 168-170
34	14a	Ahmed Paşa* (ö. 902/1496-97)	T	232	DİA 2: 111-112
35	15a	Esirî	T	2	-
36	15b	Edhemî	T	2	Akçay 2014
37	15b	Karamanlı Nizâmî*	T	9	DİA 24: 453-454
38	15b	Nihâlî	T	2	-
39	16a	Mir Abdürrezzak	T	3	-
40	16a	Sururî	T	6	Köksal 2013
41	16a	Fethî	T	1	-
42	16b	Fettahî	F	2	-
43	17a	Süheylî*	F	2	MN 77-78
44	17a	Derdî	T	1	
45	17b	Âzerî (ö. 866/1461-62)	F	6	MN 10-11
46	18a	Derviş Dehekî	F	4	MN 183
47	18b	Mirza Bayezid	T	1	-
48	19a	Asafî	F	1	MN 80
49	19a	Kasım-ı Envar (ö. 837/1433 [?])	F	2	MN 6-7 DİA 24: 542-543
50	19b	Şahî (ö. 857/1453)	F	3	MN 28-29
51	20b	Hayalî	F	1	MN 13

52	20b	Habibî	T	8 b., 7 bentli müseddes	DİA 14: 374-375
53	21a	Ebu Türab	F	1	-
54	21a	Benayî (ö. 918/1512)	F	4	MN 80-81 DİA 4: 429
55	21b	Selimşah	T	4	-
56	22a	Hace Yahya	F	1	AA 7: 4748
57	22a	Elif	F	1	-
58	22b	Yusuf-ı Bektaş	F	4	-
59	23a	Huldî	T	1	
60	24b	Irakî *(ö. 688/1289)	F	2	DİA 12: 84-86
61	26a	Firdevsî (ö. 411/1020 [?])	F	4	DİA 13: 125-127
62	26a-b	Mirza Ferahşad (ö. 938/1531?)	T	2	Gökbilgin 1946-1951.
63	26b	Evhadî-i Meragî (ö. 738/1338)	F	1	DİA 11: 520-521
64	27a	Melihî (ö. ?)	T	1	DİA 29: 50.
65	29b	Hayyam (ö. 526/1132 [?])	F	2 rubai	DİA 34: 68-70
66	30a	Müflisî	F	1	MN 37
67	30a	Mahmud-ı pûr-yâr	F	1	-
68	31b	Mahmud Şebüsterî	F	1	DİA 38: 400-401
69	33b	Gevherî	T	5	-
70	44b	Hacu-yı Kirmanî (ö. 753/1352)	F	1	DİA 14: 520-521
71	44b	Ebu Said el-Hayrî* (ö. 440/1049)	F	2 rubai	DİA 10: 220-222
72	45b	Tâlib	F	1	MN 101
73	46a	Sultan Mahmud Mirza	F	1	TMN 153

74	48a	Baba Figânî-i Şirazî	F	1	AA 5: 3219-3242
75	48a	Hilalî	F	1	AA 7: 4658-4671
76	48a	Molla Cüzvî	F	1	AA 2: 1007 TMN 122
77	48b	Safayî-i Horasanî	F	1	AA 4: 2324
78	48b	Fanî-i Tebrizî	F	1	Hulasa 199-200
79	48b	Necm	F	1	MN 184
80	50a	Zahîr-i Faryabî (ö. 598/1201)	F	2 rubai	DİA 44: 87-88
81	50b	Mevlana Şehidî	F	1	-
82	51b	Mevlana Hurdî	F	1	AA 2: 1363-64
83	52a	Kerimî	T	1	-
84	52a	Hümamî	T	1	-
85	54a	Şükri (ö. 937/1531 [?])	T	26 (1 F); 1 F kita	DİA 39: 254-256
86	62a	Cemalî	F	2	-
87	62a	Aziz b. Muhammedü'n-Nesefî (ö. 700/1300 [?])	F	1	DİA 4: 344-346
88	62a	Şems-i Tebrizî	F	1	
89	62b	Celaeddin Devvanî	F	1	TMN 87 DİA 9: 257-262
90	62b	Muhakkakî	F	1	-
91	63a	Nimetullah-ı Velî (ö. 834/1431)	F	1	DİA 33: 133-35

92	63a	Mevlana Haşimî	F	1	TMN 298-99
93	63a	Şems-i Şirvanî	F	1	
94	63b	İştîyakî	T	2	-
95	68b	Hace Kemal	F	8	
96	69b	Ubeyd-i Zakanî (ö. 772/1370'ten önce)	F	2	DİA 42: 16-17
97	70a	Sadî-i (Cem) (ö. 887/1482 [?])	T	1	DİA 35: 403-404
98	70b	Hamdullah Hamdî (ö. 909/1503)	T	1	DİA 1997:452-454
99	70b	Selman-ı Savecî (ö. 778/1376)	F	2	DİA 36: 446-447
100	71b	Baba Hüsamî	F	1	AA 2: 1161
101	72a	Ruşenî	F	1	-
102	72a	Nizarî (ö. 720/1320)	F	1	DİA 33: 199-200
103	75a	Maruf-ı Tebrizî	F	1	Hulasa 202-203
104	75b	Baba Tahir (ö. 447/1055 [?])	F	1 rubai	DİA 4: 370-371
105	77a	Yarî	F	1	MN 61
106	77b	Muhammed Mümin Mirza	F	1	TMN 155-56
107	78a	Mir Haşimî	F	1	MN 16 AA 7: 4647-50
108	78a	Ebu'l-bereke	F	1	MN 178-79

Üveys Bey Kimdir?

Hakkında çok sınırlı bilğimiz olan Üveys Bey, Dulkadir Beyi Şehsüvaroğlu Ali Bey'in oğludur. Dulkadiroğlu Beyliği, 1337-1522 yılları arasında Elbistan ve Maraş merkez olmak üzere doğuda Harput'tan batıda Kırşehir'e, kuzeyde Bozok (Yozgat) ile Sivas'ın güneyinde Gemerek ve Gürün'den Hatay'a bağlı Hassa'ya kadar yayılan bölgeye hâkim olmuş Dulkadir Türkmenleri Oğuzların Bozok koluna mensup bir beyliktir (Yinanç 1994: 553). Önceleri Memlük sonraları Osmanlı hakimiyetinde olan beylik, 1514 Çaldıran seferi sırasında Yavuz'un yardım talebini kabul etmeyip Osmanlı ordusuna güçlük çıkarır ve Yavuz, Dulkadir Beyi Alâüdevle'nin üzerine 1515 yılında Sinan Paşa emrinde, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öncülüğündeki Osmanlı ordusunu gönderir, Alâüdevle yenilir ve öldürülür (13 Haziran 1515); Yavuz, beyliğin başına Şehsuvaroğlu Ali Bey'i getirir ve Memlük etkisi tamamen sona erer (Yinanç 1989: 98-99). Ali Bey, Diyarbekir'in fethine katılır, Mısır'ın fethinde Osmanlı ordusuna öncülük eder ve sonrasında 1519'daki Celali isyanlarının bastırılmasında önemli bir rol oynar (Yinanç 1994: 556). Bozok Türkmenlerinden olan Celal, etrafına topladığı Türkmenlerle büyük bir isyan çıkarır, Bozok'ta Ali Bey'in oğlu Üveys'in evini basar, sonrasında isyan iyice büyür ve 24 Nisan 1519'da Ali Bey, isyanı bastırmakla görevlendirilen Ferhad Paşa'yı beklemeden inisiyatif alarak isyancılarla çarpışır, galip gelir ve Üveys Bey, kaçmayı başaran Celal'i takip ederek onu yakalayan Türkmenlerden zorla alır, babası Ali Bey'e götürür ve o da Celal'in başını Yavuz'a gönderir (Yinanç 1989: 103). Ali Bey ve Üveys Bey'in bu başarısı ve sonrasında 1521'de Canberdi Gazali isyanının da bastırılmasında gösterdiği başarı Ferhad Paşa'nın gazabını iyice artırır ve Ali Bey'in halkına zulmettiği yolundaki söylentileri teftiş için gönderilenleri katletmesi Ferhad Paşa'ya istediği sebebi verir (Yinanç 1989: 104). Kanunî'yi ikna ederek ferman çıkartan Ferhad Paşa sefer bahanesiyle Ali Bey'i çocuklarıyla beraber Tokat'a davet eder, maiyetinin bu durumu hayra yormaması üzerine Osmanlı'yla bir sorunun olmadığını söyleyerek davete icabet eder ve Artukova'da Ferhad Paşa onlar için verdiği ziyafet esnasında Ali Bey'i çocuklarıyla birlikte katlettirir (Temmuz 1522) (Yinanç 1989: 104-105). 1522 yılında babasıyla katledilen Üveys Bey,²⁰ Bozok sancağında görevlendirilmiş ve muhtemelen babası Ali Bey'den sonra beyliğin başına geçecek olan beydi.²¹

Mürettip kim?

Mürettibi bilinmeyen mecmuanın sonundaki arizada da başından geçenleri anlatan mürettip adını vermez. Mecmuadan hareketle mürettibin kim olduğu hakkında fikir yürütürken Şükrî'nin bu mecmuada hem yakın zamana kadar bilinmeyen divanının hem de *Selim-name*'sinin ilk versiyonunun bulunması, ayrıca Müteferrikat'ta da Türkçe ve Farsça beyitlerinin ve gazellerinin bulunması akla acaba bu mecmuanın mürettibi Şükrî mi sorusunu getirir.

Güler Doğan Averbek konuyu şu şekilde değerlendirir:

"Müteferrikattaki bazı şairi belirtilmeyen şiirlerin Şükrî'ye ait olması, [...] *Nasîhatü'l-Mülûk*'un sonunda 'kâtip' tarafından 'Tuhfetü'l-Âdâb' ibaresi ile kitabetine tarih düşülen metnin de Şükrî'ye ait olma ihtimalini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Şükrî'nin,

²⁰ Uzunçarşılı, Şehsuvaroğlu Ali'nin yanında Üveys, Veled, Pir Ahmed ve İskender adlı oğullarının olduğunu ve İskender dışındakilerin katledildiğini belirtir (Uzunçarşılı 2019: II/309 2. dipnot).

²¹ Geleneksel Türk devlet anlayışının hâkim olduğu Dulkadiroğulları'nda ülke toprakları hânedanın ortak malı sayılır ve şehzadeler Kadirli, Kırşehir ve Bozok gibi kazalarda babalarını temsilen buradaki birliklere kumanda ederlerdi (Yinanç 1994: 556).

dîvânının ve *Selîm-nâme*'sinin sona yerleştirilmesinin de mecmuayı hazırlayan şahsa işaret ettiğini düşünmek mümkündür. [...] Biz burada şimdilik mecmuanın Üveys Bey'in talebi üzerine Şükrî tarafından hazırlandığı ihtimaline işaret etmekle iktifa ediyoruz." (s. 23)

Doğan Averbek'in de işaret ettiği gibi bu karineler mecmuanın sahib-i tertibinin Şükrî olabileceğini akla getirirse de ne yazık ki elimizde yeterli kanıt yoktur. Bizce Şükrî aynı zamanlarda Şehsüvaroğlu Ali'nin yanında bulunması, onunla birlikte savaşa gidecek kadar yakınında olması bu mecmuadaki ayrıcalıklı yerini açıklayabilir. Yukarıda işaret edilen *Nasihati'l-müluk*'ün sonunda tarih düşülen bölümde kâtip/mürettip, Üveys Bey'in cennet misali konağındadır ve Ali Bey'in nedimi olan Şükrî'yi de muhtemelen yakından tanır. Mürettip, mecmuaya bu değerli şairin divanını ve henüz yazılmış *Selîm-name*'sini müstakilen almakla kalmaz Müteferikkat'a da belki de bazılarını meclislerde duyduğu şiirlerini alır. Bir ihtimal mecmuadaki eserlerin seçiminde bile Şükrî'nin bir dahli olmuş olabilir ama ne yazık ki ne arizada ne de mecmuada bunları kanıtlayacak bir veri olmadığından söylediklerimiz sadece fariza olarak kalır.

91 beyitlik Farsça arizadaki bilgilere bakılacak olursa ariza, mürettibin ismi olmasa da mecmua hakkında söyledikleri ve kendi başından geçenleri anlatması bakımından oldukça değerlidir. Bundan dolayı burada ayrıntılı olarak arizaya değinilecek ve ekte de Türkçe çevirisi verilecektir.

Ariza ilk olarak ilahi bir bereketin eseri olan bu nüshanın "padişahlık kitabının fihristi" olduğunu söyleyerek başlar. Birçok kitap içeren bu nüshanın eksikliklerinden ve hatalarından dolayı kerem ehlinden özür dileyerek ilk olarak kendi başından geçenleri anlatmaya başlar. Feleğin eziyetinden nasıl cefalar çektiğini ve birden bire Rum diyarına, gurbete geldiğini ve çok çileler çektiğini, çektiği eziyetlerin çokluğu nedeniyle tafsilatıyla anlatamayacağını belirtir. Kendi ifadesiyle bulunduğu yerde:

"Acem ehlinden kim varsa, bir arada hepsini Rumeli diyarına sürsünler, o diyarda mukim olsunlar. Acemlerden, iyi veya kötü sürülmemiş kimse kalmasın." (13-15. b.)²² denilmiş ve

"O hüzünlü güruhun defterinde bu miskin de adı yazılmıştı. Onun (o ismin) üstünü çizmek için ne çok meşakkat çektim." (16-17. b.) diyerek iki üç günde bir müfettişin gelerek kalan Acemleri de sürdüğünü anlatır.

En sonunda kurtuluşu şehirden uzaklaşıp bir gönül ehliyle dolu bir konağa sığınmakta bulur. Bu konağın/dergâhın sahibi Hâsıl adlı Çelebi Seyyid'dir. O, doğuda, batıda meşhur; birçok vazifesi ve malı olan makam ve mevki sahibi ama her şeyden vazgeçip bu uzlet köşesine çekilmiş biridir. "Onun huzuruna varınca, mânâ meylerinden sarhoş oldum." der.

Burada verdiği isim Hâsıl namlı Çelebi Seyyid, devrin önde gelenlerinden, herkesin tanıdığı ve saygı duyduğu biri olarak anlatılır.

Burada uzlet köşesinde her şeyden elini eteğini çekmişken Şehzade Üveys'ten bir mektup alır. Üveys'i şu şekilde över:

"O yardımsever şah tarafından, bahtiyarlık burcunun yıldızı, padişahlık semasının güneşi, faziletler meclisinin nuru, güzel huylar bahçesinin fidanı, ihsan ve cömertlik denizinin incisi" (49-52. b.).

²² Bu sürgünün ve defterden ismini silmek için eziyetler çekmesinin 1514 Çaldıran Seferi sonrası Tebriz'e giden Yavuz Sultan Selim'in oradan ayrılırken ulema, sanatkâr, esnaf ve işlerinde usta kişilerin İstanbul'a sürülmesi (Emecen 2016: 156) ile bir ilişkisi olabileceği uzak bir ihtimal olsa da düşünülebilir.

Sonrasında Üveys'in mektubundaki hitabından ve bir an önce gelmesini istemesinden mürettibi tanıdığı, bildiğini anlıyoruz:

“Seni görmeye müştak oldum, arzu gitti, hayal oldum, hadi acele edin ve bu muhibbinize doğru gelin, elinizden geldiği kadar acele edin, yolda at koşturun.” (56-58. b.).

Ali Bey'in Dulkadiroğulları Beyliğine 1515 Haziranından sonra getirildiği düşünüldüğünde Üveys Bey'in mecmuanın mürettibini en erken 1515'in sonlarına doğru çağırıldığını varsayabiliriz.

Arizada adını vermeyen mürettibin Üveys tarafından çağrılacak kadar devrinin bilinen bir şairi/müellifi olduğunu, mecmuadaki Tebrizli müellifler ve Müteferrikat'ta Tebriz'le ilgili 2 Farsça, bir Çağatay Türkçesi beyitin bulunmasından hareketle bir ihtimal Tebrizli olduğunu veya orada yaşadığını, Rum diyarına zorla sürülmek istenen Acemlerden biri olduğunu, devrin önemli zatlarından biri olan Hâsıl namlı Çelebi Seyyid'e sığındığını ve sonrasında vatanından istemeyerek de olsa 1515 yılının sonlarına doğru Üveys'in isteğiyle geldiğini söyleyebiliriz.

Üveys Bey'in isteğini kırmayarak gelmesi de Dulkadir Beyliğinin o coğrafyada etkisini de göstermesi bakımından önemlidir.

Bir Bey Neler Okumalı?

Üveys Bey mürettepten kendisi için bir dostu/hem-demi olacak mecmua yazmasını ister. Bu mecmuayı şöyle tarif eder:

“Benim için hem-demim olacak bir mecmua yazmanı istiyorum. Güzel, iç açıcı ve sevgililerin yüzü gibi neşe verici bir mecmua. Hikmetle ve mânâlarla dolu, erguvan renkli şarap gibi gönül çekici olsun. (Öyle bir mecmua olsun ki) o güzel kitabı okumaktan câna ve yüreğe ferahlık gelsin, bana gam gelince onu kucağıma çekeyim, gam ve keder benden uzaklaşsın, mutluluk gönlüme yerleşsin.” (72-77. b.)

Üveys'in isteklerini emir kabul eden mürettibin hazırladığı elimizdeki mecmuada beyin hikmetler ve manalar içeren eserler için *Nasihatu'l-müluk*, *Tercüme-i Nesri'l-lealî* gibi eserlerin seçildiği söylenebilir. Ayrıca *Selim-name* ve sondaki mektuplar da bu gruba dâhil edilebilir.

Sevgililerin yüzü gibi iç açıcı eserlere örnek olarak ise *Leyla vü Mecnun*, *Şükrî* ve *Sururî'nin* divanları, Müteferikkat'taki âşıkane beyitler seçilmiş diye düşünülebilir.

Mecmuada Üveys'in istediği bütün özellikleri barındıran metin ise bizce Müteferrikat'tır. Sadî'nin *Gülistan* ve *Bostan*'ından hikmetli sözler ve nasihatler, Nizamî'nin özellikle *Mahzenü'l-esrar*'ından ve diğer mesnevilerinden seçilerek alınmış hâli anlatan beyitler, rubailer, Hz. Ali'yle ilgili şiirler, birçok usta şairden alınmış Farsça beyitlerin yanı sıra o coğrafya ve Anadolu sahası için çok müstesna bir şahsiyet olan Nevayî'den âşıkane beyitler, Ahmedî'nin *İskender-name*'sinden hikmet dolu beyitler, Anadolu sahası kadar Doğu sahasında da meşhur olan Ahmed Paşa'nın kasideleri ve gazelleri, Nesimî, Habibî, Sururî gibi Hurufî şairlerden şiirler, muamma, lügaz gibi eğlenceli şiirler kısacası Türkî ve Farsî şairlerden seçkiler yapılarak bir yöneticinin/beyin hoşuna gidecek, ona hem-dem olacak “gönlün istediği güzel” bir eser hazırlar.

Genel olarak bu mecmuanın içerdiği eserlere bakıldığında Üveys Bey'in entelektüel birikimini de görmemizi sağlar: iyi yetişmiş, Farsça ve muhtemelen Arapça bilen, edebî zevki

olan bir bey. Ne yazık ki 1522'de babası ve kardeşleriyle birlikte öldürülen Üveys Bey, *Selim-name* ve *Nasihatu'l-müluk*'e düşülen tarihlerden yola çıkarak 927/1521 yılında tertip edilmiş olduğunu düşündüğümüz bu mecmuayı okuyacak kadar uzun bir ömre sahip olamamıştır.

Sonuç

Berlin Devlet Kütüphanesi Ms.or.oct. 3419'te bulunan bu mecmua, Üveys Bey'in isteğiyle muhtemelen 1521 yılında tertip edilmiş 16. yüzyılda Anadolu ve Doğu sahası arasındaki kültür alışverişini göstermesi bakımından örneğine çok az rastlanılabilecek çok değerli bir mecmuadır.

İçerdiği yedi müstakil eser ve Müteferrikat'la Fars, Çağatay ve Rum şairlerinin toplandığı çok dilli ve çok kültürlü bir coğrafyanın ürünü olarak değerlendirilebilecek bu mecmua özellikle Dulkadir coğrafyasında bir beyin neleri okuduğu, neleri okumaktan hoşlandığını göstermesi bakımından nadir rastlanan bir kırkambar, bir kültür karışımıdır.

Mecmuadaki birçok eserin ve özellikle Müteferrikat'ın sacayağı olduğunu düşündüğümüz Nevayî etkisi, Şiilik/inanç, Tebriz mecmuayı birleştiren özelliklerdir. Özellikle inanç bağlantısının mecmuanın takip edebildiğimiz son sahipleri Müderriszade Mehmed Vahîd, Hacı Bektaş Dergâhı, bu dergâhta meydancı Seyyid Ahmed Rıza'da kendini gösterir.

Bir eser gibi düzenlendiğini düşündüğümüz Müteferrikat'ta özellikle Çağatay Türkçesiyle yazan ve kaynaklarda örneğini bulamadığımız şairlerin beyitleri bundan sonra yapılacak çalışmalara yardımcı olması amacıyla eklerde verilmiştir. Bunun yanı sıra klasik Fars şairlerinin yanı sıra Farsça yazan daha çok Hüseyin-i Baykara-Nevayî-Yakub Han dönemindeki şairlerin beyitlerini içermesi dolayısıyla bu şiirlerin de ayrıntılı bir şekilde çalışılması gerektiği kanaatindeyiz. Bu tür çok dilli mecmuaların derinlemesine incelemesi yapıldığında kültürel geçişkenliğin ve etkileşimin daha vazih şekilde ortaya çıkacağı aşikârdır.

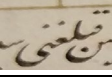
Bibliyografya

- Ahmedî (2020). *İskendernâme (İnceleme-Tenkitli Metin)* c. I. Haz. Robert Dankoff. Ankara: TÜBA.
- AKÇAY, Gülçiçek (2014). "Edhemî." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edhemi-mdbir (20.07.2022)
- Alî Saferî-i Akkal'a (1389). *Kelimât-ı Kısâr-ı İmâm Alî (Dü Mecmû'a)*. Tahran: Merkez-i Pejûheşî-i Mîrâs-ı Mektûb.
- Alî-şîr Nevâyî (1996). *Leylî vü Mecnûn*. Haz. Ülkü Çelik. Ankara: TDK.
- Alî Şîr Nevâyî (2003). *Garâ'ibü's-sıgar: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Haz. Günay Kut. Ankara: TDK.
- Alî Şîr Nevâyî (2015). *Mecâlisü'n-nefâyis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*. Haz. Kemal Eraslan. Ankara: TDK.
- ARGUNŞAH, Mustafa (1997) (Haz.). *Şükrî-i Bitlisi: Selîm-nâme*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.
- ARSLAN, Mustafa (2018) (Haz.). *Mîhrî Hâtun Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Âşık Çelebi (2018). *Meşâ'irü's-şu'arâ*. Haz. Filiz Kılıç. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- AYAN, Hüseyin (2020) (Haz.). *Nesîmî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Türkçe Divanını Tenkitli Metni*. Ankara: TDK.
- BAYRAMOĞLU, Fuat (1983). *Hacı Bayram-ı Veli: Yaşamı-Soyu-Vakfı*. Ankara: TTK.
- BİLGİN, A. Azmi (2007). "Nesîmî." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 33. İstanbul: TDV Yayınları, 3-5.
- Camî (1990). *Baharistan*. Çev. Nuri Gençosman. İstanbul: MEB
- ÇETİNDAG, Yusuf (2006). *Ali Şir Nevai'nin Osmanlı Şiirine Etkisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- DOĞAN AVERBEK, Güler (2019). *Bitlisli Şükrî Divanı*. İstanbul: DBY.
- DOĞAN AVERBEK, Güler (2020). "Berlin Devlet Kütüphanesi'nde Bulunan Kataloglanmamış Türkçe Yazmalar Üzerine Tespitler." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24: 1-40.
- DOĞAN AVERBEK, Güler (2021). "The Manuscripts Oskar Rescher Sold to the Berlin State Library Between 1913-1936." *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 11, 2: 477-568.
- DOĞAN AVERBEK, Güler and Hanstein, Thoralf. (2022). "How did Oskar Rescher Take Advantage of the Manuscript Market in Turkey His Manuscript Collections in Berlin and Leipzig." *Oriental Manuscripts in Germany: Collection History Between the Academic Thirst for Knowledge, Antique Trade Across the Globe, and Imperial Claims to Power*, Berlin 29/06/2022-01/07/2022.
- DURKAYA, Hayriye (2011). "Mecmuatü'n-Nezair'in Yeni Bir Nüshası." Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- EMECEN, Feridun (2009). "Selim I." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 36. İstanbul: TDV Yayınları, 407-414.
- ERSOY, Ersen (2021) (Haz.). *Dîvân-ı Hafî*. Ankara: TÜBA.
- Feridun Bey (1265). *Mecmua-i Münşeat-i Feridun Bey* c I. İstanbul.
- GENÇ, Vural (2015). "From Tabriz to Istanbul: Goods and Treasuries of Shah Ismail Looted After The Battle of Chaldiran." *Studia Iranica* 44/2: 227-276.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip (1946-1951). "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerası." *Türkiyat Mecmuası* IX: 35-46.
- GÖZÜTOK, Avni (2008) (Haz.). *Haydar Tilbe: Mahzenü'l-esrar (Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Hafız (1992). *Hafız Divanı*. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: MEB.
- Karamanlı Nizamî (2020). *Karamanlı Nizamî Divanı*. Haz. Haluk İpekten. Ankara: Kültür Bakanlığı.

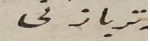
- KARTAL, Ahmet (2019). "Baykara Meclisi'nden Yansımalar: Edebî Meclisler 2." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 22, 525-578.
- KARTAL, Ahmet (2020). "Baykara Meclisi'nden Yansımalar: İlmî ve Edebî Meclisler-Tarihî Olaylar-Hikâyeler 5." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25, 575-617.
- KARTAL, Ahmet (2021). "Baykara Meclisi'nden Yansımalar: Edebî Meclisler, Vâsifî Etrafında Gelişen Olaylar 7." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 27, 403-453.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2022). *Savaşta Yavuz Şürde Selim: Yavuz Sultan Selim Şiirleri*. İstanbul: Muhitkitap.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2013). "Sürûrî-i Acem." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sururi-sururi-sururii-acem-sururii> (18.10.2021)
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi* 2. b. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KUT, Günay (1989). "Ali Şîr Nevâî." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 2. İstanbul: TDV Yayınları 1989, 449-453.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1959). *Arap, Fars ve Türk Edebiyatında Leyla ve Mecnun Hikâyesi*. Ankara: TTK.
- MACİT, Muhsin (2017). "Şah İsmail Ahmed Paşa Divanı'nı Okudu mu?" *bilig* 80: 265-278.
Mecmua. Yazma Eser. Berlin Devlet Kütüphanesi Ms.or.oct. 3419.
Mecmua-i eşar. Yazma Eser. Danişgâh-ı Tahran 8455.
- MORKOÇ, Yasemin Ertek (2003). "Eğridirli Hacı Kemal'in Camiü'n-Nezair'i: Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme." Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Nizamî (1993). *Mahzenü'l-Esrar*. Çev. Nuri Gençosman. İstanbul: MEB
- ÖZKAN, Ferudun Hakan (2019). "Mâtemî'nin Nesrî'l-Le'âlî Tercümesi." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 91: 107-146.
- ÖZKAN, Mustafa ve İsen, Mustafa (1997). "Halîlî." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 329-330.
- ÖZTÜRK, Mürsel (1997). "Hâtifî." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 16. İstanbul: TDV Yayınları, 468.
- POLAT, Kadim (2016). "Alî Nazîf'in Zînetü'l-Kelâm'ı ve Türk Belâgatindeki Yeri." Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- SADIKOĞLU, S. Cengiz (1996). "Habîbî." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 14. İstanbul: TDV Yayınları, 324-325.
- Sudî (2020). *Şerh-i Divan-ı Hafız: Sudî'nin Hafız Divanı Şerhi (İnceleme-Tenkitletli Metin)* c. 2. Haz. İbrahim Kaya. İstanbul: YEK.
- Süleyman Fehim (1259). *Sefinetü's-şuara*. İstanbul: Tabhane-i Âmire.
- Şah İsmail (2017). *Hatâyî Divânı*. Haz. Muhsin Macit. İstanbul: YEK.
- ŞAHİNOĞLU, Nazif (2002). "Kemâl-i Hucendî." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 25. Ankara: TDV Yayınları, 226.
- ŞARİPBİKOVA, Saule (2001). "Acem Sürûrî ve Divançesi." Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Takiyüddin Evhadî (2019). *Arâfatü'l-âşıkîn ve Arâsatü'l-ârifîn*. Haz. Zebilullâh Safâ ve Âmina Fahr-Ahmed. Tahran: Merkez-i Pejûheşî-i Mîrâs-ı Mektûb.
- Takiyüddin Kaşanî (2016). *Hulâsatü'l-eşar ve Zübtedü'l-efkâr 6/7: Bahş-ı Tebriz ve Azerbaycan ve nevahi-i an*. Ed. Rukiye Bayram Hakiki. Tahran: Merkez-i Pejûheşî-i Mîrâs-ı Mektûb.
- TANMAN, M. Baha (1996). "Hacı Bektaş-ı Velî Külliyesi." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 14. Ankara: TDV Yayınları, 459-471.
- TARLAN, Ali Nihad (1966). *Ahmed Paşa Divanı*. İstanbul: MEB.
- TARLAN, Ali Nihad (1997). *Necati Bey Divanı*. İstanbul: MEB.

- TOKMAK, A. Naci (2017) (Haz.). *Alîşîr Nevayî: Mecâlisü'n-nefâis I-II-Herati ve Hekimşah Mülhakati*. Ankara: TDK.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2019). *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar* c 2. 12. Bs. Ankara: TTK.
- YAZICI, Tahsin (1997). "Hâfız-ı Şîrâzî." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 15. Ankara: TDV Yayınları, 103-106.
- YİNANÇ, Refet (1989). *Dulkadir Beyliği*. Ankara: TTK.
- YİNANÇ, Refet (1994). "Dulkadıroğulları." *TDV İslâm Ansiklopedisi* c. 9. İstanbul: TDV Yayınları, 553-557.

Ek 1: Türkçe şiirler²³

(2b) ligayrihi	Katunda İlahî kamu esrâr hüveydâ Min sin haşrde kılma mana peydâ	Lügaz	Nedür ol sen mana diğil ey bâb Ki gider her yana basar mihrâb Gündüzün çün hilâl-ile gezer ol Aşşam olgaç ayagdan düşer ol
Ferd	Çünkü men yâr vaslın ister çarh hicrân gösterür Gelmese devrân bizümle varalum devrân-ile	(14a)Rubai	Erlük ü mürüvvet sehâvet erdedir Bunlar erde olmasa pes nerededir Menzile irer Alî yolın varan Nâm u nengi tolu gökde yerdedir
(3a) Ferd	Ol zamânî kim tekellüm ol büt-i zibâ kılır Derc-i dürden lutf idüp ikd-ı güher peydâ kılır	Velehu	Şehr-i ilmün çün Alîdür kapısı Ümmeting andan gerekdür tapısı Perde altında niçe gizlene ışk Vaktidür açla sırlar yapısı
(3b) Ferd	Âh eylesen denizde semek yana korharam Çarh-ı kebûd içinde melek yana korharam	Mahmud	Çekmeyen ey hecr-ara yârün firâkı mihnetin Bil ki cân virmek sehildür yârdan ayrılmak çetin Derd her kim çekmedi dermân ne bilsün kim nedür Şerbet-i hecr içmeyen bulmaz visâlün lezzetin Hâksâr isen kayırma ey dil ol dergâhda Çekmeyen bil kim aziz olmaz cihânun zilletin
(5a) Matla	Sana ni gam men bigi rüsvâ vü şeydâdın cüdâ İş manadur sen perîveş hür-sîmâdın cüdâ	(15a) Ferd	Cennet olsun her kadem basdukça sahrâlar size Hâne-i gamda yiter bu âh-ile vâlar bize
(5b) Ferd	Dolaşma zülfine_ey gönül agzını öpegör Bahs-i mutavvel itme ki söz muhtasar gerek	Ferd	Dün gece dinlenmedün bir lahza âhumdan benim Ey güzeller serveri geçgil günâhumdan benim
Matla	Ger sabâ dik hem-dem irmen serv-i âzâdın bile Barmayın ey gül kayda kim bolsam sening yâdın bile	Esirî	Âh kim bir şûh mîrzânun gedâsıdır göngül Veh ki bir âşûb-ı shehring mübtelasıdır göngül
(7a) Nazire	Aksin âyîne de gördükçe benim hürveşüm Aks için ol yakasın yırtar u aks anun-içün	Edhemî (2. beyitten itibaren 15b)	Oda yanmış bagrumı sînemde her kim görse dir Bir tenûra bengzer ol kim asalar biryân ana Aglamakdan çün tenün hâşâke döndi Edhemî Âhum odıyla semender tek tutuşgil yan ana
(9a) Mahmud	Müddeî mahrem degül hakkâ çek andan dâmenün İhtirâz ider yakîn nâ-cins olandan pâkler	Nihalî	Menden olmuşdur gezer gönglüm perî-rûlar bile Yazug ol miskîn yaman öğrendi bed-hûlar bile
(10b) Mahmud	Ömr ü hem-de[m]den haber sorgan ki hansı yahşıdur Ömr hem hoşdur velî yitmez muvâfık hem-deme	(16a)Mir Abdürrez zak	Ol şûh gönglüm aldı salıp cismüme şikest Bir tıfleş ki şâhı uşadur semer bile
Filvaki	Ol perîveş[n]lün likâsın göricek aklum yiter Sûseni şâh-ı gül üzre kim görüpdür kim biter	Sururî	Iyd u rengin raht-ıla evden çihar il salımp Men dahı hâkister-i küllan içinden silkinip
Filvaki	Kıçkirek dülbendi başda ol perî bend eylemiş Deste-i nesrîni serv üstinde peyvend eylemiş	Ferd (Fethî)	Iraklıktan şikâyet kılma Fethî Ki düşer geh iraklık gâ[â]h yokluk
(11a) Mahmud	Arturur her demde zülün ey perî sevdâ mana Handan oldu bu perîşânlık yine peydâ mana	(17a) Mahmud	Gice il uyhuda bir ay hecridin bîdâr-min Subh-ı sâdik tek uzan dün tâlib-i didâr-min
Mirza Hüseyn	Her niyâzı kim idem maksûdum anun nâzıdur İşşumun sâzı cünün zencirinün âvâzıdur	Sururî	Men ki vaslundan cüdâ hicrân elinde zâr-min Dirligimden ölmegim yegdir diyü aglar-min
(11b) Mahmud	İtmeseng bâver ki işim gice sensiz âh olur Küyün itinden haber tutgil kim ol âgâh olur	Mahmud	Gice küyung çizginüp aglar-min anca zâr-min Kim seher vakti itün tek olmanam bîdâr-min
velehu	Pâdişâhum tâ felek devri selâmetdür menm Hâtrum ey müddeî senden ferâgatdür menüm	Derdî	Ni visâlünle ferah ni fûrkatünle zâr-min Ni dirilür ni ölüv veh ni belâ bîmâr-min
Nihanî	Oda yah karşında dâyim bendeni ey tünd-hû Tâ tütünümde göz ehli bahmasun senden berü	(17b) Ferd	Her zamân bir yâr hecrin gösterür devrân manga Ömr eger bu nev'-ile geçse gerekmez cân manga
(12a)Matla	Hâlün yüzünde gâliye-sâ kâkül örtünür Hindüya bah ki gül döşenür sünbül örtünür	Mahmud	Men nice mihnet çekem her lahza bir bed-kışden Ey ecel gel cânım al kurtar meni teşvîşden
Ferd	Âlemi gezdüm senün tek bir perî-rû görmedüm Hak bilir sana bu sözde ey perî rû görmedüm	(18a)Mirza Bayezid	Başı incilmiş yılan tek tolganur-min tâ seher Giceler yâdımga gelse zülünün pîç ü hamı
Ferd	Cânâ gamundan özge dilün âşinâsı yoh Yüzünden özge gözlerümün rûşenâsı [yoh]	(18b) Sururî	Ol serv gelür hil'-at-i sebz ile hurâmân Bir şem-sıfat k'ola yeşil kadd-ile tâbân
Mahmudo glı	Eger der-hâbam ey dil-ber visâlündür hayâlimde V'eger der-sohbetem cânâ hayâlün hem- nişinimdür	Matla	Baş götürmez bâde içmekden demî ol Türk-i mest La'li aks-i câm-ara görmüş olupdur mey-perest
(12b) Bahayî	Fursat el virmiş-iken hoş gör demi dil-dâr ile Yâ karâr elden gider yâhod bu devrân çizginür	Mir Abdürrez zak	Leylî saçun yüzünde olaldan bölük bölük Çetr-i Arab gibi tenüm oldu delük delük
(13a) Ferd	Yüz ü gözünde mu'ayyen kemâl-i sun'-ı İlah Ne yüz durur bu ne göz lâ ilâhe illâllâh		
(13b) Rubai	Saltanat tahtında her kim şâh ola Bes ra'ıyyetden gerek âgâh ola Ger habîr olsa bulardan şâh ola Olmasa şâh olmaya güm-râh ola		
Ligayrihi	Ey kim agzung goncadur zibâ cemâlüng gül durur Agladur hecring meni lîkin visâlün güldürür Arturur her lahza yüz sevdâ perîşân gönglüme Başıma yâ Rab benim bu ni kara kâkül durur		
Ferd	Ni belâlu günde yaratmış aceb Hâlık meni Her tarafın günde bin mihnet olur vâsıl mana		

²³ Aşağıdaki tabloda ilk sütunda beyitlerin buldukları sayfa, varsa şairleri/başlığı, ikinci sütunda ise şiirler verilmiştir. Şiirlerde transkripsiyon yapılmayıp yazmadaki hareketler, eklerde gösterilen yuvarlaklık-düzlük, ikili yazımlar gözetilerek olarak okunmuştur. Okunamayan kelimelerin yazmadaki şekli eklenmiştir

(20a)Esirî	Ger senün ışkun yolında ölmesem ey sım-ten Yollar üstün koy meni tâ sengsâr itsün yiten	(30b)Ferd	Ey sabâ billâh esen demde diyâr-ı yâruma Men fakîrün hâlini arz eylegil dil-dâruma
(20b) Nihalî	Ayrılık ol gör ki baydan nâ-tüvânlıktır manga Veh ölüm yeg bu ne ömr ü zindegânlıktır manga	Ferd	Nâgehân fikr eylesem kim ni kişidin ayru-min Min bilür-min ni geçer ol lahza cânımdın benim
Nihanî	Ey Nihânî zülf ü ruhsârı gamından dilberün Bir güne düşdüm ki dün gün cümle yeksândır manga	Selimşah	Rûzgârın şiddeti yârun firâkı âh kim Nev-civân-iken meni ol eyledi bir köhne pîr
(22a) Mîr Abdürrez zak	Göçdi sînemdin alup ol şüh-ı ranâ nâzını Resmidür Türkün yahar göç eylese 	Nihanî	Yigitligimde veh meni bir nev-civân gamı Pîr itdi pîr hürmetin itmez civân olup
(23a)Hulâdî	Dâg-ı hicrân birle âşik köymedin tapmaz visâl Bu ne süz bolgay ki dirler dâg-ı hicrân bolmasun	(33a) Halilî	Yâ Rab agzun piste mi yâ gonca-i handân mıdır Yâ Süleymân hâtemi yâ hokka-i mercân mıdır Nokta-i mevhumdur yâ cevher-i ferd ol ağız Menba-i mâ-i ma'în yâ çeşme-i hayvân mıdır Bâg-ı nesrindür cemâlün yâ çemen yâ büsitân Yâ gülistân-ı İrem yâ ravza-i rıdvân mıdır Nergisün câdû mıdır yâ fitne yâ ayn-ı belâ Yâ harâmî-mest yâ gâretger-i imân mıdır Söz midür nutk-ı Halilî yâ meger sihr-i helâl Yâ fütûn-ı şâ'irî yâ hikmet-i Yunan mıdır
Habibî	Kühdın gelgen sadâ aksi imes feryâdınğ Nâlesinden bir eser kalmış durur Ferhâdınğ	Gevherî (2. beyitten itibaren 33b)	Gül midür nâzûk vücûdun ey habîbüm yâ semen Nahl-bendüm serv-kaddün fitne lîkin yâse men Agzun için gonca tek dil-teng olupdur men müdâm Zülfün-içün batmışam başdan ayağa yasa men Şerha şerha eyledi bagrumnı kesdi togradı Ugradum tâ bir nazar sen kirpügi elmasa men Gönlümü şâm u seher zülfün uğurlar koy ki tâ Ser-nigün ol serv-kaddünden özüni asa men Mürde cismi Gevherînin oldı hayy-ı câvidân Bir nefes tâ hem-dem oldum sen Mesih-enfâsa men
(23b) Ferd	Küh her kimdin işitse kühkenning adını Âşinâ sanup çeker Ferhâdınğ feryâdını	(44a) Ferd	Şehâ haddünde zülfeynüñ görüp çeşmüm döker nemler Ki erseydi mesâ fecre düşer gülzâra şebnemler
Ferd	Rakîbi gele dirdüm yâr geldi Ki yaman sınımayınca yahşi gelmez	(44b) Ferd	Ey dide gel bu çeşm-ile kaş u kabaga bak Mihrâb içinde mey tolu tolmuş kabaga bak
Nihânî	Başında mey elinde kadeh göngli pür-ferah Gel gel fererrüc eyle bu çağında sâkinin Bilmen ki hansı zâhidün âhi tutup durur Kim kan kusar sūrâhi kucagında sâkinin	(45b) Ferd	Bulur Hakdan murâdın ol ki erdür Dimişdür Mustafâ hayrül-beşerdür
Ferd	Dilden hayâl-i hâl-i ruhuñ çıkmasan diyü Çekdüm kenâr-ı çeşmüme ey gül-izâr hâr	(46a) Ferd	Hâk yanındın götürmen başımı bil kim neden Niçe kim başım sening pâyındadır pâyındadır
(24a) Ferd	Bî-nihâyetdür günâhum gerçi ey dil-ber menüm Afv-ı bî-haddün umaram ol günâh içindeyüm	Matla	Sanma la'lün sordugun cânâ ki cânımdır benim Çeşm-i pür-hûnum döker bir katre kanımdur benim
Muamma ferd be- ism-i Ali	Ayagın baş iden şem'ün gicenün iki bahşında Bilür bir hûbun adın kim ol almışdur safiden dil	(52a) Kerimî	Nâme-i süz-ı derûnün bu Kerimînün yazup Ger kebüter bağlana bâline ser-tâ-ser yanar
Muamma	Yarım taş üstüne bir göz komuşlar Ohı bir dil-berüñ adın dimişler	Ferd (Hümamî)	Dimiş ki Hümâmî sabr iderse vefâ kılam Men sabr ideydüm velî köymez zamân geçer
(24b) Nizamî	Nâmem iltür kuş eger mazmûnün idüp kılşa şerh Saçkay od kaknüs gibi miñç çâk olup minkâr ana	Ferd	Pertev-i nûr-ı cemâlün arturur sevdâ mana İrişüpdür âfitâb-ı zülf-i ruh gavgâ mana
(26a) Mîrza Ferahşad	Gül gibi handân olup kıl fikr-i dünyâdan hazer Gonca dil-teng olduğu oldur ki var kalbinde zer	Ferd	Cânâ firâkî hasretin cânımda belâdur Billâ belâdur ammâ bilmen bu ni belâdur
(26b) Velehu	Tâ Ferah cân perdesine yazdı hatıñ nakşını Bir kızıl vâlâya çulganmış nişânım var benim	(52b)Ferd	Umaram Hakdan cemâlin gösterür devrân mana Çok cefâlar eyleyüpdür va'de-i hicrân mana
Sururî	Mevsim-i gülden gülüp gül gibi gel câm içelüm Rehber-i işka uyup genc-i me'ânî açalum Koyalum gussa-i ferdâyı geçenden geçelüm Gıtdı gam geldi ferah toldı kadeh iç içelüm	Ferd	Bilmezem hicrân elinden niçe sözler söyleyem Yâ firâkî hasreting derdin niçe şerh eyleyem
(27a) Ferd	Sultân-ı Dulkadir yine atlandı çün semend Tokdı felek semendinin ol boynına kemend	Ferd	Mihrûn odıyla yanup derd-ile bir kez çeksem âh Âhum ebr ola felek yüzün duta mahv ola mâh
Melihî	Yine cûş eyledi deryâ-yı cennet Ezelden bağlama kûsın ne minnet	Ferd	Âfitâb alur yüzündün reng-i rû ey meh-likâ Zerre tek mahv oldum uş mihründe sen kalgil bekâ
(28b) Rubai	Vaslundan eger irmeye dermâna gönül Kalmaya yolunda başa vü cânâ gönül Arz eyle yüzün şem'ini zülfün gicesi Kim şevk-ile pervâne-sıfat yana gönül	(53b) ligayrihi	Şâh-ı gül kaddün gülistân-ı melâhat bâg ana Goncador la'lün zümürdür hat yeşil yaprag ana Sidre tâvûsı boyun üstünde müşk-efşân saçun Şehper-i rûhu'l-kudûs zülfün yüzün uçmag ana Giryeden bir lâledür pür-hûn gözüm kim dem-be- dem Hâl-i müşkining hayâlidür sevâd-ı dâg ana
(29a) Rubai	İş gelirmiş er başına gam değil Felege ta'n eyleme takdîr digil Kimse bilmez kim nedür encâm-ı kâr İden ol itdüren oldur şöyle bil		
Rubai	Ey felek işün budur aceb digil Senden umana vefâ aceb digil Sen kime mihr eyledün kahr itmedün Çün bu Hak takdîridür aceb digil		
Rubai	Fazluna tutdum ümidüm yâ Celil Kim senün emründe yohtur kâl u kıl Kim tevekkül kıldı mahrûm olmadı Şöyle k'İsmâ'îl ü Mûsî vü Halil		
(30a)Ferd	Hilâl ebrûna benzerdi eger olsa güneş yüzlü Güneş yüzüne ohşardı eger olsa hilâl-ebrû		
Ferd	San beyt-i ankebûta tolaşmış meges durur Bu sîne-i müşebbek içinde hayâl-i hâl		
Ferd	Ey sabâ tâ zülfün açdun gösterüp ruhsâresin Yüzün ağ olsun giderdün şimdî gönlüm karasın		

(63b) İştiyakı	Şükürinün mâhiyyetin ger İştiyâkı sorsalar Ehl-i irfân katna takrîr eyle ta'rifin müdâm Şöyle bir deryâdur ol kim tûl ü arz u umkı yok Lîk bir Hindisitân kozına sıgmuşdur ²⁴ tamâm
(70a) Ferd	Niçe çok başludur ol yâra sitemkâr ol diyü Baş egüp gûşına söyler kâkül-i müşkîn-i dost
Ferd	Ey dil gamıyla yahşıdır il derde hem-dem ol Anı azîz tut ki sanem yâdigâridur
(70b) Ferd	Ni umarsız ey gam-ı hicrân bu cânımdın benim Gidsenüz olmaz mıdur bir lahza yanımdın benim
(73a) Ferd	Ey serv mesken itmege gözüm özin sana Menden dönüp tamâm tutupdur yüzün sana
(74a) Ferd	Çü senden sorulur her hakk u bâtl Dahılar idiginden olma gâfil
(75b) Ferd	Niçük selâm ideyüm hiç bilmenem yâ Rab Ki görgeç ol şeh-i hüsnî revân dilim tutulur
(76a) Matla	Gül bedenler sohbeti gel meclis-i gül-rîzdir Gel temâşâ eyle kim cennet bugün Tebrîzdir
(77a) Nazire	İstemezseng ger cihân mülkinde men divâne(y)i Eyle sanam görmedüm men dahı bu vîrâne(y)i

²⁴ Kelime metinde "zıgmuşam" şeklinde dat harfi ile yazılmıştır.

Ek 2: Farsça arızanın çevirisi (181b-182b)²⁵

181b

1. İlâhî feyz olan bu nüsha, padişahlık kitabının fihristidir.
2. Çok kitap gösterir (içerir) ve ondan dolayı konuşur (onları anlatır).
3. Hem (bu vesileyle) eksiğiyle fazlasıyla yanlış yazdıklarımın ötürü özür diliyorum.
4. Kemal, fazilet ve irfan sahiplerinden; ki onlar kuşkusuz kerem ehlidirler (özür diliyorum.)
5. Söyleyeceğim ilk söz şudur: Bu gaddar felekten
6. Gönlüme nasıl elemeler geldi, canım nasıl cefalar çekti.
7. Bendenizin Rum'da nasibi neydi, bu memlekette ne yer ne içtim.
8. Birden bire kader bir bahane uydurdu ve bizi gurbet diyarına düşürdü.
9. (Aslında) Gurbet değil, yüz bin şiddet. Şiddet nedir ki, yüz bin mihnet!
10. Ben bu durumu tafsilâtı açıklarsam bu mektubum (yazım) çok uzar.
11. Hâslı, gurbet diyarına düştüğümüzde ve feleğin zulmüne katlandığımızda
12. (Felek) her gün yeni bir bahane uydurdu ve çektirdiği dertlerin çokluğu beni yıpratı.
13. Yine, başka bir bahane: 'Acem ehlinde kim varsa, bir arada
14. hepsini Rumeli diyarına sürsünler, o diyarda mukim olsunlar.
15. Acemlerden, iyi veya kötü sürülmemiş kimse kalmayın..."
16. O hüznü gürhün defterinde bu miskin de adı yazılmıştı.
17. Onun (o ismin) üstünü çizmek için ne çok meşakkat çektim.
18. O tayfanın tamamını sürdürdüler, onlardan kimlerin kaldığı (ise) bellidir.
19. İki üç gün sonra, başka biri teftişe geldi.
20. (geldi ki) kalmış olan kimseler varsa, onların da gönlünü gam neşteriyle yaralasin.
21. Baktım ki felek beni kahretmek niyetinde ve şehirde huzur yok...
22. Kapıdan giren her kahpe Acem müfettişi olmuş...
23. Kitaplarda gördüğüm ve âkillerden duyduğum
24. "Mutluluk hazinesi gam köşesindedir ve murada varmayınca maksut hâsıl olur"(dur)
25. Yayın büküldüğü gibi, biz de bir köşeye çekilip uzlet aradık.
26. Şehirde uzaklaştık ve bir konağın köşesine geçtik.
27. Yüce bir yer, çok makamın olduğu, gönül ehliyle dolu ve gayrıdan boş (bir yer)
28. Ser-halkaları aziz bir zat (veya Aziz adında bir zat), iyi huylu, melek gibi...
29. Cömertlikte ikinci Ali, mânâ ilminde eşsiz...
30. Riya, ucp ve kinden arınmış, fukaranın sığınağı
31. Hâsıl adında Çelebi Seyyid; bütün fazilet sahiplerinin başı.
32. Bir mum ki, güneş ışığını ondan alır; doğuda ve batıda meşhurdur.
33. Birçok vazifesi, hesapsız malı ve mülkü vardır.
34. Bunca makam ve mertebesine rağmen, bir şal ve şapka ile yetinmiş.
35. Nalınla yol kateder, ayak kabıya alışmamıştır.

182a

36. Onun huzuruna varınca, mânâ meylerinden sarhoş oldum.
37. Dünyanın varlığı o an (huzuruna çıktığımda) benim gözümde tuz buz oldu.
38. Dünya bir avuç toprak gibidir, onu terk etmekte korkulacak ne var?
39. Olana muhtaç olmayan, zamanenin başına taç olur.
40. Ve bu huzur dolu tecrit evi, kanaat ve tefrit memleketindedir.
41. Biz de, işin gereğince, bu tavır ve yolun geleneği üzere...
42. Bir kanaat köşesine çekildik, gamın elini ve kederin ayağını bağladık,
43. "biz" ve "ben"likten uzaklaştık, ucp gömleğini yırttık.
44. Benlik hayalinden kurtulmuş, fakirlik zevkinden hoşnuttuk.
45. Gönlün evi kanaat olunca, mal mülke hâcet kalmaz.
46. Bu dünyada halktan yüzünü çevirecek bir köşe bulana ne mutlu!
47. Bu merteye, yüce bir payedir, bir makamdır, ne hoş bir makamdır.
48. Hâslı, bahtım bana râm ve talihim benden yana olunca
49. Gevher dolu bir mektup, o yardımsever şah tarafından
50. O bahtıyarlık burcunun yıldızı, o padişahlık semasının güneşi

²⁵ Bu metnin çevirisini yapan Dr. Öğr. Üyesi Milad Salmani'ye çok teşekkür ederim.

51. O faziletler meclisinin nuru, o güzel huylar bahçesinin fidanı
52. O ihsan ve cömertlik denizinin incisi, Şehzade Üveys bin Ali Han
53. Şefkatle ve keremle dolu
54. Mazmunu ümitle dolu, her harfinde yüz bin hâl (olan o mektup)
55. Ben kalbi kırığa geldi: "Ey gönlü yanmış! Hazır ol!
56. Seni görmeye müştak oldum, arzu gitti, hayal oldum,
57. Hadi acele edin ve bu muhibbinize doğru gelin
58. Elinizden geldiği kadar acele edin, yolda at koşturun."
59. İzzet güneşinin ışığı, saadet ve devlet maşırıkından
60. bu toprak zerresine ve âşık gönle vurunca
61. huzursuz olmama ve önümde engeller olmasına rağmen
62. mektupta sayısız lütuf ve haddinden fazla bana merhameti olduğundan
63. Allah'ın takdiri de böyle istediği için onun işaret ettiği yoldan gittim.
64. Şaha hizmet için kemer kuşandık ve dergâhının kullarından olduk.
65. Şâhın hizmetine yerleşince dertlerimin çoğunun devasını gösterdi.
66. Etmediği iyilik, yapmadığı lütuf kalmadı.
67. Onun mahallesinin köpeklerine karşı bile mahcubum, kaldı ki huyları ve davranışlarına karşı.
68. O iyi huylu, bilgi ve basiret sahibi,
69. bir gün sır incisini delerken şunu arzu ettiğini söyledi:

182b

70. "Ey kendi vatanı ve memleketinden uzak; garip ve ayrı düşmüş gamzede,
71. ey kimsesiz ve ey Rum ülkesinde kendi hem-nefeslerinden mahrum,
72. benim için hem-demim olacak bir mecmua yazmanı istiyorum.
73. Güzel, iç açıcı ve sevgililerin yüzü gibi neşe verici bir mecmua
74. Hikmetle ve mânâlarla dolu olsun, erguvan renkli şarap gibi gönül çekici olsun.
75. (Öyle bir mecmua olsun ki) o güzel kitabı okumaktan cana ve yüreğe ferahlık gelsin,
76. bana gam gelince onu kucağıma çekeyim,
77. gam ve keder benden uzaklaşsın, mutluluk gönlüme yerleşsin."
78. İhsanı haddinden fazla ve bundan önce bana çokça cömertliği için
79. Şahın emrine ve onun isteğini yerine getirmeye memur oldum.
80. O şahlar şahının ihsan bulutundan ve her zaman ışık saçan güneşinden
81. ki bu hakir, gamzede ve âşık fakirin gördüğü ihsan bulutunu
82. ilkbaharda sebze buluttan veya zerre parlak güneşten
83. bu feyzi ne görür, ne bulur; güneş böylesi bir zerreye ışık verir mi hiç?
84. Özür dileme yoluna gidip bir ömür gece gündüz medhiyeler söylersem
85. değil yüzde biri, binde birini bile şüphesiz söyleyemem.
86. İnamlarına şükür haddinden fazladır ve benim gibisinin havsalası buna yetmez
87. En iyisi ben medhietmeyi bırakıp susayım ve kendi akılsızlığa gülmeyeyim.
88. Hâsılı, o şâhın bu dilenciye ettiği fazlaca lütuflardan
89. Allah'ın adıyla ağzımı açtım ve onu (mecmuayı) yazmaya başladım
90. Türkçe, Farsça ve Arapça hikmet, nasihat ve aşk konularında
91. birkaç kitap yazdım; bir tohumdur, hâtıra kalsın diye diktim.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 258-280

TÜRK EDEBİYATINDA HABNAME TÜRÜ ESERLER VE MAANZADE MAHMUD NEDİM'İN İSKENDER-İ KEBİR'E DAİR HÂB-NÂME'Sİ

İsmail Avcı

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(ismailavci@balikesir.edu.tr), ORCID: 0000-0002-9282-1468/ Assoc. Dr., Balıkesir University, Faculty of Arts
and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 29.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 13.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Avcı, İsmail (2022), "Türk Edebiyatında Habname Türü Eserler Ve Maanzade Mahmud Nedim'in İskender-i Kebir'e Dair Hâb-Nâme'si", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 258-280.

Avcı, İsmail (2022), "Type of Literary Works Called Book of Dreams in Turkish Literature and Hâb-nâme by Maanzade Mahmud Nedim on Alexander the Great", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 258-280.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Türk Edebiyatında Habname Türü Eserler ve Maanzade Mahmud Nedim'in İskender-i Kebir'e Dair Hâb-nâme'si

Özet

Habname, habiye, vakiname gibi adlarla anılan eserler görülen ya da görüldüğü söylenen rüyaları hikâye eden ve belli bir amaca yönelik olarak yazılan metinlerdir. Türk edebiyatında Ömer Fu'adî, Alaşehirli Veysî, Haşmet ve Pertev Paşa'nın bu konuda verdikleri eserlere 19. asırda yeni bir habname daha eklenmiştir. Yeni tespit edilen eser Maanzade Mahmud Nedim'e aittir. Müellifin Makedonyalılara hediye olarak takdim ettiği *Hâb-nâme* 1333 (1914-15) yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Eser iki bölümden oluşmaktadır. Müellif ilk bölümde rüyasını anlatmış, eseri nasıl ve ne zaman yazdığı hakkında bilgi vermiştir. İkinci bölümde ise İskender-i Kebir'in Arapça nutkunun Türkçesi vardır. Mahmud Nedim'in rüyası kişiler, mekân, zaman ve konu itibarıyla oldukça ilginç bir metindir. Zira Makedonyalı bir hükümdar, Arapların meşhur panayır yeri Ukaz'da, Arapların en tanınmış ediplerine ve Arap halkına Arapça olarak hitap etmiş ve Avrupalılardan şikâyetle bulunmuştur. Şikâyet konusu ise Avrupalıların İskender'in mirasına sahip çıkmamasıdır. Makalede söz konusu bu rüya metni ve İskender'in hitabesi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Habname, rüya, İskender-i Kebir, Maanzade Mahmud Nedim.

Type of Literary Works Called Book of Dreams in Turkish Literature and Hâb-nâme by Maanzade Mahmud Nedim on Alexander the Great

Abstract

Literary works called by various terms such as 'habname' (i.e., book of dreams), 'habiye', 'vakiname', etc. consist of texts narrating dreams that are either personally had or alleged to be had by others and such texts are created for a particular purpose in mind. In Turkish literature, a new habname was added in the 19th century to the literary works of this type as created by such authors as Ömer Fu'adî, Alaşehirli Veysî, Haşmet, and Pertev Paşa. This recently identified work belongs to Maanzade Mahmud Nedim. Titled *Hâb-nâme*, which the author presented as a gift to the Macedonians, was published in 1333 AH (1914-15 AD) in Istanbul. The work consists of two chapters. In the first chapter, the author provides a narrative of his dream and information on how and when he wrote his work. The second chapter consists of Turkish version of an Arabic narrative by Alexander the Great. The dream of Mahmud Nedim consists of a peculiar text in terms of characters, setting, time, and subject matter. This is due to the fact that a Macedonian king addresses the most famous Arabic scholars and general public in Arabic language in Souk Okaz, the famous seasonal marketplace of Arabs, and complains about Europeans. What he complained about was the fact that Europeans did not protect the legacy of Alexander the Great. In this article, the text of the aforementioned dream narrative as well as a narrative in the form of a public speech by Alexander the Great were discussed.

Key Words: Book of Dreams, Dream, Alexander the Great, Maanzade Mahmud Nedim.

Giriş: Habname Türü Eserlere Dair

Farsça “hâb” (uyku) ve “nâme” (kitap) kelimelerinin birleşiminden oluşan “hâb-nâme”, “uyku veya rüya kitabı” manasına gelmektedir. Kişilerin rüyalarında gördükleri olayların yazıya dökülmüş hâli denebilecek bu tür eserler zaman zaman “hâbiyye” adıyla da anılmaktadır. Habnameye benzer bir başka isimlendirme de “vâkı‘a-nâme”dir. Arapça olan “vâkı‘a” kelimesi “hadise, başa gelen olay” anlamları yanında “rüya” manasına da gelmektedir. Kelime ikinci anlamıyla “nâme” kelimesiyle birlikte yine “görülen rüyayı anlatan eser” manasını karşılamaktadır (Zavotçu 2007: 3-4).

Türk edebiyatında şimdiye kadar habname, habiyye veya vakıaname adlarıyla tespit edilebilen eserlerin bazı ortak özellikleri bu metinlerin ayrı bir grup olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Bu özelliklerden ilki eserlerin tek bir rüyadan oluşmalarıdır. Rüyalar bu eserlerde bir hikâye formunda bütünlüklü olarak anlatılmışlardır. Buna bağlı bir başka özellik ise rüya metinlerinin çok hacimli olmayışlarıdır. Bir diğer husus da rüyaların belli bir amaca hizmet etmesidir. Bu yönüyle “görülen” ya da “görüldüğü söylenen” rüyaların anlatımı olarak karşımıza çıkan bu metinler, doğrudan ya da dolaylı olarak bireysel bir talebin karşılanması veya toplumsal bir sorunun halli için bir araç olmak gibi bir vafsa sahiptir.

Habname adını taşımasına rağmen muhteva itibarıyla farklı olan bazı eserler de vardır ki bunları ayrı değerlendirmek gerekir. Mesela seher vaktinin fazileti, uyku çeşitleri, yatarken okunacak dualar, günde kaç saat uyumak gerektiği gibi konulardan bahseden Enderunlu Hafız Abdüllatif Efendi’nin 1295 (1878) yılında basılan *Hâb-nâme-i Latîf* adlı eseriyle (Yıldırım 2016) Münif Paşa’nın (1828-1910) uykuyu övdüğü ve türlü güzelliklerinden söz ettiği manzum *Hâb-nâme*’si böyledir (Akbaş 2012: 306-8).

Diğer taraftan “ta’bir-nâme”, “rü’yâ-nâme” gibi adlar verilen ve sadece rüya yorumlarını muhtevi eserler de vardır. Bunlar ayrı bir grubu oluşturur ve bu yazıda sözü edilen türden eserlerden farklıdır.

Ancak literatürde hem ilk gruptaki eserlere benzeyen hem de içerisinde rüya yorumları olan bazı metinlere de tesadüf edilir. Örneğin Sultan III. Murat’ın (sal. 982-1003 / 1574-1595), şeyhi Şüca Dede’ye yazdığı rüya mektuplarını içeren *Kitâbü’l-menâmât* (Rüyalar Kitabı) böyle bir eserdir. *Kitâbü’l-menâmât*, bir Şabaniye müntesibi olan padişah III. Murat’ın manevi dünyasını yansıtan, seyr ü süluk sürecini anlatan rüyalarından oluşur. Tasavvuf literatüründe mektubat, varidat, vakıat türünde önemli bir eserdir. Eserde biri Şeyh Şüca’ya ait olmak üzere 1858 mektup vardır (Felek 2014: 15-9, 38-9; Avlan 2014: 28-38). Bu türden bir diğer eser Halvetî tarikatına mensup Üsküplü Asiye Hatun’un 1052 / 1643 yılında vefat eden şeyhi Uziçeli Şeyh Muslihiddin Efendi’ye 1641-1643 yılları arasında gönderdiği rüyaları muhtevi *Rüya Mektupları*’dır. Eserde Asiye Hatun’un yorumlatmak üzere Bosna’nın Uziçe kasabasında yaşayan ve hiç görmediği şeyhi Muslihiddin Efendi’ye gönderdiği 46 rüya vardır (Kafadar 1994: 14-20; Özalp 2018: 8-11; Yılmaz 2019: 284-8). Her iki eserde de rüyaların bir şeyhe mektup yoluyla iletilip yorumlatılması söz konusudur. Bu bakımdan *Kitâbü’l-menâmât* ve *Rüya Mektupları*, her ne kadar bazı benzerlikler olsa da tasavvufi rüya tabirini öne çıkaran yanlarıyla ayrı olarak değerlendirilebilecek eserlerdir.

Şu hâlde habname, habiyye veya vakıaname adlarıyla tespit edilebilen ve görülen ya da görüldüğü söylenen rüyayı belli bir amaca matuf olarak ortaya koyan eserlerin sayısı bu çalışmada tanıtılacak olanla birlikte beşe çıkmaktadır. Söz konusu eserler şunlardır:

1. *Risâle-i Hâbiyye* (16. asır): Eser Ömer Fu’adî’ye (966-1046/1559-1636) aittir. Aruzun mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ülün vezniyle yazılmış 678 beyitlik bir mesnevidir. Mesnevide başka şairlerden aktarılan kısımlarda ve şairin söylediği farklı nazım şekillerindeki şiirlerde vezin değişmektedir. Ömer Fu’adî’nin diğer eserleri gibi tasavvufi bir eser olan *Risâle-i Hâbiyye*, III. Murad (sal. 1574-1595) zamanında 989 (1581-82) yılında yazılmıştır. Eser iki bölüm olarak

kurgulanmıştır. İlk bölümde besmele, naat, dört halifeye övgü ve münacat ile Ömer Fu'adî'nin yaşadığı döneme kadar bilinen bazı şairlerin bir veya birkaç beyitle övgüsü vardır. Asıl hikâyenin anlatıldığı eserin ikinci bölümünde Fu'adî'nin ilham kaynağı Hamdullah Hamdî'nin (853-909 / 1450-1503) *Yusuf u Züleyha* adlı eseridir. Hikâye özetle şöyledir: Şair karanlık gecede tek başınayken elindeki Yusuf u Züleyha mesnevisini aralar ve Züleyha'nın rüyasını anlatan bölüm denk gelir. Buna göre Züleyha rüyasında Yusuf'u görür, gördüğü yüz güzelliği karşısında âdeta büyülenir ve ona âşık olur. Fu'adî bu rüyadan çok etkilenir ve böyle bir aşkı nasip etmesi için Allah'a yakarır. Gaipten duyduğu bir ses ona bu yakarışının devamlı olmasını öğütler, manevi bilgi ile donanmasını tavsiye eder. Bu sırada Fu'adî uykuya yenik düşer ve rüyasında yüce bir kapı açılır. Gaipten gelen ses bu kapının mutluluk kapısı olduğunu, buradan girenin isteğine ve yüce makama ulaşacağını söyler. Şair kapıdan içeri girer. Tuba misali meyve ağaçları, güzel gülleri ve dallarında öten bülbülleriyle emsalsiz bir bağ ile yüceliği ve vahşi hayvanlarıyla Kâf'ı andıran bir dağ görür. Şairin gönlü bazen bağda bazen dağda dolaşır, sonra ovaya iner. Ovada bir yol görür, orada yürümeye başlar ve yürürken bir güzelle karşılaşır. Güzelin gönül açıcı yüzünü görünce gözü aydınlanır ve uykudan uyanır. Şairin sonraki günleri rüyasında gördüğü sevgilinin hayaliyle geçer, nereye baksa onu görür, hasretiyle ağlayıp inler. Bu aşkı gönlünde gizler ve sevgiliyi bulmak için her yeri arar. Rûm Ülkesi'nde padişahlık sancağı sahibi, kadı, gazi, velî, müfessir, âlim ve kâmilleriyle ünlü Kastamonu adlı bir şehir vardır. Şairin yolu bu şehre uğrar ve sevgilisini orada bulacaktır. Zira onu sevgiliye ulaştıracak mürşit Kastamonu'da yaşamaktadır. Şeyh Şaban-ı Velî'nin halifesi Şeyh Abdülbaki Efendi'nin ününü duyup ona intisap eder. Abdülbaki Efendi şairi irşat eder, doğru yolu gösterir. Şairin aşkı tazelenir ve kendisine gayb-ı Hak'dan aşk-ı safi sunulur. Sadakitle, can u gönülden hakiki sevgiliyi seyredince gözüne "nurani" ve "ruhani" olmak üzere iki hâlet görünür. Ruhani sureti görünce aşkı yücelir ve gönlü sevgilinin sarayı olur, gönlünü mâsivadan arındırır, hakiki aşka ulaşır, kesretten kurtulup vahdete erişir.

Eserin bilinen tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi 1229 numarada "Risâle-i Bülbüliyye ve Risâle-i Sünbüliyye" adıyla kayıtlı yazmanın sonunda yer almaktadır. Söz konusu metin Gencay Zavotçu tarafından hazırlanıp bir incelemeyle birlikte yayımlanmıştır (Zavotçu 2007: 102-11; 2022: 1).

2. *Hâb-nâme-i Veysî* (17. asır): Alaşehirli Veysî'nin (969-1037 / 1561-1628) *Rüyâ-nâme* ve *Vâkı'a-nâme* adlarıyla da tanınan rüya formunda mensur olarak kaleme aldığı siyasetname türü eseridir. Devrin sadrazamı Nasuh Paşa'ya (öl. 1023 / 1614) "Hikâyenin en güzeli, en yalan olanıdır." latifesiyle sunulan eser besmele, hamdele ve salveyle başlar, ardından asıl konuya geçilir. Temel itibarıyla İskender-i Zülkarneyn ile padişah I. Ahmed'in bir meclisteki konuşmalarından oluşan hikâye şöyledir: Veysî uykuyla uyanıklık arasında düşünceli bir hâldeyken padişah I. Ahmed'le karşılaşır ona ülkedeki sorunlardan bahsetmeyi ve bu sorunların çözümü için önerilerde bulunmayı düşünmektedir. Bu sırada uykuya dalıp rüya görmeye başlar. Rüyasında eski Osmanlı padişahları, İskender-i Zülkarneyn ve I. Ahmed maiyetindekilerle birlikte bir mecliste toplanmışlardır. İskender sohbet sırasında toplumun huzurlu olabilmesi için padişahların adaletli ve merhametli olmaları gerektiğini söyler. I. Ahmed bunu tasdik eder, lakin toplumun ve idarecilerin bozulduğunu, kötü bir zamanda padişahlık yaptığını, ataları daha huzurlu bir ortam bıraksalardı saltanat sürmenin daha kolay olacağını ifade ederek sitemkâr bir üslupla konuşur. İskender buna mukabil "Zamânımızda harâb dediğimiz dünyâ ne vakitte ma'mûr u âbâdân idi" diyerek Hz. Âdem'de o zamana kadar dünyada vuku bulan kötü hadiseleri bir bir anlatır, örnekler verir, dünyanın eskiden beri böyle olduğunu söyler. I. Ahmed bu olayların niçin vuku bulduğunu, onlardan nasıl korunmak gerektiğini sorunca İskender, "Kulunuz Veysî bunları yazabilecek bilgi ve birikime sahiptir, isterseniz sizin için yazsın." der. Bu sırada Veysî bir horozun ötüşüyle uykusundan uyanır ve eseri yazmaya başlar.

Hâb-nâme edebî bakımdan olduğu kadar tarih, siyaset bilimi ve felsefe bakımlarından da kıymetlidir. Özgün bir yapıya sahip olan eser müellifin diğer eserlerine göre daha sade bir Türkçeyle kaleme alınmıştır. Eserin yurt içi ve yurt dışında çokça nüshasının bulunması çok okunduğuna ve tanındığına işaret eder. *Hâb-nâme* üzerinde bir lisans (Deryan 1961), bir yüksek lisans tezi (Şen 2008) hazırlanmıştır. Rusya’da F. A. Salimzyanova tarafından Rusça çevirisiyle birlikte neşredilmiş (Salimzyanova 1976), Türkiye’de Mustafa Altun (Altun 2011) tarafından bir incelemeyle birlikte tenkitli metin olarak yayımlanmıştır (Günay 2010: 310-2; Altun 2011: 14-5; Çaldak 2022: 1).

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*’nde Recâî Mehmed Şâkir Efendi’nin (öl. 1291 / 1874-75) Veysi’nin eserine bir nazire yazdığı bilgisini vermektedir: “Münşî-i meşhûr Veysi’nin *Hâbnâme*’sine de naziresi vardır.” (Bursalı Mehmed Tahir 2016: 629-30). Ancak *Son Asır Türk Şairleri*’nde “Bu Veysi’ninki gibi tarihî bir eser değildir. Bir tiryakinin hâlini musavvir, mizah vadisinde yazılmış bir makaledir.” denilerek nazire eserle ilgili bu bilgi tavrıyla edilmştir (İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal 1999: 1836).

3. *İntisâbü’l-mülûk* (18. asır): *Vâkı’a-nâme* ve *Hâb-nâme* adlarıyla da bilinen eser 18. asır müelliflerinden Haşmet mahlaslı Mehmed Abbas Efendizade (ö. 1181-82 / 1768) tarafından kaleme alınmıştır. Eser aslen mensurdur ancak içerisinde manzum parçalar da vardır.

Mübârek ola taht-ı saltanat şevketlü hünkârım
Zamân-ı devletiñde eylemez âh u figân kimse
Cihân hâb-ı safâda zevk-yâb-ı ‘âlem-i rü’yâ
Seniñ devriñde kem düş görmez ey şâh-ı cihân kimse

beyitleriyle başlayan eserin konusu Sultan III. Mustafa’nın 1170 / 1757 yılında tahta çıktığı günün gecesi Haşmet’in gördüğü ya da görmüş gibi hayal ettiği bir rüyadır. Eser özetle şöyledir: Haşmet, III. Mustafa’nın cülus günü rüyasında büyük bir ovada olduğunu görür. Başka ülkelerin padişahları, Osmanlı padişahına biat edip onun emrine girmek için gelmektedirler. Hindistan, Yemen, Çin, Moskof, Nemçe, Venedik, İngiliz, Flenk ve Frenk kral ve hükümdarları sarayda bezirgânbaşılık, kahvecibaşılık, çinicibaşılık, kürkçübaşılık, barutçubaşılık, bahçıvanlık gibi çeşitli görevler almak istemektedir. Bunun için Haşmet’ten kendilerini padişahla görüştürmesi için aracılık etmesini isterler. Haşmet de III. Mustafa’ya tahta çıkması vesilesiyle yazdığı kasideyi sunar ve hükümdarların isteklerini iletir. III. Mustafa padişahları huzuruna kabul eder. Haşmet onların arkasında durmaktadır, padişah bunun sebeğini sorar, Haşmet de “Onlar padişah, ben kulum, aralarında durmam doğru olmaz.” diye cevap verir. Bunun üzerine padişah “Seni sultanü’ş-suarâ ilan ettim, onlarla seviyen aynıdır.” der. Haşmet de padişahın ömrünün uzunluğu, saltanatının devamlılığı için dua ettiği tahmisini III. Mustafa’ya sunar. Şiirleri beğenen padişah da Haşmet’in babası Abbas Efendi’yi Haremeynü’ş-Şerifeyn kadısı, kendisini de Müfettişü’l-Harameyn olarak tayin ettiğini söyler. Haşmet bu görevden şeref duyduğunu ifade ettikten sonra bütün bu olayların bir rüyadan ibaret olmasından korktuğunu söyleyince III. Mustafa “Rüya ise de inşallah aynı şekilde çıkar.” der ve onu teselli eder. Haşmet bu hâldeyken uyanır ve rüyasında gördüklerini yazıp padişaha tahta çıkış tebriği olarak sunar.

Eserin altı nüshası tespit edilmiştir. Söz konusu bu nüshalar üzerinden eser Mehmet Arslan ve İsmail Hakkı Aksoyak tarafından hazırlanmış ve *Haşmet Külliyyatı* adlı çalışma içinde yayımlanmıştır (Arslan ve Aksoyak 1994: 50-1, 456-70; Aksoyak 2022: 1).

4. *Hâb-nâme* ve *Lâhikası* (19. asır): Eser Erzurumlu İbrahim Edhem Pertev Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Üzerinde baskı yılı ve yeri olmamakla birlikte müellifin bir mektubundan hareketle 1872 yılında neşredildiği anlaşılmaktadır. Ayrı ayrı basılan bu iki eserden *Hâb-nâme* 24, buna ek olarak yazılan *Lâhika* ise 19 sayfadan oluşmaktadır. *Hâb-nâme* masonluğa reddiye olarak yazılmış, basıldığı dönemde oldukça ilgi görmüş bir eserdir. Zira 19. asırda İstanbul’da pek çok mason locası kurulmuş ve birçok devlet adamı gibi bu durum Pertev Paşa’yı da

endişelendirmiştir (Özgül 1989: 31). Ancak eser farklı yorumlara da sebep olmuştur. Bazı çevreler eserin masonik propaganda yaptığı iddiasında bulunmuşlar ve yazılarında *Hâb-nâme*'nin adını bile anmaktan imtina etmişlerdir.

Hâb-nâme özetle şöyledir: Pertev Paşa bir gece düşte kendisini mana âleminde görür. Karanlık bir odanın ortasında bir masa, masanın üstünde de bir kafatası vardır. Siyah duvarlarda kafatasının ait olduğu bedenin beyaz boyayla resmi vardır. Pertev Paşa bunları seyrederken odanın bir köşesinden kapı açılır ve iki kişi gelir. Bunlardan cellada benzeyen, müellifi işaret ederken diğeri de yabancı dilde bir şeyler söyler, söyledikleri anlaşılmayınca Türkçe konuşur. İnsanın sonunun da kafatası gibi olacağını belirtir. Üçgen şeklinde kesilmiş bir kâğıdı masaya koyar ve cellat bir kişilikte olmak ister misin, kendi vatandaşlarına nasıl davranmak istersin, insan için büyüklük ve övünme sermayesi nedir şeklinde üç soru sorar. Pertev Paşa bu sorulara makul cevaplar verir. Bu iki kişi paşanın gözlerini bağlayıp başka bir yere götürürler, bir sandalyeye bağlayıp ekşi şerbet içirirler, korkutacak şekilde gürültü yaparlar, yüzüne ateş tutarlar, psikolojik baskı yaparlar, kişiliğini öğrenmeye çalışırlar. Bir süre sonra gözlerini açarlar, bulunduğu yerde hepsi alafranga giyimli otuz kadar kişi vardır. Sol tarafta bir papaz vardır. Paşaya beyaz bir boyunbağı, eldiven, önüne bağlaması için bir meşin ve risaleler verir. Aralarında para toplarlar, bunu yardım sandığına kaydederler. Papaz Fransızca vaaz vermeye başlar, bunu yedi ayda bir tekrar ederler. Paşa bu toplantılardan Müslümanlar için iyi bir şey çıkıp çıkmayacağını sorunca, onlar bunun dünyadaki bozgunculuğun ortadan kaldırılması için yapıldığını söylerler. Paşa onların gerçek niyetlerini anlar, barış yalanı üzerinden aslında İslama zarar vermeye çalıştıklarını oradakilere açıkça ifade eder, itirazlarını ise inandırıcı bulmaz. Onların Haçlı Orduları gibi olduklarını, ne yazık ki onlara inanan Müslümanların da bulunduğunu dile getirir. Pertev Paşa, *Hâb-nâme*'ye ek olarak yazdığı *Lâhika*'da masonluğun tarihi seyri hakkında bilgi vermiş, ardından bu cemiyetin devlete ve millete faydası olmadığı gibi kendi üyelerine de yararının dokunmadığını anlatmıştır (Gürel 2004: 111-6; Ayan 2005: 47-53; Zavotçu 2007: 60-3; Büyükkada 2022: 1).

Habname türü eserlerin tespit edilebilen son örneği Maanzade Mahmud Nedim'e aittir. Aşağıda önce müellifle ilgili bilgi verilmiş, ardından da eser üzerinde durulmuştur.

1. Sohumlu Maanzade Mahmud Nedim'in Hayatı ve Eserleri

Bugün Gürcistan sınırları içinde bulunan Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin Karadeniz kıyısındaki bir rayonu (ilçesi) durumundaki Sohum'dan olan Maanzade Mahmud Nedim'e dair bilgiler çoğunlukla kendi kitaplarından çıkarılabilenlerle sınırlıdır. Sohum şehrinde dünyaya gelen müellifin buradaki adı Habkuk'tur. 1292 (1875-76) yılında İstanbul'a gelmiş ve Mahmud Nedim adını almıştır. Kitaplarında nisbesi "İbn Maan", "Maanzade", "Maanoğullarından" şeklinde geçmektedir. *Samsun Hatıraları* adlı eserinde mukaddimenin sonunda "el-Hac" ibaresi vardır. Mahmud Nedim tahsiline Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesinde başlamış ve Kuleli Askerî İdadisinde devam etmiştir. Hortum Muharasası başladığında 12 yaşındadır ve Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi son sınıf talebesidir. Dayısı Mısır muhafız muavini Süleyman Bey'dir. Asker olması hasebiyle Mahmud Nedim'in hayatı Osmanlı'nın geniş coğrafyasında çeşitli yerlerde geçmiştir. Müellif Arap Yarımadası'nda 1326 (1908-09) yılı kışında Taif'te (kumandan olarak), 1912-13 yıllarında ise Asir'de vazifelidir. 1331 (1913) yılında Taif'te tabur kumandanı iken hac döneminde taburuyla Mekke'de bulunmuş, 1915'te Kutü'l-Amare kuşatmasında 35. Fırka'nın kumandanı olarak görev yapmıştır. Irak Cephesi'nde Süleyman Paşa Muharebe'sinde yararlanınca Bağdat Hastanesinde tedavi edilmiştir. *İskender Hükûmet-i Cumhuriyesi* adlı eserinden anlaşıldığına göre 1 Mayıs 1333 (1 Mayıs 1917) tarihinde görev yeri Halep'tir. Mahmud Nedim bu eserini 10 Cemaziyelevvel 1336 (21 Şubat 1918) tarihinde Seddü'l-Bahr'de (Çanakkale) tamamladığına göre I. Dünya Savaşı'nın henüz sona ermediği tarihlerde Çanakkale'de bulunmaktadır. Yine bu eserden onun iki defa kısa süreliğine de olsa Selânik'te bulunduğu

anlaşılmaktadır. Müellif, *Rus Çarlığı'nın Enkazı Üzerinde* adlı eserini 14 Ramazan 1336 (27 Haziran 1918) tarihinde Göztepe'de tamamlamıştır. 1919'da Berlin'de Türk Kulübü'nde gençlere "tarîh-i Osmanînin gayr-ı mestûr aksâmı" başlıklı konferanslar vermiştir. 1923 yılında Ankara'da bulunan Mahmud Nedim 25 Eylül 1339 (25 Eylül 1923) tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ordusuna katılmıştır. Müellifin bir sonraki bulunduğu yer Amasya'dır, zira *Nil ve Fırat* adlı eserini 15 Şaban 1343 (10 Mart 1925) tarihinde bu şehirde tamamlamıştır. Yaklaşık bir yıl sonra 15 Mart 1926 tarihinde Balıkesir Sipahi Ocağı'nda, 2 Kânunusani 1927'de ise Samsun'da bulunmuştur. Müellifin 1933'te yayımlanan *Silah Azaltma Konferansı* adlı eseri ile *Devrim* ve *Bartın* gazetelerindeki yazılarından 1933-36 yıllarında Bartın'da yaşadığı sonucu çıkmaktadır. Yine 1934'te Safranbolu'da bir eseri yayımlanmıştır ki o tarihte burada olmalıdır. Mahmud Nedim eserlerinden anlaşıldığına göre Donanma Cemiyetinin kurucu üyeleri (kuruluşu 1910) arasındadır. Bundan başka Tekâmül Kulübü, Umur-ı Havaiyye Cemiyet-i Fenniyesi, Coğrafya Encümeni ve Samsun İskân Dairesinde de görev yapmıştır (Kara 2004: 26-7; Dıġıroġlu 2007: 95-6; Kumru 2021: 491).

Taif, Asir, Mekke, Kutü'l-Amare, Bağdat, Halep, Seddü'l-Bahr, Selânik, Göztepe, Berlin, Ankara, Amasya, Balıkesir, Samsun, Bartın, Safranbolu gibi Osmanlı'nın farklı şehirlerinde bulunmuş olan Mahmud Nedim'in nerede vefat ettiğine dair elde bilgi yoktur.

Mahmud Nedim oldukça velut bir isimdir. Müellifin eserlerinin sayısı 15'i geçmektedir. Söz konusu eserler şunlardır:

1. *İskender Hükûmet-i Cumhuriyesi*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1326 H (1908-09), 16 s.
2. *İskender-i Kebîr'in Hitâbe-i Hak-cûyanesi*, Matbaa-i Hayriyye, Dersaadet 1333 H (1914-15), 24 s.
3. *Rus Çarlığı'nın Gâyesi*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1335 H (1916-17), 32 s.
4. *Rus Çarlığı'nın Enkazı Üzerinde*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1336 H (1917-18), 36 s.
5. *Mühendis-i Eşher Presel'in Lâyhaları*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1336 H (1917-18).
6. *Vilson'un On Dört Maddesi*, Hukuk Matbaası, İstanbul 1338 H (1919-20), 16 s.
7. *Hicaz'da Saltanat Tesîsini Dîn-i İslâm Men Eder*, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul 1337 R (1921), 7 s.
8. *Gâzî Paşa Hazretleri Amasya'da ve İslâm'da Müftülük*, Amedi Matbaası, İstanbul 1340 H (1921-22), 36 s.
9. *Nil ve Fırat*, Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1344 H (1925), 23 s.
10. *Gâzî Paşa Hazretleri Demiryol Muhibbi ve Türk İlinde Demiryollar*, Amedi Matbaası, İstanbul 1925, 36 s.
11. *Samsun-Sivas Demiryolu Amasya İstasyonunun İşletmeye Küşâdı Hâtırası 21 Teşrinisani 1927*, Amedi İhsan Matbaası, İstanbul 1927, 11 s.
12. *Samsun Hâtıraları*, Şems Matbaası, Samsun 1346 H (1927), 64 s.
13. *Atlı Türk*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1927, 119 s.
14. *Silah Azaltma Konferansı*, Bartın 1933, 18 s.
15. *Türk Cumhuriyeti Akademisi*, Safranbolu Hayrettin Matbaası, Safranbolu 1934, 17 s.

Müellifin bunlardan başka 1 Mayıs 1333 (1 Mayıs 1917) tarihinde bitirdiği *Sulh-i Müeyyed* adlı basılmak üzere olduğunu söylediği bir eseri ile *Ankara'dan Amasya'ya Seyahat İntibâi* adlı bir seyahatnamesi vardır. Yine Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'da yayın yapan *Öğüd* gazetesinde tefrika edilen "Ankara'yı İmar Projeleri" adlı bir yazı dizisi, Bartın'da yayımlanan *Devrim* ve *Bartın* gazetelerinde yazıları mevcuttur (Dıġıroġlu 2007: 96-8; Asma 2007: 273-6). Müellifin, kurucuları arasında bulunduğu Donanma Cemiyeti'nin yayın organı olan *Donanma Mecmuası*'nda da yazılarına rastlanır. Mecmuanın 13 Temmuz 1911 tarihli nüshasından 10 Ekim 1918 tarihli nüshasına kadar 20'ye yakın yazısı tespit edilmiştir.

2. Maanzade Mahmud Nedim'in Hâb-nâme'si

Maanzade Mahmud Nedim'in Makedonyalılara hediye olarak takdim ettiği eser *Hâb-nâme-i İbni Ma'an* adıyla ve *İskender-i Kebîr'in Hitâbe-i Hak-cûyânesi* başlıklı ekiyle 1333 (1914-15) yılında Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası tarafından Dersaadet'te neşredilmiştir. Kapaktaki bilgiye göre müellif eserin basım masraflarının tamamını karşılamış ve elde edilecek geliri kâmilen kurucu

üyesi olduğu Donanma Cemiyetine bırakmıştır. 24 sayfalık eserin baş kısmında “İskender-i Kebîr Sûku'l-Ukâz'da” notuyla İskender'i at sırtında gösteren bir resim vardır (s. 2). *Hâb-nâme* iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün (s. 3-16) başlığı “Medhal”dır ve müellif burada rüyasını anlatır, eseri nasıl ve ne zaman yazdığı hakkında bilgi verir. Bu bölümün sonuna İskender'in Arap ileri gelenlerini, ediplerini ve halkını at sırtında selamlamasını gösteren bir resim (s. 17) konulmuştur. İkinci bölüm (s. 19-24) ise İskender'in irat ettiği Arapça hitabenin Türkçeye tercümesinden ibarettir. Aşağıda önce *Hâb-nâme*'nin özeti verilmiş, ardından bu iki bölüm ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

2.1. *Hâb-nâme*'nin Özeti

Mahmud Nedim, 1331 yılı hac mevsiminde (Kasım 1913) Mekke'de bulunabilmek maksadıyla taburuyla birlikte Zilkade 1331'de (Ekim 1913) Taif'ten ayrılmış, yolda şairlerin ve belîğlerin toplanma yeri olarak bilinen Sûku'l-Ukaz'ı geçip ordugâh kurmuştur. Burası onun öteden beri hürmetle andığı bir yerdir. Zira ona göre bir nübüvvet mucizesi olarak Kuran'ı indiren kudret, Arap lisanının en belîğ lisan olması için birtakım deha sahiplerinin burada toplanmasını da takdir etmiştir. Özü bu şekilde olan düşünceler ve hayaller içinde uzun süre kalan müellif uykuya dalmıştır ve ne kadar zaman geçtiğinin farkında değildir.

Rüyasında şahlara yaraşır bir kalabalık Mahmud Nedim'in bulunduğu tarafa doğru gelir. Müellif bu debdebeli kalabalığı daha yakından görmek, meseleyi anlamak için kalabalığa sokulur ve gelenin Makedonyalı İskender olduğunu öğrenir. İlk aklına gelen İskender'in buraları da fethetmek için geldiğidir. Ümitsiz bir şekilde daha ileriye sokularak geliş sebebini araştırır. İskender'in çevresindeki adamlarından biri “Zannettiğiniz gibi değil, hükümdarımız bu sene hac mevsiminde Sûku'l-Ukaz'da bulunup eski Arap geleneğine uygun şekilde bir hutbe irat etmek istiyor, isterseniz benimle beraber burada olun, yakından işitin.” der. Mahmud Nedim bundan çok memnun olur, zira hem hayran olduğu İskender'i yakından görecek hem de onun belîğ konuşmasını dinleyecektir.

İskender'in kalabalık ordusu Sûku'l-Ukaz meydanında durur. Mahmud Nedim arkadaşının yardımıyla askerî âlemin büyük üstadı, hükümdarların güç ve cesaretçe en üstünü İskender'e doğru yaklaşır. Onu hayranlıkla izlemeye başlar, sonra da baştan ayağa fiziken tasvir ve tarif eder. Dediğine göre bütün bu azametine rağmen İskender'in yüzünde belirgin bir keder okunmaktadır.

Sûku'l-Ukaz'da toplanmış olan Arabistan'ın meşhur şairleri ve hatipleri duydukları şüpheyi gizleyerek İskender'i misafirperver bir tavırla karşılarlar. İskender burada pek yumuşak bir ses tonuyla ve Arapça olarak bir nutuk irat eder. “Ey Arapların güzel sözlü edipleri!” diye söze başlayan İskender şunları söyler: “Şu yüceltilmiş vatanınızı ziyaretimin istila ile alakası yoktur. Bugün benim vatanım (Makedonya) ve milletim mahvediliyor. Benim namımı kullananlar bu hâle kayıtsız kalıyor. Bugünkü sözler eskinin kılıçlarından daha çok iş görüyor. Ey soyu temiz Araplar! Vatanım için birkaç söz söylemek, istediklerimi bu uğurlu yerde anlatmak için buraya geldim.”

Bu sözler üzerine Arap ediplerinin reisi İmru'ül-Kays ileriye çıkıp şöyle der: “Ey haşmet sahibi hükümdar! Kahraman ve cesaretli Arap kavmi sizi burada görmekten ötürü bahtiyardır. Sizin vatan ve millet sevginizle bizimki aynıdır. Bütün Arap şair ve hatiplerinin kulağı sizdedir.”

İskender bu hitaba teşekkür ve memnuniyetini ima eder şekilde tebessümle karşılık verir. Orada bulunan İskender'in maiyeti atlarına, Arap edipler develerine binip onu dinlemek için saf tutarlar. Pazarda bulunan halk da büyük bir kitle vücuda getirirler.

Ortaya çıkan vaziyet izlemeye değerdir. Yerel kıyafetleriyle develerinin üzerinde bulunan Araplar, miğferleri ve mantolarıyla birer cengâver olarak atlarına binmiş Makedonyalılar karşı

karşıya durmuşlardır. Bu manzara ilk bakışta savaşmaya hazırlanan iki ordu gibi görünmekle birlikte aslında Asya ve Avrupa'nın barış tablosunu arz etmektedir.

İskender "Ey istila devrimin yirmi üçüncü asrında gelen Avrupalılar!" diyerek söze başlar. Hitabesinin ilk cümlelerinde "ilim ve marifet"e hürmetinin ilim tahsil etmeye verdiği önemden anlaşılacağını vurgular ve "satvet ve celadet" (güç ve cesaret) olmadan ilim ve marifetin himaye edilemeyeceğini söyler. Nitekim Asur, Eski Mısır ve Endülüs'te böyle olmuştur. Avrupa ilim ve marifetinin kaynağı Yunanistan'ın güç ve cesaret bakımından ayağa kalkması İskender'in Makedonya tahtına oturmasıyla mümkün olmuştur. İskender böylece Makedonları Asya ve Afrika'ya hâkim kılmıştır. Sipiyonlar, Sezarlar, Oktavlar hep İskender'i taklit ederek Roma cihangirliğini vücuda getirmişlerdir. Roma medeniyetiyle övünen Avrupalıların her şeyden önce Makedonya'yı ve İskender'i hatırlamaları gerekmektedir. İskender hitabesinin ilerleyen kısımlarında bu son cümleyi sürekli tekrarlar, verdiği her bir örnekten sonra Avrupalılara "Her şeyden önce Makedonya ve beni hatırlayın!" der. Zira İskender'in Hindistan'ı keşfi dünyadaki diğer yerlerin keşfine yol açmıştır. Fransa'da birçok kral tahta oturmuştur ancak batıya ve kuzeye güç ve cesareti İskender'i takip eden Napolyon götürebilmiştir. İskender tahta geçtiğinde gelmiş geçmiş hükümdarlar arasında (Firavun İkinci Ramses hariç) üç kıtada toprağı olan yoktur, bunu başaran İskender'dir. Ayrıca hükümdarlık makamına şeref ve yücelik kazandıran odur. Orduların esasını kuran ve sonraki hükümdarlara örnek olan yine İskender'dir. Bütün bunlardan ötürü Avrupalıların Makedonya ve İskender'i hatırlamaları gerekir. Ancak Avrupa'da medeniyet ilerledikten sonra bile bu olmamıştır. 1829'da Yunanistan bağımsız olduğunda Avrupalılar Makedonya'yı hatırlamamışlardır bile. Avrupalılar İskender'in heykellerine pek kıymet vererek onun şahsına hürmet gösterdiklerini zannetmektedirler ancak İskender'in şahsiyeti, namı taşlarla (heykellerle) değil vatani ve vatandaşlarıyla. Birçok hükümdar yabancı paralı asker toplamış ancak onların gerçek hükümdarı olamamıştır. İskender'in durumu ise farklıdır, onu hükümdarları olarak görmüşlerdir. Makedonya'nın başka bir devletin hükmü altında olması kabul edilir bir durum değildir.

İskender'in narin denilebilecek bir vücuttan sâdır olan yüksek ve gür sesi Sûku'l-Ukaz'ı inleter. İrticalen irat ettiği bu hitabe maiyetinden dört kişi tarafından yazıya dökülür.

İskender'in nutku bitince Arapların en meşhur hatibi Kus bin Sâ'ide bindiği kızıl deveyi ileri sürüp irticalen bir nutuk irat eder. "Ey insanlar!" diyerek orada bulunan herkese hitap eden hatip şunları söyler: İnsanlık, iftiharla andığı bazı büyük kişiler vesilesiyle aydınlanır. Sonraki nesillerin görevi insanlığa yollar açan bu büyük kişileri yüceltmek ve saygıyla anmaktır. Vatan ve milliyet bağı en önemli bağlardandır. Bugün burayı şerefliendiren zat (İskender), insanlığın iftihar ettiği büyük bir kişidir. Tarihte birçok hükümdar halkına zulmetmiş, aldıkları yerleri harabeye çevirmiştir. Böyle davranmaya gücü yettiği hâlde yüce yaradılışlı İskender ele geçirdiği yerleri her bakımından mamur hâle getirmiş, filozoflarına değer vermiştir. O ahlaken en yüksek mevkide bulunmuştur. Sonraki nesiller bu büyük zatın vatanını dağıtmış, milletini hürriyetten yoksun bırakmıştır. İskender gibi birini yetiştiren vatan böyle bir muameleye layık değildir.

Kus bin Sâ'ide sonra İskender'e dönüp şunları söyler: İnsanlığa bahşettiğiniz faziletleri insanlar inkâr edemeyecekler, şeref ve hukukunuza karşı olan girişimleri görmezden gelemezlerdir. Zamanında istila ettiğiniz topraklar da Makedonya da size bağlıdır. İnsanlık yaratılışın nadirelerinden (İskender) aldığı şerefin şükranını eda etmedeki sorumluluğunu hatırlayacaktır. Vatanınız kurtulacak ve tam bağımsız olacaktır.

Kus bin Sâ'ide bu defa Arap ediplerine seslenir ve şöyle der: Şu feyizli Sûku'l-Ukaz'ı şerefliendiren, aziz vatanının saadeti için medeniyet yurduna hitap eden namılı cihangirin belîğ nutkunu, ihtiva ettiği ulvi maksatlar nedeniyle muallakatın (yarışmalarda dereceye girip Kâbe'nin duvarına veya Ukaz'da taşlara asılan şiirler) yanına asılmasını teklif ediyorum.

Bu teklif Arap ediplerin tamamı tarafından kabul edilir. İskender de bundan büyük bir memnuniyet duyar. İki nüsha olarak tertip edilen nutkun bir sureti İskender'in de onayıyla İmru'ül-Kays tarafından yüksek bir bazalt yığınının / taşının Kâbe'ye bakan tarafındaki diğer muallakatin yanına asılır. Ukaz'da bulunan halk da bölük bölük gelip bu nutku okurlar, takdir ve hayranlıkla İskender'e bakarlar.

Mahmud Nedim hem hitabeyi ezberlemek hem de orada bulunan Arapların haletiruhiyelerini tetkik için nutkun asıldığı yerdeyken kendisine daha önce yardım eden İskender'in adamı gelip "Hakanımız nutku sonraki nesillere ulaştıracak birini bulmamı istedi, ben de sizi önerdim, o nedenle sizi istedi." der. Mahmud Nedim hemen hükümdarın huzuruna varır, askerce selam verir. Memleketini soran İskender'e Kafkasyalıyım deyince İskender orasının tarafsız bir yer olduğunu söyleyip hem müellifi hem de Kafkasya'yı över. Ayağa kalkarak elinde tuttuğu hitabe tomarını uzatıp "Ey fitraten hür olan Kafkasya'nın son nesline mensup evladı! Bugün şu yüce mevkide söylediğim sözlerin yazılı olduğu şu tomarı sana teslim ediyorum. Bu nutku ve nutkun iradı sırasındaki hislerini sonraki nesle ilet ve anlat. Millî ve insani faziletini göster!" der. Tomarı alan Mahmud Nedim kendisine verilen görevi en iyi şekilde yapacağını söylemeye hazırlanırken bir ses onu uykusundan uyandırır. Zira fırka kumandanı onu çağırıştır. Tomarı tuttuğu sağ eli sıkı sıkıya yumulmuş hâldedir.

Mahmud Nedim kendisine rüyada böyle bir görev verilince *Hâb-nâme*'yi 1331 yılı hac mevsiminde (Kasım 1913) Mekke'de görevli bulunduğu dönemde yazmaya başlamış ancak hac münasebetiyle işlerinin yoğunluğundan bitirememiştir. Mekke'den Taif'e döndüğü vakit de eseri tamamlamak için yeterli zaman bulamamıştır. Rüyasında İskender-i Kebir'den böyle bir eseri yazma görevi almasının üzerinden iki buçuk aydan fazla zaman geçmiştir. Ve nitekim 14 Safer 1332 (12 Ocak 1914) gecesi rüyasında beyaz keten bir elbise içinde İskender-i Kebir'i kalabalık bir mahalde tekrar görmüş, İskender hiçbir söz söylemeden manidar bir şekilde müellifin yüzüne bakıp kulağını çekmiş ve yanından geçip gitmiştir. Can acısıyla uyanan Mahmud Nedim bu zatın kendisini ruhen takip ettiğine kanaat getirerek bütün istirahat vakitlerini eseri yazmaya ayırarak 19 Safer 1332 (17 Ocak 1914) tarihinde tamamlamıştır.

2.2. *Hâb-nâme*'ye Dair Bazı Hususlar

Mahmud Nedim kendisinden önce yazılan habnamelerden haberdardır. Veysî ve Pertev Paşa'nın eserlerini anan müellif, Veysî'nin eserini hükümdarı teselli etmek, Pertev Paşa'nın ise yoldan çıkmış bir cemiyetin (masonlar) kötülüklerine karşı Müslümanları uyarmak maksadıyla tasavvur edildiğini belirtmiş, yazdığı eserin ise hakikatin ta kendisi olduğunu söylemiştir: "*Bu Hâb-nâme ne Veysî'ninki gibi usûl-i verâseti değiştiginden nâşî mükedder ve müte'ellim bulunan bir hükmdârî tesellî için tahayyül ve ne de Pertev Paşa'nunki gibi bir cem'iyet-i dâllenî tesvîlâtından hemcinslerini tahlîs için tasavvur edilmiştir, mahz-ı hakîkatdir.*" (s. 15).

Mahmud Nedim, *Hâb-nâme*'sini diğerlerinden ayrı tutar ancak bazı bakımlardan eserin Veysî'nin *Hâb-nâme*'siyle ortaklığı dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki kahramanlardır. Zira her iki eserde de İskender ana kahramanlardandır. Bir diğer husus eserlerde işlenen konunun belli oranda benzeşmesidir. Veysî'de I. Ahmed, Osmanlı mülkündeki sorunlardan muzdarip olduğunu anlatır, İskender de dünya düzeninin eskiden beri böyle olduğunu söyler, padişahu teselli eder. Mahmud Nedim'de ise İskender, Makedonya'nın kendi dönemindeki başarılarından söz edip şu anki geri kalmışlığından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirir, Avrupalıların eski mülküne sahip çıkmadığından yakınır.

Mahmud Nedim'in rüyasını anlatırken İskender'e duyduğu hayranlık belirgin şekilde hissedilir. Bunda kendisinin de bir asker olmasının payı olmalıdır: "*Çünkü hem şöhret-i cihân-gîrânesine meftûn olduğum İskender-i Kebir'i yakından göreceğim hem de o cesîm orduları kuvve-i kâhiresine münkâd kılan nutk-ı belîg-i hükmdârîsini yakından işideceğim.*" (...) " *Âlem-i askerîniñ üstâd-ı ekberi, hükmdârânîñ ser-firâz-ı şevket ü celâdeti olan zât-ı ulviyyet-simât şimdi tâm karşımda*

bulunuyor. Kendisini san'atına meftûn, pîrini görmüş bir 'asker, 'ulviyyete hayrân bir müştâk-ı fezâ'il hissiyle tedkike koyuldum." (s. 4-5) (...) "Meslegime intisâbım ânundan beri iktidâr-ı 'askerîsine hayrân ve meftûn olduğum zât-ı hazret-i tâcdârîleriniñ emr ü maksad-ı mu'azzezleriniñ infâz için hayâtımı meydâna koyarak çalışacağım." (s. 14).

Müellifin Araplara, Arap ediplerine ve Arap coğrafyasına karşı duyduğu muhabbet de gerek İskender'e gerekse orada bulunan Arap edip ve hatiplerine kurdurduğu cümlelerden anlaşılmaktadır: "Öteden beri bir hiss-i hürmetkârâne ile tahtaştur itdigim Sûku'l-'Ukâz'ı istiğrâk-ı tâm ile düşünmeğe başladım." (s. 3) "Siz, ey kavm-i necîb-i 'Arab! Şu mevki-i mübeccelde i'lâ itdiginiz belâgat-i 'Arabîyye ile bir dîn-i mu'azzamın esâsını ihzâr eylediniz." (...) "Mecbûl-i hamâset ve celâdet olan kavm-i 'Arab..." (s. 6) "Ey bülegâ-yı 'Arab! Kavmiyyetimize şeref viren belâgatiñ menşe'i olan şu sâha-i feyzdârı müşerref kılup..." (s. 12).

Hâb-nâme'nin rüya kısmı temel itibarıyla İskender-i Kebir'in halka hitabı, İskender'le Arapların meşhur şairlerinden İmru'ü'l-Kays¹ (öl. 540 civarı) ve hatiplerinden Kus bin Sâ'ide² (öl. 600 civarı) arasında geçen konuşmalardan oluşmaktadır. Bu kadroya iki yerde müellif de dâhil olmuştur. İlkinde Mahmud Nedim adı verilmeyen, kendisine kalabalıkta yardımcı olan, metinde "delîlim" diye söz ettiği bir kişiyle konuşmaktadır. Bu kişi İskender'in çevresindekilerden biridir ve hem onun İskender'le ilk karşılaşmasında hem de nutkun yazılı olduğu tomarı vermek üzere İskender'in kendisini çağırması sırasında ortaya çıkmıştır. İkincide ise İskender rüyanın sonuna doğru Mahmud Nedim'i yanına çağırması, ona nereli olduğunu sormuş, kendisine övgü dolu sözlerle hitap ederek nutkunun yazılı olduğu tomarı verip bunu gelecek nesillere ulaştırmasını istemiştir: "Baña ve Makidonya'ya bî-taraf, Avrupa ve Asya'nın eñ nezîh hissiyâtıyla mütehasis, kadîm, hür, feyzdâr bir memleket evlâdı. (...) Ey fitraten hür olan Kafkasya'nın nesl-i ahîrine mensûb evlâdı! Bugün şu mevki-i mübeccelde söyledigim sözleriñ muharrer bulunduğı şu tomarı saña teslim idiyorum bunu ve bunda münderic nutkûñ hîn-i îrâdındaki kâffe-i tahassüsâtını nesl-i ahîre tevdi' ve tebliğ it. Fazilet-i insâniyye ve milliyeñi göster." (s. 14).

Hâb-nâme'de rüya mekânı Sûku'l-'Ukaz'dır. İskender, Araplara burada hitap etmiştir. Burası İslamiyet öncesinde Arap kabilelerinin toplanıp alışveriş yaptıkları, çeşitli etkinliklerin ve bu arada şiir yarışmalarının da yapıldığı en tanınmış panayır yeridir. Ukaz, Mekke'ye 30 mil uzaklıkta, Taif'le Nahle arasında taşlık alanlarla kaplı, su kaynaklarının olduğu geniş bir vadidir (Azizova 2012: 61). Mahmud Nedim'in rüyayı gördüğü mekân Ukaz, bu rüyayı yazıya döktüğü mekân ise hac mevsimi nedeniyle bir süre bulunduğu Mekke ve daha sonra döndüğü asıl görev yeri Taif'tir. Nitekim müellif eseri Taif'te tamamlamıştır.

Mahmud Nedim'in *Hâb-nâme'de* anlattığı rüyayı gördüğü zaman 1331 yılı hac mevsimidir ki bu da Zilhicce 1331 (Kasım 1913) tarihine denk gelmektedir. Müellifin İskender'i ikinci kez rüyasında görmesi ise bundan iki buçuk ay sonradır. Rüyadaki kişiler ve yaşanan olaylar bakımından ise zaman daha eskidir. Mahmud Nedim'in rüyasını hikâyeye edişinden anlaşıldığına

¹ Necid'de doğmuştur. Asıl adı Hunduc, Adî veya Müleyke'dir, İmru'ü'l-Kays lakabıdır. Cahiliye devrinin tanınmış Arap şairidir. Şiirleri sonradan derlenip bir araya getirilmiştir. İmru'ü'l-Kays lakabıyla anılan çok sayıda şair bulunduğundan bu lakapla tespit edilen şiirlerin tamamının ona aidiyeti şüphelidir. Buna rağmen İmru'ü'l-Kays büyük bir şöhrete sahiptir. Bu şöhreti Basralı âlimlerin onu klasik kasideye ilk şeklini veren şair olarak kabul etmeleriyle ilgili olmalıdır. Hz. Peygamber'in, şairliğini takdir etmesi, Hz. Ali'nin de şiirlerini övmesi onun şöhretini daha da artırmıştır. Bizans İmparatoru İustinianos'la yaptığı görüşmeden dönerken Ankara'da Elmadağ yakınlarına 540 yılı civarında ölmüştür (Savran 2000: 237-8).

² Cahiliye döneminde yaşamış, tevhit inancına bağlı bir kişidir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kaynaklarda iyi bir hatip ve şair olduğu, insanlara nasihat etmek üzere Irak ve Suriye dahil birçok yeri gezdiği, Bizans imparatoruyla dostluk kurup onunla ilim, akıl, edep, mal ve mülk konularında sohbet ettiği belirtilmektedir. Hz. Peygamber, risaletinden önce, adı Hanifler arasında zikredilen Kus bin Sâ'ide'nin Ukaz panayırında verdiği hutbeyi dinlemiş, İslama girmek üzere Medine'ye gelen İyâd kabilesi heyetine onu sormuş ve ölmüş olduğunu öğrenmiştir. Tevhit inancına vurgu yapması sebebiyle Hz. Peygamber'in onu çok beğendiği rivayet edilir. 600 yılı civarında, 83 yaşındayken ölmüştür (Kapar 2002: 460).

göre olay, İmru'ül-Kays ve Kus bin Sâ'ide'nin hayatta olduğu zamana, yani 6. asra denk gelmektedir. MÖ 356-323 yılları arasında yaşayan İskender-i Kebir ise kadroya çok eski zamanlardan katılmakta, ancak ölümünden 2152 yıl sonra, 1829'da meydana gelen Yunan isyanına ve bunun sonunda Yunanların bağımsızlık kazanmalarına (Hacısalihoğlu 2013: 588) değinerek gelecekte haber vermektedir.

2.3. İskender-i Kebir'in Hitabesinde Dikkati Çeken Noktalar

Müellif eserin ikinci bölümüne, rüyasında İskender-i Kebir'in kendisine bir tomar hâlinde verdiği ve gelecek nesillere aktarmasını istediği Arapça hitabenin Türkçesini koymuştur. Maanzade'nin burada İskender'i Arapça konuşurması dikkati çekmektedir.

Rüya mekânı Arap Yarımadası, rüyadaki kişiler Araplar olmasına rağmen İskender'in hitabesinde sözünü ettiği hususların hep Makedonya olması, sürekli Avrupalılara seslenmesi ve onları suçlaması ilginç bir durumdur. Nitekim İskender hitabesine *"Ey devr-i istîlâmuñ yigirmi üçüncü 'asrında gelen Avrupalılar!"* diyerek başlamış ve neredeyse bütün hitabe boyunca Avrupalıları eleştirmiştir. Bu eleştirinin temel noktası Avrupalıların Makedonya'ya sahip çıkmamasıdır. İskender'in uzun süredir devam eden üzüntü verici hadiselerden ötürü artık sabrı tükenmiş ve Avrupalılara hitap etmek mecburiyetinde kalmıştır: *"Vatanım ve mülk-i mevrûsum Makidonya'da hayli zamândan beri cereyân iden ahvâl-i mü'essifeniñ ahîren kesb itdiği hâl-i tezebzüb sabr u sükûnumu tüketti, artık ey Avrupalılar size kat'î bir hitâbede bulunmaga mecbûr itdi."* (s. 9). İskender'in arzusu kurduğu büyük devletin tekrar dirilmesi ve eski görkemli yapısına kavuşmasıdır. Lakin Avrupalılar bunun için bir çaba göstermemiş, kendilerine hemen her konuda örnek bir imparatorluk olmasına rağmen Makedonya'ya gereken önemi vermemişlerdir. Maanzade Mahmud Nedim'in özellikle Yunanların bağımsızlığını anarak Makedonya için de buna benzer bir durumdan söz etmesi ve bunu İskender'in ağzından söyletmesi ise Hicaz Yarımadası'nda görev yapan bir Osmanlı kumandanı için ilginç ve düşündürücü bir durumdur.

İskender hitabesinde ilim ve marifette, güç ve cesarete, Roma ve diğer medeniyetlere öncülük etmede, yeni coğrafyaların keşfedilmesinde, üç kıtaya yayılabilecek güce ulaşmada, hükümdarlık makamına şeref ve yücelik kazandırmada, ordular kurmada, farklı milletlere hükümdar olarak kendini kabul ettirmede hep ileride olduğunu ve örneklik ettiğini tek tek anlatmıştır. Bu vasıflarından dolayı Avrupalıların yapacakları her işte kendisini ve Makedonya'yı hatırlamalarını istemiştir. Ancak bu hatırlama Avrupalıların yaptığı gibi onun heykellerini dikerek olmamalıdır. Makedonya'nın başka bir devletin hükmü altında olması kabul edilir bir durum değildir. İskender'in nutkundaki son cümleleri oldukça manidardır: *"Makidonya'nıñ sa'âdeti, Makidonya'nıñ istiklâli benim emelim ve şerefimdir. Avrupa efkâr-ı 'umûmiyyesi benim nâmuma ve şerefime, Makidonya'nıñ şeref-i mâzîsine hürmet ve ri'âyet itmeli. Yoksa Avrupalıları ma'âliyyâta hürmetkârlık hissinden tecerrüd itmiş câhil bir kâfile-i beşer olmakla ithâm eylerim."* (s. 24).

Sonuç

Maanzade Mahmud Nedim'in *Hâb-nâme-i İbni Ma'an* adıyla kaleme aldığı bu çalışma neticesinde şunlar söylenebilir:

1. Türk edebiyatında görülen / görüldüğü söylenen rüyaları habname, habiyye veya vakianame adlarıyla belli bir amaca yönelik olarak anlatan eserlerin sayısı dört olarak biliniyordu. Ömer Fu'adî (16. asır), Alaşehirli Veysî (17. asır), Haşmet (18. asır) ve İbrahim Edhem Pertev Paşa'nın (19. asır) bu türdeki eserlerine bu çalışmayla 19. asırdan Maanzade Mahmud Nedim'in eseri de eklenmiş ve sayı böylelikle beşe yükselmiştir.

2. *Hâb-nâme*'nin müellifi Maanzade Mahmud Nedim aslen Kafkasyalıdır. İstanbul'a gelip eğitim almış, askeriyeye girmiş ve birçok Osmanlı şehrini dolaşmıştır. Oldukça velut bir isim olan Mahmud Nedim'in 15'ten fazla eseri vardır. Ayrıca çeşitli gazete ve dergilerde de yazıları

neşredilmiştir. Çoğu hacimsiz olan eserleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde müellifin askerî, kültürel ve edebî yanı daha iyi anlaşılacaktır.

3. *Hâb-nâme* iki bölüm hâlinde tertip edilmiştir. İlk bölüm müellifin gördüğü rüyanın anlatımından oluşmaktadır. Burada eserin ne zaman ve nerede yazıldığı, bu türde yazılmış diğer eserlerden farkı da izah edilmiştir. İkinci bölüm ise İskender-i Kebir'in rüyada irat ettiği nutuktur. Mahmud Nedim bu nutku asıl eser kısmında vermek yerine ayrı olarak vermeyi tercih etmiştir.

4. Mahmud Nedim daha önce yazılan habnameleri okumuştur. Veysî'nin eserini hükümdarı teselli etmek, Pertev Paşa'nın ise masonların kötülüklerine karşı Müslümanları uyarmak maksadıyla yazıldığını söylemiş, kendi yazdığı eserin ise bunlardan farklı olarak hakikat olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte eserin Veysî'nin *Hâb-nâme*'siyle bazı noktalarda ortaklığı dikkati çekmektedir.

5. *Hâb-nâme*'de Mahmud Nedim'in İskender'e duyduğu hayranlık belirgin şekilde hissedilir. Bunda kendisinin de bir asker olmasının payı olmalıdır. Diğer taraftan müellifin Araplara, Arap ediplerine ve Arap coğrafyasına karşı duyduğu muhabbet de eserdeki bazı cümlelerden açıkça anlaşılmaktadır.

6. Rüyanın görüldüğü mekân Arap Yarımadası, rüyadaki kişilerin çoğunluğu Araplar olmasına rağmen İskender'in hitabesinde hep Makedonya'dan söz etmesi, devamlı surette Avrupalılara seslenmesi ve onları suçlaması ilginç bir durumdur. İskender bütün hitabe boyunca Avrupalıları eleştirmiştir. Bu eleştirinin sebebi Avrupalıların Makedonya'ya sahip çıkmamasıdır. Diğer taraftan İskender'i asırlardır üzen bir konuya dair konuşmak için seçtiği mekân kadar hitabenin muallakatın yanına asılması da dikkat çekicidir.

7. Maanzade Mahmud Nedim'in *Hâb-nâme*'si bu tür eserlerin tespit edilebilen son örneğidir ve daha önce yazılan habnamelerle benzerlikler gösterir. Her ne kadar müellif kendi eserini diğerlerinden ayrı tutsa da aslen bu eser de belli bir amaca hizmet eden rüya metinlerinden biri durumundadır. 20. asrın başında İskender'in gelip Avrupalılara kendi mülkü Makedonya için harekete geçmelerini söylemesi mümkün olmadığına göre bu ancak gerek İskender'in gerekse Mahmud Nedim'in "rüyada görebilecekleri" bir olaydır. Bununla birlikte müellif eserdeki olayları oldukça iyi kurgulamış, İskender'e ve diğer kişilere söyletmek istediklerini başarılı bir şekilde söyletmiştir. Bu yanıyla *Hâb-nâme* Türk edebiyatında bu türün başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

3. *Hâb-nâme*'nin Metni

Medhal

Biñ üç yüz otuz bir sene-i Hicriyyesiniñ mevsim-i haccında taburumla Mekke-i Mükerrerme'de bulunmak üzere şehri-i Zi'l-ka'dede Tâ'if'den hareket itmiş idim. Yolda 'Arab-ı câhiliyye zamânında mecma'-ı şu'arâ ve bülağâ ittihâz kılınmış olan meşhûr Sûku'l-'Ukâz mevki'inden geçerek ordugâh kurmuş idik. Öteden beri bir hiss-i hürmetkârâne ile tahtağtur itdigim Sûku'l-'Ukâz'ı istiğrâk-ı tâm ile düşünmege başladım. Kur'an-ı Kerim'i eñ belîğ bir mu'cize-i nübüvvet olarak ısdâr itmegi muqadder kılan fıtrat, lisân-ı 'Arab'ıñ bir lisân-ı eblağ olmak üzere tekâmüli için birtakım dühât-ı beşeriyeniñ burada ictimâ'mı da taqdîr eylemiş idi. Zübdesi bu olan taħayyül ve tefekkür, ğâyesi bulunmaz bir şûretde temâdî itmiş idi. Bilmem ne kadar zamân geçmişti.

Pek muhteşem, şehen-şâhâne bir ğalabalıgıñ buraya toğru yürüdigini gördüm. 'Ömrümde bulduğım birçok merâsim-i hükmdârîden hiç birine beñzemeyen bu debdebe ve tañtanayı daha yakından görmek üzere [4] hemân ğalabalığa şokuldum ve bunuñ ne oldıgını şoruşurdum.

Cevâben cihân-gîr-i şehîr Makidonyalı İskender'in gelmekte olduğunu söylediler. İlk tahtağtur itdigim şey, müşârün ileyhiñ silsile-i fütûhâtını ikmâl etmek üzere 'Arab-istân'a tevcîh-i hayl-i haşmet eylemiş olduğu idi. Nevmîdâne ve mütehâlikâne daha ileriye şokularak İskender'in ne için gelmekte olduğunu şordum. Meger cihân-gîriñ kurenâsından olan muhâtabım hâl-âşinâ bir tarzda beni tesellî etmekle ber-â-ber "Zann itdigiñiz gibi degil. Haşmet-me'âbımız, bu seneniñ zi'l-ka'desinde Sûku'l-'Ukâz'da bulunmak ve âdet-i kadîme-i 'Arab'a tevfiķen bir huṭbe-i belîğa îrâd etmek için buraya geliyor. İster iseñiz benimle ber-â-ber bulununuz tâ ki huṭbeyi daha yakından işidesiñiz." didi. Bu da'vet beni minnetdâr kıldı. Çünkü hem şöhet-i cihân-gîrânesine meftûn olduğum İskender-i Kebîr'i yakından göreceğim hem de o cesîm orduları kuvve-i kâhiresine münkâd kılan nûṭk-ı belîğ-i hükmdârîsini yakından işideceğim.

Büyük İskender'in mevkibi Sûku'l-'Ukâz'ın meydânlık bir yerinde ṭurdu ve meydânlığıñ nişfindan fazlasını ṭoldurdu. Delîlimiñ mu'âveneti ile müşârün ileyhe taṭarrüb itdim. 'Âlem-i 'askerîniñ üstâd-ı ekberi, hükmdârânîñ ser-firâz-ı şevket ü celâdeti olan zât-ı 'ulviyyet-simât şimdi tâm karşımda bulunuyor. Kendisini şan'atna meftûn, pîrini görmüş bir 'asker, 'ulviyyete hayrân bir müştâk-ı fezâ'il [5] hissiyle tedkîke ṭoyuldum. Gâyet hafif bir penbeliğîñ inzimâm itdiği şarişın, beyâz, uzunca bir veche, sivrice ve zarîf bir çeñe ile nihâyet buluyor. Bu uzun veche ile mütenâsib şûretde uzunca ve köprülüce bir burun ise uzun semmûrî kirpiklerle müzeyyen, nîm-mestûr elâ renkde iki gözüñ şu'âât-ı nâfizesine bir hadd-i fâşıl oluyor. Mecma'-ı bedâyi'-i celâdetkâr olan 'ulvî re'si, mermer sütûn gibi mücellâ, muṭarrâ bir boyun üzerine mevzû' bulunuyor. Cihân-gîriñ kır bir bâr-gîr üzerinde bütün 'azamet ve iclâlini gösterecek bir tavır almasına rağmen mü'ellem bir kederle meşhûn olduğu pek zâhir idi. Hemân öyle hükmler olunur ki İskender, Hindistân'da istediği derecede bir muzafferiyet istiḥşâl idemediği zamânda bile şimdiki hâl-i küdüret-iştimâlini göstermemişdir.

Sûku'l-'Ukâz'da şu mevsimde toplanmış olan 'Arabistân büleğâ ve huṭabâ-yı meşhûresi, cihân-gîri istiḫbâl itdiler. Bu misâfir-perver kavm-i necîb, zâ'ir-i pür-haşmet ḫaḫkındaki şübhe ve tereddütlerini pek güzel setr eylediler. Faṭaṭ haşmet-penâh-ı dil-âgâhuñ pek nerîm bir şadâ ile 'Arabca îrâd itdiği şu kışa nûṭk bütün şübhe ve tereddütleri der-hâl izâle itdi:

"Ey büleğâ-yı 'Arab!

Siziñ şu mübeccel vaṭanıñızı ziyâret itmekligimiñ, benim ḫareket-i istîlânekârânem ile ebeden münâsebeti yokdur. Bir zamânlar [6] cihânı ḫuyûl-i muzafferânemle başdan başa çignetdiğim hâlde bugün vaṭanım bâzîçe-i ihtirâşât-ı siyâsiyye oluyor, milletim mahv idiliyor. Nâmımla tefâḫür iden hey'et-i beşeriyye bu hâle bîgâne ḫalıyor. Bugünkü sözler eski zamânıñ kılınçlarından ziyâde iş görüyor. Vaṭanım için birkaç söz söylemek istedim. Siz, ey kavm-i necîb-i 'Arab! Şu mevki'-i mübeccelde î'lâ itdigiñiz belâğat-i 'Arabîyye ile bir dîn-i mu'azzamıñ esâsını ihzâr eylediñiz. Binâen 'aleyh ben de söyleyeceğim sözleri şu yümnli, feyzli maḫalde îrâda geldim. Maḫşadım bundan 'ibâretidir." didi.

Re'îsü'l-büleğâ İmrî'ü'l-Ḳays rüfeķâ-yı fuşâḫâsınıñ bulduḫları şafdan ileriye çıkarak:

"Yâ şâḫibe'l-haşmet!

Mecbûl-i ḫamâset ve celâdet olan kavm-i 'Arab, zât-ı 'âlî-i cihân-gîrânelerine bugün mülâķî bulunmakla ḫarîrû'l-'ayn ve baḫtiyâr olmuşlardır. Ṭaraf-ı tâcdârîlerinden luṭfen ibrâz buyurulan te'minât bâ'îş-i şükrânımız olmakla ber-â-ber esâsen mütehâllik buyurulduḫları şemiyye-i cemîleden bu teşrif-i haşmetâneleriniñ hissiyât-ı insâniyetkârâneye müstenid bulunduḫı istidlâl olunmuş idi. Zât-ı 'ulviyyet-penâhîleri hissiyât-ı vaṭaniyye ve ḫürriyet-i beşeriyyeyi pek iyi taḫdîr buyurduḫlarından 'aynı hiss ile yaradılmış olan kavm-i 'Arab, zâ'ir-i pür-haşmetlerine karşı fikr-i emniyyet ve ihlâşlarını 'arz u ihzâr ve vaṭan-ı [7] mu'azzez-i tâcdârîleriniñ sa'âdet ü selâmeti ḫaḫkında cihân-ı medeniyyete karşı ibrâz buyuracakları efkâr u hissiyât-ı vaṭan-perverâne ve hükmdârâneyi kemâl-i ḫürmet ve tebcil ile taḫdîr eylerler. Binâen 'aleyh meydân-ı nûṭk u belâğat

zât-ı haşmetâneleriniñdir ve bütün ‘Arab şu‘arâ ve fuşahâsınıñ gûş-ı taqdîrkârîsi nuṭṭ-ı hümâyûnlarına naşb olunmuşdur.” didi.

İskender teşekkür ve memnûniyyetini îmâ ider şûretde tebessüm eyleyerek büleğâ ve şu‘arâ-yı ‘Arab'a karşı hafifce boynunu egdi ve geldigi istikâmet icâbı olarak cenûba müteveccih bulunan cebhesini hemân ‘aks-i istikâmete yakın, şimâl-i ğarbîye toĝru döndürdi. Bu eşnâda -benim de iltihâk itmiş olduğım- mevkib-i hükmdârî esb-süvâr oldukları hâlde müşârün ileyhiñ solı açığında ve ‘Arab şu‘arâ ve büleğâsı develerine binerek şaĝı açığında şaff teşkîl itdiler. İskender'in piyâde ma'yyeti mevkibiñ gerisinde pazarda bulunan ‘Urbân ise büleğâ-yı kavmiñ zâhrında büyük bir kitle vücûda getirdiler.

Huşûle gelen vaz'iyet şâyân-ı temâşâ idi. Kefiye, aĝıl (iklîl) ve meşlahalarıyla bir vaz'-ı rûhânî iktisâb iden evlâd-ı ‘Arab develerine ve miĝferleriyle mantolarıyla bir şekl-i cengâverâne almış olan Makidonyalılar da bâr-ĝirlerine binmişler karşı karşıya ṭuruyorlar. Vehle-i ûlâda bu iki hey'etiñ yek-dîgerine karşı uşûl-i muhârebe-i kadîme vechiyle vaz'iyet almış muhâşım iki ordu olduğına [8] hüküm olunur. Faķaṭ her iki ṭarafıñ ‘alâ'im-i vechiyyesi bir ‘ilmü'r-rûh mütehaşşısı şıfatıyla tedkîk idilecek olursa yek nazarda añlaşılır idi ki ne Avrupalı Makidonyalılar yirliere nazaran ihtirâşla bakıyorlar ne de Asyalı evlâd-ı ‘Arab gelenlere nazar-ı şübhedârî ve müstesķilâne ‘aṭf idiyorlar. Bu hâl bir Avrupa ve Asya muhâdeneti tablosını ‘arz ve irâ'e idiyor idi. Bu tabloda Avrupalı Makidonyalılarıñ hükmdârından soñ neferine kadar kâffesinde bir hiss-i istifâza-cûyâne ve Asyalı ‘Arablarıñ eñ belîĝ ve faşihinden câhiline kadar kâffesinde bir hiss-i raḥîmâne pek açık şûretde meşhûd idi.

Hükmdâr-ı âliyet-bâr ṭarafeyn-i müctemi'inden kırķar ḥaṭve açıklığı olan bir sâhada yalnızca ḳaldı, gözlerini ibtidâ semâya soñra zemîne tevcîh itdi, şimâl-i ğarbî ufķda ḳarâr ıldı:

“Ey devr-i istîlâmıñ yigirmi üçüncü ‘aşırında gelen Avrupalılar!” ḥiṭâbını îrâd ve gûyâ bir cevâb bekliyormuş gibi biraz tevaḳḳuf itdi.

Nârîn dinecek bir vücûddan şudûrna ihtimâl virilemeyecek olan yüksek ve gür bir ses, Sûḳu'l-'Ukâz'ıñ sâha-i ves'ini ṭoldırarak bazalt yığınlarından müteşekkil maḥrûṭî tepeciklere teşâdümlerle ‘aks-i şadâlar huşûle getirdi. Öyle zann olunur ki ḳoca cihân-ĝir, şadâsını Avrupa efkâr-ı ‘umûmiyyesine yetiştirmek için baĝırıyor gibi idi. Hâlbuki müşârün ileyh pek ṭabî'î bir [9] sesle icrâ-yı ḥiṭâbet idiyor ve şu ḳadar var ki bu ses baĝırmalarıñ da ulaşamayacağı bir sâhayı ṭolduruyor idi.

Ḥaṭîb-i ĝitî-sitân ḥiṭâbeyi birçok nâṭıķa-perdâzlara naşib olmayacak bir cezâlet ve vaķâr ile îrâd idiyor idi, ne evzâ'ında ifrâṭ iltizâm idiyor ne de bir heykel gibi ṭuruyor idi, sesinden -iltizâm itmek istediği i'tidâle raĝmen- mütehevvir ve müte'eşşir bulunduĝı añlaşılıyor idi. Eger ḥiṭâbedeki ifâdât-ı haşmetâne olmasa hey'et-i ‘umûmiyyesine bir enîn-i tazallum tesmiye idilirdi.

İrticâlen îrâd idilen bu ḥiṭâbeyi mevkib-i hükmdârîden dört kişi bir müdîriñ taḥt-ı nezâretinde zabt u taḥrîr idiyor idi. Ḥuṭbe yarım sâ'at ḳadar devâm itdi.

Ḥaṭîb-i pür-haşmet soñ ifâdesini daha gür bir sesle söyleyerek mevķi'-i ḥiṭâbetden çekildiğini işrâb için ḥayvânıñ dizginini çekerek iki ḥaṭve ḳadar geriye çekildi, başını saĝındaki büleğâ-yı ‘Arab'a çevirerek hafifce egdi.

Evlâd-ı ‘Arab'ıñ ḥaṭîb-i eşheri Ḳus bin Sâ'ide râķib olduğı kızıl deveyi ileriye sürdi şu nuṭṭı bi'l-irticâl îrâd itdi:

“Ey nâs!

Beşeriyetiñ aldığı istihâleyi görüñüz ve ‘ibret alıñız. Bir ṭarafdan kemâlden, tekâmülden bahş idiliyor, dîger ṭarafdan [10] ḥuḳûķa, mefâḥir-i mâziyyeye karşı nice mübâlâtsizlikler gösteriliyor. İnsâniyyetiñ vücûdlarıyla iftilhâr itdiği ba'zı e'âzımıñ inâyetleriyle hey'et-i beşeriyeye tenevvür itmiş ve şöḥret ü mevcûdiyyet ḳazanmışdır. Ensâl-i aḥîreniñ vazîfesi bu e'âzıma karşı

îfâya mecbûr oldukları ta'zîmât u tebcîlâtı anlarıñ mensûbîni hakkında 'arz u irâ'e itmek olsa gerekdir. Nisbet-i milliyye ve vaṭaniyye dünyâdaki nisbetleriñ eñ büyüklerindedir. Bugün şu sâha-i feşâhati feyz-i belâgat ile şereflendiren zât-ı 'âlî-kıymet beşeriyetiñ vücûduyla iftihâr itdiği birinci sınıf e'âzımdandır. Tefekkür idiniz ki insâniyyet bugünkü hâle gelinceye kadar ne mertebe dâlâlet ve mezâlîme ma'rûz kaldı? Kendisinde biraz kudret ve şevket gören hükmdârlar teba'asına, insânlara karşı olmadık fenâlıklar îkâ' iderler ve feth itdikleri bilâd-ı ma'mûreyi harâbe-zâra beñzetirler idi. Faḫaḫ huzûrında bulunmakla müşerref olduğumuz bu 'ulvî nâdire-i hilkat -o kabîl 'âdât-ı sakîmeniñ hüküm-fermâ olduğu bir zamânda yetiştiği hâlde- şemşîr-i kahramânânesiyle kabza-i tasarrufuna geçirdiği kişverleriñ bir taraftan -muḫaḫkar görülecek hâl ü vaz'daki- feylesoflarını bile tebcîl eyliyor ve diğerk taraftan 'ilm ü 'irfân u 'umrânını istikmâle çalışıyor idi. Hele fezâ'il-i ahlâkiyyesi dâ'imâ mevki'-i büleñde muḫâfaza eylemiştir. Nesli-aḫîr bu büyük zâtıñ kavmini ve vaṭanını târ u mâr idiyor, [11] hürriyet-i milliyyeden mahrûm bırakıyor. Şu hâl kendisi hakkında gösterilmesi lâzım gelen hürmete kaḫ'iyyen muḫâlifdir. Gerçi evvelce de söylemiş olduğım vech üzere ulûhiyyet iddi'âsiyle teba'asını ezüp kıran Şeddâd'ın vaṭanı ve mü'essesâtını bugün kilâb şenlendirebilir ve 'aynı mezâlîme kalkışan Fir'avn'ın mülki devren ba'de'd-devr ihtirâşât-ı siyâsiyyeye âmâcğâh olabilir. Bunda fıtratıñ bir hikmet-i ḫafiyyesi vardır. Faḫaḫ bu aḫsen-i takvîmi yetiştiren bir vaṭan hiçbir zamân böyle ḫaḫâretlere lâyıḫ degildir. Zâten fıtrat da bunu lâyıḫ görmez.

Ey ḫaşmet ü feşâḫat şâḫibi cihân-gîr!

Emîn olunuz! Eşref-i maḫlûkât olan insânlar zâten seniyye-i tâcdârîleriñ beşeriyete baḫş buyurdıkları fezâ'ili inkâr idemeyecekler ve şeref ü ḫuḫûḫ-ı ḫaşmetânelerine karşı îkâ'a cür'et idilen taşaddiyâta iğmâz-ı 'ayn eylemeyeceklerdir. Taraf-ı cihân-gîrânelerinden istilâ buyurulan memâlikiñ nâm-ı 'ulviyyet-ittisâm-ı tâcdârîlerine nisbeti bâḫî olduğu gibi Makidonya'nın nisbet-i fi'liyyesi de ebedîdir. Hey'et-i beşeriyeye yine kendi cinslerinden yetişmiş olan nâdire-i hilkatden istinâre itdikleri şerefiñ ḫaḫḫ-ı şükrânını edâ itmek vazîfesiyle mükellef olduklarını der-ḫâḫır idecekler ve unutmayacaklardır. Mübeccel vaṭanıñız rehâ bulacak ve zât-ı seniyye-i cihân-gîrânelerine nisbetini bir istiklâl-i tâmmeye ile gösterecektir.

[12] Ey büleğâ-yı 'Arab!

Kavmiyyetimize şeref viren belâgatiñ menşe'i olan şu sâha-i feyzdârı müşerref kırup vaṭan-ı mu'azzeziniñ istihşâl-i sa'âdeti için cihân-ı medeniyyete ḫiḫâb buyuran cihân-gîr-i nâm-dârıñ müfriḫ bir vaṭan-perver ihtisâsiyle meşḫûn bulunan şu ḫiḫâbe-i belîğâsınıñ -muḫtevvî olduğu maḫâşid-i 'ulviyyeyi tebcîlen- mu'allâḫâtıñ yanına ta'lîḫini size teklîf iderim."

Bu teklîf-i muşîb büleğâ-yı 'Arab tarafından mütteḫiden ve müttefiḫen "ḫayyib, yastahil"³ şadâlarıyla kabûl idildi. Artık esb-süvârlar ve hecîn-süvârlar hep indiler, bineklerini ma'iyyetlerine virdiler. Bu ḫavâlîde şiddet-i ḫarâret-i şemse karşı yegâne ilticâğâh olan büyük taşlarıñ gölgeli tarafları câ-be-câ işğâl idildi. Yine böyle büyük bir bazalt yığınıñ cihet-i şimâliyesine kıymetdâr kilimler, ḫalılar serildi, bir de müzeyyen hecîn şidâdı (egeri) getirildi. Vuḫû' bulan 'arz u teklîf üzerine İskender-i Kebîr bu şidâda ḫayanarak oturdu. Büleğâ ve fuşâḫâ-yı 'Arab sağ tarafında yer aldılar. Cihân-gîriñ ḫuḫbesini zabḫ u tahrîr iden hey'et bu ḫiḫâbeyi kalın ve uzun iki kâğıda ayrı ayrı iki nüşâ yazmış oldukları hâlde bu ešnâda getirdiler. İmrî'ül-Kays hemân yerinden fırladı, "Müsâ'ade buyurulur ise kendi elimle ta'lîḫ ideyim." dedi. İskender-i Kebîr ayağâ kalkarak beyân-ı teşekkür eyledi. Kâğıdlardan biri [13] İmrî'ül-Kays'a diğeri İskender-i Kebîr'e taḫdîm kılındı. Re'îsü'l-büleğâ-yı 'Arab, elli altmış adım yürüdü, bir i'tinâ-yı maḫşûş ile tutduğu ḫiḫâbe-nâmeyi zıllında oturulan bazalt yığınıñ Ka'be-i Mu'azzama'ya müteveccih ğarb cebhesindeki diğerk mu'allâḫâtıñ yanına aşdı. Sûḫda (pazarda) bulunan ahâlî fevc-â-fevc gelüp ḫiḫâbeyi okumağâ ve okuyup da mevki'-i ta'lîḫi diğerk bir cemâ'ate bırakanlar

³ "Güzel, yaraşır!"

şurada burada kümeler teşkil itmeğe başladılar. Her kümede bulunan evlâd-ı ‘Arab, boyunlarına aşılı kılınçlarına tayanarak içlerinden bu hutbedeki maşad-ı mu‘azzezi teşrih iden bir şeyhiñ, bir bedevîniñ ikinci bir hitâbesini diñliyorlar ve ara sıra başlarını çevirip hükmdârânıñ ser-firâz-ı şevket ü ‘adâleti olan İskender-i Kebîr'e kemâl-i taqdîr ile bakıyorlar idi.

Hem hitâbeyi hâfızama almak hem de bedeviyân-ı ‘Arab'ın şâyân-ı hürmet olan ahvâl-i rûhiyyelerini tedkik itmek üzere İskender-i Kebîr'in huzûrundan uzaklaşarak maħall-i ta'likde bulunuyor idim. Bu eşnâda delilim olan karîn-i İskender zâtıñ serî' adımlarla baña togru geldiğini gördüm. Mûmâ ileyh yaklaştı ve “Hakhanımız sizi istiyorlar.” didi. Ta'accüb itdim ve “Beni nereden tanıyorlar?” diye şordum. “Efendimiz hitâbe-i hümâyûnlarını berây-ı tevdîf burada bulunan nesl-i ahîrden bir zât bulmaκlığını fermân buyurdılar ben de sizi tavşiyeye itdim.” cevâbıyla izâh-ı [14] keyfiyyet eyledi. Hemân delilimiñ refâkatiyle bazalt yığınıniñ cebhe-i şimâliyesinde dehât-ı ‘Arab'la birlikde oturmakta bulunan İskender-i Kebîr'in huzûrına varup ‘askerce resm-i ta'zîm ile şurdum. Müşârün ileyh ol emrde aşl-ı memleketimi şordılar. Kafkasyalı oldığımı ‘arz eyledim. “Oh! Baña ve Makidonya'ya bî-şaraf, Avrupa ve Asya'nıñ eñ nezih hissiyâtıyla müteħassis, kadîm, hür, feyzdâr bir memleket evlâdı.” buyurdılar. Bunu müte'akib İskender-i Kebîr ayağa kalkdı. Meclisinde bulunanlar da kendisine teba'iyet eylediler. Müşârün ileyh sağ elinde tuttuğı hitâbe tomarını uzatarak “Ey fıtraten hür olan Kafkasya'nıñ nesl-i ahîrine mensûb evlâdı! Bugün şu mevki'-i mübeccelde söylediğim sözleriñ muħarrer bulunduğı şu tomarı saña teslim idiyorum bunu ve bunda münderic nuḡkûñ hîn-i îrâdındaki kâffe-i taħassüsâtıñı nesl-i ahîre tevdîf ve teblîğ it. Fazîlet-i insâniyye ve milliyeyi göster.” buyurdılar. Tomarı kemâl-i ta'zîm ile aldıktan sonra muḡabeleten îrâd itdiğim “Meslegime intisâbım ânından beri iktidâr-ı ‘askerisine hayrân ve meftûn olduğım zât-ı hazret-i tâcdârîleriniñ emr ü maşad-ı mu‘azzezlerini infâz için hayâtımı meydâna koyarak çalışacağım.” sözünü hemân ikmâl itmek üzere idim ki bir ses beni îkâz itdi. Meger ordugâhımıza mücâvir [15] bir maħalde bulunan ve vechen halîfe-i evvel-i ‘Osmâniyân Sultân Selîm-i kadîme pek şebîh olan fırkamız kumandanı beni istiyor imiş. Tomarı tutmuş olduğım sağ elim şıķı şıķıya yumulmuş bulunuyordu.

Bu H'âb-nâme ne Veysi'niñki gibi uşûl-i verâseti degiştiginden nâşî mükedder ve müte'ellim bulunan bir hükmdârı tesellî için tahayyül ve ne de Pertev Paşa'nıñki gibi bir cem'iyet-i dâllenîñ tesvîlâtından hem-cinslerini taħlîş için taşavvur idilmiştir, maħz-ı haḡîkatdir.

Mevsim-i haccîñ menâsikiyle, merâsimiyle uğraşmak meşğuliyeti Mekke-i Mükerrreme'de taħrîrine başlamış olduğım bu H'âb-nâme'niñ ikmâline mâni' olmuş idi. Tâ'if'e mu'âvedetden sonra kemâl-i ihtimâmla ta'ķibine mecbûr olduğım vazâ'if-i ‘askeriyye başka bir vâdide çalışmağa imkân bırakmıyordu.

Sûku'l-'Ukâz'daki tevdîf'iñ vuḡû'undan beri iki buçuk mâhdan fazla bir zamân geçmiş idi. Şaferü'l-hayruñ on dördüncü gicesi İskender-i Kebîr beyâz keten bir elbise giymiş olduğı hâlde galabalık bir maħalde tecellî itdi. Ve hiç bir söz söylemeksizin ma'nîdâr bir şûretde yüzime bakdı, kendisine müteveccih bulunan şol kulağımı çekdi, yanımdan geçdi gitdi. Cân acısıyla uyandım ve bu zâtıñ rûhen beni ta'ķib itmekde olduğına kanâ'at getirerek [16] eñ ufaḡ istirâhat zamânlarımı taħşîş ile H'âb-nâme'yi ikmâle başladım. Ve bir refîķ-i muħteremimiñ “hayru'l-birrü ‘âciletün”⁴ tavşiyesi üzerine isti'câl itdim.

19 Şaferü'l-hayr Sene 332, 3 Kânûn-ı Şânî Sene 329

A'cez-i 'ibâd-ı Ma'bûdü'l-kerîm

Şoħumî Ma'an

Maħmûd Nedîm

⁴ “Hayırlı ameller işlemede acele edin.” İbrahim Canan, Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte, C. 1, Akçağ Yay., Ankara tsz., s. 330; C. 13, s. 230; C. 17, s. 568. Bu ifade farklı hadislerde farklı lafızlarla geçmektedir.

Ṭâ'if

[19] Hîṭâbenîñ Şûret-i Mütercemesi

Ey devr-i istîlâmın yigirmi üçüncü 'aşrında gelen Avrupalılar! Vaṭanım ve mülk-i mevrûsum Makidonya'da hayli zamândan beri cereyân iden aḥvâl-i mü'essefiniñ aḥîren kesb itdiği hâl-i tezebzûb şabr u sükûnumı tüketti, artık ey Avrupalılar size kaç'î bir hîṭâbede bulunmağa mecbûr itdi.

'İlm ü ma'rifet ile saṭvet ü celâdetden hangisiniñ yek-dîgerine mütefevviḳ olduğunu elbette düşünenleriñiz çokdur. 'İlm ü ma'rifete karşı hürmetim taḥşîl-i 'ulûm huşûşundaki ihtimâmımla müberhendir.

Faḳaṭ saṭvet ü celâdetsiz 'ilm ü ma'rifet hiç bir zamân mazhar-ı ḥimâyet olamayacak ve devâm idemeyecektir. Nitekim saṭvet ü celâdetden tecerrüd itmiş Asur, Mısr-ı Qadîm, Endülüs memâlikindeki 'ilm ü ma'rifet beḳâ bulamamışdır. Ben dünyâya geldiğim zamân Yunanistân'da 'ilm ü ma'rifete büyük bir meyelân vardı. Faḳaṭ Avrupa'nıñ menba'-ı 'ilm ü ma'rifeti olan Yunanistân, mevcûdiyyetini ve saṭvetini çokdan gâ'ib itmiş idi. Daha toğrusı Avrupa'da benim zamânıma kadar mütecâvizâne bir saṭvet [20] ü celâdet irâ'e idilememiş idi. Gerçi Yunanlılar Asya-yı Şuğrâ'da ba'zı mertebe-i istimlâkâtde bulunmuşlar idi. Faḳaṭ bu istimlâk âşâr-ı şevket ü saṭvetle vukû'a gelmemiş belki bâzergâncasına vâki' olmuşdur ki pek az zamân soñra Asya saṭveti oraları istirdâd itdi. Hattâ Truva seferi ḥaḳkında 'aşrlardan beri temâdî iden tefâhürüñ sebebi ise bu sefercigiñ Avrupa'dan Asya'ya karşı ilk ve yegâne bir tecâvüz-i saṭvetkârâne olmasıdır.

Makidonya taḥtına geçdiğim zamân -öteden beri düşündüğüm vechle- Avrupa'yı kaplamış olan 'aciz ü meskeneti kaldırmak ve Avrupa'ya bir mevcûdiyyet kazandırmak 'azmine düşdüm. Gerçi Makidonyalılarda 'azm ü metânet var idi, faḳaṭ onların teşebbüs idecekleri işiñ büyüklüğü nisbetinde mevcûdları yok idi. Yunanlıları taḥt-ı hükümüne alıp Asya'ya toğru yürüdüm. Avrupalılara şerefler, mefâhirler kazandırdım. Anları hem Asya'ya ve Afrika'ya ḥâkim itdim hem de birçok menâbi'-i şervetle ma'lûmâtdâr kıldım. Bunlardan başka âtiyen birçok keşfiyyât ü te'sisâta ve birçok kahramânlıklara sebep ve nümüne olacak efkâr-ı metîne ve ḥaşâ'iş-i şehîmeyi Avrupalılara telkîn itdim. Sipiyonlar, Sezarlar, Oktavlar, hep Makidonya'yı ve beni taklîd itdiler de Roma cihân-gîrligini vücûda getirdiler. Roma cihân-gîrligiyle iftiḥâr iden Avrupalılar evvel emrde Makidonya'yı ve beni der-ḥâṭır itmelidirler!..

[21] Benim Avrupalılara vücûdını, medeniyetini ve şervetini tanıttırdığım Hindistân'ı bulmak için değil midir ki Vasko dö Gama, Ümid Burnı'nı ve Hristof Qolomb, Amerika'yı keşf itti? Ümid Burnı ve Hind şervetiyle müteneffî' olan ve Amerika mevcûdiyyeti ve medeniyeti ile iftiḥâr iden kavmler, evvel emrde Makidonya'yı ve beni der-ḥâṭır itmelidirler!..

Fransa taḥtına yüzlerce kral câlis oldu. Faḳaṭ bunlardan hangisi Fransız saṭvet ü şevketini şarka ve şimâle götürdi? Yalnız, benim rûḥ-ı beḳâ-pezîrim kendi rûḥuna nüfûz itmiş olan Napolyon'dur ki Fransızlara bi-ḥaḳkın şeref-âver bir mevcûdiyyet-i milliyeye kazandırdı. Napolyon'uñ şeref ü şevketiyle vâyedâr olan milliyet-perver Fransızlar evvel emrde Makidonya'yı ve beni der-ḥâṭır itmelidirler!..

Ben câlis-i evreng-i salṭanat olduğum zamân kendimden evvel gelmiş geçmiş hükmdârân miyânında -Anatoli ve Trakya'ya 'adî bir meşiyet-i 'askeriyye icrâ iden Fir'avn İkinci Ramsis'den başka- üç kıṭ'a arza şâhib olmak şerefini iktisâb itmiş hiçbir zât zuḥur itmemiş idi. Binâen 'aleyh ezmine-i müte'ahhire hükmdârlık şevket ü ḥaşmetinde her ne dürlü 'azamet nümâyân oldu ise kâffesini ilk def'a meydâna koyan ben oldum, kâffesine ben mişâl oldum. Benden soñra baña imtişâl iden şevketlileriñ eñ büyüğü [22] Sezar ve ba'de Ogüst idi. Sezar'a nisbetle "Kayzer" ve "Şar" 'unvânlarını taşıyan ve şevket ü celâdetlerini "Ogüst" şıfatıyla tavşîf itdiren meslekdaşım

tâcdârlar, bu ‘unvânların zevk-i şerefiyle kâm-yâb ve mütefahhîr olurlar iken Makidonya'yı ve beni der-hâtır itmelidirler!..

Her millet ordusunun intizam u kemâliyle iftîhâr idiyor ve ba'zı milletler de iftîhârı bi-hakkın ifrâta vardiıyor. Faķaķ o orduların esâsını kıuran hükmdârlar ve ceneraller hep Makidonya ordusunu ve benim uşûlümi taķlîd itdiler. Binâen ‘aleyh beķâ ve sa‘âdetini ordusuna ‘aķf iden milletler evvel emrde Makidonya'yı ve beni der-hâtır itmelidirler!..

Faķaķ te'essüf iderim ki Avrupa'da medeniyyet te'eyyüd idüp hiss-i taķdîr uyandırdıķdan sonra daķı Avrupalılar Makidonya'nın elţâfını der-hâtır itmediler. Biñ sekiz yüz yigirmi üçte (1829) Yunanistân-ı kadîmiñ ihyâ-yı hâţırasına ‘azm ve teşebbüs iden Avrupa efkâr-ı ‘umûmiyyesi, Makidonya'yı aslâ hâţıra getirmedii. Añlaşılın Avrupa efkâr-ı ‘umûmiyyesi, saţvet ü celâdetden ziyâde şî'r ü sevdâya mütemâyil bulunuyor.

Vâķı'a Avrupa baña nisbeti iddi'â idilen hâcer-pârelere büyük büyük kıymetler taķdîr itmek şûretiyle şahşıma bir hürmet göstermek istiyor. Faķaķ taşlarla hiç münâsebetim yokdur. Benim şahşiyetim, [23] nâmım taşlarla degil vaţanımla, vaţandaşlarımla ta'yîn itmişdir ve anların beķâsıyla beķâ bulur.

Birçok hükümetler hârblerde ecnebi ücretli ‘asker ve üserâ ve aķvâm-ı maħkûme istiħdâm itdikleri hâlde, hiçbiri o ‘askere nisbetle ‘unvân taķınmamışdır. Benim Yunanistân'ı taħt-ı hükümüme aldıķdan sonra “Yunanlıların baş kıumandanı” ‘unvânını taķınmış olmaklıķım şırf Yunanlıların taţyîb-i hâţırı için bir ‘ulüvv-i cenâb eşeridir. Böyle bir ‘unvân benim Yunaniyü'l-aşl oldıķıma dâ'ir bir fikr ü kıanâ'at viremez. Beni bir vaţan yetişdirdi ki o da Makidonya'dır. Binâen ‘aleyh baña Makidonya'dan yakın bir menşûbuñ bulunması müstahîldür. Makidonyalıların ‘ırķen de Yunanlılar ile birleşmedikleri erbâb-ı tedķîķ nazarında pek ‘ayândır. Makidonya benim mülk-i mevrûşumdur, menba'-ı feyz ü saţvetim maşdar-ı şevket ü celâdetimdir, Avrupa'nın faħr u şerefi ve maħzar-ı sa‘âdetidir.

Makidonya senelerden beri hayât-ı istiklâl-kârîsiyle uğraşdı da hiçbir taraftan bir mu'âvenet-i hâţır-şinâsâne göremedi, nihâyet ba'zı aķvâmın dendân-ı hârişine kıurbân oldu.

Makidonya'nın Asyalıların taħt-ı hükümünde bulunması Avrupalılar için şâyân-ı mülâhaza bir hâlet idi. Faķaķ Yunanistân'a tâbi' olması ise benim rûhumı ta'zîb ü işzâb ider. Çünkü bir mülk muvaķķat bir zamân için yabancı bir kıavmiñ taħt-ı hükümüne girebilir, [24] faķaķ taħt-ı ra'iyetindeki bir kıavmiñ hükmi altında yaşayamaz. Bundan sonra Makidonya ‘ale'd-devâm âmâcgâh-ı ihtirâşât-ı siyâsiyye olup kıalamaz. Bâ-huşûş havâriyyûnuñ tâbi'-i efdâl ü erşedi Pavluş'un dûĉâr-ı hâķâret olarak ilticâ itdiği muķaddes vaţanım, müşârün ileyhi taħķîr ü tezlîl idenlerin mâlikânesi olamaz.

Makidonya'nın sa‘âdeti, Makidonya'nın istiklâli benim emelim ve şerefimdir. Avrupa efkâr-ı ‘umûmiyyesi benim nâmıma ve şerefime, Makidonya'nın şeref-i mâzîsine hürmet ve ri'âyet itmelidir. Yoksa Avrupalıları ma'âliyyâta hürmetkârlık hissinden tecerrüd itmiş câhil bir kıâfile-i beşer olmakla ithâm eylerim.

Tamâm.

اسکندر کبیر سوق العکاظده

İskender-i Kebîr Sûku'l-Ukâz'da

İskender-i Kebîr Arapları Selamlarken

Kaynakça

- AKBAŞ, Onur (2012), Mustafa Reşit'in Müntehabât-ı Cedîde İsimli Antolojisinin Çeviri Yazısı ve İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- AKSOYAK, İsmail (2021), "İntisâbü'l-mülûk / Hâb-nâme / Vâkı'a-nâme", Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü TEES, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/intisabul-muluk-hab-name-vaki-a-name> (30.07.2022).
- ALTUN, Mustafa (2011), *Hâb-nâme-i Veysi*, İstanbul: MVT Yay.
- ARSLAN, Mehmet-AKSOYAK, İ. Hakkı (1994), *Haşmet Külliyyatı, Dîvân, Senedü'ş-şu'arâ, Vilâdet-nâme (Sûr-nâme), İntisâbü'l-mülûk (Hâb-nâme)*, Sivas: Dilek Matbaası.
- ASMA, Çetin (2007), "Maanzade Mahmut Bey ve Bartın Gazetesi'nde Yazdığı Yazılar Hakkında", *Müteferrika*, 32, 273-6.
- AVLAN, Türkân (2014), "Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitâbü'l-Menâmât'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler", *FSM İlmî Araştırmalar*, 3, 27-60.
- AYAN, Tamer (2005), "Osmanlılarda Habname Tarzı Basılmış İlk Masonik Eser (1872) ve Edhem Pertev Paşa", *Mimar Sinan*, 137, 39-56.
- AZİZOVA, Elnure (2012), "Ukâz", *İslam Ansiklopedisi*, 42, İstanbul: TDV Yay., 61-2.
- Bursalı Mehmed Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, 2, haz. M. A. Yekta Saraç, Ankara: TÜBA Yay.
- BÜYÜKADA, Merve (2022), "Hâb-nâme ve Lâhikası (Pertev Paşa)", Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü TEES, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hab-name-ve-lahikasi-pertev-pasa> (01.08.2022).
- ÇALDAK, Süleyman (2022), "Hâb-nâme (Veysi)", Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü TEES, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hab-name-veysi> (30.07.2022).
- DERYAN, Hayriye (1961), *Habnâme-i Veysi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- DIĞIROĞLU, Filiz (2007), "Samsun Hatıraları ve Maanzâde Mahmud Nedim Bey", *Müteferrika*, 31, 95-129.
- FELEK, Özgen (2014), *Kitâbü'l-Menâmât Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- GÜNAY, Vehbi (2010), "Osmanlı Nasihat ve İslahatnâme Geleneğinde Veysi ve Hâbnâme'sinin Yeri", *Perspectives on Ottoman Studies*, CIEPO 2008, ed. Ekrem Čaučević-Nenad Močanin-Vjeran Kursar, Berlin: Verlag, 303-15.
- GÜREL, Nazlı Rânâ (2004), *İbrahim Edhem Paşa, Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, Ankara: Berikan Yay.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet (2013), "Yunanistan (Tarih)", *İslam Ansiklopedisi*, 43, İstanbul: TDV Yay., 586-95.
- İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal (1999), *Son Asır Türk Şairleri*, IV, haz. İbrahim Baştuğ, Ankara: AKM Yay.
- KAFADAR, Cemal (1994), *Asiye Hatun Rüya Mektupları*, İstanbul: Oğlak Yay.
- KAPAR, Mehmet Ali (2002), "Kus b. Sâide", *İslam Ansiklopedisi*, 26, Ankara: TDV Yay., 460.
- KARA, İsmail (haz.) (2004), *Hilafet Risâleleri*, II. Meşrutiyet Devri, 4, İstanbul: Klasik Yay.
- KUMRU, Coşkun (2021), "Mahmud Nedim Maan'ın 'Rus Çarlığı'nın Enkazı Üzerinde' İsimli Risalesine Dair Bir İnceleme", *International Asian Congress on Contemporary Sciences V Full Texts Book*, ed. Meftun İsmayılov, İksad Publications, 490-6.
- ÖZALP, N. Ahmet (2018), *Asiye Hatun Rüya Mektupları*, İstanbul: Büyüyen Ay Yay.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan (1989), *Türk Edebiyatında Siyasi Rüya*, Ankara: Akçağ Yay.
- SALİMZYANOVA, F. A. (1976), *Veysi-Hab-name (Kniga Snovideniya)*, Moscow.
- SAVRAN, Ahmet (2000), "İmruülkays b. Hucr", *İslam Ansiklopedisi*, 22, İstanbul: TDV Yay., 237-8.
- ŞEN, Ahmet Tunç (2008), *The Dream of a 17th Century Ottoman Intellectual: Veysi and His Habname*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

- YILDIRIM, İsmail (2016), "Enderunlu Hâfız Abdüllatif Efendi'nin Hâb-nâme-i Latîf'i", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9/43, 505-12.
- YILMAZ, Ömer (2019), "Üsküplü Halvetî Asiye Hatun'un Rüyâ Defterinin Tasavvufî Açıdan Değerlendirilmesi", Yitik Hafızanın Peşinde Üsküp Konuşmaları, ed. Mehmet Dursun Erdem-Necip Fazıl Kurt-Özcan Güngör, Ankara: Pruva Yay., 283-315.
- ZAVOTÇU, Gencay (2007), Türk Edebiyatı'nda Hâb-nâme ve Ömer Fu'âdî'nin Hâbiyye Risâlesi, Kocaeli: Hazret-i Pîr Şeyh Şa'bân-ı Velî Vakfı Yay.
- ZAVOTÇU, Gencay (2022), "Risâle-i Hâbiyye (Fuâdî)", Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü TEES, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/risale-i-habiyye-fuadi> (20.07.2022).

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 281-294

HÜSEYİN ŞEVKET'İN YAVUZ SULTAN SELİM'İN FARŞÇA DİVANINI NAZMEN TERCÜMESİ

Yaşar AYDEMİR

Fatih YERDEMİR

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü (aydemir@gazi.edu.tr);
ORCID: 0000-0003-3402-1312 / Prof. Dr., Gazi University Gazi Education Faculty Department of Turkish
Language and Literature Education

Doç. Dr., Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, (fatihyerdemir@gazi.edu.tr), ORCID: 0000-
0002-3147-5012/ Assoc. Dr., Gazi Education Faculty Department of Turkish Language and Literature
Education

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 05.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 11.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Aydemir, Yaşar, Yerdemir, Fatih (2022), "Hüseyin Şevket'in Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divanını Nazmen Tercümesi", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 281-294.

Aydemir, Yaşar, Yerdemir, Fatih (2022), "Hussain Shevket's Poetically Translation of Yavuz Sultan Selim's Persian Divan ", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 281-294.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Hüseyin Şevket'in Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divanını Nazmen Tercümesi

Öz

Hüseyin Şevket (d. 1286/1869-70-ö. 1952), Balkanlarda doğmuş eğitimini tamamladıktan sonra Beykoz, Kartal, Sakız, Kosova naipliği yapmıştır. Kazasker Müşavirliği, Üsküdar Livası Kadılığı, Golos Müftülüğü görevlerinde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde Ankara Mahkemesi Asliye Hukuk Azalığı, İstanbul Mahkemesi Asliye Hukuk Azalığı görevlerinden sonra 1 Haziran 1927'de adliye teşkilatındaki genel düzenlemeye bağlı olarak adli görevi sona ermiştir. Bir süre Kütahya Noteri olarak görev yapmıştır. Hayriye Hanımla evli olan Hüseyin Şevket'in dört çocuğu vardır.

Hüseyin Şevket'in tespit edebildiğimiz altı eseri bulunmaktadır. Bunlardan; *Yâdigâr-ı Bahriyye*, *Kosova Sahrası* ve *Kara Günlerde Arap* harfli, Atatürk'ün *Vefatı Milletın Feryadı* ve *Peygamberi Zışanın Nasihatları* Latin harfli basımı yapılan eserleridir. Altıncı eseri de yazma halinde olan Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divanını nazmen Türkçeye çevirisidir. Tarafımızdan bulunabilen iki nüshası üzerinden tenkitli metni yayına hazırlanmıştır.

Hüseyin Şevket, hemen hemen bütün eserlerinde birlik beraberlik vurgusu yapar. Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divanını Kosova Nâibi iken nazmen tercüme etmesi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Farklı etnik ve dinî kimliklerin açıktan dile getirildiği ve çoklukla ayrılıkçı fikirlerin öne çıktığı bir dönemde Balkanlarda tercüme edilmiş olması ayrıca önemli bir hususiyet gibi görünmektedir.

Yazımızda Hüseyin Şevket'in hayatı ve eserleri kısaca tanıtıldıktan sonra onun *Yavuz Sultan Selim Divanı ile Nazmen Tercümesi* adlı eseri muhteva ve şekil özellikleriyle değerlendirilecektir. Tercümenin gerekçesi, tercümede tutulan yol büyük ölçüde mütercimim mukaddimede söylediklerinden ve onu destekleyen kaynaklardan hareketle ortaya konulacaktır. Söz konusu değerlendirmeler içeriğe uygun alt başlıklarla ele alınacak, varılan yargılar örneklerle desteklenecektir. Tercümeyle yansıtacak örnek bir şiirle yazı tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Şevket, Yavuz Sultan Selim, Yavuz Sultan Selim Divanı, Yavuz Sultan Selim Divanının Nazmen Tercümesi.

Hussain Shevket's Poetically Translation of Yavuz Sultan Selim's Persian Divan

Abstract

Hussain Shevket (b. 1286/1869-70-d. 1952) was born in the Balkans and after completing his education, he served as the regent of Beykoz, Kartal, Chios and Kosovo. He served as Cadilesker Consultant, Uskudar Starboard Judge, Golos Muftiate. In the Republican period, his judicial duties ended on June 1, 1927, depending on the general arrangement in the courthouse corps, after his duties as a membership of Ankara Civil Court of First Instance and the Istanbul Court of First Instance. He served as a Kutahya Notary for a while. Hussain Shevket, who is married to miss Hayriye, has four children.

Hussain Shevket has six works that we can identify. Of these; *Yadigâr-ı Bahriyye*, *Kosovo Sahara* and *Black Days* in Arabic letters, *Atatürk's Death*, *Screech of Nation* and his *Prophet Zışan's Advices* are his works published in Latin letters. His sixth work is in the manuscript version that is a poetically Turkish translation of Yavuz Sultan Selim's Persian Divan. The critical text has been prepared for publication in two copies of which we can find.

Hussain Shevket emphasizes unity and solidarity in almost all of his works. The poetically translation of Yavuz Sultan Selim's Persian Divan while he was the regent of Kosovo can be evaluated within this

framework. It also seems to be an important feature that it was translated in the Balkans at a time when different ethnic and religious identities were openly expressed and often separatist ideas were prominent.

In our article, after life and works of Hussain Shevket will be briefly introduced, and his work named Yavuz Sultan Selim's Divan and Its Poetically Translation will be evaluated in terms of content and form. The justification of the translation, the way taken in the translation will be revealed largely based on what the translator said in the introduction and the sources that supporting him. The evaluations in question will be discussed with sub-titles appropriate to the content, and the judgments will be supported with examples. The article will be completed with an example poem to reflect the translation

Key Words: *Hussain Shevket, Yavuz Sultan Selim, Yavuz Sultan Selim's Divan, Poetically Translation of Yavuz Sultan Selim's Divan.*

Giriş

A. Hayatı

Hüseyin Şevket, 1286/1869-70 yılında bugün Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Yenişehir Fenâr'da doğmuştur. Babası Kevkebzâde Yenişehirli Mustafa Mâlik Efendi (d. 1248/1832-33) (DA. 81/475), dedesi devrin müderrislerinden Kevkebzâde Mehmed Râşid Efendi'dir. İlk eğitimine Fenâr'da başlayan Hüseyin Şevket, Mekteb-i Rüşdiyye'den mezun olduktan sonra İstanbul'da Fatih Camisi'nde Ali Zeynelabidin Efendi'den tefsir, hadis, kelim, fıkıh vb. dersler okumuştur (DA. 112/ 219; Avcı 2015: 152; Aydemir ve Yerdemir 2022a: 934). 1895'de Mekteb-i Nüvvâb'dan mezun olmuştur. Arapça, Farsça ve Rumca bilmektedir (DA. 112/ 219; Avcı, 2015: 153).

1303/1885-6'de Adliye Nezareti Mektubî Kalemine mülazemete (staja) başlamış, 28 Haziran 1304'de Niyabet Kalemi Muvazzaf Mülazımlığından istifa etmiştir. 16 Mart 1312 /28 Mart 1896'da Beykoz Kazası naipliğinde, 18 Nisan 1316-28 Mart 1318/1 Mayıs 1900-9 Nisan 1902 tarihleri arasında Kartal Kazası niyabetinde bulunmuştur (DA. 112/ 219; Avcı 2015: 153; Aydemir ve Yerdemir 2022a: 934; HSYK Ty: Sy.). 1 Eylül 1324-16 Mart 1326/14 Eylül 1908-29 Mart 1910 tarihlerinde Sakız Livası niyabetinde bulunmuştur. 24 Temmuz 1326-3 Temmuz 1328/6 Ağustos 1910-16 Temmuz 1912 yılları arasında Kosova Vilayeti niyabetinde görevlendirilmiştir. 12 Kânunuevvel 1332-25 Haziran 1333/ 25 Aralık 1916-25 Haziran 1917 tarihlerinde Kazaskerlik Müşaviri olarak görev yapmıştır. 25 Haziran 1333-30 Temmuz 1334/ 25 Aralık 1916-30 Temmuz 1918 tarihleri arasında Üsküdar Livası kadılığında bulunmuştur. 7 Haziran 1337/7 Haziran 1921 tarihinde Golos Müftülüğüne atanmıştır. 23 Eylül 1340-1 Haziran 1341/23 Eylül 1924-1 Haziran 1925 Ankara Mahkemesi Asliye Hukuk azalığı, 24 Mayıs 1341-3 Haziran 1341/24 Mayıs 1925-3 Haziran 1925 tarihlerinde kısa bir süre İstanbul Mahkemesi Asliye Hukuk Azalığı görevinde bulunmuş ve 1 Haziran 1927 tarihinde teşkilattaki memuriyeti ilga edilmiştir. 1 Ağustos 1927-8 Mart 1930 tarihleri arasında da Kütahya Noterliğinde görevlendirilmiştir (HSYK Ty: Sy.).

Hayriye Hanımla evli olan Hüseyin Şevket'in Ratibe isminde bir kızı ile Muzaffer, İsmail Sedat ve Faruk isimli dört çocuğu vardır (Aydemir ve Yerdemir 2022a: 935). Hüseyin Şevket Akkoç'un mezar taşında 1952, eşi Hayriye Akkoç'un mezar taşında d. 1877-ö. 05.03.1956 kaydı mevcuttur. Hüseyin Şevket Akkoç'un mezarı, eşi Hayriye Hanım ve oğlu Faruk Akkoç ile birlikte Büyükkada Müslüman mezarlığında yer almaktadır.

Hüseyin Şevket'in *Yâdigâr-ı Bahriyye* adlı eserinin iç kapağında unvanı Sakız Nâibi olarak kayıtlıdır. *Kosova Sahrâsı* adlı eserinin iç kapağında ise Kosova Merkez Nâibi olduğu yazılıdır. Yavuz Sultan Selim Divanının nazmen tercümesini yaptığı yazmanın iç kapağında Kosova Merkez Nâibi kaydı bulunmaktadır. Kara Günlerde adlı kitabında Köyceğiz Azası Mülazımlığından müstafi olduğu yazılıdır. *Atatürk'ün Vefatı Milletın Feryadı* adlı kitabın DTCF Kütüphanesindeki nüshasında "Yazan Hüseyin Şevket Akkoç" gösterilmiş ve el yazısı ile ismin altına "Ankara Hâkimi sabıkı Mora Yenişehirli" kaydı düşülmüştür. *Peygamberi Zişanın Nasihatları* adlı kitabı da "Ankara Hâkimi sabıkı Mora Yenişehirli Hüseyin Şevket Akkoç" adı ve sanı ile yayımlanmıştır (Aydemir ve Yerdemir 2022a: 935).

B. Hüseyin Şevket'in Eserleri

1. *Yâdigâr-ı Bahriyye*

Arap harfli eserde, ordunun vatana hizmetinden dolayı halk tarafından desteklenmesinin gerekliliği, donanmanın eksikliklerinin giderilmesi ve ticaretin güvenliği hususlarına dikkat

çekilmiştir. 1910 tarihinde Sakız'da Şems Matbaasında basılmış olup 64 sayfadan ibarettir. Terkip-bend, mesnevi gibi biçimlerle yazılmış manzum bir eserdir (Aydemir ve Yerdemir 2022a: 936-38).

2. *Kosova Sahrâsı*

Eser 1327/1911 tarihinde Selanik Rumeli Matbaası'nda Arap harfleriyle basılmıştır. 38 sayfadır. Osmanlı Sultanı Mehmet Reşat'ın 1911 yılında Priştine'deki Murat Hüdavendigâr türbesini ziyareti vesilesiyle kaleme alınmıştır. Terkip-bend ve kaside nazım şekilleriyle yazılan 5 manzumeden oluşur (Aydemir ve Yerdemir 2022a: 938-39).

3. *Kara Günlerde*

Arap harfli basılan eser 1926'da İstanbul'da Âmedî Matbaasında basılmıştır. İzmir'in işgalini konu alır. Eser, bentteki beyit sayıları farklı 30 kıta halinde, baştan sona aynı kafiye yazılmıştır. Yunanlıların İzmir'i işgali ve Müslüman halka yaptıkları mezalimi anlatır (Aydemir ve Yerdemir 2022a: 939-40; Aydemir ve Yerdemir 2022b: 272-73).

4. *Atatürk'ün Vefatı Milletın Feryadı*

Latin alfabesi ile 1938'de Tecellî Matbaasında basılmıştır. Hüseyin Şevket Akkoç imzasını taşır. 31 sayfadır. Eser, "Atatürk'ün Vefatı Milletın Feryadı", "Yerli Mallarımıza Rağbet Edelim Paramızı Millî Bankalarımıza Verelim" ve "Atatürk'ün Vefatından Bir Sene Evvel Söylediği" başlıklı mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmış üç şiirden oluşur (Aydemir ve Yerdemir 2022a: 940).

5. *Peygamber-i Zîşânın Nasihatleri*

Yazarın tespit edilen son kitabıdır. 1946'da Tecellî matbaasında basılmıştır. 24 sayfadır. Peygamber sevgisiyle yazılmıştır. Hz. Muhammed'in ahlaki ve halka davranışlarını konu alır. Manzum olarak kaleme alınmıştır (Aydemir ve Yerdemir 2022a: 941).

6. *Yavuz Sultan Selim Divanının Nazmen Tercümesi*

Eserin Nüsha Tavsipleri

Yavuz Sultan Selim Divanının tarafımızdan iki nüshası tespit edilmiştir. İlki *Orijentalna Zbirka Arhiva Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti (OZHA)* 2043 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

Nüsha 1a-35b varakları arasındadır. 325X200X150 mm. ölçülerinde samanî orta kalınlıkta aharlı fabrikasyon kâğıda yazılmıştır. Tuğralı, tezyinatlı bordo matbu bez kaplı dikişli cilt içerisindedir. Yer yer ciltte ayrılmalar, yazı alanında rutubetten kaynaklanan mürekkep dağınıklıkları vardır.

Nüshada yazı alanı çerçevelidir. Birbirine çok yakın iki ince çizgiden sonra daha geniş iki çizgi arasında altınla süslenmiş çerçeve mevcuttur. Yazmanın 1b-2a varığında yer yer düzeltmeler yapılmış bir mukaddime bulunmaktadır. Divan ve nazmen tercümesi 2b varığında müzehhep bir serlevha ile başlar. Serlevhada çiçek motifli şamdanı andıran bir avize görüntüsü mevcuttur.

Metin, serlevhadan sonra herhangi bir başlık olmaksızın ortadan çift çizgiyle bölünmüş iki sütun hâlinde; ilki Farsça ikincisi ise nazmen Türkçe tercümeden oluşur. Yer yer dipnotlarla açıklama ve alıntılarının bulunduğu nüshada bazı satırların üzeri çizilmiş, satır üzerine veya satır altına düzeltme metinleri konulmuştur. Dipnotların karşılıkları çerçeve dışına ve alta alınmıştır. Bu hâliyle mütercimın tashih edilmiş müellif nüshası gibi görünmektedir.

İkinci nüsha, TTK Kütüphanesinde *Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divânı ve Nazmen Tercümesi* Y/0544 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Nüshanın iç kapağında Latin harfleriyle 15.03.1944 yılında Türk Hava Kurumundan armağan edildiği notu mevcuttur. Buradan anlaşılan nüshanın TTK Kütüphanesine giriş tarihi 1944 yılıdır. Ancak nüshanın kimin tarafından ve ne amaçla armağan edildiği belli değildir. Arap harfli Türkçe ile "Numeret/1" kaydından sonra "Cennetmekân Yavuz Sultan Selîm Dîvânı ile Nazmen Tercümesi" başlığı eserin adını tasrih eder. "Mütercim Kosova Merkez Nâibi Mora Yenişehirî Hüseyin Şevket" kaydıyla da mütercimin künyesi verilmiştir.

Yazma, karton cilt üzerine bez kaplı ciltli ve dikişli, son dönem açık nohudî renkli defter kâğıdına yazılmıştır. Zaman zaman kimi varaklarda kaba yapıştırma ve muhtemel tamir izleri dikkati çeker.

Yazmada sayfa numarası, Arap harfleriyle şiir bulunan yapraklara verilmişken sonradan verildiği anlaşılan Latin harfli numara yazının bulunduğu ve bulunmadığı sayfalara da verilmiştir. Böylece iki sayfa numarası bulunan eserin yazı alanı iki sütun olarak bölünmüş ve ilk sütuna Farsça özgün metin, ikinci sütuna ise nazmen tercüme edilen Türkçe karşılık yazılmıştır. Yazılı sayfanın sonrasında düzenli olarak iki sayfa boş bırakılmıştır. Bu boşluklar yazı imla edildikten sonra diğer sayfaya mürekkebinin çıkmaması için araya konulmuş aynı renkte yapraklar izlenimi vermektedir. Zira boş sayfaya bir sonraki sayfaya yazılmış olan metnin silik bir görüntüsü yansımıştır. Arap rakamlarıyla son sayfa numarası 70 iken Latin harfli numaralandırma 105'tir. Bir de aralarda her 4 sayfadan sonra "numero ..." kaydı ile numaralandırma vardır ki onun son numarası 11'dir.

Bu nüsha OZHA nüshasının tashih edilmiş hâli gibi görünmektedir. OZHA nüshasında üstü çizilip yenisi yazılan tercihler TTK nüshasına aktarılmıştır. Mütercimin düştüğü açıklama amaçlı notlar da olduğu gibi bu nüshaya taşınmıştır. OZHA'dan ayrı olarak TTK nüshasında Hüseyin Şevket'in mührü ve imzası da bulunmaktadır. Bu mühür ve imza nüshanın düzeltilmiş müellif hattı olduğu veya bilinmeyen başka nüshaları varsa da mütercimin kontrolden geçirdiği nüsha olduğu sonucuna varılabilir.

27. gazelde eklenen iki beyit başka bir gazelden alınmıştır. OZHA nüshasında bir uyarı yokken bu nüshada "Diğer" başlığı konularak başka bir şiirden alındığı hususuna dikkat çekilmiştir. Tashih kabilinden yazım hatası dışında OZHA nüshasında doğru yazılıp da TTK nüshasında doğru yazılmamış kelime yoktur.

Eserin İçerik Özellikleri

Hüseyin Şevket eserine yazdığı mukaddimesinde; Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divanını nazmen tercüme etmek amacıyla birçok kütüphane dolaştığını, adı geçen divanı dışında bazı manzum eserlerine rastladığını, münacatından başlayarak tercüme giriştiğini söyler. Tercümede bazı şiirleri orijinalindeki kafiye uygun olarak tercüme ettiğini, bir kısmında ise mesnevi kafiyesi kullandığını belirtir.

Selim'in şiirlerinin; hem âşıkane, hem ârifâne olduğunu ifade ettikten sonra divanda şairin fütuhatlarına dair emareler bulunduğuna işaret eder. Münacat, naat ve gazellerindeki belâğ teşbihlerini, alicenap tabirlerini, şaha yakışır tevazularını onun madden ve manen büyüklüğünün göstergesi olarak değerlendirir. Selim, divanının başında olduğu gibi sonunda da Hz. Peygamberden istimdat bekleyerek eserini naatla bitirdiğini söyler. Bunu peygambere muhabbetin ve dine sıkı sıkıya bağlılığının ifadesi olarak yorumlar.

Mütercimin Selim'in şiirleriyle ilgili değerlendirmesi, şair ve Divan üzerine çalışma yapan ve değerlendirmede bulunan birçok kaynak tarafından da paylaşılmıştır (Sehî 2017: 19-22; Latîfî 2018: 104-108; Tarlan 1946; Köksal 2022: 39-50).

Şevket, Cennet-mekân Selim'in eserlerini insanların dilinden düşürmeyerek hükümdarlığını hatırlayıp andıklarını ifade ederek Sultan Mehmed Reşat'ın saltanatı için dua eder. Cenab-ı Hak ve Kadir-i Mutlak olan Allah'ın makama yeni teşrif eden hürriyet sever halife 5. Sultan Muhammed Reşat Hanı saltanat tahtının süsü, şanlı ve şevketli kılmasını ister. Hürriyete erişen Osmanlı milletini merhum Sultan Selim Hazretlerinin ruhaniyetinin memnuniyetine nail ederek ebediyen kâmuran buyurmasını diler.

Şevket'e göre Yavuz'a ait divan, erbabı nezdinde mütalaa edilmeye değer iken bunca yıl kütüphane köşelerinde kalmış ancak bazı meraklıların himmetiyle neşredilmesi şükre sebep ve mühim bir gelişme olmuştur. Bu bağlamda mütercimim ifade ettiği gibi, 1800'lü yıllarda Yavuz Sultan Selim Divanı üzerine birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki Seyyid Abdi tarafından 1222/1807-1808 yılında istinsah edilen, 22b varağı minyatürlü, ondan önce de Sultan Selim'in tasviri bulunan 78 varaklı bir nüshasıdır (Zeybek 2009: I).

Elde edilen bilgilere göre Yavuz Sultan Selim Divanı matbu olarak ilk kez 1306/1888-89 yılında birtakım eksikliklerle birlikte Hüseyin Hüsnü tarafından İstanbul'da Divân-ı Yavuz Sultan Selim adıyla yayımlanmıştır (Köksal 2022: 38). Divanın 7 nüshasının karşılaştırılmasıyla oluşturulan tam metni ise Alman İmparatoru II. Wilhelm'in emriyle Paul Horn tarafından 1904 yılında Berlin'de neşredilmiştir (Köksal 2022: 38).

Eldeki verilere göre bu yüzyılda Yavuz Sultan Selim Divanı üzerine yapılan tercüme ve şerh çalışmalarının ilki, Şeyh Vasfî'nin 1308/1891-92 yılında Divandan seçtiği bazı beyit ve mısraları tercümesinden oluşan yayımdır (Gökmen 2015; Kalyoncu 2015). Bu çerçevede ikinci neşir Manastırlı Ahmet Efendinin Divandan seçtiği 106 manzumeyi tercüme edip şerh ettiği ve 1896 yılında tamamladığı eseridir (Kurt ve Sarı 2020: 46; Üst Erdem ve Başçetin 2020; Köksal 2022: 38). Divan bağlamında değilse de Yavuz Sultan Selim'in bir gazelini oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın nazmen çevirdiği bilinmektedir (OTEM 1334: 1-2; Yavuz, Yavuz 2016: 847; Berlin 2016: 80; İstanbul 1306: 65). Divanın manzum tek tercümesi ise Hüseyin Şevket'in Yavuz Sultan Selim Divanı ile Nazmen Tercümesi isimli eseridir. Tarafımızdan tenkitli metni hazırlanan eserde 94'ü gazel olmak üzere 100 manzume bulunmaktadır.

Hüseyin Şevket söz konusu divanı Meşrutiyet döneminde kitap olarak ikmal ettiğini söyledikten sonra şiirleri çoğunlukla aynen, bazen de mealen tercüme etme yolunu seçtiğini, bunu erbabına açıklamaya gerek olmadığını söyleyerek Türk diline uygun düşmek ve mümkün mertebede letafet elbisesinden yoksun bırakmamak için hem şiirlerin aslındaki kafiyenin değişiminin hem de mealen tercüme yoluna gitmenin bir mecburiyete dönüştüğünü belirtir. Bununla beraber beyitlerin çoğunda aslındaki letafeti koruyamadığını, çünkü nazmen tercümede karşılaşılan zorlukların çok fazla olduğunu dile getirir. Şairin;

Lâ ya'rifu'l-'aşka illâ men yukâbiduhu

Ve le'l-mehabbete illâ men yu'ânîha

(Aşkı, mücadele eden ve sevgiyi acı çekenler dışında kimse bilmez.)

beytinin mealindeki gibi nazmı nazmen tercüme etmeyenlerin tercüme esnasında karşılaşılan zorlukları bilemeyeceklerini, eserin büyüklüğüne karşılık aczini itiraf ettiğini söyler. Bundan dolayı tercümede doğal olarak noksan ve hatanın olabileceğini belirtip Farsçaya aşına olanlardan ve işin erbabından affını istirham ederek mukaddimesini tamamlar.

Divanın nazmen tercümesi, besmeleden sonra 15 beyitlik kaside nazım şekliyle kaleme alınmış bir tevhid ile başlar. İkinci manzume yine kaside nazım şekliyle kaleme alınan 9 beyitlik münacattır. Üçüncü şiir 9 beyitlik naat türünde yazılmış bir şiirdir. Şiirin Farsçası kaside nazım şekliyle yazılmışken nazmen tercümesi aynı vezin kalıbında mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Dördüncü manzume 5 bentten oluşan terkib-bent nazım şekliyle yazılmıştır. Tercümede ilk bendi vasita beytiyle birlikte 4, ikinci bendi vasita beytiyle 6, üçüncü bendi vasita beyti olmaksızın 6 beyitten, dördüncü bendi vasita olmaksızın 5 beyitten oluşmaktadır. Bu bentlerin

vasıta beyitleri tercüme edilmemiştir. Beşinci bendi vasıta beytiyle birlikte 6 beyitten oluşmuştur. Nazmen tercümesi de aynı nazım şekli ve aynı vezin kalıbıyla kaleme alınmıştır.

Eserin bundan sonraki kısmında gazeller başlar. Tercümenin her iki nüshasında da aynı oranda gazel sayısı ve beyit sayısı mevcuttur. Ancak Farsça şiirlerin büyük ölçüde örtüştüğü İstanbul ve Berlin baskılarıyla karşılaştırıldığında; ilgili şiirlerde olmayan farklı üç gazelden daha ikişer beyit alıp tercüme ederek gazellerin sonuna eklediği görülür. 8. gazelin sonuna eklenen iki beyit İstanbul baskısında yer almamaktadır. Bu beyitler, Berlin Baskısındaki 8. gazelin ilk iki beytidir. 27. gazele eklenen iki beyit İstanbul baskısında yer almamaktadır. Berlin baskısındaki 53. gazelin 1. ve 3. beyitlerinden oluşmaktadır. 37. gazelin sonuna eklenen iki beyit, İstanbul baskısındaki 39. gazel ve Berlin baskısındaki 76. gazelin 2 ve 3. beyitleridir. 8 ve 27. gazellerdeki eklemelerin kafiyelerinde bir ortaklık olmamakla birlikte ilgili şiirlerle aynı vezinde yazılmıştır. 37. gazelin kafiyesi aynı fakat Farsça metinle vezni farklıdır. Tercümede ise eklenen şiirin yazıldığı vezin devam ettirilmiştir. Buradan hareketle yazmalarda 95 gazel numaralandırılmışsa da numara vermeden üç ayrı gazelden ikişer beyit alıp tercüme ettiği ama onlara numara vermediği düşünülebilir. Bu üç eklemeyi ayrı birer gazel olarak düşündüğümüzde tercümesi yapılan gazel sayısı 98 olur. Ancak her iki nüshada numaralandırma 72'den 74'e geçmektedir. 73 numarası atlanmıştır. Böylece her ne kadar numaralandırılan gazelin yazmadaki son numarası 95 ise de 73 numarası verilmediğinden gazel sayısı 94, sözü edilen 8, 27 ve 37. gazellere başka gazellerden eklenen 2'şer beyitlik ilavenin ayrı şiirler olduğu düşünülürse de toplamda 97 gazel tercüme edilmiş demektir. Berlin baskısındaki elifba sırasına göre dizilen 298 gazel dikkate alındığında (Köksal 2022: 38) Hüseyin Şevket, Divandaki gazellerin yaklaşık 1/3'ünü nazmen tercüme etmiş demektir.

Nazmen tercüme edilen 94 gazelin 78'i gazel nazım şekliyle, 16'sı da mesnevi nazım şekliyle tercüme edilmiştir. 94 gazelin 22'sinin kafiyesi Farsça metnin kafiyesiyle aynıdır. 16 gazelin kafiyesi ise Farsça gazellerin kafiyesini oluşturan kelime veya ekin tercümesiyle yapılmıştır. Geriye kalan 40 gazelin kafiyesi ise hem Farsça şiirin kafiyesinden hem de ek veya kelime tercümesi dışında kalan kafiyelerden oluşur. 100 manzumenin 66'sının vezni tercüme edilen şiirle aynıdır. 34'ü ise farklı vezinle nazmen tercüme edilmiştir.

Farsça aslından tercüme yapılırken bazı manzumelerde beyit sayıları düşürülmüştür. Tercüme edilen şiirlerin İstanbul ve Berlin baskılarındaki beyit sayılarıyla karşılaştırıldığında 1 naat ve 37 gazelin beyit sayılarının tercümesinde azaltmaya gidilmiştir. Bu mütercimnin takdiri midir yoksa tercümeyle zemin teşkil eden nüshanın beyit sayılarına uyulduğu için mi böyledir sorusunun cevabını eldeki bilgilere göre vermek pek mümkün görünmemektedir.

Metnin nazmen çevirisinde mütercim eserin mukaddimesinde de ifade ettiği gibi, nazım şekli, kafiye, vezin ve beyit sayılarında birtakım tasarruflarda bulunmuştur. Hüseyin Şevket, tercüme ettiği beyitlerin mana ve mazmunlarına uygun olarak zaman zaman Sadî'den, Hâfız'dan, Fuzulî'den de alıntılar yaparak dipnotlarla gösterir. Bu, mütercimnin birikimini göstermesi açısından anlamlıdır:

Sâkiyâ mey dih ki sâzem rûy-ı zerd-i h'îş âl
Mutribâ bi-n'vâz çengî tâ küned dil hasb-i hâl

Sâkiyâ mey sun ki rûy-ı zerdüm olsun şimdi âl
Mutribâ çal sâz u çengi eylesün dil hasb-i hâl/G. 66/1

Bu beytin tercümesinden sonra Şevket dipnota alıntısını ekler:

ساقی بنور باده بر افروز جام ما
حافظ / مطرب بکو که کار جهان شد بکام ما

Sâkî be-nûr-ı bâde ber-efrûz câm-ı mâ
Mutrib bi-gû ki kâr-ı cihân şod be-kâm-ı mâ/Hâfız

(Ey sâkî, nûr gibi bâde ile bizim kadehimizi aydınlat. Ey mutrib, sen de söyle, dünyanın işi muradımızca oldu.)

Aşağıdaki beytin tercümesinden sonra da dipnotta Fuzulî'den alıntı yapar:

Be-sûz-ı 'âşıkî her geh ki mîrem
Buved ez-penbe-i dâğem kefen bes

O dem ki cism-i zârem mahv olur bu sûziş-i 'aşkdan
Olur elbet baña bu penbe-i dâğum kefen kâfi/G. 50/2

Dipnota aldığı Fuzulî'nin beyti:

Penbe-i dâğ-ı cünûn içre nihândur bedenüm
Diri oldukça libâsum budur ölsem kefenüm/Fuzulî

Hüseyin Şevket çeviride kimi zaman birebir çeviri kimi zaman serbest çeviri kimi zaman da mana olarak çeviri yolunu seçmiştir. Gerek mana gerekse birebir çevirilerinde başarılı örnekleri yanında ana metindeki ilgili manayı veremediği çeviri örnekleri de vardır:

Teb çe germî mî-dehî **hurşîd** ruhsâr-ı merâ
Tâ-be-key sûzî der-âteş cân-ı bîmâr-ı merâ

İtme artık muztarib ey teb o **meh-ruhsârımı**
Yakma âteşler içinde bu dil-i bîmârımı/G. 10/1

Beytinin çevirisinde "hurşîd" kelimesi "meh-ruhsâr" ile karşılanmıştır. Gelenekte güneş ayrı, ay ayrı fonksiyonlara sahip olup güneşin etki alanı daha geniştir.

Aşağıya alınan örneklerde zemin beyitte "segân" olarak geçen kelime çeviride "âşiklar" olarak karşılanmıştır:

Ey **segân-ı** kûy-ı ân ra'nâ me-rânîd ez-derem
Key çünûn dârend merdüm âşinâ-yı hîş-râ

Kûy-ı cânândan beni tard itmeyüñ ey **âşıkân**
Merdüme lâyık mı tahkîr eylesün ihvânını/G. 17/2

Şu beyitlerde tercümeyle esas metinde yer alan sevgilinin yanağının gül bahçesine benzetilmesi çeviride yer almayıp sevgili güneş istiaresi ile karşılanmıştır:

Hüsn-i ruhet **gülsitân** zülf ber-û sâyebân
Hemçü murabbâ-yı cân 'aks-i lebet der-şarâb

Meydeki 'aks-ı lebüñ oldı murabbâ-yı cân
Zülfüñ olur sâyebân rûyuña ey **mâhtâb**/G. 24/2

Hüseyin Şevket'in, nazmen tercümede estetik olarak da zaman zaman zorluklar yaşadığı görülür. Bazı beyitlerin hem Farsça yazımında hem de tercümesinde kimi vezin aksaklıkları dikkati çeker. Bunlar dikkatsizlikle izah edilebilir cinstendir. Ancak geleneğin medli okumaya müsait heceleri medli okuma zorunluluğuna uymadığı azımsanamayacak sayıda örneği vardır. Beyitlerde sırasıyla "nûr", "bâd" ve "rûy" heceleri medli okunmadığı için zihaf yapılmak durumunda kalınmıştır:

Bizden o **nûr** ki zulmet-i 'isyânı ref' ider
Matla' o nûra hûb girîbânıdur anuñ Terkib-bent 1/8

Ey Selîm **bâd** gibi âzâr olalı cümle cihân
Tâ ezelden bize şâhid ki müselmân olduk/G. 3/6

Gâh i' râz eyliyor benden rûy-ı tâbânını
Toplayor gâhî o cânân zülfi müşk-efşânını/G. 17/1

Takip eden beyitlerde de "serv", "yâr" kelimeleriyle "rüzgâr" kelimesinin "gâr" hecesi zihafı okunmak zorunda kalmıştır:

Ol kadar gamdan za'îfem âb içinde serv gibi
Zâhir olmakda vücûdum içre mağz-ı üstühvân/G. 18/2

İster cefâ-yı nâmesi ister peyâm-ı cevri
Yârdan ne hoş o tuhfe ki bu cânâ gelmede/G. 41/4

Hâk-ı râh-ı yâr olur bir günde ger bu cân u ser
Rûzgârdan korkaram kalmaz yine benden eser/G. 81/1

Hüseyin Şevket'in tercümede zaman zaman benzer seslerden yararlanma yoluna gittiği görülür. Aşağıdaki beyitte "cahîm" ve "vahîm" kelimelerindeki 3. sesler ayrı ses olmakla birlikte onlardan kafiye yapılmıştır:

Ne ölüm korkusu var bende ne de havf-ı cahîm
Yalnız mihnet u gam âteşi gönlümde vahîm

Mütercim eserin büyük bölümünde serbest çeviri yapmıştır. Aşağıdaki örnekte zemin beyit Hz. Peygamberin Arap'tan bir yetim olduğunu ifade ederken tercüme metinde Arap kelimesi kaldırılarak çeviride "bir yetim" ile yetinilmiştir:

Mustafâ bûd yetimî zi-'Arab piş-i deret
Dâdeş in'âm-ı tû tâc-ı şeref-i bâlâyî

Bir yetim-i dür ü gevher idi fahr-ı âlem
İtdi in'âm-ı anı tâc-ı şerefle bâlâ/K. 1/11

Şu beyitte de Hz. İsa adı açıkça anılırken tercümesinde adı anılmayıp dolaylı olarak babasız doğumuna gönderme yapılmıştır:

Püser-i Nûh nebî-râ gazabet rüsvâ kerd
V'er küni emr küned bî-hünerî 'İsâyî

Kıldı rüsvâ veled-i Nûh nebîyi gazabuñ
Emr iderseñ olur "'âciz bile" fermân-fermâ/K. 1/12

Mütercim kimi beyitlerin tercümesinde beytin ayrıca çevirisine ihtiyaç duymamıştır:

Ma'sûk-ı aşk ü 'âşık-ı cân-bahş ü dil-nüvâz
Şâfi' şefî-i Ahmed ü Mahmûd ü hem Ayâz

Ma'sûk-ı aşk ü 'âşık-ı cân-bahş ü dil-nüvâz
Şâfi' şefî-i Ahmed ü Mahmûd ü hem Ayâz/Terkib-bent 2/6

Mütercimin bazı beyitlerin çevirisinde yetersiz kaldığını düşündüren örnekler vardır. Aşağıya alınan zemin beyitte "ez-sipeh-i gam", "gam ordusundan" olarak çevrilmesi gerekirken beytin çevirisinde bu ibare "gam-ı sipehinden" yani "ordunun gamından" anlamına gelecek bir çeviriye dönüşmüştür. Buradaki durum muhtemelen dikkatsizlik sonucudur. Çevirideki kelime gurubu, terkipli okunmadığı zaman da vezin aksaklığı ortaya çıkar:

Âhest ü nâle ez-sipeh-i gam nefîr-i mâ
Ey Türk-i şüh-çeşm hazer kün zi-tîr-i mâ

Âhdur bütün gam-ı sipehinden nefrimiz

Ey şûh hazer eyle ki şiddetli tîrimiz/G. 6/1

Aşağıdaki çeviriye esas olan beyitte "nihanken ve kıymetdâr iken" zaman zarfı "ıyan ettin" yüklemine bağlanmıştır. "Senin incin gayb hokkanda gizli iken sonunda bir harf ile defineni açık ettin." anlamına gelecek beyti; "Ey mekânız (sevgili)! Senin incin gayb hokkasında **gizli iken, kıymetli bir hazine iken** bir harf ile açık ettin." denilerek "iken" zaman zarfı iki kez kullanılarak aynı yükleme bağlanmıştır:

Der-dürç-i gayb gevher-i hod dâştî nihân
Âhir be-harf-bâz nümûdî defîne-râ

Dürç-i gayb içre **nihânken** gevherüñ itdüñ 'iyân
Kenzi kıymetdâr iken bir harf ile ey lâ-mekân/G. 16/4

Kimi beyit tercümelerinde nadir de olsa gramer hatası sayılabilecek örnekler vardır. Aşağıya alınan beyitte "senüñ gayruñadur" ya da "senden gayrıyadur" olması gereken ifade "senüñ gayrıyadur" biçiminde karşılanmıştır:

Büt-perestî be-cüz ez-mihr-i tü her mihr ki hest
Her hayâlî ki be-gayr ez-tü heme sevdâyî

Her muhabbet ki senüñ **gayrıyadur** bâtil olur
Her tasavvur ki saña olmaya bî-hâsıl olur

Kimi eksiklik ve aksaklıklara rağmen mütercimim çeviride hayli başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bazı çeviri beyitler "ancak bu kadar güzel çevrilebilir" dedirtecek seviyededir:

Cây-ı 'abes-est îñ heves-i dehr Selîmî
Bü'gzâr be-himmet heves-i fikr-i 'abes-râ

Ey Selîm dehre heves cây-ı 'abesdür lâ-reyb
Himmet it ki gide senden heves-i fikr-i 'abes/G. 13/6

Gerçi meh şak şüd be-engüşt-i nebî ez-sun'-ı Hakk
Ber-ser-i meh efser-i hüsn-i tü şeb-râ kerde şakk

Ger mehi şakk itdi engüşt-i nebîden sun'-ı Hakk
Efser-i hüsnüñ ser-i mehde leyâlî itdi şakk/G. 61/1

Leşker ez-taht-ı Sitânbûl sûy-ı Îrân tâhtem
Sürh-ser-râ garka-i hûn-ı melâmet sâhtem

Pâytahtdan eyleyüp Îrân'a sevk 'askeri
Garka-i hûn-ı melâmet eyledüm sürh-seri/G. 77/1

Tercümenin özgün metniyle birlikte örnek bir şiiri şöyledir:

Fâ' i lâ tün/ fâ' i lâ tün/ fâ' i lâ tün/ fâ' i lün
Leşker ez-taht-ı Sitânbûl sûy-ı Îrân tâhtem
Sürh-ser-râ garka-i hûn-ı melâmet sâhtem

Pâytahtdan eyleyüp Îrân'a sevk 'askeri
Garka-i hûn-ı melâmet eyledüm sürh-seri

Şüd gulâm-ı himmetem ez-cân u dil vâlî-i Mısır
Tâ livâ-yı husrevî ez-nüh felek efrâhtem

Sıdk ile Vâlî-i Mısır oldu gulâm-ı himmetüm
Gayretümle çekdüm eflâke livâ-yı serverî

Kerd ez-ehl-i 'Trâk în müjde âheng-i Hicâz
Çeng-i nusret-râ çü der-bezm-i zafer bi-n'vâthem

İtdi âheng-i Hicâz bu müjde-i ehl-i 'Trâk
Çün zafer bezminde çeng-i nusrete virdüm ferî

Mâverâ'ü'n-nehr ez-tığem şüde gark-âb-ı hûn
Çeşm-i düşmen-râ zi-kühl-ı Isfahân perdâthem

Eyleyince Mâverâ'ü'n-nehri tığum gark-ı hûn
Oldı kühl-i Isfahân'dan dâde-i düşmen berî

*Âb-ı âmû ez-ser-i her mû revân şüde hasm-râ
Şüde 'arak-rîz ez-teb-i gam çün nazar endâthem*

Ben mehâbetle nazar itdükçe teşkîl eyledi
Her kılından titreyüp Ceyhûn-ı a'dânuñ terî

*Şâh-ı Hind ez-leşker-i ferzâneem şüde pîl mât
Ber-bisât-ı mülk çün şatranc-ı devlet bâthem*

Eyleyince devlet-i satrancı mülkümde bisât
Şâh-ı Hind'i eylemişdür mât ferzüm leşkerî

*Ey Selîmî şüde be-nâmem sikke-i mülk-i cihân
Tâ çü zer der-pûte-i mihr ü vefâ bi-g'dâthem*

Pûte-i mihr ü vefâda hall olunca zer gibi
Nâmuma oldu Selîmâ hak cihân sîm ü zeri/G. 74

Sonuç

Hüseyin Şevket, 1869-70/1952 yılları arasında yaşamış 82 yaşında vefat etmiştir. Bugün Yunanistan'ın Larissa şehrinde doğan mütercim eğitiminden sonra mülazım olarak girdiği adliye teşkilatında kadı yardımcılığı, kadılık, müşavirlik görevlerinde bulunmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra Ankara ve İstanbul'da Asliye Hukuk Azalığı yapmış, Adliye teşkilatının yeniden yapılanması sonrasında memuriyeti ilga edilmiş ve Kütahya'da Noter olarak bir süre görev yapmıştır.

Edebiyat tarihinde şimdiye kadar pek tanınmayan Şevket'in küçük hacimli sayılabilecek 6 eseri bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü Arap harfli ikisi de Latin harfli olarak yayımlanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Farsça Divanının Nazmen Tercümesi ismiyle hazırladığı kitabı yazma halinde kalmıştır. İki nüshası tespit edilen eser tarafımızdan yayına hazırlanmıştır.

Hüseyin Şevket, Yavuz Sultan Selim'in Divanının tercümesinde nasıl bir yol izlediğini büyük ölçüde eserin mukaddimesinde anlatmıştır. Mütercim, İstanbul baskısındaki şiir sayısıyla yaklaşık aynı, Berlin baskısıyla karşılaştırıldığında ise Yavuz Sultan Selim Divanı'nın yaklaşık 1/3'ünü tercüme etmiştir. Tercüme esas aldığı yazma ya da baskı konusunda bir bilgimiz yoktur.

Mütercim tercümesinde, çoğunlukla serbest çeviri yöntemini tercih etmiştir. Zaman zaman ilgili beyit ve tercümesine uygun başka şairlerden örnekleri dipnotlarda paylaşmıştır. Şevket, bazı beyitleri anlamlandırırken zorlanmış, bazılarında zemin metindeki anlamı tam olarak verememiştir. İstanbul ve Berlin baskılarındaki metinlere göre Şevket tercüme ettiği kimi zemin şiirlerin beyit sayılarında azaltmaya gitmiştir. Tercümede büyük ölçüde zemin metnin nazım şeklini korumakla birlikte, çevirinin zorluğunu da dikkate alarak kimi gazelleri mesnevi nazım şekliyle çevirmiştir. Çeviride zemin şiirin kafiye ve redifinin korunmasında aynı hassasiyet gözetilmemiştir. 94 gazelin sadece 22'sinde kafiye korunmuştur. Kimi kafiyelerde aynı ses yerine benzer seslerden yararlanılmıştır. Çeviride tercih edilen vezin açısından bakıldığında ise 66/100 oranında zemin şiirin vezninin devam ettirildiği görülür. Aruz uygulamalarından medli hecenin iki hece değerinde okunması kuralına ise birçok yerde uyulmamıştır.

Kaynakça

- Akkoç, Hüseyin Şevket (1938), *Atatürk'ün Vefatı Milletın Feryadı*. İstanbul: Tecellî Matbaası.
- Akkoç, Hüseyin Şevket (1946), *Peygamberi Zışanın Nasihatları*. İstanbul: Tecellî Matbaası.
- Ali Emirî (1334), "Kanunî Sultan Süleyman Hazretleri Tarafından Nazmen Türkçeye Tahvîli", *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası*, Naşiri: Ali Emirî, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, Sene 1, 31 Mayıs, s. 1-2.
- Avcı, İsmail (2015), Hikmetle Hükümet Etmek: Hüseyin Şevket'in Hz. Ali'den Yaptığı Manzum Ahidname Tercümesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. (74) s.151-169. <https://hbdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/1725>, (Erişim tarihi: 27.8.2022).
- Aydemir, Yaşar ve Fatih Yerdemir (2022a), Hüseyin Şevket Akkoç ve Eserleri, *Nazım Hikmet Polat'a Armağan*, Editörler: Tayfun Haykır, Dinçer Apaydın, Merve Akbaş, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, s. 933-942.
- Aydemir, Yaşar ve Fatih Yerdemir (2022b), Hüseyin Şevket Akkoç'un Gözünden İzmir'in İşgali, *Türkiye Günlüğü*, S. 151, s. 269-283.
- Dâniş Ahmed Efendi (2020), *Dest-âvîz-i Dâniş, Yavuz Sultan Selim Divanı Şerhi*, Hzl: Sibel Üst Erdem, Mustafa Yasin Başçetin, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Kutu: DA. Gömlek: 81, Sıra: 475.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Kutu: DH.MKT. Gömlek: 2824, Sıra: 6107.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Kutu: DH.SAİDd, Gömlek: 112, Sıra: 219.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Kutu: ML.EEM. Gömlek: 1216, Sıra: 1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Kutu: ŞD. Gömlek: 3117, Sıra: 57.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Kutu: TFR.I.ŞKT. Gömlek: 161, Sıra: 6033.
- Dîvân-ı Yavuz Sultan Selim* (1306), Muharrir ve Musahhihi: Hüseyin Hüsni, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Hüseyin Şevket (1926), *Kara Günlerde*. İstanbul: Âmedî Matbaası.
- Hüseyin Şevket, *Divan-ı Yavuz Sultan Selim Mea Tercüme*, Orientalna Zbirka Arhiva Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti, No: 2043.
- Hüseyin Şevket, *Yavuz Sultan Selim Dîvânı ile Nazmen Tercümesi*, Mütercimi Kosova Merkez Nâibi Mora Yenişehir Hüseyin Şevket, Tarih Kurumu Y. 544.
- Kanunî Sultan Süleyman (2016), *Muhibbî Divanı Bütün Şiirleri*, C. I-II, Hzl: Kemal Yavuz, Orhan Yavuz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Köksal, Fatih (2022), *Savaşta Yavuz Şiirde Selim, Yavuz Sultan Selim ve Şiirleri*, İstanbul: Muhit Yayınları.
- Latîfi (2018), *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, Hzl: Rıdvan Canım, KB. e-kitap, 60327, latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf (ktb.gov.tr) (Erişim tarihi: 27.8.2022).

- Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi (2020), *Yavuz Sultan Selim Divanı Şerhi Dest-Âvîz-i Dâniş*, Hzl: Seda Aydın Kurt ve Beyza Terzi Sarı, İstanbul: DBY Yayınları.
- Sehî (2017), *Heşt-bihîşt*, Hzl: Halûk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, Turgut Karabey, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. E-kitap. Microsoft Word - SONsehi birleştirilmiş 04.06.2017 (1).doc (ktb.gov.tr), (Erişim tarihi: 27.08.2022)
- Şeyh Vasfî (2015), *Yavuz Sultan Selim'in Farsça Seçme Şiirleri ve Türkçe Tercümeleleri*, Hzl: Gökhan Gökmen, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Şeyh Vasfî (2015), *Yavuz Sultan Selim'in Şiirlerinden Seçmeler Bârika*, Hzl: Filiz Kalyoncu, Ankara: Berikan Yayınları.
- Yavuz Sultan Selim (2016), *Divan-ı Selimî* (Tıpkıbasım), Hzl: Paul Horn, İstanbul: Kayseri Organize Sanayi.
- Zeybek, Abdurrahman (2019), *Selim (Yavuz Sultan Selim)'in Farsça Divanı ile Avni (Fatih Sultan Mehmet)'in Türkçe Divanının Mukayesesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 295-309

İBRÂHİM HANÎF EFENDİ'NİN ŞİFÂ ŞERHİNDE MENSUR TARİHLER

Zeynep Cevahir Aydın

Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (a-cevahir@hotmail.com), ORCID: 0000-0001-6016-673X/
Research Assistant, Istanbul University Faculty of Theology

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 11.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Cevahir Aydın, Zeynep (2022), "İbrâhim Hanîf Efendi'nin Şifâ Şerhinde Mensur Tarihler ", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 295-309.

Cevahir Aydın, Zeynep (2022), "Prose Chronogram Dates In Ibrahim Hanif Efendi's Shifa Commentary", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 295-309.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

İbrâhim Hanîf Efendi'nin *Hulâsatü'l-Vefâ fi Şerhi 'ş-Şifâ* isimli eseri, tarafımızdan doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

İbrâhim Hanîf Efendi'nin Şifâ Şerhinde Mensur Tarihler

Özet

İbrâhim Hanîf Efendi (ö. 1189/1775), Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ* adlı eserine Türkçe bir şerh yazmıştır. *Şifâ*'nın tamamına yapılan şerhler içerisinde önemli bir yeri olan bu eser, gerek kaynak eseri yansıtması gerekse üslûbu açısından dikkat çekicidir.

Bugün edebiyatımızda tarih düşürme sanatı deyince akla, her ne kadar bu sanatın ilk örnekleri mensur olsa da, manzum tarihler gelmektedir. İbrâhim Hanîf Efendi'nin eserinin dikkat çekici bir yönü de tarih düşürme sanatına kaynaklık eden örneklerden kabul edilen mensur tarihler bakımından zengin bir içeriğe sahip olmasıdır.

Bu çalışmamızda öncelikle İbrâhim Hanîf Efendi'nin hayatı ve *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ* adlı *Şifâ* şerhi hakkında kısaca bilgi verilmiş, ardından araştırmacıların ilgisi mensur tarih örneklerine çekilerek Türk edebiyatı literatüründe mensur tarihlerin dikkatlerden kaçmaması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca müellifin eserindeki mensur tarihler bir sınıflandırmaya tabi tutularak aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: İbrâhim Hanîf Efendi, Şifâ Şerhi, Ebcad Hesabı, Tarih Düşürme, Mensur Tarih.

Prose Chronogram Dates In Ibrahim Hanif Efendi's Shifa Commentary

Abstract

Ibrahim Hanif Efendi (d. 1189/1775) wrote a Turkish commentary on Qadi İyaz's (d. 544/1149) work called al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa. Holding an important place among the commentaries written on Shifa, this work is remarkable in terms of both its style and reflection of the source work.

Today, one thinks of verse chronogram dates first when it comes to the art of chronogram in our literature, although its first examples were produced in prose. Another remarkable aspect of Ibrahim Hanif Efendi's work is that it has rich content in terms of prose dates, which are accepted to be some of the examples that constituted a source of the art of chronogram.

This study first provides brief information about Ibrahim Hanif Efendi's life and the Shifa commentary called Khulasat al-Vefa fi Sharh al-Shifa. Then it draws the interest of researchers to the examples of prose history attempting to ensure that the prose dates in the Turkish literature do not go unnoticed. In addition, the study describes the prose dates in the author's work by subjecting them to a classification.

Keywords: Ibrahim Hanif Efendi, Shifa Commentary, Abjad Calculation, Chronogram, History of Prose-based Chronograms .

Giriş

Ebcet hesabı, ebcet ve sözcüklerinin harflerine karşılık gelen sayı değerlerinden istifade edilerek çeşitli işlemler yapılmasıdır (Yakıt, 1992: 36). Bu hesap; başta tarih düşürme olmak üzere bazı eski ilimler, hurûflik, matematik, fizik, günlük ihtiyaçlar ve edebiyat (muamma, lugaz, tarih düşürme, deyim...) gibi çeşitli alanlarda kullanılmıştır (Mercanlığıl, 1960: 23; Karabey, 2015: 80). Tarih düşürme ise "Ebcet alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık gelmesi özelliğinden istifade ederek herhangi bir hadiseye ilişkin, hesaplandığında o hadisenin meydana geldiği yılı verecek şekilde kelime, terkip, cümle, mısra veya beyit söylemeye denir (Yakıt, 1992: 62)." Bilindiği kadarıyla tarih düşürme XII. yüzyıldan önce Fars edebiyatında ortaya çıkmış, İslam kültürünün etkisiyle Arap harflerini alan İranlılardan Türklere, Türklere de Araplar'a geçerek İslam coğrafyasında yayılmıştır. (Karabey, 2011: 80–82)

Türk Edebiyatında tarih düşürme, nesirde bir kelime yahut terkinin kullanılması ile başlamış ve peyderpey yaygınlaşmıştır (Manastırlı Mehmed Rifat, 1308: 4/395). Nesirdeki bu tarih ibarelerinin bir kısmının bağımsız olarak oluşturulmadığı, bir tarih mısraı yahut tarih beytinden alınıp zamanla mahreci unutulmuş dilden dile dolaştığı bazı örnekler de bulunmaktadır (Mercanlığıl, 1960: 38). Edebiyatımızda yüzyıllar boyunca mansıp ve tayin, doğum, sünnet, evlilik, düğün, ölüm (eceliyle, şehit olarak, öldürülerek, intihar ederek), zafer ve fetih, doğal felaket, sadaka-i câriye nevinden binaların inşası, yazma ve basma kitapların tamamlanışı, seyahat, taht kavgası, isyan, görevden azlolma, antlaşma, kongre ve sempozyum, yeni yıl tebriği, hiciv ve istihza gibi akla gelebilecek birçok konuda tarih düşürülmüştür (Yakıt, 1992: 66–109).

Tarih düşürme ilerleyen zamanlarda gelişip çeşitlenerek bedi sanatları içinde kendine yer edinmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1310: 169). İlk dönemlerinde yaygın olarak kullanılan tek kelime yahut terkiplerle bir olayın meydana gelişine işaret eden tarihlerde, tarih ibaresi seçilirken söz konusu olayla, ibarenin bir ilgisinin bulunmasına dikkat edilmiştir (Mercanlığıl, 1960: 35). Tarih düşürme sanatı geliştikçe vezne bürünmüş, manzum eserlerimizde icra edilip çeşitlenerek dört başı mamur bir sanat haline almış, manzum tarihler, mensur tarihi neredeyse unutturmuştur. Zira bugün tarih sanatının bahsi geçince akıllara ilk gelen şey, tarih mısraları olmaktadır. Manzum tarih ilk kez 750/1349 yılında Hızır Bey (ö. 863/1459) tarafından söylenmiştir. 1193/1779'da İstanbul'a gelen Adanalı Surûrî (ö. 1229/1814) ile de tarih sanatı Türk Edebiyatında altın çağını yaşamıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1310: 172).

Bu makalede meşhur olan manzum tarihler değil, unutulmaya yüz tutmuş mensur tarih örnekleri ele alınmıştır. İbrâhim Hanîf Efendi'nin *Şifâ* şerhi, mensur tarih örneklerini barındırması açısından dikkate değer bir eserdir.

İbrâhim Hanîf Efendi'nin Hayatı ve Şifâ Şerhi

İbrâhim Hanîf Efendi, Hanîf mahlasıyla meşhur olan üç Osmanlı âlimi arasında en tanınmış olanıdır (Akpınar, 1997:39). Kaynaklarda "*Şârih-i Şifâ*" (Müstakimzâde, 1928: 637;) lakabıyla anılarak diğer Hanîflerden ayırt edilmeye çalışılsa da bu çaba yeterli olmamış uzun bir süre bu üç Hanîf birbirine karıştırılmıştır. İbrâhim Hanîf Efendi, Üsküplü Mustafa Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da iyi bir eğitim almıştır. Hat dersleri de almış olup sülüs, nesih ve ta'lik hatlarında mahirdir (Akpınar, 1997: 39). Meslekî hayatında sırasıyla kâtip, müderris, müfettiş ve kadı olmuştur. Müstakimzâde; İbrâhim Hanîf Efendi'nin hicrî 1189'da vuku bulan vefatına "*hâtime-i kâmilân* (خاتمة کاملان)"¹ ibaresini tarih düşürmüştür (Müstakimzâde, 1928: 637). Kabri Eyüp Sultan'da Dâye Hatun Türbesi'ndedir (Akpınar, 1997: 39).

¹ [50 = ن] + [1 = ا] + [30 = ل] + [40 = م] + [1 = و] + [20 = ك] + [1 = هـ] + [5 = هـ] + [40 = م] + [400 = ت] + [1 = ا] + [600 = خ] = 1188. Ayrıntılı ebcet hesaplamasında da görüldüğü gibi Müstakimzâde hâ-yı resmiyye üstündeki izafet hemzesini de hesaba dahil etmiştir.

Müellifin en önemli eseri Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ² isimli eserinin tamamı üzerine yazdığı *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi'ş-Şifâ* isimli Türkçe Şifâ şerhidir. "Şifâ, Hz. Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in müslümanlar üzerindeki haklarına dair bir eser olup 535/1140-41'de telif edilmiştir. Konular oldukça sistematik bir şekilde sınıflandırılmış, muhteva dört ana bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde Hz. Peygamber'in maddi ve manevi güzellikleri, Allah indindeki değeri ve mucizeleri; ikinci bölümde Hz. Muhammed'e tabi olmak, salavat getirmenin lüzumu ve onu gönülden sevmek vurgulanmıştır. Kitabın asıl konusunun anlatıldığı üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'de bulunabilecek ve katiiyen bulunmayacak özellikler, ismet sıfatı ve Peygamber'in insan olması itibarıyla yaptıkları anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde ise Rasul-i Ekrem'e dil uzatanlar için uygulanması gereken hükümler incelenmektedir (Kandemir, 2010: 134)."

İbrâhim Hanîf Efendi, *Şifâ* şerhinde Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) ve Şihâbüddîn Hafâci'nin (ö. 1069/1659) Arapça *Şifâ* şerhlerini temel kaynak olarak kullanmıştır. Anlaşılması zor kelimeleri teker teker mana ve köken bilgilerine değinerek izah etmiştir. Kaynak metinde anlamın tamamlandığı bir yargıya ulaşıncaya, tefsiri mahiyette bir tercüme yapmıştır (Aydın, 2022). Şarih dil bilgisi terimleri başta olmak üzere çeşitli ilimlere dair terimlerin ve Arapça ibarelerin yoğun kullanıldığı kendine has, ağır ama bir o kadar da akıcı bir dil tercih etmiştir. Yüzlerce hadis hocası ve raviyi tanıtırken, bu şahısların vefatlarına dair özenle kullandığı ölümün güzel adlandırmaları, mensur tarih örnekleri, Arapça ibareleri Türkçe cümle yapısının içerisinde doğal bir şekilde kullanması bu eseri, benzer nitelikteki eserlerden ayıran üslup özelliklerindedir.

Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi'ş-Şifâ'daki Tarih Örnekleri

İbrâhim Hanîf Efendi, tarih düşürmenin altın çağının yaşandığı 18. yüzyılda kaleme aldığı *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi'ş-Şifâ*³ isimli *Şifâ* şerhinde; hadis râvi ve âlimlerinin ölüm tarihlerini yahut önemli olayların meydana geliş yıllarını çoğunlukla lafzen (açık bir biçimde tarihi zikrederek) ifade etmiştir. Bununla birlikte müellif tarih düşürme sanatına kayıtsız kalamamıştır. Eserdeki lafzen tarihlerin yekûnuna nispeten oldukça az olan bazı şahısların vefatına tek kelime ile manen tarih düşürmüştür. Tarih düşürme geleneği günümüzde hala devam etmesine rağmen (Yakıt, 1992: 266) mensur tarihlere metinlerde çokça rastlanmamaktadır. Dolayısıyla araştırmacıların böyle bir üslubun varlığına dikkatini çekmek ve mensur metinlerin okunması ve incelenmesi esnasında tarih ibarelerinin dikkatlerden kaçmasını engellemek amacıyla bu çalışmada mezkûr eserdeki mensur tarihler incelenmiştir.

Hulâsatü'l-Vefâ'da tarih düşürme sanatı açısından mensur tarihler dikkat çekmektedir. Türk edebiyatı literatüründe Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserinde de *Hulâsatü'l-Vefâ*'da olduğu gibi mensur tarih örnekleri oldukça fazladır (Karabey, 2015: 73). Bu örnekler Türk edebiyatında nadiren görüldüğü için tespiti önem arz etmektedir. Mensur tarihlerin edebî değerini belirleyen ana unsur ise tarih ibaresinin, tarih düşürülen olayla ilgisidir.

Şairler çoğunlukla tarih mısraından önceki mısradaki tarih kelimesini ve kendi mahlaslarını birlikte zikrederler. Tarih kelimesinin bu şekilde anılmadığı manzumeler tarih mısraının tespitinde güçlüklerle yol açması sebebiyle makbul sayılmamıştır (Karabey, 2011: 80–82). İbrâhim Hanîf Efendi de bu hassasiyetle birinin vefatına tarih düşürürken, yanlış anlaşılmalara mahal vermemek ve düşürülen tarihe dikkat çekmek için ebced hesabı yapılması gerektiğine dair ipucu olabilecek bir kelimeyi zikretmiştir. Bu ipucu çoğunlukla ibareden sonra gelen "târîhinde" lafzıdır. Bazen de "bâliğ-i aded-i hurûf-ı ..., târîh bâliğ-i aded-i ..., sene-i hicriyye-i ..." ibarelerini de kullandığı tespit edilmiştir.

² Makalede bu eserin ismi yer yer kısaltılarak "Şifâ" olarak da zikredilmiştir.

³ Makalede bu eserin ismi yer yer kısaltılarak "*Hulâsatü'l-Vefâ*" olarak da zikredilmiştir.

Tarih düşürme sanatında usta olan müverrihlerin, tarihlerinde hem manaya hem de edebî güzelliğe önem verdikleri vurgulanmıştır (Karabey, 2015: 359). Bu çalışmada bu hususlar göz önünde bulundurularak öncelikle İbrâhim Hanîf Efendi'nin tarihleri tespit edilmiştir. Ardından tarih ibarelerinin tercihinde, müellifin seçimleri üzerinde düşünülerek anlam ilgileri kurulmaya ve bu ilgiler doğrultusunda bir sınıflandırma yapılmaya çalışılmıştır.

Tespit edilebilen tarihlerin neredeyse tamamı şahısların ölümüne düşürülmüştür. Müellif, "öldü" lafzını doğrudan zikretmek yerine ölüme edebî bir kisve giydirecek, onu güzel adlandırmayı tercih etmiştir. İbrâhim Hanîf Efendi; tercih ettiği mensur tarihlerin çok büyük bir kısmında bu güzel adlandırmalar ile anlamsal bir ilgi kurmuştur. Diğer tarihlerde ise bu ilgi ölümüne tarih düşürülen şahsa yahut şahsın ölümüne sebep olan olaya dairdir. İstisna addedilebilecek olan tek örnek ise eserin telif tarihine Arapça bir cümle ile tarih düşürülmesidir.

İbrâhim Hanîf Efendi'nin *Hulâsatü'l-Vefâ*'daki tarih düşürmeye dair yöntemini dört başlık altında inceleyebiliriz.

1- Güzel Adlandırma ile İlgili Kurulan Tarihler

Bu makalede, güzel adlandırma ile kastedilen ölüm gibi soğuk, söylendiğinde hoş gitmeyen kelimeleri kullanmayı yerine aynı mananın dolaylı olarak kastedildiği daha sıcak, hoş giden edebî ifadelerin kullanılmasıdır. İbrâhim Hanîf Efendi; bu ifade tarzını, üslup özelliği sayılabilecek derecede çok kullanmıştır.⁴ "Mahmûl-i âlet-i hadbâ olmak⁵, âzim-i dârü's-sürûr-i cinân olmak (312b), dâne-i vücûdu âsiyâb-ı fenâda ifnâ olmak (308a), âlem-i ekdârdan sarây-ı sürûra azmeylemek (230a)" ifadeleri müellifin kullandığı ölümün güzel adlandırmalarından yalnızca birkaçıdır. Müellifin düşürdüğü tarihlerin arasında edebî açıdan en yüksek değere sahip olan bu tarihler, aşağıda kronolojik olarak izah edilecektir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs⁶ "taraf-ı silsile-i nesebi tāk-ı refî-i rivāk-i nesl-i Seyyidü'l-Mürselin şallâllâhu 'aleyhi ve sellem Hazretine Zühre b. Kilâb'da peyveste olur. 'Ömr-i girân-mâyeleri yetmiş toktuza resîde olup mücîb (مجيب) târihinde da 'vet-i irci'ye icâbet eyleyip Bakî'-i Ğarqad'da sa'd-kırân-ı burc-ı lahd oldu (317b)." (55 = [2 = ب] + [10 = ي] + [3 = ج] + [40 = م])⁷ Davet-i irci'î ibaresi (ارجعني إلى ربك راضية مرضية)⁸ ayetinden iktibastır. İrci'î emir sîgasında dön anlamına gelmektedir. Mücîb ise ism-i fâil vezninde icâbet eden kişiye denir. Müellif Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Allah'ın irci'î emrine icâbet edip mücîb olduğunu tarih ibaresi ile ifade etmiştir.

Tirmizî⁹ "... ıtr (عطر) târihinde meşâmm-ı cānı, şemîm-i nesîm-i ecel eyledi (12a)." (+ [70 = ع] 279 = [200 = ر] + [9 = ط]). Bu örnekte meşhur muhaddis Tirmizî'nin 279'da gerçekleşen vefatına ıtr kelimesi ile tarih düşürülmüştür. Aynı zamanda bu ibare ölümün güzel adlandırılması amacıyla oluşturulan terkiple anlam bakımından ilişkilendirilmiştir. İtr, hoş kokulu şey (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 3/2188) anlamına gelmektedir. Müellif mealen Tirmizî'nin burnunun ecel rüzgarının

⁴ Hanîf İbrâhim Efendi'nin Şifâ şerhinde ölümün güzel adlandırmasında kullandığı terkipler ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar çok ve edebî değere sahiptir. Bu konuda tarafımızdan akademik bir makale hazırlanmaktadır.

⁵ Makalede parantez içindeki varak numaraları şu esere aittir: İbrâhim Hanîf Efendi, *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 725).

⁶ Tam adı Ebû İshâk Sa'd b. Ebî Vakkâs Mâlik b. Vüheyb (Üheyb/Vehb) el-Kureşî ez-Zühri (ö. 55/675) olan aşere-i mübeşşereden olan sahâbî, kumandan. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

⁷ Makalede, söz konusu tarih ibarelerinin ebced değerinin ayrıntılı hesaplanması bu usûlle gösterilmiştir.

⁸ Fecr Sûresi 89/28: "Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön"

⁹ Tam adı Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892) olan Kütüb-i Sitte'den el-Câmi' u's-şâhih'in müellifi, muhaddis. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

güzel kokusunu aldığını ifade etmiştir. Şemîm ile ıtr kelimelerinin yakın anlamlı olması da dikkat çekmektedir.

Ölümün güzel adlandırmasında irci 'î ayetinin iktibas edildiği bir diğer kullanım ise şöyledir: Esved b. Yezîd¹⁰ "... heştâd bâr hac edip keşret-i şiyâmla cild-i bedeni sebz-gün ve her dü şeb hatm-i Qur'ân ile evkât-güzâr zât-ı hüceste-menkabe idi. Da' (عَد) târîhinde da'vet-i irci'îye icâbet ve terk-i fânî eyledi (147a)." (74 = [70 = ع] + [4 = د]). Bu örnekte ise akla öncelikle tarih ibaresi ile da'vet-i irci'î terkindeki davet kelimesi arasında kök birliği olabileceği gelse de da' "reddetmek, geri çevirmek" (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 4/3321) anlamında ayın harfinin şeddesi ile muzaaf bir kelime iken; davet, çağırma (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 6/5740) anlamında da'â (عَا) nakıs fiilinin mastarıdır. Dolayısıyla burada terk-i fânî ile da' arasında dünyayı reddetmek noktasında bir anlam ilgisi kurulmuştur.

Ebû Ümâme¹¹ "...iif¹² (اِف) târîhinde sirâc-ı hayâtı pûf-kerde-i ecel oldu (138a)." ([80 = ف] + [1 = ا] 81 =). Üf Türkçe üfleme fiilinin türetildiği ses taklidi bir kelimedir (Ayverdi, 2010: 1294). Pûf-kerde ise Farsçada bir şeyi söndürmek amacıyla üfleme¹³ anlamındaki pûfkerden fiilinin ism-i mefûlüdür ve üflenerek söndürülmüş (Ayverdi, 2010: 1007) anlamındadır. Aynı anlama gelen Türkçe üf ve Farsça pûf arasında anlam ilgisi kurulmuş ve mealen "üf tarihinde hayat mumu ecelin üflemesiyle söndürüldü." anlamı kastedilmiştir.

Ebû Attâb Mansûr b. Mu'temir es-Sülemî¹⁴ "...likâ (لِکَا) târîhinde rahmet-i Rıdvân'a mülâkî oldular (22b)." (131 = [1 = ا] + [100 = ق] + [30 = ل]). Kavuşma, buluşma (Ayverdi, 2010: 744) anlamındaki likâ, lakîye (لِکِي) mazi fiilinden mastardır. Mülâkî ise kavuşan anlamına gelmekte olup aynı fiilin ism-i failidir. Dolayısı ile ibare daha sade bir Türkçe ile "kavuşma tarihinde rahmet-i Rıdvân'a kavuştular." anlamındadır. Tarih ibaresinde (likâ) ile mülâkî arasında iştikak ve anlam ilgisi mevcuttur.

Safvân b. Süleym¹⁵ "tâbî'î-i celilü'l-ıqâdr ve zâhid-i cesîmü'l-hâtr zât-ı muhterem idi. Kalb (قَلْب) târîhinde hayâtı memâta munkalib oldu (100a)." (132 = [2 = ب] + [30 = ل] + [100 = ق]) Müellif; Safvân b. Süleym'in vefat yılına "bir şeyi halkî ya tâbî yâ ca'îlî cihetinden çevirip döndürmek, aks ve tahvil" (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 1/616) anlamındaki kalb kelimesi ile tarih düşürüp bu ibare ile ölümün güzel adlandırmasında kullandığı terkipte geçen munkalib kelimesi arasında hem iştikak hem de mana ilgisi kurmuştur.

eş-Şerîf Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Hasenî¹⁶ "kand (كَنْد) târîhinde cür'a-keş-i peymâne-i ecel olmuşdur (81a)." (154 = [4 = د] + [50 = ن] + [100 = ق]). Kand şeker, şeker kamışı usâresi

¹⁰ Tam adı Ebû Abdîrrahmân el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehaî el-Kûfî (ö. 75/694) olan fakih, kıraat âlimi ve muhaddis tâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saffet Köse, "Esved b. Yezîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

¹¹ Tam adı Ebû Ümâme Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî (ö. 86/705) olan sahâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Kemal Sandıkçı, "Ebû Ümâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

¹² Şihâbüddin Hafâcî'nin Şifâ şerhinde ilgili sahabinin vefat tarihinin 81 veya 86 olduğu ihtimalli bir şekilde belirtilmiştir. Müellifin şerhini yazarken temel kaynak olarak kullandığı bu eserdeki iki tarihten birini tercih etmiş olması mümkündür. Bkz: Ahmed b. Muhammed Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâz fi Şerhi Şifâ 'l-Kâdî İyâz*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1432/2011), 2/361.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz.

<https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D9%BE%D9%81+%DA%A9%D8%B1%D8%AF%D9%86>
(Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022)

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1992), 474.

¹⁵ Künyesi Ebû Abdullah ve Ebû el-Hâris el-Medenî (ö. 132) olan tâbiinden meşhur ve sika bir hadis âlimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şemseddin Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-Latîfe fi Tarîhi'l-Medeniyyeti's-Şerife* (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 1/456.

¹⁶ Soyu Ebû Talib'e dayanmaktadır. Hicri 154'te, 40 yaşında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâz*, 2/59.

anlamındadır. İfade günümüz Türkçesiyle “şeker tarihinde ecel şarabını yudumlamıştır.” şeklinde anlaşılabilir. Ayrıca şarabın içindeki alkol, üzümün şekerinden oluşmakta ve şeker miktarı şarabın kalitesine tesir etmektedir (Kaya, 2017, 23).

Osman b. Kinâne¹⁷ “İmâm Mâlik vefâtından iki sene sonra *vakf* (وقف) târîhinde fevt oldu (586a).” (186 = [80 = ف] + [100 = ق] + [6 = و]). Vakf durma (Ayverdi, 2010: 1305), fevt ise fırsatı elinden kaçırma (Ayverdi, 2010: 381) demektir. Müellif tarih ibaresi ile mecaz anlamıyla ölmek anlamına gelen fevt arasında ilgi kurarak mealen şöyle demektedir: “Osman b. Kinâne'nin (hayatı) durma tarihinde (durmuş) ve o yaşama fırsatını elinden kaçırmıştır.”

Muhammed b. Kesîr¹⁸, “İmâm ‘Abdiyy el-Başrî *rekb* (ركب) târîhinde rākib-i cenāze-i eccl oldu (119a).” (222 = [2 = ب] + [20 = ك] + [200 = ر]). Rekb binmek anlamında rakibe (ركب) mazi fiilinin mastarı, rākip ise aynı fiilin binen anlamındaki ism-i failidir. İfade “biniş tarihinde eccl cenazesinin binicisi oldu.” anlamındadır. Tarih ibaresi yine mastar ve ism-i fail kullanılarak ölümün güzel adlandırması ile iştikak ve mana birliği içindedir.

Osman b. Ebî Şeybe¹⁹ “...*ritl* (رطل) târîhinde ritl-ı girân-ı memâti nüş eyledi (486b).” (239 = [30 = ل] + [9 = ط] + [200]) Bu ifadede âlimin vefatına büyük şarap kadehi (Ayverdi, 2010: 1026) anlamına gelen “ritl” kelimesi ile tarih düşürülmüştür. Müellif, bahsi geçen kişi için sadece “öldü” demek yerine “ölümün büyük kadehini içti” anlamına gelen ibareyi kullanarak metinle düşürdüğü tarih arasında anlam ilgisi kurmuştur.

Muhammed b. Seleme Ebu'l-Hâris el-Murâdî el-Mısırî²⁰ “*harem* (حرم) târîhinde şuffa-i harem-serây-ı Na'ime teveccüh eyledi (230a).” (248 = [40 = م] + [200 = ر] + [8 = ح]). Herkesin girmesine izin verilmeyen, saygı gösterilmesi gereken yer (Ayverdi, 2010: 473) anlamındaki harem ile ölümün güzel adlandırmasında kullanılan harem-seray ibaresi arasında lafzî bir birlik vardır. İfade “O, Na'im cennetindeki harem dairesinin sofasına yöneldi.” anlamındadır.

Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ²¹ “...*harem* (حرم) târîhinde dârü's-sürûr-ı Cinân'a rāhî oldular (142b).” (248 = [40 = م] + [200 = ر] + [8 = ح]). Harem kelimesi ile ikinci kez tarih düşürülmüştür. Müellif aynı tarihe aynı kelime ile tarih düşürmekten çekinmemektedir. Lakin ölümün güzel adlandırmasını değiştirerek farklı bir anlam ilgisi kurmayı tercih etmiştir. Harem; herkesin girmesine izin verilmeyen, saygı gösterilmesi gereken yere (Ayverdi, 2010: 473) denilmektedir. Dârü's-sürûr-ı Cinân da herkesin girmesine izin verilmemesi bakımından haremle benzerlik arz etmektedir. İfade “O, harem tarihinde mutluluk bahşeden Cennet'e doğru yola koyuldu.” anlamındadır.

¹⁷ Ebû Amr Osman b. Kinâne, İmam Malik'in önde gelen talebelerindendir. Ölüm tarihi ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kurtûbî'ye göre h. 183'te, Ebû İshak el-Şirâzî'ye göre İmam Mâlik'in vefatından 2 sene sonra, Yahya bin Bükeyr'e göre İmam Mâlik'in vefatından 10 sene sonra vefat etmiştir. Hanîf İbrâhîm Efendi Kurtubi'nin görüşünü benimseyerek tarih düşürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed. b. Abdurrahman es-Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latife fi Tarihi'l-Medine* (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 2/250.

¹⁸ Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed bin Kesir el-Abdî el-Basrî'dir. Buhari'ye göre hicri 223'te vefat etmiş, İbn Hibbân'a göre yetmiş yıl yaşamıştır. Hanîf İbrâhîm Efendi'nin eserini kalame alırken temel kaynak olarak kullandığı Hafâcî'nin Şifâ şerhinde 222'de vefat ettiği kayıtlıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, thk. Dr. Beşşâr Âvâd Marûf (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 5/686; Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Nesimü'r-Riyâz*, 2/270.

¹⁹ Tam adı Ebû'l-Hasen Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 239/853) olan hadis ve tefsir âlimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selman Başaran, "İbn Ebû Şeybe, Ebû'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 25/287.

²¹ Tam adı Ebû Küreyb Muhammed bin Alâ el-Hemedânî el-Kûfî (ö. 248/863) olan ravi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dârü'l-fikir, 1415/1995), 55/56.

Ebû Mervân Hişam b. Hâlid ed-Dimeşkî²² *maṭar* (مطر) tārîhinde rahmet-i Raḥmân'a vâşıl oldu (127a)." (249 = [200 = ر] + [9 = ط] + [40 = م]). Matar yağmur (Şemsettin Sami, 2015: 1363) demektir. Rahmet ise mecâzen Allah'ın kullarına merhametinin bir alameti olduğu için yağmur anlamında kullanılmaktadır. (Şemsettin Sami, 2015: 660) Bu anlamından hareketle "rahmet yağıyor" deyimini günümüz Türkçesinde kullanılmaktadır. Yani ifadede matar ve rahmet arasındaki gerçek ve mecaz anlam ilgisi yakalanmış ve "Yağmur tarihinde tüm canlılara ayırt etmeksizin rızıklarını merhametinden ötürü veren Allah'ın rahmetine kavuştu." anlamı kastedilmiştir.

Ahmed b. Hayrûn²³ "*hatf* (حفف) tārîhinde ḥatfe enfihî vefât eyledi (12a)." (+ [400 = ت] + [8 = ح] 488 = [80 = ف]) Dışardan bir tesir olmaksızın yani katledilme, dövülme, yanma ve boğulma gibi durumların etkisinde kalmadan olduğu yerde vefat edenlere *mâte hatfe enfihî* denilir. Bu deyimde burun anlamındaki enf kelimesinin kullanılması Arapların ölüm döşeğindeki hastanın ruhunun burnundan çıktığını tahayyül etmelerindedir (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 4/3652). Ölüm anlamındaki hatf kelimesi ile tarih düşürülmüş, vefatın nasıl gerçekleştiğini belirten hatfe enfihî deyimini de kullanılarak metinde ifade birliği yakalanmış ve "ölüm tarihinde eceliyle öldü." anlamı kastedilmiştir.

2- Vefatına Tarih Düşürülen Kişi ile İlgili Kurulan Tarihler

Bu guruptaki tarih ibareleri vefatına tarih düşürülen şahsın ismi, sıfatı, mesleği ve sevdiği şahıs ile ilgili olan kelimelerden oluşmaktadır.

Ebû Saîd el-Hudrî²⁴ "*Ve'l-Hâşıl sâdât-ı şahâbîden olup seyyid* (سید) tārîhinde se'âdetle 'âlem-i 'ukbâya teveccüh ve Bakî' de defnolundular (21a)." (74 = [4 = د] + [10 = ي] + [60 = اس]). Seyyid efendi, önder, reis (Ayverdi, 2010: 1096) anlamındadır. Sâdât ise seyyid kelimesinin kırık çoğuludur. İfadenin anlamı şöyledir: "Sahabinin reislerinden olan Ebû Saîd el-Hudrî seyyid tarihinde mutlu bir şekilde ebedî aleme yöneldi ve Bakî mezarlığına defnedildi."

"İmâm-ı çehârüm-i e'imme-i isnâ 'aşer Cenâb-ı Muḥammed Bâkır²⁵ radiyallâhu 'anh tārîḥ, bâliḡ-i 'aded-i ḥurûf-ı 'alî (علي) olduğda ser-nihâde-i bâlin-i laḥd oldular (48a)." (110 = [ا] + [70 = ع] [10 = ي] + [30 = ن]). İsnâ Aşeriye'de Hz. Ali'ye hususi bir muhabbet ve önem verilmektedir. On iki imamın dördüncüsü olan Muhammed Bâkır'ın vefatına Alî ismiyle tarih düşülmesi de bu muhabbete işaret etmektedir. İfade "Tarih, Ali isminin ebced değerine (31 sayısına) ulaşınca (o) başını mezar yastığına koydu." anlamındadır.

Hasan-ı Basrî²⁶ "*Ḥilâfet-i Fârûkiyye'de pâ-nihâde-i 'âlem-i vücûd olup senedü'l-muhaddisîn ve imâmü'l-müfessirîn oldu. Süllem-i ḥayâtın seksen sekiz pâyesine vâşıl olduğda sened* (سند) tārîhinde 'ömr-i 'azîzi resîde-i pâyân ve Başra'da Ravza-i Behište ḥurâmân oldular (19a)." ([60 = اس] 114 = [4 = د] + [50 = ن] +) Müellif Hasan-ı Basrî'yi senedü'l-muhaddisîn yani hadisçilerin dayanak noktası oldu diyerek tavsif etmiştir. Ölümüne tarih düşürürken de sened kelimesini kullanarak kişinin sıfatı ile tarih ibaresi arasında bir ilgi kurmuştur.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, 5/272.

²³ Tam adı Ahmed b. Hasan b. Hayrûn Ebu'l-Fadl (ö. 448) olan sika bir muhaddistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde (Beyrut: Dârü'l-Beşâir el-İslamiyye, 2002).

²⁴ Tam adı Ebû Saîd Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî (ö. 74/693-94) olan çok hadis rivayet eden yedi sahâbîden biri. Ayrıntılı bilgi için bkz. Raşit Küçük, "Ebû Saîd el-Hudrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

²⁵ Tam adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 114/733 [?]) olan İsnâaşeriyye'nin beşinci ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Muhammed el-Bâkır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005).

²⁶ Tam adı Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) olan Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

Abdûlmelik b. Süleyman Fülehy²⁷ “müfeylih (مفيلح) târîhinde fevt oldu (26a).” (168 = [40 = م] [8 = ح] + [30 = ل] + [10 = ي] + [80 = ف] +). Fülehy sülâsi mücerred 3. babtan felaha (فَلَح) mazi fiilinin fâlih (فَالِح) veznindeki ism-i fâili ya da eflahu (أَفْلَح) veznindeki sıfat-ı müşebbehenin tasğiridir. Kelimenin çiftçilik yapan, alt dudağı yarık olan ve başarılı olan anlamları vardır. Müfeylih (مُفَيْلِح) ise, başarılı olmak anlamında sülâsi mezîd ifâl babının (أَفْلَح يُفْلِح) ism-i faili olan müflihin (مُفْلِح) tasğiridir. Bu kişinin lakabında hangi anlamın kastedildiği malum olmamakla birlikte²⁸ “başarılı” anlamının kastedilmiş olması daha yüksek bir ihtimaldir. Çifçilik anlamı kastedilmiş olsa da hasattan karlı çıkmış gibi bir mana tasavvur edilerek yine kelimenin başarılı anlamıyla ilgi kurulabilir. Lakin kesin olan bir şey vardır ki bu, müellifin tarih ibaresini kişinin isminin başına yalnızca mim harfini ekleyip iştikak ilgisinden faydalanmış olmasıdır. Metinde; Abdûlmelik b. Süleyman Fülehy'in daha önce zikrinin geçmiş (216a) ve orada lafzen 168 tarihinde vefat ettiğinin belirtilmiş olması da dikat çekmektedir. Müellif aynı ismin tekrarı durumunda, genellikle “tekdademe tercemetuhû” diyerek o kişinin tanıtımına geçmesine rağmen Fülehy'de benzer bir tavır sergilememiş, ikinci tekrarda vefatına tarih düşürmüştür.

İmâm-ı Sâlik Cenâb-ı Mâlik²⁹ vak' (وقع) târîhinde ‘âzim-i gülşen-şerây-ı Behişt oldular (113a).” (176 = [70 = ع] + [100 = ق] + [6 = و]) Vak' kelimesinin vakar, ağır başlılık, temkin (Ayverdi, 2010: 1305) muhafaza-i haysiyet, (Şemsettin Sami, 2015: 1495) nüfûz, itibar (Mehmet Salâhî, 2019: 2/630) gibi anlamları bulunmaktadır. Müellifin İmâm Mâlik'in vefatına tarih düşürmek için bu kelimeyi tercih etmesi ona böyle bir sıfatı uygun görmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Ferrâ “...Ebû Yahyâ b. Ziyâd el-Kûfî³⁰ İmâmu'n-naḥiv ve'l-luḡat zer (ز) târîhinde rāh-ı Mekke'de ‘âzim-i dârü'l-bekā oldu (207 = [200 = ر] + [7 = ز]). Kelâmına zîb ü fer vermekle Ferrâ denildi, ‘amel-i ferv ile degil (34b).” Arapça'da ferâ, yefrî fiili (فرى، يفري) çeşitli, değişik konuşmalar yapmak ve insanların hoşuna gidecek kurallar ve kaideleri kelamda kullanmak anlamındadır (Ali el-Kârî, 1421/2000: 1/79). Müellifin ifadesiyle “kelâmına zîb ü fer vermek” şeklinde çevirilen, günümüz Türkçesiyle sözü çeşitli şekillerde süsleyip güzelleştirmek diye tercüme edebileceğimiz bu fiil Ferrâ isminin anlam dünyasını ortaya koymaktadır. Anlam yakınlığı ve harf benzerliği dolayısı ile fer ile Ferrâ kelimeleri arasında iştikak olduğu zannedilse de fer Farsça (Ayverdi, 2010: 375), Ferrâ ise izah edildiği gibi Arapça kökenlidir. Burada asıl işaret edilmek istenen tarih ibaresi olan altın anlamındaki zer kelimesinin, en gösterişli süslemelerde kullanılması bakımından Ferrâ ismiyle benzer bir anlam çerçevesine dahil olmasıdır. Burada dikkat çeken bir diğer husus, zer kelimesinin harflerinin mürekkep terkipte kullanılan zîb ve fer kelimelerinin baş harflerinden oluşmasıdır.³¹ Bu uyumun tesadüfî olmayıp, müellifin tasarrufunda özenle denk getirilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Bakî b. Mahled,³² “...ol imâm-ı zâhid vera' (ورع) târîhinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî buyurmuşlar (80a).” (276 = [70 = ع] + [200 = ر] + [6 = و]) Bakî b. Mahled'in; hoca seçiminde son derece titiz davrandığı

²⁷ Tam adı Ebû Yahyâ Abdûlmelik b. Süleymân b. Ebî'l-Mugîre el-Huzâî (ö. 168/784) olan hadis hâfızı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selman Başaran, "Fülehy b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

²⁸ Kelimenin ve türevlerinin izahı Mehmet Hayri Acat'a aittir.

²⁹ Tam adı Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795) olan Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis. Ölüm tarihi kaynaklarda 179 veya 178 olarak belirtilmesine rağmen müellifin ebced değeri 176 olan bir kelimeyi kullanması dikkat çekicidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

³⁰ Tam adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822) olan Arap dili ve tefsir âlimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

³¹ Baş harflerdeki bu uyumu farkedip bizimle paylaşan Arş. Gör. Mehmet Hayri Acat'a teşekkür ederiz.

³² Tam adı Ebû Abdirrahmân Bakî b. Mahled b. Yezîd el-Kurtubî (ö. 276/889) olan Müsned'yle meşhur Endülüslü muhaddis. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Bakî b. Mahled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

ve kendi kriterlerine uymadığı için imkânı olmasına rağmen birçok muhaddisten hadis rivayet etmediği bilinmektedir (Kandemir, 1991). Müellifin onun vefatına “Allah’tan korkup haramdan, günaha, kötülüklerden sakınma, dînî buyrukları titizlikle yerine getirme, takvâ” (Ayverdi, 2010: 1315) anlamındaki vera’ kelimesiyle tarih düşürmesi hadis seçimindeki titizliğine işaret etmek maksadıyla olabilir.

Bezzâr³³ “...şabr (صبر) târihinde Remle’de civâr-ı Melik-i Müte’âl’e irtihâl eyledi (193a).” (= اص 292 = [200 = ر] + [2 = ب] + [90] Bezzâr hadis tahsilinin yanı sıra bildiği hadisleri daha fazla insana öğretebilmek için İsfahan, Bağdat, Mısır, Mekke ve Şam bölgesindeki Remle’ye seyahat etmiştir. (Kandemir, 1992: 113) Vefatına sabır kelimesi ile tarih düşürülmesi, sırf hadis öğretmek için diyar diyar dolaşma zahmetine sabretmesine göndermede bulunmaktadır.

Nakkâş Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Mûsilî³⁴ “nakşbend-i rivâyeti zîb-i şîhhatden ‘ârî ve sâde idi lâkin ‘alâ za’fin. Şeyhu’l-kurrâ’-i ‘aşır olup târih, bâliğ-i ‘aded-i hurûf-ı Kur’ân (قرآن) olduğda ‘ömrü resîde-i hitâm olmuştur (37a).” (351 = [50 = ن] + [1 = ا] + [200 = ر] + [100 = ق]). Kıraat âliminin vefatına Kur’ân kelimesi ile tarih düşürülmesi ilmî ilgi alanına işaret etmektedir. Nakkâş mesleği bina süslemeciliği olduğu için bu lakap ile meşhur olmuştur. Müellif nakşbend-i rivâyet terkibi ile âlimin mesleğine işaret eden bir kelimeyi de kullanmayı ihmal etmemiştir. İfade günümüz Türkçesine şöyle aktarılabilir: “Nakkâş’ın rivâyetleri zayıftı. Döneminin kurra hafızı olup tarih Kur’ân kelimesinin ebced değerine (351) eriştiğinde hayatı sona ermiştir.”

3- Vefatına Sebep Olan Olayla İlgili Kurulan Tarihler

Bu guruptaki tarih ibaresinde vefatına tarih düşürülen şahsın ölümüne neden olan olaya gönderme yapan kelime kullanılmıştır.

Huzeyme³⁵ “...Zü’ş-şehâdeteyn ile şöhret-yâb ve ecille-i aşhâbdandır. Târih, bâliğ-i ‘aded-i lecâc (لجاج) olduğda Hayder-i Kerrâr’la harb-i Şiffîn’e hâzır olup cānib-i hilâfdan cür’a-nüş-ı cām-ı şehâdet oldular (321a).” (37 = [3 = ح] + [1 = ا] + [3 = ج] + [30 = ل]). Müellif, Huzeyme b. Sâbit’in şehit edildiği yıla “lecâc” kelimesiyle tarih düşürmüştür. Çekişme, düşmanlıkta inat etme (Ayverdi, 2010: 739) gibi anlamları olan kelime ile, Huzeyme’in şehit düştüğü savaşa gönderme yapılmıştır. Zirâ Hz. Peygamber Ammâr b. Yâsir³⁶ hakkında “Vah Ammâr! Kendisini âsi (bâgî) bir topluluk öldürecek. Ammâr onları cennete, onlar ise onu cehenneme davet ederler (Buhâri, 1993: 1/172).” demiş ve zamanı gelince Ammâr’ın Sıffin Savaşı’nda şehit olduğuna Huzeyme de şahit olmuştur. Bunun üzerine karşı tarafın haksız olduğuna kanaat getirerek savaşa iştirak etmiş ve kendisi de şehit düşmüştür. Lecâc kelimesi ile hadisteki iki sahâbiyi de şehit eden bu asi, savaşta inat eden topluluğa işaret edilmiştir.

³³ Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905) olan Müsned sahibi muhaddis. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “Bezzâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

³⁴ Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkâş el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 351/962) olan tefsir, kıraat ve hadis âlimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhamit Birışık, “Nakkâş, Muhammed b. Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

³⁵ Tam adı Ebû Umâre Huzeyme b. Sâbit b. el-Fâkih el-Ensârî el-Hatmî (ö. 37/657) olan Züşşehâdeteyn diye tanınan sahâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. Asri Çubukcu, “Huzeyme b. Sâbit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

³⁶ Tam adı Ebû’l-Yakzân Ammâr b. Yâsir b. Âmir el-Ansî (ö. 37/657) olan ilk müslümanlardan, anne ve babası ilk İslâm şehidleri olan meşhur sahâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Ammâr b. Yâsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

4- Diğer Tarihler

Ebû Süfyân³⁷ "... ba'de Ebî Cehl ser-asker-i Kureyş idi. Fethü'l-fütüh-ı Mekke'de dârü'l-emân-ı imâna ilticâ edip Ğazve-i Huneyn'e Şehensâh-ı Risâlet ile âmâde olmuştur. Sene-i hicriyye-i lâ'da (٧) medînetü's-sekîneye nüzül edip Bakî'de defnolundu (118a)." (31 = [1 = ا] + [30 = ل]). Lâ Arapçada evet anlamındaki ne'am kelimesinin zıddı, hayır demektir. Aynı zamanda -sız, yok, değil anlamında bir olumsuzluk edatıdır (Ayverdi, 2010: 731). Tarih ibaresi olan lâ'nın, zikir geçen anlamları ile metnin muhtevası arasında herhangi bir ilgisi tespit edilememiştir.

Süfyân b. Vekî³⁸ "İbn Cerrâh İmâm ve Hâfız Ebû Muhammed Kûfî *remz* (رمز) târîhinde rû-be-râh-ı Na'im oldular (165b)." (247 = [7 = ز] + [40 = م] + [200 = ر]). Süfyân b. Vekî' metinde daha önce "İki yüz kırk dörtde tâvûs-ı rûhu cevelân-geh-i beğâya hırâm eyledi (160b)." ifadesinde geçmiş ve ölüm tarihi lafzen iki yüz kırk dört olarak zikredilmiştir. Bu iki tarih arasında farklılık olması dikkat çekicidir. Müellifin sair zamanlarda iki farklı kaynak kullanması yahut farkında olmaksızın hata yapmış olması muhtemeldir. Remz ibaresi ile metnin muhtevası arasında herhangi bir ilgi tespit edilememiştir.

Muhammed b. Yahya³⁹ "hâfız-ı celilü'l-ğadr Nisâbü'rî *naħr* (نحر) târîhinde murğ-ı rûhu şâh-sâr-ı beğâya bâl-engîz-i rihlet oldu (135a)." (258 = [200 = ر] + [8 = ح] + [50 = ن]). Bu örnekte ise boğazlama, kesme (Ayverdi, 2010: 909) anlamındaki nahr ibaresi ile kişinin vefatına tarih düşürülmesi ölüm ile arasındaki anlamsal ilgidendir. İfadenin anlamı: "Boğazlama tarihinde ruh kuşu ebediyet yolculuğuna kanat çırpı." "

İbrâhim Hanîf Efendi, tek kelime kullanarak düşürdüğü mensur tarihlerden farklı olarak; eserinin telif tarihine Arapça bir cümle ile tarih düşürmüştür:

"Târîh-i te'lif: Temme's-Şifâ bi-'avni'l-Vâsi' (635b)."

تَمَّ الشِّفَا بِعَوْنِ الْوَاسِعِ [ت = 400] + [م = 40] + [ا = 1] + [ل = 30] + [ش = 300] + [ف = 80] + [ب = 2] + [ع = 70] + [و = 6] + [ن = 50] + [ا = 1] + [و = 6] + [س = 60] + [ا = 1] + [و = 6] + [و = 70] + [و = 6] + [و = 70]

İfadenin anlamı şöyledir: "Telif tarihi: "Vâsi olan Allah'ın yardımıyla Şifâ isimli eser tamamlandı."

5- Tarih Düşürme Dışında Sayılarla İlgili Edebî Kullanımlar

Şifâ şerhinde, ebced hesabı gerektirmedikinden tarih düşürme sanatı sayılmayan lakin sayılarla ilgili edebî bir söyleyiş olarak kabul edilebilecek bir kullanım da, tarihi açıkça söylemek yerine adeti herkesçe malum olan bir ifadeyi zikretmektir.

Enes b. Mâlik⁴⁰ "...kavl-i eşaħh üzere 'ömr-i girân-mâyeleri bâliğ-i 'aded-i esmâ'-i ħüsnâ (99) oldukça Başra kırbunda Taf41 nâmıyla iştihâr-yâfte ve kaşr-ı Enes demekle şöhre-yâb maħalde 'âzim-i dârü'l-üns-i Na'im olmuştur (316a)." Yüz yıldan fazla yaşaması dolayısı ile muammerün

³⁷ Tam adı Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye (ö. 31/651-52) olan Kureyş kabilesinin reislerinden, sahâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Aycan, "Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

³⁸ Tam adı Süfyân bin Vekî bin el-Cerrâh er-Rüesâi el-Kûfî (ö. 247/862) olan ravi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhâr, *et-Târîhu'l-evsat*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Halep / Kâhire: Dârü'l-Va'y / Mektebetü Dâri't-Turâs, 1977), 2/385.

³⁹ Muhammed bin Yahya Nisâbü'rî (ö. 258/872). Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, thk. Beşşar 'Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 4/656.

⁴⁰ Tam adı Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö. 93/711-12) olan Hz. Peygamber'e hizmetiyle tanınan ve en çok hadis rivayet eden sahâbilerden biri. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

⁴¹ Kûfe şehri yakınında bir yerin ismidir. Irak'ın bayındır yerlerine de Taff denilmektedir. Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basîf fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç; Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 4/ 3779.

sahabilerden kabul edilen Enes b. Mâlik'in ömür müddeti lafzen söylenmeyerek mealen "ömrü, Esmâ-i Hüsnâ'nın sayısına erişince ifadesi tercih edilmiştir. Esmâ-i Hüsnâ'nın adedi İslam coğrafyasında yaşayan gerek avâm gerek havâs neredeyse herkesçe malum olduğundan araştırma ve hesaplama hacet bırakmamaktadır.

Mensur Tarihlere Toplu bir Bakış

Vefat eden kişi	Tarih İbaresini	Ebcad Değeri	İlgi ⁴²
Ebû Süfyân	lâ (لا)	31	İlgi tespit edilememiştir.
Huzeyme b. Sâbit	lecâc (لجج)	37	Kişiyi şehit eden topluluğun sıfatı
Sa'd b. Ebî Vakkâs	mücîb (مجبب)	55	Güzel adlandırma: da'vet-i ırci'ye icâbet eyleyip, ıstikak
Tirmizî	'ıtr (عطر)	70	Güzel adlandırma: şemîm-i nesîm-i eccl eyledi
Esved b. Yezîd	da' (دع)	74	Güzel adlandırma: terk-i fânî eyledi
Ebû Saîd el-Hudrî	seyyid (سید)	74	Kişinin vasfı: sâdât-ı şahâbîden olup
Ebû Ümâme	üf (اف)	81	Güzel adlandırma: sirâc-ı hayâtı püf-kerde-i eccl oldu
Muhammed Bâkır	'Alî (علي)	110	Kişi'nin sevdiği şahıs
Hasan-ı Basrî	sened (سند)	114	Kişinin vasfı: senedü'l-muhaddisîn
Ebû Attâb Mansûr b. Mu'temir es-Sülmâ	likâ (لئ)	131	Güzel adlandırma: rahmet-i Rıdvân'a mülâki oldular
Safvân b. Süleym	kalb (قلب)	132	Güzel adlandırma: hayâtı memâta munkalib oldu
eş-Şerîf Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Hasenî	qand (قند)	154	Güzel adlandırma: cür'a-keş-i peymâne-i eccl
Abdülmelik b. Süleyman Fülejh	müfeylih (مفيلج)	168	Kişi ismi ile ıstikak: Müfeylih, Fülejh
İmâm Mâlik	vaq' (وقع)	176	Kişinin vasfı
Osman b. Kinâne	vaqf (وقف)	186	Güzel adlandırma: fevt oldu
Ferrâ	zer (زر)	207	Kişi ismi ile anlam ilgisi
Muhammed b. Kesîr	rekb (ركب)	222	Güzel adlandırma: râkib-i cenâze-i eccl oldu
Osman b. Ebî Şeybe	rıtl (رطل)	239	Güzel adlandırma: rıtl-ı girân-ı memâti nüş eyledi
Süfyân b. Vekî'	remz (رمز)	247	İlgi tespit edilememiştir.
Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ	hare (حرم)	248	Güzel adlandırma: dârü's-sürür-ı Cinân'a râhî oldular
Muhammed b. Seleme Ebu'l-Hâris el-Murâdî el-Mısırî	hare (حرم)	248	Güzel adlandırma: şuffa-i hare-serây-ı Na'ime teveccüh eyledi
Hişam Ebû Mervân b. Halid ed-Dimeşkî	maṭar (مطر)	249	Güzel adlandırma: rahmet-i Raḥmân'a vâşıl oldu
Muhammed b. Yahya	naḥr (نحر)	258	Ölüm ile yakın anlamlı kelime
Bakî b. Mahled	vera' (ورع)	276	Kişinin hadis seçimindeki tavrı
Bezzâr	şabr (صبر)	292	Kişinin vasfı
Nakkâş Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Mûsilî	Kur'an (قرآن)	351	Kişi'nin ilmî ilgi alanı
Ahmed b. Hayrûn	ḥatf (حتف)	400	Ölüm şekli: ḥatfe enfiḥî vefât eyledi
Eserin telif tarihi	Temme's-Şifâ bi-'avni'l-Vâsi' تَمَّ الشِّفَا بِعَوْنِ الْوَاسِعِ	1148	temme's-Şifâ ile eserin telifi

42 Tarih ibaresinin metinle ilgisinin kısaca gösterildiği bu sütunda güzel adlandırma ile kastedilen ölümün güzel adlandırılmasında kullanılan terkiplerdir.

Sonuç

İbrâhim Hanîf Efendi'nin Şifâ şerhinde hadis ravi ve hocaları tanıtılırken ölüm tarihlerinin zikredilmesi, doğrudan hadisle ilgili olan bu eserde yüzlerce tarih lafzının yer almasına sebep olmuştur. Bu tarihlerin bir kısmında tarih düşürme sanatı icra edilerek muhtevaya edebî bir söyleyiş kazandırılmıştır.

Şârih, Şifâ şerhinde önemli olayların ve kişilerin vefat tarihlerini çoğunlukla lafzen zikretmiştir. Tarihlerin yekûnuna nispeten nadiren denilebilecek miktarda tarihe ise tek kelime ile tarih düşürmüştür. Müellifin yüzlerce vefat tarihi arasından, ilgili şahısların vefatına tarih düşürmeyi tercih etmesinde tahminden öte bir sebep zikretmek mümkün değildir. Bu hususta üslupta tek düzelikten kurtulmak, hadis ilminde önemli ve meşhur şahısların ve kendisi hakkında kaynaklarda bilgi bulmanın meşhur şahıslara nispetle daha zor olduğu kişilerin vefat tarihlerinin hatırdan kalmasını kolaylaştırmak gibi ihtimaller birer sebep olarak düşünülebilir.

Tarihlerin yalnızca biri eserin telif tarihine Arapça bir cümle şeklinde, geri kalanı ise ravi ve âlimlerin vefat tarihine tek kelime ile düşürülmüştür.

Mensur tarihlerden sonra genellikle "tarihinde" lafzı kullanılarak okuyucuya, ebced hesabı yapılması gerektiğine dair ipucu verilmiştir. Nadiren bu ipucu için "bâliğ-i aded-i hurûf-ı ..., tarih bâliğ-i aded-i ..., sene-i hicriyye-i ..." ibareleri kullanılmıştır.

Müellifin tarih ibarelerini sadece ebced değerini esas alarak belirlemediği, çeşitli ilgiler ile ifadeye edebî bir söyleyiş kazandırdığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu ilgi genellikle ölümün güzel adlandırmasında kullandığı terkiplerle anlamsal ilgi yahut iştikak birliği şeklinde olmuştur. Kimi zaman ise bu ilgi vefat eden şahsa uygun gördüğü bir sıfat, ölümüne sebep olan olay, yine aynı şahsın ismi ile iştikak birliği şeklindedir.

Bu eserin özelliklerinden hareketle içerisinde fazlaca tarih barındıran mensur eserlerde, mensur tarih örnekleri bulunabileceği ve tarih ibarelerinin de çeşitli ilgiler kurularak edebî bir yöne sahip olabileceği araştırmacılar tarafından gözardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa (1310), *Belâgat-i Osmaniye*, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 4. Basım.
- AKPINAR, Cemil (1997), "Hanîf İbrâhim Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/39-42, Ankara: TDV Yayınları.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân (1421/2000), *Şerhu's-Şifâ*, (2 Cilt), Beyrut: Dârü'l-Mektebeti't-İlmiyye.
- AYCAN, İrfan (1994), "Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10/230-232, İstanbul: TDV Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1. Basım.
- BAŞARAN, Selman (1996), "Füleyh b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13/248, İstanbul: TDV Yayınları.
- BAŞARAN, Selman (1999), "İbn Ebû Şeybe, Ebü'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19/444, İstanbul: TDV Yayınları.
- BİRİŞİK, Abdulhamit (2006), "Nakkâş, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32/328-329, İstanbul: TDV Yayınları.
- Buhârî (1993), *Sahîhü'l-Buhârî*, Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, (6 Cilt), Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım.
- CANAN, İbrahim (1995), "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11/234-235, İstanbul: TDV Yayınları.
- CANIM, Rıdvan (2009), "Klâsik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebced Ustası: Adanalı Sürûrî", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/2 105-120.

- COŞAN, M. Esad (1975), "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Tarih Kayıtları", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 2 55–65.
- ÇUBUKCU, Asri (1998), "Huzeyme b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18/436, İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (1977), *et-Târîhu'l-evsat*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, (2 Cilt), Halep / Kâhire: Dâru'l-Va'y / Mektebetü Dâri't-Turâs.
- Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdadi (1422/2002), *Tarihu Bağdad*, thk. Beşşar 'Avvâd Ma'ruf, (16 Cilt), Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (1992), *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1. Basım.
- Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî (1980), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'î'r-Ricâl*, thk. Beşşar 'Avvâd Ma'ruf, (35 Cilt), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- FAYDA, Mustafa (1991), "Ammâr b. Yâsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3/75-76, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hasan İbn Asâkir (1415/1995), *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî, (80 Cilt), Beyrut: Dârü'l-fikir.
- HATİBOĞLU, İbrahim (2008), "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35/372-374, İstanbul: TDV Yayınları.
- İbn Hacer el-Askalânî (2002), *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, (10 Cilt), Beyrut: Dârü'l-Beşâir el-İslamiyye, 1. Basım.
- İbrâhîm Hanîf Efendi, *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 725, 1b-635b.
- KANDEMİR, M. Yaşar (2010), "eş-Şifâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/134-138. İstanbul: TDV Yayınları.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1991), "Bakî b. Mahled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4/541-542, İstanbul: TDV Yayınları.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1992), "Bezzâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6/113, İstanbul: TDV Yayınları.
- KANDEMİR, M. Yaşar (2001), "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24/116-118, İstanbul: TDV Yayınları.
- KANDEMİR, M. Yaşar (2012), "Tirmizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41/202-204, İstanbul: TDV Yayınları.
- KARABEY, Turgut (2015), *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- KARABEY, Turgut (2011), "Tarih Düşürme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40/80-82, Ankara: TDV Yayınları.
- KARAMAN, Hayrettin vd, (2012), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Baskı.
- KAYA, Zeliha (2017), "Şarap Üretimi ve Kalite", *Aydın Gastronomy* ½, 17–30.
- KÖSE, Saffet (1995), "Esved b. Yezîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11/441-442, İstanbul: TDV Yayınları.
- KÜÇÜK, Raşit (1994), "Ebû Saîd el-Hudrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10/223-224, İstanbul: TDV Yayınları.
- Manastırlı Mehmed Rıfat (1308), *Mecâmiü'l-Edeb: İlm-i Bedî*, (10 Cilt) İstanbul: Kasbar Matbaası.
- Mehmet Salâhî (2019), *Kamus-ı Osmani*, (2 Cilt) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- MERCANLIGİL, Muharrem (1960), *Ebcad Hesabı*, Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (1928), *Tuhfe-i Hattatin*, nşr. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, İstanbul: Devlet Matbaası.

Mütercim Âsım Efendi (2013), *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsû'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç; Eyyüp Tanrıverdi, (6 Cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

ÖZ, Mustafa (2005), "Muhammed el-Bâkır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30/506-507, İstanbul: TDV Yayınları.

ÖZEL, Ahmet (2003), "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27/506-513, Ankara: TDV Yayınları.

SANDIKÇI, S. Kemal (1994), "Ebû Ümâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10/251, İstanbul: TDV Yayınları.

SEHÂVÎ, Şemseddin (1993), *et-Tuhfetü'l-Latife fi Tarihi'l-Medeniyyeti's-Şerife*, 2 Cilt., Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye.

Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed. b. Abdurrahman es-Sehâvî (1993), *et-Tuhfetü'l-Latife fi Tarihi'l-Medine*, (2 Cilt), Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye.

Şemsettin Sami (2015), *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 1. Basım.

ŞİHÂBÜDDİN EL-HAFÂCÎ, Ahmed b. Muhammed (1432/2011), *Nesîmü'r-Riyâz fî Şerhi Şifâ'î'l-Kâdî İyâz*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, (6 Cilt), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

TÜCCAR, Zülfikar (1995), "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 12/406-408, İstanbul: TDV Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman (1997), "Hasan-ı Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/291-293, İstanbul: TDV Yayınları.

ÜNVER, A. Süheyl (1953), *İstanbul'un Fethiyle Kalelerinin Manzum ve Mensur Tarih İbareleri*, İstanbul: Halk Basımevi.

YAKIT, İsmail (1992), *Türk-İslam Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Zehebî (2003), *Tarihu'l-İslam*, thk. Dr. Beşşâr Âvâd Marûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî.

Elektronik Kaynaklar

AYDIN, Zeynep Cevahir (2022), "Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hulasatu-l-vefa-fi-serhi-s-sifa>. [Erişim Tarihi: 1 Eylül 2022].

<https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D9%BE%D9%81+%DA%A9%D8%B1%D8%AF%D9%86>
(Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022)

<http://abjad.ganjoor.net/> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022).

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 310-330

BİR MAHBÛBA SEVB-İ CEDİD GİYDİRMEK: ERZURUMLU RAHMÎ'NİN MANZUM AVÂMİL TERCÜMESİ

Giyasi Babaarslan

Arş. Gör., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(gysbabaarslan06@gmail.com), ORCID: 0000-0002-9074-2379 / **Research Assistant, Kırşehir Ahi Evran
University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 14.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Babaarslan, Giyasi (2022), "Bir Mahbûba Sevb-i Cedîd Giydirmek: Erzurumlu Rahmî'nin Manzum Avâmîl Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 310-330.

Babaarslan, Giyasi (2022), "A Dress up New Garment to A Beloved: Verse Awamil Translation of Erzurumlu Rahmi", *Journal of Ottoman Literature Studies*, 29, 310-330.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bir Mahbûba Sevb-i Cedîd Giydirmek: Erzurumlu Rahmî'nin Manzum Avâmil Tercümesi

Özet

İslam devletinin sınırlarının genişlemesiyle ortaya çıkan, muhtelif toplumların Arapça konuşma ihtiyacı ve Kur'an'ın doğru anlaşılıp korunması zarureti neticesinde Arapçanın gramer kaidelerinin tespit edilmesi zorunlu hâle gelmiştir. Bu hususta birçok Arap dil bilgini Arapçanın yanlış kullanımlarla bozulmasına engel olmak için çeşitli eserler ortaya koymuştur. Söz konusu eserlerin bir bölümünü de nahiv ilminin şubesi olan avâmiller oluşturmaktadır. Âmil kelimesinin çoğulu olan avâmil, bir terim olarak Arapça'da kelime sonlarının okunuşuyla ilgili konuları ihtiva eden gramer hususlarını ifade etmektedir. Halil bin Ahmed (öl. 175/791) ile başladığı kabul edilen avâmil yazma geleneği ondan sonra da yaygınlık kazanarak devam etmiştir. Bu geleneğin en önemli halkalarını ise Abdülkâhir Cürçânî'nin *el-Avâmil*'i ile Mehmed Birgivi'nin *el-'Avâmilü'l-cedîd*'i oluşturmaktadır. Bahsedilen avâmiller üzerine birçok gramer âlimi tarafından şerh, haşiye ve ta'likat türünden eserler yazılmıştır. Mevzubahis eserler başta Türkçe ve Farsça olmak üzere pek çok dile manzum veya mensur olarak tercüme edilmiştir.

Bu çalışmada avâmil türü hakkında tanıtıcı bilgiler verildikten sonra Abdülkâhir Cürçânî'nin *el-'Avâmil* adlı gramer kitabının Erzurumlu Rahmî tarafından yapılan Türkçe manzum tercümesi ele alınacaktır. Rahmî'nin, tercümesini tamamladıktan sonra yazdığı şerhe dair bazı değerlendirmeler yapılacak; söz konusu şerhin başında yer alan malumattan hareketle şair hakkında bazı yeni bilgiler verilecektir. Manzum tercümenin yazılma sebebi, kim için yapıldığı, ne zaman tamamlandığı ve istinsah edildiği gibi hususlar üzerinde durulduktan sonra tercümenin muhtevası incelenecektir. Son olarak eserin transkripsiyonlu metni araştırmacıların istifadesine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Avâmil, Abdülkâhir Cürçânî, el-'Avâmil, Erzurumlu Rahmî, manzum tercüme.*

A Dress up New Garment to A Beloved: Verse Awamil Translation of Erzurumlu Rahmi

Abstract

As a result of the need of various societies to speak Arabic, which emerged with the expansion of the borders of the Islamic state, and the necessity of understanding and protecting the Qur'an correctly, it has become necessary to determine the grammatical rules of Arabic. In this respect, many Arab linguists have produced various works to prevent the deterioration of Arabic by misuse. Some of these studies are composed of avâmils, which is the branch of the science of nahw. Awamil, which is the plural of the word amil, as a term, refers to grammatical issues in Arabic, including the issues related to the pronunciation of word endings. The tradition of writing awamil, which is accepted to have started with Halil bin Ahmed (d. 175/791), continued after him by gaining popularity. The most important rings of this tradition are Abdulkahir Cürçani's *el-Awamil* and Mehmed Birgivi's *el-'Awamilü'l-cedid*. On the mentioned awamils, works such as commentary, annotation and ta'likat were written by many grammar scholars. The works in question have been translated into many languages, especially Turkish and Persian, in verse or prose.

In this study, after giving introductory information about the awamil genre, the Turkish verse translation of Abdülkahir Cürçani's grammar book the name of *el-'Awamil* by Erzurumlu Rahmi will be discussed. Some evaluations will be made about the annotation that Rahmi wrote after completing his translation; based on the information at the beginning of the commentary in question, some new information will be given about the poet. The content of the translation will be examined after the issues such as the reason for writing the verse translation, for whom it was made, when it was completed and copied. Finally, the transcribed text of the work will be presented to the researchers.

Keywords: *Awamil, Abdulkahir Cürçani, el-'Awamil, Erzurumlu Rahmi, verse translation.*

Giriş

Kur'an'ın nüzulünden evvel, meleke olarak aktarılan Arap dilinin gramer kaidelerine dair yazılı bir eser bulunmamaktadır. Özellikle hulefâ-yı râşidîn döneminde İslam'ı yayma gayesiyle yapılan fetihler neticesinde devletin sınırlarının genişlemesine paralel olarak Arapça da fethedilen yerlerde (Irak, İran, Suriye, Mısır, Horasan, Kuzey Afrika) hızla yaygınlık kazanmıştır. Müslüman Araplarla muhtelif toplumsal şartları paylaşma zarureti, fethedilen bölgelerde başka diller konuşan halk için Arapçanın öğrenilmesini zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda da yarım asra yakın bir sürede Arapça ulaştığı her yerde hâkim bir dil hâline gelmiştir (Arslan 1996: 161). Arap olmayan insanların, bu dili konuşmak durumunda kalması nedeniyle Arapçanın yapısına ait kuralların belirlenmesi ve bunların bir araya toplanması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Dönemin ilim adamları hem söz konusu ihtiyacı karşılamak hem de dilin yanlış kullanımlarla bozulmasına engel olmak adına türlü çalışmalar yapmıştır. Kur'an'ın doğru anlaşılması ve her türlü bozulma tehlikesine karşı korunabilmesi düşüncesi de bu çalışmaların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. "İslamiyet'ten sonra Arap edebiyatında çok erken bir dönemde çeşitli şubeleriyle başlayan ve izahı güç bir hızla gelişen filolojiye ait çalışmalar Kur'an-ı Kerim'in yazılması, kitap hâline getirilmesiyle başlamış ve bu arada gramer, Kur'an-ı Kerim'de yazının ıslahı çalışmalarına bağlı olarak doğmuştur" (Arslan 1996: 162). Bunun sonucunda da gramerle yakından ilişkili olan Kur'an'da kelime sonlarının harekelenmesi meselesi Ebu'l-Esved tarafından yapılan iki önemli çalışmada ele alınmıştır. Bundan sonra da metot ve muhteva açısından Arapça öğrenimini kolaylaştırmak için çeşitli kısa eserler meydana getirilmiştir. Bu eserlerin bir bölümü de avâmillerden oluşmaktadır.

Âmil kelimesinin çoğulu olan avâmil, Arapça'da "terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin i'rabına tesir eden unsurlar" olarak tarif edilmektedir. Zamanla nahiv konularını âmil-mâmul temelinde tasnif ederek kısaca inceleyen bu gramer alanına *el-avâmilü'l-mie* (100 âmil) veya *el-avâmil* adı verilmiştir. Emeviler döneminden itibaren nahiv ilminin özünü teşkil eden âmil-mâmul ilişkisi hakkında *el-Avâmil*, *el-Avâmilü'l-mi'e*, *el-Mukaddime*, *el-Muhtasar* gibi değişik adlarla birçok küçük çaplı eser telif edilmiştir. Halîl b. Ahmed'e nisbet edilen *el-Avâmil (fi'n-nahv)* adlı eser, nahiv muhtasarlara olarak bilinen serinin ilki kabul edilmektedir. Kisâî'nin *Râ'iyye* adlı manzum risalesi ile Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Avâmil(ü'l-mi'e)* veya *Muhtasaru Avâmilü'l-i'râb* adlarıyla bilinen eseri de bu türün ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Bunlardan sonra Abdülkâhîr Cürçânî'nin büyük bir şöhrete sahip olan *el-Avâmilü'l-mi'e* adlı eseri gelmektedir. Asırlarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Birgivî'nin *el-Avâmil*'i ile Cürçânî'nin aynı adlı eseri bu türün en yaygın iki örneği olduğu için Cürçânî'nin eseri *el-Avâmilü'l-atik*, Birgivî'ninki ise *el-Avâmilü'l-cedid* olarak bilinmiştir. Ancak bu iki eser arasında âmillerin sayısı ve ele alınış tarzları bakımından ciddi farklar bulunmaktadır (Durmuş 1991: 106-107).

Cürçânî'nin, *el-Avâmil*'inde 100 âmilden söz etmiş olmakla birlikte hem bu sayıyı bulma hem de âmilleri bu rakamda sabitleme hususunda zorlandığı görülmektedir. *el-Avâmil*'de âmiller lafzi ve manevi olmak üzere iki ana gruba ayrıldıktan sonra lafzi âmiller kıyasi ve semai şeklinde tasnif edilmiş ve bu sınıflama içinde toplam 100 âmil zikredilmiştir. Birgivî'nin tasnifi ise 60 âmil, 30 mâmul ve 10 amel (i'rab, alâmet) şeklindedir. Birgivî, her ne kadar eserine *el-Avâmil* adını verse de eserde ele alınan konular sadece âmillerden ibaret olmayıp mâmuller ve i'rab alâmetleri de ayrı ayrı incelenmiştir. Bu iki avâmil kitabının en önemli özellikleri ise "Cürçânî'nin telif ettiği *el-Avâmil*'in son derece veciz ve ihatalı, Birgivî'nin eserinin ise daha pratik, tasnifi daha mantıklı ve sade olmasıdır" (Durmuş 1991: 107).

Cürçânî'nin *el-Avâmil*'i Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İran, Hindistan, Pakistan gibi birçok bölgede yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu coğrafyalarda *el-Avâmil* üzerine pek çok gramer âlimi tarafından şerh, haşiye ve ta'likat türünden eserler yazılmış; kolay ezberlenmesi için manzum hâle getirilmiştir (Durmuş 1991: 107). Başta Türkçe ve Farsça olmak üzere pek çok dile manzum veya mensur olarak tercüme edilmiştir.

Türkçe'de manzum avâmil tercümelerinin -elde bulunan örneklerden hareketle- 16. yüzyılda başlamış olduğunu söylemek mümkündür. Yüzyıllara göre tercüme tarihi ve mütercimi bilinen mevcut manzum avâmil tercümeleri ile mütercimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: 16. yüzyıl: Larendevî İbrâhîm Şânî, *Terceme-i Avâmil-i Cürçânî*. 17. yüzyıl: Mehmed b. Ahmed-i Dâî, *Manzûm Avâmil-i Abdülkâhir Cürçânî*; Ahmed b. Mehmed b. Abdülazîz el-Endülüsi, *Manzûme-i Avâmilü'l-Mie*¹; Seyyidî, *Manzum Avâmil-i Cedîd*. 18. yüzyıl: Rahmî Abdurrahîm Efendi, *Manzum Terceme-i Avâmil-i Atîk*. 19. yüzyıl: Rif'at, *Nazm-ı Avâmil-i Birgivî*; Ferîd, *Terceme-i Manzûme-i Avâmil-i Birgivî*; Hüseyin, *Nazmü'l-Avâmil*. Bunlardan başka tercüme tarihi bilinmeyen manzum tercümeleler de bulunmakta olup bazıları şu şekildedir: Abdurrahmân, *Mefhûm-ı Avâmil-i Atîk ve Avâmil-i Cedîd*; Celâlî, *Terceme-i Avâmil-i Cürçânî*; Şeyh Yahyâ, *Terceme-i Avâmil*; Seyyidî, *Terceme-i Avâmil-i Birgivî* (Yılmaz ve Yılmaz 2021: 333-342; Yazar, 2011: 1119-1125).

Erzurumlu Rahmî ve Manzum Avâmil Tercümesi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde *nekty01304* demirbaş numarasıyla ve Avamil Tercüme-i Manzumesi adıyla kayıtlı olan yazma 219x135 mm. ölçülerinde olup 25 varaktan müteşekkildir. Dijital kopyadan anlaşıldığı kadarıyla ebru kaplı mukavva bir cilt içinde bulunan eser, samanî kâğıda talik hat ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Âmiller kırmızı mürekkeple kaydedilmiştir. Varak numarası verilmiş olan yazmanın reddadelerinden tam olduğu anlaşılmaktadır. Aynı cilt içerisinde Cürçânî'nin el-'Avâmil'inin, Erzurumlu Rahmî tarafından kaleme alınan manzum tercümesi ve bu tercümenin şerhi yer almaktadır. Şerhin sonundaki ketebe kaydından bu yazmanın, Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey (öl. 1873) tarafından H 14 Muharrem 1251/M 12 Mayıs 1835 tarihinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Yazmanın 1a sayfasında da "Zîver" isminin yazılı olduğu Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey'e ait bir mühür bulunmaktadır. Yazmanın 1b-5a sayfaları arasında Avâmil Manzume-i Tercümesi, 6b-25a sayfaları arasında da söz konusu tercümenin şerhi yer almakta olup 5b ile 6a sayfaları boştur.

Biyografik kaynaklarda hayatıyla ilgili kısıtlı malumat bulunan şairin asıl adı Abdurrahîm Rahmî; babasının adı Mustafa'dır. Erzurum'da dünyaya gelen Rahmî, iyi bir eğitim gördükten sonra İstanbul'a giderek orada çeşitli medreselerde müderrislik yapmış; bundan dolayı da halk arasında "Hoca Rahmî" lakabıyla tanınmıştır. Hocalığı yanında bazı önemli eserlerin istinsah ve tercüme faaliyetleriyle uğraştığı da bilinmektedir. Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'in babası Seyyid İbrahim İsmet Bey'in de hocası olan Rahmî, 1223/1807-1808'de İstanbul'da vefat etmiştir. Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey onun vefatına "*Hâce Rahmî eyledi dehre vedâ*" mısraı ile tarih düşürmüştür (Çiftçi 2017: 173).

Rahmî'den, kaynaklarda ilmî faaliyetleri yanında şair ve edip kimliği de bulunan bir şahsiyet olarak bahsedilmektedir. Rahmî'nin, şiirlerini bir araya getiren hacimli bir *Divan*; Mevlanâ Kâsım-ı Hânî'nin seyr ü süluk merhalelerini anlatan *Seyr ü Sülûk İle'l-mülki'l-mülûk* isimli risalesinin tercümesi olan *Refik-i Tarîk*; mektuplarını bir araya getirdiği *İnşâ-yı Mergûb* ve Abdülkâhir el-Cürçânî'nin el-'Avâmil adlı eserinin manzum tercümesi olan *Avâmil-i 'Atîka* olmak üzere dört eseri² olduğu bilinmektedir. Bu eserler yanında Rahmî, manzum olarak kaleme aldığı el-'Avâmil tercümesine yine kendisi bir şerh³ yazmıştır.

Rahmî tarafından kaleme alınan manzum avâmil tercümesinin yine kendisi tarafından yazılan şerhinin başında kayıtlı malumatlar arasında şairin biyografisine katkı sağlayacak veriler de bulunmaktadır. Söz konusu bilgiler şu şekildedir:

¹ Sadık Yazar, bu eserin mütercimi konusunda ihtiyatlı olmak gerektiğini belirtmektedir (2011: 1121).

² Erzurumlu Rahmî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Duman, 2017: 304-305; Erkal 2015.

³ Bu şerh metni tarafımızdan makale olarak yayına hazırlanmaktadır.

"Bu risâle-i nâfi'ânî mütercimi ve makâle-i câmi'ânî müte'allimi mekâ'id ü mekârih-i nefis-i mekkârenî mahall-i hüçûmü 'Abdurrahîm Rahmî-i Erzurûmî ahvâl-i mûrisü'l-melâlini şu vechle tahrîr ü beyân ve ta'bîr-i (عنا في الجنان) eyler ki maskat-ı re'sim olan merzbûm-ı Erzurûmdan ba'zı mevâdd-ı zarûriyye ile efhar-ı bilâd ve maksim-i erzâk-ı 'ubbâd olan Kostantiniyye-i mahmiyye-tıynet 'ani'l-beliyyeye sene **hams ve mi'eteyn ve elf** hudûdında vusûl ve umûr-ı mes'ûle hasbe'l-me'mûl ba'de'l-husûl 'avd u rucû' irâdesiyle idâre-i umûr-ı matlûba şürû' esnâsında (ما كل ما يتمنى المرئي)dür ki mağzâsınca mir'ât-ı 'âlemde sûret-i dîger-i cilveger olup ba'de'l-istişâre ve'l-istişâre **bakiyye-i evlâd u 'iyâli dahi bu diyâr-ı celîlü'l-âsâra celb ü nakli** istihsân-kerde-i erbâb-ı 'akl olmağın vatan-ı aslıden fekk-i râbita-i ikâmet icrâ-yı sünnet-i seniyye-i hicret ve dârü'l-emn-i saltanatda bast-ı hasîr-pâre-i istirâhat eyledükde sâbikan revnak-efzâ-yı sadr-ı vâlâ-kadr-ı Rûmîli devletli 'inâyetli re'fetli es-Seyyid İbrâhîm 'İsmet Begefendi ibni el-vezîrû's-şehîd Seyyid Râ'if İsmâ'îl Paşa ibni el-vezîrû'l-merhûm İbrâhîm Paşa (عليهما الرحمه مادامت عداة والعشا) hazretlerinin âsitân-ı mekârim-âşiyân-ı sâmililerine nev'-i mâ-mütereddîd ve cârûb-keşân-ı dîvân-hâne-i hümâ-lâne-i kirâmîleri 'idâdından müte'addid oldığım hasebiyle işâret-i 'aliyeleriyle gûşe-i 'inâyet-tûşe-i dâ'ire-i tâhirelerinde fers-i bisâta ikâmet ve iftihâr idüp 'adem-i istihkâk ve iktidârımdan iğmâz-ı 'ayn-ı enzâr birle mazhar-ı hüsn-i iltifât ve i'tibâr buyurup nahl-i necîb-i emced ve nev-bâve-i nahl-i es'adları olan mahdûm-ı melâ'ik-rüsûmları erbâb-ı rüşd ü zekânî ser-bülendi ve ashâb-ı âdâb u 'irfânî hûşmend-i dil-pesendi **es-Seyyid Ahmed 'Ârif Begefendi** cenâb-ı ma'âlî-me'âblarına bu 'abd-i müstemendi h âcelik hizmetine ta'yîn ü tahsîs ile ..." (6b-7b)

Rahmî'nin biyografisine dair bilgi veren kaynaklarda onun İstanbul'a gittiği bildirilmekle birlikte bu hadisenin ne zaman olduğu bilinmemektedir. Metinden anlaşıldığı üzere Rahmî bazı mecburiyetler sebebiyle H 1205/ M 1790-1791 yılında vefatından 17-18 yıl evvel İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'daki işlerini hallettikten sonra memleketine geri dönme niyetinde olan şair, istihare ve istişâre neticesinde memleketinde kalan ailesini İstanbul'a getirmenin daha doğru olacağı kararına varmıştır. Buradan Rahmî'nin evli ve en az bir çocuk babası olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Seyyid İbrahim İsmet Bey ile tanışıp onun hizmetine giren Rahmî, bir müddet sonra mezkûr şahsın mahdumu Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'e hoca tayin edilmiş ve onun eğitimiyle ilgilenmiştir.

Rahmî, Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'in eğitimine (hizmetine) tayin edildikten ve onunla Kur'an'ı hatmedip sarf ilminde üç dört risale okuduktan sonra nahiv ilmine dair Cürçânî'nin meşhur risalesine başladıklarında Ârif Hikmet Bey'in vezinli söze yatkınlığını fark ederek bu tercüme-yi manzum olarak yapmaya karar verdiğini -yukarıda bahsedilen şerhin başında kendi ağzından aktarılan biyografik malumatta- şu şekilde açıklamaktadır:

"es-Seyyid Ahmed 'Ârif Begefendi cenâb-ı ma'âlî-me'âblarına bu 'abd-i müstemendi h âcelik hizmetine ta'yîn ü tahsîs ile ... ba'de hatmü'l-Kur'ânî's-şerîf mukaddemât-ı 'ilm-i tasrîfden üç dört resâ'il-i meşhûre kirâ'at ve 'ilm-i nahvden Mevlânâ Şeyh 'Abdülkâhir Cürçânî rahmetullâhi te'âlânî aksâm-ı 'avâmil-i nahviyye beyânında olan risâle-i zâtü'l-cezâlesi ta'allümine rağbet ve mübâşeret eyleyüp **cevher-i zâtında olan Hudâ-dâd ve zekâ-reşâd-ı mâder-zâd ve istikâmet-nihâd-ı selâmet-i'tiyâdları muktezasınca kelâm-ı mevzûn isti'lâmına mâ'il ve hıfz u isti'mâline kâbil olmağın risâle-i mezkûrenî terceme ve nazmına bu fakîr-i kesîrû't-taksîri sevk ve tesyîre bâdî olup ..."** (7b-8a)

Rahmî'nin avâmil tercümesi hakkında en kapsamlı bilgiler, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*'ndeki Avâmil-i Atîka maddesinde verilmiştir. Söz konusu maddede tercümenin muhtevasıyla ilgili kısım şu şekildedir:

"Rahmî'nin eseri iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, 77 beyitlik manzum terceme olup aruzun "fâilâtün fâilâtün [fâ'ilâtün] fâilün" kalıbıyla yazılmıştır. Bu bölümde 17 adet

harf-i cerin anlamlarına yer verilmiştir. Bu harf-i cerler; bâ, min, ilâ, fî, lâm, rubbe, alâ, an, kef, müz, hattâ, vâvü'l-kasem, bâ'ü'l-kasem, tâ'ü'l-kasem, hâşâ, halâ ve adâdır İkinci bölüm ise ilk bölümdeki beyitlerin mensur olarak şerhini ihtiva etmektedir. Bu bölümde eserin yazılmasına vesile olan Seyyid Ahmed Ârif isimli kişiden sitayişle bahsedilmiş ve eserin sonunda da ona ithaf edildiği belirtilmiştir.” (Erkal 2021)

Öncelikle mesnevi nazım şekliyle yazılan manzum tercümede -Cürcânî'nin risalesinin tam bir tercümesi olması dolayısıyla- 17 harf-i cer değil 100 âmil söz konusu edilmiştir. İlâveten tercümede bahsi geçen Seyyid Ahmed Ârif isimli şahsın Şeyhülislam Ahmed Ârif Hikmet Bey olduğu tespit edilmiştir. Erkal, Rahmî'nin manzum *el-'Avâmil* tercümesi ile kendi tercümesine yazdığı şerhin, aynı eserin iki ayrı bölümü olduğunu dile getirmektedir. Şerhin başındaki, Rahmî'nin biyografisine dair kendi ağzından serdedilen şu cümleler konuyu aydınlatması bakımından önem arz etmektedir:

“Risâle-i mezkûreniñ (Cürcânî'nin el-'Avâmil'inden bahsediliyor) terceme ve nazmuna bu fakîr-i kesîrû't-taksîri sevk ve tesyîre bâdî olup lâkin şâmîle oldığı emsileyi zikr ve îrâda evzân-ı şî'riyye gayr-ı kâbiletü'l-ifâde olmağla **ba'de't-tekmîl hâmiş-i manzûmede tahrîr ve tafsîl irâdesinde iken ba'zı ahıbbâ-yı zü'l-vefânîñ istihsân ve tedbîrlerine binâ'en manzûme-i mersûma şerh ü tefsir ve emsile dahi ma'ânî-i mücmelesi ile her biri mahall-i lâyıkında tastîr ü tahrîr olunmak mübtedîlere enfa' ve âsân ve bu 'abd-i kesîrû'l-'isyâna vesîle-i 'afv u gufrân olmak ümniyyesiyle zikr ü beyân olundu.” (8a)**

Metinden anlaşıldığı üzere Rahmî, Cürcânî'nin eserindeki örnekleri (emsile) şiirle aktaramadığını, bu eksikliği manzum tercümesine çeşitli açıklamalar (hâmiş) yazarak gidermek istediğini bildirmektedir. Daha sonra şair, vefalı dostlarının isteği üzerine örneklerin ve anlamlarının verildiği bir şerh yazma kararı aldığını beyan etmektedir. Dolayısıyla bu şerhi, şair tarafından kaleme alınan tercümenin ikinci bölümü değil müstakil bir şerh olarak değerlendirilmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Nitekim tercüme ve şerh, birbirinden farklı ameliyeler ihtiva eden terimlerdir. Bu bağlamda Erzurumlu Rahmî'nin eserlerine, 'Avâmil Şerhi olarak adlandırılabilir yeni bir eser daha ilave edilmiş olacaktır.

Rahmî, tercümesini Seyyid İbrâhîm İsmet Bey-zâde Ahmed Ârif Beyefendi (d. 1786-öl. 1859) için yaptığını 75. beyitte açıkça dile getirmektedir:

Seyyid İbrâhîm 'İşmet Begefendi-zâdeye
Aḥmed 'Ârif Begefendi server-i âzâdeye

Tercümesinin 71 ve 72. beyitlerinde Rahmî, daha önce yaşamış pek çok nahiv âlimi gibi Birgivî'nin de eserini yazarken Cürcânî'nin *el-'Avâmil*'inden faydalanmış olduğunu dile getirmektedir. Cürcânî'nin tasnifini almak yerine kendi tasnifini geliştirmesi konusunu “bir güzele yeni elbise giydirdiği” şeklinde izah etmektedir. Şair, “cedîd” kelimesiyle Birgivî'nin eserinin *el-'Avâmilü'l-cedîd* olarak bilindiğine de işaret etmektedir:

Ḳaşr-ı fenn-i nahv için bu nüshadur muḥkem temel
İstifâde bundan itmiş vâfir a'lâm-ı evel

Birgivî dahı muḳaddem bundan olmuş müstefîd
Şoñra bu maḥbûba ilbâs eylemiş sevb-i cedîd

Rahmî, Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey'e “yadigâr” olarak kaleme aldığı tercümesini H Ramazan 1215/M Ocak-Şubat 1801'de tamamladığını 76. beyitte şu şekilde ifade etmektedir:

Yâdigâr-ı Raḥmî-i nâ-kâmdur oldı tamâm
Biñ iki yüz on beşinci sâl der-mâh-ı şiyâm

Bu tarihe göre tercüme tamamlandığında Şeyhülislam Arif Hikmet Bey daha 15 yaşındadır. Rahmî muhatabına bu tercümeyi kendisi için yaptığını söyledikten sonra ezberlemekte ihmal göstermemesini şu şekilde öğütlemektedir:

Bir mübârek nüshadır itdüm senüñ-çün terceme
Bir güzel manzûmedür hıfzında ihmâl eyleme (b. 70)

Eserin müstensihi Tırnakçı-zâde Mehmed Sa'îd Zîver Bey'in Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey ile aralarındaki yakınlık düşünüldüğünde bu eserin istinsahını, hocasının adını yaşatmak ve eseri okuyanların onu rahmetle yad etmesi gibi çeşitli saiklerle Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey tarafından talep edilmiş olabileceği akla gelmektedir. Bu konuda şu an için kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Eserin Muhtevası:

Arap nahvinde âmiller genel olarak "lafzi" ve "manevi" olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Lafzi âmiller de kendi içinde semai ve kıyasi âmiller olarak ikiye ayrılmaktadır. Semai âmiller 13 çeşit ve 91 adet, kıyasi âmiller ise 7 adettir. Manevi âmiller de 2 tanedir. Böylece toplam yüz âmil meydana gelmektedir (Yanık vd. 2000: 19). Bu çalışmada ele alınacak manzumede de söz konusu yüz âmil⁴ manzum bir şekilde zikredilmiştir.

1. Lafzi Âmiller

1.1. Semai Âmiller

Birinci Çeşit (Nev'-i Evvel):

Rahmî; 13 çeşit semai âmil olduğunu söyledikten sonra bu kısımda başına geldiği ismin son harfini kesre okutan ilâ (إلى)⁵, bā (ب)⁶, tā (ت)⁷, hattā (حَتَّى)⁸, hāṣā (حَاصًا)⁹, ḥalā (حَلَا)¹⁰, rubbe (رُبُّ)¹¹,

⁴ Çalışma boyunca âmillerin görev ve anlamları hakkında bilgi verilirken büyük oranda Nevzat H. Yanık, Kenan Demirayak, Mustafa Kılıçlı ve Sadi Çöğenli tarafından neşredilen *Avâmil-i Cürccânî Avâmil-i Birgivi ve Tercümleri* (2000) adlı eserden faydalanılmıştır.

⁵ Amaca ulaşma ve ile, birlikte anlamlarında kullanılır.

⁶ Birleştirme, yararlanma, beraberlik, karşılık, fedakârlık, zaman ve yer belirtme anlamları geçişli yapma özelliği ve zaid olarak herhangi bir anlamı yüklenmeyen kullanımı da vardır.

⁷ Bâ'ü'l-kasem yani yemin bâ'sı olarak adlandırılır ve yemin etmek için kullanılır.

⁸ Amaca ulaşma, ile ve birlikte anlamlarında kullanılır.

⁹ İstisna anlamında kullanılır.

¹⁰ İstisna için kullanılır.

¹¹ Azlık belirtmek için kullanılır.

‘an (عَنْ)¹², ‘adā (عَدَا)¹³, ‘alā (عَلَى)¹⁴, fī (فِي)¹⁵, kāf (كَ)¹⁶, lām (لِ)¹⁷, min (مِنْ)¹⁸, müz (مُذْ)¹⁹, münzü (مُنْزُ)²⁰, vāv (وَ)²¹ olmak üzere 17 harf-i cer bulunduğunu bildirmektedir ki bunlar ikinci beyitte sayılmıştır:

Bil on üç nev‘ üzredür cümle semā’ī ‘āmili
Nev‘-i evvel on yedi harf oldı cerrüñ fā’ili
Bā ilā min kāf u lām u rubbe vü hattā ‘alā
Vāv u tā münzü vü müz fī ‘an ‘adā hāşā halā (b. 6-7)

Rahmî, 7. ve 19. beyitler arasında söz konusu harf-i cerlerin ne manada kullanıldığını tek tek izah etmiştir.

İkinci Çeşit (Nev‘-i Sānî):

Bu kısımda ismini nasb ve haberini ref‘ eden inne (إِنَّ)²², enne (أَنَّ)²³, ke-enne (كَأَنَّ)²⁴, leyte (لَيْتَ)²⁵, lākinne (لَكِنَّ)²⁶ ve le’alle (لَعَلَّ)²⁷ olmak üzere 6 adet âmil bulunduğu aşağıdaki beyitte söz konusu âmillerle birlikte zikredilmiştir:

*İnne vü enne ke-enne leyte lākinne le’al*²⁸
 Mübtedā ile haberde naşb u ref‘ eyler ‘amel (b. 21)

Bu âmiller aynı zamanda fiile benzeyen harfler²⁹ olarak kabul edilmektedir:

Bu vücūh üzre münāsibdür eyā mîr-i vecîh
 Bu hurūf-ı sitteye dirlerse ef’ale şebîh (b. 24)

¹² Uzaklaşma ve ayrılma ifade etmek için kullanılır.

¹³ İstisna için kullanılır.

¹⁴ Gerçek veya mecaz olarak üzerinde olma anlamında kullanılır.

¹⁵ Gerçek veya mecaz olarak bir şeyin içinde bulunma ve yine gerçek veya mecaz olarak bir şeyin üzerinde bulunma anlamlarında kullanılır.

¹⁶ Benzetme anlamı yanında zaid olarak da kullanılır.

¹⁷ Sahip yapma, özel kılma, sebep bildirme, söyledi fiiliyle kullanıldığında uzaklaşma ve ayrılma anlamlarında kullanılır. Zaid olarak kullanımı da mevcuttur.

¹⁸ Amaca başlangıç, cins belirtme, bazı, içinde, de/da anlamlarında kullanılır.

¹⁹ Geçmiş zamanda amaca başlangıç anlamında kullanılır.

²⁰ Geçmiş zamanda amaca başlangıç anlamında kullanılır.

²¹ Vāvü’l-kasem yani yemin vavı olarak adlandırılır ve yemin etmek için kullanılır.

²² Gerçeklik ve şüphesizlik anlamında kullanılır.

²³ Gerçeklik ve şüphesizlik anlamında kullanılır.

²⁴ Mecazi olarak teşbih için kullanılır.

²⁵ Temenni için kullanılır.

²⁶ İstidrâk içindir ki olumlu ve olumsuz iki cümle arasında bağlantı kurmakadına kullanılır.

²⁷ Dilek, istek ve beklenti için kullanılır.

²⁸ Le’alle (لَعَلَّ) olması gereken bu âmil vezin gereği le’al şeklinde okunmuştur.

²⁹ Bu harfler şu üç sebepten dolayı fiile benzeyen harfler olarak adlandırılmıştır:

- 1) Üç ve daha fazla harfli olmaları,
- 2) Sonlarının fethalı olması,
- 3) Her birinde fiil anlamı bulunması.

Fiillerin ref‘ ve nasb etmesi gibi bu harfler de fiile benzedikleri için ref‘ ve nasb ederler (Yanık vd. 2000: 29).

Üçüncü Çeşit (Nev'-i Sâliş):

Bu kısımda isim cümlesinin önüne gelerek manayı olumsuz kılan ve bu anlamda leyseye (لَيْسَ) benzeyen mâ (مَا)³⁰ ile lâ (لَا)³¹ âmilleri söz konusu edilmiştir. Bunların dâhil oldukları cümlede ismini ref' haberini nasb ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca önüne geldikleri isim marife de nekre de olabildiği gibi aksini belirten bir durum yoksa her zaman şimdiki zaman bildirdikleri ifade edilmiştir. Bu âmiller mübtedâ ve haberin başına gelmekte olup habere geldiklerinde zaid bir bâ ekleneceği belirtilmiştir:

Nev'-i sâliş leyseye olsa müşâbih *mā* vü *lā*
Cümleye dâhil olursa ref' ü nasb eyler edā
Leyse-āsā nefy-i muṭlaḳ nefy-i hāl için olur
Ma'rife hem nekrede gāhī haberde *bā* gelür (b. 25-26)

Dördüncü Çeşit (Nev'-i Râbi):

Bu bölümde 7 tane olan istisna ve nida âmilleri zikredilerek vāv (وَ) ve illā (إِلَّا) istisna; yā (يَا), eyā (يَا), heyā (هَيَّا), ey (يَا), hemze (أَلْهَمْزَةُ) âmillerinin ise nida için kullanıldığı bildirilmiştir. Yā ile yakın, orta ve uzak uzaklıktaki şeyler çağırılırken eyā ve heyā uzak şeylerin çağırılmasına mahsus kılınmıştır. Ey ve hemze ise yakın şeyler için yapılan çağırılmalarda kullanılmakta olup ey orta uzaklık hemze ise ondan daha yakın uzaklık için kullanılmıştır.

Nev'-i râbi' nasb-ı ism-i müfred eyler dem-be-dem
Vāv-ı ma' illā hoş istisnā içündür *lā*-cerem
Nā'ib-i ed'ü nidāya vaz' olunmuş beş ḥurūf
Yā eyā daḥı *heyā ey* hemze kim bilmezse yūf
Yā ile muṭlaḳ münādādur *eyā* ile *heyā*
Vaz' olunmuşlar münādā-yı ba'ide serverā
Ey münādā-yı vasaṭ *hemze* münādā-yı ḳarīb
Nekre isme dâhil olsa nasb ider bil ey edīb (b. 27-30)

Beşinci Çeşit (Nev'-i Hâmis):

Bu kısımda muzari (geniş zaman) fiili nasb eden en (أَنْ)³², len (لَنْ)³³, key (كَيْ)³⁴ ve izen (إِذَنْ)³⁵ olmak üzere dört âmil zikredilmiştir.

Nev'-i hâmis nâşib-ı fi'l-i muzâri'dür ki *en*
Cümleyi müfred me'âlinde ider ammā ki *len*
Nefy-i istikbâli te'kid ider ey ḥulḳı ḥâsen
Key daḥı ta'lîl için ḳavle cevâb olur *izen* (b. 31-32)

³⁰ Şimdiki zamanın olumsuzluğu için kullanılır.

³¹ Sadece olumsuzluk içindir. Şimdiki zamanın olumsuzluğundan başka isim ve haberin başına da gelir.

³² İstek için kullanılır.

³³ Olumsuzluğu pekiştirmek anlamında kullanılır. Fakat daha çok gelecek zamandaki olumsuzluğu pekiştirmek için kullanılmıştır.

³⁴ Sebep bildirme anlamında kullanılır.

³⁵ Cevap ve ceza için kullanılır.

Altıncı Çeşit (Nev'-i Sâdis):

Bu bölümde müstakbel³⁶ (gelecek zaman) fiili cezm eden ve anlamını maziye (geçmiş zamana) çevirerek olumsuz yapan lemmâ (لَمَّا) ve lem (لَمْ); emir fiilin yapılmasını bildiren lām-ı emr (لَا أَمْرُ); olumsuzluk için kullanılan lā (لَا) ve şart ve ceza için kullanılan in (إِنْ) âmillerinden bahsedilmiştir:

Nev'-i sâdis cezm ider müstakbeli *lemmâ* vü *lem*
Naql ider mâzîye andan nefy ider ey muhterem
Bir de *lām-ı emr-i* gâ'ib bir de *lā'-i* nâhiye
Cezm ider şartıyye olsa *in* degülse nâfiye (b. 33-34)

Yedinci Çeşit (Nev'-i Sâbi'):

Bu kısımda şart ve ceza anlamı üzere fiilleri cezm eden menkus isimlerden bahsedilmektedir. Bunlar mā (مَا), men (مَنْ), eyyu (أَيُّ), metey (مَتَى), mehmā (مَهْمَا), eyne (أَيْنَ), ennā (أَنَّى), ḥayşumā (حَيْثُمَا), iz-mā (إِذْمَا) olmak üzere 9 adettir. Bu âmillerden zaman için metey ve mehmā; mekân için eyne, ennā, ḥayşumā ve iz-mā âmillerinin kullanıldığı belirtilmiştir.

Nev'-i sâbi' hem tokuz esmā ki ol menkūşadur
Cezm ider müstakbeli şart u cezā maḥşūşadur
Mā-tekul fi'l-cebbe yesma'hu ve *men* li-sem'i buḥl
*Eyyu*hum yukrimke tukrimhu kezā ḍarbū'l-meşel
Hem *metey mehmā* zamāna zarf olur ey müsta'id
Yā kerīme'l-ḥulḳ mehmā testaḳim ḳad tesnefid
Eyne ennā ḥayşumā iz-mā mekāna zarf olur
Cezm-i müstakbelde bunlar daḥı gūyā ḥarf olur (b. 35-38)

Sekizinci Çeşit (Nev'-i Şāmin):

Bu bölümde nekre isimleri temyiz için nasb eden isimlerden bahsedilmiştir. Bunlar ke-eyyin (كَيْيْنِ), kem (كَمْ), kezā (كَذَا) ve 'aşre/'aşere (عَشْرَةَ) olmak üzere dört tanedir. Bunların ilk üçü istifham anlamında, dördüncüsü ise sayıların temyizinde kullanıldığı 40. ve 47. beyitler arasında izah edilmiştir.

Nev'-i şāmin naşb ider temyizen ism-i nekreyi
Çār esmādur *ke-eyyin kem kezā* bil 'aşreyi (b. 39)

Kem ke-eyyinde kezā ma'nī-i istifhām var
Naşb ider temyizen ism-i müfredi ey baḥtiyār (b. 47)

Dokuzuncu Çeşit (Nev'-i Tāsi'):

Bu kısımda bazıları ref' bazıları ise nasb eden 9 âmilden söz edilmiştir. Bu âmiller isim fiiller olarak adlandırılmaktadır. Bunlardan ruveyde (رُؤَيْدِ), belhe (بَلْهَ), dūneke (دُونِكَ), 'aleyke (عَلَيْكَ), hā (هَا) ve ḥayyehel (حَيَّهَلْ) olmak üzere 6 tanesi nasb edenlerdir ki emir manasında kullanılır. Heyhāt (هَيْهَاتَ), şettān (شَتَّانَ) ve ser'ān (سَرْعَانَ) olmak üzere 3 tanesi de ref' edenler olarak belirtilmiştir. Heyhāt ve şettān geçmiş zamanda uzaklık; ser'ān ise geçmiş zamanda yakınlık bildirmektedir:

Nev'-i tāsi'dür tokuz esmā-yı ef'āl oldı nām
Altısı naşb üçü ref'-i müfred eyler ey hümām

³⁶ Cürçânî'nin eserinde bu kısımdaki harflerin muzari (geniş zaman) fiili cezm ettikleri kaydedilmesine rağmen (Yanık vd. 2000: 33) Erzurumlu Rahmî tarafından yapılan manzum tercümede bu harflerin müstakbel (gelecek zaman) fiili cezm ettikleri belirtilmiştir.

Belle da' emhil *ruveyde dūneke hā* ey ferīd
 Huz 'aleyk elzem demek *hayyehel* iyte's-sürīd
 Ref' ider *heyhāt* Zeyde ya'nī Zeyd oldı ba'īd
 Fark olur *şettānda ser'ānda* sür'at bedīd (b. 48-50)

Onuncu Çeşit (Nev'-i 'Āşir):

Bu bölümde ismi ref' ve haberi nasb eden nâkıs fiillerden bahsedilmektedir. Bu fiillere nâkıs denmesinin nedeni ise sözün özne ile tamamlanmayıp nasb edilmiş bir habere ihtiyaç duymasıdır (Yanık vd., 2000: 38). Bu fiiller kâne (كَانَ)³⁷, şāra (صَارَ)³⁸, esbaḥa (أُصْبِحَ)³⁹, bāte (بَاتَ)⁴⁰, zalle (ظَلَّ)⁴¹, emsā (أَمْسَى)⁴², eḏḥā (أَضْحَى)⁴³, leyse (لَيْسَ)⁴⁴, mā-dāme (مَا دَامَ)⁴⁵, mā-berihā (مَا بَرِحَ)⁴⁶, mā-zāle (مَا زَالَ)⁴⁷, mā-enfekke (مَا انْفَكَّ)⁴⁸ ve mā-fetiye (مَا فَتِيَ)⁴⁹ olmak üzere 13 adetten müteşekkildir.

Nev'-i 'āşir mübtedāyı ref' ü naşb eyler haber
 Anlar on üç fi'ldür nâkış diyü vaşf itdiler
Kāne Zeydun şā'imēn kaḍ *şāra* 'Amrun kâ'imēn
Eşbaḥa Bişrun ğaniyyen *bāte* Bekrun nā'imēn
Zalle Zeydun ğāziben *emsā* ve *eḏḥā* rākiben
Leyse Zeydun kâ'idēn *mā-dāme* 'Amrun cālisen
Mā-berihā *mā-zāle* *mā-enfekke* daḥı *mā-fetiye*
 Bunların a'māli sâbıklar gibidir ey fetā (b. 51-54)

On Birinci Çeşit (On Birinci Nev'):

Bu kısımda bir ismi ref' eden mukârebe (yaklaşma) fiilleri ele alınmıştır. Bu fiiller 'asā (عَسَى), kâde (كَادَ), evşeke (أَوْشَكَ) ve kerebe (كَرَبَ) olmak üzere 4 adetten müteşekkildir. 'Asā istek veya rica bildirirken diğer üç fiil, haberde bildirilen hadisenin yaklaştığını belirtmek için kullanılır.

On birinci nev' dörd ef'aldür ey nev-cüvān
 Ma'nī-i kurb u ṭama' eyler ifade her zamān
Evşeke kâde 'asā daḥı *kerebdür* ey hümām
 Ref'-i ism ü vāḥid-i naşb-ı haber eyler müdām (b. 56-57)

On İkinci Çeşit (On İkinci Nev'):

Bu bölümde lâm-ı tarif ile marife kılınmış tekil cins ismini ve mahsusunu (övüleni veya yerileni) ref' eden övgü (medh) ve yergi (zem) fiilleri ele alınmıştır. Bunlar ḥabbezā (حَبَّذَا), ni'me

³⁷ Süreklilik, var olmak, bir hâlden başka bir hâle geçiş anlamları yanında geçmiş zaman bildirmek için ve zaid olarak da kullanılır.

³⁸ Olmak ve dönmek anlamlarında kullanılır.

³⁹ Sabahlamak anlamında kullanılır.

⁴⁰ Gecelemek ve geceleyin anlamında kullanılır.

⁴¹ Gündüzün tamamına girmek anlamında kullanılır.

⁴² Akşamlamak anlamında kullanılır.

⁴³ Kuşluk vaktine girmek anlamında kullanılır.

⁴⁴ Olmamak anlamında kullanılır.

⁴⁵ Devam ettiği veya olduğu müddetçe anlamında kullanılır.

⁴⁶ Sürekli ve devamlı olmak anlamında kullanılır.

⁴⁷ Sürekli ve devamlı olmak anlamında kullanılır.

⁴⁸ Sürekli ve devamlı olmak anlamında kullanılır.

⁴⁹ Sürekli ve devamlı olmak anlamında kullanılır.

(نعم), bi'se (بئس) ve sâ'e (ساء) olmak üzere 4 tanedir. Bu fiillerden habbezâ ve ni'me övgü için, bi'se ve sâ'e de yergi için kullanılmaktadır.

On ikinci nev' dörd ef'âl ikisi medh için
Habbezâ ni'me vü bi'se sâ'e zemm ü kadh için
 İsm-i cins-i vâhidi ref eyler olsa ma'rife
 Ba'dehâ ma'şûş medh ü zemdür ey pür-ma'rife (b. 58-59)

On Üçüncü Çeşit (On Üçüncü Nev'):

Bu kısımda ise “kalb fiilleri” olarak adlandırılan şüphe (şek) ve kesinlik (yakîn) bildiren fiiller söz konusu edilmiştir. Bunlar 'alimtü (عَلِمْتُ)⁵⁰, vecedtü (وَجِدْتُ)⁵¹, ra'eytü (رَأَيْتُ)⁵², zanentü (ظَنَنْتُ)⁵³, hasibtü (حَسِبْتُ)⁵⁴, hiltü (حِلْتُ)⁵⁵ ve ze'amtü (زَعَمْتُ)⁵⁶ olmak üzere 7 fiilden müteşekkildir. 'Alimtü, vecedtü ve ra'eytü kesinlik; zanentü, hasibtü ve hiltü şüphe bildirmek için kullanılmaktadır. Ze'amtü ise hem kesinlik hem de şüphe bildirmektedir. Rahmî vezin zaruretiyle bu fiilleri aynı kökten türeyen kelimelerle değiştirerek tercümesine yerleştirmiştir. Mesela 'alimtü 'ilm, vecedtü vecdân, zanentü zann şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

On üçüncü nev' kim yedidür ef'âl-i kulüb
 Şekk içündür ya yakîn için eyâ ahlâkı hüb
 'İlm ü vecdân rây ma'nâ-yı yakîn için gelür
 Hem hayâl ü zann u hasbân da me'âl-i şekk olur
 Zu'm şekk ile yakîn beyninde olur müşterek
 Muktezâ-yı vakte tâbi'dür eyâ reşk-i melek (b. 60-62)

1.2. Kıyasi Âmiller

Erzurumlu Rahmî, 63. beyitte semai âmilleri tek tek anlatarak bitirdiğini söyledikten sonra artık kıyasi âmilleri söz konusu edeceğini dile getirmektedir:

Yek-be-yek bildün semâ'ıyyâtı ey mîr-i zarîf
 Ba'dezîn olsun kıyâsiyyât ma'lûm-ı şerîf (b. 63)

Kıyasi âmiller ef'âl (الْفِعْل)⁵⁷, şifât (الْصِفَةُ الْمُشَبَّهَةُ)⁵⁸, maşdar (الْمَصْدَرُ)⁵⁹, ism-i fâ'il (اسْمُ الْفَاعِلِ)⁶⁰, ism-i mef'ül (اسْمُ الْمَفْعُولِ)⁶¹, ism-i mübhem (اسْمُ الْمُبْهَمِ)⁶² ve ism-i muzâf (اسْمُ الْمُضَافِ)⁶³ olmak üzere 7 adettir.

Muflakâ ef'âl 'âmil olması ma'mûldür
 Hem şifât u maşdar ism-i fâ'il ü mef'uldür
 İsm-i mübhem ya münevven ya müşennâ ya muzâf
 Dağı cem' olsa temîzen naşb ider bî-ihtilâf

⁵⁰ “Bildim” demektir.

⁵¹ “Buldum” demektir.

⁵² “Gördüm” demektir.

⁵³ “Zannettim” demektir.

⁵⁴ “Sandım” demektir.

⁵⁵ “Zannettim” demektir.

⁵⁶ “İddia ettim, zannettim” demektir.

⁵⁷ Fiil, hangisi olduğu fark etmez. Bütün fiiller fâilini ref' ve mefulünü nasb eder.

⁵⁸ Kendi fiilinin ameliyle amel eder.

⁵⁹ Kendi fiilinin ameliyle amel eder.

⁶⁰ Ma'lûm (etken) fiilin amelini işler.

⁶¹ Meçhûl (edilgen) fiilin amelini işler.

⁶² Belirsiz isimdir, nasb eder.

⁶³ Başka bir isme izafe edilen bütün isimler ism-i muzâftır ve cerr eder.

Muṭlakā bir *ism āḥir* isme olduḡda *muṣāf*
İsm-i āḥir lā-cerem mecrūr olur yoḡdur ḥilāf (b. 64-66)

2. Manevi Âmiller

Manevi âmil, cümlede görünmeyen bir âmil olması demektir. Manevi âmiller, mübtedâ ve haberi ref' eden âmil ile muzari fiili ref' eden âmil olmak üzere 2 adettir.

‘Âmil-i lafzî kıyāsî oldı dâb⁶⁴ üzre tamâm
‘Âmilîn-i ma‘nevîsini daḡı bil ey hümâm
Mübtedâda **ibtidâ** ma'nâsı der-âşârdur
Hem muzârî'de **vukû**'ı mevki'ü'l-aḡbârdur (b. 67-68)
Bu iki ma'nâdur ancak ma'nevî 'âmilleri
Böyle bulmuş 'ilm-i naḡvûñ 'âlim-i kâmilleri

Sonuç

Osmanlı döneminde dil öğretiminde kullanılan gramer ve sözlükler, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve kalıcılığı arttırmak amacıyla mütemadiyen manzum hâle dönüştürülmüştür. Abdülkâhir Cürcânî'nin *el-Avâmil* adlı risalesi, Birgivî'nin *Avâmilü'l-cedîde*'si ile birlikte Osmanlı medreselerinde asırlarca Arapça öğretiminde başucu eseri olmuş; bu mahiyetiyle de Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneği içerisinde birçok defa ve genellikle manzum olarak tercüme edilmiştir. Eldeki örneklerden hareketle 16. yüzyılda başlayan manzum avâmil tercümeleri sonraki asırlarda da artarak devam etmiş; hemen bütün mütercimler daha kolay öğrenme ve öğretme gayesiyle tercüme faaliyetlerine girişmiştir. Söz konusu tercüme ya mütercimlerin çocuğu, öğrencisi veya bir tanıdığı için ya da umumun istifadesi için kaleme alınmıştır. Erzurumlu Rahmî de öğrencisi Şeyhülislam Ârif Hikmet için yaptığı manzum *el-'Avâmil* tercümesiyle geleneğin son halkalarından birini teşkil etmektedir. Rahmî, tercümesini, -yer yer Cürcânî'den ufak farklılıklar görülse de- tercüme ettiği esere olabildiğince sadık kalarak hazırlamaya gayret etmiştir. Tercümenin manzum olması şairi gerek âmiller üzerinde gerekse örnekleri metne dâhil edememe noktasında değişiklikler yapmaya zorlamıştır. Bu değişikliklerin vezin zaruretiyle bazen âmillerin sonundaki hareketlerin kaldırılması bazen de kafiye gereği âmillerin kaynak eserdeki sıralamasının değiştirilmesi gibi çeşitli yollardan yapıldığı söylenebilir. Rahmî'nin âmillerle ilgili metne dâhil edebildiği sınırlı sayıda örnek bulunmasına rağmen tercümesini yaptığı eserdeki tüm örnekleri olduğu gibi almaması dikkati çekmektedir. Şairin, olabildiğince sade ve açık bir tercüme yapmaya çalıştığı da metinden anlaşılmaktadır. Tercüme edilen metindeki ıstılahların genellikle aynen aktarıldığı görülmektedir. Bu tür öğretici eserlerde temel gaye öğrenim/öğretimde fayda/kolaylık olduğu için Rahmî'nin tercümesinde de herhangi bir estetik kaygı güdülmeyeceğini söylemek mümkündür. Eseri tercüme etme sebebinin Şeyhülislam Ârif Hikmet'in manzum söze meyilli olması şeklinde açıklayan şairin verdiği bu bilgiden hareketle söz konusu manzum gramer veya sözlüklerin şairliğe istidadı olan talebelerin kendilerini geliştirme noktasında eğitici bir fonksiyon üstlendiği de anlaşılmaktadır. Çoğu zaman pedagojik amaçlarla kaleme alınan bu eserlerin günümüzde de dil öğrenim/öğretiminde faydalı olacağı; edebî, kültürel ve estetik bakımdan çok yönlü bir eğitim öğretim faaliyeti gerçekleştirilebilmek için önemli fırsatlar sunacağı açıktır.

⁶⁴ Yazmada kelimenin üzerinde 7 rakamı yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile kıyasi âmillerin sayısı belirtilmiştir.

METİN⁶⁵**Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihî sekatî****fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün****[1b]**

1. Hâmd-i bî-hadd ü nihâyet şükr-i bî-haşr u 'aded
Hâzret-i Allâh içindür kim odur Ferd ü Şamed
2. Hâzret-i peygâmbere olsun şalât ile selâm
Âline aşhâb u enşârına tâ rûz-ı kıyâm
3. *Ba'dezâ* ma'lûmuñ olsun ey dü çeşmüm pertevi
Naḥv 'ilminde 'avâmil lafzîdür ya ma'nevî
4. 'Âmil-i lafzî semâ'î ya kıyâsîdür hemân
Böyle 'Abdü'l-kâhîr-i Cürçânî itmişdür beyân
5. 'Âmil-i lafzî semâ'îyi bilen kâmil⁶⁶ olur
Hem kıyâsîdür edeb⁶⁷ o ma'nevî 'âmil olur
6. Bil on üç nev' üzredür cümle semâ'î 'âmili
Nev'-i evvel on yedi ḥarf oldı cerrüñ fâ'ili
7. *Bâ ilâ min kâf u lâm u rubbe vü hattâ 'alâ*
Vâv u tâ münzû vü müz fi 'an 'adâ hâşâ ḥalâ
8. Ma'nî-i bâ iltişâk u isti'ânet ta'diye
Zâ'ide şoḥbet kâsem zarf u muḳâbil tefdiye

[2a]

9. Ma'nî-i *min* ibtidâ'en ğâ'ib ü tebyîn için
Zarf u tab'îz u gehî zâ'id olur tezyîn için
10. İntihâ'en ğâ'ibe mevzû'dur ḥarf-i *ilâ*
Gâh ma'nî-i mu'în-ile olur şüret-nümâ
11. Lafz-ı *fi* ma'nî-i zarfiyyet için mevzû'dur
Gâh isti'mâli isti'lâ için mesmû'dur
12. Ḥarf-i *lâmuñ* ma'nîsi temlîk ü ya taḥşîş olur
Ḳavlden soñra eger olsa bi-ma'nî 'an gelür
13. Gâh ta'lîl ü gehî ta'diyyeye olur delîl
Ey gözüm nûri gehî zâ'id olur ammâ ḳalîl

⁶⁵ Yazmada kırmızı mürekkeple yazılan "nev'-i evvel, nev'-i şânî" gibi âmillerin çeşitlerini bildiren ifadeler metinde koyu dizilmiş, yine kırmızı mürekkeple yazılan âmiller ise italik gösterilmiştir.

⁶⁶ Yazmada bu kelimenin üzerine kırmızı mürekkeple ve rakamla 91 yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile semai âmillerin adedi belirtilmiştir.

⁶⁷ Yazmada bu kelimenin üzerine kırmızı mürekkeple ve rakamla 7 yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile kıyasi âmillerin adedi belirtilmiştir.

14. *Rubbe* şadrında kelāmuñ olmasi manşüşdur
İsm-i mevşûf u münekker kıllite maşşüşdur
15. Her dem isti'lāda isti'māl olur ħarf-i 'alā
Ĥarf-i 'an ba'd u tecāvüz ma'nīsın eyler edā
16. *Kāf* ba'zen zā'id ü teşbīh içündür her zamān
Münzū müz māzī zamāndan ibtidā eyler beyān
17. İntihā'en gā'ibe *ħattāy* vāz' itmiş 'Arab
Geh ma'a ma'nāsına ĩrād ider ehl-i edeb
18. *Vāv* u *tā* mānend-i bā ħarf-i ħasemdür dā'imā
Daħı istiṣnāda müsta'mel 'adā *ħāşā ħalā*
19. Nev'-i evvel on yedi ħarfüñ budur ma'nāları
Ezber eyle ey riyāz-ı 'İşmetüñ verd-i teri
[2b]
20. **Nev'-i sānī** fi'le beñzer altı ħarf olmuş tamām
Anları hem fehme hem ħıfza gerekdür ihtimām
21. *İnne* vü *enne ke-enne leyte lākinne le'al*
Mübtedā ile ħaberde naşb u ref' eyler 'amel
22. Ma'nī-i taḥkīk ü teşbīh ü temennā vü recā
Lākin istidrāk içündür böyle ħıfz it serverā
23. Üç ya zā'id ħarf ile āħirleri meftūħ olur
Ma'nī-i fi'l anlaruñ cismine gūyā rūħ olur
24. Bu vücūh üzre münāsibdür eyā mīr-i vecīħ
Bu ħurūf-ı sitteye dirlerse ef'āle şebīħ
25. **Nev'-i sālīs** leyseye olsa müşabih *mā* vü *lā*
Cümleye dāħil olursa ref' ü naşb eyler edā
26. Leyse-āsā nefy-i muṭlaq nefy-i ħāl için olur
Ma'rife hem nekrede gāhī ħaberde bā gelür
27. **Nev'-i rābi'** naşb-ı ism-i müfred eyler dem-be-dem
Vāv-ı ma' *illā* ħoş istiṣnā içündür lā-cerem
28. Nā'ib-i ed'ü nidāya vāz' olunmuş beş ħurūf
Yā eyā daħı *heyā ey hemze* kim bilmezse yūf
29. *Yā* ile muṭlaq münādādur *eyā* ile *heyā*
Vāz' olunmuşlar münādā-yı ba'ide serverā
30. *Ey* münādā-yı vasaṭ *hemze* münādā-yı ħarīb
Nekre isme dāħil olsa naşb ider bil ey edīb

[3a]

31. **Nev'-i hâmis** nâşib-ı fi'l-i muzâri'dür ki *en*
Cümleyi müfred me'âlinde ider ammâ ki *len*
32. Nefy-i istikbâli te'kid ider ey hulkı hasen
Key dağı ta'lîl için kavle cevâb olur *izen*
33. **Nev'-i sâdis** cezm ider müstakbeli *lemmâ* vü *lem*
Naql ider mâziye andan nefy ider ey muhterem
34. Bir de *lâm-ı* emr-i gâ'ib bir de *lâ'-i* nâhiye
Cezm ider şartıyye olsa *in* degülse nâfiye
35. **Nev'-i sâbi'** hem toğuz esmâ ki ol menkûşadur
Cezm ider müstakbeli şart u cezâ maşşûşadur
36. *Mâ-tekül* fi'l-cubbi yesma'hu ve *men* yesma' yehâl
Eyyuhum yukrimke tukrimhu kezâ çarbü'l-meşel
37. Hem *metey mehmâ* zamâna zarf olur ey müsta'id
Yâ kerîme'l-hulk mehmâ testakim kad tesnefid
38. *Eyne ennâ hayşumâ iz-mâ* mekâna zarf olur
Cezm-i müstakbelde bunlar dağı güyâ harf olur
39. **Nev'-i şâmin** naşb ider temyizen ism-i nekreyi
Çar esmâdur *ke-eyyin kem kezâ* bil 'aşreyi
40. Vâhidü işnân ilâ tis'ayla terkîb olsa ger
Ol zamân temyizen ism-i müfredi maşşûb ider
41. Vâhidü işnân bi-vefki kâ'ide cârî olur
Zikr olunmaz tâ müzekkerde mü'enneşde gelür

[3b]

42. Bunlaruñ fevki varınca 'aşre her âhâdda
Tâ zükûra terki ünşâya gelür a'dâdda
43. Hem şülâşuñ 'aşre varınca temîzi⁶⁸ dâ'imâ
Lâ-cerem mecmû' hem mecrûr olur bil evvelâ
44. On biriñ tis'a vü tis'ine varınca lâ-cerem
Müfred ü maşşûb olur temyizi ey 'âlî-himem
45. Yüz iki yüz elf ü elfin ü ulûfuñ ey hümâm
Müfred ü mecrûr olur temyizi ey mîr-i kelâm
46. Böyledür terkîb-i ta'dâdı eyâ mîr-i fehîm
Hıfza cehd it vech-i mezkûr üzredür resm-i kadîm

⁶⁸ "Temyiz" kelimesi vezin gereği "temiz" şeklinde okunmuştur.

47. Kem ke-eyyinde kezā ma'nī-i istifhām var
Naşb ider temyizen ism-i müfredi ey bahtiyār
48. **Nev'-i tāsi'**dür toköz esmā-yı ef'āl oldı nām
Altısı naşb üçi ref'-i müfred eyler ey hümām
49. *Belhe* da' emhil *ruveyde dūneke hā* ey ferīd
Huż '*aleyk* elzem dimek *hayyehede iyte's-sürīd*
50. Ref' ider *heyhāt* Zeyde ya'nī Zeyd oldı ba'īd
Farq olur *şettānda ser'ānda* sür'at bedīd
51. **Nev'-i 'āşir** mübtedā-yı ref' ü naşb eyler haber
Anlar on üç fi'ldür nāķış diyü vaşf itdiler
52. *Kāne* Zeydun şā'imen kaç *şāra* 'Amrun kaç'imen
Eşbaħa Bişrun ğaniyyen *bāte* Bekrun nā'imen
[4a]
53. *Zalle* Zeydun ğāziben *emsā* ve *edhā* rākiben
Leyse Zeydun kā'iden *mā-dāme* 'Amrun cālisen
54. *Mā-berihī mā-zāle mā-enfekke* daħı *mā-fetiy*
Bunlaruñ a'māli sābıķlar gibidir ey fetā
55. Bunlaruñ müştakları daħı ider böyle 'amel
Ma'nī-i şayrūret ammā her birinde muhtemel
56. **On birinci nev'** dörd ef'āldür ey nev-cüvān
Ma'nī-i kurb u tāmā' eyler ifade her zamān
57. *Evşeke kāde 'asā* daħı *kerebdür* ey hümām
Ref'-i ism ü vāhid-i naşb-ı haber eyler müdām
58. **On ikinci nev'** dörd ef'āl ikisi medħ için
Habbezā ni'me vü *bi'se sā'e* zemm ü kaçđ için
59. İsm-i cins-i vāhidi ref' eyler olsa ma'rife
Ba'dehā maħşüş medħ ü zemdür ey pür-ma'rife
60. **On üçüncü nev'** kim yedidür ef'āl-i kulüb
Şekk içündür ya yakīn için eyā aħlāķı hūb
61. 'İlm ü *vecdān rāy* ma'nā-yı yakīn için gelür
Hem *hayāl* ü *zann* u *hasbān* da me'al-i şekk olur
62. *Zu'm* şekk ile yakīn beyninde olur müşterek
Muķtezā-yı vaķte tābi'dür eyā reşk-i melek
63. Yek-be-yek bildüñ semā'ıyyātı ey mīr-i zarīf
Ba'dezīn olsun kıyāsiyyāt ma'lüm-ı şerīf

[4b]

64. Muṭlakā *ef'āl* 'âmil olması ma'müldür
Hem *şifât* u *maşdar ism-i fâ'il* ü *mef'ûldür*
65. *İsm-i mübhem* ya münevven ya müşennâ ya *mużâf*
Dağı cem' olsa temîzen naşb ider bî-ihtilâf
66. Muṭlakā bir ism âhir isme olduḡda mużâf
İsm-i âhir lâ-cerem mecrûr olur yokdur ḫilâf
67. 'Âmil-i lafzî kıyâsî oldı dâb⁶⁹ üzre tamâm
'Âmilîn-i ma'nevîsini dağı bil ey hümâm
68. Mübtedâda *ibtidâ* ma'nâsı der-âşârdur
Hem mużâri'de *vukû'*ı mevki'ü'l-aḫbârdur
69. Bu iki ma'nâdur ancak ma'nevî 'âmilleri
Böyle bulmuş 'ilm-i naḫvüñ 'âlim-i kâmilleri
70. Der-kef⁷⁰-i ḫıfz itse bir kimse bunu hem-çü 'inân
Deşt-i pehnâ-yı feşâhatde olur şebdîz-rân
71. Bir mübârek nüşhadur itdüm senüñ-çün terceme
Bir güzel manzûmedür ḫıfzında iḫmâl eyleme
72. Kaşr-ı fenn-i naḫv için bu nüşhadur muḫkem temel
İstifâde bundan itmiş vâfir a'lâm-ı evel
73. Birgivî dağı muḫaddem bundan olmuş müstefîd
Şoñra bu maḫbûba ilbâs eylemiş sevb-i cedîd
74. Dürr-i şehvâr-ı aşâlet gevher-i kân-ı ḫaseb
Naḫl-i nev-bâr-ı siyâdet serv-i mevzûn-ı edeb

[5a]

75. Seyyid İbrâhîm 'İşmet Begefendi-zâdeye
Aḫmed 'Ârif Begefendi server-i âzâdeye
76. Yâdigâr-ı **Rahmî**-i nâ-kâmdur oldı tamâm
Biñ iki yüz on beşinci sâl der-mâh-ı şıyâm
77. Müstefîd-i mübtedîden budur aḫşâ-yı murâd
Bir du'â-yı ḫayr ile bu müstemendi ide şâd

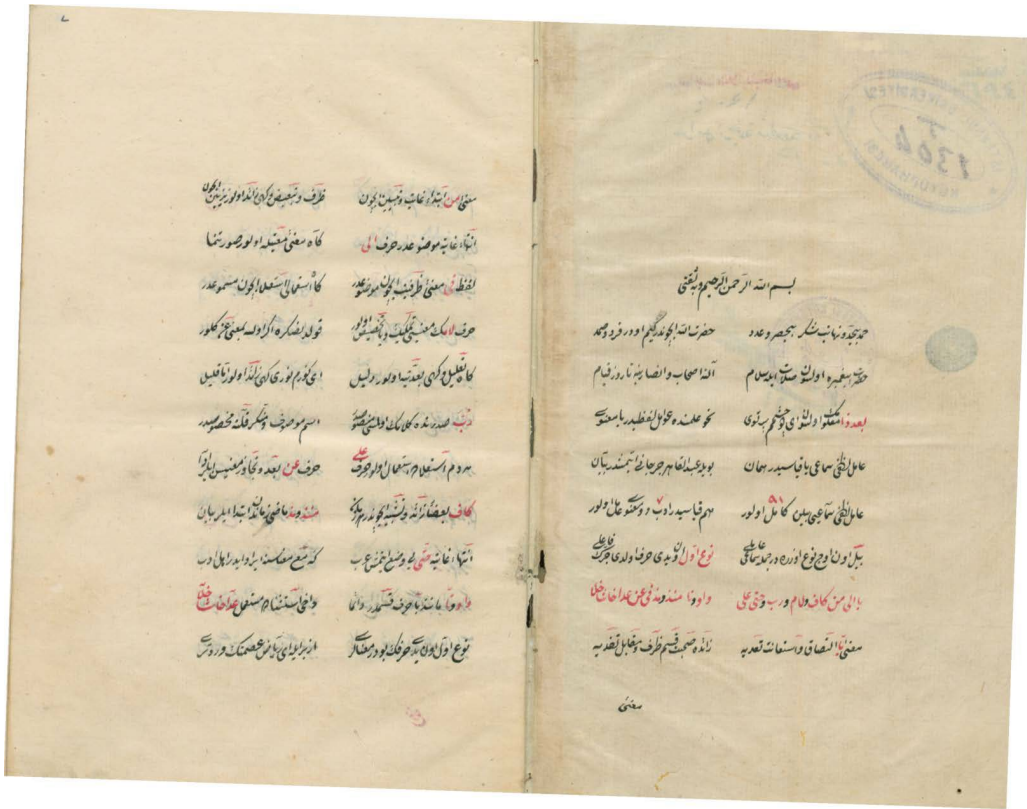
⁶⁹ Yazmada bu kelimenin üzerine kırmızı mürekkeple ve rakamla 7 yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile kıyasi âmillerin adedi belirtilmiştir.

⁷⁰ Yazmada "kef" kelimesinin üzerine kırmızı mürekkeple ve rakamla 100 yazılmıştır. Kelimenin ebced değeri ile bütün âmillerin adedi belirtilmiştir.

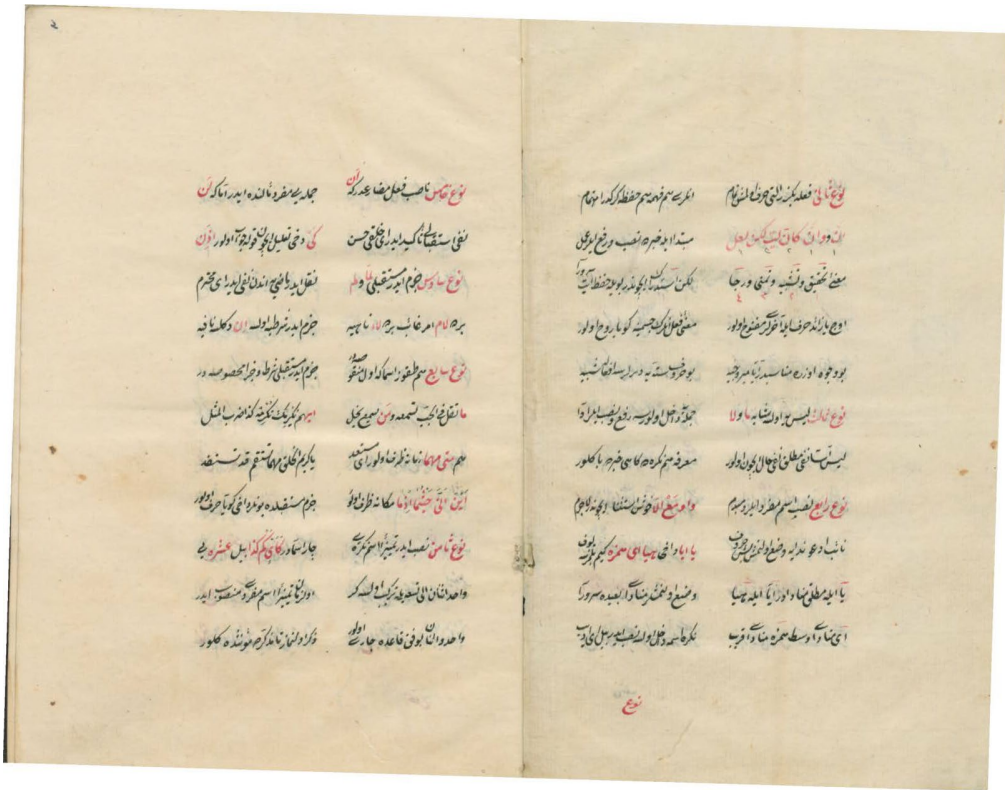
Kaynakça

- ARSLAN, Ahmet Turan (1996), "Arap Gramerinde İki Avâmil Risalesi ve Bunların Mukayesesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, I (2), 161-176.
- ÇİFTÇİ, Ömer (2017) (Haz.), Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 13.10.2022].
- DUMAN, Ali (2017), XVIII. Yüzyılda Yaşamış Âlim Bir Şair: Erzurumlu Rahmî ve Divanı, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12 (15), 297-320.
- DURMUŞ, İsmail (1991), "el-'Avâmilü'l-mi'e", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 106-107, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ERKAL, Abdulkadir (2015), *Erzurum'un Yüzleri Erzurumlu Abdurrahim Rahmî*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- ERKAL, Abdulkadir (2021), "Avâmil-i Atîka", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/avamil-i-atika>, [Erişim Tarihi: 13.10.2022].
- YANIK, Nevzat H. vd. (2000), *Avamil-i Cürcani Avamil-i Birgivi ve Tercümeleri*, Erzurum: Bakanlar Matbaacılık.
- YAZAR, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- YILMAZ, Kübra ve YILMAZ, Oğuz (2021), "Birgivi'nin el-Avâmil'ine Yapılan Manzûm Tercümeler", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, Mehmet Bayyigit vd. (Ed.), III, 329-344, İstanbul: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi.

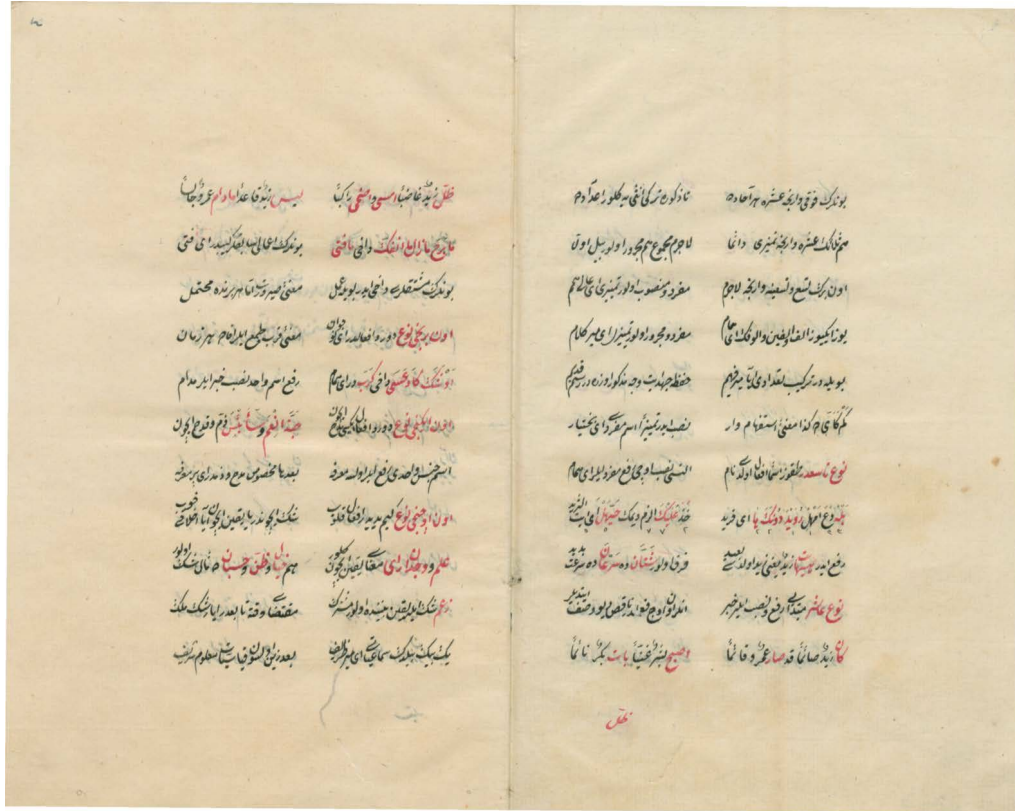
EKLER

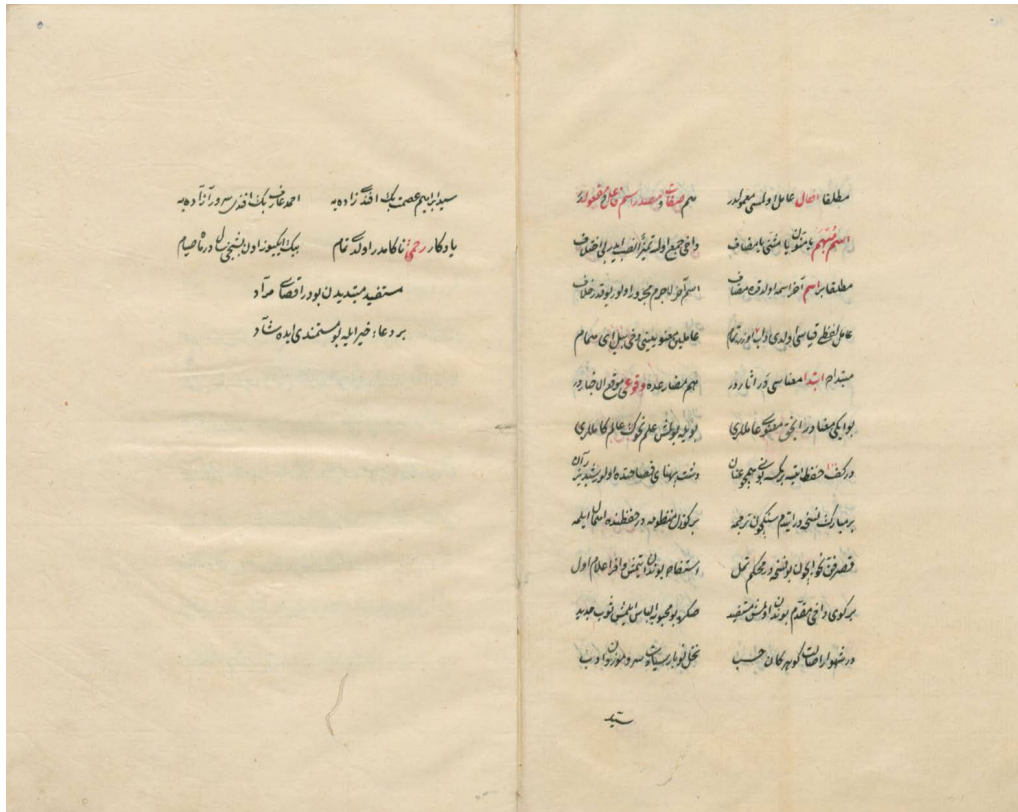
(1b-2a)

(2b-3a)

(3b-4a)

(4b-5a)

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 331-342

ŞERH-İ KASİDE-İ AHMEDÎ ADLI ESER BAĞLAMINDA ANADOLU SAHASINDA İLK TÜRKÇE ŞİİR ŞERHİ MESELESİ

İsrafil Babacan

Prof.Dr.,Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(ibabacan@aybu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-5613-3640 / Prof.Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty
of Humanities and Social Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 18.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 12.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Babacan, İisrafil (2022), “Şerh-i Kasîde-i Ahmedî Adlı Eser Bağlamında Anadolu Sahasında İlk Türkçe Şiir Şerhi Meselesi”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 331-342.

Babacan, İisrafil (2022), “The Issue of the First Turkish Poetry Commentary in the Anatolian Field in the Context of Şerh-i Kasîde-i Ahmedî”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 331-342.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Şerh-i Kasîde-i Ahmedî Adlı Eser Bağlamında Anadolu Sahasında İlk Türkçe Şiir Şerhi Meselesi

Özet

Bu makale, 16. asır sonlarında öldüğü düşünölen Süleymân Rusûhî'nin, Ahmedî'nin (ö. 1412-13) bir kasidesine yazdığı şerhi ve bu şerhten hareketle Anadolu'da yazılan Türkçe ilk şiir şerhi meselesini ele almaktadır. Klâsik şiir şerhi geleneğimiz, bilindiği üzere, büyük oranda Arapça-Farsça eserlerin şerhine dayanır. Türkçe eserlerin şerhi ise, nadir görölen bir durumdur. Ayrıca Türkçe şiirlere yapılan şerhler, Arapça ve Farsça eserlere yapılan örneklerde olduğu gibi, ekseriyetle tasavvufî metinlere yöneliktir. Sosyo-kültürel içerikli ya da âşikâne şiirlerin çok az şerh edilmesi, bu metinlerin kendi dönemlerinde anlaşılmasından kaynaklanmış olabilir. Bu makalede ele aldığımız kaside şerhi, İslam felsefesi, kelâm, akaid ile devrin türlü inanç ve kabullerine dayandığı için, şerh geleneğimiz açısından değerlidir. Yazımızda, daha önce, Anadolu'da Türkçe bir şiir üzerine yazılan ilk şerhin hangisi olduğu ve bu bağlamda, ilk Türkçe şiir şârihinin de kim olduğu konusu, geçmiş araştırmalardan yola çıkarak aktarılmıştır. Daha sonra yakın zamanlarda yapılan iki çalışmanın verileri, burada incelediğimiz kaside şerhi ile karşılaştırılmak suretiyle konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Bu doğrultuda elde ettiğimiz neticelere göre, Anadolu'da tasavvufî veya tasavvuf dışı konulu şiirlerin şerhi ile bunların şarihleri ayrı ayrı tespit edilmiştir. Öte yandan Anadolu sahasında yazılmamakla birlikte, Türkçe olması bakımından hangi şiirin ilk kez şerh edildiği meselesi de değerlendirilmiştir. Ayrıca Şerh-i Kasîde-i Ahmedî adlı eser, muhteva ve şerh metotları açısından incelenmiştir..

Anahtar Kelimeler: Şerh, Şerh-i Kaside-i Ahmedî, Süleyman Rusûhî, Ahmedî, Türkçe Şerh Geleneği.

The Issue of the First Turkish Poetry Commentary in the Anatolian Field in the Context of Şerh-i Kasîde-i Ahmedî

Abstract

This article deals with the commentary written by Süleyman Rusûhî, who is thought to have died at the end of the 16th century, to an qasida by Ahmedî (d. 1412-13), and the first Turkish poetic commentary written in Anatolia based on this commentary. As it is known, our classical poetry commentary tradition is largely based on the commentary of Arabic-Persian works. Commentary on Turkish works is rare. In addition, the commentaries on Turkish poems are mostly aimed at sufi texts, as are the examples on Arabic and Persian works. Very less commentary on socio-cultural or amorous poems may have resulted from the understanding of these texts in their own time. The commentary on the qasida we discussed in this article is substantial for our commentary tradition, as it is based on Islamic philosophy, theology and various beliefs and acceptances of the period. In our article, previously, the subject of which was the first commentary written on a Turkish poem in Anatolia and in this context, who was the first Turkish poetic commentator, was conveyed based on previous researches. Then, the subject was approached from a different perspective by comparing the data of two recent studies with the commentary on the qasida that we have examined here. According to the results we have obtained in this direction, the commentaries of the poems with the theme of sufism or non-sufism in Anatolia and their commentaries have been determined separately. On the other hand, although it was not written in the Anatolian field, the issue of which poem was first commented in terms of being Turkish was also evaluated. In addition, the work named Şerh-i Kasîde-i Ahmedî has been examined in terms of its content and commentary methods.

Keywords: Şerh, Turkish Commentary Tradition, Şerh-i Kaside-i Ahmedî, Süleyman Rusûhî, Ahmedî.

Giriş

Anadolu sahası klâsik şiir şerhi geleneği, bilindiği üzere, hemen tamamen tasavvufî metinlere dayanır. Bu metinlerin çoğu Farsça veya Arapçadır. Çünkü klâsik şiir şerhi geleneği sadece metni şerh etmekle yetinmez, aynı zamanda okuyucularına tasavvufî bilgileri aktarmak ister; dahası, yabancı dil öğretmek gibi bir motivasyonu da vardır. Arapça ve Farsça metinler için kaleme alınan şerhlerde, yabancı dil öğretme gayesi, şârihin asıl hedeflerindedir. Türkçe metinlerin şerhinde ise, metnin okuyucuyu tarafından anlaşılacak biçimde izahu temel amaçtır.

Türkçe manzum metinlerin şerhi, Anadolu sahasında, Arapça ve Farsça metinlerin şerhine nispetle çok daha azdır. Şerh edilen Türkçe manzum metinler büyük oranda tasavvufî olmakla birlikte, gizli ilimler ya da siyer ve mucizât-ı nebî misali dinî kaynaklı metinlerin şerh edildiği de görülür. Âşıkâne ya da sosyal hayat içerikli şiirlerin şerhi ise yok denecek kadar azdır. Çünkü bu tür metinler, kendi dönemlerinde, muhatapları tarafından anlaşılabilir veya anlaşıldığı düşünülen metinler olarak değerlendirilmiş olabilir.

Anadolu sahasında şerh edilen Türkçe ilk manzum metin ve şârihi hususunda -son zamanlarda yapılan bir araştırmaya kadar- ittifak vardır. Buna göre Anadolu sahasında şerh edilen ilk Türkçe şiir, Yunus Emre'ye (ö. 1320? veya 1328?) ait, Şeyhzâde Muhyiddîn Muhammed (ö.1544) tarafından şerh edilen "*Çıktım erik dalına*" diye başlayan şiirdir ve yazılışından yaklaşık üç asır sonra şerh edilmiştir (Saraç 2007: 2/128; Ceylan 2007: 18). Çeşitli kaynakların değerlendirmelerine dayanılarak bu şerhin tarihi, 1497 olarak tahmin edilmiştir (Uyan, 2016: 22). Ancak son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre, ihtiyat payı bırakılmakla birlikte, 1479'da "İlahî" adında, Ömer Rûşenî'nin (ö. 1487) müridi olduğu düşünülen bir kimse tarafından onun şathiye türünde tasavvufî bir tercî-bendine, "*Müşkil-güşâ ft-hall-i müşkilât-ı tercî-bend*" adlı şerhin, Anadolu sahasında kaleme alınan "ilk Türkçe şiir şerhi" olduğu ileri sürülmüştür. Buna bağlı olarak Dede Ömer Rûşenî'nin, "şiiri şerh edilen ilk Anadolu şairi" ve "ilk Türkçe şiir şârihi"nin de İlahî adlı bu kimse olduğu belirtilmiştir (Uyan, 2016: 9 ve 22-23). Bununla birlikte, aşağıda görüleceği üzere, konunun farklı yönleri vardır.

Öncelikle Anadolu sahasında yazılmış olmak şartı bir kenara bırakılıp şerh edilen Türkçe ilk şiirin, en azından Oğuz Lehçesi ile yazılan Türkçe ilk şiirin, hangisi olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü son zamanlarda, Eşrefoğlu Rumî (ö. 1469) tarafından Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîli'ye (ö. 1334) atfedilen gizli ilimlere ait bir kasidenin şerhi yayımlanmıştır. *Buna göre Anadolu sahası dışında yaşayıp 1334'te vefat eden Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîlî, tasavvuf dışı şiiri şerh edilen en eski Oğuz Lehçesi şairi ve bu metni, vefat tarihi olan 1469'dan önce şerh eden Eşrefoğlu Rumî'nin de Oğuz Lehçesi'nde tasavvuf konusu dışında bir şiiri şerh eden ilk kimse olduğu ortaya çıkmıştır.* Ancak bu şerhin de Eşrefoğlu'nun vefatından çok sonraları, Derviş Mustafa adlı bir takipçisi tarafından yazıya geçirildiği düşünülmektedir (Babacan, 2018: 1/136 ve 144). *Bu bilgiler ışığında, Anadolu'da yazılan Türkçe bir şiire yönelik olmasa da, Uyan'ın verdiği bilgilerin aksine, en azından Anadolu'daki ilk Türkçe şiir şârihi'nin Eşrefoğlu Rumî olduğu anlaşılmaktadır.* Türkçe metinlerin manzum olup olmadıkları göz önüne alınmaksızın bir değerlendirme yapıldığında, XV. yüzyılda ön plana çıkan Esmâ'u'l-Hüsna şârihi Nakşibendî şeyhi İlahî-i Simavî'nin (Yazar, 2011: 42) de Ömer Rûşenî'nin tercî-bendini şerh eden İlahî'den evvel yaşamış ve bu şerhini ondan önce yazmış olma ihtimali vardır. Ayrıca, bizim bu yazımızda ele alacağımız ve birçok kaynakta klâsik Türk şiirini oluşturan ilk şairlerden sayılan Ahmedi'ye (ö. 1412) ait tasavvuf dışı bir konuda yazılan kaside ile 16. asır sonlarına doğru öldüğü düşünülen Süleyman Rusûhî tarafından bu kasideye yapılan şerh, Divan şairleri ya da mutasavvıf şairlere ait şiirlerin şerhi ayrımını ortaya çıkarmaktadır. Yukarıda yaptığımız değerlendirmeler topluca ele alındığında Anadolu'da şerh edilen Türkçe ilk şiir ve bunun şârihi meselesi, şu çerçevede ele alınmalıdır kanaatindeyiz: *Öncelikle manzum Türkçe metinlerin şerhinin asıl konumu olduğu ve mensur olanlar da dikkate alındığında Türkçe ilk metin şerhinin başka bir mesele olduğunu bilmek gerekir. İkincisi, Anadolu sahası veya dışında yazılmak hususu*

dikkate alınmaksızın, Türkçe ilk şiir şerhi ve şârihini belirlemek gerekir. Üçüncüsü, şerh edilen ilk Türkçe tasavvufî ya da tasavvuf dışı şiiri ayrı ayrı tayin etme ihtiyacı ortadadır.

Biz öncelikle, yukarıda söz konusu ettiğimiz Ahmedî'nin kasidesine dair şerhi tanıttıktan sonra, bu konuları sonuç bölümünde tafsilatıyla değerlendireceğiz.

I. Süleymân Rusûhî ve Şerh-i Kasîde-i Ahmedî Adlı Eseri

Rusûhî'nin asıl adı Süleyman'dır ve bugünkü Bulgaristan'ın Sofya şehrinde doğmuştur (Kılıç, 2010: 3/1356; Sungurhan 2017: 385; Akbayar, 1998: 5/1403). Âşık Çelebi ilaveten onun, bu şehirde, "Porenli" denen güvenilir bir taifeye mensup olduğunu vurgular (Kılıç, 2010: 3/1356). Doğum tarihi kaynaklarda zikredilmemektedir. Hasan Çelebi'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla ilim ve tasavvuf hayatına, Sofyalı Bâlî Efendi'ye (ö. 1553) bağlanmakla başlamıştır (Sungurhan 2017: 385). Sonra İstanbul'a gelerek çeşitli mahfillerde vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Bununla birlikte Âşık Çelebi'nin deyimiyle tabiatı, "şûh-tab'lıkda vü şâhid-bâzlıkda vü şûrîde-dillikde vü şevk-enbâzlıkda kimesneden dûn degül idi" (Kılıç, 2010: 3/1356). Bu sebepten olsa gerek bir müddet sonra kendisinden, "şer'-i şerîfe mugâyir" ifadelerin sadır olduğu duyuldu (Sungurhan 2017: 385). Sonrasında tutuklanma şüphesiyle firar etti (Şemseddîn Sâmî, 1314: 3/2278). Âşık Çelebi'ye göreyse tutuklanmış ancak bu meseleden yüz akıyla çıkmıştır (Kılıç, 2010: 3/1356-57). Kanunî döneminde yaşadığını düşündüğümüz bu olaylardan sonra, III. Murat'ın saltanatına kadar (hs. 1574-1595) neler yaptığı ve yaşadığı hususu açık değildir.

Rusûhî'nin, "*Gizli gencün lü'lü'-i lâlâsıyam/Şöhre-i şehrem cihân kâlâsıyam*" matlai ile başlayan şiiri hakkında bir reddiye risâlesi kaleme alan Münîrî-i Belgradî (ö. 1617), bu eserin başında Rusûhî'nin, söz konusu şiir dolayısıyla İstanbul'dan sürgün edildiğini belirtmiştir (Kaplan, 2020: 1). Ayrıca bu şiir aleyhine, Yûsuf Sinâneddîn (ö. 1581) tarafından da *Tadlîlü'l-Te'vîl* adlı bir risâle kaleme alınmış hatta bu risâleye Rusûhî, kendini temize çıkarma adına, fetva olarak cevap dahi yazmıştır. O devirde Rusûhî'nin bahsedilen şiiri ve bu şiir hakkında Münîrî-i Belgradî ve Yûsuf Sinâneddîn'in reddiyeleri, sufilere arasında tartışmalara neden olmuştur (Şahin, 2016: 218-19). Zikredilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Süleyman Rusûhî, Kanunî döneminde olduğu gibi III. Murat devrinde de fikirleri dolayısıyla tepkiyle karşılaşmış ve takip altına alınmıştır. Bu tepki ve takiplerin neticesi tezkirelerde zikredilmiyorsa da Sicill-i Osmanî'de, hiçbir kaynak gösterilmeden, Kanunî dönemi sonlarında korkusundan saklanıp vefat ettiğini söylenir (Akbayar, 1998: 5/1403). Ancak yukarıda söz konusu ettiğimiz şiirine III. Murat döneminde yazılan reddiyeler ve Rusûhî'nin bunlara cevap mektubu dikkate alındığında, bu bilginin yanlışlığı açıktır. Tahminimize göre Süleyman Rusûhî, III. Murat'ın saltanat yılları olan, 1574-1595 yılları arasındaki bir tarihte ölmüştür.

Tezkireler onun müstakil bir eserinden söz etmez. Yalnızca tartışmalara konu olan gazelinin ve birkaç şiirini örnek verirler (Kılıç, 2010: 3/1357-58; Sungurhan, 2017: 385). Ancak Rusûhî'nin, Arapça bir varaklık "*Risâle-i Mir'âtiyye*" adlı içinde ona ait 21 beyitlik Türkçe şiirin de olduğu mensur bir eser ile "*Risâletün-fi-Hakk-ı Revâfızı'l-Merdûdîn*" isimli iki varaklık diğer mensur bir eseri tespit edilmiştir (Taştan, 2017: 319). Âşık Çelebi Rusûhî'nin, Şeyh Bâlî'ye bağlanmadan önce rüya tabirindeki yeteneğinden söz eder (Kılıç, 2010: 3/1356). Hasan Çelebi ise, "ba'zı şi'r-i kabîh ve kavî-i vakîh" in ondan "sâdır u zâhir" olduğunu belirtir (Sungurhan, 2017: 386). Ayrıca, Pervâne Beg Mecmûa'sına dayanılarak bir gazelinin Ahmed Paşa'ya (ö. 1496-97) nazire olduğu tespit edilmiştir (Taştan, 2017: 319). Son olarak Âyînîzâde'nin, onun tartışmalara sebep olan gazeline yazdığı şerhte Rusûhî'yi, Hasan Çelebi'nin aksine, dinine bağlı, samimî bir Müslüman olduğu şeklinde değerlendirdiği (Taştan, 2017: 343) görülmüştür. Biz de, bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz Şerh-i Kasîde-i Ahmedî adlı eserine dair tespit ve değerlendirmelerimize dayanarak onun felsefe, kelam, itikat ve Arap belâğati hususlarında, malumat sahibi olduğunu söyleyebiliriz.

Süleyman Rusûhî'den söz eden kaynaklar veya onun hakkında yapılan çalışmaların hiçbirinde *Şerh-i Kasîde-i Ahmedî* adlı eserden bahsedilmez¹. Yaptığımız araştırmalara göre Şerh-i Kasîde-i Ahmedî'nin, Ankara Üniversitesi DTCF Yazmalar Kütüphanesi Mustafa Çon A ve B koleksiyonlarında, 327/I ve 411/I numaraları ile kayıtlı iki nüshası mevcuttur². 411/I nolu nüshanın zahriye kaydında, "*Mevlânâ Ahmedî'nin, sepîde-dem ki bezendi serâçe-i gülzâr, kasîdesinin Rusûhî tarafından Türkçe şerhi*" şeklinde bir kayıt mevcuttur. Ayrıca "*Rusûhî'nin ismi Süleymân Efendi'dür. Rusûhî mahlasıdır*" notu vardır. Buna dayanarak nüshaların tavsifini yapan katalog yazarları, eseri tereddütsüz Süleyman Rusûhî'ye ait göstermişlerdir (Örs vd. 2008: II/1, 222 ve 310). Ayrıca her iki nüshada da şerh kısmı bittikten sonra, Süleymân Rusûhî'nin bir gazeline, Küçük Hâfız Mustafa Efendi (ö. 1728-29'dan sonra) tarafından yapılan şerhin yer alması, eserin Süleymân Rusûhî'ye aitliğini desteklemektedir. Rusûhî'nin şerh ettiği Ahmedî'nin kasidesine (Taştan, 2017: 446) ve onun, Âyînezâde Şemseddîn-i Sirozî (ö. 1688-89) tarafından şerh edilen gazelinin metinlerine (Taştan, 2020: 320-21) baktığımızda, Rusûhî'nin gazelinin, Ahmedî'nin kasidesine muhteva ve üslup bakımından nazire olduğu görülmektedir³. Bu bilgiler ışığında, *Şerh-i Kasîde-i Ahmedî* adlı eserin Süleyman Rusûhî'ye ait olduğu kesinleşmektedir.

Elimizdeki nüshalardan 411/I nolu olanı, 1693'te istinsah edilmiştir. 327/I nolu nüsha ise, her hangi bir tarihlendirme kaydına sahip olmamakla birlikte, talik kırması hatla yazılması, kelime imlasında eklerin diğer nüshanın aksine hemen her zaman eski klişe biçimde yer alması ve sonraki asırlara göre arkaik addedilen kelime sayısının öteki nüshaya nispetle fazla olması gibi nitelikler bakımından daha eski olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Ayrıca, ilk incelemede, her iki nüshanın da tam olduğu ve fazla fark göstermedikleri anlaşılmıştır. Söz konusu şerh, 327/I nüshasında 1b-26a ve 411/I nüshasında, 1b-23b varakları arasında yer alır. *Şerh-i Kasîde-i Ahmedî*'nin yazılış tarihinin ise, bazı mutasavvıflarla giriştiği fikri mücadelede, fikirlerine destek bulmak amacıyla eserini şeyhülislama sunduğu III. Murad'ın saltanatı esnasında (1574-1595) olduğunu düşünmekteyiz.

Eser, 1b varağında⁴ bulunan besmeleden sonra, şârih Süleyman Rusûhî'ye ait olduğunu düşündüğümüz, "*Sipâs ol Hakkâ kim insânı ehl-i ihtidâ kıldı/Cevâb-ı bi's-şavâbından cihânu pür-şafâ kıldı/Künûzına rümûzunuñ dilin anuñ idüp miftâh/Anı her bâb u vâdîde hoş müşkil-güşâ kıldı*" beyitleriyle başlar. Metnin bu varağında yer alan dîbâce benzeri girişte şârih, eserini kaleme alma nedenini, şair Ahmedî'nin bilgi ve kemal sahibi bir kimse olarak şerh edilen kasidesindeki sorularının cevaplandırılması olduğunu özgün şekliyle şöyle açıklar:

¹ Bkz.: (Tuman, 1949: I/338; Kılıç, 2010: 3/1356-58; Sungurhan: 2017: 385-86; Şemseddîn Sâmî, 1314: 3/2278; Akbayar, 1998: 5/1403; Kaplan, 2020: 1; Taştan, 2017: 313-344; Taştan, 2020: 439-454; Şahin, 2016: 209-248).

² Elektronik görüntülerine ulaşabildiğimiz nüshaların, AÜ DTCF Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğundaki tavsifleri şu şekildedir: 327/I: "Türkçe ta'lik kırması hatla 200X154 mm boyutunda filigranlı kâğıda, 164X105 mm yazı alanı boyutunda, değişken satırlı, 1b-26a yaprakları arasında, söz başları kırmızı, metin siyah mürekkeple istinsah edilmiş; sırtı meşin kaplı mukavva cilt içindedir. Baş: *Bismillâhirrahmânirrahîm. Sipâs ol Hakka kim insânı ehl-i ihtidâ kıldı....* Sonu: *...su'âl olunup erkeğün yüzi üzere kız ise ensesi üzere gelüp diyüp cevâb virdiler Allahu a'lem*". 411/I: "Türkçe, ta'lik hatla, 193X146 mm boyutunda filigranlı kâğıda, 150X82 mm yazı alanı boyutunda 25 satırlı, 1b-23b yaprakları arasında, siyah, kırmızı, turuncu ve yeşil mürekkeple, Mehmed b. Ömer el-Merzifonî tarafından 18 Şa'ban 1104'te (24 Nisan 1693) istinsah edilmiş; bordo renkte cilt bezi kaplı mukavva cilt içindedir. Baş: *Bismillâhirrahmânirrahîm. Sipâs ol Hakka kim insânı ehl-i ihtidâ kıldı....* Sonu: *...perde-i pindârünü kaldırmayınca aradan ey Rusuhî bilmezsin bunlara ma'na nedir*" (Örs vd. 2008: II/1, 222 ve 310).

³ Ahmedî'nin, bu yazının konusu olan ve Rusûhî tarafından şerh edilen kasidesi ile Rusûhî'nin bu kasideye nazire olarak yazdığını düşündüğümüz şiirin sırayla verilen birer beyti, aralarındaki benzerlik hakkındaki kanaatimizin sıhhatini ortaya koyduğunu düşünmekteyiz: "*Ne cins ki olmadı ne nev' ne nev' ki olmadı cins/Nedir ki nev' olur u cins eylegil izhâr*" (Süleyman Rusûhî, 327/I, 13b). "*Ne cins ü fasl u nev' ü aslı bir iken ey bü'l-aceb/Arasmda bunların bu denli bu gavga nedir*" (Taştan, 2017: 320).

⁴Verdiğimiz varak numaraları, yazı türü, imla ve dil özellikleri bakımından daha eski olduğunu düşündüğümüz 327/I numaralı nüshaya aittir.

“Kāmil ü ‘ārif ve esrār-ı me‘ānīye muṭṭali’ ü vākıf Mevlānā Aḫmedī nevvārallāhe merḳadehū ilā-lehū’l-ezelīyyü’l-ebedī kaşādesinde İrād eylediği su‘ālâtına ki delâleti me‘ārif ü kemâlâtınadır cevâbda bu ḫaḳîr-i ḳalîlî’l-bızâ’a bi-ḳadri’t-ṭāḳati ve’l-istiṭâ’ati bu muḫtaşarı tahrîr ve işḳâlâtınıñ ḫallinde bu risāleyi taştîr eyledüm bir vechle ki her cānib ü hālî nev’-i ifâdeden ḫālîlî olmaya” Ancak bir başka yerde, “Bu maḳamda ‘ilmi ta’rif ve ‘aḳluñ isti’malinde işṭilāḫān iṭṭilāḳatını beyān idelüm, tā ki bu risālede ṭaliblere menāfi’-i keşîre ḫāşıl ola ve billāhi tevṫîḳ” (Süleymān Rusûhî, 327/I: 22a) diyerek “risāle” olarak nitelendirdiği eserinden, “talibler”in yararlanmasını istediğini söyler.

Bu şerh, dîbâce benzeri kısmından anlaşıldığı kadarıyla devrin şeyhülislamına takdim edilmiştir. Takdim ifadeleri şu şekildedir: “Bu risāle-i ‘aciz u ḳuşūr ve cemî’-i umûrumda tefrîṭ ü fütûrile ḳadr-şinās u mu’în-i nās melce’-i fuḳarā vü ğurabā mesned-i ‘ulemā vü fuḫalā mu’în-i meşāyih u şulāḫā el-ḫabri’llezi ke’l-baḫri ve’n-niḫrîrî’l-fāyḳi fi’l-verā şems-i meṭālî’-i feżāyilü’l-berāyā bedr-i ṭavālî’-i envāru’l-‘atāyā necmü’s-sa‘ādetü ve’l-münā refî’ü’r-rütbetü mişlü’s-Şüreyyā a’nî biḫî mevālî-i ‘azāmuñ ercümendi Hâce Efendi lâ-zālî ‘āliyā ke’ş-şems-i ve’r-refî’ā ke’s-semā ḫazretlerine tuḫfe kildum. Pes şān-ı şerîf ve ḫulḳ-ı laṭîflerinden me’mûl u mes’ûldür ki bu muḫtaşar ḫuḫûr-ı mevṫûrlarında maḳbûl ve cenāb-ı fāyîzu’n-nûrlarında ma’ḳûl görilüp sa’yum meşḳûr ve ḳuşûrum ma’zûr buyuralar” (Süleymān Rusûhî, 327/I: 1b). Eserin o devirdeki şeyhülislâma sunulduğunu düşünmemizin nedeni, içinde geçen “Hâce Efendi” tabiridir. Bilindiği üzere “Hâce Efendi” tabiri, o dönemde şeyhülislam için kullanılmaktaydı.

Bundan sonra, Ahmedî Dîvânı neşrinde, XXII nolu ve aslı 67 beyit olan kasidenin (Akdoğan, 1979: I/59-64) 33 beyti şerh edilmiştir⁵. Rusûhî, söz konusu kasidenin tüm beyitlerini şerh

⁵Şerh edilen beyitler sırasıyla ve varak numaralarına göre şunlardır:

- (mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün)
- (1b) 1. Sepîde dem ki bezendi serâce-i gülzâr
Nevāya başladı bülbül ber-â-ber-i gülzâr
2. Benefşe gûş ider eşcâr ḳarşısına ṭurup
Anı ki zikre getirür müzekker-i eşḫâr
3. İşit saña diyeyin ḳuş dilinde hoş sözler
Ki yırṭa Mantıḳ-ı Ṭayrın işitse anı ‘Aṭâr
4. Çü birde münḫaşır oldu bu şüret-i nev’î
Niçün çoğ oldu bu bir nesne hey’eti ey yâr
- (4b) 5. Burûc niçün on iki ola ḫaber virgil
Yidi neden durur âbā vü ümmehât çehâr
6. Niçün üç oldu mevālîd nedür ol nesne
Ki sāyesi bir ü naḳş oldu bişter zî-şümâr
- (7a) 7. Eyit baña ki ne gevherdür ol ki aña ğidā
Çü artık ola ṭolup ḫaste olur u bîmâr
8. Ne gevher ol ki ğidāsı nice ola eفزân
Şafā virüp aña ol ḳuvvet olur u tîmâr
9. Bu ikinüñ biri aşlma döndüğün görüp
Biri daḫı bilesin nice olur aḫîr-i kâr
10. Bu ikiyi bilüriseñ yakîn baña şerḫ it
Ne nesnedür ki bulara olup durur sālâr
11. Eger ḳıyās idesin ğāyibi müşāhedesin
Sa‘ādete iresin devletüñ ola bîdâr
- (9a) 12. Ne yidi nürdür ol kim felekden añarudur
Cemî’-i encüme ol yididen geliür envâr
- (9b) 13. Eger ṭabî’at-ı küllî vü evlevīyet-i ḫāl
Diseñ nedür âdem idüğü kâşifü’l-esrār
- (11b) 14. Firişte ü perî vü dîvî şerḫ eyle dört
Delîl-i pāk egerçi kim itmîşem iḳrâr
- (13a) 15. Ne bir durur ki anuñ vücûdında teḳşîr var
Niye didi ahad-ı maḫz-ı Ḫālîḳ-ı Cebbâr
16. Ne bir ki anda taz’îf var ne ḫod tañşîf
Tefekkür it ki nicesi durur ḫaḳîḳat-i kâr
- (13b) 17. Ne cins ki olmadı ne nev’ ne nev’ ki olmadı cins
Nedür ki nev’ olur u cins eylegil izḫâr
- (14b) 18. Cihān sa‘ādet ile ṭolu idi uçdan uca

etmemiştir. Çünkü eserin başında kendisinin belirttiği üzere, asıl gayesi, Ahmedî'nin soru içeren beyitlerine izah getirmektir. Burada dikkat çeken nokta, fark barındırmakla birlikte, şerh edilen ilk 10 beyit dışındaki beyitlerin, Ahmedî Dîvânı neşrinde yer almamasıdır. Dolayısıyla Süleymân Rusûhî'nin, Ahmedî Dîvânı'nı neşreden Yaşar Akdoğan'ın görmediği bir nüshadan yararlandığı anlaşılmaktadır.

Eserin her iki nüshasında da başlık yoktur. Yalnızca 1b varağında, metnin geneline nispetle ağır, ağdalı ve secili bir dille yazılmış mukaddime sayılabilecek bir kısım vardır. Eserde, 5 numaralı dipnotta belirttiğimiz sırayla verilen beyitlere göre bir bölümlendirmenin olduğu düşünülebilir. Şu örnekte görüleceği üzere, şerhin genelinde 16. yüzyıl nesrine nispetle oldukça sade bir dil kullanılmıştır: “Ba’zı kütübde şöyle rivâyet iderler ki Hâk Te’âlâ ‘Arş altından bir melek gönderüp yidinci kat yirüñ altına girüp bir elini yirüñ maşrıktan taraf olanına ve bir elini mağribden tarafa olanına şokup yiri iki eli üzre aldı” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 25a). Yalnızca secili kısımların yer aldığı kısa cümlelerde dil, kısmen ağırlaşır. Dolayısıyla Şerh-i Kasîde-i Ahmedî, Osmanlı Türkçesi sade nesir örneklerinden biridir.

Metnin her iki nüshasında da 16. asır Osmanlı Türkçesi imlası görülür. Ancak 411/I nüshasında imla yer yer, istinsah edildiği 17. yüzyıl özelliklerine kayar. Bununla birlikte metinde, “bilgıl, diyevüz, depretti, ıssı, aydur, olısar, kankı, öterek, öndin, irgürür, ulaşuk, tabşırdı, turgurdı, uşbu” örnekleri gibi Eski Anadolu Türkçesi'ne ait pek çok kullanım vardır. Eserin, mukaddime niteliğindeki giriş kısmı dışında, düzenli secilere rastlanmaz. Sadece şu örneklerde görüldüğü gibi etkileyici bir vurgu yapılmak istenen kısa cümle ve ifadelerde seciye yer verilir: “Çünkü melâ’ike keşifeler degüldür belki pākîze vü lañflerdür”. “Bir âdem oğlına biñ şeytân üşer ve anı düşürmek için bu deñlü düşmen üstüne düşer”. “Pes Hâk Te’âlâ ezeli ile ‘âlim ve zâtrıyla kâ’imdir. Her nesnede hükmi hikmet üzre cârî ve ‘ilmine zâtında teceddüd ü teğayyür tārî olur degüldür” (Süleymân Rusûhî,

-
- Ol iki nañs-ı felekte yürür iken hem-vâr
 19. Niçün nuñüset ile tıldı şimdi ol iki sa’ad
 Feleklerinde iderken müdâm seyr-i medâr
 20. Yarın zamâne girü gün gibi olur rüşen
 Ki enbiyâ vü rüsûlden bu resmedür aħbâr
 (15b) 21. Sebeb nedür demüri cezb ide mıknâñs
 Zümürrüd ile niçün kör ola ef’î vü mâr
 22. Peleng zañmına bevl eylediği müş nedür
 Vebâya oldığı yâküt dâfi’-i âşâr
 (16a) 23. Kelâm u nuñk ile kavliñ ne farkı vardur eyit
 Ola ki rüşen ola gönlimüzde bu esrâr
 (16b) 24. Sebeb ne münhaşır olmak kelâm dörde yañın
 Kim ol taleble haberdür nidâ vü istihbâr
 (16b) 25. Ezel ne vü ezeliyyet hulûd u deymümet
 Dañı nedür ezeli eyle şerh ey hüşyâr
 (17a) 26. Eyit ki hey’et ü hâşşa nedür rüsüm ile hadd
 Kim ‘ilmüñ arta anı çünkü kılasın tekrâr
 (17b) 27. Bu ben diyen ten u yâ cân u nefş mi yoñsa
 Bu nefş ü cism-i mürekkeb ki ola esb-süvâr
 28. Ğalañ gümân ide ol kim süvâra beñzede anı
 Besî süvâr ki bilmedi keş ile destâr
 29. Eneyle ente arasında fark nedür eyit
 Ki ola saña sezâ cân u dil olursa nişâr
 (19b) 30. Küsüfi ile oldı günüñ pes aydın çün
 K’ola bu nür ile kamu siyâh şöyle ki var
 31. Ne ise nürü anuñ aydını berü geçmez
 Ne resm ile ki geçer sırcadan bu nür ile nâr
 (20b) 32. Eger diler iseñ ibdâ’a hüccet-i zâhir
 Mu’âyen olmağa anda nice ide iħbâr
 33. Ne nesnedür ki degül nesneden yaradılmış
 Baña eyit saña ger rüşen ise bu esrâr

327/I: 11b, 12b ve 14a). Kısacası Rusûhî, bu şerhinde sanat gayesi gütmemiş, anlaşılmayı öncelemiştir.

II. Eserin Muhtevası ve Klâsik Şerh Metotları Açısından Değerlendirilmesi

Şerh-i Kasîde-i Ahmedî, 1412 veya 1413'te vefat ettiği düşünülen ve daha çok *İskender-nâme* adlı mesnevîsiyle tanınan, divan şiiri geleneğinde klâsik divanların öncülerinden birini tertip eden Ahmedî'nin bir kasidesinin şerhidir. Ahmedî'yi, Hoca Dehhânî (ö. 1361'den sonra) ile birlikte, klâsik Türk şiirini tasavvufî mecradan sosyal hayat ve lirizme yönlendiren şairlerden saymak yanlış olmaz. Zaten bu yazımızda söz konusu edilen kasidesi de, yer yer tasavvufî söylemler içermekle birlikte, daha çok yazıldığı dönemin ilmî ve ictimâî kabulleri üzerine kurgulanmıştır. Dolayısıyla bu kasideyi tasavvufî sayamayız ve Süleyman Rusûhî tarafından yapılan şerhi de öncelikle, Anadolu sahasında nadir rastlanan tasavvuf dışı şiirlerin şerhlerinden biri olması bakımından mühimdir.

Ahmedî hakkında yapılan değerlendirmeler, onun divan şiirindeki kurucu rolünü ön plana çıkarır. Örneğin Saadettin Nüzhet Ergun, *Ahmedî Dîvânı'nı*, *İskender-nâme*'den üstün görür. Onun, fitrî kabiliyeti ile üslubunu şahsileştirerek kendinden önceki Türk şairleri geçip yaşadığı devrin en büyük Anadolu şairi olarak kabul gördüğünü söylemektedir (Ergun, 1935: I/371-72). Fuat Köprülü de onu, 14. asırda yetişen Osmanlı şairlerinin en büyüğü ve en meşhuru addederek Şeyhî'nin (ö. 1429'dan sonra) yetişmesinin bile Ahmedî'nin şöhretini sarsmadığı kanaatindedir (Köprülü, 2004: II/400). Nihat Sami Banarlı da Ahmedî'yi, Köprülü gibi, 14. asrın en büyük Anadolu şairi kabul etmiştir. Ayrıca manzum tarih, tıp vb. kitaplar kaleme almak suretiyle divan şiirinin mesnevî vadisinde ve ilim yolunda kurucu şair sıfatı taşımasına dikkat çeker. Dehhânî ile birlikte, devrin sosyal hayatına dikkatini ve mühim sosyal hadiselerini eserlerine yansıtması hususunu vurgular (Banarlı, 2001: I/387-88). Dolayısıyla bizim yazımıza konu olan kasidesi ile bu kasidenin şerhindeki ilmî ve ictimâî bahislerin, Ahmedî'nin kişiliği ve eserlerinde umumî bir hal aldığı anlaşılmaktadır.

Şerh-i Kasîde-i Ahmedî'nin muhtevası, şerh edilen kasidedeki soru içeren beyitlerin muhtevasına paralel biçimde ilerler. Ancak genel anlamda eser, tasavvufî değil, daha çok İslam felsefesi, kelam, akaid, fıkıh ve devrin geçerli ilimleri ile inanışlarına dayan bir içeriğe sahiptir. Beyitler tek veya konu açısından aynılık göstermelerine göre birden fazla beyit halinde şerh edilir. Buna bağlı olarak esere daha ayrıntılı baktığımızda; sûret, nev', cism, hey'et, illet ve türleri, mekân, zamân, cevher ile araz, felsefik sorgulamalar gibi İslam düşüncesine dair bahislerin ön planda olduğu görülür. Ayrıca eski tıp ve kozmoloji, klâsik matematik, anâsır-ı erba anlayışı, madenlere dair eski inanışlar, ölüm, ruh ve öldükten sonraki hayat, sema ile Allah'ın isimleri arasındaki ilişkiler, akıl-nefis-ruh ilişkisi, perî-cin-melek ilişkisi ve bunlara dair inanışlar, vahdet inancı, eski astrolojiye dayalı uğurlu ve uğursuz sayılan varlıklar, simyâ ilmi, belâgata dair tartışmalar, benliğe dair felsefik kabuller, insan-hayvan-nebat ilişkisi, yaratılış-madde ve zahir-batın ilişkisi de şerhin bahislerindedir.

Süleymân Rusûhî, şerh ettiği beyitleri önce anlam açısından mensur hale getirir. Ancak bu, birebir düz cümle haline getirmek demek de değildir. Yani beyti yorumlayarak mensur hale sokar. Örneğin şerh edilen 29. beyit olan şu beyti, "*Eneyle ente arasında fark nedür eyit/Ki ola saña sezâ cân u dil olursa nişâr*", kelime kelime değil, "*muhassal ma'na böyle demek olur ki*" biçiminde bir girişle yani anlam bakımından yorumladığını söylemek suretiyle şöyle nesre aktarır: "*Muhasşal ma'nâ böyle demek olur ki çok nefis-i nâţıkâ vardur kim levâzım-ı 'ulviyye vü süfliyyesini bilmedi anuñ gibi nefis-i nâţıkâyı nefis-i nâţıkaya beñzetmek ğalaţdur*" (Süleymân Rusûhî, 327/I: 18a). Kısacası Rusûhî'nin beyitleri nesre aktarmaktaki asıl hedefi, onları anlaşılır kılmaktır. Rusûhî, getirdiği açıklamalardan önce genellikle, "*Şöyle kim, evvelâ bilgıl ki, pes, bunun hikmeti oldur ki, bu dahu, imdi, ma'nâ demek olur ki, nitekim, çün bunu bildün*" gibi kelime ve ifadelerden istifade eder.

Eserde, manzum metin şerhlerindeki geleneksel yöntemlerin bazıları sıklıkla kullanılmıştır. Bunlardan ilki, *tanımlama ve alternatif tanım getirme metodudur*. Rusûhî, tanımladığı pek çok kavram ve istilahun daha iyi anlaşılması için bunları birden fazla yolla yani alternatifli izah eder. Örneğin İslam felsefesine ait “sûret” istilahu şöyle tanımlanır: “*Evvelâ bil ki sûret ol nesneye dirler ki şey’i anuñla bi’l-fi’l hâşıl ola. Ve dahı sûret şol hey’et-i hâşıladur ki cism için ba’de te’lîfi’l-eczâ bu ma’nâya nazar hey’et ü sûret birdür*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 2a). Bazen şu biçimde tanımlamayı, taksim eder: “*Ve dahı hiss-i müşterek ü hayâl ve kuvve-i vâhime vü kuvve-i müfekkire ve kuvve-i hâfızadur. Bu beşe kuvvâ-yı bâtına dirler*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 5b). Kimi zaman ise, tanım örnek verilerek okuyucunun zihninde müşahhas hale getirilir: “*Cins iki kısımdır. Biri cins-i qarîbdür ve cins-i qarîb aña dirler ki bir nesmenüñ mâhiyetinden ve dahı ba’zı nesneden ki ol mâhiyetde müşrikdür bu ikisinden ola. Nitekim insânuñ cevâbında hayvândur diseñ hem insânuñ mâhiyetinden ve hem ol mâhiyetde insâna müşârik olanlardan cevâb olur*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 14a).

Soru-cevap usulü, eserde ön plana çıkan öncelikli geleneksel şerh metodlarından. Bu usulün kullanımına şu örnekleri verebiliriz: “*Pes sûret-i nev’iyye birde münhasır iken sebep nedür ki sûret-i şahsiyyede bunca tefâvüt ü ihtilâf vardur. Cevâb: Bunuñ hikmeti oldur ki Şâni’-i ‘Âlem ve Muşavvir-i Benî Âdem anda bir dürlü kâr ve her zamânda bir güne eşer izhâr ider. Anuñçün kim her mevcûdatda bir ism-i hâşşı mer’î ve her müte’essirde bir ism-i hâşşı mü’essirdür*”. “*Çoklar üzerine nedür dinüldükde hayvân gibi insân nedür denüldükde hayvândur diseñ cevâb şahîh olur ve tahtında insân hakîkatinden gayrı niçe hakîkatler dahı dâhil olur. Feres ü sibâ’ ve dahı bunlaruñ gayrı gibi*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 2a ve 14a). Ahmedî’nin şerh edilen kasidesi büyük oranda istifham biçiminde kurgulandığından, Rusûhî bu yolu rahatlıkla soru-cevaplı açıklamalara dönüştürmüştür.

Mesel ve temsille açıklama da şerhteki önemli izah yollarındandır. Aşağıda verilen iki misalden ilki temsil, ikincisi ise hikâye/mesel anlatma yolunun eserde nasıl kullanıldığını göstermektedir: “*Bu ikisiniñ ortasında ‘aql bir meleketüñ üzerinde kıbel pâdişâhdan gönderilmiş bir vâlî meşâbesindedür... a’nî ke’enne aydur ki bir pâdişâh memleketlerinden birine ve re’âyâsından ba’zınuñ üzerine bir kulını hâkim kılup gönderse ol ra’iyyet hâkimlerine ri’âyet ü fâ’atden hurûc idüp emrine itâ’at itmeseler ol vâlî dahı hasb-i hâli pâdişâhuna hikâyet ve ser-güzeştlerinden şikâyet eylese ağleb-i zan belki hâtırâ evvel hutûr iden oldur ki sultân ol kavme hışm-ı firvân idüp siyâset eyleye. Pes ‘aql dahı kezâlik Hâk Te’âlâ Hazretleri kıbelinden vücûd-ı insâna gönderilmiş bir hâkim ü mâlikür*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 7b). “*Hikâyet olunur ki Hazret-ı Mûsâ ve Hazret-ı Hızır ‘aleyhisselâm sefîneye bindüklerinde bir ‘uşfûr nazarlarında inüp deryâdan burnu ile şu kapdı bir miqdâr ve derhâl yine uçdı. Hazret-ı Mûsâ’ya Hızır ‘aleyhisselâm dönüp ayıtdı: Yâ Mûsâ şol kuşcağızuñ minkârı ile deryâdan şu kapdığını gördüñ mi? İmdi senüñle benüm ‘ilmüm dahı Hâk Te’âlânuñ ‘ilmi yanında şol kuşcağızuñ burnuyla alduğı şu gibidür deryâ yanında, didi*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 22a). Bu örneklerde görüldüğü gibi Rusûhî, temsil ve mesellerinde sonra mutlaka bir neticeye ulaşmaktadır.

Eserde örnek verme metodu da kullanılmıştır. Özellikle vereceğimiz şu metinde olduğu gibi istilahlara açıklamasında bu metoda yer verilir: “*Hurûf-ı ‘âliyât ıstılâh-ı şüfiyyede hakâyık-ı basîta ve şu’un-ı zâtiyye dirler ki gaybu’l-guyübda kâmine ya’nî gizlidir. Çekirdekde ağaç gizli olduğu gibi*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 18a).

Rusûhî şerhinde, *sonuç çıkarma ve yorumlama* usulüne de yer vermiştir. Bu usulü umumiyetle, uzun uzadıya verdiği bilgilerin ardından kullanır. Mesela şurada, daha evvel verdiği bilgilere dayanarak sonuca ulaşır: “*Pes bu tahkîkden ma’lûm oldı ki cevher bir degüldür eger hakîkat-i cevherden murâd mefhûm-ı külliyesi ise...*” (Süleyman Rusûhî, 327/I: 4b). Bir başka yerde ise, aldığı bilgiyi yorumlar: “*Ehl-i bâtın ‘amâyı ki gaym-ı rakîkdür Hazret-i Ahadiyetde hicâb-ı Celâl ile şerh eylediler. Pes ma’nâ demek olur ki Hâk Te’âlâ Hazretleri halkı halk itmeden Hazret-i Ahadiyette hicâb-ı Celâl ile örtülü idi*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 10b). Bu metodun kullanıldığı yerlerde Rusûhî’nin, asıl şârihlik yeteneğini daha açık görmek mümkündür.

Şerhte, *delil getirme ve neden-sonuç ilişkisi oluşturma yolu*, önemli bir yer tutar. Verdiğimiz örnekler bu doğrultudadır: “*Pes taz’îf kabûl itmez zîrâ terkib lâzım gelür ve tanşîfi dahı kabûl itmez zîrâ cüz’den ‘arî vü berîdür*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 13b). “*Ene ile ente arasında fark oldur ki egerçi ene ile murâd olan ente ile de murâd olur. Zîrâ ene ile râkib irâdet olunup ve ente ile râkib ü merküb murâd olunmağ hilâf-ı üslûbdur*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 18a).

Tercüme metodu, Rusûhî’nin genelde, ayet ve hadis örneği verdiği durumlarda, şu örnekte olduğu gibi kullanılır: “*Resûlullâh ‘aleyhisellem buyurur: li-küllî nefsin şeytânânîn, ya’nî her nefsiün iki şeytânı vardır. Biri nefsi emmâretü bi’s-sû’i ve biri dahı şeytân aleyhi’l-la’ne*” (Süleyman Rusûhî, 327/I: 12b).

Aslında delil getirme metodunun farklı bir versiyonu olan *şiiirle örneklendirme*, eserde nadir kullanılan klâsik şerh metodlarından: “*Qarîb olur ki böcek deligünde helâk ola âdem oğlunun günâhı ile. Ma’nâda dinilmişdür: Li’l-ğaşr günâhumuz zârâr eyler deñizdeki hûta/Nice deñizdeki hûta belki yemhûta*” (Süleyman Rusûhî, 327/I: 15a). Şerhte karşılaşılan bu tür birkaç örnekte, genellikle verilen şiiirin şairinden söz edilmez. Ayrıca delil getirme metodunun farklı bir kolu sayılabilecek *ayet ve hadislerle delillendirme usulü* eserde sıklıkla kullanılır. Dolayısıyla burada sadece söz konusu durumun çok sayıda örneğinin eserde yer aldığını söylemekle yetiniyoruz.

Açıklanacak kavram veya konuların izahında, klâsik şerhlerde pek rastlanmayan *Türkçe karşılıklarla izah*, Rusûhî’nin şerhini metot bakımından farklı kılan bir noktadır. Bu metoda en bariz örneklerden ikisi şöyledir: “*Üçüncü şol keyfiyyâtdur ki kemmiyyâta muhtâşa ola. Bu dahı yâ kemmiyât-ı muttaşılâya muhtâşa ola. Teşlîş ü terbi’ ve istikâmet ü inhinâ ya’nî toğruluk ve ergilik gibi hatta veyâhüd munfasılaya muhtâşa ola zevciyyet ve ferdiyyet gibi*” (Süleyman Rusûhî, 327/I: 3b). “*Ya’nî tahkîkân semâvât u arzı retk itdi. Ya’nî birbirine bitişik idi fetk itdi. Ya’nî birbirinden ayırdı*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 25a). Rusûhî’nin böyle bir metodu tercih etmesinde, daha önce de bahsettiğimiz gibi, eserini ilgililer için anlaşılır kılmak maksadıyla sade bir dille yazma hedefinin etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Şerh-i Kasîde-i Ahmedî’de, bir bakıma şerh metodu sayılabilecek, başka bir açıdan ise şerhlerin öğreticilik ve güvenilirliğini destekleyen unsurlardan kabul edilen iki usulden daha söz etmek istiyoruz. Bunlardan ilki ve eserin öğreticilik vasfını ön plana çıkaran *kelime tahlilidir*. Şu örneklerde bu metoda rastlanır: “*Heyûla lafzı Yunanîdür. Aşlı mâdde ma’nâsınadır. Ve iştilâhda bir ceoherdür cismdeki her şüreti kabildür*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 10b). “*Ezelî, ism-i Hâkdur ve ezeliyyet şıfatıdır. Yâ-i tâ ile maşdarıdır. Ve ezeliide iki itibâr vardır. Biri budur ki ezel ism ola. Bu taqdîrce yâ-i nisbî ile isti’mâli şahîh olmaz. Zîrâ mensûb ile mensûbun ileyh her biri bir şey-i âher olmağ gerekdür. Ve bir itibâr dahı zikr olunduğı üzre alız olunmağdur ki ezel, istimrâr-ı vücüddür. Pes bu ma’nâda nazar-ı maşdariyeti itibâr olunup bu taqdîrce yâ-i nisbî ile isti’mâli şahîh olur*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 17a). Böylesi bir tasarruf, Rusûhî’nin Arapça bilgisi ve dil kültürünü de ortaya koymaktadır.

İkincisi ve eserin güvenilirliğini destekleyen unsur ise, *farklı kaynakların kullanımınıdır*. Şu örnekte olduğu gibi bazen kaynağın sahibi zikredilir: “*Aristotalis aydur kim Et-tabîatü mebd’ü’l-hareketi ve’s-sükün*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 10b). Çoğu kez de kaynak belirsiz ifadelerle şöyle nitelenir: “*Ba’zılar ayıtdılar ki ol bir farz-ı aqlîdür. Ecsâm anuñ efrâdından mürekkebe olur ve ol efrâduñ ba’zısını ba’zısına zamm itmekle ve eger cüz-i lâ-yetecezzâya ilhâk idesin şöyle kim ol cüz’ sebebiyle tecezziye kâbil ola. Ol cüz’ lâ-yetecezzâ olmaz*” (Süleymân Rusûhî, 327/I: 13b).

Sonuç

Edebiyatımızda klâsik şerh geleneği, büyük oranda tasavvufidir ve Arapça-Farsça eserlerin şerh edilmesi biçiminde gelişmiştir. Bunun nedeni hem tasavvufî öğretileri aktarmak hem de Arapça-Farsça öğretimine katkıda bulunmaktır. Şerh edilen Türkçe metinler de çoğunlukla

tasavvuf konuludur. Bunların asıl önemi, Türkçe bir metnin, eski şârihlerce nasıl şerh edildiğini görerek modern şerh metotlarına yön vermemizi sağlamasıdır.

Bizim bu yazımızdan önce yapılan araştırmalara göre, uzun müddet, klâsik şiir tarihimize Türkçe şiirleri şerh edilen ilk şairin Yunus Emre, ilk Türkçe şiir şârihinin de Şeyhzâde Muhyiddîn Muhammed Efendi olduğu düşünülmekteydi. Ancak son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre, Dede Ömer Rûşenî'nin tercî-bendini şerh eden İlahî isimli bir müridinin, ilk Türkçe şiir şârihi ve dolayısıyla Dede Ömer Rûşenî'nin de Anadolu'da Türkçe şiiri şerh edilen ilk şair olduğu ileri sürülmüştür. Biz burada, yukarıda ayrıntısıyla tanıttığımız *Şeh-i Kasîde-i Ahmedî* adlı eseri de dikkate alarak zikredilen bilgilerin, farklı bir tasnifle, önümüze şöyle bir tablo koyduğunu görmekteyiz:

Öncelikle, şüpheli olmakla birlikte, 1320 veya 1328 yıllarında vefat eden Yunus Emre'nin, 1487'de vefat eden Dede Ömer Ruşenî'den önce yaşaması bakımından, Anadolu'da Türkçe şiiri şerh edilen ilk şairdir. Ancak onun şiirleri ilk defa 1497'de Şeyhzâde Muhyiddîn Muhammed tarafından şerh edilmiştir. Oysa yazımızın giriş kısmında bahsettiğimiz çalışmaya göre Ömer Ruşenî'nin bir tercî-bendi, İlahî adlı müridi olduğu düşünülen kimse tarafından, 1479'da şerh edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmadaki Anadolu'da Türkçe bir şiiri şerh eden ilk şârihin İlahî olduğu iddiası, ilk bakışta doğru gibi görünmektedir. Fakat yine yazımızın giriş bölümünde bahsettiğimiz yeni bir araştırmaya göre, 1469'da ölen Eşrefoğlu Rumî'nin, Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'nin Türkçe bir kasidesini, 1469'dan önce şerh etme ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, şerhini, 1479'da kaleme alan İlahî'nin, Anadolu'da Türkçe bir şiiri şerh eden ilk şârih olma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Ancak İlahî, Anadolu'da yaşayan Dede Ömer Rûşenî'nin; Eşrefoğlu Rumî ise Azerbaycan'da yaşayan Şeyh Safiyüddîn'in şiirini şerh etmiştir. Üstelik bu şiir tasavvufî değildir. Dolayısıyla, Anadolu'da şiirleri şerh edilen ilk şairin Dede Ömer Rûşenî olduğu savını kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Yunus Emre'nin, ondan önce yaşadığı açıktır. Yalnız, bütün bu bilgilere şu noktayı ilave etmek gerekir: Hem Yunus Emre hem Dede Ömer Rûşenî mutasavvıf olduğundan, hangisinin şiiri önce şerh edilmiş olursa olsun, Anadolu'da şerh edilen ilk Türkçe tasavvufî şiir olacaktır.

Divan şiiri araştırmaları ve klâsik şerh geleneği açısından asıl önemli olan nokta, Anadolu'da şiirleri şerh edilen ilk Divan şairinin kim olduğudur. Ayrıca Anadolu sahası veya dışında şerh edilen ilk Türkçe şiir meselesi de -en azından Oğuz Lehçesi'nde- mühimdir. Bütün bu bilgiler ışığında, bizim değerlendirmemiz şöyledir:

Meseleye şerh edilen şiirler açısından baktığımızda: 1. Anadolu'da şerh edilen ilk tasavvufî şiir Yunus Emreye; tasavvuf dışı konuda yazılıp şerh edilen ilk Türkçe şiir ise, Ahmedî'ye aittir. 2. Ahmedî, bu çalışmamızda ele aldığımız şerhiyle, Anadolu'da şiiri şerh edilen ilk Divan şairdir.

Şârihler açısından bir değerlendirme yaptığımızda: 1. Anadolu'da genel anlamda Türkçe bir şiiri -her ne kadar şiir Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'ye ait olsa da yani Azerbaycan'da yazılmışsa da- şerh eden ilk kimse, Eşrefoğlu Rumî'dir. Ancak bu şerh, tasavvufî değil gizli ilimlere aittir. Oysa İlahî'nin Dede Ömer Ruşenî'nin tercî-bendine yaptığı şerh, tasavvufî olduğundan İlahî, Anadolu'da tasavvufî Türkçe bir şiiri şerh eden ilk şârihtir. 2. Bu yazımızda tanıttığımız, Şerh-i Kasîde-i Ahmedî adlı eserin sahibi Süleyman Rusûhî ise, bir divan şiiri metnini şerh eden ilk şârihtir.

Rusûhî'nin söz konusu eseri, İslam Felsefesi, kelâm, akâid ile devrin âdet ve inançlarını geniş manada söz konusu eden bir şerhtir. Geleneksel şerh metotlarının pek çoğunu içermesi bakımından dikkat çekicidir. Öte yandan dilinin oldukça yalın ve Osmanlı Türkçesi klâsik nesrinin nispeten sade örneklerinden birini yansıtmaları açısından da son derece mühimdir

Kaynaklar

- AKBAYAR, NURİ (1998), Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmânî Yâhûd Tezkire-i Meşâhir-i Osmanî C. 5, İstanbul: KTB-Tarih Vakfı Ortak Yay.
- AKDOĞAN, Yaşar (1979), Ahmedî Dîvânı (Tenkitli Metin ve Dil Hususiyetleri) I-II, Doktora Tezi, İstanbul: İÜSBE.
- BABACAN, İsmail (2018), “Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'nin Bilinmeyen Bir Türkçe Şiiri ve Şerhi”, IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt 1, ss. 133-151, (Editörler: Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çankara Erginer), Ankara: Ankara HBV Üniversitesi Yay.
- BANARLI, Nihad Sâmî (2001), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi C. I, İstanbul: MEB Yay.
- CEYLAN, Ömür (2007), Tasavvufî Şiir Şerhleri, İstanbul: Kapı Yay.
- ERGÜN, Saadettin Nüzhet (1935), Türk Şairleri C. I, İstanbul: (?).
- KAPLAN, Yunus (2020), Rusûhî Maddesi, madde detay/rusuhi-suleyman, <http://teis.yesevi.edu.tr> (15.08.2022).
- KILIÇ, Filiz (2010), Âşık Çelebi Meşâirü'ş-Şu'arâ C. 3 (İnceleme-Metin), İstanbul: İAE Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2004), Edebiyat Araştırmaları II, Ankara: Akçağ Yay.
- ÖRS, Derya vd. (2008), Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu II/1, Ankara: AÜ Yay.
- SARAÇ, M. A. Yekta, (2007), “Şerhler”, Türk Edebiyatı Tarihi 2, ss. 121-132, (Editörler: Talât Sait Halman vd.), İstanbul: KTB Yay.
- SUNGURHAN, Aysun (2017), Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Ankara: KTB Yay.
- Süleymân Rusûhî (?), Şerh-i Kasîde-i Ahmedî, (Yazma Eser) AÜ DTCF Yazmalar Kütüphanesi, 327/I.
- ŞAHİN, Oğuzhan (2016), “Rusûhî'nin Kuş Diliyle Bir Gazeli ve Yûsuf Sinâneddîn ile Münîrî'nin Şâire Reddiyesi”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 47/47, 209-248.
- Şemseddîn Sâmî (1314), Kâmûsu'l-A'lâm C. 3, İstanbul: Mihrân Matbaası.
- TAŞTAN, Erdoğan (2017), “Âyînezâde Muhammed Şemseddîn-i Sirozî'nin Şerh-i Manzûme-i Rusûhî Adlı Eseri”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 19, 313-344.
- TAŞTAN, Erdoğan (2020), “Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin Sofyalı Süleymân Rusûhî'nin Şiirine Yazdığı Şerh: Şerh-i Kasîde-i Rusûhî”, RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 7, 439-454.
- TUMAN, Mehmed Nâil (1949), Tufe-i Nâilî C. I (Tıpkıbasım), Ankara: Bizim Büro Yay.
- UYAN, Ömer (2016), Müşkil-Güşâ (İnceleme-Açıklamalı Metin), İstanbul: Kitabevi Yay.
- YAZAR, Sadık (2011), Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği, Doktora Tezi, İstanbul: İÜSBE.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 343-358

AHMEDİ’NİN FARKLI BİR EMİR SÜLEYMAN METHİYESİ

H. Dilek Batıslam

Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(batislam@cu.edu.tr), ORCID: 0000-0001-9809-5711 / Prof. Dr., Çukurova University Faculty of Arts and
Sciences Turkish Language and Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 25.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 06.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Batıslam, H. Dilek (2022), “Ahmedi’nin Farklı Bir Emir Süleyman Methiyesi”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 343-358.

Batıslam, H. Dilek (2022), “A Different Emir Sulemian Praise of Ahmedi”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 343-358.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Ahmedî'nin Farklı Bir Emir Süleyman Methiyesi

Özet

Divan şiirinin kurucu şairleri arasında yer alan Ahmedî'nin Türkçenin işlenmesine ve gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Onun şiirlerinde Eski Anadolu Türkçesinin dil ve imla özelliklerini görmek mümkündür. Bu nedenle Ahmedî'nin şiirleri, hem Divan şiirinin ilk örneklerinden olması, Divan şiiri geleneğinin başlangıcının anlaşılması hem de dil ve anlatım özellikleriyle Türkçenin gelişiminin izlenebilmesi bakımından dönemine ışık tutan değerli şiirlerdir. XIV. yüzyıl Divan şiirinin önemli şair ve yazarlarından Ahmedî bu yüzyılda hacimli divan sahibi olan şairlerden biridir. Çağdaşları içinde en çok kaside yazan şairlerdendir. Bursa için yazdığı kaside ilk şehir kasidelerindendir. Methiyelerinin çoğunu Emir Süleyman'a yazan şair, mevsimleri (bahariyyât gibi) kasidelerinde işleyen ilk şair olarak kabul edilmektedir. Şairin bir başka özelliği de eldeki bilgilere göre, ilk çâr-ender-çâr kaside ve gazelleri yazmış olmasıdır. Ahmedî özellikle birçok nazım şeklinin ve türünün ilk örneklerinin yer aldığı Divanı, Divanı'nda yer verdiği farklı içerik ve nitelikteki elifba sırasına göre dizilmiş kasideleriyle dikkat çeker. Şair methiyelerini sadece kaside biçiminde yazmamış, kimi zaman terci'-i bent ve terkib-i bent nazım şekillerini de methiye aracı olarak kullanmıştır. Bu makalede, Ahmedî'nin Emir Süleyman için yazdığı farklı bir methiye örneği biçim, içerik, dil ve anlatım yönünden değerlendirilecektir. İncelenecek metin kullanılan nazım şeklinin terkib-i bent olması ve hazaniyye özelliği taşıması bakımından çok rastlanan methiyelerden ayrılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu metnin incelenip değerlendirilmesi methiye geleneğinin oluşumu ve uygulanışına ışık tutmasının yanı sıra Ahmedî'nin methiyelerinin özelliklerinin tespitine de katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmedî, Emir Süleyman, Methiye, Hazaniyye, Terkib-i bent.

A Different Emir Sulemian Praise of Ahmedî

Abstract

Ahmedî, who is among the founding poets of Divan poetry, made important contributions to the processing and development of Turkish. It is possible to see the language and spelling features of Old Anatolian Turkish in his poems. For this reason, Ahmedî's poems are valuable poems that shed light on his period in terms of being one of the first examples of Divan poetry, understanding the beginning of the tradition of Divan poetry, and following the development of Turkish with its language and expression features. Ahmedî, one of the important poets and writers of the 14th century Divan poetry, is one of the poets who have a voluminous divan in this century. He is one of the poets who wrote the most odes among his contemporaries. The ode he wrote for Bursa is one of the first city odes. The poet, who wrote most of his eulogies to Emir Süleyman, is also accepted as the first poet to mention the seasons (such as Bahariyyat) in his odes. Another feature of the poet is that he wrote the first known char-ender-char odes and ghazals. Ahmedî especially draws attention with his divan, which includes the first examples of many verse forms and genres, and odes arranged in the order of elifba with different content and quality in his divan. The poet did not write his praises only in the form of eulogy, but sometimes he also used the verse forms of terci-i bent and tekib-i bent as a means of praise. In this article, a different example of eulogy written by Ahmedî for Emir Süleyman will be evaluated in terms of form, content, language and expression. The text to be analyzed differs from common eulogies in that the verse form used is composition of terkib-i bent and it has the characteristic of hazaniyye. Therefore, examining and evaluating the text in question will not only shed light on the formation and application of the tradition of praise, but also contribute to the determination of the characteristics of Ahmedî's praises.

Keywords: Ahmedî, Emir Süleyman, Praise, Hazaniyye, Terkib-i bent.

Ahmedî'nin Hayatı ve Eserlerine Dair

Ahmedî XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, beylikler döneminin önde gelen şair ve yazarlarından. 1334-35 yıllarında doğduğu tahmin edilen, eserleri ve şiirlerinde Ahmedî mahlasını kullanan şairin asıl adının İbrahim, lakabının Taceddin, babasının adının ise Hızır olduğu bilinmektedir. Ahmedî'nin nerede doğduğu, nasıl bir hayat yaşadığı hakkında çelişkili ve farklı görüşler vardır. İlköğrenimini Anadolu'da yaptıktan sonra Mısır'a gidip eğitimini tamamlayarak Anadolu'ya döndüğü tahmin edilmektedir. Mısır dönüşü Aydınoğlu Ayas Bey'e intisap eden şair, Ayas Bey'in oğlu Musa Bey'e hocalık yapmıştır. Ayas Bey'den sonra Emir Süleyman'ın yanında bulunmuş, bu şehzadenin ölümünün ardından Çelebi Mehmed'in hizmetine girmiştir. Ahmedî Çelebi Mehmed'e intisap ettiği dönemde ve muhtemelen 1410 yılı civarında, 80 yaşlarında Amasya'da ölmüştür (Pekolcay 1977: I/79-80; Kut 1989: II/165-167; Kortantamer 1993: 1-30; Şentürk ve Kartal 2007: 87-89; Kartal e-sözlük 2015: E. T. 07.07.2022).

Eski Anadolu Türkçesiyle yazan Ahmedî, çeşitli konularda ve çok sayıdaki eseriyle hem Türk dilinin gelişmesine hem de Divan şiirinin kurulmasına önemli katkıları olan bir şairdir. XIV. yüzyılın sonlarında divan sahibi olan dört şairden biridir. Türk edebiyatının kurucu şairleri arasındadır. Dehhânî ve Gülşehrî'nin şiirlerini beğenen Ahmedî'de Mevlânâ, Yunus Emre ve Gülşehrî'nin etkisi görülür. Ahmedî'nin Yunus'a nazire şiiri vardır (Akdoğan 1988: 30). Şairin bir başka özelliği de bilinen ilk "çâr-ender-çâr" kaside ve gazellerin sahibi olmasıdır (Kutlar 2009: 96). Bursa için yazdığı kaside, şehir kasidelerinin en eski örneklerindedir. Ahmedî, mevsimleri – bahariyye ve hazaniyye- kasidelerinde işleyen bilinen ilk şairdir. Şairin şiirlerinde varlığı eski Türk şiirine kadar çıkan "dedim-dedi" şeklinde veya "sorulu-cevaplı" mürâca'a tarzında karşılıklı söyleyişler, atışmalar ve münazaralar da görülür. Ahmedî, münacat, tevhid ve naat türündeki şiirleri bir yana bırakılırsa, Türk edebiyatında çağdaşlarına göre en çok kasidesi olan şairdir.

Türk şiirinde Hoca Dehhânî ile başlayan dönemin sosyal olaylarını ve hayatını şiirde yansıtmaya Ahmedî'de daha gelişmiş şekliyle devam etmiştir. Ahmedî'nin şiirlerinde, yaşadığı çağın manevi hayatını, duygu ve düşünce dünyasını yansıtan örneklere rastlamak mümkündür. Gülşehrî, Hoca Mes'ud ve Şeyhoğlu'nun etkileri Ahmedî'de görülse de daha çok üslubunu İran örneklerinden yararlanarak oluşturmuştur. Şairin dikkat çeken yönü, Türkçe söyleyişe getirdiği güçlü ses ve ahenktir. Bu güçlü ses ve ahenk Bâkî ile devam etmiştir (Banarlı 1971: 389-390).

Ahmedî'nin sanat gücünü ortaya koyduğu en önemli eseri Divan'ıdır. Divan'ın ağırlık merkezini gazeller oluşturur. Gazellerinin yanı sıra çok sayıda kaside yazmış olan şair, kasidelerini de gazelleri gibi harf sırasına göre düzenlemiştir. Divan'ındaki şiirlerde Ahmedî, Divan şiirinin söz ve anlam inceliklerini ustaca söyleyişle birleştirmeyi başarabilmiştir. Şiirlerinin çoğunda halk dilinden alınmış kelimeleri, doğal ve sade bir söyleyişi yakalamıştır. Cemşîd ü Hurşîd mesnevisinde yer verdiği şiirlerin bir kısmı Divan'ında bulunan örneklerden olmakla birlikte, bir kısmı da Divan'ında yer almayan şiirlerdir (Banarlı 1971: 391).

Ahmedî'nin Divan'ı dışında, İskender-nâme, Cemşîd ü Hurşîd, Tervîhü'l-Ervâh, Bedâyi'u's-Sihr fi-Sanâyi'i's-Şi'r, Mirkâtü'l-Edeb vb. eserleri vardır. Ahmedî'nin Divanı (Akdoğan 1979; Akdoğan 1988; Günyüz 2001; Gülüm 2021a), Divan'daki bazı şiirlerde görülen özellikler (Turan 2007: 567-590; Kadioğlu 2011: 161-180; Turan 2014: 23-37; Dalyan 2016: 45-68) ve diğer eserleriyle ilgili kimi çalışmalar yapılmıştır (Akalin 1975; Akdoğan 2000; Ayçiçeği 2013: 129-204). Ayrıca, Ahmedî 2 Mayıs 2018'de Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde düzenlenen bir sempozyumda değişik yönlerden ele alınarak eserleri incelenmiştir. Sempozyum bildiri kitabı basılmış (Yıldız 2018), kitap içinde Ahmedî ve eserleri hakkındaki çalışmaları tanıtan bibliyografyaya da yer verilmiştir (Çakır 2018: 265-272). Sempozyum kitabından sonra yeni ve ayrıntılı başka bir bibliyografya daha yayımlanmıştır. Bu son bibliyografyada şairin hayatı ve eserleri de geniş biçimde tartışmalı yönleri açıklanarak değerlendirilmiştir (Gülüm 2021b: 175-206).

Ahmedî'nin Emir Süleyman Methiyeleri

Ahmedî'nin çok sayıda methiye yazdığı Emir Süleyman Çelebi, Fetret Dönemi Osmanlı şehzadesi olarak tarihî kaynaklarda farklı özellikleriyle anılmaktadır. Yıldırım Bayezid'in Ertuğrul Çelebi'den sonra ikinci oğludur. Batı kaynaklarının bazılarında Fetret dönemindeki hükümdarlığı sebebiyle Osmanlı padişahları arasında sayılarak I. Süleyman diye de anılmıştır. Hayatının ilk yılları hakkında fazla bir bilgi yoktur (Kayapınar 2010: XXXVIII/82-85). Emir Süleyman'ın edebiyat tarihi açısından en önemli yönlerinden biri etrafında bir şairler topluluğu olmasıdır. Osmanlı hanedanı içinde ilk şairler meclisini kuran, edebiyatı ve sanatı himaye eden Emir Süleyman bu anlamda önemli bir şahsiyettir. Ahmedî de Emir Süleyman'ın çevresinde bulunan, himayesini gören şairler arasındadır (Kayapınar 2010: XXXVIII/82-85; Karavelioğlu 2017: 391-448).

Ahmedî'nin Emir Süleyman'la yakınlığı divanındaki şiirlerden anlaşılmaktadır. Çünkü Ahmedî Divanı'nda Emir Süleyman'a yazılmış çok sayıda kaside, terci'-i bent, terki-i bent ve Emir Süleyman'ın adının geçtiği gazeller vardır. Divandaki yirmi kaside, bir ve iki numaralı terci'-i bentlerle ilk yedi terki-i bent Emir Süleyman içindir. Yedinci terki-i bent ise Emir Süleyman mersiyesidir. Ayrıca şair on dört gazelde de Emir Süleyman'ın adını zikretmiştir. Bütün bu şiirlerden başka Emir Süleyman şairi himaye etmiş; şair de onun adına birçok eser telif etmiştir. 1410 yılında Emir Süleyman'ın vefatıyla Ahmedî'nin ölünceye kadar Çelebi Mehmed'in yanında kaldığı bilinmektedir (Açıl 2018: 152-153; Karavelioğlu 2017: 418-427).

Divan Edebiyatında Methiye Geleneği

Ahmedî'nin çalışmaya konu olan şiiri bir methiyedir. Bu nedenle divan edebiyatı methiye geleneğine bakılması gerekir. Divan edebiyatında methiye denildiği zaman genellikle övgü amacıyla yazılan kasideler akla gelir. Çoğu zaman kaside de methiye ile aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak kaside bir nazım şekli, methiye ise bir tür olduğu için methiyelerde ayrıca nesip, maksûd, tegazzül, fahriye, dua gibi bölümlerin yerine daha çok övgü yer alır. Methiye Arap edebiyatından İran edebiyatına ve oradan Türk edebiyatına geçerken zihniyet, kültür ve çevre farklılıklarına bağlı olarak bazı değişikliklere uğramıştır. İran edebiyatında içerik daha da zenginleşmiş, Türk edebiyatında ise övgü kısmı gelişirken övülenin özellikleri çok fazla değişmemiştir. Methiyeler büyük ölçüde câize ile karşılık gördüğü için Divan şiirinde çok rastlanan türlerdendir. Methiyelerde kaside nazım şekli ağırlıkta olmakla birlikte, mesnevi, kıta, murabba, muhammes, terki-i bent, terci'-i bent ve gazel biçiminde yazılmış methiye örnekleri de bulunmaktadır. Kaside biçimindeki methiyeler genellikle nesipten sonra bir girizgâhla başlar. Memduhun kişiliği ve bulunduğu makam gereği özelliklerinin mübalağalı olarak anlatıldığı bölüme "maksûd" adı verilir. Maksadın on beş-yirmi beyitle ifade edildiği bu kısım kasidenin diğer bölümlerine göre daha uzundur (Aydemir 2004: XXIX/410-411).

Methiyelerin içeriğini övgünün yapıldığı kişinin durumu ve nitelikleri belirler. Methiyelerde din büyükleri ya da hükümdarlar başta olmak üzere farklı görevlerdeki devlet adamları övülürken sahip oldukları makamın özellikleri dikkate alınarak bazı ünlü tarihî veya efsanevî şahsiyetlerle karşılaştırılırlar. Genel olarak bakıldığında ise kasidelerin methiye bölümlerinde adalet, lütuf, kerem, cömertlik, kahramanlık, re'y ve tedbir gibi iyi bir yöneticide ve iyi bir insanda bulunması gereken niteliklere yer verildiği görülür. Övülen yöneticilerin hepsi bu özelliklere sahip olmadığı gibi kimi zaman bir cimrinin cömert, bir zalimin merhametli, eline silah almamış bir kişinin kahraman olarak gösterildiği olur. Divan şiirinin çok eleştirilen yönlerinden biri de methiyelerdeki bu gerçek dışı, abartılı övgülerdir (Aydemir 2004: XXIX/410-411).

XIII-XIV. yüzyıllarda sayıca az olan kaside biçiminde yazılmış methiyelerde XV. yüzyıla gelindiğinde büyük bir artış vardır. Bu yüzyıl kasidelerinin çoğu methiyedir. XVI. ve XVII. yüzyılda methiye geleneği devam eder. XVIII. yüzyılda nitelik açısından daha sönük olduğu görülen methiyeler üzerinde yeterli inceleme bulunmamakla beraber birkaç büyük şair dikkat çeker. XIX ve XX. yüzyıllarda Divan şiirine rağbetin azalmasıyla methiyelerde de büyük bir düşüş görülür. (Aydemir 2004: XXIX/410-411).

Methiyelerde Ahmedî'nin şiirindeki gibi, çok yaygın olmamakla birlikte, kullanımına rastlanan terrib-i bent biçimi Arap edebiyatında ortaya çıkmasına rağmen Arap şairleri bu nazım şekliyle şiir söylemeye pek rağbet etmemiş, Fars edebiyatında ise güzel örnekler ortaya konmuştur. Türk şairleri de böyle manzume söylemeyi ustalık kabul etmişlerdir. Türün en başarılı örnekleri XVI. yüzyılda kaleme alınmıştır. Özellikle Bağdatlı Rûhî'nin terrib-i bendi çok ilgi görmüş, bu eserin nazireleri nazire geleneğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Uzun 2011: XL/487-489).

Terrib-i bentte beyit sayısı beş ile on arasında değişmekte olup çoğunlukla yedi-dokuz beyitli bentler tercih edilmiştir. Terrib-i bentler genelde gazel şeklinde kafiyeleşse de mesnevi biçiminde düzenlenenlere de rastlanır. Vasıta beytinin kafiyesi değiştiğinden terci'-i bentlere göre terrib-i bentlerin kafiyeleşmesi daha kolaydır. Terrib-i bendin hane veya kıtalarının çoğunlukla gazel gibi kafiyeleşmesi sayesinde şair her bentte kafiyeği değiştirebildiği için bu tür daha çok ilgi görmüştür. Terrib-i bentlerde belirli aruz vezinleri kullanılmış, mahlasa genellikle son hanede yer verilmiştir. Bazı terrib-i bentlerde mahlas bulunmadığı gibi bazılarında da mahlas ilk hanede ya da ilk beyitte söylenmiştir. Terrib-i bentlerde münâcât, na't, methiye, hicviye gibi türlerin yanı sıra sosyal, dinî, tasavvufî ve felsefî konular da ele alınmıştır. Terrib-i bent diğer nazım şekillerine kıyasla şairin dünyaya, olaylara, hayata bakışını yansıtmaya, zihniyetini ortaya koymaya en uygun biçimlerden biri olarak görülmüştür (Uzun 2011: XL/487-489). Terrib-i bentlerde görülen bu genel özelliklerin dışında kalan, bentleri farklı şekillerde düzenlenmiş ve değişik aruz kalıplarının kullanıldığı örneklerle de karşılaşılr (Cengiz 1986: 395-410).

Ahmedî'nin terrib-i bent biçiminde yazdığı Emir Süleyman methiyesinin bir başka özelliği de hazaniyye oluşudur. Divan şiirinin gözde mevsimi bahardır. Divan şairleri için hazan baharın zıddı olması bakımından önemlidir. Çoğu zaman şairler baharla hazanı karşı karşıya getirirler. Baharı canlılık, dirilik, gençlik ve yaşama sevincini ifade etmek için; sonbaharı ise ihtiyarlık, bitkinlik, yaşlanma ve ölüm simgesi olarak kullanırlar. Hazan içerdiği olumsuz anlamlar ve bu anlamların şairi hayal, duygu zenginliği yaratma bakımından zorlaması nedeniyle Divan şiirinde bahar kadar geniş bir kullanım alanı bulamamıştır (Batislam 2003: 155-174). Nesiplerinde hazanın tasvir edildiği hazaniyyeler de sayıca bahariyyeler kadar çok değildir. Hazaniyyelere, Ahmedî'nin "Hazaniyye" (Akdoğan e-kitap: 143-146), Ahmet Paşa'nın "Der Vâsf-ı Hazan Migûyed" (Tarlan 1992: 110-111), Zâtî'nin "Kasîde İst Der Sıfat-ı Hazan Berây-ı Mustafâ Paşa Rahmetullâhu 'Aleyh" başlıklı kasideleri (Kurtoglu e-kitap2017: 150-153) ile Gelibolulu Mustafa Âli Divanı'ndaki "Kaside-i Hazaniyye ve Der-medâyh-i Sultân Selîm Han" adlı kaside örnek verilebilir (Aksoyak 1999: 95-97). Divan şiirinde hazanın yeri ve hazaniyyelere dair bazı çalışmalar yapılmıştır (Erkal 2001: 107-152; Batislam 2003: 155-174; Mum 2006: 127-151; Aka Kıyağa 2021:788-803). Ayrıca mevsimleri konu alan yüksek lisans tezlerinde de hazanla ilgili bölümler vardır (Yavaş 2011: 39-48; Gündoğdu 2017: 112-114).

Hazaniyyât-ı Der-medh-i Emîr Sülmân¹

Ahmedî'nin Emir Süleyman methiyesi de başlığında belirtildiği gibi hazaniyyedir. Ancak şiirde hazanla ilgili unsurlara diğer hazaniyye şiirlerdeki kadar fazla rastlanmaz. Şairin başka Emir Süleyman methiyelerini çeşitli yönleriyle konu alan birkaç yayın bulunmaktadır (Dalyan 2016: 45-68; Özer-Çam 2016: 79-94; Karavelioğlu 2017: 418-427; Karavelioğlu 2019: 97-104; Batislam 2020: 279-292). Söz konusu yayınların bir kısmı belirli bir methiyeyi ele alırken bir kısmı da genel olarak methiyeleri değerlendirdiğinden Emir Süleyman methiyelerinin tamamını ayrıntılı olarak kapsamaz. İncelememizde ele alınan Emir Süleyman methiyesi Ahmedî Divanı'ndaki dördüncü terki-i benttir. Yedi bentten oluşan şiirin her bendinde yedi beyit ile bir vasıta beyti olmak üzere toplam sekiz beyit bulunur. Kafiye şemasına bakıldığında terki-i bentlerde daha çok kullanılan her bendin gazel biçiminde, vasıta beytinin ise kendi içinde farklı kafiyelediği şeklin tercih edildiği anlaşılır. Şiirde terki-i bentlerin bilinen biçimsel özelliklerine büyük ölçüde uyulmuştur. Aruzla ve "Mefâilün/ Mefâilün/ Feûlün" kalıbıyla yazılmıştır. Bu aruz kalıbına terki-i bentlerde çok sık rastlanmaz. Terki-i bendin metnini, her bentle ilgili içerik değerlendirmelerini, dil ve anlatım özelliklerini ana hatlarıyla aşağıda veriyoruz:

I. Bent²

1. Hazândur nûş idelüm câm-ı bâde
Ganîmet gör bu 'ömri virme bâde
2. Otur nûş-ı revân it bâdeyi kim
Cihân kalmadı Pîrûz u Kubâd'a
3. Dil ü cân gonca bigi bagla câme
Ki ola gül bigi tab' uñ güşâde
4. Çü zerre raks urur mey şu'lesinde³
Neçün şebnem bigi olasin fütâde
5. Mey idüp nûş sürgil 'akl u hûsı
Getürme hiç olmaz fikr-i yâde
6. Ayah ol elden al kim yüzi nakşı
Kıla her kaygudan gönlüni sâde
7. Sabâhın hoş durur içmek sabûhu
Be-yâd-ı pâdişâh-ı şâh-zâde
8. Melik Sülmân Süleymân-ı zemâne
Ki misli gelmedi gelmez cihâne

"Sonbahardır, şarap kadehini içelim. Bu ömrü ganimet gör, yele verme. Otur şarabı iç⁴. Dünya Pîrûz ve Kubâd'a kalmadı⁵. Gönlünü ve ruhunu gonca gibi kadehe bağla ki yaradılışın gül gibi açılsın. Şarabın alevinde zerre dans ederken niçin çiğ tanesi gibi düşkün, çaresiz olasin. Şarap içip akli ve şuuru uzaklaştır. Hiç olmayacak düşünceleri aklına getirme.

¹ Metnin başlığı son hazırlanan doktora tezinde yararlanılan bazı nüshalarda farklı şekillerde yer almaktadır. Bu farkların içinde en dikkat çekici olanı şiirin terci' olduğuna işaret eden "fi't-terci'-i" ifadesidir (Gülüm 2021: 570). Fakat esas alınan metin kafiye bakımından terki-i bente uygundur.

² Makalede Yaşar Akdoğan'ın Kültür Bakanlığı yayını e-kitap Ahmedî Divanı'ndaki metin esas alınmakla birlikte, zaman zaman farklı ve sorunlu olduğu düşünülen kelimeler için Emrah Gülüm'ün 2021 yılında doktora tezi olarak yeniden hazırladığı Ahmedî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım) adlı çalışmasına da bakılmıştır. Gerekli görülen yerlerde iki çalışma arasındaki farklara değinilmiştir.

³ Gülüm'ün çalışmasında "şu'lesine" şekli tercih edilmiştir.

⁴ Beyitteki "nûş-ı revân" ifadesi aynı zamanda adaletiyle ve doğruluğuyla meşhur Sâsânî soyundan gelen İran hükümdarının adını (Steingass 1975: 1434) çağrıştırır ve beyitte bu ikinci anlamıyla söz konusu hükümdara telmih yapılmıştır.

⁵ Pîrûz kelimesi de hem bahtlı, uğurlu, muzaffer anlamını hem de İranlı ünlü bir kahramanı ifade etmektedir. (Steingass 1975: 265). Aynı şekilde Kubâd Nuşirevan'ın babası İran hükümdarı, Minuçih'r'in ordusundaki bir kahramanın adı ve develerin çok sevdiği bir tür dikenli çalı anlamındadır (Steingass 1975: 951). Metin'de tarihî kimliklere yapılan telmih anlamları öne çıkmaktadır.

Elden o kadehi al ki (kadehin) yüzündeki nakış gönlünü her kaygıdan kurtarsın. Sabah vakti şehzade padişahı hatırlayarak sabah içkisi içmek hoştur. Hükümdar Süleyman zamanın Süleyman'ı ki dünyaya benzeri gelmedi, gelmez.”

Bu ilk bentte şair, sonbahar mevsiminde vaktin şarap içilerek hoş geçirilmesini, ömrün boşa harcanmaması gerektiğini, dünyanın kimseye kalmayacağını, kadehin gönül açıklığını ve insanı gereksiz düşüncelerden uzaklaştıracağını, gönlü kaygılardan arındıracağını ve sabah vakti padişahı anarak içilen sabah içkisinin güzelliğini dile getirir. Bentte rindâne bir eda vardır. Şarap içmek, eğlenmek ve zamanı iyi değerlendirmek tavsiye edilmiştir. Şiirin başlığındaki hazaniyyât açıklamasına bağlı olarak bendin hemen başında mevsimin sonbahar olduğu ifade edilmiştir. Sonbahar olmasına rağmen tıpkı baharda olduğu gibi vaktin şarap sayesinde eğlenceli ve güzel geçirilebileceği anlatılmıştır. Bendin son beytiyle vasıta beytindeki methiyeye geçiş sağlanmıştır. Vasıta beytinde zamanın Süleyman'ı olarak görülen Emir Süleyman övülmüş ve onun benzeri bir hükümdarın dünyaya gelmediği ve gelmeyeceği Hz. Süleyman telmihi aracılığıyla söylenmiştir.

Bentte, “câm, bâde, nûş itmek, mey, sabuh” vb. unsurlar arasındaki tenasüple rindâne eda ortaya konulmuştur. Ayrıca, “ömrü ganimet görüp bada (yele) vermemek”, “dünya (kimseye) kalmadı”, “şarapla akıl ve düşünceden uzaklaşıp gönlün kaygıdan kurtarılması”, “olur olmaz fikirlere kapılmama” tavsiyeleri de rintlik anlayışına uygun yaklaşımlardır. Telmih unsuru olarak Nûşirevân, Pîrûz ve Kubâd kullanılmıştır. Şair “yaradılışın gül gibi açılması” ve “şebnem gibi düşkün olmak” şeklinde bazı benzetmelere de yer vermiştir.

Bentte kullanılan tamlama ve kelimeler çoğunlukla Farsçadır. Arapça ve Farsça kelimeler Türkçe yardımcı fiillerle birleştirilerek oluşturulan “nûş etmek, ganimet görmek, ömrü bada vermek” gibi birleşik yapılardan ve ifadelerden sıklıkla yararlanılmıştır.

II. Bent

1. Virür târâca yâruñ mihr-cânı⁶
Nite kim bâğı bâd-ı mihr-cânı
2. Ne rengâreng ider şâhı gör kim
Sehergeh çünki eser bâd-ı hazânî
3. Dökülüp soldıysa gül ne gussa
Çü tâzedür yüzüñüñ gülsitânı
4. Sarardıysa benefşe n'ola çün kim
Saçuñ ser-sebzdür kim añar anı
5. Yüzüñ vasfın sorarsañ baña sor kim
Baña rûşendür ol rengîn ma'ânî
6. Lebüñ şerhinde teng olur 'ibâre
Ki ol bir râz-ı nâzûkdür nihânî
7. Dahı zulm itme baña çünki bildün
Ne 'adl ider şeh-i sâhib-kırânî
8. Cihân-dâver melik ki anuñ vücûdı
Getürmişdür cihâna 'adl ü cûdı

“Sevgilinin sonbaharı, sonbahar rüzgârının bağı yağmalaması gibi (her yeri) yağmalar, dağıtır. Seher vakti esen hazan rüzgârı(nı) gör ki dalı budağı nasıl çeşit çeşit eder. Gül dökülüp solduysa ne gam? Çünkü yüzünün gül bahçesi tazedir. Menekşe sarardıysa ne olur ki? Saçının ucu canlıdır (yeşildir, tazedir) ki onu hatırlar. Yüzünün niteliklerini sorarsan bana sor ki o(ndaki) renkli anlamlar bana açıktır. Dudağını açıklamada ibareler dar olur ki o bir gizli, nazik sırdır. Bana daha zulm etme çünkü şöhret sahibi, her zaman başarı kazanan hükümdar (bahtlı padişah) ne âdil olur bildin. Âdil, doğru, insafı dünyada padişahı ki dünyaya adaleti ve cömertliği onun varlığı getirmiştir.”

6 Alıntı metinde kelime tamlamalı olarak “mihr-i cân” şeklinde yazılmış ancak sözlüklerde de yaygın olduğu gibi “mihr-cân” şeklinin tercih edilmesi uygun görüldüğünden değiştirilmiştir.

Şair, ikinci bentte sevgilinin sonbaharı yağmalamakta, bağı yağmalayan sonbahar rüzgârı gibi etkili olduğunu söyler. İlk beytin sonunda yer verilen “mıhr-cân”la cinas yapılmıştır. “Mihrgân” biçimi de bulunan “mıhr-cân” sonbahar anlamı dışında eski İranlılar’ın kutladıkları bir bayramı da ifade eder (Steingass 1975: 1854; Devellioğlu 1986: 772). Sonbahar rüzgârının tabiat üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen sevgilinin yüzünün gül bahçesi tazeliğini korur. Onun saçı, yüzü, dudağı bütün güzelliğiyle âşığa zulmetmeye devam eder. Bu nedenle âşık daha fazla zulmetmemesini ister. Çünkü başarılı ve âdil bir hükümdar varken bu kadar zulme gerek yoktur. Dünyaya onun varlığı adalet ve cömertliği getirmiştir. Şair, “Emir Süleyman gibi varlığıyla dünyaya adaleti ve cömertliği getiren hükümdar varken zulmedilmeyeceği bilinir.” diyerek zalimleri uyarır, memduhunun adaletine ve cömertliğine dikkat çeker.

Dil açısından bu bentte de yine uzun Farsça tamlamaların, kelimelerin ağırlıkta olduğu ve sık yer aldıkları görülür. Ayrıca anlatımda “n’ola” gibi soru ifadeleriyle “sorarsan bana sor” gibi soruya yönelik kalıplardan ve sevgilinin güzellik unsurlarından söz edilirken “yüz-gülistan” örneğindeki gibi bazı benzetmeler yapılmıştır.

III. Bent

1. Gel iy gül yüzlü dil-dâr-ı dil-ârâm
Ki sensüz dutamaz cân u dil ârâm
2. Te’âla’llâh bu ne yüzdür ki her subh
Gün anuñ şu’lesinden nûr alur vâm
3. Eger büt-hâneye ire cemâlûñ
Aña secde ideler cümle asnâm
4. Sun ol câmu bugün şâd olalum kim
Bilinmez n’olsar yarın ser-encâm
5. Ten ü cân âfetidür ‘aklıla hûş
Nedür dermân bu derde bir iki cân
6. Mey iç ko zerki ihlâs ol degüldür
İdesin zerki dünyâ rızkıçun vâm
7. Humâram girü cân-ı lâle-rengi
Şehüñ yâdına sungıl iy gül-endâm
8. Şehinşâh-ı cihân kim baht u devlet
Anı ister nice kim mülk ü millet

“Ey gönül dinlencesi, gönül alan gül yüzlü! Ki sensiz can ve gönül dinlenemez gel. Allah (seni) yüceltsin! Bu ne yüzdür ki, her sabah güneş onun alevinden nur borç alır. Eğer yüzünün güzelliği puthaneye ulaşırsa bütün putlar ona secde ederler. O kadehi bugün sun mutlu olalım ki yarın sonumuzun ne olacağı bilinmez. Akılla şuur ruhun ve bedenin âfetidir. Bu derde derman nedir? Bir iki kadeh şarap iç. İkiyüzlülüğü, rıyayı bırak. O gerçek, saf doğruluk değildir. Dünya rızkı için rıyayı, ikiyüzlülüğü borç edesin. Ey gül endâm! Sarhoşum, padişahın hatırına lale renkli kadehi geri (yeniden) sun. Dünya padişahlarının padişahu ki baht ve talih, ülke ve millet nicesi ki onu ister.”

Sevgilinin yüzünün güzelliğine duyulan hayranlığın anlatıldığı ve mübalağalı bir şekilde övüldüğü bentte; özellikle sevgilinin gül yüzünün âşık üzerindeki etkisinden, yüzün parlaklığından ve putların hepsinin bu güzelliğe secde edeceğinden söz edilir. Bütün bu güzellik karşısında mutlu olmaya yönelen âşık (şair) sevgiliden şarap sunmasını ister. Yarının ne olacağına bilinmediği, aklın insanı zorladığı ve bu nedenle bir iki kadeh şarap içmenin ~~insanı~~ sıkıntılardan kurtaracağı söylenir. İçki içmenin insanı ikiyüzlülüğün uzaklaştıracağı, dünya nimeti için ikiyüzlülük borcuna gerek olmadığı anlatılır. Gül endamlı sevgiliden padişahu hatırlatmak üzere lale renkli kadeh sunması talep edilir. O şerefine kadeh kaldırılan padişah ki herkesin istediği baht ve talih sahibi dünya padişahıdır, sıradan bir hükümdar değildir.

Bentte ilk beytin sonunda “dil-ârâm” ve “dil ârâm” ile yapılan cinas, altıncı beyitteki “zerk” tekriri, ikinci ve altıncı beyitte “vâm” kelimesinin tekrarı, nida, hayret ve soru ifadelerinin

kullanımı, sevgilinin yüzüyle ilgili benzetmelerin yanı sıra kadeh ve şarapla ilgili unsurlar aracılığıyla sağlanan tenasüp öne çıkmaktadır. Ses ve kelime tekrarlarıyla ahenk güçlendirilmiştir. Farsça kelime ve tamlamalar Arapça kelime ve tamlamalara kıyasla daha fazla tercih edilmiştir.

IV. Bent

1. Gözüñ meşgûl olursa mekr ü âla
Niçe cân u gönül sihr ile ala
2. Benefşedür gülistânda yeşermiş
Yañaguñda hatuñ iy gözi ala
3. İ yüzi bedr kej-fikr itdi ol kim
Kaşuñ yayını beñzetdi hilâle
4. Gözüñ sihrine hayrân kaldı nergis
Yüzüñ şavkıyla oda yandı lâle
5. Cemâlün'ışkı bedr ayı eritdi
Yüzüñ şermi günü irgürdi zevâle
6. Gözüñ cânları düşürdi belâyâ
Saçuñ gönülleri saldı dalâle
7. Şehüñ'adline bah zulmıla kılma
Gözüñi cânlar almaga havâle
8. Emîr-i nâm-ver kim Hâtem-i Tay
Anuñ 'ahdinde itdi nâmesin tay

“Gözün hile ve aldatmayla meşgul olursa pek çok canı ve gönü büyüyle alacaktır. Ey gözü ela! Yanağında(ki) ayva tüyleri gül bahçesinde yeşermiş menekşedir. Ey yüzü dolunay! Kaşının yayını kim hilale benzettiye o eğri, yanlış düşündü. Nergis, gözünün büyüüne hayran kaldı. Lale, yüzünün hevesiyle ateşe yandı. Yüzünün güzelliğinin aşkı dolunayı eritti. Yüzünün utancı güneşin batmasına (görünmemesine) neden oldu. Gözün canları belaya düşürdü. Saçın gönülleri doğru yoldan ayırdı. Padişahın adaletine bak; zulümle gözünü canlar almaya gönderme. Ünlü emir, bey ki Hatem-i Tay onun zamanında mektubunu (yazdıklarını, kitabını) katladı, ortadan kaldırdı.”

Bentte sevgilinin gözünün hile yapma ve büyüleme özelliği öne çıkarılmıştır. Ala göz hileyle uğraşır, büyü yaparak pek çok gönü ve canı alır. Menekşe, nergis, lale, gülistan vb. tabiat unsurları arasında tenasüp sağlanarak farklı benzetmelere yer verilmiştir. Yanaktaki ayva tüyleri gül bahçesinde yeşermiş menekşeye teşbih edilmiştir. Kişileştirilen nergis gözün yaptığı sihre hayran kalırken aynı şekilde lale de yüzün coşkusuyla yanmıştır. Yüzün dolunaya benzetildiği, kaşın hilale benzetilmesinin hata olduğu, yüzün güzelliğine duyulan aşkın dolunayı eriteceği mübalağasıyla bedr ve hilal gibi ayın farklı hallerinden yararlanılarak bir başka tenasüp daha yapılmıştır. “Yüzden utanan güneş yok olur” denilerek teşhis ve istiarenin yanı sıra güneşin batışı bir hüsn-i ta'lille açıklanmıştır. “Göz canları belaya düşürür, saç gönülleri yoldan çıkarır” ifadeleriyle gözün ve saçın sebep olduğu olumsuzluklar teşhisle anlatılmıştır. Güzelin güzellik unsurlarının büyüleyiciliğinden ve etkisinden söz edilerek başlanan bu bentte de ikinci bentte olduğu gibi âdil bir hükümdar zamanında zulmetmenin uygun olmadığı tekrar hatırlatılmıştır. Memduhun adaleti, şöhreti ve cömertliğiyle ünlü Hâtem-i Tay'ı bile cömertlikte geride bıraktığı, ondan daha üstün görüldüğü vurgulanmıştır.

Teşbih, teşhis, kapalı istiare, mübalağa ve telmih sanatlarının kullanıldığı bentte sevgilinin güzellik unsurlarının etkileri ve özellikleri anlatılmıştır. Bendin ilk beytinde ve ikinci beytinde “ala” kelimesinin tekrarı, farklı anlamlarıyla, vasıta beytinin iki dizesi arasında da “tay” kelimesiyle cinas yapılmıştır. Dört, beş ve altıncı beyitlerdeki tarsi' ile ahenk arttırılmıştır. Vasıta beytindeki uzun Farsça tamlama dışında Farsça tamlamalar fazla kullanılmamış; genelde Türkçe fiillere yer verilmiştir.

V. Bent

1. Getürmedi cihâna îzid-i pâk
Senüñ bigi melik döneli eflâk
2. Müzeyyendür senüñ lütfuñla âfâk
Müreffehdür senüñ ‘adlünle emlâk
3. Saña eflâk lâyk ki ola çâker
Kim olur âb u bâd u âteş ü hâk
4. Serîr-i memleket tapuñla zîbâ
Kabâ-yı saltanat boyuñla çâlâk
5. Sanâ şükr eyleyen kalmaya muhtâc
Seni zikr eyleyen olmaya gamnâk
6. İdemez vasfuñı aklâm tahrîr
Kılamaz lutfuñı efhâm idrâk⁷
7. Zaferle nasr âlî-râyetüñdür
E‘azza’llâhu ensârek ve a‘lâk
8. Nedür sinüñ bekañ âsâyiş-i milk
Nite ki oldu likâñ ârâyiş-i milk

“Temiz yaratıcı (Allah) gökler döndüğünden beri dünyaya senin gibi bir hükümdar getirmedir. Senin lütfunla ufuklar süslenmiştir. Senin adaletinle mülkler refah içindedir. Sana su, hava ateş ve toprak (köle) olduğu gibi felekler (de) köle olmaya layıktır. Memleketin tahtı senin katında güzel (Ülkenin tahtında oturmak sana yakışır). Saltanat elbisesi senin boyunda çevik, hareketli. Sana şükreyleyen muhtaç kalmaya. Seni zikreyleyen kederli olmaya. Niteliklerini kalemler yazamaz, idrak lütfunu anlayamaz. Zaferle yardım yüce sancağıdır. Allah seni ve yanındakileri yüceltsin. Yüzünün ülkenin süsü olması gibi ülkenin güvenliğinin ebedîliği de senin (sayende) dir.”

Bu bent bütünüyle memduhın övgüsüne ayrılmıştır. Felekler hükümdarın lütfuyla süslenmiş, ülkeler adaletiyle refah içinde yaşamıştır. Dört unsur ve felekler hükümdara kul olsa yakışır. Ülkenin tahtı ve saltanat elbisesi memduha layık ve uygundur. Ona şükreden ihtiyaç içinde kalmaz. Onun adını anan kederlenmez. Niteliklerini yazmaya kalem yetmez, lütfunu idrak anlayamaz. Zaferle yardım yüce sancağıdır. Allah onu ve yanındakileri yüceltsin. Yüzü ülkenin süsü olduğu için ülkenin huzuru da onunla ebedîdir. Methiyede özellikle memduhın lütfu, adaleti, galibiyeti, memlekete getirdiği huzur ve düzen öne çıkarılmıştır.

Bentte Arapça kelimeler, tamlamalar ve ibareler Farsçalara oranla daha sık kullanılmış, ‘anâsır-ı erba‘a telmihinden, Arapça bir dua ibaresinden yararlanılmıştır. İki, dört, beş ve altıncı beyitlerdeki tarsi’ dikkat çekicidir.

VI. Bent

1. Bihamdi’llâh muzaffersin ü pîrûz
Sa‘âdet-mend ü devlet-yâr⁸ u bihrûz
2. Senüñ râyuñ kamer bigi ziyâ-bahş
Senüñ yüzüñ güneş bigi dil-efrûz
3. Kılıcuñdur kazâ bigi zirih-dûz
Hâdengüñdür kader bigi ciger-dûz
4. Senüñ mihrüñ hevâsıdur velî sâz
Senüñ kahruñ belâsıdur ‘adû-sûz
5. Senüñ zikrüñ katında iy müşerî-baht
‘Utârid kim olur tıfl-ı nev-âmûz

⁷ Yazım yanlış ve tekrarlanan ifadeler nedeniyle bu beyitte Akdoğan’ın çalışması yerine Gülüm’ün tezindeki şekil esas alınmıştır.

⁸ Anlam gereği, Farsça sözlüklerde olduğu gibi, ayrı yazılmış olan devlet ve yâr birleştirilerek “devlet-yâr” birleşik sıfat tamlaması şeklinde değiştirilmiştir.

6. Dilinde Ahmedî'nün virdi olmuş
Du'âyıla senâî iy şeh şeb ü rûz
7. Gice gündüz gelüp girdükçe olsun
Gice vü gündüzün kadr ile nev-rûz
8. Şeker-bîz⁹eyledi dilümi zikrûn
Güher-rîz eyledi gönülümü fikrûn

“Allah’a hamd olsun iyi bahtlı, mutlu, bahtiyar, galip (olmuş) ve zafer kazanmışsın. Senin düşüncen, fikrin ay gibi aydınlık verir. Senin yüzün güneş gibi gönlü aydınlatır, ferahlatır. Kaza gibi zırhı delen kılıcıdır. Kader gibi ciğer delen okundur. Düşmanı yakan senin kahrının belasıdır fakat yapan senin sevginin hevesidir. Ey Müşteri (yıldızı gibi) bahtlı! Senin zikrinin edildiği (adının anıldığı) yerde Utarid yeni yetişmiş çocuk olur. Ey padişah! Gece ve gündüz dua ile övgün Ahmedî'nin dilinde tekrarlanır, zikir gibi olmuş. Gece ve gündüz gelip gittikçe (senin) gece ve gündüzün kadir ile nevrüz olsun. Zikrin dilimi şeker saçar eyledi. Fikrin gönlümü mücevher saçar eyledi.”

Daha çok memduhun olumlu niteliklerinin dile getirildiği bu bentte de övgü öne çıkarılmıştır. Zafer kazanmış, mutlu, fikri ve yüzü aydınlık saçan bir hükümdar portresi çizilmiştir. Kılıcının ve okunun özellikleri anlatılmış; kılıcın zırhı, okun ciğeri deldiği söylenirken kaza ve kader kelimeleriyle bu iki savaş aracının etkisinin hayati olduğu vurgulanmıştır. Memduhun dostluğu ve düşmana kahrının sonuçları üzerinde durulmuştur. Müşteri ve Utarid ile karşılaştırılmış, Müşteri bahtlı memduhun adı anıldığında Utarid'in yeni yetişen bir çocuk gibi olacağı söylenmiştir. Müşteri ve Utarid'in özelliklerine telmih yapılmıştır. Şair memduhunun övgüsünün dilinde daima zikir gibi tekrarlandığını, gece ve gündüz birbirini takip ettikçe gecelerinin Kadir gecesini, gündüzlerinin de nevrüz gibi olmasını dileyerek ona dua etmiştir. Methettiği Emir Süleyman'ı andıkça dilinin şeker, düşündükçe gönlünün mücevher saçarak hâle geldiğini söylemiştir. Şair mahlasını kullanarak bendin son iki beytiyle vasıta beytinde duaya geçmiştir. Mübalağalı bir övgü ve dua ile bu bent tamamlanmıştır.

Dil ve anlatımda bentteki “dil-efrûz, zirih-dûz, ciger-dûz, güher-rîz” vb. Farsça vâsf-ı terkibilerin yoğun kullanımı, bigi (gibi) benzetme edatıyla yapılan benzetmelerin çokluğu, ikinci, üçüncü ve sekizinci beytin dizeleri arasındaki tarsi', altıncı ve yedinci beyitteki “gece-gündüz” tekrarları ile yedinci beyitte “gece-kadr”, “gündüz-nevrüz” aracılığıyla sağlanan leff ü neşr dikkate değerdir.

VII. Bent

1. Te'âla'llâh zi-lutf-ı lâ-yezâlî
Ki virmişdür saña câh u celâli
2. Kapuñdur kible-i baht-ı sa'âdet
Tapuñdur matla'-ı 'izz ü ma'âlî
3. Saña yaraşur itmek halka fermân
Saña lâyıkdur olmah mülke vâlî
4. Cemâlün şem'idür gün bigi rûşen
Celâlün burcı keyvân bigi 'âlî
5. Selâsetde benüm nazmum işiden
Dahı zikr eylemez âb-ı zülâlî
6. Ayaguñ topragından şerme-sâram
Nisâr ider iken dürr-i le'âlî
7. Senün zâtuña kim noksân yohdur
İürmesün felek 'aynü'l-kemâli
8. Hümâ-sâye meliksin ü hümâyûn
Yüzün görenün olur bahtı meymûn (Akdoğan e-kitap: 205-207; Gülüm 2022: 570-576)

⁹ Anlam gereği burada da “rîz” olmalı.

Allah ebedî lütfuyla (seni) yüceltsin. (Lütfu sonsuz olan yaratıcı) sana makam ve yücelik vermiştir. Mutluluk bahtının kıblesi kapındır. Yüceliğin, iyiliğin doğduğu yer (çıkış yeri) senin katındır. Halka emretmek sana yaraşır. Ülkeye vali olmak sana layıktır. Güneş gibi parlayan yüzünün güzelliğinin mumudur. Yüceliğinin, azametinin burcu Keyvan (Zuhal) gibi yüce. Akıcılıkta benim şiirimi duyan (bir) daha içimi hoş suyu zikretmez, anmaz. İnciler saçarken ayağının toprağından mahcup olurum, utanırım. Senin zatında eksik yoktur. Felek (sana) nazar değdirmesin. Hüma gölgeli hükümdar ve padişahsın. Yüzünü görenin bahtı uğurlu olur, şansı açılır.”

Son bentte de şair Emir Süleyman'ı övmeye devam eder. Allah'ın ona verdiği yüceliği, makamı ve üstün vasıfları anlatır. Kapısını ve bulunduğu yeri, katını metheder. Hükümdarlığı ve valiliği Emir Süleyman'a uygun görüp yakıştırır. Cemal ve celal sıfatlarına değinirken güneş ve Keyvan benzetmelerinden yararlanan şair sonrasında fahriyeye geçer. Kendi şiirinin güzelliğinden söz eder. Memduhunu eksiksiz gördüğünü, Hüma gölgeli, bahtlı bir hükümdar olduğunu ve hükümdarın yüzünü görenin de bahtının açılacağını söyleyerek methiyesini tamamlar.

İkinci, üçüncü ve dördüncü beyitlerdeki tarsi' ahengi güçlendirmiştir. Ancak bendin hemen başındaki Arapça ibare, Arapça kelimelerle yapılan Farsça tamlamalar ve Arapça kelimeler dil ve anlatımı olumsuz etkilemiş yer yer anlaşılmayı zorlaştırmıştır.

Şiirin tamamının diliyle ilgili olarak Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların çok sık kullanılmasının dışında üzerinde durulması gereken bir başka yön, Eski Anadolu Türkçesinin eklerinin, dil ve imla özellikleriyle söz varlığının şiirde sınırlı da olsa yer almasıdır. Bu tür kullanımlara, “bigi, niçe, neçün, nite ki, n'olsar, sungıl, sürgil, bah, ayah, olmah, yohdur, ana, anun, sensüz, dutamaz, irgürmek, irürmesün, virmişdür” vb. örnek verilebilir.

Germiyan beylerinden Süleyman Şah için yazdığı terki-i bent methiyenin Anadolu sahasında bu şeklin bilinen ilk örneği olduğu söylenen Ahmedî'nin (Uzun 2011: XL/487-489) aynı biçimle yazdığı Emir Süleyman methiyesi, içerikteki methiyenin niteliği ve kapsamı açısından değerlendirildiğinde, şiirde Emir Süleyman'ın övgüsüne yoğunlaşıldığı görülür. Metinde I. bendin vasita beyti, II. , III. ve IV. bentlerin vasita beyti ile bir önceki beyitlerinde methiye yapılmıştır. V. bendin tamamı methiyedir. VI. bendin ilk beş beyti methiyeye, 6. ve 7. beyitler duaya ayrılmıştır. Vasita beyti ile VII. bendin ilk dört beyti de methiyedir. VII. bendin 5. beyti fahriye, son beyti tekrar dua ile devam etmiş vasita beyti yine methiye ile tamamlanmıştır. Methiyede yararlanan övgü unsurları, devlet adamlarına yazılmış methiyelerin çoğunda olduğu gibi, daha çok benzersiz, şöhretli, başarılı, istenen ve talep gören bir dünya hükümdarı olma; lütuf, cömertlik, ihtiyaç sahiplerine yardım etme; uzak görüşlülük, devlet adamlığına layıklık, zafer kazanma, memduhun kılıcının ve okunun, tahtının, tacının vasıfları vb. dir. Ayrıca, devlet adamlığını ilgilendiren ve başarılı bir hükümdar olmanın gereklerinden sayılan özellikleri dışında memduhun kişilik özellikleri, bahtı, talihi, cemal ve celal sıfatı, kapısı, bulunduğu yer yani huzuru, katı da övülmüştür. Methiyede teşbih ve mübalağa öne çıkmaktadır. Telmih unsuru olarak ise, Emir Süleyman, sadece Hz. Süleyman ve cömertliğiyle ünlü Hâtem-i Tay ile ilişkilendirilir. Gök cismi olan gezegenlerden; yazarların piri sayılan Utarid ya da diğer adıyla Merkür, saadet, rahmet ve bereket sembolü olarak bilinen Müşteri ile Keyvân (Zuhal)'dan telmih yoluyla methiyede yararlanılmıştır. Diğer bir telmih unsuru olarak şair Hümâ'yı tercih etmiştir. Emir Süleyman'ın Hümâ gölgeli yani bahtlı bir padişah olduğuna değinmiştir.

Methiyenin bir diğer özelliği sevgilinin güzellik unsurlarına dair övgülere yer verilmesidir. II. bentte sonbahar rüzgârı nedeniyle tabiatta görülen olumsuz değişimlere rağmen sevgilinin yüzü taze bir gül bahçesidir. Saçı, yüzü, dudağı da bütün güzelliğiyle ortadadır. Fakat aynı zamanda sevgili söz konusu güzellik unsurlarıyla bir yandan da zulmeder. III. bentte yine sevgilinin gül yüzü ve bu yüzün âşık üzerindeki etkisinden bahsedilir. Güneş parlaklığını sevgilinin yüzünün alevinden alır. Puthanedeki putlar bile yüzünün güzelliği karşısında ona

secde eder. Gül endamlı sevgili sunduğu kadehle âşığı kendinden geçirir. Özellikle de IV. bentteki güzellik unsurları ve övgüsü diğer bentlerdekinden daha çeşitli ve mübalağalıdır. Burada gözün hile ve sihir yapma özelliğine değinilmiş, hattın gül bahçesinde yeşermiş menekşeye, yüzün bedre teşbihiyle yay kaşın hilale benzetilmesinin hata olacağı belirtilmiştir. Nergis gözün sihre hayran kalmış, lale yüzün coşkusuyla ateşe yanmış, yüzün güzelliği **bedir** ayı eritmiş, yüzün utancıyla güneş batmış, göz canları belaya düşürmüş, saç gönülleri yoldan çıkarmıştır. Teşbih, teşhis ve mübalağadan yararlanılarak güzellik unsurlarına bağlı övgü geliştirilmiştir. Methiyede söz konusu edilen bu unsurlar Divan şiirinde sıklıkla övüldüğü bilinen yüz, saç, dudak, kaş, göz, hat ve saçtır. Bentlerin hemen hepsinde en az birkaç beyitte rastlanan tarsi'ler, benzer ifade ve seslerin tekrarıyla şiirdeki ahengi zenginleştirerek ses yönünden daha etkileyici olmasını sağlamıştır.

Methiyenin hazaniyye olmasına bağlı olarak methiyede yer alan sonbahara dair unsurlar üzerinde de durulması gerekir. Başlık dışında I. bendin başındaki "hazandır" ifadesiyle, özellikle II. bentte yer alan "mihr-cân, bâd-ı mihr-cân, taraca vermek, bâd-ı hazânî, dökülüp solmak, sararmak" vb. ifadeler şiirde karşılaşılan, sonbahar çağrışımı yapan az sayıdaki kelime ve tamlamalardır. Dolayısıyla şiirin içerdiği hazanla ilgili öğeler başka hazaniyye örneklerine kıyasla daha sınırlı kalmıştır.

Şiirin biçimi terki-i bent olmasına rağmen methiye kasidelerdeki gibi methiye ön planda olmakla birlikte, şiirde fahriye ve duaya da yer verilmiştir. Bazı ilk dönem kaside nesiplerinde rastlanan sevgilinin güzellik unsurlarının övgüsü ve zalimliği dile getirilirken bu zulmü memduhun engelleyeceği ima edilmiştir.

Sonuç

Kuruluş dönemi Divan edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan Ahmedî'nin Divanı bu dönemin ve Divan edebiyatının gelişiminin gözlenmesi açısından önemlidir. Ahmedî'nin şiirleri arasında Emir Süleyman için yazdığı methiyeler geniş bir yer tutmaktadır. Henüz bu methiyelerin tamamı incelenip değerlendirilmemiş sadece birkaçı çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

Ahmedî'nin incelemeye konu olan Emir Süleyman methiyelerini farklı yapan özellikler, açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, methiyenin biçimi, içeriği, dili ve anlatımıyla ilgilidir. Biçim olarak şair methiyelerde çok fazla rastlanmayan terki-i bent nazım şeklini kullanmış ve erken dönemlerde bu nazım şeklinin methiyelerde kullanıldığını göstermiştir. İçerik olarak da yine methiyelerde sık karşılaşılmayan hazaniyyeyi tercih etmiştir. Ancak methiyede mevsimin sonbahar olduğu hatırlatması dışında bu mevsime özgü ayrıntılı bir tasvir ya da sonbaharı hatırlatacak kelimelere fazla yer verilmemiştir.

Şairin kullandığı methiye kalıpları zamanla geleneksel hâle gelen kalıpların benzeridir. İrani unsurlar ve telmihler sonraki örneklerle kıyasla bu methiyede çok yaygın değildir. Dil ve anlatımda Farsça tamlamalarla kelimelerin, ki'li birleşik cümlelerin çokluğu dikkati çeker. Arapça kelime, tamlama ve ibarelere de yer verilmiştir. Şair bazı edebî sanatları, özellikle teşbih, teşhis, mübalağa, telmih, tarsi' ve cinası daha fazla kullanmıştır. Sanatlar aracılığıyla şiirinin anlam ve ses bakımından zenginleşmesini sağlamıştır. Metinde bazı Türkçe kelimeler ve fiillerde Eski Anadolu Türkçesine özgü ekler, kökler ve ses değişimleri bulunmaktadır. Türkçe örnekler Türkçenin ilk dönem Divan şiirindeki yerini ve Eski Anadolu Türkçesinin dil ve imla özelliklerini yansıtması açısından değerlidir.

Ahmedî sıralanan özellikler nedeniyle değişik bir methiye örneği ortaya koymuştur. Ahmedî'nin Emir Süleyman methiyelerinin tamamı incelendiğinde hem şairin Emir Süleyman'la olan bağlantısı hem de onu överken hangi biçim ve içerikte methiyeler yazdığı anlaşılacaktır. Ayrıca Ahmedî'nin methiyelerinin tamamının incelenmesi methiye geleneğinin biçim ve içerik

olarak tarihsel süreç içinde geçirdiği aşamaların, gelişim ve değişimin izlenebilmesi bakımından yararlı olacaktır.

Kaynakça

- AÇIL, Berat (2018), "Anadolu'da Kültürel İktidarın Kökleri: Ahmedî Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi Ahmedî Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (Editör: Âlim Yıldız), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, 147-153.
- Ahmedî Divanı* (haz. Yaşar Akdoğan), Kültür Bakanlığı e-kitap Yay. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> (E.T.06.08.2022)
- Ahmedî İskendernâme*, (haz. Yaşar Akdoğan), Kültür Bakanlığı e-kitap Yay. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>(E.T.06.08.2022).
- Ahmet Paşa Divanı* (1992), (haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara: Akçağ Yay.
- AKA KİYAĞA, Belde (2021), "Kadı Burhaneddin Divanı'nda Hazan", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, VII/IV, 788-803.
- AKALIN, Mehmet (1975), *Ahmedî, Cemşîd ü Hurşîd, İnceleme-Metin*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- AKDOĞAN, Yaşar (1979), *Ahmedî Divânı I-II: Tenkitli Metin ve Dil Hususiyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi.
- AKDOĞAN, Yaşar (1988), *Ahmedî Divanı'ndan Seçmeler*, 1000 Temel Eser Serisi, CXXXIX, Ankara: KTB Yayınları.
- AKDOĞAN, Yaşar (2000), *İskendername'den Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (1999), *Gelibolulu Mustafa Âli ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2013), "Ahmedî (815/1412-13) ile Behiştî (917/1511-12?)'nin İskendernâme'lerinin Şekil ve Muhteva Bakımından Karşılaştırılması", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, X, 129-204.
- AYDEMİR, Yaşar (2004), "Methiye (Türk Edebiyatı)" mad., *DİA*, C XXIX, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 410-411.
- BANARLI, Nihat Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, (I. cilt), İstanbul: MEB Basımevi.
- BATİSLAM, H. Dilek (2003), "Divan Şiirinde Hazan", *Diriözler Armağanı, Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, Hazırlayanlar: M. Fatih Köksal, Ahmet Naci Baykoca, Ankara, 155-174.
- BATİSLAM, H. Dilek (2020), "Ahmedî'nin Nergis Kasidesi", *Uluslar Arası Yunus Emre ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu*, (4-6 Ekim 2018 Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi), *Bildiriler Kitabı*, Editörler: Nadir İlhan, Ahmet Doğan, Fatih Koyuncu, Kırşehir, 279-292.
- CENGİZ, Halil Erdoğan (1986), "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, Ankara: TDK Yayınları, CDXV-CDXVI-CDXVII, 395-429.
- ÇAKIR, Mustafa Sefa (2018), "Ahmedî ve Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Cumhuriyet Üniversitesi Ahmedî Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (Editör: Âlim Yıldız), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, 265-272.
- DALYAN, Ayşe (2016), "Ahmedî'nin Bir Medhiyesinde Osmanlı Sosyal Hayatına Dair İzler: Gazi Tipi-Kul Tipi", *TÜBAR*, Güz, XL, 45-68.
- ERKAL, Abdülkadir (2001), "Divan Edebiyatında Hazaniyye ve Nev'î'nin Hazaniyye-i Latife" İsimli Kasidesi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, XVIII, 107-152.

- GÜLÜM, Emrah (2021a), *Ahmedî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.
- GÜLÜM, Emrah (2021b), "Ahmedî Hakkında Bibliyografya Denemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, XIV (LXXVII), 175-206.
- GÜNDOĞDU, Rıdvan (2017), *XIX. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Mevsimler*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- GÜNYÜZ, Melike Erdem (2001), *Ahmedî Divanı'nın Tahlili*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- <https://www.vajehyab.com/amid> (E.T. 25.08.2022).
- KADIOĞLU, İdris (2011), "Kılıç Kalem Münazarası", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIX (II), 161-180.
- KANAR, Mehmet (2000), *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- KARAVELİOĞLU, Murat A. (2017), "Şehzade Emir Süleyman Çelebi'nin Edebi Muhiti", *Türk Dünyasının Ulu Çımarı Mertol Tulum Kitabı*, İstanbul: Sivrihisar Belediyesi Yayınları-IV, 391-448.
- KARAVELİOĞLU, Murat A. (2019), "Ahmedî'nin 'Seyf ü Kalem' Kasidesi (Şehzade Emir Süleyman Methiyesi)", *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu (UTAS) Tam Metin Kitabı*, 26-28 Eylül 2019, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van, 97-104.
- KARTAL, Ahmet (2015), "Ahmedî, Taceddin İbrahim bin Hızır", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmedî-taceddin-ibrahim-bin-hizir> (E.T. 07.07.2022)
- KAYAPINAR, Levent (2010), "Süleyman Çelebi; Emir" mad., *DİA*. (XXXVIII. cilt), Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 82-85.
- KORTANTAMER, Tunca (1993), "Yeni Bilgilerin Işığında Ahmedî'nin Hayatı", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler I*, 1-30, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KUT, Günay (1989), "Ahmedî" mad., *DİA*, (II. cilt), 165-167, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2009), "Klasik Türk Edebiyatında Çâr-ender-çâr ve Kara Fazlî'nin Kasidesi", *Türkbilig*, XVII, 92-115.
- MUM, Cafer (2006), "Divan şiirinde Hazaniyye ve Bakî'nin Hazaniyyesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları*, Bahar, Ankara, IV, 127-151.
- ÖZER, Hasan ve Hatice Çam (2016), "Ahmedî'nin 'Fî Kâfiyetü's Sîn Der-Medh-İ Emîr Sülmân' Adlı Methiyesinin Dil Özelliği Açısından İncelenmesi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, XXXIX, 79-94.
- PEKOLCAY, Neclâ (1977), "Âhmedî" mad., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (I. cilt), 79-80, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Ahmedî Sempozyumu (2 Mayıs 2018 Sivas), *Bildirileri Kitabı* (2018), Editör: Âlim Yıldız, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası.
- STEİNGASS, Francis Coseph (1975), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Printed in Lebanon: New Reprint.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ ve Ahmet Kartal (2007), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TURAN, Muhittin (2014), "Ahmedî Divanı'nda Kuşlar", *The Journal of Academic Social Science, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Aralık, II (VII), 23-37.
- TURAN, Selami (2007), "Ahmedî'nin Türkçe Divanındaki Ahenk Unsurları", *Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen'e Armağan*, Ankara: Grafiker Yayınları, 567-590.
- Türkçe Sözlük* (2009), (Komisyon), 10. Baskıdan Yapılan Tıpkıbasım, Ankara: TDK Yayını.
- UZUN, Mustafa İsmet (2011), "Tercii bend" mad., *DİA*, (XL. cilt), 487-489, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÜNVER, İsmail (1983), *Ahmedî İskender-Nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- YAVAŞ, Bahar (2011), *XVI. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Mevsimler*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- YILTER, Sait (2020), “Ahmedî'nin Gazellerinin Mahlas Beyitlerinde Şiir ve Şair Üzerine Düşünceleri”, *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Autumn, VI/IV, 1041-1066.
- Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)* (2017),(haz. Orhan Kurtoğlu), Kültür Bakanlığı e-kitap Yay. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0>. (E.T. 06.08.2022)

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 359-383

ARÛZ TASARRUFLARI BAĞLAMINDA BİR GÛL KASİDESİ (FUZÛLÎ)

Yavuz Bayram

Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
(ybayram@omu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-3571-8720 / Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University Faculty of
Education Department of Turkish and Social Sciences Education

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 01.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 07.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Bayram, Yavuz (2022), "Arûz Tasarrufları Bağlamında Bir Gül Kasidesi (Fuzûlî)", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 359-383.

Bayram, Yavuz (2022), "A Rose Eulogy in the Context of Arûz Savings (Fuzûlî)", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 359-383.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bu yazının hazırlanmasına vesile olan, kendisini ilk olarak 1991 yılında öğretmenliğe başladığımda okuttuğum Türk Dili ve Edebiyatı lise ders kitabının yazarı olarak tanıdığım, 2008 yılındaki bir sempozyumda ilk kez yüz yüze görüştüğüm, 2009 yılında doçentlik başvurum vesilesiyle hakkımda ayrıntılı ve öğretici bir rapor yazmış olan Prof. Dr. Kemal Yavuz Hocama sağlık, selâmet diliyorum.

Arûz Tasarrufları Bağlamında Bir Gül Kasidesi (Fuzûlî)

Özet

Arûz, Türk edebiyatında 11.yüzyıldan 21.yüzyıla kadar kullanılan bir nazım ölçüsüdür. Nitekim Türk edebiyatında arûzla yazılmış milyonlarca şiir vardır. Bunların müellifleri arasında Yunus Emre'den Fuzûlî'ye, Bâkî'den Şeyh Gâlib'e, Namık Kemal'den Yahya Kemal'e, Tevfik Fikret'ten Mehmed Âkif'e, Ârif Nihad'dan Mehmet Çınarlı'ya kadar çok önemli isimler yer alır. Dahası 21.yüzyılda da arûzla edebî metin üretmeye devam eden şairler bulunmaktadır. Buna karşın arûzla ilgili bilgi, birikim ve zevk sahibi şiir ehlinin sayısı her geçen gün azalmıştır. Okullarımızdaki arûz öğretimi de ciddî oranda zayıflamıştır. Çünkü artık alıcısının olmadığı düşünülmektedir. Oysa yüzlerce yılın birikimi olan metinler vardır ve arûzla metin üretimi devam etmektedir. Diğer taraftan arûz öğretimi, aslında bir yönüyle şiir ehlinin ve estetik zevk sahiplerinin kültür, sanat ve edebiyat camiasında daha çok görünür kılınmasının, daha çok söz sahibi olmasının da yolunu açmaktadır.

Dolayısıyla arûz öğretimi noktasında yeni, etkili ve gerçekçi hamlelere ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim son dönemlerde özellikle araştırmacı ve akademisyenlerin arûzla daha çok ilgilenmeye başladıkları görülmektedir. Bu düşüncelerle makalede arûzla ilgili çalışmalar bağlamında örnek bir uygulamanın ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla Fuzûlî'nin Gül redifli kasidesi üzerinde örnek bir uygulama yapılmış, ortaya çıkan veriler sayısal açıdan değerlendirilip yorumlanmıştır. Makalenin istatistiksel verilere dayalı benzer çalışmalar için, mütevazı da olsa, bir katkı sağlayabileceği ve bir karşılaştırma imkânı oluşturabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arûz tasarrufları, Fuzûlî, Gül Kasidesi, istatistiksel veriler.

A Rose Eulogy in the Context of Arûz Savings (Fuzûlî)

Abstract

Arûz is a verse measure used in Turkish literature from the 11th century to the 21st century. There are millions of poems written in arûz in Turkish literature. Among their poets are very important names like Yunus Emre, Fuzûlî, Bâkî, Şeyh Galib, Namık Kemal, Yahya Kemal, Tevfik Fikret, Mehmed Akif, Arif Nihad, Mehmet Çınarlı. Moreover, some poets continue to produce literary texts with arûz in the 21st century. On the other hand, the number of poets who have knowledge, experience, and taste in arûz has decreased day by day. Arûz teaching in our schools has also been seriously weakened. Because it is thought that there is no longer a buyer. However, some texts have accumulated hundreds of years, and the production of texts in arûz continues. On the other hand, teaching arûz paves the way for poets and those with aesthetic taste to be more visible in the culture, art, and literature community and to have a voice.

Therefore, new, effective and realistic moves are needed at the point of teaching arûz. It is seen that especially researchers and academicians have started to be more interested in arûz recently. With these considerations, it is aimed to present an exemplary practice in the context of studies on arûz in this article. For this purpose, an exemplary application has been made to Fuzûlî's eulogy with Rose redif, and the resulting data has been evaluated and interpreted statistically. It is thought that the article can make a modest contribution and create a comparison opportunity for similar studies based on statistical data.

Keywords: Arûz savings, Fuzûlî, Gül Eulogy, statistical data

Giriş

Türk edebiyatındaki manzum metinlerin büyük bölümü arûz vezniyle yazılmıştır. Türklerin İslam'ı kabullerinden hemen sonra 11.yüzyılda Türk şairleri arûzu kullanmaya başlamışlardır. Arûz, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin ardından Cumhuriyet döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Dahası 21.yüzyılın başlarında arûzla yazılan Türkçe şiirler hiç de azımsanmayacak sayıdadır. Bununla birlikte arûzun Türk edebiyatında en çok kullanıldığı dönem, şüphesiz 13.yüzyıl ile 19.yüzyıl arasındadır.

Diğer taraftan İslamiyet sonrasında başta divan edebiyatı olmak üzere, halk edebiyatı, tasavvuf edebiyatı, yeni Türk edebiyatı gibi farklı alanlarda manzum metinlerin arûzla oluşturulduğu görülür. Böylece din, tasavvuf, dinî ve tasavvufî şahsiyetler, siyasal olaylar, tarihî olay ve şahsiyetler, efsaneler, günlük hayattaki gelişmeler, tabiat, dini inançlar, aşk hikâyeleri, sözlükler, ansiklopedik eserler, günlükler, hatıralar ve benzeri çok farklı alanlarda üretilmiş yüz binlerce eser ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla bu eserlerin okunması, anlaşılması ve bunlardan yararlanılması noktasında arûz bilgisi önem kazanmaktadır. Zira arûz, sadece bir âhenk unsuru değil; aynı zamanda metnin yapısı ve içeriğiyle de doğrudan ilgili bir kurallar ve esaslar sistemidir.

19.yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Tanzimat'la birlikte arûza ve arûzla üretilmiş metinlere karşı ciddi bir ön yargı oluşmuştur. Hâlihazırda arûzla ilgili ön yargıların iki temel gerekçesi bulunmaktadır. Birincisi arûzun temsil ettiği kültür ve medeniyet birikimiyle, ikincisi ise arûzun zorluklarıyla ilgilidir. Bu iki gerekçe, müfredatlarda yer almakla birlikte lisans öncesi dönemde arûz eğitiminin büyük ölçüde sekteye uğramasına sebep olmuştur. Bu arada lisans programlarında da var olmasına karşın etkin bir arûz eğitimi gerçekleştirilememektedir. Nitekim Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinden mezun olanların bile arûz noktasında kendilerine güven duyacak kadar yeterlilikleri yoktur. Bu yetersizliği yüksek lisans ve doktora kadar uzatmak, ne yazık ki, mümkündür.

Arûz öğretimiyle ilgili bu olumsuz tablonun sebeplerinden biri yukarıda bahsi geçen ön yargıdır. İkinci sebep ise arûz öğretimindeki yanlış yöntemler, daha doğru ifadeyle yöntemsizlikler ve basılı materyallerdeki metinlerin nitelikleriyle ilgilidir. Söz gelimi arûz konusunun işlendiği kitaplarda bile uzatma işareti çoğu zaman ya yanlış kullanılmış ya da hiç kullanılmamıştır. Bu kitaplara Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki liselerde okutulmakta olan Türk Dili ve Edebiyatı alanıyla ilgili ders ve kaynak kitaplar da dâhildir. Dolayısıyla öğrencilerin önüne konan metinlerden hareketle sağlıklı bir arûz öğretiminin gerçekleştirilmesi imkânsızdır.

Uzatma işaretinin, ayın ve hemzenin dikkate alınmadığı, kelimelerin yanlış yazıldığı bir manzum metnin vezni öğrenci nasıl bulacak? Önce metni tamir etmesi, uzatma işaretlerini, ayını ve hemzeyi yerleştirmesi, yanlış yazılmış kelimeleri düzeltmesi; sonra da metni arûzla ilgili uygulamalar açısından değerlendirmesi gerekir ki bunu hiçbir öğrenci yapamaz. İstisnalar dışında öğretmenleri de yapamaz.

Şu hâlde arûz öğretiminin önündeki en büyük engel, arûza karşı oluşturulmuş olan ön yargı ve arûzla üretilmiş metinlerdeki imlâ sorunlarıdır. Makale konusunun arûz eksenli olmasının temel sebeplerinin başında bu gelmektedir. Ön yargılardan uzak, doğru imlâ edilmiş metinler üzerinden, doğru yöntemler kullanılarak çalışıldığında arûzun dikkat, bilgi ve motivasyon gerektiren bir konu olması yanında ilgi çekici ve eğlenceli de olduğu görülecektir.

Bu düşüncelerle Türk edebiyatının en çok bilinen, okunan ve sevilen şairlerinden olan Fuzûlî'nin 62 beyitlik bir kasidesi örnek metin olarak seçilmiş ve üzerinde örnek bir uygulama yapılmıştır. Metnin doğru imlâsı üzerinden çalışabilmek için Fuzûlî Dîvânı'nın çeviri yazılı metninden (Kılınç 2021: 226-231) yararlanılmış; arûzla ilgili her türlü tasarrufun bire bir gözlemlenebilmesi için ilgili tasarruflar her mısra üzerinde hece hece gösterilmiştir. Bu bağlamda

esas alınan işaretlemeler, aşağıda bir tablo hâlinde verilmiştir. İlgili tasarrufların yakînen gözlemlenebilmesi için söz konusu işaretlerin tutarlı biçimde belirlenmesi ve istikrarlı biçimde kullanılması önemlidir.

Diğer taraftan şairlerin vezne dair uygulamalardaki tercihlerinin ve eğilimlerinin doğru tespit edilmesi, bunlara ilişkin istatistiklerin sağlıklı biçimde yapılabilmesi ve bu süreçte bir karışıklığa meydan verilmemesi için ilgili uygulamaların standardize edilmesi, dijital ortamda işaretlemelerin işlevsel ve anlamlı olacak biçimde belirlenmesi önemlidir. Bu amaçla Microsoft Word ortamında yapılacak arüz uygulamalarıyla ilgili olarak kullanılagelen veya yeni önerilen işaretleme esasları ve bunlara ilişkin işaretler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Arüz Uygulamalarıyla İlgili İşaretleme Esasları ve İşaretler		
Uygulama	İşaretin Açıklaması	İşaret/Örnek
Açık heceler	İçi boş nokta	güle • •
Kapalı heceler	Çizgi	bül bül — —
İmâle	yukarı yönlü ok	↑ yine
Zihaf	aşağı yönlü ok	↓ Necâtî
Med-i zihaf (medde zihaf)	üstte düz çizgi	— hûblar
Med	üstte sağ yönlü yatay ok	→ mâh-rû
Vasl (ulama, tavsîl)	altta düz çizgi	kelâ <u>m</u> eyledi
Sekt	altta kesik çizgi	âye <u>t</u> -i.
Vasl-ı ayın	altta dalgalı çizgi	kelâ <u>m</u> 'a <u>ş</u> k
<i>Diğer Uygulamalar</i>		
Sesliden sesliye ulama	gölgeli yazı	ki ola>k'ola, ki anuñ>k'anuñ
Ortak hece kullanımı		geldiği için>geldiğiçün
Hece düşmesi		anın için>anın'çün, ne ola>nola
Teskîn		uhuvvet>uhvet
Tahfif		hadd>had, mâh>meh,
Tenkîs		dünyâ>dünye
Kasr		günâh>güneh, İstânbûl>Stânbûl
Teşdîd		mûy>mû, cûy>cû
Tahrîk		yedi>yeddi, şeker>şekker,
...		kule>kulle hilm>hilim, fikr>fikir, şükr>şükür

Şüphesiz uygulama yapıldıkça belirli esaslar çerçevesinde önerilen işaretlemelerin geliştirilip standardize edilmesi ve teknik anlamda profesyonel destek sağlanarak dijital ortamlarda kullanımlarının pratikleştirilmesi mümkün olacaktır.

Diğer taraftan arüzle ilgili tasarrufların belirlenmesinde hangi kuralların ve hangi tasarrufların dikkate alındığı da önemlidir. Bu sebeple uygulamaya geçmeden önce makalede dikkate alınan arüz uygulamalarına ilişkin hususlar değerlendirilmiş ve ilgili terimler uygulama çerçevesinde kısaca açıklanmıştır.

Arûzla İlgili Esaslar ve İlgili Terimler/Uygulamalar¹

Sözlük anlamı *çadırın orta direği* olan arûz, aynı zamanda bir terim olarak *ilk mısranın son tef'ilesi* anlamında da kullanılır. Arûzda tef'ileler (cüzler) kalıpları (vezinler), kalıplar da bahirleri (dâireler, ana makamlar) oluşturur. Divan şiiri metinlerinde kullanılan tef'ileler *fâ 'i lün, fâ 'i lâ tün, fâ 'i lâ tü, fe 'i lün, fe 'i lâ tün, fe 'û lün, me fâ 'i lün, me fâ 'i lün, me fâ 'i lü, mef 'û lü, müs tef 'i lün, müf te 'i lün, müf te 'i lâ tün, mü te fâ 'i lün, müs tef 'i lâ tün, mü fâ 'a le tün, fa' lün, fe 'ül...* şeklinde sıralanabilir. Türkçede ilk kez *fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'û lün / fe 'ül* kalıbının kullanıldığı düşünülmektedir. Bu kalıp, Şehnâme vezni olarak da bilinmektedir. Geçiş dönemi olarak bilinen 11. ve 12.yüzyılların edebî ürünleri olan Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık bu vezinle yazılmıştır. Arûzla ilgili uygulamalarda sıklıkla kullanılan terimler aşağıda özet bilgiler eşliğinde verilmiştir.

Açık hece (kısa hece): Sonu kısa bir ünlü ile biten heceler. *Kapalı hece (uzun hece)*: Sonu uzun ünlü ile veya ünsüzle biten heceler. *Medli hece (bir buçuk hece)*: Uzun bir ünlüden sonra ünsüzle biten heceler veya ünlü bir harften sonra gelen iki ünsüzle biten heceler. *Vasl (ulama)*: Sonu ünsüzle biten kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir kelime veya ek getirilmesi. *Sekt*: Vasl olan bir yerde vezin gereği vasl görmezden gelmek. *Vasl-ı ayın*: Ünsüzle biten kelimeyle ayınla başlayan kelime veya ek arasında vasl yapılması. *İmâle (çekme, imâle-i maksûre)*: Kısa hecenin vezin gereği uzun sayılması. *Zihaf*: Vezin gereği uzun hecenin kısa sayılması. *Tahfîf*: Bir kelimenin *şâh>şeh, İstânbûl/Stânbûl, mây>mû, gevher>güher, çün>çü, şekk>şek* örneklerindeki gibi kapalı hecesinin açık veya medli hecesinin kapalı şeklinin kullanılması. *Teşdîd*: Sonu tek ünsüzle biten kelimenin/hecenin *yedi>yeddi, kule>kulle, ümîd>ümmîd* örneklerindeki gibi çift ünsüzle kullanılması. *Tahrîk*: İmlâsında üstün, esre veya ötre olmayan bir hecenin/kelimenin *necm>necim, fikr>fikir, şükür>şükür* örneklerinde olduğu gibi bunlardan biri varmış gibi kullanılması.

Arûzla ilgili uygulama çalışmalarında bazı esasların ve stratejilerin bilinmesinin doğru tespitler ve verimli alıştırmalar yapılması açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu sebeple söz konusu *esas ve stratejilerin* önemli görülen bir bölümüne değinmekte yarar olacaktır.

Arûzla ilgili uygulamaların başında doğru *heceleme* yer alır. Zira yanlış heceleme, arûzla ilgili yanlış tespitlere sebep olacağından doğru vezne ulaşılmasını da engelleyecektir. Dolayısıyla arûzla ilgili tecrübe sahibi olmayan öğrencilerin işe metni doğru biçimde hecelerine ayırmakla başlamaları son derece isabetli olacaktır. Bu arada hecelerinin *yazılışlarının değil okunuşlarının* önemli olduğu da akılda tutulmalıdır.

Uygulamada açık heceler yerine kapalı heceler esas alınmalıdır. Zira açık hecenin imâle ile kapatılması kolaylıkla mümkündür. Buna karşın kapalı hecenin zihafı açılması, birkaç özel durum dışında, mümkün değildir. Sonu ünsüzle biten bir hece, kendisinden sonra ünsüzle başlayan bir ek veya kelime gelmesi hâlinde asla açılmaz.

Arûz çalışmalarında dikkate alınması gereken önemli hususlardan bir diğeri, kurallardan ve teâmüllerden ne oranda sapmaların olabileceğidir. Diğer bir söyleyişle istisnaları mutlaka dikkate almak gerekir. Bu bağlamda karşılaşılabilecek istisnalardan biri zihafı ilgilidir. Normalde ciddî bir arûz kusuru sayılan zihafın aitlik belirten nisbet î'lerinde yapılması, önemli bir kusur sayılmaz.

¹ Bu bölümün hazırlanmasında değerlendirilen kaynaklar alfabetik olarak şunlardır: Aksoyak 2008: 59-74., Bayram 2021: 343-348, Belenkuyu 2020: 137-172., Belviranlı 1995, Çalık 1989, Çatalkaya 2012: 167-194, Çetin 1991: 424-437, Dilçin 1983, Doğan 2005, Durmuş 2011: 273-274, Durmuş 2013: 402-405, Dursunoğlu 2019, Düzenli 2017: 387-415, Gökyay 2000, Günaydın 2021: 681-710, İpekten 1994, Kaplan 2018: 837-876, Karaismailoğlu ve Şafak 1991: 49-60, Kesik ve Şenödeyici 2015, Kılıç 2007: 442-453, Kılıç 2008: 471-487, Kırkkılıç ve Ulaş 2009: 335-364, Köksal 2009: 63-86, Macit 2016, Mermer 2016: 41-71, Özçelik 2019: 611-642, Pala 2000: 107-112, Pala 2003: 39-52, Saraç 2011, Şimşek 2006, Taş 2000, Taş 2008: 143-156, Tokatlı 2001: 707-710, Zülfe 2011: 52-66. Arûz eksenli daha fazla kaynak için bk.: Belenkuyu 2020: 137-172. Bu arada divanların neşrine ve tahlillerine yönelik çalışmalarda da bu kapsamda değerlendirilebilecek bölümlerin bulunduğunu hatırlatalım.

Özellikle kelime sonlarındaki uzun ünlü ile biten hecelerin zihaf yoluyla açık sayıldığı vezinlerle karşılaşılabilir. Vaslın uygulanması esastır; uygulanmamasına *sekt* denir ve bir hatadır. İmâle, divan şiiri geleneğinde olağan kabul edilen bir uygulamadır. Arûz kusurları arasında en küçüğü olarak kabul edilebilir. Dahası maharet kabul edildiği durumlar da vardır. Medli heceyi medsiz saymak, büyük olmasa da net bir arûz kusuru olarak değerlendirilebilir ve *med-i zihaf*, *medde zihaf*, *medli zihaf* veya *zihafı med* olarak anılması mümkündür. Nitekim bu makalede *med-i zihaf* terimi tercih edilmiştir.

Aydın ve hemze, ünsüz harflerdir. Dolayısıyla *ta'lîm*, *i'tibâr*, *tâli'*, *zâyi'*, *te'sîr*, *te'dîb* gibi ayın ve hemzeyle biten heceler, vasl söz konusu değilse, her zaman kapalıdır. Buna karşın çok az olmakla birlikte, gülşenî'ârîf (گلشن عارف) örneğinde olduğu üzere, ayınla başlayan kelimelerde vasl yapıldığı görülebilir. Bu durum, sünbül'emel (سنبل امل) örneğindeki gibi hemze ile başlayan kelimelerde çok yaygındır. Ünsüz bir harf olduğu hâlde ayın harfi ünlüymüş gibi kullanıldığı için vasl-ı ayın önemli bir kusurdur. Buna karşın hemze kelime başlarında ünlü harf olarak değerlendirildiği için vasl-ı hemzelerin kusur olarak düşünülmemesi gerekir.

Arûz uygulamalarında, medlere dikkat edilmek kaydıyla, beyitlerin veya bendlerin mısraları arasındaki paralellikten yararlanılabilir. Söz gelimi bir mısradaki ikinci hece kesin kapalıysa aynı beytin diğer mısrasının ikinci hecesi de kapalıdır. Bununla birlikte ilk heceler için böyle bir kuraldan yararlanılamaz. Zira ilk tef'ilesi *fe'ilâtün* olan kalıplar, ihtiyaç olması durumunda *fâ'ilâtün* olabilir. Kalıbın sonundaki *fe'ilün* de ihtiyaç olması durumunda *fâ'lün* olabilir.

Arûzla ilgili uygulama yapılırken zaman zaman metnin şairinin eğitim düzeyinin de dikkate alınmasında yarar olabilir. Söz gelimi iyi bir medrese eğitimi aldığı bilinen ve şiirlerine bunu yansıtan bir şairin arûz noktasında da hassas davranacağı öngörülebilir. Diğer yandan insanları irşad etmek veya insanlara nasihat vermek amacıyla yazılmış şiirlerde diğer şekil özellikleri gibi vezin bakımından da şairlerin zaman zaman esnek davrandıklarını bilmek, böyle şiirlerin vezinleri üzerinde çalışırken yararlı olacaktır. Bu durumda arûz, şairlerin eğitim düzeyleri ve hayata bakış açılarıyla ilgili değerlendirmelere katkı sağlayabilecek ipuçları arasında sayılabilir.

Rubâî kalıpları diğerlerine göre daha karmaşıktır ve rubâîlerin kendilerine özgü kalıpları vardır. Özellikle Servet-i Fünûn döneminde aynı şiirde birden çok kalıp kullanıldığı görülebilir. İlk hecesi kapalı bir mısranın kalıbı; *fe'û lün*, *me fâ'î lün* veya *me fâ'î lün* gibi ilk hecesi açık bir tef'ileyle; ikinci hecesi kapalı bir mısranın kalıbı *fe'î lâ tün*, *fâ'î lâ tün* veya *müf te'î lün* gibi ikinci hecesi açık bir tef'ileyle; üçüncü hecesi kapalı bir mısranın kalıbı da *mef'û lü*, *müf te'î lün* veya *müs tef'î lün* gibi üçüncü hecesi açık bir tef'ileyle başlamaz.

Halûk İpekten'in (1994) yaptığı istatistiğe göre Türk şiirinde en çok kullanılan arûz vezni *fâ'î lâ tün / fâ'î lâ tün / fâ'î lâ tün / fâ'î lün* kalıbıdır. Neredeyse arûzla yazılmış üç şiirden biri bu kalıptadır. Bu kalıbın tahfifi sayılabilecek olan *fe'î lâ tün / fe'î lâ tün / fe'î lâ tün / fe'î lün* kalıbı da çok kullanılan ilk üç kalıp arasındadır. İlk üç kalıptan diğeri de *me fâ'î lün / me fâ'î lün / me fâ'î lün / me fâ'î lün* kalıbıdır. Bu üç kalıp, Türk edebiyatında arûzla yazılmış şiirlerin yarısından fazlasının veznini oluşturmaktadır. Türk şiirinde bundan sonra en çok kullanılan kalıplar ise şöyledir: *mef'û lü / fâ'î lâ tün / me fâ'î lü / fâ'î lün*, *mef'û lü / me fâ'î lü / me fâ'î lü / fe'û lün*, *me fâ'î lün / fe'î lâ tün / me fâ'î lün / fe'î lün*. Bu 6 vezin, Türk edebiyatında arûzla yazılmış şiirlerin yaklaşık % 80'inin kalıbını oluşturmaktadır. Sıralamanın devamında *me fâ'î lün / me fâ'î lün / fe'û lün*, *fâ'î lâ tün / fâ'î lâ tün / fâ'î lün*, *fe'î lâ tün / me fâ'î lün / fe'î lün*, *müs tef'î lün / müs tef'î lün / müs tef'î lün / müs tef'î lün*, *mef'û lü / fâ'î lâ tün / me fâ'î lü / fâ'î lâ tün* kalıpları vardır. Böylece Türk edebiyatında arûzla yazılmış şiirlerin % 90'ından fazlasını oluşturan kalıplar sıralanmış olmaktadır.

Fuzûlî'nin Gül Kasidesi'nde Arûz Tasarrufları (Uygulama)

Makalenin bundan sonraki aşamasında Fuzûlî'nin *Gül Kasidesi* bağlamında bir uygulama yapılmıştır. Uygulama kapsamında metin üzerindeki her türlü arûz tasarrufu, uygun bir işaretleme ile gösterilmiş; ardından da bunlarla ilgili sayısal veriler değerlendirilip yorumlanmıştır. Şüphesiz verilerin daha da anlamlı olabilmesi için Fuzûlî'nin başka şiirleri; hatta başka şairlerin şiirleri üzerinde de benzer çalışmaların yapılarak sayısal verilerin elde edilmesine ihtiyaç vardır. Böylece arûz uygulamaları ekseninde elde edilen verilerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi ve arûzla ilgili birtakım somut sonuçlara ulaşılması mümkün olacaktır. Nitekim Halûk İpekten'in 1994'te yayımlanan *Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Arûz* adlı kitabında yaptığı sınıflandırmalarla ve paylaştığı sayısal veriler, arûz öğretimi yanında arûzla ilgili tespit, değerlendirme ve yorumlamalar açısından da çok önemli ve katkı sağlayıcı olmuştur. Bu makale ile benzer çalışmalara mütevacı da olsa bir katkı sağlanması umulmaktadır.

Arûz uygulamalarının karışmaması ve daha iyi gözlemlenebilmesi için kasidenin yazımında metnin aralığı geniş tutulmuştur. Fuzûlî'nin *gül* redifli kasidenin ilgili yayınlardaki yeri için bk.: TBMM 1315: 22-24, Kılınç 2021: 226-231, Akyüz vd. 1990: 44-48. Bu kaside, Gölpinarlı 1954 ve Kanar 2015'te yoktur. Kaside; TBMM 1315, Kılınç 2021 ve Mazioğlu 1986'da 62, Akyüz vd. 1990'da 61 beyittir.

Kaşide Der Medh-i Hazret-i Hâtemü'l-Mürselîn ve Sitâtiş-i Sulţân Süleymân 'Aleyhi'r-Rahme Ve'l-Gufrân²

fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün

- 1 Çıhdı yaşıl / perdeden 'ar / zeyledi ruḥ / sār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Sildi mir'ā / t-1 zamīr-i / pākden zen / gār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [4 imâle, 3 med, 3 vasl]
- 2 Cām dut sâ / kī ki gül-bün / ler gül izhā / r'êtdiler
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Sen daḥı bir / gül-bün-i ra' / nāsan'êt iz / hār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [2 imâle, 2 med, 4 vasl, 1 sekt]
- 3 Geldi ol dem / kim_ola iz / hār-1 hikmet / kıлмаğa
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 İnşirāh-1 / şadr ile şad / r-1 şaf-1 ez / hār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [5 imâle, 1 med, 5 vasl, 1 sekt, 1 tahfif]

² Kasidenin çeviri yazılı metni için bk.: Kılınç 2021: 226-231. Fuzûlî Dîvânı'nın Osmanlı Türkçesi harfleriyle basılı bir nüshasından (TBMM, 1315: 22) alınan başlık, başka bir yayında (Akyüz vd. 1990: 44) *Kaside Der Sitâtiş-i Sultân Süleymân Aleyhi'r-rahme ve'l-Gufrân* şeklindedir.

- 4 Yètdi ol mev/sim ki açma/ğa gönüller/milkini
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Ola gülşen/de reyāhīn/ḥayline ser/dār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [5 imâle, 1 med]
- 5 Ādem iseñ/bāğ seyrin/eyle bu mev/simde kim
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Bāğı reng ü/būy ile kıldı bihişt-ā/sār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [5 imâle, 2 med, 4 vasl, 1 sekt]
- 6 Çārsū-yı/bāğ seyrā/nı bugün mer/gūbdur
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Kim şükūfe/anda şarrā/f oldı vü ‘aṭ/ṭār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [4 imâle, 4 med, 1 vasl]
- 7 Çıhmış iken/bezm-i gülşen/den yine ‘av/deṭ.édüp
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Cām-ı mey şun/durdı ehl-i/tevbeye tek/rār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [4 imâle, 1 med, 4 vasl, 1 sekt]
- 8 Hābsden Yū/suf çıhup sul/ṭān-ı Mışr ol/mış kimi
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Oldı açup/ğoncesin.ā/rāyiş-i gül/zār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [2 imâle, 2 med, 3 vasl, 1 sekt]
- 9 Şan Züleyhā/ḥalvetidür/ğonce-i der/beste kim
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Çıhdı andan/dāmen-i çā/k ile Yūsuf/vār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [4 imâle, 1 med, 2 vasl]
- 10 Çāk olup bul/mış şafā bā/d-ı seherden/şanasan
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Bāddur Cib/rīl ü kalb-i/Aḥmed-i Muḥ/tār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [4 imâle, 2 med, 5 vasl]

7b dizesindeki *cām-ı mey şundurdu* ifadesi, Kılınc 2021’de *cām-ı mey aındurdu* şeklindedir. Burada Fuzûlî Dîvânı’nun Osmanlı Türkçesiyle basılı metni (1315) ile Akyüz vd. (1990)’daki *cām-ı mey şundurdu* şekli tercih edilmiştir.

- 11 Şebnem-i gül/zār-ı ruḥsā/r-ı Resūlul/lāhdur
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 Neşr-i ‘ıtr-i/le kıllur her/dem..aḥnı iş/‘ār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 [5 imâle, 2 med, 5 vasl, 1 sekt]
- 12 Dürr-i şebnem/şaçdı rengīn/berglerden/her taraf
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 La‘l-i ḥandā/n̄ etdi ḥūblar/gibi gevher-/bār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 [1 imâle, 2 med, 1 med-i zihaf, 3 vasl]
- 13 Şüret-i ḥā/line ḥayrā/n̄ eyledi ‘ā/killeri
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 Açdı ‘irfā/n̄ ehline gen/cīne-i es/rār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 [5 imâle, 1 med, 3 vasl]
- 14 Sebze üzre/gezdürür bā/d-ı şabā gül/bergini
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 Şanki sebze/āsmāndur/kevkeb-i sey/yār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 [4 imâle, 2 med, 2 vasl]
- 15 Kıldı pinhān/gonceniñ lu‘/b̄ ile gözden/hoḳkasın
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 Bulmak olmaz/hīç reng-i/le zihī ‘ay/yār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 [3 imâle, 2 med, 3 vasl]
- 16 Yüz çevirmiş/ḥārdan ay/rılmak ister/bī-sebeb
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 Mün‘am-ı nā/kes gibi aş/lından eyler/‘ār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 [2 imâle, 2 med, 3 vasl]
- 17 Ḥār-ı gayret/n̄ ola ger şan/cılsa gül-bün/bağrına
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 Ayrılup..an/dan olur hem-/şoḥbet-i ağ/yār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 [2 imâle, 1 med, 3 vasl, 2 sekt, 1 hece düşmesi]
- 18 Yèridür..od/lara yansa/ḥasret ile/ḥār kim
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 Andan alur/zīb ü zīnet/gayra olur/yār gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° —
 [6 imâle, 2 med, 3 vasl, 1 sekt]

- 19 Bî-vefâlık/‘âdetin dut/mış..anuñ‘çün/dür bu kim
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 ‘Ömrden[→]ol/maz cihân bâ/ğında berhür[↓]/dâr gül[→]
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [2 med, 2 sekt, 1 med-i zihaf, 1 hece düşmesi]
- 20 Kankı bülbül/kanı dutmuş/bilmezem kim/muttaşıl
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Geh[↑].esir-i/hâr olur geh/mübtelâ-yı/nâr gül[→]
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [3 imâle, 1 med, 2 vasl, 1 sekt, 2 tahfif]
- 21 Seyr-i bağ ét/düm seher gör/düm açup mec/mü‘asın
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Hıfz edüp bu/maṭla[↑]ey/lerdi istih/zâr gül[→]
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [2 imâle, 1 med, 4 vasl, 1 sekt]
- 22 ‘Âşık olmuş/hüsnüñe ey/serv-i hoş-ref/târ gül
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Çak çak ét/miş senüñ‘çün/sîne-i ef/gâr gül[→]
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [2 imâle, 3 med, 3 vasl, 1 hece düşmesi]
- 23 Gül né nisbet/dür saña sen/den aña yüz/farḳ var
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Sen büt-i per[↑]/de-nişînsen/şâhid-i bâ/zâr gül[→]
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [5 imâle, 2 med, 2 vasl, 1 sekt]
- 24 Eyle pinhâ/n eylemiş gög/sinde sırr-ı/‘ışkuñı
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Kim[↑]ayağın/dan aşarlar/eylemez ik/râr gül[→]
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [2 imâle, 1 med, 2 vasl, 4 sekt]
- 25 Tütüyâ-yı/çeşm için her/şubḥ-dem yol/lar dutup
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Hâk-i dergâ/huñ şabâdan/eyler istif/sâr gül[→]
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [1 imâle, 2 med, 3 vasl, 1 sekt]
- 26 Seyr-i gülzâ/r etdüğüñ pey/k-i şabâdan/fehm edüp
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Genc-i zer kıl/mış müheyyâ/kılmağa ĩ/sâr gül[→]
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [2 imâle, 1 med, 5 vasl]

- 27 Berg-i gül şan/ma ki rengin/hiştlar cem/‘eylemiş
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Çekmege ol/genç-i zer hıf/zına bir dî/vâr gül
 — ° — — / — ° — — — / — ° — — / — ° — —
 [3 imâle, 2 med, 3 vasl]
- 28 Tâ serîr-i/sebzeyi dep/retmeye taḥ/rîk-i bād
 — ° — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 Sâyesinden/urđı her lev/hine bir mis/mâr gül
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 [4 imâle, 1 med, 2 vasl, 1 sekt]
- 29 Her seḥer gül/zâr levhin/de çeker yüz/dâyire
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 Ğalibâ min/ḳâr-ı bülbül/den alur per/gâr gül
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 [1 imâle, 2 med, 1 vasl, 1 sekt]
- 30 ‘Ays içün gül/şen şebistâ/nın münevver/ḳılmağa
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 Her ağaçdan/aşdı bir ḳan/dîl-i pür-en/vâr gül
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 [1 med, 2 vasl, 3 sekt]
- 31 Bunca ḳandî/li fûrûzân/eyledi am/mâ nè sūd
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 Dūd-ı dilden/ḳıldı bülbül/rûzgârın/târ gül
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 [2 imâle, 2 med, 2 vasl]
- 32 Dâr-ı dünyâ/yı fezâ-yı/cennete dön/derdi lîk
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 Ğonce gibi/bülbüle dün/yâyı ḳıldı/dâr gül
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 [8 imâle, 1 med, 1 vasl]
- 33 Bir zebân-ı/hâldür her/yaprağı feh/m etseler
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 Perde-dâr-ı/hâk olanlar/dan vèrür aḥ/bâr gül
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 [3 imâle, 2 med, 4 vasl, 1 sekt]
- 34 Bülbül-i zâ/r êtdügi fer/yâdlar te’/sîridür
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 Bî-sebeb ḥvâ/b-ı ‘ademden/olmamış bî/dâr gül
 — ° — — — / — ° — — — / — ° — — — / — ° — —
 [3 imâle, 2 med, 3 vasl, 1 sekt]

- 35 Bāḡbān sul/ṭān-ı 'ādil/devridür ten/bîh kı̇l
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Urmasun gü̇l/zāre āteş/zulm edüp zin/hār gü̇l
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [3 med, 2 vasl]
- 36 Cevr eliyle/ḡonce tek pî/rāhenin çā/k etmesün
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Cünbiş-i nā-/mu'tedilden/kılsun istiḡ/fār gü̇l
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [2 imâle, 1 med, 4 vasl]
- 37 Yoḡsa nā-geh/şūret-i ḡā/li olur sul/ṭāna 'arz
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Ḳahra uḡrar/muḡtezā-yı/vaz'-ı nā-hem/vār gü̇l
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [3 imâle, 1 med, 2 vasl]
- 38 Ol gü̇l-i bā/ḡ-ı ḡilāfet/kim bahār-ı/devleti
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 'Ālem-efrū/z olalı gör/mez cefā-yı/hār gü̇l
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [6 imâle, 1 med, 5 vasl]
- 39 Oldı devrin/de hevā maḡ/būs-ı zindā/n-ı ḡabāb
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Ġālibā gör/miş hevādan/şemme-i ā/zār gü̇l
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [3 imâle, 1 med, 2 vasl]
- 40 Berg-i gü̇l gez/dürmez oldı/maḡmil-i bā/d-ı şabā
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Ḥaddi yoḡ kim/çekdüre bā/d-ı şabāya/bār gü̇l
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [6 imâle, 1 med, 5 vasl]
- 41 Şarşar-ı ḡah/r-ı cihān-sū/zından āḡā/h olalı
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Açmaz oldı/büstān-ı/fitne-yi eş/rār gü̇l
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [6 imâle, 2 med, 6 vasl]
- 42 Ḥalvet-i luṭ/fınadur nū/r-ı dil-i mü'/min çerāḡ
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 Gü̇lşen-i ḡah/rınadur dā/ḡ-ı dil-i küf/fār gü̇l
 — ° — — / — ° — — / — ° — — / — ° — —
 [8 imâle, 1 med, 6 vasl]

- 43 Şāh-1 dīn Sul/ṭān Süleymā/n-1 sa‘ādet/mend kim
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Kesb eder ḥul/k-1 hoşından/nüzhet-i eṭ/vār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [3 imâle, 2 med, 5 vasl]
- 44 Başa şalmış/mihrini rû/z-1 ezelden/çarh-1 pîr
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Eyle kim gül/ruḥlar eyler/zīnet-i des/tār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [4 imâle, 1 med, 4 vasl]
- 45 İnqılāb-1/devrden bul/mazdı hergiz/iḥtilāl
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Alsa andan/ḥükmine fer/mān-1 istim/rār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [2 imâle, 2 med, 2 vasl, 1 sekt]
- 46 Zevk bāzā/rında bulmaz/dı bu reng-i/le revāc
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Êtmeseydi/naḳs-1 mihrin/sikke-i dī/nār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [5 imâle, 2 med, 2 vasl]
- 47 Olmağ-içün/muṭrib-i bez/mi dutup bir/dāyire
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Öğrenür her/şubḥ bülbül/den fen-1 ed/vār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [4 imâle, 2 med, 3 vasl, 1 tahfif]
- 48 Maṭbah-1 cū/dına kim dū/dına sünbül/dür ğulām
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Ḥār-keşlik/şan‘atın dut/mış degül bī/kār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [3 imâle, 2 med, 2 vasl]
- 49 Kūrtılır fet/h êtdügi kiş/ver belā-yı/fitneden
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Kim açıldıḳ/da dikenden/ayrılır nā/çār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [3 imâle, 1 med, 1 vasl, 2 sekt]
- 50 Şerḥ-iedüp sū/senlere ev/şāf-1 ḥulḳın/gezdürür
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 Ğonceden her/şubḥ açup gül/şende yüz tū/mār gül
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [1 imâle, 1 med, 3 vasl]

- 51 $\overset{\uparrow}{\text{Ka}}\text{tre-i } \text{şeb}/\text{nem midür } \text{yā}/\text{el} \dots \text{açup } \text{sā}/\text{yil gibi}$
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 $\overset{\uparrow}{\text{Hā}}\text{zin-i } \text{luṭ}/\text{fından } \text{almış}/\text{lü'lü'}$ $\overset{\uparrow}{\text{-i}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{şeh}}/\text{vār gül}$
 — . — — / — . — — / — . — — / — . — —
 [3 imâle, 1 med, 3 vasl, 1 sekt]
- 52 $\text{Qoy} \text{mayup } \text{dev}/\text{rinde } \text{vīrān}/\text{kārgāh}$ $\overset{\uparrow}{\text{-i}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{gül}}/\text{būni}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 Bir $\overset{\uparrow}{\text{ayağ}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{üz}}/\text{re durup } \text{ol}/\text{mıṣ}$ $\overset{\uparrow}{\text{aṅa}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{mi'}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{mār}} \text{ gül}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 [3 imâle, 2 med, 1 vasl, 4 sekt]
- 53 $\overset{\rightarrow}{\text{Adli}} \text{ eyyā}/\text{mında } \text{şebnem}/\text{şanmañuz kim}/\text{būlbūlün}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 $\text{Beyzasın } \text{qoy}/\text{nında } \text{ḥıfz}$ $\overset{\rightarrow}{\text{èt}}/\text{miṣ}$ $\overset{\rightarrow}{\text{olup}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{ğam-}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{ḥvār}} \text{ gül}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 [1 med, 1 vasl, 1 sekt]
- 54 $\overset{\uparrow}{\text{Dā}}\text{men-i } \text{pā}/\text{kiyle ol beh}/\text{cet-fezā-yı}/\text{milkdür}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 $\text{Ger cihān } \text{bā}/\text{ğında cennet}/\text{güllerinden}/\text{vār}$ $\overset{\uparrow}{\text{gül}}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 [3 imâle, 2 med, 1 vasl]
- 55 Vāz $\overset{\uparrow}{\text{-i}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{ālem}}/\text{den felek maq}/\text{şūdı oldur}/\text{kim}$ $\overset{\rightarrow}{\text{olur}}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 $\text{Beslemekden}/\text{ḥārı manzū}/\text{r}$ $\overset{\uparrow}{\text{-i}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{ülü'}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{l-eb}}/\text{şār gül}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 [1 imâle, 1 med, 2 vasl, 1 sekt]
- 56 $\overset{\uparrow}{\text{Qadrine}} \text{ vēr}/\text{mez ḥalel dün}/\text{yāya kıлмаğ}/\text{iltifāt}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 Zīb $\overset{\rightarrow}{\text{ü}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{zīnet}}/\text{verdügiy}$ $\overset{\rightarrow}{\text{'çün}}/\text{ḥāre olmaz}/\text{ḥvār gül}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 [1 imâle, 1 med, 1 vasl, 1 sekt, 1 hece düşmesi]
- 57 $\text{Mīve ol sul}/\text{tān}$ $\overset{\uparrow}{\text{-i}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{ādil}}/\text{dür nihāl}$ $\overset{\uparrow}{\text{-i}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{devlete}}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 $\text{Sābıkā gel}/\text{miṣ selātī}/\text{n}$ $\overset{\uparrow}{\text{-i}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{felek-miḳ}}/\text{dār gül}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 [2 imâle, 1 med, 3 vasl]
- 58 $\overset{\uparrow}{\text{N'ola}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{ger sā}}/\text{bıklar}$ $\overset{\uparrow}{\text{oldıy}}/\text{sa fenā ol}/\text{dur ḡarāz}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 $\text{Mīve göster}/\text{dükde dökmeḳ}/\text{resmdür}$ $\overset{\rightarrow}{\text{eṣ}}$ $\overset{\rightarrow}{\text{cār}} \text{ gül}$
 — . — — — / — . — — — / — . — — — / — . — — —
 [2 imâle, 2 med, 2 vasl, 1 sekt, 1 hece düşmesi]

- 59 Kıl Fuzûlî/medhîn ol şâ/huñ ki bâğ-1/medhînüñ
 - . - - / - . - - / - . - - / - . -
 ↑ ↑ ↑ ↑ →
 Bülbülü o/lurdı bulsa/kuvvet-i güf/târ gül
 - . - - / - . - - / - . - - / - . -
 [5 imâle, 1 med, 3 vasl]
- 60 Gerçi yoğdur/i'tibârüñ/medhîn et iz/hâr kim
 - . - - / - . - - / - . - - / - . -
 ↑ ↑ →
 'Âdet-i dev/r-i zamândur/hâre vèrmek/bâr gül
 - . - - / - . - - / - . - - / - . -
 [2 imâle, 2 med, 3 vasl, 1 sekt]
- 61 Var ümîdüm/nêce kim res/m-i medâr-1/dehrdür
 - . - - / - . - - / - . - - / - . -
 ↑ ↑ →
 Yıldı bir kez/'âleme 'ar/z eylemek dî/dâr gül
 - . - - / - . - - / - . - - / - . -
 [4 imâle, 2 med, 3 vasl, 1 sekt]
- 62 Feth bâğın/da aña her/dem hilâf-1/bâğ-1 dehr
 - . - - / - . - - / - . - - / - . -
 ↑ ↑ ↑ ↑ →
 Tâze tâze/aça luţf-1/İzid-i Ceb/bâr gül
 - . - - / - . - - / - . - - / - . -
 [7 imâle, 2 med, 4 vasl]

Gül Kasidesinde Arûz Tasarrufları (Sayısal Veriler ve Değerlendirmeler)

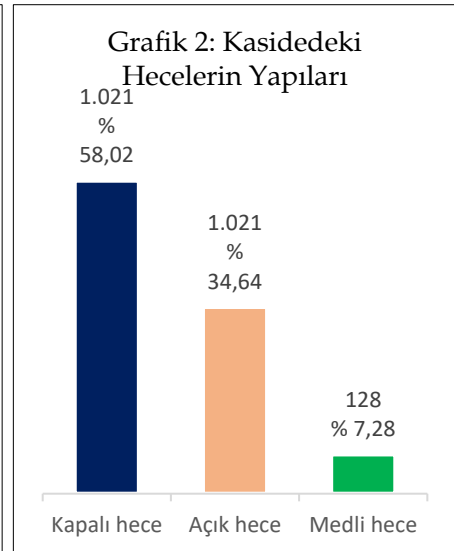
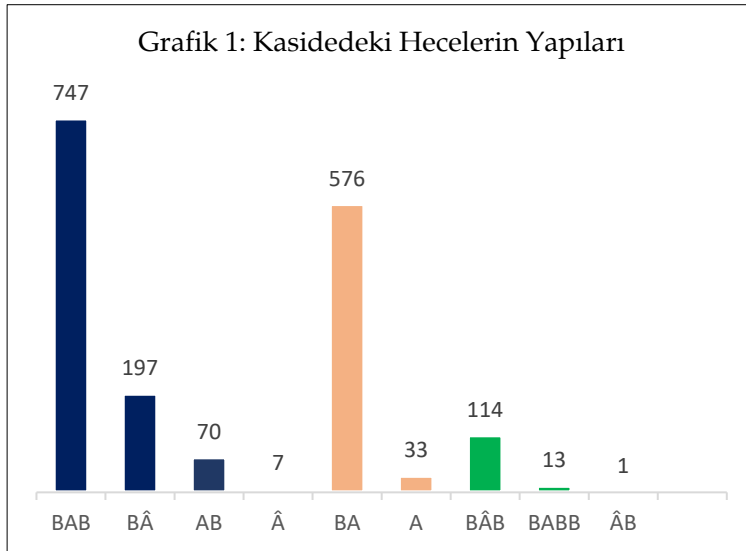
Bu bölümde Fuzûlî'nin *gül* redifli kasidesindeki arûz uygulamalarına ilişkin sayısal veriler, tablo ve grafikler eşliğinde ortaya konularak değerlendirilmiştir. İlk olarak kasidedeki aruz hecelerinin yapılarına ilişkin istatistikler verilmiştir. Bu arada hecelerde imâle veya zihaf yapılmamış; ünlü harfleri temsilen A, ünsüz harfleri temsilen B kullanılmış³ ve beyitler kasidedeki sıralarıyla numaralandırılmıştır.

Yapı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
BA	9	8	12	12	11	8	10	8	10	10	10	7	12	11	9	7	10	12	6	9	8	6	10	8	7	9	9	11	7	7	8	14
A			1	1			1	1	1		1		1					1		1	1	1	1	2					1	1		
BAB	13	13	9	11	10	9	15	12	12	11	11	16	7	11	15	14	14	9	14	15	15	12	12	14	13	15	14	11	14	16	10	10
BÂ	2	4	2	1	3	4	1	3	4	4	3	1	5	2	1	2	1	2	4	3	2	3	2	1	5	3	1	4	4	2	6	4
AB		1	4	2	1	1	1	1	1	1	1		2	1		3	3	2			2	2		3	1		1	1		2	1	
Â					1			1					1													1						
BÂB	3	2	1	2	2	4	1	2	1	2	2	4	1	2	3	2	1	2	4	1	1	3	2	1	1	1	2	2	2	1	3	1
BABB																							1		1		1					
ÂB														1																		
Toplam	27	28	29	29	29	26	29	28	29	28	28	28	29	28	28	28	29	28	28	29	29	27	28	29	28	29	28	29	28	29	28	29

³ A: Tek kısa ünlüden oluşan heceler, BA: Bir ünsüzle bir kısa ünlü şeklinde sıralı heceler, BAB: Bir ünsüz, bir kısa ünlü ve bir ünsüz şeklinde sıralı heceler, AB: Bir kısa ünlüyle bir ünsüz şeklinde sıralı heceler, Â: Bir uzun ünlüden oluşan heceler, BÂ: Bir ünsüzle bir uzun ünlü şeklinde sıralı heceler, ÂB: Bir uzun ünlüyle bir ünsüz şeklinde sıralı heceler, BÂB: Bir ünsüz, bir uzun ünlü ve bir ünsüz şeklinde sıralı heceler, BABB: Bir ünsüz, bir kısa ünlü ve iki ünsüz şeklinde sıralanan heceler.

Yapı	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62
A					1		1					1					1		2	2	1		2	2			1		1	2
BA	9	9	5	9	8	14	9	12	13	15	9	10	9	11	11	9	9	8	9	8	6	8	6	8	10	8	11	8	9	11
BAB	13	11	13	15	10	7	9	11	6	10	11	13	10	10	11	13	15	16	13	11	19	12	14	13	9	13	12	12	12	6
BÂ	3	5	3	4	6	6	6	5	4	2	3	2	2	3	1	3	2	3	3	2	1	4	4	4	8	3	4	3	4	5
AB	1	1	1		1	1	1		2		1	1	4	1	3		1	1	1	2	1	1	2		1	2		2		
Â			1				1																							1
BÂB	2	2	4	1	1	1	2	1	3	2	3	2	2	2	1	3	1	1	1	3	1	2	1	2	1	1	1	3	1	1
BABB					1						1		1	1								1				1			1	2
ÂB																														
Toplam	28	28	27	29	28	29	29	29	28	29	28	29	28	28	28	28	29	28	29	28	29	28	29	29	29	28	29	28	28	28

Açık Heceler		Kapalı Heceler				Medli Heceler		
A	BA	BAB	BÂ	AB	Â	BÂB	BABB	ÂB
33	576	747	197	70	7	114	13	1
609		1.021				128		
1.758								

Tablo ve grafiklerdeki verilerden anlaşılacağı üzere kasidede en çok BAB (ünsüz+kısa ünlü+ünsüz) yapısındaki heceler kullanılmıştır. Kullanım sıklığına göre diğer heceler; BA, BÂ, BÂB, AB, A, BABB, Â, ÂB şeklinde sıralanmaktadır. Diğer taraftan heceler imâle yapılmadan değerlendirildiğinde toplam heceler yaklaşık üçte birinin (% 34,64) açık hecelerden oluştuğu görülmektedir. Halbuki kasidenin vezni oluşturulan fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün kalıbında açık hece oranı % 26,66, kapalı hece oranı ise % 73,33'tür. Bu sebeple şair, bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmak için başta imâle olmak üzere arûz uygulamalarına başvurmuştur.

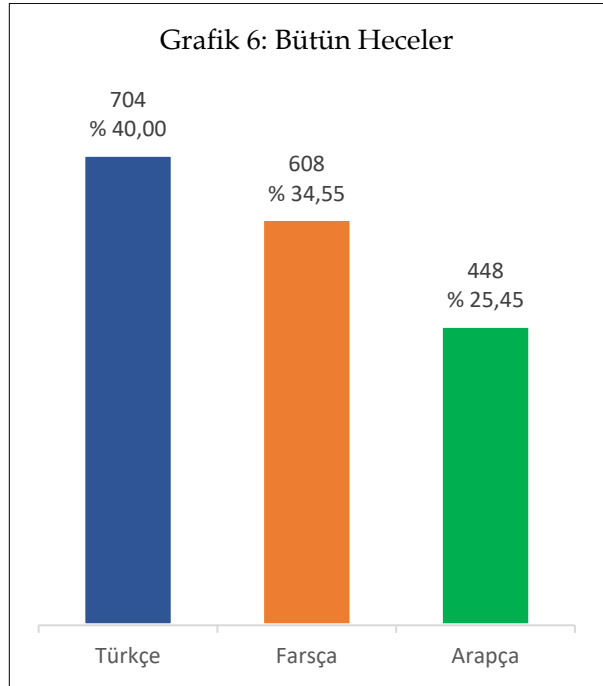
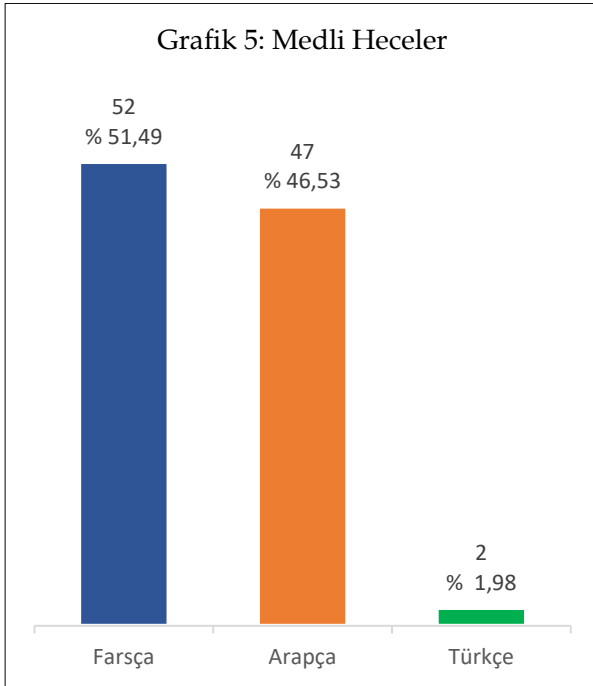
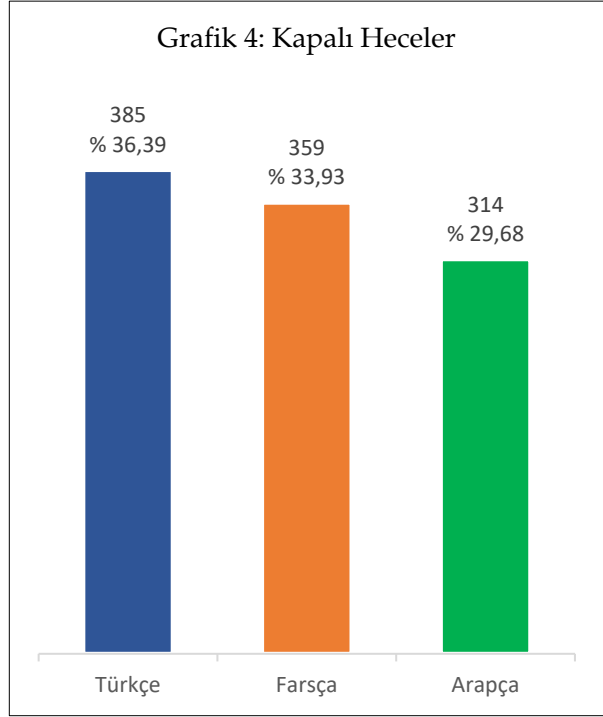
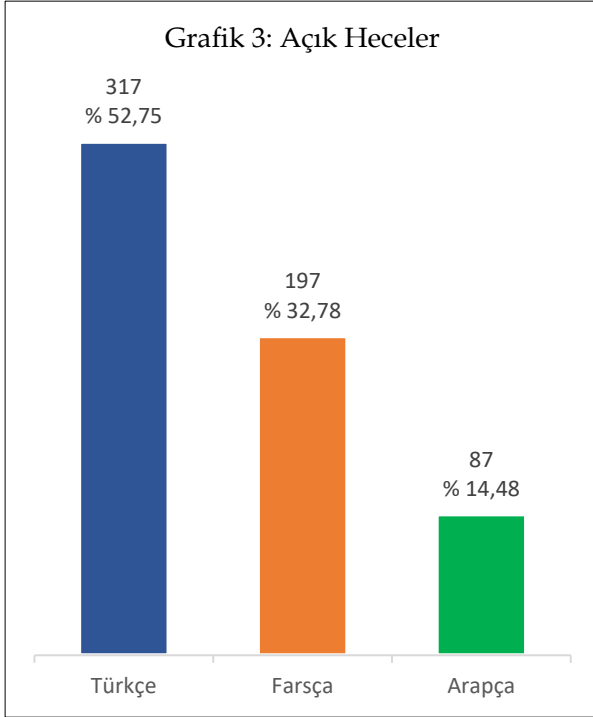
Kasidedeki heceler hangi dillere ait olduğuna ilişkin veriler, aşağıda tablo ve grafikler eşliğinde değerlendirilmiştir. Tablo ve grafiklerde "Türkçe" için T, "Farsça" için F, "Arapça" için A, açık heceler için "a", kapalı heceler için "k" ve medli heceler için "m" harfi kullanılmıştır.

⁴ Tabloda bir buçuk hece değerindeki medli heceler arasında sonu nunla bittiği için, mısranın sonunda yer aldığı için veya zihaf yapıldığı için bir buçuk hece değerinde kullanılmamış olanlar da bulunmaktadır. Bu sebeple heceler toplamı 1.860 yerine 1.758 olarak görünmektedir. Bu durum, diğer tablolar için de söz konusudur.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
T (a)	5	3	6	11	8	4	7	5	4	3	5	4	9	5	6	5	7	11	3	5	5	3	5	9	3	4	6	6	3	5	6	8
F (a)	2	2	4	1	2	4	3	4	5	4	5	2	3	5	2	1	2	1	2	2	1	3	5	1	4	4	3	5	2	2	2	5
A (a)	1		1	1	1		1		2	3	1	1	1	1	1	2	1	1	2	3	3	1			1			3	1		1	
	8	5	11	13	11	8	11	9	11	10	11	7	13	11	9	8	10	13	7	10	9	7	10	10	7	9	9	11	8	8	8	14
T (k)	7	8	4	5	4	4	6	7	5	5	2	5	2	5	8	12	8	6	11	6	9	7	7	11	6	7	7	6	5	7	5	3
F (k)	5	8	4	6	5	4	6	5	7	4	8	11	3	8	6	3	6	5	5	6	2	8	7	4	11	7	8	7	6	7	9	5
A (k)	4	5	9	4	6	6	5	5	5	7	5	3	10	2	3	3	4	2	3	6	8	2	2	3	2	5	2	4	7	6	4	6
	16	21	17	15	15	14	17	17	17	16	15	19	15	15	17	18	18	13	19	18	19	17	16	18	19	19	17	17	18	20	18	14
T (m)																																1
F (m)	3	1		1	1	2		1	1	1	2			1	1	1		2	1			3	1			2		2		2		
A (m)		1	1	1	1	2	1	1		1		2	1	1	1	1	1		1	1	1		1	1	2	1		1		1		
	3	2	1	2	2	4	1	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	1	1	3	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1
	2	7	28	29	30	28	26	29	28	29	28	28	2	8	2	9	2	8	2	8	2	8	2	9	2	8	2	9	2	8	2	9

	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	
T (a)	5	4	4	4	5	4	2	6	5	4	1	6	4	7	5	5	7	6	5	8	5	3	4	5	1	5	6	2	5	5	
F (a)	4	3	1	3	3	7	6	6	5	10	5	3	2	3	2	1	1	2	3	2	1	4	3	1	5	1	4	3	3	7	
A (a)	-	2	-	2	2	3	2	1	2	1	3	2	2	1	4	3	2	-	2	-	1	1	1	2	4	3	2	2	2	1	
	9	9	5	9	10	14	10	13	12	15	9	11	8	11	11	9	10	8	10	10	7	8	8	8	10	9	12	7	10	13	
T (k)	9	6	5	7	4	3	5	5	4	2	3	6	6	6	7	6	11	7	6	9	10	7	7	9	4	9	6	7	8	1	
F (k)	6	6	7	6	4	7	7	8	6	4	3	9	5	7	5	6	3	7	5	5	5	7	4	3	3	3	5	5	4	8	
A (k)	2	5	7	6	10	4	6	2	4	7	11	2	7	2	3	5	4	6	7	2	6	5	9	8	11	5	5	7	4	4	
	17	17	19	19	18	14	18	15	14	13	17	17	18	15	15	17	18	20	18	16	21	19	20	20	18	17	16	19	16	13	
T (m)																						1									
F (m)		2	2		1	1	1	1	1		1	1		1		2	1		1	1	1	1		1			1	1	1		
A (m)	2		1	1					1	1	1		2	1	2			1		1		1		1		1	2		1	1	2
	2	2	3	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2	2	2	2	1	1	1	2	1	2	1	1	1	1	2	1	2	2	2
	28	28	27	29	29	29	29	29	28	29	28	29	28	29	28	28	28	29	29	29	28	29	29	29	29	29	28	29	28	28	28

	Türkçe	Farsça	Arapça	Toplam
Açık heceler	317	197	87	601
Kapalı heceler	385	359	314	1.058
Medli heceler	2	52	47	101
Ara toplam	704	608	448	
Genel toplam	1.760			

Görüldüğü gibi açık hecelerin % 52,75'i Türkçe, % 32,78'i Farsça, % 14,48'i Arapçadır. Kapalı hecelerin ise % 36,39'u Türkçe, % 33,93'ü Farsça, % 29,68'i Arapçadır. Medli hecelerde sıralama değişmektedir. Zira medli hecelerin % 51,49'u Farsça, % 46,53'ü Arapça ve sadece % 1,98'i Türkçedir. Toplamda hecelerin üçte birden fazlası (% 40,00) Türkçe, hemen hemen üçte biri (% 34,55) Farsça ve dörtte biri (% 25,45) Arapçadır.

Kasidedeki en sık karşılaşılan arûz uygulaması, divan şiiri geleneğinde önemli bir arûz kusuru olarak görülmemiş olan imâledir. Bu sebeple Fuzûlî, kasidesinde sıklıkla imâleye başvurmadan çekinmemiştir. Kasidenin her bir beytindeki imâlelerin beyit sırasına göre verildiği aşağıdaki tablo, bunun somut bir göstergesidir. Tabloda önce beyit sıraları verilmiş, her birinin altında da imâle sayısı gösterilmiştir.

Tablo 8: Kasidedeki İmâlelerin Beyitlere Göre Dağılımı																				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
4	2	5	5	5	4	4	2	4	4	5	1	5	4	3	2	2	6	0	3	2
22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
2	5	2	1	2	3	4	1	0	2	8	3	3	0	2	3	6	3	6	6	8
43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	
3	4	2	5	4	3	3	1	3	3	0	3	1	1	2	2	5	2	4	7	
200																				

Tablo 9: Kasidedeki İmâlelere İlişkin Frekans Tablosu									
İmâle Sayısı	0	1	2	3	4	5	6	7	8
Frekans	4	6	14	13	10	8	4	1	2
Toplam	0	6	28	39	40	40	24	7	16
Genel Toplam	200								

Verilerden de anlaşılacağı üzere şair, kasidede toplam 200 imâle yapmıştır. Sadece 4 beyitte imâleyle hiç yer vermemiş olan şair, 6 beyitte 1, 14 beyitte 2, 13 beyitte 3, 10 beyitte 4, 8 beyitte 5, 4 beyitte 6, 1 beyitte 7 ve 2 beyitte 8 kez imâleyle başvurmuştur. Buna göre imâle sayısı bakımından en düşük rakam 0, en yüksek rakam 8'dir. Ayrıca 14 beyitte 2 ve 13 beyitte 3 imâle vardır.

Kasidedeki 200 imâlenin 110'u (% 55) Türkçe kelime veya eklerde, 90'ı (% 45) Farsça kelime ve eklerde/unsurlarda (84'ü izafet kesrelerinde, 4'ü kelimelerde, 2'si atıf vavında) yapılmıştır. Bu arada Farsça izafet tamlamalarının divan şiiri geleneğinde ihtiyaç hissedildiğinde uzun kabul edildiği ve genellikle bir hata olarak görülmediğinin, Türkçe ek veya kelimelerdeki imâlenin de çok küçük bir hata olarak görüldüğünün hatırd tutulmasında yarar vardır. Ayrıca imâlenin hiçbir örneğini hata saymayan kaynaklar da bulunmaktadır.

Tablo 10: Kasidedeki Vasılların Beyitlere Göre Dağılımı																				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
3	4	5	0	4	1	4	3	2	5	5	3	3	2	3	3	3	3	0	2	4
22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
3	2	2	3	5	3	2	1	2	2	1	4	3	2	4	2	5	2	5	6	6
43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	
5	4	2	2	3	2	1	3	3	1	1	1	2	1	3	2	3	3	3	4	
176																				

Tablo 11: Kasidedeki Vasıllara İlişkin Frekans Tablosu							
Vasl Sayısı	0	1	2	3	4	5	6
Frekans	2	8	16	19	8	7	2
Toplam	0	8	32	57	32	35	12
Genel Toplam	176						

Verilerden de anlaşılacağı üzere şair, kasidede toplam 176 vasl yapmıştır. Sadece 2 beyitte vasla hiç yer vermemiş olan şair, 8 beyitte 1, 16 beyitte 2, 19 beyitte 3, 8 beyitte 4, 7 beyitte 5, 2 beyitte 6 kez vasla başvurmuştur. Buna göre vasl sayısı bakımından en düşük rakam 0, en yüksek rakam 6'dır. Ayrıca 16 beyitte 2 ve 19 beyitte 3 vasl vardır.

Tablo 12: Kasidedeki Sektlerin Beyitlere Göre Dağılımı																				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
0	1	1	0	1	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	2	1	2	1	1
22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
0	1	4	1	0	0	1	1	3	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	
0	0	1	0	0	0	2	0	1	4	1	0	1	1	0	1	0	1	1	0	
40																				

Sekt Sayısı	0	1	2	3	4
Frekans	34	23	3	1	2
Toplam	0	23	6	3	8
Genel Toplam	40				

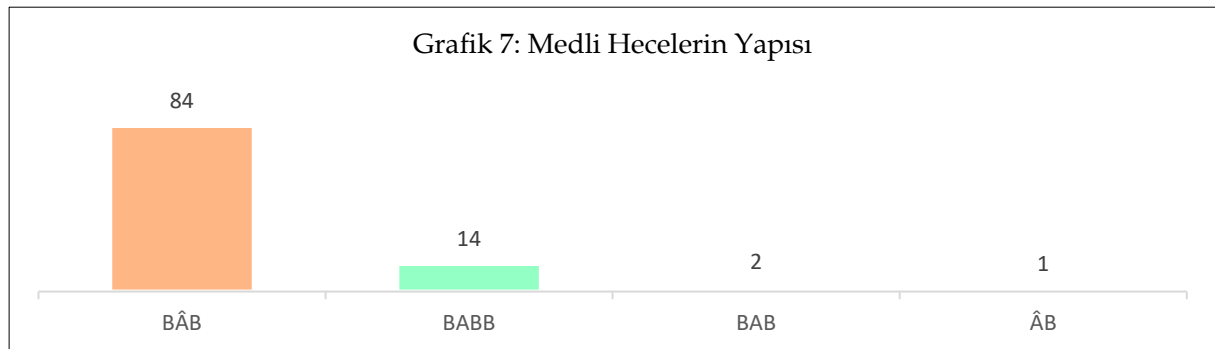
Verilerden de anlaşılacağı üzere şair, kasidede toplam 40 sekt yapmıştır. 33 beyitte sekte hiç yer vermemiş olan şair, 23 beyitte 1, 3 beyitte 2, 1 beyitte 3, 2 beyitte 4 kez sekte başvurmuştur. Buna göre sekt sayısı bakımından en düşük rakam 0, en yüksek rakam 4'tür.

Bu durumda kasidede 176 vasla karşılık 40 sekt vardır. Sayısal veriler, vasla uygun olan 216 yerin % 81,48'inde vaslın yapıldığını, % 18,52'sinde ise vaslın yapılmadığını; yani sekt yapıldığını göstermektedir. Bu oranlar, Fuzûlî'nin şiirleri başta olmak üzere, vezinle ilgili çalışma yapılan manzum metinlerde vaslın mutlaka sektten önce düşünülmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. Diğer taraftan kasidede vasl-ı ayına hiç yer vermemiş olan Fuzûlî; *gül izhâr*, *et izhâr*, *eylemez ikrâr*, *eyler istifsâr*, *virür ahbâr*, *kulsun istiğfâr*, *kılmağ iltifât* kelimelerinde vasl-ı hemze yapmıştır. Şüphesiz bunlar, divan şiiri geleneğinde olağan vasl örnekleridir.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
3	2	1	1	2	4	1	2	1	2	2	2	1	2	2	2	1	2	2	1	1
22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
3	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	2	3	1	1	1	1	1	2	1
43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	
2	1	3	1	1	1	1	1	2	1	2	1	2	2	2	2	1	1	2	2	
101																				

Med Sayısı	0	1	2	3	4
Frekans	0	29	28	4	1
Toplam	0	29	56	12	4
Genel Toplam	101				

Verilerden de anlaşılacağı üzere şair, kasidede toplam 101 med yapmıştır. Şairin med yapmadığı beyit bulunmamaktadır. Bunun sebebi, kasidenin kafiyesinin (âr) uzun bir ünlü ile ünsüz bir harften oluşmasıdır. Şair; 19 beyitte 1, 28 beyitte 2, 4 beyitte 3 ve 1 beyitte 4 kez med yapmıştır. Buna göre med sayısı bakımından en düşük rakam 1, en yüksek rakam 4'tür. Medler, barındırdıkları harflerin türleri bakımından aşağıda basit bir grafikte karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir:

Kasidedeki toplam 101 meddin 84'ü (% 83,17) BÂB; yani *kâr*, *bâğ*, *hâr*, *bâr* gibi ünsüz+uzun ünlü+ünsüz yapısındaki hecelerde; 14'ü (% 13,86) BABB; yani *feth*, *milk*, *subh*, *zevk* gibi ünsüz+kısa ünlü+ünsüz+ünsüz yapısındaki hecelerde; 1'i (% 0,99) ÂB; yani *âs* gibi uzun ünlü+ünsüz yapısında

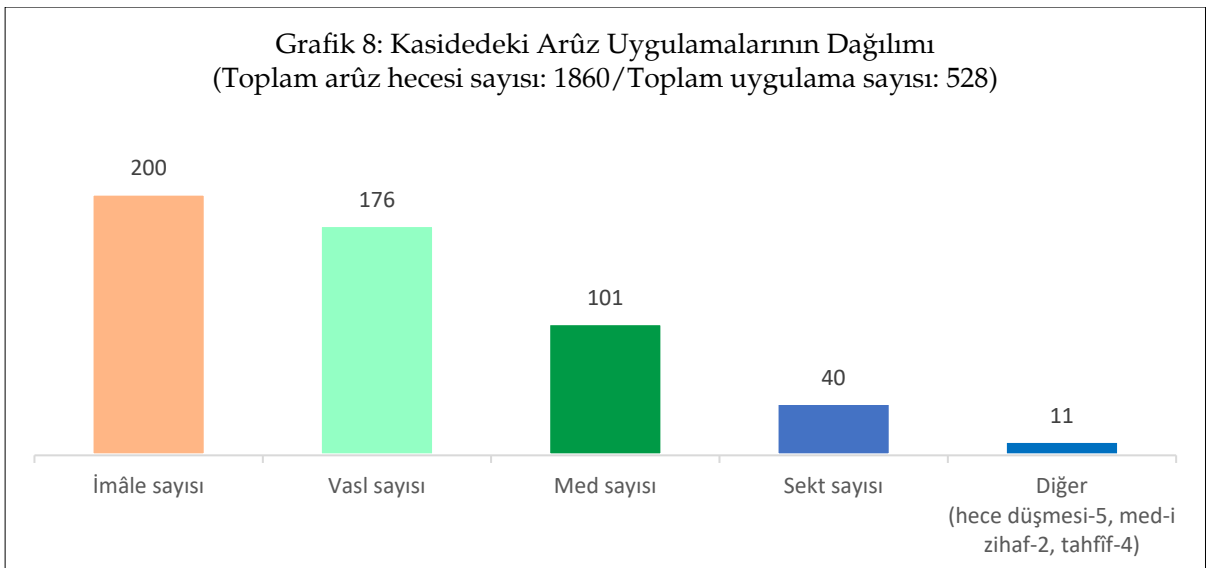
ve 2'si (% 1,98) de Türkçe *dar* (32b) ve *var* (54b) gibi BAB; yani *ünsüz+kısa ünlü+ünsüz* yapısındadır. Şair, bu son iki kelimeyi imâleli düşünmüş olmalıdır. Zira *dar* ve *var* hecelerinde imâle düşünülduğünde hece medde uygun hâle gelmektedir. Bu tür Türkçe kelimeleri/heceleri imâleli düşünüp medli kullanmak, divan şiiri geleneğinde zaman zaman karşılaşılan bir uygulamadır ve çok sık olmamak kaydıyla arüz bağlamında küçük bir kusur olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan meddin genel itibarıyla arüz açısından bir hata sayılmadığı; dahası maharet kabul edildiği dikkate alındığında, her beytinde en az bir med barındıran Fuzûlî'nin *gül* redifli kasidesinin bu bağlamda oldukça başarılı bir örnek oluşturduğu söylenebilir.

Tablo 16: Kasidedeki Diğer Arüz Uygulamaları																				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
		t									mz					hd		hd mz	t, t	
22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42
hd																				
43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	
				t									hd		hd					
5 hece düşmesi (hd), 4 tahfif (t), 2 med-i zihaf (mz)																				

Tablodan da anlaşılacağı üzere teşdîd veya tahrîk örneğinin tespit edilmediği kasidede 5 kez hece düşmesi [*ne ola>n'ola* (17a, 58a), *anuñ için>anuñ'çün* (19a), *seniñ için>seniñ'çün* (22b), *virdüği için>virdügiyçün* (56b)], 4 kez tahfif [*saff>saf* (3b), *gâh>geh* (20b, 20b), *fenn>fen* (47b)], 2 kez de med-i zihaf yer almaktadır.

Şu hâlde Fuzûlî'nin 62 beyitlik bu kasidesinde arüzle ilgili olarak 200'ü imâle, 176'sı vasl, 101'i med, 39'ı sekt, 5'i hece düşmesi, 4'ü tahfif, 2'si med-i zihaf olmak üzere toplam 527 uygulama tespit edilmiştir. Bu verilere göre beyit başına düşen uygulama sayısı 8,5 olarak dikkat çekmektedir. Şair, vezni uygun düşürebilmek amacıyla her bir beyite ortalama 8 kez müdahale etmiştir. Kasidede beyit başına 3,23 imâle, 1,63 med, 2,84 vasl, 0,63 sekt düşmektedir. Hece düşmesi, med-i zihaf ve tahfiften oluşan diğer uygulamaların beyit başına düşen miktarı ise 0,18'dir.

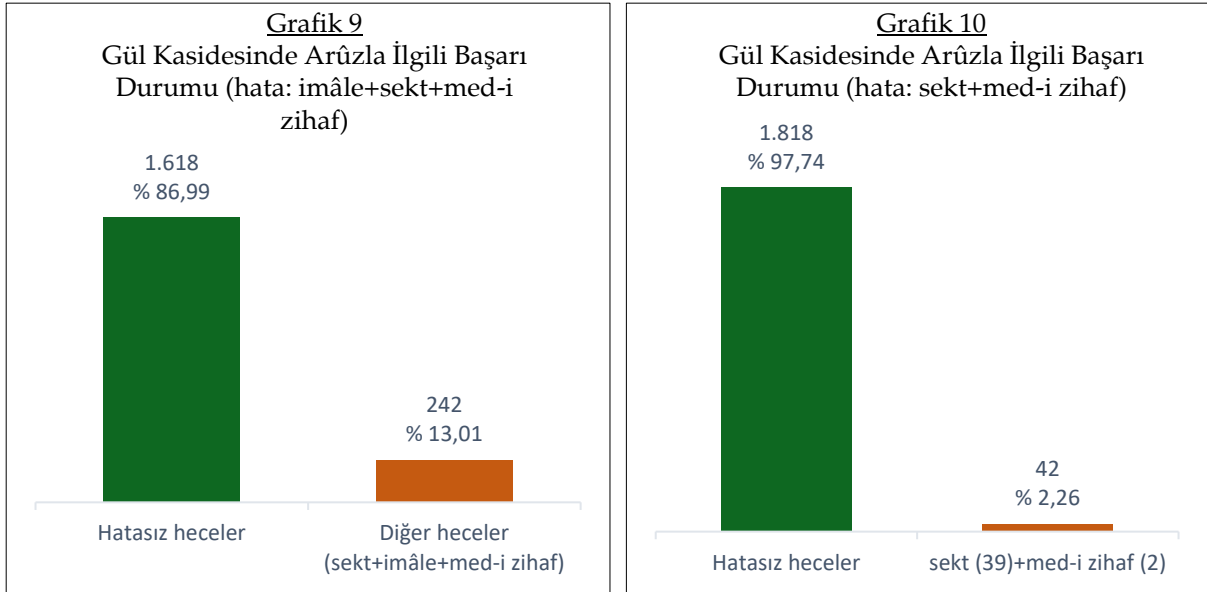
Şüphesiz bu aşamada nüsha ve okuma farklılıklarından, imlâ tercihlerinden, gözden kaçırılmış ayrıntılardan, hesaplama aşamasındaki dalgalıklardan ve benzeri durumlardan kaynaklanabilecek eksikliklerin olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple ihtiyatlı davranmak ve bu tür eksiklik veya farklılıkları, ilgili tespit ve değerlendirmeleri anlamlı biçimde etkilemeyecek düzeyde tutabilmek önemlidir. Bu bilgiler ışığında Fuzûlî'nin "*gül*" redifli kasidesinde yer alan arüzle ilgili uygulamalar, aşağıda grafikler eşliğinde toplu olarak verilmiş ve ardından karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Şiirde sayısal verileriyle ortaya konan arûz uygulamaları arasında üstâd bir şaire yakışmayacak düzeyde ciddi kusur olarak sayılabilecek herhangi bir uygulamanın bulunmadığı söylenebilir. Küçük kusur olarak medsiz iki hecenin (*dar, var*) medli, medli iki hecenin de (*hûb>hub, berhûrdâr>berhurdâr*) medsiz değerlendirildiği söylenebilir. Bunun dışında 40 adet sekin de küçük arûz kusuru olarak değerlendirilmesi mümkündür. Metinde 200 kez başvurulmuş olan imâleler ise divan şiiri geleneğinde arûzla ilgili kurallar bağlamında ihmal edilebilir sapmalar olarak değerlendirilebilir.

Bu arada şairin metinde meddi 99 kez tam isabetle kullanmış olması, medli iki heceyi *bir kapalı bir açık* yerine sadece *kapalı* kullanması dışında zihafa başvurmamış olması ve sekinlerden başka hiçbir arûz kusuruna düşmemiş olması, arûzu kullanma becerisi bağlamında önemli ve somut bir başarı olarak dikkat çekmektedir.

Neticede Fuzûlî'nin "gül" redifli kasidesinde toplam 101'i medli olmak üzere 1.759 hece bulunmaktadır. Medli hecelerin, vezin bakımından, biri kapalı biri açık olmak üzere iki hece sayılabileceği dikkate alındığında arûz uygulamaları için değerlendirilmeye esas hece sayısı 1.860'a çıkmaktadır. Şair, bu hecelerde sadece 2 kez med-i zihaf, 40 kez de sekt yapmıştır. Bunlar, ciddi arûz kusuru değildir ve toplam hecelere göre oranları, sadece % 2,26'dır. Bunlara istisnasız bütün imâleler bile eklense şairin arûz tasarrufları açısından tartışılacak hecelerin oranı, ancak % 13,01'e çıkmaktadır. Şu hâlde Fuzûlî'nin *gül* redifli kasidesindeki hecelerin % 97,74'ünde imâle dışında küçük de olsa kusur sayılabilecek herhangi bir eksiklik bulunmamaktadır.⁵ Kasidede imâle dâhil zihaf, sekt ve benzeri arûz kusurlarından hiçbirini barındırmayan hecelerin oranı ise % 86,99'dur. Şairin bu başarısını aşağıdaki grafikler üzerinde somut bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Soldaki grafikte imâleler küçük de olsa hata, sağdaki grafikte ise doğal bir uygulama olarak kabul edilmiştir.

⁵ Arûz tasarrufları eksenli bir karşılaştırma imkânı sağlamak adına Mehmed Âkif Ersoy'un Çanakkale Şehîdleri için yazdığı şiiriyle İstiklâl Marşı'ndaki arûz tasarruflarına ilişkin sayısal verilere değinmek yararlı olabilir. Âkif'in Çanakkale Şehîdleri için yazdığı şiiri 82 beyitten (164 mısra) oluşmaktadır ve fe 'î lâ tûn / fe 'î lâ tûn / fe 'î lâ tûn / fe 'î lûn kalıbıyla yazılmıştır. Şiirde 30 mısranın sonunda fe 'î lûn yerine fa' lûn tercih edilmiştir. Bu durumda arûz bakımından şiirdeki hece sayısı 2.430 olmaktadır. Bu hecelerin hiçbirinde imâle yoktur. Küçük de olsa arûz kusuru olarak sadece 7'sinde sekt, 1'inde de tartışılacak bir zihaf (akşam) vardır. Zira akşam kelimesini Türkçe kabul eden kaynaklar da vardır. Aynı vezinle yazılmış olan İstiklâl Marşı'nda ise 10 bendde 41 mısra bulunmaktadır. 8 mısranın sonunda fe 'î lûn yerine fa' lûn tercih edilmiştir. Bu durumda arûz bakımından şiirdeki hece sayısı 1.222 olmaktadır. İstiklâl Marşı'ndaki bu hecelerin hiçbirinde imâle yoktur. Şiirde küçük de olsa arûz kusuru sayılabilecek 11 sekt ve 1 zihaf (nazlı) vardır. (Bk.Bayram 2021: 80) Bu zihafın da bir buçuk (kapalı + açık) değerindeki bir hecenin bir hece (kapalı) olarak değerlendirilmesi anlamında med-i zihaf sayılması mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Bu somut veriler ve sayısal değerler, tespitler ve değerlendirmeler ışığında Fuzûlî'nin "gül" redifli kasidesinde arûz veznini, kusursuza yakın bir başarıyla kullandığı söylenebilir. Herhangi bir şairin arûzu kullanımıyla ilgili bu tür veriler, o şaire ait metinlerin okunması ve çeviri yazılı hâle getirilmesi noktasında da araştırmacılara önemli avantajlar sağlayacaktır. Zira araştırmacı, böyle veriler sayesinde, üzerinde çalıştığı metinde arûzla ilgili ne tür sapmaların olabileceği noktasında sağlam bir bilgiye sahip olabilecektir. Arûzun manzum eserlerin sağlam metinlerinin elde edilmesi ve neşredilmesi noktasında araştırmacılara önemli fırsatlar sağladığı ve adeta bir yol haritası işlevi gördüğü de bu arada hatırlanabilir.

Fuzûlî'nin diğer şiiirlerinin de arûz tasarrufları bağlamında benzer biçimde sayısal verilerinin ortaya konularak incelenmesi, hem Fuzûlî'nin şiiirlerindeki bütün arûz tasarruflarının ortaya çıkarılması hem de bu bağlamda Fuzûlî'nin diğer şairler arasındaki yerinin daha somut bir şekilde tespit edilmesi açısından önemli bir fırsat sağlayacaktır. Şüphesiz bunun için, Kaynakça bölümünde örnekleri verilmiş olan çalışmalarda (Bk. Çalık 1989, Düzenli 2017: 387-415, Kaplan 2018: 837-876, Karaismailoğlu ve Şafak: 49-60, Kılıç 2007: 442-453, Özçelik 2019: 611-642, Taş 2008: 143-156) da yapıldığı gibi, başka şairlerin şiiirlerindeki arûz tasarruflarının da incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu arada söz konusu çalışmaların sayısal verilere dayalı olarak yapılması ve somut göstergelerin ortaya konulmasıyla arûz öğretimine de ciddî katkı sağlama imkânı elde edilmiş olacaktır. Çünkü arûz öğretiminde böyle somut örneklerle ve uygulamalara sıklıkla ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle aslında bir yönüyle matematiksel bir niteliği de bulunan arûzun kesin yargılara ve değerlere dayalı somut göstergelerine de ulaşılmış olacaktır.

Divan şairlerinin arûz tasarrufları bağlamındaki tercihleri ve başarıları, hâlihazırda birtakım ön kabullerle, genel geçer tespit ve değerlendirmelerle ve muhtelif kaynaklarda yer alan yorumlarla ortaya konulmaktadır. Şüphesiz bunlar da şairlerin arûzla ilgili tasarruflarının ortaya konulması bakımından önemli ve değerlidir. Ne var ki bu tespit ve değerlendirmelerde zaman zaman objektiflikten uzak kalındığı, kişisel ilişkilerin, hayat görüşlerinin ve bakış açılarının, siyasi veya kültürel aidiyetlerin, estetik beğenilerin ve sanat anlayışlarının devreye girdiği veya daha önce yapılan değerlendirmelere bağlı kalındığı görülmektedir. Nitekim şair tezkirelerinde veya Tanzimat sonrasında divan şiiiri geleneğiyle ilgili değerlendirmelerde bu kapsamda pek çok subjektif, tutarsız ve tarafgir örneklerle karşılaşılması mümkündür.

Dolayısıyla şairlerin arûzla ilgili tercihlerinin ve arûzu kullanmadaki başarı düzeylerinin belirlenmesinde daha somut, objektif, tutarlı ve gerçekçi tespit ve değerlendirmelere ihtiyaç vardır. Üstelik günümüzün teknik imkânları ve bilimsel uygulamaları çerçevesinde bu ihtiyaç, artık eskisinden çok daha kolay bir şekilde karşılanabilir durumdadır. Bu kapsamda sayısal veriler ve bunlarla ilgili işlemler, dikkat çekmektedir. Zira bu makale kapsamında ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, ilmî yöntemlerle usûlünce elde edilmiş sayısal veriler üzerinden, sağlıklı ve güvenilir değerlendirmeler yapma imkânı elde edilebilmektedir. Şüphesiz bu kapsamda daha pek çok çalışmanın yapılması, karşılaştırma yapılacak şiiirlerin veya şairlerin arûz tasarrufları bakımından ayrıntılı biçimde incelenip değerlendirilmesi, sayısal verilerin ortaya konularak yorumlanması gerekmektedir.

Bu arada söz konusu verilerin yanıltıcı olmaması için hassasiyet gösterilerek üzerinde çalışılacak metinlerin doğru tespit edilmiş olması, olabildiğince sağlam çeviri yazılı metinlerin kullanılması, gerektiğinde metnin Osmanlı Türkçesi alfabesiyle yazılmış hâlinden yararlanılması, standart ve tutarlı bir işaretleme sisteminin tercih edilmesi, dijital ortamda yapılacak işaretlemelerde zaman zaman kaymaların olabileceği de dikkate alınarak gerekli önlemlerin alınması, verilerin ilmî yöntemlerle elde edilerek doğru yorumlanması, arûz uygulamalarıyla ilgili

eski veya yeni kaynakların hassasiyetle incelenip takip edilmesi gibi hususlarda azami düzeyde dikkatli davranılması gerektiği de hatırdta tutulmalıdır. Zira ancak bu sayede ortaya konacak veriler ve sonuçlar üzerinden sağlıklı tespitlerin, değerlendirmelerin, karşılaştırmaların ve yorumların yapılması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- AKYÜZ, Kenan; BEKEN, Süheyl; YÜKSEL, Sedit ve CUNBUR, Müjgan (1990), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2008), "Osmanlı Şairlerinin 'Arûz Tasarrufları' ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri", *Turkish Studies*, S.3/6, 59-74.
- BAYRAM, Yavuz (2021), "Klasik Türk Şiirinde Vezin", *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: İdeal Kültür Yay., 343-348.
- BAYRAM, Yavuz (2021), "Çanakkale Şehitleri'nden İstiklâl Marşı'na", *Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı*, (Ed.Hakan Yekbaş), Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 73-88.
- BELENKUYU, Bekir (2020), "Türkçe Arûz Kaynakçası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.24, 137-172.
- ÇALIK, Etem (1989), *Nabi Divanı'nın Nazım Şekilleri ve Arûz Ölçüsü Bakımlarından İncelenmesi*, y.y.l.t., (Dan.: Haluk İpekten), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇATALKAYA, Günay Kâzım (Çev.) (2012), "Fuzûlî Şiirinin Vezni" (Ekrem Câfer), *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.9, 167-194.
- BELVİRANLI, Ali Kemal (1995), *Arûz ve Ahenk*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- ÇETİN, Nihad M. (1991). "Arûz", *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, Ankara: TDV Yay., 424-437.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- DOĞAN, Ahmet (2005), *Açıklamalı Arûz Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay.
- DURMUŞ, İsmail (2011), "Tef'ile", *İslâm Ansiklopedisi*, C.40, Ankara: TDV Yay., 273-274.
- DURMUŞ, İsmail (2013), "Zihaf ve İllet", *İslâm Ansiklopedisi*, C.44, Ankara: TDV Yay., 402-405.
- DURSUNOĞLU, Halit (2019), *Arûz Öğretimi*, Ankara: Pegem Akademi Yay.
- DÜZENLİ, Mesut Bayram (2017), "Kıyasa Muhalefet: Şairlerin Arûz Tasarruflarına Mukayeseli Bir Bakış", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, IV/2, 387-415.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2000), "İmâle", *İslâm Ansiklopedisi*, C.22, Ankara: TDV Yay., 177-178.
- GÜNAYDIN, Alper (2021), "Aruzun İmlası ve Telaffuzu", *Türkiyat Mecmuası*, 31, 2, 681-710.
- TBMM (1315), *Külliyât-ı Dîvân-ı Fuzûlî*, İstanbul: Hürşîd Matbaası. (e-kitap)
- İPEKTEN, Halûk (1994), *Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri ve Arûz*, İstanbul: Dergâh Yay.
- KANAR, Mehmet (2019), *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- KAPLAN, Hasan (2011), "Bazı Türkçe Kelimelerde Mede Dair Düşünceler", *Turkish Studies* VI/4, 633-647.
- KAPLAN, Hasan (2018), "Fuzûlî'nin Gazellerinde Arûz Uygulamaları: Fuzûlî'nin Med Kullanımının Bâkî'yle Mukayesesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, VII/2, 837-876.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan ve ŞAFAK, Yakup (1991), "Arûzu Kullanma Yönünden Hâfız-Fuzûlî Karşılaştırması", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.19, 49-60.
- KESİK, Beyhan ve ŞENÖDEYİCİ, Özer (2015), *Arûz (Teori ve Ugulama)*, İstanbul: Kesit Yay.
- KILIÇ, Atabey (2007), "Sultan Veled'in Türkçe Şiirlerinde Arûz Kullanımı", *Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Turkish Studies Yayınları, 442-453.
- KILIÇ, Atabey (2008), "Arûz İmlası Üzerine Notlar", *Turkish Studies*, S.3/6, 471-487.
- KILINÇ, Abdülhakim (2021), *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

- KIRKKILIÇ, Ahmet ve ULAŞ, Abdülhak Halim (2009), "Arûz Bilgisi, Eğitim ve Estetik", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.39, 335-364.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2009), "Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.3, 63-86.
- MACİT, Muhsin (2016), *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, İstanbul: Kapı Yay., Nihad M. Çetin (1991), "Arûz", *İslâm Ansiklopedisi*, C.3, 424-437.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1986), *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- MERMER, Ahmet (2016), "Âhenk Unsurları: Arûz Vezni ve Kafiye", *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yay., 41-71.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2019), "Süheyl ü Nevbahar'da Vezin Tasarrufları", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XII/22, 611-642.
- PALA, İskender (2000), "İmale ve Med Arasında Bir Hata", *İlmî Araştırmalar*, S.10, 107-112.
- PALA, İskender (2003), "Arûz Eğitimi Üzerine Düşünceler ve Teklifler", *Journal of İstanbul Kültür University*, S.3, 39-52.
- SARAÇ, M.A.Yektâ (2011), *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*, İstanbul: Gökkuşbu Yay.
- ŞİMŞEK, Tacettin (2006), "Arûz ve Arûz Eğitime Yönelik Uygulama Önerileri", *Millî Eğitim Dergisi*, C.34, S.169, 154-173.
- TAŞ, Hakan (2000), *Onaltıncı Yüzyıl Divan Şairlerinde Vezin Kullanımı*, y.y.l.t., (Dan.: Yekta Saraç), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TAŞ, Hakan (2008), "Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.19, 143-156.
- TOKATLI, Ümit (2001), "Arûzda 'Bir Buçuk Hece' ve 'Med' Terimleri Üzerine", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildirileri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yay., 707-710.
- ZÜLFİ, Ömer (2011), "Arûz Vezinlerinin Gösterilmesi Üzerine Bazı Teklifler", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, VIII/1, 52-66.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 384-401

YAZARI BİLİNMEYEN BİR SAD KELİME-İ ALİ TERCÜMESİ ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

Handan Belli

Hasan Kavruk

Kazım Yoldaş

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (*handan.belli@inonu.edu.tr*), ORCID: 0000-0002-7732-7912/ Prof. Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, (*hasan.kavruk@inonu.edu.tr*), ORCID: 0000-0001-6352-4985/Prof. Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, (*kyoldas@uludag.edu.tr*), ORCID: 0000-0002-6910-3345.

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 20.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Belli, Handan, Kavruk, Hasan, Yoldaş, Kazım (2022), "Yazarı Bilinmeyen Bir Sad Kelime-i Ali Tercümesi Üzerine Bazı Dikkatler", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 384-401.

Belli, Handan, Kavruk, Hasan, Yoldaş, Kazım (2022), "Some Notes on the Translation of an Unknown Sad Kelime-i Ali", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 384-401.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bu makale, 25-27 Kasım 2021'de Kütahya Dumlupınar Üniversitesi tarafından düzenlenen "Akademide Üç Kuşak Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş şeklidir.

Yazarı Bilinmeyen Bir Sad Kelime-i Ali Tercümesi Üzerine Bazı Dikkatler

Özet

İslamî dönem Türk edebiyatında didaktik bir üslûpla yazılan edebî türler içerisinde hadis tercümeleri önemli bir yer tutmaktadır. Mensur-manzum karışık veya sadece manzum veya sadece mensur olarak yazılan bu metinler, bazen edebî bazen de didaktik metin özelliği gösterirler. Bu makalede manzum şekilde, Sad Kelime-i Ali tercümesi türünde yazılmış olan yazma bir eser inceleme-metin çalışması ile tanıtılacaktır. Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesinde 16377/3 numarada kayıtlı olan, müellifi ve yazıldığı yüzyılı tespit edilemeyen bu yazma eserin içerisinde 94 Arapça vecize ve Türkçe tercümesi yer almaktadır. Eserin der-kenarlarında ise sekiz adet tercümesi yapılmayan vecize bulunmaktadır. Yazma eserde çoğunluğu Hz. Ali'ye ait olan 94 vecizenin yer aldığı ve bu vecizelerin kıt'a nazım şekliyle tercümesinin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu sözler içerik olarak incelendiğinde daha çok nefis, tatlı dil, iyilik, cömertlik, sabır, zulmün kötülüğü, tevazu, açgözlülük, cimrilik, edep, hırs, intikam, istişare, yalan söylememe, doğruluk, vefâ, takvâ, verâ, esenlik, cehalet vb. özellikle ahlâkî değerler ile ilgili olan sözlerin olduğu görülmüştür. Eserin istinsah tarihi 1012/1604 olup dil özellikleri bakımından incelendiğinde Eski Anadolu Türkçesi dil ve imlâ özellikleriyle karşılaşılmaktadır. Metinde kelimelere gelen bildirme eklerinin ayrı yazımı ve henüz ekleşmemiş hali vb. durumlar dönemselleşen dil özellikleri bakımından dikkat çekmektedir. Bu çalışmada incelemiş olduğumuz Sad Kelime-i Ali eserinde geçen vecizeler ile Türk atasözleri ve halk deyişleri arasındaki benzerlikler de gösterilmiştir. Makalenin sonuna eserin transkripsiyonlu metni ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Manzum, Sad Kelime-i Ali, Sad Güftâr, Vecize.

Some Notes on the Translation of an Unknown Sad Kelime-i Ali

Abstract

Hadith translations have an important place among the literary genres written in a didactic style in Turkish literature of the Islamic period. These texts, which are written in mixed prose-verse or only in verse or only in prose, show the characteristics of sometimes literary and sometimes didactic texts. In this article, a manuscript written in the form of Sad Kelime-i Ali translation will be introduced with a review and text study. There are 94 Arabic aphorisms and translations in this manuscript, which is registered in Sivas Ziya Bey Manuscript Library at number 16377/3 and whose author and the century in which it was written could not be determined. In the margins of the work, there are eight untranslated aphorisms. Most of the manuscript, it has been determined that there are 94 aphorisms belonging to Hz. Ali and these aphorisms were translated in verse form. When these aphorisms are examined in terms of content, they are mostly selfish, sweet language, goodness, generosity, patience, evil of cruelty, modesty, greed, stinginess, decency, ambition, revenge, consultation, not lying, truthfulness, loyalty, taqwa, vera, well-being, ignorance, etc. It was observed that especially the words related to moral values were chosen. The copy date of the work is 1012/1604 and when it is examined in terms of language features, Old Anatolian Turkish language features are encountered. The separate writing of some suffixes that come to the words in the text, the use of vowels in the display of suffixes, etc. situations stand out. The similarities between the aphorisms and Turkish proverbs and folk sayings in the work of Sad Kelime-i Ali that we have examined have been determined.

Keywords: Hadith, Verse, Sad Kelime-i Ali, Sad Guftar, Aphorism.

Giriş

XI. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in halkın anlayabileceği bir dille ve manzum metinlerle anlatılması, halk arasında yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Muhteva bakımından, edebî metinlerdeki kurgu ve lirizmden uzak bu eserler, dinî bilgiler içermekte ve didaktik bir üslûpla yazılmaktadır. İslamî dönem Türk edebiyatında mensur-manzum karışık veya sadece manzum veya mensur olarak yazılan hadis tercümeleri edebî ve didaktik metin özelliği gösteren ürünlerdendir. Türk edebiyatında hadis tercümelerinin ekseriyetle manzum olarak yazılması halk arasında bilinmesini ve ezberlenmesini kolaylaştırmıştır.

Hadis, Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden terimdir. Hadisleri tespit, nakil ve anlamaya yönelik ilime de hadis adı verilmektedir (Aydemir 1997: 27). Hz. Peygamberin, "Men hafize 'alâ ümmeti erba'ine hadîşen min emri dînihâ be'aşehu'llâhu fî zümreti'l-fukehâ'i ve'l-ulemâ'i", "Ümmetinden her kim dinin emirlerine dair kırk hadis ezberlerse Allah Teâlâ onu fakîhler ve âlimler zümresi arasında haşreder" (el-Aclûnî, trhsz: 340, Akt. Söylemez 2017: 4) hadisi, kırk ve yüz hadis derlemelerinin yapılmasında temel dayanaktır. İslamiyet'te, Hz. Peygamberin hadislerinin halka ulaştırılması ve bilinmesi amacıyla hadis derlemek ve bunları ezberlemek önemli bir yer tutmuştur. "İlk örnekleri basit derlemeler halinde VIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan kırk hadisler bir yönüyle dinî, diğer bir yönüyle edebî, ahlâkî ve içtimaî özelliklere sahip olduğundan zamanla İslâm edebiyat ve tefekkürünün temel türlerinden biri haline gelmiştir" (Karahana 2022: 470). Fars edebiyatında kırk hadis yazma geleneği edebî bir özellik kazanmış, Nevevî ve Camî'nin bu alandaki eserleri, onlarca çeviri ve te'lif esere kaynaklık etmiştir (Akkuş 2008: 127). Türk Edebiyatında kırk hadis ve yüz hadis tercümeleri, XVI ve XVII. yüzyıllarda diğer yüzyıllara nazaran daha çok yazılmıştır. Kırk hadis ve yüz hadis tercümelerine benzer şekilde Hz. Ali'nin söylediği vecizelerin de Türk edebiyatında manzum tercümelerine rastlanır. Hz. Peygamberin en yakınında olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin sözleri "Kelâm-ı Kibâr", "Vecize" ve "Sad Kelimât-ı Çâr-Yâr-ı Güzin", "Sad Güftâr" başlıkları altında derlenmiştir. Ancak zamanla dört halifeden olan Hz. Ali'nin sözlerinin toplandığı eserler ayrı bir ad alarak biraya getirilmiştir. Bu sözler "Sad Kelime-i Ali" olarak adlandırılmış, sözlerin Türkçe ve Farsça manzum veya mensur tercümeleri yapılmıştır.

Hz. Ali, Hz. Muhammed'in yanında beş yaşından itibaren bulunmasıyla birlikte çok küçük yaşlarda Hz. Peygamberin terbiyesinde yetişmiş, İslamiyet'in ilk indiği zamanlarda iman etmiş, züht ve takvâ hayatı içerisinde yaşamıştır. Hz. Ali, hayatı boyunca ilimle ilgilenmiş, edindiği bilgi ve birikim neticesinde birçok eser vücuda getirmiştir. Manzum eserleri, Dîvânu Emîri'l-mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib, Urcûze, Kasîdetü'l-Celcelûtiye, Kasîdetü'z-Zeynebiyye ve Mu'ammeyât-ı 'Alî Kerrema'llâhu Vechehu; mensur eserleri ise Sahîfetu 'Alî bin Ebî Tâlib, Musnedu 'Alî, Nehcü'l-belâga, Ahidnâme-i 'Alî, Ecvibetu 'Alî Ebî Tâlib li Es'ileti Kümeyl bin Ziyâd, Miftâhu'l-felâh ve mısâhu'n-necâh, el-hurz, el-Cefr el-Câmî'a, el-Emsile, Hz. 'Alî'nin Elifsiz Bir Hutbesi ve Emsâl-i 'Alî'dir (Ceyhan 2006: 50-94). Hz. Ali'nin "Rivayet ettiği hadislerin tamamı 586'dır. Bunlardan yirmisi hem Buhârî hem de Müslim'de yer almakta, ayrıca dokuzu sadece Sahîh-i Buhârî'de, on beşi de Sahîh-i Müslim'de bulunmaktadır. Resûl-i Ekrem ile çoğu zaman beraber bulunması sebebiyle rivayet ettiği hadisler içinde onun şemâiline, ibadet ve dualarına dair olanlar daha çoktur" (Kandemir 1989: 375).

Türk ve Fars edebiyatlarında Sad Kelime-i Alilerin yazılmasında model alınan ilk örnek denilebilecek eser Câhız (ö. 255/ 869)'a aittir. Cahız, Hz. Ali'ye ait olduğu düşünülen vecizeler arasından yüz sözü seçerek bir araya getirmiştir. Reşîdüddin Vatvat (ö. 578/ 1182) ise Cahız'ın eserindeki yüz sözü Farsçaya çevirmiş, bu çeviriye Arapça ve Farsça kısa bir şerh eklemiştir. Fars edebiyatında Hz. Ali'ye ait olan yüz sözü biraraya getirmek bir gelenek haline gelmiştir. Bu tür için edebî gelenekte "Mie Kelime", "Sad Kelime" ve "Sad Güftâr" isimleri kullanılmaktadır (Ceyhan 2005: 17). Türk edebiyatında Sad Kelime-i Ali türünü konu alan *Türk Edebiyatı'nda Hazret-*

i Ali Vecizeleri isimli eserde toplamda bu türe ait elli örnek tanıtılmıştır (Ceyhan 2006). Eserde, müellifi belli olan kırk, müellifi tespit edilemeyen on Sad Kelime-i Ali tercümesinin varlığından söz edilmiştir. Müellifi bilinen eserler yüzyıllarına göre şöyle sıralanmıştır: XV. Asır: Kâsım, Nazmü'l-leâli der Terceme-i Nesrû'l-leâli; Hâfız, Lü'lü'-i Mendûd; Bedreddîn bin Himmetyârü'l-Mevlevî, Sad-Kelimât-ı Çehâr Yâr-i Güzîn; Cemâl-i Halvetî, Şerh-i Sad-Kelime-i Sıddîk; Ali Şîr Nevâî, Nazmü'l-cevâhir; Mustafa bin Şücâ, Terceme-i Nesrû'l-leâli; XVI. Asır: Mâtemî, Terceme-i Nesrû'l-Leâli min Kelâmi Alî bin Ebî Tâlib; Latîfî, Nazmü'l-cevâhir; Usûlî, Min Kelîmât-ı 'Ali; Edâyî, Sad-Kelime-i Alî; Vahdetî, Terceme-i Sad-Kelime-i Hazret-i Murtazâ; Vâhidî, Cinânü'l-cenân; Mustafa bin Mehmed el-Kastamonî, Terceme-i Sad-Kelimât-ı Çihâr Yâr-ı Güzîn; Harîmî, Şerh-i Çihl-Kelâm-ı Emîrû'l-mü'mîn; Rihletî, Tercümetü'l-Leâli; XVII. Asır: Azîz, Gül-i Sad-Berg; Lâlî Hasan Efendi, Şerh-i Kelimât-ı İmâm Alî; Âli Hüseyin, 'Ukûdü'l-ukûl; Mehmet Gubârî, Terceme-i Sad-Kelime-i Şâh-ı Velâyet; Dânişî, Tercüme-i Nesrû'l-leâli, Seyyîd Hasan Rızâî, Sad-Kelime-i Alî Tercemesi; Dânişî, Sad-Kelime-i Hazret-i Alî Tercemesi; XVIII. Asır Nesîb Yusuf Dede, Rişte-i Cevâhir; İsmâil bin İbrahim, Sad-Kelime-i Hazret-i Alî; XIX. Asır: Lutfî, Nazm-ı Nesr-i Leâl; Mehmet Ali Fethî, Terceme-i Kelâm-ı Erbaîn-i Hazret-i Alî; Mustafa Vehbî, Mahsûl-i Âli fî Şerh-i Kelîmât-ı Alî; Osman Salâhaddin el-Mevlevî, (Terceme-i Nesrû'l-leâli); Zihnî, Emsâl-i Alî; Akşehirlizâde Ali Haydar, Şemmetü'l-esrâr; Akşehirlizâde Ali Haydar, Merâsîdü'l-hikem; Muallim Nâcî, Emsâl-i Alî; Hocazâde A. Cevdet, Terceme-i Sad-Kelime-i İmâm Alî; Sipâhizâde Ali Gâlib, Dürretü'l-maâlî fî Tercümetü'l-Leâli; Mahmud Nedim, İmâm Alî... Eş'âr-ı Hakîmânelerinden; XX. Asır: Mehmed Hâlis, Envârü'l-edeb; Manastırlı Mehmed Rif'at, Cevâhir-i Çihâr-Yâr ve Emsâl-i Kibâr; Sa'deddin, İmâm Alî Efendimizin Hikemiyyât-ı Celîlelerinden; Ahmed Râşid, Düstûr-ı Ahlâkî Müntehebât-ı Eş'âr-ı Alî Tercümesi; Ahmet Nazmi, Emsâl-i Alî'dir (Ceyhan 2006: 129-357). Müellifi bilinmeyen eserler ise; Terceme-i Sad-Kelime-i İmâm Alî; Sad-Kelime-i Hazret-i Alî; Sad-Kelime-i Emîrû'l-mü'mînîn Alî; Sad-Kelime-i Hazret-i Alî; Sad-Kelimât-ı Alî; Kitâbu Sad-Kelime el-Müsemmâ bî-Matlûb Küll Tâlib; Nesrû'l-leâli'den Kırk Söz; Terceme-i Sad-Kelime-i Alî; Kelimât-ı Sad-ı Alî; Terceme-i Nesrû'l-leâli li İmâm Alî adlı eserlerdir (Ceyhan 2006: 102-127).

Türk Edebiyatında bu türün birçok örneği Ceyhan tarafından tespit edilmiş ve bu metinlerle ilgili inceleme-metin çalışmaları hazırlanmıştır. Ceyhan, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri* adlı kitabının sonunda Hz. Ali'ye ait olan 427 söze Arapça ve Türkçe olarak yer vermiştir. Müstakil yazılmış bazı kitap ve makalelerde de bu türünün örnekleri transkribe edilmiş ve içerik, dil, imlâ bakımından incelenmiştir (bk. Ceyhan 1997; bk. Şimşek 2000; Ceyhan 2005; Özdemir 2008; Ertuğrul 2013; Ceyhan ve Özdemir 2013; Söylemez 2018; Ceyhan ve Karadeniz 2017; Ceyhan 2019; Özkan 2019; Ceyhan 2020). Hazırlanan bu çalışmalar tarafımızdan incelenmiş olup bu eserlerdeki bazı vecizelerle transkribe ettiğimiz metin arasında benzerlikler olduğunu ancak vecizelerin tercümelerinin farklı olduğu görülmüştür. Aynı eser izlenimi veren türün örnekleri tercüme noktasındaki bazı farklılıklarla yeni bir eser hüviyeti kazanır. İncelenen bazı Sad Kelime-i Ali türündeki eserlerde vecize sayısının yüzü bulmadığı bu sayının 96-98 veya 99'da kaldığı görülmüştür. Bu eserlerde özellikle 99 sayısının şair ve yazarlar tarafından bilinçli olarak tercih edildiği görülmüş ve bu sayıda Allah'ın 99 isminin etkili olduğu; ancak hadis yazma geleneğinde bu sayının Allah'ın "Ahâd" isminin de eklenmesiyle 100'e tamamlanarak genellikle yüz hadis yazma geleneğinin yerleştiği bilinmektedir. Ancak vecize sayısı 96-97 olan Sad Kelime-i Alilerde sayının müellif tarafından bir sebepten dolayı 100'e tamamlanmadığı ve bunun bir gelenek olup olmadığı konusunda bir kanaate varılamamıştır.

Yazarı Bilinmeyen Bir Sad Kelime-i Ali Tercümesinin Nüsha Tavsifi ve Şekil Özellikleri

Sivas Ziya Bey Kütüphanesinde yazma eserler içerisinde tespit edilen nüsha katalog kaydında "manzum hadis" olarak kaydedilmiştir. Ancak, latinize edildiğinde bu eserde geçen hadis olarak ifade edilen sözlerin ekseriyetinin Hz. Ali'nin sözleri olduğu görülmüştür. Eserde kırmızı

mürekkeple yazılan vecizeler manzum olarak kıt'a nazım şekliyle tercüme edilmiştir. Eser, daha önce yazılan kırk hadis ve yüz hadis tercümesi örneklerine benzer şekilde düzenlenmiştir. Türk edebiyatında hadis tercümeleri türünde prototip olarak Molla Câmî'nin *Erba'în* adlı eseri örnek alınmaktadır. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında adı geçen eser örnek alınarak yazılmış çok sayıda manzum hadis tercümeleri bulunduğu bilinmektedir. Sivas Ziya Bey Kütüphanesinde tespit edilen bu yazma eserin de *Terceme-i Erba'în*'lere benzer şekilde yazıldığı ancak eserde 40 hadisin değil 94 vecizenin Arapça olarak kaydedildiği ve Türkçeye tercüme edildiği görülmüştür. Eser tertip bakımından kırk hadis veya yüz hadis geleneğine uymaması yönüyle bu türde yazılmış diğer eserlerden ayrılır. Eserde "kâle'r-Resulu'llâh" ifadesi yerine "kâle'l-hukemâ, kâle'l-'ulemâ" şeklinde bazı geçiş kelimeleri kullanılmıştır. Fakat eserin başında ve içerisinde Hz. Ali adının geçmediği görülmektedir. Hadis tercümelerine benzer şekilde tertip edilmesi bu eseri hadis tercümesi kategorisine taşımakta, ancak bazı hadislerin kudsi hadis oluşu bazı hadislerin ise Hz. Ali'ye ait vecizeler oluşu bu eseri Sad Kelime-i Ali türüne daha çok yaklaştırmaktadır. Metinde yer alan hadislerle bakıldığında bazılarının Hz. Ali tarafından rivayet edilen hadislerinin olduğu, bazılarının ise hadis olmadığı vecize özelliği gösterdiği görülmüştür.

Çalışmaya konu olan ve tam adı bilinmeyen manzum Sad Kelime-i Ali Tercümesi şeklinde tertip edildiği düşünülen eserin müellifi bilinmemektedir. XVII. yüzyılda istinsah edilen eserin başlığı ve giriş bölümü bulunmamaktadır. Sonunda kırmızı mürekkeple yazılan iki söz dua niteliğinde olup bu sözlerde de eserin müellifi hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Metinde 93 vecizenin tercümesi bir kıt'a ile bir vecizenin tercümesi ise bir beyit ile yapılmıştır. Bu nüshada sözler ve tercümeleri 100 sayısına ulaşmamaktadır. Eserde tercümesi ile birlikte verilmiş toplamda 94 Arapça söz var iken eserin der-kenarında ise sekiz Arapça söz tercümesiz olarak bazı notlarla birlikte yer almaktadır. Sad Kelime-i Ali türünde seçilen vecizelerin 100'ü bulmaması durumuyla başka eserlerde de karşılaşmıştır. Türün bazı örneklerinde söz sayısı 98'de veya 96'da kaldığı görülmüştür (Ertuğrul 2013: 139).

Yazma eserde, kırmızı mürekkeple yazılan Arapça vecizeler manzum olarak açıklanmakta, eserin daha önce yazılan kırk hadis ve yüz hadis tercümesi örneklerine benzer şekilde düzenlendiği görülmektedir. Türk edebiyatında, Abdurrahman Câmî'nin *Terceme-i Hadîs-i Erba'în* adlı eseri, Cahız ve Reşüdidin Vatvat'ın Mie Kelime/ Sad Kelime/ Sad Güftâr türündeki eserleri örnek alınarak bu türde eserler yazılmıştır. Eldeki bu yazma eserin de Arapça kısımlarına ve düzenleniş şekline bakıldığında bu eserleri örnek aldığı görülmektedir.

Eser başucu kitabı niteliğindeki bir mecmua içerisinde yer alır. Kütüphane kataloğuna bakıldığında mecmua içerisinde; müellifi belirtilmemiş olan *Kitâb-ı Tabir-nâme* adlı eser 4a-20b, Müellifi Abdulgazi b. Abdülcelil b. Abdüssamed b. Ali b. Mikail b. Muhammed Şah olan *Eyyam-ı Sa'd ve'l-Hasenat ve'l-Mahzurat* adlı eser 21b-44b, müellifi belirtilmemiş olan *Manzum Hadisler* (çalışmada konu edinilen eser) 45a-55a ve yine müellifi belirtilmemiş olan *Rûz-nâme* adlı eser 55b-61a sayfaları arasında yer almaktadır. Yazma eserin 45a-55a sayfaları arasında yer alan vecizelerin tatlı dil, iyilik, cömertlik, sabır, zulmün kötülüğü, tevâzu, açgözlülük, cimrilik, edep, hürs, intikam, istişare, yalan söylememe, vefâ, takvâ, verâ (kötülüklerden sakınma), cehalet, kibir, oburluk, kıskançlık vb. davranışlar hakkında ahlâka dair konuları ele aldığı görülmüştür. Bu konular, bir dua kitabı veya başucu kitabının yazılma amacına da uygundur.

Eserin istinsah tarihi H.1012/M.1604'tür. *Sad Kelime-i Ali* eserinde, ahlâk ve adap konularındaki birtakım fikir ve tavsiyeler daha önceki tercümelere benzer şekilde dile getirilmiştir. Eserde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Halk arasında çok bilinen deyişlere yer verilmiş, mahallî bir dil kullanılmıştır. Eserin vezni "Mefâîlün/Mefâîlün/Fe'ûlün"dür. Tercüme metinlerde yer yer tezat, mecaz, teşbih, istifham, telmih gibi edebî sanatların kullandığı görülür. Hz. Ali'ye nispet edilen sözlerin doğru tercüme edildiği, bu tercümelere Arapça kelimelerin kullanımından da kaçınılmadığı görülmüştür. Tercüme aruz vezniyle yazılmış ve bazı mısralarda vezin ve

kafiye kusurlarıyla karşılaşmıştır. Bazı tercümelerin aruz vezni bakımından kusurlu olduğu görülmüştür:

“Çok olur dervîş kişi bir işde
Ki nef'i yok durur aña nihândur
Görüp yarınları ğamgîn olurlar
Hâsûdî vu 'adûsî şâdümândur” (46.)

Aşağıdaki tercümede ise kafiye'nin uygun olmadığı görülmüştür:

“Hemîşe şükr kıl kim Hâyî u Kâdir
İder şükr ile ni'metler ziyâde
Şükr çok olduğunca ni'met artar
Hoş olur kim olasın bu şafâda” (87.)

Eserde Eski Anadolu Türkçesi dil ve imlâ özellikleriyle karşılaşmaktadır. Bazı kelimelere gelen bildirme ekleri ayrı yazıldığı ve eklerin yazımında ünlü harflerin kullanıldığı görülmüştür. Metinde “yigrek, dükeli” vb. arkaik kelime kullanımlarıyla karşılaşmakta ve “dert durur, yok durur, ol durur, rızâ-yı hağ durur, hırs durur, var durur” örneğinde olduğu gibi “-dur” ekinde henüz ekleşmenin olmadığı görülmektedir. Bu dil özelliği de metnin teşekkül ettiği tarihi istinsah tarihinden daha eski bir zamana götürmektedir:

“Mürüvvet yok durur kim ol kimesne”(17.)
“Ki nef'i yok durur aña nihândur (46.)
“İlm bir bî-bahâ kıymetlü dürdür
Cehl bir dert durur dermânı yokdur
'Înâ-yı câhilüñ oranı yokdur
Şafâ-yı 'âlimüñ pâyânı yokdur” (24.)

Metinde XVII. yüzyıl klasik Türk edebiyatı eserlerinde kullanılan edebî dil ve üslûbun tercih edilmediği Eski Anadolu Türkçesi döneminin konuşma diline ait bir üslûbun tercih edildiği görülmektedir. Vecizelerin rahatlıkla anlaşılır sade bir Türkçeyle tercüme edildiği görülmüştür:

“Elinden çıkmasından rızkuñuñ kork
Ki her giden yine gelmez geñezden
Ni'am irdüğü dem şükr eyle dime
İşüm vardur mühimm idem birezden” (81.)

“Muvâfık olma a saña her işde
Nifâk olur degüldür ol şadâkat
Uyuben uyumaқта mu'tedil var
Ki dâim uyumağ olur 'adâvet” (63.)

Kelâm-ı kibârların ve vecizelerin Türk atasözlerinin oluşmasında da etkili olduğu bilinmektedir. Örneğin çeviri yazısını yaptığımız Sad Kelime-i Ali metninde geçen birçok sözün atalarsözünde farklı ifadelerle ancak aynı manada var olduğu görülmektedir. İncelemiş olduğumuz Sad Kelime-i Ali eserinde geçen vecizeler ile benzer manada olan Türk atasözleri ve halk deyişleri aşağıda yana yana yazılarak gösterilmiştir:

“Dili tatlı olanın dostu çok olur.” (3.) : “Para ile dost bulunmaz”(Yurtbaşı 2015: 172)

“Cimrinin malını, bir afet veya bir varise karşı uyar.” (5.) : “Yemeyenin malını yerler” (Yurtbaşı 2015: 116)

“Cimrilikle iyilik yapılmaz.” (11.): “Cennetin kapısını cömertler açar” (Yurtbaşı 2015: 117)

“En büyük düşman, hilesini en gizli yapandır.” (39.) : “Aşikâr düşman gizli dosttan yeğdir” (Yurtbaşı 2015: 178)

“Yardımcısı zayıf olanın düşmanı kuvvetli olur.” (58.) : “Dostun bin ise azdır, düşman bir ise çokdur” (Yurtbaşı 2015: 180)

“Yalnızlığın en kötüsü, kendini beğenmedir.” (78.) : “Sürüden ayrılan kuzuyu kurt kapar” (Yurtbaşı 2015: 517)

“Aklın en büyük felaketi, açgözlülüğün yıldırımları altında kalmaktır.” (82.) : “Açgözlülük her şeyi kaybettirir.” (Yurtbaşı 2015: 6)

“Akıllı kimsenin dili kalbindedir.” (92.) : “Dilsiz bile olsa kâmil bellidir” (Yurtbaşı 2015: 16)

“Ahmak kimsenin kalbi dilinin arkasındadır.” (93.) : “Delinin diline perhizi yoktur.” (Yurtbaşı 2015: 20)

Bu örneklere bakıldığında atasözlerinin oluşumunda hadis ve vecizelerin de etkili olduğu görülmektedir. *Sad Kelime-i Ali* eserinin tercüme kısmında doğrudan atasözleriyle de karşılaşılmaktadır:

“Söze bak söyleyene nâzır olma” (6.)

“Ta‘âmı çok yimekten şıHĤat olmaz” (10.)

“Adüdur bilmediği işe kişi” (29.)

“Anuñ kim sözi çokdur ‘aklı azdur” (33.)

“Nişâni ‘âkilin çün kim edebdür” (56.)

“Veli her bir çiçekden mîve bitmez” (64.)

“Yalanın gerçeğin bilmek gümândur” (67.)

Yukarıdaki örneklerde atasözlerinin vezinli bir şekilde ifade edilmesi, atasözlerinin oluşumunda vezin ve kafiye'nin etkisini de göstermektedir. Atasözlerinin “Bazıları nazımdan ziyade nesre daha yakın iseler de birçoklarının da vezne uygun geldikleri görülmektedir. Binaenaleyh bu gibi sözlerin, ilk söylenişte atalarımızın ağızından vezinli ve kafiye'li olarak çıkmış olduklarını kabul etmek lâzım gelir. Bunların ekserisi beyit halindedir; müstakil bir mısra şeklinde olanları da çoktur” (Dilçin 2018: XIX). Bazı atasözlerinde ise “Kelâm-ı kibar envaından olanlar, nispeten yakın çağlara ait sözler olup tamamen atalarsözü vesafını da haiz bulunmadıkları için bittabi her sınıf halk arasına girip yayılarak bütün ulusun ruh ve vicdanına nüfuz edememişler, bugün bizde de olduğu gibi, ancak münevver bir zümreye mahsus olmak üzere yarı canlı bir vaziyette kalmışlardır” (Dilçin 2018: XV-XVI).

Türk edebiyatında yazılmış bu türdeki tercümelerde vecizelerin sıralamasının her müellifte başka olduğu vecizelerin aynı ancak müellifin yapmış tercümelerin farklı olduğu görülmektedir. Bu sebeple bu el yazması eserdeki vecizelerin sırası diğer latinize edilen *Sad Kelime-i Ali* türündeki eserlerle karşılaştırıldığında sıralama bakımından farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu metnin diğer eserlerden ayrıran ikinci yönü ise vecizelerin tercüme mana bakımından diğer örneklerle aynı olsa da lafız bakımından farklı olmasıdır.

Sonuç

Sivas Ziya Bey Kütüphanesinde tespit edilen *Sad Kelime-i Ali* türüne ait eser transkribe edilerek incelenmiştir. Bu nüshanın kütüphane katalog kaydında manzum hadis olarak kaydedildiği, ancak bu eserde geçen hadisler incelendiğinde çoğunluğun Hz. Ali'nin sözleri olduğu görülmüştür. Eserde kırmızı mürekkeple yazılan Arapça hadisler manzum olarak tercüme edildiği ve eserin *Sad Kelime-i Ali* örneklerine benzer şekilde düzenlendiği tespit edilmiştir. Metinde 100 hadis değil, 94 hadis ve tercümesi yer almaktadır. Eserin istinsah tarihi H.1012/M.1604'tür. Çalışmaya konu alan *Sad Kelime-i Ali* eserinde, ahlâk ve adap konuları

işlenmiştir. Bu konular sade ve anlaşılır bir dil ile anlatılmıştır. Özellikle hadislerdeki bu konular işlenirken Türk atasözlerine ve deyişlerine yer verilmiş, mahallî bir dil kullanılmıştır. Eser, dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesi özellikleri göstermektedir. Eserde “yigrek, dükeli” gibi bir takım arkaik kelimelere rastlanmıştır ve “dert durur, yok durur, ol durur, rızâ-yı haş durur, hırs durur, var durur” örneğinde olduğu gibi “-dur” ekinin kullanımında henüz ekleşmenin olmadığı görülmüştür. Bu çalışma sonucunda bazı hadislerin ve Kelâm-ı kibârların Türk atasözlerinin oluşmasında da etkili olduğu tespit edilmiştir.

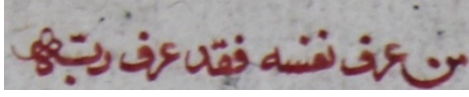
Kaynakça

- EL-ACLÛNÎ (trhsz), *Keşfu'l-Hafâ, Mektebetü't-Türâsu'l-İslamî, Halep, II, s. 340, hadis no: 2465.*
- AKKUŞ, Metin (2008), *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebi Türler ve Tarzlar, Erzurum: Fenomen Yayınları.*
- AYDEMİR, Yaşar (1997), “Hadis”, *DİA, C. 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 27-64.*
- CEYHAN, Âdem (1997), “Eski Türk Edebiyatında Sad Kelime-i Ali Derleme Tercüme ve Şerhlerine Dair”, *Celal Bayar Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S. 1, 232-255.*
- , Âdem (2005), “Eski Bir Vecizeler Kitabı: Edâ-yî'nin Sad-Kelime-i Ali Tercümesi”, *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 3, S. 1, 14-46.*
- , Âdem (2006), *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri, Ankara: Öncü Kitap.*
- , Âdem ve Yasin Karadeniz (2017), “Mütercimi Bilinmeyen Bir Sad-Kelime-i Ali Tercümesi”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute TAED, S. 60, 1 - 32,*
- , Âdem ve Muhammet Özdemir (2017), “Hz. Ali'ye Ait Yüz Sözün Manzum Bir Tercümesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 10, 229-274.*
- , Âdem (2019), “Aksaraylı Hasan Rızâ'nın Sad-Kelime-i Ali Tercümesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studie, C. 6, S. 16, 371-400.*
- , Âdem (2020), “Şair İsmâil'in Hz. Ali'ye Ait Yüz Söz Tercümesi”, *Kalemname, S. 5 / 9, 16-57.*
- DİLÇİN, Dehri (2018), *Edebiyatımızda Atasözleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.*
- ERTUĞRUL, Ali (2013), “Sad Kelime Geleneği ve Sefîne-i Tebriz İsimli Mecmuada Yer Alan Sad Kelime Örneği”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XVII, S. 2, 131-155.*
- KANDEMİR, M. Yaşar (1989), “Ali”, *DİA, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 375-78.*
- KARAHAN, Abdulkadir (2022), “Kırk Hadis” *DİA, C. 25, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 469-473.*
- Manzum Hadis, Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi, *Cedid Yazma Eser Kataloğu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 16377/3.*
- ÖZKAN, Ferudun Hakan (2019), “Mâtemî'nin Nesrî'l-le'âli Tercümesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 91, 107-146.*
- SÖYLEMEZ, İdris (2017), *Türk-İslam Edebiyatında Manzum Kırk Hadisler (İnceleme-Metin), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk-İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Sivas: Yayınlanmamış Doktora Tezi.*
- , İdris (2018), “Müellifi Meçhul Bir ‘Sad Kelime-i Hz. Ali’ Risalesi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, C. 4, S. 1, 189-226.*
- ŞİMŞEK, Rabia (2000), *Türk İslam Edebiyatında Manzum Hz. Ali Sad Kelime Tercümeleri (Tenkitli Metin), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.*
- YURTBAŞI, Metin (2015), *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri, İstanbul: Özdemir Yayıncılık*

Metnin Transkripsiyonu¹

Mefâîlün/Mefâîlün/Fe'ûlün

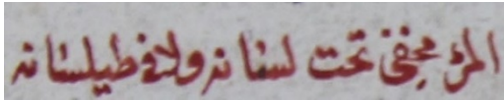
-45a-

1- Men 'arafe nefsehū fekad 'arafe Rabbehū

(Kendini bilen, Rabbini bilir.)

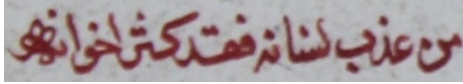
Vücūdına Hāk'ıñ ey merd-i 'ākıl
Senüñ var olduğundur naşş-ı kâtı'
Eğer bildüñ seni sen Hāk'ı bildüñ
Ki sen maşnu' vü oldur saña Şāni'

2- El-mer'u mahfiyyun tahte lisānihī ve lā fī taylesānihī

(Kişi; kıyafetinin altında değil, dilinin altında saklıdır.)

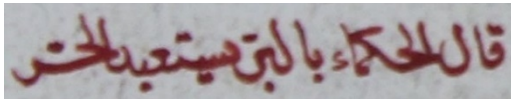
Ne dimiş Bāreka'llah ehl-i 'irfān
Ki gizlüdür dili altında insān
Eyü söylese 'ākıl derler aña
Yaramaz söylese bī-'aql u nā-dān

3- Men 'azube lisānuhū fekad keşura ihvānuhū

(Dili tatlı olanın dostu çok olur.)

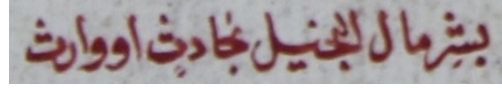
Dilüñ tatlı olırsa cümle hālka
Dükeli hālq senüñ qardaşlarıñdur
Eğer öñinde acı olsa dilüñ
Eñ evvel haşm olan yoldaşlarıñdur

4- Kāle'l-ḥukemā': Bi'l-birri yusta' bedu'l-ḥurr

(Bilgeler der ki: İyilikle hürler köleleştirilir.)

Elüñde zer idersüñ ayağüñda
Cihān serverlerini ser-figende
Hemîşe eylik eyle eylik itmek
İder āzādı boynı bağılu bende

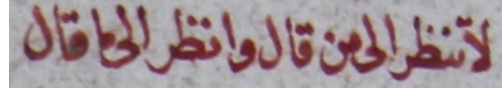

5- Beşşir māle'l-baḥīli bi ḥādişin ev vārişin

(Cimrinin malını, bir afet veya bir varise karşı uyar.)

Anuñ kim mālı var yiyüp yidirmez
İki nesneyle kıl aña beşāret
Ya mīrās-ḥor yer ya āfet irer
Çeker taḥşil iden renc ü meşāḳḳat

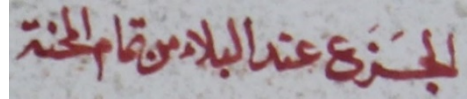
-45b-

6- Lā tenzur ilā men kāle ve'nzur ilā mā kāle

(Kimin söylediğine değil, ne söylendiğine bak.)

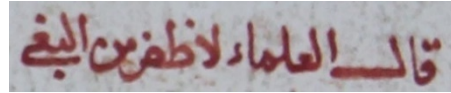
Söze bak söyleyene nāzır olma
Nazarda söyleyen ger ḥor olursa
Eğer Hāk ise diñle bāṭıl ise
İşitme sözünü ger ḥür olursa

7- El-Ceza' 'inde'l-belā'i min temāmi'l-miḥne

(Bela anında sabretmemek /dövünmek musibeti büyüttür.)

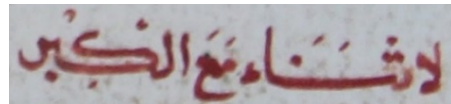
Muşibet erse zār olma kim ider
Dil ü cānuñ tamām ol zār u rencür
Ne raḥmetine Hāk'dan bilmez iseñ
Ḥudā'nuñ raḥmetinden olasıñ dūr

8- Kāle'l-'ulemā': Lā zafera mine'l-bağy

(Âlimler der ki: Zulümle zafer kazanılmaz.)

Şu kim zulmiyle bir nesne dilerse
Zafer bulırsa aña ol 'acebdür
Bulırsa maḳşūdın luṭfın göremez
Zafer demek hemān aña laḳabdur

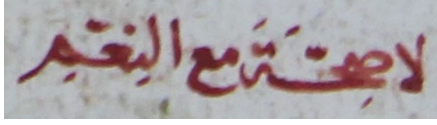
9- Lā şenā'e me'a'l-kibri

(Kibirle övmek olmaz.)

¹ Metin transkribe edilirken Arapça vecizelerde birtakım eksik yazımlarla karşılaşmış, bu eksikler vecizenin anlamına uygun şekilde tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu eksiklerin tamamlanmasında ve

vecizelerin Arap dili ve imlâsına göre okunmasında Arap Dili ve Belâgatı alanında çalışan Arş. Gör. Furkan Tayşan'a yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

Dükeli halka şol kim hayr iderse
Hemîşe sevdiğiyle yâd iderler
Tevâzû' dur anuñ kim dâ'im işi
Şenâsın hoş yine tekrâr iderler

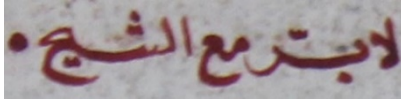

10- *Lâ sîḥate me'a'n-ni'am*

(Çok yemekle sağlıklı olunmaz.)

Ṭa' âmu çok yimekten şîḥhat olmaz
Hemîn aç olmamak deñlü yiyeler
Ki haşr olduğu dem ehl-i mekâbir
Çoğu çok yimeden öldük diyeler

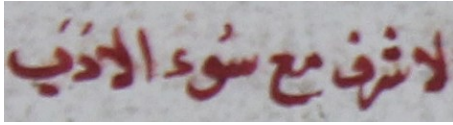
-46a-

11- *Lâ birra me'a'ş-şuḥḥ*

(Cimrilikle iyilik yapılmaz.)

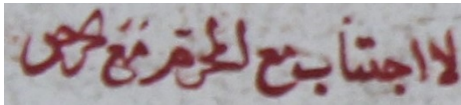
Baḥîlün ṭa' ati maḳbûl olmaz
Olursa rûz şeb ṭa' at ...²
Gider ger var ise gönlünde buḥluñ
Çü yok eylükle buḥlün ictimâ' 1

12- *Lâ şerafe me'a sū'i'l-edeb*

(Kötü edeple şeref olmaz.)

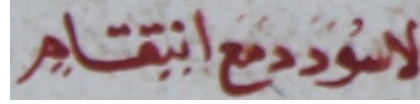
Şeref bulmaz edebsiz kişiler hîç
Nesebde her ne deñlü olsa ' âlî
Edeble ṭur otur ey merd-i kâmil
Ebeddür her ululuğuñ me'âli

13- *Lâ ictinābe mine'l-muḥarrami me'a'l-ḥırs*

(Hırs ile haram kılınan şeylerden uzak durulamaz.)

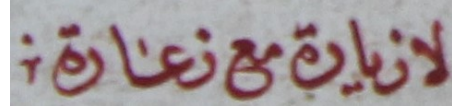
Ḥarîş olduğudur ekşer kişünün
Ḥarâmdan olmadığı ictinâbı
Ve gerni variken loḳma ḥelâlden
Ḥaram yiyüp çeker miydi ' azâbı

14- *Lâ sūd me'a intiḳām*

(İntikam ile saygınlık kazanılmaz.)

Er iseñ saña yavuzluḳ edene
Sen eylük eyle el verdükce fırsat
Ululuḳ intiḳām ile bulunmaz
' Abeş çekme ziyândur bari zaḫmet

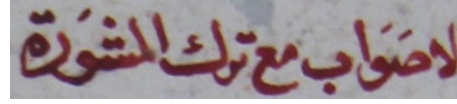

15- *Lâ ziyārate me'a ze'āre*

(Huysuzlukla ziyaret olmaz.)

Güler yüz ile ṭatlu söz ile var
Çaçan bir dostuñu itseñ ziyāret
Zevzek yüzlü yaramaz sözlü varma
Ziyāret olmaz olur bil ḫaḳāret

-46b-

16- *Lâ savābe me'a terki'l-meşvera*

(İstişarenin terkiyle doğruluk olmaz.)

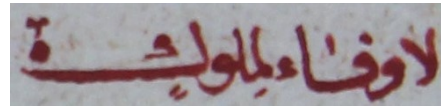
Bir işe kaçd kılma kim ḫaṭādur
Şavāb olmaz her işde ṭanışksız
Ṭanışmayınca kendüñden uluya
Eger şulṭān eger bāy u gedādur

17- *Lâ mürüvete li'l-keẓūb*

(Yalancı kimsenin mertliği olmaz.)

Mürüvvet yok durur kim ol kimesne
Yalandur her sözi şādık degüldür
İrağ ol ancılayın kimseden kim
Muşāḫib olmağa lâyıḳ degüldür

18- *Lâ vefā'e li mülūk*

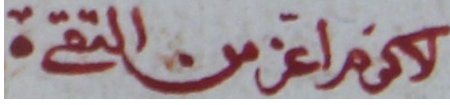
(Meliklerin vefakârlığı olmaz.)

Vefâsı beglerün yokdur inanma

²Tam olarak okunamayan kelime:

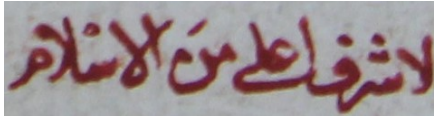
Ne deñlü olsa 'ahdine vefâyı
Ziyâd oldıkça meyli havfün artur
Ki biñ 'ahdi kuluñ bir haşası

19- *Lā kerame e'azzu mine't-tukā*

(Takvâdan daha kıymetli onur ve saygınlık yoktur.)

Kerîm iseñ yüri taqvâ yolında
Keremlerden kamu taqvâ ağırdur
Egerçi hayr u ihsân dahı hoşdur
Velî taqvâyâ nisbet kadri azdur

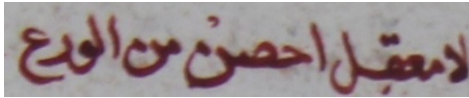

20- *Lā şerafe a'lâ mine'l-İslâm*

(İslâm'dan daha yüce şeref yoktur.)

Şeref yokdur müselmânlıktan özge
Anuñladur çü ' izz ü cavidânî
Şeref yokdur şımaz cihân ' izzini
Ki bugün var ise yarın çü fânî

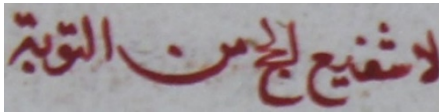
-47a-

21- *Lā ma'qile ahsanu mine'l-vera'*

(Takvâdan daha dayanıklı kale yoktur.)

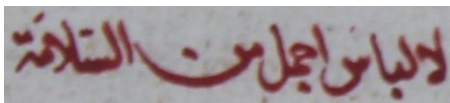
Emîn olmağa âfât-ı cihândan
Çü yok perhîzden özge penâhuñ
Şıgın perhîze kim perhîzkâra
Mu' indür her nefes fazlı İlâhuñ

22- *Lā şefi'a encahu mine't-tevbe*

(Tövbeden daha etkin şefaathçi (aracı) yoktur.)

Ne ğam havf itme ger kavmden kâyudan
Ziyâd olırsa ef' âl-i şenî'üñ
Bulursın tevbe kıl Hâk'üñ rızâsın
Ki yokdur tevbeden yigrek şefî' üñ

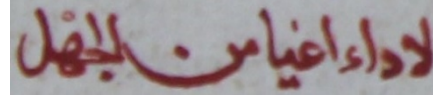

23- *Lā libāse ecmelu mine's-selāme*

(Selametten daha güzel elbise yoktur.)

Şu kim giydi selāmet hil' atini

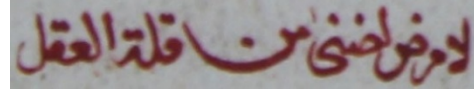
N'ider pes sūf u aılaşdan libāsi
Ne hil' at ola hoşluğdan yeg ola
Hoş olduñ nân çü yi gey pelāsi

24- *Lā dā'e a'yā mine'l-cehl*

(Cehaletten daha ağır hastalık yoktur.)

'İlm bir bî-bahā kıymetlü dürdür
Cehl bir dert durur dermānı yokdur
' İnā-yı cāhilüñ oranı yokdur
Şafā-yı ' ālimüñ pâyânı yokdur

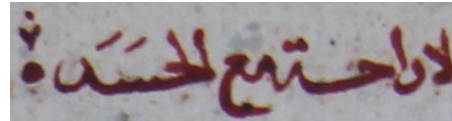

25- *Lā maraža aznā min kılleti'l-'aql*

(Akıl noksanlığımdan daha zor hastalık yoktur.)

'Aql eksükligi müşkül marazdur
Kim andan güç maraz yok âdemîde
Devā var cümle derde lîkin anuñ
' İlâcı yok durur ger ola gide

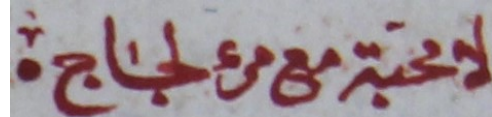
-47b-

26- *Lā rāhate me'a'l-ħased*

(Hasetle rahatlık olmaz.)

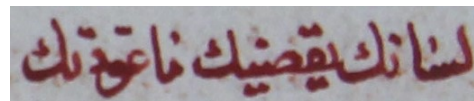
Kişinüñ rāhatı kalmaz kişide
Haseddür nice kim ğayrıya işi
Hâk'üñ hod 'abde ihsânı dükenmez
Geçer lâ-büd ğamıyla yaz u kışı

27- *Lā maħabbete me'a mer'in leccāc*

(İnatçı kişiyle muhabbet olmaz.)

Kişinüñ rāhatı kalmaz cihānda
Lecüclük ideni sevmez hālâyık
Ne kim derlerse sen hâk'ıyla dinle
Anı eyle ne ise anda lâyık

28- *Lisānuk yicviki ma' avvedtehū*

(Lisanın alışık olduğun şeyi söyler.)

Ne ise hūyuñ ešnā-yı kelāmda

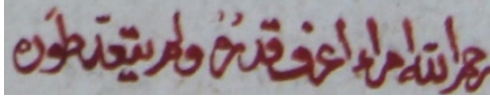
Dilüñ lâ-büd anı eyler tekâzâ
Dilüñi kılma yavuz söze mu'tâd
K'olursun tâ ki olmaz yerde rüsvâ

29- *el-Mer'u 'aduuvun limâ cehile*

(Kişi, bilmediği şeyin düşmanıdır.)

'Adüdür bilmediği işe kişi
Ol işüñ ehlini sevmez tutar kin
Küfürdür niceler bilmezliğinden
Şu 'ilm kim odur pîrâye-i dîn

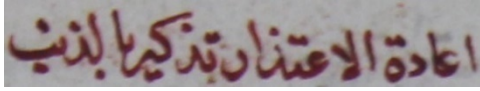

30- *Raḥima'llāhu imra'en a'rafe ḡadrahū ve lem yete'adde ṡavrahū*

(Allah, kıymetini bilip de haddini aşmayan kişiye rahmetini gösterebilir.)

Ḥuda'nuñ rahmeti ol kişi yâdı
Ki bile nicedür ḡalḡ içinde ṡavrı
Ḳamudan menzili a'lâ olursa
Ne ise bozmaya evvelki ḡüyı

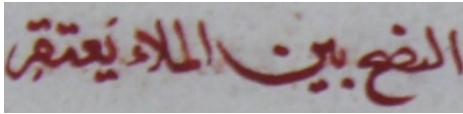
-48a-

31- *Î'âdetü'l-i'tizâr tezkîrun bi'z-zenb*

(Özrüñ tekrarı ḡünahın hatırlatılmasıdır.)

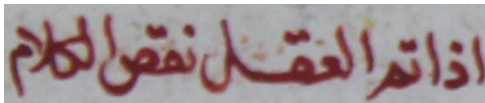
Ne suç eyle ne ḡayra ol muḡtâc
İderse nâḡehân bir 'özr yeter
Ki suçüñ tazeler tekrâr-ı 'özrüñ
Ḡünâhuñdan pes olur daḡı biter

32- *en-Nuṡṡu beyne'l-mele'i ya'tekîr*

(Topluluk arasında nasihatte bulunmak azarlamadır.)

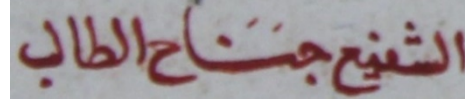
Naṡîḡat eyledikde bir kişiye
Gerekdür idesin nihân-ı ḡalvet
Ḥalâyîḡ arasında itme zinhâr
Fazîḡetdür degüldür ol naṡîḡat

33- *Îzâ temme'l-'aḡlu naḡṡe'l-kelâm*

(Akıl kâmil olunca söz azalır.)

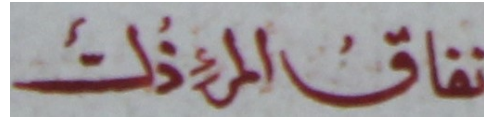
Ḳaçan 'aḡlı dürrüst olsa kişinüñ
Dükeli yerde az olur kelâmı
Anuñ kim sözi çokdur 'aḡlı azdur
Oḡurlar lâ-cerem adını 'âmî

34- *eṡ-Şefî' cenâḡu't-ṡâlib*

(Aracı, arayanın kanadıdır.)

Niye kim ṡâlib iseñ bir uludan
Ḥuṡûline yoḡ ise i'tikâduñ
Uçup irmeḡe ol maḡṡûduña var
Dilekçi bul kim ol durur ḡanaduñ

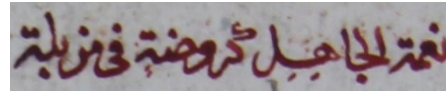

35- *Nifâḡu'l-mer'i zull*

(Kişinin ikiyüzlü olması züldür.)

Nifâḡı ḡo ki ḡorlukdur ne ḡorluk
Eṡeddür ḡâlî kâfirden münâfîḡ
Şafâ vü şıdḡıla ol mü'min iseñ
Ki şıdḡ ehlin sever elbetde Ḥâlîḡ

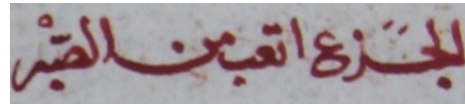
-48b-

36- *Ni'metu'l-câhil ke ravzatin fî mezbele*

(Cahillik nimeti, çöplükteki bir bahçe gibidir.)

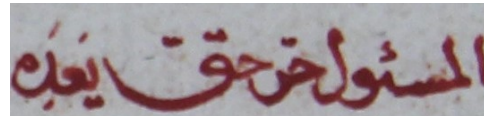
Çü câhil kişinüñ mâl u menâli
Neceslikde şanasın büstândur
Ne var mâluñ yoḡısa 'ârif ol sen
Ki 'ârif fi'l-meṡel şâh-ı cihândur

37- *el-Ceza' et'abu mine's-ṡabr*

(Dövünmek, sabretmekten daha yorucudur.)

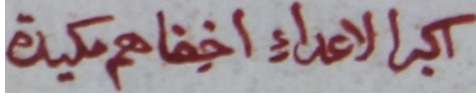
Fiḡân itme muṡîbet irse ṡabr it
Fiḡân itmek ṡabırdan biñ beterdür
Rızâ-yı Ḥaḡ durur ṡabruñ cezâsı
Fiḡândan ḡasıl olan derd-i serdür

38- *el-Mes'ûlu ḡurrun ḡattâ ya'ide*

(Kendisinden bir şey istenen kişi, onu vaat edinceye kadar hürdür.)

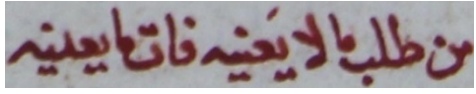
Kimesne nesne ister olsa sende
Virüp gönder dimegil aña va'di
Virürseñ âdemîsin virmez iseñ
Olursun sen anuñ va'diyle 'abdi

39- Ekberu'l-a'da' ahfâhum mekîdeten

(En büyük düşman, hilesini en gizli yapandır.)

Eñ ulu düşmenüñ düşmenlerüñden
Odur kim gizlü ide mekri gâyet
Ki mümkindür hazer zâhir 'adüdan
Ne çâre gizlüye buldıçça fırsat

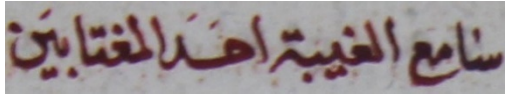

40- Men talebe mâ lâ ya'nîhi fâte mâ ya'nîhi

(Kim kendisini ilgilendirmeyen şeyi talep ederse, kendisini ilgilendiren şeyi kaçıtır.)

Diler bir nesneyi şol kim dürişür
Ne kendüye yarar ne rûzgâra
Çıkarur bî-gümân elden anı kim
Ne kendüye yarar ne Kird-gâr'a

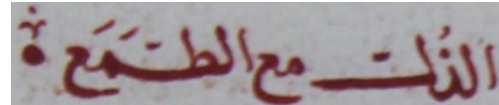
-49a-

41- Sâmi'ul-ğıybeti ehadu'l-muğtâbîn

(Gıybeti işiten, gıybet eden gibidir.)

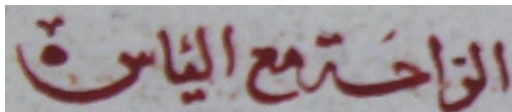
Yanında ūurma gıybet eyleyenüñ
Dilerseñ dünye vü 'uqbada devlet
Biridür diñleyenüñ söyleyençün
Olardan ol ırağ kim ide gıybet

42- ez-Zülliü me'a't-ṭama'

(Zillet, tamahkârlıkladır.)

Ṭama'dur hor ide çün âdemîyi
Ne lâzım terk it anı çekme zillet
Ṭama' göricek çün senden hâlâyık
İderler lâ-cerem ikrâm u 'izzet

43- er-Râhatu me'a'l-ye's

(Rahatlık, ümitsizlikledir.)

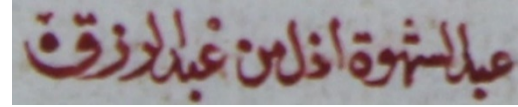
Anuñ kim gayrıdan vardur ümîdi
Çeker bulınca dürlü dürlü zaḥmet
Ümîdin kesti şol kim gayr-ı Hâk'dan
Bulur envâ' hoşluk birle ni'met

44- el-Ḥirmânu me'a'l-hırs

(Mahrumiyet, hırs iledir.)

Her evşâfuña vardur nefsi-şümüñ
Birisî hırşdurur maẓmûm müyesserüm
Ḥarîş olup neye kim ṭalib olsañ
Olursın 'âkıbet mağbûn u maḥrûm

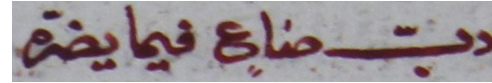

45- 'Abdu's-şehveti ezellu min 'abdi'r-rızq

(Şehvetinin kölesi olan, efendisine köle olandan daha hakirdir.)

Şu kim şehvet kuldur horlukda
Daḥı aḥkardur aḥçeyle nândan
Kulından eyelük umum hoş ūutar ḥalk
Velikin kimse ummaz eyelük andan

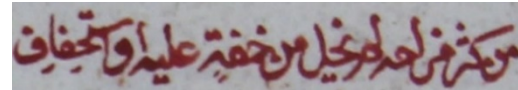
-49b-

46- Rubbe şâ'in yes'â fi mâ yezurruhü

(Nice insan kendisine zarar veren şeylerin peşinden çabalar.)

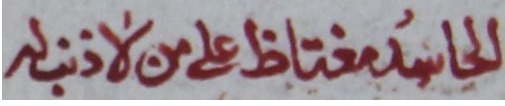
Çok olur dervîş kişi bir işde
Ki nefi yokdurur aña nihândur
Görüp yârenleri gamğın olurlar
Ḥasûdı vu 'adûsı şâdmândur

47- Men keşura muzâḥuhü lem yaḥlu min ḥıffetin 'aleyhi ev istihfâfin bihî

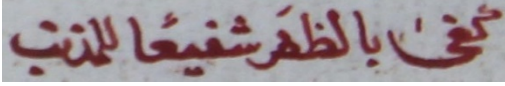
(Kim çokça mizah yaparsa, insanlar arasında küçümsenmekten uzak kalmaz.)

Eger şâh ise kuldan kim görirler
Şu kim 'âdet ider lâğî özine
Ṭutar kadrini ya'ni kîn ider ḥalk
Eger hür olsa baqmazlar yüzine

48- *el-Hāsīdu muġtaẓun ‘alā men lā zenbe leh*

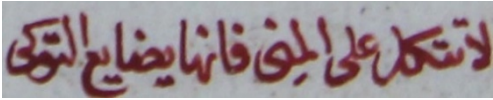
(Haset eden, günahı olmayan kişilere karşı öfkeli dir.)

Ġazab ile ḥasūd ol ādemīye
Ki yoġkdur hīç kimesneye ziyānı
Zevāl-i māl u cāhın ister anuñ
Anı bilmez ki virmişdür İlähu

49- *Kefā bi’z-zaferi şefī’an li’l-muznib*

(Günahkâr kimseye şefa atçi olarak zafer yeter.)

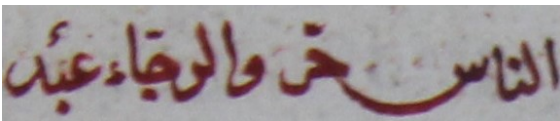
Saña suç idene buldıkça fırsat
Ki şu çsuz kimse yoġ ‘āfv it kerem kıl
Ḥalāş itmege yoġısa şefi’üñ
Zafer besdür yürü ey merd-i ‘ākil

50- *Lā tettekil ‘alê’l-munā fe innehā bezaī’u’n-nekvā*

(Arzularına itimat etme; zira o, ahmakların özelli ġidir.)

Bulam deyü ṭayanma ārzūña
Ki virmez her umusun kişiy e Ḥaġ
Şu kim her ārzūsına ṭayanur
Odur ‘āķillerüñ yanında aġmak

-50a-

51- *el-Ye’su ḥurrun ve’r-racā’u ‘abdun*

(Ümitsizlik özgürlüktür, umut etmek köleliktir.)

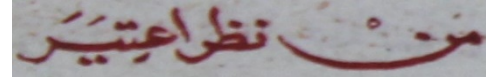
Şu kim bir kimseden kesdi ümīdin
Pes olur ḥidmetinden anuñ āzād
Velī bir kimseden olsa ümīdüñ
Ķulı olur olup emrine münkād

52- *Zannu’l-‘āķili kehānetun*

(Akıllı kişinin düşüncesi kehanettir.)

Çoġ olur ‘āķilüñ zannı olur rāst
Nitekim ba’zı yerde zann-ı kāhin
Eger ādemde aġl olmasa her ġiz

Kaçan bilürdi ‘aġlıyla İlähın

53- *Men nazara i’tebera*

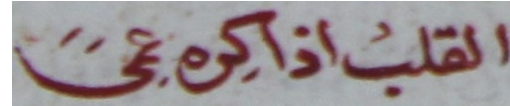
(Bakan, ibret alır.)

Şu kim nāzırdur aġvāl-i cihāna
Gerekdür ‘ibret ala her birinden
Eyü olanını ķomaya elden
Ḥor ide hemīşe bi-setrden

54- *el-‘Adāvetu şuġlu şāġil*

(Düşmanlık, insanı alıkoyan iş tir.)

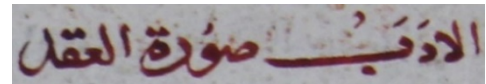
Anuñ kim iş idür ḥalka ‘adāvet
Çeker bī-fāide renc ü meşakġat
Teni ḥod ḥastedür derd ü elemden
Ṭutar her ķalbi ‘amele ķabāvet

55- *el-Ķalbu izā kerihe ‘amiye*

(Kalp, nefret etti ġinde körleşir.)

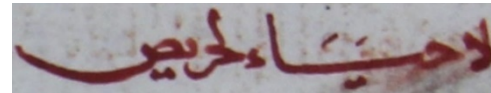
Kaçan güciyle sürmek iş e göñül
Ne görür ne iş idür kör kerdür
Ne deñlü tiz ise idrāk u fehmüñ
Çün añlamaz eşekden ola biter

-50b-

56- *el-Edebu şūratu’l-‘aġl*

(Edeb, aġlın suretidir.)

Ķamu aġvālde kim olsañ edeble
Tamāmet ‘aġluña ider delālet
Nişānı ‘āķilin çün kim edebdür
Edeb olsa ‘aceb mi olsa şūret

57- *Lā ḥayā’e li ḥarīş*

(Hırslı kimsenin utanması olmaz.)

Neye kim hırşı var ise kişinin
Ne deñlü az ise ister utanmaz
Ḥayāsızda egerçi yüz şuyı yoġ
Velikin odlara düşerse yanmaz

من لانت اسافلہ صلبت اعاليه

58- Men lānet esāfiluhū šalubet e'ālīhi

(Yardımcısı zayıf olanın düşmanı kuvvetli olur.)

Eger Cemşid-i Keyhüsrev olursa
Anuñ kim ola eṭbā'ı nerm-dil
Yatur ayakda başı ellerinde
Ne dem kim düşmene ola muḳābil

من اولي في عجالته قل خياؤه بد الشا

59- Men ūtiye fī 'icānihī ḳalle hayāuhu ve beze'e lisānuhū

(Büyüklerle ilişkide bulunanın hayası ve namusu kalmaz.)

Şu kim büyükler altunda geçidur
Girüp yençilmeden hiç itmedi 'ār
Sözi murdār olup gider hayāsı
Dilinden gelmez olur ḫayr-güftār

الستعيد من وعظايبه

60- es-Saīdu men vu'iza bi-ḡayrihī

(Bahtiyar kişi başkalarının yaşadıklarından ibret alandır.)

Sa'ādetlü odur kim ḡayriya pend
Olinsa ala andan ol naşīḫat
Şu kim münhīdür andan fāriḡ olup
Yine me'mūr ise anda itā'at

-51a-

الحكمة ضالة المؤمن

61- el-Ḥikmetu zālletu'l-mu'min

(Hikmet, mü'minin yitik malıdır.)

Deñizdür ḫikmet aña baḫr-ı ādem
Ḥaḳıkat gevherin ister dem-ā-dem
Zihī devlet k'añun kim buldu anı
Budur söz ḫāşılı Vallāhu a'lem

الشرجايع مناوي العيوب

62- eş-Şerru cāmī'u mesāvūi'l-'uyūb

(Kötülük, ayıpları toplayıp bir araya getirir.)

Elüñden geldiḡince şerri terk it
Ezelden ṫıynetüñ olduysa ṫāhir
Olur şer ile pinhān cümle faẓluñ

Hem olur cümle 'aybuñ ḫalka zāhir

كثرة الوفاق و كثرة الخلاف شقاق

63- Keşretu'l-vifāk niḫāk ve keşretu'l-ḫilāf şikāk

(Çokça muvafık olmak ikiyüzlülüḡü, çokça karşı çıkmak da husumeti getirir.)

Muvāfiḳ olma a saña her işde
Niḫāk olur degüldür ol şadāḳat
Uyuben uymamaḡda mu'tedil var
Ki dāim uymamaḡ olur 'adāvet

رب امد خائب

64- Rubbe emelin ḫāib

(Nice emeller boşa çıkar.)

Uzun fikri ḳo kim dünyāda ḳişi
Çoḡ olur kim ümīdin ḫāşil itmez
Çiçek çok açılır gerçi ağacda
Velī her bir çiçekden mīve bitmez

رب رجائي يؤدي الى الحرمان

65- Rubbe racā'in yueddī ile'l-ḫirmān

(Nice emel vardır ki sonu mahrumiyettir.)

Ümīdüñ Ḥālīḳ'a ṫut ḫalkdan kes
Ki Ḥaḳ'dan her ümīdüñ bātil olmaz
Ḥalāyīḳdan ümīdüñ çok olur kim
Elince sa'y idersüñ ḫāşil olmaz

-51b-

رب ابراج يؤدي الى الخسران

66- Rubbe erbāḫin tueddī ile'l-ḫusrān

(Nice kazanç vardır ki sonu hüsrandır.)

Niçe aşşılar olur kim cihānda
Ḳişiye iledür dā'im ziyāna
Ribādür ya ḫūnī inşāf olandur
Degüldür ḡayra düşmek līk gümāna

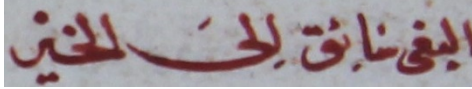
رب طمع كاذب

67- Rubbe ṫama'in kāzib

(Nice tamahkârlık yalandır (boşadır).)

ṫama' kim vāḳi' olur ādemīde
Az olur gerçeḡi çoḡu yalandur
Gel imdi 'āḳil iseñ olma ṫami'

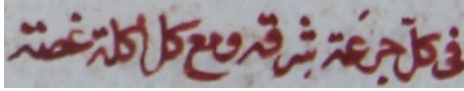
Yalanın gerçeğin bilmek kemâldür

68- *el-Bağyu sāiḳun ile'l-ḥayn*

"Azgınlık ölüme götürür."

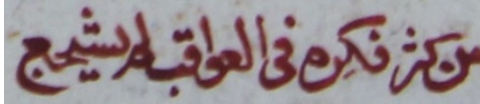
Zulmdür âdemi ilten helâke
Helâklik istemezseñ zulmi terk it
Müselmânlık yolında merd iseñ tur
‘Adl kuşağını bilinde berk it

69- *Fî kulli cer‘atin şerḳatun ve me‘a kulli ekletin ğaşsatun*

(Her yudumda elem, her lokmada sıkıntı vardır.)

Eyü yatlu yime acıyla şatlu
Ķarışmışdır budur aḥvâl-i ‘âlem
Ne rāḥat var durur bî-zaḥmet ola
Ne şādî var durur kim ola bî-ġam

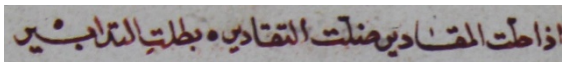

70- *Men keşura fikruhu fi'l-‘avāḳıbi lem yeşcu‘*

(İşlerinde daha çok sonucu düşünen, cesaret edemez.)

İşüñ şonuñda endîşe iden çok
Za‘îfü'l-ḳalb olur olmaz behâdur
Anuñ gibi kişinüñ şad hezārân
Emende bir pula alma hebâdur

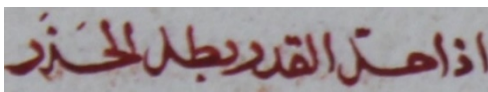
-52a-

71- *İzâ ḥalleti'l-meḳādîr zalleti't-teḳādîr baṭaleti't-tedâbir*

(Kader vuku bulunca insanın takdir ve tedbirlerinin anlamı kalmaz.)

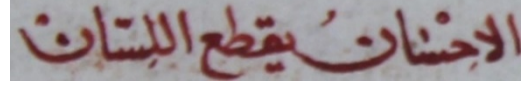
Ķazâsı Ḥaḳ Te‘âla’nuñ kaçan kim
Ola bir ḳulunuñ üstine nâzil
Ne deñlü cehd iderseñ râst gelmez
Olur taḳdîr ile tedbîr bâṭıl

72- *İzâ ḥalle'l-kader baṭale'l-ḥazer*

(Kader vuku bulunca sakınmanın anlamı kalmaz.)

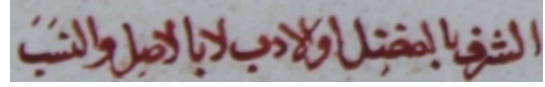
Ķazâ-yı Ḥaḳ hüçüm itdükçe lâyıḳ
‘İbâda şabr u teslîm ü rızâdur
Ḥazer idüp ve gerni def-i ḳaşdı
‘Abes bî-fâyide renc ü ‘anâdur

73- *el-İḥsânu yaḳṭa‘u'l-lisân*

(İyilik, dili keser.)

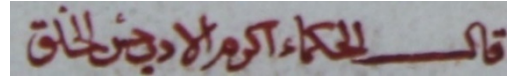
Sözin işitme hergiz herze-güyuñ
Dilün kes ḥayr u iḥsân eyle aña
Değirmenler yürütseñ başı üzre
Dil uzatmaya bir vech ile saña

74- *eş-Şerafu bi'l-fazli ve'l-edebi lâ bi'l-aşli ve'n-neseb*

(Şeref, fazilet ve edep iledir; soy ve köken ile değil.)

Şerîfüm diyü faḥr itse yaraşur
Şu kim zü'l-fazl ü edeb hünerdür
Ve gerni şol kim aşlum ya nesebüm
Diyü faḥr itse ḥardan bin beterdür

75- *Ḳâle'l-ḥukemâ‘ ekramu'l-edeb ḥusnu'l-ḥulḳ*

(Bilgeler der ki: En yüce edep, güzel ahlâktır.)

Edeb evşâf-ı nâsındur kerîmi
Edebden ekrem olan lenk ḥordur
Edeb daḥı edebden ġayrı eylük
Eyü ḥü âdemîde toṭṭoludur

-52b-

76- *Ekramu'n-neseb ḥusnu'l-edeb*

(En yüce soy, güzel terbiyedir.)

Eger ‘âlî iseñ aşl u nesebde
Daḥı ‘alâ neseb ḥüsn-i edebdür
Yüri ḥüsn-i edeb taḥşîl ide ġör
ġörenler ta diye a‘lâ-nesebdür

77- *Efḳaru'l-faḳr el-ḥumḳ*

(Fakirliğin en kötüsü, ahmaklıktır.)

Fakîr iseñ ne ğam aħmak degülsin
 Ħamâkat cümle fakruñ efķārıdur
 Şükr kıl Ħaķķ'a ve fahr eyle dāyim
 Ki fahr iden dü kevnüñ serveridür

احش الوحشة العجب

78- Evħaşu'l-vaħşe el-'ucb

(Yalnızlığın en kötüsü, kendini beğenmedir.)

Eger ĥod-bînligüñ var ise terk it
 Kî cümle vaħşetüñ ol vaħşetidür
 Kaçar âdem yanından ehl-i 'ucbuñ
 'Azazül pes eşi ve yoldaşıdur

اغنى اغناء العقل

79- Aĝne'l-ĝınā' el-'aql

(En kıymetli zenginlik, akıldır.)

Ġınānuñ eñ ulusı 'aķldur
 Niçe ĥarc eyleseñ artar kem olmaz
 Ġınā dūnyā ŗolusu māl olursa
 Dükenür ĥarc iderseñ zerre ķalmaz

الظايغ في ظاق الدنيا

80- et-Tāmi' fī vişāķi'z-zull

(Aĝgözlü kimse, zillet zincirine baĝlıdır.)

Eli ayaĝı boynı baĝlı yatur
 Hemîşe ĥorluĝuñ bendinde tāmı'
 Ŗamu âfâtdan ķurtuldı ŗu kim
 Ħudā'nuñ ķısmetine oldu ķāni'

-53a-

اغذروا انقار البعثة فاحمل شادوك ورد

81- İħzerü nifāre'n-ni'am femā kullu şāridin bi merdūd

(Nimetlere yüz çevirmekten sakının. Zira elden giden geri gelmez.)

Elinden çıkmasından rızķuñuñ kork
 Kî her giden yine gelmez geñezden
 Ni'am irdüĝi dem şükr eyle dime
 İşüm vardır mühim idem birezden

اكثر مضارع العقل تحت بوق الخيل

82- Ekşeru meşāri'u'l-'uķül taħte burūķu'l-eťmā'

(Aklın en büyük felaketi, aĝgözlülüĝün yıldırımları altında kalmaktır.)

Kişinüñ 'aķlı çok çok düşdüĝi yer
 Ťama' altındadır kim zāħir ola
 Düşirmez fikrin ol kim 'izz ü cāha
 Ťama' itmemege ger ķadır ola

من ابدى صفحة للموت ملك ومن اغنى عن الموت ملك

83- Men ebdā safhaten li'l-ħaķķ meleke ve men a'raza ani'l- ħaķķ heleke

(Yüzünü Hak'ka dönen isteklerine kavuşur, yüzünü Hak'tan çeviren helâk olur.)

Devletlü ol kim ĥaķķa yüz
 Ťutup bāıldan yüz çevire

اذا المقتد فتاجر بالصدقة

84- İzā emlaķtum fetāciru'llāhe bi's- şadeķa

(Muhtaĝ duruma düştüĝünüzde sadakada bulunarak Allah'la ticaret yapın.)

Fakîr olsañ tevekkül kıl Ħudā'ya
 Sevindür ya'ni in'ām it gedāya
 Ġanî olursın az günden yiyessin
 Çoĝ idüp 'ömri redd ider belāya

من لانه عوده كشف اعصابه

85- Men lāne 'ūduhū keşufet aĝşānuhū

(Yumuşak huylunun etrafındakiler çok olur.)

Nermdür şol ki ĥükm itdüklerin
 Ne aşsı kim olur soñra peşimān
 İtā'at itmeye emrine dā'im
 Her işde içireler ŗasıla ķan

-53b-

من جرعان املاك عشر اجله

86- Men cerā fī 'ināni emeliĥi aşura bi eceliĥi

(Emellerinin peşinden koşan, ecelini bulur.)

Ölüm cevrine tizcek düşeler
 Şular kim ârzüsidür dizgininde
 Yiler şarf idüp 'ömri-i 'azizi
 Hevā yile hevesden ol figende

اذا وصلت اليكم اطراف النعم ولا تنفروا افضاها بقلة الشكر

87- İzā veşalet ileykum etrafu'n-ni'am ve lā tenfirü aķşāhā bi ķilleti'ş-şukr

(Size nimetler ulaştıĝında en küçüĝünden bile az şükrederek yüz çevirmeyin.)

Hemîşe şükr kıl kim Ħayy u Ķādir
 İder şükr ile ni'metler ziyāde

Şükr çok olduğunca ni'met artar
Hoş olur kim olası bu şafada

إذا قدرت على عدوك فاجعلك العفو شكرا لقد تركت عليه

88- İzā käderte 'alā 'aduwwike fec' alil-'afve
şukran li'l-kuğrati 'aleyhi

(Düşmanını mağlup ettiğinde şükür yerine geçsin
diye onu affet.)

Elüñ irdüginüñ 'afv it günāhın
Eger kâdir olur iseñ fikri
Zafer bulduğun aña ulu ni'met
Bağışlarsuñ idersin Hakk'a şükri

ما اضمرني شيئا الا ظهر على فلتات لسانه وحقا وجمعي

89- Mā azmerā ehadun şey'en illā zahera fi
feletāti lisānihī ve şafehāti vechihī

(Kişi bir şey gizlemeye çalışırsa o şey,
söylediklerinden ve yüz ifadelerinden açığa çıkar.)

Kişi gönlünde nesne gizlü olsa
O zâhirdür dili tayanışından
Yüzi renginden ve her cünbişinden
Tuyarlar anı 'âkıller işinden

الجميل يستعمل الفقير يعيش في الدنيا عيش الفقراء ويأبى إلا حيا الاغنيا

90- el-Baḥīlu yesta'cilu'l-fakra ve ya'īşu fi'd-
dunyā 'ayşe'l-fukara' ve yuhāsebu fi'l-āḥirati
hisābe'l-ağniya'

(Cimri kimse, çok geçmeden yoksul duruma
düşer. Dünyada yoksullar gibi yaşar, ahirette
de zenginler gibi hesaba çekilir.)

Baḥīl olan kişi yoḥsullığıyla
Bu 'ālemde fakir gibi dirilür
Eger derler kim hergiz aşşı kılmaz
O 'ālemde ganī gibi şorılır

-54a-

قلب الاحق في فمي

91- Ḳalbu'l-aḥmaḳ fī femihī

(Ahmak kimsenin kalbi ağzındadır.)

Dili ağzındadır aḥmaḳ kişinüñ
Kemāl-i 'ilm ile kāmīl kişinüñ
Eyü yavuz ne var ise dilinde
Nazīri olmaya fāzıl kişinüñ

لسان العاقل في قلبه

92- Lisānu'l-'āḳil fī ḳalbihī

(Akıllı kimsenin dili kalbindedir.)

Dilindedür dili 'âḳil kişinüñ
Şaḳınuñ sırruñuz şaklañ dilinden
'Ulümü zāhirī vü batınīdür
Bilinür çünkim ol her bir sözünden

قلب الاحق وراء لسانه

93- Ḳalbu'l-aḥmaḳ verāe lisānihī

(Ahmak kimsenin kalbi dilinin arkasındadır.)

Ḥamākat ehlinüñ göñli dilinde
Olur ne bulur ise daḥı söyler
Sen imdi 'âḳil ol itme ḥamākat
Ḥamākat niceleri kāfir eyler

لسان العاقل وراء قلبه

94- Lisānu'l-'āḳil verā'e ḳalbihī

(Akıllı kimsenin dili kalbinin arkasındadır.)

Dili 'âḳillerüñ göñli içinde
Olur söz söylemeğe hiç ivmez
Sözün ardın öñün fikr eyler evvel
Şaḡın söyler yaramazını sevmez

الهمز مرتب الحظ سقطت الالفاظ

وشروات الجنان ومفوات اللسان

Allāhummağfir ramezāti'l-elḥāz ve seḳatāti'l-
elfāz ve şehevāti'l-cenān ve hefevāti'l-lisān

(Allah'ım gözlerimle, sözlerimle, arzularımla ve dil
sürçmelerimle işlediğim günahları bağışla.)

Be-ḥaḳk-ı enbiya 'afv it İlahī
Ḥaḫālar kim olunur gözüümüzden
Şol ārzü kim göñülde ide şakla
Daḥı dilde yaramaz sözümüzden

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 402-477

MEHMET SÜLEYMAN TEYMUROĞLU VE ŞİİRLERİ

Âdem Ceyhan

Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü,
ceyhanadem@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9680-6580 / Prof.Dr., Sivas Cumhuriyet University Faculty
of Literature Department of Turkish Folklore

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 29.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 01.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Ceyhan, Âdem (2022), "Mehmet Süleyman Teymuroğlu ve Şiirleri", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 402-477.

Ceyhan, Âdem (2022), "M. Süleyman Teymuroğlu And His Poems Summary", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 402-477.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Mehmet Süleyman Teymuroğlu ve Şiirleri

Özet

1930, 40 ve 50'li yıllarda aruz vezni ve gazel, kaside, mesnevi gibi nazım biçimleri ile şiir yazma geleneği, denebilir ki, yerini daha ziyade hece ölçüsüne ve ölçüsüz-kafiyesiz şiire bırakmışsa da anılan "Divan Edebiyatı" tarzını az-çok yenileyerek devam ettiren şairler de vardır. 20. asırda Klâsik Türk Edebiyatı'nı andırır biçim ve özde manzum eserler meydana getiren edebî şahsiyetlerden biri de M. Süleyman Teymuroğlu'dur. Van-Başkale doğumlu Teymuroğlu (ö. 1964), 1930'da Ankara Hukuk Fakültesinden mezuniyetini müteakiben otuz yıl TBMM'de zabıt memuru kadrosunda çalışmış; 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra emekli edilmiş bir şair ve yazardır. Teymuroğlu, daha ziyade aruz ölçüsü ve mesnevi, murabba, gazel gibi nazım şekilleriyle yazdığı dinî, tasavvufi, siyasi ve sosyal şiirlerini 1955'te *Pınar Başında* adı altında bastırıştır. *Pınar Başında*, yalnız ekseriyetle tercih edilmiş aruz vezni ve nazım biçimleri yönünden değil, Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların çokça kullanılışı bakımından, ayrıca ihtiva ettiği tevhid, methiye, mersiye, tarih, vasiyet-name gibi türlere ait şiirlerle de Klâsik Türk Edebiyatı'ndaki divanların 20. asırda benzeri denebilecek bir "divançe" sayılabilir. Bu yazıda Teymuroğlu'nun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra büyük kısmı anılan kitapçıkta yer alan belli-başlı şiirleri, şekil ve öz yönünden incelenmiş; diliçi çevirileriyle birlikte okuyucuların alâkasına sunulmuştur. Böylece hem pek bilinmeyen bir edebî şahsiyetin tanıtılması, hem de nüshaları nadir bulunan bir manzum eserin, edebiyatseverlere ulaştırılması hedeflenmiştir.

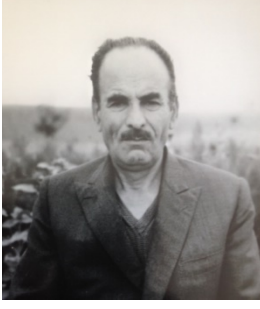
Anahtar Kelimeler: M. Süleyman Teymuroğlu, *Pınar Başında*, Klâsik Türk Edebiyatı, Hilâl.

M. Süleyman Teymuroğlu And His Poems Summary

Abstract

In the 1930s, 40s, and 50s, the tradition of writing poetry with verse forms such as aruz prosody and ghazal, eulogy, masnavi, it can be said, continued by renewing the aforementioned "Divan Literature" style more or less, although it was replaced by syllabic meter and unmeasured-rhymed poetry. M. Süleyman Teymuroğlu is one of the literary figures who created poetic works in the 20th century, in a form and essence reminiscent of Classical Turkish Literature. Teymuroğlu (d. 1964), born in Van-Baskale, worked as a reporting officer in the Grand National Assembly of Turkey for thirty years after graduating from Ankara Law Faculty in 1930; He is a poet and writer who retired after the 27 May 1960 revolution. Teymuroğlu published his religious, mystical, political, and social poems, mostly written in aruz prosody and verse forms such as masnavi, murabba, and ghazal, under the name "*Pınar Başında*" in 1955. "*Pınar Başında*" can be considered as a "divance", which can be said to be similar to the divans in Classical Turkish Literature in the 20th century, not only in terms of prosody and verse forms, which are often preferred but also in terms of the use of Arabic and Persian words and phrases, as well as the poems it contains in the type of tawhid, eulogy, elegy, history, testament-name. In this article, after giving information about Teymuroğlu's life and works, his main poems, most of which are included in the aforementioned booklet, are examined in terms of form and substance; presented to the attention of the readers with their intralingual translations. Thus, it is aimed both to introduce an unknown literary figure and to deliver a poetic work, whose copies are rare, to literature lovers.

Keywords: M. Süleyman Teymuroğlu, *Pınar Başında*, Classical Turkish Literature, Hilal (Crescent).

Giriş

Türklerin İslam'ı kabulünden sonra, bu dinin tesiri altında 11. asırdan itibaren meydana getirdikleri edebiyatın asırlar boyu, geniş bir coğrafyada devam ettiği, anılan zaman diliminde şiirde umumiyetle aruz ölçüsü ve gazel, kaside, mesnevi gibi nazım şekillerinin kullanıldığı, dilde Arapça ve Farsça unsurların çokça yer aldığı malumdur. Yüzyıllar içinde bazı farklılıklar da göstererek süren bu devir, 19. yüzyılın ikinci yarısında büyük ölçüde sona ermiş ve yerini umumi olarak başka bir edebiyat anlayışına bırakmıştır. Türk edebiyatı tarihinin daha çok "Batı tesirinde" şeklinde tarif edilerek "cedide" (yeni) sıfatıyla vasıflandırılan bu devrinde, eski tarz, basın-yayın dünyasında canlılığını kaybetmişse de tamamen ortadan kalkmamış; 20. asırda da yaygın akıma nazaran ikinci, üçüncü derecede bir çizgi hâlinde, varlığını çağın şartlarına göre değişerek sürdürmüştür. Söz konusu klâsik edebiyat geleneğinin bir tezahürü, 19. asrın ilk yarısı ve 20. asırda doğan bazı şairlerin, şiirlerinde aruz ölçüsü ile gazel, kaside, mesnevi gibi nazım şekillerini kullanmaya devam etmeleri, manzumelerini "divan" adı altında toplamalarıdır. Bu konudaki bir ilmî araştırma sonucuna göre, belirtilen zaman diliminde yaşamış ve böyle şiirleri divan ismiyle basılmış şairlerin sayısı 136'dır. (Gökçe, 2021: 9-483). 1920 ila 1950'li yıllarda "şi'r-i kadîm" tarzında eserler meydana getirerek divan tertip eden edebî şahsiyetler arasında Muhyiddin Raif Yengin (1880- 1955), Harputlu Sabri (1870-1956), Mehmet Salim Öğütçen (1887-1956), Mehmet Hazmi Tura (1881-1960) Osman Zeki Yücebilgiç (ö. 1963), Muharrem Hilmi Kösetürkmen (1878-1964), Fikret Memişoğlu (1917-1968), Arif Nihat Asya (1904-1975) gibi isimler vardır.

"Divan Edebiyatı" adıyla da isimlendirilen şiir geleneğini 20. asırda sürdürmüş şairlerden bir kısmı, bu tarzda ortaya koydukları manzum eserlerine divan namını vermemişse de onların söz konusu edebî metinlerini, anılan kadim şiirin şekil ve öz yönünden devamı saymak mümkün görünmektedir. Osman Kemali (1862-1954), Hayrullah Tâceddin Yalım (1885-1954), Ahmet Talat Onay (1885-1956), Alvarlı Muhammed Lutfi (1868-1956), Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958), Sofuzade Mehmed Tefvik (1874?-1960), Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971), Ahmed Emri Yetkin (ö. 1974), Kemal Edib Kürkçüoğlu (1902-1977), söz konusu tarzda yazdıkları şiirleri divan ismiyle adlandırmayan şairlerden bir kısmıdır. (Gökçe, 2021: 485-685).

20. asırda, Klâsik Türk Edebiyatı'na ait manzum eserlerde olduğu gibi, aruz ölçüsü ve mesnevi, kaside, gazel gibi nazım biçimleriyle şiirler yazıp yayınlayan şairlerimizden biri de M. Süleyman Teymuroğlu'dur. Onun manzumelerinde ağırlıklı olarak tercih edip kullandığı vezin, nazım şekilleri ve dil, söz konusu eserlerini divan edebiyatı yolunda sayıp "şi'r-i kadîmin yeni zamanlardaki benzerleri" diye tarif etmemize imkân vermektedir. Çünkü şair, yayınladığı şiirlerinin çoğunu, daha ziyade hece ölçüsü veya serbest nazımın tercih edildiği, başka bir ifadeyle aruzun büyük ölçüde bırakılmaya yüz tuttuğu 1940'lı, 50'li yıllarda anılan vezinle yazmış; ayrıca mesnevi, gazel, kaside, murabba gibi eski nazım şekillerini kullanmıştır. Biz burada Teymuroğlu'nun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra Pınar Başında adlı şiir kitabını şekil ve öz yönünden inceleyecek; sonra bu yayında yer alan manzumelerini günümüz Türkçesine çevirileriyle birlikte okuyucuların incelemesine arz edeceğiz.

Hayatı

1950'li ve 60'lı yıllarda Salih Özcan'ın yayımladığı Hilâl, 1947-53 senelerinde Abdurrahim Zapsu'nun neşrettiği Ehli Sünnet ve Eşref Edib'in 1948'den beri devam ettirdiği Sebilürreşad gibi dergilerde yazı veya şiirleri yayımlanan hukukçu, şair, yazar Mehmet Süleyman Teymuroğlu, 1328 (1907) yılında Van'ın Başkale kazasında doğdu. Babası, Hürrem Bey'in oğlu Memduh Bey, annesi ise Hamid Paşa'nın kızı Ayşe Hanım'dır. Memduh Bey, Birinci Cihan Harbi'nden önce Van ve çevresinde isteyenlere ilim öğreten âlimlerden biriydi. M. Süleyman Teymuroğlu, Şubat-Mart 1960 tarihli Hilâl mecmuasında çıkan bir yazısında babasından şöyle bahseder: "...Memleketimizde merhum Abdülhakim Efendi, Taha Efendi (Eski Diyanet müşavere heyetinden) ve merhum pederim ulemadan Memduh Bey, Gevaş müftüsü Kasım Efendi, Van müftüsü Sıddık Efendi ve sair hoca efendiler vardı." (Teymuroğlu, 1960b: 21).

Mehmet Süleyman, şahsiyetinin teşekkülünde mühim bir yer tutan İslami bilgileri ve terbiyeyi, hayatının başlarında babasından aldı. İlk, orta ve lise tahsilini Van'da tamamladı. Babasının vefatı dolayısıyla yüksek tahsiline Hakkâri mebusu İbrahim (Arvas, 1884-1965) Bey'in yardımı sayesinde devam etti. Tek Parti devrinin defalarca seçilmiş dindar milletvekillerinden İbrahim Arvas, onun hayatında mühim yeri olan kişilerden biridir. Teymuroğlu'nun ilim, irfan, siyaset ve kültürle alakalı bir aile ve sülalenin mensubu olduğunu belirtmek üzere şunu da ifade etmek yerinde olur ki, amcası Demiroğlu Tefvik Bey (1862-1930?), TBMM'nin Birinci Devresinde (1919-23) Van mebusu olarak vazife ifa etmiş; Arapça ve Farsça bilen, tarih, dil, kültür konularına alâka duyan bir kişiydi. Manevi ve maddi boşluklarımızı doldurmak için pek çok kaynağa sahip olduğumuzu düşünen Tefvik Bey, bu "menbaların" başlıcalarını Müslümanlık, Türklük ve batı diye sayarak ilkini nur, ikincisini ruh, üçüncüsünü kuvvet mesabesinde görmüş; onlardan faydalanmanın bizim kabiliyetimizle orantılı olduğunu belirtmiştir. Tefvik Bey'e göre, bugün yanlış veya çürük olarak konacak bir temel taşı, ileride kurumun çökmesine sebep olacaktır. (İlk Meclis Anketi 2004: 378). Tefvik Bey, 1923'te milletvekilliğinin sona ermesini müteakiben bir gün, Diyarbakirli Ali Emîrî Efendi'yle (1857-1924) dertleşirken, bu tanınmış şair, yazar, naşir, Anadolu'ya ait bir Türk tarihi, edebiyat (tarihi) kitabı ve Türk sözlüğünün yazılması gerektiği üzerinde durmuştu. (Şafak 2001: 338-340). Demiroğlu Tefvik Bey, bu gibi fikirlerden hareket ederek Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk adlı Arapça-Türkçe sözlüğü için bir dizin hazırlamıştır. (Kaçalın 1994: 449).

1930 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan M. Süleyman Teymuroğlu, bir yazısında hukuk fakültelerimizde İslâm hukukuyla alakalı derslerin bulunmayışından şikâyet ederken, talebelik yıllarından şöyle bahseder: "Ben de, Ankara Hukuk Fakültesi mezunlarındanım ve bu realiteyi böylece kaydetmeyi lüzumlu görüyorum. Profesörlerimizden yalnız Tefvik Kâmil Koperler, Roma Hukuku Profesörü idi, bu gibi telkinattan içtinap eder; bilâkis yeri geldikçe İslâm hukukunun yüksekliğinden bahsederdi. Mustafa Şeref Bey de 'İslâm hukuku, hak ve adalete, garp hukuku menfaate istinad eder' derdi. İslâm hukukunun nesi, neresi incimat etmiş, asra uygun değilmiş; bunu bir türlü anlayamadım ve tatmin edilmedim. Eğer İslâm cemiyetinde bizatihi İslâmiyet'le kabil-i telif olmayan bir takım tatbikat, kadın hukukunda, millet hukukunda ve sairede olmuş ve olmakta ise, bundan İslâmiyet'i suçlu çıkarmak ve teferruatları, tatbikattaki noksanlıkları, ihmâlleri ele alarak aslı ortadan kaldırmaya kalkışmak, kat'iyen yerinde olmayan bir harekettir." (Teymuroğlu 1959d: 22).

Teymuroğlu, hukuk fakültesini bitirdikten sonra, avukatlık veya hâkimlik yapmak istemediği için, 23 Kânunısanî 1930 tarihinden itibaren uzun zaman TBMM'de zabıt memuru (stenograf) olarak çalıştı. Bu yıllarda İbrahim Arvas'ın ağabeyi Abdullah Arvas'ın kızı Refika Hanım'la (ö. 1984) evlenen Teymuroğlu'nun dördü kız, biri erkek, beş çocuğu oldu: Tayyibe (1934), Memduh (1936), Fatma (1939), Selma (15. 6. 1944) ve Vildan (ö. 1978). Teymuroğlu çiftinin oğlu Memduh Bey'le kızlarından Fatma

1 Yeğeni merhume Ayla Demiroğlu, 13 Temmuz 2007 Pazar günü sohbetimizde, dayısının 1911 yılında doğan annesi Nefise Hanım'dan dört yaş büyük olduğunu, dolayısıyla Mehmet Süleyman Bey'in 1907 yılında dünyaya geldiğini ifade etmişti.

Hanım, yüksek tahsil yapma imkânı bulmuş; ilki Ticaret Yüksek Okulu, ikincisi Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuştur. M. Süleyman Bey, "Pınar Başında" adını koyduğu şiir kitabında "Oğluma Vasiyetim" başlıklı manzumesini Memduh Bey için yazmış; "Oğluma Hasret Mektubu" başlıklı kıt'asını ise yine onun üç sene süren askerliği sırasında nazmetmişti.

Teymuroğlu, tesbit edebildiğimiz kadarıyla 1940'lı yıllardan vefatına kadar bazı yazı ve şiirlerini Ehli Sünnet, Yeni Sebilürreşad, Hilâl gibi dergilerde yayınladı. Onun TBMM'deki vazifesi, 27 Mayıs 1960 ihtilâline kadar otuz sene devam etti. Uzun zaman sürdürdüğü bu memuriyetten alınmasının sebebi, Millî Birlik Komitesi'ne hitaben Menderes'in suçsuz olduğuna dair bir mektup yazıp göndermesiydi. Teymuroğlu, bahis konusu mektubu üzerine tutulmuş; akıl sağlığının yerinde olup olmadığı tesbit edilmek üzere Bakırköy Akıl Hastanesi'ne götürülmüştü. Burada on gün kadar alıkonduktan sonra bir yıl hapis cezasına mahkûm edildi. Tedavisi yıllarca süren hastalara nisbeten onun kısa bir zaman sonra bırakılması, "divane"liğinin (!) başka türlü olduğunun deliliydi. Başından geçen bu hadise üzerine yazdığı bir şiirde, "Ben gibi dîvâneler on günde me'zûn olur" diyen Teymuroğlu, verilen hapis cezasını çekmek üzere Ankara ve Başkale Ceza ve Tevkîfevi'nde yattı.

O yıllarda Mehmed Âkif İnan (1940-2000) gibi arkadaşları, Hilâl dergisinin başına Teymuroğlu'nun geçmesini istiyorlardı. Mehmet Süleyman Bey, 1964 yılının ortalarında bu ısrarlı teklifi kabul edip mecmuanın idaresi işini üzerine aldı. Ne var ki onun söz konusu çalışması ancak birkaç ay devam etti. 5 Eylül 1964 Cumartesi akşamı evine giderken, bir hususî otomobilin çarpması sonucu vefat etti. Na'sı, yakınlarından ve sülâle büyüklerinden Abdülhakîm Arvâsî'nin de kabrinin bulunduğu Bağlum'a defnedildi. Dostlarından Av. Hulusi Bitlisi Aktürk (1883-1967), onun vefatı üzerine, kaza sonucu göçünün yılını ebced hesabıyla belirten şu kıt'ayı yazdı:

"Hayatda ibtilâ görmüş şerefli ehl-i îmandı
Süleyman Teymuroğlu bir kazâya uğradı nâgâh

Mücevher düştü târîh Vâhid'in imdâd ile yazdım
Şehidlerle o mağfûra inâyet kıl ricâlü'llâh"²
شہیدلرله او مغفورہ عنایت قبل رجال اللہ

[Süleyman Teymuroğlu, hayatta belâ görmüş, şerefli, iman sahibiydi. Ansızın bir kazaya uğradı. Tarih mücevher düştü; Vâhid'in yardımıyla yazdım: Ey Allah adamları, şehitlerle o günahı bağışlanmış zata yardım edin!..]

Eserleri

Teymuroğlu'nun iki şiir kitabı, iki de Osmanlı Türkçesinden sadeleştirme yoluyla hazırlayıp bastırıldığı metinler olmak üzere, dört eseri vardır. Onun çoğu *Hilâl* dergisinde yayınlanmış yazıları da bir kitapçık teşkil edebilecek hacimdedir. Şimdi yayın yılları sırasına göre bu eserler hakkında bilgi vermeye çalışalım:

1. *Kore Kahramanları İçin Zafer Destanı*, 1951, 16 s. (Bir nüshası: Ankara Millî Kütüphane 1951 AD 629).

Bu, büyük kısmı hece ölçüsünün 14'lü kalıbıyla, Türk ordusunun övüldüğü son sekiz beyti aruz vezniyle yazılmış, 96 beyitten meydana gelen, epik bir şiirdir. Şair, destanında şehitleri saygıyla, gazileri şükranla andıktan sonra "Kore macerasını" başından itibaren anlatır. Bilindiği gibi, Kore Savaşı'nın cereyan ettiği 1950-53 yıllarında Demokrat Parti hükûmetinin bu ülkeye asker gönderme kararını, o kararın tatbikini tasvip eden gazeteci, şair ve yazarlar da, doğru bulmayıp iktidarı ve onun başındaki Adnan Menderes'i tenkit edenler de vardır. M. Süleyman Teymuroğlu'nun Kore'ye Türk hükûmeti

2 Şair, tarihin mücevher düştüğünü söylediğinden sadece noktalı harfler hesaba katılacaktır. Dördüncü mısran noktalı harflerinin ebced hesabındaki değerlerinin toplamı, 1963'tür. Üçüncü mısradaki "Vâhid'in imdâd ile" ibaresinde ima edildiği üzere buna 1 eklenecek ve 1964 yılına ulaşılabilecektir.

tarafından Mehmetçiğin gönderilmesini hak-batıl kavgası ve komünizmle mücadele yönünden değerlendirip isabetli bir hareket olarak övdüğü görülmektedir. (Şiirin muhtevası hk. daha fazla bilgi için bk. Ceyhan 2017: 74-76).

2. *Pınar Başında*, Ankara, Yıldız Matbaası, 1955, 45 s.

Teymuroğlu'nun 1955 yılına kadar çoğunu aruz ölçüsüyle yazdığı, dinî, ahlaki, siyasi ve sosyal konulara dair kırk üç şiirini ihtiva eden kitabıdır. Eser, adını 40. sayfasında yer verilen şu "nazm"³ almıştır:

"Su ver, su ver bize cânâ biraz o destîden
Yorulduk üstümüze yüklenen bu hestîden.
Ne yol, ne iz biliriz, âh, -garîbe yol göster!-
Uzaklaşıp gideriz kûy-ı Hak-perestîden."

[Ey sevgili, bize o testiden biraz su ver, su ver!.. Üstümüze yüklenen bu varlıktan yorulduk... Ne yol, ne iz biliriz, ah, garibe yol göster!.. Hakperestlik semtinden uzaklaşıp gidiyoruz...]

Bu çalışmada söz konusu şiirlerin belli başlılarını ele alıp tanıtacak ve tamamını günümüz Türkçesine çevirileriyle birlikte vereceğiz.

3. *İmam-ı Rabbanî Ahmed Faruki, Mektûbât- I*, sadeleştiren: M. Süleyman Teymuroğlu, Hilâl Yayınları, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1962, c. 1, 335 s.

Millî ve manevî değerlerimizin türlü engeller yüzünden yeni nesillere aktarılamadığını düşünen Teymuroğlu, resmî vazifesinden alınışından sonra birkaç meşhur tasavvufi eseri zamanının okuyucusuna hitap edecek dilde yayımlama gayreti içine girmiş; ilkin 1962 yılında, ünlü mutasavvıf İmâm-ı Rabbânî'nin (971-1034/1564-1624) *Mektûbât* adlı eserinin bir kısmını, Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi (1131-1202/1719-1788) tercümesini sadeleştirmek suretiyle neşretmiştir. Müstakimzâde'nin söz konusu *Mektûbât* tercümesinin birinci cildi 1270/1853'te basılmış olup Teymuroğlu bu eserdeki (s. 21-88) 99 mektubu sadeleştirmiştir. Çıkan ilanlardan, onun *Mektûbât*'ın tamamını aynı şekilde yayımlamayı istediği, fakat vefatından dolayı bu niyetin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

4. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz., *Mârifetname*, Mârifetullah- Muhabbetullah, sadeleştiren: M. Süleyman Teymuroğlu, Şark Matbaası, Ankara 1964, 209 s.

Adından da anlaşıldığı üzere, tanınmış mutasavvıf, âlim Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın (1115-1194/1703-1780) *Mârifetnâme* adlı eserinin, marifetullah ve muhabbetullah (Allah'ı bilme ve sevme) bölümlerinin sadeleştirilmiş baskısıdır. Teymuroğlu, bu eserin sonunda (s. 209) ikinci cildin "Hikmet-i Evliya" bahsinden başlayacağını bildirmiş; fakat anlaşıldığına göre, kendisinin altı ay sonra vefat etmesinden dolayı haber verdiği tasavvuru gerçekleşmemiştir.

Şairin *Pınar Başında* adlı şiir kitabının arka kapağında, "Garptan Doğan Güneş" adlı eserinin neşredilmek üzere olduğu belirtilerek içine alacağı konular hakkında şu bilgi verilmiştir: "1- İmanın esasları. 2- Laiklik Garpta açılmış tevhid kapısıdır. 3- Komünizm beşeriyet için gayri tabii bir hal olup hakkaniyet ve hürriyet esaslarının tatbikatı ve (iman, maneviyat- demokrasi) ittifakı mukaddesi karşısında zevala mahkûm oluşu ve sair bahisleri ihtiva edecektir." Kütüphane kataloglarında bu eserin herhangi bir nüshasına rastlayamadığımız için bastırılmadığını, yazarın bir fikir ve tasavvuru olarak kaldığını tahmin ediyoruz.

Şekil ve Öz Yönünden *Pınar Başında*

Vezin: Şairin *Pınar Başında* adını koyduğu eserinde bulunan ve bu kitabı dışında kalan diğer bazı şiirleri, ölçü yönünden incelendiğinde, onların çoğunun aruz vezniyle yazılmış olduğu görülür. Teymuroğlu, nazım sahasında aruzun umumiyetle terk edildiği, daha çok hece ölçüsünün, hatta

3 Bilindiği gibi "nazm", kıtanın ilk beyti kafiyeli olan şeklidir. (Muallim Nâci 1307: 181; İpekten 1994: 47-48).

vezinsiz-kafiyesiz şiirin tercih edildiği 1940'lı ve 50'li yıllarda, aruzla yazmayı sürdüren şairler arasında yer almıştır. Onun şiirlerinde kullandığı aruz kalıpları, kullanım sıklıklarına göre şunlardır:

1. Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün (s. 9, 18, 21, 25, 33, 34-35, 36, 38, 39, 42, 43, 44= Tamamı 80 beyit olan 11 şiirde kullanılmış).
2. Feilâtün feilâtün feilâtün feilün (s. 5-6, 12-13, 14, 16-17, 27, 39= Tamamı 59 beyit olan 6 şiirde kullanılmış).
3. Mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün (s. 7-8, 10, 11, 32, 41, 43= Tamamı 50 beyit olan 6 şiirde kullanılmış).
4. Fâilâtün fâilâtün fâilün (s. 19-21, 24, 33, 42= Tamamı 47 beyit olan 4 şiirde kullanılmış).
5. Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün (s. 15-16, 22-23, 37, 42= Tamamı 39 beyit olan 4 şiirde kullanılmış).
6. Mef'ûlü mefâilün feûlün (s. 3-4= Tamamı 20 beyit olan 1 şiirde kullanılmış).
7. Mefâilün feilâtün mefâilün feilün (s. 26, 40, 43= Tamamı 14 beyit olan 3 şiirde kullanılmış).
8. Feilâtün feilâtün feilün (s. 41, 45= Tamamı 2 beyit olan 2 şiirde kullanılmış).
9. Mefâilün mefâilün feûlün (s. 39= Tamamı 2 beyit olan 1 şiirde kullanılmıştır).

Çoğu remel (1, 2, 4, 8. sıradakiler) ve hezec (3, 5, 6, 9), biri müctess (7) bahrinden olan bu kalıpların, Türk Edebiyatı tarihinde birçok şair tarafından sevilerek yaygın biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Teymuroğlu'nun manzumeleri aruz ölçüsü yönünden incelendiğinde, ara-sıra imale ve zihaf gibi kusurları ihtiva etmekle birlikte, büyük kısmı itibarıyla düzgün görünmektedir. Şairin, İskandinav ismini "Skandinav" (Teymuroğlu 1955: 19), "için" edatını "-çin" ("senin-çin", Teymuroğlu 1955: 32, 39), Ebû kelimesini "Bû" (Teymuroğlu 1955: 35) şeklinde yazmak gibi, vezin zaruretinden ileri gelen tasarruflarına da yer yer rastlanır. Usûlî, Nedîm, Şeyh Gâlib, Âkif Paşa misali birtakım divan şairlerinin nadiren hece ölçüsüyle şiir yazmaları gibi (Kurnaz 1997: 139-205), Teymuroğlu da "Gönül" (s. 28-31), "Defterimde Kalan Şiir İçin" manzumelerini "parmak hesabı"yla söylemiştir. Onun, "Kadın Kıyafetleri" (Teymuroğlu 1959a: 20), "Fatih ve Mektup" (Ceyhan 2017: 63-65) gibi 1955'ten sonraki yıllarda yayınladığı veya yazdığı bazı şiirlerinde de hece veznini kullandığı bilinmektedir.

Kafiye: Vezinle birlikte kafiye de şiir sanatı için gerekli şartlar arasında saymış ve asırlar boyunca sürmüş bir anlayışın takipçisi olan Teymuroğlu, bütün şiirlerini ölçülü, kafiyeli yazmıştır. Şairin manzumeleri kafiye yönünden incelendiğinde, "...vesâit/ ...âit", "...bulutlar/ ...pilotlar" (s. 10), "...gün/ ...dügün/ ...ser-nigün/ ...dün/ ...sun" (s. 25) örneklerindeki gibi, "uyûb-ı ikfâ" yönünden ara-sıra itiraz ve tenkit edilebilecek durumda olduğu görülür. *Pınar Başında* isimli eserindeki şiirlerin kafiyeleri, konuya ait ilim dalının kusur saydığı böyle istisnai aksamalar hariç, çoğu itibarıyla kaidelere uygundur.

Dil: Teymuroğlu, resmî, gayr-ı resmî kişi ve kuruluşlarca Türkçeyi başka lisanların tesirlerinden kurtarma ve arılaştırma iddiasıyla bilhassa Arapça, Farsça asıllı kelimelerin dilimizden atıldığı, yerlerine, terk edilmiş olan eski Türkçe "sözcük"lerin kullanım sahasına sokulduğu yahut yeni karşılıkların türetildiği 1930, 40 ve 50'li yıllarda, mahzurlu bulduğu bu yolu tercih etmemiş; şiir ve yazılarında Türkçeye yerleşmiş Arapça, Farsça menşeli kelimeleri, gerekli gördüğünde tamlamaları kullanmaktan kaçınmamıştır. Hatta biraz da manzumeleri için seçtiği aruz vezninin zorlamasıyla yer yer "âgâh, âsâr, adem, tefrîk, şâmme, neşât, hüveydâ, lâl, şîr-i jiyân, şûriş, üssü'l-harekât, mâhî-i zulmet, nâ-be-câ" gibi, o senelerde her okuyucunun anlayamayacağı Arapça, Farsça kelime ve terkipleri de kullanmıştır. Mesela şair, "Erzurum sabık mebusu" General Pertev Demirhan'ın (1871-1964) *Milletler arası birlik ve kardeşliğin hakikî çaresi ve İslâm* adıyla 1945'te yayınladığı, kızı Nevin Pertev Demirhan tarafından İngilizceye çevrilmiş eserini övmek üzere gazel şeklinde yazdığı şiirinde, Arapça, Farsça kelime ve tamlamaları çokça kullanmıştır. "Hazret-i paşa-yı âlî Pertev-i nûr-ı Hudâ/ Bir eserle şark u garba saçtı envâr-ı hüdâ"

beytiyle başlayan bu manzumenin, hangi tarihte ve kimin tarafından kaleme alındığı bildirilmese, 16-19. asırlarda meydana getirilmiş bir şiir sanılması mümkündür...

Şairin manzumelerinde eskicil, mahallî, “galat” (yanlış) ve argo denebilecek söyleyişler de -nadir de olsa- göze ilişir: “Ne olur, şaşılır mı” manasındaki “n’ola” (Teymuroğlu 1955: 27), “dönmem” demek olan “dönmezem” (Teymuroğlu 1955: 35) arkaik kelimesinin, “Gelsin ahretten gelen de bir görem/ Söylemişken şâh-ı diktatör-hisâl” (Teymuroğlu 1955: 20) beytinde “demişken” yerine “söylemişken”, “Allah Allah söyle gayrullahdan âzâde ol” (Teymuroğlu 1955: 34) mısraında ise “de” yerine “söyle” fiilinin kullanılması, adı Ebû Eyyûb Hâlid bin Zeyd el-Ensârî olan, fakat halk arasında yanlışlıkla “Eyüp” şeklinde söylenen sahabenin⁴ “Hazret-i Eyyûb” biçiminde zikredilmesi (“Oldun, ne şeref, Hazret-i Eyyûb’e mücâvir” Teymuroğlu 1955: 7), Arapça’da bulunmayan, Türkçede icad edilmiş “enâniyyet”⁵ ismi (“Kaderi eyleme inkâr; enâniyyettir” Teymuroğlu 1955: 27, “Girip terk-i enâniyyet edenler yâre vasıldır” Teymuroğlu 1955: 37), argoda içki içmek manasındaki “kadeh parlatmak” (“Parlatıp birkaç kadeh az çok akıldan dûr olur” Teymuroğlu 1955: 38) gibi.

Teymuroğlu’nun şiirlerinde “Anglo-Sakson” (Teymuroğlu 1955: 11), “parti” (Teymuroğlu 1955: 12, 16), “kumandan” (Teymuroğlu 1955: 15), “ideal” (Teymuroğlu 1955: 17), “emperyalist” (Teymuroğlu 1955: 18), “müze”, “kampana”, “fotoğraf”, “Zenit”, “Skandinav” (Teymuroğlu 1955: 19), “diktatör” (Teymuroğlu 1955: 20), “karakter” (Teymuroğlu 1955: 29), “kanser” (Teymuroğlu 1955: 32) gibi birtakım yabancı kelimelere de rastlanır. Batı dillerinden alınmış olan bu kelimelerin, Türkçeye yerleştiği ve yaygınlaştığı rahatlıkla söylenebilir.

Pınar Başında adlı şiir kitabında ara-sıra Türkçe deyimlerin kullanıldığı da görülmektedir. Mesela:

“Gözünün yaşına bakmamak”: “Aldırış etmedi hiç kimselerin gözyaşına” (Teymuroğlu 1955: 5),

“yollara dökülmek” (Dökülüp yollara olmakta gönüller hayrân” (Teymuroğlu 1955: 17),

“kan ağlamak”: “Azâba girdi şeytanlar oturmuş şimdi kan ağlar” (Teymuroğlu 1955: 22), “Ağlasın, kan ağlasın her Müslümân” (Teymuroğlu 1955: 24),

“yüreği yanmak”: “Gözümde yaş belirirken uyandı, yandı yürek” (Teymuroğlu 1955: 26),

“gönül kırmak”: “Gönül Mevlâ’nın evi; gönül kırmağa gelmez” (Teymuroğlu 1955: 29),

“gönül vermek” “Gönül vererek verin gönülün kıymetini” (Teymuroğlu 1955: 31),

“kurban olmak”: “Kurbân olayım ben senin alnındaki nûra” (Teymuroğlu 1955: 32), “Her temiz gönlün, gönül, kurbânı ol, sayyâdı ol” (Teymuroğlu 1955: 36),

“gam yemek”: “Gam yedim, içtim elemle ıztırıp” (Teymuroğlu 1955: 42).

İncelediğimiz şiir kitabında, hâl, vaziyet kelimelerine karşılık türetilmiş “durum”, Arapça “re’y” ismi yerine diriltirilip tercih edilen “oy” (Teymuroğlu 1955: 5), “riyâset, re’s” (reis) kelimeleri yerine bulunmuş “başkanlık, başkan”, Fransızca “commandant” kelimesine benzetilerek yapılmış görünen “komutan” (Teymuroğlu 1955: 12), Arapça “muhterem” kelimesine karşılık olmak üzere türetilmiş “sayın” (Teymuroğlu 1955: 16) misali “öz Türkçe sözcük”lerin kullanıldığı da zaman zaman görülür. Bunların “komutan”, oy, “sayın” gibi birkaçı, hatalı ise de o yıllarda yaygınlaştırılıp Türkçeye yerleştirildiğinden “galat-ı meşhur” (meşhur yanlış) sayılabilecek kelimeler arasındadır. (Timurtaş 1979: 112, 118, 127).

4 16. asrın meşhur âlimlerinden İbn Kemâl (873-940/ 1469-1534), halkın hatalı kullandığı bazı Arapça kelimeler hakkındaki “Galatâtü’l-avâm” adıyla tanınan kitabında, bu isme dair şu bilgiyi verir: “Ebî Eyyûb: Lafz-ı mezkûr, Hâlid bin Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî radiya’llâhu anhın künyesi olup ekser-i nâsın ismi zanniyle yalnız Eyyûb demeleri sahîh değildir.” (İbn Kemâl 1311: 3).

5 İbn Kemâl, adı geçen eserinde türetme yoluyla Türkçede kullanılan bu kelime hakkında şu bilgiyi verir: “Lafz-ı mezkûr lûgat ve ıstılâh-ı Arab’da olmayıp mahz cühelâ icâdidir.” (İbn Kemâl 1311: 3-4). Bu “müvelled” kelimenin çeşitli divan şairleri tarafından kullanıldığına ara-sıra rastlanır. 19. asır Osmanlı şairlerinden Esad Muhlis Paşa’nın (ö. 1267/1851) divançesindeki şu beyit gibi: “Lâf-ı da’vâ-yı enâniyyet ne lâyük âkile/ Herkesin âlemde bin mâ-fevkı bin mâ-dûnu var” (Esad Muhlis Paşa 1268/1852: 18).

Dili, yabancı sayılan kelime ve unsurlardan “arındırma” maksatlı faaliyetler, bu işe girişenlerin hedefledikleri sonuçları kısa zamanda doğurmuş; yeni nesiller, millî tarihlerindeki Türkçe eserleri anlayamaz hâle ge(tiri)lmıştır. Örnek vermek gerekirse, Teymuroğlu, Hicrî ikinci bin yılın müceddidi kabul edilen İmâm-ı Rabbânî’ye (1564-1624) ait *Mektûbât* adlı eserin bir kısmını, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi’nin (1719-1788) Türkçe tercümesinden faydalanarak sadeleştirip 1962’de yayınlamış; fakat bu dil içi çeviri, gençler tarafından ağır bulunmuştur. Duyduğu şikâyetleri dikkat nazarına alan yazar, *Mârifet-nâme*’nin bazı bölümlerini 1960’lı yılların diline aktarırken, bu eserde açıklığa daha önem verdiğini belirtir. (Teymuroğlu 1964: VII).

Nazım Şekilleri:

Pınar Başında adlı şiir kitabında aruz ölçüsüyle yazılmış olan manzumeler, nazım şekillerini tesbit maksadıyla gözden geçirildiğinde, bunların mesnevi, kaside, gazel, murabba, nazm gibi divan sahibi şairler tarafından kullanılan biçimler olduğu görülür. Anılanlara nisbeten daha az sayıda olsa da kıta, muhammes, müsebbâ’ gibi nazım şekillerine de rastlanır. Teymuroğlu’nun şiirlerinde tercih ettiği nazım biçimleri, kullanım oranlarına göre şöyle sıralanabilir:

- Mesnevi (s. 3-4, 10, 11, 19-20, 26, 27, 37, 39= 8 şiirde kullanılmış),
- Kaside (s. 12-13, 14, 16-17, 18, 22-23= 5 şiirde kullanılmış),
- Gazel (s. 9, 21, 24, 38= 4 şiirde kullanılmış),
- Murabba’ (5-6, 7-8, 15-16, 39= 4 şiirde kullanılmış),
- Nazm (s. 39, 40, 41= 3 şiirde kullanılmış),
- Muhammes (s. 25, 34-35= 2 şiirde kullanılmış),
- Kıta (s. 20= 1 şiirde mesnevi ile birlikte kullanılmış),
- Müsebbâ’ (s. 36= 1 şiirde kullanılmış).

Şair, “Hariciyeci Âşir Bey Hakkında”ki şiirinin ilk on altı beytini mesnevi, geri kalan on bir beytini ise kıta şeklinde yazmıştır. (Teymuroğlu 1955: 19-21). Yine “Son Serez Müftümüz İsmüddin Efendi Hazretleri İçin Mersiye”sini muhammes şeklinde meydana getirmiş; fakat beşer mısralı dört bendden sonra tek bir beyitle tamamlamış; başka bir ifadeyle önceki bendlerin mısra sayısına uygun davranmamıştır. (Teymuroğlu 1955: 25). “Oğluma Vasiyetim” adlı şiirini de muhammes şeklinde yazan Teymuroğlu, bu manzumesinin ilk sekiz bendini beşer mısralı, son bendini ise altı mısralı yazmıştır. (Teymuroğlu 1955: 34-35).

Nazım Türleri: *Pınar Başında* isimli eserde yer alan kırk üç şiir, nazım türleri yönünden incelendiğinde, bunların mühim bir kısmının, eski şairlerin divan veya divançelerindeki tevhid, methiye, mersiye, zafername, sıhhat-name, kudûmiyye, vasiyet-name vb. türden manzumeleri andırıldığını söylemek mümkündür. Burada şairin sayılan nazım türleri içinde mütalâa edilebilecek belli-başlı şiirlerini ele alıp kısaca tanıtmaya çalışacağız:

1- *Pınar Başında*, “Allah” isimli, mesnevi şeklinde yirmi beyitten ibaret bir şiirle başlar. Divan ve mesnevilerin çoğunun başında da tevhid, münacat türünde şiirlerin yer aldığı mâlûmdur. Şair, bir zerrenin ve kendisinin mahiyetini bilmekten âciz bir varlıkken, Allah’ı idrake gücünün yetmeyeceğini belirtiyor. Sonra onun zatı üzerinde düşünmenin uygun olmayacağını hatırlayarak eserlerine bakmaya, insan ve kâinat kitabını okumaya geçiyor. Kendi vücuduna, şu büyük âlemde bulunan, yeryüzünde ve gökyüzündeki diğer varlıklara nazar ederek Yaraticı’nın varlığını tanı(tı)yor. Baştan sona kadar Allah’a hitap edilerek yazılan manzume, tevhid türündeki şiirlerin bir kısmında olduğu gibi, dua ve münacat ile sona eriyor:

“Kurtardın elemli bir ademden;
Kurtar bizi her çeşit elemden.”

[Sen bizi, acı verici bir yokluktan kurtardın; her çeşit deritten, kederden kurtar!..]

Şair, kendisi gibi insanları acı verici yokluktan kurtaran ve onlara hayat nimetini tattıran Allah'a böyle dua ederek dünyevi, uhrevi saadetlere erişmeyi diliyor.

2- Her edebî eserin, belirli devir ve sosyal çevrede meydana getirildiği, bundan dolayı yazıldığı zamanların, mekânların siyasi, sosyal ve kültürel hayatından az-çok izler taşıdığı, bilinen bir gerçektir. *Pınar Başında* isimli kitapta yer alan şiirlerin yirmiye yakınının milletvekili seçimleri, fetih yıldönümü, bir eserin yayımlanması, yurtdışındaki cepheye asker gönderilmesi, bir gayrimüslimin hidayete ermesi, TBMM başkanı seçimi, bir Müslüman ülke devlet reisinin Türkiye ziyareti, doğum, vefat gibi 1943-1954 yılları arasındaki çeşitli hadiseler üzerine yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu şiirlerin ismi, nazım şekli, nazım türleri ve yazılış zamanları kronolojik olarak sıralandığında, yakın millî tarih ve aile mazisi yönünden bazı mühim hadiseleri söz konusu ettiği görülecektir:

Sayfa	Şiirin adı	Nazım biçimi	Nazım türü	Yazılış yılı veya tarihi
24	Dersiam Ulemâdan Merhum Abdülhakim Efendi Hazretleri İçin Mersiye.	Gazel.	Mersiye, tarih.	H. 1362 (M. 1943). (13 Zilka'de 1362/27 Kasım 1943 tarihini müteakip günde veya günlerde yazıldığını söylemek mümkündür).
18	Türk Vatandaşı Hindli Mücahid Abdurrahman Riyad Babur Hakkında.	Kaside.	Medhiye.	1945.
9	İslâm Adlı Eser İçin.	Gazel.	Tebrikname.	Pertev Demirhan'ın anılan eseri 1945'te basıldığından şiirin de aynı yılda yazıldığı -tahminen- söylenebilir.
26	Emanet.	Mesnevi.		23 Temmuz 1946. (21 Temmuz 1946'da yapılan milletvekili seçimleri hakkında yazılmış olması muhtemeldir).
12-13	Kâzım Karabekir Paşa merhumun Meclis Riyasetine intihapları münasebetiyle Tebrikname.	Kaside	Tebrikname	Rumi 1362 (Miladi 1946).
19-21	Hariciyeci Âşir Bey Hakkında.	Mesnevi, kıta	Medhiye.	16 Mart 1363 (16 Mart 1947).
21	Küçük Ahsen Tol İçin Doğum Tarihi.	Gazel.	Tarih.	1364 (Miladi 1944 veya 1948).

15-16	Dua.	Murabba	Sıhhatname.	14 Eylül 1949.
11	Sevgili Kardeşim Abdurrahman Ali'ye.	Mesnevi.	Tebrikname.	<i>Ehli Sünnet</i> dergisinin 14 Mart 1950 tarihli sayısında yayınlanması, bu günden bir müddet önce yazıldığını göstermektedir.
22-23	Merhum Mareşal Fevzi Çakmak İçin Mersiye.	Kaside.	Mersiye.	15 Nisan 1950.
5-6	14 Mayıs yahut Millet Kasidesi.	Murabba.	Medhiye.	(Muhtemelen 14 Mayıs 1950'de veya bu tarihi takip eden günlerde).
10	Şanlı Ordumuz İçin.	Mesnevi.	Medhiye.	1951. (Şairin 1951'de bastıracağı <i>Kore Kahramanları İçin Zafer Destanı</i> 'nın sonunda yer alır).
14	Bir Kasidenin Girizgâhı Ağustos 1952	Kaside.	Medhiye.	1952. (Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 3 Ağustos 1951 tarihindeki Van ziyareti hakkındaki şiirin başlangıcı).
25	Son Serez Müftümüz İsamüddin Efendi Hazretleri İçin Mersiye.	Muhammes.	Mersiye, tarih.	1952.
7-8	500. Yıl Marşı Ey Büyük Fatih	Murabba.	Medhiye.	Mayıs 1953.
16-17	Ürdün Meliki Haşmetlû Hüseyin bin Tallâl'in memleketimizi teşrifleri münasebetiyle.	Kaside.	Kudûmiyye.	(Muhtemelen 23 Ağustos 1954 tarihinde).
39	Kızıma Doğum Tarihi.	Mesnevi.	Tarih.	15 Haziran 1360 (15 Haziran 1944).

Pınar Başında adlı eserdeki ikinci şiir, dörder mısralık sekiz kıtadan ibaret olup Mehmed Âkif'in yazdığı ve 12 Mart 1921'de TBMM'nin millî marş kabul ettiği İstiklâl Marşımızın 14 Mayıs 1950 tarihindeki milletvekili seçimleri sonuçlarına adapte edilmiş şeklidir. Şair, "14 Mayıs yahut Millet

Kasidesi" adını taşıyan bu şiirinde, halkın kendi inancı ve taleplerine karşı alâkasız kalan kimseleri iş başından uzaklaştırdığını, dinine saygı gösteren ve ümitlerini gerçekleştirecek olanları tercih ettiğini anlatmakta; dolaylı yoldan Demokrat Parti'nin milletvekili seçimlerindeki başarısını sevinçle karşılamaktadır. Kaside şeklinde olmayan bu manzumenin, anılan nazım biçimiyle adlandırılmasının sebebi, denebilir ki, milleti övme maksadıyla yazılmasıdır.

3- Bilindiği gibi, İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü münasebetiyle 1950 yılı başlarında bir dernek kurularak (*Akşam* 1950: 3) 1953'te bazı resmî merasim, kutlama ve yayınlar yapılmış; birçok şair, millî tarihimizdeki söz konusu hadiseye dair epik ve lirik şiirler neşretmişti. M. Süleyman Teymuroğlu da "500. Yıl Marşı- Ey Büyük Fatih" adlı şiiriyle tarihimizdeki bu fethi sevinçle anan şairler topluluğuna katılmıştı. Onun *Yeni Sebülürreşad* ve *Ehli Sünnet*⁶ dergilerinde çıkan "marşı", aruzun "mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün" kalıbıyla, on kıt'a hâlinde yazılmıştır. Millî tarihimizdeki büyük hükümdarlara saygı ve sevgi beslediği görülen Teymuroğlu, Fatih Sultan Mehmed'e övgüyle hitap etmekte; söz konusu padişahın İstanbul'u alışı başta olmak üzere askerî sahadaki zaferlerini, eser ve fikirlerini anarak onu yüceltmektedir. Murabba şeklindeki bu şiiri de nazım türü yönünden methiye saymak yanlış olmayacaktır. Yer yer Nâmık Kemâl'in (1840-1888) "Vatan Şarkısı" ve "Hürriyet Kasidesi" adıyla meşhur "Besâlet-i Osmâniyye ve Hamiyyet-i İnsâniyye"si, Abdülhak Hâmid'in (1852-1937) "Merkad-i Fâtih'i Ziyâret"i gibi hamasî şiirleri andıran manzumenin ilk dokuz kıt'asında Fatih'e hitap edilerek onun gayesi, İstanbul'u fethi, umumî olarak diğer zaferleri, dindarlığı, bilgisi, edebi, adalete bağlılığı, vicdan hürriyetine saygısı... oldukça düzgün bir şekilde ve hayranlıkla dile getirilmiştir. Onuncu ve sonuncu kıt'ada ise maziden şimdiki zamana dönüşmekte ve fethin yıldönümü dolayısıyla yapılan merasim takdir ve tasviple karşılanmaktadır.

4- "İslâm Adlı Eser İçin" başlıklı şiir, bazı divanlardaki bir kitabı ve onun sahibini övme yahut tamamlanışı üzerine tarih düşürmek maksadıyla yazılmış manzumeleri andırmaktadır. 1936-46 yılları arasında Erzurum milletvekili olan General Pertev Demirhan'ın (1871-1964) 1945'te yayınladığı, İngilizceye de çevrilmiş İslâmî bir kitabını övgüyle tanıtan Teymuroğlu, onun hidayetlere vesile olmasını dilemektedir. Demirhan, bu kitapta Allah'ın varlığı ve birliği esası üzerinde durduktan sonra, insan için dinin lüzumu, Allah sevgisi ve korkusu, İslâm'ın sağlamayı hedeflediği barış, kardeşlik ve ahlâk güzelliği, Hazret-i Muhammed'in (s.a.v.) hak dini tebliğ etmek suretiyle başardığı büyük işler, namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerin faydaları, birden çok zevceyle evlenme meselesi, madde-mana dengesi, İslâm medeniyetinin üstünlüğü, "insanın ruhunu yükselten hakikî ve ciddî musikinin" mübahlığı, cihadın manası, batıl inançlara kapılmama gereği, gaybı ancak Allah'ın bildiğini, ahlâki vazife ve faziletleri söz konusu etmiştir.

Bu mevzularda tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, siyer gibi İslami ilimlere vâkif kişilerin tasvibine mazhar olabilecek değerli bir eser meydana getirebilmek için, anılan bilgileri belirli derecede edinmek gerektiğini izaha –sanırım- lüzum yoktur. Emekli bir asker olan, başka bir ifadeyle tahsil ve mesleği İslami ilimlerle alâkalı denemeyecek Pertev Demirhan, saydığımız konulara dair fikir ve görüşlerini dile getirirken sık sık yerli yahut yabancı yazar, âlim, filozof ve şairlerin eserlerinden parçalar nakleder. Onun bu kitapçığında ayet ve hadislerin meallerini verirken bazan serbest davrandığı, hadis diye aktardığı rivayetlerin kaynaklarını bildirmediği, yer yer isabetli sayılamayacak, bundan dolayı itirazlara uğrayabilecek sözler söylediği de görülmektedir. Bakara Suresindeki 62. ayeti⁷ mealen naklederken⁸,

6 *Yeni Sebülürreşad*'da "Fetih Marşı" üst başlığıyla takdim edilmiş (M. Süleyman Teymuroğlu, "En Büyük Fatih", *Yeni Sebülürreşad*, Mayıs 1953, Sayı 151, s. 4); *Ehli Sünnet*'te (1 Haziran 1953, c. 7, sayı 135, s. 3) ise "Ey Büyük Fatih" adıyla yayımlanmıştır.

7 "Şüphesiz inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve salih ameller işleyenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır." (Kur'an, Bakara Suresi, 2/ 62).

8 "Bütün dinler arasında yalnız İslâm dindir ki –Kur'anı Kerimde zikrolduğu üzere- ALLAH'ı tanıdıkları, ahrete inandıkları ve iyi amellerde buldukları takdirde diğer dinlerin mensuplarını dahi Müslümanlarla bir tutar ve bu şartla

“Sâbiiler” ismini “yıldıza tapanlar” şeklinde çevirmesi (Demirhan 1945: 19), bu yanlışlar için bir örnektir. *Dedem Korkudun Kitabı*’nda geçen “Yücelerden yücesin/ Kimse bilmez nicesin” mısralarının (Gökyay 2000: 78), Yunus Emre’ye mâl edilmesi (Demirhan 1945: 11), yanımları konusunda gösterilebilecek başka bir misaldir.

Süleyman Teymuroğlu’nun, bir general tarafından bu konular hakkında “milletler arası birlik ve kardeşliğin hakikî çaresi”nin İslâm olduğunu beyan edici böyle bir kitap yazılıp yayınlanmasını memnuniyet ve takdirle karşıladığı anlaşılmaktadır. Onun Pertev Demirhan’a ait eseri tebrik etmek üzere gazel şeklinde kaleme aldığı bu şiir, nazım türü olarak tebrikname sayılabilir. (“Divan Şiiri’nde Manzum Tebrik-nâmeler” hk. bilgi için bk. Tuğluk 2010: 41-68).

5- “Şanlı Ordumuz İçin” adı altındaki şiir, Teymuroğlu’nun 1951’de yayınladığı *Kore Kahramanları İçin Zafer Destanı* isimli eserinin sonunda (Teymuroğlu 1951: 16) yer alır. Kore Savaşına katılan Türk ordusunun başarılarını anlatan bu manzume, Klâsik Türk Edebiyatı nazım türleri yönünden adlandırılacak olursa, bir methiye veya zafer-name sayılabilir.

6- Kıbrıs’ta yayımlanan *İstiklâl* gazetesinin 7 Aralık 1949 tarihli sayısının ikinci sayfasında şu haber çıkmıştır: “Müslüman Olan İngiliz- Liverpool’lu bir genç İslâm dinini kabul edip, sünnet oldu. İngiltere’nin Liverpool şehrinde oturan ve 25 yaşlarında bir genç olan Mr. Raymond Poel Müslüman dinini kabul etmiş ve sünnet olmuştur. Genç İngiliz, Abdurrahman Ali ismini almıştır. Genç İngiliz’e bu fikir, Kuran’ın İngilizce tercümesini okurken gelmiş ve Müslüman olduktan sonra, Liverpool limanında bulunan Kastamonu şilebimizi ziyaret ederek Türk tayfalarla dost olmuş, gemimizde namaz kılmıştır. Halen Kuran’ı okumak için Arap harflerini öğrenmeye başlayan Abdurrahman Ali Türkiye’yi ziyareti çok arzu ettiğini söylemiştir.”

İsmi geçen İngiliz gencin Müslüman oluşu, Abdurrahman Ali adını aldıktan sonra Türkiye’ye gelişi, dindar insanlarca memnuniyetle karşılanmış; bu konuda *Ehli Sünnet* (Zapsu 1949a: 8-9), *Büyük Doğu* (Zapsu 1949b: 9) ve *Sebilürreşad* (“Müslüman olan İngiliz genci” 1950: 367) gibi dergilerde yazılar çıkmıştır. Teymuroğlu’nun *Ehli Sünnet* mecmuasının 15 Mart 1950 tarihli sayısında yer alan “Sevgili Kardeşim Abdurrahman Ali’ye” adlı şiiri de bu hidayete erme hadisesinin uyandırdığı tesirlerden birinin mahsulüdür. Şair, İslâm’ı kabul eden İngiliz gence hitaben, onun Müslüman oluşundan duyduğu sevinci dile getirmekte ve kendisini tebrik etmektedir. Mesnevi şeklindeki bu şiirin de bir tebrik-name veya methiye sayılması mümkün görünmektedir.

7- Kitapçıkta, “Kâzım Karabekir Paşa merhumun Meclis Riyasetine intihapları münasebetiyle Tebrikname” başlığı altında yer alan şiir, adından da anlaşıldığı üzere, Kâzım Karabekir’in (1882-1948) 1946’da TBMM başkanı seçilişini tebrik etmek isteğiyle yazılmış; sonunda, söz konusu hadise için Rumi 1362 (Miladi 1946) yılına denk gelen bir tarih de düşürülmüştür. Teymuroğlu’nun bu ve sayacağımız diğer birkaç manzumesi, daha ziyade divanlarda görülen tarih düşürme sanatını 20. asırda devam ettiren edebî şahsiyetlerden biri olduğuna delâlet etmektedir.

8- “Bir Kasidenin Girizgâhı” adlı şiirin tamamı, *Ehli Sünnet* dergisinin 1 Ağustos 1952 tarihli sayısında çıkmıştır. Şair, anılan manzumesini Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın 3 Ağustos 1951 tarihindeki Van ziyareti⁹ ve bu esnada Doğu(Anadolu)’da bir üniversite kurmayı düşündükleri konusundaki açıklamalarından duyduğu memnuniyet üzerine yazmıştır. Bayar’ın övüldüğü bu kaside de bir methiye, o arada ülkede 1923-50 arasında hüküm süren CHP’nin bazı icraatının tenkit edilmesi yönünden hicviye sayılabilir. Ancak tahminimize göre, Teymuroğlu, Bayar’ın sonraki yıllarda CHP çizgisinde denebilecek birtakım beyan ve icraatını tasvip etmediği için, şiir kitabına “Kaside-i Şükran”ının sadece “girizgâh” diye adlandırdığı nesib kısmını almış; geri kalan asıl bölümünü almamıştır.

müslümanlar gibi musevilerin, hıristiyanların ve yıldızlara tapanların dahi hiçbir şeyden korkmamaları lâzım geldiğini ve hayırlı ve korkusuz bir akıbetle ahretlerini kurtaracaklarını tebşir eder.” (Demirhan 1945: 19).

9 Bu konuda bir gazetede çıkmış iki haber: “Celâl Bayar Vanda- Doğu üniversitesi teşebbüsü memnunlukla karşılandı.” (Akşam gazetesi, 4 Ağustos 1951, s. 2). “Celâl Bayar Erzuruma da gidecek” (Akşam gazetesi, 5 Ağustos 1951, s. 1-2).

9- “Dua” adlı ve 14 Eylül 1949 tarihli şiir, Mareşal Fevzi Çakmak’ın 3 Ağustos 1949 Çarşamba günü Teşvikiye Sağlık Yurdu’na yatışında sağlığına kavuşması dileğiyle yazılmıştır. Murabba şeklindeki bu manzumeyi nazım türü olarak sıhatname saymak mümkündür.

10- Şairin, “Ürdün Meliki Haşmetlü Hüseyin bin Tallâl’in memleketimizi teşrifleri münasebetiyle” yazdığı kaside şeklindeki şiiri, “kudûmiyye” diye adlandırmak, sanırız, yanlış olmaz. Bilindiği gibi uzak bir yerden gelen mühim kişinin, istediği mahalle ulaşmasından duyulan sevinç ve mutluluğu ifade etmek için yazılan şiirler bu isimle anılır. Söz konusu manzumede de Ürdün kralı Hüseyin’in, bir haftalık ziyaret için 23 Ağustos 1954 tarihinde Türkiye’ye gelişinden duyulan memnuniyet dile getirilmiş; seyyidliği, Londra’daki tahsili ve dedesi Abdullah bin Hüseyin’e (ö. 1951) de temas edilerek Türklerle Arapların ezeli kardeş oldukları belirtilmiştir.

11- “Türk Vatandaşı Hindli Mücahid Abdurrahman Riyad Babur Hakkında” adı altındaki şiir, yine kaside şeklinde bir methiyedir. Teymuroğlu’nun bu manzumesi, 15 Mayıs 1948 tarihli *Ehli Sünnet* dergisinde “Pakistanlı Mücahit Vatandaşlarımız” adı altında çıkmıştır. Pakistan ve Hindistan’ın istiklâline kavuşmasını sevinçle karşılayan yazar, bu münasebetle Abdurrahman Riyad Babur’dan da bahsettikten sonra onun hayatını bir de kaside şeklinde tasvire çalışmış; Hindistan’ın istiklâli uğrunda mücadelelerini, I. Dünya Harbi sırasında Müslüman askerler arasındaki hizmetlerini, Türk devleti tarafından mükâfatlandırılışını anlatmıştır. Bu yazının mevzumuzla ait paragrafını, söz konusu şiirin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı için nakletmek istiyoruz:¹⁰

“Şimdi altmış yaşını tecavüz etmiş bulunan bay Abdurrahman Riyad Hindistanda genç bir şeyh olarak istiklâl mücahedesine atılmış ve camilerde izzeti islâmiyenin bir neticeyi tabiiyesi bulunan istiklâl ruhile ateşli mev’izelerde bulunmuş; en nihayet takibata maruz kalarak Birinci cihan harbinden evvel Türkiyeye iltica etmiş ve Kudüste Hint dergâhı şeyhi olmuştur. Birinci cihan harbi başlar başlamaz Filistin cephesinde gece gündüz bir nefer gibi çarpışmış ve aşiretler arasında dolaşarak halkı cihada tergib ve teşvik etmiştir. Ordu karargâhımızın en ziyade sevilen ve sayılan simalarından idi. Bütün harp boyunca hayatı mücahede ile geçen bu zat, nihayet mütarekeyi müteakip İstanbulda işgal kuvvetleri tarafından tutularak Beyoğlunda bir bodrumda altı ay tek başına hapsedilmiş ve sonra nefyedilmiştir. Millî mücadelemiz esnasında kaçıp kurtulmağa muvaffak olarak millî hükûmete sığınmıştır ve bilâhère hidematı vataniyesine binaen kendilerine kanunu mahsusla İstanbulda emlak verilmiştir. Bugün İstanbulda Aksarayda tevekkül hamamı çıkmazında ikamet eden bu Hintli vatandaşımızı hörmet ve sevgi ile anarken, vaktile kendileri hakkında yazmış bulunduğum nâciz bir manzumeyi de arz ediyorum.” (Teymuroğlu 1948: 11-12).

Denebilir ki, bu hayat hikâyesi ve şiir, vatanının istiklali, Müslümanların esenliği için çalışan, düşmanların hapis, sürgün gibi cezalarına uğrayan bir ilim, irfan ve gayret adamını överek örnek gösterme gayesini gütmektedir. Teymuroğlu’nun Nisan-Mayıs 1960 tarihli *Hilâl* dergisinde çıkan başka bir yazısından, söz konusu Hindli mücahidin 1960’ta sağ olduğu ve İstanbul Aksaray Horhor Caddesi No: 76’da oturduğu anlaşılmaktadır. (Teymuroğlu 1960c: 8).

12- “Hariciyeci Âşir Bey Hakkında” adı altında mesnevi şeklinde başlayıp kıta biçiminde devam edip tamamlanan şiiri de bir methiye saymak, yanlış olmaz. Çünkü Rumi 16 Mart 1363 (16 Mart 1947) tarihinde yazıldığı anlaşılan bu manzumede, önce Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı) mensuplarından, aynı zamanda bekâr ve koleksiyoner olan Âşir Bey’in müze gibi evi tasvir edilmiş; sonra bazı iyi vasıfları belirtilerek kendisi övgüyle anlatılmıştır. Manzumenin son iki beyti, şairin bu şiiri, tekrar görmek istediği Âşir Bey’i ziyaretten önce ona ithaf (hediye) etmek niyetiyle yazdığını düşündürmektedir.

13- “Küçük Ahsen Tol İçin Doğum Tarihi”, şairin yakın arkadaşı Sabahattin Tol’un Gülhane Hastanesinde doğan kızı için yazılmıştır. Bu şiirin son beytinde tamiyeli bir tarih düşürülmüştür.

10 Alıntılarda yazarın imlasına bağlı kalınmış; dizgici yanlış olduğu açıkça belli olan birkaç kelime dışında değişiklik yapılmamıştır.

14- “Merhum Mareşal Fevzi Çakmak İçin Mersiye” adlı kaside şeklindeki şiir, isminde de belirtildiği gibi, bir mersiye olup Paşa’nın vefatını takip eden birkaç gün zarfında yazılarak 15 Nisan 1950’de tamamlanmıştır. “Ağlar” redifini kullanan şair, Fevzi Çakmak’ın vefatından duyulan acı ve üzüntüyü dile getirmeye çalışmıştır.

15- Teymuroğlu, aile büyüklerinden ve “Dersiam Ulemadan Merhum Abdülhakîm Efendi Hazretleri İçin Mersiye” yazmış; onu kaybetmekten duyduğu teessür ve ıztrabı anlattığı bu şiir sonunda, Hicri 1362 (Miladi 1943) yılına denk gelen bir tarih de düşürmüştür.

16- “Son Serez Müftümüz İsmüddin Efendi Hazretleri İçin Mersiye”, muhammes şeklinde bir manzume olup 1952 yılında vefat eden İsmüddin Efendi hakkında yazılmıştır. Manzumesinin dördüncü bendinin sonunda bu hadise için tamiyeli bir miladi tarih düşüren şair; nihai beyitte İsmüddin Efendi’nin (ö. 1368/1952) Fatih Camii haziresinde defnedildiğine de işaret etmiştir.

17- Sonunda 23 Temmuz 1946 tarihi bulunan “Emanet” adlı şiir, tahminimize göre, 21 Temmuz 1946’da “açık oy, gizli tasnif” usulüyle yapılan seçimlere, iktidar partisinin hile karıştırdığı yönündeki iddialardan duyulan üzüntünün mahsulüdür. Hadiseleri dinî ve irfani yönden tahlil etmeye çalıştığı görülen şairin, manzumesinin 9. beytinde “Bu güneş gölgelenip hak ve hukuk gölgelendi. Bu Hak güneşi ezelîdir; bunun batışı yoktur.” deyişi ve 11. beytinde hak ve hukuk kaybını düşünerek gözünde yaş belirlediğini söyleyişi, böyle yorumlanmasına elverişli görünmektedir. Dört sene sonraki milletvekili seçimlerinde Demokrat Parti’nin başarısından duyduğu memnuniyetle yazdığı “14 Mayıs yahut Millet Kasidesi” adlı şiirindeki “Düşün evvelki seçimlerde hapiste yatanı.” mısraı da –sanırız- bu fikrimizi teyid etmektedir.

18- “Oğluma Vasiyetim”, Teymuroğlu’nun *Pınar Başında* adlı kitabını yayınladığı 1955’te 19 yaşında olan, aile içinde “Demir” adıyla anılan oğlu Memduh Bey için birtakım dinî, ahlaki, irfani öğütler verdiği, hayati tavsiyelerde bulunduğu, talimî (öğretici) bir şiiridir. Bu, nazım biçimi olarak -son bendi dışında- mütekerrir muhammes, yani her bendi beş mısradan meydana gelen ve beşinci mısraı tekrar eden bir manzumedir. Diğer eserlerinden de dindar bir insan olduğu anlaşılabilir şair, bu şiirinde oğluna Allah ehli kişilerle Allah’a sefer edip yükselmeyi, Allah Resulü aşkıyla kalbini yakmayı telkin etmekte; onun ibadetinin İlahi kabulle taçlanması dilemektedir. Hz. Peygamber’in hayatında yakın arkadaşları, vefatından sonra halifeleri olan Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali’yi, sonra cennetle müjdelenen diğer altı sahabeyi överek hatırlatan vasiyetname nâzımı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, adı geçen pirin meşhur kitabı *Mesnevî* ve tasavvufi şiirleriyle meşhur Yunus Emre’yi de sitayişle anmakta; böylece tavsiyelerinin muhatabı gencin, örnek olarak saydığı bu gibi ilim, irfan ve fazilet sahibi kişilerin eserlerinden faydalanmasını istemektedir. Oğluna müminleri kardeşinden fazla sevmeyi, Kur’ân’a, İslâm’a hürmeti gönülden uzak tutmamayı öğütleyen şair, onun namazları cemaatle kılmasını, farzı sünnetlerle süslemesini, diğer dinî vecibe ve vazifeleri de yerine getirmesini tavsiye etmektedir. Muhataba dinî, ahlaki, tasavvufi konularda öğütler vermek gayesiyle yazılmış bu şiiri, nazım türü yönünden manzum bir “nasihat-nâme” veya adından hareketle “vasiyet-nâme” saymak, yerinde olacaktır.

19- Teymuroğlu’nun “Gönül Kitabından” adını verdiği ve TBMM Kütüphanesi Müdürü Nebil Emirbuharioğlu’na (1883-1950)¹¹ ithaf ettiği mesnevi şeklindeki şiiri, umumi olarak kitaplar hakkındaki fikirlerini anlattığı irfani bir manzumedir. Şair, buradaki iki beytini, *Pınar Başında* ismini verdiği kitabının kapağına da koymak suretiyle adı geçen eserindeki şiirlerin özü hakkında okuyucuya ilk bakışta fikir vermek istemiş; her kitaba ruha inmiş bir hakikat denemeyeceğini, onların pek çoğunun nefis rahibinin düzmesi ve sapıklık, kendi sözününse rahmet yağmuru, sükûtunun hikmetin ta kendisi olduğunu ifade

11 Nebil Emir Buharioğlu’nun vefat yılı hakkında farklı kayıtlara rastlanmaktadır. Şahap N. Coşkunlar, 1955’te yayınlanmış bir yazısında onun “1951 yazında” vefat ettiğini (Coşkunlar 1955: 213), Ali Çankaya ise “...27 Haziran 1949 Salı günü Hakkın rahmetine kavuşdu”ğunu ve “Erenköy Sahrâ-i Cedîd Kabristanındaki aile makberesine defnedildi”ğini bildirmiştir. (Çankaya 1968-69: 1079). 12 Temmuz 1950 tarihli Yeni Sabah gazetesinde çıkan ilandan (“Acı Bir Kayıp” 1950: 5), iki tarihin de hatalı olduğu, Buharioğlu’nun cenazesinin 12. 7. 1950 Çarşamba günü Beyazıt Camiinde kılınan öğle namazından sonra Emirgân’daki aile kabristanına defnedildiği anlaşılmaktadır.

etmiştir. Tamamı on beyit olan bu şiirin ilk iki beytini sonunda da tekrar eden şair, böylece hangi fikirleri belirtmek istediğini göstermiştir. Bilindiği gibi, Klâsik Türk Edebiyatında gazelin ilk beytindeki bir mısraın, makta' (son) beytinde tekrar edilmesine ara-sıra rastlanır ve bu hâl "redd-i matla'" adı verilir. "Gönül Kitabından" isimli, mesnevi şeklindeki şiirde ise baştaki iki beyit, adı geçen manzumenin sonunda tekrar edilerek temel mesaj pekiştirilmek istenmiştir.

O yıllarda TBMM'de stenograf kadrosunda çalışan şairin, "Değil yalnız ciltlenmiş, hep altın yaldızlı da olsa hiçbir kitabı almaya asla tenezzül etmem!" manasındaki beyti, TBMM Kütüphanesinden ödünç almış olabileceği bir eserden dolayı, "...kitap, vesika ve kayıtların muhafazası hususundaki hassasiyet ve asabiyeti" ne temas edilen Emirbuharioğlu'ndan (Coşkunlar 1955: 212) kırıncı bir söz işittiği ihtimalini akla getirmektedir. Eğer tahminimiz doğruysa, denebilir ki, şair, uğramış olması muhtemel görünen incitici beyana bu manzumesiyle cevap vermiştir. Bilindiği gibi, Eski Türk Edebiyatında "hasb-i hâl, hezel, hicviye" gibi isimlerle adlandırılan ve tenkit, şikâyet, şaka, yerme vb. maksatlarla yazılan şiir türleri vardır. Teymuroğlu'nun "Gönül Kitabından" başlıklı manzumesi de bu çeşit manzumeler içinde mütalâa edilebilir.

20- Şair, "Oğluma Hasret Mektubu" başlıklı nazmını, oğlu Memduh Bey'in üç sene süren askerliği sırasında yazmıştır. Bu manzumeyi, nazım türü olarak manzum mektup saymak mümkündür. Bilindiği gibi 15-20. asırda meydana getirilen divanlarda manzum mektuplara rastlanabilmektedir. (Bazı örnekler için bk. Aydın 2007). Söz konusu şiirin bir aruz kalıbı ve "nazm" adı verilen nazım biçimiyle yazılmış olmasına ilâveten, şairin, sevgili oğlunu özleyiş yönünden kendisini Hz. Yâkub'a, muhatabını ise Hz. Yusuf'a benzetmesi de Klâsik Türk Edebiyatı tesirleri cümlesinden sayılabilir. Ayrıca bu manzumenin "Çeksin ister çekmesinler hûblar dâmânını" şeklindeki dördüncü mısraının, Fuzûlî'ye ait

"Çekme dâmen nâz idüp üftâdelerden vehm kıl

Göklere açılmasun eller ki dâmânındadır" beytini andırdığını belirtmek de yerinde olur.

Şiir Hakkındaki Fikirleri

Teymuroğlu, kitaplarında şiir sanatına dair fikir ve görüşlerini derli-topluca anlatmamış; ancak bazı manzumelerinde dolaylı olarak bu mevzuya temas etmiştir. Mesela, "Bir parça tesellî aradım şi'r ü kalemde" (Teymuroğlu 1955: 11) mısraını, sırf o manzumesinde söz konusu ettiği hadise için yazdığını düşünmek yerine, şiir ve nesir gibi ifade yollarıyla edebî faaliyette bulunarak teselli aradığı manasında anlamak mümkündür. Bilindiği gibi, şiir dendiğinde, bazen onun meydana getiriliş sebepleri arasında bulunan ilham, yani kulların kalbine bir şey atılması ve içe doğan bu mananın söz diline çevrilmesi de akla gelir. Teymuroğlu da bir kasidesinin "nesib" sayılabilecek giriş kısmında, o gün yanına bir perinin yaklaşarak geldiğini ve ilhamını kendisinin şiirle duyurmaya başladığını söyler:

"Bir perî yaklaşarak geldi bugün yanımıza

Başladık şi'r ile ilhâmını i'lânımıza" (Teymuroğlu 1955: 14).

Şair, bundan iki sonraki beyitte, sırları bilmeyi istediğini, hakikat arzusuyla feryad ettiğini şöyle belirtir:

"Yine candan susayıp tâlib-i esrâr olduk

Başladık şevk-ı hakikat dolu efgânımıza" (Teymuroğlu 1955: 14).

Buradan, tıpkı Necip Fazıl'ın "Ben şairim, gaibi kurcalayan çilingir..." mısraında dediği gibi, Teymuroğlu'nun da duyu organlarının idrak ettiğinin ötesinde gizli şeyleri, varlığın, hadiselerin içyüzünü bilmeye hararetle istekli olduğu, hakikat arzusuyla feryat ve figanlara başladığı anlaşılmaktadır. Onun bir düğünde okunmak üzere yazdığı "Gönül" adlı şiirinde, "Ey hanımlar sizsiniz şi'rimin perileri" (Teymuroğlu 1955: 31) diyerek kendisi gibi şairlere şiir yazdıran başka bir beşerî sebebi (güzellik ve aşkı) belirttiği görülür. Aşkın şiir, hikâye, roman gibi çeşitli edebiyat eserlerinde en çok anlatılan konulardan biri olduğu malumdur. Şair, sevgiliye derdini bazen şiiriyle ilan eder ve onun

“tenezzül gösterip” hastalığına çare olmasını diler. Nitekim Teymuroğlu, “Niyaz” isimli şiirinin epigrafında kendisine şöyle hitap eder:

“Bir tenezzül gösterip olmaz mı bilmem çâresâz
Ey Süleyman derdini şi’rinle i’lân eyledin” (Teymuroğlu 1955: 33).

Şair, “Gönül Kitabından” başlıklı şiirinin ilk beytindeki “Bu cismim rûhumun Mûsâ’sına Tûr-ı tecellîdir” mısraı ile mazhar olduğu İlahi ilhamı sanatkarca dile getirmekte; kendi vücudunu Tur dağına, ruhunu ise gaybî âlemden gelen ilhamlara erişme bakımından Hz. Mûsâ’ya benzetmektedir. Biraz önce başka bir vesileyle temas ettiğimiz gibi, aynı manzumesinde her kitaba ruha inmiş bir hakikat denemeyeceğini belirten Teymuroğlu, bu metinlerin pek çoğunun nefis rahibinin düzmesi ve sapıklık olduğu kanaatindedir. Şair, kendi sözünün rahmet yağmuru, susmasının hikmet, şiarınısa kerametden de üstün istikamet (doğruluk) olduğunu şöyle anlatır:

“Denir mi her kitâba rûha inmiş bir hakîkattir;
Ki ekser düzmesidir râhib-i nefsin, dalâlettir.

Sözüm bârân-ı rahmettir, sükûtum ayn-ı hikmettir;
Şiârım istikâmettir ki mâ-fevk-ı kerâmettir.” (Teymuroğlu 1955: 37).

Denebilir ki, şair, anılan beyitteki “rahmet, hikmet, istikamet” gibi kelimelerle mensur veya manzum sözlerinin temel İslâm kaynaklarına uygun olduğunu, Kur’an ve hadisten beslendiğini ima etmektedir.

İnsan tabiatında güzellik, zekâ, bilgi gibi meziyetlerini gösterme, şuur sahipleri tarafından beğenilme isteğinin olduğu malumdur. Teymuroğlu, “Gazel” adlı şiirinin epigrafında, gönlünün arkadaşlar aşkına bir gazel yazmayı dilediğini, halkın şair(ler)inin “Gör, nasıl şiirleri var!..” demesini istediğini belirtir:

“Bir gazel yazmak diler dil arkadaşlar aşkına
Şairi halkın desinler gör nice eş’arı var” (Teymuroğlu 1955: 38).

Eser ve Yazılarında Andığı Edebî Şahsiyetler

Teymuroğlu’nun *Pınar Başında* adını verdiği şiir kitabında, Mevlânâ, Yûnus Emre, Fuzûlî, Bâkî, Nef’î, Nedîm gibi Farsça veya Türkçe şiirler yazarak divanlar tertip etmiş bazı büyük şairleri değişik vesilelerle andığı görülür. Vefatı üzerine arkadaşı M. Âkif İnan’ın (1940-2000) yazıp *Hilâl*’de yayınladığı yazıda belirttiği gibi, Teymuroğlu, “Divan nazmına tam vâkıf, aruza hâkim bir şair”dir. (İnan 1964: 3). Onun sadeleştirerek yayına hazırladığı eserlerin önsözleriyle 1958-64 yılları arasında *Hilâl* dergisinde çıkan yazılarında da Mevlânâ, Nâbî, Erzurumlu İbrâhim Hakkı, Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl, Abdülhak Hâmid gibi âlim, mutasavvıf, şair ve yazarların isimlerini saygı, sevgi ve takdir gibi duygularla zikrettiği bilinmektedir. Teymuroğlu’nun eser ve yazılarında bu edebî şahsiyetleri nasıl andığını, zaman sırasına göre ele alıp anlatmak istiyoruz.

a) Mevlânâ

Süleyman Teymuroğlu, bir düğünde okunmak üzere yazdığı “Gönül” adlı şiirinde, “Mevlânâ’da coşan gönüldür” diyerek onun eserlerinin coşkun bir gönlün mahsulü olduğunu belirtir. Bundan sonra, kalp zengin olduğunda, başka bir ifadeyle insanın ihtiyacı kadarına sahip olup fazlasını istemediğinde rahat edeceğini söyler:

“Gönüldür cûşa gelen Hazret-i Mevlânâ’da
İnsan rahat edermiş gönül olsa gınâda” (Teymuroğlu 1955: 29).

Şair, “Oğluma Vasiyetim” adlı şiirinin bir bendinde, *Mesnevî*’nin temiz feyzinin her evi aydınlattığını, Hak aşkından dönmeyeceğini, Mevlevî olduğunu, o doğru yol gösterici kişinin dünyaya ruh ve mana ışığı yaydığını ifade eder:

“Feyz-i pâk-i *Mesnevî* eyler münevver her evi;

Dönmezem ben aşk-ı Hak'tan Mevlevîyim Mevlevî;
Pîrimiz salmış cihâna rûh u ma'nâ pertevi" (Teymuroğlu 1955: 35).

Şair, kendisinin Mevlevî olduğunu belirten ibarenin altına şu notu düşme gereğini de duymuştur: "Bu, bir tarikat münasebeti olmayıp her Türk'ün Büyük Mevlâna'ya karşı duyduğu bağlılığın bir ifadesidir."

Teymuroğlu, *Hilâl* dergisinin Aralık 1958 tarihli sayısında, tahminimize göre, Konya'da medfun Celâleddîn-i Rûmî'nin vefat yıldönümünü göz önünde tutarak yayınladığı "Gidelim Mevlânâ'ya" adlı şiirinde, gidip onun türbesine yüz sürme, dönüp dertlerini bir neye söyletme ve pir aşkına yanma isteklerini dile getirir. Göçlerin ve yerin aşkla uçtuğunu söyleyen şair, bizi binbir emel, kibirle kinin tuttuğunu, gidip ağlar, inlersek, belki onun ulvî bakışının üzerimize isabet edeceğini belirtir.

İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ındaki bazı mektupları, 18. asırda yapılmış Türkçe bir tercümeyle sadeleştirmek suretiyle yayına hazırlayan Teymuroğlu, bu eserin önsözünde, Mevlânâ ve Şems-i Tebrizî'den şöyle bahseder:

"Hakikaten Allah'ına ve hidayete âşık kimseler için iyi ve örnek arkadaşlar bulmak güç değildir. Mevlâna gibi içlerinin ilâhî ateşini ve aşkını yine ilâhî feyzin sularıyla söndürmek isteyenler için cihan, Şems-i Tebrizîlerle doludur." (Teymuroğlu 1962: 22).

Bu cümle dolayısıyla Mevlânâ'nın Türkçeye şu şekilde çevrilen bir rubaîsini hatırlatmak mümkündür: "Sakin 'Hak yolunda gidenler artık yoktur' deme. Kendilerini gizleyen, göstermeyen İsa huylular günümüzde yoktur diye düşünme... Sen sırlara mahrem değilsin de bu yüzden başkalarını da yok sanıyorsun..." (Can 1990: nr. 798). Ancak naklettiğimiz ikinci cümlede, H. 8./M. 14. asrın tanınmış mutasavvıf şairlerinden Kemâleddîn-i Hocendî'nin (ö. 808?/1406?) "(Allah'ı bilen) gönül sahipleri gitti; aşk şehri boş kaldı" deme!.. Cihan, Şems-i Tebrizîlerle doludur... Ama Mevlâna gibi bir er nerede bulunur?!" manasındaki şu Farsça beytinin hatırlatıldığını tahmin ediyoruz:

مگو اصحاب دل رفتند و شهر عشق شد خالی
جهان پر شمس تبریزست مردی کو چو مولانا

Bu beyit, bir şairimiz tarafından Türkçeye şöyle çevrilmiştir:

"Dime erbâb-ı dil gitdi mahabbet şehridir tenhâ

Cihân Şems ile pürdür kanı bir tâlib çü Mevlânâ" (Cevrî, *Hilye-i Çâr-Yâr-i Güzîn*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. nr. 2785, vr. 48b kenarında).

Yeşilzade Mehmed Salih'in (1872-1954), 1947'de yayınladığı *Hazreti imam'ı Ali Aleyhisselâm ve Düşmanları* kitabı gibi eserlerinde Muâviye b. Ebû Süfyân'a (602?-680) yönelttiği suçlamalar, basın-yayın vasıtalarında hayli tartışmalara sebep olmuş; bu iddiaları reddetmek üzere birçok yazılar yayınlanmıştır. Adı geçen sahabe aleyhinde ileri sürülen birtakım iddialara cevap veren Teymuroğlu, *Hilâl* dergisinde yayınladığı bir yazıda, Hz. Muâviye'nin büyüklüğünün *Mesnevî*'de Mevlânâ'nın ve o eseri şerh (izah) edenlerin şahitliği altında olduğunu, orada Hz. Muâviye için "radiyallahü anh" tabirini kullandıklarını da belirterek İsmâil Ankaravî'nin (ö. 1041/ 1631) "*Mesnevî Şerhi*"ni kaynak gösterir. (Teymuroğlu 1960a: 15). Yazar, bu yazısını dört sene sonra aynı dergide "Mevlâna'ya Göre Hz. Muaviye" başlığı altında yayınlarken, Hz. Muâviye'nin şeytanla macerasına dair *Mesnevî*'de yer alan kıssayı da öz olarak nakletmiştir. (Teymuroğlu 1964a: 8-9, 19).

b) Yunus Emre

Teymuroğlu, yine "Oğluma Vasiyetim" adlı şiirinin, biraz önce *Mesnevî* dolayısıyla nakledilen bendinden sonra meşhur mutasavvıf şair Yunus Emre'yi (ö. 720?/1320?), tanınmış bir ilahisinin kelimeleriyle hatırlatarak saygı ve övgüyle anar. Onun "yana yana yükselen bir pîr", cezbeseinin, kötülükleri aşırı derecede isteyen nefsin başında bir kılıç gibi, sözlerinin tesirinin Allah'tan gelen bir tesir olduğunu belirtir:

"Yûnus Emre yana yana yükselen bir pîrdir;
Nefs-i emmâre başında cezbese, şemşîrdir;
Nutkunun te'sîri Allah'dan gelen te'sîrdir;" (Teymuroğlu 1955: 35).

c) Fuzûlî-Nedîm

Teymuroğlu, “Hüzün ve Sürur” başlıklı beytinde, 16. asrın ve bütün Klâsik Türk Edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan, şiirlerinde daha ziyade çektiği çile, acı ve ıztırapları dile getiren Fuzûlî’yi (ö. 963/ 1556) hüznün, 18. asrın ilk yarısında âşıkane, rindane gazel ve şarkılarına meşhur Nedîm’i (ö. 1143/ 1730) ise şenlik şairi olarak gördüğünü şöyle ifade eder:

“Kâh Fuzûlî’den de mahzûn kâh Nedim’den şâtrım;

Ol perînin türlü türlü aşkının âsârı var.” (Teymuroğlu 1955: 42).

[Bazen Fuzûlî’den de üzgün, bazen Nedim’den de şenim. O perinin aşkının türlü türlü tesirleri var...]

Bu beytin ikinci mısraında sevgilinin periye benzetilmesinin, Fuzûlî’nin “Âşiyân-ı mürğ-ı dil zülf-i perîşânındadır/ Kanda olsam ey perî gönlüm senin yanındadır” beytindeki gibi, daha ziyade divan edebiyatında görülen bir teşbih olduğu, şair üzerindeki Klâsik Türk Edebiyatı tesirinin, anılan benzetmede de müşahede edildiği söylenebilir.

“Fuzûlî” dendiğinde onun akla gelen gelen meşhur eserlerinden biri de *Leylâ vü Mecnun* mesnevisidir. *Pınar Başında* sahibi, bir düğünde okunmak için yazdığı “Gönül” isimli şiirde, Arap, Fars ve Türk edebiyatında tanınan Leylâ ile Mecnun hikâyesinin kahramanlarını saygıyla anmıştır. Adı geçen hikâyeyi Türk edebiyatı tarihinde mesnevi şeklinde en güzel yazan şair Fuzûlî olduğu için, bu hatırla(t)maya, onun mahlası altında temas etmeyi uygun bulduk. Çin’de, Maçin’de vefa ile aşk denen mübarek durakta duran kimsenin kalmadığını düşünen Teymuroğlu, bu hikâyedeki Leylâ ile Mecnun’un dostlukta sebatına saygı duymakta ve muhataplarının yapısının o aşkı ihya etmesini dilemektedir:

“Leylâ ile Mecnûn’u bu saâdet içinde

Saygı ile analım ey hâzirûn ayakta.

Çünkü duran yok artık ne Çin’de ne Maçin’de

Vefâ ile aşk denen o mübârek durakta,

İhyâ etsin o aşkı sizin mesud ‘yapı’nız” (Teymuroğlu 1955: 31).

Şair, “Ol” isimli şiirinde kendi gönlüne hitap ederek her temiz gönlün kurbanı ve avcısı olmayı, Leylalara deli (Mecnun), Şirinlerin Ferhadı gibi olmayı telkin etmektedir:

“Her temiz gönlün, gönül, kurbânı ol, sayyâdı ol;

Ol deli Leylâlâra, Şirinlerin Ferhâd’ı ol” (Teymuroğlu 1955: 36).

Burada şairin her temiz gönle yakın olmayı ve o kalplerin sevgisini kazanmak için çalışmayı, meşhur aşk hikâyelerindeki Leylâ ve Şirin gibi belirli meziyetlere sahip sevgililer uğrunda çileler çekmeyi, gerektiğinde fedakârlıklarda bulunmayı öğütlediği söylenebilir.

“Divan Edebiyatı”na gençlik yıllarından ömrünün sonuna kadar alâka ve sevgi duyduğu müteaddid eser, yazı ve şiirinden anlaşılan Teymuroğlu, İmâm-ı Rabbânî’nin *Mektûbât*’ındaki 64. Mektupta geçen bir beyit dolayısıyla Fuzûlî’nin meşhur bir beytini dipnotta şöyle kaydetmiştir:

“Bin can olaydı kâş men-i dil şikestede

Tâ her biriyle birkez olaydın feda sana” (Teymuroğlu 1962: 235). [Şu kalbi kırık bende keşke bin can olaydı da her biriyle sana bir kez feda olaydım!..]

ç) Bâkî-Nef’î

1930-60 yılları arasında, ülkemizdeki siyasi faaliyetlerin kalbi denebilecek TBMM’de zabıt memuru olarak çalışan Süleyman Teymuroğlu, Kâzım Karabekir’in 1946’da TBMM başkanlığına seçilişini kutlamak için yazdığı tebriknamede, biri 16. asırda, diğeri 17. asırda meşhur iki divan şairini anar. Kendisinin Bâkî (933-1008/1526-1600) ve Nef’î (ö. 1044/ 1635) gibi şiir söyleyemese de bu kasidesiyle milleti sevindirdiğini, halkın duygularına tercüman olduğunu şöyle belirtir:

“Gerçi Bâkî gibi, Nef’î gibi söz söyleyemem

Bu kasîdemle fakat milleti ettim şâdân.” (Teymuroğlu 1955: 13).

Teymuroğlu’nun Haziran 1964’te, bazı üniversite öğrencilerince dile getirilen Ayasofya’nın ibadete açılması talebine dair *Hilâl* dergisinde yayınladığı yazısındaki şu cümle, yakın millî mazi gibi, Osmanlı

tarikh ve edebiyatına da hayli vâkif bir kişi olduğunu düşündürmektedir: “Ayasofyada tam beş asır Türk nesilleri ibadet etmiştir. O mabed beş asır Türk velilerile, Türk ulemasile Türk ninelerile, Türk gençlerle dolup taşmıştır. Molla Güraniler, Sadeddin hocalar, Ebussuud efendiler, Sünbül Sinanlar, Yahya efendiler, orada da namaz kılmıştır. Orada Pilevne kahramanı Gazi Osman Paşalar, Kılıç Ali Paşalar, Köprülü Mehmet Paşalar, Nureddin ve Karabekir Paşalar ve Türk Kumandan ve askerleri namaz kılmıştır. Orada bütün Divan şairleri Bakiler, Nev’iler, Nef’iler ve halk şairleri namaz kılmıştır.” (Teymuroğlu 1964b: 2).

Yazar, söz konusu yazısında Bâkî’nin Sultan Süleyman için yazdığı “Kanuni kadar muhteşem” mersiyesinden iki beyit de nakleder:

“Bu münasebetle Bakî’nin, Kanunî için yazdığı ve Kanunî kadar muhteşem olan mersiyesindeki şu beyitleri hatırlamamak mümkün değildir:

Aldın hezâr bütgedeyi mescid eyledin

Nakus yerinde okuttun ezanları

Şemşîr gibi ruy-ı zemine taraf taraf

Saldın demir kuşaklı cihan pehlivanları...

Yani ‘binlerce kiliseyi alup camiye çevirdin. Çan sesleri yerine ezanlar okuttun. Yeryüzünün her tarafına demirkuşaklı cihan pehlivanlarını kılıç gibi saldı.” (Teymuroğlu 1964b: 21).

d) Azmîzâde Hâletî

Teymuroğlu’nun İmâm-ı Rabbânî’nin *Mektûbât*’ının birinci cildinde yer alan bazı mektupları, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi’ye ait Türkçe tercümeden faydalanarak sadeleştirdiğini ve 1962’de Ankara’da bastırıldığını ifade etmiştik. Yazar, bu neşrin Önsöz’ünün sonunda (s. 22-25) İmâm-ı Rabbânî’nin hayatı, *Mektûbat* adlı kitabı ve bu meşhur eserinin Müstakimzâde tarafından yapılmış çevirisi hakkında kısaca bilgi verir. Söz konusu tercümenin Arap harfli baskısında İmâm-ı Rabbânî’nin müceddidliği konusunda anılan (s. 18) şu beyti de nakleder:

“Gelir her yüz yıl içre dini bir tecdid ider dâna,

Veli (ve lâkin) böyle müceddid binde bir ancak gelir hakka.” (Teymuroğlu 1962: 24).

Bu beyit, Bayramzâde Zekeriyâ Efendi’nin (920-1001/ 1514-1593) H. 1000/ M. 1592 yılında şeyhülislâm oluşu üzerine Azmîzâde Hâletî’nin (977-1040/1570-1631) söylediği tarihte şu şekilde yer alır:

“Gelür her yüz başında dîni bir tecdid ider âdem

Velî böyle müceddid binde bir ancak düşer hakkâ” (Kaya 2017: 219).

Anılan beytin birinci mısramında, Allah’ın her yüz sene başında bu ümmete dinlerini yenileyecek birini göndereceğini bildiren hadis (*Ebû Dâvud*, “Melâhim”, 1) hatırlatılmış; ikinci mısramında ise böyle bir müceddidin binde bir ancak geleceği belirtilmiştir. Azmîzâde Hâletî’nin şeyhülislâm olan Zekeriyâ Efendi’yi övmek maksadıyla söylediği bu beyti, Müstakimzâde Süleyman Efendi ve Mehmet Süleyman Bey, İmâm-ı Rabbânî hakkında anarak onun “ikinci bin yılın müceddidi” unvanına işaret etmişlerdir. Teymuroğlu, anılan müceddidlik vasfının reformcu manasını taşımadığını ifade etmek için şu izahı yazma gereğini duymuştur: “Hicri ikinci bin yıl başlarında feyzini dağıtmış ve o zamanlar pek yaygın olan ve ehli sünnet ve cemaat itikadına uymayan sapıklık ve inkârcılıkları tashih ederek zararlarının ve sahalarnın mühim miktarda tahdidinde ve daralmasında çok büyük tesiri olmuştur. Bu zata müceddid (yenileyici) denmesi, bir reformcu ve dinde bid’atlar icad eden bir kimse olması mânâsına olmayıp bilâkis itikad ve amelde Müslümanların Peygamberi (S. A.) ve ashabının (arkadaşlarının) taşıdığı iman, itikad ve amel yoluna yeni baştan sıkı sarılmaları ve inanç ve amellerini ona göre tashih etmeleri için lâzımgelen cehd ü gayreti sarfetmesi ve bu yolda muvaffak olması mânâsını taşır.” (Teymuroğlu 1962: 22-23).

e) Nâbî

26 Eylül-4 Birinciteşrin (Ekim) 1932 tarihinde yapılan Birinci Türk Dili Kurultayı’nda bildiri sunan Hasan Âli (Yücel, 1897-1961), konuşmasında dilimizin, halk edebiyatında özünü mümkün mertebe koruduğunu, münevverlerin (aydınların) eseri olan divan edebiyatında ise bozulmuş olduğunu ortaya

koymaya çalışmıştır. Anadolu'da tasavvufi şiiirler yazan şairlerden Sultan Veled, Yunus Emre ve Âşık Paşa'nın halka "öz Türkçe" ile hitap ettiğini ileri süren Hasan Âli, "öz Türkçe" yazılan eserlerin Âşık Çelebi (926-979/ 1520-1572) gibi divan şairleri tarafından hor görüldüğünü anlatır. Bu konuşmada, halk edebiyatı, Türk milletinin asıl edebiyatı sayılarak övülmüş; divan edebiyatının ise Arapça, Farsça kelime ve tamlamalarla dolu olduğu, Nergisî, Nef'î gibi edebî şahsiyetlerin eserlerinden nakledilen parçalarla ortaya konmak istenmiş; birkaç örnekten hareketle divan edebiyatının yalnız dilde değil, düşünüşte de zayıf olduğu, millî değeri bulunmadığı için beşerî bir mahiyet de alamadığı iddia edilmiştir. Konuşmacı, Türkçenin tarih içindeki gelişim ve değişiminden hareketle İslâm kültürü tesiri altında, bazı sınırlı değişiklikler de göstererek geniş bir coğrafyada asırlar boyunca sürmüş, şiiir ve nesirde binlerce temsilcisi bulunan, başka bir ifadeyle hepsi bir cinsten (homojen) olmayan "Divan Edebiyatı"na topluca tenkitler yöneltmiş; onu Türk milletine ait kabul etmeyip halk şairlerinin mahsullerini yüceltmıştır.

Hasan Âli, aynı konuşmasında, Divan edebiyatının mefkûresiz (gayesiz, idealsiz), cansız olduğu fikrine örnek göstermek üzere Nâbî'nin (1052-1124/1642-1712) "-ımız yokdur" redifli bir gazelini de okumuştur.¹² Bunun ardından Ziyâ Paşa'nın (1829-1880), bazı beyitleri atasözü gibi sevilerek anılan, çeşitli şairlerin beğenerek, özenerek nazireler yazdığı, birçok bilgece fikri ustaca dile getiren meşhur *Terkîb-i Bend'*inden iki mısra ile -yine ismini bildirmeksizin- "Yakînî" mahlaslı divan şairine ait rintçe beyti¹³ de naklederek "bu zihniyet" ve hayat anlayışı hakkında ağır suçlamalarda bulunmuş; söz konusu edebî şahsiyetlerin şiiirlerine, kast etmedikleri manalar yüklemiştir:

"Divan edebiyatı için mefkûresiz, cansız bir edebiyat demiştim. Bunun böyle olduğuna çok değil, bir tek misal vereceğim:

Eğerçi köhne metaiz, revacımız yoktur
Revaca da o kadar ihtiyacımız yoktur.

Misali ab ederiz nikübetle âmiziş
Bu kâргеhte muayyen mizacımız yoktur.

Tahammül eylemeden gayri vaz'ı canana
Kitabı fenni hırette ilâcımız yoktur

O cah kim ola hemduşi ihtimali zeval
Teveccüh etse bile iptihacımız yoktur.

Bizim bu kasrı sebük sakf içinde ey Nâbî,
Giran suhanlar ile imtizacımız yoktur.

Görüyorsunuz ki:
İç bade güzel sev var ise aklü şuurun
Dünya var imiş yâ ki yok olmuş ne umurun.

İyşü nuş eyle bugün anma gamı ferdayı
Sana ismarladılar mı bu yalan dünyayı

diyen, köhne, iki yüzlü, her kalıba girer insanlar olmamızı tavsiye eden bu zihniyet asırlar ve asırlarca Türk oğluna afyon yutturmuş, onu uyutmağa çalışmıştır. İdeal hayatı ölümün o bir

12 16. asrın tanınmış şairlerinden Nev'î'nin (940-1007/1533-1599) divanında da aynı aruz kalıbı, kafiye ve redifle yazılmış bir gazel vardır. (Tulum ve Tanyeri 1977: 315). Araştırıldığında söz konusu aruz kalıbı, kafiye ve redifle söylenmiş başka gazellerin de bulunması mümkündür. En azından Nev'î'nin işaret edilen şiiiri, Nâbî'nin gazelinin bir nazire olduğunu gösteriyor.

13 Bu beyit, 16. asır divan şairlerinden Yakînî'nin (ö. 976/ 1568) bir müseddesinde şöyle geçer: "İş u nûş eyle bugün anma gam-ı ferdayı/ sana ismarlamadılar bu yalan dünyâyı" (Zülfe 2009: 153-154).

tarafında arattıran bu düşünüş tarzına uya uya dünyayı muvakkat bir durak farz etmeğe, her şeyi hoş görmeğe alışmışızdır. (...)

Misali ab ederiz nikü betle âzimiş [âmiziş]

Bu kârgelte muayyen mizacımız yoktur

diyen, ruhunu ve maneviyetini eski Kasımpaşa deresi gibi her türlü müzahrefat ile doldurabileceğini söyleyen bir düşünüş ve duyuş, sorarım size, Türkün dilinden ve yüreğinden çıkabilir mi?

Bize bu türlü fikirleri telkin edenlere, asırlarca içimize sindirilmek istenilen bu miskin, korkak fikirlere bin kere, beş bin kere lânet!.. (Alkışlar)." (*Birinci Türk Dili Kurultayı* 1933: 211-213).

Eser ve yazılarından millî, manevi değerlere bağlı, hamiyetli bir edebî şahsiyet olduğu anlaşılan Mehmet Süleyman Teymuroğlu, *Hilâl* dergisinde yayınladığı bir yazısında, bildiri sahibinin ortaya attığı bu iddialar ve okuduğu lânetlere şöyle cevap vermektedir:

"Şimdi buradaki yanlış fikirlerin hangisini tashih edelim. Bizzat Nabi'den verdiği misal, zannederim tedkik edilirse derhal Yücel'i perişan eden bir tokad kadar kuvvetlidir. Nabi ne diyor?

Gerçi eski bir metaiz, revacımız yoktur

Revaca da o kadar ihtiyacımız yoktur.

Yücel'in bahsettiği miskin ve korkak fikir değil aksine lanet yerine tebcil edilecek yüksek bir vakar ve izzeti nefis duygusunun şahlanması vardır. Biz eski isek de, revacımız olmasa da revaca ihtiyacımız yoktur diyor. Gariptir ki bu ilk satırlar sanki Hasan Âli Yücel'e cevap mahiyetindedir. Nabi diyor ki: 'Ey Hasan Âli Yücel, vakıa biz eskiz, sizin nazarınızda revacımız yoktur; fakat bu revaca da o kadar ihtiyacımız yoktur.'

Sonra, ne diyor Nabi?

Misali ab ederiz nik ü bedle âmiziş

Bu kârgelhte muayyen mizacımız yoktur

Bu mükemmel bir ahlâk kaidesidir. İyiliğe karşı iyilik her kişinin kârıdır, kötülüğe karşı iyilik er kişinin kârıdır demez miyiz? Nabi su kadar yumuşak ve iyi ile kötü ile imtizac eden bir ruha malik olduğunu söylüyor. Fena mı? Kötülerle imtizac etmesi kendi yüksek ahlâkının o kötüye aşılması içindir. Nefsine uymuş, kine, gazaba kapılmış bir insana yumuşak davranmak itidale getirmek fena mıdır? Yücel'in tasavvufunda kötüler başı boş mu kalır? Kötüleri de ıslaha çalışmayan tasavvuf olur mu? İyiler zaten iyidir.

Sonra;

Tahammül eylemeden gayrı vaz'ı canana

Kitabı fenni hiredde ilacımız yoktur

beytine gelelim. Nabi diyor ki: Cananın vaz'ına, takındığı tavır [ve] hareketlere karşı tahammülden başka akıl kitabında ilâcımız yoktur.

Hakikat böyle değil mi? Hakikaten özü güzel, yüzü güzel, ruhu güzel, iffeti, ismeti yerinde, tam mânasiyle sevilmeğe lâyık bir canan'ın elbetteki bir az nazına tahammül edilir. Bu çok tabii ve güzel davranışın güzel ifadesi niçin lânete müstahak olsun? Bilâkis her gün sevgili değiştiren, daldan dala konan, cemiyetin ahlâk ve ismetine musallat olan, kadın ve kızların safiyet ve gafletinden istifade ederek ihanetlerde bulunan ve bir cananın nazına tahammül edemiyerek adam sen de deyip yeni avlar peşinde koşan ahlâksız, maddeci ve mideci aşıkların zihniyeti lânete lâyıktır.

Sonra:

O cah ki ola hemduşi ihtimali zeval

Teveccüh etse bile ibtihacımız yoktur.

Bundaki yüksek izzeti nefis ve vakar ne kadar tebcile şayandır. Zamane ricalinin padişahların tevcih edecekleri cah ve mansıblara karşı birbirini çiğnercesine rekabet ve müsabaka halinde buldukları bir zamanda Nabi onları tenbih ediyor; ey gafiller diyor bu cah zeval ihtimali ile omuzdaştır. Her an zeval bulabilir. Bana teveccüh etse bile sevinmem. Size ne oluyor? Bir az kendinize gelin.. Fena mı? Lânet bunun neresine yakışır?

Sonra: son beytinde bu hafif sakflı köşkte ağır sözlülerle imtizacımız yoktur diyor. Demek ki Yücel'in anladığı gibi değilmiş Nabi. Ağır sözlülerle, galiz, kibirli konuşmalarla herkesi benlikle nefret ettiren kimselerden hoşlanmıyor ve hatta imtizac etmiyormuş. Gördünüz mü yerinde bir izzeti nefsin şahikasında oturan Nabi'yi? Bunun neresinde miskinlik, neresinde korkaklık ve neresinde

Kasımpaşa deresindeki muzahrefat? Hasan Âli bu yüksek ve Türklüğün ebedi medarı iftihar bulunan şair ve mutasavvıfa bin kerre lanet etmeyi kâfi bulmamış beş bin kerre lânet demiş.

Hakikat şudur ki Nabi'nin teveccüh göstermediği caha Hasan Âli Yücel göz koymuş ve bu tezden sonra mebus, daha sonraları da aynı fikirlerle Maarif Vekili olmuştur. Fakat Nabi'nin dediği gibi o cah da bir gün zeval bulmuş ve bütün himaye ve ısrarlara rağmen millî bir galeyana o cahdan inmek mecburiyetinde kalmıştır. (...)

Hiç kimsenin Türk edebiyat tarihine girmiş divan şairlerine, zamanının idare ve içtimaiyatında müessir olmuş Nabi gibi peygamber âşkı bir zata lânet okumağa hakkı yoktur. Bu, tarihimizi her nevi kıymetten boşaltanların, komünizmin yoludur." (Teymuroğlu 1959c: 21-22).

f) Keçecizade İzzet

Teymuroğlu, Ayasofya'nın tekrar ibadete açılması gerektiği konusundaki yazısında, Akşemseddîn'e dair Keçecizade İzzet Molla'nın (1200-1245/1786?-1829) bir beytini (İzzet 1255/ 1840: 42)¹⁴, şair adı bildirmeksizin şöyle anar:

"Madde karanlığını yırtarak ruh ve mâna kuvvetiyle Hazreti Eyyub'un yattığı yeri bihakkin keşfeden Akşemsüddin veli hazretleri için yazılmış bu beyti de zikretmekten insan kendini alamıyor:

Kara gün dostu imiş Fâtiḥ'in Akşemsüddin

Ki yüzünden lemaan etti anın feth-i mübîn." (Teymuroğlu 1964b: 21).

Teymuroğlu'nun şiirlerinde tercih ettiği nazım şekilleri, nazım türleri, vezin ve dile ek olarak Mevlânâ, Yunus Emre misali büyük mutasavvıfları ve Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nedim gibi tanınmış divan şairlerini anması da kendisinin İslami ve irfani edebiyatla Klâsik Türk Edebiyatının 20. asırdaki takipçileri arasında sayılabileceğini gösteren işaretlerden biridir. Hatta Nâbî gibi divan şairlerine yöneltilen şiddetli tenkitlere, hakarete varan, tahripkâr suçlamalara millî bir gayret ve hamiyetle cevap vermesi bakımından onu "Divan Edebiyatının hakkını teslim eden insafı bir değerlendirme sahibi" diye vasıflandırmak, bir gerçeğin ifadesi olacaktır.

g) Ziyâ Paşa

Teymuroğlu, *Hilâl* dergisinde yayınladığı yazılarda sadece Bâkî, Nâbî gibi divan sahibi şairleri değil, Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl, Abdülhak Hâmîd misali 19. asrın ikinci yarısından itibaren meydana getirilen yeni edebiyata mensup bazı edebî şahsiyetleri de övgüyle anar; işlediği konulara dair onların şiirlerinden parçalar aktarır. Teymuroğlu, "Din ve İnkılâb" başlıklı yazısında, Ziyâ Paşa'nın meşhur *Terkîb-i Bend*'inden bir beyti naklederek o "büyük inkılâbcı" şairin, İslâm'ın ilerlemeye engel olduğu iddiasını kabul etmediğini belirtir:

"Büyük inkılâbcı ve şair Ziya Paşa

'İslâm imiş âleme¹⁵ pâbendi terakkî

Evvel yoğidi işbu rivayet yeni çıktı'

diyen bir önderdir." (Teymuroğlu 1958a: 4).

Süleyman Teymuroğlu, daha önce temas ettiğimiz gibi, 1932 yılında yapılan Birinci Türk Dili Kurultayı'nda Nâbî, Ziyâ Paşa misali şairlere Hasan Âli (Yücel), Nâmık Kemâl vb. meşhur edebî şahsiyetlere ise Ruşeni Bey (Barkın, 1884-1953) tarafından yöneltilen suçlamalara da millî bir gayretle cevap verir:

"İnkılabımızın kafaları mesabesinde olan Namık Kemal ve Ziya Paşaları; iman ve vatan aşkının gönüllü esirleri, o büyük inkılabçıların açtıkları yollardan onların düşünmedikleri neticeler çıkarmağa kalkışmak bizzat inkılabçılarımızın tarihin sinesine tevdi ettiği hareket halindeki yaşayan ruhu incitmek, emanetlerini suiistimal etmek olur." (Teymuroğlu 1959c: 22).

14 Anılan beyit, Keçecizade İzzet Molla Divânı'nın sonlarında, küçük bir farkla şu şekilde yer alır: "Kara gün dostu imiş Fâtiḥ'in Akşemsüddin/Ki yüzünden lemeân etmiş anın feth-i mübîn." (İzzet 1255/ 1840: 42). (Akşemseddin, Fatih'in kara gün dostuymuş. Apaçık fetih onun yüzünden parıldamış).

15 Bu kelime, Ziyâ Paşa şiirlerinin Süleyman Nazif tarafından notlarla neşre hazırlanan Arap harfli baskısında "devlete" şeklindedir. (Süleyman Nazif 1924: 144).

Teymuroğlu, 1964'te bir Yunan milletvekilinin Kıbrıslı mücahitler için kullandığı "batıl bir dinin müntesipleri" tabirini reddetmek niyetiyle yazdığı yazıda, Avrupa'nın maddeten ilerlemesinde Endülüs Emevi devletinin de tesiri olduğunu belirtirken, Ziyâ Paşa'nın bir beytini iktibas eder:

"Bir taraftan Osmanlılar'ın maddî ve manevî tesir ve tazyikleri, diğer taraftan Endülüs İslâm medreselerinde okuyan Avrupalı gençlerin açılmış fikirleriyle Avrupa'da bir uyanış oldu. Ziyâ Paşa ne güzel söylemiş:

Ger Endülüs olmasa ziyâdâr

Kim Avrupa'yı ederdi bîdâr" (Teymuroğlu 1964c: 23).

[Eğer Endülüs ışıkl ve aydın olmasa, Avrupa'yı kim uyandırırır?]]

h) Nâmık Kemâl

M. Süleyman Teymuroğlu, Kasım 1958 tarihli *Hilâl* dergisinde çıkan "Din ve İnkılâb" adlı yazısında, Nâmık Kemâl'in (1840-1888) *Renan Müdâfaanâmesi* adlı eserini övgüyle anar: "Medresinin Garp ilmini ihmal ettiğinden şikâyetçi olan Namık Kemal, aynı zamanda İslâmiyete saldıran Ernest Renan'a karşı hiç bir din âliminin yazamayacağı belâget ve ihtişamda bir müdafaaname yazmıştır." (Teymuroğlu 1958a: 4).

Bilindiği gibi, Nâmık Kemâl bu eseri, Fransız Akademisi azasından Ernest Renan'ın (1823-1892), 29 Mart 1883'te Sorbonne Üniversitesi'nde verdiği "İslam ve İlim" adlı konferansında, İslâm'ın ilerlemeleri yok ettiği ve ilimlere engel olduğuna dair iddialarını cevaplandırmak üzere Temmuz-Ağustos 1883'te Midilli'de yazmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra oğlu Ali Ekrem tarafından *Külliyât-ı Kemâl*'in ilk cildi olarak İstanbul'da bastırılan bu eser, Latin harflerine aktarılarak defalarca yayınlanmıştır.

"*Din Yok Milliyet Var*" adlı eserinde dinlerin insan fikrinin mahsulü olduğunu ileri süren Ruşeni'nin (Barkın, 1884-1953), peygamberleri ve semavi kitapları inkâr ettiği, Reinhart Pieter Anne Dozy (1820-1883) gibi Hz. Muhammed aleyhinde eser yazan oryantalistlerin iddialarını doğruladığı, Batılılaşmayı savunduğu bilinmektedir. İslâm dini yerine milliyeti ikame etmeyi hedefleyen Ruşeni, Birinci Türk Dili Kurultayında Nâmık Kemâl örneği üzerinden Osmanlı edebiyatına şu hakaretle karışık tenkitleri yöneltir:

"...Bütün bunlar çılgın bir din siyaseti doğurdu, Türkün yüzünü Araplığa ve ahrete çevirdi, Türke ana yurdunu unutturdu. Türkü hadimülHaremeynişşerifeyn diye Arap ölçünün [çölünün] taş ve topraktan yapılmış iki beldesinin hizmetçisi yaptı.

Bu yüzden asırlarca Türk yavrularının kanları sel gibi aktı. Kahraman Türk orduları çöle akan kara bahtlı nehirler gibi yurdumuza feyz vermeden eridi gitti. İşte bu karanlık ve uğursuz devirdedir ki Türkün düşünen ve yazan akıllıları hep bu korkunç ve yabancı devrin ilhamlarını topladılar ve Osmanlı edebiyatını yarattılar. Buna misâl mi istersiniz:

Git Vatan Kâbede siyaha bürün

Bir kolun ravzai Nebiye uzat

Birini Kerbelâda Meşhede at

Kâinata o heyetinle görün

De ki yarap bu Hüseyinindir

Şu mübarek Habibi Zîşanın

Şu kefensiz yatan şehidanın

Kimi Bedrin kimi Hüneynindir.

Tazelensin mi kanlı yareleri

Mey dökülsün mü kabri eshaba?

Yakışır mı sanem bu mihraba?

Hhaç mı konsun bedel şu mizabe

Dininin kalmasın mı hiç eseri?

Adem evlâdı birtakım canı

Senden alsın mı sarı şeytani?

İşte Türke vatan duygusunu ilk aşıl原因 Namık Kemal bile bu şiiriyle Türke ahiret koklatmaktan, Türkün idealini dünyanın en sefil çöllere sürüklemekten kurtulamamıştır. Böylece eski edibler ruhlarını yabancılara kaptırdıktan sonra yabancı edebiyatını yaratırken, Türk dilini yabancılaştırmak

ve öldürmek için o kadar çalıştılar ki kullanmağa mecbur oldukları birçok Türkçe kelimeleri bile ancak Acemleştirdikten ve Araplaştırdıktan sonra kullandılar." (*Birinci Türk Dili Kurultayı* 1933: 397).

Teymuroğlu, bu iddiaları ele alıp değerlendirmek maksadıyla yazdığı yazıda, hayal kırıklığına uğradığını, bir ilim toplantısında dil konusunu incelemek için açılan kitaplarda karşısına böyle konuşmaların çıktığını belirtir. Onun kanaatine, bu ilim değildir; dine saldırdır; dil kurumunu düzeltiyim derken onu basamak yaparak kendisine açılan kürsüyü kötüye kullanmaktır. Halid Ziya Uşaklıgil, Ragıp Hulusi Bey ve diğer tarafsız Avrupa Türkologlarının dil üzerinde ilmî tezleri ileri sürdüğünü belirten yazar, o toplantıdaki sözlerini naklettiği kişilerden birinin (Hasan Âli), büyük bir hınçla Türk mutasavvıflarına, şairlerine, diğerinin (Ruşeni Bey) Nâmık Kemâl gibi "bir iman yanardağı ve vatan aşığı zata" hücum ederek oradan da Türk'ün Kâbesine ve dinine saldırdığını üzümlerle anlatır. Teymuroğlu'nun kanaatine, bu zihniyet sahipleri, dil kurumunu yapayım derken, daha derin ve gönüllerde yatan, yeri, göğü, kalbi, bedeni saran din mefhumuna, onun altındaki bir müesseseye basarak ölçüsüz, kitapsız saldırılarda bulunmuştur. Yazara göre, onların bütün gayret ve fikirleri dine yönelmiş olduğu için, kendileri vatan ve millet için hiçbir güzel işi başaramamak bedbahtlığına uğramış; ancak komünizm yuvası köy enstitülerini doğurabilmişlerdir. Hiç kimsenin dil gibi bir davayı vesile edinerek Müslümanların Kâbesine saldırmaya hakkının olmadığını belirten tenkit sahibi, böyle yapanların misyonerleri sevindireceğini ve gayede onlarla birleşen yolun yolcuları olduklarını anlatır. Mealen naklettiğimiz bu fikirleri, bir de Teymuroğlu'nun yazısından okuyalım:

"İşte bu zatın da tezi bu. İnsan ne kadar sukutu hayâle uğruyor? Zevkle bir ilim toplantısında bir dil mevzuunu tedkik için açılan kitaplarda bakın ne hezeyanlar? Bu ilim midir? Yoksa dine tecavüz müdür? Bir misyonerlik midir, komünistlik midir? Sözde dil müessesesini ıslah edelim derken onu basamak yaparak, ilim bitaraftır kisvesi altında kurultayda kendisine açılan kürsüyü suiistimal etmek değil de nedir bu sözler? Cemiyetin dil temeli üzerinde orada herkes bilhassa Halid Ziya Uşaklıgil, Ragıp Hulusi bey merhumlar ve sair dâvetli bitaraf Avrupa bilginleri Türkoloğları dil üzerinde bitarafane, ilmî tezleri ileri sürerken bu zevat büyük bir hınç ile kalkmışlar biri Türk mutasavvıflarına, şairlerine biri de bugün ortadan kaldırırsanız inkılabımızın temelsiz kalacağı muhakkak bulunan Namık Kemal gibi baştan başa bir iman yanardağı ve vatan aşığı zata hücum ederek oradan da Türk'ün kâbesine ve dinine tecavüz etmiştir. Yazıklar olsun, bu dilciliğe ve bu zihniyete. Dil müessesesini yapayım derken daha derin ve harfsiz, savtsız gönüllerde yatan, yeri göğü, kalbi kalıbı saran din mefhumuna; onun altındaki bir müesseseye basarak kendinden geçen, ölçüsüz, hesapsız, kitapsız taarruzlarda bulunan ve bütün himmetleri ve fikirleri dine yönelmiş olduğu için vatan ve millet için hiçbir güzel işe muvaffak olamamak bedbahtlığına uğrayan ve ancak komünizm yuvası köy enstitüleri doğurabilen bu zihniyete biz onlar gibi lânet okumayacağız; ancak Allah milletimizi bu misyonerleri sevindirici, yolunu şaşırılmış bedbahtlardan, onların yalan yanlış düşüncelerinde[n] cemiyetimizi korusun, diyeceğiz. (...)

Hiç kimsenin dil gibi masum bir dâvayı vesile ittihaz ederek kâbemize taarruza hakkı yoktur. Bunlar misyonerlerle gayede birleşen yolun yolcularıdır.

Bu iki nevi fikir sahiplerinden millete ve dinimizin meşbû bulunduğu medeniyet ve inkılab ruhuna zarar gelir.

İnkılabımızın kafaları mesabesinde olan Namık Kemal ve Ziya Paşaları; iman ve vatan aşkının gönüllü esirleri o büyük inkılabın açtıkları yollardan onların düşünmedikleri neticeler çıkarmağa kalkışmak bizzat inkılabımızın tarihin sinesine tevdi ettiği hareket halindeki yaşayan ruhu incitmek, emanetlerini suiistimal etmek olur." (Teymuroğlu 1959c: 22).

1) Abdülhak Hâmid (Tarhan)

Teymuroğlu, "Ayasofya" adlı yazısında Abdülhak Hâmid'i (1853-1937) "büyük şair" olarak vasıflandırır ve onun "Merkad-i Fâtih'i Ziyâret" isimli güzel şiirinden iki beyit nakleder:

"Hazret-i Peygamber (S.A.V.) efendimizin 'İstanbul muhakkak fethedilecektir; onu fetheden ordunun kumandanı ne iyi (Allah yanında ne kadar sevgili, saygılı) ve o asker ne iyi askerdir!' buyurması üzerine, birçok İslâm hükümdarları İstanbulu almak istemişlerse de hiçbiri muvaffak olamamıştı. Yıldırım Bayezid Han da bu arzuyu beslemiş ve bu maksadla Anadoluhisarını yaptırmıştı. Büyük şair Abdülhak Hâmid, Fâtih'e yazdığı manzum hitabesinde buna şu suretle işaret etmektedir:

Bâb-ı necatı sensin ey Fâtih eyleyen feth

Miftâh yaptı ancak cedd-i büzürgvârın.

Yani kurtuluş kapısını açan sensin ey Fâtih; ceddin Yıldırım Beyazid Han Anadoluhisarını yaptırmakla ancak bu kapının anahtarını hazırlamış bulunuyordu.” (Teymuroğlu 1964b: İç kapak).

“Hâmid’in Fâtih’e hitab eden şu beyti de ebedî Türk fethinin ne derece sökülmez ve atılmaz bir şekilde derinlere kök saldığının ifadesidir:

Titrederi secdegâhın oldukça sen cebînsây

Hâlâ gelir zemînden tekbîr[-i] zâr zârın.

‘Ey Fâtih, sen alnunu secdeye koyduğun zaman secde ettiğin yer senin Hak taâlâ yanındaki saygılı, yüksek makamının heybetinden titrederdi. Hâlâ yerden senin tekbir seslerini duyar gibi oluyorum.” (Teymuroğlu 1964b: 21).

Teymuroğlu’nun Şiirlerinde Tasavvuf

Araştırma sonuçlarına göre, 20. asırda aruz vezni, Eski Türk Edebiyatı nazım şekilleri ve Arapça, Farsça asıllı kelimeleri çokça kullanarak yazdıkları şiirlerini divan adı altında derleyen şairlerin yarısına yakın bir kısmı, Nakşbendîlik, Mevlevîlik, Kâdirîlik, Melâmîlik gibi çeşitli tasavvufi yollara mensup edebî şahsiyetlerdir. (Gökçe 2021: 702-705). Hayatı hakkındaki bilgiler ve eserlerinin topluca incelenmesi, Süleyman Teymuroğlu’nun da irfani bir tarafı olduğunu, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yunus Emre, İmâm-ı Rabbânî, Erzurumlu İbrâhim Hakkı, Abdülhakîm Arvâsî gibi İslâm âlim ve mutasavvıflarına saygı ve sevgi beslediğini göstermektedir. Onun vefatı üzerine şahsiyeti hakkında arkadaşı M. Âkif İnan’ın *Hilâl* mecmuasında çıkan yazısında verdiği şu bilgileri, irfani yönünü belirtmek bakımından kayda değer buluyoruz:

“Ey büyük insan, gerçek insan! Herhalde yerin cennettir senin. Senden râzı olmayan bir tek kişiye hiç kimse rastlamadı, sana gözyaşı dökmeyen, mağfîret dilemeyen bir tek tanıyanın bile yok! Gönüller fethederek Hakkın huzuruna gittin; kul hakkı yüklenmeden gitti[n]. Allah’ın emirlerine ise, zaten baş koymuş bir insandın. Belli ki, cennete gittin. Ceddin Resulullah, sen gibi mücahidi, sen gibi muhlis bir mü’mini, sen gibi bir şehidi inşaallah bağrına basacaktır! Yeryüzünde bulamadığın, huzur ve sükûn âleminde bahtiyar ol, bizlerin de islâhına yalvar, Hak’dan yüzümüzü çevirmeyelim, Hak yardımcımız olsun...”

Bir gün bana:

- Yeni şiirler yazdın mı? demiştin. Seni memnun etmek için eski vadede yazdığım parçaları okurdum.

‘Hiç görmedik biz fırkatın andıkça yârin kaametini’ dediğimde ‘kaamet’teki tevriye gözlerini ıslatmıştı. İşte şimdi o ‘Yar’la kaamettesin sen. Ve asıl şimdi firkatten kurtuldun aziz insan!’ (İnan 1964: 3).

Teymuroğlu’nun vefatının kırkıncı günü münasabetiyle 15.10. 964 Perşembe günü öğle namazını müteakip Ankara Hacıbayram Camiinde okutulacak “Mevlidi Risaletpenahi”yi yakın ve dostlarına duyurmak için ailesi tarafından 14 Ekim 1964 tarihli *Hürriyet* gazetesine verilmiş ilanda “...Hak âşığı...” şeklinde vasıflandırılması da konumuz yönünden manidardır. Onun *Pınar Başında* adlı şiir kitabının sonlarında bulunan “Niyaz, Ol, Gazel, Dünya Güzeli, Hüzün ve Sürur, Gaza, Ev Sahibi” isimli manzumeleri, yer yer beşerî aşk hâllerini anlatıyor gibi görünse de aslında irfani, tasavvufi mahiyettedir. Bu şiirlerden örnek olarak nakledeceğimiz birkaç mısra ve beyit, dikkatle okunursa, onlarda İlâhi bir sevginin dile getirildiği –sanırız- anlaşılabilir. Şair, muhatabına mana suyunu içmeyi, bu içeceğin perişanı olmayı telkin eder:

“İç bu ma’nâ âbını bir bâdenin berbâdı ol”

[Bu mana suyunu iç; bir içkinin perişanı ol!]

Teymuroğlu, geçmiş asırlarda yaşamış birçok sufi şair gibi, “dost” ismiyle Allah’ı ima eder. İnsan, her güzel gönülde araştırmalarını derinleştirirse, gerçek dost, bir gün tecellilerini ona gösterecektir:

“Her güzel kalbde derinleştir taharrîyâtını

Gösterir bir gün hakîkî dost tecelliyâtını” (Teymuroğlu 1955: 36),

[Sen araştırmalarını her güzel kalpte derinleştir. Gerçek dost, bir gün tecellilerini gösterir.]

Şu beytin ikinci mısraındaki “tecelliler” ve “Tûr” kelimeleri, ilk mısraındaki “cânân”ın beşerî bir sevgili olmadığını düşündürmektedir. Şairin aklı, Sevgiliye kavuşmakla günden güne örtülmekte; yine günden güne artan tecellilerle bedeni Tur dağına dönmektedir:

“Vuslat-ı cânânla aklım günbegün mestûr olur

Günbegün artan tecellilerle cismim Tûr olur” (Teymuroğlu 1955: 38),

[Sevgiliye kavuşmakla aklım günden güne örtülür. Günden güne artan tecellilerle bedenim Tur dağı gibi olur...]

O, gözden uzaktır; gözle görülmemektedir. Fakat bu gözden uzaklık, atasözünde belirtildiği şekilde Sevgili'nin gönülden uzaklığına sebep olmamaktadır. Çünkü O, daima inanan kulunun kalbindedir. Gönül evinde kalan O'dur; kalp, ona iman ve sevgiyle dolu, Teymuroğlu ise Onun kapısında, katında emrine hazır bekleyen bir kuludur:

“Eğerçi gözden ıraksın, gönüldeyin dâim;

Gönül evinde kalan sen, kapında ben kâim.” (Teymuroğlu 1955: 43).

[Gerçi gözden ıraksın, fakat daima gönüldeyin... Gönül evinde kalan sensin; ben kapında ayakta duruyorum...]

Metin Neşrinde Takip Edilen Yol

Şiirlerin ölçüleri ve kalıpları [] işareti içinde belirtilmiş; “kitabı kâinat”, “ilâhı kaadir”, “şiri jıyan” gibi tamlamalar, zamanımızda ilmî metin neşirlerindeki yaygın yazıma uyularak “kitâb-ı kâinat”, “Îlâh-ı Kâdir”, “şîr-i jiyân” şeklinde kaydedilmiştir. Aruz ölçüsüyle yazılmış şiirlerdeki uzun sesliler gösterilmiş; mesela kitapçıkta “agâh, Âsarına, mucidi” (s. 3) biçiminde yer alan kelimeler, “âgâh, Âsarına, mûcidi” şeklinde yazılmıştır. “Şehid” (s. 12), “hâmi”, “mâhi” (s. 15) örneklerinde olduğu gibi, zihaf bulunan hecelerde bu durumu belirtmek üzere uzun sesliler kısa yazılmıştır. “Zâika”, “reb” (s. 3), “nişat” (s. 4), fırakınla (s.11), “âlma” (s. 18) gibi –muhtemelen mahallî söyleyişe göre- yazılan kelimeler Zâika”, “Rab” (s. 3), “neşât” (s. 4), firâkınla (s.11), “âline” şeklinde kaydedilmiş; “lâlü ebkem” (s. 6) “zulmü cehâletle” (s. 7), “teslisü butlandan” (9) örneklerinde olduğu gibi, bir önceki kelimeye bitişik bulunan atıf vavı, “lâl ü ebkem”, “zulm ü cehâletle”, “teslîs ü butlândan” biçiminde ayrı yazılmıştır. “reb” (s. 3), “yezdanımıza” (s. 14) misallerinde görüldüğü gibi küçük harfle başlatılmış has (özel) isimler büyük harfle, “Meclis, Meb’us” (s. 6) “Hân” (s. 8), “Şarku Garba” (s. 9) gibi has isim olmayan kelimelerse küçük harfle başlatılmıştır. Şaire ait notlar, kitapçıkta dipnot rakamıyla gösterilmiş; tarafımızdan yapılan düzeltme, açıklama, günümüz Türkçesiyle nesre çeviri gibi ilâveler; [] işareti içine alınmıştır. Dilimize geçmiş Arapça, Farsça unsurları bilen, tarihî edebî eserleri okuyup anlayan kişiler için günümüz Türkçesiyle nesre çeviri işine lüzum yok; fakat bu konularda yeter derecede bilgili olmayan kimseler için –kanaatimizce- gerek vardır.

(s. 3)

ALLAH

[Mef’ûlü mefâilün feûlün]

Bir zerreye ben değilken âgâh,

Nerden bileyim nesin ey Allâh?

Hiç bilmez iken ki ben neyim ben,

Nerden bileyim ki sen nesin sen?

Kühünden uzaklaşıp düşüncem

Âsarına şöyle baktı bir dem:

Ey mûcidi varlığın ademden
Ben var olamazdım olmasan sen.

Açtın bu kitâb-ı kâinâtı
Saçtın bütün âleme hayâtı.

Topraklara can verip yürüttün;
Bir nutfeyi bak nasıl büyüttün.

Ey akl ile süsleyen dimâğı,
Yaktın bu cesedde can çırâğı.

Her sînede var bir et külâhı
Her duygunun oldu cilvegâhı.

Milyarla sadâ alır kulaklar
Tefrîk ederek yakın, uzaklar.

Bir göz bebeğinde bin menâzır
Yerleştiren ey İlâh-ı Kâdir.

Hikmet dolu şâmme, zâika, lems;
Yâ Rab ne derin kitâbtır nefis.

Yıldız doludur semâlarında,
Bî-had küre var fezâlarında.

(s. 4)

Aylarla güneşlerin dönerler;
Boşlukta uçar bu gök ve yerler

Yüksekliği göklerin ne hoştur;
Yâ Rab seni bilmemek ne boştur.

Arzında denizle dağların var;
Kuşlarla çiçekli bağların var.

Âsârına var mıdır nihâyet?
Her zerrede bin kitâb-ı kudret.

Âlemleri raks ile neşâta
Sevk eyledin, eyledin ihâta...

İm'ânla bakınca pek hüveydâ:
Kendimden eser bulunmaz aslâ.

Hep sensin olan bütün hüveydâ
Ben nerdeyim âh bilmem aslâ.

Kurtardın elemli bir ademden;
Kurtar bizi her çeşit elemden.¹⁶

(s. 5)

14 Mayıs yahut Millet Kasidesi

[Feilâtün feilâtün feilâtün feilün]

Korkma, sönmez bu büyük milletin istiklâli;
Onun en şanlı zaferler dolu istikbâli;
En büyük merhaledir işte bugünkü hâli;
Olamaz böyle büyük milletin izmihlâli.

Mayıs 14'te ne koşmaktı o, sandık başına.
Halkımız bakmadı sağlık durumuyla yaşına;
Aldırış etmedi hiç kimselerin gözyaşına;
Oyu koynunda, bakılmazdı çatılmış kaşına

Koca millet senelerce kuzuluk etti güzel;
Bu güzel hasleti Hak'tandır onun, feyz-i ezel

¹⁶ [ALLAH

1. Ey Allah'ım, ben daha bir zerre(nin mahiyetin)den bile haberdar değilken, senin ne olduğunu nereden bileyim?!. 2. Ben kendimin dahi ne olduğunu hiç bilemezken, senin (aslının) ne olduğunu nereden bileyim? 3. Düşüncem, senin aslından (zatından) uzaklaşıp eserlerine şöyle bir an baktı: 4. Ey varlığın yokluktan Yaratıcısı! Sen olmasan, ben var olamazdım. 5. Bu kâinat kitabını açtın; bütün âleme (, dünyaya, herkese) hayatı saçtın... 6. Topraklara can verip yürüttün; dökülmüş sudan ibaret meniye (spermi), nasıl büyüttün? 7. Ey beyni akılla süsleyen (Allah'ım), bu cansız bedende can kandilini yaktın. 8. Her göğüste bir et külâhı (kalp) var ki, o her duygunun belirlediği bir yer oldu... 9. Kulaklar, yakını ve uzakları birbirinden ayırt ederek milyarca ses alır... 10. Ey bir gözbebeğinde bin manzarayı yerleştiren, kudret sahibi İlâh!.. 11. Koklama, tatma ve dokunma duyusu, hep hikmet dolu... Yâ Rabbi, kişinin varlığı ne derin bir kitaptır!.. 12. Göklerinde yıldız dolu, gökyüzünde sayılamayacak kadar çok küre var... 13. Aylarla güneşlerin döner... Bu gök ve yerler boşlukta uçar... 14. Göklerin yüksekliği ne hoştur!.. Yâ Rabbi, seni bilmemek, ne boştur!. (Bâtil, asılsız, kazançsız bir şeydir). 15. Dünyanda denizlerin, dağların var... Kuşlarla çiçekli bağların var... 16. Acaba eserlerinin sonu var mıdır? Her zerrede bin kudret kitabı (kayıtlı)... 17. Âlemleri sıçrayıp oynamayla sevinç ve neşeye sevk ettin; çevirip kuşattın. 18. Dikkatle bakınca, pek açıkça belli ki kendimden asla eser bulunmaz. 19. Bütün zahır (görünür) olan, sensin!.. Ben neredeyim, ah, bunu asla bilmem... 20. Sen bizi, acı verici bir yokluktan kurtardın; her çeşit keder ve üzüntüden kurtar!..]

Bu büyük haslet ile oynamayıp kendine gel;
Yıkılır üstüne birden bire kalkar o cebel.

Şüphesizdir ki bu halkın sesi hakkın sesidir.
Halka hizmet edenin hak da bir ölmez kesidir.
En büyük korkulacak şeyse onun nâlesidir.
En güzel şey onun îmân dolu hür sînesidir.

Gösteren saygı onun dînine arşa çıkıyor;
Dileğinden de tegâfûl onu sonsuz sıkıyor;
İnhisâr altına almak dileyenden bıkıyor;
Milletin savletine kimse dayanmaz, yıkıyor.

Mayıs 14'ü alelâde sayıp geçme tanı;
Düşün evvelki seçimlerde hapiste yatanı.
Yeni gördük bu vatanda, yaşadık gerçi hani:
Böyle birden bire bir oy atarak boy atanı.

(s. 6)

Her vekil dinliyecek artık asîlin sesini;
En büyük yanlış: Oturmak, ona eğmek fesini.
Bulacak milletin âmâlî bütün ma'kesini;
Görecek gözlerimiz günlerin en enfesini.

Olamaz milletimin meclisi lâl ü ebkem;
Öyle alkış tutamaz nutk u beyâna her dem.
Haykırır, ismini çizmez, çizemez sivri kalem;
Çünkü meb'ûs olamaz sâdece timsâl-i adem¹⁷

¹⁷ [14 MAYIS YAHUT MİLLET KASİDESİ

I- Korkma, bu büyük milletin istiklâli, sönmez... Onun istikbali, en şanlı zaferlerle doludur. İşte bugünkü hâli, en büyük derecedir. Böyle büyük bir milletin perişan olup gitmesi mümkün değil... II- 14 Mayıs (1950) tarihinde sandık başına o nasıl koşmaydı!.. Halkımız, sağlık durumuyla yaşına bakmadı... Hiç kimsenin gözyaşına aldırmış etmedi... Oyu koynundaydı; çatılmış kaşına bakılmazdı... III- Koca millet, senelerce güzel kuzuluk etti... Onun bu güzel huyu, Allah tarafından ezelde kendisine ihsan edilmiş (bir nimet) tir. (Ama sakın) bu büyük huyla oynama; kendine gel... Yoksa o dağ kalkar; birden bire senin üstüne yıkılır!.. IV- Şüphesiz ki, halkın sesi, hakkın sesidir. Halka hizmet edenin Hak (Allah) da bir ölmez kimsesidir. En büyük korkulacak şeyse, halkın iniltisidir... En güzel şey, onun iman dolu, hür göğsüdür. V- Bak, onun dinine saygı gösteren, yüksek makama çıkıyor... Dileğinden habersizmiş gibi davranmak da onu son derecede sıkıyor... Kendisini (baskıyla) bir elden idare altına almak isteyenden bıkıyor... Milletin hamlesine kimse dayanamaz; (çünkü o, önüne konan engelleri aşarak) yıkıyor... VI- 14 Mayıs'ı bayağı bir tarih sayıp geçme; tanı... Önceki seçimlerde hapiste yatanı düşün... Gerçi hani bu vatanda (çokça) yaşadık ama doğrusu böyle bir oy atarak birden bire boy atanı yeni gördük!.. VII- Artık her vekil (milletvekili ve bakan, kendisine kanun ve iş yapma salâhiyeti veren) asilin sesini dinliyecek... En büyük yanlış, oturmak ve ona fesini eğmek (onun talep ve şikâyetlerine aldırmış etmemek) tir. Milletın bütün dilekleri, istekleri akis yeri bulacak (karşılıksız kalmayacak); gözlerimiz, (bundan sonra) günlerin en iyisini görecektir... VIII- Milletimin meclisi dilsiz olamaz. Konuşma ve açıklamalara her zaman alkış tutamaz... Haykırır, ismini sivri kalem çizmez, çizemez... Çünkü halk arasından seçilerek meclise gönderilen kişi, yokluk örneği olamaz.]

(s. 7)

500. YIL MARŞI¹

EY BÜYÜK FATİH

[Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün]

Fethin ne mübârek, ne muazzam, ne mükemmel.

İstanbul'u aldın bize beş yüz sene evvel.

Her kalbe bugün senden uzanmış gibi bir el;

Akmakta senin türbene insan denilen sel

Sürdün atı deryâlara, deryâ gibi coştun.

Her cephede her askerın imdâdına koştun.

Çektin kılıç, arslan gibi ön safta döğüşün.

Ömrünce bütün zulm ü cehâletle boğuşun.

Korkmuştu hisârından uzaklardaki kâfir.

Olmuştu velîler sana fethinde muzâhir.

Peygamberin anlattığı feth olduğu zâhir.¹⁸

Oldun, ne şeref, Hazret-i Eyyûb'a mücâvir.

Her bir neferin bir kale, bir şîr-i jiyândır.

İlk şanlı şehîdin Uluâbâdlı Hasan'dır;

Rûhunla bu gün nâzil-i âfâk-ı vatandır.

Askerlerinin meskeni Kevserle cinândır.

Bir şanlı emânet, bize ma'bedle hisârın.

Resmin, sarığından bize aksetti vakârın.

Kur'ân'ına âşık idin, Allâh idi yârın.

Tevhîdi yüceltmek idi fikrinle karârın.

(s. 8)

Şanlarla hayâtın doludur ey ulu hâkân,

İlmin, edebin dillere fethin gibi destân.

Bir lâhza adâletten uzaklaşmadın ey hân.

¹ *Sebilürreşad* [Mayıs 1953, Sayı 151, s. 4] ve *Ehli Sünnet* [1 Haziran 1953, c. 7, Sayı 135, s. 3] dergilerinde intişar etmiştir.

¹⁸ [Bu mısradaki şu mealdeki hadis hatırlatılıyor: "İstanbul muhakkak fethedilecektir. Onu fetheden emîr (kumandan) ne güzel emîr, onu fetheden ordu ne güzel ordudur." (Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, Haydarâbâd 1362, I, Kısım II, s. 81; *Tirmizî*, "Fiten", 58; *Ahmed b. Hanbel*, 4/ 335). Teymuroğlu, *Hilâl* dergisinin Haziran 1964 tarihli sayısında Ayasofya'nın ibadete açılması gerektiği hakkındaki yazısında bu hadisi şöyle anar: "Hazret-i Peygamber (S. A. V.) efendimizin 'İstanbul muhakkak fethedilecektir; onu fetheden ordunun kumandanı ne iyi (Allah yanında ne kadar sevgili, saygılı) ve o asker ne iyi askerdir!' buyurması üzerine, birçok İslâm hükümdarları İstanbul'u almak istemişlerse de hiç biri muvaffak olamamıştı. Yıldırım Bayezid Han da bu arzuyu beslemiş ve bu maksadla Anadoluhisari'ni yaptırmıştı." (Teymuroğlu 1964b: İç kapak).]

Bir meş'ale yaktın adı; hürriyyet-i vicdân.

Azminle kuruttun yürüyüp zulm ile kahrı.
Doldurdu bu fethin bütün a'sâr ile dehri.
Fethin değil almaktan ibâret ki bu şehri;
Çok fethini görmüştü Rumeli, Tuna nehri.

Fethinle vedâ etti cihân devr-i elîme;
Zînetlenerek geçti Süleymân ü Selîm'e.
Milletçe bu gün şükrederiz Rabb-i Kerîm'e;
Beş yüz senedir nâ'iliz ihsân-ı azîme.

Çehrenden akar bir ebedî nûr-ı şebâbet.
Türben dolu îmân ile irfân ü mehâbet.
Hâlâ ediyorsun bize fethinle sahâbet.
Mahşerde şefâatlerin etmez mi isâbet?

Çalsın zafer âhengini coşsun yine mehter.
Sûrlarda mehâbetle görünsün yine asker.
Tekbîr ile top sesleri göklerde berâber...
Tebrîk ediyor Fâtih'i deryâ ile gökler.¹⁹
29. 5. 1953.²⁰
(s. 9)

¹⁹ [500. YIL MARŞI EY BÜYÜK FATİH

I- Fethin ne mübarek, ne büyük, ne mükemmel! İstanbul'u beş yüz sene önce bize aldın... Her kalbe bugün senden bir el uzanmış gibi, şimdi türbene insan denilen sel akıyor... II- Atını denizlere sürdün; deniz gibi coştun!.. Her cephede her askerın yardımına koştun. Kılıç çektin, aslan gibi ön safta dövüştün. Ömrün boyunca hep zulüm ve cehaletle mücadele ettin. III- Uzaklardaki kâfir, senin (yaptırdığın Rumeli) hisarından korkmuştu. Veliler (Allah dostları), fethinde sana yardımcı olmuştu. Bunun, Hz. Peygamber'in (hadisinde) anlattığı fetih olduğu açıkça belli... Ne şeref ki, Hazret-i Ebî Eyyûb'a (Eyüp Sultan'a) komşu oldun!.. IV- Her bir askerın bir kale, bir kükremiş aslandır. (Bu kuşatmada) ilk şanlı şehidin, Uluâbâtlı Hasan'dır. O da bugün senin ruhunla vatan ufuklarına inmiştir. Askerlerinin oturduğu yer, Kevser'le cennetlerdir. V- Yaptırdığın cami ile (Rumeli) hisarın, bize şanlı bir emanet... Senin vakarın (ağırbaşlılık, heybet ve büyüklüğün) bize resminden ve sarığından aksetti. Dostun, sevgilin Allah'tı; sen onun Kur'an'ına âşıktın. Bütün düşüncenle kararın, tevhidi (Allah'ın birliği inancını) yüceltmekti. VI- Ey ulu hakan, hayatın şanlarla dolu... İlmin, edebin, dillere fethin gibi destan oldu... Ey sultan, sen bir an bile adaletten uzaklaşmadın. Adı "vicdan hürriyeti" olan bir meşale yaktın. VII- Azminle yürüyüp zulümle kahrı kuruttun. Bu fethin, bütün asırlarla dünyayı doldurdu. Fethin sadece bu şehri almaktan ibaret değil... Rumeli, Tuna nehri, senin çok fethini görmüştü... VIII- Dünya, fethinle acı veren bir devre veda etti. (Senin fetihlerin, zaferlerin) süslenerek Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'a geçti. Bugün biz milletçe kerem sahibi, Yüce Rabbimize şükrediyoruz. Çünkü beş yüz senedir onun büyük lütuf ve bağışlarına erişmişiz. IX- Çehrenden ebedî bir gençlik ışığı akıyor. Türben, imanla irfan ve heybet dolu... Fethinle bize hâlâ sahiplik ediyorsun... Acaba (benim gibi sevenlerine) mahşerde şefaatlerin isabet etmez mi? X- Mehter yine coşsun, zafer çalgısını (ezgisini) çalsın! Asker, yine surlarda heybetle görünsün! Tekbirle top sesleri göklerde beraber... Denizle gökler Fatih'i tebrik ediyor.]

²⁰ [Bu yıl, kitapta sehven 1955 şeklinde çıkmıştır. Şairin de bildirdiği gibi bu şiir, 1953'te iki dergide yayınlanmıştır. O neşirlerin tarihlerine bakarak 1955'i 1953 biçiminde düzelttik.]

İSLÂM ADLI ESER İÇİN¹

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Hazret-i paşa-yı âlî Pertev-i nûr-ı Hudâ
Bir eserle şark u garba saçtı envâr-ı hüdü.

Nâr-ı İslâm, nûr-ı tevhîd fişkırır her harften
Dinliyen Hedley gibi tevhîde eyler iktidâ.²

Yâ İlâhî âlem-i garba hidâyet et nasîb
Olsun artık cümleten teslîs ü butlândan cüdâ.

Çok belâlar çekti âlem kurtaran yok *lâ ilâh*
Artık *illâ'llâh*'ı göster etsin İslâm'ı edâ.

Kurtar artık sen bu şûrişten tamâmen âlemi
Nâmına peygamberin Pertev kulun eyler nidâ.

Tîg-ı Pertev tîg-ı i'lâ-yı Kelâmullâh'tır.
Eylesin zıllında yâ Rab çok ibâdın ihtidâ.²¹

(s.10)

ŞANLI ORDUMUZ İÇİN¹

[Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün]

Türk ordusu, sulhun o büyük bekçisi ordu;
Tekrâr o büyük şânını dünyâya duyurdu.

Hürriyyet-i dünyâ için olduysa müdâfi;
Elbet yaraşır şânına, gelmez bile kâfi.

¹ Erzurum sabık Mebusu Gl. Pertev Demirhan'ın bu eseri İngilizceye tercüme edilmiştir.

² Mühtedi İngiliz lordu ve Londra'da İslâm Cemaatının kurucusu merhum Lord Hedley. [Lord Headley'in (1855-1935) hayatı, Müslüman oluşu ve bu yoldaki çalışmaları hakkında daha fazla bilgi için bk. Bayram 2020: 265-282.]

²¹ [İSLÂM ADLI ESER İÇİN

1. Allah'ın nurunun ışığı, muhterem paşa hazretleri, bir eserle doğu ve batıya hidayet nurları saçtı. 2. Onun her harfinden İslâm ateşi, tevhid nuru fişkırıyor. (Onu okuyan ve) dinleyen, Hedley gibi, Allah'ın birliği inancına uyar. 3. Ey Allahım! Batı dünyasına hidayet nasib et! Artık tamamen teslis (üçleme) ve diğer batıl inançlardan ayrılınsınlar! 4. Dünya çok belâlar çekti; kurtaran yok. (İnkâr fikirleri yaygınlaştı). (Senden başka) ilâh yoktur. Artık *illâ'llâh*'ı ("Allah'tan başka ilâh yoktur" gerçeğinin hâkimiyetini) göster, İslâm'ı(n mükellefiyetlerini) eda etsinler! 5. Sen bu karışıklıktan dünyayı artık tamamen kurtar! Peygamber'in adına, işte Pertev kulun sesleniyor. 6. Pertev'in (manevi) kılıcı, Allah kelâmını yüceltmek için kullanılan kılıç gibidir. Yâ Rabbi, onun sayesinde çok kulların hidayete ersin, doğru yolu bulsun!..]

¹ *Kore Kahramanları İçin Zafer Destanı*'nın sonu.

Her türlü silâhlarla, vesâitle mücehhez,
Deryâ gibidir savleti bitmez ve tükenmez.

Her orduda vardır, bulunur bunca vesâit;
Lâkin o büyük rûh, o celâdet ona âit.

Fırlarsa Mehmetçik o mehâbetle yerinden;
A' dânun uzaktan akacak kan ciğerinden.

Bir sâikadır sanki hücûmunda süvârî,
Etrâfa piyâdeyse nehirlere gibi cârî.

Üssülharekât oldu semâlarla bulutlar;
Göklerden inerken melekü'l-mevt o pilotlar.

Baştanbaşa milletle vatan durdu selâma,
Hürmet sana, hep sendeki efrâd ü izâma.²²

(s. 11)

SEVGİLİ KARDEŞİM ABDURRAHMAN ALİ'YE²³

[Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün]

Ey nûr-ı hidâyetle münevver olan insân,
Feyziyle musahhar ediyor kalbini Kur'ân.

Uçmuş gidiyor âlem-i lâhûta o kalbin;
Elbet ezelîdir bu saâdet, bu nasîbin.

Çekmiş seni bak Şâm-ı Şerîf'e tayerânın,
Allah'la budur dostluğuna işte nişânın.²⁴

²² [ŞANLI ORDUMUZ İÇİN

1. Türk ordusu, barışın o büyük bekçisi ordu; o büyük şanını tekrar dünyaya duyurdu... 2. Dünyanın hürriyeti için müdafaa edici olduysa, elbet bu onun şanına yaraşır, hatta kâfi bile gelmez. 3. Her türlü silâhlarla, vasıtalarla hazırlanmış, donanmıştır. Onun saldırışı deniz gibidir; bitmez ve tükenmez. 4. Her orduda bunca vasıtalar vardır, bulunur... Fakat o büyük ruh, o yiğitlik ve sağlamlık, ona ait... 5. Mehmetçik, o heybetle yerinden fırlarsa, düşmanların uzaktan ciğerinden kan akacak!.. 6. Süvariler, hücum sırasında sanki bir yıldırımdır; piyadeyse etrafa nehirlere gibi akıyor. 7. Göklerle bulutlar, hareketlerin aslı, esası oldu; o pilotlar, göklerden inerken ölüm meleği oldu!.. 8. Baştanbaşa milletle vatan selâma durdu. Hürmet sana, hep sendeki asker ve büyüklere (er ve kumandanlara)!..]

²³ Bu şiir, *Ehli Sünnet* dergisinin 14 Mart 1950 tarihli sayısında çıkmıştır.

²⁴ Aziz misafirimizi İstanbul'a getiren uçak fırtınadan yolunu değiştirip Şam'a gitmiş, bilahare Yeşilköy'e gelmiştir. (*Hürriyet*).

İstanbul'a hoş geldiniz ey şanlı birâder.
Bir yolcuyuz artık ebedî yolda berâber.

Peygamberi rehber edinip nûra kavuştun,
Aşkınla karanlıkları deldin de savuştun,

İşletmeyerek eylemedin aklını zâyî'
Çekmiş seni Mevlâ'ya tabîatla bedâyi'.

Aklın ile rûhunla ve kalbinle yoruldu,
Birçok arayıp sonra hakikatleri buldu.

Rûhunda yaşar şimdi visâlinle sükûnet.
Elbet duyuyorsun Yüce Allâh'ına minnet.

Hoş geldiniz ey sevgili, îmanlı güzel genç,
Oldun, olacaksın şu büyük gâyeye bir genc:

Bir Anglo-Sakson güneşinden çıkacak nûr,
İslâm'la bütün eyleyecek âlemi mesrûr.

Bir parça tesellî aradım şî'r ü kalemde
Kalbim yaşıyor şimdi firâkınla elemde...²
(s.12)

Kâzım Karabekir Paşa merhumun Meclis Riyasetine intihapları münasebetiyle

TEBRİKNAME¹

[Feilâtün feilâtün feilâtün feilün]

Verdi başkanlığa sonsuz şeref ü rif'at ü şân;

² İhtida eden bu İngiliz dindaşımızdan bu şiire karşılık aldığım İngilizce mektubu, en kıymetli hâtıralarım arasında saklıyorum.

[1. Ey hidayet nuruyla aydınlanmış olan insan! Kur'an, kalbini feyzi (ilmi, bereketi) ile fethediyor! 2. O kalbin, uçmuş, İlahi âleme gidiyor. Elbet bu saadet, senin bu nasibin, ezelîdir. 3. Bak, uçsun seni mübarek Şam'a çekmiş. Allah'la dostluğuna işaretin işte budur. 4. Ey şanlı kardeş, İstanbul'a hoş geldiniz! Artık ebedî yolda seninle beraber bir yolcuyuz. 5. Hz. Peygamberi rehber edinip nura (ışığa, aydınlığa) kavuştun; aşkınla karanlıkları deldin de savuştun. 6. Aklını işletmeyerek kaybetmedin. Tabiatla hayret verici güzellikteki şeyler, seni Mevlâ'ya çekmiş... 7. Aklınla, ruhunla ve kalbinle yoruldu. Çok arayıp sonra hakikatleri buldu... 8. Ruhunda şimdi kavuşmanla sükûnet yaşar. Elbet Yüce Allah'ına minnet duyuyor(, Onun nimetine şükrediyor)sun... 9. Ey sevgili, imanlı, güzel genç, hoş geldin! Şu büyük gayeye bir hazine oldun, olacaksın. 10. Bir Anglo-Sakson güneşinden aydınlık çıkacak; İslâm'la bütün âlemi sevindirecek. 11. Şiir ve kalemde bir parça teselli aradım; kalbim şimdi ayrılığınla acı içinde yaşıyor...]

¹ Merhum, bu tebrikname vesilesiyle beni makamında kabul buyurarak yarım saat kadar başbaşa görüştük. Bu arada, Birinci Mecliste arkadaşlık ettiği, amcam Van Mebusu Demiroğlu Tefvik Bey'den bahis açarak ailemizin Karaman'dan Van serhaddine gidip yerleşmiş en eski bir Türk ailesi olduğunu tarihî tedkiklerine müsteniden, beyan buyurdular.

Milletin çeşmine nûr geldi ve hem cismine cân.

Hak tecellî ederek tuttu riyâsette makâm
Nice yıl hasreti olmuştu kulûba mihmân

Kurtaran şarkı odur, garptaki istihlâsın
Mebde' ü mesnedidir Fâtih-i Ermenistân.

Şehid askerlerinin şefkati hep toplanarak
Onun ulvî yüreğinde yeniden tuttu mekân:

Şarkta evlâtları vardır şühedâzâde bütün
Ona medyûn ebediyyen Erzurum, Kars ile Van.

Bunca bî-kes çocuğun yâresine merhem için
Oydu meclis ile partide azimle çalışan.

Ruslara gayzını haykırdı büyük milletinin
Yaptı kaç kerre mehâbet ile kürsîde beyân,

İydi tebrîk ederek kürsüden ihyâ etti
Milletin rûh-ı muallâsını ölmez komutan.

Hem de tebrikleri mecliste kabûl eylediler
Böyle bir başkana olmaz mı gönüller kurbân?²
(s. 13)

Olsa Başkal'alı bir şâir eğer medhiye-hân
Bakmaz elbette kusûra o muhibb-i irfân.

Gerçi Bâkî gibi, Nef'î gibi söz söyleyemem
Bu kasîdemle fakat milleti ettim şâdân.

Ömr ü âfiyetine eyliyelim cümle duâ
Hâfız olsun ona her ân Cenâb-ı Yezdân.

² Merhum, Kurban Bayramı dolayısıyla yüksek riyaset kürsüsünden muhterem mebusları tebrik etmiş, ayrıca makamlarında da tebrikleri kabul buyurmuşlardı. [Karabekir, TBMM başkanlık kürsüsünden milletvekillerinin bayramlarını şöyle tebrik etmiştir: "Efendim, gündem bitmiştir. Kurban bayramı tatili yapacağız. Bayramınızı kutlarım. 11 Kasım Pazartesi günü saat 15 de toplanmak üzere birleşime son veriyorum." (TBMM Tutanak Dergisi, c. 2, I. XI. 1946 Cuma, s. 6).]

Ömr-i âlileri, mesnedleri kutlu olsun

Yazdı târîh-i riyâset bu Süleymân-ı zamân:

“Fâl-i hayr”ın f’si geldi başını çekti “hasûd”

“Bir” de çıktım da dedim “Fâtih-i Ermenistan”

1362 [1946]¹.

(s. 14)

BİR KASİDENİN GİRİZGÂHI¹

[Feilâtün feilâtün feilâtün feilün]

Bir perî yaklaşarak geldi bugün yanımıza;

Başladık şi’r ile ilhâmı i’lânımıza.

Dedi ağyâr dikendir güle benzer yârân

Sözüm ağyâra değil, sevgili yârânımıza.

Geldi gül topladı cânân o pamuk ellerle

Dikti gül hâtralar bir de gülistânımıza

Yine candan susayıp tâlib-i esrâr olduk;

Başladık şevk-ı hakikat dolu efgânımıza.

Çekilip ufka dün akşam bize etmişti vedâ

Yine erdik, ne güzel, şems-i dırâhşânımıza.

¹ [Kâzım Karabekir Paşa merhumun meclis reisliğine seçilmesi münasebetiyle tebrikname

1. Başkanlığa sonsuz şeref, yükseklik ve şan verdi; milletin gözüne nur, bedenine can geldi!.. 2. Nice yıl hasreti kalplere misafir olmuştu. Şimdi hak (gerçek, adalet, Allah’ın kudreti) ortaya çıkarak reislikte makam tuttu. 3. Doğu illerini (düşman saldırılarından) kurtaran odur. “Ermenistan Fâtih-i”, Batı Anadolu’daki kurtarmanın başlangıcı ve dayanağıdır. 4. Şehit askerlerinin şefkati hep toplanarak onun yüce yüreğinde yeniden yer tuttu. 5. Doğu illerinde hepsi şehit çocukları olan evlâtları vardır... Erzurum, Kars ve Van, ona ebedî olarak (şükran) borçludur. 6. Bunca kimsesiz çocuğun yarasına merhem olmak için, meclis ve partide azimle çalışan, oydu. 7. Kaç kere heybetle kürsüde açıklama yaptı; büyük milletin (şehirlerimize saldıran) Ruslara duyduğu öfkeyi haykırdı. 8. Ölmez komutan, hem kürsüden (milletvekillerinin Kurban) bayramını tebrik ederek milletin yüce ruhunu ihya etti (diriltti, şenlendirdi), 9. hem de tebrikleri mecliste kabul ettiler. Böyle bir başkana gönüller kurban olmaz mı? 10. Eğer Başkaleli bir şair övgü okuyucu olsa, o irfan dostu, elbette kusura bakmaz... 11. Gerçi Bâkî gibi, Nefî gibi söz söyleyemem ama bu kasidemle milleti sevindirdim. 12. Hepimiz, ömrünün sağlık ve esenliği için dua edelim: Cenab-ı Hak, her an onun koruyucusu olsun! 13. Yüksek ömürleri, mevkileri kutlu olsun! Bu zamanın Süleymân’ı, reisliğinin tarihini yazdı: 14. “Fâl-i hayr”ın f’si geldi, “hasûd”un başını çekti; “bir” de çıktım “Fâtih-i Ermenistan” dedim. 1362 (“Fâtih-i Ermenistan” tamlamasının ebced hesabındaki karşılığı 1291’dir. “Fâl-i hayr”ın fe’si geldi” denilerek fe’nin ebced hesabına göre 80 olan değerinin ekleneceği, “başını çekti hasûd” ibaresinden hasûd’un ilk harfinin karşılığı durumundaki 8’in, ayrıca 1’in çıkarılacağı bildirilmiştir. 1291’e 80 eklendiğinde 1371 rakamı elde edilir. Bundan 8+1= 9 çıkarılınca, Miladi 1946 yılının Rumi tarihe göre karşılığı olan 1362 sonucuna ulaşılır). Kâzım Karabekir, 23 Temmuz 1946 tarihinde TBMM başkanı seçilmiştir.]

¹ Kasidenin tamamı *Ehli Sünnet* dergisinin 1 Ağustos 1952 tarihli nüshasındadır.

Gece âlemleri seyretti hafî seyriyle
Yine hükmetmeğe rûh, geldi bu devrânımıza.

Kalırız baş başa bin gizli hakikat ile biz
Silkinip tozdan uçarken ulu Yezdânımıza.

Cümle-i ömrümüze son verilip nokta konur
Başlarınız bir ebedî ömr ile seyrânımıza.²⁵

(s. 15)

DUA

(Merhum Mareşal Fevzi Çakmak'ın, Şişli Sıhhat Yurdu'na ilk yatışlarında îade-i sıhhatleri için yazılmıştır.)

[Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün]

O bir kutb-ı fazîlet, hâmi-i eshâb-ı himmettir;
Vücûdu rûh-ı millettir, inâyettir ve rahmettir;
Kemâli mâhi-i zulmet, kıvâm-ı dîn ü devlettir;
Bütün halkın müşîriyiğin duâsı şimdi sıhhattir.

Bütün ümmîdimiz bağlandı ol şems-i dırahşâna;
O kân-ı ilm ü irfâna, o emsâlsiz kumandana.
Gönüller hep duâcı sıhhatiyiğin şimdi Yezdân'a;
Duâsı milletin elbette makrûn-ı icâbettir.

Fazîletli, musallî, müttakî bir zât-ı âlîdir;
Bütün efrâd-ı millette gönül hubbiyle mâlîdir;
Ona müştâk olanlar cümle ashâb-ı maâlîdir;
Ona ta' rîz edenler cümle ashâb-ı dalâlettir.

Muzaffer ordunun en şanlı, yüksek bir kumandanı;
Müşîr oldu; bihakkın aldı milletten bu unvânı;

²⁵ [BİR KASİDENİN GİRİZGÂHI

1. Bugün yanımıza bir peri yaklaşarak geldi. Onun bize ilham ettiği şeyleri şiirle ilan etmeye başladık: 2. Dedi ki, düşmanlar diken gibidir; dostlar güle benzer. Sözüm yabancılara değil, sevgili dostlarımıza... 3. Sevgili geldi; o pamuk elleriyle gül topladı. Gül bahçemize bir de gül gibi hatıralar dikti. 4. Yine candan susayıp sırların talibi olduk; hakikat şevkiyle dolu feryatlarımıza başladık... 5. (Güneş) dün akşam ufka çekilip bize veda etmişti. Ne güzel, parlayan güneşimize yine eriştik!.. 6. Gizli dönüşüyle gece âlemleri seyretti; ruh, bu devrimize yine hükmetmeye geldi. 7. Biz, tozdan silkinip Yüce Yaratanımıza uçarken, bin gizli gerçekle baş başa kalırız. 8. Ömrümüzün cümlesine son verilip nokta konur. O zaman ebedî bir ömürle seyrânımıza (gezip açılmaya) başlarız!..]

Uzak kaldı siyâsetten, olup yurdun nigejbânı;
Karışmak da, karıştırmak da zîrâ bir cinâyettir.

Mutahhardır şevâi[b]den bütün ömrünce ol hazret
Edüp ihyâsına, i'lâsına hep ordunun himmet;
Odur harp âfetinden milleti hufzeyleyen kuvvet;
Vücûdu bâis-i fevz ü felâh-ı mülk ü millettir.
(s. 16)

Urûc etti makâm-ı askerîden sîne-i halka;
Cemâli mâhı etrâfında gençlik oldu bir halka.
Cihân hayrettedir millette sonsuz çalkanan şevka.
Onun millet için her bir sözü râh-ı saâdetdir.

Sayın yüksek müşîre zât-ı Hak dâim nasîr olsun,
İşâretiyle millet, parti, gençlik hepsi bir olsun.
Yolunda Sûre-i *İnnâ fetahnâ* sâye-gîr olsun.
Bugün fevz-i azîme milletin kasdı azîmettir²⁶
14 Eylül 1949.

Ürdün Meliki Haşmetlü Hüseyin bin Tallâl'ın memleketimizi teşrifleri münasebetiyle¹

[Feilâtün feilâtün feilâtün feilün]
Kararıp can sıkıyor bak yine ahvâl-i cihân;
Oldu hürriyyetin âşıklarına yer zindân.

²⁶ [DUA

(Merhum Mareşal Fevzi Çakmak'ın, Şişli Sihat Yurdu'na ilk yatışlarında sağlıklarına tekrar kavuşmaları için yazılmıştır.)
I- O bir fazilet kutbu, gayret sahiplerinin koruyucusudur. Onun varlığı, milletin ruhudur; (İlâhî) bir lütuf ve rahmettir. Olgunluğu, karanlığı yok edici, din ve devletin kıvamıdır. Şimdi bütün halkın mareşali için duası, onun sağlığıdır. II- Bütün ümidimiz, o parlak güneşe, o ilim ve irfan kaynağına, o benzersiz kumandana bağlandı. Gönüller şimdi hep sağlığı için Allah'a duacıdır. Milletin duası elbette kabule mazhardır. III- Faziletli, namaz kılan, takva sahibi, yüksek bir zattır. Bütün millet fertlerinin gönlü onun sevgisiyle doludur. Onu özleyen ve görmek isteyenler, hep yüksek fikirlerin sahipleridir. Ona dokunaklı söz söyleyen, üstü kapalı sitem edenlerse, hep doğru yoldan sapan, azgınlardır. IV- Zafer kazanan ordunun en şanlı, yüksek bir kumandanı... "Müşîr" (mareşal) oldu; milletten bu unvanı hakkıyla aldı. Yurdun bekçisi olup siyasetten uzak kaldı. Çünkü (ordunun siyasete) karışması da, (onu politikaya) karıştırmak da bir cinayettir. V- O hazret, hep ordunun canlandırılmasına, yükselmesine gayret edip bütün ömrü boyunca lekelerden uzak, temiz kalmıştır. Varlığı, millet ve memleketin kurtuluş ve esenliğine vesiledir. Milleti savaş felâketinden koruyan kuvvet de odur... VI- Askerlik makamından halkın bağına, kalbine yükseldi; güzelliğinin ayı etrafında gençlik bir halka oldu. Dünya, millette sonsuz çalkanan bu şiddetli istek karşısında hayret içinde... Onun millet için her bir sözü saadet, mutluluk yoludur. VII- Sayın yüksek mareşale Cenab-ı Hak her zaman yardımcı olsun; onun işaretiyle millet, parti, gençlik hepsi bir olsun... Yolunda "*İnnâ fetahnâ*" ("Biz sana apaçık bir fetih verdik" ayetiyle başlayan Fetih) Suresi gölge yapıcı olsun! Bugün milletin niyeti, büyük "fevz"e (kurtuluş, zafer ve esenliğe) gitmektir.]

¹ [Ürdün kralı Hüseyin bin Tallâl, Türkiye'ye 23 Ağustos 1954 tarihinde gelmiştir].

Düşmemiş, uğramamış hiç bir asırda bu kadar
Zulm ile zulmete, ebnâ-yı beşer hep nâlân.

Medeniyyet de bugün tehlikede, dinler de;
Nerelerde akacaktır bakalım kanı revân.

Doluyor her uyanık kalbe bugün kanlı keder
Iztrâb ü elemin haddine yoktur pâyân.

Çekedursun elemin bâdesini milletler
Oldu Türk milleti bir başkaca yönden handân:

Geldi Ürdün Meliki şanlı Hüseyin bin Tallâl;
Etti baştanbaşa bir Türkiye'yi hep şâdân

Arabî, Hâşimî bir şanlı meliktir bu gelen (s. 17)
Müntehâ Hazret-i Peygamber'e, nesl-i zîşân.

On dokuzdur yaşı, pek genç ü tüvânâ zâtı
Ediyor nâsiyede nûr-ı siyâdet lemeân.

Etti tahsîlini ikmâl gidip Londra'ya;
İzdivâc eyledi îmân ile fenn ü irfân.

Cedd-i emcedleri merhûm Melik Abdullah
İdeal uğruna olmuştu şehîd ü kurbân.

Ne güzel oldu bu dâvet, bu misâfir ne azîz;
Dökülüp yollara olmakta gönüller hayrân.

Milleti gark-ı sürûr etti hükûmet el-hak
Yine azdır ne kadar eylesek arz-ı şükrân.

Biliriz Türkler Araplar ezeli kardeştir;²⁷
Çünkü Mevlâları bir, elde de vardır Kur'ân.

Bizi yıkmaz, yıkamaz bâdireler, poyrazlar;

²⁷ Bu fikrin, "Müminler ancak kardeşlerdir. (...)" (Kur'an, Hucurat Suresi, 49/ 10) mealindeki ayet ve Türklerle Arapların asırlar boyunca umumiyetle dostane münasebetler içinde oluşu vakiasına dayandığı anlaşılmaktadır.

Bir taraf Türkiye'dir bir diğeri Pâkistân.

Melike cân ü gönülden dileriz izzetler

Ola günden güne mes'ûd u müreffeh Ammân.²⁸

(s. 18)

**TÜRK VATANDAŞI HİNDLİ MÜCAHİD
ABDURRAHMAN RİYAD BABUR HAKKINDA**

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Ömrünü vakfetti Hindistân'ın istiklâline;

Kırk yıl olmuştur vedâ etmiş iyâl ü âline.

Şeyh iken, mürşid iken, a'yân iken, eşrâf iken

Hep fedâ etmiş bir anda Hind'in istikbâline.

Aşk-ı Hindistân ile ayrıldı Hindistân'dan

Münfail emperyalistin nâ-be-câ ef'âline.

Asker-i İslâm'a gelmiştir, katılmıştır hemen

İlk umûmî harbi bir fırsat bilip âmâline.

Dâimâ teşcî edip zâbitleri, askerleri

İstikâmet verdi çok insanların a'mâline.

Oldu mağlûp ol zaman hayfâ yine Osmanlılar

²⁸ [Ürdün Meliki Haşmetlü Hüseyin bin Tallâl'in memleketimizi teşrifleri münasebetiyle

1. Bak, yine dünyanın hâlleri kararıp can sıkıyor... Yeryüzü, hürriyetin âşıklarına zindan oldu. 2. İnsanlar, hiçbir asırda bu kadar zulme uğramamış ve karanlığa düşmemiş; hep inlemekte... 3. Bugün medeniyet de tehlikede, dinler de... (İnsanların) akan kanı, bakalım daha nerelerde akacaktır? 4. Her uyanık kalbe bugün kanlı keder doluyor. Sanki ıztırap ve acının haddine son yoktur... 5. Milletler acının, kederin içkisini çekedursun, Türk milleti bir başka yönden güldü: 6. Ürdün kralı şanlı Hüseyin bin Tallâl geldi; baştanbaşa Türkiye'yi hep sevindirdi. 7. Bu gelen, Arap ve Hâşim soyundan, şanlı bir hükümdardır. O şanlı nesil, Hz. Peygamber'e ulaşır. 8. Yaşı, on dokuz; henüz pek genç, fakat kendisi kuvvetlidir. Alnında seyyidlik nuru parlıyor. 9. Londra'ya gidip (ilim) tahsilini tamamladı; böylece imanla fen ve kültür evlendi. 10. Pek büyük dedeleri merhum Kral Abdullah (1882-1951), ideali uğruna şehit ve kurban olmuştu. 11. Bu davet, ne güzel oldu; bu misafir ne değerli!.. Gönüller yollara dökülüp hayran oluyor. 12. Doğrusu hükümet, milleti sevince boğdu. Minnettarlığımızı ne kadar arz etsek, yine azdır. 13. Biz, Türklerle Arapları ezeli kardeş biliriz. Çünkü (iki ulusun da) Mevlâları bir, elinde de Kur'an vardır. 14. Felâket ve poyrazlar bizi yıkmaz, yıkamaz. (Kültür birliğimizin) bir tarafı Türkiye'dir, bir diğeri Pakistan... 15. Hükümdara can ü gönülden izzetler (ululuk ve itibar) dileriz. (Ürdün'ün başşehri) Amman, günden güne daha mutlu ve refaha kavuşmuş olsun!..]

Oldu hazret müptelâ zulmün bütün ahvâline.

Hücrevî haps ile mahbûs oldu; sonra nefyedip
Oldular bâis elemle derdinin ikmâline.

Maddeten kânunla taltîf eylemiş Türk devleti;
Çok büyük Türkler onun hayrân hâl ü kâline.

Ömrü istiklâl için geçmiş vatanperver odur;
Görmek istersen gelip bak sen de sinn ü sâline.

Kalbi Pakistân ü istiklâl için çarpmaktadır.
Nâil et hep bizleri yâ Rab o Lâhur şâline.¹

Bir mücâhiddir ki takrîr eylesin her kavm onun
Mâcerâ-yı ömrünü ahfâdına, ensâline.

Eshiyânın seyyidi dense sezâdır ol azîz
Bezledeh ahbâbına bakmaz bu dünya mâline.

Âlim ü âmil ve kâmil bir siyâsîdir o zât
Kahkahayla cân katar ahbâbının her hâline.
Ankara 1945²⁹
(s. 19)

HARİCİYECİ ÂŞİR BEY HAKKINDA

[Fâilâtün fâilâtün fâilün]

Kûşe-i vahdette tutmuştur mekân

¹ Hamdolsun Pakistan ve Hindistan'ın istiklâllerini görmekle hepimiz saadete gark olmuş bulunuyoruz.

²⁹ [TÜRK VATANDAŞI HİNDLİ MÜCAHİD ABDURRAHMAN RİYAD BABUR HAKKINDA

1. Ömrünü Hindistan'ın istiklâline vakfetti; çoluk çocuğundan ayrılalı kırk yıl olmuştur. 2. Şeyh, mürşid ve beldesinin ileri gelen büyüğü iken, (bu unvanların) hepsini bir anda Hind'in istikbaline feda etmiş... 3. Hindistan aşkıyla Hindistan'dan ayrıldı; emperyalistlerin uygunsuz işlerine kırgın olarak hareketlenmiştir. 4. Birinci Dünya Savaşı'nı (millî) dilek ve gayeleri için bir fırsat bilip hemen gelmiş; İslâm ordusuna katılmıştır. 5. Zabitleri (subayları) ve askerleri daima cesaretlendirip nice insanların işlerine doğru bir yön verdi. 6. Ne yazık ki, Osmanlılar o zaman yine yenildi. Hazret, zulmün bütün hâllerine, belâlarına tutuldu. 7. Hücre hapsiyle mahpus oldu. Sonra sürgün edip acı ve derdinin tamamlanmasına sebep oldular. 8. Türk devleti kanunla kendisine maddeten iyilik etmiş. Çok büyük Türkler, onun hâl ve sözüne hayrandır... 9. Ömrü istiklâl için geçmiş bir vatanperverdir o... Görmek istersen, gel, sen de yaşına bak! 10. Kalbi Pakistan ve istiklâl için çarpmaktadır. Yâ Rabbi, bizleri hep o Lâhur şalına kavuştur!. (Hamdolsun, Pakistan ve Hindistan'ın istiklâllerini görmekle hepimiz saadete boğulmuş bulunuyoruz). 11. Öyle bir mücahittir ki, her millet onun ömrünün macerasını torunlarına, nesillerine anlatsın!.. 12. "Cömertlerin efendisi" dense, (anılan övgüye) lâyıktır. Çünkü o değerli insan, bu dünya malına bakmaz; dostlarına bol bol, esirgmeden verir. 13. O zat, âlim, ilmiyle amel edici ve olgun bir siyasisidir. Dostlarının her hâline kahkahayla can katar...]

Âşir-i vâhid demek ister lisân.

Beyt-i lâhûtîsinin yoktur eşi
Müzenin evde müesses kardeşi.

Feth-i bâbla kampana feryâd eder
Türlü ziller nağmeler inşâd eder.

Evde var Sultan Mecîd'in takyesi;
Ender eşyânın cesîm ü hurdesi.

Var fotoğrafın icâdından beri
Her tekâmül seyrini hâvî seri.³⁰

Var evinde, ceplerinde öyle çok
Türlü sâatler ki işler, durma yok.

Bir Zenit parlar tavanda istese
Nîm-i şebde, kalkmadan bi'l-hendese.

Saz çalar envâ-i sâat ey ahî
Nâyi gördüm, gördüğüm yok bir dahi.

Var Sikandinav³¹ taşından çaydanı³²
Çayı enfes, ondan enfes fincanı.

Çok misâfir gelse memnûnen gider
Dar mekân gittikçe vüs'at kesbeder.

Her taraf eşyâ ile sımsık dolu
Haşrolunmuş hayli eşyâ rû-be-rû.

Burda anlattıklarım bir zerredir.
Bahr-i eşyâdan alınmış katredir.

³⁰ [Bu kelime, tahminimize göre, sehven "eseri" şeklinde çıkmıştır; "seri" olursa, vezin aksaklığı giderilmiş olur. Manayı göz önünde tutarak onu "seri" biçiminde düzelttik.]

³¹ [Bu kelime, asıl metinde "Skandinav" şeklindedir. Manzumede kullanılan aruz kalıbına uygun düşmesi için onu böyle yazmayı tercih ettik.]

³² ["fincanı" şeklinde çıkmış kelimenin üstü çizilip yanına "çaydanı" yazılmıştır.]

Fenn-i târih, fenn-i eşyâ câhili
Bence yok târifinin hiç kâbili.

(s. 20)

Hey'et-i fenniyye tasnîf etmeli
O güzel eşyâyı tavsîf etmeli

Tal'at'ın üstünde çıkmış bir duâ
Gördüm onda hepsi tevhîd-i Hudâ¹

Zâtına nakl-i kelâm etsin kalem
Zâtının vasfiyle dûr olsun elem:

Ehl-i tevhîd ü muhabbettir o zât;
Âciz ü miskîne sâhip; bî-misâl.

Resm-i hattiyle şehâdet levhası
Yazdı hattı halka arzetti cemâl.

Hem Reşâdiyye onun yaptırdığı
Câmi ile eyledi iyd-i visâl.

Çoklara bezleyemiştir mâlini
Yok gözünde kıymet-i mâl ü menâl

Etmemiş cins-i latîfe iltifât
Bulmamış râhat, huzûru ihtilâl.

Lâkin evlendirdiği çok kimse var
Onların resmiyle müsbettir bu hâl.

Devletinden rütbe almış ol habîb,
Re'yini, tedbîrini ister ricâl.

Etmemiş minnet o İran şâhına
Bahra düşmüşken Boğaz'da bî-vebâl

¹ Merhum Talât Paşa şehid edildiğinde üzerinde çıkan Arapça uzun bir dua ve münacat.

“Gelsin ahretten gelen de bir görem”

Söylemişken Şâh-ı diktatör-hisâl¹

(s. 21)

Kıl ziyâret çok uzatma hasreti

Rûh ile kalbin olurlar bî-mecâl.

Ey Süleyman destini bûs eyleyüp

Kıl edeble, hâl ile hatm-i makâl.³³

16 Mart 1363 [16 Mart 1947]

KÜÇÜK AHSEN TOL İÇİN DOĞUM TARİHİ

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Doğdu Ahsen ahsen-i takvîmle³⁴ Gülhâne’de

Lutf-ı Hak’la bin meserret oldu peydâ hâned.

Ahsen’i ihsân eden Hallâk-ı hüsne çok şükür

Çok salât ile selâm Peygamber-i zî-şâne de.

¹ İran Şahı Rıza Pehlevî’ye verilen hediyeleri beraberlerinde götürmeğe memur edilen merhum Aşir Bey; Boğaz’da denize düşmüş, kurtarılmış ve Şah tarafından yukardaki Türkçe tabirle huzura istenmiştir. [3 Temmuz 1934 tarihli *Milliyet* gazetesindeki “Şehinşah Hz. Dün İstanbuldan Ayrıldılar” başlıklı haberin devamında (s. 5) bu kaza şöyle bildirilmiştir: “Ege vapurundan bir memur denize düştü- Dün Ege vapuru limanımızdan hareket ettiği sırada bir kaza olmuştur. Aşir bey isminde bir zat, muvazenesini kaybederek vapurdan denize düşmüş, o civarda bulunan gümrük muhafaza motörü tarafından derhal yetişilerek kurtarılmıştır.”]

³³ [HARİCİYECİ ÂŞİR BEY HAKKINDA

1- Birlik ve yalnızlık köşesinde mekân tutmuştur; bundan dolayı dilimiz “Vâhid(Bir Rabb)’in Âşir’i (dostu)” demek ister. 2. İlâhî (bir havanın estiği) evinin eşi yoktur; bu evde sanki bir müzenin kardeşi kurulmuş... 3. Kapının açılışıyla kampana feryad eder; türlü ziller nağmeler okur. 4. Evde Sultan Abdülmecid’in takkesi, pek az bulunan şeylerin irisi ve ufağı var. 5. Fotoğrafın icad edilışinden beri, her gelişme seyrini içine alan seri bulunuyor. 6. Evinde ve ceplerinde öyle çok çeşitli saati var ki, bunlar durmadan çalışıyor. 7. İstese tavanda bir Zenit parlar; gece yarısında, kalkmadan, hesapla (çalışır). 8. Birader, çeşit çeşit saat âdetâ saz çalar. Ben ney’i gördüm; başkasını bir daha gördüğüm yok. (Burada benzerine tanık olmadığım bir ney gördüm). 9. İskandinav taşından bir çaydanlığı var. Çayı pek nefis, fincanı ondan daha hoş... 10. Çok misafir gelse, memnun olarak gider; dar mekân gittikçe genişlik kazanır. 11. Her taraf eşya ile tıka basa dolu... Çok şeyler yüz yüze toplanmış... 12. Burada anlattıklarım bir zerre, eşya denizinden alınmış bir damla gibidir!.. 13. Tarih, fizik ve tabiat ilimlerinin bilmediği (öyle çok şey var ki burada) bence tarif edilmesinin hiç imkânı yok!. 14. İlmî bir heyet bu eşyayı sınıflandırmalı; vasıflarını yazarak o güzel şeyleri tesbit etmeli... 15. Talat Paşa’nın üstünden bir dua çıkmış... O metni (bu evde) gördüm; tamamı Allah’ın birliği inancını belirten sözlerdi... 16. Kalem, sözü Âşir Bey’in kendisine getirsin; onun değerli şahsına ait sıfatların anlatılmasıyla acı ve keder uzaklaşsın: 17. O zat, Allah’ın birliğine inanan, (İlâhî) sevgi sahibi, âciz ve fakirlere yardımcı olan, benzersiz bir kişidir. 18. Kendi yazısıyla şehadet (şehitlik, şahitlik) levhası yazdı; yazısı halka güzelliğini gösterdi. 19. Bundan başka, Reşadiye onun yaptırdığı cami ile kavuşma bayramı yaptı. 20. Çok kimselere malını esirgmeden, bol bol vermiştir... Gözünde malın, mülkün kıymeti yok... 21. Cins-i latife (kadınlara) alâka göstermemiş; rahatı, huzuru bozulmamış. 22. Fakat evlendirdiği çok kimse var. Bu hâl, onların fotoğraflarıyla sabittir. 23. O sevgili (hariciye memuru), devletinden derece almış. Devlet adamları (çeşitli konularda) onun görüşünü, düşündüğü tedbiri sorar. 24. Boğaz’da bebali olmadan denize düşmüşken, İran şahına da minnet etmemiş. 25. Diktatör huylarına sahip şah, “Ahiretten gelen, gelsin de bir göreyim!” demişken, (Âşir Bey vakarını korumuş). 26. Hasreti çok uzatma, ziyaret et. (Çünkü gidip onu görmedikçe) ruh ve kalbin mecalsiz kalıyor... 27. Ey Süleyman, elini öpüp edeple, “hâl”le sözünü tamamla...]

³⁴ “Ahsen-i takvîm” tamlaması, “Biz insanı en güzel şekilde yarattık.” (Kur’an, Tîn Suresi, 95/ 4) mealindeki ayette geçer.

Ehl-i Beyte tuhfe-i Yezdân bu tıfl-ı nâzenîn
Şenlenir meclis, gelince, sâye-i şâhânede.

Sonra geldin Ahsen, anlat âlem-i ervâhı gel
Çok tekâsüf etmeden bizler gibi gamhânede.

Nûra gark olmuş, tebessümlerle süslenmiş yüzün
Bir meleksin, bir perîsin sûret-i tıflânede.

Uslusun pek fazla Ahsen, var bunun bir hikmeti
Ders alırsın bir melekten gizli bir dershânede.

“Şer” gidince mısraımdan geldi târîhin dile:
Doğdu Ahsen ahsen-i takvîmle Gülhâne’de.³⁵

1364 [1948]

(s. 22)

MERHUM MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK İÇİN

MERSİYE

15. 4. 1950

[Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün]

Zemîn ağlar, zamân ağlar, bütün bir âsumân ağlar;
Bugün Türklükle, İslâm âlemiyle bir cihân ağlar

Tebessümle dolaştı en son Allah lâfzı vechinde
Anıldıkça bu ulvî levhadan pîr ü civân ağlar.

Nidâ-yı Allah Allahla halâs eylerken îmânı
Azâba girdi şeytanlar oturmuş şimdi kan ağlar.

Bu Allah lâfzı bâis oldu milyarlarca tekbîre
Müşîrin arkasından, ehl-i tevhîd an-be-ân ağlar.

Tebessümler, şetâretler, ışıklar, neş’eler sönmüş;

³⁵ [KÜÇÜK AHSEN TOL İÇİN DOĞUM TARİHİ

1. Ahsen, “ahsen-i takvîm”le (en güzel biçimde) Gülhane’de doğdu. Evde Allah’ın lütfuyla bin sevinç meydana geldi. 2. Ahsen’i ihsan eden güzelliğin Yaratıcısına çok şükür! Şanlı Peygamber’e de çok dua ve selâm!.. 3. Bu hoş ve nazlı çocuk, (Hz. Peygamber’in soyundan gelen) ev halkına Allah’ın armağanı!.. O gelince, şahane sayesinde meclis şenleniyor.. 4. Ahsen, sen sonra geldin; bizim gibi şu keder evinde çok yoğunlaşmadan, gel, ruhlar âlemini anlat!.. 5. Yüzün, nura, aydınlığa boğulmuş, tebessümlerle süslenmiş!.. Çocuk şeklinde bir melek, bir perisin sen!.. 6. Ahsen, pek fazla uslusun... Bunun bir hikmeti var. Galiba gizli bir dershane’de bir melekten ders alıyorsun. 7. Mısraımdan “şer” gidince, (doğum) tarihin dile geldi: “Doğdu Ahsen ahsen-i takvîm ile Gülhâne’de.” (Ahsen, Gülhane’de en güzel biçimde doğdu.)]

Bakın tekbîr ü tehlille giderken ins ü cân ağlar.

Cemâlinden çelenkler ördü gençlik halkalandıkça
Susup âhenk elemle arkasından rûh u cân ağlar.

Ne hikmettir, ne ulvî levhadır yâ Rab ne dehşettir
Bugün milletle gençlik, ordu birden yek-zebân ağlar.

Değil yalnız Edirne, Ankara, İstanbul, Afyonlar
Vatan baştanbaşa mâtemdedir Hakkâri, Van ağlar.

Hatimlerle duâ, mevlidler eyler rûhunu ta'ziz
Bütün illerde huffâz-ı kirâm, tehlîl-hân ağlar.

Ne hâl almış; merâk ettim gidip baktım gülistâna
Çiçekler hep sararmış, bülbül ağlar bâğbân ağlar.

Bu yurdun en büyük, en şanlı, yüksek bir kumandanı
Ufûl etmiştir ondandır bugün her kahramân ağlar.

Azîmdir zâyiâtı milletin ammâ Hudâ'dandır
Misilsiz rütbe sâhipsiz kalıp evde nişân ağlar.

Fazîlet, mekremet, şefkat, mehâbet, gayret ü himmet, (s. 23)
Şecâat, ilm ü irfân, dîn ü îmân, hüsn ü ân ağlar.

İlâhî her taraf âvâre, dilhûn u perîşândır.
Kitâb-ı ömrü bitmiş hazretin târîh ü şân ağlar.

Sığınmakla ona birçok zaîfler buldular kuvvet
Yolunda hakkı tâkîp eyleyenler bî-gümân ağlar.

Onun üstâdı sağ olsun bakın Pertev Demirhan'a¹
O îmân pertevi paşa dahi misl-i hazân ağlar.³⁶

¹ Erzurum sabık Mebusu Gl. Pertev Demirhan.

³⁶ [MERHUM MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK İÇİN MERSİYE

1. Yer ağlıyor, zaman ağlıyor, bütün bir gök ağlıyor... Bugün Türklükle, İslâm âlemiyle bir dünya ağlıyor.. 2. En son "Allah" kelimesi yüzünde tebessümle dolaştı.. Anıldıkça, bu yüce levhadan ötürü genç, ihtiyar herkes ağlıyor. 3.

(s. 24)

DERSİAM ULEMÂDAN MERHUM ABDÛLHAKÎM EFENDİ HAZRETLERİ İÇİN MERSİYE

[Fâilâtün fâilâtün fâilün]

Ağlasın, kan ağlasın her müslümân;
Çünkü Şeyh Abdülhakîm terketti cân.

Post-nişîn ü âlim ü a'lem idi
Zâtına mevdû idi sırr-ı nihân.

Kaldılar birden yetîm ü bî-nevâ
Hem şerîat hem tarîkat ehli san.

Gördü ammâ kim inanmaz gözlerim
Oldu mu cidden o hazret künfekân,

Şevk ile rakseyledi yer bir gece
Ertesi gün etti der-âgûş hemân.¹

Eyledi hurşîdimiz hayfâ gurûb
Bir ferîd-i asr idi ol bî-gümân.

Oldu son ömründe hazret çok elîm
Derd ile âlâma bir seng-i nişân.

Âlem-i İslâm için cidden mühim
Bir musîbettir, gönül, kan ağla, kan.

Rûh-ı bâkîsinden istimdât edip

“Allah Allah” nidasıyla imanı kurtulurken, şeytanlar azaba girdi, oturmuş, şimdi kan ağlıyor!.. 4. Bu “Allah” kelimesi, milyarlarca tekbire vesile oldu; Allah’ın birliğine inanan insanlar, Mareşal’in arkasından gittikçe ağlıyor... 5. Tebessümler, şenlikler, ışıklar, neşeler sönmüş.. Bakın, tekbir ve tehlille giderken, insan ve cinler ağlıyor... 6. Gençlik halkalandıkça, güzelliğinden çelenkler ördü. Ahenk sustu; şimdi arkasından acıyla can ağlıyor. 7. Yâ Rabbi, ne hikmettir, ne ulvî tablodur, ne korkunç şeydir ki, bugün milletle gençlik, ordu birden söz birliği içinde ağlıyor!.. 8. Yalnız Ankara, İstanbul, Edirne, Afyon değil, vatan baştan başa yasta; Hakkâri ve Van ağlıyor.. 9. Hatimlerle dua ve mevlidler ruhunu azizleştirip yüceltmektedir... Bütün illerde değerli hafızlar “Lâ ilâhe illâ'llâh” diye tevhid kelimesini okuyarak ağlıyor.. 10. Ne hâle gelmiş diye merak ettim; gidip gül bahçesine baktım: Çiçekler hep sararmış, bülbül ağlıyor, bahçıvan ağlıyor. 11. Bu yurdun en büyük, en şanlı, yüksek bir kumandanı, (güneş gibi) batmıştır... İşte bugün her kahraman ağlaması, işte o sebeptendir.. 12. Milletın kaybı büyüktür, ama Allah’tandır.. Şimdi benzersiz rütbe sahipsiz kalmış; evdeki nişanlar ağlamaktadır. 13. Fazilet, cömertlik, şefkat, heybet, gayret, himmet, yiğitlik, ilim, irfan, din, iman, güzellik ve cazibe ağlıyor. 14. Allah’ım, her taraf başıboş, kederli ve perişan!.. Hazretin ömür kitabı bitmiş; tarih ve şan ağlıyor! 15. Ona sığınmakla birçok zayıflar kuvvet buldu; yolunda hakkı takip edenler, şüphesiz, ağlıyor. 16. Onun üstadı sağ olsun, bakın Pertev Demirhan’a, o iman ışığı paşa da son bahar (yaprakları) gibi ağlıyor!..]

¹ Merhum, bir zelzele gecesinin ferdasında âzim-i dâr-ı bekâ olmuşlar idi.

Söyledim târîh-i fevti nâgehân:

(Hayl) çıksın Bağlum'a kılsın sefer

Mâtem-i İslâm'a ağlar âsumân

1362 [1943]¹

[ماتم اسلامه آغلار آسمان (481+ 137+ 1232+ 152=2002)

خيل (600+ 10+ 3= 640) 2002-640=1362]

(s. 25)

SON SEREZ MÜFTÜMÜZ İSÂMÜDDİN EFENDİ HAZRETLERİ İÇİN MERSİYE¹

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Müslümanlar ağlasın zîrâ ki mâtemdir bugün;

Yüz çevirsin mâteme her yerde her dernek, düğün;

Çünkü baht-ı ilm ü irfân oldu birden ser-nigûn;

Aldı bizden bir hakikat merdini dünyâ-yı dûn;

Sâkıyâ gel; mey değil; gam sun, elem sun, âh sun.

Oldu mülk-i ilm ü irfân tâ esâsından harâb;

Mâtemiyle yüzlerin örtsünler ayla âfitâb;

Havz-ı Kevser şerbetinden oldu hazret zevk-yâb;

Cennet-i âlâya gitti, etti Rıdvân feth-i bâb;

Arkasından gark-ı mâtem oldu pek çok şeyh u şâb.

Son Serez müftümüz ismiyse İsâmüddîn idi;

Meclis-i irfânı cennetten daha rengîn idi;

¹ [DERSİAM ÂLİMLERDEN MERHUM ABDÜLHAKİM EFENDİ HAZRETLERİ İÇİN MERSİYE

1. Ağlasın, her Müslüman kan ağlasın!. Çünkü Şeyh Abdülhakîm canını terk etti (vefat etti). 2. Postta oturan, âlim ve (dinî, tasavvufî meseleleri çok kimseden) daha iyi bilen bir kişiydi. Gizli sırlar kendisine emanet edilmişti. 3. Sanki hem şeriat, hem de tarikat ehli birden yetim, nasipsiz ve çaresiz kaldı.. 4. Gördü ama gözlerim hâlâ inanmıyor: O hazret, Allah'ın "...Ol!" der ve oluverir" emrine mi mazhar oldu gerçekten?!. 5. Yer bir gece şevkle oynadı; hemen ertesi gün onu kucakladı. (Merhum, bir zelzele gecesinin ertesi günü sonsuzluk yurduna gitmişlerdi). 6. Ne yazık ki güneşimiz battı. O, şüphesiz asrın büyük bir âlimiydi. 7. Hazret, hayatının son yıllarında çok acı verici dert ve kederlere hedef taşı oldu.. 8. (Vefatı) İslâm âlemi için gerçekten mühim bir musibettir. Gönül, kan ağla, kan... 9. Ebedî ruhundan yardım isteyip vefat tarihini ansızın söyledim: "(Hayl) çıksın Bağlum'a kılsın sefer/ Mâtem-i İslâm'a ağlar âsumân" (Hayl, kalabalık çıksın, Bağlum'a gitsin. Gök, İslâm'ın matemine ağlıyor). "Mâtem-i İslâm'a ağlar âsumân" mısraının harfleri, ebced hesabına göre 2002'dir. Bundan, yine ebced hesabına göre karşılığı 640 olan "hayl" çıkarıldığında, Hicri 1362 yılı elde edilir. Abdülhakîm Arvâsi, Hicri 29 Zilka'de 1362 (27 Kasım 1943) tarihinde vefat etmiştir.]

¹ İstanbul Kız Lisesi'nin kıymetli müdiresi Faika Hanımefendinin pederleri.

Sînesi âyîneden sâf, bî-garaz, bî-kîn idi;
Dâr-ı dünyâda o cennetten nevâle-çîn idi;
İlm ü irfâniyle el-hak bir İsâmüddîn idi.

Birçok ölmüş kalbleri sohbetle ihyâ eylemiş;
Gâfilîni âşinâ-yı rûh u mânâ eylemiş;
Dâimâ ol merd-i kâmil hakkı i'lâ eylemiş.
“Hay” gelip târîh-i fevtin cevher-âsâ eylemiş:
“Hastalıkta her tabîbe hayret ilkâ eylemiş”²

خسته ليقده هر طبيبه حيرت القا ايله مش

Muhterem bir hoş müsafirdir civâr-ı Fâtih'e;
Eylesin zâirleri ihdâ duâ vü Fâtiha!³⁷
(s. 26)

EMANET

Hatıftan bir nida:
(El-abdü fi's-semâ'i ke's-semâ'i fi'l-ard.
Gökle meşgul olan insan, yere inmiş gök gibidir.)

[Mefâilün feilâtün mefâilün feilün]
Bu şeb semâ-yı zemîne hezâr hayretle
Bakıp gezerken içimden nidâ-yı rahmetle

Hitâb geldi ki: Ey kul semâda kalma sakın;
Semâyı geç de bir âlem açılsın arşa yakın.

Uçup o âlem-i lâhûta, rûh u mânâya,
Dalıp dalıp da temizlen o nurlu deryâya.

² [“Şair, “Hay gelip vefat tarihini cevher gibi yapmış” dediğine göre, müteakip mısraın sadece noktalı harfleri sayılacak ve buna “Hay” kelimesinin ebced hesabındaki karşılığı olan 18 ilâve edilecektir. “Hastalıkta her tabîbe hayret ilkâ eylemiş” mısraındaki noktalı harflerin yekûnu, 1934'tür. Anılan rakama 18 eklendiğinde, milâdî 1952 senesi elde edilir.]

³⁷ İstanbul Kız Lisesi'nin kıymetli müdiresi Faika Hanımefendinin babası.

[SON SEREZ MÜFTÜMÜZ İSÂMÜDDİN EFENDİ HAZRETLERİ İÇİN MERSİYE

I- Müslümanlar ağlasın! Çünkü bugün yas günüdür. Her yerde her dernek, düğün yasa yüz çevirsin! Çünkü ilim ve irfanın bahtı birden tersine döndü. Alçak dünya bizden bir hakikat erini daha aldı. Ey saki, gel, içki değil, keder sun, acı sun, ah sun!.. II- İlim ve irfan ülkesi ta temelinden yıkıldı. Ayla güneş onun için yas tutarak yüzlerini örtün! Hazret, Kevser havuzunun şerbetinden zevk aldı. Pek yüksek cennete gitti, (cennetin kapıcısı) Rıdvan kapıyı açtı. Pek çok yaşlı ve genç arkasından yasa boğuldu. III- Son Serez müftümüz, ismiyse “İsâmüddîn”di. Onun irfan meclisi cennetten daha renkliydi. Kalbi aynadan daha temiz, kinsiz, garazsızdı. Dünya evinde cennetten nasip derleyiciydi. İlim ve irfanıyla gerçekten “İsâmüddîn”di. IV- Birçok ölmüş kalbi sohbetle diriltmiş; gafilleri ruh ve mananın aşınası (bilicisi) yapmış... O olgun insan, daima hakkı yüceltmiş. “Hay” gelip vefat tarihini cevher gibi yapmış: “Hastalıkta her tabîbe hayret ilkâ eylemiş”(Hastalığı sırasında her doktora hayret vermiş). V- Fatih civarına hoş ve muhterem bir misafirdir. Ziyaretçileri Fatiha ve dua hediye etsin!..]

Cisim ki maddeye nâzır; irâdeye mahkûm;
Denir mi rûh ile mânâya ey gözüm mevhûm?

Bütün bu madde, bu âlem, temeddün-i âsâr
Verâ-yı perdede mânâ pınarlarından akar.

Bütün bu maddeye hâkim demek ki mânâdır.
Bütün bu arz u semâyı saran o deryâdır.

Onun da, mesken ü me'vâsı kalb-i insandır;
Onun da maksad u ma'nâsı dîn-i Yezdan'dır.

Esâs-ı madde ve mânâ demek ki dîn-i mübîn;
Bütün hukûk ile ahlâka bir esâs-ı metîn.

Bu şems gölgelenip gölgelendi hakk u hukûk
Bu şems-i Hak ezelîdir, bunun gurûbu da yok.

Bu bir emânet-i kübrâ-yı zât-ı Yezdan'dır;
Muhâfazayla mükellef olan da insandır.³⁸

Ziyâ-ı hakk u hukûku tefekkür eyleyerek
Gözümde yaş belirirken uyandı, yandı yürek.

23 Temmuz 1946³⁹

(s. 27)

“VAR” İLE “YOK”

[Feilâtün feilâtün feilâtün feilün]

³⁸ [Bu beyitte şu mealdeki ayet hatırlatılıyor: “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklfi ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalim, çok cahildir.” (Kur’an, Ahzab Suresi, 33/ 72).]

³⁹ [EMANET

Gayipten bir ses:

“El-abdü fi’s-semâ’i ke’s-semâ’i fi’l-ard”

Gökle meşgul olan insan, yere inmiş gök gibidir)

1. Bu gece dünya göğüne bin hayretle bakıp gezerken, içimden bir rahmet seslenişiyle 2. bir hitap geldi: “Ey kul, sakın gökte kalma; semâyı geç de arşa yakın bir âlem açılın! 3. O İlâhî âleme, ruh ve manaya uçup o nurlu denize dalıp dalıp da temizlen!. 4. Cisim -ki maddeye bakıcı; iradeye mahkûmdur... Ey gözüm, ruhla manaya “kuruntu” denir mi? 5. Bütün bu madde, bu âlem, eserlerin medenileşmesi, perde arkasında mana pınarlarından akar. 6. Yani bütün bu maddeye hâkim olan, manadır; bütün bu yeri, göğü saran, o deryadır... 7. Onun yeri yurdu da insan kalbidir. Onun maksat ve manası da Allah’ın dinidir. 8. Demek oluyor ki, madde ve mananın esası, (hükümleri açıkça) belli din, İslâm dinidir. Bu, bütün haklar ve ahlâk için sağlam bir esastır. 9. Bu güneş gölgelenince, hak- hukuk da gölgelendi. Bu Hak güneşi, ezelîdir; onun batışı da yoktur... 10. Bu, Allah’ın zatının büyük bir emanetidir; onu korumakla mükellef olan da insandır. 12. Hak ve hukuk kaybını düşünerek gözümde yaş belirirken uyandı; yürek yandı. 23 Temmuz 1946].

Olamaz kendisi var, olmasa “var”, “yok” yoktur.
“Var”a “yok”, “yok”lara “var”dır diyen insan çoktur.

“Var”a yaslan ki tevekkül getirir rûh u hayât;
Yokluğun bil edebin; işte kanâat, râhat.⁴⁰

HULÂSA

[Feilâtün feilâtün feilâtün feilün]
Dîni tasdik değildir o kadar emr-i asîr;
Beşerin cümlesi Allâhına muhtâc u fakîr.⁴¹

Beşerin ilmine, irşâdına muhtâc beşer;
N’ola Peygamberin irsâl ede Rabb-i Ekber?

Arz-ı şehvette gezenler çıkamazlar rûha;
Çâre Kur’ân u Nebîdir beşer-i mecrûha.

Kaderi eyleme inkâr; enâniyettir;
“İhtiyâr” yok deme, körlükle fenâ niyettir.

Eyledik yokluğa, yoksuzluğa biz gerçi vedâ
Oldu varlık da dalâletlere sonsuz me[n]ba’.

Kötülük ikiliğin bir yaramaz zâdesidir;
İyilik birliğin ölmez gülü, şehzâdesidir.⁴²

(s. 28)

GÖNÜL [7+7 hece ölçüsü]

Bir düğünde okunmak üzere yazılmıştır.
Kırlarda, yaylalarda derdli bir gönül gibi

⁴⁰ [“VAR” İLE “YOK”

“Var” olmasa, kendisi var olamaz; “yok” yoktur. “Var”a “yok”, “yok”lara “var”dır diyen insan çoktur. “Var”a yaslan ki, tevekkül ruh ve hayat getirir. Yokluğun edebini bil; işte kanaat, rahat].

⁴¹ [“Ey insanlar, siz Allah’a muhtaçsınız. (...)” (Kur’an, Fâtır Suresi, 35/15).]

⁴² [HULÂSA

1. Dini doğrulamak, o kadar zor bir iş değildir. Çünkü insanların hepsi Allah’ına muhtaç ve fakirdir. 2. İnsan, insanın ilmine, irşadına (doğru yol göstermesine) muhtaçtır. (Besleyip büyüten) Yüce Allah, peygamberini gönderse, buna şaşılır mı? 3. Şehvet yerinde (dünyasında) gezenler ruha çıkamazlar. Yaralı insanlığın derdine çare, Kur’an ve Hz. Peygamber’dir. 4. Kaderi inkâr etme; bu benliktir, (gurur ve kibirdir); “İrade yok” da deme... Bu da körlükle kötü niyettir. 5. Gerçi biz yokluğa, yoksuzluğa veda ettik. Varlık (zenginliğin kötüye kullanılması veya Allah’ı bilmeye engel olan çokluk) da sapıklıklara sonsuz kaynak oldu... 6. Kötülük, ikiliğin bir yaramaz çocuğudur... İyilik, birliğin ölmez gülü, şehzadesidir.]

Gezinirken eşiniz bir ilkbahar gününde
Bulunmuş çiçeklerin sevdâlı düğününde.
Şükûfe denen çiçek kraliçe, gül gibi;

Onun için başlanmış bu İlâhî neşeye.
Bütün çiçekler hayran onun şen yaprağına.
Himalaya, Tibet'ten gelmiş birçok hediyeye
Sayısız gülistanlar serpilmiş ayağına.

Fakat yine pek mahzun o çiçeklerin şâhı
Bir türlü açılmıyor pek neşesiz bu gelin;
Derler ki hep çiçekler gece olsun da mâhı
Getirelim konuşsun arkadaşındır, gelin.

Gece olur ay çıkar hasretle onu sarar
Fakat o küskün, mahmur, çekilmiş âlemine
Sabaha kadar mahzun mahzun döner o seyyâr
Yıldızlarla iştirâk ederler elemine.

Yeryüzünün en güzel pınarlarından sular
Yükselip bulutlarla o vâdiye serpildi;
Periler âb-ı hayât ve emsâlsiz bir bahar
Getirip donattılar; gök yerlere eğildi,

Semâdan bir ses geldi; dedi: "Ey yer âlemi,
Ne yapsanız açılmaz bu çiçeğin elemi;
Bu maddî güzelliğin üstünde bir âlem var
Ona gönül âlemi derler sâbit ve seyyâr

Ne kadar güneşlerim, yıldızlarım varsa hep
Gece gündüz dönerek yapmaktadırlar tareb
(s. 29)

Milyarlarla mesafeler, başı dönen küreler;
Utaridler, Merihler, Müşteriler, Zühreler,

Gönül denen âlemin zerresi bile değil;
Çünkü onda duygu var; gözyaşları, tebessüm,
Merhametle şefkat var; bazen olur münfail;

Sever, onun bir âciz tercümânı tekellüm

Her yüzde parıldıyan onun ince izleri
Gönül denen hakikat, odur saran bizleri.
Onundur gözyaşları ayrılan âşıklarda
Sevinç, hüznün yaşları onundur sâdıklarda.

Onundur hürmetimiz görünce bir ihtiyar;
Ondandır rikkatimiz görsek ki çocuk ağlar.

Doğruya, nâmusluya odur veren vakârı
Karaktersizden alan şerefle i'tibârı.

Ebeveyne itâat, evlâdlara şefkat
Bu gönül ırmağından çıkan birer hakikat;

Mevlâ'nın kitapları gönüle hitâb eder;
Gönülsüz meşgaleler beşeri harâb eder.

Gönül diyârı hoştur, onu bulan sarhoştur;
Gönül ehli İlâhî bir zevk ile bî-huştur.

Gönül gezer saçlarda, çehreye bir pervâne;
Dil ehlini sanmayın basit birer dîvâne.

Gönüldür cûşa gelen Hazret-i Mevlânâ'da;
İnsan rahat edermiş; gönül olsa gınâda.

Gönlü alçak olanlar nazarda yükselirmiş
Gönlü kibirle dolan hakıkatta delirmiş.

Fakir ile zenginde, gedâ ile sultanda
Gönül Mevlâ'nın evi; gönül kırmağa gelmez,
İmkânı yoktur artık bu cihâna yönelmez
Birisi çaldı gitti, gönül yok Süleyman'da.

(s. 30)

Gönüller güle âşık, gönül bülbüle âşık
Fakat her şeyden evvel gönül gönüle âşık.

Bu çiçekler sultânı işte ona âşıktır;
Ne yapsanız açılmaz bu mesele açıktır;

O gönül denen cevher bulunmuş insanda;
O gizli bir sultanmış can denen lâmekânda.

Çiçeklerde neşeyi bekleyen o bülbüller
Saf saf bükük boyunlu o sümbüller, o güller

Harekete geçtiler, aradılar bir insan;
Bir insan ki getirsin bu derneğe tâze can.

Orada eşinizin girdiler kollarına
Çimenlikler, çiçekler serildi yollarına;

Bülbül terennüm etti, gül güldü, sabâ esti;
Periler, gülistanlar, sular sadâyı kesti;

Âb-ı hayât eşinin gözlerinde yaş oldu
Hüsnünüzü görünce birden bire pek soldu.

Nikâhınızı kıydı birkaç nurlu Müslüman
Yüzlerinden akardı îman, îkan ve irfan.

Bu merâsimden sonra başlamıştı düğünün;
Arkadaşlar oynadı neşesinden bu günün,

İlk evvel karşılaştı yüzlerde iki mâna
Ruhlar da seviştiler derinden kana kana.

Ne kadar çok sevilse bir güzel anlaşılmaz
Gizli güzellikleri, sırları pek aşılmaz.

Candan cânâna giden gizli gönül yolundan
Saygı, sevgi, sadâkat, samîmiyet kolundan

Tatlı söz, güler yüzle şen ve mesud yuvadan,
Açılıp uçtuğunuz temiz berrak havadan,

Her gün birbirinizin kalplerinize inin
Her gün birer hazîne bulun dünkünden zengin.

(s. 31)

Erenler bir efsâne anlattım zannetmeyin;
Hakîkatı anlatsam; efsâneden ileri.
Ey hanımlar sizsiniz şi'rimin perileri.
Bir nâçiz istiâre yaptım anlatmak için

İki gönül sâhibi, iki mesud beşeri
Görmesin bu yuva hiç ne hüznü ne kederi.

Leylâ ile Mecnûn'u bu saâdet içinde
Saygı ile analım ey hâzirûn ayakta.
Çünkü duran yok artık ne Çin'de ne Maçin'de
Vefâ ile aşk denen o mübârek durakta,

İhyâ etsin o aşkı sizin mesud "yapı"nız;
Vatan ziyâde muhtaç çokça çocuk yapınız.

Siz de ortaya koyun Hudâ'nın hikmetini;
Gönül vererek verin gönülün kıymetini,

İki taraf sarf etsin yuvaya himmetini.
Gönülden takdîm ettim bu şiir demetini.

Görmeyiniz hayatta ne hasret, ne de acı
Süleyman Teymuroğlu uzakta bir duâcî⁴³

⁴³ [Gönül. Bir düğünde okunmak üzere yazılmıştır.

1. Eşiniz, bir ilkbahar gününde kırlarda, yaylalarda dertli bir gönül gibi gezinirken, çiçeklerin sevdalı düğününde bulunmuş... "Şükûfe" denen çiçek, gül gibi kraliçe... 2. Bu İlâhî neşeye onun için başlanmış. Onun şen yaprağına bütün çiçekler hayran... Himalaya, Tibet'ten birçok hediye gelmiş; ayağına sayısız gül bahçeleri serpilmiş... 3. Fakat o çiçeklerin sultanı yine çok üzgün... Bu pek neşesiz gelin, bir türlü açılmıyor. Bütün çiçekler, "Gece olsun da ay'ı getirelim." derler, "Gelin o arkadaşıyla konuşsun..." 4. Gece olur; ay çıkar; onu hasretle sarar. Fakat o küskün, sarhoşluktan baygın gibi, âlemine çekilmiş... O çok gezen (ay), sabaha kadar hüznü hüzünlü döner. Yıldızlarla birlikte acısına ortak olurlar. 5. Sular, yeryüzünün en güzel pınarlarından bulutlarla yükselip o vadiye serpildi; periler, âb-ı hayat (bengisu) ve benzersiz bir bahar getirip donattılar; gök yerlere eğildi. 6. Gökten bir ses geldi; "Ey yer âlemi", dedi, "Ne yapsanız bu çiçeğin acısı, ağrısı geçmez. Bu maddi güzelliğin üstünde bir âlem var. Ona "gönül âlemi" derler. Yerinde duran ve gezici 7. ne kadar güneşlerim, yıldızlarım varsa, hep gece- gündüz dönerek şenlik yapmaktadır. Milyarlarla mesafeler, başı dönen küreler; Utarit(Merkür)ler, Merihler (Marslar), Müşteri(Jüpiter)ler, Zühre(Venus)ler, 8. gönül denen âlemin zerresi bile değil. Çünkü onda duygu var; gözyaşları, gülümseme, merhametle şefkat var. Bazen gücenir, küser, sever... Konuşma, onun âciz (güçsüz, beceriksiz) bir tercümanıdır. 9. Her yüzde parıldayan, onun ince izleri... Gönül denen gerçek, bizleri saran odur. Ayrılan âşıklarda gözyaşları onun, gerçek dostlarda sevinç, keder yaşları onundur. 10. Bir ihtiyar görünce, saygımız ondan... Bir çocuğun ağladığını gördüğümüzde, yufkalık ve inceliğimiz ondan... 11. Doğruya, namusluya vakarı (ağırbaşlılığı) veren, karaktersizden şerefle itibarı alan odur. 12. Ana-babaya itaat, çocuklara şefkat, bu gönül

(s. 32)

ALNINDAKİ NUR¹

[Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün]

Kurbân olayım ben senin alnındaki nûra.

Nûrun beni cezbetti, kavuşturdu huzûra.

Ma'nâ ilinin müjdesi alnında belirdi

Aşkınla eriştim bu saâdet, bu huzûra.

Âşıkları fevtinle bıraktın mütehassir;

Olduk bu vedânla gönülden mütekeddir;

Sîmânızı nakşeyledim âvâre gönülde

Oldum yine mecrûh u perîşân, müteessir.

Gökten inerek alnını öpmüştü erenler;

Kanserle yanarken ciğerin, gördü görenler.

Kendin de senin-çin okunan *Mevlid'*e geldin

Görmüş yoluna hasret ile cânı serenler.

ırmağından çıkan birer hakikat (gerçek)... 13. Mevlâ'nın kitapları gönle hitab eder (söz söyler); gönülsüz işler-güçler, insanı harab eder (yıkarak bozar). 14. Gönül ülkesi hoştur; onu bulan sarhoştur. Gönül ehli, irfan sahibi kişilerin İlâhî bir zevkle akli başından gitmiştir... 15. Gönül saçlarda gezer; yüzün çevresinde bir pervane (kelebek gibi döner). 16. Gönül sahiplerini basit birer deli sanmayın. 17. Hz. Mevlânâ'da coşup kaynayan, gönüldür. Gönül gınada olsa, (tok ve zengin olunca yahut güzel sesler duyduğunda), insan rahat edermiş... 18. Alçakgönüllü olanlar gözde yükselirmiş. Gönülü kibirle dolan, aslında delirmiş... 19. Fakirle zenginde, dilenciyle sultanda gönül Mevlâ'nın evidir; onu kırmaya gelmez. Artık imkânı yoktur, bu dünyaya yönelmez. Birisi çaldı gitti; Süleyman'da gönül yok... 20. Gönüller güle âşık, gönül bülbüle âşık... Fakat her şeyden önce gönül gönle âşık... 21. Bu çiçekler sultanı, işte ona âşıktır. Ne yapsanız açılmaz; bu mesele açıktır... 22. O gönül denen cevher (yaratılış, değerli varlık), insanda bulunurmuş; o, "can" denen mekânsızda gizli bir sultanmış... 23. Çiçeklerde neşeyi bekleyen o bülbüller, sıra sıra bükük boyunlu o sümbüller, o güller... 24. Harekete geçti, bir insan aradılar; bu derneğe yeni can getirecek bir insan... 25. Orada eşinizin kollarına girdiler; yollarına çimenlikler, çiçekler serildi. 26. Bülbül şakıdı, gül güldü, saba (poyrazdan esen yumuşak rüzgâr) esti; periler, gülistanlar, sular sesi kesti. 27. Âb-ı hayât (bengisu) eşinin gözleri yaşla doldu; güzelliğinizi görünce birden bire pek soldu. 28. Birkaç nurlu Müslüman nikâhınızı kıydı. Onların yüzlerinden iman, şüphesiz bilgi ve irfan akardı. 29. Düğünün bu merasimden sonra başlamıştı. Arkadaşlar bu günün neşesinden dolayı oynadı. 30. İlk önce yüzlerde iki mana karşılaştı; ruhlar da derinden kana kana birbirini sevdi. 31. Bir güzel ne kadar çok sevilse, anlaşılmaz. Onun gizli güzellikleri, sırları pek aşılmaz. 32. Candan, gizli gönül yolundan, saygı, sevgi, sadakat, samimiyet kolundan sevgiliye giden, 33. tatlı söz, güler yüzle şen ve mutlu yuvadan, açılıp uçtuğunuz temiz berrak havadan, 34. her gün birbirinizin kalplerinize inin; her gün, dünkünden daha zengin birer hazine bulun... 35. Erenler, bir efsane anlattığımı sanmayın. Gerçeği anlatsam, o efsaneden ileridir. Ey hanımlar, şiirim perileri sizsiniz. Anlatmak için, hiç hükmünde, değersiz bir benzetme yaptım. 36. İki gönül sahibi, iki mutlu insan ve bu yuva, hiç keder, tasa görmesin. 37. Ey burada bulunanlar, bu saadet içinde Leylâ ile Mecnun'u ayakta, saygıyla analım... Çünkü aşk denen o mübarek durakta, artık ne Çin'de vefa ile duran var, ne de Maçin'de... 38. Sizin mutlu "yapı"nuz, o aşkı diriltsin, canlandırsın. Vatan (nüfusa) fazlaca muhtaç; çokça çocuk yapın. 39. Allah'ın hikmetini siz de ortaya koyun. Gönlün değerini gönül vererek verin. 40. İki taraf da yuvaya gayretini harcasın. Ben bu şiir demetini gönülden takdim ettim. 41. Hayatta ne hasret görün, ne de acı... Süleyman Teymuroğlu uzakta bir duacı...]

¹ Bir Kadir gecesi teravihe beraberce giderken, yolda, alnında, iki kaşın arasından başlamak üzere bir mum ışığı kadar teşekkül ve teressüm eden bir nur gördüğümüz, pek genç yaşında vefat eden arkadaşım merhum Cemil'in bilâhare kendisi için okutulan *Mevlid-i Şerif'e* ruhunun teressüm ederek geldiğini de görenler olmuştur. [Süleyman Teymuroğlu'nun kerimesi Tayyibe Hanım'ın verdiği bilgiye göre, bu şiirde bahsedilen genç, Fehim Arvas'ın oğlu Cemil Arvas'tır.]

Rûhun bize etmişti bekâ zevkını telkîn;
Gördük ki ölenler yaşıyor, doğru diyor dîn.
Bir tatlı bekâ çeşmesidir şimdi mezârın
Eyler bizi zulmette tesellî, yine gel in.⁴⁴

(s. 33)

NİYAZ

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]
Bir tenezzül gösterip olmaz mı bilmem çâre-sâz
Ey Süleyman derdini şi'rinle i'lân eyledin.

[Fâilâtün fâilâtün fâilün]
Hasretinle dün gece ey nâzenîn
Ağladım, âh eyledim çektim enîn.
Lutf edip gel mevlid ü me'vâna in;
Nûr-ı dîn var; bizde yoktur nâr-ı kîn.

Sen görün bir yerde sultanlar gibi;
Ben yanam kapunda şamdanlar gibi.
Var gönül beytinde sönmez hasretin
Her zamân en nazlı mihmanlar gibi.

Ay, güneş, yıldızlara herkes bakar,
Sohbetin kalbimde bir âteş yakar.
Her gece rü'yâmı süsler; ağlatır,
Gündüzün, nûrun, hayâlimden akar

Vuslata tebdîl edip hicrânımı
Gel de gör bir dîde-i giryânımı
Kârımı bir ağlamak teşkîl eder
Âh ü oflar servet ü sâmânımı⁴⁵

⁴⁴ [ALNINDAKİ NUR

I- Ben senin alnındaki nura kurban olayım! Nurun beni çekti; huzura kavuşturdu. Mana ilinin müjdesi, alnında belirdi. Bu saadete, bu huzura aşkınla eriştim. II- Âşıkları vefatınla hasret içinde bıraktın; bu ayrılığınla gönülden kederlendik. Yüzünü avare gönülde nakşettim. Yine yaralandım, üzüldüm ve perişan oldum. III- Ciğerin kanserle yanarken, erenler, gökten inerek alnını öpmüştü; bunu görenler gördü... Kendin de senin için okunan *Mevlid*'e geldin. Hasretle yoluna canı serenler görmüş... IV- Ruhun bize sonsuzluk zevkını telkin etmişti; gördük ki ölenler yaşıyor, dîn doğru söylüyor. Şimdi mezarın, bir tatlı ebed çeşmesidir; bizi karanlıkta teselli eder. Yine gel, in...]

⁴⁵ [Niyaz- Ey Süleyman, derdini şiirinle açığa vurdun. Bilmem (ki, sevgili) bir tenezzül gösterip çare bulmaz mı? I- Ey nazlı (sevgili), dün gece hasretinle ağladım; ah ettim, inledim... Lutf edip gel; doğduğun yere ve evine in... Bizde dinin nuru (ışığı, aydınlığı) var, kinin ateşi yoktur. II- Sen bir yerde sultanlar gibi görün; ben kapında şamdanlar gibi yanayım!.. Gönül evinde, en nazlı misafirler gibi, her zaman sönmez hasretin var. III- Aya, güneşe,

(s. 34)

OĞLUMA VASIYETİM

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Birdir ismin nâm-ı Ahmed hem Halîlullâh ile;
Kıl terakkî, kıl sefer Allâh'a haylullâh ile;
Râh-ı aşka gir a cânım sen de ehlullâh ile;
Kalbini yak âteş-i aşk-ı Resûlullâh ile,
Tâatin etsin tetevvüc hep kabûlullâh ile.

Allah Allah söyle gayrullâhdan âzâde ol;
Aşk-ı Hak'la yan, tamâmen ehl-i aşka bâde ol;
Kurtulup teşvîş ü gamdan gel a yavrum sâde ol;
Kalbini yak âteş-i aşk-ı Resûlullâh ile
Tâatin etsin tetevvüc hep kabûlullâh ile.

Beyt-i kalbin eylesen hâlî emellerden eğer
Âteş-i nefsin alır *Yâ nâru kûnî'*den haber;¹
Nefsin olsun rûhuna bir düldül-i sâhip-hüner;
Sen de yan kim âteş-i aşkı Resûlullâh ile
Tâatin etsin tetevvüc hep kabûlullâh ile

Hazret-i Sıddîk-ı Ekber; yâr-ı gâr-ı Mustafâ;
Hazret-i Fâruk-ı âzam ma'den-i adl ü vefâ;
Verdi Zinnûreyn'e hilmiyle hayâ sonsuz safâ;
Sen de yak kim kalbini aşk-ı Resûlullâh ile;
Tâatin etsin tetevvüc hep kabûlullâh ile.

(s. 35)

Dergeh-i ilm-i Nebîdir Haydar-ı Kerrâr-ı aşk⁴⁶;
Talha vü Sa'd ü Saîd'i kapladı envâr-ı aşk;
Abdurrahman, Bû Ubeyde'yle Zübeyr'i nâr-ı aşk
Yaktı, yak sen kalbini aşk-ı Resûlullâh ile
Tâatin etsin tetevvüc hep kabûlullâh ile.

yıldızlara herkes bakar. Sohbetin kalbimde bir ateş yakar. Her gece rüyamı süsler; ağlatır. Gündüzün, nurun, hayalimden akar. IV- Ayrılık acımı kavuşmaya çevirip gel de ağlayan gözümü bir gör... İşimi ağlamak, ah ve oflar da zenginliğimi teşkil eder.]

¹ "Ey ateş, İbrâhim'i yakma, ona soğukluk ve selâmet ol" mealindeki âyet-i kerîme. Mûteâkip isimler de Cennetle müjdelenen on zâtın isimleridir.

⁴⁶ [Bu mısradaki, "Ben ilmin şehriyim; Ali onun kapısıdır." (Tirmizî, "Menâkıb", 20) manasına gelen ve zayıf hadis olduğu rivayet edilen söze işaret ediliyor.]

Feyz-i pâk-i *Mesnevî* eyler münevver her evi;
 Dönmezem ben aşk-ı Hak'tan Mevlevîyim Mevlevî;²
 Pîrimiz salmış cihâna rûh u ma'nâ pertevi;
 Döne döne yükselip aşk-ı Resûlullâh ile
 Tâatin etsin tetevvüc hep kabûlullâh ile.

Yûnus Emre yana yana yükselen bir pîrdir;
 Nefs-i emmâre⁴⁷ başında cezbese, şemşîrdir;
 Nutkunun te'sîri Allah'dan gelen te'sîrdir;
 Yana yana kavrulup aşk-ı Resûlullâh ile
 Tâatin etsin tetevvüc hep kabûlullâh ile.

Kardeşinden fazla sev hep mü'minîni ey ferîd;
 Ömr ü âfiyetle ikbâlin mezîd olsun mezîd.
 Hürmet-i Kur'ân u dîni etme gönülden baîd;
 Kalbini yak âteş-i aşk-ı Resûlullâh ile;
 Tâatin etsin tetevvüc hep kabûlullâh ile.

Farzı sünnetlerle tezyîn eyle sen ey nâzenîn;
 Eyle ihyâ sünneti hiç durmasın kalbinde kîn;
 En büyük sünnet cemâattir diyor erbâb-ı dîn;
 Çok da vâcip var diyen fi'l-i Resûlullâh ile;
 Koş da oğlum mescide kavl-i Resûlullâh ile;⁴⁸
 Parlasın kalbin cemâatta huzûrullâh ile.⁴⁹

² Bu, bir tarikat münasebeti olmayıp her Türk'ün Büyük Mevlâna'ya karşı duyduğu bağlılığın bir ifadesidir.

⁴⁷ Nefsin kötülükleri emredici olduğu şu mealdeki ayette belirtilir: "(...) Nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder. (...)" (Kur'an, Yûsuf Suresi, 12/ 53).

⁴⁸ Bu mısırda, bir kimsenin camide cemaatle kıldığı namazın tek başına kıldığı namazdan yirmi küsur derece daha sevap olduğunu bildiren hadisin (*Buhârî*, "Salât", 87; *Müslim*, "Mesâcid" 272) hatırlatıldığını söylemek mümkündür.

⁴⁹ [OĞLUMA VASİYETİM

I- İsmîn, Ahmed ve Allah'ın dostu Hz. İbrahim'in adıyla birdir. Yüksel, Allah erleri zümresi ile Allah'a sefer et! A canım, sen de velilerle aşk yoluna gir. Allah Resulü (Hz. Muhammed) aşkının ateşiyle kalbini yak. İbadetin, Allah'ın kabulüyle taçlansın. II- Allah Allah de; O'ndan başkasından kurtul; hür ol! Hak aşkıyla yan, tamamen (İlahi) aşk sahib(ler)ine içki ol! Yavrum, keder ve tasadan kurtulup sade ol; Allah Resulü (Hz. Muhammed s.a.v.) aşkının ateşiyle kalbini yak. İbadetin Allah'ın kabulüyle taçlansın. III- Eğer kalp evini (dünyevi) ümitlerden boşaltırsan, nefsinin ateşi "Ey ateş (salim) ol!.." emrinden (Kur'an, Enbiyâ Suresi, 21/ 69) haber alır. Nefsin ruhuna hüner sahibi bir düldül olsun. Allah Resulü (Hz. Muhammed) aşkının ateşiyle sen de yan ki, ibadetin Allah'ın kabulüyle taçlansın. IV- Hazret-i Sıddık-ı Ekber (Ebû Bekir), Hz. Muhammed Mustafa'nın mağara arkadaşı, zor gün dostu... En büyük Fâruk (Hz. Ömer), adalet ve vefa kaynağı... İki nur sahibi olan(Hz. Osman'a) huy yumuşaklığıyla hayâsı sonsuz safa verdi. Allah Resulü (Hz. Muhammed) aşkının ateşiyle kalbini yak ki, ibadetin Allah'ın kabulüyle taçlansın. V- Aşkın döne döne hamle eden aslanı (Hz. Ali) Peygamber ilminin kapısıdır. (İlahi) aşk nurları Talha, Sa'd ve Saîd'i kapladı. Aşk ateşi, Abdurrahman ve Ebû Ubeyde'yle Zübeyr'i yaktı. Allah Resulü (Hz. Muhammed) aşkının ateşiyle kalbini yak ki, ibadetin Allah'ın kabulüyle taçlansın. VI- *Mesnevî*'nin mübarek feyzi, her evi aydınlatır. Ben Hak aşkından dönmem; Mevleviyim Mevlevi... Pîrimiz, ruh ve mana ışığını cihana salmış... Allah Resulü aşkıyla döne döne yükselip ibadetin Allah'ın kabulüyle taçlansın. VII- Yunus Emre, "yana yana" yükselen bir pirdir. Onun cezbese, kötülükleri aşırı derecede

(s. 36)

OL

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Her temiz gönlün, gönül, kurbânı ol, sayyâdı ol;
Ol deli Leylâlara, Şîrinlerin Ferhâd'ı ol;
İç bu ma'nâ âbını bir bâdenin berbâdı ol;
Çıksa da yâdın gönülden sînenin feryâdı ol;
Sen bu gün çayhânenin de bir kavî bünyâdı ol;
Git Süleyman git yıkıl vîrânededen vîrâne ol;
Aşka kaptır kendini dîvânededen dîvâne ol.

Her güzel kalbde derinleştire taharriyâtını;
Gösterir bir gün hakîkî dost tecelliyâtını.
Kalblerin ancak güzel kalbler siler mir'âtını.
Anlatırken dilberin efkâr ü hissiyâtını
Gizle kalbin gizli bir histen gelen heyhâtını.
Git Süleyman git yıkıl vîrânededen vîrâne ol;
Aşka kaptır kendini dîvânededen dîvâne ol.⁵⁰

(s. 37)

GÖNÜL KİTABINDAN

B. M. M. Kütüphane Müdürü Nebil
Emirbuharioğlu'na ithaf edilmiştir.

[Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün]

Kitâba ihtiyâcım yok kitâbım kenz-i mahfîdir;
Bu cismim rûhumun Mûsâ'sına Tûr-ı tecellîdir.

Kitâbım Hazret-i Kur'ân, gönülde nûr-ı îmânım
Bi-hamdi'llâh ki zulmetten halâs olmuş Süleymânım.

Kitaplardan geçip açtım önümde bir kitâb-ı dil,

isteyen nefsin başında kılıç gibidir. "Nutm"unun, sözlerinin tesiri Allah'tan gelen tesirdir. Allah Resulü aşkıyla yana yana kavrulup ibadetin Allah'ın kabulüyle taçlansın. VIII- Ey nazlı (çocuğum)! Farzı sünnetlerle süsle. Sünneti ihya et (yerine getir); kin, kalbinde hiç durmasın. Dinin ehli, "En büyük sünnet, cemaattir"(namazı cemaatle kılmaktır) diyor. (Bunu söyleyenler) "Allah Resulü'nün fiiliyle çok da vacip var" diyor. Oğlum, Allah Resulü'nün sözü gereği mescide koş da kalbin cemaatte Allah'ın huzuruyla parlansın...]

⁵⁰ [OL I- Ey gönül, her temiz kalbin kurbanı ol, avcısı ol! Leylâlara mecnun (deli gib) ol; Şîrinlerin Ferhad'ı ol! Bu mana suyunu iç; bir içkinin berbadı ol! Hatırın gönülden çıksa da kalbin feryadı ol! Sen bugün çay evinin de kuvvetli yapısı ol! Git Süleyman, git, yıkıl, harab olmuş yerden yıkılmış ol! Kendini aşka kaptır; deliden daha deli ol! II- Araştırmalarını her güzel kalpte derinleştire. Gerçek dost, bir gün lütuflarını, sırlarını (sana) gösterir. Kalplerin aynasını, ancak güzel kalpler siler. Dilberin (gönlü alıp götüren, güzelin) düşünce ve duygularını anlatırken kalbin gizli bir histen gelen hayıflanmasını gizle. Git Süleyman, git, yıkıl, harab olmuş yerden daha yıkılmış ol! Kendini aşka kaptır; deliden daha deli ol!]

Kitâbilerden ayrıldım tutup hîcde bir menzil.

Vedâ ettim efendim kıyl ü kâle vâsılım hâle;
Tenezzül eylemem bir ilm-i lâyenfa⁵¹ olan mâle.

Değil yalnız mücelled, hep müzehheb olsa da hattâ
Tenezzül eylemem hiç bir kitâbı almağa aslâ.

Denir mi her kitâba rûha inmiş bir hakîkattir;
Ki ekser düzmesidir râhib-i nefsin, dalâlettir.

Sözüm bârân-ı rahmettir, sükûtum ayn-ı hikmettir;
Şiârım istikâmettir ki mâ-fevk-ı kerâmettir.

Girip terk-i enâniyyet edenler yâre vâsıldır;
Ki zîrâ meclisim dünyâ değil, ukbâya mâ'ildir.

Kitâba ihtiyâcım yok, kitâbım kenz-i mahfidir;
Bu cismim rûhumun Mûsâ'sına Tûr-ı tecellîdir.

Kitâbım Hazret-i Kur'an, gönülde nûr-ı îmânım;
Bi-hamdi'llah ki zulmetten halâs olmuş Süleymânım.⁵²
(s. 38)

GAZEL

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Bir gazel yazmak diler dil arkadaşlar aşkına
Şâiri halkın desinler gör nice eş'ârı var

Vuslat-ı cânânla aklım günbegün mestûr olur;

⁵¹ "Faydasız ilimden Allah'a sığınırım." (*Tirmizî*, "Da'vât", 68) mealinde bir hadis vardır. Bu mısradaki ona işaret edildiği söylenebilir.

⁵² [GÖNÜL KİTABINDAN B. M. M. Kütüphane Müdürü Nebil Emirbuharioğlu'na ithaf edilmiştir.

1. Benim kitaba ihtiyacım yok; kitabım gizli hazinedir. Bu bedenim, ruhumun Musa'sına tecelli Tur'udur. (İlahi isim ve sıfatların görüldüğü dağ gibidir.) 2. Kitabım Hazret-i Kur'an, imanımın nuru gönüldedir. Allah'a şükür ki karanlıktan kurtulmuş Süleyman'ım... 3. Kitaplardan geçip önümde bir gönül kitabı açtım; hiçlikte bir ev tutup kitaplılardan ayrıldım. 4. Efendim, ben dedikoduya veda ettim; "hâl"e eriştim. "Faydasız bir bilgi" olan mala tenezzül etmem. 5. Yalnız ciltlenmiş değil, tezhîp edilmiş (altın suyuyla yaldızlanmış) olsa da asla hiç bir kitabı almaya tenezzül etmem. 6. Her kitaba, "ruha inmiş bir hakikattir" denir mi?! Onların pek çoğu nefis rahibinin düzmesidir; sapıklıktır. 7. Sözüm, rahmet yağmuru, susuşum hikmetin ta kendisidir. Ayırt edici işaretim, kerametinin de üstünde olan doğruluktur. 8. (Benim oturup konuştuğum yere) girip benliği bırakanlar, Dost'a ulaşır. Çünkü benim meclisim dünyaya değil, ahirete isteklidir. 9. Kitaba ihtiyacım yok; kitabım gizli hazinedir. Şu bedenim, ruhumun Musa'sına tecelli Turudur. 10. Kitabım Hazret-i Kur'an, imanımın nuru gönlümdedir. Allah'a şükür, karanlıktan kurtulmuş Süleyman'ım...]

Günbegün artan tecellilerle cismim Tûr olur.

Vuslat-ı cânân için mecnûn olan bir âşıkım
Akl ile yâri der-âgûş eylemek pek zor olur.

Yâr ile hem-bezm olan rindân da âdâbdan bilir:
Parlatıp birkaç kadeh, az çok akıldan dûr olur.

Ârzû-yı yâr için her ârzûdan geçmeyen.
Bezm-i hâssından anın mehcûr olup makhûr olur.

Yâri bir, Mevlâsı bir, bir başka âşıktır inan
Sev Süleymân-ı zamânı sev ki nârın nûr olur.⁵³

(s. 39)

4 Ekim 1954

ŞARKI

[Feilâtün feilâtün feilâtün feilün]

Bana bilmem ki nedendir yine bir hâl oldu;
Sarıp soldu yüzüm, gözyaşım al al oldu.
Bana bir anda bütün derd ü elem mâl oldu
Sarıp soldu yüzüm, gözyaşım al al oldu.

Gece tâ fecre kadar girmediy uykuyu gözüm;
Kimsede suç bul[a]mam, ben özüm ettim özüm
Sûz-ı dil bestesini kim saracaktır sözüme
Sarıp soldu yüzüm, gözyaşım al al oldu.⁵⁴

OĞLUMA HASRET MEKTUBU

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Gel, tedâvî eyle yavrım hasta-i hicrânını;

⁵³ [GAZEL- Gönül, arkadaşlar aşkına bir gazel yazmak diler. 'Halkın şairinin bak, nasıl şiirleri var' desinler" 1. Aklım sevgiliye kavuşmakla gündün güne örtülür. Günden güne artan tecellilerle bedenim Tur dağına döner. 2. Sevgiliye kavuşmak için mecnun (deli gibi) olan bir âşıkım. Akılla dostu kucaklamak pek zor olur. 3. Sevgiliyle aynı mecliste bulunan rindler de adaptan, yol ve yordamdan anlar: Birkaç kadeh parlatıp akıldan uzaklaşır!.. 4. Sevgilinin isteği için her arzudan geçmeyen, onun has meclisinden ayrılp hor duruma düşer. 5. Zamanın Süleyman'ının yâri bir, Mevlâsı bir... İnan ki, o bir başka âşıktır. Onu sev, sev ki nârın (ateşin) nur olur...]

⁵⁴ [ŞARKI- Bana bilmem ki nedendir, yine bir hâl oldu... Yüzüm sarırp soldu; gözyaşım al al oldu. Bana bir anda bütün derd ve acı mâl oldu... Yüzüm sarırp soldu; gözyaşım al al oldu. Gözüme, gece tâ sabaha kadar uykuyu girmediy. Kimsede suç bulmuyorum; ben kendime kendim ettim... Sözüme "sûz-ı dil" bestesini kim saracaktır? Yüzüm sarırp soldu; gözyaşım al al oldu. (Gönül ateşi manasına gelen "sûz-ı dil", Türk musikisinde bir makam adıdır)].

Terk eder gönlüm seninçin cânını, cânânını.
Mısır'a sultân ol da al Yâkûbunu ey Yûsufum⁵⁵;
Çeksin ister çekmesinler hûblar dâmânını.⁵⁶

KIZIMA DOĞUM TARİHİ

[Mefâilün mefâilün feûlün]

1360 on beşken Hazîran

Ve Perşembeydi ihsân etti Yezdân.

Hudâ indirdi cennetten bir elma;
Kızım hoş geldiniz dünyâyâ Selma.⁵⁷
قىزم خوش گلدیگر دنيايه سلما

(s. 40)

PINAR BAŞINDA

[Mefâilün feilâtün mefâilün feilün]

Su ver, su ver bize cânâ biraz o destîden

Yorulduk üstümüze yüklenen bu hestîden...

Ne yol, ne iz biliriz, âh, -garîbe yol göster!-

Uzaklaşp gideriz kûy-ı Hak-perestîden...⁵⁸

(s. 41)

DÜNYA GÜZELİ

[Feilâtün feilâtün feilün]

Alamaz kalbimi dünyâ güzeli;

Tenle toprakla alâkam yoktur.

Âşıkım rûh ile kalbe ezeli;

Onlara nâz ü niyâzım çoktur.⁵⁹

⁵⁵ Burada, Yûsuf Peygamber'le babası Hz. Yâkub'un Mısır'da kavışup görüşmesini bildiren Kur'ân ayetlerine telmih vardır. (Kur'an, Yûsuf Suresi, 12/ 99-100).

⁵⁶ [OĞLUMA HASRET MEKTUBU

Yavrum gel; ayrılığın yüzünden hasta olan babanı tedavi et! Gönlüm senin için canını, cananını bile bırakır (feda eder). Ey Yusuf'um, Mısır'a sultan ol da Yakub'unu yanına al! Güzeller, eteklerini ister çeksin, ister çekmesinler!..]

⁵⁷ [KIZIMA DOĞUM TARİHİ

Allah, 15 Haziran 1360 (15 Haziran 1944) tarihinde, Perşembe günü seni bize lutf etti. Mevlâ, Cennet'ten bir elma indirdi. Kızım Selma, dünyaya hoş geldin! (4. mısra, ebced hesabına göre 1365'e karşılık gelir. 3. mısradaki bir'in çıkarılması gerektiği ima edildiği için Hicrî 1364 yılı elde edilir. Ancak 15 Haziran 1944 Miladi tarihinin Hicrî karşılığı 23 Cemâziyelâhîr 1363'tür. Tahminimize göre, şair bu tarihi düşürürken "dünya" kelimesini zihafli yazmış; yani onun sonundaki elif harfini hesaba katmamıştır.)]

⁵⁸ [PINAR BAŞINDA

Ey sevgili, bize o testiden biraz su ver, su ver!.. Üstümüze yüklenen bu varlıktan yorulduk... Ne yol, ne iz biliriz, ah, garibe yol göster!.. Hak-perestlik semtinden uzaklaşp gidiyoruz...]

⁵⁹ [DÜNYA GÜZELİ

Dünya güzeli bile benim kalbimi alamaz. Çünkü tenle toprakla alâkam yoktur. Ruh ve kalbe ezelden âşığım. Onlara nazım, niyazım çoktur.]

EFENDİM

[Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün]

Gelmez mi gönül mülkünü ta'mîre efendim?

Yetmez mi cemâlin bizi tenvîre efendim?

Artık yetişir zulmet-i hicranda bunaldık;

Tedbîre değil, küsmeli takdîre efendim.⁶⁰

TEKERLEME

[Feilâtün feilâtün feilün]

Edemez çâre ne doktor ne ocak;

Aralıktan görünür çünkü Ocak.⁶¹

(s. 42)

HÜZÜN VE SÜRÜR

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Kâh Fuzûlî'den de mahzûn kâh Nedim'den şâtırım;

Ol perînin türlü türlü aşkının âsârı var.⁶²

ÖMÜR

[Fâilâtün fâilâtün fâilün]

Bakma sen çehrem güler, ömrümde hep

Gam yedim, içtim elemle ıztırap⁶³

ZEVK

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

Derd ü mihnetten şikâyet etme, merd ol, çekme gam;

Zevkına bakma cihânın, zevk-ı bâkî derddedir.⁶⁴

⁶⁰ [EFENDİM

Efendim, gönül ülkesini onarmaya gelmez mi? Senin güzelliğın bizi aydınlatmaya yetmez mi efendim? Artık yeter, ayrılık karanlığında bunaldık... Tedbire değil, takdire küsmeli efendim...]

⁶¹ [TEKERLEME

Ne doktor, ne de ocak çare eder. Çünkü "Aralık"tan "Ocak" görünür.]

⁶² [HÜZÜN ve SÜRÜR (Sevinç)

Bazan Fuzûlî'den de hüzünlü, bazan Nedim'den de neşeliyim... O peri(gibi güzel sevgili)nin aşkının türlü türlü tesirleri var...]

⁶³ [ÖMÜR

Bakma sen, yüzüm güler ama ben ömrümde hep gam yedim, acı ve ıztırap içtim...]

⁶⁴ [ZEVK

Dert ve zahmetten şikâyet etme; mert ol, gam çekme! Dünyanın zevkine bakma; sonsuz, kalıcı zevk derttedir.]

SAADET

[Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün]
 Saâdet yâri görmektir, alıp nakşın götürmektir;
 Gönülde her ne kim varsa bütün silmek
 süpürmektir.⁶⁵ (s. 43)

GAZA

[Fâîlâtün fâîlâtün fâîlâtün fâîlün]
 Leşker-i hüsnün çekip gel, nefsi öldür, kıl gazâ;
 Çekmede her gün elinden rûh u kalbim bin ezâ.⁶⁶

EV SAHİBİ

[Mefâîlün feîlâtün mefâîlün feîlün]
 Eğerci gözden ıraksın, gönüldesin dâim;
 Gönül evinde kalan sen, kapında ben kaaim.⁶⁷

BİR MUGANNİYEYE

[Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün]
 Etrâfını yakmakta İlâhî nagamâtın;
 Bilmem ki nasıl sazları yakmaz nakarâtın?⁶⁸
 (s. 44)

GÖZYAŞI

[Fâîlâtün fâîlâtün fâîlâtün fâîlün]
 Her günahkâra nasîb olmaz ki dökmek gözyaşı;
 İncidir, saffet-muhabbet bahrinin mahsûlüdür.⁶⁹

⁶⁵ [SAADET

Saadet, sevgiliyi görmek; (Allah'tan başka şeylerin) nakşını alıp götürmektir. Gönülde her ne varsa, hepsini silip süpürmektir.]

⁶⁶ [GAZA

Güzellik askerini çekip gel, nefsimi öldür, gaza et! Ruh ve kalbim her gün senin elinden bin eziyet çekiyor.]

⁶⁷ [EV SAHİBİ

Gerçi gözden ıraksın, ama her zaman gönlümdesin... Gönül evinde kalan sensin; ben kapında ayakta durmaktayım.]

⁶⁸ [BİR MUGANNİYEYE (Şarkı söyleyen bir kadına)

İlâhî nağmelerin etrafını yakıyor... Bilmem ki, nakaratın sazları nasıl yakmıyor?!.]

⁶⁹ [GÖZYAŞI

Gözyaşı dökmek her günahkâra nasib olmaz ki... O, temizlik ve sevgi denizinin mahsulü olan bir incidir.]

⁷⁰ [DEFTERİMDE KALAN ŞİİR İÇİN

İniltimin sözü olarak bende kaldı; çıkup gezmek istemez; evin işine daldı...]

DEFTERİMDE KALAN ŞİİR İÇİN

[7+7'li hece]

İniltimin güftesi olarak bende

kaldı;

Çıkup gezmek istemez; evin işine

daldı.⁷⁰

[s. 45]

NETİCE

[Feilâtün feilâtün feilün] Renkten

renge girer âb-ı hayât; Onu bir

gün içecek dîv-i memât.⁷¹ *el-*

Fâtiha!

⁷¹ [NETİCE

Hayat suyu renkten renge girer... Ölüm devi, onu bir gün içecek...]

DİZİN

(*Pınar Başında* adlı şiir kitabında geçen has isimler)

Abdullah b. Hüseyin (Ürdün Hâşimî Krallığının kurucusu) 17.

Abdurrahman Ali 11.

Abdurrahman b. Avf 35.

Abdurrahman Riyad Babur 18.

Abdülhakîm Arvasî 24.

Abdülmecîd (Sultan) 19.

Afyon 22.

Ahsen Tol 21.

Ali Hz. (Haydar-ı Kerrâr) 35.

Allah (Îlâh, Rab, Hak, Hudâ, Mevlâ, Yezdân) 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 26, 27, 29, 31, 34, 35, 40.

Amman 17.

Anglo-Sakson 11.

Ankara 22.

Arabî, Araplar 16, 17.

Arapça 20.

Âşir Bey (Hariciyeci) 19, 20.

Bağlum 24.

Bâkî 13.

Başkal'a (Başkale) 12.

Boğaz 20.

Cemil (Arvas) 32.

Çin 31.

Ebû Bekir (Sıddîk-ı Ekber) 34.

Ebû Ubeyde b. Cerrâh 35.

Edirne 22.

Ehl-i Beyt 21.

Ehli Sünnet 7.

Ermenistan 12, 13.

Erzurum 9, 12, 23.

Eyyub (Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî) 7.

Fâtih, Sultan II. Mehmed, 7, 8, 25.

Fâtiha (Suresi) 25, 45.

Ferhad 36.

Fetih Suresi (Sûre-i İnnâ fetahnâ) 16.

Fevzi Çakmak 15, 22.

Fuzûlî 42.

Gülhane (Hastanesi) 21.

Hakkârî 22.

Hâşimî 16.

Himalaya 28.

Hindistan 18.

Hindli 18.

Hürriyet 11.

Hüseyin bin Tallâl (Ürdün kralı) 16.

İbrâhim Hz., Halîlullah 34.

İran 20.

İsâmüddin Efendi, (Serez Müftüsü) 25.

İskandinav 19.

İstanbul 22.

İstanbul Kız Lisesi 25.

Faika (İsam Onan) Hanım 25.

İslâm (Pertev Demirhan) 9.

İslâm 9, 11, 18, 24.

İslâm Cemaati 9.

İstanbul 7.

Kadir gecesi 32.

Karaman 12.

Kars 12.

Kâzım Karabekir 12.

Kevser 7, 25.

Kore Kahramanları İçin Zafer Destanı 10.

Kur'an (Kelâmullah) 7, 9, 11, 17, 27, 35, 37.

Lâhur 18.

Leylâ 36.

Leylâ ile Mecnun 31.

- Londra 9, 17.
Lord Hedley 9.
Maçın 31.
Mehmetçik 10.
Merih 29.
Mevlânâ 29.
Mesnevî 35.
Mevlevî 35.
Mevlid-i Şerif 32.
Mısır 39.
Muhammed Hz. (Peygamber,
Resûlullah, Mustafa) 7, 11, 17, 21, 27,
34, 35,
Mûsâ Hz. 37
Müslümanlar 25.
Nebil Emirbuharioğlu 37.
Nedîm 42.
Nef'î 13
Osman Hz. (Zinnûreyn) 34.
Osmanlılar 18.
Ömer Hz. (Fârûk-ı Âzam) 34.
Pakistan 17, 18
Pertev Demirhan 9, 23.
Reşadiye 20.
Rıdvan 25.
Rıza Pehlevi (İran Şahı) 20
Rumeli 8
Ruslar 12
Sa'd b. Ebû Vakkas 35.
Saîd b. Zeyd 35.
Sebilürreşad 7
Selîm I (Yavuz Sultan) 8
Selma (Teymuroğlu) 39.
Serez 25.
Süleyman I. (Kanuni) 8
Süleyman (Teymuroğlu) 13, 21, 29, 31,
33, 36, 37, 38.
Rıdvan 25.
Şam 11.
Şirin 36.
Şişli Sıhhat Yurdu 15.
Talât Paşa 20.
Talha b. Ubeydullah 35
TBMM Kütüphanesi 37.
Tevfik Bey, Demiroğlu, Van mebusu
12.
Tibet 28.
Tuna 8.
Tûr 37, 38.
Türk, Türkler, Türklük 10, 12, 16, 17,
18, 22.
Türkçe 20.
Türkiye 17.
Uluâbâdlı Hasan 7.
Utarid 29.
Ürdün 16.
Van 12, 22.
Yâkub Hz. 39.
Yeşilköy 11.
Yûnus Emre 35.
Yûsuf Hz. 39.
Zenit (saat) 19.
Zübeyr b. Avvâm 35.
Zühre 29.

Pınar Başında Adlı Kitabında Yer Almayan Bazı Şiirleri

M. Süleyman Teymuroğlu'nun *Pınar Başında* isimli kitabını bastırıldığı 1955 yılından önce yayınlamasına rağmen bu eserinde bulunmayan ve sonraki senelerde yazdığı için tabiatıyla adı geçen yayında yer almayan şiirleri de vardır. Örnek vermek gerekirse, şunlar anılabilir: Sami N. Özerdim'in *10 Kasım- 31 Aralık 1938 Günlerinde Türk Basınında Atatürk İçin Yazılmış Yazıların Bibliyografyası* adlı eserinden öğrendiğimize göre, Mehmet Süleyman Teymuroğlu'nun 10 Kasım-31 Aralık 1938'de *Güzel Ankara* adlı gazete(veya dergi)de çıkmış, "Onun İçin" başlıklı bir şiiri vardır. (Özerdim 1958: 125).⁷² Teymuroğlu'nun "Kurtuluşunun 29 uncu yıldönümü münasebetiyle Güzel Van'a" başlığını taşıyan ve bu isimden, (2 Nisan?) 1947 yılında yazdığı anlaşılan manzumesi de *Pınar Başında* adlı eserinde mevcut olmayan bir şiiridir. Şairin, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 4 Ağustos 1951 tarihindeki Van ziyareti dolayısıyla yazarak 1 Ağustos 1952 tarihli *Ehli Sünnet* dergisinde neşrettiği kasidesinin methiye kısmı, adı geçen kitabına almadığı manzumeleri için başka bir örnektir.

Kızı Tayyibe Hanım'ın bize gönderdiği fotoğraf, şiir, mektup vb. evrak arasında, Teymuroğlu'na ait olduğu anlaşılan birkaç manzume de vardır. Onlardan biri, "Pakistan İslam Cumhuriyeti Cumhurreisi İskender Mirza hazretlerinin teşrifleri münasebetiyle" başlığını taşımaktadır. "Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbında ve kaside şeklindeki bu on iki beyitli şiirin sonunda, meydana getiriliş zamanını bildiren bir kayıt ve şair adı yoksa da, M. Süleyman Bey tarafından yazıldığını söylemek, yanlış olmayacaktır. Teymuroğlu'nun buna benzer bir şiiri, Ürdün kralı Hüseyin bin Tallâl'in 1954'te Türkiye'ye gelmesi münasebetiyle yazdığını ve 1955'te bastırıldığı kitabına aldığını biliyoruz. Ayrıca söz konusu metni, kerimesinin babasına ait şiirlerden biri olarak tarafımıza göndermesi de onun Teymuroğlu tarafından kaleme alındığının başka bir delilidir. Yayınlanıp yayınlanmadığını tesbit edemediğimiz bu kudûmiye, İskender Mirza'nın (1899-1969) 15 Temmuz 1956 tarihindeki Türkiye ziyaretinden duyulan memnuniyet üzerine yazılmıştır.

Teymuroğlu'nun 1955'ten sonra yayınladığı şiirleri için *Hilâl* mecmuasının 1958 senesi Aralık sayısında çıkmış "Gidelim Mevlana'ya" manzumesiyle aynı derginin 1959 Mart sayısında yer alan "Kadın Kıyafetleri" örnek gösterilebilir. Şairin Kasım 1960 tarihini taşıyan "Tımarhane Hatırası" ve 15 Mart 1962 tarihinde Başkale hapisanesinde yazdığı "Fatıha ve Mektup" isimli manzumesi, görebildiğimiz kadarıyla sağlığında yayınlamadığı şiirleri arasında yer alır. (Adı geçen son iki şiir için bk. Ceyhan 2017: 59-61, 63-65).

Kurtuluşunun 29 uncu yıldönümü münasebetiyle Güzel Van'a

[Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün]

Şarkın ebedî parlayacak yıldızısın sen
Ey sevgili geldin bu güzellikle ezelden!

Var dağ gibi kal'an ki bu meşhûr-ı cihândır
Mâlûm ki yetiştirdiğin erler ne yamandır.

Evlâtların arslan gibi serhadleri bekler,
Hâlâ şühedâ kanları kokmakta çiçekler!

⁷² Ad geçen gazetenin o sayısına ulaşamadığımız için söz konusu şiiri göremedik.

Bir kerre görenler olur aşkınla perîşân
Tasvîr edemez hüsnünü dîvân ile destân.

Bir sevgilisin gölde elin, zülf-i perîşân
Dilhûn ediyorsun bütün âfâkı güzel Van!

Karşında gölün, her tarafın bâğ u gülistân
Heybetle temâşâ ediyor sizleri Sübhân

Gözlerde tüten reng ü hayâlin ne güzeldir,
Bir sönmeyen âteş gibi sönmeyen bir emeldir.

Kâşânededen üstün bize vîrânelerin var.
Milletle vatan aşkı taşan sînelerin var!

Harplerde geçirdinse de envâ-ı felâket
Kurtuldun efendim bize kâfi bu saâdet.

Hamd eyliyoruz yevm-i halâsında Hudâ'ya
Bin minnet ü rahmet o kefensiz şühedâya.

Van- Kurtuluşunun 31 inci Yıldönümü 2 Nisan 1949.

[1. Sen doğunun sonsuza kadar parlayacak yıldızısın. Ey sevgili, bu güzellikle ezelden geldin. 2. Dağ gibi bir kalen var; bu, dünyaca meşhurdur. Yetiştirdiğin erlerin de ne kadar yaman olduğu bilinmiştir. 3. Evlatların aslan gibi sınırları bekler. Çiçekler, hâlâ şehitlerin kanları kokuyor! 4. Bir kere görenler, senin aşkınla perişan olur. Güzelliğini divanla destan tasvir edemez. 5. Eli gölde, saçı dağınık bir sevgili gibisin. Güzel Van, (alımlı görünüşünden dolayı) bütün ufukların yüreğini kanatıyor; onları çok kederlendiriyorsun... 6. Gölün karşında, her tarafın bağ ve gül bahçesi... Sübhan dağı sizi heybetle seyrediyor. 7. Gözlerde tüten rengin, hayâlin ne güzeldir! Sönmeyen bir ateş gibi sönmeyen bir ümit ve arzudur. 8. Bizim için süslü, gösterişli evden daha üstün yıkılmış, harab olmuş yerlerin var. Milletle vatan aşkı taşan göğüslerin var! 9. Savaşlarda türlü felâket geçirdinse de, efendim, kurtuldun... Bize bu bahtiyarlık yeter. 10. Senin kurtuluş gününde Allah'a şükrediyoruz. O kefensiz şehitlere de bin minnet (duyuyor) ve rahmet (diliyoruz)...]Seyyid Nizameddin'e söylediği kıta

M. Süleyman Teymuroğlu, vefatına yakın zamanda çocuğunu tanımayacak kadar hafızasını kaybeden Seyyid Nizameddin Efendi'yi (1892-1956) ziyarete gittiğinde, irticalen şu kıtayı söylemiştir:

[Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün]

“Halkı sildin hâfızandan hep ferâmuş eyledin

Biz ise hep halk ile meşgul olup gitmekdeyiz

Sen şerâb-ı vahdeti birden bire nûş eyledin

Ömr-i kıymetdarı bizlerse hebâ etmekdeyiz” (Ekinci 2017: 640-641).

[Halkı hafızandan hep sildin; unuttun... Bizse hep halkla meşgul olup gidiyoruz. Sen (İlahi) birlik şarabını birdenbire içtin. Bizlerse değerli ömrü yok ediyoruz...]

Gidelim Mevlânâ'ya

[Feilâtün feilâtün feilâtün feilün]

Gidelim yüz sürelim türbe-i Mevlânâ'ya;

Dönelim, derdimizi söyletelim bir nây'a;

Yanalım bir daha pîr aşkına pervâne gibi

Belki mahşerde salar üstümüze bir sâye.

Uçuyor aşk ile eflâk ü semâvât ü zemîn

Bizi tutmuş ne yazık bin bir emel, kibr ile kîn,

Umarız belki isâbet eder ulvî nazarı;

Varalım, ağlayalım, eyleyelim âh ü enîn.

(*Hilâl*, Aralık 1958, c. 1, Sayı 2, s. 12).

[I- Gidelim, Mevlânâ'nın türbesine yüz sürelim. Dönelim, derdimizi bir neye söyletelim. Pir aşkına bir daha (ışık kaynağının çevresinde dönen) kelebek gibi yanalım. Belki mahşerde üstümüze gölge salar (bize şefaât eder). II- Felekler, gökler ve yer, aşk ile uçuyor. Ne yazık ki, bizi bin bir ümit, kibirle kin tutmuş... Umarız, belki onun yüksek bakışı dokunur. Varalım, ağlayalım, ah edip inleyelim...]

Kadın Kıyafetleri

Eskisi her tarafı örten bir kıyafettir;

Yenisi de câizdir denilse ziyafettir

Birisi görünmekte cimri bir davranışsa

Öteki de kadını israf eden bir afettir.

(*Hilâl*, Mart 1959, c. 1, Sayı 5, s. 20).

[Eskisi, her tarafı örten bir kıyafettir. Yenisine de "ziyafet" denilse, uygundur. Birisi görünmekte cimri bir davranışsa, öteki de kadını israf eden, saçıp savuran bir felakettir...]

Sonuç

Şiirlerini daha ziyade 1940 ve 50'li yıllarda yazdığı anlaşılan M. Süleyman Teymuroğlu, çoklukla aruz veznini tercih etmiş; ara-sıra hece ölçüsünü de kullanmıştır. Onun, elde bulunan elli civarındaki şiirinin üçte ikisini, mesnevi, gazel, kaside, murabba, kıta gibi Klâsik Türk Edebiyatı nazım şekilleriyle meydana getirdiği görülmektedir. Asırlar boyu sürmüş İslami Türk Edebiyatı geleneğinin şair üzerindeki tesirleri, sadece kullanılan bu vezinde ve nazım şekillerinde değil, nazım türlerinde de kendisini zaman zaman hatırlatıp fark ettirmektedir. Onun şiirlerinin yarısını, nazım türü olarak tevhid, methiye, tebrikname, mersiye, kudûmiyye, nasihatname saymak mümkündür. Teymuroğlu, eser, şiir ve yazılarında bazan Yûnus Emre, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâbî, Nedîm gibi divan şairlerini, çeşitli vesilelerle anmış; bazan da onların, işlediği konuya uygun beyitlerini beğenerek iktibas etmiştir. *Pınar Başında* sahibinin sadece

zaman bakımından “eski” denebilecek edebî şahsiyetleri değil, *Hilâl* mecmuasında çıkan yazılarında Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl, Abülhak Hâmid Tarhan gibi 19. asrın ikinci yarısından sonra eser veren bazı “yeni” şairleri de takdirle andığı görülür. Teymuroğlu, Nâbî, Ziyâ Paşa, Nâmık Kemâl gibi şairlere Tek Parti devrinde Hasan Âli (Yücel), Ruşeni (Barkın) gibi şahıslarca yöneltilen hakaretle karışık ağır tenkitlere de millî bir gayretle cevap verme ve itiraz etme gereğini duymuştur.

Kendisi, edebiyat tarihimizin “eski” veya “klâsik” sıfatıyla da adlandırılan asırlarında ve yer yer Yeni Türk Edebiyatı devrinde müşahede edilen tarih düşürme sanatını, 20. asırda devam ettiren edebî şahsiyetlerden biridir. Onun 1955’te yayınladığı şiir kitabında, TBMM başkanlığına seçiliş, vefat ve doğum gibi hadiseler üzerine söylediği beş tarih manzumesi vardır.

Pınar Başında sahibi, Türkçeyi başka dillerin baskısından kurtarma iddiasıyla resmî, gayri resmî yollardan, bilhassa Arapça ve Farsça asıllı kelimelere karşı 1930’lı yıllarda başlatılıp dönülen, fakat sonraki senelerde ideolojik sebeplerle sürdürülen mücadeleyi tasvip etmemiş; Türkçeye yerleşmiş; hatta geniş halk kitleleri tarafından bilinmediği söylenebilecek “âgâh, adem, menâzır, hüveydâ, savlet, şîr-i jiyân, şems-i dırahşân” vb. kelime ve tamlamaları, gerekli bulunduğu kullanmakta bir mahzur görmemiştir.

Teymuroğlu’nun şiir kitapları, *Ehli Sünnet*, *Hilâl*, *Büyük Doğu* gibi dergilerde çıkan yazıları ve sadeleştirerek yayınladığı iki eserinden, millî, manevi değerlere bağlı, dindar bir şair ve yazar olduğu anlaşılmaktadır. O, şiir, yazı ve eserlerinde sadece kendi yurdunun siyasi, sosyal ve kültürel meselelerini söz konusu edip işlememiş; Pakistan, Ürdün, Cezayir gibi diğer Müslüman ülkelerdeki hadiseleri de basın-yayın vasıtalarından takip etmeye çalışmıştır. Şiir yahut yazılarında Mevlânâ, Yûnus Emre, İmâm-ı Rabbânî, Erzurumlu İbrâhim Hakkı gibi İslam âlim ve sufilesini hürmetle anan Teymuroğlu’nun, “Gönül, Ol, Gönül Kitabından, Gazel, Dünya Güzeli, Efendim, Saadet, Gaza, Ev Sahibi” gibi manzumelerinden bazıları, beşerî aşk hâlleriyle alâkalı gibi görünse de -denebilir ki- tasavvufi mahiyette şiirlerdir. Bu sebeplerle onu 20. asırda Klâsik Türk Edebiyatının İslâmî ve irfani denebilecek yolunda yürüyen, miras aldığı geleneği, özüne zarar vermeksizin, çağının şartlarına göre az-çok yenileyerek devam ettiren şairler arasında saymak mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- AYDIN, Elif (2007). *Divanlardaki Manzum Mektuplar*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Adana 2007.
- BAYRAM, Aydın (2020). "İngiliz Mühtedi Lord Headley (ö. 1935) ve Kurmuş Olduğu Britanya Müslüman Cemiyeti", *UBAK Uluslararası Bilimler Akademisi, Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, s. 265-282.
- "Beşyüzüncü fetih yılı- İstanbulun fethini kutlamak için bir dernek kuruluyor" (1950). *Akşam*, 21 Ocak, s. 3.
- Birinci Türk Dili Kurultayı* (1933). Devlet Matbaası, İstanbul.
- CAN, Şefik (1990). *Hız. Mevlânâ'nın Rubaileri -I-*, Şefik Can, Ankara.
- Cevrî, *Hilye-i Çâr-Yâr-i Güzîn*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. nr. 2785.
- CEYHAN, Âdem (2017). "27 Mayıs Mağduru Bir Demokrat Şair ve Yazar: Mehmet Süleyman Teymuroğlu- Hayatı ve Eserleri", *Uluslararası Darbe Sempozyumu*, Adnan Menderes Üniversitesi 26-27-28 Mayıs, Aydın, c. 1, s. 41-88.
- COŞKUNLAR, Şahap N. (1955). "Türk Kütüphaneciliğine Hizmet Edenler: Nebil Emirbuharioğlu", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara, c. 3, Sayı 2, s. 211-213.
- ÇANKAYA, Mücellidoğlu Al, (1968-69). *Yeni Mülkiye Târîhi ve Mülkiyeliler*, Ankara: Mars Matbaası, c. 3.
- Dîvân-ı İzzet* (1255/1840). Bulak.
- Es'ad Muhlis Paşa (1268/1852). *Dîvançe-i Es'ad Muhlis*, İstanbul: Takvimhâne-i Âmire.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra (2017). *Hayatı ve Hâtıralarıyla Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*. İstanbul: Arı Sanat Yay.
- GÖKÇE, Emrah (2021). *20. Yüzyılda Yazılmış Divanların İncelenmesi*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk (2009). "Değeri Unutulmuş Tarihi Bir İstanbul Senti: Horhor". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. Sayı 23, s. 135-148.
- İbn Kemâl (1311). *Terceme-i Galatâtü'l-avâm*, Asır Kütüphanesi Külliyyâtından, İstanbul: Âlem Matbaası.
- İlk Meclis Anketi* (2004). Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu. Nisan.
- İNAN, M. Âkif (1964). "M. Süleyman Teymuroğlu", *Hilâl*, Aralık, Sayı 48, s. 2-3.
- İPEKTEN, Haluk (1994). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yay.
- KAÇALİN, Mustafa S. (1994). "Dîvânü Lugâti't-Türk", *Türkiye Diyanet Vakıf İslâm Ansiklopedisi*. C. 9, s. 446-449.
- KAYA, Bayram Ali (2017). *Azmîzâde Hâletî Dîvânı*, Sakarya. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> (Erişim 10/ 12/ 2022).
- KURNAZ, Cemâl (1997). *Türküden Gazele Halk ve Divan Şiirinin Müştarekleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Akçağ Yay.
- Muallim Nâcî (1307). *Istîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul.
- "Müslüman Olan İngiliz" (1949). *İstiklâl*, 7 Aralık, Lefkoşa- Kıbrıs, s. 2.
- "Müslüman olan İngiliz genci" (1950). *Sebilürreşad*, Mart, c. 3, Sayı 73, s. 367.
- ÖZERDİM, Sami N. (1958), *10 Kasım-31 Aralık 1938 Günlerinde Türk Basınında Atatürk İçin Yazılmış Yazıların Bibliyografyası*, TTK Yay. Ankara.
- Süleyman Nazif (hızl.) (1924). *Külliyyât-ı Ziyâ Paşa*, Nazm Kısmı, İstanbul: Yeni Matbaa.

- ŞAFAK, Yakup (2001). "S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Uzluk Arşivi'nde Bulunan Veled Çelebi'ye Yazılmış Mektuplar [1]", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, s. 327-363.
- "Şehinşah Hz. Dün Istanbuldan Ayrıldılar" (1934). *Milliyet*, 3 Temmuz.
- TBMM Tutanak Dergisi*, c. 2, I. XI. 1946 Cuma, s. 6.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1948). "Pakistanlı Mücahit Vatandaşlarımız", *Ehli Sünnet*, 15 Mayıs, s. 11-12.
- TEYMUROĞLU, (1950) "Sevgili Kardeşim Abdurrahman Ali'ye", *Ehli Sünnet*, 15 Mart, c. 4, S. 80, s. 14.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1958a). "Din ve İnkılâb", *Hilâl*, Ankara, Kasım, s. 3-4.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1958b). "Gidelim Mevlanaya", *Hilâl*, Sayı 2, Ankara, Aralık, s. 12.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1959a). "Kadın Kıyafetleri", *Hilâl*, Sayı 5, Ankara, Mart, s. 20.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1959b). "Cezair yangını artık söndürülmelidir. Birleşmiş Milletlerin Kore kararı ve hakperest milletler için takibedilecek yolu tenvir eden bir meş'aledir.", *Hilâl*, Eylül, Sayı 9, s. 5, 13.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1959c). "Dil Kurultayında Büyük Türk Şairi Nabi'ye Fırlatılan Lânet", *Hilâl*, Ekim, Sayı 10, s. 21-22.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1959d). "Her Türk'ün Desteklemesi Lazım Gelen Bir Teklif", *Hilâl*, Kasım- Aralık, Sayı 11, s. 22-24.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1960a). "Mesnevî'de Hazret-i Muaviye", *Hilâl*, Ocak, Sayı 12, s. 14-15.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1960b). "Muhterem Said Nursi'nin Doldurduğu Boşluk", *Hilâl*, Şubat-Mart, Sayı 13, s. 21-23.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1960c). "Hayat ve Ölümünden Ders Alınan Büyük İnsan", *Hilâl*, Nisan-Mayıs, Sayı 14, s. 7-8.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1960d). "Diyanet İşleri Reisinin Değişmesi Üzerine Bir Sohbet", *Hilâl*, Temmuz, Sayı 15, s. 24.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1961). "Tasavvuf Bahisleri- Marifetnamenin Önsözü". Ekim, Sayı 20, s. 4, 20.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1961). "Tasavvuf Bahisleri- İmam-ı Rabbanî Ahmet Farukî'nin Mektubatından 43. cü Mektup", *Hilâl*, Kasım, Sayı 21, s. 5-7, 9.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1964a). "Mevlâna'ya Göre Hz. Muaviye", *Hilâl*, Ocak, Sayı 44, s. 8-9, 19.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1964b). "Ayasofya", *Hilâl*, Mayıs, Sayı 46, s. iç kapak, 21.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1964c). "Hangi Din Batıldır?", *Hilâl*, Temmuz, Sayı 47, s. 1, 23.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1964d). ("İslâm- İman- İslâm" üst başlığı altında)- "Din Düşmanlığı", *Büyük Doğu*, Sayı 3, 14 Ekim, s. 6.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1962), (haz.) *İmam-ı Rabbanî Ahmed Farukî'nin Mektûbat- I*, Ankara: Resimli Posta Matbaası.
- TEYMUROĞLU, M. Süleyman (1964), (haz.), *Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz., Mârifetname, Mârifetullah- Muhabbetullah*, Ankara Şark Matbaası.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1979). *Uydurma olan ve olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Umur Kitapçılık.
- TUĞLUK, Halil İbrahim (2010). "Divan Şiiri'nde Manzum Tebrik-nâmeler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, Sayı 42, s. 41-68.
- Van- Kurtuluşunun 31 inci Yıldönümü 2 Nisan 1949*. Vanlı Öğrenciler Yardım Derneği Neşriyatından Sayı 3.
- TULUM, Mertol ve M. Ali Tanyeri (1977). *Nev'î*, Divan- Tenkidli Basım, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.

- ZAPSU, Abdürrahim (1949a). "Mister Abdurrahman Ali", Ehli Sünnet, 15 Aralık, c. 3, sayı 74, s. 8-9.
- ZAPSU, Abdürrahim (1949b). "Efendiler, Utanıyoruz!", Büyük Doğu, 30 Aralık, s. 9.
- ZÜLFE, Ömer (2009). Yakînî [ö. 1568], Dîvân, İnceleme- Metin ve Çeviri- Açıklamalar- Sözlük. Ankara
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e.kitap.
- "Acı Bir Kayıp" (1950). Yeni Sabah, 12 Temmuz, s. 5.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 478-515

ŞEYYÂD HAMZA'NIN YENİ BİR ESERİ ÜZERİNE: DÂSİTÂN-I NEMRÛD 'ALEYHİ'L-LA'NE VE İBRÂHÎM 'ALEYHİ'S-SELÂM

Müjgân Çakır

Hanife Koncu

Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (mjgan.cakir@gmail.com),. ORCID: 0000-0003-1526-9902/Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (hkconcu@gmail.com), ORCID: 0000-0001-9614-2246/ **Prof. Dr., Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received:09.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted:11.10.2022:

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Çakır, Müjgân, Koncu, Hanife (2022), “Şeyyâd Hamza'nın Yeni Bir Eseri Üzerine: Dâsitân-ı Nemrûd 'Aleyhi'l-la'ne ve İbrâhîm 'Aleyhi's-selâm”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 478-515.

Çakır, Müjgân, Koncu, Hanife (2022), “On a New Work of Şeyyâd Hamza: Dâsitân-ı Nemrûd 'Aleyhi'l-la'ne ve İbrâhîm 'Aleyhi's-selâm”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 478-515.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Şeyyâd Hamza'nın Yeni Bir Eseri Üzerine: Dâsitân-ı Nemrûd 'Aleyhi'l-la'ne ve İbrâhîm 'Aleyhi's- selâm

Özet

14. yüzyılda hamse sahibi şairlerden biri olarak dikkat çeken Şeyyâd Hamza, genel olarak dinî içerikli mesnevîler ve şiirler yazmaktadır. Literatürde *Yûsuf u Züleyhâ*, *Ahvâl-i Kıyâmet*, *Dâstân-ı Sultân Mahmûd*, *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-selâm* ve *Mi'râc-nâme* isimli mesnevîleri bilinen şairin şimdiye kadar bahsi geçmeyen bir eseri Sofya'da Bulgaristan Milli Kütüphanesi OR. 108 numarada kayıtlı "Dâsitân-ı Nemrûd 'Aleyhi'l-la'ne ve İbrâhîm 'Aleyhi's-selâm" başlıklı mesnevîdir. Bu makalede eser tanıtılıp, Şeyyâd Hamza'ya aidiyeti sorgulanacak ve eserin transkripsiyonlu metni ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyyâd Hamza, Mesnevî, Hz. İbrahim kıssası, Eski Türkiye Türkçesi.

On a New Work of Şeyyâd Hamza: Dâsitân-ı Nemrûd 'Aleyhi'l-la'ne ve İbrâhîm 'Aleyhi's- selâm

Abstract

Attracting attention as one of the Hamse poets in the 14th century, Şeyyâd Hamza generally writes masnavi and poems with religious content. In addition to the already recognised masnavi poems of the poet in literature such as *Yûsuf u Züleyhâ*, *Ahvâl-i Kıyâmet*, *Dâstân-ı Sultân Mahmûd*, *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-selâm* and *Mi'râc-nâme*, there remains a work named "Dâsitân-ı Nemrûd Aleyhi'l-la'ne ve İbrâhîm Aleyhi's-selâm", which is not yet recognised and currently be found in the National Library of Bulgaria in Sofia with the number OR. 108. Thus, while this study aims to introduce following work and examine its belonging to Şeyyâd Hamza, it will also try to present a transcriptional text of the work.

Keywords: Şeyyâd Hamza, Masnavi, Parable of Hz. Ibrahim, Old Turkish of Turkey.

Giriş

Şeyyâd Hamza isimli bir şairin varlığından ilk kez bahseden Fuad Köprülü, bu şairi *Türk Edebiyatında İlk Musavvıflar* (Köprülü 1993: 236-237) isimli eserinde ve *Türk Yurdu* (Köprülü 2001: 23-27) ile *Körösi Csoma-Archium*'da (Köprülü 1921-1924: 183-190) çıkan makalelerinde ele almıştır. Araştırmacı bu çalışmalarında Şeyyâd Hamza'yı sufi halk şairlerinden biri olarak nitelendirmiş, kaynaklarda ismine tesadüf edilmediğini belirtmiştir. İlk kez Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmi'ü'n-nezâ'ir*'indeki 19 beyitlik manzumesiyle şairi tanıdığımızı ifade eden Köprülü, şiirin dünyanın geçiciliğini anlattığı söylemiş ve Hicrî VII-VIII. asırlara ait olabileceğini iddia etmiş, ancak Lâmi'î'nin *Letâif*'inde Nasreddin Hoca ile aralarındaki hikâyenin onun VII. asır şairi olduğunu ortaya koyacağını belirtmiştir. Yine Lâmi'î'deki başka bir hikâyenin onun hece vezniyle şiirler yazdığını kanıtladığını ifade etmiş, Kalenderîler gibi köyden köye şakirtleriyle gezdiğini hikâyeden yola çıkarak söylemiştir ve hakkındaki incelemelerin ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Köprülü 2001). Köprülü'nün bu uyarıları araştırmacılar tarafından dikkate alınmıştır ve geçen senelerde Şeyyâd Hamza'nın gerek şahsiyeti gerek yaşadığı yüzyıl gerekse eserleri hususunda onlarca çalışma yapılmıştır, Köprülü'nün verdiği bilgiler değişip güncellenmiştir. Bunların en dikkat çeken şüphesiz şairin yaşadığı dönemi kesin olarak ortaya koyan Metin Akar tarafından yapılan çalışmadır (Akar 1987). Araştırmalar şairin müstakil şiirleri haricinde bir hamsesi olduğunu da ortaya koymuştur (Tavukçu 2009: 593-602). Son yapılan çalışmalarla birlikte şairin şu mesnevîleri literatüre geçmiştir: *Yûsuf u Züleyhâ*¹, *Ahvâl-i Kıyâmet*², *Dâstân-ı Sultân Mahmûd*³, *Mî'râc-nâme*⁴, *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-selâm*⁵.

Yukarıda bahsi geçen mesnevîler haricinde Bulgaristan kütüphanelerinde yapmış olduğumuz proje çalışması⁶ sırasında Şeyyâd Hamza'nın bir mesnevîsine tesadüf etmiş bulunmaktayız. Sofya'da Bulgaristan Milli Kütüphanesi OR. 108 numarada kayıtlı eser, yazmanın 78a-90a sayfaları arasında yer almaktadır. Sayfalarda genel olarak 16 satır mevcuttur. Eser cetvelsizdir, sadece başlık sürh mürekkeple yazılmıştır. Metnin başlığı "Dâsitân-ı Nemrûd 'aleyhi'l-la'ne ve İbrâhîm 'aleyhi's-selâm" şeklinde kaydedilmiştir. Yazmada tâkibe de bulunmaktadır. Yazısı dîvânî hattır. Metin toplamda 389 beyittir ve aruzun "fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Şairin adı 386. beyitte aşağıdaki şekilde kaydedilmiştir:

Şeyyâd Hamza ben dağı mücrim kıla

Ümizüm var kim Çalab rahmet kıla

¹ Eser üzerinde birçok çalışma yapılmıştır burada sadece kitaplaştırılanlar sıralanacaktır: Şeyyâd Hamza, *Yusuf ve Zeliha*, Nakleden: Dehri Dilçin, TDK, İstanbul, 1946; N. A. Anikeev, *Tajjad Hamza: Jusuf i Zelicha*, Moskva, 1992, pp. 159; Şeyyâd Hamza, *Destân-ı Yûsuf*, Haz. Emin Eminoglu, IQ Yay., İstanbul, 2008; Şeyyâd Hamza, *Yûsuf u Zeliha*, Haz. Osman Yıldız, Akçağ Yay., Ankara, 2008; Şeyyâd Hamza, *Yûsuf u Zeliha*, Haz. Ümit Özgür Demirci-Şenol Korkmaz, Kaknüs Yay., İstanbul, 2008; Şeyyâd Hamza, *Yûsuf ve Zeliha*, Haz. İbrahim Taş, Ankara, 2010. 56443,seyyad-hamza-yusuf-ve-zelihapdf.pdf (ktb.gov.tr) [Erişim Tarihi: 13.08.2022]; Bill Hickman, *The Story of Joseph: a fourteenth century Turkish morality play/Sheyyad Hamza*, Syracuse University Press, Syracuse, USA, 2014, pp. 148.

² Eser önce Cem Dilçin tarafından Şeyyâd İsa'ya atfedilerek makaleleştirilmiştir: "XIII. Yüzyıl Metinlerinden Yeni Bir Yapıt: Ahvâl-i Kıyâmet", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, TDK Yay., Ankara, 1978, s. 49-75. Sonra üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır: Esra Durmaz, *Şeyyad Hamza'nın Ahvâl-i Kıyâmeti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

³ Sadeddin Buluç, "Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi", *Türkiyat Mecmuası*, S. XV, 1968, s. 247-264.

⁴ Gülten Feşel Güzelşik, *Şeyyad Hamza, Mi'râc-nâme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

⁵ Fatma Turhal Güler, *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-selâm*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

⁶ Bu makale yukarıda bahsi geçen ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi BAP birimine bağlı olarak yürütüp tamamladığımız, 2018-13 numaralı, "Anlatı Esasına Dayalı Manzum-Mensur El Yazması Metinler (Bulgaristan'da Bulunan El Yazması Kütüphaneleri Ekseninde)" başlıklı araştırma projesine dayanmaktadır.

Metin tamamen manzum olup sonda bir dua beyti ile Hasan bin Velî tarafından 989/1581 senesinde istinsah edildiğine dair bir kayıt yer almaktadır:

Oğuyanı dirleyeni yazanı

Raḥmetüñle yarlığağıl yâ Ğanî

Bu kitâbı isteyene olsun mübârek murâdın virsün Ḥaḫ tebârek. Kâtibehu Ḥasan bin Velî vaḫt fî sene 989.

Mesnevînin Konusu

Şeyyâd Hamza eserine Allah'ın adını zikrederek başlar. O'nun adıyla başlayan sözlerin şeker gibi tatlı olacağını belirtir. Âhır, Râzık ve Perverdigâr olan, peygamberi kendine dost edinen Allah'tır. Şair peygamber için salat ister, bir destana başlayacağını ifade eder. İlk 7 beyitte bunlardan bahsedip 8. beyit itibariyle hikâyeyi anlatmaya geçer.

Buna göre küfrün âlemi tutup, Tanrı'yı bilen bir kişinin bile olmadığı zamanlarda halkı Nemrûd yönetiyordu, o ve halkı putlara tapıyorlardı. O zamanlar bir peygamber de yoktu, Nemrûd dünyanın kendisinin olduğunu söyleyip tanrılık davasında bulunuyordu. Bir gün halkın içinden akıllı bir hoca "biz Nemrûd'a tanrı diyoruz ama o da bizim gibi bir insandır. Gelin, bir araya toplanıp onun yanına gidelim, Nemrûd'a gökyüzünden şikayet edip yaz ve kış üzerinde hüküm var mıdır görelim" der. Şehrin halkı ona uyarlar ve Nemrûd'un yanına giderler. Ona soğuk, sıcak, kar, yağmur ve rüzgârdan şikayet ederler. Bunların bağlarını kurutup, tahıllarını yaktığını, bostanlarını çürüttüğünü söyleyerek aman dilerler. Nemrûd sözlerini işitince bunlara gökteki Allah'ın bu unsurlara hükmettiğini kendisinin yer tanrısı olduğunu söyler. Sonra da halka sabretmelerini söyler, göğe çıkıp gök tanrısını öldüreceği sözünü verir. Halk yanından ayrılınca, sözünü nasıl gerçekleştireceği konusunda endişelenir. O sırada şeytan gelip gökyüzüne nasıl çıkabileceği konusunu bir kitapta okuduğunu, ona yardımcı olacağını belirtir. Şeytanın isteğiyle Nemrûd beş on akbaba yakalar. Bunları, etrafındaki mızraklara koyunların saplandığı bir tablanın etrafına bağlar. Aç olan akbabalar koyunlara ulaşmak için havalanınca tabla da gökyüzüne çıkmakta, Nemrûd kuşlara koyun eti verip onları yere indirmektedir. Bu düzenek kurulunca Nemrûd yine şeytanın isteğiyle halkı sarayına davet eder, onlara ziyafet verir. Halktan çıkacağı yolculukta kendisine eşlik etmesi için birini seçmelerini ister. Puthaneden bir keşiş seçilir, yola çıkarlar. Keşiş uyuduğu sırada Nemrûd Allah'a kendisine yardımcı olması için yalvarır, duası kabul olunur. Allah Cebrail'i denizden bir balık almaya gönderir, melek balığı Nemrûd'un attığı oka tutar, balık vurulur. Nemrûd ve yanındaki keşiş gök tanrısını öldürdüğünü zanneder. Yeryüzüne geri dönerler. Nemrûd'un küfrü artar, yeryüzü de küfürle dolar. Nemrûd 1700 yaşına gelmesine rağmen hiç hastalanmaz, saltanatı da zenginleşir.

Bir gün tahtında otururken vezirleri ona gece yıldızından daha bahtlı bir yıldız doğduğunu söylerler. Çünkü onlar takvime bakmışlar ve doğacak erkek çocuğun onun saltanatına son verip putları yakacağını görmüşlerdir. Bunu duyan Nemrûd doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesi emrini verir. Nemrûd'un Âzer/Târîh isimli bir put yontucusu vardır. Âzer hanımıyla bir çocuk sahibi olmak istemektedir. Eşi hamile kalınca onu gizlemeye karar verir. Hz. İbrahim bir mağarada doğar, annesi arada gelip onu emzirmektedir. Bu durum on yedi ay boyunca devam eder, Hz. İbrahim büyür ve annesine yaratıcı hakkında sorular sormaya başlar. Annesi ona Nemrûd'un tanrı olduğunu söyler, Hz. İbrahim ise mağaradan çıkıp yaratıcıyı arar. Yıldızlara, aya, güneşe bakıp bunların tanrı olmadığını anlar.

Annesi mağaraya gelip Hz. İbrahim'in büyüdüğünü görünce onu eve getirir. Babası ve annesi Nemrûd'un korktuğu oğlanın o olabileceğinden endişe ederler. Bir gün babası ona pazarda satmak üzere putlar verir, ama İbrahim bunların koluna ip takıp, kırar ve yakar. Bunu gören pazar halkı Hz. İbrahim'e saldırır. Eve dönen peygamberi babası bir daha pazara göndermez. Bir bayram günü bütün halk şehrin dışına çıkar, ailesine hasta olduğunu söyleyen Hz. İbrahim geride kalır,

puthaneye gidip baltayla biri hariç bütün putları kırar. Baltayı da büyük put Lat'ın boynuna asar. Şehrin halkı geri dönünce Hz. İbrahim'i yakalayıp Nemrûd'un önüne çıkarır. Onu sorguya çekerler, peygamber putların tanrı olamayacağını anlatır. Onu dinlemezler, bağlayıp derin bir çukura atarlar. Ertesi gün dışarı çıkarır ve ateşte yakmaya karar verirler. Çok büyük bir ateş yakılır, fakat halk Hz. İbrahim'i içine nasıl atacaklarını bilemezler. Bu esnada şeytan gelip onlara cehennemde gördüğü mancınığın nasıl yapıldığını anlatır. Minareden büyük bir mancınık yapılır. Nemrûd, Âzer'den oğlunu ateşe fırlatacak ipi çekmesini ister. Hz. İbrahim'in babası için ettiği dua kabul olunur, peygamber ateşe atılır. Havada bulunduğu sırada Cebrail gelip onu yakalamak ister. Ama peygamber onu ve dört meleği reddedince aradaki perdeler kalkar, Hz. İbrahim istediği gibi Allah'la karşı karşıya kalır. Allah ateşe peygamberi yakmamasını emreder, Hz. İbrahim'in düştüğü yerde bir pınar çıkar, etrafta erguvanlar ve çeşitli çiçekler biter, kuşlar ötmeye başlar. Ona cennet elbiseleri getirilir, tahta oturup yüce bir yerden Nemrûd'a bakar. Ateşin onu yakmaması üzerine Nemrûd'un emriyle bu sefer halk Hz. İbrahim'e büyük taşlar atarlar. Taşlar havada gülsuyuna dönüşüp peygamberin üzerine saçılır. Nemrûd'un Hz. İbrahim'in neden yanmadığı sorusuna ateşe taptığı için böyle olduğu cevabını veren vezir yanıp kül olur. Nemrûd iman getiren kızını öldürmek isteyince havadan bir bulut gelip kızı kapar ve ortadan kaybolur. Bunları gören halkın bir kısmı imana gelir. Hz. İbrahim ateşten çıkıp Nemrûd'un önüne çıkar, imana gelmesini ister. Fakat Nemrûd askeriyle onun ardına düşer. Bir pınarda konaklayan Hz. İbrahim deniz gibi askerin geldiğini görür, Allah'tan bunların hakkından gelecek zayıf bir kulunu göndermesini ister. Duası kabul olununca sinekler ortaya çıkar, orduyu yok eder. Bir sinek Allah'ın emriyle Nemrûd'un burnuna girer, kulları başına tokmakla vurmasına rağmen Nemrûd azab içinde kalarak helâk olur.

Şair 378. beyitten sonra nasihat faslına geçer, kendi zamanında da Nemrûd gibi kibirli insanların olduğunu anlatır. Allah'ın her şeye muktedir ve rahmet edici olduğunu ifade eder. Kendisi için dua edene Allah'ın rahmet etmesini dileyerek eserini tamamlar.

Metnin Şeyyâd Hamza'ya Aidiyeti Meselesi

Kaynakların hiçbirinde Şeyyad Hamza'nın *Dâstân-ı Nemrûd* adlı bir eserinden bahsedilmemektedir. Bu durum anılan mesnevînin ona aidiyeti hususunda kafalarda soru işareti bırakmaktadır. Bu sebeple şaire ait olduğu belirtilen diğer eserlerle *Dâstân-ı Nemrûd* arasında kısa bir mukayese yapılmış ve bu karşılaştırma sonucundan hareketle bir değerlendirme yoluna gidilmeye gayret edilmiştir. Yapılan mukayese şöyle maddeleştirilebilir:

1. Şeyyâd Hamza, her şeyden önce dinî-tasavvufî muhtevalı eserler yazan bir şairdir. Şiirleri yanında bütün mesnevîleri konularını bu menbaadan almaktadır. *Ahvâl-i Kıyâmet*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Mi'râc-nâme*, *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-selâm*, *Dâstân-ı Sultân Mahmûd* gibi makalemize konu olan mesnevîsi de konusunu *Kur'ân-ı Kerîm*'den alan bir metindir. Ancak şu hususa da dikkate etmek gerekir ki ilk dönem mesnevîlerinin en dikkate değer karakteristik özelliklerinden biri dinî muhtevalı olmalarıdır.
2. Şairin yazdığı mesnevîler, *Yûsuf u Züleyhâ* hariç, basit planlı olup, içlerinde klasik mesnevî bölümleri bulunmamaktadır. İncelediğimiz mesnevî de bu tip bir kuruluşa sahiptir. Metnin başında müstakil tevhid, münâcât, na't vb. bölümler ile sonunda müstakil bir hâtîme bölümü yoktur.
3. Şeyyâd Hamza, beyit sayısı olarak daha ziyade hacimsiz metinler kaleme almıştır. *Ahvâl-i Kıyâmet* 289 beyit, *Dâstân-ı Sultân Mahmûd* 79 beyit, *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-selâm* 366 beyit, *Mi'râc-nâme* ise 566 beyittir. Bunlar içinde en uzununu, 1529 beyitle *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevîsidir. Bu husus yani az beyitli eserler kaleme alınması durumu, *Dâstân-ı Nemrûd*'un beyit sayısı açısından da uygundur.

4. Şeyyâd Hamza yazdığı eserlerde birçok kere aruz hatalarına düşer, bu metinde de aruzla ilgili problemler dikkat çekmektedir. Bu husustaki bir başka özellik de şairin beyitlerinde mahlasına tesadüf eden zihaf gibi hatalardır. Şeyyâd Hamza'nın gerek:

Şeyyâdı Hamza tab uzat sözüni

Kim biliser Hakkı kuru sözile (Merhan 2006: 165)

şeklinde müstakil şiirlerinde, gerek:

Şeyyâd Hamza [sen]sözi uzatmağıl

Sen seni gör ayruğı gözetmegil (Buluç 1968: 255)

şeklinde *Dâstân-ı Sultân Mahmûd'* unda, gerek:

Şeyyâd-ı Hamza kemîne kıl senün

Yazuğın bağışlağıl yâ Rab anuñ (Şeyyâd Hamza 2010: 120)

şeklinde *Yûsuf u Züleyhâ'* sında yer alan beyitte, gerekse:

Şeyyâd Hamza bunlaruñ ile dürüş

Haşr olagör bunlaruñ ile biliş (Durmaz 1994: 55)

Şeklindeki *Ahvâl-i Kıyâmet'* inde yer alan beytinde mahlasının bulunduğu yerde aruz kusurlarına tesadüf edilmektedir. Benzer bir kusur da incelediğimiz mesnevîde karşımıza çıkmaktadır:

Şeyyâd Hamza ben dahı mücrim kıla

Ümizüm var kim Çalab rahmet kıla

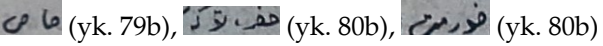
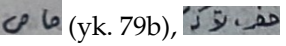
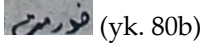

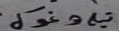

Dolayısıyla şairin mahlasına hep yukarıdaki şekilde yer verdiğini söyleyebiliriz.

5. İlk dönem metinlerinde çokça karşılaştığımız fâilâtün / fâilâtün / fâilün kalıbı, Şeyyâd Hamza'nın tüm mesnevîlerinin kalıbıdır. *Dâsitân-ı Nemrûd'* da da aynı kalıp kullanılmıştır.
6. Bir şair, her ne kadar içinde bulunduğu edebiyat ortamına ve temsilcisi olduğu edebiyatın benzetme dünyasına, mazmun ve motiflerine, dil ve söyleyiş özelliklerine bağlı kalsa da o şairin mutlaka kendine mahsus, ayırdedici bir dil ve üslubu vardır. Şeyyâd Hamza'nın hamsesindeki eserlerin hepsinde Eski Anadolu Türkçesi kelime kadrosu, dil ve üslup özellikleri görülmektedir. Aynı durum *Dâsitân-ı Nemrûd* için de geçerlidir.
7. Şairin 5 mesnevîsiyle oluşan hamsesinde imlâ ve yazılış problemleri ilk göze çarpan özelliklerdendir. Arapça ve Farsça kelimelerdeki aksaklıklar, aynı kelimenin farklı yazımı, Türkçe kelimelerin imlâsındaki tutarsızlıklar vb. görülmektedir. Benzer imlâ hususiyetleriyle *Dâsitân-ı Nemrûd'* da da karşılaşılmaktadır.
8. Âmil Çelebioğlu'nun ifadesiyle halk tipi mesnevîler ya da diğer bir tarifile basit planlı mesnevîler okunmak için değil, *dinlenmek* için yazılmışlardır (Çelebioğlu 1999: 45). *Dâsitân-ı Nemrûd* da Şeyyâd Hamza'nın diğer metinleri gibi, bu ihtiyaca cevaben yazılmış bir metin olarak gözükmemektedir.

Tüm bu veriler bir araya getirilip değerlendirildiğinde, *Dâsitân-ı Nemrûd'* un ihtiyat kaydıyla olmak üzere, Şeyyâd Hamza'nın bilinmeyen, kaynaklarda yer almayan yeni bir eseri olabileceği ifade edilebilir.

Metnin İmlâ Özellikleri

Dâstân-ı Nemrûd, daha ziyade halka hitap eden bir metin özelliği taşıdığından, ilk dönemde kaleme alınan manzum ve mensur hemen pek çok eserde karşılaşılabilen ve genel imlâ özelliklerinin dışına çıkan bazı hususiyetlere sahiptir. Öncelikle eser, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmıştır ve genel itibarıyla o dönemin özelliklerini taşımaktadır. Mesnevîyle ilgili birtakım hususiyetlere aşağıda temas edilmiştir:

- H' veya "H" harfleri ile başlayan kelimelerin yazımı zaman zaman hatalı olarak kaydedilmiştir:
 (yk. 79b), (yk. 80b), (yk. 80b)
- Bazı Arapça ve Farsça kelimedede aslî sesinde olmadığı hâlde sesli harf eklenmiştir:
 Emr: (yk. 81a), cevşen: (yk. 80a), râhat: (yk. 80a), kudret: (yk. 83b),
 sâ'at: (yk. 85a)
- Bazı Farsça kelimeler Türkçeleştirilmiş olarak kullanılmıştır. Meselâ metnin tamamında "büt, büt-hâne" yerine "put, put-hâne" şekilleri tercih edilmiştir
 (yk. 78a), (yk. 80a)
- Aslî sesi "p" olan "pîşe" kelimesi metinde geçtiği yerlerde bişe-bişe şeklinde yazılmıştır:
 (yk. 82b), (yk. 87a)
- Aslî sesi olmamakla beraber "derd" kelimesi "dert" biçiminde yazılmıştır: (yk. 81a)
- Bazı Arapça kelimelerin yazımında farklılıklar olduğu, tutarlılık olmadığı görülmektedir. Meselâ "keşîş" kelimesi, (yk. 82a), (yk. 80a), (yk. 80a) gibi farklı şekillerde yazılmıştır
- "Tîzrek" kelimesinin metinde "tîzirek" (yk. 79a) şeklinin tercih edildiği görülmektedir:
- "Gövde" kelimesi metinde "gögde" (yk. 80a) şeklinde yazılmıştır
- İnce sıradan gelmesi gereken kimi ekler kalın şekilde yazılmıştır: N'eyledüğüñ (yk. 79b)
- Genitif eki, yer yer vokalli yer yer de klasik imlâsında olduğu gibi vokal konulmadan yazılmıştır. Metinde aynı beytin ilk mısrasında vokalsiz, ikinci mısrasında ise vokalli yazımı görülmektedir:
 (yk. 82b)
- "Çünkü" edatı (yk. 84a) şeklindeki yazımda da görüldüğü üzere aitlik eki olan "ki" gibi yazılmıştır.

Çevriyazılı Metinde İzlenen Yol

1. Metinde aslî sesinde vokal olan ve bu sesi yazılmayan kelimeler düzeltilmiş, bu durum dipnotta gösterilmemiştir: keşîş gibi.
2. Nokta zafiyeti olan kelimeler asıl şekilleriyle alınmış, bu husus dipnotlarda belirtilmemiştir: Hâş, Hâş vb.
3. Vezin ve anlamın tamamlanması açısından gerekli olan yerlere yapılan eklemeler [] işaretiyle gösterilmiştir: resûl [ü] ol (b. 5), dağı [kamu] hem (b. 9) vb.

4. Herhangi bir şekilde veznin düzeltilemediği yerlerde bu durum dipnotlarda belirtilmiştir.
5. Vokallere tesadüf eden vezin kusurları dipnotlarda gösterilmemiştir.
6. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden sık karşılaşılan vokal birleşmeleri _ işaretiyle gösterilmiştir: bulara_irte (b. 61), Anası_eydür (b. 171).
7. "Yalıñ" kelimesi metinde geçtiği yerlerde "yaluñ" şeklinde yazılmış ve metnin yansıtılması adına yazıldığı gibi alınmıştır.
8. Büt, büt-hâne, büt-tırâş gibi "büt" kelimesi ve onunla yapılan birleşik kelimelerin hepsi "put (b. 151), putları (b. 247), put-hâne (b. 248), put-tırâş (b. 200) örneklerinde görüldüğü gibi yazılmış ve yine nüshanın yazım özelliklerini belirtmek adına metinde yazıldığı gibi alınmıştır.
9. Pîşe-kâr (b. 150) kelimesi metinde bîşe-kâr (b. 291) şeklinde de yazılmış, geçtiği yerlerde metne tâbi olunmuştur.
10. Yazmada bazı Arapça ve Farsça kelimelerde aslî ses olmayan vokaller de yazılmış (râhât, cevşân, kûdret gibi), ancak metinde bu tarz kelimeler aslî şekliyle alınmış ve farklı yazılışlar dipnotlarda gösterilmemiştir.
11. Derd kelimesi mesnevîde "dert" (b. 103) biçiminde yazılmış, yazıldığı gibi alınmıştır.
12. Dünyâ", "illâ", "zîrâ" kelimeleri bulunduğu yerde vezin gereği "dünye", "ille" ve "zîre" şeklinde de okunmuş ve bu durum ayrıca dipnotlarda belirtilmemiştir.

METİN

[78a]

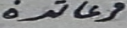
Dāsītān-ı Nemrūd ‘Aleyhi’l-la’ne ve İbrāhīm ‘Aleyhi’s-selām

-. . . / -. . . / -. . .

1. Başlayalım Allāh adıyla söze
Anuñ için sözüñüz olsun bize
2. Sözüñüz Allāh adıyla olmağın
Bal bigi datlu şekerlerden şīrīn
3. Allāh adından dağı yegrek ne var⁷
Oldur Āhır Rāzık u Perverdigār
4. Ol durur bu ‘ālemüñ darışduğı
Ol benüm dip birbirine düşdüğü⁸
5. Ol durur dostum diyen peygambere
Ol resül [ü] ol şefi’ü’l-maḥşere
6. Hoş şalavāt virür iseñ [sen] aña
‘Işık ile bir dāstān eydem saña
7. Saña Kur’ān’dan diyem bir hoş haber⁹
‘Işık ile diñle bu sözi mu’teber
8. Devr içinde dutdı kāfir ‘ālemi
Yoğ idi bir tañr[ı] bilür ādemī
9. Nemrūd idi meger ol ḥalka ḥakem¹⁰
Put-perestler idi dağı [kamu] hem
10. Ne nebī var idi ayruğ ne velī
Ser-te-ser dutmuş idi kāfir anı
11. Nemrūd ol dem dünya benüm dir idi
Tañrılık da’vāsını kılar idi
12. Bir gün ol ḥalkuñ bir uşullucası
Mu’teber sözi geçer key ḥvācesi
13. Ol maḳāmda otururken ekşerin
Söyledi bu ‘ādeti Nemrūd sözün

7 ne var: ne ne var (metinde).

8 dip: diyüp (metinde).

9 Kur’ān’dan: (metinde).

10 ḥalka: ḥalvetlerde (metinde).

14. Kim biz işbu Nemrūd'a tañrı dirüz
Toyururız anuñ nesini yirüz¹¹
15. Ol dañı bizcileyin[dür] ademî
Tañrılığdan neyiçün urur demi¹²
- [78b]
16. Anda dañı saç saķal [u] ķaş [u] göz
El ayak burun ķulaķ ağız u yüz
17. Ne ki bizüm ħālümüzdür ne kim ol
Bizden anuñ ħāli ayruķsı degül
18. Yazın ıssı oldı dir taġa ķaçar
Ķışın üşür ü ħānelere göçer¹³
19. Ne ķışa ħükmi var anuñ ne yaza¹⁴
Pes nicesi tañrılık eyler bize
20. Gelüñ imdi bir yire dirilelüm
Nemrūd'a gökden şikāyet idelüm
21. ħükmi var mı görelüm yaza ķışa
Cümlemüz ķāyim duralum bu işe
22. Çün bular bu ķavli [hep] berkitdiler
Bir key işit anları kim n'itdiler
23. Bir gün ol şehrüñ ħālāyıkı tamām
Geldiler Nemrūd ķatına ħāş u 'ām
24. Cümlesi el ķavşuruban durdılar
Yüzlerini yire yaluñ urdılar¹⁵
25. Didiler Nemrūd'a iy şāh-ı cihān
Bir gilemüz var saña ķılam beyān¹⁶
26. Nemrūd eydür gileñüz kimden ise
Cānın alayum anuñ insān ise
27. İtdiler kim gilemüz ādem degül
Issı şovuk ķar u yağmur yildir ol

¹¹ Mısraın vezni problemlidir.

¹² urur: arar (metinde).

¹³ ü: (metinde).

¹⁴ ķışa: ķuşa (metinde).

¹⁵ Yüzlerini yire yaluñ: Yaluñ yüzlerini yire (metinde).

¹⁶ ķılam: ķılalum (metinde).

28. Kış ile zemherîde dür bigi qar yağar¹⁷
Yazın erir seyl gelür taħıl yaqar
29. Issı yil esince bāğlar qurudur
Qatı yağmur yağsa büstān çürüdür
30. Vaqt ile taħlumuz biçemezüz
Degmeñüz (?) yirden yire göçemezüz
31. Qışın irer ekerüz buğdayumuz
Senden artuq kim yiyiser qayumuz
- [79a]
32. Yile buyur degmeñüz (?) kim esmesin
Seyl gelüp taħıllarumuz basmasun
33. Yağmura buyur ki vaqtiyla yağa¹⁸
Güneşe buyur ki tizerek toğa
34. Añsızın gök gürledürsin dem-be-dem
Kimse evinden çıqamaz bir qadem
35. Tolu yağar doqıncak baş yarar
Ol daħı senüñ ne işüñe yarar
36. Nemrüd işitdi bularuñ sözini
Gör ki kime urur [ol] kend'özini
37. Eydür anı işleyen ben degülem
Meger anı isteyem gökde bulam¹⁹
38. Size ol gök tañrısındandır bu iş
Andan olur ıssı şovuk yaz u qış
39. Ben bu yir tañrısıyam ol gökdedür²⁰
Bencüleyin ol size mi görünür²¹
40. Didiler imdi bize n'itmek gerek
Nemrüd eydür size hayr itmek gerek
41. Şabru idüñ üç daħı göge çıqam
Öldürem anı size fāriğ olam
42. Gitdi anlar qaldı Nemrüd guşşalu
Geldi iblīs Nemrüd'a eydür delü

¹⁷ Mısram vezni problemlidir.

¹⁸ ki: kim (metinde).

¹⁹ gökde: göklerde (metinde).

²⁰ gökdedür: göklerde durur (metinde).

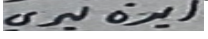
²¹ Bencüleyin: Sencüleyin (metinde).

43. Bunca ne ğuşşalanursın gözüñ aç
Ben anı direm saña andan ħarâc
44. Ben kitâbda okuyuban bulmuşam
Seni ağasuñı [andan] bilmişem
45. Saña bir ta'rîf düzem işit beni²²
Anuñ ile göge ağduram seni
46. Nemrüd işitdi bunu sevindi hoş
Didi bunuñ sözün[i] dutayum uş
47. İblīs eydür var biş on kerkes getür
Urdurban tîzirek işüñ bitür
[79b]
48. Ağdı kerkesler durur tağdan tağa²³
Ya'nî ol kuşlar ile göge ağa
49. Düzdi iblīs tahtadan bir şîş ħâne²⁴
Bir büyük tabla gören bir uşana
50. Dili yaşşı çevresi bir er boyı
Şöyle düzdi anı ol la'net şoyı
51. Getürür Nemrüd daħı kerkesleri
Bir key işit n'eyler ol ħiç-kesleri
52. Şöyle düzdi tablaya ol kuşları
Şanasın her gün oyıdı işleri
53. Çevresinde süñüler kor tablanuñ
Şöyle muħkem berkidür bendin anuñ
54. Aşdı ol süñülere koyunları
Oldı[lar] ol kuşlaruñ oyunları
55. Oturur tablada kuşlar [hepsi] aç
Göge çıkaraydı biñ biñ kulaç
56. Nemrüd üstine bular uçar idi
Havâda ağızların açar idi
57. Nemrüd ağızlarına_et koyar idi
Çünkü bunlar et ile toyar idi

²² ta'rîf : (metinde).

²³ Ağ urdı: Ağdı (metinde).

²⁴ tahtadan bir şîş ħâne: tahtından bir şîş (metinde).

58. Arķun arķun yire iverler idi
Uçduğu maķāma ķonarlar idi
59. Ćunki iblīs ķuřları dūzdi revān
Nemrūd eydūr iřūñi ķılđıl ‘iyān
60. Halkı yarun sarāyına da‘vet it
Kim olalar saña küllī mu‘teķīd
61. Didi bulara_irte göge giderüm
Kim size gök tañrısını n’iderüm
62. Bir kişi al git bulardan kim göre
N’eyleduđuñ gele tañıķluk vire
63. Halkı Nemrūd okudı sarāyına
Da‘vet itdi yoħsulına bayına
- [80a]
64. Dökdi ni‘met buları hep toyladı
Ne ki şeytāndan işitdi söyledi
65. Didi yarın ben bu göge ađayum²⁵
Gögdeleri yire hem birağayum
66. Alayın gök tañrısınun illerin
Keseyin yağmurları [vü] seyllerin
67. Vaķt ile yağmur u ķar yağdurayum
Yirdekileri göge ağdurayum
68. Ben olayın tañrısı yirün gögün
Varun görüben ögün
69. Bir ‘aziz şeyhünüzi ķořun baña
Geldüğüm vaķtını şorasız aña
70. Küllisin eydivire n’itdüğümü
Tañrıla nice[si] ceng itdüğümü
71. Var idi put-hānede bir key keşiş
Put-hāneden çıķmaz idi yaz u ķiř
72. Vardılar getürdiler ol keşişi
Didiler yoķdur bunuñ bigi kişi
73. Aldı Nemrūd ol keřiři yanına
Meşgöl oldı yarağına yatına

²⁵ ben bu: bu ben (metinde).

74. Aldı kılıç oğ [u] yay cevşen ü ğul²⁶
Bir çuval toprak dağı bir kara çul
75. Uçdı ol kuşlar ete bağa bağa
Çıkdı Nemrüd keşîş ile 'ayyûka
76. Kuşlar acıgup çıkar döñe döñe
Şöyle çıkdı kim yakın kıldı göge
77. Nemrüd'ün kulağına çarh āvāzı
Gelür idi hem ferîşteler sözi
78. Nemrüd eydür keşîşe bir lahza yat
Bir dem uyu kim cānuñ ola rāhat
79. Çok uyuma kim göresin bî-riyā²⁷
Ben nice oğ atduğumu tañrıya
- [80b]
80. Yatdı keşîş uyku bağladı gözün
Durdı Nemrüd toprağa urdı yüzün²⁸
81. Dartdı yırttı yaqasın açdı başın
Hāzrete karşı dökerdi göz yaşın
82. 'Uryān oldı geydi ol kara çulı
Ol Çalab'ün bî-çāre mücrim kulı²⁹
83. Toprağı koyar başına ağlayu
Gözlerinden yaşlar akar çağlayu
84. Ol kara toprağa sürer yüzini
Şöyle hor eyleyüben kend'özünü
85. Eydür ey cevmerd Çalab ey pādîşāh
Düşmenüñem saña geldüm yā İlāh
86. İlle dostuñ bigi beni doylağı
İBen 'āşî kuluña rahmet eylegil
87. Hāzretüñe gelmişem hürmet uma
Ben bî-çāre kuluñı maħrûm koma
88. Gerçi hāzretüñde karadur yüzüm
Halk içinde yalan eyleme sözüm

²⁶ ğul: ğıl (metinde).

²⁷ uyuma: uyama (metinde).

²⁸ Durdı: Düzdi (metinde).

²⁹ bî-çāre: (metinde).

89. Senüñ ile uğraşuram [ben] i şāh
Yine sen olğıl baña püşt [ü] penāh
90. Beni maħrūm eylemegil yā Kerīm
Yā Kerīm [ü] yā Qadīm [ü] yā Raħīm
91. Saña yüz dutanı maħrūm komaduñ³⁰
Sen revā kıl hācetin ben Nemrūd' uñ
92. Öyle didi secde kıldı Çalab'a
Düşdi feriştelere içre ğālibā³¹
93. Didiler ey Hāq buyur yanduralum
Külını gökden yire indürelüm
94. Emr geldi siz işüñüze oluñ
Menzili luṭf [u] keremdür bu yoluñ
95. Gerçi Nemrūd' uñ keremi yok durur
Bizüm āhır raħmetümüz çok durur
[81a]
96. Durdı Nemrūd secdedeyiken örü
Geydi çıkardığı donları girü
97. Burdı bıyığın şığadı saķalın³²
Daķdı kılıcın u geydi çuķalın
98. Dökdi oķların [u] ķurdı yayını
Düzdi bir demde savaş ķolayını
99. Urdı ışığ başına bağladı ķiř
Hem uyandı ol yanındağı keşiş
- 100.Emr geldi Cebrā'ıl'e iy emīn³³
Bir balıķ al Nemrūd için dutma ķın
- 101.Nemrūd' uñ oķına ķarřu dut anı
Üstine saçılın ol balıķ ķanı
- 102.Anı görsün Nemrūd olsun řādmān
Gerçi kim ol bize getürmez imān
- 103.Ben anuñ dileğünü kıldum revā
Dertlülere bu ķapudadır devā

³⁰ yüz: yavuz (metinde).

³¹ Düşdi: Düşti (metinde).

³² Burdı: Burudı (metinde).

³³ Emr: Emīr (metinde).

104.Çün emîr geldi [ki] maħrûm gitmesün
Varuban bizden şikâyet itmesün

105.Key işidüñ siz anuñ cevmerdluğın
Zî-kerîm durur o Rabbü'l-'âlemîn³⁴

106.Düşmenüñ göñlini şöyle şaqlar ol
Dostına 'aceb neler biraqur ol

107.Çarşu Nemrüd oqını gezler durur
Kim gele çarşuma dir gizler durur

108.Çünkü Cebrâ'îl'[e] buyurdı Hâlîk
Cebrâ'îl aldı deñizden bir balıq

109.Aldı ol balığı geldi hazrete
Ya'nî Nemrüd oqına çarşu duta

110.Balıq eydür Cebrâ'îl'e ben seni
Gördüğüm yok kime iltürsin beni

111.Cebrâ'îl eydür [ki] Nemrüd oqına
Çarşu dutaram ki saña doqına

[81b]

112.Balıq ol dem inledi [hep] zâr zâr
Eytdi kim iy Hâlîk [u] Perverdigâr

113.Ben ne suç eylemişem yâ Rab saña
Kim beni çarşu dutarsın sen aña

114.Benden artuq kullaruñ [var] şad hezâr
Arada ancaq benüm suçum mı var

115.Bir kâfire dökdürürsin çanumuz
Ne suç eyledüm saña sulţanumuz

116.Geldi şol dem balığa Haq'dan bir ün
Ben seni dostum didüm dutdum i nün

117.Düşmene çarşu duranlar dost olur³⁵
Dost için oynamayan baş süst olur

118.Dost didüm şaldum seni ben düşmene
Dost iseñ benüm için bulaş çana

119.Çünkü geldi balığa Haq'dan nidâ
Ol nidâ 'ışkına cân kıldı fidâ

³⁴ Zî-kerîm durur o: Zî-kerîmdür ol (metinde).

³⁵ Düşmene: Düşmânuma (metinde).

120. Cebrā'īl elinde iken ol balık
Sıçrayuban oğa doqındı bayık
121. Ol balık[uñ] qarnı oğa sanculur
Keşışüñ üstine qanı saçılır
122. Karañu oldı havā bulut qapar
Durdı keşış Nemrū[d]'uñ elin öper
123. Havādan kuşlar gelür yire iner
Doğru geldi olduğı yirde qonar
124. Gördiler Nemrūd geldi havādan
Ol keşış dahı yanında sağ esen
125. Şordılar ol keşışe n'itdügini
Tañrısıyla nice ceng itdügini
126. Hem keşış gördi yayı qurduğınu
Oq ile bir nesne[yi] urduğınu
127. Bunlara gösterdi geydügi donı
Üstine saçılan ol balık qanı
- [82a]
128. Ol halāyık Nemrūd'a inandılar
Zīre kim Nemrūd gerçek şandılar
129. Nemrūd ulu beglerini kığırur
Şazlık eyler tefādiler urur
130. Eytdi cümleñüzi göge ağıduram
Degmeñüze key ulu şadlar virem
131. Uşta gök tañrısınıñ bitdi işi³⁶
Bunlara danuq getirdi keşışı
132. Bir zemān Nemrūd gerinüben sürer³⁷
Küfri artar dünyeye kāfir ürer
133. Doldı kāfir ser-te-ser yir yüzine
Ala Nemrūd girü qā'im sözine
134. Biñ yidi yüz idi Nemrūd'uñ yaşı
Ne teni ağırdı bir gün ne başı

³⁶ bitdi: bitti (metinde).

³⁷ gerinüben: gerünür ten (metinde).

- 135.Şöyle artdı rûz davar māl genc
İlle bir gün ne ölüm geldi ne renc
- 136.Ĥāšekī dōrt yüz vezīri var idi
'İlm ile her biri kıl yarar idi
- 137.Tahtda bir gün Nemrūd oturmuş idi
Başına gevherlü t̄ac urmuş idi
- 138.Dōrt yüz altun kürsīde dōr[t] yüz vezīr
Nemrūd'a qarşu oturup gör ni dir
- 139.Didiler bu gice bir yılduz ulu
Doğdı senüñ yılduzuñdan bahtlu
- 140.Taqvīme baqduq anı gördük bu gün
Bir kişi qopasıdur key zü-fünün
- 141.Ĥaşd idesidür qapuñı yapmağa
Tapduğuñ putları oda yaqmağa³⁸
- 142.Saña uyan ĥalkı hep öldüriser
Put-ĥānelerüñ oda yandurisar
- 143.Key qatı düşmān olısar ol saña
Şimdiden ne ise [tedbīr] kıl aña
[82b]
- 144.Daĥı aña raħmine düşmedin ol
Zinhār andan saqını hem asra bil
- 145.Nemrūd eydür anı baña bir buluñ³⁹
Aña raħmine ne vaqt düşer bilüñ⁴⁰
- 146.Çün aña raħmine düşe göresiz
Erkek oğlan toğıcak öldüresiz
- 147.Nemrūd'uñ ĥükmiyle şehri gezdiler
Yüklü 'avratlar[ı] bir bir yazdılar
- 148.Ĥanda kim kız doğdıyisa qodılar⁴¹
Erkek oğlan doğıcak öldürdiler⁴²
- 149.Doğan oğlanları Nemrūd bir zemān
Qırdı ĥiç kimseye virmedi amān

³⁸ Tapduğuñ: Tapmaduğuñ (metinde).

³⁹ Baña: (metinde).

⁴⁰ Aña raħmine ne vaqt: Ne vaqt aña raħmine (metinde).

⁴¹ kız: qız (metinde).

⁴² oğlan: oğlanı (metinde).

150. Nemrūd' uñ bir pīşe-kārı var idi
Put-ḥānede putların yonar idi
151. Tārīḥ idi put yonucınuñ adı⁴³
Pīşeyiçün ḥalk aña Āzer [d]idi
152. Oğlı kıızı yoğ idi ol Āzer' uñ
Tañrıyla eyleyügör bāzāruñ
153. Āzer eydür 'avratına n'oladı
Bize daḥı bir oğul olaydı⁴⁴
154. 'Avrat eydür tañrıya geñez durur⁴⁵
Cümle çok anuñ katında az durur
155. Āzer ol gice yatur 'avrat ile
'Avrat oğlana ḳalır ḳudret ile
156. Ala Āzer 'avratını gizledi
Oğlı vücūda gelince gözledi⁴⁶
157. Didi 'avrat doğururken oğlanı
Olmasın [hiç] kimse işide anı
158. Güç ile duta elümüz düzele
Tā ölince ol bize bir tağ ola
159. Şehr ucında bir mağāra var durur⁴⁷
Oğlanuñı gice var anda toğur
- [83a]
160. Key şaḳın ḳoñşularından duymasun
Danla varğıl kimse saña uymasun
161. Vardı Āzer 'avratı mağāraya
İbrāhīm' i toğurur bir araya
162. İbrāhīm ol dem mağārada toğar
Şanasın ol mağāraya nūr yağar
163. Bir şüretde ayuñ on dördi bigi
Añsuzın görenleruñ gider ögi⁴⁸

⁴³ adı: idi (metinde).

⁴⁴ oğul: oğlancuḳ (metinde).

⁴⁵ geñez: gevez (metinde).

⁴⁶ oğlı: oğlan (metinde).

⁴⁷ var durur: vardur (metinde).

⁴⁸ Añsuzın: Añsuzını (metinde).

164. Bilini bağırdâğ ile bağladı
Anası anı göricek ağladı
165. Aldı şubh olunca emzürdi anı
İrte oldı qodı gitdi ağladı
166. Gider illâ gözleri yaşı aqar
Girü döner ol mağāraya baqar
167. Gör[di] mağāra qapusı çün açuq
Eydür iyvāy n'ideyin qapusı yoq
168. Kudret ile bir kaya tağdan qopar⁴⁹
Ol mağāra qapusın ol dem qapar⁵⁰
169. Çün mağāra qapusına taş gelür
Allāh'a feriştelər baş indürür
170. Anası anı göricek şükr ider
Vir şalavāt ideyüm ger ne ider⁵¹
171. Anası_eydür hele ben gidem eve
Keklicaq gelem girü ive ive
172. Bunlar[ı] didi_anası eve gider
İşit imdi kudret-i Haqq'[ı] n'ider
173. On yidi ay İbrāhīm anda qalur
Günü ayca ayı bir yılca olur
174. İki günde anası bir kez gelür
İbrāhīm dağı büyürek ulalur
- [83b]
175. Anasına bir gün eydür İbrāhīm
Ana saña rızq viren tañruñ [da] kim⁵²
176. Seni kim yaratdı rızquñ kim virür⁵³
Şol atamuñ tañrısı yā kim durur
177. Anası eydür senüñ ben benüm Āzer⁵⁴
Āzer ol atañ durur putlar düzer

⁴⁹ qopar: qapar (metinde).

⁵⁰ qapar: qopar (metinde).

⁵¹ ne ider: n'ider (metinde).

⁵² rızq: (metinde).

⁵³ rızquñ: rızquñı (metinde).

⁵⁴ Mısraın vezni problemlidir.

178.İlle atañ tañrısı Nemrūd durur
Yonduğı put Nemrūd'[a] ma'būd durur

179.İbrāhīm bu sözi işitdi delīm
Fikre yandı doldı teşvīşe 'azīm

180.Anası ol dem mağāradan gider
İşit imdi tañrınıñ emrin n'ider

181.İbrāhīm ol dem mağāradan çıkar
Bir dem işbu dünya yüzine baķar

182.Göricek dünyāyı diñledi 'azīm
Ağşam idi çıķduğı dem İbrāhīm

183.Gökde bir yıldıza düş oldu gözi
Tañrı şandı İbrāhīm ol yıldızu

184.Didi beni yaradan budur meger
Tañrı şandı yıldızu şol dem o er⁵⁵

185.Bir sa'āt dağı geçicek ay çıkar
İbrāhīm yıldızu ķor aya baķar

186.Didi tañrı ol degülmiş bu durur
Zīre yüzi andan nūrlu durur⁵⁶

187.Ay o baķdı çün şabāh oldu güneş
İbrāhīm tañrı diyü ķor idi baş

188.Didi ol tañrı degül[dür] bu durur
Bunuñ ile dünya dolu oldu nūr

189.Ķulmuş anlar dağı bu [kim] ola şāh
Kim ola bunuñ ile bir pādīşāh

190.Gün doğıcak ķalmadı anlarda nūr
Ölüler dirildi gözlü oldu kūr

[84a]

191.Çünkü güneş dağı dolandı girü
Dünye şem'[i] yavı ķulındı girü

192.İbrāhīm eydür bular tañrı degül⁵⁷
Sen buları yaradanı iste bul

⁵⁵ er: ger (metinde).

⁵⁶ Mısraın vezni problemlidir.

⁵⁷ bular: bunlar (metinde).

193. Tañrı ölmez dolanup girü toğar
Doğup uyağup tırup inüp ağar
194. Tañrıda yok hareket cünbüş-i hâl
Tañrı oldur kim aña yoğdur zevâl
195. Tañrı bunları yaradandur hemîn
Anda didi "lâ uhibbu'l-âfilîn"⁵⁸
196. Tañrı diyüben buları sevmeyem⁵⁹
İsteyem ben tañrı hîç uyumayam
197. Anası geldi girü mağāraya
Gördi İbrâhîm'[i] beñzemiş aya
198. Aldı anı evine iltür gice
İşbu söz[i] ideyin aḥvâl nice
199. İrte vardı atasını kığırur
Eydür oğluñ geldi bir gel anı gör
200. Atası cendârî [vü] hem put-tırâş
Gündüzin ağaç yonarsın gice daş
201. Geldi gördi oğlanı bedr-i tamâm⁶⁰
Didi hoş geldüñ oğul virdi selâm
202. Nemrüd işide diyüben kazdılar
Ḥalvet İbrâhîm[e] bir ev düzdiler
203. Anası dir görseñe oğlumuzı
Bir işitseñ ne 'aceb söyler sözi
204. Baña eydür ana tañruñ kim durur
Tañrı kim idüğini bu ne bilür
205. Bir buçuğ yaşında henüz bir tıfıl
Şimdiden tañrıyı bize şorar ol
206. Bize işbu sözleri şorar bu gün
Nemrüd' uñ korğduğı oğlan olmasun
[84b]
207. Āzer eydür hey senüñ 'aqluñ kanı
Ne tıfıl kim başa bir pehlevâni

⁵⁸ 6/En'am/76: "Batanları sevmem."

⁵⁹ buları: bunları (metinde).

⁶⁰ tamâm: (metinde).

208. Zihî kudret zihî kâmet yâl [ü] bâl
Bir buçuk yaşar mı dırsın zî-ḥayāl
209. Çün Ḥalîl'i baĝladı çıkdı şara
Atası put yondı virdi bāzāra
210. Eydür oĝul şat bunı bahāsına
İt tevekkül bir daḥı virem yine⁶¹
211. Ḥalîl ol putlar kolına ip taḥar⁶²
Sürer iltür uşadur oda yaḥar
212. Çün bāzār ḥalkı görür ma'būdların
Kim bir oĝlan oda yaḥar putların
213. Her biri segridür dükânından düşer⁶³
Ḥayḳırur İbrāhîm'e çevre üşer
214. Kim[i] ağac kimisi çün [taş] atar
Kim urur kim ḳov yaḥasını dutar
215. Ḥalîlu'llāh'a daḥı çevre düşür
Kime kim yumruĝı bir kez irişür
216. Yā başın yarar yā boĝazın deler
Ḥayḳıruban çevre yumruĝın şalar
217. Yaluñuzluḳdan üşendi yaradan
Ḥayḳıruban çıkdı gitdi aradan
218. Geldi İbrāhîm girü evlerine
Atası eydür gecikdüñ bunca ne
219. Putları n'itdüñ gecükdüñ nedür iş
İbrāhîm eydür baba ḳatı imiş⁶⁴
220. Yonar iseñ ḳatısın yonma bu kez
Yumşaĝın yon kim uşadam tizcegez
221. Eydür oĝul didi ki şayru mısın⁶⁵
Didi baba şuña tañrı dir misin

⁶¹ İt: (metinde).

⁶² putlar: putlaruñ (metinde).

⁶³ Mısraın vezni problemlidir.

⁶⁴ imiş: olmuş (metinde).

⁶⁵ didi ki: (metinde).

- 222.Çün cānı yoğ rızkuñı virmez saña
Pes neyiçün tañrı dirsın sen aña
[85a]
- 223.Tañrı aña di [ki] saña cān virür
'Ağl [u] fehm [ü] rızkı dīn ĩmān virür
- 224.Āzer eydür söz degül bu bildüm⁶⁶
İşbu sözi söyleme ağzuñı yum
- 225.Yoksa işbu sözi Nemrüd işide
Göresin ki ol saña [ne] iş ide
- 226.Ayruğ İbrāhīm'e putlar virmedi
Şehr içinde bāzār[a] çıkarmadı
- 227.Bayram oldu bir gün ol şarlu tamām
Nemrüd ile bay [u] yoğsul hāş [u] 'ām
- 228.Şaşra çığdı cümlesi mīr ü vezīr
Çalınur zūrneya naķāre nefīr⁶⁷
- 229.'Avrat [u] kıız u gelin cümle bile
Çığdı kim yiye içe 'işret kıla
- 230.Altūna inciye yayıldı kıamu
Dürlü hil'atler geyür kıçı ulu⁶⁸
- 231.Āzer eydür İbrāhīm'e dur örü
Donlaruñ gey bizüm ile gel berü
- 232.Bugün bayramdur teferrüc kılasın⁶⁹
Bizüm ile put-hāneye gelesin
- 233.İbrāhīm eydür baba ben şayruyam
Siz varuñ ben dağı bir demdür varam
- 234.Evde kıaldı yaluñuz gör kim n'ider
Bir kışı kıalmaz şehirde hep gider
- 235.Bir sā'at çün yaluñuz evde kıalur
Çevre baķar bir ulu balta görür
- 236.Balta alur evlerinden çün çıkār
Dört yanını gözedür çevre baķar

⁶⁶ Mısraın vezni problemlidir.

⁶⁷ naķāre: naķāre vü (metinde).

⁶⁸ hil'atler: (metinde).

⁶⁹ Mısraın vezni problemlidir.

237. Gördi şehir içinde diyâr kimse yok
Put-hâne putlar dolu kapu açık

238. Bizemişler altûn ile putların
Pür-muraşsa' la'l ile yâkûtların

[85b]

239. Birbirine karşı ol putlar durur
Halîlu'llâh segridür içrû girür

240. Balta ile cümlesini pâreler
Bir kişi yok kim buları aralar

241. Kuru ağaçdur [u] buçuk içi boş
Balta ile cümlesin toğradı hoş

242. Çün okudu baltayla çağa çak
Ne baş ayak kodı ne burun kulak

243. Kolların uşadur ellerin keser
Ulu putuñ boynına balta aşar

244. Bir ulu put var idi key mu'teber
Dişleri incüyidi gözi güher

245. Oldı kim er [anuñ] adıydı Lât
Adlarıdur anlarıñ Lât [u] Menât

246. Anı kodı kalanını toğradı⁷⁰
Çıkdı şardan tağ yolına uğradı

247. Geldi Nemrüd dağı girür şarına
Kim gele secde kıla putlarına

248. Geldiler put-hâneye [kim] baqasın
İlk geleni çaldı yırttı yaqasın

249. Didiler kim putlar olmuş hurd [u] hām
Bir çeri kırğununa dönmiş tamām

250. Hurd uşatmış cümlesi pâre pâre
Nemrüd eydür hay ne gelmiş bunlara

251. Ey 'aceb bu işi kim itmiş ola
Atlular viribidi her bir yola

252. Didiler bunda bir oğlan dürüdi
Anuñ elinden çanumuz kırıdı

70 kodı: kodı kodı (metinde), toğradı: toğrayıdı (metinde).

253. Putlaruñ boynına ipleri daķar
Sūza_iledür çarşıda oda yaķar

254. Anı ol it[d]i eger itdi ise
Tīz bilüñüz ķancarı gitdi ise

[86a]

255. İstediler İbrāhīm'[i] buldılar
Şol elin ayağın geldiler

256. Basdılar aşığa çok let urdılar
Döge döge Nemrūd'a getürdiler

257. Nemrūd'a getürdiler İbrāhīm'i
İtdi putları işāret iş bu mı

258. Didiler budur o putları şıyan⁷¹
Saña bu tañrı degül durur diyen⁷²

259. Nemrūd eydür İbrāhīm'e yā yigit
Sen mi şıduñ putları toğru eyit

260. Ne iş idi ya'nı bu sen itdüğüñ
Hıç bilür misin bize sen n'itdüğüñ

261. Sen misin ol putlaruñ başın kesen
Ulu putuñ boynına balta aşan

262. İbrāhīm eydür ben itmedüm anı
Getürüñ berü o putlaruñ ķanı⁷³

263. Ben isem āhır size put söyleye
Yā baña put nice bühtān eyleye

264. Nemrūd eydür delü güle [bu] söze
Cānı yoķ put nice söyleye bize

265. İbrāhīm eydür yā cānsuz ağaca
Nite baş ķorsın varup irte gice

266. Çün saña andan ne söz gelür ne ün⁷⁴
Yā neye taparsın aña tūni gün

267. Āhır anı ķo şuña dir ki yonar (?)
Her birinüñ üstine siñek ķonar

⁷¹ o: ol (metinde); putları: putlara (metinde).

⁷² degül durur: degüldür (metinde).

⁷³ o: ol (metinde).

⁷⁴ saña andan: andan saña (metinde).

268. siñekden kendüni kırtaramaz
Yâ nice ma'būd olur ol saña bes⁷⁵

269. Ma'būd aña di ki saña cān virür
'Aql [u] fehmi [ü] rızq [u] dīn imān virür

270. Uşlu nice şapa bir cānı yoğa
Var[a] secde eyleye bir oyuğa

[86b]

271. Nemrūd işidicegez bu sözleri
Kağımağdan kana döndi gözleri

272. İbrāhīm'e key katı hışm eyledi
Şarlu dağı dört yañadan söyledi

273. Didiler bitürmez iseñ [sen] bunu
Ne bizi kıoya bu oğlan ne seni

274. Nemrūd eydür ben direm bunuñ ögin
Hele varuñ bugün irteye degin

275. Ben bunuñ irte hağından geleyin
Yâ aşayın yāhoz oda yakayın

276. Vardılar bir yiri deriñ oyduklar
İbrāhīm'i bağılu aña koyduklar

277. İrteye dek bağıladılar dürdiler
Çün şabāh oldu işit kim n'itdiler

278. İrte oldu İbrāhīm'i aldılar
Girü Nemrūd kağıusına geldiler

279. Nemrūd eydür degmeñüz (?) boynuñ urun
Ulu od közden çıkaruñ [siz] bugün

280. Çıkaralum bunu oda yakalum
Biz ho çevre temāşaya baçalum

281. Çün odun devşürdiler evden eve⁷⁶
Odun ile doldı bir ulu ova

282. Yiryirin od urduklar ol odına⁷⁷
Yandı oduñ yaluñı çıkdı güne

⁷⁵ Beytin kafiyesi problemlidir.

⁷⁶ Çün: Çün o (metinde).

⁷⁷ Yiryirin: Yiryüzün (metinde).

283.Şöyle tıtdı kim dütünden gök yüzi
Kimse bilmez oldu dünden gündüzi

284.Bir dağı oldu kızıl tarçın bigi
Gökde güneş şaru gügercin bigi

285.Yil doğunur oda yaluñlar uzar
Havâda yekî yekî odlar yazar

286.Ķağı kuş kim ol yörelerde uçar
Ol odı göricegez şol dem kaçar

[87a]

287.Didiler nice atalum dir oda
Geldi şeytân girü şol dem Nemrüd'a

288.Eytdi bir sâ'atde mancınık düzem
Ben bunuñ zaĶmetini sizden üzem

289.Kimse dağı bilmez idi n'itdügin
Mancınık dünyâda [ki] ne n'eydügin

290.Ķamuda görmiş[di] anı ol la'în
Didi âlâtın getürüñ tüzcegin

291.Nâyibe buyur âlâtın getüre⁷⁸
Ben buyuram bişe-kârlar yitüre

292.Ne kim iblîs didi getürdi nâyib
Mîh tahta ağaç ile gün ayup

293.Mancınık[ı] dirdi şol dem Ķurdılar
İbrâhîm'i bağılu aña urdılar

294.Üşdiler mancınıka yigit Ķoca
Mancınıkdı bir minâreden yüce

295.Biş yüz âdem ipüni çeker idi
Her biri bir dürlü bişe-ger idi

296.Çekmediler nice kim dürişdiler
Ulu kiçi bay [u] yoĶsul üşdiler

297.Nemrüd eydür Āzer'e sen dağı dur
Ne var oğıluñ ise düşmânuñ durur

298.Ķurdı Āzer dağı yapışdı ipe
İbrâhîm dutdı yüzün göge depe

⁷⁸ getüre: (metinde).

299.Eytdi fırsat vir atama iy Çalab
Anı utandırma iy Cebbār Rab

300.Ben düşeyin 'ışkıña yakılayın
Kendümi [ben] saña kırbān kılayın

301.Mancınk [da] çıkdı şol dem havāya
Key temāşā idi yoksula baya

302.Çıkdı şıyāndan göge döndi Hālīl
Şol dem içinde irişdi Cebre'īl

[87b]

303.Eytdi İbrāhīm dutayum mı seni
İtdi sen git Tañrum ile ço beni

304.Ço beni Allāh'um ile girü git
Yürü var sen kend'özüne çäre it

305.Saña n'çün uyam Allāh'um koyup
Çula mı şıgınyayum şāhum koyup

306.Dört ferişte dördi dağı irdiler
Her birine virdi bir dürlü haber

307.Birinüñ yüzine toğru bakmadı
Hağ'dan ayru kimseye gönül akmadı⁷⁹

308.Gitdi İbrāhīm'den ol demde hicāb
Perdeler açıluban gitdi niķāb

309.'Arz kıldı kend'özin Rabb-ı celīl⁸⁰
Şol sâ'at irişdi [ol] dost-ı Hālīl

310.Çün Hālīl'e celīl zār ola⁸¹
Gör ne zīrek şevk-ı şoħbet şāz ola

311.İbrāhīm ol dem irişdi dostına
Dostı görüben iner od üstine

312.Doldurup heybet ile ol od yanar
Emr geldi Tañrı'dan oda i nār⁸²

⁷⁹ Mısraın vezni problemlidir.

⁸⁰ kend'özin: kend'özünü (metinde).

⁸¹ Mısraın vezni problemlidir.

⁸² Emr: Emīr (metinde).

313.Dostumuz varur bu hâzretten saña⁸³
Bâğ [u] bûstân gül [ü] reyhân ol aña

314.Issı olma şovuk eyle kend'özün
Anı pes bu gün selâmet dut özüñ

315.Düşmedin od üstine dahı Hâlîl
Olmış idi ol od aña mu'tedîl

316.Düşdüğü dem bir bînar çıkdı revân
Çevresinde bitdi şol dem erğuvân

317.Gül [ü] benefşe vü lâle vü çemen
Sünbül ü nesrîn [ü] nerkîs ü semen

318.İbrâhîm baçar şolına şağına
Yanar olmuş uçmak[in ol] bâğına

[88a]

319.Ķuşlar öter tûfî vü bülbül turâç
Cebrâ'îl ol dem getürdi taht [u] tâc

320.Dürlü dürlü dahı uçmak tonları
Virdi İbrâhîm'e geydi anları

321.Tâc urınur İbrâhîm tahta çıkar
Bir yüce yirden durup Nemrüd baçar

322.Gördi İbrâhîm'i tonanmış durur
Od içinde tahta çıkmış oturur

323.Çevresinde dürlü çiçek bitüven
İbrâhîm ay bigi güller bitüven

324.Eydür iy vâh odunu göydürmedük⁸⁴
Taşlar atuñ üstine büyük büyük

325.Ķapana taşlar koyarlar özleyü
Atdılar taşu Hâlîl'i gözleyü

326.Ķaş havâ yüzine mu'allak durur
Ķudret ile her biri gül-âb olur

327.Od içinde İbrâhîm'e saçılır
Ķanda kim düşse gönüller açılır

328.Ķıldı Nemrüd 'ucb idüp ol işe
Kim gülistân oldu od başdan başa

⁸³ hâzretten: hâzretinden (metinde).

⁸⁴ göydürmedük: göyündürmedük (metinde).

329. Vezîrine didi gördün mi bunu
Od bunuñ göydürmedi bir kılmı⁸⁵

330. Vezîr eydür oda tıpar idi bu
Yoħsa neye yanmayadı bu ‘adū

331. Od bunuñ tañrısıdur anuñ için
Yoħsa kül eyler idi bunu bugün

332. Çün bu sözi vezîr ağızından çıkar
Bir pāre od çıktı vezîri yaķar

333. Kaķkara kül oldu ol vezîr yatur
Nemrūd’uñ hem kıızı yanında_oturur

334. Nemrūd[a] eydür baba diyü kıızı
Örü dur İbrāhīm’e ilet bizi

[88b]

335. Secde kıldı İbrāhīm tañrısına
Hışm idüp Nemrūd kaķadı kıızına

336. İtdi serhenglerine bunu uruñ⁸⁶
Hıç amān virmeñ tızirek öldürüñ

337. Bir bulut geldi havādan ol kıızı
Şöyle kaķdı hıç belürmedi özi

338. Ol ħalāyıķ bu kerāmeti görür
Her biri dīnlü dīnini degşürür

339. Kimisi tañrı diyü tıpar oda
Kimisi ħoz münker oldu Nemrūd’a

340. Kimi aya kimi güneşe tıpar
Kimi varur girü put-ħāne yapar⁸⁷

341. Kimi İbrāhīm’e uyar az kaķdar
İlle Nemrūd korķusından ħız ider

342. İbrāhīm oddan çıkar toğru gelür
Nemrūd’a girü muķābele olur

343. Eydür iy ħaķķı koyup bātıł dutan
Ķo bu yalancılığı āħır utan

⁸⁵ göydürmedi: göyündürmedi (metinde).

⁸⁶ uruñ: ıruñ (metinde).

⁸⁷ put-ħāne: put-ħāneye (metinde).

344. Gel sen [ol] yaradana eyle sücüd
Kim saña dahı gülistân ola od
345. Nemrüd eydür hazinelerüm ulu
La'l cevâhir zümerüd ü dür dolu
346. Cümlesin bağışla[ya]yın tañruña
Odı şuyı fermân eylesün baña
347. Yoğsa uş leşker direm karşı turam
Göresin Tañrıñ ile ne iş kılam
348. İbrâhîm söyledi ayruğ [bu] sözün
Döndi gitdi kıbleye dutdı yüzün
349. Durdı Nemrüd dirdi dört yüz biñ eri
Cümlesi bunlar giyür gömgök çeri
350. Ardına dürişdi Halîl izleyü
İblîs âlâyınca kulāvuzlayu
- [89a]
351. İbrâhîm bir bñara konmuş idi
Hâzrete karşı yüzün dutmuş idi
352. Gördi bir deñiz bigi çeri gelür
Ucı katı hîç görünmez göz ölür
353. İbrâhîm eydür şıgundum ben saña
İy Çalab'um bir kuluñı şal baña
354. Dünyede andan za'îf kul olmasun
Anuñ ile eyle anları zebün
355. İşbu mel'un çerinuñ sürsür(?) katı
Nemrüd'ün anlar dahı_olsun cinneti⁸⁸
356. İbrâhîm'e irişince ol çeri
Çıkdı şol dem süri siñek leşkeri
357. Bir sâ'at içinde ne at kor ne er
Siñek üşdi leşkerüñ kanın şorar
358. Kırdı Nemrüd leşkerin bölük bölük⁸⁹
Eyledi çoqların[ı] delük delük
359. Kalkanı kalbür bigi hep gözedi
Yiryüzün kızıl kan ile yazadı

⁸⁸ olsun: olmasun (metinde).

⁸⁹ leşkerin: leşkerüni (metinde).

360. At sesiyile erüñ çığırmağı⁹⁰
Deñizi diñdirdi ağlatdı yazı
361. Hortum ile buları kaçır idi
Şanasın kim yağa biz şoqar idi
362. Gördi Nemrüd leşkerin kuş [u] siñek
Siñek olmuş kim kan içmiş bir siñek
363. Baqdı Nemrüd siñegüñ heybetine
Qor[ku]sından qamçu urdı atna
364. Nemrüd anı görüben kaçar gider
Bir siñecüğe Çalab'um emr ider
365. Yüri var tîz tahtı üstinde anı
Sen helāk eyle bugün ol mel'ünü
366. Bildüreyin ben aña kend'özünü
Burnına gir yigil anuñ mağzını
[89b]
367. Aqşak idi ol siñek bir gözi yok
Qanadınuñ bir kenarı [da] şınuq⁹¹
368. Qovdı Nemrüd'ı sarâyına degin
Geldi Nemrüd dağı virmedi ögin
369. Gelür ol siñek bacasından iner
Nemrüd'uñ tahtın kenârında qonar
370. Nemrüd anı görür elin uzadur
Nemrüd'uñ ol burnın Allāh gözedür⁹²
371. Nemrüd anı dutmağa örü durur
Ol siñek dîv bigi burnına girür
372. Şöyle bîñisine dosttoğru girür
Çağırur Nemrüd 'azîm feryād ider
373. Ol siñek aña ağı eyler işin
Qulları tutmağ ile döger başın
374. Bîñisinde ol siñek dirler durur
Qulları başına tokmaq[lar] urur

⁹⁰ sesiyile: (metinde).

⁹¹ kenarı: qoyanı (metinde).

⁹² burnın Allāh: Allāh burnın (metinde).

375. Hâk Çalab bizven diyenleri tamâm
Nemrüd'ı bigi_eyleyiser hürd [u] hām

376. Ol siñek elinde Nemrüd kahr olur
Yidügi ni'metler aña zehr olur

377. 'Āķıbet oldı hāli tekebbürüñ (?)
Nemrüd ile Tañrı n'eyledi görüñ

378. Aramızda kimseler vardur bugün
Her biri biñ Nemrüd bigi mergüb⁹³

379. Alalanur [ki] ālāti yoķ durur
Yoħsa Nemrüd'dan daħı artuķ durur

380. Ben benime uŗta ŗöyle zālimem
Beni baña ŗoruñ eydem ben kimem⁹⁴

381. Hāķ beni mü'min ŗanur ben fāsıķam
İlle anuñ raħmetine 'āŗıķam

382. Ben anuñ fażl u keremin gözlerem
Ümizümi ol kapuya gizlerem

[90a]

383. Girü ĥor olmuŗa Settāru'l-'uyüb
Ger ġafür olmuŗa Ğaffaru'z-zünüb

384. Bir dem içinde yıķardı 'ālemi⁹⁵
Ķahr ideydi bu yazuķlu ādemi

385. Pes bilüñ çü varlıġından ol İlah
Raħmet eyler ķullarına pādiŗāħ

386. Şeyyād Hamza ben daħı mücrim ķula⁹⁶
Ümizüm var kim Çalab raħmet ķıla

387. Aña raħmet eyleyiceġüz Kerim
Yā kimi maħrüm ķoyusar ol Raħim

388. Tañrı raħmet eyleyiserdür aña
Kim du'āyla bizi herġiz aña

389. Fātiħā'dan ol bizi unutmaya
Aġızın yumup durub[an] gitmeye

⁹³ Beytin kafiye kelimeleri ile mısraın vezni problemlidir. Büyük ihtimal müstensih burada iki beyti yanlışlıkla birleŗtirmiş, birer mısralarını yazmamıştır.

⁹⁴ eydem ben: ben eydem (metinde).

⁹⁵ yıķardı: yıķar idi (metinde).

⁹⁶ Mısraın vezni problemlidir.

Temmet tamām bi-‘avni’llāhi ve ḥüsni tevfiḳ va’llāhu a’lem bi’ş-şavāb.

Oḳuyanı dinleyeni yazanı

Raḥmetüñle yarlıġaġıl yā Ğanī

Bu kitābı isteyene olsun mübārek murādın virsün Ḥaḳ tebārek. Kātibehu Ḥasan bin Velī vaḳt
fī sene 989.

Kaynakça

- Akar, Metin (1987), "Şeyyâd Hamza Hakkında Yeni Bilgiler", *Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-14+resimler.
- Anikeevoj, N.A. (1992), *Ṭajjad Hamza: Jusuf i Zelicha*, Moskva.
- Bars, Mehmet Emin (2018), *Kıssa-i İbrahim (Mukayeseli Bir Araştırma)*. Ankara: Sonçağ Yay.
- Buluç, Sadeddin (1968), "Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevîsi", *Türkiyat Mecmuası*, XV, 247-264.
- Çelebioğlu, Âmil (1999), *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Dilçin, Cem (1978), "XIII. Yüzyıl Metinlerinden Yeni Bir Yapıt: Ahvâl-i Kıyâmet", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara: TDK Yay., 49-75.
- Durmaz, Esra (1994), *Şeyyâd Hamza'nın Ahvâl-i Kıyâmeti*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Feşel Güzelşik, Gülten (1996), *Şeyyâd Hamza, Mi'râc-nâme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hickman, Bill (2014), *The Story of Joseph: a fourteenth century Turkish morality play/Sheyyad Hamza*, Syracuse University Press, Syracuse.
- Köprülü, Fuad (1921-1925), "Anatolishe Dicher in der Seldschukenzeit. I Ṭejjâd 'Hamza'", *Körösi Csoma-Archium*, 1, 183-190.
- Köprülü, Fuad (2001), "Selçukiler Devrinde Anadolu Şairleri 1. Şeyyâd Hamza", *Türk Yurdu*, Sekizinci Cilt (Cilt 15-1), Ankara: Tutibay Yay., 23-27.
- Köprülü, Fuad (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Merhan, Aziz (2006), "Şeyyâd Hamza'nın Yeni Bir Şiiri (Milan Adamovic)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 157-171.
- Şeyyâd Hamza (2008a), *Destân-ı Yûsuf*, Haz. Emin Eminoglu, İstanbul: IQ Yay.
- Şeyyâd Hamza (2008b), *Yûsuf u Zelihâ*, Haz. Osman Yıldız, Ankara: Akçağ Yay.
- Şeyyâd Hamza (2008c), *Yûsuf u Zelihâ*, Haz. Ümit Özgür Demirci-Şenol Korkmaz, İstanbul: Kaknüs Yay.
- Şeyyâd Hamza (2010), *Yûsuf ve Zelihâ*, Haz. İbrahim Taş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 56443,seyyad-hamza--yusuf-ve-zelihapdf.pdf (ktb.gov.tr) [Erişim Tarihi: 13.08.2022].
- Şeyyâd Hamza (1946), *Yusuf ve Zeliha*, Nakleden: Dehri Dilçin, İstanbul: TDK Yay.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2009), "Klasik Edebiyatta Hamse Geleneği ve Şeyyâd Hamza", *Turkish Studies*, 4/7, 593-602.
- Turhal Güler, Fatma (1996), *Vefât-ı Hazret-i Muhammed Aleyhi's-selâm*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

دَايَتَانِ عَمْرٍو دَعَلِيَّةً لَلْعَنَةِ وَإِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
بِاسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَوْلَىٰ سَوْزِ، اِنْوَجِدُو سَوْزِ كَا اَوْلَسُوهُ بِيَدِ،
سَوْزِ مَوْلَى اللَّهِ اَوْلَىٰ لَوْلَمَغْبِي، بِالْهَيْ وَتَلَوَسْكَرُوهُ سَرْبِي
اللَّهُ اَوْلَىٰ وَآفِي يَا كَهْ نَنْوَارِ، اَوْلِرْ اَفِيورْ اَز فَوْبِرْ وِرْ وِرْ وِرْ
اَوْلِرْ رِبْعَا كَمُو كَهْ وَا رِبْعِدْ وِنْبِي، اَوْلِ بِنُوْمِ وِسِيوِيْ بَرِيْنِدْ وِلْدِيْ
اَوْلِرْ رَوَسْتُوْمِ وِنْبِي بِنْفَا مَبِي، اَوْلِ رَسُوْلَهْ اَوْلِ سَنْفِيْعِ اَلْمُحْسِرِ،
فَوْشِ مَلُوْتِيْ وِرْ وِرْ بِيْ كَسْ اَكَا، عَسْقَابِرْ وَا سْتَا نَهْ اَبِيْمِ شَا ۹
سَخَا فَرْعَا تَدَهْ وِيْمِ بَرْ فَوْشِ فَبِرْ، عَسْقَابِرْ وَا شَا بُو سَوْزِيْ مَقْبَرِ
وَرَا يَمِيْنِدْ، وَتَدِيْ كَا فَرْعَا لَمِي، يُوْنَعْدِيْ بَرْتَا كَرْ بَلُوْرْ اَوْ مِي
نَمُو وَا يَدِيْ مَا كَرْ اَوْلِ فِلُوْتَا وَا، فَا لَمِ، بُوْنِ بَرَسْتَا اَبِيْ وَا فَيْ هَمِ
نَهْ نَبِيْ وَا رِبْرِيْ اَبِرْ وَا نَهْ وِي، شَرُو وَا مَسْ اَبِيْ كَا فَرَا نِي
نَمُوْرْ اَوْلَامِ وَا بَا بِنُوْمِ وِرْ اَبِي، تَا كَرِ لِيْجَا وَا مَسِيْ قَبَلُوْرْ اَبِي
بَرَكُوْهْ اَوْلِ فِلُوْهْ بَرَا وَا مَلْجَبِي، مَقْبَرِ سَوْزِيْ كِرْ كِيْ فَوْرَا مَسِيْ
اَوْلِ مَقَامِدْ، اَوْتُوْرْ كِنِ اَكْتَرِيْنِ، سُوْيَلِدِيْ بُوْعَا وَا تِيْ نَمُو وَا مَوْزِيْنِ
كِيْمِ بَرَا سَبُوْ نَمُو وَا تَا كَرِيْ وِرْ وِرْ، نُوْبِرْ وِرْ بَرِيْ اَنْوَهْ نَسْبِيْ بَرُوْرْ
اَوْلِ وَا فَيْ بَرْ جَلِيْنِ اَوْ، مِي، تَا كَرِيْ لَمْدَهْ نَهْ جُوْهْ اَرُوْ مِي

Resim 1: Eserin ilk sayfası

کبر و صودا و لما استار القیوب
بوم ایچنه بغاریری عالمی ۶
پس بلوکه جو و و لفته اوله الله
سیاه عز بن و آغی سو پریم قولا
آگار رحمت ایلایما کوز کریم
تکری رحمت ایلایما و راز
فانحاده اوله بزی اونو تیه
تمن تمام بگوین الله و من توفیق و الله اعلم بالصواب
اوقیانیه و کلپانیه یازارانی
رحمتو کما یار لغانیال باغنی
بیو کتابه استینه اولسمن مبارکه
مراوین دیرسمن صوح تبارکه
کاتبه حسن بن و بی
وقت فصحی
۹۱۶

Resim 2: Eserin son sayfası

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 22, İstanbul 2022, 516-528

EDEBİYAT TARİHLERİNDE YER ALMAYAN BİR İSİM: KENÂNÎ-Yİ BÎ-ÇÂRE VE NAAT TÜRÜNDEKİ MUAŞŞERİ

Talip Çukurlu

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (talip.cukurlu@siirt.edu.tr),
ORCID: 0000-0002-5164-9012/ Associate Professor, Siirt University Faculty of Arts and Sciences Department
of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 03.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Çukurlu, Talip (2022), “Edebiyat Tarihlerinde Yer Almayan Bir İsim: Kenânî-Yi Bî-Çâre Ve Naat Türündeki Muaşşeri”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 516-528.

Çukurlu, Talip (2022), “A name that is not included in the history of literature: Kenânî-yi Bî-Çâre and His “Muaşşer”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 516-528.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Edebiyat Tarihlerinde Yer Almayan Bir İsim: Kenâni-yi Bî-Çâre ve Naat Türündeki Muaşşeri

Özet

Klasik Türk edebiyatının en yaygın eserleri şüphesiz divanlardır. Bibliyografik kaynaklarda ismi bulunup da divanı henüz bulunamayan birçok şair bulunmaktadır. Şiir mecmuaları, divanları bulunamayan veya edebiyat tarihlerinde ve biyografik kaynaklarda ismi bulunmayan şairlerin belirlenmesinde önemli rol oynayan “kaynak” eserlerdir.

Bu çalışmada edebiyat tarihlerinde ve biyografik kaynaklarda ismi tespit edilemeyen fakat “İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Ae Mnz 234” numaralı mecmuada “muaşşer” nazım şekliyle kaleme alınmış bir şiiri bulunan Kenânî-yî Bî-Çâre ve şiiri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda mecmualar ve şairin kimliğini tespit çalışmaları hakkında bilgi verilmiş, muaşşer nazım şekli hakkında verilen kısa bilginin ardından manzume şekil ve içerik olarak incelenmiş, çeviri yazısı ve günümüz Türkçesine aktarımı ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuna orijinal metin ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk Şiiri, Şiir Mecmuası, Muaşşer, Naat.*

A name that is not included in the history of literature: Kenâni-yi Bî-Çâre and His “Muaşşer”

Abstract

The most common works of classical Turkish literature are undoubtedly divans. There are many poets in bibliographic sources that have not been named and the divan has not yet been found. Poetry journals are “source” works that play an important role in the determination of poets who cannot be found in divans or do not have names in literary history and biographical sources.

In this study, Kenânî-yî Bî-Çâre and poetry, which cannot be identified in literary history and biographical sources, is emphasized. This poem is located in the poetry journal Ae mnz 234 in the Ali Emiri Efendi collection of the Istanbul Millet Library. In this context, information was given about the work of the poets and the identity of the poet. After the brief information given about the verse form of Muaşşer, verse was examined in shape and content. The transcription of the poem and transferred to today's Turkish. The original text was added to the end of the study.

Keywords: *Classical Turkish Poetry, Poetry Journal, Muaşşer, Eulogistic Poem for Muhammad.*

Giriş

Arapça cem‘ kökünden türetilmiş olup “toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi, yazma kitap, dergi” (Develioğlu 2004: 596), “içinde seçme yazıların bulunduğu el yazması eser” (Pala 2005: 300) anlamlarına gelen mecmua bir edebiyat terimi olarak “şiir defteri, türlü konuların bir araya getirildiği yazıları içine alan kitap, defter” anlamlarına gelmektedir (Aydemir 2007: 122). Kütüphanecilik terimi olarak derleme karşılığı olarak kullanılan mecmua, günlük olmayan belirli dönemlerde yayınlanan süreli yayınlar olarak da tanımlanabilmektedir.

Sahabelerin hadisleri toplamasıyla ilk örnekleri ortaya çıkan mecmualar zamanla beğenilen şiirlerin toplandığı eserler hâline gelerek şiir mecmuaları şeklini almıştır. Tabii ki mecmualar sadece şiirden ibaret değildir. Ayet, hadis ve duaların bulunduğu, ilaç ve yemek tariflerinin yer aldığı, lügaz ve muammalar gibi birçok farklı alanı barındıran mecmualar da bulunmaktadır (Uzun 2003: 266). Bunun yanı sıra aynı nazım şekliyle yazılmış/derlenmiş mecmualar da bulunmaktadır: Gazel mecmuaları, kaside mecmuaları, şarkı mecmuaları vb.

Mecmualar, içerik ve şekillerine göre çeşitli biçimlerde tasnif edilmiştir. Ağâh Sırrı Levend (2014: 166-167), Günay Kut (1986: 170), Mehmet Gürbüz (2012: 108), M. Fatih Köksal (2018: 87-92) tasnifleri ön plana çıkan araştırmacılarıdır.

Mecmualar, derleyeninin ve belki de dönemin şiir zevkini yansıtması yönüyle de önemli eserlerdir. Bu eserler, edebiyat tarihlerinde isimleri bulunmayan şairleri barındırmaları, divanının varlığı bilindiği halde bulunamayan divanlara rastlanması ve kimi zaman da şairin divanında bulunmayan şiirlere kendisinde tesadüf edilmesi gibi yönleriyle de değeri her geçen gün daha da artan eserlerdir. Bu kapsamda mecmuaların tasnifi üzerine çeşitli projeler yapılmıştır.¹

1. Kenâni-yi Bî-Çâre’nin Muaşşerinin Bulunduğu Mecmuanın Özellikleri

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 numarada bulunan mecmuanın² sırtı bez, yüzü kâğıt kaplıdır. 71 yapraktan oluşan mecmuanın derleyeni ve derlenme tarihi belli değildir. Eserin 117a sayfasında bulunan ve Sultan I. Abdülhamid’in tahta çıkış tarihi olan 1773-74 yıllarına işaret eden tarih manzumesinden hareketle mecmuanın en erken bu tarihten sonra derlendiğini söylemek mümkündür.

İlk ve son sayfada Millet Kütüphanesinin mührü bulunmakta, ilk sayfada Ali Emiri Efendi’nin mührü olduğunu tahmin ettiğimiz -okunamaz hâle gelmiş- bir mühür daha bulunmaktadır. Önceki sayfalarının kopuk olduğu anlaşılan mecmua, 25a sayfasıyla başlamaktadır. Mecmuanın hiçbir sayfasında rabita/reddade kullanılmamıştır. Mecmuada 47 farklı şaire ait 216 manzume bulunmaktadır. Bunlardan 197’si gazel nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

Mecmuanın 25b-51a sayfaları arasında Lebîb’in gazelleri bulunmakla beraber sayfa aralarında Bâkî, Nâbî, Hilmî ve Erzurumlu Emrah’a ait şiirler mevcuttur. Mecmuada 51a varağından 67a varağına geçilmesi, sayfalara verilen numaralandırmanın daha önce olduğu ve kayıp sayfaların sonradan koptuğunu ortaya koyan kuvvetli bir işarettir. 67a sayfasında Vehbî ve Hayrân mahlaslı şairlere ait birer şiir bulunmakta, 67b sayfasında ise Diyarbakırlı Şühî’nin şiirleri başlamakta ve 87a sayfasında sona ermektedir. 67b sayfasında şiirler başlamadan hemen önce kurşun kalemle sonradan yazılan not oldukça dikkat çekicidir: “Bu dîvân bir nüsha-i nâdire olduğu halde yazık ki ser-a-pâ yanlış yazılmıştır.”

87b ile 117b arasında çeşitli yüzyıllarda yaşamış şairlere ait şiirler bulunmaktadır. Mecmuadaki dikkat çeken hususlardan bir diğeri ise 88b sayfasında “Tefe’ül-nâme budur ki”

¹ Bu projelerden en kapsamlısı olan MESTAP hakkında ayrıntılı bilgiye ve proje kapsamında yapılan çalışmaların künyelerine www.mestap.com ve mecmualar.tr.gg internet adreslerinden ulaşılabilir.

² Mecmuanın MESTAP’a göre tasnifi ve incelenmesi üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Çukurlu 2022: 321-342.

başlıklı bir sayfalık mensur metnin ardından her yaprağın a yüzünün baş tarafına kırmızı mürekkeple Arapça bir cümle yazılıp hemen altına Türkçe çevirisinin de yazılmasıdır. Bu cümleler mecmuanın son yaprağına kadar devam etmektedir (Çukurlu 2022: 323).

İncelenen mecmuayı, mecmualar hakkında yapılan son tasniflere göre şekil bakımından “kitap şeklinde tertiplenmiş mecmualar” kategorisinde, muhteva bakımından ise “farklı müelliflere ait eserleri toplayan risale mecmuaları” kategorisinde değerlendirmek mümkündür (Köksal, 2018: 88-89).

2. Muaşşer Nazım Şeklinin Klasik Türk Edebiyatındaki Yeri

Arapça bir sıfat olan muaşşer sözlüklerde “on parça olan veya on parçaya bölünen, onlu, onluk” (Ayverdi 2011: 836), “ta’şîr edilmiş, onda biri alınmış” (Naci 2009: 435) anlamlarına gelen bir kelimedir. Edebî bir terim olarak ise “aynı vezinde onar mısralık bendlerden oluşan musammatlar”a muaşşer denir (İpekten 2005: 112). Muaşşer, “ilk bendi kendi içinde diğer bendlerin son mısraları daima ilk bendle kafiyeli, aynı vezindeki onar mısralık en az iki bendden oluşan şiirlerin genel adıdır” şeklinde de tarif edilmiştir (Ekinci 2019: 66).

İpekten, diğer musammatlarda olduğu gibi muaşşerin de müzdevic ve mütekerrir şekillerinin olması gerektiğini fakat müzdevic muaşşerin hiç görülmediğini, mütekerrir olanların da bend sonlarındaki kafiyelerin daha çok iki mısra ile yapıldığını belirtmiştir (2005: 112).

Muaşşerlerin vasıtası mısra veya beyit olabilmektedir. Vasıtası mısra olan muaşşerlerin kafiye düzeni aaaaaaaaa, bbbbbbbba, ccccccca; vasıtası beyit olanların kafiye düzeni ise aaaaaaaaa, bbbbbbbbaa, ccccccaa ... şeklindedir.

Vasıtası mısra olan mütekerrir muaşşerin kafiye düzeni aaaaaaaaaA, bbbbbbbbaA, ccccccaA; vasıtası beyit olan mütekerrir muaşşerin kafiye düzeni ise aaaaaaaaaAA, bbbbbbbbaAA, ccccccaAA ... şeklindedir (Kurnaz ve Çeltik 2010: 252).

Muaşşerin, müseddesten sonra çok mısralı musammatların içinde en çok kullanılanı olduğu kabul edilir. Hayâlî Bey, Muhibbî, Bağdatlı Rûhî, Edirneli Nazmî, Pertev Paşa, Hoca Neş’et gibi şairlerin muaşşer yazdıkları bilinmektedir (Ekinci 2019: 67; İpekten 2005: 112).

3. Şiirin Müellifini Tespit Gayretleri

Şairin mahlasının “Kenânî” veya “Kenânî-yi Bîçâre” olmasının haricinde herhangi bir bilgi bulunmaması, elde edilebilecek her bilginin dikkatle incelenmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda en geniş ve güncel isimler sözlüğü olan *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*’ndeki “Kenân” ve “Kenânî” kelimeleri taranmış ve Kenânî mahlasını kullanan iki âşık edebiyatı sanatçısı haricinde klasik Türk şairine rastlanmamıştır. Benzer şekilde YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sayfasında bulunan tamamlanmış ve hazırlanmakta olan tezler taranmış fakat Kenân veya Kenânî mahlasını taşıyan bir şaire tesadüf edilmemiştir. Kültür Bakanlığı e kitap internet adresinde bulunan “tezkireler” başlığı altındaki 28 eser ve bu sayfada bulunmayıp ulaşılabilen diğer tezkireler taranmış fakat Kenân veya Kenânî mahlasına rastlanmamıştır. Yine aynı sayfadaki “mecmualar” başlığı altındaki 7 eser ve Yöktez’deki tamamlanmış mecmua çalışmalarının hemen tamamı taranmış fakat yine de aranan mahlastaki bir şaire tesadüf edilememiştir.

Sicill-i Osmanî ve zeyilleri, *Osmanlı Müellifleri*, *Tuhfe-i Nâilî*, *Son Asır Türk Şairleri* gibi eserler de incelenmiştir. *Sicill-i Osmanî*’nin üçüncü cildinde (1996: 884-885) “Kenân” ismini taşıyan 13 kişiden bahsedilmiştir. Bunlardan bazılarının şiirle iştigal ettiği belirtilmişse de “Kenân” veya “Kenânî” mahlasını kullanarak şiir yazdıklarına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. *Son Asır Türk Şairleri*’nde adı geçen tek “Kenân” (2000 c.2: 1209-1215) ve *Tuhfe-i Nâilî*’de yer alan iki Kenân (2001 c.2: 868), *Sicill-i Osmanî*’de bahsedilen “Kenân”lardan biridir. Mezkûr kişi Maraşlı Yusuf Kenan

Bey'dir. İbnü'l-Emin, manzum ve mensur eserleri olduğunu fakat şairlikten ziyade nasirlikle bilindiğini, şiirlerinin medhiye, tarih ve şarkılardan ibaret olduğunu, kaside, gazel, rubai, kıt'a söylemediğini belirtmiştir (2000 c.2: 1209, 1213). Dolayısıyla incelediğimiz şiirin şairinin bu "Kenân"lardan biri olup olmadığı meçhuldür.

4. Kenânî-yi Bî-Çâre'nin Muaşşerinin İncelenmesi

Şiir, İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 numaralı şiir mecmuasının 91a ve 91b sayfalarındadır. 5 bend ve 50 mısradan oluşan şiirin başına kırmızı mürekkeple "Mu'aşşer-i Ken'ânî-yi Bî-çâre" bilgisi yazılmıştır. Şairin mahlasının Kenânî olması da muhtemeldir. Çünkü mahlasın yer aldığı son bendde bulunan "Kenânî-yi Bî-çâre" tamlaması tavsif için kullanılmış olabilir ve derleyicinin bu tamlamayı mahlas sanması ihtimaller dâhilindedir.

Manzume, mütekerrir muaşşer nazım şekliyle kaleme alınmıştır ve vasıtası mısradır. Dolayısıyla kafiye örgüsü aaaaaaaaaA, bbbbbbbbbbA, ccccccccA şeklinde devam etmektedir. İlk bendde redif bulunmamaktadır ve kafiyesi "-în" sesleriyle oluşturulmuş mürdef kafiyedir. İkinci bendin redifi "-den latîf"tir, kafiyesi ise "-(e)r" sesleriyle oluşturulmuş mücerred kafiyedir. Üçüncü bendin redifi "olmuşdurur", kafiyesi ise "-âr" sesleriyle meydana gelen mürdef kafiyedir. Dördüncü bendin redifi "ider", kafiyesi ise mürdef kafiye olan "-în"dir. Son bendde ise redif bulunmamaktadır ve "-âb" sesleri ile yine mürdef kafiye kurulmuştur.

Muaşşer, klasik Türk edebiyatının en çok kullanılan aruz vezinlerinden biri olan Remel bahrinin *fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Vezinde zaman zaman aksamalar görülmektedir. Bilhassa şiirin en dikkat çekici kısmı olan vasıta dizesinde vezin kusurlarının bulunması önem arz etmektedir.

İlk bendde şair klasik Türk edebiyatı geleneğinde vücut bulan tahayyüllere benzer şekilde sevgilinin evinin bulunduğu mahalli, Ka'be'ye benzetmiştir. İlk mısradaki teşbihi mürekkep hâle getirerek zaten Ka'be'ye benzettiği sevgilinin evini/köyünü, bir kez de en yüksek Cennet basamağına benzetmiştir. Sevgilinin dudağının Kevser suyuna, Cebrail (as)'in sevgilinin saçındaki gül ve sümbüle teşbih edilmesi, cihanda kimsenin benzerini görmediğinin belirtilmesi bu mahbubun beşerî olmaktan ziyade ilahi hakikatlere sevk eden Hz. Muhammed (sav) olduğunu düşündürmektedir. Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu alanın Cennet bahçesi olarak kabul edilmesi, Cebrail'in sürekli yanı başında olması, bu sevgilinin Hz. Muhammed olduğuna kuvvetli delillerdir. İlerleyen dizelerde şair, bu sevgiliye kul olanın dünyanın hükümdarı olacağını, sevdiğinin bütün güzellerden daha güzel olduğunu, âlemlerin rabbinin onun bir benzerini daha yaratmadığını söylemiştir. Sevgilinin güzelliğinin meşhur ressam Mânî tarafından bile resmedilemeyeceği söylenerek telmihte bulunulmuştur.

Henüz ilk benddeki teşbih ve tavsiflerden hareketle bu manzumenin Hz. Muhammed övgüsü için yazılan bir tür naat olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Manzumenin ikinci bendinde çeşitli teşbihlerden yararlanılarak sevgili methedilmeye devam edilmektedir. Mübalağa sanatından yararlanılarak sevgilinin gün gibi parlak yüzünün güneşten daha latif olduğu söylenmiştir. Şair, güneş yerine "şem'-i hâver" (doğunun mumu) tamlamasını kullanarak -amacına uygun bir şekilde- güneşi tezyif etmiştir. Kenânî'ye göre sevgilinin alnı aydan, sevgilinin gülleri en güzel kokulardan, saçındaki düğümler dünyadan, boyu en düzgün ağaçtan, yanağı en kırmızı gülden, dudağı taze bir senbûseden, köyü hacc-ı ekberden daha latif, daha güzel, daha hoştur.

Bu benddeki dikkat çeken üç husustan biri sevgilinin yüz, alın, yanak, saç, boy ve dudağının art arda teşbih içinde kullanılmasıdır. Sevgili, bir insanı diğerinden üstün tutabilecek güzellik yönlerinden her birinde, herkesten daha güzeldir. Bu sayılanlar dokuzuncu dizede "âlemde senin

gibi bir dilberden daha güzelini hiç görmedim” diyerek adeta özetlenmiştir. Dikkat çeken ikinci husus ise “hacc-ı ekber” (en büyük hac) tamlamasının kullanılmasıdır. Hacc-ı ekberin zamanı hakkında çeşitli görüşler olsa da bu haccın, diğerlerinden 70 kat daha sevaplı olduğuna inanılmıştır (Öğüt, 1996: 394). Şairin sevgilisinin evini/köyünü ziyaret etmenin en büyük hacdan bile daha latif olduğu söylenerek “gulüb” derecesinde mübalağa yapılmıştır. Dikkat çeken üçüncü husus ise klasik Türk şairlerinin eserlerinde pek sık rastlanmayan “senbûse” isimli yiyeceğin şair tarafından zikredilmesidir. Şair, sevgilinin dudağının taze bir senbûseden daha güzel olduğunu söylemiştir. Divanlarda pek rastlanılmayan ve tatlı mı yoksa börek mi olduğu tartışmalı olan bu yiyeceğe kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Yerasimos’un verdiği bilgiye göre senbûse, yapılışında gül suyu ve bademin önemli yer tuttuğu, bayramların ve ziyafet sofralarının vazgeçilmezi olan bir çeşit hamur tatlısıdır. Bunun yanı sıra Şirvânî’nin aynı isim ile kıymalı muska böreği tarifi verdiği de belirtilmiştir (2002: 132).³ Hasan Ali Yücel, 1937 yılında *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri* isimli kitabında Şeyhî’nin o güne kadar ismi bilinip de kendi bulunamamış tıpla ilgili bir eseri olduğunu, ilerleyen süreçte bu eserin üç farklı nüshasını bulduğunu söylemiş ve bu eseri neşretmiştir.⁴ Bu eserde tıpla ilgili bilgilerin yanı sıra o devirdeki yiyecek, içecek ve giyecek isimlerinden de bahsedilmiştir. Yiyeceklere ayrı, tatlılara ayrı başlıkların açıldığı eserde senbûse, yiyecekler arasında gösterilmiştir (<http://www.bilim tarihi.org/eski/015.htm> 02.06.2022).

Altan Çetin, Memluklar devri yemek kültürü üzerine yazdığı makalesinde Memluk yemekleri arasında yapılan iki farklı senbuse(k)’den bahsetmiştir (2006: 114). Kurtbilal, Özbek ve Kırım Tatar Türkçesinde, Kazakça, Kırgızca, Türkmence, Tacikçe ve Uygurcada da bu kelimenin ve farklı şekillerinin (somsa, samsa, sambusa, sombusa) yer aldığını ve genelde içine kıyma konularak pişirilen hamur işi anlamı taşıdığını belirtmiştir (2019: 199-200).

Senbûse manzumelerde genellikle -bûse kelimesinin çağrışımından da yararlanılarak-sevgilinin dudağıyla birlikte tasavvur edilmiştir. Ayrıca bu kelime “sen bûse, sen bûsesi, sen bu sesi” şeklinde cinaslı olarak da kullanılmıştır (Özkan 2005: 487).⁵

Üçüncü bendde yine klasik Türk şiirindeki sevgili motiflerine uygun benzetmeler yapılmıştır. Sevgilinin saçı, yüzünü örten buluta veya aşığı avlayan bir doğana, acılardan kaynaklı aşığın göğsünde oluşan yaralar lale bahçesine teşbih edilmiştir. Şair, servi ağacının sevgilinin boyunu görünce utandığını söyleyerek teşhis sanatını da örneklemiştir. Sevgilinin bu güzelliğini görünce bülbüller binlerce olmuştur diyerek, âşık yerine sadece bülbül söylenmiş ve açık istiareye güzel bir örnek verilmiştir.

Dördüncü bendde sevgilinin elbisesini altınla süslediği, ayın her gece kapısında yattığı tasavvur edilmiştir. Sevgilinin gözünün, kâfir saçının Müslüman olması için telkinde bulunduğu belirtilmesi ile teşhis ve tezat sanatı bir arada yapılmıştır. Ayrıca kâfir kelimesinin siyah ve karanlık anlamlarına da gelmesi, sevgilinin saçının siyah olduğuna işaret etmektedir. Sevgili, keklik gibi salınarak yürüyen, âşığın kalbini gamzeleriyle yaralayan klasik bir mahbuptur. Sevgilinin yaktığı/yaraladığı gönlün ilacı da vuslat suyudur.

³ Tarif için künyesi verilen esere bakılabilir.

⁴ Hasan-Âli Yücel, *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri* (tıpkıbasım), İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.

⁵ Hân-ı hüsnünde atâ kıl bana senbûse müdâm

Çünkü âm oldu kamu âleme inâm-ı lebün Cem Sultan (Özkan, 2005: 487)

Ger sorarsan bir şeker senbûsesi

Görsen anun niçe dirsın bûsesi

İtme Nazmî kimseye sen bu sesi

Nesne mi var la’-i dilberden leziz Edirneli Nazmî (Saral, 2017: 47)

Beşinci bendde tekrara düşen Kenânî, yine sevgilinin bulut saçlarını yüzüne örtü yapmamasını talep eder; güneşin her sabah köle gibi kapısında dolaştığını dile getirir. Dünyadaki bütün genç ve yaşlıların bu sevgiliye âşık olduğunu, aralarındaki örtüyü kaldırmasını, kendisinin de ona kavuşmak istediğini söyler. Mahlasın bulunduğu dizede şair, sevgilinin vasıflarını anlatmak için bunları söylediğini belirtir ardından *“yâ leytenî küntü türâb”* diyerek sözü tamamladığını bildirir.

Şairin Nebe suresi 40. ayetten alıntıladığı ve *“Keşke toprak olsaydım!”* anlamına gelen cümlenin seçimi de manidar görünmektedir. Kenânî, son bendde aradaki örtünün kaldırılmasını talep etmiştir. Ulaşmak istenen sevgili ahiret yurdunda olduğuna göre can, bedene sıkışmış, beden kavuşmaya engel bir perde şeklini almıştır. Şairin duası kabul olup toprak olduğunda, can bedenden çıkacak, aradaki engel kalkacak ve hakiki sevgili ile vuslat mümkün olacaktır.

5. Manzumenin Transkripsiyonlu Metni

Mu‘aşşer-i Ken‘ānī-yi Bî-çāre

Fā‘ilatün / Fā‘ilatün / Fā‘ilatün / Fā‘ilün

-. - - / - . - - / - . - - / - . -

I

Ka‘be-i küyuñ olupdur ‘aşıka huld-i berin
Ab-ı Kevşerdür dudağun nitekim mā-i ma‘in
Kākülünde gül müdür sümbül müdür Rūhu‘l-emīn
Hüsnuñ naqşında ‘aciz Mānī-i naqqāş-ı Çin
Var ise sensin bugün cümle güzellerden güzün
‘Aşıkun kalbinde ‘aşkun eyledün gāyet metin
Saña kul olan olur dünyāda mülke serverin
Görmemiş mişlün cihānda dahi hergiz hurde-bın
Hoş yaratmış sen muşavver hūbı Rabbü‘l-‘ālemīn
Allāh Allāh bu ne hüsñ olur hezārān āferin

Günümüz Türkçesi:

Köyünün Ka‘be’si aşık için en yüksek cennettir. Sâfi bir su olan dudağın Kevser suyudur. Cebrail (as) senin kākülünde(ki) gül müdür yoksa sümbül müdür? Çinli meşhur nakkaş Mānî, senin güzelliğini naksetmekte acizdir. Bugün bütün güzellerin içinde en güzel olan biri varsa o da sensin. Aşığının kalbine aşkıni gayet sağlam yerleştirdin. Sana kul olan dünyada mülkün yöneticisi olur. (Şu) cihanda senin benzerini en müdakkik kişi bile görmemiştir. Âlemlerin rabbi olan Allah sen güzel sevgiliyi (çok) hoş yaratmıştır. Allah Allah! Bu ne güzellik, binlerce aferin!

II

Gün gibi rüşen cemālün şem‘-i hāverden laţif
Çavs-i bedr alnuñ dahi şu mäh-ı enverden laţif
Her gülün olmuş buhūr-ı ‘ūd-ı micmerden laţif
Zülfünün her ‘uqdesi bu çerh-i çenberden laţif
Çāmetün naħli olupdur rāst-ı ‘ar‘ardan laţif
‘Ārız-ı renginün olmuş verd-i aħmerden laţif
Söze gelse leblerün senbüse-i terden laţif
Ka‘be-i küyuñ nigārā hacc-ı ekberden laţif
Görmedüm ‘ālemde hıç sen deñlü dilberden laţif
Allāh Allāh bu ne hüsñ olur hezārān āferin

Günümüz Türkçesi:

Gün gibi aydınlık yüzün doğunun mumundan (güneş) latiftir. Kavisli bir ay olan (hilal) alnın dahi şu parlak aydan latiftir. (Senin) her gülün, buhurandaki öd ağacı kokusundan daha latiftir. Saçının her düğümü bu yuvarlak dünyadan daha latiftir. Boyunun fidanı, dosdoğru (olan) ar‘ar (ağacın)dan (bile

daha) latiftir. Parlak renkli yanağın kırmızı gülden latiftir. Dudakların konuşmaya başla(dığında) taze senbuse (tatlısından) daha latiftir. Ey resim gibi güzel sevgili! Köyünün Ka'be'si hacc-ı ekberden latiftir. Âlemde senin gibi güzelden daha latif (kimse) görmedim. Allah Allah! Bu ne güzellik, binlerce aferin!

III

Ebr-i zülfüñ gün yüzüñde perdedâr olmuşdurur
 Anuñiçün 'aql ü fikrim tārūmār olmuşdurur
 Şāhbāz-ı zülfüñe göñlüm şikār olmuşdurur
 Dāğ-ı mührüñden bu sīnem lālezār olmuşdurur
 Nārınuñ zaħmı göñülde yādigār olmuşdurur
 Gün gibi rüşen cemālūñ tābdār olmuşdurur
 Kāmetüñden serv utanup şermsār olmuşdurur
 Sen gibi ğonce yüzi gül āşikār olmuşdurur
 Gülşen-i hüsñüñde bülbüller hezār olmuşdurur
 Allāh Allāh bu ne hüsñ olur hezārān āferīn

Günümüz Türkçesi:

Saçının bulutu gün (gibi parlak) yüzünde perdedar olmuştur. Onun için aklım ve fikrim darmadağın olmuştur. Gönlüm, saçının doğanına av olmuştur. Bu göğsüm mührünün yaralarından (dolayı) lale bahçesine dönmüştür. Ateşinin yaraları gönlümde yadigâr olmuştur. Gün gibi aydınlık yüzün (gönlümde) parlamaya başlamıştır. Servi (ağacı senin) endamının güzelliğinden utanıp mahcup olmuştur. Sen(in) gibi gonca, yüzü gül ortaya çık(tığında) güzellik gülşeninde bülbüller bin(lerce) çoğalmıştır. Allah Allah! Bu ne güzellik, binlerce aferin!

IV

Gün gibi ol meh kabāsın zerle hep zerrīn ider
 İşigini ol şehūñ her gice meh bālīn ider
 'Ālemi rüşen-i mehtāb-ile hūş tezyīn ider
 Mūjesi başduğı yeri māh[i]le pervīn ider
 Kāfirī zülfine çeşmi dīn için telkīn ider
 'Āşıkuñ kalbine dā'im ğamzesin ta'yīn ider
 Bendesinden 'ār idüp bilsem niçün taqrīn ider
 'Āb-ı vaşluñ bu dil-i sūzānımı teskīn ider
 Kebk-vāri şalınaldan halk saña taḥsīn ider
 Allāh Allāh bu ne hüsñ olur hezārān āferīn

Günümüz Türkçesi:

O ay (gibi güzel sevgili) elbisesini -tıpkı gün gibi- altınla süsler. Ay, o sevgilinin eşigini her gece (kendine) yastık eder. Âlemi, ayın parlaklığı ile güzelce süsler. Kirpiği bastığı yeri Ay ile Pervin eder. (Onun) gözü, kafirî (karanlıklar içinde kalmış) saçına din için (Müslüman olması için) telkinde bulunur (Saçının kâfirine şeklinde çevirmek de mümkündür). Gamzesini, aşğının kalbine sürekli yönlendirir. (Ben) kulundan utanıp bilsem neden (başkalarını?) yakınlaştırır. Kavuşma suyun, bu yanan gönlümü

sakinleştirir. (Sen) keklük gibi salınarak yürüdüğünden beri insanlar seni övmektedir. Allah Allah! Bu ne güzellik, binlerce aferin!

V

Ebr-i zülfüñ gün yüziñe eyleme ey mäh niķāb
Zilleti ref' eyle gitsün aradan tā kim hiçāb
Müşteridür gün yüzüñden nūr uğurlar mäh-tāb
Her seher bendeñ gibi ķapuñ dolanur āfitāb
Ben ķuluñdan eyleme luķf eyle řāhım ictināb
Қollaruñ sensiz ne mümkün olmaya 'ālī-cenāb
'Āşık olmuşdur saña dünyāda cümle şeyh u řāb
Bunu dir **Ken'ānī-yi Bī-çāre** vaşfuñdan cevāb
Sözi ķatm idüp didi *yā leytenī küntü türāb*⁶
Allāh Allāh bu ne ķüsñ olur hezārān āferīn

Günümüz Türkçesi:

Ey ay! (yüzlü sevgili), saçının bulutunu aydınlık yüzüne örtü eyleme. Hakirliği gider ki aradaki perdeler ortadan kalksın. Mehtap (senin) parlak yüzünden nur almak isteyen müşteridir. Güneş, her sabah kölen gibi kapını dolanır. Ey řāhım! Lütfeyle, ben kulundan uzak durma. Kullarının sensiz haysiyet sahibi olabilmesi ne mümkün! Dünyadaki bütün genç ve yaşlılar sana âşık olmuşlardır. Biçare Kenan senin özelliklerin(i anlatabilmek) için bunları söylemiştir. (Kenan), sözü sonlandırıp "keşke toprak olsaydım" dedi. Allah Allah! Bu ne güzellik, binlerce aferin!

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının önemli bir kaynağı olan mecmuaların değeri son zamanlarda daha da anlaşılmiş ve mecmuaların tasnifi, günümüz alfabesine aktarılması ve incelenmesi üzerine birçok proje geliştirilmiş, makale yazılmış, yüksek lisans ve doktora seviyesinde tezler hazırlanmıştır. Bu önemli eserlerden biri olan Ali Emiri Efendi Koleksiyonu Manzum 234 numarada bulunan mecmuada edebiyat tarihlerinde adı geçmeyen birden fazla şair ve günümüze kadar tespit edilmemiş manzumeler bulunmaktadır.

Mezkûr mecmuada bir muaşşeri ile yer alan Kenânî-yi Bî-Çāre, yapılan incelemeler sonucu hiçbir kaynakta tespit edilememiş bir şairdir. Şairin kaleme aldığı manzume incelendiğinde aruzda zaman zaman kusurlar yaptığı fakat teşbih, teşhis, istiare, tezat, telmih, mübalağa gibi sanatları başarıyla kullandığı görülmüştür. Bunun yanı sıra klasik Türk edebiyatındaki kalıplaşmış sevgili tasvirlerinin başarıyla kullanılması, şairin klasik şiire hâkim biri olduğunu ve başka şiirlerinin de olabileceği izlenimini oluşturmuştur. İlahi bir sevgi ile yazıldığı anlaşılan naat türündeki mütekerrir muaşşerden hareketle şairin dini duyguları baskın bir kişiliğe sahip olduğunu söylemek kısmen mümkündür. Her ne kadar bir şiirden hareketle şairin kişiliği hakkında yorum yapmak mümkün olmasa da son bendde yer alan "keşke toprak olsaydım" mealindeki ayetten hareketle şairin ölümü talep eden, dünyadan el etek çekmiş, belki ileri yaşlarda bu şiiri kaleme almış biri olabileceğini söylemek mümkündür.

⁶ "Keşke toprak olsaydım." Nebe suresi 40. ayetten alınmıştır. Ayetin tamamı şu mealde: Şüphesiz biz sizi, kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı ve inkârcının, "Keşke toprak olaydım!" diyeceği günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık (Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali).

Kaynakça

- Aydemir, Yaşar (2007), "Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler", *Turkish Studies*, 2/3, 122-137.
- Ayverdi, İlhan (2011), *-Kubbealtı Lügati- Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Yekta Saraç, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Çetin, Altan (2006), "Memluk Devletinde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış", *Millî Folklor*, 18/72, 107-117.
- Çukurlu, Talip (2022), "İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 Numaralı Şiir Mecmuasının Mestap'a Göre Tasnifi", *Academic Social Resources Journal*, 7/35, 321-342.
- Devellioğlu, Ferit (2004). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ekinci, Ramazan (2019), "Nazım Şekilleri", *Eski Türk Edebiyatı Teorik Bilgiler*, Ed. Özer Şenödeyici, Çorum: Kut Yayınları.
- Gürbüz, Mehmet, "Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII - Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, hzl. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, Turkuaz Yay., İstanbul 2012, s. 97-113.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal (2000), *Son Asır Türk Şairleri* 4 cilt, Haz. M. Kayahan Özgül, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İpekten, Haluk (2005), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Köksal, Mehmet Fatih (2018), "Yazma Mecmualara Dair Yeni Bir Tasnif Denemesi", *2. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi (4-7 Nisan 2018) Bildiri Tam Metinleri Kongre E-Kitabı*, ed. Kadir Ulusoy, Antalya 2018, s. 87-92, http://www.icoess.com/Content_Files/Content/indirilecek%20dosyalar/ICOESS%202018%20Tam%20metin%20bildiri%20kitabı%20isbn.pdf, Erişim Tarihi: 04.06.2022.
- Kurnaz, Cemal ve Çeltik, Halil (2010), *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara: H Yayınları.
- Kurtbilal, Niyar (2019), "1944 Sürgünü Sonrası Özbek Türkçesinden Kırım Tatar Türkçesine Geçen Kelimeler Üzerine Bir İnceleme", *Türk Dünyası*, 47, 195-227.
- Kut, Günay, "Mecmua", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 6, Dergâh Yay., İstanbul 1986, s. 170-172.
- Levend, Ağâh Sırrı (2014). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mecmûa-i Eş'âr*, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Koleksiyonu 34 AE Mnz 234.
- Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî*, 6 cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Muallim Nâcî (2009), *Lügat-i Nâcî*, Haz. Ahmet Kartal, Ankara: TDK Yayınları.
- Öğüt, Salim, "Hacla İlgili Fıkhi Hükümler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 389-397.
- Özkan, Ömer (2005), "Divan Şiirinde Sosyal Hayat", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Pakalın, Mehmed Zeki (2008), *Sicill-i Osmanî Zeyli*, 18 cilt, Haz. Komisyon, Ankara: Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Pala, İskender (2005), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Saral, Gizem (2017), "16. Yüzyıl Divanlarında Mutfak Kültürü", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Tuman, Mehmet Nail (2001), *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri* 2 cilt, Haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Uzun, Mustafa (2003). "Mecmua", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, 270-274.
- Yerasimos, Stefanos (2002), *Sultan Sofraları (15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

<http://teis.yesevi.edu.tr/>

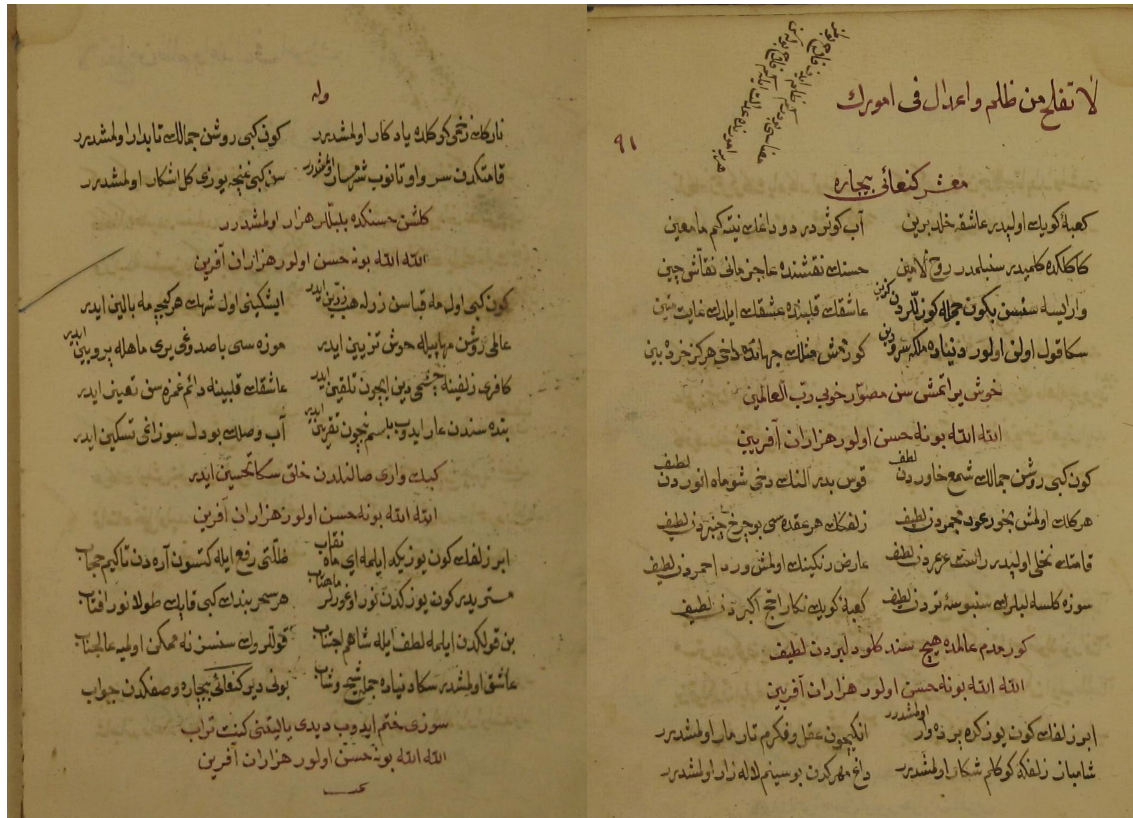
<http://www.bilimtarihi.org/eski/015.htm>

<https://ekitap.ktb.gov.tr/>

<https://mecmualar.tr.gg/>

<https://mestap.com/>

Ek: Manzumenin Yazma Metni: Millet Kütüphanesi 34 AE Mnz 234

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 529-546

ERZURUMLU MUSTAFA DARİR'İN SİRETÜ'N- NEBİ' SINDE SOSYAL TENKİT

Esra EGÜZ

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (esraeguz@istanbul.edu.tr),
ORCID: 0000-0002-2482/ Associate Professor, Istanbul University Faculty of Literature Department of Turkish
Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received:11.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted:20.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Egüz, Esra (2022), "Erzurumlu Mustafa DarİR'in Sİretü'n-Nebİ'sinde Sosyal Tenkit", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 529-546.

Egüz, Esra (2022), "Social Criticism in Erzurumlu Mustafa DarİR's Sİretü'n-Nebİ ", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 529-546.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Erzurumlu Mustafa Darîr'in *Sîretü'n-Nebî*'sinde Sosyal Tenkit

Özet

Sîretü'n-nebî ya da tam adıyla *Tercümetü'd-Darîr ve Takdîmetü'z-Zahîr*, Erzurumlu Mustafa Darîr'in Hz. Muhammed'in hayatını anlattığı eserdir. Türk edebiyatındaki ilk siyer olan bu eser, 1388 yılında tamamlanarak Memlûk sultanı Berkuk'a sunulmuştur. Darîr, eserinde Hz. Muhammed'in hayatını Arapça siyerlerden yararlanarak kronolojik olarak hem nazım hem nesir yoluyla anlatır. Darîr, siyerini Hz. Muhammed'in hayatını Arapça bilmeyen halka anlatmak için yazmıştır. Eserinde kimi zaman çeşitli konularda nasihatlar verir, kimi zaman da halka veya çeşitli zümrelere yönelik eleştirilerde bulunur. Bu makalede, *Sîretü'n-nebî*'nin sosyal tenkit içeren kısımları incelenmiştir. Eserde yer alan tenkitler, toplumun geneline yönelik tenkitler ve çeşitli zümrelere yönelik tenkitler olarak iki ana başlık altında ele alınabilir. Genel tenkitler, "cahil" halka ve kötü huylu insanlara yöneliktir. Belirli zümrelere yönelik tenkitlerde ise, özellikle bilgisiz şeyhler, zahitler ve muallimlere yönelik tenkitler bulunur. Genel olarak bakıldığında, müellifin tenkitlerine çoğunlukla konuyla ilgili kısımlarda yer verdiği gözlenir. Cahil olarak vasıflandırılan halkın Hz. Muhammed'i anlamaması, bilgili insanların ise kibir ve kıskançlıkları sebebiyle ona karşı çıkması gibi konular, aslında doğrudan eserin ana konusu ile ilgilidir. Bununla birlikte, bilgisiz şeyhler, muallimler ya da Darîr'in eserini eleştiren kimselere yönelik tenkitler, Darîr'in kişisel tecrübesini ve görüşünü yansıtmaya açısından ilgi çekicidir.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk edebiyatı, XIV. yy. Türk edebiyatı, siyer, Erzurumlu Mustafa Darir, Siretü'n-nebi.*

Social Criticism in Erzurumlu Mustafa Darîr's *Sîretü'n-Nebî*

Abstract

Sîretü'n-nebî or *Tercümetü'd-Darîr ve Takdîmetü'z-Zahîr* is the work of Erzurumlu Mustafa Darîr in which he narrates the life of the Prophet Muhammad. It was submitted to the Mamluk sultan Berkuk in 1388, making it the first siyar in Turkish literature. With the help of Arabic siyars, Darir narrates the Prophet Muhammad's life chronologically in verse and prose. According to Darîr, he wrote the book to narrate the life of the Prophet to people who could not speak Arabic. Occasionally, in this book which was written for the general public, he gives advice to people on various issues. At other times, he criticizes both the public in general and various groups. In this paper, social criticisms in *Sîretü'n-nebî* are examined. Criticisms in the book can be categorized into two groups, those directed at society in general and those directed at various groups within society. While "ignorant" and bad-tempered people are the targets of general societal criticism, "ignorant" sheikhs, ascetics, and teachers are the specific targeted groups for criticism. Most of these criticisms are made in the relevant sections of the book. In fact, the main subject of the book is directly related to the people, described as ignorant who do not understand the Prophet, or knowledgeable people who are against him due to their arrogance and jealousy. In spite of this, the criticisms of ignorant sheikhs, teachers and those who criticize Darîr's work offer insight into Darîr's personal experience and opinions.

Keywords: *Classical Turkish literature, 14th century Turkish literature, siyar, Erzurumlu Mustafa Darir, Siretü'n-nebi.*

Giriş

Türk edebiyatının ilk siyeri olan *Sîretü'n-nebî*, XIV. yüzyılda Erzurumlu Mustafa Darîr tarafından yazılmıştır. Görme engelli olan müellif, Ebu'l-Hasan el-Bekrî, İbn İshak, İbn Hişam gibi Arap siyer yazarlarının eserlerini dinleyerek öğrenir ve bu eserlerden yola çıkarak Hz. Muhammed'in hayatını Türkçe olarak anlatmaya başlar. Beş sene boyunca Peygamber'in hayatını, sahabelerin gazalarını, Şam'ın, Mısır'ın ve Irak'ın fetihlerini Mısır'da Memlûk sarayında kurulan meclislerde anlatır (Darîr, yz.A: 6b). Ardından Berkuk'un emriyle *Tercümetü'd-Darîr ve Takdîmetü'z-Zahîr* adını verdiği siyerini yazmaya başlar. 1388 yılında da eserini tamamlayıp Memlûk sultanı Berkuk'a sunar.

Darîr, siyerinde Hz. Muhammed'in hayatını kronolojik olarak anlatır. Bununla birlikte, zaman zaman Peygamber'in etrafındaki şahısların daha önce başlarından geçen hadiseleri anlatmak için geçmişe döner. Siyerin yazılış amacı, Arapça bilmeyen Türklere Hz. Muhammed'i anlatmaktır. Şahıs ve konu açısından zengin olan bu hacimli eser, pek çok kaynaktan yararlanılarak yazılmıştır. Darîr, genellikle yararlandığı kaynakların adlarını zikreder, hatta zaman zaman kaynakların verdiği bilgileri de birbiriyle karşılaştırır.¹ Bu da onun sadece tek bir esere bağlı kalmadığını, konuyla ilgi pek çok kaynağı okuyup mütalaa ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Manzum ve mensur karışık olarak yazılan eser, Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren sade bir dille kaleme alınmıştır.² Manzum kısımlarda yer alan 506 Türkçe şiir, Darîr'e ait olup, kimi zaman Darîr'in dilinden, kimi zaman da eserde yer alan şahısların dillerinden söylenmiştir (Egüz 2013, 2017).

Türk edebiyatının ilk siyeri olan ve bu sebeple kendinden sonra yazılan siyerlere ve başta Süleyman Çelebi'nin mevlidi olmak üzere mevlidlere tesir eden *Sîretü'n-nebî* (Yavuz 2000), halk tarafından rağbet gördüğü gibi, Osmanlı sarayı tarafından da beğenilerek okunmuştur. Hatta III. Murad'ın emriyle hazırlanan ve III. Mehmed döneminde tamamlanan bir minyatürlü nüshası da bulunmaktadır.³ Altı cilt halinde tertip edilmiş bu nüshada 814 minyatür vardır (Tanındı 1990). Yurtiçinde ve yurtdışındaki nüshalar göz önüne alındığında, eserin 100'den fazla nüshasının bulunduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, eser üzerine yeterince akademik çalışma yapılmamıştır.⁴

Bu makalede, *Sîretü'n-nebî*'nin tamamında yer alan sosyal eleştiri unsurlarının bir araya getirilerek sınıflandırılması ve incelenmesi amaçlanmıştır. Buna göre, Darîr'in eleştirilerini, toplumun geneline veya toplumun çeşitli zümrelerine yönelik eleştiriler olarak sınıflandırmak mümkündür.

¹ Babertî, Darîr'e halkın Ebu'l-Hasan el-Bekrî'nin siyerini daha kolay anlayabileceğini söyleyerek, tercümesini bu eseri esas alarak yapmasını önermiştir (Bkz. Darîr, Yz. A: 7b). Bununla birlikte Darîr, eserinde İbn Hişam, İbn İshak ve Ebu'l-Hasan el-Bekrî'nin siyerlerini mütalaa ettiğini söyler ve bu eserlere sık sık atıf verir. Ayrıca Seyyidü'n-nas'ın *Uyûnu'l-Eser'i* ve İbn Sa'd'ın *Kitâbü't-Tabakatü'l-Kebîr'i* de onun siyerinde zikrettiği eserlerdendir (Bkz. Darîr, Yz. B: 124b-125a ve Darîr, Yz. F: 243a).

² Eserde yer alan Eski Anadolu Türkçesi kelimelere dair bir inceleme için bkz. Yavuz & Küçükbalı 2017.

³ Bu nüshanın 1, 2 ve 6. ciltleri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü 1221, 1222 ve 1223 numaralarda; 3. cildi New York Public Library Spencer Koleksiyonu MS 3 numarada; 4. cildi de Dublin'de bulunan Chester Beatty Müzesi Kütüphanesi MS T419 numaradadır. Ayrıca eserin Chester Beatty Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan minyatürlü nüshasının yine minyatürlü bir kopyası Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi'nde 1974 numarada kayıtlıdır. Minyatürlü nüshanın 5. cildi ise kayıptır. Bu kayıp cilde ait bazı minyatürlü sayfalar farklı koleksiyonlarda rastlanması, bu cildin parçalanarak satıldığını düşündürmektedir.

⁴ *Sîretü'n-nebî*'nin özet şeklinde günümüz Türkçesine aktarıldığı popüler yayınlar olsa da, tamamı şimdiye kadar Latin harflerine çevrilerek yayımlanmamıştır. Eserin ilk cildinin Latin harflerine aktarımı ve dil incelemesi Mustafa Erkan (1986); eserin tamamında yer alan manzumeler ise Esra Egüz (2013) tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. *Sîretü'n-nebî*'nin tamamı ise, Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Orhan Yavuz, Doç. Dr. Esra Egüz ve Dr. Öğr. Üyesi Adem Akın tarafından Latin harflerine aktarılmıştır ve yayın aşamasındadır.

1. Topluma Yönelik Eleştiriler

1.1. Sıradan Halka Yönelik Eleştiriler

Darîr'in eleştirdiği kesimler içinde ilk sırayı avam (sıradan halk) alır. Müellif, sıradan insanların düşünmeden hareket ettiklerini ve çoğunluğun fikrine uyduklarını düşünmektedir. Onların duydukları her söze inanmalarını ve hiçbir şeyin aslını sorgulamamalarını eleştirir:

Uyarlar hayra vü şerre berâber
N'îçün yokdur şebât-ı 'âm ne-y-içün

'Aceb in'âm-ı hâş-ı Hâk ta'âlâ
N'îçün olmaz bulara 'âm ne-y-içün

'Aceb 'aklı mı eksükdür bularuñ
Ki her söze olurlar râm ne-y-içün

Göresin kim kulavuzlarsa 'âmı
Uyarlar tutmadın ârâm ne-y-içün

N'îçün böyle bular bed-baht olurlar
Hâsî ü hõr u huşk ü hâm ne-y-içün

Ne hayra sâbit olurlar ne şerre
Şanurlar dâneyi bî-dâm ne-y-içün

Uyarlar dîne küfri terk iderler
Olur ehl-i dîn-i İslâm ne-y-içün

Yine küfre kulavuzlarsa 'âmı
Ururlar ol yana ikdâm ne-y-içün (Darîr, yz. E: 133b)

Görüldüğü gibi müellif, sıradan halkın iyilikte de kötülükte de sebat göstermediğini, dine yönlendirildiğinde dine girdiğini, küfre yönlendirildiğinde de dinden çıktığını düşünmektedir. Burada en büyük eleştiri, insanların kendi akıllarını kullanmayıp, başkalarının dediklerine inanmaları ve toplulukla beraber hareket etmeleridir.

Darîr'e göre, halkın bir diğer kötü huyu da doğruyu söylememektir. Yalan söyledikleri için hem kendi imanlarını zedeler hem de beyleri ve sultanları birbirine düşman ederler:

Bu yüzlekçi halkuñ şöhet
Hâkî bâtıl söylemekdür 'âdeti

Tahtını vîrân iden sulţânlaruñ
Raht u bahtın yile viren hanlaruñ

Begleri düşmen kılan birbirine
Bâtıl iden sözini hâk yirine

Vâkı'ı gibi sözi hâk söylemez
Yüz göre söyler hâka meyl eylemez

Egri söze çün kulağı öğrenür
Egrilikde ne gerekse söylenür

‘Ākıbet ol egri sözler cānını
Kahr ider yile virür ĩmānını (Darır, yz. B: 328b)

Bunun yanı sıra, maddiyata da önem verirler. Bu sebeple, yetim ve yoksul olan Hz. Muhammed’i hor görüp, mal mülk ve makam mevki sahiplerine hürmet göstermişlerdir:

Zirā cāhil kavm arasında yetimlik, yoĥsullık, katı ĥorlĥ ve eksüklik-idi; ve ol kişinüñ dīni dünyādur ve māldur, kıblesi cāh u iķbāldür, alar yetimi ĥör görürler, yoĥsulı ĥākır ü zelil görürler (Darır, yz. A: 111a-b).

Darır’e göre, bütün bu sebeplerden dolayı, halkla oturup kalkmamak, onlarla sohbet etmemek gerekir. Zira onlar, dışarıdan insan gibi görünseler de aslında “şeytan”dırlar:

Kaç bu ĥalkuñ şöĥbetinden iy ulu
Cümle dīvdür şekli tek ādem-durur

Halkla sohbet, insanın aklına zeval getirir. Fakat burada bir istisna da söz konusudur. Peygamberler, bütün insanları Hakk’a davet etme vazifesinde oldukları için halkla konuşmak zorundadırlar:

Oturma durma bu dünya[da] ĥalāyıķ birle
Ki ‘ām şöĥbeti var ‘aķluñı kılur mechül

Eger şorarlar-ısa kim pes enbiyā vü rüsül
N’içün ‘avām-ıla kıldı bular ĥurüc u duĥül

Cevāb vir ki alar da‘vet itmege geldi
Delālet itmege ĥalkı be-ĥazret-i medlül (Darır, yz. C: 223a)

Dinin aydınlığı, akılladır. Aklı eksik insanın dini de eksiktir. Böyle insanlar aynı zamanda kibirli ve kindardırlar. Onlarla konuşmak ve dost olmak, uğursuzluk getirir:

Ne biter cāhilüñ cem‘iyyetinden
Dīne eksüklik olur şöĥbetinden

Dīnüñ aydınlığı ‘aķl-ıladur pes
Anuñçün cehl eyesi oldı nā-kes

Çün anuñ ‘aķlı eksükdür ü dīni
Anuñçün artadurur kibr ü kīni

Ĥudāvendā bizi ‘āķiller-ile
Muşāĥib eylegil ‘ādiller-ile

Ki cāhil şöĥbeti şūmdur kişiyē
Anuñ dostlığı mezmūmdur kişiyē (Darır, yz. C: 210b)

Darır’e göre, cahillere ilim ile yaklaşmak faydasızdır. Zira onlar, Hz. Muhammed’i görmelerine rağmen anlayamamışlardır. Bu yüzden gönül gözü kör olanlara öğüt vermek işe yaramaz. Aksine, verilen öğütler onları kaygılandırır ve utandırır:

Şūmdur cehl cehl eri meyšūm
‘İlm-ile kılma istimālet aña

Şol yüzi bedir olan ayı görüp
Ĥāşıl olmadı vecd ü ĥālet aña

Gördi şaqq-ı kamer kamer yüzden
Kısmet olmadı ol hidâyet aña

Göñli kör kişiye öğüt virme
Bî-delîl itmegil delâlet aña

Münkire ma'niden haber virmek
Arturur kayğu vü melâlet aña

Añlamaz kişiyi becid tutma
Şoñra hâşıl olur hacâlet aña (Darîr, yz. B: 342b)

Cahil insanların kibirli olduğunu söyleyen Darîr, bunu eserinin farklı bölümlerinde pek çok kez dile getirir. Cahilin dostunun kibir olduğunu ve kibrin de insanı küfre yaklaştırdığını söyler. Ebu Cehl'i⁵ içinde bulunduğu duruma düşüren, kibir olduğu gibi, şeytanı da cennetten kovduran kibirdir:

Câhilüñ çün kibridür hem-şoñbeti
Anuñ-[i]çün câhile yoğdur vücüd

'Âkıbet kibri anı küfre çeker
Kibr idenlerdür cehennemde hulüd

Şoñbeti câhillerüñ düzağ-durur
Yigrenür câhil cemâlerinden cühüd

Cehlidür iblîsi iblîs eyleyen
Cehl idüpdür kör Ebü Cehl'i kebüd (Darîr, yz. E: 214b)

Darîr'e göre, akılsız insanın doğruyu yanlıştan ayırabilme yetisi yoktur. Akılsız kişi, iyiyi kötüden, dini küfürden ayıramadığı gibi, âdil de değildir. Zengin de olsa, hasis ve cahil olur. Dini bir tarafa bırakıp dünya için uğraşır. Hatta akli olmayan insan, insan da sayılmaz. Akılsızların sözü acı; sohbeti ağırdır. Bu kişiler nefislerine de düşkünlerdir. Sadece kendi gibilerle arkadaşlık yaparlar ve akıllı insanlara düşman olurlar. Cimri ve namerttirler. Her tür eksiklik, akıl eksikliği ile birlikte geldiği için, akılsız insanlardan uzak durmak gerekir:

Anuñ kim 'aqlı yoğdur 'adli yoğdur
Temîzi yoğ kişinüñ 'aqlı yoğdur

Kişi kim hayrı şerden küfri dînden
Seçebilmez gümanını yağınden

Aña âdem dime ger mâlı boldur
Hâsîs ü câhil ü bed-baht oldur

Dîni yile virtür dünyâ başarur
Kurur dîn nahlı ol sanur yeşerür

Bu 'aql eksükligi igen ziyândur

⁵ Ebu Cehl, Hz. Muhammed'e düşmanlığı ile bilinen bir şahsiyettir. İslamiyete olan düşmanlığı sebebiyle Ebu'l-Hakem olan künyesi, Hz. Muhammed tarafından Ebu Cehl olarak değiştirilmiştir.

Ki nâkış ‘aqla merhūmlık gümāndur

Cihāna gör ne-y-içün geldi ādem
Anuñçün ‘aqlı oldı aña hem-dem

Anuñ kim ‘aqlı kem ādem degül ol
Anuñ kim ‘ilmi yoq ‘ālim degül ol

Acı sözi ağır şöḫbeti vardur
Anuñ kim nefis-ile ülfeti vardur

Kaçan ‘aql eksük ü nefis artuq olsa
Ol ādem var olunca yig yoq olsa

Güneşdür illā meksūf olupdur
Anuñçün ceḫl-ile ma‘rūf olupdur

Anuñ dostı yene kendü gibi kem
Aña düşmān olanlar ‘āqil ādem

Degül ‘āqil kim ‘aql andan yiye küt
İçi boş daşı bir berkilü tabüt

Ya ‘ilm ehli degül kim dīn bilesin
Ya ḫilm [ü] ‘ilm ya temkīn bilesin

Anuñ bigi kişi cömerd olamaz
Baḫıl nāmerd olur ol merd olamaz

Ḳamu eksüklik ol ‘aql eksügidür
Ki la‘li taş-durur dir ü taş dūr

İraq yūri sen ol ma‘zūr kişiden
Hem aqsakdan u kelden kör kişiden (Darīr, yz. C: 66b-67a)

Akla çok önem veren Darīr, aklı eksik insanın dininin de eksik olduğu düşüncesindedir. Dini eksik insan ise, Kuran’ı dinleyip anlayamaz. Kalbi kararmış bu kişilerin huyu, yalan söylemek, diğer insanların kusurlarını aramak ve iftira atmaktır. Ona göre, böyle kişiler bin kez hacca da gitseler, münafıklardır. Oruç tutup namaz kılsalar dahi bu insanlarla konuşmamak ve onlara sır vermemek gerekir. İçi dışı bir olmayan bu kişilerin sözlerinin de tadı tuzu yoktur:

Her kimüñ kim dīni eksükdür ḫabīs
Söylemegil aña Ḳur’ān u ḫadiş

Kim anuñ Ḳur’ān işidür sem‘i yoq
Ḳarañudur göñli içre şem‘i yoq

Çün ki dīn nūrından aydın olmadı
Ḫayr işitmek dimek āyīn olmadı

Ġaybet ü yalandur anuñ sözleri
Halk 'aybını gözedür gözleri

İşi şerr ü şür-ıla kan eylemek
Yâhû mü'minlere bühtân eylemek

Ol münâfıkdur eger biñ hacc ide
Yalın ayak yürüye hacca gide

Ger duta oruç u ya kıla namâz
Sen aña ne sır söylegil ne râz

Ol muhannesdür iki âletlüdür
Er-durur 'avrat gibi hâletlüdür

Ne bakarsın şüretine şekline
Bir gör âhir şüreti ne şekli ne

Nağdi yile virmiş olan kişinüñ
Nürü yoğdur tã'atınüñ işinüñ

Şoĥbeti serddür sözi tatsuz olur
Kavlı daĥı 'ahdi bünyâdsuz olur

Yüzinüñ şuyı dökilmişdür anuñ
Çün bili fişka bükilmişdür anuñ (Darîr, yz. C: 151b-152a)

Cahillerin ilmi yoktur. Dolayısıyla âriflerden ve onların hallerinden, makamlarından habersizlerdir. Hal böyle olunca, kendileri gibi akılsızları şeyh ve imam edinirler:

Çü câhil-durur 'ilmi yoğ ne bilsün
Ne bilsün 'ârifüñ seyrin maĥâmın

Özi gibi bir aĥmağ diler kim
İde kendüzini şeyĥin imâmın (Darîr, yz. D: 153a)

Halkın şeyh zannetiği bu kişiler, kendilerini zahit, keramet sahibi insanlar olarak gösterirler. Halk da onlara inandığı için, kemal bulup olgunlaşamaz. Zira eğriyle yürüyen, eğri olur:

Yürürler halkı aldarlar söz-ile
Ki biz zühd issiyüz ehl-i kerâme

Kanı bir puĥte kim añlaya ĥâmı
Kaçan puĥte kişiler uya ĥâma

Elif toğru-y-ıdı egri degüldi
Egildi çün elif ulaşdı lâma

Yürüyen egri-y-ile egri olur
İrürmez nâķış nâķış tamâma (Darîr, yz. C: 118a)

Darîr'e göre, mal mülk sahibi cahil insanlardan uzak durmak gerekir. Mal mülk, makam mevki, akıllı insanların elindeyken İslam'a faydalıdır; ama cahillerin elindeyken dine zarar verir.

Aklı ve dini eksik cahiller, kibirli ve zorba olurlar. Hatta cehaletlerinin farkında olmayarak şeyhlik iddiasında dahi bulunurlar. Halbuki dinle ilgili meselelerden haberleri yoktur:

Pes her kim diler kim dīni dürüst ve ĩmānı sālīm ola, ol kişiden ırāḥ yürisün kim mālı ve cāhı ola daḥı cāhil ola, anuñ bigi kişiden ırāḥ yürümeḡ gerekdür. Zĩrā māl ve cāh kılıç bigidür. Kaçan cāhil kişinüñ eli kılıca yitişe, kan döker, yol urur, mazlūmları incidür, miskīnleri uşandurur. Eger ‘ādil ve ‘ākil kişilerüñ eline kılıç virseler, cihād ider, ġazālīḡ kılur, Müsülmānlıġa ard ve arḡa olur. ‘Ākil ve ‘ārif kişilerüñ mālı ve cāhı İlāhĩ olur, fakīrlereñ püşt ü penāhı olur. Ammā cāhil kişilerüñ çün ‘aklı ve dīni eksükdür, mālı ve cāhı olsa mütekebbir ve mütecebbir olur, dīni eksükligi ve ĩmānı nāķışlıġı yitmez; bu kez şeyhlik ve velīlik da‘vāsın ider zihĩ ahmaḡ.

Zihĩ ṡurfa ‘acāyib ḡāl gördüm

Ki cāhil cāh birle māl birle

Velīlik şeyhlik da‘visin ider

Nice utanmaz ol bu ḡāl birle

Dīninden sorsa bir mes‘ele bilmez

Diler görine ḡāl ü ḡāl birle

Keçinüñ nice kim vardur saḡalı

Kişi ola mı ol saḡal birle

Müsülmān ol Müsülmān ol Müsülmān

Dirilme mekr ü ḡilet al birle(Darĩr, yz. A: 111b-112a)

Görüldüġü gibi, Darĩr akla büyük önem verir. Onun eleştirileri, özellikle eğitimsiz ve aklını kullanmayan halka yöneliktir. Akılsız insanın sadece muhakeme yeteneġinin deġil, dininin de olmadığını düşünür. İnsanlara akli eksik kişilerle oturup kalkmamayı, konuşmamayı öğütler. Darĩr’e göre, akılsız insan, eline para ya da makam geçtiġinde kibre kapılır. Hatta bunların bazıları şeyhlik iddiasında dahi bulunurlar. Bilgisiz halk da doġruyla yanlışı ayıramadıġı için gerçek şeyhin ve ārifin kim olduġunu anlayamaz ve bu sahte şeyhlere sırf dış görünüşlerinden dolayı saygı göstererek, onları şeyh ve imam edinir.

1.2. Kötü Huylu İnsanlara Yönelik Eleştiriler

Darĩr, eserinde toplumda görülen kötü huylardan da bahseder. Bunların başında kıskançlık gelir. Kıskançlık, müellife göre Allah’ın büyük bir gazabıdır. Kıskanç kişiler, sadece kendilerini beġenir ve diġer insanların iyi olmasını istemezler:

ḡased didükleri bir ulu ḡahrıdur ḡaḡḡ’uñ

ḡasedlü kişinüñ olmaya ġarrası ġarrā

Özini yig görür ayrıḡ kişileri dilemez

ḡased kılur ve daḥı ḡalk-ıla kılur ġavġā

ḡasüd kişi hemişe kılur ḡudā’ya ḡitāb

Ki n’içün ol ḡuluña eyledüñ bu deñlü ‘aṡā

Nişe meliklik ü beglik virürsin ol ḡuluña

N’içün beni sen anuñ üzre ḡılmaduñ vālā (Darĩr, yz. E: 298a)

Kıskançlık, insanların doğru yolu bulmasına da engel olur. Zira haset, insanın kalbindeki imanı yok eder:

Ĥased gönülden ĩmān iledür işid i fetā
Ne baĥtlu ol kişinüñ cāmı ki ĥasedsüz ola (Darîr, yz. E: 299a)

Müellife göre, Hıristiyanlar ve Yahudiler de kıskançlıkları yüzünden doğru yolu bulamamışlardır; zira kibir ve kıskançlık, dini yok eder:

Bu cümle bilgülı aĥbār fażl u ‘ilm ehli
Ĥasedden ötürü ĥaldı Yahūdī vü Tersā

Bu ‘ucb [u] kibr ü ĥased dīni maĥv ider giderür
Nite ki iblīs ü fir‘avn Bū Cehl ü kıs ‘alā hāzā⁶ (Darîr, yz. E: 298b)

Gönül körlüğü de Darîr'in sıklıkla üzerinde durduğu konulardan biridir. O, eserlerinde gözü, zahiri gören göz ve batını gören göz olarak ikiye ayırıp değerlendirir (Egüz 2016). Zahiri gören göz, ten gözüdür; batını gören göz ise, gönül gözüdür. Gönül gözü, ten gözünden daha üstündür. Kibir ise, insanın gönül gözünü kör eder. Bu yüzden, kibirle küfür birbirine çok yakındır:

Kibr kör ider kişinüñ gönlini
Kibr-ile küfr arasında yok ĥudūd (Darîr, yz. D: 214a)

Kibirli insanlar, nefislerine uyar. Nefsine uyan kişiler de şehvetlerine esir olarak izzetlerini kaybeder, alçalırlar:

Kimüñ kim kem-durur ‘ucbı vü kibri
Aña nefsi müsahĥhardur hemişe

Olar kim şehvetine ĥul olupdur
‘Aziz olmaz muĥaĥkardur hemişe (Darîr, yz. C: 111b)

Cahil ve kibirli insanların yanı sıra, ilim sahibi ve kibirli insanlar da müellifin eleştirilerinden nasibini alırlar. Ona göre, bazı kişilerin ilmi, kibrini artırır. Bu insanların başına eninde sonunda bir bela gelir:

Her kimüñ kim ‘ilmi ‘ucbın arturur
‘Āĥbet ‘ucbı anuñ boynın urur (Darîr, yz. E: 257a)

Eserde yerilen bir diğer huy, hırstır. Darîr'e göre, hırslı ve açgözlü insanlar, ahirette ömürlerini boşa geçirdiklerini idrak edeceklerdir:

Bir günü biñ yıldur ol yevmü'l-cezā
İşid añlar-ısañ iy ‘āĥil kişi

Āz u hırşa çün ki şarf itdi ‘ömür
Eydeler uş geldi ol bāĥıl kişi

Dimeyeler mi kim ol bir sā‘ati
Hıçe mi sayduñ sen iy ĥāfil kişi (Darîr, yz. E: 121a)

Bu yüzden dünya malına ve dünyadaki izzete, hürmete aldanmamak ve hırsı bırakmak gerekir:

İy ĥarındaş cāha ceĥd eylemegil
Māl cem‘inden daĥı söylemegil

Māl hırşıyla dirilür bir yire
Cāhı ceĥdi ol ki ĥükm ide yire

⁶ kıs ‘alā hāzā, “Yahudileri de buna ekle” anlamında bir ibaredir.

Hırş-ıla mālî daħı cem' eyleyen
Sevgüsini gönline şem' eyleyen

Hırşî kırda beñzedüpdür ehl-i dil
Er misin gel hırşî nefsüñden çoğıl (Darîr, yz. E: 120b)

Müellife göre, hırsla mal mülk biriktiren, kalbi haset ve kibirle dolu olan, komşusu açken kendisi yiyip içenler de nefislerinin kulu olmuşlardır. Bu kişilerin boyunlarında diğer insanların vebali vardır:

Sen eyle şanmağıl iy nefis kulu
Ki cem' itdüñ katuñda mülk ü mālî

Evüñ içinde halılar harîrler
Geyerler hoş bezerler zülfi hâlî

Ĥasedden kibr-ile hırş u hevâdan
İçüñi kılmaduñ bir laħza hâlî

Göresin kim dükeli arta kalur
Henüz boynuña yüklersin vebâli

Yanuñda koñşıaruñ aç yaturlar
Üürsin sen dün ü gün yağ u balı (Darîr, yz. B: 244b)

Cimrilikle beraber ikiyüzlülük de eserde anılan kötü hasletlerdendir. Darîr'e göre, ikiyüzlü insanların Allah'a yarar bir işleri yoktur:

Görürem bir yaramaz-dur[ur] ol er
Bir işi yok cihânda Ĥaħk' a yarar

İşi zerķ-ıla zilletdür hemîn pes
Ĥasîs [ü] ma'siyet issi vü nâkes

Bilimezem anuñ bigi bir eri
Kim ola dünyâda dünyâsı arı (Darîr, yz. C: 182a)

İkiyüzlü insanlar, müellife göre zamanın münafıklarıdır. Onların dostluğuna ve tatlı diline aldanmamak gerekir:

İki dillü iki sözlü kişiler
Anda bunda iki yüzlü kişiler

Alar bu zamānuñ münāfıklarıdur
Ĥalkuñ anlar naħs u fāsıķlarıdur

Kim saña dost ola gele yaldana
'Aķlı eksük kişi aña aldana (Darîr, yz. C: 76a)

Riyakar insanların kalplerinde düşmanlık vardır. Bu kişiler, karşılaştıkları insanların yüzlerine övgü dolu sözler söyleseler de aslında onların iyi olmasını istemezler. Bunlar dine de düşmanlardır:

Gönli düşmenlik-dur[ur] diliyle dost
Dīn-ile düşmen-durur il-ile dost

Dil-ile öger seni gönli söger
Kaçğıl andan kim yüze karşı öger

İlle temyîz ehli kanı iy şerîf
Kim münâfık birle olmaya harîf

Kim dirilürse münâfık dirligin
Göresin ögerler anuñ dirligin (Darîr, yz. C: 37a)

Yalancılar ve kötü söz söyleyenler, eserde eleştirilen bir başka gruptur. Darîr'e göre, gönül gözü kör olanların alameti, gybet, iftira, arabozuculuk ve dedikoduculukla vakit geçirmektir. Böyle kişiler, dinlerini dünyaya satmışlardır; kendilerini övüp diğer bütün insanlara kötü sözler söylerler:

Sefâhat hem-çü sögmek söylese dil
Gönül körlerinin oldur nişanı

Nemîme gaybet ü gamz ü ya bühtân
Hızîn iste içinde hem yalanı

Dilinden dâyimâ oldur dökilen
Ol ilden oldur anuñ armağanı

Dilersin bu şıfatlu câhili sen
Kim-idüğün göresin gör fülânı

Ki ne cimridür ü bed-baht yüzsüz
Ki ne çolmaş-durur u fitne kânı

Habîş ü iki yüzlü iki dillü
Dînin dünyâya satmış cümle cânı

Ögünmek lâf urmağdur işi pes
Diler kim cehl-ile duta cihânı

Hele sen ma'rifet issini şerh it
Ço gitsün ol bî-gayret çaltabânı (Darîr, yz. C: 53b)

Eserde yerilen bir diğer grup da başkalarının sevincine üzülüp üzüntüsüne sevinenlerdir:
Sevindürmek elüñden çün ki gelmez
Bârî şâd olmağıl kimse gamında

Çayu yirsin kimesne şâd olıcağ
Çoy eylersin halâyık mâteminde (Darîr, yz. E: 128a)

Darîr'in eleştirdiği kesimlerden bir diğeri, başkalarının ayıplarını dile dolayan insanlardır. Halbuki insan, sır tutmayı bilmelidir; bildiğini söyleyip bilmediği konuda susmalıdır:

Sen iy gümrâh çarâñulıkda kalmış
Niçe destürsüz iş 'ömrinde kılmış

Nice mazlûmlaruñ çanun içersin
Nice miskînlerüñ 'aybın açarsın

Anı kim it didi itmezsın anı
Virürsın itme didüğine cânı (Darîr, yz. B: 311a)

Kişinüñ içi vü taşu bir gerek
Sırrı sâtir kendü şâhib-sır gerek (Darîr, yz. C: 76a)

Ümmet-iseñ aña beñzet kendüzüñ
Bildüğüñce söylegil bārî sözün

Bilmedüğüñ söylemegil epsem ol
Kimseyi kem görme kemden sen kem ol (Darîr, yz. E: 219b)

Sabır ve tahammül, insanın sahip olması gereken iyi hasletlerdendir. Tahammülsüzlük ise, cehaletten kaynaklanan bir durumdur:

Nişānı ‘ākıl ü dānālaruñ taḥammülidür
Ki şabr-ıla ḳazanur her ki ḳazanur eyü ad

Taḥammüli az olan cehl çoklğıındandır
Ne pāyidār olısar aḫmaḳ urduğı bünyād (Darîr, yz. E: 113a)

Müellife göre sabır, dinin alameti olduğı için, sabırsız insan, bir anlamda noksandır. Bu kişiler, hep keder içindedir, mutlu olamazlar:

Yüri şabruñ çuḳalın geygil evvel
Ki şabr iden muḫafferdür hemîşe

Süküt itmek ilerü şabr iletmek
Erenlerde muḫarrerdür hemîşe

Süküt u şabrdur dīnün şî‘arı
Kimün şabru yok ebterdür hemîşe

Sen evvel şabr u ḫilmi pîşe ḳılğıl
Ki ḫulḳı ḫoş tüvāngerdür hemîşe

Kimün tīz olsa ḫulḳı nefsi zālīm
Şafā bulmaz mükedderdür hemîşe (Darîr, yz. C: 111b)

Genel olarak bakıldığında, kötü huylar ve bu huylara yönelik eleştiriler Darîr’den önce de sonra da Türk edebiyatında benzer şekilde ele alınmıştır (bkz. Kılıç 2008, Gezen 2014, Karakuş 2022). Darîr de eserinde özellikle kıskançlık, kibir, cimrilik, hırs, yalancılık, ikiyüzlülük, sabırsızlık gibi huyları eleştirir. Kıskançlık ve kibir konusunu, özellikle Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmeyen ve onu yoksul ve yetim olduğı için hor gören insanlardan bahsederken ele aldığını söylemek gerekir. Yalancılık ve ikiyüzlülük de münafıklarla beraber anılan konulardandır. Bu hasletlere sahip olan insanlar, aynı zamanda İslam dinine girmedikleri ve Hz. Muhammed’e inanmadıkları için de eserde yerilirler.

2. Çeşitli Zümrelere Yönelik Eleştiriler

2.1. Tasavvufî Zümrelere Yönelik Eleştiri

Sîretü'n-nebî'de halka yöneltilen umumi eleştirilerin dışında, tasavvufî zümrelere dair eleştiriler de bulunur. Darîr'in eleştirdiği kesimlerin başında şeyhler ve zahitler gelir. O, özellikle dinî bilgisi eksik kimselerin şeyhlik davasında bulunarak halkı irşat etmeye çalışmalarını yerer:

Sefîhler cehl-ile dünyâ dutarlar
Begenmez oldılar 'âkıl edîbi

Dîni eksük [ü] 'aql u 'ilmi eksük
'Acebden sen 'aceb gör bu 'acîbi

Diler şeyh ola irşâd ide halka
Ola halkuñ imâmı vü hañîbi

Henüz kâfir elinden dün gelüpdür
Görüñ koyunda gizlüdür şalîbi (Darîr, yz. D: 372a)

Şeyh geçinen bu kişilerin bazıları mal mülk ve makam sahibidir. Fakat Darîr'e göre dini bilmezler, imanları da eksiktir. Buna rağmen, şeyhlik ve velilik iddiasındadırlar:

Ammâ câhil kişilerin çün 'aklı ve dîni eksükdür, mâlı ve câhı olsa mütekebbir ve mütecebbir olur, dîni eksüklüğü ve îmanı nâkışlığı yitmez; bu kez şeyhlik ve velilik da'vâsın ider zihî ahmağ.

Zihî tırfa 'acâyib hâl gördüm
Ki câhil câh birle mâl birle

Velîlik şeyhlik da'visin ider
Nice utanmaz ol bu hâl birle

Dîninden sorsa bir mes'ele bilmez
Diler görine hâl ü kâl birle

Keçinüñ nice kim vardur sağalı
Kişi ola mı ol sağal birle

Müsülmân ol Müsülmân ol Müsülmân
Dirilme mekr ü hîlet al birle (Darîr, yz. A: 111b-112a)

Müellife göre bu bilgisiz şeyhler, aynı zamanda kibirli ve açgözlülerdir. Hal böyle olunca, daha kemale ermemiş, yolun başında olan bu kişilere şeyh demek, siyaha beyaz demek kadar yanlışır:

Sen Kârûn tena'umun idersin
Eydürsin ki göğsüm içidür Tûr

Tûr issi du'ası derde dârü
Şaña şağ irerse ola rencür

Yol tıfılma şeyh ad urmağ
Şöyle ki siyâh ada kâfûr (Darîr, yz. B: 232a-b)

Darîr'e göre, bazı zahitler de zühd ve fakirliği alet ederek, dine değil, dünyaya hizmet etmektedirler. Bu insanların dışları ne kadar süslüyse, içleri de o kadar boştur. Açgözlülükleri yüzünden dünyaya ve mala mülke meylederler. İbadetlerini de Hak için değil, halk için yaparlar:

Dîni dünyāya şatanlaruñ işi
Dünya etegin dutanlaruñ işi

Ancılayın azğun olur āhîri
Bâhtını boş u müzeyyen zâhîri

Zühd ü fakrı âlet eyler bir birer
Cevherî ister ki göstere hüner

Bir niçe bilmezleri kıl eylenür
Zühd [ü] sâlûslık kerâmet söylenür

Kendüzini bir kişi oldum şanur
Faqr u dervîşlik ol işi şanur

Çün ki daşını tanıya cevherî
Bile anda kim taş-ımuş gevheri

Eydür eyvâh bu benüm yañılduğum
Ol-ımuş kim bildüğümüz bul[duğum]

Halk-ıçün imiş bu kamu hulk u hilm
Hâlîk-ıçün olmamış bu zühd ü ‘ilm (Darîr, yz. E: 328a-b)

Müellife göre, halvete çekilip ibadet etmek makbul bir iş olsa da kalpleri hileyle dolu insanların halvete girmesi hiçbir işe yaramaz. Zira bu insanlar, halvette nefislerine tapar, halkı da kendi nefislerine tapmaya teşvik ederler:

Otur hâlvetüñde sen ol saña yâr
Ki dünyāya deger anuñ sa‘ati

Sen ol hâlvetîler gibi olma kim
Mek[i]rden hîleden tolu hâlveti

Gider mekr fikrin hîlet tedbîrin
İkisi yirine çoğıl hulleti

Çü mekr ü hîleden irtelenmedüñ
Neyedür yalûñuzluğun zahmeti

‘Avâm ortasında acı sözi sen
İşidüp götürmek yig andan kıtı

Ki hâlvetde otura nefis ola put
Dağı halka eyde tapuñ ol putı (Darîr, yz. C: 48a)

Görüldüğü gibi Darîr, özellikle bilgisiz şeyhleri ve dünya malına tamah eden açgözlü zahitleri eleştirmektedir. Darîr’in eserini kaleme aldığı yüzyıl olan XIV. yüzyılda Memlûk devletinde gerek veba salgını gerek ekonomik sıkıntılar ve kıtlık, insanların tasavvufa yönelmesine sebep olmuştur (Keleş 2010: 92). Bu yüzyılda sufilerin yiyecek, içecek ve konaklama masraflarının karşılandığı gibi, düzenli maaş aldıkları da bilinmektedir (Çift 2002: 256). Bununla birlikte, tasavvufî zümrelere yönelik eleştiriler de görülür. Bunların başında, bazı dervişlerin hankahları maddi çıkarları için

kullanmaları gelir (Çift 2002: 256). Darîr de kendisiyle aynı devirde yaşayan diğer âlim ve yazarlar gibi tasavvufî yapıdaki bozulmaya dikkat çekmiştir.

2.2. Muallimlere ve Hakîmlere Yönelik Eleştiriler

Eserde eleştirilen bir diğer grup, halka din öğretmesi gereken muallimlerdir. Bu kişiler, ilimlerini sadece halk tarafından övülmek ve saygı görmek için kullandıkları için eleştirilirler:

Sen mu'allim halka dîn öğredici
Nişe tapuñ olmadı 'âmil kişi

Yoksa 'ilmüñ cümle anuñçün midür
Kim diyeler bu zihî fâzıl kişi

Zerķ u sālūslıguñ anuñçün midür
Kim diyeler budur ol kâmil kişi (Darîr, yz. E: 121a-b)

Eserde hikmet sahibi olan hakîmler de eleştirilir. Müellife göre, bunlar hikmet ilmini okuyan, fakat Hakk'ı bilmeyen kişilerdir. Oysa ancak Hakk'ı bilen kişiler, bütün ilimlere vâkıf olmuş sayılırlar:

Okıdı çok kişi hikmet velîkin
Hakîmem didi bilmedi Hakîm'i

Mu'azzam oldu hüküm itdi cihâna
Velî bilmedi kendüden 'azîmi

Bulur rahmet girür uçmağa ol kim
Bilüpdür bunda Raḥmānū'r-raḥîmi

Ḳamu 'ilmîni ma'lûma irürdi
Kişi kim añladı bildi 'Alîm'i (Darîr, yz. E: 22b)

Görüldüğü gibi müellif, muallim ve hakîmlerin dinî açıdan yeterli bilgiye sahip olmadıklarını düşünmekte ve onları bu konuda eleştirmektedir.

2.3. Kendini Eleştiren Kesimlere Yönelik Eleştiriler

Darîr, eserinde kendini eleştiren kimseleri de tenkit eder. Darîr'in cevabına bakıldığında, ona yöneltilen eleştirilerin, özellikle siyeriyle ilgili olduğu anlaşılır. Müellif, eleştirilere karşı kendini savunurken, siyeri halk anlasın diye özet bir şekilde tercüme ettiğini söyler; hatta bu tercüme ile bir kale gibi olan eseri, şehir haline getirdiğini belirtir ve kendini eleştiren kişileri şu şekilde yerer:

Söylemişdür Darîr Türkî dilin
Seci'ni şî'rîne şî'âr itmiş

Hâş u 'âmm añlasun diyü sözi
'Âmmîler gibi ihtîşâr itmiş

Feşâr kendüsi söyler ol deyyüş
Kim diye Gözsüz'e feşâr itmiş

Tercüme kıldı ne ziyân itdi
Bir hışın kal'a-y-ıdî şâr itmiş (Darîr, yz. C: 72b-73a)

Beyitlerden de anlaşıldığı üzere Darîr, kendi devrinde siyeri kısaltarak tercüme ettiği için eleştirilmiştir. Bu eleştirilere eserinde cevap verir ve siyeri herkes anlasın diye özet bir şekilde kaleme aldığını söyler. Kale gibi sağlam olan Arapça siyeri, yaptığı tercüme ile bayındır bir şehir haline getirdiğini belirtir.

Darîr'in aldığı bir diğer eleştiri, eserinde güzellikten yeterince bahsetmemesidir. Şair, bu eleştiride bulunan kişiyi de soğuk sözlü diyerek eleştirir:

Birinçe Gözsüz'e eydür sözinde hüsni aınmaz
Meger ki hüsni katında hayâl ü ya haddür

Ṭudağı[nuñ] dadı derde devâ-durur irse
Ya sînesi semen ü boyı serv-i hoş-ğaddür

Bunuñ gibi söze dirsın ola hayâl-engîz
Yüri yüri ki şovuk sözlerüñ saña seddür (Darîr, yz. C: 224a)

Görüldüğü gibi, Darîr'in halkın geneline değil, belirli gruplara yönelttiği eleştiriler içinde en fazla yer tutanı, şeyh ve zahitlere yöneliktir. Bunun dışında, eserde muallim ve hakîmlere yönelik eleştiriler de mevcuttur. Eleştiriler, genel olarak bu kişilerin dünyaya olan düşkünlükleri, Allah'a ve dine hizmet etmekten ziyade, halk nezdinde saygı görmek için çaba göstermeleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Müellif ayrıca kendini ve eserini eleştirenlere de siyeri vasıtasıyla cevap verir.

Sonuç

Bu makalede *Sîretü'n-nebî'nin* tamamında yer alan sosyal eleştiriler sınıflandırılarak incelenmiştir. Buna göre, Darîr'in eleştirilerinin birçoğunun genel olarak halka yönelik olduğunu söylemek gerekir. Eleştiriler, özellikle avam olarak adlandırılan eğitimsiz halka ve kötü huylu insanlara yöneliktir. Bu genel eleştirilerin yanı sıra, eserde özel olarak şeyh, zahit, muallim ve hakîmlere yöneltilen eleştiriler de vardır.

Eleştirilerin merkezinde cehalet yer alır. Darîr, her fırsatta cahil ve aklını kullanmayan insanları yerer. Hatta akli olmayan kişinin dininin de eksik olduğunu ve her kötülüğün akılsızlıktan kaynaklandığını savunur. Ona göre, kötü huyların ortaya çıkış sebebi de cehalettir. O, cahil insanlarla konuşmamak, hatta onları konuşarak doğru yola sevk etmek gibi bir çabaya girmemek gerektiği fikrindedir.

Darîr, eserinde öğüt vermeyi de ihmal etmez. Bunda eserin yazımından önce uzun süre sözlü ortamlarda anlatılmasının rolü olabilir. Zira sarayda düzenlenen meclislerin katılımcıları arasında sadece hükümdar ve idareciler yoktur, halayık diye adlandırılan halk da vardır. Darîr, bu meclislerde yıllarca dinî ve tarihî konuları bir meddah gibi anlatırken, kendisini dinleyen halka öğütler de vermiş olmalıdır. Eserinin yazılış amacını dahi halka Hz. Muhammed'in hayatını anlatmak olarak açıklayan müellifin halka öğüt vermemek gerektiğine dair nasihati, bu açıdan bakıldığında öğütlerinin tutulmamasından dolayı sitem etmesi şeklinde değerlendirilebilir.

Eserde dikkat çeken bir husus, Darîr'in insanlara topluma uymak yerine, kendi akıllarıyla hareket etmelerini öğütlemesidir. O, insanlara kendi akıllarını kullanmalarını, çoğunluğun doğru dediğini doğru kabul etmek yerine, sorgulamalarını ve kendi kararlarını kendilerinin vermelerini tavsiye eder. Bu, müellifin toplumun genel kabullerinden çok, bireyin aklına verdiği önemi göstermesi açısından ilgi çekicidir.

Son olarak, eserdeki halka yönelik eleştirilerin çoğunlukla eserin ana konusu ile bağlantılı olarak yapıldığını söylemek gerekir. Fakat bilgisiz şeyhler, kendini keramet sahibi gösteren sahte

veliler veya Darîr'in eserini eleştiren kişilere yönelik tenkitler, ana konu dışına çıkılarak yapılan eleştirilerdir ve Darîr'in hem kendi görüşünü hem de devrinin durumunu yansıttığı için önemlidir.

Kaynaklar

- Çift, Salih (çev.) (2002). "Memlükler Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1: 243-264.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. A), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar Bölümü No.1001.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. B), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar Bölümü No. 992.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. C), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar Bölümü No. 993.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. D), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü No. 1222.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. E), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü No.1552.
- Darîr, Erzurumlu Mustafa. *Sîretü'n-nebî* (yz. F), New York Public Library Spencer Koleksiyonu, No.3.
- Egüz, Esra (2013). *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler (İnceleme-Metin)*. Doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Egüz, Esra (2016). "Erzurumlu Mustafa Darîr'in Eserlerinde Görme Duyusu ve Körlük", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 35, 167-194.
- Egüz, Esra (2017). *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler*. Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Erkan, Mustafa (1986). *Sîretü'n-nebî (Tercümetü'z-Zarîr) Sözlük-İndeks*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gezen, Mukadder (2014). *Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huylar (XIV. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar)*. Yüksek Lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Karakuş, Yasemin (2022). *Klasik Türk Nesrinde Sosyal Tenkit (XVI. Yüzyıl)*. Doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Keleş, Hasan (2010). *Memlüklerde Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat*. Yüksek Lisans tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Kılıç, Zülküf (2008). *Türk Dîvân Şiirinde Sosyal Eleştiri*. Doktora tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Tanıncı, Zeren (1984). *Siyer-i Nebî (İslam Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı)*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Kemal (2000). "Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr ve Türk Kültür Hayatındaki Yeri", *Erzurum Kalkınma Vakfı Anma Toplantıları* içinde (ss. 127-149), Erzurum, Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Orhan & Küçükballı, Fatih Numan (2017). "Erzurumlu Darîr'in Sîretü'n-Nebî Adlı Eserinden Eski Anadolu Türkçesinin Söz Varlığına Katkıları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, 38: 353-380.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 547-563

NESİLDEN NESİLE *GARİB-NÂME*

İnci Enginün

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(enginun@isbank.net.tr), ORCID: 0000-0002-4612-2447./ Prof. Dr., Marmara University Humanities and Social
Sciences Faculty Turkish Language and Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 30.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atf/Citation

Enginün, İnci (2022), "Nesilden Nesile Garib-nâme", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 547-563

Enginün, İnci (2022), "Garib-name from Generation to Generation", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 547-563

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Nesilden Nesile Garib-nâme

Özet

Garib-nâme 14. yüzyıl Türk edebiyatının en etkili metinlerindedir. Metnin çok sayıda yazması bulunduğu halde ne mevcut hâliyle ne de yeni Türk harfleriyle, metin 2000 yılına kadar basılmamıştır. Kemal Yavuz'un transkripsiyonunu hazırladığı ve günümüz Türkçesine de çevirdiği bu metin basılmıştır. Garib-nâme'nin yazarı Âşık Paşa, döneminin edebî dili olan Farsça yerine, eserini Türkçe yazdığı için saygıyla anılagelmiştir.

Onun amacı Arapça ve Farsça bilmeyen Anadolu halkını aydınlatmaktır. Bu onun cesaretini de gösterir. Onun bu tercihi 20. yüzyılda Türkçülük hareketine kadar uzanır. Sadece Türkçeyi kullanması değil, aynı zamanda tasavvuf açısından İslamiyet'i anlatması da insanları etkilemiştir. O ve takipçileri İslam ve tasavvufu anlatırken Allah ve onun yarattıklarına duyulan sevgi anlayışının yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Soyut kavramlara dayanan din çeşitli hikâye ve somut ifadelerle açıklanmıştır.

Bu makalemde Âşık Paşa ve takipçilerinin 19. ve 20. yüzyıllardaki etkilerini belirtmek istedim. Edebî metinlerde Türkçenin kullanılması kadar İslamiyet ve Tasavvufun etkisi de bulunmaktadır. Elbette doğrudan doğruya Âşık Paşa'nın etkisinden söz etmek mümkün değildir ancak bu kitap yaygın olarak okunmuş, halkın ve aydınların zihin ve bilinçlerini etkileyerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık Paşa, Türkçülük, N.Kemal, A.H.Tarhan, M.A.Ersoy, sevgi dini, Mevlevilik .

Garib-name from Generation to Generation

Abstract

Garib-name is among the most influential texts of the 14th century Turkish literature. The manuscripts of the text are numerous but it was not printed –neither in the original form nor in the Latin alphabet– until the 2000 edition by Kemal Yavuz. He transcribed the text and also put it into modern Turkish. The author Âşık Paşa is always respected for writing his Garib-name in Turkish, instead of Persian which was the literary language of his time. He also stated that he had used Turkish because he wanted to explain the Islam religion to the Turkish speaking people. His aim was to enlighten the Anatolian people who did not know Arabic and Persian. This shows how courageous he was. His choice reaches to the Turkification of Ottoman Language in the 20th century. Not only the language but his explaining of Sufism lived and impressed people. He and his followers indeed helped to create a general conception of Islam and sufism which brought the love of God and the love of his creations. In his book the abstract religious concepts were explained in concrete context, so story was the main form he chose.

In my article I wanted to show the impact of Âşık Paşa and his followers on the literature of 19th and 20th centuries and the influence of Islam and Sufism as well as the importance of Turkish usage in literary texts. A direct influence cannot be claimed of course, but the wide spread influence of the book, kept invading the conscious and subconscious of the intellectuals as well as the people.

Keywords: Âşık Paşa, Turkism, N.Kemal, A.H.Tarhan, M.A.Ersoy, religion of love, Mevlana.

Giriş

Kemal Yavuz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerimizdendi. Öğrenci olaylarının, elektrik kısıntılarının olduğu günlerdeki hayat zordu. Kemal Yavuz'un da aralarında bulunduğu sınıfı her zaman sevgiyle hatırlarım. Binamız soğuktu, palto ile otururduk, zaman zaman elektrik de sönerdi, sınıf daha soğuk olduğu için az sayıdaki öğrencilerle odamda ders yapardım. Onlardan dağılan merak havası derslerin çabucak geçmesini sağlardı. Dersten sonra beni otobüs durağına götürüp otobüse bindirmeden yanımdan ayrılmazlardı.

Kemal Yavuz bitirme tezi olarak Reşat Nuri Güntekin'in tiyatroyla ilgili yazılarını derledi. Reşat Nuri'nin roman ve hikâyeden önce ilgi alanı tiyatrodur. Kendisine büyük şöhret kazandıran *Çalikuşu*'nu da önce oyun olarak yazması, ömrü boyunca bu türe devam etmesi ve bazı romanlarını yeni baştan oyunlaştırması onun gençlik tercihini ömrü boyunca korumasının da bir delilidir. Kemal Yavuz tezini hazırlarken çeşitli dergi ve gazeteleri taradı, geniş bir incelemeyle birlikte tezini sundu. Bu derlemenin çok yararlı olduğunu belirtmeliyim. Kemal Yavuz çok ciddi, muntazam çalışan bir gençti. Nitekim bu çalışma bittikten sonra Kültür Bakanlığı tarafından basıldı da (1976). Fatih'teki Şehir Tiyatrosu'na Reşat Nuri Güntekin adının verilmesi münasebetiyle düzenlenen bir toplantıda Kemal Yavuz da konuşmacılar arasındaydı (5 Ekim 1987). Fakülteyi bitirdikten sonra o Eski Türk Edebiyatı alanını tercih etti; Erzurum'da Atatürk Üniversitesi'nde ve İstanbul Üniversitesi'nde çalıştı. Edebiyat çalışmaları sağlam bir filoloji zeminine dayanmazsa başarılı olamaz. Hele tarihî metinler söz konusuysa filolojik zemin neredeyse asıl araştırmanın yerini alır. Kemal Yavuz bütün hocalarına karşı saygılıydı, merhum hocamız Prof. Dr. Mehmet Kaplan'a saygı ve sevgisi büyüktü. Çalışmalarından daima haberimiz oldu. İlişkimiz hiç mi hiç kopmadı. Belki çok sık görüşemedik ama zaman zaman birbirimizi aradık. Alanına çok şey kazandırdı. Sadece *Garib-nâme*'yi yayımlaması bile kültürümüze büyük katkıdır. Araştırmacılar çalışmalarına genellikle bitirme tezini yaptıkları alanda devam ederler. Ama bazıları bu kuralın dışına çıkarlar. Ben de bitirme tezimi Eski Türk Edebiyatı alanında hazırladığım halde bu alandan hiç kopmasam da Yeni Türk Edebiyatı alanına geçmişim. Bunun yararlı olduğunu ve Türk edebiyatını bir bütün olarak görme zeminini hazırladığını sanıyorum.

Muntazam çalışan, yumuşak mizacıyla ortak çalışmalarda rahatlıkla yer alabilen bir insan olduğu için meslektaşlarıyla birlikte bazı eserler yayımlayan Kemal Yavuz, *Garib-nâme* gibi kültürümüzün temel eserlerinden birini günümüz Türkçesiyle yayımladı ve inceledi. Kendisinden önce *Garib-nâme*'nin neşri neredeyse hiç gerçekleşmeyecek gibi görünüyordu. Kaç meslektaşımız bu eser üzerinde çalışmaya kalkıştı, fakat karşılıklarına hep bir başkasının o eser üzerinde çalışmakta olduğu engeli çıktı. Demek ki bu eserin neşri Kemal Yavuz'a kismetmiş, o engeller de hep bu müstesna neşir için hazırlanmış demekten kendimi alamıyorum. Emekliye ayrılan Kemal Yavuz'a mutlu, sağlıklı ve verimli günler dilerim.

Âşık Paşa ve *Garib-nâme*

On dördüncü yüzyılda Kırşehir'de yetişmiş ünlü şairlerden biri olan Âşık Paşa'nın asıl adı Ali olsa da o bir Hak âşığı olduğundan, Âşık mahlasını kullandığını açıklar. Onun Türkçü özelliğini hatırlayınca halk şairlerimizin de "âşıklar" olarak anıldıklarını ve Âşık Paşa'nın mahlasını çift anlamlı 'şair ve âşık' sayıyorum. Âşık Paşa Horasan'dan Anadolu'ya gelen bir aileden. Osman ve Orhan Gazi döneminde devlet hizmetinde bulunarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna da katılmış. İslamiyet'in yayılmasında önemli işlevi olan Mevlana, Hacı Bektaş gibi Âşık Paşa da dönemin kültür dilleri olan Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, tasavvufla ilgilenmiş ve şiirler yazmıştır. *Garib-nâme* de tasavvufu anlatmak amacıyla yazılmış bir mesnevidir (1329). Bu uzun mesnevide (12.000 beyit), Âşık Paşa yer yer Türklerin alplık dönemlerini anlatır ve konuşulan Türkçe ile eserini

yazarken aynı zamanda medrese ve zaviyelerde yaygınlaşmakta olan Arapça ve Farsçaya karşı tavır alır. Eserin önemli bir başka özelliği ise soyut olan Allah ve din kavramlarını daima somut nesnelere ve hikâyelerle anlatmasıdır. Soyut kavramların anlaşılması ve kabulü güç olduğu için onları somutlaştırma çabası dinlerde çoktur. Nitekim *Kur'an*'da da kavramların anlaşılması için *Tevrat*'tan itibaren nakledilen kıssalar zikredilir. Zamanla bunların sanatçılar tarafından işlendiği, hatta günün şartlarına uyarlandığı görülmektedir. Yusuf kıssası bunların başında gelir. Âşık Paşa da Yusuf kıssasını biraz daha farklı şekilde anlatır. Batıda filmleri de yapılmış olan bu kıssanın, Divan edebiyatında hayli işlendiği görülmekle birlikte Türkçedeki en yeni örneğini İsmet Özel yazmıştır. İslamiyet'i öğretmek amacıyla yazılmış olan *Mesnevi* başta olmak üzere bütün eserlerde hikâyeleştirme çabası bulunur. Mevlana eserini dönemin şiir dili olan Farsça ile yazmıştır. *Kur'an*'ın Arapça olması, onun mutlaka her kavmin kendi dilinde de anlatılmasını şart koşar. Bazı çeviriler dışında *Kur'an*'ın emir ve açıklamalarının Türkçe anlatılması büyük bir ihtiyaçtır ve bunu bilgin olduğu kadar bilinçli bir Türk olan Âşık Paşa gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında yazılmış olan *Garib-nâme*, Gülşehri'nin *Mantıkü't-tayr*'ı, daha sonra Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i ve Yunus Emre'nin şiirleri başta olmak üzere adeta 1912'deki Türkçeleşme hareketini andırmaktadır. Bu eserlerin hepsi çok önemlidir ve günümüz meselelerini bile sık sık hatırlatan bir evrenselliğe sahiptirler. Onun bu eserinden alınan birkaç beyit, Türkçenin yeni etkilerle bozulmasına karşı bir tepki olarak gösterilmiş ve özellikle yirminci yüzyıl başında sık sık tekrarlanmıştır. Eseri bir geçiş dönemi metni saymak doğrudur. Bundan dolayı alplık dönemlerinin anlatılmasına da "veli" tarifine de yer verilmiştir. Kültürümüzün anıt eserlerinden *Mevlid*'in yazarı Süleyman Çelebi ve Fuzulî başta olmak üzere edebiyatta tasavvuf anlayışından doğan evrensel İslamî geleneğin sürekli ve güçlü bir etkisi bulunmaktadır. Bu geleneğin genellikle zikredilen kaynağı olarak Mevlana kabullenilir. Ancak halk arasındaki etkiyi Âşık Paşa'nın eserine bağlamak şüphesiz ki daha mantıklıdır. Zira halk Arapça olan *Kur'an*'ı, Farsça olan *Mesnevi*'yi değil, kendisi için kendi diliyle Türkçe yazılmış olan *Garib-nâme*'yi okumuş veya dinlemiştir ki, kütüphanelerde çok sayıda bulunan yazmaları bunun delilidir.

Eserin günümüz harflerine ve günümüz diline çevirisi 2000 yılında çıkınca heyecanla okudum. Notlar aldım, fakat onun hakkında bir yazı yazmaktan çekindim. Zaman zaman kendi alanım dışındaki eserlerle ilgili olarak yazsam da bu klasik eser hakkında yazamadım. Ancak bu esere yeni bir yaşama hamlesi katmış olan meslektaşım adına çıkacak armağan için yine *Garib-nâme*'ye döndüm. Eserin başında Kemal Yavuz'un Âşık Paşa'yı Anadolu içinde, yepyeni bir devletin doğuşu günlerinden başlayarak anlattığı geniş bir inceleme bulunmakta. Bu inceleme çok dolu. Yavuz, Âşık Paşa'nın yaşadığı tarihi zemini, kültür çevresini, esere duyulan ilgi ve eleştirileri, eserin yaygınlığını gösteren belgeleri, metni tespit ederken kullandığı nüshaları anlattığı gibi, yazarının hayatını ve eserini de ayrıntılarıyla ele alıyor. Eserde tasavvuf anlayışının iyi bir Müslüman olarak yetişmedeki önemini belirtiyor ve *Garib-nâme*'nin daha önceki Türkçe eserlerle (*Oğuz Destanı*, *Kutadgu Bilig*) ilişkisini ve Türkçe üzerindeki ısrarını ortaya koyuyor. Karaman beyi olan Mehmet Bey'in Türkçeyi devlet dili olarak ilan etmesinin, bu dili kullanan şair ve bilim adamlarının yetişmesini de sağlayan bir işlevi olmalı. Bu gibi belirtilen nice ayrıntı Kırşehir'deki kültür çevresinin de Âşık Paşa'yı etkilediğini düşündürüyor. İnsan bu bölümü okurken kendisini zengin bir kültür çevresinde de hissediyor. Eserleri tek tek okurken onları tek başına düşünsek de yazarları çevrelerinden etkileniyorlardı. Mevlana Türkçeyi yetersiz bulmuş eserlerini Farsça yazmıştı, Âşık Paşa Türkçenin önemini belirtmiş, zaman zaman genişlemesi ihtiyacından söz etmişti, Gülşehri *Mantıkü't-tayr* çevirisini Türkçe olarak yeniden yazmıştı. Yunus Emre'ye gelince o Türkçeye yepyeni anlatım zenginlikleri katmıştı. Bu yazıyı okurken onların, birbirlerinden haberli ve ortak zeminin muhteşem şahsiyetleri olarak göz önünde belirmeleri kaçınılmaz. Elbette bunlardan başkaları da vardı ve *Garib-nâme* kendi başına büyük bir eser olduğu gibi yüzyıllar boyunca nice eseri de beslemiştir. Aslında bütün bu eserler birbirlerini de etkilediklerinden zamanla, halkın benimsediği ortak kaynağın hangisi olduğunu öğrenme ihtiyacını

uyandırmaktadır. Nitekim *Garib-nâme*'nin yayımlanmasından beri bu gibi konulardaki çalışmalarda görülen artış, Kemal Yavuz'un kısa temaslarını haklı çıkarmaktadır.

Merhum hocamız Reşit Rahmeti Arat bir gün derste bizim en büyük filozofumuz kimdir diye sormuş, sonra da sorusunu kendisi cevaplandırmıştı: "Nasreddin Hoca." Sevgili Nasreddin Hoca'yı (1208-1284) bir filozof olarak düşünmek bize o zaman güç gelmişti, fakat nice sorusuyla zihnimize Türk kültürünün bin bir meselesini kazımış olan Reşid Rahmeti Arat'ın bu sorusu da zihnimden hiç çıkmadı. Yıllar geçtikçe ona hak da verdim. Toplumda nice kavram kullanılagelir, fakat kişiler bunlara maruz kaldıklarında tepkileri ne olur? İşte gerçek Nasreddin Hoca fıkralarında -Tanpınar'ın bir nitelemesiyle- o daima maruz şahsiyettir. Gerçekten de o kendiliğinden hiçbir şey söylemez, o sadece sorulara verdiği cevaplarla, zıtlıkları gösterir ve bunların hepsi de günlük dilimizdedir.

Garib-nâme kendisinden öncekilerden beslenen ve kendisinden sonra gelenleri de beslemiş bir eserdir. Döneminin -öncesi ve sonrası dahil- düşünce dünyasını yansıtan (Arapça ve Farsçadan şikâyet, alpin tarifi, aile ve soyun önemi) Yusuf Has Hacib (1017/1019? -1077), Mevlana (1207-17 Aralık 1273), Yunus Emre (1238-1328) ve Âşık Paşa'nın ortak kaynakları Kur'an ve tasavvuf olduğu için hepsi eserlerinde bunları bol bol tekrarlar (Şeker 2007: 1463-1482).

Bu bakımdan aralarında etkileşimden çok ortak kültürle beslenmiş olma söz konusudur. Ancak Yusuf Has Hacib nasıl ki siyasetnamesini Farsçanın tercih edildiği bir yerde, Türkçe yazmış ve astronomi biliminden söz etmişse, Âşık Paşa da aynı kaygıyla eserini Türkçe yazmış ve muhtemelen devam eden ilgisi dolayısıyla o da hesaptan, sayılardan söz etmiştir. Yepyeni güçlü bir din aracıyla yeni bir dil ve kültürün Türkçe açısından bir tehlike yarattığının farkındadır bu yazarlar. Tıpkı Türkçenin ve kültürünün en eski belgeleri kaybolmasın diye onları *Divanu lugati't-Türk*'te derleyen Kaşgarlı Mahmud (1008-1102) gibi, Türkçenin bu, ilk büyük yazarları ve belki de sonraki nesillerdeki adlandırmayla Türkçüleridir. Yunus Emre ve *Mevlid* yazarı Süleyman Çelebi imanlı dindarlar oldukları kadar duyarlı şairlerdir. Onun için elbette onların eserleri hepsinin önüne geçmiştir ve bugün de canlılıklarını devam ettirmektedir. Tıpkı *Garib-nâme*'de Âşık Paşa'nın sözünü ettiği gibi Allah onlara sonsuz hazinesinden sanat denilen üstünlüğü bağışlamıştır.

Garib-nâme Cennet'ten dünyaya sürülmüş insanoğlunun, yeniden eski yerine ve Allah'a kavuşması için geçirmesi gereken mücadeleleri dile getiren tasavvufa göre; kâinatın, dünyanın ve dünyadaki bütün ayrıntıların yaratılışını ve ne işe yaradıklarını, birbirleriyle ilişkilerini, kısaca bütün fani varlıkların sahip oldukları zıtlıklarla birbirlerini tamamlayarak ahenkli bir yaşayış oluşturmalarını anlatır. Elbette Türk yazarları arasında asıl Mevlana en büyük mutasavvıf olarak tanınmıştır. Ancak onun kültür dili olan Farsçayı tercihi bu büyük eserin geniş kitlelere ulaşmasındaki en büyük engeldir. *Kur'an*'ın Türkçe çevirilerinin bulunmadığı ve varsa bile el yazması olduklarından, ayrıca okuma yazma bilenlerin azlığı dolayısıyla bu görüşlerin yayılması, ancak belli sosyal kademeler için geçerlidir.

Âşık Paşa eserin başında halkın çoğunun yazılanın anlamını bilmedikleri için güzelliklerden yararlanamadıklarını söylerken aslında cehaletten de şikâyetçidir. O, "her tabakadan insanın anlayacağı Türk dilinde bir kitap" yazmak ihtiyacını duymuştur (Âşık Paşa 2000: 7).

"Gerçi kim söylendi bunda Türk dili / İlla ma'lum olur ma'ni menzili" dedikten sonra "Türk ve Tacik dillerinin kınanmamasını" da ister. Onun amacı iyi niyetlilerin kitabını okuyup yaratılmaktan maksadın ne olduğunu anlaması ve kendisini de buna göre olgunlaştırıp, çirkin ve kötü işlerden uzak durmasıdır. Yazarın okuyucularından isteği, hoşgörü ile kabul edilmektir. Kusurların görünmesi bakanın iyi veya kötü niyetine bağlıdır. On bölümden oluşan eserin her bir bölümü onar kıssa / dasitan anlatır. Bilindiği gibi nasihat veren öğretici (didaktik) eserler genellikle soyut kuralların somut örneklerle açıklanmasını esas alır.

Burada dikkatimi çeken sayılar üzerindeki ısrardır. Kâinatın yaratılışını da verdiği örneklere göre sayılarda gizlenmiş gören Âşık Paşa, kendi kitabında da benzer bir yapı tekniği kullanmışa

benzer. Her bölüm taşıdığı rakamın özellikleriyle ilgilidir. Sayılar hakkında Cenap Şahabettin'in "Adetlerin Felsefesi" adlı uzun bir makalesi bulunmaktadır. Ancak Cenap, edebiyatımızda ilk defa eserinin yapısını sayılara dayandıran bu yazarın veya eserinin adını anmaz. Deneme ve makalelerinde şakacı zekâsının ürünlerini ve geniş kültürünü göstermekten hoşlanan Cenap Şahabettin "Felsefe-i a'dad: Şüphe yok ki, bu bir zekâ oyunudur. Mamafih min-el kadîm insanlar bazı adetlerle bazı fikirler arasında münasebet aradılar ve bazı a'dada hususî mânalar iare ettiler. Bu mesai-i fikriye zamanımızda dimağî bir eğlenceden ziyade kıymeti haiz olmamakla beraber bana faydadan âri görünmüyor. Onun için bugünkü musahabemde adetlerin felsefesini mevzu-ı bahs ittihaz ettim" demektedir (Cenap Şahabettin 1922).

"Müte'addid" tabirinden anlaşılacağı gibi "adet" fikri çokluktan "kesret"ten çıkmıştır. Vahdet ve kesret tasavvuf anlayışının temel kavramlarından. Âşık Paşa da eserinde "vahdet" ile "kesret"ten söz eder. Yirminci yüzyıl başlarında Cenap'ın kullandığı dil Arapça ve Farsça kelime ve kurallarının içinde boğulmuş bir Türkçedir ve Âşık Paşa'nın sözünü ettiği gafillerden birinin asırlar sonraki örneğini gösterir.

Sayıların sembolik anlamları bulunduğundan bu konuda bir semboller sözlüğüne başvurduğum. Cenap'ın on hakkında yazdığı ile sözlükteki açıklama örtüşüyordu. Buna göre Aristo diyor ki: "Efkâr ve a'dad aynı eb'addadır ve gerek efkâr, gerek a'dad filasl ona baliğ olur. Bu adedi kudema "aded-i kül" itibar ederlermiş, çünkü a'dad-ı basite [onluk sayı sistemi /desimal sistem] bunda hitam bulur. Hindiler mahlukat-ı asliyenin on neve münhasır olduğu itikadındadırlar." Semboller sözlüğü de "on"un tamamlanmış sayı olduğunu, içinde hepsini bulundurduğunu belirtiyor (Cirlot 1983: 234).

Âşık Paşa'nın eserini on bölümde tamamlaması ve her bölümü de kendi içinde on "kıssa"ya ayırması, onun hem doğuda hem batıda bilinen sayılarla ilgili yorumlardan haberli olduğunu göstermektedir. Kaldı ki Uluğ Bey'in (1394-1449) zirveye taşıdığı astronomi, geometri, matematik alanlarındaki çalışmalarına yol açan zemin, Âşık Paşa'nın yaşadığı günlerde de Orta Asya'da olduğu gibi Anadolu'da da mevcuttu. Evrende her buluşun yepyeni katlara açılışı, adeta nesnelere birbirine yansıtan aynalar gibi olduğunu hatırlamak gerekir. Âşık Paşa eserini 10 baba ayırmasını Kur'an ayetlerinden hareketle açıklar. Âşık Paşa'nın doğduğu, yaşadığı Kırşehir'deki Caca medresesinin, eserin özellikle arşı ve katlarını anlatan bölümlerinde nasıl bir belirleyici kaynak olduğu tahmin edilebilir. Eserin belki de en etkili ve görsel bir şölen tasviri olan miraç safhaları, uzay tasavvurunu düşündürdü.

Birinci bölümün 10. Destanında Âşık Paşa eserini neden onlu sistemle yazdığını açıklar. Birinci sebep eski bilginlerin hesap ilminin temelini on üzerine kurmaları, ikincisi ise *Kur'an*'ın bir hesap üzerine kurulu olmasıdır, "on'da tamlık" vardır. Kaynağı *Kur'an*'dır ve ayetlerden alıntılarla delillerini zikreder.

Dayandığı bir delil de on sayısının kendi başına bir sistem oluşturmasıdır. Sonsuzluk on sayısının katlarıyla oluşmaktadır.

Eserin her bölümünde (iç bölümlerinde de) mutlaka anlatılanlardan çıkarılması gereken hisse, *Kur'an* yahut hadislerden alıntılarla desteklenmiş ve dua ile bitirilmiştir.

Garib-nâme'nin adı ile ilgili açıklamaları da bizzat Âşık Paşa kendisi zikretmiştir. Ayrıca derli toplu olarak Kemal Yavuz'un önsözünde de yer alır: İnsan cennetten dünyaya atılmış, çevresinde kurulmuş olan kâinatın bin bir korkunç ve güzel yansımalarına hayran kalmış gurbetteki kişidir. Bu "garip" hem gurbettedir, hem de çevresini keşfetmesi, anlaması gerekir. Çevresini aklını kullanarak ve âlimlerden bilgileneren öğrendikçe şaşkınlığı daha da artmaktadır. Yunus'un dediği gibi "nasıl bir işin içinde bulunduğunu" anlamakta güçlük çeker.

Tasavvufun etkisi özellikle Divan şiirinde yazarların hem zihniyetlerini hem de üsluplarını şekillendirir. Bundan dolayı ben sadece Şeyh Galib'in unutulmaz mısraını (Hoşca bak zatına kim

zübde-i âlemsin sen) andıktan sonra Tanzimat döneminde Şinasi'nin yeni insan/kahraman tipini oluşturmada yararlandığı Nef'i'den bir alıntı dışında Divan şiirindeki örnekleri anmayacağım. Aynı şekilde Halk edebiyatında bol bol karşılaştığımız örneklerden de sadece birini zikirle yetineceğim. Karacaoğlan ünlü Elif koşmasında “İncecikten bir kar yağar/ Elif Elif diyerek” tabiatın sadece kendisi gibi sevgilisini anmakla yetinmediğini tabiatın her bir unsurunun Allah'ı zikirle meşgul olduğunu gösterir. Bu muhteşem beytin *Garib-nâme*'de ahengin oluşma anının anlatıldığı bölümleri hatırlatmaması imkansızdır.

Yüzyıllardan beri dikkate değer en önemli noktalardan biri olarak şunu görüyorum. Bu anlayış Anadolu'da İslamiyet'i yerleştirmiş ve asırlar boyu nesilden nesle geçen bir sevgi dini olarak bugüne aktarmıştır. Belki de bundan dolayıdır ki günümüzde İslamiyet adına yapılan bazı vahşetleri anlamakta zorlanıyor ve kendimizi yeni “garipler” sayıyoruz.

Dikkatimi çekmiş olan bazı yazarlardaki ortak etkiyi dile getirirken bunlarda kesin olarak kimin etkisi bulunduğunu söyleyemeyiz ancak ortak dünya görüşünü oluşturan halk edebiyatının ve ona katılmış olan aralarında *Garib-nâme*'nin ve *Mevlid*'in de bulunduğu divan tarzındaki bazı eserlerin günümüze nasıl ulaştıklarını belirtmek istiyorum.

Sözlü kültür her nesli henüz dilini öğrenirken beslediği için bu kültür birikimi nesilleri etkilemiştir. Yeni Türk Edebiyatı dediğimiz 19. yüzyıldan itibaren yazarlarımız Batıya döndüklerinde de yerli kültürdeki ortak malzemeyi sözlü veya yazılı olarak biliyorlardı. Bundan dolayı bazen ona karşı çıkıyor, bazen de onu yepyeni bir şekil ve ifade ile tekrarlıyorlardı. Ben bu yazıda asıl ağırlığı 19-20. yüzyıl yazarlarının bazı eserlerine vereceğim. Bu etkinin benim hatırlayabildiklerimden çok daha derin ve yaygın olduğunu belirtmeye elbette lüzum yok.

Divan şiiri de tekke şiiri de sözlü halk edebiyatıyla uzun asırlar devam etti. Hepsini birbirini etkiledi ve birbirinden etkilendi. Divan şairleri tasavvuf sözlüğünü ve dünya görüşünü ortaklaşa kullandılar. Ama onlar dil konusunda yanılmışlardı. Belki de kendilerini beslemiş olan kaynak eserlerdeki uyarıları görmediklerinden, bazıları Türkçenin içinde neredeyse kaybolduğu yeni bir kültür dili oluşturmaya çalıştılar. Buna karşı Halk şiiri ve edebiyatı elbette buna karşı koyuyordu. Arapça ve Farsça onlara sızsa da asla Türkçeyi bozacak hâle getiremez.

Âşık Paşa hükümdarların sahip olması gereken özellikleri, ordu teşkilatında olması gereken “alplığın şartlarını” zikreder. Bu yönü ile kitap *Kutadgu Bilig*'i andırır. Tabiat ve insan hayatının her yönünden ayrıntılarıyla söz eder. Alplığın şartları geniş olarak yer alır (Âşık Paşa 2000: 1-2; 549-579). Bu bölümde önce Oğuzlardaki “alp” anlayışı dile getirilir. Alp güçlü, kuvvetli olmalıdır, silahları bulunmalıdır (yay, ok, kılıç ve süngü), atı olmalıdır ve yanında yardımcıları olmalıdır. Bu tıpkı Dede Korkut'taki alp ve kırk yiğidini hatırlatır. Ancak yeni bir dine girilmiştir, yerleşik medeniyete geçilmektedir. Alpin çok önemli bir düşmanla mücadelesi gerekmektedir. Bu da alpin kendi nefsiyle girişeceği mücadeledir. ‘Alp’ın önder anlamını kazanmakta olduğu da anlaşılabilir. Zira Âşık Paşa alpin ihtiyacı olan silahları, aletleri saydıktan sonra

“Bil ki alplik yalnız olmaz iy safa/ “Nitekim yalnız değildi Mustafa” (Âşık Paşa 2000: 1-2; 559)

diyerek Peygamberi de alp olarak nitelemektedir. Bu parçanın sonlarına doğru alptan beklenen hizmetler onun veli ile beslenmekte olduğunu gösterir ki bu iki tipin birleşimi “gazi” tipini ortaya çıkarmıştır. Bu arada Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili bazı romanlarda alplara verilen veli çehresi, zaman zaman romanın akışını durduracak kadar fazladır. Sürekli hareket halinde bulunan alpların, mistikler gibi kendilerini dinleyecek vakitleri olmadığını romancılarımız unutmuş gibidirler.

Avrupa'da oluşan yeni dünyaya uyma zarureti yeni okullar, matbaa, gazetecilik, yeni bir yazı dili ihtiyacını da ortaya çıkardı. Bundan dolayı ilk yenilikçi yazarlar önce dil konusunu ele aldılar. Şinasi'nin “Münacat”ını satıcının elinde gören Namık Kemal'in onu “Derviş Yunus İlahisi”

sanması ve yazarının adını öğrenince gidip onunla birlikte çalışması, son derecede anlamlıdır. Şinasi inandıklarını aynı zamanda, uygulayan yazarlardandı. Dönem artık yeni alplara ihtiyaç gösteriyordu. Bu yeni veya diriltilmesi gereken yeni “alp” tipi düşünen, seçen, sorumluluğunu bilen, korkusuz, mücadeleci şahsiyetti. Şinasi bunu sadece yeni kahraman tipinin örneği olan Mustafa Reşit Paşa’yı kasideleriyle anlatmakla kalmadı. Başlangıçta kurtarıcı bir düşünce olan kader kavramını zamanla tembellerin, sorumluluktan kaçanların, hatta kötülerin sığınağı olmaktan kurtaracak bir adım attı, kader kavramını yeniden tarif ederek kişinin sorumluluğunu hatırlattı. Şinasi, Nef’î’nin bir kasidesine yazdığı nazirede “kader” kavramını çok çarpıcı bir şekilde ters yüz eder. Bu yorum edebiyatımızdaki “yeni insan tipinin” ifadesidir. Nef’î mutasavvıf olmasa da Divan şiirinin dünyasında tasavvuf sözlüğü ve mazmunlarını kullanır ve aynı hayat görüşünü de paylaşır. Nef’î’nin

“Sanman ki felek devr ile şamı seher eyler / Her vâkıanın âkıbetinden haber eyler
Bir düş gibidir hak bu ki ma’nîde bu âlem / Kim göz yumup açınca zamanı güzer eyler
Bir yirde ki ârâma bu mikdâr ola mühlet / Erbâbı nice kesb-i kemâl ü hüner eyler
Olmuş tutalım müddet-i ârâmîde mümted / Âkil nice temyize reh-i hayr ü şer eyler
Bulmaz reh-i Hakkı meğher ol kimse ki ona / Tevfikini Hâdî-i ezel râhber eyler
Tevfik refik olmayacak fâide yoktur / Her kim burada akla uyarsa zarar eyler”

beyitlerinin her birini ters yüz ederek Şinasi’nin okuyucusuna tabiat kanunlarını hatırlatması, sorumluluğu insana ve insanın aklını kullanmasına yüklemesi yenidir. Seçme sorumluluğunu insana ve onun aklını kullanmasına yükleyerek yeni bir kader tarifi yapar:

“Kader dedikleri halkın murad-ı Hak’tır kim / Ezelde etti bizi her umurda tahyîr”

Şinasi kaderi de her kişinin kendi aklına göre yorumlamasını hakkı hatta görevi olarak belirtmiş, 14. yüzyılda tasavvur edilemeyecek kolaylıklar sağlayan siyasi ve teknik gelişmenin akıl sayesinde dünyadaki hakimiyeti üzerinde de durmuştur. Şinasi’nin bu görüşü aslında İslamiyet’in yeni kabul edildiği asırlardaki anlayışın da devamı sayılabilir. Burada önemli olan bir dönemin gerçekleri ve araçlarının bir başka dönemde farklı alanları aydınlatmakta kullanılmasıdır. Bu kısa nazire Şinasi’nin Avrupa’da yaşanan medeniyet gelişmesine akıl sayesinde ulaşma mücadelesine çağrısıdır.

Şinasi’nin bu naziredeki “kader” görüşü nice yazar tarafından sonraki yıllarda işlenmiştir. Bu görüşle Ahmet Mithat’ın örnek kahramanlarında karşılaştığı gibi, Mehmet Akif’in şiirinde de bütün tabiat kanunları içindeki olabirliğe dikkat çekilmektedir:

“Kader: Şeraiti mevcut olup da meydanda,
Zuhura gelmesidir mümkünatın a’yanda” (Doğrul 1958: 269)

Mehmet Akif Ersoy benzer görüşü çok sert bir ifadeyle “Durmayalım” adlı şiiriyle de ortaya koymuştur:

“Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
Mâsiva bir şey midir boş durmuyor Hâlık bile:
Bak tecelli eyliyor bin şe’n-i gûnagûn ile.
Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken, yatan!
Leş misin, davranmıyorsun bari Allah’tan utan” (Doğrul 1958: 31).

Mehmet Akif tembellerden ve kadercilerden tiksindiğini, yukarıda görüldüğü gibi şiddetle ifade eder. Mehmet Akif’in tasavvufla hiçbir ilgisi yoktur, hatta onun şiirde oluşturduğu mazmun dünyasına da karşıdır. Ancak tasavvuf felsefesinin kaynağı *Kur’an-ı Kerim*’dir ve İslamiyet’in yayılmasında çok büyük bir etkisi bulunmaktadır. Denebilir ki halkın en basit şartlarda yaşadığı ahlak anlayışı tasavvuf çerçevesi içinde şekillenmiştir.

Garib-nâme'de üzerinde ısrarla durulan birlik kavramının aynı heyecanla Namık Kemal tarafından siyasi yorumla tekrarlanması ve bunun hayatımızın bütün sıkıntılı anlarında yöneticiler tarafından kullanılması dikkat çekicidir. Kelime aynıdır fakat kullanım alanları farklıdır ve özellikle 19. yüzyıldan başlayarak siyasi anlamı ağırlık kazanmıştır.

“Sıdk ile terk edelim her emeli her hevesi
Kıralım hâil ise azmimize ten kafesi
Inledikçe eleminden vatanın her nefesi
Gelin imdada diyor bak budur Allah sesi” (Kaplan vd. 1974: 166-167).

diye başlayan “Murabba”sında Namık Kemal, vatanın sesini duyar ve kendisi gibi aynı duygu ve düşüncede olanları göreve çağırır. Âşık Paşa, Oğuz Destanı'nda tek tek kırılan okların, birleştirilmesi halinde kırılmadığını anlatan bölümden hareket eder. Âşık Paşa'nın “alp” tarifi bu dönemde de bazı değişikliklere uğramış, cihangirliğin yerini vatanını savunmak zorunda kalan “vatanperver” tipi almıştır. Alpin nefsiyle mücadelesi ise devam etmektedir. Bunun başında sen ben kavgasını bitirerek birleşmek gelir. Namık Kemal'in:

“Memleket bitti yine bitmedi hâlâ sen ben
Bize bu hâl ile bizden büyük olmaz düşmen”

çağrısını takip eden Abdülhak Hâmid, *Eşber*'de çizdiği vatanperver tipiyle edebiyatın unutulmazları arasında yer almış ve eseri nesillerin bütünüyle ezberledikleri bir metin olmuştur. Eserin verdiği heyecan çok güçlüdür ve nesiller boyunca tekrarlanmış ve Millî Mücadele'de cihangir, vatanperver karşısında anlamsızlaşmıştır. Bu, tarihi şartların ortaya çıkardığı yeni durum ve aydınların yeni yorumlarıdır.

Namık Kemal'in birleşme çağrısını dinî içeriğini de unutmayarak Mehmet Akif de tekrar tekrarlar:

“Sizde erbab-ı tefekkürle âvâmın arası
Pek açık. İşte budur, bence vücudun yarası” (Doğrul 1958: 181).

“Yıldırım gibi indikçe 'beyin'den şiddet,
Bir yanardağ gibi fışkırdı 'yürek'ten nefret
Öyle müthiş ki husumet: mütefekkir tabaka,
Her ne söylerse fena gelmede artık halka” (Doğrul 1958: 182).

Romantik edebiyatın etkisi Rezaizade ve Abdülhak Hâmid'te tasavvuf anlayışını andıran söyleyişlere yol açmıştır. Bu yazarların tavrı tasavvufun evrensel değerlerini de içinde barındırır.

Hâmid “Bir Şairin Hezeyanı” (1883) adlı şiirinde hiçbir öğretmenden bir şey öğrenmediğini, bildiği her şeyi tabiatın öğrendiğini anlatır. Şiirine “sâfile” açılmış pencereler olan “harap makbereler”i selamlayarak başlar, her şeyin, ağaçlıklar, bayırlar, harabeler ve derelerin şiir olduğunu söyler ve “Bu esen rûzgârı pek severim.” diye ilk bölümü bitirir. Denizden saflık gelir, buluttan kalbine en büyük hikmet olan incelik iner ve şair ilk ve son baharı “pek sever”. Fikrini gökyüzü yükseltir, şiirini yıldızlar süsler. Böylesine öğretmenleri olan şair, kimsenin kendisini ayıplamasına aldırılmaz ve bütün yazı kurallarına başkaldırır: “Bana lazım değil beyan u bedî” dedikten sonra kendisine üstat olarak sadece her şeyin yaratıcısını seçtiğini belirtir:

“Dilemem şeyh u şâbdan irşâd,/ Encümenden hiç istemem imdad,
Bana Üstad-ı sun'dur üstad,/ Bunu cehlimden eyle istişhad”

dedikten sonra da “Cehl ile iftiharı pek severim” diye isyanını haykırır.

“Servden istikamet”, taştan metanet, gölgelerden himayet ve sonunda “muhabbet”i öğrenen şair, tabiata bakmanın öğreticiliğini belirttiikten sonra devam eder: “Ben bu nakş u nigârı pek severim”. Nakş, tasavvufta Allah'ın yarattığı ve onun izini taşıyan bütün varlıklar, nigâr ise sevgili,

nakış yapan ressam anlamlarındadır. Âşık Paşa'nın sözünü ettiği kâinata tecellisi ile "nakışları"nı yansıtan Allah'ın varlığının bir başka ifadesidir bu. Hâmid'in bazı eserlerinde sezilen tasavvufi veya panteist görüş, ifadesini tasavvuf sözlüğünde bulur.

Ancak şair dağınık duran öteki öğretmenlerini de anmadan edemez. Belagati öğreten çemen, fesahati anlatan kuşlar, letafet dersini verense goncadır. Akan su da şaire "selaset"i öğretir. "Olmadım sarf u nahve ben âgâh, "Gramerden de anlamam billâh," dediği gibi "ulema"yı umursamaz, "Çünkü Perverdigâr'ı" (Yaratıcıyı) çok sevmektedir:

"Yetişir âsmân önümde kitab,/ Bana mekteb gelir şu penbe sehâb.
Encümen cânişînidir girdâb, /Ne hoş urmuş bu merkade mehtâb.
Şu gelen ihtiyarı pek severim" (Tarhan 2013:560-561).

Bu bölümde tabiatın bütün unsurları öğretici derslerdir ve son mısradan anlaşılır ki şair insanı sevmeyi de tabiatın öğrendiği. Yeni bir isyan dalgasından sonra Tanrı'yı çok sevdiğini belirten şair, nihayet sevgilisini anarak sözünü tamamlar.

Hâmid'in Karadeniz'in sunduğu tabiat güzelliğinin etkisiyle eserinde büyük bir coşkunu kavuşturmuş ve tabiat şiirlerinin arttığı Hindistan'da yazdığı "Külbe-i İştîyak" (1896) ve "Kürsi-i İstiğrak"ta da benzer havayı bulmak mümkündür. Bu konuda Mehmet Kaplan'ın geniş bir incelemesi bulunmaktadır (Kaplan 1999:314-331).

"Ne âlemdir bu âlem akl u fikri bî-karar eyler,
Hep i'câzât-ı Kudret pîş-i çeşmimden güzâr eyler" (Tarhan 2013: 601).

diye başladığı "Külbe-i İştîyak"ta şair baştan başa her yeri renklerle örtünmüş "nurlar" olarak görür. Bunlar Hakk'ın gökyüzünden döktüğü gülüşlerdir ve şair coşarak nakarat beyte ulaşır:

"Çemendir, bahrdır, kühsârdır, subh-ı rebîîdir,
Bu yerlerde doğan bir şâir olmak pek tabîîdir." (Tarhan (2013:601)

Gözünün iliştiği her yer taptazedir. Nurlu güneş ışığı ateş böcekleridir. Bulutlar ağaçlığı sırmalayan mücevher hazinesidir. Akşamları doğan mavi yıldız ruhu okşar ve şair bu manzara karşısında nakaratı tekrarlar. Şiirin devamında başka tabiat unsurları da tasvir edilir, sevgilinin kederli yüzü onun sevgisini gösterir. Bu mısra muhtemelen hasta olan eşi Fatma'ya bir telmihtir. Şiirin devamında tabiatın Allah'a ibadeti üzerinde durulur. Ağaçlar "semt-i lâ-tenâhîyi" işaret eder, dalgalar kabarıp/kalkıp "Kudret-penâhî"nin perdesini öper, kuşlar 'ilahî'yi yıldızlara ulaştırır. Bu muhteşem manzara şairi de büyüler:

"Değer sermest-i aşk etse bu manzar murg u mâhîyi" mısraının ilk şeklinde farklı olduğu görülmektedir: "O hâtiflerde gel, seyreyle takrîr-i vicâhîyi" olan bu ilk şeklin tasavvuf anlayışını daha iyi yansıttığı söylenebilir. Bir ara uzaktaki arkadaşları Namık Kemal ve Rezaizade Ekrem'i hatırlayan şairin gözü önünde "şi'rden masnû' bir âlem" canlanır.

Sabahlar ayrı bir manzara sunar. Çiçekler güneşe dönmüş beklerler. Güneş doğar doğmaz her gonca gülüşünü tekrarlar. İnsan "doğu"yu "şiirin doğduğu yön" saysa yeridir ve şair en yüce şaire döner: "Ne şairdir ki Kudret şi'r söyler, döktüğü âsâr."

Sabah rüzgârı, "saba" dağdan ilkbaharın gelişini müjdelere. Sevgi çocuğu "tıfl-ı muhabbet" âlem değirmenini döndürür. Bir yandan kaplan ve aslan sesleri gelir. Çakan şimşeklerin yansımasıyla "çehre-i takdir" aydınlanır. Şahikalardan sular nur gibi dökülmektedir. Bütün dağlar çınar benzeri ağaçlarla kaplıdır. Bu manzaraya dalan şairin ruhunu semadan inen bir şey sevgilinin saçı gibi okşar. Coşan şair sorar: Ben de nehir gibi şiirimi döksem mi? Şair bir yanda "sevki-hamiyet" olan vatanını, bir yanda insanîyetin nuru olan "fıkr-i hürriyet"i, bir yanda da gözünün önündeki lacivert ve yeşil renklere bürünmüş sonsuzluk ve bunların telkin ettiği şairiyet, fazilet ve meziyet içinde kalır.

“Aşk-ı mâder”in vahşi külbesini, sessizlikleriyle feryat eyleyen yerleri (böylece şaire de öğretmenlik eder) ve “Benim mülküm “ diyen “nur-ı peykeri” gördüğünü söyler.

“Kürsi-i İstiğrak” da aynı zamanda aynı mekânda (Hindistan’da) yazılmıştır. Sahilde okyanusa bakan yüksek bir kaya parçası üstünde –ki şair bunu taşlaşmış bir dalgaya benzetir– bir adam âlemi seyretmekte ve düşünmektedir. Giydiği beyazdır ama matemi andırır.

Bu tenha yerler boş değildir, şairin hayalleriyle doludur anlamlıdır, “hem lâtenâhî birle mâlîdir.”

Sakindir, ağaçlardan düşünceler çıkar, şair, sessizliği, uzaktan gelen şehrin gürültüsünü, nehri ve bütün tabiat unsurlarını dinlemeye çağırır okuyucusunu. Bu düşünce onu Allah’a götürür:

“Düşün ol zâtı kim emriyle zâtından ıyân olmuş,
Vücûd-ı sermedîsinden zemîn ü âsmân olmuş.
Düşün deryâyı, her bir katre mevc-i bî-kerân olmuş,
Hafâyâ-yı ilâhîdir ki yek-dil, yek-zebân olmuş” (Tarhan 2013:572).

Tabiattaki bütün güzellikleri teker teker sayarak mutluluk ve hayranlıkla kendisinden geçen Hâmid, nakarat olarak ““Bulutlar, dalgalar, yıldızlar etrafımda hep mahrem./Ağaçlar, cûylar, kuşlar, çiçekler daima hurrem” beytini tekrarlar.

Hâmid sonsuz kâinata bakarken zaman zaman çok şaşkırtıcı ifadeler kullanır. Bunlardan biri de zihnimizi kurcalayan, başka yıldızlarda insanlar var mı sorusunun cevabıdır. Hâmid büyük bir coşkunlukla “Münacaat”ta “Elbette tehi değil felekler” (Tarhan 2013: 525) diyerek kâinattaki başka hayatlara temas eder. Âşık Paşa da bu mısraı hatırlatan bir beyit söylemiştir: “Gaybîlerdir ol bütün âdem durur/ Âlem içre gizli bir âlem durur” (Âşık Paşa 2000: 1-2; 369).

Dilde Türkçülük hareketinde Âşık Paşa’nın adı pek geçmezse de çok özel bir yeri vardır. Asrın başından itibaren yazarların bu konuyu sık sık işlemesine rağmen vurucu darbe Ömer Seyfettin’in “Yeni Lisan” makalesiyle başlar ve süratle gelişir. Ömer Seyfettin ne *Garib-nâme*’nin ne de Âşık Paşa’nın adını anar ama millî bilinç, yüzyıllar sonra yeniden birliğin ancak Türkçe ile sağlanacağını hissettirmiştir.

Kitabın yazılma amacı Türkçe olarak “ehl-i sünnet akidelerini, tasavvufun inceliklerini anlatmak”tır. Bunu Âşık Paşa şöyle açıklar:

Kamu dilde var idi zabt u usul / Bunları düşmüş idi cümle ukul
Türk diline kimsene bakmaz ıdı / Türklere hergiz gönül akmaz ıdı.
Türk dahı bilmez idi ol dilleri/İnce yolu ol ulu menzilleri
Bu *Garib-nâme* anın geldi dile/Kim bu ehli dahı ma’ni bile
Türk dilinde yeni ma’na bulalar /Türk ü Tacik cümle yoldaş olalar (Âşık Paşa 2000: 955).

Bu mısradan sonra “Gönderdiğimiz peygamberleri ancak kendi kavminin diliyle gönderdik” ayetini –İbrahim, 4– zikreden Âşık Paşa’nın sonraki mısralarının gerçek bir Türkçülük anlayışı içerdiği ve Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye nakli gereğini vurguladığı da anlaşılmalıdır. İslamiyet evrensel bir din olduğuna göre kişilerin onu mutlaka kendi dilleriyle okuyup anlamaları gerekir:

Yol içinde birbirini yirmeye /Dile bakup ma’niyi hor görmeye
Ta ki mahrum kalmaya Türkler dakı /Türk dilinde anlayalar ol Hak’ı
Gerçi gönüldür iren ol menzile / Ol gönülde eğlenen gelmez dile
Kamusuyla dil dahı hem işdedür /İremese eydür işdür işde dür
Haliya doğru haber eydür bu dil /Gerçi kim irmez ana bu kal u kil
Kamu dilde ma’ni vardır bilene /Cümle yolda Hak bulındı bulana
Her nefeste yol açıkdur Tanrı’ya / Kim anabildiye anı bi-riya
Kamu dilde var durur ma’ni sözi /Görene gizlü degül ma’ni yüzi
Ma’ni ehli ma’ninün kadrin bilür /Kanda akim bulsa ana rahmet kılur (Âşık Paşa: 2000: 957).

Alıntıda görüldüğü gibi, Türkçenin küçümsendiği bir dönemde Âşık Paşa Türkçenin savunmasını yapmıştır, milleti de İslamiyet'i tanıyıp o yola girsin diye eserini Türkçe yazarak gerçek bir "alp" olduğunu da ispat etmiş ve çok etkilendiği Mevlana'dan Türk diline verdiği önemle ayrılmıştır. Onun her kıssanın sonunda zikrettiği ayetleri açıklaması da esere bir çeşit tefsir çeşnisi vermektedir. O mütevazı bir kişidir. Yaptığı işin tam olmadığını bilir, başkalarını devama çağırır.

"Allah eydelüm evvel diyerek başlaması da Âşık Paşa'yı, *Mevlid'e* "Allah adın zikredelim en evvel" diye başlayan Süleyman Çelebi'ye (1351-1422) bağlar. Türkçülerin en önemli özellikleri Yeni Lisan ile ortaya konulan maddeleri bizzat uyguladıkları eserleri yazmış olmalarıdır ki bu özellik Âşık Paşa'nın yukarıdaki mısralarında dile getirdiği davranışla ortaktır. Halk arasında geniş ölçüde yayılmış olan din anlayışında, Âşık Paşa ve öteki mutasavvıf şairlerin yaygınlaştırdığı görüşün rolü büyüktür. "Din" şiirinde ortaya koyduğu gibi dil ve din kavramlarını karıştıranlara karşı çıkan Gökalp'in en karmaşık düşünceleri bile herkesin anlayabileceği açık seçik bir dille yazması önemlidir ve (bu düşünceleri) çevresindekileri derinden etkilemiştir. Türkçülerin dil ve din konusundaki görüşlerinin anlatılması bu yazının hacmini çok arttıracığı için kısaca birkaç noktayı belirtmekle yetineceğim. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı kitabın yazarı Ziya Gökalp din konusunda yazdığı çeşitli yazı ve şiirlerinde İslamiyet'in önemini ve onun bir sevgi dini olduğunu vurgular. Onun bu bakış tarzı hem Mevlid ve Yunus Emre'nin şiirlerinin Fuad Köprülü gibi bilim adamları tarafından incelenmesini sağlamış hem de şair ve yazarların ufkunu açmıştır demek yanlış olmaz. "Din" şiirinde "Benim dinim ne ümittir, ne korku; / Allah'ıma sevdiğimden taparım" (Enginün-Kerman 2011a: 337) diye başlayan ve şiir boyunca İslamiyet'i bir sevgi dini olarak yorumlayan şair "Tevhid" şiirini de "içtimaî tasavvufa göre" yazmıştır.

"Lisan" şiirine "Güzel dil Türkçe bize,/ Başka dil gece bize" diye başlayan Gökalp, dilin birleştirici gücünü:

"Lisanda sayılır öz /Herkesin bildiği söz;
Ma'nâsı anlaşılan/ Lugata atmadan göz."

dedikten sonra "Türkçeleşmiş, Türkçedir" diyerek dilde tasfiyeye karşı çıkar. Müteradiflere gelince, onlardan da "Türkçesini almalı"dır görüşünü savunur ve "millî birlik" konusunda son sözünü şöyle ifade eder:

"Türklüğün vicdanı bir,/ Dini bir, vatanı bir;
Fakat hepsi ayrılır /Olmazsa lisanı bir" (Enginün-Kerman 2011a: 338-339).

Ziya Gökalp ile Âşık Paşa arasında yapılacak bir karşılaştırma, bu iki yazarın nasıl birleştiklerini ortaya koyacaktır.

Dilde Türkçülüğü heyecanla benimsemiş ve uygulamış olan Halide Edib'in anneannesinin Mevlevi olması dolayısıyla tasavvufa yakınlık duyduğunu ve bunu romanlarında ve fikir eserlerinde işlediğini biliyoruz (Enginün 2019a:169). *Mevlid'e* insani duyguları yansıtmaya açısından büyük değer veren (*Seviye Talib, Vurun Kahpeye Sinekli Bakkal, Sonsuz Panayır*) Halide Edib İslamiyet'in iki cephesini *Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal*'daki din adamları vasıtasıyla işler. Halkın sıklıkla kullandığı "güzel Allah'ım" ifadesi bile tasavvuf zihniyetinin dile yansımasıdır. O halk içinde iyi bir gözlemci olarak yetişmiştir. *Vurun Kahpeye* ve *Sinekli Bakkal*'da İslamiyet'in din adamları tarafından halka yansıtılan iki yönünü şeriat ve tasavvufu temsil eden iki karakterle anlatmıştır. *Vurun Kahpeye*'de Hacı Fettah ve *Sinekli Bakkal*'da Rabia'nın dedesi Hoca İlhami'yi şeriatı temsil eden tipler olarak yorumlayan yazar, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini okuyan İstanbullu Hoca *Vurun Kahpeye* ile Vehbi Dede'nin şahsında insan ahlakının şekillendirilmesinde tasavvuf ve *Mevlid*'in ve yorumun üzerinde durur. *Yeni Turan*'da da Mevlevi musikisi söz konusudur.

Halide Edib'in kültür kaynaklarıyla uzlaştığı, olgunluk dönemi eseri olan *Sinekli Bakkal* (1936)'da eğlenmekten hoşlanan neşeli mahalleliyi, mutaassıp imam İlhami Efendi durmadan Cehennemle korkutur. Onun karşısında yer alan musikişinas Mevlevi Vehbi Dede (*Sinekli Bakkal*) ise İslamiyet'in insanı yetiştirici cephesini önde tutar.

"Mütevazı, az söyler ve çok perhizkâr bir şekilde yaşar bir adam olan Vehbi Dede, kâinata "anlayan ve seven tebessümle" bakar, "hayatı ilahi bir şaka" gibi görür. "Hepsinin arkasında, kendini kendi halketmiş olan ve mütemadiyen halketmekte olan bir kudret var. O, o... kâinat denilen perdeye, gölgelerini aksettirmek için yaratmak fiilinde devam eden Hâlık. Adı Allah, Rab, ne olursa olsun. Nurunun en parlak, en ezeli olduğu bir yer, sırrının ma'kesi bir tek şey vardır: Aşk!" Rabia büyükbabasının kalbinde yarattığı "korku" hissini Vehbi Dede'nin yardımıyla giderir. O insanın karmaşık yapısını bilir ve öğrencisini ona göre yetiştirir. Dünyadaki kötülükler, kinler nefretler, vahşetler ise Vehbi Dede için "hepsi aynı nurun gölgesi, hepsi aynı ilahi ressamın kullandığı başka başka boyalar"dır.

"Kaynağına dönen damla, güneşe dönen ışık parçası ayrı mıdır, değil midir? Ben, sadece hepimizi içine alan muazzam bir vahdetin parçası olduğuna iman ettim. Bundan ötesini perdenin bu tarafında kimse idrak edemez" (...) "Bütün varlık, yerler, hatta gökleri dolduran güneş manzumeleriyle bile birer gölge, geçici birer gölge oyunu"dur.

Bu oyun içinde en değerli varlık insandır. Sadece onun inciltilmemesi gerekir: "Meyhaneler sakini ol, iç, mihraplar yak, Ka'be'yi ateşe ver, fakat ey insan, benînev'ini incitme" (s. 45). Vehbi Dede de kâinatın neden ve niçinlerini öğrenmek istemiş, fakat "onu hiçbir vakit bir kül (bütün) hâlinde, bir tek şekilde" görememiştir. "Bu muazzam temaşa bir an durmuyor, daima değişiyor, değişiyor!" (Adıvar 1949: 44-45)).

İşte bundan dolayı, sevmek Dede'ye göre insan olmak için yegâne şarttır, fakat "benim olsun diye yanarak" sevmek "iptidâî bir şey"dir. "Kimse kimsenin olamaz. Eşya bile bizim değil" (...) "Sevdiğimiz her şey esasen bizimdir. Kalbimizin içindedir. Ona o kadar sahibiz ki, dünyanın orduları kalbimizden onu koparıp atamaz" (Adıvar 1949: 147-148).

Bu görüştedir ki Dede, bir kilise kaçkınının, Peregrini'nin Rabia'yı sevmesini tabî bulur: "Sevmek hiçbir zaman günah değildir. Sebeb-i vücudumuz"dur (s. 147) der ve evlenmelerinde Tanrı'nın hikmetini görür (s. 201), fakat "sevmeği, sevilen şeye tek başına" sahiplenmeyi de "vahşi" bulur (s. 187).

Dede'nin dünya görüşü zamanla Zaptiye nazırı Selim Paşa'ya da tesir edecektir. Türk ülkesinde, bilhassa padişahların hüküm sürdüğü günlerde "ruhların zincirini ancak Mevlana Celaleddin Rumi gibi kudretler kırabilir" (s. 251).

Halide Edib'in çeşitli eserlerinde hemen daima görülen doğu ve batı değerlerinin karşılaştırılmasında Türklerin bütün insanlık için geçerli beşerî değerleri yaratmış oldukları kanaati bulunmaktadır. Hatta bazı eserlerinde yabancıların da Mevlana'ya büyük önem verdiklerini de geniş olarak işler.

Ona göre maddeye doyan insan, ruhundaki boşluğu doldurmak ister. Hatta *Maske ve Ruh* adlı oyunda ruh ve madde arasında denge kuran Nasrettin Hoca ile Shakespeare tarafından Vehbi Dede'nin anlayışı tekrarlanır (Enginün 2019a: 134-141).

Türklerin Anadolu'da yerleşmelerinde rol oynayan faktörler arasında İslamiyet'in Türkler tarafından yaygınlaştırılan müsamahasını da sayan Halide Edib, Türklerin dini; merasim, davranış ve devlet mekanizmasından ayrı ele aldıklarına ve dinin tesirlerini daha içten yaşadıklarına kanidir: Allah yerine, eski Türk inanışındaki güzellik ve aşk tanrısının adı olan Tanrı'yı kullanırlar. Cezalandırıcı Tanrı'yı İslamiyet anlayışına sokmazlar. Kitleleri cehennem ateşiyle korkutan vâizler, Tanrı'dan aşk ve güzellik olarak bahsedenler kadar popüler olmaz görüşü Halide Edib'te hâkimdir.

Yakup Kadri ferdiyetçilikten kurtulup, Türk milletinin sesini ve ruhunu sezdikten sonra, halk edebiyatı ürünlerine de başka bir gözle bakar. Türk aydınını suçlar. Bu suçlama bilhassa *Yaban* romanında son haddine ulaşacak ve yine aydınlarımızın bir kısmı tarafından yanlış anlaşılacak, köylünün suçlanması şeklinde yorumlanacaktır. Aydın çorak bir yaşayış içindeyken “halk bin bir türlü sesle derin ve nihayetsiz ıstıraplarını terennüm ediyor. Ve sesler tıpkı denizin sesleri gibi beyhude yere havalarda dağılıp kayboluyor. Halbuki, bunlar, asıl hakiki ve büyük millet edebiyatının kendi kendine topraktan fıskıran tabîi ve hâlis malzemeleridir. Lakin Türk entelektüeli bu geniş hazineyi bırakıp kendi yazı odasının çıplak duvarlarından hakikat ve güzellik usaresi çıkarmağa uğraşır. Ve kafasını iki elleri arasında bir kurumuş limon gibi sıkır, sıkır” diyerek kendisini suçlar.

Mamafih Yakup Kadri tam bir yaşantı kesiti olan *Yaban* romanında sık sık Yunus’u hatırlayarak ona hitap ederken kendisini de besleyecek bu yeni bir sese kulak vermektedir.

Gençlik ve Edebiyat Hatıraları’nda, Halide Edib’in romanlarıyla da ilgili bazı görüşlerini dile getiren Yakup Kadri, *Seviye Talib ve Handan*’da, romancıların ezeli konusu aşkın, “bir cinsel buhran olmaktan çıkıp destanî bir kalp savaşı hâline” girdiğini belirtir. Bu kalp savaşı, ölümle sonuçlansa da “bunların ölümü bir yenilgi değil, aşkın ölüm üzerinde kazandığı bir zaferdir” (Karaosmanoğlu: 1969: 329).

Yakup Kadri’nin bu cümlelerinin ayrı bir önemi de, Halide Edib ile Yakup Kadri’nin gerçekten birbirlerini anlamış iki sanatçı olduklarını göstermesinden ileri gelir. Zira Halide Edib de Yakup Kadri’yi değerlendirdiği ilk yazısında ondaki “mistik” havadan bahseder. Ayrıca, *Nur Baba* romanı yayımlandığında sadece Halide Edib eserin kahramanı Nigar’ın bir esrarkeş hâline gelip düşmesini değil, aşk uğruna bunları göze alabilecek gücü göstermiş olmasını beğenir (Enginün ve Kerman 2011b: 666). Yakup Kadri de bu kalp tecrübesi dolayısıyla şu açıklamayı yapacaktır: “Bence aşk ve ihtirasta sukût yoktur (...) Nigar’ın nereye gittiğine bakmayınız, nasıl gittiğine bakınız. Bu seyri baş döndürücü bir şey midir? Benim maksadım bu baş dönmesinin tadını vermektir” (Karaosmanoğlu 1981: 26-27).

Çağdaş yazarların eserlerinde rastlanan bazı noktalar dikkat çekicidir. Bunlardan birisi Tanpınar’ın şiirlerinde görülen “bir çember içinde hapsedilmiş”lik hâlidir. *Garipnâme*’de insanın altı yönden hapsedildiği anlatılır (Âşık Paşa 2000: 1-2; 707-717). Buradaki hapsolme hâli Tanpınar’ın “çember” içinden çıkamamasını andırır. Allah çok yakında olduğu halde insan (mahluk) ona ulaşamaz. Altı tarafta başka nakışlar vardır: maden, bitki, hayvan ve insan. İnsan bunlara takılır ve asıl amacına ulaşamaz. Zira insan kazançtan vazgeçemez (madde-para, iş) sağdadır. Solda yiyecek olan bitki vardır. Buğdayı, arpayı ambara koyan insan bu sakladıkları yüzünden Hakka ulaşamaz, insanı bunlar sola bağlar. Arkada hayvanlar –en üstün olan at ve katır vardır. Onlar da arka tarafı tutarlar. Önünü kesen ise gönül eğlendiren kadın ve işleri, hizmetçilerdir. İnsanın aslı ana ve babasıdır, kendi de onların dalıdır. Bunlar da kişiyi alttan, kökten bağlar. Üstte ise budağı oğlu, kızı vardır. Bunlar da ona engeldir. Bunların hepsi geçilmez birer set teşkil ederler ve âleme ait olan sağlam engellerdir. Bunlar kimde varsa “kaygusun gark olur”, olmayan da “hasretinden ölür” (Âşık Paşa 2000:1-2; 717). Öyleyse başka bir yol bulmak lazımdır: O yol gönüldür. Eğer gönül yolunu takip eder ve ulaşamazsan, ona ulaşmış birine bağlan der Âşık Paşa. Bu “eren”dir.

“Gönlünü vir ana gönül virene/ Toprak eyle yüzünü ol erene

Kibr ü kine olmaya ol kişide /İşbu sözi can içinden işide “ (Âşık Paşa 2000:1-1; 273).

Bu altı yönlü yolda sadece birinden “rahmet” gelir. Allah velilerin gönlünde bir hazine yaratmıştır, orası makamdır. Her yoldan ona ulaşılabilir. Gökten rahmet yağarken beş yönden zahmet gelir (Âşık Paşa 2000: 1-1; 227). Peki ona nasıl karşı konulur. Mürşidin etrafında onu zahmetlerden koruyan öğrencileri (mürit) vardır. Onlar kendilerini çevreleyen dünya kaygılarına karşı kayıtsızdırlar.

“Her mürid kim hizmet ilmekdür işi /Ol meşakkat kalkandır iy kişi.”

Tanpınar’ın şiirlerinde ve nesrinde geçen “çember”de mahpus olan insan tasavvuru, aynı zamanda, zengin bir aşk dünyasını besler. Şairin çabası bu çemberi sanatından taviz vermeden kırmaya çalışmaktır. Bu hayalde varoluşçuluğun etkisi kadar Türk toplumundaki anlayışın da rolü olmalıdır. Elbette çağdaş şair inancı sarsıldığı için daha da yalnızdır (Enginün 2022:143).

“Âdem ile Havva” hikâyesi ile “Zaman Kırıntıları” şiiri de bu geleneğin çağdaş yorumları sayılabilir. Tanpınar’ın unutulmaz hikâyesi “Âdem ile Havva” dinî kıssa kaynaklı büyük bir aşk hikâyesidir ve onun eserlerindeki aşkta hasretin başlangıcını Âdem’in eşini arayışı teşkil eder ki bu arayış Tanpınar’ın aşk hakkındaki görüşlerinin de temelidir (Enginün 2022: 18-19). Bu kıssayı Âşık Paşa da anlatmıştır: (Âşık Paşa 2000:199). Mahluk eksiksiz olmaz, önemli olan bunu kendisinin bilmesidir. “Sana iyilik Allah’tan, kötülük kendinden gelir” (Nisa 79) İnsan bunu bilirse, suçu kendine arar ve hep tövbe eder. Bunların örnekleri İblis ile Âdem’dir (Âşık Paşa 2000:1-1/195). Biri lanetlendi, diğeri cennetten atılıp ayrılığı tattı. Âdem yalvardı. “Suçlu oldum rahmet et ben miskine” diyerek Allah’a sığındı. Bu itiraf onu rahmete kavuşturdu. Doğru yola koydu, suçunu bağışlattı (Âşık Paşa 2000:199). Bu bölümün önemi açıktır. Âdem yapmaması gerekeni yaparak günah işlemiş, fakat bunu itiraf ile Allah’a sığınmaktan kaçınmamıştır. İblis ise her şey Allah’ın takdirine bağlı olduğu için “emr ü takdir ü dilek cümle senin” diyerek adeta onu suçlamıştır. 20.yüzyılın önemli felsefe akımı Varoluşçuluk da insanın sorumluluğu ve suçunu kabulü üzerinde ısrarla durur, özellikle Sartre’in oyunlarında kişinin seçme sorumluluğu yeni bir tragedya anlayışına dönüşür.

Türk edebiyatında dini ön plana alan şairlerin başında Mehmet Akif gelir. Fakat o da gözünü dış dünyadan hiç ayırmayan, mutsuz insanı teselliye amaçlayan bir şairdir. Ondan sonra gelen İkinci Yeni’nin önemli şairlerinden Sezai Karakoç şiirinde tıpkı geçmişte olduğu gibi Kur’an’ın etkili sure ve ayetlerinden hareket eder. Dinî kıssaları kullanır. Çok canlı ve zengin ayrıntılarla işlenmiş olan Hızır’ın çağdaş Türk şiirinde nefis bir örneği, millî ve çağdaş dünyanın değerlerine hâkim gerçek bir şairin destan geleneğini zengin göndermelerle harmanlayan Sezai Karakoç’un kaleminden çıkmıştır: *Hızır’la Kırk Saat* (1998) (Enginün 2020:130-132). Yusuf ile Zeliha’nın aşk hikâyelerinin anlatılış amacı ilahî aşk ise de sevginin tezahürleri açısından anılmalıdır. Türk Edebiyatında çok işlenmiş olan bu kıssadan yararlanılmanın son bir örneği de İsmet Özel’in çok güzel ve çağdaş hikâyesi *Bir Yusuf Masalı*’dır (2007).

Marifet kendini bilmektir, günah, kendi halini bilmemektir. Bu adeta bir hastalığın hasta tarafından kabul edilmesidir ki, tedavisi vardır, bu da tövbe yoludur.

Âşık Paşa “Işk içinde her ki doğru yar ola/ Ayrılık yok nice kim ışk var ola” der, aşk sevgi ve kederle sonsuzluk temeli kurar (Âşık Paşa 2000:229). Halk şairlerinde sık sık karşılaştığımız “Aşk olmazsa meşk olmaz” sözü de bu gelenekten kaynaklanmış olmalıdır. Şemsettin Ünlü’nün *Yüz Uzun Yıl* adlı romanında da aynı ışık bulunur:

"Aşk bir ışık, iş bir başka ışıktır yaşamın karanlığına" (Ünlü 1993: 65).

Yaşama sevincinin geniş ölçüde paylaşıldığı Cumhuriyet döneminde ise dünya nimetleri yüceltilir. Bir örnek Cahit Sıtkı Tarancı’nın “Yaz gecesi” şiirinden: “İbadet gibi bir şey teneffüs etmek” mısraındadır; şair yaşamayı adeta kutsallaştırır. Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bir kısmında ecnebi yazarların etkisi bulursa da seçilenlere yol gösteren kültür geleneğidir.

Mevlana’nın dünya görüşü, toplumun bütün kademelerine yayılan İslamiyet’in insaniyetçi görüşünü Türkçe olarak anlatmış olanların ortak tavır ve anlatımı yakın zamana kadar kendi aile çevremizde de gördüğümüz insanların yetişmesini sağlamıştır. Âşık Paşa’nın *Garib-nâme*’sinin basılmaması ve yeni harflere çok geç çevrilmiş olması belki de onun halk arasında okunmuş ve nesilleri etkilemiş bir yazar olduğunu bize unutturmuş ve ortak konuyu, benzer şekilde işleyen Yunus Emre ve Süleyman Dede’nin *Mevlid*’ini öne çıkarmıştır. Bugün Âşık Paşa’nın eserini rahatça

okuma imkânına sahip olduğumuza göre onun etkisine de hak ettiği yeri verecek araştırmaları bekleyebiliriz

Kaynakça

- ADIVAR, Halide Edib (1949), *Sinekli Bakkal*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- AKDAĞ, Ayşe Bengisu (2022), "Nef'î'nin Üç Yüz Yıl Sonra Yankılanan Sesi: "Eyler/Şinasi, Namık Kemal, Tevfik Fikret, *İncir Çekirdeği*, Ocak 16. Erişim: 30 Mayıs 2022.
- ÂŞIK PAŞA (2000), *Garib-nâme*, Haz. Kemal Yavuz, İstanbul: TDK.
- CENAP ŞAHABETTİN (1922), "Adetlerin Felsefesi", *Peyam-Sabah*, nu. 1289/11719-1328/11758, 6 Temmuz 1338/1922-17 Ağustos 1338/1922.
- CIRLOT, J.E. (1983), *A Dictionary of Symbols*, (İspanyolcadan çev. Jack Sage, London: Routledge &Kegan Paul.
- DOĞRUL, Ömer Rıza (1958), *Mehmet Akif'in Hayatı, Safahat*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ENGİNÜN, İnci (1994), "Yüz Uzun Yıl", *Dergâh*, 47, Ocak, s. 9-10.
- ENGİNÜN, İnci (2007a), *Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, İstanbul: Dergâh Yay. 3.b. , s. 191, 245, 261.
- ENGİNÜN, İnci (2012b), "Yeni Türk Edebiyatında Nef'î", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 2*, İstanbul: Dergâh, 126-149.
- ENGİNÜN, İnci (2013), "Ahmet Mithat Şinasi'nin Ardında", *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Midhat Efendi*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.
- ENGİNÜN, İnci (2019b), "Bir Oyun Kahramanı Olarak Nasreddin Hoca", *Türk Tiyatrosu Şinasi'den Turan Oflazoğlu'na*, İstanbul: Dergâh Yay, 134-141.
- ENGİNÜN, İnci (2019a), "Halide Edib'in Eserlerinde Mevlevilik", *Halide Edib Adıvar*, İstanbul: Dergâh Yay.
- ENGİNÜN, İnci (2020), *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yay.
- ENGİNÜN, İnci ve KERMAN, Zeynep (2011b), *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4, Kitap Tanıtma ve Önsözler*, İstanbul: Dergâh Yay.2011.
- ENGİNÜN, İnci (2022), "Tanpınar ve Semboller", *Ahmet Hamdi Tanpınar*, İstanbul: Dergâh Yay.
- ENGİNÜN, İnci ve KERMAN, Zeynep (2011a), *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1*, İstanbul: Dergâh Yay.
- KAPLAN, Mehmet (1996). "Mustafa Reşid Paşa ve Şinasi", *Türk Edebiyatı Araştırmaları 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yay., 167-176.
- KAPLAN, Mehmet (1999a), "Âşık Paşa ve Birlik Fikri", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, 177-189.
- KAPLAN, Mehmet (1999a), "Tabiat Karşısında Abdülhak Hâmid I-II", *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Dergâh Yay.
- KAPLAN, Mehmet (1999b), "Türk Destanında Alp Tipi", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, İstanbul: Dergâh Yay.
- KAPLAN, Mehmet ve ENGİNÜN, İnci, ve EMİL, Birol (1974), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi 2*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.
- KAPLAN, Mehmet (1996), *Türk Edebiyatı Araştırmaları 3 Tip Tahlilleri*, Dergâh, 3b., s. s. 167-176.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri (1969), *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri (1981), *Nur Baba*, Haz. Atilla Özkırımlı, İstanbul: Birikim Yay.
- KILIÇ, Sevda (2018), "Yedi Sayısının Kültürel Arkaplanı Çerçevesinde Garibname Mesnevisi'nin Yedinci Bölümü Üzerine Bir İnceleme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz 2018/86, s. 111-132.

- KUT, Günay (2013), “Garîb-nâme’de İnsan Ömrü ve Garîbnâme’nin Bazı İmla Özellikleri”, *Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu–Bildiriler*, 1-2 Kasım 2013/Kırşehir, Haz. M. Fatih Köksal, 327-334.
- ŞEKER F.Aslı (2007), “Âşık Paşa’nın Garib-nâmesi’nde Kutadgu Bilig ile Yunus Emre, Ahî Evren ve Hacı Bektaş Veli İzleri”, 38. *ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri = International Congress of Asian and North African Studies, Ankara, III, 1463-1482.
- TARHAN (1995), *Abdülhak Hâmid’in Mektupları 1-2*, Haz. İnci Enginün, İstanbul: Dergâh Yay.
- TARHAN, Abdülhak Hâmid (2013), *Bütün Şiirleri*, Haz. İnci Enginün, İstanbul: Dergâh Yay.
- ÜNLÜ, Şemsettin (1993), *Yüz Uzun Yıl*, İstanbul: Can Yay.
- KAPLAN, Mehmet, ENGINÜN, İnci ve EMİL, Birol (1978), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 564-575

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN EDEBİYAT LÜGATİ SADECE BİR LÜGAT MİDİR?

İsmail Güleç

Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(ismail.gulec@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0002-0174-148X/ Prof. Dr., İstanbul Medeniyet University
Faculty of Arts and Humanities Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 18.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Güleç, İsmail (2022), "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Edebiyat Lügati Sadece Bir Lügat midir?", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 564-575.

Güleç, İsmail (2022), "Is Tahirü'l-Mevlevî's Literary Dictionary Just a Dictionary?", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 564-575.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Tâhirü'l-Mevlevî'nin Edebiyat Lügati sadece bir lügat midir?

Özet

Tahirü'l-Mevlevî, siyasî ve tasavvufî kişiliğinden daha çok edebiyatçılığı ve muallimliği ile bilinen edebiyat, din ve tarih araştırmacısıdır. Yazdığı yüze yakın kitap arasında edebiyat ile ilgili olanlar onun Türk edebiyatının her sahası ve dönemine olan ilgisini gösterir.

Edebiyat Lügati, onun uzun yıllara dayanan araştırmalarının ve çalışmalarının sonucu ortaya çıkmış bir başvuru eseridir. Bizde alfabetik olarak hazırlanan ilk edebiyat sözlüğü olma özelliğini taşıyan eser birçok bakımdan değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu çalışmada, Edebiyat Lügati'nin dili, üslubu ve eserde sözlük olarak takip edilen yol hakkında bilgi verilmiş ve eser tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Edebiyat, Edebiyat Tarihi, Edebiyat Eleştirisi.*

Is Tahirü'l-Mevlevî's Literary Dictionary Just a Dictionary?

Abstract

Tahirü'l-Mevlevî is a literature, religion and history researcher who is known for man of letters and teacher rather than his political and mystical personality. Among the nearly hundred books he wrote, those related to literature show his interest in every field and period of Turkish literature.

His book titled Edebiyat Lügati (Literary Dictionary) one of the pioneering works of the field, is a reference work that has emerged as a result of his long years of research and studies. His book, which is the first literary dictionary prepared in alphabetical order, contains valuable information in many respects.

In this study, information about the language of the work, its style and the path followed as a dictionary of the Edebiyat Lügati and the book was tried to be introduced.

Keywords: *Classic Turkish Literature, Turkish Literature History, Literary Criticism.*

Giriş

Edebiyat Lügati, Tahirü'l-Mevlevî'nin eserleri arasında müstesna bir mevkiye sahiptir. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* klasik dönemin son tezkiresi olduğu gibi Tahirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati* de klasik dönemin son edebiyat lügatidir ve aynı zamanda *bizde alfabetik olarak tertip edilmiş ilk edebiyat terimleri sözlüğüdür* (Yetiş 1992).

Tâhirü'l-Mevlevî olarak şöhret bulan modern zamanların geleneksel/klasik adamı Mehmed Tâhir, 13 Eylül 1877'de İstanbul'da doğdu.* Babası Hademe-i hâssa başçavuşlarından Mustafa Saffet Bey, annesi Emine Emsal Hanımdır. Tahsilini Gülhane Askerî Rüşdiyesi ve Menşe-i Küttâb-ı Askerî'de tamamladıktan sonra Bâb-ı Seraskerî'de mülâzım olarak göreve başlayan (1892) Tâhirü'l-Mevlevî, Filibeli Râsim Efendi ve Mehmed Esad Dede'nin derslerine devam ederek mesnevîhanlık icâzetnâmesi aldı (1893). Esad Dede'nin aracılığıyla Mehmed Celâleddin Dede'ye intisap etti. Esad Dede ile çıktığı hac yolculuğunda Kahire, Mekke ve Medine'de ilim ve tasavvuf ehlinin sohbetlerine katıldı ve Mekke'de kendisine Kâdirî ve Rifâî tarikatlarından icâzetnâme verildi. Hac dönüşünde Yenikapı Mevlevihanesinde semâ çıkardı. Bin bir günlük çileye girmek için memuriyetten istifa etti (1896) ve çileyi tamamlayıp (1898) dede oldu. Tekrar memuriyete dönmeyip Tâhir Dede Kütüphanesi'ni kurarak (1899) yayıncılığa başladı.

Dergi çıkarmaya teşebbüs etti ancak jurnal yüzünden muvaffak olamadığı gibi kitap basım izni de durdurulunca önce vekilharçlığa sonra memuriyete başlamak zorunda kaldı. Bu süre zarfında *Divançe-i Tahir*'i neşretti. Memuriyete başladığı dairede Mehmed Âkif'le tanışıp dost oldu. Muhtelif okullarda Farsça ve İslâm tarihi dersleri okuttu. 1909'da Dârüşşafaka'ya edebiyat muallimi olarak atandı. Devrindeki siyasi olaylara kayıtsız kalmadı ve Tâhir Saffet imzasıyla istibdadı ve hafiye teşkilâtını hicveden yazılar yazdı. Henüz İstanbul'daki şubesi açılmadan girdiği İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nden 31 Mart olaylarından kısa bir süre önce ayrıldı. Ama gündem ile ilgisini devrin önemli gazetelerinde İslâm tarihine ve günlük meselelere dair yazılar yazarak devam ettirdi.

Hocası Mehmed Esad Dede'nin ölümü üzerine (1911) kendisine teklif edilen Kasımpaşa Mevlevîhânesi mesnevîhanlığını hocasına hürmetinden dolayı meşguliyetini öne sürerek kabul etmedi. 1914'te kurulan Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreselerinde ve İslâm tarihiyle İslâm medeniyeti dersleri okutmak üzere müderris tayin edildi. Ali Ekrem Bolayır başkanlığında kurulan Tedkikât-ı Lisâniyye Heyeti'ne üye oldu. Büyük Fatih yangınında Taşkasap'taki eviyle birlikte kütüphanesi ve telifleri yandı. Daha sonra birçok eğitim kurumunda görev aldı. 29 Temmuz 1920'de *Mahfil*'i çıkarmaya başladı. Teklif edilen Fâtih Camii mesnevîhanlığını kabul etti (17 Eylül 1923). Medreselerin lağvedilmesinden (Mayıs 1924) sonra İstanbul İmam-Hatip Mektebine muallim olarak atandı. *Şapka İktisâsı Hakkında Kanun* çıkınca (25 Kasım 1925) sarık sarma hakkından faydalanmak amacıyla gayri resmî sürdürdüğü Fâtih Camii mesnevîhanlığını resmen üzerine aldı. Hakkında yürütülen birçok soruşturmadan beraat edip İstanbul'a döndüğü gibi Dârüşşafaka, Maltepe Askerî Lisesi ve Kuleli Askerî Lisesi gibi devrin yöneticilerinin önem verdiği mekteplerde muallimlik yaptı. Soyadı kanunu çıkınca Olgun soyadını aldı.

1909 yılından beri yaptığı hocalık görevinden 12 Şubat 1944'te yaşının ilerlemesi gerekçe gösterilerek emekliye sevk edildi. Hayatının gayesi anlatmak ve öğretmek olan Tahirü'l-Mevlevî emekli olunca boş duracaklardan değildi ve 29 Mayıs 1948'de Süleymaniye Camii'nde *Mesnevî* okutmaya başladı. Bu yıllarda *Mesnevî* etrafında bir tartışmaya girişti. Ömrünün son yılları yazma divanlar kataloğu hazırlığı ve *İslâm Yolu* dergisinde yazdığı yazılarla geçti. *Mesnevî* takririni notlarını *Mesnevî Dersleri* adıyla formalar halinde bastırdı. 21 Haziran 1951'de vefat etti. Cenazesi vasiyeti üzerine Yenikapı Mevlevîhânesi'nde annesi Emine Emsal Hanım'ın yanına defnedildi.

* Hayatı ve eserleri, *Edebiyat Lügati*'nin baş tarafında verilen bilgiler ile Şefik Can (1996), Atilla Şentürk (1991), *TDV İslam Ansiklopedisi*'ndeki "TahirülMevlevî" (Kahraman 2010: 407-409) maddesinden yararlanılarak özetlenmiştir.

Hürriyetçi bir karakteri olan Tâhirü'l-Mevlevî eserleri, tartışmaları ve muallimlikleriyle hep edebiyat dünyasının içinde oldu. Çelebi kişiliğinin yanında hicivleri ve kalem mücadeleleriyle de tanındı. Gazeteci, edip, şair, muallim ve münekkit olarak edebiyat, şiir, dil, İslam tarihi ve medeniyeti, sözlük, biyografi, şiir şerhi, edebiyat tarihi, Mesnevî, hatıra, mektupları yanında çevirileri de bulunmaktadır.

Edebiyat Lügati

Tahirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati*'ni tam olarak değerlendirebilmek için önce onun diğer eserlerine göz atmak gerekir. Eserlerinin sayısına ve muhtevisiyatına baktığımızda tek kişilik bir enstitü gibi yayımlar yaptığını görürüz. Sağlığında ve vefatını müteakip yayımlanan eserlerine göz attığımızda Hz. Peygamber başta olmak üzere İslam tarihi ve dinine dair çalışmalarının yanı sıra tarih ve edebiyata dair konularda yazılmış pek çok kitabı vardır.

Edebiyata dair kitapları, onun Arap, Fars ve Hint edebiyatlarına ilgisi yanında vukufiyetini de gösterir. Türk edebiyatına dair kitapları ise onun edebiyata vakıf olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Türkçe ve Farsça divan sahibi olan Tâhirü'l-Mevlevî'nin edebiyat tarihi, nazım biçim ve türleri, aruz ve kafiye, katalog, tercüme ve şerh, biyografi ve muhtelif metin neşirleri yanı sıra çeşitli dergi ve mecmualarda yayınlanmış edebiyata dair makaleleri vardır. Bâkî, Fuzûlî, Şeyhî, Nev'î, Nedîm, Sümbülzâde Vehbî, İbn Kemâl, Sürûrî ve Gubârî, Yahya Bey, Nef'î, Ahmet Paşa ve Deli Birader'e ve eserlerine dair kitap ve çalışmaları olan Tahirü'l-Mevlevî'nin lüğatinde de verdiği örneklerin alındığı kaynakların bu çalışmaları olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir.

Tahirü'l-Mevlevî'nin konusu edebiyat olan eserleri, *Edebiyat Lügati*'nin alt yapısını oluşturur. Lügatin üzerine inşa edildiği bu derin ve geniş bilgi ile zengin birikim kitabı sıradan bir lügatten daha fazlası yapmaktadır. Verdiği örneklerin çeşitliliği ve farklılığı, yapılan yorumların derinliği ve isabeti kitabı bir edebiyat lüğatinden daha ileri bir noktaya taşımaktadır.

Sözlüğün teşekkülünde müessir olan bir diğer unsurun Tahirü'l-Mevlevî'nin muallimlik tecrübesinin olduğu muhakkaktır. Yıllarca verdiği dersler onun lüğatini hazırlarken hem madde seçiminde hem de bilgi vermesinde etkili olmuştur. Bu özelliğiyle de kitap, sadece bir edebiyat sözlüğü olmakla kalmaz, bir ders kitabına dönüşür.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin lüğatinin hazırlık safhası muallimlik dönemlerinde tuttuğu notlara dayanmaktadır. Ali Ekrem Bolayır'ın başkanlığında kurulan Edebiyat Lügati Komisyonu'nda görev alıp oradan bir şey çıkmayacağını anlayınca istifa eden Tâhirü'l-Mevlevî, notlarını önce *Edebiyat İstılahları* (İstanbul 1936) adıyla yayımlar. 1936'da kitabı yayınladığında arkasında 27 yıllık öğretmenlik tecrübesi de bulunuyordu. Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Tâhirü'l-Mevlevî'nin notlarını tuttuğu defteri kullanarak bazı küçük değişikliklerle 1973'te bu sefer *Edebiyat Lügati* adıyla yayımlar.

Kuşkusuz *Edebiyat Lügati*'nin kendinden öncekilerden farklı olduğu taraflar vardır. Ancak kanaatimizce onun en önemli özelliği Osmanlı şiirini ve nesrini çok iyi bilen bir edip, muallim ve şair tarafından hazırlanmış olmasıdır. Tâhirü'l-Mevlevî'nin eski edebiyatımızı bildiği kadar onu öğretmeyi de bilmesi, kitabı önemli kılan özelliklerinden biridir.

Diğer sözlüklerde olmayan kimi maddelerin Tahirü'l-Mevlevî'nin lüğatinde olması kitabın dikkat çekici bir diğer yönüdür:

İSTİHZAR: Hazırlanmak demektir ki konferans vereceklerin evvelce okumak ve araştırmak suretiyle hazırlanmaları mânâsında kullanılır (s. 74).

Edebiyat Lügati'nde tanımlı yapılan edebî terimler sadece madde başlarında verilenler değildir. Madde içinde de madde başı olacak terim tanımları bulunmaktadır. Belagat maddesini açıklarken

tanımını verdiği “Beliğ” (s. 25) madde başı olabilecek bir terim olduğu halde ilgili madde altında tanımlamakla yetinmiştir. Bununla birlikte tanımını verdiği terimlerin önemli bir kısmı madde olarak da yer alır. Mesela, *beyt* maddesi altında verdiği tanımlardan *murassa* (s. 27) aynı zamanda madde başıdır (s. 104).

Yararlandığı kaynaklar

Tâhirü'l-Mevlevî, eserini hazırlarken dönemin önemli edebiyat kitaplarından istifade eder. İstifade ettiği kitapların başında Muallim Nâcî'nin *Istılâhât-ı Edebiyye*'si ile Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ı gelir. Bu ikisi kadar olmamakla birlikte, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmaniye*'si, Süleyman Fehmî'nin *Edebiyat*'ı, Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb*'i, Manastırlı Rifat Bey'in *Mecâmîü'l-Edeb* ve dile dair eserleri yararlandığı diğer kaynaklardır. *Edebiyat Lüğati*'nin bu eserlerden farkı, alfabetik sözlük olarak hazırlanmasıdır.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin en sık yararlandığı sözlükler Mütercim Asım Efendi'nin *Kâmûs ve Burhân-ı Kâtî*' tercümeleridir. Selahaddin Bey'in *Kâmûs-ı Osmânî*'si ile Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı A'lâm*'ı Asım Efendi'nin sözlükleri kadar olmasa da sık kullandığı diğer sözlüklerdir.

Edebiyat tarihi ve şair biyografileri konusundaki bilgileri muhtelif tezkireler ile kendi te'lifi olan *Türk Edebiyatına Dâir Manzûm Bir Muhtıra: Başlangıcından Tanzimat Devrine Kadar* isimli eserden derler. Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi*, Mehmet Behçet Yazar'ın *Genç Şâirlerimiz ve Eserleri* ile İbnülemin'in *Son Asır Türk Şâirleri* kaynak olarak kullandığı diğer biyografik eserlerdir. Batı edebiyatına dair bilgileri ise Mehmed Tevfik Paşa'nın *Esâtîr-i Yunânîyân* ile Fransızca birkaç kitaptan almıştır.

Tahirü'l-Mevlevî kaynak kitaplarından ihtiyaca cevap verdiğini düşündüğü tabir ve açıklamaları aldığı kitabın adını da zikrederek verir:

Ta'kîd-i lâfzî: Za'f-i te'lif gibi, garabet gibi, şivesizlik gibi lâfza âid kusurlardan olur. Meselâ Süleyman Fehmî'nin *Edebiyat* kitabında şöyle bir ibâre vardır:

“... Bazıları o bulutlan ince, zarif birer tüle benzeterek semâyî bir yüzü örtülü ma'sûka gibi severler.”

İşte bu ibarede bir adedi, mâdûdu olan ma'sûkadan uzak düştüğü, yüzü örtülü sıfatı ikisinin arasına girdiği için hem za'f-i te'lif hem de şivesizlik yapılmış, ondan dolayı da ta'kîd husûle gelmiştir. Çünkü; ma'sûkanın bir yüzü, yâni yüzünün bir tarafı örtülü de öbür tarafı açık mı, yoksa peçe örtünmüş bir güzel mi demek istenildiği birdenbire kesdirilemeyecek sûrette mânâ karıştırılmıştır. Eğer “Yüzü örtülü bir ma'sûka” denilmiş olsaydı o karışıklık yapılmamış olurdu. (s. 142)

Tahirü'l-Mevlevî bazen sadece bilgi aldığı kitabın adını zikretmekle yetinirken bazen de okurun bu konuda daha fazla bilgi almak isteyeceğini düşünerek yönlendirir.

İnşa mühim bir bahis olduğundan daha ziyade tafsîlât alınmak için Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmaniye* ve Diyâr-i Bekirli Saîd Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* kitablariyle Manastırlı Rifat Bey'in *İlm-i Meânî*'sine müracaat edilmelidir. (s. 66)

Bunların yanında yararlandığı kaynakların sayısı oldukça kabarıktır.

Tahirü'l-Mevlevî'nin kitabını hazırlarken yararlandığı kaynakları konularına göre şöyle sıralayabiliriz:

Sözlükler

Mütercim Asım Efendi. *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâtî*' = *Tercüme-i Burhan-ı Kâtî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1287.

Şemseddin Sâmî. *Kâmûsü'l-A'lâm*. İstanbul : Mihran Matbaası, 1889/1306.

Kaşgarlı Mahmud. *Divanu Lüğati't-Türk* Fâtih Millet Kütüphanesi. Ankara: TDK, 1941.

Selâheddin Bey, *Kâmus-ı Osmânî. Türkçede kullanılan Arabî, Fârsî, ecnebî kâfe lügâtî hâvîdir.* İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1313.

Biyografik-Bibliyografik eserler

Ergun, Sa'deddin Nüzhet. *Nâmık Kemâl'in Hayatı ve Şiirleri.* İstanbul: Yeni Şark Kütüphanesi, 1933.

Ergün, Sâdeddin Nüzhet. *Halk Şâirleri.* [Konya]: Konya Erkek Muallim Mektebi, 1927.

İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri.* İstanbul : Orhaniye Matbaası, 1930.

Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn.* tsh. M.[ehmet] Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge . Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.

Lâtifi, Abdüllatif Çelebi. *Tezkiretü's-Şu'arâ Âsâr-ı Eslâfdan Dersaâdet:* Kitabhane-i İkdâm, 1314.

Sâdeddin Nüzhet [Ergün] *Halk Şâirleri.* [Konya] : Konya Erkek Muallim Mektebi, 1927.

Yazar, Mehmet Behçet. *Genç Şairlerimiz ve Eserleri.* İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1936.

Chantrel, Joseph. *Cours abrégé de littérature: style, composition, poétique, rhétorique. Suivi d'un abrégé de l'histoire des littératures grecque, latine et française.* Paris: Putois-Cretté, 1881.

Edebiyat ve dil kitapları

Abdünnafi İffet Efendi. *en-Nef'ü'l-muavvel fi tercemeti't-Telhis ve'l-Mutavvel.* İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290.

Ahmed Hamdi, *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedî'*, İstanbul: Terakki Matbaası, 1289

Ahmet Cevdet Paşa. *Belagat-ı Osmaniye.* İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1299.

Diyârbekirli Saîd Paşa, *Mîzânü'l-Edeb.* İstanbul: A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1305.

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî. *Bedâyü'l-Efkâr fî-Sanâii'l-Eş'âr* (Edebi sanatlar)

Köprülüzâde Fuâd. *Türk Edebiyatı Tarihi.* İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1920

Manastırlı Rif'at Bey. *Hace-i Lisan-ı Osmani.* Dersaâdet : Kasbar Matbaası, 1311.

Manastırlı Rif'at Bey. *Kavâid-i İlm-i İnşâ.* İstanbul 1308.

Manastırlı Rif'at Bey. *Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye.* İstanbul: 1303.

Manastırlı Rif'at Bey. *Mecâmi'ü'l-Edeb.* Dersaâdet : Kasbar Matbaası, 1308

Manastırlı Rif'at Bey. *Mufassal Nahv-i Osmânî.* İstanbul: 1308).

Manastırlı Rif'at Bey. *Mükemmel Osmanlı Sarfı* İstanbul: 1307)

Muallim Nâcî Efendi *Istılâhât-ı Edebiyye.* İstanbul: (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307.

Olgun, Tahirü'l-Mevlevî. *Nazm ve Eşkâl-i Nazm.* Dersaâdet : Mahmud Bey Matbaası, 1329.

Recâizâde, *Ta'lim-i Edebiyat.* İstanbul : Mihran Matbaası, 1299.

Süleyman Fehmi. *Edebiyat.* Dersaâdet: Hilal Matbaası, 1325.

Şirvanlı Ahmed Hamdi. *İlmü'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi'.* İstanbul: Terakki Matbaası, 1289.

Tahirü'l-Mevlevî. *Başlangıcından Tanzimat Devrine Kadar Edebiyat Tarihimize Dâir Manzûm Bir Muhtıra.* İstanbul: İttifak Matbaası, 1931.

Yöntem, Ali Canip. *Edebiyat.* Ankara: Maarif Vekaleti, 1926.

Metinler

- Abdülhak Hâmid, *Sabr ü Sebât*. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, [t.y.]
- Ahmed Haşim. *Piyale*. İstanbul: İlhami- Fevzi Matbaası, 1926.
- Bolayır, Ali Ekrem. *Şiir Demeti*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1340.
- Akyürek, Ahmed Remzi. *Tuhfe-i Remzi* İstanbul: Emniyet Matbaası, 1925.
- Boztepe, Halil Nihad. *Ayine-i Devrân*. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1924/1342.
- Cenâp Şehâbeddin. *Avrupa Mektupları*. İstanbul 1335.
- Cenâp Şehâbeddin. *Evrâk-ı Eyyâm*. İstanbul 1331.
- Cenâp Şehâbeddin. *Hac Yolunda*. İstanbul 1341.
- Ergun, Sa'deddîn Nüzhet. *Türk Musikisi Klasiklerinden Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, 1933.
- Fâzıl Ahmet Aykaç. *Dîvançe-i Fâzıl der Vasf-ı Efzûl*. İstanbul : Tanin Matbaası, 1329.
- Germiyanlı Ahmedî, İskender-nâme Tercemesi. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 921.
- Hüseyin Kami. *Divançe-i Dehri*. 2. bs. İstanbul: Matbaa-i Amedi, 1330.
- Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat: Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir* (haz. M. Ertuğrul Düzdâğ), İstanbul 2007
- Molla Câmî *Behâristân* İstanbul: 1252.
- Nahîfî. *Tercüme-i Mesnevî-i Şerif*. Nuruosmaniye Kütüphanesi. nr. 2326, 2327.
- Namık Kemal. *Cezmî*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1335.
- Nâmık Kemal. *Tahrib-i Harabât*. İstanbul : Matbaa-i Ebüzziya, 1304.
- Nef'î. *Sihâm-ı Kaza*. Haz. Saffet Sıtkı. İstanbul: Aydınlık Kitabevi, 1943.
- Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*. Dersaâdet : Kanaat Kütüphanesi, 1334.
- Sinan Paşa. *Tazarru'nâme*. Kostantiniye : Matbaa-i Ebüzziya, 1305.
- Şâir Eşref. *Şair Eşref'in Külliyyatı*. İstanbul: Vakit Matbaası, 1928.
- Şefîk Mehmed Efendi Musarrifzade, *Şefik-nâme*. [y.y. : y.y.], 1288.
- Şeyh Galib. *Hüsn ü Aşk*. İstanbul : Matbaa-i Âmire, 1339.
- Şinasî *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye*. İstanbul: Matbaa-ı Ebuzziyâ, 1884.
- Şinâsî. *Tercüme-i Manzûme (Fransız Lisanından Nazmen Tercüme Eylediğim Bazı Eş'âr*. İstanbul: Jean Pietri Matbaası 1859.
- Tâcizâde Ca'fer Çelebi, Heves-nâme. Nuruosmaniye Ktp., nr. 4373.
- Tarama Dergisi Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları*. İstanbul: Türk Dili Tetkik Derneği, 1934.
- Veysî, *Hâb-nâme*. İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1293.
- Ziya Paşa. *Harâbât*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1291

Diğer kaynaklar

- Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*: Kitabü'l-Vekale; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*: Kitabü'l-Beyyinat ve Tahlif. İstanbul: 1293.
- Derviş Ahmet Efendi. *Sahâifü'l-Ahbâr Tercemesi*. İstanbul : Matbaa-i Âmire, 1285.

İbn Abdürrabbih. İkdü'l-Ferîd. Kahire: Bulak, 1263 (1847).

İbrahim b. Mustafa Halebi Mudarî. Terceme-i Siyer-i Halebî=Nazmü's-Sîre, ter. Mütercim Âsım Efendi Bulak: Bulak Matbaası, 1248.

Lâmîî Çelebi, Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, (Mir'âtü'l-esmâ ve Câm-ı Cihânnümâ), Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 330, vr. 73b-79a.

Mehmed Tefvik Paşa. Esâtîr-i Yunaniyan. Kostantiniye. İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1329/1913.

Sa'deddin Efendi. Tâcü't-Tevârih. İstanbul : Tabhane-i Amire, 1279.

Seyyid Ahmed Rıfat Efendi. Mir'âtü'l-makasid fî def'i'l-mefâsid. İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası, 1876.

Seyyid Vehbî. Surname: Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü. Yay. Reşat Ekrem Koçu. İstanbul: Çığır Kitabevi, 1939.

Bunların yanında Tahirü'l-Mevlevî'nin yararlandığı bir diğer kaynak duydukları ve gördükleridir.

Sultan Mahmûd'un Hekimbaşısı Abdülhak Molla'nın, yalısındaki ecza dolabının üzerine levha olarak astığı:

Ne ararsan bulunur derde devâdan gayri.

mısraları gibi. (s. 18).

Şiirlerinden örnek verdiği şairler

Tâhirü'l-Mevlevî lüğatinin önemli bir diğer özelliği örnek olarak verilen şiirlerin sayısının çok olmasıdır. Bir kısmı yukarıda zikredilen kitaplardan alınan şiirleri kütüphanesinde mevcut divanlardan ve kitaplardan aldığını yeri geldikçe söyler. Kendi şiirlerinden örnek verme konusunda pek çekingen davranmaz. Bazen örnek vermekte zorluk çekilen kimi maddeler için şiir yazdığını düşündürürken bazen de güzel bulduğunu düşündüğümüz şiirleri yazmak için vesile arar. Tahirü'l-Mevlevî'nin şiirlerinden en çok örnek verdiği şairin kendisi olduğunu söyleyebiliriz.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin şiirlerinden örnek aldığı şairlere baktığımızda Türk edebiyatının her döneminden temsilciler olduğunu görürüz. Tahirü'l-Mevlevî'nin Divan edebiyatından en çok örnek verdiği şairler Fuzûlî, Nef'î, Nedîm, Nâbî, Bâkî, Emrî ve Enderunlu Vâsîf ve Fâzıl Beylerdir. Bu isimler kadar olmamakla birlikte Kadı Burhaneddin, Nesîmî, Ali Şîr Nevâyî, Ahmet Paşa, Süleyman Çelebi, Bekâyî, Belîğ, Fehîm, Fitnat Hanım, Gazi Halim Giray, Hoca Neş'et, İbn Kemâl, İvaz Paşazâde Atâyî, Şehzade Cem, Kanunî Sultan Süleyman, Şeyhülislâm Yahyâ, Karamanlı Nizâmî, Şem'î, Koca Râgıb Paşa, Lâmîî, Arpaeminizâde Sâmî, Mürekkeççi Hevâyî, Nazîm, Nevres-i Cedîd, Özîçeli Sabit, Mesîhî, Râgıp Paşa, Riyâzî, Rûhî-i Bağdâdî, Sâbit, Sabrî, Sünbülzâde Vehbî, Adanalı Sürûrî şiirlerinden örnek verdiği divan şairleridir. Sinan Paşa ve Veysî ise nesir maddelerinde örnek verdiği ediplerimizdendir.

Divan edebiyatının tarih sahnesinden çekilişine şahitlik eden Yenişehirli Avni, Keçecizâde İzzet Molla, Beylikci İzzet Bey ile yeni edebiyatın ilk temsilcileri Abdülhak Hâmîd, Recâizâde, Tefvik Fikret şiirlerinden sıkça örnek verilen şairlerdir. Şinâsî, Âkif Paşa, Ziya Paşa, Cevdet Paşa, Pertev Paşa, Kâzım Paşa, Ali Emîrî Efendi, Ercümend Behzad, Şair Eşref, Ferîd Kâm, Hüseyin Sîret, İsmail Safâ, Keçecizâde Fuâd Paşa, Mehmed Celâl, Muhyiddin Râif, Rızâ Tefvik Bey şiirlerinden örnek verdiği şairlerdir. Bunların yanı sıra edebiyat tarihi kitaplarında ismi pek geçmeyen Sultan Mahmûd'un Hekimbaşısı Abdülhak Molla, Adliye memurlarından Ni'met Bey, Meclis-i Maarif başkâtipliğinden emekli Halil Edîb Bey, İstanbullu Hafız Behlûl, Ödemişli Muammer Lûtfî Bey,

Tâhir Hüsam Çelebi, Tebrizli Muallim Feyzi Efendi gibi şairlerin de şiirlerini örnek vermekten çekinmemiştir.

Mehmed Âkif Ersoy, Yahya Kemal, Faruk Nafiz, Halit Fahri Ozansoy, Halil Nihat Boztepe, Mümtaz Zeki Taşkın, Sâmih Rif'at', Suûdü'l-Mevlevî ve Yusuf Ziya Ortaç şiirlerinden örnek verdiği Cumhuriyet döneminin şairleridir. Aziz Mahmud Hüdâyî, Bursalı Şeyh İsmail Hakkı, Hüseyin Vassâf Bey tasavvufî şiir, Konyalı Emine ve Niğdeli Şöhret ise halk şiirinden örnek verdiği isimlerdir. Tasavvufî şiir örneklerinin diğerlerine nazaran neredeyse yok denilecek kadar az olması dikkat çekmektedir. *Mesnevî'*yi şerh etmesine izin verilecek kadar tasavvufa âşinâ birinin eserinde neredeyse tasavvufa ve tasavvuf diline dair hiçbir iz bulunmaması üzerinde durulacak ve düşünülecek bir konudur.

Tâhirü'l-Mevlevî Arap ve Fars edebiyatına da vâkîf olduğunu sözlükte verdiği örneklerle bize gösterir. İmruü'l-Kays ve Ammâr gibi birkaç şair yer alırken Fars edebiyatından çok daha fazla şair ve edip ismi geçer. Hikemî tarzın öncüsü olan Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlânâ, Molla Câmî, Sa'dî gibi şairlerin yanı sıra Fars şiirinin önemli temsilcileri olarak kabul edilen başta Firdevsî olmak üzere Zahîr-i Fâryâbî, Enverî, Örfî, Sâib-i Tebrîzî gibi şairlerin eserlerinden örnekler yer alır. Verilen örneklerle bakarak Türk edebiyatının Arap edebiyatından daha çok Fars edebiyatı etkisinde geliştiğini söylemek de mümkündür.

Kendisi de şair olan Tâhirü'l-Mevlevî yeri geldikçe kendi şiirlerinden örnek vermekten çekinmez, aksine büyük bir zevkle örnek verdiğini hissederiz. Annesi ve yeğeni için hissiyatına mağlup olarak yazdığı şiirlerini vermesi ise, okuru bir yakını gibi gördüğünü göstermekte ve bu durum yazar ile okur arasındaki mesafenin kalkmasına vesile olmaktadır.

Şiirlerinden örnek verdiği şairlere ve yaptığı değerlendirmelere baktığımızda Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türk edebiyatını çok iyi bildiğini anlıyoruz.

Dil ve üslûbu

Hayatı, polemik ve mücadele ile geçen Tâhirü'l-Mevlevî'nin üslubu eserinde de görülür. Dili nesnel ve mesafeli değildir. Hissederek ve yaşayarak yazmış gibidir. Okuru, dersine girdiği öğrencisi gibi düşünerek zaman zaman uyarmaktan ve tavsiyede bulunmaktan çekinmemiştir. Sözlüklerde görmeye alıştığımız nesnel dil yerine şahsi değerlendirmelerin yer aldığı daha öznel bir dil kullanır. Tâhirü'l-Mevlevî, yeri geldikçe duygu ve düşüncelerini dile getirmekten de çekinmez.

İrticâlen bir mısra' bir beyt, nihâyet bir kıt'a yazılabileceğini kabul ederim. Çünkü bittecrûbe anladım. Lâkin bir gazel yâhut bir kaside yazılabileceğini aklım kesmez. (s. 71)

Eser, bir edebiyat lûgati olduğu kadar tenkitli bir edebiyat tarihi gibidir. Mesela intihal maddesinde verilen bilgiler, bir sözlükte olmaması gereken uzunlukta, neredeyse müstakil bir makale uzunluğundadır. Ahmet Paşa, Şeyhi gibi erken dönem şairlerin kimi beyitlerini, Fars şairlerinden örneklerle vererek açıklaması, eseri bir sözlük olmaktan öteye götürmektedir. *İrad-ı Mesel* maddesini açıkladıktan sonra "Nâbî, Sabit, eski edebiyatımızın şiirlerinde en çok darb-i mesel kullanan üstâdlarındandır." (s. 70) şeklinde açıklaması ise lûgati, edebiyat tarihine yaklaştırmaktadır.

Şu örnekler de edebiyat tarihine dair verdiği bilgiler arasında gösterilebilir.

Fuzûlî'nin meşhur Bağdad Kasidesi dolayısıyla kendisine vakıf gelirinden günde dokuz akçe tahsis edildiğini, Osmanlı veziri İlyas Paşa'nın, bir kaside caizesi olarak Nef'î'ye bir at, bir köle ve birçok kıymetli eşya verdiğini tarih yazar. Nedim'in şâhâne eserlerine mükâfaten o sözleri söyleyen ağza Damâd İbrâhim Paşa'nın mücevher doldurduğunu her edebiyat meraklısı işitmiştir. Fakat sonraları o rağbet, belki de o san'at kalmamış 19uncu asırdaki kasîdecilik âdeta dilencilik derekesine düşmüş. (s. 29)

İrticâlen bir mısra' bir beyt, nihâyet bir kıt'a yazılabileceğini kabul ederim. Çünkü bittecrûbe anladım. Lâkin bir gazel yâhut bir kaside yazılabileceğini aklım kesmez. Bundan dolayı Nef'î'nin Dördüncü Murâd huzurunda irticâlen okumuş olduğu söylenen musemmat kasidesinin, bedâheten tanzimi hakkındaki rivâyete masal derim. Eğer hakikaten böyle bir hâdise olmuş ise Nefî, o kasideyi evvelce düşünmek, taşınmak ve bozmak, yazmak suretiyle tanzim ve hıfz etmiş, sonra fevkalâdelik göstermek için o mârifeti ibraz eylemiştir. (s. 71)

Tahirü'l-Mevlevî'nin eserinde yaptığı bir diğer şey, hiç gereği olmadığı halde kimi örneklerin neden söylendiğini açıklamasıdır. Âzâde maddesine örnek olarak verdiği Eşref'in bir beytinin ne zaman ve neden söylediğini açıklaması bunun güzel bir örneğidir.

Kitabın üslubunu etkileyen bir diğer husus Tahirü'l-Mevlevî'nin muallimliğidir. Onun muallimliği zaman zaman bir ders kitabında bir konuyu izah eder gibi açıklamasında hemen fark edilir. Anlaşılmasının güç olduğu kimi Türkçe beyitleri de kısaca izah etmesinde onun muallimliğinin de etkisi olmalıdır.

Za'ferân nev'-i nebâtın Hâce Nasreddîn'idir

mısraında bir istiare vardır. İsm-i âm hükmüne girmiş bir alemde yapılmıştır. "Safran, nebatat arasında Hoca Nasreddîn gibi insana neş'e verir." demektir. (s. 72)

Onun öğretmenlik yapmasının etkisini kimi teferruat kabilinden bilgilerin gereksiz olduğunu söylemesinde de görürüz. Dâire bahsinde;

Arap ve Acem arûzcularının ilim bahisleri arasına soktukları şu karışık ve yorucu olduğu kadar faydası bulunmayan dâire taksimatına bereket versin ki Türk şairleri ve edebiyatçıları ehemmiyet vermemişlerdir. (s. 33)

şeklinde değerlendirmesi, onun bu özelliğini göstermek için güzel bir örnektir.

Tahirü'l-Mevlevî, açıklamalar kısmında verdiği Arapça ve Farsça örneklerin tercümesini verir.

Meselâ İbn-i Kemâl'in:

*Bir köhne köprüdür bu cihan kim gelen geçer
Bi'l-emni ve's-selâmeti ic'al ubûrenâ,*

"Yâ Rabbî, dünya köprüsünden geçişimizi güvenli ve selâmetli kıl!" meâlindeki beytinin ikinci mısraı Arabîdir. (s. 158)

Kasideyi anlatırken serdettiği şu cümle onun konuları değerlendirirken şahsi düşüncesini de kattığını gösterir:

Fakat sonraları o rağbet, belki de o san'at kalmamış, 19. asırdaki kasîdecilik, âdeta dilencilik derekesine düşmüş. (s. 29)

Emin olmadığı konularda ise görüşünü söyledikten sonra sorunu tartışılmak üzere ortaya koyar. Ozan maddesinin sonunda söyledikleri bu özelliğinin güzel bir örneğidir:

Dilimizdeki us lâfzı şuur mânâsınadır. Nitekim, "Uslu otur!" denilir ve "Şuûrsuzca hareket etme!" demek istenilir. Nasıl ki Tarama Dergisi de bunun "akıl, akıllı, edeb, fetânet, fikir, hûş, idrâk, riyâset, rüşd, zekâ" demek olduğunu yazıyor. Acaba ozan dediğimiz de şu sayılan şeylerin sâhibi, yâni şâir mânâsına olmak üzere uzan mı olmak lâzım gelecek? Her halde mütehasıslarca dikkat edilmeğe lâyık bir mes'ele. (s. 119)

Tahirü'l-Mevlevî bir sözlükte olması gereken maddeleri almakla birlikte onlar hakkındaki kanaatlerini söylemekten çekinmez. Aruz maddesinde tüm bahirleri verdikten sonra;

Arap ve Acem arûzcularının ilim bahisleri arasına soktukları şu karışık ve yorucu olduğu kadar faydası bulunmayan dâire taksimatına bereket versin ki Türk şâirleri ve edebiyatçıları ehemmiyet vermemişlerdir. (s. 34)

Diyerek okuru rahatlatır.

Bu öznel dil, bir sözlükte görmeye alışık olduğumuz üslup değildir. Ancak bu üslup Tâhirü'l-Mevlevî gibi bir üstatta bir eksiklik değil, kitabı değerli kılan bir ziynete dönüşmektedir.

Kitabı yayına hazırlayan Kemal Edip Kürkçüoğlu *Ta'kid-i Manevi* maddesinde örnek olarak verilen Ahmet Haşim'in bir şiirinin altında şiirin yazılış öyküsünü açıklamasında olduğu gibi (1973: 143) az da olsa yaptığı açıklamalarla kitabın edebiyat tarihi özelliğine katkıda bulunur.

Eleştirileri ve bilgileri tashih etmesi

Kitabın adı her ne kadar lügat olsa da bu kitap sadece bir sözlük değildir. Aynı zamanda tenkitli bir edebiyat tarihidir. Tahirü'l-Mevlevî, yeri geldikçe düşüncelerini serdetmekten, katılmadığı görüşleri seslendirmekten geri durmaz:

Nâcî'nin âzâde mısraa örnek olarak Hoca Neş'et'ten (ö. 1807) aldığı beyt uzunca bir yorum ile açıklanabilir. Dolayısıyla mısraları âzâde, yani diğeriyle ilgisiz değildir. Asıl bigâne mısralardan müteşekkil olmak izere şair Eşref'in bir beyti hatıra gelir. (s. 18)

diyerek Nâcî'nin verdiği örneğin örnek verilen madde için uygun olmadığını iddia eder.

Lügatin kendine has taraflarından biri kimi yanlış bilinen bilgileri tashih etmesidir. Zülfikâr okunuşunun yaygın olmakla beraber yanlış olduğunu, doğrusunun Zülfekâr olduğunu de ekler:

Zülfekar'dir. (Zülfikar okunuşu yaygın olmakla beraber, yanlıştır). (s. 18)

Kezâ hicvin de doğrusu ona göre hecvdir. Bazen de bir şairin verdiği bilgiyi tashih eder:

Yahya Kemâl, bu mutarraf tahmisine teştir demekte ise de keyfiyet bir zühul eseri olsa gerektir. (bk. Teştir). (s.142)

Tahirü'l-Mevlevî bilgileri tashih ederken özenli bir dil kullanmaya özen gösterir. Kitabını hazırlarken gördüğü kitaplardaki örnekleri olduğu gibi almamış, dikkatini çekecek derecede düzeltilmesi gereken bir husus var ise onu belirtmiştir:

Muallim Nâcî merhûm *Istılâhât-ı Edebiyye*'sinde tavsifi: "Bir şeyi göz önüne getirerek tecessüm ettirecek sûrette o şeyin hâline münâsib bir takım tâbirât ile târif etmektir." ibâresiyle anlatmak istiyor. Öyle zannediyorum ki bu ibâre, tavsifin değil, tarifin tarifi olur. Tavsif, yâhud tasvir: "bir şeyin sâde olduğu gibi değil, biraz da şâirce görüldüğü ve duyulduğu gibi anlatılmasıdır." diyenlerin tarifi daha doğru olsa gerektir. (s. 149)

Bir de Ekrem Bey'in tedrîc-i hâbit misilli olmak üzere Cezmî'den aldığı fıkra, tarifine muvâfık değildir. *Ta'lîm-i Edebiyat* müellifi, iki asker arasındaki mesâfenin gitdikçe azaldığına bakarak tedrîc-i hâbit olduğuna hükm etmiş. Fakat dikkat edilirse görülür ki, mesâfenin azalması, çarpışmanın çoğaldığını ve muhârebenin şiddet bulduğunu göstermektedir. Bu itibâr ile ibarede pek parlak bir tensik-i irtikaî vardır. (s. 153)

Örneklerde gördüğü ve yanlış bulduğu bilgileri tashih eder:

Bâzi kitaplarda İzzet Molla'nun leffüneşr misâli olmak üzere gösterilen:

Gerdûn sitem-i baht-i siyah etmeğe değmez

Billâh bu gam-hâne bir âh etmeğe değmez

ve:

Ser-i Mecnûnda fikr-i kâkül-i Leylâ karar etmez

O vîrân âşiyâna mürg-i devlet i'tibâr etmez

beyitlerinde evvel ve sonra zikr olunan kelimeler, birbirinin mânâsını tamamlamadığı gibi 'bu' ve 'o' zamirleriyle merci' de gösterilmiş olduğundan ikisinde de leffüneşr değil, taksîm san'atı vardır, (bk. Taksim). (s. 92)

Ancak kitapta örnek verilen kimi beyitler ile kaynak eserde yer alan metinler arasında küçük farklılıklara da tesadüf edilir. Nidâ maddesinde geçen;

Ey vatan, ey sermedî mâşûka-i vicdanımız

Dize onun *Nazm ve Eşkâl-i Nazm* eserinde;

Ey vatan, ey sevgili mâşûka-i vicdanımız

şeklinde geçer.

Özetle söyleyecek olursak Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati* sadece bir sözlük değildir. Edebiyat tarihi yanında bir eleştiri kitabıdır. Yitik hazinemiz olan edebiyat, kültür ve medeniyetimizin kapısını açmamıza yardımcı olacak bir anahtardır.

Kaynakça

- Can, Şefik (1996). "Yenikapı Mevlevihanesinin En Son Mesnevihanı Tahirü'l-Mevlevî", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II/2, s. 97-101).
- Kahraman, Alim (2010). "Tahirülmevlevi". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 39. İstanbul: TDV, s. 407-409.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip (1973). "Giriş" *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Olgun, Tahir Mevlevi (1329). *Nazm ve Eşkal-i Nazm*. Dersaâdet : Mahmud Bey Matbaası, 1329
- Olgun, Tahir Mevlevi (1973). *Edebiyat Lügati*. nşr.haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Olgun, Tahir Mevlevi (2019). *Tahirü'l-Mevlevî'nin Türkçe Şiirleri*. Haz. Mehmet Atalay. İstanbul: Asmaaltı Yayınevi.
- Şentürk, Atilla (1991). *Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Yetiş, Kazım (1992). "Belagat" *TDV İslam Ansiklopedisi* 5. İstanbul: TDV, s. 384-387.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 576-624

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ AHVÂLİ'L- KİYÂMET ADLI ESER ÜZERİNDE BİR DİL İNCELEMESİ

Ömer Güven

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(omer.guven@amasya.edu.tr), ORCID: 0000-0002-9376-3538 / Amasya University Faculty of Arts and Sciences
Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 28.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 05.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Güven, Ömer (2022), "Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Ahvâli'l-Kiyâmet Adlı Eser Üzerinde Bir Dil İncelemesi",
Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 576-624.

Güven, Ömer (2022), "A Linguistic Analysis on the Work Titled Ahvâli'l-kıyâmet Written in Old Anatolian
Turkish", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 576-624.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Ahvâli'l-kıyâmet Adlı Eser Üzerinde Bir Dil İncelemesi

Özet

Türk dili tarihinde önemli bir yere sahip olan Eski Anadolu Türkçesi döneminde telif ve tercüme pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin konusu genellikle dinî içeriklidir. Kur'ân, hadis, siyer tercümeleri, fıkıh metinleri, kısasü'l-enbiyâlar, tezkiretü'l-evliyâlar bu dönemde kaleme alınan başlıca dinî muhtevalı türlerdir. Dinî muhtevalı türler kapsamında değerlendirilecek bir tür de ahvâl-i kıyâmettir. Anadolu sahasında genellikle mensur kısmen de manzum olmak üzere bu türde yazılmış pek çok eser mevcuttur. Bu türde kaleme alınan eserlerde kıyamet âlâmetleri konu edilmiştir. Özellikle kıyametin dehşetli sahneleri, kıyamet ehlinin karşılaştıkları durumlar, asi ve günahkârların akıbetleri, hesap günü, ahiret hayatı gibi konular ele alınmıştır.

Üzerinde çalışılan eser de ahvâl-i kıyâmet türüne ait bir metindir. Eser, Fatih Millet Kütüphanesi 34 Ae Şeriyye 24/2'de yer alır. Ahvâli'l-kıyâmet başlığını taşıyan eser, çalışmada çeşitli açılardan ele alınmıştır. Çalışmanın giriş kısmında ahvâl-i kıyamet türü hakkında kısaca bilgi verilmiş, ardından eserin nüsha tavsifi yapılmıştır. Çalışmada ilk olarak eser transkripsiyonlu Latin harflerine aktarılmıştır. Ardından eserin dizinli sözlüğü hazırlanmıştır. Daha sonra metinden alınan örneklerle eserin gramer özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Oldukça sade bir dille yazılmış olan eser genel olarak Eski Anadolu Türkçesi özellikleri barındırmaktadır. Geç dönemde istinsah edildiği izlenimi veren eserde yer yer Osmanlı Türkçesine geçiş özellikleri de bulunmaktadır. Çalışmanın sonuna eserin tıpkıbasımı da eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, ahvâl-i kıyâmet, mahşer, ölüm.

A Linguistic Analysis on the Work Titled Ahvâli'l-kıyâmet Written in Old Anatolian Turkish

Abstract

Many works of copyright and translation were written in the period of Old Anatolian Turkish which has an important place in the history of the Turkish language. The subject of the works written in this period is usually religious in content. Qur'an, hadith, sirah translations, fiqh texts, Qisas al-Anbiyas, Tazkirat al-Awliyās are the main religious content written in this period. A type to be evaluated within the scope of religious content types is Ahvâl-i Kıyâmet. There are many works written in this genre in the Anatolian field, usually in prose and partly in verse. In the works written in this genre, doomsday omens were discussed. Especially issues such as the terrible scenes of the Apocalypse, the situations that the people of the Apocalypse will face, the fate of rebels and sinners, the day of reckoning, the life of the Hereafter are discussed.

The work we are working on is also a text belonging to the genre of ahvâl-i apocalypse. The work which is located in Fatih Millet Library 34 Ae Şeriyye 24/2 and has the title Ahvâli'l-Kıyâmet has been discussed from various perspectives. In the introduction of the study, brief information is given about the genre of Ahvâl-i Kıyâmet, and then a copy of the work is described. The work which was written in prose was first transcribed. Then, the indexed dictionary of the work was prepared. Then, the grammatical features of the work were tried to be determined with the examples taken from the text. The work which was written in a very plain language generally contains features of Old Anatolian Turkish. There are also features of transition to Ottoman Turkish in places in the work, which gives the impression that it was copied in the late period. A facsimile of the work has also been added to the end of the work.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Ahvâl-i Kıyâmet, the last judgement, death.

Giriş

Kıyamet kelimesi “kalkmak, dikilip ayakta durmak” manasındaki kıyam kökünden isim veya mastar olup “dirilip mezarından kalkma, Allah’ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir (Topaloğlu 2002: 516).

Kıyamet birçok dinde inanılan ve bir gün mutlaka gerçekleşeceğine inanılan bir düşüncedir. Eski Yunan dininde ruh, styks denilen yer altı mağarasına geçip, yer altı tanrılarınca yargılanır. Günahlı ruhlar, tartaros denilen cehenneme, günahsız olan ruhlar da elysion denilen cennete gidip orada yaşam sürdürecektir. Yahudi inancına göre; Tevrat’ta açıkça bir bildirim olmamakla beraber bir yerde, toprak altında uyuyanların çoğunun kimi yaşama, kimi de sonsuz utanca ve sonsuz nefrete uğrayarak uyanacakları söylemiştir. Hıristiyan inancına göre; Hz. İsa’nın ölümden sonra dirilmesi, tüm insanların da öldükten sonra dirileceklerinin bir güvencesidir. İslam inancına göre de Kıyamet, ölümden sonra dirilmedir ve bu, Kur’ân’da da “yevmi el-kıyâme (kıyamet günü)” olarak geçmektedir (Kaplan 2011: 179; Yaman 2002: 19).

Müslüman milletler arasında öteden beri anlatılan ve derin alakayla dinlenen konulardan biri de kıyamet alâmetleridir. İslâmî literatürde “eşrâtü’s-sâa”, “âyâtü’s-sâa”, “emârâtü’s-sâa” ve “alâmâtü’l-kıyâme” başlıkları ile yazılan bu eserlerde, kıyamet alametleri, kıyametin ne zaman kopacağı, hesap günü, ahiret hayatı gibi konular anlatılır. Bu eserlerde verilen bilgilerin kaynağı Kur’ân-ı Kerim ve hadislerdir. Nitekim aynı eserlerde, kıyametle ilgili konular doğrudan doğruya ayetler ve hadislerle dayalı olarak sunulmaktadır. Dinî bilgilerin verildiği bu eserlerin halkın dinî ihtiyaçlarını asırlarca karşılamış olduğunu söyleyebiliriz (Yıldız 2002: 1).

Genellikle mecmualar içinde yer alan bu tür için Amil Çelebioğlu şu değerlendirmeyi yapar: “Ahvâl-i kıyâmet, mahşer-nâme, âhîret-nâme türünden mesnevilerde, bazı farklarla kabir azabı, ba’s ahvâli, mîzân, ehl-i cennet, ehl-i cehennem, şefâat-i Resulullah ve benzeri konular işlendiği gibi ayrıca kıyamet kopmadan önce zuhur edecek alâmetleri anlatan eşrâtü’s-sâa nev’inden manzumeler de yazılmıştır” (Çelebioğlu 1998: 361).

Bu türe ait eserler genellikle Ahvâl-i Kıyâmet, Kıyâmet-nâme, Ahvâl-i Mahşer, Mahşer-nâme, Ahvâl-i Mevt başlıkları altında kaleme alınsa da kimi zaman başka eserlerin içinde de anlatılabilmektedirler. Muhammediye (Çelebioğlu 1996), Envârü’l-Âşıkîn (Tekin-Tekin 1983; Uğur 2020), Dürr-i Mekkûn (Demirtaş 2009; Sakaoğlu 1999), Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Yelten 1998), Kitâb-ı ‘Ömr-i Dünyâ (Kara 2018) gibi eserlerin içinde kıyametin hâllerine ve kıyamet alâmetlerine yer verilmiştir.

Kıyamet alâmetleri hakkında Anadolu sahasında farklı tarihlerde farklı müellifler tarafından yazılmış manzum ve genellikle de mensur olmak üzere birçok Ahvâl-i Kıyâmet metni vardır. Oğuz yazı dilinin başlangıcıyla birlikte ilk örneklerini gördüğümüz bu eserlerin yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde değişik adlarla kayıtlı bol miktarda nüshaları mevcuttur (Yıldız 2002: 2). Bu manzum ve mensur ahvâl-i kıyâmet metinleri ile ilgili çeşitli araştırmacılar tarafından pek çok

çalışma yapılmıştır.¹ Yapılacak yeni çalışmalarla kütüphanelerimizde bulunan pek çok metnin tanıtımı ve dil özellikleri tespit edilmiş olacak, Türk dilinin söz varlığına katkı sağlanmış olacaktır

1. Ahvâli'l-kıyâmet

1.1. Nüsha tavsifi

Tespit edilebildiği kadarıyla tek nüshası Fatih Millet Kütüphanesi 34 Ae Şeriyeye 24/2'de kayıtlı bir mecmuanın 5b-15a varakları arasında yer alan eserin nüsha tavsifi şu şekildedir:

Yazma 225x160, 177x125 mm. boyutlarında, 11 varak olup oldukça okunaklı harekeli nesihle yazılmıştır. Siyah mürekkeple yazılmış olan eserin başlıkları ile bazı ayet ve hadisler kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Sırtı bez meşin, satırları ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Cetvelsiz olan eser 13 satır ile yazılmıştır. Eserin adı başlıkta oldukça iri, kırmızı mürekkeple Bâb[u] Ahvâli'l-kıyâmet² şeklinde yazılmıştır. Başlığın dışında eserin adı metin içinde herhangi bir yerde geçmemektedir.

Eserin bulunduğu mecmuada dinî muhtevalı şu eserler yer almaktadır:

- 1b: Hâzâ Kitâbü Sûreti'l-Fâtiha
- 5b: Bâb Ahvâli'l-Kıyâmet
- 15a: Resûl hazretlerinin Vasiyyetnâmesi
- 16b: Kitâbü bâ-Savâb Esrârü'l-Ârifin
- 41a: Namazın Lüzûm ve Vücûbuna dair
- 56b: Mevizadan bir risâle
- 72b: Tasavvufla ilgili bir risale
- 89b: Ali ibn-i Ebî Talib'in vasiyeti
- 96a: Kitâb-ı Güzîde (Meviza'ya dair bir kitap)

¹ Ahvâl-i kıyâmet türü ile ilgili yapılmış çalışmalardan bazıları şunlardır: Osman Yıldız (2002), *Ahvâl-i Kıyâmet*, İstanbul: Şule Yayınları; a. mlf. (2022), “Şeyyâd Hamza'ya Atfedilen Ahvâl-i Kıyâmet Mesnevisi”, Prof. Dr. Kerime Üstünova Armağanı (Ed. Hasene Aydın-İbrahim Karahancı), Efe Akademi, 665-708; Cem Dilçin (1978), “XIII. Yüzyıl Metinlerinden Yeni Bir Yapıt: Ahvâl-i Kıyâmet”. Ömer Asım Aksoy Armağanı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 49-86; Esra Durmaz (1994), *Şeyyad Hamza'nın Ahval-i Kıyâmet'i*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Ercan Alkaya (1996), *Şeyyad İsa Ahvâl-i Kıyâmet (İnceleme – Metin – İndeks)*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abid Nazar Mahdum (2010), “Kıyâmet Konulu Tarihi Belirsiz Bir Mesnevi: Destân-ı Arasât”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 184, 149-184; M. Fatih Köksal (2011), “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılan Meçhul Eserlerden: Nâme-i Mahşer”, *Turkish Studies*, Winter, 6/1, 249- 291; Özer Şenödeyici (2014), “Kemalpaşa-zade Tarafından Tercüme Edildiği Düşünülen Bir Risale: Ahvâl-i Kıyâmet”. *TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları Journal Of Turkology Research)*, Güz, 36, 291-319; Ümran Yaman (2018), “Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Ahvâl-i Mevt Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Spring, 4/2, 523-585; Metin Akar (1984), “Şeyyad İsa Ne Zaman Yaşadı, Ahvâl-i Kıyâmet Kimindir?”, *VI. Millî Türkoloji Kongresi*, İstanbul; Mehmet Oğuzhan Kuşoğlu (2020), “Eski Türk Edebiyatına Ait Bir Ahvâl-i Kıyâmet: Cemâlî - Kitâb-ı Serencâm [06 Mil Yz A 8631/1 Nüshası]”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1, Bahar, 22-39; Necdet Şengün (2019), “Türk İslam Edebiyatı'nda Bir Nazım Türü Olarak Ahvâl-i Kıyâmetler ve Şâiri Bilinmeyen Bir Ahvâl-i Kıyâmet Üzerine”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 34-61; Bahattin Yaman (2007), “Ahvâl-i Kıyâmet Yazmaları Resimlerinde Kıyâmet Sonrası Hayat”, *EFD/JFL (Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters)*, 24 (2), 217-234; a. mlf (2002), *Osmanlı Resim Sanatında Kıyâmet Alametleri: Tercüme-i Miftâh-ı Cifru'l-Câmi ve Tasvirli Nüshaları*. Ankara; Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi; Mutlu Melis Özgeriş (2020), “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Ahvâl-i Kıyâmet”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 123-148.

² Başlık yazmada Ahvâli'l-kıyâmet şeklinde yazıldığından çalışmada da bu şekilde kullanılmıştır. bk. Tıpkıbasım.

Mecmuadaki 9 tane eserden yalnızca Fatıha tefsirinde müellif adı olarak Şeyh Sivâsî ismi geçer. Diğer eserlerde bir müellif adı bulunmaz. Ayrıca mecmuadaki diğer eserlerde herhangi bir müstensih adına da rastlanmamıştır.

1.2. Eserin Konusu

Ahvâli'l-kıyâmet, kıyametin hâllerini anlatan mensur bir eserdir. Dinî-ahlâkî muhtevalı eserlerden olan bu türde sıklıkla çeşitli ayet ve hadislerden alıntılar yapılarak, kıyamet sahneleri ve tasvirleri ele alınmıştır. Yine bu türde yazılmış eserlerde kıyamet ehlinin karşılaşacakları durumlar, asi ve günahkârların akıbetleri, hesap günü, ahiret hayatı gibi konulara yer verilmiştir. Bu konuların yanında yer yer çeşitli kıssalar ve rivayetler de bu tür eserlerde genellikle kendine yer bulmaktadır.

Üzerinde çalışılan eser de büyük ölçüde bu özellikleri ihtiva eden mensur bir eserdir. Eserin konusunu şu şekilde özetleyebiliriz: Eser Hz. Muhammed'in bir gün sabah namazını kılıp sahabe ile oturdukları ve sahabenin Hz. Muhammed'in mübarek cemalini seyretmelerinin anlatıldığı bir giriş ile başlar. Ardından sahabeler Hz. Muhammed'e surun nasıl bir nesne olduğunu sorarlar. Hz. Muhammed boynuz gibi bir nesne olduğunu, çeşitli delikleri olduğunu, dört kanadı bulunduğunu vs. anlatır. Surun üflenmesiyle bütün mahlûkların can vereceğini söyler. Allah'ın emriyle ölüm meleği olan Azrail de can verir ve yeryüzünde canlı kimse kalmaz. Daha sonra Allah'ın emriyle şiddetli bir yağmur yağar. Bütün ölmüş ve çürümüş tenler yerden bitkilerin bitmesi gibi ortaya çıkar. Allah'ın emriyle Cebrail, Mikail ve İsrail dirilir. Daha sonra Hz. Muhammed'in türbesine giderler. Meleklerin gelmesinin ardından dirilen Hz. Muhammed ümmetinin hâlini sorar. Melekler henüz kendilerinden başka diri kimsenin olmadığını Hz. Muhammed'e söylerler. Ardından Allah'ın emriyle İsrail suru bir defa üfler. Surun üflenmesiyle birlikte bütün çürümüş tenler ve kemikler canlanıp mahşer yerine gelirler. Bu geliş adeta kovandan arıların çıkışı gibidir. Mahşer yerine toplanan insanların üzerine güneşin ısısı gelir. Bu ısı insanları ter içinde bırakır. Her insan günahı kadar ter içinde kalır. Kimi topuğuna kadar, kimi inciğine kadar, kimi kuşağına kadar, kimi göğsüne kadar, kimi boğazına kadar ter içinde kalır, kimi de ter içinde gark olur. Bu sıkıntı içindeki müminler sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa'ya gelip medet isterler, sıcaklıktan çok bunaldıklarını ifade ederler. Başvurdukları hiçbir peygamber onlara medet etmez. Bunun üzerine onlar da Hz. Muhammed'e gidip medet isterler. Hz. Muhammed'in inleyip secdeye varmasının ardından Allah'ın emriyle Hz. Muhammed'e ümmeti verilir. Ümmetin içinde Allah'ın farzlarını, Peygamber'in sünnetlerini yerine getirenler için cennet süslenir, bunları yapmayanlar için cehennem kızdırılır. O zorlu süreçte herkes kendi nefsinin derdine düşmüştür. Âdem peygamber bile Habil'i, Kabil'i ve Havva'yı istemeyip kendi nefsinin kurtuluşunu istemiştir. Diğer peygamberler de kendi nefislerini dilemişlerdir. Sadece Hz. Muhammed ümmetî ümmetî diyerek kendi ümmetini dilemiştir. Ardından mizan kurulur. Herkesin günahları ve sevapları tartılır. Zerre kadar günahı ağır gelen cehenneme, zerre kadar sevabı ağır gelen cennete gider. Dünyada iken Allah'a iman edip güzel ameller işleyenler ile peygamberin sünnetini yerine getirenler cennetin mükâfatlarını elde ederken, asi olanlar ise cehennemden gazabına uğrarlar. Metin, cennetliklerin Allah'ın rahmetine dalıp cemalini görmeleri temennisiyle son bulur.

Eserin üslup özellikleri değerlendirildiğinde, eserde halkın anlayabileceği son derece sade ve akıcı bir dil kullanıldığı görülür. Bu sadeliğe ve akıcılığa örneklik teşkil etmesi için metinden alınan kısa bir bölüm şöyledir:

Çağ Sübğānehu ve Te'ālā celle celālehü velā ilāhe gayruhu nidā kıla eyde kıanı anlar kim dünyā bizüm milkimüzdür dirlerdi şehirler ve kıal'alar ve yüce sarāylar ve yüksek yüksek köşkler yaparlardı iller vilāyetler dutup mällar ve hāzinelere cem' iderlerdi beglik ve pāzişāhlik ve sulşānlik ve Tañrılık da'visin kıırlardı ve benüm dürlü dürlü ni'metlerüm yiyüp girü dönüp başa 'āsi olurlardı benüm

gibi ‘âzâmetlü pâzişâhı kırlardı puta şaparlardı pâzşâh benüm ve sulşân benüm ki memleket ve salşanat benümdür evvel dañı benem âhir girü benem hemân sulşânlık ve pâzişâhlık başa yaraşur...

2. Dil Özellikleri

2.1. Ses Özellikleri

2.1.1. Ünlüler

2.1.1.1. Ünlü Değişmeleri

i/e değişmesi: Türklük biliminin önemli tartışma alanlarından biri kapalı e sesinin varlığıdır. Eskiden beri Türkçede aynı kelimenin hem i’li hem de e’li yazılışlarının olmasından dolayı i/e değişimi konusunda uzmanlar kesin bir görüş birliğine varamamışlardır. Bugün e ile yazılan pek çok kelime Eski Anadolu Türkçesi döneminde i ile yazılmıştır. Bu sebepten ötürü Sir G. Clauson, N. A. Baskakov, E. R. Tenisev gibi bazı Türkologlar Türkçede kapalı e ünlüsü ile birlikte 9 aslı ünlü ses olduğunu kabul ederler (Kocaoğlu 2003: 2).

Araştırmacıların bazıları ise bu sesi ayırt edici unsurların metinlerde bulunmadığını gerekçe göstererek yazılışa sadık kalınmasını ve bu sesin i şeklinde okunmasını tercih eder. Biz de çalışmamızda kapalı e sesini belli eden bir yazım bulunmadığından bu sesi göstermedik.

Bugün /e/ ile yazılan pek çok kelime metinde /i/ ile yazılmıştır:

girü 8a/2, yir 10a/7, irişdürse 9b/10, irmedin 6a/7.

Bazı kelimelerde ise Eski Türkçe döneminde /e/ olan ses metinde /i/ şeklinde karşılanmıştır. imdi 8b/7, işide 8b/1, nice 10a/11.

ı/u, i/ü değişmesi: Günümüz Türkçesinde /ı/’lı ve /i/’li olan bazı kelimeler metinde /u/’lu ve /ü/’lü şekilde yuvarlak kullanılmıştır:

kapuyı 8b/1, ayru 13b/2, ayruç 10a/6, degül 13b/9, kendü 14a/10.

2.1.1.2. Ünlü Uyumu

Kalınlık-İncelik Uyumu: Kalınlık-incecik uyumu bir kelimedeki vokallerin kalınlık-incecik bakımından birbirine uygun olmasıdır. Türkçede bir kelimedeki vokallerin hepsi ya kalın ya ince olabilir. Bir kelimedede hem kalın hem ince vokal bulunamaz (Ergin 2006: 70). Türkçenin bütün dönemlerinde olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi döneminde de kalınlık-incecik uyumu oldukça sağlamdır. Metindeki kalınlık-incecik uyumuna tabi örneklerin bazıları şu şekildedir:

şamuy-ıla 15a/8, ululuğ-ıla 7a/4, yalavacım-ıduş 7a/9.

Bu devirde tartışılması gereken uyumdan çok uyumsuzluklardır (Gülsevin ve Boz 2013: 39). Metinde zarf fiil eki -iken uyum dışında kalmıştır:

sarâyında-y-iken 13b/12.

Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu: Eski Anadolu Türkçesinde birkaç örnek dışında genellikle düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur. Uyumsuzluk kök ve eklerde görülür.

Kelime köklerinde görülen uyumsuzluklar:

ılduz 6a/3, girü 8a/2, şamu 13b/7, kendü 14a/10, kapuyı 8b/1, ayru 13b/2, ayruç 10a/6, ilerü 9a/10, degül 13b/9.

Eklerde görülen uyumsuzluklar:

var-dur 14b/13, cigeri-müz 11a/13, vir-üp 6a/2, çık-duğ-ı 8b/10, iriş-dür-se 9b/10, gel-sün 8a/12, mübarek-dür 11b/6, firiştehler-ünj 7a/1, 'azamet-lü 7b/13, işle-dü-m 10b/9, kıl-alum 8b/13, buyur-ur 10a/2, istey-ü 10b/3.

Metinde yoğun olarak görülen bu uyumsuzluklara karşın düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiş bazı örnekler de bulunmaktadır. Bu durum eserde geçiş devri (Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine) özelliklerinin varlığına delil teşkil etmektedir.

buñal-dı-k 12a/7, kıl-ıp 9b/10, olmaz-dı-k 13b/2, kıl-ır-duñ 11b/6, getir-dü-ler 12a/13, gürlleme-sin 12b/6, kükreme-sin 12b/6, fışgır-dığ-ın 12b/6.

2.1.1.3. Ünlü Düşmesi

Eserde görülen ünlü düşmelerinin büyük çoğunluğu ekleşme sırasında meydana gelmiştir. Vurgusuz orta hece ünlüsü metinde genellikle düşer:

gönjölünj > gönjlünj 9b/1, göğüsine > gögsine 10a/13, konuşı > konuşı 15a/6, ağızına > ağıza 6a/6, buyuruğ > buyruk 6a/7, ayuruğ > ayruk 10a/6.

Bazı örneklerde ise vurgusuz orta hece ünlüsü düşmemiştir:

göyünüp 12a/9.

Metinde görülen bir diğer ünlü düşmesi ise kelime birleşmeleri esnasında meydana gelir:

nola-y-ıdı 13b/12, niçün 12a/1, şol 12a/12, şöyle 13a/3, kimse 114b/9, nesne 8b/4.

2.1.2. Ünsüzler

2.1.2.1. Ünsüz Değişimleri

b > p değişimi: Bazı kelimelerde b şekli kendini muhafaza etmiştir:

bişdi 11a/13, bıñar 14b/13.

b > v değişimi: Eski Türkçede bulunan bazı kelimelerin ön ses, iç ses ve son ses durumundaki b'leri v'ye döner:

bir- > virüp 6a/2, bar- > var- 7b/3, bar > vardur 14b/13.

t > d değişimi: Eserde t/d kullanımı karışık bir görünüm arz eder.

"d"li örnekler: dükene 13b/11, dürlü 7b/13, dañı 6a/5, dört 7a/1, didi 11a/7.

"t"li örnekler: çursun 8a/11, taşılmış 9b/7, çoğolu 10a/1.

Ayrıca metinde hem t'li hem de d'li şekillerin birlikte kullanıldığı kelimeler de vardır. Bunlar imlâda henüz sistemli bir yapının tam kurulmadığını göstermektedir:

durdılar 8b/8, çursun 8a/11.

k > g değişimi: Eski Anadolu Türkçesinin en karakteristik özelliklerinden birisi Eski Türkçedeki k seslerinin tonlulara g sesine dönmesidir. Metinde de bunun pek çok örneği bulunmaktadır:

gelmez 8b/13, göklere 11b/6, gitdilerdi 14b/2, gönjlünj 9b/1, gökçek 14a/12, gireler 14b/13, getüreler 15a/2.

ķ > ħ değişimi: Türkçede kelime başında ħ- olmadığı malumdur. Bugün h- ile başlayan birkaç kelime Eski Türkçe devresinde ķ sesini ihtiva etmekte idi. Sesin ħ şeklinde inkişafı daha sonraki

yüzyıllarda olmuştur. İstanbul ağzında ve yazı dilinde ince h'li olan birkaç kelime Anadolu ağzlarında h iledir (Timurtaş 1994: 48).

dağı 6a/5, koşular 15a/1.

2.1.2.2. Ünsüz Düşmesi

b ve l düşmesi: Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine geçerken bol- fiilinin b sesi düşmüştür. Yine Eski Türkçede keltür- ve oltur- şeklinde kullanılan fiillerdeki l sesi de Eski Anadolu Türkçesine geçerken düşmüştür:

bol- > ol- 6b/2, keltür- > getür- 9a/12, oltur- > otur- 6a/3.

g/ğ düşmesi: Eski Anadolu Türkçesinin en karakteristik özelliklerinden biri iki ve daha fazla heceli kelimelerin sonundaki -g/-ğ sesleri ile ek ve hece başında yer alan -g/-ğ ünsüzlerinin düşmesidir. Bu düşme sonucunda bazı kelimelerde yuvarlaklaşmalar meydana gelir.

ölüyi < ölüğ 11b/5, diri < tirig 7a/6, katı < katığ 8a/5, yokarı < yokğaru 8b/10, kapuyı < kapığ 8b/1, kamu < kamuğ 10b/4, tamudan < tamuğ 13b/7.

2.1.2.3. Ünsüz İkizleşmesi

Bazı kelimelerdeki çeşitli ses olayları neticesinde ünsüz ikizleşmeleri görülür. İkizleşme Türkçenin benimsediği olaylardan değildir. Ancak bazı ses değişiklikleri nedeniyle ikizleşme ortaya çıkabilir. Bu hadise çoğunlukla ekleşme durumunda ve eriyen g sesinin uzattığı ünlü normal uzunluğa dönerken hece dengelenmesi amacıyla ortaya çıkan ikizleşmedir (Şahin 2018: 46). Metinde ünsüz ikizleşmeleri çok az kullanılmıştır:

ııg > ııı 11b/9.

2.2. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

2.2.1. Yapım Ekleri

2.2.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

+cAk: gökçek 14a/12, tizcek 8a/7.

+cI: şefâ'atci 9a/3.

+IİK, +IUK: beglik 7b/12, pâzişâhlık 7b/12, çokluk 6a/10.

+IU: cânlu 6b/12, boynuzlu 9b/3, yirlü 9b/12, 'amellü 13a/5.

+ncI: yidinci 6a/9, ikinci 10b/12.

+sUz: boynuzsuz 9b/3, tevbesüz 14a/2, eksüksüz 9b/12

2.2.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

-IcI: yalvarıcıyam 14b/4.

-IK/-UK: buyruk 6a/7, yazuklular 9a/3, bölük 13a/13.

-k: dilegi 14a/6.

-m: ölüm 15a/7.

-mAz: yaramaz 14b/13.

-mUr: yağmur 8a/6.

-U: ölüyi 11b/5, қоһular 15a/1.

2.2.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

+al: buğalduk 10b/7.

+lA-: azarlamışlardı 14a/4, bağışladum 12a/12, boğazlayalar 15a/8, işledüm 10b/9.

+e-: dilemezin 12b/10.

+irge-: esirgeye 14a/1.

2.2.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-Ar-: kırtarmak 12b/8, çıkaralar 14b/13.

-dUr-: kaldurğıl 12a/12, kızdurğıl 12b/2, geydüreler 15a/2, bindürüp 9a/11.

-t-: eyitdi 6a/9.

-Ur-: degürüñ 8a/11, geyüre 9a/11.

-l-: dürülüpdür 6a/12, ürüldükden 6b/4, yaradılmış 6b/6, dikilmişdür 8b/9, yarıla 9a/5.

-n-: silkine 9a/6, cem' olına 9b/11, zinā kılınmamış 10a/7, sevindi 14b/2, örtüneler 7a/5.

-ma-: virmeye 8b/12, dirilmedi 9a/10, kalmadı 11b/10, buyurmadı 8b/3.

-ş-: yaraşur 8a/3, çağrışup 10b/3, ağlaşalar 10b/11.

2.2.2. Çekim Ekleri

2.2.2.1. İsim Çekim Ekleri

2.2.2.1.1. Çokluk Eki

Çokluk eki olarak -lAr kullanılmıştır:

қullar 12a/5, қоһular 15a/1, kemerler 15a/2, 'aşıler 6a/1.

2.2.2.1.2. İyelik Ekleri

Eski Anadolu Türkçesindeki iyelik ekleri Türkiye Türkçesindeki şekillerinden sadece bazı küçük fonetik değişiklikler dolayısı ile farklıdır. Türkiye Türkçesindeki küçük ünlü uyumu Eski Anadolu Türkçesinde tam gelişmemiş olduğundan, bu dönemdeki iyelik eklerinin bir kısmı sadece 'düz ünlü', bir kısmı ise 'yuvarlak ünlü' ile kalıplaşmıştır (Gülsevin 2007: 12).

Teklik I. Şahıs: +(U)m: kudretüm 7b/5, fermānum 8a/11.

Teklik II. Şahıs: +(U)ñ: dostuñ 8b/7, gönlüñ 9b/1.

Teklik III. Şahıs: +İ, +sİ: bitisi 13a/9, özi 12a/9.

Çokluk I. Şahıs: +(U)mUz: günāhımız 13b/10, küfrümüzden 14a/9.

Çokluk II. Şahıs: +(U)ñUz: ayağuruñuz 13b/8, peygāamberüñüze 14b/4.

Çokluk III. Şahıs: +lArI: 'avratları 13b/6, beyinleri 10b/1.

2.2.2.1.3.Hâl Ekleri

2.2.2.1.3.1. İlgi Hâli Eki: + Uŋ, +nUŋ

kapununŋ 8a/13, peygâmblerlerünŋ 10b/4, kişinünŋ 13a/2.

2.2.2.1.3.2. Yönelme hâli eki: +(y)A:

terâzûya 13a/2, şamuya 14a/5, secdeye 9a/13.

2.2.2.1.3.3. Yükleme hâli eki: +(y)I, +n:

ölüyü 11b/5, şamuyı 12b/2, dizin 12b/7, cezasın 13a/5.

2.2.2.1.3.4. Bulunma hâli eki: +dA:

gökde 11b/7, hazretinde 10b/9, dünyâda 11a/11.

2.2.2.1.3.5. Uzaklaşma hâli eki: +dAn:

kılıçdan 12b/13, dünyâdan 14a/2, kereminden14a/13, yirden 8b/9.

2.2.2.1.3.6. Eşitlik hâli eki: +cA, lAyIn:

şaişınca 6a/10, şadarınca 13a/5, zerrece 13a/4, sizcileyin 14a/10.

2.2.2.1.3.7. Yön hâli eki: +ArU, +rA, rU:

şonra 6b/5, şaşıra 8b/4, içre 9b/8, üzere 12b/7, ilerü 9a/11, yoşaru 8b/10, girü 7b/13.

2.2.2.1.3.8. Vasıta hâli eki: +lA:

şufân-ıla 11a/3, ihlâş-ıla 15a/6, emri-y-ile 8a/9.

2.2.2.2.Fiil Çekim Ekleri

2.2.2.2.1.Şahıs Ekleri

2.2.2.2.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Teklik 1. şahıs eki: -Am, -In: kılmazın 11b/13, eylemezsin 11a/3, dilemezsin 11a/9, utanuram 11b/12.

Teklik 2. şahıs eki: -sIn: göresin 7b/3, bilürsin 7a/13.

Teklik 3. şahıs eki: Ø:

Çokluk 1. şahıs eki: -Uz: olmazuz 13b/3.

Çokluk 2. şahıs eki: -sIz: şurursuz 12a/2, bilesiz 8b/9, işidesiz 9a/1.

Çokluk 3. şahıs eki: -lAr: işlemişlerdi 14a/3, azarlamışlardı 14a/4, dirileler 9b/8.

2.2.2.2.1.2. İyelik Eki Kökenli Şahıs Ekleri

Teklik 1. şahıs eki: -m: şıdum 10b/9, bağışladum 14b/11, virem 9b/3.

Teklik 2. şahıs eki: -ŋ: kılurduŋ 11b/5.

Teklik 3. şahıs eki: Ø:

Çokluk 1. şahıs eki: -k: girmedük 14a/9, götürdük 14a/11, buşalduk 10b/7.

Çokluk 2. şahıs eki: -ŋUz: itdiŋüz 14b/6, şıdıŋuz 14b/6, olduŋuz 14b/7.

Çokluk 3. şahıs Eki: -lAr: durdılar 8b/8, kılmadılar 12b/1, sürdiler 13b/10.

2.2.2.2.2. Şekil ve Zaman Ekleri

2.2.2.2.2.1. Bildirme Kipleri

Görülen Geçmiş Zaman: -dI: eyitdi 6a/9, qorlardı 8a/1, yaqdı 11b/1.

Öğrenilen Geçmiş Zaman: -mİş, -(U)pdUr: qalmış 14b/9, tağılmış 9b/7, görmemiş 14a/12, buyurupdur 8a/3, dürülüpür 6a/12.

Geniş Zaman: -Ar, -Ur: sorar 14a/8, ürer 6a/13, bilür 6b/10, buyurur 6b/8.

Geniş zaman ekinin olumsuzu -mAz'dır: bilmez 8b/8, varmazsız 13b/1.

2.2.2.2.2.2. Tasarlama Kipleri

İstek: -A: göreler 14a/1, işideler 12a/4, vara 12a/10, gide 15a/1.

Şart: -sA: irişdürse 9b/10, gelse 13a/4, olsa 9b/10.

Emir: Emir kipinde diğer kiplerde olduğu gibi belli başlı ekler söz konusu değildir. Emir kipi, her şahıs için ayrı eklerle yapılır:

Teklik 1. şahıs emir eki: -AyIm: kılayım 11a/1.

Teklik 2. şahıs emir eki: GI: bezegil 12b/1, ürgil 9b/5, dutğıl 9b/1, açğıl 14a/7.

Teklik 3. şahıs emir eki: -sUn: gelsün 8a/12, şursun 8a/11, olsun 13b/4.

Çokluk 1. şahıs emir eki: -AlUm: kılalum 8b/13.

Çokluk 2. şahıs emir eki: -Uŋ: dirilüŋ 10a/5, degürüŋ 8a/11, eydüŋ 9a/1.

2.2.2.2.3. Bildirme Eki

Çoğunlukla ekleşmiş olarak kullanılan bildirme eki, daima yuvarlak karşımıza çıkar:

mu'allak şurur 7a/4, 'arşdadur 6a/12, kılmışdur 6a/11, qalmışdur 7a/8, dikilmişdür 8b/9, mübârekdür 11b/6, nesnedür 6a/8.

2.2.2.2.4. Sıfat-fiiller

-dUK: süsdüğü 9b/1, çıkdığı 8b/10.

-mİş: yenilmemiş 10a/8, yaradılmış 7b/7, çürümiş 8a/6, tağılmış 9b/7.

-An: götüren 7a/1, qalan 10a/10.

-Ur: bilür "bilen, âlim" 6b/13.

-mAz: yaramaz 14b/13.

2.2.2.2.5. Zarf-fiiller

-I, -U: alı virem 9b/3, açı vire 8b/2, yügrüyü 13a/6, tıru alalar 13b/1.

-ıcAK: göricek 14b/2.

-IncA: varınca 7b/4, gelince 9a/12, iletince 9a/12.

-mAdIn: irmedin 6a/7.

-Up: alup 6a/6, dutup 7b/11, bindürüp 9a/11, göyünüp 12a/9.

-dUGIncA: -dUK/-tUK geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin üzerine getirilen isim çekim ekleri ile oluşmuşlardır (Gülsevin 2001). Bu zarf-fiil eki de -dığı zaman, -dığı sürece anlamları veren durum zarfları yapar.

yitdigince 7b/4.

METİN³

Bāb[u] Ahvālī'l-kıyāmet

[6a] (1) Ol 'ālem fahri ve āhret sultānı ve günāhkārlar ve 'āşiler şefi'i Muḥammed (2) şallallāhu 'aleyhi ve sellem şubih namāzın kırup mübārek arqasın mihrāba virüp (3) oturmuşdı. Şahābeler ılduz gibi Resül'ün mübārek cemālin müşāhede kılurlardı. (4) Resül ḥazreti şallallāhu 'aleyhi ve sellem nāgāh birez vaqt tebessüm i[t]di (5) daḥi görklü yüzün aşhābdan yaña döndi, eydür: Şahābeler bu yidi gün 'acebā nite (6) seker (?) kim İsrāfīl 'aleyhi's-selām şürin ağzına alup bilin büküp göz diküp (7) nazārın irmedin muntazır olup ŧurmuşdur ne vaqt Ḥaḳ Te'ālā'dan buyruḳ (8) gele diyü. Anlar eyitdiler: Yā Resülallāh! Şür nice nesnedür? Resül 'aleyhi's-selām (9) eyitdi: Şür bir boynuz gibi nesnedür, nürdandur, bir ucu yidinci kat yire deñlüdür (10) ve anuñ çokluk delükleri vardur tā firiştehler cānı şağışınca. Ḥaḳ Te'ālā (11) İsrāfīl'i aña müvekkel kılmışdur ve anuñ dört kanadı vardur. Bir kanadı maşrıḳda- (12) dur ve bir kanadı mağribdedür ve bir kanadı 'arşdadur ve bir kanadı dürülüpdür. (13) Nitekim kıyāmet yaḳın gele ol kanadı daḥi açar, ol şür ürer ve daḥi şür [6b] (1) üç şāhısdur (?) ve hem üç kez ürücekdür. Evvel ürücek cümle 'ālemler bir- (2) kezden qorhuya düşeler, insi ve cinnī birkezden serāsime olup yüzün düşeler. (3) Niteki Taḡrı Te'ālā Kelām-ı Qadīm içinde buyurur kim: **"Yevme yünfehu fiş şüri fe fezi'a (4) men fiş şemavāti"**⁴ İbn-i 'Abbās rażiyallāhu anhu eydür: Şür ürüldükden (5) şonra bir zamān geçe, Ḥaḳ Te'ālā'dan fermān gele yine ür diyü. İkinci kez şüri üre (6) cümle gök ehli ve ve yir ehli insi ve cinnī ve hoş tıyür kamu yaradılmış maḥlūk (7) birkezden hep cān vireler şöyle kim muḳarreb 'arş götüren firiştehler (8) kıla. Nitekim Ḥaḳ Te'ālā Kur'an'da bir yirde daḥi buyurur kim: **"Fe fezia men fis şemavāti (9) ve men fil arđı illā men şa'allāh"**⁵ Andan Ḥaḳ Te'ālā'dan nidā gele kim yā 'Azrā'īl! (10) Yir yüzüne ingil, görgil hiç kimse qalmış var mıdur, diye. Ol hoz bilür kim Taḡrı (11) aña hiç gizlü nesne yokdur. **"Ve huve 'alīmun bi zātış şudür"**⁶ Andan Ḥaḳ Te'ālā (12) emri birle göklere çıka, mecmū' gökleri birkezden araya, bir cānlu firişteh bulmaya. (13) Ḥaḳ Te'ālā ḥazretine gele eyde: İy Bārī Ḥuzā, yā sen bilür pādişāhsın kim [7a] (1) şaḡa hiç gizlü yokdur ammā 'arş götüren dört firiştehler qalmışdur ancak diye. (2) Andan Ḥaḳ Te'ālā celle ve 'alā emir ide; 'arş götüren firiştehlerün daḥi cānların (3) al, diye. Ḥaḳ Te'ālā emriyle anlaruñ daḥi cānların kabız eyleye Ḥaḳ Te'ālā (4) ḳudret birle. 'Arş-ı 'aẓīm şol ululuḡ-ıla şöyle mu'allāḳ ŧurur. Gele yine nidā (5) gele kim İsrāfīl'ün cānı alḡıl! Birer qanatların örtüneler ve birer qanatların dö- (6) şeneler, cān Ḥaḳḳ'a teslim ideler. Yine nidā gele kim yā 'Azrā'īl! Hiç diri kimse (7) var mıdur, diye. 'Azrā'īl eyde: İllāhī, siyyidi ve mevlāyı Cebra'īl ve ben za'īf (8) ḳuluñ qalmışdur. Hemān sen hoz Ḥayy ü Ḳayyūmsın kim şaḡa hergiz ölmek yokdur. (9) Andan Ḥaḳ Te'ālā celle celālehü eyde: Yā Cebra'īl! Sen benüm yalavacım-ıduñ, (10) Muḥammedle benüm aramda desturumla, sen daḥi teslim olḡıl diye. Cebra'īl (11) daḥi Ḥaḳ Te'ālā emriyle bir qanadın döşene ve bir qanadın örtine, cān Ḥaḳḳ'a (12) teslim ide. Yine nidā gele kim yā melekü'l-mevt daḥi kimse var mıdur? 'Azrā'īl eyde: (13) İy Bārī Ḥuzā, yā sen bilürsün kim ben za'īf ḳuluñ qaldı kamu yaradılmış [7b] (1) maḥlūḳdan diye. Sen hoz yiri göḡi yaradansın, şaḡa yokdur kim **"Vehüve ḥayyu'n- (2) lā yemüt"**⁷ Ḥaḳ Te'ālā eyde: Yā

³ Metnin kuruluşunda şu yöntemler uygulanmıştır: Metnin transkripsiyonu yapılırken büyük ölçüde metne bağlı kalmış, bariz imlâ hataları dışında metne müdahale edilmemiştir. Metindeki eklemeler ve metin tamirleri köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir. Metinde okunmasında tereddüt yaşanan kelimelerin yanına (?) işareti konulmuştur. Metinde mükerrer yazılan veya atılması gereken kısımlar var ise bunlar <> işaretiyle gösterilmiştir. Metinde noktalama işaretlerine yer verilmiştir. Özel isimlerin ilk harfleri büyük harfle yazılmış olup, özel isimlere gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmıştır. Metinde geçen ayetler transkribe edilmiş ve hangi sure ve ayet oldukları dipnotta belirtilmiştir. Ayet dışındaki Arapça ibareler de transkribe edilmiş anlamları dipnotta verilmiştir.

⁴ Kur'an-ı Kerim, 27/87.

⁵ Kur'an-ı Kerim, 27/87.

⁶ Kur'an-ı Kerim, 57/6.

⁷ "Kendisi ölümsüz hayat sahibidir".

melekü'l-mevt, benüm kelâmumda okumadı mı kim: “**Küllî şey'in (3) hâlikun illâ vechehu lehu'l-ḥukmu ve ileyhi turce'ün**”⁸ Sen daḥi benüm fermânım birle (4) uçmağ-ıla ṭamu arasında var birkez gücün yitdiğince ünün varınca çağır (5) kim benüm ḥikmetüm ve benüm ḳudretüm göresin diye. Ḥaḳ Te'âlâ fermânı birle melekü'l-mevt (6) ṭamu-y-ıla uçmağ arasında birkez heybetle ün verince çağıra, cān Ḥaḳḳ'a (7) teslīm ide. Peyğamber 'aleyhi's-selām eydür: Eger ol vaḳt mecmū' yaradılmış (8) maḥlūḳāt diri olalardı, birkezden cān virelerdi. El heybetü lillāhi. Andan Ḥaḳ (9) Sübhānehu ve Te'âlâ celle celālehü velâ ilāhe ğayruhu nidā kıla eyde: Ḳanı anlar kim dünyā (10) bizüm milkimüzdür, dirlerdi; şehirler ve ḳal'alar ve yüce sarāylar ve yüksek yüksek (11) köşkler yaparlardı, iller vilāyetler dutup māllar ve ḥazīneler cem' iderlerdi, (12) beglik ve pāzişāhlik ve sulṭānlik ve Taḥrīk da'visin ḳılurlardı ve benüm (13) dürlü dürlü ni'metlerüm yiyüp girü dönüp baḳa 'āšī olurlardı. Benüm gibi 'azametlü [8a] (1) pāzişāhu ḳorlardı, puta ṭaparlardı. Pāzšāh benüm ve sulṭān benüm ki memleket (2) ve salṭanat benümdür evvel daḥi benem āhir girü benem hemān sulṭānlik ve pāzişāhlik (3) baḳa yaraşur, daḥi ḳudret diliyle bu kelāmı okuya kim buyurupdur: “**Li menil mulkul yevm (4) lillāhil vāḥidil ḳaḥḥār**”⁹ Ya 'nī cümle 'ālem birkezden ḳahr eyledüm diye. Andan Ḥaḳ Te'âlâ (5) celle ḳadre kendü luṭfından buyura, 'arş altında bir key ḳatı ulu yağmur gele, (6) ol yağmur gele. Ol yağmur se[be]biyle ol ölmüş ve çürümüş tenler ḳamusı ḥarekete (7) gele, tizcek yirden şol nebāt gibi birkezden bite, zuhura gele. Andan Ḥaḳ Te'âlâ (8) celle zekerehu üç muḳarreb firışteye emir eyleye. Cebrā'îl ve Mīkā'îl ve İsrāfīl (9) 'aleyhi's-selām bunlar girü Ḥaḳ Te'âlâ emri-y-ile dirileler. Bes Ḥaḳ Te'âlâ celle ve 'âlâ (10) eyde: Varuḳ uçmağdan tāt ve ḥulle ve Burāḳ ve 'ālem aluḳ, benüm dostum ve benüm Ḥabīb'üm (11) Muḥammed'ün türbesine varuḳ, benüm selāmum degürün, iydüḳ, benüm fermânım birle ḥursun, (12) 'Araşāt meydānına gelsün diye. Bes Cebrā'îl ve Mīkā'îl ve İsrāfīl Ḥaḳ (13) emriyle uçmağ ḳapısına varalar. Ol ḳapunuḳ bir ḳanadı kızıl yāḳūtdan ola ve bir ḳanadı [8b] (1) yaşıl zümürüdden ola. Çünkim geleler ol ḳapuyı ḳaḳalar, Rızvān işide Ḥaḳ (2) emriyle ḳapuyı açı vire. Bunlar eydeler yā Rızvān bize tāt ve ḥulle ve Burāḳ ve 'ālem vir- (3) gil diyeler. Rızvān bunlara eyde: Ḥaḳ Te'âlâ baḳa buyurmadı kim uçmağdan ṭaşıra (4) nesne çıkaram ki ḳiyāmet kopunca. Bunlar eydeler: Yā Rızvān, bugün ḳiyāmet (5) günüdür, ḥaşir ve neşir günüdür diyeler. Andan Rızvān Ḥaḳ Te'âlâ emriyle bunlar[a] tāt (6) ve kemer ve ḥulle ve Burāḳ ve 'ālem vire nürdan, bunları alup maḥşer yirine geleler. (7) Eydeler: İleyhunā ve seyyidinā ve mevlānā işide ne kim buyurduḳ imdi senün dostuḳ (8) türbesin bilmez kim ne yirde durdılar. Pes Ḥaḳ Te'âlâ buyura, eyde: Benüm dostum Muḥammed'ün (9) türbesin andan bilesiz kim yirden göge degin nūr dikilmişdür. Pes ol firıştelere (10) Ḥaḳ Te'âlâ emriyle geleler ol nūr çıkduğı yire, göreler kim yirden yoḳaru göge degin (11) dikilmişdür. Daḥi Muḥammed'ün türbesin ziyāret ḳılalar, es-selām 'aleyke yā Resūlallāh (12) diyeler. Hīç cevāb virmeye. Yine Ḥaḳ Te'âlâ ḥazretine geleler, eydeler: İlāhinā (13) ve seyyidinā hīç cevāb gelmez, ne ḳılalum, diyeler. Ḥaḳ Te'âlâ eyde: Yā firıştehlerüm diler- [9a] (1) seḳüz kim andan size cevāb gele, işidesiz, çağırıp eydüḳ: Es-selām (2) 'aleyke yā şefī'ü'l-müznibīn ve yā raḥmeten lil 'ālemīn dimek ya'nī (3) iy yazuḳlular şefā'atci dimekdür. Pes Ḥaḳ Te'âlâ fermānyla girü geleler, (4) eydeler: Es-selām 'aleyke yā şefī'ü'l-müznibīn ve yā raḥmeten lil 'ālemīn (5) diyeler. Pes Ḥaḳ Te'âlâ fermānyla ol mübārek sin yarıla, ol 'ālem faḥri (6) ṭuru gele, ḳabrinden ḳalka, silkine, üzerinden ṭopraḳları saçıla, nāğāh sağdan (7) yaḳa¹⁰ paḳa, Cebrā'îl'i göre ve şol yanına baka, İsrāfīl'i göre 'aleyhimü's-selām. Pes (8) ol 'ālem faḥri 'izzetle bunlaruḳ selāmın ala, eyde: Yā melā'ikler ümmetüm ḥālī nicedür (9) ve ne oldı diye. Andan bunlar eydeler: Yā Resūlallāhi, daḥi henüz firıştehlerden, (10) bizden ğayri kimse dirilmedi diyeler. Pes Cebrā'îl ilerü vara, tāt başına (11) ura, ilerü vara, ḥulle geyüre ve kemerin biline bağlayup Burāḳ'a bindürüp ol nürdan (12) 'ālemi getirüp iletince maḥşer yirine geleler tā ki 'Araşāt meydānına gelince (13) ümmetī ümmetī diye. 'Arş altına gele, Burāḳ'dan ine, secdeye vara. Hātifden [9b] (1) āvāz gele

⁸ Kur'ân-ı Kerīm, 28/88.

⁹ Kur'ân-ı Kerīm, 40/16.

¹⁰ Yazmada: baḳa

eyde kim: Yâ Ḥabīb'üm, başunı yirden götürgil ve gönlün hoş dutğıl (2) kim 'izzüm celālüm haqqı-
 çün bugünkü gün hıç kimseye hayıf ve meyl itmezem (3) tâ ḥaddi kim boynuzlu koyun boynuzsuz
 koyunu süsdüğü intikâmın alı virem. Andan (4) Ḥaḫ Te'ālā celle celālehü buyura, İsrâfîl'e eyde kim:
 Bir kez daḥı şuruḡı (5) ürgil kim maḥlûḫ birkezden ḳopup maḥşer yirine geleler, cem' olalar.
 Bugünkü gün (6) ḳazî ben olurum diye. Ḳaçan kim İsrâfîl şürin üre, eyde: Dirilün iy çürü- (7) miş
 tenler ve iy tağılmış süñükler diye. Ḥaḫ Te'ālā fermân birle ṫarafete'l-'ayn (8) içre şöyle dirileler
 kim zerre zerre gelüp cem' olalar, her bedenden bir zerre ḳada- (9) rı şehvi olmaya, Ḥaḫ Te'ālā
 ḳudreti ve ḫikmeti birle ve daḥı şöyle olsa (10) kim bir kişi maşrıḳda olsa daḥı yıl anı zerre ḳılıp tâ
 mağribe degin irişdürse (11) Ḥaḫ Te'ālā fermânı birle sâ'at-i nücümde eyleye cem' olma kim hıçbir
 zerre (12) eksüksüz yirlü yirine geleler ve andan soḡra cānlar ḳamusı İsrâfîl'ün şürından (13) çıḳa
 keennehu şol ḳovan arusu gibi çıka. Şol ḳadara çıḳalar kim yirle gök [10a] (1) arası toptolu ola. Ḥaḫ
 Te'ālā celle zekerehu her bir cāna iki firişteh müvekkel (2) ḳıla, biri eyde ve biri sora. Nitekim Ḥaḫ
 Te'ālā Kelām-ı Ḳadîminde buyurur: (3) **"Ve cā'et kullu nefsin me'ahā sā'ikun ve şehîdun"**¹¹ (4)
 Andan bir firişteh Beyte'l-Muḳaddis üzerine gele, nidā ḳıla, eyde: İy ḫalāyıḳlar, (5) dirilün, tîz
 maḥşer yirine gelün diye. Andan Ḥaḫ Te'ālā celle zekerehu buyura, bu yiri (6) düreler götüreler
 uçmaḳ ḳapusunuḡ bir ḳanadınunḡ aralıḡında ḳoyalar, belürmeye ve bir ayruḳ (7) yir döşeyeler kim
 andan hıç fesād olmamış ola ve zinā ḳılınmamış ola ve ḫarām (8) yenilmemiş ola ve ol yirde
 peygāmbere için ve şiddîḳler için menberler (9) ḳoyalar, 'ālimler için kürsiler ḳoyalar ve
 Muḫammed ümmeti yüz yigirmi şaf ola (10) ve ḳalan ümmetler kırḳ şaf ola ve güneş ḫalāyıḳun
 başına yakın ola. Bu ḫalā- (11) yıḳlar ḳamusı dere bata. Her bir ādem yazuḳlu yazuḡı ḳadar dere
 bata. Bir nice topuḡına (12) degin ve bir nicesi incigine degin ve bir nicesi ḳuşaḡına degin dere bata
 ve bir nicesi (13) göḡsine degin dere duta ve bir nicesi boḡazına degin dere duta ve bir nicesi der
 içine [10b] (1) ḡarḳ ola kim beyinleri çüşa gelüp ḳaynaya ḳamusunuḡ dilleri aḡızlarından (2) çıḳup
 göḡüsleri üzerine düşmüş ola ve bu ḫalāyıḳlar birkezden bu ḫāl-ile (3) ṫuralar, meded isteyü Ādem
 peygāmbere geleler. Feryād u zārî ḳılıp, çağrışup (4) eydeler kim: Yâ Ebü'l-beşer ve yâ Şafiyallāhu,
 bize meded eyle kim ḳamu peygāmbere için (5) ulusısın ve mecmū' peygāmbere için ve velilerün
 ser-cümle ḫalāyıḳlarunḡ (6) atası ve dedesi biz ḳamımız senden peydā olduk, imdi Lillāhi Te'ālā (7)
 bize şefā'at ḳıl meded eyle diyeler, bu ıssıdan ḳatı buḡaldıḳ diyeler. Pes Ādem (8) Peygāmbere
 'aleyhi's-selām bunlara eyde: Ben size nice şefā'at ḳılayım kim ben (9) Ḥaḫ Te'ālā ḫazretinde suç
 işledüm, anuḡ buyruḡın şıdım, günāḫḳār oldum, (10) ben size şefā'at ḳılamazın diye. Pes andan
 nevmîz olup Nūḫ peygāmbere 'aleyhi's- (11) selām geleler, Nūḫ'a zārî ḳılıp aḡlaşalar eydeler kim:
 Yâ Neciyallāhi, sen daḥı (12) ikinci atamuzsun, Ḥaḫ Te'ālā'nunḡ üründü ḳulusun ve mürsel
 peygāmbere için, ulusı- (13) sın. İmdi Lillāhi Te'ālā bugünkü gün bize şefā'at ve meded eyle diyeler.
 Andan [11a] (1) Nūḫ Peygāmbere 'a.m. eyde: Ben size nice şefā'at ḳılayım kim ben Ḥaḫ Te'ālā ḫazre-
 (2) tinde şermesāram, kendü ḳavmum ḫaqqında yavuz du'ā ḳıldım, Ḥaḫ Te'ālā anları (3) ṫufān-
 ıla helāk eyledi, ben size şefā'at eylemezsin diye. Pes andan daḥı (4) nevmîz olup İbrāḫîm
 Peygāmbere varalar 'a.m. aḡa daḥı feryād, zārî ḳılıp, aḡlaşalar, (5) eydeler kim: Yâ Ḥalîlullāh, sen
 daḥı ulu peygāmbersin, on iki biḡ peygāmbere- (6) lerün dedesisin ve mürsel peygāmbere için
 ulusısın, Ḥaḫ Te'ālā saḡa ḫalîlüm (7) didi ve odı saḡa gülistān ḳıldı. İmdi ol Taḡrı ḫaqqı-çün kim
 bize şefā'at (8) ḳıl, diyeler. Andan İbrāḫîm peygāmbere 'a.m. bunlara eyde: Ben Ḥaḫ Te'ālā
 ḫazretinden (9) kendü nefsum dilemezem, ben size nice şefā'at ḳılayım, diye. Pes andan daḥı
 nevmîz (10) olup Mūsā peygāmbere 'a.m. varalar, aḡa daḥı çok zārî ḳılıp yalvaralar, feryād idüp
 (11) aḡlaşalar, eydeler kim: Yâ Kelîmullāh, sen daḥı ulu peygāmbersin, Ḥaḫ Te'ālā dünyāda (12)
 senünle keleciler ḳılurdu ve hem seni severdi ve saḡa Kelîm'üm, didi. İmdi ol (13) Taḡrı ḫaqqı-çün
 bugünkü gün bize şefā'at ḳılğıl, bu ıssıdan cigerimiz bişdi [11b] (1) ve bizi ḳara ḳara yaḳdı ve bu
 zaḫmetümüz ḫadden geçdi, igen ḳatı buḡaldıḳ, (2) diyeler. Mūsā Peygāmbere 'a.m. eyde: Taḡrı
 Te'ālā celle celālehu niçe biḡ kişi (3) benden ötürü şuya boḡdı, ben andan 'aḡîm utanurın, sizi
 dileyemezsin, diye. (4) Andan nevmîz olup İsa Peygāmbere 'a.m. varalar, aḡa daḥı feryād idüp

¹¹ Kur'an-ı Kerim, 50/21.

ağlaşalar, (5) eydeler: Yâ Rûhullâh, sen dañı igen ulu peygambersin, ölüyi diri kıldurduñ ve hem (6) şayruları şağ kıldurduñ ve senüñ nefesüñ mübarekdür, Hâk Te'âlâ seni göklere (7) çıkardı, düşmândan saklayup dördüncü kat gökde Beyte'l-Ma'mür saña maķâm (8) kıldı. İmdi ol Tañrı haķķı-çün kim saña bu kerâmeti ve bu ululuğı virdi, (9) bugünkü gün bize şefâ'at eyle kim bu ıssı bizi helâk eyledi, hiç tãakatümüz (10) qalmadı, diyeler. 'İsâ Peyğâmbere 'aleyhi's-selâma eydeler kim: Ben size nice şefâ (11) 'at idem kim dünyâda kâfirler baña ve anama iki Tañrıdır didiler, bühtân ideler. Ben anuñ (12) hâzretinden katı şermesâram, kendü nefsum dañı dilemege utanuram, size şefâ (13) 'at kılmazın, diye. Andan dañı nevmîz olup çağrıñu çağrıñu, sergerdân, [12a] (1) vâlih ü hayrân olup şöyle qalalar. Andan 'İsâ Peyğâmbere 'a.m. bunlara eyde kim: Niçün (2) tırursız ol 'âlem fahri ve peyğâmbere serveri ve velîler mihteri ve 'aşiler (3) şefî'i ol yüce menber issi ve âhiret sultânı Muhammed Muştafâ'ya varuñ, şallallâhu (4) 'aleyhi ve sellem size şefâ'at eyleye, diye. Çünkim Muhammed'ün adın işideler (5) kamu birkezden feryâd idüp, ağlaşalar şöyle kim gözlerinden yaş yirine kan gele, (6) eydeler kim: Yâ rahmeten lil'âlemîn, kamu yazuķlı kullar şefâ'atcisi sensin, (7) bugün bu ıssıda tırmaķdan 'azîm buñaldık, imdi bize şefâ'at kııl, diyeler. (8) Andan ol şefî'i'l-müznibîn ve hâteme'n-nebiyyin ve seyyidi'l-mürselîn (9) çünkim baka, bu hâl-ile ümmetin göre, 'azîm özi göyünüp menberden aşığa (10) ine, 'arş altında gele, zârî kılıp ağlayup secdeye vara ümmetî ümmetî (11) diye. Andan Hâk Te'âlâ celle celâlehü nidâ kılıp eyde: Yâ Muhammed, başuñı (12) qaldurğıl kim ümmetüñi saña bağışladım. Şol ümmetüñ kim senüñ sünnetün ve benüm (13) farîzam yirine getürdüler ve anlar kim benüm farzum ve senüñ sünnetüñ terk idüp [12b] (1) kılmadılar, anlaruñla benüm biraz işüm var diye. Zîrâ kim 'aşî oldılar bes Hâk Te'âlâ (2) celle kadrehu buyura kim: Yâ Mâlik, tãamuyı kızdurğıl 'aşiler için ve yâ Rızvân (3) sen dañı uçmaķlaruñ bezegil şâlihler için ve mü'minler için diye. Andan (4) Hâk Te'âlâ emir ide, cehennem tãamısı baş qaldura kim beş yüz biñ (5) kadar yoldan hãme ide kaçan kim 'Araşât halkı ol heybet görenler anuñ (6) gürelesin ve kükremesin ve fışğırduğın ve yıldırım gibi odların göreler, hep (7) mecmû' hãş ve 'ãm velîler ve nebiler kamu dizin çöküp yüzleri üzere (8) düşeler. Andan her bir kişi kendü nefsin kırtarmaķ üzerinde olalar. Pes Âdem (9) Peyğâmbere 'a.m. eyde kim: İlâhî bugünkü gün senden oğlum Hâbil ve Kâbil ve Havvâ'yı (10) dilemezin, illâ kendü nefsum dilerem, diye. Pes mecmû' peyğâmbere eydeler: Nefsî nefsi (11) diyeler. Ol âhiret sultânı Muhammed Muştafâ şallallâhu 'aleyhi ve sellem eyde (12) kim: Ümmetî ümmetî. Andan Hâk Te'âlâ buyura, terâzüyü kıralar ve şîrâti gereler cehennem (13) üzerine; kıldan ince ve kılıçdan iti ve mermerden tãayıncaķ. Üç biñ yıllık [13a] (1) yol ola, biñ yıllık yol yoķuş ola ve biñ yıllık yol iniş ola ve biñ yıllık (2) yol düz ola. Kamu hãlayıķları terâzüya getüreler ve her bir kiřinüñ 'amelin tartalar (3) şöyle kim mişķâle zerre kadar şevâbı ağır gelse Hâk Te'âlâ anı uçmağa kıoya (4) ve eger bir zerre kadarı günâhı ağır gelse Hâk Te'âlâ anı tãamuya buyura, ol zerrece (5) günâhınuñ cezâsın göre, andan şîrâta geleler. Her biri 'amellü 'ameli kadarınca (6) geçeler. Bir niceler yıldırım gibi geçe ve bir niceler segirdür atlar gibi geçeler ve bir niceler yügrüyü (7) geçeler ve bir niceler emekleyü geçeler ve bir niceler yüzün düşüp yağrın sürüyü geçeler (8) ve bir niceler cehenneme düşeler ve andan şonra bitiler yağa. Bir nicelerün¹² bitisi (9) şağ eline vireler ve bir nicelerün bitisi şol eline vireler, ol günâh bitisi ola (10) ve bir nicelerün şol elini gögsinden şoķalar yağrınından kıka, bitisini ardından (11) vireler ve bir nicelerün bitisini yüzine uralar, yüzi ardına döne dañı eydeler kim: (12) Oķı ol yavuz 'amellerün dünyâda kıldıñ idi diyeler. Andan Hâk Te'âlâ buyura (13) uçmaķlık uçmağa ve tãamuluk tãamuya. Ammâ bir bölük tãayife mü'minlerden şöyle [13b] (1) tırur qalalar dañı bir firîşteh bunlara eyde: Siz niçün uçmağa varmazsınız? (2) Bunlar eydeler biz dünyâ sarâyında bir sâ'at Hâk'dan ayru olmazdık, şimdi (3) dañı andan ayru olmazuz, diyeler. Pes Hâk Te'âlâ'dan nidâ gele kim: Yâ kullarım, kerem eyleñ, (4) siz dañı uçmağa varuñ, uçmaķ dañı sizüñle müşerref olsun. Pes (5) anlar dañı Hâk Te'âlâ emriyle uçmağa varalar ve bir nice 'aşiler tãamuya kıoyalar (6) pîrleri önünce ve naķîrleri ardınca ve yigitleri dañı ardınca ve 'avratları (7) anlaruñ ardınca. Çünki bunlar tãamuya yaķın geleler, tãamu meliki bunlara eyde: Siz (8) kanķı

¹² Yazmada: nicelük

ümmetdensiz ki gözünüz gök ve çağır degül ve elünüz ve ayakunuz zencirler (9) le bağlı degül ve hem yüzünüz kara degül. Bunlar eydeler: Yâ melik, biz Muhammed ümmetinden idük (10) velâkin günâhımız şomluğundan¹³ ötürü bizi şamuya uş sürdiler diyü feryâd idüp (11) ağlaşalar. Şol kadar ağlaşalar kim bunların gözlerinin yaşı dükene, yaş yirine (12) kan gele. Andan Mâlik eyde kim: Nola-y-ıdı bu ağlamağuş birazın dünyâ sarâyında (13) -y-iken ağlaya-y-ıduşuz, bugünkü gün bu kadar zahmet görmeye-y-ıdıñüz, diye. Andan Hâk [14a] (1) Te'âlâ celle ve 'alâ gözleri yaşına bakup rahm idüp, esirgeye fazlı (2) ve kerem birle uçmağa buyura ammâ anlardan şular¹⁴ kim dünyâdan tevbesüz gıtdilerdi (3) ve kebâyir günâh işlemişlerdi ya 'nî namâzı kılmamışlardı ve kan itmişlerdi (4) ve zinâ itmişlerdi ve atasın ve anasın azarlamışlardı, Taşrı Te'âlâ'ya (5) 'aşî olmuşlardı. Anları şamuya koyalar, günâhları kadar 'azâb göreler (6) tâ kim Hâk Te'âlâ'nun dileği yirine gele ve dañı Mâlik'e buyura bunlarınla kâfirler (7) arasında bir derece açgıl, diye. Pes Mâlik dañı Hâk Te'âlâ buyrıñın (8) yirine getüre, bir derece aç. Ol kâfirler bakalar, bunları göreler dañı sürer, teftiş (9) ideler, eydeler kim: Yazuğumuz çokluğundan¹⁵ ötürü girdük, küfrümüzden ötürü girmedük (10) sizcileyin, diyeler. Çünkim bunlar kendü suçların bileler. Hâk Te'âlâ buyura kim: (11) Ol 'aşilerün 'azâbın götürdük, diye. Ol kâfirler inilesin, bakalar, göreler kim (12) bunların yüzleri gökcek olmuş, hiç 'azâb görmemiş gibi kendülere bakalar, (13) kapkara kömür gibi eydeler: Vay bize ve bizüm cânumuza diyeler. Andan Hâk Te'âlâ kereminden [14b] (1) Cebrâ'îl bunlar 'arza kıla. Kaşan Cebrâ'îl göreler, çağrışup eydeler kim: Ne (2) görgülü kişisin kim seni göricek cânumuz sevindi, diyeler. Andan Cebrâ'îl eyde: (3) Siz ne ümmetdensiz? Bunlar eydeler: Muhammed ümmetinden<n>üz. Andan Cebrâ'îl eyde: (4) Ben sizün peygâmbereñüze yalvarıcıyam, diye. Kamusı çağrışup eydeler: Yâ Rûhu'l- (5) emîn, Muhammed kanı kim bizi unuttı, diyeler. Andan Cebrâ'îl dañı eyde: Siz Muhammedün (6) sünnetin terk itdiñüz ve Taşrı'nun buyrukların şıdıñuz, anun gibi ulu pâzişâha 'aşî (7) olduñuz, lâ-cerem işbu hâle giriftâr olduñuz, diye. Pes Cebrâ'îl 'a.m. Muhammed (8) Muştafâ hazretine vara, şallallâhu 'aleyhi ve sellem haber vire, eyde: Yâ Resû- (9) lullâhi, ümmetinden dañı kimse kalmış şamuda, diye. Andan seyyidi'l-mürselîn (10) ve şefi'a'l-müznibîn ve resûli rabbe'l-'âlemîn fi'l-hâl şuru gele, ümmetî ümmetî, diye. Andan (11) Hâk Te'âlâ celle ve 'alâ buyura kim, başunı kaldur kim, ol 'aşî ümmeti şaşa bağışladum (12) ve şefâ'atun kabûl olundu, diye. Pes Hâk Te'âlâ celle ve 'alâ emir ide, anları (13) şamudan çıkaralar. Uçmak arasında bir bışar vardur, arşa gireler, arnalar, ol yaramaz, [15a] (1) çirkin koñular kamusı gide, tahir ve tendürüst olalar. Hâk Te'âlâ celle (2) ve 'alâ buyura uçmakdan hulleler ve tâclar ve kemerler getüreler, anlara geydüreler. Anda Hâk (3) Te'âlâ celle ve 'alâ eyde: Yâ Ahmed, bunları al, uçmağa ver, diye. Pes 'azîz men (4) her kim dünyâ sarâyında Hâk Te'âlâ'yı birledi ve Muhammed Muştafâ'yı hâk (5) peygâmbere bildi, sünnî müslimân oldu, dâyim lâ ilâhe illallâh muhammedün resûlullâhu (6) didi ihlâş-ıla, ol şamuda ebed kalmaya, uçmakta Muhammed Muştafâ'ya koñşı (7) ola. Andan ol Yezdân-ı kadîm ve ilâhi'l-'âlemîn celle zekerehu buyura ölüm bir koç (8) şüretinde getüreler, şamu-y-ıla uçmak arasında boğazlayalar, andan uçmakta (9) ola uçmağlığı ve şamulığı şamuda kalalar ve cemî' münkirler ve münâfıklar şamuda (10) 'azâba giriftâr olalar, mü'minler kamu işrete ve zevke ve şafâya meşgûl (11) olalar, Hâk Te'âlâ'nun rahmetine müstağrak olup dîzâr göreler, inşâ'allâhu te'âlâ. Âmîn yâ rabbi'l-'âlemîn.

¹³ Yazmada: şamlığından

¹⁴ Yazmada: şulur

¹⁵ Yazmada: çokluğatdan

SÖZLÜK

‘**acebâ** (Ar.): Acep, acaba.

‘a. 6a/5

aç-: Bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek.

a.- a 14a/8

a.- ar 6a/13

a.- ğıl 14a/7

a.- ı vire 8b/2

ad: İsim, nam.

a.+ ın 12a/4

âdem (Ar.): İnsan, kişi.

â. 10a/11

Âdem (Ar.): İlk yaratılan insan ve ilk peygamber.

Â. 10b/3, 10b/7, 12b/8

ağır: Tartıda çok çeken, hafif karşıtı. a.

13a/3, 13a/4

ağız: Ağız.

a.+ ına 6a/6

a.+ larından 10b/1

ağla-: Üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek.

a.- mağuş 13b/12

a.- yayıduşuz 13b/13

a.- yup 12a/10

ağlaş-: Birlikte, karşılıklı ağlamak.

a.- alar 10b/11, 11a/11, 11a/4, 11b/4, 12a/5, 13b/11

âhir (Ar.): Ahir, son.

â. 8a/2

âhiret (Ar.): İnsanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı'ya hesap vereceği yer, öbür dünya.

â. 6a/1, 12a/3, 12b/11

Ahmed (Ar.): Pek çok methedilmiş, övülmüş kimse [Hazret-i Muhammed'in isimlerindedir].

Â. 15a/3

al-: Almak.

a.- a 9a/8, 15a/3, 7a/3

a.- ğıl 7a/5

a.- ı virem 9b/3

a.- uş 8a/10

a.- up 6a/6, 8b/6

‘**alem** (Ar.): Sancak, bayrak.

‘a. 8a/10, 8b/2, 8b/6

‘a.+ i 9a/12

‘**âlem** (Ar.): 1. Kâinat, bütün yaratılmışlar.

‘â. 8a/4

‘â.+ ler 6b/1

‘**âlem fahri**: Âlemin, kâinatın iftihar kaynağı, övünme sebebi olan Hz. Muhammed.

‘â. 12a/2, 6a/1, 9a/5, 9a/8

‘**aleyhimü's-selâm**: bk. ‘aleyhi's-selâm

‘a. 9a/7

‘**aleyhi's-selâm** (Ar.): “Selam onun üzerine olsun” anlamında Arapça ifade.

‘a. 10b/10, 10b/8, 6a/6, 6a/8, 7b/7, 8a/9

‘a.+ a 11b/10

‘**âlim** (Ar.): Bilen, bilgin, bilici.

‘â.+ ler 10a/9

alt: Bir şeyin aşağısında bulunan boşluk veya yer.

a.+ ına 9a/13

a.+ ında 12a/10, 8a/5

‘**a.m.**: bk. ‘aleyhi's-selâm

‘a. 11a/1, 11a/10, 11a/4, 11a/8, 11b/2, 11b/4, 12a/1, 12b/9, 14b/7

‘**amel** (Ar.): Bir kimsenin dinin buyruklarını yerine getirmek için yaptıkları.

‘a.+ i 13a/5

‘a.+ in 13a/2

‘a.+ lerün 13a/12

‘**amellü**: Güzel amel işlemiş kişi.

‘a. 13a/5

âmîn (Ar.): Dualardan ve hayır temennilerinden sonra, “Allah kabul etsin, öyle olsun!” anlamında kullanılan söz.

â. 15a/11

ammâ (Ar.): Ama, fakat, lakin, ne var ki.

a. 13a/13, 14a/2, 7a/1

aşa: “Ol” zamirinin yaklaşma hâli, ona.

a. 11a/10, 11a/4, 11b/4, 14b/13, 6a/11, 6b/11

ana: Anne.

a.+ ma 11b/11

a.+ sın 14a/4

ancağ: “Yalnızca” anlamında, sınırlama bildiren bir söz.

a. 7a/1

anda: O zaman.

a. 15a/2

andan: 1. Sonra, ondan sonra.

a. 10a/4, 10a/5, 10a/7, 10b/10, 0b/13, 11a/3, 11a/8, 11a/9, 11b/13, 1b/4, 12a/1, 12a/11, 12a/8, 12b/12, 12b/3, 12b/8, 13a/12, 13a/5, 13a/8, 13b/12, 13b/13, 14a/13, 4b/10, 14b/2, 14b/3, 14b/5, 14b/9, 15a/7, 15a/8, 6b/11, 6b/9, 7a/2, 7a/9, 7b/8,

8a/4, 8a/7, 8b/5, 9a/1, 9a/9, 9b/12, 9b/3

2. "Ol" zamirinin ayrılma hâli, ondan.
a. 11b/3, 13b/3, 8b/9

anı: "Ol" zamirinin yükleme hâli, onu.

a. 13a/3, 13a/4, 9b/10

anlar: "Ol" zamirinin çokluğu, onlar.

a. 12a/13, 13b/5, 6a/8, 7b/9

a.+ a 15a/2

a.+ dan 14a/2

a.+ ı 11a/2, 14a/5, 14b/12

a.+ uñ 13b/7, 7a/3

a.+ uñla 12b/1

anuy: "Ol" zamirinin ilgi hâli, onun. a.

10b/9, 11b/11, 12b/5, 14b/6, 6a/10, 6a/11

ara: İçinde, arasında.

a.+ mda 7a/10

a.+ sı 10a/1

a.+ sında 14a/7, 14b/13, 15a/8, 7b/4, 7b/6

ara-: Bulmaya çalışmak, araştırmak. a.- ya 6b/12

aralık: Yer, mahal.

a.+ nda 10a/6

‘Araşāt (Ar.): Mahşer yeri, bütün ölülerin kıyamet günü dirilip toplanacağı meydan, haşir ve neşir meydanı.

‘A. 12b/5, 8a/12, 9a/12

ard: Art, arka taraf, geri.

a.+ na 13a/11

a.+ nca 13b/6, 13b/7

a.+ ndan 13a/10

arın-: Saflığını, temizliğini bozan şeylerden sıyrılmak, saf duruma gelmek, saflaşmak, berî olmak.

a.- alar 14b/13

arka: Vücudun belden boyuna kadar olan sırt kısmı.

a.+ sın 6a/2

‘arş (Ar.): İslam inancına göre göğün en yüksek katı, âlem tasavvurunda en yüksek nokta.

‘a. 12a/10, 6b/7, 7a/1, 7a/2, 8a/5, 9a/13

‘a.+ dadur 6a/12

‘a.+ ı 7a/4

aru: Arı, zar kanatlılardan, bal ve bal mumu yapan, iğnesiyle sokan böcek. a.+ sı 9b/13

‘arż (Ar.): Sunma, bir büyüğe takdim etme, gösterme.

‘a.+ a kıla 14b/1

aşhâb (Ar.): Hz. Muhammed zamanında yaşamış, onu görmüş ve sohbetinde bulunma şerefine ermiş kimseler, sahabe.

a.+ dan 6a/5

‘āşi: bk. ‘āşī

‘ā.+ ler 12a/2

‘ā.+ lerüñ 14a/11

‘āşī (Ar.): Asi, isyan eden, isyankâr. ‘ā. 14b/11, 7b/13

‘ā. oldılar 12b/1

‘ā. olduñuz 14b/6

‘ā. olmuşlardı 14a/5

‘ā.+ ler 12b/2, 13b/5, 6a/1

aşağa: Aşağıya, alta, alt tarafa doğru.

a. 12a/9

at: Binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan.

a.+ lar 13a/6

ata: Baba, ata, cet.

a.+ muzsun 10b/12

a.+ sı 10b/6

a.+ sın 14a/4

āvāz (Far.): Ses, seda.

ā. 9b/1

‘avrat (Ar.): Eş, kadın.

‘a.+ ları 13b/6

ayak: Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü.

a.+ uñuz 13b/8

ayru: Uzak.

a. 13b/2, 13b/3

ayruk: Başka, gayri, maada, diğer.

a. 10a/6

‘azâb (Ar.): Kâfirlere ve günahkârlara ölümden sonra verilecek ceza.

‘a. 14a/12, 14a/5

‘a.+ a 15a/10

‘a.+ ın 14a/11

‘azametlü: Büyük, ihtişamlı, haşmetli, muhteşem.

‘a. 7b/13

azarla -: Kırıcı ve sert söz söylemek, paylamak, takdir etmek.

a.- mışlardı 14a/4

‘azīm (Ar.): 1. Şiddetli, çetin, pek fazla.

‘a. 11b/3, 12a/7, 12a/9,

2. Azim, büyük, yüce.

‘a. 7a/4

‘azīz (Ar.): Yüce, kıymetli, değerli, mukaddes, muazzez.

‘a. 15a/3

‘**Azrâ’îl** (*Ar.*): Dört büyük melekten, Allah’ın emriyle insanların canını almakla görevlendirilmiş olanı, ölüm meleği.

‘A. 6b/9, 7a/12, 7a/6, 7a/7

bağışla-: Vermek, ihsan etmek, bahşetmek.

b.- dum 12a/12, 14b/11

bağla -: İp, bağ veya başka bir araçla bir şeyi bir yere, diğer bir şeye veyahut birkaç şeyi birbirine tutturmak.

b.- yup 9a/11

bağlu: İp veya başka bir araçla bir şeye, bir yere bağlanmış olan.

b. 13b/9

bak-: Bakmak, gözleri bir şey üzerine çevirmek.

b.- a 12a/9, 9a/7

b.- alar 14a/11, 14a/12, 14a/8

b.- up 14a/1

a “Ben” zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi, bana.

b. 11b/11, 7b/13, 8a/3, 8b/3

Bārī Hūzā: “Yaratan Allah” anlamında Arapça bir ifade.

B. 6b/13, 7a/13

baş: Baş, kafa.

b. 12b/4

b.+ ina 10a/10, 9a/10

b.+ uḡı 12a/11, 14b/11, 9b/1

bat-: Batmak, gark olmak.

b.- a 10a/11, 10a/12

beden (*Ar.*): Vücut, gövde.

b.+ den 9b/8

beglik: Bey olma, bey olmak durumu.

b. 7b/12

belür-: Ortaya çıkmak, görünmek.

b.- meye 10a/6

ben: Teklik 1. şahıs zamiri, ben.

b. 10b/8, 11a/1, 11a/3, 11a/8, 11a/9,

11b/10, 11b/11, 11b/3,

14b/4, 7a/13, 7a/7, 9b/6

b.+ den 11b/3

b.+ em 8a/2

b.+ üm 12a/12, 12a/13, 12b/1, 7a/10,

7a/9, 7b/12, 7b/13, 7b/2, 7b/3, 7b/5,

8a/1, 8a/10, 8a/11, 8b/8

b.+ ümdür 8a/2

bes (*Far.*): Şimdi, o hâlde, öyle ise.

b. 12b/1, 8a/12, 8a/9

beş yüz biç: Beş yüz bin.

b. 12b/4

beyin: Beyin.

b.+ leri 10b/1

Beyte’l-Ma’mūr: Hz. Âdem’le yeryüzüne indirilip Tufan’dan sonra tekrar göğe

çıkartıldığına inanılan yedinci kat gökteki köşk.

b. 11b/7

Beyte’l-Muqaddis: İslam’da üç mukaddes mescitten biri olan Kudüs’teki mescit, Müslümanların ilk kiblesi. Kudüs Camii ve Mescid-i Aksa da denir.

B. 10a/4

beze-: Süslemek.

b.- gil 12b/3

biyar: Yerden kaynayarak çıkan su, kaynak.

b. 14b/13

bil: İnsan bedeninde göğüsle karın, sırtla kalçalar arasında daralmış bölüm.

b.+ in büküp 6a/6

b.+ ine 9a/11

bil-: Bilmek, haberdar olmak, anlamak, idrak etmek.

b.- di 15a/5

b.- eler 14a/10

b.- esiz 8b/9

b.- mez 8b/8

b.- ür 6b/10

b.- ürsin 7a/13

bilür: Bilen, âlim.

b. 6b/13

biç: Bin.

b. 11b/2, 13a/1

bindür -: Bir kimseyi bir şeyin üzerine çıkartmak, oturtmak, binmesini sağlamak.

b.- üp 9a/11

bir: Bir.

b. 10a/1, 10a/11, 10a/4, 10a/6,

12b/8, 13a/13, 13a/2, 13a/4, 13b/1,

13b/2, 14a/7, 14a/8, 14b/13, 15a/7,

6a/11, 6a/12, 6a/9, 6b/12, 6b/5,

6b/8, 7a/11, 7b/4, 7b/6, 8a/13, 8a/5,

9b/10, 9b/4, 9b/8

biraz: Bir parça, azıcık.

b. 12b/1

b.+ ın 13b/12

birer: Bir sayısının, her birine bir veya her defasında bir tane anlamına gelen üleştirme şekli.

b. 7a/5

birez: bk. biraz.

b. 6a/4

biri: Bir tanesi, içlerinden biri, yekdiğeri.

b.+ i 10a/2, 13a/5

birkezden: Hep birden.

b. 10b/2, 12a/5, 6b/1, 6b/2, 6b/12,

6b/7, 7b/8, 8a/4, 8a/7, 9b/5

birle: İle, birlikte, beraber.

b. 14a/2, 6b/12, 7a/4, 7b/3, 7b/5,
8a/11, 9b/11, 9b/7, 9b/9
birle -: (Allah için) Birliğini kabul etmek, şirk
koşmamak.

b.- di 15a/4

bir nice: Bazılar.

b. 10a/11, 13b/5

b.+ ler 13a/6, 13a/7, 13a/8

b.+ lerüñ 13a/10, 13a/11, 13a/8,
13a/9

b.+ si 10a/12, 10a/13

biş -: Ateşte, fırında, kaynar suda veya yağda
ısı etkisiyle yenilebilir duruma gelmek.

b.- di 11a/13

bit -: Bitki, tüy, saç vb. şeyler yetişmek,
büyümek, yeşermek.

b.- e 8a/7

biti: Mektup, yazı.

b.+ ler 13a/8

b.+ si 13a/8, 13a/9

b.+ sini 13a/10, 13a/11

biz: Çokluk birinci şahıs zamiri, biz.

b. 10b/6, 13b/2, 13b/9

b.+ den 9a/10

b.+ e 10b/10, 10b/13, 10b/4, 10b/7,
11a/13, 11a/7, 11b/9, 12a/7, 14a/13,
8b/2

b.+ i 11b/1, 11b/9, 13b/10, 14b/5

b.+ üm 14a/13, 7b/10

boğ -: Nefes almasına engel olarak öldürmek.

b.- dı 11b/3

boğaz: Boynun ön bölümü ve bu bölümü
oluşturan organlar, kursak.

b.+ ına 10a/13

boğazla -: Boğazından kesmek.

b.- yalar 15a/8

boynuz : Bazı hayvanların başında
bulunan, tırnaklı bir maddeden, uzun, kıvrık
veya çatalı korunma organı. b. 6a/9

boynuzlu: Boynuzu olan (hayvan).

b. 9b/3

boynuzsuz: Boynuzu olmayan.

b. 9b/3

bölük: Bir bütünden ayrılmış olan parça,
kısım, grup.

b. 13a/13

bu: Bu (işaret zamiri ve sıfatı).

b. 10a/10, 10a/5, 10b/2, 10b/7,
11a/13, 11b/1, 11b/8, 11b/9, 12a/7,
12a/9, 13b/12, 13b/13, 6a/5, 8a/3

b.+ nlar 13b/2, 13b/7, 13b/9, 14a/10,
14b/1, 14b/3, 8a/9, 8b/2, 8b/4, 8b/5,
9a/9

b.+ nlara 10b/8, 11a/8, 12a/1, 13b/1,
13b/7, 8b/3

b.+ nları 14a/8, 15a/3, 8b/6

b.+ nlarıñ 13b/11, 14a/12, 9a/8

b.+ nlarıñla 14a/6

bugün: İçinde bulunulan gün.

b. 12a/7, 8b/4

b.+ ki 10b/13, 11a/13, 11b/9, 12b/9,
13b/13, 9b/2, 9b/5

bul -: Arayarak veya aramadan bir şeyle, bir
kimse ile karşılaşmak.

b.- maya 6b/12

buñal -: Usanmak, yorulmak, bunalmak,
darda kalmak, daralmak.

b.- dık 12a/7

b.- duğ 10b/7, 11b/1

burāk (Ar.): Hz. Muhammed'in, üzerine
binerek miraca çıkması için emrine verilen
semavi binek.

b. 8a/10, 8b/2, 8b/6

b.+ a 9a/11

b.+ dan 9a/13

buyruk: bk. buyruk.

b.+ ın 14a/7

buyruk: Belirli bir davranışta bulunmaya
zorlayıcı söz, emir, ferman. b. 6a/7

b.+ ın 10b/9

b.+ ların 14b/6

buyur -: Bir şeyin yapılmasını veya
yapılmamasını kesin olarak söylemek,
emretmek.

b.- a 10a/5, 12b/12, 12b/2, 13a/12,
13a/4, 14a/10, 14a/2, 14a/6, 14b/11,
15a/2, 15a/7, 8a/5, 8b/8, 9b/4

b.- duğ 8b/7

b.- madı 8b/3

b.- updur 8a/3

b.- ur 10a/2, 6b/3, 6b/8

bühtān (Ar.): Bir kimseyi yapmadığı bir şeyi
yapmış olmakla itham etme, iftira.

b. iteler 11b/11

bük -: Eğmek.

bilin b.- üp 6a/6

cān (Ar.): Can, ruh.

c. 7a/11, 7a/6, 7b/6

c. vireler 6b/7

c. virelerdi 7b/8

c.+ a 10a/1

c.+ ı 6a/10

c.+ ın 7a/5

c.+ lar 9b/12

c.+ ların 7a/2, 7a/3

c.+ umuz 14b/2
c.+ umuza 14a/13
cānlu: Canı olan, diri, yaşayan.
c. 6b/12
Cebrâ'îl (Ar.): Allah tarafından peygamberlere vahiy getirmekle görevlendirilen, dört büyük melekten biri.
C. 14b/1, 14b/2, 14b/3, 14b/5, 14b/7, 7a/10, 7a/7, 7a/9, 8a/12, 8a/8, 9a/10
C.+ i 9a/7
cehennem (Ar.): Dini inanışlara göre, dünyada günah işleyenlerin öldükten sonra ceza görecekleri yer, tamu.
c. 12b/12, 12b/4
c.+ e 13a/8
celâl (Ar.): Yücelik, büyüklük, ululuk.
c.+ üm 9b/2
celle celâlehu (Ar.): "Allah Teâlâ'nın celali yüce olsun" anlamında bir dua sözü.
c. 11b/2, 12a/11, 7a/9, 9b/4
celle celâlehu velâ ilâhe gayruhu (Ar.): "Allah'tan başka ilah yoktur ve onun celali yücedir" anlamında bir dua sözü.
c. 7b/9
celle kadre (Ar.): bk. celle kadrehu
c. 8a/5
celle kadrehu (Ar.): "Allah'ın kadri yücedir" anlamında bir dua sözü.
c. 12b/2
celle ve 'alâ (Ar.): "Azametli ve yüce olan Allah" anlamında bir dua sözü.
c. 14a/1, 14b/11, 14b/12, 15a/1, 15a/3, 7a/2, 8a/9
celle zekerehu (Ar.): "Zikri yüce olan Allah" anlamında bir dua sözü.
c. 10a/1, 10a/5, 15a/7, 8a/8
cem' (Ar.): Toplama, toplanma, bir araya gelme, getirilme.
c. iterlerdi 7b/11
c. olalar 9b/5, 9b/8
c. olına 9b/11
cemâl (Ar.): Yüz güzelliği, güzel yüz. c.+ in 6a/3
cemî' (Ar.): Bütün, hep, cümle.
c. 15a/9
cevâb (Ar.): Bir soruya, bir isteğe, bir söz veya yazıya verilen karşılık, yanıt.
c. 8b/13, 9a/1
c. virmeye 8b/12
cezâ (Ar.): Uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım.
c.+ sını 13a/5

ciger (Far.): Ciğer, bağır.
c.+ imüz 11a/13
cinnî (Ar.): Cin taifesine mensup olan varlık, cin, ecinni.
c. 6b/2, 6b/6
cümle (Ar.): Cümle, bütün, hep, tüm.
c. 6b/1, 6b/6, 8a/4
çağır:- Yüksek sesle bağırarak, haykırmak, seslenmek, çağırarak. ç. 7b/4
ç.- a 7b/6
ç.- up 9a/1
çağırış:- Hep birden bağırarak yaygara etmek.
ç.- u 11b/13
ç.- up 10b/3, 14b/1, 14b/4
çakır: Açık mavi, hareli ela (göz).
ç. 13b/8
çık:- (Bulunduğu yerden) Dışarıya varmak, içeriden dışarıya doğru gitmek.
ç.- a 13a/10, 6b/12, 9b/13
ç.- alar 9b/13
ç.- duğı 8b/10
ç.- up 10b/2
çıkâr:- Birinin veya bir şeyin çıkmasını sağlamak, çıkmasına sebep olmak.
ç.- alar 14b/13
ç.- am 8b/4
ç.- dı 11b/7
çirkin (Far.): Göze veya kulağa hoş gelmeyen, güzel karşıtı.
ç. 15a/1
çok: Sayı, nicelik, değer, güç, derece vb. bakımından büyük ve aşırı olan, az karşıtı.
ç. 11a/10
çokluk: Sayı veya ölçü yönünden çok olma durumu, çoğul, kesret, ekseriyet, teklik karşıtı.
ç. 6a/10
ç.+ mndan 14a/9
çök:- Ayakları üstüne oturmak.
ç.- üp 12b/7
çüş (Fars.): Coşma, taşma, kaynama, coşkunluk, galeyan.
ç.+ a 10b/1
çünkü (Far.): Çünkü.
ç. 13b/7
çün kim (Far.): Çünkü.
ç. 12a/4, 12a/9, 14a/10, 8b/1
çürü:- Çürümek, bozulup dağılmak.
ç.- miş 8a/6, 9b/6
dañı: Dahi, bile, da/de.
d. 10b/11, 11a/10, 11a/11, 11a/3, 11a/4, 11a/5, 11a/9, 11b/12, 11b/13,

- 11b/4, 11b/5, 12b/3, 13a/11, 13b/1, 13b/3, 13b/4, 13b/5, 13b/6, 14a/6, 14a/7, 14a/8, 14b/5, 14b/9, 6a/13, 6a/5, 6b/8, 7a/10, 7a/11, 7a/12, 7a/2, 7a/3, 7b/3, 8a/2, 8a/3, 8b/11, 9a/9, 9b/10, 9b/4, 9b/9
- da`vi** (Ar.): Dava, iddia.
d.+ sin kırlardı 7b/12
- dāyim** (Ar. *dā'im*): Daim, devam eden, devamlı, sürekli, fasılasız.
d. 15a/5
- dede**: Torunu olan erkek, büyük baba, büyük peder.
d.+ si 10b/6
d.+ sisin 11a/6
- degin**: Bir işin sona erdiği zamanı ve yeri gösterir, -e kadar, e dek.
d. 10a/12, 10a/13, 8b/10, 8b/9, 9b/10
- degül**: Olumsuzluk edatı, değil.
d. 13b/8, 13b/9
- degür-**: Eriştirmek, yetiştirmek, ulaştırmak, vasıl etmek.
d.- üj 8a/11
- delük**: Bir cismin bir yanından öbür yanına kadar geçen oyuk şeklindeki açıklık.
d.+ leri 6a/10
- deplü**: Kadar.
d.+ dür 6a/9
- der**: Deriden sızan, kendine has kokulu, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı.
d. 10a/13
d.+ e 10a/11, 10a/12, 10a/13
- derece** (Ar.): Bir süreç içindeki durumlardan her biri, basamak, aşama, rütbe, mertebe.
d. 14a/7, 14a/8
- destür** (Far.): İzin, ruhsat, müsaade.
d.+ umla 7a/10
- di-**: Duygu ve düşüncelerini sözle anlatmak, söylemek, demek.
d.- di 11a/12, 11a/7, 15a/6
d.- diler 11b/11
d.- mek 9a/2
d.- mekdür 9a/3
d.- rlerdi 7b/10
d.- ye 10a/5, 10b/10, 11a/3, 11a/9, 11b/13, 11b/3, 12a/11, 12a/4, 12b/1, 12b/10, 12b/3, 13b/13, 14a/11, 14a/7, 14b/10, 14b/12, 14b/4, 14b/7, 14b/9, 15a/3, 6b/10, 7a/1, 7a/10, 7a/3, 7a/7, 7b/1, 7b/5, 8a/12, 8a/4, 9a/13, 9a/9, 9b/6, 9b/7
d.- yeler 10b/13, 10b/7, 11a/8, 11b/10, 11b/2, 12a/7, 12b/11, 13a/12, 13b/3, 14a/10, 14a/13, 14b/2, 14b/5, 8b/12, 8b/13, 8b/3, 8b/5, 9a/10, 9a/5
- dik-**: Bir cismi dik olarak durdurmak.
göz d.- üp 6a/6
- dikil-**: Dik duruma gelmek.
d.- mişdür 8b/11, 8b/9
- dil**: 1. İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban.
d.+ iyle 8a/3
2. Ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı.
d.+ leri 10b/1
- dile-**: Bir şeyin gerçekleşmesini veya olmasını istemek, ummak, temenni etmek, niyaz etmek.
d.- mege 11b/12
d.- mezem 11a/9
d.- mezin 12b/10
d.- rem 12b/10
d.- rsejüz 8b/13
d.- yemegin 11b/3
- dilek**: Bir kimsenin dilediği şey, istek, talep, temenni, rica, murat.
d.+ i 14a/6
- diri**: Yaşamakta olan, yaşayan, canlı, ölü karşıtı.
d. 7a/6, 7b/8
d. kıldurduj 11b/5
- diril-**: Dirilmek, canlanmak, hayat kazanmak, yaşar duruma gelmek.
d.- eler 8a/9, 9b/8
d.- medi 9a/10
d.- üj 10a/5, 9b/6
- diyü**: 1. Biri sebebi, biri sonucu bildiren iki cümleyi birbirine bağlar.
d. 6a/8, 6b/5
2. Diyerek, deyip.
d. 13b/10
- diz**: Kaval, baldır ve uyluk kemiğinin birleştiği yer.
d.+ in 12b/7
- dīzār** (Far.): Yüz, güzel yüz, çehre.
d. 15a/11
- dost** (Far.): Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldeş, iyi görüşülen kimse, düşman karşıtı.
d.+ um 8a/10, 8b/8
d.+ uñ 8b/7
- dön-**: 1. Kendi ekseni üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket etmek. d.- di 6a/5

d.- e 13a/11
2. Vazgeçmek, feragat etmek.
d.- üp 7b/13
dördüncü: Dört sayısının sıra sıfatı, sırada üçüncüden sonra gelen.
d. 11b/7
dört: Dört.
d. 6a/11, 7a/1
döşe-: Bir yeri herhangi bir şeyle kaplamak, döşemek.
d.- yeler 10a/7
döşen-: Döşemek, yere yaymak, sermek.
d.- e 7a/11
d.- eler 7a/5
du'â (Ar.): Allah'a yalvarma, bir şeyin olmasını veya olmamasını isteme, yakarış, niyaz.
d. kıldum 11a/2
dur-: Kurulmak, yapılmak.
d.- dılar 8b/8
dut-: 1. Batmak, gark olmak.
d.- a 10a/13
2. Yapmak, amel etmek.
hoş d.- gül 9b/1
3. zapt etmek.
d.- up 7b/11
düken-: Bitmek, sona ermek, kalmamak.
d.- e 13b/11
dünyâ (Ar.): İçinde yaşamakta olduğumuz yeryüzü, arz, cihan.
d. 13b/12, 13b/2, 15a/4, 7b/9
d.+ da 11a/11, 11b/11, 13a/12
d.+ dan 14a/2
dür-: Bükmek, katlamak, tomar hâline getirmek.
d.- eler 10a/6
dürlü: Çok çeşitli özellikleri olan, çeşit çeşit, muhtelif.
d. 7b/13
dürül-: Sarılmak, katlanmak.
d.- üpdür 6a/12
düş-: Bulunduğu yerden ayrılıp yukarıdan aşağıya doğru inmek, sukut etmek.
d.- eler 12b/8, 13a/8, 6b/2
d.- miş 10b/2
d.- üp 13a/7
düşmân (Far.): Birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı, hasım, dost karşısı.
d.+ dan 11b/7
düz: Yatay durumda olan, eğik ve dik olmayan.
d. 13a/2

ebed (Ar.): Sonu olmayan gelecek zaman.
e. 15a/6
Ebü'l-beşer: "İnsanlığın babası" İlk insan, Hz. Âdem.
E. 10b/4
eger (Far.): Şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilen kelime, şayet.
e. 13a/4, 7b/7
ehl (Ar.): Bir yerin, bir topluluğun halkından olanlar, oraya mensup bulunanlar, cemaat.
e.+ i 6b/6
eksüksüz: Eksikliği olmayan, tam.
e. 9b/12
el: El.
e.+ ine 13a/9
e.+ ini 13a/10
e.+ üjüz 13b/8
emekle-: Dizler ve eller üzerinde yürümek.
e.- yü 13a/7
emir: bk. emr.
e. eyleye 8a/8
e. ite 12b/4, 14b/12, 7a/2
emr (Ar.): Emir, buyruk.
e.+ i 6b/12
e.+ iyile 8a/9
e.+ iyle 13b/5, 7a/11, 7a/3, 8a/13, 8b/10, 8b/2, 8b/5
esirge-: Korumak, himaye etmek.
e.- ye 14a/1
evvel: Başlangıçta, evvela, ilk önce, ilk olarak.
e. 6b/1, 8a/2
eyit-: Söylemek, demek, ifade etmek. e.- di 6a/9
e.- diler 6a/8
e.- e 10a/2, 10a/4, 10b/8, 11a/1, 11a/8, 11b/2, 12a/1, 12a/11, 12b/11, 12b/9, 13b/1, 13b/12, 13b/7, 14b/2, 14b/3, 14b/5, 14b/8, 15a/3, 6b/13, 7a/12, 7a/7, 7a/9, 7b/2, 7b/9, 8a/10, 8b/13, 8b/3, 8b/8, 9a/8, 9b/1, 9b/4, 9b/6
e.- eler 10b/11, 10b/4, 11a/11, 11a/5, 11b/10, 11b/5, 12a/6, 12b/10, 13a/11, 13b/2, 13b/9, 14a/13, 14a/9, 14b/1, 14b/3, 14b/4, 8b/12, 8b/2, 8b/4, 8b/7, 9a/4, 9a/9
e.- üj 8a/11, 9a/1
e.- ür 6a/5, 6b/4, 7b/7

eyle-: “Etmek, yapmak” anlamında yardımcı fiil.

meded e. 10b/13, 10b/4, 10b/7
şefâ‘at e. 11b/9
helâk e.- di 11a/3, 11b/9
kahr e.- düm 8a/4
şefâ‘at e.- mezin 11a/3
kerem e.- ıj 13b/3
e.- ye 9b/11
emir e.- ye 8a/8
kâbız e.- ye 7a/3
şefâ‘at e.- ye 12a/4

farîza (Ar.): İslam dininin kula farz kıldığı mükellefiyet, şer‘an yapılması zorunlu olan Allah emri.

f.+ m 12a/13

farz (Ar.): Müslümanlıkta, özür olmadıkça yapılması zorunlu, yapılmaması günah sayılan ibadet.

f.+ um 12a/13

fażl (Ar.): Fazilet, erdem, üstünlük.

f.+ ı 14a/1

fermân (Far.): Buyruk, emir, irade. f. 6b/5, 9b/7

f.+ ı 7b/5, 9b/11

f.+ ıyla 9a/3, 9a/5

f.+ um 7b/3, 8a/11

feryâd (Far.): Yüksek sesle ve kuvvetle bağırma, bağırtı, haykırış, çığlık, figan.

f. 10b/3, 11a/4

f. itüp 11a/10, 11b/4, 12a/5, 13b/10

fesâd (Ar.): Karışıklık, kargaşalık, ara bozuculuk, bozgunculuk.

f. 10a/7

fışgır-: Gaz veya sıvılar bir yerden basınç etkisiyle yukarıya doğru birdenbire ve hızla çıkmak.

f.- dığın 12b/6

firişte (Far.): Melek.

f.+ ler 8b/9

f.+ ye 8a/8

firişteh: bk. firişte.

f. 10a/1, 10a/4, 13b/1, 6b/12

f.+ ler 6a/10, 6b/7, 7a/1

f.+ lerden 9a/9

f.+ lerüm 8b/13

f.+ lerün 7a/2

fi‘l-hâl (Ar.): O anda, hemen şimdi.

f. 14b/10

ğark (Ar.): Bir şeyle aşırı derecede dolmuş olma, bir şeye batmış, boğulmuş halde bulunma, müstağrak.

ğ. ola 10b/1

ğayri (Ar.): Başka.

ğ. 9a/10

geç-: 1. Bir yerden başka bir yere gitmek, geçip gitmek.

g.- di 11b/1

g.- e 13a/6

g.- eler 13a/6, 13a/7

2. Zaman geçirmek.

g.- e 6b/5

gel-: Ulaşmak, varmak, gelmek, bir mesafe katetip yol almak.

g.- e 10a/4, 12a/10, 12a/5, 13b/12,

13b/3, 14a/6, 6a/13, 6a/8, 6b/13,

6b/5, 6b/9, 7a/12, 7a/4, 7a/5, 7a/6,

8a/5, 8a/6, 8a/7, 9a/1, 9a/13, 9b/1

şuru g.- e 14b/10, 9a/6

g.- eler 10b/11, 10b/3, 13a/5, 13b/7,

8b/1, 8b/10, 8b/12, 8b/6, 9a/12,

9a/3, 9b/12, 9b/5

g.- ince 9a/12

g.- mez 8b/13

g.- se 13a/3, 13a/4

g.- sün 8a/12

g.- ün 10a/5

g.- üp 10b/1, 9b/8

ger-: Bir şeyin uçlarından veya kenarlarından çekerek gergin duruma getirmek.

g.- eler 12b/12

getür-: Bulunulan yere gelmesini sağlamak, gelmesine sebep olmak, iletmek, nakletmek.

yirine g.- düler 12a/13

yirine g.- e 14a/8

g.- eler 13a/2, 15a/2, 15a/8

g.- üp 9a/12

geydür-: Giyme işini yaptırmak.

g.- eler 15a/2

geyür-: Giydirmek.

g.- e 9a/11

gibi: Benzerlik bildirir; benzer, benzeyen.

g. 12b/6, 13a/6, 14a/12, 14a/13,

14b/6, 6a/3, 6a/9, 7b/13, 8a/7, 9b/13

gir-: Girmek, geçmek, içeriye varmak, dâhil olmak, duhul etmek. g.- dük 14a/9

g.- eler 14b/13

g.- medük 14a/9

giriftâr (Far.): Tutulmuş, yakalanmış, tutkun, müptelâ.

g. olalar 15a/10

g. olduğuz 14b/7

girü: Yine, tekrar, bir daha.

g. 7b/13, 8a/2, 8a/9, 9a/3

git- 1. Bir yöne doğru yönelmek, varmak, ulaşmak.

g.- dilerdi 14a/2
2. Gönderilmek, götürülmek, sevk edilmek.
 g.- e 15a/1
gizlü: Açıkça bilinmeyen, görülmeyen, açık ve aşikâr olmayan, meçhul.
 g. 6b/11, 7a/1
gögüs: Göğüs, bağır, döş, sine.
 g.+ inden 13a/10
 g.+ ine 10a/13
 g.+ leri 10b/2
gök: İçinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk, uzay, sema, asuman, feza.
 g. 13b/8, 6b/6, 9b/13
 g.+ de 11b/7
 g.+ e 8b/10, 8b/9
 g.+ i 7b/1
 g.+ lere 11b/6, 6b/12
 g.+ leri 6b/12
gökcek: Güzel, sevimli.
 g. olmuş 14a/12
göyül: Sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı. g.+ üñ 9b/1
gör-: **1.** Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek.
 g.- e 12a/9, 9a/7
 g.- eler 12b/6, 14a/11, 14a/8, 14b/1, 15a/11, 8b/10
 g.- enler 12b/5
 g.- esin 7b/5
 g.- gil 6b/10
 g.- ıcek 14b/2
 g.- memiş 14a/12
 g.- meyeyidinüz 13b/13
2. Kendisine yapılmak, bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak.
 g.- e 13a/5
 g.- eler 12b/6, 14a/11, 14a/5,
görgülü: Görgüsü olan.
 g. 14b/2, 14a/12,
görlü: Güzel, temiz, iyi, mübarek, mukaddes, cazibeli, gösterişli.
 g. 6a/5
götür-: **1.** Bulunduğu yerden daha uzak bir yere taşımak, ulaştırmak, iletmek.
 g.- eler 10a/6
 g.- en 6b/7, 7a/1, 7a/2
2. Yukarı kaldırmak.
 g.- gil 9b/1
3. Ortadan kaldırmak, bertaraf etmek.
 g.- dük 14a/11
göyün-: Yanmak.
 g.- üp 12a/9

göz: İnsanda ve hayvanda görme organı.
 g. diküp 6a/6
 g.+ leri 14a/1
 g.+ lerinden 12a/5
 g.+ lerinüñ 13b/11
 g.+ üñüz 13b/8
güç: Ağır ve yorucu emekle yapılan, çetin, müşkül, kolay karşıtı.
 g.+ üñ yitdiğince 7b/4
gülistân (*Far.*): Gül bahçesi, gülşen, gülzar.
 g. kıldı 11a/7
gün: Yirmi dört saatlik süre, gün.
 g. 10b/13, 11a/13, 11b/9, 12b/9, 13b/13, 6a/5, 9b/2, 9b/5
 g.+ idür 8b/5
günâh (*Far.*): Dini bakımdan suç sayılan iş veya davranış, vebal.
 g. 13a/9, 14a/3
 g.+ ı 13a/4
 g.+ ımuz 13b/10
 g.+ ınuz 13a/5
 g.+ ları 14a/5
günâhkâr (*Far.*): Günahlı.
 g. oldum 10b/9
 g.+ lar 6a/1
güneş: Güneş.
 g. 10a/10
gürle-: Kalın ve gür ses çıkarmak.
 g.- mesin 12b/6
haber(*Ar.*): Bir olay, bir olgu üzerine edinilen bilgi, salık.
 h. vire 14b/8
Ĥabîb (*Ar.*): (Habîbullah "Allah'ın sevgilisi" sözünün kısaltılmışı olarak) Hz. Muhammed.
 h.+ üm 8a/10, 9b/1
Hâbil: Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın oğlu.
 H. 12b/9
hadd (*Ar.*): Sınır, ölçü, had.
 h.+ en 11b/1
 h.+ i 9b/3
Ĥağ (*Ar.*): Allah.
 Ĥ. 8a/12, 8b/1
 Ĥ.+ dan 13b/2
hağ (*Ar.*): Doğru, gerçek.
 h. 15a/4
Ĥağğ (*Ar.*): Allah.
 Ĥ.+ a 7a/11, 7a/6, 7b/6
hağğ (*Ar.*): Hak, hukuk.
 h.+ için 11a/13, 11a/7, 11b/8, 9b/2
hağğında: İlgili olarak, üzerinde.
 h. 11a/2

Hak Sübhānehu ve Te'ālā (Ar.): Cenab-ı Allah.

H. 7b/8

Hak Te'ālā (Ar.): Cenab-ı Allah.

H. 10a/1, 10a/2, 10a/5, 10b/9, 11a/1, 11a/11, 11a/2, 11a/6, 11a/8, 11b/6, 12a/11, 12b/1, 12b/12, 12b/4, 13a/12, 13a/3, 13a/4, 13b/13, 13b/5, 14a/10, 14a/13, 14a/7, 14b/11, 14b/12, 15a/1, 15a/2, 6a/10, 6b/11, 6b/13, 6b/8, 7a/11, 7a/2, 7a/3, 7a/9, 7b/2, 7b/5, 8a/4, 8a/7, 8a/9, 8b/10, 8b/12, 8b/13, 8b/3, 8b/5, 8b/8, 9a/3, 9a/5, 9b/11, 9b/4, 9b/7, 9b/9
H.+ dan 13b/3, 6a/7, 6b/5, 6b/9
H.+ nuñ 10b/12, 14a/6, 15a/11
H.+ yı 15a/4

hāl (Ar.): Durum, vaziyet.

h.+ e 14b/7

h.+ i 9a/8

h.+ ile 10b/2, 12a/9

halāyık: bk. halāyık

h.+ lar 10a/10, 10a/4

h.+ laruñ 10b/5

h.+ uñ 10a/10

halāyık (Ar.): Yaratılmış olanlar, mahlûkat, insanlar.

h.+ lar 10b/2

h.+ ları 13a/2

halîl (Ar.): Sâdik ve gerçek dost.

h.+ üm 11a/6

Halîlullâh: Allah'ın dostu anlamında Hz. İbrahim için kullanılan lakap.

H. 11a/5

halk (Ar.): İnsanlar, ahali, halk.

h.+ ı 12b/5

hamle (Ar.): İleriye doğru atılma, atılış, hücum etme.

h. ite 12b/5

harām (Ar.): Dinen yasak olan, helal karşıtı.

h. 10a/7

hareket (Ar.): Dolaşma, kıpırdama.

h.+ e 8a/6

hâş ve 'ām (Ar.): Seçkin kimseler ve halk, herkes.

h. 12b/7

haşir (Ar.): Ölülerin diriltip bir araya toplandığı zaman, kıyamet.

h. 8b/5

hâteme'n-nebiyyin (Ar.): Hz. Muhammed'in gelişiyile nübüvvetin sona erdiğini ifade eden bir tabir.

h. 12a/8

hâtif (Ar.): Gözle görülmeyen manevî âlem, gayb.

h.+ den 9a/13

Havvâ: İlk kadın, Hz. Âdem'in zevcesi ve insan neslinin annesi.

H.+ yı 12b/9

Hayy (Ar.): Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri.

H. 7a/8

hayıf (Ar.): Haksızlık, insafsızlık.

h. 9b/2

hayrân (Ar.): Şaşırılmış, hayret etmiş.

h. olup 12a/1

hazîne (Ar.): Hazine, büyük servet.

h.+ ler 7b/11

hazret (Ar.): Şahıs veya kutsal sayılan varlık isimlerinin başına getirilip Farsça isim tamlaması şeklinde kullanılır ve saygı ifade eder.

h.+ i 6a/4

h.+ inde 10b/9, 11a/1

h.+ inden 11a/8, 11b/12

h.+ ine 14b/8, 6b/13, 8b/12

helâk (Ar.): Ölme, öldürme, yok etme, yok olma.

h. eyledi 11a/3, 11b/9

hem (Far.): Bir kimseyi uyararak, bir şeyi açıklamak veya anlamı güçlendirmek için özellikle, zaten, bir de, şurası da var ki anlamlarında kullanılan bir söz.

h. 11a/12, 11b/5, 13b/9, 6b/1

hemân (Far.): Ancak, sadece, yalnız; fakat, illâ.

h. 7a/8, 8a/2

henüz (Far.): (Olumsuz cümlelerde) Daha, hâlâ, şimdiye kadar, elan.

h. 9a/9

hep: Hiçbiri veya hiçbir kimse dışarıda kalmamak üzere, bütün.

h. 12b/6, 6b/7

her (Far.): Hep, bütün.

h. 10a/1, 10a/11, 12b/8, 13a/2, 13a/5, 9b/8

hergiz (Far.): Asla, hiçbir zaman.

h. 7a/8

her kim: Her kimse ki, hangi kimse ki.

h. 15a/4

heybet (Ar.): Korku ve saygı uyandıran görünüş, mehabet, azamet.

h. 12b/5

h.+ le 7b/6

hiç (Far.): Hiç.

h. 10a/7, 11b/9, 6b/11, 7a/1, 7a/6, 8b/12, 8b/13, 9b/2, 14a/12

hiçbir: Bir addan önce getirilerek o adın bildirdiği varlıktan bir tanesinin bile olmadığını anlatan bir söz.

h. 9b/11

hiç kimse: Hiçbir insan, hiçbir şahıs.

h. 6b/10

hikmet (Ar.): Tanrı'nın insanlar tarafından anlaşılamayan amacı.

h.+ i 9b/9

h.+ üm 7b/5

hoş: bk. hoş

h. dutğül 9b/1

hoş (Far.): Beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren.

h. 6b/6

hoz: bk. hoz

h. 7a/8, 7b/1

hoz (Far.): Kendi, bizzat.

h. 6b/10

hulle (Ar.): Cennette giyilecek elbise.

h. 8a/10, 8b/2, 8b/6, 9a/11

h.+ ler 15a/2

ılduz: Yıldız.

i. 6a/3

ıssı: Sıcaklık, hararet.

i. 11b/9

i.+ da 12a/7

i.+ dan 10b/7, 11a/13

İbn-i Abbās: Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbî.

İ. 6b/4

İbrâhîm: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın müştereken kabul ettiği büyük peygamber.

İ. 11a/4, 11a/8

iç: Dâhil, içeri, iç.

i.+ inde 6b/3

i.+ ine 10a/13

içre: Vaktinde.

i. 9b/8

içün: Amacıyla, maksadıyla, için, -den ötürü, -den dolayı.

i. 10a/8, 10a/9, 12b/2, 12b/3

igen: Çok, gayet, pek, ziyade, daha ziyade.

i. 11b/1, 11b/5

ihlâş (Ar.): İbadetlerdeki içtenlik.

i.+ ıla 15a/6

iki: İki.

i. 10a/1, 11b/11

ikinci: İkinci.

i. 10b/12, 6b/5

il: İl, vilayet.

i.+ ler 7b/11

ilâhî (Ar.): "Allahım, Rabbim" anlamında Arapça bir ifade.

i. 12b/9, 7a/7

ilerü: Herhangi bir şeye göre daha ötede olan yer, geri karşıtı.

i. 9a/10, 9a/11

ilet-: Götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek.

i.- ince 9a/12

illâ (Ar.): Ancak, sadece.

i. 12b/10

imdi: Şimdi, işte şimdi.

i. 10b/13, 10b/6, 11a/12, 11a/7, 11b/8, 12a/7, 8b/7

in-: 1. Bir taşıt veya binek hayvanından yere basmak.

i.- e 12a/10, 9a/13

2. Yüksekten veya yukarıdan aşağıya doğru gelmek.

i.- gil 6b/10

ince: Kendi cinsinden olanlara göre, dar ve kalınlığı az olan, kalın karşıtı.

i. 12b/13

incik: Diz kapağı ile topuk arası, bunun topuğa yakın olan kısmı.

i.+ ine 10a/12

inile-: Acı, üzüntü belirten kesik sesler çıkarmak, inildemek.

i.- sin 14a/11

iniş: Yukarıdan aşağıya gittikçe alçalan eğimli yer, yokuş karşıtı.

i. 13a/1

ins (Ar.): İnsan.

i.+ i 6b/2, 6b/6

inşâ' allāhu te'ālā (Ar.): "Yüce Allah'ın izniyle" anlamında bir dilek sözü. i.

15a/11

intikām (Ar.): Öç alma, yapılan bir kötülüğe gereken karşılığı verip acısını çıkarma.

i.+ in 9b/3

ir-: Erişmek, dokunmak, isabet etmek.

i.- medin 6a/7

irişdür-: Erişmesini sağlamak.

i.- se 9b/10

'İsâ: Kur'ân'da adı geçen ve kendisine kutsal kitap İncil verilen peygamber. 'İ. 11b/10,

11b/4, 12a/1

İsrâfîl: Dört büyük melekten biri olup kıyamet gününde sura üflemele görevlidir.

İ. 6a/6, 8a/12, 8a/8, 9b/6

İ.+ e 9b/4

İ.+ i 6a/11, 9a/7

İ.+ üj 7a/5, 9b/12

issi: Sahip, malik.

i. 12a/3

iste-: Talep etmek, arzulamak, dilemek.
meded i.- yü 10b/3

iş: Sorun, konu, mesele, maslahat. i.+ üm
12b/1

işbu: İşbu, işte bu.

i. 14b/7

işit-: İşitmek, kulakla algılamak, duymak.

i.- e 8b/1, 8b/7

i.- eler 12a/4

i.- esiz 9a/1

işle-: Yapmak, gerçekleştirmek.

i.- düm 10b/9

i.- mişlerdi 14a/3

‘işret (Ar.): İçki içme, içki.

‘i.+ e 15a/10

it-: Bir iş yapmak, gerçekleştirmek.
tebessüm i.- di 6a/4

terk i.- diğüz 14b/6

emir i.- e 12b/4, 14b/12, 7a/2

hamle i.- e 12b/5

teslîm i.- e 7a/12, 7b/7

bühtân i.- eler 11b/11

teftiş i.- eler 14a/8

teslim i.- eler 7a/6

şefâ‘at i.- em 11b/10

cem‘ i.- erlerdi 7b/11

i.- mezem 9b/2

қан i.- mişlerdi 14a/3

zinâ i.- mişlerdi 14a/4

feryâd i.- üp 11a/10, 11b/4, 12a/5,
13b/10

rahm i.- üp 14a/1

terk i.- üp 12a/13

iti: Keskin.

i. 12b/13

iy: Hey, ey.

İ. 10a/4, 6b/13, 7a/13, 9a/3, 9b/6,
9b/7

‘izz (Ar.): Yücelik, ululuk.

‘i.+ üm 9b/2

‘izzet (Ar.): Büyüklük, yücelik, ululuk.

‘i.+ le 9a/8

ķabîz (Ar.): Bir kimsenin ruhunu teslim alma.

ķ. eyleye 7a/3

ķābil: Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın oğlu.

ķ. 12b/9

ķabr (Ar.): Mezar.

ķ.+ inden 9a/6

ķabûl (Ar.): Rız olma, rıza gösterme.

ķ. olundu 14b/12

ķaçan: Ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, nasıl, ne suretle, ne vakit.

ķ. 12b/5, 14b/1, 9b/6

ķadar (Ar.): Ölçüsünde, derecesinde, büyüklüğünde, genişliğinde.

ķ. 10a/11, 12b/5, 13a/3, 13b/11,
13b/13, 14a/5

ķ.+ a 9b/13

ķ.+ ı 13a/4, 9b/8

ķ.+ inca 13a/5

ķāfir (Ar.): Tanrı’nın varlığını ve birliğini inkâr eden kimse.

ķ.+ ler 11b/11, 14a/11, 14a/6, 14a/8

ķahr (Ar.): Ezmek, perişan etmek, mahvetmek, yok etmek.

ķ. eyledüm 8a/4

ķak-: Çalmak, vurmak.

ķ.- alar 8b/1

ķal-: 1. (Olduğu yerde ve olduğu halde) Durmak.

ķ.- a 6b/8

ķ.- alar 12a/1, 15a/9

ķuru ķ.- alar 13b/1

ķ.- dı 7a/13

ķ.- maya 15a/6

ķ.- mış 14b/9, 6b/10

ķ.- mışdur 7a/1, 7a/8

2. Var durumda olmak, mevcut bulunmak [Bu anlamda daha çok olumsuz şekli kullanılır].

ķ.- madı 11b/10

ķal‘a (Ar.): Kale.

ķ.+ lar 7b/10

ķalan: Öbür, diğeri, başka, mütebaki, geri kalan, sonraki.

ķ. 10a/10

ķaldur- : Kaldırmak, yukarı doğrultmak.

ķ. 14b/11

ķ.- a 12b/4

ķ.- ğıl 12a/12

ķalk-: Ayakları üzerinde doğrultmak, ayaküstü durmak.

ķ.- a 9a/6

ķamu: bk. ķamu

ķ.+ muz 10b/6

ķamu: Bütün, hep, her.

k. 10b/4, 12a/5, 12a/6, 12b/7, 13a/2,
 15a/10, 6b/6, 7a/13
 k.+ sı 10a/11, 14b/4, 15a/1, 8a/6,
 9b/12
 k.+ sınıu 10b/1
kan: Kan.
 k. 12a/5, 13b/12
 k. itmişlerdi 14a/3
kanat: Uçmayı sağlayan açılır kapanır bir çift
 organ.
 k.+ ı 6a/11, 6a/12, 6a/13, 8a/13
 k.+ ın 7a/11
 k.+ inu 10a/6
 k.+ ların 7a/5
kanı: Hani, nerede.
 k. 14b/5, 7b/9
kankı: Hangi.
 k. 13b/8
kapkara: Çok kara, her yanı kara, simsiyah.
 k. 14a/13
kapu: Kapı.
 k.+ nu 8a/13
 k.+ sına 8a/13
 k.+ sınıu 10a/6
 k.+ yı 8b/1, 8b/2
kara: En koyu renk, siyah, kara.
 k. 11b/1, 13b/9
kat: Kat, tabaka.
 k. 11b/7, 6a/9
katı: Çok, fazla.
 k. 10b/7, 11b/1, 11b/12, 8a/5
qavm (Ar.): Kavim, topluluk, kabile.
 k.+ um 11a/2
qayna-: Kaynamak.
 k.- ya 10b/1
Qayyüm (Ar.): Allah'ın isimlerinden (esmâ-i
 hüsnâ) biri.
 k.+ sın 7a/8
qâzî (Ar.): İslâm hukukuyla yönetilen
 devletlerde halk arasında çıkan
 anlaşmazlıkları, her türlü davayı halletmek
 üzere devlet tarafından tayin edilen memur.
 k. 9b/6
kebâir (Ar.): Hakkında açık hüküm bulunan
 büyük günahlar, kebirler.
 k. 14a/3
keennehu (Ar.): Güya, sözde, sanki.
 k. 9b/13
kelâm (Ar.): Kelam, söz, ifade.
 k.+ ı 8a/3
 k.+ umda 7b/2
Kelâm-ı Kadîm: Kur'an-ı Kerim.
 K. 6b/3

K.+ inde 10a/2
keleci: Söz, lakırdı, laf.
 k.+ ler kılurdu 11a/12
Kelîm (Ar.): Kendisine söz söylenen, hitap
 edilen kimse [Tur dağında Cenabıhakk'ın
 kendisine hitap etmiş olması sebebiyle Hz.
 Mûsâ'ya lakap olmuştur]
 k.+ üm 11a/12
Kelîmullâh (Ar.): Allah'ın kendisine hitap
 ettiği kimse: Hz. Musa.
 K. 11a/11
kemer (Far.): Bele bir kere dolandıktan sonra
 bağlanan bel bağı.
 k. 8b/6
 k.+ in 9a/11
 k.+ ler 15a/2
kendü: İyelik ekleri alarak kişilerin öz
 varlığını anlatmaya yarayan dönüşlülük
 zamiri, zat.
 k. 11a/2, 11a/9, 11b/12, 12b/10,
 12b/8, 14a/10, 8a/5
 k.+ lere 14a/12
kerâmet (Ar.): Ermiş kimselerin
 gösterdiklerine inanılan, doğüstü, şaşkınlık
 uyandırıcı davranış veya durum.
 k.+ i 11b/8
kerem (Ar.): Bağış olarak verme, iyilik,
 cömertlik, eli açıklık, lütuf.
 k. 14a/2
 k. eyle 13b/3
 k.+ inden 14a/13
key: Büyük, muhteşem.
 k. 8a/5
kez: Defa, kere.
 k. 6b/1, 6b/5, 7b/4, 7b/6, 9b/4
kıl: Tüy, kıl.
 k.+ dan 12b/13
kıl-: Kılmak, etmek, eylemek, yapmak.
 şefâ'at k. 10b/7, 11a/7, 12a/7
 k.- a 10a/2
 'arza k.- a 14b/1
 nidâ k.- a 10a/4, 7b/9
 ziyâret k.- alar 8b/11
 k.- alum 8b/13
 şefâ'at k.- amazin 10b/10
 şefâ'at k.- ayım 10b/8, 11a/1, 11a/9
 gülistân k.- dı 11a/7
 maqâm k.- dı 11b/7
 k.- dıydı 13a/12
 du'â k.- dum 11a/2
 şefâ'at k.- ğil 11a/13
 k.- ıp 9b/10
 şağ k.- ırdı 11b/6
 k.- madılar 12b/1

namâzı k.- mamışlardı 14a/3
 şefâ'at k.- mazın 11b/12
 müvekkel k.- mışdur 6a/11
 nidâ k.- up 12a/11
 şubihın amâzın k.- up 6a/2
 zârî k.- up 10b/11, 10b/3, 11a/10,
 11a/4, 12a/10
 keleciler k.- urdı 11a/12
 diri k.- urduş 11b/5
 da'visin k.- urlardı 7b/12
 müşâhede k.- urlardı 6a/3

kıılıç: Kılıç.
 k.+ dan 12b/13

kılın-: Edilmek, yapılmak.
 k.- mamış 10a/7

kırk: Kırk.
 k. 10a/10

kıyâmet (Ar.): Tek tanrılı dinlerin inanışına göre dünyanın sonu ve bütün ölülerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü, kıyâmet günü, mahşer günü.
 k. 6a/13
 k. kópunca 8b/4

kızdur- : Isıtmak, hararetlendirmek.
 k.- ğıl 12b/2

kızıl: Kırmızı, al.
 k. 8a/13

ki (Far.): Ki bağlacı.
 k. 13b/8, 8a/1, 8b/4

kim: Ki (bağlaç).
 k. 10a/7, 10b/1, 10b/11, 10b/4,
 10b/8, 11a/1, 11a/11, 11a/5, 11a/7,
 11b/10, 11b/11, 11b/8, 11b/9, 12a/1,
 12a/12, 12a/13, 12a/5, 12a/6, 12b/1,
 12b/12, 12b/2, 12b/4, 12b/5, 12b/9,
 13a/11, 13a/3, 13b/11, 13b/12,
 13b/3, 14a/10, 14a/11, 14a/2, 14a/6,
 14a/9, 14b/1, 14b/11, 14b/2, 14b/5,
 6a/6, 6b/10, 6b/13, 6b/3, 6b/7, 6b/8,
 6b/9, 7a/12, 7a/13, 7a/5, 7a/6, 7a/8,
 7b/1, 7b/2, 7b/5, 7b/9, 8a/3, 8b/10,
 8b/3, 8b/8, 8b/9, 9a/1, 9b/1, 9b/10,
 9b/11, 9b/13, 9b/2, 9b/3, 9b/4, 9b/5,
 9b/6, 9b/8

kimse: Herhangi bir kişi, kim olduğu bilinmeyen kişi.
 k. 14b/9, 7a/12, 7a/6, 9a/10
 k.+ ye 9b/2

kişi: İnsan, adam, kimse, şahıs, zat.
 k. 11b/2, 12b/8, 9b/10
 k.+ nüş 13a/2
 k.+ sin 14b/2

ko-: Bırakmak, terk etmek, koymak.
 k.- rlardı 8a/1

koç: Damızlık erkek koyun.

k. 15a/7

koñu: Koku.
 k.+ lar 15a/1

konşu: Komşu.
 k. 15a/6

kop-: Harekete geçmek, fırlamak, kalkmak.
 kıyâmet k.- unca 8b/4
 k.- up 9b/5

korñu: Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü.
 k.+ ya 6b/2

kovan: Çoğunlukla toprak veya tahtadan yapılan arı barınağı.
 k. 9b/13

koy-: Koymak, bırakmak, yerleştirmek.
 k.- a 13a/3
 k.- alar 10a/6, 10a/9, 13b/5, 14a/5

koyun: Geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan.
 k. 9b/3
 k.+ ı 9b/3

kömür: Kömür.
 k. 14a/13

köşk (Far.): Bahçe içinde yapılmış süslü ev, kasır.
 k.+ ler 7b/11

kuğret (Ar.): Güç, erk, iktidar, kuvvet.
 k. 7a/4, 8a/3
 k.+ i 9b/9
 k.+ üm 7b/5

kul: Allah tarafından yaratılmış olan insan, abd.
 k.+ ısun 10b/12
 k.+ lar 12a/6
 k.+ larum 13b/3
 k.+ uş 7a/13, 7a/8

kur-: Oluşturmak, meydana getirmek.
 k.- alar 12b/12

kurtar-: Kurtulmasını sağlamak.
 k.- maş 12b/8

Kur'an (Ar.): İslam dininin temel ilkelerini, Hz. Muhammed'e gönderilen Tanrı buyruklarını içeren, Müslümanlığın temel kitabı, Kur'an-ı Kerim.
 K.+ da 6b/8

kuşak: Bele bağlanan uzun, enli veya ensiz kumaş.
 k.+ ina 10a/12

küfr (Ar.): Tanrı'nın varlığı ve birliği gibi dinin temellerinden sayılan inançları inkâr etme.
 k.+ ümüzden 14a/9

kükre-: Kükremek, coşmak, kaynamak.

k.- mesin 12b/6

kürsî (Ar.): Kürsü, taht.

k.+ ler 10a/9

lâ ilâhe illallâh muhammedün resûlullâh

(Ar.): “Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun elçisidir” anlamında Arapça ifade, kelime-i şahadet.

l.+ u 15a/5

lâ-cerem (Ar.): Şüphesiz, elbette, mutlaka.

l. 14b/7

Lillâhi Te‘âlâ (Ar.): Cenab-ı Allah.

L. 10b/13, 10b/6

luṭf (Ar.): Bağış, bağışlama, ihsan, kerem, cömertlik.

l.+ mndan 8a/5

mağrib (Ar.): Güneşin battığı yer veya güneşin battığı yön, taraf, batı, garp.

m.+ dedür 6a/12

m.+ e 9b/10

maḥlûk (Ar.): bk. maḥlûk

m.+ dan 7b/1

maḥlûk (Ar.): Yaratılmış şey, insan, hayvan, yaratık.

m. 6b/6, 9b/5

maḥlûkât (Ar.): Yaratılmış olan şeyler, bütün yaratıklar, mahlûklar.

m. 7b/8

maḥşer (Ar.): Kıyamet günü dirilenlerin toplanacaklarına inanılan yer.

m. 10a/5, 8b/6, 9a/12, 9b/5

makâm (Ar.): Mevki, kat, yer.

m. kıldı 11b/7

mâl (Ar.): Bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan, taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü.

m.+ lar 7b/11

Mâlik (Ar.): Cehennemi muhafaza ve idare etmekle görevli melek.

m. 12b/2, 13b/12, 14a/7

m.+ e 14a/6

maşriḳ (Ar.): Güneşin doğduğu yer veya yön, gün doğusu, doğu, şark.

m.+ da 9b/10

m.+ dadur 6a/11

mecmû‘ (Ar.): Bir araya getirilmiş, toplanmış, bütün, hep.

m. 10b/5, 12b/10, 12b/7, 6b/12, 7b/7

meded (Ar.): Yardım, imdat.

m. eyle 10b/13, 10b/4, 10b/7

m. isteyü 10b/3

melâ’ik (Ar.): Melekler, melâike.

m.+ ler 9a/8

melekü’l-mevt (Ar.): “Ölüm meleği” eceli gelenlerin ruhlarını kabzetmekle görevli olan melek, Azrâil.

m. 7a/12, 7b/2, 7b/5

melik (Ar.): Padişah, hükümdar, hakan.

m. 13b/9

m.+ i 13b/7

memleket (Ar.): Ülke, yurt.

m. 8a/1

men: Teklik 1. şahıs zamiri, ben.

m. 15a/3

menber (Ar.): Camilerde hutbe okunan merdivenli, yüksekçe yer.

m. 12a/3

m.+ den 12a/9

m.+ ler 10a/8

mermer (Ar.): Renkli, damarlı ve beyaz çeşitleri olan, perdah ve cilâya elverişli, billurlaşmış bir çeşit kireç taşı.

m.+ den 12b/13

mesâr (Ar.): Sevinçler, meserretler.

m.+ am 11a/2, 11b/12

meşgûl (Ar.): Bir şeyle uğraşan, bir iş yapmakta olan.

m. olalar 15a/10

meydân (Ar.): Saha, alan, meydan.

m.+ ma 8a/12, 9a/12

meyl (Ar.): Bir kimse veya şeye diğerlerinden fazla eğilim, sevgi, istek ve ilgi gösterme, temayül.

m. 9b/2

mihrâb (Ar.): Cami, mescit vb. yerlerde Kabe yönünü gösteren, duvarda bulunan ve imama ayrılmış olan oyuk veya girintili yer.

m.+ a 6a/2

mihter (Ar.): Daha büyük, daha ulu.

m.+ i 12a/2

Mikâ’îl: Kur’ân’da adı geçen dört büyük melekten biri.

M. 8a/12, 8a/8

milk (Ar.): Mal mülk.

m.+ imüzdür 7b/10

mişkâl (Ar.): 4,810 gram olan bir ağırlık ölçü birimi.

m.+ e 13a/3

mu‘allaḳ (Ar.): Bir yere asılı veya bağlı olmadan boşlukta, havada duran.

m. 7a/4

Muhammed: Birçok defalar hamt ü sena olunmuş, tekrar tekrar övülmüş manasına gelen bu kelime, Peygamberimiz’in adıdır.

M. 10a/9, 12a/11, 13b/9, 14b/3, 14b/5, 6a/1

M.+ le 7a/10
M.+ üç 12a/4, 14b/5, 8a/11, 8b/11, 8b/8
Muhammed Muştafâ: “Seçilmiş, güzide Muhammed” anlamında Hz. Peygamber’in bir adı.
M. 12b/11, 14b/7
M.+ ya 12a/3, 15a/6
M.+ yı 15a/4
muşarreb (Ar.): Yaklaşmış, dost kabul edilmiş (kimse), yakın.
m. 6b/7, 8a/8
muntazır (Ar.): Bekleyen, gözleyen, intizar eden.
m. olup 6a/7
Mūsā: İsrailoğulları’na gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen peygamber.
M. 11a/10, 11b/2
mübârek (Ar.): Bereketli, uğurlu.
m. 6a/2, 6a/3, 9a/5
m.+ dür 11b/6
mü’min (Ar.): Allah’ın varlığına ve birliğine iman etmiş, inanmış (kimse).
m.+ ler 12b/3, 15a/10
m.+ lardan 13a/13
münâfık (Ar.): Allah’a, Peygamber’e ve diğer iman esaslarına inanmadığı halde inanmış gibi görünen ve öyle davranan kimse
m.+ lar 15a/9
münkir (Ar.): İnkâr etmiş, kabul etmemiş, inkarcı.
m.+ ler 15a/9
mürsel (Ar.): Gönderilmiş, yollanmış.
m. 10b/12, 11a/6
müslimân (Ar.): İslam dininden olan kimse, müslim, Muhammedî.
m. oldı 15a/5
müstağrak (Ar.): Batmış, dalmış, içine gömülmüş, gark olmuş.
m. olup 15a/11
müşâhede (Ar.): Gözle görme.
m. kıurlardı 6a/3
müşerref (Ar.): Şeref kazanmak, şereflemek.
m. olsun 13b/4
müvekkel (Ar.): Vekil tayin edilen, kendisine vekâlet verilen (kimse), vekil.
m. kıla 10a/1
m. kılmışdur 6a/11
nâgâh (Far.): Ansızın, birdenbire.
n. 6a/4, 9a/6
naķir (Ar.): Pek küçük ve önemsiz şey.
n.+ leri 13b/6
namâz (Far.): Namaz ibadeti.
n.+ ı kılmamışlardı 14a/3

naẓar (Ar.): Bakma, bakış.
n.+ ın 6a/7
ne: Ne, nasıl, hangi.
n. 14b/1, 14b/3, 6a/7, 8b/13, 8b/8, 9a/9
nebât (Ar.): Bitki.
n. 8a/7
nebî (Ar.): Tanrı buyruğunu kullara bildiren kimse, peygamber.
n.+ ler 12b/7
Neciyallâh: Allah tarafından tufanda helâk olmaktan kurtarılan Hz. Nuh için kullanılan tabir.
N.+ i 10b/11
nefes (Ar.): Soluk.
n.+ üç 11b/6
nefs (Ar.): Bir kimsenin kendi öz varlığı, öz benliği, kişiliği.
n.+ in 12b/8
n.+ üm 11a/9, 11b/12, 12b/10
nefsî nefsi (Ar.): “Ben, ben” anlamındaki bu söyleyiş yalnız kendini, kendi yararını, kendi kurtuluşunu düşünme hâlini ifade eder.
n. 12b/10
ne kim: Ne ki, olanın hepsi, ne.
n. 8b/7
nesne: Nesne, şey, eşya.
n. 6b/11, 8b/4
n.+ dür 6a/8, 6a/9
neşir (Ar.): Kıyamette bütün insanların dirilmesi.
n. 8b/5
nevmîz (Far.): Ümitsiz, meyus.
n. olup 10b/10, 11a/4, 11a/9, 11b/13, 11b/4
nice: Nasıl.
n. 10b/8, 11a/1, 11a/9, 11b/10, 6a/8
n.+ dür 9a/8
niçe: Nice, ne kadar, kaç tane.
n. 11b/2
niçün: Hangi amaçla, hangi sebeple, neden, niye.
n. 12a/1, 13b/1
nidâ (Ar.): Seslenme, çağırma, bağırma.
n. 13b/3, 6b/9, 7a/12, 7a/4, 7a/6
n. kıla 10a/4, 7b/9
n. kırup 12a/11
ni’met (Ar.): Allah’ın kullarına başışı olan yiyecek içecek vb., özellikle ekmek.
n.+ lerüm 7b/13
nite: Nasıl.
n. 6a/5
niteki: Misilli, gibi, nasıl ki, nitekim.

- n. 6b/3
nitekim: Nitekim, hakikaten, bunun gibi.
 n. 10a/2, 6a/13, 6b/8
nol-: Ne olmak.
 n.- ayıdı 13b/12
Nüh: Büyük peygamberler arasında sayılan, kendisine inanmayan kavmi tufan ile helâk edilen peygamber.
 N. 10b/10, 11a/1
 N.+ a 10b/11
nūr (Ar.): Aydınlık, ışık, parlaklık, ziya.
 n. 8b/10, 8b/9
 n.+ dan 8b/6, 9a/11
 n.+ dandur 6a/9
nücüm (Ar.): Yıldızlar.
 n.+ da 9b/11
od: Ateş.
 o.+ ı 11a/7
 o.+ ların 12b/6
oğul: Oğul, çocuk, evlat.
 o.+ um 12b/9
oķı-: bk. oķu-
 o. 13a/12
oķu-: Okumak, kıraat etmek.
 o.- madıñ mı 7b/2
 o.- ya 8a/3
ol: İşaret sıfatı ve zamiri, o.
 o. 10a/8, 11a/12, 11a/7, 11b/8, 12a/2, 12a/3, 12a/8, 12b/11, 12b/5, 13a/12, 13a/4, 13a/9, 14a/11, 14a/8, 14b/11, 14b/13, 15a/6, 15a/7, 6a/1, 6a/13, 6b/10, 7b/7, 8a/13, 8a/6, 8b/1, 8b/10, 8b/9, 9a/11, 9a/5, 9a/8
ol-: Olmak, meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak.
 o.- a 10a/1, 10a/10, 10a/7, 10a/8, 10a/9, 10b/2, 13a/1, 13a/2, 13a/9, 15a/7, 15a/9, 8a/13, 8b/1
 ğarķ o.- a 10b/1
 o.- alar 12b/8, 15a/1
 cem' o.- alar 9b/5, 9b/8
 giriftār o.- alar 15a/10
 meşğul o.- alar 15a/10
 o.- alardı 7b/8
 o.- dı 9a/9
 müslimān o.- dı 15a/5
 'āşī o.- dılar 12b/1
 peydā o.- duķ 10b/6
 günāhkār o.- dum 10b/9
 'āşī o.- duñuz 14b/6
 giriftār o.- duñuz 14b/7
 teslim o.- ğıl 7a/10
 o.- mamış 10a/7
 o.- maya 9b/9
 o.- mazdıķ 13b/2
 o.- mazuz 13b/3
 gökcek o.- mış 14a/12
 'āşī o.- mışlardı 14a/5
 o.- sa 9b/10, 9b/9
 müşerref o.- sun 13b/4
 ğayrān o.- up 12a/1
 muntazır o.- up 6a/7
 müstağraķ o.- up 15a/11
 nevmiz o.- up 10b/10, 11a/4, 11a/9, 11b/13, 11b/4
 serāsime o.- up 6b/2
 o.- urlardı 7b/13
 o.- urum 9b/6
olın-: bk. olun-
 cem' o.- a 9b/11
olun-: Olmak.
 ğabul o.- dı 14b/12
on iki biy: On iki bin.
 o. 11a/5
otur-: Oturmak.
 o.- mışdı 6a/3
öl-: Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek.
 ö.- mek 7a/8
 ö.- miş 8a/6
ölü: Ölmüş, vefat etmiş.
 ö.+ yi 11b/5
ölüm: Ölme, vefat etme, mevt.
 ö. 15a/7
öy: Arka karşıtı, ön, ileri karşı.
 ö.+ ünçe 13b/6
örtin-: bk. örtün-
 ö.- e 7a/11
örtün-: Örtünmek.
 ö.- eler 7a/5
ötürü: Bir şeyden dolayı, bir şey yüzünden, dolayı.
 ö. 11b/3, 13b/10, 14a/9
öz: Kendi.
 ö.+ i 12a/9
pādişāh (Far.): Hükümdar, sultan.
 p.+ sın 6b/13
paķ-: bk. baķ-
 p.- a 9a/7
pāzişāh: bk. pādişāh
 p.+ a 14b/6
 p.+ ı 8a/1
pāzişāhlık: Padişah olma durumu, saltanat, hükümdarlık.
 p. 7b/12, 8a/2
pāzşāh: bk. pādişāh
 p. 8a/1
pes (Far.): Şimdi, o hâlde, öyle ise.
 p. 10b/10, 10b/7, 11a/3, 11a/9, 12b/10, 12b/8, 13b/3, 13b/4, 14a/7,

14b/12, 14b/7, 15a/3, 8b/8, 8b/9,
9a/10, 9a/3, 9a/5, 9a/7

peydā (*Far.*): Açıkta ve meydanda olan, aşikâr, zahir.
p. olduk 10b/6

peygamber: bk. peygâmbër
p. 10b/10, 11a/8, 15a/5, 7b/7
P. 10b/8, 12a/1
p.+ e 10b/3
P.+ e 11a/4
p.+ ler 12b/10
p.+ lerüñ 11a/5, 11a/6
p.+ üñ 10b/12

peygâmbër (*Far.*): Resul, elçi, yalvaç.
p. 11a/10
P. 11a/1, 11b/10, 11b/2, 11b/4,
12b/9
p.+ ler 10a/8, 12a/2
p.+ lerüñ 10b/4, 10b/5
p.+ sin 11a/11, 11a/5, 11b/5
p.+ üñüze 14b/4

pîr (*Far.*): Yaşlı, ihtiyar.
p.+ leri 13b/6

put (*Far.*): Put, tapıncak, sanem, fetiş.
p.+ a 8a/1

Rabbe'l-âlemîn: bk. rabbi'l-âlemîn
r. 14b/10

Rabbi'l-âlemîn (*Ar.*): “Âlemlerin Rabbi” anlamında Arapça ibare.
R. 15a/11

rahm (*Ar.*): Merhamet, acıma.
r. itüp 14a/1

rahmet (*Ar.*): Allah'ın yaratıklarına olan merhameti, acıma ve esirgemesi.
r.+ ine 15a/11

rahmeten li'l-âlemîn (*Ar.*): “Âlemlere rahmet” manasına gelen ve Hz. Muhammed için kullanılan tabir.
r. 12a/6, 9a/2, 9a/4

raziyallâhu anhu (*Ar.*): “Allah ondan razı olsun” anlamında bir dua sözü.
r. 6b/4

Resül (*Ar.*): “Allah'ın elçisi” Hz. Muhammed.
r. 6a/4, 6a/8
r.+ i 14b/10
r.+ üñ 6a/3

Resûlallâh: bk. Resûlullâh
R. 6a/8, 8b/11
R.+ i 9a/9

Resûlullâh (*Ar.*): “Allah'ın elçisi” Hz. Muhammed.
R.+ i 14b/8

Rızvân (*Ar.*): Cennetin kapıcısı olan büyük melek.

R. 12b/2, 8b/1, 8b/2, 8b/3, 8b/4,
8b/5

Rûhullâh: Babasız olarak bir kudret ilhamı ile meydana gelmiş olduğu için İsa peygambere verilen seçkin sıfat.

R. 11b/5

Rûhu'l-emîn: Kur'ân'da Cebrail hakkında kullanılan bir isim.

R. 14b/4

sâ'at (*Ar.*): Bir günlük sürenin yirmi dörtte birine eşit, altmış dakikalık zaman dilimi, zaman parçası.

s. 13b/2

s.+ i 9b/11

şaçıl-: Etrafa dağılmak, yayılmak.

ş.- a 9a/6

şaf (*Ar.*): Yan yana düzgün bir şekilde sıralanan kimselerin meydana getirdiği dizi, sıra.

ş. 10a/10, 10a/9

şafâ (*Ar.*): Gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik.

ş.+ ya 15a/10

Şafiyallâh: İslâm geleneğinde seçkin dost anlamında Hz. Âdem için kullanılan bir tabir.

Ş.+ u 10b/4

şag: 1. Vücutta kalbin bulunduğu tarafın karşısında olan, sol karşıtı.

ş. 13a/9

ş.+ dan 9a/6

2. Sağlam, esen.

ş. kılrduñ 11b/6

şagış: Sayı, adet, miktar, hesap.

ş.+ inca 6a/10

şahâbe (*Ar.*): Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlar, ashap.

ş.+ ler 6a/3, 6a/5

sakla-: Muhafaza etmek, sakınmak, himaye etmek, korumak, esirgemek.

s.- yup 11b/7

şâlih (*Ar.*): Dinin emrettiği hususlara uygun davranan, iyi amel sahibi, günah işlemekten kaçınan kimse.

ş.+ ler 12b/3

şallallâhu 'aleyhi ve sellem (*Ar.*): “Salât ve selâm Hz. Muhammed'in üzerine olsun” anlamında Arapça dua sözü.

ş. 12a/3, 12b/11, 14b/8, 6a/2, 6a/4

salţanat (*Ar.*): Hükümdarlık, sultanlık.

s. 8a/2

saña: "Sen" zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi, sana.

s. 11a/12, 11a/6, 11a/7, 11b/7, 11b/8, 12a/12, 14b/11, 7a/1, 7a/8, 7b/1

sarây (*Far.*): 1. Hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı.

s.+ ında 13b/2, 15a/4
s.+ ındayiken 13b/12
s.+ lar 7b/10

şayru: Hasta.

ş.+ ları 11b/6

sebeb (*Ar.*): Sebep, vesile, neden.

s.+ iyle 8a/6

secde (*Ar.*): Genellikle namaz kılarken alını, el ayalarını, dizleri ve ayak parmaklarını yere getirerek alınan durum.

s.+ ye 12a/10, 9a/13

segirt-: Koşmak, koşturmak.

s.- ür 13a/6

selâm (*Ar.*): Selam, selamlama.

s.+ ın 9a/8
s.+ um 8a/11

sen: Teklik ikinci şahıs zamiri, sen.

s. 10b/10, 10b/11, 11a/11, 11a/5, 11b/5, 12b/3, 6b/13, 7a/10, 7a/13, 7a/8, 7a/9, 7b/1, 7b/3
s.+ den 10b/6, 12b/9
s.+ i 11a/12, 11b/6, 14b/2
s.+ sin 12a/6
s.+ üj 11b/6, 12a/12, 12a/13, 8b/7
s.+ üjle 11a/12

serâsime (*Far.*): Sersem, şaşkın.

s. olup 6b/2

sercümle (*Far.*): Bütün, hep.

s. 10b/5

sergerdân (*Far.*): Şaşırmış, sersemlemiş bir durumda olan (kimse).

s. 11b/13

server (*Far.*): Bir topluluğun en ileri geleni, başkan, reis.

s.+ i 12a/2

sev-: Muhabbet etmek, sevmek.

s.- erdi 11a/12

şevâb (*Ar.*): İyi ve güzel davranışlar karşılığında Allah tarafından verilen mükâfat.

ş.+ ı 13a/3

sevin-: Sevinç duymak, memnun olmak.

s.- di 14b/2

seyyidi'l-mürselîn (*Ar.*): Nebilerin, resullerin efendisi, Hz. Muhammed.

s. 12a/8, 14b/9

şı-: Kırmak.

ş.- dıñuz 14b/6

ş.- dum 10b/9

şiddîk (*Ar.*): Özü sözü doğru olan, asla yalan söylemeyen, sözünün eri, çok doğru, pek sadık.

ş.+ ler 10a/8

şırât (*Ar.*): Sırat köprüsü.

ş.+ a 13a/5

ş.+ ı 12b/12

silkin-: Silkelenip üzerindeki dökme, kendini silkelemek.

s.- e 9a/6

sin: Ölü gömülen yer, mezar, kabir.

s. 9a/5

siyyidi ve mevlâyı: "Efendimiz ve Mevlâmız" anlamında Arapça ifade.

s. 7a/7

siz: Çokluk ikinci şahıs zamiri, siz.

s. 13b/1, 13b/4, 13b/7, 14b/3, 14b/5
s.+ e 10b/8, 11a/1, 11a/3, 11a/9, 11b/10, 11b/12, 12a/4, 9a/1
s.+ i 11b/3
s.+ üj 14b/4
s.+ üjle 13b/4

sizcileyin: Sizin gibi.

s. 14a/10

şok-: İçine veya arasına girmesini sağlamak.

ş.- alar 13a/10

şol: Vücutta kalbin bulunduğu tarafta olan, sağ karşıtı.

ş. 13a/10, 13a/9, 9a/7

şonra: Daha ileri bir zamanda, müteakiben, önce karşıtı

ş. 13a/8, 6b/5, 9b/12

sor-: Sual etmek, sormak.

s.- a 10a/2

şu: Su.

ş.+ ya 11b/3

şubih namâzı: Beş vakit namazın ilki olan ve tan yerinin ağarmasından güneşin doğuşuna kadar olan zaman içinde kılınan namaz.

ş.+ n kılup 6a/2

suç: Suç, kabahat.

s. 10b/9

s.+ ların 14a/10

sultân (*Ar.*): Sultan, padişah, hükümdar.

s. 8a/1

s.+ ı 12a/3, 12b/11, 6a/1

sultânlık: Sultan olma durumu, padişahlık, saltanat.

s. 7b/12, 8a/2

şūr (*Ar.*): Öldürücü ve diriltici güce sahip ilahi nefhanın üfürülmesinde vasıta olan ve

isminden dolayı boruya benzetilen şey.

ş. 6a/13, 6a/8, 6a/9, 6b/4

ş.+ 1 6a/13, 6b/5

ş.+ ın 6a/6, 9b/6

ş.+ ından 9b/12

ş.+ ı 9b/4

şūret (Ar.): Gözün ilk bakışta gördüğü şey, dış görünüş, şekil, biçim, vaziyet.

ş.+ inde 15a/8

sūnnet (Ar.): Hz. Muhammed'in Müslümanlarca uyulması gereken sözleriyle örnek iş ve davranışlarının tamamı.

s.+ in 14b/6

s.+ ün 12a/12

s.+ ü 12a/13

sūnnī (Ar.): Sünniliği benimsemiş (kimse).

s. 15a/5

sūnjūk: Kemik.

s.+ ler 9b/7

sūr-: Önüne katıp götürmek, sürmek. s.- diler 13b/10

s.- er 14a/8

sūri-: Bir şeyi yerden kaldırmaksızın çekerek, iterek götürmek, sürüklemek. s.- yü 13a/7

sūs-: Boynuzlu hayvan boynuzu ile vurmak, tos vurmak.

s.- düği 9b/3

şefā'at (Ar.): Peygamberlerin ve Allah'ın izin vereceği kimselerin, kulların suçlarının bağışlanması için Cenabıhak katında aracılık etmeleri.

ş. 10b/13

ş. eyle 11b/9

ş. eylemez 11a/3

ş. eyleye 12a/4

ş. item 11b/10

ş. kıl 10b/7, 11a/7, 12a/7

ş. kılamazın 10b/10

ş. kılayım 10b/8, 11a/1, 11a/9

ş. kılğıl 11a/13

ş. kılmazın 11b/12

ş.+ ü 14b/12

şefā'atci: Birisi için şefa'at eden kimse.

ş. 9a/3

ş.+ si 12a/6

şefī' (Ar.): Şefa'at eden, bir kimsenin affa uğraması için aracılık eden kimse.

ş.+ i 12a/3, 6a/1

şefī' a'l-müznibīn: bk. şefī' ü'l-müznibīn

ş. 14b/10

şefī' i'l-müznibīn: bk. şefī' ü'l-müznibīn

ş. 12a/8

şefī' ü'l-müznibīn (Ar.): (Günahların affı için şefa'at eden) Hz. Muhammed.

ş. 9a/2, 9a/4

şehir (Ar.): Şehir.

ş.+ ler 7b/10

şehvi (Ar.): Şehvetle ilgili, şehvet uyandıran.

ş. 9b/9

şer (Ar.): Kötülük, fenalık.

ş. 11a/2, 11b/12

şimdi: Şu anda, şimdi.

ş. 13b/2

şol: İşaret sıfatı, şu.

ş. 12a/12, 13b/11, 7a/4, 8a/7, 9b/13

şomlık: Uğursuzluk.

ş.+ ından 13b/10

şöyle: Öyle, onun gibi, olduğu gibi.

ş. 12a/1, 12a/5, 13a/13, 13a/3, 6b/7, 7a/4, 9b/8, 9b/9

şu: İşaret sıfatı ve zamiri, şu.

ş.+ lar 14a/2

tā (Far.): Kadar, değin, ta ki, -ıncaya kadar, dek, yeter ki, sonunda.

t. 14a/6, 6a/10, 9b/10, 9b/3

tāc (Far.): Taç.

t. 8a/10, 8b/2, 8b/5

t.+ ı 9a/10

t.+ lar 15a/2

tağıl-: Toplu durumdayken ayrılıp birbirinden uzaklaşmak.

ğ.- müş 9b/7

tāhir (Ar.): Temiz, pak, arı.

ğ. 15a/1

tākāt (Ar.): Bir şeyi yapabilmek için gereken güç, kuvvet, derman.

ğ.+ ümüz 11b/9

ṭamu (Soğd.): Cehennem.

ğ. 13b/7, 7b/4

ğ.+ da 14b/9, 15a/6, 15a/9

ğ.+ dan 14b/13

ğ.+ sı 12b/4

ğ.+ ya 13a/13, 13a/4, 13b/10, 13b/5,

13b/7, 14a/5

ğ.+ yı 12b/2

ğ.+ yıla 15a/8, 7b/6

ṭamulık: Cehennemlik.

ğ. 13a/13

ğ.+ ı 15a/9

Taḡrı: Yaradan, Allah.

T. 11a/13, 11a/7, 11b/8, 6b/10

T.+ dur 11b/11

T.+ nuḡ 14b/6

Taḡrılık: Tanrıya özgü olan varlık, nitelik, ulūhiyet.

T. 7b/12

Tanrı Te'âlâ: "Yüce Tanrı" anlamında Arapça bir ifade.

T. 11b/2, 6b/3

T.+ ya 14a/4

tap-: Tanrı olarak tanımak, kulluk etmek.

ğ.- arlardı 8a/1

tarafete'l-'ayn (Ar.): Göz kapağının açılıp kapanışı kadar geçen kısa zaman.

ğ. 9b/7

tart-: (Terazi, kantar vb. ölçme aletleriyle) Bir şeyin ağırlığını bulmak.

ğ.- alar 13a/2

taşıra: Dışarı, dışarıya.

ğ. 8b/3

tayıncağ: Kaygan, kaypak.

ğ. 12b/13

tâyife (Ar.): Topluluk, taife.

ğ. 13a/13

tâ ki: Yeter ki, sonunda.

t. 9a/12

tebessüm (Ar.): Gülümseme.

t. itdi 6a/4

teftiş (Ar.): Denetleme, teftiş.

t. iteler 14a/8

ten (Far.): Vücut, beden, gövde.

t.+ ler 8a/6, 9b/7

tendürüst (Ar.): Sağlıklı, sıhhatli, dinç.

t. 15a/1

terazü (Far.): Terazi.

t.+ ya 13a/2

t.+ yı 12b/12

terk (Ar.): Bırakma, vazgeçme.

t. itdiñüz 14b/6

t. itüp 12a/13

teslim: bk. teslîm.

t. iteler 7a/6

t. olğıl 7a/10

teslîm (Ar.): Ölme, teslim etme.

t. ite 7a/12, 7b/7

tevbessüz (Ar.): Tövbe etmemiş.

t. 14a/2

tîz (Fars.): Çabuk, seri, tez.

t. 10a/5

tîzcek: Çabucak, derhâl, hemen.

t. 8a/7

toprak: Toprak.

ğ.+ ları 9a/6

toptolu: Büsbütün dolu.

ğ. 10a/1

topuk: Ayağın yuvarlakça olan alt bölümü.

ğ.+ ma 10a/11

Tûfân (Ar.): Nuh peygamber zamanında dünyayı kaplayacak şekilde yağın çok şiddetli yağmur.

ğ.+ ıla 11a/3

tır-: 1. Sabit kalmak, beklemek.

ğ.- mağdan 12a/7

ğ.- mışdur 6a/7

ğ.- ur 7a/4

ğ.- ursız 12a/2

2. Kalkmak, uyanmak.

ğ.- sun 8a/11

ğ.- alar 10b/3

turu gel-: Ayağa kalkmak, kıyam etmek.

ğ.- u gele 14b/10, 9a/6

turu kal-: Dikilip kalmak.

ğ.- u kalalar 13b/1

tuyûr (Ar.): Kuşlar.

ğ. 6b/6

türbe: Türbe.

t.+ sin 8b/11, 8b/8, 8b/9

t.+ sine 8a/11

u: bk. ve

u. 10b/3

uç: Bir şeyin baş veya son noktası. u.+ 1 6a/9

uçmağ (Soğd.): Cennet.

u. 10a/6, 13b/4, 14b/13, 15a/8, 7b/6, 8a/13

u.+ a 13a/13, 13a/3, 13b/1, 13b/4, 13b/5, 14a/2, 15a/3

u.+ da 15a/6, 15a/8

u.+ dan 15a/2, 8a/10, 8b/3

u.+ ıla 7b/4

u.+ ları 12b/3

uçmağlık: Cennetlik.

u. 13a/13

u.+ ı 15a/9

ulu: Büyük, yüce, ulu.

u. 11a/11, 11a/5, 11b/5, 14b/6, 8a/5

u.+ sısın 10b/12, 10b/5, 11a/6

ululuk: Büyüklük, yücelik, izzet.

u.+ ı 11b/8

u.+ ıla 7a/4

unut-: Akılda kalmamak, hatırlamamak.

u.- dı 14b/5

ur-: Vurmak, çarpmak.

u.- a 9a/11

u.- alar 13a/11

uş: İşte, şimdi.

u. 13b/10

utan-: Utanmak.

u.- uram 11b/12

u.- urın 11b/3

ü: bk. ve

ü. 12a/1, 7a/8

üç: Üç.

- ü. 6b/1, 8a/8
üç bin: Üç bin.
 ü. 12b/13
ümmet (Ar.): Hz. Muhammed'e inanarak, onun yaptıklarını ve söylediklerini uygulayarak çevresinde toplanan Müslümanların tümü.
 ü.+ densiz 13b/8, 14b/3
 ü.+ i 10a/9, 14b/11, 9a/13
 ü.+ in 12a/9
 ü.+ indenidük 13b/9
 ü.+ indenüz 14b/3
 ü.+ inçden 14b/9
 ü.+ ler 10a/10
 ü.+ üm 9a/8
 ü.+ üñ 12a/12
 ü.+ üñi 12a/12
ümmeti ümmetî (Ar.): "Ümmetim ümmetim" anlamına gelen Arapça ibare.
 ü. 12a/10, 12b/12, 14b/10
ün: Ses, yüksek ses, nida, avaz.
 ü. 7b/6
 ü.+ üñ 7b/4
ür-: Üfürmek, üflemek.
 ü. 6b/5
 ü.- e 6b/5, 9b/6
 ü.- er 6a/13
 ü.- gil 9b/5
 ü.- ücek 6b/1
 ü.- üekdür 6b/1
ürül -: Üfürülmek, üflenmek.
 ü.- dükdən 6b/4
üründü: Seçkin, seçilmiş.
 ü. 10b/12
üzere: Üzerine, üstüne.
 ü. 12b/7
üzeri: Üzerine, üzerinde.
 ü.+ nde 12b/8
 ü.+ nden 9a/6
 ü.+ ne 10a/4, 10b/2, 12b/13
vaqt (Ar.): Vakit, zaman.
 v. 6a/4, 6a/7, 7b/7
vālih (Ar.): Şaşmış, hayret içinde kalmış, şaşakalmış (kimse).
 v. 12a/1
var: Mevcut, evrende veya düşüncede yer alan, yok karşıtı.
 v. 12b/1
 v.+ dur 14b/13, 6a/10, 6a/11
 v.+ mıdur 6b/10, 7a/12, 7a/7
var-: Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasil olmak, gitmek.
 v. 7b/4
 v.- a 12a/10, 14b/8, 9a/10, 9a/11, 9a/13
 v.- alar 11a/10, 11a/4, 11b/4, 13b/5, 8a/13
 v.- inca 7b/4
 v.- mazzız 13b/1
 v.- uñ 12a/3, 13b/4, 8a/10, 8a/11
vay: Vay, eyvah.
 v. 14a/13
ve: Ve bağlacı.
 v. 10a/10, 10a/12, 10a/13, 10a/2, 10a/6, 10a/7, 10a/8, 10a/9, 10b/12, 10b/13, 10b/2, 10b/4, 10b/5, 10b/6, 11a/12, 11a/6, 11a/7, 11b/1, 11b/11, 11b/5, 11b/6, 11b/8, 12a/12, 12a/13, 12a/2, 12a/3, 12a/8, 12b/12, 12b/13, 12b/2, 12b/3, 12b/6, 12b/7, 12b/9, 13a/1, 13a/10, 13a/11, 13a/13, 13a/2, 13a/4, 13a/6, 13a/7, 13a/8, 13a/9, 13b/5, 13b/6, 13b/8, 13b/9, 14a/13, 14a/2, 14a/3, 14a/4, 14a/6, 14b/10, 14b/12, 14b/6, 15a/1, 15a/10, 15a/2, 15a/4, 15a/7, 15a/9, 6a/1, 6a/10, 6a/11, 6a/12, 6a/13, 6b/1, 6b/2, 6b/6, 7a/11, 7a/5, 7a/7, 7b/10, 7b/11, 7b/12, 7b/5, 8a/1, 8a/10, 8a/12, 8a/13, 8a/2, 8a/6, 8a/8, 8a/9, 8b/2, 8b/5, 8b/6, 9a/11, 9a/2, 9a/4, 9a/7, 9a/9, 9b/1, 9b/12, 9b/2, 9b/7, 9b/9
velâkin (Ar.): Lâkin, fakat.
 v. 13b/10
velî (Fars.): Ama, fakat, lâkin, şöyle ki.
 v.+ ler 12a/2, 12b/7
 v.+ lerüñ 10b/5
ver-: Göndermek.
 v. 15a/3
 v.- ince 7b/6
vilâyet (Ar.): İl.
 v.+ ler 7b/11
vir-: 1. Üzerinde, elinde veya yakınında olan bir şeyi birisine eriştirmek, iletmek.
 v.- di 11b/8
 v.- e 8b/6
 aç v.- e 8b/2
 haber v.- e 14b/8
 v.- eler 13a/11, 13a/9
 cān v.- eler 6b/7
 cān v.- elerdi 7b/8
 alı v.- em 9b/3
 v.- gil 8b/2
 cevāb v.- meye 8b/12
 2. Dayamak.
 v.- üp 6a/2

yâ (Ar.): Ey, hey anlamlarında bir seslenme sözü.

y. 10b/11, 10b/4, 11b/5, 12a/11, 12a/6, 12b/2, 13b/3, 13b/9, 14b/4, 14b/8, 15a/11, 15a/3, 6a/8, 6b/9, 7a/12, 7a/6, 7a/9, 7b/2, 8b/11, 8b/13, 8b/2, 8b/4, 9a/2, 9a/4, 9a/8, 9a/9, 9b/1, 11a/11, 11a/5, 6b/13, 7a/13

yağ-: Yüksekten çokça düşmek, yağmak.
y.- a 13a/8

yağır: Sırt, arka, iki kürek arası.
y.+ ın 13a/7
y.+ ınından 13a/10

yağmur: Yağmur.
y. 8a/5, 8a/6

yak-: Yakmak.
y.- dı 11b/1

yakın: Yakın.
y. 10a/10, 13b/7, 6a/13

yâkût (Ar.): Yakut, değerli taş.
y.+ dan 8a/13

yalavac: Peygamber, haberci, elçi.
y.+ ımdı 7a/9

yalvar-: Yalvarmak.
y.- alar 11a/10

yalvarıcı: Yalvaran, yalvarıcı. y.+
yam 14b/4

yan: Yön, taraf.
y.+ ına 9a/7

yaña: Yön, taraf.
y. 6a/5, 9a/7

ya'nî (Ar.): Demek, şu demek ki anlamlarında bir söz.
y. 14a/3, 8a/4, 9a/2

yap-: Yapmak, inşa etmek.
y.- arlardı 7b/11

yaramaz: Faydasız, boş, işe yaramaz. y.
14b/13

yaradıl-: Yaratma işine konu olmak. y.- mış
6b/6, 7a/13, 7b/7

yaşa-: Yakışmak, layık olmak.
y.- ur 8a/3

yarat-: Yoktan var etmek.
y.- ansın 7b/1

yarıl-: Yarma işi yapılmak.
y.- a 9a/5

yaş: Gözyaşı.
y. 12a/5, 13b/11
y.+ ı 13b/11
y.+ ına 14a/1

yaşıl: Yeşil.
y. 8b/1

yavuz: Fena, kötü.
y. 11a/2, 13a/12

yazuk: Günah, cürüm, suç.
y.+ ı 10a/11

y.+ umuz 14a/9

yazuqlu: Günahkâr, suçlu, mücrim.
y. 10a/11, 12a/6
y.+ lar 9a/3

yenil-: Yeme işi yapılmak veya yeme işine konu olmak.
y.- memiş 10a/8

Yezdân-ı kadîm: Tanrı, Allah.
Y. 15a/7

yıldırım: Yıldırım.
y. 12b/6, 13a/6

yıllık: Yıllık, senelik.
y. 12b/13, 13a/1

yi-: Yemek.
y.- yüp 7b/13

yidi: Yedi.
y. 6a/5

yidinci: Yedinci.
y. 6a/9

yiğit: Genç, yiğit, delikanlı. y.+ leri
13b/6

yil: Rüzgâr, yel.
y. 9b/10

yine: Yeniden, bir daha, tekrar, gene. y.
6b/5, 7a/12, 7a/4, 7a/6, 8b/12

yir: Yer, mahal, mekân.
y. 10a/7, 6b/6

y.+ de 10a/8, 6b/8, 8b/8

y.+ den 8a/7, 8b/10, 8b/9, 9b/1

y.+ e 6a/9, 8b/10

y.+ i 10a/5, 7b/1

y.+ ine 10a/5, 8b/6, 9a/12, 9b/5

y.+ le 9b/13

yirlü yerine: Uygun, yakışır bir biçimde, gerektiği gibi.

y. 9b/12

yirine: Bir şeyin veya bir kimsenin yerini almak üzere.

y. 12a/5, 13b/11, 14a/6

y. getürdüler 12a/13

y. getüre 14a/8

yir yüzü: Üzerinde yaşadığımız yer küresinin kabuğu, arz.

y.+ ne 6b/10

yit-: Üstesinden gelebilir olmak.
güçü 7b/4

yok: Bulunmayan, mevcut olmayan (nesne, kimse vb.), var karşıtı.

y.+ dur 6b/11, 7a/1, 7a/8, 7b/1

yokaru: Bir şeyin üst bölümü, fevk, aşağı karşıtı.

y. 8b/10

yokuş: Yukarıya doğru yükselen dik yol.

- y. 13a/1
yol: Yol.
 y. 13a/1, 13a/2
 y.+ dan 12b/5
yüce: Yüksek, büyük, ulu, ulvi.
 y. 12a/3, 7b/10
yügrü-: Koşmak, hızlı gitmek.
 y.- yü 13a/6
yüksek: Belli bir yere göre daha yukarıda bulunan.
 y. 7b/10
yüz: Çehre, surat, sima.
 y.+ i 13a/11
 y.+ in 13a/7
 y.+ ine 13a/11
 y.+ leri 12b/7, 14a/12
 y.+ ün 6a/5, 6b/2
 y.+ üñüz 13b/9
yüz yigirmi: Yüz yirmi.
 y. 10a/9
zahmet (Ar.): Sıkıntı, eziyet, güçlük.
 z. 13b/13
 z.+ ümüz 11b/1
za'îf (Ar.): Zayıf, güçsüz, kuvvetsiz.
 z. 7a/13, 7a/7
zamān (Ar.): Zaman, vakit.
 z. 6b/5
zārī (Fars.): Ağlama, inleme.
 z. kırup 10b/11, 10b/3, 11a/10,
 11a/4, 12a/10
zencir (Fars.): Zincir.
 z.+ lerle 13b/8
zerre (Ar.): Çok küçük parça.
 z. 13a/3, 13a/4, 9b/10, 9b/11, 9b/8
 z.+ ce 13a/4
zevk (Ar.): Zevk, keyif.
 z.+ e 15a/10
zinā (Ar.): Evlilik bağı ile bağlı olmayan kadınla erkek arasındaki cinsel ilişki, nikâhsız birleşme.
 z. 10a/7
 z. itmişlerdi 14a/4
zīrā (Fars.): Çünkü, şundan dolayı.
 z. 12b/1
ziyāret (Ar.): Ziyaret.
 z. kıllalar 8b/11
zuhur (Ar.): Meydana çıkma, baş gösterme, görünme.
 z.+ a 8a/7
zümürüd (Ar.): Yeşil renkte, çok değerli taş.
 z.+ den 8b/1

Sonuç

Bu çalışmada Fatih Millet Kütüphanesi 34 Ae Şeriyeye 24/2'de bulunan ahvâl-i kıyâmet türüne ait bir metin olan Ahvâlî'l-kıyâmet adlı mensur eser ele alınmıştır. Çalışmada eserin Latin harflerine aktarılması, dizinli sözlüğünün oluşturulması ve gramer incelemesi yapılmıştır. Giriş kısmında ise ahvâl-i kıyâmet türü hakkında kısaca bilgi verilmiş, bu türdeki eserlerle ilgili çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra eserin nüsha tavsifi yapılmıştır. Harekeli nesihle yazılmış olan metin oldukça açık ve okunaklıdır.

Dil özellikleri bakımından ele alındığında eserin büyük ölçüde Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri taşıdığı görülür. Eserde yer alan söz varlığı ve dil özellikleri Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde görülen söz varlığı ve dil özellikleriyle benzerlik gösterir: "Ayrıık, beze-, bilür "bilen, âlim", bir nice, geyür-, görklü, göyün-, ıssı, içre, igen, ir-, iti, kaçan, kamu, kanı, kanı, kelecı, key, şayru, süyük, süs-, tamu, uçmak, üründü, yalavac, yavuz, yazuk, yügrü-" gibi Eski Anadolu Türkçesi dönemine özgü kabul edilebilecek söz varlığı eserde sıklıkla kullanılmıştır. Yine genel olarak Eski Anadolu Türkçesi döneminin karakteristik eklerinden olan; teklik 1. şahıs emir eki -AyIm, çokluk 1. şahıs emir eki -Allm, teklik 2. şahıs emir eki Gil, bildirme eki dUrUr, zarf-fiil eki -mAdIn, zarf-fiil eki -ıcAK, zarf-fiil eki -dUGIncA, teklik 1. şahıs eki -Am, -In, fiilden fiil yapma eki -GUr-, öğrenilen geçmiş zaman eki -(U)ptUr gibi ekler yaygın olarak eserde geçmektedir.

Eser genel olarak Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini taşısa da metinde geç dönem istinsah edildiği izlenimi veren çeşitli kullanımlar dikkat çekicidir. Metinde pek çok ekin uyuma girmiş kullanımları görülür: zerre kılıp 9b/10, fışğırdığın 12b/6, kıldııy idi 13a/12, yirine getürdüiler 12a/13, buyaldık 12a/7, olmazdık 13b/2, kılırdııy 11b/6, atamuzsun 10/12, gürlemesin 12b/6, kükremesin 12b/6 gibi örneklerde bu uyumun başladığı görülür.

Bu çalışmamızla ahvâl-i kıyâmet türüne ait mensur bir eseri araştırmacıların hizmetine sunmuş olduk. Eserin Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığına ve dil özelliklerine küçük de olsa bir katkı sağlamış olması bizleri mutlu edecektir

KAYNAKÇA

- AKAR, Metin (1984), “Şeyyad İsa Ne Zaman Yaşadı, Ahvâl-i Kıyâmet Kimindir?”, *VI. Millî Türkoloji Kongresi*, İstanbul.
- ALKAYA, Ercan (1996), *Şeyyad İsa Ahvâl-i Kıyâmet (İnceleme – Metin – İndeks)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1987), “Türkçe Metinlerde e/i Meselesi”, *Makaleler*, C. I, Ankara, s. 334-341.
- ÇAĞATAY, Saadet (1977), *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1996), *Muhammediye*, C. I-II, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998), “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 349-365.
- DEMİRTAŞ, (2009), *Ahmet Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Dürr-i Mekkûn*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- DİLÇİN, Cem (1978), “XIII. Yüzyıl Metinlerinden Yeni Bir Yapıt: Ahvâl-i Kıyâmet”, *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 49-86.
- DURMAZ, Esra (1994), *Şeyyad Hamza'nın Ahval-i Kıyâmet'i*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- EMRE, Ahmet Cevat (1946), “Türkçe’de Bulanık e (é) Fonemi”, *Türk Dili Belleten*, seri III/ 6-7, 487-497.
- ERGİN, Muharrem (2006), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2001), “Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-fiiller Üzerine”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S. 2, 122-143.
- GÜLSEVİN, Gürer (2007), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer ve BOZ, Erdoğan (2013), *Eski Anadolu Türkçesi*, 3. baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KAPLAN, Necla (2011). “Osmanlı Resim Sanatında Cehennem Tasvirleri”, *Mukaddime*, 4, 175-195.
- KARA Funda (2018), *Kitâb-ı ‘Ömr-i Dünyâ*, Erzurum: Eser Basın Yayınları.
- KOÇAOĞLU, Timur (2003), “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı e/i Meselesi” *Türk Kültürü*, S. 483-484, 266-281.
- KÖKSAL, M. Fatih (2011), “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılan Meçhul Eserlerden: Nâme-i Mahşer”, *Turkish Studies*, Winter, 6/1, 249- 291.
- KUŞOĞLU, Mehmet Oğuzhan (2020), “Eski Türk Edebiyatına Ait Bir Ahvâl-i Kıyâmet: Cemâlî - Kitâb-ı Serencâm [06 Mil Yz A 8631/1 Nüshası]”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1, Bahar, 22-39.
- MAHDUM, Abid Nazar (2010), “Kıyâmet Konulu Tarihi Belirsiz Bir Mesnevi: Destân-ı Arasât”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 184, 149-184.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1956), *Ahmet Fakih-Çarhnâme*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1958), *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÖZGERİŞ, Mutlu Melis (2020), “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Ahvâl-i Kıyâmet”, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 123-148.
- ÖZKAN, Mustafa (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, 2. baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- SAKAOĞLU, Necdet (1999), *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Dürr-i Mekkûn (Saklı İnciler)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ŞENGÜN Necdet (2019), “Türk İslam Edebiyatı’nda Bir Nazım Türü Olarak Ahvâl-i Kıyâmetler ve Şâiri Bilinmeyen Bir Ahvâl-i Kıyâmet Üzerine”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 34-61.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer (2014), “Kemalpaşa-zade Tarafından Tercüme Edildiği Düşünülen Bir Risale: Ahvâl-i Kıyâmet”. *TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları Journal Of Turkology Research)*, Güz, 36, 291-319.

- TEKİN, Arslan ve TEKİN, Melek (1983), *Ahmed Bican Yazıcıoğlu Envârü'l-Âşıkîn*, Bedir Yayınları.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOPALOĞLU, Bekir (2002), "Kıyâmet", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 27, 516-517.
- UĞUR, Abdullah (2020), *Yazıcıoğlu Ahmed Bicân and His Envârü'l-Âşikin (Introduction and Critical Edition) Part I-II-III*, Harvard University Press, Cambridge (MA), USA, Massachusetts.
- YAMAN, Bahattin (2002), *Osmanlı Resim Sanatında Kıyâmet Alametleri: Tercüme-i Miftâh-ı Cifru'l-Câmi ve Tasvirli Nüshaları*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- YAMAN, Bahattin (2007), "Ahvâl-i Kıyâmet Yazmaları Resimlerinde Kıyâmet Sonrası Hayat", *EFD/JFL (Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters)*, 24 (2), 217-234.
- YAMAN, Ümran (2018), "Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Ahvâl-i Mevt Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Spring, 4/2, 523-585.
- YELTEN, Muhammet (1998), *Şirvanlı Mahmud, Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi, Giriş-İnceleme-Metin- Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YELTEN, Muhammet (2009), *Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- YILDIZ, Osman (2002), *Ahvâl-i Kıyâmet*, İstanbul: Şule Yayınları.
- YILDIZ, Osman (2022), "Şeyyâd Hamza'ya Atfedilen Ahvâl-i Kıyâmet Mesnevîsi", *Prof. Dr. Kerime Üstünova Armağanı* (Ed. Hasene Aydın-İbrahim Karahancı), Efe Akademi, 665-708.
- YILMAZ, Emine C. (1991), "Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara, 151-165.

TIPKIBASIM

اجنحه كورب اوله يكر منججه قلسه دنبادن قلميه تايي دشينه
 نور منجه و سزم اشمنجه كيم اجماعى مشتلمه يكره بر منججه قلسه نور و نيك
 فرشته نهلري اول قله برفلتمق دليكر تا قيامت دكن يكره اكيمجه
 قلسه دكل محمد امين كافر لمر ائندن صون الب اذ اذ قلك مزون بوله
 يكره احصي كجه قلسه بارن بتمن صاغ اليه و زكر يكره درد منججه قلسه
 ملك الموت جانن المغه كلكري وقت اجماعى مشتلمه ائندن جانن
 اله يكره بتمن كجه قلسه صور ستر حساسه اجماعه كره يكره التتم كجه
 قلسه اجماع اول قله مشتاف اول يكره بد منججه قلسه طامو قايولون
 اول قول اوزر نه فعليك يكره كنج كجه قلسه اجماع ده قبولون اچيون اچكر
 يكره طمق منج كجه قلسه ايوب بيفاسه مزون بوله او نوز منج كجه قلسه
 نوكن برفرشته جاعره ابده با فلان او غلي و ددن ازا اولدك و دكل
 عدالمردن قرتلك ديه صدق الله العظيم • و صدق رسوله الكريم
باب احوال القيامت

اوج شاخسدر و صم و اجكتر اور جلكر اول اورجك جمله عالمه
 كندون قرخويه د شلورانس و جن بر كندون سراسمه اولب يوزون دشنه
 نكهم تكري تعالي كلام قديم اجنحه بيور كيه يوم بفتح في الصور نفع
 من في السموات ابن عباس رضي الله عليه عنه ايدر صور اولدك
 عكر و نوزمان كجه حق تعالي دن فرمان كله سه ارد بو ائني كز صور اور
 جمله كوك اهل و بير اهل انس و جن و حوش طيور تامو بيردش مخلوق
 بر كندون هب دن جان و ركر شيله كيم مقرب عرش كورون فرشته لمر
 قله نكهم حق تعالي قرانده بيز دخي بيور كيه فصعق من في السموات
 و من في الارض الامر يشاء الله ائندن حق تعالي دن ندا كله كجه يا عزرايل
 بيز نوزمه ائكل كوركل هنج كسه قلمش و ارمدر ديه اول خوز بلور كيه تكري
 آكاهنج كورلوسنه يقدر و هو علم بذات الصده ائندن حق تعالي
 امر بيله كوركله ججه مجموع كوركلري بر كندون ارب بير جالو فرشته بوليه
 حق تعالي حضر تنه كله ابده ابي باري خدا ياسن بلور بادشاه سين كجه

مخالفدن دیر سن حوزدیر لوی یاردن سن سکا بقدریم وهو حی
 لا موت • حق تعالی ایدیه بملک الموت بتم کلافتد اوتد بکم کل شیخ
 مالک الا وجهه له الحکم والیه ترجعون • سن دخی بتم فرما تم بوله
 اچا غله طامو اراسنده واز بر کتر کوجک بتم کجه اولک وار بجه جعفر
 بتم حکم بتم قدرتم کوراسن دیا حق تعالی فرمان بوله ملک الموت
 طامو بوله اجماعی اراسنده بکتر هیتبسته ان وار بجه جعفر جان حقه
 تسلیم اده بیغمانبر علیه السلام ایدر اکر اول وقت مجموع بر اولش
 مخلوقات دیر اوله لردی بر نردن جان و لردی الهیبه لله اندن حق
 سبحانه و تعالی جل جلاله وکلا له غیره بلا بوله ایدیه فان ائله نوریا
 بزه بکوز در دیر لردی شهر لردی و قلعلر و بوجه سرائلر و بکسک بکسک
 کوشکر بکوز لردی ائله وکلا بئله رو تب ماللر و خزر نیلر جمع ایدر لردی
 بکلیک و بادشاهلق و سلطانلق و کمر بق دعوسن تلور لردی و بتم
 درلو درلو بتم بتم بکوز و تب بکا عاصی اولور لردی بتم کچی عظمتا

بادشاه

بادشاه قیلردی بونه طبر لردی بازشاه بتم و سلطان بتم که حکمت
 و سلطنت بتم در اول دخی بتم اکر بتم بتم همان سلطانلق و بادشا
 بکا یار شردی قدرت دلپله بکلا فی ائیه بتم بیور بدر لردی الملك الیوم
 الله الواحد القهار • یعنی جمله عالم بکزدن بتم المدم دیر اندن حق تعالی
 جل قدره کند لطفندن بیوره عرش التبت بکچی قتی الوبغور کله
 اول بغمور کله اول بغمور سبیل اول اولش و جوموش تنلر قاموسی حکم
 کله بکیر جک بزدن شول نسیاق کچی بکزدن بتم لهره کله اندن حق تعالی
 جل ذکره اوج مقرب فرشتیه افر ائلیه جنبر ایل و میکائیل و اسرافیل
 علیه السلام بونلر کوز و حق تعالی امریله در لردن حق تعالی جل و علا
 ایدن وارک اوچا قدن تاج و حله و براق و عالم الوبک بتم دو ستم و بتم حیم
 محمدک ترسته وارک بتم سلام کوز کوز ایدک بتم فرما تم بوله طرسون
 عرصات میدانه کلسون دیر بس جنبر ایل و میکائیل و اسرافیل حق
 امریله اجماعی قیوسنه وارک اول قیونک بر قندی قول یا قوندن اوله و بر قندی

یا شیل زمردن اوله جو بکم کلا اول قیوی ققلر رضوان اشد حق
 امریله قیوی اچی وزه بونلر ایدر بارضوان بزه تاج و حله و براق و عالم و
 کل دیر رضوان بونلر ایدیه حق تعالی بکا بیور مدر اجماعدن طابره
 نسته جفا که قیامت بیجه بونلر ایدر بارضوان بکون قیامت
 کونلر حشر و شتر بونلر ایدن رضوان حق تعالی امریله بونلر تاج
 و کمر و حله و براق و عالم وزه نوردن بونلری الوب حشر بیره کلا کس
 ایدر الهنا و سیدنا و مولانا اشد بتم بیور ک اشدی سنک دوستک
 ترس بتم بتم نبرده در دیر بس حق تعالی بیوره اید بتم دو ستم محمدک
 ترس اندن بلسر کوزدن کوه دکن نور دکیشدن بس اول فرشتلر
 حق تعالی امریله کلا اول نور جفندی بیره کوز کوز بزدن بغور و کوه دکن
 دکیشدن دخی محمدک ترسین زیارت فلا کلا السلام علیک یا رسول الله
 دیر بجه جواب و زسه بتم حق تعالی حضر نسته کلا کلا ایدر الهنا
 و سیدنا هج جواب کلا کلا نه نلا کلا دیر حق تعالی ایدن بافر شهلرم دیر

سکه

سکوز کوز اندن بتم جواب کله اشد اسن جاعرب ایدک السلام
 علیک یا شفیع المدینین • و یا رحمت للعالمین • دیرک یعنی
 اری یا زقولر شفا عتیقی دکندر بس حق تعالی فرمایله کوه کله کس
 ایدر السلام علیک یا شفیع المدینین • و یا رحمة للعالمین
 دیر بس حق تعالی فرمایله اول مبارک سین یار له اول عالم خری
 طره و کله قهر ندن تلفه سبکنه اوزدن طبراق لری صمله ناکلا صا
 بکا بجا جنبر ایل کوره وصول یانته بقا اسرافیل کوره علیهم السلام بس
 اول عالم خری عزتله بملک سلامن اله ایدیه یا ملا بکلا رصتم حال جفدی
 و نه اولدی دیر اندن بونلر ایدر یا رسول الله دخی هنوز فرشتلردن
 بزدن غیری نسه در لردی دیر بس جنبر ایل الرو واره تاج بانسته
 اوره لرو واره حله کوره و کمرن بلمنه بغلیب براهه بندر ب اول نوردن
 علم کوز ب التجه حشر بیره کلا کلا ناکه عوصات سیدانسه کل بجه
 استی استی دیر عرش التبه کله بر ائدن انه سجدیه واره هاتندن

10

اواز گله ایدر که با حینیم باشکی برون کنور کل و کولک حوش دتعل
 کمر عزم هلا نم حقیقون بکون که کون هیچ کسیه حیف و میل اندم
 تا حد که بو بیژلو قیون بو بیژ سر تیون سوسلوی انقیاسن ال ورم اندن
 حق تعالی جل جلاله بیوره ایسرا نیل ایدر که بر کتر دخی صورکی
 از کجیم فحواق بکنزدن قیب محشر بینه کلا لوجع اولر بکون کون
 قاصی بن اولم دیر فحایم ایسرا نیل صورن اوره ایدر در لک ای جور
 نیش تنگروای طغلیش سکولر دیر حق تعالی فرمان برله طفت العین
 اجده شویله در لک لریم ذره ذره کوب جمع اولر هر بدن دن بر ذره قد
 بی شهو اولیه حق تعالی قدرت و حکمت برله و دخی شیشه اولسه
 که بر کشی مشرقده اولسه دخی بل ان زره تلب نامعربه دین ارشدرسه
 حق تعالی فرمان برله ساعت جورنده ایلیه جمع اولسه که هیچ بر ذره
 آنکس بر لور بینه کلا لک و اندن صکره جانلر قاسی ایسرا فلک صور ندن
 حقا گانه شول توان روسی کپی حقه شول قدر جفلر کیم برله کون

ارسی طبطوا و اوله حق تعالی جل ذکره هر بر جانیه ای نرشته سوکل
 قله بریده و بری سوره بتکنیم حق تعالی کلام قدر بند بیور
وجاءت کل نفس معها سابق وشهید
 اندن بر فرشته بیتم المقدس از نه کلا نکا قله ایدر ای حلا یفلر
 در لک تیز محشر بینه کلک دیر اندن حق تعالی جل ذکره بیوره بری
 در لک کونر لک اجماق قیوسنک بر قنار لک ارالغیند قولر بلور میه و بر لک
 بیزدوشیلر کون اندن هیچ نسا اولماش اولر و بنا قلمه میس اوله و حکم
 بیلله میس اولر اول بیزد پیغامبر لک اجون و صد یفلر اجون منبر لک
 قیالرو عالم لک اجون کمر سیله قیالرو و محمد اتقی بوز یکرم صف اوله
 و قلن امتلر قرق صف اولر و کنش حلا یفک باشسه یقین اولر بو حلا
 یفلر قاسی دره بته هر بوزدم با ذلوی با غی قدر دره بته بر نفسی طویغه
 دکن و بر نفسی انجیکه دکن و بر نفسی سی تشغنه دکن دره بته و بر نفسی
 کونسه دکن دره دته و بر نفسی سی بوغیر نادکن در دته و بر نفسی در اجه

11

عرق اولر که بیلدری چوشه کلب قینیه قاموسنک دللری اغزلوندن
 حقب کونکسری اور زره دتمیش اولر و بو حلا یفلر بر کتر دن بو حلاله
 طور لک حد ایشیوادم پیغمبر کلا لک فریاد زاری تلب جاغرشب
 ایدلر که یا اوالبشر و یا صغی الله بزه مدد ایلر که قام پیغامبر لک
 اوسى سن و مجموع پیغامبر لک و وایلدک سر جمله حلا یفلر ک
 اتسی و دسی بیز قاجوز سندن پیدا اولدق اندی لله تعالی
 بزه شفاعت قل مدد ایلر دیلر بوسى دن قتی بکلدق دیلر بوسى
 پیغامبر علیه السلام بونلر ایدر بن سزه یقه شفاعت قلم کون بن
 حق تعالی حصر شده سوچ ایشلدم انک بو برغین مدم کاهکار اولدم
 بن سزه شفاعت قلمن ریا پس اندن نومید اولب نوح پیغمبر علیه
 السلام کلا لک نوحه زاری تلب اغلشدر ایدلر کیم یا حی الله سندخی
 انجی اتم سن حق تعالی نک اورند نلسن و مرسل پیغمبر لک اوسى
 سن اندی لله تعالی بکون کون بزه شفاعت و مدد ایلر دیلر اندن

نوح پیغامبر علیه السلام بن سزه یقه شفاعت قلم کون بن حق تعالی حصر
 شده سوچ ایشلدم انک بو برغین مدم کاهکار اولدم بن سزه شفاعت
 قلمن ریا پس اندن نومید اولب نوح پیغمبر علیه السلام کلا لک نوحه
 زاری تلب اغلشدر ایدلر کیم یا حی الله سندخی انجی اتم سن حق تعالی
 نک اورند نلسن و مرسل پیغمبر لک اوسى سن اندی لله تعالی بکون کون
 بزه شفاعت و مدد ایلر دیلر اندن

12

وَبَرِي قَرَشَه بِنْدِي وَبُور حَمْتُور حَدَن جَدِي اَكَن قَتِي بَكَلَدَف
 دِيالَر مَوْسَى بِنْفَانِيرَه مِيدَه تَكْمَرِي تَعَالِي جَل جَلالَه جِه بِيك كَشِي
 بِنْدَن اَتْرُوضُوبَه بِنْدِي بِن اَنْدَن عَظِيم اَوْ تَنْوَرَن سِنْرِي دِلْمَنْزَن دِي
 اَنْدَن نُوْمِيد اَوْلَب عَيْسَى بِنْفَانِيرَه مِيدَه اَكَا دَخِي فَرِيادَرَب اَغْلَشَلَر
 اَكَلَر اَرْوَح اللّٰه سَنَدَخِي اَكَن اَلْوَيْفَا بَر سِن اَلْوِي دَرِي قَلْرَدَك وَهَم
 صِيْرُو دَرِي صَاغ قَلْرَدَك وَسَنَك نَسَك مَبَا دَر حَق تَعَالِي سِي تَوَكَلَر
 جَفَرِي دَشْمَانَدَن سَقْلِيْب دَر رَجَحْت كُو كَدَه بِيْت اَلْعَمُور سَكَا مَقَام
 نَدِي اِنْدِي اَوْل تَكْمَرِي حَقِيْقُو تَكْم سَكَا بُو كَرَا مَسْت وَبُو اَلْوَيْفَا وَرَدِي
 كُو نَكِي كُون بَرَه شَفَاعَت اَيْلَه نُوْمُو اَسْتِي بَرِي صَاك اَيْلَدِي مِيح مَقَاتُور
 قَلْمَدِي دِيلَر عَيْسَى بِنْفَانِيرَه عَلَيْهِ السَّلَام اَيْلَدِي كُو بِن سِرْفَه شَفَا
 عَت اِدَم كُو دِيادَه كَا فَرِي كُو كَا وَا نَامَه اِي تَكْمَر دَر دَر بَه تَان اَيْلَدِي بِن اَنْك
 حَضَر سِنْدَن نَقِي شَم سَا م كُنْدُو نَسَم دَخِي دِيكَه اَوْ تَنْوَرَن سِنْرَه شَفَا
 عَت قَلْمَنْزَن دِيه اَنْدَن دَخِي نُوْمِيد اَوْلَب جَفَرِي شُو جَفَرِي شُو سَر كُو دَن

وَالِه خَيْرَان اَوْلَب شُو بِلَه قَلْرَدَن اَنْدَن عَيْسَى بِنْفَانِيرَه مِيدَه نُوْمُو اَيْلَدِي كُو بِن
 طُور رَسِن اَوْل عَالَم نَحْرِي وَبِنْفَانِيرَه كُو سَرُورِي وَوَيْلَر نَهْرِي وَعَا صِلَر
 شَفِيْع اَوْل بِيحَه مَنْرَ اَسْتِي وَ اَخْرَت سَلْطَان مَحْمُود مَصْطَفَا يَه وَارَك صَلِي اللّٰه
 عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنْرَه شَفَاعَت اَيْلَه دِيه جُو تَكْمَر حَق اَنْدَن اَشِدَلَر
 تَا م بَر كُو دَن قُو يَا دَرَب اَغْلَشَلَر شُو بِلَه كُو كُو لَر بِنْدَن يَا كَش بَرِي تَه تَان كَلَا
 اَيْلَدِي كُمْ يَارَحْمَتِ اللّٰعَالَمِيْنَ • تَا م يَا ز قَلُو قَلْمَلَر شَفَا عَيْسَى سِنْدِي
 بُو كُون بُو اَسْتِي طُور مَقْدَن عَظِيم بَكَلَدَق اِنْدِي بَرَه شَفَاعَت قَلْرَدِي
 اَنْدَن اَوْل شَفِيْع المَدِيْبِيْنَ • وَحَا م التَّيْبِيْنَ وَبَسْتِ الْمَسْلُوبِيْنَ
 جُو تَكْمَر بَقَا وَحَالَه اَمَش كُورَه عَظِيم اَوْزِي كُو بُو ب سِنْدَن اَشْفَه
 اَنه عَرَش النَّبِيَه كَدَه زَارِي قَلْب اَغْلِيُوب سَجْدِيَه وَارَه اَمَشِي اَمَشِي
 دِيه اَنْدَن حَق تَعَالِي جَل جَلالَه نَدَا قَلْب اَيْدَه يَا مَحْمُود يَا شِكِي
 قَلْدَر غَل كُو اَمَشِي سَكَا بَا غَشَلَدَم شُو ل اَتَشَك كَم سَنَك سَنَك وَبَم
 قَرِيضَم بَرِي تَه كَتُور دَلَر وَ اَلْمُر كُو بَم قَرِيضَم وَسَنَك سَنَك تُو ك اِدَب

13

قَلْمَلَر دَلَر اَلْمُر كُو بَم اَز اَشْم وَار دِيه زِيه اَكَم عَا صِي اَوْل دِي لَر س حَق تَعَالِي
 جَل قَدْرَه بِيور كُو يَا مَالِك طَا مُو ي قُرُور غَل عَا صِي لَر اَجُون وَبَا رِيضَان
 سَنَدَخِي اَجَا قَلْرَدَك بُو كَل صَا حَلْمَلَر اَجُون وَنُوْمُو سَلَر اَجُون دِيه اَنْدَن
 حَق تَعَالِي اَحْر اَيْدَه جِهَم طَا مَوْسِي يَا ش قَلْدَرَه كُو بَش بُو زِي
 قَلْدَر بُو لَدَن حَمَل اَيْدَه تَه اَتَم عَرَصَات خَلْق اَوْل هَيْبَت كُو لَر اَنْك
 كُو بَلَسَن وَكُو كُو مَسَن وَنَش غُور دَعِن وَيَلْدَر م كِي اَوْل دَر لَرَن كُو لَر هَب
 جَمُوع خَا ص وَعَا م وَيَلَر وَنِيْلَر تَا مُو دَر زَن جَكَب بُو زُو لِي اَوْز مَه
 دَشَلَر اَنْدَن هَر بَر كَشِي كُنْدُو نَسَم قُرُور مَق اَوْر نَدَه اَوْل اَلْمُر كُو بَر اَنْدَن
 بِنْفَانِيرَه م اَيْلَدِي كُو اَللّٰهِي بَكُو تِي كُون سِنْدَن اَوْ عِلْم هَا بِل وَ قَا بِل وَ حَا م
 دَلَر اِنْ اَكُنْدُو نَسَم دَلَر م دِيه پَس جَمُوع بِنْفَانِيرَه اَيْلَدِي نَسَمِي نَسَمِي
 دِيلَر اَوْل اَخْرَت سَلْطَان مَحْمُود مَصْطَفَا صَلِي اللّٰه عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَيْدَه
 كُو اَمَشِي اَمَشِي اَنْدَن حَق تَعَالِي بِيورَه تَرَا زِي قَلْرَدَك وَ صِرَا ط كُو لَر جِهَت
 اَوْز مَه قَلْدَن اِنْجَه وَ قَلْمَدَن اِت وَ صَر مَر دَن قَلْمَان اَوْج بِيكَل

بُو ل اَوْل بِيك بِلِي بُو ل اَوْل بِيك بِلِي بُو ل اَش اَوْل اَوْل بِيك بِلِي
 بُو ل دَر اَوْل اَوْل اَوْل اَوْل اَوْل بِيك بِلِي تَرَا زِيَه كُور لَر وَ هَر بَر كَشَن عَمَلِن مَقْرَلَر
 شُو بِلَه كُو مَقْتَالَه زَر نَدَر تُو اَب اَغْر كَلَسَه حَق تَعَالِي اِنْ اَجَا عَمَلِيَه
 وَ كَمَر دَر نَدَرِي كَا ه اَغْر كَلَسَه حَق تَعَالِي اِنْ طَا مَوْسِي بِيورَه اَوْل زَنْجَه
 كَا مَنَك جَزَا سِن كُورَه اَنْدَن صِرَا ط كَلَا لَر هَر بَرِي عَمَلُو عَمَلِي قَدْر جِهَه
 كَمَلَر بَر بِيكَل بِلَدَر م كِي كِهَه وَ بَر بِيكَل سَكِي دَر اَنْلَر كِي كَمَلَر وَ بَر بِيكَل كُو
 كَمَلَر وَ بَر بِيكَل اَصْطُوبِي كَمَلَر وَ بَر بِيكَل بُو زَن دُو شَب بَغْرِن سُو رُو كَمَلَر
 وَ بَر بِيكَل جِهَت مَه دُو شَلَر وَ اَنْدَن صَكْرَه بَشَلَر يَا غَه جَر بِيكَل بِيكَل
 صَاغ اَلَسَه وَ لَر وَ بَر بِيكَل بِيكَل بِيكَل مَوْل اَلَسَه وَ لَر اَوْل كَا ه بِيكَل اَوْلَه
 وَ بَر بِيكَل مَوْل اَلِي كُو سِنْدَن صُو قَلْرَدَن بَغْرِنْدَن حَق اَبَسْتِي اَرْ دَن
 وَ لَر وَ بَر بِيكَل بِيكَل بِيكَل بِيكَل بِيكَل بِيكَل بِيكَل بِيكَل بِيكَل
 اَوْق اَوْل يَا وَ ز عَمَلَك دِيادَه قَلْدَر اِدِي دِيلَر اَنْدَن حَق تَعَالِي بِيورَه
 اَجَا نَلَق اَجَا غَه وَ طَا مَوْلِق طَا مَوْسِيَه اَمَا بَر بِيكَل طَا يَه مَوْسِي لَر دَن شُو بِلَه

طُرُقًا لَرَدَّحِي بِرَضِي شَتَه بُولَرَه اَيَدَه سِرْ جُون اَجْمَاعَه وَاَرْضَ سِرْ
 بُولَرَه اَيَدَلَر بَرْدِيَا سَرَايِيْنِدَه بِرَسَاعَتِ حَقْدَان اَيُرُو اَوْلَا زَرْدِي شَمْدِي
 دَحِي اَنْدَن اَيُرُو اَوْلَا زَرْدِي بِرَسِ حَقِّ تَعَالِي دَن نَدَا كَه كَه يَا قَلْلَم كَوْمَايَلِك
 سِرْ دَحِي اَجْمَاعَه وَاَرَاك اَوْجَمَاتِ دَحِي سِرْ كَه مَشْرَفِ اَوْلَسُون بِسِ
 اَلرَدَّحِي حَقِّ تَعَالِي اَسْرِيْلَه اَجْمَاعَه وَاَرَلَر وَبِرْجَه عَاصِيْلَر طَامُوِيَه تَيْلَر
 بِبِيْلَرِي اَوْ نَجَه وَنَقِيْر لَرِي اَرْدَجَه وَبِكْتَلَرِي دَحِي اَرْدَجَه وَعَوْرَدَلَرِي
 اَلرَك اَرْدَجَه جَوْنَكَه بُولَر طَامُوِيَه بِغِيْنِ كَلَاكِر طَامُوِيَلِك بُولَرَه اَيَدَسِرْ
 قَتَقِ اَمْتِ دَسِرْ كَه كُوْر كُوْر كُوْر وَجَانْتِر دَكَلِ وَاَلْوَكْتِر وَاَبُو ذَرِيْبِيْلَر
 لَه بِغُوْر دَكَلِ وَهَمَّ بُوْر كُوْر قَرَه دَكَلِ بُولَر اَيَدَلَر يَا مَلِك بِرْجَه اَمْتِنْدَن اِدِي
 وَكِن كَاهِيْنِ شَمْلَعِنْدَن اَوْتُوْر بِيْرِي طَامُوِيَه اَوْشِ سِرْ دَرْدِيُوْر قَرَه يَادَا دَر
 اَعْلَشَلَر شَوْل قَدَر اَعْلَشَلَر كَه بُولَر كُوْر لَرِي اَيَشِي دُوْ كَه يَاشِيْرِيَه
 تَان كَلَا اَنْدَن مَالِك اَيَدَكَه بُولَر دِي بُوْ اَعْلَمُوْك بِرَا زَن دَن يَا سَرَايِيْنِدَه
 بِكِن اَعْلِيْسِيْد كُوْر كُوْر كُوْر بُوْ قَدَر مَرْحَمَتِ كُوْر سِيْدِي كُوْر دِيَا اَنْدَن حَقِّ

14
 تَعَالِي جَلِّ وَعَلَا كُوْر لَرِي يَاشِيْرِيَه نَبَب رَحْمَادِبِ اَسْرِيْ كِيَه فَضْل
 وَكُوْر بَرْلَه اَجْمَاعَه بِبُوْرَه اَنَا اَلرَدَّن شَوْلُوْر كِيَم دَن يَا دَن تُوْبَسِرْ كِنْدَلَر دِي
 وَكَايِرْ كَاهَا اَشْلَشَلَر دِي بِعِيْنِي نَمَازِي قَلْمَه مَشْلَر دِي وَتَان اَتْمَشْلَر دِي
 وَزِيَا اَتْمَشْلَر دِي وَاَسْنِن وَاَسْنِن اَزَلْمَشْلَر دِي تَكْرِي تَعَالِي بِه
 عَاصِي اَوْلَشَلَر دِي اَنْلَرِي طَامُوِيَه قَيْلَر كَاهَلَرِي قَدَر عَدَاب كُوْر لَر
 تَاكِيَم حَقِّ تَعَالِي نَك دَكِي بِرِيَه كَلَا وَدَحِي مَالِكَه بِبُوْرَه بَشَلَر كَه كَاهَلَر لَر
 اَرَا سِنْدَه بِرُوْر جَه اَجْفِيْل دِي بِرَسِ مَالِكِ دَحِي حَقِّ تَعَالِي بُوْ بِرْغِيْن
 بِرِيَه كَتُوْرَه بِرْ دَر جَه اَجَه اَوْل كَاهَلَر بَقْلَر بُولَرِي كُوْر لَر دَحِي سِرْ تَقِيْش
 اِرْ كُوْر اَيَدَلَر كُوْر بَارْغُوْر جَقِّ لَفْتِنْدَن اَوْتُوْر خِرْدَكِ كَفَرَضِ دَن اَشْر كُوْر مَدَكِ
 سِرْ جَلِيْن دِيْلَر جُوْر كِيَم بُولَر كُنْدَه سَجَلِنِ بِلَا لَر حَقِّ تَعَالِي بِبُوْرَه كِيَم
 اَوْل عَاصِيْلَر كَه عَدَابِن كُنُوْر كَه دِيَه اَوْل كَاهَلَر اَسْرِيْلَه بِسِن بَقْلَر كُوْر لَر كِيَم
 بُولَر كَه بُولَر لَرِي كُوْر كَه اَوْلَشِ هِنَجِ عَدَاب كُوْر مَاشِيْ كِيَه كُنْدَه بُولَرَه بَقْلَر
 قَبْرَه كُوْر كِيَه اَيَدَلَر وَايِي بَرَه وَبَرَم جَانْمُوْرَه دِيْلَر اَنْدَن حَقِّ تَعَالِي كُوْر سِنْدَن

جَبْر اَيَل بُولَر عَرَضَه قَلْمَه تَمَانِ جَبْر اَيَل كُوْر لَر جَعْر شَبَب اَيَدَلَر كُوْر كِيَم نَه
 كُوْر كُوْر كِيَم سِنِي كُوْر جَك جَانْمُوْر سُوْر دِي دِيْلَر اَنْدَن جَبْر اَيَل اَيَدَه
 سِرْ نَه اَمْتِ دَسِرْ بُولَر اَيَدَلَر كُوْر كُوْر اَمْتِنْدَن نُوْر اَنْدَن جَبْر اَيَل اَيَدَه
 بِن سِرْ كَه بِبِيْغَا مَبْر كُوْرَه بَلُوْر جِيْم دِيَه نَام سِي جَاغِر شَبَب اَيَدَلَر يَا رُوْج
 اَلْاَسِيْن مَحْمَد قَانِيَم بِيْرِي اَوْ سِنْدِي دِيْلَر اَنْدَن جَبْر اَيَل دَحِي اَيَدَه سِرْ جَعْر كَه
 سُنْتِن تَرَك اَيَل كُوْر وَتَكْرِي نَك بُوْرِي نَلَرِن صِيْد كُوْر اَنَك كِيَه اَوْلُوْ بَارِ شَاه عَاوِي
 اَوْلَد كُوْر لَر اَجْرَم اَشْبُوْ حَالَه كُوْر نَسَا اَوْلَد كُوْر دِيَه بِسِ جَبْر اَيَل عَمْر مَحْمَد
 مُصْطَفِي حَضْرَتَه وَرَه صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَبْرُوْرَه اَيَدَه يَارَسُو
 لَالله اَتْمَكْتَدَن دَحِي كِنْسَه قَلْمَشِ طَامُوْرَه دِيَه اَنْدَن سَيِد الْمُرْسَلِيْن
 وَشَفِيْعِ الْمَدِيْبِيْن وَرَسُوْل رَبِّ الْعَالَمِيْن فِي اَحَالِ طُرُوْ كَه اَمْتِي اَمْتِي دِيَه اَنْدَن
 حَقِّ تَعَالِي جَلِّ وَعَلَا بِبُوْرَتِيْم بَاشِي قَلْدَر بُوْر اَوْل عَاصِي سَكَا بَاغْشَلَم
 وَشَفَا عَنَّاكَ تَقُوْل اَوْلَسِدِي دِيَه بِرَسِ حَقِّ تَعَالِي جَلِّ وَعَلَا اَضْرَايَه اَنْلَرِي
 طَامُوْرَدَن جِقَار لَر اَجْمَاعِ اَرَا سِنْدَه بِرِيْجَا وَرَا دَر اَكَا كَه لَر اَرَلَر اَوْل يَارَضَن

15
 جَبْر كِن قُوْلَر قُوْسِي كِيَه طَاهِر وَتَنْدَر سَتِ اَوْلَا لَر حَقِّ تَعَالِي جَلِّ
 وَعَلَا بِبُوْرَه اَجْمَاعِدَن حَلَه لَر وَتَاخَلَر وَكُرْ كُوْر لَر اَللّهُ كِيَدَلَر اَنْدَحِ
 تَعَالِي جَلِّ وَعَلَا اَيَدَه يَا اَحْمَد بُولَرِي اَل اَجْمَاعَه وَاَر دِيَه بِسِ عَزِيْزِ مَن
 هَزْ كُوْر دَن يَا سَرَايِيْنِدَه حَقِّ تَعَالِي بِرِيْلَرِي وَمَحْمَد مُصْطَفِي بِرِي حَقِّ
 بِبِيْعَبَر بِلَدِي سُنِي مَسْلَمَان اَوْلَدِي دَايْم لَالله اَلْاَلله مَحْمَد رَسُوْل الله
 دِي اِحْلَاصِلَه اَوْل طَامُوْرَه اَيَدَلَر قَلْمَه اَجْمَاعِدَه مَحْمَد مُصْطَفِي بِرِي تَقِيْشِي
 اَوْلَا اَنْدَن اَوْل بِيْر دَان قَدِيْم وَاِلَا الْعَالَمِيْن جَلِّ دَكْرَه بِبُوْرَه اَلْوَم بَرْمَج
 صُوْر شِيْدَه كُوْر لَر طَامُوِيَه اَجْمَاعِ اَرَا سِنْدَه بُوْغَر لِيْلَر اَنْدَن اَجْمَاعِدَه
 اَوْلَه اَجْمَاعِ لِيْلَرِي وَطَامُوِيَه طَامُوْرَه تَلَه لَر وَجِيْعِيْم شَكْر لَر وَمَنَا فِقْلَر طَامُو
 عَدَاب كُوْر نَسَا اَوْلَه لَر وَمُوْمِنَلَر قَامُوْ عَشْرَتِ وَزُوْتَه وَصَفَايَه شَفَقَل
 اَوْلَه لَر حَقِّ تَعَالِي نَك رَحْمَتِيَه سُنْتَقَرَفِ اَوْلَبِ دِيْلَر كُوْر لَر اَنْشَاء اللهُ
 رَسُوْل حَضْرَتِيْم تَعَالِي اَمِيْن يَا رَبِّ الْعَالَمِيْن وَصِيَّتِ نَامَسِي
 صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيْنَهُ اللهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيْمُ

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 22, İstanbul 2022, 625-634

AVRUPA HUNLARININ ASKERÎ STRATEJİSİ VE HİLDEBRAND DESTANI'NA YANSIMASI

Fatma Aysel Ilgın

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (fatma.aysel@istanbul.edu.tr), ORCID:
0000-0002-3744-9659/ Assistant Professor Dr., Istanbul University Faculty of Letters Department of History

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 05.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Ilgın, Fatma Aysel (2022), "Avrupa Hunlarının Askerî Stratejisi ve Hildebrand Destanı'na Yansıması", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 625-634.

Ilgın, Fatma Aysel (2022), "Military Strategy Of European Huns And Its Reflection In The Hildebrand Epic", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 625-634.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Avrupa Hunlarının Askerî Stratejisi ve Hildebrand Destanı'na Yansıması

Özet

Destanlar, tarihin ana kaynaklarından biri olarak kabul edilmekte ve milletlerin kültürleri hakkında önemli bilgiler vermektedirler. Her milletin tarihinde özel bir yeri olan destanlar kahramanların yaşadıkları üzerinden hem ait oldukları milletin hem de diğer toplulukların tarihini, kültürünü, geleneklerini aydınlatmaktadır. Hildebrand Destanı da Avrupa Hunlarının yer aldığı ilk Germanic destanı olması ve Avrupa Hunlarının askerî geleneklerine ışık tutması bakımından önemlidir. Ayrıca Avrupa Hunları ile tarihleri boyunca bir arada olan Germaniclerin ana kaynaklarından olan bu destan kendisinden sonraki destanlara kaynaklık etmiş ve Avrupa Hun kültürünün ve Attila'nın ününün çok geniş coğrafyalarda yankılanmasını sağlamıştır. Avrupa Hunları gibi münasebette oldukları diğer milletlerin destanlarında yer alabilmek yüksek bir kültür seviyesine haiz olmanın bir göstergesidir. Türkler, IV. Yüzyılda Türkistan'dan Doğu Avrupa coğrafyasına geldiklerinde kadim kültürlerini de getirmişler ve bu coğrafyayı şekillendirmeye başlamışlardır. Öyle ki bu coğrafyada bütün bu mücadelenin yanında bir de yeni bir bölgenin şartlarına uyum sağlamak, burada karşılarına çıkan farklı düşmanlarla mücadele etmek ve Türk cihan hakimiyeti mefkuresinin gereklerini yerine getirebilmek adına ordu ve asker olarak daima hazır bulunmuşlardır. Bölgede kalıcı olmaları ise üstün askerlik ve savaş yetenekleri sayesinde gerçekleşmiştir. Bu kalıcılık bölgede yaşayan diğer topluluklarda büyük bir merak uyandırmış, sahip oldukları kültürel özellikler ve farklılıklar onları bir anda destanların, efsanelerin, yazılı kaynakların baş kahramanı haline getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Doğu Avrupa, Avrupa Hunları, Attila, Hildebrand Destanı.

Military Strategy Of European Huns And Its Reflection In The Hildebrand Epic

Abstract

Epics are accepted as one of the main sources of history and provide important information about the cultures of nations. Epics, which have a special place in the history of each nation, illuminate the history, culture and traditions of both the nation they belong to and other communities through the lives of the heroes. Hildebrand Epic is also important in that it is the first Germanic epic that includes European Huns and sheds light on the military traditions of European Huns. In addition, this epic, which is one of the main sources of the Germans who have been together with the European Huns throughout their history, has been the source of the epics that followed and made the European Hun culture and the reputation of Attila echo in very wide geographies. Being able to take part in the epics of other nations with which they are in contact, such as the European Huns, is an indication of having a high level of culture. When the Turks came to Eastern Europe from Turkestan in the 4th century, they brought their ancient cultures and started to shape this geography. So much so that, in addition to all this struggle in this geography, they have always been ready as army and soldier in order to adapt to the conditions of a new region, to fight against different enemies that they encounter here, and to fulfill the requirements of the Turkish world domination ideal. Their permanence in the region was due to their superior military and war skills. This permanence aroused great curiosity in other communities living in the region, and their cultural characteristics and differences made them the protagonists of epics, legends and written sources.

Keywords: History, Eastern Europe, European Huns, Attila, Epic of Hildebrand.

GİRİŞ

Avrupa Hunları Kavimler Göçü neticesinde geldikleri Doğu Avrupa sahasında Roma İmparatorluğu tarafından hemen fark edilmişler ve olayları tarihlendirmekte usta olan bu devletin kayıtlarında yer almaya başlamışlardır. Avrupa Hunları giyinişleri, yaşam tarzları, ekonomik faaliyetleri, devlet teşkilatları ve özellikle de askerî stratejileri ile ayrıcalıklı olduklarını vurgulamışlar bu nedenle de münasebet kurdukları bütün devlet ve kavimler tarafından yakından tanınmak istenmişlerdir. Çoğu zaman bu yönleri ile onlara örnek teşkil etmişler hatta bu örnek olma durumu o denli güçlü olmuştur ki Avrupa Hunları ve kağanları efsaneleştirilerek anlatılan kahramanlar haline gelmişlerdir. Hildebrand Destanı'nda da Attila ve Avrupa Hunları bu yönleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Bazı dönemlerde kaynaklarda kötü olarak ta ifade edildikleri görülmektedir. Dünya literatürüne yansımış kötü figürlü Attila tasvirlerinin temelinde genel olarak din olgusu yatmakta özellikle batı literatürü Attila'nın askerî hamlelerinin Doğu Avrupa'da yaşayan halkları birleştirerek bu coğrafyada Hıristiyanlığı yok etmeyi amaçladığını işlemektedir. Bazen de Hunlara karşı duydukları korku ve öfkeyi kaynakların dilinden dışa vurmaktadırlar.

Avrupa Hunlarının askerî yönlerini değerlendirmeden önce Avrupa'ya geldiklerinde nasıl bir ortam ile karşılaştıkları üzerinde durmak yerinde olacaktır. Hunlar Avrupa'ya geldiklerinde ekonomilerini daha çok tarım ile yürüten topluluklarla karşılaşmışlardır. Tarımla geçinen insanlar yaşam tarzları gereği daha küçük alanlarda yoğun nüfuslar halinde yaşamaktaydılar. Ancak atlı bozkır kültürüne mensup Avrupa Hunlarının askerî olarak sahip oldukları en güçlü kutsalları yani atları onlara hız, menzil ve hareket kabiliyeti sağlamıştır. Böylece yerleşik topraklar dışındaki topraklara da hâkim olabilmişler, yerleşik halkların sahip oldukları hantal ordu güçleri onlara yetişememiştir. Bu nedenle Avrupa Hunları ve Attila ile tanışır tanışmaz kendi yaşam tarzlarında onlara karşı koyabilmek adına pek çok değişiklik yapmışlardır (Fields 2015: 18).

Attila Avrupa Hun kağanı olarak tek başına tahta geçtiği zaman kağanlık en parlak devrini yaşamaya başlamıştır. Ancak değişen coğrafî ve siyasî koşullar Avrupa Hun ordusunda hem teşkilat hem de stratejik anlamda değişimlere neden olmuştur. Özellikle Attila döneminde artık Avrupa Hunları bölgenin en güçlü devletlerinden biri haline gelmiş ve yine bölgenin diğer güçlü devletlerine karşı mücadeleye giriştikleri için hem bu devletlere üstünlük sağlayabilmek hem de bölgedeki diğer topluluklardan asker toplayabilmek için Türkistan'dan getirdikleri kadim askerî geleneklerini burada geliştirerek çok daha büyük bir gelenek ortaya çıkarmışlardır. Atlı birliklerin ağırlıklı olduğu ordularını konfederasyon halinde yaşamaya uygun olacak şekilde zenginleştirmişlerdir (Heather 2008: 503-505).

Ammianus Marcellinus eserinde Avrupa Hunları ile ilgili çok önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Hunların akınlar ve yağmalar yaparak ilerlemelerinin kolay görüldüğünü ancak asıl zor olanın bunun sürdürülebilir olması olduğunu söylemektedir. Hunların bu stratejilerini hem yerleşik devletlere hem de kendileri gibi bölgeye sonradan gelmiş boylara karşı başarı ile yerine getirdiklerini ifade etmektedir (Fields 2015: 19). Hun akınlarının gücüne en iyi örneklerden biri Roma İmparatorluğu'nu vergiye bağladıkları 447 yılındaki II. Balkan Seferi'dir. Bu sefer sonucunda yapılan Anadolius Barışı'nın vergi şartları Roma İmparatorluğu'na oldukça ağır gelmiş ancak onları asıl düşündüren Hunların şehir ve kalelerine verdikleri hasarı nasıl düzelterekleri olmuştur. Hatta bununla ilgili olarak Roma senatosunda zengin kadınların mücevherlerini, erkeklerin de eşyalarını satarak bu açığı kapatmaları gerektiği konuşulmuştur (Jin Kim 2013: 72).

Avrupa Hun ordu sisteminin temelinde ataları Mete Han'ın kurmuş olduğu onluk sistem bulunmaktaydı. Kağan savaş zamanında ordu yönetiminde bizzat yer almış, diğer zamanlarda ise güvenilir bir kişiyi ordunun başında görevlendirmiştir. Atlı bozkır kültürüne sahip oldukları için doğuştan itibaren kadınıyla erkeğiyle asker olan Türkler Doğu Avrupa coğrafyasına geldiklerinde

de bu özelliklerinden dolayı diğer milletlerden ayrılmışlardır. Münasebet kurdukları topluluklar onların atları sayesinde hızları, süvarileri sayesinde çeviklikleri karşısında dehşete kapılmıştır..

Savaşlarda kullandıkları silahların çeşitliliği de dikkat çekmiş ve bu da yine geniş coğrafyalarda çeşitli koşullarda mücadele etmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa Hunları açısından bu silahların en önemlisinin refleks yayları olduğunu söylemek gerekir (Obrusánszky 2017: 63). Yine Avrupa Hunlarına özgü bir silah olan kementlerin ustaca kullanıldığını da ifade etmek gerekmektedir. Ammianus Marcellinus'un ifade ettiği şekliyle "Hunları en zorlu savaşçılar yapan özellik, klasik uçlar yerine oklarında keskin kemik kıymıkları olan uçlar kullanmaları idi, bu onlara uzun mesafeler kat etmeleri için bir maharet sağlıyordu. Yakın mesafelerde ise Hunlar hayatlarını hesaba katmadan savaşıyorlardı ancak rakipleri kılıç çekerse onları yürümelerini ve at binmelerini imkânsız hale getiren büzgülü kıyafetlerindeki urganları âdeta bir kement gibi kullanarak bacaklarından yakalıyorlardı" (Marcellinus 1986: 412).

Resim 1. Kementlerin açıkça görüldüğü Hunların savaş tasviri **Kaynak:** Alman okullarında derslere hazırlık materyallerinden (Mittelschulvorbereitung) alınmıştır. Fatma Aysel Ilgın kişisel arşivi.

Ok ve yayları Avrupa Hunlarının en bilinen silahları hatta Hun toplumundan herhangi bir kişinin tasvir edilirken âdeta kıyafetiymiş gibi söylenen parçalarıdır. Onlar refleks yayları ve ok atmadaki becerileri ile ün salmışlardır. Yakın mesafedeki savaşlarda ise Hunların kılıç ve mızrak kullandıkları da bilinmektedir. Hun kılıçları iki tarafı keskin uzun kılıçlar olarak kullanılmaya başlanmış daha sonra değişime uğrayarak tek tarafı keskin kısa, karın üzerinde taşınan kılıçlara dönüşmüşlerdir. Bu kılıçlar "seax" adı verilen Germen kılıçlarının öncüleri olarak kabul edilmektedirler (Chevaliers et Soldats 2005: 7). Ayrıca korunmak amacıyla kalkan, zırh ve miğfer taşımaktadırlar. Yine kale ve şehir kuşatmalarında yapılan akının niteliğine uygun olarak teknik anlamda gelişmeye çok müsait olmuşlar, arabaları ve koç başlarını usta bir şekilde kullanmışlardır.

Tarihte Türklerin ehlileştirerek dünyaya kazandırdığı at, hayatının her alanında olduğu gibi savaşta da Hun askerine büyük bir güç katmıştır. Kaynaklarda sürekli at üzerine âdeta yapışmış olarak tasvir edilen Avrupa Hunları atı savaşlarda büyük bir ustalıkla kullanmışlardır (Bona 1991: 26). Hun atları bazı kaynaklarda uçan atlar olarak tanımlanmışlardır (Obrusánszky 2017: 63). Nitekim at, Türklerin tarihin her devrinde yanlarından ayırmadıkları sadık dostu olmuş, âdeta bir kişiliğe bürünerek Türk'e can yoldaşlığı yapmıştır. "At Türk'ün kanadıdır" sözleri tam karşılığını Avrupa Hunlarında bulmuş ve bu durum Romalı yazar Vegetius'un eserinde işlenmiştir. Roma İmparatorluğu'nda veterinerlik yapamadığından ancak Hunların atları ile ilgileniş biçimlerinin Romalılara örnek olduğundan bahsetmektedir. Hunların atlarının son derece dayanıklı hayvanlar olduklarını farklı iklim koşullarına karşı sağlam bir yapıda bulduklarını söylemektedir. Yine bu özelliklerinden dolayı Hun atlarının veterinerlere ihtiyaçları olmadığını, savaşa katılan tüm at cinsleri arasında savaşa en uygun atlar olduklarını da ifade etmektedir (Renati 1903: 248-252).

Hunlar Avrupa coğrafyasına hayattaki en büyük yoldaşları atları ile geldiklerinde büyük bir merak uyandırmışlardır. Onların atları ile aralarındaki bu güçlü bağ zamanla savaş geleneklerinin yalnızca atlı savaşa uygun olduğu şeklide bir görüşün ortaya çıkmasına neden olmuş ancak durumun hiç de öyle olmadığı akınlarda ve savaşlarda açıkça ortaya çıkmıştır. Sozomenos atların savaşta Hun savaşçılarının siper görevi gördüğünü söylemiş (Lindner 1981: 8), çağdaş müelliflerden Otto Maenchen-Helfen de Hunların at üzerinde olduğu kadar yaya olarak da ustaca savaşıklarını, her şekilde yüksek savaş becerisine sahip olduklarını söylemiştir (Maenchen-Helfen 1973: 254).

Attila'nın karargâhına gelen elçilik heyetlerinin verdikleri bilgiler genellikle sadeliği sevdiği, gösterişten kaçtığını göstermektedir. Ancak askerî anlamda Attila'nın tam tersi bir tutum sergilediğini ifade etmek gerekir. Savaşlarda kullandığı at koşum takımlarının sade olması bir kanaatkârlık değil, süslemeler yüzünden savaş meydanında askerlerinde veya atlarında oluşabilecek herhangi bir yaralanmayı önlemek amaçlıdır. Savaş meydanındaki otağın son derece süslemelerle bezenmiş olması da bir taktik olarak görülmelidir. Attila iyi bir asker olmanın yanında çok da iyi bir komutan olduğu için devletin bekasını sağlamak adına en gerekli şeyin ordu olduğunu görmüş ve ordusunu teknik aletler ve silah anlamında donatmıştır.

Avrupa Hunlarının kozmoloji anlayışlarında kutsallık atfettikleri en önemli hayvanlardan biri de kartaldır ve askerî kültürün güçlü sembollerindedir. Kartalın avlanırken sergilediği davranışları Hun ordusunun özellikleri ile karşılaştırılmıştır. Çok yükseklerden alabildiğine geniş bir alana bakarken hedefine odaklanarak ele geçiren kartalın bu özelliği Hun askerlerine benzetilmiştir. (Dıngıl Ilgın 2017: 391).

Avrupa Hunlarının savaş stratejilerinin temelini atlı birlikler sayesinde kazandıkları hız kabiliyetleri oluşturmaktadır. Hun ordusunun ikinci büyük stratejisi ise düşmana öncü birlikler göndererek onu yıpratma yoluna gitmektir. Düşmana önden kayıplar verdirerek asıl birlikler geldiğinde düşmanın zayıf düşmesinin ardından yağmur gibi yağın oklar ile düşman psikolojik olarak iyice çökertilmiş ve korkuya kapılması sağlanmıştır (Howarth 2015: 14). Hunlar bir kuşatmaya gittiklerinde orada bulunan halk onların geldiğini önce kalkan toz dumanından anlamış ve bu da düşman üzerinde büyük bir psikolojik baskı oluşturmuştur. Özellikle Doğu Avrupa coğrafyasında yaşayan toplulukların piyadelerden oluşan orduları bu hız ve baskı karşısında şaşır kalmışlar, Hunların bu taktiği onlar üzerinde büyük bir üstünlük sağlamalarına neden olmuştur.

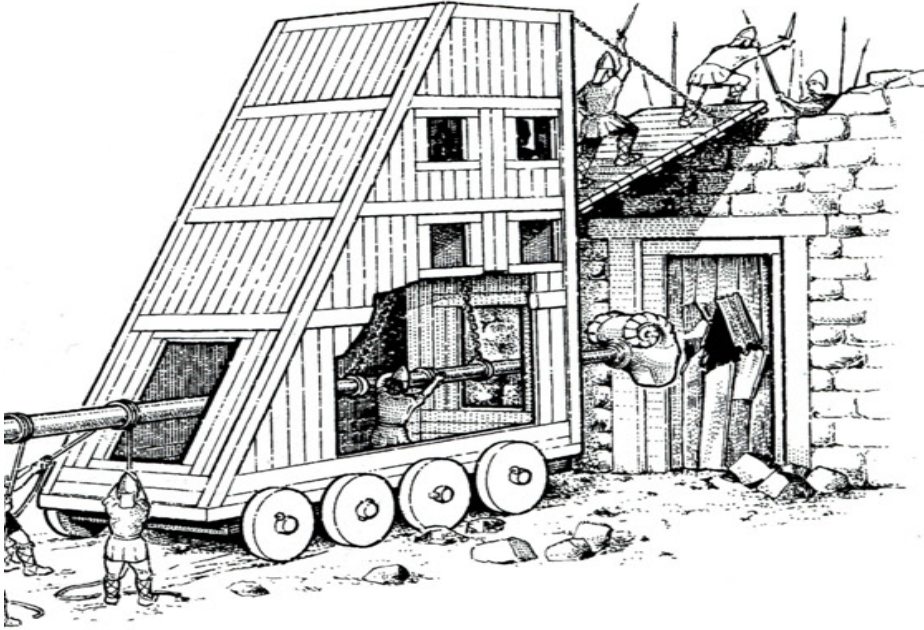
Savaş sırasında ordunun kumandasını bizzat ele alan kağanın askerlerine yönelik yaptığı konuşmalar da savaş son derece dikkat çekicidir. Galya Seferi sonrasında yaşanan Katalan Düzlükleri Savaşı'nda Attila'nın askerlerine söyledikleri bu anlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Sefer sırasında morali bozulan askerlerine düşmanın meydana savaşmaktan kaçtığını yüksek yerlere doğru çıktığını ve pes etmemeleri gerektiğini söylemiştir. Yine bu savaş sırasında Turan Taktiği adı verilen kadim Türk askerî geleneğini başarıyla uygulamışlar, süvarileri kenarlarda konuşlandırarak düşmanı çember içine almayı hedeflemişlerdir.

Savaşta uyguladıkları bir diğer stratejik hamle ise kâhinlere danışmaları ve işaretleri takip etmeleridir. (Martens 1884: 63). Kâhinlerin baktıkları fallardan savaşın kaderini belirlemeye çalışmışlar ve Attila'nın seferlerinde bu gelenekten sıkça faydalanılmıştır. Aquileia Kuşatması bu duruma örnek olarak verilebilir. Kuşatma çok yoğun çarpışmaların yaşandığı bir mücadeleye sahne olmuş, Attila leyleklerin yavrularını şehrin dışına taşıdıklarını görünce şehri savunanların daha fazla devam edemeyeceklerini anlamıştır (Divjak 2013: 495). Bir diğer örnek de Orleans kuşatması sırasında Attila kâhine savaşın sonucunu sormuş ve kahin de ona Tanrı'nın kılıcının kendisi olduğunu, savaşta yenileceğini ama iktidarının sona ermeyeceğini söylemiştir (Şenol 2018: 90).

Avrupa Hunları savaş sırasında istihbarat açısından da oldukça güçlü bir konuma sahip olmuşlardır. Attila bu istihbarat kuvvetlerine kendi kağanlığı döneminde bilhassa önem vermiştir. Güvenilir, yetenekli kişileri bu konuda görevlendirerek bilgiler almış ve seferlerini buna göre planlayarak başarıya ulaşmıştır (Nicolle 1990: 10).

Avrupa Hunlarının savaş meydanlarındaki akıl dolu hamleleri diğer milletlerin planlarını ve teçhizatlarını Hunlara göre değiştirmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Çok sayıda topluluktan asker alarak çok milletli bir ordu oluşturan Hunlar, farklı milletlere mensup bu kuvvetleri ayırt edebilmek için semboller kullanmışlardır. Daha sonra bütün Avrupa'ya yayılan bu sembolizm atların renklerine göre sınıflandırılmaları ve savaş alanına belli bir düzen içerisinde yerleştirilmeleri anlamına gelmektedir. Temeli kadim Türk kültürüne dayanan bu gelenek sayesinde savaşlarda baştan üstünlük sağlayabilmişlerdir.

Avrupa Hunlarının askerî sistemi savaş ortamının gerektirdiği nizamlılık, planlılık ve uygulanabilirlik kurallarına çok iyi bir şekilde riayet edebilen bir sistemdir. Savaşın veya akının planlanması, bunun için gerekli olan diplomatik hazırlıklar, lojistik planın gerçekleştirilmesi gibi sistematik bir olguyu başarıyla uygulayan Avrupa Hunları, atalarından yadigâr kalan bu askerî yeteneklerini kendilerinden sonrakilere de aktarmışlar ve Türk tarihinde şanlı zaferlere imza atmışlardır.

Hun kuşatma kuleleri (Kennedy 2002: 34).

Germen destanlarında Avrupa Hunları ve Attila'ya bu denli çok yer verilmiş olmasının nedeni Germen tarihi ve kültüründe ilk münasebetlerden itibaren büyük değişimler yaratmış olmalarıdır. Avrupa Hunlarının Doğu Avrupa coğrafyasında hâkim olmaya başladıkları IV. ve V. yüzyıllarda bölgede uyguladıkları adil ve güçlü politika Germenlerin onları bu şekilde destanlarına nakşetmelerinin sebebidir. Roma İmparatorluğu ile giriştikleri çetin mücadelelerde büyük bir mukavemet göstererek baskın hale gelen Avrupa Hunları bölgede yaşayan veya bölge ile alâkası olan diğer kavimlerde hayranlık duygusu uyandırmıştır. Bu durum da özellikle kağan Attila'nın yavaş yavaş çeşitli isimlerle destanlarda yer almaya başlamasını sağlamıştır. Aslında üstün savaşçılık zekâsı ile öne çıkan bir liderin başka milletlerin destanlarında âdeta bir kahraman haline bürünmesi onun askerî niteliklerinin devlet yönetimi ve cihangirlik anlayışına yansımasının çok önemli bir göstergesidir. Bu nedenle Avrupa Hunları ve Attila'nın destanlardaki yansımalarının savaşçılık, strateji, adalet, tevazu, yardımseverlik gibi meziyetlerle bir bütün halinde değerlendirilmesi uygun olacaktır. Destanlar doğdukları topluma kültürel anlamda bir ayna görevi gördükleri için Avrupa Hunlarının münasebette oldukları diğer devletler için yalnızca yağma yapan ve öldüren barbarlar değil son derece stratejik savaş planlarına sahip, sağlam bir devlet anlayışı ile ilerleyen bir devlet olduklarını söylemek mümkündür.

Hunların askerî stratejileri noktasında Doğu Avrupa coğrafyasındaki diğer topluluklardan en büyük farkları esarete olan bakış açılarıdır. Avrupa Hunları esirlere iyi davranmışlar onların ülkedeki her türlü imkândan yararlanmalarını sağlamışlardır. Hildebrand destanında karşımıza çıkan olaylar Hunların bu yönleri ile büyük bir güven ortamı oluşturduklarının kanıtı niteliğindedir. Attila'nın kahraman olarak yer aldığı bir destan olan Hildebrand destanında Germen Kralı Dietrich'in merkezi Verona olan Kuzey İtalya'da bir egemenlik kurmak için Attila'nın yardımını istemesi yer almaktadır. Destana göre Attila yardımsever, siyasî anlamda da çok güçlü bir konumda olan bir liderdir.

Hildebrand destanı IX. yüzyıla ait İtalya'nın Verona (Bern) ismi ile bilinen şehrinin Kralı Dietrich (Gummere 1922: 168; Voorwinden 2007:244) ¹ adına yazılmış bir dstandır. Yetmiş satırdan oluşmaktadır ancak eserin bir kısmı maalesef günümüze ulaşmamıştır. Dietrich Destanı adı ile de bilinmekte ve Hun Kağanı Attila'nın adının Etzel adıyla geçtiği ilk destan olarak karşımıza çıkmaktadır. Destan, Almanya'da 800'lü yıllarda Fulda² şehrinde bir kilisede iki rahip tarafından dini bir kitabın kapaklarına yazılmış halde bulunmuştur (Gummere 1922: 171).

Destanda Attila (Etzel) kendisine sığınılan bir kişi olarak anlatılmıştır. Verona şehri kaybedildikten sonra Dietrich en yakınında bulunan kişi olan Hilderbrand ile birlikte bir yolculuğa çıkmış ve bir süre gittikten sonra o dönemde her sürgünün güvenle gittiği yer olan (Martin 2010: 11) Hun ülkesine ulaşmışlardır. Burada çok iyi karşılanmışlar, Attila (Etzel) kendilerine uzun bir süre boyunca önemli görevler vermiştir. Yaklaşık otuz yıl Hunlara hizmet ettikten sonra intikam almak için Attila'nın (Etzel) yanlarına verdiği bir ordu ile Verona'ya geri dönmüşlerdir. Attila (Etzel) ordu ile birlikte en güvenilir adamlarından birini de onlarla birlikte göndermiş ve orduyu öncü birlikler ve asıl ordu olarak ikiye ayırarak sınıflandırmıştır. Yirmi bin kişi sonradan saldırmak üzere erkenden giderek konuşlanmışlar, yaklaşık yüz elli bin kişilik ordunun geri kalanı da savaş meydanına hareket etmiştir. İki ordu karşılaştığı sırada eski geleneklere göre birer yiğit savaşmak

¹ Dietrich'in Ostrogot (Doğu Gotları) Kralı Theodoric olabileceği düşünülmektedir. Hatta yaşanan mücadelelerin 489 yılında Theodoric'in İtalya'yı işgali ve İtalya Kralı Odoacer ile arasında yaşanan üç savaşı anlattığı bir tarihi metin olarak ta yorumlanmıştır. 454 yılında Nedao Savaşı sırasında Attila'nın oğlunun öldürülmesinin de bu dstandaki hadiselerle bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür. Ancak kronolojik olarak Theodoric'in işgal hareketinden yaklaşık otuz yıl öncesinde gerçekleşen bu olayın bağlantılı olduğunu kabul etme noktasında dikkatli davranmak gerekir. Kanaatimizce Theodoric'in İtalya'ya gelişi 489 yılı olduğu için destan kahramanı Dietrich'in onu temsil etmesi pek mümkün değildir.

² Almanya'nın Hassen eyaletinde bulunan bir şehirdir.

üzere meydana çıkmışlardır. Bir tarafta Hildebrand diğer tarafta da oğlu Hadubrand karşı karşıya geldiklerinde Hildebrand'ın oğlu ile savaşmaya gönlü razı olmamış, ona bilezik hediye ederek yatıştırmaya çalışmıştır. Ancak oğlu bu hareketin mızrağını almak için hamle olduğunu zannederek daha da hiddetlenmiş ve babasına: “koca Hun kocamışsın fakat dolu düzenbazsın” demiştir. Kendisine babasının çok küçükken öldüğünü söylediklerini ayrıca babası olarak karşısına çıkan kişinin hiç de ülkesinden kaçmış bir köleye benzemediğini ve sahip olduğu silahların ancak bir bey tarafından kullanılabileceğini söylemiştir (Akkaya 1944: 563). Bunun üzerine Hildebrand oğlunu ikna edemeyerek onun tarafından yaralanınca (Haymes and Samples 2020: 76)³ oğlunu öldürmüştür (Ünal 2019: 42-43). Savaşta Attila'nın (Etsel) gönderdiği ordu büyük bozguna uğramış ve Dietrich sağ kalsa da bu durumu Attila'ya (Etsel) anlatırken epey zorlanmış, Attila'nın (Etsel) sadık adamı Rüdeger'in araya girmesiyle anlatabilmiştir (Haymes and Samples 2020: 79).

Dietrich'in giriştiği mücadelelerden mağlubiyetle ayrılması sonucu Attila'nın (Etsel) yanına sığınması Hun Kağanlığı'nın gücünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Attila'nın karargâhına geldiklerinde ise kendilerine kılıç, kalkan, at, miğfer gibi savaşçı teçhizatlarının verilmesi de Hun ülkesindeki ana prensibi anlatması nedeniyle dikkate şayandır. Verona'ya intikam için giden Dietrich'in yanına verilen ordunun taksimi sırasında öncü birliklerin olması Hun askerî sisteminin destana bir başka yansıması olarak göze çarpmaktadır. Savaş esnasında Dietrich'in ordusunu motive etmek için coşkuyla seslenmesi de yine Hun askerî geleneklerine atıf yapmaktadır. Aynı zamanda savaş esnasında ordularla gidilmiş olmasına rağmen her iki taraftan da bir kişinin çıkıp mızraklarını atarak kılıçlarıyla savaşa girişmeleri şeklindeki mücadeleye Türk destanlarında oldukça fazla rastlanmaktadır (Akkaya 1949: 596). Dietrich'in ordusunun ve adamlarının öldüğünü Attila'ya (Etsel) söylemekten çekinmesi ancak söylediğinde Attila'nın (Etsel) çok sert tepki vermemesi savaş koşullarını çok iyi bildiğini ve sert bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Destanda Attila'nın (Etsel) eşi olarak zikredilen Helche'nin konumu ve söyledikleri de önemlidir. Zira Hun ülkesinde iken Dietrich'in yanında yer almış ve ona yardım etmiştir. Ülkesine dönerek intikam planları yaptığı sırada bunun için gerekli gücün kendisine verilmesinde aktif bir rol üstlenmiş, iki oğlunu da onunla birlikte göndermiştir (Haymes and Samples 2020: 78). Hun Kağanlığı'nda kadınların yerine dair önemli ipuçları veren bu hadise destanda da yer alması bakımından dikkate değerdir. Ayrıca Hildebrand'ın oğlu ile mücadelesi sırasında oğlunun kendisine köle gibi görünmediğini söylemesi de Hun Kağanlığı'nda köleliğin olmadığını, kendilerine iltica edenlerin bile çok rahat yaşadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Hildebrand'ın güçlü silahlarla donatılmış olması Hun Kağanı Attila'nın (Etsel) savaşlara her zaman ciddiyetle yaklaştığını, savaş hazırlıklarının ne koşulda olursa olsun eksiksiz yerine getirilmesinde ne kadar hassas olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak Hildebrand Destanı Avrupa Hunları ve Attila hakkında yazıya geçirilmiş ilk Germen destanı olduğundan Germen ve Hun kültür ve mitolojisine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Germenler ve Avrupa Hunları bir arada buldukları tarihî süreç boyunca bazen dostça ilişkiler içinde olmuşlar bazen de karşı karşıya gelmişlerdir. Bu nedenle münasebetlerin başladığı ilk andan beri Avrupa Hunlarının sahip oldukları kültürel değerler dikkat çekmiş hem ana kaynaklarda hem de destanlarda yer bulmaya başlamıştır. Böylece Avrupa Hun kültürü çok geniş alanlara yayılma imkânı bulmuştur. Avrupa Hunları'nın askerî özellikleri ve Kağan Attila'nın yönetim şekli destanlarda en çok işlenen öğelerdir. Hildebrand Destanı'nda da Attila ve ordusunun maharetleri, Hun ülkesinin nitelikleri ve kağanlığın adil yönetimi açıkça anlatılmıştır. Destanda Attila'nın büyük bir hükümdar olduğu ve Doğu Avrupa coğrafyasının hâkim güçlerinden olduğu vurgulanmıştır. Avrupa Hunları'nın savaş alanlarında ustalıkla uyguladıkları

³ Destanın Ortaçağ'a ait bir diğer versiyonunda Hildebrand oğluna galip gelmiş ve ona isteklerini kabul ettirerek onunla savaşmamıştır.

stratejiler destanda ayrıntılı bir biçimde anlatılmış savaş teçhizatları hakkında da bilgiler verilmiştir. Sosyal hayatlarının özellikleri köleliğin Hun toplumunda yeri olmaması da destanda geçen önemli hususlardandır. Ayrıca Hun devlet ve ordusunda kağan kadar söz sahibi olan hatunun konumu da gözler önüne serilmiştir. Bu anlamda Hildebrand Destanı Avrupa Hunları'nın Türkistan'dan getirdikleri Türk kültürünün özelliklerinin Avrupa'da da aynı şekilde devam ettiğini gösteren öğeler ihtiva etmesi bakımından Türk kültür tarihimiz için büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- AKKAYA, Şükrü (1944), "Eski Alman Destanlarında Attila'nın Akisleri", *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II, 4, 555-568.
- AKKAYA, Şükrü (1949), "Hildebrand Destanının Esas Motifleri ve Eski Cerman Vuruşma Tarzı Üzerine", *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VII, 4, 593-598.
- BONA, Istvan (1991), *Das Hunnreich*, Stuttgart: Conrad Theiss Verlag.
- CHEVALIERS ET SOLDATS DY MOYEN ÂGE ATTILA ET LES HUNS (2005), Oxford: Osprey Publishing.
- DİNGİL ILGIN, Fatma Aysel (2017), "Asya Hunlarından Avrupa Hunlarına Kartal", *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, Ed. Erman Şan, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 389-400.
- DİVJAK, Alexander (2013), "The Motif of Warning Birds in Attila's Siege of Aquileia and Its Survival and Transformation in the Origo Civitatum Italiae Seu Venetiarum, La Cronaca Di Marco and Chronica Extensa by Andrea Dandolo", *Acta Histriae*, XXI, 4, 493-512.
- FIELDS, Nic (2015), *Attila the Hun Leadership, Strategy, Conflict*, Oxford: Osprey Publishing.
- GUMMERE, Francis M. (1922), *The Oldest English Epic Beowulf, Finnsburg, Waldere, Deor, Widsith and the German Hildebrand*, Newyork: The Macmillian Company.
- HAYMES, Edward R. and SAMPLES, Susann T. (2020), *Heroic Legends of the North An Introduction to the Nibelung and Dietrich Cycles*, Newyork: Routledge Library Editions.
- HEATHER, Peter (2008), "Goths and Huns c. 320-425", *The Cambridge Ancient History*, XIII, 487-515.
- HOWARTH, Patrick (2015), *Hunların Hakanı Attila*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- JIN KIM, Hyun (2013), *The Huns, Rome and the Birth of Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- KENNEDY, Hugh (2002), *Mongols, Huns & Vikings*, London: Cassell.
- LINDNER, Rudi Paul (1981), : "Nomadism, Horses and Huns" *Past and Present*, 92, 3-19.
- MAENCHEN- HELFEN (1973), , *The World of the Huns*, Berkeley: University of California Press.
- MARCELLINUS, Ammianus (1986), *The Later Roman Empire (A.D. 354- 378)*, Trans: Trans: Walter Hamilton, London: Penguin Books.
- MARTENS, Wilhelm (1884), , *Jordanes Gotengeschichte Auszügen aus seiner Römischen Geschichte*, Leipzig: Frans Dunder Verlag.
- MARTIN, Jonathan (2010), *Dietrich von Bern and "Historical" Narrative in the German Middle Ages*, senior Honor Thesis, Chicago.
- NICOLLE, David and McBRIDE Angus (1990), *Attila and the Nomad Hordes*, Oxford: Osprey Publishing.
- OBRUSÁNSZKY, Borbála (2017), "The History and Civilization of the Huns", *Mikes International*, 4, 59-63.
- RENATI, Vegeti (1903), *Mulomedicinae Libri*, Ed. Ernestus Lommatzsch, Lipsiae.
- ŞENOL, Mesude (2018), *Macar Kroniklerinden Johannes Thuroczy (Chronica Hungarorum): Tercüme- Tahlil*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- ÜNAL, Mehmet (2019), *Eski Alman Destanlarında Türk Algısı*, Mimar Sinan Güzei Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- VOORWINDEN, Norbert (2007), "Dietrich von Bern: Germanic Hero or Medieval King? On the Sources of Dietrichs Flucht and Rabenschlacht", *Neophilologus*, 91, 243-259.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 635-653

EBUSSUÛD EFENDİ'NİN GALATÂT-I AVÂM'INA ŞEHRÎ MUSTAFA ŞEVKET TARAFINDAN YAZILAN ŞERH

Göker İnan

Dr., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, (gokerinan@gmail.com) ORCID: 0000-0003-1280-4041

Dr., Turkish Manuscripts Institution Presidency

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 19.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 08.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

İnan, Göker (2022), "Ebussuûd Efendi'nin Galatât-ı Avâm'ına Şehrî Mustafa Şevket Tarafından Yazılan Şerh", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 635-653.

İnan, Göker (2022), "The Commentary Written by Şehrî Mustafa Şevket to Ebussuûd Efendi's Galatât-ı Avâm", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 635-653.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Ebussuûd Efendi'nin *Galatât-ı Avâm*'ına Şehrî Mustafa Şevket Tarafından Yazılan Şerh

Özet

Bu çalışmada Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) Türkçe olarak kaleme aldığı kısa bir risale olan *Galatât-ı Avâm* adlı esere Şehrî Mustafa Şevket (ö. 1291/1874) tarafından yazılan şerh ele alınmıştır. İlk olarak, 38 yaşında vefat eden ve akademik çalışmalarda hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgiye rastlanmayan şarih hakkında bir biyografi denemesi yapılmış, ardından Arap dili ve İslâmî ilimler konusunda geniş bilgi sahibi olduğu anlaşılan Mustafa Şevket'in şerhteki açıklamaları incelenerek *galat* kavramıyla ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Şarih bu risalesinde hatalı kullanılan bazı kelimelerin gerekçelerini ayrıntılı dilbilgisi kaideleri ile yazarken önemli bir kısmını da kısaca geçiştirmiş; böylelikle eserini halktan ziyade iyi seviyede Arapça sarf bilgisine sahip kişilere hitaben yazdığını göstermiştir. Diğer taraftan gerekli gördüğü yerlerde Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarını da vermiş ve Ebussuûd Efendi'ye katılmadığı noktalarda itirazlarını dile getirmiştir. Şerhi boyunca müracaat ettiği lügatlerdeki alternatif hareketlendirmeleri de dikkate alan Mustafa Şevket, galatların doğru kabul edilebilecek farklı okunuşları noktasında katı bir duruş sergilememiş, kelimelerin kullanıldığı zaman ve zemin içerisinde farklı anlamlar kazanabileceği görüşünü kısmen benimsemiştir.

Anahtar Kelimeler: Şehrî Mustafa Şevket, Ebussuûd Efendi, *Galatât-ı Avâm*, *galat*, şerh.

The Commentary Written by Şehrî Mustafa Şevket to Ebussuûd Efendi's *Galatât-ı Avâm*

Abstract

In this study, the commentary written by Şehrî Mustafa Şevket (d. 1291/1874) for the work titled *Galatât-ı Avâm*, which is a short treatise written in Turkish by Ebussuûd Efendi (d. 982/1574), is discussed. First, the biography of the commentator, who died at the age of 38 and whose life is not detailed in academic studies, is written. Then, the explanations in the treatise written by Mustafa Şevket, who has extensive knowledge of the Arabic language and Islamic sciences, are examined and his views on the concept of *galat* are evaluated. Mustafa Şevket expounds the reasons for some of the misused words with grammatical rules. Therefore he also briefly explains a significant part in this commentary. Thus, his work is understood by people with good knowledge of Arabic morphology rather than the general public. On the other hand, he mentions the Turkish meanings of Arabic words when deemed necessary and expresses his objections at points where he is disagree with Ebussuud Efendi. Mustafa Şevket, who also takes into account the alternative accentuation in the lexicons he referenced throughout his commentary, accepts the different pronunciation of galats. He partly adopts the view that words can acquire different meanings depending on the time and place.

Keywords: Şehrî Mustafa Şevket, Ebussuûd Efendi, *Galatât-ı Avâm*, *galat* (misconstruction/mumpsimus), commentary.

Giriş

Ait olduğu toplumla birlikte yaşayan ve gelişen bir organizma olarak değerlendirilebilecek olan dil, o toplumun tekâmülü ve farklı dilleri kullanan milletlerle iletişimi oranında da zenginleşecektir. Bu sırada dile alınan ve orijinal hâlleriyle o dilin yapısına veya daha doğru bir ifade ile toplumun kullanımına uymayan yabancı kelimelerin ise bazı değişikliklerle (şekil, anlam) adaptasyona tâbi tutulup dilin bir parçası hâline getirilmesi olağandır. Buna ilaveten bir dilde farklı dillerden kelimelerin harmanlanmasıyla yeni sözcükler de türetilir. Bir yönden dilde zenginleşme kapısı olan bu faaliyetler, diğer yönden ise orijinal yapının bozulması sebebiyle sözcüklerin asıl hâline göre yanlış kelimeler doğurur. Gelişerek varlığını sürdüren diller için normal bir seyrin neticesi olan bu unsurlarla Osmanlı aydınları geniş ölçüde ilgilenmişler ve lügatlerde; “yanlış kelime veya söz; yanılma”;¹ (sözün yanlış kullanılması anlamında) “yanılmak” (Mütercim 2013: 4/3169; Vankulu 2014: 1/1259) anlamlarıyla açıklanan “galat” (çoğulu galatât) terimi ile bu meseleyi ele aldıkları eserler ortaya koymuşlardır. Fakat söz konusu eserlerde sözcük veya ifadelerin orijinal dilindeki durumları esas alınarak açıklamalar yapıldığı için bunların öncelikle ilim ehli kişilere yönelik bilgilendirmeler olduğu, halk arasında günlük yaşamda kullanılan “galat” telaffuzlara çok da olumsuz bakılmadığı unutulmamalıdır.² Nitekim farklı değerlendirmelere açık olmakla birlikte günümüzde de pek çok kişinin bildiği ve kullandığı; “Galat-ı meşhûr[e], lügat-i fasîhten evlâdır.” gibi sözlerle de Türkçeye mâl edilmiş olan hâllerin tercih edilmesinin daha uygun olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında söz konusu galatât eserleri Osmanlı âlimlerinin bilhassa Arapça kelimelerin aslına gösterdikleri dikkati ortaya koyması yönüyle ilgi çektiği gibi, artık Türkçede yerleşmiş birer şekle bürünen ve birçoğu itibarıyla Türkçeleşen veya Türkçeye mâl olan Arapça sözcük ve ifadelerin hem asıllarına hem de Türkçede geçirdikleri değişime vâkıf olmak isteyenler için de önemli birer kaynaktır.

Osmanlı coğrafyasında galatlar hakkında yazılan ilk eser; müderris, şeyhülislam ve tarihçi kimlikleriyle öne çıkan Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *et-Tenbîh alâ-Galati'l-Câhil ve'n-Nebîh* adlı Arapça eseridir. İkincisi ise Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) devrinin tanınmış simalarından Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Galatât-ı Avâm*,³ *Sakatât-ı Avâm* gibi adlarla anılan ve Türkçe olarak yazdığı küçük risaledir.⁴ Bu makalenin konusu da Ebussuûd Efendi'nin zikredilen eserine Şehrî Mustafa Şevket (ö. 1291/1874) tarafından yazılan şerhtir.⁵ Fakat öncelikle belirtmek gerekir ki Ebussuûd Efendi'nin eserinin nüshaları birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Gerek tespit edilen nüshaların gerekse de bir makalede eserin üç nüshası kullanılarak hazırlanmış olan tenkitli metnin (Develi 1997) incelenmesi ile bu husus rahatlıkla anlaşılmaktadır. Çalışmamızın asıl konusu Ebussuûd'un *Galatât*'ının nüshaları olmasa da Mustafa Şevket'in kullandığı nüsha ve ilgili metne şerh anlamında katkılarını değerlendirebilmek için *Galatât-ı Avâm*'in nüshaları da tetkik edilmiş; fakat bizzat inceleme imkânı bulduğumuz 14 nüshanın hiçbirisinin Mustafa Şevket'in kullandığı metin olmadığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte şarihin esas aldığı nüshaya en yakın metnin Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Koleksiyonu, 3755 numarada kayıtlı nüshanın 4a-4b varaklarında yer alan versiyon olduğu tespit edilmiştir.⁶ Aşağıda öncelikle Şehrî Mustafa Şevket'in hayatı hakkında bilgi verilecek, ardından da *Galatât-ı Avâm* şerhi ile ilgili hususlar ayrıntılı olarak incelenecektir.

1 Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 20.06.2022)

2 Sırrı Paşa da (ö. 1313/1895) *Galatât*'ın girişinde bu tarz eserlerin cahillerin yanında tahsilli kesimi de uyarmak niyetiyle hazırlandığını söyler. Ona göre dili bozan unsurların başında avâmın taklit edilmesi gelmektedir: “Taklîd-i avâm ile isti'mâl-i galat, lisânı ifsâd eder. Binâen aleyh üdebâ-yı eslâf yalnız câhil-i sefîhi değil, fâzıl-ı nebîhi de ikâz ve tenbîhe lüzûm görerek bu bâbda mahsûs kitâblar tedvîn etmişlerdir.” (Sırrı Paşa 1301: 3).

3 Makale boyunca bu eserden söz edilirken *Galatât-ı Avâm* ismi kullanılacaktır.

4 Hayati Develi bu iki eseri konu aldığı bir makale kaleme almıştır. Bk. (Develi 1997: 99-125).

5 *Galatlar* hakkında diğer bazı eserler için bk. (Kültürel 1989; Çağlayan, 2016).

6 Bundan sonra söz konusu nüsha “EF 3755” olarak kısaltılacaktır.

Şehrî Mustafa Şevket'in Hayatı

Mustafa Şevket Efendi⁷ 1253'te (1837) İstanbul'da doğdu. Babası Tabip Miralay Mütercim Sâlih Rıfki Bey'dir. Tespit ettiğimiz bir arşiv vesikasına göre annesinin ismi Fâtma'dır.⁸ Öncelikle İstanbul'da Avratpazarı'ndaki Hamdi Efendi Mektebi'nde okudu; babasından da Arapça ve Farsça konusunda temel bilgileri öğrendi. 1265'te (1848/49) 11-12 yaşlarında iken devletin büyük okullarından sayılan Mekteb-i Maârif-i Adliye'ye geçti. Burayı tamamlayınca 1270'te (1853-54) 16-17 yaşlarında iken padişahın resmî yazısıyla Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'na memur olarak atandı. Bir süre Mazbata Odası'nda görev yaptı ve bu sırada Bayezid Camisi'nde bazı hocaların dersine katıldı. Sonra memuriyeti ve bu dersleri bırakıp zamanın tanınmış âlimlerinden ve Fatih dersiamlarından Karînâbâdî Abdurrahman Efendi'nin (ö. 1279/1863) ders halkasına katıldı. *Osmanlı Müellifleri*'nde şairlik yeteneğinin de olduğu ve Abdurrahman Efendi'nin mezar taşıdaki tarih şiirinin Mustafa Şevket Efendi tarafından yazıldığı kaydedilmiştir (Bursalı 2016: 1/357).⁹

1277 (1860-61) senesinde imtihanla tarik kadılığına¹⁰ ve daha sonra da ruûs mülazemetine nail oldu. 1278'de (1862) Fatih Camisi'nde İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arapça nahiv ilmine dair olan *el-Kâfiye* adlı eserine Molla Câmî'nin (ö.898/1492) yazdığı *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* isimli şerhini hocasının yerine okuttu.¹¹ Bundan 9 ay sonra, 1279 senesinin Recep ayında (1862-63/Aralık-Ocak) ise Abdurrahman Efendi'den icazet aldı. 1280'de (1863-64) şeyhülislamlik dairesinde açılan büyük ruûs imtihanına girdi ve 120 kadar kişi arasından birinci çıkarak ruûsa nail oldu. Talebesi olan Bereketzâde İsmâil Hakkı'nın (ö. 1918) bildirdiğine göre o zamana kadar akranları ve emsalleri arasında tanınıyorken bu başarısından sonra şöhreti her tarafa yayıldı (İsmâil Hakkı 2012: 5).

1280'de (1863-64) ibtidâ-i hâric, 1281'de (1864-65) hareket-i hâric, 1283'te (1866-67) ibtidâ-i dâhil, 1284'te (1867-68) hareket-i dâhil, 1285 senesinin Recep ayında (1868/Ekim-Kasım) mûsıla-i Sahn, aynı senenin Şevval (1869/Ocak-Şubat) ayında önce altmışlı rütbeleri,¹² Zilhicce'sinde (1869/Mart-Nisan) İzmir; 1289'da (1872-73) Edirne, 1290'da (1873-74) ise üçüncü rütbeden Mecidî nişanıyla Haremeyn payeleri ihsan edildi.

1285'te (1868-69) Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye üye olarak da tayin edilmişti. *Osmanlı Müellifleri*'nde bildirildiğine göre bu vazifesi sırasında Adliye Nezâreti müsteşarı Vahan Efendi'den Fransızca öğrenmiştir (Bursalı 2016: 1/357). Daha sonra söz konusu divan lağvedilince görevi Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye üyeliği olarak değiştirildi. Dîvân-ı Ahkâm'da çalışırken bazı hususlarla ilgili düşüncelerini açıkladığı layihaları Âlî Paşa'nın (ö. 1288/1871) takdirini kazanmıştır. Ceza kanunu maddelerinin hükümlere ve şer'î cezalara tatbikine ait

7 Bu kısımdaki bilgilerin ana kaynağı, Mustafa Şevket'in talebelerinden olan Bereketzâde İsmâil Hakkı'nın Sırât-ı Müstakîm dergisinin ilk sayısında yer alan yazısıdır. Bk. (İsmâil Hakkı 2012). Bunun dışında kullanılan kaynaklar ise ilgili kısımlarda dipnotlarda belirtilmiştir.

8 BOA, MF. MKT. 32-168. 8 Zilhicce 1292 (5 Ocak 1876) tarihli olan belge, yazarın vefatından sonra annesine verilen bir kitap ruhsatnamesidir.

9 Karînâbâdî Abdurrahman Efendi'nin kabri Edirnekapı dışında Kemalpaşazâde ile Şehrî Mustafa Şevket'in kabirleri yakınındadır. Kötü restorasyon sebebiyle şahidesinde yer alan tarih manzumesinin son beytindeki mahlas okunamadığından şiirin Şehrî Mustafa Şevket'e aidiyeti mevzusu şüphelidir. İsmail Sungurbey 1978'de yayına hazırladığı eserinde bu kitabeyi verirken son beyitteki mahlası "Safvet" şeklinde okumuştur (Sungurbey 1978: XXII). Osmanlı Müellifleri'ndeki bilgiyi doğru kabul edecek olursak bu durumda Mustafa Şevket'in şiirlerinde Safvet mahlasını kullandığı ortaya çıkmaktadır.

10 Osmanlı'da kadı adaylarının kadılık yoluna girdiklerini ifade eden bu tabir hakkında bilgi için bk. (Pakalın 1993: 3/413).

11 Zikredilen esere bir de hâşiye yazdığı, vefatından sonra bu eserin basılması için annesinin başvuruda bulunduğu ve bunun üzerine annesine geçici izin belgesi verildiği de yukarıda, dipnotta belirtilmiş olan BOA, MF. MKT. 32-168 numaralı belgeden öğrenilmektedir.

12 Burada geçen medrese payeleri hakkında bilgi için bk. (İpşirli 2003: 330).

düşüncelerini bu kanunun etrafına hâmiş şeklinde yazmışsa da vefat ettiğinde bunları içeren kanun nüshası diğer kitaplarla birlikte terekesinden satılmıştır ve söz konusu kitapların kime intikal ettiği bilinmemektedir.¹³

Yine Bereketzâde İsmâil Hakkı'nın verdiği bilgilere göre yumuşak huylu ve takva sahibi biri olan Şevket Efendi, devrinin önde gelen âlimlerindendir ve birçok talebe yetiştirmiştir. Fakat zamanını ilim öğretmeye adanmış için ilminin yetkinliği ölçüsünde büyük eserler yazmaya vakit bulamamıştır. Bununla birlikte çeşitli ilimlere dair cami ve medreselerdeki derslerde okunan kitapların ve muteber kaynakların hemen hepsine çok ince ve derin tetkikleri içeren hâmişler (açıklama notları) yazmış ve çeşitli risaleler kaleme almıştır. Hâmiş yazdığı kitapların bir kısmı basılmış olup risaleleri de neşredilmiştir. Bu risalelerden biri de Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Galatât-ı Avâm* adlı risalesine yazdığı ve bu makalenin konusunu oluşturan şerhtir.¹⁴

Mustafa Şevket birçok talebe yetiştirmiştir. Bereketzâde'nin aktardıklarından yaş ve meslek olarak akranı olan bazı zatlara okuttuğu derslerin dışında 150'yi aşkın talebesine her gün sıra dersleri verdiği öğrenilmektedir. Buna ilaveten Bayezid ve Süleymaniye talebelerine varıncaya kadar diğer talebelere de kendi öğrencileriyle birlikte ikinci ve tatil dersleri okutup 13 seneden fazla bir süre son sınıfta olan talebelere mahsus çeşitli derslerin hazırlığı ve öğretimi ile meşgul olmuştur. Bu kadar uzun bir zaman boyunca gece gündüz aralıksız devam eden okuyup inceleme ve ders vermeler sebebiyle vücudu zayıf düşmüş; Bereketzâde'nin ifadesiyle tutulduğu baş ağrısından kurtulamayarak 1291 senesi Muharrem ayının 22. Cuma (11 Mart 1874)¹⁵ gecesi, henüz 38 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁶ Âlimler, talebeler ve diğer sınıflardan insanlardan oluşan emsali görülmemiş bir kalabalığın katıldığı cenazesi; Edirnekapı dışında, Kemâlpaşazâde'nin kabri civarına defnedilmiştir (İsmâil Hakkı 2012: 5).

Mustafa Şevket Efendi'nin Galatât-ı Avâm Şerhi

Galatât-ı Avâm Ebussuûd Efendi'nin halk arasında hatalı kullanılan bazı kelime ve ifadelerin asıllarını açıkladığı küçük bir risalesidir. Bu esere ait nüshaların birbirinden farklı özellikler gösterdikleri daha önce belirtilmişti. Nitekim Develi'nin 3 nüshayı kullanarak tesis ettiği metindeki madde sayısı 120'ye yakınken (Develi 1997: 112-118) Mustafa Şevket'in kullandığı metne en yakın versiyon olduğu tespit edilen EF 3755'teki¹⁷ metinde yer alan madde sayısı 99, Mustafa Şevket'in şerhindeki madde sayısı ise 74'tür. Her iki metinde yer alan maddeler aşağıdaki tablolarda görülmektedir:

Şehrî Mustafa Şevket'in Şerhindeki Maddeler

Sıra	Galat	Sahih	Sıra	Galat	Sahih
1	müttehim	müttehem	38	[maẓleme]	maẓlime
2	cilâ-yı vağan	celâ-yı vağan	39	maşraf	maşrîf
3	tecezzî	tecezzü'	40	şalâhiyyet	şalâhiyet
4	tevađđî	tevađđu'	41	ma'den	ma'din
5	tercüme	terceme	42	'ayân	'iyân

13 Terekesinden çıkan kitapların bir nüshada tespit edilen listesi için bk. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu, no. 131659.

14 Söz konusu şerhin metni, 13 risalesinin toplandığı Mecmûatü'l-Fevâid adlı kitabındaki son risaledir. Bk. (Mustafa Şevket 1318/1901: 30-39).

15 Bu tarih Çarşamba gününe denk gelmektedir.

16 Bereketzâde'nin belirttiği "baş ağrısı" değerlendirildiğinde Mustafa Şevket'in beyin kanaması, beyin damarlarında tıkanıklık yahut beyin tümörü gibi bir hastalık sebebiyle vefat etmiş olabileceği düşünülebilir.

17 Tenkitli metni oluştururken bu nüshayı da kullanmış olan Develi, Mustafa Şevket'in kuvvetle muhtemel olarak söz konusu nüshayı esas aldığını belirtmişse de (Develi 1997: 112) daha detaylı incelenince kullandığı nüshaya en yakın nüsha olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağı anlaşılmıştır.

6	büllür	billevr/bellür	43	‘ıyş	‘ayş
7	naqıl	nahıl	44	ğıdâ	ğızâ
8	qandıl	qındıl	45	ferâgat	ferâğ
9	‘aqabince	‘aqibince	46	fi’l	fa’l
10	el-muqadderu kâ’inun	el-maqdüru kâ’inun	47	Qabil, Hâbil	Qabil, Hâbil
11	şıql	şıqal	48	qarıyye	qarye
12	mevâlî-i ‘izâm	mevâlî-i ‘uzâm	49	maqşad	maqşid
13	müşterek	müşterik	50	tekâzâ	tekâzî
14	cemâzi’l-‘ulâ	cumâde’l-ülâ	51	menber	minber
15	[‘ariye, kerâhiyye]	‘ariyye, kerâhiye	52	nüzül	nüzül
16	bi-vâsıfatı’l-fülân	bi-vesâfati’l-fülân	53	nâzile	nezle
17	hasbeten li’llâh	hisbeten li’llâh	54	niqrîs	niqrîs
18	memleha	mimleha	55	şıla-i raħm	şıla-i raħim
19	[şandük]	şundük	56	şıklet	şıqal
20	dülâb	devlâb	57	telemmeze	telmeze [-] ¹⁸
21	muğaylân	ümmügaylân	58	va‘de	va‘d
22	[ünâş]	inâş	59	şumt	şamt
23	āvân	evân	60	mütenaşıh	muntaşıh
24	berriyye	berrriyye	61	‘Avc bin ‘Unuq	‘Üc bin ‘Üq
25	beşâret	bişâret/büşâret	62	[Buhtunnaşr]	Buht Naşşar
26	bâkire	bıkr	63	buhûr	baħûr
27	İbn Yâmîn	Binyâmîn	64	töhmet	tühemet
28	müstahkem	müstahkim	65	izâ	ezâ
29	hayvân	hayevân	66	ricâl-i ğayb	ricâl-i ğayeb
30	hiyzurân	hayzurân	67	hiţâbet	haţâbet
31	edviyye, ed‘iyye	edviye, ed‘iye	68	lihâk	lehâk [-]
32	rıkkıyyet	rıkk	69	rıza	rızâ
33	müzid	zâ‘id	70	şufrân	za‘ferân
34	sebkat	sebq	71	Müseyleme	Müseylime
35	selesü’l-bevl	selisü’l-bevl	72	ta‘mir	‘imâret
36	zulâm	zalâm	73	kuzzât	kuzât
37	sâhil	sehl	74	mübtenî	mübtenâ

EF 3755’e Göre Ebussuûd Efendi’nin Galatât-ı Avâm’ındaki Maddeler¹⁹

Sıra	Maddeler	Sıra	Maddeler
1	müttehim	51	seles (selis)
2	cilâ-yı vaţan	52	tesellî (tesellâ) [-]
3	tecezzî	53	sâhil
4	tevaddî	54	naķibü’l-eşraf (naķibü’l-eşraf) [-]
5	tercûme	55	maşraf
6	büllür	56	şalâhiyyet
7	qandıl	57	zulâm (zılâm)
8	‘aqabince	58	maşleme
9	naqıl	59	ma‘den
10	zû’l-fıķâr (zû’l-feķâr) [-]	60	‘alâniyen (‘alâniye) [-]
11	zû’l-ka‘de (zû’l-ka‘ide) [-]	61	‘amî (‘ammî) [-]
12	hulle (hille) [-]	62	‘ayân

18 Bu tabloda yanına [-] işareti kaydedilen iki kelime EF 3755’te yoktur; fakat bunlardan biri olan “lehâk” Develî’nin hazırladığı tenkitli metinde yer almakta iken (Develi 1997: 114) “telmeze” o metinde de tespit edilememiştir. Bu durum, kendisi metne ekleme yapmadı ise Mustafa Şevket’in kullandığı nüsha ile ilgili olmalıdır. EF 3755’e ait olan ikinci tabloda [-] işareti bulunan maddeler ise şerhte bulunmayanlardır.

19 Yukarıdaki tabloda maddeler “galat” ve “sahih” olarak ayrı ayrı belirtildiğinden bu kısımda da aynı olan maddelerde yalnızca galatlar yazılmış, nüshada galatı açıkça zikredilmeyenlerin galat hâli ise baş tarafına * işareti konularak kaydedilmiştir. Galat hâline dair herhangi bir bilgi verilmemiş olanların yerine ? konulmuş ve bunun yanına da parantez içinde yalnızca sahihleri yazılmıştır. Mustafa Şevket’in şerhinde yer almayanların veya şerhe göre farklılık içerenlerin sahihleri ise ilgili maddenin yanına yine parantezle kaydedilmiştir.

13	el-muḳadderu kā'inun	63	'ıyş
14	şıkl	64	ğdā
15	mevālî-i 'izām	65	ferāğat
16	müşterek	66	fi'l
17	cemāzi'l-ülā	67	ef'î (ef'ā) [-]
18	āriye, kerāhiyye	68	Kābil, Hābil
19	bi-vāsiḫati'l-fülān	69	*ḳariyye
20	*teb'ıyyet (teba'ıyyet) [-]	70	*maḳşad
21	ḫasbeten li'llāh	71	*ḳuzẓāt
22	memleḫa	72	teḳāzā
23	*şandūḳ	73	menber
24	dülāb	74	nüzül (nüzül)
25	ibā (ibā) [-]	75	nāzile
26	muğaylān	76	niḳrîs
27	ünāş	77	ta'mîr
28	āvān	78	termîm (meremmet) [-]
29	berriyye	79	mütenaşşıḫ (munşah)
30	beşâret	80	? (şıla-i raḫm/ şıla-i ruḫm)
31	beḳam (beḳkam) [-]	81	neş'et-i efyün... (neşve-i ...) [-]
32	bāḳire	82	sebḳat
33	bin (ibn) [-]	83	va'de
34	İbn Yāmîn	84	berd-i 'acַz (berd-i 'acûz) [-]
35	şeyyibe (şeyyib) [-]	85	'Ûc bin 'Unuḳ
36	ḫubāb (ḫabāb) [-]	86	? (Buḫtu Naşşar)
37	müstaḫkem	87	şumt
38	ḫayvān	88	lec (lecāc/lecāce) [-]
39	ḫacîl (ḫacil) [-]	89	Hātem-i Şehıyy (Hātim-i Şehıyy) [-]
40	ḫaşîn (ḫaşin) [-]	90	izā
41	ḫazîrān, ḫezârān (ḫayzirān)	91	ricāl-i ḡayb
42	de'b "edeb" (de'b "'ādet") [-]	92	ḫitābet
43	edviyye ve ed'ıyye	93	buhûr
44	mürtebıḫ (mürtebaḫ) [-]	94	töhmet
45	merşıyye (merşıye) [-]	95	? (za'ferān)
46	rıḳḳ	96	Müseyleme
47	zi'āmet (ze'āmet) [-]	97	baḫāḳ (buḫāḳ) [-]
48	mezîd (zāyid)	98	rıza
49	sebḳat	99	mübtenî
50	suḫûr (saḫûr) [-]		

Tablolar incelendiğinde EF 3755'teki 27 maddenin Şehrî Mustafa Şevket'in şerhinde bulunmadığı görülmektedir. Şerhe ait tablodaki "telmeze" ve "leḫāḳ" maddeleri de EF 3755'te yoktur. "Şıḳal" ise Şehrî'de tekrarlanmış olarak yer almaktadır.

Galatât-ı Avâm' da ve eserin söz konusu şerhinde maddelerin özel olarak belirtilmediğini de söylemek gerekir. Mesela "Kesr-i ḳāfla 'ḳındîl'dir." (Metin, 31)²⁰ cümlesinden önce "ḳındîl" (yerleşmiş olan galatıyla "kandil") madde olarak kaydedilmeden doğrudan bu cümle yazılmıştır.

Arap diline olan vukufiyetinin yanında Farsçayı da iyi bildiği anlaşılan Mustafa Şevket *Galatât-ı Avâm'*daki bütün maddeleri değil, kendince gerekli gördüklerini açıklamıştır. Şerhe ihtiyaç duymadığı maddeleri ise "Muḳteżā-yı lügatdir." ve "Vechi zāhirdir." gibi kısa bir cümle ile ya da Ebussuûd Efendi'den aldığı şekilde kaydetmekle yetinmiştir. Örneğin "vatanından ayrılıp gurbete düşmek" anlamındaki "celā-yı vaḫān" ile "sandık" kelimesinin aslı olan "şundūḳ" maddelerinde Ebussuûd'daki bilgiye yalnızca "Muḳteżā-yı lügatdir." (Metin, 30; 32); "nüzül" maddesine ise "Vechi zāhirdir." (Metin, 36) cümlesi eklenmiştir. Hz. Âdem'in oğulları olan "Hābil" ile "Ḳābil" (Metin, 36), Bâbil krallarından "Buḫt Naşşar" (Metin, 37) ve yerleşik şekliyle "ḫitābet" olarak kullanılan kelimenin aslı olduğu belirtilen "ḫaḫābet" (Metin, 38) maddelerinde ise Ebussuûd Efendi'nin sözlerine herhangi bir ilave yapılmamıştır.

20 Makalenin sonuna yer alan metindeki sayfa numaralarına işaret etmektedir.

Mustafa Şevket birçok kelimedede ayrıntılı gramer açıklamalarından kaçınıp bunlarla ilgili ilmî gerekçeleri okuyanın bilgisine havale ederek aslında söz konusu şerhi sıradan halk için değil, belirli seviyede Arapça tahsil etmiş “talebe-i ulûm” için kaleme aldığını kapalı da olsa ifade etmektedir. Bazı yerlerde ise doğrudan doğruya Arapça sarf kaidesini yazmıştır. Örneğin “sarf edilen yer” anlamındaki “maşrîf” maddesinde bu kelimenin hatalı olarak “maşraf” şeklinde söylendiğini belirtirken muzârîde aynı’l-fiili kesreli olan (بصرف) fiilinin ism-i mekânının mef’îl vezninde okunması gerektiği kaidesini hatırlatmış, bu bakımdan doğru ifadenin “maşrîf” (مصرف) olduğunu söylemiştir (Metin, 35).²¹

Yine sarf kaidelerini ifade ederek “tecezzî” şeklinde hatalı kullanılan “tecezzü” kelimesinin aslında mehmûz²² bir sözcük olduğunu; nâkıs²³ olmadığı için sondaki harekenin hemze ile okunması gerektiğini belirtmiştir. Bahsedilen kaidenin “abdest almak” anlamındaki “tevağdu” kelimesi için de geçerli olduğunu söylemiş ve burada tekrar aynı sarf kuralını yazmayarak “li-mâ zükira” (zikredildiği gibi) demekle yetinmiştir (Metin, 30).

Galat kullanımları açıklarken şarihin vurguladığı diğer bir konu ise kelimelerin ism-i fâil ve ism-i mef’ûl farklarıdır. Örneğin “suçlanan, töhmet altında bulunan kişi” anlamında sahih kullanımın “müttehim” değil, ism-i mef’ûl şekliyle “müttehem” olması gerektiğini söylemekte; “müttehim”in ise “itham edici” manasında ism-i fâil olduğunu belirtmektedir (Metin, 30).

Yapılan açıklamalarda kelimelerin Arapçadaki asıl kullanım şekillerinin kıstas kabul edildiği, buna aykırı hâllerin ise Arap diline göre “galat” olarak isimlendirildiği açıktır. Fakat şarihin, “alacağını istemek” anlamındaki “teğâzî” kelimesiyle ilgili kısımda bu sözcüğün “teğâzâ” olarak kullanılamayacağını belirtip: “...işbu kelimedede feth-i zâd’ın ‘adem-i cevâzi kelâm-ı ‘Arabîde vâki’ olduğu tağdîrcedir; ammâ Fârisî ve Türkî inşâlarda feth kâ’ide olmuştur.” (Metin, 36) açıklamasını yapması bilhassa dikkat çekicidir. Bu duruma göre Mustafa Şevket’in galat anlayışında kural hâline gelmiş bir kullanım artık o dil için hatalı olmayacaktır. Öyleyse “teğâzâ” Arap dili söz konusu ise yanlış, Farsça ve Türkçe yönünden değerlendirilecek olursa doğrudur. Yine aynı şekilde Türkçede artık “billur” olarak yerleşmiş olan sözcükle ilgili de Arapça olarak kullanıldığında “billevr” ve “bellûr” olarak telaffuz edilmesi gerektiğini, Farsçada kullanıldığında ise “büllûr” şeklinde olduğunu söylemiştir (Metin, 30-31).

Eserde Arapça bazı temel lügatlerden de istifade edildiği görülmektedir. Bunlar arasında şerhin hemen başındaki “müttehem” maddesinde atıf yapılmış olan İsmâil b. Hammâd el-Cevherî’nin (ö. 400/1009’dan önce) *Şihâhü’l-Lüga* veya *Tâcü’l-Lüga* (Kılıç 2010: 356-57) olarak anılan sözlüğü ile Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî’nin (ö. 666/1268’den sonra) bu eseri özetlediği *Muhtârü’s-Sihâh*’ı (Elmalı 2007: 487-88) ve Fîrûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü’l-Muhît*’i (Kılıç 2001: 287-88) zikredilebilir.

Mustafa Şevket’in bazı ifadelerinden yola çıkılarak XIX. asırda halk arasında hatalı kullanılan kelimelere dair ipuçları da yakalanabilmektedir. Mesela “terceme” kelimesini açıklarken sahih kullanımın “terceme” olduğunu belirtmiş ve “tercüme eden” anlamındaki “mütercim” sözcüğü için: “Pes ‘avâmmün ‘müterecim’ kavlleri mütekellim vezninde hağâdır.” diyerek halk arasında “mütercim”e yanlış şekilde “müterecim” denildiğini kaydetmiştir (Metin, 30).

Halk arasında yaygınlaşan kimi galat ifadelerin aslında nerelerde sahih kullanım olduğu konusunda da bilgi vermektedir. Mesela Farsçada “nemekdân” ve Türkçede “tuzluk” denilen kabin

21 Aynı sayfada yer alan “Ma’din” ve “İyân” maddelerinde de bunların sahih kullanımını yine sarf kaideleri ile açıklamıştır.

22 “Mehmûz”, Arapçada köklerindeki üç asıl harften biri hemze olan kelimeler için kullanılır (Ayverdi 2010: 789).

23 “Nâkıs”, Arapça’da üç harften oluşan kelime köklerinden son harfi harf-i illet denen elif (ا), vav (و), ye (ي) harflerinden biri olan sözcüklere denir (Ayverdi 2010: 910).

Arapça “memliha” olarak söylenmesi gerektiğini ve “memleha” ifadesinin yanlış olduğunu ifade ettikten sonra, “tuz çıkarılan yer” için “memleha” kullanıldığını belirtmiştir (Metin, 32).

Bazı noktalarda Mustafa Şevket'in Ebussuûd Efendi'ye muhalefeti de gözden kaçmamaktadır. Örneğin bir mesel olarak söylenen “El-muqadderu kâ'inun” (Takdir edilen gerçekleşir.) sözü için Ebussuûd Efendi: “Kader'dendir, takdîr'den değildir. Istılâha muhâlif, lügate muvâfiktur.” (Develi 1997: 114) demektedir. Mustafa Şevket de Ebussuûd Efendi'nin bu ifadesini şerhine almış; fakat “takdîr” kelimesinin şer'î dilde “kader” anlamında da kullanıldığını, bu bakımdan “tef'îl” babından türeyen ve cümlede yerini bulan söz konusu kullanımın ıstılâha da uygun olduğunu belirtmiştir (Metin, 31). Benzer şekilde “sıla-i rahm” maddesinde de Ebussuûd Efendi'den farklı bir görüşle doğru kullanımın “sıla-i rahim” olması gerektiğini söylemiştir (Metin, 36).

Şarihin galatât hususunda çok katı bir çizgi çizmediği ve kaynaklarda rastladığı alternatifli okumalara açık olduğu da görülmektedir. Örnek olarak; Ebussuûd Efendi günümüzde “dolap” şeklinde kullanılan “dûlâb” kelimesinin “devlâb” okunması gerektiğini belirtirken (Develi 1997: 115) Mustafa Şevket *Kâmûsü'l-Muhît*'te dûlâb şeklinde de imlâ edilmesinden hareketle bu şekilde okumanın da uygun olduğunu kaydetmiştir (Metin, 32) (Fîrûzâbâdî 1998: 84).

Sonuç

Kelimelerin halk arasındaki hatalı kullanımlarını düzeltmek niyetiyle kaleme alınan galatât eserleri Osmanlı sahasında bu konuda hatırı sayılır bir literatürün oluşmasına önayak olmuştur. Bu makalede Ebussuûd Efendi'nin Türkçe olarak kaleme aldığı kısa bir risale olan *Galatât-ı Avâmî*'a XIX. asırda yaşamış ve 38 yaşında vefat etmiş olan Şehrî Mustafa Şevket tarafından yapılan şerh ele alınmıştır. Ayrıca akademik çalışmalarda hayatı hakkında ayrıntılı bilgi tespit edemediğimiz şarih için bir biyografi denemesi yapılmış, böylece kendisi hakkında daha sonra yapılacak çalışmalarda kolaylık sağlanması hedeflenmiştir.

Genç denecek bir yaşta vefat eden; fakat Arapça ve İslâmî ilimlerde kendisini çok iyi yetiştirmiş olan Mustafa Şevket'in risalesi tahlil edilirken galat kelimesinin kullanımına dair takip ettiği şerh metodu belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre şarih birçok noktada Ebussuûd Efendi'nin görüşlerine katılırken bazı kelimelerde itirazlarını yazmaktan da geri kalmamıştır. Zaman içinde galat-sahih kullanımında da değişiklikler olabileceği düşünülürse bunda iki yazar arasında geçen üç asırlık dönemin de etkili olduğu söylenebilir.

Mustafa Şevket galat kelimelerin şerhinde bazen ayrıntılı açıklamalar yaparken kimi zaman da “muktezâ-yı lügattir” veya “vechi zâhirdir” gibi kısa ifadeler kullanmıştır. Tafsilat vermediği bu gibi kelimelerde veya Arapça dil bilgisine vâkıf olmayanların anlayamayacağı kaideleri içeren açıklamalarında belli bir ilmî seviyenin üzerinde olan kişileri muhatap aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bazı galatâtı açıklarken klasik Arapça lügatlerinden de istifade ettiği görülmektedir. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin *Şihâhü'l-Lüga* veya *Tâcü'l-Lüga* olarak anılan sözlüğü ile Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin bu eseri özetlediği *Muhtârü's-Sihâh*'ı ve Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît*'i bu eserlerdendir. Bununla birlikte kimi yerlerde Ebussuûd Efendi'nin anlamını vermediği bazı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıklarını da verdiği gözden kaçmamaktadır. Şarihin birtakım ifadelerinden yola çıkarak XIX. yüzyıl İstanbul'unda halk arasında yaygın bazı galatları da yakalamak mümkündür. Örneğin “terceme” maddesinde yaptığı açıklama ile halkın “mütercim” yerine “müterecim” ifadesini kullandığı öğrenilmektedir.

Ebussuûd Efendi'nin risalesine kısa ve öz açıklamalar yapmak suretiyle bir şerh kaleme alan Mustafa Şevket, bu eseriyle aradan geçen birkaç asra rağmen hem ilim ehli hem de halk arasında kullanılan bazı galat ifadelerinin aslında pek de değişime uğramadan devam ettiğini bizlere göstermiştir.

[METİN]

[30] er-Risāletü's-şālişetü 'aşer

Fî şerhi risāleti harrarahā el-müfti'l-meşhūr bi-Ebi's-su'ūd li-beyāni'l-galaṭāti bi'l-
'ibāreti't-Türkiyyeti²⁴

Bismillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

"Müttehem" dir, "müttehim" değildir. Ya'nî kendüye töhmet ilkā olunan şahşsa ism-i mef'ül şığasıyla müttehem denilir; zîrā ittihām aşlı ivtihām olmak üzere ifti'āl bābindan maşdar-ı müte'addīdir, "bir şahşsı töhmetli kılmak" ma'nāsına. Bu şüretde ism-i fā'il şığasıyla müttehim, "ğayra töhmet ilkā edici" ma'nāsınadır. Kaldı ki ittihām maşdarı gerçi *Şihāh* ve *Muhtār* gibi kütüb-i mu'teberede ancak müte'addī olarak mazbūtdur; lākin *Ḳāmūs*'da töhmetli olmak ma'nāsına lāzım olarak daḥi vürüdu taşriḥ olunmasına nazaran lafz-ı mezkūruñ şahşs-ı mezbūr ḥaḳḳında ism-i fā'il şığasıyla isti'māli daḥi şahīḥdir.

"Celā-yı vatan" dir, kesr ile [cilā-yı vatan] değildir. Muḳteżā-yı lügatdir.

"Tecezzü" dür, "tecezzī" değildir. Zîrā mehmūzdur, nākış değildir.

"Tevaddu" dur, "tevaddī" değildir. Li-mā zükira.

"Terceme" dir, damm-ı cīm ile; [tercüme] değildir. Zîrā daḥrace bābindan maşdardır. Pes 'avāmmiñ "mütereccim" ḳavlleri mütekellim vezninde ḥaṭadır; şavāb olan "mütercim" dir, müdaḥric vezninde.

"Billevr" dir, ḍamm-ı bā ile "büllür" değildir.²⁵ Ya'nî Fārisi [31] olarak isti'māl olunduḳda ḍamm-ı bā ile telaffuz olunur, kesr ile telaffuz olunmaz; ammā 'Arabī olarak isti'māl olunduḳda tennür²⁶ ve sinnevr ve sibaṭr veznlerinde [bellür, billevr, bilevr] telaffuz olunur.

"Nahl" dir; "nakıl" değildir. Meselā "gül nahlı" demek gerekdir; muḳteżā-yı lügatdir.

Kesr-i kāfla "kındil" dir. [Feth-i ḳāfla "ḳandil" değil.]

Bu daḥi kesr-i ḳāfla "akibince" dir; feth-i kāfla [akabince] değildir. 'Aḳib kesr-i ḳāfla "ökçe" ma'nāsınadır. Bu daḥi muḳteżā-yı lügatdir.

"El-muḳadderu kā'inun" değildir; "El-makdüru kā'inun" dur. "Kader" dendir, "takdir" den değildir. İştılāha muḥālifdir; lākin lügaten şahīḥdir. Lisān-ı şer'de taḳdīriñ ḳader ma'nāsında isti'māli mesmū' ve müte'arif olduḳu cihetle "el-muḳadderu kā'inun" 'ibāresi daḥi iştılāha muvāfiḳdır.

"Sikal" dir, kāfiñ fethiyle efsahdır; ya'nî sükünundan.

"Mevāli-i 'izām" derler, "mevāli-i 'uzām" dir damm-ı 'ayn ile; ya'nî kesr-i 'ayn ile 'izām "kemik" ma'nāsına olan 'azmiñ cem'idir. Binā'en-'aleyh kesr-i 'aynla mevāli-i 'izām denilmez. Demek isteyecek ise de yerinde değildir, zîrā kesr-i 'ayn ile 'izām 'azmiñ cem'i olduḳu gibi 'azīmiñ daḥi cem'i olur; ammā ḍamm-ı 'ayn ile 'uzām, 'azīm ma'nāsına lafz-ı müfredidir. Bu şüretde cem' olan mevāliyi tavşif maḳāmında tecvīz olunamaz.

24 Metinde yer alan maddelerle ilgili Ebussu'ud Efendi'nin açıklamaları EF 3755'e göre altları çizilerek vurgulanmıştır. Ayrıca maddelerin galat ve fasih; yani yanlış ve doğru olan söyleniş şekillerinin daha iyi anlaşılması için gerekli görülen kısımlara tarafımızca [] içinde telaffuz biçimleri eklenmiştir.

25 Matbu nüshada her ne kadar "Büllürdür ḍamm-ı bā ile billür değildir." okunacak şekilde harekelenmişse de devamındaki açıklamalar yukarıdaki şekilde olması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca bu kısımda şarih'in şu notu da vardır: "Ḍamm-ı bā ile ḳavli müşbetiñ ḳayıdır, menfiñ değil. (Minhu)"

26 Burada "bellür" olarak da kullandığına işaret edilmiş olmalıdır. Ebussu'ud Efendi'nin eserine ait EF 3755 nüshasının 4a varaḳında ise "tennevr" şeklinde harekelenmiştir.

“Müşterek” isti'mâl olunur, yerinde değildir; “müşterik” gerektir. Gerçi müşterek yeri de vardır; hazf-ı işâl kabîlindedir, müşterekün fih demek medhülün bih gibidir. Ya'nî iki kimse bir mâlde [32] iştirâk eyleseler ehadühümâya “müşterek” denilmek feth-i rā ile haşâdır; belki kesr-i rā ile “müşterik” demek lâzımdır. Gerçi ol mâlâ müşterekün fih ma'nâsına olmak üzere hazf-ı işâl kabîlinde feth-i rā ile müşterek denilir ise de.

“Cumâde'l-ülâ”dır, dâl-i mühmeleniñ fethiyle. “Cemâzî” ğalatdır; zîrâ cümüddan me'hûzdur.

“Seddîd el-âriyye ve haffif el-kerâhiye.”²⁷ Ya'nî “âriyye” lafzı teşdîd-i yâ ve “kerâhiye” lafzı tahfîf-i yâ ile telaffuz olunur. Zîrâ evvel ism-i mensûb ve şânî maşdardır; lâkin *Ķāmûs*'da “el-âriyyetü müşeddedetün ve kad teħaffefe”²⁸ buyurulmağla lafz-ı evvelde tahfîf daħi tecvîz olunmuşdur.

“İlem enne kavleke bi-esnâi'l-keîâmî bi-vâsîtatî'l-fülân haşa'un ve'l-faşîhu bi-vesâtatî'l-fülân.”²⁹ Püşide değildir ki “vâsîta”nın fülâna izâfeti beyâniyye olıcağ “bi-vâsîtatî'l-fülân” ibâresi daħi şahîhtir.

“Hisbeten li'llâh”; “hasbeten” değıl. Ya'nî muķtezâ-yı lüğat kesr-i hâ ile olmağdır.

“Memleħa” değıldir, evvelki mîmiñ kesriyle ve şânîniñ sükûniyla “mimleħa”dır. Ya'nî Fâriside nemekdân ve Türkide tuzluk denilen âlete mîm-i ülânîñ kesriyle mimleħa denilir, fethiyle memleħa denilmez. Gerçi Fâriside nemekzâr ve nemeksâr ve Türkide tuzla denilen maħalle memleħa denilir ise de.

“Şundûk”dur, damm-ı şâd ile. [“Şandûk” değıldir.] Muķtezâ-yı lüğatdır.

“Devlâb”dır, feth-i dâl ile. [“Dülâb” değıldir.] Ķuyudan şu çekdikleri çarħa denilir; lâkin *Ķāmûs*'da damm-ı dâl ile de tecvîz olunmuşdur.

“Ümmüğaylân”dır, “muğaylân” değıldir. Muķtezâ-yı lüğatdır.

[33] “İnâs” kesr-i hemze ile, “kitâb” gibi. Damm ile [“ünâs”] değıldir. Ünşâ lafzınıñ cem'îdir.

“Evân”dır, feth-i hemze ile. Medd ile [ävân] değıldir. Muķtezâ-yı lüğatdır.

“Berriyye” teşdîd ile “sahrâ” ma'nâsına; ya'nî şahrâya berriyye denilir teşdîd-i rā ile. Cem'î “berârî” gelir ammâ tahfîf-i rā ile berriyye “ħalk” ma'nâsınadır ve cem'î “berâyâ” gelir. Pes ma'lûm oldu ki teşdîdden maķşûd “râ”nın teşdîdidir³⁰ ammâ yâ her ħâlde müşeddeddir.

“Bişâret”dir bânın kesriyle ve dammiyla [büşâret] “müjde” ma'nâsınadır. Ya'nî müjde ma'nâsına olan büşâret “bâ”nın kesr veyâ dammiyladır, fethiyle değıldir. Zîrâ feth-i bâ ile beşâret “ħüsn ü cemâl” ma'nâsınadır.

“Bikr”dir, kızoğlan ma'nâsına “bâkire” kelâm-ı 'Arabda vâki' olmuş değıldir.

“İbn Yâmîn” değıldir; “Binyâmîn”dir. Yûsuf 'aleyhi's-selâm birâderidir.

“Müstahkim”dir; feth-i kâf ile [müstahkem] değıldir. Ya'nî metîn olan nesneye ism-i fâ'il şığasıyla müstahkim denilir. 'Ämmeniñ ism-i mef'ül şığasıyla “müstahkem” kavilleri haşâdır; zîrâ istiħkâm “bir nesne metîn olmağ” ma'nâsına maşdar-ı lâzım olmağla kendisinden ism-i mef'ül gelmez.

27 “Âriyye şeklinde “iki y” ile; kerâhiye şeklinde “tek y” ile.”

28 “Âriyye kelimesi yâ'nın şeddeli okunmasıyla ve bazen şeddesiz [âriye] okunması ile de olur.”

29 “Bil ki konuşma esnasında 'vâsîtatü'l-filân' demen hatadır; fasih olan 'vesâtatü'l-fülân' demektir.”

30 Kullandığı nüshada “ra”nın belirtilmemiş olması, şarih'in bu açıklamayı yapma gereğı duymasının sebebi olabilir. Esas aldığı nüshaya en yakın olduğu anlaşılan EF 3755'in 4a varâğında ise “ra”nın şeddeli kullanılması gerektiğı zaten vurgulanmıştır.

“Hayevân”dır, “yâ’nın fethiyle; sükûnuyla [hayvân] değildir. Ya’nî nâmî ve hassâs ve müteharrik bi’l-irâde olan cisme yâ’nın fethiyle hayevân denilir. Fi’l-aşl “hayât” ma’nâsına olup ba’dehu cism-i mezkûrda gâlib olmuştur. Yâ müteharrik, mâ-ķabli meftûh olduğu hâlde elife ‘adem-i inķilâbının vechi kütüb-i şarfiyyede mezkûrdur. Pes sükûn-ı yâ ile “hayvân” demek haķadır; lâkin ba’zılar hayvân lafzı cism-i mezkûra iķlâķ olunduķda yâ’sı elife ķalb olunmaķ teķaşisine mebnî iskân olunur demiş.

[34] “Hayzurân”dır, hâ’nın fethiyle; kesriyle [hiyzurân] değildir. Ya’nî Türkîde taķrîfle “hezâran” dedikleri şecer-i hindîye hâ-yı mu’cemeniñ fethi ve yâ’nıñ sükûnu ve zâ-i mu’cemeniñ đammıyla hayzurân denilir. Kesr-i hâ haķadır.

“Edviye” ve “ed’iye”, teşdîtsiz ef’ile vezni üzerinedir. Ya’nî devânîñ cem’inde edviye ve de’ânîñ cem’inde ed’iye denilir yâ’ların taķfifiyle. ‘Avâmmiñ teşdîd-i yâ ile [edviyye ve ed’iyye] telaffuzları haķadır.

“Rıkk”, ‘abdiyyet ma’nâsınadır. Rıkkıyyet haķadır. Ya’nî rıkk lafzından bi-nefsihî ma’nâ-yı maşdarı müstefâd olmağla yâ-yı maşdariyye ilhâķı haķadır.

“Müzîd” ihtirâ’dır, haķadır. Aşlı zâ’iddir. Ya’nî “artırıcı” ma’nâsına if’âl bâbından ism-i fâ’il olmaķ üzere mîmiñ đammı ve zâ-yı mu’cemeniñ kesriyle “müzîd” denilmez. Zîrâ “ezâde”niñ isti’mâli yokdur; belki şülâşiden olarak zâ’id denilir. Çünki “ziyâde” kelimesi “artmaķ” ma’nâsına lâzım olarak isti’mâl olunduğu gibi “artırmaķ” ma’nâsına müte’addî olarak daği isti’mâl olunur.

“Sebk”dır, “sebkât” haķadır; meger maşdar-ı binâ-i merre ma’nâsı maķşûd ola.

“Selis”, ketif vezni üzere[dir]; selisü’l-bevl gibi. Lâm’iñ fethiyle [seles] haķadır. Ya’nî meşânesinde za’f veyâ galebe-i bürüdet sebebiyle bevli teķâtur eden şaķşa lâm’iñ kesriyle “selisü’l-bevl” denilir şıfat-ı müşebbehe olmaķ üzere; ammâ ‘âmmeniñ feth-i lâm ile “selesü’l-bevl” ķavilleri haķadır. Zîrâ bu taķdîrce maşdar olup ‘illet-i mezkûre sebebiyle “bevliñ teķâtur eylemesi” ma’nâsını müfid olur.

“Zalâm”dır; zulâm değildir. Ya’nî [35] zulmet ma’nâsına feth-i zâ ile zâlâm denilir. Zâ’nın đammı haķadır.

“Sehl”dir; “sâhil” haķadır. Ya’nî Fâriside germsîr dedikleri düz yere ki cebele nisbetle maķall-i harâretidir; ‘avâm sâhil derler, haķadır. Şavâb olan sîn’iñ fethi ve hâ’nıñ sükûnuyla “sehl” demektir.

“Mazlime”dir, lâm’ın kesriyle. Ya’nî meşelâ “leyle-i mazlime” denilecek olsa kesr-i lâm ile ya’nî ism-i fâ’il şġasıyla telaffuz olunmalıdır. Zîrâ izlâm maşdar-ı lâzım olmağla ism-i mef’ûli gelmez.

“Maşrîf”, râ’nıñ kesriyledir; feth-i râ ile [maşraf] haķadır. Ya’nî “maķall-i şarf” ma’nâsına ism-i meķân olan maşrîf râ’nın kesriyledir, feth-i râ haķadır; çünki muzâri’de ‘aynü’l-fi’li meksûr olan fi’liñ ism-i meķânı ‘ayniñ kesriyle mef’il vezni üzeredir.

“Şalâhiyyet”, teşdîd ile [şalâhiyyet] haķadır; zîrâ kerâhiyyet vezninde maşdardır.

“Ma’din”dir kesr-i dâl ile. Feth-i dâl ile [ma’den] haķadır. Zîrâ fi’l-aşl đarabe bâbından ism-i meķândır.

“İyân”dır; feth-i ‘ayn ile [‘ayân] haķadır. Ya’nî mu’âyene ma’nâsına kesr-i ‘ayn ile “iyân” denilir; çünki müfâ’ale bâbının maşdar-ı şânîsi fâ’nıñ kesriyle fi’âl veznindedir.

“Ays”dır feth-i ‘ayn ile. Kesr-i ‘ayn ile [‘ıys] haķadır. Muķteżâ-yı lügâtdir.

“Ġizâ”, zâl-i mu’ceme iledir; mühmele ile [ġidâ] değildir. Ya’nî me’külât ve meşrûbâtdan bedeniñ nemâ ve kıvâmına medâr olan şeye ġayn-ı mu’cemeniñ kesri ve zâl-i mu’cemeniñ

fethiyle “ğızâ” denilir. Dâl-ı mühmele ile [ğidâ] haţâdır. Gerçi ğayn-ı mu‘cemeniñ fethi ve dâl-i mühmele ile “ğadâ” şabâh ta‘âmına denilir ise de.

“Ferâğ” dir tâ’sız; ferâğat ğayr-i müsta’meldir.

“Fa’l” dir, fâ’nıñ fethiyle. Kesr ile [fi’l] haţâdır. Ya’nî [36] “işlemek” ma’nâsına fâ’nıñ fethiyle “fa’l” denilir, kesr ile haţâdır; gerçi “iş” ma’nâsına kesr-i fâ ile fi’l denilir ise de.

“Kâbil”, “Hâbil” yâ iledir.

“Karye”, kâf’ıñ fethi ve râ’nıñ sükûnu ve yâ’nıñ taħfifi iledir. Râ’nıñ kesri ve yâ’nıñ teşdidi [ile karıyye] haţâdır.

“Maksıd”, sâd’ıñ kesriyledir. Ya’nî kaşd olunan nesneye ism-i mekân şığasıyla maksıd denilir. Bu taķdirci sâd’ıñ kesriyle telaffuz lâzımdır. Zîrâ kaşd kelimesiniñ muzâri‘de ‘aynü’l-fi‘li meksür olmağla ism-i mekânı ‘aynıñ kesriyle mef’ül vezni üzeredir; lâkin maksadıñ feth-i şâd ile maşdar-ı mîmî olup da ism-i mef’ül ma’nâsına olarak maksûda ıtlâkı daħi şaħıħdır.

“Tekâzî” dir zâd’ıñ kesriyle. Fethiyle [tekâzâ] câ’iz deĝildir. Zîrâ tefâ’ül bâbindan maşdar olup li-ecli’l-yâ zâd’ı meksür kılınmuşdır. Ĥafî olmaya ki işbu kelimedede feth-i zâd’ıñ ‘adem-i cevâzı kelâm-ı ‘Arabîde vâki‘ olduĝu taķdircidir; ammâ Fârisî ve Türkî inşâlarda fethi kâ’ide olmuşdur.

“Minber” dir kesr-i mîmle. Fethle [menber] haţâdır. Zîrâ ref ma’nâsına olan “neberden”, ism-i âletdir.

“Nüzül”dür, “nüzül” haţâdır. Vechi zâhirdir.

“Nezle” dir, “nâzile” haţâdır. Ya’nî zükâm ‘illetine nezle denilir; ammâ nâzile muţlakâ miħnet ve beliyeye ıtlâk olunur.

“Nikris” dir yâ’sız; yâ ile haţâdır. Ya’nî ayakda ĥadış olan marâz-ı ma’rûfa yâ’sız nikris denilir; yâ ile [nikris] haţâdır.

“Şıla-i rahm”, feth-i râ ve sükûn-ı hâ iledir. Şavâb olan feth-i râ ve kesr-i hâ ile [şıla-i rahim]dir. Akrabâya iħsân ile işâl-ı karâbet ma’nâsınadır. Muķâbilinde “kaţ’-ı rahim” denilir. Pes [37] şıla, “vaşl” ma’nâsına maşdar ve rahim kesr-i hâ ile “karâbet” ma’nâsına ism-i cämiddir.

“Şıķlet” deĝil, “şıķal” dir kesr-i şâ ve feth-i ķâf ile. Ya’nî “aĝırlık” ma’nâsına.

“Telmeze”, “tefa‘ale” den deĝildir, “fa‘lele” dendir. Ya’nî “şâĝirdlik eyledi” ma’nâsına. Tefa‘ale bâbindan telemmeze denilmez; belki fa‘lele bâbindan telmeze denilir. Zîrâ “lemez” den deĝildir, tâ’sı aşlıyyedir.

“Va‘de” deĝildir, “va‘d” dir sükûn-ı dâl ile bilâ hâ. Meger maşdar-ı binâ-i merre ma’nâsı maksûd ola.

“Samt” damm-ı sâd ile [sumt] deĝildir; feth-i sâd iledir. Muķtezâ-yı lüğatdir.

“Naşihatıñle mütenaşıh olarak” tef’ilden deĝildir; ya’nî “münaşşah” deĝildir. Zîrâ tenşih müsta’mel deĝildir. Kaldı ki tefa‘ale‘den tenaşşaha ekser-i kütüb-i mu‘teberede nuşahâya teşebbüh ma’nâsına olduĝu taşriħ olunmağla “mütenaşıh” ta‘bîri daħi nâ-becâdır. Bu şüretde bâb-ı ifti‘âlden “müntaşıh” ta‘bîr olunmalıdır, “naşihat kabül edici” ma’nâsına.

“‘Avc bin ‘Unuk” deĝildir; “‘Ûc bin ‘Ûk” dur.

Buħt Nassar’dir damm-ı bâ, teşdid-i sâd-ı meftûha ile. İkişi daħi birer şaħş-ı ma’rûfuñ ismleridir.

“Baħür” damm-ı bâ ile deĝildir, feth-i bâ iledir. Ya’nî mâ bihi‘t-tebaħħur olan tütsüye feth-i bâ ile baħür denilir. Damm-ı bâ [ile “buħür”] haţâdır.

“Tühemet” sükûn-ı hâ ile [töhmet] deĝildir, feth-i hâ iledir hümeze vezninde. Muķtezâ-yı lüğatdir.

“İzā” değildir, “ezā”dır sehā vezninde. Ya’nī “bir ādemi incitmek” ma’nāsında şülāşiden ezā isti’māl olunur; “incitmek” ma’nāsında isti’māl olunduğu gibi [38] izā isti’māl olunmaz, gerçi müştakātı müsta’mel ise de. Nitekim bi’l-ma’na’l-evvel ezānıñ müştakātı isti’māl olunmadığı gibi.

“Ricāl-i ğayeb” sükun-ı yā ile [ġayb] değildir, feth-i yā ile dir. Çünkü “ġayeb” ġayn’ın ve yā’nın fethalarıyla “ġā’ib”in cem’i olmağla ricāle şıfat olması tekellüfden āzādedir.

“Hatābet” kesr-i hā ile [hitābet] değildir, feth-i hā ile dir.

“Lehāk”dır, “lihāk” değildir. Ya’nī feth-i lāmladır, kesr ile değildir.

“Rızā” yuktebu bi’l-yā’i ‘alā mezhebi’l-Kūfiyyeti ve bi’l-elifi ‘alā mezhebi’l-Basriyyeti. Ve yukālu rāziyeten rızāen.³¹ Pes rızā memdüddür; ya’nī rızā lafzı maḳşūr olur ise gerek elifle ketb olunsun ve gerek yā ile şülāşī maşdarı olup “hoşnüd olmaḳ” ma’nāsına olur ve eger memdüd olur ise mufā’ale bābının maşdar-ı sānisi olup “rızālaşmak” ma’nāsına olur.

“Za’ferān”dır, tercemān gibi. Şafrān deġil.

“Müseylime”dir, “Müseyleme” değildir. Meselā Müseylmetü’l-kezzāb derler. Ya’nī ‘avāmmıñ Müseylmetü’l-kezzāb kavilleri lām’ın fethiyle haḫādır; şavāb olan kesr-i lāmladır. Çünkü Müseylime lafzı ism-i taşġir olmağla kā’ide-i taşġir mā-ba’de’l-yā’nıñ meksūr olmasını iḳtiżā eder.

“Ta’mīr” deġil; “imāret”dir. Zīrā ta’mīr “taṭvīl” ma’nāsında şāyi’dir. “Ammeraka’llāhu te’ālā ta’mīren.” denilir; “Allāhu te’ālā ‘ömrünü uzun eylesin.” ma’nāsına.

“Kuzāt” taḫfif-i zād ile dir sukāt vezninde. Ya’nī kāzīnıñ cem’inde taḫfif-i zād ile “kuzāt” denilir; teşdid-i zād [ile “kuzāt”] haḫādır. Lākin [Ebussuūd Efendi] merḫūmuñ [39] “şikāt vezninde” demesi ‘acibdir.³² Zīrā şikāt, “şikā”nıñ cem’i olmağla kesr-i sā ile dir. Kuzāt ise ḫamm-ı kâf ile dir. Bir de kuzāt lafzında olan tā, üzerine hā ile vaḳf olunan [š] tā’dır; şikāt lafzında olan tā ise cem’-i mü’ennes-i sālīm tā’sı [ت] olmağla üzerine tā ile vaḳf olunur. Pes şavāb olan necāt [نجاة] vezninde demektir.

“Mübtenā”dır “binā olunmuş” ma’nāsına. Kesr-i nūn ile [mübtenī] olıcak “binā edici” demek olur. Mute’addīdir; zīrā lügatde “benā” ve “ibtenā” bi-ma’nādır. Ammā “binā edici” diyecek yerde “bānī” demek evlādır. Merām zāhirdir; lākin Ḥasan Çelebi merḫūm *Telvīḫ Ḥāşiyesi*’nde “ibtenā” kelimesiniñ “benā” kelimesine muṭāvi’ olarak daḫi mec’ini taşriḫ etmiştir. Buña göre “binā olunmuş” ma’nāsına kesr-i nūn ile “mübtenī” de denilebilir.

Haḫḫ sübhānehū ve te’ālā ḫazretleri haḫāyāmızı maġfiret ve ḫalbcevizlerimizi maḫzar-ı nūr-ı ma’rifet eyleye. “Sübhāne rabbike rabbi’l-izzeti ‘ammā yeşifüne ve selāmun ‘ale’l-mürselīn ve’l-ḫamdü lillāhi rabbi’l-‘ālemīn.”³³

Ḥarrarahu’l-faḫīr Muştafā eş-şehīr bi-Şehrī Şevket Efendi.

31 “Rıza, Kūfe ekolüne göre “yā” ile [رضى] şeklinde yazılır; Basra ekolüne göre ise “elif” ile [رضا] şeklinde yazılır. Nitekim rāziyeten rızāen [راضية رضاء] denilir.”

32 Şarihin buradaki açıklaması da kullandığı nüsha ile ilgili olmalıdır. Çünkü EF 3755’in 4b varlığında bu sözcük “sukāt” okunacak şekilde yazılmıştır.

33 “Mutlak izzet sahibi olan rabbin, onların yakıştırdığı nitelermelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selām olsun! Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah’a mahsustur.” Sâffât 37/180-182.

Kaynakça

- AYVERDİ, İlhan (2010), *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- BURSALI Mehmed Tahir (2016), *Osmanlı Müellifleri*, haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- ÇAĞLAYAN, Nagihan (2016), "Mehmed Hafîd ed-Dürerü'l-Müntehabâtü'l-Mensûre Fî-İslâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)", Doktora Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEVELİ, Hayati (1997), "Kemalpaşazade ve Ebussuûd'un Galatât Defterleri", *İlmî Araştırmalar* 4, 99-125.
- ELMALI, Hüseyin (2007), "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul, XXXIV, 487-88.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhyiddin Muhammed (1998), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Muhammed Naîm el-Arkûsî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2003), "Medrese, 2/4", *DİA*, Ankara, XXVIII, 327-333.
- İSMÂİL HAKKI (2012), "Fâtih Dersi'âm-ı Mucîzlerinden Merhûm Şevket Efendi", *Sırâtı müstakîm*, C. 1, (S. 1-26; 27 Ağustos 1908-18 Şubat 1909), Proje Yürütücüsü: M. Ertuğrul Düzdağ, Bağcılar Belediye Başkanlığı Yayınları, S. 1, 5-6.
- KILIÇ, Hulusi (2001), "el-Kâmûsü'l-Muhît", *DİA*, İstanbul, XXIV, 287-88.
- _____ (2010), "Tâcü'l-Luga", *DİA*, İstanbul, XXXIX, 356-57.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl (1989), "Galatât Sözlükleri", İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- ŞEHRÎ Mustafa Şevket (1318/1901), "er-Risâletü's-Sâlisetü Aşer: Fî Şerhi Risâleti Harrarahâ el-Müftî'l-Meşhûr bi-Ebi's-suûd li-Beyânî'l-Galatâti bi'l-İbâreti't-Türkiyyeti", *Mecmûatü'l-Fevâid*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 30-39.
- MÜTERCİM Ahmed Âsım Efendi (2013), *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, I-VI, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SIRRI PAŞA (1301), *Galatât*, İstanbul: Matbaa-i Ebuzyyâ.
- SUNGURBEY, İsmet (1978), *Eski Vakıfların Temel Kitabı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- VANKULU Mehmed Efendi (2014), *Vankulu Lügatı*, I-II, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.06.2022)

Ebussuûd Efendi'nin Galatât-ı Avâmî'nin İncelenen Nüshaları:

- Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 2690/4, 51b-52a.
- Ankara Milli Ktp., 06 Milli Yz A 1032, 109a-110a.
- Burdur İl Halk Ktp., no. 949, 106a-106b.
- Bursa İnebey Ktp., Genel Koleksiyon, no. 45/6, 64b-65b.
- Kastamonu İl Halk Ktp., 37 Hk 997, 7b-8b.
- Süleymaniye Ktp., Denizli Koleksiyonu, no. 404, 16a.
- Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, no. 3755, 4a-4b.
- Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, no. 2890, 27b-28a.
- Süleymaniye Ktp., Murad Molla Koleksiyonu, no. 1828, 324b.

Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Koleksiyonu, no. 1053, 42a-43b.

Süleymaniye Ktp., Serez Koleksiyonu, no. 3879, 45b-46a.

Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, no. 2768, 53b-54a.

Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, no. 869, 100a.

Süleymaniye Ktp., Tırnovalı Koleksiyonu, no. 1865, 97b-98a.

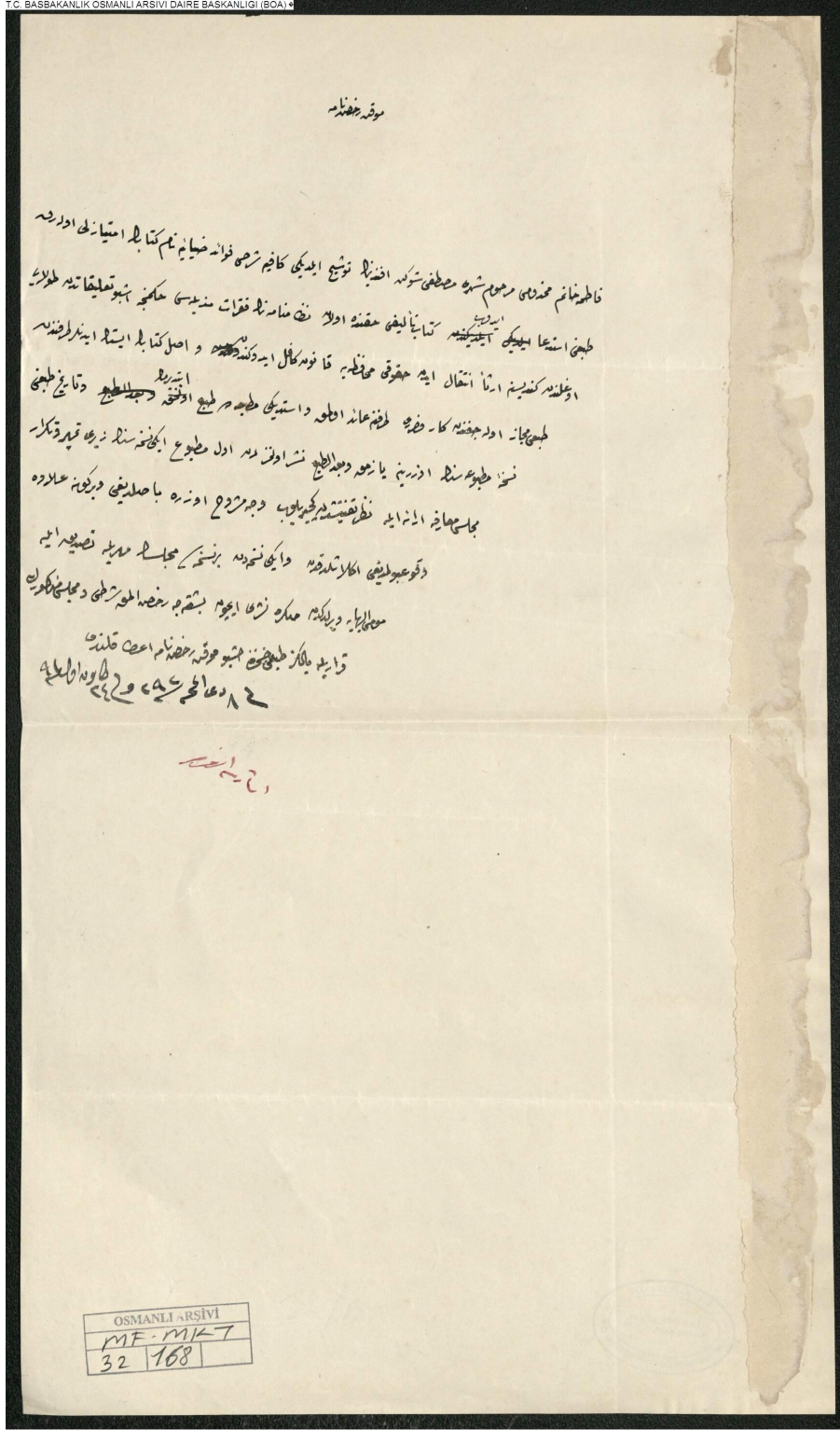
Arşiv Belgesi:

BOA, MF. MKT. 32-168.

Ekler

Vefatını müteakip Şehrî Mustafa Şevket'in geride bıraktığı kitapların listesini gösteren tereke defteri (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Koleksiyonu, no. 131659)

MF.MKT.00032.00168.001

Mustafa Şevket Efendi'nin annesi Fâtıma Hanım'a vefat eden oğlunun *Kâfiye Şerhi Kavâid-i Ziyâiyye* adlı eserinin basımı için 08.12.1292/5.1.1876 tarihinde verilen muvakkat ruhsatname (BOA, MF. MKT. 32-168)

Şehrî Mustafa Şevket'in Edirnekapı surları dışında Necatibey Mezarlığı'nda bulunan kabri

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 654-671

KERİMİ'NİN ARAPÇA-TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜĞÜ: İSBÂH

Yunus Kaplan

Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(yunuskaplan80@gmail.com), ORCID: 0000-0002-2421-253X/ Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University
Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Kaplan, Yunus (2022), "Kerîmi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: İsbâh", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 654-671.

Kaplan, Yunus (2022), "Kerimi's Arabic-Turkish Verse Dictionary: Isbah", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 654-671.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Kerimî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: İsbâh

Özet

Türkçe dışında en az bir farklı dilin öğretilmesine yardımcı kaynak olarak kaleme alınan ve tuhfe olarak adlandırılan manzum sözlükler, klasik Türk edebiyatına zenginlik katan önemli edebî türler arasında yer alır. Bilhassa Osmanlı tebaasındaki toplumların dilleri olmak üzere Rumca, Ermenice, Boşnakça, Bulgarca, Arnavutça, Almanca ve İngilizce gibi dillerde tanzim edilen farklı örneklerle de sahip olmakla birlikte bu türdeki eserlerin büyük çoğunluğu Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklindedir. Bu minvalde tanzim edilmiş olan sözlüklerden biri de İsbâh'tır.

Arapça-Türkçe manzum bir sözlük olan ve 1635 yılı veya öncesinde telif edilen bu eserin müellifi - Anadolu'da kadılık yaptığına dair bilgi kırıntısı dışında- hayatı hakkında elde herhangi bir bilgi bulunmayan Kerimî mahlaslı bir şairdir. Arapça mensur bir mukaddime, beyit sayısı 4 ile 80 arasında değişen 38 kıt'a ve 572 beyitten müteşekkil olan İsbâh; 1800 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir. Klasik tuhfe türünün sahip olduğu bütün özellikleri haiz olan eserde, sadece günlük hayatta ihtiyaç duyulan sıradan kelimelere değil, özel isim hüviyeti taşıyan yer ve şahıs isimlerine de yer verilmiştir.

Bu çalışmada şimdilik bilinen tek nüshası, Millet Kütüphanesinde Ali Emiri Koleksiyonu "Manzum 1296" numarada kayıtlı bulunan İsbâh'ın şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulduktan sonra, eserden seçilen bazı bölümlerin çeviri yazılı metinlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk edebiyatı, manzum sözlük, Kerimî, İsbâh.*

Kerimi's Arabic-Turkish Verse Dictionary: Isbah

Abstract

Turkish poetic dictionaries, which are disposed as a supplementary source to teach at least one different language other than Turkish, are among the important literary genres that add richness to classical Turkish literature. Although the language of communities of Ottoman subjects such as especially Greek, Armenian, Bosnian, Bulgarian, Albanian, German and English languages is being issued in different samples, the vast majority of this type of works have been issued in Arabic-Turkish, Persian-Turkish or Arabic-Persian-Turkish. One of the dictionaries that has been disposed in this way is Isbah.

The author of this work, which was Turkish Arabic-verse dictionary, and which was published in 1635 or before, is a poet with the pseudonym Kerimi, who does not have any information about his life, except for a crumb of information that he was a Muslim judge in Anatolia. Isbah which is a Turkish Arabic preliminary, consisting of 38 stanza and 572 couplets, the number of couplets of which varies from 4 to 80; contains the Turkish equivalent of about 1800 Arabic words or phrases. In the work, which has all the features of the classical genre of tuhfe, not only the ordinary words needed in everyday life, but also the names of places and people bearing the identity of a special name are included.

In this study, after focusing on the shape and content characteristics of the Isbah, the only known copy of which is registered in the Ali Emiri Collection "Manzum 1296" in the National Library, the translation of some selected chapters from the work has been included.

Keywords: *Classical Turkish Literature, verse dictionary, Kerimi, Isbah.*

Giriş

Sözlükler, canlı bir mefhum olan bir dilin tarih boyunca sahip olduğu kelime hazinesinin muhafazasında ve bu dildeki kelimelerin tarihî seyir içinde geçirmiş olduğu değişimleri kayıt atına almaları bakımından oldukça önemli eser türleridir. Genellikle farklı milletlere mensup fertlere kaynak dili öğretme amacıyla yazılan bu eserler, sadece dil öğreniminde başucu kaynağı olan bir eğitim aracı değil aynı zamanda yazılmış oldukları dilleri konuşan milletlerin sahip olduğu maddi ve manevi kültürel birikimleri yansıtan önemli yazılı vesikalardır. Yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde göstermiş oldukları başarılarla kendinden söz ettirmiş köklü ve kadim milletlerin zengin edebî birikimleri içinde bu türden yazılmış sayısız esere tesadüf edilmektedir (Kaplan 2020: 42).

İnsanlık tarihinin köklü ve kadim milletleri arasında yer alan, tarih boyunca sayısız devletler kurarak dünya siyaset tarihinde ihtişamlı bir yere sahip milletlerden biri de Türklerdir. İslamiyetin kabulüyle birlikte İslam medeniyet havzasına dâhil olan bu millet, önce bu medeniyetin önemli iştirakçilerinden olan Araplar ve Farslarla daha sonraları ise Batı'ya yapılan seferler neticesinde fethedilen yeni yerlerin topluluklarıyla yakın münasebetler içinde olmuştur. Bu münasebetler zamanla karşı tarafın dilini öğrenme ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu ihtiyaç da dil öğretiminin vazgeçilmez malzemelerinden biri olan sözlüklerin yazımını elzem hâle getirmiştir (Kaplan 2022: 487).

Türk edebiyatında dillerinden biri Türkçe olan birçok sözlük kaleme alınmıştır. Mensur ve manzum olmak üzere iki şekilde vücut bulan bu eserler içinde, hafızada tutulması ve öğrenilmesi daha kolay olması yanında edebî hüviyete de haiz olan manzum sözlüklerin ayrı bir yeri vardır. Osmanlı edebî geleneğinde edebî bir tür olarak “tuhfe” diye adlandırılan manzum sözlükler, her ne kadar önceleri Arapça ve Farsça dilleri için tanzim edilmiş olsalar da zamanla çeşitli vesilelerle irtibatla bulunulan milletlerin dilleri olan Rumca, Bulgarca, Boşnakça, Arnavutça, Ermenice, Fransızca, Almanca ve İngilizce gibi farklı dillerde de tanzim edilmişlerdir.

Klasik Türk edebiyatında tuhfe türünde kaleme alınmış 70 civarında eserin varlığı bilinmektedir. Bu eserlerin hemen hemen hepsi ilmî çalışmalara malzeme olmuş; yapılan bu çalışmalarda sahip oldukları şekil ve muhteva özellikleriyle tahlile tabi tutulan eserlerin çeviri yazı metinleri ilim âleminin istifadesine sunulmuştur. Ancak kütüphane kataloglarının taranması ve eserlerin incelenmesi neticesinde tuhfe türündeki bilinen mevcut esere her geçen gün yenileri eklenmektedir.

Bu çalışmanın konusunu da yapılan kütüphane arşivlerinin taranması neticesinde varlığı tespit edilen ve şimdiye kadar ilim âleminin haberdar olmadığı *İsbâh* teşkil etmektedir. Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilen ve telif tarihi belli olmayan eserin müellifi, Kerîmî mahlaslı bir şairdir. Bu çalışmada *İsbâh*'ın sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulduktan sonra eserden seçilmiş bazı bölümlerin çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

1. Manzum Sözlük Tarihçesine Kısa Bir Bakış

İlk manzum gramer kitabı ve sözlük yazımına XI. yüzyıldan itibaren rastlanır. Bu ilk örnekler, Arap dilciler tarafından kaside tarzında kaleme alınmıştır. Yemenli dilci ve şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î'nin (öl. 1087) *Kaydû'l-Evâbid* adlı eseri, Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*'indeki kelimeleri içeren kaside tarzında yazılmış Arapça bir sözlüktür. Ez-Zemahşerî'nin 513-514/1119-20 yılları arasında yazdığı *el-Mufasssal*'ı, İbn Mâlik adıyla meşhur Cemâlüddin Ebî Abdullâh Muhammed b. Mâlik et-Tâci'nin (öl. 1274) *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmilü'l-Makâsid*'i, öğrenciler için yazılmış Arapçanın temel gramer kurallarını da işleyen önemli

manzum eserlerdendir. Edîb Natanazzî'nin (öl. 1106) *Düstûrî'l-Lüga ve Kitâbü'l-Halâs* adlarıyla bilinen eseri ise iki dilli manzum sözlük tarzının ilk ve kısmi örneğini teşkil eder (Öz 2016: 51).

İki dilli manzum sözlük geleneğinin ilk örneği, XIII. yüzyıl müelliflerinden Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd (Mahmûd) b. Ebi Bekr el-Ferâhî'nin *Nisâbu's-Sıbyân*'ıdır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarıyla nazmedildiği bu manzum sözlük, XIII. yüzyıldan sonra, Arapça öğrenmek ve öğretmek için mektep ve medreselerde okutulmuş ve ezberletilmiş; İran, Anadolu, Türkistan ve özellikle Hindistan'da büyük ilgi görmüştür (Öz 2016: 51-52).

Anadolu'da ilk manzum sözlük örneklerinin Arapça-Farsça şeklinde kaleme alınmış oldukları bilinmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da konuşma dili olan Türkçenin yanında Farsçanın resmî dil, Arapçanın ise ilim dili olarak ön plana çıkmış olması gösterilebilir. Bu iki dilin öğrenimi ve öğretiminin daha etkin yapılabilme ihtiyacına cevap vermek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük örnekleri zamanla çeşitlilik kazanarak Türkçe-Rumca, Türkçe-Ermenice, Türkçe-Boşnakça gibi farklı örneklerle de sahip olmakla birlikte daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde sözlük yazımı yaygınlık kazanmıştır (Kaplan 2018: 56).

Bu meyanda Anadolu'da Arapça-Farsça şeklindeki ilk manzum örnek, İsfahan kadısı Seyfüddîn Zekeriyâ'nın torunu Çemişgezek kadısı Şemsüddîn Ahmed'in oğlu Şükrullah'ın 1242-43 yılında kaleme aldığı *Zühretü'l-Edeb*'dir. Hüsameddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fityân* ve *Nesîbü't-Tıbyân*'ı, Abdülhamîd el-Engürî'nin 1356 yılında telif ettiği *Silkü'l-Cevâhir*'i, Germiyanlı şair Ahmedî'nin 1360-1377 yılları arasında nazmettiği tahmin edilen *Mirkâtü'l-Edeb*'i ve yine Germiyanlı şair Ahmed-i Dâ'î'nin Şehzade Murad'ın okuması için kaleme aldığı *Ukûdü'l-Cevâhir*'i bu tarzda yazılmış ilk manzum sözlüklerdir (Öz 2016: 48).

2. Arapça-Türkçe Manzum Sözlükler

Bu çalışma vesilesiyle gün yüzüne çıkarılan ve hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verilen *İsbâh* dışında Türk edebiyatında Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilmiş 19 adet manzum sözlüğün varlığı bilinmektedir. Çeşitli çalışmalarla özellikleri ortaya konan bu sözlükler şunlardır:

2.1. Lügat-ı Ferišteoğlu: Abdullatif İbn-i Melek (öl. 1418'den sonra) tarafından 1392 yılında kaleme alındığı tahmin edilen bu eser, Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınan manzum sözlüklerin ilkidir. İbn-i Melek'in torunu Abdurrahman'ın dil eğitimi ve Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için kaleme alınan eserde, 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Muhtar 1993: 21, 273).

2.2. Mahmûdiyye: Eserin müellifi ve telif tarihi hakkında elde kesin bir kayıt bulunmamaktadır. 957/1550-51 yılı veya öncesinde telif edildiği tahmin edilen eser, Ferišteoğlu Lügati'ne naziredir. 447 beyitten müteşekkil bu manzum sözlükte, 2073 Arapça kelimeye 1573 Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Ölker 2015: 31-33).

2.3. Lügat-ı Visâlî: Visâlî (öl. ?) mahlaslı bir şair tarafından 1574 yılında hurûf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olup toplam 488 beyitten müteşekkildir. 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilen bu manzum sözlük, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'adan oluşmaktadır (Kaplan 2018: 59-60).

2.4. Cevâhirü'l-Kelimât: Şemsi Ahmed Paşa (öl. 1580) tarafından yazılan eserin tanzim tarihi belli değildir. 643 beyit tutarındaki eserde, Arapça kelimelere Türkçe karşılık olarak verilen 1467 madde başı kelime mevcuttur. Bu sayı, tekrarlarla birlikte 2000'i bulmaktadır (İnce 2002: 179).

2.5. Teşrîh-i Tıbâ: Cihâdî (öl. ?) mahlaslı bir şair tarafından 1000/1591-92 yılında yazıldığı düşünülmektedir. 369 beyitten müteşekkildir (Doğan 2016: 18-21).

2.6. Islâh-ı Merkezî: *Ferişteoğlu Lugati'*ne nazire olan eser, Merkez-zâde Ahmed Efendi (öl. 1556) tarafından kaleme alınmıştır. Toplam 381 beyit ve 22 kıt'adan müteşekkildir (Tanrıverdi 2008: 47).

2.7. Tuhfe-i Fedâî: Mehmed Fedâî (öl. 1654) tarafından 1634 yılında Tuhfe-i Şâhidî'ye nazire olarak kaleme alınmıştır. 401 beyit olan eserde, 1211 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Yakar 2007: 1019).

2.8. Nazmu'l-Leâl: Şeyh Ahmed (öl. ?) tarafından 1641 yılında tanzim edilmiştir. Toplam 664 beyit olan eserde, 3000'den fazla Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Gülhan 2010: 209-10).

2.9. Müfidü'l-Müstefidîn: Tertip özelliği bakımından Tuhfe-i Şâhidî'ye benzeyen eser, 1643 tarihinde telif edilmiş olup müellifi belli değildir. Girişte 30 beyitlik bir mesnevi, 30 kıt'a ve sonda da 109 beyitlik bir mesnevi vardır. Metin kısmı 354 beyit olup yaklaşık 1500 Arapça kelimeye Türkçe karşılıklar verilmiştir (Eliaçık 2013: 84).

2.10. Sübha-i Sıbyân: 1063/1652-53 yılında telif edilen eserin müellifinin ismi yazma nüshalarda belli değildir. Matbu nüshalarda ise Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî ve Er-Rûmî Bosnavî Ebu'l-Fazl Muhammed Ahmed gibi farklı şekillerde verilmektedir. Eser, 460 beyit civarındadır (Kılıç 2006: 69-70).

2.11. Nazmü'l-Ferâ'id: Abdulmezîd-zâde Hâfız Efendi (öl. ?) tarafından 1697-98 yılında yazılmıştır. 826 beyitten müteşekkil olan eserde 3273 Arapça kelimenin 2331 Türkçe kelimeyle karşılığı verilmiştir (Yakar 2009: 998-1001).

2.12. Şehdü Elfâz: Bozoklu Şâkir Osman tarafından (öl. 1817) 1204/1789-90 yılında yazılmıştır. 309 beyit tutarındaki eserde, 1001 Arapça kelimeye 899 adet Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Özkan 2013: 441-42).

2.13. Tuhfe-i Âsım: Mütercim Asım Efendi (öl. 1819) tarafından 1213/1798 yılında yazılmıştır. 1250 beyitten oluşan eserde 3402 Arapça kelimenin 3249 kelimeyle Türkçe karşılığı verilmiştir (Tiryakiol 2013: 15-18).

2.14. Nuhbe-i Vehbî: Sümbülzâde Vehbi (öl. 1809) tarafından 1214/1799 yılında kaleme alınmıştır. 1948 beyitten müteşekkil olan eserde 3800 Arapça kelimenin Türkçe karşılığının yanında 550 tabir ve deyim in anlamları verilmiştir (Yurtseven 2003: 29).

2.15. Tuhfe-i Hâcibî: Muhlis Halil Bey tarafından kaleme alınmıştır. Eldeki nüshasının 1223/1808 yılında istinsah edildiği dikkate alındığında bu tarihte veya öncesinde nazmedildiği anlaşılmaktadır. 13 beyitlik mukaddimeden sonra 122 beyitlik sözlük kısmından oluşan eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış olup Arapça 516 kelimenin Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir (Uz 2019: 4091-92).

2.16. Lugat-ı Yûsuf: Yahyâ Efendi tarafından 1241/1826 yılında yazılmıştır. 114 beyitten müteşekkildir. Eserde, 500 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Ceviz ve Gündüzöz 2006: 213-16).

2.17. Tuhfe-i Fevzî: Edirne Müftüsü Fevzî Efendi'nin (öl. 1900) kaleme aldığı eser, 1048 beyittir. Eserde 3200 civarında Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir (Boran 2016: 88-91).

2.18. Lugat-ı İbn-i Kalender (Türki vü Tâzî): İbn-i Kalender (öl. ?) tarafından 17. yüzyıl veya öncesinde telif edildiği düşünülen eser, mensur bir mukaddime ve 19 kıt'adan müteşekkil olup toplam 235 beyittir. Eserde, 1050 civarında kelime ve ibarenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Öztürk ve Jaradat 2021: 1100-05).

2.19. Bülğatü's-Sıbyân: Müellifi ve telif tarihi meçhul olan eser, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 18 kıt'adan müteşekkildir. Mukaddime bölümü ve takti beyitleriyle birlikte eserdeki toplam beyit sayısı 250'dir. Eserde, 1100 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Kaplan 2021: 46-47).

3. İsbâh

Biyografik ve bibliyografik kaynaklarda *İsbâh* hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Eserin şimdilik bilinen tek nüshası, Millet Kütüphanesinde Ali Emiri Koleksiyonu "Manzum 1296" numarada kayıtlıdır.

Ferağ kaydındaki bilgilere göre Kotar geçici kadısı Abdülbâkî b. Mehmed tarafından 1044 Ramazan (1635 Şubat/Mart) tarihinde istinsah edilmiştir. 15 satır, çift sütun ve nesih hatlı bu nüshanın kıt'a başlıkları ile kıt'alaraki vezin kalıpları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca karşılıkları verilen Arapça kelimelerin üstlerine kırmızı çizgi çekilmiştir.

3.1. Eserin Telif Tarihi, Müellifi ve İsmi

İsbâh'ın telif tarihi belli değildir. Ancak eserin sonundaki 1044 Ramazan (1635 Şubat/Mart) tarihli ferağ kaydına istinaden bu tarih veya öncesinde telif edildiğini söylemek mümkündür.

Müellif, eserin 18. kıt'asındaki bir beyitte mahlasının Kerîmî olduğunu zikretmiştir:

*Ey Kerîmî rûz [u] şeb Hâkdan dile maşşûduñi
Tâ ayakda kımaya halhâl rûz şeb Hâk seni(Kıt. 18/14)*

Bunun yanı sıra müellif, Arapça kaleme aldığı mukaddimede Anadolu'da kadılık yapmakta olduğunu dile getirmiştir. Ancak Kerîmî eserinde hem mahlası hem de ifa ettiği görevle ilgili verdiği bu mahdut bilgiler dışında biyografisine ışık tutacak herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. Biyografik kaynaklarda eserin istinsah tarihi olan 1044/1635 yılı ve öncesinde yaşadığı belirtilen bu mahlasa sahip üç şair hakkında bilgi verilmiştir.¹ Ne var ki her üç şairin hayatı hakkında verilen bilgiler arasında böyle bir eser kaleme aldıklarına dair herhangi bir ibare bulunmamaktadır.² Bu durumda *İsbâh*'ın bu şairlerden birine ait olma ihtimali yanında aynı mahlası kullanan ancak biyografik kaynaklarda kendisine yer bulamamış farklı bir şaire ait olması ihtimal dâhilindedir.

3.2. Şekil ve Muhteva Özellikleri

3.2.1. Şekil Özellikleri

Arapça kısa bir mensur mukaddimeyle başlayan *İsbâh*, klasik Türk edebiyatında telif veya tercüme şeklinde kaleme alınan birçok eserde karşılaşılan hamdele-salvele, tevhit, na't, münacat, sebep-i telif ve hatime bölümlerinden mahrumdur.

Arapça-Türkçe manzum bir sözlük olan *İsbâh*, Arapça mensur bir mukaddimeyle başlamaktadır. Bu bölümde Kerîmî, Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salat ve selamda bulunduktan sonra; ilimdeki noksanlığına ve içindeki sevincin azlığına rağmen *Kitâb-ı Dürer*'deki³ bütün kelimeleri bir araya getirdikten sonra; *es-Sihâh*⁴, *el-Muhtâr*⁵, *el-Kâmûs*⁶ ve *el-*

¹ Kerîmî mahlasını kullanan bu şairler için bak. (Köksal 2013), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kerimi-abdulkerim>; (Aksoyak 2014), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kerimi-kerimi-efendi>; (Kaplan 2014), <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kerimi-seyhulharemzade-abdulkerim>.

² Müellifi, Kerîmî mahlaslı bir şair olan ve 16. yüzyılda kaleme alınan Arapça-Farsça-Türkçe üç dilli manzum bir sözlük daha bulunmaktadır (bak. Kaplan 2017, Kaya 2017). *İsbâh* ile bu sözlüğün aynı dönemlerde yazılmış olması ve müelliflerinin aynı mahlasa sahip olması her iki eserin de aynı müellif tarafından tanzim edilmiş olabileceğini akla getirir de şimdilik elde bu durumu teyit edecek herhangi bir kârîne bulunmamaktadır.

³ Müellif, kelimelerini aldığını söylediği *Kitâb-ı Dürer*'le ilgili açıklayıcı herhangi bir bilgi vermemiştir. Müellifin zikrettiği söz konusu eserin Molla Hüsrev (öl. 885/1480) tarafından telif edilen, Hanefî âlimleri tarafından kaynak eser olarak kabul edilen ve senelerce Osmanlı medreselerinde fıkıh derslerinde okutulmuş olan Arapça *Dürerü'l-Hükkâm* (Akgündüz 1994: 27) olması ihtimal dâhilindedir.

*Misbâh*⁷ gibi sözlüklere müracaat etmek suretiyle bu kelimeleri tashih edip ilmik ilmik işledikten sonra nazmettiğini ve eserine de “*İsbâh*” ismini verdiğini ifade etmiştir.

İsbâh, kelime veya kelime gruplarının anlamlarının verildiği beyit sayısı 4 ile 80 arasında farklılık gösteren 38 kıt‘adan müteşekkildir. Eserdeki toplam beyit sayısı, 572’dir.

İsbâh’ı teşkil eden kıt‘alarda, hurûf-ı heca tertibi üzere eliften ye harfine kadar alfabetik bir düzende aynı harfle başlayan kelimelere yer verilmiştir. Alfabedeki bütün harflerden kıt‘aların yer aldığı eserde, bazı harflerde “te (3), dal (2), sin (2), ayın (2), ğayın (2), kaf (2), mim (4)” ve “nun (2)” birden fazla kıt‘a tanzim edilmiştir.

Manzum sözlüklerde kıt‘a sonlarında, söz konusu kıt‘aların tanziminde kullanılan bahir ve vezinlerin bilinip bu vezin üzere kolayca ezberlenmesi amacıyla aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılması çok yaygın bir usuldür. Bu beyitlerde bahrin adı söylenir ve veznin tef‘ileleri yazılır. Bir beyitlik takti beyitlerinde veznin tef‘ilelerine ilk mısradan, iki beyit olanlarda ise üçüncü mısradan yer verilir (Öz 1996: 65).

Bu anlamda *İsbâh*’taki durum da diğer manzum sözlüklerden farklılık arz etmez. Eserdeki mevcut 38 kıt‘anın ikisi hariç (32, 37) hepsinde takti beyitlerine yer verilmiştir. Mevcut 52 takti beytinin tamamı kıt‘a sonlarında bulunurken 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 17, 18 ve 19. kıt‘alar çift; diğer kıt‘alar ise birer takti beytine sahiptir.

Şair, manzum sözlüklerde karşılaşılan yaygın geleneğe uygun olarak takti beyitlerinde “ilmin önemi, cehaletin zararı, ibadet etmenin önemi, nefsin zararları, Allah’a ittiba ve tevekkül, lügat ezberlemenin önemi, tazarru” ve “şefaât” gibi nasihatamız bir edayla hikemî düşünceler terennüm etmiş; bahirleri belirtmeden kıt‘alarda kullanılan kalıpları zikretmiştir:

*Yatma giceler şubha deġin Hâlıkı yâd it
Ger ‘âķil iseñ ‘âķıbetüñ eyle te’emmiil*

*Mef‘ülü mefâ‘ilü mefâ‘ilü fe‘üün
Tahşîl-i ‘ulüm ile çalış itme te’alliil* (Kıt. 3/13-14)

3.2.1.1. Vezin ve Kafiye

Kerîmî, kıt‘aların tanziminde hezec, remel, serî, münserih, hafif ve mütedârik olmak üzere altı bahre bağlı sekiz farklı kalıp kullanmıştır. 14’lü hece veznine uyan bir kıt‘a (32) hariç, 36 kıt‘anın yazılmış oldukları bahir ve kalıp dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Bahir	Kalıp	Kıt‘a Numarası
Hezec	<i>mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün</i>	4, 10, 19, 37
	<i>mef‘ülü mefâ‘ilü mefâ‘ilün fe‘üün?</i>	3, 23
	<i>mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün</i>	36, 38

⁴ Cevherî’ye (öl. 400/1009’dan önce) ait *Tacü’l-Luġa* adlı sözlük. *Sihâhu’l-Luġa, es-Sihâh fi’l-Luġa* veya kısaca *es-Sihâh* diye de bilinen bu eser, Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibarıyla yeni bir çığır açtığı gibi sadece sahih, fasih ve meşhur kelimeleri ihtiva etmesi açısından da ayrı bir önem arz etmektedir. Yazıldığı günden bugüne kadar tekmile, zeyil, şerh, ihtisar, tenkit ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olan eser, ilk defa 1270/1853’te Tebriz’de basılmış, daha sonra 1282/1865 ve 1292/1875 yıllarında Bulak’ta yayımlanmıştır (Kılıç 2010: 356-57). El-Bermekî’nin de farklı bir metotla telif ettiği aynı isimde sözlüğü bulunmaktadır (Muhtar 1986: 341).

⁵ Cevherî’nin *Tâcü’l-Luġa* adlı sözlüğüne Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî (öl. 666/1268’dan sonra) tarafından yazılan muhtasar sözlük (Kılıç 2010: 357).

⁶ Firûzâbâdî’nin (öl. 816/1413) Cevherî’nin *es-Sihâh*’ında yer alan kelimelere yenilerini eklemek suretiyle yazdığı eser. 813/1410 yılında tamamlanan eserde kelimeler, Cevherî ekolüne göre dizilmiştir (Kılıç 2001: 287).

⁷ Feyyûmî’nin (öl. 770/1368) *el-Misbâhu’l-Munîr fi Çaribi’ş-Şerhi’l-Kebîr* isimli sözlüğüdür. Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-Munîr* adıyla şöhret kazanan bu eserinde, Zamehşerî’nin *Esâsu’l-Belâġa* adlı eserinin etkisinde kalmıştır (Eren 2009: 145).

Remel	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	1, 7, 9, 13, 15, 17, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 29
Serî	<i>müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün</i>	25
Münserih	<i>müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün</i>	2, 5, 6, 8, 11, 14, 21, 27, 30, 31, 33, 34, 35
Hafif	<i>fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i>	16
Mütedârik	<i>fâ'ilün fâ'ilün fe'ülün fe'ül</i>	12

İsbâh'daki 38 kıt'ada üç farklı kafiye türü tercih edilmiştir. Kıt'alardan 20'si mücerred (1, 2, 3, 4, 6, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 38), 16'sı mürdef (7, 8, 9, 12, 13, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 29, 34, 35, 37), ikisi ise müesses (5, 10) kafiyelidir. Başlıklar hâlinde mesnevi nazım şekliyle yazılan son kıt'ada ise büyük oranda mürdef kafiye kullanılmıştır.

3.2.2. Muhteva

Manzum lugatler oluşturulurken müellifler; *Kur'an*'dan, başka manzum sözlüklerden, mensur sözlüklerden ve İslam tarihinde kabul görmüş edebî metinlerden faydalanır. Bazı manzum sözlüklerde müellif eser içerisinde istifade ettiği eserlerin adını da zikreder (Doğan Averbek 2019: 70).

Kerimî de *İsbâh*'ı tanzim ederken birçok tuhfe müellifi gibi kendince önemli gördüğü *es-Sihâh*, *el-Muhtâr*, *el-Kâmûs* ve *el-Misbâh* gibi sözlüklerden istifade ettiğini eserin Arapça mukaddimesinde beyan etmiştir.

İsbâh'ta 1800 civarı Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir. Beyitlerde karşılığı verilen kelime veya ibare sayısı 1 ile 7 arasında farklılık gösterse de daha çok 3 ile 4 arasında yoğunluk göstermektedir. Aynı zamanda karşılıkları verilen bu kelimelerin tertibinde kaynak dil olarak öncelik sırası da gözetilmemiştir. Bunda vezin ve kafiyenin bağlayıcılığını göz ardı etmemek gerekir:

El ayası râha revş oldı terek küldür remâd
Di burun çanru ru'âf ügey babadur dahı râb (Kıt. 13/3)

Oldı küçüklük şığar dönmek şaded şıbağ boya
Şabb dökmek hem taraf şafha oda yanmak şulî (Kıt. 18/8)

Kerimî birçok yerde Arapça kelimelere karşılık olarak -Türkçe karşılık bulamamış olmasından olsa gerek- yine Arapça kelimeleri kullanmak zorunda kalmıştır:

Re'fet oldı hem ziyâde rahmet ü bilek rüsüg
Göz ağrımaçdur remed muhkem raşîn vâsî riḥâb (Kıt. 13/2)

Tâf ḥakîr bögrüne elin komak teḥaşşur
Di tezkiye artmak tezârr ne terâküil (Kıt. 5/4)

Tuhfe türündeki eserlerde daha çok isim ve isim kökenli kelimeler tercih edilmiş olmakla birlikte çeşitli fiillere de yer verilmiştir. Aynı durum *İsbâh* için de geçerlidir. 400 civarında fiilin Türkçe karşılığının verildiği eserde, birkaçı dışında fiillerin mastar şekilleri tercih edilmiştir:

Neks bir nesneyi baş aşığı kılmak nehb kapmak
Neffâz geçmek boğazlamak naḥr gündüz nehâr (Kıt. 34/4)

Nesne ile oynamak lehv leziḳ kurb-ı cenb
La'n irâğ itmek di hem nâka gebe kalmaḳ lekâḥ (Kıt. 29/7)

Ṭayy dürmek ṭarḥ atmak ṭamğacı ṭarrâzdur
Ṭur' olmaḳ ṭâli' hem çâder ipleri ṭınâb (Kıt. 20/3)

Manzum sözlüklerin genelinde karşılaşılan ortak özelliklerden bir diğeri de karşılıkları verilen ibarelerin genellikle kelimelerden müteşekkil olmasıdır. Ancak bu eserlerde kelime öğretimi dışında konuşma bilgisine yönelik hazır kalıpların da öğretimi amaçlandığı için zaman zaman kısa cümle şeklinde veya terkip hâlindeki ibarelerin de karşılığına yer verilmiştir. Kerîmî de bu amaca matuf olarak yer yer bazı Arapça söz kalıplarının karşılığını vermekten geri durmamıştır:

*İstedüğüñ yire git dimekdür **hayleke** ‘alā
Ġābirike dimekdür kişi hatunna ğaflet ğaheb* (Kıt. 24/8)

*Boşadum yanumdan ‘avret çık dimekdür **uhrucî**
Hem yakınlık oldu ilmām ava çıkmak istimā’* (Kıt. 1/47)

Edebî eserler, bir dilin tarihî seyir içinde hem sahip olduğu zenginliğin hem de maruz kaldığı birtakım değişimleri takip edebilme imkânı sunması bakımından oldukça önemlidir. Toplumsal dil hafızasının adeta kayıt altına alındığı bu eserler, bir bütün olarak ele alındığında büyük bir sözlük olarak da değerlendirilebilir. Hem bir edebî eser, hem bir gramer kitabı hem de bir sözlük olarak nitelendirilebilecek olan tuhfeler; tanzim edildikleri dönemlerde dil öğretimine yardımcı olmak dışında ihtiva ettikleri zengin dil malzemeleriyle de oldukça önemli eser türleridir. Bu anlamda tuhfeler, hem dilde canlılığını muhafaza eden hem de çeşitli sebeplerle güncelliğini kaybederek kullanımdan düşmüş bazı kelimeleri bünyelerinde barındırmalarıyla önem arz etmektedir.

İsbâh’ta da tanzim edildiği dönemde kullanımda olan ancak günümüzde arkaik hâle dönüşmüş bazı kelimelere tesadüf edilmektedir. “Aldamak (Kıt. 24/5), arğaç (Kıt. 29/1), aşmak (Kıt. 23/11), başmak (Kıt. 9/2), bitün (Kıt. 27/3), bizlengiç (Kıt. 33/19), digil (Kıt. 10/4), dürüşmek (Kıt. 30/1), eñek (Kıt. 12/3), geñizlemek (Kıt. 28/7), gidi (Kıt. 27/15), güçmek (Kıt. 4/9), ımızğanmak (Kıt. 34/3), ırmak (Kıt. 22/5), kırañu (Kıt. 11/2), kıravul (Kıt. 13/13), kıatı (Kıt. 18/7), kıoduğ (Kıt. 7/11), kıulun (Kıt. 31/4), oñurğa (Kıt. 18/13), oyadutmak (Kıt. 31/9), puluç (Kıt. 22/1), şağan (Kıt. 35/5), şağrı (Kıt. 28/3), şağı (Kıt. 35/5), şabanca (Kıt. 18/4), şayrak (Kıt. 18/6), tegelti (Kıt. 32/19), ters (Kıt. 9/1), uğrı (Kıt. 29/6), uğrulamak (Kıt. 24/5), uvağ (Kıt. 8/9), yarağ (Kıt. 32/1), yedmek (Kıt. 27/6), yeginlik (Kıt. 1/66), yelimşik (Kıt. 29/1)” ve “yeliñ (Kıt. 19/1)” bu kabildendir.

Bazı kelimelerin anlamları verilmeden sadece çoğul hâllerinin dile getirilmesi, tuhfe türündeki birçok eserde karşılaşılan ortak özelliklerden biridir. Tuhfelerin sahip olduğu bu ortak özellik, *İsbâh*’da da görülmektedir. Bu anlamda eser, 80 civarında kelimenin çoğul hâlini bünyesinde barındırmaktadır:

*Cem’-i bennādür **bünnāt** ayırmağa dindi ba’c
Dinildi hem **berārî** oldu cem’-i beriyye* (Kıt. 2/8)

***Harâ’ir** cem’-i harr hayyız oldu hem mekân
Dalı oduncı **haññāb** cem’-i hūta di **hıytān*** (Kıt. 8/15)

Aynı minvalde bazı kelimelerin anlamları zikredilmeden sadece zıt anlamlarının söylenmesi de tuhfelerde yaygın karşılaşılan bir durumdur. Bu anlamda *İsbâh*’ta 10 civarında kelimenin sadece zıt anlamları söylenmiştir:

*Zıdd-ı ākıldür **señih** mühmel südā şā’id bilek
Meskeninden kimseyi dūr eylemekdür hem sibā’* (Kıt. 15/12)

*Harāmdan ihtirāz itmek tevarru’ birlemek tevñid
Di **tesñim** zıdd-ı taşñih göz yaşı açmak tehellüldür* (Kıt. 4/30)

*İsbâh'*ın aynı türdeki eserlerle ortak özelliklerden bir diğeri de sadece günlük hayatta ihtiyaç duyulan sıradan kelimelere değil, özel isim hüviyeti taşıyan yer ve şahıs isimlerine de yer verilmiş olmasıdır:

Mensik oldu di kurbân zebhı olacak yire
Müzedelife Mekkede bir yire konuldu ad (Kıt. 32/9)

Oldı hem 'aşâ'ir daħı di cem'-i 'aşîre
'Aql oldu diyet ism-i rüçüldür daħı 'Affân (Kıt. 23/3)

Yas dutmağ oldu ihdâd Erîk ism-i nehr
Taħtlardur hem erâ'ik kaşd oldu istivâ (Kıt. 1/61)

Düvoeyre taşğîr-i dürr derece nerdübân
Dicle ne nehr-i Bağdâd mâni'adur dâriye (Kıt. 11/1)

4. *İsbâh'*tan Örnek Kıt'alar

Harfü'l-Ĥâ'i Ma'a Kâfiyetü'n-Nün

1. K̄ara böcek **ħunfus** u **ħayt** iplik ü **ħüsrân** ziyân
Ters **ħur** u **ħabş** murdâr **ħariṭa** camedân
2. **Ĥarz** başmağ dikmek oldu di daħı **ħitâm**
Di mücerred âdeme **ħalî ħurab** vîrân olan
3. Di **ħır[ı]z** boncuğ **ħımâr** 'avret başı şarduğı bez
Boş böğürdür **ħaşıra** sünnet yiridür **ħitân**
4. Hem delik **ħarq** u tevâzu'dur **ħuşû'** köhne **ħalef**
Ĥuṭve adım **ħaby** gizlü yir marâzdur hem **ħunân**
5. Eylemek rengin **ħazbdur** göçer ev daħı **ħıbâ'**
Ĥaşr? iri nesne oldu mesken-i tüccâr **ħân**
6. K̄uru ot **ħaşış** ü boğmağ oldu hem **ħank**
Ay dutulmağdur **ħusûf ħavân** oldu arslan
7. Zevcesinün akrabâsına **ħaten** di kişinün
Ĥabb ehl-i ħud'a vü hem şâhib-i ħile olan
8. Şâ'imün ağzı koğusudur **ħulûf** atmağ **ħazef**
Kuş boğazında olur hem bir marâzdur bil **ħannân**
9. Hem nefisün zıddıdır bilgil **ħay[i]s** âhir **ħitâm**
Ĥares kötürüm daħı **ħânân** oldu cem'-i ħân
10. Hem tevâzu' idici **ħâzi'** muħayyerlik **ħıyâr**
Ĥals kapmağ **ħâl** beñ el-**ħuşyetân** biyzatân
11. Ayağı bağı çözülp şalvirilen ib[i]l
'Avret daħı dinür ente **ħaliyye** ey cevân
12. **Ĥıṭbe** 'avret dilemek **ħattân** sünnet idici
Ĥazz ibrişimden olan şevbe dindi bî-gümân

13. Di şığır teresi **hısy** dağı **halîf** oldı şerîk
Maşrıq ile mağribe dinildi dağı **hâfikân**
14. **Habı** urmaq hem **hılâbe** aldamaq yular **hıtâm**
Hâlif hâmil devedür iki hâdim **hâdimân**
15. **Hıtta** nefsi'çün kişi dîvâr çekmek bir yire
Hem **hısy** oldı taşaksuz siniye dindi **hıvân**
16. Dôsta **hulle** dağı papuççıya **haffâf** di
Hem **habîs** oldı kabîh ü [...] ⁸ sinidür **hıvân**
17. Ol muhibb-i ehl-i 'ırfân u kemâlât-ı hüner
Sevme cühhâlı cihânda merd iseñ ey nev-cüvân
18. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
'Ârif olan şöhet itmez câhilân ile bir ân

Harfü'ş-Şâd Ma'a Kâfiyetü'l-Yâ'i

1. **Şurre** kîse **şahn** meydân hâç-ı kâfirdür **şalîb**
Nerdübâna çıqmağa dindi **şu'üd** oğlan **şabî**
2. Boyacı **şabbâg** u toğrı **şâ'ib** ü dönmeq **şader**
El alışmaq **şafkâdur** bazar iderken ey ahi
3. Zâ'id ü mâla muqâbil olmayandır hem **şıla**
Di cibâl ü gayrıdan şavtuñ gibi gelen **şadâ**
4. Hark-ı üzñ oldı **şimâh** peklik **şalâbet** yün[e] **şüf**
İşlemek **şun'** u tabanca **şaf'** u şusuzluk **şadâ**
5. İbtidâsı nesnenün **şadr** u gögüsdür di dağı
Dindi **şaykal** şol kese k'oldı pas açmaq şan'atı
6. **Şahra** büyük taş u yiryüzi vü **şaykal** tayrakdur
Hâmler itmekdür **şayâl şâhî** ayık oldı dağı
7. İtmege haddinden artıq hem tekebbürlük **şalef**
Hem günâhundan rücû' itmek **şafh şulb** katı
8. Oldı küçüklük **şıgar** dönmeq **şaded şıbağ** boya
Şabb dökmek hem taraf **şafha** oda yanmaq **şulî**
9. Hem nücûma kulluk idenler olupdur **şâbi'e**
Epsem olmaq **şamt** u buluşmaq **şâdif** oldı
10. **Şıhr** kayın ana vü 'avret dururken mahremün
Hem di mağnemden imâm nefsi'çün alduğı **şafî**
11. Dağı uyluk etleri iki yanında kıyruğuñ
Bil ki **şalveyn** oldı bir işden eli çekmek **şulâ?**

⁸ [...]:

12. İsm-i şâ'ir **Şâhib** oldu mehr-i mer'e hem **şadâk**
Şavn şakinmak kıyumcı **şâ'ig** ü **şufrâ'** şarı
13. **Şulb** oñurğa kemügidür dahı **şufr** oldu tuç
Hem **şayâg** oldu kıyumcılık diyüp dut sözümi
14. Ey **Kerimî** rüz [u] şeb Hâkdan dile maşşüduñı
Tâ ayakda kıomaya hâlhal rüz şeb Hâk seni
15. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
Yâ İlâhî müstecâbü'd-da've kıl dâ'im beni

Harfü't-Tâ'-i Ma'a Kâfiyetü'l-Bâ'i

1. **Tall** vâbil zıddı hem **turra** cemî'an dimedür
Di helâl ü gökçek ü hoş kıoñuya sen **tib** ey şâb
2. **Tavl** kıudret **tard** sürmek **ta'n** dürtmek oldu hem
Tarr yarmak hem müşellesdür **tilâ'** gökçek ne **tâb**
3. **Tayy** dürmek **tarh** atmak tamgacı **tarrâzdur**
Tur' olmak **tâli'** hem çâder ipleri **tinâb**
4. Hem degirmenci **tañân** deşt legen tâze **tariyy**
Tarş aşammdur **tâgiye** oldu dahı **tayh** 'azâb
5. Sâkin olmakdur **tumânin** dahı tākāt durur
Hem **tam'a** olmak harîş Allâhü a'lem bi's-şavâb
6. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
İlme 'aşık olanuñ gitmez elinden hiç kıtâb

Bahr-ı Hezec İcrâ Maqbüz İt

1. Kâñlı 'acele oynamak oldu 'abeş ey cân
Dindi 'Arabî ata 'ırâb u zebün 'uryân
2. Hem gâlib olup itmege kıahr 'unve dinildi
Yük dengi 'id[i]l bilmege di dahı sen 'irfân
3. Nefsin kışi men' eylemek 'aff oldu harâmdan
Dönmeğ girü 'avd u dahı bir şehr adı 'Ummân
4. 'Avd oldu ağaç Pârisî âfet dürrür 'âhe
Eyle zıyâ' oldu 'akâr ey gül-i handân⁹
5. 'Â'il di faķire fuķarâya dahı 'ayle
'Avret gebe kıalmağdur 'ulûķ eylegil iz'ân
6. Di dahı 'afif ol kışiye olmaya zânî
Hem yevm-i şedîde di 'abûs aħmağa 'icân
7. Di 'unne cimâ'dan kıatı olmak durur 'âciz
Zıdd sefil 'ulivv evvel-i her şey'e di 'unvân

⁹ Vezin tutarsız.

8. Vaṭ' ücreti miḳdârı 'uḳ[u]r oldu zinâger
Olaydı helâl evvel-i her şey'e di 'ulvân
9. Hem yârelemekdür bil 'aḳ[la]r 'azz ışıрмаḳ
Yek-çeşm 'aver dindi bir âdem adı 'Adnân
10. Bir nesneyi duymaḳdur 'uṣûr 'arz tarafdur
Hem eski şarâb 'â'ik ü düşmenlige 'udvân
11. 'Asb erkegi dişilere aşmağa kirâyâ
Virmek¹⁰ iki 'abîd daḫı dindi bil 'ubeydân
12. Hem itmege nisbet kişi atasına nefsin
Dinildi 'azâ iki 'ayndur daḫı 'aynân
13. Oldı hem 'aşâ'ir daḫı di cem'-i 'aşîre
'Aḳl oldı diyet ism-i racüldür daḫı 'Affân
14. *Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilün fe'ülün*
Allâha tevekkül idüp o gül gibi ḫandân

Ḥarfü'l-Ġayn Ma'a Kâfiyetü'l-Bâ'i

1. Ġudde bezdür ġays yağmur bir marazdur gözde ġarb
Ġuṣn ağaç budığıdur keskin kılıçdur hem ġarb
2. Di ġarîr medyün şuya dalcı hem ġavvâşdur
Ġoyuna ṫarı olur hem bir marazdur bil ġarb
3. Hem ḳapamaḳdur ġalaḳ keşret ġazâre ġazz Türk
Ḳuzgun oldı di ġudâf 'atk-i mâ ġabb
4. Ġalve bir oḳ atımınıñ ġâyeti bulut ġamâm
Ġazz men' itmek ġurâba ḳarğa di ġayza ġazab
5. Di ġanîmet malın uğrulamağa daḫı ġulûl
Aldamaḳ bâzârda ġabn oldı ḫışm itmek ġazab
6. Ġull boyun bağı ġalle nesnenüñ maḫşülidür
Dâ'ine ġarim di sinnüñ keskin olması ġarb
7. Hem ġulâmuñ cem'ine ġilmân yağma ġârete
Di ġurûr aldamağa delv-i 'azîm oldı ġarb
8. İstedüğüñ yire git dimekdür ḫayleke 'alâ
Ġâbirike dimekdür kişi ḫatununa ġaflet ġaheb
9. Di ġarâme hem edâsı vâcib olan nesneye
Hem ġayânîdür bulutlar ġâlib olmaḳdur ġaleb
10. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
'Âlim ü fâzil olursın var ise sende ṫaleb

¹⁰ Virmek: Virmekdür N.

Faşlu'l-Fâ'i Ma'a Kâfiyetü't-Tâ'i

1. Kaṭ' u taḳdîr oldı **farz** u **felke** dönmek pars **fehđ**
Kesmek oğlanı süğ emmekden **feṭîm** geçmek ne **fât**
2. **Fekk** ayırmak şaruya boyamağa dindi **faḳ'**
Fahz uyluḳdur **feza'** ḳorḳu yaban yiri **felât**
3. Barmağı çatlatmağa di **ferḳa'a** kürke **fürv**
Üst dondur daḳı **ferâcî** yigit 'avret **fetât**
4. Añlamak **feḳih** ü cevâbdur **fenâ'** kesmek **ferâ**
İnkisâr u za'f **fetre** nehr-i Kûfe hem **Furât**
5. Hem yüzüğüñ ḳaşına **faşş** u cem'ine dindi **füşüş**
Fetel iplik bükmege di ṭatlu şuya hem **fürât**
6. Di ğanîmet hem ḳarâc u hem rücû' oldı **feý'**
Hem zevâlden şoñra olan zılla di ey pāk zât
7. Çâdere **fuṭâđ**? gök ṭaşa di **feyrüzec** daḳı
Di ğalîz nesneye irişmemek **fazz** u **fevât**
8. **Fidye** di daḳı ğünâhuñdan bedel virdüğüñe
İki barmaḳ arasında ferceye dindi **fevât**
9. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
'Âlim olmak diler iseñ durma ḳıfz eyle luğât

Faşlu'l-Ḳâf Ma'a Kâfiyetü'n-Nün¹¹

1. **Ḳaşş** kesmek iriñ **ḳay[i]ḳ** ökçege dindi **ḳafîz**
Ḳuffâz eldiven[e] **ḳarḳaya** dindi çıban
2. **Ḳalb** di döndürmege **ḳalensüve** oldı börk
Ḳanṭaradur köpri hem ḳatı kızıl nesne **ḳân**
3. Gelmek oldı seferden **ḳudüm** u **ḳamle** kehle
Ḳacc ile 'umre bitün cum'a dinildi **ḳırân**
4. **Ḳırd** maymuna hem **ḳanât** oldı şu gezeri
Avuç ile olan oyun **ḳımâr** oldı ey cevân
5. **Ḳanâṭîre** köprüler **ḳamîşe** dindi gönlek
Ḳahḳarî ḳıçın ḳıçın yürimekdür it iz'an
6. **Ḳazâ** ḳük[ü]m yedmege dinildi daḳı **ḳavđ**
Di **ḳaravî** köyliye muşâhib olmak **ḳırân**
7. **Ḳınn** ḳul and içmege dinildi bilgil **ḳasem**
Penbe **ḳuṭ[uln] ḳar'** ḳayz emîn oldı **ḳabbân**

¹¹ Müellif her ne kadar takti beytinde bu kit'anın kalıbının "müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün" olduğunu belirtmişse de mısra'lar bu kalıba uymamaktadır.

8. Yüz yigirmi raflı durur dinildi dahı **kıntār**
Qazf atmaq āstīn oldı dahı bil **kunān**
9. Cem‘-i qarīnedür hem **qarā’in** ey meh-cebīn
Arz-ı ba‘ide **kuşvā** mahfe ağacı **kıttān**
10. Ferce zeker girmege māni‘ olan şey’ **qaran**
Çāder-i şebdür **kırām** ism-i cebeldür **Qanān**
11. Cümle ağızla ekl hāzm **qazm** zıddıdur
Şişeye **karūre** di dahı terāzū **qabbān**
12. **Qadh** di ta‘n itmege hıyāra di hem **kıssā’**
Qarn boynuz oldı hem bir yirüñ adı **Qatvān**
13. Şedīd olan āfete **qari’a** di kabak **qar’**
Qıst hisāba koltuk kemer koğu koğmaq **kunān**
14. **Qumkuma** şol ālete dinildi konur gül-āb
‘Azm-i enfe di **qasbe** cāriyelerdür **kıyān**
15. **Qal’** koparmakdur cem‘-i kıdr hem **qudür**
Qısr nesnenüñ kabı gididür **qaratabān**
16. Oldı velī-i maqtül önünde içilen and
Qasāme **qāniş** avcı cem‘-i kafize **qafzān**
17. Zamān-ı qa‘-ı ‘ineb odı dahı bil **qıttāf**
İbrişime dindi **qazz** penbeciye di **quttān**
18. **Qunye** kişi nefsine şakladuğı aşıl māl
Cem‘-i qarhadur **qurūh** yakınlığa di **qurbān**
19. Nişf-ı dāniqa **qirāt** huccete di **qabāle**
Qavad kışāş itmege cem‘-i qınve **qınvān**
20. Qamış yirine etrāk giydüğü yektāya di
Qurtak **qaren** otuz yıl qabāya dindi **qaftān**
21. **Qaraz** selem yaprağı **qınva** kibāse-i temr
Arz-ı satıh oldı **qā’** digil cem‘ine **qıy’ān**
22. *Müfte’ilün fā’ilün müfte’ilün fā’ilün*
Baħr-ı vāfir meczū hem matvī be-dān

Faşlu’l-Lām [Ma’a Qāfiyetü’l-Hā]

1. **Lahme** argaç **lebbe** menħar yelimşik nesne **lüzüc**
Lev’a yanmaqdur maħabbet nārına ebyaz **liyāh**
2. Dindi hüsni şavt ile āvāze kılmakdur **lahn**
El ayası ile zarb **latm** oldı hem şuşadı **lāh**

3. **Lâ-muḥâle** şeksüz ü şarḡı **lifâfe** hûş **lûbb**
Lebş mekş ü âşikâre oldı dimekdür **lâh**
4. **Lems** yatışmaḡ di âteş yalıñıdur hem **leheb**
Yavuz aşıllu **le'im** ü şuşamaḡ oldı **levâh**
5. **Levze** bâdem **liyta** kâmuş ḡabı şoḡmaḡdur **ledġ**
Levş şarmaḡ daḡı şaġılan develerdür **lekâh**
6. **Leşş** uğrı hem **luḡmedür** ḡarâbet kerpiç **lebin**
Beglerine olmayan münḡâd ḡavm oldı **lekâh**
7. Nesne ile oynamaḡ **lehv** **leziḡ** ḡurb-ı cenb
La'n irâġ itmek di hem nâḡa gebe ḡalmaḡ **lekâh**
8. Pek ḡuşümet iden âdemler dürür **ledd** ey aḡı
La'n cem'idür **lu'an** yaban şevrid[ür] **liyâh**
9. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
İki 'âlemde yüzümüz eylegil yâ Rab **liyâh**

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının farklı bir veçhesini teşkil eden ve farklı bir dilin öğretimine kaynak teşkil etmesi için tanzim edilen tuhfe türünde birçok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmanın hayat bulmasına vesile olan ve 1044/1635 yılı veya öncesinde Kerîmî mahlaslı bir şair tarafından telif edilen *İsbâh* da bu türün yeni bir halkasıdır. Arapça mensur bir mukaddime, kelime veya kelime gruplarının anlamlarının verildiği beyit sayısı 4 ile 80 arasında farklılık arz eden 38 kıt'adan müteşekkil olan eser, toplam 572 beyittir. Hurûf-ı heca tertibi üzere elif harfinden ye harfine kadar alfabetik bir düzende aynı harfle başlayan kelimeleri ihtiva eden kıt'alarda, tuhfe türündeki yaygın geleneğe mütenasip bir şekilde okuyucuya çeşitli mesajların verildiği takti beyitlerine yer verilmiştir.

Birçok tuhfe müellifi gibi Kerîmî de eserini tanzim ederken kendinden önce kaleme alınmış sözlüklerden istifade etmiştir. Nitekim müellif eserin mukaddimesinde *es-Sihâh*, *el-Muhtâr*, *el-Kâmûs* ve *el-Misbâh* gibi eserlerden istifade ettiğini zikretmiştir. Şair ayrıca hem mukaddime hem de sözlük kısmını oluşturan bazı beyitlerde *Kitâb-ı Dürer* adlı eserdeki kelimeleri bir araya getirdikten sonra mezkûr sözlüklerden de teyit etmek suretiyle eserini yazdığını belirtmiştir.

1800 civarı Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılıklarının yer aldığı *İsbâh*'ta, bazı kelimelere Türkçe karşılık bulunulamamış olmasından veya vezin mecburiyetinden olsa gerek yine Arapça kelimelerle karşılık verilme yoluna gidilmiştir. Daha çok isim ve isim kökenli kelimelerin tercih edildiği eserde, ekserisi mastar hâldeki 400 civarında fiil de mevcuttur. Aynı zamanda karşılıkları verilmeden 80 civarında kelimenin sadece çoğul hâli, 10 civarında kelimenin ise zıt anlamı verilmiştir. Sadece günlük hayatta ihtiyaç duyulan sıradan kelimelere değil, özel isim hüviyeti taşıyan yer ve şahıs isimlerine de yer verilmiş olması eserle ilgili söylenebilecek bir başka özelliktir.

Üslup itibarıyla mensup olduğu türdeki diğer eserlerle benzerlik gösteren *İsbâh*'ta, yazılmış olduğu dönemin dil hazinesine zenginlik katan ancak günümüzde kullanımdan düşmüş bazı arkaik kelimelere de tesadüf edilmektedir.

Yukarıda serdedilen özellikleriyle dil hassasiyetine sahip bir müellifin kaleminden çıkmış bir eser olan *İsbâh*, şekil ve muhteva itibarıyla tuhfe türünün başarılı bir numunesini teşkil etmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmanın en önemli amacı, bir bütün olarak tuhfe türünün sahip olduğu özelliklerin tespit ve tayinine matuf yapılacak olan değerlendirmelere yeni imkânlar sunması yanında; bünyesinde barındırdığı eşsiz zenginliklerle geçmişten geleceğe parlak ışıltılar saçan klasik edebiyatın gözleri kamaştırıcı ihtişamının yeni nesillerce idrak edilmesine ufak bir katkı sağlamaktır.

Kaynakça

- AHTERÎ, Mustafa (1310), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994), "Dürerü'l-Hükkâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV Yayınları, 27-28.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2014), "Kerîmî, Kerîmî Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kerimi-kerimi-efendi>, (15.08.2022).
- BORAN, Uğur (2016), "Sözlükçülük Geleneğimize Umumi Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Fevzî", *Şarkiyat Mecmuası*, 28, 73-154.
- CEVİZ, Nurettin ve Soner Gündüzöz (2006), "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-ı Yûsuf", *Ekev Akademi Dergisi*, 10 (29), 211-30.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2011), *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOĞAN AVERBEK, Güler (2018), "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 85-114.
- DOĞAN AVERBEK, Güler (2019), "Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 23, 62-83.
- DOĞAN, Hasan (2016), "Budimli Cihâdî ve 'Teşrih-i Tıbâ' İsimli Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, 2 (4), 16-32.
- EFE, Zahide (2020), "Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Vâfi", *Dede Korkut Dergisi*, 9 (21), 107-128.
- EFE, Zahide (2022), "Tuhfe-i Vâfi (Vâfi)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tuhfe-i-vafi-vafi>, (10.09.2022).
- ELİAÇIK, Muhittin (2013), "Türkçe-Arapça Manzum Bir Lûgat: Müfîdü'l-Müstefîdîn ve Büyük İstinsâhî Farklar", *Turkish Studies*, 8 (13), 81-93.
- EREN, Ali Cüneyt (2009), "Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9 (1), 129-151.
- GÜLHAN, Abdulkerim (2010), "Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l Leâl", *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, 2 (2), 201-225.
- İNCE, Yılmaz (2002), "Manzum Sözlükler ve Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 175-182.
- KAPLAN, Y. (2022), "Tuhfe Türüne Bilinmeyen Bir Örnek: Rükni'nin İngilizce-Türkçe Manzum Sözlüğü (Lehce-i Lankiviç)", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 485-531.
- KAPLAN, Yunus (2014), "Kerîmî, Şeyhülharem-zâde Abdulkerim Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kerimi-seyhulharemzade-abdulkerim>, (15.08.2022).
- KAPLAN, Yunus (2017), "Üç Dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) Manzum Bir Sözlük: Lûgat-ı Kerîmî", *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü, Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (19-21 Nisan 2017)*, İstanbul: Elginkan Vakfı, 445-478.
- KAPLAN, Yunus (2018), "Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lûgat-ı Visâlî", *Dede Korkut Dergisi*, 7 (15), 54-75.
- KAPLAN, Yunus (2020), "Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Bülgatü's-Sıbyân", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 41-70.
- KAYA, Hasan (2017), "Kerîmî'nin Manzum Sözlüğü", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 18, 213-252.

- Kerîmî (t.y.), *İsbâh*, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 1296.
- KILIÇ, Atabey (2006), "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)*, 20, 65-77.
- KILIÇ, Hulusi (2001). "El-Kâmûsü'l-Muhît", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul: TDV Yayınları, s. 287-88.
- KILIÇ, Hulusi (2010). "Tâcü'l-Luga", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: TDV Yayınları, s. 356-57.
- KÖKSAL, M. Fatih (2013), "Kerîmî, Abdülkerîm", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kerimi-abdulkerim>, (15.08.2022).
- MUHTAR, Cemal (1986), "Cemal Muhtar, İslamda Sözlük Çalışmaları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 339.
- MUHTAR, Cemal (1993), *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Feriştioğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ÖLKER, Perihan (2015), *Manzum Sözlük Geleneği ve Mahmûdiyye*, Konya: Palet Yayınları.
- ÖZ, Yusuf (2016), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZKAN, Ferudun Hakan (2013), "Bozoklu Osman Şâkir ve Şehdü Elfâz'ı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 26, 428-62.
- ÖZTÜRK, Zehra ve Saleh Jaradat (2021), "İbn Kalender'in Manzum Sözlüğü: Türkî vü Tâzî", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (41), 1093- 1150.
- SARI, Mevlüt (2004), *El-Mevârid, Arapça-Türkçe Lûgat*, İstanbul: İpek Yayınları.
- TANRIVERDİ, Eyyüp (2008), *Merkezzâde Ahmet Efendi Islâh-ı Merkezî: Feriştioğlu Lügati Tashih ve İkmal Çalışması*, Konya: Adal Ofset.
- TİRYAKİOL, Selim (2013), *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler (Tuhfe-i 'Âsım Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- UZ, Özkan (2019), "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Hâcibî", *Turkish Studies*, 14 (7), 4087-4111.
- YAKAR, Halil İbrahim (2007), "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâ'î", *Turkish Studies*, Volume 2 (4), 1015-1025.
- YAKAR, Halil İbrahim (2009), "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id", *Turkish Studies*, 4 (4), 995-1024.
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YURTSEVEN, Necmettin (2003), *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniv. SBE.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 672-689

KLASİK TÜRK ŞİİRİ METİNLERİNDE DÖNGÜ

Saadet KARAKÖSE

Metin AKDENİZ

Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (saadatk@pau.edu.tr),
ORCID:0000-0002-8784-1149/ Pamukkale University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish
Language and Literature

Arş. Gör. Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi (makdeniz@pau.edu.tr), ORCID: 0000-0001-6062-6724/
Research Assistant Pamukkale University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and
Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 20.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Karaköse, Saadet, Akdeniz, Metin (2022), "Klasik Türk Şiiri Metinlerinde Döngü", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 672-689.

Karaköse, Saadet, Akdeniz, Metin (2022), "Cycle In Classical Turkish Poetry Texts", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 672-689.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Klasik Türk Şiiri Metinlerinde Döngü

Özet

Döngü, bir yörüngede yapılan seyirdir. Döngüde başlangıç ve bitiş noktası aynı olan bir daire çizilir. Kısır döngü, çözümü olmayan sorunları hep aynı noktadan alıp aynı sonuca ulaşma endişesidir. Mantıkta iki önermeyi birbiriyle ispatlamadır.

İnsan çoğu zaman, çevresi, fikirleri, hayat şartları, sorunları, duyguları içinde dönüp dolaşıp aynı noktaya gelir. Kısır döngü, devr-i dâim veya fasit daire dediğimiz bu durum bütün hayatı etkiler. Bu olgu edebî eserlere de yansır. Yazar, şair, ressam vb. sanatçılar bilerek veya bilmeyerek kendi içlerindeki döngüleri eserlerine yansıtırlar.

Bu çalışmada klasik Türk şiirinde döngü teması ele alınmıştır. Çeşitli şairlere ait şiirler örnek verilerek döngüsel temaların gerek şiirin biçiminde gerekse içeriğinde izi sürülmüştür. Klasik Türk şiirinde döngüyü sağlayan araçlar kelime hâlindeki redifler, mütekerrir musammatlar, terci-i bentler vb. nazım şekilleri, redd-i matlalar ve iade, reddü'l-acüz ale's-sadr ve tekrar gibi edebî sanatlardır. Şiirlerin muhtevasında ise döngü teması karşımıza birçok farklı biçimde çıkar. Bunlar hayat alanı döngüsü, düşünce-his döngüsü, hayal-hatıra döngüsü, ruh döngüsü vb.dir. Şairler, döngüsel temayı yaratırken, kimi zaman kadeh gibi dairevi şekle sahip nesnelere kimi zamansa sema ve pervane örneklerinde olduğu gibi dairevi hareketlerden yararlanır. Parça ile bütün arasındaki ilişki de döngünün bir başka boyutuna ışık tutar. Damlanın okyanusa, zerrenin güneşe ulaşip tamamlanması döngüyü de tamamlaması anlamına gelir. Varolanlar bir ayrılık-vuslat döngüsü içerisinde bulunur.

Anahtar Kelimeler: Döngü, döngüsel temalar, düşünce, his, seyir, nazım, klasik Türk şiiri.

Cycle In Classical Turkish Poetry Texts

Abstract

A loop is a course made in an orbit. A circle is drawn in the loop with the same starting and ending point. The vicious circle is the concern of always taking the problems that have no solution from the same point and reaching the same result. In logic, it is to prove two propositions with each other.

Most of the time, people come to the same point by going back and forth in their environment, ideas, life conditions, problems and emotions. This situation, which we call a vicious circle or vicious circle, affects the whole life. This phenomenon is also reflected in literary works. Writer, poet, painter, etc. Artists, knowingly or unknowingly, reflect the cycles within themselves to their works.

In this study, the cycle theme in classical Turkish poetry is discussed. By giving examples of poems belonging to various poets, cyclical themes were traced both in the form and content of the poem. The tools that provide the cyclical themes in classical Turkish poetry are word-redifs, mütekerrir musammats, terci-i bents etc. verse forms, redd-i matlas and rhetorical devices such as iade, reddü'l-acüz ale's-sadr and tekrar. In the

content of the poems, the cycle theme appears in many different forms. These are the life field cycle, the thought-feeling cycle, the imagination-memory cycle, the soul cycle, etc. While creating the cyclical theme, the poets sometimes make use of circular objects such as goblets and sometimes circular movements such as the movements of the semâ' and the propeller. The relationship between the part and the whole also sheds light on another dimension of the cycle. Completing the drop to the ocean and the particle to the sun means completing the cycle. Beings exist in a separation-convergence cycle.

Keywords: Cycle, circular themes, thought, feeling, course, verse, classical Turkish poetry.

Giriş

Döngü hayatın kendisidir. Güçsüz ve muhtaç olarak dünyaya gelir, sonunda aynı şartlarda gideriz. Dünyanın dönüşüyle oluşan günler, aylar, mevsimler, yıllar hep tabii döngü çizerler. Tabiatı kevn ü fesad dediğimiz olma ve bozulma da bir döngüden ibarettir. Çoğu zaman yaşantımız, düşüncelerimiz, sorunlarımız ve başarılarımız döngü biçiminde olabilir. Döngü, üzüntü verici bir durum olduğu zaman kısır döngüdür. Hiçbir yeniliğe izin vermeyen aynının daimî bir geri gelişidir. Varolan bir durumun aynı şekilde devam edeceği ve değişmeyeceği bilgisi bir tür boyun eğişi ve rızayı da getirir. Bununla birlikte kimi zaman döngünün huzur verici, teselli edici bir yönü de vardır.

Klasik Türk şiiri metinlerinde döngü konu bütünlüğüyle sağlanır. Nazım şekilleri de döngüyü muhafaza eder. Terci-i bentler, mütekerrir musammatlar, redd-i matlali gazeller bir yönüyle de döngü şiirleridir. Bunun dışında tabiatı, tecrübeden kaynaklanan birçok döngü biçimi de mevcuttur. Yine döngü fikrini en iyi yansıtan biçim olan çember veya daire şeklindeki nesnelere veya oluşlara ait imgeler de şiirde yer alan döngü temasına yardımcı olur. Kemal Kahramanoğlu divan şiirinin temelini benzerlikler yasasının oluşturduğunu söyler:

“Divan Şiiri’nde de bütün varlıklar, birbirleriyle benzerlik ilişkisine göre yer alır... Divan Şiiri’nde de insanın yüzünü ele alırsak, yukarıda sözü edilen benzerlik ilişkilerini tespit edebiliriz. Söz gelimi insanın dudağı goncadır, yüzü parlaklığı sebebiyle güneştir, aydır, gözü yıldızdır. İnsanın dişi ve gözyaşı, denizdeki inciye temsil eder.” (Kahramanoğlu 2015: 59).

Dolayısıyla şiirlerde karşımıza çıkan dairesel nesnelere ve hareketler de döngüsel temayı destekleyip somut bir görünüme kavuşturan unsurlardandır diyebiliriz. Mesela dairesel bir harekete sahip olan sema ve pervanenin mum etrafındaki dönüşü gibi veya insan bedeni olarak tahayyül edilen yüzüğün halkası gibi. Yine parça ile bütün arasındaki ilişki de döngüsel temaların özelliklerindedir. Parçanın bütüne ulaşmak için geçtiği merhaleler, kendi varlığının yok olması pahasıdır. Bütün içinde yok alan parça artık bir döngüye dâhil olur. Zerrenin güneşle, katrenin ummanla olan ilişkisinde olduğu gibi sürekli bir ayrılık (parça) ve kavuşma (bütün) döngüsü içinde hareket ederler.

Klasik Türk şiirinde döngüyü sağlayan temel enstrümanlar:

1. Kelime redifler:

Redifler mısra sonlarında tekrar eden ek veya kelimelerdir. Kelimededen oluşmuş redifler ister fiil ister isim olsun metinde konu bütünlüğünü muhafaza ederler. Döngünün merkezini oluştururlar. Metin tamamıyla redif etrafında döner. Yek-ahenk dediğimiz manzumelerde beyitlerin her biri yelpazenin bir başka rengidir.

2. Nazım şekilleri

Beyit veya mısra tekrarı esasına göre isimlendirilmiş nazım şekilleri de döngü arzederler. Terci-i bentler, her bent sonunda vasıta beytinin tekrarlanmasıyla konu bütünlüğünü sağlar ve döngüye zemin hazırlar. Yine musammatlarda mütekerrir beyit ve mısralar aynı görevi üstlenir.

3. Redd-i matla

Redd-i matla, gazelin ilk beytindeki bir mısrası son beyitte tekrarlamaktır. Döndürülen mısra ilk ve son beyti birbirine bağlayarak, konu, düşünce, his ve olay örgüsü açısından bir döngü oluşturur.

4. Edebî sanatlar

Edebî sanatlardan iade, reddü'l-acüz ale's-sadr ve tekrar sanatlarında kelimelerin tekrarıyla beyitler arasında bağ kurulur ve her bir beyit birbirine bağlı olarak bir döngü oluşturur.

5. Tema

Şiirde işlenen tema özellikle dairesel biçim arz ediyorsa döngü için uygundur. Bunun dışında şekli hiçbir unsur yoksa bile sırf şairin zihnindeki sorunlar ve imajlarla döngü oluşturulabilir.

Klasik Türk Şiirinde Döngü Çeşitleri

1. Hayat Alanı Döngüsü

Herkesin kişiliği, yeteneği, hayat standardı, amaç ve arzularına göre, yine kendisi tarafından oluşturulan, tasarruf ettiği, ait olduğu bir alanı vardır. Bu alan bir daire şeklinde tasavvur edilir. Dilimizdeki *sosyal çevre*, *edebî daire*, *mekân dairesi*, *devlet dairesi* terimleri de bu geometrik şekli, çember yani döngüyü açıkça ifade eder.

1.Canlar virüb senüñ kimi cânâne yetmişem

Rahm eyle kim yetince saña cânê yetmişem

Canlar verip senin gibi sevgiliye ulaştım. Sen canın özüne ulaşabildiğim için bana merhamet eyle (beni geri döndürme).

2.Şükrâne-i visâline can virdüğüm bu kim

Çok derd çekmişem ki bu dermâne yetmişem

Sana kavuşma teşekkürü olarak can vermemin sebebi, çok dert çekip sonunda dermana ulaşmamdır.

3.Hâlüm diyüb murâduma yetsem aceb değül

Bir bendeem ki der-geh-i sultâne yetmişem

Ben sultanın eşiğine ulaşabilen bir köleyim. Hâlimi anlatıp muradıma ersem buna şaşılmaz.

4.Mûr-i muhakkaram ki serâsîme çok gezüb

Nâ-gâh bâr-gâh-i Süleymân'e yetmişem

Ben horlanmış bir karıncayım. Uzun süre başıboş dolaşıp ansızın Hz. Süleyman sarayına ulaşmışım.

5.Bir bülbülem ki gül-şen olupdur neşîmenüm

Yâ tûtiyem ki bir şeker-istâne yetmişem

Şu anda gül bahçesinde oturan bir bülbül veya şeker kamışlığına ulaşan bir papağan gibiyim.

6.Devr-i felek müyesser idübdür murâdumı

Gûyâ ki tâlib-i güherem kâne yetmişem

Feleğin dönüşü beni muradıma erdirdi. Sanki cevher arayıp cevher ocağına ulaşmış gibiyim.

7.Miskin Fuzûlî'yem ki saña dutmuşam yüzüm

Yâ bir kemîne katre ki ummâne yetmişem /Fuzûlî, G. CLXXXVII (Akyüz vd. 1958: 311).

Zavallı Fuzûlî'yim. Yüzümü sana döndürdüm. Ya da ummana ulaşmış bir damla gibiyim.

Gazel bir niyaz-namedir. Birinci beyitte canlar verip canana yetmek, son beyitte somut olarak katre ve umman örneğine dönüşüyor. Canlar veren= deniz içinde yok olan katre; sen kimi can= içinde yok olunan ve kendisiyle ebedî hayat bulunan ummandır. Arada kalan teşbihlerden oluşan beyitler seyirdir. Gazelin redifi olan “-e yetmişem” kendisine varılıp orada bütünlüğe ulaşılan yere ve tamamlanan arzuya işaret eder: cân, dermân, der-geh-i sultân, bâr-gâh-i Süleymân, şeker-istân, kân, ummân. Başıboş gezen bir karınca Süleyman'ın sarayına vararak veya mücevheri/özünü arayan

kişi madene/öz yurduna ulaşarak varlık nedenini tamamlar. Böylece doğrunun iki ucu birbirine ulaşarak bir daire oluşturur.

2. Düşünce, His Döngüsü

Sorunları çözmede insan zihni problemden hareketle birçok arayış içine girer. Alternatif durumlar dener. Sonunda hepsini sebep-sonuç muhakemesiyle çürüttüğünde yeniden başlangıç noktasına döner. Zihnen bir kısır döngü yaşamıştır. Halk arasında *evirdim, çevirdim, bir kaba sığdıramadım. Büyüğe koydum dolmadı, küçüğe koydum almadı*, gibi kalıp ifadeler, kişi zihnindeki fasit daireyi/kısır döngüyü açıklar.

1.Yârdın ayrı köngül mülkî durur sultânı yok
Mülk kim sultânı yok cismî durur kim cânı yok

2.Cismdin cânsız ni hâsıl ey Müselmânlar kim ol
Bir kara toprak diktür kim gül ü reyhânı yok

3. Bir kara toprak kim yoktur gül ü reyhân anga
Ol karangu kice diktür kim meh-i tâbânı yok

4. Ol karangu kice kim yokdur meh-i tâbân anga
Zulmetîdür ki anuñ ser-çeşme-i heyvânı yok

5.Zulmetî kim çeşme-i heyvânı anung bolmagay
Dûzehîdür kim yanıda ravza-ı Rızvânı yok

6. Dûzehî kim ravza-ı Rızvândın olgay nâ-ümîd
Bir humârîdür ki anda mestlık imkânı yok

7.Ey Nevâyî bar anga mundak 'ukûbetler ki bar
Hecriidin derdî vü lîkin vasldın dermânı yok (Levend 1966/II: 36-37).

Ayrılık acısıyla başlayıp ayrılık acısıyla tamamlanan bir daire içinde her durak daha yoğun duygularla bir diğerine devrediyor. Teşbihlerle kurulan bu seyir esnasında cehenneme kadar uzanan geniş bir mekân algısı mevcuttur.

1.a.Yardan ayrı gönül → sahipsiz ülke

1.b.Sahipsiz ülke → cansız beden

2.Cansız beden → bir kara toprak

3.Bir kara toprak → bir karanlık gece

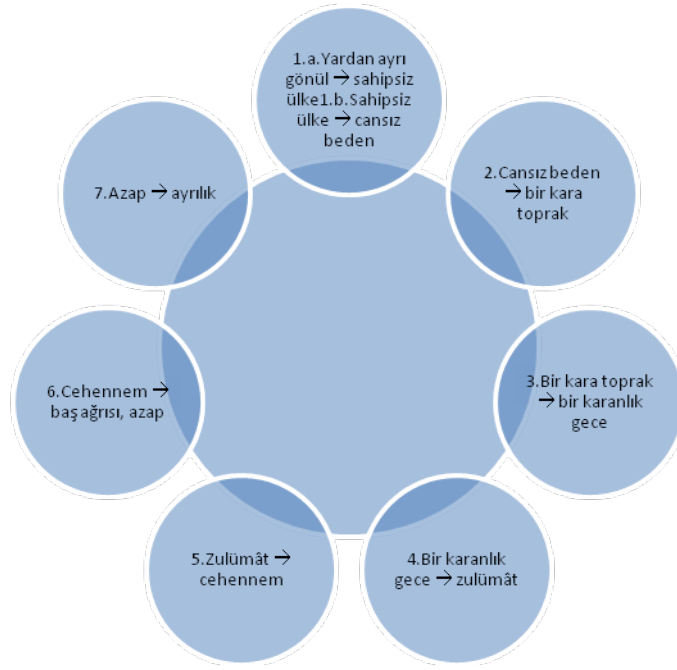
4.Bir karanlık gece → zulümât

5.Zulümât → cehennem

6.Cehennem → baş ağrısı, azap

7.Azap → ayrılık, → yardan ayrı gönül

1.Yardan ayrı gönül → sahipsiz ülke.....

Gazelin en dikkat çekici yönü beyitlerin ikinci mısralarında bulunan kimi ifadelerin yeni bir teşbih ilişkisi içinde bir sonraki beytin ilk mısralarında tekrar edilmesidir. Gazel bu yönüyle iç içe geçmiş dairelerden oluşuyor izlenimi vermektedir. Kendisine dönülen yer daima ayrılıktır.

3. Hayal, Hatıra Döngüsü

Hayal ve hatıra döngüsü insanın iç dünyasında oluşan deruni döngülerdir. Realiteden kaçan insan ya geçmişin anılarına ya da geleceğe dair hayallere yönelir. Zaten döngüyü oluşturan da gerçeğin verdiği ıstıraptır. Şair acı veren gerçeklerden uzaklaşmak için hoş hatıralara sığınır ama hatıranın sonu yine aynı gerçeğe çıkar. Hatıra döngüsü realiteden realiteye bir seyirdir.

3.1. Geçmişe Yönelik Hatıra Döngüsü

1. Hoş ol zemân ki harîm-i visâle mahrem idüm
Ne mübtelâ-yi belâ ne mukayyed-i gam idüm
2. Gezerdüm itlerüñ içre fezâ-yi kûyuñda
Yerim behişt-i berîn idi men bir âdem idüm
3. Hemîşe secde-gehim hâk-i âsitânuñ idi
Bu i'tibâr ile bir ser-bülend-i âlem idüm
4. Gedâ-yi kûyuñ idim böyle zilletüm yoğ idi
Serîr-i saltanat-i kurbde mu'azzâm idüm
5. Zeman zeman eser-i pertev-i cemâlûñden
Mu'alic-i dil-i pür-derd ü çeşm-i pür-nem idüm
6. Ziyâde gam-zedeem hecr ile hoş ol günler
Ki men bu gam-zedelikten ziyâde hurrem idüm

7. Fuzûlî olmaz imiş mihnet-i firâka müfîd

Bu zevk zikri ki bir vakt yâre hem-dem idüm/ Fuzûlî, G. CXCIV (Akyüz 1958: 318).

Gazelin döngüsü birliktelik, ayrılık, ayrılık acısından hatıralara tutunma minvalinde gitmekte ve tek başına hatıraların da derde derman olmadığı bir menzilde son bulmaktadır. Makta beyti matla beytinin takdimi mahiyetindedir.

Şair,

1.Beyitte dertsiz tasasız sevgiliyle beraber: Mahrem

2.Beyitte kendini cennette Hz. Âdem gibi hissediyor: Cennette

3.Beyitte sevgilinin eşiği toprağına secde ettiği için gururlu: Mağrur

4.Beyitte sevgili semtinin kulu olduğu için kendini sultan hissediyor: Sultan

5.Beyitte ara sıra sevgilinin güzelliğinin ışığından kamaşan gözlerine gözyaşı ile ilaç ediyor: Sevinçten ağlama

6.Beyitte ayrılık acısıyla çokça üzüldüğü hâlde acı çektiği için hoşnuttur: Ayrılık acısı çekme

7.Beyitte ayrılık derdini mutlu günlerin hatırasıyla avutmaya çalışıyor, lâkin bunun nâfile bir çaba olduğu gerçeğini kavlıyor: Hatıra, hem-dem idim.

Anahtar kelimeleri toplarsak 1. Mahrem → Cennette → Mağrur → Sultan → Sevinçten ağlama → Ayrılık acısı → Hatıra, hem-dem idim: → Mahrem idim (matla)...

Şair "mahrem idim" ile başlayan gazeli "hem-dem idim" diye bitiriyor. "Hem-dem idim" aynı zamanda gazeli takdim ifadesidir. Yani yeniden o mutlu günleri anmak için başa dönüp anıları yeniden canlandırıyor. Son beyit şimdinin soğuk yüzü karşısında hatıraların fayda vermeyeceğini ifade, hatta itiraf etmekle birlikte şiirin yazılmasının veya hatıralara sığınmanın kaçınılmaz olmasının da nedenidir. Şair, kesin bir yarar sağlamayacağını bilse de şimdije ait bir acıyı dindirebilmek için başa yani hatıralarına dönüyor.

3.2. Geleceğe Yönelik Hayal Döngüsü (Redd-i Matla İle)

Hayal döngüsü de hatıra ile aynı seyri izler. Bu defa şair yaşamak istediklerine, özlem ve arzularına yönelir. Hayal coşku ile başlar. Yavaş yavaş coşku ve umut azalır ve sonuç olarak başlangıçtaki hayale sevk eden realiteyle döngü tamamlanır. Realite beyitleri, *Göz bu hayâl perdesini kurmadan geçe /Cân bir visâl meclisine kandan revân ola* (Tarlan 1945: 101) veya *Yok bu şehri içre senüñ vasf itdüğüñ dilber Nedîm / Bir perî sûret görünmüş bir hayâl olmuş saña* (Macit 2017: 210) şeklinde hayali vurgular. Bazen de istek kipi veya bu işlevde şart kipi tercih edilir.

1. Şûh olsa güzel gâyet ile pür-nemek olsa
Sevmem nemekîn olmayanı ger melek olsa

2. Hûbâna 'acep lâzımedir câzibe-i dil
Ansız bakamam hüsn ile mihr-i felek olsa

3. 'Uşşâkı kosa her nigehe havf ü recâda
Hem gamzede lutf u gazabı müşterek olsa

4. 'Âşıklarının bilse 'ayâr-ı zer-i rûyun
Hârâ-yı dil-i saht-nihâdı mihekk olsa

5. Dilber katı mümtâz u müselleme gerek ammâ
Nef'î hele şûh olsa güzel pür-nemek olsa / Nef'î, G.104 (Akkuş 1993: 189).

1. Güzel çekici ve oldukça tatlı olmalıdır. Görünüşü melek de olsa tatlılığı olmayan güzeli sevmem. Tema: **pür-nemek**

2. Gönül çekicilik, güzellerin olmazsa olmazıdır. Güzel gökyüzünün güneşi de olsa, tatlılığı yoksa ona güzel gözüyle bakmam. Tema: **câzibe-i dil, ân**

3. Güzelin her bakışı âşıkları korku ve ümit arasında bırakmalıdır. Her yan bakışında lutuf ve gazabı eşit olmalıdır. Tema: **gamze, lutf u gazab**

4. Güzel âşıklarının sarı benizlerinin ayarını tayin edebilmeli; yapmacık tabiatlı taş gönüllüleri (sadık olanlardan) ayırt edebilecek kadar insan sarrafı olmalıdır. Tema: **insan sarrafı**

5. Ey Nef'î, güzel son derece seçkin ve ölçülü olmalıdır ama çekici ve tatlı olması başkadır. Tema: **pür-nemek**

Şairin güzellik anlayışını ifade eden bu gazelde döngü redd-i matla yoluyla “pür-nemek (tuzlu)” ile başlayıp “pür-nemek” ile biter. Gazelin anahtar kelimesi budur. Arada güzelin diğer vasıflarına da yer verilir. Aslında bu vasıflar da “pür-nemek”in bir tasvirinden ibarettir.

Sabahat, yüz güzelliği demektir. Melahat de güzellik demektir. Ancak “melah” (tuz) kökünden geldiği, tuz tadı çağrıştırdığı için melahat, suretten çok davranışlara, huya, mimiklere yansıyan tatlı güzellik, yani şirinlik anlamındadır. Şairin “pür-nemek”ten kasdı budur. Edebiyatımızdaki “hüsn ü ân” terkinde hüsn sabahati, ân melahati ifade eder.

Anahtar kelimelere bakacak olursak, **pür-nemek** → câzibe-i dil, ân → gamze, lutf u gazab → insan sarrafı → pür-nemek. Şair redd-i matla ile giriş ve sonuç bölümleri arasında “**pür-nemek**” vasfının ayrıntılarını işlemekle, ağız/dudak çevresinde bir döngü oluşturmaktadır.

4. Ruh Döngüsü

Tekke edebiyatındaki devriyeler ruhun nüzûl ve urûc olmak üzere seyrini konu alırlar. Devriye kavsi nüzûl ve kavsi urûc olmak üzere ruhun kemale erinceye kadarki macerasını, yine bir döngü şeklinde ele alan nazım türüdür. (Dilçin 2016: 348). Biz burada devriyelerden farklı olarak yaradılışla ilgili döngüyü ele alacağız.

1. Kondu fass-ı kâlebe çün gevher-i yektây-ı rûh
Oldu nâm-ı âdemî nakş-ı nigîn-ârây-ı rûh
2. Olmadı zevk-âşinây-ı rü'yeti çeşm-i hîred
Girmedî âğuş-ı fehme şâhid-i mâ'nâ-yı rûh
3. Jeng-dârî-i 'anâsırdur mebâdî-i suver
Oldu andan levh-i dil âyîne-i sîmâ-yı rûh
4. Hâr-ı gaflet câme-çâk-i sıhhat olsa gül gibi
Rişte-i medd-i nefes olmaz rûfû-bahşây-ı rûh
5. Pîrehele gördüm anı şem'-der-fânûs-veş
Cismi rûh-ı pür-fütûh u pîrehele mînâ-yı rûh
6. Mâye-i cân bûsesi mânende-i câm-ı Elest
Haşmetâ dedim leb-i rengînine sahbâ-yı rûh /Haşmet, G.38 (Arslan ve Aksoyak 2018: 142-43).

1. Ruhun eşsiz cevheri yüzük taşı kalıbına kondu. Ruhun yüzük taşını süsleyen nakışı insan olarak adlandırıldı.

Fass, yüzük kaşı, eklem yeri, gözbebeği ön diş gibi anlamlara gelir (Kılıç, 1996: 230). Burada ruhun beden kalıbına yerleştirilmesi yüzük ve yüzük kaşı banzetmesiyle anlatılmaktadır. 'Fass'ın bu kadar anlamı içinden yüzük kaşı örneğinin seçilmesi, ruhun cevhere benzetilmesi yönüyledir. Bu durumda yüzüğün diğer aksamı (beden) arazdır. Diğer taraftan yüzük, Hz. Süleyman kıssasından müllhem olarak iktidar simgesidir.¹

Döngü ruhun beden kalıbına konulmasıyla başlar. Bedeni temsil eden yüzüğün halkası da bir daire şeklindedir.

2. Akıl gözü (onun) yüzünden hoşlanmadı. Ruhun mana güzeli kavrama kucağına sığmadı.

Aklın gözü ile kastedilen, akılcı bir tavırla Hz. Adem'e secde etmeyen Azazil'in aklısıdır. İkinci mısra zaten şeytan akılın ruhun manasını kavrayamadığını belirterek bunu açıklıyor. Zira mutasavvıflara göre mana gönülle kavranabilir. Akıl sınırlı olduğu için ruhu, gönlü ve nefsi olan insanın manasını algılayamaz. Nitekim konuyla ilgili olarak Hicr suresinde 28-33. Ayetlerinde yer alan 28,29. *Hani Rabbin meleklerle, "Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman, onun için hemen saygı ile eğilin" demişti. 30. Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler. 31. Ancak İblis, saygı ile eğilenlerle beraber olmaktan kaçındı. 32. Allah, "Ey İblis! Saygı ile eğilenlerle beraber olmamandaki maksadın ne?" dedi. 33. İblis "Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattığın insan için saygı ile eğilemem" dedi* (Hicr, 15/ 28-33) ifadeleri buna delil olarak gösterilebilir.

3. Suretlerin başlangıcı yıpranabilen unsurlardandır. Bu yüzden gönül yüzeyi (hâlet-i ruhiyeyi yansıtmak için) ruh simasının aynası oldu.

Yıpranabilen unsurlar, insan tabiatındaki su ve topraktır. Şair ayna benzetmesi için bu bozulmayı (kevn ü fesâd) paslanma (jeng-dari) olarak ifade etmiştir. Ruhun aynası olan gönül, birtakım negatif (gıll u gış) duygularla paslandığında, insandaki ilahî kudret olan ruhun² (vicdan, sağduyu) meziyetlerini yansıtamaz.

Bu beyit de ikinci beyit gibi insan tabiatının saf akılı temsil eden meleklerden farkını işlemektedir.

4. Gaflet dikenini gül gibi dirlik elbisesini yırtsa, yücelik bağışlayan ruh nefes ipliğini uzatmaz.

Bu beyitte gül ve diken teşbihiyle insan tabiatının bozulması somut bir şekilde işlenmiş ve gülün güzel, narin tabiatı ruh ve yaprakları ona bir elbise gibi giydirilen bedene benzetilmiştir. Gülün yapraklarının dikenlerle delinmesi, hâliyle gülün dirliğine zarar verecektir. Bu diken insan için gaflettir. Gaflet, kişinin -cehaletten ziyade- görme, algılama, anlama, bilme, muhakeme, muhasebe ve tefekkür etme yetilerini kullanabilir olduğu hâlde, kullanmamasıdır. Yani yücelik bağışlayan ruhu muattal kılmaktır. Böylece ruh, insanı ebediyete, yüceliğe götürecek olan can (ölümsüzlük) ipliğini uzatamaz olacak. Rişte-i medd-i nefes terkibi, iplik istiaresiyle hablü'l-metîni³ çağrıştırmaktadır. Gaflete sebep olan menfi duygular da insan tabiatını bozacak ve onu yok oluşa sevk edecektir.

Bu beyitte insan tanımlanmış ve irade sahibi insanın iradesini yanlış kullanması hâline örnek verilmiş.

¹ Bu yüzüğün Allah tarafından Hz. Dâvûd'a gönderildiği ve sorularına doğru cevap veren Hz. Süleyman'a babası tarafından sultanlık alameti olarak bağışlandığı mervidir (Taberî ts./I: 24).

² *Sonra onu 'düzeltip bir biçime soktu' ve ona Ruhundan üfledi. Sizin için de kulak, gözler ve gönüller var etti. Ne az şükrediyorsunuz* (Secde, 32/9).

³ Hablü'l-metîni (sağlam ip) veya Hablullah (Allahın ipi), "Hablullaha sarılın; bölünüp parçalanmayın" (Âl-i İmrân, 3/ 103).

5.Onu fanus içindeki mum gibi gömlekle gördüm. Bedeni ışık saçan ruh, gömleği ruhun şeffaf kabı gibiydi.

İlk beyitteki beden kalıbına konulan ruhun görüntüsü, fanus ve mum teşbihiyle tasvir edilmiş bu beyitte. Bu tasvir ilk yaratılışı, Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılışını çağrıştırır. Bedenlerinde tırnak gibi şeffaf bir örtü vardı:

“Yemiş Âdem (a.s.)'ın boğazından aşağı geçerken o anda Hazret-i Âdem'in ve Hazret-i Havva'nın giydikleri şeyler tenlerinden uçtu. Avret yerleri açıldı. İkisi de biri birinden utandı. Bütün vücutlarını kaplayan deri tırnak gibi parlarken, Hak Teala o deriyi onlardan soydu. Tırnak uçlarına kadar soydu. Sonraları Âdem (a.s.), her tırnağına bakışta hıçkırma hıçkırma ağlardı” (Taberî ts./I: 95).

Bu beyitte insanın ahsen-i takvim üzre sureti tasvir edilmiş ve 4. beyitle bağlantılı olarak Hz. Âdem ve Havva'nın zellesine işaret edilmiştir.

6.Onun can esasası olan busesi Elest bezminin şarabı gibidir. Ey Haşmet, onun renkli dudağına “ruh kadehi” adını verdim.

Bu beyit baştan itibaren bütün gazeli açıklıyor ve döngü bu beyitte başlıyor. Hz. Âdem ve Havva zelle sonucu cennetten atılmış. Yeryüzünde insanoğlu türemiş. Şair sevgilinin busesini Elest bezminin şarabına benzeterek, dudağına “ruh kadehi” diyerek yeniden başa, ezele dönüyor. İki anahtar kelime (şarap, ruh) ile Bezm-i eleste telmih yapılarak makta beytine matla işlevi yükleniyor. Zamanın başlangıcına götüren bu beyitten sonra birinci beyti getirecek olsak, devir yeniden başlar. Döngü yuvarlak şekiller, dudak ve kadeh çevresindedir.

Devri son beyitten alırsak kronolojik olarak daha mantıklı bir seyir izler: Bezm-i elest → surete bürünme → İblisin reddi → insan tabiatı → insanın hataları → suretin güzelliği → Bezm-i elest.

1.Beyitte ruh beden kalıbına konular. İlk suret. Hz. Âdem'in yaratılışı.

2.Beyitte İblis'in akli Hz. Âdem'in yaratılış hikmetini anlamaz.

3.Beyitte bozulabilen insan tabiatının meleklerden farkı açıklanıyor. Gönül ruhun aynası oluyor.

4.Beyitte insan iradesinin yanlış kararları ve sonuçları sorgulanıyor.

5.Beyitte Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılışı örneğiyle cennette insan tasviri çiziliyor.

6.Beyitte şarap ve ruh kelimeleriyle Bezm-i eleste dönüş yapılıyor.

5. Felek Döngüsü (Redd-i Matla İle)

1. Ser-geştân-ı 'aşkı kayırmaz mı rûzgâr

Çarh ile bir hesâb çevirmez mi rûzgâr

Zaman, bir gün aşktan başı dönmüşleri korumaz mı? Onlar adına felek ile hesaplaşmaz mı? Şair muhasebe yapmakta ve bir gün şansının dönmesini ummaktadır. Ser-geştân, çarh, çevirmek kelimeleri şekil itibarıyla döngü arz eder.

2. Ey gırr-e-i mülâyemet-i mevc-i ârzû

Tünd olma böyle bir gün esirmez mi rûzgâr

Ey dilek dalgasının uygunluğuyla gururlanan kişi; haşin olma, rûzgâr bir gün şiddetli esmez mi? İlk beyitte kendi hâlini tasavvur eden şair, bu beyitte kendisini şanslı addettiği kişiyle mukayese ediyor.

3. Vermez mi hâk-i makdem-i dildârdan haber

Yâ ol sebeble gözlere girmez mi rûzgâr

Rûzgâr, sevgilinin ayağı toprağından haber getirip, göze girmez mi? Bu beyitte rûzgâr, sevgilinin ayağı toprağı getiren bâd-ı sabadır. Göze girmek deyimi, takdir toplamak, ilgi ve önem kazanmak anlamlarındadır.

4. Ey pîr-i köhne rîşe-i endîşeden çi sûd
Âhir dıraht-ı 'ömri devirmez mi rûzgâr

Ey yaşlı pir, düşünce salkımında ne fayda var? Sonuçta fırtına ömür ağacını devirmez mi? Şair kendine nasihat ediyor ama sorgulama devam ediyor.

5. Varsın yine 'anâdile âlûde ol meger
Âhen dilânı kavme yedirmez mi rûzgâr

Dünya demir yüreklileri halka yedirir. Sen yine hiç olmazsa bülbüllere bulaş. Mizacı sert olanlar, toplum tarafından harcanır. Burada bu ibret cümlesini söyleten bir ironi olsa gerek. Şair kendine nasihat ediyor. Anadile âlûde olmak, şairler zümresine mensup olmaktır.

6. Bir kez felekde kâğıd uçursak o mehveşe
Eyâ peyâm-ı vuslatı vermez mi rûzgâr

O ay gibi sevgiliye bir mektup göndersek, acaba zaman kavuşma haberini vermez mi? Kâğıt uçurmak, eğitilmiş güvercin vasıtasıyla mektup göndermektir.

7. Gâlib kalır mı keştî-i âmâl böylece
Çarh ile bir hesâb çevirmez mi rûzgâr / Şeyh Galib G.105 (Kalkışım 1994: 267).

Ey Gâlib, emeller gemisi böylece durağan kalır mı? Rûzgâr, felek ile bir hesap görüp onun sitemini geri döndürmez mi?

Felek eski edebiyatımızda sabit, değişmeyen huyları olan aksi bir ihtiyar olarak düşünülür. Şair, istifham sanatını kullanarak feleğin her zaman yaptığı şeyleri yeniden yapacağına olan güvenini belirtiyor. Feleğin işleri daima olumsuz değildir. Bu yüzden şair bir taraftan onun nadiren yaptığı iyi şeylere olan inancını korumak isterken diğer taraftan sebep olduğu kötü olayları da öngörerek bir teslimiyet psikolojisi içine giriyor. Kendisine feleğin işleri hakkında çeşitli hatırlatmalarda ve telkinlerde bulunarak teselli arıyor. Gazelde sürekli değişim söz konusu. Şair, bir taraftan bu değişimden tedirgin, diğer taraftan umut içinde. Redif ve redd-i matla feleğin döngüsünü sağlamaktadır.

6. Kûy-ı Yârda Döngü

1. Cihân redd eyledi cümle o şeh bâbında kul itmez
Yirüm yok yirde vü gökde beni yir gök kabûl itmez

Sevgili, kapısında kul istemediği için kapıdaki bütün âşıkları kovdu. Beni yer gök kabul etmediği için yerde gökte yerim yok.

Şair sevgilinin semtinden kovulmakla bütün evrenden kovulmuş gibi hissediyor. Buradaki *yerde gökte yeri olmamak, yer gök kabul etmemek* deyimleri yer ve gök tekririni oluştururken, şairin bir yere ait olamama psikolojisini vermektedir. Diğer taraftan dünyayı yer kabul edersek, gök de cennet olmalıdır.

2. Gelüb cânân didi ölmüş sanurdük sağ imişsin sen
Didüm gelse kıyâmet cisme cân sanma hulûl itmez

Sevgili gelip, *biz seni ölmüş sanmıştık; oysa sağ imişsin*, diyince ona *kıyamet gelince can bedene dönmez, sanma*, dedim.

Birinci beyitte göklerin başına yıkılmasıyla sarsılan şair, baygınlık geçirmiş olmalı. Ayıldıktan sonra sevgili ile konuşma imkânı buluyor. Teşbih yoluyla hüsn-i talil sanatı yapılmış. Kıyamette ölümlerin dirileceğine telmihle, sevgilinin boyu kıyamete, şairin ayılması kıyametteki dirilişe benzetilmiş. Şair *kıyamet kopsa, kıyamet olsa*, demiyor. *Kıyamet gelse*, diyor. Bununla hem dünyanın sonunu hem de sevgilinin gelip âşıkla ilgilenmesini kastediyor.

3. Yoluñda öleyin tâ kim yil ilte kûyuña hâküm
Kişi cân virmeyince cennete cânâ duhûl itmez

Yel toprağımı senin semtine ilet sin diye yolunda öleyim. Ey sevgili! Senin de bildiğin gibi insan ölmeyince cennete giremez.

Sevgilinin semti cennete benzetilmiş. İlk beyitte sevgili semtinden kovulan şair, oraya yeniden girme yolu aramaktadır. Bulduğu çözüm yolu ihtimale bağlı olmakla birlikte, sadakatini de ispat edecektir. Bu ölüm fikri 2. beyitteki bayılmadan kaynaklanmış olabilir.

4. Şarâb-ı nâba ey sûfî nola meyl eylesem sâfî

Be-gayet hûş tutar insânı ol hergiz melûl itmez

Ey sofı, saf şaraba safça meyletmemin sebebi, insana neşe vermesi ve asla hüznü vermemesidir.

Burada ölememek gibi bir hayal kırıklığı yaşanmış olmalı. Çünkü şair üzüntüsünü atmak için şaraba yönelmiş ve sufi derhâl müdahale ederek menetmeye çalışmıştır. Zira beyit savunma durumunda, cevap mahiyetindedir. Birinci mısradaki sâfî, hem şarabın hem de âşkın sıfatı olduğu için sihr-i helal sanatı vardır.

5. Ziyâde ögdiler Zâtî cinânuñ hûr u gılmânın

Nigârımdan lâtif olduğunı 'aklum kabûl itmez / Zâtî, G.523 (Tarlan 1970/II: 12).

Ey Zâtî, cennetin huri ve gilmanlarını fazlaca övdüler. Ama onların sevgilimden daha güzel olduklarını aklım kabul etmiyor.

Önceki beyitte müdahale eden sofı(lar), sevgiliye alternatif olarak hurileri övmüş olmalı. Ancak şair tablo gibi sevgiliyi bunlara tercih ediyor. Bununla beraber yeniden kûy-ı yâre dönme yolları arayacaktır. Yeniden kovulup, yeniden gidecek ve böylece bir döngü yaşayacaktır.

1. Beyitte âşık ve diğerleri sevgili kapısından kovulur. Dünya başına yıkılır.

2. Beyitte kendini ölmüş hissedip sevgilinin gelişiyile dirileceğini tasavvur eder.

3. Beyitte sevgilinin yolunda ölüp, toprağının rûzgâr tarafından kûy-ı yâre iletilmesini hayal eder.

4. Beyitte ayrılık acısını saf şarapla unutmayı, hâline dahleden sûfiye savunma durumunda, söyler.

5. Beyitte sûfinin sevgiliye alternatif olarak sunduğu huriyi reddedip, sevgilinin daha güzel olduğunu düşünerek kûy-ı yâre dönmeye karar verir.

7. Mecliste Kadeh Döngüsü (Redd-i Matla İle)

1. Şevk-yâb olmasa dâ'im dil-i bî-kine-i câm

Böyle pür-tâb-ı safâ olmaz idi sîne-i câm

Kadehin temiz kalbi daima azulanan olmasaydı, kadehin sinesi böyle hoş huzur vermezdi.

İki olumsuz yüklemle kurulmuş şart cümlesi, hüsn-i talil sanatıyla şarabın mutluluk vermesini onun saflığına bağlamış. Bî-kine oluşu, içinde tortu olmaması, kadehin sinesinin pür-safâ oluşu, içindeki şarabın değerini göstermektedir.

2. Gösterür miydi niçe 'âlemi çeşm-i câna

Dil-i 'âşık gibi sâf olmasa âyîne-i câm

Kadeh aynası âşık gönlü gibi temiz olmasa, can gözüne âlemi gösterir miydi?

Burada Âyîne-i İskenderî vasıflarıyla anılan Câm-ı Cem, Câm-ı cihân-nümâyâya telmih yapılmış. Tüm âlemi gösterdiğine inanılan kadeh, aslında içen kişinin hayal dünyasını açıp, orada seyir imkânı sağlamaktadır. Şair istifham sanatıyla fikrini okuyucuya tasdik ettiriyor.

3. Biñ gedâyı Cem-i vakt itmez idi bir demde

Pür-zer-i sürh-i safâ olmasa gencîne-i câm

Kadehin hazinesi safanın kızıl altınıyla dolu olmasa, bin köleyi bir anda çağının Cem'i edemezdi.

Burda da Cem'in hazinelerine telmih vardır. Kadehin verdiği safâ hazineye benzetilmiş.

4. Keşf-i râz itmez idi aña sebû olmasa ger
Devr-i Cemden berü tâ hem-dem-i dîrîne-i câm

Eğer o testiye konmasaydı, Cem devrinden beri, kadehin eski hemdemlerinin sırrını keşfettirmezdi. Hayyam felsefesiyle izah edilecek bir durum: Şarap içenler ölür; toprağa karışır; topraklarından testi yapılır; o testinin içinde eski içicilerin duyguları, sırları vardır. Testiden şarap içenler bu sırlara vâkıf olurlar.

Burada da devr-i daim, yani döngü söz konusudur. Bir fotoğraf karesiyle tespit edilmiş gibi değişmeyen ve nesilden nesile aktarılan âdetler ve bütün zamanlara yayılan bir aynılık durumu beytin döngüsel hareketini oluşturur.

5. Meclise şi'r-i Neşâtî gibi virmezdi safâ
Şevk-yâb olmasa dâ'im dil-i bî-kîne-i câm / Neşâtî, G.85 (Kaplan 2019: 179)

Kadehin temiz kalbi daima azulanan olmasaydı, Neşâtî şiiri gibi meclise safa vermezdi.

Gazel şarabın keyfiyetini anlatmaktadır. Gerek "câm" redifiyle gerek redd-i matla ile kadehin mecliste döngüsü beş beyitte beş defadır.

8. Sema Döngüsü

Sema ayininde iki çeşit döngü vardır. İlki Devr-i Veledî diye bilinen semahane içinde selamlaşma ve niyazlaşma döngüsüdür: Peşrev çalınırken Devr-i Veledî başlar. Herkes peşreve ayak uydurarak, içinden ism-i celâl çekerek yavaş yavaş yürümeye başlar. Şeyhin kırmızı postu önüne gelen posta ve hatt-ı istivaya basmadan karşı tarafa geçerken geriye döner. Arkadan gelen postun öbür tarafında durur. Birbirlerine baş keserler... Böylece samahane üç kez devredilir. Devr-i Veledîden sonra sema ayini başlar (Gölpınarlı, 1953: 375). İkincisi sema ayininde semazenlerin kendi çevrelerinde dönüşleridir. Genelde "semâ" redifli manzumelerde de sema döngüsüne benzer bir döngü vardır.

1. Bunda mâdâm 'âşıkân eyler semâ'
Mâh u mihr ü âsümân eyler semâ'

Âşıkların sema ettikleri bu yerde ay, güneş, gökyüzü de sema eyler.

Bu beyitte hâkim olan tema, dönüş hareketidir. Beytin esasını kıyas oluşturmaktadır. "*Kıyas içerisinde insan, hayvanlarla bitkilerle olduğu gibi yeryüzü, madenler ve gökyüzü ile oran içerisinde*" (Kahramanoğlu 2015: 60). Beyitte insanların dönüş hareketlerine (sema) gökyüzü cisimlerinin dönüş hareketleri karşılık vermektedir.

2. Sırr-ı 'aşk eflâki ser-gerdân edip
Hâliyâ kevn ü mekân eyler semâ'

Aşkın sırrı feleklerin başını döndürdüğü için bütün mevcudat şu anda sema etmektedir.

Burada hüsn-i talil sanatıyla dönüş bütün bir kâinat da katılır. İnsanların cezbe hâlindeki semana mutlak bir şimdi içerisinde varlığın semai eşlik eder.

3. Çeşm-i giryân gûyiyâ gird-âbdır
Kef-zenân gevher-feşân eyler semâ'

Ağlayan gözler girdap gibidir. Cevher saçanlar da alkış tutup sema ederler.

Göz ve girdap da şekil olarak döngüye işaret eder.

4. Devr eder meyhâneyi mug-beççeler
Ka'bede san hâciyân eyler semâ'

Meyhaneci çıraqları, hacıların Kâbe'yi tavaf ettiği gibi meyhane içinde devreder.

Burada teşbih yoluyla hizmet için dolaşım dönme ve tavaf döngüye dâhil edilmiş.

5. Ney safir-i şevk urup murgân-ı kuds
Çün kebûter per-zenân eyler semâ'

Ney, sesiyle şevke getirir; melekler de güvercin gibi kanat çırparak sema ederler. Sema ses unsuru ilave edilmiş. Bir önceki beyitte yer alan insanların el çırpıp sema etmelerine karşılık bu defa gökteki melekler sema katılıyor.

6. Ben o Kays-ı serserî-seyrüm ki gâh
Başum üzre âşiyân eyler semâ'

Ben o başıboş dolaşan Kays'ım. Bazen başımın üstindeki kuş yuvası bile sema eder. Burada baş dönmesi söz konusudur.

7. Nûr-bahş oldukça Gâlib Şems-i 'aşk
Mevlevîler zerre-sân eyler semâ' / Şeyh Galib, G.154 (Kalkışım 1994: 298).

Ey Gâlib, aşk güneşi ışık saçtıkça, Mevlevîler zerreler gibi sema ederler. Aşk güneşi ile kastedilen Şems-i Tebrîzî'dir. Zerre güneş ışığında zahir olduğu için bütün bu devran onun sayesinde.

1. Beyitte âşıklar, güneş, ay ve gökyüzü sema eder. Dairesel şekil hâkimdir.
2. Beyitte bütün kâinat bu devre katılır.
3. Beyitte göz ve gözyaşının olduğu girdap şekil olarak döngüyü devam ettirir.
4. Beyitte hizmet için dönme Kâbe'yi tavaf devrana katılır.
5. Beyitte sema ses unsuru ve kuşların dönüşü katılır.
6. Beyitte Mecnun'un başındaki kuş yuvası dönmeye başlar.
7. Beyitte güneş ışığında zerreler sema ederler.

Gazel, âşıkların ve tabiatın özellikle güneşin dönüşüyle başlar. Aslında her an bütün tabiat sema eder. Son beyitte yine güneş dönerek ışık saçarak ve âşıklar zerre gibi sema ederler. Yani döngü içinde döngü vardır.

9. Makam, Musiki Döngüsü

Makam, klasik literatürde devir veya çoğulu olan edvâr adlarıyla anılır. Bu terimler doğrudan döngüyü ifade eder. "Meragi, makam konusunu işlerken oniki makam, altı avaze ve yirmi dört şubeden oluşan bir sınıflama yapar:

Makamlar, 1. Uşşak 2. Neva 3. Buselik 4. Rast 5. Hüseyini 6. Hicazi 7. Rahevi 8.

Zengüle 9. Irak 10. İsfahan 11. Zirefkend 12. Büzürg.

Avazeler, 1. Nevruz 2. Selmek 3. Gerdaniye 4. Geveşt 5. Maye 6. Şehnaz

Şubeler, 1. Düğâh 2. Segâh 3. Çargâh 4. Pençgâh 5. Aşiran 6. Nevruz-ı Arab 7. Mahur

8. Nevruz-ı Hara 9. Beyati 10. Hisar 11. Nühüft 12. Uzzal 13. Evc 14. Niyrizi 15. Müberka'16. Rekb 17. Saba 18. Humayun 19. Zavili 20. İsfahanek 21. Huzi 22. Nihavend 23. Muhayyer 24. Bestenigar" (Öner 2011: 187).

Urmevi'ye göre, daha önceki musiki bilginleri devirleri "şudud" diye isimlendirmiş ve devir sayısını on iki olarak belirlemişlerdir. Bu devirler aşağıdaki gibidir: "1. Uşşak, 2. Neva, 3. Buselik, 4. Rast, 5. Irak, 8. İsfahan, 7. Zirefkend, 8. Büzürg, 9. Zengüle, 10. Rahevi, 11. Hüseyini, 12. Hicazi. On iki devir "edvar-ı meşhure" diye de adlandırılmıştır. Bilindiği gibi, Pythagorasçılıkta "daire" en mükemmel şekil, "devir", yani dairesel hareket de en mükemmel hareket olarak kabul ediliyordu. Ayrıca daire "1" i, yani "tanrı" yı simgelemekteydi. Dolayısıyla müzik terimi olarak "edvar", yani daire/devirler Pythagorasçılıktaki kozmoloji ve kürelerin musikisi/uyumu anlayışını yansıtmaktadır. Kaynaklar "makam" teriminin ilk defa

Azeri Türk bilgini Abdulkadir Maragalı tarafından 1418 tarihinde kullanıldığını göstermektedir 15. Yüzyıla ait “Ruhper” adlı eserde de “makam” terimine rastlıyoruz” (İnayet 2014: 38).

Makamlar da belli perdelerde birer döngü oluşturur. “Buna bağlı olarak sözü edilen nazari modeldeki makam oluşlarında, seyir kavramı önemli olup, makamlar, başlangıcı, bitiş noktası, gezinme alanları ve genişlemeleri ile de melodik hareket şeklinde kendini göstermiştir” (Aydar 2018: 188).

Makam, musiki döngüsünde çoğu zaman Sadi-i Şirâzî ve Hafız-ı Şirâzî’ye atıf bulunur. Gölpınarlı, edebiyatımızdaki Hafız imajını şöyle tasvir eder: “Hâfız’ın eski lirik Yunan şairleriyle İran’ın ilk şairleri gibi saz çaldığını da yine şiirlerinden öğreniyoruz. Bahar mevsiminde şiir defterini alıp sahraya girmeyi, tasavvuf bahislerini çenge, hurka ve taylesanı şaraba vermeyi tavsiye eder (s.VIII). Hilkaati, hakikatteki gayeyi, bu âlemin önünü sonunu düşünmektense, çalgıyla şaraptan bahsetmeyi ister” (Gölpınarlı 1992: XIV).

Nev-rûziyeler genelde bahar kutlaması içinde musiki makam ve terimlerine yer verir. Nev-rûz da bir makam adı olduğu için uşşak, hüseyinî ve nev-rûz mutlaka anılan ve tevriyeli olarak kullanılan makamlardır. İçinde musiki terimi ve makam ismi geçmeyen nev-rûziye yoktur.

Hasret yaşı her lahza kılar benzimizi **sâz**

Bu **perdede** bir yâr bize olmadı **dem-sâz**

Hasret gözyaşı her an benzimizi saz gibi sarartır. Bu perdede sevgili bize eşlik etmedi.

Uşşâk meyinden kılalı işret-i **nev-rûz**

Tâ **rast** gele çeng **Hüseyinîde ser-âvâz**

Biz, âşıkların şarabından nevrüz ziyafeti edeli, çeng hüseyinî makamında doğru ses verdi.

Sen **çâr-gehi** lutf kıla hüsn-i **büzürgî**

Kûçek deheninden bize ey dil-ber-i **şeh-nâz**

Ey çok nazlı dilber, sen çâr-geh perdesini bize küçük ağzından lutf et.

Zengûle-sıfât nâle kılâm zârî be-**se-gâh**

Çün azm-i **Hicâz** eyleye **mahbûb-ı hoş-âvâz**

Güzel sesli sevgili Hicaz’a gidiyor. Se-gâhda zengule gibi feryat edip inleyeyim.

Âheng-i Sıfâhânî kılar ol nây-i Irâkî

Rehhâvî yolunda yine cânım kıla pervâz

O Irak neyi isfahan makamından ses verir. Yine canım rehavi yolunda uçmak ister.

Gönlümni **hisâr** eyledi bu rûy çü burka’

Gel olma muhâlif bize ey dil-ber-i pür-nâz

Ey nazlı sevgili, yüzündeki peçe gönlümü hisar gibi kapattı. Gel bize karşı çıkma, peçeni aç.

Çün söze gelip aşk sözün kılsa Nesîmî

Zevkından anun cûşa gelir Sa’dî-i Şirâz / Nesîmî, G.180 (Ayan 1990: 137).

Nesimi söze başlayıp aşktan bahsetse, Şirazlı Sadi onun zevkinden çoşar.

Buradaki döngü makamlar arasında gezintiden ibarettir. Makamların adları ve musiki terimleri de tevriyelidir⁴.

10. Pervane Döngüsü

Pervane ışık etrafında dönerken yanarak ölen küçük kelebektir. Aşkı uğruna ölen âşıkın sembolüdür. Pervanenin dönüşü de daireseldir.

1. Şâm erişse şem’ umar pervâneler kim yanalar

Gelse kış sevdâsıdır abdâlin ateşhâneler

⁴ Musiki terimlerinin şiirde tevriyeli kullanımlarının örnekleri için ayrıca bkz. (Tökel 2010: 251-261).

Kış gelince abdalın en büyük arzusu ateşhaneye sığınmaktır. Aynı şekilde gece olunca pervaneler de yanmak için mum ararlar. Leff ü neşr sanatıyla iki örnek birbirini açıklamaktadır. Kışın abdal ateşhane, gece pervane mum arar.

2. Şem' dikdi bezm meydanında bir altın kabak
Atdılar âh okların her yañadan pervâneler

Mum bezmin ortasına altın kabaktan hedef dikti. Pervaneler her taraftan oklarını o hedefe attılar. Teşhis yoluyla hüsn-i talil sanatı ile mum alevi altın kabağa, ona doğru uçan pervaneler de okçulara benzetilmiş.

3. Şem' bir altın ayak açdı mahabbet ehline
Oldu aksinden anın pervâneler mestâneler

Mum âşıklara altın bir kadeh sundu. Onun yansımından pervaneler sarhoş olup dönmeye başladılar. Mum ışığı bu defa altın kadehe, dönen pervaneler sarhoş âşıklara benzetilmiş.

4. Şem'-i meclis germ olup söyler zebân-ı hâl ile
Âşinâ hemreng olur baña kaçan bigâneler

Meclisin mumu hararetlenip, hâl diliyle "bu yabancılar nasıl benim rengime bürünüp bana aşına olurlar", dedi. Biriyle hemreng olmak, her hâliyle muhatabına benzemektir. Mumla hemreng olmak, onun ateşiyle yanıp kor hâlinde ona benzemektir. Mum pervaneleri yabancı görüyor. Mürâat-i nazir sanatıyla mum, hararetlenmek ateşin parlaması, zeban-ı hâl ateşin yalımı, dil atmasıdır. Sanki mum "hel min mezîd" deyip pervaneleri çuşa getiriyor.

5. Tekye-i 'aşkuñ kadîmî şem' bir meczûbudur
Ey Hayâlî ol erin kurbânıdır pervâneler / Hayâlî, G.27 (Tarlan 1945: 135).

Ey Hayâlî, mum aşk tekkesinin kıdemli bir meczubudur. Pervaneler de o erin kurbanıdır.

Gazel baştan sona mum ve onun çevresinde dönen pervaneleri tasvir etmektedir. 2, 3 ve 4. beyitler şem' (mum) kelimesiyle başlar, bu durum mumun dairenin merkezi olduğu fikrini güçlendirmek için tercih edilmiş olmalıdır. 4 beyitte de geçen pervaneler (bunlardan ikisi kafiye kelimeleri) ifadesiyle de pervanelerin mumun çevresindeki döngüsel hareketleri tasvir edilmiştir.

11. Sahra Döngüsü (Redd-i Matla İle)

Sahra diyince mutlaka akla Mecnun gelir. Sahrada geçen gezintileri zihnimiz döngü biçiminde algılar. Yani geniş bir alanda, hatta boşlukta geniş daireler çizerek bir arayıştır sahra döngüsü. Sorunlarına çözüm arama, kendi kimliğini bulmaya çalışma, bilinçli veya bilinçsiz, hem zihin ve gönül içinde hem dış dünyadaki bu seyir, bir döngüden ibarettir.

1. Şu'le-i âh ile kim bâdiye-pûyândı Kays
Âteş-endâz-ı reh-i hâr-ı mugaylandı Kays

Kays, âhının ateşiyle çölde koşturan idi. Yolundaki deve dikenlerine ateş salan idi. Âhın ateşi yoldaki çalıları yakarak yol açıyor.

2. Herze-gerd-i reh-i gam hâne-ber-endâz-ı belâ
Hâsılı 'ışk ile bir bî-ser ü sâmandı Kays

Gam yolunda anlamsız şeylerle uğraşan, belanın hanesini kaldırıp attığı kimseydi. Sonuç olarak Kays'ın aşk yüzünden adı sanı yoktu.

3. Bir 'aceb hâlet-i pür-zevk getürmişdi ele
Dâ'imâ deşt-i mahabbetde hurûşândı Kays

Zevk dolu bir acayip hâl elde etmişti. Kays daima muhabbet çölünde coşup taşardı.

4. Bâl-ı murgân-ı belâ perr-i külâhıydı anuñ
'Âlem-i 'ışkda bir başına sultândı Kays

Bela kuşlarının kanadı onun külâhının kanadıydı. Böylece aşk âleminde Kays bir başına sultan idi.

5. Hirmen-i sabrı Neşâtî gibi itmişdi harâb
Şu'le-i âh ile kim bâdiye-pûyândı Kays / Neşâtî, G.57 (Kaplan 2019: 162).

Kays, Neşâtî gibi âhının ateşiyle sabır harmanını harap etmiş; çölde dolaşıp dururdu.

Gazelin her beytinde yuvarlak şekillerle bir döngü hâkim. Hikâye kipi "idi", şairin bu döngüye tanık olduğunu belirtiyor. Son beyitteki "Neşâtî gibi" teşbihi, şairin bu macerayı bizzat yaşayıp Kays ile empati kurduğunu gösteriyor. Kays, kendisiyle özdeşleşen Neşâtî'yle beraber yeniden var oluşa dönmektedir. Döngüyü zaten redd-i matla da sağlamaktadır.

Sonuç

Döngü veya döngüsel temalara klasik Türk şiirinde sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Şiirde döngü fikri belirli araçlarla ifade edilir. Bunlar arasında şiirin temel tekrar mekanizmalarından olan ve döngüye işaret eden "kelime redif"ler, "redd-i matla"ların yanı sıra, "terci-i bent" ve "mütekerrir musammat"lar gibi nazım şekilleri ve "iade" ve "reddü'l-acüz ale's-sadr" gibi lafzi sanatlar yer alır. Bunların yanında şekle ait herhangi bir imkândan yararlanmadan da salt fikrî düzeyde döngü temasının yer aldığı örnekler de bulunmaktadır. Bu tarz şiirlerde döngünün temsili olan dairevi şekle veya harekete sahip olan nesnelere veya oluşlarla ilgili imgelere yer verilir.

Bu çalışmada döngüsel temaları işleyen şiirler, içerdikleri çeşitli döngü türlerine (hayat alanı döngüsü, düşünce-his döngüsü, hayal-hatıra döngüsü, ruh döngüsü, felek döngüsü vs.) göre sınıflandırılmış ve izah edilmiştir. Çalışmada ayrıca yüzük, sema, sahra, kadeh vs. kavramlar etrafında oluşturulan döngüye ait imgeler de yeri geldikçe açıklanmıştır.

Bu çalışmada incelenen örnekler dönen felek, dönen dünya, dönen hayat içinde, belirsizlikten, kararsızlıktan, çaresizlikten dönen başlarımızın döngülerinden sadece birkaçıdır. Sık sık kendimizi tekrar ettiğimiz, sona yaklaşırken başa döndüğümüz gerek fiziksel gerek zihinsel tecrübelerimizin birer örneğidir.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Metin (1993) (Haz.), *Nef'i Divanı*, Ankara: Akçağ.
- AKYÜZ, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgân Cumbur (1958) (Haz.), *Fuzûlî Türkçe Divanı*, Ankara: İş Bankası Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ARSLAN, Mehmet ve İ. Hakkı Aksoyak (2018) (Haz.), *Haşmet Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57256,hasmet-divanipdf.pdf?0> (07.09.2022).
- AYAN, Hüseyin (1990) (Haz.), *Nesimi Divanı*, Ankara: Akçağ.
- AYDAR, Deniz (2018), "Türk Müziği Nazariyatına Genel Bir Bakış", *Bilig*, 84, 179-196.
- DİLÇİN, Cem (2016), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1953), *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1992), *Hâfız Dîvânı*, İstanbul: MEB.
- İNAYET, Alimcan (2014), "'Oniki Makam" Adı Üzerine", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 4, 37-44.
- KAHRAMANOĞLU, Kemal (2015), *Modernliğin Gölgesinde Divan Şiiri*, Konya: Palet Yayınları.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994) (Haz.), *Şeyh Galib Divanı*, Ankara: Akçağ.
- KAPLAN, Mahmut (2019) (Haz.), *Neşâtî Dîvânı*, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67330,nesati-divanipdf.pdf?0&_tag1=006964F7A491139BEB893C13F024BA71C07840A2&crefer=9143EA77DEC7AEB2B698AB5EB2C88626EE74EEADEA3CD96299A0EEC99686D892 (20.09.2022)

- KARAKÖSE, Saadet (2017) (Haz.), *Nev'i-zade Atayi Divanı*,
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0> (07.09.2022).
- KAVRUK, Hasan (2001) (Haz.), *Şeyhülislam Yahya Divanı*, İstanbul: MEB.
- KILIÇ, Mahmud Erol (1996), "Fusûsü'l-hikem", *DİA*, 13. C., 230-237.
- LEVEND, Agah Sırrı (1966), *Ali Şir Nevayi, (II. Cilt) Divanlar*, Ankara: TDK.
- MACİT, Muhsin (2017) (Haz.), *Nedîm Dîvânı*,
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> (07.09.2022).
- ÖNER, N. Oya Levendoğlu (2011), "Osmanlı Dönemi 15. Yüzyıl Müzik Yazmalarında Makam Tanımları, Sınıflamaları Ve Bir Geçiş Dönemi Kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8/2, 794-816.
- TABERÎ (ts.) *Tarih-i Taberî (çev. M. Faruk Gürtunca)*, İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- TARLAN, Ali Nihad (1945) (Haz.), *Hayâlî Bey Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihad (1970), (Haz.), *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı/II*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- TÖKEL, Dursun Ali (2010), *Deneysel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, İstanbul: Hece Yayınları.
- TULUM, Mertol ve M. Ali Tanyeri (1977) (Haz.), *Nev'i Divan*, İstanbul: İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yay.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 690-715

RİYÂZÜ'R-RAHME'DE SANATLI ÜSLUP VE SECİ' KULLANIMI

Gülay Karaman

Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (gkaraman@bartin.edu.tr),
ORCID: 0000-0003-1575-0229/Assoc. Dr., Bartın University Faculty of Literature Department of Turkish
Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 01.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 27.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atf/Citation

Karaman, Gülay (2022), "Riyâzü'r-Rahme'de Sanatlı Üslup ve Seci' Kullanımı", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 690-715.

Karaman, Gülay (2022), "The Artistic Style and the Use of Seci' in Riyazü'r-rahme", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 690-715.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Riyâzü'r-rahme'de Sanatlı Üslup ve Seci' Kullanımı

Özet

Riyâzü'r-rahme, İslam'ın esasları hakkında Hüseyin Âlî Efendi'nin (ö. 1058/1648) mensur olarak kaleme aldığı dinî, ilmî ve edebî niteliği haiz bir eserdir. İslam'ın esaslarını Allah'ın rahmetinin genişliğini ifade eden ayet ve hadisler doğrultusunda ele alan eser, sanatkârane bir üslupla kaleme alınmıştır. Sanatlı üslubun kullanıldığı eserlerde seci' önemli bir üslup özelliği olarak dikkat çeker. Bu durum Riyâzü'r-rahme için de geçerlidir. En genel anlamıyla nesirdeki kafiye olarak tanımlanan seci', nesri nazma yaklaştıran ve mensur eserlerde ahengi sağlayan unsurların başında gelir. Bu makalede, Riyâzü'r-rahme'de seci' kullanımları incelenerek seci'in eserin üslubuna etkisi değerlendirilecektir. Araştırmanın amacı, geçmişten günümüze Türk edebiyatında önemli bir yeri olan seci'in Riyâzü'r-rahme'deki kullanımlarını ortaya koymak, seci' kullanımının eserin üslubuna etkisini incelemektir. Bu amaca yönelik olarak sanatkârane bir üslupla kaleme alınan mukaddimenin yanı sıra diğer bölümler arasından rastgele seçilen ikinci ravza örneklem olarak belirlenmiştir. Mukaddime ve ikinci ravza, seci' kullanımı bakımından içerik analizi yöntemiyle incelenecek, tespit edilen seci'ler türlerine göre tasnif edilip değerlendirilecektir. 17. yüzyılda ağırlıklı olarak hadis ilmi sahasında kaleme alınmış dinî muhtevalı bir eseri seci' açısından inceleyen bu araştırma, seci' kullanımının eser ve müellifinin üslubuna etkisini ortaya koyacağı gibi genel anlamda klasik Türk edebiyatında seci' konusunu ele alan çalışmalara da katkı sunacaktır. Seci'li kelimeler arasında vezin birliği ya da vezin bakımından benzerliğin nasıl sağlandığı konusu öteden beri belirsizliğini koruyan tartışmalı konulardan biridir. Riyâzü'r-rahme'de yer alan kimi murassa' seci' örneklerinin vezin konusuna açıklık getirecek mahiyette olması araştırmanın önemini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk edebiyatı, nesir, sanatlı üslup, seci', Hüseyin Âlî Efendi, Riyâzü'r-rahme.*

The Artistic Style and the Use of Seci' in Riyazü'r-rahme

Abstract

Riyazü'r-rahme which is about principles of Islam is a religious, scientific and literary work written by Hüseyin Ali Efendi (d. 1058/1648). The work, which deals with the principles of Islam in line with the verses and hadiths expressing the breadth of Allah's mercy, was written in an artistic style. Seci' stands out as an important stylistic feature in the works in which the artistic style is used. This situation is also valid for Riyazü'r-rahme. Seci', which is defined as rhyme in prose in the most general sense, is one of the elements that brings prose closer to verse and provides harmony in prose works. In this article, the use of seci' in Riyazü'r-rahme will be examined and the effect of seci' on the style of the work will be evaluated. The aim of the research is to reveal the uses of seci' in Riyazü'r-rahme, which has an important place in Turkish literature from past to present, and to examine the effect of the use of seci' on the style of the work. For this purpose, besides the introduction, which was written in an artistic style, the second section chosen randomly among the other sections was determined as the sample. The introduction and the second section will be examined by content analysis method in terms of the use of seci', and the detected seci's will be classified according to the types and evaluated. This research, which examines a religious work written in the field of hadith in the 17th century, in terms of seci', will not only reveal the effect of the use of seci' on the style of the work and its author, but also contribute to the studies dealing with the subject of seci' in classical Turkish literature in general. The issue of how the unity of meter or the similarity in terms of meter is achieved among the words in seci' is one of the controversial issues that has remained unclear for a long time. The fact that some of the examples of murassa' seci's in Riyazü'r-rahme are of a nature to clarify the subject of meter increases the importance of the research.

Keywords: *Classical Turkish literature, prose, artistic style, seci', Hüseyin Ali Efendi, Riyazü'r-rahme.*

Giriş

Seci'; seca'a (سجع) kökünden türemiş, aslı fa'l babında sec' olan Arapça bir kelimedir. Sözlükte kumru, güvercin gibi kuşların nağmelerini tekrarlayarak ötmesi (Uzun vd. 2008: 187; Muallim Nâcî 2009: 607; Ayverdi 2010: 1073), "dişi devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, iki şeyin doğrulup düzgünleşerek birbirine denk ve benzer hale gelmesi" (Durmuş 2009: 273) gibi çeşitli anlamlara gelir. Belagat ilminde sözü anlam ve ahenk bakımından güzelleştirmenin yollarını gösteren bedî' kapsamında bir terim olan seci', kısaca "nesrin kafiyesi" (Olgun 1936: 112; Saraç 2013: 257) olarak tanımlanmıştır. Edebî bir terim olarak seci'; nesirde fıkra adı verilen kelime, kelime grubu, cümle ve cümleciklerin fasıla denilen son kısmında yer alan kelimeler arasındaki ses uyumudur. Fıkra sonlarında yer alan kelimelerde kafiye, vezin veya hem kafiye hem vezin benzerliği seci'i oluşturur.

Nesrin kafiyesi olan seci', mensur eserlerde ifadeyi güzelleştiren ve sözün etkisini ve kalıcılığını artıran bir ahenk unsurudur. Kafiye, vezinli sözlerin zihinlere çabuk yerleştiği ve ezberlenmesinin daha kolay olduğu bilinen bir gerçektir. Hem kolay ezberlemeye olan katkısı hem de en güzel ve mükemmel örneklerinin *Kur'ân'*da bulunması sebebiyle başlangıçtan günümüze kadar Türk edebiyatında seci'in önemli bir yeri olmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte *Kur'ân'*ın nazım ve nesir arasındaki belîğ üslubu Türk-İslam eserleri üzerinde etkili olmuş, sözünü ilahi kelama benzeterek seci'li ve sanatlı yazma gayreti ile çok sayıda eser te'lif edilmiştir. Bihassa dinî-tasavvufi eserler ile hitabet ve vaaz türündeki söz ve yazılarda seci'den büyük ölçüde faydalanılmıştır. Bununla birlikte Türk edebiyatının ilk yazılı eserleri olan *Orhun Yazıtları'*nda ve sözlü geleneğin ürünü olan savlarda da seci'in kullanıldığı görülmektedir.¹ Türk dilinin günlük ve doğal kullanımlarında bile kendisini gösteren seci', Arap ve Fars edebiyatlarının da etkisiyle 15. yüzyıla gelinceye kadar daha birçok eserde kullanılmış, Sinan Paşa'nın (ö. 891/1486) *Tazarru'-nâme'*siyle birlikte estetik bir kullanım kazanarak günümüze kadar gelmiştir.²

Seci', sadece bir ses elemanı ve ahenk unsuru olmayıp anlama da katkı sağlar (Kılıç ve Yıldız 2006: 237). Özellikle sanatlı üslubun hâkim olduğu eserlerde Arapça-Farsça kelime ve tamlamalarla yüklü, uzayıp giden cümlelerde seci'; virgül, noktalı virgül ve nokta görevini üstlenerek metinlerin anlaşılmasında etkin bir role sahiptir. Osmanlıda noktalama işaretlerinin 19. yüzyıl gibi geç bir dönemde kullanılmaya başlandığı göz önüne alınırsa mensur eserlerde seci'in anlama olan katkısı daha iyi anlaşılır. Aynı şekilde mensur eserler üzerinde çalışma yapan araştırmacılar için seci', metnin doğru okunup anlamlandırılmasında anahtar görevi görür. Bu anlamda nazımda vezin ve kafiyenin gördüğü işlevi, nesirde seci'in yerine getirdiğine şüphe yoktur.

Belagat kitaplarında seci'in tanımı ve tasnifi yapılmış, türleri belirlenmiştir ancak bu eserlerde ortak bir görüş söz konusu olmadığı gibi önemli ihtilaflar da mevcuttur.³ Seci'li kelimeler arasında vezin birliği ya da vezin bakımından benzerliğin nasıl sağlandığı konusu öteden beri belirsizliğini koruyan tartışmalı konulardan biridir. Kazvî'ye (ö. 739/1338) göre vezin, aruzdaki gibi hecelerin açıklık ve kapalılığına dayalı metrik bir sistem iken belagatçilerin bir kısmı, veznin Arapçada kelime türetmeye yarayan kalıplar olduğunu savunur.⁴ Belagatçilerin seci' tasnifini klasik tasnif ve Recâizâde Mahmud Ekrem'in (ö. 1332/1914) tasnifi olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür. Klasik tasnifte seci'; Arap dili ve belagatinin özellikleri

¹ bk. Yıldız 2004; Kılıç ve Karagözlü 2017; Solmaz ve Saygın 2018.

² Seci' ve Türk edebiyatındaki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ateş 1966: X/307-311; Akkuş 2000: 32-36; Yıldız 2002; Uzun 2009: 275-276; Durmuş 2011: 249-258; Kılıç ve Karagözlü 2017.

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız 2007; Köksal 2017: 161-173.

⁴ Belagat kitaplarında vezin konusundaki belirsizlik hususunun tartışıldığı bir çalışma için bk. Kılıç ve Karagözlü 2017: 109-112.

doğrultusunda mutarraf, mütevâzî ve murassa' olmak üzere üçe ayrılmıştır. Mutarraf seci', seci'li kelimelerin revî harfi yani kafiyece aynı, vezince farklı olduğu seci' türüdür. Örneğin *teşrîf-dâde-i 'inâyet / pûşânîde-i hîl'at-ı fâhire-i şefâ'at* (Karaman 2020: 72) seci' grubunda "'inâyet" ve "'şefâ'at" kelimelerinin vezinleri farklı, kafiyeleri aynı olduğu için burada mutarraf seci' söz konusudur. Sec'-i mütevâzîde seci'li kelimeler hem kafiye hem de vezin bakımından uyum gösterir. Örneğin *takrîr ü taşrîh / tebyîn ü tavzîh* (Karaman 2020: 93) seci' grubunda "'taşrîh" ve "'tavzîh" kelimeleri revî birliğini sağladığı gibi ikisi de tef'îl babında olduğu için vezin bakımından da uyumludur. Murassa' seci'de kelimeler, *tekmîl-i tahâret / tahşîl-i nezâfet* (Karaman 2020: 88) seci' grubunda olduğu gibi kafiye, vezin ve sayı bakımından uyumludur.

Bazı belagat kitapları mutarraf, mütevâzî ve murassa' seci' dışında sec'-i mütevâzin denilen seci'e de yer vermektedir. Sec'-i mütevâzin, seci'i meydana getiren kelimelerin revî birliği olmaksızın sadece vezin bakımından uyumlu olduğu seci' türüdür. *Naẓm-ı kadîmînde tevbihe / âyet-i kerîmesinde takrîre* (Karaman 2020: 91) ifadeleri sec'-i mütevâzine örnektir. Tartışmalı bir seci' türü olmakla birlikte seci' konusunda en önemli kaynaklardan biri olan *Kur'ân'da ve başta Tazarru'-nâme* olmak üzere Türk edebiyatının muhtelif devirlerine ait eserlerde mütevâzin seci'in örnekleri tespit edilmiştir.⁵

Recâizâde Mahmud Ekrem, seci'i cümledeki yerine göre sec'-i mutlak ve sec'-i mukayyed (sec'-i rabtî), redif alışına göre de sec'-i mefrûk olarak üç başlıkta değerlendirmiştir. Sec'-i mukayyed veya sec'-i rabtî adıyla anılan seci'de seci'i oluşturan kelimeler birbirine anlam veya dilbilgisi bakımından bağlıdır. Mukayyed seci', klasik seci' tanımına uygun olarak söz öbeklerinin sonunda yer alır. Sec'-i mutlak ise seci'li kelimelerin anlam ve dilbilgisi bakımından birbiriyle irtibatının olmadığı, seci'i oluşturan kelimelerden en az birinin söz öbeklerinin sonunda bulunmadığı seci' türüdür. "Tâ ki isti'dâd-ı Hudâ-dâdumda tevşîh-i 'arâ'is-i ma'âniye **müsâ'ade müşâhede** kıldum." (Karaman 2020: 71) cümlesinde koyu karakterle yazılan kelimeler sec'-i mutlaka örnek verilebilir. Sec'-i mutlakı iç kafiye ya da iç seci' kabilinden bir ahenk unsuru olarak görmek yerinde olur.

Recâizâde Mahmud Ekrem'in seci'e yeni bir bakış ve yaklaşım tarzı getiren tasnifinin Türk dilinin özellikleri ve Türkçe cümle kuruluşu açısından daha milli bir özellik gösterdiği açıktır. M. Fatih Köksal, seci' konusunda *Talim-i Edebiyat'*ı milat olarak değerlendirmekle birlikte Recâizâde Mahmud Ekrem'in burada ortaya koyduğu görüşlerin seci'in tanımı, tasnifi ve türleri açısından bir karmaşaya yol açtığı ve bazı belirsizliklere neden olduğu görüşündedir (2017: 163-164). Köksal, söz konusu soruna çözüm olarak klasik tasnif ve Recâizâde Mahmud Ekrem'in tasnifini birleştiren yeni ve özgün bir sınıflandırma önermiştir. Bu tasnifte seci'; yapısına, cümledeki yer ve işlevine ve redif alışına göre üç temel başlık altında sınıflandırılmıştır. Yapısına göre seci' türleri başlığı altında klasik tasnifteki sec'-i mutarraf, sec'-i mütevâzî ve sec'-i murassa'ın yanı sıra belagat kitaplarında tartışmalı bir seci' türü olan sec'-i mütevâzine de yer verilmiştir. Seci', cümledeki yer ve işlevine göre sec'-i mutlak, sec'-i mukayyed (sec'-i rabtî) ve sec'-ender-sec' alt başlıklarına ayrılmıştır. Sec'-ender-sec', seci'li ifadelerin art arda gelmediği, araya başka seci'lerin girip seci' gruplarının iç içe bir görünüm arz ettiği bir seci' türüdür. Sec'-i mutlak, Köksal'ın tasnifinde yer almasına karşın seci' olarak kabul edilmemiştir. Seci'ler, redif alıp almama durumuna göre sec'-i mefrûk (sec'-i müreddef) ve sec'-i gayr-ı mefrûk olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Köksal 2017: 165).

Seci' hakkında bilgi veren eski ve yeni kaynaklar ayrıca metinlerdeki seci' kullanımları incelendiğinde seci' ile ilgili karmaşa ve ihtilafların temelde, üç dilli bir yapı sergileyen Osmanlı Türkçesinin özelliklerinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Osmanlı dönemi mensur eserlerinde Türkçe kelimelerin yanı sıra Arapça ve Farsça kelimeler de yoğun olarak kullanılmış

⁵ Sec'-i mütevâzin hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Köksal 2018.

ve köken ayrımı yapılmaksızın üç dilin imkânları çerçevesinde seci' sanatı uygulanmıştır. Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması ve kelime türetmede Arapçada olduğu gibi vezinlerin söz konusu olmaması, Arap dili ve belagatinin özellikleri doğrultusunda şekillenen klasik seci' anlayışından farklı olarak bazı uygulamaları netice vermiştir. Bu noktada her türlü mensur eserde seci' kullanımlarının ayrı ayrı tespit edilmesi ile ortaya çıkacak sonuçların seci' ile ilgili tartışmalı konularda yol gösterici olacağına şüphe yoktur. Nitekim belagat kitaplarında seci'in farklı tanım ve tasnifleri olduğu gibi uygulamada da benzer şekilde klasik tanımın dışında kalan örnekler mevcuttur.

Bu makalede, *Dîvân* sahibi bir şair ve devrinin önde gelen âlim ve münşilerinden olan Hüseyin Âlî Efendi'nin erkân-ı İslam'a dair kaleme aldığı *Riyâzü'r-rahme* adlı eserindeki seci' kullanımları incelenecektir. Esasen eser üzerine yapılan tenkitli metin çalışmasında eserin dil ve üslup özellikleri bahsinde genel olarak seci'e de yer verilmiştir.⁶ Bununla birlikte seci', eserlerin üsluplarının belirlenmesinde önemli bir ölçüt olarak değerlendirildiğinden eserdeki seci' kullanımları çerçevesinde kendisini gösteren sanatlı üslubun bir makale hacminde detaylı olarak incelenmesinin gerekli olduğu kanaatine varılmıştır. Araştırmanın amacı, geçmişten günümüze Türk edebiyatında önemli bir yeri olan seci'in *Riyâzü'r-rahme*'deki kullanımlarını ortaya koymak, seci'li ifadelerin eserin üslubuna etkisini incelemektir. Osmanlıda mensur eserlerin mukaddime yani giriş kısımlarının öteden beri daha külfetli ve sanatkârane bir üslupla kaleme alındığı bilinen bir gerçektir. Bu sebeple öncelikle eserin mukaddimesinin seci' kullanımı açısından incelenmesi gerekecektir. *Riyâzü'r-rahme* özelinde bakıldığında bölüm sonlarındaki kısa münacatlarda da seci'in kullanıldığı bilinmektedir. Mukaddime ve söz konusu münacatlar dışında eserin diğer kısımlarında seci'ne ölçüde yer verildiğinin tespit edilmesi amacıyla eserde asıl konunun işlendiği bölümler arasından rastgele seçilen ikinci ravza yani namaz bahsi üzerinde de seci' incelemesi yapılacaktır. İkinci ravza, benzer bir tarzda kaleme alınan diğer bölümleri temsil etmek üzere seçilmiştir. Mukaddime ve ikinci ravza üzerinde yapılan inceleme, eserin tamamını temsil yeterliliğine sahip olduğundan eserdeki seci' kullanımları hakkında genellemeler yapmak mümkün olabilecektir. Çalışma, *Riyâzü'r-rahme*'yi seci' kullanımı bakımından inceleyen ilk araştırma olması bakımından özgündür ve mensur eserler üzerinde yapılan üslup çalışmalarına katkı sunacak olmasıyla önemi haizdir.

1. Riyâzü'r-rahme'de Sanatlı Üslup

Riyâzü'r-rahme, erkân-ı hamse olarak da bilinen İslam'ın esaslarını Allah'ın rahmetinin genişliğini ifade eden ayet ve hadisler doğrultusunda ele alan mensur bir eserdir. Konusu ve muhtevası bakımından dinî ve ilmî bir özellik gösteren eser, aynı zamanda edebî bir hüviyete sahiptir. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin (ö. 1344/1925) *Riyâzü'r-rahme* hakkındaki "nefis bir eser" (1975: 5) yorumu da bu edebî vasfa işaret etmektedir. Müellifin Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçaya olan vukufu ve bu üç dilin ilmî ve edebî kaynaklarına hâkimiyeti sayesinde geniş bir bilgi ve donanım, yüksek bir sanat kabiliyeti ile ortaya koyduğu bu eser onun dinî ilimlerdeki vukufunu ve bir münşi olarak kudretini kanıtlar niteliktedir. Eserin tespit edilebilen sekiz yazma nüshası mevcuttur. Bunlardan altısı yurt içi kütüphanelerinde, ikisi ise yurt dışındadır. Nüshalar arasından seçilen Dügümlü Baba (D), Râşid Efendi (R) ve Esad Efendi (E) yazmalarının karşılaştırılması sonucunda *Riyâzü'r-rahme*'nin tenkitli metni hazırlanmıştır (Karaman 2020).

Riyâzü'r-rahme, mukaddime niteliğindeki giriş dışında ravza adı verilen beş bölüm ve bu beş ravzanın sonuna eklenmiş bir bölümden oluşur (Karaman 2020: 21). Mukaddime, tenkitli metnin sonunda tıpkıbasımı verilen Dügümlü Baba (D) nüshasına göre eserin 1^b-7^b varakları arasında yer alır. Eserde yer alan diğer bölümlerin başlıkları ve varak aralıkları aşağıdaki gibidir:

⁶ bk. Karaman 2020: 37-41.

1. Bu Nuḥustîn Ravza-i Raḥmet Ezhâr-ı Fezâ'il-i 'Amîme-i Tevhîd İle Ârâstedür (7^b-16^a)
2. Bu Düvümîn Ravza-i Mağfîret Eşmâr-ı Gün-â-gün-ı Meşûbât-ı Şalât İle Pîrâstedür (16^b-21^a)
3. Bu Sivvümîn Ravza-i 'Înâyet Münbit-i Reyâhîn-i Haşâ'îş-i Kerîme-i Şıyâmdur (21^a-33^a)
4. Bu Çârümîn Ravza-i Beşâret Gül-Zemîn-i Gül-Ruhân-ı Menâfi'-i Zekâtdur (33^a-41^b)
5. Bu Pencümîn Ravza-i 'Âtîfet Şükûfezâr-ı Fevâ'id-i Hacc-ı Beytü'l-ḥarâmdur (42^a-54^a)

Her bir ravzada sırasıyla tevhid, namaz, oruç, zekât ve hac hakkında bilgi verildikten sonra eser, "Bu Haḫîre-i Firdevs-nişân ki Ezhâr-ı Beşâret-ı Sa'at-i Raḥmet İle Ârâyîdedür Bu Riyâz-ı Penc-gâneye İlḫâk Olunmuşdur" (54^a-58^b) başlığı altında kaleme alınan Allah'ın rahmetine dair ilave bir bölümle sona erer (Karaman 2020: 25-26).

Klasik Türk edebiyatında mensur eserlerin üslubu belirlenirken genellikle Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin kullanım oranları, Arapça-Farsça tamlamaların kullanım sıklığı ve tamlamalardaki kelime sayısı, cümle uzunlukları ve seci' kullanımı başlıca ölçüt olarak kabul görmüştür.⁷ Bu hususiyetlerin yanı sıra manzum ve mensur alıntılar, ayet ve hadis iktibasları, anlatım özellikleri de dikkate alınarak *Riyâzû'r-rahme* değerlendirilmiş ve bu ölçütler doğrultusunda eserin sanatlı bir üslubunun olduğu ve döneminin dil ve üslup özelliklerini yansıttığı görülmüştür.⁸ Cümlelerin genellikle uzun olduğu eserde Arapça-Farsça kelime ve terkipler, seci'li anlatımlar yoğun olarak kullanılmış; ifade Arapça-Farsça manzum ve mensur alıntılar, ayet ve hadislerle süslenmiştir. Bu tarz bir nesir anlayışında 17. yüzyılın önde gelen münşilerinden Veysî (ö. 1037/1628) ve Nergisî'nin (ö. 1044/1635) etkisi olduğu muhakkaktır (Karaman 2020: 40). Bununla birlikte müellifin ele aldığı konunun özelliği doğrultusunda dili kullandığını belirtmekte fayda vardır. Zira söz gelimi eserin mukaddimesi diğer bölümlere nazaran daha sanatlı bir üsluba sahip iken açıklama ve bilgi vermenin ön planda olduğu bölümlerde ya da konu ile ilgili çeşitli kısa hikâyelerin anlatıldığı kısımlarda cümlelerin ve Arapça-Farsça tamlamaların nispeten daha kısa, Türkçe kelimelerin oranının da daha yüksek olduğu açıkça görülür.

İnşâ olarak da ifade edilen sanatlı nesirde Arapça-Farsça kelime ve tamlamalar yoğun olarak kullanılır, söz ve anlamla ilgili sanatlara sıkça yer verilir. Estetik kaygının ön planda olduğu sanatlı üslubun en belirgin özelliği seci' kullanımudur. Bu doğrultuda, *Riyâzû'r-rahme*'de kendisini gösteren sanatlı üslubun şüphesiz farklı bileşenleri vardır. Dille ilgili özelliklerden başka mensur metin aralarına serpiştirilen Türkçe, Arapça ve Farsça şiir parçaları, anlatımın şiirde olduğu gibi söz ve anlam sanatlarıyla süslenmesi, sözün hâle ve makama uygun olması ve seci' kullanımı bu anlamda akla ilk gelen hususiyetlerdir.

Şavm, lügatda imsâk olup şer'an Sîmurğ-ı sîmîn-bâl-i şubḡgâh gûşe-i bâm-ı müşğîn-tutuk-ı ufkdan fezâ-yı çemenzâr-ı âsumâna pervâz eyleyelden murğ-ı zerrîn-per-i âfitâb ârâm-gîr-i âşiyâne-i mağrib oluncaya dek ḥoḫka-i bî-câda reng-i dehâna 'amden ekl ü şürbden vaz'-ı mühr-i imtinâ' olup mîkrâz-ı terk ile kaḫ'-ı peyvend-i cimâ' ḫılmaḫdur. *Ravzatü'l-vâ'izînde* şükûfte olan ezhâr-ı esrâr u nikât ve reyâhîn-i bedâyi' ü işârâtdandur ki icâb-ı şıyâmda ḫikem-i 'azîme-i Melik-i 'Allâm şavmuḡ cevâhir-i zevâhir-i meşûbât-ı kerîmesi gibi güncide-i ḫayḫa-i takrîr olmayup ol cümleden biri, ol dem ki Cenâb-ı Celâl-i eḫadiyyet izḫâr-ı laḫîfe-i innî cā'ilün fi'l-arzı ḫalîfeh için âvâze-endâz-ı encümen-i melekût oldı, ḫudsiyân bu sırr-ı ser-besteyi istikşâf itdiler (Karaman 2020: 97).

⁷ Bu noktada, klasik Türk edebiyatında mensur eserlerin üslubuna dair, araştırmacılar arasında görüş birliği olmadığını ve üslup çalışmalarının da güncel yaklaşımlar neticesinde farklı bir boyuta evrildiğini belirtmekte fayda vardır. Klasik Türk nesirinde üslubu; sade nesir (üslub-ı sade), orta nesir (üslub-ı mutavassıt), süslü nesir (üslub-ı müzeyyen) ve ağdalı nesir (üslub-ı âli) olarak dört başlık altında ele almak (bk. Okuyucu vd. 2012: 16-20) mümkünse de bu genellemelerin göreceli ve bilimsellikten uzak olduğunu gündeme getiren farklı yaklaşımlar da mevcuttur (bk. Kılıç 2016: 51-79; Aksoyak 2010: 68-70; Coşkun 2010: 72-83).

⁸ Eserin dil ve üslup özelliklerini ayrıntılı olarak görmek için bk. Karaman 2020: 37-41.

Üçüncü ravza olan oruç bahsinin giriş kısmından alıntılanan yukarıdaki metinde teşbih sanatından faydalanılarak tabiat ve savm yani oruç arasında kurulan ilgiler sayesinde sadece orucun edebî bir tanımı yapılmamış, adeta oruç zihinlerde tablolaştırılmıştır. Aynı şekilde “**Şâhibü'l-Maḳâmât Harîrî elbesehu'llâhü sündüsen ve harîrâ** perde-i râst-âheng-i taḥḳîḳde bu güne nağme-perdâz-ı ḳânûn-ı berâ'at olmuştur ki (...)” (Karaman 2020: 93) cümlesinde Harîrî'nin (ö. 516/1122) ona uygun olan ifadelerle tavsif edilmesi örneğinde olduğu gibi sözün hâle ve makama uygun kullanılması da eserde dikkat çeken özelliklerden birisidir.

2. Riyâzü'r-rahme'de Seci' Kullanımı

*Riyâzü'r-rahme'*de kendisini gösteren sanatlı üslubun bir yönünü seci' oluşturur. İfadeye ahenk ve şiirsellik katarak sözün muhatap üzerindeki etkisini artıran seci', *Riyâzü'r-rahme'*de sıklıkla kullanılan bir üslup özelliğidir. Nesrin arasına serpiştirilen manzum parçalar anlatıma şiirsellik kattığı gibi mensur kısımlarda uygulanan seci' de nesri nazma yaklaştıran bir üslup özelliği olarak eserde önemli bir yere sahiptir. *Riyâzü'r-rahme'*de ifadelerin seci' sanatı çerçevesinde belli bir düzende kullanılması nazımda vezin ve kafiyenin rolüne benzer şekilde esere ahenk katmış, simetri ya da paralellik olarak ifade edilen bir çeşit matematiği de netice vermiştir. Eserde yer alan kimi cümleler, bünyesinde seci'li yapıları barındırmasının yanı sıra anlam ve söz dizimi bakımından da paralellik gösterir. Şüphesiz “başlı başına bir ahenk unsuru” (Yıldız 2017: 304) olan bu simetrik yapıların eserin sanatlı üslubuna ve okuyucu üzerindeki etkisine önemli katkısı vardır. Söz gelimi, eserden alıntılanan aşağıdaki kısımda koyu harflerle verilen seci'li fıkralar dışında italik harflerle yazılan cümleciklerin de anlam ve yapı bakımından paralellik gösterdiği görülür:

İmdi hîç **âyine-i tâbnâk-ı ḳalb-i pākūñ gubâr-âlûde-i gam** ve **gülşen-i pür-bahâr-ı dil-i mübârekūñ ḥazân-dîde-i elem** olmasun ki *her taḳşîr ki ümmetüñ benüm ferâ'izümde ḳıldılar, sen şefâ'at eyle, ben 'afv ideyin. Her taḳşîr ki anlar senüñ sünnetüñde gösterdiler, ben der-h'âst eyleyeyin* (Karaman 2020: 69-70).

Eserde seci'in ne ölçüde ve nasıl kullanıldığını tespit etmek amacıyla mukaddimenin yanı sıra eserin bölümleri arasından rastgele seçilen ikinci ravza, seci' kullanımları açısından incelenerek tespit edilen seci' türleri birer tablo hâlinde gösterilmiştir. İç seci' olarak kabul edilen sec'-i mutlak, tabloda gösterilmemiş, vezin söz konusu olmayan Türkçe ve Farsça kelimelerle yapılan seci'de hecelerin açıklık ve kapalılığı esasına göre değerlendirme yapılmıştır. Tabloda “Seci'li İfadeler” başlığı ile verilen fıkraların sonunda ses benzerliklerinin olduğu kelimeler koyu, redifler italik karakterle yazılmıştır.

2.1. Mukaddimedeki Seci' Kullanımı

Osmanlıda, sade nesir örneği kabul edilen eserlerde bile, mukaddimenin diğer kısımlara nazaran dil ve üslup bakımından daha sanatkârane yazıldığı bilinen bir gerçektir. Bu durum, *Riyâzü'r-rahme* için de geçerlidir. Söz gelimi besmeleden sonra gelen hamdele kısmı, ayet iktibasının yanı sıra Arapça ve Farsça şiir alıntılarına da yer veren uzun ve tek bir cümle hâlinde kaleme alınmıştır. Üç kere zikredilen “ile” kelimesinden başka “olup”, “kılup” zarf-fiilleri dışında Türkçe kelimeye yer verilmemiş, Arapça-Farsça kelime ve tamlamalar yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Seci'li kullanımların oluşturduğu simetrik yapılar hemen her cümlecikte kendisini göstermektedir.⁹ Seci' kullanımı, yoğunluğu farklılıklar gösterse de mukaddimenin salvele, miraciye, sebab-i te'lif ve münacat kısımlarında da devam etmiştir. Din büyüklerine övgü, saygı ve dua içeren ifadelerde müellifin sanatlı bir üslup kullandığı açıkça görülmektedir.

⁹ İlgili kısım için bk. Karaman 2020: 59.

İnceleme sonucunda mukaddimedede toplam 105 seci' grubu tespit edilmiştir. Klasik tasnife göre bunlardan 52'si mutarraf, 46'sı mütevâzî, 6'sı murassa', 1'i de mütevâzin seci'dir. Mukaddimedede, seci'in cümledeki yer ve işlevine göre tasnifi açısından mukayyed seci'den başka sec'-ender-sec' türünde 4 seci' grubunun bulunması dikkat çekmektedir. Mukaddimedeki seci'lerin 25'i mefrûk, kalanı gayr-ı mefrûk seci'dir.

Mukaddimedede yer verilen seci' grupları ve türleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Mukaddimenin Seci' Tablosu

Seci'li İfadeler	Seci' Türleri		
	Yapısına Göre	Yer ve İşlevine Göre	Redif Alışına Göre
Gül-deste-i şād-âb-ı hâmd u sitâyiş manzûme-i garrâ-yı sipâs u niyâyiş (Karaman 2020: 59)	mütevâzî	sec'-ender-sec'	gayr-ı mefrûk
ber-çide-i dest-i ta'zîmdür keşide-i silk-i tekrimdür (Karaman 2020: 59)	mütevâzî	sec'-ender-sec'	mefrûk
'itr-sây-ı bezmgâh-ı taqdîs-i Cenâb-ı eħadiyyetdür âvîhte-i piştâk-ı 'azemet-serây-ı celâl-i şamediyetdür (Karaman 2020: 59)	mütevâzî	sec'-ender-sec'	mefrûk
nefehât-ı peyveste-vezân-ı riyâz-ı rahmeti reşehât-ı hîyâz-ı leb-rîz-i mağfireti (Karaman 2020: 59)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
gönçe-güşây-ı gülzâr-ı ümmîd-i günâhkârân çemen-pîrây-ı bağ-ı dil-i ümîdvârân ¹⁰ (Karaman 2020: 59)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
büy-ı râhat-resân-ı teselliyetdür cüyâ-yı nakd-i nâ-sere-i ma'siyetdür (Karaman 2020: 59)	mutarraf	sec'-ender-sec'	mefrûk
baħr-ı firâvân-ı 'inâyetini muħit-i bî-pâyân-ı 'aṭifetini (Karaman 2020: 59)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
bâd-ı âh-ı 'özr-ḥ âhân nesîm-i 'özr-i niyâz mendân (Karaman 2020: 59)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
mevc-ḥîz cevâhir-rîz (Karaman 2020: 59)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ḥ âce-i keremkâr-ı lütf-ı 'azîmi şayrefî-i kerîm-i iḥsân-ı 'amîmi (Karaman 2020: 59)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
Sulṭân-ı 'azîmü's-şân-ı serîr-i kâbe kavseyn ḥâkân-ı 'amîmü'l-iḥsân-ı mülk-i kevneyn (Karaman 2020: 60)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk

¹⁰ Bu fıkradaki "ümîdvârân" kelimesi tenkitli metinde "ümîdvârân" şeklinde okunmuştur. Bu durumda Farsça birer kelime olan "günâhkârân" ve "ümîdvârân" arasındaki uzunluk-kısalık uyumuna dayalı vezin birliği ortadan kalktığı için mütevâzî seci', yerini mutarraf seci'e bırakacaktır. Kelimeyi seci'e uygun olarak "ümîdvârân" şeklinde okumak, herhâlde müellifin kaleminden çıkan nüshaya daha yakın bir tercih olacaktır. Mensur eserler üzerine yapılan metin neşri çalışmalarında esere seci' dikkati ile yaklaşmanın metni doğru okumada ne kadar işlevsel ve önemli bir katkısı olduğu bu örnekte açıkça görülmektedir.

'atebe-i 'aliyye-i dergâh-ı 'azamet ü iclâl ber-dâste-i dest-i niyâz u ibtihâl (Karaman 2020: 60)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
nağş-ı niğîn-i hâtem-i risâleti tuğrâ-yı menşür-ı şân-ı celâleti (Karaman 2020: 60)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-'âlemîn Seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhîrîn (Karaman 2020: 60)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Seyyidü'l-evvelîn ve'l-âhîrîn (Karaman 2020: 60)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Ol şâhid-i nâzenîn-i halvet-serây-ı hâş-ı lîma'allâh ol ber-güzîn-i pîşgâh-ı kibriyâ Hazret-i Muhammed Resûlu'llâh (Karaman 2020: 60)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
tırâz-ı ve mâ kâna'llâhü liyü'azzibehüm ve ente fihim ile muhtarrez hîtab-ı müsteţâb-ı ve lesevfe yü'fike Rabbüke feterzâ ile mükerrrem ü mu'azzez (Karaman 2020: 60)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
mesned-i a'lâ-yı kurb-ı Rahmânî mağâm-ı Mağmûd-ı lütf-ı Rabbânî (Karaman 2020: 60)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ol şadr-ı bâlâ-nişîn-i dîvân-hâne-i risâlet şâhsâr-ı bâğ-ı Tübâ-giyâh-ı celâlet (Karaman 2020: 60)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ber-hâste âreste (Karaman 2020: 61)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Ne 'âlemiyân âferîde ne âdemiyân perverîde (Karaman 2020: 61)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ne pest ü bâlâdan bir haber ne âferîniş-i vâlâdan bir eşer (Karaman 2020: 61)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
şeh-bâz-ı rûh-ı muqaddesi bülbül-i mu'ciz-nevây-ı revân-ı aqdesi (Karaman 2020: 61)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
evc-i hevâ-yı ehadîyetde şahın-ı güzlâr-ı şamedîyetde (Karaman 2020: 61)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
pervâz âgâz (Karaman 2020: 61)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Sultân-ı bârgâh-ârây-ı levlâk husrev-i evreng-nişîn-i eflâk (Karaman 2020: 61)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
sâyebânî-i huddâm-ı dergâhına şâyeste pây-endâzî-i mülâzımân-ı hîdmetine bâyeste (Karaman 2020: 61)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
çâder-i jengâr-gün-ı âsumân bisât-ı basîţ-i zemîn (Karaman 2020: 61)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk

nuķûş-ı nücûm-ı zâhire ile münakkaş pîrâye-i ezhâr-ı reng-â-reng ile ârâyiş (Karaman 2020: 61)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
olmazdı bulmazdı (Karaman 2020: 61)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
Nesîm-i ravza-i rıdvân mu'aţţar-sâz-ı meşâmm-ı rûh-ı revân (Karaman 2020: 61)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
âl-i ' izâm aşhâb-ı kirâm (Karaman 2020: 61)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
dîbâce-i şahâ'if-i menâkıb-ı celîle 'unvân-ı berât-ı evşâf-ı cemîle (Karaman 2020: 61)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Âfâķ çü şubh-dem şüküfte rüz-ı rüşen zîr-i perde-i nürda nühüfte (Karaman 2020: 62)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ķuşûr-ı huld-i berîni cümle-i hür-i ' îni (Karaman 2020: 62)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
emti'a-i gün-â-gün-ı ' inâyet elbise-i reng-â-reng-i sürûr u behcet (Karaman 2020: 62)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Sâ'ir ķudsiyân gürûh-ı kerrübiyân (Karaman 2020: 62)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
hilye-i taķdîs zîver-i tehlîl (Karaman 2020: 62)	mütevâzin	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Cebre'îl ve Mîkâ'îl îsrâfîl (Karaman 2020: 65)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
yemîn ü yesârında şitâbân ol şeref-i tām ve şân-ı ' azîm bul (Karaman 2020: 65)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
şeref-i tām şân-ı ' azîm (Karaman 2020: 65)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Hâşıl-ı kelâm Seyyidü'l- enâm 'aleyhi'ş-şalâtü ve's- selâm (Karaman 2020: 65)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Pâye-i pâyini şahre-i şammâya mevzû' ţarf-ı a'lâsı küngüre-i bâm-ı âsumâna merfû' (Karaman 2020: 65)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
zerr-i ţılâ nuķre-i beyzâ (Karaman 2020: 65)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
şâh-ı serâ-perde-i levlâk âheng-i seyr-i heft-ıklîm-i eflâk (Karaman 2020: 65-66)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Ferrâşân-ı bârgâh-ı ķudret sürâdîķât-ı serâ-perde-i haşmet (Karaman 2020: 66)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
tûĝ-ı bā-fürûĝ-ı iclâlîni			

rāyet-i zafer-āyet-i ıkbālını (Karaman 2020: 66)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
bālâ-yı eyvân-ı melekût-ı a'lâya nişânde kaşr-ı bülemd-i ceberût üzre ifrâşte (Karaman 2020: 66)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
'asâkir-i mevfûre-i qudsiyân cünûd-ı nâ-ma'dûd-ı âsumâniyân (Karaman 2020: 66)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
kûs-ı bülemd-âvâze-i şân u ' azamet naqqâre-i pür-tumturâk-ı câh u celâlet (Karaman 2020: 66)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
şeh-bâl-i iclâl pây-endâz-ı reh-güzer-i 'izz ü ıkbâl güher-pâş-ı ta'zîm ü istikbâl (Karaman 2020: 66)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Ol yekke süvâr-ı meydân-ı ufq-ı a'lâ zıll-ı zalîl-i sidretü'l- müntehâ (Karaman 2020: 66)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ol serv-i mevzûn-hürâm-ı gülzâr-ı risâlet nesîm-i 'ıtr-efrûz-ı şubhğâh-ı ' inâyet (Karaman 2020: 67)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
farq-ı hümayûn-ı Seyyid-i kâ'inât cevâhir-feşân-ı şalâvât (Karaman 2020: 68)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
tâc-ı vehhâc-ı ta'zîm ile ser- efrâz teşrif-i şerîf-i tekrim ile müşerref ü mümtâz (Karaman 2020: 68)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
tâc-ı vehhâc-ı ta'zîm ile teşrif-i şerîf-i tekrim ile (Karaman 2020: 68)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
bezmğâh-ı ' inâyet-i İlâhî sâkî-i lütf-ı nâ- mütenâhî dost-kânî-i leb-rîz-i iltifât-ı lâ- yezâlî neşve-i bâde-i nâb-ı ihşân-ı Zü'l- celâlî (Karaman 2020: 68)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
şest-i kemân-ı nübüvvetden güşe-i sürâdık-ı risâletden (Karaman 2020: 68)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
halâş buldı ser-âğâz-ı pervâz kıldı (Karaman 2020: 68)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
hedef-i icâbet evc-i hevâ-yı kırub-ı ' izzet (Karaman 2020: 68)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
yetdi şayd-ı tezerv-i hüsn-i qabûl itdi (Karaman 2020: 68)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
mesned-i a'lâ-yı kâbe qavseyn vücûd-ı şerîf-i Sulţân-ı kevneyn (Karaman 2020: 68)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
eşnâ-yı qabûl-i hâcât tahrîk-i silsile-i münâcât (Karaman 2020: 68)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Ĥudâvendâ Kerîmâ (Karaman 2020: 68)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
pâdişâh-ı Kerîmem			

Perverdigâr-ı Rahîmem (Karaman 2020: 69)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
Perdedârî-i şîfat-ı Settârî muzalle-i himâyet-i Ġaffârî (Karaman 2020: 69)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
göstermeyem virneyem (Karaman 2020: 69)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
Bu gevher-i girân-ı kadr-i gencîne-i rahmet keşîde-i silk-i beşâret (Karaman 2020: 69)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
eşnâ-yı münâcât Cenâb-ı Kâği'l- hâcât Seyyid-i kâ'inât 'aleyhi efdalü's- şalâvât (Karaman 2020: 69)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
hâyiz-i qabûle semt-i huşûle (Karaman 2020: 69)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
vâşıl olur vuşûl bulur (Karaman 2020: 69)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
vâşıl vuşûl (Karaman 2020: 69)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Ol Resûl-i Kerîm Qur'ân-ı ' azîm bi'l-mü'minine ra'ûfun rahîm (Karaman 2020: 69)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Girdgâr-ı kâr-sâz Hudâvend-i bende-nevâz (Karaman 2020: 69)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
âyîne-i tâbnâk-ı kalb-i pâküü gülşen-i pür-bahâr-ı dil-i mübâreküü (Karaman 2020: 69)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
gubâr-âlûde-i gam hazân-dîde-i elem (Karaman 2020: 69)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
anlar nâme-i 'amellerin qırâ'at anlar istid'â-yı ' inâyet (Karaman 2020: 70)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ben işidem ben ihşân idem (Karaman 2020: 70)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
bu ğurfe-i zümürüd-gün-ı mu'allâ bisât-ı basî't-i ğabrâ (Karaman 2020: 70)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
mesâmi'-i aşhâb-ı güzîni müşennef teşrif-i girân-mâye-i tebşîr ile müşerref (Karaman 2020: 71)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Hudâvendâ Kerîmâ (Karaman 2020: 71)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
düşte süşte (Karaman 2020: 71)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
nişânde			

feşānde (Karaman 2020: 71)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
teşrîf-i 'ināyet-tırāz-ı ma'rifetiyle 'imāne-i girāmî-i ihsān u mağfiretiyle (Karaman 2020: 71)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
ser-efrāz müsellem ü mümtāz (Karaman 2020: 71)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Āmîn yâ Mücîbe's-sā'ilîn (Karaman 2020: 71)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
tekmîl-i fûnûn-ı ma'ārife sâ'î iktisāb-ı fezā'ile şarf-ı mesā'î (Karaman 2020: 71)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
her bāğdan bir semer çide her kândan bir güher tirāşide (Karaman 2020: 71)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
her bāğdan bir semer her kândan bir güher (Karaman 2020: 71)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
sühānverān-ı pîşîn hüner-perverān-ı dîrîn (Karaman 2020: 71)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
güşe-gîr-i debistān-ı istifāde murabba'-nişîn-i çār-bāliš-i ifāde (Karaman 2020: 71)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
hem dünyāda bā'ış-i efzāyiş hem 'uqbāda sebeb-i rāhat u āsāyiş (Karaman 2020: 72)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
neşr-i āşār-ı rahmet cevāhir-pāşî-i gencîne-i mağfired (Karaman 2020: 72)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
bir niçe hadîş-i şerîfi keşide-i silk-i tahrîr her rükni ravza ile ta'bîr (Karaman 2020: 72)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
her hadîka-i 'ināyetden bir nihāl her devha-i kerāmetden bir şāh-ı sidre- mişāl (Karaman 2020: 72)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
her hadîka-i 'ināyetden her devha-i kerāmetden (Karaman 2020: 72)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
ezhār-ı reng-ā-reng-i işārāt ile ārāste envār-ı gün-ā-gün-ı beşārāt ile pîrāste (Karaman 2020: 72)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ravza-i muqaddese-i Faḥr-i kā'ināt 'aleyhi efdālü'ş- şalāvāt (Karaman 2020: 72)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
reşkin-sāz-ı bāğ-ı na'im nesîm-i feyz-i ' amîm (Karaman 2020: 72)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
gönçe-güşây-ı bāğ-ı dil-i ümîdvārān ¹¹ 'ıtr-sāy-ı meşāmm-ı hâṭır-ı günāhkārān (Karaman 2020: 72)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk

¹¹ Bu fıkradaki "ümîdvārān" kelimesi tenkitli metinde yanlış olarak "ümmîdvārān" şeklinde okunmuştur.

günâhkâr-ı perîşân-rûzgâr dil-teşne-i zülâl-i mağfiret-i Âmürzgâr (Karaman 2020: 72)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
hem vesîle-i vuşul-i merâtib-i dünyeviyye hem vâsîta-i huşul-i me'ârib-i ma'neviyye (Karaman 2020: 72)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
dünyâda uhrâda (Karaman 2020: 72)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
teşrif-dâde-i ' inâyet püşânîde-i hil'at-ı fâhire-i şefâ'at (Karaman 2020: 72)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Âmîn yâ Rabbe'l- âlemîn (Karaman 2020: 72)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk

2.2. İkinci Ravzada Seci' Kullanımı

*Riyâzü'r-rahme'*de ikinci ravza, İslam'ın esaslarından namaz konusuna ayrılmıştır. Namazı, konu ile ilgili hadisler ve İslam âlimlerinin görüşleri doğrultusunda ilmî bir tarzda işleyen bu bölüm, sanatlı üslup ve seci' kullanımı bakımından mukaddimeden geri kalmayan bir üsluba sahiptir. Seci', başlıktan itibaren kendisini göstermiş, anlatımda baştan sona kadar yoğun bir şekilde kullanılmıştır. İnceleme sonucunda ikinci ravzada toplam 84 seci' grubu tespit edilmiştir. Bunlardan 43'ü mutarraf, 25'i mütevâzî, 7'si murassa', 9'u mütevâzin seci'dir. Abdest ve namazla ilgili hadislerin Arapça dilbilgisi açısından tahlil edilip açıklandığı kısımlarda aynı vezindeki kelimelerin uyumundan ibaret mütevâzin seci'in kullanımı dikkat çekmektedir. Tamamı mukayyed olan seci'lerin 10'u mefrûk, geri kalanı gayr-ı mefrûktur.

İkinci ravzada yer alan seci' grupları ve türleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2. İkinci Ravzanın Seci' Tablosu

Seci'li İfadeler	Seci' Türleri		
	Yapısına Göre	Yer ve İşlevine Göre	Redif Alışına Göre
Bu Duvümîn Ravza-i Mağfiret Eşmâr-ı Gün-â-gün-ı Meşubât-ı Şalât (Karaman 2020: 88)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
bu benefşezâr-ı bâgîstân-ı belâgat le'âlî-feşân-ı menâfî'-i cemîme-i şalât (Karaman 2020: 88)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
merâsim-i vuzûyî edâ Cenâb-ı pişvâ-yı enbiyâya ıktidâ (Karaman 2020: 88)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
tekmîl-i tahâret tahşîl-i nezâfet (Karaman 2020: 88)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
niğâşte keşîde (Karaman 2020: 88)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
erķâm-ı seyyi'ât ķalem-i 'afv u mağfiret (Karaman 2020: 88)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ne denlû menh-i ķudsiyye-i eķadiyyete			

fâ'iz ol ne kadar iskât-ı izâfât-ı imkâniyye kıl (Karaman 2020: 88)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Şeyh Şadrü'd-dîn-i Konevî kâdessa'llâhü sırruhü'l-'azîz hazretleri (Karaman 2020: 88)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Hî âce-i ' âlem şalla'llâhü 'aleyhi ve sellem (Karaman 2020: 89)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
dürc-i güher-âğın-i belâgat lü'lü-bâr-ı ' ibâret (Karaman 2020: 89)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ebkâr-ı perde-nişin-i dağâyık vücüh-i esrâr-ı bedâyî' (Karaman 2020: 89)	mütevâzin	mukayyed	gayr-ı mefrûk
İnne'l-ḥasenâti yüzhibne's-seyyi'ât İllâ men tâbe ve âmene ve 'amile 'amelen şâlihan fe'ülâ'ike yübeddilü'llâhü seyyi'âtihim ḥasenât (Karaman 2020: 89)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
buña işâretdür bundan ' ibâretdür (Karaman 2020: 89)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
maḥv-ı mezkûr tebdîl-i mezbûr (Karaman 2020: 89)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
dâ'ire-i i'tidâlât dan ḥârice taşarrufâtdan (Karaman 2020: 89)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
Ṭahâret-i nefsî Ṭahâret-i rûhî (Karaman 2020: 89)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Hâk te'âlânuḡ âşinâ-yı serâ-perde-i ma'rifeti olmaḡ ḥaṭîre-i qudsine taḡarrüb ḡılmaḡ (Karaman 2020: 89)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
ḡuzûz-ı şerîfe ni'am-ı rûḡâniyye (Karaman 2020: 89)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ṭahâret-i ma'neviyye ṭahâret-i şuriyye (Karaman 2020: 89)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
mücib-i rızḡ-ı ma'nevî müstelzim-i mezîd-i rızḡ-ı şurî (Karaman 2020: 89)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
emâşil-i erbâb-ı şühüd efâzıl-ı aşḡâb-ı vecd ü vücüd (Karaman 2020: 90)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ravza-i riyâziyyätun tâze verdi feylesof-ı Rabbânî Şeyḡ Şihâbü'd-dîn-i Sühreverdî (Karaman 2020: 90)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
kâdessa'llâhü nefsehü ve nevvir remsehü (Karaman 2020: 90)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
'ulûm-ı ḡaḡîḡiyyeye riyâziyyât-ı şüfiyyeye	mutarraf	mukayyed	mefrûk

(Karaman 2020: 90)			
ğurb-ı 'aqlîsi ğınâ-yı ma'nevîsi (Karaman 2020: 90)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
ber-mezîd mütezâyid (Karaman 2020: 90)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
gencîne-i güher-zây-ı nübüvvet cevâhir-pâş-ı fezâ'il-i şalât (Karaman 2020: 90)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
veşîka-i râz hadîka-i niyâz (Karaman 2020: 90)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
bir cemâ'at-i keşîre ile edâ bir 'âlim-i perhîzkâra iktidâ (Karaman 2020: 90)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
naql ü rivâyet kııl işâret ol (Karaman 2020: 90)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Güher-pâş-ı gencîne-i hadîs-i Nebevî İbn-i Hacer-i 'Askalânî (Karaman 2020: 91)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
istifhâm hasbe'l-makâm (Karaman 2020: 91)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
nazm-ı kadîminde tevbihe âyet-i kerîmesinde takrîre (Karaman 2020: 91)	mütevâzin	mukayyed	mefrûk
era'eytüm bi-bâbi ehadiküm (Karaman 2020: 91)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
mużâri'-i ma'lûm mef'ül-i fi'l-i mezkûr (Karaman 2020: 91)	mütevâzin	mukayyed	gayr-ı mefrûk
şerh-i mezbûr merkûm (Karaman 2020: 91)	mütevâzin	mukayyed	gayr-ı mefrûk
fi'l-i mużâri'-i ma'lûm şey'en mef'ül (Karaman 2020: 92)	mütevâzin	mukayyed	gayr-ı mefrûk
fi'l-i mużâri'-i ma'lûm şey' fâ'ili olmağ üzre mazbûţ fâ-yı fezâlike cevâb-ı şart-ı mahzûf (Karaman 2020: 92)	mütevâzin	mukayyed	gayr-ı mefrûk
aţnâb-ı hıyâm-ı kelâm evtâd-ı izâh u beyân (Karaman 2020: 92)	mütevâzin	mukayyed	gayr-ı mefrûk
şahâbe-i güzîn rıdvânu'llâhi 'aleyhim ecma'in (Karaman 2020: 92)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
şahâbe-i kirâm cevâb-ı Seyyidü'l-enâm (Karaman 2020: 92)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ziyâde takrîr terķim ü tahrîr (Karaman 2020: 92)	mütevâzi	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Hâzret-i Fahr-i 'âlem			

şalla'llähü 'aleyhi ve sellem (Karaman 2020: 92)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
hâme-i taşdıķ şahîfe-i tahķîķ (Karaman 2020: 92)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
mütehâyyilî mütevehhimi (Karaman 2020: 92)	mütevâzin	mukayyed	mefrûk
muhaķķik ma'raz-ı müseyyif ¹² (Karaman 2020: 92)	mütevâzin	mukayyed	gayr-ı mefrûk
tebkî-i haşm-ı eledd eylemekde aķvâ işbât-ı müdde'ada güyâ bürhân-ı eclâ (Karaman 2020: 92)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
etemm ü ekmel emyel ü aķbel ¹³ (Karaman 2020: 92)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
esâlib-i belâgat ķavânin-i berâ'at (Karaman 2020: 92)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
umûr-ı mütenevvi'a müntezî'a (Karaman 2020: 92)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
taşşil-i sūd-ı sa'âdet 'azm-i diyâr-ı nâsūt (Karaman 2020: 93)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
bâzârgâh-ı 'âlem-i şehâdete mahr-ı dâlâlete (Karaman 2020: 93)	mütevâzî	mukayyed	mefrûk
taşşil-i sūd-ı sa'âdetden âyîn sermâye-i isti'dâdların daķı fâķıdîn hâl-i şeni'-i münâfıķın (Karaman 2020: 93)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
taķrîr ü taşrîh tebyîn ü tavzîh (Karaman 2020: 93)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
aķzâr-ı zünûbdan pâk mücellâ vü tâbnâk (Karaman 2020: 93)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Kelâm-ı mu'ciz-nizâm-ı 'Azîz-i 'Allâm Hâzret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâm (Karaman 2020: 94)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Muhaķķik-i Rabbânî Mollâ Celâl-i Devvânî (Karaman 2020: 94)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk

¹² Bu kelime, tenkitli metinde "müseyyef" olarak okunmuştur ancak "müseyyef", "müseyyif" şeklinde okunursa mufa'il veznindeki "muhaķķik" kelimesi ile mütevâzin seci' oluşturur. Tenkitli metinde "Şahibü'l-Keşşâf fâ'ide-i darb-ı meşelde bu güne güher-senc-i gencine-i belâgat olmuştur ki darb-ı meşel ibraz-ı hafiyât-ı ma'ânî ve vücûh-ı haķâyıkından ref'-i estâr-ı hafâ eyleyüp mütehâyyilî muhaķķik, mütevehhimi ma'raz-ı müseyyefinde gösterür." (Karaman 2020: 92) şeklinde geçen bu cümledeki mütevâzin seci' gruplarının oluşturduğu simetrik yapı, kelimenin "müseyyif" okunmasını gerektirir.

¹³ Bu seci' grubu, tenkitli metinde "Şerh-i Miiftâh'da havâşş-ı müfide-i temşilden târ-ı harîr-i tahîre keşide kılınan cevâhir-i girân-ķadr-i ma'ânîdendir ki hissiyyâta meyelan-ı nefis etemm ü ekmel ü ma'lûmı olana hilâfından emyel ü aķbeldür." (Karaman 2020: 92) şeklinde geçmektedir. Seci' gereği "etemm ü ekmel ü ma'lûmı" ifadesinin "etemm ü ekmel ve ma'lûmı" şeklinde okunması daha doğru olur.

raḳam-zen-i şahīfe-i taḥḳīḳ güher-keş-i rişte-i tedḳīḳ (Karaman 2020: 94)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
taḳrī' tecri' (Karaman 2020: 94)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ḡubâr-ı müşg-bâr-ı 'ibâret evc-i berâ'at (Karaman 2020: 94)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ḡayr-ı mevcûd nâ-bûd (Karaman 2020: 94)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
medlûl-i maḳbûlî 'umûm u şümûlî (Karaman 2020: 94)	mutarraf	mukayyed	mefrûk
Ḥâṭır-ı fâtire bu gûne sâniḥ dil-i bî-ḡille bu resme lâyiḥ (Karaman 2020: 94)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
'adem-i istikrâr-ı vesah 'adem-i istibḳâr-ı günâh ¹⁴ (Karaman 2020: 94-95)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrûk
istimrâr-ı iḡtisâle menûṭ istitbâ'-ı şalâta mevḳûf u merbûṭ (Karaman 2020: 94-95)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Semḥâ'il- nâm bir firişte-i mükerrem (Karaman 2020: 95)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
dîbâ-bâfân-ı ḳudret kârgâh-ı ḥikmet (Karaman 2020: 95)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ḥayyâṭân-ı ḥikmet-i İlâhî mıkrâz-ı nesîm-i şubḡâhî (Karaman 2020: 95)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
müteveccihân-ı ḳible-i 'ibâdet temhîd-i ḳavâ'id-i taḥâret (Karaman 2020: 95)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
bu maẓmûn-ı 'inâyet- nümûn bir berât-ı beşâret- maḳrûn (Karaman 2020: 95)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
ümmet-i Seyyidü'l- enâm 'aleyhi'ş-şalâtü ve's- selâm (Karaman 2020: 96)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
'arûs-ı zer-beft-pûş-ı âfitâb rû-pûşide-i perde-i iḥticâb (Karaman 2020: 96)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
'âbidân-ı ümmet dergâh-ı celâl-i eḥadiyyet (Karaman 2020: 96)	mutarraf	mukayyed	gayr-ı mefrûk
mesned-i menî'-i iclâl üzre iclâs libâs-ı girân-ḳadr-i kerâmet ilbâs (Karaman 2020: 96)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk
Rebî' nesîm-i ta'bir-i bedî'	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrûk

¹⁴ Bu fıkrada geçen "istibḳâr" kelimesi yerine tenkitli metinde "istibḳâ" sözcüğü tercih edilmiştir. Hâlbuki R nüshasında geçen "istibḳâr", seci'e daha uygundur.

(Karaman 2020: 96)			
Ḥudāyā Perverdigārā (Karaman 2020: 97)	mutarraḥ	mukayyed	gayr-ı mefrūk
Aşhāb-ı keşf ü şühūd erbāb-ı vecd ü vücūd şaff-ārāyendegān-ı rükū' u sücūd (Karaman 2020: 97)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrūk
Aşhāb-ı keşf ü şühūd erbāb-ı vecd ü vücūd (Karaman 2020: 97)	murassa'	mukayyed	gayr-ı mefrūk
müstevcib-i 'iḳāb-ı 'azīm müsteḥaḳḳ-ı 'azāb-ı caḥīm (Karaman 2020: 97)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrūk
maḥz-ı lüṭf u 'ināyetüñle dest-yārī-i mi'mār-ı hidāyetüñle (Karaman 2020: 97)	mütevâzî	mukayyed	mefrūk
āzād ma'mūr u ābād (Karaman 2020: 97)	mütevâzî	mukayyed	gayr-ı mefrūk
sitem-i nefis-i hevā-pīşe ifsād-ı İblīs-i fesād-endīşe (Karaman 2020: 97)	mutarraḥ	mukayyed	gayr-ı mefrūk
i'tā-yı berāt-ı necāt maḥv-ı erḳām-ı seyyi'āt (Karaman 2020: 97)	mutarraḥ	mukayyed	gayr-ı mefrūk
Āmīn yā Rabbe'l-'ālemīn Seyyidi'l-evvelīn ve'l-āḥirīn (Karaman 2020: 97)	mutarraḥ	mukayyed	gayr-ı mefrūk

2.3. Riyâzü'r-rahme'de Seci' Kullanımına Dair Tespitler

*Riyâzü'r-rahme'*de mukaddime ve ikinci ravza seci' kullanımları bakımından incelenmiş ve toplamda 189 seci' grubu tespit edilmiştir. Tespit edilen seci'ler; klasik tasnif ve Recâizâde Mahmud Ekrem'in tasnifini birleştiren güncel yaklaşımlar doğrultusunda yapısına, yer ve işlevine, redif alıp almamasına göre sınıflandırılmıştır. Bu noktada, eski ve yeni kaynakların yer verdiği tüm seci' çeşitlerinin *Riyâzü'r-rahme'*de görüldüğünü söylemek mümkündür.

Mukaddime ve ikinci ravzada tespit edilen toplam 189 seci' grubunun yapısına göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. Yapısına Göre Seci' Türlerinin Dağılımı

Seci' Türü	Toplam Sayı	Kullanım Oranı
Sec'-i Mutarraḥ	95	% 50.26
Sec'-i Mütevâzî	71	% 37.56
Sec'-i Murassa'	13	% 6.87
Sec'-i Mütevâzin	10	% 5.29

Tabloda da görüldüğü gibi eserde en fazla mutarraf seci' kullanılmıştır. Kullanım sıklığı bakımından mutarraf seci' mütevâzî seci' takip eder. Nispeten az sayıda olmakla birlikte eserde sec'-i murassa' ve sec'-i mütevâzine de yer verilmiştir.

*Riyâzü'r-rahme'*de seci'li fıkraların genellikle dört beş kelimededen oluştuğu görülmektedir. Kimi zaman kafiye, kelime sayısı ve anlam bakımından paralellik gösteren bu fıkralar, bazı kelimeler istisna tutulursa vezin bakımından da uyumludur. Kısa fıkralarda murassa' seci' için öngörülen kafiye, vezin uyumu ve fıkralardaki kelimelerin sayıca denkliliğini sağlamak zor sayılmaz ancak kelime sayısı arttıkça bu uyumu yakalamanın kolay olmayacağı aşikârdır. Söz gelimi *hem vesîle-i vuşul-i merâtib-i dünyeviyye / hem vâsîta-i huşul-i me'ârib-i ma'neviyye* (Karaman 2020: 72) seci' grubunda her bir fıkra beş kelimededen oluşmakta ve kelimeler hem sayı hem de anlam bakımından simetrik bir görünüm sergilemektedir. Kelimelerin çoğunun kafiye, vezin ve anlam bakımından uyumlu olduğu bu fıkralarda “vesîle” ve “vâsîta”, “dünyeviyye” ve “ma'neviyye” kelimeleri kafiye ve anlam bakımından uyumlu olmakla birlikte vezin bakımından farklılık göstermektedir. Bu durumda murassa' seci' hakkındaki genel kabuller doğrultusunda söz konusu fıkralarda murassa' seci'den söz etmek mümkün olmayacak, fıkralar arasındaki simetriye rağmen bu ifadeleri mutarraf seci' olarak değerlendirmek gerekecektir.

Belagat kitaplarında vezin hususunda ihtilaflar olduğu gibi murassa' seci'in tanımı konusunda da bir birlik yoktur. Kimi belagatçiler simetrik yapıya sahip ifadelerdeki tüm kelimelerin vezin ve kafiye bakımından uyumlu olmasını şart koşarken bazıları, kelimelerin çoğunluğunun vezin ve kafiye birliğini sağlamasını yeterli görür.¹⁵ Örneğin Ahmed Hamdî (ö. 1307/1889-90) *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*'de, “Sec'-i müvâzîdir ki iki fıkranın cemî' veyâ ekser kelimeleri vezinde ve aded-i hurûfda ve harf-i revîde muvâfakat itmesidir ki buna sec'-i murassa' dahî dinür” (2007: 104) ifadelerine yer vermektedir. Belagat kitaplarında murassa' seci'in tanımı konusunda bir birlik olmaması ve Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*'sindeki örneklerden hareketle murassa' seci' için yeni bir tanım önerilmiştir.¹⁶ Buna göre murassa' seci', “cümle simetrisi (münasebet-nispet, kuruluş-yapı ve uzuv sayısı aynılığı)ne sahip fıkraların oluşturduğu yapılar arasında kelimelerin çoğunluğunun simetrikleriyle anlam, yapı, vezin ve son ses uyumuna sahip olduğu seci” (Yıldız 2017: 306) şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla *Riyâzü'r-rahme'*de örnekleri bulunan bu tarz seci'leri murassa' seci' olarak kabul etmek yerinde olacaktır. Benzer şekilde, *emâşil-i erbâb-ı şühûd / efâzıl-ı aşhâb-ı vecd ü vücûd* (Karaman 2020: 90) seci' grubunda “vecd ü” ifadesi dışındaki tüm kelimeler hem vezin hem de kafiye bakımından uyumludur. İkinci fıkrada “vecd ü” ifadesi fazladan kullanıldığı için fıkralar arasında kelime sayısı bakımından bir eşitlik söz konusu değildir. Murassa' seci'e genel bakış çerçevesinde yukarıdaki ifadeyi mütevâzî seci' olarak değerlendirmek gerekir. İkinci fıkradaki fazlalık dikkate alınmazsa kelimelerin çoğunluğunun uyumunu yeterli gören yaklaşıma göre bu seci'i murassa' kabul etmek mümkündür.

*Riyâzü'r-rahme'*de yer alan kimi murassa' seci' örnekleri vezin konusuna açıklık getirecek mahiyettedir. Söz gelimi *Ne 'âlemiyân âferîde / ne âdemiyân perverîde* (Karaman 2020: 61) seci' grubunda fıkra sonlarındaki Farsça kelimelerin kafiye bakımından uyumlu olduğu, vezin bakımından ise hecelerin açıklık ve kapalılığı esasına göre benzerlik gösterdiği görülmektedir. Başta tezkireler olmak üzere kaynakların inşadaki başarısı konusunda ittifak ettikleri Hüseyin Âlî Efendi gibi bir münşinin yukarıdaki seci' grubunda olduğu gibi, ifadedeki simetrik yapıya rağmen fıkra sonundaki kelimedede vezin birliğini sağlayamayıp mutarraf seci'de kalmasına ihtimal vermek güçtür. Bu hususta eserde geçen “Lâ-cerem tebkî-i haşm-ı eledd eylemekde aqvâ ve işbât-ı müdde'âda gūyâ bürhân-ı eclâdur.” (Karaman 2020: 92) cümlesi de yerinde bir örnek olabilir. Farsça “gūyâ” kelimesi, ef'â vezninde Arapça birer kelime olan “aqvâ” ve “eclâ” ile

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız 2017: 297-298.

¹⁶ bk. Yıldız 2017.

kafiye uyumunun yanı sıra hecelerin uzunluk ve kısalığı esasına göre vezin olarak da uyumlu olduğu için mütevâzî seci'i oluşturur. Mukaddime ve ikinci ravzanın seci' tablolarında yer verilen benzer örnekler de dikkate alındığında müellifin Türkçe ve Farsça kelimelerde hecelerin açıklık ve kapalılığını esas almak suretiyle vezin birliğini sağladığı anlaşılmaktadır. Eserin incelenen kısımlarında 95 mutarraf seci'e mukabil 71 mütevâzî seci'in tespit edilmesi, bu yaklaşımın neticesidir. Diğer türlü, mütevâzî seci'in mutarraf seci'den sayıca çok daha gerilerde kalacağına şüphe yoktur.¹⁷

Mukaddime ve ikinci ravzada tespit edilen seci'lerin yer ve işlevine göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 4. Yer ve İşlevine Göre Seci' Türlerinin Dağılımı

Seci' Türü	Toplam Sayı	Kullanım Oranı
Sec'-i Mukayyed	185	% 97.88
Sec'-ender-sec'	4	% 2.11

Tabloda da görüldüğü gibi 4 adet sec'-ender-sec' dışında, tespit edilen diğer seci'ler mukayyed seci' türündedir. *Riyâzü'r-rahme'*de seci'li kelimelerin birbiriyle anlam ve dilbilgisi açısından irtibatının olmadığı sec'-i mutlak olarak tabir edilen seci' türüne de rastlanmaktadır. Sec'-i mutlak, iç kafiye ya da iç seci' kabilinden, eserde ahengi sağlayan bir unsur olarak görüldüğünden burada değerlendirilmemiştir.

Mukaddime ve ikinci ravzada tespit edilen seci'lerin redif alıp almamasına göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5. Redif Alışına Göre Seci' Türlerinin Dağılımı

Seci' Türü	Toplam Sayı	Kullanım Oranı
Sec'-i Mefrûk	35	% 18.51
Sec'-i Gayr-ı Mefrûk	154	% 81.48

Tabloda da görüldüğü gibi 189 seci' grubundan 35'i mefrûk, 154'ü gayr-ı mefrûktur. Eserde redifli seci'ler sayıca azınlıkta kalmıştır.

*Riyâzü'r-rahme'*nin incelenen bölümlerinde seci'li fıkralar ya bağlaç ve zarf-fiillerle birbirine bağlanmış ya da arada bağlayıcı herhangi bir ifade olmaksızın art arda sıralanmıştır. Fıkraların birbirine bağlaçlarla bağlandığı örneklerde "Sâ'ir kıdsiyân ve gürûh-ı kerrübiyân" (Karaman 2020: 62) seci' grubunda olduğu gibi daha çok "ve" bağlacının kullanıldığı görülmektedir. "Ve"yi kullanım sıklığı bakımından "ki" bağlacı takip ederken fıkraların "dahı" ile bağlandığı örnekler

¹⁷ Doğrusu bu çalışma için *Riyâzü'r-rahme'*deki seci'ler tasnif edilmeye başlandığında vezin uyumu hecelerin uzunluk ve kısalığı şeklinde değerlendirilmemişti. Örneğin *Hak te'âlânun âşinâ-yı serâ-perde-i ma'rifeti olmak / hatîre-i kıdsine takarrüb kılmak* (Karaman 2020: 89) seci' grubunda iki Türkçe kelime olan "olmak" ve "kılmak" ile yapılan seci'de kelimeler aynı sesi verip vermemeleri açısından değerlendirilmiş; kelimelerin birisi geniş-yuvarlak, diğeri ise düz-dar ünlüye sahip olduğu için seci' türü ilk etapta mutarraf olarak kaydedilmişti. Hâlbuki kelimelerin aynı ya da benzer sesi verip vermemelerine bakarak seci' türüne karar vermek, birbirine çok benzeyen kelimeler dışında, araştırmacı açısından göreceli sonuçlar verebileceği gibi Arapça kelimelerle olduğu kadar Türkçe ve Farsça kelimelerle de seci' sanatını icra eden müellif açısından da pratik bir yöntem sayılmazdı. Çalışma ilerledikçe başta murassa' seci' örnekleri olmak üzere tablolarda ortaya çıkan veriler, bizi Türkçe ve Farsça kelimelerle yapılan seci'lerde aruzdaki uzunluk ve kısalık esasının gözetildiğini düşünmeye sevk etti. Böylelikle ilk etapta mutarraf seci' olarak değerlendirilen birçok seci', mütevâzî seci'e dönüşmüş oldu.

de mevcuttur. Öte yandan “güşe-gîr-i debistân-ı istifâde **iken** murabba'-nişîn-i çâr-bâliš-i ifâde olduklarında” (Karaman 2020: 71) örneğinde ve “tekmîl-i şahâret **eyleyüp** taşîl-i nezâfet kılsa” (Karaman 2020: 88) seci' grubunda olduğu gibi zarf-fiillerin fıkraları birbirine bağladığı da vakidir.

*Riyâzü'r-rahme'*de ayet ve hadisler, erkân-ı hamsenin delilleri olarak kullanılmalarının yanı sıra tavsif amaçlı ve edebî tasvir çerçevesinde sıklıkla iktibas edilmiştir. Bu, “eserde kendisini gösteren sanatkârane üslubun bir sonucu” (Karaman 2020: 38) olarak dikkate değer bir durumdur. Örneğin *tırâz-ı ve mâ kâna'llahü liyü'azzibehüm ve ente fihim ile mutarrez / hitâb-ı müste'tâb-ı ve lesefe yü'û'ike Rabbüke feterzâ ile mükerrem ü mu'azzez* (Karaman 2020: 60) seci' grubunda her iki fıkrada yer verilen ayetler, Hz. Peygamber'i tavsif etmek üzere kullanılmış ve seci'li yapıların omurgasını oluşturmuştur. *İnne'l-hasenâti yüzhibne's-seyyi'ât / İllâ men tâbe ve âmene ve 'amile 'amelen şâlihan fe'ülâ'ike yübeddilü'llahü seyyi'âtihim hasenât* (Karaman 2020: 89) seci' grubunda ise fıkralar tamamen ayetlerden müteşekkildir. Ayetlerin son kelimeleri olan “seyyi'ât” ve “hasenât” ile mutarraf seci' yapılmıştır. Genellikle fıkraları 2-10 kelimedden oluşan seci'ler kısa, 11-22 kelimedden meydana gelenler uzun seci' kabul edilir (Ateş 1966: X/308). Fıkralar arasında kelime sayısı bakımından bir denkleğin olmadığı bu seci' grubunda ilk ayet, kısa bir fıkra iken ikinci ayet, 13 kelimedden oluşmasıyla uzun bir fıkra niteliği taşımaktadır. *Riyâzü'r-rahme'*de tespit edilen seci'lerin, bir iki fıkra müstesna, kısa seci' olduğunu söylemek mümkündür.

Belagat kitaplarında başarılı bir seci'in özellikleri bahsinde fıkraların kelime sayısı bakımından birbirine yakın olmaları ve eğer uzunluk söz konusu olacaksa da ikinci kısmın daha uzun olması gerektiği ifade edilmiştir (Kılıç ve Yıldız 2006: 244). İnşa sanatında ikinci veya son fıkranın uzatılıp adeta “uzun bir yankı gibi” (Tietze 2010: 192) bırakılması genel bir uygulamadır. Zikredilen hususiyetlerden başka başarılı bir seci'in bazı şartları da yerine getirmesi gerekir. Kelimeler iyi seçilmeli, terkipler doğru yani fasih olmalı; anlam seci'e değil, seci' anlama tabii olmalı, seci'li iki fıkradan birincide ifade edilen ikincide tekrar edilmemeli, seci'de kafiye oluşturulan ses sık sık değiştirilmelidir (Ateş 1966: X/308). *Riyâzü'r-rahme'*de incelenen kısımlarda fıkralar, genel olarak kelime sayısı bakımından birbirine yakındır ve ikinci fıkra birinciye göre daha uzundur. Bununla birlikte birinci fıkrası uzun, ikincisi daha kısa olup tesir bakımından zayıf görülen seci'lere de rastlanmaktadır. Her bir fıkrası 2 kelimedden oluşan kısa seci'ler, etki ve güzellik bakımından en başarılı seci' kabul edilir. Bu açıdan bakıldığında 189 seci' grubundan 28'inin 2 kelimedden oluştuğu görülür. Bu da yaklaşık % 15'lik bir kullanıma denk gelir.

*Riyâzü'r-rahme'*de zaman zaman belagat kitaplarındaki klasik seci' tanımına uymayan örneklerle rastlamak mümkündür. Türkçenin dil özellikleri ile klasik seci' anlayışının çeliştiği durumlarda müellifin seci' konusunda esnek bir tavır sergilediği görülmektedir. Bu anlamda, *'adem-i istikrâr-ı vesah / 'adem-i istikbâr-ı günâh* (Karaman 2020: 94-95) seci' grubunda, Arap alfabesinde ayrı birer harf olan he (ه) ve hı (ح), Türkçe telaffuzda benzer sesi verdikleri için aynı kabul edilmiş ve bunlarla seci' yapılmıştır. Bilindiği gibi Türkçede isim tamlamaları tek bir söz öbeği kabul edilir. Hâlbuki “bu reşkin-sâz-ı bāğ-ı na'imün nesim-i feyz-i 'amimi” (Karaman 2020: 72) ifadesinde Farsça yapılı tamlamalardan oluşan tamlayan ile tamlanan ayrı birer fıkra olarak değerlendirilmiş, fıkra sonlarındaki “na'im” ve “amim” kelimeleri ile seci' oluşturulmuştur. Seci' kelime kökünde aranırken *ravza-i riyâziyyâtun tâze verdi / feylesof-ı Rabbânî / Şeyh Şihâbü'd-dîn-i Sührevardî* (Karaman 2020: 90) seci' grubunda gül anlamındaki Arapça “verd” kelimesinin iyelik eki almış şekli ile seci' yapılması da farklı uygulamalara örnektir. Benzer bir durum *her bâğdan bir şemer / her kândan bir güher* (Karaman 2020: 71) murassa' seci' örneğinde de mevcuttur. Simetrik kullanılan “bâğdan” ve “kândan” kelimelerinin kökünde bir ses benzerliği olmamakla birlikte tıpkı şiirde kafiye olmadığı dizelerde ahengin zaman zaman redifle sağlanması gibi burada da kafiye eksikliği redifle telafi edilmiştir.

Eserde *tekmil-i fünun-ı ma'arife sā'ī / iktisāb-ı fezā'ile şarf-ı mesā'ī* (Karaman 2020: 71), *gūşe-gīr-i debistān-ı istifāde / murabba'-nişin-i çār-bāliš-i ifāde* (Karaman 2020: 71) örneklerinde olduğu gibi bazı seci' gruplarında seci' oluşturan kelimelerden biri, diğerinin içinde aynen tekrar edilerek ahenk pekiştirilmiştir. Öte yandan "Mısra" başlığı altında verilen *Āfāk çü şubh-dem şüküfte* dizisinin mensur metindeki *rüz-ı rüşen zīr-i perde-i nūrda nühüfte* (Karaman 2020: 62) ifadesi ile seci'li kullanılması, eserdeki nazım-nesir birlikteliğinin dikkate değer bir örneğidir.

Eserde seci' ile sağlanan ahenge paralel olarak iç kafiye ya da iç seci' olarak adlandırılan ses benzerliklerine de çok sık rastlanır. Eser, seci' konusunda olduğu gibi iç seci' bakımından da bir hayli zengindir. Örneğin *tāc-ı vehhāc-ı ta'zīm ile / teşrīf-i şerīf-i tekrīm ile* (Karaman 2020: 68) seci' grubunda "ta'zīm" ve "tekrīm" kelimeleri hem kafiye hem de vezin bakımından uyumlu olduğu için mütevâzî seci' oluşturur. Bu ifadelerdeki "tāc-ı vehhāc" ve "teşrīf-i şerīf" tamlamaları da kendi içinde kafiyeli olduğundan iç seci'e örnek teşkil eder. Burada ve *berāt-ı necāt* (Karaman 2020: 95) ifadesinde olduğu gibi eserde pek çok Farsça yapılı tamlama, iç seci'li olarak oluşturulmuştur. Aynı durum *tefrīh ü terfīh* (Karaman 2020: 93) örneğinde olduğu gibi atıf vavıyla oluşturulan terki-i atfilderde de söz konusudur. Mütevâzin kelimelerle oluşturulan *meşdūd u merbūṭ* (Karaman 2020: 92), *terkīm ü tahrīr* (Karaman 2020: 92) ifadeleri de aynı şekilde birer iç seci' örneğidir.

Sonuç

*Riyâzü'r-rahme'*de mukaddime ve ikinci ravza, seci' kullanımları bakımından incelenmiş ve toplamda 189 seci' grubu tespit edilmiştir. Tespit edilen seci'ler; klasik tasnif ve Recâizâde Mahmud Ekrem'in tasnifini birleştiren güncel yaklaşımlar doğrultusunda yapısına, yer ve işlevine, redif alıp almamasına göre sınıflandırılmıştır. Bu doğrultuda, eski ve yeni kaynakların yer verdiği tüm seci' çeşitlerinin *Riyâzü'r-rahme'*de görüldüğünü söylemek mümkündür. Eserde % 50.26 kullanım oranıyla en fazla tercih edilen, mutarraf seci' olmuştur. Kullanım sıklığı bakımından mutarraf seci'i % 37.56 ile mütevâzî seci' takip eder. Sec'-i murassa' % 6.87, sec'-i mütevâzin ise % 5.29 oranında kullanılmıştır. 189 seci'den 4'ünün sec'-ender-sec', diğerlerinin mukayyed seci' olduğu eserde sec'-ender-sec' % 2.11, sec'-i mukayyed % 97.88 oranında kullanım bulmuştur. Sec'-i mefrūk, eserde % 18.51 oranında yer bulmuşken sec'-i gayr-ı mefrūk % 81.48 gibi yüksek bir orana sahiptir. Tartışmalı hususlardan biri olan seci'deki vezin konusu, literatürdeki güncel yaklaşımlar ve *Riyâzü'r-rahme'*deki seci' kullanımları doğrultusunda değerlendirilmiş, vezin uyumundan kasdın Arapça kelimelerle yapılan seci'de Arapçadaki kelime türetmeye yarayan kalıpların birliği, Türkçe ve Farsça kelimelerle yapılan seci' söz konusu olduğunda ise hecelerın açıklık ve kapalılığı olduğu kanaatine varılmıştır.

Eserde ayet ve hadislerin konuyla ilgili bilgi verme, erkân-ı hamseyi delillendirme fonksiyonu dışında cümleciklerde seci' sanatı çerçevesinde kullanılması dikkat çekmektedir. Yer yer belagat kitaplarındaki klasik seci' tanımına uymayan örneklere rastlanması, Türkçenin dil özellikleri ile klasik seci' anlayışının çeliştiği durumlarda seci' konusunda esnek bir tavır sergilendiğinin göstergesidir. Eserde seci' ile sağlanan ahengin yanı sıra iç seci' olarak adlandırılan ses benzerliklerine de çok sık rastlanır. Eser, seci' konusunda olduğu gibi iç seci' bakımından da oldukça zengindir. *Riyâzü'r-rahme'*den mukaddime ve ikinci ravzanın seci' kullanımı açısından incelenmesi sonucunda, seci'in eserin hemen tamamına yayılan bir üslup özelliği olduğu görülmüş ve bölümler arasından rastgele seçilen ikinci ravzanın seci' kullanımı ekseninde mukaddimededen geri kalmayan bir üslupta kaleme alındığı tespit edilmiştir. Erkân-ı hamseyi etkili ve güzel bir biçimde ortaya koyma amacına yönelik olarak estetik kaygılarla oluşturulan *Riyâzü'r-rahme'*nin muhtelif kısımlarında hemen her vesileyle seci'e yer verilmiştir. Seci'li yapılar bakımından karmaşık bir görünüm arz eden eserde kelime ve ibarelerin büyük bir itina ile seçildiği, cümlelerin ve nihayetinde eserin son derece ustalık gerektiren bir kelime

işçiliğinin ürünü olduğu açıkça görülmüştür. Bu anlamda seci', eserde kendisini gösteren sanatlı üslubun en önemli bileşenlerinden biri olarak temayüz etmektedir.

*Riyâzü'r-rahme'*de seci' kullanımlarını ele alan bu çalışma, aynı zamanda seci'in tenkitli metin çalışmaları açısından önemini de vurgulamaktadır. Manzum eserlerde vezin ve kafiye, metin okuma ve metin tamirinde önemli bir yol gösterici olduğu gibi nesirde de seci', benzer bir işlevle aynı görevi üstlenir. Müellifin kaleminden çıkan nüshaya en yakın olanı tespit etmeye gayret eden araştırmacının elinde seci', metni doğru bir şekilde okutmaya yarayan mühim bir anahtara dönüşür. Bu anlamda, mensur eserler üzerine yapılan metin neşri çalışmalarında metne seci' dikkati ile yaklaşmak bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir.

Kaynakça

- Ahmed Hamdî (2007), *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî (İnceleme-Metin-Dizin)*, Haz. Atabey Kılıç, Kayseri: Laçın Yay.
- AKKUŞ, Metin (Haz.) (2000), *Eski Türk Edebiyatı Nesir Ders Notları*, Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Yay.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2010), "Eski Türk Edebiyatımızda Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V Nesrin İnşâsı Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türler*, Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, İstanbul: Turkuaz Yay., s. 68-70.
- ATEŞ, Ahmed (1966), "Seci", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: MEB Yay., s. 307-311.
- AYVERDİ, İlhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bursalı Mehmed Tâhir Bey (1975), *Osmanlı Müellifleri*, Haz. İsmail Özen, C. 3, İstanbul: Meral Yay.
- COŞKUN, Menderes (2010), "Üslûp Çalışmaları Üzerine", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V Nesrin İnşâsı Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türler*, Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, İstanbul: Turkuaz Yay., s. 72-83.
- DURMUŞ, İsmail (2009), "Seci", *DİA*, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 273-275.
- DURMUŞ, Mustafa (2011), "Secinin Klasik Osmanlı Nesrindeki Yeri Üzerine", *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyum Bildirileri (6-8 Mayıs 2010 Nevşehir)*, Ed. Prof. Dr. Filiz Kılıç, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., s. 249-258.
- KARAMAN, Gülay (Haz.) (2020), *Hüseyin Âlî Efendi Riyâzü'r-rahme*, İstanbul: Hiperyayın.
- KILIÇ, Atabey (2016), "Klasik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç müdür?", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, C. 2, S. 3, s. 51-79.
- KILIÇ, Filiz ve Ayşe Yıldız (2006), "Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerinde Seci", *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies XXVII Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-III*, s. 235-254.
- KILIÇ, Filiz ve Volkan Karagözlü (2017), "Türk Edebiyatında Seci ve Kullanımları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 36, s. 103-134.
- KÖKSAL, M. Fatih (2017), *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, İstanbul: Kesit Yay.
- KÖKSAL, M. Fatih (2018), "Tartışmalı Bir Seci' Türü: Sec'-i Mütevâzin", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 21, s. 589-604.
- Muallim Nâcî (2009), *Lügat-i Nâcî*, Haz. Ahmet Kartal, Ankara: TDK Yay.
- OKUYUCU, Cihan, Ahmet Kartal ve M. Fatih Köksal (2012), *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, İstanbul: Kesit Yay.
- OLGUN, Tâhir (1936), *Edebiyat Lüğati*, İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2013), *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: Gökkuşbe.
- SOLMAZ, Süleyman ve Muhterem Saygın (2018), "Türk Edebiyatı'nda Seci' ve Gülşen-i Şu'arâ Örneği", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C. 4, S. 3, s. 841-862.

- TIETZE, Andreas (2010), "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Düzyazı Biçemi", Çev. Zeynep Seviner, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V Nesrin İnşâsı Düzyazıda Dil, Üslûp ve Türler*, Haz. Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım, İstanbul: Turkuaz Yay., s. 188-213.
- UZUN, Mustafa (2009), "Seci", *DİA*, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 275-276.
- UZUN, Tacettin, Ayhan Erdoğan, Muhammet Tasa, Latif Solmaz, Şehabeddin Kırdar, Yusuf Sami Samancı (2008), *Anlatımlı Belâğat*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- YILDIZ, Ayşe (2002), *Eski Türk Edebiyatında Seci*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIZ, Ayşe (2004), "Seci Kavramı ve Secinin Divanü Lugatı't-Türk'teki Savlarda İncelenmesi", *Millî Folklor*, C. 16, S. 64, s. 107-122.
- YILDIZ, Ayşe (2007), "Bazı Belâgat Kitaplarına Göre Secinin Tanım ve Tasnifi Üzerine Düşünceler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 2, S. 4, s. 1055-1065.
- YILDIZ, Ayşe (2017), "Tazarru'-nâme Örneğinden Hareketle Klasik Türk Nesrinde Murassa Seciyi Yeniden Düşünmek", *Sivrihisarlı Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı*, Ed. Ahmet Kartal, Zafer Koylu, İstanbul: Sivrihisar Belediyesi Kültür Yay., s. 293-308.

Ek 1. Mukaddimeden

Hâşıl-ı kelâm Seyyidü'l-enâm 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm bu 'azamet ü ihtişâm ile buk'a-i muhterem-i ümmü'l-kurâdan hıttâ-i pâk-ı Beytü'l-muqaddese nehzat-ı iclâl kıldılar. Mescid-i Akşâda ervâh-ı meşâhir-i enbiyâ 'aleyhimü's-selâm kudüm-ı şerîf-i şâh-ı serâ-perde-i levlâke intizârda idiler. Her biri muqaddem-i hümâyününe cevâhir-feşân-ı tahıyyât-ı müste'tâbe olduktan sonra ol pîşvâ-yı enbiyâ işâret-i emîn-i vahy ile iki rek'at tahrîme-bend-i namâz olup ervâh-ı muqaddese-i enbiyâ iktidâ eylediler. Ba'd-ez-edâ-yı namâz Cibrîl-i emîn ol 'âlî-mağâmı pâygâh-ı şahretü'llâha îşâl eyledi. Pâye-i pâyîni şahre-i şammâya mevzû' ve taraf-ı a'lâsı küngüre-i bâm-ı âsumâna merfû' bir süllem-i müselleme gördiler ki pâyeleri yâkût-ı sürh ve zümürüd-i sebz ve zerr-i tîlâ ve nukre-i beyzâdan idi. Andan şâh-ı serâ-perde-i levlâk âheng-i seyr-i heft-iqlîm-i eflâk eyledi. Ferrâşân-ı bârgâh-ı kudret sürâdıkkât-ı serâ-perde-i haşmetin sebzezar-ı sipîhr-i zeberced-fâmnda kenâre-i cüy-ı Kehkeşâna kırup tûğ-ı bâ-fürûğ-ı iclâlini bâlâ-yı eyvân-ı melekût-ı a'lâya nişânde ve râyet-i zafer-âyet-i iqbâlini kaşr-ı bülend-i ceberût üzre ifrâşte kıldılar. Pes ol pâdişâh-ı zî-şân-ı evreng-i nübüvvet 'asâkir-i mevfûre-i kudsiyân ve cünüd-ı nâ-ma'düd-ı âsumâniyân ile âheng-i menzil-i evvelîn-i felek-i Kamer eyleyüp kûs-ı bülend-âvâze-i şân u 'azamet ve naqqâre-i pür-çumturâk-ı câh u celâleti gülğüle-endâz-ı revâk-ı nüh-ķıbâb-ı çarh-ı berîn oldı. Çün ol neyyîr-i burc-ı iqbâl reh-nümünî-i nâmüsü'l-ekber ile tayy-ı nüh-ķıbâk-ı âsumân idüp bu heft evreng-i zümürüd-reng-i mu'allâdan nür-ı dîde gibi geçerken her şadr-ı eyvân-ı felekde bir peygamber-i refî'u'l-ķadri ecrâm-ı neyyîre-i şevâbit gibi maħfil-nişîn-i karar bulup her felekde bîrûn-ı hayta-i şümâr âsar-ı 'acîbe şühüd eyledi. Zînet-serây-ı heft-gâne-i eflâkûj her birinde kudsiyân âyîn-bend-i şehristân-ı tekrîm olup her biri şeh-bâl-i iclâli pây-endâz-ı reh-güzer-i 'izz ü iqbâl idüp maqdem-i hümâyününe güher-pâş-ı ta'zîm ü istikbâl oldılar. Ol yekke süvâr-ı meydân-ı ufķ-ı a'lâ zıll-ı zalîl-i sidretü'l-müntehâda âsüde olup bülbül-i bağ-ı melekût anda vâ-mânde-i dâm-ı vukûf oldı (Karaman 2020: 65-66).

Ek 2. İkinci Ravzadan

Tabakât-ı heft-gâne-i semâvâtda hîç bir firişte kalmaz ki namâz-güzârân için istiğfâr eylemeyeler ve bu emr-i celîlü's-şâna müdâvemete tevfiķe du'â itmeyeler. Rebî' bu güne nesîm-i ta'bîr-i bedî'le şükûfe-güşây-ı rivâyet olur ki: "On bir ay Vehb bin Münebbih hażretlerine mülâzemet kıldum tâ bu hadîş-i şerîfûj şeref-i istimâ'ı ile müşerref oldum." Mansûr bin Mücâhid

dağı şeker-pâş-ı mezâk-ı sâmi'a olmuşdur ki: "Dört yıl hizmet-i Rebî'e mülâzemet kıldum tâ bu hadîş-i şerîfün istimâ'ına muvaffak oldum." Ahmed bin Hâşim dağı bu resme güher-rîz-i ceyb-i sâmi'a olmuşdur ki: "Bir yıl Manşûr bin Mücâhiden der-ğüst eyledüm tâ ki şadef-i sâmi'a bu gevher-i semîn ile zînet-yâb oldu."

Ĥudâyâ! Perverdigârâ! Aşhâb-ı keş ü şühüddan erbâb-ı vecd ü vücûd ve şaff-ârâyendegân-ı rükû' u sücûd için biz bende-i günâhkâr-ı perîşân-rûzgârları müstevcib-i iğâb-ı 'azîm ve müsteħakk-ı 'azâb-ı caħîm iken maħz-ı lütf u inâyetünle âzâd ve sitem-i nefis-i hevâ-pîşe ve ifsâd-ı İblîs-i fesâd-endîşe ile ĥarâb olmuş nihân-ğâne-i derûnumuzı dest-yârî-i mi'mâr-ı hidâyetünle ma'mûr u âbâd idüp dîvân-ı 'âlî-şân-ı kibriyâdan i'tâ-yı berât-ı necât ve defter-i perîşân-ı a'mâlümüzden maħv-ı erkâm-ı seyvi'ât eyle. Âmin yâ Rabbe'l-âlemîn bi-ğürmeti Seyyidi'l-evvelîn ve'l-âħirîn (Karaman 2020: 96-97).

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 716-752

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE GÖKKUŞAĞI ALGISI

Murat Ali KARAVELİOĞLU

Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (makaravelioglu@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-6230-8639/ Prof. Dr., Iğdır University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 11.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Karavelioğlu, Murat Ali (2022), "Klasik Türk Şiirinde Gökkuşığı Algısı", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 716-752.

Karavelioğlu, Murat Ali (2022), "Rainbow Perception In The Classical Turkish Poetry", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 716-752.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Klasik Türk Şiirinde Gökkuşığı Algısı

Özet

Klasik Türk edebiyatının beslendiği kaynaklar sıralanırken “mitoloji” de anılır. Çünkü mitoloji bütün bir insanlık tarihini kuşatır ve sürekliliği bulunan bir kavramdır. Mitoloji içinde var olan kültürler ise sanat ve edebiyata, hatta bilimsel faaliyetlere tesir eder. Çeşitli törensel ritüellerin yanı sıra asıl sözlü anlatımlarla aktarılan mitik değerlerin tabiatıyla en çok edebiyat alanında müessir olduğu söylenebilir. İnsanlığın iptidai çağlarının, yaşanılan dünyanın keşfi bakımından günümüzden daha fazla merak uyandırdığını söylemek yanlış olmaz. Kozmoloji ise hem insanın erişemediği hem de göz alıcı cazibesıyla ilgi ve merakı daha fazla uyandırmış olmalıdır. Gök cisimlerinin yanı sıra gök olayları da insanı türlü yönlerden etkiler. Bunlardan biri olan gökkuşığı hem şekli hem nadiren görülmesi hem de rengârenk olmasıyla hakkında türlü çağrışımlar yaratan bir unsur olagelmıştır. Yaşadığı dünyaya yabancı olmak bir yana bütünüyle içinde olan divan şairi, gökkuşuğunu -bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla- elli üç ayrı benzetmeyle ele almış, onu çok zengin ve renkli hayallerle algılamıştır. Bu makalede, şairlerin gökkuşığı metaforunu, mitolojik arka planını iyi bilerek, sanatsal ve estetik bir zevk içinde algılayışları, zengin örnekler eşliğinde ele alınıp değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gökkuşuğu, klasik Türk şiiri, mitoloji, metafor, kozmoloji.

Rainbow Perception In The Classical Turkish Poetry

Abstract

One of the main sources of the classical Turkish poetry is mythology, because it encircled the history of humanity and is a concept that have continuity. Also, cults in mythology reflects art, literature and scientific activities. Besides some ceremonial rituals, mythic values that express orally are very influential on literature. It can be said that the first eras of the humanity make a sensation more than current days. Cosmology also makes a great sensation on humans. Cosmology makes a great sensation on people because it is out of reach and it has a glamorous attraction. Besides the celestial bodies, sky events also affect the humans. One of these events is rainbow which is special because of its shape, its seldom and its colours. Classical Turkish poets handled rainbow in fifty-three different forms and perceived it very rich and colourful imaginations. The perception of rainbow metaphor of the poets is going to be evaluated with rich examples in this paper.

Keywords: Rainbow, classical Turkish poetry, mythology, metaphor, cosmology.

Giriş

Klasik Türk şiirinde gökkuşağının nasıl algılandığına dair tespit ve değerlendirmelere geçmeden önce nasıl tanımlandığı ve adlandırıldığından, ne olduğuna dair eski çağlardan bu yana çalışmış, görüş ve tahminde bulunmuş, en doğru bilimsel verilere ulaşmış bazı bilim adamlarından, gökkuşağının mitolojik arka planından kısaca söz etmek gerekir. Ardından Türk mitolojisindeki yerine ve gökkuşağı ile ilgili bazı inanışlara bir nebze temas etmek yerinde olacaktır.

a. Gökkuşağına Dair Bazı Tanım ve Adlandırmalar

Bilimsel açıklama ve anlamlarının dışında kültür, sanat ve edebiyatta çok sayıda benzetmeyle karşımıza çıkan gökkuşağı, gerek yay biçimindeki görüntüsü, gerek rengârenk oluşu sebebiyle gökyüzünde bir renk cümbüşü hâlinde tezahürü, gerekse yağmurla olan ilişkisi bakımından eski çağlardan itibaren insanoğlunun dikkatini ve ilgisini çekmiştir. Bilhassa bahar mevsiminin bereketli yağmurlarının ardından havanın açmasıyla birlikte bazen güneş ışınlarının yağmur damlaları üzerinde yansması ve kırılmasıyla meydana gelen bir gök olayıdır ve her zaman görünmemesi bile dikkati çekmesine vesile olmuştur.¹ Böylelikle bütün bir kültür tarihinde gökkuşağının hatırı sayılır bir yer tuttuğu görülmektedir.

¹ Hatırlatıcı bir bilgi olması için gökkuşağı tanımlarından bazısını kaydetmekle iktifa ediyoruz: "...Alâyim-i Semâviyye galatı eleğim sağma tabir olunan daire-i havâiyyeye denir ki evkât-ı rabtda hâdis olur; zikr olunan 'kuzah'tan me'hûzdur. Vech-i mezkûr üzere tarâyık-ı mütelevvineyi müstemil olduğu için yahud irtifâ sebebiyle tesmiye olunmuştur. Ve inde'l-ba'z kuzah, sehâb üzere müekkel olan feriştenin ismidir, alâ-kavlin mülûk-i Acemden birinin ismidir, kavs bunlardan birine muzâf olmuştur." (Mütercim Âsım Efendi, *El-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, 2, 1208). "Havadaki yağmur katarâtı arasından geçen şu'â'-ı âftâbın bi't-tahallül mürekkep bulunduğu yedi renkten her birinin ayrı ayrı nisf veya kavs-i dâ'ire şeklinde görünmesinden ibaret alâmet-i semâviyye, tiraje." (Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî* (haz. Ahmet Kartal), 320). "Düşmekte olan yağmur damlacıklarında güneş ışınlarının kırılıp yansmasıyla gökyüzünde oluşan yedi renkli, kemer biçimindeki görüntü, alkım, ebekuşağı, ebemkuşağı, eleğimsağma, hacıarkuşağı, meryemanakuşağı, alaimisema." (*Türkçe Sözlük*, 773). "Elegimsağma, [elegimsağmal, elegimsağmalı, elegimsağma, enegimsağmal, enegümsağmalı, inegimsağma, inegimsağmal, inegimsağmal] Alâim-i sema, gökkuşağı. (*Yeni Tarama Sözlüğü*, -düzenleyen: Cem Dilçin-, 82). "Yağmurlu günlerde bazen semada kavis şeklinde görülen rengârenk alamet ki ziya-yı şemsin menşur şeklindeki katarât-ı bârândan hîn-i mürurunda bi't-tehallül elvan-ı muhtelifeye ayrılmasından mütehasıldır, kavs-i kuzeh, eleğimsağma." (Ali Seydi (1909-1912), *Resimli Kamus-ı Osmanî*). "Kavsu Kuzah (gökkuşağı) konusuna gelince, o ancak, bir ışık kaynağından gelen ışının, dâiresel şeffaf parçacıklarda yansımından meydana gelir. Renklerinin farklı oluşu ise ışık kaynağından gelen ışının ve çeşitli bulutların renginin farklı olmasından ötürüdür." (Esîrüddin el-Ebherî'nin (ö.1265?) *Hidâyetü'l-Hikme* adlı eserinden. Ramazan Şahan, "İzmitli Karaveys el-Kocevî'nin Kavsu Kuzah Adlı Risâlesinin Tahkik, Tercüme ve Tahlili", 339). "Bulutları yöneten Kuzah adlı meleğin sardığına inanılan gökkuşağı... Bu yüzden Araplarca Kavsi kuzah (Kuzah'ın kuşağı) adıyla anılmıştır. Eski Arap inançlarında iki Kuzah vardır. İkincisi fırtına tanrısıdır, Şaytan adıyla de anılır. Dolu tanelerinden olan oklarını atar, yayını bulutlara asarmış. Âlaimi semâ (Göksel belirtiler) deyiminin Müslümanlarca melek, İslâm öncesi inançlarında tanrı sayılan bu iki Kuzah'tan geldiği ileri sürülmektedir." (Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 28). "Kavs-i Kuzah, alâim-i cevviyeden olup küre-i şemse mukabil duran yağmurlu bulutlarda nümayan olur. Nadiren bir, ekseriya müteferrik iki kavs-pare suretinde görülmektedir. Hariçteki dâhildekine nispetle daha donuk ve dumanlı olup kavs-i dâhilinin aks-i tertibi ile mülevvendir; yani kavs-i dâhilinin aks-i tertibi kırmızı rengi yukarıda, benefşe aşağıda olduğu halde kavs-i hariçte bu hal makûstur. Ender olarak üç kavs dahi görüldüğü varır; hâlbuki bu hadise-i semaviyeyi teşkil eyleyen kavisler esasen yedi ve daha ziyade olduğu halde ikiden ve bahusus üçten maadasının ziyaları pek zayıf bulunduğundan rüyet olunamamaktadır. Şu garip hadisenin neden ileri geldiği anlaşılacak için şuaat-ı şemsiyenin yağmur damlaları içinde tahallül ederek nasıl inikâs eylediğini bilmek kâfidir." (İsmail Safa, "Kavs-i Kuzah", 369). Bu tariflere ilave olarak İslam dünyasında bilhassa İhvan-ı Safa hareketinin gökkuşağı tasavvuru hakkında şu bilgileri aktarmak yerinde olacaktır: "Olayın, güneş ışınlarının atmosferde kesif halde bulunan su zerrecelerini aydınlatarak yansımından meydana geldiğini ileri süren İhvan-ı Safa, kuşağın dıştan içe doğru taşıdığı kırmızı, sarı, mavi ve yeşil renklerle dört tabiat, dört ahlâk ve hatta dört mevsim arasında sembolik tekabülîyetler kurar; ayrıca bu renklerin az veya çok oluşunun halk arasında belli kehanetlerle yorumlandığını ve esasen gökkuşağının firaset ilmiyle de yakından ilgisinin bulunduğunu belirtir." (Hüseyn Gazi Topdemir, "Gökkuşağı", 14, 122).

Bir kültürel bellek metaforu olarak gökkuşağına verilen isimleri inceleyen bir makalede gökkuşağına şu adların verildiği anlaşılmaktadır: Cennet işareti, dedekuşağı, eleğimsağma (eleğimsema, elemsame, elemzahman, elirzaman, emirsema, eneğimsağma), ebemkuşağı (ebekuşa, ebekuşağı, ebemguşa, ebemguşağı), ebemin gümüş kuşağı, ebemin yeşil kuşağı, ebemseccadesi, ebizemzem (ebezemzem), emir (emirbenim, emirdastarı), Fatma Kadın kuşağı. gurşah, havana, inamsama, ipek kuşağı, iro, kazan kulpu, kızıldırık, kuslukedeh, peygamberkuşağı, tanrıköprüsü (tanrıkuşağı), yağmur kuşağı, yeşilkuşak, yılansalıncağı (Kalafat 2018: 1147-48). Konuyla ilgili yapılan yayımlar incelendiğinde adlandırmaların bunlarla sınırlı olmadığı anlaşılıyor. Bilhassa Türk boylarında gökkuşağı adlandırmalarındaki zenginlik dikkati çeker. Gökkuşağına Hakaslarda tigr huri, kügürt çolı (gök gürültüsünün yolu), Kırgızlarda asmandağı jaa (gökyüzündeki yay), Başkurlarda yeyğor, Karaçay-Balkanlarda can kılıç, Karakalpaklarda Hezret Eliyidin kılışı (Hazret-i Ali'nin kılıcı), Özbeklerde uk-yoy (ok-yay), Kumuklarda enem jaya (Karı Nine'nin yayı), Tatar dilinde ise Karı Nine'nin ok yayı ve benzeri isimler verilmiştir. Bu adlar Dağıstan Terekemelerindeki Karı Nine'nin ok yayı gibi ifadelerle benzerlik göstermektedir (Beydili 2005: 218).

Azerbaycan Türklerinde gövsi gezeh, Karı Nine'nin örmeni, Fatma Karı'nın örmeni, Fatma Nine'nin kuşağı (Beydili 2005: 217) gibi adlarla anılan gökkuşağına yağmur kuşağı, Meryem Ana kuşağı, hacılar kuşağı, al kuşak, yeşil kuşak, alyeşil kuşak şeklinde bazısında renk çağrışımlarının öne çıktığı isimler de verilmiştir. Uygur Türkçesinde Hasan Hüseyin (hesen-hüsen) gibi orijinal adlar da verilmiştir (Li 2014: 657 vd). Ayrıca gökkuşağı, yedi renk iplikle dokunmuş bir kilim olarak düşünülür.

Anadolu Varsaklarının inanç ve âdetlerine dair yapılan bir çalışmada “gökkuşağı, Çukurova bölgesindeki Varsaklar arasında farklı şekillerde isimlendirilmektedir. Buna çoğu yerde “nur” dendiği gibi, yeşil Kâbe, alyeşil çökmesi, yeşillik çökmesi ve kırmızı-yeşil şeklinde isimler de kullanılmaktadır. Gökkuşağı olduğu zaman “nur düştü” derler” (Gökbel 1998: 126). Adlandırmaların geneline bakıldığında dinî-mitolojik boyutla renk çağrışımlarının öne çıktığı kolayca görülür. Birinci grupta Meryem Ana, Umay Ana, Fatma Nine dini-mitolojik imlerin uzantısına müşahede olunurken ikinci grup isimlendirmelerde yeşil rengin bereket, kırmızı rengin ise ateş ve hareketlilikle olan ilgisi fark edilir. Beyitlerin ele alındığı safhada yeri geldikçe benzetmelere dayalı daha başka isimlerin kullanıldığı görülecektir. Bu kadar zengin isimlendirmeye muhatap olan gökkuşağının klasik Türk şiirinde de aynı zenginlikte bir hayal dünyasıyla karşılandığını, çeşitli benzetmelere konu olmak suretiyle gökkuşağı etrafında muazzam bir kültürel bellek ve estetik değerler manzumesi teşekkül ettiğini, yapılan tarama ve tasnif göstermiştir.

b. Gökkuşağı Üzerine Çalışan Bilim İnsanları

Işığın, bir bilim olarak optiğin ve dolayısıyla bir yönüyle gökkuşağının ne olduğunu, nasıl ortaya çıktığını inceleyen bilim insanlarının başında eski Yunan bilginleri gelmektedir. Özellikle doğa felsefesiyle ilgilenen insanlar ışığın hareket, yansıma, kırılma gibi hususiyetlerini incelemişler, gökkuşağının meydana gelişine ilgili -bazısı birbirinin tekrarından ibaret- görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu kişilerin başında Empedokles (M.Ö. 494-434), Aristo (M.Ö. 384-322), Demokritos (M.Ö. 460 ?-370 ?), Epikuros (M.Ö. 341-270), İskenderiyeli Heron (ö. 70), Batlamyus (ö. 168?) gibi filozoflar ve doğa bilimcileri gelir. El-Kindî (ö. 866?), Kustâ bin Lûkâ (ö. 912/13), Fârâbî (ö. 950/951), İbn Sînâ (ö. 1037)², İbnü'l-Heysem (ö. 1039), İbn Rüşd (ö. 1198), Nâsîrüddîn-i Tûsî (ö. 1275), el-Karâfî (ö. 1283), Kutbuddîn-i Şîrâzî (ö. 1311), Kemâleddîn el-Fârîsî (ö. 1320), Mîrîm Çelebi

² Geniş bilgi için bkz. Sayılı, “İbn Sînâ’da Işık, Görme ve Gökkuşağı”, 255-302.

(ö. 1525)³ gibi Doğulu bilim insanları konuya ya doğrudan yahut dolaylı olarak değinmişlerdir. Bunlar içinde Kemâleddin el-Fârîsî, gökkuşağı hakkında modern bilimin ortaya koyduğu bilgileri günümüzden tam yedi yüz yıl önce yazmış ve büyük bir başarı göstermiştir.⁴ Aynı devirde Theodoric (ö. 1311) de konuyla ilgili doğru sonuçlara ulaşmayı başarmıştır. Daha sonraları Descartes (ö. 1650), Newton (ö. 1727), Thomas Young (ö. 1829) gibi bilim insanları, gökkuşağının oluşum ve özelliklerini sistemli bir şekilde ortaya koymuşlardır. Öte yandan “Osmanlı ilm-i menazarında gökkuşağı konusu üzerinde özellikle durulduğu görülür. XV. yüzyıl ulemasından Nalbantzade Hüsameddin Tokadî, Hocazade Muslihiddin Efendi, Mollazade Rûmî ve Üveys Kocevî, birer risale kaleme alarak gökkuşağının oluşumunu ve özelliklerini incelemişlerdir” (Fazlıoğlu 2000: 131). Eski Yunan’dan bu yana genel olarak tabii bilimlere, doğa felsefesine yönelik çalışmalar daha dar kapsamda kozmolojiye de hasredilmiş, bu meyanda gökkuşağının oluşumu ve mahiyeti açıklanmaya çalışılmıştır. Bütün bunlar bir yana katoprikteki konuların, özellikle ışığın kırılması ve yansması hadiselerinin, şehzadeleri eğlendirmek ve onlarda merak duygusu uyandırmak için de incelendiği bilgisi (Râşid 2000: 129) gerçekten de çok ilginçtir. Bundan anlaşılması gereken herhalde bilimsel konuların eğlence aracı yapıldığı değildir. Tersine eğlenmenin bile bazen ilmî bir seviyede tutulduğu, genç padişah adaylarının eğlenirken bile yetişmelerinin hedeflendiği muhakkaktır. Türk ve Müslüman bilginlerin konu üzerinde geniş kapsamlı çalışmalar yaptıkları, yalnızca gökkuşağı hususunda değil, bütün bir gökbilimi hakkında malumat sahibi oldukları ve birbirini geliştiren çalışmalar yaptıkları, bu kısa bilgilerden anlaşılmaktadır.

c. Gökkuşağı Algısının Mitolojik Arka Planı

Gökkuşağı ile ilgili araştırmalarımız bizi tarih boyunca Doğu’da ve Batı’da onun hakkında yapılan bilimsel açıklamaların dışında mitolojik arka planı incelemeye götürdü. Gerçekten de gökkuşağı algısının, işin ilmî yönü bir tarafa mitoloji, hatta Şamanizm ile doğrudan ilgisi vardır ve bu hususa kısaca değinmenin, edebiyatımızdaki yansımalarının anlaşılması bakımından yararlı olacağı muhakkaktır.

Klasik Türk şiirinde gökkuşağının nasıl algılandığını, şairlerin gökkuşağını gözlemleyerek ne tür hayallere daldıklarını örneklerle göstermeden önce bu algı veya hayallerin hangi mitolojik arka planının var olduğu, hangi kültürel kodları içerdiği yahut nerelerden beslendiği gibi hususlara kısaca bile olsa değinmek gerekir. Çünkü pek çok tabii ve kozmolojik hadisede olduğu gibi gökkuşağı konusunda da dinî yaklaşımları aşan ve “bâtıl düşünceler” olarak imlenen birtakım anlayışlar, hadiseleri izah ve yorumlar söz konusudur.

Tarih boyunca insanoglu tabiattaki tüm varlıklarla iç içe olmuş, onları merak etmiş, mahiyetlerini anlamaya çalışmış, kendisine göre yorumlar yapmış ve çıkarımlar elde etmiştir. Gerek yeryüzündeki gerekse gökyüzündeki cisimler hakkında birtakım anlayışlara sahip olmuş, her birine çeşitli manalar yüklemiştir. İptidai toplumalarda bu anlayışlar birer kült halinde gelişme göstermiş ve bugün dünyanın farklı bölgelerinde birbirinin benzeri yahut zıttı pek çok gelenek, mitolojik arka planlarıyla yaşamaya devam etmiştir. Esasen bugün birer araştırma konusu olarak insanın merakını ve ilgisini çekmeyi sürdüren inanışlar, mitlerin uzantılarından başka bir şey değildir. Ne var ki “İslamiyet’in kabulünden sonra da devam eden bu kültler, İslami mefhumlarla uzlaştırılarak yaşatılmış, ‘Cenab-ı Hakk’ın kudretinin tecelli vasıtası’ olarak görülüp yorumlanmıştır” (Ocak 1983: 29). Bu sebeple, mitlerin ne olduğuna eğilirken meselenin dini boyutunu asla gözden uzak tutmamak gerekir. Hatta mitik uzantıların dini inançlara müdahale ve onları değişik yorumlar biçimine sokma becerisini de dikkate almak şarttır.

³ Geniş bilgi için bkz. Topdemir, “Mirim Çelebi’nin Gökkuşağı ve Halenin Oluşumu Adlı Optik Kitabının Türk Bilim Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, 1203-1210.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Topdemir, “Kemalüddin El Farisi’nin Gökkuşağı Açıklaması”, 477-492.

“Mit” sözcüğünün özünde geçmiş zaman, hatta “başlangıç” anlamı bulunur. Bu en uzak geçmiş yer yer hayal perdesi altında gizlidir, fakat bir o kadar da kuvvetli inanca dayanır. Toplumların ananeleriyle karışmış ve çoktan başkalaşmış bulunan mit formları aynı zamanda dinsel inanışların tesiriyle mukaddes bir değerler manzumesine dönüşmüştür. Bir yönüyle mutlak dinî öğelerden beslenirken diğer taraftan akli ve mantığı zorlayan içerikleriyle mitler din dışı pek çok anlayış ve uygulamayı içlerinde barındırırlar. İnsanlığın bilinmeyen zamanlarında ortaya çıkan daha doğrusu oluşmaya başlayan mitler, binlerce yılda bazı yapısal özelliklerini muhafaza etmekle beraber çeşitli varyantlara da sahip olarak günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır. Dünyanın çeşitli coğrafyalarında, bilhassa ada toplumlarında yahut çağdaş dünyaya ulaşım ve erişim güçlüğü bulunan bölgelerin halklarında mitsel inanışların ve geleneklerin daha iyi korunmuş ve aktarılmış olduğu görülmektedir.

Mitoloji konusunda önemli çalışmalara imza atmış bulunan Rumen araştırmacı Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri* adıyla Türkçeye çevrilen kitabında miti şöyle tarif ediyor: “Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, ‘başlangıçtaki’ masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman ‘yaratılış’ın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler doğaüstü varlıklardır. Özellikle ‘başlangıçtaki’ o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınırlar. Demek ki mitler, onların yaratıcı etkinliğini ortaya koyar ve yaptıklarının kutsallığını (ya da yalnızca ‘doğaüstü’ olma özelliğini) gözler önüne serer. Sonuç olarak, mitler, kutsal ya da doğaüstü olan şeyin, dünyaya çeşitli, kimi zaman da heyecan verici akınlarını betimleyerek” (Eliade 2018: 17). Bu tariften anlaşılmaktadır ki mitlerde kutsallık, gerçeklik, sürengenlik, yaratılış öyküsü, doğaüstü varlıklar ve bunların eylemleri ile yer yer masalsi öğeler bulunur.

Mitolojide başat rol oynayan unsur “yaratılış” yahut “dünyanın başlangıcı” öyküsüdür. Ancak mitlerin yalnızca bunu ele aldıklarını söylemek yanlış olur. Çünkü mitler, bu en eski zamandan hareketle binlerce belki de milyonlarca yıl boyunca meydana gelen hadiseleri de açıklayıcı niteliğe sahiptirler. Toplumdan topluma bazen benzeşen bazen değişen formlarla; söz, müzik, dans ve her türlü törensel ritüelle nesiller arasında aktarılan mitik değerler, ait oldukları cemiyetin millî, dinî ve kültürel kodlarında çok önemli yer tutarlar. Eliade bunu şöyle ifade eder: “...mitler yalnızca Dünya’nın, hayvanların, bitkilerin ve insanın kökenini anlatmakla kalmaz, ama aynı zamanda insanın bugün içinde bulunduğu duruma gelmesine kadar olup biten bütün önemli olayları da anlatır; bir başka deyişle onun ölümlü, cinsiyetli, toplum halinde örgütlenmiş, yaşaması için çalışması gereken ve belli kurallara göre çalışan bir varlık durumuna gelmesine kadar gerçekleşen önemli olayları anlatır” (Eliade 2018: 23). Bunu yaparken mitler, aslında bir tarih yazımı meydana getirmektedirler. Aşağı yukarı bütünüyle sözlü bir tarih geleneği denilebilecek nitelikteki mitoloji verileri, en büyük olayın (yaratılışın) yaşandığı zamana dayandığından, bu eşsiz zamanın dini boyutuyla harmanlanmış bulunduğu ve ideal olanı, katıksız bulunanı, kirlenmemiş ve bozulmamış bir çağı açıklamaya çalıştığından mukaddes sayılan birçok öğeyi bünyesinde barındırır. Bizim, nice inanış ve benzetmeleri, hayal ve estetik değerleri klasik Türk şiir metinleri üzerinden inceleyeceğimiz gökkuşığı, işte bu türden mitolojik temellere dayanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gökkuşığı algısının mitolojik boyutuyla ilgili son derece ilginç saptamalarda bulunan ve çok kıymetli bilgiler sunulan bir makale yakın zaman önce yayımlandı.⁵ Burada, başlıktan da anlaşılacağı üzere klasik Türk şiirindeki gökkuşığı algısının mitolojik çağrışımları üzerinde

⁵ Ayşe Yıldız, “Mitolojik Çağrışımları Işığında Klasik Türk Şiirindeki ‘Kavs-i Kuzah’a (Gökkuşığı) Dair”, *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, 56, Harvard Üniversitesi Yayınları, 2021, 433-448.

durulmaktadır. Farsçada “nîrân”, “âyende” gibi adlarla anılan gökkuşağının Yahudilikte Nuh Tufanı ile alakası üzerinde durulur. Kitab-ı Mukaddes’in Tekvin bölümünde insanlar, varlıklar âlemi ve Tanrı arasında yapılan bir anlaşmanın işareti olarak kabul edilen gökkuşağı, Hıristiyanlar arasında Hz. İsa’nın tahtını kuşatmaktadır.

Ayrıca gökkuşağı, Sümerlere kadar dayanan çeşitli inanışların da içinde yer alır. Eski çağlarda “Kuzah’ın dolu tanelerinden oluşan oklar fırlattığına ve yayını astığı bulutlara hükmettiğine inanılmaktaydı. Bulut ve gökkuşağı ilgisi fiziksel bir yakınlık olmanın ötesinde, Hint mitolojisinin gökkuşağı ile ilişkilendirilen gökyüzü, yağmur, fırtına ve savaş tanrısı İndra’yı da düşündürür. İndra’nın isimlerinden biri de Meghavahana (bulutlara binen)’dir. Yunan fırtına tanrısı Zeus’la ilgili de gökkuşağı ve bulut ilişkisinin dile getirildiği bir inanış vardır. Yunan mitolojisine göre gökkuşağı, Zeus’un bulutlarla yazı yazmak suretiyle insanlara verdiği bir işarettir. Sümer mitolojisinde savaşçı ve çiftçi tanrı Ninurta’nın tacının simgesi olan gökkuşağı, at kafasının üzerinde yay çeker şekilde resmedilmiştir” (Yıldız 2021: 439). Bu bilgilerden, gökkuşağının, çok eski çağlardan beri insanların ilgisini çektiği açıkça görülür. Çeşitli gök hadiselerle ilgisinin yanısıra savaş, hükümdar tacı ve at ile de alakalı olduğu anlaşılır. Nitekim ele alacağımız şiir metinlerinde bu tasavvurların yer yer yaşatıldığı görülecektir.

d. Gökkuşağının Türk Mitolojisi, Şamanizm ve Gök Tanrı İnancındaki Yeri

Klasik Türk şairlerinin gökkuşağı algısını tespit etmek için bu kısa mitoloji malumatından sonra Türk mitolojisinin sunduğu verileri de dikkate almak lazımdır. Türklerin, Şamanizm ve onun ötesinde Gök Tanrı inancına dayanan son derece zengin ve konumuzu yakından ilgilendiren kültürel birikimleri vardır. Bilindiği gibi Gök Tanrı inancı, en eski Türk dinî inançlarından biridir ve asırlar boyunca bir kült şeklinde varlığını sürdürmüştür. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra bu inancın ve etrafında teşekkül eden kültürlerin yeni dine uydurulduğu yahut etkisinin çeşitli düzeylerde devam ettiği görülmüştür. Bugün dahi Müslüman Türk milletinin inanç sisteminde bu kültürün tesiri görülür. “İslamiyet’e geçişi belli bir ölçüde kolaylaştırdığı eskiden beri ileri sürülen bu kültürün, İslami döneme mahsus bazı metinlerde de ortaya çıktığı müşahade olunmaktadır. Bu metinlerin tipik bir örneğini *Dede Korkut Kitabı* teşkil etmektedir. Bu eserdeki hikâyeler incelendiğinde, her ne kadar *Orhun Kitabeleri*ndeki hüviyetiyle olmasa da, Oğuz beylerinin dua ederken yüzlerini göğe kaldırmalarını anlatan pasajlara rastlamak zor değildir” (Ocak 1983: 32). Bu tesirlerin mahdut sayıda eserde karşımıza çıktığını söylemek yanlış olur. *Kutadgu Bilig*’den itibaren İslamî devir Türk edebiyatının bütün sahalarında aynı tesiri görmek kabildir. Nitekim klasik Türk şiir metinleri, bu bakımdan da sayısız örnekle doludur.

Bugün araştırmacıların mazmun, metafor, imge gibi kavramlarla -genelde bunlar arasındaki ayırımın farkına varmayarak- ifade ettikleri kodların geri planında, tarihsel süreç boyunca işlenip belirli bir anlam dünyasına sahip olmuş, ayrıca estetik bir hüviyet kazanmış inanışlar söz konusudur. Bütün bu inanışların temelinde ise insanın inanma ihtiyacı, yani inanç olgusu yatar. “İnanç, insanın yaradılış itibarıyla bir şeylere inanma gereksiniminden meydana gelen, nesilden nesile aktarılan, düşünme sistemi olarak tanımlanabilir. İnancın oluşumunda gözlem yapma ve davranışta süreklilik önemlidir. İnancın düşünce sistemi olarak devamı, bunun davranışa (ibadete) dönüşmesi ile mümkün olmaktadır. Bu aşamada devreye ‘hurafe’ adı verilen ve dine uygun olmayan daha çok pagan dönem uygulamalarını içeren düşünce ve davranış kalıpları girmektedir” (Elpe 2018: 110). Burada vurgulanan husus, inancın bir ihtiyaç olduğu ve muhakkak sürekliliği gerektirdiğidir. İşin hurafe yönü ise içinde bizim ele aldığımız konu da dâhil olmak üzere kültürel birikimi adeta besleyen bir memba gibidir.

Gök Tanrı inancında başat rolü oynayan kişi şaman (kam)dır. Doğumdan düğüne, cenaze defninden kurban adağının kesimine ve ruhlara sunumuna, hastaların sağaltılmasından büyü seanslarına kadar iptidai toplumlarda şamanın rolü büyüktür. Tanrı ile insanların arasındaki

vasıta da yine şamandır. Yağmurun yağması, ürünlerin bereketlenmesi, neslin üremesi, avın bol olması vb. o günün insanını doğrudan ilgilendiren ne varsa bunu sağlayan, daha doğrusu sağlanmasına sebep olan şamandır. Şaman, bazen gökyüzüne çıkar, bazen yer altındaki ölümler diyarında dolaşır. Hatta bu işleri yapan ayrı ayrı şamanlar vardır ve kimse diğerinin işine karışmaz. Nitekim bugün elimizde bulunan çizim ve resimlerde, fotoğraflarda şaman davulunda dünyanın taksimatına rastlanır.⁶ Aslında Şamanist ritüellerin vazgeçilmez aleti olan davul, bir deften ibarettir. Bir kasnağa gerilen hayvan derisinin bazen üzerinde, bazen kasnağın iç kısmında, bazen de her iki kısımda da gök cisimleri, dünya algısı, ruhlar âlemi, ölümler âlemi gibi tasvirlerle tesadüf edilir. Burada bir hususu vurgulamakta yarar var. Gaipden haberler verdiği inandırıcılığının ve büyüyle meşgul olmasının, şamanın halk nezdindeki itibarını artırdığı muhakkaktır; ancak asıl, anlatı kültürünün güçlü oluşu millî şuuru ve şaman kültürünü sürekli kılmışa benziyor.

Şamanların gökkuşağı ile ilgisi belirgindir. Abdülkadir İnan, bunu şöyle ifade eder: “(Şaman, Kam), deruni ve gerçek vecd halinde iken ruhunun göklere çıktığına ve yer altına inip cehennemleri gördüğüne inanır. Urenha’ların inançlarına göre kamların kudreti ilahidir, göklerden verilmiştir. Bu kudret şamanın başı üzerine bulut olarak gelir; ebekuşağı şekline girerek başını, vücudunu doldurur. Bunun içindir ki her şamanın davulunda “ebekuşağı”nın resmi bulunur” (İnan 2000: 79). Şaman davullarının üzerindeki tasvirler hemen daima dünyayı ikiye veya üçe bölünmüş şekilde gösterir. Bunlar üst dünya (göklere âlemi), orta dünya (yeryüzü) ve alt dünyadır (yer altı âlemi). Üst katmanı oluşturan kısımda gök cisimleri görülür ve bunlar arasında bazen gökkuşağı da göze çarpar. “Altay şamanlarının davullarının içinde ve dışında birtakım resimler bulunur. Bu resimler Anohin’e göre şöyle izah edilir: Daireyi ikiye ayıran düz ve kalın bir çizginin yukarısında, bir başın iki yanındaki iki daire güneş ve ay’ı temsil eder. Yay şeklindeki kalın çizgiler ebekuşağıdır, her davulda görülür” (İnan 2000: 96). Bu nedenle Hoppál, bazı araştırmacıların bu nedenle davulu ‘mitik dünya haritası’ ya da ‘kâinat sembolü’ olarak değerlendirdiklerini” ifade etmektedir (Hoppál 2021: 237). Türklerin Orta Asya’da bazı küçük kollarda bugün dahi yaşayan ve çeşitli doğa olaylarına atıfta bulunulan inanışları vardır ve bütün bunlar Gök Tanrı inancıyla ilişkilendirilir. “Orta Asya’da güneş, ay, yıldız gibi gök cisimleri; ayrıca yıldırım, gök gürültüsü, fırtına ve gökkuşağı gibi doğa olaylarına ilişkin inanışlar Gök Tanrı inancına bağlanır” (Özakın 2021: 99). Konuyla ilgili bir başka tespit de “Orta Asya’da güneş, ay, yıldız, yıldırım, gök gürültüsü, fırtına ve gökkuşağı ile ilgili inanışları Gök Tanrı inancı ile ilgilidir” (Turan 2011: 50) şeklindedir. Böyle arkaik inanışları, iptidai insanların yerler ve gökler âlemiyle fiziksel ve ruhsal temasının, bunun da ötesinde hem meraktan hem de ihtiyaçtan kaynaklanan yakın ilişkisinin yansımaları olarak görmek doğru olur.

Türk mitolojisi üzerine yaptığı derinlikli araştırmalarla tanınan Bahaeddin Ögel, gökkuşağının Şamanizmdeki yerini şöyle tespit etmektedir: “Dünyanın orta direği olan Demir-kazık’ın yanlarına karşılıklı olarak çizilmiş, altı yay görülüyordu. Yerle gök, bir çizgiyle ayrılmış ve çizginin üzerinde de ay, güneş ve yıldızlar görülüyordu” (Ögel 1995: II/228) Onun tespitlerine göre şamanlar gökyüzüne ebekuşağı yoluyla çıkarılmış. Bir ip üzerine asılmış mavi, beyaz, kırmızı ve sarı bezler şamana göğün yolunu gösterirmiş. Kimi araştırmacılara göre bu, gökkuşağından başka bir şey değildir. Bazı araştırmacılar ise mavi ve beyaz renkli bezleri gökyüzü, diğerlerini ise gökkuşağı olarak anlamlandırmışlardır. Şamanlardan bazıları gökkuşağını, “gök köprüsü” olarak düşünürler (Ögel 1995: II/228)⁷ Köprü metaforuna aşağıda değinilecektir.

⁶ Bu hususta çok sayıda görsel malzeme eşliğinde detaylı bilgi veren bir çalışma için bkz. Mihály Hoppál, *Avrasya’da Şamanlar*, (çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz), YKY, İstanbul 2021.

⁷ Konunun Türk mitolojisindeki yeriyle ilgili olarak B. Ögel ve A. İnan’ın dışında şu eserlere de müracaat edilebilir: Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002 ve İsmail Taş, *İslâm Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yayınları, Konya 2002. Bu çalışmalardan ilkinde eski Çin ve Türk kültürlerinde

Eski çağlarda insanın tabiatla olan ilişkisi günlük yaşamının bir parçası hatta belki bütünüydü. Günümüzde ise iptidai toplumlarda bu ilişki bir dereceye kadar sürmektedir. Bugün Afrika'nın ilkel kabileleri arasında, Amerika kıtasının ücra kesimlerinde yaşayan halklarda, Sibiryaya ve Orta Asya steplerinde yerleşmiş Türk ve Moğol boylarında, Avustralya etrafındaki kimi adaların sakinlerinde tabiat ve bilhassa kozmoloji ve kozmogoni, hala günlük yaşamın merkezindedir. Bu meyanda Türk kültür tarihi, insanın gökyüzü ve gök cisimleriyle olan ilişkisini ortaya koyan sayısız örnekle doludur. "Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan güzergâh ve zaman dilimi içinde ortaya çıkan inanışlar süreklilik arz etmiştir. Halk göğe ve gök cisimlerine, gökyüzünde meydana gelerek yeryüzünü etkileyen tabiat olaylarına, Türk inanç sisteminde bir statü kazandırmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı gökyüzü, güneş, ay ve bazı tabiat olayları ile ilgili inanışlar, yaptırımlar ve ritüeller oluşmuştur" (Turan 2011: 50). Gökkuşağıyla ilgili inanışların da bu çerçevede ele alınması gerektiği açıktır. Her ne kadar insan hayatına güneş, ay, bulutlar ve yağmur gibi tabii hadiseler kadar tesir etmese de gökkuşağı, görsel bir şölen olarak düşünüldüğünde bile kültürümüzde geniş bir yer tutmuştur.

e. Gökkuşağı İle İlgili Bazı İnanışlar

Gökkuşağının Türk kültür, sanat ve edebiyatına yansması çok zengin bir hayal dünyası eşliğinde tebellür ediyor. Bu yansıma hemen tamamıyla müspet yönde olmuştur. Örneğin bereket demek olan yağmurun ardından gökkuşağının görünmesi halk arasında uğurlu sayılır. Hatta "çocuk olsun yetişkin olsun gök kuşağını gördüğü zaman, etrafındakilere sevinç çılgınlıkları atarak haber verir ki, onların da gök kuşağının uğurundan faydalanmasına vesile olur" (Eşmeli 2014: 205). Gökkuşağının altından geçme arzusu Türk boylarının hemen hepsinde karşılaşılan bir dilek, bir hedeftir. Onun altından geçmeyi başaran kişi her muradına erer. Bolluk ve berekete kavuşur. Hatta müspet yahut menfi bir yaklaşımla cinsiyet değişimine uğrayacağına inanılır. Ömer Seyfettin'in Eleğimsağma adlı hikâyesi bu inanış üzerine kuruludur.⁸ Gökkuşağının altından geçmek elbette imkânsızdır. Yine de halk, bunu başarabileceğine inanır ve hikâyede anlatıldığı üzere bunun için çabalar. Onun altından geçenlerin günahlarından arınacağı inancı yaygındır (Gökbel 1998: 126). İnsanın kolay yoldan zengin olma arzusu kültürümüzde yer bulmuş görünüyor. Gökkuşağının altından geçenlerin servet sahibi olacağına dair inanış bunun bir göstergesidir. Nitekim "Trabzon ve civarında halk inancında, gökkuşağının altından geçen kişinin zengin olacağına dair düşünce vardır" (Elpe 2018: 116). Oysa gökkuşağının altından geçebilmenin imkânı olmadığına göre, bu inanıştan, çalışmadan kazanmanın ve zengin olmanın bir yolu olmadığı mesajını almak mümkündür. Bunların yanı sıra "Türk dünyası, Anadolu ve Adana'da yedi renkli gök kuşağının altından geçenlerin dileklerinin yerine geleceğine, evlilik çağı gelmiş kızların çabuk koca bulacaklarına, hastaların iyileşeceklerine, cinsiyetlerinin değişeceğine dair inanışların benzerliği de dikkat çekicidir" (Şenesen 2017: 82). Gökkuşağının yağmurla, gökyüzünde bulunmasıyla ve uzun şekliyle birlikte bir su hortumuna benzetildiği görülür. Önce yağmurun yağması, ardından gök ehlinin yerden göğe su çektikleri düşüncesi gerçekten de ilgi çekicidir. Böyle bir kurguya Altay Türkleri arasında rastlandığı biliniyor. "Altay Türkleri ile Türkçe konuşan Kuzey komşularına göre, "ebekuşağı, yerden göğe uzanan bir su hortumu idi. Göklerde yaşayanlar, bu hortumla suyu emip, yukarı çekiyorlardı" (Ögel 1995: 229). Su çekme metaforunun Şamanist bir anlayışı

gökyüzü ve gök cisimlerinin algılanışı ve mitolojik boyutuyla ilgili bilgiler veriliyor (s. 39 vd). İkincisinde ise eski Türklerin gök ve gök cisimleri hakkındaki telakkileri anlatılıyor (s. 152 vd).

⁸ Özakin, "Halk İnanışlarında Cinsiyet Değiştirme Motifi Bağlamında Ömer Seyfettin'in 'Eleğimsağma' Hikâyesi", 101: "Dünya genelinde gökkuşağına ilişkin mit ve inanışlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, bu kuşağın altından geçerek cinsiyet değiştirme motifinin Türk ve Slav halklarına özgü olduğu görülmektedir. Slav halkları arasında dönüşüm eylemini kaçınılması gereken bir talihsizlik olarak yorumlayan inanışlarla da karşılaşıldığı hâlde, Türklerde cinsiyet değiştirmeye kötücül bir anlam yüklenmemesi dikkat çekmektedir."

barındırdığı, göklerde bulunduğu inanılan ruhlar âlemiyle yakından ilgili olduğu ve su kültürünün yaşamın kaynağı olması bakımından sonsuzlukla ilişkilendirildiği açıktır.

Rengârenk olması, gökkuşağı hakkındaki düşünsel ve kurgusal yelpazeyi genişletmiştir. Her bir rengine ayrı manalar yüklenmesinin yanı sıra “yedi renkli kilim” tanımında görüldüğü gibi bütünüyle ele alındığı da vakidir. “Her parçası bir renkte olan kuşağın genel rengi yeşile yakınsa çok yağmur yağacağı, maviye yakınsa da havanın kötüleşeceği anlamına gelir” (Beydili 2005: 217). Kırmızının kargaşa ve anarşizme, sarının ise hastalıklara işaret ettiği de bilinmektedir. Gökkuşağının mitolojiyle ilgili çağrışımlar taşıdığı, halk muhayyilesinde eski Türk inanışlarından derin izler taşıdığı yukarıda belirtilmiş, bu sebeple mitoloji konusuna kısaca değinilmiştir. Türk mitolojisinde kült haline gelen bazı inanışların, bugün dahi çeşitli Türk boylarında cari olduğu bilinmektedir. “Gökkuşağı mezarlık üzerinde doğarsa o yılın bereketli olacağına inanılması, bolluk ve bereketle; gökkuşağının yeşil renginin cennet rengi, kırmızı renginin ise cehennem rengini temsil ettiğine inanılması tabiat ve ateş kültleriyle; gökkuşağı görüldüğü zaman yağmurun kesileceğine inanılması halk meteorolojisiyle; yağmurlu havada ortaya çıkan gökkuşağının bir ucunun denizde diğer ucunun dağların arkasında olduğuna inanılması dağ ve su kültürleriyle ilgilidir” (Şenesen 2017: 82).

İslam öncesi Türk inanç sisteminde Umay Ana önemli bir yer tutar. İslamiyet’in kabulüyle birlikte bunun yerini “Fatma Ana, Fatma Nine, Fatma Kadın vb.” almış görünüyor. Umay Ana’nın gökkuşağı ile olan ilgisine dair şu bilgi dikkat çekicidir: “Müslümanlığın kabulünden sonraki dönemlerde, ‘Fatma’ motifiyle aynı düşünülüp, uzun beyaz-kırmızımsı saçlı kadın gibi betimlenen, iyilik yapan ‘Umay Ana’, Sibiryaya Türkleri arasında yayılan bir inanişe göre ve ayrıca şamanların dualarında da görüldüğü gibi, küçük çocukları korumak için gökten yere bu kuşak aracılığıyla inerdi. Tuva şamanları hakkında yazılmış olan metinlerde şaman, yer evladı olan bir insanı kendisi için kurbanlık olarak götürmek isterse, yağmur yağdıktan sonra gökkuşağı ile yere inerdi” (Beydili 2005: 217). Bu bilgilerden anlaşılıyor ki gökkuşağı algısının Şamanizm ile yakın bir ilgisi bulunur. Şamanizm’de ruhlara kurban adamak çok önemli bir ritüeldir ve muhakkak şamanın liderliğinde icra edilecek bir törenle yerine getirilir. Yağmurdan sonra hemen güneş açtığında “tilkiler düğün yapıyorlar” denirmiş. Bahaeddin Ögel’in Harva’dan aktardığı bilgiye göre “Yakut Türklerinin bazı kesimlerinde ebekuşağı, dişi tilkinin idrarı gibi de görülmüştür” (Ögel 1995: 228-29). Bu ilginç alakanın renkler, şekil ve tilkinin Orta Asya Türklüğü içindeki yeriyle ilgili olduğuna kuşku yoktur.

Bütün bunların dışında gökkuşağının bazı menfi çağrışımlar içerdiği, kimi Türk boylarında yahut yörelerinde korkuya sebep olduğu, biraz da onun altından geçmeye çalışmakla ilişki kurularak aktarılmaktadır. Bunu, mesela İsmet Eşmeli’nin, Muğla yöresinde ileri yaştaki bazı kişilerle yaptığı görüşmelerden anlıyoruz: “Gök kuşağının içinde gizli bir mana (güç) barındırdığı düşünüldüğünden altından geçenlerin hayatı boyunca rezillikten, dert ve belalardan kurtulamayacağına inanılır. Bu yüzden bu kuşağın altından geçilmemesi konusunda ebeveynlerin çocuklarını sıkı sıkıya tembihlediği bilinmektedir” (Eşmeli 2014: 205). Yine tıpkı bunun gibi gökkuşağına dokunmanın akli yitirmek demek olduğu vurgulanmaktadır. “Gökkuşağına dokunan birinin akli başından gider. Böyle bir hastanın başına, gök menşeli olan ve ‘Azarlar’ denilen gök ruhları soyundan gelen şamanı çağırırlar. Gökkuşağının vurduğu birini sadece o tedavi edebilir” (Beydili 2005: 217). Görüldüğü gibi burada da gökkuşağı, halk arasında mitolojik bir arka planla algılanıyor. İnsanın aciziyeti vurgulanırken gökkuşağına bir kutsallık atfediliyor. Çünkü onun gökyüzünde olmakla Tanrı’ya ve mukaddes varlıklar diyarına yakın olduğu düşünülüyor.

Gökkuşağını bir metafor olarak ele alan Şermin Kalafat, şu madde başlarını tespit etmiştir: “Gök ve Felek Metaforu, Bereket Metaforu, Kadın Metaforu, Din Metaforu, Renk Metaforu, Kıymet-Değer-Nadirlik Metaforu, Erkek Metaforu, Hayvan Metaforu, Güç Metaforu, Kültür Dışı

Metafor, Dünya Metaforu” (Kalafat 2018: 1150 vd). Bunlarla ilgili çeşitli benzetme ve kurgular klasik Türk şiir metinlerinde de karşımıza çıkıyor. Ancak burada tespit edilenlerin tamamı edebiyatımıza yansımış olmadığı gibi bu kategorilerin dışında da bazı anlatımlara rastlıyoruz.

Her şeyden önce gökkuşağı, görüldüğü mekân göz önüne alındığında yücelik, yükseklik, sonsuzluk, erişilmezlik, kutsal olana yakınlık vb. çağrışımlar taşır ve böylece insan zihninde müspet algıların doğmasına yol açar. Çünkü “...gökkuşağı yukarı yönelimli bir metafordur. Yukarıda olan mutlu, bereketli, bilinçli, sağlıklı, güçlü, iyi, erdemli ve akılcıdır” (Kalafat 2018: 1149). Buna ilave olarak gökkuşağı ile evren algısı arasında da bir alaka söz konusudur. Bu anlayışa göre gökkuşağı, evrendeki bütün renkleri yansıtır ve evrenin kendisini temsil eder. Evren ise Tanrı’ya işaret etmektedir (Kalafat 2018: 1149). Yani gökkuşağı, ufuktan ufka uzanan ve bir yay ya da kuşağa, bir yol veya köprüye benzeyen görünümüyle; ayrıca yedi renkli oluşuyla evreni kuşatıcıdır.

Divan Şairinin Gökkuşağı Algısı

Kuşkusuz gerçek bir sanatkâr çağının insanıdır ve yaşadığı cemiyete mâlolmuş kişidir. Aynı zamanda tarihle ve gelecekle irtibatlıdır ve çevresindeki her şeye karşı duyarlıdır. Divan şairi de şüphesiz bu duyarlılığı en ince bir zevk süzgecinden geçirerek, düşünce ve hayallerini en estetik bir ifadeye büründürerek sunar. Çevresinde olup bitenler karşısında gözleri kapalı değildir. Başarısının pek çok bileşenden meydana geldiği kabul edilir ve bunlardan biri de onun kılı kırk yaran gözlemciliğidir. Sanatkâr, zengin hayallere dalabildiği, ince detayları görebildiği; tarihten, mitolojiden, mistisizmden, sosyal hayattan, gelenek ve göreneklerden, tabii hadiselerden, varlık âleminden beslenebildiği ölçüde başarılıdır. Klasik Türk şiirinde dış dünya bütünüyle söz konusu edilmiştir denilse mübalağa olmaz. Mevsimler, madenler, bitkiler, hayvanlar; dağ, deniz, nehir, bağ, bahçe gibi yeryüzünü süsleyen her şey; bütün unsurlarıyla ve göz alıcı tezyinatıyla gökyüzü ve gök olayları; yağmur, kar, dolu, rüzgâr, bulutlar, güneş ve ay, gezegenler ve saymakla bitirilemeyecek daha nice tabiat unsuru divan şairinin merceği altındadır. Gökkuşağı da bir ufuktan diğerine asılmış bir yay, kurulmuş bir köprü gibi; rengârenk güzelliğiyle ve nadiren görünmesiyle⁹, gökyüzünün boynuna asılmış bir gerdanlık gibi teması güzel bir kozmolojik hadisedir. Dolayısıyla şairlerin daima ilgisini çekmiş, son derece orijinal benzetmelere konu olmuş, etrafında çok zengin bir hayal dünyası meydana gelmiştir.

Ahmet Atillâ Şentürk’ün tespitlerine göre gökkuşağı her şeyden önce baharın habercisidir, dolayısıyla bolluk ve bereketin müjdecisidir. Yağmurdan sonra görünmesi de buna işaret eder. Rengârenk olması onun yeşil kıvılcık duman gibi algılanmasına sebep olmuştur. Yay gibi eğri şekliyle beli bükülmüş bir insana benzetilir. Bazen hallacın elindeki yaydır, bazen bir kuşun kanadıdır. Eğriliğiyle kaşa benzer, sarayların kemerini andırır. Sanki gökyüzü bir kitaptır da gökkuşağı onun şirazesidir. Fermanlara çekilen tuğra gibidir ve elbette yağmur oklarıyla beraber düşünüldüğünde yaydır.¹⁰ Ne var ki klasik Türk şiirinde gökkuşağı algısı bunlarla sınırlı değildir. Özellikle şekli ve renkleri hasebiyle yapılan benzetmeler gerçekten de çok zengindir. Gökkuşağıyla ilgili aşağıda yapılan tasnifte, benzetmeler dışında da birkaç madde başı olduğu görülecektir. Bunlar, “eleğimsağma” tabirinin aslı, Allah’ın kudret alametlerinden biri oluşu, renkli oluşu, güneşle ilişkisi gibi hususlardadır. Biz, teşbih unsurları bakımından alfabetik sıralamaya başlamadan önce bu ilgi ve atıfları en başta zikretmeyi uygun bulduk.

9 Nitekim 1 nolu dipnotta görüldüğü üzere *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*’nde yer alan izah bunu gösteriyor.

10 Bu madde başlarının izahları için bkz. Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, 5, 206-208.

Alâim-i Semâ (Eleğimsağma)

Bilindiği gibi bugün neredeyse bütün adlandırmalarının unutulup yalnızca “gökkuşağı” olarak andığımız bu kozmoloji hadisesine eskiden birbirinin benzeri veya birbiriyle ilgisi olmayan pek çok isimler verilmiştir. Bunlardan kimisi benzerlik ilgisine dayanırken bazıları mitolojinin beslediği adlandırmalar olup birçoğuna yukarıda temas edilmişti. 18. yüzyıl şairlerinden Tırsî'ye ait olan aşağıdaki beyitte, gökkuşağının halk arasında “eleğimsağma” diye şöhret bulduğu, bunun çok yaygın bir galat olup kelimenin aslının “alâim-i semâ” olduğunu haber verilmektedir:

Eleğimsağma dinür aslı alâim-i semâ

Böyle şöhret bula ol da galat ammâ ne galat (g. 101/2)

[Eleğimsağma denir ama aslı alâim-i semâdır. O da böyle şöhret bulmuştur, galat ama ne galat!]

Allah'ın Kudretinin Alâmeti

Eski çağlardan bu yana insanoğlunun kozmolojiyle ilgili algı ve anlayışları, bilgi ve birikimleri en başta din olgusuna dayanıyordu. Şüphesiz din, insanın tabiat algısında birincil belirleyicidir. Zaman içinde bu algı din dışı bazı yakıştırmalarla değişime uğrar, hatta çoğu zaman mantık dışına çıkar. Mitoloji, bu ikincil unsurlarla beraber meydana gelir ve kimi zaman hakikatin yerini alır. Divan şairinin algısında gökkuşağı her şeyden önce Allah'ın kudretinin alametlerinden biridir. Yağmurlarla toprağı bereketlendiren Allah, rengârenk gökkuşağı ile gökyüzünü süslemektedir. Ziyâî'nin *Şeyh San'an Mesnevisi'*nde bu hakikat şöyle dile getirilir:

Rahmetüendendür anun rây-ı ferah

Dâldur kudretine kavş-i kuzah (b. 52)

[Ferahlık işareti (yağmur) O'nun rahmetindedir. Gökkuşağı, kudretine delildir.]

Güneşle İlişkisi

Güneş ile gökkuşağı arasındaki ilişki çok açıktır. Bilindiği gibi gökkuşağının oluşumunda güneş ışığının yanı sıra yağmur damlalarının, hatta bulutların da tesiri söz konusudur. Şairlerin bazen bu tabii hadiseyi bu gerçekliğiyle dile getirdiklerine rastlanır. Örneğin *Hikmetname'*den alınan aşağıdaki beyitte şair, gökkuşağının daima güneşin karşısında görüldüğünü söyler. Güneş, gökkuşağının sebab-i vücudu olduğuna göre güneş ışınları ne yöne yansırsa gökkuşağının da o yönde ortaya çıkacağı muhakkaktır. Bu durumun da bir algının ötesinde bilimsel bir gerçeğin neticesi şeklinde dile getirildiğini söylemeliyiz.

Ne etrâfa kim ola şems mâyil

Gelür kavş-i kuzah ana mukâbil (b. 1430)

[Güneş ne tarafa yönelse gökkuşağı ona karşı gelir.]

Bu birkaç tespitin ardından Divan şairlerinin gökkuşağını nasıl algıladıkları ve bir teşbih unsuru olarak nasıl kullandıkları konusuna geçilebilir:

Gökkuşağı-Ağaç

Ağacın gökkuşağına benzetildiği durumlarda muhakkak sonbaharda sararan, kuruyan yapraklarla bir renk cümbüşü halinde seyrettiğimiz ağaçlar akla gelmelidir. Atâyî'ye ait olup bir sonbahar tasvirinin yapıldığı hazaniye kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte ise sararan, kızaran yaprakların rengârenk oluşu, gökkuşağının renklerine döndüğü şeklinde ifade edilir.

Kavş-i kuzaha döndü olup bergi mülemma'

Şâh-ı şecer-i tâze ki sarsarla kemândur (k. 11/9)

[Taze ağaç dalı fırtınayla yay gibi bükülüp yaprakları renklenerek gökkuşağına döndü.]¹¹

¹¹ Bu manayı ifade eden başka beyitler arasında şunlar hatırlanabilir:

Sebze-zâr-ı çerhden peydâ olan kavş-i kuzah

Oldı bâğ-ı ışkuma bir berg-i mîr-i âşıkân (Azmîzâde Hâletî Divanı, g. 642/4)

Gökkuşağı-Âh Dumanı

Gökkuşağı ile âşığın ahının dumanı arasındaki ilgi iki yönlüdür. Dumanın göğe doğru yükselişiyle gökkuşağının gökyüzünde görünmesi bu ilginin ilkinin oluşturur. Her ikisinde de gökte bulunuş söz konusudur. İkincisi ise renk bakımından kurulan bir ilgi veya yapılan bir benzetme olup bu da “kızıl-yeşil” olarak ifade edilir. 16. yüzyıl şairlerinden Yakînî, bu iki benzerlik ilgisini birlikte kullanarak şu hüsn-i talili yapmaktadır:

*Kızıl yaşıl düitünüm oldı çarha peyveste
Felekte kavs-i kuzah sanma ey hilâl-ebrû* (g. 168/2)

[Ey hilal kaşlı! Göktekini gökkuşağı zannetme. Kızıl yeşil ah dumanım feleğe ulaştı.]

Bilindiği gibi gökkuşağı genelde yedi renkten oluşur. Bunların en belirginini ve insanların gökkuşağı algısında en öne çıkanı yeşil ve kırmızı renklerdir. Her ikisi de canlı olan bu renklerin kültürümüzde elbette çeşitli çağrışımları bulunmaktadır. Yeşil cenneti, bolluk ve bereketi, baharı, Hz. Hızır'ı vb. çağrıştırırken aynı zamanda duman rengi olan gri, boz ve morumsu tonları karşılar. Kırmızı ise kan, savaş, kargaşa, anarşizm gibi şiddet ve yakıp yıkıcılık manalarını anlatır. Âşıkların ah dumanları da ciğerden çıktığı için kor saçmaktadır. Bir başka hüsn-i talil de 15. yüzyıl şairi Medhî'ye ait olup aynı manayı ifade eder¹²:

*Anı kavs-i kuzah sanma görüp bu çarh-ı mînâda
Şerâr-ı nâr-ı âhumdur çekilmiş âsumân üzre* (g. 460/3)

[Bu sırça felekte görüp de onu gökkuşağı sanma. O, benim gökyüzüne çekilmiş ah ateşimin kıvılcımlarıdır.]

Gökkuşağı-At

Gökkuşağı ile at arasında bir ilginin olduğu, Sümer mitolojisinde yer bulduğu yukarıdaki bir alıntıda ifade edilmekteydi. Eski Yunan ve Hint mitolojilerine de buradan geçtiğini tahmin etmek zor değildir. “Gökkuşağı ile simgeleşmiş Hint tanrılarından biri olan İndra'nın at sırtında bir atlı şeklinde ya da atlı savaş arabasını oturur şekilde sürerken tasvirlerinin yapılması ve ondan ‘bulutlara binen’ diye bahsedilmesi...” (Yıldız 2021: 440). Bu bilgiler, gökkuşağı ile at arasındaki alakayı açıklamaya kâfi sayılabilir. Vusûlî'nin aşağıdaki beytinde -divan şiirinde sıklıkla karşılaşıldığı üzere- döndüğü düşünülen felek, doludizgin koşan bir ata benzetildiği gibi gökkuşağı da ona baş koşan bir ata teşbih edilir:

*Dilâ kavs-i kuzah tek tevsen-i gerdûna baş koşmam
N'ideyin mezra'-ı dehri ne çiftüm ne oragumdur* (g. 48/4)

[Ey gönül! Gökkuşağı gibi felek atına baş koşmam (felek atıyla yarışmam). Dünya tarlasını ne yapayım? Ne çiftimdir ne orağım...]

Felek öyle bir attır ki durup dinlenmeden koşar (döner). Gökler ve dünya var olduğundan beri bu atı yakalamayı başaran olmamıştır. Eski insanlar dünyayı bir tarla olarak görürlerdi. Bu anlayışta dünyanın fani bir geçim yeri olduğunu vurgulayan ayetlerin tesiri vardır. Tarlanın sahibi olmadığımıza göre onu ekip biçmekte kullanılacak at için de hırs göstermemek gerekir. Öte yandan

*Kavs-i kuzah gibi ruh-ı pür-tâbı virdi reng
Destindeki kemânna mânend-i âfitâb* (Adanalı Sürûrî Divanı, g. 5/5)

¹² Ayrıca şu beyit de gökkuşağı-ah dumanı benzerliğini dile getirmektedir:

*Hatt ü haddünden âh itsem çıkar yaşıl kızıl tütün
Sanur kavs-i kuzah ey meh feleklerde gören anı* (Mecmûa-i Kasâid ve Gazeliyyât (Hâlet Ef. Müilhâkı 245, b. 3331)

feleğin at olarak düşünüldüğü beyitlerde gökkuşığının “eğer” ve “terki kayışı” gibi benzetmelerle anıldığı aşağıda görülecektir.

Gökkuşığı-Bayrak/Sancak

Gökkuşığının bayrak veya sancakla ilişkilendirilmesi de yine irtifai ve renkleri dolayısıyladır. Göklerin direksiz bina edilmesi de bu bayrağın adeta manevi bir gönderde dalgalandığı hayalini kurdurur. Zâtî, savaş hazırlığı yapılan bir ordugâhı anlattığı beyitlerinden birinde bu benzerlik ilgisini kurarken aslında ordudakileri yüceltmek amacını gütmektedir.

İrişmiş göge bayraklar yaşıl al

Gören kavş-i kuzah sanurdı der-hâl (b. 3701)

[Göge yükselen yeşil kırmızı bayrakları gören hemen gökkuşığı zannederdi.]

Antepli Aynî'nin, gemiyi övdüğü bir kasidesinde o geminin sancağı gökkuşığına benzetilmiştir. Bu durumda gökkuşığı, gemide dalgalanan renkli bir sancak kumaşı olarak değerlendirilmiştir. Onun uzun, dar ve renkli görüntüsü, pek çok minyatür, gravür veya tabloda gördüğümüz sancak resimlerini andırmaktadır.

Sancağı kavş-i kuzah yelkeni çarh-ı atlas

Reseni târ-ı şua' u ferî hurşîd-i cihân (k. 4/36)

[(O geminin) sancağı gökkuşığı, yelkeni atlas göğü, ipi güneş ışınları, kandili güneştir.]

Mukaddes değerlerden biri olan sancak, tıpkı bayrak gibi göndere çekilir, yere serilemez, düşürülemez, çığnenemez. Dolayısıyla gökkuşığının yüksekte bulunması, sancak benzetmesindeki diğer bir etken olarak karşımıza çıkıyor.

Gökkuşığı-Beşik

Gökkuşığının bir beşiğe benzetilmesiyle kurulan hayale yalnızca Neylî'de rastladık. Kavisli bir şekle sahip olan gökkuşığı bu haliyle beşiğe benzetilmiştir. Ancak renkleri de bunun süslü ve eğlenceli bir bebek beşiği olduğunu düşündürüyor.

Degil kavş-i kuzah bir mehd-i zerrîn eylemiş i'dâd

Olup Zühre o mâhın dâye-i pâkîze-elhânı (tar. 36/7)

[Zühre, o ay yüzlünün temiz sesli bakıcısı olup bir altın beşik hazırlamıştır; gökkuşığı değildir.]

Şaire göre insanın gökyüzünde gördüğü cisim gökkuşığı değildir; Zühre yıldızı ay yüzlü sevgiliye beşik hazırlamıştır. Burada şairin asıl maksadı kuşkusuz sevgiliyi yüceltmektir. Zannederiz ki hüsn-i talil, mesela mübalağa gibi, hatta ondan daha ince bir dokunuşla övgüyü sağlayan en estetik bir edebi sanattır.

Gökkuşığı-Boyun

Kültürümüzde ve eski edebiyatımızda feleğin, doludizgin koşan bir ata benzetildiğine daha önce temas edilmişti. Bunun sebebi, eski insanların, feleğin döndüğüne inanmalarıdır. Durup dinlenmeden dönen felek öyle bir attır ki adeta kanatları vardır ve uçarcasına koşmaktadır. Ganîzâde'ye göre gökkuşığı, bu atın boynudur. Üstelik renkleri, koşum takımlarının süsü gibi hayal edilmişe benzer.

Âsümân olmuş anun rahş-ı murassâ-rahtı

Gerdeni kavş-i kuzah rişte-i bârân ana bâl (k. 19/30)

[Felek, onun; boynu gökkuşağı, kanadı yağmur iplikleri olan koşum takımları süslü bir atıdır.] Gökkuşağı-boyun benzerliğiyle ilgili bir beyti de dipnotunda vermekle yetiniyoruz.¹³

Gökkuşağı-Bükülmüş Bel

Hayretî'nin kahramanca bir eda ile söylediği aşağıdaki beyitte gökkuşağı, yay gibi eğri şekliyle bükülmüş bir beli andırmaktadır. Burada beli bükülen düşmandır ve bu onun mağlubiyetini anlatır. Beyitte Rüstem ve yayından bahsedilmesi, onun da gökkuşağıyla bir ilgisinin bulunması hasebiyle olup bu hususa "gökkuşağı-yay" bahsinde değinilecektir.

İdüp kavs-i kuzah gibi dü-tâ kaddini a'dânun

Çeküp Rüstem kemânını bu gün şîrâne kurdun tut (g. 22/2)

[Düşmanların belini gökkuşağı gibi iki büküm ederek bugün Rüstem gibi yayını çekip aslanlar gibi kurdun say.]

Medhî'nin beytinde ise bu kez beli bükülmüş olan ihtiyar felektir. Bilindiği gibi edebiyatımızda felek, bilinmeyen çağlardan beri vardır ve bu nedenle ihtiyar bir kişi gibi düşünülür. Efsanevi İran şahlarından biri olup *Şehnâme*'de kendisinden söz edilen Zâl ise ak saçlılığı, ihtiyarlığı, bilgeliği ve aynı zamanda gaddarlığı sembolize eder. Zâl'a benzetilen felek, yeryüzünden bakıldığında bir ufuktan diğerine kavisli bir görüntü sunar. Keza gökkuşağı da eğri şekliyle bükülmüş bir beli andırır. Şaire göre bu durum, sevgilinin aşkıdan kaynaklanmaktadır.

Degül görinen kavs-i kuzah evc-i semâda

Zâl-i felegün mihriin ile kaddi dü-tâdur (k. 18/21)

[Gökyüzü boşluğunda görünen gökkuşağı değildir. Aşkın ile felek Zâl'inin (=yaşlı feleğin) boyu iki bükümdür.]¹⁴

Gökkuşağı-Cetvel

Gökkuşağının cetvele benzetilmesinin sebebi, bir ufuktan öteki ufka kadar uzanması ve gökyüzüne adeta bir çizgi çekiyor olmasıdır. Gelibolulu Âlî bunu şöyle ifade eder:

Âyet-i rahmeti nakş itmege hattât-ı ezel

Subh-dem kavs-i kuzah çekdi murassa' cedvel (k. 86/1)

[Ezel hattatı (=Allah), rahmet ayetlerini nakşetmek için sabah vakti gökkuşağından süslü bir cetvel çekti.]

Bilindiği gibi yazma olsun matbu olsun eski eserlerimizde her bir sayfanın kenarlarından bir miktar boşluk bırakarak metni çevreleyecek bir çerçeve çizilirdi. Buna cetvel denirdi. Böylece hem sayfa süslenmiş hem metin öne çıkarılmış hem de notlar yazmak için sayfa kenarları belirlenmiş olurdu. Bir de mistar çekmek vardır ki satır çizgileri belli olsun diye eskiden bunu iple yaparlardı ve böylece yazının düzgün olması sağlanırdı. Şaire göre gökyüzü, Allah'ın rahmet tecellilerini ibretli, süslü ve nakışlı yazdığı bir defter veya bir levhadır. Sayfanın yahut levhanın müzehhep cetvel çekilmiş kenarlıkları ise gökkuşağı olarak tasavvur olunmuştur.

¹³ Elegimsagma bigi boynu başı

Heybetinden katna varmaz kişi (Dâstân-ı Gazavât-ı İmâm Ali, b. 604)

¹⁴ Âgâh'ın şu beytinde de aynı mana ifade edilir:

Misâl-i kavs-i kuzah zîb ü zînete mâil

Henüz nâzda kadd-i hamı zamânemüzün (g. 217/6)

Çetr olup kavs-i kuzeh gökden yere ta'zîm çün

Poşt ham kılmuş derinde bende fermânun senün (Kavsî Divanı, g. 257/5)

Gökkuşığı-Çeng

Gökkuşığı ile çeng (cümbüş, saz ekibi) arasındaki münasebetin renk dolayısıyla olduğu açıktır. Rengârenk gökkuşığı mecliste çalıp söyleyen sazanelere yahut onların müzik aletlerine benzer. Gökkuşığındaki renk cümbüşü, iştret meclisindeki eğlence cümbüşü gibi düşünülür. Mostarlı Ziyâî'nin beyti böyle bir meclisi tasvir etmektedir.

Melek sâkî şafak mey nukl encüm mâh-ı nev sâgar

Güneş şem`-i safâ kavş-i kuzah çeng ü semâ meclis (g. 188/4)

[Melek saki, şafak şarap, meze yıldızlar, hilal kadeh; güneş, safa veren mum, gökkuşığı çeng, gökyüzü ise meclistir.]

Aslında geceleyn bulutsuz bir havada bakılan gökyüzünde ay ve yıldızlarla bütün bir samanyolu galaksisi insana bir cümbüş sunar, ne var ki bunların ışıkları olsa da renkleri yoktur. Gökkuşığının bu yönü, yapılan bu benzetmede özellikle vurgulanmaktadır. Nitekim *Şeyh San'an Mesnevisi'*nden alınan ve "Gökkuşığı çenge benzerdi de meclistikilere ferahlık erişirdi" şeklinde nesir cümlesi haline getirilebilecek olan beyitte de aynı mana ifade edilir.¹⁵

Gökkuşığı-Çevgân

Cirit sopası veya ucu eğri bir değnek demek olan çevgân, günümüzde polo diye bilinen çok eski bir oyunda kullanılır. Cafer Çelebi'nin Sultan 2. Beyazıt methiyesi bir bahariye kasidesinden alınan aşağıdaki beytinin öznesi bahar bulutudur. Bulut, elinde tuttuğu çevgânla sevgilinin saçındaki topu kapmak niyetindedir. Burada saçın topuz yapılmış olması ihtimali düşünülebileceği gibi bir çeşit topuz toka da akla gelir. Saçın süslü halini bozacak şeylerden biri yağmura maruz kalmaktır. Gökkuşığı ile yağmur arasındaki ilişki malumdur. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde gökkuşığı, hem uzunluğu hem de eğri oluşuyla çevgândır.

Zülf-i dilberden dil-ârâlık topın ebr-i bahâr

Kapmağa bir lu'b ile kavş-i kuzah çevgânıdır (k. 25/8)

[Bahar bulutu, sevgilinin saçından gönül süsleyicilik topunu bir hileyle kapmak için gökkuşığını çevgân etmiştir.]

Gökkuşığı-Darağacı

Meâlî'ye ait beyitte gökkuşığı bir darağacına benzetilmiştir. Darağacında kurulu bir düzen, mahkûmun asılacağı kadar da olsa bir yükseklik söz konusudur. Ölüm ve yok etme çağrışımları yapan darağacı, feleğin aynı kötü algılanışlarını hatırlatır.

Sana öyküncü çü meh dakdî anun boynuna

Salb çün kavş-i kuzah dârına hâle reseni (g. 122/4)

[Ay sana özenip benzemeye çalıştığı için hâle, onu gökkuşığı darağacında asmak üzere boynuna ipi taktı.]

Beyitte şair, ay'ın etrafında oluşan hâle üzerine hayallere dalmış görünüyor. İnce, ipeksi hâleyi, ay'ın etrafına (boynuna) dolanmış bir ip gibi hayal ediyor. Gökkuşığını ise ipin diğer ucunun asılı olacağı darağacı... Burada hem hâlenin hem de gökkuşığının yağmurla ilgisini hatırlamak gerekir.

¹⁵ *Çenge benzerdi hemân kavş-i kuzâh*

Meclis ehline irüşürdi ferah (b. 902)

Gökkuşağı-Değirmen

Gökkuşağı ile değirmen arasındaki benzerlik ilgisi biraz daha karmaşıktır. Feleğin dönüşü ile değirmenin dönüşü hatırlanır, insanları nasıl öğüttüğü üzerinde ibretli ve sitemli düşüncelere dalınırdı. Baki, varlık âlemini bir bahçeye benzetir. Bu bahçenin sulanması için de bir su değirmeni gerekir. İşte gökkuşağının yaptığı budur ve benzerliğin gökkuşağı-yağmur ilişkisinden doğduğu açıktır.

*Dolâb kurdu kavs-i kuzah bâg-ı âleme
Miz-âb gibi her yanadan akdı cûy-bâr (k. 17/5)*

[Gökkuşağı, âlem bağına değirmen kurdu. Her taraftan oluk gibi sular aktı.]

Meâlî de gökkuşağını bir değirmen olarak hayal eder. Bu kez felek bir bahçedir. Aslında şair gök gürültülü ve yağmurlu bir tablo çizer. Su değirmeni dolabının dönerken çıkardığı sesi gök gürültüsü olarak düşünür. Değirmen dolabını döndüren de sağanak yağmurdur. Harikulade bir bahar tasviri sunan şair, böylece gökkuşağının eğri dairesel şeklini değirmen olarak hayal etmiştir.

*Bûstân-ı çarhda tolâbdur kavs-i kuzah
Na'ra-i ra'd anun efgâni suyu bârândur (g. 248/4)*

[Gökkuşağı, felek bahçesinde, gök gürültüsünün sesi, yağmurun suyu olduğu bir değirmendir.]

Gökkuşağı-Dönmedolap

Bir dolap benzetmesi de dönmedolapla ilgilidir. Dönmedolap eskiden beri özellikle bayram günlerinde şehir meydanlarına kurulan bir eğlence aracıydı. Bugün de bazı şehir ve kasabalardaki lunaparklarda görülür. Gökkuşağının değirmi şekli onun dönmedolap gibi düşünülmesine de yol açmıştır. Derzîzâde Ulvî Manisa müftüsü Muallimzâde methiyesi olan kasidesinde, gökkuşağını bir dönmedolaba benzetirken yıldızları da onunla eğlenceye dalan çocuklar gibi hayal etmiştir.

*Yapdı kavs-i kûzah anda yine bir yüce tolâb
Eylesün dîvânı tıfl-ı kevâkib seyrân (k. 20/31)*

[Gökkuşağı orada yine yüce bir dönme dolap kurdu. Yıldız çocukları bu yapıyı seyretsin.]

Gökkuşağının dönmedolaba benzetilmesinde onun gökyüzünde bulunması ve feleğin, dolayısıyla gökkuşağının dönüşü anlayışı gözden uzak tutulmamalıdır.

Gökkuşağı-Eğer

At, eşek, katır, deve gibi binek hayvanlarının sırtına yerleştirilen ve insanın veya yükün taşınmasında rahatlık sağlayan koşum takımlarından olan eğer, hayvanın sırt şekline göre kavisli ve ortası çukur imal edilen, eskiden ahşap veya deriden mamul bir biniş gerecidir. Yakın zamanlara kadar insan hayatının önemli bir parçası bile sayılabilecek olan eğer, şekil itibarıyla gökkuşağını andırır. Aşağıdaki beytinde Gelibolulu Âlî, gökkuşağını atın eğerine, kayan yıldızı dizgin kayışına, hayvanın iki yanında sallanan üzengiyi de güneş veya ay'a teşbih etmiştir.

*Rahş-ı gerdûna olup mühr ile meh iki rikâb
Egeri kavs-i kuzah sanki zimâm oldu şihâb (g. 73/1)*

[Güneş ve ay felek atının iki üzengisi olup onun eğeri gökkuşağı, kayışı da kayan yıldız oldu.]

Gökkuşağı ile eğer arasında kurulan benzerlik ilgisinin bir yönünün de gökkuşağının renkleriyle muteber bir kişinin kullandığı eğerin mücevher süslemeleri olduğu düşünülebilir.

Gökkuşağı-Ejderha Ağzı

Aslında yüz yıl yaşayan bir yılan olduğu hurafesi kültür ve edebiyatımızda yer tutmuş bulunan ejderha, kükrediğinde ağzından ateş saçan mitolojik bir hayvandır. Heybetli, etkileyici ve

ateş saçan olması sebebiyle ejderha ile felek, onun ağız ile gökkuşığı arasında benzerlik kurulur. Revânî, vefasız ve zalim feleği bir ejderhaya, rengârenk görünümüyle gökkuşığını da onun ağızına teşbih etmektedir.

*Bir ejdehâdurur ne umarsuz bu çarhdan
Kavs-i kuzah ki görünür ana dehân imiş (mus. 3/1-7)*

[Felek, şu görünen gökkuşığının ağız olduğu bir ejderhadır, ondan ne umarsınız?]

Yahya Beğ de ünlü Şehzade Mustafa Mersiyesi'nde,

*Bir ejdehâ-yı dü-serdür bu hayme-i dünyâ
Dehânına düşen olur hemîşe nâ-peydâ*

[Bu dünya çadırı, ağızına düşenin hemen ortadan kaybolduğu iki başlı bir ejderhadır.] diyerek dünyayı önce bir çadıra sonra da iki başlı bir ejderhaya benzetmişti. Genellikle padişah çadırlarının iki başlı olarak kurulduğu bilinmektedir. Dünyanın veya feleğin zalim ve umut bağlanmaz buldukları, insanı yok etmek için var oldukları düşüncesi ile gökkuşığının ateşli ejderha ağızına benzetilmesi korkunç ama etkileyici bir manzara sunmaktadır.

Gökkuşığı-Elbise

Aşkı'nın Sultan 2. Mehmed methiyesinden alınan aşağıdaki beyitte gökkuşığı, rengârenk bir elbiseye teşbih edilmektedir. Padişahın cömertliğinin anlatıldığı beyit, gökkuşığının göz alıcı güzelliğinden hareketle yazılmıştır. Burada padişahın ihsanı gökkuşığı gibi yüksek ve güzelse kendi makamının ne derecede olduğu düşünülmalıdır. Zaten şairin asıl maksadı da budur.

*Kavs-i kuzah gib'olur elvân libâs içinde
Her kim ki subh bigi kapuna geldi uryân (k. 30/36)*

[Her kim kapına sabah gibi çıplak geldiyse gökkuşığı gibi rengârenk elbiselere büründürülür.]

18. yüzyıl şairi Yenişehirli Belîğ de aynı manayı dile getirirken tas şekline benzeyen felek katmanlarına bir elbise giydirir. Bu elbise kerrâke, yani ince yahut ipekten dokunmuş kumaştan mamuldür ve gökkuşığı gibi çizgili ve mavimsidir. Kerrâkenin genellikle vücuda yapışacak derecede dar elbiselerin dikiminde kullanılan bir kumaş veya elbise cinsi olduğu hatırlanacak olursa ince şerit gibi düşünülen gökkuşığının bu kumaşa yahut elbiseye teşbihi daha iyi anlaşılır.

*Mâi kerrâkesi sırtında sipihriin taslar
Şemsedür mihr ile meh kavs-i kuzah ana şerit (g. 20/6)*

[Tas biçimindeki gök katları, feleğin sırtında şemsesi (süslemeleri) güneş ile ay, çizgileri gökkuşığı olan mavi bir yünlü elbisedir.]

Gökkuşığı-Elek

Türk mitolojisi alanında çalışmalarıyla tanınan Bahaeddin Ögel, gökkuşığının, elek veya davul kasnağı gibi düşünüldüğünü bildirmektedir (Ögel 1995: 229). Kuşkusuz bu düşünüşte gökkuşığının kavisli şekli, değirmi yapısı etkili olmuştur. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*'nda A. Atillâ Şentürk, gökkuşığının eleğe benzetilmesiyle ilgili şunları yazmaktadır: "Şekil itibarıyla kavisli bir yapı arz etmesi sebebiyle gökkuşığı feleğe asılmış bir elek görünümü arz eder. Bu durumda geceleri ay hâlesinin eleğe benzetilmesi gibi gündüzleri de gökkuşığı feleğe asılı bir elek olarak yorumlanır. Gökkuşığının eleğe benzetilmesi, aynı zamanda buna halk arasında 'alâim-i semâ' yerine 'eleğimsağma' denmesi sebebiyle de olabilir" (Şentürk 2021: 5, 206). Aşağıya alınan beytinde Taşlıcalı Yahya Beğ, bu benzetmeyi, son derece ince bir fahiye ile birlikte yapmıştır.

*Bu güneş yüzlüleriün vasfı ile germ oluban
Elek asdum felege kavs-i kuzah gibi hemân (mes. 2/335)*

[Bu güneş yüzlüleri anlatmakla hararetleterek derhal feleğe gökkuşığı gibi elek astım.]

Eleğin asılması, bir işin bitirilmesi anlamına gelir. Türkçedeki “ununu elemiş, eleğini asmış” deyimini bu manayı ifade eder. Şairin, güneş yüzlü güzelleri anlatmakta coşkusu, hararetlenmesi bu anlatımda söylenebilecek en son ve en mükemmel sözü dediği anlamına alınabileceği gibi güneş yüzlü güzellerin hararetiyle bu işte pes ederek göğe gökkuşağı eleğini astığı manası da anlaşılmaya müsaittir.

Gökkuşağı-Erguvan Fidanı

Ganîzâde'nin olağanüstü güzellikteki şu beytinde resmedilen tablo hem muhteşem bir hüsn-i talili hem de nefis bir renk uyumunu sergiliyor. Şaire göre gökyüzünde görünen gökkuşağı değildir. Felek, bir güzeli sarıp sarmalamıştır. Bunu gören erguvan fidanı aşka gelmiştir yahut hasetinden kan beynine sıçramıştır. Beyitte gökkuşağı bir yandan sevgiliye benzetilirken renk ilgisinden hareketle bir yandan da erguvanla ilişkilendirilmiştir.

Degül kavş-i kuzah gerdûn der-âgûş itdi bir hûbı

Karâbetden nihâl-i ergavânun kaydı kanı (k. 39/8)

[Bu, gökkuşağı değildir. Felek, bir güzeli koynuna almıştır da bu yakınlıktan erguvan fidanının kanı kaynamıştır (=kanı başına sıçramıştır).]

Bilindiği gibi erguvan çiçeği kırmızı renkte olur. Bahar aylarında açmasıyla baharı müjdeleyen, renginin hâkim ve baskın görünümüyle bakanda yeşil yapraklar arasında ateş kuru gibi görünen -bu sebeple çoğu zaman Hz. Musa kıssasında geçen ağaçta yanan ateş hadisesine telmihte bulunularak anılır- bir çiçektir. Bu kadar güzel bir çiçeğin feleği kıskanmasının veya onun yaptığından aşka gelmesinin gökkuşağının güzelliğinden başka sebebi olamayacağı gibi felek gibi gaddar, zalim ve vefasız olanın bunu yapması insanlığın ortak kaderi olsa gerektir ve hayflanmayı ilzam eder.

Gökkuşağı-Etek

Gökkuşağının eteğe benzetilmesi de hem kavisli şekli hem de renkli, süslü görüntüsü sebebiyledir. Celîlî de bir hüsn-i talile başvurarak feleği bir rakkasa gökkuşağını da onun döndükçe açılan renkli ve süslü eteğine benzetir.

Sanmanuz kavş-i kuzah dâmen-i rengin açılır

Bezmi-i ışkunda felek oldı meger kim rakkâs (g. 168/4)

[Gökkuşağı sanmayın. Galiba felek, (senin) aşk meclisinde rakkas olmuştur da rengârenk eteği açılmaktadır.]

Gökkuşağı-Fırça

Şemse, güneş biçiminde yapılan şekil ve süslemelere verilen addır. Yazma kitap ciltlerinin bazen ön bazen de hem ön hem arka yüzlerine çizilen güneş yuvarlağına benzer şekildeki işlemlere şemse denir. Bunlar kitap kapağının süsleridir. Yuvarlak şekli münasebetiyle aşağıdaki beyitte olduğu gibi gül teşbihiyle de karşılaşılr. Beyitte Revânî, gökkuşağını ince uzun şeklinden ve renkli görünümünden dolayı fırçaya/kıl kaleme benzetmektedir.

Aceb bu kavş-i kuzeh mi ya şemse-i gül için

Eline aldı felek nakş-bend-i zerkârı (k. 32/2)

[Acaba bu gökkuşağı mıdır, yoksa felek, gül şemsesi çizmek için eline altın işlemeli nakış kalemi mi almıştır?]

Gökkuşağının aynı özelliklerinden dolayı gül şemsesine benzetildiği de anlaşılıyor. Yarım daire şeklinde oluşunun ve renklerinin, şemseyi andırıldığı görülüyor.

Gökkuşağı-Göğün Yarılması

Zâtî, bir gazelinde gökkuşağının görünmesini, göğün yarılması olarak değerlendirmektedir. Göğün yarılması ise bilindiği gibi kıyametin kopması demektir. Şair bunu, ince bir göndermeyle, yani "hey kıyâmet" ve "sûr-ı âh" diyerek hissettirir.

*Görünen kavş-i kuzah sanma felekde ey melek
Şakk olubdur hey kıyâmet sûr-ı âhumdan felek (g. 686/1)*

[Ey melek! Felekte görüneni gökkuşağı sanma. Ey kıyamet boylu! Felek, ahımın feryadından ikiye yarılmıştır.]

Zâtî'nin hayalinde gökyüzü bir cisim, bir nesnedir ve sanki karnı yarılmış da kanları akmıştır. Gökkuşağının ince uzun ve kavisli şekliyle, daha önce pek çok beyte konu olmuş ve olacak olan renkleri, gökyüzünün yarılması olarak düşünülmüştür. Bunu yapan, âşığın sûr'a benzettiği ahıdır. Şair, aşkın acısıyla öyle bir ah etmektedir ki gökyüzü yarılmaktadır. Doğrusu Zâtî'nin bu kompozisyonu, gördüğümüz ve aşağıda göreceğimiz benzetmelerin çoğundan daha orijinal ve estetikdir.

Gökkuşağı-Halhal

Halhal, ayak bileklerine takılan halkadır. Beyitlerde bu kelime geçtiğinde rakkas veya güvercinin de geçmesi beklenir. Nitekim Âşık Çelebi feleği, memduhun meclisinde rakkas eden bir rakkasa benzetirken eğri şekliyle gökkuşağını, o rakkasın bileğindeki halhal olarak hayal eder. Feleğin döndüğü tasavvuruyla rakkasın dans ederken yaptığı dönüş hareketleri arasında kurulan ilgi açıktır.

*Takındı kavş-i kuzahdan ayağma halhâl
Olalı bezmüne rakkâs gerdiş-i gerdân (k. 9/16)*

[Dönüp duran felek, senin meclisine rakkas olalı ayağına gökkuşağından halhal takındı.]

Meâlî'nin, gökkuşağını yine halhala benzetmesi bu kez güvercin etrafında gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi güvercin yetiştiricileri posta güvercinlerinin veya taklacı güvercinlerin ayaklarına halhal takarlar. Bu, onların kolayca ayırt edilmesini sağladığı gibi ulaştırılması gereken pusulayı da taşır. Feleğin döndüğü düşüncesi bu beyitte de ön plandadır, çünkü feleğin taklacı bir güvercine benzetilmesi bu ilgi sebebiyledir. Felek güvercininin halhalı gökkuşağı olduğu gibi yediği yemler de yıldızlardır.

*Bir muallak-zen kebûterdür serâyünde felek
Kim ana kavş-i kuzah halhâl ü encüm dâneler (g. 230/5)*

[Felek, senin sarayında gökkuşağının halhal, yemlerinin yıldızlar olduğu bir taklacı güvercindir.] Meâlî'nin, buna benzer bir beyti daha vardır.

Gökkuşağı-Hallaç Yayı

Orijinal teşbihler bulma konusunda oldukça başarılı bir şair olan Meâlî, bu kez gökkuşağını, bulut pamuklarını atmaya yarayan hallaç yayına benzetmektedir. Yay kullanımları, yani hallaç olan ise felektir.

¹⁶ *Mihr tâvûs işigünde şa'saadur bâl ana
Kumrudur gûyâ felek kavş-i kuzah halhâl ana (g. 26/1)*

Ayrıca şu beyit de dikkate değerdir:

*Geh yazup gerdûn-ı gerdân gerdenine tavk ider
Nûr ile kavş-i kuzahdan heykel-i pür-zer güneş*

(Şerîfî Mehmed Efendi'nin Hilyesi, b. 253)

Felek hallâcına kavs-i kuzah yayıyla âlemde

Dem-â-dem penbe-i ebr atmak ey meh san'at olmuştur (g. 252/3)

[Ey ay yüzlü sevgili! Âlemde gökkuşağı yayıyla her zaman bulut pamuklarını atmak felek hallacının işi olmuştur.]

Bilindiği gibi sanat, icrasında incelik ve estetik olan işe denir. Felek hallacı, gökkuşağı yayıyla bulut pamuklarını atmakta öyle kabiliyetlidir ve öyle ustalık kesbetmiştir ki bu iş onun sanatı haline gelmiştir. Hallaçlık da esasen bir zanaat kolu kabul edilir. A. Atillâ Şentürk, gökkuşağı-hallaç yayı benzetmesini açıklarken şu bilgileri vermektedir: “Günümüzde bu meslek kaybolmuşsa da hallaçlık yatak, minder ve yastıklar içinde zamanla kullanılmaktan dolayı sıkışıp daralan pamukları bir yaya gerilmiş tele tokmakla vurup yayın titreşimiyle büzülmüş pamukları havaya fırlatarak açma ve pamuğu genişletme işini icra etme sanatıdır. Hallaçlar ellerindeki tokmakla yay kirişine vurdukça hem tınlı bir ses çıkar hem de kirişin titreşimine dokunan pamuklar kar taneleri gibi havada uçmaya başlar ve bir süre sonra pamuklar bulut gibi bir görüntü oluşturur” (Şentürk 2021: 5, 207). Şairin bu manayı dile getirirken asıl dayandığı şey ise gökkuşağının genellikle bahar ve yaz aylarında görünmesi gibi hallaçların da bu işi genellikle bahar ve yaz mevsimlerinde kış hazırlıklarından biri olarak icra etmeleridir. Benzer bir mana, Kemalpaşazade’de de karşımıza çıkıyor. “Güneş, felek döşegini bulut pamuğuyla doldurmak için gökkuşağından yay edininp hallaç oldu”¹⁷ şeklinde anlaşılabilir olan beyti aşağıya almakla iktifa ediyoruz.

Gökkuşağı-İşret Âlemi

Göz alıcı renkleriyle uzayıp giden gökkuşağı, bir ırmağın kıyısındaki çimenlikte kurulmuş işret sofrasına da benzetilmiştir. Buradaki baskın benzetme yönü renklerdir. Uzayıp gitmesi de bir başka benzetme yönünü oluşturur. Nâtîkî’nin beytinde gökkuşağının renkleri, zengin mezelerin tüketildiği, şarapların içildiği bir işret âlemini andırmaktadır.

Sebze-zâr u bir leb-i cûy u şarâb-ı lâle-gûn

Ehl-i ayşâ bir işâretdür ana kavs-i kuzah (g. 81/3)

[Çimenlik, su kıyısı, lale renkli şarap... Gökkuşağı, işret ehline bir işarettir.]

Beyitte kuşkusuz çimenlikle gök kelimesinin yeşil manası, su kenarıyla gökkuşağı-yağmur ilgisi, lale renkli (kırmızı) şarapla da gökkuşağı renklerinden biri ve bahar mevsimi bir arada düşünülmektedir.

Gökkuşağı-Kanat, Kuyruk

Gökkuşağının kuyruk veya kanata teşbihinde de hem uzun ve kıvrık şeklinin hem de türlü renklerinin tesiri söz konusudur. Feleğin bir anka kuşu olarak düşünüldüğü Figânî’nin, Kanunî methiyesi olan kasidesinden alınan aşağıdaki beytinde güneş pençe, hilal gaga, gökkuşağı ise kanat olarak tasavvur olunmuştur.

Kavs-i kuzah kanadı vü minkârı mâh-ı nev

Ankâ-yı çarha cirm-i dirahşân-ı mihr çeng (k. 1/3)

[Parlak güneş yuvarlağı; kanadı gökkuşağı, gagası ise hilal olan felek ankasına pençedir.]

Gökkuşağının hem kuyruk hem de tuğra olarak kurgulandığı beyitte ise Âşık Çelebi, felek sathını bir ferman gibi hayal etmiş benziyor. Tuğra benzerliğine yeri geldiğinde temas edilecektir.

Görinen sanmanuz kavs-i kuzahdur âsumân üzre

Düm-i tâvûsdur kim oldı bu menşûra ol tuğrâ (k. 1/5)

[Gökyüzünde görüneni gökkuşağı sanmayın. O, tavus kuşunun kuyruğudur ve bu fermana tuğra olmuştur.]

¹⁷ Penbe-i ebr ile toldurmağa çarhuñ bisterin

Yây idüp kavs-i kuzahdan oldı hallâc âfitâb (g. 21/4)

Bunun dışında “Gökkuşığı” maddesinin “kanat” bahsinde A. Atilla Şentürk, “kuş tüyünden imal edilen ok yeleklerinin rengârenk oluşu ile gökkuşığı arasında ilgi” (Şentürk 2021: 207) kurulduğunu söyler.

Gökkuşığı-Kan Damarı, Kan Damlası

Gökkuşığının kan damlasına benzetilmesi, kendisinde görünen kırmızı rengin canlı görüntüsüyle olsa gerektir. Kan damarı benzetmesi ise renk yönünün yanı sıra ince uzun şeklinden ötürüdür. Lârendeli Hamdî'nin *Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi*'nde geçen aşağıdaki beyitte bu mana ifade edilmektedir.

*Reg-i tenden ki deşte atılır kan
Olur kîn çerhine kavs-i kuzah san (b. 2185)*

[Bedendeki damarlardan çöllere atılan kan sanki kin feleğine gökkuşığı olur.]

Gökkuşığı-Kandil

Dünyayı bir saray olarak düşünen Nâdirî, bu sarayı aydınlatmak için ah ateşini kandil gibi tasavvur etmektedir. Eskiden aydınlatma aracı olarak kullanılan kandil, üç ayaklı (sacayağı) bir iptidai platforma yerleştirilirdi. Böylece düşüp yangına sebep olması engellenirdi. Pek çok şaire göre kandilin yağı, âşığın ciğeridir. Şairin beyitteki kurgusuna göre kandilin konulacağı sacayağının iki ayağı gökkuşığının iki ucu, diğeri ise gönlünden çıkan aşk dumanı imiş.

*Kandîl-i nâr-ı âhu bu tâk içre yakmaga
Kavs-i kuzahla dâd-ı dili eyledüm se-pâ (g. 6/3)*

[Bu saray içinde ah ateşimin kandilini yakmak için gökkuşığı ile gönül dumanını sacayağı eyledim.]

Gökkuşığı-Kapı Halkası

Mitolojide ve kültür tarihinde gökkuşığının bir kapı olarak tasavvuru çok yaygındır. Türk kültüründe de böyle bir algı olduğu bilinmektedir. “Gökkuşığı Türk kültüründe altından geçilince kötülüklerden arındıran, dileklerin gerçek olduğu, kısmetin açıldığı mistik bir kapı olarak görülür. Bu sebeple, kapı metaforu ile özdeşleşir. (...) Bu doğrultuda, gökkuşığı, metafor alanı olarak yukarıya açılan bir kapıdır ve bu kapı Tanrı olgusuna göndermede bulunur. Dileğin olması ve kaderin değişmesine imkân veren gökkuşığı, adeta Tanrı'ya en yakın yerde bulunmak ve dileğin daha kolay olmasını sağlamak için yukarıda bulunan açık bir kapıdır. Bu kapı arada görünür, sonra kaybolur” (Kalafat 2018: 1149). Gökkuşığının hem yukarıyı işaret eden görünüm alanı hem de eski evlerin kapılarına asılı halkalara benzeyen değirmi şekli, onun kapı veya kapı halkası olarak tasavvuruna imkân sağlamıştır.

*Meger tâk-ı derinle halka-i bâbun misâlidür
Ki bir hamdur felek kavs-i kuzah tekrâr ham-der-ham (g. 304/2)*

[Felek bir eğri, ondaki gökkuşığı da ayrıca eğri üstüne bir eğri olduğu için herhalde biri kapının kemeri, öteki de kapının halkasına benzese gerek.]

Mostarlı Ziyâî, alıntıladığımız beyitte önce feleğin kavisli şeklini sevgilinin yaşadığı mekânın kemerli kapısına teşbih etmiş, ardından felekte görünen gökkuşığını o kapının halkası olarak düşünmüştür. Böylece sevgiliyi, mekân ve bir mekân unsuru üzerinden yüceltmıştır.

Gökkuşağı-Kaş

Klasik Türk şiirinde gökkuşağının kaşa teşbih edilmesi çok yaygın bir hayalin dile getirilmesidir. Kuşkusuz bunda, gökkuşağının kaş gibi eğri, yay biçiminde olması başat rol oynar. Meâlî, “renkten renge girmek” deyimine ustalıklarla yer verdiği beytinde gökkuşağının renklerine atıfta bulunmakta ve bunun sebebini onun, sevgilinin hilal kaşına benzemeye çalışmasına dayandırmaktadır. Gökkuşağı, bilinen görünümüyle kalkıştığı işten dolayı utanç içinde renkten renge giren bir insan gibi düşünülmüştür.

Mâh-i nev ebrûna öykündüğüçün kavş-i kuzah

Dostum ana yeşil kızıl görünür her zemân (g. 177/2)

[Sevdiğim! Gökkuşağı, senin hilal kaşına özendiği için her zaman renkten renge girer.]

Behiştî de hilal kaş ve gökkuşağı ilgisi üzerine kurduğu beytinde aynı manayı dile getirir. Beyitte iki ayrı teşbih söz konusudur. Bunlardan ilki şekil bakımından benzer olan hilal ve gökkuşağı ilgisi, ikincisi ise yine şekil açısından benzer olan gökkuşağı ve kaş teşbihidir. Şaire göre gökkuşağı, sanki büyümüş bir hilaldir ve bunun sebebi hilalin, sevgilinin kaşına benzediği için büyümesi, yani onurlanmasıdır.

Kavş-i kuzah felekde degildir abes hayâl

Ebrûna nisbet olmalı büyüdi hilâl (g. 300/1)

[Felekteki gökkuşağı abes bir hayal değildir. Hilal, senin kaşına benzetildiğinden büyümüştür.]

Kozmolojik bir hadise olarak yağmur yağdığında (yağmurun ardından) gökkuşağının görüneceği gerçeğinden hareket eden Emrî sevdiğine, kendisini ağlattığını, buna karşılık hiç olmazsa kaşını (yüzünü) göstermesini söyleyerek yalvarırken gökkuşağı-yay benzerliğinden hareket eder.

Agladursın Emrîyi bâri kaşun göster ana

Çün olur kavş-i kuzah bârân olıcak âşikâr (g. 89/5)

[Emrî'yi ağlatırsın, bari ona kaşını göster. Zira yağmur yağınca gökkuşağı görünür.]

Gökkuşağı-kaş benzerliğinde hem biçim hem de renk faktörünün birlikte ele alındığı Cem Sultan'ın şu beytinde ise gözyaşı-yağmur ilişkisinden yararlanılmıştır.

Agladıkça kaşımı rengîn ider hûnîn yaşum

Dir gören kavş-i kuzah kuruldı bârân üstine (g.301/4)

[Ağladıkça kanlı yaşlarım kaşımı kana boyar. Bunu gören, “yağmur üstüne gökkuşağı kuruldu” der.]

Şair, sevgilinin aşk açısından dolayı kanlı gözyaşı dökmektedir. Onun bu halini görenler, yağmurdan sonra gökkuşağı çıktığını söylerler. Burada kanlı gözyaşı akmasının, normal gözyaşından sonra olabileceği gerçeğini gözden uzak tutmamak gerekir. Gökkuşağının hem kaş hem de yay'a teşbih edildiği ve Nesîmî'nin “Allahüekber! Ey put gibi güzel! Güzelliğine hayran olmuşum. Kaşların gökkuşağıdır, yayına kurban olmuşum” dediği beyti ile benzer birkaç beyti daha aşığıya almakla yetiniyoruz.¹⁸

¹⁸ *Allahü ekber ey sanem hüsnünde hayrân olmuşam*

Kavş-i kuzehdür kaşların yayma kurbân olmuşam (g. 253/1)

Meger kavş-i kuzeh olmuş ol ebrû

Ki eyler tîr-i bârân çeşm-i câdû (Hamîdîzâde Celîlî, Hüsvrev ü Şîrîn, b. 1116)

Zühredür alnun nigârâ kaşların kavş-i kuzeh

Hatt-ı sebziün zülfiün ile Cebreilün şeh-peri (Nesîmî Divanı, g. 455/2)

Nite kim yağmur olur kavş-i kuzah olsa ayan

Gökkuşığı-Kayış, Terki Kayışı

Felek-at benzetmesinin yer aldığı şu beyitte gökkuşığı, atın terki kayışına, dizginine benzetilmektedir. Bunda uzun şekli olduğu kadar süslü görünümünün de etkisi vardır. Nitekim önemli kimselerin, devlet büyüklerinin atlarında kullanılan koşum takımlarının rengârenk süslü olduğu bilinir. Zâtî'nin, Kazasker Muhammed Çelebi methiyesinde yazdığı kasideden alınan şu beyitte gökkuşığı, serkeş felek atının dizgini olarak tasavvur olunmuştur.

*Çarh baş egmedi mi kadriüne yohsa niçün
Arkasından çıkara kavş-i kuzah bunca düvâl (k. 153/38)*

[Felek, senin kudretine baş eğmedi mi? Yoksa niçin arkasından bunca gökkuşığı kayışı çıkarırsın?]

Aynı kurgu, Meâlî'nin, dipnotunda verilen beytinde de vardır. Beyit, "Felek, (senin) eşiğinde, gökkuşığının süslü bir kayış, samanyolunun da boyunduruk olduğu bir attır" manasını işaret eder.¹⁹

Gökkuşığı-Kemer

Eski sarayların, cami ve medrese gibi yapıların, imaret ve darüşşifaların, bazen ev ve konakların pencere ve kapılarının kavisli, yani kemerli inşa olunduğu bilindiğine, günümüzde pek çok örneği görüldüğüne göre gökkuşığı ile kemer arasındaki ilişkinin şekil benzerliği olduğu kolayca anlaşılır. Ziyâî'nin methiyesinde memduhun sarayı adeta gökyüzündedir. Dolayısıyla hilal, o sarayın kapı halkası, güneş camları yahut meclisindeki parlak kadehi, gökkuşığı da kapı ve pencerelerinin kemerli yapısıdır.

*Halka-i bâb-ı serâyıdır hilâl-i âsumân
Tâkıdur kavş-i kuzah her câm-ı rahşânı güneş (k. 4/29)*

[Gökyüzündeki hilal onun sarayının kapısının halkası, gökkuşığı kemeri, güneş de parlayan kadehidir (veya camlarıdır).]

Şairin bu kurgusunun, memduhunu en yüce bir makamda gösterme arzusundan başka bir şey olmadığı malumdur. Feleğin ayna olarak hayal edildiği -çünkü kaderin tecellileri hep felekten bilinir, kişinin geleceğini gösteren bir ayna olarak görülür- Kefeli Feyzî'nin aşağıdaki beytinde de gökkuşığı-kemer benzerliği kurulmaktadır.

*Görünen kavş-i kuzeh sanma felek mir'âtına
Aks salmış hâne-i şâh-ı keremden bir kemer (k. 5/12)*

[Görüneni gökkuşığı zannetme. Cömert padişahın sarayından feleğin aynasına bir kemer yansımış.]

Gökkuşığının en temel benzetme unsurlarından birinin rengârenk olmasına pek çok kez temas edilmişti. Divan şairlerinden birçoğu bu hususa değinen beyitler yazmışlardır. Bunlardan biri olan Azmîzâde Hâletî, süslemeleriyle göz alan saray kemerini methederken gökkuşığının onu kıskandığını ve bu yüzden renkten renge girdiğini söyler.

Eyler hased hemîşe o tâk-ı münakkaşa

Zâtîyâ yaşımı her dem beniüm ol kaş akıdur (Zâtî Divanı, g. 234/5)

¹⁹ *Âstânunda felek bir hingdür kavş-i kuzah
Bir münakkaş teng ana kehkeşândur sîne-bend(g. 57/1)*

Ayrıca şu beyit de aynı manadadır:
*Sîne-bend oldı yehûd kavş-i kuzah ol rahşa
Kehkeşândur ana zencîr-i zer ü rişme hilâl (Ganîzâde Nâdirî Divanı, k. 19/31)*

Kavs-i kuzah girerse niçe renge vechi var (k. 26/12)
[Gökkuşağı, renkten renge girerse yeridir; çünkü o nakışlarla süslü tâkı kısıkanıyor.]

Gökkuşağı-Kemik

Gökkuşağı benzetmelerinden nadir olarak karşımıza çıkan bir tanesi de kemiktir. Bu benzetmede onun eğri ve uzun görüntüsünün müessir olduğu açıktır. Feleği bir aynaya teşbih eden 17. yüzyıl şairi Fevzî, gökyüzünde görünen gökkuşağı ve hilali aşk derdiyle bir deri bir kemiğe dönen vücudundaki kaburga kemikleri olarak göstermek istemiştir.

Degül kavs-i kûzahla mâh-ı nev mir'ât-ı çarh içre
Zuhûr itmekde sînemden ukûs-ı üstühân bir bir (g. 60/3)

[Felek aynası içinde (görünen) gökkuşağı ile hilal değildir. Göğsümden birer birer kemik yansımaları görünmektedir.]

Gökkuşağı-Kırbaç, Sopa

Şekilsel özelliği bakımından bir kırbaça veya sopaya benzetilen gökkuşağı, bir methiyede memduhun kudretini anlatmak maksadıyla ele alınmıştır. Övülen kişi öyle kudretli, sözü öyle geçerli biridir ki mesela gökkuşağını bir kırbaç gibi eline alıp da yeryüzüne vursa, dünya felekler gibi dönecektir. Kırbaç benzetmesinden hareketle Nâdirî'nin, feleğin yanı sıra yeryüzünü de at olarak düşündüğü anlaşılmaktadır.

Âsümân-âsâ dönerdi haşre dek gûy-ı zemîn
Ana ursañ fî'l-mesel kavs-i kuzahdan savlecân (k. 27/21)

[Yeryüzü yuvarlağı, eğer ona mesela gökkuşağı sopasıyla vursan, mahşere dek gökyüzü gibi dönerdi.]

Türk mitolojisinde “ebekuşağına, ‘yay’, ‘Tanrı’nın kamçısı’ diyenler de vardır” tespitinde bulunan Bahaeddin Ögel, ardından yay ile ilgili açıklamalarda bulunur (Ögel 1995: 227). Bunların bir kısmına yeri geldiğinde temas edilecektir.

Gökkuşağı-Köprü

Gökkuşağı benzetmeleri söz konusu olduğunda karşılaşılan yaygın teşbihlerden biri de köprüdür. Eskiden köprülerin hemen daima kavisli ve gözlü inşa edilmeleri bu şekilsel benzetmeyi doğuruyor. Mezâkî'nin beytinde bu fani varlık âlemi, insanoğlunun geçmesi gereken bir nehir olarak düşünülmüştür. Şaire göre nehrin geçilmesine imkân verecek olan köprü de hâliyle gökkuşağıdır.

Sanma kim kavs-i kuzah izhâr ider gerdûn-ı dîn
Geçmege cûy-ı fenâ-yı âlemi pül gösterür (g. 141/3)

[Alçak feleğin gökkuşağı gösterdiğini sanma. O, fani âlem nehrini geçmek için köprü göstermektedir.]

Yunan, İskandinav, Japon, Slav ve Türk mitolojilerinde gökkuşağı-köprü benzerliğinin var olduğu bilinmektedir (Özakın 2021: 97 vd). Bahaeddin Ögel, köprü benzetmesini Türk mitolojisi açısından ele almış ve konunun manevi boyutuna da işaret etmek suretiyle; “Ebekuşağı, ‘Ak yol’ ve ‘Cennet köprüsü’. Eski Türklerde, ‘bu dünyayı, öbür dünyaya (bu Acunu, ol Acuna) bağlayan bir köprü’ gibi düşünülmesi, daha muhtemeldir. (...) Anadolu ve eski Osmanlı kitaplarında, ebekuşağı için söylenen ‘Ak yol’ deyimini üzerinde önemli durulmalıdır. Bizce bu deyimde, manevi bir derinlik olsa gerektir” (Ögel 1995: 228) değerlendirmesinde bulunmuştur. Yine Ögel, “salavat veya selamet köprüsü” denilen ebekuşağına kuzeydeki Kazan Türklerinin “salavat küpürü” adını verdiklerini yazmaktadır (Ögel 1995: 228). Keza Bilge Kağan yazıtında gökkuşağına “Tengri köbrügesi (Tanrı köprüsü)” ifadesine rastlandığını hatırlatmaktadır (Ögel 1995: 229).

Bir köprü inşası üzerine kaleme alınan tarih manzumesinde Mostarlı Ziyâî, yapılan köprüünün, dünyada eşi benzeri bulunmayan bir güzellik ve görkemde olduğunu şöyle dile getirir:

*Kavs-i kuzahun aynı bir köpri binâ itdi
Var mı bu cihân içre mânendi hey Allâh'um
İbretle bakıp didi târîhini bir ârif
İl geçdüğü köpriden biz de geçerüz şâhum [974] (tar. 1/1)*

[Allah'ım, (o), gökkuşağının aynısı bir köprü inşa etti. Bu dünyada bir benzeri var mı?] (yahut) [Allah'ım, (o), bu dünyada bir benzeri olmayan, gökkuşağının aynısı bir köprü inşa etti. Bir ârif ibretle bakıp tarihini söyledi: Şâhum, elin geçtiği köprüden biz de geçeriz.]²⁰

Öte yandan İsmail Şenesen'in Adana halk kültürü üzerine yaptığı araştırmada yer alan şu tespitleri de gökkuşağı-köprü benzetmesinin kökeninin Şamanizm inanisinde yer bulduğunu göstermektedir: "Gökkuşağı, mitolojide tanrıların yolu olarak bilinir. Şamanizm'de ise Ebemkuşağının yeryüzüyle gökyüzü arasında bir tür köprü olduğuna inanılır. Tanrıların ebemkuşağından Bay Ülgen'e gitmek için yararlanması ile Türk dünyası, Anadolu ve Adana halkının fırtınadan, yağmurdan sonra ebemkuşağının ortaya çıkmasıyla büyük bir sevinç yaşaması arasında bir ilgi olduğu açıktır" (Şenesen 2017: 81). Beyitler, bu tespit ve değerlendirmeler ışığında düşünüldüğünde yapılan teşbihlerin arka planında, şekilsel benzerliğin dışında bir derinlik ve maneviyat bulunduğunu gösteriyor.

Gökkuşağı-Kulak

Türk mitolojisinde gökkuşağının "güneşin kulağı" olarak düşünüldüğü bilinmektedir. Ayrıca gökkuşağına "gök kurtun yelesi" denir. Mesela Kırgız Türkleri ona "kök cele (gök yele)" derlermiş.²¹ Bu benzerlik ilgisinin şekilsel olduğu bellidir, ancak "gök yele" tanımında gökkuşağının yeşil rengi etkili olsa gerektir. Ganîzâde'ye ait aşağıdaki beyitte şairin memduhu, insanlara daima zulmeden feleğin kulağını çekmiştir. Dolayısıyla gökkuşağının o kırmızı ve kızıl tonları görünen rengi, çekilen kulağın kızarıklığından başka bir şey değildir.

*Kavs-i kuzah degül kızaran gûşıdur anun
Virdi sipihre pençe-i iclâli gûş-mâl (k. 3/23)*

[Kızaran, gökkuşağı değildir, feleğin kulağıdır. Onun şerefli pençesi feleğin kulağını çekmiştir.]

Gökkuşağı-Kulp

Meâlî'nin, hilali emzik, feleği suluk, gökkuşağını da o su kabının kulbu olarak düşündüğü şu beyitte gökkuşağının yay şekli vurgulanmıştır. Ayrıca gökyüzünün, yağmurun kaynağı bulutları barındırdığı için su kabına benzetildiği unutulmamalıdır.

*Mâh-i nevdür emzügi bir âftâbedür felek
Gâlibâ kavs-i kuzah kulpidur anun ey melek (g. 135/1)*

[Ey melek! Hilal emziği, felek su kabı, galiba gökkuşağı da onun kulpudur.]

Beyte, gökkuşağının "Çerkezler arasında 'kazan kulpu' olarak bilinir" (Çetin 2014: 27) şeklindeki bilgi göz önüne alınarak yaklaşıldığında yapılan benzetmenin arka planı tebellür eder.

²⁰ Ayrıca şu beyit de köprü benzerliği üzerine kuruludur:

*Tuna üzre ol cisr-i muhkem hemân
Sipihr üzre kavs-i kuzahdan nişân (Çehrin Gazavât-nâmesi, b. 584)*

²¹ Geniş bilgi için bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi II*, 227-228.

Gökkuşağı-Kuşak

Anadolu Sahası Türk Folklorunda Gökyüzü Varlıklarının Oluşum Hikâyeleri ve Bunlara Bağlı İnanmalar başlığını taşıyan bir yüksek lisans tezinde “yağmurdan sonra güneşin elbisesinden akan kanların kuşak şeklinde gökkuşağında görüleceğine inanılır” şeklinde bir tespiti rastlanır (Kartal 2011: 116). Bu tespitin, halk arasında kan ile gökkuşağının kızıl tonları arasındaki ilgiden doğduğunu tahmin etmek güç değildir. Revânî’ye ait şu beyitte hizmetkârların, hizmet için bellerine kuşak bağlamaları gerçeğinden hareket edilerek feleğin, övülen kişinin hizmetine bel bağlamış olduğu, bu sebeple gökkuşağı kemerini kuşandığı ifade edilmektedir.

Çarh benden gibi bil bağlamasa hudmetüne

Hîç kuşatmaz idi kavş-i kuzah ana kemer (k. 10/15)

[Felek, senin kölen gibi hizmetine bel bağlamamış olsaydı gökkuşağı ona kemer bağlamazdı.]

İsmet Eşmeli’nin, görüşme yaptığı ileri yaştaki kişilerden aktardığı “kız çocuklarının saçlarının bu kuşak gibi güzel, alımlı ve uzun olması için bir miktar kesilerek havaya doğru atılır” (Eşmeli 2014: 205) bilgisi de konuyla ilgili bir malumat sahibi olmamızı sağlıyor. “Bu kuşak” ifadesiyle kastedilen gökkuşağıdır. Onun güzelliği ve süslü görüntüsü, böyle bir âdetin ortaya çıkmasına sebep olmuş görünüyor. Fuzûlî’nin beytinde de felek, memduhu Cafer Bey’in hizmetini görmek için gökkuşağını kuşanmıştır.

Degül alâmet-i fasl-i rebî’ ü kavş-i kuzeh

Edâ-yi hidmet için bağladı sipîhr miyân (k. 29/4)

[(Şu gördüklerimiz) dört mevsim alameti ve gökkuşağı değildir. Felek, hizmet etmek üzere kuşak bağlamıştır.] Benzer manaları içeren bir iki beyti dipnotuna yazmakla yetiniyoruz.²²

Gökkuşağı-Mendil

Gökkuşağı benzetmelerinden orijinal olan bir tanesi de mendildir. Yahya Beğ, yağmur sonrası güneş açan gökyüzünde gökkuşağı manzarasını görünce gökyüzünün, hastalığından dolayı gözüne mendil bağladığı hayalini kurarken muhteşem bir hüsn-i talil örneği sunar. Böylece bize, eskiden insanların kullandığı renkli bez mendilleri hatırlatır.

Remedden hasta çeşmin bağlamış gök destmâl ile

Gören kavş-i kuzah sanur yanında mihr-i rahşânun (g. 214/2)

[Parlayan güneşin yanındakini gören gökkuşağı sanır. (Oysa) gökyüzü, katarak olan hasta gözünü mendille bağlamış.]

Gökkuşağı-Mıklep

Mıklep, yazma eserlerin sol cilt kapağında bulunan ve genellikle üçgen biçiminde olan uzantı olup sayfaların dışa bakan uç kısımlarını koruyan mahfazaya denir. Özel ciltlenmiş eserlerde hemen daima süslü olan mıklep, uzantı şeklinde olmasıyla gökkuşağı gibi düşünülmüştür. Ganîzâde, bu âlemi memduhun hikmetli yüzünün kitabı, feleği onun altın işlemeli cildi, gökkuşağını da mıklebi olarak hayal etmektedir.

Cild-i zer-kârı felek kavş-i kuzahdur mıklebi

²² Görinen bâm-ı çerh üzre degül kavş-i kuzeh ey şeh

Kapunda benden olmuşdur eyâ mihr ü miyân beste

(*Feyzî-i Kefevî Divanı*, g. 327/3)

Görüp kavş-i kuzahla berk sandum

Takındı hançer-i zerrîn kemer-best

(*Nâmî Divanı*, g. 38/2)

Hikmetü'l-işrâk-ı dîdârında âlem bir kitâb (k. 12/30)

[Bu âlem, senin parlak yüzünün hikmetle dolu bir kitabıdır. Felek onun altın işlemeli cildi, gökkuşığı da müklebidir.]

Hikmetü'l-işrâk'ın, ünlü mutasavvıf ve bilgin Şihâbeddîn Sühreverdî tarafından yazılan bir kitap olduğunu burada hatırlamakta yarar vardır. Ayrıca “işrâk” kelimesindeki doğuş ve aydınlatma manası dikkati çekicidir.

Gökkuşığı-Mihrap

Kavisli şekliyle gökkuşığının mihraba benzetilmesi olağandır. Gökyüzünde bulunması ise, mihrabın yer aldığı mabede daha yüksek bir kutsiyet verir. Yenişehirli Belîğ'in bir gazelinde geçen şu beyitte yıldızlar topluluğunun mabedi, felekler kümbetiymiş. Mabetleri aydınlatan kandiller güneş ve ay, mihrabı ise gökkuşığı imiş.

Ma'bedi hayl-i nücûmın künbed-i eflâkdur

Mihr ü meh kandil ana kavsi kuzah mihrâb-ı çarh (g. 34/4)

[Yıldız topluluğunun mabedi, kandili güneş ve ay, felek gibi kavisli mihrabı ise gökkuşığı olan felekler kümbetidir.]

Gökkuşığı-Na'lçe

Na'lçe yahut nalça, küçük nal demek olup bilhassa kösele tabanlı kundura tarzı ayakkabıların alt uç kısımlarına vurulan metal parçadır. Kebke de denilir. Yıldız anlamına gelen kevkeb kelimesiyle olan ses benzerliğinden dolayı şairler yıldızları, sevdiklerinin yahut memduhlarının ayakkabıları altına indirgeyerek onları överler. Köse Meâlî, gökteki hilali ve gökkuşığını nalçaya benzetererek sevdiğini över.

Kavsi kûzah mı na'lçesi çizmenün yâ-höz

Ey mihr mâh-i nevdir ü kebkepleri nücûm (g. 156/6)

[Ey güneş (=gibi sevgili)! Çizmenin na'lçesi gökkuşığı mıdır yoksa hilal midir, demirleri yıldızlar mıdır?]

Gökkuşığı-Nûn Harfi

Şekil itibariyle gökkuşığına benzetilen şeylerden biri de “nûn” harfidir. Tezkire yazarlarının ittifakla “genç yaşta vefat etmeseydi çok büyük bir şair olurdu” dedikleri Karamanlı Nizâmî, akşam alacakaranlığında ay görünmeye başladığında gözüken gökkuşığını ayın nuru üzerindeki “nûn” harfine benzetirken hem harf oyunu yapmakta hem de sevgilinin yüzünü gözünü nura, kaşını gökkuşığına teşbih etmektedir.

Kavsi kuzah mı k'eyledi mâh üstini makâm

Yâ nûn ki nûr üzredir ey dil-sitân kaşun (g. 57/2)

[Ey sevgili, şu ay üstünde duran gökkuşığı mıdır yoksa nur kelimesinin başındaki nûn harfi midir?]

Ay istiaresi üzerine böyle bir hayal kurabilen şairimiz çok olmakla birlikte gencecik yaşında bu beyti söyleme kudretine sahip şairlerimiz arasında Nizâmî'nin seçkin bir yeri olduğunu söyleme mecburiyeti hissediyoruz.

Gökkuşığı-Orak

Gökkuşığını şiirlerinde sıkça kullanan Ganîzâde Nâdirî, aralarındaki şekil benzerliğinden dolayı onu orağa benzetmiştir. Şaire göre felek, varlık tarlasının ekinini gökkuşığı orağıyla biçmektedir. Beyitte yine felek hakkındaki olumsuz düşünüşün tezahürü görülür.

*Almış zemâne kavş-i kuzahdan eline das
Hem-vâre kişt-zâr-ı vücûdı ider direv (g. 100/4)*

[Felek, eline gökkuşağından bir orak almış da varlık tarlasının ekinini biçmekte.]

Gökkuşağı-Oyun Çizgisi

Kavisli bir çizgi gibi görünen gökkuşağı, bazen oyun çizgisi olarak da düşünülmüştür. Orijinal mazmunlar kullanmakta ve yapılmamış benzetmeler bulmakta üstün bir kabiliyete sahip olduğunu daha önce belirttiğimiz Meâlî, şekinden dolayı bir çembere benzettiği gökkuşağı ile aşık oyunu oynamak için çizilen çizgi arasında benzerlik kurmakta ve gökkuşağının gökyüzünde olduğu gerçeğinden hareketle sevgiliyi bir melek olarak düşünmektedir.

*Şol görinen dâyire kavş-i kûzah mıdır yâ-hôz
Aşık oynamaya ol ma'sûm melek çizmiş çizi (g. 132/3)*

[Şu görünen çember gökkuşağı mıdır yoksa o masum melek, aşık oyunu oynamak için çizgi mi çizmiştir?]

Türlere has çok kadim bir oyun olan aşık oyunu, koyun ve keçi gibi küçük baş hayvanların arka bacaklarında bulunan ve aşık adı verilen dört yüzlü eklem kemikleriyle oynanır. Sadece çocukların değil yetişkinlerin de oynadığı bir oyun olup beş veya daha çok kişiyle oynandığı bilinmektedir. Geniş bir daire çizilerek oynanır ki oyunun beyte konu olan özelliği budur.

Gökkuşağı-Pergel

Şairler, feleği bir defter gibi tasavvur ettiklerinde gökkuşağını pergel olarak düşünmüşlerdir. Padişah, vezir gibi önemli kişiler için yazılan eserlerde altın tozu saçılmış mürekkep kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca içeriği, nüsha sayısı, kâğıt ve cilt gibi özelliklerinin yanı sıra altın işlemeli süslemelerle eserler paha biçilemez değer taşırlar. Ahmed Paşa'nın Sultan 2. Mehmed methiyesi olan kasidesinden alınan aşağıdaki beyitte gökkuşağının, felek defterine pergel çektiği söylenmektedir.

*Pergâr çekip kavş-i kuzah defter-i çarha
Hurşîd-i zer-efşân eder altunla muhaşşâ (k. 12/88)*

[Gökkuşağı, felek defterine pergel çekip altın saçan güneş, altınla haşiye yazar.]

Şu beyitte ise pergelin bir ayağının sabit, ötekinin dairesel dolanımını, gökkuşağının iki ucu gibi düşünen Ubeydî, lütuf ve ihsanı da yağmura teşbih ederek güzel bir övgü kompozisyonu oluşturmayı başarmıştır.

*Katre-i emtâr-ı eltâfun ihâta idemez
Âlemi devr eylese kavş-i kuzah pergâr-veş (g.119/3)*

[Gökkuşağı, pergel gibi âlemi dolansa senin lütuf yağmurlarının bir damlasını bile kuşatamaz.]

Gökkuşağı-Sihir Çemberi

Sihir çemberi, sihrin tesirini azaltmak yahut yok etmek için ehli tarafından çizildiğine inanılan yuvarlak çizgidir. Genellikle okunmuş ve birtakım dua metinleri yazılmış veya işaretler konulmuş kâğıtlara çizilir. Öte yandan sihir çemberi, sâhir veya büyücünün işini icra ettiği aletlerden biridir. Yezidi kültüründe sihir çemberi çizmenin önemli bir yeri bulunduğu bilinmektedir. Sihre veya büyüye maruz kalmış kişinin etrafına çember çizerek bu etkilerden korunacağına veya kurtulacağına inanılır. Aşağıdaki beyitte Meâlî gökkuşağını, melekler tarafından çizilmiş bir sihir çemberi gibi düşünmektedir.

Gökteki kavş-i kuzah mı yâ melekler cem' olup

Ol perînin dâyire çizmişdürür teshîrine (g. 74/5)

[Gökteki gökkuşağı mıdır, yoksa melekler toplanıp o perinin sihrine (=sihir gibi cazibesine) daire mi çizmiştir?]

Beyte göre sevgili peridir. Perilerin olağanüstü güçleri ve insanları teshir kudretleri olduğuna inanılır. Onun hakkından ise ancak melekler gelir. Melekler, gök ehlinden kabul edilir. Öyleyse o peri gibi güzel sevgilinin sihri göğe ulaşmıştır. Bundan korunmanın tek yolu ise şaire göre gökkuşağından bir çember çizmektir.

Gökkuşağı-Sofra

Gökkuşağının benzetilen olduğu unsurlardan biri de sofradır. Bu teşbihte de onun hem değirmi şekli hem de rengârenk görüntüsü müessirdir. Azmîzâde'nin bir kasidesinin nesip kısmından alınan beyitte gökkuşağı, türlü nimetlerle donatılmış bir sofraya benzetilir. Gökkuşağı, bilinen şekliyle bir tepsi yahut sini gibi hayal edilir. Renkleriye üzerine sıralanmış yiyecek ve içecekleri temsil eder.

Elvân-ı et'ime ile pür bir simâtdur

Sanman felekde kavş-i kuzahdur iden zuhûr (k. 29/5)

[Gökte görüneni gökkuşağı sanmayın. O, türlü çeşit ve renkteki yiyeceklerle dolu bir sofradır.]

Gökkuşağı-Su Kabı, Oluk, Yalak

Feleğin gökkuşağıyla birlikte bir su kabı, oluk veya yalak olarak tasavvur olunması her ikisinin de oyulmuş gibi kavisli şeklidir. Nitekim bilindiği gibi yalak, hayvanların su içmesi için taştan veya ağaçtan oyulan oluk demektir. Lârendeli Hamdî'nin mesnevisindeki kurgu bunu yansıtmaktadır.

Felek kavş-i kuzah altında her gâh

Olupdur satl-i âhûr-i şehinşâh (b. 506)

[Gökkuşağı altında felek, her zaman, o şahlar şahının ahırındaki yalaktır.]

Burada dikkatten uzak tutulmaması gereken bir husus da gök, gökkuşağı ve yağmur ilişkisidir. Su kabı benzetmesi bu şekilde daha anlamlı hale gelir.

Gökkuşağı-Şîrâze

Kitap yapraklarının düzgün ve sağlam şekilde durmasını sağlayan ve cildin iki ucunda yer alan ibrişim şeride şîrâze denir, mecazen bağ manasına gelir. Türkçede kullanılan "şîrâzesi dağılmak" deyimini, düzenin bozulması, işin karışması demektir. *Şehâbî Divanı*'nda geçen şu beyitte şair feleği, insanlara edeceği hileleri topladığı bir deftere teşbih ederken gökkuşağını da o defterin şîrâzesi olarak düşünmektedir.

Görinen eflâkde kavş-i kuzahdur sanma kim

Defter-i pür-hîle-i eflâke ol şîrâzedür (g. 80/4)

[Gökte görüneni gökkuşağı sanma; o, feleklerin hile dolu defterinin şîrâzesidir.]

Şîrâze iplikleri beyaz olabileceği gibi farklı renklerde de olabilir. Bu da bize gökkuşağı renklerini hatırlatarak gökkuşağının ince şeklinin dışında bir benzetme ilgisi daha sunar.

Gökkuşağı-Tuğra

Kaş, yay ve kılıcın gökkuşağına teşbihine dair örnekleri yukarıda sıralamıştık. Süheylî, Usûlî'ye nazire olarak yazdığını söylediği kısa kasidesinden alınan beyitte bunları bir mısra içinde saydıktan sonra gökkuşağının yoksa tuğra mı olduğunu sormaktadır. Bilindiği gibi tuğra,

fermanların üzerine çekilen imzadır. Padişah fermanlarının tuğrasını nişancı adı verilen yüksek dereceli devlet memuru çeker. Beratlarda da tuğra bulunur. Berat, Osmanlı'da bir göreve atanan, kendisine bir maaş bağlanan, onur veya nişan bahşedilen kimseler için yazılan buyruk demek olup bunu çekenlere tuğra-keş adı verilir. Şaire göre sevgilinin güzelliği berat yahut padişah fermanıdır. Onun tuğrası ancak gökkuşağı kadar yüce ve güzel olabilir.

*Kaş mı ya kavs-i kuzah ya kavs ya şemşîr-i tîz
Ya çekilmişdir berât-ı hüsnüne tuğrâ mıdur* (k. 47/8)

[Şu gökkuşağı, kaş mıdır, yay mıdır, keskin kılıç mıdır? Yoksa güzelliğinin beratına çekilmiş bir tuğra mıdır?]

Kanat, kuyruk ile gökkuşağı arasındaki benzerlik ilişkisine de yukarıda değinilmişti. Aşağıdaki beyitte Âşık Çelebi tarafından onun yine tavus kuşu kuyruğu olduğu ve güzellik fermanına tuğra olarak çekildiği belirtilmektedir. Bu benzetmede tuğra-keşlerin kullandığı kalemin tavus kanadı veya kuyruğundan da yapıldığını hatırlamakta yarar vardır.

*Görünen sanmanuz kavs-i kuzahdur âsumân üzre
Düm-i tâvûsdur kim oldı bu menşûra ol tuğrâ* (k. 1/5)

[Gökyüzünde görüneni gökkuşağı sanmayın. O, tavus kuşunun kuyruğudur ve bu fermana tuğra olmuştur.]

Gökkuşağı-Ütü

Gökkuşağı üzerine yapmış olduğumuz taramalarda karşımıza çıkan en ilgi çekici benzetmelerden biri de ütüyle ilgilidir. Böyle ilginç bir benzetmede şüphesiz gökkuşağının malum şekli etkili olmuştur. Ganîzâde Nâdirî, bahar mevsiminde coşkun ve dalga dalga akan bir ırmağı ütülenmekte olan mavi atlas bir kumaşa benzetmiştir. Ütüyü yapan bahar terzisi, elindeki ütü de gökkuşağıdır.

*Cûy-ı pür-mevc degül atlas-ı mâidür kim
Ütüler kavs-i kuzahla anı üstâd-ı bahâr* (k. 22/20)

[Bu, dalgalı bir su değildir, bahar üstadının gökkuşağı ile ütilediği mavi atlasıdır.]

Gökkuşağı-Yay

Gökkuşağının en çok benzetilen olduğu kavramlardan biri yaydır. Zaten gökkuşağına "kavs-i kuzah" denilmesi de onun yay'a benzeyen kavisli, eğri şekli münasebetiyledir. Şairler, bu şekil benzerliğinden hareketle çeşitli hayaller kurarlar. Gökkuşağı yay olarak düşünüldüğünde attığı oklar genellikle yağmur damlaları olur. 15. yüzyıl şairi Mesîhî bir gazelinde feleğin yayını açıkça gösterdiğini ama oklarını gizlice attığını söylerken onun hilekârlığını ihsas eder.

*Tîr-i kazâyı kavs-i kuzahdan urur felek
Yayını karşı gösterüp okın nihân atar* (g. 59/4)

[Felek, kaza okunu gökkuşağı(yayı)ndan vurur. Yayını açıkça karşımıza koysa da okunu gizlice atar.]

Türk mitolojisinde gökkuşağının yay olarak tasavvuru son derece yaygındır. Pek çok Türk boyunda eski çağlardan beri bu benzerlik ilgisi türlü şekillerde yorumlanagelmiştir. "Gökkuşağı, Yah Su vadisinde yaşayan Taciklerin inanışlarında avdan geri dönmüş 'Baba Kamber'in astığı yay olarak düşünülmüştü. Bu, Türkmenlerin mitolojik inanışlarında izleri kalmış olan 'Baba Kamber' motifiyle gökkuşağı arasındaki bağlantı bakımından ilginç bir veri niteliğindedir (Beydili 2005: 217). Fars mitolojisinde de gökkuşağı-yay benzerliği geniş yer tutar. "İran kültür çevrelerinde, 'Kemân-ı Şeytan', yani 'Şeytanın yayı' anlayışları, herhalde 'kavs-i kuzah' deyiminden kaynaklanıyordu" diyen Bahaeddin Ögel, bu inanışa işaret etmektedir (Ögel 1995: 227). Öte yandan gökkuşağının Şamanizm ile yakından ilişkisi bulunur. Eski Türklerin Şamanist inanışları yanında Göktanrı inancını yaşamaları şamanlar ile gökler âlemi arasında yakın

bir ilişkinin varlığını doğal kılmıştır. Nitekim şaman davullarına dair çizim ve fotoğraflarda gökkuşağı motifi açıkça görülmektedir. Yine aynı araştırmacının, Rasanen'den aktardığına göre "şaman davulu, bir çeşit 'yay' gibi görülmüştü. Davul, şamanın bir silahı olarak görülmüştü. Kasnak, sembolik olarak bir yay yerini tutuyordu. Bunun için şamanlar davullarına, 'yay ağacı' da diyorlardı" (Ögel 1995: 229). Bunlara ilaveten "Türklerden uzakta olan, Kuzey Asya'daki Soyot boylarında, '...Gök gürlemesi, bir yiğidin sesidir. Onun yayı, gökkuşağı; attığı oklar ise, yıldırımlar idi.' (...) Çağatay Türk kültür çevrelerinde ise, ebekuşağı ile açılan fala, 'ilm-i yay' denilir (Ögel 1995: 227). Bütün bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde Türk kültür ve edebiyatında gökkuşağı-yay ilişkisinin derinliği daha iyi anlaşılır.

16. yüzyıl şairlerinden Prizrenli Şem'î'nin Kanuni Sultan Süleyman methiyesinden alınan aşağıdaki beytinde felek, memduhun düşmanlarının kanını sel gibi akıtmak üzere gökkuşağını yay, yağmuru da ok olarak kullanmaktadır. Bu tasavvur, ok-yay ikilisi bakımından Mesîhî'nin beytine benzer.

Felek düşmenlerün seyl etmek için dem-be-dem kanın

Olur kavş-i kuzah yayı kazâ okları bârânı (k. 15/20)

[Feleğin, (senin) düşmanlarının kanını daima sel gibi akıtması için gökkuşağı yayı, yağmur da kaza okları olur.]

Güzel bir fahriye örneği sayılabilecek olan Hayâlî'nin beytinde ise şair, aşkı bir yaya benzettikten sonra bunu da gökkuşağı ile bir tutar. Böylece aşk yayını herkesin çekemeyeceğini, çünkü bu yayın erişilmez yükseklikte, tarifsiz büyüklükte bir gökkuşağı yayı olduğunu, onu da ancak kendisi gibi hakiki bir âşığın çekebileceğini iddia eder.

Bir yayını çekiptir aşkın Hayâlî ey meh

Kim oldu ana nisbet kavş-i kuzah kepâde (s. 345, g.6/5)

[Ey ay yüzlü! Hayâlî, aşkın yayını öyle bir çekti ki o yay, ancak gökkuşağı ile tarif edilebilir.]

Gökkuşağı-yay benzerliği söz konusu edildiğinde feleğin ok kuburuna teşbihiyle de karşılaşılır. Hükümdarı methetmek üzere Revânî, onun makamını gökyüzünde görür. Cenge çıktığında ise yayı gökkuşağı, sadağı felektir. Beyitte anılmasa da okların yağmur olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Kaçan ki rezme çıka ol şeh-i felek-rif'at

Kemânî kavş-i kuzah oklarına çarh kubur (k. 7/17)

[O makamı felek gibi yüksek hükümdar ne zaman savaşa çıksa yayı gökkuşağıdır, felek de oklarına sadaktır.] Bir savaş aleti olarak yay'ın gökkuşağına teşbih edildiği beyitler bunlarla sınırlı değildir. Tespit edilebilen birkaç tanesini de dipnotunda vermeyi yeterli buluyoruz.²³

²³ *Bir kebâze kuvvet-i bâzûsına kavş-i kuzah*

Belki şehperr-i hadeng-i zûru Cebrâil-nijâd (Şeyh Gâlib Divanı, tar. 8/10)

Kün yüzüne karşı peydâ boldı mu kavş-i kuzah

Vesme birle yâ kaşing meşşâte tezyîn eylemiş (Cemîlî Divanı, g. 286/6)

Yağmur gibi yağdurmaya gam okını bana

Teşbîh ider kavş-i kuzah kendüyi yaya (Mesîhî Divanı, g. 210/5)

Ceng ider ışkun yolında âsmân ile zemîn

Sanki bârân tîrdür kavş-i kuzah ey meh kemân (Meâlî Divanı, g. 177/6)

Benzer ki bağlamış ana zih hatt-ı-istivâ

Olmış kef-i celâline kavş-i kuzah kemân (Ganîzâde Nâdirî Divanı, k. 29/28)

A'dânı helâk itmek için burc-ı felekde

Kavş-i kuzahu elde kemân eyledi Keyvân (Behîştî Divanı, k. 4/67)

Kavş-i kuzah degül görinen hasm-ı şâh için

Almış felek eline yeşil tozlu bir kemân (Revânî Divanı, k. 26/10)

Yay bahsini bitirmeden önce onun gökkuşağıyla olan yakın ilişki ve benzerliği hususunda Fars mitolojisindeki duruma da kısaca temas etmekte yarar görüyoruz. Fars mitolojisi söz konusu olduğunda yay konusunda öne çıkan kavram “Rüstem’in yayı”dır. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*’nde bu hususta şu bilgilere yer verilmektedir: “İran halk kültüründe gökkuşağı Rüstem’in yayı olarak bilinirken kemân-ı Behmen: Behmen’in yayı, âzfeedâk: gökkuşağı, kavş-i kuzah: gökkuşağı, rengîn kemân: parlak renkli yay ve kemân-ı Sâm: gökkuşağı yayı gibi adları da vardır. Kırmızı ağır bastığında kan dökme ve huzursuzluğu, yeşil daha fazla olduğunda mutluluk ve refahı, sarı egemen olduğundaysa mutsuzluğu gösterir. İlginç göksel olaylardan gökkuşağı bir renk cümbüşü içinde sırasıyla mavi, mor, yeşil, sarı ve kırmızı gibi renklerin alabildiğine geniş bir yay şeklinde gökyüzünde belirmesiyle oluşur” (Yıldırım 2008: 458). Türk ve Fars mitolojilerine dair kısaca verilen bu bilgiler ışığında gökkuşağı ile yay arasındaki kadim benzerlik ilgisine dayalı tasavvurlar, sağlam bir zemine oturmuş olacaktır.

Gökkuşağı-Yüzük, Yüzük Kaş

Yüzüğün üzerinde, taşını yerleştirmek için oyulmuş kısma kaş denir. Taşlı yüzüklerin böyle kaşları bulunur. Yüzük kaşının gökkuşağına teşbihi, gökkuşağının çukuru andıran kavisli şeklinden dolayıdır. Öte yandan renkli ve süslü oluşu, kaşın etrafındaki süsleri, mücevher parçacıklarını akla getirir. Necâti Beğ’in, Ali Paşa methinde kaleme aldığı “hâtem” kasidesinde geçen aşağıdaki beyitte bu benzerlik ilgisinden yararlanılmıştır.

Ebr ile kavş-i kuzahdan bedel olmuş gibidir

Alsa izzetle ele âsaf-ı saf-der hâtem

(k. 19/6)

[Saflar yaran vezir, ele izzetle yüzüğünü takınsa bulutla gökkuşağının beraberliğine benzer.]

Şair, yağmurun dinmesiyle açılan havayı seyretmekte, yer yer bulutları ve çıkan gökkuşağını gözlemlemektedir. Bu manzara karşısında gökkuşağı çukurunun içine yerleşmiş gibi duran bir parça bulut ile memduhunun parmağındaki taşlı yüzük arasında benzerlik ilgisi kurmaktadır.

Nâbî’nin Sultan Ahmed methiyesi olan kasidesinde ise padişah öyle kudretlidir ki bir emriyle gökkuşağı, parmağa benzetilen kayan yıldıza yüzük oluverir. Görüldüğü üzere bu kez yüzük taşı yerine yüzük gökkuşağına benzetilmiştir.

Olur engüşt-i şihâba eger itse fermân

Devre-i kavş-i kuzah halka-i teng-i zih-gîr

(k. 8/35)

[Eğer ferman etse, gökkuşağı yuvarlağı, kayan yıldızın parmağına yüzük halkası olur.]

Sonuç

Bilhassa bahar ve yaz aylarında yağın yağmurun ardından güneş açtığı vakit görünen, çizgisel ve dairesel şeklinin yanı sıra renkleriyle de göz alıcı bir güzellikte olan gökkuşağının klasik Türk şiirinde nasıl yer bulduğu, divan şairinin onu nasıl algıladığı hususunda bir araştırma yapmamıza sebep olan amil, gökkuşağının mitolojik ve kültürel bir arka planının bulunuşudur. Şairlerin güçlü gözlemciliği ve etkileyici hayal derinliği, hemen her tabii hadise ve nesnede, ilgilerini çeken her varlık ve vak’ada olduğu gibi bu hususta da bize zengin bir tablo sundu. Yapılan taramalar ve tasnifler, tahminlerimizin üstünde bir veri zenginliği ve çeşitliliğiyle

Kemân kavş-i kuzah bârân idi tîr

Sadâ-yı ra’d-ı na’ra berk-i şemşîr

(Hamîdîzâde Celîlî, *Hüsrev ü Şîrîn*, b. 1180)

Kesret üzre düşecek sehmine hâkin emtâr

Gökde elbette virir kavş-i kuzah dürlü nişân (Ahmed Sâdık Zîver Paşa Divanı, k. 24/5)

karşılaşmamızı sağladı. Asırlar boyunca insanların onu gördükleri vakit ne düşündüklerine bakıldığında bunların hemen tamamen birtakım mitsel düşüncülerden, batıl inanış ve hurafe nevinden anlayışlardan ibaret olduğu görülüyor. Ne var ki sanatın ve kuşkusuz edebiyatın hakikat kadar, belki ondan daha çok yakıştırma ve kurmacayla ilgilendiğini, daha doğru bir ifadeyle sanatın, hususen edebiyatın, hakikat zemininden hayal ufuklarına açılmak demek olduğunu belirtmek belki gerekli bile değildir.

Yaşadığı dünya, cemiyet, kültürel çevre ve tabiat ile yakından ilgili; bu sayılanlara ve bütün bir varlık âlemine karşı son derece duyarlı olan Divan şairi, yüzünü gökyüzünden hiç ayırmamış gibidir. Felek, onun başlı başına bir muhatabı olmasının dışında güneş, ay, yıldız ve gezegenler, bulutlar vb. şairin düşünsel ve duyuşsal dünyasının merkezine oturur. Yağmur, kar, rüzgâr, gökkuşığı, gece ve gündüz gibi kozmolojik hadiseler de keza sanatkârın yakın ilgisini çeker. Bunlar içinde gökkuşağının pek ayrı bir yeri vardır. Her şeyden önce gökkuşığı, her zaman karşılaşılan bir hadise değildir, her yağmur sonrası ortaya çıkmadığı gibi her güneş açtığında da görünmez. Öte yandan hilal, kaş veya yay'a benzeyen eğri, kavisli şekli, bir ufuktan diğerine asılmış bir köprü gibi görünmesi ve elbette rengârenk olması gökkuşığı hakkında birçok hayale dalınmasına, pek çok benzetme yapılmasına imkân sağlamıştır.

Klasik Türk şiirinde gökkuşığı algısının tespiti çalışılması sonucunda ellinin üzerinde benzetmeyle o, şiirimizde önemli bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk arasında "eleğimsağma" denildiğini, ama bu ismin aslında "alâim-i sema" olduğunu söyleyen şairden gökkuşağını yalnızca Allah'ın kudret alametlerinden biri olarak gören yahut renklerini vurgulamak suretiyle anlatanlar da bulunur. Hatta güneşe karşı konumu dahi söz konusu edilmiştir. Gökkuşağının benzeyen veya benzetilen olduğu beyitlere bakıldığında ağaç, âh dumanı, at, bayrak/sancak, beşik, boyun, bükük bel, cetvel, çeng, çegân, darağacı, değirmen, dönmedolap, eğer, ejderha ağzı, elbise, elek, erguvan fidanı, etek, fırça, göğün yarılması, halhal, hallaç yayı, iştret âlemi, kanat/kuyruk, kan damarı/kan damlası, kandil, kapı halkası, kaş, kayış, kemer, kemik, kırbaç, köprü, kulak, kulp, kuşak, mendil, miklep, mihrap, na'lçe, nûn harfi, orak, oyun çizgisi, pergel, sihir çemberi, sofrası, su kabı, şiraze, tuğra, ütü, yay, yüzük/yüzük kaşı gibi nesne, kavram yahut hadiselerle birlikte muazzam bir hayal, kurgu veya algı zenginliği ile karşılaşılmıştır.

Böylece gökkuşığı, başka pek çok varlık yahut olay gibi yalnızca görüldüğü gibi kalmamış, hayatın içine alınmış, kendisinden bazen medet umulmuş, bazen korkulmuş; nihayet hayatla birlikte sanatın da içine dâhil edilmiştir. Bir tek kavramın, bir metafor olarak klasik Türk şairinin zihin ve gönül dünyasında edindiği yerin genişliği görülmüştür. Gökkuşığı üzerinden bakıldığında sanatkârın düşünce ve hayallerinde derinlikli bir arka planın varlığı; mitolojiye, Şamanizm'e, hatta Gökta'nrı inancına inen kökleri bildiği ve bu zengin kültürel birikimi rahatça ve ustalıkla kullandığı anlaşılmıştır. İnanç ve kültürün sağlamlığı ve sürekliliği noktasında sanatın, bilhassa edebiyatın taşıyıcı ve yaşatıcı rolü hatırlanmıştır.

Kaynakça

- ABDEL-MAKSOU, Belal Saber Mohamed, (2004), *Leylâ İle Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri I-II*, YL Tezi, İstanbul: İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKPINAR, Şerife, (2017), *Âgâh Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- AKRAZ, Oktay, (2008), *Dâstân-ı Gazavât-ı İmam Ali (Gramer-Metin-Sözlük-İndeks)*, YL tezi, Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2018), *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanları*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).

- AKYÜZ, Kenan, BEKEN, Süheyl, YÜKSEL, Sedit, CUNBUR, Müjgân, (1958), *Fuzûlî Türkçe Divanı*, Ankara: TTK Yayınları.
- ALİ SEYDİ (1909-1912), *Resimli Kamus-ı Osmanî*. İstanbul: Matbaa ve Kütüphane-i Cihan.
- ALTUN, Mustafa, (2017), *Hikmet-Nâme-I (1b-149a)*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- AMBROS, Edith, (1982), *Candid Penstrokes: The Lyrics of Meâlî an Ottoman Poet of the 16th Century*, Berlin: Islamkundliche Untersuchungen-Band.
- ARMUTLU, Sadık, (1998), *Zâtî'nin Şem ü Peroâne'si*, Dr Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARSLAN, Mehmet, (2004), *Antepli Aynî Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ARSLAN, Ömer, (2013), *Ubeydî Dîvânı*, YL tezi, İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ATİK, Arzu, (2003), *Celîlî Divanı (3b-46a)*, YL tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. AVŞAR, Ziya, (2017), *Revânî Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- AY, Suzan, (1999), *Ahmed Sâdik Zîver Paşa Divanı*, YL tezi, Elazığ: FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYAN, Hüseyin, (2014), *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: TDK Yayınları.
- AYDEMİR, Yaşar, (2018), *Ramazan Behiştî Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- BATUR, Atilla, *Sürûrî Hayatı, Sanatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni*, Dr tezi, Malatya: İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYAK, Cemal, (2017), *Şehâbî Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- BEYDİLİ, Celal, (2005), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (çev. E. Ercan), Ankara: Yurt Kitap Yayını.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- ÇAKIR, Mümine (2008), *Kavsî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*, Dr Tezi, Ankara: GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, (1977), *Yahyâ Beğ Dîvanı*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet ve TANYERİ, M. Ali, (1981), *Hayretî Dîvanı*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet ve TANYERİ, M. Ali, (1987), *Zâtî Divanı III*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇETİN, İsmail, (1993), *Derzi-zâde Ulvî Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni*, YL tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİRCİOĞLU GENÇTÜRK, Tülay (2002), *Cemilî Dîvânı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Dr Tezi, İstanbul: MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- DEMİREL, H. Gamze, (2005), *18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tahlil)*, Dr Tezi, Elazığ: FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EFLATUN, Muvaffak, (2003), *Feyzî-i Keferî Dîvânı: Tahlil-Metin*, Dr Tezi, Ankara: GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ELİADE, Mircea, (2018), *Mitlerin Özellikleri*, (çev. Sema Rifat), İstanbul: Alfa Yayınları.
- ELPE, Ebru, (2018), "Türk İnanç ve Sanatında Gök Cisimleri", *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, 17, 109-130.
- ERSOYLU, Halil, (1989), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERÜNSAL, İsmail, (1983), *The Life And Works Of Taci-zade Cafer Çelebi, With A Critical Edition Of His Divan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ESİN, Emel, (2002), *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- EŞMELİ, İsmet, (2014), "Dinler Tarihi Açısından Gök Cisimleri ve Tabiatla İlgili İnanış ve Uygulamalar (Muğla-Yatağan Örneği)", *Dinî Araştırmalar*, 17/45, 195-208.
- FAZLIOĞLU, İhsan, (2000), "İlm-i Menâzır", *DİA*, 22, 131-132.

- GÖKBEL, Ahmet, (1998), *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler*, Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- GÜRGENDELENLİ, Müberra, (2017), *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- GÜRGENDELENLİ, Müberra, (2017), *Şeyh-i San'ân Mesnevisi*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, (2000), *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HARMANCI, M. Esat, (2007), *Süheylî Dîvân*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- HOPPÁL, Mihály, (2021), *Avrasya'da Şamanlar*, (çev. Bülent Bayram, H. Şevket Çağatay Çapraz), İstanbul: YKY.
- İNAN, Abdülkadir, (2000), *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: TTK Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk, (2020), *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- İSEN, Mustafa ve AKSOYAK, İsmail Hakkı, (2018), *Semendire Alay Beyi Vuslatî Ali Bey Gazâ-nâme-i Çehrin*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- KALAFAT, Şermin, (2018), "Kültürel Bellek Metaforu Olarak Derleme Sözlüğü'ndeki Gökkuşuğu Adları", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9/16, 1143-1166.
- KAPLAN, Yunus, (2019), *Fevzî Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- KARAHAN, Abdülkadir, (1966), *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- KARAKÖSE, Saadet, (2017), *Nevî-zâde Atâyî Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- KARAVELİOĞLU, Murat A., (2014), *Şem'î Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- KAYA, Bayram Ali, (2003), *The Dîvân of Azmî-zâde Hâletî (Introduction and Critical Edition of His Dîvân, The Department of Near Eastern Languages & Civilizations Harvard University*.
- KILIÇ, Atabey, (2004), *Mirzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KILIÇ, Filiz, (2017), *Âsık Çelebi Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- KÜÇÜK, Sabahattin, (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yayınları.
- KÜLEKÇİ, Numan, (1985), *Gani-zâde Nâdirî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserler: Dîvânı ve Şeh-nâmesi'nin Tenkidli Metni*, Dr Tezi, Erzurum: AÜ Edebiyat Fakültesi.
- LI, Yong-Söng, (2014), "Türk Dillerinde Gökkuşuğu İçin Adlandırmalar", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (30 Eylül -04 Ekim 2013), Bildiri Kitabı II*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 653-670.
- MENGİ, Mine, (1995), *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: AKM Yayınları.
- MERMER, Ahmet, (1991), *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara: AKM Yayınları.
- MUALLİM NÂCÎ, (2009), *Lügat-i Nâcî*, (haz. Ahmet Kartal), Ankara: TDK Yayınları.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ, (2013), *El-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsî'l-Muhît*, (haz. M. Koç, E. Tanrıverdi), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- NAS KAZAN, Şevkiye, (2018), *Celîlî Divânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- NAS, KAZAN, Şevkiye, (2019), *Celîlî Hüsrev ü Şîrîn*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- OCAK, Ahmet Yaşar, (1983), *Bektaşî Menkıbelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- OKÇU, Naci, (?), *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- ÖGEL, Bahaeddin, (1995), *Türk Mitolojisi II*, Ankara: TTK Yayınları.
- ÖZAKIN, Duygu, (2021), "Halk İnanışlarında Cinsiyet Değiştirme Motifi Bağlamında Ömer Seyfettin'in 'Eleğimsağma' Hikâyesi", *Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi (KARE)*, 11, 94-116.
- ÖZER, Sait, (2006), *Nâtîkî Dîvânı*, YL tezi, Sivas: CÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- RÂŞİD, Rüşdî, (2000), "İlm-i Menâzır", *DİA*, 22, 129-131.
- SAFA, İsmail, (1307) "Kavs-i Kuzah", *Resimli Gazete*, yıl 1, 30/3, 369-370.
- SARAÇ, M.A. Yekta, (2002), *Emrî, Divan*, İstanbul: Eren Yayınları.
- SARAÇ, M.A. Yekta, (2021), *Kemâl Paşazâde Dîvân ve Diğer Şiirler*, Ankara: TDK Yayınları.
- SAYILI, Aydın, (2014), "İbn Sînâ'da Işık, Görme ve Gökkuşluğu", *İbn Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı*, Ankara: TTK Yayınları, 255-302.
- SEYHAN, Nezihe, (2000), *Medhî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞAHAN, Ramazan, (2019), "İzmitli Karaveys el-Kocevî'nin Kavsu Kuzah Adlı Risâlesinin Tahkik, Tercüme ve Tahlili", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 5/2, 334-358.
- ŞENESEN, İsmail, (2017), "Adana Halk Kültüründe Gökyüzü İlgili Halk İnanışları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Asia Minor Studies*, 5/9, 64-92.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, (2021), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, 5, İstanbul: OSEDAM-DBY Yayınları.
- ŞENTÜRK, A. Atilla ve BOŞDURMAZ, Nurcan, (2012), *Molla Aşkî Dîvân*, İstanbul: YKY.
- TARLAN, Ali Nihat, (1945), *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat, (1963), *Necatî Beg Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat, (1966), *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat, (1967), *Zatî Divanı I*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat, (1970), *Zatî Divanı II*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TAŞ, Hakan, (2008), *Vusûlî Dîvân*, Konya: Gençlik Kitabevi Yayınları.
- TAŞ, İsmail, (2002), *İslâm Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Konya: Kömen Yayınları.
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, (1990a), "Kemalüddin El Farisi'nin Gökkuşluğu Açıklaması", *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33/1-2, 477-492.
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, (1996b), "Gökkuşluğu", *DİA*, 14, 122-123.
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, (2005c), "Mirim Çelebi'nin Gökkuşluğu ve Halenin Oluşumu Adlı Optik Kitabının Türk Bilim Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)*, *Bildiri Kitabı, II*, Ankara: TTK Yayınları, 1203-1210.
- TURAN, Fatma Ahsen, (2011), "Orta Asya'dan Anadolu'ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları", *Millî Folklor*, 90, 49-59.
- Türkçe Sözlük*, (2005), Ankara: TDK Yayınları.
- YAZAR, Sadık, (2006), *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, YL tezi, İstanbul: FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YENİKALE, Ahmet, (2017), *Ahmed Nâmî Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- Yeni Tarama Sözlüğü*, (1983), (düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara: TDK Yayınları.
- YILDIRIM, Nimet, (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- YILDIZ, Ayşe, (2021), "Mitolojik Çağrışımları Işığında Klasik Türk Şiirindeki 'Kavs-i Kuzah'a (Gökkuşluğu) Dair", *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, 56, 433-448.
- YILMAZ, Kadriye, (2017), *İbrahim Tırsî ve Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).
- ZÜLFE, Ömer, (2009), *Yakînî Dîvân*, Ankara: KTB Yayınları (ekitap.ktb.gov.tr).

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 753-787

BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR - EDEBÎ MECLİSLER, HİCİVLER, SULTANLARA ANLATILAN HİKÂYE VE SUNULAN RESİMLER 9-

Ahmet Kartal

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
(ahmetkartal38@gmail.com), ORCID: 0000 0001 8563 1589/ Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University Faculty
of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 17.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 24.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Kartal, Ahmet (2022), "BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR- Edebî Meclisler, Hicivler, Sultanlara Anlatılan Hikâye ve Sunulan Resimler 9-", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 753-787.

Kartal, Ahmet (2022), "REFLECTIONS FROM BAYKARA ASSEMBLY –Literary Assemblies, Satires, The story told to the Sultans and the Pictures Presented 9", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 753-787.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

BAYKARA MECLİSİ'NDEN YANSIMALAR

- Edebî Meclisler, Hicivler, Sultanlara Anlatılan Hikâye ve Sunulan Resimler 9-

Özet

Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (öl. 958/1551) tarafından XVI. asrın ikinci yarısında Farsça olarak kaleme alınan *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*, özellikle Türk kültür ve sosyal hayatına, örf ve âdetine dair ihtiva ettiği önemli bilgiler vesilesiyle dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Türk kültür tarihi için çok önemli olan bu eserde, özellikle Mâverâünnehir ve Türkistân coğrafyasında değişik mekânlarda tertip edilip oluşturulan edebî ve ilmî meclislerin hüviyetini yansıtan, özelliğini ortaya koyan çeşitli meclislere yer verilmiş ve onların tasvirleri yapılmıştır. Bu çalışmada, *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*'de yer alan, o dönem edebî meclislerine, sultanla şiir üzerine yapılan sohbetlere ve sultanlara anlatılan hikâye ve takdim edilen şiir ve resimlere ışık tutan bölümlerin tercümesine yer verilecektir. Bunların ilkinde Kildi Muhammed Sultan (öl. 939/1532)'in oluşturmuş olduğu bir meclise katılan Vâsîfî'den, Uluğ Bik Mîrzâ'nın sahip olduğu haslet ve faziletleriyle ilgili konuşma yapması ve bilgi vermesini istemesi üzerine Vâsîfî'nin anlattığı dört hikâye yer almaktadır. İkincisinde; Vâsîfî'nin tertip ettiği bir meclise Buhârâ'dan gelip yazmış olduğu şiiri Muzafferüddîn Sultân Muhammed Bahâdır Han'a sunmak isteyen bir kişinin gelişinden ve onun şiirinin mecliste bulunanlar tarafından eksikliklerinin giderildikten sonra sultana takdim edilmesinden; sultanla Vâsîfî arasında gerçekleşen şiir ve şairle ilgili sohbetten bahsedilmekte, akabinde de Mevlânâ Hasan Şâh'ın "Kedhudalık/damatlık cihetiyle içerisinde birçok latife ve inceliğin bulunduğu bir kasidesine yer verilmektedir. Üçüncüsünde ise Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş'ın Kadı Câdek'in, Bihzâd'ın da Emîr Baba Mahmûd'un çizmiş oldukları resimleri Sultan Muhammed Bahâdır'ın meclisine göndermesinden bahsedilmektedir. Ayrıca bu bölümde yine Bihzâd'ın yaptığı Alî Şîr Nevâyî'nin resmini ona vermesinden de söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Şiir meclisi, nazire, mazmun, övgü, hiciv, resim, nakkaş, hikâye.*

REFLECTIONS FROM BAYKARA ASSEMBLY – Literary Assemblies, Satires, The story told to the Sultans and the Pictures Presented 9

Abstract

Bedâyi'ü'l-vekâyi' which was written in Persian in the second half of the century in XVI, by Zeynüddin Mahmud-i Vasîfî (d. 958/1551), draws attention especially because of the important information it contains about Turkish culture and social life, customs and traditions. In this work, which is very important for the history of Turkish culture in this respect, various assemblies that reflect the identity and reveal the characteristics of the literary and scientific assemblies, which were organized and formed in different places, especially in the geography of Transoxiana and Turkistan, were included and their descriptions were made. In this study, the translation of the sections in *Bedâyi'ü'l-vekâyi'* that sheds light on the literary assemblies of that period, the conversations with the sultan on poetry, the stories told to the sultans and the poems and pictures presented will be included. In the first of these, there are four stories told by Vâsîfî when he asked Vâsîfî, who participated in an assembly formed by Kildi Muhammed Sultan (d. In the second; After the arrival of a person who came from Bukhara and wanted to present the poem he had written to Muzafferüddin Sultan Muhammed Bahadır Han to a council organized by Vâsîfî, and his poem was presented to the sultan after the deficiencies were eliminated by the people in the assembly; The poem and the conversation about the poet that took place between the sultan and Vâsîfî are mentioned, followed by an ode by Mevlânâ Hasan Shah, in which there are many graces and delicacies in terms of "Kedhudalık/groom suit. In the third, it is mentioned that Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş sent the pictures drawn by Kadı Câdek and Bihzâd sent the paintings by Emir Baba Mahmud to the assembly of Sultan Muhammed Bahadır. In addition, in this section, it is also mentioned that Bihzad gave him the picture of Alî Şîr Nevâyî.

Keywords: *Poetry assembly, metaphorical statement, praise, satire, painting, story*

Giriş

Türkiştân coğrafyası, Türk kültür ve medeniyetinin teşekkül edip ilmek ilmek işlendiği ve gelişerek tekâmüle ulaştığı önemli coğrafî mekânlardan birisidir. Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî¹ tarafından Muzafferüddîn Sultan Muhammed Han adına Tacik Farsçası ile kaleme alınan *Bedâyi’u’l-vekâyi’*, bu coğrafyada var olan Türk kültür ve sosyal hayatına, örf ve âdetine ait bazı dikkat çekici bilgileri ihtiva etmesi yönüyle önemlidir. Hatıra türünde olan eserde, hem Vâsîfî hem dönemin ileri gelen şairleri hem de önceki dönemlerde yetişen şairlere ait şiirler de bulunmaktadır. Bazen bu şiirlerin yazılma sebepleri ve ihtiva ettiği anlamlar da dile getirilmektedir. Özellikle olay ve hikâyelerin anlatıldığı kısımlarda sade bir dil ve üslup tercih edilirken âlim, sanatkâr ve hüner sahibi kişilerin tavsifi ile çeşitli doğa ve mekân tasvirlerinde süslü ve sanatlı bir dil ve üslubun tercih edilip kullanıldığı görülmektedir. Vâsîfî bu eserinde bizzat kendi gördüklerini, dost ve tanıdıklarını, Herât’ta yaşadığı ve Mâverâünnehir’e gitmek zorunda kaldığı süreçlerde şahit olduğu siyasî, kültürel, ilmî ve edebî hayatı anlatmıştır. Bunun yanında, bu bölgelerde yaşayan seçkin kimselerin şahit olup naklettiği çeşitli olay ve hikâyeler de onlardan naklen eserde yer almaktadır (geniş bilgi için bak. Eraslan 2019: 768-769). Bu çalışmada, bahsedilen eserde yer alan üç bölümün tercümesine yer verilmiştir.

Bu çalışmaya konu olan birinci bölüm, “در ذکر بعضی از فضایل و کمالات سلطان سعید شهید الغ بیک میرزا نور / Kutlu sultan şehid Uluğ Bik Mîrzâ (Allah kabrini nurlandırın)’nın bazı faziletleri ve yetkinlikleri hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Vâsîfî, önce Kildi Muhammed Sultan tarafından Şeyhü’l-âlem Şeyh ve Muhammed Emîn Mîrek’in, mazlum ve ihtiyaç sahibi kişilerin belirlenip ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan toplantıya kendisini davet etmeleri için gönderilmelerinden, kendisinin de sultan tarafından yapılan bu teklifi, büyük bir memnuniyetle kabul edişinden bahsetmektedir. Akabinde Vâsîfî’nin Kildi Muhammed Sultan’ın huzuruna gelmesi ve onun oluşturduğu meclise katılması, Kildi Muhammed Sultan’ın da Vâsîfî’den Uluğ Bik Mîrzâ’nın sahip olduğu haslet ve faziletlerle ilgili konuşma yapması ve bilgi vermesini istemesi üzerinde durulmuştur. Burada Vâsîfî tarafından “Kayıp La’l Taşı ve Uluğ Bik Mîrzâ’nın Engin Basîreti”, “Mumla Mühürlenmiş Para Kesesinden Çalınan Yüz Eşrefinin Bulunuşu”, “Emanete Hıyanet Eden Riyakâr Kadı” ve “Ehil Olmayan Kişiye Emanet Edilen Tenge Dolu Kесе” başlıklarını verdiğimiz dört hikâyeye yer almaktadır (Vâsîfî 1349: 362-371):

KİLDİ MUHAMMED SULTAN’IN VÂSİFİ’YE SUNDUĞU TEKLİF

Bir gün alicenap, sadâret-meâb/sadaret sahibi Şeyhü’l-âlem Şeyh² ve Cenâb-ı imâret-meâb/imâret sahibi Muhammed Emîn Mîrek³, hakir ve fakir olan Vâsîfî’nin evine gelerek ona sevgi ve dostluk gösterip düşmanlığı gideren tavır ve davranış sergilediler ve Vâsîfî’ye: “**Hazret-i Sultan** (Allah mülkünü daim eylesin), sizin yapmış olduğunuz etkili sohbetinizden tam anlamıyla hem kıvanç duyup mutlu oldular hem de zevk alıp memnun kaldılar ve şöyle buyurdular: ‘**Mevlevî**’nin güzel ahlakı ve şefkati ile merhametinin hoş ve güzel kokusundan arzu edilip istenilen şey şudur ki her sabah, zebercet renkli/fıstık yeşili feleğin yuvarlak sofrasını, melekler âleminin mutfağının sofracıbaşısı, yıldızların meyde/ekmek kursları/halkaları ve şihâb-ı sâkıbın/kayan yıldızın ince ipleriyle süslesin; melekût âleminin dâru’l-huffâzının/hafız yetiştiren medresesinin nağme-perdaz/şarkı söyleyen güzel sesli okuyucusu, hüviyeti insan aklını aciz

¹ Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî hakkında geniş bilgi için bak. Eraslan 2019: 759-763.

² Kildi Muhammed Sultan’ın vezirlerinden.

³ Kildi Muhammed Sultan’ın sadrazamlarından.

bırakan *بِرَاكَانَ* *فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً* ayetini⁴ okuduğunda; yemek yedikten sonra gelip Allah'ın kelimandan ve Sübhân'ın indirmiş olduğu *Kur'ân-ı Kerîm*'den bir aşr-ı şerîf⁵ okurlar, ta ki onun mutluluğu bizim kutlu zamanımızda daha da artsın. Diğer taraftan çeşitli öğüt ve tavsiyeleri içeren ibretli hikâyeler ile hikmetli ve ince manalı nükteler anlatıldığında, hassaten onların insan üzerinde bırakmış olduğu tesirle hem tabiat/fıtrat kuvvetli şekilde etkileniyor hem de zihin açılıp düşünce geliyordu. Ayrıca bizim şiddetli arzu ve isteğimiz, yüce himmetimiz, tamamen şununla meşgul olup ona odaklanmıştı ki mazlum biçareler ve gamlı ihtiyaç sahiplerinin durumunu sormak ve onların ihtiyacına cevap verip yardım etmek, **Hz. Muhammed** (öl. 11/632)⁶'in şeriatı ve **Ahmed**⁷'in dini ve milletine uygun olsun. Bundan dolayı onların durumunu sorup sorgulama anında hazır olarak bulunmaları gerekmektedir ki onun yardımı ve desteği ile bu işler şeriate uygun bir şekilde çözülsün."

Bu hakir ve fakirin, kendisine sunulan bu teklifi kabul etmekten başka çaresi yoktu. Bu sebeple bana yapılan bu teklifi, isteyerek ve büyük bir memnuniyetle kabul ettim.

Beyit

روز دیگر کاین جهان پر غرور
یافت از سرچشمه خورشید نور

Bu çok gururlu/mağrur dünya, ertesi güneşin serçeşmesinden/menbaından ışık elde etti/aydınlandı.

Alicenap, saltanat-meâb/saltanat sahibi, adâlet-penâh/adaletli, ulu padişahların en adili, yüce sultanların en faziletlisi, adalet ve ihsan emarelerine sahip, korkusuzluk/güven sancağını diken, fazilet ve iyilik âdetlerini diriltten, izzet ve ikbal alametlerini yücelten;

Beyit:

گهر کان عزت و دولت
خلف الصدق آدم و حوا

İzzet ve şeref madeninin cevheri, Âdem ve Havvâ'nın gerçek halefi.

deniz savaşlarının yapıldığı alanlardaki büyük gemilerin yiğit reisi/kaptanı, ülke ve bölgelerdeki çarpışma meydanlarının önderi, iyilik ve ihsanda bulunan meliklerin en cömerdi **Kildi Muhammed Sultan**⁸ ki onun memleket ve saltanat sancaklarının daima yükselmesi ve yüksekte kalması için adaleti ve mülkünün gölgesi daim olsun, sultanlığın baht tahtı ve şehinşahlık/yüce şahlık serîrine/sultanlık koltuğuna oturmuştu.

Nazım:

نشست شاه جهان و شهنشه آفاق
فراز تخت سلاطین ز روی استحقاق

شهنشهی که برای نثار مجلس اوست
پر از جواهر انجم سپهر را اطباق

Cihan şahı ve ufukların efendisi, hak ettiği sultanlar tahtını yüceltmek için oturdu.

⁴ İsra suresi ayet 12'den nakis iktibas. Meali: "...Bu alametlerden biri olan geceyi götürür yerine aydınlatici olan gündüzü getiririz..."

⁵ Genellikle cemaatle kılınan namazlardan sonra veya çeşitli vesilelerle gerçekleştirilen toplantılarda ibadet maksadıyla yapılan tilâvetlerde, hadislerde yer alan on sayısına itibar ederek sesli okunan on âyet veya orta uzunlukta yaklaşık on âyetlik bir bölüm için Türk muhitlerinde kullanılan ad (bak. Eroğlu 1991).

⁶ Hâtemü'l-enbiyâ/(gönderilen) son peygamber.

⁷ Hz. Muhammed'in isimlerinden biri.

⁸ Âl-i Barak'a mensup sultanlardan olup Süyûc Hâce Han'ın oğlu, Taşkent hâkimi Şibanî Muhammed'in kuzenidir (Özaydın 1993: 154).

O öyle yüce bir sultandır ki meclisinde dağıtılmak/saçılmak üzere tabakları, feleğin yıldız cevherleriyle doludur.

Devlet erkânı ve ileri gelenlerin her biri, izzet makamı ve hürmet mekânından kendilerine bir yer edinmişti. O Hazret, hikmet dürcünün/küçük sandığının kilidini açarak: “Meşhurdur ki feraset, akıllılık, adalet, hakkaniyet, ilim ve fazilet konusunda **Uluğ Bik Mîrzâ**⁹ (öl. 853/1449) gibi bir padişah, saltanat tahtında oturmamış ve haşmet/büyüklik makamında bulunmamıştır. Eğer onun sahip olduğu haslet ve faziletlerden bu yüce mecliste biraz olsun bahsedilse yerinde olur.” dediler. Bunun üzerine **Vâsîfî**, şu hikâyeleri anlatmıştır.

VÂSİFÎ TARAFINDAN ULUĞ BİK MÎRZÂ İLE İLGİLİ ANLATILAN HİKÂYELER

Kayıp La'l Taşı ve Uluğ Bik Mîrzâ'nın Engin Basîreti

Bir gün bir kişi, **Uluğ Bik Mîrzâ**'nın huzuruna geldi ve ona: “Ey Şah! Benim başıma anlaşılıp algılanması ve hüviyetinin açıklanması zor bir iş geldi. Gerek benim aklımın gerekse akıl sahiplerinin/bilgelerin tamamının çözemeyip hayrete düştüğü bir olay gerçekleşti. Gerçekleşen o olay şudur: Ben **Irak**¹⁰’tan geliyordum. **Horâsân**¹¹ kervanıyla birlikte **Semerkind**¹²’a gidiyordum.

⁹ 796/1394’te Azerbaycan’ın Sultâniye şehrinde doğmuştur. Babası Timur’un küçük oğlu Şâhruh, annesi Gevher Şâd’dır. Küçük yaşlarda başladığı eğitimle önce geleneksel dinî ilimler, ardından da mantık, matematik ve astronomi tahsili görmüştür. Henüz on altı yaşında iken Semerkand merkezli Mâverâünnehir bölgesinin yönetimini üstlenmiş; kuzeybatıda Ceyhun ırmağından Soğanak’a ve kuzeydoğuda Asparay şehrine kadar olan bu geniş coğrafyanın idaresini otuz sekiz yıl sürdürmüştür. Ancak vaktinin çoğunu bilimsel faaliyetlere ayırdığı için devlet işlerini babasına bağlı bir şekilde ve onun yardımıyla yürütmüş, tıpkı diğer emîrlere gibi o da hutbelerde ve sikkelerde Şâhruh’un adını kullanmıştır. Uluğ Bey döneminde, özellikle Semerkand nakli ve akli ilimlerin, sanat ve edebiyatın en parlak günlerinin yaşandığı bir merkez haline gelmiştir. Her ne kadar kendisinin ilgi derecesi bilinmese de onun zamanında tasavvuf kültürü ve özellikle Nakşibendîlik bu bölgede hızlı biçimde yayılmıştır. Uluğ Bey matematikçi, astronom, edip ve şair olmasının yanı sıra *Kur’ân-ı Kerîm*’i yedi kıraat üzere okuyacak kadar kıraat ilmine vâkıftır. Döneminin her alanda başarılı din, ilim, sanat ve edebiyat âlimlerini davet ederek bol ihşanlarda bulunmuş, kendisi de onlardan çok istifade etmiştir. Kadızâde-i Rûmî, Cemşid el-Kâşî ve Ali Kuşçu bunların en meşhurlarındandır. Uluğ Bey’in saray şairleri arasında İsmet-i Buhârî ile Çağatay şiiirinin ilk önemli şairi Sekkâkî’nin özel bir yeri vardır. Onun mimaride bıraktığı eşsiz eserlerinin bir kısmı, zamanımıza ulaşmıştır (bak. Unat 2012).

¹⁰ Sâsânîler döneminde Irak’ı da içine alacak şekilde İran’ın tamamına İrânşehr adı verilmiş, dil-i İrânşehr (İran’ın kalbi) tabiriyle de Irak’a işaret edilmiştir. Bölgenin ilk adının Farsça Sûristân olduğu, sonradan İranlılar tarafından buraya Irakistan da denildiği söylenmektedir. Bu coğrafyaya, Irak isminin ilk defa Bâbil toprakları için kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ortaçağ İslâm coğrafyacıları yalnız Aşağı Mezopotamya’ya Irak derken, Yukarı Mezopotamya’ya el-Cezîre ismini vermişlerdir. Ortaçağda Irak’ın batıda Suriye çölü, güneyde Arabistan çölleri ve Basra körfezinin kuzey kısmı, doğuda Zagros dağlarının kolları ve Batı Hûzistan ile kuzeyde Enbâr’dan Tikrît’e kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsadığı anlaşılmaktadır (bak. Küçükaşçı 1999).

¹¹ Eski Farsçada hur (güneş) ve âsân (âyân “gelen, doğan”) kelimelerinden meydana gelen Horâsân, “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi” anlamına gelmektedir. Bu ismin, Sâsânîler döneminde ortaya çıktığı ve kısa zamanda yaygınlaştığı tahmin edilmektedir. Tarihte İran’ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgeyi ihata eden Horâsân’ın toprakları, günümüzde üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herât yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde yer almaktadır. En geniş kesim İran’ın elinde olup mezkûr iki devletle İran’ın diğer eyaletlerinden Mâzenderan, Simnân, Yezd, Kirmân, Belûcistan ve Sîstan’la çevrilidir; idarî merkezi aynı zamanda dinî bir merkez olan Meşhed’dir. Eyalette (ustân) Meşhed, İsfereyîn, Bucnurd, Bircend, Tayyibât, Türbeticâm, Türbetihaydarî, Darrıgaz, Sebzevâr, Şîrvân, Tabes, Firdevs, Kâbnât, Kûcân, Kâşmir, Gunâbâd ve Nîşâbur vilâyetleri (shêristan) bağlıdır (bak. Çetin 1998).

¹² Sogd vadisinin güneyinde kurulmuş büyük ve önemli bir şehirdir. Büyük sur ve hendeğin olduğu Semerkand’ın ortasından bir nehir geçer. Bütün mahallelerinde ve her evde sular akar. Şehirde bulunan binalar, ağaç ve balçaktan yapılmıştır. Halkın çoğu olgun ve güzel yüzlüdür. Özellikle Emîr Timur döneminde öylesine mamur hâle gelmiştir ki, gerek İran gerekse Turan’da onun benzerini görmek mümkün değildi. İmarı, Uluğ Bey zamanında daha da artmıştır. Nitekim Uluğ Bey, şehrin ortasında yüksek bir medrese, hangâh ve dışında bir rasathane inşa ettirmiştir. Meşhur Zic’ini/kozmoloji cetvellerini orada tertip etmiştir (Kâtib Çelebi 2013: II/561-64).

Kervan, **Ceyhun nehri**¹³'nin kıyısına/kenarına gelip durduğunda, ben (ıssız) bir köşeye gittim ve orada kıyafetlerimi çıkardım. Bir parça kıymetli la'l¹⁴ taşım vardı. Onu bir parça deriye sarıp pazıma bağlamıştım. La'l taşının sarılı olduğu deriyi pazımdan çıkarıp kıyafetlerimin üzerine koydum ve yüzmek için nehre girdim. Nehirden çıkıp kıyafetlerimin olduğu yere geldiğimde, o kıymetli la'l taşım yoktu. Arayıp taramama rağmen onu bulamadım. Ancak kesin olan bir şey vardı, o da hiçbir kimsenin o zaman zarfında buraya gelmemiş olmasaydı. Bundan dolayı bu durumu, kervan ehline sormaya ve onlar arasında soruşturmaya utandım. İşte gerçekleşip başıma gelen ilginç hadise budur." dedi. O kişinin anlattığı bu olay üzerine sultan, ona: "Karşılaşmış olduğun bu olay üzerine senin bir yıl sabretmen gerekir. Eğer o la'l, tespit edilip bulunursa, onun kıymeti ne kadar olursa olsun, onu sana ulaştıracağım." dedi. Sultanın söylemiş olduğu bu sözler üzerine o kişi, sultana gerekli saygıyı göstermek için eğildi ve akabinde oradan çıkıp gitti.

Uluğ Bik, divan üyelerini huzuruna çağırdı ve onlara: "Benim ülkemdeki bütün vergi defterlerini, isim isim tomar/uzun ve sarılı belge şeklinde nestalik yazıyla yazıp hazırladıktan sonra getirin ve bana teslim edin." şeklinde emir verdi. Sultan, vermiş olduğu bu emir üzerine istediği şekilde hazırlanıp oluşturulan ve kendisine teslim edilen hesap defterlerini, baştan sona dikkatli bir şekilde okuyup inceledi. Yeni yılın başlamasıyla birlikte sultan, yeniden divan toplantısı yapmak için divan ehlini huzurunda topladı ve onlara; gelecek yılın vergi defterlerinin de geçen yılki gibi tutulup hazırlanmasını emretti. Sene sonunda tutulan her iki vergi defterini, çok titiz ve dikkatli bir şekilde inceleyip karşılaştırdı. **Karaköl**¹⁵'de yaşayan bir kişinin geçen yılki mal vergisinin elli tenge¹⁶ iken bu yıl beş yüz tengeye çıktığını gördü. Bunun üzerine Sultan, o kişiyi huzuruna getirtti ve ona: "İki yıl içerisinde senin malında gerçekleşen bu farklılığın sebebi nedir? Senin mal vergisindeki bu yükseliş ve artış nasıl gerçekleşti? Bir şey mi buldun? Veya birinin evini mi soydun? Ya da birinden miras kaldı da zengin mi oldun? Yoksa kerem sahibi birinin sana bulunduğu ihsandan dolayı zengin mi oldun? Huzurumda doğruyu söyle, sakın yalan söyleme" dedi.

Beyit:

راستی کن که به منزل نرسد کج رفتار
[مار تا راست نگردد نرود در سوراخ]

Sen doğru ol, çünkü eğri gidişli/giden menzile ulaşmadı. [Yılan, ip gibi olmadan/düzleşmeden deliğe girmede.]

¹³ Çinlilerin Wu-hu, İranlıların Veh-rôz/Behrôz, Arapların Ceyhun/Belh nehri, Türklerin "ırmak" anlamında olan Ögüz adını verdikleri Amuderya, Pamir ve Hindukuş dağlarının birleştiği yerde bulunan 4950 m. yükseklikteki kaynağından Aksu (Penç ırmağı) adı altında doğup batıya doğru ilerler ve kuzeyden, başlıca Pamir Vahan suyu, Kızılsu (Vahş/Uranovodsk), Kâfirnihân ve Surhân, güneyden de Kökçesu kollarını alarak Kunduz-Belh hizasında kuzeybatıya döner. Bu dönüşten sonra kısmen çöller ve bozkırlar içinde herhangi bir kol almadan kuzeybatı yönünde ilerler, sonunda muhtelif kollara ayrılarak Aral gölüne dökülür. 2540 km. uzunluğundaki nehrin kıyılarında önemli yerleşim merkezleri yer alır (bak. Esin 1991).

¹⁴ Yakut gibi kıymetli ve değerli bir taştır. Bu taş, madenden beyaz renkte çıkarılmıştır. Daha sonra bu beyaz taş, kanlı taze çiğere batırılır ve güneşte bekletilerek kırmızı rengi alması sağlanmıştır. Bu değerli taşın en kıymetli ve makbul olanı, Bedahşân dağlarından elde edilmiştir. Bundan dolayı "la'l-i Bedahşân" sözü meşhur olmuştur (Onay 1992: 273-274).

¹⁵ Buhârâ'nın güneybatısında yer alan bir yerleşim yeridir (Babur 2006: 795). Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî Karaköl ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "Beykend'in etrafında sazlıklar ve büyük göller vardır. Ona Bârgîn-i Ferâh veya Karagöl derler. Muteber insanlardan büyüklüğünün yirmi fersah olduğunu işittim. *Kitâb-ı Mesâlik ve Memâlik*'te zikredilmiştir ki Bahîre-i Sâmçen de dedikleri Buhârâ Suyu'nun kolları da orada birleşir. Orada su hayvanları bulunur. Horâsân'ın hiçbir yerinde oradaki kadar kuş ve balık yoktur. Arslan Han, suyun onun binalarının çeşmelerine ulaşabilmesi için Beykend'e başka bir su kanalı yapılmasını emretti. Çünkü Harâmğâm Suyu bazen akıyor, bazen akıyordu (Narşahî 2013: 32).

¹⁶ Türkistân'da kullanılan bir para birimi. *Bâbü'r-nâme*'de tenge, ak tenge, yarmak ve ak yarmak şekillerinde kullanıldığı ve aynı değeri ifade ettiği görülmektedir. Kullanılan "ak" sıfatı, bunun gümüşten mamul bir sikke olduğunu düşündürmektedir (Babur 2006: 721-722).

Sultanın kendisine sormuş olduğu bu sorular üzerine o kişi, sultana: “Ey Sultanım! Ben, dokumacıyım. **Karaköl** kasabasında yaşıyorum. Bir gün kendi işimle meşgul oluyordum. Meskenimin avlusunun ortasında bir ağaç vardır. O ağacın dalına, bir karganın konduğunu ve onun gagasında ete benzeyen bir şeyin olduğunu gördüm. Birden onun gagasındaki o şey, yere düştü. Karga, yere düşen o şeyi almak için onun yanına geldiğinde ben, birden yerimden sıçrayıp kalktım ve hemen oraya giderek onu kargadan önce yerden aldım ve onu dikkatlice incelemeye başladım. Yaptığım inceleme neticesinde onun bir deri parçası olduğunu görüp anladım. Onu açtığımda, içinde kıymetli bir la’l parçası olduğunu gördüm ki parlaklığının ihtişamı karşısında doğu güneşi ona hayran olup bakakalırdı. Onun parlaklığını kıskanmaktan dilberlerin yakut dudağı kurur, hatta kararır. Onu, Allah’ın bana lütfetmiş olduğu bir ihsan/armağan olarak gördüm ve sunmuş olduğu sonsuz bir hediye olarak kabul ettim. O la’li yanıma alıp derhal **Semerkand**’a gittim ve onu orada bulunan bir mücevherciye gösterdim.

Mısra:

قدر زر زرگر شناسد قدر جوهر جوهری

Altının kıymetini kuyumcu, cevherin değerini ise mücevherci bilir.

Kendisine gösterdiğim la’li gören kuyumcunun gözleri yuvasından fırladı, yanağı da tıpkı la’l gibi kıpkırmızı oldu. İşte o zaman ben, o taş parçasının benim tahminimden çok daha kıymetli ve özel olduğunu anladım. Kuyumcu, bana: “Bu taşı, nereden aldın?” diye sordu. Ben de ona: “Sen, bunu niçin araştırıp soruşturuyorsun? Eğer alıcıysan taş terazide, değilsen kıymetli ve özel malımı/taşımı bana geri ver.” dedim. Kendisine söylediğim bu sözlerim üzerine kuyumcu, bana: “Bunu ne kadara satıyorsun?” dedi. Ben de ona: “İki bin tenge.” dedim. Benim belirttiğim değer karşısında kuyumcu, bana: “Bu la’l, bin tenge değerindedir.” dedi. Onunla yapmış olduğumuz pazarlık neticesinde la’li, ona bin beş yüz hânî¹⁷’ye sattım. Daha sonra pazara gittim ve oradan bir köle/hizmetçi ve cariyeye, ev teşrifatı ve eşyası olarak kilim ve bakır ile dizginli ve eyerli bir at alıp memleketime döndüm. Memleketimde benim bu durumumu görüp soran herkese: “**Semerkand**’da benden başka varisi olmayan zengin bir akrabam vardı. O zengin akrabam vefat etti. Bunlar, ondan bana miras olarak kaldı.” dedim. Bunun üzerine **Uluğ Bik Mîrzâ**: “O kuyumcuyu huzuruma getirin.” diye, adamlarına emretti. **Uluğ Bik Mîrzâ**’nın adamları, kendilerine verilen bu emir üzerine giderek o kuyumcuyu yanlarına aldılar ve sultanın huzura getirdiler. Kuyumcu, **Uluğ Bik Mîrzâ**’ya durumu itiraf etti. Mevzubahis olan la’li, gizli hokkasından/cebinden çıkardı.

Mısra:

همایون کشوری کان عرصه را شاهی چنین باشد

Bir ülke ki o ülkenin tahtında bunun gibi bir hükümdar oturuyor, ne mutlu! (Yani mülkünde/tahtında böyle bir hükümdar olan ülke, ne mutlu/güzel!)

Daha sonra sultan, o kuyumcuya sert bir tepki gösterip kızdı. Çünkü o, insafsızlık ederek/dürüst davranmayarak o la’lin sahibini aldatmış, hatta sergilediği bu tavrı ilk önce reddetmişti.

Mısra:

هزار جان گرامی فدای تدبیرش

Onun tedbirine binlerce kıymetli can feda olsun.

¹⁷ Halis altın. Mâverâünnehir’de yoğun olarak kullanılmaktadır.

Mumla Mühürlenene Para Kesesinde Çalınan Yüz Eşrefinin Bulunuşu

Bir gün Uluğ Bik Mîrzâ'nın huzuruna bir kişi geldi ve ona: "Ey sultanım! Parlak yıldız diremleri, kehkeşan/samanyolu hemyânesinde/büyük kesesinde saklanana kadar, mübarek zatınızın hayat nakdini, ömür kesesinde hilekâr ecelin hırsızlığından koruyup saklayınız. Sizin tıpkı güneş gibi parlak içyüzünüze/gönlünüze malum olsun ki ben bin eşrefi¹⁸ meblağı bir keseye koydum. Akabinde onun ağzını mumlayıp mühürledim ve böylece onu güvenli hâle getirip sağladım. Daha sonra o keseyi bir kişiye emanet olarak verdim. Bir müddet sonra emanet olarak verdiğim o keseyi, o kişiden istedim. O kişi, kendisine emanet olarak verdiğim keseyi bana getirip verdi. Ben, o kesenin mumlayıp mühürlediğim ağzını açtım. Ancak içindeki meblağı sayınca olması gerekenden yüz eşrefi eksik çıktığını gördüm. Bu durumu keseyi emanet olarak verdiğim kişiye söylediğim zaman o kişi, benimle alay edip eğlenircesine bana: "Eğer senin bana teslim etmiş olduğun kesenin ağzını mumlayarak vurduğun mühür hiç bozulmadıysa, ayrıca kesende hiçbir yıpranma, yırtıklık ve dikiş de yoksa bu durum, senin kesede kaç eşrefi paran olduğunu unutmuş olduğunu göstermektedir. Büyük ihtimalle senin eşreflerinin toplamı dokuz yüzdü." dedi. Ey sultanım! Benim, Allahu Taala'nın vahdaniyetinde hiçbir şüphem olmadığı gibi kendi paramın bin eşrefi olduğunda da hiçbir tereddüdüm yoktur. Bunun üzerine sultan, o kişiye: "Sen şimdi git, iki gün sonra tekrar gel. Ben, bu önemli meseleyi muhakkak çözeceğim." dedi. Sultanın yedi renkli Hoten¹⁹ atlasından yapılan ve gece üzerine oturup hem kitap okuduğu hem de etraflıca düşünüp mütalaada bulunduğu bir gird-bâlişi²⁰ küçük yuvarlak yer minderini vardı. Felek şahının, sabahın beyaz atlas cübbesini yırttığı sabah vaktinde Hazret-i Sultan üzerine oturmuş olduğu o yuvarlak yer minderinden ayağa kalktı, onun bir tarafını zorla yırttı ve evden çıktı. Döşekçi cariyeye geldi ve bu durumu gördü. O an, sanki bizzat kendi hayat libası yırtılmış gibi hissetti. Akabinde görmüş olduğu bu durumu, hemen kocasının yanına giderek ona anlattı. Kocası, o cariyeye: "Sen bu durumdan dolayı hiç üzülmüştür dertlenme. Çünkü ben, senin karşılaşmış olduğun bu problemi çözüp halledeceğim." dedi. Onun rufûger/örücü bir dostu vardı. O, hayat libasındaki yırtık ve delikten başka her çeşit yırtık ve deliği, aslından ayırt edilemeyecek şekilde tamir edip yamardı. Hatta gün ortasında Süha yıldızını, lacivert felekten ayırt eden keskin bakışlı bir kişi bile onun yapmış olduğu tamir ve yamayı, asla anlayamazdı. Cariyenin kocası, o dostunun yanına gitti ve ona bir tarafı yırtılmış olan yuvarlak yer minderini, tamir edip yamamasını söyledi. Gece olunca döşekçi cariyeye, her zaman yaptığı gibi o yuvarlak yer minderini her zamanki yerine tekrar serdi/koydu. Sultan, yuvarlak yer minderine baktığında onda yırtıktan hiçbir iz kalmadığını gördü. Bunun üzerine sultan, döşekçi cariyeyi yanına çağırtdı ve ona: "Ben, sabahleyin yuvarlak yer minderinden kalktığımda benim ayak tırnağım minderin bir tarafına takılıp onu yırtmıştı. Şimdi o yırtıktan hiçbir iz olmadığını görüyorum." dedi. Bunun üzerine döşekçi cariyeye, durumu sultana bir bir anlatıp açıkladı. Sultan, adamlarına derhal o örücüyü huzuruna getirmelerini emretti. Sultanın adamları, o örücüyü sultanın huzuruna getirdiler. Sultan, ona: "Eğer sen, doğruyu söylersen kurtulursun. Doğruyu söylemezsen kendi hayat kadehini cehalet taşına vurarak kırarsın.

¹⁸ Yaklaşık ½ guinea kıymetinde olan altın "mohur"a verilen isimdir. Bunun yanında çeşitli büyüklük ve kıymetlerde altın sikkelere de denilmektedir (Babur 2006: 666).

¹⁹ Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Uygur özerk bölgesi"nde ve Pamir-Altın dağları silsilesinin kuzeyi ile Taklamakan çölü arasında yer almaktadır. İlk ismi Yotkan olan Hoten, Eskiçağ'dan itibaren Budist kültürünü Orta Asya'ya başlıyan en önemli merkez konumundadır. Çinliler tarih boyunca buraya büyük önem vermişler ve Türkler gibi kutsal taş kabul ettikleri yeşim sebebiyle Hotenlileri daima hoş tutmaya çalışmışlardır. Diğer taraftan Hindistan ve Tibet'e yakın olması şehri bir anlamda Orta Asya'nın merkezi durumuna getirmiştir. Halısı, cevizi ve yeşim taşı çok meşhur olan Hoten'de, metal ve değerli taş işlemeciliği gelişmiştir. İpekli kumaş dokumacılığı da yaygındır. Hoten, klasik Türk ve İran edebiyatlarında Hoten veya aynı bölgede bulunan Hitay (Hitâ, Hatâ) dolayısıyla misk (müşğ) ve âhu kelimeleriyle tamlamalar kurularak (müşğ-i Hoten, âhû-yı Hoten) sık sık kullanılmıştır (bak. Taşağıl 1998).

²⁰ Metinde "gird-bâliş (: küçük yuvarlak yastık)" kelimesi yerine bazen "tüşek (: döşek)" kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir.

Beyit:

از کجی افتی به کم و کاستی
از همه غم رستی اگر راستی

از راستی است جای الف در میان جان
واو از کجی همیشه بود در میان خون

Eğiklikten dolayı (muhakkak) zarara uğrarsın. Eğer doğru olursan, (şüphesiz) bütün gamlardan kurtulursun.

“Elif”in yerinin, “cân”ın ortasında olması, doğruluktur. “Vâv” da eğikliğinden dolayı, daima “hûn”un ortasındadır.

Şimdi sen, bana doğru söyle. Bu günlerde içi eşrefi dolu bir keseyi sana getirip ağzını açan/açtıran ve içinden yüz eşrefi aldıktan sonra onun ağzını tekrar tamir etmeni isteyen bir kişi, senin yanına geldi mi?” dedi. Bu soru üzerine örücü, sultana: “Evet sultanım! Bir kişi, içi eşrefi dolu bir keseyi bana getirdi. Onu birlikte yırtıp içinden yüz eşrefi aldık. On eşrefiyi bana verdi, kalanını kendisi aldı. Ben de o keseyi, yeniden tamir ettim.” dedi. Örücünün bu sözleri üzerine sultan, adamlarına o kişiyi bulup hemen huzuruna getirmelerini emretti. Sultanın adamları, kendilerine verilen emir üzerine o kişiyi bulup sultanın huzuruna getirdiler. Sultan, o kişiyi azarladı ve ona olan tepkisini sert bir şekilde gösterdi. O kişiden, emanet olarak verilen keseden almış olduğu eşrefileri aldı ve onları asıl sahibine iade etti.

Emanete Hıyanet Eden Riyakâr Kadı

Bir gün bir kişi **Uluğ Bik Mîrzâ'nın** huzuruna geldi ve ona: “Ey sultan! Bir gün Rûm yolculuğuna hazırlanmıştım. İhtiyacım olanın dışında beş bin eşrefi nakdim/param vardı. Bu şehirde, kadıdan başka dindar ve emanete ihanet etmeyecek başka bir kişi olmayacağı düşüncesiyle o fazlalık olan beş bin eşrefimi bir âftabeye/ibriğe koydum ve onu kadıya emanet olarak verdim. Rûm yolculuğundan döndükten sonra, kadının huzuruna çıktım ve ondan, ona emanet olarak verdiğim içerisinde eşreflerin olduğu âftâbeyi/ibriği istedim. Benim kendisine verdiğim emaneti istemem üzerine kadı, bana: “Sen aklını mı kaçırdın/deli misin? Sen de kimsin? Ben seni nerede, ne zaman gördüm? Sakın bana, bir daha bu masalı anlatma, eğer anlatmaya devam edersen o zaman senin dişlerini kırmalarını, belki dilini kopartmalarını emrederim.” dedi. O kişinin bu sözleri üzerine sultan, ona: “Ben, yarın kadının evine gideceğim. (Kadının evinden ayrılıp gitmek için) ata bindiğim zaman, yanımıza gel ve diz çökerek kendi hikâyeni anlat.” dedi. O kişi, sultanın huzurundan ayrıldıktan sonra sultan, kadıyı huzuruna çağırttı. Sultan, huzuruna teşrif eden kadıyı bir köşeye çekti ve ona: “Ey kadı! Ben, insanı hayrete düşüren/inanılmaz bir düşünce denizindeyim, hatta görülmemiş/tahmin edilemeyecek bir düşünce girdabında boğuluyorum. Ben, hiçbir kimsenin hayal hazinesine sığmayacak ve hiçbir muhasebecinin düşünce hazinesinin algılamayacağı kadar çok nakit/para, değerli eşya, mücevher ve inci toplayıp biriktirdim. Bunları toplayıp biriktirmemdeki amacım; ben öldükten sonra çocuklarım zor bir duruma düştüğünde ya da başlarına kötü bir olay geldiğinde bunları kullanarak başlarına gelen o kötü durumdan kurtulmaları idi. Eğer toplayıp biriktirmiş olduğum bu değerli eşya ve paralar, bizim silsilemizin/hanedanımızın elinde ve kontrolünde olursa ben öldüğüm an bütün bunlar, talan meydanında kalır. O zaman da onlar, ihtiyaç zamanında kendi başlarının çaresine bakamazlar. Bunları hem kendisine emanet olarak verip evine bırakabileceğim hem de inanıp güvенеbileceğim hiçbir kimse yok. Düşündüm ki siz, Hazret-i Peygamber'in varisisiniz. Bugün, sizin gibi dindar ve emanete ihanet etmeyen bir kişi, asla bulunmaz/yoktur. Bundan dolayı toplayıp biriktirmiş olduğum bu değerli eşya ve paraları, emanet olarak size vermek ve evinize bırakmak istiyorum. Ayrıca bu sırrı, sadece siz ve ben bileceğiz.” dedi. Sultanın kendisine söylediklerini işiten kadının, sevinç ve mutluluktan can (kuşu) bedeninden ayrılarak uçup gitti. Ancak kadı, kısa sürede toparlanıp kendine geldi ve bütün bu olan bitenlere inanamayarak sultana

şöyle bir baktı. Sultan, kadıya: “Siz, gidiniz. Ben, definenin saklanması için uygun bir yer belirleme amacıyla sizin evinize geleceğim.” dedi. Hasılıkelam sultan, kadının evine geldi. Evin her tarafını, dikkatli bir şekilde iyice araştırıp inceledi. Sonunda definenin koyulup saklanacağı uygun bir yer belirledi. Sultan, kadının evinden ayrılmak için tam atına bineceği zaman, birden o kişi belirdi, sultanın huzuruna gelip diz çöktü ve sultana: “Ey sultanım! Ben, bir emaneti kadının evine bıraktım...” dedi. O kişinin sultana söylediklerini duyan kadı, birden ne yapacağını ve söyleyeceğini şaşırды; hatta kadının durumu ve tavrında gözle görülür değişiklik oldu, beti benzi de attı. Daha sonra toparlanarak kendi kendine: “Eğer bu durumu inkâr edersem sultan benimle ilgili şüpheye düşer ve bana olan güvenini kaybeder. Bundan dolayı en iyisi, bu durumu itiraf etmek ve doğruyu söylemek.” diyen kadı, o kişiye: “Sen, aklını mı kaçırdın. Buraya gelip böyle diz çökmek de ne oluyor? Sen ne zaman bende olan emanetini istedin de ben ihmalkârlık edip onu sana vermedim?” dedi. Akabinde kadı, hizmetçisine: “Bu kişinin emanetini hemen alıp getir ve ona teslim et.” dedi. Kadının hizmetçisi, o kişinin emaneti olan âftâbeyi/ibriği hemen gidip getirdi ve sultanın huzurunda sahibine iade etti.

Dinleyenleri Kendine Hayran Bırakan Uluğ Bik Mîrzâ’ya Dair Yeni Bir Hikâye Talebi

Anlatılan bu hikâyeyi dinleyen **Kildi Muhammed Sultan** ve mecliste hazır bulunanlar, bu eşi benzeri olmayan **Uluğ Bik Mîrzâ’nın** ileri sürdüğü görüş ve aldığı tedbirlerle sergilediği tavrındaki güzelliği ve yetkinliği, olayları çözümlemedeki başarısı ve dehasını övdüler ve ona hayran kaldılar. **Kildi Muhammed Sultan**, o yüce makam sahibi sultanın başka bir hikâyesinin anlatılmasını istedi. Bunun üzerine şu hikâye anlatıldı:

Ehil Olmayan Kişiyi Emanet Edilen Tenge Dolu Kese

Bir gün **Uluğ Bik Mîrzâ’nın** huzuruna bir kişi geldi ve ona: “Ben, **Semerkand’dan Buhârâ²¹**’ya gidiyordum. Yanımda, içerisinde bin tenge olan bir para kesem vardı. **Semerkand’dan** ayrılıp iki ferseng/fersah yol aldıktan sonra nehir kenarında bulunan bir ağacın gölgesine oturmuş azığımı yiyordum. Karşı yoldan/taftan bana arkadaş olacak biri geldi. Onu, benimle yemek yemesi için sofraya davet ettim. O, benim kendisine yaptığım teklifi kabul edip sofraya oturdu ve onunla birlikte yemeğimizi yedik. Bu arada kendi kendime düşünüp bu para kesesinin yanımda bulunmamasının daha iyi olacağına karar verdim. Bundan dolayı para kesesini, o kişiye evime götürüp teslim etmesi için emanet olarak verdim. **Buhârâ’dan Semerkand’a** döndüğümde o kişinin, kendisine emanet olarak verdiğim para kesesini, evime getirip teslim etmediğini öğrendim. Bunun üzerine o kişinin yanına gidip kendisine emanet olarak vermiş olduğum para kesesini isteyince o, bana: “Ben seni asla görmedim ve tanımıyorum.” dedi. Bunun üzerine sultan, adamlarına, o kişiyi huzuruna getirmelerini emretti. Sultanın adamları, o kişiyi bulup sultanın huzuruna getirdiler. Sultan, o kişiye bu durumu sordu. O kişi, sultana: “Ben, asla bu kişiyi ve o ağacı görmedim. Hatta o ağacın nerede olduğunu da bilmiyorum.” dedi. O kişinin bu sözleri üzerine sultan, iddia sahibine: “Şimdi git ve o ağaçtan birkaç tane yaprak getir.” diye emretti. Durumu inkâr eden kişiyi ise gözetiminde/yanında tuttu ve ona çeşitli olaylar/hikâyeler anlatarak onu meşgul etti. Sultan, hikâyenin tam can alıcı noktasında durumu inkâr eden kişiye: “Acaba, iddia sahibi olan kişi, o ağacın yanına varmış mıdır?” diye sordu. Durumu inkâr eden kişi,

²¹ 97,5 derece boylam, 39 derece enlemde bulunan, bağı, bahçesi bol, nahiye ve köyleri bayındır, düz bir yerde, Semerkand Sogd’unun batısında meşhur bir şehir ve mamur bir limandır. Muğan dilinde “ilmin toplandığı yer” anlamına gelen “Bihar” kelimesinden türetilmiş olduğu *Habîbü’s-siyer*’de kayıtlıdır. Buranın kalesine çıkılıp etrafa bakıldığında her tarafında göz erimi bir yeşillik olduğu fark edilir. Sogd dili konuşan şehir halkının çoğu, güzel ve iyi huyludur. Halk, külah takıp kaftan giyer. *Heft-iklîm*’de; kıyamet günü şehitlerinin çokluğu ile övüneceği için Buhârâ’ya fâhire/övünen derler. Buradan birçok âlim ve evliya yetişmiştir (Kâtib Çelebi 2013: II/566-67; Kartal 2019: 273-274).

gaflete düşüp hiç farkında olmadan sultana: “Açıkça söylemek gerekirse bana göre henüz ulaşmamıştır.” dedi. Bu cevap üzerine sultan gülerek ona: “Sen, ‘ben o ağacı görmedim ve bilmiyorum’ dememiş miydin? Nasıl oluyor da şimdi, o kişi henüz o ağaca ulaşmamıştır, diyorsun. Çabuk kalk, yalan söyleme ve aldatmayı bırak. İnsaf et, gel emaneti sahibine teslim et.

II

Bu çalışmaya konu olan ikinci bölüm, “داستان علم عزیمت افراشتن سلطان صاحب قران کیلیدی محمد سلطان به /صوب ولایت خراسان /Sâhib-kırân Sultan Kildi Muhammed Sultan’ın Horâsân vilâyetine gitme sancağını çekmesinin hikâyesi hakkında” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Vâsîfî, önce Muzafferüddîn Sultân Muhammed Bahâdır Han’ın Horâsân’dan Merv’e gelmesinden, kendisinin tertip ettiği ve şair ve fazilet sahibi kişilerin bir kısmının da bulunduğu bir meclise Buhârâ’dan gelip yazmış olduğu şiiri sultana sunmak isteyen bir kişinin gelişinden ve onun şiirinin mecliste bulunanlar tarafından eksikliklerinin giderilip düzeltildikten sonra sultana takdim edilmesinden; sultanın şair ve şiir ile ilgili sorusuna kendisinin bazı şairlerin doğrudan ya da nazire olarak söyledikleri çeşitli şiirlerini örnek olarak getirerek vermiş olduğu cevaptan bahsetmektedir. Akabinde Mevlânâ Hasan Şâh’ın “Kedhudâlık/damatlık” cihetiyle içerisinde birçok latife ve inceliğin bulunduğu bir kasidesine yer verilmiştir. Bölümün sonunda ise Alî Şîr Nevâyî ve Mevlânâ Hasan Şâh arasında geçen bir olay anlatılmıştır. Bu bölümün tercümesi şu şekildedir (Vâsîfî 1350: 349-361):

Muzafferüddîn Sultân Muhammed Bahâdır Han’ın Merv-i Şâhchân’a Gelişi ve Vâsîfî’nin Tertip Ettiği Edebî Meclis

Muzafferüddîn Sultân Muhammed Bahâdır Han (öl. 953/1547)²², 935/1535 tarihinde Horâsân vilâyetine doğru yola çıktı. Sultanın kutlu askerleri, **Merv-i Şâhchân**²³ vilâyetine ulaştığında orada konakladı. Bir gün şair ve fazilet sahibi kişilerin bir kısmı, **Vâsîfî**’nin huzuruna geldiler. O esnada, uzaktan, oluşturulan bu meclise doğru hızlı bir şekilde gelen bir kişi görüldü. Uzaktan görülen o kişi, meclise geldi ve orada bulunanlara: “**Mevlânâ Vâsîfî** hanginizdir?” diye sordu. Mecliste bulunan mahdumlar /ileri gelenler, ona beni işaret ettiler. Bunun üzerine o, derhal bu fakirin ayağına kapandı ve yüzünü bu hakirin ayağına sürmeye başladı. Her ne kadar onun sergilemiş olduğu bu davranışa engel olmaya çalışsam da bunda başarılı olamadım. Meclise gelen o kişiye: “Ey aziz! Sen kimsin? Senin amacın ve isteğın nedir?” diye sordum. Benim (yani Vâsîfî’nin) bu sorum üzerine o kişi, bana: “Ben bir şairim. **Buhârâ**’da bu askerlere katıldım ve onlarla birlikte buraya geldim. Ancak **Şîr-i şudur Çölü**’ne geldiğimizde atım sakatlandı. Bundan dolayı **Şîr-i şudur Çölü**’nden buraya kadar olan yolu, yürüyerek geldim. Atımın yası için bir (mersiye) kaside(si) yazdım. Doğal olarak bu mersiye kasidesini yazmakta çeşitli amaç ve sebeplerim bulunmaktaydı. Tanıdıklarımın bilgisine danışıp fikrini almadan, onlara haber vermeden, hatta küstahlık edip sizi aracı kılmadan, yazdığım bu kasideyi sultana arz ettim. Sultanın huzurunda yazmış olduğum kasideden daha iki beyit okumuştum ki o Hazret bana: “Bu kasideni filan kişiye (yani **Vâsîfî**’ye) okudun mu?” diye sordu. Ben de o Hazret’e: “Hayır, okumadım.” diye cevap verdim. Bunun üzerine o da bana: “Git ve yazdığın bu kasideni ona arz edip göster. Eğer o, senin kendisine sunduğın kasideyi okuduğunda beğenirse, hemen o an bu kasidenin kötü olmadığını sana söyler. İşte o zaman senin iddian gerçekleşmiş olur. Senin iddian gerçekleştiğinde ben de senin isteğini yerine getiririm.” dedi. Bu vesileyle “Ey efendim! Şimdi,

²² Sultan Muzaffer Gücerâtî’nin oğludur. Babasının 1526 yılında ölümünden sonra yerine ağabeyi İskender Şâh geçmiştir. Ancak o da kendi adamları tarafından boğularak öldürülünce kendisi tahta geçmiştir. 1547 tarihinde ölmüştür (Babür 2006: 754).

²³ Verimli Murgâb deltasının aşağı kısmında kurulmuş olan Merv, Ortaçağ coğrafyacıları tarafından daha güneydeki bugün mevcut olmayan küçük Merve’r-rûz’dan ayrılması ve öneminin belirtilmesi için Merve’ş-şâhicân (Mervü’ş-şâhicân) adıyla anılmıştır. Ortaçağ’ın siyasî, idarî, ticarî ve kültürel açılardan önde gelen şehirlerinden biridir (bak. Özgüdenli 2004).

Allah rızası için beni bundan mahrum etmeyiniz.” dedi. Bunun üzerine **Vâsıfî**, o kişiye: “Yazmış olduğun kasideni oku, burada bulunanlar onu dinlesin.” dedi. Bunun üzerine o kişi, kasidesini meclistikelerin huzurunda okumaya başladı. Ancak, daha şiirin matla beytinin birinci mısraı, vezinsizdi. İkinci beyit ise manasızdı. Hatta şiire de benzemiyordu. Mecliste bulunan dostlar, kasidenin daha birinci ve ikinci beytinde görülen bu vezindeki bozukluk, yetersizlik, anlamsızlık ve hata karşısında gülmeye başladılar. Mecliste bulunanların gülmeleri üzerine o kişi utandı ve başını öne eğdi. Bunun üzerine ben, mecliste bulunan dostlara: “Bu durum sizin huzurunuzda gerçekleştiği için bu adamcağız çok şanslıdır. Şimdi hepimiz bir araya gelelim ve bu adamcağız için yeni bir kaside yazalım. Daha sonra o kasideyi, bu kişinin kasidesi olarak sultana takdim edelim. Böylece onun isteğini yerine getirip gerçekleştirelim.” dedim. Şiirin, sultan tarafından beğenilmesi ve ödüllendirilmesi için bu şekilde bir tavır sergilenmesi uygun görülüp kararlaştırıldı. Netice olarak, kısa bir sürede o kasideyi, tekrar ele alıp hep birlikte eksikliklerini gidererek tamamladık. Daha sonra o kişiyi, yazılan bu kasideyle birlikte yüce sultanın huzuruna götürdük ve kasideyi sultana takdim ettik. Sultan şiiri aldı, şöyle bir göz gezdirdikten sonra bize: “İlk iki beyti (daha önce) işitmiştim. (O beyitler) vezinsizdi.” dedi. Bunun üzerine ben, sultana: “Sultanım! Evet, sizin söyledikleriniz ve değerlendirmeniz (doğru). Ancak mecliste bulunan ileri gelenlerin kaside üzerindeki tasarrufları ve düzeltmeleriyle kasidedeki veznin tatbikindeki aksaklık giderildi ve kaside vezinli hâle getirildi.” dedim. Benim bu sözlerim üzerine sultan, bana: “O kaside, üzerinde yapılacak tasarruf ve düzeltmelerle düzeltilecek gibi değildi. Anlaşıyor ki siz yeni bir kaside yazmışsınız.” dedi. Böylece o kişi, her halükârda isteğine kavuşmuş oldu. Sultan o kişiye eyerli ve dizginli iyi bir at ve uygun giyim kuşam ihşanda bulundu. Ayrıca onu, **Merv’e muhtesib**²⁴ ağası olarak atadı.

Ertesi gün, Hazret-i Sultan dîvân-hâne-i devlet-penâhta saltanat tahtında oturmuştu. Bu hakirden: “İçlerinde buna benzeyen anlamsız, gerçeği yansıtmayan ve değersiz şiirler de söyleyen birçok şair gördük. Hatta o şairler, şiir söylemede çok gayret gösterip çaba harcıyorlardı. Acaba onlar, sahip oldukları bilgi ve birikim dâhilinde mi bunları yazıp söylüyorlar ya da mizah çerçevesinde söyleyip insanlarla dalga mı geçiyorlar? diye sordu. Ben de sultana cevap olarak: “Bu tür kişilerin gerçek hüviyeti ve niteliğini bilmek çok zordur. Örneğin; **Mevlânâ Ahmedî-i Semerkandî**’nin bu tarz beyitleri vardır:

از مو نتوان ساخت میانی که تو داری
وز غنچه سیراب دهانی که تو داری

بر ناله شبهای اسیران نکنی گوش
فریاد از این خواب گرانی که تو داری

Kıldan senin belin gibi bir bel, gonce-i sîrâbdan/taze goncandan senin ağzın gibi bir ağız yapılamaz/olamaz.

Esirlerin geceleri ettikleri ah u feryada kulak asma. Asıl inleme ve feryat, senin sahip olduğun o ağır uykuyadır/uykundan dolayıdır.

Mevlânâ Sultan Muhammed Kûse²⁵-i **Hamâketî**²⁶, nin (sakalının) hicvi hakkında söylenmiş olan şu beyit de onundur:

²⁴ Timurlular devrinde yer alan dinî makamlardan biri “ihtisab”dır. Bu makamın görevlilerine muhtesib ismi verilmiştir. Timurlu Devleti’ndeki bu makamın Selçuklu Devleti’ndekine çok benzediği müşahede edilmektedir. Timurlularda muhtesiblerin çok geniş görev alanı bulunmaktaydı. Cuma gününün hatırlatılması, Cuma namazının uygun bir şekilde eda edilmesi, ezanın vaktinde okunması, vakit namazlarının düzenli bir şekilde kılınması, ibadet yerlerinin inşa edileceği yerlerin tespit edilmesi, imam ve müezzinlerin teftiş edilmesi, çarşı ve pazarın denetlenmesi, alkol tüketiminin önlenmesi, eğlencelerin önüne geçilmesi, yetimlerin korunması, hayat kadınlarının kontrol edilmesi bunlardandır (Yağlı 2014 : 110).

²⁵ Farsça olup Türkçede “köse” şeklinde kullanılmaktadır.

²⁶ Alî Şîr Nevâyî’nin musahiplerinden olup sonradan Babur’ün yanında bulunmuştur (Babur 2006: 618, 836).

الا ای کوسه ترک شبان خنجر ایللی
مثال ریش تو گفتم خس موسیچه قندیللی

Ey Hanckar ili (?)'nin köse Türk çobanı! Musîçenin (yuva yapmak için) bir kandil üzerinde topladığı çer çöpe, senin sakalın gibidir, dedim.

Meşhed²⁷'in kubbesine **Hazret-i Sultân-ı Horâsân** bir kandil asmuştu. Mûsîçe²⁸, o kandilin üzerine yuva yapmak için çer çöp toplayıp getirmişti. Onun sakalını, mûsîçenin yuva yapmak için toplayıp getirmiş olduğu o çer çöpe benzetmişlerdi. Bu beyit ile (yukarıda zikredilen) o iki beyit arasında ne kadar çok fark olduğunu göz önüne getirip değerlendirin. Hiç kimse bu beyitleri söyleyenin aynı kişi olduğunu söyleyemez. Bu beyit de onundur ki **Hazret-i Mevlevî'nin/Abdurrahmân-ı Câmî** (öl. 898/1492)²⁹'nin bu gazeline söylenmiş cevaptır:

دی چو دید آن مه مرا از راه گردیدن چه بود
و [آن] روان گشتن به خاک نرم غلطیدن چه بود

Dün, o ay yüzlü güzelin beni gördüğünde yüzünü çevirerek dönüp gitmesi neydi? Onun, "Hâk-i nerm"de yuvarlanıp debelenmesi neydi?

O söylemiştir ki:

در سمرقند آن همه عمدا بگردیدن چه بود
رفتن و آن گه به خاک نرم غلطیدن چه بود

Semerkand'da tamamen kasıtlı olarak dolaşmak/gezmek neydi? Gitmek ve "Hâk-i nerm"de debelenip yuvarlanmak neydi?

Hazret-i Mevlevî, eyyâm-ı levendîde/boş olduğu günlerde **Semerkand**'da gezerken yolu, bir civanın/güzelin "Hâk-i nerm" olarak adlandırılan mahallesine/bulunduğu yere düşmüştü. Zarafet sahibi olan genç: "Bu Horâsân eşeğinin burada ne işi var?" dedi. Bunun üzerine **Hazret-i Mevlevî**: "Hâk-i nerm"de yuvarlanıp debelenmek için gelmiş." dedi. İşte **Mevlânâ Ahmedî**'nin bu matla beyti, ona işaret etmektedir.

²⁷ Horâsân'ın meşhur şehirlerinden olup Herât'ın güneyinde yer almaktadır (Babur 2006: 808).

²⁸ 'Kumru ya da kumru ve üveyik'e benzeyen bir tür kuş (Şükûn 1984: III/1831).

²⁹ İran edebiyatının yetiştirmiş olduğu son büyük ve çok eser kaleme alan şair, edip, sufi ve bilgini olan Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân b. Nizâmuddîn Muhammed-i Câmî, aslında İsfahanlı bir ailenin çocuğudur. Babası Nizâmuddîn Ahmed, buradan Câm'ın Harcird kasabasına göçmüştür. Câmî, 22 Şa'bân 817/8 Kasım 1414 tarihinde burada doğmuştur. Câmî nisbesini ve mahlasını, doğduğu kasabanın bağlı olduğu Câm şehrinde almıştır. Buradan Herât'a giden babasının yanında, Nizâmîye medresesinde okumuş; Uluğ Bey zamanında Semerkand'a gidip orada Bursalı Kadı-zâde-i Rûmî'den, daha sonra Herât'ta Ali Kuşçu'dan riyaziye dersi almıştır. Böylece devrinin bütün ilimlerini öğrenen Câmî, yaşamış olduğu bir aşk macerasının sonunda, tasavvufa yönelmiş, Herât'ta nakşebendî tarikatı şeyhi Sa'duddîn-i Kâşgârî'ye intisap etmiş ve bu şeyhin kızıyla evlenmiştir. 1465'te tekrar Semerkand'e giden Câmî, burada Sultan Hüseyin-i Baykara (öl. 912/1507), Alî Şîr Nevâyî gibi sultan ve emirlerle dost olmuştur. Ancak bundan sonra Otrar/Fârâb ve Taşkend'de bir müddet kalmıştır. Özellikle tasavvufla olan irtibatı ve seyr ü sülukta almış olduğu merhaleler, onun bir şeyh olmasını gerektirirdi; ancak o, kendisini tamamen ilme vermek için özellikle de kendinde başkalarını irşat etmek salahiyetini görmesine engel olan alçak gönüllülüğü sebebiyle üzerine böyle bir vazife almamıştır. Ayrıca kaleme aldığı eserler vesilesiyle şöhreti ve itibarı artıp bütün İslam âlemine yayılan Câmî, 877/1473'te hacca gitti. Hac yolculuğu sırasında güzergâhında bulunan devletlerin başkanları tarafından büyük saygı ve hürmet görmüştür. Hatta Fâtiş Sultan Mehmed, Câmî Halep'te iken ona çeşitli hediyeler göndererek onu İstanbul'a davet etmiştir. Ancak Fâtiş'in gönderdiği elçi Halep'e vardığında Câmî, oradan Diyarbakır'a geçmiştir. Câmî, hac dönüşünde Hüseyin-i Baykara'nın kendisi için yaptırmış olduğu medresede ders vermeye başlamıştır. Bu arada Hüseyin-i Baykara ile Alî Şîr Nevâyî, Câmî'nin eserlerini yazdırmak için bazı hattatları görevlendirmişler, dönemin meşhur Bihzâd ve Kâsım Alî gibi ressamlarına da bu eserleri süsletmişlerdir. Fâtiş gibi oğlu II. Bâyezîd de Câmî'ye yakın ilgi göstermiş ve mektuplaşmışlardır. Câmî'nin şiir, edebiyat nazariyesi, tasavvuf, tefsir, hadis, muamma, Arapça nahiv gibi birçok ilimle ilgili çok sayıda eseri bulunmaktadır (Ateş 1968: 392-393).

Emîr Alî Şîr (öl. 906/1501)³⁰, şairlere: “**Kâtibî** (öl. 838/1434-1435 veya 839/1435-1436)³¹’nin *Şutur-hucre* kasidesine³² cevap olarak bir şiir yazınız.” diye buyurdu. **Mevlânâ Ahmedî**, o kasideye **Emîr Alî Şîr** övgüsünde bir cevap yazmıştır. Bu şiiri okurken:

به پیش حجره تو چون شتر زخم زانو
اگر ز حجره چو اشتر برون کنی گردن
Eğer sen hücrenden deve gibi boynunu/başını çıkarırsan senin hücrenin önünde tıpkı deve gibi diz çökerim.

beytine gelince **Emîr Alî Şîr**, **Mevlânâ Ahmedî**’ye: “Hey Adam! Sen beni yeriyor musun?” dedi. Akabinde adamlarına **Mevlânâ Ahmedî**’yi bağlayıp havuza atmalarını emretti. **Emîr Alî Şîr**’in adamları, kendilerine verilen bu emir üzerine **Mevlânâ Ahmedî**’yi tutup havuza atarak onu sudan çıkmış ıslak köpeğe³³ çevirdiler. Havuzun kenarında bir kedi vardı. O kedi, suya düştü ve suda dalıp çıkmaya başladı. Kedinin bu durumunu gören **Mevlânâ Ahmedî**, başını sudan çıkararak: “Ey Emîr! Bu kedi de *Şutur-hucre* kasidesine cevap mı söylemiştir.” diye feryat edip yardım istedi. **Mevlânâ Ahmedî**’nin bu sözleri, **Emîr Alî Şîr**’in hoşuna gitti ve gülmeye başladı. Akabinde **Mevlânâ Ahmedî**’yi bağışladı. Hava çok soğuk olduğu için ona deri bir kürk verdi. **Mevlânâ Ahmedî**, o deri kürk için de bir kaside söyledi. O kasidenin matla beyti şu şekildedir:

مرا يك پوستين انعام از آن مير كلان آمد
که از بوی بدش شهری به فریاد و فغان آمد
Kötü kokusundan dolayı bir şehre ah u feryat ettirecek bir kürk, o yüce Emîr’den bağışlanıp bana hediye edildi.

Bu matla beyit, **Emîr Alî Şîr**’e ulaşınca o hemen irticalen şu beyti cevaben söyledi:

ترا ز آن پوستين انعام کان بوی گران آمد
تو بودی در میان پوستين آن بوی از آن آمد
Sana ihsan edilen/bağışlanan o deri kürkten ağır bir koku geldi. Çünkü sen, o deri kürkün içindeydin, işte o kötü koku ondan (yani senden) geldi.

Horâsân’da kendisine **Alî-i Lârî** denilen başka ilginç bir kişi daha vardı. Onun hüviyeti, şiirlerinden rahatlıkla anlaşılabilir. **Sultan Hüseyin Mîrzâ** (öl. 911/1506)³⁴ (Allah ruhunu şâd eylesin)³⁵, şairlere **Hazret-i Mevlevî**’nin:

³⁰ Türk edebiyatının yetiştirmiş olduğu en seçkin simalardandır. Hem edebiyat ve sanat hamisi olarak hem de *Farsça Dîvânı ve Mecâlisü’n-nefâyis* adlı Türkçe tezkiresi vesilesiyle İran edebiyatında da çok üstün bir mevkie sahiptir. Uygur kabilesine mensup Kîçkine Bahşî’nin oğludur. Herât’ta doğmuş ve yine bu şehirde vefat etmiştir (Ateş 1968: 454).

³¹ Asıl adı Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh olup Turşîz ile Nişâbûr arasında yer alan bir köyde doğmuştur. Doğduğu bu köyden dolayı bazen Turşîzî bazen de Nişâbûrî nisbesiyle anılmıştır. Hat sanatıyla iştiğal ettiği için Kâtibî mahlasını alıp şiirlerinde kullanmıştır. Nişâbûr’dan Herât’a, oradan da Esterâbâd ve Şîrvân’a gitmiş ve Şeyh İbrâhîm’in hizmetine girmiştir. Şîrvân’dan Azarbaycan’a geçerek Sultan İskender b. Kara Yûsuf’un himayesine girmiş ve onu öven çeşitli şiirler kaleme almıştır. Daha sonra oradan İsfahân’a gitmiş ve orada tanıştığı Mevlânâ Hâce Saînüddîn Alî Türke’ye intisap edip onun müridi olmuştur. Kalan ömrünü uzlette geçiren Kâtibî, Esterâbâd’da vefat etmiştir. Kâtibî, Timurîlular dönemi İran şiirinin belli başlı özelliklerinden biri olan sanatlı dille şiir yazma tarzının önde gelen temsilcilerindedir. Onun bu üslûbu bazı İranlı şairlerle Bursalı Ahmed Paşa gibi Türk şairleri tarafından da benimsenmiştir (bak. Vanlıoğlu-Atalay 1994: 155-156; Vanlıoğlu 2002).

³² Kâtibî’nin, kendisinden önce yaşayan Hâcû-yî Kirmânî (öl. 753/1352)’nin birbiriyle ilgisi olmayan şutur-hucre kelimelerini iltizam/i’nât ederek söylemiş olduğu kasidesinden etkilenerek söylediği kaside (Atalay 25-26).

³³ Bu kullanım Türkçede; “sudan çıkmış kedi” şeklindedir.

³⁴ Sanatçı yönüyle tanınan Timurîlular hükümdarı [sal. 1470-1506] (bak. Algar ve Alparslan 1998).

³⁵ كَرَسَ اللهُ مَضْجَعَهُ

من آواره را گر دل به جای خویشتن بودی
کجا زین گونه رسوا گشته در هر انجمن بودی
Eğer gönül, ben avareyi kendi yerine koyarsa acaba bu çeşit bir rezillik her toplumda
nerede olur.

matlaı ile başlayan şiirine cevap vermelerini emretti. Bu istek üzerine **Alî-i Lârî**, bu gazelini, **Hazret-i Mevlevî'nin** gazeline cevap olarak söylemiştir:

اگر لعل بدخشان را عقیق شعله آهی ز یوسف مصر من بودی
زلیخا را چون چراغ چشم من سوزد که ای خود کاشکی روی او با روی من بودی

به گرد بیستون از جوی شیرش خسرو پرویز بسی اگر مانع نمی گشتی
قروت و شیر قیماق و پنیر و ماست بهر کوهکن بودی

ز حیض و غازه لیلی و اشک چشم مجنون دشت و صحرا را
شقایقهای نعمان لاله های سرخ و زردش در چمن بودی

عبیر خاک کویش عنبرسا را گلاب افشان برد هر دم
که همچون در و مروارید اشک من به رویش آبرن بودی

علی لاری اگر شعر تو گردد همچو شعر خسرو و جامی
چو طوطی آینه از روح سلمان در سخن با وی حسن بودی

Eğer Bedahşân la'li, benim Mısırlı Yûsuf³⁶'umun ahının alevinden akik olsaydı, Züleyhâ³⁷'yı (doğrudur) benim gözümün çerağı/kandili gibi yakardı ki keşke (o zaman) yüz yüze olsaydık (keşke birbirimize baksaydık).

Eğer Hüsrev-i Pervîz³⁸ engel olmasaydı, Bîsütûn³⁹ civarında onun süt ırmağından Kûh-ken/Ferhâd⁴⁰ için kurut (kaynatıldıktan sonra kurutulmuş yoğurt), süt, kaymak, peynir ve yoğurt olurdu.

Hayz, Leylâ⁴¹'nın allığı ve Mecnûn⁴²'un gözyaşından çöl ve sahrada şakâyık-ı Nu'mân⁴³ ile

³⁶ İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerden biri olup Hz. Ya'kûb'un oğludur (bak. Harman 2013).

³⁷ Yûsuf kıssasının kadın kahramanıdır. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Yûsuf sûresinde Mısır azizinin eşi ve Yûsuf'a âşık olan kadın olarak yer almakta, ancak Züleyhâ'nın (Zelîhâ) adı geçmemektedir. *Tevrat*'ta da Mısır azizinden Potifar adıyla söz edilirken eşinin adı verilmemiş, sadece İslâm sonrası bir Yahudi literatüründe (*Yashar wa-Yesheb*) Züleyha diye anılmıştır (bak. Öztürk 2013).

³⁸ İran'ın efsanevi hükümdarlarından olup İran Sâsânî Padişahu Nûşîrevân'ın torunu, *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinin erkek kahramanıdır (Tökel 2000: 176-181).

³⁹ Efsaneye göre Ferhâd'ın Şîrîn'in aşkından dolayı deldiği dağdır. İran'da Hemedân'dan dört merhalelik mesafede olup gayet dik ve sarp bir dağdır (Onay 1992: 167).

⁴⁰ Klasik Türk edebiyatı ile Türk halk edebiyatında meşhur bir aşk hikâyesinin kahramanıdır. Bu aşk hikâyesine göre Ferhâd, daima suyolları yapmakla ünlü bir mühendis-mimar veya ressam hüviyetindedir. Tarihî ve gerçek kişiliği meçhul olan, milliyeti ve mensup olduğu sosyal tabaka çeşitli mesnevi müelliflerince farklı gösterilen Ferhâd'ın en önemli vasfı sevdiği Şîrîn'in aşkı ile dağları delmesidir. Bundan dolayı kendisine dağ delen anlamında "kûh-ken" de denilmektedir (bak. Kurnaz 1995).

⁴¹ Leylâ ve Mecnûn adlı meşhur aşk hikâyesinin kadın kahramanının adıdır. Leylâ; bir rivayete göre Mecnûn ile aynı kabileye mensup, başka bir rivayete göre de Mecnûn'un amcasının kızı olan Leylâ bint Mehdî el-Âmiriyye'dir (bak. Durmuş 2003a).

⁴² *Leylâ ve Mecnûn* adlı meşhur aşk hikâyesinin erkek kahramanının lakabıdır. Leylâ'ya karşı duyduğu aştan aklını kaybettiği için bu lakabı almış, aldığı bu lakap daha sonra onun isminin yerine geçmiştir. Adı, kabilesi, nisbesi ve soy kütüğü ile gerçek veya hayalî bir şahıs olduğu konusunda birbiriyle çelişen çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Ancak şiirlerinde geçen bazı ipuçlarından hareketle onun gerçek bir şahıs olup Emevîler'in ilk zamanlarında yaşadığı, adının Kays b. Mülevvah b. Müzâhim olduğu, Âmir b. Sa'saa kabilesine mensup bulunduğu yolundaki rivayetler daha sağlam görülüp kabul edilmiştir (bak. Durmuş 2003).

⁴³ Gelincik çiçeği. Arapça karşılığı "şakâyık"tır. Münzir oğlu Nu'mân, bir gezinti sırasında birçok gelincik çiçeği görmüş; gördüğü bu manzara çok hoşuna gitmiş, bu çiçeklerin korunmasını emir ve koparılmasını yasaklamıştır.

sarı ve kırmızı lâleler çimenlikte olurdu.

Her zaman onun mahallesinin toprağının kokusu, amber ve gülsuyu saçıyor ki benim gözyaşım inci gibi yüzüne ilaç/şifa versin.

Ey **Alî-i Lârî**, eğer senin şiirin **Hüsrev**⁴⁴ (öl. 725/1325) ve **Câmî**'nin şiiri gibi olursa, aynadaki papağan gibi söz söylemede **Selmân**⁴⁵'in ruhundan daha hoş/güzel olursun.

Bu sırada **Emîr Muhammed Hâcî-i Semerkandî**:

آسمان ز انجم زره پوشیده هر شب تا سحر
تا خدنگ آه من بر وی نیاید کارگر

Gökyüzü, her gece şafak vaktine/sabaha kadar benim ah okumun ona ulaşip tesir etmemesi için yıldızlardan zırh giyinirdi.

matlaî ile başlayan şiirini, **Horâsân**'a göndermişti. **Alî-i Lârî**, bu şiire şu şekilde cevap vermiştir:

برقعی بر تخت سلطان از ترنج افشاند نارنج هر سحر
پوست یوز و پلنگ از زخم تیرش مهر می آرد سپر

دختر سلطان مشرق را که زال چرخ صبح اسفیده کرد
شاه مغرب کرد ازاله دختر خون شفق دادش خیر

ینکه کی چون کرد زهره مشتری از بهر ساچق یک طبق
کرد پر در از کواکب از سپهرش چادر او از ستر

کوفت [کوس] چرخ و سنج ماه و خور مریخ بر بام زحل
کرد حنا و نگار از خون ثورش در تغار چرخ تر

از دنائیر و دراهم گر علی لاری نیابد ای
همچو بنایی و قاسم احمدی گو باد بر کیر اولار

Güneş, her seher, sultanın tahtına turunç ve narenci/portakal (çiçekleri)nden bir burka serdi/sererdi. Onu ok yarasından korumak için ona pars ve kaplan derisinden kalkan yaptı.

Felek, doğu hükümdarının kızını sabah vakti kırmızıdan beyaza döndürdü. Batının hükümdarı kan gibi kırmızı şafağın kızını izale ettiğini ona haber verdi.

Bundan dolayı bu çiçeğe lâle-i Nu'mân, şakâyık-ı Nu'mân ve şakâyıku'n-nu'mâniyye de denilmiştir (Onay 1992: 274).

⁴⁴ Kendisine "Türk-i Hindistânî/Hindistanlı Türk" diyen ve Farsça şiir söyleyen şairlerin önde gelenlerinden olan Hüsrev-i Dihlevî, Delhi'nin kuzeyinde bulunan Patiyâlî şehrinde doğmuştur. Delhi sultanlarından Şemsüddîn İltutmuş ve haleflerinin hizmetinde bulunan babası Emîr Seyfuddîn Mahmûd, Keş şehriden Hindistan'a göç etmiş Laçin Türklerinin beylerindendi. Çok erken yaşlarda şiire merak saran ve şiir söylemeye başlayan Hüsrev-i Dihlevî, Gıyâseddîn Balaban döneminde birçok devlet erkânının himayesinde bulunmuştur. Ayrıca dönemin meşhur sufilerinden Nizâmüddîn Evliyâ'nın meclislerine devam edip onun terbiyesine girmiştir. Hüsrev-i Dihlevî, şairliğinin yanında "veli" olarak da tanınmıştır. Ayrıca çok iyi bir musikişinas olduğu kabul edilen Hüsrev-i Dihlevî, Hindistan kavval'larının piri kabul edilmektedir. 725/1325 tarihinde vefat etmiştir (Ateş 1968: 233-235). *Tuhfetü's-sığâr*, *Vasatü'l-hayât*, *Gurretü'l-kemâl*, *Bakıyye-i Nakıyye* ve *Nihâyetü'l-kemâl* isimli divanlarının yanında Hamsesini oluşturan *Matla'u'l-envâr*, *Şîrin ü Hüsrev*, *Mecnûn u Leylî*, *Heşt-bihişt*, *Âyîne-i İskenderî* mesnevileri ile *Kırânü's-sa'deyn*, *Miftâhu'l-fütûh*, *Aşika*, *Nuh-sipîhr*, *Tugluk-nâme* adlarında tarihî mesnevileri bulunmaktadır (Ateş 1968: 235-251; Kurtuluş 1995: 136-137).

⁴⁵ Şiirlerinde Selmân mahlasını kullanan Hâce Cemâlüddîn Selmân b. Alâüddîn Muhammed XIV. asrın en tanınmış şairlerindedir. Gençliğinde İlhanlıların tanınmış veziri Gıyâseddîn Muhammed ile İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahâdır'ın hizmetinde bulunduktan sonra, Celâyirîlilerden Şeyh Hasan-ı Büzürg ve zevcesi Dilşâd Hatun'un mâdihi sıfatı ile Bağdat'a gitmiş ve orada dönemin seçkin simalarından biri olmuştur. Bu sırada Nâsir-i Buhârî, İbn Yemîn, Hâfız-ı Şîrâzî, Ubeyd-i Zekânî gibi büyük şairler, Bağdad'a ya onun yanına gelmişler ya da şiirlerini göndermişlerdir. Selmân, Şeyh Hasan-ı Büzürg'den sonra oğlu Şeyh Üveys Bahâdır Han'ın saray şairi olmuş ve önemli eserlerini, onun arzusuyla onun adına kaleme almıştır. Bu sırada vezir ve civar hükümdarları için de çeşitli medhiyeler yazmıştır (Ateş 1968: 279-285).

Yenge (?), Zühre gibi Müşteriyi saçak/saçı için bir tabak yapınca ona yıldızlardan inci doldurdu, onun feleğe benzeyen çadırının perdesini/hicabını kapattı. Feleğin kösünü, Ayın çalparasını, Merihin güneşini/ışığını, Zühalin çatısında çaldı. Felek, tagarda/büyük toprak leğende onun **Sevrinin** kanından kına ve boya yaptı/karıştırdı. Eğer **Alî-i Lârî** dinar ve dirhemden bir parça/hisse bulamazsa **Benâyî**⁴⁶ ve **Kâsım Ahmedî** gibi söyle de onlar kîri/penisi üzere olsun.(?)

Şâhruhiye⁴⁷'de **Emîr Alî Şîr**'in Türkçe şiirlerine çok hoş ve güzel cevaplar yazan/nazireler söyleyen bir aksak Türk bulunmaktaydı. Ancak o kıssahanın⁴⁸ kelliği vardı. Fars diliyle onu şu şekilde hicvetmişti:

كى به كيرم سر كل سابقه اى بود ازل
بلکه بر خايه من صدقه شدى صد سر كل

اى كلک ريش میندار که آن بر منهدت
هست بر خايه [و] مویم رخ و ريش تو بدل

سر بی موی تو گویم مثلا کیر من است
کون بی موی تو این است مگر مثل و مثل

خنده ها چون بکنند بر سر کل لاده کسان
بر سر کل سیه روی زدی نحس زحل

همچو وی برف صفت کله وی شوره کند
کل شکفت است به کیر سر من مثل حمل

لنگ لنگان چو روم مجلس تو ای مداح
عذر من بشنو [و] با من تو مکن کل کل گل

Ezelden beri kel baş, penisime nasıl galip/üstün olur. Tam tersine yüzlerce kel baş, hayâma sadaka/feda olmuştur.

Ey kıl kalem!⁴⁹ Sen onu (yani hayâsı üstündeki penisi) kükremiş aslan zannetme. Benim kılım hayâmda, seninki yüzünde olup (benimkisi) seninkine galiptir.

Senin kılsız başının, benim penisim misali olduğunu söylerim. (Acaba) senin kılsız kığın, bunun benzeri ve misli midir?⁵⁰

Kel başa aptal kişiler gülünce Zühal'in uğursuzluğu, kel başa kara yüzünü çaldı (yani onu rezil rüsva etti).

(Zühal'in/Satürn'ün uğursuzluğu) onun gibi çorak başı lekelerle donatır (yani rezil eder).

(Böylece) kel, Hamel/Koç (burcu) misali ucu açık penisim gibi açılır.

Ey meddah! Meclisine ağır aksak topallayarak gelince özrümü görüp başımı (homurtuyla) şişirme.

⁴⁶ Timurlular döneminin meşhur şairlerinden olan Benâyî'nin tam adı Mevlânâ Kemâlüddîn Alî Şîr b. Ustâd Muhammed Han Mî'mâr-ı Herevî'dir. Babasının mimar oluşundan dolayı bu mahlası aldığı tahmin edilmektedir. Herât'ta doğmuş, Alî Şîr Nevâyî'nin çevresinde yetişmiştir. Kaynaklarda Nevâyî ile aralarında olan çekişmeden bahsedilmektedir. Bir dönem Herât'tan ayrılıp Akkoyunlulardan Sultan Ya'kûb'un yanına, Tebrîz'e gitmiştir. Bu sultanın ölümünden sonra tekrar Herât'a dönmüştür. Hayatının sonlarına doğru Hâlî mahlasını kullanmıştır. Şâh İsmâ'îl-i Safevî'nin Semerkand'da gerçekleştirdiği katliamda, 918/1512 tarihinde öldürülmüştür (Ateş 1968: 461-462; Kartal 2019: 637-653).

⁴⁷ Eski adı Fenâket ve Benâket olup Hocend ile Taşkend arasında, Sır-Derya üzerinde yer almaktadır (Babur 2006: 841).

⁴⁸ Dipnotta, "kıssahan" kelimesi yerine nüsha farkı olarak "civân/genç" kelimesi verilmektedir.

⁴⁹ Burada şair, rakiplerin penisini kıl kaleme benzeterek küçümsemektedir.

⁵⁰ Burada şair, senin kılsız kığın benim penisime benzeyemez demek istemektedir.

Bu gazel de insanı şaşırtan acayip olay ve durumlardan biridir. Ancak şair **Mevlânâ Hasan Şâh**⁵¹'in (şairlikteki) derecesi, şairler topluluğunun en üstünde olduğu için bu bizi şaşırtmıyor. Çünkü onun şiirlerinde çeşitli zarafet ve incelikler yer almakta şiire getirdiği yenilikler bulunmaktadır. Kedhudâlık/damatlık cihetiyle içerisinde birçok latife ve inceliğin bulunduğu bir kaside söylemiştir. O kaside şu şekildedir:

در شعر و در ندیمی و در علم و در ادب
نی در عجم یکی چو من است و نه در عرب

دنیای دون که قدر ندارد به خاشه‌ای
در چشم همتم چو خلالی است از خشب

استاد عصر خویشم و هر جا که می روم
از مکه، مصر و شام و دمشق است تا حلب

ایم حسب بس است که بگذشتم از نود
در لطف شعر و طبع مرا بس بود نسب

بیت من است از همه ابیات شاه بیت
شعر من است از همه اشعار منتخب

لیکن به دور خسرو غازی در این دیار
امسال او قتاد مرا حالت عجب

کو محرمی چنانکه توانم حدیث گفت
تا خود چه بود حاصل عمرم و ما کسب

عمرم به سر رسیده و در حالت چنین
در سال هشتصد و نود و نه سر رجب

در خانه جنگ کردم و بردند بنده را
در پیش قاضیی که عزیز است و منتخب

بار شریعت است که اشتر نمی کشد
آن اشتری که تنگ برو باشد و حطب

آنجا قتاد کوکیم از اوج تا حضیض
آنجا رسید اخترم از رأس تا ذنب

دار القضا و بحث زن و شوی و جنگ و بانگ
از بعد گفتگوی به صد عیب و صد شغب

بگشاد پا ولی سر خود را خزید باز
با آنکه هرگز نزدم از سر غضب

سوگند می‌خورم به کلام خدای خود

⁵¹ Şâhruh döneminden itibaren Timurlu saltanatında önemli görevlerde bulunan kimselere methiye ve mersiye yazan, çeşitli vesilelerle bir kısmı müstehcen hicivler kaleme alan Hasan Şâh, Horâsân'ın ünlü şairlerindedir. Gençlik dönemlerinde, Mâzenderân ve Fars'ın yöneticisi Sultan Muhammed b. Mîrzâ Baysungur'un yanında bulunmuştur. Mîrzâ'nın ölümünden sonra Herât'a gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Sultan Hüseyin-i Baykara, Horâsân'ı ele geçirince hem onun sarayına girmiş hem de Alî Şîr Nevâyî'nin dikkatini çekip onun himayesini kazanmış ve kendi vefatına kadar Nevâyî'nin hizmetinde kalmıştır. Meclislerine katıldığı Alî Şîr Nevâyî: "Şâhruh Mîrzâ zamanından bu kutlu zamana kadar pek çok sultan, ekâbir ve eşraf ile ilgili yazdığı mersiyeleri ile meşhurdur. Kendisi hoş-sohbet ve alaycı mizaçlı kişi olduğundan alayla karışık şiirleri ve kıt'aları çoktur." diyerek onun şiirdeki hüviyetini dile getirmiştir. Özellikle irticalen söylemiş olduğu şiirlerle tanınmıştır (Rejepova 2019: 78-79; Nevâyî 2001: I/400, II/82-83).

از ابتدای فاتحه تا سوره و قُب

در جامه خواب آنچه ز مردی و راستی است
تا قدر و قوتی که مرا بود در عصب

من باوجود پیری خود کار کرده‌ام
گاهی دو هفته يك شب و گه هفته‌ای دو شب

سودای پیرمرد حریص و زن جوان
تا روز بوسه‌های جوانانه چپ و چپ

لب از لب حبیب جدا کرده‌ام به زور
می جویمش کنون من دیوانه لب به لب

او هم فتاده است به چاهی چو آن کسی
کو از مناره‌ای بفتد بر زمین ترب

اکنون هزار ساله ره اندر میان شده
از دلبری که دور نبودیم يك وجب

در سر از آن شراب نمانده بجز خمار
خارم به پا شکسته ازو پا شده به طپ

آیم ز سر گذشته و از غصه می طپم
کس نیست گویدم که در این آب و گل مطپ

مشکل حکایتی است کسی را به آن کسی
کاو دست راست باز نداند ز دست چپ

در حالتی که گوشت ز ناخن جدا شود
آن خار خار در دل در دست با جرب

مصحف به فال خویش گشادم به فال من
تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ آمد و وَ تَبَّتْ

مادرزن حسود و برادرزن مسر
یا رب کنند حشر قیامت به بولهب

تعلیم می دهند که او پیر و تو جوان
در دست هرچه داشته باشد از او بقپ

ترک‌اند هردوشان سخنی گر دو می کنم
آن گویدم که تگ تور و آن گوید اغزی یب

اول ایته دور که بار تورور من ایته من که یوق
اول ایته دور که یوق نیمه هر قیدا بولسه تب

نحسند مثل عقرب و مریخ هردوشان
زن همچو ذو ذنابه و مادر چو ذو ذنب

دشنام می دهند و به جائی نمی رسد
مانند خارجی که کند بر امام سب

مانند دشمنی که شبیخون همی زند
از ترکناز بر سر من می‌کنند دب

نا آمده قمار چو برگشت داو من
هر بار من دو خر زنم و هردو چهار لب

در تنگنای ششدرم و مات مانده‌ام
در باختم هر آنچه مرا بد به يك قدب

مانند کودکی که نکرده سبق درست
و آنگه معلمش بگذارد سوی ادب

دیوانه گشته‌ام سخن من به ربط نیست
همچون کسی که بوزه خورد یا که کنب

فرزند نیز مرده و مانده نبیره‌ها
طفلان نا رسیده رسیده به جد ز اب

القصه همچو حمزه به صد مار کشته‌ام
عمر و امیه نیستم و معدی کرب

زن سنت است خواستن اما گذاشتن
نه فرض و واجب است، نه سنت نه مستحب

مردم عزب به خانه قاضی درون شوند
یا رب مرا چه شد که برون آدم عزب

شکر خدا که قاضی شهر هری نیم
بر قول کاظمی من گیدی زن جلب

در سلك آدمی صفتانم خری نیم
یا اشتری که کش نه مهار است و نه خطب

با آنکه وا گذاشتم آن شوم و فارغم
ترسم که دره‌ای نخورم تب تب تپ

شکر خدا خلاص شدم از زنی که او
کاهل نماز بود چو حَمَّالَةَ الْحَطَبِ

فردا به روز حشر که قاضی شود خدا
آنجا جواب دعوی خود می کنم طلب

يك لحظه گوش دار و به فریاد من برس
ای رزق خلق را کف کافی تو سبب

از بی زنی است خانه خرابی و درد دل
وز مفلسی است این الم و رنج و آن تعب

دری است نظم من به لطافت، ولی چه سود
در در کدام گوش توان کرد بی ذهب

القاب بنده خواجه حسن شاه شاعر است
اکنون فتاده است به این نام و این لقب

در حق این کمینه به حق خدا یکی است
... ار کنند بپوشند چارقب

کو آن کسی که شربت آبی به من دهد
چه جای شربتی که بود در علاج تب

ترسم بسان غوره کند روی خود ترش
از هرکه التماس کنم خوشه‌ای عنب

ای دل وفا مجوی ز شمشیر و اسب و زن
شفتالو از چنار نیابی و از غرب

مردان ببین که از جهت زن چه می کشند
ای روی زن سیاه به هردو جهان چو شب

Hem şiir hem nedimlik hem ilim hem de edepte, ne Acem ne de Arap'ta benim gibi biri yoktur.

Bir çöp kadar değeri olmayan (bu) aşağı/değersiz dünya, benim himmet nazarımda haşebden/odundan bir çöp/çubuk gibidir (yani hiçbir önemi ve kıymeti yoktur).

Mekke'den Mısır ve Şâm'a, Dımuşk/Dımaşk'tan Haleb'e kadar gittiğim her yerde, kendi dönemimin üstadıyım.

Doksan yaşımı geçmiş olmam bana haseb/asalet olarak yeter. Şiir ve tab'ın/şiir söyleme yeteneğinin vermiş olduğu lütuf, bana nesep olarak yeter.

Bütün beyitlerin şah beyti, benim beytimdir. Bütün şiirlerden seçilmiş olan şiir, benim şiirimdir.

Ancak bu yıl, bu diyarda **Hüsrev Gazi'**den ayrı kalmakla⁵² bende garip/şaşılacak bir hal oluştu (yani ben garip bir duruma düştüm).

Mahremimle/eşimle ilgili (ne olduğuna/gerçekleştiğine dair) bir olay anlatabilirim. Kendi hayatımın hâsılı/neticesi ne oldu ve biz (bundan) ne kazandık.

Böyle bir durumda sekiz yüz doksan dokuz yılı Receb⁵³ ayının başında ömrüm nasıl geçmişti ve durumum nasıldı.

Evde (eşimle) kavga ettim ve bu bendeyi/hakiri, aziz ve seçkin olan bir kadının/hâkimin huzuruna götürdüler.

Şeriatın yükü, bu dar ve sıkıntılı yolda deveye çekemeyeceği kadar yüklenmiş odun gibi bir ağırlıktır.

Orada, yıldızım zirveden alçağa düştü. Orada yıldızım baştan kuyruğa ulaştı/düştü, yani ben (tamamen) çöktüm ve mahvoldum.

Mahkeme(de) yüzlerce ayıp/kusur ve yüzlerce fesat/fitne söylenip konuşulduktan sonra, karı koca bahsi/ilişkisi, tartışması ve karşılıklı bağışması mevzubahis edildi.

O bana ayak diredi ve başkaldırdı. Ancak ben (onun bu tavrı vesilesiyle bende oluşan) öfke ve sinirden dolayı ona (asla) vurmam.

(Kur'ân-ı Kerîm'in ilk süresi olan) Fâtiha'nın başından/başlangıcından Vekab suresine (Felak suresine) kadar Allah'ın kelamı üzerine yemin ediyorum.

(Yemin ederim ki) yatakta erkeklik ve doğruluktan yana/erkeklik ve doğruluğun gerektirdiği yönde kuvvet ve kudretim nispetinde hareket ettim.

Ben, yaşlılığım rağmen bazen iki haftada bir gece bazen de bir haftada iki gece kendi işimi yapmış/sorumluluğumu yerine getirmişim.

Hırslı yaşlı bir adamın ve genç bir kadının sevdası, civanane/gençlikteki öpücüklerin devam ettiği güne kadardır.

Dudağı, sevgilinin dudağından güçlkle ayırdım. Şimdi ben dudak dudağa olan divaneliği(mi) arıyorum.

O, bir kuyuya düşmüş kimse gibidir. O, bir minareden sert bir yere düşmüş kimse gibidir. Şimdi arasından bin yıl geçti. Bir dilberden bir karış olsun ayrı olmadım.

Baş(im)da o şaraptan dolayı humârdan/baş ağrısından başka bir şey kalmadı. Diken ayağымda kırılmış, ondan dolayı ayağım sakatlanmış.

İş isten geçmiş, ben ise gamdan titriyorum. Bana, bu su ve çamurda debelenme diyecek hiç kimse yok.

Zorluk şurada ki (maalesef) sağını solundan ayırt edemeyecek bir kişi var karşımda.

(Eğer) et turnaktan ayrılırsa diken ister elde olsun ister gönülde (o), tıpkı uyuz gibidir.

⁵² "Hüsrev Gazi'den ayrı kalmakla" kısmı, "Hüsrev Gazi devrinde" şeklinde de düşünülebilir.

⁵³ Miladi 1494 yılının Nisan ayı.

Kendi falım için *Mushaf'ı/Kur'ân-ı Kerîm*'i açtım. Benim falıma onda **تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ** ayeti⁵⁴ çıktı.

Ey Rabbim! Kıskanç kayınvalide ve soğuk/ilgisiz kayınbirader, kıyamet gününde Ebû Leheb⁵⁵ ile haşrolsun/kıyamet günü dirilip bir araya gelsin.

Onun yaşlı, senin de genç olduğunu öğretiyorlar. Senin elinde her ne varsa ona sahip ol (yani sen onu kap, al götür).

Türk oldukları için her ikisiyle de Türkçe konuşuyorum. Ona: “**تَك تَوْر**/**tek tur** (düzgün dur)” dedim. O da bana: “**اَغْزَى يَب**/**ağzı yap** (ağzını kapat)” dedi.

Ol aytadur ki bar turur men ayta men ki yok

Ol aytatur ki yok nime her kayda bolsa tep

O söyler ki vardır, ben söylerim ki yok. Her nerede olursa olsun, o yok diye söyler.

Her ikisi de tıpkı Akreb ve Mirrîh/Merih gibi uğursuzdurlar. Kadın, (akreb gibi) zû-zunâbedir/kuyrukludur. Anne, Mirrîh (Merih gibi) günahkârdır.

İmama küfreden haricî gibi küfrederler/kötü söz söylerler, ancak bir yere varamazlar/ulaşamazlar.

Gece baskını yapan bir düşman gibi (yaptıkları) yağmadan/yağma ile başımın etini yediler (yani gece bana düşmanca saldırıp üzerime atılıyorlar).

Kumar oynamadan şans bana dönüyor. Her zaman iki eşek yüküm var/iki deliğe atarım, her ikisinin de dört dudağı var/her ikisi de dört dudaktan geçer. (?)

Altı kapımın kapanmasıyla mat oldum. Benim için kötü olan her şeyi bir ayakta kaybettim (yani kapılarımı kapatmış ve beni mat etmiş, yenilmişim ve elimdeki var olan her şeyi kaybetmişim).

Dersini doğru dürüst yapmayan bir çocuk gibi öğretmeni ona edeple ilgili (konulardan) bahsetmez olmuştur/onun öğretmeni edep yolunu bırakmıştır.

Boza yiyen ya da şarap içen bir kişi gibi ben de divane olmuşum. Sözüm de ilgisiz ve alakasız olmuştur.

Çocuk da ölmüş, (geriye) kız torun kalmış. Olgunlaşmamış çocuklar, babadan ataya ulaşmış.

Neticede Hamza (hikâyesinde olduğu)⁵⁶ gibi yüzlerce yılan öldürmüşüm. **Ömer**⁵⁷ (öl. 23/644), **Ümeyye**⁵⁸ (VI. yy) ve **Ma'dîkerib**⁵⁹ (ö. 21/641-42) değilim.

(Evlenmek için) kadına talip olmak sünnettir. Ancak kadını bırakmak, ne farz ne vacip ne sünnet ne de müstehaptır.

Bekâr kişi, kadının/hâkimin evine girmek istiyor. Ey Rabbim! Bana ne oluyor ki bekâr çıktım.

Allah'a şükürler olsun ki **Herât** şehrinin kadısı değilim. **Kâzımî**⁶⁰'nin sözüne göre ben deyyusum, kadın ise fahişedir.

İnsanlık silkinde/fitratında eşek sıfatlı değilim. Ya da ne yularla çekilen ne de odun çekilen bir deve değilim.

O uğursuzdan fariğ olup kurtulmama rağmen, şak şak diye bir kırbaç yemeyeyim diye korkuyorum.

⁵⁴ Leheb suresi, ayet 1. Meali: “Kahrolsun Ebû Leheb! Nitekim kahroldu, yok olup gitti.”

⁵⁵ Hz. Peygamber'in amcasıdır. Mekke'nin ileri gelenleri arasında yer alan Ebû Leheb, İslâmiyet'ten önce Resûl-i Ekrem'in dostuydu. Nitekim iki oğlu Utbe ile Uteybe'yi onun kızları Rukıyye ve Ümmü Külsûm ile evlendirmişti. Ancak peygamber olduktan sonra kendisine şiddetle karşı çıkmış ve en azılı düşmanlarından olmuştur (bak. Kapar 1994).

⁵⁶ Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın (ö. 3/625) menkıbevi hayatı etrafında oluşan ve anlatılan hikâyeler.

⁵⁷ Dört halifenin ikincisi.

⁵⁸ Kureyş kabilesinin en önemli iki kolundan biri olan Emevîler'in atasıdır. Babası Hz. Peygamber'in dedesi Hâşim'in ikiz kardeşi Abdüşems'tir (bak. Yiğit 2012).

⁵⁹ Muhadramûn şairlerinden olup cengâver sahâbilerdendir. Şiirleri genellikle savaş ve kabilesinin methiyle ilgilidir (bak. Sezikli 1991).

⁶⁰ İsnâşeriyye'nin yedinci imamı olup Ca'fer-i Sâdık'ın oğludur (bak. Öz 2020; Gölpınarlı 1979: 116-131).

Allah'a şükür olsun ki **حَمَّالَةَ الْخَطْبِ** ayeti fehvasınca⁶¹ namazda tembellik/gevşeklik eden bir kadından kurtuldum.

Yarın, Yüce Allah'ın kadı/hâkim olup hükmedeceği mahşer gününde bana sorulduğunda kendi davamı talep edeceğim.

Bir an olsun kulak ver/dinle ve benim feryadımı duy/işit. İnsanların rızkı için senin kifayetli elin sebep olarak yeter.

Hanenin harap ve gönlün dertli oluşu, kadın olmayışındandır/kadınsızlıktandır. Bu elem ve eziyet, o sıkıntı da yoksulluktandır.

Benim şiirim, letafet ve zariflikte bir incidir. Ancak ne fayda! İnci, altın olmadan hangi kulakta bulunabilir.

Bendeniz **Hâce Hasan Şâh**'in lakabı, şairdir. Şimdi bu nam ve lakap düşmüştür.

Bu aciz kulunuz yanında gerçekten Allah bir tanedir. Eğer onu giyerlerse altından kıyafetler dikerim (yani eğer beğenirlerse şiir söylerim).

Sıtma ateşini düşürecek şerbeti bırak, bana bir bardak şerbet-i âbî/su şerbeti verecek kişi nerede?

Koruk gibi kendi yüzünü ekşitmekten korkarım. Bundan dolayı her (bir) kişiden tatlı bir üzüm isterim. (Korkarım ki her kimden tatlı bir salkım üzüm istesem, yüzünü bana koruk gibi ekşitecektir.)

Ey gönül! Kılıç, at ve kadından vefa arama/umma. Çınardan ve kavaktan seftali arama.

Erkeklerin kadınlardan neler çektiklerini bir gör. Siyah yüzlü kadından dolayı her iki cihan da gece gibidir.

Bu kaside almış beyittir. Ancak aklıma şu an bunlar geldi.⁶² Diğer taraftan onun hicivle ilgili kasideleri ve kıt'aları sayısızdır. **Mevlânâ Hasan Şâh** ile ilgili latifelerden biri şu şekildedir:

Mevlânâ Hasan Şâh, bir kış mevsiminde tam anlamıyla aç açıkta kaldığı için oğluna: "Başına mavi bir sarık sar, üzerine mavi bir elbise giy ve **Emîr Alî Şîr**'in evine git. Emîr, seni bu vaziyette gördüğünde, senin matem içerisinde olduğunu anlar ve hemen durumunu sorar. O zaman ona: 'babam dâru'l-fenâdan/fani âlemden dâru'l-bekâya/ebedî âleme göçtü (yani öldü).' de. Senin vereceğin bu cevap üzerine Emîr, sana kefen ve cenaze masraflarının karşılanması için bir şeyler (yani para) verecektir. Sana verdiği (parayı) al, pazara git, oradan (o parayla) yiyecek ve içecek al ve onları eve getir." der. **Mevlânâ Hasan Şâh**'in oğlu, bu vaziyette **Emîr Alî Şîr**'in evine geldi. **Mevlânâ Hasan Şâh**'in oğlunu bu hüviyette gören **Emîr Alî Şîr**, hizmetçilerini göndererek onu yanına çağırtdı ve ona: "Senin bu durumun nedir?" diye sordu. O da **Emîr Alî Şîr**'e: "Babam öldü, ömrünü size bahşetti." dedi. Bunu duyan **Emîr Alî Şîr** çok üzülüp hüznüldü ve 'Çok yazık! **Mevlânâ Hasan Şâh** dönemin ender kişilerindendi.' diyerek ona üç yüz hani verdi. Üç yüz haniyi alan **Mevlânâ Hasan Şâh**'in oğlu, oradan ayrılıp pazara gitti. Babasının kendisine almasını söylediği şeyleri pazardan satın aldı ve onları eve getirdi. Ertesi gün **Mevlânâ Hasan Şâh**, **Emîr Alî Şîr**'in evine geldi. **Emîr Alî Şîr**, onu görünce gülmekten kırıldı ve ona: "Ey Molla! Hani siz ölmüştünüz. Bu hal de ne?" dedi. Bunun üzerine **Mevlânâ Hasan Şâh**, **Emîr Alî Şîr**'e: "Ey Emîr! Eğer o ihsanda bulunmamış olsaydın, işte ben o zaman ölürdüm." şeklinde cevap verdi. **Mevlânâ Hasan Şâh**'in vermiş olduğu bu cevap karşısında **Emîr Alî Şîr**, ona uygun giyim kuşam ile bin kebek/kepek dinarı verdi.

III

Bu çalışmaya konu olan üçüncü bölüm, "در بیان ارسال نمودن جناب میدع البدایع مخترع الروایع مولانا یوسف" نقاش صورت اعجوبة العجايب مولانا ریش الدین ابو المحاسن قاضی جادک به مجلس همایون و انبساط نمودن حضرت سلطنت شعاری از Bedâlar meydana getirip icat eden, yeni ve görülmemiş şeyler yapıp ortaya çıkaran Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş'ın Mevlânâ Rîşüddîn Ebu'l-mehâsin Kadı Câdek'in çok garip ve enteresan resmini sultanın kutlu meclisine göndermesi ve saltanat sahibi sultanın o resmi

⁶¹ Tebbet suresi ayet 4'ten nakis iktibas. Meali: "Odun taşıyıcısı, lâf getirip götüren, fitneci karısıyla birlikte."

⁶² Vâsîfî, burada aklına gelen 54 beyte yer vermiştir.

gördüğünde gülmesi hakkında" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Vâsîfî, önce Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş'ın Kadı Câdek'in insanı şaşırtıp hayrete düşüren çok garip bir resmini yapması ve onu Sultan Muhammed Bahâdır'ın meclisine göndermesinden, gönderilen bu resmin hüviyetinden memnun olan sultanın gülüp neşelenmesinden, yine sultanın üzüntülü zamanlarında onun neşelenip mutlu olması için **Bihzâd**'ın hemen insanı cezbeden bir resim çizip veya kişiyi etkileyen bir heykel yapıp onu sultana götürmesinden, hatta Bihzâd'ın Emîr Baba Mahmûd'un resmini, çeşitli şekillerde çizip onu sultana takdim etmesinden bahsetmektedir. Ayrıca bu bölümde; Sultan Hüseyin Mîrzâ zamanında Gevherşâd Bigüm medresesi tahtının üzerinde zencefil satan çok uzun ve yoğun sakala sahip Hâce İsmâ'îl-i Hisârî, sultanın Eşheb isimli atının ölümü, kıvılcım yiyen kuş ve Behzâd'ın yaptığı Ali Şîr'in resmi ile ilgili hikâyeye de yer verilmiştir. Bu bölümün tercümesi şu şekildedir (Vâsîfî 1340: 140-150):

Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş'ın Sultan Muhammed Bahâdır'ın Meclisine Gönderdiği Resim

929/1522 yılının Muharremü'l-harâm ayının bir Cuma sabahı, yeni ve daha önce müşahede edilmeyen güzel şeyler çizen musavvir/ressam, gayb sayfasına sanatlı eserler yazan ve görülmemiş hoş ve çekici şekiller çizen kalemle sabahın çok yaşlı, ak sakallı pirinin tasvirini, hem gülüp eğlenmek ve neşelenip ferahlamak için hem de gündüz vakti cihanı aydınlatan âlemin sığınağı olan padişahın sevinci ve mutluluğu için lacivert feleğin mine levhasına çizdi. Onun uzun sakalının kıllarını, nurdan iplerden yaparak yüce parlak şule hatlarından/hüzmelerinden olan fitilleri de onun üzerine saçtı/döktü. Hazret-i sultanu'l-a'zam, tüm millet ve ümmet meliklerinin delili, emir ve hükümler dairesinin merkezi, hilafet ayının onunla görüldüğü, memleket yıldızının onun adaletiyle parladığı felek görkemli⁶³:

Nazm:

شاهی که قصر او ز ثریا نشان دهد
درگاه عالیش ز حوادث امان دهد

Kasrı, Süreyyâ⁶⁴ dan nişan veren; yüce dergâhı, havadisten aman veren bir sultandır.

İslâm'ın koruyucusu, Müslümanların destekçisi/yardımcısı, milletin, dünyanın ve dinin yardımına koşan **Ebu'l-muzaffer**⁶⁵ **Sultan Muhammed Bahâdır** (Allah mülkünü daim kılsın) devlet divanhanesindeki yücelik ve hükümdarlık tahtına, büyüklük ve mutluluk payitahtına/merkezine, tahta cülus etmek için teşrif ettiler. Asrın ender bulunanı, hüner ve marifette maharet sahibi, güzel resimler yapmakta şöret sahibi, döneminde eşi benzeri olmayan saygıdeğer **Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş**⁶⁶, özellikle resim yapma sanatında ve nakkaşlık mesleğinde öyle bir dereceye sahipti ki onun (insanı) büyüleyip heyecanlandıran kaleminden çıkan nakışlarından/resimlerinden bir tanesini Çin surethanesine/resim atölyesine götürseler:

⁶³ فَلَکٌ بِهِ قَمَرُ الْخَلَافَةِ طَالِعٌ وَ بَعْدَئِهِ نَجْمُ الْأَيَّالَةِ سَاطِعٌ. karşı.

⁶⁴ Arapça olan Süreyyâ adı; Türkçede Ülker, Farsçada daha çok Pervîn diye geçmektedir. İlm-i nücûma göre Süreyyâ, içinde yer alan yıldızlar öküz (boğa) şeklini yansıtmışından Sevr adıyla anılan burcun sırt/hörgüç kısmında iki sıra halinde dizilmiş altı veya yedi yıldızdan meydana gelen açık bir kümedir. Diğer bir görüşe göre Süreyyâ, Hamel burcunun kuyruğunda sıralanmış olup üzüm salkımı veya gerdanlık gibi görünmektedir. Câhiliye döneminde Araplar tarafından kutlu sayılan yıldızlardan biridir. Yahudilerce de kutsal kabul edilen bu yıldız kümesi, ayrıca "yedi kız kardeş" veya "peren" adıyla da anılmaktadır. Yedi yıldızdan meydana gelmesi sebebiyle "benâtü'n-na'ş" adlı yıldız kümesiyle karıştırılmıştır. Yunan mitolojisine göre bu yıldızlar Atlas ve Pleione'un yedi kızı olup sonradan yıldız halini almıştır. Altısı tanrılarla evlenen bu kızlardan sadece Merope bir ölümlü ile evlendiği için utancından parlaklığını kaybetmiş ve bu yüzden bazen görünmez olmuştur (bak. Uzun 2010).

⁶⁵ "Galip gelenlerin babası" anlamına gelen bu kelime, Sultan Muhammed Bahâdır'ın lakabıdır.

⁶⁶ Meşhur nakkaş Bihzâd'ın öğrencisi.

Mısra:

صورت شود خراب و به دیوار در رود

Resim harap olur ve duvara girip kaybolur.⁶⁷

(Çin surethanesinin/resim atölyesinin duvarında bulunan resimler, gönderilen o resim karşısında duymuş oldukları utançtan hem harap olup resimlikten çıkarlar hem de yerin dibine girip duvarda yok olurlardı.)

Eğer onun hünermendlik/hünerlilik gül bahçesinden bir gül nakşını/resmini alıp gülistana getirirler:

Mısra:

گل باز غنچه گردد و در خار در رود

(Gülistanda bulunan) çiçek(ler) tekrar tomurcuklanır, diken(in)de yok olur.

Kadı Câdek'in insanı şaşırtıp hayrete düşüren çok çirkin, garip ve ilginç bir resmini yapmıştı. Bu resim şu şekildeydi: **Kadı Câdek**'in sakalının aşırı yoğunluğu, yaşlı bir ağac(ın dalları) gibiydi. Boyu, o aşırı yoğun sakalının altında duran bir hâşiye⁶⁸/saçak gibi görünüyordu. Başı ve yüzü, yün çuval üzerine üşüşüp konmuş bir keneyi andırıyordu.

Ferd:

چون دم عکه ای بود آن ریش در نظر

بیبت نصاب راست شد اکنون که ریش پر

O sakal, görünürde kuzgunun kuyruğu gibiydi. (Ancak) şimdi sakalı daha gürleşip sıklaştıkça (bu durum) tam olarak doğrulandı/doğruluğu netleşti.

Onun bıyık ve sakalının aşırı yoğunluğu karşısında denizkestanesi bile daha hoş ve narindi, görünüşte ise ondan daha kısa ve benekliydik. O zayıf beden, tıpkı dürülmüş fitil(e benzeyen karışık ve birbirine girmiş sakalın) arkasında, teke postundaki/postuna sarılmış zayıf ölü gibi görülmekteydi. İşte **Mevlânâ Yûsuf-ı Nakkâş**, **Ebu'l-Muzaffer Sultan Muhammed Bahâdir**'in yüce meclisine ve ulu mahfiline yapmış olduğu bu çirkin, ilginç ve enteresan resmi gönderdi. O suret/resim, Hazret-i sultanın (Allah onun mülkünü/devletini daim kılsın.) güzel kokulu/kutlu gönlünün ferahlamasına sebep ve nurlu zamirinin/yüreğinin neşelenmesine/açılmasına vesile oldu.

Ferd:

یک شکرخنده که از لعل شکر خند کند

چار بازار جهان پر شکر و قند کند

Şeker gibi tatlı la'l dudağından oluşan tek bir hoş ve güzel gülüş, dünyanın dört bir tarafını şekerle doldurup tatlı yapar/tatlandırır.

Zamanın sultanları ve yüce mertebeli hakanlarının çoğunluğu, fıtraten bu çeşit resimlere karşı çok fazla ilgi duyuyor ve teveccüh gösteriyordu. Meşhurdur ki, Allah'ın çeşitli bela ve

⁶⁷ Şair burada, resmin resimlikten çıkacağını ve duvarda mahvolup yok olacağını dile getiriyor.

⁶⁸ Sözlükte "doldurmak; gereğinden fazla söz söylemek veya yazmak" anlamlarına gelen **haşv** masterından türetilen **hâşiye** "söz ve yazıdaki fazlalıklar, bir şeyin kenarı, bir eserin ve yazının bulunduğu sayfanın kenarlarındaki boşluk (marj)" anlamına gelmektedir. Terim olarak ise "sayfa boşluklarına ilâve edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not" anlamındadır. Genellikle muhtasar olarak oluşturulup yazılan meşhur bir metnin şerhi üzerine yapılmış olan hâşiyeler, hem şerhte hem de metindeki bazı kelime ve terkiplerle ya da metinde geçen özel isim, âyet, hadis, şiir gibi hususlarla ilgili olarak yapılan kısa açıklamalar mahiyetindedir. Ancak bu açıklamalar bazen metinden uzun olabilmektedir. Şerh ise eserin bütününe dair daha geniş izahları ihtiva eden kitaplar için kullanılmaktadır. Bilhassa VIII/XIV. asırdan sonra şerh mahiyetindeki müstakil eserlere de hâşiye denilmiş ve kelime bu anlamda teknik bir terim haline gelmiştir. Bu tip eserlere hâşiye adı verilmesinin sebebi, şerh edilen eserin yüksek değeri karşısında ona yapılan eklerin sadece boşlukları doldurma kabilinden önemsiz ilâveler olduğu şeklindeki düşüncedir (bak. Topuzoğlu 1997).

musibetlerden koruduğu **Horâsân** vilayetinde Allah tarafından günahları bağışlanan **Sultan Hüseyin Mîrzâ** (Allah onun kabrini nurlandırın) zamanında bir kişi vardı. O, Gevherşâd Bigüm medresesi⁶⁹ tahtının üzerinde zencefil satıyordu. Onun öyle bir sakalı vardı ki ne zaman bir rüzgâr esip onun sakalını kaldırsa/hareket ettirse **Kadı Câdek**'in sakalı gibi sakalı olanların binlercesi kendini onun karşısında yok ederdi. Eğer **Kadı Câdek**, o kişinin sakalının büyüklüğünü ve heybetini görse hem utancından hem de şaşkınlığından parmağını ısırır, kendi sakalını da hemen kapatarak gizlemeye çalışırdı. Şu rubai, onun sakalı hakkında söylenmiştir:

ریشی که از او پاک دُیر بتوان کرد
کون پوش خر و جُل شتر بتوان کرد
از صد يك آن توان جوالی کردن
کانرا به هزار گوز پر نتوان کرد

O öyle bir sakal ki, ondan temiz bir kıç yapılabilir. Eşeğin kıcının örtüsü ve devenin çulu/palanı yapılabilir. Yüzde bir ihtimalle ondan bir çuval yapılabilir. Onu binlerce yelle/osurukla dolduramaz.

Sultan Hüseyin Mîrzâ, her yıl, nevruda büyük emirlerinden birine gidip onun sakalını satın alması için emrederdi. Ancak satıcı, sultanın emirine vermiş olduğu bu emri, o an gayb (âlemi) meleşinden işitirdi.

Ferd:

اینجا فروش ریش که این جمع پرزراوند
جای دگر میر که به گوزی نمی خردند

Sakal satışının yapıldığı bu yerde, sakal satıcılarının hepsi altın değerindedir, ancak onu başka yere götürme çünkü onu bir gaza/osuruğa satın almazlar.

Daha sonra sultan, nakkaşlara: “O zencefil satıcısının sakalını, tıpkı tavus kuşunun kuyruğu gibi hem çeşitli renklerle boyayıp renklendirin hem de farklı nakışlarla süsleyin.” diye emrederdi. Oysa o adamcağız, sakalını, kendi sevdasının tuzağına öyle bir çevirmişti ki sakalını satın almaya gelenleri, bizzat o kendi tuzağına çekip düşürerek avlardı. Nahif ve zarif tabiatlı şairler, onun sakalı hakkında daha önce hiç söylenmemiş, görülüp duyulmamış söyleyiş ve ifadeler dile getirmişler, hatta temiz ve berrak fikirleriyle ince ve güzel anlamlar bulabilmek için çok gayret gösterip uğraşmışlardır. Zencefil satıcısı, nahif ve zarif tabiatlı şairlerin söylediği o beyitleri, bir taraftan yüksek sesle okurken diğer taraftan da kendi bıyık ve sakalını dağıtıyordu. Onun çok güzel sesi olan ve harika şarkı söyleyen bir oğlu vardı. Kendi sakalı için söylenen bu beyitleri, ona öğretip ezberletmişti. Onu kendi karşısında ayakta durdurdu ve ona; bu beyitleri hoş/güzel sesi ve gönül çeken ezgisiyle okumasını söyledi. Orada olup da zencefil satıcısının oğlunun okuduğu beyitleri dinleyenler, hem çocuğun okuyuşunun hem de musikinin oluşturmuş olduğu duygu ve etkiyle kendilerinden geçip vaveyla kopardılar. İçerisinde buldukları haletiruhiye ile hemen onun sattığı malları satın aldılar ve büyük bir telaş içerisinde onları alıp götürdüler. O beyitlerden biri şu şekildedir:

Beyit:

از آن به کندن ریشت بود دلبری ما
که هست ریش تو دام کلاغ گیری ما

Senin o (saç) sakalından yolmak bizim aşkımızdı/dilberimizdi. Senin sakalın bizim kuzgun yakalama tuzağımızdır.

⁶⁹ Şâhruh Mîrzâ'nun eşi ve Uluğ Bik'in annesi olan Gevherşâd Bigüm'ün Herât'ta yaptırdığı medrese. Meşhed'deki caminin mimarı olan Kıvâmüddin Şîrâzî'nin başkanlığında; 1417 yılında başlayan inşaat 1434'te tamamlanmıştır. İki minareli olan medreseden bugüne iki şerefeli bir minare ile bitişğinde yer alan türbe kalmıştır (bak. Uslu 1996).

O adamcağız, aslında مَنْ طَالَ شَعْرُهُ قَصَرَ شُغْرُهُ⁷⁰ sözünün hükmü gereği çok aptal ve ahmaktı.

Uzun Sakalı ve İri Cüssesiyle Meşhur Hâce İsmâ'îl-i Hisârî

Hâce İsmâ'îl-i Hisârî, bu dünyada sakalının uzunluğu ve heybetiyle dikkat çeken en meşhur kimselerdendir. Onunla ilgili şunlar nakledilmiştir:

Hâce İsmâ'îl-i Hisârî, bir gün oturmuş bir kitabı okuyup inceliyordu. Birden gözüne; kitapta kayıtlı olan “uzun boylu ve uzun sakallı olan kimsenin akli olmaz” hükmü ve değerlendirmesi ilişti. O an, zihnini hem bu düşünceden hem de verilen yargıdan arındırmak için sakalını tutup sıvazlamaya, tefekkür gömleğine bürünüp düşünmeye başladı ve kendi kendine: “Ben bu hükmü ispat için bu davaya baş koyarsam işte o zaman ben, tam akılsızlığın kemalindeyim. İşte şu an uygun olan şey, ileri sürülen bu hükmün çürütülüp yok edilmesidir. Bu da mümkündür. Verilen bu hükmü ve onun geçerliliğini, bizzat sakalımı keserek yok edip geçersiz kılacağım.” dedi.

Hasılıkelam, sakalını kesmeye karar verdi. Ancak onun uzun, çok yoğun ve kılları karışık birbirine giren sakalı, rahatlıkla kesilip temizlenmeye uygun değildi. Diğer taraftan dile getirilen ve hüviyeti açıkça belli olan hükmün ortadan kaldırılması için de acil bir yol bulması gerekiyordu. Bundan dolayı sakalındaki bu karışıklığın giderilmesi için ilk önce sakalını kısaltmayı uygun gördü. Sakalını kısaltmak için her ne kadar aceleci davranırsa da maalesef bir makas bulamadı. Bunun üzerine kendi sakalından bir tutam tuttu ve onun fazlalığını yanan bir mumun alevinin üzerine getirdi. Bu davranışı sergilemekle kendini, bu dünyada akılsızlıkta alem/akılsızlığın timsali yaptı. Mum alevinin üzerindeki sakalının uçları yanmaya başlayıp elini yakınca hemen sakalını tuttuğu elini mumun alevinin üzerinden çekti. Elini çeker çekmez sakalının tamamı yandı. O esnada, divit ve kalem orada hazır bulunuyordu. Kalem eline alıp divite batırdı ve o kitabın ilgili sayfasının kenarına haşiyeye olarak: “Biz, bizzat (bunun doğruluğunu) tecrübe ettik ve denedik. Şüphesiz bu söz/hüküm gerçek ve doğrudur. Hatta bu hükmün doğruluğunda hiçbir şüphe ve tereddüt de yoktur.” diye yazdı.

Asıl Konuya Dönüş ve Bihzâd-ı Nakkâş'ın Çizdiği Emîr Baba Mahmûd'un Resmi

Hasılıkelam, her ne kadar kişiyi kötü gösterip imajını bozan o resim ve hoş ve güzel olmayan şekil/görünüş, **Kadı Câdek**'in bizzat kendisini iğrenç ve çok kötü gösterse de bütün âlemin sığınağı olan Hazret-i padişahın nurlu gönlünün mutlu olması ve ferahlamasına sebep olmuştur. Saltanat bahçesinin gülfidanının taze goncasının açılışı, askerler ve halkın gönül goncalarının açılıp neşeli ve huzurlu olmasına vesile iken o (gonca) açıldı/sultan güldü ve o resim basiret ehli/âlimler tarafından çok beğenildi ve takdir gördü. Zaten, bundan dolayı hem halkın tamamının gönül huzuru, rahatlığı ve mutluluğunu hem de mahlukâtın tümünün hatırının sevinç ve refahı ile esenliğini sağlayan zamanın sultanları ve yüce dereceli hakanları, kendi tabiatlarını/gönüllerini hoşnut kılıp mutlu etmek, hatırlarını güzelleştirip rahatlatmak için de sürekli büyüleyici resimler çizen ressamı ile daha önce görülmemiş çok güzel nakışlar yapan nakkaşların tamamını, yüce başkentlerinde/saraylarında bulundurur, onları himaye edip kollar, çalışmalarını gerçekleştirmeleri için uygun ortam hazırlayıp destekler ve çeşitli iltifatlarda bulunur, hatta onların durumlarıyla yakından ilgilenirlerdi. Bu (insana) neşe veren taife ve iyi huylu/temiz yaradılışlı fırka/topluluk, dünya halkının tamamının huzurunun sebebi ve sevincinin gereğidir. Onlar, إِحْسَالُ السُّرُورِ فِي قَلْبِ الْمُؤْمِنِ يُوَارِي عِبَادَةَ النَّعْلَيْنِ⁷¹ hükmünce insanoğlunun en iyi/temiz ve hayırlı grubundandırlar. Bunun için Tanrı tarafından yarlıganmış ve ibadetleri kabul edilmiş sultan (Tanrı merkadini nurlandırın), bu sanatın hünermendlerinden ve bu mesleğin daha önce görülmemiş

⁷⁰ Saçını uzatan kişinin şuuru/hissi, kısa olur. Bu söz, Türkçede “saçı uzun akli kısa” şeklinde kullanılmaktadır.

⁷¹ Müminin kalbini sevindirmek, insan ve cin taifesinin tüm ibadetlerine denktir.

çok güzel nakışlar/resimler yapanlarından **Üstâd Bihzâd-ı Nakkâş**⁷² (öl. 942/1535-36 [?])'ı ki yedi iklimin ressamı/nakkaşları onun (sanatının) karşısında teslim olup başlarını eğmişler; hatta onların tamamı tartışmasız olarak güvendikleri ve yetkin gördükleri resimlerini ona teslim etmişlerdir. Sahip olduğu bu hüviyetten dolayı ona "Mânî-i Sâni'/İkinci Mânî"⁷³ lakabını uygun görüp verdiler. Bu yüce mertebeli sultanın ne zaman bir gam veya elem hatrını/zihnini etkilese ya da bir toz yumağı, onun nurlu gönül aynasını kaplasa **Bihzâd**, hemen insanı cezbeden bir resim çizer veya kişiyi etkileyen bir heykel yapar ve onu sultana gösterirdi. Sultan, bu resim ve heykeli görür görmez gönül aynası, küduret jenginden/pasından ve hatır/zihin sahifesi de külfet nakışlarından hemen temizlenir ve böylece parlardı. Her türlü sanatta maharet sahibi olan saygıdeğer üstad, her zaman/sürekli muhtelif resimleri ve çeşitli nakışları yanına alır ve beraberinde götürürdü. Gerekliği zaman o resim ve nakışları hemen kullanırdı. O daha çok âlemin koruyucusu dergâhının büyük şan sahibi emirlerinden ve yüce mertebeli ulu şahsiyetlerinden olan **Emîr Baba Mahmûd**'un resmini, çeşitli şekillerde resmedip çizerdi. **Emîr Baba Mahmûd**, bu resimlerde, görülmemiş mükemmellikte bir imaja ve insanı hayrette bırakan bir mükemmeliyete sahipti. Nitekim bu kıt'a, sanki onun bu hüviyetine uygun gelecek bir şekilde söylenmiştir:

Kıt'a:

همه شحمی و لحم ای میر اعظم
خوش آن کاو چون تو میری بر گزیند

اگر اسپ تو هرگز جو نیابد
ز ضعف و لاغری کی رنج بیند

تو هر گاهی که بر وی می نشینی
دو صد من گوشت بر وی می نشیند

Ey büyük/yüce Emir! Sen tamamen bir yağ ve et (yığıcı) gibisin. (Senden önce acaba) senin gibi seçkin, hoş ve neşeli bir emir yaşamış mıdır?

Eğer senin atın asla/hiç arpa bulamazsa zayıflık ve arıklıktan dolayı kim eziyet çekip zarar görür.

Sen ne zaman ki ona binmek istesen işte o an; iki yüz man et, ona yüklenmiş olur.

Bununla birlikte **Emîr Baba Mahmûd**, bu semizliğine ve iriliğine rağmen son derece çevik/kıvrak ve hareketli/hızlı idi. Ancak maneviyatının derecesindeki yükseklik ve mükemmelliğinden kendine, dünya halkının gönlünde tıpkı ruh/can gibi bir yer edindi. Dostluğundaki samimilik, tavır ve davranışlarındaki güzellik ve (anlattığı) hikâyelerindeki

⁷² Dönemi yazarlarından Haydar Mîrzâ ve Dost Muhammed onun Mîrek Nakkâş adıyla tanınan Emîr Rûhullah'ın, XVI. asır Osmanlı münevvisi Gelibolulu Mustafa Âli de Tebrizli Pîr Seyyid Ahmed'in öğrencisi olduğunu zikretmiştir. Bâbürlü Hükümdarı Cihângîr, Halîl Mîrzâ adlı bir nakkaşın üslûbunu geliştirmiş olduğunu ileri sürerken, meşhur tarihçi Hândmîr ise Bâbürlüler'in kurucusu Bâbür ve tarihçi Mîrzâ Muhammed Haydar; onun ününün artışı, kendisini himaye ve teşvik eden yakın dostu Alî Şîr Nevâyî'ye borçlu olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, Timurlu Hükümdarı Hüseyin-i Baykara'nın himayesi de bu olağanüstü yetenekli sanatçının her türlü imkânı elde ederek ün sahibi olmasına ve eser vermesine zemin hazırlamıştır. Ondan bahseden bütün kaynaklar onu, devrinin en büyük nakkaşı olarak zikretmişler; onun gerçekçiliğini, fırça kullanmadaki ustalığını, zarafet ve inceliğini övmüşlerdir. İslâm dünyasında uyandırdığı ilgi ve üstün yeteneği, adının efsaneleşmesini ve yüzyıllar boyunca Mânî ile birlikte anılmasını sağlamıştır. Hatta en faal döneminin Herât'ta Hüseyin-i Baykara (1468-1506) zamanı olduğu anlaşılan Bihzâd, "Mânî-i sanî" olarak da ifade edilmiştir. Haydar Mîrzâ, Bihzâd'ın öğrencileri arasında portre sanatçısı olduğunu belirttiği Kâsım Alî-i Maksûd ile Molla Yûsuf'u zikretmiştir. Mustafa Âli ise Horasanlı Şeyhzâde ile Âgâ Mîrek'i, İskender Münşî de Muzaffer Alî'yi yetiştirdiğinden söz etmişlerdir (bak. Çağman 1992).

⁷³ Meşhur bir Çinli nakkaştır. Zerdüş diniyle Hristiyanlığı birleştirerek yeni bir din oluşturmuş, çizdiği resimleri mucize diye gösterip peygamberlik iddiasında bulunmuş, Sâsâniyân'dan Behrâm-ı Şâpûr döneminde İran'da derisi yüzülerek M 274 yılında öldürülmüştür. Resim mecmuasına Erteng, Erjeng, Engelyûn ve Niğâr isimleri verilmektedir. Ancak Mânî'nin resim atölyesine Erjeng dendiği de rivayet edilmektedir. Mânihizm mezhebini kuran Mânî'nin başka bir kişi olduğunu ifade edenler de vardır (Onay 1992: 282).

renklilik, sultanın meclisini, cennet bahçesini kışkandıracak derecede süslerdi. Böylece o kutlu sultanın gönlüne sevgi tohumlarını ekerdi.

Onunla ilgili anlatılan şirin/güzel hikâyelerden biri şu şekildedir:

Sultanın Eşheb Adlı Eşsiz ve Sevgili Atının Ölüm Haberi

Dinin koruyucusu olan o sultanın Eşheb adında, tâzî-nejâd/soylu bir Arap atı vardı:

Ferd

تا شاه روح بر فرس جسم شد سوار

چون آن فرس ندیده در این سبز مرغزار

Sultan o ata binene kadar o at gibi (bir at), bu çimenlikte görülmedi.

Felekte gidişindeki hızı öyle bir hüviyetteydi ki, *سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى* ayeti gereğince⁷⁴ Yaradan'ın şehsüvar misafiri (Hz. Peygamber), eğer Mirac gecesinde ona binseydi, onun dokuz kat mînâ/mine renkli gökyüzündeki gezintisi ve *قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى* ayetinin⁷⁵ cilvegâhı/zuhur yeri, filozof ve hekimlerin hayali karşısında imkânsızdı.

Nazm

اگر مرد بر پشت اوها زدی

نخستین قدم بر ثریا زدی

سوار از خرام وی آگه نگشت

چو عمری که در شادمانی گذشت

بسان دو گوشش دو پیکان که دید

دو پیکان به یک تیر پران که دید

Eğer bir kişi o atın terkisine vurursa Süreyya'ya ilk adımı sen atarsın.

Ömrü gibi sevinçle geçen kişi gibi (onun) sürücüsü, onun hıramından/gidişinden haberdar değildi.

Onun iki kulağı gibi iki peykân/temren kim görmüştür. Hatta iki oku tek yayla atan kim olmuştur/kim görülmüştür.

Eşheb, hızlı yürüyüştü/gidişli ve şimşek fitratlı idi. Ona binen kişi, her ne zaman bir yere/tarafa ok atacak olsa, attığı okun önünden de o atı koşursa, şüphesiz o at hedeften geçtikten uzun bir süre sonra o ok, ancak hedefe ulaşırdı.

Nazm

بگریخته آذر از سم [او]

آویخته صرصر از دم او

هر گاه که در عرق شدی عرق

باران بودی و در میان برق

هر سنگ که از سمش بجستی

مینای سپهر را شکستی

Ateş, atının toynağından kaçır. Sarsar/kasırga, onun kuyruğundan asılır.

Tere gark olduğu/çok terlediği zaman, şimşekler arasında yağmura tutulursun.

Onun toynağından sıçrayan her taş, feleğin minesini kırar.

⁷⁴ İsrâ suresi, ayet 1'den nakis iktibas. Meali: "Gecenin bir bölümünde, bazı delillerimizi kendine göstermek için kulu Muhammed'i Mescid-i Haram'dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah yücelerden yücedir."

⁷⁵ Necm suresi, ayet 9'dan nakis iktibas. Meali: " Öyle ki, iki yay mesafesi kadar hatta daha fazla yaklaştı."

Tesadüfen o çok güzel ve alımlı endama sahip olan ve cömert ve çekici tavırlar sergileyen at, tıpkı güzellerin ahu gözleri gibi güçsüz ve hasta, dilberlerin beli gibi zayıf ve ince oldu. Atlar öldüğünde, her zaman imrahor/seysis: “Şu şu at öldü.” diye haber getirirdi. Sultan, Eşheb’in hasta olduğunu işitip öğrenince çok üzüldü. Bulduğu bu üzüntü içerisinde: “Her kim Eşheb’in öldüğü haberini bana getirirse onu ortadan ikiye ayırırım.” dedi. Tıpkı büyüklerin söylediği gibi “Gönlü incittiğini/yaktığını bildiğin bir haberi, sen bırak bir başkası söylesin.”

Ferd

بلیلا مژده بهار بیار
خبر دی به بوم باز گزار
Ey bülbül! Baharın (geliş) müjdesini getir. Kışın haberini baykuşa bırak.

Tesadüfen, hemen o gün sultanın atı Eşheb öldü ve diğer dünyanın çayırılığına temayül etti. İmrahor, **Emîr Baba Mahmûd**’un huzuruna geldi ve ona: “Eşheb atın öldüğünden sizin haberiniz olsun. Kendine can verene/kendini Yaradan’a, canını verdi. Eğer ben vuku bulan bu korkunç durumu (sultana) arz edersem/söylersem şüphesiz benim canım, Eşheb’in arkasından alınacak ve yokluk çölüne doğru gidecektir. Sizden başka hiçbir kimse bu korkunç durumu sultana söyleyemez. Bundan dolayı bu durumun sultana arz edilmesini size havale ediyorum.” dedi.

Emîr Baba Mahmûd, sultanın huzuruna geldi ve kendi yerine oturdu. Sultan, ona: “Benim atım **Eşheb**’in durumu hakkında haberin var mı?” diye sordu. Sultanın bu sorusu üzerine **Emîr Baba Mahmûd**, hemen oturduğu yerden ayağa kalktı, sultanın huzuruna varıp diz çöktü ve sultana: “Ey şahım! Daima devlet ve yüceliğimizin atı, eyer altında temkinli ve ikballi/uğurlu, sonsuz baht ve devletimizin pâyı/ayağı selamet ve saadet üzengisinde olsun. Tesadüfen at ahırının eşliğinden geçerken **Eşheb**’i gördüm. Alışılmamış bir tavır ve görülmemiş bir davranışa sahipti. Asla saman ve arpa yemiyor, su da içmiyordu. Hatta sürekli uyuyor, hiç hareket etmiyor, nefes alıp vermiyordu. Sultan, **Emîr Baba Mahmûd**’un bu sözleri üzerine güldü ve ona: “Ey bedbaht! Sen ne söylüyorsun? Desene benim atım **Eşheb** ölmüştür. Emîr, sultana gerekli saygıyı ve hürmeti gösterdikten sonra: “Ey sultanım! Siz, tehdit edip korkutarak bu korkunç haberin duyulup yayılmasına engel oldunuz. Allah’a şükürler olsun ki bu durumu bizzat siz haber verdiniz, böylece bu zor durumdan herkesi kurtardınız.” dedi. Sultan, **Emîr Baba Mahmûd**’un sergilediği hem temkinli ve tedbirli tavır hem de zarif ve ince davranış karşısında büyük bir memnuniyet duydu ve çok güldü. Daha sonra sultanın emri üzerine o atı kefenlediler, kabre götürüp gömdüler. Ayrıca o at için taziye yemeği verdiler.

Söylenen Söz ve Muhalin İspatı: Kıvılcım Yiyen Kuş

O atın güzelliği, şuur/duygusu ve akıllılığı hususunda anlatılan birçok meşhur hikâye vardır. İleri gelenlerin söylediği doğru ve gerçek birçok söz de bulunmaktadır. Bu sözler, her ne kadar doğru ve gerçek olsa da eğer muhal/imkânsız görünüyorsa bunları duyup dinleyen kişiler, doğaları gereği bu anlatılanları zor kabul ederler. Bundan dolayı bu tarz sözleri söylememek daha evladır. Özellikle sultan ve hakanların huzurunda bu hikâye güneşten daha bariz ve dünden daha açık ortadadır⁷⁶ ki dünyayı gezmiş bir kişi, **Magrib**⁷⁷ diyarında bu hikâyeyi anlatmıştır:

Beyit

یکی مرغ دیدم که اخگر خورد
چو عنقای مغرب که اختر خورد

Yıldız yiyen Magrib Ankası gibi kor/kıvılcım yiyen bir kuş gördüm.

⁷⁶ Kırş. اظهر من الشمس وابين من الامس

⁷⁷ İki bölüme ayrılan Magrib diyarının yarısı doğuda, diğer yarısı da batıda yer almakta ve Rum denizi kıyılarında yer almaktadır. Doğusu; Berka, Ifrikiyye, Tâhert, Tanca, Sûs, Ezile ve buralara yakın olan yerlerdir. Batısı ise Endülüüs’ten oluşmaktadır. Doğu tarafı, Berka ve İskenderiye arasından Mısır’a sınırdır (bak. İstahri 2020: 40-51).

Söylenen bu sözü uygun ve mantıklı bulmayan sultan, yüzünü buruşturup suratını astı. Bunun üzerine bu sözü söyleyen kişi, söylemiş olduğu sözden dolayı utandı. Artık o kutlu kuşu bulup yakalamaktan başka hiçbir çare kalmadığını düşündü. Bunun için çöl ve kırlara gitti ve oralarda gezip o kuşu araştırıp soruşturdu. Aramaya başladıktan bir yıl sonra o ilginç kuşu, bulup yakaladı. Onu padişahın huzuruna getirerek iddiasının gerçekliğini kanıtladı. Padişah, gülmeye başladı ve ardından ona: “Ey derviş! Biz senin sözünü kabul edip uygun gördük ve seni doğru söyleyenlerden saydık. Ancak akıllı kişi, söylemiş olduğu bir sözü doğrulamak için niçin bir yıl zahmet çeker.” dedi.

Yeniden Asıl Konuya Dönüş

Hasılıkelam üstadın sanatı ve derecesi günden güne anbean ilerleyip gelişti. Onun çizdiği her bir resim, gayb perdesinin altından/arkasından onun fetih ve yetkinlik suretini yansıtır gösteriyordu.

Bihzâd ve Emîr Alî Şîr Nevâyî’ye Sunduğu Resim

Meşhurdur ki **Bihzâd**, bir gün **Emîr-i Kebîr/Ulu Emîr Alî Şîr Nevâyî** (Allah ruhunu kutsasın)’nin Firdevs-âyîn/Cennet tertipli/görünümlü ve sipihr-tezyîn/felek dereceli/görkemli meclisine yapmış olduğu bir resmi getirdi. O resim şu şekildeydi; çeşitli ağaçlarla donatılmış süslü bir bahçe, o ağaçların dallarında toplanıp konmuş bukalemun görünüşlü/rengârenk hoş ve güzel kuşlar, her tarafında su akan arklar, üzerinde çekici ve hoş görünümü ve bakır pası renkli yeni açılmış güzel çiçeklerin bulunduğu gül fidanları. Emîr Alî Şîr, bir asaya dayanmış şekilde ayakta durmuş, önüne de saçılmak/dağıtılmak için altın dolu tabaklar konulmuştu).

Bihzâd’ın getirdiği bu güzel ve hoş resme bakıp onu dikkatlice inceleyen **Emîr Alî Şîr**’in gönül bahçesi, rengârenk açılmış sevinç ve mutluluk çiçekleriyle hatır/zihin havuzlarının etrafı ise huzur ve esenlik ağaçlarıyla donanıp bezendi. Şevk ve zevk dallarındaki onun fitrat bülbülünden: “Çok güzel! Çok güzel!” nevası yükseldi.

Beyit:

نقاش بودی خانه منقش کردی

ای وقت تو خوش که وقت ما خوش کردی

Sen (usta) nakkaş olarak, benim evimi (çok güzel bir şekilde) süsledin. Bizim vaktimizi hoş kıldığın için senin de vaktin hoş/güzel olsun.

Akabinde mecliste bulunanlara yönelerek onlara: “Ey dostlarım! Övülüp yüceltmeye uygun ve gerekli olan bu resmi nasıl yorumlayıp değerlendirirsiniz?” diye sordu. **Emîr Alî Şîr**’in hocası ve **Horâsân** ehlinin meşhurlarından **Mevlânâ Fasîhuddîn** (öl. 913/1513)⁷⁸: “Ey efendimiz! Ben, o açılmış güzel ve hoş çiçekleri gördüğümde elimi uzatarak o çiçeklerden bir tanesini koparıp sarığıma takmayı istedim.” dedi. **Emîr Alî Şîr**’in musahibi ve yakın dostu **Sâhib-dârâ**⁷⁹ da: “Ben

⁷⁸ Mevlânâ Nizâmüddîn-i Herevî’nin ahfadından olan Fasîhuddîn, hem aklî hem de naklî ilimlere vakıftı. Özellikle matematik alanında döneminin önde gelenlerindendi. Dönemin büyük âlimleri Emîr Alî Şîr de ondan ders almıştır. Onu Molla olarak nitelendirip ona gerekli tazim ve hürmeti göstermiştir. Medrese-i İhlâsiye, Medrese-i Gıyâsiye ve Bedia Medreseleri’nde hocalık yapmıştır. 917/1511 yılında çeşitli sebeplerden dolayı yolculuğu çıkmış ve Herât’tan Belh tarafına gitmiştir. Orada birkaç yıl kalmış ve damadı Emîr Sadreddîn ile sohbet yapmıştır (Develi 2018: 201-202; Nevâyî 2001: I/165-166, II/484-485).

⁷⁹ *Bedâyi’u’l-vekâyî*’nin yazarı Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî’nin anne tarafından yakın akrabası olan Mevlânâ Sâhib-dârâ, Emîr-i Kebîr Alî Şîr’in yakın dost ve musahiplerindendi. Hatta Emîr Alî Şîr’in diğer dost ve yardımcılarından daha çok ona yakın ve imtiyaz sahibi olduğu için, sürekli onun lütuflarının gölgesindeydi. Nitekim Nevâyî, Sâhib-dârâ için “Manga ol kim enîs ü sâhibdur / Tün (ü) kün hem-dem ü musâhibdur (: Kim bana dost ve arkadaşı olursa o benim için gece ve gündüz yâr ve sohbet arkadaşı olur.)” beytini söylemiştir. Nevâyî’nin tertip ettiği meclislerin müdâvimlerinden olup yetenekli kişileri Nevâyî ile tanıştırmak için bu meclislere getirirdi. Nitekim Vâsîfî’yi daha 16 yaşında iken bu meclislerden birine getirmiş ve Nevâyî ile

de tıpkı **Mevlânâ Fasîhuddîn** gibi düşünüyorum, ancak elimi bu açılmış hoş ve güzel çiçeklere doğru uzattığımda ağaçtaki rengârenk kuşların uçup kaçmalarından endişe ettim.” dedi. **Horâsân** ehlinin önde geleni, zarafet sahiplerinin ileri geleni, **Emîr Alî Şîr** ile devamlı iddialaşıp tartışan, şakalaşan **Mevlânâ Burhân** ise: “**Emîr Alî Şîr**’in itiraz edip yüz çevirmemesi ve yüzünü ekşitip kaşlarını çatmaması için hem elime ve dilime sahip olmam hem de ağzımı açıp konuşmam gerektiğini düşündüm.” dedi. **Horâsân** ehlinin zariflerinden olup **Emîr Alî Şîr** tarafından hem “latife-tırâş” diye lakaplandırılan hem de devamlı hoşluk ve güzellikle karşılanan **Mevlânâ Muhammed-i Bedahşî**⁸⁰ ise: “Ey **Mevlânâ Burhân**! Eğer edepsizlik ve küstahlık olmasaydı, **Emîr Alî Şîr**’in elindeki o asayı alıp senin başına vururdum.” dedi. **Emîr Alî Şîr**, söylenen bütün bu sözlerin akabinde: “Ey dostlarım! Çok güzel sözler söylediniz. Beğenilen mana incileri deldiniz. Eğer **Mevlânâ Burhân** bu uygunsuz ve nahoş sözleri söylemeseydi, o saç tabaklarındaki altınları siz dostlarımın başından saçacaktım.” dedi.

Emîr Alî Şîr, dostlarıyla yaptığı bu sohbetten sonra **Üstad Bihzâd**’a eyerli ve üzengili bir at ile uygun elbiseler; mecliste hazır olarak bulunan her kişiye de çeşitli değerli elbiseler verdi.

Beyit:

دریغ و درد از این مردمان که خاک شدند
به تیغ مرگ، جگر ریش و سینه چاک شدند

Vah vah! Eyvahlar olsun! Bu kadar insan ölüp toprak oldular. Ölüm kılıcıyla ciğerleri yaralı, sineleri ise paramparça oldu.

Sonuç

Tercümesi verilen bu metinler, hem Türkistân’da tertip edilen meclisleri yansıtmaları hem de Türkistân’daki sosyal ve kültürel hayata dair bazı bilgileri ihtiva edip yansıtmaları bakımından önemlidir. Yukarıda tercümesi verilen bölümlerden şu sonuçlar çıkarılmaktadır:

Oluşturulan meclislere dönemin önde gelen âlim, şâir ve fazılları katılmaktadır. Belli bir amaçla yazılan şiirler, sultana ya doğrudan takdim edilmekte ya da bir aracı vesilesiyle sunulmaktadır. Kendisine sunulan şiirde herhangi bir eksiklik ya da kusur tespit eden sultan, o şiirin dönemin tanınmış şairlerinden birine gösterilmesini istemekte ve gösterilen kişinin kontrolünden geçip eksiklik ve hataları giderilen şiir, tekrar sultana sunulmaktadır. Sultan kendisine sunulan bu şiirlerin şairine ya çeşitli lütuflarda bulunmakta ya da ona bir mansıp vermektedir. Şiirleri vezin, kafiye, dil, üslup ve anlam yönünden değerlendirebilecek birikime ve yetkinliğe sahip olan sultan, dönemin önde gelen şairleriyle şiir üzerine sohbet edip konuşmakta, onlara şiir ve şairle ilgili çeşitli sorular sormakta ve onların cevaplarını merakla dinlemektedir. Bazen başta sultan olmak üzere dönemin önde gelen kişileri, bazı şairlerin belli şiirlerine dönem şairleri tarafından nazireler yazılmasını istemektedir. Hatta o yöre dışındaki şairler tarafından o

tanıştırmıştır. Özellikle tarih düşürme sanatında başarılı ve meşhur olan **Mevlânâ Sâhib-dârâ**, **Alî Şîr**’in ölümü üzerine terki-bend nazım şekliyle bir mersiye kaleme almıştır. Bu mersiyede yer alan beyitlerin birinci mısraı ebced hesabına göre **Alî Şîr**’in doğumuna, ikinci mısraı ise ölümüne tarih olarak tanzim edilmiştir. Ayrıca **Muhammed Şeybânî Han**’ın 912/1507 yılının Zilhicce/Nisan ayının sonunda, **Karşî** ve **Nesef** de denilen **Nahşeb** şehrinden yola çıkıp 14 gün sonra **Dârü’s-saltana** olarak da anılan **Herât**’a gelmesi üzerine terki-bend şeklinde bir övgü şiiri yazmıştır. Bu şiir, zahirî anlamıyla devlete dua, batınî anlamıyla ise **Dârü’s-saltanat Herât**’a doğru sefere/yola çıkma ve ulaşma tarihini ihtiva etmektedir. Birinci mısraların tamamı, ebced hesabına göre **Herât**’a doğru sefere çıkma tarihini, son mısraların bütünü de sultanın **Herât**’ı fethine işaret etmektedir (bak. Kartal 2021).

⁸⁰ **Kunduz**’a bağlı **İşkemiş** kentinden olan **Muhammed-i Bedahşî**, **Alî Şîr Nevâyî**’ye göre önce **Semerkand**’da eğitim görmüş, sonra **Herât**’a gelmiştir. İlk başlarda doğru ve düzgün dost ve arkadaş edinemediği için çok zor günler geçirmiş, ancak sonradan toparlanarak hayatını düzene koymuştur. Hatta **Nevâyî**, onun davranışlarının padişaha karşı da dilenciye karşı de uygun ve yerinde olduğunu söyleyerek onu övmüştür. **Muammâ** ile ilgili bir risale kaleme almış ve çeşitli şiirler söylemiştir. **Bâbü**, her ne kadar onun **Bedahşan** kentiyle bir ilgisi olmasa da **Bedahşî** mahlasını kullandığını da söylemektedir. Aynı zamanda **Nevâyî**’nin yakın dostu ve nedimlerinden. **Sultan Hüseyin-i Baykara**’nın saltanatı sona erdikten sonra **Muhammed Şeybânî Han**’ın şiir meclislerinde de yer aldığı tahmin edilmektedir (Rejepova 2019: 75).

yöreye gönderilen şiirlere de yöre şairlerince çeşitli cevaplar yazılmaktadır. Eğer yazılan bu şiirlerde bir eleştiri görülürse şiirin şairi çeşitli şekillerde cezalandırılmaktadır. Ayrıca sultan ve devlet erkânı, şiirin yanında çizilen resimlere de büyük ilgi duymakta ve teveccüh göstermektedir. Nitekim dönemin önde gelen nakkaşları tarafından çizilen resimler de dönemin sultanı veya ileri gelenlerine ya doğrudan ya da dolaylı olarak sunulmaktadır. Sunulan bu resimlerden sultanların son derece memnun oldukları dile getirilmektedir. Hatta sultanın üzüntülü olduğu demlerde de nakkaşlar, sultanın üzüntüsünü gidermek için çeşitli resimler çizmekte ve bunları sultana takdim etmektedirler. Ayrıca sultanların kendi gönüllerini hoşnut kılıp mutlu etmek, hatırlarını güzelleştirip rahatlatmak için insanı sürekli büyüleyip etkileyen resimler çizen ressamı ile daha önce görülmemiş çok güzel nakışlar yapan nakkaşların tamamını, saraylarında bulundurdukları; onları himaye edip kolladıkları; çalışmalarını gerçekleştirmeleri için uygun ortam hazırlayıp destekledikleri ve çeşitli iltifatlarda bulunup onların durumlarıyla yakından ilgilendikleri görülmektedir. Bu sanatkarlar, dünya halkının tamamının huzurunun sebebi ve sevincinin gereği olarak düşünölmekteydiler.

Sultanların isteği üzerine oluşturulmuş olan meclislerde, daha önce hüküm süren hükümdarlarla ilgili çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Sultanlar, herhangi bir sıkıntıyla karşılaşan kişileri huzuruna kabul edip onları sükûnetle dinlemekte, onların problem ve sıkıntılarını, aldığı tedbirler ve uyguladığı hayranlık verici yöntemlerle çözüme ulaştırarak tamamen gidermektedirler. Sultanın gerek huzuruna çıkarken gerekse huzurundan ayrılırken ona gerekli saygı ve hürmet gösterilmekte, baş eğilip el göğüs üzerine konularak selam verilmektedir. Bununla birlikte sultanların Hoten atlasından yapılan ve gece üzerine oturup hem kitap okudukları hem de etraflıca düşündükleri bir gird-bâlişi/küçük yuvarlak yer minderleri olduğu görölmektedir.

Vergi defterleri, isim isim yazılarak tomar/uzun ve sarılı belge şeklinde tutulmakta ve nestalik yazıyla yazılmaktadır. Matemin nişanı olarak başa mavi bir sarık sarılmakta, üzerine de mavi bir elbise giyilmektedir. Dalından koparılan güller, sarığın kıvrımına takılmaktadır. La'l gibi kıymetli taşlar, bir parça deriye sarılıp pazıya bağlanmaktadır. Altın sikkeler, para kesesine ya da âftâbeye/ibriğe konulmaktadır. Eğer içi altın sikke dolu bu keseler, birine emanet olarak verilecekse ağzı kapatılıp mumla mühürlenmektedir. Sakal ve bıyık makasla kısaltılıp düzeltilmektedir. Yolculuk sırasında yemek için mola verildiğinde, rastlanan kişiler yemeğe davet edilmekte, yol azığı onlarla paylaşılmaktadır. Okunan bir kitabın sayfasının kenarına, orada bahsedilen bir husus ya da verilen bir hüküm ile ilgili olarak kitabı okuyan kişi tarafından çeşitli haşiyeler yazılmaktadır. Kişiler, kendileri öldükten sonra çocuklarının zor bir duruma düştüklerinde ya da başlarına kötü bir olay geldiğinde, bunları kullanarak başlarına gelen o kötü durumdan kurtulmaları için değerli eşya ve para biriktirmektedirler. Sultanın huzuruna çıkan emirler, kendilerine tahsis edilen yere oturmaktadırlar. Sultanın çeşitli meziyetlere sahip soylu atı ölünce kefenlenerek defnedilmekte ve onun için taziye yemeği verilmektedir.

Sultanlar ya da dönemin önde gelen kişileri tarafından âlim, sanatkar ve şairlere önem verilip saygı gösterilmekte, onlara çeşitli izzet ikram ve ihsanlarda bulunulmaktadır. Yaptığı çalışmalar, çizdiği resimler, söylediği şiirler ya da kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplar beğenilip takdir edilen şair ve sanatkarlara çeşitli ödöller de verilmektedir. Verilen bu ödöllerin; tenge, hani, kepek dinarı, uygun giyim kuşam, dizginli ve üzengili at olduğu görölmektedir.

Devam edecek...

Kaynakça

- ALGAR, Hamid - Ali ALPARSLAN (1998), "Hüseyin Baykara" mad., *TDV İA*, c. 18, s. 530-532.
- AMÎD, Hasan (1362), *Ferheng-i Amîd*, Tehrân.
- ATALAY, Mehmet (2000), *Kâtibi-yi Nişâbü'rî Sînâme ve Dilrubây Mesnevileri [İnceleme-Metin]*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay.
- ATEŞ, Ahmed (1968), *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, İstanbul.
- BÂBÜR (2006), *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*, Doğu Türkçesinden çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabcacı.
- ÇAĞMAN, Filiz (1992), "Bihzâd" mad., *DİA*, c. 6, s. 147-149.
- ÇETİN, Osman (1998), "Horasan" mad., *TDV İA*, c. 18, s. 234-241.
- DEHHUDÂ, Ali Ekber (1373), *Lugat-nâme*, (14 cilt), Tehrân: Muessese-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- DEVELİ, Muzaffer (2018), *Târîh-i Ravzatu's-safâ'ya Göre Hüseyin Baykara Dönemi*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- DURMUŞ, İsmail (2003), "Mecnûn" mad., *DİA*, c. 28, s. 277-278.
- DURMUŞ, İsmail (2003a), "Leylâ ve Mecnûn" mad., *DİA*, c. 27, s. 159-160.
- ENVERÎ, Hasan (1382), *Ferheng-i Bozurg-i Sohen*, 8 c., Çâp-i devvom, Tehrân.
- ERASLAN, Saniye (2019), "Türkistanlı Bir Şair: Vâsîfî ve Türkçe Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 758-774.
- EROĞLU, Muhammed (1991), "Aşr-ı şerîf" mad., *DİA*, c. 4, s. 24.
- ESİN, Emel (1991), "Amuderya" mad., *DİA*, c. 3, s. 98-99.
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî (1979), *Oniki imâm (a.s)*, İstanbul: Der Yayınevi.
- HARMAN, Ömer Faruk (2013), "Yûsuf" mad., *DİA*, c. 44, s. 1-5.
- HAYYÂMPÛR, Doktor A. (1372), *Ferheng-i Suhanverân*, 2 c., Tehrân: Çâphâne-i Fecr-i İslâm.
- İSTAHİRİ (2020), *Ülkelerin Yolları [Değerlendirme-Metin]*, hzr. Murat Ağarı, 2. baskı, İstanbul: ayışığıkitapları.
- KANAR, Mehmet (2016), *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Say Yay.
- KAPAR, Mehmet Ali (1994), "Ebû Leheb" mad., *DİA*, c. 10, s. 178-79.
- KARTAL, Ahmet (2003), *Hakîkate Düşen Gölge: Türk-Fars Edebî İlişkileri*, 2. baskı, İstanbul: Doğukütüphanesi.
- KARTAL, Ahmet (2019), "Baykara Meclisi'nden Yansımalar -Edebî Meclisler 3-", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 23, s. 610-668.
- KARTAL, Ahmet (2021), "Baykara Meclisi'nden Yansımalar-Alî Şîr Nevâî Etrafında Gelişen Olaylar-İlmî ve Edebî Meclisler 6-", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 26, s. 335-389.
- KARTAL, Ahmet (2021a), "Baykara Meclisinden Yansımalar: -Edebî Meclisler, Vâsîfî Etrafında Gelişen Olaylar 7-", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 27, s. 403-453.
- KÂTİB ÇELEBİ (2013), *Cihan-nüma*, 2 c., ed. Said Öztürk, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi.
- KURNAZ, Cemal (1995), "Ferhad" mad., *DİA*, c. 12, s. 383.
- KURTULUŞ, Rıza (1995), "Emîr Hüsrev-i Dihlevî" mad., *DİA*, c. 11, s. 135-137.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri (1999), "Irak" mad., *DİA*, c. 19, s. 85-87.
- MU'İN, Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî*, Şeş cild, Çâp-i heştum, Tehrân: Çâphâne-i Sipîhr.
- NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî (2013), *Târîh-i Buhârâ*, Arapçadan tercüme: Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kubavî, Farsçadan tercüme ve notlar: Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

- NEVÂYÎ, Alî Şîr Nevâyî (2001), *Mecâlisü'n-nefâyis I (Giriş ve Metin), II (Çeviri ve Notlar)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ONAY, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, hzr. Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ÖZ, Mustafa (2020), "Mûsâ el-Kâzım" mad., *DİA*, c. 31, s. 219-221.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2004), "Merv" mad., *DİA*, c. 29, s. 221-223.
- ÖZTÜRK, Zehra (2013), "Züleyha" mad., *DİA*, c. 44, s. 552-553.
- REJEPOVA, Arazgül (2019), *Timurlarda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi*, Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- SEZİKLİ, H. Ahmet (1991), "Amr b. Ma'dikerib" mad., *DİA*, c. 3, s. 88.
- STEİNGASS, F. (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban.
- ŞÜKÛN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, (3 cilt), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TAŞAĞIL, Ahmet (1998), "Hoten" mad., *DİA*, c. 18, s. 251-253.
- TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü (1997), "Hâşiye" mad., *DİA*, c. 16, s. 419-422.
- TÖKEL, Dursun Ali (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- UNAT, Yavuz (2012), "Uluğ Bey" mad., *DİA*, c. 42, s. 127-129.
- USLU, Recep (1996), "Gevher Şad" mad., *DİA*, c. 14, s. 42-43.
- UZUN, Mustafa İsmet (2010), "Süreyyâ" mad., *DİA*, c. 38, s. 162-164.
- VANLIOĞLU, Mehmet (2002), "Kâtibî, Şemseddin" mad., *DİA*, c. 25, s. 42.
- VANLIOĞLU, Mehmet – Mehmet Atalay (1994), *Edebiyat Lügati*, Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: Erzurum.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1349), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i evvel, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1350), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i divvom, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- YAĞLI, Ali Rıza (2014), *Timurlu Devleti'nde Vezîrlere ve Vezirlik Kurumu*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- YİĞİT, İsmail (2012), "Ümeyye b. Abdüşems" mad., *DİA*, c. 42, s. 302-303.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli* (2016), hzr. Abdulkadir Şener-M. Cemal Sofuoğlu-Mustafa Yıldırım, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İzmir.

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir>

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 788-800

ŞAİRİ BİLİNMEYEN FARŞÇA MANZUM BİR KIRK HADİS

Çetin Kaska

Dr. Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, cetinkaska@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-1168-5522/ **Dr., İstanbul University Faculty of Arts and Humanities Persian Language and
Literature Department**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 27.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 10.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Kaska, Çetin (2022), “Şairi Bilinmeyen Farsça Manzum Bir Kırk Hadis”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 788-800.

Kaska, Çetin (2022), “Forty Hadith in Persian Verse with an Unknown Poet”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 788-800.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Şairi Bilinmeyen Farsça Manzum Bir Kırk Hadîs

Özet

Hz. Peygamber'in kırk hadîsi ve bu hadîslerin açıklamalarından oluşan eserlere kırk hadîs denilmektedir. Kırk hadîs türü hicri II. yüzyıldan sonra ortaya çıkıp yaygınlaşmıştır. Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında oldukça rağbet gören bu tür, Hz. Peygamber'in "Ümmetim için dinî konulara dair kırk hadîs derleyen kimseyi Allah Teâlâ âlimler topluluğu arasında diriltir" mealindeki hadîsi hasebiyle kaleme alınmıştır. Bu hadîs sebebiyle birçok alim, edip ve mutasavvıf kırk hadîs derlemiştir. Kırk hadîsler bazen manzum, bazen mensur, bazen de manzum-mensur karışık bir tarzda yazılmıştır. Bu tür eserlerde genellikle ilk önce hadîs metni yazılır, sonra kısa tercümesi verilir, bazen de ayetler, başka hadîsler ve hikmetli olaylarla konu genişletilir. Özellikle anlaşılması ve ezberlenmesi kolay olan hadîslerden seçilen kırk hadîsler zengin bir dinî edebiyatın gelişmesine vesile olmuştur. Edebî, ahlakî, içtimâî ve dinî özelliklere sahip olan kırk hadîsler, İslâm dünyasında en çok Türkçe yazılmıştır. Türk edebiyatında kırk hadîsler hilye, siyer, mevlid ve maktel gibi dinî türlere nispetle daha çok işlenmiştir. Kırk hadîsler klasik edebiyatımızda hem Türkçe hem de Farsça yazılmıştır. Nitekim İdris-i Bitlisî, Yusuf Nûrî Efendi, Uzun Firdevsî, İznikli Selâmî, Mollâ Câmi'yi örnek alarak bu türden Farsça eserler yazmışlardır. Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah koleksiyonunda (nr. 400, vr. 74a-77a) bulunan şairi bilinmeyen Farsça manzum kırk hadîs ilk defa ele alınacak, eserin Farsçası yazılacak ve Türkçe tercümesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırk Hadîs, Farsça Manzum Kırk Hadîs, Süleymaniye Kütüphanesi.

Forty Hadith in Persian Verse with an Unknown Poet

Abstract

The works consisting of the forty hadith of the Prophet and the explanations of these hadiths are called forty hadith. Forty types of hadith emerged and became widespread after the second century A.H. This verse genre, which is very popular in Turkish, Arabic and Persian literatures, of the Prophet; It was written because of his hadith, "Allah will resurrect anyone who compiles forty hadiths on religious issues for my ummah, among the community of scholars". Because of this hadith, many scholars, writers and mystics compiled forty hadith. Forty hadiths were written sometimes in verse, sometimes in prose, and sometimes in a mixed verse-prose style. In such works, the hadith text is usually written first, then its short translation is given, and sometimes the subject is expanded with verses, hadiths and wise events. Especially the forty hadiths selected from the hadiths that are easy to understand and memorize have been instrumental in the development of a rich religious literature. Forty hadiths, which have literary, moral, social and religious characteristics, were mostly written in Turkish in the Islamic world. Forty hadiths in Turkish literature; It has been processed more than religious types such as hilye, siyer, mawlid and maktel. Forty hadiths were written in both Turkish and Persian in our classical literature. As a matter of fact, poets such as Idris Bitlisi, Yusuf Nuri Efendi, Uzun Firdevsi, Iznikli Selami wrote such Persian works by taking Molla Jami as an example. In this study, forty hadith in Persian verse, whose poet is unknown, in the collection of Celebi Abdullah of the Suleymaniye Library (nb. 400, p. 74a-77a) will be discussed for the first time, the work will be written in Persian and translated into Turkish.

Keywords: Forty Hadith, Forty Hadith in Persian Verse, Suleymaniye Library.

Giriş

Hız. Peygambere ait hadîslerden kırk tanesinin bir araya getirilmesi ve bunların yorumlanmasıyla oluşan edebiyat geleneğine Hadîs-i Erbaîn veya Kırk Hadîs denilmiştir. Edebiyatımızda Kırk Hadîs olarak adlandırılan bu tür eserler Arapçada erbaîn veya erba'ün hadîs, Farsçada Çihl veya Çihil hadîs şeklinde ifade edilmiştir (Canım 2010: 94; Kandemir 2022: 466). Kırk hadîsler manzum, mensur veya manzum-mensur karışık bir tarzda telif edilmişlerdir. İlk kırk hadîslerin yazılış gayeleri edebî olmadığı için genellikle mensur yazılmışlardır. Daha sonra şairler de bu tarz eserler kaleme alınca manzum eserler ortaya çıkmıştır. Kırk hadîslerin ortaya çıkmasının en önemli nedeni, Hız. Peygamber'in; "*Her kim benim hadîslerimden kırk tanesini ezberleyip başkalarına da öğretirse, kıyamet gününde Allah onu bilginler ve fakihler arasında diriltsin*" mealindeki hadîsidir (Yüceer 2020: 24-50; Akkuş 2006: 126; Canım 2010: 94). Hadîs âlimleri tarafından zayıf olarak nitelendirilen bu hadîs bazı farklarla birçok kırk hadîs eserinin başında yer almıştır. Özellikle hicri ikinci yüzyıldan sonra gelişen kırk hadîsler, Peygamber'in şefaatine nail olmak, cehennem azabından sakınmak, hayır dua almak, rahmet ile yad edilmek, sıkıntılardan kurtulmak, faydasız geçen vakti telafi etmek, halka hizmet etmek, âlimler arasında yer almak, ekâbire hoş görünmek, dost ve talebe ricasını yerine getirmek, hadîs ilminde hissedâr olmak, caize almak, dinî hayatı sosyal açıdan irdelemek gibi nedenlerden dolayı kaleme alınmışlardır (Karahana 1954: 18-25; Canım 2010: 95). Kırk hadîsler, konu itibarıyla Kur'ân'ın faziletlerini, İslam'ın şartlarını, Hız. Peygamber ve ashâbını, tasavvuf, tarikat, dünyevî meşgaleleri, siyaset, hukuk, ilim, âlim, cihad, içtimâî ve ahlâkî hayat, tıp, mizah, latife, hüsn-i hat, bir kavim, bir bölge veya bir şehrin faziletini içine alacak şekilde derlenmişlerdir (Karahana 1954: 36-43).

Kırk hadîsler Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında genellikle hadîs metni, hadîsin tercümesi, gerek duyulması halinde başka ayet, hadîs ve hikmetli mevzularla konu genişletilerek ele alınmıştır (Pala 2004: 270). Bu tertip hem manzum hem de mensur eserlerde aynıdır. Kırk hadîsler daha çok Arap edebiyatında mensur ve Fars edebiyatında manzum şeklinde kaleme alınmıştır, ancak bu türü Türk edebiyatında ilmî çevreler mensur ve edebî çevreler manzum olarak yazmıştır (Canım 2010: 95). Bazı kırk hadîsler yalnız hadîs metinlerinden oluşmuş, bazıları izah ve tercümelerle genişletilmiş, bir kısmı da ayetler, başka hadîs ve hikayelerle takviye edilmiştir (Karahana 1954: 30-31). Kırk hadîs türünden kaleme alınan eserler tercüme-i hadîs-i erbaîn, şerh-i hadîs-i erbaîn, çihil hadîs, hadîsü'l-erbaîn, hadîs-i erbaîn ve erbaîn gibi adlarla yad edilmişlerdir (Kemikli 2010: 128). İlk kırk hadîsi Abdullah b. Mübârek kaleme almış, ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bu türün en meşhur örneği Nevevî'nin kaleme aldığı *Erbaîn Hadîs* adlı eserdir. Bu eserin başka dillerde çevrileri, şerhleri ve açıklamaları yapılmıştır.

Kırk hadîs türündeki eserleri içerik bakımından şöyle tasnif etmek mümkündür: Hız. Peygamber'in hutbelerinden seçilenler, fasih ve sahih hadîslerden seçilenler, kutsi hadîslerden seçilenler, noktasız harflerden seçilenler, ezberlenmesi kolay ve kısa hadîslerden seçilenler, kırk rakamına dayanarak seçilenler, senetleri sahih hadîslerden seçilenler, veciz hadîslerden seçilenler (Karahana 1954: 30-36; Pala 2004: 271). Arap dilinde bu türden en meşhur örnekler; Tirmizî, Selefi, Nevevî, Aliyyü'l-Kârî, İbn Ved'ân; Fars dilinde Muhammed b. Aliyyü'l-Feravî, İmamüddin b. Ali, Ahmed-i Rûmî, Seyyid Sadr, Fasîh b. Abdülkerîm, Mollâ Câmî, Vâiz-i Kâşîfî, İbn Hatun, Veliyüddin Abdülvelî, Muhammed Cafer-i Esterâbâdî, Abbas b. Muhammed Razî-i Kummî; Türkçe'de Nevaî, Fuzûlî, Rihletî, Münif, Nâbî, Latîfî, Vâlî-i Kadîm, Sehmî, Hikmetî, Nüzhet Ömer, Müstakimzâde, İlâhî, Okçuzâde Mehmed, İsmail Müfid, Seyyid Kadri, Abdurrahman b. Hasan Hibrî, Kemal Ümmî, Hâzinî, Usûlî, Merdümî, Nev'î, Selamî Mustafa, Mecdî, Fevrî, Hâkânî, Âşık Çelebi, Feyzî, Osmanzâde Ahmed Tâib, A. Hamdi Akseki, Hasan Basri Çantay, İsmail Hakkı Bursevî, Ahmed Naîm gibi kimseler tarafından kaleme alınmıştır (Akkuş 2006: 127; Karahana 2022: 469-73; Canım 2010: 98; Yıldırım 2000: 45-190; Yıldız 2006: 1-3). Türk edebiyatında manzum kırk

hadîsler; siyer, hilye, mevlid, maktel gibi dinî türler içerisinde en çok işlenen türdür. Manzum kırk hadîsler daha çok kıt'a ve mesnevi nazım şekilleriyle kaleme alınmışlardır (Karahan 2022: 470).

Türk Edebiyatında Farsça Yazılan Manzum Kırk Hadîsler

Türk edebiyatında İdrîs-i Bitlisî, Uzun Firdevsî, Yusuf Nûrî Efendi ve İznikli Mustafa Selâmî gibi meşhur şairler Farsça manzum kırk hadîs kaleme almıştır (Karahan 1954: 109-115). Bu kırk hadîsler Çetin Kaska tarafından çalışılmıştır. Uzun Firdevsî'nin manzum kırk hadîsi mensur bir mukaddime, kırk hadîs ve bu hadîslerin tercümesi olan 80 beyitten oluşmaktadır. Bu eser 957/1550'de fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Şair bu eseri yazarken Mollâ Câmî'nin eserinden etkilenmiştir (Firdevsî, nr. 2846/9, vr. 226a-226b). İznikli Mustafa Selâmî'nin manzum kırk hadîsi mensur bir mukaddime, Arapça 40 hadîs ve 83 beyitten oluşmaktadır. Şair, Câmî'yi örnek almış ve eserinde geçen bazı hadîslere yer vermiştir. Mukaddimesi ağır ve tekellüflü olan bu eserin manzum kısmı sade ve anlaşılır bir üslup ile yazılmıştır (Selâmî, nr. AEF25, vr. 1b-9b). Yusuf Nûrî Efendi'nin manzum kırk hadîsi mensur bir mukaddime, 43 kıt'a ve bir rubâiden oluşmaktadır. Eserde ilk önce hadîs metni yazılmış, daha sonra manzum tercüme yer verilmiştir. 993/1585 yılında kaleme alınan eser fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır (Nûrî, nr. 31, vr. 1b-9b). İdrîs-i Bitlisî'nin manzum kırk hadîsi Farsça ve Arapça karışık mensur bir mukaddime ve dört bölüme ayrılan kırk hadîsten oluşmaktadır. Bitlisî'nin ilk on hadîsi iman ve İslam'ın esasları, ikinci on hadîsi iyi ve kötü ameller, üçüncü on hadîsi ahlaken fazilet sayılan ve sayılmayan şeyler ve dördüncü on hadîsi ahiret işleri hakkındadır. Peygamber'in şefaatine nail olmak için tanzim edilen bu eser fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır (Bitlisî, nr. FY823, vr. 1b-12a; Karahan 1954: 109-115). Bu dört Farsça kırk hadîsten başka Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah koleksiyonunda şairi bilinmeyen bir kırk hadîs daha bulunmaktadır. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan bu eser hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

Çelebi Abdullah Koleksiyonunda Bulunan Nüshanın Özellikleri

Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah koleksiyonundaki 400 numaralı mecmuanın 74a-77a varakları arasında yer almaktadır. İstinsah tarihi bilinmeyen nüshanın, cilt ebadı 200x127 mm, yazı ebadı 167x80 mm, her sayfadaki satır sayısı ise 19'dur. Eserin bulunduğu mecmuada müstensih adı ve herhangi bir minyatür bulunmamaktadır. Nesih hatla yazılan eser besmele ile başlamış, her hadîsin Arapça metni verilmiş, ardından hadîsler kıt'alar halinde açıklanmıştır. Başlıklar ve metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Varaklar süslü değildir. Nüshanın 74a sayfasının derkenarında "Âlim-i esrâr olan Hakk'dan diler ecr-i cezîl bu kitâbın pâkî. Nâzır-ı Vâkîf el-Hâc Halil 1174" ibareli bir mühür bulunmaktadır.

Nüshanın Başı:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ... قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم... إنما الأعمال بالنيات....

Nüshanın Sonu:

باز بر عکس هست دشمن وار * آن خسان بی مروت را

Şairi Bilinmeyen Farsça Manzum Kırk Hadîs

Aşağıda Farsça metni ve Türkçe tercümesini verdiğimiz manzum kırk hadîs adını bilmediğimiz bir şaire aittir. Şair, klasik dönem eserlerinde olduğu gibi eserine mensur bir mukaddime ile başlamamıştır. Tanzim edilen birçok kırk hadîs gibi bu eser de hafif bahrinin fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Şair büyük ihtimalle Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Hadîs-i Erbaîn* (Çihil Hadîs) adlı manzum kırk hadîsini örnek alarak yazmıştır. Seçip tercüme edilen

hadîslerin bazıları sahih bazıları da zayıf, mevzu ve selefe aittir. Eserde temel hadîs kitaplarında bulunmayan bazı hadîslere de yer verilmiştir. Eser “Ameller ancak niyetlere göredir.” anlamındaki hadîsle başlamış ve “Allah yüce himmeti sever ve kötü şeylerden bizardır.” mealindeki hadîsle son bulmuştur. Hadîslerin ravilerinin zikredilmediği eserde şair hadîslerin asıl manalarına bağlı kalmıştır. Eserde yer alan hadîsler Müslim, Buhârî, Süyûtî, Heysemî, İbn Mâce, Bezzâr, Sâgânî, Ebû Dâvûd, Deylemî, Beyhakî, Teymiyye, Münâvî, Kâdî İyâz, Ahmed b. Hanbel, İbnü’l-A’râbî, Taberânî, Ali el-Kârî gibi meşhur hadîs âlimlerinin eserlerinde mevcuttur. Hadîslerin izahında ayetlerden ve başka hadîslerden istifade edilmemiştir. Beyitlerin hepsi aruza başarılı bir şekilde tatbik edilmiştir. Eserde namaz, abdest, amel, niyet, Kur’ân, ilim, âlim, mal, âbid, kırk hadîs, Müslüman, acizlik, sadaka, muzır hayvanlar, şecâat, kibir, tevâzu, ahlak, cömertlik, salihler, fayda, şer, güzel yüzlülük, azim, dünya, ibadet, sabah uykusu, zengin, cimri, fâsik, himmet gibi konular hakkında hadîsler söylenmiştir. Şair eserde sanat yapma kaygısından uzak genel olarak sade ve akıcı bir dil kullanmıştır. Farsça metinde “müstensih” veya “metni neşreden” tarafından kaynaklanan bazı hatalar bulunmaktadır.

Eserin Farsça Metni ve Türkçe Tercümesi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla (vr. 74a).

قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم

Hz. Peygamber sallallâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur (vr. 74a):

إنما الأعمال بالنيّات

1- Ameller ancak niyetlere göredir (Müslim, İmâre, 155).

اصل اعمال نيت نيكوست * نيت نيك دار ای مهتر

زانک آن کار کان به نیت نیست * هست آن جملگی به باد هدر

Amellerin aslı iyi niyettir. Ey ileri gelen/yüce zât! İyiliğe niyet et.

Zîra halis bir niyetle yapılmayan işin tamamı berbat olur (vr. 74a).

نية المؤمن خير من عمله

2- Müminin niyeti, amelinden hayırlıdır (Heysemî, Mecma‘u’z-zevâ‘id, 1/61)

نيت نيك مرد مؤمن را * همچو طاعت بود همه يكسر

زانک پیغمبر خدا فرمود * نیت مؤمن از عمل بهتر

İyi niyet, mümin kimsenin büsbütün ibadeti gibidir.

Zîra Allah’ın Peygamberi: “Müminin niyeti, amelinden daha hayırlıdır” buyurmuştur (vr. 74a).

الوضوء على الوضوء نور على نور

3- Abdest üstüne abdest almak, nur üzerine nurdur (İrâkî, Tahrîc, 1/186).

گر وضو بر وضو همی خواهی * که بدانی چگونه مسطورست

پاکی باطنست با ظاهر * آن وضوی که نور بر نورست

Eğer abdest üstüne abdest almak istersen, onun asıl ehemmiyetini bilirsin.

O abdest, nur üzerine nurdur ve içteki temizliğin dışa yansımasıdır (vr. 74b).

4- Namazın anahtarı temizliktir (İbn Mâce, Tahâra, 3).

ترک دنیا طهارت کلیست * ترک آن گیر تا بیابی نور
بی طهارت در نماز مزین * که کلید نماز هست طهور

Dünyayı terk etmek küllî bir temizliktir. Nuru görmek için dünyayı terk et.

Pislikten arınmadan namaz kapısını çalma. Zîra temizlik namazın anahtarıdır (vr. 74b).

أهل القرآن أهل الله وخاصته

5- Onlar Kur'ân ehli, Allah ehli ve Allâh'ın has kullarıdır (İbn Mâce, Mukaddime, 16).

هر که قرآن تمام یاد گرفت * تا نکویی کن اهل قرآنست
اهل قرآن کسیست خاصه او * که شناسای سر قرآنست

Her kim bütün Kur'ân'ı öğrenirse, ona iyilik yap zîra o Kur'ân ehlidir.

Kur'ân ehli bilhasa Kur'ân'ın sırrını bilen kimsedir (vr. 74b).

طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة

6- İlim talep etme, kadın erkek her Müslüman üzerine farzdır (Bezzâr, Müsned, 1/64).

طلب علم را فريضة نهاد * بر زن و مرد کو مسلمانست
تا بدانی که هر که بی علمست * از جهالت فروز حیوانست

Müslüman olan her erkek ve kadına ilim öğrenmek farzdır.

Zîra ilimsiz kimse cehalet noktasında hayvandan daha aşağıdır (vr. 74b).

اطلبوا العلم ولو بالصين

7- İlim Çin'de dahi olsa talep ediniz (Bezzâr, Müsned, 1/74)

طلب علم بر تو واجب کرد * گر چه باید شدن به عرصه چین
کرد تأکید تا شوی عالم * پس نهی کفر پیش گیری دین

Çin mülküne gitmen gerekse bile ilim talep etmek sana zorunlu kılındı.

Âlim olman için sana küfrü menetmen ve dini rehber edinmen tekid edildi (vr. 74b).

الناس اثنان: عالم و متعلم، و الباقي همج

8- İnsanlar iki kısımdır. Âlim olanlar ve ilimle uğraşanlar. Geri kalanlar ise hiçtir (Taberânî, el-Kebîr, 10/201).

دو کسست آدمی به قول نبی * عالم کاملست و طالب علم
و آنچه باقیست همچو خر دانش * که درو نیست شمه آن علم

Hiz. Peygamber'e göre insan iki türdür: Kâmil âlim ve ilim ehli.

Geriye kalanı aynı eşek bil. Zira onda o ilimden güzel bir koku yoktur (vr. 74b).

العلم علمان: علم الأبدان، و علم الأديان

9- İlim iki kısımdır: Bedenle ilgili ilim ve dinle ilgili ilim (Sâgânî, el-Mevdû'ât, 38).

علمها را دو نیمه کرد رسول * نیمه ای طب و نیمه ای دین است
زانکه کو صحت بدن نبود * دین خلل می کند سبب اینست

Hiz. Peygamber ilimleri şu iki gruba ayırdı: Bir yarısı hekimlik ve bir yarısı da dindir.

Zîra bedenen sağlam olmayan kimsenin dinine de hâlel gelir (vr. 74b).

منهومان لا يشبعان منهوم العلم و منهوم المال

10- İki aç vardır ki doymak bilmez. Bunlar ilim talebi ile çok mal elde etmektir (İbn Adî, el-Kâmil, 7/ 558).

دو گرسنه است در جهان پیوست * که نگردند سیر در همه حال

آن یکی گرسنه از پی علم * و آن دگر گرسنه از پی مال

Dünyada her hal üzere mütemadiyen doymayan iki aç vardır.

Onlardan biri ilimle uğraşmakla açtır, diğeri mal peşinden koşmakla (vr. 75a).

فضل العالم علی العابد کفضلی علی ادنی رجل من امتی

11- Âlimin âbide üstünlüğü, benim içinizdeki seviye bakımından en düşüğünüze üstünlüğüm gibidir (Tirmizî, İlim, 19).

فضل عالم همیشه بر عابد * تا بحدیست حق حرمت او

که چو فضل نیست پیوسته * بر یکی کمترین ز امت او

Âlimin âbide karşı üstünlüğü en azından ona sürekli hürmet göstermeyi gerektirir.

Zîra fazileti, Hz. Peygamber'in ümmeti içindeki en hakir kimseye üstünlüğü gibidir (vr. 75a).

أفضل الأعمال الحب في الله والبغض في الله

12- Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir (Ebû Dâvûd, Sünnet, 2).

عمل بهترین بگویم چیست * دوستی کردنت بهر خدا

باز دشمن شوی هر آنکس را * که نباشد مطیع امر خدا

En iyi amelin ne olduğunu söyleyim: Allah için dostça davranmaktır.

Yine Allah'ın emrine itaat etmeyen kimseyle mübâreze etmektir/ düşman olmaktır (vr. 75a).

من حفظ من امتی اربعین حدیثا کتب الله له يوم القيامة فقیها عالما

13- Ümmetimden kim kırk hadîs ezberlerse, kıyamet günü Allah Teâlâ onu fakih ve âlim olarak diriltir (İbnü'l-Cevzî, el-'İlel, 1/120).

هر که او چل حدیث یاد گرفت * از احادیث مهتر عالم

نام او از جریده علما * بنویسند از بنی آدم

Her kim âlemin büyük muhaddislerinden bir kırk hadîs öğrenirse,

Adını âlimlerin bulunduğu deftere "Benî âdemdendir/insanoğludur" şeklinde kaydeder (vr. 75a).

حسن إسلام المرء تركه ما لا يعنيه

14- Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri (mâlâyânî) terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindedir (Tirmizî, Zühd, 11).

حسن اسلام مرد آن باشد * که کند ترک کار بیهوده

هر چه او را معاونت نکند * ترک آن کرد گشت آسوده

Müslümanlığın güzelliği kişinin beyhûde işleri terk etmesi,

Ona yardım etmeyen her şeyi bırakıp rahata kavuşmasıdır (vr. 75a).

المسلم من سلم المسلمون من و يده لسانه

15- Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selâmette olduğu (zarar görmediği) kişidir (Buhârî, İmân, 4).

تا نگویی شهادت صوری * بی معانی دلیل ایمانست
که ز دست و زبانش پیوسته * ایمنی دان که او مسلمانست

Zâhiri olarak şahâdet etmedikçe, iman etmek manasız kalır.

Zîra dilinden ve elinden sürekli emin olunan kimseyi Müslüman bil (vr. 75a).

المؤمن من آمن جاره من نوابه

16- Mümin, komşusunun şerrinden emin olduğu kimsedir (Buhârî, Edeb, 29).

نیست مؤمن کسی که در عالم * مؤمنی از جفای او خسته است
مؤمن آنکس بود که همسایه اش * دایم از رنجهای او رسته است

Âlemde bir müminin cefasından bîzar olduğu kimse mümin değildir.

Mümin, komşusunun daima cefasından kaygılanmadığı kimsedir (vr. 75b).

إذا احب الله عبدا لم يضره ذنب

18- Eğer Allah bir kulunu severse işlediği günah ona zarar vermez (İbn Mâce, Zühd 30).

هر کرا حق به دوستی گیرد * هر گناهی ورا زیان نکند
زانکه چون گشت بنده اش محبوب * هر چه خواهد خدا جز آن نکند

Allah kimi dost edinirse, hiçbir günah ona zarar vermez.

Zîra kul sevilince, Allah'ın istediğinden başkasını yapmaz (vr. 75b).

من ترك صلاة عمدا متعمدا فقد كفر

19- Kim, namazı kasten terk ederse kuşkusuz ki, açıkça küfre girer (Heysemî, Mecma'u'z-zevâ'id,1/295)

هر که ترک نماز کرد به قصد * بیم آنست کو شود کافر
تا توانی پبای دار نماز * تا نگردی به طاعتش قاصر

Kim kasten namazı terk ederse, onun kâfir olmasından korkulur.

Elinden geldiğince namazı eda et ki onu yerine getirmekte eksik kalmayasın (vr. 75b).

لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من ولده و والده والناس أجمعين

20- Hiçbiriniz beni, babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz (Müslim, İmân, 69).

نیست مؤمن یقین کسی ز شما * تا نباشد رسول دوست ترش
از همه خلق و مادر و فرزند * وز همه کاینات و سیم و زرش

Sizden kim bütün mahlûkat, anne ve babasından, bütün kâinat, altın ve gümüşten,

Hız. Peygamber'i daha çok sevmiyorsa, o hakiki mümin değildir (vr. 75b).

صلوة الشبعان تملق السكران

21- Tok kimsenin kıldığı namaz, sarhoşun yaltaklanması gibidir (Yüceer 2021: 300).

چون وضو تنگ شد نماز مکن * ای برادر به حيله و دستان
زانک باشد نماز مردم سیر * راست همچون تملق سکران

Ey kardeş, hile ve düzenbazlıkla abdestin sıkışıkken namaz kılma.

Zîra tok adamın namazı gerçekten sarhoşların dalkavukluğu gibidir (vr. 75b).

أعدا عدوك نفسك التي بين جنبيك

22- Senin düşmanın iki yanında bulunan nefsidir (Beyhakî, Kitâbü'z-Zühd, 343).

دشمن بدتر تو نفس تو است * که بود در میان پهلویت

زانک به خواهدست چو اماره * نه چو لوامه شد حبل جویت

Senin en azılı düşmanın iki kürek kemiği arasında bulunan nefsendir.

Zîra iyiliğın için seni kınamaz, emredici gibi davranır (vr. 75b).

أمرنا أن نكلم بقدر عقول البشر

23- Biz (Peygamberler) insanların akıl seviyelerine göre konuşmakla emrolunduk (Deylemî, el-Firdevs, 1/398).

آنچه دایم به خلق نتوان گفت * که بود اندران خطا و خلل

زان سبب امر کرد خدا * که سخن گو به قدر عقل بلل

İnsanların kusurları ve hataları daima onlara söylenilmez.

Zîra Allah, “insanların akılları miktarınca konuş” demiştir (vr. 76a).

إذا تحيرتم في الأمور فاستعينوا بأهل القبور

24- İşlerinizde acze düşüp şaşırduğınız zaman kabir ehlinden yardım dileyin (İbn Teymiyye, İktizâ, 2/196).

هر که در کار خویش حیران ماند * یا نداند کدام به ز امور

گو برو گورها زیارت کن * استعانت بخواه ز اهل قبور

Her kim işinde şaşkınlığa düşerse veya hangi işin daha iyi olduğunu bilmezse,

Söyle gitsin kabirleri ziyaret etsin ve kabir ehlinden yardım istesin (vr. 76a).

الصدقة ترد البلاء و تزيد في العمر

25- Sadaka belâyı defeder ve ömrü uzatır (Heysemî, Mecma' u'z-zevâ'id, 3/63)

صدقه رد کند بلاها را * چون برای خدای داده شود

نشود مال کمتر از صدقه * لیک عمرت ازو زیاده شود

Sadaka, Allah rızası için verildiğinden belaları defeder.

Sadakadan dolayı malın eksilmez, ancak ömrün onunla daha uzar (vr. 76a).

ان الله يحب الشجاع ولو بقتل حية

26- Allah her ne kadar bir yılanın öldürülmesine karşı olsa da yiğitliği (şecâati) sever.

دوست دارد خدای مرد دلیر * گر چه باشد بکشتن ماری

مار خشم اگر نیاری کشت * کزدم شهوت بکش باری

Allah bir yılanın öldürülmesine muhalif olmasına rağmen cesur adamı sever.

Eğer öfke yılanını öldüremiyorsan bari şehvetinin akrebini öldür (vr. 76a).

اقتلوا الأسودين و ان كنتم في الصلاة

27- Namazda bile olsanız, iki siyahı (yılan ve akrebi) öldürünüz (İbn Mâce, İkâmet, 146).

بکشید این دو اسود بدراه * گر چه باشند در میان نماز

یعنی از خشم و شهوت نکشی * در نماز از خدای مانی باز

Namazda bile olsanız şu iki kötü siyahı öldürünüz.

Yani şehvet ve öfkeni öldürmesen, namazda Allah'tan mahrum kalırsın (vr. 76a).

التكبر على المتكبر صدقة

28- Kibirliye karşı kibirlenmek sadakadır (Münâvî, Feyzü'l-Kadîr, 366/5299).

بس که بهر خدا تواضع کرد * نزد خلق آن چو نور در حدقه است

وانکه با مؤمنان تکبر کرد * گر تکبر کنی برو صدقه است

Allah için çokça tevâzu gösteren kimse yaratıcının nazarında göz çukurundaki nur gibidir.

Müminlere karşı kibri rehber eden kimseye kibirli davranman sadakadır (vr. 76a).

من تواضع لله رفعه الله، ومن تكبر وضعه الله

29- Kim Allah için tevâzu gösterirse, Allah onu yüceltir. Kim de kendini beğenip kibir gösterirse, Allah onu alçaltır (İbn Mâce, Zühd, 16).

هر که از بهر حق تواضع کرد * حق مر او را بلند گرداند

ور تکبر کنی چنان او فتد * سوی پستی که خواست نتواند

Her kim Allah için tevâzu gösterirse, Allah onu yüceltir.

Eğer kasten kibirli davranırsan Allah seni zelil etmekten geri durmaz (vr. 76a).

تخلقوا بأخلاق الله

30- Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız (İbn Teymiyye, Telbîs, 6/518).

همچو خلق خدای کن خلقت * تا شوی در جهان پسندیده

آنچه نشنوده مگو با کسی * و آنچه دیدی بکن تو نادیده

Dünyada kabul görmek için Allah'ın ahlakıyla ahlaklan.

Duymadığın şeyi kimseye söyleme, gördüğün şeyi görmemezlikten gel (vr. 76b).

الکریم إذا وعد وفا وإذا توعد عفا

31- Cömert kişi söz verdiği yerde getirir, kızdığına affeder (İbnü'l-A'râbî, Fütûhâtü'l-Mekkiyye, 2/534).

بر بزرگی که وعده ای بکند * کرم آنست کان به جای آرد

ور وعیدی کند برای کسی * عفو فرماید و نیاز آرد

Cömertlik bir büyüğün vaad ettiği şeyi yerine getirmesidir.

Ayrıca bir kimseyi affetmesi ve ihtiyacını gidermeye söz vermesidir (vr. 76b).

عند ذکر الصالحين تنزل الرحمة

32- Sâlihlerin anıldığı yere rahmet iner (Kâdî İyâz, Tertîbü'l-Medârik, 1/23).

ای برادر آن حدیث را بگذار * خاطر نیکوان ملول کند

هر کجا ذکر صالحان باشد * رحمت حق بران نزول کند

Ey kardeş, iyililerin hatırını kederlendiren şu hadîsi bırak.

Nerede sâlihler zikredilirse, Allah'ın rahmeti oraya iner (vr. 76b).

خير الناس من ينفع الناس و شر الناس من يضر الناس

33- Müslümanların en hayırlısı insanlara fayda verendir; en şerlisi ise insanlardan kaçandır (Buhârî, Meğâzî, 35).

هر که از وی به مردمان نفعی * می رسد مردمست و خیر الناس

وانکه از وی به جز مضرت نیست * آدمی نیست او بود نسناس

Her kimin insanlara faydası dokunursa, o insandır ve hayırseverdir.

Kim şerden başka bir şey bilmiyorsa, o insan değil, gorildir (vr. 76b).

اطلبوا الحاجة من حسان الوجوه

34- Hayrı, iyiliği güzel yüzlü olanların yanında arayın (Süyûtî, Câmiu'l-Ehâdis, 103).

ای برادر مخواه حاجت خویش * به جز از مردم نکو سیرت

زانکه از مردم گره منظر * هیچ نگشاید و کند دورت

Ey kardeş, güzel yüzlü olan insanlardan başka, gereksinimini isteme.

Zîra kötü yüzlü insanlar yüzdeki düğümü açmaz ve sürekli kaçarlar (vr. 76b).

من طلب شيئاً و جد وجد و من قرع باباً و لج ولج

35- Kim bir şeyi azimle isterse isteğine erişir. Kim de bir kapıyı açmak için ısrarlı bir şekilde çalarsa o kapıdan girer (Cevâd b. Abbas, el-Envârü's-Satîa, 2: 317).

هر که چیزی طلب کند به یقین * هم بیاید چو جد کند بسیار

وانکه کوبد دری که بسته بود * بگشایند عاقبت ناچار

Her kim gerçekten bir şeyi talep ediyorsa, o şeyi elde etmek için çok çaba göstermeli.

Her kim kapalı kapıyı ısrarla çalarsa eninde sonunda onu açar (vr. 76b).

الدنيا ساعة، فاجعلها طاعة

36- Dünya bir anlık zamandır, o kısacık ânı da ibadetle geçirmeye gayret et (Sâgânî, el-Mevdû'ât, 64).

ای برادر به نسبت عقبی * هست دنیا به قدر یک ساعت

دار آن را غنیمت و فرصت * کار دیگر مکن به جز طاعت

Ey kardeş, ahiret hayatına nazaran dünya hayatı bir saat kadardır.

Onu ganimet ve fırsat bil ve ibadet etmekten başka bir şey yapma (vr. 77a).

الصباحة تمنع الرزق

37- Sabah uykusu rızka mânidir (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/547-49).

ای کمر بسته کسب روزی را * هیچ دانی دلیل فیروزی

بهر خواب صباح چشم میند * زانکه این خواب هست مانع روزی

Ey rızkını kazanmak için kemer bağlayan kimse, başarılı olmanın delilini biliyor musun?

Sabah uykusu için gözünü kapama, zîra bu uyku rızka engeldir (vr. 77a).

الغنى غنى البال لا غنى المال

38- Zengin kişi, zihni (gönlü) zengin olandır; mal yönünden zengin olan değil (Müslim, Zekât, 130)

ای برادر غنی غنا دلست * نه که او مال و سروری دارد

هر که دل دارد ار چه مالش نیست * به حقیقت توانگری دارد

Ey kardeş, zenginlik mal ve keyif sahibi olmak değil, gönül zenginliğidir.

Her kimin gönlü zenginse, malı olmasa da gerçekten de zengindir (vr. 77a).

البخيل لا يدخل الجنة ولو كان عادياً، والسخي لا يدخل النار ولو كان فاسقاً

39- Cimri âbid olsa da cennete, cömert fâsık olsa da cehenneme girmez (Ali el-Kârî, Esrâr, 163).

نرود در بهشت مرد بخیل * گر چه باشد همیشه در طاعت

روی دوزخ نیند آن مفسد * گر سخاوت بود ورا عادت

Her ne kadar sürekli ibadet etse de cimri adam cennete girmez.

Cömertliği adet edinen müfsit adam cehennem yüzü görmez (vr. 77a).

إن الله يحب معالي الأمور و يبغض سفاسفها

40- Allah yüce himmeti sever ve kötü şeylerden bizardır (Taberânî, el-Mu'cem el-Kebîr: 2829).

به درستی خدای دارد دوست * مردمان بلند همت را

باز بر عکس هست دشمن وار * آن خسبان بی مروت را

Gerçekten Allah yüce himmetli insanları sever.

Bunun tam aksine Allah karakersiz insafsızlardan nefret eder (vr. 77a)

Sonuç

Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah koleksiyonunda 400 numara ile kayıtlı şairi bilinmeyen Farsça manzum kırk hadîs metnine ve Türkçe tercümesine yer verilmiştir. Bu Farsça manzum kırk hadîsin şairi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle İslam toplumlarındaki pek çok şair gibi bu şair de Mollâ Câmî'nin manzum kırk hadîsini örnek alarak, "Ümmetim için dinî konulara dâir kırk hadîs ezberleyen kişiyi Allâh kıyamet günü fakîhler ve âlimler arasında diriltir" hadîsindeki şefâat ve müjdeye nâil olmak için bu eseri kaleme almıştır. Eserde diğer kırk hadîslerde görülen mukaddime ve hâtîme bölümleri yer almamıştır. Şair sanatını gösterme kaygısı gütmeyen öğreticiliği ön plana almış ve eseri oldukça sade bir dil ile yazmıştır. Halkın rahatlıkla anlayabileceği bir üslup tercih edilmiş ve kırk hadîs tercüme eden büyük şairlerin en çok tercih ettikleri vezin kullanılmıştır. Şair çoğunlukla kısa ve ezberlenmeye müsait hadîsleri seçmiştir, ancak muhteva bakımından herhangi bir tercih önceliğinde bulunmamıştır. Hadîslerin Arapça asılları ile ikişer beyitlik kıt'alar halinde Farsça tercümelemlerinin yer aldığı eserde 80 beyit bulunmaktadır. Eserdeki hadîslerde niyetin amellere etkisi, müminin niyeti, abdest üstüne abdest almak, namazda temiz olmak, Kur'ân ehli olmak, ilim talep etmek ve onunla uğraşmak, ilmin kısımları, âlimin âbide üstünlüğü, amellerin fazileti, kırk hadîs ezberlemenin önemi, kişinin mâlâyânî şeyleri terk etmesi, Müslümanın vasfı, müminin niteliği, Allah'ın sevdiği kul, namazı bilerek terk etmek, Peygamber'i sevmek, tok karınla namaz kılmak, kötü nefsin özelliği, insanların seviyelerine göre konuşmak, kabir ehlinden yardım istemek, sadaka vermek, cesur olmak, kibiriye karşı kibirlenmek, tevâzu göstermek, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak, cömert davranmak, sâlihleri anmak, insanlara yardım etmek, güzel yüzlülerle olmak, bir şeyi isterken azimle istemek, dünyada sürekli ibadet etmek, sabah uyumamak, zengin gönüllü olmak, himmet sahibi olmak gibi mevzular ele alınmıştır.

Kaynakça

- AKKUŞ, Metin (2006), *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- CANIM, Rıdvan (2010), *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- İdrîs-i Bitlisî (Yazma), *Kırk Hadîs*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, FY 823, vr. 1b-12a.
- İznikli Mustafa Selâmî (Yazma), *Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn*, İstanbul Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, AEF25, vr. 1b-9b.
- KANDEMİR, M. Yaşar (2022), "Kırk Hadis", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet, 25/466-69.
- KARAHAN, Abdülkadir (1954), *İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- KARAHAN, Abdülkadir (2022), "Kırk Hadis", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet, 25/469-73.
- PALA, İskender (2005), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Uzun Firdevsî (Yazma), *Kırk Hadîs*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, nr. 2846/9, vr. 226a-226b.
- YILDIRIM, Selahattin (2000), *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, İstanbul: Osmanlı Hadis Araştırmaları.
- YILDIZ, Alim (2006), *Kırk Hadis*, Sivas: Buruciye Yayınları.

Yusuf Nûrî Efendi (Yazma), *Kırk Hadîs*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonu, nr. 31, vr. 1b-9b.

YÜCEER, Mustafa (2021), *Osmanlı Manzum Hadîs Edebiyatı*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

YÜCEER, Mustafa (2020), *Hadîs İlmi Açısından Osmanlı Manzum Hadîs Edebiyatında Yer Alan Rivâyetler*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi.

Elektronik Kaynaklar:

Câmiu'l-Hadîs, <https://hadith.inoor.ir>, [Erişim tarihi: 11.03.2022].

Dorar, <https://dorar.net/hadith> [Erişim tarihi: 11.03.2022].

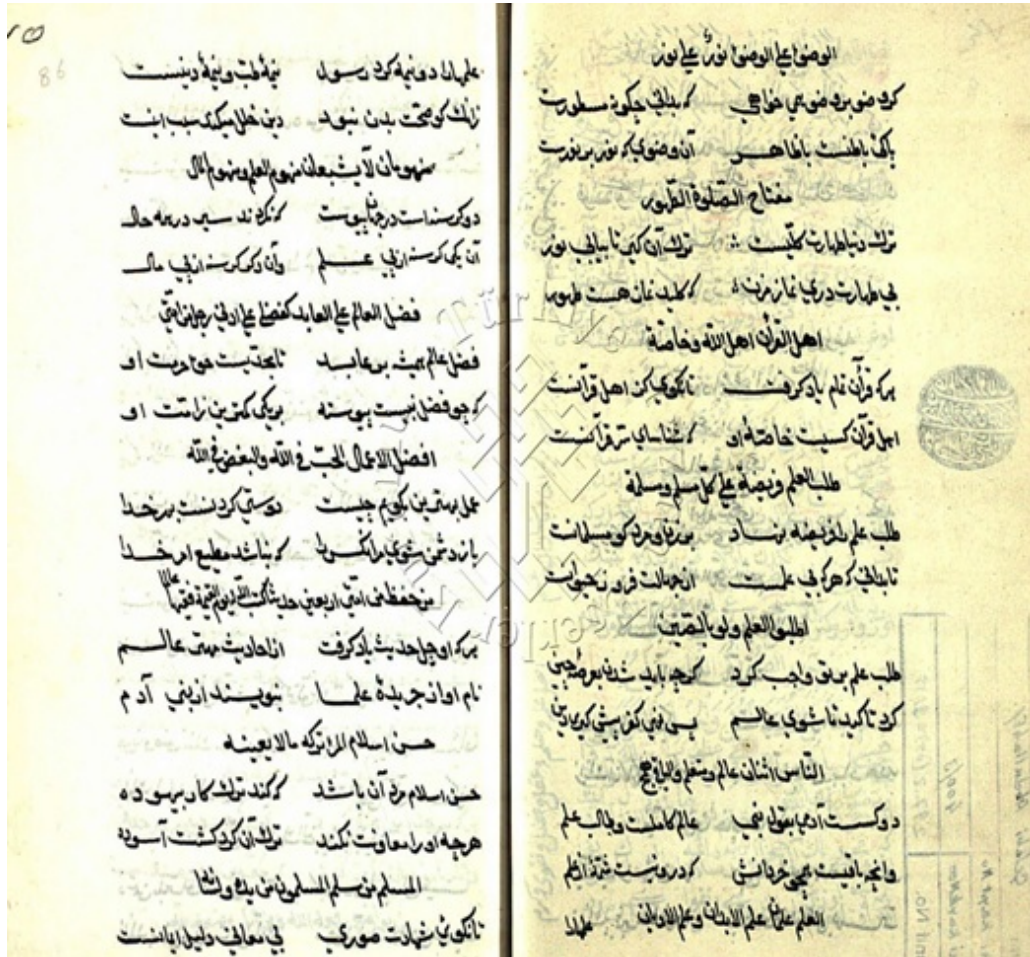
Hadis Kitapları, <https://www.hadiskitapları.com/> [Erişim tarihi: 11.03.2022].

Hadis Veritabanı, <https://www.hadisveritabanı.info/> [Erişim tarihi: 11.03.2022].

Hadislerle İslam, <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr>, [Erişim tarihi: 11.03.2022].

İslami Okul, <https://www.islamiokul.com/kitap/files/a.s..htm> [Erişim tarihi: 11.03.2022].

Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah, 400, vr. 74b-75a.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 801-836

MADDİ BİR KÜLTÜR ÖGESİ OLARAK KIBLENÜMANIN DİVAN ŞİİRİNE YANSIMALARI

Ahmet Kavaklıyazı

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (akavakliyazi@gmail.com),
ORCID: 0000-0002-7932-4272/ **Assistant Professor Dr., Selcuk University Faculty of Literature Department of
Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 23.10.2022.

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Kavaklıyazı, Ahmet (2022), "Maddi Bir Kültür Ögesi Olarak Kiblenümanın Divan Şiirine Yansımaları", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 801-836.

Kavaklıyazı, Ahmet (2022), "Reflection of Kiblenüma in Divan Poetry as a Material Culture Element", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 801-836.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Maddi Bir Kültür Ögesi Olarak Kiblenümanın Divan Şiirine Yansımaları

Özet

Edebî eserler ait oldukları toplumun sosyal hayatının, gelenek ve göreneklerinin, örf ve âdetlerinin, inanışlarının, maddi ve manevi kültürünün önemli bir koruyucusu ve aktarıcısı durumundadır. Klasik Türk edebiyatı çerçevesinde ortaya konan edebî mahsullerin gerçek hayattan kopuk olmadığı, aksine sosyal hayatın farklı yönlerine geniş bir çerçeveden ayna tuttuğu görülmektedir. Zira geniş bir zaman diliminde ve coğrafyada verilmiş eserlerde birey ve toplum yaşamına dair maddi ve manevi kültürün izlerini sürmek mümkündür. Özellikle Divan şairlerinin mısralarında eski devirlerde günlük hayatın bir parçası olan; ancak günümüzde unutulmuş, kullanımdan kalkmış veya farklı biçimlere dönüşmüş pek çok maddi kültür ögesine rastlamak imkân dâhilindedir. Bu bağlamda ele alınabilecek öğelerden biri de “kiblenüma”dır. Geçmiş çağlarda kible yönünün tespiti amacıyla kullanılan ve XIX. yüzyıla gelindiğinde artık kullanımdan düşen bu araç, şimdilerde ancak müzelerde ve bazı müzayedelerde görülebilmektedir. Kullanıldığı devirlerde günlük yaşamın bir parçası olan kiblenüma, çeşitli benzetme ve mecazların konusu olarak XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar hemen her devirde şairlerin divanlarında yer bulmuştur. Bu çalışmada ilk olarak kibleye yönelmenin gerekliliği ve dolayısıyla kiblenümalara neden ihtiyaç duyulduğu konusu ele alınmış, bu aletleri ele alan çalışmalara değinilmiştir. Sonra “kiblenüma” kelimesinin anlamı, bu aletlerin özellikleri ve çalışma ilkeleri üzerinde durulmuştur. Son ve esas olarak ise kiblenümaların Divan şiirine nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için söz konusu aracın şiirde hangi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığı, hangi özellikleri ile ne tür benzetme ve mecazlara konu edildiği hususları örnek beyitler üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, maddi kültür, Kâbe, kible, kiblenüma.

Reflection of Kiblenüma in Divan Poetry as a Material Culture Element

Abstract

Literary works are important preservers and transmitters of the social life, traditions and customs, mores, beliefs, material and immaterial culture of the society they belong to. We see that the literary works that had been created within the framework of the Classical Turkish Literature were not separate from real life, and on the contrary, they mirrored different aspects of social life through a wide window. Because it is possible to trace the material and immaterial culture regarding the life of the individual and the society in the works that had been created in a wide timeframe and geography. It is possible to find many elements of material culture especially in the verses of Divan poets which had been part of the daily life in past periods but forgotten, not used and transformed into different forms today. One such element that can be considered within this context is 'kiblenüma'. This tool, which was used to determine the direction of Qibla in past periods and stopped being used in the 19th century, can only be seen in museums and some auctions today. Kiblenüma, which was part of the daily life in the periods it was used, had found its place in the divans of the poets as a subject of various metaphors and imagery in almost every period from the 15th century to the 20th century. This study first discusses the necessity of directing oneself to Qibla and therefore the need for the kiblenümas and refers to the studies that discussed these tools. Afterwards, it discusses the meaning of the word 'kiblenüma', and the properties and operating principles of these tools. Finally, and above all, the study tries to identify how the kiblenümas were reflected in the Divan poetry. For this, the meanings in which the said tool was used in poetry, the properties and the metaphors and imagery that the tool was used as a subject are examined over sample verses.

Keywords: Divan poetry, material culture, Kaaba, Qibla, kiblenüma.

Giriş

Geniş bir zaman dilimini ve coğrafyayı içine alan Klasik Türk edebiyatı çerçevesinde ortaya konmuş eserlerin hemen hepsinde yazıldıkları dönemin sosyal ve kültürel yaşantısından izler bulunmaktadır. Bu eserler edebî olsun veya olmasın ait oldukları devrin kültürel özelliklerini mutlaka bir ölçüde yansıtır. Farklı dönemlerde yazılmış eserlerde bir inanışın, âdet hâline gelmiş bir davranışın, kültürel bir nesnenin veya günlük hayata dair hususların izlerini sürmek mümkündür. Bu sayede bir kavram veya nesne etrafında gelişen ve zamanla zenginleşen anlam katmanları tespit edilebilmektedir. Divanlar bu bağlamda değerlendirilebilecek önemli kaynaklardır. Bu edebiyat her ne kadar geleneğin etkisinde ve belirli sanatsal kurullarla gelişip şekillense de bu devreye ait eserlerin incelenmesi, Osmanlı sosyal hayatına dair unsurların pek çoğu hakkında bilgi edinmeye imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda ele alınabilecek maddi bir kültür ögesi de kiblenümadır.

Kiblenüma, eski zamanlarda Müslümanların kible yönünü tayin etmek amacıyla kullandığı bir çeşit pusulayı ifade eder. Bilindiği üzere İslam dininin beş temel şartından biri namazdır ve namazın olmazsa olmaz şartlarından biri de "istikbal-i kible" olarak ifade edilen kible cihetine, yani Kâbe'ye doğru yönelmektir. Kur'ân-ı Kerîm'in Bakara suresinin 142-150. ayetleri kiblenin Kâbe'ye tahvili konusundadır ve namaz esnasında Kâbe istikametine yönelmek gerektiği hususu 144. ayette geçen "...Haydi yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Siz de ey mü'minler nerede bulunsanız yüzünüzü ona doğru çeviriniz..." (Yazır 2021: 613) mealindeki ilahî emir ile sabittir. Bundan ötürü namaz ibadetini yerine getirecek Müslümanlar için kible yönünün belirlenmesi oldukça önemlidir.

Kibleye yönelme durumu yalnızca namazla sınırlı değildir. Dua esnasında, ihrama girerken, orta cemre taşları atılırken, kurban kesilirken ve cenaze kabre konulurken kible istikameti gözetilir (Wensinck 2001: 667). Dolayısıyla kible yönünün tespiti önemli olduğundan bu maksatla birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerin bir kısmı geleneksel ve uygulamaya dönük bir nitelik taşıırken bir kısmı da bilimsel metotlara dayanmaktadır. Kibleyi güneşin yardımıyla tespit etmek uygulamaya dönük metotlara, harita kullanarak belirlemekse bilimsel metotlara örnek gösterilebilir (Unat 2022: 368). Kible yönü yerleşim yerleri içinde cami ve mescitlerin yardımıyla kolayca tespit edilebilirken ıssız bölgelerde biraz daha zor belirlenebilmektedir. Modern araçların henüz kullanılmaya başlanmadığı dönemlerde bazı yol güzergâhlarında ve mesire yerlerinde namaz kılmak için ayrılmış yerlerde kible yönünün belirlenmesi maksadıyla birtakım işaretlerin dikildiği bilinmektedir (Wensinck 2001: 668). Kiblenümalar da bu ihtiyacın bir ürünü olarak geliştirilmiş araçlardır. Bu araçların tanıtımı ve Divan şiirinde ele alınışı konularına geçmeden önce kiblenümalarla ilgili daha önce yapılmış bazı yayımlara değinilmesi gerekmektedir. Sonrasında bu çalışmanın kapsamı ve yöntemi hakkında bilgi verilecektir.

Kiblenümalara Dair Bazı Çalışmalar

Belli bir kullanım maksadı olan bu çok özel ve ilgi çekici araçları doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Öne çıkan bazı niteliklerini dikkate alarak bu çalışmaları üç grupta ele almak mümkündür.

Müstakil olarak kiblenümaları tanıtan veya muhtevasında yer vererek birer başlık altında bu araçlardan bahseden yayınlar birinci grubu oluşturur. Bu yayınların ilki, Kemal Özdemir'in (1993) *Osmanlı'dan Günümüze Saatler* adlı kitabıdır. Bu kitapta kiblenümalar için bir başlık açılmış ve bu araçların kullanımına olan ihtiyaç açıklanarak kiblenümanın bazı özelliklerinden bahsedilmiştir. Çalışmada Topkapı Sarayında ve Türk İslam Eserleri Müzesinde bulunan kiblenümaların görsellerine de yer verilmiştir. İkincisi, Murat Bardakçı'nın (2000) kaleme aldığı ve genel ağ üzerinden erişilebilen "Kibleyi Gösteren Kiblenümalar" başlıklı yazısıdır. Bu yazıda kiblenümaların gerekliliği, bu aletlerin çalışma ilkeleri vb. konulara değinilmiştir. Üçüncüsü, M.

Şinasi Acar'ın (2011) *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesnelere* adlı kitabıdır. Bu kitapta "Koyun Saatleri" başlığı altında kiblenümalara da değinilmiş, ilave olarak ayrı bir başlık altında kiblenümalar kısaca tanıtılarak dört adet görsele yer verilmiştir. Dördüncüsü, Hüseyin Şen'in (2015) *Yediküta* dergisinde yayımlanan "Dünyanın İlk Kible Pusulularından Kiblenüma" başlıklı yazısıdır. Bu yazıda kiblenümanın ilk olarak bir müzayedede ortaya çıkışı ve bunun dünya bilim çevrelerinde yarattığı etkiler hakkında bilgi verilmiş, bu araçların çalışma ilkeleri bilimsel olarak açıklanmış, aletin coğrafi-İslami kaynakları tespit edilmeye çalışılarak konuyla ilgili güncel çalışmalara değinilmiştir. Bu çalışma, müstakil olarak kiblenümaları konu edinmesi ve bu araçlar hakkında bilimsel veriler ortaya koyması bakımından önemlidir.¹

Madde başı olarak kiblenümanın yer aldığı ve genel özellikleri ile kısaca tanıtıldığı sözlük ve sözlük benzeri çalışmalar ikinci grubu oluşturur. Bu grupta Mehmet Önder'in (1998) *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, İskender Pala'nın (2003) *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, M. Zeki Pakalın'ın (2004) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M. Zeki Kuşoğlu'nun (2006) *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü* ile Ömer Zülfe'nin (2011) *Şiirin İzinde Sözü'n Gölgesinde* adlı kitapları zikredilebilir.

Divanlarla ilgili tahlile dayalı çalışmalarda beyitlerde geçiyor olması dolayısıyla kiblenümalara değinen yayınlar ise üçüncü grubu oluşturur. Vildan Serdaroğlu Coşkun'un (2017) *Zâti Divanı* ve Esmâ Şahin Öztaş'ın (2022) *Bâkî Dîvânı*'nda sosyal hayatı konu edinen kitapları ile Gamze Aydın'ın (2017) Bosnalı Sâbit'in eserlerinde saat çeşitlerini ve koyun saatini konu alan makalesinde de kiblenümalar için birer başlık açılmış ve bu araçlar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.²

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Klasik Türk edebiyatı, metin kaynakları yönünden hayli geniş bir yapıya sahiptir. Bunlar içerisinde şairlerin söz söyleme kudretlerinin en iyi müşahede edildiği kaynakların başında divanlar gelmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada "kiblenüma" sözünün yalnızca divanlarda ve divanların tamamlayıcısı durumundaki nazire mecmualarında geçen kullanımları üzerinde durulacaktır. Elbette ki neşri yapılan divanların hepsinin taranması mümkün olmamıştır. Ancak, önemli sayıda divan ve nazire mecmuası taranmış olup tespit edilen beyitlerin konu ile ilgili örneklem sunacak özellikte olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada öncelikle "kiblenüma"nın sözlüklerdeki anlamları ele alınacak, sonra bu araçların özellikleri tanıtılacaktır. Daha sonra bu anlam ve özelliklerin beyitlerde nasıl karşılık bulunduğu, ne tür benzetme ve hayallere konu edildiği ile birlikte tasavvufi anlam ifade eden kullanımlar da incelenecektir. Bu konularla ilgili tespitler, seçilecek beyitler üzerinden ortaya konacaktır.

Kiblenüma Sözü'nün Anlamı

Kiblenüma, Arapça "kible" ile Farsça "nüma" kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Kible, *Ahterî-i Kebîr*'de "Sadr olan yer. Fârisîde pîş-gâh derler. Ve dahi namaz kıldıklarında teveccüh ettikleri canibe kible derler." (Ahterî Mustafa 2017: 744) şeklinde anlamlandırılmıştır. Burada kelimeye ilk olarak "meclisin önü ve en itibarlı yeri" anlamı verildiği, daha sonra yaygın bilinen manasının belirtildiği görülüyor.

¹ Bu yayınların haricinde bir de Erdal Zeki Tomar'ın (2011) *Anadolu Muvakkithaneleri* başlıklı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu çalışmada da kiblenümalar bir başlık altında kısaca tanıtılmıştır.

² Bu tür çalışmalara Meheddin İspir'in (2017) klasik şiirimizde "sevgili-kible-Kâbe" etrafında gelişen anlam unsurlarını incelediği tam metin bildirisini de ilave edebiliriz. Söz konusu çalışmada içinde "kiblenüma" geçen bazı beyitlerin açıklaması yer almaktadır.

*Kâmûs Tercemesi'*nde “kible”ye verilen anlamlar daha ayrıntılıdır: “Şol semt ve cihete itlâk olunur ki ona teveccühle namâz edâ oluna (...) Ve mutlak cihet ma'nâsınadır (...) Ve Ka'be-i mükerremeye itlâk olunur. Ve her teveccüh ve istikbâl olunan nesneye itlâk olunur. Mü'ellifin Basâ'ir'de beyânına göre kıblet fi'l-asl binâ-i nev'dir, bir nesneye doğru yönelmek hâlet ve hey'etinden 'ibarettir, ba'dehu 'örfte yöneldiği mekâna itlâk olundu (...) (Mütercim Âsım Efendi 2014: 4704). Bu açıklamalara bakıldığında kelimenin salt “yön” manasına geldiği ve yönelinen her nesneye bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. Namazda teveccüh edilen tarafa ve Kâbe'ye “kible” denilmesi, kelimenin bir nesneye doğru yönelme hâlini ifade ederken sonradan yönelinen mekânın ismi olmasından ileri gelmektedir.

Osmanlı dönemi sözlüklerinden *Lugat-i Nâcî*'de ise kible, “Teveccühgâh-ı İslâmiyân olan beyt-i İlâhî, Ka'be-i mu'azzama; taraf-ı cenûbî; teveccüh edilen taraf, yer” (Muallim Naci 1995: 585) anlamları ile karşılanmıştır. Burada kelimeye “güney yön” anlamının da verilmesi dikkat çekicidir. Çünkü bu durumda kible, dört asli yönden birinin ismi olur.

Kiblenüma sözünün ikinci kelimesi olan “nümâ”, Farsça *numûden* (göstermek, görünmek) mastarının muzari kökü olup sonuna geldiği kelimelere “gösteren, bildiren; benzeyen” anlamları katarak Farsça birleşik sıfatlar yapar (Ayverdi 2011: 2400). Yani *nümâ* kökü, birleşik yapı içerisine girdiği için *nümâyende* (gösteren) manasına gelmektedir (Mu'in 1381: 1223).

Bu açıklamalara dayanılarak *kiblenüma* sözüne basitçe “kible(yi) gösteren (alet)” manası verilebilir. Yine de bazı sözlüklere müracaat edilmesi gerekmektedir. Eski harfli olarak basılmış sözlüklerden *Lügat-ı Remzî*'de kiblenüma, “...kible semt ve cihetini irâ'e eylemeye [göstermeye] mahsûs ve münâsîp olan bir nevi âlete denilir...” (Doktor Hüseyin Remzî 2018: II/96) şeklinde açıklanmıştır. *Kâmûs-ı 'Osmânî*'de ise “kible cihetini gösteren bir âlet” (Mehmed Salâhî 2019: II/225) manası verilmiştir. Redhouse sözlüğünde kelimeye “Mekke yönünü gösterecek şekilde düzenlenmiş bir pusula” (2006: 1433) anlamı verilirken Steingass sözlüğünde ise “Kibleyi gösteren, Mekke'den uzaktaki Müslümanları kiblenin bulunduğu noktaya yönlendiren bir cihaz” (2005: 953) anlamları verilmiştir.

Kiblenümanın “kibleyi gösteren alet” manası ile birlikte salt “pusula” yerine de kullanılıyor olmasına Yaşar Çağbayır'ın sözlüğünde anlam genişlemesi olarak işaret edilmiştir (2017: 882). Ancak şairlerce pusula yerine çoğunlukla *kiblenüma* kelimesi tercih edilmiş gibi görünmektedir. Nitekim A. Atilla Şentürk'ün *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*'nda da bu yönde bir açıklamaya rastlanılmaktadır: “Pusula esas itibarıyla kuzey kutbunu göstermekle beraber Türkiye konumundan bakıldığında diğer ucu bize göre güneye düşen kibleyi göstermesi bakımından eskiler ona ‘kible-nümâ’ demişler.” (2021: 272). Tietze'nin lüğatinde kelimeye ayrıca “mecazi manada bilirkışı” (2016: IV/258) manası da verilmiştir ki bunu ikinci bir anlam olarak kabul etmek mümkündür.

Farsça gramer yapısı özelliği taşıması dolayısıyla kiblenüma, Farsçadan Farsçaya sözlüklerde madde başı olarak yer almaktadır. Örneğin *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*'de “Kâbe cihetini belirlemeye yarayan kutb-numâya benzer bir aygıt” (Enverî 1381: 5483) olarak tanımlanmıştır. *Lugat-nâme*'de ise “Kutb-numâ. Metal ibreli bir âlettir ki onunla kibleyi belirlerler.” (Dehkhodâ 1998: 17440) açıklamasına yer verilmiştir. *Ferheng-i Nefîsî*'de de “Mekke-i Mükerreme'nin yönünü belirleyen bir kutb-numâ” (Nefîsî 1355: 2621) olduğu belirtilmektedir. Farsça sözlüklerde *kiblenüma* karşılığı olarak genellikle *kutb-numâ* geçmekle beraber bu kelimenin salt pusula anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu sözlüklerin hepsinde *kutb-numâ* ayrı bir madde başı olarak yer almaktadır.

Kiblenüma için müracaat edilen sözlüklerin birçoğunda anlam olarak bariz bir fark bulunmasa bile *kiblenâme* şeklinde bir kullanım olduğu göze çarpılmaktadır. Örneğin Steingass sözlüğünde *kiblenümadan* hemen önce *kiblenâme* kelimesi verilmiş olup bu madde “denizci pusulası, güneş saati” olarak açıklanmıştır (2005: 953). Redhouse sözlüğünde *kiblenâme* biçiminin de bulunduğu belirtilmiştir (2006: 1433). Farsçadan Farsçaya sözlüklerden olan *Lugat-nâme*'de (Dehkhodâ 1998: 17440) ve *Ferheng-i Nefîsî*'de (Nefîsî 1355: 2621) de *kiblenâme* ayrı bir madde olarak alınmıştır. Ancak bu söyleşin halk ağzı olduğu, yani halk arasında kiblenümaya *kiblenâme* dendiği

anlaşılmaktadır (Onay 2000: 328; Pakalın 2004: 256). İçinde yazılı kısımlar bulunması dolayısıyla kiblenüma bu şekilde de adlandırılmış olmalıdır. Bu adlandırma, galat bir söyleyiş olarak değerlendirilmiştir. *Lugat-ı Remzî*'de "...halk buna galat olarak kiblenüme tesmiye iderler." (Doktor Hüseyin Remzî 2018: II/96) denilerek dil yanlışlığı olduğu ifade edilmiş, *Lugat-ı Nâcî*'de ise "*galat-ı fâhiş*" olarak nitelenmiştir (Muallim Naci 1995: 585). Bu söz, Ali Seydî'nin *Defter-i Galatât*'ında da bulunmaktadır (2019: 97).

Bir Araç Olarak Kiblenümaların Özellikleri

Kiblenüma, yön tespitine yarayan modern araç-gereçlerin henüz bulunmadığı veya bilinmediği zamanlarda özellikle seyahat eden Müslümanların yollarında taşıdıkları ve namaz ibadetini hakkıyla yerine getirebilmek için kible yönünü bulmada faydalandıkları bir alettir (Özdemir 1993: 62; Acar 2011: 456). Yerleşim yerleri içinde cami ve mescitlerin yardımıyla kible istikameti kolaylıkla belirlenebiliyorken ıssız bölgelerde kibleyi tayin etmek için bir araca ihtiyaç duyuluyordu. Kiblenümaların kullanımı yalnızca bununla da sınırlı değildi. Müslüman memleketlerde cami ve mescitlerin yapımı esnasında mihrabın konacağı yönün tespitinde de çoğu zaman bu araçlardan istifade ediliyordu (Önder 1998: 139; Kuşoğlu 2006: 129). Ayrıca, çoğunlukla camilere bitişik olarak inşa edilen ve namaz vakitlerinin belirlendiği yerler olan muvakkithaneler ile gemilerde de kullanılıyordu (Özdemir 1993: 63).

Kiblenümalar genellikle dairesel (yuvarlak), açılır kapanır bir kutu biçiminde imal edilmiştir. Ancak dikdörtgen şekle sahip örneklerine de rastlamak mümkündür. Kutu içerisinde bir kadran, bir pusula, güneş saati ve metal bir ibre (mil) yer alır. Kadran üzerinde yönler, estikleri yönlere göre rüzgârların isimleri, aynı coğrafi konumda bulunan şehirlerin isimleri vb. yazılıdır. Kadranın merkezinde genellikle Kâbe tasviri bulunur. Üst kenara yakın kısımda, kadrana gömülü hâlde pusula yer alır. Kiblenüma pusulasının yardımı ile kuzey-güney doğrultusuna getirilir. Temelde bu yapısal özelliklere sahip olsa da farklı biçimde hazırlanmış kiblenümalar da mevcuttur. Örneğin ibrenin konumlanması bazı kiblenümalarda farklılık gösterir. Bir kısmında Mekke şehrini merkez alan bir nokta üzerinde dairesel olarak hareket ederken bir kısmında açılır kapanır bir yapıdadır ve ibrenin ucundan pusulasının alt kısmındaki çengele bir ip bağlanmış durumdadır. İbre açıldığı zaman mil ana gövdenin kadranı ile dik açı oluşturur ve aynı zamanda ibreye bağlı olan ip de gerdirilmiş olur. Bir kısım kiblenümaların ise sadece basit bir pusuladan ibaret olduğu, bu pusula üzerinde kible yönünün Kâbe tasviri ile belirtildiği görülmektedir. Bu hususlara bağlı olarak Kâbe yönünün tespitinde kiblenümalar arasında küçük yönlemsel farklılıkların görülmesi mümkündür.³ Fakat esasen bu araçlar bir pusula ile güneş saatinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur (Özdemir 1993: 62-63).

Kiblenümaların farklı ebatlarda imal edildikleri görülmektedir.⁴ Cepte taşınabilen, hatta cep saati kordonuna takılabilecek kadar küçük boyutlarda olanları bulunduğu gibi muvakkithanelerde ve gemilerde kullanılmak üzere üretilmiş daha büyük olanları da mevcuttur (Özdemir 1993: 63; Pakalın 2004: 256). Kiblenümaların dairesel kutuları abanoz, şimşir, fildişi, pirinç, gümüş veya altın gibi malzemelerden imal edilmiştir (Önder 1998: 139; Acar 2011: 456). Kiblenümalarda genellikle

³ Kiblenüma kullanarak Kâbe yönünün nasıl bulunduğunu Murat Bardakçı (2000) şöyle tarif etmiştir: "Kâbe'nin yönü belirleneceği zaman önce pusula ile kuzeyin neresi olduğu bulunur, sonra ibrenin bir ucu içerisinde veya civarında bulunan şehre getirilir, ibrenin diğer ucunun güneydoğuya düşen Kâbe ile yaptığı açı göz önüne alınır, kiblenüma elde sabit tutularak yüz bu açı doğrultusunda güneydoğuya çevrilir ve kible bulunmuş olurdu." Bu araçların nasıl çalıştığıyla ilgili olarak ayrıca Hüseyin Şen'in (2015: 59) yazısına müracaat edilebilir. Bu çalışmada 1989'da Shotbey's müzayesinde satışa çıkarılan kiblenümanın çalışma ilkesi anlatılmıştır.

⁴ Örneğin kuşak içine konularak veya zincirleri sayesinde boyuna asılarak taşınabilen "koyun saatleri"nin bir kısmında kiblenüma da bulunmaktaydı. Sultan II. Ahmed'in (1691-1695) saltanatı süresince sarayın ileri gelenlerine hediye ettiği saatlerin içinde "kiblenümalı ve günlük minekârî" ve "altın zarflı kapağı kiblenümalı çalar" koyun saatleri olduğu bilinmektedir (Acar 2011: 403-04).

ana gövdenin üzeri Kâbe tasvirleri ile, üst kapağın iç yüzeyi ise Mekke şehrinin tasvirleri ve çiçek motifleriyle süslenmiştir. Aynı şekilde kutu kenarları ile alt ve üst kapağın dış yüzeyleri de çeşitli motiflerle bezenmiştir. Bu araçların pek çoğunun kalemişi süslemelerle son derece sanatlı bir biçimde üretildiğini söylemek mümkündür (Kuşoğlu 2006: 129).

Kıblenümaların kullanımı sadece kible istikametinin tespiti ile sınırlı değildir. Üzerindeki pusula sayesinde yön belirlemeye ve güneş saati ile de zamanı tespit etmeye yarayan bir araç olmasından başka yön işaretlerinin yardımıyla rüzgârın hesaplanmasında da bu araçlardan istifade edilmekteydi (Bilge 2015: 75). Ayrıca muvakkithanelerde zaman tayininde yararlanılan araçlardan biri de kıblenümalardı (Tomar 2011: 349).

XVII. yüzyıl tanıklarının renkli simalarından biri olan Evliya Çelebi'nin *Seyahat-nâme* adlı eserinden de kıblenümalara dair bazı bilgiler edinmek mümkündür. Örneğin müneccimlerin de (müneccimân sınıfı) kıblenümalardan yararlandıkları (Gökyay 1996: I/225), kıblenümacılar (esnâf-ı pusulacıyân ya'nî kible-nümâciyân) adıyla ayrı bir esnaf grubunun var olduğu (Gökyay 1996: I/236; Kahraman vd. 2007: X/207), camilerin mihrabının doğruluğunun kıblenüma ile anlaşıldığı (Kahraman vd. 2007: X/207) ve bazı bölgelerde kıblenümaların çalışmadığı⁵ konuları Evliya Çelebi'nin bu araçlarla ilgili olarak değindiği bazı hususlardır.

Müslümanlar tarafından icat edilmiş bir araç olan kıblenümaların muhtemelen XI. yüzyılda ortaya çıkmış olabileceği düşünülmekte olup Osmanlı egemenliğindeki bölgelerde XIX. yüzyılın sonlarına dek kullanıldığı bilinmektedir (Özdemir 1993: 61; Şen 2015: 62). Teknolojik gelişmeler neticesinde yerini modern araçlara bırakan bu kible pusulalarını bugün ancak yurt içi ve yurt dışındaki bazı müzelerde veya müzayedelerde görmek mümkündür.⁶

Şairlerin Dilinde Kıblenümalar

Kıblenümalar XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar her yüzyılın divanlarında ele alınmış ve işlenmiştir. Hatta XX. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat etmiş ve geleneğin devamı sayılabilecek nitelikte şairler yazmış bazı şairlerin şiirlerinde dahi bu çok özel nesneye yer verildiği görülmektedir.

Divanlara göz atıldığında genellikle sanatlı söyleyişlerin ön plana çıktığı ve kıblenümalar etrafında pek çok hayal geliştirildiği dikkat çekmektedir. Sanatlı söyleyişler; benzetme, kişileştirme ve hüsn-i talil gibi edebî sanatlar etrafında yoğunlaşmıştır. Kıblenümalara dair geliştirilen hayaller ise özellikle bu aletin parçaları ve çalışma ilkelerini konu edinmektedir. Kıblenümanın tasavvufi manalara gelecek şekilde ve bir övgü unsuru olarak mecaz anlamlı kullanıldığı beyitlere de rastlanmaktadır. Bu alet konusunda yazılmış yek-âhenk/yek-âvâz bir gazelin bulunması da ayrıca dikkate değerdir. Kıblenümalara dair sanatlı söyleyişler ve geliştirilen hayaller her ne kadar iç içe geçmiş olsa da bu nesnenin şairlerin dilindeki görünümünü inceleyebilmek için burada belirtilen hususlar dâhilinde bir başlıklandırmaya gidilecektir.

⁵ Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerden ikisinde kıblenümalarının çalışmadığını bildirmektedir. İlki Cebel-i Şevâm (Şevâm dağı) denilen yerdir: "(...) Bu mahalde kible-nümâmımız 'amel etmeyip serseri döner oldu.'" (Kahraman vd. 2007: X/476). İkincisi Mukdisu şehridir: "(...) Anniçün kible-nümâlarımız bu diyârda serseri deveran edüp Rûm'da deverân etdüğü gibi etmez oldu." (Kahraman vd. 2007: X/493).

⁶ Örneğin yurt içinde Türk ve İslam Eserleri Müzesinde 1738-39 tarihli bir kıblenüma bulunmaktadır. Bu kıblenümanın görsellerine ve tanıtım bilgilerine erişmek için bk. Tekeli 2022. Topkapı Sarayı Müzesinde de bir adet gümüş kıblenüma/güneş saati yer almaktadır (Özdemir 1993: 61). Yurt dışında ise Venedik Civico Correr Müzesinde 1738 tarihli bir kıblenümayla rastlanmaktadır. Bu kıblenümanın görseline erişmek ve hakkında bilgi edinmek için bk. Kançal-Ferrari ve Taşkent 2016: 254, 258. British Museum'da da 1921,0625.1 müze numarasında kayıtlı, 1582-83'e tarihlenen bir kıblenümayla tesadüf edilmektedir. Bu kıblenüma ile ilgili bilgi edinmek için bk. Albukhary 2018: 92-93. Burada sayılanlar dışında pek çok müzede ve özellikle müzayedelerde kıblenümalara tesadüf edilmektedir.

A. KIBLENÜMA İLE İLGİLİ BENZETMELER

Divanlara ve nazire mecmualarına bakıldığında en çok *göz*, *gönül* ve *kaş* ile kiblenüma arasında benzetme ilgisi kurulduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla *şair/âşık*, *beden*, *kadeh*, *yüz*, *Melevî* ve *güneş* gelmektedir. Bunlardan başka yalnızca bir beyitte ya da bendde örneğine rastlanılan benzetmeler de bulunmaktadır.

1. Göz - Kiblenüma

Şairlerin nazarında sevgilinin bulunduğu yer (kûy-i yâr) ve onun kapısının eşiği âşıkların gönül ve can Kâbe'sidir.⁷ Yani nasıl müminler yüzlerini kibleleri olan Kâbe'ye dönerlerse âşıklar da daima sevgilinin semtine yönelirler. Âşıkların gözü sürekli olarak sevgilinin bulunduğu yeri gözetlediği için Kâbe yönünü arayan kiblenümaya benzetilir. XV. yüzyılın meşhur şairi Necâtî Bey (ö. 1509) aşağıdaki beytinde gözlerinin kiblenüma gibi olduğunu, dolayısıyla sevgilinin eşiği tarafına döne döne bakmasına şaşmamak gerektiğini dile getirir. Beyitte geçen "döne döne" ikilemesi, kiblenümalardaki iki uçlu pusula ibresinin yön tespiti yaparken bir süre sağa sola dönmesini çağrıştırmaktadır:

Gözlerüm **kible-nümâ** gibi olubdur nola ger
İşigün cânibine kılsa nazar döne döne | Necâtî Beg, g. 467/3 (Tarlan 1997: 430)⁸

Ubeydî (ö. 1573), sevgiliye *gönüller Kâbe'si* şeklinde hitap ettiği şu beyitte kiblenümaya benzeyen gözleri sayesinde onu görmeye layık olduğunu düşünmektedir:

İy gönüller Ka'besi **kible-nümâ**dur gözlerüm
Gösterüseler seni baña revâdur gözlerüm | Ubeydî, g. 208/1 (Arslan 2013: 444)

Özellikle rubaileriyile bilinen Azmîzâde Hâletî (ö. 1631) bir gazelinde her an sevgilinin semtini gözetleyen gözlerini, düşünce sahibi kimselerin kiblenüma sandıklarını söylemektedir:

Gördüler kim gözedür küyünü her dem yârün
Sandı erbâb-ı nazar **gözlerümi kible-nümâ** | Azmîzâde Hâletî, g. 29/2 (Kaya 2017: 236)

Kiblenümadaki pusula ibresinin önce sağa sola dönüp sonra belli bir doğrultuda sabitlenmesi gibi Sahnâf Rüşdî (ö. 1699) de gözlerinin her tarafta dolandığını, ancak niyetinin sevgiliyi görmek olduğunu ifade eder. Şairin gözleri sanki sevgilinin Kâbe'ye benzeyen semtini gözetleyen bir kiblenüma gibidir:

Çeşmüm tolanur her tarafa 'azmi sañadur
Şan Ka'be-i küyuñ gözedür **kible-nümâ**dur | Sahnâf Rüşdî, matl. 137 (Ekici 2006: 347)

Sevgilinin bulunduğu yer gibi cemali (güzel yüzü) de şairlerce Kâbe olarak düşünülmüştür. Sevgilinin *cemalinin Kâbe'sine* meylettiği için âşıkların gözü kiblenümaya benzetilir. Kemalpaşazâde'nin (ö. 1534) şu beyti tam da bunu ifade eder niteliktedir:

Cemâlün Ka'be-i Hağdur gözüm **kible-nümâ**dur çün
Gözümün dâ'imâ olsa n'ola meyli saña kıblem | Kemalpaşazâde, 293/2 (Saraç 2021: 275)

Aynı düşünce daha kısa bir söyleyişle Edirneli Nazmî'de (ö. 1585-86) de görülmektedir:

Cemâlün Ka'besine karşı cânâ
Dönübdür **gözlerüm kible-nümâ**ya | Edirneli Nazmî, g. 5592/4 (Üst 2012: 2979)

⁷ *Kâbe* kelimesinin bu ve buna benzer kullanımları teşmil yoluyla (*isim tamlamasının ikinci ögesi olarak mukaddes sayılan yer* (Ayverdi 2011: 1516) manasına gelmektedir.

⁸ Beyitler verilirken ilk önce şairin mahlası ve ilgili beytin divandaki yeri gösterilmiştir. Eğer divanda şiirler nazım şekillerine göre ayrı ayrı tasnif edilmiş ve numaralandırılmışsa gazel (g.), kaside (k.) vb. kısaltmalarla nazım şekilleri belirtilmiştir. Tasnif edilmemişse yalnızca şiir ve beyit numarası verilmiştir. Daha sonra ise beyitlerin alındığı çalışmaya atf yapılmıştır. Beyitler, alıntılı olduğu çalışmada transkripsiyonlu olarak yazılmışsa buraya da o şekilde alınmıştır.

XVI. yüzyılın sıradışı bir şairi olan Garâmî [ö. 1580'den sonra (?)], başka hiçbir şeye bakmayan gözlerini kıblenüma, sevgilinin yüzünü ise kible olarak adlandırır:

Teveccüh itmez oldı ğayra didüm

Yüzi kıble gözüm **kıble-nümâdur** | Garâmî, g. 304/6 (Başpınar 2013: 257)

Göz-kıblenüma benzetmesinin geçtiği bazı beyitlerde *kaş* ile *mihrap* arasında da ilgi kurulur. Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kaş, eğri oluşu dolayısıyla bazen mihraba benzetilir. Mihrap, cami ve mescitlerde kible yönünü gösteren kıvrımlı yapının adıdır. Sehî Bey'in (ö. 1548) "kıblem" redifli bir gazelinin hüsn-i matlaında bu tür bir benzetme yer almaktadır. Sevgilinin güzelliğinin camiye, kaşının mihraba benzetildiği söz konusu beyitte "*câmi, namâz itmek, mihrâb, kible-nümâ, kible*" kelimelerinin bir arada kullanımıyla oluşturulan tenasüp de dikkat çekicidir. Ayrıca bu tenasübün, bir kısım kıblenümalarda bulunan katlanabilir milin hareketlerinin namaz kılan bir kimsenin kıyamda duruşunu ve secdeye kapanışını çağrıştırdığı da düşünülebilir:

Gözüm câmi'-i hüsnünde namâz itmege 'aşıklar

Kaşuñ mihrâbını gözler olup **kıble-nümâ** kıblem | Sehî Bey, g. 156/2 (Yekbaş 2020: 246)

Behiştî'nin (ö. 1571) şu beytinin ilk mısrasında da kaş-mihrap benzerliğine yer verilmiştir. İkinci mısrasında ise göz, bir cam şişe olarak hayal edilmiştir. "Çeşmüm zücâcesi" ibaresi, kıblenümalarda bulunan pusulanın camını hatırlatmaktadır:

Mihrâblarda meyl kaşuñdan yaña olur

Çeşmüm zücâcesi baña **kıble-nümâ** olur | Behiştî, g. 116/1 (Aydemir 2000: 290)

Edirneli Nazmî (ö. 1585-86) ise "kıblem" redifli bir gazelinin matlaının ilk mısrasında sevgilinin cemalini güzellik Kâbe'si, kaşını da onun mihrabı olarak nitelendiriyor:

Cemâlün Ka'be-i hüsn ü kaşuñ mihrâb aña kıblem

Anı gözler gözüm dâyim olub **kıble-nümâ** kıblem | Edirneli Nazmî, g. 4317/1 (Üst 2012: 2318)

XIX. yüzyıl şairi Zekâyî (ö. 1812) de kaşları mihraba benzeyen güzel nereye giderse kıblenüma gibi olan gözlerinin oraya gideceğini ifade eder. Söz konusu beyit, kıblenümanın her zaman kible cihetine yöneleceği gerçeği üzerine kurulmuştur:

Ol kaşları mihrâb güzel şande giderse

Çeşmüm dañi ol yire gider **kıble-nümâdur** | Zekâyî, g. 40/2 (Alkan 1993: 317)

Dairevi bir yapıya sahip olan kıblenümalarda zamanı tayin edebilmek için güneş saati de bulunur. Kıblenümaların bu özelliği dikkate alındığında bazı beyitlerde güneş saatine dair çağrışımların da yer aldığı görülmektedir. Örneğin Zînetî'nin (ö. 1556) aşağıdaki beytinde geçen *hurşîd, kâmet* ve *aks* kelimelerinin kıblenümalardaki güneş saatine işaret ettiği düşünülebilir:

ZİNETİ Ka'be-i küyuñda o hurşîd-ñadün

Çâmeti 'aksi ile oldı gözüm **kıble-nümâ** | Zînetî, 401/5 (Gıynaş 2014: I/194)

Edirneli Nazmî (ö. 1585-86) ise kıblenümaya benzettiği gözlerinin, sevgilinin güneş yüzünü güneyik çiçeği gibi döne döne gözlediğini dile getirir. Güneyik (hindiba), yüzü daima güneşe dönük bir bitki olarak bilinmektedir.⁹ Beyitte geçen *gün* (güneş) ve *döne döne* kelimelerininse yine güneş saatini çağrıştıracak biçimde kullanıldığı akla getirilebilir:

Döne döne güneyik gibi o mâhuñ bu gözüm

Gözler ol gün yüzünü nite ki bir **kıble-nümâ** | Edirneli Nazmî, g. 406/6 (Üst 2012: 333)

Daha önce de belirtildiği üzere kimi kıblenümalarda açılır kapanır veya sabit bir nokta etrafında hareket eden demir bir mil bulunmaktadır. Pusulanın içinde yer alan ve manyetik etkiyle kuzey-güney yönlü olarak hareket eden ibreyi ifade etmek için de *iğne, sūzen, yelkovan, akrep, mil* vb. kelimeler kullanılmaktadır. Beyitlerde geçen ve titrediği belirtilen ibre, pusulaya ait olmalıdır. Dimetokalı Vahdetî'nin (ö. 1598), sabah akşam kıblenüma mili gibi her taraftan titreyerek sevgiliyi

⁹ TDK *Tarama Sözlüğü*'nde verilen tanıklardan güneyik çiçeğinin *daima güneşe karşı döndüğü, yüzünün güneşten yana olduğu* öğrenilmektedir (2009: 1869-70).

gözleyen gözlerinin onu görememesinden yakındığı şu mısralarında böyle bir hayal söz konusudur:

Ditreyüp **kible-nümā** mili gibi her yañadan
Seni gözler göremez şām u şehergāh seni | Dimetokalı *Vahdetî*, g. 130/4 (Öztürk 2006: 127)

Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kirpikler, kible-nümalarla bağlantılı olarak bazen bir mile veya iğneye benzetilir. Nitekim bu ikisi arasında şekilce bir benzerlik söz konusudur. Ümîdî Ahmed (ö. 1571) de böyle bir benzetme yaparak sevgilinin kirpikleri ile kible-nümalar arasında göz üzerinden ilgi kurar:

Hayâl-i mîl-i müjgânıyla var ol Ka'be-i cânuñ
İşigi cânibine **gözlerüñ kible-nümā** eyle | Ümîdî Ahmed, g. 235/3 (Buyruk 2009: 396)

Benzer bir tasavvura Ağazâde Örfî'de (ö. 1772) de tesadüf edilmektedir. Şair, vücuduna sevgilinin kirpiklerinin iğne gibi tesir ettiğini, bundan ötürü gözlerinin sevgiliyi gözlerken kible-nümadan bile daha iyi döneceğini belirtmektedir:

Vücûda işledi süzen gibi müjgâni ey 'ÖRFÎ
Döner *çeşmim* o yâri gözleyü **kible-nümā**dan yeg | Ağazâde Örfî, g. 160/5 (Albayrak 2009: 125)

Taşlıcalı Yahyâ'nın (ö. 1582) aşağıdaki beytinde ise iğne/mil anlamına gelen herhangi bir kelime kullanılmadan kirpikler ile kible-nümaya gönderme yapılır:

Gösterür Ka'be-i küyuñ tarafın müjgânım
Şanasın iki **gözüm** oldu benüm **kible-nümā** | Taşlıcalı *Yahyâ*, g. 19/4 (Çavuşoğlu 1977: 292)

Âşığın gözlerinin yanı sıra sevgilinin (maşukun) gözlerinin kible-nümaya benzetildiği beyitler de bulunmaktadır. Bu durumda gözler genellikle "*sarhoş, kan dökücü, belalı*" gibi sıfatlarla nitelenir. İvaz Paşa Oğlu Atâyî (ö. 1437), sevgilinin "*sarhoş kan dökücü*" gözünü, her an kaşlarını işaret etmesi dolayısıyla "güzel bir kible-nümā" olarak nitelemektedir:

Ebrūsına her lahza kılar *çeşmi* işaret
Bu ser-hoş-ı hün-riz ne hoş **kible-nümā**dur | İvaz Paşa Oğlu *Atâyî*, g. 24/4 (Aslan 2016: 94)

XV. yüzyılın Azerbaycan sahası şairlerinden Kışverî de tarif ettiği güzelin gözlerinin belalı olduğunu belirterek onun mihraba benzeyen kaşını kible, gözünü de kible-nümā olarak tasavvur eder:

Ol Türk-i perî-veş ki közi 'ayn-ı belâdur
Mihrâb kaşî kible *közi kible-nümā*dur | Kışverî, 113/1 (Talan Demirci 1994: 87)

Eskicumalı Hamîd (ö. 1844) ise sevgilinin naz sarhoşu olan gözlerinin, mihraba benzeyen kaşlarına zahidi meylettirmek için kible-nümā gibi fır fır döndüğünü söylemektedir. Şair, sevgilinin çok nazlı gözlerini sürekli biçimde kırpması ile kible-nümadaki pusula ibresinin dönüp durması arasında benzerlik ilgisi kurmuştur:

Zâhidi mihrâb-ı ebrūsuna meyl itdirmege
Çeşm-i mest[-i] nâz çün **kible-nümā** fır fır döner | Eskicumalı *Hamîd*, 125/2 (Yavuz 2019: 300)

Sevgilinin gözlerinin kible-nümaya benzetildiği bir başka beyit de Nâkâm'a [ö. 1881'den sonra (?)] aittir. Ona göre, nasıl kible-nümā kible istikametini gösterirse sevgilinin gözleri de âşıklara ibadet mahallinin mihrabı olarak kaşlarının gönül süsleyen kemerini göstermiştir:

Gözün kible-nümāveş kaşlaruñ tāk-ı dil-ārâsın
İbâdetgāh için 'âşıklara mihrâb göstermiş | Nâkâm, g. 286/2 (Mert 2012: 103)

Göz ile kible-nümā arasında benzerlik ilgisinin kurulduğu, ayrıca bu araçların birtakım özelliklerinin işlendiği beyitlere bazı ilavelerde bulunmak mümkündür. Örneğin Cem Sultan'ın (ö.

1495) şu beytinde cami ve mescitler yapılırken kible yerinin tayininde kıblenümalardan yararlandığına işaret edilmektedir:¹⁰

Yapaldan mescid-i hüsne kaşuñla kible gâh egri

Gözüm **kible-nümâsından** görünür kiblegâh egri | Cem Sultan, 323/1 (Ersoylu 2013: 221)

Kadın şairlerden Mihrî Hâtun'un (ö. 1514) aşağıdaki beytinde geçen *yazmak*, *nakış* ve *levha* kelimeleri ile kıblenümaların kadrını ve bu kadranda yer alan yazı ve motiflere çağrışımında bulunulduğu akla getirilebilir:

(Hâ) hayâlün yazalı nakşını dil levhasına

Gözedür **kible-nümâ** gibi gözüm leyl ü nehâr | Mihrî Hâtun, k. 17/7 (Arslan 2018b: 48)

XVI. yüzyılın velût şairi Edirneli Nazmî'ye (ö. 1585-86) ait şu beyitte geçen *doğru* ve *secdeler kılmak* kelimeleri, kıblenüma ile bir arada düşünüldüğünde açılır kapanır nitelikte demirden düz bir mile sahip olan kıblenümalara imada bulunulduğu fark edilmektedir. Şair, burada dikkat çekici bir hayal geliştirerek namaz kılan bir kimsenin secde edişini kıblenüma milinin açılıp kapanması gibi düşünmüştür:

Tapuña togru kılsam secdeler dâyim nola kiblem

Gözüm **kible-nümâ**dur pes gerek togru ola kiblem | Edirneli Nazmî, g. 4316/1 (Üst 2012: 2318)

Fasîhî'nin (ö. 1743) "*Ey sevgili, gözyaşı dalgalarıyla senin mahallene doğru yola koyuldukça gözlerim gemi kıblenüması gibi olur [gelgitler içinde kalır].*" şeklinde nesre çevrilebilecek beytinde ise gemilerde kullanılan kıblenümalara temas edilmiştir:

Mevc-i eşk ile revân oldukça cânâ küyuña

Gözlerüm **kible-nümâ-yı** fülk-i deryâya döner | Fasîhî, g. 105/2 (Gökalp 2001: 229)

2. Gönül - Kıblenüma

Divan şiirinde sevgilinin mahallesinin, kapısının veya cemalinin (güzel yüzünün) Kâbe'ye benzetildiği daha önce belirtilmişti. Âşıkların nazarında en kıymetli yer, sevgilinin bulunduğu yerdir. Dolayısıyla âşığın gönlü nerede olursa olsun, her zaman sevgilinin mahallesine veya kapısına meylettiği için kıblenümayla benzetilir. Ahmed Paşa (ö. 1496-97) aşağıdaki beyitte gönlünü kıblenümayla benzetirken "*Kâbe, Merve, Safa*" kelimeleri ile de tenasüp oluşturur:

Ka'be kapuña meyl ider **kible-nümâsı** gönülümüñ

Merve haqqı için andadur cümle şafâsı gönülümüñ | Ahmed Paşa, k. 15/1 (Tarlan 1966: 40)

Zâtî (ö. 1547), gönlünün her zaman "benüm kiblem" şeklinde hitap ettiği sevgiliden tarafa meylettiğini; bundan dolayı gönlüne kıblenüma demesi gerektiği düşüncesini dile getirmektedir. "*Merve hakkı (için)*" sözü, Ahmed Paşa'nın beytinde olduğu gibi, Zâtî'de de bir yemin ifadesi olarak yer almaktadır:

Ben aña **kible-nümâ** dirsem benüm kiblem revâ

Merve haqqı meyl-i *dil* her-gâh senden cânibe | Zâtî, g. 1467/6 (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1987: III/299)

Âşık Çelebi (ö. 1572) ise kıblenümanın her yerde Kâbe tarafını göstermesi gibi sadık bir gönle sahip olan kimsenin yolunun, nerede olursa olsun, sevgilinin Kâbe'ye benzeyen kapısına doğru olduğu düşüncesindedir:

Kandaysa Ka'be-i derine togrıdur yolın

Kimün ki sıdk-ı *dil* gibi **kible-nümâsı** var | Âşık Çelebi, g. 104/4 (Kılıç 2017: 130)

Abdullah Sıdkî'ye (ö. 1758-59) göre de gönlün, sevgilinin semtinden başka yerlere boşuna nazar etmesi uygun bir hareket değildir. Nitekim kıblenüma nereye dönerse dönsün en son Kâbe'ye yönelir:

Ne revâ eyleye beyhüde *gönül* gayra nazar

Çanda meyl itse yine beyte döner **kible-nümâ** | Abdullah Sıdkî, g. 4/3 (Akgül 2011: 73)

¹⁰ Beytin şerhi için bk. Bülbül 2004: 177.

Gönül-kiblenüma benzetmesinin geçtiği beyitlerin bir kısmında “ızdırap” kelimesinin bilinçli bir şekilde kullanımı göze çarpmaktadır. Sözlüklere bakıldığında kelimeye ilk olarak “çalkanış, hareketlenme, heyecan” anlamlarının verildiği; bugün yaygın olarak bilinen ve kullanılan “*maddi ve manevi azap/rahatsızlık, telaş, sıkıntı*” (Muallim Nâcî 1995: 82; Mehmed Salâhî 2019: II/376) anlamlarının ise ikinci sırada geldiği görülmektedir. Şairler, kiblenümalardaki pusula ibresinin yön bulmak için hareketlenişini “ızdırap” kelimesinin birinci anlamı ile; gönlün sevgiliyi ararken çektiği sıkıntıları ise, kiblenüma benzetmesi yaparak, kelimenin ikinci anlamı ile ifade etmişlerdir. Örneğin Üsküblü İshâk Çelebi’nin (ö. 1538-39) aşağıdaki beytinde böyle bir “ızdırap”tan söz edilir:

Görsem cemâli Ka’besini kılsa ber-ţaraf

Kible-nümâ-yı hâtırumuñ ıztırâbını | Üsküblü *İshâk*, g. 311/4 (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1989: 321)

Âşık Çelebi (ö. 1572) de gönlünün kiblenüma gibi pek çok defa hareketlenmiş, yani sınırsız telaş yaşamış olduğunu, yine de sonunda ilahi sevk ile kible semtinin yolunu görebildiğini ifade eder:

İtdi *dil kible-nümâ*-veş gerçi bî-had ıztırâb

Oldı semt-i kibleye sevk-i Hak âhir râh-bîn | *Âşık Çelebi*, k. 12/35 (Kılıç 2017: 54)

Şeyhülislam Yahyâ Tevfik Efendi (ö. 1791), ızdırap kelimesinin yanına titreme anlamına gelen “lerziş”i de ekler. Ona göre daima ızdırap çeken ve titreyen gönül, sevgilinin mahallesini gösteren bir kiblenüma gibidir:

Dil ıztırâb u lerziş ile gösterüp müdâm

Küy-ı habîbe **kible-nümâ** muz budur bizüm | Ş. Yahyâ *Tevfik Efendi*, g. 99/2 (Özerol 2010: 406)

Kiblenüma nasıl Kâbe tarafını arayıp buluncaya kadar çalkanırsa âşğın inleyen gönlü de sevgilinin mahallesini buluncaya kadar ızdırap çeker. Halîl Nûrî (ö. 1799) buna vâkıf olmayanın bir şey bilmediğini söylemektedir:

Bulunca Ka’be-i küyuñ mişâl-i **kible-nümâ**

O ıztırâb-ı *dil*-i zârî görmeyen ne bilür | Halîl *Nûrî*, g. 93/3 (Güler 2009: 258)

Şeyhülislâm Es’ad Efendi’ye (ö. 1753) ait iki beyitte ise “dil-i tapîde” tamlamasına rastlanmaktadır. “Çırpınan, çabalayan, muzdarip” anlamlarına gelen tapîde, Farsça tapîden mastarının ism-i mef’ûlü olup şairin kendi kaleminden çıkan *Lehçetü’l-Lugat* adlı sözlükte Türkçedeki “yürek oynamak” deyiminin Farsça karşılığı olarak verilmiştir (1999: 768). Tapîden mastarının anlamı, daha önce üzerinde durulan “ızdırap” kelimesinin birinci anlamlarıyla birbirine yakın görünmektedir. Şair, aşağıda verilen beyitte çırpınan, çabalayan/zahmet ve sıkıntı çeken gönlün sevgilinin bulunduğu yeri kiblenüma misali döne döne bulacağını belirtmektedir:¹¹

Dil-i tapîde bulur semt-i Ka’be-i küyın

Mişâl-i **kible-nümâ** ES’AD istidâre ile | Şeyhülislâm *Es’ad Efendi*, g. 180/5 (Doğan 1997: 283)

Hamdullah Hamdî (ö. 1503) de benzer bir hayali dile getirir; ancak o “muzdarip” kelimesini kullanır. “Gönül, muzdarip iken sevgilinin yanağına yöneldi. Onu kiblenümaya benzetsem doğru (bir iş) olur.” şeklinde nesre çevrilebilecek beytinde *muzdarip* kelimesi, hem “çırpınan” hem de “acı çeken” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıca *doğrulamak* ve *râst ola* sözleri ile açıldığında, yani doğrultulduğunda kadranla dik açı oluşturan kiblenüma miline imada bulunmaktadır:

Toğrıldı ruğ-ı yâra *gönül* muztarib iken

Beñzetsem anı râst ola **kible-nümâ**ya | Hamdullâh *Hamdî*, 148/5 (Özyıldırım 1999: 202)

Gönül-kiblenüma benzetmesi ile birlikte farklı hayal ve düşüncelerin işlendiği misaller daha da çoğaltılabilir. Örneğin Kemâlpaşazâde (ö. 1534), sevgiliye hitap ederek kırılmış bir kiblenüma

¹¹ Diğer beyit şöyledir: Çekdi çevirdi kible-nümâ gibi ‘âşkın / Mihrâb-ı ebruvânı dil-i pür-tapîdesin | Şeyhülislâm Es’ad Efendi, g. 154/5 (Doğan 1997: 266).

nasıl kible yönünü göstermeye devam ederse kırılmış gönlünün de yine onu gözleyeceğini dile getiriyor. Kıblenümaların pusula kısmı candan imal edildiği için kırılması mümkündür:

Ne deñlü kim şikest itseñ girü *göñlüm* seni gözler

Sınuğ **kible-nümā**dur kim degüldür kej-nümā kıblem | Kemalpaşazâde, 293/4 (Saraç 2021: 275)

Fenârîzâde Muhyî (ö. 1547-48), gönlü kıblenümaya benzetirken ayna istiaresini kullanır. Gönlünü kıblenüma hâline getirenlerin mekân ve zamana bağlı olmadan sevgilinin cemalini seyredeceklerini ifade eder:

Eyler temâşâ bî-cihet dâyim cemâlün kıblesin

Şol kimse kim eyler velî âyînesin **kible-nümā** | Muhyî, g. 35/2 (Arslan 2020: 86)

Garâmî [ö. 1580'den sonra (?)], kıblenümadaki kuzey-güney yönlü hareket eden iki uçlu pusula ibresini "göñül ve can" olarak tahayyül eder ve bu ikisinin gözbebekleri gibi çıkırık oynadığını düşünür:

Dil ü can devr edüp **kible-nümā**da

Gözüm merdümleri-veş çıkırık oynar | Garâmî, g. 339/4 (Başpınar 2013: 274)

Nâ'ilî-i Kadîm'e (ö. 1667) göre sevgilinin mihraba benzeyen kaşları bütün gönüllere neşe vermeyeceğinden ızdırap çeken her gönül kıblenüma gibi ona yönelemez:

Her cünbiş eylemez dile mihrâb kaşlarun

Her *dil*-tapîde **kible-nümā**lık mı eylesün | Nâ'ilî-i Kadîm, g. 263/6 (İpekten 2019: 476)

Fasîh Ahmed Dede (ö. 1699); sevgilinin mahallesini kıblenüma gibi gösterdiği için gönlü, âşıkların gam çölündeki kılavuzu olarak niteler. Çölde seyahat edenler nasıl bir yol göstericiye ihtiyaç duyarsa gam çeken âşıkların da sevgilinin semtini gösterecek bir rehber ihtiyacı vardır:

Gösterür elbette küy-ı yârı çün **kible-nümā**

Ehl-i 'ışkuñ deşt-i gamda reh-nümāsıdur *göñül* | Fasîh Ahmed Dede, g. 272/3 (Çıpan 2003: 410)

Nâbî (ö. 1712) ise, şimdiye kadar verilen örneklerden farklı olarak, sevgilinin gönlü ile kıblenüma arasında benzerlik ilgisi kurmuştur. Benzetmenin geçtiği mısrayı hem "*Sevgilinin gönlü kıblenümanın demiri gibi dönsün.*" hem de "*Sevgilinin kıblenüma demirine benzeyen gönlü (bizden yana) dönsün.*" şeklinde anlamak mümkündür. Sevgilinin gönlünün şairden yana dönmesi, yani ona meyledip iltifatta bulunması içinse şairin bağrını yaralarla mihrap hâline getirmesi gerekmektedir:

Sînemüz çāk ile mihrâb idelüm tā ki bize

Âhen-i **kible-nümā**veş *dil*-i cānān dönsün | Nâbî, g. 609/5 (Bilkan 1997: 920)

3. Kaş - Kıblenüma

Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından olan kaş, bazı şairlerce kıblenümaya benzetilmiştir. Bu benzetmelerin iki unsur arasındaki şekilsel benzerliğe dayandığı ilk bakışta göze çarpmaktadır. Kaşların kavisli oluşu kıblenümaların dairevi yapısıyla benzerlik gösterir. Bu benzerliğe ayrıca, göz-kıblenüma benzetmelerinde olduğu gibi, bir öge daha ilave edilir ki o da mihraptır. Yalnızca nazire mecmualarında şiirleri bulunması dolayısıyla XVI. yüzyıl şairlerinden biri olduğu tahmin edilen Sarrâfî, sevgilinin cemalinin Kâbe'sine doğru candan secde edecekleri mihraba benzeyen kaşların kıblenüma olarak yeteceğini ifade etmektedir. Kıblenüma nasıl Kâbe yönünü gösterirse sevgilinin kaşları da onun cemalinden bir belirti gösterir. Yani kaşlar, yüz güzelliğinin bir göstergesidir. Dolayısıyla cemal-Kâbe benzetmesinde olduğu gibi "mihrâb-ı kaş" tamlamasında da kıblenüma benzetmesi söz konusudur:

Ka'be-i cemâlüne idicek cān ile sücüd

Mihrâb-ı *kaşuñ* anlara **kible-nümā** yiter | Sarrâfî, 1762/4 (Köksal 2017: 619)

Peşteli Hisâlî (ö. 1652) *Metâli'ü'n-Nezâ'ir* adlı nazire mecmuasında kendisi için söylediği bir matlada sevgilinin kaşlarının, kıblenümanın Kâbe'yi göstermesi gibi, sevgilinin yüzünü işaret ettiğini; bundan dolayı da yaya benzeyen o kaşların arasını kible edindiğini söylemektedir:

İdeli **kible-nümā**veş rüyuña imā **kaşuñ**

Kible-i mihrâb idindüm arasın ol yâ **kaşuñ** | Hisâlî (Kalyon 2011: 243)

Müştak Baba (ö. 1832), “ey sultan” diye hitapta bulunduğu sevgilinin kaşlarını kudret camisindeki iki mihrap ve iki kıblenüma olarak tasavvur eder:

Kaşların cāmî'-i kudretde şehā

İki mihrâb u iki **kible-nümā** | Müştâk Baba, 192/7 (Gündoğdu 1997: 213)

Benzer bir söyleyişi Sârbân Ahmed'in (ö. 1547) gazel şeklinde kaleme aldığı elifnamesinde geçen ve “*Ey göz(ümün) nuru, hilal(e benzeyen) kaşların (senin) güzellik camiinde kıblenümadır.*” şeklinde nesre çevrilebilecek beytinde de görmek mümkündür:

He hilâl **ebrû**ların ey nür-ı ‘ayn

Cāmî'-i hüsünüdedür **kible-nümā** | Sârbân Ahmed, g. 183/27 (Kayabaşı 1995: 256)

Cem Sa'dî'si de (ö. 1492-93) sevgilinin güzelliğini bir cami gibi hayal etmektedir. Bu durumda misk ve kıblenüma camiye ait unsurlar olarak zikredilmiştir:

Düzer müşk ile hüsünü cāmî'inde

Kaşuñ kible-nümālar taze taze | Sa'dî, 4607/4 (Köksal 2017: 1506)

Sevgilinin kaşlarının kıblenümaya benzetildiği beyitlerin bazılarında gemilerde kullanılan ve daha büyük ebatlarda imal edildiği bilinen kıblenümalara işaret edildiği de görülür. Bunlarda özellikle “derya” kelimesinin geçmesi dikkat çekicidir. Gemi kıblenümalarının sadece kible için değil, genel olarak yönleri tespit etmek için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Münîrî'nin (ö. 1520) aşağıdaki beytinde böyle bir kıblenümadan söz edilmektedir. Şair; sevgilinin kaşlarının hayalini, gözyaşı denizindeki gözbebeklerinin kıblenüması olarak tarif etmiştir:

Kaşuñ hayâli merdümek-i dîdemüñ müdām

Deryâ-yı eşke gireli **kible-nümâ**sıdır | Münîrî, g. 52/3 (Ersoy 2017: 247)

Benzer bir tasavvura Üsküdarlı Aşkî'ye (ö. 1576) ait iki beyitte de rastlanmaktadır. Bunların ilkinde şair, gözyaşı denizine battığını söyleyerek sevgiliden kaşlarının kıblenümasını sunmasını istemektedir. “*İnsanlar deniz yolunu usturlap ile bulur.*” diyerek de söylediklerini pekiştirmektedir. Bu beyitte ilk defa kıblenüma ile usturlabın bir arada anıldığı görülmektedir:

Ġarķ-ı eşk oldum **kaşuñ kible-nümâ**sın ‘arza ķıl

Kim bulur merdüm reh-i deryâyı usturlâb ile | Üsküdarlı ‘Aşkî, g. 414/4 (Uzun 2011: 560)

“*Mademki insanlar deniz(de) yolunu kıblenüma ile bulur (öyleyse) gözyaş(lar)ım beni boğmadan bana parlak kaş(lar)ımı göster (de yolumu bulayım).*” şeklinde nesre çevrilebilecek ikinci beyitte de aynı düşünce işlenmiştir:

Yaşum Ġarķ itmedin göster baña **ebrû**-yı Ġarrâyı

Bulur **kible-nümā** ile çü merdüm rāh-ı deryâyı | Üsküdarlı ‘Aşkî, g. 563/1 (Uzun 2011: 649)

Kadın Divan şairlerinden Şeref Hanım (ö. 1861) ise kaş-kıblenüma benzetmesini hacle ilgili bir unsur olan tavaf üzerinden kurar. Sevgilinin kaşları, onun güzellik Kâbe'sini tavaf edecek âşıklara kıblenüma gibi dönerken eşlik edecektir:

Ka'be-i hüsni tavāf itmek için ‘uşşākına

Olmada hem-cünbiş-i **kible-nümā ebrû**larıñ | Şeref Hanım, g. 101/2 (Arslan 2018c: 267)

4. Şair/Âşık - Kıblenüma

Sevgilinin Kâbe'ye benzetilen semtini aradıkları, gözetledikleri veya o yere meylettikleri için şairler kendilerini kıblenümaya benzetirler. Esasen göz veya gönül ile kıblenümalar arasında kurulan benzetmelerde parça-bütün ilişkisi gereği şairler de kıblenümaya benzetilmiş olmaktadır.

Ancak göz veya gönül kelimelerinin geçmediği, şairin bizzat kendisini kastederek veya “âşık” olarak niteleyerek kıblenümaya benzettiği de vâkidir. Örneğin Ümîdî Ahmed (ö. 1571) bir kasidesinde kendini kıblenüma gibi başı dönmüş olarak tasavvur eder:

Demidür Ka'be-i maşşûda irem çapuñdan

Niçe bir **kıble-nümâ** gibi olam ser-gerdân | *Ümîdî Ahmed*, k. 7/37 (Buyruk 2009: 137)

Âşık Çelebi (ö. 1572) bir gazelinin makta beytinde hüsn-i tahallus yaparak âşığın kıblenüma gibi Kâbe tarafını gösterdiğini bildirir:

Bildürür kişiye eflâk-i cenâb-ı Hakkı

Taraf-ı Ka'beyi 'Âşık nitekim **kıble-nümâ** | *Âşık Çelebi*, g. 3/5 (Kılıç 2017: 82)

Ahdî-i Bağdâdî (ö. 1593-94), sevgilinin mahallesini gözetlemesine şaşılmaması gerektiğini belirtir. Çünkü kıblenümanın daima Kâbe'yi gözetmesi gibi şair de “can kıblesi” olarak nitelendirdiği sevgilinin mahallesini gözetlemektedir:

Küyün gözedürsem n'ola ol kıble-i cânuñ

Dâyim nazarı Ka'beydür **kıble-nümânuñ** | *Ahdî-i Bağdâdî*, matl. 19 (Bedestani 2018: 160)

Halîl Nûrî (ö. 1799) ise “*Can(ım)a (senin) Kâbe'ye benzeyen semtini bulup göstermek için bizi kıblenümaya benzetip ızdırapla doldurma.*” dediği beytinde sevgilinin semtini arayacağı zamanki hareketlerini kıblenüma ibresinin çalkanmasına benzetmekte, aynı zamanda bu arayış esnasında çok ızdırap çekeceğini dile getirmektedir:

Bulup göstermek için cânâ semt-i Ka'be-i küyuñ

Bizi **kıble-nümâya** döndürüp pür-ıztırâb itme | *Halîl Nûrî*, g. 277/4 (Güler 2009: 346)

5. Beden - Kıblenüma

Âşığın bedeni mil (ibre) ile ilişkilendirilerek kıblenümaya benzetilir. Bu benzetmelerde beden ile kıblenüma arasında genellikle pusula ibresinin titremesi bakımından bağlantı kurulur. Bâkî'nin (ö. 1600) şu beytinde de böyle bir benzetme söz konusudur. Kıblenümanın mili Kâbe karşısında nasıl titrerse âşığın çıplak bedeni de sevgilinin Kâbe'ye benzeyen semtine karşı durduğunda öyle titrer. Çünkü bu durumdayken âşığın bedeni gam temreninin ucundadır, yani gamların hedefinde olduğu için korkudan titremektedir:¹²

Küyuña karşı şurup **kıble-nümâ** mîli gibi

Ser-i peykân-ı gamuñda *ten*-i 'uryân ditrer | *Bâkî*, g. 137/3 (Küçük 1994: 186)

Fahrî-i Celvetî'de (ö. 1799) de benzer bir tasavvur söz konusudur. Şair, sevgilinin yüzünün Kâbe'sini tavaf etmek için sabah akşam vücudunun aşk ile kıblenüma gibi titrediğini belirtir. Söz konusu beyitte Kâbe'nin etrafında dönmeyi ifade eden “tavaf” kelimesi ile kıblenüma ibresinin dönmesi arasında ilgi kurulmuştur:

Ka'be-i vechuñ tavâf itmeğiçün şubh u mesâ

'Işk-ıla ditrer *vücüdum* nitekim **kıble-nümâ** | *Fahrî-i Celvetî*, 167/4 (Alkan 2015: 140)

XIX. yüzyıl şairlerinden biri olduğu tahmin edilen Derviş Sırrî¹³ ise boyu servi gibi düzgün ve uzun olan sevgiliyi gördüğünde vücudunun kıblenüma misali titremeye başladığını söylemektedir:

Mişâl-i **kıble-nümâ cismi** ditremek aldı

Kaçan ki gördüm o serv-i bülendi sulţânım | *Derviş Sırrî* (Aydın 2009: 453)

¹² Beytin açıklaması için ayrıca bk. Şahin Öztaş 2022: 649-50.

¹³ Burada üzerinde durulan beyit, Derviş Sırrî'ye ait olmakla birlikte *Hanyalı Nûrî Osman Divanı*'ndaki “Tahmîs-i Gazel-i Derviş-Sırrî” başlıklı tahmîsten alınmıştır. Ancak söz konusu beyit *Derviş Selîm Sırrî Dîvânı*'nda (Keskin 2019) bulunamamıştır.

Ağazâde Örfî (ö. 1772) ise beden-kıblenüma benzetmesine gerekçe olarak vücudunun sevgilinin iğneye benzeyen kirpikleri ile dolu olmasını gösterir. Bu hâliyle sevgilinin mahallesine doğru kıblenüma gibi döndüğünü belirtir:

Sūzen-i müjgūñ ile olalı ālūde bu ten

Kūyuña **kıble-nümā** gibi döner oldu *beden* | Ağazâde Örfî, metālî' 46 (Albayrak 2009: 244)

6. Güneş - Kıblenüma

Edirneli Nazmî'ye (ö. 1585-86) ait iki beyitte hüsn-i talil de yapılarak güneş kıblenümaya benzetilmiştir. Güneşin her gün doğup batması, döne döne sevgilinin Kâbe kabul edilen eşliğini gözlemesi gibi hayal edilmiş ve sürekli olarak Kâbe'ye doğru dönmesinden ötürü kıblenümaya benzetilmiştir. Bu benzetmelerde öğeler arasındaki şekil benzerliği yanında kıblenümaların aynı zamanda güneş saati ihtiva etmesi de akla getirilebilir:

Her gün ki *güneş* döne döne gözler işigūñ

İy mäh-likā beñzer o bir **kıble-nümāya** | Edirneli Nazmî, g. 5518/3 (Üst 2012: 2940)

Gün ki her gün gözedür döne döne işigūñı

Zāhirā kıblem anuñ hey'eti bir **kıble-nümā** | Edirneli Nazmî, g. 407/3 (Üst 2012: 333)

7. Mevlevî - Kıblenüma

Kıblenüma ile ilgili benzetmeler içinde belki de en orijinal ve ilgi çekici olanı Garâmî'nin [ö. 1580'den sonra (?)] Mevlevîleri kıblenümaya benzetmesidir. Bu benzetmenin yapıldığı iki beyit bulunmakta olup ikisinde de Mevlevî(ler) cam saray içerisinde dönen bir kıblenüma gibi hayal edilmiştir. İlk beyit şöyledir:

Şol didügūñ uçar iki perle perî çü bir hümā

Şırça sarāy içre dönen *Mevlevî*dür **kıble-nümā** | Garâmî, g. 5/1 (Başpınar 2013: 105)

Kıblenümaların pusulası, camla çevrelenmiş dairevi bir yuva içinde bulunur. İbre, bu cam yuva içerisinde sağa sola döner. Hatta kıblenümaların basit bazı örnekleri sadece böyle yuvarlak bir pusuladan ibarettir. Şair, bunu cam saray içerisinde sürekli dönen bir semazen gibi tasavvur etmiştir. İkinci beyitte “İki kolunu salarak dört yönü devreder.” cümlesiyle Mevlevîlerin sema esnasında bir elini yukarıya bir elini de aşağıya bakacak şekilde açarak dönmeleri kastedilmiştir. Ayrıca kıblenümalarda yazılı bulunan dört ana yöne de çağrışım yapılmıştır:

İki kolun şala şala çār cihātı devr ider

Şırça sarāy içre döner **kıble-nümā** Mevlevîdür | Garâmî, g. 254/4 (Başpınar 2013: 231)

8. Diğer Benzetmeler

Divanlarda ve nazire mecmualarında kıblenümalara benzetilen daha pek çok nesneye veya kavrama tesadüf edilebilir. Ancak bunlar nadir kullanım sayılabilecek niteliktedir. Bunlar arasında dikkat çeken bazı örnekler şöyle sıralanabilir:

akıl-kıblenüma:

Egerçi **kıble-nümā**dur *hıred* 'ibādet için

Gözi görenlere āyīne-i Hüdādur 'ışk | Kavsi, 251/7 (Çakır 2008: 715)

alın-kıblenüma:

Nūr-ı vechiñ görmegi subh u mesā ister gönül

Cebhe-i pakiñ gibi **kıble-nümā** ister gönül | *Leylâ* Hanım, g. 72/1 (Arslan 2018a: 179)

habâb (su üzerindeki hava kabarcığı)-kıblenüma:

Döne döne teveccüh ider Ka'be kapuña
Kıble-nümāya beñzedi eşkümdeki *habâb* | Meâlî, 51/2 (Ambros 1982: 227)

kadeh-kıblenüma:

Dest-i sâkide meger **kıble-nümā** oldu *kadeh*
Her taraftan ki sürâhîler ider aña sücüd | Revânî, g. 43/3 (Avşar 2017: 201)

kafes/kuş yuvası-kıblenüma:

Ƙafes kıble-nümā yā *âşiyā*ndur
İçinde Ƙalkıyan Ƙuyrukşalandur | Garâmî, g. 299/1 (Başpınar 2013: 253)

kırpik-kıblenüma:

Ka'be-i küyuñu gözler gözümüz leyl ü nehâr
Oldı her *kırpügümüz* 'aynu ile **kıble-nümā** | Taşlıcalı *Yahyâ*, g. 17/4 (Çavuşoğlu 1977: 290)

saki-kıblenüma:

Cemâli Ka'besidir Ƙarn-ı şîvede bâķî
Anıñla devre Ƙodu nüh Ƙıbâb-ı âfâķı
Mişâl-i **kıble-nümā** bezmde dönmede *sâķî*
Çekip çevirmez idi böyle hayl-i 'uşşâķı
O seng-dilde eger olmasaydı mıķnâķîs | Hanyalı *Nûrî Osmân*, tah. 43/IV (Aydın 2009: 440)

seher vakti-kıblenüma:

Yaruñ cemâli Ka'besidür şubħdan murâd
Zâhir budur ki **kıble-nümā**dur aña *seher* | Üsküblü *İshâk*, k. 8/8 (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1989: 40)

sevgilinin yüzü-kıblenüma:

Çarħ-ı dâver ser ü pâ dönse sözünden dönmez
Vech-i yâr 'âşıķa bir **kıble-nümā**dur yâ hû | Niyâzî, g. 90/5 (Tunç 2018: 201)

perî-kıblenüma:

Döner şol şîşe-i **kıble-nümā**da
*Perî*lerdür ki şıçrar çıķrık oynar | Garâmî, g. 256/2 (Başpınar 2013: 232)

yara-kıblenüma:

Dâğ üzre elif resmini sînemde şanurlar
Yaruñ işigi Ka'besine **kıble-nümā**dur | Nev'î, g. 161/3 (Tulum ve Tanyeri 1977: 327)

yüzdeki ben ve ayva tüyleri-kıblenüma:

Oldı mihrâb Ƙaşuñ *hâl ü haķuñ* kıble-nümā
Yiridür Ka'be gibi secde Ƙılurlarsa saña | Hecrî, 1/1 (Zülfe 2016: 41)

B. KİŞİLEŞTİRME VE HÜSN-İ TALİLLER

Kıblenümanın kişileştirildiği beyitlerin neredeyse tamamında hüsn-i talil de yapılmıştır. Yalnızca kişileştirme sanatının yer aldığı örnekler yok denecek kadar azdır. Mesela Muhibbî'nin (ö. 1566) şu beytinde sadece kişileştirme bulunmakta olup kıblenümayaya göz isnat edilmiştir:

Meyl ider iy büt-i Çîn dāyim ayaguñ tozına

Var-ısa **kıble-nümānuñ** görünür tar gözine | Muhibbî, 4103/1 (Yavuz ve Yavuz 2016: 1898)

Kişileştirmeyle birlikte hüsn-i talil sanatının da bulunduğu beyitlerde ortaya konulan hayalî sebeplerin benzerlik gösterdiği, kıblenümalar etrafında bazı ortak tasavvurların geliştirildiği görülmektedir.¹⁴ Aşağıda anlam bakımından bir gruptandırmaya gidilmiş, kıblenümanın belirli özellikleri etrafında ortaya konan sanatlı söyleyişler birlikte ele alınmıştır.

1. Göze Mil Çekme

Göze mil çekmek, cezalandırmak maksadıyla bir kimsenin gözlerini kızgın bir mille dağlayarak kör etmek manasına gelir (Ayverdi 2011: 1104). Kıblenüma, gözüne mil çekilmiş bir insan gibi hayal edilmiş ve bunun için şairlerce bazı hayalî sebepler öne sürülmüştür. Esasen kıblenümanın yuvarlak şekli gözü andırır ve içinde bulunan mil nedeniyle gözüne mil çekilmiş olarak tasavvur edilmiştir. Örneğin Garâmî'ye [ö. 1580'den sonra (?)] göre Kâbe'ye eğri biçimde baktığı için âdil devran zorla kıblenümanın gözüne mil çekmiştir:

İtdügiyçün Ka'beye **kıble-nümā** a'vec nazar

Mîl çekdi qahr idüp gözine dehr-i dādger | Garâmî, g. 194/1 (Başpınar 2013: 201)

Keşfi Mîrlivâ, can Kâbe'si olarak nitelendirdiği sevgilinin yüzüne eğri baktığı için kirpiklerinin kıblenümayı gözüne mil çekerek cezalandırdığını ifade eder. Eğri bakmak, "*yan gözle bakmak; kötü niyetle, öfkeyle veya küçümseyerek bakmak*" (Özyaşamış Şakar 2021: 122) gibi anlamlara gelir. Kıblenüma güya bundan ötürü cezalandırılmıştır. Oysa Garâmî'nin beytinde olduğu gibi bu beyitte de eğri bakmakla kastedilen kıblenümanın Kâbe tarafını farklı açılardan göstermesi olmalıdır:

Kec baqdı meger yüzine sen Ka'be-i cānuñ

Çekdi gözine mîl müjeñ **kıble-nümānuñ**¹⁵ | Keşfi Mîrlivâ (Kalyon 2011: 239)

Ümîdî Ahmed'e (ö. 1571) göre ise kıblenüma Kâbe ile sevgilinin eşliğini bir gördüğü için, yani bu ikisini eşit kabul ettiğinden böyle bir cezaya çarptırılmıştır. Oysaki şairin düşüncesine göre sevgilinin eşliği daha üstün kabul edilmelidir:

Bir gördi meger Ka'be ile işigin anuñ

Mîl çekdiler ey dil gözine **kıble-nümānuñ** | Ümîdî Ahmed, g. 131/1 (Buyruk 2009: 291)

Şânî kıblenümanın, sevgilinin yaya benzeyen kaşlarına göz diktiği için felek tarafından bu şekilde cezalandırıldığı düşüncesindedir:

Ebrūsına göz dikdigüyçün ol kaşı yānuñ

Mîl çekdi felek dādesine **kıble-nümānuñ** | Şânî (Kalyon 2011: 239)

Hayâlî Bey, Ümîdî Ahmed ile benzer düşüncededir. Kıblenümanın gözüne mil çekilmesini o da sevgilinin eşliği ile Kâbe arasında fark görmemesine bağlar. İki şairin söyledikleri hemen hemen birbirinin aynısıdır:

Farq itmemeğin Ka'be ile işigin anuñ

Mîl çekdiler iy dil gözine **kıble-nümānuñ** | Hayâlî Beg (Kalyon 2011: 240)

¹⁴ Peştelî Hisâlî'nin *Metâlî'ü'n-Nezâ'ir* adlı nazire mecmuasının ikinci cildinde (Kalyon 2011: 238-40) peş peşe verilen 29 matlaın, biri mükerrer olmak üzere, 22'si "kıblenüma" ile ilgilidir. Mükerrer beyit çıkarıldıktan sonra geriye kalan 21 beytin 18'inde de kişileştirme ve hüsn-i talil sanatlarının birlikte bulunduğu görülür. İlgili beyitler, divanlardan tespit edilen diğer örneklerle birlikte burada ele alınacaktır.

¹⁵ Bu ve bundan sonraki beş beyit *Metâlî'ü'n-Nezâ'ir*'deki sıraya göre alınmıştır.

Rahmî-i Bursevî ile Emînî'nin de bu konuda söyledikleri hemen hemen birbirinin aynısıdır. Bu iki şaire göre, sevgilinin bulunduğu yeri gösterdi diye kıblenümanın gözüne mil çekilmiştir:

Gösterdügüçün ışığın ol Ka'be-i cânuñ
Bir mîl çekdi gözine **kıble-nümānuñ** | *Rahmî-i Bursevî* (Kalyon 2011: 240)

Gösterdügüçün küyını ol kıble-i cânuñ
Mîl çekdi felek gözlerine **kıble-nümānuñ** | *Emînî* (Kalyon 2011: 240)

2. Gözü Seğirme

Seğirmek (<segrimek) “*vücûdun herhangi bir yerindeki deri, altındaki kaslarla berâber hafif hafif oynamak, kımldayıp titremek*” manasına gelir (Ayverdi 2011: 2746). Kıblenümanın gözünün seğirmesinden kasıt, ibresinin titremesidir. Vusûlî (ö. 1592), sevgilinin eşliğini görmüş olabileceği için kıblenümanın gözünün seğridiğini belirterek bu hâlin hayırlar getirmesini diler. Göz seğridiği zaman bunun hayırlar getirmesini istemek eski bir âdettir:

Segrir gözi hayr ola yine **kıble-nümānuñ**
Göre gibi ışığını ol Ka'be-i cânuñ | *Vusûlî*, 107/1 (Taş 2008: 147)

Ülfetî ise bir matlaında, sevgilinin mihraba benzeyen kaşlarını görmek için kıblenümanın gözünün seğridiğini, yüreğinin titrediğini dile getirmektedir:

Mihrâb kaşın görmege sen kıble-i cânuñ
Segrür gözi ditrer yüregi **kıble-nümānuñ** | *Ülfetî Diyârbekrî* (Kalyon 2011: 240)

3. Demir Yürekli Olma

Kıblenüma milinin demirden imal edilmiş olması, “demir yürekli/âhen-dil” olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Bu sıfat, “*acımasız, merhametsiz*” (Özyaşamış Şakar 2021: 295) anlamlarına geldiği gibi aynı zamanda “*cesur, gözü pek*” (Redhouse 2006: 281) demektir. Derzîzâde Ulvî'nin (ö. 1585) aşağıdaki beytinde, kıblenümanın sevgilinin semtine doğru yönelmesi yüreğinin demirden olmasına bağlanmıştır. Kıblenüma, cesur ve gözü pek bir âşık gibi düşünülmüştür. Ayrıca beyitte geçen ve “*yönelmek*” anlamına gelen *doğrulamak* kelimesi ile katlanabilir metal mile sahip kıblenümalara işaret edilmiştir:

Doğrılmaz idi küyına ol Ka'be-i cânuñ
Olmasa demürden yüregi **kıble-nümānuñ** | *Derzîzâde Ulvî*, g. 422/1 (Çelik ve Kılıç 2018: 563)

Sâhib Dede (ö. 1727) de kıblenümayı “âhen-dil” olarak nitelendirmiştir. “*Daima o sevgilinin mahallesini gözetlemekteler. Kıblenümaların demir yürekli olduklarını anladım.*” şeklinde nesre çevrilebilecek beytinde kıblenümaların sürekli biçimde sabit bir yöne dönmesinin sebebi olarak katı yürekli olmaları gösterilmiştir:

Dâ'im o bütüñ Ka'be-i küyn gözedürler
Bildüm çatı âhen-dil imiş **kıble-nümālar** | *Sâhib Dede*, g. 69/2 (Büyüktosunoğlu 1991: 112)

4. Yüreği Titreme

Kıblenümadaki pusula ibresinin yön tespit ederken ilk başta bir süre sağa sola dönmesi, beden titremesi olarak düşünülmekle birlikte endişe ve korku duymak manasına gelecek şekilde “yüreğinin titremesi” olarak da hayal edilmiş ve buna gerekçe olarak şairane birtakım sebepler öne sürülmüştür. Bununla ilgili en dikkat çekici örneklerden biri Sahrâf Rüşdî'ye (ö. 1703) ait bir

matladır.¹⁶ Bu matlada kiblenümanın boş yere titremediği, Allah'ın evi olarak nitelenen Kâbe'nin görkemini düşündüğü için o mukaddes mekânın yüceliğinden ötürü titredığı dile getirilmektedir:

Fıkr itmededür heybetini beyt-i Hudâniñ
Bî-hüde degül ditredigi **kıble-nümânıñ**¹⁷ | Sahnâf *Rüşdî*, matl. 164 (Ekici 2006: 351)

Arpaemînzâde Mustafâ Sâmi'nin (ö. 1734) bir matlana göre kiblenümanın titreyişi, sevgilinin mahallesini arayışından ve bu arayış esnasındaki hissettiği yürek kaygısından kaynaklanmaktadır. Şair, kiblenümanın bağına taş basarak eline demir baston aldığı ve titreyerek sevgilinin mahallesini aradığını söylemektedir. Bağına taş basmak deyimi, "derdini bir kimseye açmaksızın her türlü sıkıntıya katlanmak, dertleri kabullenmek, sabretmek" (Özyaşar Şakar 2021: 61) manalarına gelir. Kiblenüma, elinde bir bastonla türlü sıkıntılara katlanan bir yolcu gibi hayal edilmiştir. Kiblenümanın bağına taş basması sözüyle aygıtın içinde bulunan mıknaş kastedilmiştir.¹⁸ Kiblenümanın eline aldığı demir bastondan kasıt ise metalden yapılan milidir:

Bağına taş basup almış eline âhen 'asâ
Küy-i cânânı arar ditreyerek **kıble-nümâ** | Sâmi, matl. 4 (Kutlar 2004: 399)

Belîğ Mehmed Emîn'in (ö. 1760-61) de Arpaemînzâde'ninkine benzer, sanatlı söyleyişlerle yüklü bir beyti bulunmaktadır. Belîğ kiblenümanın gönlünün, her ne kadar demirden de olsa, sevgilinin semtini bulabilme düşüncesiyle titredğini ifade etmektedir. Söz konusu beytin ilk mürasındaki "dil" kelimesi iki manaya gelecek şekilde kullanılmıştır. Birinci anlamı, ilk başta da akla gelen "yürek"tir ki zaten ikinci mürada da geçmektedir. Buna göre kiblenümanın yüreği demirden de olsa, yani ne kadar katı yürekli ve acımasız olursa olsun sevgilinin mahallesinin düşüncesiyle titrer. İkinci anlamı ise "muhtelif âlât ve edevâtın uzunca, yassı ve ekseriyâ oynar kısımları"dır (Şemseddin Sami 2020: 528). Beyitte kelimenin bu anlama gelecek şekilde de kullanılmasının sebebi, kiblenümanın titreyen kısmının demirden yapılan ibresi olduğunu belirtmek içindir. Dolayısıyla "dil" kelimesinin ihamlı bir biçimde kullanıldığı görülmektedir:

Endîşe-i küyuñla dili **kıble-nümânıñ**
Âhen ise ditrer yine elbette yürekdür | Belîğ Mehmed Emîn, g. 63/9 (Demirel 2005: 167)

Hâlisî Bey ile Hâtemî Bey, *Metâlî'ü'n-Nezâ'ir*'deki matlalarında kiblenümayı âşık gibi yüreği titrer bir şekilde tasavvur etmişlerdir. Kiblenüma, Hâlisî'ye göre sevgilinin yüzüne doğrudan bakamadığı için; Hâtemî'ye göre ise sevgilinin yüzüne baktıkça heyecandan yüreği titrer:

Doğru bakamaz yüzine ol Ka'be-i cânıñ
'Âşık gibi ditrer yüreği **kıble-nümânıñ** | Hâlisî Beg (Kalyon 2011: 239)

Kıldukça nazar küyına ol kıble-i cânıñ
'Âşık gibi ditrer yüreği **kıble-nümânıñ** | Hâtemî Beg (Kalyon 2011: 239)

Yümnî, Emrî ve Hâlidî mahlaslı şairlerin de söz konusu nazire mecmuasında benzer matlaları bulunmaktadır. Yümnî, kiblenümanın sevgilinin mihraba benzeyen kaşlarını görmek için yüreğinin titredğini, acele ettiğini dile getirir:

Mihrâb kaşın görmege ol kıble-i cânıñ
Ditrer yüreği cânı iver **kıble-nümânıñ** | Yümnî (Kalyon 2011: 240)

Emrî Çelebi, kiblenümaya sevgilinin eşiği ile Kâbe'yi ayırt etmesi söylendiğinde yüreğinin titredğini, bu ikisini birbirinden ayırt edip gösteremediğini ifade eder:

¹⁶ Aynı matla *Nahîfî Divânı*'ndaki matlalar arasında da kayıtlı bulunmaktadır (Aypay 1992: 719).

¹⁷ Bu matla The Khalili Collections'ta bulunan ve 1808-09'a tarihlenen bir kiblenümanın üzerinde de yazılı bulunmaktadır. Söz konusu kiblenüma için bk. Qiblah Compass (SCI 275), <https://www.khalilicollections.org>.

¹⁸ İbrahim Müteferrika'nın W. Whiston'dan muhtasar şekilde tercüme ettiği ve 1732'de basılan *Füyûzât-ı Mıknaşsiyye* adlı eserinin başında mıknaş taşının Cenâb-ı Hakk'ın büyük nimetlerinden biri olduğu belirtilerek Müslümanlar için önemli bir araç olan kiblenümanın bu taştan istifade edilerek yapıldığına işaret edilmiştir (Şimşek 2016: 39).

Farq it didiler Ka'be ile işigin anuñ
Ditrer yüregi gösteremez **kıble-nümānuñ** | Emrî Çelebi (Kalyon 2011: 240)

Hâlidî ise sevgilinin mahallesine varmak için acele ettiğinden kıblenümanın yüreğinin hiç durmadan titrediğini belirtir:

Varmağa iver küyına ol kıble-i cānuñ
Ditrer yüregi ırmayuban **kıble-nümānuñ** | Hâlidî (Kalyon 2011: 240)

5. Yerinde Duramama

İbresinin sağa sola hareket etmesi sebebiyle kıblenüma, ızdıraptan yerinde duramayan veya tam tersi neşeden oynayan bir insan gibi düşünölmüştür. Gelibolulu Âlî (ö. 1600), sevgilinin mahallesini bırakıp Kâbe tarafına yöneldiği için kıblenümanın ızdıraptan yerinde duramadığını dile getirir. Iızdırap kelimesi söz konusu beyitte hem “çalkanma, heyecanlanma” hem de “acı ve zahmet çekme” anlamlarıyla kullanılmıştır:

Küyuñ koyup yöneldüğücün Ka'be yolına
Tırılmaz yirinde **kıble-nümā** ıztırābdan | Gelibolulu Âlî, g. 1008/6 (Aksoyak 2018: 997)

Ferdî Abdullah Efendi (ö. 1857) de kıblenüma ibresinin hareketlenmesini, Kâbe arzusuyla oynaması olarak düşünmüş ve sevgilinin güzelliğinin cezbesiyle âşığın gönlünün hareketlenişini kıblenümanın bu hâline benzetmiştir:

Cezbe-i hüsnü ki kalb-i bî-nevāyı oynadır
Şevk-ı Ka'be güyiyā **kıble-nümāyı** oynadır¹⁹ | Ferdî Abdullah Efendi, g. 55/1 (Memiş 2008: 75)

6. İşlevini Yerine Getirmeme

Kıblenümanın işlevsiz kaldığı, yönleri tam olarak tespit edemediği durumlar için şairler farklı hayalî sebepler bulmuşlardır. Ayrıca, kıblenümanın kible tarafını gösterip sevgilinin bulunduğu semti göstermediğini iddia etmişlerdir. Ahdî (ö. 1593-94), sevgilinin mahallesini göstermeyen kıblenümayı gözünde kıl bittiği için doğru dürüst göremeyen bir insan gibi düşünmüştür. Gözde kıl bitmesi, zamanla görmeyi engelleyen bir hastalıktır (Şentürk 2021: 312). Kıblenümanın gözünde kıl bitmesinden kasıt, ibresinin bozulması olmalıdır:

Toğru bakamaz küyına ol Ka'be-i cānuñ
Kıl bitti gözünde var-ise **kıble-nümānuñ** | Ahdî-i Bağdâdî, g. 123/1 (Bedestani 2018: 110)

Bâkî'de (ö. 1600) de benzer bir hayale tesadüf edilmektedir. “Can kıblesi” olarak nitelenen sevgilinin Kâbe'ye benzeyen eşiğini değil de kible cihetini gösteren kıblenüma, gözüne çöp kaçtığı için göremeyen bir insan gibi tasavvur edilmiştir. Söz konusu beyitte kıblenümanın gözüne düşen çöp ile ibresi kastedilmiş olmalıdır (Şahin Öztaş 2022: 650):

Görmez işiği Ka'besin ol kıble-i cānuñ
Çöp düşdi meger kim gözine **kıble-nümānuñ** | Bâkî, g. 278/1 (Küçük 1994: 271)

Divan şiirinin XX. yüzyıla taşan siması sayılabilecek Ali Emîrî (ö. 1924) de bir kasidesinde memduhun yüzünün kıblesini gördüğü zaman kıblenümanın şaşırıldığını, hangi tarafa yöneleceği konusunda tereddüde düştüğünü ifade eder:

Şaşırır semt-i teveccühde tereddüd eyler
Kıble-i vechini gördükde seniñ **kıble-nümā** | Ali Emîrî, k. 26/44 (Yazar 2020: 303)

¹⁹ Bu beyit, Sâib-i Tebrizî'nin (ö. 1087/1676) şu Farsça beytini akla getirmektedir: هر دم نه بی سبب دل ما رقص می کند / کز شوق کعبه قبله نما رقص می کند (Affî 1391: 1944).

7. Diğer

Sahhâf Rüşdî'nin (ö. 1699) kıblenüma ile ilgili dikkat çekici beyitleri bulunmaktadır. Aşağıda verilen ve “*Huda'nun evine rehber olduğundan beri kıblenümanın yeri cam bir saray oldu.*” şeklinde nesre çevrilebilecek beyti de bunlardan biridir. Şair, kıblenümanın cam içinde bulunuşunu Kâbe tarafını gösterdiği için camdan bir saraya sahip olmuş gibi hayal etmektedir. Dolayısıyla kıblenümanın önemli bir vazife yerine getirmekte olduğu ve bundan dolayı ödüllendirildiği vurgulanmıştır:

Rehber olalı semtine ol beyt-i Hudânî

Bir sırça serây oldu yeri **kıble-nümânî** | Sahhâf *Rüşdî*, matl. 165 (Ekici 2006: 352)

Rezmî'nin (ö. 1718-19) divanında kıblenüma ile ilgili peş peşe kayıtlı iki müfred bulunmaktadır. Bunların ilkinde kıblenüma, tek bir çivi üstünde sürekli dönüp titrer hâlde hayal edilmiştir. Bunun sebebi olarak da kaşı mihraba benzeyen sevgiliye doğru varmak gösterilmiştir. Tek çivi üzerinde dönen, pusulanın ibresidir. Her ne kadar Rezmî'nin tasavvufi bir yönü bulunmasa da (Gürbüz 2005: 13) tek çivi üzerinde dönmek sözü, talim çivisi üzerinde sema etmeyi öğrenen bir Mevlevî dervişini çağrıştırmaktadır:

Ol kaşı mihrâba doğru varmak için dâ'imâ

Yek mîh üstünde döner ditrer durur **kıble-nümâ** | Rezmî, müfr. 62 (Gürbüz 2005: 439)

Rezmî'nin ikinci müfredinde ise kıblenüma, yol gösterici olarak nitelenmiştir. Sevgilinin mahallesine âşiklar doğruca, şaşmadan varabilsinler diye kıblenümanın aşk yoluna metal çubuklar dikerek işaret koyduğu belirtilmiştir. Esasen dikildiği söylenen mil, kıblenümanın ibresidir. Ancak buradan Kâbe güzergâhında yolculuk yapan kervanlar için geçmişte böyle işaretlemelerin yapılmış olabileceği de akla gelmektedir:

Ka'be-i küyına 'âşik râst varsunlar diyü

Râh-ı 'ışka mîl diküp itdi nişân **kıble-nümâ** | Rezmî, müfr. 63 (Gürbüz 2005: 440)

C. KIBLENÜMA İLE İLGİLİ BAZI HAYALLER

Benzetmeler, kişileştirmeler ve hüsn-i talillerden başka şairlerin kıblenümalarla ilgili geliştirdikleri birtakım hayaller bulunmaktadır. Özellikle mekânla ilgili tasavvurlarda kıblenümadan sıkça söz edildiği görülmektedir. Bu tasavvurlar arasında birbiriyle benzer nitelikler taşıyanları aşağıdaki gibi birkaç başlık altında ele almak mümkündür.

1. Sevgilinin Semtini Gösterme

Sevgilinin bulunduğu yeri göstermek, kıblenümanın aslî vazifesi olarak kabul edilir. Ümîdî Ahmed (ö. 1571), sevgilinin bulunduğu yerin haremîni kıblenümanın parmakla gösterdiğini belirtmektedir. Kıblenüma ibresinin Kâbe tarafını göstermesi, parmakla göstermek olarak hayal edilmiştir:

Turmaz harîm-i Ka'be-i küy-ı nigârumu

Barmaqla gösterür ele **kıble-nümâyı** gör | Ümîdî Ahmed, g. 49/4 (Buyruk 2009: 208)

Fennî (ö. 1745) ise ay yüzlü sevgilinin hangi tarafta durduğunu, nerede bulunduğunu kıblenümadan başka gösterecek bir şey olmadığını ifade etmektedir:

Çankı cânibde karar itdüğünü ol mâhuñ

Bize kim bildürecek **kıble-nümâdan** gayrı | Fennî, g. 360/3 (Demirkazık 2009: 600)

2. Kıblenümadan Öncesi

Bazı şairler çok eski zamandan beri âşik olduklarını ve sevgiliyi gözlediklerini ifade etmek için kendilerini kıblenüma ile kıyaslamışlardır. Yahyâ Nazîm'in (ö. 1727) aşağıdaki rubaisinde

böyle bir söyleyiş söz konusudur. Şairin gönlü, kaşları mihraba benzeyen bir sevgiliyi seyrediyorken henüz kiblenümanın Kâbe yolunu bilmediği söylenmektedir. Adı geçen şairin divanının üçte biri naatlerden oluştuğu için bu rubaiyi Hz. Peygamber bağlamında anlamak da mümkündür:

Bir bezme h̄arīm oldı ki cān-ı şeydā
İtmez o h̄aremgāha güzer bād-ı şabā
Bir kaşları mihrāba gōñül nāzır iken
Bilmezdi daħi Ka'be yolın **kıble-nümā** | Yahyâ *Nazīm*, rub. 17 (Çakır 2018: 1296)

Sürûrî'nin (ö. 1813) şu beytinde de böyle bir tasavvur bulunmaktadır. Beyte göre dünyada henüz Kâbe ve kiblenüma yokken sevgilinin mahallesini gönle uykusuz gözler göstermiştir:

Cihānda Ka'be vü **kıble-nümā** icād olınmazdan
Dile küy-ı nigarı dide-i bî-h̄vāb göstermiş | Sürûrî, g. 78/4 (Batur 2002: 394)

3. Kâbe'de Kiblenümaya Gerek Olmaması

Kiblenümanın vazifesi kibleyi göstermek olduğuna göre Kâbe dâhilinde bu araca ihtiyaç kalmayacaktır. Şairler bu durumu çeşitli hayallerle dile getirmişlerdir. Beyitlerde genellikle ilk mısrada değinilen bir husus veya dile getirilen bir düşünce, ikinci mısrada Kâbe'de kiblenümaya ihtiyaç olmadığı belirtilerek pekiştirilmiş ve mısralar arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Örneğin Münîrî (ö. 1520), aşağıdaki beytinde sevgilinin mahallesindeyken hilale benzeyen kaşları hata ile andığını, zira Kâbe'de kiblenümaya ihtiyaç olmayacağını bildiğini ifade etmektedir. Beyitte mahalle ile Kâbe, hilâl ebrûlar ile kiblenüma arasında benzerlik ilgisi bulunmaktadır:

Sehv ile añdum mahalleñde hilâl ebrûları
Hâcet olmaz h̄od bilürdüm Ka'bede **kıble-nümā** | Münîrî, k. 12/34 (Ersoy 2017: 65)

Derzîzâde Ulvî (ö. 1585), sevgilinin yüzündeki kaşların can gözüyle seyredilebildiğini, nitekim Kâbe'de hiç kimsenin kiblenüma kullanmayacağını dile getirir:

Çeşm-i cāndur seyr iden ebrû-yı rüy-ı dilberi
Kimse kullalmaz gōñül **kıble-nümā**yı Ka'bede | Derzîzâde 'Ulvî, g. 562/3 (Çelik ve Kılıç 2018: 510)

Benzer bir tasavvur, XVII. yüzyıl şairi Tebrizli Kavsi'de (ö. ?) de görülür. Kâbe içinde nasıl kiblenümaya ihtiyaç duyulmuyorsa sevgilinin mahallesinde de onun habercisi olan sabah rüzgârına ihtiyaç yoktur:

Küyuñda peyk-i bād-ı şabā h̄iç-kāredür
Kim Ka'be içre **kıble-nümā** h̄iç-kāredür | Kavsi, 175/1 (Çakır 2008: 635)

Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1644) ise bir müfredinde Kâbe karşısında bile olsa hâlâ gözünün etrafa bakındığını, can Kâbe'si olan sevgiliyi kiblenüma gibi aramaya devam ettiğini söyler:

Ka'be karşımda da olsa gözüm etrāfa baķar
Gözler ol Ka'be-i cānı nitekim **kıble-nümā** | Şeyhülislâm *Yahyâ*, müfr. 55 (Kavruk 2001: 508)

4. Yönünü Değiştirme

Kiblenümaların bazen Kâbe istikametine doğru yönelmediği, bunun yerine sevgilinin bulunduğu tarafa doğru döndüğü hayal edilir. Bilindiği üzere Kâbe Müslümanların kiblesidir ve kibleye yönelmek, Müslüman olmanın en önemli göstergelerinden biridir. Dolayısıyla kiblenümanın Kâbe'den başka tarafa dönmesi, âdeta Müslümanlıktan yüz çevirme gibi algılanır. Çünkü kiblenümanın yöneldiği tarafta bulunan güzel, *sanem* ve *büt* gibi kelimelerle ifade edilen bir Hristiyan güzelidir. O güzelin bulunduğu taraf ise Hristiyan kiliselerince kutsal kabul edilen doğu

tarafıdır. Ümîdî Ahmed (ö. 1571), Azmîzâde Hâletî (ö. 1631) ve Bosnalı Alâeddin Sâbit'in (ö. 1712) aşağıda verilen beyitlerinde bu tasavvurları görmek mümkündür:

Ka'beden yüz çevirüp ey şanem-i hür-likâ
İşigün cânibine döndi bugün **kible-nümâ** | Ümîdî Ahmed, g. 4/1 (Buyruk 2009: 161)

Bildüm nazarı küynadur ol büt-i cânun
Yanında salîbin göricek **kible-nümânun** | Azmîzâde Hâletî, g. 399/1 (Kaya 2017: 385)

Ebruvân-ı büt-i tersâya mı iqbâl eyler
Şarka mâ'il görünür **kible-nümâ** mihrâbı | Sâbit, g. 345/3 (Karacan 1991: 527)

Fennî (ö. 1745) ise kiblenümanın yönünü şaşırması konusunda tamamen farklı bir hayale sahiptir. Sevgilinin gemiye binip rakip ile eğlenmeye başlamasıyla kendisinin pusulayı şaşırıldığını, yani ne yapacağını bilemez duruma geldiğini söylemektedir. Bu olay nedeniyle hangi tarafa döneceğini bilemeyen kiblenümayı da kendisine benzetmektedir:

Yâr keştiye binüp itse rakîb ile şafâ
Puşulayı şaşırur bencileyin **kible-nümâ** | Fennî, matl. 22 (Demirkazık 2009: 628)

5. Ayna - Kiblenüma İlgisi

Ayna, sevgilinin güzelliğini gösteren bir nesne olarak kabul edilir. Kibleyi gösterdiği için aslında mihrabı da gösteren kiblenüma ise sevgilinin mihraba benzeyen kaşlarını işaret ediyormuş gibi düşünülür. Dolayısıyla sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kaşlar konusunda ayna ile kiblenüma arasında ilgi kurulur. Ahmed Paşa'nın (ö. 1496-97) "*Her ne kadar ayna ve kiblenümalar sıralansa da kaşının mihrabı senin gözlerinden doğru bir şekilde görünür.*" demesine bakılırsa ayna ve kiblenümanın aynı iş için dizildiği anlaşılıyor:

Gözlerüñden görünür râst kaşuñ mihrâbı
Gerçi kim âyine [vü] **kible-nümâ**lar düzülür | Ahmed Paşa, g. 106/3 (Tarlan 1966: 191)

Revânî'nin (ö. 1523) "*Mihraba benzeyen kaşın şeklini insanlara gösterdiği için güzeller aynayı kiblenüma gibi kullandılar.*" şeklinde nesre çevrilebilecek beytinde ise aynanın kiblenüma yerine kullanılmasından söz edilmektedir:

Halka mihrâb kaşuñ şeklini gösterdüğüçün
Hüblar âyineyi **kible-nümâ** eylediler | Revânî, g. 129/4 (Avşar 2017: 251)

D. ÖVGÜ UNSURU OLARAK KULLANIMI

Kiblenüma, gerçek anlamıyla ve çoğunlukla da gerçek anlamının dışında kazandığı yeni anlamlarla bir övgü unsuru olarak kullanılmıştır. Kelime, gerçek anlamı olan "*kibleyi gösteren alet, pusula*" yanında "*rehber, kılavuz, yol gösterici*" vb. anlamlara gelecek şekilde mecazlı olarak da kullanılmıştır. Bu mecazî anlamlarıyla özellikle Hz. Peygamber'in (SAV), On İki İmam'ın, devlet ricalinin, şeyhlerin ve şairlerin övgüsünde; hatta cami yapımlarına düşürülen tarihlerde kiblenümanın zikredildiği görülür. Kiblenümanın bir övgü unsuru olarak kullanılışı ile ilgili örneklerin özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıl şairlerine ait oluşu ayrıca dikkat çeken bir husustur.

İlk olarak Hz. Peygamber'in övüldüğü şiirlere bakıldığında onun kaşlarının ve gözlerinin kiblenümaya benzetildiği görülür. Örneğin naatleriyle meşhur XVIII. yüzyıl şairi Yahyâ Nazîm'in (ö. 1727) bir gazelindeki şu beyitte kaş-kiblenüma benzetmesi işlenmiştir. Hz. Peygamber'in kaşının, güzellik Kâbe'sinin kiblenüması olduğu söylenerek onun güzelliğine vurgu yapılmıştır:

Nola mihrâb-ı niyâz-ı dil ü cân olsa henüz
Ka'be-i hüsne kaşuñ **kible-nümâ**dır Ahmed | Yahyâ Nazîm, g. 88/2 (Çakır 2018: 672)

Hız. Peygamber, bazı övgü şiirlerinde “ümme^tin(in) kıblenüması” olarak vasıflandırılmıştır. Kadın Divan şairlerinden Leylâ Hanım'ın (ö. 1848) naat türünde yazılmış bir gazelinde böyle bir vasıflandırma söz konusudur. Âşıklarının Hız. Peygamber'in ayağının toprağı önünde secdeye kapandıkları dile getirildikten sonra “bütün ümme^tin kıblenüması” olduğı söylenerek övülür. Kıblenüma burada “rehber, yol gösterici” manasına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Saña ‘âşık olanlar secde eyler hâk-i pâyıñda
Cemî‘-i ümmete **kıble-nümâsıñ** yâ Resulallah | *Leylâ Hanım*, g. 102/2 (Arslan 2018a: 197)

Rızâyî mahlaslı Mehmed Ali Çelebi'ye (ö. 1629-30) ait olan ve Hız. Peygamber'in övüldüğü bir kasidede ise Cebrail (AS) kıblenümaya benzetilmiştir. Hız. Peygamber'in meclisinde gökyüzü camdan bir saat, yıldızlar da o saatin kumları gibi düşünölmüş; Cebrail (AS) ise o dergâhın kıblenüması, yani kılavuzu olarak nitelenmiştir:

Bezminde çarh sâ‘at-ı mîñâ nücümü rîğ
Cibrîl o âstâne^{de} **kıble-nümâ**yımış | *Rızâyî*, k. 10/4 (Demirel 2005: 36)

On İki İmam'ın övüldüğü bazı şiirlerde de kıblenümanın yine “rehber, kılavuz; tâbi olunacak kimse” anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığı görülür. XIX. yüzyılın mutasavvıf şairi Sükûti'nin (ö. 1896) aşağıdaki beytinde böyle bir kullanım söz konusudur:

‘Askerî her mü‘mine **kıble-nümâ**dır şüphesiz
Secdegâhımız budur ki tıtmış cihânı şö^hreti | *Sükûti*, 197/7 (Karayığit 2019: 127)

Kıblenümanın övgü unsuru olarak kullanımına en çok kaside ve tarihlerde, devlet adamlarının methinde rastlanmaktadır. Mesela Seyyid Vehbî'nin (ö. 1736) Damad İbrahim Paşa'nın övgüsünü konu edinen kasidesindeki bir beytinde “yönelme” ilgisinden ötürü kıblenümadan söz edilmiştir. Beyitte paşanın kapısı dilek kıblesi, yani isteklerin gerçekleşmesi için başvuru^{lan} makam olarak nitelendirilmiştir. Kıblenüma nasıl kible tarafına yönelirse halkın da dilek kıblesi olan paşanın kapısına yönelmesinin tabii olduğı belirtilmiştir:

Halk itse nola **kıble-nümâ** gibi teveccüh
Dergâhına kim kible-i hâcet var içinde | *Seyyid Vehbî*, k. 51/33 (Dikmen 1991: 216)

Fahrî-i Celvetî'nin (ö. 1799) Mar‘aşî Mustafa Efendi adında bir zatın vefatı üzerine kaleme aldığı tarih manzumesinde bu kişinin talebelere doğru yolu göstermede kıblenüma gibi olduğı belirtilmiştir. Dolayısıyla kıblenüma doğru yolu gösterici olarak nitelendirilmiştir:

Hak budur kim ‘ilm-ile şeh-dâne-i âfâk idi
Gösterürdi toğrı râh tıllâba çün **kıble-nümâ** | *Fahrî-i Celvetî*, 224/5 (Alkan 2015: 175)

Abdî-i Karahisârî'nin (ö. 1885) Kâmil Yusuf Paşa övgüsü konulu kasidesinde yer alan bir beyitte ise kıblenüma, pusula anlamıyla birlikte “kılavuz, rehber” anlamına da gelecek şekilde kullanılmıştır. Şair, övdüğü kişiyi bilgi bakımından Eflatun ve Aristo ile karşılaştırarak onlardan üstün tutmuştur. Divan şiirinde bilgisi bakımından övölen bir kişinin benzetilebileceğı en üst şahsiyet Antik Yunan filozofu Eflatun'dur (Şentürk 2020: 28). Aynı şekilde aklı, zekâsı ve ilmiyle övölmek istenen kimsenin Eflatun'un öğrencisi olan Aristo'dan daha üstün gösterilmesi bu şiir geleneğinde sıkça başvuru^{lan} bir yöntemdir (Şentürk 2016: 348):

Olsa bezminde Felâtün u Aristo hâzır
Anlara zâtı olur **kıble-nümâ**-yı dâniş | *Abdî-i Karahisârî*, k. 9/19 (Sağlam 2011: 128)

Devlet adamları ile ilgili övgülerde olduğı gibi bazı şeyhlerin övüldüğü şiirlerde de kıblenümanın mecaz anlamlı olarak kullanımına rastlanır. Örneğın Halvetî tarikatının Şa‘bâniye koluna mensup bir şair olan Şevkî İbrâhîm Efendi'nin (ö. 1879), Halvetî şeyhi Şa‘bân-ı Velî'nin övgüsünü içeren bir gazelinde kıblenüma yine mecaz anlamlı olarak kullanılmıştır. Şair, övdüğü şeyhini “âşıkların kıblenüması” olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla bu beyitten hareketle kıblenümaya “rehber, kılavuz, yol gösterici” anlamlarıyla birlikte “mürşid” anlamını da vermek uygun olacaktır:

Şarktan garbe feyż açar çeşm-i haķikatle baķar

‘Aşıklaır **kıble-nümā**sı pīr-i Şa‘bān-ı velīdir | *Şevkī İbrāhīm Efendi*, 63/5 (Tezcan 2007: 147)

Divan şairlerinin kendileriyle, şiirleriyle veya şairlikleriyle övünmesi bilinen bir husustur. Bazı şairler de etkisinde kaldıkları veya takipçisi oldukları şairleri çeşitli vesilelerle anarak överler. Örneğin Fahrî-i Celvetî (ö. 1799) aşağıdaki beytinde kendisini “muhtaç kimselerin kıblenüması” olarak nitelendirmektedir. Kıblenüma ibresi nasıl titirse kendisi de ihtiyaç sahiplerinin kıblenüması, yani yol göstericisi olduğu için öyle titremektedir. Dolayısıyla şair bu titremenin sıtma tutmasından sanılmamasını istiyor:

Olup **kıble-nümā** erbāb-ı hācāta bugün FAĦRĪ

Anuñ-çün ditrer ol zān eyleme sıtma dutar cismüm | *Fahrî-i Celvetî*, 165/5 (Alkan 2015: 139)

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Ferrî (ö. 1805) ise etkisinde kaldığı şairlerden biri olan Koca Râgıp Paşa’yı “kıble-i mazmun” sözü ile övmektedir. Kendisini ise kıblenüma olarak niteleyen şairin Paşa’yı “mazmun kıblesi” olarak yüceltmesini, onun şiirlerinin mazmunlarla dolu olduğu şeklinde anlamak mümkündür. Ferrî her ne kadar kendisini Koca Râgıp Paşa takipçisi bir şair olarak görmese de kıblenüma benzetmesinden dolayı onun etkisinde kaldığı, ona teveccüh ettiği düşünülebilir:

Pey-rev olamazsaķ da eger Rāgıb’a FERRĪ

O kıble-i mażmūn ise biz **kıble-nümā**yuz | Ferrî, g. 93/5 (Kırbyık 1994: 163)

Kıblenümanın övgü unsuru olarak kullanılmasına son olarak camilerin yapımlarına düşürülen tarih manzumelerindeki kullanımlar ilave edilebilir. Nadir de olsa bu manzumelerde benzetme yapılırken veya cami hakkında övgü içerikli sözler söylenirken kıblenümaya yer verildiği olur. Şehdî’nin (ö. 1769) aşağıdaki beyti buna örnek sayılabilir. Yapımına tarih düşürülen cami, Müslümanların namaz kılacağı/secde edeceği yönün kıblenüması olarak nitelendirilmiştir. Bununla söz konusu caminin kıblesinin doğruluğuna, insanların burayı esas alarak kiblelerini belirlemelerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca camide Müslümanlara rehberlik edecek doğru bilgilerin/ilmin kazanıldığına işaret edildiği de düşünülebilir:

Budur **kıble-nümā**-yı secdegāhı ehl-i İslāmıñ

Odur şāyeste feyż-i ebed-i sâyide pīşanı | Şehdî, 27/10 (Bayındır 2008: 130)

E. DİNÎ-TASAVVUFİ KULLANIMLARI

Dinî-tasavvufi anlatımlarda da kıblenüma ile ilgili benzetmelerden, kişileştirmelerden, hüsn-i talillerden ve diğer sanatlı söyleyişlerden yaygın bir biçimde istifade edilmiştir. Tasavvufun kavram, terim ve sembollerinin de eklenmesi kıblenümanın Divan şiirinde ele alındığı alanı genişletmiş ve zenginleştirmiştir. Dinî-tasavvufi söyleyişlerde bu alanla ilgili bazı kavram ve terimlere vurgu yapıldığı görülmektedir. Kıblenümanın dinî-tasavvufi anlatımlardaki görünüşleri bu kavram ve terimler etrafında şu başlıklar altında ele alınabilir.

1. Havf ve Recâ

Havf, korku manasında olup Allah’ın kahrından korkarak dinde sabit olmak demektir. Bunun zıddı ise recâdır. Recâ, ümit etmeyi ifade eder ve Allah’tan ümit kesmeme anlamına gelir (Cebecioğlu 2004: 257, 513). Arpaemînzâde Mustafâ Sâmi (ö. 1734), ârifin gönlünün Hakk’ın dergâhına yöneldiği zaman kıblenüma gibi havf ve recâ arasında titremelerle dolu olması gerektiğini söylemektedir. Esasen bu hâl “*beyne’l-havfi ve’r-recâ*” tabiri ile de ifade edilmektedir. Kulun gönlünün korku ve ümit arasındaki titreyişi ile kıblenümanın Kâbe’yi gösterirken ibresinin titremesi arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur:

Pür-raşe gerek dil vasat-i havf u recâda

Çün **kıble-nümā** dergeh-i Hakka yönelince | Sâmi, g. 111/4 (Kutlar 2004: 369)

Benzer bir tasavvuru Yozgatlı Fennî'nin (ö. 1918) aşağıdaki beytinde de görmek mümkündür. Ârifin gönlünün Cenab-ı Hakk'ın korkusuyla titremesi, kıblenümanın ibresinin her an titreyerek ileri geri hareket etmesine benzetilmiştir:

Dil-i 'ârif ihtizâz eder havf-ı Hâkla

Ki **kıble-nümâ** her laḫza lertzân gelir gider | Fennî, 118/2 (Ergin 1996: 123)

Abdünnâfi İffet Efendi (ö. 1891) de bir beytinde havf ve reca kavramlarına temas etmiştir. Ancak o, reca kavramına daha yakın durmaktadır. Şair, kıblenüma ibresinin bir süre hareket etmesi ve neticede Kâbe yönünü bulunca sabitlenmesi gibi kulun gönlünün, korkudan muzdarip olsa bile, Hakk'ın evine yönelince huzur bulacağını ifade etmektedir:

Muztarib kılsa daḫı **kıble-nümâ**-yı dili havf

Yine âsüdegehi beyt-i Ḥudâdır yâ Rab | Abdünnâfi İffet Efendi, g. 17/6 (Gündüz 2018: 402)

2. İrşat ve Mürşit

İrşat, “doğru yolu göstermek, tenvir etmek; irfan sahibi bir şeyhin tarikatte talip olan dervişleri Hakk'a iletmesi” demektir. Mürşit ise “irşad eden, hak yolunu gösteren; tarikat pîri, şeyhi” gibi anlamlara gelir (Safer Baba 1998: 142, 199). Şiirlerinde mahlas kullanmayan şairlerden biri olan Sarı Müderris Şeyh Sinan (ö. 1481) bir beytinde, doğru yönleri gösterdiği için kıblenümayı mürşide benzetmiştir. Beyitte geçen “Sırtımızı kutba dayadık.” sözünün bazı çağrışımları bulunmaktadır. Cümlede geçen “kutb” kelimesi, “mıknatıslanan bir cismin iki ucundan her biri” (Ayverdi 2011: 1834) anlamıyla ele alındığında kıblenümadaki kuzey ve güney uçlar akla gelir ki şairin sırtını kutba dayaması kibleye yönelmesi anlamına gelir. Kelime, “manevi mertebelerin en yükseğinde bulunan kimse” (Ayverdi 2011: 1834) anlamıyla düşünüldüğünde ise şairin kutuptan aldığı irşatla doğru tarafa yönelmesi anlamına gelir. Beyitte doğru ve eğri kelimeleri ile kurulan tezat da ayrıca dikkat çekmektedir:

Kıble-nümâ mürşid-durur ṭoḡrı cihât ol gösterür

Ḳutba ṭayaduk ḫahrımız eğri namâz kılmayalum | Sarı Müderris Şeyh Sinan, 114/6 (Sessiz 2014: 259)

XVII. asrın önemli sufi şairlerinden biri olan Cemaleddin Mahmûd Hulvî (ö. 1653-54), olgun mürşidin sözlerini kıblenümaye benzeterek bu sözlerin kalp için kıblenüma gibi yol gösterici olduğunu ifade etmektedir:

Ḳalbe hadîdî **kıble-nümâ**dur

Mürşid-i kâmil sözünü dutdum | Hulvî, terc. 1/VI-9 (Yavuz 2012: 63)

Ahmed Vesîm'in (ö. 1790) aşağıdaki beytinde irşat ve mürşit kavramlarının yanında tahkîk ve cezbeden de söz edilmiştir. Tahkîk, “kulun hakikati bulması ve Hakk'a ermesi için olanca gücüyle çabalaması” (Yılmaz 2019: 394) demektir. Cezbe ise kulun Hak ve resul aşkıyla kendinden geçmesidir (Safer Baba 1998: 38). “Kıblenüma gibi Hakk'a erme yolunu aramaya çalış. Çünkü gönül mıknatısı, irşat için cezbe dolu bir mürşittir.” şeklinde nesre çevrilebilecek beyitte kıblenümanın yön araması ve bünyesinde mıknatıs bulunması gibi hususlara temas edilmiştir:

Çalış **kıble-nümâ**veş cüst-cü-yı râh-ı taḫḫîḳa

Çü mıknâṭîs-i dildür mürşid-i pür-cezbe irşâda | Ahmed Vesîm, 242/6 (Tuğluk 2010: 231)

3. Ehl-i Hakikat, Erbâb-ı Yakîn

Hakikat ehli veya erbabı, fenâ-fillâh mertebesinden sonra bekâ-billâha eren ve iradelerini terk eden sufileri ifade etmek için kullanılan bir tanımlamadır. Yakîn erbabı ise maddi-manevi, zâhirî-bâtını bilgilerle belirli bir yetkinliğe erişmiş kimseler manasına gelir (Cebecioğlu 2004: 243, 194). Seyyid Vehbî (ö. 1736), bir beytinde Harem'in sakinleri olarak nitelendirdiği hakikat erbabının

irşada ihtiyaç duymadığını; zira Kâbe’de ikamet edenlerin kıblenümaya ihtiyacı olmadığını belirterek konuya tasavvufi bir yorum getirir:

Müstağnî-i irşād olur erbâb-ı hâkîkât

Sükkân-ı Harem neyler imiş **kıble-nümâyı** | Seyyid Vehbî, g. 262/3 (Dikmen 1991: 678)

Seyyid Vehbî bir rubaisinde de aynı gerçekten hareket eder. Bu defa kâmil kimselerin öndere, selamet yolunu bulanların kılavuza, yakîn ehlinin de delile ihtiyaçlarının olmadığını aynı husus üzerinden benzer sözlerle dile getirir:

Erbâb-ı kemâl pîşvâyı neyler

Şeh-râhı bulan râh-nümâyı neyler

Aşhâb-ı yakîn delîle muhtâc olmaz

Sükkân-ı Harem **kıble-nümâyı** neyler | Seyyid Vehbî, rub. 8 (Dikmen 1991: 717)

Her ne kadar hakikat veya yakîn ehli kavramları kullanılmasa da Benderli Cesârî’nin (ö. 1829) aşağıdaki beytinde de Harem’de kıblenümaya gerek olmadığı hususu işlenmiştir. Şair, kalbi sürekli olarak Kâbe’de olanların doğru yoldan çıkmayacağını, dolayısıyla kıblenümaya gereksinimlerinin olmadığını ifade etmektedir:

Şol kişiniñ kalb[i] dâ’im Ka’be-i ‘ulyâdadır

Toğru yoldan çıkmaz ol **kıble-nümâyı** n’eylesün | Benderli Cesârî, g. 614/4 (Akkuş 2010: 917)

4. Kalp

Tasavvufta önemli bir yeri olan kalbin kıblenüma ile ilgili çeşitli benzetmelere konu edildiği; özellikle temiz, saf bir kalp vurgusu yapılacağı zaman kıblenüma ile ilgi kurulduğu görülmektedir. Kıblenümanın doğru yönü göstermesi gibi temiz bir kalp de doğru yolu bulabilir. Örneğin Mesîhî’ye (ö. 1512) göre ayna gibi temiz bir kalbe sahip olmanın şartı, kıblenüma gibi daima Kâbe’ye yönelmektir. Buradan gönül aynasını parlatmanın yolunun namazdan geçtiği sonucu da çıkarılabilir:

Şâfi-dil olmağ istesen âyîne-vâr var

Yüz tüt hemîşe Ka’beye **kıble-nümâ** gibi | Mesîhî, k. 21/2 (Mengi 1995: 77)

Mehmed Tâhir Selâm (ö. 1844) ise temiz bir kalbin ehil kimselerce maksat kıblesini, yani arzuların gerçekleşeceği makamı göstermek için kıblenüma niyetine kullanılacağını belirterek kalp ile kıblenüma arasında benzerlik ilgisi kurmaktadır:

Gösterür kıble-i maşşûdını kalb-i şâfî

Kullanur ehli olan **kıble-nümâ** niyyetine | Tâhir Selâm, g. 103/6 (Kazan Nas 2019: 148)

5. Asa

Asa, *değnek*, *baston* anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Hz. Mûsâ’nın mucizelerinden biridir. Ayrıca asa taşımak Peygamberimizin bir sünnetidir (Cebecioğlu 2004: 62). Özellikle de yolculuk esnasında olmak üzere yanında asa bulundurmak sufilikte bir gelenektir (Uludağ 2005: 45). Bir kısım kıblenümalarda bulunan ve açılır kapanır özelliğe sahip metal mil ile asa arasında şekilsel benzerliğe temas eden bazı beyitler bulunmaktadır. Örneğin Gelibolulu Âlî’nin (ö. 1600) “*Marifet Kâbe’sinin yoluna asayı dikmiş. Maksat kıblenüması işte böyle şaşkındır.*” şeklinde nesre çevrilebilecek beytinde kıblenüma milini açmak ile asa dikmek arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.²⁰

²⁰ Bu beyit “Kişileştirme ve Hüsn-i Taliller” başlığı altındaki son maddede ele alınan ve Rezmî’ye ait olan müfredle bir açıdan benzerlik taşımaktadır. Söz konusu müfred şöyledir: *Ka’be-i küyuna ‘âşık râst varsunlar diyü / Râh-ı ‘ışka mîl diküp itdi nişân kıble-nümâ* (Gürbüz 2005: 440). G. Âlî’nin beyti de geçmişte Kâbe güzergâhında yolculuk yapan kervanlar için yol üzerinde birtakım işaretlemelerin yapılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Ma'rifet Ka'besi yolına 'aşâyı dikmiş
Şöyle ser-geşte durur **kıble-nümā**-yı maqşūd | Gelibolulu *Âlî*, terc. 5/IV-2 (Aksoyak 2018: 488)

Benzer bir tasavvura Seyyid Vehbî'nin (ö. 1736) bir naatinde de rastlanmaktadır. Onun Hz. Peygamber'i övmek için söylediği "*Asa, senin aşk tekkenin müridinin elinde kıblenüma gibi maksat Kâbe'sinin kılavuzu olur.*" cümlesinde asa, yol gösterici olmak bakımından kıblenümaya benzetilmiştir. Asa ile kıblenüma mili arasındaki benzerlik ilgisi bu beyitte de bulunmaktadır:

Mürîd-i tekye-i 'aşkuñ mişâl-i **kıble-nümā**
Delîl-i Ka'be-i maqşūd olur elinde 'aşā | Seyyid *Vehbî*, na't 4/1 (Dikmen 1991: 6)

6. Fakr u Fenâ

Yoksulluk manasına gelen fakr, manevi bakımdan yolculuk eden kimsenin kendini daima Allah'a muhtaç bilmesi, Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını farkına varmasıdır (Uludağ 2005: 131). Fenâ ise yokluk, mahvolmak demek olup kulun beşeriyetinin Hakk'ın varlığında sona ermesidir (Seccâdî 2007: 149). Azmîzâde Hâletî'nin (ö. 1631) "*Kıblenümamız her ne kadar biraz başıboş dolandıysa da sonunda yoksulluk ve yokluk köşesine yöneldi.*" dediği beytinde kıblenüma, gönül yerine kullanılmış olmalıdır. Kıblenüma ibresinin bir müddet sağa sola dönüp sonra kible tarafına yönelmesi gibi şair de gönlünün başıboş dolandığını ve sonunda fakr u fenâ köşesine yöneldiğini ifade etmektedir. Beyitte geçen zaviye kelimesi, açılı anlamına da gelmektedir ki bu anlamıyla pusulayla ilgilidir. "*Yönelmek*" manasına gelen *doğrulamak*, aynı zamanda açılır kapanır özellikteki kıblenüma miline işaret etmektedir. "*Döndü yürüdü*" ibaresi ise bir pergeli akla getirmektedir:

Togruldı hele zâviye-i fakr u fenâya
Döndü yürüdü gerçi biraz **kıble-nümā**muz | Azmîzâde *Hâletî*, g. 302/3 (Kaya 2017: 348)

7. Peymane, Mest

Büyük içki kadehi manasına gelen peyman, mürşidin kalbi veya sözlerini karşılayacak biçimde de kullanılır (Şimşek 2017: 278). *Mest* ise aşkın, âşık olanın bütün varlığına hâkim olması, iliklerine işlemesi demektir (Uludağ 2005: 245). Yakın dönem şairlerinden Edîb Harâbî'nin (ö. 1917) "*Kadeh, mana kiblesini gösterir. Sen Hudâ âşığının kıblenümasını bil(e)mezsin.*" şeklinde nesre çevrilebilecek beytinde peyman, kıblenümaya benzetilmiştir. Dolayısıyla mürşidin kalbi veya sözleri, mana kiblesini gösterdiği için kıblenüma gibi düşünülmüştür:

Peymâne eder kıble-i ma'nâyı irâ'e
Sen mest-i Hudâ **kıble-nümā**sın ne bilirsün | Edîb *Harâbî*, 63/5 (Balaban 2017: 94)

8. Teveccüh

Rabıta yoluyla gönlünü bağlama, kalben Hakk'a ve mürşide yönelme (Ayverdi 2011: 3190) gibi anlamlara gelen teveccüh kavramını Moralı Azîz'in (ö. 1739) şu beytinde geçen "*Hakk'a dönmek*" sözünde görmek mümkündür. Şair, gönlü demirden bile olsa herkesin elbette Hakk'a yöneleceğini, bu nüktenin kıblenümanın hâlinde açıkça anlaşılacağını ifade etmektedir. *Âhen-dil* tamlaması ile katı yürekli insanların yanı sıra kıblenümanın metal ibresi de kastedilmektedir. Metal bir mile sahip olan kıblenümanın kibleye yönelmesi gibi katı yürekli insanların da Hakk'a teveccüh edecekleri ifade edilmektedir:

Elbette döner Hakk'a her âhen-dil olanlar
Bu nükte müberhen mi değil **kıble-nümā**dan | Moralı *Azîz*, 167/3 (Taymaz 2018: 202)

9. Kurb

Kurb kavramı, tasavvufi olarak Allah'a yakın olma durumunu ifade eder. Kazasker Mekkî'nin (ö. 1910) aşağıdaki beytinde geçen tekarrüb kelimesi bu anlamda değerlendirilebilir. Beyitte kiblenümanın Kâbe'yi göstermesi, o kutsal mekâna yakınlığın bir göstergesi olarak düşünülmüştür. Benzer şekilde Cenab-ı Hakk'a yakın olma niyetinin de ona yaklaşmanın bir göstergesi olup neticede maksada ulaştıracağı ifade edilmiştir:

Elbet Hüdâya kaçd-ı tekarrüb kemâl olur
Kible-nümâ ki Beyt-i Mu'allâyı gösterir | Kazasker *Mekkî*, g. 32/3 (Aktaş 2020: 575)

10. Temkîn

Temkin kavramı, "manevi hal ve makamları geçip kemâle ererek karar bulma" (Ayverdi 2011: 3148) manasına gelir. Edirneli Kâmî (ö. 1724), maşukun Kâbe'ye benzeyen semtini temkin mazharı olarak nitelemektedir. Şair bu semte erişmek için, yani temkin elde etmek için kiblenümayı harekete geçirdiğini ifade etmektedir:

Olinca mazhar-ı temkîn semt-i Ka'be-i küyuñ
 Dil-i **kible-nümâ**-yı muztarib-etvârı ditretüdüm | Edirneli *Kâmî*, g. 139/3 (Erişen Yazıcı 2017: 240)

11. Aşk

Tasavvufta aşk, Hak yoluna giren kimseyi Allah'a ulaştıran en kısa yol olarak nitelendirilmektedir (Ayverdi 2011: 200). Âgâh'ın (ö. 1728) bir rubaisinde aşk bu anlamda kullanılarak kiblenümaya benzetilmiştir. "Eğer aşk sana kiblenüma olursa gölgen de ayağına düşüp seccade olur." denilerek aşk kelimesine kılavuz anlamı yüklenmiştir:

Ârif o kadar riyâdan âzâde olur
 Reng-i ruh-ı zerdden bile sâde olur
 Ger 'aşk sana **kible-nümâ**dur Âgâh
 Sâyen de düşüp pâyüne seccâde olur | Âgâh, rub. 6 (Akpınar 2017: 297)

F. KIBLENÜMA VASFINDA BİR GAZEL

Gelibolulu Âlî'nin (ö. 1600) bütün beyitlerinde kiblenümanın işlendiği yek-âhenk bir gazeli bulunmaktadır. Esasen bu gazel, yek-âhenk olmasının yanı sıra yek-âvâz bir gazeldir. Müstakil olarak kiblenümayı konu edinen böyle bir şiirin bulunması, bu aletin kültürel bir öge olarak şairlerce önemsendiğini göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu gazel ve nesre çevirisi şöyledir:

Görüş ser-i küyın meger ol Ka'be-i cânuñ
 Göz kıpduğı var ise odur **kible-nümâ**nuñ

Meğer o can Kâbe'sinin [sevgilinin] sokağının başını görmüş. Kiblenüma (eğer) göz kırpyorsa bu sebeptendir.

Gösterdi kapuñ Ka'be'sini ehl-i şafâya
 Lâyık yirini sırça serây itseler anuñ

Senin kapının Kâbe'sini [Kâbe'ye benzeyen kapını] (kiblenüma) safa ehline gösterdi. Onun yerini camdan saray hâline getirselere layıktır.

Ser-geştelik eyler dün ü gün gözleri segrür
 Seyr ide gibi rüyını ol rûh-ı revânuñ

Gece gündüz şaşkın şaşkın dolandır, gözleri seğrir. O yürüyen ruhun [sevgilinin] yüzünü seyretmiş gibi görünüyor.

Döndü yürüdü dâ'iresin niteki pergâr
Çerhine toğındı sezerin devr-i zemânuñ

Dairesini pergel gibi döndü yürüdü [Kendi etrafında pergel gibi dönüp durdu]. Zamanın dönüşünün çarkına dokunduğunu seziyorum.

Erbâb-ı suhan Ka'be şanur küyüñü 'ÂLÎ

Vaşfında bu şi'rüñ görelî kıble-nümânuñ | Gelibolulu Âlî, g. 750 (Aksoyak 2018: 869-70)

(Ey) Âlî, söz ehli kimseler (senin) kıblenüma vasfındaki [kıblenümayı anlatan] bu şiirini gördüklerinden beri mahallenî Kâbe sanırlar.

Sonuç

Bu çalışmayla maddî kültür öğelerinden biri olan ve eski zamanlarda insanların günlük yaşamında belli bir yeri bulunan kıblenümaların Divan şiirine yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Kıblenümanın şiirde "kıble gösteren alet, pusula" anlamının yanı sıra mecazen "rehber, kılavuz, yol gösterici, müşid" gibi anlamlara da gelecek şekilde özellikle benzetme, kişileştirme ve hüsn-i talil gibi edebî sanatlarla yaygın biçimde kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca bu araçların kısımları ve çalışma özellikleri üzerine şairlerin çeşitli hayaller geliştirdikleri, kelimenin dinî-tasavvufî anlamlar ifade edecek biçimde de sıkça kullanıldığı belirlenmiştir.

Müslümanların dinî yaşantısının en önemli esaslarından olan namazla ilgili bir aracın şairlerce bu denli kullanılması, somuttan soyuta anlam katmanlaşması ve zenginleşmesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Böylece kıblenüma alelade maddî bir araç olmanın ötesinde şairlerin düşünce ve hayal dünyasının da bir parçası hâline gelmiştir.

Kıblenümanın Divan şiirinde kullanımına bakıldığında XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar hemen her dönemin şairlerinin şiirlerinde yer bulduğu, özellikle son dönemlere doğru daha çok bilinir ve kullanılır hâle geldiği anlaşılmaktadır. Kıblenüma sözünün geçtiği en eski divanlar İvaz Paşa Oğlu Atâyî (ö. 1437), Sarı Müderris Şeyh Sinan (ö. 1481), Cem Sa'dî'si (ö. 1492-93), Cem Sultan (ö. 1495), Ahmed Paşa (ö. 1495-96), Hamdullah Hamdî (ö. 1503), Necâtî Bey (ö. 1509) ve Mihrî Hâtun (ö. 1514) gibi şairlerin divanlarıdır. En çok geçtiği divanlar ise Garâmî, Gelibolulu Âlî, Sahhâf Rüşdî, Ümîdî Ahmed, Yahyâ Nazîm ve Seyyid Vehbî'nin divanlarıdır. Özellikle Garâmî ve Sahhâf Rüşdî kıblenümayla ilgili dikkat çekici hayaller geliştirmişlerdir.

Kıblenümaların çeşitli kalem işleri ve tasvirlerle süslenmiş biçimde imal edilmeleri kültürel bir madde olarak değerli oldukları anlamına gelmektedir. Divan şairlerinin bu çok özel ve kıymetli nesnelere üzerine geliştirdikleri hayaller ise en az maddî değerleri kadar kültür tarihimiz ve edebiyatımız açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- ACAR, M. Şinasi (2011), *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri*, İstanbul: YEM Yayın.
- AFÎFÎ, Rahîm (1391), *Ferheng-nâme-i Şî'rî*, (3. Cilt), Tehrân: Sirûş.
- AHTERÎ MUSTAFA (2017), *Ahterî-yi Kebîr* (haz. Ahmet Kırkkılıç ve Yusuf Sancak), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKGÜL, Ahmet (2011), *Abdullah Sıdkî Dîvânı (İnceleme, Metin, Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- AKKUŞ, Yasemin (2010), *Benderli Cesârî'nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- AKPINAR, Şerife (2017), *Âgâh ve Dîvânı* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195642/agah-divani.html> (03.01.2018).

- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2018), *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html> (10.10.2018).
- AKTAŞ, Mutlu Muhammet (2020), *Kazasker Mekkî Divanı (İnceleme-Tahlil-Metin)*, Doktora Tezi, Giresun: Giresun Üniversitesi.
- ALBAYRAK, Çağdaş (2009), *Ağazâde 'Örfî Divânı (Transkripsiyonlu Metin Aktarımı)*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- ALBUKHARY, Syed Mokhtar (2018), The Making of the Albukhary Foundation Gallery of the Islamic World, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1921-0625-1 (24.08.2022).
- ALİ SEYDÎ (2019), *Defter-i Galatât* (haz. Rabia Şenay Şişman), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- ALKAN, Ahmet (2015), *Fahrî-i Celveti: Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- ALKAN, Serhan (1993), *Şeyh Mustafa Zekâyî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Divan'ı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- AMBROS, Edith (1982), *The Lyrics of Me'ali, an Ottoman Poet of the 16th Century*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- ARSLAN, Mehmet (2018a), *Leylâ Hanım Divanı* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215361/leyla-hanim-divani.html> (20.08.2021).
- ARSLAN, Mehmet (2018b), *Mihri Hâtun Divânı* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208575/mihri-hatun-divani.html> (10.10.2018).
- ARSLAN, Mehmet (2018c), *Şeref Hanım Dîvânı* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215362/seref-hanim-divani.html> (24.03.2021).
- ARSLAN, Mustafa (2020), *Muhyî Dîvânı* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-277417/muhyi-divani.html> (01.01.2021).
- ARSLAN, Ömer (2013), *Ubeydî Dîvânı (Metin ve İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ASLAN, Üzeyir (2016), *İvaz Paşa Oğlu Atayi (ö. 1437) Divanı*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- AVŞAR, Ziya (2017), *Revânî Dîvânı* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196374/revani-divani.html> (03.01.2018).
- AYDEMİR, Yaşar (2000), *Behiştî Dîvânı*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- AYDIN, Abdullah (2009), *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- AYDIN, Gamze (2017), "Dîvân Şairinin Dünyasına Zamanın Kadranından Bakmak: Bosnalı Sâbit'in Eserlerinde Saat Çeşitleri ve Koyun Saatinin Gizemi", *LITTERA TURCA Journal of Turkish Language and Literature*, 3/1, 8-23. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/littera/issue/27887/288018> (28.03.2022).
- AYPAY, A. İrfan (1992), *Nahif Süleyman Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni)*, Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- AYVERDİ, İlhan (2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (Cilt 1-2-3), İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BALABAN, Yıldız (2017), *Edib Harâbî Divanı (Karşılaştırmalı Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- BARDAKÇI, Murat (2000), Kibleyi Gösteren Kiblenümler, <https://www.hurriyet.com.tr/murat-bardakci-kibleyi-gosteren-kiblenumlar-39201716> (28.03.2022).
- BAŞPINAR, Fatih (2013), *Garâmî Dîvân İnceleme-Metin*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- BATUR, Atilla (2002), *Süruri Divanı*, Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- BAYINDIR, Şeyda (2008), *Şehdî Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- BEDESTANİ, Ayşe (2018), *XVI. Yüzyıl Şairi Ahd-i Bağdâdî Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- BİLGE, Sadık Müfit (2015), "15.-18. Yüzyıllarda İstanbul ve Kafkasya İskeleleri Arasında Deniz Ticareti: Tâcirler, Gemiciler, Köylüler", *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri* (ed. Feridun M. Emecen vd.), İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı*, (2. Cilt), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BUYRUK, İbrahim Ethem (2009), *Ümîdî Ahmet Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- BÜLBÜL, Tuncay (2004), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'ndan Gazel Şerhleri*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- BÜYÜKTOSUNOĞLU, Mahmut (1991), *Sahib Dede (Hayâtı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkîdli Metni)*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2004), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2017), *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇAKIR, Mustafa Sefa (2018), *Yahyâ Nazîm Divanı (İnceleme-Tenkîtli Metin)*, Doktora Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- ÇAKIR, Mümine (2008), *Kavsî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkîtli Metin-Dizin)*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), *Yahyâ Bey Dîvanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed ve M. Ali Tanyeri (1987), *Zatî Divanı Gazeller Kısmı III. Cild*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed ve M. Ali Tanyeri (1989), *Üsküblü İshâk Çelebi Dîvanı*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- ÇELİK, Büşra ve Muzaffer Kılıç (2018), *Derzi-zâde 'Ulûvî Dîvânı*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- ÇIPAN, Mustafa (2003), *Fasih Divanı İnceleme-Tenkîdli Metin*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- DEHKHODÂ, Ali Ekber (1998), *Loghatnâme (Encyclopedic Dictionary)* (eds. M. Mo'in & J. Shadidi), (vol. 11), Tehran: Tehran University Publication.
- DEMİREL, H. Gamze (2005), *Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı*, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- DEMİREL, Mustafa (2005), *Mehmed Ali Çelebi (Rizâyî) Dîvân Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- DEMİRKAZIK, Hacı İbrahim (2009), *18. yy Şairi Mustafa Fennî Dîvânı (İnceleme-Tenkîtli Metin-Dizin)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- DİKMEN, Hamit (1991), *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- DOĞAN, Muhammet Nur (1997), *Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve Divanının Tenkîtli Metni*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- DOKTOR HÜSEYİN REMZÎ (2018), *Lügat-i Remzî* (haz. Ali Birinci), (2. Cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- EKİCİ, Hatice (2006), *Sahhâf Rüşdî ve Divanı'nın Tenkîtli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- ENVERÎ, Hasen (1381), *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, (6. Cilt), Tehran: İntişârât-i Sohen.
- ERGİN, Ali Şakir (1996), *Yozgatlı Mehmed Said Fennî Dîvanı*, Ankara.
- ERİŞEN YAZICI, Gülgün (2017), *Edirneli Kâmî ve Dîvânı* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195832/kami-divani.html> (03.01.2018).
- ERSOY, Ersen (2017), *II. Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERSOYLU, İ. Halil (2013), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GIYNAŞ, Kâmil Ali (2014), *Pervâne Bey Mecmuası*, (1. Cilt), İstanbul: Akademik Kitaplar.

- GÖKALP, Halûk (2001), *Fasîhî Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1996), *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi 1. Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÜLER, Mehmet (2009), *Halil Nuri Divanı Edisyon-Kritik-İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- GÜNDOĞDU, Mehmed Kemal (1997), *Müştak Baba (Dîvân)*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GÜNDÜZ, Emrah (2018), *Abdünnâfi İffet Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- GÜRBÜZ, Mehmet (2005), *Rezmî Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- İPEKTEN, Halûk (2019), *Nâ'îlî-Kadîm Dîvân (e-kitap)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247199/naili-i-kadim-divani.html> (07.12.2019).
- İSPİR, Meheddin (2017), "Divan Şiirinde Sevgili-Kible-Kâbe İlişkisi İçinde Oluşturulan Anlam Unsurları", *Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları: Makaleler* (ed. Lokman Turan ve Oğuzhan Sevim), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- KAHRAMAN, Seyit Ali, Yücel Dağlı ve Robert Dankoff (2007), *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi 10. Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KALYON, Abuzer (2011), *Peştelî Hisâlî Metâlî'ü'n-Nezâ'ir (II. Cilt) İnceleme-Metin*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- KANÇAL-FERRARI, Nicola ve Ayşe Taşkent (2016), *Tasvir Teori ve Pratik Arasında İslam Görsel Kültürü*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- KARACAN, Turgut (1991), *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- KARAYİĞİT, Atiye Buket (2019), *Divan-ı Sükuti (Metin-İnceleme-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- KAVRUK, Hasan (2001), *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- KAYA, Bayram Ali (2017), *Azmizâde Hâletî Dîvânı (e-kitap)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196456/azmizade-haleti-divani.html> (03.01.2018)
- KAYABAŞI, Ayfer (1995), *Sârbân Ahmed Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- KAZAN NAS, Şevkiye (2019), *Tâhir Selâm Divanı*, Konya: Palet Yayınları.
- KESKİN, Mahir Selim (2019), *Deroiş Selîm Sırrî Dîvânı (İnceleme-Metin-Diliçi Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- KILIÇ, Filiz (2017), *Âşık Çelebi Dîvânı (e-kitap)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195827/asik-celebi-divani.html> (03.01.2018).
- KIRBIYIK, Mehmet (1994), *Ferrî Mehmed Hayatı, Eserleri ve Dîvânının Tenkîdli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2017), *Mecma'ü'n-Nezâ'ir (e-kitap)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195954/mecmaun-nezair-edirneli-nazmi.html> (03.01.2018).
- KUŞOĞLU, M. Zeki (2006), *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2004), *Arpaemînzâde Mustafâ Sâmî Dîvân*, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MEHMED SALÂHÎ (2019), *Kâmûs-ı Osmânî* (haz. Ali Birinci), (2. Cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- MEMİŞ, Nuray (2008), *Ferdî Abdullah Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- MENĞİ, Mine (1995), *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- MERT, Aslı (2012), *Nâkâm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- MU'İN, Mohammed (1381), *Ferheng-i Mu'în*, (2. Cilt), Tehran: İntişârât-ı Adenâ.
- MUALLİM NACİ (1995), *Lugat-ı Naci*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ (2014), *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* (haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi), (5. Cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- NEFİSÎ, Ali Ekber (1355), *Ferheng-i Nefsî*, (4. Cilt), Tehran: Kitâbfurûşî-yi Hayyâm.
- ONAY, Ahmet Talat (2000), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNDER, Mehmet (1998), *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZDEMİR, Kemal (1993), *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, İstanbul: TYT Bank Yayınları.
- ÖZEROL, Nazmi (2010), *Şeyhülislâm Yahyâ Tevfik Efendi ve Türkçe Şiirleri İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.
- ÖZTÜRK, Yılmaz (2006), *17. Yüzyıl Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî'nin Divan'ının Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- ÖZYAŞAMIŞ ŞAKAR, Sezen (2021), *Eski Türkiye Türkçesinin Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (1999), *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- PAKALIN, M. Zeki (2004), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (2. Cilt), İstanbul: MEB Yayınları.
- PALA, İskender (2003), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayıncılık.
- QIBLAH COMPASS - SCI 275 (t.y.), <https://www.khalilicollections.org> (24.08.2022).
- REDHOUSE, James W. (2006), *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SAFER BABA (1998), *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul: Heten Keten Yayınları.
- SAĞLAM, Hacer (2011), *Abdî-i Karahisârî ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2021), *Kemal Paşazade Divan ve Diğer Şiirler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SECCÂDÎ, Seyyid Cafer (2007), *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü* (çev. Hakkı Uygur), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- SERDAROĞLU COŞKUN, Vildan (2017), *Zati Divanı'na Göre 16. Yüzyılda Sosyal Hayat*, İstanbul: Erdem Yayınları.
- SESSİZ, Emre (2014), *Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- STEINGASS, Francis Joseph (2005), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞAHİN ÖZTAŞ, Esmâ (2022), *Bâkî Dîvânı'nda Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ (2020), *Kâmûs-ı Türkî*, (haz. Hidayet Duyar ve Mevlüt Gülmez), Konya: Palet Yayınları.
- ŞEN, Hüseyin (2015), "Dünyanın İlk Kible Pusulalarından Kiblenüma", *Yedikta*, 87, 58-62.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2016), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*, İstanbul: OSEDAM.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2020), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 4*, İstanbul: OSEDAM.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2021), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 5*, İstanbul: OSEDAM.
- ŞEYHÜLİSLAM ESAD MEHMED EFENDİ (1999), *Lehçetü'l-Lugat* (haz. H. Ahmet Kırkkılıç), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİMŞEK, Selami (2017), *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- ŞİMŞEK, Selda (2016), *Füyûzât-ı Mıknatısiyye Metin İnceleme Dizin*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi.

- TALAN DEMİRCİ, Jale (1994), *Kişverî Dîvânı (İnceleme-Metin-İndeks)*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- TARLAN, Ali Nihad (1966), *Ahmed Paşa Divanı*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- TARLAN, Ali Nihad (1997), *Necâtî Beg Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- TAŞ, Hakan (2008), *Vusûlî Dîvan [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*, Konya: Gençlik Kitabevi.
- TAYMAZ, Celalettin (2018), *Moralî Azîz Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun: Giresun Üniversitesi.
- TDK-Türk Dil Kurumu (2009), *Tarama Sözlüğü* (haz. Ömer Asım Aksoy ve Dehri Dilçin), (3. Cilt), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKELİ, Gönül (2022), "Kiblenüma" in "Discover Islamic Art", Museum With No Frontiers, https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01;41;tr (24.08.2022).
- TEZCAN, Esmâ (2007), *Şevkî İbrahim Efendi Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- TIETZE, Andreas (2016), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, (4. Cilt), Ankara: TÜBA Yayınları.
- TOMAR, Erdal Zeki (2011), *Anadolu Muvakkithaneleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- TUĞLUK, İbrahim Halil (2010), *Ahmed Vesîm Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- TULUM, Mertol ve M. Ali Tanyeri (1977), *Ne'î Divan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TUNÇ, Tülay (2018), *Niyâzî Dîvânçesi (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- UNAT, Yavuz (2022), "Kible Tayini", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (25. Cilt), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 368-369.
- UZUN, Süreyya (2011), *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ÜST, Sibel (2012), *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206284/edirneli-nazmi-divani.html> (02.12.2014).
- WENSINCK, Areat Jan (2001), "Kible", *MEB İslam Ansiklopedisi*, (6. Cilt), Eskişehir: MEB Devlet Kitapları, 666-668.
- YAVUZ, Kemal ve Orhan Yavuz (2016), *Muhibbî Dîvânı*, (2. Cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- YAVUZ, Selin (2019), *Eskicumalı Hamîd Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- YAVUZ, Sevgi (2012), *Cemaleddin Mahmud Hulûî Divanı (Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- YAZAR, Sadık (2020), *Ali Emîrî Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (2021), *Hak Dini Kur'an Dili* (haz. Asım Cüneyd Köksal ve Murat Kaya), (1. Cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- YEKBAŞ, Hakan (2020), *Sehî Bey Dîvânı* (e-kitap), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-273692/sehi-bey-divani.html> (01.01.2021).
- YILMAZ, H. Kâmil (2019), *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, İstanbul: Erkam Yayınları.
- ZÜLFE, Ömer (2011), *Şiirin İzinde Sözü'nün Gölgesinde*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- ZÜLFE, Ömer (2016), *Hecrî Dîvân (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 837-867

OSMAN NEVRES'İN KERBELÂ MERSİYELERİ II: MERSİYE-İ KERBELÂ

Bayram Ali Kaya

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(bkaya@sakarya.edu.tr), ORCID: 00000002-8889-5587/ Prof. Dr., Sakarya University Faculty of Humanities
and Social Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 18.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Kaya, Bayram Ali (2022), "Osman Nevres'in Kerbelâ Mersiyeleri II: Mersiye-i Kerbelâ", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 837-867.

Kaya, Bayram Ali (2022), "Karbala Elegies II of Osman Nevres: The Elegy of Karbala", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 837-867.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bu çalışma, Osman Nevres'in Kerbelâ mersiyelerinin metinlerinin neşrinin yanı sıra hem şekil, hem de muhteva bakımından incelenmeleri, dolayısıyla ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaları amacıyla yaptığımız araştırmanın ikinci makalesini oluşturmaktadır. Birinci makale, "Osman Nevres'in Kerbelâ Mersiyeleri I: Mersiye-i Hazret-i Hüseyin" adıyla ve *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*'nin 28 sayısında (İstanbul 2022, s. 267-295) yayımlanmıştır. Makalelerin tamamlayıcılık ve devamlılık özellikleri göz önünde bulundurulmuş; dolayısıyla Kerbelâ mersiyeleri, şâirin hayatı ve edebî kişiliğine dâir ilk makalede verilen genel mâlumatın bu çalışmada tekrar edilmesine gerek görülmemiştir. İnceleme planı bakımından ilk makaleye büyük oranda bağlı kalınmış, bu makaleye de sonuç kısmı eklenmiş, çalışmada ayrıca her iki mersiyenin şekil ve muhtevâ özellikleri bakımından genel bir karşılaştırmasıyla metnin tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Osman Nevres'in Kerbelâ Mersiyeleri II: Mersiye-i Kerbelâ

Özet

Bu çalışmada Osman Nevres'in, hakkında sınırlı sayıda kaynakta ve az miktarda bilgi bulunan bir diğer Kerbelâ mersiyesi ayrıntılı şekilde tanıtılmaya çalışılmış, ayrıca mersiyenin popüler transkripsiyonlu metni ile tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Nevres, terkîb-i bent nazım şekliyle kaleme aldığı 15 bentlik bu mersiyesinde konuyu, Hz. Hüseyin'in vahşice katledilmesini merkeze almak, Kerbelâ olayından çeşitli sahnelere yer vermek, çekilen acıyı ve tutulan mâtemi yoğun bir şekilde dile getirmek sûretiyle işlemiş; yaşanan fâciadan büyük oranda feleği sorumlu tutmuş, duyduğu öfke ve sitemi sıklıkla ifade etmiş, ayrıca Yezid ve adamlarına lânet yağdırmıştır. Nihâyetinde ise şâir, yaşananların bir kader sonucu gerçekleştiğini belirterek kazâya rızâ gösteren bir tavır içerisinde girmiş, böylesine hazin bir olayı tam mânâsıyla tasvir etmek hususunda kalemin daha fazla bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiştir.

Latin harfli metni, bir bütün olarak ilk kez gün ışığına çıkartılan bu eserin ayrıntılı bir şekilde tanıtılmasıyla, klasik şiirin son döneminde kaleme alınmış Kerbelâ mersiyelerinden birinin daha bilim dünyasının istifadesine sunulması, böylece konuyla ilgili araştırma ve çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osman Nevres, Kerbelâ mersiyeleri, mersiye, Hz. Hüseyin.

Karbala Elegies II of Osman Nevres: The Elegy of Karbala

Abstract

This paper scrutinizes Osman Nevres lesser known elegy for Karbala and presents its romanized version and fascimile. This elegy consists of 15 stanzas (terkîb-i bent) and deals with the murder.

Depicting various scenes from the Battle of Karbala the poet mourns, blames destiny for disaster, and curses Yazid and his supporters. In the end, the poet consents to the occurents stating that they happened in accordance with destiny and his pen could not properly such a mournful event.

This paper offers the romanized version of the elegy as whole for the first time, aiming to contribute to further studies regarding Karbala elegies.

Keywords: Osman Nevres, Karbala elegies, elegy, Hz. Hüseyin

Mersiye-i Kerbelâ¹

1290/1873-1874 yılı sonlarında iyileşme gösteren Nevres, Kerbelâ olayını konu edinen yeni bir mersiye daha kaleme alır. Tasvîr-i Efkâr Matbaası'nda *Mersiye-i Osman Nevres* adıyla basılan 8 sayfa tutarındaki eserin basım tarihi olarak M. Kayahan Özgül ve ondan naklen B. Ali Kaya, Muharrem 1291 (Şubat-Mart 1874) tarihini vermiş olmakla birlikte (Özgül, 1999: 39-40; Kaya, 2017: 112-113), mersiye'nin sadece İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulabildiğimiz nüshası üzerinde herhangi bir basım tarihi bulunmamaktadır (Kaya, 2021b: 1).

Muharrem erdi yine 'ayş u şâdi oldu harâm
Bu ayda oldu Yezîd-i siyâh-nâme be-kâm

mısralarıyla başlayan eser,

Ben etmeyim mi gözüm Nîl vâ Hüseyin diyü
Ki gökde ağladı Cibrîl vâ Hüseyin diyü

mısralarıyla son bulmaktadır.

Mersiye'nin Şekil Özellikleri

Dîvânda yer verilmeyen bu mersiye, aruzun müctes bahrinin *Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*² kalıbıyla yazılmıştır. 15 bentlik bir terkîb-i bent³ olan mersiye'nin bentleri, 18 mısra olan yedinci bent hâriç, 16'şar mısradan oluşmaktadır. Toplam mısra sayısı 242 olan mersiye'nin 5. bendi Arapça, 8. bendi ise Farsçadır. Bâzı bentlerde ayrıca birkaç Farsça mısraya yer verildiği görülmektedir (Kaya, 2021b: 1).

Kafiye ve Redif

Bentler	Kafiye	Redif
1. Bent	-âm	-
2. Bent	-ıl/-il	idi
3. Bent	-îd	-i cihâniyânın hep
4. Bent	-âh	-
5. Bent	-em/-em	-
6. Bent	-ûd	-
7. Bent	-îd	-e
8. Bent	-ûb	-est
9. Bent	-ar/-er	-
10. Bent	-îr	-

¹ Nevres'in, Mersiye-i Kerbelâ olarak adlandırmayı uygun gördüğümüz bu mersiyesi hakkında ilgili kaynak ve çalışmalarda çok az bilgiye yer verildiği, bir kısmında adından bile söz edilmediği, verilen metin örneklerinin ise çoğunlukla birkaç mısrayla sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Örneğin *Mahfil*'in 1343 tarihli nüshalarında yer alan makaleler serisinde Nevres'in kişiliği, şâirliği ve eserleri hakkında önemli tespitlerde bulunan Ödemişli Hocazâde Muammer, şâirin dîvânında da yer alan ilk mersiyesinden bahsedip mısra örnekleri vermiş olmasına rağmen, bu ikinci mersiyesini ismen dahi anmamıştır. Bu makale hazırlanana değin, eserle ilgili en fazla bilgi ve metin örneğine ise sadece "Mersiye-i Kerbelâ (Nevres)" başlıklı TEES maddesinde yer verildiği görülmüştür (bk. Kaynakça).

² Bu kalıbın, diğer mersiye'deki tercih oranı yüzde yedi civarında iken, Kerbelâ mersiye'deki tercih oranı ise yüzde bir civarındadır (İsen, 1993: XXVII; Çağlayan, 1997: 49).

³ Nazım şekli olarak terkîb-i bentlerin, diğer mersiye'de tercih oranı yüzde elli sekiz civarında iken Kerbelâ mersiye'deki tercih oranı ise yüzde sekiz civarındadır (İsen, 1993: XXV; Çağlayan, 1997: 46).

11. Bent	-eb	Hüseyin midir
12. Bent	-în	-
13. Bent	-ak	-
14. Bent	-âm	-
15. Bent	-ayn/-eyn	-

Nevres, bu mersiyesinde de aaxaxaxa.....bb kafiye şemasını kullanmış, bentlerde daha ziyâde kafiye-i mürdefe ve mücerredeleri tercih etmiş, rediflere ise fazla yer vermemiştir.

Elsine-i selâsede yâni üç dilde şiir yazma kâbiliyetine sâhip Osmanlı şâirlerinden biri olan Osman Nevres, bu özelliğini mersiyesine de yansıtmış hattâ bir bendini Arapça, bir bendini de Farsça ile kaleme almış olmakla birlikte, eserin genelinde sâde ve akıcı bir Türkçe kullanmıştır.

Üslubu da eserin muhtevâsına uygun bir şekilde yalın ve etkileyici olup, ilgili tüm bölüm, konu ve fasılların işleniş hayli başarılıdır. Örneğin Kerbelâ olayı ve tutulan mâtem öylesine canlı bir şekilde tasvir edilmiştir ki okuyucu kendisini âdeta Kerbelâ'da savaşın ortasında, acı çemberi içinde ve Hz. Hüseyin'in hemen yanı başında sanmakta; şâirin feleğe olan sitem ve öfkesini paylaşmakta, çekilen acıyı derinden hissedebilmektedir. Ayrıca, olayın şokunu tüm benliğiyle yaşayan, âdeta Hz. Hüseyin'in öldürüldüğüne inanmak istemeyen Nevres, edebî sanatları da ustaca kullandığı eserinde, bilhassa istifham ve tecâhül-i ârif sanatları eşliğinde, feleğe ve kadere ardı ardına sorduğu sarsıcı sorularla olup biteni anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Yaşananlardan büyük oranda feleği sorumlu tutan şâir, âdeta yakasına yapışmak sûretiyle onu hesaba çekmiş ve tüm bunları okuyucunun zihninde bir tiyatro sahnesi gibi canlandırmayı başarmıştır.

Böylesine elem verici bir olaydan ötürü duyulan acı ve tutulan mâtem, bâzen de Ehl-i beyt mensuplarının, örneğin Hz. Hüseyin'in küçük oğlu Zeynelâbidîn'in ağzından ve yine bir nevi dramatize edilerek anlatılmış, böylece olayın okuyucu üzerindeki etkisi daha da artırılmaya çalışılmıştır. Yine eserde Hz. Hüseyin'in acımasızca katline ilişkin sahnelerin yer aldığı mısralar, çoğunlukla onun övüldüğü mısralarla birlikte verilmiş, böylece katledilenin değer ve öneminin yanı sıra işlenen cinayetin korkunçluğuna da tekrar tekrar dikkat çekilmiştir.

Mersiye'nin Muhtevâ Özellikleri

Kerbelâ mersiyesi, Nevres'in ilk mersiyesini konu edinen makalede de belirttiğimiz üzere, muhtevâ olarak genellikle dünyanın geçiciliği/gaddarlığı/zâlimliği/feleğe sitem/öfke, yas, övgü, olayın tasviri ve duâ/bedduâ olmak üzere beş bölümden meydana gelmektedir. Farklı mersiye metinleri dikkate alındığında ayrıca, muharrem ayının gelişi/önemi/özelliği, tâlih/takdir veya kadere sitem vb. konu ve fasılların da işlendiği görülmektedir (Çağlayan, 1997: II, 53-65; Kaya, 2022: 274).

Yine bâzı mersiye'de yukarıda anılan bölümlerden bir kısmı bulunmadığı gibi, bulunanların da sırasında farklılıklar olabilmektedir (Çağlayan, 1997: 53). Nevres, mersiye'de işlenmesi gelenek hâline gelmiş olan belli başlı bölüm, konu ve fasılları, bu mersiyesinde de herhangi bir başlığa yer vermeden ve de çoğunlukla karışık bir şekilde, birçok bende yayılmış hâlde içiçe işlemiş, bunun istisnâları ise muharrem ayının gelişini ve özelliklerini bildiren birinci bent, büyük oranda Hz. Hüseyin'in övgüsüne ayrılan yedinci bent ile tamamı, tutulan mâtemin dile getirildiği beş ve on beşinci bentler olmuştur.

Mersiye bölüm, konu veya fasıllarının, Nevres'in mersiyesindeki dağılımı ve işleme yoğunluğu

Muharrem ayının gelişi

Nevres, bu faslı ilk bentte müstakil bir konu olacak şekilde ele almış ve neredeyse bendi tamâmen muharrem ayına ayırmıştır. Bu ay eğlencenin haram olduğu, Yezid'in murâdına erdiği, Hz. Hüseyin'in yaralandığı ve şehit düştüğü, bu yüzden arşın sancağının baş aşağı olduğu ve tüm varlık âleminin mâtem tuttuğu bir aydır.

Feleğe sitem/öfke

Mersiye de, yaşanan elim olaydan büyük oranda feleğin/çarhın, rüzgârın, bahtın ayrıca kaderin/takdirin sorumlu tutulduğu; duyulan sitem ve öfkenin daha ziyâde feleğe karşı dile getirildiği hattâ "Ey felek!" vs. denilmek sûretiyle cinayetin hesabının da daha çok ondan sorulduğu; "Ne özr ederdin? Kime gider sığınırısın?" denilerek âdetâ hesaba çekildiği görülür. Nevres, bu fasla ilişkin duygu ve düşüncelerini tek bir bentle sınırlı tutmamış, eserin bilhassa dokuzuncu bendinde yoğun bir şekilde dile getirmiştir.

Yas/mâtem

Nevres, yas faslını da eserin birinci bendinden başlamak üzere, tüm bentlere yayacak şekilde işlemiştir. Mersiye'nin beş ve on beşinci bentleri müstakil olarak mâteme ayrılmış, konu ayrıca on bir ve on ikinci bentlerde yoğun bir şekilde işlenmiştir. Bu meyanda mersiye de şâir kendisi yas tuttuğu, ağlayıp inlediği gibi yer, dağ, nehir vb. coğrafi; gök, güneş, ay vb. kozmik unsurlar; arşın sâkinleri, Cebrâil aleyhisselâm gibi melekler; hayat, ölüm hattâ tüm varlık ve yokluk âlemi de tutulan mâteme katılmışlardır. Ayrıca tüm bu unsurların, ağlamak, inlemek, karalar giymek, sînelerini parçalamak, başlarını açmak vb. şeklinde mâtem âdetlerini yerine getirdikleri görülmüştür.

Övgü

Nevres, Hz. Hüseyin ile ilgili gerek övgüsü gerekse bâzı özelliklerine değinme sadedindeki ifade ve kullanımlarına, üstelik yine mersiye'nin bütününe yayılacak şekilde yer vermiştir. Eserde Hz. Hüseyin'in, aynı zamanda soyunun yüceliği bakımından övüldüğü, bu çerçevede doğal olarak Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hz. Fatma'nın anıldığı ve aralarındaki akrabalık ilişkisine değinildiği görülmektedir. Şâir, Hz. Hüseyin için "İbn-i Murtazâ, imâm-ı hümâm, dürr-i yetim/dürr-i pâk, şehzâde, imâm-ı reşid, düdmân-ı Haydar, nûr-ı pâk, gülşen-i kuds, yâdigâr-ı Hayr-ı beşer, nûr-ı dü çeşm-i cenâb-ı Fâtıma/nûr-ı çeşm-i Fâtıma, dü çeşm-i Ahmed-i Muhtâr, muhtâr-ı seyyid-i kevneyn, Bû Türâb'ın oğlu" gibi övgü ve niteleme ifadelerine yer vermiştir.

Olayın tasviri

Kerbelâ olayının tasvirini bu mersiyesinde de ilk bentten başlamak ve tüm esere yaymak sûretiyle işleyen, ilgili sahneler bilhassa on birinci bentte yoğun bir şekilde yer veren Nevres, öncelikle olayın gerçekleştiği günü "kazâyâ gebe kara bir gün, göğün çökmeye meyilli olduğu bir gün, kıyâmetten haber veren bir zaman, bin yıla denk bir gün" olarak niteler. Yine olay, eserde Hz. Hüseyin'in savaşmak istemeyişinden başlayıp, kılıçla yaralanmasına, susuz bırakılmasına ve mübârek başının acımasızca kesilip şehit edilmesine kadar ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu meyanda eserde Hz. Hüseyin'in vahşice katledilişiyle ilgili olarak ise "mecrûh oldu, şehit oldu, pak teni yaralandı, ciğergâhu parça parça edildi, toprağı makam edindi, musîbete uğradı, mübârek başına kılıç isâbet etti, belâ meydanında düşüp şehit oldu" vb. ibârelere yer verilmiştir.

Bedduâ/lânet

Nevres'in bu eserinde de gerek Hz. Hüseyin için, gerekse kendisi için herhangi bir duâ ibâresine rastlanmaz. Farklı bentlerde aralara serpiştirilmiş mısraların dışında bu mersiyyede de müstakil olarak Yezid veya adamlarına yönelik bir bedduâ kısmı bulunmamaktadır. Bunun yerine anılan kişilere yer verilen mısraların birkaçında açıkça lânet edildiği, genellikle bu kişilerin kötü ve olumsuz vasıflarla tavsif edildiği, yaşanan fâcia sebebiyle muratlarına erdiklerinin belirtildiği görülmektedir. Bu çerçevede şâir, anılan kişileri "amel defteri kara Yezid, kin nehri taşan Yezid, şer Yezid, murâdına eren Yezid, gâlip olan Yezid, lânetlenmiş Yezid; kâtil Şimr, lânetlenmiş Şimr, kara yüzlü Şimr; murâda eren İbn-i Ziyâd, zâlim İbn-i Ziyâd" şeklinde vasfetmiştir.

Mersiyyede anılan kişi ve isimler

Nevres'in bu mersiyyesinde de doğal olarak en fazla Hz. Hüseyin'in isminin anıldığı, ayrıca şu isimlere yer verildiği görülmektedir: Hz. Peygamber/Ahmed-i Muhtâr/seyyid-i kevineyn/Mustafâ (Eserde Hz. Hüseyin'den sonra, doğrudan veya dolaylı olarak en fazla yer verilen isimlerden biri Hz. Peygamber'in ismi olup yer yer Hz. Fâtıma ile birlikte anılmıştır), Hz. Fâtıma (Mersiyyede çokça yer verilen bir diğer isim olup eserin altı, sekiz, dokuz, on, on bir, on dördüncü bentlerinde ve çoğunlukla kendisi kastedilerek, yer yer de Hz. Peygamber ile birlikte anılmıştır), Hz. Ali/Murtazâ/Haydar-Haydar-ı Kerrâr/Bû Turâb (Hz. Ali'nin ismi eserde daha çok çeşitli lakaplarıyla birlikte ve eserin bir, altı, on bir, on üç ve on dördüncü bentlerinde anılmıştır), Hz. Zeyn/Zeyn Âbidîn (Hz. Hüseyin'in küçük oğlu Zeynelâbidîn'in ismi eserin sadece dört ve on beşinci bentlerinde anılmış olmakla birlikte duyulan acı ve mâtem dört, beş, altı ve yedinci bentlerde onun ağzından dile getirilmiştir), Şâhbânû⁴ (Hz. Hüseyin'in hanımının ismi eserin sadece yedinci bendinde geçmekle birlikte, olaydan duyulan acı, yaşanan hüznün ve tutulan mâtem, sekizinci bentten başlayıp on üçüncü bendin sonuna kadar onun ağzından ifade edilmiştir); Yezid/Yezîd b. Muâviye (ismi eserde bir, iki, dört, sekiz, on, on bir, on iki ve on üçüncü bentlerde, bâzen tek başına bâzen de âliyle birlikte anılmış, yine kimi yerde açıkça lânetlenmiş, kimi yerde ise murâdına erdiği belirtilmiştir), Şimr/Şemir b. Zülcevşeyn (Yezid'in kumandanlarından biri olup ismi eserde iki, yedi, sekiz ve onuncu bentlerde ve bâzen tek başına bâzen de Yezid ile birlikte anılmış; kara yüzlü, kâtil ve lânetli olduğu dile getirilmiştir), İbn-i Ziyâd/Ubeydullah b. Ziyâd (Yezid'in kumandanlarından biri olup ismi eserde bir ve dördüncü bentlerde Yezid ile birlikte anılmıştır), Nemrûd, Cemşîd, Suâd, Selmâ, İsrâfil, Rûh-ı emîn/Cebre'îl/Cibrîl, Belkıs, Hz. Eyüp, Hz. Yâkup ve Hz. İdris.

Mersiyyenin bentlerinin muhtevâsı

Birinci bentte, ağırlıklı olarak muharrem ayının gelişi, mâhiyeti ve bu ayda yaşananlara dâir bilgi verilmiş, tekrar tekrar "Bu ayda..." denilerek okuyucunun dikkati yaşanan fâcia üzerinde yoğunlaşmaya, okuyucu bir tür mâtem havasına sokulmaya çalışılmıştır. Örneğin bu ayın gelmesiyle işret ve eğlencenin haram olduğu, Hz. Hüseyin'in bu ayda şehit edildiği, amel defteri kara Yezid'in ise bu ayda murâdına erdiği, bu hazin olay üzerine yerin ve göğün karalar giydiği, arşın sâkinlerinin bile yas tuttuğu, Yezid'in kin nehrinin bu ayda coşup taşıdığı ve yaşanan fâciadan dolayı dünya evinin yıkılıp gittiği, harap olduğu dile getirilmiştir.

İkinci bentte, Kerbelâ olayının yaşandığı gün "kazâya gebe, gökten yere belâların indiği kara bir gün, kıyâmetten haber veren ve bin yıla denk olan bir gün" şeklinde nitelenmiş, böyle bir günün yaşanmasından ötürü feleğe sitem edilmiş, Hz. Hüseyin'in şehâdetini neden engellemediği

⁴ Hz. Hüseyin'in hanımının ismi Şehribânû olmakla birlikte, bazı yöre ve eserlerde bu isme Şehribân veya Şâhbânû şeklinde yer verildiği bilinmektedir.

hususunda kader sorgulanmış, Hz. Hüseyin'in kazâyâ rızâ gösterdiği belirtilmiş, nihâyetinde bu olayın gerçekleşme sebebinin bir sır olduğu ve beşerin bunu idrâkten âciz olduğu ifade edilmiştir.

Ağırlıklı olarak yaşanan elim olaydan ötürü duyulan acı ve üzüntünün dile getirildiği, dolayısıyla mâtem ifadelerine fazlaca yer verildiği görülen üçüncü bentte, öncelikle yaşanan bu acı olaydan ötürü insanlığın zulüm ve haksızlıklar önünde duran güçlü seddinin yıkıldığı, kapı ve kilidinin kırıldığı dile getirilmiştir. Ayrıca, başa gelen bu musîbet karşısında iyisiyle kötüsüyle tüm insanların ağlayıp yanmasının uygun olduğu söylenmiş, aynı zamanda şehâdet olayından sahnelere yer vermek ve "yıkılmadın mı, utanmadın mı?" vb. sorular yönelmek hattâ Kâbe'yi harap etmekle suçlamak sûretiyle feleğe duyulan öfke dile getirilmeye devam edilmiştir.

Dördüncü bentte, yaşanan fâciadan duyulan acı, üzüntü ve tutulan mâtem bu kez Hz. Hüseyin'in küçük oğlu Zeynelâbidîn'in ağzından ifade edilmiştir. Zeynelâbidîn, olayı öğrendiğinde iki gözü iki çeşme ağlamaya başlamış, sanki Beytullah düşman tarafından yıkılmış gibi yapılan ah ve feryatlar karşısında hayrete düşmüş, kara tâlihin âl-i beyti neden böyle bir belâyâ düşürdüğünü sorgulamıştır. Bentte ayrıca gözlerden akan yaşlarla zeminin kana boyandığı, ah meşalelerinin gökyüzüne yükselip kıvılcımlar saçtığı, Zeynelâbidîn'in hayatta kalmış ve tüm bu kargaşayı görmüş olmaktan dolayı pişmanlık duyduğu, âdeta belinin kırıldığı, evinin yıkıldığı, gözünün çıktığı, dilinin tutulduğu, içinin yandığı ve ömrünün harap olduğu vs. dile getirilmiş, bendin sonunda ise Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle İbn-i Ziyâd ile âl-i Yezid'in muratlarına erdiği belirtilmiştir.

Duyulan acı ve tutulan mâtem, tamamen Arapça olan beşinci bentte Zeynelâbidîn'in ağzından anlatılmaya devam edilmiştir. Bu meyanda o, belâyâ müptelâ olduğunu, pişman olduğunu, belânın kanını akıttığını, gözyaşlarının kanlı aktığını, musîbetlerin en zor şekilde cereyân ettiğini gördüğünü, Hz. Hüseyin'i, öldüğü toprak ağıt yakarken bıraktığını, bundan dolayı delilik içerisinde gecelese kınanamayacağını, gözünün uyanıklığa alıştığını, zamanın insanları dışlediğini ve musîbetlerini Hâşimoğullarına tahsis ettiğini gördüğünü dile getirmiştir.

Mâtemin yine Zeynelâbidîn'in ağzından anlatılmaya devam edildiği altıncı bentte, öncelikle Kerbelâ olayının en acıklı sahnelerinden biri olan Hz. Hüseyin'in mızrak üzerindeki kanlı başına değinilmiş ve mâtem sebebiyle gökyüzünün kan ağladığı belirtilmiştir. Akabinde Hz. Hüseyin'in ne denli değerli bir insan olduğu vurgulanmak sûretiyle feleğe, ondan ne istediği ve neden böyle bir şey yaptığı sorulmuş, ayrıca "Hz. Hüseyin'in mübârek başını bu hâlde görselerdi Hz. Fâtıma ile Hz. Peygamber acaba ne derlerdi?" sorusu yöneltilmiştir. Yaşanan olayın hayli acı olduğunu vurgulamak için, o gün gözlerden akan yaşların Nemrûd'un ateşi üzerine dökülmesi hâlinde onu bile söndürecek güçte olduğu dile getirilmiş, yaşananlar karşısında feleğin çarkının hâlâ nasıl yıkılmadığına şaşıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, tutulan mâtem sebebiyle göğün perdelerinin yırtıldığı, cennetteki kara yağız gençlerin bile saçlarını yolduğu belirtilerek yaşanan üzüntü ve şaşkınlık dile getirilmeye devam edilmiştir.

Diğerlerinden iki mısra daha fazla olan yedinci bentte, hem Hz. Hüseyin'in övgüsüne ve olaydan sahnelere yer vermeye, hem olaydan ötürü duyulan üzüntü, tutulan mâtem Zeynelâbidîn'in ağzından dile getirilmeye, hem de "ne oldun? neyledin?" denilerek feleğin sorguya çekilmesine devam edilmiştir. Aynı zamanda feleğe duyulan sitem ve öfkenin dile getirildiği bendin sonunda, bu kez acı haberin Hz. Hüseyin'in hanımı Şâhbânû'ya eriştiği, duyduğu acı ve hüznü, ah ve esef edip elini dizine vurarak dile getirmeye başladığı ifade edilmiştir.

Duyulan acı, hüznü ve tutulan mâtem, tamamı Farsça olan sekizinci bentten başlanıp neredeyse eserin sonuna kadar Şâhbânû'nun ağzından dile getirilmiştir. Bu meyanda Kerbelâ'da yaşanan kargaşadan, Hz. Hüseyin'in katledilmek sûretiyle hakkının elinden alındığından, bu elim olay yaşanırken kıyâmetin neden kopmadığından, yine bu olay karşısında cennette Kevser yerine

kan aktığından, gökyüzünün iki mavi gözünün kan ağladığı gibi kaderin bile yüzünün kızarıp mahcup olduğundan bahsedilmiştir.

Dokuzuncu bentte, bir yandan feleğe duyulan sitem ve öfke âdetâ bir soru bombardımanı eşliğinde ve yine Şâhbânû'nun ağzından dile getirilmeye, bir yandan da olaydan kesitler eşliğinde Hz. Hüseyin övülmeye devam edilmiştir. Bu meyanda örneğin, yaşanan acı olayı gelip görmeleri hâlinde feleğin, Hz. Peygamber ile Hz. Fatma'ya nasıl bir mâzeret ileri süreceği, nereye gideceği ve kime sığınacağı sorulmuş, Hz. Hüseyin'i musîbet oklarına siper ettiği için boyunun keman gibi bükülmesinin kaçınılmaz olduğu ifade edilmiştir. Bentte ayrıca bu mâtemin ateşine dayanabilecek olsa, güneşin bile baş açık vaziyette yeryüzüne ineceğinden söz edilmiş, son olarak Belkıs'ın bu şehitlerin bulunduğu yere gelip mâtem tutması, İdris aleyhisselâm'ın da onların kefenlerini gözyaşı ile yıkayıp biçmesi isteği dillendirilmiştir.

Onuncu bentte bu vahim olayın meydana gelişi, Hz. Hüseyin'in mağlup Yezid'in ise gâlip oluşu bu kez takdir üzerinden sorgulanmış, bentte ayrıca hem Hz. Hüseyin'in faziletleri sıralanmaya, hem de duyulan acı ve öfke yine Şâhbânû'nun ağzından dile getirilmeye devam edilmiştir. Bendin sonuna doğru ah okunun arşa doğru kanatlandığı, Hz. Hüseyin'in boğazına değen kılıcın kan ağladığı belirtilmiş; bent, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinde büyük payı olan Şimr'e yöneltilen, "Ey kara yüzlü Şimr! Eteğini bunca ah dumanının tutmasından başka eline geçen ne oldu?" sorusuyla sonlandırılmıştır.

Yine Şâhbânû ağzından olmak üzere on birinci bentte "Hüseyin midir?" sorusu tekrar tekrar sorulmak sûretiyle bir yandan Hz. Hüseyin'in kan içinde ve susamış bir hâlde yatışı, toprağa düşüşü tasvir edilmiş, bir yandan da Hz. Hüseyin için övgüde bulunulmuş, duyulan acı ve üzüntü dile getirilmeye devam edilmiştir. Ayrıca böyle bir fâcianın yaşanmasında Hz. Hüseyin'in rolü olmadığı gibi bir de İbn-i Ziyâd'ın zulmüyle zelil olduğu ve âl-i Yezid'in musîbetine uğradığı belirtilmiştir. Bent, "Bu zulmü gören güneşin gözü kara olmaz mı, göz ağlamaz mı, ciğer parça parça olmaz mı?" sorularıyla nihâyete erdirilmiştir.

On ikinci bentte, Hz. Hüseyin'in katlinden duyulan acı ve yaşanan şok, bu kez "Acaba hâlâ ayla güneş doğar mı, yüce çarh devreder mi, göğe yükselen yıldırımlı ahlarla Rûh-ı emîn'in makamı tutuşmadı mı, bu ah ve inleme yoksa göğe yetişmedi mi, bu kara haber yoksa Hz. Peygamber'e erişmedi mi, duymadı mı?" vb. sorularla yine Şâhbânû'nun ağzından dile getirilmiştir. Bentte ayrıca, lânetlenmiş Yezid'in, Hz. Hüseyin ve Ehl-i beyt'e karşı işlediği bu cinayetle dinde kapanması güç bir gedik açtığı, bu fâcia sebebiyle yerin kan ağladığı, zamanın kara elbise giydiği belirtilmiştir. Bendin sonunda, Hz. Hüseyin'in öldürülmüş ve ehlinin de toprakta başsız yattığı, kaderin böyle bir hâlde nasıl tahammül ettiğinin ise bilinmediği ifade edilmiştir.

Nevres'in sözü aldığı değerlendirilen on üçüncü bentte, ilk olarak yine feleğe seslenilmiş ve ona, bu yaşananları neden yaptığı ve Ehl-i beyt'in hüznü deryâsına batmasına Allah'ın razı olup olmayacağı sorusu yöneltilmiştir. Akabinde Yezid'in yaptığını bir kâfirin bile aslâ yapmayacağı dile getirilmiş, ilerleyen mısralarda ise Hz. Hüseyin'in şehâdet şerbetini içmesinin bir kader dâhilinde gerçekleştiği ifade edilmiş, bir nevi teselli ve teslimiyet sadedinde bu elim sonuç kabullenilmiştir. Bendin sonuna doğru Hz. Hüseyin'in ve beraberindekilerin şehâdet şerbetini içip Hz. Ali'ye katıldıkları, artık kara elbiseli kalemin deyip söyleyeceği bir şey olmadığı, bu hüznü mektubun takdir eliyle dürülüp büküldüğü dile getirilmiştir.

Yine Nevres'in ağzından kaleme alındığı değerlendirilen on dördüncü bent şâirin, Hz. Hüseyin'in düşmanlarıyla savaştığı esnâda Cebrâil aleyhisselâmın onun yanına gelip nesebinin, yaratılışının ve özünün pak olduğunu söyledikten sonra, Hz. Peygamber'in kendisini beklediğini haber verdiğini işittiğini belirtmesiyle başlamıştır. Devamında, bu sözü duyması üzerine Hz. Hüseyin'in kılıcını Cebrâil aleyhisselâma verdiği, vedâ edip cennete yöneldiği, arşa uçup şerefli cedlerini bulduğu, tüm cennet ehlinin onu karşılamak üzere selama durduğu, Hz. Ali ile Hz. Fatma'nın da onu beklediği, birbirine kavuşma anında yaşanan sevinç ve coşkudan bütün arşın

çalkalandığı, Allah'ın bütün meleklerinin onun pak rûhunu karşıladıkları belirtilmiştir. Bent, Nevres'in artık bundan ötesini idrâk edemediğini ve bu hususta âciz olduğunu belirtmesiyle sona ermiştir.

Eserin aynı zamanda son bendi olan on beşinci bent de bütünüyle mâteme ayrılmıştır. Bu çerçevede, Zeynelâbidîn iki gözü iki çeşme ağlamaya başladığında Hz. Peygamber'in tüm ümmeti kan ağlayıp karalar giymiş, ağlamaya Fırat ve Dicle nehirleri de katılmıştır. Bentte ayrıca ve de Hz. Hüseyin'in mücadelesinden sahnelere yer verilmek sûretiyle, sîneyi delip geçen okun Hz. Hüseyin'in tenine her dokunuşunda arşdan "Hüseyin Hüseyin" seslerinin gelmekte olduğu, yerden göğe kara ağıt dumanlarının yükseldiği, Hz. Hüseyin'in toprağa düşmesi üzerine ağlamamanın mümkün olmadığı, dolayısıyla artık ağlamanın göze sanki farz-ı ayın olduğu dile getirilmiştir. Bent ve de eser, böylesine hazin bir olay karşısında gökte Cebrâil aleyhisselâmın bile "vâ Hüseyin" diyerek ağladığının belirtilmesi ve Nevres'in, "Ben de gözümü vâ Hüseyin diyerek Nîl etmeyeyim mi?" şeklinde son bir soru sormasıyla nihâyete ermiştir.

Sonuç

Nevres'in bu mersiyesi de tıpkı ilk mersiyesi gibi, işlenen konunun Hz. Hüseyin'in şehâdeti ve tutulan mâtem olmasının da etkisiyle, son derece samimî bir üslupla kaleme alınmış, bilhassa Kerbelâ olayından yansıtılan sahneler, bu eserde de hayli hüznü ve yürek burkan bir şekilde tasvir edilmiştir.

Nevres, sâde bir dil kullandığı eserini teşbih, teşhis, istiâre, tecâhül-i ârifâne ve istifham sanatlarının da yardımıyla yer yer teatral bir metin hâline getirmiştir. Nevres'in duygu ve düşüncelerini, bilhassa Hz. Hüseyin'in hanımı Şâhbânû ile küçük oğlu Zeynelâbidîn'in ağzından dile getirdiği bentler, aynı zamanda eserin en hüznü ve en etkileyici bölümlerini oluşturmuştur.

Eserde, Kerbelâ mersiyelerinde geleneksel olarak ele alınan konu veya fasılların neredeyse tamamına yer verilmiş olmakla birlikte, bunlar yine daha çok eserin tümüne yayılmış bir hâlde ve içiçe olacak şekilde işlenmişlerdir.

Nevres bu mersiyesinde de Kerbelâ mersiyelerinde yaygın olarak kullanılmayan nazım şekillerinden birini ve çok az kullanılmış olan bir aruz kalıbını tercih etmiş; çoğunlukla kafiye-i mürdefelere yer vermiş, redifleri ise çok az kullanmıştır.

Nevres'in bu mersiyesinin de ayrıntılı bir şekilde tanıtılıp metnin tamamının neşredilmesiyle, hem mersiye edebiyatımızın az bilinen bir eseri gün yüzüne çıkartılmış, hem de on dokuzuncu yüzyılda kaleme alınmış olan diğer Kerbelâ mersiyeleri arasındaki yerini tespite yönelik daha ayrıntılı araştırmalara kapı aralanmıştır.

Son söz olarak belirtmek gerekirse, Kerbelâ mersiyelerinde anılması gelenekselleşmiş fasılların Nevres'in bu mersiyesinde de ayrıntılı bir şekilde işlendiğini, kullanılan dil ve üslubun da konunun önemine yaraşır bir hassasiyete sahip olduğunu, dolayısıyla bu mersiyesinin de gerek bütünüyle, gerekse kendi döneminde kaleme alınmış olan Kerbelâ mersiyeleri içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüzü, ayrıca kaynaklarda bu minval üzere yapılan değerlendirmelere katıldığımızı belirtmek isteriz.

Mersiyelerin şekil ve muhtevâ özellikleri bakımından genel bir karşılaştırması

Bâzı tespitlerde bulunulmuş olmasına rağmen, Nevres'in her iki mersiyesinin de basım tarihlerini, elimizdeki verilerden hareketle, tam olarak belirlemek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte ilk mersiyesinin aksine, ikinci mersiyesinin dîvânda yer almamış olmasından da hareketle, ilkinin dîvânın basım tarihi olan 1290 yılı öncesinde veya içerisinde, ikincisinin ise 1290 yılı sonrasında basılmış olabileceğini düşünmek mümkündür.

Nevres'in ilk Kerbelâ mersiyesi olarak bilinen *Mersiye-i Hazret-i Hüseyin'in* yazma nüshaları da olmakla birlikte, *Mersiye-i Kerbelâ'nın* sadece matbu nüshasının olduğu belirlenmiştir.

Nevres, ilk mersiyesini Muhteşem-i Kaşânî'nin *Kerbelâ Mersiyesi'*nden esinlenerek kaleme aldığını dile getirmiş ancak, ikinci eserinde bu vb. herhangi bir kayda yer vermemiştir.

Her iki mersiyede de Kerbelâ mersiyelerinde pek tercih edilmeyen nazım şekli ve aruz kalıpları kullanılmıştır. İki mersiye de terkîb-i bent nazım şekliyle yazılmış, mersiyelerin bentleri, ikinci mersiyenin yedinci bendi hâriç, 16'şar mısradan oluşmuştur. İlk mersiyenin bent sayısı 12, ikincisinin ise 15'tir. Bu meyanda ilk mersiyenin toplam mısra sayısı 192, ikincisinininki ise 242'dir. İlk mersiyenin kalıbı *Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*, ikinci mersiyenininki ise *Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün*'dür.

Her iki mersiyede de kafiye çeşidi olarak daha ziyâde kâfiye-i mürdefeler tercih edilmiş, rediflere ise fazla yer verilmemiştir.

Nevres'in ilk mersiyesi, birkaç Arapça mısra dışında, tamamen Türkçe olmasına karşın, ikinci mersiyesinin bir bendi Farsça, bir bendi ise Arapça kaleme alınmıştır.

Şâirin her iki mersiyesinde kullandığı dil, genel olarak sâde ve akıcı, üslubu da son derece samimidir. Mersiyelerde, bilhassa Ehl-i beyt mensuplarının ağzından anlatılan sahneler, son derece dokunaklı olup hem eserlere teatral bir metin havası kazandırmış, hem de mersiyelerin en etkileyici bölümlerini oluşturmuştur. Nevres'in ilk mersiyesinin bâzı mısraları, "Tâhir ilâhî" olarak bestelenmiş ve tekkelerde uzun yıllar okunan seçkin eserler arasında yer almıştır (Yılmaz, 2006: 34, 157).

Her iki eserin muhtevâsı da Kerbelâ mersiyelerinin genel muhtevâsına uygun olmakla birlikte Nevres, mersiyelerde işlenmesi gelenek hâline gelmiş olan belli başlı bölüm, konu ve fasılları her iki mersiyesinde de herhangi bir başlığa yer vermeden ve çoğunlukla karışık bir şekilde, birçok bende yayılmış hâlde içiçe işlemiştir. Bu çerçevede Nevres, muharrem ayının gelişi faslına her iki mersiyesinin de ilk bentlerinde ve müstakil olarak yer vermiştir.

Şâir, feleğe sitem/öfke faslında ilk mersiyesinde feleğe karşı daha yumuşak bir tavır takınmış, yaşanan fâciadan onu doğrudan sorumlu tutmamış, daha ziyâde bâzı olumsuz nitelermelerle anmakla yetinmiştir. İkinci mersiyesinde ise aksi bir tavır sergileyerek yaşananlardan büyük oranda feleği sorumlu tutmuş, âdeta yakasına yapışıp sarsmak sûretiyle onu hesâba çekmiştir.

Yas/mâtem faslı her iki eserde de yoğun olarak işlenmiş, bununla birlikte yaşanan acı ve tutulan mâtemin âile yakınlarının, bilhassa Zeynelâbidîn'in ağzından anlatıldığı bentlere, ikinci mersiyede daha fazla yer verilmiştir. Hz. Hüseyin'in hanımı olarak ilk mersiyede Şehribânû, ikinci mersiyede ise Şâhbânû ismi tercih edilmiştir.

Hz. Hüseyin'in övgüsüne her iki mersiyede de yer verilmiş olmakla birlikte, onu niteleyen kelime, tamlama ve ibârelere ilk mersiyede, ikinci mersiyeden daha fazla yer verilmiştir.

Nevres'in, Kerbelâ olayına ilişkin sahnelere yoğun bir şekilde yer verdiği bentler, ilk mersiyesinde sayıca daha fazladır.

Her iki mersiyede de gerek Hz. Hüseyin, gerekse şâirin kendisi için dile getirilmiş olan bir hayır duâ ibâresine rastlanmamıştır. Yine her iki mersiyede Yezid ve adamlarına yönelik müstakil bir bedduâ faslı da bulunmamaktadır. Bununla birlikte iki eserde de Yezid ve adamlarının birçok olumsuz sıfatla nitelendirildiği hattâ yer yer alenen lânetlendikleri, ikinci mersiyenin bu tür ibâreler bakımından bir miktar daha yoğun olduğu görülmüştür.

Mersiyelerde Hz. Hüseyin'in dışında anılan kişi ve isimlere baktığımızda ise gerek dinî, tarihî gerekse efsanevî kişi kadrosu ve bunların eserde geçme sıklıkları bakımından ikinci mersiyenin daha zengin olduğu görülmektedir. Örneğin ilk mersiyeden farklı olarak ikinci mersiyede Yezid'in adamlarından ayrıca İbn-i Ziyâd'a; dinî, tarihî ve efsanevî isimlerden ise Nemrûd, Cemşid, Suâd,

Selmâ, İsrâfil, Rûh-ı emîn/Cebre'ül/Cibrîl, Belkıs, Hz. Eyüp, Hz. Yâkup ve Hz. İdris'e yer verilmiştir.

Her iki mersiyenin bentlerinin muhtevâları karşılaştırıldığında ise gerek ilgili bölüm, konu ve fasıllar, gerekse bunların işlenişi bakımından büyük oranda benzer bir yapı ve plana sahip oldukları görülmektedir. Esasen, diğer Kerbelâ mersiyelerinde de olduğu üzere, Nevres'in mersiyelerinde de temel olarak Hz. Hüseyin'in şehâdeti merkezde olacak şekilde Kerbelâ olayından türlü sahnelere, Hz. Hüseyin'in ne denli değerli bir zât olduğunu belirtme sadedinde övgü faslına yer verilmesi ve bu elim olaydan duyulan acıyla birlikte tutulan mâtemin hem şâir, hem de bâzı Ehl-i beyt mensuplarının ağzından dile getirilmesi söz konusu olmuştur.

Kaynakça

- ARSLAN, Mehmet-ERDOĞAN, Mehtap (2009), *Kerbela Mersiyeleri*, Tunceli: Tunceli Üniversitesi Alevilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay.
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin (1997), *Kerbelâ Mersiyeleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- İSEN, Mustafa (1993), *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara: Akçağ Yay.
- KAYA, Bayram Ali (2017), *Osman Nevres Dîvânı*, İstanbul: Kesit Yay.
- KAYA, Bayram Ali (2020), *Osman Nevres Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 02 Ocak 2022].
- KAYA, Bayram Ali (2021b), "Mersiye-i Kerbelâ (Nevres)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mersiye-i-kerbela-nevres>. [Erişim Tarihi: 14 Ocak 2022].
- KAYA, Bayram Ali (2022), "Osman Nevres'in Kerbelâ Mersiyeleri I: Mersiye-i Hazret-i Hüseyin", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 28, İstanbul 2022, 267-295.
- Osman Nevres (yayın tarihi yok), *Mersiye-i Osman Nevres*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 8 s.
- Ödemişli Hoca-zâde M. Muammer, "Osman Nevres Efendi ve Âsârı", *Mahfel*, 5/55, Cumâde'l-ûlâ 1343, 132.
- ÖZGÜL, M. Kayahan (1999), *Osman Nevres, Hayâtı ve Eserleri*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- YILMAZ, Mehmet Yalçın (2006), *Türk Din Musikisinde Mersiyeler ve Mersiyehanlar*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Metin***

Mersiye-i Kerbelâ

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

I

Muharrem erdi yine 'ayş u şâdi oldu harâm

Bu ayda oldu Yezîd-i siyâh-nâme be-kâm

Bu ayda oldu Hüseyin ibn-i Murtazâ mecrûh

Bu ayda ya'ni şehîd oldu ol imâm-ı hümâm

Bu ayda oldu ten-i pâki zahm-dâr-ı kazâ

Bu ayda oldu ciğer-gâhı çâk çâk-i sihâm

Bu ayda ol 'alem-i arş ser-nigûn oldu

Bu ayda etdi o dürr-i yetîm hâki makâm

Bu ayda karaların giydi âsumân u zemîn

Bu ayda garka-i bahr-i musîbet oldu enâm

Bu ayda düşdü dil-i kudsiyân-ı 'arşa nehîb

Bu ayda mâteme sükkân-ı 'arş kıldı kıyâm

Bu ayda cûşa gelip taşdı nehr-i gayz-ı Yezîd

Fırât u Dicle'ye akdı bütün mesâ'ib-i Şâm

Bu ayda dağlara indi savâ'ik-ı mâtem

Yıkıldı gitdi harâb oldu hâne-i 'âlem

II

Ne kara gündü o gün kim kazâyı hâmil idi

Sipihirden bu belâlar zemîne nâzil idi

Zamân mühîn ü belâ reh-zen ü sitem hûn-rîz

Yezîd şerr ü esef seyf ü Şimr kâtil idi

*** Makalede metnin popüler transkripsiyonlu şekline yer verilmiş, bununla birlikte, inceltme veya uzatma bildiren şapkalar ile hemzeler, kelime başı, ortası ya da sonundaki ayınlar gösterilmiş, kelimelerin ve eklerin okunuşunda çoğunlukla günümüzdeki şekilleri tercih edilmiştir. Ayrıca, özel isimlere getirilen iyelik, durum ve bildirme ekleri de kesme işaretiyle ayrılmıştır.

Komazdı kim yere düşsün sütûnları âhın
 Sipihr yoksa o gün inhidâma mâ'il idi
 O dem ne demdi ki verdi haber kıyâmetden
 Eğerçi bir gün idi biñ yıla mukâbil idi
 Kazâya verdi rızâ yoksa isteseydi Hüseyin
 Bir âh-ı germ ile yakmak cihânı kâbil idi
 Ne etdi neyledi neydi bu şûriş ü bu belâ
 'Aceb sipihre bu âşûbdan ne hâsıl idi
 Muhâfaza edemez miydi isteseydi kader
 Serin esirgemeğe tığden ne hâ'il idi
 Bu sırrı hâsılı idrâkden beşer 'âciz
 Ki hayret olmuş idi hem hicâb hem hâciz

III

Yıkıldı sedd-i sedîdi cihâniyânıñ hep
 Kırıldı bâb u kilîdi cihâniyânıñ hep
 Sezâdır ağlasa hem yansa bu musîbet için
 Eğer şakî vü sa'îdi cihâniyânıñ hep
 Tek olmayaydı o şehzâde bu elemle musâb
 Nihân olaydı bedîdi cihâniyânıñ hep
 Ser-i mübârekine tığ isâbet etdikçe
 Siyâh olurdu sefîdi cihâniyânıñ hep
 Yıkılmadıñ mı felek sen ki oldu gadriñ ile
 Mehân imâm-ı reşîdi cihâniyânıñ hep
 Kesilmediñ mi o gün sen ki tığ-i düşmen ile
 Kesildi habl-i verîdi cihâniyânıñ hep
 Çerâğı sönmedi mi âfitâbıñ ol gün
 Ki söndü şem'-i ümîdi cihâniyânıñ hep

Utanmadıñ mı o şehzâdeyi musâb etdin

Melâz-ı âlem olan Ka'be'yi harâb etdin

IV

Olunca vâkı'adan Zeyn Âbidîn âgâh

İki gözünden iki Nîl açup dedi eyvâh

Nedir bu girye vü feryâd u âh u vâveylâ

Meğer ki düşmen elinde yıkıldı Beytullâh

Ne oldu neydi sebep kangı kara gün doğdu

Ki âl-i beyti düşürdü belâya baht-ı siyâh

Boyandı kana zemîn eşk-rîz olup dide

Şerâre saçdı çıkup âsumâna meş'al-i âh

Bu gîrudârı bu âşûbı görmeyeydi gözüm

Edeydi kâşki Allâh ömrümü kûtâh

Tegallüb eyledi sad hayf sad hezâr efsûs

Bu çîre hamle-i şîrâne hîle-i rûbâh

Belim kırıldı yıkıldı evim gözüm çıkdı

Dilim tutuldu içim yandı ömrüm oldu tebâh

Düşüp Hüseyin mesâf-ı belâda oldu şehîd

Murâda erdiler İbn-i Ziyâd u âl-i Yezîd

V⁵

Bülütü vâ nedemî ve'l-belâ erâka demî

Ve-lâ 'ucâbe izâ sırtu lâ-erâ kademî

⁵ V: Belâya mübtelâ oldum, âh pişmanlığım! Belâ kanımı akıttı. Eğer ayağımı göremeyecek olursam buna şaşılmaz. Gözyaşlarımın kan ile karışmış olarak aktığını görüyorum. Gazâ'nın közleri Zî-selem'de tutuşturuldu. Suâd ve Selmâ yas tutarak gözyaşı dökerler ve İzam'dan şimşekler çakar. Musîbetlerin en zor şekilde cereyân ettiğini görüyorum. Kırık kalbim bana sıkıntılar telkin ediyor. Hüseyin'i, öldüğü toprak ağıt yakarken bıraktım. Bundan dolayı delilik içerisinde geceleşem kınanmam. Fırat'ın damlaları yağmurdan haber veren şaşkın bir göz gibi akar oldu. Bırakın gözyaşlarım Hüseyin'den sonra aksın. Gözüm uyanıklığa alıştı, uyumadı. Zamanın, insanları dişlediğini ve Hâşimoğulları'na musîbetlerini tahsis ettiğini görüyorum (Bendin transkripsiyonunu ve günümüz Türkçesine çevirisini yapan Arş. Gör. M. Tarık Ablak'a teşekkür ederim).

Erâ dumû'î memzûceten cerat bi-demi
 Ve ûkidet cemerâtu'l-Gazâ bi-Zî-selemi
 Beket Su'âdu ve Selmâ tesubbu nâ'iyeten
 Dumû'ahâ ve telûhu'l-burûku min idami
 Ere'l-mesâ'ibe tecrî 'aliyyu as'abihâ
 Ve telkînu fu'âdî el-hazîm fî'l-limemi
 Lekad teraktü Hüseyne yenûhu makteluhû
 Ve lâ ülâmu izâ bittü minhu fî hiyemi
 Ve esbahat 'abarâtu'l-Furâti sâfihaten
 Ke-'ayni hâ'imetin ahbaret 'ani'd-diyemi
 Zerû dumû'î ba'de'l-Hüseyne câriyeten
 Ta'avvedet mukilî bi's's-sühâdi lem tenemi
 Erâ'z-zamâne tenûşu'l-verâ nevâbihâ
 Ve hassasat li-Benî Hâşime mesâ'ibehâ

VI

Ser-i Hüseyne midir nîze üzre hûn-âlûd
 Ki mâtemiyle kan ağlar bugün sipihr-i kebûd
 Felek ne ister idiñ dûdmân-ı Haydar'dan
 Ki hasm-ı cân olup ol dûdmâna saldıñ dûd
 Bu tîre neş'e ile bî-hod oldu mevt ü hayât
 Yolun şaşırđı bu hayretle bûd hem nâ-bûd
 'Aceb ne derler idi Fâtımayla Peygamber
 Göreydiler o ser-i pâki böyle hâk-endûd
 Çi dûd hâst ez-în dûdmân nemî-dânem⁶
 Ki ez-harâret-i û sine sûht cân fersûd

⁶ Bu ocaktan ne tür bir duman yükseldi bilmiyorum, öyle ki onun harâretinden yürek yandı, can da yıprandı.

Akaydı üstüne anıñ o gün akan yaşlar
Sönerdi şübhesiz olsaydı âteş-i Nemrûd
Be-hayretem ki çerâ çarh-ı âsumân ne-şikest⁷
Ez-ân belâ ki ber-âşûb-ı Kerbelâ eفزûd
Bu mâtem ile göğüñ yırtılırdı perdeleri
Saçın yoları behiştîñ siyâh-çerdeleri

VII

O nûr-ı pâk ki salmışdı sâye hurşîde
Bağışlamışdı lebi rûh huld-ı câvîde
O dürr-i pâk ki tartılmamış iken feleke
Dirîğ k'oldu terâzû-yı gamla sencîde
Ne oldu neylediñ ey çarh-ı pür-sitîz nedir
Bu etdiğîñ sitem-i nâ-şenîde nâ-dîde
O ser ki sığmaz idi âleme büyüklükden
Kim eyledi ham-ı çevgân-ı Şimr'e güncîde
Görür mü vech-i safâ rûy-ı şadumânî kim
Hezâr hâr-ı esef batdı çeşm-i ümmîde
O ser-firâz ki bulmuş olaydı na'leynin
Ger âfitâb değışmezdi tâc-ı Cemşîd'e
Ne oldu bilmedim eyvâh kim o gülşen-i kuds
Esip semûm-ı belâ servin etdi rencîde
Hayâ bu vâkı'ayı görmemek için gözünü
Hicâb-ı hayret ile eylemişdi pûşîde
Erince bu haber-i telh Şâhbânû'ya
Dedi urup elin âh u esefle zânûya

⁷ Kerbelâ kargaşasına eklenen bu felâketten dolayı feleğın çarkı nasıl kırılmaz (feleğın döngüsü nasıl son bulmaz), hayretler içindeyim.

VIII⁸

Nazar konîd ki der Kerbelâ çi âşûb-est
 Hüseyin küşte vü hakk-ı Hüseyin mağsûb-est
 Be-nefh-i Sûr çerâ ber-nehîzed İsrâfil
 Ki cism-i pâk-i Hüseyin-i 'Alî leked-kûb-est
 Ger âb-ı dîde revân-est şâyedem k'imrûz
 Merâ musîbet-i Eyyûb u hüzn-i Ya'kûb-est
 Eğer behişt b'egrîd becâ-yı Kevser hûn
 Sized ki Fâtumâ-râ hûn zi-dîde meskûb-est
 Zebân çi gûyed ez-în vak'a-i cihân-âşûb
 Ki 'akl münselib încâ şu'ûr meslûb-est
 Be-hakk u bâtil eğer b'engerî garîb âyed
 Ki gâlib-est Yezîd ü Hüseyin mağlûb-est
 Ne-bes dü çeşm-i kebûd-ı sipihr hûn b'egrîst
 Zi-reng-i vâkı'a takdîr nîz mahcûb-est
 Gelû-yı pâk-i Hüseyin-est ü tîğ-i Şimr-i la'în
 Çirâ zemîn ne sipihr-est ü âsumân ne zemîn

IX

Ne eylemiş idi ol yâdigâr-ı hayr-ı beşer
 Ki eylediñ anı ey rûzigâr haste-ciğer
 Düşünmediñ mi ki 'arş-ı mecîde seyl yürür
 Ki halk-ı âlemi ağlatdıñ ey felek bu kadar

⁸ VIII: Kerbelâ'da nasıl bir kargaşa olduğuna bakınız. Hz. Hüseyin katledilmiş ve hakkı da elinden alınmış. Hz. Hüseyin'in tertemiz vücudu tekmelenirken İsrâfil neden hâlâ Sûr'a üflemez. Bugün gözyaşlarım akıyorsa bunun sebebi, [Kerbelâ'da yaşananların] bana Hz. Eyyûb'un başına gelen dert ve Hz. Yâkub'un hüznü gibi olmasındandır. Eğer cennette Kevser yerine kan akıyorsa Hz. Fâtuma'nın gözlerinden kan dökülmesi sebebiyledir. Dünyayı karıştıran bu olay için dil ne söylesin? Ki burada akıl yitirilmiş, şuur da kaybedilmiş. Eğer hak ve bâtila bakıyorsan Yezid'in gâlibiyeti ve Hz. Hüseyin'in mağlûbiyeti sana garip görünür. Bu olayın etkisiyle gökyüzünün iki mavi gözü kan ağladığı gibi kaderin bile yüzü kızarmış, mahcup olmuştur. Nasıl yer gökyüzü, gökyüzü de yer değilse Hz. Hüseyin'in temiz boynu ve lânetli Şimr'in kılıcı [arasındaki fark da] böyledir (Bendin transkripsiyonunu ve günümüz Türkçesine çevirisini yapan Dr. Öğretim Üyesi Orhan Kaplan'a teşekkür ederim).

O cism-i pâk ki âhen erirdi şerminden
Görünce anı nasıl oldu tîre râh-güzer
Ne öZR ederdîñ o gün sen ‘aceb bu hâdiseyi
Gelip göreydi eğer Fâtımayla Peygamber
Kime gider sığınırısın nider ne işlersin
Dolar o gün ki figânımla ‘arsa-i mahşer
Bükülmesin mi seniñ kâmetiñ kemân gibi kim
Musîbet oklarına eylediñ Hüseyin’i siper
Tahammül eyleyebilseydi sûz-ı mâtemine
İnerdi yeryüzüne âfitâb bürehne-ser

Bu küştegâna gelip mâtem eylesin Belkîs

Yuyup sirişk ile biçsin kefenlerin İdrîs

X

Bu şiveye nasıl etdiñ tahammül ey takdîr
Muzaffer âl-i Yezîd âl-i beyt hâr u esîr
Nasıl beyân edebilsin beşer bu vak’ayı kim
Zebân-ı hâmeye âteş düşer yanar ta’bîr
Hüseyin o nûr-ı dü çeşm-i cenâb-ı Fâtıma kim
Dü çeşm-i Ahmed-i Muhtâr idi anıñla karîr
Açıldı sînesine yaralar o gün gûyâ
Musîbet âyetini eyledi kazâ tefsîr
Özü yanar gözü leb-rîz-i hûn olur bî-şek
Bu vak’ayı nazarında kim eylese tasvîr
Bir âyineydi belâ-hîz o gün kazâ gûyâ
Ki cevherinde görünmezdi sûret-i tağyîr
Per açdı nâvek-i âh uçdu ‘arşa ol dem kim
Düşüp gelû-yı Hüseyin’e kan ağladı şemşîr

Ne oldu hâsılın ey Şimr-i rû-siyâh seniñ

Ki tutdu dâmeniñi bunca dûd-ı âh seniñ

XI

Bu kan içinde yatan teşne-leb Hüseyin midir

'Aceb Hüseyin midir bu 'aceb Hüseyin midir

Bugün türâba düşen Bû Türâb'ın oğlu mudur

Kılan yürekleri pür-hûn bu şeb Hüseyin midir

Bu mudur ol kim ayağın öperdi dâye-i kuds

Bu sine-çâk o 'âlî-neseb Hüseyin midir

Sufûf-ı âfet ile doldu mu mesâf-ı belâ

O rezm-gehde mübâriz-taleb Hüseyin midir

Mühân-ı İbn-i Ziyâd ü musâb-ı âl-i Yezîd

Bu telh-kâm o fahr-i 'Arab Hüseyin midir

Hüseyin için mi bu hengâme-i belâ vü sitem

Kazâ riyâsetine müntehab Hüseyin midir

Bu tîr-horde ciğer nûr-ı çeşm-i Fâtıma mı

Bu ser-nihâde be-hûn bî-sebeb Hüseyin midir

Görüp güneş gözü bu gadri kara olmaz mı

Göz ağlamaz mı ciğer pâre pâre olmaz mı

XII

Tarar mı zülfünü hûrî akar mı mâ-ı ma'în

Doğar mı ayla güneş devr eder mi çarh-ı berîn

Bu dûd-ı sâ'ika-engîzden ki çıkdı göğe

Tutuşmadı mı 'aceb âşiyân-ı Rûh-ı emîn

Niçün tutulmadı mâh u niçün tutuşmadı mihr

Yetişmedi mi göğe yohsa bunca âh u enîn

Haber erişmedi mi Mustafâ'ya duymadı mı

‘Aceb bu vak’ayı ol pâdişâh-ı kişver-i dîn
Geliñ görün bu yatan Kerbelâ şehîdlerin
Ne rahne açdı bakın dîne ol Yezîd-i la’în
Zemîn kan ağladı giydi siyâh câme zamân
Boyandı hûn-ı Hüseyin ile ol zamân ki zemîn
‘Aceb bu vak’a-i cân-sûza ağlamaz mı kader
Bu vak’adan ‘aceb olmaz mı Cebre’îl hazîn
Hüseyin küşte vü ehl-i Hüseyin hâk-be-ser
Tahammül eyledi bilmem nasıl bu hâle kader

XIII

Ne eylediñ buña ey çarh olur mu râzı Hak
Ki âl-i beyt ola deryâ-yı hüzne müstağrak
Kan ağlamaz mı Müselmân olan bu vak’aya kim
Yezîd’iñ etdiğın etmezdi kâfir-i mutlak
O günde münkesif oldu o âfitâb-ı şeref
Ki subh şebdi şeb âşûb-ı rüstehîz-i şafak
Denirdi olmasa lâ-yüs’el arada ki niçün
Yezîd kâm-revâ mübtelâ Hüseyin ancak
Hulâsa âdem için kalmamışdı nutka mecâl
Ki Kâdi-i kader ahkem idi kazâ entak
Gulüvv-i gâ’ileden az kalır idi kim ola
Kazâ hamûş u zemîn çâk u âsumân münşak
Edip be-hükm-i kader şerbet-i şehâdeti nûş
Cenâb-ı Haydar-ı Kerrâr’a oldular mülhak
Ne söylesin ne desin hâme-i siyeh-câme
Ki oldu dest-i meşîyyetle muntavî nâme

XIV

İşitmişim ki muhâribken ol imâm-ı hümâm
 Gelip huzûruna Rûhü'l-emîn getirdi peyâm
 Dedi eyâ nesebi pâk hulku pâk özü pâk
 Kudûmünü gözedir Mustafâ 'aleyh selâm
 Duyunca bu sözü Cibrîl'e verdi Őemřirin
 Ki sâyesinde niçe cennet eylemişdi makâm
 Vedâ' edip anı pes sîne-çâkçâk-i hadeng
 Behişte eyledi ol serv-i zahm-dâr hurâm
 O anda 'arşa uçup buldu cedd-i emcedini
 Behiş ü ehl-i behiş etdiler selâma kıyâm
 Meğer ki bekler imiş añı Fâtımayla 'Alî
 Görünce yek-diğerin 'arş çalkalandı tamâm
 Telakki eylediler rûh-ı pâkini hem o gün
 Bütün melâ'ike-i Zü'l-celâl ve'l-ikrâm

Daha bunuñ ötesin Nevres eylemem idrâk

Ki añda kuvvet-i imkân olur girîbân-çâk

XV

İki gözünden iki Nîl açınca Hazret-i Zeyn
 Kan ağladı karalar giydi ümmet-i sakaleyn
 Fırât u Dicle bu hengâmeye kan ağladılar
 N'ola iki gözümü ben de eylesem Őatteyn
 Ten-i Hüsey'n'e dokundukça tîr-i sîne-güzer
 Gelirdi 'arşdan âvâze-i Hüsey'n Hüsey'n
 Çıkardı gökyüzüne hâkden niyâh u sıyâh
 Cihânı tutmuş idi nevhâ-i gurâbu'l-beyn
 Hücûm-ı hâdise vü gird-bâd-ı nâ'ibeden

Cihân karardı olunmazdı fark zeyn ile şeyn

Kan ağlamazdı dü çeşmi dü kevnin âh ederek

Ki düşdü hâke o muhtâr-ı seyyid-i kevneyn

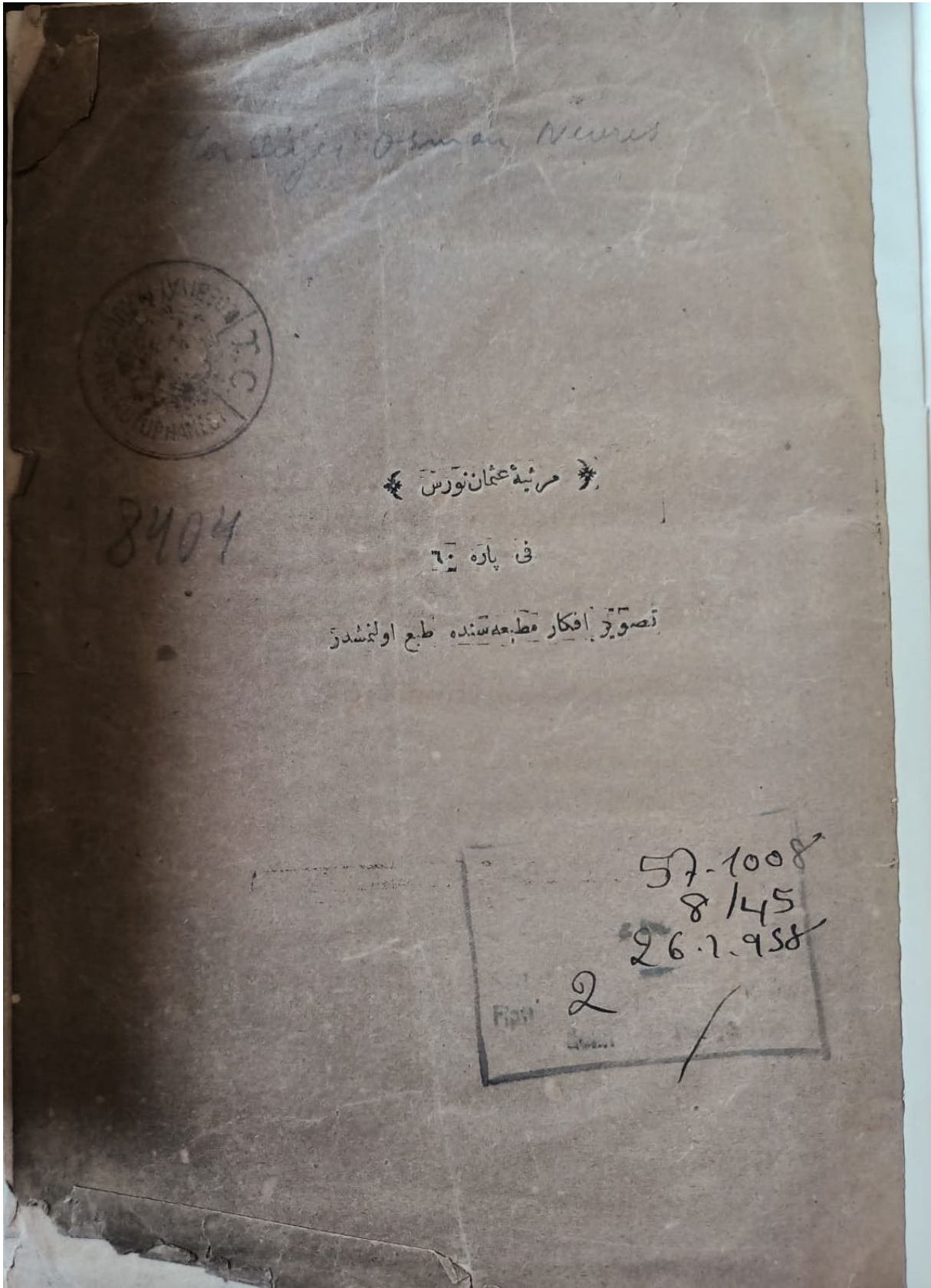
O hâle hâsılı mümkün değildi ağlamamak

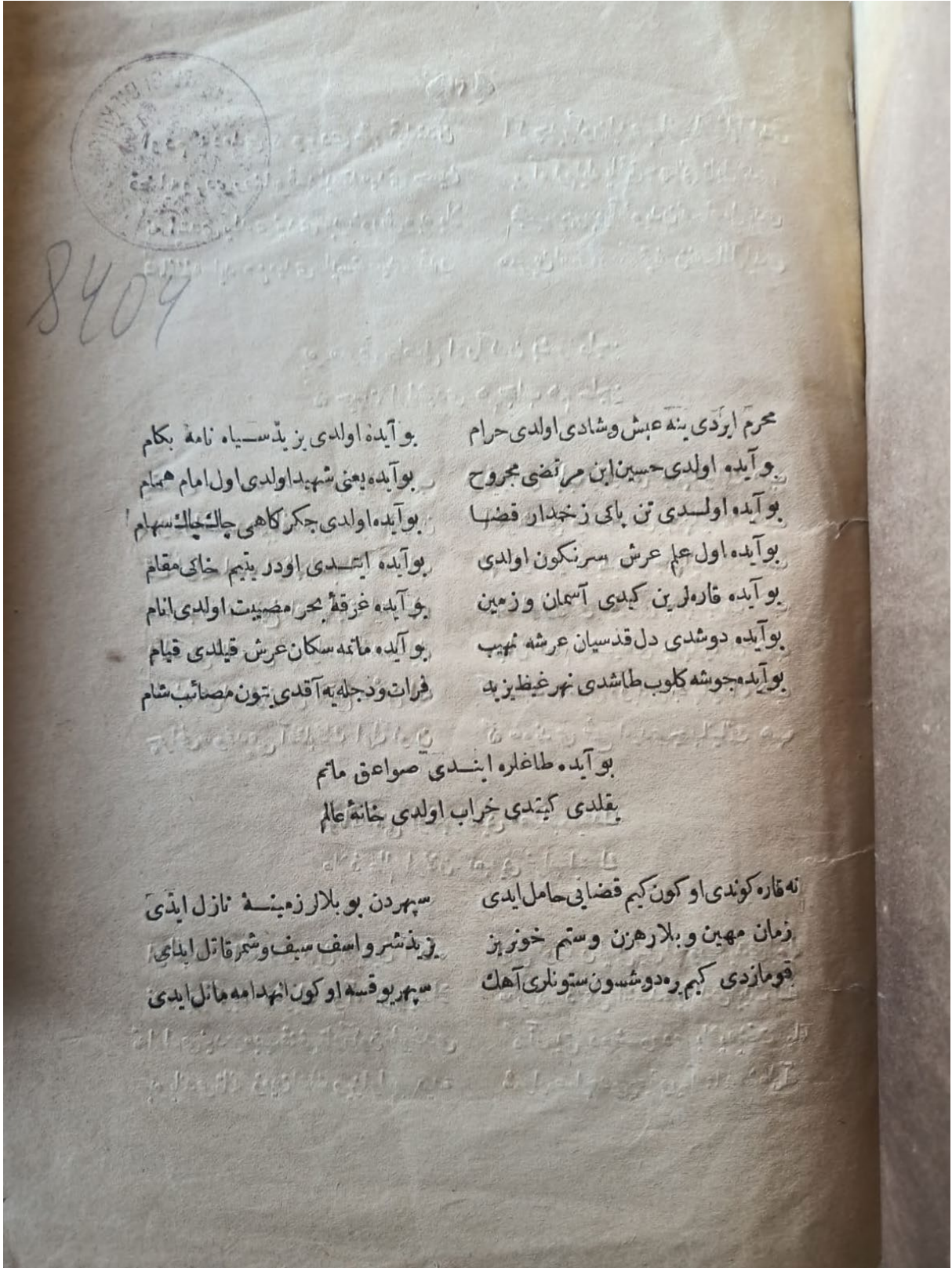
Kan ağlamak göze olmuşdu sanki farzu'l-'ayn

Ben etmeyem mi gözüm Nîl vâ Hüseyin diyü

Ki gökde ağladı Cibrîl vâ Hüseyin diyü

Tıpkıbasım

محرم اوردی بنه عبش و شادی اولدی حرام
بو آیده اولدی حسین ابن مرتضی مجروح
بو آیده اولدی تن بانی زخمدار قضا
بو آیده اول علم عرش سرنکون اولدی
بو آیده قاره لرین کیدی آسمان وزمین
بو آیده دوشدی دل قدسیان عرشه مهیب
بو آیده جوشه کلوب طاشدی نهر غیظ زید

بو آیده طاغله ایندی صواعق ماتم
یقلدی کیتدی خراب اولدی خانه عالم

نه قاره کوندی او کون کیم قضایی حامل ایدی
زمان مهین و بلار هنر و ستم خورین
سپهر یوقسه او کون انهدامه مانل ایدی

﴿ ۲ ﴾

اودم نه دمندی که ویزدی خبر قیامتدن
 قضایه ووردی رضایوقسه ایسته سیدی حسین
 نه ایندی نیلدی نیدی بوشورش ووبلا
 محافظه ایده مز میدی ایسته سیدی قدر

اگر چه بر کون ایدی بیک ییله مقابل ایدی
 بر آه کرم ایله یا قق جهانی قابل ایدی
 عجب سپهزه بو آشوبدن نه حاصل ایدی
 سرین اسر که مکه تیغدن نه حائل ایدی

بو سری حاصلی ادرا کدن بشر عاجز
 که حیرت اولمشیدی هم حجاب هم حاجز

یقلدی سد سیدی جهانیانک هب
 سزادرا غلسه هم یانسه بو مصیبت ایچون
 تک اولی سایدی او شهرزاده بو الله مصاب
 سر مبارکنه تیغ اصابت ایتدی بجه
 یقلدکی فلک سن که اولدی غدرک ایله
 کسلدکی او کون سن که تیغ دشمن ایله
 چراغی سونمیدی آفتابک اول کون

قیرلدی باب وکلیدی جهانیانک هب
 اگر شتی وسعیدی جهانیانک هب
 نهان اولیدی بدیدی جهانیانک هب
 سیاه اولوردی سفیدی جهانیانک هب
 مهان امام رشیدی جهانیانک هب
 کسلدی جبل وریدی جهانیانک هب
 که سوندی شمع امیددی جهانیانک هب

اوتانمکی او شهرزاده بی مصاب ایتدک
 ملاذ عالم اولان که به بی خراب ایتدک

اولنجده واقعه دن زین عابدین آگاه
 ندر بو کربه و فریاد و آه و او ییلا
 نه اولدی نیدی سبب قنغی قاره کون طوغدی
 بو یاندی قانه زمین اشک ریز اولوب دیده

ایکی کوزندن ایکی نیل آچوب دیدی ابواه
 مکر که دشمن النده یقلدی بیت الله
 که آل بیتی دوشوردی بلایه بخت سیاه
 سراره صاچدی چیقوب آسمانه مشعل آه

❖ ❖ ❖

بو کبر و داری بو آشوبی کور مییدی کوزم
تغلب ایلدی صدحیف صد هزار افوس
ایدیگی کاشکی الله عمریمی کوتاه
بو چیره حله شیرانه حيله رویاه
دلم طوتلدی ایچیم یاندی عمرم اولدی تباہ
بلم قرلدی یقلدی اوم کوزم چیقدی

دوشوب حسین مصاف بلاده اولدی شهید
مراده ایردیله ابن زیاد و آل یزید

بلیت و آندی و البلا اراق دمی
اری دموعی ممزوحیه جرت بدم
بکت سعادت و سلمی تصب ناعیه
اری المصائب تجری علی اصعبها
لقد ترکت حسبتاً یوح مقله
و اصیحت عبرات القرات سافحه
ذرو دموعی بعد الحسین جاریه
و لاجباب اذا صرت لاری قدیمی
واوقدت جرات الفضا بذی سلم
دموعیها وتلوح البروق من اضم
و تلقین فوادی الهظیم فی الهم
ولا الام اذابت منه فی هم
کعین هاتمه اخبرت عن السدم
تعودت مقلی بالسها دلم تتم

اری الزمان تنوش الوری نوأیها
و خصصت لینی هاشم مصائبها

سر حشیدر نیزه اوزره خون آلود
فلک نه استرایدک دودمان حیدردن
بو تیره نشئه ایله بچخود اولدی موت و حیات
عجب نه دیر لایدی فاطمه یله پیغمبر
چه دود خاست ازین دودمان نمی دایم
که ماتمه فان اغلر بو کون سپهر کبود
که خصم جان اولوب اول دودمانه صالدک دود
بولن شاشوردی بو حیرتله بودهم نالود
کوریدیله اوسمه پایک بویه خالک اندود
که از حرارت اوسبته سوخت جان فرسود

اقایلی اوستنه آنک او کون اقان باشلر
 سؤردی شهه سزا اولسیدی آتش نمود
 بحریم که چرا چرخ آسمان نشکست
 ازان بلا که بر آشوب کر بلا افزود

بو ماتم ایله کوکک بر تیلوردی پرده لری
 صاچین یولاردی بهشتک سیاه چرده لری

اونور پاک که صالمشدی سایه خورشیده
 او در پاک که طار تلماش ایکن فلکه
 نه اولدی نبلدک ای چریج پرستیز ندر
 اوسر که صغماز ابدی عالمه بیوکلکدن
 کوررمی وجه صفا روی شادمانی کیم
 اوسر فرزاز که بولش اولسیدی نعلین
 نه اولدی بئدم ایواه کیم اوکلشن قدس
 حیا بو واقعه نی کورمامک ایچون کوزینی
 باغشلشدی لپی روح خلد جاویده
 دریغ کاولسیدی ترازوی غمله سنجیده
 بو ایتدی بکک ستم تاشنیده نادیده
 کیم ایلدی خم چوکان شمره کنجیده
 هزار خار اسف بانندی چشم امیده
 کر آفتاب دکشمزدی تاج چشمیده
 اسوب سموم بلا سروین ایتدی ریجیده
 حجاب حیرت ایله ایلشسیدی پوشیده

ایرنجده بو خبر تلخ شاهبانویه
 دیدی اوروب الزآه واسفله زانویه

نظر کنید که در کر بلا چه آشوبست
 بنفخ صور چرا بر نخیزد اسرافیل
 کراب دیده روانست شایدم کامروز
 اگر بهشت بگرید بجای کوتر خون
 زبان چه گوید ازین وقعه جهان آشوب
 حسین کشته و حق حسین مغصوبست
 که جسم پاک حسین علی لیکد کو بست
 مرا مصیبت ایوب و حزن یعقوبست
 سزد که فاطمه را خون ز دیده مسکوبست
 که عقل منسلب اینجا شعور مسلوبست

❖ ۵ ❖

بحق و باطل اگر بگری غریب آید که غالبست یزید و حسین مغلوبست
نه بس دو چشم کبود سپهر خون بگریست زرنک واقعه تقدیر نیز محجوبست

کلوی پاک حسین است و تیغ شمر لعین
چرا زمین نه سپهرست و آسمان نه زمین

نه ایلمش ابدی اول یادگار خیر بشر که ایلدک آئی ای روزگار خسته جگر
دوشونمدکی که عرش مجیده سبیل یوزر که خلق عالمی اغلاتدک ای فلاك بوقدر
اوجسم پاک که آهن ار بردی شرمندن کور نجه آئی فصل اولدی تیره راهکدر
نه عذرا بیدردک او کون سن عجب بو حادنه بی کلوب کوریدی اگر فاطمه بله بیغبر
کیمه کیدر صغورسک نیدر نه ایشارسک طولار او کون که فغانله عرصه محشر
بو کلسونمی سنک قامتک کان کبی کیم مصیبت او فلرینه ایلدک حسینی سپر
تجهل ایلیمه بیلسمیدی سوز ماتمه ایتدی ربوزینه آفتاب برهنه سر

بو کشتنکانه کلوب ماتم ایلسون بلقبس
یویوب سرشک ایله بیچسون کفتلین ادریس

بوشویه فصل ایتدک تجهل ای تقدیر مظفر آل یزید آل بیت خوار و اسیر
فصل بیان ایلده بیلسون بشر بو وقعه بی کیم زبان خامه به آتش دوشر یانار تعبیر
حسین اونور دو چشم جناب فاطمه کیم دو چشم احمد مختار ابدی آنسکله قریر
آچلدی سننه سنه یاره لر او کون کویا مصیبت آیتنی ایلدی قضا تفسیر
اوزی یانار کوزی لبریز خون اولور بی شک بو وقعه بی نظرندنه کیم ایلسه تصویر
برآینه یدی بلاخیز او کون قضا کویا که چوهرنده کورنمردی صورت تغییر

* ٦٠ *

بر آچدی ناولک آه اوجدی عرشه اول دم کیم
دوشوب کلوی حسیننه قان اغلادی شمشیر

نه اولدی حاصلک ای شمر روسیاه سنک
که طوتدی دامنکی بونجه دود آه سنک

بو قان ایچنده باتان تشنه لب حسینیدر
بو کون ترابه دوشن بوتربک او غلبیدر
بومیدراول کیم ایاغن او پردی دایه قدس
صفوف آفت ایله طولدیمی مصاف بلا
مهان ابن زیاد ومصاب ال یزید
حسین ایچونمی بو هنکامه بلا وستم
بو تیر خورده چکر نور چشم فاطمه می
عجب حسینیدر بو عجب حسینیدر
قیلان یورکاری پر خون بوشب حسینیدر
یوسینه چاک او عالی نسب حسینیدر
اورز مکهمده مبارز طلب حسینیدر
بوتلخ کام او فخر عرب حسینیدر
قضا ریاستنه منتخب حسینیدر
بو سر نهاده بخون بی سبب حسینیدر

کوروب کونش کوزی بو غدیری قاره اولمازمی
کوز اغلزمی چکر پاره پاره اولمازمی

طارارمی زلفنی حوری اقارمی ماء معین
بودور صاعقه انکیزدن که چیقدی کو که
نیچون طوتله دی ماه و نیچون طوتشمدی مهر
خبر ایشمدیمی مصطفایه طویمدیمی
کاک کورک بو باتان کربلا شهیدلرین
زمین قان اغلادی کیدی سیاه جامه زمان
طوغارمی آیه کونش دور ایدرمی چرخ برین
طوتشمدیمی عجب آشیان روح امین
یتشهدیمی کو که بو خسه بونجه آه وانین
عجب بو وقعه بی اول پادشاه کشوردین
نه رخنه آچدی باقک دینه اول یزید لعین
بویاندی خون حسین ایله اول زمان که زمین

۷

عجب بووقعه جانسوزه اغلامازمی قدر بووقعه دن عجب اولمازمی جبریل حزین

حسین کشته واهل حسین خاك بوسر
تعمل ایلدی بلهم نصل بو حاله قدر

نه ایلدک وکای چرخ اولورمی راضی حق	که آل بیت اوله دریای حزنه مستغرق
قان اغلامازمی مسلمان اولان بووقعه به کیم	یزید کایتدی کین ایتمزدی کافر طلق
او کونده منکسف اولدی او آفتاب شرف	که صحیح شبیدی شب آشوب رستخیز شرف
دینوردی اولسه لایمئل ارده که نیچون	یزید کامرو امتسلا حسین انجیق
خلاصه آدم ایچون قالمه شدی نطقه مجال	که قاضی قدر احکم ایدی قضا انطق
غلوغائله دن ازقا اور ایدی کسیم اوله	قضا خوش وزمین چاک و آسمان منشق
ایدوب بحکم قدر شربت شهادتی نوش	جناب حمید رکراره اولدیلر ملحق

نه سویله سون نه دیسون خامه سیه جامه

که اولدی دست مشیتله منطوی نامه

ایشتمشم که محار بکن اول امام همام	کلوب حضورینه روح الامین کنوردی پیام
دیدى ایا نسبی پاک خلتی پاک اوزی پاک	قدومکی کوزه در مصطفی علیه سلام
دویونجه بوسوزی جبريله وزدی شمشیرین	که سایه سند: نیچه جنت الیله شدی مقام
وداع ایدوب آنی پس سینه چاک چاک خوندک	بهشته ایلدی اول سرور خدار خرام
اوانده عرشه اوچوب بولدی جدا مجدینی	بهشت واهل بهشت ایتدیلر سلامه قیام
مکرکه بکلر ایش آنی فاطمه یله علی	کورنجه یکدی بکرن عرش چالقالندی تمام

تلقى ایستدیلر روح پاکنی هم او کون
بتون ملائکه ذوالجلال والا کرام

دهابونک اوته سن نورس ایلم ادراک
که آنده قوت امکان اولور کریبان چاک

ایکی کوزدن ایکی نیل اچنجه حضرت زین
فرات و دجله یو هنکامه به قان اغلادیلر
تن حسنه طوفوند قجه تبر سینه کدر
چیقاردی کولک یوزینه خاکدن بیاح و صباح
هجوم حادثه و کرد باد نایب دن
قان اغلامازی دو چشمی دو کونک آه ایدرک
وحاله حاصلی ممکن دکلدی اغلاماق

قان اغلادی قاره لر کیدی امت اثقلین
نوله ایکی کوزیمی بنده ایلم شطین
کلوردی عرشدن آوازه حسین حسین
جهانی طومش ایدی نوحه خراب الین
جهان قاراردی اولمازدی فرق زین ایله شین
که دوشدی خاکه او مختار سید کونین
قان اغلامق کوزه اولمشدی صانکه فرض العین

بن ایتیمیمی کوزم نیل وا حسین دیو
که کو کده اغلادی جبریل وا حسین دیو

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 22, İstanbul 2022, 868-914

MEDRESETÜ'L-HATTÂTİNİN İLK ÜSTATLARINDAN MEHMED SAİD VE NECM-İ SEHER ADLI ESERİ

Rukiye Kaymakçı

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı,
(rkymkci@gmail.com), ORCID: 0000-0001-8871-4988/ **Ph.D. Student, Marmara University Institute of Social
Sciences Department of Islamic History and Arts**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 23.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 11.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Kaymakçı, Rukiye (2022), "Medresetü'l-hattâtînin İlk Üstatlarından Mehmed Said ve Necm-i Seher Adlı Eseri",
Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 868-914.

Kaymakçı, Rukiye (2022), "Mehmed Said and his work Necm-i Seher, One of the First Masters of Madrasah al-
Hattâtîn", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 868-914.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Metnin son hâlini okuma lütfunda bulunarak tasvîh edilmesi gereken noktalara işaret eden muhterem hocam
Prof. Dr. Mustafa İsmet Uzun Beyefendi'ye teşekkür ederim.

Medresetü'l-hattâtînin İlk Üstatlarından Mehmed Said ve Necm-i Seher Adlı Eseri

Özet

Bu çalışmanın konusu, XX. yüzyılın önde gelen rik'a hattı üstatlarından Mehmed Said'in hayatı ve *Necm-i Seher* adlı eseridir. Uzun memuriyet hayatı müddetince çok sayıda nişan ve madalya ile mükâfatlandırılan Mehmed Said, Osmanlı sadrazamlarından Küçük Said Paşa (öl. 1914) başta olmak üzere dönemin önde gelen ricaliyle yakın alakası bulunan başarılı bir zattır. *Necm-i Seher* adını verdiği eserinde, çeşitli şekil ve konulardaki manzumelerinin yanı sıra mektup ve arızalarla kendisinin tercümeihâli bulunmaktadır. Eser, hacimce küçük olmasına mukabil Mehmed Said'in tercümeihâliyle manzum-mensur çalışmalarını ihtiva etmesi dolayısıyla şairin edebî şahsiyetini ortaya koyacak yegâne orijinal kaynaktır. Özellikle Mehmed Said'in düşürdüğü tarihler ailesine, yakın çevresine ve dönemin olaylarına dair birçok ipucu vermektedir. Bu yönüyle eser yalnızca edebiyat tarihi için değil, yakın dönem tarihi bakımından da öneme sahiptir. Taranan birçok katalogda eserin yalnızca iki nüshasına ulaşılmıştır. Bunlardan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde kayıtlı olan nüsha İbnülemin Mahmud Kemal İnâl'a (öl. 1957); İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında bulunan nüsha ise kimliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan Ali Fuad'a yadigâr olmak üzere bizzat Mehmed Said tarafından istinsah edilmiştir. Çalışmada, müellifçe kaleme alınan ve birinci dereceden kaynak hüviyeti taşıyan tercümeihâlin yanında sicill-i ahvâl defterinde yer alan bilgilerden hareketle Mehmed Said'in biyografisi inşa edildikten sonra *Necm-i Seher*'in özelliklerine değinilmiş, nüshalar kısaca tanıtılmış ve eserin ismi geçen iki nüshası karşılaştırılarak günümüz harflerine aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Osmanlı Şiiri, XX. yüzyıl, Medresetü'l-hattâtîn, Mehmed Said, *Necm-i Seher*.

Mehmed Said and his work *Necm-i Seher*, One of the First Masters of Madrasah al-Hattâtîn

Abstract

The life of Mehmed Said, one of the leading masters of rik'a calligraphy of the 20th century, and his work *Necm-i Seher* are the subject of this study. During his long and successful career as a civil servant, Mehmed Said, who was rewarded with many badge and medals, was closely related to the prominent dignitaries of the period, especially Küçük Said Pasha (d. 1914), one of the Ottoman grand viziers. In his work called *Necm-i Seher*, besides his poems in various forms and subjects, since it contains the biography of Mehmed Said and his works in verse and prose. Although the work is small in volume, it is the only source that will reveal the poet's literary personality, since it contains the biography of Mehmed Said and his works in verse and prose. In addition, owing to the composing chronograms by the poet, it is possible to find many clues about his family, close circle and events of the period. In this aspect, the work is important not only for the history of literature, but also for the history of the recent period. Within the scope of the possibility, many catalogs were scanned and two transcript of the work were reached. The first transcript registered in the Istanbul University Rare Works Library was copied by İbnülemin Mahmud Kemal İnâl (d. 1957), and the second transcript located in the Atatürk Library of the Istanbul Metropolitan Municipality, was personally requested by Mehmed Said to be a relic of Ali Fuad. Based on the information contained in the sicill-i ahval registers, besides the biography written by him in the study, the characteristics of *Necm-i Seher* were mentioned, transcripts were briefly introduced, and the two named transcripts of the work were compared and transferred to modern letters.

Keywords: Literature, Ottoman Poetry, 20th Century, Madrasah al-Hattâtîn, Mehmed Said, *Necm-i Seher*.

Giriş

Şairlerin manzume ve yazılarının, çoğu zaman tek bir kitap hâline getirildiği malumdur. Bir araya toplanmasına rağmen isteyerek veya istemeyerek yok olup giden eserler de mevcuttur. Şairler, varlığı ortadan kalkan eserlerini bazen yeniden vücuda getirme gayreti içerisine girmektedir. Bu gayret neticesinde her ne kadar eserin aynısının oluşturulması mümkün değilse de ya benzeri ya muhtasarı yahut da o günkü tecrübe ve bilgi birikimi eklenerek çok daha zengin ve geniş bir şekli elde edilebilmektedir. Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayat sürmüş şair, hattat ve devlet adamı olan Seyyid Mehmed Said'in otuz beş yaşına kadar yazıya döktüklerini bir yangın sonucu kaybetmesi üzerine telif ettiği *Necm-i Seher*'i işte böyle bir çabanın ürünüdür.

Mehmed Said'in hayatına dair şimdiye kadar bilinenlerin büyük çoğunluğu İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın (öl. 1957) *Son Hattatlar* adlı eserinde yer alan bilgilerden ibaret kalmıştır. Çalışmanın konusu olan *Necm-i Seher*'in son kısmında bulunan ve müellifin kaleminden çıkmış olan tercümeihâlden anlaşılacağı üzere İbnülemin hazırladığı biyografiyi muhtemelen kendisine gönderilen bu nüshadan aktarmıştır. Bu çalışmada ise Mehmed Said'in hayatı hakkında İbnülemin'in verdiği bilgilerle *Necm-i Seher*'de yer alan tercümeihâli yanında sicill-i ahvâl defterindeki kayıtlardan faydalanılmıştır.¹

Mehmed Said'in Hayatı

Mehmed Said, Temmuz 1860'ta İstanbul Kadıköy'de doğdu. Babası, Deâvî Nezâreti muavin-i evveli Mehmed Nâşir Efendi'nin (öl. 1871) oğlu olup Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî mümeyyizliğinden emekli Tâhir Efendi'dir (öl. 1912). Annesi Hassa Başmimarı Kasım Ağa (öl. 1660) ve Narhî Hasan Efendi evladından Halil Bey'in kızı ve Silâhdar Mehmed İslam Ağa'nın torunu Şerife Emine Hanım'dır (öl. 1895/6). Gerek aile hakkında kayda geçen bilgilerden gerekse Mehmed Said'in "*Şerâfet-i nesebimiz yedimizde bulunan şecere ile müsbetdir.*" (Mehmed Said 39İ^b) beyanından ailenin Hz. Peygamber'in soyundan geldiği anlaşılmaktadır.

Mehmed Said ilk olarak Çiçek Pazarı ve Vâlide Rüşdiye mekteplerinde eğitim aldı. Daha sonra Lisân Mektebinde tahsiline devam etti. Hocazâde Mehmed Efendi ile bazı özel hocalardan Arapça, Farsça ve ulum-ı nafia öğrendi. Fransızcaya da aşına oldu. Bu arada Âmedî hulefalığında ve Şûrâyı Devlet azalığında bulunmuş olan Cihanzâde Damadı Esad Bey'den (öl. 1907) rik'a meşk ederek hüsn-i hatta maharet kazandı.

1875'te on beş yaşında iken Sadâret Mektûbî Kaleminde mülazemetle memuriyete başladı. 1885'te Küçük Said Paşa'nın (öl. 1914) "*hüsn-i hat ve selîka ashâbından olması cihetiyle*" (Mehmed Said 39İ^b) şeklinde kayıt düştüğü arzı üzerine Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyün Odasının dördüncü sınıf hulefalığına tayin edildi ve tedricen sınıf-ı evvele yükseldi. 1901'de bu göreviyle birlikte Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ zabıt kitabeti vazifesini yürüttü. İlaveten 1903'te Avlonyalı Ferid Paşa'nın (öl. 1914) mühürdarlık görevine getirildi ve Paşa'nın sadrazamlığı süresince vazifesine devam etti. 1908'de Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyün muavinliği görevine atandı. 1909'da gerçekleştirilen tensikat sırasında muavinliğin lağvı üzerine tekrar Meclis-i Vükelâ zabıt kitabeti vazifesine döndü. Aynı sene tahrirat müdürü unvanıyla sadaret mektupçuluğuna memur oldu. 1913'te otuz dokuz sene süren devlet hizmetinden azledildi. Daha sonra Şeyhülislam Hayri Efendi'nin (öl. 1921) ve bazı dostlarının teklif ve ısrarları üzerine Medresetü'l-hattâtinde rik'a hattı muallimliği görevini kabul ederek medresenin ilk kadrosunda yer aldı ve birkaç talebeye icazet verdi. Son devrin büyük Türk hattatlarından Mustafa Halim Özyazıcı (öl. 1964) ders verdiği talebeler arasındadır (Derman 2007: XXXIV/135). İbnülemin de Evkâf-ı İslâmiyye Müzesi İdare Meclisi Heyetince yapılan teklifleri

¹ bk. Mehmed Said 39İ^b-41İ^a; DH.SAİD.d. 10/181-182; İnal 1955: 750-752.

üzerine Mehmed Said'in rik'a hattı muallimliğini kabul ettiğini nakletmektedir (İnal 1955: 752). 1918'de ise Mâbeyn-i Hümâyün ikinci kitabeti hizmetine getirildi. Bu görevine ilave olarak 1921/22'de Hazîne-i Hâssa Müdüriyet-i Umûmiyyesi vekâletine tayin oldu. 1922'de azledilince görevinden ayrıldı ve 1923'te emekli oldu.

Gayret ve üstün hizmetlerinden dolayı Mehmed Said'e 1882'de rütbe-i sâlise, 1883'te rütbe-i sâniyye sınıf-ı sâniisi, sınıf-ı mütemâyizi ve rütbe-i ûlâ sınıf-ı sâniisi tevcih edildi. Daha sonra 1887'de üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı, 1889'da dördüncü rütbeden Osmânî nişanı, 1892'de üçüncü rütbeden nişan-ı âlî-i Osmânî, 1893'te rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli, 1896'da ikinci rütbeden Mecîdî nişanı, 1893'te gümüş iftihar, 1897'de Yunan muharebe madalyaları, 1898'de ikinci rütbeden Osmânî nişanı, 1900'de birinci rütbeden Mecîdî nişanı, 1901'de rütbe-yi vâlâ, 1904'te altın liyakat madalyası, 1906'da altın imtiyaz madalyası verildi. Kendisi gümüş imtiyaz madalyasına nail olduğunu da söylemekle beraber bu konuda sicil kaydında bir bilgi yoktur.

İbnülemin, Mehmed Said'den "*Müstakim, afif, vakur âdemdi. Tavrına bakanlar, mütekebbir zan ederlerse de öyle değildi. Zemanında Babı âlide en güzel rik'a yazan o idi.*" şeklinde övgüyle bahsetmekte ve seksen yaşında olduğu hâlde daha genç görüldüğünü dile getirmektedir (İnal 1955: 752). Sicil kaydında "*Mûceb-i mes'ûliyyet ve şikâyet bir gûne hareketde bulunmamışdır.*" ifadesiyle hakkında yazılan mülâhazada "*hüsn-i hat ve selîka ashâbından edîb ve müdâvim bir zâtdır.*" denildiği belirtilmektedir (DH.SAİD.d. 10/181). Mehmed Said, 1 Aralık 1938'de Kadıköy'deki evinde vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığına defnedildi (İnal 1955: 752).

Mehmed Said'in mensur ve manzum eserlerinin yer aldığı mecmua, 1895'te eviyle birlikte yandıktan² kendisi hafızasında kalanlarla dostlarında mahfuz olanları günümüze ulaşan tek eseri *Necm-i Seher*'de bir araya getirmiştir.

Necm-i Seher'in Özellikleri

Mehmed Said "*Küçük yaşımdan beri yazdığım mensûr ve manzûm âsârımı câmi' mecmû'a hânemizle berâber muhterik olmağla âsâr-ı edebiyemden hâfızamda ve ba'zı zevâtta kalan aksâmını cem' ile husûle gelen Necm-i Seher 'unvânlı bir eser-i muhtasarım olduğunu (Kâmil artar hemîşe kadr-i hüner/Andırır cihânda sâhibin eser)³ medlûlüne mâ-sadak olmak ümîdiyle burada zikre lüzûm gördüm.*" (Mehmed Said 40İb) demek suretiyle eserin nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır. Ayrıca "*Ne-bahâr-ı hayâtımın en müzehher ve mümtâz, en latîf ve rûh-nevâz vakâyi' ve hâtırâtına sabâh yıldızı şâhid ve mukaddeme-i tulû'ât ü sünûhâtım hep o hâr u nevâir zamâna 'â'id olduğu için işbu eser-i kemter fersizliğiyle berâber Necm-i Seher tesmiye edildi.*" (Mehmed Said 1İb) sözüyle eserine niçin "*Necm-i Seher*" adını verdiğini dile getirmektedir.

Eserde çeşitli konu ve şekillerde aruz vezniyle yazılmış manzumelerin yanı sıra ariza ve mektuplarla şairin bizzat kendisi hakkında yazdığı tercümeihâl bulunmaktadır. Tarih manzumelerinden ikisi Farsça söylenmiştir. Bununla birlikte "*Sadr-ı Müşârün-ileyhe Hengâm-ı Ma'zûliyyetlerinde Takdîm Olunan Târîh-i Sâl*" başlıklı tarih manzumesinde biri Arapça, biri Farsça iki beyte yer verilirken eserin başında bir Arapça beyit nakledilmiştir. Şairin bazen na't, gazel, beyt gibi kısa başlıklar bazen de açıklama mahiyetinde uzun başlıklar tercih ettiği görülmektedir. Eserde na't, padişahlar için nazma çekilen cülusiyeler, devlet büyüklerine yazılan methiyeler, değişik vesilelerle düşürülen tarihler, millî marş olmak üzere yazılan bir güfte, Giuseppe Verdi'nin (öl. 1901) Le Trouvère isimli operasının birinci perdesinin ilk sahnesinin manzum olarak çevirisi gibi muhtelif konularda nazımlar vardır. Şair tarafından yazılan ariza ve mektuplar ise manzume takdimi, taziyeleri sunma ve gönderilen mektuplara cevap verme gibi

² Sadrazam Küçük Said Paşa, evlerinin yanması sebebiyle zor durumda kalan aile için atıyye verilmesi talebinde bulunmuştur. Bu arizadan hareketle yangının senesi tespit edilebilmiştir. bk. BEO, 000646/048437.

³ Beytin ikinci mısraı aslında "*Andırır sâhibin cihânda eser*" şeklindedir. bk. Yûsuf Kâmil Paşa 1279: 3.

maksatlarla yazılmıştır. Bilhassa “Sadr-ı Esbak Merhûm Sa’îd Paşa’nın Sekizinci Sadâretde Bu ‘Âcizi Şî’r ile İştigâl Ediyor mu Diye Rûfekâdan Ba’zılarına Su’âl Buyurdıkları Mesmû’um Olması Üzerine Kaleme Alınmıştır” başlıklı mektup, şairin edebî şahsiyeti hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere eser geleneğe uygun şekilde tertip edilmese de belirli bir düzende çeşitli şekil ve türlerin yanı sıra Mehmed Said’in hayatına dair önemli ve dikkat çekici malumat içermektedir. Bu bakımdan eser, bir taraftan Mehmed Said’in hayatına ışık tutarken diğer taraftan da edebiyat tarihi içerisindeki yerinin belirlenmesine imkân sağlamaktadır.

Nüsha Tavsifleri

Yapılan araştırmalar neticesinde *Necm-i Seher*’in iki nüshasına ulaşılmıştır. Her ikisi de bizzat Mehmed Said tarafından yazılmış ve kendisinden yadigâr olarak İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Ali Fuad Bey’e bırakılmıştır. Karşılaştırmalı metinde İbnülemin Koleksiyonu’nda yer alan nüsha için “İ”, Muallim Cevdet Yazmaları’nda bulunan nüsha için “M” harfi tercih edilmiştir. İki nüsha birbiriyle büyük ve önemli bir farklılık göstermemektedir. Ancak ilk nüshada fazladan bir manzume bulunduğundan hazırlanan metinde bu nüsha esas alınmış, diğer nüshadaki farklılıklara dipnotta işaret edilmiştir.

I. Nüsha: İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, 3397/NEKTY10813:⁴ İbnülemin’e ait olan nüshada istinsah tarihi ve yeri hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Nüsha simli kumaş ile kaplı olup çârkûşe cilt tekniğiyle ciltlenmiştir. Sirt kısmı ve kenarları taba rengi kumaş kaplıdır. Esere kurşun kalemle varak numarası verilmiştir. Dış kapak ölçüsü 193x126 mm olan nüshanın cildi ve varakları iyi durumdadır. Kâğıdı krem rengi ve aharlıdır. Metin kısmı 41 varaktan müteşekkil olup defterin son kısmı boş kalmıştır. Rik’a hattı ile yazılan eserde satır sayısı farklılık göstermektedir. Metin kısmında siyah mürekkep, başlıklarla başlık mahiyetindeki açıklamalarda ise kırmızı mürekkep kullanılmıştır. İki vikaye yaprağı bulunmaktadır. Zahriyede “*İbnü’l-Emîn Mahmûd Kemâl Bey Efendi’ye yâdigâr-ı mahsûsamdır. [imzâ] Sa’îd*” şeklindeki notla kütüphane mührü mevcuttur.

II. Nüsha: İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, 280: Ali Fuad Bey için yazılan nüshada da istinsah yeri hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Ali Fuad’a ithafen yazılan nota “25 Eylül 1929” tarih olarak düşülmüştür. Ebrulu bir cilt içerisinde yer alan eser aynı şekilde çârkûşe cilt tekniğiyle yapılmıştır. Sirt kısmı ve kenarları koyu kahverengi kumaş kaplıdır. Bu nüshanın cildinde ve varaklarında bazı yıpranmalar meydana gelmiştir. Esere Osmanlı Türkçesiyle sayfa numaraları konmuşken günümüz rakamlarıyla varak numaraları da verilmiştir. Metin kısmı 40 varaktan oluşan eserin aynı şekilde son varakları boştur. Dış kapak ölçüsü 190x125 mm’dir. Diğer özellikleri birinci nüshayla benzerdir. Ancak asıl metnin 1^a’da başladığı bu nüshada diğer nüshadan farklı olarak üç vikaye yaprağı bulunmaktadır. Üçüncüsünün b yüzünde “*Pek muhterem Alî Fu’âd Bey Efendi Hazretlerine yâdigâr-ı nâcîz olarak takdîm kılındı. fi 25 Eylül sene 929 [imzâ] Sa’îd.*” notu vardır.

Sonuç

Sadâret Mektûbî Kaleminden başlayarak çeşitli memuriyetlerde bulunan ve Medresetü’l-hattâfînin ilk kadrosunda rik’a muallimi olarak yer alan Mehmed Said hakkında verilen bilgiler önceki çalışmalarda genellikle İbnülemin’in naklettiklerinden öteye gidememiş ve kaydedilen bazı tarihlerde sehven hatalar meydana gelmişti. Bu sebeple çalışmada sicil kaydı ve bizzat kaleme aldığı tercümeihâlden yola çıkılarak biyografisi tekrardan yazılmış ve gerekli yerler tashih

⁴ 3397 demirbaş numarasıyla katalogda yer alırken yeni kataloglamada esere NEKTY10813 numarası verilmiştir.

edilmiştir. Mehmed Said'in beyanından açıkça anlaşıldığı gibi tek eseri *Necm-i Seher*'dir. Eser birçok kaynakta zikredilmesine rağmen hâlâ mevcut olup olmadığı bilinmemektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde eserin iki nüshası tespit edilmiş ve karşılaştırmalı metni sunulmuştur. Bu nüshalar müellif nüshası olmasından başka Medresetü'l-hattâtînin ilk üstatlarından bir müellif tarafından yazılması bakımından da başlı başına bir değere sahiptir.

Kaynaklar

BOA, Bâbîâlî Evrak Odası Evrakı (BEO), 000646/048437.

BOA, Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d), 10/181-182.

DERMAN, M. Uğur (2007), "Özyazıcı, Mustafa Halim", *DİA*, XXXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 135.

Hâfız-ı Şîrâzî (1944), *Hafız Divanı* (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul: Maarif Matbaası.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (1955), *Son Hattatlar*, İstanbul: Maarif Basımevi.

İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (1421), *Keşfü'l-hafâ*, thk. Yusuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed, II, Dımaşk: Mektebetü'l-İlmi'l-hadis.

Mehmed Said, *Necm-i Seher*, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, nr. 280.

Mehmed Said, *Necm-i Seher*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 3397/NEKTY10813.

Yûsuf Kâmil Paşa (1279), *Tercüme-i Telemak*, İstanbul: Tabhâne-i Âmire.

Ziyâ Paşa (1928), *Tercî'-bend ve Terkîb-bend*, İstanbul: Ahmed Kâmil ve Şerîki Matbaası.

Metin

[1İ^b/1M^b]

NECM-İ SEHER

Nev-bahâr-ı hayâtımın en müzehher ve mümtâz en latîf ve rûh-nevâz vakâyi‘ ve hâtırâtına sabâh yıldızı şâhid ve mukaddeme-i tulû‘ât ü sünûhâtım hep o hâr u nevvâr zamâna ‘â’id olduğu için işbu eser-i kemter fersizliğiyle berâber *Necm-i Seher* tesmiye edildi.

[2İ^a/1M^a]

[Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]

1. ‘Âlem-i fânîde yokdur zâta imkân-ı bekâ
Belki hâtırda kala nâm u hayâli bir zamân
2. Tab’ımı âsâr-ı hâmem şeklimi bu resm ile
Ben de etdim bezm-i yârâna Sa’îdâ armağân

فَانظُرُوا بَعْدَنَا إِلَى الْآثَارِ⁵

إِنَّ آثَارَنَا تَدُلُّ عَلَيْنَا

[2İ^b/2M^a]

Na’t-ı Şerîf

[Mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün]

1. Vücûdun zübde-i nûr-ı Hudâ’dır yâ Resûlallâh
Kelâmın dürre-i bahr-ı hüdâdır yâ Resûlallâh
2. Şeh-i iklim-i levlâk⁶ oldu ‘unvân-ı hümâyûnun
Zemîni tahtının fevka’s-semâdır yâ Resûlallâh
3. Harîm-i lî ma’allâha⁷ nedîm-i müctebâ olmak
Sana bir lutf-ı hâss-ı Kibriyâ’dır yâ Resûlallâh
4. Fezâda cümle-i eflâk ü gabrâda bütün zerrât
Senin şevkîn ile cünbüş-nümâdır yâ Resûlallâh
5. Dü çeşm-i tîre-gûn-ı ‘âşık-ı dîdâr bana her dem
Gubâr-ı ravza-i pâkin cilâdır yâ Resûlallâh
6. Günehkârân-ı ümmet müflis-i mahşer olur mu hiç
Huzûr-ı hâk-i pâyin kîmiyâdır yâ Resûlallâh
7. Sa’îd’in ‘âcizâne cür’et-i vasf etmesi böyle
Şefâ’at maksadıyla ilticâdır yâ Resûlallâh

8 Nisan sene 330⁸

⁵ İne âsârânâ tedüllü ‘aleyânâ/Fe’nzurû ba’denâ ile’l-âsâr: Şüphesiz eserlerimiz bize delalet eder, öyleyse bizden sonra eserlerimize bakın.

⁶ Tamamı «لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ» şeklinde olan “Ey Resulüm! Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” manasındaki sözden kısmi ve lafzi iktibastır. bk. el-Aclûnî 1421: II/191.

⁷ Tamamı «لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْغِينِي فِيهِ مَلَكٌ مُعْرَبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ» şeklinde olan “Benim Allah ile öyle vaktim var ki ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş nebilerden hiçbiri o ana ulaşmıştır.” manasına gelen sözden kısmi ve lafzi iktibastır. bk. el-Aclûnî 1421: II/202.

⁸ M: Tarih yok.

[3İ^a/2M^b]

**Şevketlü Sultân Mehmed Han-ı Hâmis Hazretlerinin Cülûsları Hakkında Tanzîm Olunan
Kasîde-i Tebrîkiyyedir:⁹**

[*Mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün*]

1. Nedir bu nûr-ı subh-ı şâdimânî
Nedir bu sûr-ı baht u kâmurânî
2. Nedir bu rûz-ı feyz-â-feyz-i millî
Nedir ihyâ eden âyâ cihânı
3. Hayât-âver olup her mürde kalbe
Tarâvet-yâb eden bu hâk-dânı
4. Ne hûş bir hâl-i cennet aldı devrân
Ki şâd ender-cihân mihnet-keşânı
5. Zehî sun'-ı bedî'u'l-hayr-ı Hâlık
'Aceb i'câz-ı rûhullâh-ı sâni
6. Hezârân müjde ey millet ki milket
Verir Bâğ-ı İrem'den nev-nişân
7. Bu yıl gül devri hürriyetle geldi
Nesîm-i i'tilânın var vezânı
8. Bugün ikbâl n'ola açdı feyyâz
Nikâb-ı gonca-i emn ü emânı
9. Bugün hasret-keşâna şâhid-i baht
Verir câm-ı safâ-yı erguvânî
10. Felek bed' etdi artık devr-i sa'da
Erişdi 'izz ü ikbâlin zamânı
11. Bugün ol rütbe rûşen çeşm-i 'âlem
Ki hayretle görenler böyle ânı
12. Sanır burc-ı şerefde oldu peydâ
Nice şems-i cihân-tâbın kırânı
13. Bugün ol 'îd-i ekberdir ki Cibrîl
Eder tekbîre da'vet kudsiyânı
14. Bugün ol rûzdur ki mihr-i şevket
Münevver eyledi kevn ü mekânı
15. Bugün ol rûzdur ki buldu millet
Mu'azzam bir şeh-i sâhib-kırânı
16. Bugün tevdî' olundu rahş-ı mülkün
Yed-i beyzâ-yı sâniye 'inânı
17. Gürûh-ı kudsiyân u halk-ı 'âlem
Bugün tebrîk eder 'Osmâniyânı
18. Nasîb etdi Hudâ bugünde zîrâ
'İbâdullâha bir genc-i nihânı
19. Sezâ yazsa melâ'ik tâk-ı 'arşa
Bugün tuğrâ-yı sultân-ı zamânı

[3M^a][3İ^b]

⁹ M: Sultân Mehmed Han-ı Hâmis Hazretlerinin Cülûsları Hakkında Kasîde

20. Ne sultân-ı celîlü'ş-şân-ı¹⁰ 'âdil
Ki verdi cism-i mülke tâze cânı
21. Mehmed Han gerdûn-ı âsitânın
Kader emriyle eyler hem-'inânı
22. Emîrû'l-mü'minîn-i 'arş-ı temkîn
Hilâfet tahtının tâbiş-feşânı
23. O sultân ki felek Keyvân'ı etmiş
Harîminde gezer bir pâsbânı
24. Kamer meş'al-keşi olmuş güneş de
Cebîn-sâ-yi gubâr-ı âsitânı
25. Murassa' fers-i pâ-yı şevketidir
Rehinde âsumânın keh-keşânı
26. Ne hâkân-ı kerîm ki ferkadândır
Rikâbında iki peyk-i devânı
27. Eder devlet-serâsında ser-â-ser
Cenâh-ı murg-ı kudsî sâye-bânı
28. Muhît-i himmetinde zerre olmaz
Kıyâs etsem fezâ-yı âsumânı
29. Kühen pîr-i felek görmüş değıldir
Bu rütbe şehriyâr-i kâr-dânı
30. Anladıkça kemâl-i 'adl ü dâdı
Süleymân'ın okunmaz dâstânı
31. Şeref-pâ-bûsuna Hüsrev ereydi
Nisâr eylerdi genc-i şâyegânı
32. Bi-hamdillâh bize oldu müyesser
Bu devr-i emn ü hayrın iktirânı
33. Lisân-ı kâ'inâtın böyle demde
Nidâ-yı bârekallâhdır beyânı
34. Şehin-şâhâ cihân-dârâ hidîvâ
Eyâ bu devletin ümmîd-i şânı
35. İmâmü'l-Müslimîn ü zıll-i Hakk'ın
Sezâ eflâka etsin hükmrânı
36. Min 'indillâh mü'eyyedsin zaferle
Buna yok kimsenin reyb ü gümânı
37. Huzûrunda o üstâd-ı hâkimsin
K'olur ebkem Aristo'nun zebânı
38. Çerâğ-ı dânişinden 'akl-ı evvel
Alır nûr-ı kemâl-i câvidânı
39. Cülûs etdin yetişdin dâda geldin
Halâs etdin esâret-dîdegânı
40. Bugün nâm ü kudûmünle mübeşşer
Cenâb-ı Fâtih'in rûh-ı revânı

[4İ^a/3M^b]

¹⁰ M: u

41. Bugün 'ömr-i mükerrerle cihânın
Safâ-yâb olmada pîr ü cevânı
42. Bırakmışdı felek bir hayli müddet
Zebânîler elinde gülsitânı
43. Yıkıldı bîm-i kahrınla bugün lîk
Huveynât-ı nifâkın âşiyânı
44. Bugün âb-ı hayâtla Hızr-ı tevfik
Eder sîr-âb kâm-ı dil-teşnegânı
45. Neşât-engîz o rütbe hâl-i kişver
Ki yâd etmez behiştî sâkinânı
46. Bugün feryâd eden yok milketinde
Meger gülzâr-ı şevkın bülbülânı
47. Bu revnakla sezâdır gıpta etse
Zemîne âsumânın ahterânı
48. Şehâ hem ba'de-zîn sensin cihânın
Velî-i ni'met-i bî-ımtinânı
49. Ne var bu şevkle îfâ edersem
Tefâhurla rusûm-ı şâ'irânı
50. Benim ol şâ'ir-i kudsî ki nazmım
Lisânü'l-gaybın olmuş tercümânı
51. Eder gark-ı ebed dürr-i beyânım
Bihâr-ı hayrete nazm-âverânı
52. Göreydi hâmemin nakş u nigârın [4İ^b]
Bozardı şerm-ile Erjeng'i Mânî
53. Sa'îd artık yeter tasdî' vü ta'cîz [4M^a]
O hâkân-ı kerîm-i mihr-bânı
54. Du'â eyle zamândır tâ ki bulsun
Kabûl-gâh-ı Hudâ-yı müste'ânı
55. Makar etdikçe şâh-ı mihr-i enver
Medâr-ı rif'at-ı hâver-sitânı
56. O sultânın kemâl-i 'âfiyetle
Serîrinde ola mesrûr cenânı
57. Ziyâ-yı nusret ü tevfik ü bahtı
Münevver-sâz ede kevn ü mekânı
58. Ola teshîr-i heft iklim nasîbi
Be-hakk-ı 'izzet-i **seb'u'l-mesânî**¹¹
59. Cihânda şevket ü iclâlle olsun
Metâf-ı tâcdârân-ı âsitânı

**Şevketlü Sultân Mehmed Han-ı Sâdis Hazretlerinin Cülûsları Hakkında Tanzîm
Olunmuştur:**¹²

¹¹ Hicr suresinin "Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (ayetlerden) yedisini ve yüce Kur'an'ı verdik." mealindeki 87. ayet-i kerimesine atıf yapılmaktadır.

¹² M: Sultân Mehmed Han-ı Sâdis Hazretlerinin Cülûslarına Dâ'ir Tebrîkiyye

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Bârekallâh ey şehin-şâh-ı vahîd
Vey mu'azzam sâye-i Rabb-i Mecîd
2. Taht-ı 'Osmânî vücûdunla senin
Buldu şimdi 'izz ü ikbâl-i cedîd
3. Çehre-i millet cülûsunla beşûş
Yümn ü nusret baht-ı devletde pedîd
4. Böylece eyler du'ânı her zamân
Hâlisâne 'abd-i memlûkün Sa'îd
5. Kâm-kâr ol çok yaşa iclâl ile
Şevketin artsın ilâ yevmi'l-va'îd

[5İ^a]

Sadr-ı Esbâk Merhûm Mehmed Emîn 'Âlî Paşa Hakkında Medhiyye:¹³

[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

1. Ey sadr-ı semâ pâye vü ey dâver-i 'âlî
Mâ-dûn görünür rûtbene nisbetle e'âlî
2. Rûhun ediyor sûret-i 'ulviyyeti ihyâ
Zâtınla mücessem hele mefhûm-ı me'âlî
3. Etmiş nazar-ı feyzini her vech-ile Allah
A'lâya da ednâya da esbâb-ı te'âlî
4. Yüksek idi ol mertebe kim nâm-ı şerîfin
Bulmuşdu semâvât-ı Hudâ-yı müte'âlî
5. Bir nakş-ı nigînindi şu mısra'-ı tevâzu'
(Hâk ol ki Hudâ mertebeni eyleye 'âlî)

[5İ^b]

[4M^b]

Târîh-i Sâl

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Nice mâh u sâl teceddüd eyledikçe eylesin
'Ömr ü ikbâl-i hümâyûnu mezîd Rabbü'l-felak
2. Geldi yek-şenbe günü hâtif dedi târîh Sa'îd
Eylesin 'Abdülhamîd Han'a yümn bu sâli Hak

(1299+1) 1300 ايلسون عبدالحميد خانه يمن بو سالی حق

[6İ^a]

Târîh-i Sâl

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

1. Şehin-şâh-ı mükerrem Hazret-i 'Abdülhamîd¹⁴ kim¹⁵
Odur bir mefhar-ı akdes şehân-ı Âl-i 'Osmân'a
2. Te'âlallâh zehî şâh-ı melek-haslet kadir-kudret
Der-i dürc-i hilâfet gevher-i yektâ vü ferdâne
3. Bu gûne bir hamîdü'l-halk sultân gelmemiş dehre
Kühen çarh-ı felek âgâz edelden tâ ki devrâna

¹³ M nüshasında bu methiye yok.

¹⁴ M: + Han

¹⁵ "Abdülhamîd kim odur" yazılmışsa da "odur" kelimesinin üstü çizilmiştir.

4. O rütbe himmeti 'âlî ki her bir zerre-i hâki
Nigâh-ı lutfla¹⁶ mağbût eder hûrşîd-i rahşâna
5. Hem ol gîtî-sitân şâh-ı kerem-kâr u felek-şânın
Verir revnak fûrûğ-ı tîr-i ihsânı ekvâna
6. Göreydi cûd u in'âm ü sehâ-yı pâdişâhîsin
Olurdu şüphesiz Hâtem 'arak-rîzân hacîlâne [5M^a]
7. Anın dârât ü ikbâl-i¹⁷ celâli yâd olundukça
Anılmaz kıssa-i Dârâ misâl-i köhne efsâne [6İ^b]
8. Anın fermânının üftâdesidir 'akl-ı kül her bâr
Ki mehbitdir fu'âd-ı pâki ilhâmât-ı Yezdân'a
9. Şükûh u şevketi şem'-i münîr-i 'âlem-ârâdır
Felekde âfitâb ü meh ana nisbetle pervâne
10. Mu'allâdır o rütbe âsitân-ı bâr-gâhı kim
Mühâzîdir tasavvurda hemân gerdûn-ı gerdâna
11. Revâ zîr-i nigîn-i hükmü olsa ser-te-ser 'âlem
Bu 'adl ü dâd ile bî-şek odur sânî Süleymân'a
12. Zamân-ı râhat u emni o sultân-ı cihân-bânın
Sezâdır reşk-bahş olsa nice âsûde ezmâna
13. Kemâl-i imtizâc üzre tabâyî' 'ahd-ı lutfunda
Meger sûzân olursa şem'aya¹⁸ pervâne pervâne [5M^b]
14. Nesîm-i himmet ü feyziyle döndü câ-be-câ mülkü
Ma'ârifle mutarrâ bir bahârsitân-ı 'irfâna [7İ^a]
15. Sabâ-yı re'feti gülzâr edip dehri safâlarla
Verir gül-bûy-i âsâyış meşâm-ı zîr-i destâna
16. O hâkân-ı me'âlî-şân u zillullâh-'unvânın
Gelir tanzîm-i medhinde hemân hayret sühan-dâna
17. Sa'îd vasf-ı hümâyûnu senin haddin değil îfâ
Hulûs-ı kalb ile eyle du'â-yı müstemendâne
18. Hudâ 'ömriyle iclâlin mezîd edip nice yıllar
Serîr-i saltanatda eyleye ârâm-ı şâhâne
19. Ola her rûzı 'îd ü her nev-sâli ferruh-fâl
Hemîşe tâ ki mihr ü meh vere Ferhâd-ı Rustân'a
20. Dedim lafzen ü ma'nen ahkarâne sâl târîhin
Bin üç yüz bir yılı sa'd eyleye Allah Hamîd Han'a [6M^a]

بيك اوچيوز بر ييلى سعد ايليه الله حميد خانه 1301

¹⁶ M: lutf ile

¹⁷ M: + ü

¹⁸ M: şem'le

[7İ^b]

Târîh-i Sâl

[*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*]

1. Şeh-i evreng-i 'adl ü mekremet 'Abdülhamîd Han'ın
Ede 'ömriyle ikbâlin hezârân sâl mezîd ma'bûd
2. O bir mihr-i sipihr-i devlet ü iclâl ü şevketdir
Ki billâh etmemişdir mislini çeşm-i felek meşhûd
3. Kerâmet re'fet ü şefkat 'inâyet 'unsur-ı pâki
Nihâdında 'adâlet himmet ü hikmet kerem mevcûd
4. Bi-hamdillâh nice hayrât ü te'sîsât edip inşâ¹⁹
Riyâz-ı cennete etdi riyâsız mülkünü mahsûd
5. Terakkî üzredir 'asrında her gün devlet ü millet
Fünûn u ma'rifet ez-cümle kim²⁰ olmuş idi mefkûd
6. Anın evsâfını tahrîr benim haddim değil ancak
Du'â-yı imtidâd-ı devletin tekrâr der-i²¹ maksûd
7. 'Îmâd-i dîn ü millet hem hayât-ı cism-i devlettir
Ola tâ haşre dek fark-ı enâmda sâyesi memdûd
8. Edip her sâlini Hak sa'd ü her bir ânını hazm
Kıla tab'-ı hümâyûnunun hemîşe şâd u şevk-âlûd
9. 'Abîdâne Sa'îd tebrîk edip yaz cevherîn târîh
Hudâ 'Abdülhamîd Han'a yeni sâli ede mes'ûd

خدا عبدالحمید خانہ یکی سالی ایده مسعود 1302

تاریخ سال بزبان فارسی

- ۱- حضرت سلطان حمید خان را مژده بقرآن خدای مجیب
نَضْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ²² 1302
- ۲- شد بتفأل ز او تاریخ سال

[8İ^b/7M^a]

Târîh-i Sâl

[*Müstef'ilün müstef'ilün*]

1. Oldu yine şekl-i hilâl
Sâl-i bedî' u'l-hayra dâll
2. Tâ ki ede 'arz-ı cemâl
Bâ-feyz ü ikbâl-i cedîd
3. Zıll-i zalîl-i Kibriyâ
Sultân-ı kerrûbî-likâ
4. 'Abdülhamîd Han'a Hudâ
Etsin sa'îd ender sa'îd

¹⁹ M: ihyâ

²⁰ M: ki

²¹ M: - der

²² **Târîh-i Sâl be-Zebân-ı Fârsî** Hazret-i Sultân Hamîd Han râ/Müjde be-Kur'ân-ı Hudâ-yı Mucîb/Şod be-tefe'ül zi û târîh-i sâl/Nasrun minellâhi ve fethun karîb: **Farsça Yeni Yıl Tarihi** Hazret-i Sultan Abdülhamid Han'a dua ve niyazları kabul eden Allah'ın Kur'an ile müjdesi; ondan tefe'ül edince **Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih** (Saff 61/13) mealindeki ayetin ebced değeri yılın tarihi oldu.

5. Ol hüsrev-i lutf-i'tiyâd
Etdikçe icrâ 'adl ü dâd
6. Oldu cihân mennûn u şâd
Zulm ü te'addî nâ-bedîd
7. 'Aynü'l-hayâtı devletin
Ni'me'l-emîri milketin
8. Mihr-i sipihr-i şevketin
Ol tâcdâr-ı cemm-i 'ubeyd
9. Ey Hâlık-ı kevn ü mekân
Ol şâhı eyle çok zamân
10. Zîb-i serîr-i 'izz ü şân
Bâ-sıhhat ü 'ömr-i mezîd
11. Sâli ebed-fîrûz ola
Mâhı şeref-efrûz ola
12. Rûzı safâ-endûz ola
Her bir demi manend-i 'îd
13. Kemter Sa'îd tebrîk eder
'Arz ile târîh-i güher
14. Olsun sa'îd ü fevz-eser
Hep sâl-i Han 'Abdülhamîd

اولسون سعید و فوز اثر

هپ سال خان عبدالحمید 1311

[9İa]

تاریخ سال بزبان فارسی²³

[7M^b]

چون صبح عید شادی رسم	۱- از لطف حق مؤده دهم
آمد باقبال جدید	۲- کامسال نو فرخنده دم
هر روز و شب یزدان را	۳- من بی ریا خوانم دعا
بر تخت با عمر مدید	۴- تا سایه اش یابد بقا
آن سرور مهر آستان	۵- آن ظل رب مستعان
عدل و عنایات مزید	۶- در عهد خود کرد رایگان
نکته فشان جون ²⁴ ورد تر	۷- اشکوفه علم و هنر
رو داده بی کفت و شنید	۸- فیض و ترقی سرتسر
مدیون شکر و منت است	۹- عالم غریق نعمت است
جور و ستم شد نا بدید	۱۰- هر گوشه باغ جنت است
چون ²⁵ سبعة سیاره جو	۱۱- در آسمان مدح او
پر زیب و نور بی ندید	۱۲- این قطعه تابد سوبسو
تاریخ شد هم معتبر	۱۳- این مصرع تام و کهر
نو سال خان عبدالحمید ²⁶ 1311	۱۴- بادا سعید و فوز اثر

²³ M: دیگر تاریخ سال بزبان فارسی

²⁴ M: چون

²⁵ M: جو

²⁶ *Târîh-i Sâl be-Zebân-ı Fârsî Ez lutf-ı Hak müjde dehem/Çün subh-ı 'îd şâdî resem/Kamsâl-i nev ferhunde dem/Âmed be-ikbâl-i cedîd/Men bî-riyâ h'ânem du'â/Her rûz u şeb Yezdân râ/Tâ sâye-eş yâbed bekâ/Ber-taht*

[9İ^b]

Târîh-i Sâl

[*Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*]

1. Te'âlallâh hilâl-i sâl-i ferruh-fâl-i nev oldu
Yine pertev-nisâr-ı mes'adet âfâk u ekvâna
2. Cenâb-ı Vâhibü'l-âmâl ede mes'ûd ü ferhunde
Mu'allâ sâye-i Rabbü'l-'alâ 'Abdülhamîd Han'a
3. Ne sultân-ı mu'azzam gevher-i ferd-i hilâfet kim
Erişdi sît-i cûd u re'feti aktâr u büldâna
4. İrâdât-ı 'adâlet âyeti olmakdadır sâdır
Nikât-ı hikmet-i faslû'l-hitâb-âsâ hakîmâne
5. Mübâhât eylesin tahdîs-i ni'metle dese herkes
Sezâdır eşrefü'l-ahyân bu devr-i 'adl ü ihsâna
6. Bu mısra'im düşer lafzen ü ma'nen bir tamâm târîh
Bin üç yüz on yıl olsun sâl-i sûd 'Abdülhamîd Han'a

[8M^a]

(1310+1) 1310 بيك اوچيوز اون ييل اولسون سال سود عبدالحميد خانه

[10İ^a]

Târîh-i Sâl²⁷

[*Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*]

Bu târîh-i mücevherle du'âmı eyledim tekrâr
Ola Sultân Hamîd Han'a cedîd sâl sa'd ü fevz-âsâr

اوله سلطان حميد خانه جديد سال سعد و فوز آثار 1310

Târîh-i Sâl

Yeni sâli Hudâ sa'd eyleye 'Abdülhamîd Han'a

يکى سالى خدا سعد ايليه عبدالحميد خانه 1312

Târîh-i Sâl

Sâl-i nîkû-fâl-i 'îd-emsâl Han 'Abdülhamîd

سال نيكو فال عيد امثال خان عبدالحميد 1312

[8M^b]

bâ-'ömr-i medîd/Ân zill-i Rabb-i Müste'ân/Ân server-i mihr-âsitân/Der 'ahd-i hod kerd râyegân/'Adl u 'inâyet-i mezîd/Ûşkûfe-i 'ilm ü hüner/Nükhet-feşân çün verd-i ter/Feyz ü terakkî ser-te-ser/Rû dâde bî-güft ü şinîd/'Âlem garîk-i ni'met est/Medyûn-ı şükr ü minnet est/Her kûşe bâğ-ı cennet est/Cevr u sitem şod nâ-bedîd/Der-âsumân medh-i û/Çün seb'a-i seyyâre cû/În kıt'a tâbed sû-be-sû/Pür-zîb ü nûr bî-nedîd/În mısra'-ı tâm u güher/Târîh şod hem mu'teber/Bâdâ Sa'îd u fevz-eser/Nev-sâl Han 'Abdülhamîd: **Farsça Yeni Yıl Tarihi** Bayram sabahı mutluluğa ulaştığımdan Hakk'ın lütfuyla müjdeliyorum./Yeni yıl mübarek olsun, yeni ikballe geldi./Allah'a gece gündüz riyasız dua ediyorum./Uzun ömrüyle tahtında onun gölgesi baki olsun./O, kendisinden yardım istenen Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, sevginin önderi./Devrinde karşılıksız çok sayıda adalet ve yardım yaptı./Taze gül gibi ilim ve hüner çiçeği güzel koku saçtı./Feyz ve terakki her yerde işitilmemiş bir şekilde vaki oldu./Âlem nimete gark oldu, minnet ve teşekkür borçludur./Her köşe cennet bahçesidir, zulüm ve eziyet görülmedi./Onun methi gökyüzünde seb'a-i seyyâre (yedi gezegen) gibidir./Süs ve nur dolu, benzersiz bu kıta her yerde parlasın./Bu tam ve güher mısra hem tarih hem muteber oldu./Abdülhamid Han'ın yeni yılı mutlu ve muzaffer olsun.

²⁷ M: Diğer Târîh-i Sâl

Târîh-i Sâl[*Müstef'îlün müstef'îlün*]

1. Elhamdülillâhi'l-'alâ
Sâl-i nev etdi ibtidâ
Yümn ü şerefle câ-be-câ
Âsâr-ı hayr oldu pedîd²⁸
2. Emn ü emân eyyâmıdır
'Adl ü kerem hengâmıdır
Sâdıkların bayrâmıdır
Şu 'asr-ı Han 'Abdülhamîd
3. İhyâ için bu devleti
Bezl etdi 'âlî himmeti
Ol şâhın 'ömr ü şevketi
Olsun mezîd ender mezîd
4. Ol server-i kudsî-nişân
Ol dâver-i Haydar-tûvân
Tahtında olsun kâmurân
Geldikçe bin sâl-i cedîd
5. Zîb-i zebân olsa n'ola
Târîh Sa'idâ her kula
Pür-yümn ü fevz-âsâr ola
Hep sâl-i Han 'Abdülhamîd

[10İ^b]

پر یمن و فوز آثار اوله

هپ سال خان عبدالحمید 1313

Târîh-i Sâl[9M^a][*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*]

1. Göründükçe meh-i ferhunde-sâl ufk-ı sa'âdetde
Ola mes'ûd-ter zıll-i Hudâ 'Abdülhamîd Han'a
2. O sultân-ı celîlü's-şân-ı²⁹ 'âdil kim³⁰ senâsiyle
Gelir feyz-i safâ-yı câvidânî cevher-i câna
3. Sezâdır vasfını tahrîr ederse kâtib-i kudsî
Midâd-ı 'anberîn ile beyâz verd-i handâna
4. Yazardı hâme-i 'âciz de bin beyt-i pür-i'câzı
Eger kâdir olaydı mûrlar medh-i Süleymân'a
5. Nice yıllar mezîd-i 'âfiyetle şân u şevketle
Vere zât-ı hümâyûnu şeref taht-ı felek-şâna
6. Kemâl-i satvet ü iclâli âfâkı edip teshîr
Düşe nerde 'adûsu var ise nîrân-ı hizlâna
7. Bu mısra'ı Sa'id eyle 'ubûdiyyet ile tezkâr
Hudâyâ eyle bin sâli sa'id 'Abdülhamîd Han'a

[11İ^a][9M^b]

خدایا ایله بیک سالی سعید عبدالحمید خانه 1314

²⁸ M: bedîd²⁹ M: u³⁰ M: ki

Sadr-ı Esbak Merhûm Sa'îd Paşa Hazretlerine Takdîm Olunan Târîh-i Sâl:³¹

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

1. Vezîr-i efham ü a'zam Sa'îd Paşa-yı zî-şâna
Hemân bâdî-i yümn olsun nice sâlin tehâvîli
2. Vekîl-i mutlak-ı zıll-i Cenâb-ı Girdigâr'dır o
Revâ İbnü'l-'Amîd olsa 'ubeyd-i bâb-ı tebcîli [11İ^b]
3. O sadr-ı âsumân kadr u refî'ü ş-şânın ez-cümle
Sezâdır 'akl u tedbîrde Nizâmülmülk'e tafdîli
4. Kemâl-i fazl u 'irfânı o kânûn-ı hikemdir ki
Okurdu İbn-i Sînâ olsa andan ders-i tafsîli
5. Esâtîn-i selâtîn görmemiştir böyle bir düstûr
Ki Hârûnü'r-Reşîd olsa düşerdi şevkden iklîli [10M^a]
6. Süleymân-ı zamânın Âsaf'ıdır zât-ı yektâsı
Felâtûn olsa re'yinden eder tekâmîl-i tahsîli
7. Kemâl-i re'fetiyle 'adl ü dâdından zamânında
Değil mümkün bir ednâ mûrun istihfâf ü tehzîli
8. Ehil-perver kerem-güster hidîv-i kâm-âverdir
Fikir medhinde muztardır hîred hayrân-ı temsîli
9. Ede dâ'im o düstûru muvaffak Hak umûrunda
Budur her bir hayır-hâhın du'âda yâd u tertîli [12İ^a]
10. Olup 'ömrü mezîd âfâkı sıyıtı pür-tanîn etsin
Nice yıl tâ ki bâkîdir bu 'âlî kubbe-i nîlî
11. Du'â-birle Sa'îd târîh-i sâlin eyledim tanzîm
Sa'îd Paşa'ya is'âd etsin Allah bu yeni yılı
(1300+1) 1301 سعید پاشایہ اسعاد ایتسون الله بو یکی بیلی

[10M^b]

Sadr-ı Müşârûn-ileyhe Hengâm-ı Ma'zûliyyetlerinde Takdîm Olunan Târîh-i Sâl:

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Ey velî-i ni'met ey sadr-ı vücûd-ı übbehet
Ey eden tedbîr ü hikmetle bu mülkü müstefîd
2. Ey veren bir zerre-i mevhûma sûret-i mâhiyet
Ey kılan feyz-i nazarla hâki bir 'abd-i sa'îd

³¹ M: 'Alî Nâmık Efendizâde Sadr-ı A'zam Sa'îd Paşa Hazretlerine Târîh-i Sâl

3. Sensin ol bâlâ-nişîn-i mesned-i **hel yestevî**³²
Kim olur ‘allâmeler dergâhına kemter ‘ubeyd
4. Kâtib-i levh-i şu‘ûn âsârına dil-dâdedir [12İ^b]
‘Akl-ı kül efkârına hayretde bî-güft ü şinîd
5. Sâkinân-ı ‘âlem-i ‘ulvî bile takdîs edip
Zât-ı vâlâ-şânına der sâhib-i re’y-i sedîd³³
6. Hâşe lillâh kim³⁴ senin evsâfını ikmâl ede
Hâme-i sehâr ü mu‘ciz bin kadar beytü’l-kasîd
7. Ka‘be-i iclâline ta‘lîk ederdî şübhesiz [11M^a]
Böyle bir beyt-i güzîn olsaydı ‘Örfî vü³⁵ Lebîd
8. صَرَبَ الْمَثَلُ صَارَ فِي كُلِّ اللِّسَانِ فَضْلُكُمْ
شَاعَ حَقًّا شَأْنُكُمْ بِالْعَزِّ وَالْعِلْمِ الْمَزِيدِ³⁷
9. در کمال مدح تو حیران مردان سخن
صیت ذات اکملت تا عرش اعلى را رسید³⁸
10. Maksad-ı rıkkıyyeti de‘avâtını tertîl ile
‘Arza bir ni‘me’l-vesîle oldu bu sâl-i cedîd
11. ‘Ömrünü ikbâlîni iclâlini müzdâd edip [13İ^a]
Eylesin Hak zâtını her vech-ile gamdan ba‘îd
12. Ahkarâne söyledim tebrîk edip târîh-i tâm
Eylesin Rabbim Sa‘îd Paşa’ya her sâli sa‘îd
ایلسون ریم سعید پاسایه هر سالی سعید 1312

[11M^b]**Harb-ı ‘Umûmî Nefîcesinde Lozan’da ‘Akd Olunan Sulh Târîhi:**³⁹

[Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün]

Sâl-i mâlîden hesâb-ı tâm ile

Zâhir oldu yek kalem (târîh-i sulh)

تاریخ صلح 1339

³² Zümer suresinin “...De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!...” mealindeki 9. ayet-i kerimesinden kısmi ve lafzi iktibasır.

³³ M: re’yü’s-sedîd

³⁴ M: ki

³⁵ M: ‘Örfî’le

³⁶ İ: فضکم

³⁷ Sâra fi külli’l-lisâni fazlûküm darbe’l-mesel/Şâ’a hakkân şânüküm bi’l-‘izzî ve’l-‘ilmi’l-mezîd: Faziletiniz her dilde atasözü oldu, gerçekten şânınız üstün izzet ve ilmi yaydı.

³⁸ Der kemâl-i medh-i tû hayrân merdân-ı sühan/Sıyt-i zât-ı ekmelet tâ ‘arş-ı ‘alâ râ resîd: Söz ustaları methinin kemalinde şaşırıp kaldı, mükemmel kişiliğinin şöhreti arşâlâya kadar ulaştı.

³⁹ M: 1914 Sene-i Milâdiyyesinde Zuhûr Eden Harb-ı ‘Umûmiyyenin Hitâmı Üzerine Lozan’da Sulh-i ‘Umûmî ‘Akd Olunması Üzerine Vârid-i Hâtır Olan Târîh

Dîger Mısrâ'-ı Târîh:⁴⁰

Yigirmi dört Temmuz'dur târîh-i sulh

1339 تاریخ صلح

Dîger:

Sâl-i zafer-me'âl

1342 سال ظفر مأل

Dîger:

[*Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün/fa'lün*]

Yeni yıl verdi şu hayru'l-hayrı

Oldu târihi (İslâm'ın zaferi)

1342 اسلامك ظفري

[13İ^b/12M^a]

Bülbül Nâmıyle Ma'rûf Tevfik Paşa'nın Sadâret Müsteşârlığına Ta'yîninde Tanzîm Olunan Târîh:⁴¹

[*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*]

1. Şehriyâr-ı bende-perver server-i kâr-âşinâ
Hazret-i 'Abdülhamîd Han-ı mekârim-iştihâr
2. Müsteşâr-ı sadr edip en mü'temen bir bendeyi
Asdikâya lutfunun kıldı delîlin âşikâr
3. Müjdesi geldikde tanzîm eyleyip bu kıt'ayı
Fart-ı şâdiyle hemân tebrîke etdim ictisâr
4. Dür gibi çıkdı dü şık hâmeden târîh Sa'îd
Oldu sadr-ı 'asra tevfik-i ilâhî müsteşâr

اولدی صدر عصره توفیق الهی مستشار 1308 (1310-2)

[14İ^a/12M^b]

İşkodralızâde Merhûm Rızâ Bey'in Mahdûmu Dâmâd-ı Şehriyârî Celâleddîn Paşa'ya Takdîm Olunan Târîh:⁴²

[*Müste'filün müste'filün müste'filün müste'filün*]

1. Sultân-ı 'âlî-menkîbet 'Abdülhamîd Han'ın müdâm
Hürşîd-i lutfundan cihân olmakda şâd u müstenîr
2. Târîh-i tâmu söyledim tebrîk edip ben de Sa'îd
Sıhr-ı asîl-i Pâdişeh Mîr Celâl oldu vezîr

صهر اصیل پادشه میر جلال اولدی وزیر 1326

⁴⁰ M: Dîger

⁴¹ M: Bülbül Nâmıyle Ma'rûf Mehmed Tevfik Paşa'nın Sadâret Müsteşârlığına Ta'yîni Târîhi

⁴² M: İşkodralızâde Merhûm Rızâ Bey'in Mahdûmu Dâmâd-ı Şehriyârî Celâleddîn Paşa Hazretlerinin Vezâreti Târîhi

Yalnız Târîh Beyti A'yândan Reşîd 'Âkif Paşa ve Ebyât-ı Sâiresi Taraf-ı 'Âcizîden Olmak Üzere Balıkesir'de Yapılan Gurebâ Hastahânesine Söylenen Târîhidir:⁴³

[*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*]

1. Şeh-i hikmet-penâh 'Abdülhamîd Han-ı kerem-rânın
Devâ-yı lutfu her sûda şifâ-yı 'âcizîn oldu
2. Bu sancağı tasarruf eyleyen 'adl üzre Sârim Bey [13M^a]
Umûr-ı hayra sarf-ı nakd-i himmetle mu'în oldu
3. Hamiyyetlü ahâlî de uyup isr-i hümâyûna [14İ^b]
İ'âne etdi inşâya sezâ-yı âferîn oldu
4. Balıkesirî'de kesr-i câm-ı ümmîd eyleyen bîmâr
Bulunca derdine çâre bu câda kâm-bîn oldu
5. Hayât-ı tâze nefh eyler zebûn-ı derd-i dil-sûza
Hevâ-yı cân fezâsı sanki bir Rûhü'l-emîn oldu
6. Bu mebnâ-yı güzîne söylenen târîh-i cevher-dâr
Lisân-ı hayra ziynet-bahş olur dürr-i semîn oldu
7. Gelir âvâze-i takdîr çâr etrâf-ı 'âlemden
Yapıldı câ-yı ra'nâ hastegâna pek rasîn oldu⁴⁴

1312 ياپىلدى جاى رعنا خستكانه پك رصين اولدى

[(1308+4) ياپىلدى جاى رعنا خستكانه چوق رصين اولدى]

[15İ^a/13M^b]

Taraf-ı Pâdişâhî'den⁴⁵ Bâb-ı 'Âlî Bâğçesinde Yapdırılan Kütübhâne İçin Tanzîm ve Sadr-ı Zamân Cevâd Paşa Cânibinden⁴⁶ İntihâb ve Takdîm Olunan Târîhidir:

[*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*]

1. Mu'allâ zıll-i Hallâk-ı cihân 'Abdülhamîd Han'ın
Esâs-ı himmeti bâ'is bekâ-yı çâr erkâna
2. Sezâdır bânî-i zî-şân-ı devlet zâtına dense
Ki mazhar etdi mülkü ser-te-ser envâr-ı 'umrâna
3. Değildir nüsha-i 'âlemde görmüş mislini kimse
O türlü bî-bedeldir hiss-i te'sîs-i mülûkâne
4. Bi-hakk-ı akdes-i ümmü'l-kitâb eyle o sultânı
İlâhî tâ ebed revnak-fezâ taht-ı felek-şâna
5. Sa'îd olsun lisân-ı şükre ziynet tâm târîhim
Yapıldı Bâb-ı 'Âlî'de zehî zîbâ kütübhâne

1312 ياپىلدى باب عالى ده زهى زيبا كتب خانه

⁴³ M: Yalnız Târîh Beyti 'Âkif Paşazâde Reşîd Paşa ve Ebyât-ı Sâiresi Taraf-ı 'Âcizîden Olmak Üzere Balıkesir'de Yapılan Gurebâ Hastahânesi Târîhidir

⁴⁴ Beytin ebceci değeri belirtilen tarihle uyuşmamaktadır. Muhtemelen "çok" kelimesi yerine sehven "pek" yazılmıştır.

⁴⁵ M: Şâhânededen

⁴⁶ M: Tarafından

[15İ^b/14M^a]

Bir Kasr Hakkında Târîh:⁴⁷

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Bârekallâh kasr-ı nev tarh-ı behiştî manzara
Cây-gâh-ı hazret-i sultân-ı 'ismet-intimâ
2. Tâk-ı mînâ-fâm ü zerrîn nakşı reşk-i âsumân
Süddesi mihr-i münîre feyz-bahş-ı i'tilâ
3. Perde-i alı şafak âvîzesi mehtâbdır
Atlas-ı çarh ise olmuş sülleminde ferş-i pâ
4. Zerre-i gerd-i keder bu câya aslâ girmeyip
Dâ'imâ sükkânna hem-dem ola zevk ü safâ
5. Cevherîn târihi olsun kullara vird-i zebân
Dil-küşâ devlet-serâdır eyleye mes'ûd Hudâ

دلکشا دولت سرادر ایلیه مسعود خدا 1320

[16İ^a/14M^b]

Lâleli Câmî'-i Şerîfi Kurbunda İnşâ Olunan Harîkzedegân Apartmanı Hakkında Tanzîm ve

Takdîm Olunan Târîhidir:⁴⁸

[Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

1. Mehemed Han-ı Sâdis etdi inşâ
Musâbîn-i harîka bu binâyı
2. Cihân-kâşânesi durdukça olsun
Serîr-i saltanatda zâtı bâkî
3. Çıkıp bir zâ'ir-i şâ'ir Sa'idâ
(Hitâmeş)dir dedi târîh-i tâmı

ختامش 1340 (1341-1)

[15M^a]

Velâdet Târîhi:⁴⁹

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Mînnet ol feyyâz-ı bî-enbâza kim etdi yine
Nî'met-i rûh-ı revânla bendegânı şâdımân
2. Şâd olan yalnız kulûb-ı asdikâ zann olmasın
Belki Zühre raks edip tehniyet etdi âsumân
3. Yakdı zerrîn⁵⁰ meş'ale burc-ı şerefde mâhtâb
Makdem-i mes'ûd için kalîçe oldu kehkeşân
4. Ya'nî kim şehzâde-i 'âlî-neseb reşk-i mülk
Kurretü'l-ayn ü vahîd-i dîn-i kudsiyyet-nişân
5. Şükr lillâh oldu işte eşrefü'l-ahyânda
Vâlid-i dür-dâne-i şehvâr-ı 'ismet-iktirân
6. Ol ne dürr-i tâc-ı hüsn ü nâz kim dîne sezâ
Gıpta-bahş-ı kâsirâtü't-tarf Züleyhâ-yı zamân

[16İ^b]

⁴⁷ M: Bir Kasr Hakkında Tanzîm Olunan Târîh

⁴⁸ M: İstanbul'da Lâleli Câmî'-i Şerîfi Kurbunda İnşâ Olunan Harîkzedegân Apartmanı Târîhidir

⁴⁹ M: Velâdet Târîhleri

⁵⁰ M: sîmîn

7. Sâye-i şâhânede bâ-âfiyet gonca gibi [15M^b]
Gûlsün aslâ görmesin âlâm ü ekdârdan nişân

8. Tâ ki doğdukça cihânda âfitâb ol nûr-ı çeşm
Vâlideyniyle hırâmân-ı safâ olsun hemân

9. Fâl-i hayra dâll olur bu cevherîn mısırâ'ımız [17İ^a]
Hazret-i 'Ulviyye Sultân'dır dehrde kâmurân

حضرت علویه سلطاندر دهرده کامران 1310

Nakîbzâde Muhyiddîn Bey'in Kerîmesine Velâdet Târîhi:

[*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*]

1. Hadîsinde benâtın rızk ile etdi ebin tebşîr
Hazret-i Rezzâk-ı 'âlem eyleyip ikrâm⁵¹
2. Sa'îd eyle bu târîhi mücevher nüsha-veş ihdâ
Hadîce hayr ile mehd-i cihânda eyleye ârâm

خدیدجه خیر ایله مهد جهانده ایلیه آرام 1306

Dîger Mısırâ':⁵²

Hadîce hayr ile geldi cihâna tûl ola 'ömrü

خدیدجه خیر ایله کلدی جهانده اوله عمری 1306

[16M^a]

Mîr-i⁵³ Mûmâ-ileyhin Mahdûmu Velâdetine Târîh:

[*Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün*]

Çıkdı Sa'îd târîh-i tâm yek-kalem
Mâha bedel doğdu Muhammed Emîn

ماهه بدل طوغدی محمد امین 1308 (1309-1)

[17İ^b]

Mehmed 'Alî Paşa Merhûmun İltimâsıyla Söylenen Târîh-i Velâdet:⁵⁴

[*Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*]

Mehd-i güzîn-i rif'ata târîhi gevher-pâş olur
Hak eylesin 'ömrün dirâz doğdu Sabîha Fâtıma

حق ایلسون عمرن دراز دوغدی صبیحه فاطمه 1319

Dîger Mısırâ':⁵⁵

Hak zâde-i mes'ûd kıla doğdu Sabîha Fâtıma

حق زاده مسعود قیله دوغدی صبیحه فاطمه 1319

⁵¹ M: Habîb-i Hazret-i Rezzâk-ı 'âlem eyleyip ikrâm

⁵² M: Dîger

⁵³ M: - Mîr

⁵⁴ M: Mehmed 'Alî Paşa'nın İltimâsıyla Söylenen Velâdet Târîhi

⁵⁵ M: Dîger

Vâlidem Merhûmenin Târîh-i Vefâtı:⁵⁶

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]
İrtihâl-i mâder-i şefkat-nihâdın ey Sa'îd
Oldu târihi (Emîne ravza-i cennetdedir)

H. 1313 امینه روضه جنتده در

[16M^b]

'Alî Nâmık Efendizâde Sadr-ı Esbak Sa'îd Paşa'nın İrtihâline Târîh:⁵⁷

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Herkesin sadr-ı cihân olsa dahi
(Küllü men)⁵⁸ dir ser-nüvişti 'âkıbet
2. Hâke düşdü sâye-veş işte yine
Bir vezîr-i merd ü 'âlî-menkıbet
3. Zâtı sadr-ı devleti kerrât ile
Eylemişdi vâye-dâr-ı mefharet
4. 'İlm ü fazl u 'akl ile yektâ idi
Rahmet-i Bâri'yle olsun mültefet
5. Katre-i eşkim yazar târihini
Dâr-ı huld oldu Sa'îd Paşa'ya saht

[18İ^a]

دار خلد اولدی سعید پاشایه سخت⁵⁹ 1332

[17M^a]

Edîb-i Muhterem Recâ'izâde Ekrem Bey'in Vefâtına Târîh:

[Müstef'ilâtün müstef'ilâtün]

1. Nâm-ı bülend Ekrem yazılmış
Tâk-ı cinâna Allâhu a'lem
2. Etdi vedâ' beyt-i cihâna
Şâ'irler oldu dem-sâz-ı mâtem
3. Nazm-ı nevîn ü nesr-i güzînle
Olmuşdu zâtı meşhûr-ı 'âlem
4. Âsârı elde meşk-i edebdir
Yâd-ı hazîni dillerde müdgam
5. Oldu şu cümle târih-i tâmı
Yazık vefât-ı üstâd-ı Ekrem

[18İ^b]

یازق وفات استاد اکرم⁶⁰ 1332

⁵⁶ F: Vefât Târîhleri

⁵⁷ M: Sadr-ı Esbak Sa'îd Paşa Hazretlerinin Vefâtına Târîh

⁵⁸ Rahmân suresinin "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir." mealindeki 26. ayet-i kerimesinden kısmi ve lafzi iktibastır.

⁵⁹ M: + H[icrî]

⁶⁰ M: + H[icrî]

[17M^b]

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Hulefâsından Muhtâr Paşazâde Vahîd Bey'in Fücâ'eten Vâki' Olan Vefâtına Söylenen Târîh:⁶¹

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. (Küllü nefsin)⁶² zevki makdûr oldu çünkü herkese
Lezzet-i 'aynü'l-hayât olmaz bu 'âlemde medîd
2. Hikmet-i hilkatle sırr-ı vahdeti idrâk eden
Mü'minin her neş'esinde ni'met ü rahmet bedîd
3. Nâgehân ihvândan Muhtâr Paşazâde de
Oldu bu sûretle kurb-ı zât-ı Hak'dan müstefîd
4. Sıdk u mahviyyet salâh-ı hâl ü ehliyyet ile
Zâtı olmuşdu ricâl-i Bâb-ı 'Âlî'de ferîd
5. Dâne-i eşk-i esefdir noktası târîhimin
Vâsıl-ı Firdevs oldu Hazret-i Mîr Vahîd

[19İ^a]

1310 واصل فردوس اولدی حضرت میر وحید

[18M^a]

Şu'arâ-yı 'Asrdan Mu'allim Nâcî Efendi'nin Vefâtına Târîhdir:
Terk-i zîr-gâh-ı hayât etdi Mu'allim Nâcî

ترك زیرگاه حیات ایتدی معلم ناجی 1310

Dîger Mısrâ':⁶⁴

Terk-i ta'lîm-i remîz etdi Mu'allim Nâcî

ترك تعلیم رمیز ایتدی معلم ناجی 1310⁶⁵

Fuzalâ vü Vüzerâdan Cevdet Paşa Merhûmun Târîh-i Vefâtıdır, Müşârün-ileyh Fâtih'e Defn Olunmuşdur:⁶⁶

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Noktadır târîhime eşk-i siyeh-fâmum Sa'îd
Zâd-ı pür-sûd-ı 'ulûmla gitdi Cevdet Fâtih'e

1312 زاد پر سود علومه کیتدی جودت فاتحه

[19İ^b]

Rüsûmât Emâneti Mu'âvin Refîki Olup (Hayrî Bey Kütüğü) Nâmıyle Bir Eser Neşr Eden Şâ'ir Hayrî Bey'e Târîh-i Vefât (1304) Olarak Yazıldı:⁶⁸

[Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün]

1. Cümle siyeh noktası târîhimin
Kûh-keni mâteme verse gerek

⁶¹ M: Muhtâr Paşazâde Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Hulefâsından Vahîd Bey'in Târîh-i Vefâtıdır. Mûmâ-ileyh Fücâ'eten İrtihâl Etmişdir

⁶² Âl-i İmrân suresinin "Herkes ölümü tadacaktır..." mealindeki 185. ayet-i kerimesinden kısmi ve lafzi iktibastır.

⁶³ M: + H[icrî]

⁶⁴ M: Dîger

⁶⁵ M: + H[icrî]

⁶⁶ M: Fuzalâ-yı 'Asrdan Cevdet Paşa'nın Târîh-i Vefâtı Müşârün-ileyh Fâtih'e Defn Olunmuşdur./17^a'dadır.

⁶⁷ M: + H[icrî]

⁶⁸ M: Rüsûmât Emâneti Mu'âvin Refîki Olup (Hayrî Bey Kütüğü) Nâmıyle Bir Eser Neşr Eden Şâ'ir Hayrî Bey'in Vefâtına Târîh

2. Köhne kütük sâhibi Hayrî Bey'i
Bâd-ı ecelle yere yıkdı felek

كهنه كوتوك صاحبي خيرى بكى
باد اجلله يره يقدى فلك⁶⁹ 1309

[18M^b]

Ehibbâdan Hâcî Seyyidî Efendi'nin Vefâtına Târîhdir:

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]
Dâne-i eşkim yazar târîhini
Seyyidî girdi riyâz-ı cennete

سیدی کیردی ریاض جتته⁷⁰ 1303

Zavâllı Zevcemin İrtihâli Te'essürüyle Makbere Hitâben Söylenen Kıt'a:⁷¹

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Ey sükûn-âbâd ey hasret-makar
Ey nice eşbâha zarf-ı müstakar
2. Sen dahi incitme hûş tut bu teni
Gerçi sînemdir hakîkî medfeni

Târîh-i vefâtı 8 Teşrîn-i Evvel 1916⁷²

[20İ^a]

Çiçeği Pek Çok Seven Merhûme Refîkama İthâfen Yazılan Beyt⁷³

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]
Zevc-i meftûnun riyâz-ı rahmet-i Hak'dan sana
Fâtiha gül-destesi ithâf eder subh u mesâ

[19M^a]

Mûmâ-ileyhânın İftirâkıyla Söylenen Mersiye-gûne Şarkı⁷⁴

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

1. Gönül hicr-i mü'ebbedle yine âzürde-hâl oldu
Perişân lâneye döndü giriftâr-ı melâl oldu
Eşim sermâye-i 'ömrüm nihâyet bir hayâl oldu
Nakarât
Uyur bî-dâr dil artık bana eyyâm leyâl oldu
2. Kemâl-i iştiyâk aslâ ayırmazken nigâhımdan
Nedîm-i rûhumu aldı felek baht-ı siyâhımdan
Şu mısra'-ı hazînim muktebesdir şerh-i âhımdan
Eydan
3. Hazânın şebneminden katre-i eşkim füzûn-terdir
Enîn-i mâtem-engîzim rebâba hayret-âverdir
Visâlin ağla ey dîdem zamânı subh-ı mahşerdir
Eydan⁷⁵

⁶⁹ M: + H[icrî]

⁷⁰ M: + H[icrî]

⁷¹ M: Refîka-i Hayâtımın İrtihâli Sebebiyle Makbere Hitâben Yazılan Kıt'a

⁷² M: Tarih yok.

⁷³ M: Mûmâ-ileyhâya İthâfen Beyt

⁷⁴ M: Mûmâ-ileyhânın İrtihâli Sebebiyle Söylenen Şarkı Tarzında Mersiye

⁷⁵ M: + 25 Eylül sene 332

[20İ^b/19M^b]**Gazel**[*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*]

1. Cehl ü nâcdânı verir kadr-ı 'ulûma i'tilâ
Kıymet-i feyz-i sabâhı arttırır hâl-i mesâ
2. Bed-nihâdân eylemez terbiyyeti hüsn-i kabûl
Sırrı yok âyîneyi safvet-pezîr etmez cilâ
3. İstikâmet ehline erbâbı eyler i'tibâr
Dâ'imâ kible-nümâdur nasb-ı 'ayn-ı nâhudâ
4. Evc-i ikbâle hafîfü't-tab' olan eyler şitâb
Bir misâl-i pür-hikemdir bu söze bâd u havâ
5. Her zamân fikr-i beşer etmez kabûl-i i'tilâf
Mümteni'dir bulmaz ezdâd imtizâc üzre bekâ
6. İ'tidâl ile sükûnet-yâb olurdu fikr-i halk
Germ ü serdi rûzigârın olmasa şiddet-nümâ
7. Hükmü birdir lutf u kahrın nezd-i 'âkılde Sa'îd
Bir gelir sulh ü nizâ' etsin hesâba ibtidâ

نواع⁷⁷ 128 128 صلح⁷⁶

sene 305

[21İ^a/20M^a]**Kalenderâne Bir Gazel**[*Müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün*]

1. Bâde-i gülgûnu iç zümre-i mestâne gel
Neşve-i câvîdi gör meclis-i rindâne gel
2. Âb-ı hayât içmeğe la'l-i leb-i yâri bul
Hızır'ı ararsan eger 'âşık-ı nâlâna gel
3. Tâlib-i dîldâr olan çâk-ı girîbân eder
Meslek-i Mecnûn'u tut sen dahi dîvâne gel
4. Şem'-i ruh-ı dilberi görmeğe mecbûr isen
Yanmağı mu'tâd edip 'aşkla pervâne gel
5. Sôfi-i bed-sîretâ zâhire etme kıyâs
'İlm-i ledün bil nedir mekteb-i 'irfâna gel
6. 'Âşık olan bir gele h'âb u sükûn istemez
Bak o seher-hîz olan bülbül-i nâlâna gel

sene 298

[21İ^b/20M^b]**Gazel**[*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*]

1. Çarh-ı bed-ednâ-nevâzdan neyl-i rif'at beklemem
Kûşe-gîr-i 'uzletem dûrunda 'izzet istemem
2. Ser humâr-âlûd-ı sahbâ-yı kader olmuş iken
Cür'a-i mansıb için sâkîye minnet eylemem

⁷⁶ M: - 128⁷⁷ M: - 128

3. Olmasaydım bir gözü âhûya meclûb u esîr
Geşt edip yâbânı hîçbir hâl-i vahşet bellemem
4. Dil cünûn ikliminin âlüfte-i hür tab'ıdır
Kays-veş efsâne gûyânem hakikat söylemem
5. Kâle-i nazmum sühan-sencân ederse ey Sa'îd
Zîb-i efvâh-ı sitâyîş başka kıymet gözlemem

sene 296

[22İ^a/21M^a]

Nazîre-i Gazel

[*Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*]

1. Emân ey şûh-ı nâzende bana cevri ü ezâdan geç
Güzelsin tâzesin ammâ gurûra ibtilâdan geç
2. Yürü feyz-i bahârı nağme-i zâr-ı hezârı gör
Gül-i zîbendesin ref'-i nikâb et ihtifâdan geç
3. Perîşân hâtırım göster bana ruhsâr ile zülfün
Deme ümmîd-i zevk-i vuslat-ı subh u mesâdan geç
4. Yine bezm-i tarab-vâr iltizâm et semt-i 'uşşâkı
Şarâb iç pûselik⁷⁸ dinle bu vaz'-ı nâ-becâdan geç
5. Uyup sen de Sa'îd isr-i Cenâb-ı Şeyhü'l-İslâm'a
Temâşâ-yı cemâl et da'vâ-i çûn ü çirâdan geç

sene 326

[22İ^b/21M^b]

Şarkı:⁷⁹

[*Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*]

1. Yine 'uşşâka her sû bir İrem'dir
Bahâr eyyâmıdır bu başka demdir
Gönül âzâdedir bî-derd ü gamdır
Nakarât
Bahâr eyyâmıdır bu başka demdir
2. Gel ey reşk-i melek bezm-i mül olsun
Tehî peymâneler şevkîle dolsun
Açılsın gonca-i maksad ne solsun
Eydan

Şarkı:⁸⁰

[*Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün*]

1. Renk ile nâzdan mücessemdir tenin
Şübhesiz mahsûdu senin gülşenin
Bülbül-âsâ dilde efkenden senin
Nakarât
Şübhesiz mahsûdu senin gülşenin
2. Sendeki gîsû-yı zer-târı gören
Der ki işte Yûsuf-ı gül-pîrehan
Bû-yı 'ismetle hemân ey şûh-şen
Eydan

⁷⁸ M: bûselik

⁷⁹ M: Şarkılar

⁸⁰ M: Diğer

[23İ^a/22M^a]**Şarkı**[*Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün*]

1. Pertev-i feyz ü ma'ârif bî-riyâ
Neşr eder âfâka 'uhdende ziyâ
Cümleye vird-i zebândır dâ'imâ
Nakarât
Pâdişâhım devletinle çok yaşa
2. Kaplamışken mülkü cehlin zulmeti
Bezî edip âb-ı hayât-ı himmeti
Eyledin ihyâ 'ulûm u hikmeti
Eydan
3. Eyleyip tevfikini Hak reh-nümûn
Mülkün olsun 'âleme dârü'l-fünûn
İnbisât u şevketin olup füzûn
Eydan

sene 301⁸¹[22M^b]**Şarkı**[*Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün*]

1. Gam bulunsun bezmde âyâ neden
Nûş olurken bâde zer peymâned
Zevk u sohbet gitmesin dil-hâned
Nakarât
Nûş olurken bâde zer peymâned
2. Geçsin ol âfet de sadr-ı meclise
Ruhsat etsin sâz u söz ü mutribe
Raksa çıksın meh-likâlar nâz ile
Eydan
3. Hâtıra gelsin mi artık gam demi
Gülşen olmuşken Sa'id'in meskeni
Kim anar hâsiyyet-i câm- ı Cem'i
Eydan

[23İ^b]

sene 299

[23M^a]**Şarkı**[*Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün*]

1. Rûy-ı yâre bakmağa yokdur mecâl
Eyledi hâlim yamân 'aks-i cemâl
Dil olup 'aşkıyle âyîne misâl
Nakarât
Eyledi hâlim yamân 'aks-i cemâl
2. Kâkül-i zerrîn ile ol gül-beden
Başıma uğratdı âşûb u mihen
Bî-hayır durdukça âh u nâleden
Nakarât⁸²
Başıma uğratdı âşûb u mihen

⁸¹ M: Tarih yok.⁸² M: Eydan

sene 318

[24İ^a]

Şarkı⁸³

[*Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün*]

1. İştîyâkınla senin ey mâh-rû
Eşk-i dîdem akmada mânend-i cû
İntizâr-ı makdeminle sû-be-sû

Nakarât

Eşk-i dîdem akmada mânend-i cû

2. Sen bulunmazsan kurulmaz bezm-i yâr
Gül açılmaz nağme-sâz olmaz hezâr
Böyle mahzûnâne mi geçsin bahâr

Eydan

[23M^b]

Mart⁸⁴ sene 329

Şarkı⁸⁵

[*Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün*]

1. Câm-ı 'aşkı gösterip şekl-i hilâlden bir peri
'Aklımı başımdan aldı etdi mest ü serseri
Şimdi feryâd eylesem bî-ihdiyâr vardır yeri

Nakarât

'Aklımı başımdan aldı etdi mest ü serseri

2. Zülf-i zer-târı dağıtdıkça gelir ol sîm-ten
Başıma Mecnûn gibi envâ'-ı âlâm u mihen
Neşve-i hüsnü ile her rûz u şeb ol şûh-şen

Eydan

[24İ^b]

Şarkı⁸⁶

[*Müstef'ilün müstef'ilün*]

1. Allar giyinmiş bir perî
Yakdı beni çokdan beri
Oldum nihâyet müşterî

Nakarât

Yakdı beni çokdan beri

2. Hasretle oldum bî-karar
Gelmez zamân-ı vasl-ı yâr
Âh intizâr âh intizâr

Eydan⁸⁷

⁸³ F: Diğer

⁸⁴ M: - Mart

⁸⁵ M: 24^a'da.

⁸⁶ M: Diğer/23^b'de.

⁸⁷ M: + sene 335

[25İ^a/25M^a]⁸⁸

Topkapı Sarayı'nda Mahfûz Hırka-i Sa'âdet Çekmecesinde Bulunan Dendân-ı Sa'âdet İçin İ'mâl-i İrâde Buyurulan Altun Kutu Üzerine Hak Olunmak Üzere Tanzîm ve Takdîm Olunan Beyt:⁸⁹

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]
Bu dendân-ı sa'âdet dürre-i tâc-ı hilâfetdir
Ezelden Âl-i 'Osmân'a mukaddes bir emânetdir

A'yândan Reşîd 'Âkif Paşa Âmedî Odasına Geldikçe Bizim Kadeh ile Su İçerdi Böyle Bir Münâsebetle Bir Kart Üzerine Tahrîr ve Takdîm Olunan Beyt:⁹⁰

[Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]
Kadeh oldukça tartîb-i lisân-ı lutfuna bâ'is
'Acab etmez mi bu hâke sudan bir iltifât işrâb

Paris Sefîri Münîr Paşa'nın Başı Açık Bir Gençlik Resmine⁹¹ **Söylenmiştir:**

[Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün]

1. Ebr-i zülf içre görüp bir meh-veşi
Yazdı hâmem bir du'â-yı hayr eser
 2. Sûret-i mâh-ı Münîr'e bir daha
Görmesin gün eyleyen sû-i nazar
- sene 297

[25İ^b/24M^b]

Dâhiliyye Nezâreti Mektûbî Kalemi Hulefâsından Halîl Edîb Bey Hakkında:⁹²

[Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün]
Bir Halîl düşmedi Nemrûd-âteş-i sûzânına
Sen Halîl'im 'âlemin âteş bıraktın cânına

Mâlîyye Nâzır Topal Rıf'at Bey'in Bi'l-İstifâ Meclis-i Vükelâyı Terk ile Çıktığı Esnâda Söylenmiştir:⁹³

[Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün]
Uymayıp reftârına âhengine bu meclisin
Ric'at etdi gitdi Timûr-leng-i leng-â-lenk bu gün

Beyt

[Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün]
Felek 'âlemde kim olsa ser-dümen
Serzenişden fâriğ olmaz rûzigâr

Beyt

[Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün]
Rûzigârın ibre-i ikbâli olmaz ber-karâr
Sanki mîzânü'l-hevâdır gâh iner gâhî çıkar

⁸⁸ M: İlk iki beyit yer değiştirmiştir.

⁸⁹ M: Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Sa'âdet Mahfazasında Bulunan Dendân-ı Hazret-i Nebevî İçin Sipâriş Olunan Altun Mahfaza Üzerine Hak Olunmak Üzere Tanzîm Olunan Beyt

⁹⁰ M: Âkif Paşazâde Reşîd Paşa Âmedî Odasına Geldikçe Bizim Kadehle Su İçerdi Böyle Bir Sırada Söylenmiştir Beyt

⁹¹ M: Fotoğrafına/24^a'da.

⁹² M: Dâhiliyye Nezâreti Hulefâsından Bir Efendi Hakkında Beyt

⁹³ M: Bir Zâtn Meclis-i Vükelâdan Bi'l-İstifâ Çıktığı Sırada Söylenmiştir Beyt

Beyt

[Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün]
Nerde bu yüz nerde ol vech-i hasen
Bir mi hadrâ-i dimenle yâsemem

[26İ^a/25M^b]

Millî Marş Güftesi Olmak Üzere Tanzîm Olunmuştur:

[Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün]

1. Fikr-i mes'ûd-ı terakkî vü teceddüdle hemân
İttihâd u i'tilâdır maksad-ı 'Osmâniyân
'Adl ü hürriyyetle aldıkça cihânda nâm u şân
İttihâd u i'tilâdır maksad-ı 'Osmâniyân
2. Tarz-ı meşrûtiyyeti te'sîs edip her kârda
Baht ile ikbâl uyandırmak gerek efkârda
Gösterip hubb-ı vatan âmâlini âsârda
İttihâd u i'tilâdır maksad-ı 'Osmâniyân
3. Sa'yimiz şerh eylesin kalblerdeki sâfiyyeti
Tâ bilinsin milletin 'azmi 'uluvv-i himmeti
Cem' ü istihzâr ile esbâb-ı sulh ü satveti
İttihâd u i'tilâdır maksad-ı 'Osmâniyân

21 Haziran sene 325⁹⁴

[26İ^b/26M^a]

Yâdigâr-ı Millet Nâmındaki Torpido Muhribine⁹⁵ Manzûme:

[Fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilatün fâ'ilün]

1. Hak mukadder eyleyince devlete
Bezî eder esbâb-ı şân u şevketi
2. İşte millet etdi sû-yi bahrede
Yâdigâr âsâr-ı nakd-ı himmeti
3. Böyle himmet şübhesiz izhâr eder
Bahr ü berde feyz-i meşrûtiyyeti
4. Patlasın torpil gibi çeşm-i hasûd
Nerde görse (Yâdigâr-ı Millet'i)
5. Yâdigâr'ın dudu düşmen üstüne
Çökdire ebr-i siyâh-ı nikbeti
6. Kuvveti nâr-ı selâmdan muktebes
Berk-i hâtıfdan nümûne sür'ati
7. Saplanıp hançer gibi kan ağlata
Anlara necm ü hilâl-i râyeti
8. Nusret olsun nâhudâsı rûz u şeb
Rehberi (İnnâ fetehnâ)⁹⁶ âyeti
9. Mevc-i tufânla batırsın sû-be-sû
Keştî-i a'dâ-yı mülk ü devleti

[27İ^a/26M^b]

⁹⁴ M: sene 325

⁹⁵ M: Muhribi Hakkında

⁹⁶ Fetih suresinin "Şüphesiz sana apaçık bir fetih ihsan ettik." mealindeki 1. ayet-i kerimesinden kısmi ve lafzi iktibastır.

10. Hem perî-i matlabı râm eyleyip
Göstere 'Osmânlı 'azm ü mikneti

22 Haziran sene 326⁹⁷

Nazîre Olarak Tecrîbe-i Fikr ü Kalem Kabîlinden Tanzîm Olundu:⁹⁸

-Lâle-

1. Muhabbet bâğında mânend-i lâle
Şarâb-ı 'aşk-ıla erdim kemâle
Leb-ber-leb olup misâl-i piyâle
Yâre işrâb etdim nisâb-ı 'aşkı

2. Gâh olurdu enîs-i kalb-i hazîn [27M^a]
Hicrân-zedelik ile âh u enîn
Gâh buldukça bir sîne-i billûrîn
Dinle dem-i tanîn-i rebâb-ı 'aşkı

3. Bir gün temennî-i visâl eylerken [27İ^b]
Yetmez mi dedim bu melâl ü mihen
Derdimi sorunca o gonca-dehen
Bülbül gibi verdim cevâb-ı 'aşkı

4. Bir şeb olurken neşve-yâb-ı safâ
Meh-tâb ile sîme dönmüşdü deryâ
Nakd-ı cân olsun deyip yâre fedâ
Bir lahzada gördüm hisâb-ı 'aşkı

5. Olmaz mı pâyânı şu hâl-i zârın
Hiç nihâyeti yok leyl ü nehârın
Âyet-i hüsnüne bakarak yârin
Şerh eyledim remz-i kitab-ı 'aşkı

6. Âteş misin nesin ey gül-i handân [27M^b]
Firkatinle yakdın beni çok zamân
Dâğ-ı derûnumdan görüp de nişân
Sanma lâle bu dil-harâb-ı 'aşkı

4 Nisan sene 334⁹⁹

[28İ^a]

'Âlem-i Mûsîkîde Hâ'iz-i Şöhret-i Sermedî Bestekâr Cozeppü Verdi'nin [Giuseppe Verdi] (Lu Turuver) [Le Trouvère] Nâmındaki Operasının Birinci Perdesinin İlk Sahnesinin Fransızca Metninden Manzûm Olarak Tercüme Edilmiştir:¹⁰⁰

[*Fé'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün/Fâ'ilâtün fe'ilâtün fa'lün*]

Fernan

Müteyakkız bulunun erken pek
Fecr-i âfâkı ederken gül-reng
Beyimiz Kont Luna işte hâlâ
Dilberi balkonunda tâ
H'âb-ı gafletde sayıklar bî-gâh
Ederek âh u figân cân-gâh

Koro

⁹⁷ M: sene 326

⁹⁸ M: Köse Râ'if Paşa Kerîmesi İhsân Hanım'ın Bir Manzûmesine Tecrîbe-i Fikr ü Kalem Kabîlinden Olarak Tanzîm Edilen Nazîre/Manzumenin vezninde bir düzen bulunmamaktadır.

⁹⁹ M: sene 334

¹⁰⁰ M: 'Âlem-i Mûsîkîde Enfes Âsârıyla Hâ'iz-i Şöhret-i Sermedî Bestekâr Cozeppü Verdi'nin [Giuseppe Verdi] Lu Turuver [Le Trouvère] Nâmındaki Operasının Birinci Perdesinin İlk Sahnesinin Fransızca Metninin Manzûm Tercümesidir

Ederek¹⁰¹ ‘aşk u rakībi ta’kīb
Kendini etmede mahv u ta’zīb

Fernan¹⁰²

Seherî şu Turuver ki söyler
O latîf şarkılarını yer yer
Düşmeni Kont’u mu’azzeb eyler

[28M^a]

Koro

Def’-i h âba ola şimdi bâdı
Bize nakl et nasıl oldu bâri
Kont’un ol dâderinin ahvâli

Fernan

[28İ^b]

Geliniz söyleyem anı hây hây
Silâhlılar

‘Acaba hangi hikâyetdir bu?
Etbâ’

Susunuz hep demeyip hem şu bu
Fernan

(Hikâye)

Beyimizin pederinin vardı
İki ümîd-i hayât evlâdı
Küçüğün mihri yanında tenhâ
Süd nene görmede idi rü’yâ
Bir gün eşyâyı güneş eylerken
Renk-i yâkûtla müzeyyen erken
Uyanıp h âb-ı girândan nâ-gâh
Çocuğun gördü yanında eyvâh

[28M^b]

Koro

Ne idi gördüğü sübhânallâh
Fernan

[29İ^a]

Bir sihibâz olur idi zâhir
Çeşm-i vahşet ile dâ’im dâ’ir
O melek-çehre çocuğa hayfâ
Fart-ı tehdîd ü gazabla bî-câ
O ‘acûz u o fezahât-‘unvân
‘Atf-ı enzâr ediyordu el-ân
Kalarak hayret içinde bî-dâd
Süd¹⁰³ nene korkup ederdi feryâd
Etmeyip geldi o câya ihmâl
Hayli huddâm ü muhâfız fi’l-hâl
Heyecân u gazab ile bî-had
Koşup isterdi konakda her ferd
Ki ola kahr u sitemle matrûd
O sihibâzı habâset-âlûd
O zebânî-i zulûm-ı nîrân
Çıkarıldı dışarıya ol ân

[29M^a]

Koro

Bu sihibâza becâ hiddetdir
Bu o câdûya sezâ şiddetdir

Fernan

¹⁰¹ M: Eyleyip

¹⁰² M: - Fernan

¹⁰³ M: sût

Süd¹⁰⁴ nene şöyle hikâyet etdi
 Ki o sehâre henüz etmişdi
 Sa'd ü nuhsa bakarak ber-mu'tâd
 Keşf-i zâyice-i baht-ı nev-zâd
 İşte ol ânda beşikde ammâ
 Çocuğa oldu musallat hummâ
 O şedîd nevbet içinde zerd renk
 Bâr-ı evcâ'la zebûn u dil-teng
 Ya'nî nîrâna zebîha mahlûk
 Meger olmuş idi sihre mağrûk
 Tutulup bir gün idi Çehli zen
 Nâr-ı Nemrûd'a atıldı yerden
 Kızına lâkin olunmuşdu terk
 Ahz-ı sâr ile cinâyet etmek
 Oğlunu Kont'un o duhter çaldı
 Sür'at ü dehşet ile oç aldı
 Sonra ol câ-yı 'ukûbet¹⁰⁵ üzere
 Ya'nî meydân-ı siyâset üzere
 Buldular güller içinde erken
 Halk yol üstünde güzer eylerken
 Bir çocuk na'sını ölmüş gitmiş
 Ümm-i dünyâya vedâ'ı etmiş
 Koro

[29İ^b]

Yazık ol tıfle ki olmuş kurbân
 Ne cinâyet görünüz ey insân
 Yapanı levm ü cezâya şâyân
 Peder ammâ ne ederdî ol ân?

Feran

Anı etmiş idi mihnet bî-tâb
 Fakat eyler idi bir hüsn işrâb
 Ki teneffüs eder oğlu el-ân
 Belki de buldu selâmetle emân
 Dedi cân terk eder iken Kont'a
 Et taharrî-i birâder durma
 İktizâ etdi ana söz vermek
 Gayr-ı müsmirdi fakat sa'y etmek
 Koro

[29M^b][30İ^a]

Şu cinâyet eden adam âyâ
 Bir daha olmadı mı hiç peydâ?
 Fernan

Bir haber olmadı vâsıl aslâ
 Nerdedir bilmem o zâlim rüsvâ
 Anı âh elde edeydim farazâ!

Koro

Anı mümkün mi tanımak âyâ?
 Fernan

Olmada dilde bir ümmîd hâsıl
 İhtimâl ki tanırım ve'l-hâsıl

Koro

Anı da nâr-ı cehennem yaksın
 Anası misli vücûdu kalksın

Feran

[30İ^b/30M^a]¹⁰⁴ M: sût¹⁰⁵ M: mücâzât

Anası? Öldü ve lâkin hâlâ
Tayf-ı şûmiyle mülevves dünyâ
Uçuyor rûh-ı habîs-i mâder
Açarak cevî-i havâda şeh-per
Türlü eşkâl ile hem¹⁰⁶ bî-sûd
Gece vakti olur ekser meşhûd

[31İ^a/30M^b]

Koro
Fi'l-hakîka oluyor mu böyle
Silâhlılar
Der ü dîvâr-ı mekâbir üzere
Murg-ı zulmet-gede vü bed-çehre
Ortalık olsa siyeh-pûş ol dem
Ediyor neşr-i sadâ-yı pür-gam
Etbâ'

Nevha-i bûm ana oldu hem de
Yevm-i 'îdinde yegâne nağme
Pür-âteş eseriyle her bâr
Ermede hâl-i hazâna ezhâr
Fernan

Geçerek eyle o câdan dikkat
Ki seni hıfz ede Rabb-i 'İzzet
Ana her kim ki tesâdüf etse
Ana her kim ki nazar eyleser
Kaderi olmada müncer mevte
Koro

[31İ^b/31M^a]

Ne sebep olmada müncer mevte?
Fernan
Geçenin korku ile ol câdan
Kararır dîdeleri hûlyâdan
Murg-ı meş'ûm u mekâbir-pîrâ
Yuvasından çıkarak bâ-pervâ¹⁰⁷
Geçeni havfı edince câmid
Cür'et-i kalbini eyler fâsid
Olur üftâde o câyâ ol ân
Bırakır cismini hâke bî-cân
O zamânda ne 'acâyib hâlet
Ki çalar¹⁰⁸ nısfını leylin sâ'at
Fernan ile Koro
Yıldırım gökleri etsin lertzân
Ola makhûr o refîk-i şeytân

¹⁰⁶ M: + de

¹⁰⁷ M: bî-pervâ

¹⁰⁸ M: çala

[32İ^a/31M^b]

Âsâr-ı Mensûre

Bir Zât-ı ‘Âlî Tarafından ‘Arîza:¹⁰⁹

Hasîsa-i zât-ı ferîşte-sıfât hazret-i hilâfet-penâhîleri olan fezâ’il-i nâ-mütenâhiye ve evsâf u hasâ’il-i ‘aliyyenin yalnız ‘abd-i memlûkleri gibi sâdık bendegânı değil hükümdârân-ı cihânı bile müncezib ü hayrân etdiğine en parlak burhân olarak geçende Almanya İmparatoru Hazretlerinin ikinci def‘a pâyitaht-ı saltanat-ı ‘uzmâlarını ziyâret vesîlesiyle hakk-ı ‘âlî-i velî-i ni‘met-i a‘zamîlerinde ibrâz etdiğî ta‘zîmât u ihtirâmât cümlemize bahşâyış-ı ilâhî olan vücûd-ı kudsiyyet-nümûd-ı hümâyûnlarının tasavvurun fevkinde bir ‘ulviyyet ü muhteremiyeti hâ’iz olduğunu enzâr-ı ‘âlemde isbât ve ‘azamet ü şân ve ‘ömür ü ‘âfiyet-i cenâb-ı zıllullâhîlerinin tezâyüdü du‘âsına hasr-ı enfâs eden kemterlerini cidden hisse-mend-i mübâhât eylemiştir. Mücerred tedâbir-i hakîmâne ve irşâdât-ı tâcdârîleri semeresi olarak müşârün-ileyhin bâ-kemâl-i emniyyet ü selâmet itmâm-ı seyâhatle mülk-i mahrûs-ı şâhânelerinden mufârakatı da silsile-i muvaffakiyyât-ı cenâb-ı şehriyârîlerine pek¹¹⁰ güzel bir lâhika teşkîl etdiğinden min gayr-i haddin ‘atebe-i semâ-mertebe-i hazret-i hilâfet-penâhîlerine yüzler sürerek ‘arz-ı tebrîkâta cesâret eyledim. Kâtibe-i ahvâlde.

[32İ^b/32M^a]

Bâb-ı ‘Âlî Bağçesinde Yapılan¹¹¹ Kütübhâne Hakkındaki Târîhin Takdîmini Mutazammın Makâm-ı Sadâret-i ‘Uzmâya¹¹² Verilen ‘Arîza:

Her kabza-i hâki cevher-i feyz-i Bârî ve her rîze-i sengi meşrık-ı envâr-i me‘âlî olan milket-i hazret-i hilâfet-penâhîde taraf taraf inzâr-ı i‘tibâre hayret-resân ve her biri hakîkaten ‘uluvv-i himmet-i mülûkâneye mücessem burhân olan bu nice mü‘essesât-ı nâfi‘aya zamîme-i fâ’ika olmak üzere Bâb-ı ‘Âlî bağçesinde inşâsı muktezâ-yı emr ü fermân-ı ‘umrân-nişân-ı cenâb-ı cihân-bânîden olup mütekarribü’l-hitâm olan¹¹³ kütübhâne-i hikmet-i âşiyânenin şükrânesi olarak târîh-i nazm u inşâdı yine o bâb-ı füyûzât-ı intisâbda kâm-yâb olan bendegân-ı musâdakât beyânın mefrûz-ı ‘uhde-i rikkîyyeti olmak lâzım geleceği mülâhazasıyla vârid-i hâtır-ı ‘âcz-i mezâhir-i kemterî olan kit‘a-i târihiyye egerçi südde-i sipihr-i i‘tilâ-yı hümâyûna ‘arza değer bir mu‘teber eser¹¹⁴ olmadığı hâlde takdîme ictisârım meftûr buyuruldukları secâyâ-yı celîle-i hatâ-pûşâne ve müsâ‘adât-ı ‘âliyye-i hidivânelerine iğtirârımdandır. Emr ü fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.

[33İ^a/33M^a]

Mısır Fevka’l-‘âde Komiserliği bâ-Kitâbetiyle Kâhire’de Bulunan Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Hulefâsından Muhsin Bey Efendi’ye Cevâbnâme:¹¹⁵

Gurre-i Zi’l-hicce sene 305 târîhli kerem-nâme-i lutuf-şî‘ârîleri resîde-i fark-ı tekrîm olmuştur. Nevâziş ü iltifât-ı bî-gâyât-ı kerem-kârîlerinin şerm-sâr ve şükr-güzârı bulunan bu bende-i lutuf-dîdeleri hakkında pâyidâr olan teveccühât-ı kalbiyye ve muhabbet-i samîmelerinin bir delîl-i cedîd-i mekârim-bedîdi olmak üzere evvelce ihsân ve irsâl buyurulan bâ-sütûn-ı ziyet-bahş dest-i iftîhâr oldu. Zâten bir selâm-ı ‘âlîlerine nâ’iliyyet bendelerince fu‘âd-ı harâb-âbâda müjde-i ma‘mûriyyet gibi hayât-efzâ bir ni‘met-i cihân-kıymet iken o gibi muhabbet-i uhuvveti bir sûret-i dâ’imede ihtâr edecek yâdigâr-ı kıymet-dâr ile de ibrâz-ı şî‘âr-ı ‘ulviyyet-âsâr buyurulmasından dolayı husûle gelen vecd ü mahzûzât ve fart-ı şâdî ve memnûniyyeti beyân ile berâber vâcibe-i zimmet olan teşekkürât-ı ‘azîmemin ‘arzı egerçi gecikmiş fakat hayât-ı mefharet-âyâtını tamâmıyile ta‘rîf için taharrî-i elfâz-ı hakîkatle dûcâr-ı te‘ahhur olmuş olduğu cihetle ‘afv-ı ‘âlîlerine mazhar olacağımda şübhem yoktur. Hitâmında irsâli muktezâ-yı emr-i birâderîlerinden olan lûgat bu kerre şîrâze-bend-i nihâyet olmağla savb-ı ‘âlî-i kerîmânelerine takdîm kılındı. Efendimize ta‘zîmât-ı fâ’ika ‘arzı zımmında her gûne fırsattan istifâde emelinde bulunan bende-i Sa’îd tebrîk-

¹⁰⁹ M: Şehzâdegândan Bir Zât Tarafından Zât-ı Hazret-i Pâdişâhiye ‘Arîza

¹¹⁰ Bu kelime sehven iki kez yazılmıştır.

¹¹¹ M: İnşâ Olunan

¹¹² M: Makâm-ı Sadârete

¹¹³ M: bulunan

¹¹⁴ M: eser-i mu‘teber

¹¹⁵ M: Mîr-i Mûmâ-ileyhe Mektûb

i 'îd vesîlesiyle 'ubûdiyyet-i kadîmesini tecdîd ve 'ale'l-husûs istibkâ-yı teveccühât-ı feyz-âyâtlarıyla râbîta-i kalbiyyesini te'kîd eder. Ol bâbda.

[33İ^b/32M^b]

Mîr-i Müşârün-ileyhe Dîger Mektûb:¹¹⁶

Te'lîf ve tercümesine hâme-rân-ı himmet ve bir nüshasının 'âcizlerine irsâl ü ihdâsıyla ibrâz-ı me'âsir-i iltifât ve 'inâyet buyurulan eser-i bihter dü dest-i tevkîr ve istifâdeden cilve-gîr oldu. Tabâyî-i beşeriyede merkûz olan hiss ü kuvvet îcâbâtından olarak ümem-i sâlîfe ve 'atîka ahvâline ittîlâ' ile 'ilmü'l-beşer hakkındaki ma'lûmâtın tevsî'i haylî zamândan beri Avrupa erbâb-ı fûnûn ve ihtisâsı taraflarından pîş-i nazar-ı ehemmiyyetinde tutularak birtakım kitâbe-i kadîme ve ta'bîr-i dîgerle safahât-ı mermûzenin hall ü kırâ'atini teshîl için mesâ'î-i vefire masrûf ve fî yevminâ hazâ böyle hutût ve işârât-ı 'atîkadan istidlâl-i ma'ânîye rehber olacak âsârdan mütehasıl menâfî-i terakkiyât-ı medeniyye nokta-i nazarına ma'tûf olduğu hâlde lisân-ı 'Osmânî üzere henüz bu yolda bir eserin eyâdî-i mütevaggilinde mütedâvil ve hâk-i pâk-i 'Osmânî'nin ekser nevâhîsinde zuhûr etmekte olan elvâh-ı pîşîn medlûlâtını takrîr ü tebyîn için bütün bütün¹¹⁷ mütehasîn-i ecânibden istiğnâ hâsıl olamaması ma'ârif-i hâzıra ile kâbil-i te'lîf görülememekte iken mahsûs-ı zât ve mahsûl-ı fazl u kemâlât-ı seniyyeleri olan kudret-i kâşife ve rusûh-ı remz-i âşinâî muktezâsından olmak üzere hiyeroglîf hattının usûl-i kırâ'ati gibi câmi'-i muhasenât bir eser-i bedâiyî-perverin cem' u neşrine muvaffakiyyet-i 'ulyâlarından dolayı cidden 'arz-ı tebrîkât ve teveccühât-ı birâderânelerini istibkâ ile bi'l-hâssa takdîm-i teşekkürât eylerim. Bâkî emr ü fermân. fî 25 Nisan sene 311.

[34İ^a/33M^b]

Nakîbzâde Muhyiddîn Bey Tarafından Hâk-i Pây-i Şâhâneye 'Arîza:

Cenâb-ı vâcibü'l-vücûd ve istikrâr-fermâ-yı nigâr-hâne-i şuhûd mâye-i¹¹⁸ 'umrân-ı cihân ve mâdde-i¹¹⁹ feyz ve sa'âdet-i 'âlemiyân olan vücûd-ı me'âlî-nümûd-ı cenâb-ı cihân-bânîlerini mâdâme'z-zamân kemâl-i sıhhat ü 'âfiyetle nûr-bahş-ı serîr-i sipihr-i esâs-ı hilâfet ve 'unvân-ı 'azamet-nişân-ı zıllullâhîlerine revnak-tırâz-ı dîvân-ı devlet ü saltanat buyursun. Âmîn. Mîhr-i tâbân-ı vücûd-ı mes'ûd-ı hümâyûnlarının matla' u'l-envâr-ı ümîd-i saltanata pertev-endâz-ı şevket ü şân olduğu zamân-ı mes'âdet-nişânda büyük pederim Nakîbü'l-eşrâf Tahsîn Bey kulları tarafından tanzîm ü inşâd olunan kasîde-i târihiyye hakkâ ki kıdem-i 'ubûdiyyet ve fart-ı sadâkat-ı kemterânemize berâ't-i istihlâl ve mücerred medîha-i celîle-i cihân-sitânîleriyle mâlâmâl olması cihetiyle nüsha-i hayâtdan kıymet-dâr bir eser-i musâdakât-ı me'âl olduğundan her demi asdikâ-yı bendegân için eşref-i ahyân ve her ân mes'âdet-iktirânı gıpta-resân-ı a'sâr u ezmân olan işbu rûz-ı meyâmin-endûz-ı velâdet-i hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhîleri bir nüshasının 'atebe-i gerdûn-ı i'tilâ-yı hüsrevânelerine 'arz u takdîmiyle tecdîd-i kühen-i ribât-ı 'ubûdiyyet ü rikkıyyete vesîle-i ictisâr olmuştur. Hemân kilik-i kudret-i Girdigâr tezyîn-i manzûme-i leyl ü nehâr etdikçe zât-ı hilâfet-simât-ı tâcdârîlerini müşâhede-i emsâl-i bî-nihâyesiyle ziyet-sâz-ı erîke-i bahtiyârî ve hilâfet buyurmak du'â-yı bî-riyâsının tertîl ü tekrârıyla¹²⁰ mûrâne ve mübtelâne 'arz-ı tebrîkât-ı şükran-ı gâyat-ı 'ubeydâneme cür'et kılındığı muhât-ı 'ilm-i kâ'inât-ârâ-yı zıllullâhîleri buyuruldukda. Ol bâbda.

[34İ^b/34M^a]

A'yândan İmâm-ı Esbak Rızâ Efendi Tarafından Hâk-i Pây-i Hümâyûna 'Arîza:¹²¹

Velî-i ni'met-i bî-minnetimiz halîfe-i Resûl-i Kibriyâ efendimiz hazretlerinin 'uluvv-i merhamet ü şefkat-i hümâyûnlarının ihyâ-yı 'azm-ı remîm edecek derecede hayât-bahşâ ve bî-intihâ ve hüsn-i nazar-ı kimyâ-eser-i cenâb-ı zıllullâhîlerinin çeşm-i nâ-bînâya nûr-ı ifâzası husûsunda hem-rütbe-

¹¹⁶ M: Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Hulefâsından Olup Mısır Fevka'l-'âde Komiserliği Kitâbetinde Bulunan Muhsin Bey Efendi'ye yazılmıştır

¹¹⁷ M: bütüne

¹¹⁸ M: mâdde

¹¹⁹ M: mâye

¹²⁰ M: tezkâriyle

¹²¹ M: Esbak İmâm Şehriyârî Sudûrdan Rızâ Efendi Tarafından 'Arîza

i yed-i Mesîhâ olduğunun delîl-i celîli olarak geçende dûcâr olduğu ‘âriza-i basariyyenin tedâvîsi için şâyân buyurulan müsâ’ade-i ‘inâyet-âde-i cenâb-ı tâcdârîleri üzerine Avrupa’ya i’zâm buyurulan ‘abd-i memlûk-zâde-i pâdişâhîleri Emîn kulları sâye-i lutf u ihsân-ı hümâyûnlarında bu kerre iktisâb-ı burû’ u ‘âfiyetle ‘avdet eylemiştir. Hâk-i pâ-yi tûtîyâ-sâ-yı şehriyârîlerine kıdem-i ‘ubûdiyyetle hâ’iz-i şeref ü i’tibâr ve envâ’-ı eltâf u a’tâf-ı pâdişâhîlerine tevâlî-i mazhariyyetle hakikaten minnet-dâr ve şerm-sâr olan ‘abd-i şâkirü’l-ihsânlarının bu vech-ile de nâ’îl olduğum lutf-ı mahsûs edâ-yı şükr ü mahmedeti nâ-kâbil bir iltifât-ı me’âlî-i gâyât ve lâ-siyyemâ ‘abd-i memlûk-zâdeleri hakkında cân u cihân-değer-nî’ met-i bâ’isü’l-hayât olduğundan bi’l-cümle efrâd-ı ‘âile-i kemterânemle berâber dîde-i minnet ü şükrânemden eşk-i şâdî cûşân ve dü dest-i tazarru’ vü ibtihâl merfû’-ı bârgâh-ı Yezdân olduğu hâlde cenâb-ı hayru’n-nâzirîn kurretü’l-‘ayn bendegân ve nûr-i bâsıra-i ibtihâc-ı cihân olan velî-i nî’met-i kesîrû’l-merhamet efendimiz hazretlerini kemâl-i sıhhat ü ‘âfiyetle ile’l-‘ebed evreng-i cihân-dârîde kâm-bîn buyursun du’âsı tekrâr u tilâvet ve min gayr-i haddin hâk-i kadem-i hümâyûnlarına yüzler ve gözler sürerek ‘arz-ı teşekkürât-ı rıkkıyyet-kârâneye müsâra’at kılındığı muhât-ı ilm-i ‘âlem-şümûl-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleri oldukda. Kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân ve lutf-ı bî-pâyân-ı hazret-i veliyyü’l-emr efendimizindir. Safer¹²² sene 318.

[35İ^a/34M^b]

A’yândan Reşîd ‘Âkif Paşa Sivas Vâlisi İken Yazılmışdır:¹²³

Haslet-i necîbâne ve teveccühât-ı kalbiyye eseri olarak lutfen irsâl buyurulan timsâl-i sâmilîleri vâsıl-ı dest-i mefharet ve nûr-bahş-ı dîde-i hasret oldu. Nakkâş-ı çîre-dest-i ezeli’i hayâl birâder-i ekremîleriyle zâten kalbimin en ‘amîk ve en hassâs bir safhasını müncelî ettiği için şu yâdigâr-ı kıymet-dâr tasvîr ile tahattur-ı zâtî ihtâr için değil bi’l-‘akis bir ‘abd-i ‘âcizi vâye-mend-i iftihâr etmek maksadıyla ihsân buyurulduğu cihetle pek ziyâde minnet ve meserrete bâ’is olmuşdur. ‘Arz-ı ‘ubûdiyyetdeki taksîrâtımı her zamân olduğu gibi şimdi de mu’terifim fakat Allah şâhiddir ki ‘uluvv-i ‘inâyetinizi¹²⁴ ber-âverde-i zebân-ı ihlâs ve ihtisâs etmediğim bir zamân yokdur. Derecâtı nezd-i ‘âlîlerinde dahi ma’lûm olması tabî’î bulunan meşgûliyyet-i müfrite ve mütevâliye bunu şerh ü beyâna imkân bırakmıyor. Şu hâlde bendenizde de isti’fâ-yı kusûrdan başka söyleyecek söz kalmıyor. Hâssaten eteklerinizden ve o füsûn-kâr gözlerinizden öperek takdîm-i teşekkürât ile te’yîd-i ‘ubûdiyyet eylerim. Velî-i nî’metim karındaşım.

[35İ^b/35M^a]

A’yândan Zihnî Paşa Selânik Vâlisi İken Dâmâdı Reşâd Bey’e Cevâbnâme:¹²⁵

Kat’an liyâkat-ı ‘âcizânem olmadığı hâlde mazhariyyetle mübâhî olduğum ‘âtıfet-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhînin tebrîki vesîlesiyle sunûf-ı iltifâtı şâmil nevâziş-nâme-i ‘âlîleri râhat-zîb-i tevkîr oldu. Mütehâllik buyuruldukları fezâ’îl-i kerîme-i vefâ-perveri ve hasâ’il-i mümtâze-i muhlis-nevâzi icâbâtından olarak bu sûretle hakk-ı ‘âcizânemde râyegân buyurulan lutf u ‘inâyet-i ‘âlîlerine ne kadar teşekkür etsem azdır. Medâr-ı ‘afv-ı kusûr bildiğim kıdem-i husûsiyyet ve şiddet-i muhâleset şimdiye kadar elfâz-ı resmiyye ile ârâste ma’rûzât takdîminden kemterlerini vâreste etmekde tebâ’üd-i eyn ü beyn mâni’-i vâlâ-i tarafeyn olmayacağı hakkındaki fikr-i mahsûsa inzimâm eden teveccühât-ı dâ’ime-i kerem-kârîleri şu hâlin nezd-i sâmilîlerinde taksîrâtdan ma’dûd olmayacağı hakkında te’mînât-bahş olmakda idi. Binâen-‘aleyh bendenizin safvet ü ihlâs sadedinde isbât-ı müdde’âyı zevâ’idden ‘add ederek temâdî-i ‘âfiyet ve ikbâl-i ‘âlîleri ed’iyyesinin tekrârıyla tahmîdât u tekrîmât-ı şükr-güzârânemin ‘arz u iblâğını şîme-i senâ-kârîye daha muvâfık gördüm. Ol bâbda. fî Şa’bân sene 312.

[36İ^a/35M^b]

Dâmâd-ı Şehriyârî Celâleddîn Paşa’ya¹²⁶ Tebrîk-i Vezâretine Dâ’ir Yazılan Târîhin Takdîmine Dâ’ir Pusula:

¹²² M: fî Safer

¹²³ M: Sivas Vâlisi Reşîd ‘Âkif Paşa Hazretlerine

¹²⁴ M: ‘uluvv-i ‘inâyetinizi tezâyüd ikbâl ü ‘âfiyetinizi

¹²⁵ M: Selânik Vâlisi Zihnî Paşa Hazretlerinin Damadı Reşâd Bey Efendi’ye Cevâb

¹²⁶ M: Dâmâd-ı Şehriyârî İşkodralzâde Celâleddîn Paşa Hazretlerinin

Fart-ı sürûr insânı ba'zen böyle tevâlî-i tasdî'a mecbûr ediyor. Fikr ü hayâl-i bî-me'âl dahi olsa ihtisâsât-ı kalbiyyeyi 'arz u beyânda isti'câl gösteriyor. İşte bu kabîlden olarak vârid-i hâtır-ı kâsır olan şu kıt'a-i târihiyyeyi değersizliği ile berâber ma'a'l-hicâb takdîme mütecâsir oluyorum. Kâtibe-i ahvâlde. fî 2 Nisan sene 324.

Recâ'izâde Ekrem Bey'in Vefâtına Dâ'ir Tanzîm Olunan Târîhin İrsâli Hakkında Mahdûmu Ercümend Bey'e Mektûb:¹²⁷

Peder-i mu'azzez ü muhteremlerinin meziyyât-ı edebiyeye ve fezâ'il-i ber-güzîdelerinin bu 'âcizde müncezib ve sitâyîş-kârı bulunduğumdan vukû'-ı ziyâ'-ı ebedîsinden pek ziyâde müte'essir oldum. Bir mâni'anın zuhûrundan nâşî bi'z-zât îfâ-yı vecîbe-i ta'zîyet ve hürmetde kusûr etdim. Nâm-ı bülend-i edebîsi hâfıza-ı takdîr-i milletde zevâl-i nâ-pezîr olan müşârün-ileyhe gunûde-i h'âb-ı ebediyyet oldukça cenâb-ı Yezdân size 'ömr ü 'âfiyet ihsân buyursun. Şu hayâl-i melâl ile vârid-i hâtır olan târihi tecdîd-i te'essür değil tebyîn-i hiss-i tahassür için tesyâr ile hâtır-ı necîbânelerine istifsâra mübâderet eyledim efendim. fî 21 Kânûn-ı Sâni sene 329.

[36İ^b/36M^a]

Mûmâ-ileyh Ercümend Bey'e Diğer Mektûb:¹²⁸

Peder-i behîşt-makarlarının bir hiss-i nezîh-i hamîyyet ile çekîde-i hâme-i sihr-âferîni olan manzûme-i *Nefrîn*'in lutfen ihdâ buyurulan bir nüsha-i nevîni dü dest-i istifâde ve memnûniyyeti tezyîn eyledi. Hazret-i üstâdın şu vesîle ile de nâmını rahmetle yâd ve bu senâ-kârı böyle kıymet-dâr-ı âsâr ile tahattur eden ferzend-i ercümendinin zikr-i cemîlini ber-âverde-i zebân-ı ihlâs-ı mu'tâd eyledim. Henüz bi'l-mukâbele takdîme değer her ma'nâsıyla matbû' eserim olmadığından tecrîbe-i fikr ü kalem kabîlinden olarak yazdığım marş güftesiyle¹²⁹ Yâdigâr-ı Millet manzûmesi zât-ı necîbânelerine ber-güzâr¹³⁰ olmak üzere teşekkürâtıma terdîfen takdîm kılındı efendim. fî 9 Nisan sene 330.

[37İ^a/36M^b]

Sadr-ı Esbak Merhûm Sa'îd Paşa'nın Sekizinci Sadâretde Bu 'Âcizi Şi'r ile İştigâl Ediyor mu Diye Rûfekâdan Ba'zılarına Su'âl Buyurdıkları Mesmû'um Olması Üzerine Kaleme Alınmıştır:¹³¹

Gazeteci Lisâmî 'unvânlı bir eser-i mu'teber ki zurûfu'l-elfâz u hurûfunda mündemic le'âlî-i me'ânî-i dakîka takdîr-i kıymetinde güher-sencân-ı üdebâ-yı zamânı giriftâr-ı hayret etmektedir. Nûr-efken-i nazar-ı im'an oluyordu. Kemâl ve Şinâsi merhûmlar hakkındaki mukâyese-i edebiyeyi muhtevî olan bahs-ı güzîn müfekkirede bir vakfe-i hazîn husûla getirdi. Kendi kendime İlâhî bu nasıl bir şeref-i nâ-mütenâhidir ki bunlar fezâ'il-i 'ilmiyye ve kemâlât-ı edebiyesi teslîm-kerde-i bülagâ ve âsâr-ı muhalledesi menkûş-ı ef'ide-i pîr ü bernâ olan bir düstûr-ı fahâmet-i mevfürun ba'de's-sinîn bu derece mazhar-ı sitâyîş ü tahsîni oluyor nigâr-hâne-i edebde 'âdetâ hayât-ı nevîn buluyor diyordum. Fakat o vâdîde irhâ-yı 'inân edecek ne bir şeh-süvâr Şinâsi ve Kemâl ne de böyle bir lutf-ı takdîre istihkâka ihtimâl vardır mülâhazasıyla murg-ı bâlâ-pervâz hayâl-fezâ-yı gıpta ve te'essürde şikeste-bâl kalıyordu. Fi'l-hâl nazar-ı tahayyülde 'arz-ı cemâl eden şâhid-i gül-çehre-i tesliyet îrâd-ı makâl ile: Ey taleb-kâr-ı ma'rîfet bil ki vâkı'â o câh-ı bülend-i kemâl ü hüner herkese nasîb ü müyesser olmaz lâkin vâsıl-ı mertebe-i kusvâ-yı kemâlât olan e'âzım yalnız anlar gibi nâdire-i edebi değil tıfl-ı sebak-h'ân-ı mektebi bile tenezzülen ve tergîben gül-deste-i âferîn ile kâm-bîn buyururlar dedi. Şu hitâb-ı hikmet nisâbından cür'et-yâb olan bu 'abd-i 'âciz de tecrîbe-i fikr ü kalem kabîlinden olarak tanzîm edilmiş fakat evrâk-ı perîşân arasında bırakılmış olan kasîde-i cülûsiyyeyi kıymet-i edebiyeye i'tibâriyle meşmûl-i lihâza-i fahâmet-penâhî olmağa değer bir eser

¹²⁷ M: Recâ'izâde Ekrem Bey'in Mahdûmu Ercümend Bey'e Mektûb

¹²⁸ M: Mîr-i Mûmâ-ileyhe Cevâb-nâme

¹²⁹ M: bir Osmânî şarkısı ile

¹³⁰ M: ber-güzâr-ı meveddet

¹³¹ M: Sadr-ı Esbak Sa'îd Paşa Hazretlerinin Sekizinci Sadâretde Bu 'Âcizi Yine Şi'r ile İştigâl Ediyor mu Diye Rûfekâdan Ba'zılarına Su'âl Buyurmaları Üzerine Yazılmıştır

olmadığını bilerek (آنان که خاک را بنظر کیمیا کنند/آیا بود که گوشه چشمی بما کنند)¹³² terânesiyle takdîm ediyor. Emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

[37İ^b/37M^a]

Merhûm İmâm 'Âsım Tarafından 'Atebe-i 'Ulyâya 'Arz-ı Hâl:¹³³

Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn kıbletül-hâcât-ı Müslimîn ve câmi'-i mehâsin-i şer'-i metîn olan pâdişâh-ı 'adl-âyîn¹³⁴ efendimiz hazretlerini ilâ âhiri'z-zamân kemâl-i sıhhat ü 'âfiyetle serîr-i saltanat-ı 'uzmâlarında dâ'im ve kâm-bîn buyursun. Âmîn. Sâye-i 'inâyet-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîlerinde bundan dört ay mukaddem mahdûmum kullarının cem'iyet-i hıfz-ı Kur'ân ve icrâ-yı emr-i mesnûn hitânı vesîlesiyle mefrûz-ı 'uhde-i musâdakât olan de'avât-ı hayriyyet-âyât-ı hazret-i zıllullâhîlerinin tekrâr u tilâveti husûs-ı bed'ü'l-füyûzâtına teşebbüs eylemiş isem de bermuktezâ-yı şîve-i kader işbu niyyet-i hâlisâ-i dâ'iyânem sûd-ı tefsîr ve telakkî olunması üzerine men' edilmiş. Ve lehü'l-hamdü ve'l-minne tahkîkât ü tedkîkât-ı vâkı'a netîcesinde berâ'et ve mağdûriyyet ve âstân-ı 'adâlet-nişân-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîlerine sıdk u 'ubûdiyyet ve fart-ı mutâva'at-ı kemterânemden başka hiçbir şey tebeyyün etmemiş ise de şu hâl-i esef-i iştîmâlden dolayı dil-hûn ve bî't-tabî' ihtiyâr edilmiş olan masraf cihetiyle bâr-ı zarar altında zebûn olmakda bulunduğuma ve mûmâ-ileyh 'abd-i memlûk-zâdeleri dahi bu yüzden mahrûm ve mahzûn bir hâlde bulunduğu gibi sinni dahi hadd-i ma'rûfu tecâvüz etmekte olmasına meded-re's-i bî-çâregân olan merâhim ü eşfâk-ı şâmiletül-âfâk-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîlerinin kâ'il ve râzî olmayacağı vâreste-i şekk ü zunûn olmağla her hâlde şeref-ta'lik edecek emr ü fermân-ı 'âtfet-beyân-ı hazret-i zıllullâhîlerine tevfik-ı hareket olunmak üzere mûmâ-ileyh kullarının cem'iyet-i hıfziyle emr-i mesnûn-ı hitânının icrâsına müsâ'ide-i kerem-âde-i cenâb-ı pâdişâhîleri erzân ve bu cihetle kalb-i vîrân-ı hakîrânemizin ma'mûr u şâdân buyurulması tazarru'âtına ictisâr¹³⁵ eyledim. Kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân.¹³⁶

[38İ^a/37M^b]

E'azz-ı Rûfekâ-yı 'Âcizîden Kal'a-i Sultâniyye Mutasarrıflığından Müttekâ'id 'Alî Râşid Efendi'nin İrtihâli Münâsebetiyle Birâderi Zeki Efendi'ye Yazılan Ta'ziyet-nâmedir:¹³⁷

Birâder-i e'azz ü ekberimiz Râşid Efendi Hazretlerinin henüz muttali' olduğum ziyâ'-ı ebedîsi cenân-ı velâ-i meşhûnumu fevka mâ yetesavver mükedder ü mahzûn lisânımı kâ'il-i (أنا لله وأنا إليه راجعون)¹³⁸ eyledi. Kendisiyle ülfetimiz sûretâ on altı seneden 'ibâret lâkin beynimizde rûhen cây-gîr olan muvâneset ü muhabbet bilâ-şekk yâdigâr-ı bezm-i elest olduğundan şu ufûl-i nâ-behengâm bu muhlis-i safvet-şî'âra pek 'amîk bir sûretde mûris-i âlâm oldu. Mağfûr-ı müşârûn-ileyh kudret-i kalemiyye ve kemâlât-ı 'ilmiyye ve fezâ'il-i ahlâkıyyesine inzimâm eden salâbet-i dîniyyesi ile hilkatin¹³⁹ nâdir yetiştirdiği bir vücûd-ı zî-kıymet fakat ekser-i efâzıl-ı ümmet gibi nihâyet o da çarh-ı gaddârın vaz'-ı kader-i nâ-şinâsânesi¹⁴⁰ te'sîriyle 'âzim-i âhîret olduğu için ne kadar te'essüf edilse azdır. Hemân cenâb-ı Erhamû'r-râhimîn kendisini Firdevs-i berînde hem-bezm-i hulefâ-yı râşidîn buyursun. Âmîn. Takdîre 'arz-ı teslimiyyet insân için vâcibe-i zimmet olduğu cihetle her hâlde ibrâz-ı sabr u metânet ve hikmet-i hafiyye-i ilâhiyyeye rabt-ı kalb-i 'ubûdiyyetle ta'dîl-i hüznü gayret eylemelerinin ve de'avât-ı hayriyyelerinin tekrârıyla te'essürât-ı kalbiyyelerine tamâmıyla iştirâk eylediğimin gerek halîle ve kerîme gerek bütün efrâd-ı 'âile-i

¹³² Ânân ki hâk râ be-nazar kîmiyâ konend/Âyâ buved ki gûşe-i çeşmî be-mâ konend: Nazarlarıyle toprağı altın haline getirenler, acaba göz uciyle bize de bakmazlar mı ki? Beyit için bk. Hâfız-ı Şîrâzî 1944: 138.

¹³³ M: Kâdiköyü'nde 'Osmân Ağa Mahallesi İmâmı 'Âsım Efendi Tarafından 'Arz-ı Hâl

¹³⁴ M: 'adâlet-âyîn

¹³⁵ M: cesâret

¹³⁶ M: + lutf u ihsân şevketlü kudretlü ilâ âhirihî.

¹³⁷ M: Çanakkale Mutasarrıflığından Müttekâ'id 'Alî Râşid Efendi'nin İrtihâli Münâsebetiyle Birâderine Ta'ziyet-nâme

¹³⁸ "Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz ona döneceğiz." (el-Bakara 2/156)

¹³⁹ M: fitratın

¹⁴⁰ İ: nâ-şinânesi

muhteremesine iblâğı ricâsıyla îfâ-yı farîza-i ta'ziyete mübâderet eyledim efendim. fî 7 Mart sene 334.

[38İ^b/38M^a]

Hüseyin Kâzım Bey Efendî'ye Cevâb-nâme:

18 Teşrîn-i Evvel sene 926 târîhli lutf-nâme-i kerîmânelerini aldım. Râsîd Takıyyüddîn'in eseri hakkında ihtiyâr buyurulan zahmetden dolayı bi'l-hâssa takdîm-i teşekkürât eylerim. Bu bâbda antikacının ifâdesine 'atfen beyân olunan mütâla'a vârid ve doğrudur. Evvelce kitâbın takdîr-i kıymeti için müteheyyi-i 'azimet bir zât vesâletiyle hâricî bir müzeyye mürâca'at tedbîri der-meyân buyurulması üzerine bendeniz de ana muntâzırın bizim müze müdürü Halîl Bey Efendî'yi ve lisân münâsebetiyle mü'ellifin memleketine hem-civâr olan Mısır Müzesi'ni tahattur etmiş idim. Geçende 'arz etdiğim vech-ile esâsen fikr-i 'âcizi nüshâ-i yegâne olan bu eserin memleketimiz dâhilinde ve bir mü'essesesi-i resmiyyede te'mîn-i mahfûziyyetidir. Binâberîn hâricî müzelerle mü'esseseler pek yüksek kıymet dahi¹⁴¹ verseler eserin anlara intikâline müsâ'ade-i vicdân ve imkân olmadığından bu cihet bî-sûd ve kuru lâfdan ma'dûd kalır. Bir şık daha vardır ki o da eseri bizim rasad-hâneye yâhûd müzeyye vakf ü ihdâ etmek kazıyyesidir. Vâkı'â bu sûret şîme-i hamıyyete en muvâfık bir keyfiyyet ise de hasbe'z-zamân buna imkân olmadığına müte'essifim. Bununla berâber hâricin vereceğine bakmayarak eserin memleketimizde kalmasını iltizâm sûretiyle şu vazîfe-i vatan-perveri mehmâ-emken îfâ edilmiş olacağını zann ile müsterîhim. Bu hâlde yapılacak şey ana nâfi' bir mukâbele şartıyla rasad-hânemize terk ü tevdi' keyfiyyetidir. Artık bundan dolayı şuraya buraya mürâca'at zâ'id bir külfet olacağından yeni ve 'asrî bir usûl ile ya'nî tayyâre râsîdî gözüyle yüksek bir zâviye-i rû'yetten hall-i müşkil edecek tarîk-i eslemi taharrî ve tesbît eyledim. Bakınız nasıl: Kâdîköyü, Beylerbeyi ve rasad-hâne mevki'i takrîben bir tûl hattı üzerine [39İ^a] tesâdüf ediyor. Bunlardan Beylerbeyi her iki noktanın vasatında bulunuyor. Ta'bîr-i âharla Fatîn Efendi üstâdımızla sâhib-i eser beyninde zât-ı 'âlî-i birâderâneleri bulunduğundan mevki'an ve hikmeten vazîfe-i fazl [38M^b] u tavassut size düşüyor. Vâkı'â Râsîd Takıyyüddîn'in mezâyâsını ve âsârının derece-i kıymet ü behâsını memleketimizde büyük bir 'adese-i vukûf ile tedkîk ve takdîr edecek zât elbette Halîl Bey'den ziyâde hasbe'l-ihtisâs Fatîn Efendi olduğunda şübhe yokdur. Hattâ bir kıyâs yapılarak Halîl Bey arzî üstâdımız semâvî ve riyâzî şeylerle müştâgil olduğundan bu husûsda beynlerindeki fark bî-riyâ beyne's-serâ ve's-süreyyâdır denilebiliyor. Fakat bu güne üstâd-ı fezâ-yı metâ'in müşterîsi mevki'inde bulduklarından bu mevzu'ü âhara terk etmek mecbûriyyetinde kalmışlardır. Bu hâlde kendinden sonra parlak ve sa'd-âver bir sûretde icrâ-yı ahkâm etmiş mutasavver birtakım sitâre-i münevver meyânında fikr-i cevval ve re'y-i nevvâr-ı 'âlîleri âfâk-ı isâbete güneş gibi lem'a-nisâr olduğundan tensîb ü takdîre 'â'id ve zâtü'l-kürsî gibi 'ulvî olan makâm daha doğrusu hakk-ı kelâm sizin olmak lâzım gelir. Tensîb-i 'âlîleriyle hazret-i üstâd eğer bunda ittihâd ederse bedr-i âmâl ü ârzû muttâlî' husûlde 'arz-ı rû etmiş olur. Bâkî tekrîmât ü ihtirâmât-ı kadîme ve kaviyyemi bu vesîle ile de 'arz ve tekrâr ederim efendim hazretleri. fî 20 Teşrîn-i Evvel sene 926.

[39İ^b/39M^a]

Terceme-i Hâlim:¹⁴²

İsmim Mehmed Sa'îd'dir. Mîlâdî 1860 senesi Temmuz'una müsâdif 1277 senesi Muharrem'inde İstanbul'da Kâdîköyü'nde tevellüd etmişim. Pederim Dâhiliyye Nezâreti Mektûbî Kalemî mümeyyizliğinden mütekâ'id merhûm Tâhir Efendi'dir. Vâlidem 'Atîk Umûr-ı Mülkiyye kalemî hulefâsından ve ser-mî'mârân-ı hâssa el-Hâc Kâsım Ağa ve Narhî Hasan Efendi evlâdından merhûm Halîl Bey'in kerîmesi ve Silâhdâr merhûm Mehmed İslâm Ağa hafidesi Şerîfe Emine Hanım'dır. Büyük pederim (*Sicill-i 'Osmânî*) nâmındaki eserin ikinci cildinin 533'üncü sahîfesindeki muhtasar terceme-i hâlinde muharrer olduğu üzere son me'mûriyyet olarak De'âvî Nezâreti mu'âvin-i evvelliğinde bulduktan sonra 1288¹⁴³ Receb'inde vefât eden merhûm¹⁴⁴ Mehmed Nâşir Efendi'dir. Anın pederi Kethudâ Kalemî ser-hulefâsı olup Rusya üzerine ihrâc

¹⁴¹ M: de

¹⁴² M: Terceme-i Hâl-i 'Âcizî

¹⁴³ M: + senesi

¹⁴⁴ M: - merhûm

olunan Ordu-yı Hümâyûn ve Sadr-ı A'zam Ziyâ Yûsuf Paşa ma'iyyeti ile Şumnu'ya 'azîmet ve oradan 1226¹⁴⁵ Receb'inde rihlet eden el-Hâc Ahmed Niyâzî Efendi'dir. Anın pederi erbâb-ı tumâr ve ze'âmetden Ahîskavî Mehmed Ağa'dır. Şerâfet-i nesebimiz yedimizde bulunan şecere ile müsbetdir. Evvelâ Çiçek Pazarı ve Vâlide-i Rüşdiyye mekteplerinde ve ahîren Lisân Mektebinde tahsîl eyledim.¹⁴⁶ Hocazâde Mehmed Efendi'den vesâ'ir mu'allim-i mahsûsdan 'Arabî ve Farsî ve ba'zı 'ulûm-ı nâfi'a te'allüm ve Âmedî hulefâlığında ve Şûrâ-yı Devlet a'zâlığında bulunmuş olan Cihânzâde¹⁴⁷ demekle meşhûr Es'ad Bey merhûmdan hatt-ı rik'a temeşşuk etdim. 1292¹⁴⁸ Receb'inde on beş yaşında olduğum hâlde Sadâret Mektûbî Kalemine mülâzemeten çerâğ eyledim. 1294 senesinde müceddeden kırk kuruş ma'âşa nâ'il oldum. 1302 senesi Şevvâl'inde 'Alî Nâmîk Efendizâde sadr-ı mağfûr Mehmed Sa'îd Paşa'nın (hüsn-i hat ve selika ashâbından olması [40İ^a] cihetiyle) kaydıyla vâki' olan 'arzı üzerine bin iki yüz kuruş ma'âşla Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn dördüncü sınıf hulefâlığına bâ-irâde me'mûr oldum. Bi't-tedric sınıf-ı evvele irtikâ eyledim. 319¹⁴⁹ Cümâde'l-âhire'sinde 'ilâve-i me'mûriyyet edilen¹⁵⁰ Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ zabıt kitâbeti vazîfesini ifâ etmekde iken 1320 senesi Şevvâl'inde Avlonyalı Mustafâ Paşazâde Ferîd Paşa'nın mesned-i sadâreti ihrâzından birkaç gün sonra 'ilâveten mühürdârlığı hizmetine ta'yîn edildim. Paşa-yı müşârün-ileyhin infisâline kadar beş buçuk sene geceli gündüzlü hizmet-i mezkûreyi ifâ eyledim. 1326 senesi Ramazân'ında Sadr-ı A'zam [39M^b] Kâmil Paşa merhûmun zamânında münhal olan Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn mu'âvinliğine yedi bin kuruş ma'âşla ta'yîn olundum. 1327 senesi Şa'bân'ında icrâ olunan tensikât sırasında mu'âvinliğin lağvı üzerine üç bin kuruş ma'âşla tekrâr Meclis-i Vükelâ zabıt kitâbetine ric'at eyledim¹⁵¹. Sene-i mezkûre Zî'l-ka'de'sinde Sadr-ı A'zam Hüseyin Hilmi Paşa'nın zamânında beş bin kuruş ma'âşla ve tahrîrât müdürü 'unvânıyla sadâret mektûbculuğuna me'mûr oldum. Müşârün-ileyhin ve Sadr-ı A'zam Hakkı, Sa'îd, Ahmed Muhtâr, Kâmil ve Mahmûd Şevket Paşa merhûmların zamânında husûsiyle Balkan muhârebesi esnâsında gece Bâb-ı Âlî'de yatmak sûretiyle hizmet-i mezkûreyi ifâya bezli-i meçhûd eyledim. En-nihâye (Allah'a sığın şahs-ı halîmin gazabından/Zîrâ yumuşak hûylu atın çiftesi pekdir)¹⁵² medlûlüne mâ-sadak olarak bin üç yüz otuz bir¹⁵³ senesi Ramazân'ı evâhirinde bilâ-fâsıla otuz dokuz sene hizmet-i devletde bulunduktan sonra ilk def'a olarak infisâl etdim. Reviyyet ve kiyâseti hüsn-i sıyt ü şöhreti ile müşârün-bi'l-benân olan bir Sa'îd Paşa'nın mazhar-ı takdîri olmağla müftehir ve mesrûr ve 'ac-zı mutlak ıtlâkına¹⁵⁴ şâyân bulunan bir¹⁵⁵ dîgerinin 'azliyle münkesir ve mağdûr olarak imrâr-ı vakt etmekde iken Şeyhü'l-İslâm merhûm Hayrî Efendi'nin vesâ'ir ba'zı eviddânın teklîf ve isrârları üzerine Medresetü'l-hattâtın rik'a hattı mu'allimliğini mücerred evlâd-ı vatana [40İ^b] hizmet maksadıyla kabûl ederek bir müddetden beri hüsn ve kâ'ideden ârî bir pîç şeklinde kökleşmeğe başladığı nazar-ı esefle görülen hattın vaz'-ı aslî ve müstahsenine¹⁵⁶ ircâ'ına bezli-i mesâ'î ederek burada dahi birkaç talebeye icâzet vermeğe muvaffak olduğum bir sırada ya'nî 1336 senesi Şevvâl'inde altı bin kuruş ma'âşla Mâbeyn-i Hümâyûn ikinci kitâbeti hizmetine ve 1340 senesinde hizmet-i mezkûre 'uhdemde bulunmak üzere fakat on bin kuruş ma'âşla Hazîne-i Hâssa Müdüriyyet-i 'Umûmiyyesi vekâletine ta'yîn olundum. Tebeddül-i ahîr üzerine 'Abdülmeçîd Efendi zamânında birkaç gün vekâlet-i mezkûrede bulunduktan sonra izhâr eylediğim ârzû üzerine 2 Rebî'ü'l-âhir sene 1341 târîhinde infisâl ve bi'l-

¹⁴⁵ M: + senesi

¹⁴⁶ M: etdim/+ ayrıca

¹⁴⁷ M: + dâmâdı

¹⁴⁸ M: + senesi

¹⁴⁹ M: 1319/+ senesi

¹⁵⁰ M: olarak

¹⁵¹ M: etdim

¹⁵² Beyit için bk. Ziyâ Paşa 1928: s. 12.

¹⁵³ M: 1331

¹⁵⁴ M: ve her ma'nâsıyla küçük bir [?] ıtlâkına

¹⁵⁵ M: - bir

¹⁵⁶ İ: müstahsene

âhire istid'â-yı tekâ'üdle yarım 'asırlık hizmet-i fi'liyye-i devleti yüzümün akıyla nihâyete îsâl eyledim. Cümâde'l-ûlâ sene 1342.

Lehü'l-hamd dâ'imâ kemâl-i 'iffet ve istikâmetle îfâ etdiğim hidemâtın [40M^a] nişâne-i takdîri olmak üzere rütbe-i sâliseden başlayarak tedricen kat'-ı merâtible rütbe-i bâlâya ve Mecîdî nişânının birinci ve 'Osmânî nişânının ikinci rütbelerine ve altun¹⁵⁷ gümüş imtiyâz ve altun liyâkat ve gümüş iftihâr ve Yunan muhârebe madalyalarına nâ'il oldum.

Küçük yaşımdan beri yazdığım mensûr ve manzûm âsârımı câmi' mecmû'a hânemizle berâber muhterik olmağla¹⁵⁸ âsâr-ı edebiyemden¹⁵⁹ hâfızamda ve ba'zı zevâtta¹⁶⁰ kalan aksâmını cem' ile husûle gelen *Necm-i Seher* 'unvânlı¹⁶¹ bir eser-i muhtasarım olduğunu (Kâmil artar hemîşe kadr-i hüner/Andırır cihânda sâhibin eser)¹⁶² medlûlüne mâ-sadak olmak ümîdiyle burada zikre lüzûm gördüm.

Hîçbir nisbet ve qarâbetim olmadığı hâlde zamm-ı ma'âş rütbe ve me'mûriyyet sûretiyle [41İ^a] feyz ve terakkîye delâlet eden ve her vesîle ile hakk-ı 'âcizîde izhâr-ı teveccüh eylemiş olan müşârün-ileyh Sa'îd Paşa Hazretlerinin vesâ'ir iltifât ve lutfunu gördüğüm bu gibi zevâtın nâmlarını rahmetle yâd ile terceme-i hâl-i fakîr hitâm-pezîr oldu.

¹⁵⁷ M: + ve

¹⁵⁸ M: olduğundan

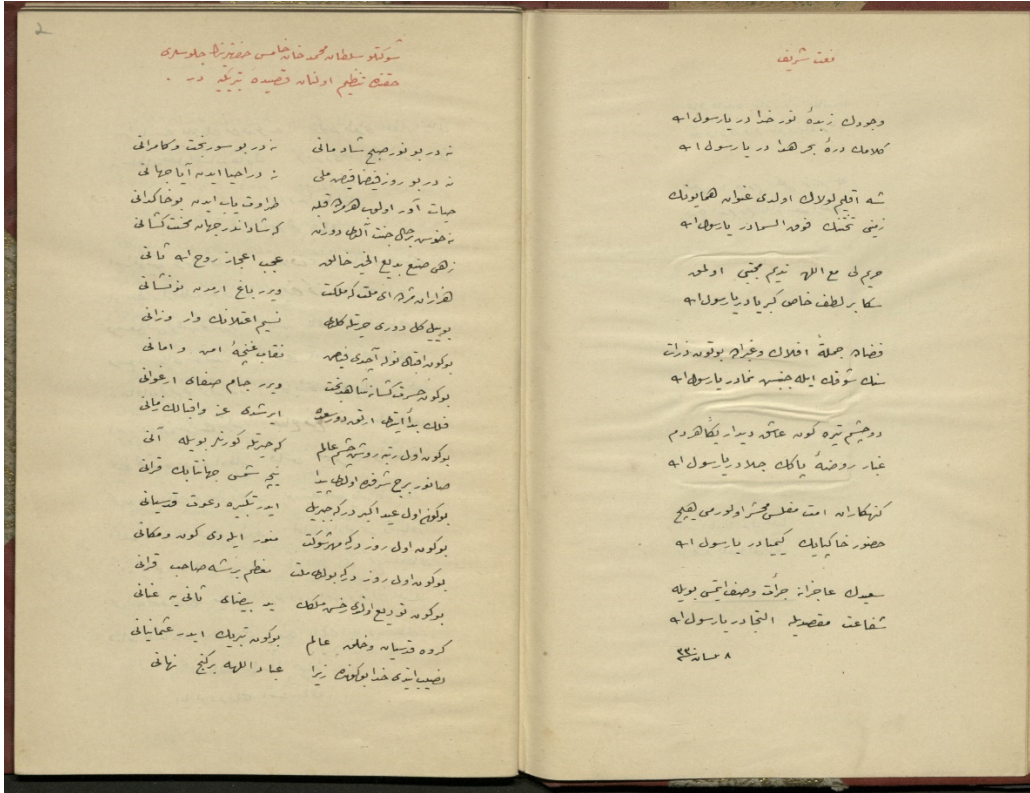
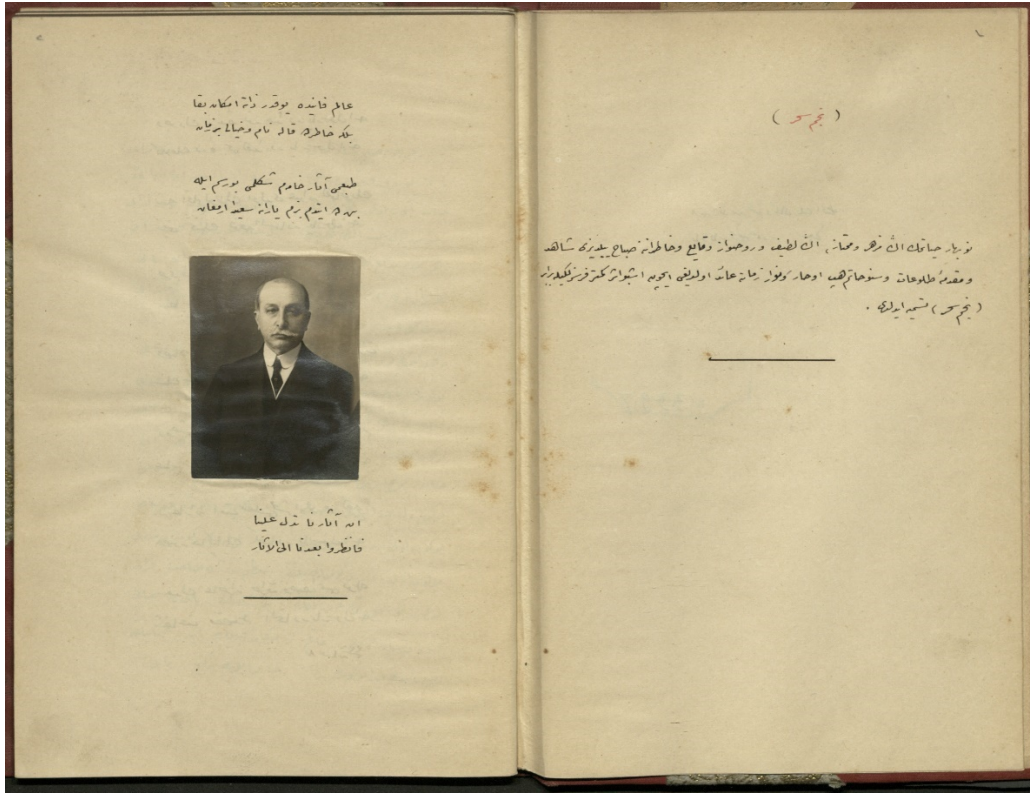
¹⁵⁹ M: - âsâr-ı edebiyemden

¹⁶⁰ M: zevât yedinde

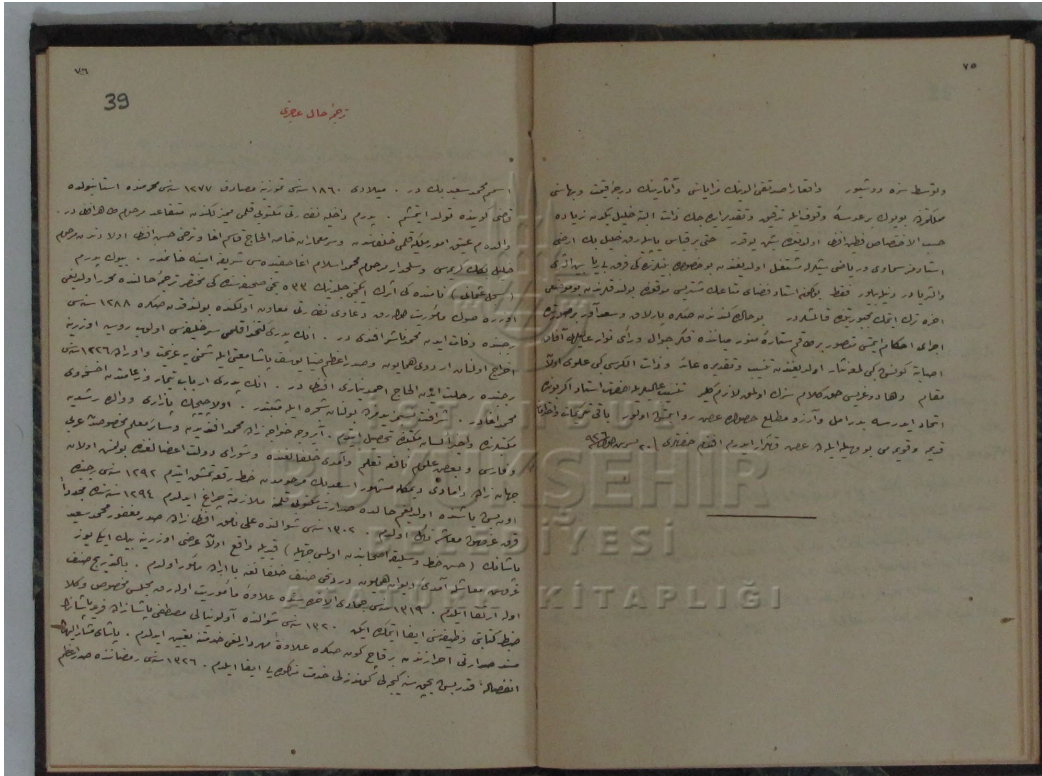
¹⁶¹ M: + gayr-i matbû'

¹⁶² Beytin ikinci mısraı aslında "Andırır sâhibin cihânda eser" şeklindedir. bk. Yûsuf Kâmil Paşa 1279: 3.

Ek-1: Yazma Nüshalardan Örnek Varaklar

İbnülemin Koleksiyonu nr. 3397/NEKTY10813

Muallim Cevdet Yazmaları nr. 280

EK-2: Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH.SAİD.d), 10/181-182:**[181]**

Mehmed Sa'îd Bey Mektûbî-i Dâhiliyye Odası mümeyyizi Tâhir Efendi'nin mahdûmudur.

Bin iki yüz yetmiş yedi senesi hicrîsinde Dersa'âdet'de tevellüd eylemiştir.

Mu'allim-i mahsûsdan mukaddemât-ı 'ulûmu okudukdan sonra Vâlide Mekteb-i Rüşdiyyesinde tahsîl-i fûnûn eylemiştir. Türkçe kitâbet eder. Fransızcaya âşinâdır. Bin iki yüz doksan iki senesi Receb'inin beşinci günü on beş yaşında olduğu hâlde mülâzemetle Mektûbî-i Sadr-ı 'Âlî Odasına dâhil olarak doksan dört senesi Safer'inin yirmi yedisinde müceddeden kırk kuruş ma'âşa nâ'il ve ma'âş-ı mezbûr doksan beş senesi Receb'inin on üçünde kırk ve Zî'l-hicce'sinin on beşinde otuz kuruş zamm ile yüz on kuruşa vâsıl olmuş iken doksan altı senesi şehir-i Ramazân-ı Şerîf'inin yirmi beşinde icrâ olunan 'öşr tenkîhâtı sırasında doksan dokuz kuruşa tedennî ve sene-i mezbûre Zî'l-hicce'sinin yirmi dokuzunda elli bir kuruş zammıyla yüz elli kuruşa iblâğ olunmuş ve doksan yedi senesi Rebî'ü'l-âhîr'inin ikisinde vâkî' olan yüzde yirmi tenzîlât kalemce mahlûl olan ma'âşdan kapatılarak elli kuruş daha 'ilâvesiyle iki yüz kuruş ve doksan dokuz senesi Muharrem'inin yirmi birinde yüz ve Cümâde'l-âhire'sinin yirmi dördünde yüz elli ve bin üç yüz senesi Şa'bân-ı Şerîf'inin yirmi altısında yine yüz ve bin üç yüz bir senesi Cümâde'l-ûlâ'sı guresinde kezâlik yüz kuruş zamâyim vukû'uyla altı yüz elli kuruşa terakkî edip bin üç yüz iki senesi Şevvâl'inin yirmi üçünde bin iki yüz kuruş ma'âş ile Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Odasının dördüncü sınıf hulefâsı silkine ilhâk olunmuştur. Doksan dokuz senesi Şa'bân-ı Şerîf'inin on ikisinde rütbe-i sâliseyi ve bin üç yüz senesi şehir-i Ramazân-ı Şerîf'inin yirmi sekizinde rütbe-i sâniyye sınıf-ı sâniisini ve bin üç yüz bir senesi Muharrem'inin beşinde dahi sınıf-ı mütemâyizini ihrâz eylemiştir.

Şimdiye kadar müceb-i mes'ûliyyet ve şikâyet bir güne hareketde bulunmamıştır.

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn 'Atûfetlü Tevfik Bey Efendi Hazretleri tarafından yazılan mülâhazada mûmâ-ileyh hakkında hüsn-i hat ve selîka ashâbından edîb ve müdâvim bir zâtdır denilmiştir. fî 14 Ramazân sene 303 ve fî 4 Haziran sene 302.

Mûmâ-ileyh Sa'îd Bey'in hâ'iz olduğu rütbe-i sâniyye sınıf-ı mütemâyizini bin üç yüz üç senesi Zî'l-hicce'sinin dokuzunda ûlâ sınıf-ı sâniisine terfî' buyurulmuştur.

Mîr-i mûmâ-ileyh ma'âş-ı bin üç yüz dört senesi Cümâde'l-ûlâ'sının dördünde vâkî' bin üç yüz iki senesi Kânûn-ı Sâni'sinin on altısında üç yüz kuruş zammıyla bin beş yüz kuruşa iblâğ olunarak bin üç yüz beş senesi Muharrem'inin on birinde üçüncü rütbeden Mecîdî nişân-ı ihsân buyurulmuştur.

Mîr-i mûmâ-ileyhe bin üç yüz yedi senesi Muharrem'inin altısında dördüncü rütbeden nişân-ı 'Osmânî ihsân buyurulmuştur.

Mûmâ-ileyh bin üç yüz sekiz senesi yirmi altısında bin sekiz yüz kuruş ma'âş ile üçüncü sınıfa nakl olunarak sene-i merkûme Rebî'ü'l-evvel'inin yirmi dokuzunda ma'âşına iki yüz kuruş zamm edilmiştir.

Mîr-i mûmâ-ileyhin ma'âşına bin üç yüz dokuz senesi Cümâde'l-âhire'sinin yirmi birinde yüz elli kuruş zamm edilmiştir.

Mîr-i mûmâ-ileyh vezâ'if-i me'mûriyyetini ibkâda müşâhid olan ikdâm ve mesâ'îsi ve şâyeste-i 'âtîfet-i seniyye olunmasına mebnî bin üç yüz on senesi Cümâde'l-ûlâ'sı guresinde üçüncü rütbeden nişân-ı 'âlî-i 'Osmânî ihsân buyurulmuştur. Mîr-i mûmâ-ileyhin ma'âş-ı sene-i merkûme Cümâde'l-âhire'sinin yirmi dördünde = Kânûn-ı Sâni sene 308 iki bin üç yüz ve sene-i merkûme Zî'l-hicce'sinin on beşinde = 17 Haziran sene 309 iki bin dört yüz ve bin üç yüz on iki senesi Rebî'ü'l-evvel'inin yedisinde 26 Ağustos sene 310 iki bin beş yüz elli kuruşa iblâğ edildiği Dâhiliyye Muhâsebesinin 8 Mart sene 315 târîhli müzekkeresinde gösterilmiştir. Mîr-i müşârün-ileyhe vezâ'if-i me'mûriyyetini reviyetmendâne ibkâ etmekde olmasına mebnî sene-i merkûme Receb'inin on dördünde rütbe-i ûlâ sınıf-ı ûlâ tevcîh buyurulmuştur. Mîr-i müşârün-ileyhin ma'âş-ı şehir-i mezkûrun on yedisinde 1 Kânûn-ı Sâni sene 310 iki bin sekiz yüz ve bin üç yüz on üç senesi Zî'l-ka'de'si selhinde 1 Mayıs sene 312 üç bin kuruşa iblâğ edildiği mezkûr müzekkerede gösterilmiştir. Mîr-i müşârün-ileyh vezâ'if-i me'mûriyyetini hüsn-i ibkâda mesâ'î-i memdûha ve reviyetkârânesine mebnî bin üç yüz on dört senesi Receb'inin on dokuzunda ikinci rütbeden Mecîdî nişân-ı zî-şân-ı ihsân buyurulmuştur. Mîr-i müşârün-ileyhin ma'âş-ı sene-i merkûme Şevvâl'inin dokuzunda 1 Mart sene 313 'öşr bi't-te'cîl iki bin yedi yüz kuruşa tenezzül ve bin üç yüz on beş senesi Muharrem'inin on ikisinde iki bin sekiz yüz ve bin üç yüz on altı senesi Safer'inin

yirmi ikisinde 1 Temmuz sene 314 üç bin yüz kuruşa terakkî eylediği mezkûr müzekkerede gösterilmiştir.

Mîr-i müşârün-ileyh bin üç yüz on bir senesi Cümâde'l-ûlâ'sı guresinde gümüş iftihâr ve bin üç yüz on beş senesi Rebî'ü'l-âhir'inin on altısında Yunan muhârebe madalyaları ihsân buyurulduğu ol bâbdaki berât-ı hümayûnlardan anlaşılmıştır.

Mîr-i müşârün-ileyhe ehliyyet ve reviyet ve sadâkatle berâber vezâ'if-i me'mûriyyetinin hüsn-i ifâsında görülen ikdâm ve mesâ'isi cihetiyle bin üç yüz on altı senesi Şa'bân'ı guresinde tebdîlen ikinci rütbeden nişân-ı 'Osmânî ihsân buyurulmuştur.

Mîr-i müşârün-ileyhin ma'âşî sene-i mezkûre Ramazân'ı selhinde 30 Kânûn-ı Sâni sene 314 üç bin dört yüz kuruşa iblâğ buyurulduğu Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesi Muhâsebesinin 3 Nisan sene 324 târihli tezkere-i cevâbiyyesinde gösterilmiştir.

Mîr-i müşârün-ileyhe vezâ'if-i mevdû'asını reviyetmendâne ve mukaddemâne ifâ etmekde olunmasından nâşî bin üç yüz on sekiz senesi Cemâziye'l-evvel'inin dördünde tebdîlen birinci rütbeden Mecîdî nişân-ı zî-şânî ihsân buyurulmuştur.

Mîr-i müşârün-ileyhin ma'âşî bin üç yüz on dokuz senesi Safer'inin üçünde 9 Mayıs sene 317 beş bin kuruşa iblâğ ve bin üç yüz yirmi senesi Şevvâl'inin yirmi ikisinden i'tibâren 8 Kânûn-ı Sâni sene 318 Sadr-ı 'Âli Mühürdârlığı ma'âşî olarak dokuz yüz yetmiş iki kuruş tahsis buyurulduğu ve bin üç yüz yirmi bir senesi Safer'inin on üçünde 28 Nisan sene 319 ma'âşî altı bin kuruşa terakkî eylediği muhâsebe-i mezkûrenin sâlifü'z-zikr 3 Nisan sene 324 târihli müzekkere-i cevâbiyyesinde bildirilmiştir. Mîr-i müşârün-ileyh umûr-ı me'mûresinde müşâhede olan ikdâmât-ı sadâkatkârânesi cihetiyle sene-i mezkûrede Rebî'ü'l-evvel'inin yirmi altısında terfî'an rütbe-i bâlâ tevcih buyurulmuştur.

Mîr-i müşârün-ileyhe bin üç yüz yirmi iki senesi Receb'inin üçünde altun liyâkat madalyası ihsân buyurulduğu berât-ı hümayûndan anlaşılmıştır.

Mîr-i müşârün-ileyhin ma'âşî şehir-i mezkûrun yirmi altısında 23 Eylül sene 320 altı bin dört yüz kuruş doldurduğu zikr olunan muhâsebenin 3 Nisan sene 324 târihli tezkere-i cevâbiyyesinde gösterilmiştir.

[182]

Mîr-i müşârün-ileyhe bin üç yüz yirmi üç senesi Zi'l-ka'de'sinin sekizinde altun imtâz madalyası ihsân buyurulduğu ol bâbdaki berât-ı hümayûndan anlaşılmıştır ve mezkûr berât-ı hümayûn Sicill-i Ahvâl İdâre-i 'Umûmiyyesince 'aynen görülerek i'âde edilmiştir.

Müşârün-ileyhin bin üç yirmi yedi senesi Rebî'ü'l-evvel'inin yirmi üçünde 1 Nisan 325 muvakkat bütçe mücibince ma'âşî dört bin kuruşa tenzîl olunup Şa'bân'ın yirmi üçünde 23 Ağustos sene 325 icrâ kılınan tensikâtda üç bin kuruş ma'âşla Meclis-i Vükelâ Zabıt Kitâbetine me'mûr buyurulduğu Dâhiliyye Muhâsebe Müdüriyyetininin 1 Kânûn-ı Evvel sene 325 târihli müzekkere-i cevâbiyyesinde beyân kılınmıştır.

Mîr-i müşârün-ileyh kıdem ve kifâyetine mebnî bi'l-istîzân şeref-sâdır olan irâde-i seniyye mücibince sene-i merkûme Zi'l-ka'de'sinin dokuzunda 9 Teşrîn-i Sâni sene 325 beş bin kuruş ma'âşla Sadâret-i 'Uzmâ Tahrîrât Müdüriyyetine nakl buyurulmuştur.

Müşârün-ileyh bin üç yüz otuz bir senesi Ramazân'ının yirmi üçünde 13 Ağustos sene 329 'azliyle yerine dîgeri ta'yîn buyurulmuştur.

Müşârün-ileyh 13 Ağustos sene 329 târihinde iki bin beş yüz kuruş ma'zûliyyet ma'âşî tahsis kılındığı Mahsûsât-ı Zâtiyye Müdüriyyetininin 11 Teşrîn-i Sâni sene 329 târihli müzekkeresiyle bildirilmiştir. fî 19 Mart sene 330.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 915-934

AKHISARLI NEVÂLÎ'NİN DUÂNÂME'Sİ

Muzaffer Kılıç

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (mzffrkilic@gmail.com), ORCID: 0000-0002-3861-9090/
Assistant Professor Dr., Kırklareli University Faculty of Theology

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 13.11.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Kılıç, Muzaffer (2022), "Akhisarlı Nevâlî'nin Duânâme'si", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 915-934.

Kılıç, Muzaffer (2022), "Nawali of Akhisar's Duaname", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 915-934.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bu makale, Uluslararası Geçmişten Günümüze Manisa Sempozyumu-II (21-23 Eylül 2022) programında sunulan "Akhisarlı Nevâlî ve Kânûnî Sultan Süleyman'a Sunduğu Duânâme'si" adlı bildirinin genişletilmiş ve metin neşirli hâlidir. *Duânâme*'deki Arapça metin ve manzumelerin çevirisinde yardımlarına müracaat ettiğim kıymetli meslektaşım Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Öztürk'e canıgönülden teşekkür ederim.

Akhisarlı Nevâlî'nin Duânâme'si

Özet

Asıl adı Nasuh olan Nevâlî, XVI. asrın âlim ve şairlerindedir. Saruhan sancağının Akhisar kazasında dünyaya gelen şair, medrese eğitiminin ardından başladığı müderrislik mesleğini uzun yıllar sürdürmüştür. Hayatının son dönemlerinde ise şehzade Mehmed'in (III. Mehmed) hocası olmuştur. Türkçe ve Farsça şiirler söyleyen şairin, birçok eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri de bugüne kadar herhangi bir çalışmaya konu olmamış *Duânâme*'sidir. *Duânâme*'nin telif tarihi bilinmemekle beraber 1553'ten kısa bir süre sonra kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Kânûnî Sultan Süleyman adına yazılan bu eserin bilinen tek nüshası, müellif hattı olup Ankara Milli Kütüphane A 9584 numarada yer almaktadır. *Duânâme*; mukaddime, duâ ve arz-ı hâl olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Mensur ve manzum olarak kaleme alınan eserde muhtelif nazım şekillerinde Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler yer almaktadır. Eserdeki şiirler sanatlı bir dille, mensur kısımlar ise süslü nesir üslubuyla kaleme alınmıştır. Eserde sultanın eşliğinden başka bir sığınağı olmadığını söyleyen şair; sultanın cömertlik, adalet ve doğruluk gibi vasıflarından övgüyle bahsedip dualar ederek ondan ihsan ümit ettiğini ifade eder. Bu makalede öncelikle Nevâlî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verilecek, akabinde *Duânâme* tanıtılarak nüshası bilgisi, muhtevası ve dil özellikleri değerlendirilecektir. Son olarak eserin metni transkripsiyonlu bir şekilde sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akhisarlı Nevâlî, *Duânâme*, Kânûnî Sultan Süleyman, XVI. asır Türk Edebiyatı, Methiye.

Nawali of Akhisar's Duaname

Abstract

Nawâlî, whose real name was Nasuh, was a scholar and poet of the 16th century. The poet, who was born in Akhisar accident of Saruhan sanjak, continued his profession as a muderris for many years after his madrasah education. In the last periods of his life, he became the teacher of Prince Mehmed (Mehmed III). The poet, who sings poems in Turkish and Persian, has many works. One of them is his *Duânâme*, which has not been the subject of any study so far. Although the date of *Duânâme*'s composition is unknown, it is estimated to have been written shortly after 1553. The only known copy of this work, written in the name of Sultan Suleiman the Magnificent, is in the author's manuscript and can be found in the Ankara National Library, number A 9584. *Duânâme* consists of three parts: preface, prayer chapter and the petition chapter. Written in prose and verse, the work includes Turkish, Persian and Arabic poems in various verse forms. The poems in the work are written in an artistic language and the prose parts are written in an ornate prose style. In the work, the poet says that he has no other refuge but the sultan's threshold, praises the sultan's qualities such as generosity, justice and truthfulness, and expresses that he hopes for favors from him by praying. In this article, firstly, brief information about Nawâlî's life and works will be given, then the *Duânâme* will be introduced and its copy information, content and language features will be evaluated. Finally, the text of the work will be presented in a transcribed form.

Keywords: Nawâlî of Akhisar's, *Duânâme*, Kânuni Sultan Suleiman, 16th century Turkish Literature, Eulogy.

Giriş

Duânâme, edebi bir tür olarak din ve devlet büyüklerine sunulmak amacıyla kaleme alınmış dua içerikli eserlerin genel adıdır. Ayrıca ezberlemek veya muayyen zamanlarda okunmak amacıyla çeşitli duaların bir araya getirildiği bazı eserlerin de duânâme olarak adlandırıldığı görülmektedir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de yakarış, dileme, arz-ı hâcât etme, seslenme ve davet etme vb. gibi anlamlarda kullanılan dua; ekseriyetle kulun aczini bilerek arz-ı hâl amacıyla Allah'tan niyazda bulunmasına denir (Cilacı 1994: IX/529; Parlador 1994: IX/530).

Klasik Türk edebiyatı mahsullerinin hemen hepsinde dua içerikli bölümlere rastlanmaktadır. Özellikle mürettep eserlerin mukaddime bölümlerinde; tevhid, münacât ve na't gibi medh ü senâyâ yer verildiği, ayrıca bir kişiye sunulan eserlerin muhtelif yerlerinde eserin sunulduğu kişi için dualar edildiği görülmektedir. Diğer yandan bütünüyle dua bahsine yoğunlaşan müstakil eserler bulunmaktadır.

Bilinen örnekler incelendiğinde duânâmelerin, telif tarzları bakımından ikiye ayrıldığı görülür. Bunların bir kısmı, din veya devlet büyüklerine sunulmak veya onlara dua ederek mansıp talep etmek amacıyla yazılmıştır. Buna Kara Fazlî (öl. 971/1564) (Özkat 2005: 35-36)¹, Kadızâde Mehmed İlmî (öl. 1045/1636) (Deniz 2008: 9-40)² ve bu çalışmada metni neşredilecek olan Nevâlî'nin (öl. 1003/1595) *Duânâme'sini* örnek gösterebiliriz. Ayrıca Vanî Mehmed Efendi'nin (öl. 1096/1685) *Münşeât*'ındaki Sultan IV. Mehmed'e (öl. 1104/1693) sunduğu mektup suretindeki duânâmeleri de bu grup içinde değerlendirmek mümkündür. Münşeattaki duânâmeler; İnebolu Gezisi, Çatalca yolculuğu, Kurban Bayramı, seferden dönüş'' vb. gibi sebeplerle kaleme alınmıştır (Vanî Mehmed Efendi: 13-30).³ Bir kişiye sunulmak/ithaf amacıyla kaleme alınan duânâmeler; memduha övgü bölümlerinin yoğun olması sebebiyle aynı zamanda methiye niteliği taşımaktadır.

Bazı duânâmeler ise ayet ve hadislerden iktibaslarla veya muayyen zamanlarda okunup ezberlenmek amacıyla bir araya getirilmiş dualardan oluşmaktadır. Bu şekilde tertip edilen eserlerde genel olarak ayet, hadis ve Arapça duaların aslı veya tercümeleri bulunmaktadır. Bunlara Ebüssuûd Efendi'nin *Duânâme'si* (Akgündüz 1994: X/365-371; Kaleli 2014: 112-143)⁴, Mehmed

¹ Şehzade Mehmed'in (öl. 950/1543) Manisa valiliği esnasında Divan kâtipliğini yapan Kara Fazlî, *Duânâme'sini* şehzade adına kaleme almıştır. Başlık (Duânâme-i Hazret-i Şâh-zâde-i Cevân-baht Tâle Bekâhu [Ömrü uzun olsun]) ve içeriğindeki Şehzade Mehmed'in ömrünün uzun olması için yapılan dualar eserin şehzadenin sağlığında telif edilmiş olduğunu gösterir. Konuşma diline yakın bir üslupla kaleme alınan bu eserde, ayet ve hadis iktibaslarıyla yapılan duaların yanı sıra şairin telifi olan mensur ve manzum bölümler de yer almaktadır. bk. Kara Fazlî (Yazma), *Duânâme*, Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi 314: vr. 99^b-102^b.

² Sultan IV. Murad için kaleme alınan mesnevi formundaki bu *Duânâme*, kısa mensur bir mukaddime ile başlar, dua faslı ise 107 beyitlik mesnevi bölümündedir.

³ Mektuplardan oluşan bu eserde dua içerikli bölümler duânâme olarak başlıklandırılmıştır. Yer yer manzum parçalar içerse de genel itibarıyla mensur tarzdadır. Ayet ve hadis iktibaslarıyla vücuda getirilen bu mektuplar aynı zamanda methiye niteliği taşımaktadır.

⁴ Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574) *Duânâme'sini*, Veziriazam Semiz Ali Paşa'ya (öl. 972/1565) sunmuştur. *Duânâme*, mukaddime ve yedi babdandır. Eserin muhtevası kısaca şöyledir: *Mukaddime*de duanın tarifi, fazilet ve şartları ile duası makbul olanlar ve duanın kabul alametleri; *birinci babda* ism-i a'zam duası; *ikinci babda* sefer, gaza, korku, sıkıntı ve hastalık halinde okunacak dualar; *üçüncü babda* sabah uyanırken ve akşam yatarken okunacak dualar; *dördüncü babda* yemek duası, elbise giyip çıkarırken ve hamama girip çıkarken okunacak dualar; *beşinci babda* kişinin ehl ü iyâl ve malını muhafaza için okuyacağı dualar; *altıncı babda* müslümanın kölesine yahut nikahladığı eşine edeceği hayır dua ile Hz. Peygamber'in Hz. Hasan ve Hüseyin'e ettiği dua; *yedinci babda* ise haftanın yedi günü namazda okunacak dualar yer almaktadır.

Fevzî Efendi'nin *Mevhîbetü'l-Vehhâb*'ı (Yüksel 2005: 50-51)⁵ ve Vanî Mehmed Efendi'nin *A'mâlî'l-yevm ve'l-leyl*'ini örnek olarak gösterebiliriz (Pazarbaşı 2003: XXVIII/458-459).⁶

1. Akhisarlı Nevâlî'nin Hayatı ve Eserleri

Akhisar'da dünyaya gelen Nevâlî'nin adı Nasûh'tur (Âşık Çelebi 2010: II/897-898; Ahdî 2005: 163-166). Eğitimini Manisa ve İstanbul medreselerinde tamamladıktan sonra Anadolu kazaskeri Molla Ca'fer Çelebi'nin (öl. 978/1570) tezkirecisi olmuş ve o esnada Safevîler'e karşı düzenlenen Nahcivan Seferi'ne katılmıştır. Kaynaklar Nahcivan Sefer'i dönüşünde (961/1554) önce mülazım daha sonra müderris olduğunu söylese de Nevâlî *Duânâme*'sinde Şehzâde Cihângir'in (öl. 960/1553) himmetiyle mülazım olduğunu söylemektedir. Bu da onun 960/1553'ten önce mülazım olduğunu gösterir (65^a). Mülazımlık akabinde İbrâhim Paşa, Mahmûd Paşa, Sahn, Şehzâde ve Süleymâniye medreselerinde müderrislik yaptığı bilinmektedir (Âşık Çelebi 2010: II/897-898; Nev'î-zâde Atâyî 2017: II/1071-72). Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yaptığı sırada III. Murad'ın oğlu Şehzâde Mehmed'in hocası Azmî Efendi (öl. 990/1582) vefat edince Nevâlî şehzade hocalığına getirilmiştir. 991/1583-84 yılında Şehzade Mehmed ile birlikte Manisa sancağına giden Nevâlî, 1003/1595 tarihinde vefat etmiştir (Nev'î-zâde Atâyî 2017: II/1071-72; Kâtip Çelebi 2007: I/82; Bursalı Mehmed Tahir 2016: I/462; Mehmed Süreyya 1996: IV/1230).

Nevâlî *Duânâme*'sinde bir dönem Nakşibendî meşayihinden Hakîm Çelebi Efendi'nin dergâhında bulunup ondan feyz aldığını dile getirir (64^b).⁷ Bu ifadeler onun Nakşibendî tarikatıyla olan münasebetini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim *Meşâirü'ş-Şu'arâ*'da Nevâlî'nin "Kitâb-ı *Faslü'l-Hitâb*'ın sebak-hanı" olduğunun söylenmesi bu hususu destekleyici mahiyettedir (Âşık Çelebi 2010: 897).⁸

Devrinde âlim, şair ve münşî yönleriyle temayüz eden Nevâlî'nin; *Kimyâ-yı Saâdet Tercümesi*, *Ferruh-nâme (Ahlak-ı Muhsinî Tercümesi)* (Akbulak 2013; Yücer 2019: 70-75)⁹ ve *Sırrü'l-Esrâr Tercümesi (Terceme-i Nesâih-i Aristatâlis)* (Yücer 2019) gibi tercümelerinin yanı sıra *Farsça Dîvân*'ı¹⁰ ile *Duânâme*'si bulunmaktadır. Ayrıca *Çeşme-i Hayât* adlı bir eserinin olduğu rivayet edilse de dil,

⁵ Mehmed Fevzî Efendi'nin *Mevhîbetü'l-Vehhâb*'ı dört bölümden oluşur. Bu eserin ilk bölümü *Mukaddimât*'ta tefsir, hadis, *Mesnevî* ve *Kasîde-i Bürde* gibi cami ve medreselerde okutulacak derslere başlamadan evvel okunacak duaları içerir. İkincisi olan *Tasliyat* (Salât u selâm) bölümünde mübarek gün ve gecelerde okunacak salat u selâm ibarelerine yer verir. Üçüncüsü olan *Tabirat* bölümünde ders ve vaaz esnasında Allah, enbiya, çâr-yâr, âl-i abâ, sahabeler ve Hz. Peygamber'in eşleri için kullanılacak saygı ve muhabbet ifadelerini içerir. Dördüncüsü olan *Da'avât* bölümünde ise önemli gün ve geceler başta olmak üzere muhtelif yer ve zamanlarda okunacak dualar yer alır. Arapça olarak verilen duaların akabinde Türkçe tercümelere yer alır.

⁶ Vanî Mehmed Efendi'nin sabah ve akşamları okuduğu dua ve zikirleri içermektedir. bk. Vanî Mehmed Efendi, *A'mâlî'l-yevm ve'l-leyl*, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmâil 727/4 ve Lâleli 164/1.

⁷ Emir Buhârî'nin halifelerinden olan Hakîm Çelebi, Emir Buhârî'nin vefatından sonra bir süre tekke kurmadan irşada devam etmiş ve sonrasında Rüstem Paşa'nın desteğiyle İstanbul'un Koska semtinde Hakîm Çelebi Tekkesi'ni kurmuştur. bk. Nev'î-zâde Atâyî 2017: I/657.

⁸ *Faslü'l-Hitâb*, Nakşi meşâyihinden Hâce Muhammed Pârsâ'nın (ö. 822/1420) Nakşibendîliğin tasavvufu ile irtibatına temas ettiği Farsça bir eserdir.

⁹ *Ferruh-nâme*, kaynaklarda *Sırrü'l-Esrâr Tercümesi (Terceme-i Nesâih-i Aristatâlis)* ile karıştırılmıştır. Bu eserlerden *Ferruh-nâme*, Hüseyin b. Ali el-Kâşîfî'nin 40 bölümden müteşekkil *Ahlak-ı Muhsinî*'sinin 16 bölüm şeklinde özetlenmiş tercümesidir. *Sırrü'l-Esrâr/Terceme-i Nesâih-i Aristatâlis* ise Aristoteles'e nispet edilen *Sırrü'l-Esrâr*'ın eklemeye ve çıkarmalarla telif-tercüme hüviyetinde yapılmış bir tercümesidir. Ayrıntı için bk. Yücer 2019: 83-101.

¹⁰ Nevâlî'nin İstanbul Millet Kütüphanesindeki *Farsça Dîvân* nüshası, Kânûnî Sultan Süleyman'a takdim amacıyla tertip edilmiştir. Bu nüsha "Uluslararası Geçmişten Günümüze Manisa Sempozyumu-II (21-23 Eylül 2022)" başlıklı sempozyumda Turgay Şafak tarafından tafsilatlı bir surette tanıtılmıştır. bk. Nevâlî, *Farsça Dîvân*, İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîrî Farsça No: 828.

üslup ve içerik bakımından Nevâlî'nin diğer eserlerinden ayrılan bu eserin, ona ait olması mümkün görünmemektedir (Kurnaz 2018; Yücer 2019: 69-70).¹¹

2. Duânâme

Nevâlî'nin Kânûnî Sultan Süleyman adına kaleme aldığı *Duânâme'sinin* eldeki tek nüshası, Ankara Milli Kütüphanedeki bir risale mecmuasında yer almaktadır (A 9584). Nevâlî'nin böyle bir eserinin varlığından ilk kez *Sırrü'l-Esrâr* literatürü ve Nevâlî'nin *Sırrü'l-Esrâr'ı* üzerine çalışan Elif Yücer bahsetmiştir (Yücer 2019: 69).

2.1. Nüsha Özellikleri

Nevâlî'nin *Duânâme'si* Ankara Milli Kütüphane A 9584 numarada yer alan bir risale mecmuası içerisinde (60^b-68^a). Mecmuada ayrıca Akşemseddin'in (öl. 863/1459) *Makâmât-ı Evliyâ'sı* (1^b-33^a) ile Abdullâh b. Muhammed'in (İbn Abdülkerîm) *Risâle-i Tasavvuf'u* (37^b-56^a) bulunmaktadır. Söz konusu risaleler incelendiğinde eserlerin; yaprak, renk ve hat özellikleri bakımından birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Ayrıca diğer eserlerde reddade bulunurken *Duânâme'de* bulunmadığı ve *Duânâme'nin* 61. varlığının, 67 ve 68. varaklar arasına gelecek şekilde karışık ciltlendiği görülmektedir. Tüm bunlar, mecmuanın birbirinden farklı yazmaların birleştirilmesiyle vücuda getirildiğini gösterir.

Duânâme'nin sonunda ana metinden farklı bir kalem ve hatla yazılmış Abdurrahmân Câmî'nin bir rubaisi ile ferağ kaydı bulunmaktadır. Ferağ kaydındaki "*Kâtibühü Nevâlî el-ḥaḳîr*" ibaresi, eserin müellif hattı olduğunu gösterir (68^a). Eserin telif tarihi meçhuldür. Bununla birlikte eserdeki bazı ipuçlarından hareketle *Duânâme'nin* 1553'ten kısa bir süre sonra yazıldığı tahmin edilmektedir (bkz. Eserin Tanıtımı).

Duânâme'nin bulunduğu mecmua; miklebi kopuk, yaldız zencirekli kahverengi meşin kaplı bir cilt içerisinde (60^b-68^a). 8 varaktan oluşan *Duânâme*, 186x119-132x75 mm. ebatındadır (60^b-68^a). Altın yaldızlı cetvel içine 15 satır olarak kaleme alınan eser, altın yaldızlı lacivert bir serlevha ile başlar. Nüshada durak işaretleri, manzume başlıkları; bazı ayet, ibare ve cümleler altın yaldızlı, metin ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Harekeli nesih hatla kaleme alınan nüshada sadece hatime manzumesi ile ferağ kaydı ana metinden farklı bir kalemle ve güzel talik hatla yazılmıştır. *Duânâme*, XVI. asrın imla hususiyetlerini yansıtabilecek tarzda kaleme alınmıştır. Metin genel itibarıyla harekeli bir şekilde yazılmakla beraber çok sayıda harekesiz kelimeye rastlanmaktadır.

Başı : "Şükr ü sipâs ol kâdir-i ber-kemâle ki bedâyi '-i inşâ vü ibdâ' da mütevaḥḥiddür"

Sonu : "ممدوح چون کریم بود گر ز شعر او / هر بیت را خزانه کوه کند رواست"

2.2. Eserin Tanıtımı

Kanûnî Sultan Süleyman adına kaleme alınan *Duânâme'nin* telif tarihi bilinmemektedir. Ancak eserin arz-ı hâl bölümünde Şehzâde Cihangîr'in (öl. 960/1553) "merḥûm ve maḡfûrun leh" olarak anılması, eserin Şehzâde Cihangîr'in vefatından, yani 960/1553'ten, sonra kaleme alındığını gösterir (65^a). *Duânâme'de* mülazım olduğundan bahseden Nevâlî, arz-ı hâl bölümünde maişet

¹¹ Bu eserin bilinen tek nüshasında, Nevâlî'nin ismi geçmemektedir. Yazmanın zahriyesinde eserin Hızır Paşa için Nasuh Nevâlî tarafından kaleme alındığı yazılmış olsa da bu kaydın sonradan kurşun kalemle yazıldığı anlaşılmaktadır. Sade bir dil ve sanatkarâne olmayan bir üslupla kaleme alınan bu eser, Nevâlî'nin diğer eserleriyle dil ve üslup bakımından benzerlik göstermez. Ayrıca kaynaklarda Nevâlî'nin böyle bir eserinin varlığı zikredilmemektedir. Bu sebeplerle eserin Nevâlî'ye ait olma ihtimali oldukça zayıftır. Nevâlî, *Çeşme-i Hayât*, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları No: 924: 111 vr.

kaygısı çektiğini ve evlâd u iyâline bakmak zorunda kaldığını söyleyerek Kânûnî Sultan Süleyman'dan inayet/mansıp ümidini dile getirir (65^a-66^a). Bu durum şairin eserini mülazımlık döneminde kaleme aldığını düşündürmektedir. Ayrıca Nevâlî'nin, Nahcivan seferinden [961/1554] kısa bir süre sonra müderris olduğu düşünüldüğünde; *Duânâme*'nin 960/1553'ten kısa bir süre sonra, yani şairin müderrislik için nöbet beklediği bir dönemde kaleme aldığını söyleyebiliriz.

Manzum ve mensur parçalardan oluşan *Duânâme*; mukaddime, dua ve arz-ı hâl olmak üzere üç bölümden müteşekkildir. Arapça ve Farsça kelime yoğunluğunun oldukça fazla olduğu bu eser, Nevâlî'nin nesir vadisinde ulaştığı yeri göstermesi bakımından önemlidir. Türkçe manzum ve mensur parçalardan oluşan bu risale, süslü/ağdalı nesir örneği olarak değerlendirilebilir. *Duânâme*, küçük bir eser olmakla beraber Nevâlî'nin hayatına dair bazı ayrıntıları sunması ve 2 Türkçe kasidesini (50 beyit) içermesi bakımından ayrıca kıymetlidir.

2.3. Muhtevâ

Duânâme'de herhangi bir bölüm başlığına yer verilmemiştir. Bununla beraber mukaddime, duâ ve arz-ı hâl olarak adlandırabileceğimiz üç bölüm yer alır.

Mukaddime: Klasik mensur eser tertibine uygun bir şekilde besmele, tevhit, na't ve çâr-yâr-ı güzîn methinden oluşur (60^b-61^a).

Duâ faslı: Bu bölüm sultana duada bulunmanın farz ve vacip olduğundan bahisle başlar. Şair bu bölümde, sıfat ve lakaplarını anarak methettiği Kânûnî Sultan Süleyman'ı; Hz. Süleyman, Enûşirvân, İskender ve Keykübâd'a benzetir ve Rum, Arap ve Acem memleketlerinin sultanı olarak zikreder (61^b-63^b). Methiye bölümünün ardından sultanın ordusunun muzaffer, devletinin payidar olması gibi dualarla bu faslı tamamlar (63^b-64^b).

Arz-ı hâl: Bu bölümde şair, Şehzâde Cihangîr'in himmetiyle mülazım olduğunu, Nakşibendî meşayihinden Hakîm Çelebi'nin (öl. 974/1567) yanında bir süre bulunduğunu, atalarının devletine bağlı "meşâyih-i 'izâm ve küberâ'-i enâm"dan kimseler olduğunu, evlâd u iyâline bakmak zorunda kaldığını ve maişet kaygısıyla böyle bir eser sunarak sultandan medet umduğunu ifade eder. Ardından saadetli sultan ve adaletli padişahın eşliğinden başka bir sığınacağının olmadığını söyleyerek Allah'tan dualarını kabul etmesi niyazında bulunur (64^b-66^a). Arz-ı hâl bölümünde ayrıca Farsça bir gazel ile Türkçe iki kasideye yer verir. Şairin methiye ve arz-ı hâl içerikli Farsça gazeli, 5 beyitten oluşur. *Hüve'l-Fettâhu'l-Mu'in* başlıklı ilk kasidesi 26 beyit olup ilk 22 beyti methiye, 23. beyti duaya girizgâh, son 3 beyti ise dua mahiyetindedir. *Velehu Eyzân* başlıklı ikinci kasidesi ise 24 beyit olup ilk 18 beyti methiye, 19. beyti duaya girizgâh son 5 beyti ise dua mahiyetindedir (66^a-68^a). Nevâlî eserini, Abdurrahmân Câmî'nin bir rubaisi ile sonlandırır (68^a).

2.4. Dil ve Üslup Özellikleri

Farsça ve Arapçayı iyi bilen Nevâlî, devrinde süslü nesirdeki kabiliyetiyle tanınmış şahsiyetlerdendir. Bu yönünün belirgin örneklerinden biri olan *Duânâme*, Nevâlî'nin nesir yazıcılığındaki maharetini gösteren güzel örneklerden biridir.

Nevâlî, *Duânâme*'sinde kendi telifi olan Arapça ve Farsça manzumelerin yanı sıra Arap şairlerinden Ebü'l-Atâhiye ve Lebîd b. Rebî'a ile Fars şairlerinden Abdurrahmân Câmî'nin şiirlerine yer vermektedir. Mukaddime, dua ve arz-ı hâl bölümünde ahengin seci ile sağlandığı kısımlarda Arapça müştak kelimelerle lafız sanatlarının sık kullanıldığı görülür. Bu bölümler, onun sanat gücünü gösterdiği bölümlerdir:

Farsça şiirlerinde sade ve anlaşılır bir dil kullanan Nevâlî'nin Türkçe kasidelerinde sanatkârane söyleyiş hâkimdir. Ayrıca bu şiirlerinde Arapça ve Farsça kelime sayısı oldukça fazla olup nesir dilinde olduğu gibi çok sayıda zincirleme tamlamaya rastlanır.

2.5. *Duânâme'de İktibas İbare ve Şiirler*

Süslü nesrin seçkin örneklerinden biri olan *Duânâme'de*; ayet, hadis ve duaların yanı sıra Arapça ve Farsça şiir iktibasları bulunmaktadır. Konu ve bağlama uygun gelecek şekilde pek çok iktibasın yer aldığı metinde, mealleri sunulan ayetler genel itibarıyla şunlardan ibarettir:

Abese 80/40, Ahkaf 46/8, Ahzab 33/27, Âli İmran 3/74, Bakara 2/218, Bakara 2/105, Enfal 8/74, Enbiyâ 21/105, Fâtır 35/24, Fetih 48/1. Fetih 48/3, Hadîd 57/25, İsrâ 17/44, Nahl 16/90, Necm 53/8, Nûh 71/23, Rum 30/4, Sâd 38/5, Sâd 38/26, Sâd 38/35, Tevbe 9/20.

Hadislerden sadece "Cennet kılıçların gölgesi altındadır." (Buhârî 2002: Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer" 22; No. 2818) hadisi iktibas edilmiştir. Bunların haricinde Nevâlî, klasik Arap şairlerinden Ebü'l-Atâhiye ile Lebîd b. Rebî'a'nın birer beyti ile klasik Fars şiirinin önemli şairlerinden Abdurrahman Câmî'nin bir beyit ve bir rubaisini iktibas etmiştir. Tüm bunlar Nevâlî'nin ilmî müktesebâtını ve etkilendiği şairleri göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

Duânâme, XVI. asır âlim şairlerinden Nevâlî'nin yakın zamana kadar bilinmeyen eserlerinden biridir. Kânûnî Sultan Süleyman adına kaleme alınan eserin, 960/1553'ten kısa bir süre sonra telif edildiği tahmin edilmektedir. Yegâne nüshası müellif hattı olup üç farklı eserin birleştirilmesiyle vücuda getirilmiş bir risale mecmuasında yer almaktadır. *Duânâme* üç bölümden müteşekkildir. Eser klasik mensur eser tertibine uygun bir şekilde besmele, hamdele ve salve bulunan bir mukaddime ile başlar. Bu bölümün ardından memduhun övüldüğü ve dualar edildiği dua bölümü yer alır. Son olarak şairin halini anlatarak arzularını dillendirdiği arz-ı hâl bölümü bulunur.

Mensur ve manzum parçalardan oluşan *Duânâme'de* çok sayıda Arapça, Farsça ve Türkçe manzume yer alır. Müellif, kendi şiirlerinin yanı sıra Ebü'l-Atâhiye, Lebîd b. Rebî'a ve Abdurrahman Câmî gibi Arap ve Fars şairlerin şiirlerinden iktibaslarda bulunmuştur. *Duânâme'de* şairin müfred tarzda Farsça birçok şiirinin yanı sıra bir Farsça gazeli ile iki Türkçe kasidesi yer almaktadır. Nevâlî'nin şiirleri arasında Türkçe kasideleri, az sayıda Türkçe manzumesi bilinmesi itibarıyla ayrıca önemlidir.

Nevâlî bu eserinde; ailesi, Şehzâde Cihângîr ile irtibatı ve mülazımlığı gibi hayatıyla ilgili bazı hususlara kısaca değindikten sonra Nakşibendî meşayihinden Hakîm Çelebi'nin müridi olduğunu zikreder. Bu kayıt şairin tasavvufî yönüne ve tarikat çevresine işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu eser ile Nevâlî'nin Kânûnî Sultan Süleyman döneminde Şehzade Cihangîr'in çevresinde bulunduğu ve genç yaşlarından itibaren Osmanlı sarayı ile irtibat içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

METİN

[DU'Â-NÂME]

[60^b]

Bismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

Şükr ü sipâs ol kâdir-i ber-kemâle ki bedâyi'-i inşâ vü ibdâ'da mütevaḥḥiddür ve sitâyiş-i bî-kıyâs ol pâdişâh-ı bî-zevâle ki icrâ-i ḳalem ü ihtirâ'da müteferriddür. **Beyt:**

تَعَالَى الْوَاحِدُ الصَّمَدُ الْجَلِيلُ
تَعَالَى أَنْ يَكُونَ لَهُ عَدِيلٌ¹²

ve vezâyif-i teḥmîdât u temcîdât ol zât-ı ḳuddisiyyü's-şifât celle 'ani'l-vaşfi bi'l-'ibârât ḫazretine ki cümle zerrât-ı muḫdeşât ve cemî' eşnâf-ı mevcûdât anuñ vaḫdâniyetine güvâh ve âyât-ı beyyinatı ulühiyyetine bürhân-ı bî-iştibâhdur. **Beyt:**

فَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ
تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ¹³

Dükeli maḫlûḳât iḳâmet-i vezâyif-i 'ubüdiyyet ḫıdmetine imtisâlde 'نُسَيْحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ'¹⁴ ve ḳâṭibe-i maşnû'ât ol zât-ı bî-çûna tesbîḫ ve taḳdîse iştigâldedir 'وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ أَلْ يُسَيْحُ بِحَمْدِهِ'¹⁵ Meydân-ı 'azamet ü kibriyâsına siḫâm-ı evḫâm-ı uli'l-efḫâm éremez. [61^a] **Mışrâ'**:

سُبْحَانَ مَنْ تَحَيَّرَ فِي ذَاتِهِ سِوَاهُ¹⁶

Ve künh-i kemâl ü cemâlınden miḳdâr-ı zerre ḫıred-i ḫurde-dân-ı fuḫûl ü hümmâm ḫaber véremez. **Mışrâ'**:

فَهَمْ خَرْدَ بَكُنْهُ كَمَالِشَ نَبْرَدَه رَاهُ¹⁷

Ve ezḫâr-ı şalât-ı râyiḳa ki şemme-i nükhet-i dil-âvîzinden meşâm-ı ervâḫ-ı melâ'yik mu'aṭṭâr ve envâr-ı teslîmât-ı fâyiḳa ki büy-ı meserret-engîzinden dimâğ-ı cenân-ı sükkân-ı cinân mübeḫḫerdür. Ol sulṭân-ı serây-ı nübüvvet ve dîbâce-i risâle-i risâlet âb-rüy-ı icâd u tekvîn Muhammed Ḫâtimü'l-enbiyâ' ve'l-mürselîn. **Beyt:**

¹² "Yücedir Vâhid, Samed ve Celîl olan Allâh, yücedir; nazîri, misli mevzubahis olamaz, yücedir."

İkinci mısradaki 'تَعَالَى', *Dîvân*'da 'وَخَائِصِي' şeklinde geçmektedir. Ebü'l-Atâhiye, *Dîvân-ı Ebü'l-Atâhiye*, Daru Beyrut, Beyrut 1406/1986, s. 332.

¹³ "Her şeyde vardır O'na bir âyet / Her şey O'nun birliğine eder işâret."

İlk mısradaki 'فَفِي' kelimesi *Dîvân*'da 'وَفِي' şeklinde geçmektedir. Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî, *Dîvân-ı Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî*, Dâru Sâdir, Beyrut 1966, s. 232.

¹⁴ "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder..." İsrâ 17/44. bk. *Kur'an-ı Kerim Meâli* (2011), Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

¹⁵ "...Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız..." İsrâ 17/44.

¹⁶ "Kendinden özge herkesin zâtı hakkında hayrete gark olduğu Allah, noksan sıfatlardan münezzeḫ, kemâl sıfatlarla muttasıftır." bk. *Câmî* 1378: s. 178.

¹⁷ "Akıl, senin kemalinin özüne/aslına yol bulamadı." bk. *Câmî* 1378: s. 178.

محمد كاصل هستی شد وجودش

جهان گزدي ز شادزوان جودش¹⁸

Üzerine olsun ki sîmurg-ı kâf 'دَنَا فَتَدَلَّى'¹⁹ ve 'وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَى'²⁰ ve tûṭī-i şekeristân-i mā-zāğ ve gül-i ra'nā-yı gülistân-ı belâğdur. **Bejt:**

بشیری که بر ذات او سروری

شده ختم مانند پیغمبری²¹

چراغ افروز چشم اهل بینش

طراز کارگاه آفرینش²²

*Şalla'llāhu 'aleyhi ve 'alā ālihi ve aṣḥābihi mü'eyyidü'l-islāmi ve'd-dīn ve ḥulefā'ü'r-rāşidīne'l-mürşidīn ilā yevmi'd-dīn.*²³ **Mışrā':**

بعد از اداء حمد و پس از نعت مصطفی²⁴

[61b] Ehemm-i müfterizāt ve aḳdem-i vācibāt pādişāh-ı 'adālet-penāh şehriyār-ı felek-bārgāh ḥazretlerinüñ, *ḥullidet ḥilāfetühü ve ubbidet devletühü*²⁵, merāsım-i du'ā-i salṭanat-ı rüz-efzünün tecdid ve levāzım-ı şenā-yı devlet-i sa'ādet-maḳrūnün temhiddür. **Bejt:**

امان خلق تویی پس دعای دولت تو

وظیفه ایست که تقصیر آن روا نبود²⁶

Ya'nī cevāhir-i da'vet-i berā'at-ḥiṭāb ve zevāhir-i teslīmāt-ı belāğat-nişāb ki āyīne-i cemāl-i 'إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ' *عُجَابٌ*²⁷ dur. Ol bedr-i sipih-r-i salṭanat ve şadr-ı şuffe-i ḥilāfet şemere-i şecere-i cihān-dārī ve şecere-i şemere-i şehriyārī 'umde-i dīvān-ı şeref ü kemāl şemse-i ṭāğ-ı eyvān-ı iḳbāl tuğrā-yı menāşir-i ḥüsn-tedbīr āyīne-i şuver-i 'arāyis-taḳdīr. **Bejt:**

آنکه در ضبط ممالک منزل اندر شان اوست

آیه وَنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ²⁸

¹⁸ "Hz. Muhammed'in vücudu, varlığın özüdür. Onun cömertlik şadırvanı âlemi devretti."

¹⁹ "... yaklaştı ve sarktı..." Necm 53/8.

²⁰ "O, nefis arzusu ile konuşmaz." Necm 53/3.

²¹ "Müjdeler olsun ki Peygamberlik gibi serverlik de onun zatında düğümlendi."

²² "Basiret ehlinin göz aydınlığı, yaratılış tezgahının süsüdür."

²³ "İslamın ve dinin destekçisi (Efendimiz Muhammed'e) ve O'nun âl ve ashabına ve din gününe çağırın hulefâ-i râşidîne salat olsun."

²⁴ "(Allah'a) hamd ve Hz. Mustafâ'nın (Muhammed) na'tdan sonra."

²⁵ "Hilafeti daim, devleti ebedi olsun."

²⁶ "Halkın sığınağı sensin. Bu yüzden senin devletin için dua hata kabul etmez bir vazifedir."

²⁷ "...Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!" Sâd 38/5.

²⁸ "Memleketlerin zapt edilmesinde onun şarında '...Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.'(Fâtır 35/24) ayeti indirilmiştir."

Ḥātem-i nigîn-i fazl u sehâ ve nigîn-i ḥātem-i bezl ü 'atâ Sikender-sîret Süleymân-ḥıṭnat Ḥusrev-i sipih-temkîn cihân-dâr-ı Dârâ-âyîn. **Bejt:**

غضنفر فر سکندر در فریدون ملک و فوخ بخت

²⁹ سلیمان ظفر رهبر همایون فال و گردون تخت

Bejt:

آنکه در حسن سیرت و اخلاق

³⁰ مثل او کس ندید در آفاق

[62^a] Bâsıt-ı bisât-ı emn ü emân nâşir-i menâşir-i fazl u iḥsân mâhid-i mihâdi'l-'adli ve'l-inşâf hâdim-i bünyânü'z-zulmi ve'l-i'tisâf mü'essis-i esâsü's-şer'i'l-mübîn nâşirü'l-islâm-i mu'ınü'd-dîni'l-metîn kâli-i kılâ'i'l-kefereti'l-fecere ellezîne 'alâ vüçühim gâberâtün³¹ Sultânü'l-ğuzât ve'l-mücâhidîn kâtilü'l-müşrikîn ve'l-mülhidîn mecdü'd-dünyâ ve'd-dîn faḥru'l-islâmi ve'l-müslimîn. **Bejt:**

سعادت ابدی دایما قرینش باد

³² خدای عزّ و جلّ ناصر و مُعینش باد

Ḥāmī-i bilād-ı ehli'l-īmân mâḥī-i âşarü'l-küfri ve't-ṭuğyân mâlik-i riḳâbi'l-ümem sultânü'r-Rûmi ve'l-'Arabi ve'l-'Acem vâlī-i elviyeti'l-vilâyeti fi'l-âfâk zâbiṭ-i merâsimi's-saltanatı bi'l-istiḥkâk mâlik-i memâlik-i'l-'adli ve't-taḳvâ sâlik-i mesâlik-i's-şer'i ve'l-fetvâ, ḥâkânü'l-ḥâfikîn ḥâdimü'l-ḥaremeyn zıllu'l-lâhi fi'l-arazîn melâzu'l-ḥalâyıki ecmâ'in eyyed'allâhu te'âla kavâyime saltanatıhi ve enâme'l-enâm taḥte zılâli ma'diletıhi.³³ **Mısra' :**

يَتَّبِعُهُ دَقِيقُ الْفِكْرِ فِي عَظْمِ شَأْنِهِ³⁴

el-mütemeşsilu bi-naşsi kelâmi'llâhi'l-mennân 'İNَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ' es-Sultânü ibnü's-Sultânü's-Sultân Süleymân Ḥân ibnü's-Sultân Selîm Ḥân ibnü's-Sultân Bâyezîd Ḥân [62^b] lâ zâlet râyâtü rif'atıhi merfû'aten ilâ muḥiṭi'l-ḥaḍrâ'i ve mâ beriḥat a'dâu devletıhi mürtefi'aten 'an basıṭil-ğaberâ'i.³⁶ **Bejt:**

طناب عمر و جاهش در سلامت

³⁷ بهم پیوسته بادا تا قیامت

²⁹ "Aslan gibi kuvvetli, İskender eşikli, Feridun ülkeli, bahtı açık; Hz. Süleyman gibi zafere rehberlik eden, Hümayun gibi talihli ve felek tahtlı."

³⁰ "Yeryüzünde kimse, yaratılış ve ahlak güzelliği bakımından onun gibisini görmedi."

³¹ "O gün nice yüzler de vardır ki, toz toprak içindedirler." Abese 80/40.

³² "Ebedî saadet onun daimî hemdemi, Aziz ve celil olan Allah onun yardımcısı olsun."

³³ "Allah Teâlâ onun (çadır misali) saltanatının direklerini kuvvetlendirsin, mahlukatı da adaletinin gölgesi altında huzur içinde uyutsun."

³⁴ "İnce fikirli kişi, onun şanının yüceliğinde yolunu kaybeder."

³⁵ "Muhakkak ki Allah adaleti ve iyiliği ... emreder." Nahl 16/90

³⁶ "Yüceliğinin sancakları(bayrakları) sürekli yeşil okyanusa (gökyüzüne) yükselsin, devletinin düşmanları da yeryüzünden yok olsunlar."

³⁷ "Kıyamete kadar; Ömrü ve makamı bir ip gibi birbirine bağlı ve selamet içinde olsun."

Ḥazretlerinüñ südde-i seniyye-i sa'âdet-nişân ve 'atabe-i 'adâlet-'unvânı ğubâr-ı kîmyâ-âşârlarına ki tütüiyâ-yı çeşm-i 'âlem ve kuḥl-i dîde-i benî-'âdem dür-nişâr u işâr olsun ki ḥâzret-i mâlik-i zî'l-kemâl ve'l-ikrâm ber-müceb-i kelâm-ı vahy-peyâm 'إِنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ'³⁸ ve feḥvâ-yı ferruḥ-niżâm 'ويومئذٍ³⁹ ol pâdişâh-ı Nüşirevân-dâd Süleymân-isti'dâd İskender-nihâd Keykübâd-nijâd ḥalleda'llâhü mülkehü ve saltanatehü ve naşara cündehü ve e'vānehü'⁴⁰ ḥazretlerine mezîd-i luḫf u in'âmından ve kemâl-i teşrîf ü ikrâmından be-hükmi 'إِنَّ جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ'⁴¹ memâlik-i kürre-i zemîni bi't-ṭülü ve'l-'arż temlîku ve erzânî buyurdu. **Bejt:**

آن لطف حق که عقل ندید است و بی شنید

شکرانه واجبست که بر روزگار ماست⁴²

El-ḥaḫ bir Süleymân-ı zamân ve şân-ı 'adâlet-nişândur ki zamân-ı Süleymândan şoñra icâbet-i da'vet-i 'رب اغفر لي وهب لي ملكا لا ينبغي لأحد من بعدي'⁴³ [63^a] teşrîfiyle zât-ı şerîfi müşerref olup 'ahd-i 'adl ü ḥimâyetinde cümle-i ehl-i imân emn ü emân ve zîr-i sâye-i luḫf u inâyetde 'âmme-i enâm iṭminân-ı cinân üzre olup âsîb-i cevr ü 'udvândan me'mûn ve cumhûr-ı mesâkin-i mür mesâkininde âsûde-ḥâl u muntazîme'l-umûr ve aḥvâl u eṭvâr-ı tıyûr şürûr u fiten-i ehl-i zürdan maşûndur. **Bejt:**

نمانده است بعهد عدالتش هرگز

بغیر لاله کوهسار و سرو سرکش و طاغی⁴⁴

Ve bir şâhib-kırân-ı sa'âdet-iḫtirândur ki ḫâr-ı İskender-i zî'l-ḫarneynden biri def'-i Ye'cüc-i fitne vü fesâd ve sedd-i zulm-i erbâb-ı şekâ vü inâd etmekde âkrânı gelmiş degüldür. **Bejt:**

آسوده‌اند خلق بظّل عدالتش

یا رب مباد تا قیامت زوال او⁴⁵

Hemîşe endîşe vü himmetleri ve tedbîr ü ferâsetleri teḫsîr-i evliyâ-yı memleket ve teḫsîr-i a'dâ-yı devlet olup istikmâl-i derecât-i 'وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ'⁴⁶ ve i'lâi kelimetil'lâhi'l-'ulyâ fî aḫṭari eḫâlîmî's-şerâ için sipâh-ı encüm-iştibâh-ile sefer-i zafer-rehber'e 'azîmet-i hümâyûn ve teveccüh-ü sa'âdet-maḫrûn

³⁸ "... 'Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır'..." Enbiyâ 21/105.

³⁹ "... ve o gün [Allah'ın (Rumlara) zafer vermesiyle]müminler sevinirler." Rum 30/4.

⁴⁰ "Allah mülkünü ve saltanatını daim, asker ve yardımcılarını gâlip eylesin."

⁴¹ "Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık." Sâd 38/26.

⁴² "O, aklın görüp duymadığı (idrak edemeyeceği) bir Hak lütfudur. Bizim devrimizde olduğu için Allah'a şükür etmek vaciptir."

⁴³ "(Süleyman) "Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümlerlik) bahşet!..." Sâd 38/35.

⁴⁴ "Onun adalet asrında dağ lalesi ve servden başka baş çekip isyan eden kalmamıştır."

⁴⁵ "Halk, onun adaletinin sayesinde huzurludur. Ya Rab! Kıyamete kadar ona zeval verme."

⁴⁶ "...Allah yolunda cihad edenler..." Bakara 2/218; Enfal 8/74; Tevbe 9/20.

buyurup küffâr-ı bed-kirdâr ve füccâr-ı bî-hencâr ‘abede’i vedden ve süvâ⁴⁷ ‘anede deniyyu’t-tübâ’uk⁴⁸ hām-ı [63b] bed-kāmların güy-i çevgân-i hüsâm ve riķâb-ı bed-endāmların kırâb-ı şimşîr-intikâm eyleyüp ba’zı tu’me-i usûd-i mücâhidân ve nicesi loķma-i fühûr-ı gâziyân eylemekdür ve şa’şa’a-i süyûf-ı âteş-bâr-ile ki ‘وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْمُرٌ شَدِيدٌ’⁴⁹ den kinâyedür. Bâsîṭ-i ğabrâdan zûlmet-i ğubâr-ı küfri maḥv u muzmaḥil ve rûy-ı zemînden çirk ü şirki hûn-ı a’dâ-yı şûm-kirdârıla yuyup zâyil eyleyüp aşķâ’-ı müşrikîni etbâ’-ı ribâ’-ı muvaḥḥidîn ve kenâyis-i biye’ ü evşânların şavâmi’-i ehl-i îmân ve mesâcid-i müslimîn kılmaktadır.

Hudâyâ perverdigârâ ol pâdişâh-ı ‘âlem-ârâ ḥullidet saltanatuhû ilâ intihâi’-d-dünyâ ḥazretleri her ğâh ki cüyûş-ı deryâ-cüş ve ‘asâkir-i ejdehâ-hurûş birle mişdâķ-ı ḥadiş-i rasûl el-meliki’r-ra’ûf ‘الْجَنَّةُ تَحْتَ ظِلِّهِ’⁵⁰ bisât-ı zamândan zûlâm-ı zâlâl-i ehl-i küfr ü cidâl munķali’ ü müntefî ve basîṭ-i zemînden şerâr-ı âteş-i şerâret-i buğât u tuğât münķati’ vü münṭafi olmağ-ıçün diyâr-ı küffâr ve bilâd-ı a’dâ-i nuḥûst-şî’âr cânibine sefer-i hümâyûn buyuralar, ḥitâb-ı beşâret-işâret-i ‘إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا’⁵¹ ile müşerref ve mübeşşer ve livâ’-i nuşret-emâret-i ‘وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَظِيمًا’⁵² birle manşûr u muzaffer olup [64a] gürûh-ı a’dâ-i gümrâh ve eşbâḥ-ı şeyâtîn-eşbâḥ şadâ’-ı gürz-i girân u şemşîrden(?) ve darbe-i tiĝ u tîr-i tîz u teberden mecrûḥ u helâk ve ğarķ-ı Ceyhûn [...] âlûde-i ḥâķ yâ’nî kimi tu’me-i rimâḥ-ı timsâḥ-nihâd ve kimi loķmâ’-i sinân-ı şü bân-nijâd ve kimi şemşîr-i âteş-bâra ‘alef ve kimi tîr-i cân-şikâra hedef olmağ-ile ḥâķ-sâr-ı mübârizân-ı ecdehâ-kirdâr ve ğidâ’-i tûyûr u mûr u mâr olup ber vefķ-i kelâm-ı ḳadîmü’l-esâs ‘أَلَا

‘inâyât-ı beşâret-ĝâyât müyesser olup kıla’ u bikâ’-ı küffâr muzâfât-ı memâlik-i maḥmiyye-i ḥudâvendigâr ve mesâkin ü me’âbid-i ehl-i şirk ü tuĝyân mecâmi’u ve mesâcid-i ehl-i îmân olmaķdan ḥâlî olmaya. **Beit:**

گَر مِهْر چَشْم مِهْر بَخْضَم تُو افكند
گَزْد خُسوف گَزْد جَمالِش نشسته باد⁵⁵

و هذا دعاء لا يُرَدُّ لِأَنَّهُ

دعاء لِأَصْنَافِ الْبَرِيَّةِ شَامِلٍ⁵⁶

⁴⁷ Metinde ‘veddu’ şeklinde harekelenmiştir. “...Vedd’i ve Suva’ı...” Nûh 71/23.

⁴⁸ “Alçak tabiatlı inat etti, Vedd ve Süvâ (adlı putlara) taptı.”

⁴⁹ “... Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlandınlar) ...” Hadîd 57/25.

⁵⁰ “Cennet kılıçların gölgesi altındadır.” bk. Buhârî [el-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî] (2002), Sahîhu’l-Buhârî, Beyrut: Dâru İbni Kesîr. “Kitâbü’l-Cihâd ve’s-Siyer”, 22 (No. 2818).

⁵¹ “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.” Fetih 48/1.

⁵² “Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.” Fetih 48/3.

⁵³ ‘فَأَنَّ جَزَبَ اللَّهُ هُمُ الْعَالِيُونَ’...Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir.” Mâide 5/56.

⁵⁴ “[Allah,] sizi onların topraklarına, yurtlarına, [mallarına ve henüz ayak basmadığımız topraklara] varis kıldı.” Ahzab 33/27.

⁵⁵ “Güneş, sevgi nazarlarını düşmanlarına çevirirse/atferderse onun (güneşin) cemalini ay tutulması sarsın.”

⁵⁶ “Bu mahlukatın bütün nev’ine şamil olduğu için red olunmayacak bir duadır.”

Ve bi'l-cümle ol 'umde-i eslâf-ı selâtin-i ehl-i imân ve âb-rüy-ı ahlâf-ı asâtin-i âl-i 'Osmân *ebbedallâhu te 'âlâ da 'âyime salţanatıhi mādâme'l-leylü ve'n-nehâr ve eyyede kavâyime şevketihi ilâ yevmi'l-haşr ve'l-karar*⁵⁷ cemşid-i serîr-i dîn u devlet hürşid-i felek-i milk ü salţanat [64b] nizâm-ı ahvâl-i memleket ve umûr-ı benî-âdem ve zabt-ı sevâd-ı a'zam ve eķâlim-i 'âlem için varaķ-ı hayâl-i pâkinde enâmil-i tefekkürle resm ü taşvîr ve şafha-i bâl-i tâb-nâkinde aqlâm-ı tedebbürle raķam u taştîr êtdüğü fi'l-ħaķıķa nuķuş-ı vâridât-ı ilâhî ve şuver-i ħaķâyıķ-ı 'arınâ lâşıâ kma ħı' dür.⁵⁸ **Beit:**

نه بر حدیقه فکرش وزیده باد غلط
نه بر صحیفه رایش کشیده خط خطا⁵⁹

Hemîşe nizâm-ı ahvâl-i 'âlem ve intizâm-ı âmâl-i evlâd-ı âdem ol zıll-ı ilâh şâh-ı cihân-penâh ħazretlerinün zîr-i serâ-perde-i 'adâletinde ve sâye-i luţf u ħimâyetinde müteħaķķık olup 'ahd-i devletinde 'amme-i erbâb-ı ħacât maķziyyu'l-murâd u âsüde-bâl ve eyyâm-ı sa'âdetinde kâffe-i aşĥâb-ı murâdât mebruru'l-fu'âd u müreffehü'l-ĥâl olmaķdan ħâlî olmaya. **Beit:**

جلس روز و انیس شبم دعای تو بس
عروس طبع مرا زیور ثنای تو بس⁶⁰

Vaķtâ ki ol pâdişâh-ı dîn-penâh ve manzûr-ı nażar-ı ilâh mażhar-ı fehvâ-yı "والله یختص برحمته من یشاء"⁶¹ *el mü'eyyedü bi-tevfiki haliki'l-arzi ve's-semâ' refe'allâhu te'âlâ binâ'e devletihi bi-ziyâdeti'l-'izzı ve'l-ķadr ve nevvera semâ'e rif'atıhi bi-envâri's-sa'âdeti ke'l-bedr*⁶² ħazretlerinün bu mertebe evşâf-ı celile ve mesâ'î-i cemîlesi [65a] bâbında bu kemîne-i ķalilü'l-bizâ'a ve çâker-i 'adimü'l-istiţâ'a küstâĥâne ve bî-edebâne ħâme-i 'anber-efşân u siĥr-nigâr u feşâĥat-nişân birle suĥan-sâz u suĥan-rânlik êtdiyse egerçi. **Beit:**

من در صف فرسان فصاحت چه کنم
تا تیغ زبان کشیدن آید هوسم⁶³

Ĥâţır-ı fâtır u zıĥn-i ķaşırına bu ĥâţıra ĥuţur u 'ubûr êyledi ki işbu *Du 'â-nâme* zımnında ber vech-i icâz u icmâl kendü ĥasb-i ĥâl ve mâ-fî'l-bâlin beyân êde. Eyle olsa bu 'abd-i kesîri'l-bâl ve dâ'î-i keşîri'l-melâl iķtirâf-ı fażl u ma'ârif ve i'tişâf-ı kemâl ü leţâyif için niçe müddet ahâl-i kirâm ve mevâlî-i 'izâm ĥıdmetlerinde olup merĥûm ve maġfûrun leh **Sultân Cihângîr** 'aleyhi'r-raĥmetü'l-meliki'l-ķadîr ħazretlerinün vâsıta-i himmet ü iltimâslarıyla ber-müceb-i fermân-ı vâcibü'l-inķiyâd mülâzım ber-

⁵⁷ "Allah, gece ve gündüz olduğı müddetçe (daima) onun saltanatını ebedi kılsın, haşır ve karar gününe dek şevketini sebat ve devam üzere eylesin."

⁵⁸ "(Allah'ım) bize eşyayı olduğı hâliyle gösteriver!"

⁵⁹ "Onun düşüncesinin bereketli bahçesine hata yeli esmemiş; onun fikir sayfasına hatalı bir hat çekilmemiştir."

⁶⁰ "Senin duan gündüz dostum, gece arkadaşım olarak bana yeter. Benim mizaç gelinime senin övgün süs olarak yeter."

⁶¹ "...Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder..." Bakara 2/105; Âli İmran 3/74.

⁶² O yerin ve göğün yaratıcısı olan Allah'ın tevfiğiyle müeyyedir. Allah onun izzet ve kadrini artırarak devlet binasını yüceltsin. Yüksek makamını saadet nurlarıyla dolunay gibi nurlandırın."

⁶³ "Ben fesahat süvarilerinin safında ne yapabilirim. Ancak dil kılıcını çekince aşka/şevke geldim."

murād olduğda ebā vü ecdādum ki meşāyih-i ‘izām ve küberā’-i enāmdan olup kûşe-i tekā’üd ü ferāğatde vezāyif-i ed’iyye-i devlet-i pādişāhiye müşteğiller idi. Anlaruñ rûhāniyetinden meşām-ı cāna nesīm-i ferāğat ve dimāğ-ı cenāna rāyiha-i ‘uzlet irişüp ‘ālemüñ manşib u cāhından ve kabā vü külāhından el çeküp niçe eyyām u şuhūr u a’vām ol mālīk-i memālīk-i zühd ü sedād [65^b] ve sālīk-i mesālīk-i rüşd ü reşād kuṭb-ı dāyire-i vücūd şems-i felek-i şuhūd u cūd şeri‘at-şi‘ār ṭarīkat-dişār ḥaḳīkat-āşār faḥru’l-‘ulemā’ zuḥru’ş-şulehā’ a’nī **Hakīm Çelebi Efendi en-Naḳşibendī** ‘āmīlehu’llāh bi-luṭfihī’-l-ḥaṭī ḥıdmet-i şerīflerine yüzler sürüp enfās-ı nefīselerinden ve mecālīs-i şerīfelerinden envā’ istifāza ve istifāde étdükden şoñra giriftār-ı ehl ü ‘iyāl ve ğumūm-ı faḳr u fāḳadan perişān-ḥāl olmağın def‘-i tekāzā-yı ‘iyāl ve taḫşil-i ferāğ-ı bāl ve inzıbāt-ı aḥvāl içün ⁶⁴‘فَاطَلِبُوا الْأُرْزَاقَ مِنْ أَسْبَابِهَا’ ḥükmince a’ṭāf-ı ‘aliyye-i ḥusrevāniden reşha-i re’fet-ḳarīn ve eltāf-ı celīle-i ḥāḳāniden şemme-i ‘ināyet-i rāh-bīn olmağ recāsına der-ğāh-ı felek-āstān ve bār-ğāh-ı ‘arş-āşiyānuñ ğubār-ı kīmyā-āşārına yüz sürüldi. Ümīddür ki bu nihāl-i ārzü vü niyāz perveriş-i nażār-ı ḳabül-ile ser-efrāz olmasına tevḳīh-i muḳle-i merḥamet ve taḳlīb-i hadeḳa-i şefḳat buyurulup sāyir bendegān-ı kevākib-intizām ve ḥuddām-ı encüm-iḫtişām a’dādından ma’dūd olmağā ‘ināyet buyurula. **Li-münşi’ihi:**

أفتابيست قبول نظرِ همّتِ شاه

⁶⁵ که بیک تابش او لعل شود سنک سیاه

حقِ علیم و دانا و کفی به شهیدا

⁶⁶ که بو معتکف زاویه خُمُولُکْ سُدهءِ

[66^a] Sa‘ādet-nişān-ı şāhī ve ‘atebe-i ‘adālet-‘unvān-ı pādişāhiden ğayrı melce’ vü penāh-ğāhı yoğdur.

Beyt:

کجا روم که بغیر از دزت پناه ندارم

⁶⁷ جز آستانه لطفت گریزگاه ندارم

⁶⁸‘اللهم لا تخيب رجائي واوعسلى الى منايي لعله يعود من بابه العالى محبوراً و ينقلب الى اهله مسروراً’

از دعای پادشاهِ مَلِك و مَلّت ميکنم

⁶⁹ از فراشِ عرشِ آمین ميکند روح الامین

⁶⁴ “Rızıkları sebeplerinden talep edin.”

⁶⁵ “Şahın himmet nazarı öyle bir güneştir ki bir parlıtısıyla kara taş, lâl taşına (kırmızı) dönüşür.”

⁶⁶ “Bu unutulmuşluk zaviyesinin kapısının sakinleri için alim ve âlim olan ‘Allah, şahit olarak yeter.’” ‘كَفَى بِهِ شَهِيداً’ “...Şahit olarak O yeter...” Ahkaf 46/8.

⁶⁷ “Kapından başka dayanağım yok, nereye gideyim. Senin cömertlik dergahından başka sığınacak yerim yok.”

⁶⁸ “Allah’ım ümidimi boşa çıkarma ve beni hayallerime kavuştur ki o yüce kapısından sevinçle dönsün ve ailesine mutlu dönsün.”

⁶⁹ “Mülk ve milletin sultanına dua ediyorum. Felek yaygısından Hz. Cebrail ‘âmin’ diyor.”

[Gazel]

[Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'iliün]

بَدْرَتِ هَر كِه بِأَمِيدِ عِنَايَتِ آيِدِ

⁷⁰ بَر سَرِشِ پَرْتَوِ مِهَرِ كَرَمَتِ مِی تَابَدِ

سَر تَسْلِیْمِ نِهْدِ هَر كِه بَدْرگَاهِ تَرَا

⁷¹ اَو چَو خَوْرشِیْدِ بَر اِیْوَانِ فَلَکِ پَایِ زَنْدِ

مَنْتِ كَحَلِ جَوَاهِرِ نَكْشِدِ أَنْكِه اِگَرِ

⁷² چِشْمِ خَوْدِ رَا بَغْبَارِ حَرْمَتِ مِی مَالِدِ

تَوِیِ اَنْ شِه كِه رِیوْدِی بَكْتَرْمِ دِلْهَا رَا

⁷³ چِه شُوْدِ گَر سِیْهَتِ لَشْكِرِ جَانْهَا بَاشَدِ

اَز سَر لَطْفِ نَظَرِ كَنْ بِنَوَالِیِ مَسْكِیْنِ

⁷⁴ كَز غَمِ فَقْرِ و فَنَا جَانِ بَدَهَانَشِ اَمَدِ[66^b]

Hüve'l-Fettāhu'l-Mu'în

[Mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün]

1. Ėy menba'-ı mekârim ü ėy maḥzen-i 'atâ
Ėy mecma'-ı meḥâsin u ėy ma'den-i seḥâ
Dîbâçe-i leṭâyif ü ser-defter-i kemâl
Ser-nâme-i ma'ârif ü ser-çeşme-i şafâ
3. Sensin o mâh-ı burc-ı 'adâlet ki gün gibi
Envâr-ı 'adlûñ eyledi âfâkı pür-ziyâ
İcrâ-yı şer' sâye-i 'adlünde ber-kemâl
Ėy mücrî-i şer'at ü âyîn-i Muştafâ
5. 'Adlûñ ziyâsıdur gideren zulum zulmetin
Yâ ḥâmiye'-ş-şafâ' ve yâ mâḥiye'd-dücâ
Bu gül-sitân-ı 'âlem ėyâ şâh-ı kâm-yâb
Buldı bahâr-ı 'adlûñ-ile zînet ü behâ
7. 'Adlûñle mu'tedil şu kadar rûzgâr kim
Cem' oldı âb âteş-ile ḥâk-ile hevâ

⁷⁰ "Kapına, inayet ümidiyle gelen herkesin başında, kerem güneşinin nuru parlar."⁷¹ "Senin dergâhına boyun eğen kimse, güneş gibi feleğin eyvanına adım atar."⁷² "Gözüne senin hareminin tozunu süren, mücevher sürmesine tenezzül etmez."⁷³ "Sen cömertlikle kalpleri cezbeden şahsın. Can/ruh askerleri senin ordun olsa buna şaşılır mı?"⁷⁴ "Miskin Nevâlî'ye ihsan ile nazar kıl. Fakirlik ve yokluk gamıyla canı burnuna geldi."

- Şükr-i Hudâ ki sâye-i 'adlünle cümle halk
 Âsüde-ḥâl oldılar ey sâye-i Hudâ
9. Ey nür-ı çeşm-i cân u dil ehl-i başiretüñ
 Ḥâk-i rehüñ-durur gözine 'ayn-ı tütüyâ
 Bārân şanma dürr ü cevâhir döker ebr
 Bahr-i 'atâña olalı ğavvâş serverâ
11. Şahn-ı zemîn şuffası luṭfuñ sarâyınuñ
 Mevci ḥubâbı kılzum-i ihsânuñuñ semâ
 Mihr-ile mâh yeridür ey müşterî-nihâd
 Beklerler-ise küyuñı fi's-şubḥi ve'l-mesâ
13. Dārâ ki devlet-ile şeh-i tâc-dâr-iken
 Dārâtuñı görüp kul olurdı şehâ saña
 Kayşer kuşurını bilüp ey şâh-ı kaşr-ı cüd
 Kapuñ gedası olmağı eylerdi irticâ
15. Sen şâh öninde ruḥ yere koyan piyâde-vâr [67^a]
 Naṭ'-ı felekde esb-i murâda süvâr ola
 Şiddik-vâr şıdık-ile takvâ yolın tutup
 Olduñ serîr-i milk-i sa'âdetde pâdişâ
17. Fârûk-veş 'adâlet-ile dehri pür edüp
 Olduñ cihâna şer'-i resûl-ile reh-nümâ
 'Osmân-ı zî'l-ḥayâ gibi ey şâh-ı ma'delet
 Zâtuñ medâr-ı ḥilm ü edeb menba'-ı ḥayâ
19. Cüd u 'atâ vü 'ilm ü fezâyil 'Alî mişâl
 Mevcüd cümle zât-ı şerîfüñde ḥusrevâ
 Bu çâr-yâr ḥürmetine rûz-ı restahîz
 Ola şefî'üñ ol şeh-i ser-ḥayl-i enbiyâ
21. Bu luṭf-ı sîret-ile bu ḥüsn-i ḥişâl-ile
 Mişlüñ cihân-dîde felek görmedi şehâ
 Çünkim Nevâlî kâleb-i nazm-ı ḥurûf-ile
 Medḥî o şâhuñ olmaz-ımuş kâbil-i edâ
23. Lâyık budur ki muhtaşar edüp kelâmuñı
 Ol pâdişâha edesin iḥlâş-ile du'â
 Zâtın mu'ammer eyleyüp envâ'-ı fazl-ile
 Kıl sun o pâdişâhı Hudâ rehber-i hüdâ
25. Bâkî ola sa'âdet-ile 'ömri ol şehüñ
 Fânî olınca milket-i devrân-ı bî-beḳâ

Yâ rab şefâ'at-ile habîbüñ Muḥammedüñ
Dîdâruñ müşâhedesin rûzî kıl añâ

Velehu Eyzân

[*Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün*]

[67^b]

1. Ėy şeh-i kişver-i iķbâl ü sa'âdet kânı
V'ey serîr-i kerem ü ma'diletüñ sultânı

Saltanat gülşenine naḥl-i 'ādâlet dikeli
'Âlemüñ gül gibi açıldı bahâr-istânı
3. Bir kadem eremedi rif'atîñüñ pāyesine
Ṭotalum taḥt-ı felek şāhı meh-i tābânı

Reşk eder ravza-i dergāhuña gülzâr-ı behişt
Cân vērür olmağa Rıdvân kapuñuñ der-bânı
5. Hâk-i pāyuña görüp 'anberüñ öykündüğünü
Nāfe miskîñüñ o dem kırdı bağrı kanı

Cüduñ elmâsı delüp bağrı lü'lü-i terüñ
Mużtarib eyledi bād-ı keremüñ 'ummânı
7. Gonçenüñ n'ola tutup ağına gelse yüreği
Yād olıduķca gülistānda oķuñ peykânı

N'ola mihrâb edinüp na'l-i semendüñ şeklin
Vechi var ķorsa añâ ehl-i ğazâ pîşânı
9. Kānlar āğlar eşigüñ reşki-y-ile anuñ-içün
Oldı pür-ḥün şafaķdan felegüñ dāmânı

Çekdiler gözlerine sürme dēyü hâk-i rehüñ
Nüh ķubâb-ı felegüñ şavma'ası sükkânı
11. Rāyet-i fethüñ-ile rüşen olur şeh-i 'adü
Nitekim mäh-ı münîr-ile şeb-i zulmânı

Her kaçan eylese cevlân-ı keremüñ tāvûsı
Zer-ile zeyn olur ey şāh-ı cihân meydânı
13. Bulmadı cüduñ elinden ebedî fevz ü necât
Gizlenüp gerçi mekân eyledi altun kânı

Öykünürmiş kefi dür-pāşuñā deryā-yı muḥīṭ
Ebr der dökdi ḥicābından işidüp ānı

15. Sen o baḥr-i kerem ü cūd u seḥāvetsin kim
Ḳatrece yokdur anuñ sāḥili vü pāyānı [68*]

Rüstem-i dehr ola bir mūr-ı za‘ife ola ger
Sen Süleymān-ı zamānuñ naẓar-ı iḥsānı

17. Şānī-i devletüñ iken senüñ evvel Ḥātem
Saña ol ḥiç ola mı [cūd u keremde şānī]

Medḥ-i şāḥīye Nevālī vèremezsın şüret
Naẓm naḳşında olursañ da mişāl-i Mānī

19. Ḳapmaḳ isterseñ eger gūy-ı murādı elüñi
Eyle meydān-ı tazarru‘da du‘ā çevgānı

Āsumān ḳal‘asın açduḳca güneş ṭobı Ḥudā
Ol şehe şehir-i ‘adū fetḥin éde erzānı

21. Ėrmeye saltanatı mihrine bir zerre ḳuşūr
Bu fenā ḳaşrınıñ olınca şikest eyvānı

Fānī olınca bināsı felek-i gerdūnuñ
Devleti ḥānesinüñ bāḳī ola bünyānı

23. Kenef-i ḥıfz u emānuñda Ḥudāyā şeb u rüz
Şaḳla āsīb-i felekden o şeh-i devrānı

Dédi Cibrīl-i emīn işbu du‘āya āmīn
Ḥullidet devletuhū bi‘n-ni‘ami‘r-rabbānī

چون ذل فاقه زور کند بر سخن وری
گر مدح پادشاه سخا ور کند رواست

ممدوح چون کریم بود گر ز شعر او
هر بیت را خزانه کوهر کند رواست⁷⁵

Kātibūhū Nevālī el-ḥaḳīr

⁷⁵ “Fakirliğin kusurları (üzerine söz söylemek) zor geldiği için şaire, cömert sultanı methetmek yaraşır. Övülen cömert olunca onun şiirin her beytine inci/mücevher hazineleri bağışlasa yaraşır.”
Mevlânâ Abdurrahmân Câmî (1371), *Bahâristân*, Haz. İsmail Hâkimî, Tahran: İntişârât-ı İttılâat, s. 57.

Kaynakça

- AHDÎ (2005), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, Haz. Süleyman Solmaz, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- AKBULAK, Özlem (2013), *Ferruh-nâme: İnceleme-Metin-Sözlük*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994), "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. X, 365-371.
- ÂŞIK ÇELEBİ (2010), *Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme Metin*, III, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- BURSALI MEHMED TAHİR (2016), *Osmanlı Müellifleri*, III, Haz. Mehmet Yekta Saraç, Ankara: TÜBA.
- BUHÂRÎ [el-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî] (2002), *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru İbni Kesîr.
- CÂMÎ, Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed (1378), *Dîvân-ı Câmî*, II, Tashih A'lâhân Efsahzâd, Tahran: Defter-i Neşr-i Mîrâs Mektûb.,
- CÂMÎ, Mevlânâ Abdurrahmân Câmî (1371), *Bahâristân*, Haz. İsmail Hâkimî, Tahran: İntişârât-ı İttilâat.
- CİLACI, Osman (1994), "Duâ", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. IX, 529-530.
- DENİZ, Sebahat (2008), "Kadızade Mehmed İlmî'nin Sultan IV. Murad İçin Yazdığı Manzum Duânâme'si", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, I, 9-40.
- EBİ'L-ATÂHİYE (1406/1986), *Dîvân-ı Ebî'l-Atâhiye*, Beyrut: Daru Beyrut.
- KALELİ, Abdullah (2014), *Du'â-nâme (İnceleme-Çeviri Yazılı Metin-Özel Adlar Dizini-Tıpkıbasım)*, Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- KARA FAZLÎ (Yazma), *Duânâme*, Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi No: 314 (vr. 99^b-102^b).
- KÂTİP ÇELEBİ (2007), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütûbi ve'l-Fünûn*, V, Terc. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâli* (2011), Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KURNAZ, Feride (2018), *Nasuh Nevâlî'nin "Çeşme-i Hayât" Adlı Nasihatnâmesi İnceleme-Metin-Sözlük*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- LEBÎD B. REBÎ'A EL-ÂMİRÎ (1966), *Dîvân-ı Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî*, Beyrut: Dâru Sâdır.
- MEHMED SÜREYYA (1996), *Sicill-i Osmanî*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Eski Yaz. Akt. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- NEVÂLÎ (Yazma), *Çeşme-i Hayât*, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları No: 924, 111 vr.;
- NEVÂLÎ (Yazma), *Farsça Dîvân*, İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîrî Farsça 828.
- NEV'Î-ZÂDE ATÂYÎ (2017), *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik: Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, II, Haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ÖZKAT, Mustafa (2005), *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- PARLADIR, Selahattin (1994), "Duâ: İslam'da Duâ", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. IX, 530-535.
- PAZARBAŞI, Erdoğan (2003), "Mehmed Efendi Vanî", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXVIII, 458-459.
- VANÎ MEHMED EFENDİ (Yazma), *A 'mâlû'l-yevm ve'l-leyl*, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmâil 727/4 ve Lâleli 164/1.
- VANÎ MEHMED EFENDİ, *Münşeât: Vanî Mehmed Efendi'nin Kaleminden Padişah Dördüncü Mehmed Han ve Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın Duanameleri ve Mektupları*, Çeviri ve Sadeleştirme Mehmet Yalar, Bursa: Osmangazi Belediyesi.

- YÜCER, Elif (2019), *Sırru'l-Esrâr Literatürü ve Nevâlî'nin Sırru'l-Esrâr Tercümesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- YÜKSEL, Yeter (2005), *Türk İslam Edebiyatında Duânâmeler ve Mevhîbetü'l-Vehhâb*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 935-956

KASİDE-İ BÜRDE'NİN MÜTERCİMİ BELİRSİZ MANZUM BİR TERCÜMESİ

Hamza Koç

Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
(hamza.koc@giresun.edu.tr), ORCID: 0000-0002-8324-3707/Assoc. Dr., Giresun University Faculty of Arts and
Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 16.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Koç, Hamza (2022), "Kaside-i Bürde'nin Mütercimi Belirsiz Manzum Bir Tercümesi", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 935-956.

Koç, Hamza (2022), "An In Verse Translation of Qaseedah al-Burdah by an Unknown Translator", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 935-956.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Kasîde-i Bürde'nin Mütercimi Belirsiz Manzum Bir Tercümesi

Özet

Hiz. Peygamber'e duyulan derin muhabbet; mevlid, siyer, miraciye, mucize-nâme, gazavat-nâme, hilye, kırk hadis ve na't gibi birçok edebî türün ortaya çıkışına vesile olmuş ve İslami edebiyatta onu merkeze alan manzum ya da mensur pek çok eser vücuda getirilmiştir. Ka'b b. Zühre'nin (ö. 24/645?) Bânet Su'âd ifadesiyle başlayan ve Hiz. Peygamber'in hediye ettiği hırkaya istinaden literatürde Kasîde-i Bürde olarak tanınan meşhur şiiri, na't türüne öncülük etmesi açısından kayda değer öneme sahiptir. Ka'b'dan yaklaşık altı asır sonra yaşayan Mısırlı şair Bûsîrî'nin (ö. 696/1297?) söz konusu kasideden ilham alarak nazma döktüğü el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye adlı şiiri de İslami edebiyatta aynı adla anılmış ve gerek dikkat çeken yazılış hikâyesi gerekse edebî gücü açısından Ka'b'ın manzumesini aşmayı başarmıştır. Kasîde-i Bürde, zengin muhteva ve lirik üslubu sayesinde oldukça sevilmiş ve birçok millet tarafından kendi dillerine çevrilmiştir. Bu meşhur kaside, Türk edebiyatında da büyük ilgi görmüş ve pek çok şair Hiz. Peygamber'in şefaatine nail olabilmek ümidiyle bu vadiye kalem oynatmıştır. Sözü edilen şiir; Abdurrahim Karahisarî, Ahmed-i Rıdvan, Kemal Paşa-zâde, Le'âlî, Şemseddin Sivasî ve Nahîfî gibi meşhur şairlerin yanı sıra belli bir şöhreti yakalayamamış birçok şair tarafından da Türkçeye tercüme edilmiştir. Bununla birlikte Kasîde-i Bürde'nin mütercimi belirsiz çevirileri de mevcuttur. Bu çalışmada Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sine kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen manzum bir tercüme ele alınacaktır. Tespit edilebilen tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi B3535'te yer alan eserde kaynak şiirden farklı olarak fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı kullanılmıştır. Mütercim, kafiye kelimelerinin önemli bir kısmını kaynak metinden almasına rağmen emsaline göre daha anlaşılır bir üslup kullanmıştır. Bu makalede öncelikle Ka'b b. Zühre ile Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'leri hakkında genel bilgi verilecek, ardından söz konusu tercümenin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulacak ve çeviri yazılı metni sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ka'b b. Zühre, Bûsîrî, Kasîde-i Bürde, Manzum Tercüme.

An In Verse Translation of Qaseedah al-Burdah by an Unknown Translator

Abstract

A deep love of the Hiz. Prophet has conducted the emergence of many literary genres such as mawlid, siyer (biography of the Prophet), mirajiyah, hilye, forty hadiths, na't, and poetic or prosaic artworks that center on the Prophet have been created in Islamic literature. Ka'b ibn Zühre's (d. 24/645?) famous poem that starts with the statement Bânet Su'âd and known in the literature as Qaseedah al-Burdah is based on the cardigan given as a present by Hiz. Prophet, and has a remarkable importance in terms of guiding the type of na't. The poem, el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye which was inspired by the aforementioned qasida in verse by the Egyptian poet Bûsîrî (d. 696/1297?), who lived almost six centuries after Ka'b was also mentioned by the same name in Islamic literature. It succeeded in surpassing Ka'b's poem in terms of its attention-grabbing writing style and its literary power. Thanks to its rich content and lyrical style, Qaseedah al-Burdah is greatly loved and has been translated into several languages. This famous qasida attracted great interest in Turkish literature, and several poets have written in this genre in the hope of being able to attain Hiz. Prophet's intercession (shafa'ah). The Qaseedah al-Burdah has been translated into Turkish by many famous poets such as Abdurrahim Karahisarî, Ahmed-i Rıdvan, Kemal Paşa-zâde, Le'âlî, Şemseddin Sivasî, and Nahîfî. Additionally, the Qaseedah al-Burdah has many other translations whose translators are unknown. This study will discuss an in-verse translation of Bûsîrî's Qaseedah al-Burdah, of which the author and date are unknown. In the artwork, whose only identified copy was included in B3535 of the Beyazıt Public Library, the prosody of fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün was used differently than in the poem. Although the translator took a significant part of the rhyme words from the reference text, he used a more easily comprehensible style compared to its processor. This article will provide general information regarding the Qaseedah al-Burdah's of Ka'b ibn Zühre and Bûsîrî, then will emphasize the form and content characteristics of the relevant translation, and the translated written text will be presented.

Keywords: Ka'b b. Zühre, Bûsîrî, Qaseedah al-Burdah, In Verse Translation.

Giriş

Hız. Muhammed; dünyayı teşrifi, isimleri, hicreti, miracı, mucizeleri, savaşları, şemâili, hadisleri, örnek ahlakı ve çeşitli vasıflarıyla şairlerin en çok müracaat ettiği ve hakkında eserler yazdığı şahsiyettir. Hız. Peygamber'i konu alan edebî eserler henüz o hayattayken görülmeye başlamıştır. Abdullah b. Revâha (ö. 8/629), Hadramî b. Âmir (ö. 17/638), Ka'b b. Mâlik (ö. 50/670), Hassan b. Sâbit (ö. 60/680?) ve Abbas b. Mirdâs (ö. ?), Hız. Peygamber'e yaşadığı dönemde methiyeler sunan önemli sahabe şairlerdendir. Ancak ona hayattayken takdim edilen en meşhur kaside, Ka'b b. Züheyr'e (ö. 24/645?) aittir. Ka'b, Cahiliye Devri'nin tanınmış şairlerinden Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın (ö. 609?) oğludur.

Züheyr b. Ebû Sülmâ'nın ölmeden önce oğulları Ka'b ile Büceyr'e (ö. 10/631'den sonra), gördüğü bir rüya üzerine gelmesinin yakın olduğunu anladığı Hız. Peygamber'e tabi olmalarını tavsiye ettiği, iki kardeşin Medine'ye doğru yola çıktığı, Ka'b'ın Medine yakınında kaldığı, Büceyr'in Medine'ye giderek Resul-i Ekrem ile görüşüp Müslüman olduğu, bunu öğrenen Ka'b'ın, kardeşini ve Resulullah'ı hicveden bir şiir nazmetmesi üzerine Hız. Peygamber'in Ka'b'ın kanunun helal olduğunu söylediği rivayet edilir. Büceyr, kardeşine mektup göndererek bazı şairler hakkında ölüm kararı verildiğini, ancak Resul-i Ekrem'in huzura gelip pişmanlıklarını dile getirenleri affettiğini bildirir ve Hız. Peygamber'e gelip af dilemesini tavsiye eder. Medine'ye gidip sabah namazında Mescid-i Nebevî'ye giren Ka'b, Resulullah'ın huzuruna yüzü örtülü olarak çıkar ve kendisine Ka'b'ın tövbe edip İslam'ı kabul etmek amacıyla geldiğini, af talebinin kabul edilip edilmeyeceğini sorar. Resul-i Ekrem talebinin kabul edileceğini belirtince yüzündeki örtüyü açar ve kendisinin Ka'b olduğunu söyler. Ka'b, ünlü kasidesini işte bu sırada okumuş, kasideyi çok beğenen Hız. Peygamber, "bürde" adı verilen ve günümüzde Topkapı Sarayı Müzesinde muhafaza edilen hırkasını onun omuzlarına koymuş, bundan dolayı kasideye *Kasîdetü'l-Bürde* veya başlangıç ifadesine göre *Bânet Su'âd* adı verilmiştir (Demirayak 2001: 566-567).

Cahiliye Dönemi'nin geleneksel kaside tarzı ile nazmedilmiş olan *Kasîdetü'l-Bürde*'nin nesib bölümüne (1-14. beyitler) şair, Su'âd'ın ayrılığında söz ederek başlar. Su'âd; yumuşak sesli, ılık bakışlı, gözleri sürmeli, vücudunun aşağı kısımları dolgun, yukarı kısımları zayıf, orta boylu, tebessüm ettiği zaman beyaz dişleri görünen bir ceylandır. Şair, burada Su'âd'ı nasihat dinlemeyen, sözünde durmayan, cefakâr, yalancı, vefasız dost simgesi olarak kullanır. Tasvir bölümünde (15-35. beyitler), kaside geleneğine uygun olarak memduha ulaşmak üzere bindiği deveyi tasvir eder. Kasidenin medih bölümü (43-53. beyitler) özür beyanı (itizâr) ve Hız. Peygamber'le muhacirlere övgü olmak üzere iki kısımdan oluşur. Ka'b, Resul-i Ekrem'in kendisini affetmesi hususunda hiçbir dostundan yardım görmediğini, Resulullah'a kendisi hakkında olumsuz birçok şey söylendiğini, ancak bunların dedikoducular tarafından uydurulduğunu, Hız. Peygamber'den ceza değil af umduğunu söyledikten sonra onu övmeye başlar. Bir bütün olarak bakıldığında *Kasîdetü'l-Bürde*'ye korku, endişe, dışlanma, sıkıntı ve ümitsizlikten oluşan psikolojik bir atmosferin hâkim olduğu görülür. Ayrılıkla başlayıp ölüm teması ile son bulan bu kasidenin kötümser duygular içinde nazmedildiği söylenebilir (Demirayak 2001: 567).

Ka'b'ın methiyesinde dinî öğelerden ziyade Cahiliye Devri'ne ait motiflerin yer alması garip karşılanmamalıdır. Zira Ka'b, bu kasideyi kaleme aldığı henüz İslamiyet'i içine sindirememiştir. Ayrıca bir kaçağın ölüm korkusu ve kurtulma heyecanı da hesaba katılmalıdır. Dolayısıyla Ka'b, bu şiiri öncelikle canını kurtarmak için yazmıştır diyebiliriz. Bütün bunlara rağmen Hız. Peygamber'in takdirini kazanan bu kaside, İslami edebiyatta çığır açmış, şerhleri, tercümeleleri, tahmisleri ve taşirleri yapılmıştır. İslam âleminde bu methiye, uzun süre her ilim meclisinin açılışında okunmuş ve onusuz söze girilmemiştir. *Kasîde-i Bürde*'nin bu derece ehemmiyet kazanmasının en önemli sebebi Hız. Peygamber'in huzurunda okunmuş olması ve bizzat onun tarafından mükâfatlandırılmasıdır (Yeniterzi 1993: 6).

Kasîdetü'l-Bürde adıyla bilinen diğer şiir Mısırlı sufi ve şair Muhammed b. Said el-Bûsîrî'ye (ö. 696/1297?) aittir. Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'i methetmek için yazdığı ve *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye* adını verdiği manzume, kafiye (revî) harfi "mîm" olduğu için *el-Kasîdetü'l-Mîmiyye*, şairin tutulduğu hastalıktan kurtulmasına vesile olduğu için de *Kasîdetü'l-Bürde* diye meşhur olmuştur. Ancak Ka'b b. Züheyr'in kasidesi de aynı adla anıldığından karışıklığa meydan vermemek için Bûsîrî'ninki daha çok Osmanlı kültür muhitinde *Kasîdetü'l-Bür'e* (*el-Kasîdetü'l-Bür'iyye*) şeklinde anılmışsa da literatürde *Kasîdetü'l-Bürde* diye tanınmaktadır. Kaside, şöhretini taşıdığı sanat değerinden ziyade şairin hayatının bir döneminde geçirdiği felçten kurtulmasına vesile olduğuna dair rivayete borçludur. Bûsîrî'nin hiçbir kasidesinde felç olduğuna dair bilgi bulunmamakla birlikte kendisinden altmış altı yıl sonra vefat eden biyografi yazarı İbn Şâkir el-Kütübî (ö. 764/1363) ilk defa felç olayına yer vermiş, daha sonra gelen bütün müellifler de bu bilgiyi tekrar etmişlerdir. Söz konusu rivayete göre felç geçirdiğinde bir akşam kendisine şifa vermesi için Allah'a dua eden şair, rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Resul-i Ekrem ondan kendisi için yazdığı kasideyi okumasını ister. Bûsîrî, "Yâ Resulallah! Ben sizin için birçok kaside yazdım, hangisini istersiniz?" deyince Hz. Peygamber, kasidenin ilk beytini söyler. Bunun üzerine şair kasidesini okumaya başlar, Resulullah da onu sonuna kadar dinler. Bitince de hırkasını (*bürde*) çıkarıp şairin üstüne örter ve eliyle vücudunun felçli kısmını sıvazlar. Bûsîrî uykusundan uyanınca vücudunda felçten eser kalmadığını fark eder. Bu rüya hadisesinin halk arasında yayılmasından sonra kaside *Kasîdetü'l-Bürde* olarak üne kavuşmuştur (Kaya 2001: 568).

On bölümden oluşan *Kasîdetü'l-Bürde*, en eski nüshalarında 160 beyit iken sonrakilerde 165 beyte kadar ulaşmaktadır. Klasik Arap kaside tarzında olduğu gibi şiir, sevgiliye özlem temasının işlendiği nesib bölümüyle başlar, daha sonra nefisten şikayet, Hz. Peygamber'e övgü, onun doğumu, mucizeleri, *Kur'ân-ı Kerîm*'in fazileti, miraç mucizesi, cihadın önemi, nedamet ve ümit, dua ve niyaz bölümüyle sona erer. Aruzun basit bahriyle (*müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fe'ilün*) yazılan, yapı ve üslup bakımından son derece sağlam ve lirik olan kaside, bu sebeple asırlardır İslam coğrafyasının her bölgesinde büyük bir ilgi görmüş, dinî toplantılarda, mübarek gün ve gecelerde, sünnet, düğün, bayram ve cenaze merasimlerinde okunagelmıştır (Kaya 2001: 568).

Kasîde-i Bürde'nin çeşitli hastalıklara şifa olma özelliği ise onu bir şiir, bir na't olmaktan ziyade âdeta hastaların ve dertlilerin umut kapısı hâline getirmiştir. Hastalar, şifaya vesile olması ümidiyle onu okurken sanatkârlar da boş durmamış, her biri kendi alanında bu şiire bir katkıda bulunmak ve böylece şairin sevabına ortak olmak için büyük bir gayretle eserler ortaya koymuşlardır. Söz gelimi şairler nazire, tahmis, taştir, tesbi ve manzum tercümeler yapmışlar; hattatlar sülûsten talike pek çok hatla meşk etmişler; katı' sanatkârları fevkalade bir hassasiyetle incecik kâğıtları oyarak yüz altmış beyti sanatlarıyla ölümsüzleştirmişler; çiniciler sarayın en zarif köşesini onunla süslemişler; musikişinaslar onu en güzel makamlarla bestelemişler ve hafızlar da en güzel sesleriyle okumuşlardır (Şahin 1997: 54).

Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'si, zengin muhtevası, ifade gücü ve etkileyici üslubu sayesinde oldukça sevilmiş, Farsça, Malayca, Pencapça, Peştuca ve Urduca gibi doğu lisanlarının yanında Almanca, İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve Grekçe gibi batı dillerine de tercüme edilmiştir. Bu meşhur kaside, Türk şair ve nasirleri tarafından da büyük rağbet görmüş; şerh, tercüme, tahmis, tesdis, tesbi ve taştir gibi farklı şekillerle edebiyatımıza kazandırılmıştır.

Kasîde-i Bürde; Ankaravî İbrahim b. Süleyman b. Sâdık b. Mürsil el-Hanefî el-Ankaravî (ö. 913/1508'den sonra), Le'âlî Ahmed b. Mustafa Saruhanî (ö. 971/1563), Rızâyî Seyyid Hasan b. Abdurrahman Aksarayî (ö. 1079/1669), Şeyh Abdullah b. Şeyh Ahmed (ö. 1140/1728), Şeyhülislam Mehmed Mekki Efendi (ö. 1212/1797), Necîb Efendi (ö. ?), Akhisarlı Hafız İsmail Nazîf b. Muhammed Efendi (ö. ?), Muhammed Fevzî b. Ahmed et-Tavasî (ö. 1317/1900), Ankara Valisi Âbidin Paşa (ö. 1324/1906) ve Rusçuklu Mehmed Hayrî (ö. ?) gibi şarihler tarafından Türkçe şerh; Taşkoprî-zâde Kemâleddin Mehmed Efendi (ö. 1031-32/1621), Şeyhülislam Hoca-zâde Es'ad

Efendi (ö. 1034/1625), Şerîf Mehmed Efendi (ö. 1040/1631), Süleyman Nahîfî Efendi (ö. 1151/1738), Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (ö. 1197/1782), Şeyhülislam Mehmed Mekkî Efendi (ö. 1212/1797), Mollacık-zâde Mehmed Râ'if Efendi (ö. 1240/1825), Mustafa Maksûd Resâ Efendi (ö. 1269/1852-53) ve Muhammed Fevzî b. Ahmed et-Tavasî (ö. 1317/1900) tarafından tahmis; İsmail Müfid Efendi (ö. 1217/1803) tarafından tesdis ve Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694) tarafından da tesbi edilmiştir.

*Kasîde-i Bürde'*nin manzum tercümeleri de bir hayli fazladır. Abdurrahim Karahisarî (ö. 901/1495-96?), Ahmed-i Rıdvan (ö. 935-945/1528-1538?), Kemal Paşa-zâde (ö. 940/1534), Le'âlî Ahmed b. Mustafa Saruhanî (ö. 971/1563), Şemseddin Sivasî (ö. 1006/1597), Kemâlâtî Mehmed (ö. 1015/1606'dan önce), Paşa Sarayı Hocası Fazlî Efendi (ö. 1036/1627'den sonra), Esâsî Efendi (ö. 1041/1631'den önce), Cihâdî [IV. Murad devri (1623-1640) şairlerinden], Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi (ö. 1050/1641'den sonra), Divitçi-zâde Mehmed Tâlib Üsküdarî (ö. 1097/1685-86), Abdülhay Celvetî (ö. 1117/1705), Süleyman Nahîfî Efendi (ö. 1151/1738), Hulvî Abdullah Efendi (ö. 1159/1746), Na'îmî (ö. ?), Nihâdî (ö. ?), Ahmed Sûzî (ö. 1246/1830), İvranyalı Abdurrahim Efendi (ö. 1282/1865) ve Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) *Kasîde-i Bürde'*yi nazmen tercüme eden şairlerden bazılarıdır. Ayrıca söz konusu kasidenin mütercimi belirsiz tercümeleri de bulunmaktadır.¹

1. Mütercimi Belirsiz Kasîde-i Bürde Tercümesi

Tercümenin tespit edilebilen tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi B3535'te kayıtlıdır.² 40 varaktan oluşan yazmada, tercümenin telif/istinsah tarihi veya mütercimine/müstensihine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Satır sayısı muhtelif, yazı türü talik, kâğıt türü açık sarı aharlı ve sayfaları cetvelsiz olan yazmanın tamamında siyah renkli mürekkep kullanılmıştır. Sayfalarında rutubet lekeleri mevcut olsa da bunlar yazının okunmasına engel teşkil edecek derecede değildir. Miklepsiz, sırtı bordo meşin kaplı mukavva bir cildi vardır. Şirazesi bozuk olduğu için bazı sayfaları dağılmış ve bu sayfalar kütüphane görevlileri tarafından yazmaya gelişigüzel yerleştirilmiştir. Bu husus çeviri yazılı metinde göz önünde bulundurulmuş ve tercüme, kaynak şiirdeki beyitlerin sırası gözetilerek düzenlenmiştir.

Genellikle *Kasîde-i Bürde* şerh ve tercümelerinin başında rastlanan hamdele ve salvele gibi kısımlar; tevhit, münacat ve na't gibi dinî muhtevalı şiirler; kaynak metnin müellifi Bûsîrî'nin hayatı ile eserinin şekil ve muhteva özellikleri; söz konusu kasidenin şerh veya tercüme edilme sebebinin anlatıldığı sebep-i telif gibi bölümler bu yazmada yer almamaktadır. Yani mütercim, eserine doğrudan kaynak beyitlerin tercümesiyle başlamıştır.

Çalışmamıza konu olan manzum *Kasîde-i Bürde* tercümesinin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı belirsizdir. Söz konusu tercüme, şarihi bilinmeyen bir Arapça *Bürde* şerhinin kenarında yer almaktadır. Derkenarlarda manzum tercümenin yanı sıra anılan şerhe yardımcı bazı Arapça ve Türkçe haşiyeler de bulunmaktadır. Eserde kaynak şiirin 31, 121, 133, 138, 143, 150 ve 160. beyitlerinin tercümesi mevcut değildir. Bu durumun, mütercimin bilinçli bir tercihi mi yoksa eseri istinsah eden müstensihinin bir hatası ya da tasarrufu mu olduğunu kestirmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla tercümeyle kaynak şiirle karşılaştırarak okumak isteyenlerin kafasını karıştırmamak ve orijinal sıralamayı bozmamak için sözü edilen kaynak beyitler, Latin harflerine aktarılarak ve dipnotta Türkçe çevirileri verilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Tercüme, bu husus dikkate alındığında toplam 154 beyitten müteşekkildir.

¹ Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde'*sine yazılan şerh, tercüme, tahmis ve diğer eserlerle ilgili daha derli toplu ve ayrıntılı bilgi için bk. Sezer 1985, Şahin 1997, Kaya 2001, Yazar 2011.

² Ebubekir Sıddık Şahin (1997: 121), bu eserin bir diğer nüshasının Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Çelebi Abdullah 400/1'de kayıtlı olduğunu ifade etse de anılan koleksiyonda yer alan manzum tercüme Le'âlî Ahmed b. Mustafa Saruhanî'ye (ö. 971/1563) aittir (nüsha hakkında detaylı bilgi için bk. Ayçiçeği 2017: 20-21).

Kaynak şiirde kullanılan *müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fe'ilün* kalıbı klasik Türk şairlerinin pek aşına olmadığı bir ölçü olması dolayısıyla *Kasîde-i Bürde*'yi Türkçeye çeviren çoğu mütercim tarafından da tercih edilmemiştir. Elimizdeki tercümede de kaynak metinden farklı olarak remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı kullanılmıştır. Vezni başarıyla tatbik eden mütercimin en fazla başvurduğu aruz uygulaması imâle-i maksûre olmuştur. Eserde birkaç istisna dışında vezin hatası yok denecek kadar azdır. Mesela 36, 98, 108 ve 118. beyitler, hece eksikliğinden dolayı kusurludur. Söz konusu beyitler tarafımızca tamir edilmiş ve aruz kusurları giderilmiştir. Örneğin aşağıdaki beyitlerde köşeli parantez içerisinde gösterilen [dur] ve [şol] heceleri hem beyitleri daha anlamlı hâle getirmekte hem de aruz hatasını telafi etmektedir:

*Şol Habîbu'llâh[dur] ol kim dem-i nevmîdde
Andan umarlar şefâ'at halk-ı 'âlem bîş ü kem (b. 36)*

*Şöyle korkutdı kulûb-ı düşmeni ahbâr-ı ba's
Gafleti hâlinde dahı ürker idi [şol] ganem (b. 118)*

Şair, tercümesinde uzun okunması gereken hecelerin kısa okunması, diğer bir ifadeyle kapalı hecelerin açık hece hâline getirilmesi anlamına gelen ve aruzda kusur olarak kabul edilen zihafa sadece dört beyitte (78, 87, 125 ve 144) başvurmuştur. Zihaf yapılan heceler, çeviri yazılı metinde italik biçimde yazılarak gösterilmiştir:

*Sandılar kim 'ankebût-ile hamâme olmaya
Perde-dâr-ı fahr-i 'âlem hâmî-i hayru'l-ümem (b. 78)*

*Gabn-i fâhişdür bekâyı fânîye virmek sahîh
Şühbesiz bâtil durur bunun gibi bey' u selem (b. 144)*

Eserinde kaynak şiirin aslı kafiye harfine (*mîm*) bağlı kalan mütercim, kafiyeyi oluşturan kelimelerin bazılarını Arapça metinden olduğu gibi alarak kendisine kolaylık sağlamış, bazı kelimelerin de müştaklarını kullanmayı tercih etmiştir. Söz gelimi *selem* (1, 95, 131, 144)³, *dem* (1), *elem* (8), *nedem* (23), *hakem* (25, 94), *ne'am* (35, 141), *kerem* (38), *diyem* (39), *hükem* (40), *nesem* (41), *rimem* (46), *zulem* (53), *haşem* (56), *muhtetem* (59), *nikam* (60), *sedem* (62), *daram* (64), *kadem* (72), *kasem* (75), *müttehem* (84), *şiyem* (90), *kidem* (91), *hareme* (96), *kıyem* (97), *humem* (101), *sekam* (104), *mugtenem* (106), *hadem* (109), *alem* (110, 112), *müktetem* (113), *müzdeham* (114), *ni'am* (115), *ümem* (117), *ganem* (118), *vedam* (119), *raham* (120), *mültetam* (123), *mustadem* (127), *bühem* (134), *ecem* (137), *nedem* (141), *muhterem* (148), *mültezem* (149), *kalem* (154), *lemem* (155), *kisem* (156) ve *nagam* (161), metnin aslından aynen alınmış; *yenfetim/fetam* (18), *munfasım/fesam* (37), *yekum/kıyem* (67), *münhezim/hezem* (69), *münhedim/hedem* (116) ve *munsarım/saram* (145) gibi sözcükler ise kafiye oluşturan kelimelerle aynı kökten türetilmiştir.

Mütercim, kafiye kelimeleri dışında da kaynak metinden yararlanmış; bazı kelimeleri - bilhassa özel isimleri- olduğu gibi eserine almış, bazılarını da kökü müsterek başka kelimelere ya da Farsça eş anlamlılarına tahvil etmiştir. Örneğin kaynak şiirin 68. beytindeki *şühüb* kelimesini tercüme etmeden dilimize aktarırken, 39. beytindeki *mültemis* sözcüğüyle aynı kökten gelen *iltimâs* kelimesini kullanmış, 11. beytindeki *nush* sözcüğünün ise Farsça karşılığı olan *pend*'i tercih etmiştir:

*Her sanem başına gökden bir şühüb düşdi yire
Âşikâre gözleriyle gördiler mîr ü hadem (b. 68)*

*Ol Resûlu'llâhdan eyler kamusı iltimâs
Garka-i 'ummân veyâhûd reşfe-i seyl-i diyem (b. 39)*

³ Parantez içindeki rakamlar beyit numaralarını göstermektedir.

*Pend-i mahz itdün bana illâ işitmez gûş-ı hûş
Eylemişdür hây u hâyı 'aşk-ı 'uşşâkı asam (b. 11)*

Edebî eserler sahip oldukları muhteva itibarıyla yazılmış oldukları dönemlerin birçok özelliğini bünyelerinde barındırırlar. Bu yönleriyle unutulmaya yüz tutma ihtimali olan maddi ve manevi birçok unsuru kayıt altına aldıkları için erbabı adına vesika özelliğini haizdirler. Bu anlamda edebî eserler, yazıldıkları dönemlerde kullanılan dilin sahip olduğu kelime hazinesi, cümle yapısı, ifade ve üslup özelliklerine yönelik birtakım önemli dil malzemelerini ihtiva ederler. Bir zamanlar dilde canlılığını koruyan ancak çeşitli sebeplerle sonraki dönemlerde kullanımdan düşen ve arkaik olarak adlandırılan kelimeler de bu malzemeler arasında yer alır (Kaplan 2021: 54). Elimizdeki *Kasîde-i Bürde* tercümesinde de bu türden kelimelere rastlamak mümkündür. *Kanı* (16), *salma* (20), *katı* (20), *artuk* (22), *tan* (38), *kamu* (39), *söyünmek* (62, 100), *soğulmak* (63), *balkırmak* (65), *yığın* (93), *issi* (100), *yorga* (105), *yiğrük* (111), *ayruk* (126), *suarırmak* (129), *uçunmak* (134), *genşemek* (135), *encek* (137), *yoyulmak* (140) ve *deprendürmek* (161) bu anlamda karşımıza çıkan bazı sözcüklerdir.

Şair, eserinde süs ve gösterişten uzak, okuyucunun rahatlıkla anlayabileceği sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Aşağıda verilen örnek beyitlerde de görüleceği üzere mütercim, tercümesini serbest bir söyleyişle kaleme almasına rağmen kaynak beyitlerin anlamını hissettirmeyi başarmış, diğer bir deyişle aslına uygun bir çeviri inşa etmeye çalışmıştır.

*Hayr-ıla emr eyledüm illâ ki me'mûr olmadum
Bana te'sîr itmeyen söz sana n'eyler bilmezem (b. 27)*

*Düşde olan vahyine inkâr olur mı hiç anun
Kalbi bî-dâr ola çeşmi uyudukça dem-be-dem (b. 82)*

*Vir salavât ebrine destûr kim yağmurların
Ol Habîbün üstine yağdura dâ'im dem-be-dem (b. 159)*

Mütercim, özgün metnin anlam dünyasından uzaklaşmamakla birlikte nadir de olsa birebir tercüme kalıplarının dışına çıkmayı denemiş ve bazı beyitlerde şairane bir söyleyiş yakalama gayretinde olmuştur. Örneğin kaynak şiirin "Senin sahip olduğun mertebelerin derecesi yüce ve sana verilen nimetleri hakkıyla anlamak zordur." (Kaya 2014: 131) mealindeki 115. beytini farklı bir bakış açısıyla ele almış ve aşağıda olduğu gibi dilimize çevirmiştir:

*Uçuramaz kasr-ı kadriün murgını seng-i hayâl
'İzzüne vehm-i 'azîz irişmez ey ulü'n-ni'am (b. 115)*

Sonuç olarak elimizdeki eser, kaynak şiirdeki anlamın dilimize doğru ve anlaşılır bir biçimde aktarılması, özgün metindeki kelimelere aslına uygun karşılıklar bulunması ve okuyucunun zihnini yormayan sade bir üsluba sahip olması gibi ölçütler açısından değerlendirildiğinde ortalamanın üzerinde bir çeviridir diyebiliriz.

2. Çeviri Yazılı Metin

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

Remel _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _ / _ . _ _

- 1 Yine cüş itmiş gibi dilde hevâ-yı zî-Selem
Mevc urur 'aynuñ bînarından senüñ deryâ-yı dem
- 2 Ya şabâ-yı Kâzıme ğayret-pezîr eyler seni
Hırmen-i cânuña ya âteş şalar berķ-ı İzam
- 3 'Āfiyet umdukça göñlüñ n'oldı kim mecnün olur
Ağlama didükçe çeşmüñ bed-ter olur dem-be-dem
- 4 Sırr-ı 'aşkı şaklamak olurdu gizlene eger
Şu içinde âteş ü âteş içinde daħı nem
- 5 Yurt yiri bî-'aşk dökdürmez kişiye kanlu yaş
Çeşm-i giryân u seher-nâk idemez bân u 'Alem
- 6 Eşk-i hünîn-ile derdüñ var-iken inkârı ķo
Çün şühüd-ı 'adl-ile müşbet durur da'vâ-yı ğam
- 7 Sürh u zerd-ile iki hücet aķarken yüzüñe
Müdde'â-yı 'aşķa şâhid istemez şâhum ħakem
- 8 Sâ'ili gerçek ħayâl-i dostdur bî-ħ'âb iden
Zevķ-ı rûħ-efzâ-yı 'aşķa mümtezic olur elem
- 9 Ey beni 'Özrî hevâsında melâmet eyleyen
Sen seni gör ķo beni var-ise inşâf u kerem
- 10 Hâlümi bildüñ tıyarsa müdde'î şimden gerü
Ġam degül derdüm kavî maħlaş gerekmez baña hem
- 11 Pend-i maħz itdüñ baña illâ işitmez ğuş-ı hüş
Eylemişdür hây u hüyı 'aşķ-ı 'uşşâķı aşam
- 12 Şeybetüm pendine ta'rîz eyledüm ben dūr-iken
Saķalı ağına töhmet-kâr yüzi ķarayam

- 13 Nefs-i emmāre unutdı 'ahdi vü itmez kabūl
Pırlık inzārını cehlinden idüp müttehem
- 14 Başuma bir zayf-ı pür-nūr u vaqūr itdi nüzūl
İtmedi fi'l-i cemīl-ile ziyāfet veh n'idem
- 15 Bāri hürmet kılmayacağum bileydüm aña ben
Ketm iderdüm anı bir hıyel-ile duymadın hem
- 16 Nitekim ser-keşligini redd ider rahşuñ licām
Çanı nefsi ser-keşi zabt itse bir sâbit-çadem
- 17 Çün ta'am-ile harışuñ şehveti olur mezīd
Ârzūsın virme nefsuñ kim odur şerru'n-ni'am
- 18 Beñzer ol tıfl-ı razī'a kim uşanmaz memeden
Ögrenür lâkin kesüp ta'līm eylerseñ feşam
- 19 Muktezāsından anı men' eyle dā'im kıl hazer
İrmesün dirseñ ziyānı kılma vâli lâ-cerem
- 20 Bî-hişam u şalmadur sen anı yahşı güd şakın
Çatı tatlu bulduğı mer'âdadur aña neşam
- 21 Çoğ olur kim şey'-i kâtil zâhiren olur lezīz
Tâ ki ma'lûm olmaya çerbinden anuñ zehr-i sem
- 22 Sır olma gāv-veş hem hâdden artuğ aç ki ol
Re's-i emrâz-iken olur tuhmeliğden dağı kem
- 23 Pür-harām olan gözüñden idüp istifrâğ-ı eşk
Pışeñ olsun her dem istiğfâr u tevbeyle nedem
- 24 Nefs-ile şeytāna işyān idüben eyle hılâf
Nuşh-ı maḥz eylerler-ise dağı tutma anı hem
- 25 Ger saña haşm u hakem olursa da olma muṭfī
Kim niceydügin bilürsin hîle-i haşm u hakem

- 26 Diyüp işitmedüğim sözden dilerven intifâ'
Zî-'aқamdan nesl uman nâ-dâna beñzer kişiyem
- 27 Hıayr-ıla emr eyledüm illâ ki me'mûr olmadum
Baña te'sîr itmeyen söz saña n'eyler bilmezem
- 28 Zâd idinmedüm nevâfilden iş âhîr olmadan
İtmedüm şavm u şalât illâ ferâ'iz ey şanem
- 29 Sünnetin қodum anuñ k'ihyâ iderdi dünleri
Tâ şikâyet eyleyince şişden ol nâzûk қadem
- 30 Uçmasun nâ-geh diyü aç olsa ol cism-i laţif
Taş baғlardı miyânına Hâbîb-i Muhterem
- 31 *Ve râvedethü'l-cibâlû's-şümmü min zehebin*
'An nefsiht fe-erâhâ eyyemâ şememi'⁴
- 32 Zühdini anuñ zarûret dağı muhkem eyleyüp
'İşmetine hiç irişmezdi zarûretden dijem
- 33 Pes zarûret nice da'vet ide dünyâya anı
Ger ol olmasaydı olmazdı bu 'âlem zîr ü bem
- 34 Ol Muhammeddür ki şâh-ı cin ü ins ü cüz ü kül
Mefhar-ı 'âlem Resûlü'llâh 'Urebâ vü 'Acem
- 35 Diñ kimüñ vardur anuñ gibi güzel peygamberi
Emr ü nehy muhkem ü bî-şek ola lâ vü ne'am
- 36 Şol Hâbîbu'llâh[dur] ol kim dem-i nevmîdde
Andan umarlar şefâ'at halk-ı 'âlem bîş ü kem

⁴ Altından yüksek dağlar, onu kendilerine cezbetmek istedi. O, buna aldırış etmeyerek yüksekliğin nerede ve nasıl olduğunu onlara gösterdi (Kaya 2014: 47). / Kaynak şiirin bu beyti ile 121, 133, 138, 143, 150 ve 160. beyitleri Türkçeye tercüme edilmemiştir. Bu durumun mütercimmin bilinçli bir tercihi mi yoksa eseri istinsah eden müstensihin bir hatası ya da tasarrufu mu olduğunu kestirmek mümkün değildir. Tercüme için kaynak metinle karşılaştırarak okumak isteyenlerin kafasını karıştırmamak ve orijinal sıralamayı bozmamak için sözü edilen kaynak beyitler, Latin harflerine aktararak ve Türkçe çevirileri verilerek çalışmaya yerleştirilmiştir.

- 37 Halkı Hállâkına_oğur devlet kim uydısa aña
Bir kemende yapışupdur kim kabül itmez feşam
- 38 Enbiyâdan fâ'ik olsa halk u hilkatde ne tañ
Kim şî'âr-ıla dışâridur anuñ 'ilm ü kerem
- 39 Ol Resûlu'llâhdan eyler şamusı iltimâs
Ġarqa-i 'ummân veyâhûd reşfe-i seyl-i diyem
- 40 Muntazırlar luğfına yirlü yirinde her biri
Noğta-i 'ilm-i muhîğ umar kimi şekl-i hikem
- 41 Her kemâlât-ıla zât-ı ekmeli mevşûf hem
Zâhir ü bâtında maħbûb-ı Ġudâ hayru'n-nesem
- 42 Nice tahrîr eyleyem Yûsufdan emlahdur Ġabîb
Cevher-i ħüsniinde yoğ kısmet anuñ ceffe'l-ğalem
- 43 Tek hemân 'İsâya şavmi didügin dime aña
Midhatinde her ne ħükm eylerseñ eyle ey ħakem
- 44 Her ne dilerseñ şerefden nisbet eyle zâtına
Her ne deñlü 'izzet-i 'uzmâ bilürseñ dağı hem
- 45 Ġağ budur fazl-ı Resûlu'llâha bir ħad yoğ durur
Kim lisân-ı ħâl-ile vaşşâf andan ura dem
- 46 Mu'cizâti ħadrine göre olaydı ger anuñ
Eylediydi zıkr-i nâm-ı pâki ihyâ-yı rimem
- 47 Şefğatinden itmedi anuñla bizi imtiğân
Ki_irişür andan 'uğüle dehşet ü ħalbe vehem
- 48 Mâverâ-yı şüret-i pâkini fehm itmez 'uğül
Añlamaz mâhiyyetin illâ Ġudâ-yı keyf ü kem
- 49 Dürdan küçük görünür neyyir-i a'zam gibi
Gözlere nezdikden virür kelâle lâ-cerem

- 50 Dünyede mâhiyyetin idrāk ider mi ki ol
Düşde görmekle ḥabībinden tesellī şubḥ-dem
- 51 Bu kadar bilür beşer ki_el-ḥaḫ beşerdür ol beşer
Eşref-i mecmū‘-ı ‘ālem seyyid-i ‘ālī-‘alem
- 52 Her peyember kim getürdi kâ’inâta beyyinât
Ol güneşden mün‘akisdür cümleden oldur etem
- 53 Mihr-i ‘ālem-tâb-ı fazl oldur kevākib enbiyâ
Tâ ki envâr-ı ziyâ-baḥş eyleye def‘-i zulem
- 54 Gül gibi ol ḥande-rû her ḥüsni idüp iştimâl
Ḥil‘at-i levlâkine ḥulḫ-ı ‘azîm olmuş ‘alem
- 55 Bedr-i tâbende şerefde tâzelikde gül gibi
Himmet-i vâlâda dehr ü keff-i dür-efşânı yem
- 56 Ferd iken eyle mehîb idi görüñse karşıdan
Bir şeh-i şâhib-ḳırân idi berâyât u ḥaşem
- 57 Güyyiâ lü‘lü‘-i meknûna şadefdür bu yaḥûd
Ma‘den-i nuḫḳ-ı tebessüm kân-ı gevherdür ya fem
- 58 Ol mu‘aḫḫar ravza kim nür-ı mücessem andadur
Baḫtlu ol kimse k’anı eyledi telşîm ü şem
- 59 ‘Unşur-ı pâkinden itdi mevlidi anuñ zuhûr
Ṭîb ü ṭâhirdür anuñ-çün mübtedâ vü muḫtetem
- 60 Ḳavm-i Fûrs ol gün teferrüs itdiler kim anlara
Âşkârâ oldı nâzil şiddet-i bü’s ü niḳam
- 61 Ṭâḳ-ı Kistrâ çatlayup ol gice oldı iki şaḳ
Leşker-i Kistrâ gibi kim ḳâbil olmadı rekem
- 62 Hem söyünmişdi te’essüfden o şeb âteş-gede
Nehre seylânını unutturmuş-ıdı hem sedem

- 63 Şuşayu gelen ğazabla döndi gitdi Sāveden
Şöyle şoğuldu şuyı kim qalması neşv-ile nem
- 64 Ābda olan ruṭūbet nāra varup ğuşşadan
Şuya gelmişdi meger kim nārda olan qaram
- 65 Zümre-i cin çağrışur hem birbirin balkırdı nūr
Lafz u ma'niden zuhūr eylerdi āyāt-ı 'ızam
- 66 Görmeyüp işitmediler kūr u ker olup bular
Berq-ı inzār u beşāret nūrını ser-tā-qadem
- 67 Qavme i'lām itdüğinden şoñ didi⁵ kāhinleri
Kim bu kec āyīnūñüz bulmaz kıvām-ıla kıyem
- 68 Her şanem başına gökden bir şühüb düşdi yire
Āşikāre gözleriyle gördiler mīr ü ḥadem
- 69 Şāh-rāh-ı vahy o şeb mekşūf olup tā şubḥa dek
İrişürdi ceys-i şeyṭāna hezem ba'de'l-hezem
- 70 Şan bular ebṭāl-i qavm-i fil idi kaçmağda ya
Bir avuç ḥāk-ile şol 'asker ki olmuşdı 'adem
- 71 Şol dehān-ı nūnda Zū'n-nūnveş olmuş-ıdı
Ol ḥaşā keff-i Resūlu'llāhda tesbīḥ-dem
- 72 Qıldılar öñinde anuñ secde sem'an ṭā'aten
Kökli ağaçlar yürüyerek gelüben bī-qadem
- 73 Şafḥa-i rāha çeküp mıştar gelürken her fūrū'
Bir 'aceb ḥaṭṭ-ı ğarīb eylerdi inşā vü raqam
- 74 Vaqt-i hicretde olurdı başı üzre sāyebān
Tāb-ı ḥürdan saqlamağa bir şehāb-ı muḥterem

⁵ Eski harfli metinde "eyitdi" olan bu kelime vezin gereği "didi" şeklinde düzeltilmiştir.

- 75 Ol yemīninde eberru'ş-şādīkīn olduğına
İderin va'llāh iki şağ olan aya ıasem
- 76 Müşrikīn-i şeb-pere-çeşmān gerçi görmedi
Ġār-ı Şevri nūra ġarğ itmişdi hūrşīd-i kerem
- 77 Şıdğ u Şıddīğ-ıla ġār olmuş müşerref dir bular
Yoğ durur ġār-ı diyār içinde deyyār-ı ādem
- 78 Şandılar kim 'ankebūt-ile hamāme olmaya
Perde-dār-ı faħr-i 'ālem hamī-i hayru'l-ümem
- 79 Ķal'a-i 'ālī-ķulel kat kat zırıldan bī-gümān
Bulur istiğnā kimüñ ki_ola penāhı Zü'l-kerem
- 80 Sāyesinde ol kerīmüñ az u çok güç görmedüm
Dehr-i pür-ķahruñ elinden tā ki aña şığınam
- 81 Eylemez iki cihān baylığın andan iltimās
Devletinden feyz-i hāş-ıla olanlar muğtenem
- 82 Düşde olan vaħyine inkār olur mı hiç anuñ
Ķalbi bī-dār ola çeşmi uyudukça dem-be-dem
- 83 Hı̇ āb-ı şıdğ āyāt-ı şıddīğa nice inkār olur
Sıyyemā ba'de'n-nübüvvet ola ol aħvāl hem
- 84 Vaħy u ilhām-ı İlāhī kesb-ile olmaz hem
Enbiyā iħbār bi'l-ğayb ile hergiz mütthem
- 85 Niçenüñ gitdi cününü bir şığamağla yemin
Rāhat-ı rahmet-sirişt ü 'āfiyet-baħş-ı seğam
- 86 Ķara yıllarda du'ası bir yıl iħyā itdi kim
Ġurretü'l-a'sār dirler ad-ıla 'Urb u 'Acem
- 87 Bir seğā ebr-ile kim gören şanurdı mesīli
Mevc-i bī-pāyāndur ya seyl-i tūfān-ı 'Arim

- 88 Gice tağ başında yolcu âteşi nisbetlüdür
Bu ben ihşâ itdügüm âyât u evşâf-ı şiyem
- 89 Gerçi olur hüsni ziyâde bulup lü'lü_intizâm
Çadrine nokşân gelmez olmasa manzûm hem
- 90 Pes ne yeltenmek gerekdür medhi ârzüsına kim
Ola ol muhtaşş-ı hüsni-i hulq u maşşûş-ı şiyem
- 91 Râstı muhdeş mine'r-Rahmân olan âyât-ı Hâk
Çünkü vaşfidur Kadîmüñ aña lâzımdur kıdem
- 92 Virdi ezmândan haber yoğ-iken aña iktirân
Ne me'âd u 'Âd kıldı ne Şemüd u İrem
- 93 Her peyember mu'cizâtından yigindür bu nişân
Zîre anlar müntehî bu dâ'im ü hem muhtetem
- 94 Kõmaz erbâb-ı hılâfa reyb ü reyn ol muhkemât
Def' ider her şübheyi lâzım degül hüküm ü hakem
- 95 Kılmadı a'da'l-e'adî ceng anuñla_illâ ki hep
Döndiler mağlûb olup bırağdılar sâz u selem
- 96 Kıldı redd elfâz-ı mu'ciz nazmı da'vâcıların
Nitekim olmuşdı dest-i cânı merdûd-ı harem
- 97 Mevc-i deryâ gibi ma'nâsına yoğ hadd ü kenâr
Cevher-i zî-kıymeti fâ'ik bahâda bî-kıyem
- 98 Lâ-yu'ad[dur] belki lâ-yuhşâdur u'cûbesi [kim]
Olmaz ikşâr-ı melâl ilcâm hergiz bîş ü kem
- 99 Gözleri rüşen tilâvet idenüñ didüm aña
Sen muzaffersin bu hablu'llâh ile ey muhterem
- 100 Ger cehennem dehşetinden kõrkup okursañ anı
Ey sa'âdet issi tûbâ-lek söyündürdüñ ne gam

- 101 Hāvz-ı Kevşer gibi ağardur siyeh-kāruñ yüzün
Yüz qarası eylemişken anı mānend-i hūmem
- 102 Hem-çü mīzān u şırāṭ anuñ gibi ‘ādil ‘ayār
Kāmilü’l-mi‘yār-ı ‘ālem bulmadı beyne’l-kısem
- 103 Şol ḥasūd u mūnkiri ta’yīb ider misin ki sen
Hāzıku’l-fehm-iken eyler ol tecāhül lā-cerem
- 104 Göz remedden gāh olur inkār-ı zav’-ı şems ider
Lezzet-i āba ider mūnkir dimāğı geh seḳam
- 105 Ey ki dergāhı penāh-ı müznibīnūñ efḍali
K’eyleye yorğa hecīnlerle cihān aña yemem
- 106 Hem ulü’l-elbāba şol ‘ālī-niṣānuñ eşrefi
Zübdesi hem şol na‘ımūñ ‘ālem andan muğtenem
- 107 Tīre şebde şarḳ u ğarba seyr iden tābende-vār
Bir gice seyrinde seyrān eyleyüp iki Harem
- 108 Menzilini *kābe kavseynüñ* bulup aḥşamladuñ
Kimse sen irişdigüñ [menzil]e iremez de hem
- 109 Seni taḳdīm itdi ol dem enbiyā vü mürselīn
Şöyle kim maḥdūmını taḳdīm eyler her ḥadem
- 110 ‘Ālem-i ḳudse bir ulu mevkib-ile_aḳın şalup
Yidi eflāki yarup geçdüñ sen ey şāhib-‘alem
- 111 ‘Arşa-i ḳurbetde ögdül ḳomaduñ yügrüklere
Meclis-i rif‘atde cür‘an neşvesidür cām-ı Cem
- 112 Her maḳāmı aşağa şalduñ izāfetle çü sen
Refle olduḳda münādī mişle’l-müfredi’l-‘alem
- 113 Ḳaldı mı bir gizlü vuşlat k’aña bulmaduñ vuşül
Ya vuḳūfuñ olmadıḳ esrār-ı ğaybı mūktetem

- 114 Pes senüñdür şol tefâhur kim yoğ anda iştirāk
Dağı şol halvet-serā kim hergiz olmaz müzdeham
- 115 Uçuramaz kaşr-ı kadriñ murğını seng-i hayāl
İzzüñe vehm-i 'aziz irişmez ey ulü'n-ni'am
- 116 Müjde ey erbāb-ı İslām ve beşāretler size
Kim Hüdā rükn-i hüdā virmiş ki yoğ aña hedem
- 117 Çün bizi ol Ekremü'r-Rusl ile da'vet kıldı Hāq
Zī-sa'ādet kim biz olduk ekrem ü hayru'l-ümem
- 118 Şöyle korıktı kulüb-ı düşmeni aḥbār-ı ba's
Ġafleti hālinde dağı ürker idi [şol] ḡanem
- 119 Pāre pāre_eylerdi her dem ceng içinde düşmeni
Bi'l-meşel şan anları sen rīze-i ḥurd-ı veḡam
- 120 Ġıbtā eylerlerdi cān atup kaçarken leşkere
K'anları çeke çeke yimişdi 'uḡāb u raḡam
- 121 *Temḡi'l-leyālī velā yedrüne 'iddetehā*
*Mā lem tekün min leyālī'l-eşhürī'l-ḡurumī*⁶
- 122 Şanki_olup dīn anlara mihmān hem-çün nerre-şir
Her biri diş bilemiş düşmen etine biş ü kem
- 123 Sābiḡāt üstinde mevvāc olsa ol baḡr-i ḡamīs
Eşca'-ı şüc'ān-ı 'ālem olur-idi mülteḡam
- 124 Mu'temed bi'llāh u maḡbülü'd-du'ā her birinüñ
Heybeti erbāb-ı küfrüñ rüzını eyler zulem
- 125 Bunlaruñla şöyle kim mevşületü'l-erḡām olup
Millet-i İslām ḡurbet-i dīn oldu muḡterem

⁶ Haram aylarının geceleri dışında düşmanlar, gelip geçen gecelerin sayısını bilmezlerdi (Kaya 2014: 138).

- 126 Çün hayırlu ata vü dāmādınıñ oldı kefil
Öksüz olmaz dul qalmaz ayruq ol garrā yetem
- 127 Tağlardur anlar tağlara şor uğraşların
Her ne gördiyse disünler saña her bir muştadem
- 128 Şor Hıneyn ü Bedre hem küh-ı Uğuddan al haber
Mevsim-i merg ü devāhīde dilerseñ keyf ü kem
- 129 Aq kılıçlar kızıl kan-ıla kara düşmenüñ
Şöyle şuvarıldı tā kim bağladı reng-i baqam
- 130 Hāme-i nīzeyle yazarlardı a‘dā levhına
Harf-i cīm-i bī-nuqaṭ kitāb-ı dīvān-ı şadem
- 131 Cengde şāki’s-silāha virdi sīmā imtiyāz
Nitekim sīmā-y-ıla mümtāz olur gülden selem
- 132 Anlaruñ nuşret nesīmi nesmesin tıyarsa ger
Sen şanurduñ her bahādır bir çiçek rahtı ekem
- 133 *Ke-ennehüm fı zuhūri’l-ḥayli nebtü ruben*
*Min şiddeti’l-ḥazmi lā min şiddeti’l-ḥuzumi*⁷
- 134 Qorqusından şöyle uçunmuşdı göñli düşmenüñ
Pes behimden yanlarında fark olınmazdı bühem
- 135 Cünd-i manşūr-ı Resūlu’llāh tā ki gelse düş
Geñşer-idi mişede şır-i jiyān bebr-i dijem
- 136 Evliyāsında bulunmaz kimse manşūr olmaya
Yoqdur a‘dāsında daḥı kimse ğayr-ı münhezim
- 137 Nitekim enceklerini mişede şaqlar esed
Ümmetine millet-i hışn-ı ḥaşīnidür ecem

⁷ Atların sırtında, kolanların sıkı bağlanmasından değil, azim ve sebatlarının kuvvetli oluşundan dolayı sanki mücahitler, yükseklerde biten kökleri sağlam ağaçlar gibidir (Kaya 2014: 150).

- 138 *Kem ceddelet kelimātu'llāhi min cedilin*
*Fihî ve kem haşşame'l-bürhānū min haşşimî*⁸
- 139 De'b ü 'ilmi yiter ol dürr-i yetimüñ mu'cize
Cehl-ile mevşüfken hem 'aşrı ümmî kendü hem
- 140 Hıdmet itdüm aña bu medh-ile şāyed yoyula
Cürm-i 'ömr-i mā-mezā mebzül eş'ār u hadem
- 141 Kim baña taqlid olup ol iki maḥşiyü'l-me'āb
Şöyle beñzer bunlaruñla olmuşam hedyü'n-ne'am
- 142 İki hāletde bile uyup dalāl-i cehle ben
Nesne ḥāşıl itmedüm illā zünüb-ıla nedem
- 143 *Feyā ḥasārete nefsin fî ticāretihā*
*Lem teşteri'd-dīne bi'd-dünyā velem tesümi*⁹
- 144 Ğabn-i fāḥişdür beḳāyı fānīye virmek şaḥiḥ
Şübhesiz bāḫıl durur bunuñ gibi bey' u selem
- 145 Mücrim-isem n'ola peymānum Resūlu'llāh ile
Şöyle muḥkemdür ki yoḳdur şübhe-i şübhe şaram
- 146 Var Muḥammedden ümizüm nām-dāş olmaḡla
Bilürem ḫalk içre oldur pes vefā-dār-ı ümem
- 147 Fazl u cüd idüp baña olmazsa eñ şoñ dest-gir
Bil şu_ilüñ başdan ayaḡı sürçen üftāde benem
- 148 Hāşe li'llāh eylemez rāciyi maḥrūm ol Kerim
Hem şıḡınanlarda ḳalmaz kimse ḡayr-ı muḫterem
- 149 Cell-i himmet şarf idelden midḫati efkārına
Mültezem buldum ḫalāşuma ben anı mültezem

⁸ Allah'ın kelamı (olan *Kur'ân-ı Kerim*), İslam dinine karşı nice mücadele edenleri yere serdi ve onun kuvvetli delilleri, nice azılı düşmanları mağlup ve perişan etti (Kaya 2014: 155).

⁹ Ey ticaretinde zarar eden nefis! Dünyaya karşılık dini satın almadın ve iyi bir pazarlık yapmadın (Kaya 2014: 160).

- 150 *Velen yefüte'l-ğınā minhü yeden teribet*
*İnne'l-hayā yünbitü'l-ezhāra fi'l-ekemi*¹⁰
- 151 Zehrete'd-dünyā murād itmem bize_andan çün-Züheyır
Ki_ögdüğüçün virmiş imiş aña anı ol Herem
- 152 Ey kerīmu'l-halk senden özge yokdur bir penāh
Hādise-i_uzmāya düş olduğda bir bād-ı herem
- 153 Yā Resūla'llāh virmez cāhuña bu bende dīk
Ger ide nā-geh celāliyle tecellī Zü'l-kerem
- 154 Rāstī dünyā ve mā fihā senüñ cüduñladur
Hem 'ulūmuñ reşhasıdur 'ilm-i levh-ıla kalem
- 155 Kesmezin Hāğdan ümizüm zelle-i 'uzmā ile
Çün kebā'ir mağfıret yanında olur çün lemem
- 156 Umarın ben raḥmet-i Raḥmānı yarın kim gele
Belki 'ışyān-ı 'uşāt-ıla berāber fi'l-kısem
- 157 Kılma yā Rabbi ḥuzūruñda recā'ī mün'akis
Eyle ehven līk luṭfuñla ḥisābum şubḥ-dem
- 158 Kuluña luṭf eyle iki evde bile ḥavfdan
Münkesir ḳalbem velī hayrānlığumdan cezemem
- 159 Vir şalavāt ebrine destūr kim yağmurların
Ol Ḥabībüñ üstine yağdura dā'im dem-be-dem
- 160 *Ve'l-āli ve's-şahbi şümme't-tābi'ine lehüm*
*Ehlü't-tükā ve'n-nükā ve'l-ḥilmi ve'l-keremi*¹¹
- 161 Nitekim deprendüre bānuñ budakların şabā
Nitekim vire tarab 'ıse muğannī bi'n-nağam

¹⁰ Yağmurun tepelerde bile çiçek bitirdiği gibi, onun bol şefaati de ümitsiz kalan bir eli bırakmaz (Kaya 2014: 167).

¹¹ Hz. Peygamber'in ailesine, ashabına ve ondan sonra ona tabi olanlara salavat daim olsun. Onlar takva sahibi, saf, yumuşak huylu ve cömerttirler.

Sonuç

Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde'si*, muhtelif milletlerin kültür ve edebiyatlarında farklı şekillerde etkili olmuş nadir şiirlerden birisidir. Söz konusu kaside, Türk kültür ve edebiyatında da geniş yankı bulmuş ve birçok şair tarafından şerh, tercüme, tahmis, taştir, tesdis ve tesbi gibi farklı nazım şekilleriyle edebiyatımıza kazandırılmıştır. Abdurrahim Karahisarî, Ahmed-i Rıdvan, Kemal Paşa-zâde, Le'âlî, Şemseddin Sivasî, Esâsî, Nahîfî, Abdülhay Celvetî, Amasyalı Seyyid Hüseyin Efendi, Hulvî ve Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa gibi çok sayıda şair tarafından dilimize tercüme edilen *Kasîde-i Bürde'nin* mütercimi belirsiz çevirileri de mevcuttur.

Çalışmamıza konu olan *Kasîde-i Bürde* tercümesi manzum olup kim tarafından ve ne zaman kaleme alındığı belirsizdir. Kaynak metnin aksine *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılan eserde 31, 121, 133, 138, 143, 150 ve 160. beyitlerin tercümesi yapılmamıştır. Bu durumun, mütercimin bilinçli bir tercihi mi yoksa eseri istinsah eden müstensihnin bir hatası ya da tasarrufu mu olduğunu kestirmek mümkün değildir. Tercüme, bu husus dikkate alındığında toplam 154 beyitten müteşekkildir. Tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi B3535'te kayıtlı olan eserde mütercim, kaynak şiirle aynı kafiye (*mîm*) kullanmış ve Arapça kelimelere Türkçe karşılık bulmakta zorlandığı için olsa gerek kafiye oluşturan bazı kelimeleri olduğu gibi tercümesine almış ya da müştaklarını kullanma yoluna gitmiştir. Şair, kafiye kelimeleri dışında da kaynak metinden yararlanmış; bazı kelimeleri -bilhassa özel isimleri- aynen eserine almış, bazılarını da kökü müştak başka kelimelere ya da Farsça eş anlamlılarına tahvil etmiştir. Bu durum, erek metnin söz varlığı açısından bazı noktalarda kaynak şiire bağımlı kalmasına sebebiyet verse de tercümede, genel itibarıyla benzerlerine nispeten sade ve anlaşılır bir üslup kullanılmıştır. Zira mütercim, kaynak metni genel olarak doğru anlamış ve bu anlamı muhafaza ederek dilimize doğru ve tam bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, şair olmanın verdiği ilham ve sahip olduğu yetenekle nazım tekniğini birleştirerek özgün bir metin ortaya koymasını bilmiştir.

Sonuç olarak elimizdeki eser, kaynak şiirdeki anlamın hedef dile doğru ve anlaşılır bir şekilde aktarılması, özgün metindeki kelimelere hedef dilden uygun karşılıkların bulunması vb. açılardan değerlendirildiğinde ortalamanın üzerinde bir çeviridir diyebiliriz. Bu çalışmayla *Kasîde-i Bürde'ye* yazılan manzum tercümeleden birisi daha gün yüzüne çıkarılmış, şekil ve muhteva açısından incelenerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Tespit edilebilen tek nüshasından hareketle ortaya konan çeviri yazılı metnin, *Kasîde-i Bürde* ile ilgili yeni çalışmalara ışık tutacağını temenni ediyoruz.

Kaynakça

- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2017), *Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sinin Geçmişten Günümüze Türkiye Toplumuna Üzerindeki Akademik, Sosyal ve Dinî Etkileri*, Program Kodu: 1002, Proje No: 215K398, TÜBİTAK SOBAG-SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMA DESTEK GRUBU, Proje Yürütücüsü: Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul.
- DEMİRAYAK, Kenan (2001), "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 24, 566-568.
- KAPLAN, Yunus (2021), "Nihâdî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10/25, 45-70.
- KAYA, Mahmut (2001), "Kasîdetü'l-Bürde", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 24, 568-569.
- KAYA, Mahmut (2014), *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, 4. Baskı, İstanbul: Damla Yay.
- SEZER, İsmail Hakkı (1985), *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- ŞAHİN, Ebubekir Sıddık (1997), *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercüme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- YAZAR, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- YENİTERZİ, Emine (1993), *Divan Şiirinde Na't*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 957-974

DERVİŞ HASAN MEDHÎ'NİN "TERCEME-İ ŞEH-NÂME-İ FİRDEVSÎ" ADLI ESERİNİN BİLİNMEYEN BİR NÜSHASI

S. Zehra Akarvardar Koçak

Doktora öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(zehraakarvardar@gmail.com), ORCID: 0000-0001-7197-2569/ **PhD student, İstanbul Medeniyet University**
Faculty of Arts and Humanities Turkish Language and Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 31.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 15.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Koçak Akarvardar, S. Zehra (2022), "Derviş Hasan Medhî'nin "Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî" Adlı Eserinin Bilinmeyen Bir Nüshası", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 957-974.

Koçak Akarvardar, S. Zehra (2022), "An Unknown Copy of Dervish Hasan Medhî's "Terceme-i Shah-nâme-i Firdavsi", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 957-974.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Derviş Hasan Medhî'nin “Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî” Adlı Eserinin Bilinmeyen Bir Nüshası

Özet

Firdevsî'nin anıtsal eseri Şeh-nâme dünya klasikleri arasında mühim bir yere sahiptir. Eser, İran'ın millî destanı kabul edilmekle birlikte şöhreti bu coğrafya ile sınırlı kalmamış farklı kültür havzalarına ulaşarak tesir dairesini genişletmiştir.

Şeh-nâme bu tanınırlığını müellifin birçok şaire ilham kaynağı olan üslûbunun yanında farklı dillere tercüme edilmesine borçludur. Osmanlı dönemindeki ilk Türkçe tercümesi II. Murad dönemine tekâbü'l eden esere padişahlar da ilgi göstermiştir. Bu padişahlardan biri olan II. Osman eserin tercüme edilmesini emretmiş ve bu vazifeyi uzun süre sarayda kıssa-hân olarak bulunan Derviş Hasan Medhî'ye vermiştir. Eser iki cilt halinde tercüme edilmiş, bir seti padişaha bir seti muhtemelen Dârüssaâde Ağası Mustafa Ağa'ya sunulmak üzere iki set şeklinde hazırlanmıştır. Bu tercümeyle dair mevcut nüshalar dünyanın farklı kütüphanelerindeki üç nüshadan ibaretti. Bu çalışmada, bahse konu tercümenin tarafımızca tespit edilen dördüncü nüshası tanıtılmıştır. Nüshayı tanıtmaya başlamadan önce Şeh-nâme tercümeleri, müellifin kimliği ve eserlerinden bahsedilmiş ardından tespit edilen nüshanın özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeh-nâme, Derviş Hasan Medhî, Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî, II. Osman.

An Unknown Copy of Dervish Hasan Medhi's “Terceme-i Shah-nâme-i Firdavsî”

Abstract

Firdavsî's monumental work Shah-nâme has an important place among the world classics. Although the work is regarded as the national epic of Iran, its fame was not limited to this geography, but expanded its circle of influence by reaching different cultural basins.

Shah-nâme owes this recognition to the author's style, which inspired many poets, as well as its translation into different languages. The first Turkish translation in the Ottoman period corresponded to the reign of Murad II, and the sultans also showed interest in the work. One of these sultans, Osman II, ordered the work to be translated and assigned this task to Dervish Hasan Medhî, who had been in the palace as a short storyteller for a long time. The work was translated in two volumes, one set to be presented to the sultan and one set probably to Mustafa Agha, the Dârüssaâde Agha. The existing copies of this translation consist of three copies in different libraries around the world. In this study, the fourth copy of the translation identified by us is introduced. Before introducing the copy, the translations of Shah-nâme, the identity of the author and his works were mentioned, and then information about the features of the identified copy was given.

Keywords: Şeh-nâme, Derviş Hasan Medhî, Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî, Osman II.

Giriş*

Doğu'nun *İlyada'sı* olarak kabul edilen *Şeh-nâme* yazıldığı günden bu yana geniş bir sahanın edebî geleneği üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Ebu'l-Kâsım Firdevsî (934-1020?) eserini İran'ın ulusal tarihi, kahramanlık destanları, sözlü anlatıları ve daha önce yazılan eserlerden derleyerek yaklaşık 35 yıl zarfında tamamlamıştır. Mesnevi nazım biçiminde yazılan eserde İran'ın İslamiyet'i kabul etmeden önceki bin yıllık tarihi, mitolojisi ve kahramanlık hikâyeleri bir araya getirilmiş, eser böylece söz konusu coğrafyanın millî destanı hâline gelmiştir (Yıldırım, 2016: 20-21).

Tercüme vasıtasıyla eserin şöhreti zamanla yayılmış, *Şeh-nâme* önce Selçuklular sonra Osmanlı dönemi edebî literatüründe kendine yer edinmiştir. Eserin Osmanlı döneminde bilinen ilk tercümesi, Arapça ve Farsça birçok eserin Türkçeye tercüme edilmesini sağlayarak Osmanlı Türk kültürünün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş II. Murad (1421-1451) dönemine aittir (İnalçık, 2020: 171). Bu dönemde yapılan mensur tercüme Şerîfî'nin 1510 tarihinde tamamladığı manzum çeviri takip etmiştir. Bu manzum tercümeden sonra eser, II. Osman (1618-1622) döneminde yine mensur olarak Derviş Hasan Medhî tarafından tercüme edilmiştir. Bu çalışmanın konusu Medhî'ye ait tercümenin yeni tespit edilen bir nüshasından ibarettir.

Bahse konu *Şeh-nâme* tercümesinin bugüne kadar üç yazması bilinmekteydi. Bunlardan Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, Celcing Nr.1 ve Fransa Millî Kütüphanesi, Suppl. Turc.326'da bulunan nüshalar birinci cilt, St. Petersburg State Üniversitesi Kütüphanesi, 1378¹ numarada bulunan nüsha ise ikinci cilde aittir. Bu çalışmada eserin daha önce bilimsel yayınlarda varlığından söz edilmeyen University of California Los Angeles Library, Special Collections, 332 numarada bulunan nüshası tanıtılmıştır.

Şeh-nâme'nin Türkçe Tercümeleleri

Birçok kez tercüme edilen eserin Osmanlı döneminde yapılan ilk Türkçe tercümesi II. Murad dönemine tarihlendirilmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1518 numarada kayıtlı bulunan mütercimi belirsiz iki ciltlik bu mensur tercümenin istinsah tarihi olan 854/1450-1451 senesi, ikinci cildin 328a sayfasında "*Resûlullah hazretinin hicretinden sekiz yüz elli dördüncü yılda Sultan Murad Han emriyle Türkiye tercüme olundu*" ifadesiyle belirtilmektedir (Kuğu, 2017: 10).² Sonraki tercüme ise Memlük sultanı Kansu Gavri'nin (1501-1516) emriyle Şerîfî adıyla bilinen Hüseyin b. Hasan b. Muhammed el-Hüseynî el-Hanefî tarafından yapılan manzum çeviridir. *Şeh-nâme*'nin tek manzum Türkçe tercümesi olan bu eser, Mısır'da 10 yıl içinde tamamlanarak 1510 tarihinde Kansu Gavri'ye sunulmuştur. Eserin Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında saraya getirildiği ve büyük bir bölümü İstanbul'da olmak üzere yaklaşık on adet istinsahı olduğu bilinmektedir (Kültürel ve Beyreli: 1999/I: V.). Çalışmanın konusu olan Derviş Hasan Medhî'ye ait tercüme ise II. Osman'ın (1618-1622) emriyle 1620-1621 tarihlerinde kaleme alınan mensur bir çeviridir. Bu esere daha sonra ilgili başlıkta değinilecektir. Eserin bir diğer mensur tercümesi Derviş Osman'a aittir. Bu tercümenin Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 2070 numarada bulunan nüshası 1655 tarihinde istinsah edilmiştir. Mütercim esere kısa bir hamdele ve salvele ile başladıktan sonra meddah olduğunu, Farsça bildiği için Firdevsî'nin *Şeh-nâme*'sini okuyabildiğini, eser meddahlar tarafından nakledilmediği için kendisinin bazı kısımlarını çıkarıp Türkçeye tercüme ettiğini, eserin bu hâlinin dostları tarafından beğenildiğini ve kendisinden bundan böyle

* Bu çalışmanın oluşum sürecinde değerli görüşlerini esirgmeyen Ahmet Emin Saraç, Güler Doğan Averbek ve Esmâ Şahin Öztaş'a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

¹ Bu eser Esmâ Şahin Öztaş danışmanlığında tarafımızca doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

² Bu eserin ilk cildi TSMK H.1116 numarada, devamı olarak kabul edilen ikinci cildi ise TSMK H.1518 numarada kayıtlıdır. İlk cildin 1b-56a varakları arası Tülay Çulha danışmanlığında Fatih Budak tarafından 2020 yılında, ikinci cildin tamamı Levent Yener danışmanlığında Mustafa Kuğu tarafından 2017 yılında doktora tezi olarak çalışılmıştır.

Şeh-nâme'yi aktarmasını istediklerini dile getirir. *Şeh-nâme* nüshalarının seçkin bir zümre elinde olduğunu ifade eden mütercim, kendisinin yaşadığı döneme kadar yazılan Türkçe *Şeh-nâme* tercümelerinden bahsederek daha önce değindiğimiz Şerifî'ye ait tercümeye atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Anadolu'da Celâlzâde ismiyle bilinen Nişancı Paşa'nın da eseri tercüme ettiğini fakat bu tercümenin de yüksek mevkilerdeki kimselerin elinde bulunduğunu belirtmektedir (Yazar, 2011: 363). Eseri tercüme eden bir diğer isim Eyyûbî'dir ve kendisine nispet edilen iki adet *Şeh-nâme* nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Ali Emiri, Edebiyat 270 numarada bulunan nüshadır. Sadık Yazar, klasik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneğini toplu olarak ele aldığı çalışmasında eserin Eyyûbî'ye aidiyeti hususuna şüphe ile yaklaşmaktadır (2011: 362-363). Eyyûbî'ye nispet edilen diğer nüsha ise Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa 370 numarada bulunan mensur *Şeh-nâme* tercümesidir. 168 varak olan nüshanın istinsah tarihi 8 Rebî'u'l-âhir 1227/21 Nisan 1812 olarak verilmiştir (Eyyûbî, Terceme-i Şeh-nâme, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 370, 166a). Bir diğer tercüme İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 6131-6132-6133 numarada bulunan mütercimi belirsiz mensur *Şeh-nâme* tercümesidir. Üç cilt halinde yazılan bu tercümenin tamamı 1778 varak olup Derviş Mustafa tarafından 17. yüzyılda istinsah edilmiştir.³

Şeh-nâme'nin günümüz Türkçesine aktarımı 1950'li yıllarda Necati Lügal tarafından gerçekleştirilmiştir. Lügal eseri Alman dilbilimci J.A. Vullers'in 1877-1884 yıllarında Leiden'da basılan metnini esas alarak tercüme etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından dört cilt halinde yayınlanan bu tercümede *Şeh-nâme*'nin yirmi bin dizesi bulunmaktaydı. Lügal tarafından tercüme edilen ve ilk baskıda yer almayan dört bin dört yüz seksen üç dize Kabalcı Yayınevi'nin eseri tek cilt halinde hazırlamaya karar vermesi üzerine 2009 yılında Nimet Yıldırım'ın katkılarıyla yayınlanmıştır. Yıldırım, daha sonra eserin kalan yirmi yedi bin beş yüz yedi dizelik kısmını da tercüme ederek *Şeh-nâme*'nin günümüz Türkçesine tam metin ilk tercümesini kazandırmıştır (Yıldırım, 2016: 42-43).

Derviş Hasan Medhî

Şair tezkireleri ve biyografilerde Derviş Hasan Medhî'ye dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte E.G. Ambros *So Many Medhîs* adlı çalışmasında (1987) 16. ve 18.yüzyıl aralığında Medhî ile aynı mahlası paylaşan 11 şair tespit etmiştir. Ambros, şiirleriyle birlikte yer verdiği bu 11 şairden yedisine Hammer-Purgstall'ın (1836) eserinden ulaşmıştır. Bu şairler; Ladikli Hacı Musa Efendi, Bursalı Medhî Çelebi, İstanbullu Haydar-zâde Medhî Çelebi, Gelibolulu Medhî Efendi, Bursalı Nuh-zâde Seyyid Mustafa Çelebi, Bağdatlı olup Tophane'de bulunan Kadiri Tekkesi'nde mukim Derviş Medhî ve Yusuf Dede'nin oğlu Üsküdarlı Mustafa Efendi'dir (Ambros, 1987: 25-33). *Sicill-i Osmânî*'de III. Mustafa döneminde öldüğü belirtilen Ereğlili İsa Efendi de Medhî mahlasını kullanan şairlerden biridir (Süreyyâ, 1971/II: 944). Aynı eserde Gelibolulu Kara Mahmud ile karıştırılan Gelibolulu Medhî Çelebi'ye de yer verilmiştir. 1009/1600-1601 tarihinde reisülküttâb olan İlyas Bey (ö. 1011/1602-3) ve I. Mahmud (1730-1754) dönemi şairlerinden Kilisli İsa Medhî Efendi de Medhî mahlasını kullanan şairler arasındadır (Seyhan, 2000: 8-10).

Medhî'nin hayatıyla ilgili bilinenler yazdığı eserlerden elde edilen bulgulardan ibarettir. Mütercimin mahlasının Medhî olduğu, meddahlık yaptığı, şairlik vasfının bulunduğu ve isminin Hasan olduğu divanında yer alan bir müfreden anlaşılmaktadır (Seyhan, 2000: 7). Fuad Köprülü, özel kütüphanesinde bulunan ve 1599-1600 yıllarından öncesine tarihlendirilen bir mecmuadaki "*Sûret-i Nâme-i Fâtihî Efendi*" başlığının altında yer alan;

³ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 6131 numarada bulunan nüshanın muhtelif bölümleri 2000-2015 yılları arasında Zühal Kültürel ve Ahmet Topaloğlu danışmanlığında farklı öğrencilere yüksek lisans tezi olarak çalıştırılmıştır. TY 6132'de bulunan II. cildin 284b-419b varakları arası 2017 yılında Mehmet Dursun Erdem danışmanlığında Ramazan Bölük tarafından hazırlanan doktora tezinde dilbilimsel açıdan incelenmiştir.

"Aceb Dervîş Hasan yârâna yine kıssa okur mı
Dilrâne senâ eyler mi rûh-i Şîr-i Merdân'a"

beytini delil göstererek Medhî'nin dönemin meşhur kıssa-hânlarından biri olduğunu belirtmektedir (Köprülü, 1999/I: 392). Nihad Sami Banarlı da III. Murad'ın sarayında bulunan kıssa-hânlardan bahsederken Medhî mahlasıyla şiir söyleyen Derviş Hasan'ı da anmaktadır (Banarlı, 1971: II/633).

Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî adlı eserinden edinilen bilgiye göre Medhî, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) *tevârih-hân* ve *kıssa-perdâz* olarak vazifelidir. Yine aynı eserden III. Murad (1574-1595) ve I. Ahmed (1603-1617) dönemlerinde de padişahların hizmetinde olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin çalışmanın konusu olan *Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî* adlı eserini II. Osman'ın emri üzerine kaleme aldığı göz önüne alındığında Kanuni dönemi ile II. Osman döneminde hayatta olduğu kesinleşmektedir. Medhî bu hususu eserinde şöyle ifade etmiştir:

"... bu bende-i bî-mikdâr u perişân-rûzgâr u dil-fikâr, a'nî Medhî-i nâdire-kâr [u] kıssa-güzâr Sultân Murâd bin Sultân Selîm hân bin Sultân Süleymân'un huzûr-ı şerîflerinde niçe rûzgâr tevârih-hânlık ve kıssa-perdâzlık idüp evkât-ı hamsede hayr du'alarına meşgûl idüm. "Aķabet ol şâh-ı şâhib-nazar fenâ dârından beķâ dârına güzer kıldı. Ba'adehû Sultân Mehemmed bin Sultân Murâd'a irdüm, didâr gördüm ve bir niçe dem anuñ dahı gülşen-i kuymda bülbül-i nağme-serâ oldum ve her biriniñ hezâr lutf [u] ihsânlarına mazhar düşdüm. Sâlisen Sultân Ahmed bin Sultân Mehemmed'ün zamân-ı 'adlinde nice kitâblar yazdum." (Medhî, *Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî*, UCLA Library, Special Collections, Nu:332, 2a-3b).

Bu ifade müellifin III. Murad ve I. Ahmed dönemlerinde hayatta olduğunun bir delili olduğu gibi II. Osman adına *Şahnâme*'yi tercüme ettiği sırada oldukça yaşlı olduğunun da göstergesidir. Divanında yer alan;

"Yaşadukça Medhiyâ yaşardı göz
Yüz yaşaduk baştan aşdı yaşumuz" (G.CXXVI-6)

beyitleri de müellifin uzun bir hayat sürdüğünün bir başka delilidir (Seyhan, 2000: 28).

Medhî, dîvânında yer alan şiirlerinde meddahlığının yanı sıra manevi dünyasını da yansıtmaktadır. Tasavvufî anlamda bir nefis mücadelesi verdiğini, daima hakikatin peşinde olduğunu ifade ettiği beyitler ve bağlı olduğu pîri Hâkî Dede'ye yazdığı methiyeler müellifin derviş kimliğinin bir yansıması olarak kabul edilmektedir. Medhî'nin II. Osman döneminden sonra yazılmış bir eseri bulunmadığından bu dönemden sonra vefat ettiği görüşü yaygındır (Seyhan, 2000: 28).

Derviş Hasan Medhî'nin Eserleri

Medhî, *Şeh-nâme* tercümesinde III. Murad ile I. Ahmed döneminde telif ettiği eser sayısının 11 olduğunu bildirmektedir. Bu eserler *Şeh-nâme* ve *Gürşasb-nâme* adlı eserlerin icmalen tercümesi olan ve 40 cüz şeklinde yazdığı *Edîb-nâme*, *Süleymân-nâme-i Kebîr*, *Me'arâciü'n-nübüvve*, *Hikâyet-i Âl-i Selçuk*, *Hikâyet-i Âl-i Sâmañ*, *Hikâyet-i Âl-i Bûyâ* ve *Tevârih-i Âl-i Osman*'dır. Müellif bu hususu şöyle ifade etmiştir:

"...zâmañ-ı Sultân Murâd'dan zamân-ı Sultân Ahmed'e gelince on bir pâre kitâb te'lîf eyledüm. Edîb-nâme nâim kitâb kim Sultân Ahmed bin Sultân Mehemmed nâmina yazdum, kırk cüz'dür. Kırk cüz' kitâbda Şeh-nâme ve Gürşasb-nâme'yi icmalen terceme eyledüm, ol kitabuñ içinde derc kıldum ve Süleymân-nâme-i Kebîr'den ve Me'arâciü'n-nübüvve'den dahı tahrîr idüp Hikâyet-i Al-i Selçuk, Hikâyet-i Al-i Sâmañ ve Hikâyet-i Al-i Bûyâ tahrîr olındugundan ma'ada tevârih-i Al-i Osman ta Sultân Ahmed bin Sultân Mehemmed'ün zamân-ı saltanatlarına gelince tahrîr olunmuşdur. Mukâbilinde kıldukları ihsân u lutf hâdden füzün ve 'adedden bîründür." (Medhî, *Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî*, UCLA Library, Special Collections, Nu:332, 3b).

Dikkat edilirse Medhî 11 eser telif ettiğini ifade ettikten sonra yedi eserin ismini vermiştir. Müellif, başka bir eseri olan *Kıssa-i Nev-bâve*⁴'nin girişinde III. Murad için bir yıl içinde dört kitap telif ettiği bilgisini vermektedir. Eserde bu kitapların ismi *Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr*, *Hikâyet-i Bû Âlî Sînâ*, *Sehlân bin Şîr* ve *Sultan Mahmûd Birle Bir Bengînün Bazı Letâyifi* şeklinde verilmektedir (Rieu, 1888: 42). Bu eserlerin paylaşıldığı *Hikâyet-i Âl-i Sâmân* adlı eserin III. Murad döneminde yani *Şeh-nâme* tercümesinden önce yazıldığı düşünülürse, Medhî'nin *Şeh-nâme* tercümesinde bahsettiği 11 esere daha önce yazdığı bu dört eseri de dahil ettiği düşünülebilir. Fakat Medhî'nin bunlardan başka mevcut eserlerinde bahsetmediği bir *Türkçe Divân*'ı, *Hikâye-i Rıdvan Şâh* ve *Menâkıb-ı Dervîş Hâkî* adlı eserleri de bulunmaktadır.

Medhî'nin bahsettiği *Edîb-nâme*, *Süleymân-nâme-i Kebîr*, *Me'âricü'n-nübüvve*, *Hikâyet-i Al-i Selçuk*, *Hikâyet-i Al-i Sāmān*, *Hikâyet-i Al-i Buÿā*, *Tevârih-i Al-i Osmān*, *Sehlân bin Şîr* ve *Sultan Mahmûd Birle Bir Bengînün Bazı Letâyifi* adlı eserlere henüz ulaşamamıştır. Müellifin günümüze ulaşan eserleri ise şunlardır:

1. **Divan:** Medhî'nin şiirlerinin yer aldığı Divan'ın tek nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Manzum Eserler 399 numarada, müntehabat bir nüshası ise Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan 370 numarada kayıtlıdır. *Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*'nda Millet Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın müellifi Gelibolulu Medhî olarak bildirilmektedir (Seyhan, 2000: 6). Nezihe Seyhan'ın *Medhî Divanı*'nın inceleme ve transkripsiyonlu metnini hazırladığı doktora tezinde (2000) bu yanlışlık giderilerek nüshanın gerçek müellifinin Dervîş Hasan Medhî olduğu ortaya çıkarılmıştır.
2. **Hikâye-i Rıdvan Şâh:** Bir nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş 388/2 numarada kayıtlı olan eser İsmail el-Basrî tarafından Şaban 1079/ Ocak-Şubat 1669 tarihinde istinsah edilmiştir. Kataloğa *Divan-ı Medhî* adıyla yanlış kaydedilen nüshanın baş tarafı da eksiktir. Eserin tam nüshası Muş İl Halk Kütüphanesi, 379 numarada kayıtlı, 19 Muharrem 1289/29 Mart 1872 istinsah tarihli nüshadır (Seyhan, 2000: 34). İki kahramanlı bir aşk hikâyesi olup Erdevan ve Rıza Şâh olarak iki ayrı adla anılan bir şehzade ile Hurizad adlı bir peri kızının aşkını konu alan eser, bazı özellikleri ile halk hikâyelerinden izler taşımakla birlikte mesnevi karakteri göstermektedir. Eserde mensur bölümler olmakla birlikte manzum bölümler daha fazladır (İnce, 1998: 276). Bu eser Adnan İnce tarafından yayımlanmıştır (1998).
3. **Menâkıb-ı Dervîş Hâkî:** Medhî'nin, pîri Hâkî Dede'ye dair menkıbeleri anlattığı mesnevisidir. Bilinen tek nüshası Princeton University Library, Department of Rare Books and Special Collections, Manuscripts Collection, Islamic Manuscripts, Third Series 494 numarada bulunmaktadır (Kaya, 2013: 283). Bugün elimizde bulunan Medhî'ye ait eserlerde ya da müellifle ilgili yapılan çalışmalarda adına rastlanmayan bu eser Hasan Kaya tarafından yayımlanmıştır.
4. **Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr:** Bu eserden bahseden ilk kaynak Charles Rieu'nun *Cataloge of the Turkish Manuscripts in the British Museum* adlı kataloğudur. Rieu, Medhî'nin *Kıssa-i Nev-bâve* eseri hakkında bilgi verirken müellifin bu eserin girişinde III. Murad için yazdığı dört eserden bahsettiğini belirtmektedir (Rieu, 1888: 42). Bu eserlerden biri doğüstü olaylarla süslenmiş bir aşk hikâyesi olan *Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr*'dir. Eserin biri Nuruosmaniye Kütüphanesi 3764 numarada diğeri Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 15 Hk 659 numarada olmak üzere aralarında önemli farklar bulunan iki nüshası mevcuttur. Nuruosmaniye nüshası Müjgan Çakır ve Hanife Koncu tarafından yayımlanmıştır (Çakır ve Koncu, 2010: 37-38).

⁴ Müjgan Çakır, Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü "Kıssa-i Nev-bâve/Târîh-i Yemînî Tercümesi/Hikâyet-i Âl-i Sāmân" başlığında bu eserler arasında yer alan Hikâyet-i Âl-i Sāmân adlı eserin bazı araştırmalarda yanlışlıkla Kaside-i Nev-bâve diye bahsolunan Kıssa-i Nev-bâve adlı Târîh-i Yemînî tercümesi olduğunu belirtmektedir.

5. Hikâye-i Ebû Ali Sînâ ve Ebu'l-Hâris/Esrâr-ı Hikmet: Bu eserde halk arasında anlatılan İbn-i Sînâ hikayeleri ilk kez bir araya getirilip yazıya geçirilmiştir. Ahmed Ateş, Türk halk hikayelerinde İbn-i Sînâ'nın yerini anlattığı ve Medhî tarafından yazılan eserin bulunan ilk nüshasını tanıttığı çalışmada aynı hikayenin sonradan Seyyid Ziyaeddin Yahya tarafından da yazıldığını belirtmektedir. Ateş, Seyyid Ziyaeddin Yahya'nın eserinde verdiği bilgilere dayanarak Medhî'nin *Esrâr-ı Hikmet* eserini önce III. Murad'a takdim ettiğini, beğenilmemesi üzerine gözden geçirip mukaddimeye iki yıl sonra tahta çıkan III. Mehmed'in adını ekleyerek kendisine takdim ettiğini belirtmektedir. Ateş'in değerlendirdiği nüsha İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 690 numarada bulunmaktadır (Ateş, 1955: 268). Eserin Milli Kütüphane, Yz. A8125 numarada bulunan nüshası Vahit Türk tarafından yayımlanmıştır.⁵ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüsha ise 2015 yılında Duygu Dikici tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada ayrıca Seyyid Ziyaeddin Yahya'nın *Gencîne-i Hikmet* adlı eseri ile Medhî'nin *Esrâr-ı Hikmet* adlı eseri iç ve dış özellikleri bakımından mukayese edilmiştir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 36104 numarada bulunan nüsha Sevinç Aksay Albuz tarafından hazırlanan doktora tezinde yapı ve dil bakımından incelenmiştir. Bu çalışmada eserin farklı varyantlarına dair bir liste de yer almaktadır (Albuz, 2021: 2-4).

Eserin Fransa Milli Kütüphanesi 177, 194, 195⁶ numarada kayıtlı üç adet nüshası daha bulunmaktadır (Dikici, 2015: 44). Bu nüshalardan 177 numarada kayıtlı olanı 1004/1595 tarihinde istinsah edilmiştir (Blochet, 1932: 248).

6. Kıssa-i Nev-bâve: Bu eser Utbî Muhammed bin Abdülcebbâr'ın 1021 tarihinde Arapça olarak kaleme aldığı, Gazneli Mahmud ve çağdaşı hükümdarların tarihini anlatan *Târîh-i Yemînî* adlı eserin tercümesidir (Rieu, 1888: 42). *Târîh-i Yemînî* 1206 tarihinde, Ebu's-Şeref Necîbüddin Nâsîh b. Zafer Cerbâzekânî tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir (Merçil, 2012: 236-237). Medhî *Kıssa-i Nev-bâve* eserini ismini vermediği bir dostunun yardımını alarak Cerbâzekânî'nin Farsça tercümesi üzerinden Türkçeye çevirmiştir. Eserin bilinen tek nüshası British Library Or. 1134 numarada bulunan bir ciltten ibaret nüshadır. Bu nüshanın sonunda bulunan "Bu kitâb-ı müstetâbuñ evvelki cildi bunda tamâm oldu. İkincisine şürû' olınsa gerek inşa'llahu te'ala" ifadesi eserin başka ciltleri olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte eserin ikinci cildinin hiç yazılmamış olması da muhtemeldir (Koncu ve Çakır, 2018: 261).

7. Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî: Bu eser Firdevsî tarafından yazılan *Şeh-nâme* adlı eserin II. Osman'ın emri üzerine kaleme alınmış manzum-mensur Türkçe tercümesidir. İki cilt olan tercümenin bilinen üç nüshası dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu nüshalardan birinci cildin bir nüshası Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, Celsing, 1 numarada, diğeri Fransa Milli Kütüphanesi, Suppl. Turc.326 numarada bulunmaktadır. Kerem Aydın, Filiz Kılıç danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinde, eserin 1b-110a varakları arasının tenkitli metnini bu iki nüshayı temel alarak hazırlamıştır. İkinci cildin bilinen tek nüshası ise St. Petersburg State Üniversitesi Kütüphanesi, 1378 numarada yer almaktadır. Bu nüsha ile ilgili Firuza Abdullaeva bir tanıtım makalesi hazırlamıştır (Abdullaeva, 1997: 1)

Bugün elimizde bulunan veriler ışığında söz konusu tercümenin, bir seti II. Osman'a diğeri seti Dârüssaâde Ağası Mustafa Ağa'ya sunulmak üzere iki set halinde hazırlandığı düşünülmektedir (Değirmenci, 2018: 200-201). Eserin birinci cildi olan Uppsala ve Fransa nüshaları, iki set halinde hazırlanan eserin ilk ciltleridir. Bu durumda ikinci cilde ait bir nüshanın daha olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu nüshaya henüz ulaşılamamıştır. Diğeri taraftan ikinci setin sunulacağı Mustafa Ağa'nın Mısır'a sürülmesi üzerine bu setin ikinci cildinin hiç hazırlanmamış olması da imkân dahilindedir (Değirmenci, 2018).

⁵ Bkz: Türk, Vahit (2014). *Esrâr-ı Hikmet (İbn-i Sînâ'nın Maceraları)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

⁶ Fransa Milli Kütüphanesi 194-195 numarada bulunan eserler tarafımızca hazırlanan ayrı bir çalışmada değerlendirilmektedir.

Bugüne kadar Medhî'nin *Şeh-nâme* tercümesinin bilinen nüshaları bu üç nüshadan ibaretti. Tarafımızca bulunan UCLA Library, Special Collections, 332 numarada olduğu tespit edilen nüsha ile birlikte mevcut nüshaların sayısı dörde çıkmaktadır.

UCLA Library, Special Collections, Nr.332

Baş:

Be-naīm-ı Hūdāvend-i dünyā vü dīn
V'ez ān sū be-yāmed kitāb-ı mübīn

Son:

Andan sonra kara ve gök kabalar geyüp mâtemde karar eyledi ʿakıbet bu gamla ol dahı
cihândan gitdi.

Nüsha 327 varak olup dış ölçüsü 20.3x14 cm, iç ölçüsü 19.3x13.1 cm'dir. Talik hat ile yazılan nüshanın her sayfası 17 satırdır. İstinsah tarihi bilinmeyen nüshanın vikâye varaklarında "Genç Mehmed Paşa-zâde Hâcî İbrahîm" şeklinde bir temellük kaydı bulunmaktadır. Bu kişi 1718-1730 tarihleri arasında sadrazamlık yapmış Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın mahdûmudur (Süreyyâ, 1971/IV: 249-250). Hemen altında "Dilâ salim olam dirseñ dem-â-dem, Dehânuñda zebânuñ şakla muhkem" beyitleri yer almaktadır. Devam eden sayfada "Tevârih-i Al-i ʿOsmān ve Al-i Selçuk ve Al-i Buıya lil-merhûm Medhî Çelebi fî zaman-ı(?) Sultān Aḥmed Hān" ibaresi ve altında da "Abd-i Raḥîm İbrahîm" yazılı bir mühür bulunmaktadır. Sonraki sayfanın başında "Terceme-i Şāh-nāme-i el-merhûm Medhî Çelebi" ifadesi yer almakta hemen altında daha silik bir şekilde "Terceme-i Medhî Çelebi" yazmaktadır. Aynı sayfanın sol üst köşesinde eğik olarak düşülen not su lekesi nedeniyle okunaklı değildir. Sayfanın ortasında bir tahrip mevcuttur. Nüshanın 6b sayfasının derkenarında Medhî'nin yazdığı diğer eserler kurşun kalemle not düşülmüştür. Bu notun 20. yüzyıl dolaylarında nüshanın o dönemki sahibi tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Nüsha reddâdelidir.

Nüshanın giriş sayfasında bordo, haki ve mavi renklerden müteşekkil, hatayî motiflerle süslenmiş bir serlevha bulunmaktadır. Metin, nüshanın tamamında altın renginde cetvel içine alınmıştır. Nüshanın 1b ve 2a sayfalarında halkâr tarzı süsleme görülmektedir. Başlıklarda kırmızı, metin bölümünde siyah mürekkep kullanılmıştır. Nüshada minyatür bulunmamaktadır.

Nüshanın Muhtevâsı

UCLA nüshası, Uppsala ve Fransa nüshalarında olduğu gibi 24 beyitten ibaret bir şiir ile başlamaktadır. *Şeh-nâme* vezni olarak bilinen aruzun *Feʿulün Feʿulün Feʿulün Feʿul* vezni ile yazılan bu bölümün 14 beyti tevhid, yedi beyti naʿt ve kalan kısmı II. Osman'a övgüdür. Bu bölümün hemen arkasından ilgili başlıkta metnine yer verilen Medhî'nin kendini ve yazdığı eserleri tanıttığı bölüm gelmektedir. Eserin diğer nüshalarında olduğu gibi bu bölümden sonra aruzun *Mefâʿilün Mefâʿilün Feʿulün* vezni ile yazılmış 14 beyitlik padişaha övgü mahiyetinde bir şiir görülmektedir.

Medhî tercümeyle başlamadan önce bazı tarihî olaylardan bahsetmektedir. Müellif, I. Ahmed'in vefâtının ardından kardeşi I. Mustafa'nın tahta çıkarıldığını fakat aklî dengesizliği nedeniyle kısa sürede tahttan indirildiğini ve yerine II. Osman'ın geçtiğini ifade ettikten sonra II. Osman'ın tahta geçmesinde Dârüssaâde Ağası Mustafa Ağa'nın rolünü, padişahın tahta geçmesi münasebetiyle yapılan kılıç kuşanma merasimini fırsat bilerek o dönem Yedikule Zindanı'nda mahpus tutulan Tatar Han⁷'in kaçmasını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bu bölümden sonra sebab-i telif bölümü yer almakta ve nüshadaki başlıklar şöyle devam etmektedir:

⁷ Bknz: Emecen, Feridun (2007). "II. Osman", DİA, C.33, 453-456.

	Eserde Bulunan Başlıklar	Vr.
1.	Der-beyân-ı Hal-i Mâzî-i Muşannif Kitâb-ı Hikâyet Kerden-i Ahvâl-i Hôd ve Sebeb-i Terceme-i Şeh-nâme	5a
2.	Der-beyân-ı meratib-i Sultân 'Osman bin Sultân Ahmed bin Sultân Mehemmed bin Sultân Murâd	6b
3.	Der-beyân-ı Ahvâl-i Güzeştegan-ı Selaṭîn ve Bahâdırân-ı Tîg-zebân u Gîfî-sitân Süvârân u Dilîrân-ı Zaman Terceme-i Medhî-i Meddah-ı Şahân-ı Fermân-revân Ağâz-ı Dâsitân	10a
4.	Hikâyet-i Ameden-i Firdevsî be-Nezd-i Şu'arâ	12a
5.	Der-beyân-ı Tevhîd-i Bârî	26b
6.	Mesnevî berây-ı Sultân 'Osman-ı Zîşân	28a
7.	Der-Na't-ı Peygamber 'aleyhi's-selâm [ve] Evsaf-ı Çehâr Yâr-i Güzîn Rıdvânü'llahu Te'âlâ 'Aleyhim Ecma'in	29a
8.	Der-beyân-ı Dâsitân-ı Adem ü Havvâ	30a
9.	Faṣl Der-beyân-ı Cinnîyân bâ-Şeyâtîn ve Meclis Kerden-i Kiyümers_ ibn-i Adem 'aleyhi's-selâm	32a
10.	Pâdişahî-i Tahmürs Sî Sâl Bûd	38b
11.	Pâdişahî-i Cemşîd Heft-Şad Sâl Bûd	40b
12.	Der-beyân-ı Dâsitân-ı Dahḥak bin Merdâs-ı 'Arab	43b
13.	Der-beyân-ı Evsaf-ı 'Osmanîyân-ı Nâdire-karân-ı Cihâniyân	46b
14.	Firdevsî Güft Pâdişahî-i Dahḥak Hezâr Sâl Yek Rûz Kem Bûd	54a
15.	Der-beyân-ı Vakı'a Dîden-i Dahḥak-ı Nâ-pak-ı Kem-idrak	54b
16.	Der-beyân-ı Kaşd-ı Helak Kerden-i Birâderân-ı Hı'îş	67b
17.	Pâdişahî-i Ferîdûn Peñç Sâl Bûd	80a
18.	Der-vaşf-ı Pâdişah-ı Cihân	80b
19.	Der-beyân-ı Dâsitân-ı Kâkûy-ı Aşînâ Kerden-i bâ-Selm	128b
20.	Ağâz-ı Dâsitân-ı Zâl-i Zer bâ-Mihrâb-ı Şah-ı Kabilî	144a
21.	Reften-i Zâl be-Nezdik-i Rûdâbe ve Dîden-i Yek-diger	154a
22.	Meşveret Kerden-i Zâl bâ-Mubedañ der-Haḥk-ı Kâr-ı Rûdâbe	156a
23.	Hüner Nümüden-i Zâl der-Pîş-i Minûçîhr Şâh	182b
24.	Resîden-i Zâl be-Nezdik-i Sâ'm ve der-Kenâr Gıriften-i Sâ'm Zâl-ra	185b
25.	Resîden-i Sâ'm ve Mihrâb-ı Kabilî Nikaḥ ve Eyvân-ı Mihrâb Şâh ve 'Akd Besten-i Sâ'm ve Zâl [ve] Rûdâbe-ra Be-hem-yek-diger	187b
26.	Zâden-i Rüstem ve Şikaften-i Pehlûy-i Rûdâbe ve Ber-Averden	189a
27.	Nâme Nevişten Sâ'm Be-Nezdik-i Zâl ve Şadî Kerden-i Sâ'm	191b
28.	Reften-i Sâ'm-ı Süvâr be-Ceng-i Mâzenderân ve Reften-i Zâl ve Rüstem be-Hâne-i Hôd Zâbilistân	193a
29.	Küşten-i Rüstem Pîl-i Sepîd-râ	194b
30.	Reften-i Rüstem be-Küh-ı Sipend be-Hûn-ı Nerîmân Cüsten	196a

31.	Vaşıyyet Kerden-i Minu'cihr Nevder-ra'	200b
32.	Ağah Yaftan-i Turāniyān ez-Vefat Kerden-i Minu'cihr ve Āmeden-i Efrāsiyāb bā-İrān-Zemīn	204b
33.	Neberd-i Efrāsiyāb bā-Şāh-ı Nevder bin Minu'cihr ve Şikeste Şüden-i İrāniyān be-Ceng-i Efrāsiyāb	207b
34.	Giriftār Şüden-i Nevder be-Dest-i Efrāsiyāb	215b
35.	Firiftan-i Mihrāb-ı Kabilī Şemāsās ve Hāzervān ve Āmeden-i Zāl ez-Gurābe(?) Bā-Kube(?) Be-Kabilistān	216a
36.	Neberd-i Zāl bā-Şemāsās ve Hāzervān ve Küşte Şüden-i Hāzervān be-Dest-i Zāl	218b
37.	Ağāz-ı Dāsitan-ı Keykāvus	240b
38.	Hāsten-i Kāvus Duhter-i Şāh-ı Hāmāverān-ı Sūdābe-nām	278b
39.	Rezm-i Rüstem bā-Şāh-ı Hāmāverān	283b
40.	Ağāz-ı Dāsitan-ı Sührāb	296a
41.	[...] Kerden-i Rüstem Pīş-i Yezdān	319a

UCLA nüshasında bulunan başlıklar Uppsala ve Fransa nüshaları ile mukayese edildiğinde eserin büyük oranda Fransa nüshası ile benzerlik gösterdiği fark edilmiştir. Bu mukayese başlıklar ile sınırlı olduğundan eserin hangi nüsha vasıtasıyla istinsah edildiğini belirlemede ulaşılan nihâi netice değildir. İlerisi için niyetlendiğimiz üç nüsha ile yapılacak tenkitli neşir çalışmasından sonra alınacak sonuç daha sahih bir değerlendirme yapılmasına imkân verecektir.

UCLA nüshası Sührâb'ın ölüm haberini annesinin duyduğu hikâye ile sona ermektedir. Kaynak eserle kıyaslandığında buraya kadar olan kısım eserin yaklaşık altıda birlik kısmına tekabül etmektedir. Bu durumda, şayet eserin tamamı istinsah edildiyse kalan kısımların yer aldığı yaklaşık beş cilt daha olması gerekmektedir. Diğer taraftan nüshada eserin devam ciltleri olduğuna dair bir ibare yer almamaktadır. Dolayısıyla UCLA nüshasının kaynak metnin ilk bölümlerini içeren tek ciltlik nâtamam bir nüsha olması da muhtemeldir.

Medhî'nin tercümesinin bilinen nüshalarının minyatürlü olması tercümenin sadece II. Osman için yapıldığı ve yaygınlık kazanmadığı şeklinde yorumlanmıştır (Değirmenci,2007: 102). Eldeki verilerin imkân verdiği ölçüde yapılan bu haklı yorum, bulunan yeni nüsha ile birlikte yeniden sorgulamaya açılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi temellük kaydında yer alan kayıt sayesinde eserin Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın mahdûmu Genç Mehmed Paşa-zâde Hacı İbrahim'e ait olduğu anlaşılmaktadır. *Sicill-i Osmânî*'ye göre bu kişi 20 Muharrem 1182/6 Haziran 1768 yılında vefat etmiştir (Süreyya, 1971/IV: 249-250). Bu durumda en azından eserin ilk cildin istinsah tarihi olan 1620'den 148 yıl sonrasına kadar dolaşımında olduğu söylenebilir. Diğer taraftan *Şeh-nâme* kadim İran kültürünün kaynaklarından biri olmasının yanı sıra hassaten yönetici zümresi ve yüksek sınıftan kimselerin *âdâb* kurallarını öğrendikleri temel eserlerden biri olarak görülmüştür. Bu yönüyle eser hükümdarların ve ricâlin benimsemesi gereken yüksek vasıfların aktarıldığı eğitici bir eser olma niteliğini de taşımaktadır (İnalçık,2018: 8). Bu durumda, bulunan nüshanın Genç Mehmed Paşa-zâde'ye ait olması esere daha çok seçkin kesim arasında itibar edilmesinin bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Firdevsî'nin anıtsal eseri Şeh-nâme, Fars edebiyatının yanı sıra klasik Türk edebiyatı sahasını da etkilemiş; müellifin birçok şaire ilham kaynağı olan üslûbu, eserin farklı kültürlerin edebî literatüründe benimsenmesine imkân sağlamıştır. Özellikle yönetici sınıfın ilgisine mazhar olan eser, tercüme vasıtasıyla kendine açtığı yeri daha da sağlamlaştırmıştır. Eserin Osmanlı döneminde bilinen ilk tercümesi, zamanında yapılan çalışmalarla Türk kültür hayatına önemli katkıları olan II. Murad dönemine aittir. Bu dönemde yapılan mensur tercüme Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin talebi üzerine Şerifi'ye hazırlatılan manzum tercüme takip etmiştir. Derviş Hasan Medhî tarafından yapılan mensur tercüme ise II. Osman'ın emriyle hazırlanmıştır. Padişaha sunulacak olması nedeniyle büyük bir ihtimalla hazırlandığı anlaşılan eserin bugüne kadar Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi, Fransa Milli Kütüphanesi ve St. Petersburg State Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan minyatürlü nüshaları bilinmekteydi. Tarafımızca bulunan UCLA nüshası ile bu sayı dörde çıkmıştır. Bulunan yeni nüshanın Genç Mehmed Paşa-zâde'ye ait olduğunu gösteren temellük kaydı, Medhî'nin tercümesinin uzun süre revaçta olduğunu anlaşılmaya imkân sağlamıştır. Böylece daha önce Halil İnalçık tarafından ifade edilen Şeh-nâme'nin hükümdârlar ve seçkinler muhitinde muteber bir eser olarak görüldüğü savı da desteklenmiş olmaktadır.

UCLA nüshası 41 başlıktan ibarettir. Bu sayı eserin tamamındaki ortalama başlık sayısı ile kıyaslandığında mezkûr nüshanın eserin yaklaşık altıda birlik bir kısmını ihtivâ ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre eserin kalan kısmını içeren beş cildin daha olması imkân dâhilindedir. Bununla birlikte söz konusu nüshada hikâyenin sonraki ciltlerde devam edeceğine dair bir malumat görülmemiştir. Bu durumda nüshanın kaynak eserdeki Keyûmers'in hikâyesi ile Sührâb'ın hikâyesine kadar olan bölümü ihtivâ eden tek ciltlik nâtamam bir nüsha olması da muhtemeldir.

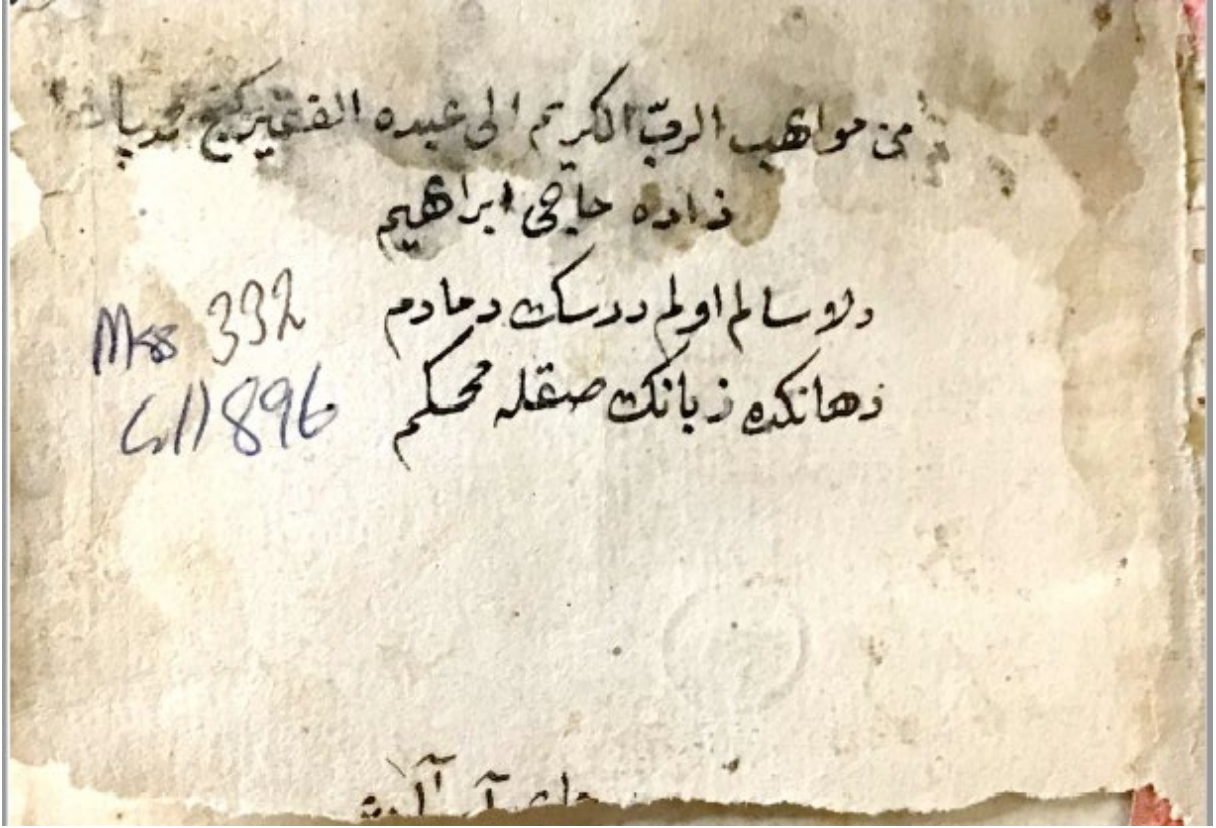
Kaynakça

- ABDULLAeva, Firuza (1997). "A Turkish Prose Version of Firdawsi's Shâh-nâma in the Manuscript Collection of the St. Petersburg State University Library", *Manuscripta Orientalia: International Journal for Oriental Manuscript Research*, 3, 2.
- ALBUZ, Aksay Sevinç (2021). *Derviş Hasan Medhî'nin Esrâr-ı Hikmet Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kırıkkale.
- AMBROS, Edith Gülçin (1987). "So Many Medhîs", *Türkische Miscellen Robert Anhegger Festschrift Armağanı Melanges, Varia Turcica IX*, İstanbul: Editions Divit Press.
- ATEŞ, Ahmed (1955). "Türk Halk Hikâyelerinde İbn-i Sînâ", *Türkiyat Mecmuası*, XII, s.265-275.
- AYDIN, Kerem (2019). *Derviş Hasan Medhî ve Terceme-i Şeh-nâme Adlı Eseri (1b-110a Varaklar Arası)(İnceleme-Tenkitli Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Nevşehir.
- BANARLI, Nihad Sami (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I-II*, İstanbul: MEB.
- BLOCHET, Edgard (1932). *Catalogue des Manuscrits Turcs II*, Paris: Bibliotheque Nationale.
- BÖLÜK, Ramazan (2017). *18. Yüzyıl Mensur Şeh-nâme Çevirisi, II. Cilt (284b-419b)(İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Nevşehir.
- BUDAK, Fatih (2020). *Firdevsî Şâhnâme'sinin Türkçe İlk Mensur Çevirisi (1b-56a) (Metin-Dil İncelemesi-Dizin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Kocaeli.
- ÇAKIR, Müjgan; KONCU, Hanife (2010). *XVI. Yüzyıldan Bir Aşk Hikâyesi: Medhî'nin Şîr-i Dilîr bâ-Mihr-i Münîr'i*, İstanbul: Kesit Yayınları.

- DEĞİRMENCİ, Tülün (2007). *Resmedilen Siyaset: II. Osman Devri (1618-1622) Resimli El Yazmalarında Değişen İktidar Sembolleri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- DEĞİRMENCİ, Tülün (2018). "Chapter 8 A Storyteller's Shahnama: Meddâh Medhî and His Şehnâme-i Türkî", In *Shahnama Studies III*. Leiden, The Netherlands: Brill.
- DİKİCİ, Duygu (2015). *Derviş Hasan Medhî'nin Esrâr-ı Hikmet'i (Metin-İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İzmir.
- EMECEN, Feridun (2007). "II. Osman", *DİA*, C.33, 453-456.
- Eyyübî, Terceme-i Şeh-nâme, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 370.
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph (1836). *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit*, Pesth: Conrad Adolph Hartleben's Verlag.
- İNALCIK, Halil (2018). *Has-Bağçede 'Ays u Tarab: Nedîmler, Şâirler, Mutribler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2020). "Murad II", *DİA*, C.31, İstanbul.
- İNCE, Adnan (1998). "Medhî'nin Rıdvan Şah Hikâyesi", *Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı, S.9-10, s.273-308.
- KAYA, Hasan (2013). *Derviş Hasan Medhî Menâkıb-ı Derviş Hâkî (İnceleme- metin- tıpkıbasım- dizin)*, İzmir: Tıbyan Yayıncılık.
- KONAK, Ruhi; DİLBİR, Mine (2020). "Derviş Hasan Medhî'nin Tercüme-i Şahnâme-i Firdevsî Adlı Eserinin Türk Kitap Sanatları Açısından Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Yıl: 13-S.81, s.251-271.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1999). "Türk Halk Hikâyeciliğine Ait Bazı Maddeler, Meddahlar", *Edebiyat Araştırmaları I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KUĞU, Mustafa (2017). *15. Yüzyıla Ait Şehnâme Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- KÜLTÜRAL, Zühal; BEYRELİ, Latif (1999). *Şerîfî Şehnâme Çevirisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- LÜGAL, M. Necati (2018). *Firdevsî Şahnâme I*, İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Medhî, Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî, Uppsala: Uppsala University Library, Celsing Nr.1
- Medhî, Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî, Paris: Paris Bibliothéque Nationale, Suppl. Turc.326.
- Medhî, Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî, St. Petersburg: St. Petersburg State University Library, 1378.
- Medhî, Terceme-i Şeh-nâme-i Firdevsî, Los Angeles: UCLA Library, Special Collections, Nr.332.
- Medhî, Hikâye-i Ebû Ali Sînâ ve Ebu'l-Hâris, Paris: Paris Bibliothéque Nationale, Nr.194.
- Medhî, Hikâye-i Ebû Ali Sînâ ve Ebu'l-Hâris, Paris: Paris Bibliothéque Nationale, Nr.195.
- MERÇİL, Erdoğan (2012). "Utbî, Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA*, C.42, İstanbul.
- SEYHAN, Nezihe (2000). *Medhî Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.
- SÜREYYA, Mehmed (1308). *Sicill-i Osmânî, C.IV*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Terceme-i Şeh-nâme, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 6131.
- Terceme-i Şeh-nâme, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 6132.
- Terceme-i Şeh-nâme, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 6133.
- RİEU, Charles (1888). *Catalogue Of the Turkish Manuscripts in the British Museum Primary Source Edition*, London: Printed By Order of the Trustees.
- YAZAR, Sadık (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.
- YILDIRIM, Nimet (2016). *Firdevsî Şahnâme II*, İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

EKLER

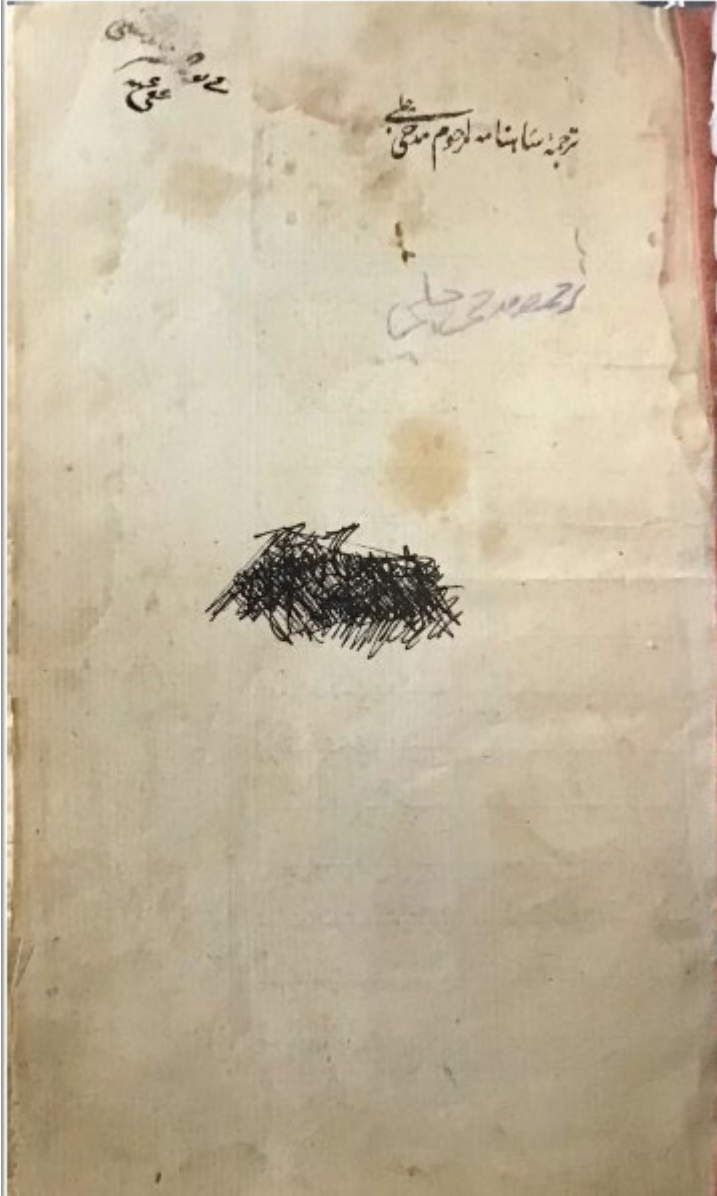
UCLA Library, Special Collections, Nr.332 Nüshası Varakları

Medhî, Şehnâme-i Terceme-i Firdevsî, UCLA Library Special Collection.

Medhî, Şehnâme-i Terceme-i Firdevsî, UCLA Library Special Collection.

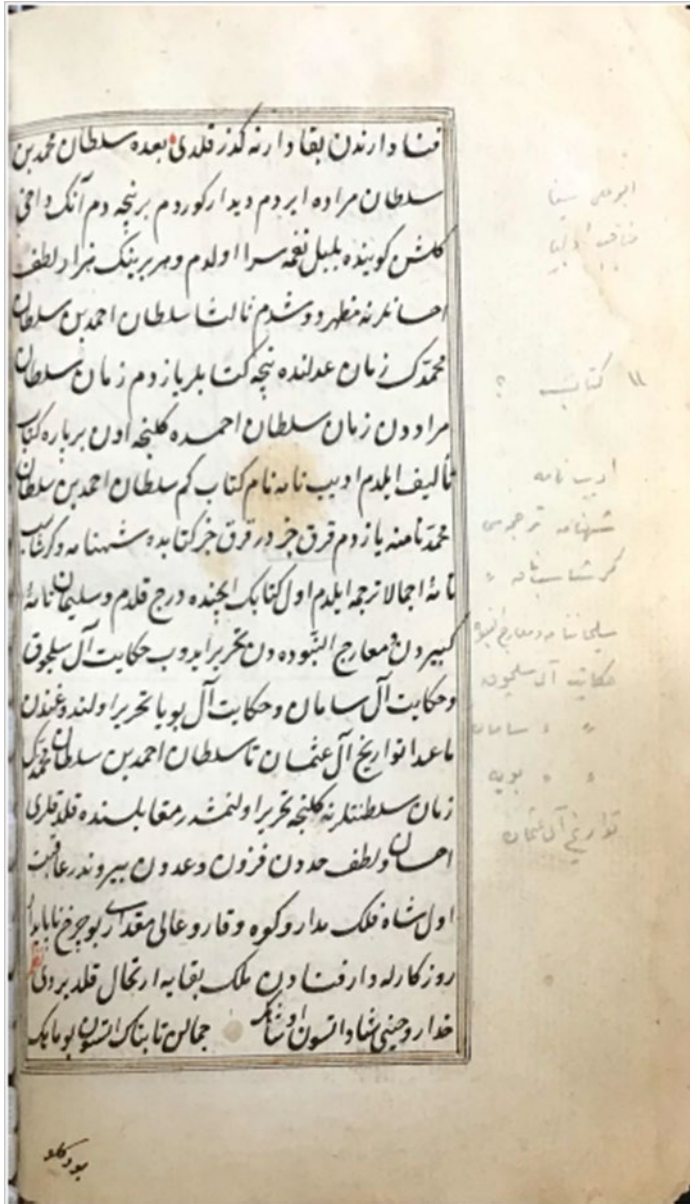
Medhî, Şehnâme-i Terceme-i Firdevsî, UCLA Library Special Collection.

Medhî, Şehnâme-i Terceme-i Firdevsî, UCLA Library Special Collection, Nr.332, 1b

Medhî, Şehnâme-i Terceme-i Firdevsî, UCLA Library Special Collection, Nr.332, 2a

Medhî, Şehnâme-i Terceme-i Firdevsî, UCLA Library Special Collection, Nr.332, 3b.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 975-996

MEVLİD'İN KAYNAKÇASINDA YENİ BİR ESERİN İMKÂNI:

'ARFÜ'T-TA 'RİF Bİ'L-MEVLİDİ'Ş-ŞERİF Lİ'BNİ'L-CEZERİ

Kenan Mermer

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (kmermer@sakarya.edu.tr),
ORCID: 0000-0001-8085-5970/ Associate Prof. Dr., Sakarya University Faculty of Theology Turkish Islamic
Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 04.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 06.11.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Mermer, Kenan (2022), "Mevlid'in Kaynakçasında Yeni Bir Eserin İmkânı: 'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerif li'bnî'l-Cezerî", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 975-996.

Mermer, Kenan (2022), "The Possibility of a New Work in the Bibliography of Mawlid: 'Arf al-Ta'rif bi al-Mawlid al-Sharif li Ibn al-Jazarî", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 975-996.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Mevlid'in Kaynakçasında Yeni Bir Eserin İmkânı: 'Arfû't-Ta'rif bi'l-Mevlidi'sh-Şerîf li'bnî'l-Cezerî

Özet

Telif olunan bütün eserlerin kendilerine has bir kaynakçası, yazılmalarına imkân tanıyan entelektüel bir muhiti vardır. Yazıldığı devirden başlamak kaydıyla günümüze kadar etkilerini sürdüren Vesîletü'n-Necât da bu tespitten azade değildir. Süleyman Çelebi'den takriben iki sene önce Bursa'da Ahmedî tarafından kaleme alınan Mevlid, Kadı Darîr'in üç ciltten oluşan ve farklı siyer eserlerinden derleyerek telif ettiği Sîretü'n-Nebî'si ve Âşık Paşa'nın meşhur mesnevisi Garîb-nâme, evvelemirde Vesîletü'n-Necât'ın öncülü ve kaynakçasını oluşturan eserler olarak düşünülebilir. Özellikle ibtida beyitleri ve vilâdet bahsi/bahri merkeze alındığında, eserler arasındaki benzeşim oranının daha yüksek olduğu görülmüş, dolayısıyla ilgili eserlerin Vesîletü'n-Necât'ın ibtidasına en azından hız verdikleri anlaşılmıştır. Bu bilgilere ek olarak bazı kaynaklarda büyük kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî tarafından kaleme alınan 'Arfû't-Ta'rif bi'l-Mevlidi'sh-Şerîf'in de Vesîletü'n-Necât'ın kaynakçasına dâhil edildiği görülmüştür. İbnü'l-Cezerî'nin araştırmamıza konu olan eseri, bazı kaynaklarda Mevlidü'n-Nebî, Vilâdetu Nebî, el-Mevlidü'l-Kebîr gibi farklı isimler altında değerlendirilmiştir. Buradan hareketle biz de çalışmamızda hem Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât'ı ile İbnü'l-Cezerî'nin 'Arfû't-Ta'rif bi'l-Mevlidi'sh-Şerîf eserlerinin muhteva karşılaştırmasına hem de farklı isimlerle zikredilen 'Arfû't-Ta'rif'in müellif hattından istinsah edilen bir nüshasına dayanarak öncül-ardıl ilişkisine odaklanmaya çalıştık. Bu bağlamda on beş fasıldan oluşan 'Arfû't-Ta'rif'in kendi kaynakçası gözden geçirilmiş, tabakat, tezkire kitapları esas alınarak müellifin farklı isimlerle zikredilen eserinin konumu tartışılmış ve nihayet Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i ile aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar mümkün mertebe ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mevlid, Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât, İbnü'l-Cezerî, Arfû't-Ta'rif bi'l-Mevlidi'sh-Şerîf.

The Possibility of a New Work in the Bibliography of Mawlid: 'Arf al-Ta'rif bi al-Mawlid al-Sharîf li Ibn al-Jazarî

Abstract

All composed works have their own bibliography and an intellectual environment within which they have been written. Wasîla al-Najât, which has had a continuous influence on subsequent works since its composition to the present day, is not an exception. Mawlid, written by Ahmedî in Bursa approximately two years before Süleyman Çelebi, Sîra al-Nabî, composed of three volumes by Qadi Darîr from different sirah works, and Âşık Pasha's famous masnawi Garîb-nâme, can be considered as the works that constitute the predecessor and bibliography of Wasîla al-Najât. When the chapter introduction couplets and on the birth of the prophet is taken into consideration, higher similarity rate among these works can be realized. It can be said that these works contributed the quick composition of Wasîla al-Najât. In addition to these informations, it has been seen in some sources that 'Arf al-Ta'rif bi al-Mawlid al-Sharîf, which was written by the great recitation scholar Ibn al-Jazarî, was also included in the bibliography of Wasîla al-Najât. İbn al-Jazarî's work, which is the subject of this research, has been evaluated in some sources under different names such as Mawlid al-Nabî, Wilâdat al-Nabî, al-Mawlid al-Kabîr. From this point of view, in this study, I will both compare the content of Süleyman Çelebi's Wasîla al-Najât and İbn al-Jazarî's 'Arf al-Ta'rif bi al-Mawlid al-Sharîf and try to focus on the predecessor-successor relationship based on a copy of Ta'rif from the author's manuscript. In this context, the bibliography of 'Arf al-Ta'rif has been reviewed, based on books of biographies and memories the position of the author's work has been discussed, and finally, the similarities and differences between Süleyman Çelebi's Mawlid and Ibn Jazarî's Ta'rif are revealed as much as possible.

Keywords: Mawlid, Süleyman Çelebi, Wasîla al-Najât, Ibn al-Jazarî, Arf al-Ta'rif bi al-Mawlid al-Sharîf.

Giriş

Süleyman Çelebi (ö. 825/1422) tarafından kaleme alınan *Vesîletü'n-Necât*, daha önce birçok araştırmacının tespit ettiği Moğol işgali ve şehzadeler arası çekişmeler gibi siyasal ve sosyal sorunların görüldüğü bir zaman diliminde, üzere *Fetret Devri* tabir edilen bir zaman diliminde kaleme alınmıştır. Dolayısıyla *Mevlid*, bir “fetret metni” olarak tanımlanabilir. Bu ölümsüz mesnevinin ismi, yakın zamanlarda Michigan Üniversitesi özel koleksiyonunda tespit edilen ve en eski nüsha olarak kayıtlara geçen yazmasında ismi şu şekilde geçmektedir: *Kitābu Vesîleti'n-Necât fî Mevlidi Eşrefî'l-Mevcûdât*. Ayrıca bu nüshada Süleyman Çelebi'nin daha önce gün yüzüne çıkarılmamış şiirlerinin de olması, onun mevlid müellifliği dışındaki sanatsal duruşunu ispat açısından da kıymetlidir (Köksal ve Kütük 2022: 394, 408). Süleyman Çelebi; Murad Hüdavendigâr (hs. 1359-1389), Yıldırım Bayezid (hs. 1389-1402) ve onun oğlu Çelebi Mehmed'in (hs. 1413-1421) dönemlerini idrak etmiş bir şairdir. Dönemin en mühim siyasi başarısı, Niğbolu'da Haçlıların mağlup edilmesidir. Hemen ifade edelim ki, bu savaşta İbnü'l-Cezerî aynı ilk İstanbul kuşatması ve daha sonra Ankara Savaşı'nda olacağı üzere Bayezid'in yanındadır. Sultan Bayezid Niğbolu zaferiyle hem Balkan hakimiyetini güçlendirmiş hem de Bizans üzerinde bir baskı kurmayı başarmıştır. İmparator Manuel bu baskının neticesi olarak İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulmasına ve bir caminin yapımına izin vermek zorunda kalmıştır. Fakat bütün Osmanlı hanedanlığı açısından taşları yerinden oynatan asıl mesele, on bir yıllık bir aralığı dolduran ve “Fetret Devri” olarak bilinen Timur (hs. 1370-1405) yenilgisidir. Kaybediş gittikçe derinleşir: Erzincan, Sivas elden çıkar, Ankara'da Osmanlı ordusu hüsrana uğrar ve Yıldırım Bayezid esir düşer. Ardından Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında amansız bir taht kavgası başlar. Taht, İsa Çelebi, Mehmed, Mustafa ve Emir Süleyman arasında bir sarkaç gibi hareket eder. Süleyman Çelebi, hayatının bir kısmını Emir Süleyman döneminde, Bursa Ulu Camii'nin imamı olarak geçirir. Bu tarih aralığında Bursa bir defa daha karışır. Timur'un torunu Ebû Bekr Mîrza, Bursa'yı yağmalar ve önüne geleni kılıçtan geçirir. Cami ve medreseler ahıra dönüştürülür ve hatta Ulu Cami ateşe verilir. Bursa'ya Emir Süleyman'ın hükümferma olduğu 1403-1411 yılları zaman aralığında -genel kabul 1409-1410 yıl aralığıdır- *Mevlid* diye şöhret bulan *Vesîletü'n-Necât* yazılır (Çetin 2010: 152-161). *Vesîletü'n-Necât*, Fetret Dönemi'nin bir şahidi ve sanatkârı olan Süleyman Çelebi'nin Bursa'daki gerçek hikayesinin bir belgesi olarak da değerlendirilebilir. Zira sanatkârın zihnindeki tarihsel birikim hem kendisine ayna tutar hem de semboller yoluyla insanlığın ortak hafızasıyla da bir ilişki kurar.

Vesîletü'n-Necât, tarzı itibarıyla kendisinden sonra defaatle tekrar edilen bir *numûne-i imtisâl* olarak kurucu bir rol üstlenmiştir. Onun kurucu rolü, Osmanlı'nın ikinci kurucusu kabul edilen Çelebi Mehmed'inkine benzetilebilir. Bir yıkımın ardından nasıl ki devletin temelleri Çelebi Mehmed tarafından yeniden atılmış ve modern zamanlara kadar köklerini uzatabilmişse, *Mevlid* de coğrafyasının kendisine yüklediği rolü bihakkın ifa etmiş ve günümüze kadar kıymetini muhafaza etmiştir. Bununla birlikte *Vesîletü'n-Necât*, iyi ve kötü arasındaki mücadeleyi, nûr-ı Muhammedî'yi ilk defa anlatan eser değildir. Hemen ifade etmek gerekir ki Bursa'daki ilk mevlid metni, Süleyman Çelebi'nin telifinden iki sene önce Ahmedî (ö. 1412-13) tarafından kaleme alınmıştır. Anadolu'daki Türk şiir dilinin kurucularından kabul edilen Ahmedî, eserini Bursa'da tamamlamıştır. Ahmedî'nin *Mevlid*'i ile *Vesîletü'n-Necât*'taki Hz. Peygamber anlatısının ortak noktaları şu maddelerle hulasa edilebilir: **a)** Hz. Muhammed'in ruhu, ilk cevherdir (*nûr-ı Muḥammedî*) ve ilk yaratılmış şeydir. Bu ilk özün teselsül yoluyla peygamberden peygambere geçen bir tabiatı vardır. Tasavvuf edebiyatına damgasını vuran *nûr-ı Muḥammedî* anlayışı, her iki mesnevi için de belirgin bir unsur olmasının yanısıra eserlere rengini veren temel muharriklerlerdendir. **b)** İki eserin de doğum ve çocukluk mucizelerini anlatım biçimi neredeyse birebir benzerlik taşır; fakat Ahmedî'nin dilinde Farsça kelime ve terkipler çok daha fazla yer işgal eder. *Vesîletü'n-Necât*'ın gücü, kelime birikiminden ziyade; sade duran ihtişamında gizlidir, denilebilir. **c)** İki metin, hicret ve mirac noktasında da büyük benzerliklere sahiptir. Bir farkla ki,

mirac hususunda Ahmedî daha ayrıntıcı bir yaklaşım sergilemiş ve her bir felek ve oradaki fevkalade hadiseleri ayrı ayrı zikretmiştir (Mermer 2022: 253). Buradan hareketle Ahmedî'nin daima daha geniş bir açıyla ve daha yoğun/terkipli bir dil kullanarak eserini yazdığı fark edilir. Burada bir taksim yapmak icap ederse, birinde sanatsal; diğesinde ise, toplumsal kaygının ağır bastığı görülür (Ünver 1977: 21-25). Vesîletü'n-Necât'ın kaynakçasına ulaşma çabalarında okuyucuyu karşılayan daha önemli bir eser söz konusudur. Bu eser, Baba İlyas Horâsânî'nin torunu Âşık Paşa'nın Garîb-nâme'sidir. Âşık Paşa, henüz eserinin başında besmele kabilinden dile getirdiği beyitlerinde, bir manada Süleyman Çelebi'nin metninin kaderine, özellikle muhteva dairesinde sirayet etmiştir. Hissiyat ve içerik kadar kelime ve terkipler dünyası da birçok yerde birebir benzerlik gösterir. Vesîletü'n-Necât'ın kaynakçasında diğ bir durak, Erzurumlu Mustafa Darîr'in üç cilt olarak kaleme aldığı *Sîretü'n-Nebî*-genel itibarla İbn Hişâm, el-Vâkıdî, Ebu'l-Hasen el-Bekrî'nin eserlerinden kompoze edilmiş bir teliftir- isimli eserindeki *vilâdet* bahsidir. *Vesîletü'n-Necât* ile *Sîretü'n-Nebî* arasında, yine bazı benzer beyitler söz konusudur. Esasında bu eserler bir bütün olarak manzum siyer olarak da tanımlanan mevlid türünün de temel taşlarını oluşturmuşlardır. Her eser gibi *Vesîletü'n-Necât*'ın da bir kaynakçası vardır. Fakat onu bazı etkilenişlerin gölgesinde yorumlamak, eserin yarattığı etki alanına hâle getirmez. Çünkü Mevlid metni, hâlihazırda meclisleri, akademik telifleri meşgul eden ve toplumun sevinç-üzüntü durumlarının neredeyse tamamına karşılık gelebilecek bir örüntüyle okuyucuyu karşılar. Çalışmamızda Mevlid'in kaynakçası bahsine bir zeyil olarak daha önce detaylı incelenmemiş bir eseri mukabele ve tercüme yoluyla aktarmaya çalıştık. İbnü'l-Cezerî'nin Mevlid'i ile Çelebi'nin Mevlid'i arasındaki bağları aktarmadan önce, karşılaştırmaya konu olan eserin sahibi İbnü'l-Cezerî'nin hayat hikâyesine, kısaca da olsa bir göz atmak ihtiyacı söz konusudur.

A. Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî'nin Hayatına ve Eserlerine Kısa Bir Bakış

Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkî eş-Şirâzî eş-Şâfi'î, meşhur ismiyle *İbnü'l-Cezerî* yalnızca Bursa'ya uğrayan ve orada bir müddet ikamet eden bir kıraat ve hadis alimi ya da Dımaşk'tan Hicaz'a, İsfahan'dan Keş'e, İskenderiyye'den Rum'a, Yemen'den Bursa'ya dolaşan bir ilim seyyahı değil (İbnü'l-Cezerî 1403/1982: I/47-49); aynı zamanda Bursa'nın dolayısıyla Osmanlı'nın kaderine de ortak olmuştur: "İlmî seyahatleri sadece ilim öğrenmek için değil, ilmîni öğretmek için de yapmıştır. Onun Mısır, Kudüs, Buhara, Bursa, Semerkant, İsfahan ve Şiraz gibi önemli ilim merkezlerine gitmesi, buralarda dersler vermiş olması" (Özkan 2021: 102) dikkate şayandır. 25 Ramazan 751/26 Kasım 1350 senesinde Dımaşk'ta doğan İbnü'l-Cezerî, diğ taraftan kökleri, ulu atası/ikinci kuşak dedesi Yûsuf itibarıyla, birçok ilimde mümeyyiz şahsiyetlerin yetiştiği, Fırat ve Dicle arasındaki en bereketli bölgelerden biri olan (Hamevî 1965: II/72) Şırnak'ın Cizre'sindedir. İlk eğitimini babasından alan ve çocuk yaşlarında hafızlığını tamamlayan İbnü'l-Cezerî, deyim yerindeyse var olan bütün kıraat biçimlerini öğrenmek ve icra edebilmek için uzun yolculuklara çıkmış gayretli bir âlimdir. İsnadı, dinin bir rüknü olarak gören İbnü'l-Cezerî *Câmi'u'l-Esânüd*'de, yüz yüze ve eserleri yoluyla olmak üzere toplam altmış sekiz hocadan ders aldığını ifade eder (İbnü'l-Cezerî 1433/2012: 24-32).

İbnü'l-Cezerî'nin hayatındaki yolculukları önem sırasına göre düşündüğümüzde hem doğum yeri hem de kıraat-i aşere noktasında seçkin hâle geldiği Dımaşk ve birçok memlekette talebelerin dizinin dibine oturduğu Mısır ilk sırayı temsil edebilir. İkinci durak, Yıldırım Bayezid'in teveccühüne mazhar olduğu, kendi ifadesiyle her gün kendi evine gelen üç şehzadesine hususan Arap dilini öğretme noktasında hocalık yaptığı Bursa¹ olsa gerektir. İbnü'l-Cezerî, Osmanlı'nın

¹ Burada daha önce yayınlanmış makalemizde ["Mevlid'in (Vesîletü'n-Necât) Mahiyeti, Cazibe Alanı ve Yeniden Üretilirliği"] aktardığımız bir bilgiyi, kısmen de olsa tashih etmek gerekiyor. İbnü'l-Cezerî, Bursa'daki yıllarında, şehzade hocalığı, bir yönüyle padişah musahibliği ve aşere takrîb üstadlığı yaparken elbette Ulu

siyasal tarihine şahitlik eden hatta bizzat tarihsel akıştan etkilenen bir şahsiyettir. İstanbul kuşatmasında, 1396 Niğbolu Savaşı'nda sultanın yanındadır. Nihayet Ankara Savaşı'nda sultanla birlikte esir düşer (İbnü'l-Cezerî 1433/2012: 118-123). Üçüncü durak ise Ankara Savaşı'nın ardından Timur'un ilgi ve ikramına mazhar olması sebebiyle esaretten azat edilip gönderildiği ve kendi adına Medrese yaptırılan Keş şehri olsa gerektir. Ankara Savaşı'nın akabinde o günkü ismiyle Keşiş Dağı'na (Uludağ) saklanan İbnü'l-Cezerî, orada yalnız değildir. Dönemin ulemasından Molla Fenârî (ö. 1431) ve Emîr Sultan (ö. 1430) da oradadır. Timur'un oğulları tarafından zapt edilen âlimler, dönemin sultanı gibi birer esir durumuna düşmüşlerdir. Molla Fenârî ve Emîr Sultan serbest bırakılmasına rağmen İbnü'l-Cezerî Timur'un tercihi ve emri sebebiyle daha önce ifade ettiğimiz üzere Keş'te kendi adına yaptırılan medreseye gönderilir (Algül ve Azamat, 1995: XI/147). Beş defa hac farizasını yerine getiren İbnü'l-Cezerî'nin hayatında başta Mekke ve Medine olmak üzere Hicaz'ın rolü, bahsi geçen basamakları taçlandıran bir yapı olarak düşünülebilir.

Süyûtî tarafından Kıraat ilminde, dünyada eşi naziri olmayan bir imam olarak tanımlanan İbnü'l-Cezerî (1483: 549), en şöhretli kıraat eserlerinden "en-Neşr fi'l-Kırâ'ati" ve Tayyibetü'n-Neşr'i Bursa'da kaleme almıştır. İbnü'l-Cezerî urcûze biçiminde manzum olarak kaleme aldığı *Tayyibetü'n-Neşr* kasidesinin Bursa'da topluluk tarafından ezberlendiğini ifade eder (1433/2012: 122). Dolayısıyla ilk *Tayyibe* hafızları da Bursa'dandır. İbnü'l-Cezerî, en-Neşr'i ihtisar ederek kaleme aldığı *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eserinin şöyle dikkat çeken bir yönü daha vardır. Bu eserin ders kitabı olarak yaygın biçimde kullanılması sebebiyle olmalıdır ki imamların râvilerini ve râvilerin de tariklerini iki ile sınırlayarak uygulanan kıraat programları için, özellikle Osmanlı tedris sisteminde "takrîb" terimine yer verilmesi bu eser sebebiyledir (Birişik 2002: XXV/426).

İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Fidâ İbnü'l-Kesîr'den (ö. 1373), Ziyaeddin Sadullah el-Kazvîni (ö. 14. yy) ve Şeyhülislâm Ömer b. Reslân el-Bulkînî'den (ö. 1403) fetva icazeti ve sekseni aşan kıraat âliminden dersler almış gerçek bir ilim talebesi olduğu gibi, aynı zamanda yaşadığı her coğrafyada Semerkant'ta, Mısır'da, Şîrâz'da, Bursa'da, Şâm'da vd. talebeler yetiştirmiş, bulunduğu yerin ilmî vasatına katkılar sunmuş, mevcut vasatı yükseltmiş bir âlimdir. Timur'un vefatının akabinde ilim seyahatlerine devam eden İbnü'l-Cezerî, Herat, Yezd ve Isfahan'daki ilim faaliyetlerinin ardından 808/1406 yılında Şîrâz'a ulaşır. Burada bir Dâru'l-Kurrâ inşa ettiren âlim, beş haccının son üçünü 1419-1424 yılları arasında ifa eder. Hac seyahatleri esnasında bazen Mekke yakınlarında bir mücavir olarak bazen de Kahire, Dımaşk yahut Medine'de kıraat okutan bir üstad olarak hayatını idame ettirir. Nihayet Şîrâz'a döner ve 5 Rebî'u'l-evvel 833/2 Aralık 1429 yılında Hakk'a yürür. Evinde vefat eden âlim, onun gerçek mekânı olan Dâru'l-Kurrâ'ya defnolunur (İbnü'l-Cezerî 1403/1982: I/49-50).

Velûd bir müellif olan İbnü'l-Cezerî'nin nâm u nişânının en yoğun olarak hissedildiği ilim alanı kuşkusuz kıraattır. İsmail Paşa, Hediyyetü'l-Ârifîn'de müellifin kırk altı adet eserini sıralar. Bu eserlerin yirmiye yakını kıraat ilmine dairdir (İsmail Paşa, 1955, 187-188). Bahsi geçen *Kıraat* eserleri içerisinde en çok şöhret bulanları, *en-Neşr fi Kırâ'âti'l-Aşr*, *Tayyibetü'n-Neşr fi Kır'âti'l-Aşr*, *ed-Dürretü'l-Muğiyye* vd.; *Hadîs* alanında öne çıkan eserleri, *el-Hısnü'l-ħaşm min kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn*, *el-Bidâyetü fi 'Ulûmi'r-Rivâyetü*, *el-Müsnedü'l-aħmed fi-mâ yete'alleku bi-Müsnedi'l-Aħmed* vd.;

Camii'ne gidiyordu. Aynı zamanda Ulu Camii'deki külliyyede, özellikle kıraat ilmi dairesinde ders halkaları kurmuş, talebeler yetiştirmiş, hatta kıraatle ilgili meşhur iki eserini de (en-Neşr fi'l-Kırâ'ati ve Tayyibetü'n-Neşr) burada yazmıştır. Onun seviyesindeki bir âlimin Ulu Camii'nde ders verip hiçbir vakit imamlık yapmadığını düşünmek akla uzak bir ihtimaldir. Bununla birlikte o, Süleyman Çelebi gibi tayin yoluyla Ulu Camii'ne naspedilip imamlık yapan bir görevli de değildir. Mezkûr makalemizin bir alt başlığında -Yine İbnü'l-Cezerî'nin bir başka eserinin *Mevlid* ile münasebeti tartışılmıştı.- ifade ettiğimiz, iki müellifin mesleki ortaklıklarının olduğu tespiti, tam olarak gerçeğe isabet etmez. Zira birisi tayin yoluyla baş imamlık vazifesi almışken, diğeri ancak bir kıraat ve hadis âliminin toplum içinde doğal olarak öne çıkması sebebiyle imamette bulunmasıyla sınırlıdır.

Tabakât ve Terâcîm alanında, kendi otobiyografisiyle birlikte, kıraat dersi aldığı kırk altı hocasının (şeyh) biyografilerini ve isnadlarını verdiği *Câmi' u'l-Esânîd*, tahkikli metni 4 cilt olarak yayımlanan *Ġâyetü'n-Nihâye^{ti} fi Esmâ'i Ricâli'l-Kırâ'ati Üli'r-Rivâye^{ti}* (*Ġâyetü'n-Nihâye fi Ṭabaḳâti'l-Ḳurrâ'i*), Muhtaşaru Târihi'l-İslâm li'z-Zehebî vd. olarak sıralanabilir. Esas meselemiz olan Siyer-i Nebî alanında ise, Hz. Peygamber'e hizmet edenlerin, onun savaş aletlerinin, hanımları ve çocuklarının anlatıldığı *Ḳıṭ'a min Mevlidi's-Şerîf*-eksik bir nüshası eldedir-, mezkûr eserin bir manada daha geniş ve tam hâli diyebileceğimiz 515 beyitten müteşekkil *Zâtü's-Şifâ' fi Sireti'n-Nebiyi'l-Muṣṭafâ ve Aşhâbihi'l-Erba'ati'l-Hulefâ' / Zâtü's-Şifâ' fi Sireti'n-Nebiyi ve'l-Hulefâ'* ilk elde sayılması gereken manzûm siyerleridir. Ahmed Ateş, *Zâtü's-Şifâ'*'nin tarzı itibarıyla Süleyman Çelebi'yi etkilemiş olma ihtimalini şu cümlelerle ifade eder: (...) Arapçayı çok iyi bildiği muhakkak olan Süleyman Çelebi'ye eserini yazmak için bir fikir vermiş olduğunu kabûl etmek, her halde uzak bir ihtimali ileri sürmek sayılamaz." (1954: 14) Eserler arasındaki şekilsel açıdan tek benzerlik, her ikisinin de mesnevi tarzında kaleme alınmasıdır. İçerik açısından ise, her iki eserin de -bir noktaya kadar- cevabi bir karakterde yazılmalarıdır. Sanatkârların mekânsal açıdan tek ortaklıkları Bursa'da ikamet etmiş olmaları ve bir şekilde hayatlarının Ulu Cami yahut külliye'nin medresesi etrafında geçmesiyle özetlenebilir. İki eser muhteva açısından mukayese edildiğinde dikkate değer hususlardan ilki, *Vesiletü'n-Necât* neredeyse tamamen Hz. Peygamber'in hayatına yoğunlaşırken; *Zâtü's-Şifâ'*'nin aynı zamanda dört halifeye ve Hz. Hasan'ın hayatlarına da yer vermiş olmasıdır. İkinci husus, *Zâtü's-Şifâ'* siyer anlatısı noktasında, doğal olarak çok daha detaycı bir yaklaşıma sahiptir (Mermer 2022: 256-259).

Siyer bağlamında mensûr olarak yazılan ve günümüze kadar şöhretini koruyan eseri, bizim de incelemeye tabi tuttuğumuz *'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerîf'* tir. Bazı kayıtlarda *Mevlidü'n-Nebî, Vilâdetü Nebî* yahut *el-Mevlidü'l-Kebîr* (Ateş 1954: 12; Altıkulaç 1999, XX/556) şeklinde önümüze çıkan eserin müellif hattından istinsah edilen bir nüshası, Süleymaniye Yazma Eserler Ktp. Laleli Böl. 2063/2'de kayıtlı olup 5 varaktan (1b-6a) müteşekkildir. Müstensih Hacı Ali b. Hüseyin et-Târimî, müellif hattından istifade ederek yazdığını ifade ettiği kopyayı, 11 Reb'ü'l-evvel 806/28 Eylül 1403 tarihinde Keş şehrinde tamamladığını hatta sağ eli felçli olduğu için sol eliyle bu işi gördüğünü ifade eder (İbnü'l-Cezerî 806/1403: 6a). Eserin Ahmed Ateş'in tespitleri dairesinde, British Museum Suppl. 515, Kalküta'da 1929 yılında basılan Bankipur nüshaları da söz konusudur (Ateş 1954: 12/3. dipnot). Son olarak mezkûr nüshayla mukabele hâlinde takip ettiğimiz diğer nüsha, hâlihazırda Mısır'daki Mevlid ihtifallerinde elden ele dolaşan, camilerde aynı Çelebi'nin Mevlid'i gibi okunan² ve defaatle basımı yapılan eserdir. Eser, Princeton Üniversitesi Yazma Koleksiyonu 225 numaralı nüshasından faydalanılarak ve Muhammed Ebu'l-Hayr el-Mülakkî'nin takdim ve tashih notlarıyla birlikte 46 sayfa olarak yayımlanmıştır³.

B. *'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerîf* (Mevlidü'n-Nebî) ile *Vesiletü'n-Necât*'in Karşılaştırılması

Ahmed Ateş, İbnü'l-Cezerî'nin "el-Mevlidü'l-Kebîr" veya kendi ifadesiyle "'Urfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerîf'" eserinin bazı özelliklerini ve kısaca dizilim tarzını açıkladıktan sonra, bu eserin Süleyman Çelebi'nin mevlidiyle muhteva açısından örtüştüğünü ifade eder. Eserin nerede yazıldığının belli olmadığını, diğer taraftan İbnü'l-Cezerî eseri Bursa'da yazmadıysa bile

² *'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerîf'*'in basit nağmeler ve salât u selâmlar eşliğindeki icraları şu linklerden takip edilebilir:

<https://www.youtube.com/watch?v=ZI4ygos77c>; <https://www.youtube.com/watch?v=pWlsLcHs2eY>;
<https://www.youtube.com/watch?v=SW-bO--kIiw> (01.06.2022).

³ *'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerîf'*'in Princeton nüshasına dayanan matbu versiyonu için aşağıdaki linkten yararlanılabilir: https://ia800200.us.archive.org/32/items/Mawlid-ibn.jazari/mawlid_ibnjazari.pdf (01.06.2022).

Çelebi'den 8-10 yıl önce tasarladığını, bir ihtimal olarak da eserinden Çelebi'ye bahsetmiş olabileceğini de ayrıca belirtir. Nihayetinde hem bu eserin hem de daha önce bir makalemizde Vesiletü'n-Necât'la karşılaştırmasını yaptığımız *Zâtü's-Şifâ*'nın Süleyman Çelebi'ye eserini yazmak için fikir verdiğinin altını çizer (Ateş 1954: 12-14). İbnü'l-Cezerî maddesini yazan Tayyar Altıkulaç ise Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi 2063'te kayıtlı dediği *Mevlidü'n-Nebî* isimli eserin, 11 Rebî'u'l-evvel 806/28 Eylül 1403'te yazılmış olduğunu bildirir. Esasen burada işaret olunan nüsha, 2063/2 numarada kayıtlıdır ve metin, temmet kaydından önce eklenen 40 beyitlik küçük bir kaside haricinde birebir 'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerif ile aynıdır. Ayrıca daha önce ifade ettiğimiz üzere, ilgili yazmanın temmet kaydında, eserin telif değil, istinsah tarihi verilmiştir. Bizim tespitlerimize göre İbnü'l-Cezerî'ye *Mevlidü'n-Nebî*, *Vilâdetü Nebî*, *el-Mevlidü'l-Kebîr*⁴ gibi farklı isimlerle isnat edilen eser, tek bir eserin farklı isimlendirilmesinden ibarettir.

'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerif'in, el-Mevlidü'l-Kebîr'den bağımsız hatta onun muhtasarı olduğu bilgisini aktaran Princeton nüshasının naşiri Muhammed Ebu'l-Hayr el-Mülakkî, delalet kabilinden şunları sıralar: **1)** Müfessir, muhaddis Süyûtî'nin (ö. 1505) *Tabakâtü'l-Huffâz* isimli hadîs hafızlarını Hz. Ebû Bekir'den başlamak kaydıyla listelediği kitabındaki İbnü'l-Cezerî biyografisine atıfta bulunur. *Tabakâtü'l-Huffâz*'da, İbnü'l-Cezerî'nin küçük bir biyografisi ve kıraate dair meşhur eseri *en-Neşr ft Kıra'ati'l-Aşr* eserinden bahsedilmiştir. Siyere dair hiçbir eserden bahis açılmamıştır (Süyûtî, 1483, 549). **2)** Muhaddis ve tarihçi Şemseddîn Sehâvî'nin (ö. 1497) *ed-Đav'u'l-Lâmi* isimli, 10.000'den fazla meşhur âlimin biyografisini aktaran eserindeki kayda göndermede bulunulmuştur. *ed-Đav'u'l-Lâmi*'deki kayda göre, 'Arfü't-Ta'rif eseri, *et-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerif* isimli daha hacimli bir eserin muhtasarıdır (Sehâvî 1355: IX/257). On bini aşan müellifi kodlayan bir eserin, İbnü'l-Cezerî'nin eserlerini tetkik ve takibi pek uzak bir ihtimal olduğundan buradan hareketle de bir sonuca gitmek zor görünmektedir. **3)** Kelâm ve kıraat âlimi Ahmed el-Kastallânî'nin (ö. 1517) el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye'deki alıntılara dayanılarak mezkûr iddia desteklenmiştir. İlgili eserde, İbnü'l-Cezerî'den iki defa alıntı yapılmıştır. Bu rivayetlerin biri tamamen kıraat ve gramer merkezli olduğundan meseleyi bağlayan bir tarafı yoktur. Diğer alıntı ise, Hz. Peygamber'in doğumu şerefine Süveybe'yi azat eden Ebû Leheb'le ilgilidir. Ebû Leheb, Hz. Abbas'ın gördüğü bir rüyada Pazartesi günleri parmaklarının arasından çıkan bir suyla azabının biraz olsun hafiflediğini söyler. Kastallânî, bunun üzerine İbnü'l-Cezerî'nin yorumunu aktarır. Ebû Leheb gibi bir kafir bile sırf bu hürmeti sebebiyle düçar olduğu azaptan az da olsun kurtulabiliyorsa, mümin ve muvahhid için kendisine cennet kapılarını dahi aralayacak nice faydeler ve faziletler vardır (Kastallânî 1416: I/78). Bahsi geçen alıntının birebir karşılığı, 'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerif'te vardır (İbnü'l-Cezerî 806/1403: 2b; 1431: 22). Meşhur şair Bâkî (ö. 1600) tarafından yapılan Ledünniyye tercümesinde (*Me'âlimü'l-Yakîn ft Sireti Seyyidi'l-Mürselîn*) mezkûr rivayet şu şekilde tercüme olunmuştur: "İbn-i Cezerî -rahmetullâhi 'aleyh- eydür: Resûlullâh -şallâhu 'aleyhi ve sellem- toğduğu gece ihsân itmekle Ebû Leheb gibi kâfir cehennem içinde fâ'idesin müşâhede idicek kıyâs eyle ki bir kimesne mü'min ve muvahhid ola." (Tergip 2010: 105-106) Bu bilgilere istinaden İbnü'l-Cezerî'nin elimizdeki tek mensur siyerini, bahir/bâb dairesinde takip ederek *Vesiletü'n-Necât* ile benzerlik ve farklılıkları işaret etmeye çalışacağız.

'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerif mensûr tarzda kaleme alınmış bir siyer-i Nebîdir. Birkaç beyitle sınırlı olsa da manzum kısımları vardır. Eserin hemen başında, yani besmele-hamdele ve salvelenin yapıldığı ilk bölümde, iç kafiye kullanılmışsa da bu özelliği bütüne nispetle müsecca' bir metin olarak değerlendirilmesine imkân vermez. Eserin kaynakçasında şu isimlerle yahut

⁴ Mevlide nispet edilen kebîr (=büyük) lafzı, bir ihtimal olarak eserin kemmiyetiyle değil, doğum hadisenin yani Hz. Peygamber'in dünyaya gelişinin tavsif edilmesiyle alakalı olabilir. Zaten bu bir keşif olmaktan ziyade *el-Mevlidü'l-Kebîr* ile *Mevlidü'n-Nebî*'nin aynı eser olabileceğini düşünen hem Ahmed Ateş'in hem de *DİA* maddesini yazan Tayyar Altıkulaç'ın yakın ihtimal olarak gördükleri şeylerdir. (Ateş, 1954, 12; Altıkulaç, 1999, 20/556). Biz yalnızca bu ihtimali daha yakın kılabiliriz bazı delaletler sunmakla küçük bir katkı sağlamaya çalıştık.

onların eserlerinden yapılan alıntılarla karşılaşırız: Hz. Peygamber'in şairlerinden Hassân bin Sâbit (ö. 680?), *es-Sîretü'n-Nebeviyye* eserinin sahibi tarih ve ensâb ilmi âlimi İbn Hişâm (ö. 833), tabakat kitaplarının en eskisi ve meşhurunun müellifi olan İbn Sa'd'ın (ö. 845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* eseri, Hanbelî mezhebi imamı muhaddis Ahmed b. Hanbel (ö. 855), *el-Câmi'u's-Şahîh* sahibi büyük muhaddis Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 870), *el-Câmi'u's-Şahîh* sahibi büyük muhaddis Müslim b. Haccâc (ö. 875), *el-Câmi'u's-Şahîh* sahibi büyük muhaddis Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî (ö. 892), *Mu'cem* kitaplarıyla -'Arfu't-Ta'rîf'te *Mu'cemü'l-Kebîr* kullanılmıştır.- tanınan hadîs hafızı Ebu'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 971), mesleki terminoloji kullanan ilk Müslüman coğrafyacı diye şöhret bulan Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 1000 civarı), Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*lerine almadıkları hadisleri bir araya getiren Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 1014) *el-Müstedrek* eseri, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ* isimli meşhur sufi tabakatının sahibi Ebû Nuaym el-İsfehânî (ö. 1038) - İbnü'l-Cezerî onun *Ma'rifetü's-Şahâbe* isimli eserini de kulanmıştır.-, Muhaddis ve Şâfiî fakihî Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin (ö. 1066) *Şu'abü'l-İmân* ve *Delâ'ilü'n-Nübüvve* eserleri, *er-Ravzu'l-Ünüf fî Şerhi Sîreti'n-Nebeviyye li'bni'l-Hişâm* isimli şerhin sahibi Ebu'l-Kasım es-Süheylî (ö. 1185), büyük tarihçi ve muhaddis İzzeddîn İbnü'l-Esîr'in (ö. 1233) *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Şahâbe* eseri, *Câmi'u'l-Âsâr fî Mevlidi'l-Muhtâr* sahibi hadîs hafızı ve tarihçi Ebu Bekir İbn Nâsiruddîn (ö. 1438), on dört ciltten müteşekkil büyük İslâm tarihi *el-Bidâye ve'n-Nihâye* sahibi Ebu'l-Fidâ İbnü'l-Kesîr (ö. 1373) -Aynı zamanda İbnü'l-Cezerî'ye fetva icazeti veren hocalarındandır.- vd.

Eserine, kalplerin baharı mesabesindeki Rebû'l-evvel ayını bu kutlu doğuma has kılan Cenâb-ı Hakka iltica ile başlayan İbnü'l-Cezerî, Hz. Peygamber'in doğumuyla birlikte kulların kalplerindeki gam ve kasavetin dağıtıldığını, şirk ateşinin söndürüldüğünü, şüphe ve iftira sütunlarının devrildiğini, ayıp ve noksanların kaldırıldığını ve İslâm dininin son şeriatıyla birlikte doğu ve batının nurlandırıldığını ifade eder. Hemen bir beyitle buradaki görüşleri takviye eder:

لهذا الشهر في الاسلام فضل

وافضل يفوق على الجميع

(İslâm indinde Rebû'l-Evvel ayı üstün bir aydır
Öyle ki kalan diğer ayların hepsinden fazilet yönünden ağır basar)

Hamdele ve salve kısmının ardından bütün nebi ve resullerin hepsinden ve mukarrebîn meleklerden fazilet yönüyle ağır basan Hz. Peygamber'in mevlid ayının önemi bir kere daha vurgulanır ve şefaatine nail olmak için dua edilir (İbnü'l-Cezerî 806/1403: 1b; 1431: 13-14). *Arfü't-Tarîf bi'l-Mevlidi's-Şerîf* eseri şu fasıllar altında incelenebilir:

i. Nesebühü's-Şerîf (şallallâhü 'aleyhi ve sellem): 'Arfü't-Ta'rîf, Hz. Peygamber'in nesebini ortaya koyarken tamamen ittifak olunan ve kısmen ihtilafın olduğu iki halkadan bahseder. İlk ve kesin dizilimde; Adnân, Meâd, Nizâr, Mudarr, İlyâs, Müdrike, Huzeyme, Kinâne (...) Abdülmuttalib, Abdullâh, Hz. Muhammed. Kısmen ihtilafı ama yine güçlü bir ihtimal olarak Hz. İsmail'den Hz. İbrahim'e, oradan Adnan'a ve nihayet Hz. Adem'e doğru bir çizgi çeker (İbnü'l-Cezerî 806: 1b; 1431: 14). Vesîletü'n-Necât da ise bir seçere takdiminden ziyade Hakk'ın nurunun peygamberler yoluyla Hz. Muhammed'e intikali esastır. Dolayısıyla Hz. Adem'den Havvâ'ya, Şit'den Anôş'a, Kaynân'dan Mehlâyil'e (...) Hz. İbrahim'den İsmail'e uzanan Muhammedî nurun serencamı söz konusudur (Çelebi 1954: 102-103). Dikkat çeken bir husus olarak Hz. Peygamber'in nurunun intikali meselesinde, Hz. İsa'nın beşaretinden/müjdesinden yahut kendisinden sonraki resulü müjdeleyici olmasından bahis açan İbnü'l-Cezerî, es-Sâff suresinin 6. ayetiyle meseleyi berkitir: "Hani, Meryem oğlu İsa, "Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak

gönderdiği peygamberiyim" demişti. Fakat (İsa) onlara apaçık mucizeleri getirince, "Bu, apaçık bir sihirdir" dediler." Süleyman Çelebi bu meseleyi, sehl-i mümteni tarzında bir beyitle ortaya koymadan önce, nûr-ı Muhammedî meselesinde derinleşir. Hz. Peygamber eğer âleme gelmemiş olsaydı izzet tacı Âdem'e inmeyecek, onun tövbesi kabul olmayacak, Hz. Nuh boğulmaktan kurtulamayacak, Hz. Musa'nın elindeki asa, yılanları yutan bir ejderhaya dönüşmeyecekti. Dahası Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin cennet bahçesine dönüşmesi, sırf onun ceddi olması sebebiyledir. Elbette Hz. İsa'nın vefat ettirilip yükseltilmesi de aynı minvalde değerlendirilmiştir:

*"Olmayub İsa göğe bulduğu yol
Ümmetinden olmağ için idi ol (Çelebi 1954: 98)"*

ii. Hamlü ümmihî bihî (şallallâhü 'aleyhi ve sellem): 'Arfü't-Ta'rîf'in bu kısımdaki anlatısı, doğum işaretleriyle beraber sade bir siyer kesiti niteliğindedir. Hz. Peygamber'in annesi Âmine hamileliği esnasında, diğer kadınların hissettiği hiçbir ağırlığı ve sızıyı hissetmez. Hamileliğin henüz ilk aşamasında bir gün, uykuyla uyanıklık arasındaki yakaza hâlinde iken kendisine, ümmeti şereflendirecek nebiyi karnında taşıdığı söylenir. Hz. Peygamber'in ana karnına düştüğü Recep ayının ilk Cuma'sında yerle gök nurla dolar, Şam topraklarındaki Busra'dan gökyüzüne doğru bir nur yükselir ve Firdevs cennetinin kapıları açılır. Yer ve gök, "İnsanları hidayete erdirecek ve onları uyaracak" bir nebinin geleceği nidasıyla yankılanır. Tam bu sırada anlatı noktası diğer tarafa geçer. Hz. Peygamber'in babası ticaret maksadıyla Şam tarafındadır. Kervanı dönüş yoluna girmişken hastalanır, Medine'deki akrabaları Adiyy b. Neccâr oğullarının yanına gider. Hastalık ağırlaşır ve henüz o otuz yaşındayken Medine'de vefat eder. Ardında küçük bir miras (beş deve, birkaç koyun, bir kılıç vd.) bırakır. Babası Abdulmuttalip acı haberi alınca şiddetli bir teessürle ağlar; zira torunu yetim doğacaktır (İbnü'l-Cezerî 806: 2a; 1431: 17-18). Süleyman Çelebi'nin dilinde bu mesele o kadar sanatsal ve sade bir tarzda karşılanır ki sehl-i mümteni denebilecek bir beyitle meseleyi hülasa eder. Dolayısıyla iki eserin mukayesesi için pek bir alan kalmaz:

*"Âmine Hatun Muhammed anesi
K'ol sadeften oldı ol dür dânesi*

*Çünkü Abdullâh'dan oldı hâmile
Vakt irişdi hefte vü eyyâm ile (Çelebi 1954: 103)"*

iii. Tārīhu Mevlidihî (şallallâhü 'aleyhi ve sellem): İbnü'l-Cezerî, 'Arfü't-Ta'rîf'te çoğunca didaktik/ta'lîmî, bazen de lirik/hissî bir söyleme biçimini kullanmıştır. Bu bölümdeki bilgilendirme, olağan siyer bilgisi seviyesinde olmakla birlikte, diğer bazı meşhur şahsiyetlerin doğumlarıyla yapılan mukayese dikkate değerdir. Hz. Peygamber'in doğumu ittifakla, Fil vakasının olduğu yıl, Rebîu'l-evvel ayı, ikinci Pazartesi günü vuku bulmuştur. İbnü'l-Cezerî'nin kaydına göre Hz. Peygamber'in doğumu, adil hükümdar Enûşirvân'ın doğumundan 17, Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden 578, İskender-i Rumî'nin doğumundan 909, Hz. Adem'in dünyaya inişinden ise 6043 yıl sonra gerçekleşmiştir (İbnü'l-Cezerî 806: 2a; 1431: 19). Eldeki kayıtlara göre, her bir hesaplamada ayrı bir doğum tarihi çıkmaktadır. Dolayısıyla bu kayıtlarda, ittifakla belirlenen Fil yılı, ilgili ay ve gün dışında sahih bir bilgi yoktur. Elbette konu Hz. Peygamber'in doğum tarihinin ifadesiyle sınırlı olunca, dilin öğretici ve aktarıcı havasını dağıtmak pek de mümkün olmamaktadır. Bu noktada Süleyman Çelebi herhangi bir mukayese ya da detaya girmeksizin ittifakla ortaya konan doğum tarihi meselesini sühuletle ve yine estetik bir biçimde ölümsüzleştirir:

*“Ol gice kim doğdı ol Hayrî’l-beşer
Anası anda neler gördi neler*

*Hem ne kim görüdü ise gözine
Hem dahi vaki olanı özine*

*Ol rebüülevvel ayı nicesi
Onikinci gice isneyn gicesi (Çelebi 1954: 106)”*

iv. İrhâşatu Mevlidihî (şallallâhü ‘aleyhi ve sellem): İrhâsât, Peygamber olan seçkin şahsiyetlerin, henüz peygamber olmadan önce göstermiş oldukları harikulâde olaylara verilen isimdir. Bunlar, Hz. İsa’nın beşikte konuşması gibi kişinin kendisinden zuhur edebileceği gibi, onun bizzat dahil olmadan etrafında gelişen olağanüstü olaylar şeklinde de gerçekleşebilir. Hz. Peygamber’in doğumunda gerçekleştiği rivayet edilen bazı olağanüstü hadiseler bu kabildendir. Bu hadiseler bir yönüyle de peygamberliğin alametleri (alâmâtü’n-nübüvve/emârâtü’n-nübüvve) olarak da yorumlanabilir özellikler taşır (Özkan 2016: 24-25). ‘Arfü’t-Tarîf’te irhâsât başlığı altında değerlendirilen ilk harikulade olay, Hz. Peygamber’in doğumu esnasında doğuyla batı arasındaki yerlerin yani âlemin nurla dolması, ışınmasıdır. Ardından Hz. Peygamber’in dizleri üzerinde oturup başını göğe diktiği ifade edilir. Osmân b. el-Âs, annesi Fâtıma’nın doğuma şahadetinin ardından şu sözlerini nakleder: O doğduğunda evi nurla dolduğu gibi, yıldızlar o kadar yakınlaştılar ki başımıza degecek zannettim. Bu kısımda aktarılan rivayetler doğal olarak vilâdet bahsiyle sınırlıdır fakat düşünülendiğinden daha az hadise zikredilir. Hadiseler şu başlıklar altında hülâsa edilebilir: İbn Muhalled tefsirinden iktibasla, Hz. Peygamber’in doğumuyla birlikte İblis’in acıyla haykırması, sünnetli ve göbek kordonu kesilmiş doğması, göğsünün yarılıp melekler tarafından temizlenmesi (şakk-ı sadr), dedesi Abdulmuttalib’in rüyası⁵, annesi Âmine’den alıntıyla doğumu esnasında Şam’daki Busrâ bölgesini aydınlatan bir nurun ortaya çıkması, Ebû Leheb’in Hz. Peygamber’in doğumunu müjdelemesi şerefine kölesi ve Hz. Peygamber’in süt annelerinden biri olan Süveybe’yi azlettiği için Pazartesi geceleri cehennem azabının hafifletilmesi şeklinde bir sıralama yapılmıştır. Bölümün sonunda, Hz. Peygamber kaynaklı bir nükte olarak şu hatırlatılır: Ebû Leheb gibi azılı bir kafir ve Kur’ân düşmanının bile sırf mevlid-i nebi sebebiyle azabı hafifletilebiliyorsa, Hz. Peygamber’in mevlidine hürmet ve muhabbet eden Müslüman muvahhid için türlü nimetler ve cennet mükâfâtı elbetteki uzak bir ihtimal değildir. Mezkûr bölümde, nazım olması açısından yalnızca Hz. Peygamber’in amcası Abbâs’ın, mevlid sebebiyle Busra’dan yayılan nuru tavsif ettiği bir beyit söz konusudur (İbnü’l-Cezerî 806: 2a-2b; 1431: 19-22). Vesîletü’n-Necât’ta bahsi geçen vilâdet işaretlerinin yahut irhâsatın büyük bir kısmı örtüşmekle birlikte, onda daha çok detay daha fazla hadise ve nazımın gücü itibarıyla kıyası pek de mümkün olmayan bir manzara söz konusudur. Örneğin İbnü’l-Cezerî’nin alıntılıdığı maşrık ve mağribi aydınlatan nur, tek başına değil deyim yerindeyse çevresi ve donatılarıyla birlikte zikredilir:

*“Didi bir nûr çıkd’evimden nâgehân
Ol nûr ile dopdolu oldu cihân*

*Hem havâ üzre döşendi bir döşek
Adı Sündüs döşeyen anı melek*

⁵ Bir yanı yeri göğü, diğer yanı doğuyu ve batıyı kaplayan/sarmalayan sırtından çıkan altın bir zincir birden, her biri yaprağından nurlar yayılan bir ağaca dönüşür. Maşrık ve mağribin insanları bu ağaca tutunmuştur. O zaman rüyasını, kendi sulbünden insanların kendisi tabi olacakları bir peygamber geleceğini ve insanların ona uyacağı şeklinde tabir eder.

*Üç alem dahi dikildi üç yire
Eydeyin her birini nire nire*

*Mağrib ü maşrikte ikisi anun
Biri damında dikildi Kâ'be'nün" (Çelebi 1954: 106-107)*

v. Mekânü vilâdetihî (şallallâhü 'aleyhi ve sellem) ve bereketihî: Mübarek Mekke'nin sakinleri tarafından doğum günününün hatırlanıp kutlandığı mahalleden bahseder. İbnü'l-Cezerî, her sene Mekke'de bulunan insanların, Hz. Peygamber'in doğduğu mahalleye mevlid kutlaması için gittiklerini, bu kutlamaların aynı bayram günleri gibi en çok önem verilen günlerden biri olduğunu belirtir. Daha sonra, bu hususla ilgili kendi tecrübelerine yer verir. Kendisinin hac ibadeti için gittiği 792/1390 yılında -ki bu onun ikinci haccıdır ve 40 yaşındadır.- mezkûr kutlamalara denk geldiğini ve burada büyük bereket, feyiz elde ettiğini ifade eder. 823/1420-21 yılında tekrar aynı topraklara ve kutlamaların yapıldığı mahalleye doğru giden İbnü'l-Cezerî, bölge civarında bir müddet mücavir olarak kalır. Ardından Hz. Peygamber'in doğduğu mahalleye varınca, orada bazı tamir tadil faaliyetleri de yaptığını ifade eder. Buradaki esas vurgu noktası, kutlamaların yapıldığı yerde, "'Arfü't-Ta'rîf" eserinin kendisine okunması (Kûri'e kitâbun 'aleyye) ve büyük kitle tarafından dinlenilip şahit olunmasıdır. Görülen manzarada İbnü'l-Cezerî'nin ilk haccı ile tekraren gittiği haccı arasında (1390-1420), eserinin bilinir ve okunur hâle gelmiş olması dikkat çekicidir. Zira ilk gittiği haccı, eserinden değil; kutlamalardan ve aldığı feyizden dem vurmıştır. Diğer kayıta ise, eserin adı sanı geçtiği gibi, bir kitle tarafından bilindiği de ortaya çıkmıştır (İbnü'l-Cezerî 806: 2b; 1431: 23).

vi. Āyātü mevlidihî (şallallâhü 'aleyhi ve sellem): Bu kısımdaki aktarımlar Hz. Peygamber'in doğum mucizeleri yahut irhâsâtı kabilinden zikredilen anlatının devamı mahiyetindedir. Hz. Peygamber'in doğum gecesinde Kistrâ lakaplı II. Hüsrev-i Pervîz'in (ö. 628) sarayı yerle bir olmuş, on dört burcu yıkılmıştır. Öyle ki bu yıkılışın sesi, çok uzaklardan dahi duyulmuştur. İbnü'l-Cezerî kendi zamanındaki bir adamın şehadetine binaen, çatısı boydan boya yarık hâldeki bu sarayın hâla bir ibret ve Cenâb-ı Hakk'tan bir âyet olarak öylece durduğunu ifade eder. Bu manzara, bu günkü bilgilerimizle de doğrulanabilmektedir. Mecusilerin taptıkları bin yıllık ateş, o gece sönmüş ve Mecusilerin onca çabasına rağmen yeniden tutuşturulamamıştır. İbnü'l-Cezerî'nin ifadesiyle bu hem âyet-i bâhire hem de mu'cize-i zâhire kabilinden bir şeydir. Doğum gecesiyile ilgili, ikinci zikredilen işaret/âyet, Sâve Gölü'nün çekilmesidir. İbnü'l-Cezerî'nin aktarımıyla Irâk-ı Acem bölgesinde, Hemedân ile Kum şehirleri arasındaki Sâve isimli, birçok geminin Hemedân-Reyy ve civar bölgelerde dolaşımını sağlayan nehir, altı fersaktan daha geniş bir yatakta akmasına rağmen suları bir damla kalmayınca kadar çekilmiş ve kupkuru hâle gelmiştir. İbnü'l-Cezerî daha sonra, Fars bölgesinin kadısı ve âlimi Mûbizân'ın rüyasını nakleder: Develer, atları önüne katmış kovalamakta ve Dicle Nehri'ni geçerek oradaki bölgelere yayılmaktadır. Bu mülk-i Arab'ın, zaman içerisinde o topraklarda genişleyeceğine bir işarettir. Şeytanlar o gece kayan yıldızlarla birlikte gökyüzünden düşürülmüş, adeta sürgün edilmişlerdir. İblis için semanın yolu kapatılmış, gizlice yeryüzünü dinlemesine son verilmiştir (İbnü'l-Cezerî 806: 2b-3a; 1431: 23-24). Genel itibarla bu durum, gökten haber alma, kehanette bulunma gibi şer güçlerle kurulan bağlantıların kesilmesi olarak da yorumlanmıştır. İbnü'l-Cezerî, devamında Hassân b. Sâbit rivayetini aktarır: Yedi veya sekiz yaşlarındaydım ve duyduğum her şeyi anlayabiliyordum. Yesrib'deki Atame tepesine çıkmış bir Yahudi bağıryordu: 'Ey Yahudi topluluğu! Bu ses üzerine Yahudiler oraya toplandılar ve şöyle bağırdılar: 'Yazık sana! Ne bağırp duruyorsun?' Atame tepesindeki Yahudi şöyle cevap vermişti: 'Bu gece Ahmed'in yıldızı kendisiyle birlikte doğdu.' (İbnü'l-Cezerî 806: 3a; 1431: 24) Vilâdet-i Nebî ile ilgili son aktarım, sahabe Akrame'den rivayetle gelir. Ada devletleri bölgesindeki bir adaya (Cezîratün min cezâ'iri'l-bahr) Kureyşli bir savaştının/neferin yolu düşer. Adanın reisi onun Mekke'den geldiğini öğrenince, Necm (Sirius, Şira) yıldızının doğduğunu ve bunun

anlamının bir Nebî'nin dünyaya gelmesiyle ifade edilebileceğini söyler. Adamı, bu gece Mekke'de sizin içinizden bir nebi geldi, diyerek uyarır (İbnü'l-Cezerî 806: 3a; 1431: 24). Süleyman Çelebi'de vilâdet noktasında zikredilen olağanüstü hadiseler bir çırpıda ifade edilir:

*“Tâk-ı Kisrâ öyle çatladı kati
K'ışitenin gitti akl u tâkati*

*Sâve bahri yire geçti serteser
Kimse anda bulmadı sudan eser*

*Ol mecûsîler odı kim var idi
Nice yıllar idi kim yanar idi (Çelebi 1954: 111)“*

vii. Razâ'uhû (şallallâhü 'aleyhi ve sellem): Hz. Peygamber'in süt annelerinin anıldığı bu kısım, Vesîletü'n-Necât'ta yer bulmaz. Dolayısıyla burası, herhangi bir mukayese için uygun zemine sahip değildir. 'Arfü't-Ta'rîf'in anlatısı şu şekilde hülâsa edilebilir. Hz. Peygamber'in annesi kendilerini ancak yedi gün emzirebilmiştir. İlk süt annesi daha önce bahsi geçen Süveybe'dir. O aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın da süt annesidir. Hz. Peygamber ilk süt annesi Süveybe ölünceye dek ilgisini ondan kesmemiştir. İbnü'l-Cezerî, Süveybe'nin imanını hususunda bir netlik olmadığını belirtir. Hz. Peygamber'in ikinci süt annesi Halîme binti Ebî Züeyb'tir. Halîme, Hz. Peygamber'in süt annesi olmak ikramıyla birlikte sütünün taşıdığını ve evinin bereketlendiğini ifade eder. Beş yaşına kadar Hz. Peygamber'e süt anneliği yapan Halîme, ilerleyen yıllarda vuku bulan bir kıtlık döneminde, Hz. Hatice'den yardım istemiş ve bunun neticesinde kendisine kırk koyun ve bir deve hediye edilmiştir. Hz. Peygamber'in üçüncü süt annesi Ümmü Eymen Bereketü'l-Habeşiyye'dir. Hz. Peygamber'i altı yaşını doldurana kadar emziren Ümmü Eymen, emzirme tecrübesini şu şekilde aktarır: Ben Allah'ın resûlünü bir kere dahi aç, susuz ve ağlar hâlde görmedim. Sabah olduğu vakit zemzemden içer ve artık biz ne ikram edersek edelim, “Ben tokum.” diye cevap verirdi (İbnü'l-Cezerî 806: 3a-3b; 1431, 26).

viii. Züvvâcühü (şallallâhü 'aleyhi ve sellem) min Hâdîceti: Bu bölüm yine mukayese yapmaya imkân tanımayan bir başlığa sahiptir; zira Vesîletü'n-Necât'ta Hz. Peygamber'in eşleri yahut bizzat Hz. Hatice'nin ahlakı ve onların evlilikleriyle ilgili bir ifade yoktur. Esasen bu bölümde Hz. Hatice'nin ismi iki defa geçer. İlkinde Meysera'nın sahibesi (Gulâmu Meysera), diğerindeyse Hz. Peygamber'in ticaret sonrası Mekke'ye döndüğünde, onu iki meleğin kendisini gölgeler şeklinde görmesiyle ilgilidir. Ticarete gösterdiği ahlak ve etrafında halelenen olağanüstü durumlar, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber ile evlenmesine tesir etmiştir. Bölümde temel iki anlatı vardır. Bunların ilki, Hz. Peygamber'in ileride Hz. Hatice ile evlenmesine sebep teşkil eden Şam ticaret yolculuğudur. Bu yolculuğa Hz. Hatice'nin kölesi Meysera ile birlikte çıkan Hz. Peygamber, Busrâ bölgesine geldiğinde bir ağacın gölgesine oturur. Tam bu sırada Rahip Nastûra ile Meysera arasında bir diyalog geçer. Bazı sorular soran rahip -örneğin gözlerinde kızılık var mı o gölgede oturan kişinin gibi-, aldığı cevaplar üzerine gölgelikte dinlenen zatın ileride bir nebi olacağını haber verir. Diğer anlatı ise, Hz. Peygamber'in otuz beş yaşına tekabül eden bir dönemde, Kâbe sel sonucu yıkıma uğramasıyla ilgilidir. Belli tamiratlardan sonra Hacerü'l-Esved'in yerine konması meselesi gündeme gelir. Her kabile kendisini bu şerefe layık gördüğünden bir tartışma çıkar. İşin sonunda Kâbe'den ilk giren kişinin hakem olmasına karar verilir. Hz. Muhammed içeri girince, hepsi onun hakemliğine rıza gösterir. Çünkü o, kendi toplumu içerisinde “Emûn” vasfıyla namlanmış birisidir (İbnü'l-Cezerî 806: 3b; 1431: 27-28). Hülâsa ilk anlatı, “âyât” ya da “irhâsât”, ikinci anlatı ise “hulukihî” başlıklarına uygunluk göstermektedir.

ix. Bi'setühü ve İsrâ'ühü (şallallâhü 'aleyhi ve sellem): Bölümün genel anlatısı İsrâ hadisesi üzerine kuruludur. Bi'set yani Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak seçilmesi hususu yalnızca ilk satırlarda kendine yer bulur. Vahiy ile rü'yâ-yı sâliha arasındaki ilişkiye temas eden İbnü'l-Cezerî, vahye dair ilk işaretlerin ve dahi vahyin kendisinin salih rüyalar ile başladığının altını çizer. Zaten onun gördüğü rüyalar, sabahın aydınlığı misali (ufki's-şubh) gerçekleşen hakikatlere dönüşmektedir. İlk vahyin inişi, yalnızlığın kendisine sevdirdiği bir zaman diliminde, Hirâ mağarasında bir vakittir görülen salih rüyaların deyim yerindeyse ete kemiğe bürünmesi şeklinde yorumlanabilir. Ardından İbnü'l-Cezerî, ilk Müslüman olan zevatı sıralar: Kadınlar içinde Hz. Hatice, çocuklar içinde Hz. Ali, yetişkinlerden ilk olarak Hz. Ebu Bekir vd. Bu konunun ardından İbnü'l-Cezerî, hem amcası Ebû Tâlib'in hem de ilk eşi Hz. Hatice'nin vefatları sebebiyle Hz. Peygamber'in gayetle mahzun geçirdiği bi'setin onuncu yılını ifade eden "Senetü'l-Hüzün" meselesini gündeme alır. Mezkûr kısım alaka düşünülüğünde, Vesîletü'n-Necât'la mukayese alanı bulmak pek mümkün değildir. Bu noktadan itibaren bölümün ikinci alt başlığı olan "İsrâ" hadisesine geçilir. İbnü'l-Cezerî, işin estetik ve belagat boyutuyla meşgul olmaz, Hz. Peygamber'in hayat hikâyesine (sîret) bağlı kalır. İsrâ ceset ile birlikte yani yalnızca ruhen değil; bedenen de gerçekleşen bir şeydir. Nübüvvetin 12. gecesinde Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya ve oradan da yedi kat göğe yükselerek devam eden bir yolculuk, ilahi bir ikramdır. Göğün katları aşılrken sırasıyla Hz. Âdem ve Yahyâ b. Zekeriyâ, ikinci katta İsa b. Meryem, üçüncü katta Yûsuf b. Ya'kûb, dördüncü katta İdrîs, beşinci katta Hârûn, altıncı katta Musa ve İbrahim. Bazı rivayetlerde İbrahim diğer bazılarında ise Musa peygamber yedinci katta zikrolunmuştur. Nihayetinde bu kutlu yolculuk, Sidretü'l-Müntehâ'da son bulur. Yolculuğun semerelerinden biri beş vakit namazın farz kılınmasıdır. Bölüm, İsrâ ve miracın tam olarak ne zaman gerçekleştiğine dair farklı nakillerle ve Hz. Peygamber'e inanmayanların yolculuğu sınamaları ile ilgili rivayetlerle tamamlanır (İbnü'l-Cezerî 806: 3b-4a; 1431: 28-30). Süleyman Çelebi'de vahyin başlangıcı meselesi yani bi'set, didaktik ve tarihsel bir anlatının ötesinde bir yerlerde ikamet eder. Çelebi öncelikle gül-bülbül ekseninde yeni bir dünya açar. Ardından vahiy meleğinin kokusunu duyan Hz. Peygamber'in ayak bastığı Hirâ dağına depreştirir:

"Hak gülşeninde ötti girü vahy bülbüli

Rahmet güliyle doldı bu gülzâr-ı Mustafâ

(...)

Cebraîl'ün kokusın alurdı ol

Vahy içün indüğünü bilürdi ol

(...)

Çün Hirâ dağma bastı ol kadem

Dağ debrendi kadem basduğı dem (Çelebi 1954: 112, 114, 115)"

Vesîletü'n-Necât'ın mi'râc bahri, mukayese ettiğimiz esere nispetle tamamen başka bir âlemde gezinir. Çelebi, Mi'râc hadisesini anlatmadan önce mecazi ve estetik bir alan oluşturur. Bu alanda güzellik, uyum ve öğretici birbirine harmanlanır. Akıl tavus kuşu olup fikir çölündeki cân yani rûh yaseminliğine dalar ve orada manadan müteşekkil göz alıcı kanatlarını çarparak cevelân eder. Mana kanatlarını birbirine vurdukça fikrin sûreti ve rengi görünür hâle gelir. Tavus kuşunun yani aklın ilk bakışta hedefi kendi güzelliğini göstermek gibi dursa da gerçek hedefi, mutlak güzellik sahibine yani Cemâl'e ulaşmaktır (Mermer 2022: 261). Bir Pazartesi Ümmü Hanî'nin evinden başlayan kutlu yolculuk, Cebraîl tarafından Burak'ın hazır edilmesiyle başlar. Burak'ın sırtından ilk inilen mekân Kudüs'tür. Hz. Peygamber, Mescid-i Aksâ'da bütün nebilerin ervaına imam olup iki rekât namaz kıldırır. Sonra nurdan bir merdivenle göğe doğru revan olunur. Gök ehliyle musahabe edip selamlaşır ikramlarını kabul eder. Gök ehli, Hz. Peygamber'in miracını kutlarlar. Ardından Hz. Peygamber'e bir armağan olarak namaz verilir. Göklere tırmana tırmana devam

eden seyahatin akabinde, Çelebi'nin ifadesiyle Hak Te'âlâ hazretine irer ve burada Cenab-ı Hak lafızsız, sessiz, harfsiz bir biçimde *Mustafâ'ya söyler* (Çelebi 1954: 116-120).

x. Hicretühü (şallallâhü 'aleyhi ve sellem): Buradaki anlatı, ortalama bir siyer-i Nebî bilgisi dâhilindedir. Detay yoktur, kaba taslak hicret hikâyesi verilir. Hz. Peygamber nübüvvetinin 13. yılında, Medine'deki Müslüman ahalinin davet ve emanına binaen ashabına hicret için izin vermiştir. Ardından Cenâb-ı Hak, hicret için resulüne izin verir. Ona yol arkadaşı olarak Cibrîl vasıtasıyla Hz. Ebû Bekir'i tayin eder. İki arkadaş yola çıkar, Sevr mağarasında üç ya da daha fazla gün boyunca gizlenirler. Cenâb-ı Hak, bu iki dostun düşmanlarından korunması için örümceğe mağaranın ağzına ağ örmesini, iki yaban güvercinine de mağara girişine yumurtlamalarını emreder. Neden sonra iki dost mağaradan çıkıp genç bir devenin sırtında yola koyulurlar. Sürâka b. Mâlik, bu iki dosta taarruz eder. Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hak'a dua edince Sürâka'nın atının ayakları yere batar. Sürâka emân isteyip oradan ayrılır (İbnü'l-Cezerî 806: 4a; 1431: 30). Görüldüğü üzere, hikâyenin düğüm kısımları atlanarak direkt çözüm noktasına gidilmiştir. Hissî manada, ne mağaradaki iki dostun içine düştüğü zor durumdan ne Sürâka'nın pişmanlık getirmesinden ne de daima bu mağara hikâyesiyle birlikte zikredilen "Korkma! Allah bizimle beraberdir." mealindeki Tevbe suresinin 40. ayetinden dem vurulmaktadır (İbnü'l-Cezerî, 806, 4a; İbnü'l-Cezerî, 1431, 30). Benzer bir biçimde Vesîletü'n-Necât'ın anlatısında da Hicret bahsi 5 beyitten ibarettir. Ne mağara, ne Hz. Ebu Bekir ne de başka bir detay söz konusudur:

*"Dahi bundan sonra ol Hayrü'l-Beşer
Mekke'den Hak emrile kıldı sefer*

Mekke'den hicret idüp gitti Resûl

Ol Medîne şehrine yetti Resûl (Çelebi 1954: 120)"

xi. en-Nebiyü (şallallâhü 'aleyhi ve sellem) fi'l-Medîne: Hicret yıllarının işlendiği bu bölüm, yine mukayese yapmak için uygun bir zemine sahip değildir. Hz. Peygamber Rebî'u'l-âhir ayının sekizi yahut on ikisinde bir Pazartesi günü Medine'ye girmiştir. İbnü'l-Cezerî, hicret ayının Farsların kullandığı takvimde Tîr-mâh, Süryani takviminde Eylül ayına denk geldiğini ekler. Medine'de Hz. Peygamber'den işitilen ilk ifade "Selamı yayınız. Yemek yediriniz. Akrabalarınızı kollayınız. İnsanlar uykuya daldıkları vakit siz geceleri namaz kılınız. Cennete esenlikle giriniz." Bu noktadan itibaren müellif, sırasıyla hicret senelerinde meydana gelen önemli hadiseleri sıralar. Mukîmin namazına iki rekat eklenmesi (şalâtü'l-hazır), Mescid-i Nebevî'nin inşası, ezanın şeklinin Abdullâh b. Zeyd el-Ensârî'nin salih rüyasının izinde belirlenmesi, şer'î nisap miktarı dâhilinde zekatın farz kılınması, cihadın farz kılınması, kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a çevrilmesi, Ramazan orucunun ve fitrin farz kılınması, içkinin haram kılınması, Hz. Hasan ve sonra Hz. Hüseyin'in doğumları, hac ve umrenin Allah rızası için tamamlanmasını emreden Bakara suresi 196. ayetin (tetmîm ayeti) inmesi, korkulu hâllerde ve tehlike durumunda farz namazların bir imam arkasında nöbetleşe kılınan salâtü'l-havfin/ korku namazının (Şulul, 2003, 625) farz kılınması, Hudeybiye gazvesi, Bîat-ı Rıdvân, Hudeybiye Antlaşması'ndan bir yıl sonra gerçekleşen ve hicret sonrası Müslümanların toplu bir biçimde ilk olarak Kabe'de ibadet etmelerine vesile olan umretü'l-kazâ (kaza umresi), Mekke'nin fethi, Kabe'deki yetmiş putun devrilmesi, hacın farz kılınması şeklinde bir sıralamayla hicret yılları hülasa edilmiştir (İbnü'l-Cezerî 806: 4a-4b; 1431: 31-33).

xii. Haccuhü ve Vefâtühü (şallallâhü 'aleyhi ve sellem): Bu bölümün yalnızca vefât-ı Nebî kısmı, iki eseri karşılaştırmak için uygun zemine sahiptir. İbnü'l-Cezerî, Hz. Peygamber'in ilk (=Haccetü'l-İslâm) ve son (=Haccetü'l-Vedâ'/Vedâ Haccı) haccı için hicretin onuncu yılında, yetmiş yahut yüz bin sahabeyle birlikte, Zi'l-ka'de ayında Medine'den yola çıktığını aktarır. İlk alt başlıkta verilen bilgiler bununla sınırlıdır. İkinci alt başlık olan vefat kısmında da sade yollu bir

anlatım ve detaysız bir bilgilendirme söz konusudur. Hicretin on birinci senesi Safer ayının Çarşamba günü, Hz. Peygamber'in rahatsızlığı baş gösterir. Yüksek ateş ve şiddetli baş ağrısı Hz. Peygamber'i yatağından kalkmasına mâni olur. Namaza gidemeyecek duruma geldiğinden Hz. Ebu Bekir'e namazları kıldırmasını emreder. Cuma günü ağrılar hiç azalmadan devam eder. Pazartesi günü, şiddetli ağrılar sebebiyle baygınlık geçirir. Pazar (Yevmü'l-ehad) gününe gelindiğinde Hz. Habîb-i Ekrem'in ağrıları daha da şiddetli hâle gelir ve görüş birliği olduğu üzere hicretin on ikinci senesi Pazartesi günü, güneş öğle vaktini aştığında yahut kuşluk vaktinden hayli sonra 63 yaşındayken Cenâb-ı Hakk'a vasil olur. Allah'ın rahmeti ve selamı, onun ve ailesinin üzerine olsun (İbnü'l-Cezerî 806: 4b; 1431: 33). Vesîletü'n-Necât'ta Hz. Peygamber'in Veda Haccı'yla ilgili bir bölüm yoktur. Diğer taraftan hastalanması ve vefatıyla ilgili kısım, İbnü'l-Cezerî'nin metnine göre çok daha detaylı bir anlatıma sahiptir. Anlatının doğası sebebiyle metnin lirik dili buralarda daha yoğun bir biçimde hissedilir. Zaten Mevlid'in vilâdet-mî'râc-vefât kısımları, metni ikame eden bir sacayağı olarak düşünülebilir. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber'in altmış üç yaşına ermesi, Dost'a ulaşmaklığın da yakın olduğu, Padişah dergâhına erdiği bir zamanı belgeler. Elbette önce bir hastalanma/maraz dönemi söz konusudur. Bir Çarşamba günü eşlerinden Meymûne'nin evine vardığında Hz. Peygamber'i bir hastalık tutar. Bu hastalık Hz. Peygamber'i zayıflatır ve cism-i latifini ateşlere salar. Hastalık Hz. Peygamber'i o kadar zayıf düşürür ki namaz için ayakta durmaya derman bulamaz (Çelebi 1954: 129-130). Hz. Ebû Bekir'i yerine imamlik yapması için görevlendirir:

"Çün işittiler sahâbî bu sözi

Her birinün yaş ile doldı gözi

İçlerinden koptı feryâd ile âh

Gökte ol ahtan tutuldu şems ü mâh (Çelebi 1954: 130)"

Hz. Ebû Bekir imametinde kılınan namazda mescit, sahabenin kucaklaşıp ağlaşmasına sahne olur. Öyle ki imamlik yapan Hz. Ebû Bekir, ağlamaktan kendini alıkoyamadığı için Hz. Ömer'e imamlik yapmasını teklif etmek zorunda kalır. Fakat Hz. Peygamber'in emrinin çiğnenmesi kabul edilemez olduğundan kendini toparlayıp namazı yine de Hz. Ebû Bekir kıldırır. Hz. Peygamber duyduğu ağlaşmalar yüzünden koltuğuna girenlerle birlikte zorla da olsa mescide götürülür. Sahabe onu görünce tekrar ağlamaya başlarlar. Tam bu sırada Cebrâîl gelir ve Celîl olan Allah'ın selamını getirir ve Cenâb-ı Hak'tan bir isteği olup olmadığını sorar. Cevap çok açıktır:

"Ümmetümi dilerim Hak'dan didi

Dileğüm Hak'dan budur çoktan didi

Ümmetümdür kaygum u gusse hemîn

Yimezem ümmetten ayruğum gamın (Çelebi 1954: 132)"

Hz. Peygamber'in isteği ve arzusu kabul olunur. Cenâb-ı Hak lutfuyla ümmetinin günahlarının zaten bağışlandığı bildirir. *Yazuklu ümmetinin bağışlandığını işiten Hz. Peygamber, diğer peygamberler gibi nefsi vâ nefsi (nefsim, ah kendim) demek yerine ümmetâ vâ ümmetâ (ümmetim ah ümmetim) demesinin karşılığını böylece almış olur. Cebrâîl tekrar görüldüğünde üzerinde kara bir elbise vardır. Yere son defa indiğini ve vahiy için inmediğini bildirdiği anda, Azrail Cenâb-ı Hakk'ın emriyle oraya gelir ve Hz. Peygamber'i selamlar. Ruhunu kabz için mi geldiğini soran Hz. Peygamber, beklediği cevabı alır. Eğer icazet verirsen kabz-ı rûh idem, vermezsün hod girü dönem gidem diyen Azrail'e, emr-i Hakk'ı cân ile kabul ettiğini bildirir (Çelebi 1954: 132-135). Eserin büyük mesajı, Müslümanın özellikle Müslüman Türk'ün dine bağlanma*

biçiminin ancak Hz. Peygamber'i sevmek ve anlamak yoluyla mümkün olabileceği gerçeğiyle anlam bulur. Bu gerçeklik, vefât-ı Nebî kısmında bir kere daha hatırlatılır:

"Hem didi eshâba ol Hayrî'l-enâm

Ümmetüme kılasız benden selâm

(...)

Cehd ide bir sünnetüm terk itmeye

Doğrı yolu koyup eğri gitmeye

(...)

Bencileyin olalar Hakk'a mutî'

Tâ bulara yarın olam ben şefî' " (Çelebi 1954: 135)

xiii. Faşlün fî şıfatihî (şallallahü 'aleyhi ve sellem): Bölüm tarzı itibarıyla bir hilye yahut şemail vasfı gösterir. İbnü'l-Cezerî'nin anlatısı salat u selamın ardından bir övgü cümlesiyle başlar ve hemen bir Şemâil-i Nebî'ye dönüşür. Hz. Peygamber, huyu ve tabiatı itibarıyla insanların en faziletlisi, zatı itibarıyla da en güzeldir. *Yüzü parlak nurlu*, boyu orta ve itidal üzere, duruşu heybetli, teni hafif kırmızıya çalan pembe-beyaz renginde, kaşları uzun, ince ve yay gibi, *dişleri parlak beyaz ve araları hafif açık*, ağız kuvvetine ve cesaretine delalet edecek biçimde azametli, yüzü değirmi ve hafif dolgunca, gözleri kara ve gözünün akında ise bir kızılık vardır. Hz. Peygamber'in omuz başları, kemikleri iri ve gösterişli, omuz arası geniş, burnu ince ve uzunluğu orta derecede, ayakları ve başı heybetli, göğsünden göbeğine inen ince bir kıl şeridinden başkaca da tüyü yoktur. *Onun iki kürek kemiği arasında peygamberlik mührü vardı. Yürüdüğü zaman vücudundan yayılan ter kokusu, benzeri olmayan misk gibiydi* (İbnü'l-Cezerî 806: 4b-5a; 1431: 34-36). Hz. Peygamber'in dişleri, nübüvvet mührü, terinin rayıhası ve yüzünün güzelliği Vesiletü'n-Necât'ta da yer bulur:

İncü dişleri şu'aından gice

İğne düşse bulunurı ey hoca

(...)

Hem nübüvvet mühr'anun zahrında'dı

Halkı ol mühr ile Hakk'a ündedi

(...)

Terlese güller olurdu her teri

Hoş dererlerdi terinden gülleri

Tal'atı meymûm idi vü meh-cebîn

Harmen-i hüsninde Yûsuf hûşe-çîn (Çelebi 1954: 114-115, 121)

İki eserin anlatım tarzı ve bakış açılarındaki farka bir delalet açısından şunu da eklemek yerinde olacaktır. İbnü'l-Cezerî, şemâil mantığı çerçevesinde Hz. Peygamber'in burnunun ince ve nazik oluşundan bahsederken Süleyman Çelebi, kendi ifadesiyle ol mübârek burnun adeta vahyin kokusunu aldığını ifade eder:

"İşidün hem ol mübârek burnunun

Mu'cize nicedür anda hem görün

(...)

Cebraîl'ün kokusın alurdu ol

Vahy için indüğünü bilürdi ol (Çelebi 1954: 114)''

xiv. Faşlün fî huluḳihî ve şiyemihî (şallallahü 'aleyhi ve sellem): Bölüm, geneli itibarıyla Vesîletü'n-Necât ile mukayese edilebilecek bir anlatıya sahiptir fakat bu benzerliğin bir kısmının medhin doğasından kaynaklandığının altını çizmek gerekir. *Arfü't-Tarîf* Hz. Aişe'nin "O'nun ahlakı Kur'ân idi." nakliyle başlar ve devamında, Hz. Ali'den, Enes b. Mâlik'ten, Ebû Hüreyre'den yapılan aktarımlarla Hz. Peygamber'in cesareti, fazileti, hilmi, hayâsı, diğer insanlara üstün gelen özelliklerini dile getirilir. Öne çıkan rivayetlerin bazıları şöyledir: Şu dört özelliği/fazileti insanlar içinde en üstün seviyededir: İyilikseverlik, cesaret, kesret-i cimâ' ve kuvvet. Hz. Aişe, onun üstün hayâsı sebebiyle hiç kimsenin yüzüne gözlerini dikmediğini, böyle bir şeye şahadet etmediğini dile getirmiştir. Hz. Peygamber, azap değil rahmet için gönderildiğinden Taif'te olduğu gibi, inanmayanların günahları yüzünden kahrolmalarına gönlü rıza göstermeyen bir merhamet abidesidir. Tevazu sahibidir; zengin olsun fakir olsun insanların davetine icabet etmiştir. Yoksulları sevmiş, onları asla tahkir etmemiştir. O bazı günler açlıktan karnına taş bağlardı, zikri çok, lağvi yok denecek kadar azdı. Namazı uzun kılar fakat hutbeyi kısa keserdi. Güzel hoş olanı sever, kerih olanlardan uzak dururdu. Şeref sahibi insanlarla ülfet eder, fazilet sahibi insanlara ikramda bulunurdu. Helal dairesinde oyunlara ve oyun oynamaya karşı tiksintiyle yaklaşmaz, onları mübah görürdü. İnsanlarla şakalaşırdu. Kendisinden hak sözün dışında hiçbir söz duyulmazdı (İbnü'l-Cezerî 806: 5a; 1431: 36-39). Vesîletü'n-Necât merkezinde baktığımızda, anlatının örtüştüğü bazı yerler şöyledir:

"Hem dahi Kur'ân'da öğdi ol Kerîm

Didi kim sensin alâ hulkin azîm

(...)

Bahr-i ilm ü hilm ü kân-ı cûd idi

Her sa'âdet anda hem mevcûd idi

Gice gündüz âdeti tâat idi

Anun için seyyid-i sâdât idi

Hil'atı Hak'dan anun levlâk idi

Gill u gışdan kalbi gâyet pâk idi

(...)

Gönli alçağdı vü kadri celîl

Sözleri şîrin cemâli key cemîl

(...)

Hem tevâzu'la kanâattı işi

Arpadandı etmeği vü hem aşı

Hilm ile her sözi halka dir idi

Yermez idi her ta'âmı yir idi

(...)

Fi'l ü söz ile kişi incitmedi

Hak buyurmaduğu işi itmedi" (Çelebi 1954: 121-122)

xv. Faşlün fî zikri şey'in min mu'cizâtihi (şallallâhü 'aleyhi ve sellem): Bu bölümde iki eseri mukayese için bazı uygun parçalar vardır. İbnü'l-Cezerî'nin bu bölümdeki aktarımları özetle şu şekildedir: Hz. Peygamber'in mucizeleri başlığında ilk zikredilen elbette onun en büyük mucizesi kabul edilen Kur'ân-ı Kerîm'dir. İnsanları ve cinleri aciz bırakan bu Kitâb-ı Mübîn, inananlar tarafından gece gündüz tilavet olunmakta, idrak edilmektedir. Bütün resullerin mucizeleri kendi ölümleriyle kesilmiş olduğu hâlde, Hz. Peygamber'in bu en büyük mucizesi hâlâ etkisini sürdürmektedir. Kur'ân'ın da işaret/nutk ettiği gibi ayı ikiye bölmüş, kertenkeleyi konuşturmuştur. Şam, Yemen, Mülk-i Kısra ve Rum'un fetholunup hazinelerinin ümmeti tarafından Allah yolunda infak edileceğini, İslâm ordularının doğuda ve batıda yayılacağını yani bu bölgelerin ümmet için bir fetih alanı olduğunu, gaybi mucize kabilinden haber vermiştir. Sahibinin izni olmadan kesilen koyunun dile gelip bunu kendisine haber vermesi, yanında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Osman var iken dağın hareketlenmesi ve Hz. Peygamber'in sözüyle sükun bulması, 1300 kişinin Hudeybiye'de parmakları arasından akan suyu içip abdest almaları, avucuna aldığı taşların tespîh etmesi ve yediği lokmaların tespîhini duyması, sahibinin zulmünü dile getiren deveye deva olması, bir kurtun risaletine şehadet etmesi, bir ağacın Hz. Peygamber uyurken yanına gelip selam vermesi, kuraklık yıllarının birinde Cuma hutbesi verirken ashabın yakınması üzerine Cenâb-ı Hak'a iltica edince havanın bulutlanıp diğer Cuma'ya kadar yağmur yağması, Hendek Savaşı zamanında bir somun arpa ekmeğiyle 80 sahabeyi doyurması vd. şeklinde sıralanabilir (İbnü'l-Cezerî 806: 5a-6a; 1431: 39-42). Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i, hissî, aklî, gaybî, haberî tarzda mucizeler bağlamında, İbnü'l-Cezerî'nin 'Arfü't-Ta'rif'i kadar uzun bir listeye sahip değilse de iki eser arasında bazı ortak noktalar söz konusudur. Bunlar, ayın yarılanması (şakku'l-kamer), parmaklarından su akıtması mucizeleri, avucunda dile gelen taşlar, yürüyen ve secdeye kapanan ağaçlar, dile gelip sahibini şikâyet eden deva bulan deve olarak sıralanabilir:

"Çün işâret kıldı ol mahbûb-ı Hak

Parmağıyla gökde ay oldu dü şak

(...)

Parmağundan çeşmeler akıttı hem

İçti andan cümle-i hayl ü haşem

(...)

Söyledi avcunda taşa geldi taş

Taş değülsem aşka gel sen dahi taş

Hem ağaçlar kıldılar ana sücûd

Oldılar haklığma cümle şühûd

Çün şikâyet kıldı ıssından deve

Mustafâ'dan oldu derdine devâ" (Çelebi 1954: 115)

Sonuç

Eserlerin kaynakçasını keşfe yahut anlamaya dönük çalışmalar, tarihi kurmanın bir yolu olarak görülen metin tespiti ve neşrinin sıhhatine direkt etki eden hassasiyetlerdir. Özellikle kurucu, zemin, kök metinler tavsifiyle dile getirilen eserler için bu hassasiyet, adeta elzem bir metodoloji olarak belirir. Zira kaynakça mihverinde kalmakla birlikte mukayeseye dayalı yapılan çalışmalarda, mezkûr tespitin keyfiyeti okuyucuyu daha doğru bir anlam zeminine taşıyacaktır. En azından böyle olması ümit edilir. Mevlid'in Kaynakçasında Yeni Bir Eserin İmkânı: '*Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerif li'bni'l-Cezeri*' isimli çalışmamız bağlamında iki müellifin ve eserlerinin kesişim noktaları yahut birinin diğerine etkisi hususunda tespitlerimiz şu şekilde hülasa edilebilir:

1. İbnü'l-Cezerî ile Süleyman Çelebi'nin siyasi tarih bağlamında kesişim kümesi, Yıldırım Bayezid dönemindeki Niğbolu ve Ankara Savaşları olarak tanımlanabilir. Çelebi doğal olarak Bursa'da kalmaya devam eder fakat İbnü'l-Cezerî için Keş'te yeni bir hayat başlar.
2. Bursa'ya Emir Süleyman'ın hükümferma olduğu (1403-1411) zaman aralığında *Mevlid* diye şöhret bulan *Vesiletü'n-Necât* 1409 yahut 1410 yılında yazılır. İbnü'l-Cezerî'nin ilgili eserinin telif tarihi tam olarak kesinleştirilemese de Timur'un onu götürdüğü Keş'te yazılmış olma ihtimali yüksektir. Müellif hattından 1403 yılında yapılan istinsah da bu zannı güçlendirecek niteliktedir.
3. Mevlid'in kurucu rolü, Osmanlı'nın ikinci kurucusu kabul edilen Çelebi Mehmed'inkine benzetilebilir. Bir yıkımın ardından nasıl ki devletin temelleri Çelebi Mehmed tarafından yeniden atılmış ve modern zamanlara kadar köklerini uzatabilmişse, *Mevlid* de coğrafyasının kendisine yüklediği rolü bihakkın ifa etmiş ve günümüze kadar kıymetini muhafaza etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin metni ise onun elliye aşan ve çoğunluğu kıraat ilmi dairesinde değerlendirilen eserleri içerisinde, velûd bir müellifin siyer alanındaki bir eseri olmakla sınırlıdır. Bununla birlikte hâlâ devam eden bir gelenek olarak farklı İslam ülkelerinde okutuluyor olması, mevlid gecelerinde elden ele dolaşması onun kültürel etkisinin devam ettiğini belgeler. Her iki eser de belli bir nağmeyle okunur ve bahir aralarında salat u selâm edilir.
4. Süleyman Çelebi için hayatın başlangıcı da sonu da Bursa ve Osmanlı siyasasıdır. Oysa İbnü'l-Cezerî Dimaşk'tan Hicaz'a, İsfahan'dan Keş'e, İskenderiyye'den Rum'a, Yemen'den Bursa'ya Mısır'dan Kudüs'e, Buhara'ya, Semerkant'a, İsfahan ve Şiraz'a seyahat pergelini açmış bir âlimdir. Sadece ders almaz, gittiği yerlerde dersler verir.
5. Bazı kayıtlarda *Mevlidü'n-Nebî*, *Vilâdetü Nebî* yahut *el-Mevlidü'l-Kebîr* şeklinde anılan eser, tespitlerimize göre '*Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerif*' eserinden başkası değil gibi gözükmektedir. Bununla ilgili detaylar makalemizde verilmiştir.
6. İki esere, kaynakçaları itibarıyla baktığımızda İbnü'l-Cezerî'nin daha geniş bir skalaya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Süleyman Çelebi'de Kadı Darir, kısmen Ahmedî, Âşık Paşa gibi bir küme varken İbnü'l-Cezerî; Hassân b. Sâbit'ten Taberânî'ye, İbnü'l-Cezzâr'dan Makdisî'ye, Hâkim en-Nisâbûrî'den Ebû Nuaym el-İsfahânî'ye vd. uzayan kaynakçasıyla geniş bir alanı tarar. Elbette bu özelliği, mensur bir siyer olmasının doğal bir sonucudur.
7. İbnü'l-Cezerî'nin Mevlid'i, Süleyman Çelebi'ninkine nispetle didaktik ve daha detaycıdır. Hz. Peygamber'in övülmesi kadar bir hayat hikâyesinin tarihsel anlatısı da değerlidir. Örneğin nesep silsesi bağlamında '*Arfü't-Ta'rif*', iki farklı metotla bir soy ağacı ortaya koyar. İlk zincir Hz. Adnan'dan başlayıp Meâd, Nizar, Mudarr, Kinâne vd. derken Abdülmuttalib'e ve Hz. Peygamber'e ulaşır. Diğer zincirde Hz. Âdem'den Hz. Adnan'a oradan Hz. İbrahim ve İsmail yoluyla Hz. Peygamber'e doğru bir çizgi çeker. Bu ikinci dizilimin ihtilafı olduğunu belirtir. *Vesiletü'n-Necât* da ise bir nesep silsesisi takdiminden ziyade Hakk'ın nurunun peygamberler yoluyla Hz. Muhammed'e intikali esastır.

8. *İrhâsât* yahut âyâtü mevlidihî/vilâdet bahsinde dile getirilen olağanüstü hadiseler İbnü'l-Cezerî için tarihin bir parçası ve detaylandırılıp delillendirilmesi gereken meseleler olarak önümüze çıkar. Oysa Çelebi'nin mesnevisinde zikredilen olağanüstü hadiseler, tarihsel detay aşılarak estetik bir çerçevede aktarılır.
9. Vahyin başlangıcı, İsrâ ve Mi'râc bahsinde İbnü'l-Cezerî için estetik ve belagat boyutuyla meşgul olmaz, Hz. Peygamber'in hayat hikâyesine (sîret) bağlı kalır. Süleyman Çelebi'de vahyin başlangıcı meselesi, didaktik ve tarihsel bir anlatının ötesinde bir yerlerde ikamet eder. Öncelikle gül-bülbül ekseninde yeni bir dünya açar. Ardından vahiy meleğinin kokusunu duyan Hz. Peygamber'in ayak bastığı Hirâ dağına depreştirir. Mi'râc ise başlı başına müstakil bir evren gibidir.

Diğer bazı başlıklarda olduğu üzere, *Vefâtühü/Vefât-ı Nebî* kısmı da iki eserin farklı nazar biçimlerini göstermek açısından kıymetlidir. İbnü'l-Cezerî'de sade yollu bir anlatım ve detaysız bir bilgilendirme söz konusudur. Hicretin on birinci senesi Safer ayının Çarşamba günü, Hz. Peygamber'in rahatsızlığı baş gösterir. Pazar (Yevmü'l-ehad) gününe gelindiğinde Hz. Peygamber'in ağrıları daha da şiddetli hâle gelir ve görüş birliği olduğu üzere hicretin on ikinci senesi Pazartesi günü 63 yaşındayken Cenâb-ı Hakk'a vasil olur. Vesiletü'n-Necât'ta Hz. Peygamber'in altmış üç yaşına ermesi, Dost'a ulaşmaklığın da yakın olduğu, Padişah dergâhına erdiği bir zamanı belgeler.

Kaynakça

- ALGÜL, Hüseyin ve AZAMAT Nihat (1995), "Emîr Sultan", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, XI, 146-148.
- ALTIKULAÇ, Tayyar (1999), "İbnü'l-Cezerî", DİA, İstanbul: TDV Yayınları, XX, 551-557.
- BİRİŞİK, Abdülhamit (2002), "Kıraat", DİA, Ankara: TDV Yayınları, XXV, 425-432.
- ÇELEBİ, Süleyman (1954), *Vesiletü'n-Necât Mevlid*, Haz. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÇETİN, Osman (2010), "Süleyman Çelebi Döneminde Siyasi Hayat", *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: TDV Yayınları, 149-162.
- HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh (1965), *Mu'cemü'l-büldan*, (VIII cilt), Tahran: Mektebetü'l-Esedî.
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. Muhammed (1433/2012), *Câmiu Esânîdi İbni'l-Cezerî*, Nşr. Ahmed er-Ruveysî, Beyrut: Dâru'l-Me'sûr.
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. Muhammed (1403/1982), *Gayetü'n-Nihaye fî Tabakati'l-Kurrâ = Gayetü'n-Nihaye fi Esmâ'i Ricali'l-Kıraa ulî'r-Rivaye ve'd-Diraye*, (IV cilt), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. Muhammed (1431/2010), 'Arfü't-Ta'rif bi'l-Mevlidi's-Şerif, Muh. Muhammed Ebî'l-Hayr el-Mülakkî, Tanca el-Mağrib: Dâru'l-Hadîsi'l-Kettâniyye.
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. Muhammed (Yazma) (806/1403), *Mevlidü'n-Nebî*, Müstensih: Hacı Ali b. Hüseyin et-Târimî, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Laleli Bölümü No: 2063/2.
- KASTALLÂNÎ, Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (1416), *el-Mevâhibü'l-Ledüniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, (III cilt), Nşr. Me'mûn b. Muhyiddîn el-Cennân, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- KÖKSAL, M. Fatih ve KÜTÜK, Rifat (2022), "Vesiletü'n-Necât'ın En Eski Nüshası ve Süleyman Çelebi'nin Bilinmeyen Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, XXVIII, 393-430.

- MERMER, Kenan (2022), "Kurucu Bir Metin Olarak Mevlid'in (Vesiletü'n-Necât) Kaynakları Bakımından Değerlendirilmesi, Estetik Değeri ve Yeniden Üretilbilirliği", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, LXIII/1, 247-273.
- ÖZKAN, Mustafa (2018), "İbnü'l-Cezerî'nin İlmî Kişiliğinin Oluşmasında Bir Faktör Olarak Dönemin İlmî Geleneği", Uluslararası İbnü'l-Cezeri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara: TDV Yayınları, 97-106.
- ÖZKAN, Mustafa (2016), "İrhâsâtla İlgili Rivâyetlerin Metin ve Anlam Açısından Değerlendirilmesi", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 23-41.
- BAĞDATLI İSMAIL PAŞA (1955), Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, (II cilt), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SEHÂVÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân (1355), ed-Dav'ü'l-Lâmi [li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'], (XII cilt), Beyrut: Dâru'l-Cil.
- SÜYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahmân (1483), Tabakâtu'l-Huffâz, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- ŞULUL, Kasım (2003), İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi: (Tahlil ve Tenkit), 4. Basım, İstanbul: İnsan Yayınları.
- TERGİP, Ayhan (2010), Bâkî'nin Meâlîmü'l-Yakîn Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi (Metin- Sözlük), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- ÜNVER, İsmail (1977), "Ahmedî'nin İskender-Nâmesindeki Mevlid Bölümü", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten [TDAYB Belleten], XXV, 355-411.

EK1: Süleymaniye YEK, Laleli 2063/2 numaralı mecmuada 'Arfu't-Ta'rîf'in temmet kaydından önce aktarılan mevlid kasidesi

(Ahyā rebī'a'l-ḳalbi şehru'l-meolidi / Külle'l-enāmi bi-zikri meolidi Aḫmedi)

أَخِي رَبِيعَ الْقَلْبِ
 شَهْرُ الْمَوْلِدِ كُلِّ الْأَنَامِ بِذِكْرِ مَوْلِدِ أَحْمَدِ بَارَكَ بَوْلِدُهُ الشَّرِيفِ بِشَائِرِ، وَحَوَارِي الْعَادَاتِ لَيْلَةَ مَوْلِدِ، شَرَفَ الزَّمَانِ
 وَأَهْلَهُ بِوُجُودِهِ، شَرَفًا تَرُوحُ عَلَى الزَّمَانِ وَيَقْتَدِرُ، وَأَيُّ وَلِيْلٍ لِحَبْلِ قَدْ حَجَّبَ الرَّهْدُ، وَبَدَأَ الصَّبَاحَ بِنُورِ الْمُتَوَقِّدِ،
 فَهَدَى ضَلَالَ الْخَائِرِينَ بِنُورِهِ، حَتَّى اسْتَبَانَ عِنَادُ مَنْ لَمْ يَتَّيِدْ، أَنْزَلْنَا صَبْلَ الرَّشَادِ وَلَمْ يَدْعُ، مِنْهَا سَبِيلًا
 فَهَوَا كَرَمَ مَرْيَمَ، قَدَّمَ فِينَا حَجْرَ عَلِيمٍ زَاخِرٍ، عَذْبًا لَذِيذِ الْوَرْدِ سَهْلِ الْمَوْدِ، آيَاتُهُ الْمُعْجَزَاتُ كَثِيرَةٌ، شَهِدْتُ
 بِصِحَّتِهَا عُقُولَ الْحَسَدِ، الْبَدْرُ شَقَّ بِأَبْرِهِ وَالْقَمَرُ إِذْ، غَرَبَتْ لَهُ رُدَّتْ بِقَيْدِ تَرْدِهِ، وَالْوَحْشُ وَالْإَشْجَارُ قَدْ
 سَجَدَتْ لَهُ وَعَلَيْهِ قَدَسًا مَنْ بَعْدَ شَهِدِهِ، وَمِنَ اللَّيْسِ سَقَى وَأَطْعَمَ جَيْشَهُ حَتَّى الْتَفَوُا وَيَسِيرُهُ لَمْ يَنْفِذْ، وَ
 سَرَى وَقَدْ اسْرَكَ بِهِ سُبْحَانَهُ يَقْظَانُ مُسْطَبًا أَعَالَى الْفَوْقِ، وَعَلَا عَلَى الْأَفْدَالِ وَالْأَمْثَالِ فِي، سَرَاهِ نَشِيدِ
 ثُمَّ مَا لَمْ يَشْهَدْ، وَلَمْ يَدْرِكْ أَفْئَاسِهِ مَعَ رَبِّهِ، مَا شِئْتُ مِنْ قَرَبٍ وَلَذَّةِ شَهِدِهِ، وَلَهُ الْوَسِيلَةُ وَالْفَضِيلَةُ وَالْعُلَى
 وَمَقَامُهُ الْمُحْمَدُ يَوْمَ الْمُوعِدِ، أَوْصَانُهُ مَا يَنْتَهَى تَعْدَادُهَا، فَالْمَدْحُ يَقْصُرُ عَنْ بُلُوغِ الْقَصْدِ، فَعَلِيمٌ بِمَا كَلَّمَ وَقَتِ
 كَرَامًا، أَرْكَ الصَّلَاةَ مَعَ السَّلَامِ السَّرْمِدِ، وَعَلَى صَحَابَتِهِ الْكِرَامِ وَالِإِ، وَالتَّابِعِينَ لَهُمْ تَحْيِيرُ فَاجْهَدِ،
 هَذَا سَمَاعُ حَدِيثِ مَوْلِدِهِ أَنْتَهَى، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّنِ الْمُسْعِدِ، بِرُكَاةِ نَزْوِيهَا فِي هَذِهِ،
 الدُّنْيَا الصَّالِحِ وَالشَّفَاعَةَ فِي عَدُوِّ، يَا رَبَّنَا اصْلِحْ سَرَيبَنَا وَسِيرَتَنَا، بِأَسْرَارِ النَّبِيِّ
 مُحَمَّدٍ، وَأَغْفِرْ لَنَا وَأَرْحَمْهُ وَوَقِّفْنَا وَجْدًا، وَالطُّفَّ وَالرَّهْمَنَا الرَّشَادَ وَسُدِّدْ،

EK2: 'Arfu't-Ta'rîf'in Laleli 2063/2 numaralı mecmuadaki temmet kaydı

كتبت هذه النسخة من نسخة نسخة كتبت من اصلها وكتبها مؤلفها محمد بن الجوزي
 في يوم السبت الحادي عشر من شهر ربيع الاول سنة ست وثمانمائة بمدينه كثر
 المحروسة من ما وراة النهدي جمع الله شمله حرمه العبد المحتاج علي بن حسين
 الحاج الطارح
 ١٠٦١
 تمت النسخة المباركة من عينه عن يد اضعف العباد المحتاج الى رحمة الرهاد كتبت من يد
 الشمال ويد اليمن مشلولاً
 ٢

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 997-1069

ŞEYHOĞLU'NUN MENKABET-İ PENC KEŞTİ'SİNİN YENİDEN YAZIMI: BURSALI HASİB'İN MENÂKİB-I ŞÂH HABİB'İ

Fatma Sabiha Kutlar Oğuz

Mehmet Gürbüz

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (fkutlar@hacettepe.edu.tr), ORCID: 0000-0002-1698-9461/ Prof. Dr., Hacettepe University Faculty of Literature Turkish Language and Literature Department

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (mgurbuz@erbakan.edu.tr), ORCID: 0000-0003-1664-1438/ Associate Prof. Dr., Necmettin Erbakan University Faculty of Social Sciences and Humanities Turkish Language and Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 29.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 14.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atf/Citation

Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha, Gürbüz, Mehmet (2022), "Şeyhoğlu'nun Menkabet-i Penc Keşti'sinin Yeniden Yazımı: Bursalı Hasib'in Menâkib-ı Şâh Habib'i", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 997-1069.

Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha, Gürbüz, Mehmet (2022), "Rewriting of Şeyhoğlu's Menkabet-i Penc Keşti: Bursalı Hasib's Menâkib-ı Şâh Habib", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 997-1069.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Şeyhoğlu'nun *Menkabet-i Penc Keştî*'sinin Yeniden Yazımı: Bursalı Hasîb'in *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'i

Özet

Kaynaklar XVIII. yüzyıl şairlerinden Bursalı Mü'minzâde Ahmed Hasîb (ö. 1166/1752-53)'in birçok eserinden söz etmektedirler. Ancak bunlar arasında *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in adı geçmemektedir. *Menâkıb-ı Şâh Habîb*, Şeyhülislam Mustafa Efendi (ö. 1745)'nin oğlu müderris Osmân Efendi (ö. 1738)'nin Şeyhoğlu mahlasıyla kaleme aldığı *Menkabet-i Penc Keştî* adlı Hz. Ali'nin kerametleri muhtevalı 85 beyitlik manzum hikâyesinin Mü'minzâde Ahmed Hasîb tarafından genişletilerek yeniden yazılmış biçimidir. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan ve hazırladığımız metne göre 614 beyitten meydana gelen bu manzumenin yapılan katalog taramaları neticesinde biri müellif hattı olan iki nüshası tespit edilmiştir. Eldeki iki nüsha incelendiğinde Hasîb'in kendi metnini de bazı farklılıklarla iki kez yazdığı görülmektedir. Eserin telif tarihinin 1736-1738 yılları arasında olduğunu tahmin ettiğimiz nüshasında yer alan çeşitli beyitlerindeki ifadelerinden şairin -o sıralarda tamamladığı anlaşılabilir- *Silkü'l-Le'âl* adlı manzum tarihini Sultan I. Mahmûd'a sunmayı arzuladığı ve bunun için de *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'i hâmi arayışına vesile yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Biyografik kaynakların adından söz etmediği bir manzume için yedi takrizin yazılması ise dikkat çekicidir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde eserin adı ve şairinin kimliği üzerinde durulacak, hazırlanan metin Şeyhoğlu'nun manzumesiyle karşılaştırılarak şekil ve içerik bakımından incelenecek ve nüshaları tanıtılacaktır. Manzumede yer alan bilgilerden yola çıkılarak eserin yazım öyküsü ve niçin kaleme alındığı belirlenmeye çalışılacaktır. Makalenin sonunda ise sözü edilen nüshalardan hareketle *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in tenkitli metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, yeniden yazım, Şeyhoğlu/Şeyhzâde Osmân, *Menkabet-i Penc Keştî*, *Silkü'l-Le'âl*, menkibe.

Rewriting of Şeyhoğlu's *Menkabet-i Penc Keştî*: Bursalı Hasîb's *Menâkıb-ı Şâh Habîb*

Abstract

Many works written by Bursalı Mü'minzâde Ahmed Hasîb (d. 1166/1752-53), who is among the XVIII. century poets, are mentioned in the resources. However, *Menâkıb-ı Şâh Habîb* is not mentioned among those. *Menâkıb-ı Şâh Habîb* is the rewritten version of the narrative poetry titled *Menkabet-i Penc Keştî*, which was written by the mudarris Osmân Efendi (d. 1738), son of Shaykh al-Islam Mustafa Efendi (d. 1745), using the pen name Şeyhoğlu, and composed of 85 couplets narrating the miracles of Hz. Ali (Ali b. Abu Talib), as extended by Mü'minzâde Ahmed Hasîb. As a result of the catalog reviews conducted, two copies, one of them being the author's handwriting, of this poem as we have composed of 614 couplets written in the form of mathnawi poetry were found. Analyzing both copies in hand, it is observed that Hasîb also wrote his own text two times with some differences. It is understood from the author's expressions in the various couplets in one of the copies of the text, which was written between the years 1736-1738 as we anticipate, that he wished to offer the poetic history titled *Silkü'l-Le'âl*, which had been completed at that time as it is understood, to Sultan Mahmûd I and, for that reason, he was trying to use the *Menâkıb-ı Şâh Habîb* as an inducement to his search for a protector/patron. It is conspicuous that seven takriz (appreciation texts) were written for only one poem which was not mentioned in any biographical resources.

In the first section of this study, the name of the work and identity of the poet will be discussed, a comparison will be made between the prepared text and the poem written by Şeyhoğlu, the text will be analyzed in terms of form and content, and the copies of the text will be introduced. It will be attempted to determine the story of the writing process of the work and why it was written in the first place based on the information obtained from the poem. At the end of the study, the edition critical text of *Menâkıb-ı Şâh Habîb* with reference to the aforementioned copies will be presented.

Keywords: Hz. Ali (Ali b. Abu Talib), rewriting, Şeyhoğlu/Şeyhzâde Osmân, *Menkabet-i Penc Keştî*, *Silkü'l-Le'âl*, hagiography.

Giriş

Menkabet-i Penc Keştî başlıklı Hz. Ali menkıbesini uzun süre önce yayımlamıştım (Kutlar 2011). Makaleyi hazırlarken manzumenin şairi Şeyhoğlu'nun kimliğine dair bir bilgi elde edememiş, sadece metni kaleme almış olabilecek en uygun isim olarak Ata Terzibaşı (2013: 3/85-102)'nin sözünü ettiği ve şiirlerinden örnekler verdiği Şeyhoğlu mahlaslı bir şaire ulaşabilmişim¹. Şeyhoğlu'nun yazdıkları arasında böyle bir mesnevinin adı olmadığından şairin diğer şiirlerindeki Hz. Ali yaklaşımından hareketle elimdeki mesnevinin muhtemelen Terzibaşı (2013: 85)'nin Şiî İsnâ Aşeriyye inancına bağlı olduğunu belirttiği Kerküklü Şeyhoğlu'na ait olabileceği tahmininde bulunmuştum². Epey zaman sonra Bursalı Hasîb'in kaleme aldığı, başlığında "Hikâye-i Manzûme be-İnşâ'-i Prusalı Hasîb Efendi" yazılı metin üzerine tespit edebildiğimiz tek nüshasından hareketle Mehmet Gürbüz'le bir çalışma yaptık (Kutlar ve Gürbüz 2020). Bu makale üzerine çalışırken yazmalar.gov.tr adresindeki taramamızda "Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, nu. 43 Ze 545-9"da "Şeyhzâde³, Mü'minzâde Hasîb, Manzûme" bilgileriyle kayıtlı bir yazma tespit ettik. Makalemize konu olan metnin nüshası olduğu tahminiyle söz konusu yazmayı getirttik. Yazmanın kopyası geldi, mesnevi gerçekten de Hasîb'e aitti ama Hasîb'in çalıştığımız manzumesinin nüshası değil, adı kaynaklarda yer almayan başka bir eserinin fotoğrafları idi. İlginç olansa -buna tevafuk mu demeli, *Menkabet-i Penc Keştî*'yi çok sevdim onun için mi demeli, yoksa Şeyhoğlu ve Hasîb'in ruhları sonsuzluktan bize yardımcı mı oluyor demeli; elbette bunun nedenini bilmek ve açıklamak mümkün değil- Hasîb'in bu manzumesi, *Menkabet-i Penc Keştî*'nin bir başka isimle ve de genişletilerek yapılmış yeniden yazımı idi. Üstelik Hasîb, Şeyhoğlu (Şeyhzâde)'nu tanıyordu. Onun asıl ismine, velinimetini olduğuna ve babasının görevine dair bilgi verdiği gibi, kendisinin bu metni niçin yeniden yazdığını da açıklıyordu. Orhan Pamuk'un *Yeni Hayat*'taki "Bir gün bir kitap okudum ve bütün hayatım değişti." cümlesini biraz değiştirirsek söze şöyle başlayabilirim ve başlayabiliriz: "Bir gün iki manzume çalıştım ve çalıştık..." Cümlenin devamını elbette Pamuk gibi "bütün hayatımızın değiştiğini" söyleyerek tamamlayamayız, ama Şeyhoğlu'nun ve Bursalı Hasîb'in daha önce yayımladığımız iki metnin bize yeni bilgilere ulaşma yolunun kapılarını açtığını rahatlıkla belirtebiliriz. Açılan bu kapıdan girmeye çalışacağımız bu makalede ise Bursalı Hasîb'in yeniden yazım örneği olan *Menâkıb-ı Şâh Habîb* adlı manzumesini inceleyip, ulaştığımız bilgileri ve eserin çeviriyazılı metnini başka araştırmalara katkısı olması düşüncesiyle okurlarla paylaşacağız.

Manzumenin Adı

Bu çalışmaya konu olan manzume için nüshalardaki açıklamalı başlıklardan *Menâkıb-ı Şâh Habîb* kısmı seçilmiş ve eser, yazımızda bu şekilde adlandırılmıştır. Çünkü metnin tespit edilen iki nüshasında yer alan başlıkların eserin adı olmaktan çok anlatılan hikâyenin içeriği hakkında malumat veren bir bilgi notu görünümünde olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim eserin adı K

¹ Terzibaşı, bir mecmuada "hey" redifli manzumesinden koyu Şiî olduğu anlaşılan Şeyhoğlu mahlaslı Serâvî Alevî bir başka şairin varlığına da değinmekte, ancak bu şairin kitabında sözünü ettiği diğer Şeyhoğlu ile aynı kişi olup olmadığını kestiremediğini bildirmektedir (2013: 3/86).

² Prof. Dr. Fatih Usluer'in konuya dair şifahi yorumu şöyle: "Hz. Ali'ye manzumede atfedilen özelliklerin herhangi bir Sünnî şair tarafından dile getirilemeyeceğini düşünüyorum. Hz. Muhammed'in konumunu göz ardı etmeden, Hz. Ali'ye menkıbede atfedilen kerametleri klasik bir Şiî'nin de kabul etmeyeceği malumdur. Naçizane kanaatim, 'yağmuru yağdıran Ali' figüründe olduğu gibi, tüm bu harikuladeliği Ali'nin yaptığına ilişkin kabul Türk Alevî inancına aittir. Yeminî de klasik bir Şiî olmadığı gibi Ali-Allah inancına çok yakın beyitler söylemiştir. Bu manzumenin Yeminî'nin eserine alınmasını da -Alevî olup olmadığını bilmesek de- şairin Alevî inancındaki aşkın Ali inancını kendisine çok yakın görmesindedir." *Menkabet-i Penc Keştî*'yle ilgili düşüncesini bizimle paylaştığı için değerli meslektaşımıza teşekkür ederiz."

³ Manzumede geçen bu lakap, Hasîb'e ait sanılarak yanlışlıkla kayıtlara geçirilmiş olmalıdır.

nüshasında⁴ fihriste “Menâkıb-ı Şâh Habîb ez-Mülûk-i Zemân-ı Fetret”, metnin önceki sayfasına “Menâkıb-ı Şâh Habîb ez-Mülûk-i Zemân-ı Fetret ve Şeref-yâbî-i Üdebâ'-i İslâm der-Nezd-i Fahr-i 'Âlem”, M nüshasının zahriyesindeki fihriste ise “Hikâye-i Habîbü'l-Mesîh ki ez-Mülûk-i Naşârâ der-Nezd-i Sulţân-ı Enbiyâ be-Şeref-i İslâm Teşerrûf Yâft” yazılmıştır.

Manzumenin Şairi

Manzumede ki “Kemîne nâzımıñ ya'nî Hâsib-i pâk-güftârîñ/şifte-kârîñ” (27a⁵, 572a) mısrasında da görüleceği üzere *Menâkıb-ı Şâh Habîb*, Hasib mahlaslı şair tarafından kaleme alınmıştır. Metnin “551a, 557b ve 580a” numaralı mısralarında da bu mahlas geçmektedir.

K nüshasının 55a sayfasında yer alan ve eser hakkında bilgiler içeren bir notta ise şairin Mü'minzâde Hasib olduğu kaydedilmiştir: “İşbu manzûme-i ra'nâyı Şeyh-zâde merhûm te'lîf [ü] taşnîfe şürû' idüp tekmlî müyesser olmamağın Mü'min-zâde Hâsib merhûm temâm itmîşdir.” Yine aynı nüshada metnin sonunda yer alan “Anı Silkü'l-Le'âl ismiyle tevsîm eyledim hâlâ (602a)” mısrasında şairin *Silkü'l-Le'âl* ismini verdiği eserinden bahsetmesi, onun kimliğiyle ilgili bilginin doğruluğunu desteklemekte ve eserin XVIII. yüzyıl şairi Bursalı Mü'minzâde Ahmed Hasib⁶ (ö. 1166/1752-53) tarafından kaleme alınmış olduğunu kesinleştirmektedir.

Manzumenin Yazım Öyküsü ve Yazılma Sebebi

K nüshasında metnin yer aldığı mecmuanın derleyicisine ait olduğu ve Hasib'in ölümünden sonra yazıldığı anlaşılan notta (vr. 55a) manzumeyi esasen “Şeyhoğlu” ya da “Şeyhzâde” olarak anılan şairin yazmaya başladığı, fakat o bitiremediği⁷ için Mü'minzâde Hasib'in tamamladığı belirtilmektedir.

Hasib'in iki nüshada iki farklı yazma sebebi ortaya koyduğu dikkati çekmektedir. M nüshasındaki 551-556. beyitlerde belirttiğine göre şair, eserini ahabına kendisinden bir hediye kalması amacıyla kaleme almıştır. Yazdığı müstesna nazmın, dostlarının kendisini güzel hatırlanmasına vesile olmasını ve bu “sade şiiri” meclislerde okundukça hayır dua ile yâd edilmeyi ummaktadır. İçerisinde Hz. Peygamber'in mucizelerinin ve Hz. Ali'nin kerametlerinin anlatılıyor olması, manzumenin okunması sırasında tahiyat ve selama vesile olacaktır. Hasib, bunun sevabından da beklenti içerisinde olduğunu belirtmektedir.

⁴ Makalede eserin tespit edilebilen iki nüshasından Kütahya Zeytinoğlu Kütüphanesinde 43 Ze 545-9 numaradaki “K nüshası”; Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, mEdebi Türkî 149 numaradaki ise “M nüshası” olarak anılacaktır.

M nüshasına ulaşmamız için yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'na, Prof. Dr. Magda Salah'a, Prof. Dr. Hatice Aynur'a ve Dr. Öğretim Üyesi Fatma Meliha Şen'e, K nüshası için de Prof. Dr. Tuncay Bülbül'e teşekkür ederiz.

⁵ Çalışmamızdaki bu tür göndermelerde rakam, beyit numarasına; harf ise mısraya işaret etmektedir. Eserin yazmalarının fotoğrafları çalışmamızda yer almayacağı için metne yapılan göndermelerde M ya da K nüshasındaki beyit numaraları değil, çeviriyazılı metindekiler verilmiştir.

⁶ Asıl adı Ahmed'dir. Bursalıdır. Babasının adı Mehmed'dir. Dedesine nispetle “Mü'minzâde” sanıyla tanınmıştır. Devrinin tanınmış âlimlerinden dersler almış, ardından kâtiplik, müderrislik ve kadılık gibi görevlere getirilmiştir. Emekliliğinin ardından İstanbul'da yerleşen şair 1166/1752-53 yılında vefat etmiştir. Kaynaklarda Arapçaya, edebiyat ve tarih alanlarına vâkif, tasavvuf konusunda bilgili, üretken, latifeli ve mazmunlu söz söyleyen, zarif edalı bir şair ve fasih bir nâsir olduğu belirtilen Hasib'in *Dîvân'ı* ve yanı sıra *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*, *Ravzatü'l-Küberâ*, *Dergeh-nâme*, *Mecmû'a-i Tevârîh*, *Miyâhiyye* ve *Hikâye-i Manzûme* başlıklı eserlerinden söz edilmektedir. Şairin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İnan 2021: 33-43.

⁷ Bu çalışmada K nüshasının tavsif edildiği kısımda mecmua derleyicisinin bu tespitinin doğru olmadığı değerlendirilmiştir.

K nüshasında ise hikâyenin tamamlanmasının ardından yazılan kısımda bu manzumenin bir memduha sunulduğunu gösteren ve bunun gerekçesini açıklayan beyitler (557-609. beyitler) mevcuttur. Söz konusu beyitlerden birindeki ifadede şairin, bu “sade nazmını” şiirlerindeki icazın rütbesine örnek olması için şiir pazarına sunduğu (589. beyit), birkaçında da aslında hâmisinden *Silkü'l-Le'âl*'in dönemin sultanına sunulmasına aracılık etmesini istediği (583-589 ve 604-607. beyitler) anlaşılmaktadır⁸.

Hasîb, bahse konu olan memduhun kim olduğunu açık bir şekilde yazmamış olmakla birlikte hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgilerden hareketle söz konusu memduhun kimliğini açığa kavuşturmak mümkündür. Bunun yanı sıra *Menâkıb-ı Şâh Habîb* anlatısının kaynak/öncül metnini kaleme aldığı bilgisi verilen şairin de kimliği ortaya çıkmış olacaktır. Öncelikle manzumede (13, 26, 27, 46, 534, 548. beyitlerde ve 33. beyitten önceki başlıkta) bu kişiden “Şeyhoğlu” ve “Şeyhzâde” olarak bahsedilmiştir. Bazı beyitlerde bu kişinin adının Osmân olduğu [Ne kâm ol kân-ı re'fet baħr-ı şefkat kılzüm-i 'ırfân / O ğıtrif-i efâzıl nâmdâş-ı Câmî'ü'l-Ķur'ân (559. beyit) Hîlâfet burcınıñ mâhı olan sulţân 'Osmâna / Semiy olmağla sulţânım daħı ol şâh-ı zî-şâna (608. beyit)] ve dönemin şeyhülislamının oğlu olduğu [Cenâb-ı ħâzret-i müftî'l-enâmıñ ħurretü'l-'aynı / Maħâdîm-i kirâmıñ efdâl-i mefrûkatü'l-beyni (565. beyit)] belirtilmiştir. Yine bazı beyitlerde [Kerem-kârân-ı yârân-ı şafâdan maţlab-ı a'lâ / Bu nazm-ı dil-nişînim olmaya müstehdif-i a'dâ // Der-i deryâ-nevâl-i ħâzret-i sulţân-ı devrâna / Şeh-i Dârâ-ħaşem Sulţân Maħmûd-ı kerem-şâna (604-605. beyitler)] Hasîb'in *Silkü'l-Le'âl*'i sunmak istediği Osmanlı hükümdarının Sultan I. Mahmûd olduğu kaydedilmiştir. Metindeki bütün bu ipuçları söz konusu memduhun, I. Mahmûd döneminde şeyhülislamlık makamında bulunan bir kişinin Osmân adındaki oğlu olduğu ve Hasîb'in de bu aileyle geçmişe dayanan bir ünsiyetinin bulunduğu [O der-gâh-ı me'âlî-ħadriñ ol maħdûm-ı zî-şânıñ / Kemîne bende-i dirîniyem ol zât-ı vâlânıñ (577. beyit) // Ķadîmî bendegânıñdan bilüp ben ma'şiyet-kârı (584a)] anlaşılmaktadır. Bu bilgiler bir araya getirildiğinde ve kaynaklardakilerle birleştirildiğinde söz konusu kişinin Osmanlı'nın 63. şeyhülislamı olarak 1736-1745 yılları arasında bu görevde bulunan ve “Şeyh” unvanı ile de anılan Feyzullâh Efendizâde Mustafa Efendi (d. 1679 - ö. 1745)'nin⁹ iki oğlundan biri¹⁰ olan Osmân Efendi olduğu ortaya çıkmaktadır. Osmân Efendi'nin ilmiye mesleğine girip müderris olduğu ve 1738 yılında vefat ettiği (İpşirli 2006: 298) bilinmektedir. Arşivde bulunan bir belge ise Osmân Efendi'nin 1720 yılında Molla Kırîmî Medresesi'nde

⁸ *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*'ı neşreden Göker İnan, eserin başında Hasîb'i *Silkü'l-Le'âl*'i yazmaya teşvik eden kişinin Şeyhülislam Mustafa Efendi olduğunu gösteren bazı beyitlerin yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca padişahın bir mansip ya da takdir beklentisi içinde olan Hasîb'in Mustafa Efendi vasıtasıyla padişahın kendisinden ve eserinden haberdar olacağı ümidinde olduğunu tahmin edebileceğini söylemiştir (2021: 46-47). *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'de ise Hasîb'in Mustafa Efendi'nin oğlu Osmân Efendi aracılığıyla bu hedefine ulaşmaya çalıştığı görülmektedir. Hasîb, *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'de Mustafa Efendi'yi de övmüş ve onun için de dua etmiş olmakla birlikte (612-613. beyitler) bu eserini Osmân Efendi'ye sunduğu ve ondan *Silkü'l-Le'âl*'i Sultan I. Mahmûd'a sunması için kendisine yardımcı olmasını istediği görülmektedir.

⁹ Mustafa Efendi, 1701 yılında Mekke kadısı olmuş, Nisan 1703'te fiilen Anadolu kazaskerliğine getirilmiş, Haziran 1703'te kendisine Rumeli kazaskerliği payesi verilmiştir. Ancak babası Feyzullah Efendi'nin 1703 yılındaki Edirne Vakası'nda öldürülmesi (bk. Altunsu 1972: 98-101) sebebiyle kısa süreliğine Yedikule'ye hapsedilmiş, daha sonra Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiş, ardından Bursa'da ikametine izin verilmiştir. III. Ahmed'in saltanatının sonuna kadar, 27 yıl Bursa'da kaldıktan sonra I. Mahmûd'un tahta geçmesi üzerine İstanbul'a dönüşüne izin verilmiş, 1732 yılında Rumeli kazaskerliğine ve 1 Zilhicce 1148/13 Nisan 1736 tarihinde şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Mustafa Efendi, 30 Muharrem 1158/4 Mart 1745 tarihindeki ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Nakşibendî tarikatine mensup olan Mustafa Efendi, Eyüp'te Şeyhülislam Tekkesi olarak bilinen bir Nakşibendî tekkesi inşa ettirmiştir. Bu bakımdan kendisi kaynaklarda “Şeyh” unvanı ile de anılmıştır. Mustafa Efendi, Ca'feriyye'nin Osmanlı'da beşinci mezhep olarak kabulü için İranlılar'ın teklifleri üzerine oluşturulan meşveret meclislerine de katılmıştır. (İpşirli 2006: 297-298; Altunsu 1972: 127).

¹⁰ Yılmaz Öztuna (1996: 663) ve Mehmet İpşirli (2006: 298)'de Şeyhülislam Mustafa Efendi'nin iki oğlunun ismi kayıtlıdır. Bu isimler Öztuna'da “Mehmed” ve “Abdullâh”, İpşirli'de ise “Osmân” ve “Abdullâh” şeklindedir. Ancak İpşirli, ilk isimdeki farklılığın nedenine değinmemiş ve “Osmân”ı nereden aldığına dair de bir bilgi vermemiştir. Bu farklılık Şeyhoğlu'nun diğer adının “Mehmed” olduğunu düşündürmektedir. Mustafa Efendi'nin diğer oğlu Abdullâh Efendi (ö. 1770), Rumeli kazaskerliği ve nakibüleşraflik görevlerinde bulunmuştur (İpşirli 2006: 298).

müderrişlik yaptığını göstermektedir¹¹. Hasib ile Mustafa Efendi arasındaki münasebet de yukarıdaki tespitleri destekler niteliktedir. Nitekim Şeyhülislam Feyzullâh Efendi'den okuyup icazet almış olan babası Seyyid Mehmed Efendi'yi büluğ çağına ermeden kaybeden Hasib'e, Feyzullâh Efendi'nin -Edirne vak'ası dolayısıyla- o sırada Bursa'da mecburi ikamette bulunan ikinci oğlu Mustafa Efendi kol kanat germiş ve o, Bursa'da başladığı tahsil hayatı boyunca onun maddi ve manevi yardımlarını görmüştür. İki arasındaki yakınlık Mustafa Efendi'nin ölümüne kadar yaklaşık kırk sene devam etmiştir. Hasib, *Ravzatü'l Küberâ*'da da "velinimeti" olarak bahsettiği Mustafa Efendi'den gördüğü iyilikleri sık sık dile getirmiştir (İnan 2021: I/34-35; İnan ve Ekinci 2013).

Kaynak Metin: *Menkabet-i Penc Keşfî*

Metindeki bilgilerden öğrendiğimize göre; Şeyhülislam Mustafa Efendi'nin oğlu Osmân Efendi, Şeyhoğlu mahlasıyla bir manzume kaleme almış, Mü'minzâde Hasib de Şeyhoğlu'nun kaleme aldığı manzumeyi genişleterek yeniden yazmış ve manzumeyi diğer eseri olan *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*'ı I. Mahmûd'a sunmasına aracılık etmesi talebiyle -K nüshasında yer alan "velinimetim" şeklinde tanımladığı [Du'ası hizmeti besdir Hasib-i şifte-ğâle / Veliyyü'n-nî'metim şâğ olsun ol vâkıfdır ahvâle (580. beyit)] ve kendisini de onun "kadimî hizmetkârı" [Kadimî bendegânından bilüp ben ma'şiyet-kârı / Beni ol zümre-i maqbüleden 'add eyle her bârî (584. beyit)] olarak takdim ettiği- Osmân Efendi'ye sunmuştur. Yapılan inceleme ve karşılaştırma neticesinde, Şeyhoğlu'nun kaleme aldığı -*Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in de kaynağı olan- metnin, daha önce Fatma Sabiha Kutlar (2011)'ın üzerine çalışması yaptığı *Menkabet-i Penc Keşfî* olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada *Menkabet-i Penc Keşfî*'nin, metinde yer alan tek ipucu durumundaki "Şeyhoğlu" mahlasından hareketle, bu mahlastaki şairler üzerinde yapılan değerlendirmeler neticesinde -ihtiyat payı bırakılarak ve metindeki Hz. Ali vurgusu da göz önüne alınarak- XVIII. yüzyılda Bağdat ve civarında yaşamış olan Şeyhoğlu mahlaslı şair tarafından kaleme alınmış olabileceği belirtilmiştir (Kutlar 2011: 21-24). Ancak yukarıdaki tespitle birlikte, *Menkabet-i Penc Keşfî*'nin şairinin kim olduğu konusundaki belirsizlik ortadan kalkmış ve Şeyhoğlu'nun kimliği netliğe kavuşmuş olmaktadır¹².

Şeyhoğlu, *Menkabet-i Penc Keşfî* adlı eserini mesnevî nazım şeklinde ve aruz vezninin hezec bahrinin "mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün" kalıbıyla 85 beyit olarak kaleme almıştır. Metin, mesnevî tertibine uygun olarak giriş niteliğindeki dört beyitle başlamakta, hikâyenin anlatıldığı esas kısım ile devam etmektedir. Sondaki iki beyit ise hâtimiyi oluşturmaktadır (Kutlar 2011: 24).

Menkabet-i Penc Keşfî'nin özeti kısaca şu şekildedir: Çin hakanının oğlu, rüyasında Hitâ sultanının kızına âşık olup aşkından perişan olur. Durumu öğrenen babası şah, onun Hitâ'ya gitmesi için beş gemi donatır. Gemiler yelken açar, ancak bir müddet gittikten sonra girdaba düşüp parçalanır. Şehzade de dâhil içindekiler boğulur. Aradan bir yıl geçer. Çin hakanı bütün

¹¹ "Medrese-i Mollâ Kırımî. Medrese-i mezbûre ibtidâ dâhil ile Ni'metî Hüseyin Efendi müderrişî kıdvetü'l-ulemâ'î'l-muhakkikîn Seyyid Feyzullâh Efendizâde Seyyid Osmân Efendi -zide ilmuhu- mahal ve müstehak olmagla faziletli Şeyhülislam Mevlânâ Abdullâh Efendi Hazretleri'nin tertibleri üzere dâhil-i hareketle tevcih olunmak buyruldu. 11 Zâ iseyn ve selâsin ve mi'ete ve elf [11 Zilkâde 1132]. Medrese-i mezkûreye mûsıla-i sahn i'tibâr buyrulmak mercûdur. Ed-dâ'î Abdullâh. Ufiye anhu." (Osmanlı Arşivi İE.TCT. 18-2004). Bu belgeye ulaşmamızdaki yardımı için Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği'ne teşekkür ederiz.

¹² Bu tespit ile *Menkabet-i Penc Keşfî*'nin şairi olan Şeyhoğlu'nun, Ata Tezibaşı'nın *Kerkük Şairleri* adlı eserinde (1988: 95-101) sadece Bağdat için bir manzume yazdığına ve başka şiirleri olduğuna değindiği Şeyhoğlu'ndan (Gökçek 2016: 38) başka bir şair olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Terzibaşı (2013: 3/85)'nin sözünü ettiği Şeyhoğlu'na ait gösterdiği "Bağdâd Kasidesi"nin *Kitâbu Târihi Dâri's-Selâm*'da ve *Evlîyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi*'nde yer alması adı geçen kasideyi XVII. yüzyılda yaşamış Şeyhoğlu mahlaslı bir başka şairin yazdığını göstermektedir (bk. Gökçek 2016).

aratmalarına rağmen oğlundan haber alamayınca üzüntüsünden gözlerini kaybeder, sahrada bir “Beytü'l-Hazen” yaptırıp orada yaşamaya başlar.

Şahın bilge veziri, kendisine Hz. Muhammed ile Hz. Ali'den söz ederek derdine çare bulması için Hz. Muhammed'den yardım istemesini tavsiye eder. Şah, sadık dostlarıyla Hz. Muhammed'in huzuruna varır, ayağına yüz sürüp Müslüman olur. Hâlini anlatır. Hz. Muhammed ona acır, Hz. Ali'den şahın sorununu çözmesini ister. Döldül'e binen Hz. Ali, şah ve Kanber'le sahile ulaşır. Kanber'in çağrısıyla balıklar toplanıp gelir. Hz. Ali, onlardan şehzadenin bir kemiğini bulup getirmelerini isterse de balıklar bulamaz. Durumu kendisine bildirirler. Hz. Ali, şehzadenin parmağının mafsalının kırmızı bir taş altında bulunduğunu söyleyince kemiği bulup getirirler. Hz. Ali dua ederek Allah'tan kemiğe beden vermesini dileyince ölü dirilir.

Dirilen şehzade, arkadaşları olmadan Çin'e dönmeye utanacağını söyleyerek Hz. Ali'den onların da dirilmesi için dua etmesini ister. O anda Cebrail Hz. Muhammed'e arkadaşlarıyla o dağa gitmesini, Ali sırrını seyretnesini söyler. Hz. Muhammed ve ashâbı dağın başına ulaşınca aradan perde kalkar, Ali sırrı ayan olur. Hz. Ali'nin keramet denizine dalıp elini kaldırıp niyaz ettiğini, Allah'tan Hz. Muhammed'in hürmeti için duasını kabul etmesini istediğini görürler. Ardından Hz. Ali elini deryanın dibine uzatır ve her parmağında bir gemi olmak üzere beşini denizden çıkarır. Bu gemilerin içindeki insanların hepsi diri, mallar tamdır. Hz. Ali emredince Allah'ın izniyle rüzgâr, gemileri havadan Hitâ'ya götürür. Orada sevdiği kızla evlenen şehzadeyle Çin'e dönerler. Hz. Ali, o kavmi dine getirip yaşananları Hz. Muhammed'e bildirir. Anlatıcı, hikâyenin sonuna okurun anlatılanlardan şüphe duymamasını, Hz. Ali'nin “sırr-ı Hâlık” olmasının meşhur, onun şanında ne denilse layık olacağını belirttiği ifadeleri ekler (Kutlar 2011: 26-27).

Hz. Ali hakkında yazılmış manzum bir menkıbe olan *Menkabet-i Penc Keştî* anlatısı, Hz. Ali menkıbeleri arasında tespit edilememiştir. Ancak *Gül-Senuber* isimli bir aşk hikâyesinin kurgu bakımından bu anlatıyla çok benzeştiği belirlenmiştir. Dolayısıyla *Menkabet-i Penc Keştî*'yi de örnekleri Orta Asya, Kafkaslar, Hindistan, İran gibi Anadolu dışındaki edebiyatlarda tespit edilen ve bir varyantı XVIII. yüzyılda Türkmen şairi Şeydayî tarafından da yazıya geçirilen¹³ ve Çin şahı Hurşid'in oğlu Senuber'le Şehr-i Şebistan kralı Ferruh Şah'ın kızı Gül'ün aşkını konu edinen fantastik bir aşk hikâyesi olan *Gül-Senuber* hikâyesinin yeniden yazımı kabul etmek mümkündür¹⁴. Şeyhoğlu, bu manzum-mensur karışık anlatıyı yeniden yazarken Hz. Ali'nin kerametlerini dile getirmek ve onu yüceltmek amacıyla şekil ve içerik bakımından önemli ölçüde değiştirmiştir. Dolayısıyla *Menkabet-i Penc Keştî* şairin, Alevî/Şiî kültüründeki motiflerle kimi fantastik unsurlara yer verdiği bir Hz. Ali hikâyesine dönüşmüştür (Kutlar 2011: 21-22).

Yeniden Yazılmış Metin: *Menâkıb-ı Şâh Habîb*

Menkabet-i Penc Keştî'nin yeniden yazılmış biçimi olan *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in şekil ve içerik özellikleri bakımından kaynak metinle uyumlu olduğu söylenebilir. Bu çerçevede *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in de mesnevi nazım şekliyle ve “mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün” vezniyle kaleme alınmış olduğu dikkati çekmektedir. Ancak beyit sayıları ve başlıklar noktasında farklılıklar mevcuttur. Metin K nüshasında -yaprak eksikliğinden dolayı yaklaşık 50 beyitlik bir kayıpla- 479 beyitten, M nüshasında ise 554 beyitten meydana gelmektedir. Yine kaynak metinde ara başlıklar bulunmazken K nüshasında eserin adı olarak değerlendirdiğimiz başlık da dâhil olmak üzere 9, manzumenin başladığı sayfada bir başlık bulunmayan M nüshasında ise toplam 23 başlık yer almaktadır. Söz konusu başlıkların tamamı Farsçadır. Bu çalışmada iki nüsha üzerinden kurulan metin, 23 başlık ve 614 beyitten oluşmaktadır. Eserin şekil hususiyetlerinde görülen bu farklılıklar Hasîb'in, Şeyhoğlu'nun metni için getirdiği “sözü kısa tutma, az sözle çok şey anlatma noktasında

¹³ Eserin yazarının ifadesiyle “Helec tili”ndeki varyantı yayımlanmıştır (Cemrasi 1394).

¹⁴ Benzeri kurguda başka bir hikâye belirlenebilirse onlarla da karşılaştırmak mümkündür.

ileri gittiği, bunun için de nazımın şöhret bulmadığı" [Biraz kaçır eyleyüp nazmında izhâr-ı kuşûr itmiş / Bırakmış şavır-ı maḥbû'î reh-i nâ-refteye gitmiş // İdüp bî-çâre gâhî mevzi'-i icâzda itnâb / Anıñ-çün olmamış beyne'l-eḥibbâ nazmı şöhret-yâb (29-30. beyitler)] şeklindeki eleştirisiyle¹⁵ uyumludur. Hasib, yaptığı bu eleştirinin gereği olarak kaynak metni genişletmiş ve onu küçük bir manzume olmaktan çıkarıp müstakil bir mesnevi boyutuna taşımıştır.

Tespit edilebilen iki nüshası incelendiğinde Hasib'in *Menâkıb-ı Şâh Habîb'i* iki kez yeniden yazdığı anlaşılmaktadır. Aynı metnin yeniden yazılmış biçimleri olan nüshaların öncelik-sonralık sıralaması hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, çeşitli ipuçlarından hareketle bu hususta bir değerlendirme yapmak mümkündür. Şöyle ki; olay örgüsü tamamlandıktan ve Şeyhoğlu'nun övgüsü yapıldıktan sonra şair, eserini yazma sebebini belirtmektedir. Ancak bu noktada nüshalarda eserin seyri değişmektedir. M nüshasında -yukarıda da değinildiği üzere- eserini dostlarına yadigâr olması için kaleme aldığını belirtip metnini okuyanlardan kendisi için dua ve olası kusurları için af talebinde bulunmuştur (551-556. beyitler). K nüshasında ise -yine yukarıda değinildiği üzere- Şeyhoğlu Osmân Efendi ile babası Şeyhülislam Mustafa Efendi'nin övgüsünü yapmış, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin okuyup beğendiğine değindiği *Künhü'l-Ahbâr'*ı *Silkü'l-Le'âl* adıyla nazma çektiğini belirtmiştir ve yazdığı mesneviyi Sultan I. Mahmûd'a sunmak için Osmân Efendi'den yardım talep etmiştir (557-609. beyitler).

Hasib, -daha sonra ayrıntılı bir şekilde değinileceği üzere- kaynak metindeki beyitleri kısmen değiştirerek *Menâkıb-ı Şâh Habîb'in* metni içerisine yerleştirmiştir. Bu beyitlerin nüshalardaki durumları karşılaştırıldığında K nüshasının, kaynak metindeki beyitlerle daha çok benzeştiği dikkati çekmektedir:

<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		<i>Gel ey mü'min niçe bu kıl [ü] kâl içre nizâ' eyle</i> <i>Uyanup hâb-ı gâfletden cevâbum istimâ' eyle</i>
Menâkıb-ı Şâh Habîb	K nüshası	<i>Gel ey mü'min yiter bu kıl ü kâl içre nizâ' eyle</i> <i>Gözün aç ḥâb-ı gâfletden kelâmım istimâ' eyle</i>
	M nüshası	<i>Gel ey mü'min yiter bu kıl ü kâl itdüñ nizâ' itme</i> <i>Gözün aç ḥâb-ı gâfletden rızâdan imtinâ' itme</i>

Ayrıca nüshalar yakından incelendiğinde M nüshasının, K nüshasının genişletilmiş biçimi olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin; oğlunun perişan hâlini gören Şâh Habîb'in ona derdini sorması K nüshasında bir beyitken (114. beyit) M nüshasında bunun anlatımına on iki beyit eklenmiştir (115-126. beyitler). Yine oğlunun Hitâ¹⁶ seferi için yaptırdığı hazırlıklar K nüshasında iki beyitken (127, 129. beyitler) M nüshasında bu kısım altı beyit daha uzundur (128, 130-134. beyitler). K nüshasında Şâh Habîb'in Hitâ sultanına bir mektup yazdığı sadece belirtilmişken (135. beyit) M nüshasında söz konusu mektubun metni kaydedilmiştir (138-144. beyitler). Örnekleri çoğaltılabilecek olan bu ilave beyitlere bakıldığında bahse konu olan genişlemenin kimi olay tasvirlerinin uzatılmasından kaynaklandığı görülmektedir.

Bütün bu ipuçlarından hareketle Hasib'in önce K nüshasını kaleme aldığı tahmin edilmektedir. Hasib'in bu nüshayı hazırlamaktaki gayesi, *Silkü'l-Le'âl'i* hükümdara sunmasına yardımcı olması ricasıyla Şeyhoğlu Osmân Efendi'ye bir eser sunmaktır. Bu amaca mebni olarak

¹⁵ Hasib'in, kendisinden yardım istediği ve velinimetini saydığı Şeyhoğlu'nun eserine bu şekilde eleştirel bir tavırla yaklaşması, dikkat çekici ve üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

¹⁶ Metinde bu kelimenin "Hatâ" okunuşu tercih edilmişse de bugün daha yaygın olması nedeniyle incelemede "Hitâ" kullanılmıştır.

da nüshayı muhtemelen kısa bir süre içerisinde hızlı bir şekilde hazırlamış olmalıdır. Daha sonra da muhtemelen yazdığı nüshayı tekmiil ettirme ve böylelikle şiirselliği daha yüksek, daha etkileyici bir metin meydana getirme amacıyla M nüshasını kaleme almıştır.

Menkabet-i Penc Keştî'nin Şeyhoğlu Osmân'ın öldüğü 1738 yılından önce kaleme alındığı bilinmekteyse de kesin yazım tarihi meçhuldür. *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in nüshalarında da ne kaynak metnin ne de Hasîb'in eserinin yazım tarihiyle ilgili bir bilgi ya da kayıt bulunmamaktadır. Ancak içerisindeki kimi bilgilerden hareketle *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in K nüshasındaki şeklinin Mustafa Efendi'nin şeyhülislam olduğu Nisan 1736 tarihi ile Şeyhoğlu Osmân'ın öldüğü 1738 yılı arasında yazılmış olduğu söylenebilir¹⁷. M nüshasının ise -eğer bu nüshanın ikinci kez yeniden yazıldığı şeklinde yukarıda yaptığımız tespit doğru ise- K nüshasındaki şekilden sonraki bir tarihte kaleme alındığı düşünülebilir. Ayrıca *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in 601 ve 602. beyitlerinde şairin eserin Fâtih asrının sonuna kadar olan kısmını tamamladığı, onu *Silkü'l-Le'âl* olarak isimlendirdiği ve devamını yazmak için de Allah'ın yardımını istediği (603. beyit) belirtilmektedir. K nüshasında bu ifadelerin yer aldığı beyitlerle Hasîb'in Şeyhoğlu Osmân'ın yardımını istediği, babasının şeyhülislam olduğuna değindiği ve her ikisine dua ettiği diğer beyitlere bakılırsa (565, 607-609, 612-613. beyitler) *Silkü'l-Le'âl* de 13 Nisan 1736 tarihi ile Şeyhoğlu Osmân'ın vefat ettiği 1738¹⁸ yılı arasında tamamlanmış olmalıdır. Bu bilgiler de *Silkü'l-Le'âl*'in 1740'ların başı olarak tahmin edilen tamamlanma tarihini (İnan 2021: 46) biraz daha öne çekmektedir.

Menâkıb-ı Şâh Habîb muhteva olarak da *Menkabet-i Penc Keştî* ile uyumludur. Eserin başında ve sonunda, doğrudan *Menâkıb-ı Şâh Habîb* için özgün olarak yazılmış kaleme hitap, eleştiri, övgü, ithaf, talep ve dua içerikli beyitler yer almaktadır. Söz konusu beyitler kaynak metinden bağımsız olmakla birlikte, esasen *Menâkıb-ı Şâh Habîb* ile *Menkabet-i Penc Keştî* arasında bir ilişki kurmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bununla birlikte *Menkabet-i Penc Keştî* gibi *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in de özü, anlatılan menkıbedir. *Menâkıb-ı Şâh Habîb* içerisindeki menkıbenin olay örgüsü de kaynak metinle birebir örtüşmektedir.

Menâkıb-ı Şâh Habîb'in Muhtevası

Hasîb, kaleme hitap ederek başladığı metnin ilk beyitlerinde yeniden yazma eylemini gerekçelendirmek ve meşrulaştırmak amacıyla genelde şiirin, özelde ise kaleme aldığı şiirin sahip olması gereken içerik özellikleri ve okuyana/dinleyene etkisi ile ilgili fikirlerini ortaya koymuştur. Başlangıç mahiyetindeki bu beyitlerden sonra şair, Şeyhoğlu'nun *Menkabet-i Penc Keştî*'deki -aşağıda ayrıntılı bir şekilde bilgi verilecek olan- kimi tutumlarını eleştirmiş, kendisinin yeniden yazdığı metni de "meâlî bir ancak elfâzı mugâyir" olarak tanımlamıştır. Sonrasında "Evvel-i Nazm-ı Şeyh-zâde 'Aleyhi'r-raḥmetü" başlığı altında, sözden anlayan bir kişinin (Şeyhoğlu) -önceki beyitlerde sözünü ettiği kriterlere uygun- bir hikâye naklettiğini (*Menkabet-i Penc Keştî*) belirterek hikâyenin içeriğine dair övgülerde bulunmuştur. Bundan sonra asıl hikâyenin anlatımına geçmiştir.

Burada anlatılan hikâyenin olay örgüsü kısaca şu şekildedir: Önceki zamanlarda yaşamış, cömertliği ve adaletiyle tanınan, Habîb isminde bir hükümdar vardır. Henüz İslam ile

¹⁷ K nüshasında yazmanın istinsah tarihi ile ilgili çıkarım yapılabilecek olan -muhtemelen müstensihne ait- "Evvel-i Nazm-ı Şeyh-zâde 'Aleyhi'r-raḥmetü" şeklinde, Şeyhoğlu'nun öldüğüne işaret eden bir başlık yer almaktadır. Başlıktaki "'Aleyhi'r-raḥmetü" ifadesi, ilk bakışta K nüshasının Şeyhoğlu Osmân Efendi'nin ölüm tarihi olan 1738'den sonra kaleme alınmış olduğunu akla getirmektedir. Ancak bu nüshada Hasîb (ö. 1752-53)'den de "merhûm" olarak bahsedilen bir notun da bulunması (bk. 8. dipnot), K nüshasının içerisinde yer aldığı mecmuanın Şeyhoğlu'nun ve Hasîb'in ölümünden sonra derlendiğini göstermektedir. Ayrıca sadece K nüshasında bulunan ve Hasîb'in metni kaleme aldığı sırada Şeyhoğlu Osmân Efendi'nin hayatta olduğunu ve eserini ona takdim ettiğini gösteren ifadeler (bk. 559-580, 613. beyitler) yer almaktadır.

¹⁸ Şeyhoğlu Osmân'ın 1738 yılının hangi ayında vefat ettiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

şereflenmemiş olmakla birlikte yaratılışında İslam'a istidadı vardır. Anlatıcı burada araya girerek *Menkabet-i Penc Keşfî*'den alıntıladığı (2. beyit) ve kendisinin de buna ilave ettiği beyitlerle okuyucuya, Şeyhoğlu'nun sahih hadislerle ve rivayetlerle doğruluğunu ispat ettiği Hz. Peygamber'in mucizelerinden bir mucizeyi ve Hz. Ali'nin bir kerametini nakledeceğini belirtir ve tasvirine devam eder. Şâh Habîb'in askeri ve malı o kadar çoktur ki Rüstem ve Zâl'i bir yumruğuyla yerle bir edebilir. Şahın güzel bir oğlu vardır. Adı verilmeyen bu şehzade, bir gece rüyasında Hitâ sultanın Şemse¹⁹ ismindeki güzel kızını görür. Şehzade, Şemse'ye âşık olur ve aşkının derdiyle vücudu zayıflayıp hilale döner, boyunun fidanı çeng gibi eğrilir, benzi sararır, hâli perişan olur. M nüshasında ilahi bir sır olarak rüyada iki şehzadenin birbirlerine âşık oldukları belirtilmiştir. Her ikisi de Müslüman olmayan iki hükümdarın birisinin memleketi Hitâ'dır ki Habîb Şâh'ın tahtgâhına kervan yürüyüşüyle altı aylık mesafedir. Rüyasını babasından gizleyen şehzade aşk derdiyle çaresizce acılar çeker, geceler boyu -babasına tabi olmakla İsevî olan şehzade Hristiyanlık âdeti üzere- secdeye kapanarak ah edip ağlar. Sabah rüzgârı ve geceyi süsleyen ay aracılığıyla sevdiğine selam gönderir.

Oğlunun hâline vakıf olup merhamet eden Şâh Habîb, onu Hitâ ülkesine gönderme kararı alır. Çin'in yolları tehlikeli olduğu için deniz yolculuğu için her birini altın ve mücevherle doldurduğu beş kalyon hazırlar, içlerine üçer yüz asker yerleştirir, Şemse Bânû'nun çeyizlerini koyar. Hitâ sultanına hitaben ona durumu anlattığı ve kızını oğluna istediği bir mektup yazar. Hazırlıklar tamamlanınca Şâh Habîb oğlunu uğurlar. Denizde hızla yol alan gemiler, Hitâ'ya varamadan çıkan bir fırtınada girdaba kapılıp batar ve içindekilerden hiçbiri kurtulamaz.

Yola çıkmasının üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen oğlu geri dönmeyen Habîb meraklanıp her tarafa haberciler gönderir ama bir haber alamaz. Tek çocuğunun üzüntüsüyle tacını tahtını bırakıp çölde yaptırdığı "Beytü'l-Hazen"de yaşamaya başlar. Şahın gizlice Müslüman olmuş, akıllı bir veziri vardır. M nüshasında şahın yerine bütün devlet işlerine vezirin vekâlet ettiği de belirtilmiştir. Bu vezir, şaha Hz. Muhammed'den bahseder, derdine ancak onun çare bulabileceğini söyler. Huzuruna vardığında nasıl davranması gerektiği konusunda şaha nasihat edip Hz. Peygamber ile Hz. Ali'yi över. Hazırlıklarını yaptıktan sonra birlikte Hz. Peygamber'in yüce dergâhına gitme düşüncesini dile getirir. Şâh Habîb, vezirini yerine vekil bırakıp maiyyetiyle Hz. Peygamber'in makamına gider, önce hep birlikte Müslüman olurlar ve sonra Habîb, Hz. Peygamber'e başından geçenleri anlatıp ondan oğlunu diriltmesini ister. Hz. Peygamber, Habîb'e merhamet eder. Hz. Ali'yi huzuruna çağırıp meseleyi ona anlatır. Sonra Hz. Ali'den, boğulan şehzadeyi Allah'a dua ederek hayata döndürmesini, böylece şahı sevindirmesini ve sonrasında da iki âşığı evlendirmesini ister. Ondan denizde boğulanları bulmak için Habîb'i de yanına alarak Şâh Mâhî adındaki balıklar şahına gitmesini ister ve Şâh Mâhî'nin işin tamamlanmasına kadar kendisine tabi olacağını söyler.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in huzurundan ayrıldıktan sonra Meymûne adlı atına binip yanına Kanber'i de alarak deniz kenarına gider. Hz. Ali'nin talebi üzerine Kanber, balıklar şahına seslenir ve onunla deniz kenarında buluşup Hz. Ali'nin gelişini müjdelar. Bütün balıklar lisan-ı hâl ile şükür ve zikre başlayıp dua ederler. Şâh Mâhî Hz. Ali'nin huzuruna gelir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in emrini kendisine iletir ve ondan denizi arayıp şehzadenin kemiğinden bir numune getirmesini ister. Balıklar şahı bu emir üzerine balıklar ve timsahlar ile birlikte bütün denizi arar ama istenen kemiği bulamaz ve durumu üzüntüyle Hz. Ali'ye bildirir. Hz. Ali öfkelenerek bunun Allah'ın izniyle Hz. Peygamber'in emri olduğunu söyler, kemiğin mutlaka bulunması gerektiğini söyleyerek onu azarlar ve hiç olmazsa -birliğine şahitlik ettiği için Allah'ın yok olmasına izin vermeyeceği- şehadet parmağı kemiğinin bulunmasını ister. Denizin dibinde kırmızı bir mermerin altında o kemiğin bir parçasının bulunduğu bilgisini de verir. Balıklar denizi tekrar ararlar ve söz

¹⁹ Kızın ismi sadece M nüshasında mevcuttur, K nüshasında verilmemiştir.

konusu kemik parçasını bulurlar. Şâh Mâhî de kemiği Hz. Ali'ye getirir. Hz. Ali, Allah'tan şehzadenin hayatı için dua eder. Allah da o kemiğe taze hayat verir. Hz. Peygamber'in mucizesini gören pek çok kâfir o anda Müslüman olur. Oğlunu görüp sevinen Habîb'in itikadı pekişir. Anlatıcı bu noktada, anlatılanlara inanmayacak birisi çıkarsa çeşitli delillerle ispatının mümkün olduğunu belirtir. Bunun için de Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle birçok ölüyü diriltmesini, hastayı iyileştirmesini, kavmine gökten sofrayı indirtmesini delil olarak gösterir, bu işin de Hz. Peygamber için imkânsız olmayacağını söyler ve onun bu işe Hz. Ali'yi aracı kıldığını ifade ederek Hz. Peygamber'i över. Şehzade, Hz. Ali'nin ayaklarına kapanır, ona ve babasına dua eder. Hayatını Hz. Ali'ye borçlu olduğu zannedip ona hamd ü senada bulunur. Canını kurtarmış olsa da askerlerle ve mücevherlerle dolu gemilerinin gittiğini hatırlar, Hitâ sultanının kızını anıp kâh güler, kâh ağlar. Hz. Ali, şehzadeye babasının memleketine mi yoksa Hitâ'ya mı gitmek istediğini sorar. Şehzade, Hitâ iklimine gitmek istemekle birlikte babasından asker istemeye yüzü yoktur. Birlikte seyahat ettiği askerler de ölmüştür. Şehzade, Hz. Ali'den askerlerini de kurtarıp hayata döndürmesini ister, aksi takdirde onların yakınlarından utanacağını, bu nedenle memleketine dönemeyeceğini belirtir. Hz. Ali, deniz kenarındaki yüce bir dağa çıkar ve Allah'a dua eder. Hz. Peygamber'in mucizesiyle duası kabul olunur.

Bir gün Hz. Peygamber'in hatırına Hz. Ali'nin görevinin sona erip ermediği gelir. Zira Hz. Ali'den haberler kesilmiş, ne karadan ne de denizden bir haber gelmemiştir. O sırada Cebrail gelerek Hz. Ali'nin selamette olduğunu, endişe etmemesini söyler ve Allah'ın Hz. Muhammed'den bir grup ashabını alıp dağa götürmesini ve onlara Hz. Ali'nin şanının yüceliğini göstermesini istediğini bildirir. Hz. Peygamber, ashabıyla yola koyulur. Bu sırada esrar perdesi aradan kalkar ve Hz. Ali'yi keramet denizine dalmış, elini kaldırmış dua ederken görürler. Hz. Ali, Allah'a yakardıktan sonra elini uzatıp denize daldırır. Bir süre denizde tuttuğu elini çıkardığında her parmağında bir gemi durmaktadır. Gemilerdeki bütün eşyalar, mallar yerli yerindedir, içindeki insanların da kimisi hayatta kimisi ölüdür. Hz. Ali'nin kerametlerini gören gemi halkının tamamı Müslüman olur. Hz. Ali, rüzgâra gemileri Hitâ'ya ulaştırmasını emreder. Hitâ halkı gemilerin yelkenlerini açıp gökyüzünde uçtuğunu görüp hayran olurlar. Hitâ sultanına Hz. Ali ile Şâh Habîb ve oğlunun gelmekte olduğunu haber verirler. Daha önce bir iki savaşa katıldığı için Hz. Ali'yi görmüş ve Müslüman olmuş olan Hitâ sultanı maiyetiyle birlikte Hz. Ali'nin huzuruna varıp onu saraya davet eder. Şehzadenin rüyasından ve denizde boğulmasından önceden haberdar olan sultan, Şâh Habîb ve şehzade ile görüşüp onları da misafir eder. Misafirlik merasimi bittikten sonra Hz. Ali, Hz. Peygamber'in emriyle iki âşığı İslami kurallara uygun olarak nikâhlar ve Hitâ memleketinin adetlerine uygun olarak günlerce ziyafetler verilir. Hz. Ali, zifaktan önce âşık ile maşuğu, bütün akrabalarıyla birlikte İslam dinine davet eder ve hepsi Müslüman olur.

Hz. Ali, "tayı-ı merâhil" ederek Yesrib'e, Hz. Peygamber'in huzuruna gelir ve olanları ona anlatır. Hz. Peygamber de ona dua eder. Anlatıcı daha sonra Şeyhoğlu'nun ilk beytine gönderme yaparak Mekkelî kâfirlerin Hz. Peygamber'in ayı ikiye böldüğünü (şakk-ı kamer) gözleriyle açıkça gördükleri hâlde yine de inkâr ettiklerini hatırlatır ve Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlerini bile inkâr edenlerin -Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi, Âsaf'ın da Belkîs'in tahtını getirmesi gibi örneklerin bulunmasına rağmen- Hz. Peygamber'in mucizesi ve Hz. Ali'nin kerameti olan bu hadiseyi de inkâr edeceklerini belirtir. Daha sonra Şeyhoğlu'nu ve kaleme aldığı şiiri medheder.

Metnin bundan sonraki kısmında nüshaların yazılma amaçlarının dile getirilmesinden kaynaklanan bir farklılaşma olduğu dikkati çekmektedir. M nüshasında Hasîb, Şeyhoğlu'na "peyrev olup (onun izinden gidip)" onun kaleme aldığı şiiri kaynak/öncül metin kabul edip kendisinden dünyada ahbabına bir hediye olması için bu eseri kaleme aldığını ifade eder. Bu "sade şiir"inin meclislerde okundukça kendisinin hayır dua ile yâd edilmesini ummaktadır. Dostlarından yazdığı müstesna nazmın, kendisinin güzel hatırlanmasına vesile olmasını rica eder. İçerisinde eserin okunması sırasında tahiyat ve selama sebep olacak ayetler, Hz. Peygamber'in mucizeleri ve Hz. Ali'nin kerametleri bulunduğu için kendisi de bu vesile ile sevap kazanma

beklentisi içerisinde. Hasib, kusurlarını gizleyen dostlarının Allah'ın lutfuna ve rızasına ulaşmaları için dua ederek metnini tamamlar.

K nüshasında ise Hasib, önce Câmîü'l-Kur'ân Hz. Osmân'ın adaşı olan Şeyhoğlu'nu sonra babası Mustafa Efendi'yi över. Şairlik kudretini yüceltse de "ham meyve gibi" bir eser yazdığını belirttiği Şeyhoğlu'na bir şiir sunma isteğinde olduğunu ifade eder. Aileyle olan geçmişe dayanan yakınlığına atf yaparak kendisini bu düşünceye söz konusu yakınlığın sevk ettiğini söyler. Ondandır, Hz. Muhammed'in mucizelerini, Hz. Ali'nin onun emriyle yerine getirdiği kerametleri anlatan, okuyanların/dinleyenlerin ibret alabilecekleri, kıssadan hisse çıkarabilecekleri bir eser olarak tanımladığı *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'i kabul etmesini ister. Hasib, bundan sonra "sade şiir" olarak tanımladığı *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'i şairlik kudretinin bir numunesi olarak söz pazarına sunduğunu belirtirerek lafı, mesneviyi yazmasının asıl sebebi olan kendi eseri *Silkü'l-Le'âl*'e getirir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin yazdığı *Künhü'l-Ahbâr*'ını okuyup beğendiğini ve hezec bahrinde nazma çektiğini belirtir. Sonrasında "telif" olarak tanımladığı eserinin içeriği hakkında bilgi verir. *Silkü'l-Le'âl* adını verdiği bu eserde Süleymân Şâh'tan Fâtih Sultan Mehmed'e kadar gelen yedi hükümdarın doğumlarını, cüluslarını, düğünlerini; her hükümdar dönemindeki gazaları, fetihleri, önemli olayları ve alınan tedbirleri anlattığını; vezirler, tabipler ve şairler hakkında ve Fâtih döneminde ayrıca Bizans kayserleri ile İstanbul'un binaları, mimarları ve rasadkârları ile ilgili bilgiler verdiğini ifade eder. Eserinin şahların yüce kapısına hediye etmeye yaraşacağı görüşündedir. *Silkü'l-Le'âl*'in bu haliyle henüz bitmemiş olduğunu, metni tamamlamak istediğini, gece gündüz de bunun için Allah'a dua ettiğini ifade etmektedir²⁰. Yazdığı manzumenin düşmanların hedefi hâline gelmemesi için cömert dostlarından (Osmân Efendi'den) onu şanı yüce Sultan I. Mahmûd'a sunmasına aracılık etmesini ister. Şair, bundan sonra Osmân Efendi ile Mustafa Efendi için kaleme aldığı dua beyitleriyle metni tamamlar.

***Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in Kaynak Metinle İlişkisi**

Menâkıb-ı Şâh Habîb ile *Menkabet-i Penc Keştî* arasındaki ilişki sadece olay örgüsü ile sınırlı değildir. Hasib, kaleme aldığı manzumenin yazım sürecini, eserinden beklentilerini ve onun kaynak metinle ilişkisini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.

Bu çerçevede Hasib, *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'in baş kısmında daha önce bir Şeyhoğlu'nun (Şeyhzâde) Hz. Peygamber'in mucizelerini ve Hz. Ali'nin kerametlerini ihtiva eden Sultan Habîb'in şehzadesinin kıssasını nazmettiğini belirterek kaynak metne gönderme yapmıştır. Söz konusu metnin konusunun, böyle bir eserde bulunması gerektiğini belirttiği ölçütlere uygun olduğunu, ancak Şeyhoğlu'nun onu nazmetmede muvaffak olamadığını, bunun üzerine aynı konuyu Şeyhoğlu'nun manzumesini esas alarak yeniden yazdığını belirtmiştir (13-27. beyitler). Hasib, kaleme aldığı eserin mealinin kaynak metinle aynı olmakla birlikte elfazının ondan farklı olduğuna işaret etmiştir. Bundan sonra da Şeyhoğlu'nun şiirini biraz kısa tutarak nazımda kusur gösterdiğini, tabii/doğal olan yolu bırakıp gidilmemiş yola saptığını, bazen icaz (az sözle çok şey anlatma) noktasında ileri gittiğini, hakikat köprüsünden mecaz yoluna sapıp Türkçe söyleyişte Fars üslubuna özendiğini belirterek kaynak metinde eksik bulunduğu noktaları dile getirmiştir (28-31. beyitler)²¹.

Sonrasında Hasib, "Evvel-i Nazm-ı Şeyh-zâde 'Aleyhi'r-raḥmetü" başlığıyla ve başlıkta da işaret ettiği üzere Şeyhoğlu'nun matla beytinin neredeyse aynısı olan bir beyitle metne başlamıştır.

²⁰ *Silkü'l-Le'âl*'in günümüze ulaşmış ve yayımlanmış olan metni de (İnan 2021) şairin burada verdiği bilgilerle uyumlu olarak Fâtih dönemine kadar gelmektedir. Buradan hareketle Hasib'in muradına erişemediği ve eserinin devamını kaleme alarak tamamlayamadığı anlaşılmaktadır.

²¹ Üslup incelemesi bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için eserlerin üslupları üzerine bir değerlendirme ve karşılaştırma yapılmamıştır.

Menâkıb-ı Şâh Habîb'in *Menkabet-i Penc Keşfî* ile beyit düzeyindeki ortaklığı sadece bu beyitle sınırlı değildir. Aşağıdaki tabloda bazı örnekleri verildiği üzere kaynak metnin pek çok beytine *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'de yer verildiği dikkati çekmektedir:

	Nüsha	Beyit/ Mısra	
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		1	<i>Gel ey mü'min niçe bu kıl [ü] kâl içre nizâ' eyle</i> <i>Uyanup hâb-ı gafletden cevâbum istimâ' eyle</i>
<i>Menâkıb-ı Şâh Habîb</i>	K	33	<i>Gel ey mü'min yiter bu kıl ü kâl içre nizâ' eyle</i> <i>Gözün aç h̃ âb-ı gafletden kelâmım istimâ' eyle</i>
	M	33	<i>Gel ey mü'min yiter bu kıl ü kâl itdün nizâ' itme</i> <i>Gözün aç h̃ âb-ı gafletden rızâdan imtinâ' itme</i>
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		3	<i>Rivâyet kıldı bu tarz ile bir merd-i sühan-perver</i> <i>Ki nakl itmişler anı tâ zemân-ı hirmen-i gevher</i>
<i>Menâkıb-ı Şâh Habîb</i>	K	34	<i>Rivâyet itdi bu tarz ile bir merd-i sühan-perver</i> <i>Nişâr itmiş yem-i hikmetden ihrâc ile gevherler</i>
	M	34	<i>Rivâyet itdi bu tarz üzre bir merd-i sühan-perver</i> <i>Nişâr itmiş yem-i hikmetden ihrâc ile gevherler</i>
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		4	<i>Sahîh ahbâr ile bunda ki aslâ iftirâ yokdur</i> <i>Velî bu nazm-ı güftârum Havâric bağrına okdur</i>
<i>Menâkıb-ı Şâh Habîb</i>	K	47	<i>Dimişdir şihhatinde bu kelâmın iftirâ yokdur</i> <i>Velâkin nazm-ı güftârim havâric bağrına okdur</i>
	M	47	<i>Dimişdir bu kelâmın şihhatinde iftirâ yokdur</i> <i>Velâkin nazm-ı güftârim havâric bağrına okdur</i>
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		5	<i>Didiler var idi ol şehri- Çîn'ün bir şehinşâhu</i> <i>Götürmüş adl ile halkun dilinden nâle vü âhu</i>
<i>Menâkıb-ı Şâh Habîb</i>	K	38	<i>Didiler var idi evvel zemânda bir şehen-şâhî</i> <i>Götürmüş 'adl ile halkın dilinden nâle vü âhu</i>
	M	38	<i>Didiler var idi evvel zemânda bir şehen-şâhî</i> <i>Götürmüş 'adl ile halkın dilinden nâle vü âhu</i>
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		6	<i>Be-gâyet hadden efzûn idi anun asker ü mâli</i> <i>Zebûn eyler idi rezm içre zûrî Rüstem ü Zâl'i</i>
<i>Menâkıb-ı Şâh Habîb</i>	K	48	<i>O rütbe vefret üzreydi o şahın 'asker [ü] mâli</i> <i>Zebûn eylerdi yek müştiyle birden Rüstem ü Zâlî</i>
	M	48	<i>O rütbe vefret üzreydi o şahın 'asker ü mâli</i> <i>Zebûn eylerdi yek müştiyle birden Rüstem ü Zâlî</i>
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		7	<i>Ana virmişdi Hak lutf ile bir ferzend-i nîk-ahter</i> <i>Kadi seroi lebi la'l ü perî-peyker melek-manzar</i>
<i>Menâkıb-ı Şâh Habîb</i>	K	49	<i>Aña virmişdi Hâk lutfıyla bir ferzend-i sa'd-ahter</i> <i>Kemâl-i hüsn ile güyâ perî-peyker melek-manzar</i>

	M	49	Aña virmişdi luftıyla Hüdâ ferzend-i sa'd-ahter Kemâl-i hüsn ile güyâ perî-peyker melek-manzar
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		9	<i>Velî gitmişdi elden ihtiyârı pîr-veş'çün</i> <i>Hilâle dönmüş idi kâmeti ol hûr-ı meh-veş'çün</i>
Menâkıb-ı Şâh Habîb	K	60	Görince ihtiyârı gitdi elden mâh-ı devrânı Hilâle döndi derd-i hasretiyle cism-i süzânı
	M	60	Görince gitdi elden ihtiyârı mâh-ı devrânı Hilâle döndi derd-i hasretiyle cism-i süzânı
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		10	<i>Meger görmüşdi hâb içre ki ol âşüfte vü hayrân</i> <i>Hitâ sultânınınun kasrında bir kız eylerdi cevân²²</i>
Menâkıb-ı Şâh Habîb	K	54 57b	Menâmında görüp bir gice ol ferzend-i sultânî Haṭâ sultânınıñ düşizesin ber-vech-i rûhânî İder tāvüs-ı kudsiler gibi kaşr içre cevlanî
	M	54 57b	Menâmında görüp bir gice ol ferzend-i sultânî Haṭâ sultânınıñ düşizesin ber-vech-i rûhânî İder tāvüs-ı kudsiler gibi kaşr içre cevlanî
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		11	<i>Ne kız kim Mâh [ü] Hâver olmuş idi hüsnine mâ'il</i> <i>Anı görse idi Behrâm ideydi aklını zâ'il</i>
Menâkıb-ı Şâh Habîb	K	63	Olurdı mihr ü meh görmüş olaydı hüsnine mâ'il İderdi hayretinden belki Behrâm 'aqlını zâ'il
	M	63	Olurdı mihr ü meh görmüş olaydı hüsnine mâ'il İderdi hayretinden belki Behrâm 'aqlını zâ'il
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		12	<i>Buyurmuşdi mekânı rif'atiyle ol Süreyyâ'ya</i> <i>Nitekim ta'n iderdi sûreti Mirrîh [ü] Zehrâ'ya</i>
Menâkıb-ı Şâh Habîb	K	58	Ser-i iclâli irmiş hüsn ile tāk-ı Süreyyâya Fürüg-ı tal'atı irmişdi Mirrîh ile Zehrâya
	M	58	Ser-i iclâli irmiş hüsn ile tāk-ı Süreyyâya Fürüg-ı tal'atı irmişdi Mirrîh ile Zehrâya
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		13	<i>Velâkin altı aylık yol idi mâbeyni ol şehriin</i> <i>Gehî deryâ gehî sahrâ ki haddi yok durur dehrün</i>
Menâkıb-ı Şâh Habîb	K	70	Biriniñ kişveri mülk-i Haṭâdır semt-i cânâne Habîbiñ kişveri şeş mâhe rehdir gayrı kervâna
	M	70	Biriniñ kişveri mülk-i Haṭâ kim semt-i cânâne Habîbiñ taht-gâhı altı aylık yol[dı] kervâna
<i>Menkabet-i Penc Keşfî</i>		15	<i>Görüp ferzendiniin ahvâlini çün ol şeh-i kişver</i> <i>Revân oldı ki beş keşfî anunla cümle pür-geöher</i>

²² Mısırada vezin bozuktur.

Menâkıb-ı Şâh Habîb	K	114 127b	Görüp ferzendiniñ aḥvâlini dîger şeh-i kişver Tedârük itdi esbâb-ı sefer maḥdûma hem reh-ber Müheyyâ eyledi deryâya beş kalyon erkenden
	M	114a 126b 127b	Görüp ferzendiniñ aḥvâlini dîger şeh-i kişver Tedârük itdi esbâb-ı sefer maḥdûma hem reh-ber Müheyyâ eyledi deryâya beş kalyon-ı pür-yelken ²³

Tablodaki örnek beyitler incelendiğinde görüleceği üzere, beyitler arasındaki benzerlik oranı değişiklik göstermektedir. Bazı beyitler büyük oranda aslına uygun olarak korunurken bazı beyitlerin benzerlik oranı daha azdır. Kaynak metindeki kimi beyitlerin, Hasîb'in yeniden yazdığı metinde birden fazla beyitle ya da farklı beyitlerin mısralarıyla benzeştikleri dikkati çekmektedir. Bu durum, Hasîb'in -yukarıda da değinildiği üzere- Şeyhoğlu'nun sözü kısa tutma hususunda aşırıya gittiği eleştirisiyle uyumludur.

Kaynak metinle doğrudan göndermelerle bağlantılar kuran Hasîb'in bazı beyitlerde doğrudan Şeyhoğlu'na yaptığı atıflarla anlatının doğruluğuna vurgu yapması da dikkati çekmektedir. Bu bağlamda Hasîb, Şeyhoğlu'nun Haricîlerin bağına saplanacak bir ok olarak tanımladığı menkıbenin doğruluğunda şüphe olmadığını söylediğini ve bu iddiasını sahih hadislerle ispat ettiğini belirtmiştir:

Eḥādîş-i şaḥîḥayla şübütın eyleyüp da'vâ
İder Şeyḥ-oğlı nazm-ı gevherinde vaşfını ıtrâ (46. beyit)

Dimişdir bu kelâmın şıḥhatinde iftirâ yokdur
Velâkin nazm-ı güftârim ḥavâric bağına oğdur (47. beyit)

Hasîb, bazı beyitlerde sanki Şeyhoğlu'nu muhatap alan bir edayla metne onun mısralarını aktararak cevap veren bir tutum içindedir:

Menkabet-i Penc Keşfî	1	<i>Gel ey mü'min niçe bu kâl [ü] kâl içre nizâ' eyle Uyanup ḥâb-ı gaflerden cevâbum istimâ' eyle</i>
Menâkıb-ı Şâh Habîb	534	Bu emr-i mu'cibiñ münkirleri olmağla dünyâda Gel ey mü'min ḥiṭâbıyla bidâyet itdi Şeyḥ-zâde
Menkabet-i Penc Keşfî	85	<i>Yüri Şeyhoğlı ey dil kim mekânun kûh-ı Kâf eyle Alî'nün fazlına cân ü gönülden i'tirâf eyle</i>
Menâkıb-ı Şâh Habîb	548	Yüri Şeyḥ-oğlı şimden soñra câyıñ kûh-ı Kâf itdiñ 'Aliyyü'l-Murtażâ vaşfıyla ḳadriñ i'tirâf itdiñ

Menâkıb-ı Şâh Habîb ile kaynak metin arasında bu ilişkilerin ve benzerliklerin yanı sıra bazı farklılıkların da bulunduğu dikkati çekmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hasîb, metni genişletmek adına olayın ayrıntılarına yer vermesi noktasında kaynak metinden farklılaşmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere, kaynak metnin şairi Şeyhoğlu'nu sözü

²³ M nüshasında hikâyeye şehzadenin hâlini gören anne babasının nasihatlerini de ihtiva eden 12 beyit (115-126. beyitler) eklenmiştir.

kısa tuttuğu için eleştiren Hasib, olay ve mekân tasvirlerini genişletip detaylandırarak *Menkabet-i Penc Keştî*'de 85 beyitte anlatılmış olan manzumeyi 614 beyit uzunluğuna ulaştırmıştır.

2. Her iki metinde de Hz. Ali ve Hz. Peygamber anlatılmakla birlikte kaynak metinde Hz. Ali'nin, *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'de ise Hz. Peygamber'in daha ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

3. Şehzade ile birlikte deniz yolculuğuna çıkan insanların sayısı iki eserde farklıdır. Bunlar *Menkabet-i Penc Keştî*'de bir milyon beş yüz bin kişi (üç kerre beş yüz bin) iken *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'de ise bin beş yüz kişidir.

4. Denizde batan gemilerdeki insanların ve malların ne kadarının Hz. Ali tarafından kurtarıldığına dair bilgiler de farklılık göstermektedir. *Menkabet-i Penc Keştî*'de malların yanı sıra içindeki insanların tümü kurtulmuş, *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'de ise malların hepsi kurtulurken insanların bazıları canlanamamıştır.

5. Eserlerde kahramanların isimlerinin verilmesi noktasında da bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. *Menkabet-i Penc Keştî*'de Hz. Muhammed, Hz. Ali, Kanber ve Cebrail dışındaki kahramanların adları verilmemiştir. Hasib'in manzumesiyle karşılaştırılırsa iki kıssada kahramanların isimlerinin kullanımı noktasındaki farklılıkları şu şekilde göstermek mümkündür:

	<i>Menkabet-i Penc Keştî</i>	<i>Menâkıb-ı Şâh Habîb</i>
Çin hakanının adı	-	Şâh Habîb
Çin hakanının oğlunun adı	-	-
Hıtâ sultanının adı	-	-
Hıtâ sultanının kızının adı	-	Şemse Bânû ²⁴
Hz. Ali'nin atının adı:	Düldül	Meymûne ²⁵
Balıklar şahının adı:	-	Şâh Mâhî

Nüsha Tavsifi²⁶

K Nüshası

Kütahya Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, nu. 43 Ze 545-9'da yer alan eser, kütüphane kataloğunda "Manzûme" ismiyle "Şeyhzâde, Mü'minzâde Hasib" adına kaydedilmiştir. Bu mecmua, içinde farklı yüzyıllara ait manzum veya mensur birçok metnin yer aldığı karışık içerikli bir derlemedir. Mecmuada -yukarıda alıntılanan notta da görüldüğü üzere- Mü'minzâde Hasib için "merhum" ifadesinin kullanılmış olması öncelikle nüshanın en erken Hasib'in ölüm tarihi olan 1752-53 yılından sonra derlendiğini düşündürmekteyse de fihristte mecmuanın 111. sayfasında yer aldığı belirtilen Hakkî-i Erzurûmî (ö. 1194/1780)'ye ait "Naşîhat-

²⁴ Bu isim sadece M nüshasında geçmektedir.

²⁵ Manzumede atın ismi bu şekilde geçmekte, Hz. Ali'nin övüldüğü, olay aktarımının yapılmadığı bir beyitte Hz. Ali'den "şâhib-i Düldül" (479. beyit) ifadesiyle söz edilmektedir. Taramalarımızda Hz. Ali'nin Meymûne isimli atı olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır. Sadece bir kaynaktan Hz. Hüseyin'in atının adı "Meymûn" olarak geçmektedir. Bk. <http://burathane.com/arabic/articles/84770> (20.12.2022).

²⁶ Her iki metin de mecmua içinde yer almaktadır. Yazıyı uzatmamak için mecmuaların içerik dökümleri yapılmamış, sadece üzerinde çalıştığımız metinlerle ilgili bilgi verilmiştir.

nâme" bu tarihi daha ileriye götürmektedir²⁷. Mecmuadaki metinlerin hattındaki birlikten, nüshanın tamamının tek bir derleyici tarafından meydana getirildiği de anlaşılmaktadır.

Menâkıb-ı Şâh Habîb bu mecmuanın 55a-67b sayfaları arasına yazılmıştır. Eserin metninden önce, 55a sayfasında mecmua mürettibinin yazdığı şu not yer almaktadır: "Yâ Allâh. İşbu manzûme-i ra'nâyı Şeyh-zâde merhûm te'lîf [ü] taşnîfe şürû' idüp tekmlî müyesser olmamağın Mü'min-zâde Hasîb merhûm temâm itmişdir. Zâtında bir eser-i laîfdir ki mu'cizât-ı Peyğam-beri ve kerâmât-ı 'aliyye-i Cenâb-ı Hayder-i Kerrârı muhtevî olmağın tahtîre rağbet olundu." Söz konusu notta Şeyhzâde'nin kaleme aldığı metnin tamamlanamadığının belirtilmesi de dikkati çekmektedir. Ancak bahse konu olan metin, yukarıda da bahsedildiği üzere, *Menkabet-i Penc Keştî*'dir. Eser üzerine yapılan çalışmada *Menkabet-i Penc Keştî*'nin eksik olmadığı, kısa bir metin olmakla birlikte olay örgüsü bütünlüğü ve şiir kurgusu bakımından tamamlanmış olduğu görülmektedir. Mecmua derleyicisinin *Menkabet-i Penc Keştî*'nin tamamlanmamış olduğu yönündeki ifadesi, Hasîb'in *Menâkıb-ı Şâh Habîb* içerisinde esere yönelik getirdiği eleştirilerden yaptığı bir çıkarım olmalıdır.

Nüshadaki metin, 479 beyitten meydana gelmektedir. Yaprak esasına göre numaralandırılmış olan mecmuada, bu numaralandırmaya göre, 65. yaprağın eksik olduğu anlaşılmaktadır. Diğer sayfalardaki beyit sayılarına bakarak yaklaşık 50 beyitlik bir eksiklik olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim M nüshasıyla yapılan karşılaştırma neticesinde, metnin 469 ile 516. beyitleri arasındaki kısmının bu nüshada bulunmadığı görülmektedir. Nüshada tamamı Farsça olan 8 başlık bulunmaktadır.

M Nüshası

Menâkıb-ı Şâh Habîb'in diğer nüshası ise Mısır Milli Kütüphanesi Kataloğu, Türkçe Yazmalar, mEdebi Türkî 149 numarada Mü'minzâde Ahmed Hasîb Bursevî adına müellif hattı olarak kayıtlı olan *Mecmû'atü Kasâ'id ve Gazeliyyât ve Eş'âr ve Hikâyât*'in²⁸ 84b-96b sayfaları arasında yer almaktadır. Bütün sayfaları cetveli olan ve ilk sayfasında serlevha bulunan eserin metni talik hatla yazılmıştır. Manzumenin yer aldığı ilk sayfada 14 satır bulunurken, diğer sayfalarda ise 22 (1 sayfa), 23 (12 sayfa), 24 (9 sayfa) ve 25 (2 sayfa) satır yer almaktadır. İlk üç sayfanın (84b, 85a, 85b) kenarlarında "Mîrzâzâde Ahmed Neylî, eski Belgrad kadısı Seyyid Mehmed Emîn Efendi, Rumeli Kazaskeri Abdurrahmân Efendi, Rumeli Kazaskeri Mehmed Es'ad ve Lebîb" in yazdığı belirlenen, 2'sinin -yazmanın fotoğraflarının çekim kalitesinin düşük olmasından dolayı okunamadığı için- kime ait olduğu tespit edilemeyen 7 takriz bulunmaktadır. Varaklarda reddâdeler (takip kelimeleri) mevcuttur. Bu kelimelere, metnin olay örgüsünün akışına ve bütünlüğüne bakıldığında yazmada varak eksikliği bulunmadığı görülmektedir. Bu nüshada eserin metni 554 beyitten oluşmaktadır. Metinde tamamı Farsça olan 23 başlık yer almaktadır.

Okunaklı bir hatla kaleme alınan iki nüsha da imla bakımından oldukça düzgün yazılmış, çok az yerde noktaların yazımında hata yapılmıştır. İki nüshada da vasıllar işaretle gösterilmiştir. Daha çok M nüshasında okunamayacağı düşünülen bazı kelimeler harekelenmiştir. Eklerdeki ünlüler yazıda gösterildiği zaman bunların, hareke veya okutucu harf delatiyle büyük oranda düz ünlü ile belirlendiği görülmektedir.

²⁷ Fihristinde de belirtildiği üzere mecmuanın 69. sayfasında şair Vassâf Efendi'ye ait "Menâkıb-ı Şâh Tayyâr ve Hâkân-ı Demergül (?) ez-Hâme-i Vaşşâf Efendi" başlıklı bir manzume mevcuttur. Ancak kaynaklarda yer alan Vassâf mahlaslı şairlerden herhangi birine ait böyle bir esere rastlanmamıştır. Bu nedenle Vassâf'ın kimliğini belirlemek mümkün olamamış, dolayısıyla söz konusu manzume mecmuanın tarihlendirilmesinde kullanılamamıştır.

²⁸ Mecmuanın metni tarafımızdan neşre hazırlanmaktadır.

DEĞERLENDİRME

1. Bursalı Hasib'in kaleme aldığı *Menâkıb-ı Şâh Habîb* Şeyhoğlu'nun yeniden yazım örneği olan *Menkabet-i Penc Keştî*'sinin yeniden yazımıdır. Bunun yanı sıra eldeki nüshalar arasındaki farklılıkların, Hasib'in kendi metnini de iki kez yazdığını gösterdiğini vurgulamak gerekir.

2. Şeyhoğlu'nun ve dolayısıyla Hasib'in de manzumesinde bu hikâyenin alındığı ana metne ilişkin açık bir gönderme yoktur. Ayrıca yapılan araştırmalarda böyle bir Hz. Ali menkıbesi de tespit edilememiştir. Kurgunun klasik aşk hikâyelerine benzemesi sebebiyle *Menkabet-i Penc Keştî* üzerine yapılan incelemede manzume ile *Gül-Senûber* adlı hikâyenin örtüştüğü belirlenmiştir.

3. Şeyhoğlu, bir aşk hikâyesini neredeyse tüm ayrıntılardan arındırıp Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi metne yerleştirmiş ve onu, özellikle Hz. Ali'nin kerametlerinin ve Alevî inancının Hz. Ali'ye ilişkin kimi kabullerinin yer aldığı bir anlatıya dönüştürmüştür. Şeyhoğlu'nun yazdığını beğenmeyip, hikâyeyi yeniden nazma çeken Hasib ise manzumede Hz. Ali'yi de vurgulamakla birlikte Hz. Muhammed'i diğer esere kıyasla daha öne çıkarmıştır. Ayrıca Hasib, metni uzatırken kahramanların isimlerini de vermeyi ihmal etmemiş, Şeyhoğlu metnindeki bu noktada görülen belirsizliği de gidermiştir. Ancak "Habîb, Şemse Bânû" gibi isimlerin hikâyenin geçtiği coğrafya ve kahramanların inançları göz önüne alınırsa tuhaf bir tercih olduğunu da eklemek gerekir.

4. Şeyhoğlu'nun eserinde ön planda olan Hz. Ali'dir. Şair, bir aşk anlatısını Hz. Ali'nin kerametlerini dile getirmek amacıyla düzenlerken konuya uygun olarak da *Menkabet-i Penc Keştî* başlığını seçmiştir. Ancak Hasib'in manzumesinin başlığında Hz. Ali değil şehzadenin babası Habîb'in ismi tercih edilmiş ve eser onun menkıbesi olarak sunulmuştur. Hasib'in yazdığı manzumede Hz. Muhammed daha ön plana çıkarılmış olsa da sonuçta bu da Hz. Ali'nin kerametlerinin anlatıldığı bir hikâyedir. Şehzadenin babası Habîb'in bu metne isim olarak seçilmesi bu noktada şairin ilginç bir tercihi olarak okurun karşısında durmaktadır. "Habîb" kelimesinin Hz. Muhammed'le bağlantısı düşünülürse şairin bu tercihindeki amacın böyle bir çağrışım alanı oluşturmak olup olmadığı da düşünülmelidir.

5. Alevî inancının Hz. Ali'ye ilişkin kabulleriyle yazılan bir Hz. Ali anlatısı olan *Menkabet-i Penc Keştî* bu niteliği nedeniyle Yemini'nin *Fazilet-nâme-i Cenâb-ı Şâh-ı Vilâyet* adlı eserine dâhil edilmiş olmalıdır. Bu noktada şeyhülislam torunu ve şeyhülislam oğlu olan ve Sünnî İslam'ın en üst düzeydeki temsil makamı özelliğini taşıyan bir aile içinde yetiştiği göz önüne alınırsa Şeyhoğlu Osmân'ın Hz. Ali vurgulu bir manzumeyi niçin kaleme aldığı sorusunun cevabını da aramak gerekir. Elbette bunu net ve kesin bir şekilde cevaplamak mümkün değildir. Ancak dedesi Şeyhülislam Feyzullâh Efendi'nin öldürülmesine giden süreçte dedesine ve halasına yapılan Alevîlik isnadının²⁹ ve ailenin "Seyyid"liğinin (bk. Altunsu 1972: 100-101) şairin bu tercihinde etkisi olabileceği ihtimalinin de gözardı edilmemesi gerekir.

6. Şeyhoğlu'nun eseri üzerine yapılan çalışmada şairin kimliğini kesin olarak belirlemek mümkün olamamıştı. Ancak Hasib'in manzumesi bu soruya kesin ve net bir cevap bulunmasına imkân sağladı. Böylece XVIII. yüzyılın ilk yarısında Bursa ve İstanbul'da yaşamış Şeyhoğlu mahlaslı, dedesi, babası, amcaları şeyhülislam olan Osmân isimli Molla Kırîmî Medresesi'nde müderrislik yapmış bir şairin varlığı tespit edilmiştir. Ancak tezkirelerde bu isimler üzerinden de yaptığımız taramada şaire ilişkin bir bilgi bulunamamıştır. Pek çok nüshası bulunan manzumeden

²⁹ Şeyhoğlu'nun dedesi Şeyhülislam Feyzullâh Efendi Kızılbaş ilan edilmiş ve cenaze alayında papazlara ayin yaptırılmıştır (Altunsu 1972: 100). Feyzullâh Efendi, yaptığı tezviraatla Daltaban Paşa'yı idam ettirince ekâbir ve halk paşanın haksız yere öldürüldüğü düşüncesiyle "Bu Kızılbaş bizim din ve imanımızı değiştirmek, bizzat tahta çıkmak niyetini güdüyor" sözlerini tekrarlamaya ve kurtuluş zamanını beklemeye başlamışlardır. Olayların hemen ardından Şeyhülislam Feyzullâh Efendi'nin kızı Âmine Hanım'ın Kızılbaşlıkla itham edildiği, eşi Nakîbü'l-êsrâf Mahmûd Efendi'nin de aynı ithamla karşı karşıya kalarak öldürülmek istendiği, sonunda "kızılbaş kızı olduğunu anladığı" karısını boşayarak öldürülmekten kurtulduğu (Andreasyan 1960: 49, 52) iddia edilmiştir (bk. Işık 2021: 391-393).

ve onun böylesine meşhur bir aileye mensup olan şairinden tezkirelerin hiç bahsetmemesi de oldukça dikkat çekicidir. Bu durumun, hem şairin dedesinin dönem uleması tarafından sevilmemesi³⁰ hem de kaleme aldığı metnin içeriğiyle ilişkili olması ihtimal dâhilindedir.

7. Yine bu çalışmayla XVIII. yüzyılın önemli şairlerinden Bursalı Mü'minzâde Ahmed Hasîb'in ismi kaynaklarda yer almayan bir mesnevisinin varlığı belirlenmiştir. Bu mesnevinin K nüshasının sonundaki beyitler, şairin söz konusu nüshayı ünlü manzum tarihi *Silkü'l-Le'âl*'i Sultan I. Mahmûd'a sunmak amacıyla giriştiği hâmi arayışına bir vesile yaptığı görülmektedir. Metindeki kimi ifadelerden Hasîb'in *Silkü'l-Le'âl*'in -bugün elimizde bulunan- Fâtih dönemine kadarki kısmını bitirdiği ve bunu sultana takdim etmeye çalıştığı; sultanın beğenip desteklemesi durumunda da devamını yazarak eserini tamamlamak arzusunda olduğu anlaşılmaktadır.

8. Hasîb'in kaynak eserden epeyce uzun olan manzumesi ile Şeyhoğlu'nun daha kısa olan metninin hikâye planı ayrıntılar dışında aynıdır. Şair, muhteva gibi şekil bakımından da diğer esere uyarak mesnevi nazım şeklini ve aruz vezninin mesnevilerde pek de tercih edilmeyen uzun bir kalıbını kullanmıştır. Mesnevilerde sık rastlanmayan bu vezin kalıbının kullanımı, Hasîb'in sadece bu eserinde değil derkenara kayıtlı manzumeyle birlikte toplam 19.727 beyit uzunluğunda olan *Silkü'l-Le'âl*'inde de görülmektedir. Uzun soluklu bu manzum tarihini mesnevi yerine alışılmadık bir biçimde kaside nazım şekli ile kaleme alması şairin, "Hem uzun hem geniş söz söyleyebilirim hem de alışılmışın dışına çıkabilirim." iddiasında olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Hasîb'in *Menâkıb-ı Şâh Habîb*'de Şeyhoğlu'nun manzumesinin kısalığından da onun üslup tercihinden de hoşlanmadığını belirtmesini de onun kendine olan güvenini gösterme şekli olarak yorumlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALTUNSU, Abdülkadir (1972), "Câmiü'r-Riyâseteyn Seyyid Mehmed Fezullah Efendi", *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 98-101.
- ALTUNSU, Abdülkadir (1972), "Fezullah Efendi-zâde Esseyyid Şeyh Mustafa Efendi", *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 127.
- ANDREASYAN, Hrand D. (1960), "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 11/15, 47-64.
- CEMRASİ, Ali Esger (1394), *Gul Senüber Dâstânı (Dâstân-ı Senüber ve Gul Perîzâd be-Zebân-ı Türkî-i Helecî)*, Tahran: İntişârât-ı Tekdiraht.
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih (2016), "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Bağdat'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesine Dair Bir Eser: Şeyh-Oğlu'nun Kitâbu Târîhi Dâri's-Selâm'ı", *Turkish Studies*, 11/6, 31-60.
- IŞIK, Ayhan (2021), "Kızılbaşlıkla İtham Edilen Bir Nakîbü'l-Eşrâf Seyyid Mahmut Efendi'nin Hayatı ve Şeceresi", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, 385-410.
- İNAN, Göker (2021), *Müminzâde Ahmed Hasîb Efendi (ö. 1752-1753), Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân, Manzum Osmanlı Tarihi (1299-1481) (İnceleme-Tenkitli Metin)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.
- İNAN, Göker ve Ramazan Ekinci (2013), "Hasîb, Mü'minzâde Ahmed Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasib-muminzade-ahmed-efendi> (15.08.2022).

³⁰ Uzun süre şeyhülislamlık makamında bulunan Fezullâh Efendi'nin; oğullarını, damatlarını ve bazı akrabalarını ilmiye rütbelerinin en yüksek makamlarına getirmesi ulemaya yüksek ilmiye makamlarının kapılarını kapatmış, bu da büyük bir infiale sebep olmuştur (Uzunçarşılı 2011: 15-16). Bunun üzerine tarihlerde Edirne Vak'ası veya Fezullâh Efendi Vak'ası diye anılan isyan çıkmış ve Şeyhülislam 3 Eylül 1703 tarihinde işkence yapılarak katledilmiştir (Tayşi 1995: 527).

- İPŞİRLİ, Mehmet (2006), "Mustafa Efendi, Feyzullahefendizâde", *İslâm Ansiklopedisi*, (C. XXXI), İstanbul: TDV Yay., 297-298.
- KUT, Günay (1989), Ahmed Hasib Efendi, *İslam Ansiklopedisi*, (C. II), İstanbul: TDV Yay., 87-88.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2011), "Menkabet-i Penc Keşî", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 58, 21-48.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1996), *Devletler ve Hânedanlar - Türkiye (1074-1990)*, (C. II), Ankara: KB Yay.
- TAYŞİ, Mehmet Serhan (1995), "Feyzullah Efendi, Seyyid", *İslâm Ansiklopedisi*, (C. XII), İstanbul: TDV Yay., 527-528.
- TERZİBAŞI, Ata (2013), *Kerkük Şairleri*, (3 cilt), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2011), *Osmanlı Tarihi - Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar*, (C. V), Ankara: TTK Yay.
- YILMAZ, Mehmet (1992), *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Elektronik Kaynaklar:

<http://burathanews.com/arabic/articles/84770> (20.12.2022).

METİN³¹

[K 55b]³² [M 84b]³³

Menâkıb-ı Şâh Habîb ez-Mülûk-i Zemân-ı Fetret ve Şeref-yâbî-i Üdebâ'-i İslâm der-Nezd-i Fahr-i 'Âlem³⁴

Bismillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm ve bihî nesta'in³⁵

[mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün]

- 1 Gel ey kilik-i güher-zây-ı fezâ-yı 'ilm ü 'irfânî
Dür-i nazmıñla leb-rîz eyle aşdâf-ı dil ü cânı
- 2 Güher-senc-i ma'ârif oldıñın 'arz eyle yârâna
Şafâ-baḥş-ı neşâ ol³⁶ ḥâtır-ı aḥbâb-ı devrâna
- 3 Olup sâgar-nümâ-yı meclis-i erbâb-ı cem'iyet
Açılsun gönçe-i ne'sküfte-âsâ gülşen-i şoḥbet
- 4 Mey-i nazmıñla şevk-âver olup bezmi güşâd eyle
O bezme nuḳl olur bir menḳabe nakliyle şâd eyle
- 5 Göñül âyînesin şâf eyle nazmıñla küdüretden
Eḥibbâ güş idüp bulsun³⁷ rehâ meclisde şıḳletden
- 6 Velâkin olmasun lâf u güzâf-ı kışşa-perdâzî
Ne suḥriyye ola nakliñde ne kizb-i süḥan-sâzî
- 7 Vebâli olmaya şîrîn ola güş-ı eḥibbâya
Müşâbih ola nakli kışşa-i Mecnûn u Leylâya

³¹ Her iki nüshadaki sayfa numaraları, yazmalardaki numaralandırmaya göre verilmiştir. Metnin kurulmasında müellif hattı olan M nüshası esas alınmakla birlikte veznin ve anlamın bozulduğu yerlerde K nüshasından da yararlanılmıştır. Mesnevinin metninin yazı çevrimi yapılırken Türkçe kelime ve eklerde harf delaletiyle gösterilmeyen ünlüler büyük ölçüde günümüz Türkçesine yaklaştırılarak okunmuştur. Metinde doğru olmadığı ya da vezni bozduğu düşünülen kelime ve eklerle müdahale edilmiş, yapılan değişiklikler aparatatta gösterilmiştir. Metne vezin ve anlam gereği yapılan eklemeler ise köşeli parantez içinde yazılmış, aparatatta ayrıca verilmemiştir.

³² K nüshasının 55a sayfasında metin hakkında bilgi içeren şu not bulunmaktadır: **Yâ Allâh. İşbu manzûme-i ra'nâyı Şeyh-zâde merḥûm te'lîf [ü] taşnîfe şürü' idüp tekmîli müyesser olmamağın Mü'min-zâde Ḥasîb merḥûm temâm itmişdir. Zâtında bir eşer-i laṭîfdir ki mu'cizât-ı Peyğam-beri ve kerâmât-ı 'aliyye-i Cenâb-ı Ḥayder-i Kerrânî muḥtevi olmağın taḥrîre rağbet olundı.**

³³ K nüshasının fihristinde "Menâkıb-ı Şâh Habîb ez-Mülûk-i Zemân-ı Fetret 55"; M nüshasının fihristinde ise "Ḥikâye-i Ḥabîbü'l-Mesîḥ ki ez-Mülûk-i Naşârâ der-Nezd-i Sulṭân-ı Enbiyâ be-Şeref-i İslâm Teşerrûf Yâft 'aded-i evrâk 13" yazılıdır.

³⁴ Menâkıb-ı Şâh Habîb ez-Mülûk-i Zemân-ı Fetret ve Şeref-yâbî-i Üdebâ'-i İslâm der-Nezd-i Fahr-i 'Âlem: Ḥikâye-i Ḥabîbü'l-Mesîḥ ki ez-Mülûk-i Naşârâ der-Nezd-i Sulṭân-ı Enbiyâ be-Şeref-i İslâm Teşerrûf Yâft 'aded-i evrâk 13, M Zahriye.

³⁵ Bismillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm ve bihî nesta'in: -K.

Metinde "nesta'in" olarak okuduğumuz kelime nüshada "نستی" şeklinde yazılmıştır.

³⁶ ol: -M

³⁷ bulsun: olsun, M.

- 8 Ola 'ibret-nümâ-yı aşdıķā çün Vâmıķ u 'Azrâ
Beşîr ola vişâli olalar şādân ser-tâ-pâ
- 9 Naşâ'ih münderic olmağla yârân intifâ' itsün
Şimâh-ı cân ile naql itdigiñde istimâ' itsün
- 10 Ya târih-i selefden yâ siyerden naql-i şihhatle
Ya aķtâb-ı ümemden naql ola 'ilm ü dirâyetle
- 11 Meğâzî-i Resûlullâh ola yâ ğazve-i aşhâb
Ziyâde hazz iderdi naqlile ser-tâ-ķadem aħbâb
- 12 Olursa mu'cizâtından Cenâb-ı Şâh-ı 'Adnânıñ
Olurdi ķurta-i ğuş-ı ķabûli cümle yârânıñ
- 13 Egerçi kışsa-i şeh-zâde-i Sulţân Habîbâyı
Muķaddem nazm idüp bir Şeyh-zâde nazm-ı zîbâyî
- 14 Çeküp silk-i beyâna yâdigâr itmişdi aħbâba
Muvaffak olmamış nazmında ğüyâ genc-i nâ-yâba
- [M 85a]
- 15 Seniñ ey hâme-i mu'ciz-edâ reftâr-ı ğüftârıñ
Olurdi dil-pesendi ehl-i isti'dâd u ebrârıñ
- 16 Olurdi her kelâmıñ nazm ile bir dürre-i ğaltân
Ĝalaķ-ğü olmasa naql eyledikde kışsa-perdâzân
- 17 Düşerse menķabet-ĥân ağzına nazmıñ selâsetle³⁸
Selâfin ü mülûke naql iderlerdi selâmetle³⁹
- 18 Olurdi aşdıķâya bir müzekkir va'z u tezkîri
Hevesnâk eyler idi istimâ'a genc ile⁴⁰ pîri
- 19 Meşûbât-ı cezîli der-ķafâ olmağla yârânı⁴¹
Simâh-ı cân ile diñletdirirdi menķabet-ĥânı
- 20 Añıldıkça huşûşâ mesned-i *levlâk*⁴² sulţânı
Ĝabîb-i ekremiñ mezkûr olınca nâm-ı zî-şânı

³⁸ selâsetle: selâmetle, K.

³⁹ selâmetle: selâsetle, K.

⁴⁰ ile: ü, M.

⁴¹ yârânı: yârâna, M.

⁴² "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım." (Kudsî hadis) (Yılmaz, 1992: 113).

[K 56a]

- 21 Muḥammed Muştafā Maḥmūd u Aḥmed ismini her bār
İder elbette naql-i kışşada nâkil olan tekrār
- 22⁴³ Virir gül-ḳand-ı zikri kām-ı cāna şevḳ-ı tekrārī
Maḥaldır gūş iden aşḫāb-ı cürme luṭf-ı Ğaffārī
- 23 Añıldıkça taḥıyyāt u şalāt itdikçe ḥuzẓārī
Olurdu⁴⁴ cānib-i Ḥaḳdan o bezmiñ feyz-i envārı
- 24 Ḥuşūşā ibni ‘ammu Ḥazret-i Kerrār-ı ‘ālī-şān
‘Aliyy ibni⁴⁵ Ebī Ṭalib cenāb-ı vālid-i sulṭān
- 25 Mübāşir ola emre cānib-i Şāh-ı Risāletden
Ne gevherler nişāritse gerek deryā-yı ḥikmetden
- 26 Bu vech üzre rivāyet eylemekle rāvī-i aḥbār
Anı nazm eyledi ol **Şeyḫ-zāde** naql ider her bār
- 27 Kemīne nāzımıñ ya‘nī **Ḥasīb**-i pāk-güftārıñ
Ḳafā-dārı olup **Şeyḫ-oğlı** gibi⁴⁶ şāf-eṭvārıñ
- 28 Me‘ālī gerçi birdir līk elfāzı⁴⁷ muğāyirdir
Faḳīriñ nazmı gevher ise anıñ dürr-i fāḫirdir
- 29 Biraz ḳaşr eyleyüp nazmında izḫār-ı ḳuşūr itmiş
Bıraḳmış ṭavr-ı maṭbū‘ı reh-i nā-refteye gitmiş
- 30 İdüp bī-çāre gāhī mevzī‘-i icāzda ıṭnāb
Anıñ-çün olmamış beyne‘l-eḫıbbā nazmı şöhret-yāb
- 31 Tekellüf eylemiş Türkī edāda semt-i Tāzīye
Ḥaḳīḳat ma‘berinden meyl idüp rāh-ı mecāzīye
- 32 Muḥāṭab eyleyüp bir mü‘mini bed‘-i kelāmında
Murād itmek gerek nefsi⁴⁸ kelāmı ihtitāmında

⁴³ Bu beyit K nüshasında yoktur.

⁴⁴ Olurdu: Bulurdu, M.

⁴⁵ ibni: bin, M.

⁴⁶ Ḳafā-dārı olup Şeyhoğlı gibi: Dür-i nazmı ḳafā-dārı olup ol, M.

⁴⁷ elfāzı: tanzīmi, M.

⁴⁸ nefsi: nefsin, M.

- Evvel-i Nazm-ı Şeyh-zâde 'Aleyhi'r-rahmetü**⁴⁹
- 33 Gel ey mü'min yiter bu kı̄l ü kı̄l içre⁵⁰ nizâ' itme⁵¹
Gözün aç h̄'âb-ı ğafletden rızâdan imtinâ' itme⁵²
- 34 Rivâyet itdi bu tarz üzere⁵³ bir merd-i sühan-perver
Nişâr itmiş yem-i hikmetden ihrâc ile gevherler
- 35 Ne gevher her⁵⁴ biri tâc-ı mülûke zîb ü zîverdir
Selâtin-i haķikât cânı ile bes⁵⁵ber-â-berdir
- 36 Çıkarmış anı ğavvâş-ı hüner deryâ-yı hikmetden
Anı silkü'l-le'âl-i nazm idüp baħr-i⁵⁶ sa'âdetden
- 37 Ledün aşdâfınıñ dürri olup her biri deryâda
Kimi süfte kimi nâ-süfte idi lafz u ma'nâda
- 38 Didiler var idi evvel zemânda bir şehen-şâhî
Götürmiş 'adl ile halkıñ dilinden nâle vü âhı
- [M 85b]**
- 39 **Habîb** ismiyle şöret-yâb idi ol dâver-i 'âlem
Ferîdü'l-'aşr idi 'adliyle ol şâh-ı kerem-tev'em
- 40 Seħâda Hâtem-i Tay defterin tayy itmiş⁵⁷ 'âlemden
'Ağda Bermekiye ğâlib idi vaz'⁵⁸ müstaħsen
- 41⁵⁹ Unutdurmuş idi Nüşîrevândan 'adl ü inşâfı
Derünü belki mir'ât-ı Sikenderden daħı şâfî
- [K 56b]**
- 42 Şerefmend olmamışdı zâhiren ol şâh-ı gevher-zâd
Velâkin fıtratında var idi İslâma⁶⁰ isti'dâd

⁴⁹ Evvel-i Nazm-ı Şeyh-zâde 'Aleyhi'r-rahmetü: -M.

⁵⁰ içre: itdiñ, M.

⁵¹ itme: eyle, K.

⁵² rızâdan imtinâ' itme: kelâmum istimâ' eyle, K.

⁵³ üzere: ile, K

⁵⁴ her: -K.

⁵⁵ haķikât cânı ile bes: diliñ yanında cân ile, K.

⁵⁶ baħr-i: kân-ı, K.

⁵⁷ itmiş: itdi, K.

⁵⁸ vaz': vaz'-ı, K.

⁵⁹ M nüshasında 41 ile 42. beyitler yer deĝiştirmiştir.

⁶⁰ Velâkin fıtratında var idi İslâma: Velâkin var idi fıtratda İslâm üzere, M.

- 43 Saña bir mu‘cize naql ideyim Şâh-ı Velâyetden
Sipihri-i ‘izzetiñ hurşîdi ol mâh-ı sa‘âdetden
- 44 Hemân bir nebzedir ol fahr-i ‘âlem mu‘cizâtından
Müberhendir rivâyât-ı şahîhâyla ruvâtından
- 45 Hızır-ves zinde-dâr ol nûş idüp âb-ı hayâtından⁶¹
Resûl-i Ekremi yâd eyle bul feyzi şalâtından
- 46 Ehâdîs-i şahîhâyla sübûtın eyleyüp da‘vâ
İder Şeyh-oğlı nazm-ı gevherinde vaşfını ıtrâ
- 47 Dimişdir bu kelâmıñ şihhatinde⁶² iftirâ yokdur
Velâkin nazm-ı güftârım havâric bağrına⁶³ oğdur
- 48 O rütbe vefret⁶⁴ üzreydi o şâhıñ ‘asker ü mâlı
Zebûn eylerdi yek müştiyle birden Rüstem ü Zâli
- 49 Aña virmişdi Haq luţfiyla bir⁶⁵ ferzend-i sa‘d-ahter
Kemâl-i hüsn ile güyâ perî-peyker melek-manzar
- 50 Kad-i bälâsı güyâ serv idi bâğ-ı leţâfetde
Tenäsüble iderdi ğıbta havrâ⁶⁶ belki cennetde
- 51 Leb-i la‘lîniñ⁶⁷ âvâzesi gitmiş Bedeşşâna
Ruḥ-ı rengîni virmiş tâbı güyâ la‘l ü⁶⁸ mercâna
- 52 Eger Yûsuf göreydi hüsnini bir kerre ru’yâda
Getürmezdi Züleyhânıñ cemâl ü hüsnini⁶⁹ yâda
- 53 Şurûṭ-ı hüsn ile maḥbûb idi ol şüh-ı müsteşnâ⁷⁰
Ki biñden birini vaşf idemezdi hâme-i güyâ⁷¹

⁶¹ hayâtından: hayvânından, K.

⁶² bu kelâmıñ şihhatinde: şihhatinde bu kelâmıñ, K.

⁶³ K nüshasında kelime önce “bağrına” yazılmış, sonra sayfa kenarında “bağrına” şeklinde düzeltilmiştir.

⁶⁴ vefret: *وَفْرَت*, K.

⁶⁵ Haq luţfiyla bir: luţfiyla Hudâ, M.

⁶⁶ havrâ: hürâ, K.

⁶⁷ la‘lîniñ: *لعلني*, K.

⁶⁸ tâbı güyâ la‘l ü: ola belki feyzi, K.

⁶⁹ Züleyhânıñ cemâl ü hüsnini: Züleyhâ-yı cemâli hüsn ile, K.

⁷⁰ maḥbûb idi ol şüh-ı müsteşnâ: meşrûṭ idi ol şühüñ evşâfi, K.

⁷¹ hâme-i güyâ: belki vaşşâfi, K.

- 54 Menâmında görüp bir gice ol ferzend-i sulţânî
 Hâţâ sulţânınıñ dūşizesin ber-vech-i rûhânî
- 55 Degil dūşîze bir hūrşîd-i enver mâh-peykerler
 Leţâfetde aña nisbetle gūyâ zerre-i kemter
- 56 Görür ru'yâda ol hūrşîd-i hüsni kaçr-ı bâlâda
 Nazîrin görmemişdi çeşm-i âdem belki havrâda⁷²
- 57 Sipih-r-i behcet üzre gördi ol hūrşîd-i tâbânı
 İder tāvūs-ı kudsiler gibi kaçr içre cevlanı
- 58 Ser-i iclâli irmiş hüsni ile tāk-ı Süreyyâya
 Fürûğ-ı tal'atı irmişdi Mirrîh ile Zehrâya
- 59⁷³ Anıñ da ittifâkâ Şemse idi nâm-ı dil-cūsı
 Kâmer-veş var idi 'uşşâk-ı şeydâsında yâ hūsı
- 60 Görince gitdi elden ihtiyârı⁷⁴ mâh-ı devrânı
 Hilâle döndi derd-i hasretiyle cism-i sūzânı
- 61 Nihâl-i kâmeti mevzûn iken hasretle⁷⁵ çeng oldı
 Vücûd-ı nâ-tüvânı şanki âmâc-ı hadeng oldı
- 62⁷⁶ O rütbe hüsni ile mümtâz idi ol âfet-i devrân
 Hâţâ olmasa dirdim hūr-ı Rıdvânîdir ol fettân
- 63⁷⁷ Olurdı mihr ü meh görmüş olaydı hüsniine mâ'il
 İderdi hayretinden belki Behrâm 'aqlını zâ'il
- 64⁷⁸ Düşinde 'aşîk ola birbirine iki şeh-zâde
 Zuhûr etse gerek sırr-ı İlâhî bu mu'ammâda
- [M 86a]**
- 65 Şarardı giryeden şeh-zâdeniñ gül-berg-i ruhsârı
 Semûm esmekle bâğ-ı hüsniine şolmuşdı ezhârı

⁷² havrâda: me'vâda, K.

⁷³ M nüshasında sayfa kenarına yazılan bu beyit K nüshasında yoktur.

⁷⁴ gitdi elden ihtiyârı: ihtiyârı gitdi elden, K.

⁷⁵ kâmeti mevzûn iken hasretle: kâmet-i mevzûnı gündün güne, M.

⁷⁶ Bu beyit K nüshasında yoktur.

⁷⁷ Beyit K nüshasında 58. beytin sonuna konan bir işaret delaletiyle sayfa kenarına yazılmıştır.

⁷⁸ Bu beyit K nüshasında yoktur.

- 66 Yirinden kopmadık bir gönçe-i nev-ḥiz iken āḥir
Kopardı gülbününden dest-i hicrān ile bir kāfir
- 67 Olup bir kāfir-i ḥüsnüñ esir-i bend-i sevdāsı
Hevā-yı kāküli kıldı anı Mecnün-ı Leylāsı
- [K 57a]
- 68 Uşul ile düşürdi şan Firengi Çin-i hicrāna
Ne çenberden geçirdi n'ışledi ol⁷⁹ şüh-ı devrāna
- 69 Şeref-yāb olmamışdı devlet-i İslām ile ol dem
İki sulṭān-ı Dārā-ḥaşmet ol Keyḥusrev-i⁸⁰ ekrem
- 70 Biriniñ kişveri mülk-i Ḥaṭā kim⁸¹ semt-i cānāne
Ḥabībiñ taḥt-gāhı altı aylık yol[dı]⁸² kervāna⁸³
- 71 El irmez güci⁸⁴ yitmez n'ışlesin bī-çāre 'aşık āh
Refākat idemezdi sāyesinden ğayrı bir hem-rāh
- 72 Biraz ketm itdi babasından ol esrār-ı ru'yāyı
Gezerdi serserī Mecnün-şifat isterdi⁸⁵ Leylāyı
- 73 Temāşā eylemişdi 'aşk ile kūh u beyābānı
Kātı şirīn olurdu dinse aña⁸⁶ Vāmık-ı şānī
- 74 Unutdurmuşdı⁸⁷ nām-ı 'aşkı Şirīn ile Ferhāda
Bu ifrāt-ı maḥabbet yoğ idi Mecnün u Leylāda
- 75 Añup Leylā-yı ḥüsni derdmend ferzend ağlardı
Enīnin güş iden aḥbābınıñ bağrını dağlardı
- 76 Yüzin ḥāk-i temennāya koyup bī-çāre şeh-zāde
Tulū'-ı fecre dek āh eyledi⁸⁸ şahrā vü deryāda

⁷⁹ ol: bir, K.

⁸⁰ ḥaşmet ol Keyḥusrev-i: menḳabet Cem-ḥaşmet, K.

⁸¹ Ḥaṭā kim: Ḥaṭādır, K.

⁸² taḥt-gāhı altı aylık yol: kişveri şeş māhe rehdır ğayrı, K.

⁸³ K nüshasında bu kelime önce "cānāne" yazılmış, sonra sayfa kenarında "kervāna" şeklinde düzeltilmiştir.

⁸⁴ güci: güç de, K.

⁸⁵ isterdi: ister o, M.

⁸⁶ dinse aña: nāmı olsa, K.

⁸⁷ Unutdurmuşdı: "نشد", K.

⁸⁸ eyledi: eyleyüp, K.

77 Tefeccür eyleyen eşk-i dü çeşmi hâk-i ğabrâyı
Reh-i maĥbûbeye yol yol idüp ağlayı ağlayı

78 Tedeyyün üzre idi⁸⁹ İsevî dîniyle babası
Ĥabîbe ittibâ' itmekle ferzend-i dil-ârâsı

79 Sücüd itdikde âyîn-i Mesîhî üzre ferzendi
Gelürler ħaldırırıldı o maĥbûb-ı şerefmeni

Der-Münâcât-ı Ferzend be-Der-gâh-ı Ĥudâ ve Sipâriş-i Selâm be-Bâd-ı Şabâ be-Küy-ı Cânâne⁹⁰

80 Şabâya yalvarırdı dâ'imâ vaĥt-i seĥerlerde
Lisân-ı ĥâl ile dirdi seniñ-çün çünki yoĥ perde

81 Varırsañ küy-ı yâre şıdĥ ile⁹¹ benden selâm eyle
Derûnum yarasına merhem iste iltiyâm eyle

82 Beni dîvâne-i zencîr iden zülf-i muĥarrâsı
Ne çenberden geçirdi ben za'îfi fikr-i sevdâsı

83 Baña deryûze ĥıl ol kâkül-i müşkînden bir mü
Beni ta'îr ider zîrâ o târ-ı zülf-i 'anber-bû

84 Firâşında eger der-ĥâb ise farĥ-ı ĥumârından
Toĥunma zülfine muĥber olur geç reh-güzârından

85 Nezâketle⁹² peyâm almaĥ olursa çeşm ü ebrûdan
Ĥazer ĥıl sen daĥı bî-çâre ol düzd-i⁹³ sühân-gûdan

86 Eli boş gitme ey bâd-ı seĥer küy-ı dil-ârâya
Dil-i şad-pâremi benden ilet ol serv-i bâlâya

[M 86b]

87 Şikeste beste ithâf eyle benden⁹⁴ târ-ı ĥisûya
Ne ĥüne gördüñ ise söyle ol şüh-ı melek-ĥûya

88 Eger 'ayb-ı dili gördükde redd eylerse cânânım
Dili dilim dilim dilmek anıdır söyle sulţânım

⁸⁹ üzre idi: eylemişdi, K.

⁹⁰ Der-Münâcât-ı Ferzend be-Der-gâh-ı Ĥudâ ve Sipâriş-i Selâm be-Bâd-ı Şabâ be-Küy-ı Cânâne: İrsâl-i Şabâ ve Sipâriş-i Selâm u Du'â be-Cânib-i Dil-ârâ, K.

⁹¹ şıdĥ ile: yârime, K.

⁹² nezâketle: نَزَاكَةً, K.

⁹³ düzd-i: çeşm-i, K.

⁹⁴ benden: bend it, K.

- 89 Cināyet anlarındır kıymetin irsāl itsünler
Şorarlarsa bahāsın⁹⁵ ‘ayb ile iqbāl⁹⁶ itsünler
[K 57b]
Sipāriş-i Selām be-Vesāţet-i⁹⁷ Māh-ı Şeb-ārā
- 90 Leyālīde gehī encüm-şümār olurdu şeh-zāde
Çapılmağla o meh bir neyyir-i hüsn-i Hūdā-dāda
- 91 Felekden ğayrı başı üzre hiç bir⁹⁸ ferd dönmezdi
Derūnı āteşi hicrān ile⁹⁹ bir gice sönmezdi
- 92 Faķīre baht-ı dūnı ʔālī^c-i vārūnı cevritdi
Sipihriñ vaz^c-ı nā-hemvārı¹⁰⁰ ğayrı gūne devritdi
- 93 Şeb-i meh-tābda geh leyle-i zalmāda bī-çāre
Muḥāţab eyleyüp māh-ı münīri başladı¹⁰¹ zāra
- 94 Lisān-ı ḥāl ile māha daḥı ‘arz-ı niyāz itdi
Der-i Mevlā-yı bī-enbāza ḥācāt-ı dırāz itdi
- 95 Ḥiţāb eylerdi māha dirdi ey muşbāḥ-ı nūrānī
Sipihri-ı evveliñ nebrāsı şem^c-i bezm-i Rabbānī¹⁰²
- 96 Seniñ devr-i menāzil zātūña¹⁰³ olmağla māhiyyet
Temāşā eylemek āfāķı oldı saña ḥāşiyet¹⁰⁴
- 97¹⁰⁵ Çerāğ-ı bī-kesān nūr-ı siyeh-kārān-ı ‘ālemsin
Zalām-ı ḥasrete düşmüşlere her gice hem-demsin
- 98 Ay aydın gün daḥı besbellü gūyā ey ziyā-ḫiţrat
Ḥisāb olmaz mı rüşen ‘āşık-ı nālāna bī-minnet

⁹⁵ Şorarlarsa bahāsın: Şorarsa kıymetin, K.

⁹⁶ iqbāl: istiqbāl, K.

⁹⁷ Vesāţet-i: -K.

⁹⁸ bir: -K.

⁹⁹ āteşi hicrān ile: hecr ile külḥan olup, K.

¹⁰⁰ vaz^c-ı nā-hemvārı: vaz^cı ma’lūm idi, K.

¹⁰¹ başladı: başlayup, K.

¹⁰² şem^c-i bezm-i Rabbānī: nūr-ı evvele şānī, K.

¹⁰³ zātūña: , M.

¹⁰⁴ saña ḥāşiyet: ḫiţrat-ı kudret, K.

¹⁰⁵ 97 ve 98. beyitler K nüshasında yoktur.

- 99 Yoluñ elbet düşer ol mihr-i evc-i¹⁰⁶ hüsni-sîmâya
Doğarsın küy-ı yâr üzre varup ol reşk-i havrâya¹⁰⁷
- 100 O meh-ruhsâra ben bî-çâreden 'arz-ı selâm eyle
Ne hâletle beni gördünse inhâ-yı merâm eyle
- 101¹⁰⁸ Ne yirde ola dil-dârim 'aceb dirse o meh-pâre
Vişâli şem'ine pervânedir şeh-zâde bî-çâre
- 102 Görelden cebhe-i pür-nûrını ol şems-i tâbânıñ
Kesâfet virdi hecri hâtıra ol mihr-i raşşânıñ
- 103 O şeb ol âfitâb-ı hüsni seyr itdikde ru'yâda
Taşavvur eylemişdim iktirânın¹⁰⁹ hâl-i ma'nâda
- 104 Aña maḥrem olup bîgâne oldum istirâhatdan
Gönül şimdi ne vâdide gezer ifrâṭ-ı¹¹⁰ hayretten
- 105¹¹¹ Havâdiş naḳlini isterse senden mü-be-mü söyle
O serv-i bâğ-ı hüsni ü behcete sen ser-fürü eyle
- 106 Dil-i şad-pâremi bād-ı seherle yâre gönderdim
O yâr-i ser-keşi mihrâb-ı inşâf üzre dönderdim
- 107 Kerem kıl sen daḥı ey mâh-ı mihr-âşâr ol yâre
Selâm it hâtırın şor lîk ifşâ itme aḡyâre
- 108 Eger bîdâr ise kıl istinâre vech-i pâkinden
Şerefmend ol yüzün sürmekle hâk-i 'iṭnâkinden
- 109¹¹² Doğup ol meh-cebîniñ rûyına bûs eyle ruhsârın
Leb-i şîrînin em şemm eyle bûy-ı zülf-i ṭarrârın

[M 87a]

- 110 Benim aḡzımla öp çeşmimle baḳ ol verd-i ruhsârı
Elimle dâmenin ṭut gûşum¹¹³ ile diñle güftârı

¹⁰⁶ ol mihr-i evc-i: bir burc-ı mihr-i, K.

¹⁰⁷ havrâya: hürâya, K.

¹⁰⁸ Bu beyit K nüshasında yoktur.

¹⁰⁹ iktirânın: ictimâ'ın, K.

¹¹⁰ ifrâṭ-ı: deryâ-yı, K.

¹¹¹ Bu beyit K nüshasında yoktur.

¹¹² 109 ve 110. beyitler K nüshasında yoktur.

111 Olaldan kākül-i müşkinine peyveste dil-dārîñ
Göñül Mecnûndır ol Leylî-i ħüsn-i¹¹⁴ sitem-kārîñ

112¹¹⁵ Mizâc-ı ħâlimizden daĥı eylerlerse isti'lâm
Hevâ-yı 'aşkıñı zülfi telinden itsün istifhâm

113 Perişân oldı 'aqlı 'aşkıñ bergeştedir ħâli
Velâkin ħâlî'i yâver olup hem kevkebi 'âlî

Der-Beyân-ı Vuķûf-ı Sultân Ĥabîb ber-Hevâ-yı Ferzendeş¹¹⁶

114 Görüp ferzendiniñ aĥvâlini dîger şeh-i kişver
Didi ey nûr-ı çeşmim ibtihâc-ı vâlid ü mâder¹¹⁷

115¹¹⁸ Gül-i zîbâ-yı bâĥ-ı tal'atıñ şolmuş ne ħâletdir
Şararmış reng-i rüyuñ ħâliyâ bilmem ne ħasretidir

116 Kimiñ dil-beste-i kayd-ı hevâ-yı zülfisin cânâ
Kimiñ meftûn-ı 'aşkı vâlih ü ĥayrânısın ħâlâ

117 Seni vâfir zemândır serserî gezdirdi dünyâyı
Kimiñ Mecnûnı olduñ biz daĥı bilsek o Leylâyı

118 Ğam-ı hecriyle ey rûĥ-ı revânım âh eylersin
Fiĝân-ı ħasretiñ var kimseye dimez mükeddersin

119 Yazıkdır saña feryâd itmeden çün nâle dönmüşsün
Yanar bir şem' iken bezm-i şafâda ĥayf sönmüşsün

120 Gözüm nûrı şaĥın inkâr itme söyle dil-dārîñ
Olur elbet muķadder ise bir gün vuşlat-ı yârîñ

121 Reh-i yek-sâle olsa ĥurb u bu'dı semt-i cânânıñ
Eger yârî ise baĥt-ı vişâliñ kevkeb-i cânıñ

¹¹³ Nüşhada "tut" ile "güşum" kelimeleri arasına "ne derse" yazılmış, sonra üzeri çizilmiştir.

¹¹⁴ ĥüsn-i: ĥüsn ol, M.

¹¹⁵ Bu beyit K nüshasında yoktur.

¹¹⁶ **Der-Beyân-ı Vuķûf-ı Sultân Ĥabîb ber-Hevâ-yı Ferzendeş: -K.**

¹¹⁷ Didi ey nûr-ı çeşmim ibtihâc-ı vâlid ü mâder: Tedârük itdi esbâb-ı sefer maĥdûma hem reh-ber, K. (K nüshasındaki bu mısra, M nüshasında 126. beytin ikinci mısrası olarak kaydedilmiştir.)

¹¹⁸ 115 ve 126. beyitler de dâhil olmak üzere toplam 12 beyit K nüshasında yoktur.

- 122 Peri-zâdeyse dağı Kâfdan ityânı kâbildir
Ezelde olmadıysa ger irâde emr-i müşkildir
- 123 Şeh-i kişver-güşâ ferzendini hüsn-i nevâzişle
Menâmı hâlini söyletdi bir bir luğf-ı verzişle
- 124 Teşahhus itdiği meh-pâreyi aındıkça bî-çâre
Habîbe gelmiş idi giryeden zağm-ı ciger-pâre
- 125 Mürûr itmişdi şeş mâhe mesâfedendi icmâlâ
Haşarlı idi Çiniñ her tarafından râhı ser-tâ-pâ
- 126 Terahhum eyleyüp feryâd-ı ferzende şeh-i kişver
Tedârük itdi esbâb-ı sefer mağdûma hem reh-ber¹¹⁹
- 127 Sefer âsân olup¹²⁰ mülk-i Haşâyâ cânib-i berden
Müheyâ eyledi deryâyâ beş kalyon-ı pür-yelken¹²¹
- 128¹²² Ne kalyon her biri bir Hışn-ı Manşûr idi deryâda
Levâzım toptolu âmâde ber-üslûb-ı mu'tâde
- 129 Kõdı her birine üç yüz nefer merd-i 'asâkirden
Zer ü ziverle meşhûn itdi envâ'-ı cevâhirden¹²³
- 130¹²⁴ Ne ise 'âdet-i dîrîne-i kânûn-ı sulţânî
Rüsûm-ı şehriyârî de'b-i me'lûf-ı hidîvânî
- 131 Hedâyâ vü tuhaf bî-ğadd ü pâyân piş-keş virdi
'Arûsına cehâzın cevherin bi'l-cümle gönderdi
- [M 87b]**
- 132 Mürettib kat-be-kat düzdi hülîsin Şemse Bânûnuñ
Temâşâ eyle bak bu aţlas-ı çerğ-i diger-günüñ
- 133 Ne yüzden rûzgâr-ı fitne-kirdârî hûbûb eyler
Meh ü mihri ne maţla'dan şulû' eyler ğurûb eyler

¹¹⁹ bk. 114. beyit

¹²⁰ olup: idi, K.

¹²¹ kalyon-ı pür-yelken: kalyon erkenden, K.

¹²² Bu beyit K nüshasında yoktur.

¹²³ K nüshasında mısralar yer deĝiştirmiştir.

¹²⁴ 130 ve 134 de dâhil olmak üzere toplam 5 beyit K nüshasında yoktur.

134 Hızā'in şarf idüp Sulţān Ḥabībā pādīşāhāne
Kavānīn-i mülūkāne bütūn āyīn-i şāhāne

135 Ḥaṭā sulţānına bir nāme yazdı farṭ-ı 'izzetle
Anıñla ḥuṭbe itdi resm-i dīrīn-i sa'ādetle¹²⁵

[K 58a]

136¹²⁶ Hedāyā vü tuḥaf gönderdi be-resm-i mülūkāne
Ne ise ol yiriñ āyīnin icrā itdi şāhāne

137 Birine bindirüp şeh-zādesin maḥşūş 'askerle¹²⁷
Beḳāyāsın daḥı leb-rīz idüp ḥuddām-ı evferle¹²⁸

Me'āl-nāme-i Şāh Ḥabībā-yı Keder-ālūd¹²⁹
138¹³⁰ Ḥidīvā 'ādet-i dīrīne [vü] 'örf-i diyār üzre
Rūsūm-ı pādīşāhī birle ḥükm-i Kirdigār üzre

139 Gül-i ne'sküfte-i bāğ-ı ḥayātīñ Şemse Bānūyı
Nihāl-i nev-ber-i gülzār-ı nesliñ verd-i ḥoş-rūyı

140 Gözüm nūrı kamer seyr eylemekle ḥāl-i ma'nāda
'Alāqa ḥaşıl olmuş ḥaṭır-ı ṭfl-ı dil-ārāda

141 Miyānda zāhiren bu'd-ı mesāfe māni'-i vuşlat
Zuhūr eylerse sizden ḳurb-ı re'fet mā-bihī şefkat

142 Miyāndan ber-ṭarafdır ḥālet-i bu'dī taḳarrüble
Gözüm nūrın ḥidīvā saña gönderdim te'eddüble

143 İki şeh-zāde olmuş birbirine 'āşık u ma'sūk
Revā görme ḥidīvā mihr ü māhı olalar mefrūk

144 Saña bir bende irsāl eyledim ḥüsn-i ḳabül üzre
Beni memnūn idüp anı çerāğ eyle vuşul üzre

145 Bu minvāl üzre idi nāmesi Sulţān Ḥabībānıñ
Ne yüzden zāhir oldı sırrını gör Ḥaḳ te'ālānıñ

¹²⁵ resm-i dīrīn-i sa'ādetle: duḥterin ol dem nezāketle, K.

¹²⁶ Bu beyit M nüshasında yoktur.

¹²⁷ maḥşūş 'askerle: 'izz ü sa'ādetle, K.

¹²⁸ Beḳāyāsın daḥı leb-rīz idüp ḥuddām-ı evferle: Olup yelken-güşā 'azm itdi Çīne farṭ-ı şevketle, K.

¹²⁹ **Me'āl-nāme-i Şāh Ḥabībā-yı Keder-ālūd: -K.**

¹³⁰ 138 ve 148 de dāhil olmak üzere toplam 11 beyit K nüshasında yoktur.

Rükûb-ı Şeh-zâde be-Keştî-i Ğarķ-âbî¹³¹

- 146 Ğoyup ferzendini Sulţân Ğabîbâ zevraķ-ı baĞre
Ğaţâ sulţânına gönderdi kim nâ'il ola faĞre
- 147 Olup bâdbân-güşâ 'azm eyledi Ğîne¹³² sa'âdetle
Müheyyâ beş 'aded Ğalyonu şaldı farţ-ı şevketle
- 148 Uçup gitmekde bunlar murĝ-ı mâhî gibi deryâda
Müsâ'id rûzgâr olursa olsun dirdi dünyâda
- 149 Ğaţâya irmedin mülk-i Ğaţâya gitdiler ammâ
Ne yüzden cilveger olsa gerekdir şüret ü ma'nâ
- 150 Temâşâ eyledik şeh-zâdeniñ Ğâl-i tebârından
Ne miĞnetler çeker eyyâmnda gör rûzgârından
- 151 Revân olmaķda bunlar orsa poça rûy-ı deryâda
Ğehî yelken kürek gitmekde geh yârin temennâda
- 152 Olur mı 'âşık-ı âvâreniñ başı selâmetde
Geçerse bir demi râĞatda çendân rûzı şıķletde
- 153 MuĞâlîf esmege başıladı temvîc itdi deryâyı
Cihânı bād-ı şarşar Ğapladı teng itdi dünyâyı

Ğarķ Şuden-i Şeh-zâde ve İbtîlâ-yı Gird-âb¹³³

[M 88a]

- 154 Yemiñ cüş u Ğurüşı sâkinân-ı fülk-i meşĞünü
O rütbe ĞorĞudup lâ-siyyemâ ferzend-i maĞzünü
- 155 Ğaţâya irgürüp semt-i Ğaţâdan Ğıldı âvâre
Belâ deryâsı aşdı başıladı feryâda bî-çâre
- 156 Hevâ-yı kâküli âĞir düşürdi anı gird-âba
Ğarķ-ı baĞr-i raĞmet olalar Ğarķ oldılar âba

¹³¹ Rükûb-ı Şeh-zâde be-Keştî-i Ğarķ-âbî: İbtîlâ-yı Şeh-zâde be-Gird-âb ve Ğarķ Şuden Sükkân-ı Sefâ'in, K. (K nüshasında başlık 149 ile 150. beyitlerin arasına konmuştur.)

¹³² Olay akışına göre bu kelime Ğîn değil Hatâ olmalıdır.

¹³³ Ğarķ Şuden-i Şeh-zâde ve İbtîlâ-yı Gird-âb: -K.

- 157 Selâmet bulmadı hîç birisi gird-âb-ı deryâdan
İçinden çıkmadı bir dil ki hâll etsin mu'ammâdan
- 158 Hâber alınmadı bir yıl kadar vakti güzâr itdi
Felek beş dâne fülki şâhibiyle târumâr¹³⁴ itdi
- 159 **Habîbi** dahı baħr-i hayrete gird-âb-ı efkâra
Düşürdi inkıfâ'-ı müjde-i ferzend-i âvâre
- 160 Yazup her cânibe kâsıdlar ile nâmeler şaldı
Kimi şahrâ-neverd oldı kimi baħr-i ğama taldı
- 161 Ser-â-ser gezdiler mülk-i Hâṭâyı hıṭṭa-i Çini
Dönüp her cânibe pergâr-veş ber-vech-i taḥmîni
- 162¹³⁵ Rükûbından beri olmadı bir yüzden eşer peydâ
Ne geldiği kapu belli ne gitdiği memer peydâ
- 163 Zâfer-yâb olmadı bir müjde-i tebsîr sultâna
O rütbe sa'y u kûşîş itdiler dünyâyı devrâna
- 164¹³⁶ Rehâ-yâb olmadı hîç birisi ehl-i sefâ'inden
Nümâyân olmamışdı bir haber fevt ü hayâtından
- 165 Degil şeh-zâdeyi görmek peyâmı olsa şıḥhatden
Eḥabb idi **Habîbe** nâ-be-hengâm anı rü'yetden
- 166 Hâber-dâr olmayup nâm u nişânından olup me'yûs
O ferzend-i güzîniñ olmuş idi fûrḳati¹³⁷ maḥsûs
- 167 Bırakdı tâc u taḥtın¹³⁸ raḥt u baḥtın şâh-ı 'âlem-ġir
Ġiriv-i âh u feryâdı cihâni eyledi tekdîr
- 168 Dür-i yek-tâ idi yoĝ idi andan özge evlâdı
Niżâm-ı devleti gitdi bozuldı aĝzınıñ dadı
- 169 Serîr-i salṭanatda vâriş-i mülki idi şâhıñ
Neye varsa gerek encâm-ı kârı şâh-ı güm-râhıñ¹³⁹

¹³⁴ târumâr: Tâtâr diyâr, K.

¹³⁵ Bu beyit K nüshasında yoktur.

¹³⁶ Bu beyit K nüshasında yoktur.

¹³⁷ olmuş idi fûrḳati: fûrḳati şâha olup, K.

¹³⁸ taḥtın: taḥtın, K.

¹³⁹ K nüshasında sayfa kenarına hangi kelimenin farklı şekli olduğu işaretlenmeden "olup" kelimesi yazılmıştır.

[K 58b]

170 İnüp taht-ı sa'âdetden yüzün bî-çâre hâk itdi
Girîbân-ı şafâsın dest-i hasret çâk çâk itdi

171 Ricâl-i devleti hep qaralar geydi o hasretle¹⁴⁰
'Azâya¹⁴¹ başladı feryâd ile âh-ı muşîbetle¹⁴²

Der-Beyân-ı Bünyâd-ı Beytü'l-Ahẓân der-Beyâbân¹⁴³

172 Serây-ı dil-güşâsın terk idüp çıkmışdı şahrâya
Hilâfetden ferâğat eyledi küsmekle dünyâya¹⁴⁴

173 Aña şahrâda bir Beytü'l-Hazen bünyâd olunmuşdı
Muşîbet-hâne-i şâhî diyüp feryâd olunmuşdı

174 'Amâ gelmişdi farṭ-ı giryeden şâh-ı hîred-bîne
Kazâ gelmekle göz yumdurdı ol Ya'küb-âyine

175 O şâh-ı kişveriñ var idi bir düstür-ı zî-şanı
Sezâ-vâr idi haqqında dinilse Âşaf-ı şânî

[M 88b]

176 Vekîl-i muṭlaḡ idi ol vezîr-i 'arifi billâh
Sözinden taşra bir iş işlemezdi şâh-ı 'âlî-câh

177 Şecâ'atde olup Rüstem seḡâ vü cûdda Hâtem
Müsellem idi eṭvârı gelüp ol dâver-i ekrem

178 Şeref-yâb olmuş idi ḡaybeten¹⁴⁵ dîn-i Muḡammedle
Derûnî âşinâ olmuşdı ol zât-ı mümeccedle

179 Ğubâr-ı pâyına rû-mâl olmaḡ idi maḡşûdı
Ḥabîbe¹⁴⁶ sevk¹⁴⁷ ile vaşf eyledi¹⁴⁸ ol zât-ı maḡmûdı

180¹⁴⁹ Cebîninde hüveydâ idi el-haḡ pertev-i İslâm
Velâkin setr iderdî itmemişdi kimseye i'lâm

¹⁴⁰ hasretle: hasretten, M.

¹⁴¹ 'Azâya: Ğazâya, K.

¹⁴² muşîbetle: muşîbetden, M.

¹⁴³ **Der-Beyân-ı Bünyâd-ı Beytü'l-Ahẓân der-Beyâbân: Bünyâd-ı Beytü'l-Ahẓân der-Beyâbân, K.**

¹⁴⁴ eyledi küsmekle dünyâya: itdi ol sultân-ı ḡam-vâye, K.

¹⁴⁵ ḡaybeten: ḡaybete, K.

¹⁴⁶ Ḥabîbe: Ḥabîbi, K, M.

¹⁴⁷ sevk: sevk, K, M.

¹⁴⁸ Kelime K nüshasında önce "eyleyüp" yazılmış, sonra sayfa kenarında "eyledi" şeklinde düzeltilmiştir.

¹⁴⁹ 180, 181 ve 182. beyitler K nüshasında yoktur.

- 181 Nümāyān idi āsar-ı şalāhından bilürlerdi
Muhammed dīni üzre her gören haqqında söylerdi
- 182 Niẓām-ı devleti bī-çāre şāhuñ gitdi destinden
Vezīriñ dūşına taħmīl olundı memleket birden
- 183 Re‘āyā vü berāyā ğayrı anı bildiler sulṭān
Ḥabībe varmaz oldı ehl-i ḥācet zümre-i erkān
- 184¹⁵⁰ Veliyyü ‘n-ni‘meti olmağla ğāhī şāh-ı vālāyı
Ziyāret eyler idi ḥüzn ile ağlayı ağlayı
- 185 Müfīd olmazdı gerçi tesliyet ḳalb-i sitem-ġire
Acırdı çekdigi ālām-ı dehre āh-ı şeb-ġire
- 186 Yine geldikde bir ğün görmege ol şāh-ı zī-şānı
Didi ey şehriyār-ı mesned-i vālā-yı sulṭānī
- 187 Yiter ey pādişāh-ı taḥt-ı ‘ālī-baḥt-ı ‘adl-ārā
Yazıkdır saña it‘āb-ı vüçüd itdiñ yiter şāhā
- 188¹⁵¹ Ḥuzūr-ı pādişāhīde didi ol şāh-ı dānā-dil
Sizi bir ḥayra sevḳ etsem gerekdir olmañız ğāfil
- 189 Bilürsüz bu feza‘ bī-hüdedir ḥükm-i İlähīye
İṭā‘at eylemek vācibdir emr-i pādişāhīye
- 190 Ḳazā-yı mübreminñ taġyīrine olur mı isti‘dād
Atılmış tīri hīç¹⁵² mümkin midir taḥvīl ü istirdād
- 191 Seni ġiryān iden¹⁵³ zaḥm-ı nihānıñ derd-i hā’ildir
Eger merhem urulmazsa o yarañ derd-i¹⁵⁴ ḳātildir
- 192 Aña her çāre-sāzıñ merhemi virmezdi bih-būdī
Görülmez her ṭabībiñ itdigi tedbīriniñ sūdı

¹⁵⁰ 184 ve 187. beyitler de dāhil olmak üzere toplam 4 beyit K nüshasında yoktur.

¹⁵¹ Bu beyit M nüshasında 176-177. beyitler arasına yazılmıştır.

¹⁵² tīri hīç: sehm için, K.

¹⁵³ iden: -K.

¹⁵⁴ yarañ derd-i: zaḥma belki, M.

- 193 Şifâ-yâb olamaz her hâste ol tedbîr-i ma'nâdan
Tedâvisi degil ma'cûn ile eczâ-yı şettâdan
- 194 Aña Sokrâṭ u Buḳrâṭ ile Cālînûs u Baḫlamiyûs
'Îlâca ḳâdir olmaz itse olur hâsteden me'yûs
- 195 Hâzâ'in şarf idüp olsa daḫı tedbîr-i Loḳmânî
Müfid olmaz gerekdir derdiñe tedbîr-i rûḫânî
- 196 Aña degme ṭabîbiñ aña¹⁵⁵ degmez dest-i tedbîri
Saña naḳl itdigim bu cümleñiñ i'râbı taḳdîri
- 197 Ledün sulṭânınıñ ḫükmindedir bu serd olan ma'nâ
Tedâvî itmek ise derd-i hecre maṭlab-ı a'lâ
- 198 Delâlet ideyim bir çâre-sâz-ı derd-i hicrâna
Ġubâr-ı ḫâk-i pâyın¹⁵⁶ kuḫl iderseñ dîde-i câna

Der-Vaşf-ı Cemîl-i Sulṭân-ı Taḫt-gâh-ı Ledün¹⁵⁷

[K 59a] [M 89a]

- 199 Şeh-i ṭuḡrâ-keş-i seb'-i ekâlîm-i sa'âdetdir
Serây-ı lî ma'a'llâh¹⁵⁸ içre sulṭân-ı hidâyetdir
- 200 Ḥakîm-i çâre-sâz-ı 'âcizân-ı¹⁵⁹ evvel ü âḫir
Ṭabîb-i merḫamet-kâr-ı 'uşât-ı¹⁶⁰ bâṭın u zâhir
- 201 Şehen-şâh-ı¹⁶¹ dü 'âlem kişver-i levlâke¹⁶² sulṭânı
Ḥidîv-i tâc-dâr-ı mülk-i erselnâke¹⁶³ ḫâḳânu
- 202 Medîne şehrinin te'bîd ile sulṭânıdır ammâ
Niḡîn-i ḫükminiñ münḳâdıdır¹⁶⁴ dünyâ vü mâ-fihâ

¹⁵⁵ aña: belki, M.

¹⁵⁶ pâyın: pâyın, K.

¹⁵⁷ **Der-Vaşf-ı Cemîl-i Sulṭân-ı Taḫt-gâh-ı Ledün: Evşâf-ı Cemîle-i Sulṭân-ı Taḫt-gâh-ı Ledün, K.** Bu başlık K nüshasında 198 ile 199. beyitler arasına yazılmıştır.

¹⁵⁸ "Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir." (Hadis) (Yılmaz, 1992: 115).

¹⁵⁹ 'âcizân-ı: 'âcizân u, K.

¹⁶⁰ 'uşât-ı: 'uşât u, K.

¹⁶¹ Şehen-şâh: Şehen-şâ, K.

¹⁶² "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım." (Kudsî hadis) (Yılmaz, 1992: 113).

¹⁶³ Kelime sayfa kenarına yazılmıştır.

"Biz seni (ancak âlemlere rahmet olarak) gönderdik." *Kur'ân-ı Kerîm*, Enbiyâ 21/107.

¹⁶⁴ ḫükminiñ münḳâdıdır: ḫükmine münḳâddır, K.

- 203 Muḥammed Muştafâ Maḥmūd u Aḥmed nām-ı¹⁶⁵ pākidir
Hezārān ḥastegān rū-māl-i ḥāk-i ‘ıtrnākidir
- 204 Hilāl-i cism-i pāki cānib-i Baḥḥāda ḫālī’dır
Bedirden şoñra Yeşrib hicrete zīb-i meḫālī’dır
- 205 Sirişt-i zāt-ı pāki ḫyn-ı maḥtūm-ı nübüvvetdir
Nübüvvet mühri zāhrında anı işbāta ḫüccetdir
- 206 Biraz vaşf-ı cemīlin¹⁶⁶ diñle benden seyyidü’l-kevnīñ
Olursa ‘illet-i hicrānıña andan olur ‘avniñ
- 207 Velākin sende yoḫdur ḳābiliyyet olasin rū-māl
Nedir bā’iş şifāya idesin der-ḫāl istiḫşāl
- 208 Varırsañ ḥāk-i pāy-ı devletinden dād istersin¹⁶⁷
Mülākāt olmağa ferzendiñe imdād istersin¹⁶⁸
- Der-Beyān-ı Naşā’iḫ-i Vezīr-i Güher-Senc be-Şāh Ḥabīb-i Pür-Renc ez-Berāy-ı Ferzendeş¹⁶⁹**
- 209 Duḫūl-i meclis-i ‘irfānına lāzımdır isti’dād
Ki ḫüccābı seni men’ itmeye itdikde istimdād
- 210 Hedāyā vü¹⁷⁰ tuḫaf lāzım degil mi şāh-ı ekvāna¹⁷¹
Ḥuzūr-ı pākine ‘arz idesin bir resm-i şāhāne
- 211 O vech üzre hediyeye ḫāzır eyle bāb-ı zī-şāna
Şifā-yāb olmağa bādī ola ol derd-i hicrāna
- 212 Hediyeyeñ bā’iş-i tefrīḫ ola sultān-ı *levlāke*¹⁷²
K’ola mūcib şifāya ba’d ez-īn ferzendi idrāke

¹⁶⁵ nām-ı: nām u, K.

¹⁶⁶ cemīlin: cemīliñ, K.

¹⁶⁷ istersin: istersin, K.

¹⁶⁸ istersin: istersin, K.

¹⁶⁹ **Der-Beyān-ı Naşā’iḫ-i Vezīr-i Güher-Senc be-Şāh Ḥabīb-i Pür-Renc ez-Berāy-ı Ferzendeş: Naşā’iḫ-i Vezīr-i Güher-Senc be-Şāh Ḥabīb ü Pür-Renc, K.**

¹⁷⁰ Hedāyā vü: Hedāyā-yı, M.

¹⁷¹ K nüshasında metinde “Adnāna” yazılan kelime sayfa kenarında bu şekilde düzeltilmiştir.

¹⁷² “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” (Kudsî hadis) (Yılmaz, 1992: 113).

213 O şâh-ı enbiyâ nesh eylemişdir sâ'ir¹⁷³ edyânı
Yedinde 'urvetü'l-vüşkâ¹⁷⁴ olup burhân-ı Qur'ânî¹⁷⁵

214 Naşârâ milleti mensûh[ı]dur¹⁷⁶ mebgüzıdır anıñ
Anıñ ba'siyle şındı bütleri kavm-i¹⁷⁷ Mesîhânuñ

215 Peyâm-ı mevlidi kesr eyledi eyvân-ı Kısraı
Geçirdi Sâveyi ka'r-ı zemîne müjde-i pâyı

Der-Beyân-ı Mu'cizât-ı Pâk-i Şâh-ı Enbiyâ¹⁷⁸

216 Yed-i teshîrine vâ-bestedir dünyâ vü mâ-fîhâ
Musaḥḥardır zimâm-ı emrine şuğrâ¹⁷⁹ vü hem¹⁸⁰ kübrâ

217 Ser-â-ser ins ü cinniñ baḥr ü berriñ pâdişâhıdır
Ḳıyâmetde 'uşât-ı ümmetiñ¹⁸¹ püşt ü penâhıdır

218 Odur intâc iden eşkâl-i râbi'den kazâyâyı
Zuhûrından muḳaddem yoğ idi eyler bu¹⁸² da'vâyı

[K 59b]

219 Anıñ nûrın Ḥudâ ḥalḳ eylemişdi olmadın eşyâ
Daḫı Ḥavvâ-yı ma'nâya muḳârin Âdem-i¹⁸³ ma'nâ

[M 89b]

Der-Beyân-ı Na't-ı Pâk-i Şâh-ı Sulṫân-ı Rûsûl¹⁸⁴

220 Ḳonulmuşdı¹⁸⁵ dür-i evşâf-ı pâki dür-c-i İncîle
Ta'aşşubla Naşârâ başladı ol dürri taḫvîle

¹⁷³ sâ'ir: cümle, M.

¹⁷⁴ "Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğru eğriden açığa ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapılmıştır." *Kur'ân-ı Kerîm*, Bakara 2/256 ve "İyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden kimse şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur." *Kur'ân-ı Kerîm*, Lokmân 31/22.

¹⁷⁵ burhân-ı Qur'ânî: tenzîl-i Furḳânî, K.

¹⁷⁶ mensûh[ı]dır: mensûḥadır, M.

¹⁷⁷ kavm-i: dîn-i, K.

¹⁷⁸ **Der-Beyân-ı Mu'cizât-ı Pâk-i Şâh-ı Enbiyâ: -K.**

¹⁷⁹ şuğrâ: şuğrây, K.

¹⁸⁰ vü hem: ile, K.

¹⁸¹ Ḳıyâmetde 'uşât-ı ümmetiñ: Ḳamu mü'minleriñ rûz-ı cezâ, K.

¹⁸² bu: o, K.

¹⁸³ Âdem-i: Âdem ü, K.

¹⁸⁴ **Der-Beyân-ı Na't-ı Pâk-i Şâh-ı Sulṫân-ı Rûsûl: -K.**

¹⁸⁵ Ḳonulmuşdı: Ḳonulmuşdur M.

- 221 Dehânından çıkan bir harf-i ma'nâ şad kitâb oldu
Kelâm-ı gevherini nüsha-i *faşlü'l-hiṭâb*¹⁸⁷ oldu
- 222¹⁸⁸ Degil harfi kemîne noqtası ma'nâdır İncîle
Değişmez ehl-i 'irfân şad hezârân vird-i İncîle
- 223 Netice-baḥş olup la'l-i dürer-efşânı hikmetden
Keremverdir dirîğ itmez anı aşhâb u ümmetden
- 224 Emîn-i genc-i rahmet çâre-sâz-ı illet-i ümmet
Delîl-i râh-ı cennet hâzin-i gencîne-i hikmet¹⁸⁹
- 225 Hıdîv-i merḥamet-güster şefî'-i 'arşa-i maḥşer
Bütün cinn ü beşer der-gâhına huddâmdır yek-ser
- 226 Süleymânlar derinde mürdur me'mürdur zîrâ
Anıñ yüzi şuyına halk olundu dünya vü 'uqbâ
- 227 Yüzi şuyıdır itfâ eyleyen nîrân-ı Nemrûdı
'Uşât-ı ümmetiñ mev'ûdudur ol havz-ı mevrûdı¹⁹⁰
- 228 Halîle nârı¹⁹¹ gülzâr eyleyen ol âb-ı rüyıdır
Zebîha bâ'ış-i fidye o şâhuñ nîk hüyıdır
- 229 Anıñ nûrı idi tûfândan taḥlîş iden Nûḥı
Aña ihsân idüp dâreynde Haḫ kenz-i meftûḥı
- 230 Anıñ tavr-ı cemîlinden eşerdir Tûr-ı Sînâya
İrişmekle tecellî-gâh olup teklim-i Mûsâya
- 231 Celâlınden o Tûruñ mün'akis olduḡda Mûsâya
Kelîmu'llâh için ġarḫ itdi Haḫ Fir'avnı deryâya
- 232 Hudâ Dâvûda anıñ pençesinden virdi nîrûyı
Yedinde mûm olup taḥmîr iderdi âhen ü rüyı
- 233 O maḥbûb-ı Hudâdır n'ola itse mürdeyi ihyâ
Anıñ enfâs-ı pâkından dem urur Hażret-i 'İsâ

¹⁸⁷ "Onun hükümlerliğini kuvvetlendirmiş, ona hikmet ve güzel konuşma vermiştik." *Kur'ân-ı Kerîm, Sâd 38/20*.
221. beyit K nüshasında yoktur.

¹⁸⁸ M nüshasından alınan bu beyit K nüshasında "Degil harfi kemîne noqtasın virmezdi bir 'arif / Değişmek iktizâ
etse hezârân vird-i İncîle" şeklinde yazıldıktan sonra beytin sonuna numara konmuş ve sayfa kenarına "Sehven
taḥrîr olunmuşdur." notu düşülmüştür.

¹⁸⁹ K nüshasında kelime önce "rahmet" yazılmış, sonra sayfa kenarında "hikmet" şeklinde düzeltilmiştir.

¹⁹⁰ 'Uşât-ı ümmetiñ mev'ûdudur ol havz-ı mevrûdı: Cinânda reşhadır hâlâ o şâhuñ havz-ı mevrûdı, K.

¹⁹¹ Halîle nârı: Halîlu'llâha, K.

- 234 Cemî'-i enbiyânîñ mu'cizâtın cümle câmi'dir
 amusı nûr-ı pāk-i hâtemiyyetden levâmi'dir
- 235 Cebîni nûrına nisbet güneş bir zerre-i kemter¹⁹²
 Yedi deryâ yüzi şuyı yanında atre-i akar¹⁹³
- 236 Tükenmez¹⁹⁴ ol Resûlüñ mu'cizâtın¹⁹⁵ eylesem işâ
 Dü-reng evrâ-ı şâm u rûza¹⁹⁶ vaşfın idemem inşâ
- 237 Huşuşâ ibni 'ammu Hâzret-i Kerrâr u Hâyderdir
 'Alî ibni Ebî Tâlib ki cennetle mübeşşerdir
- 238 Vaşıyy-i Amed-i Muhtâr u hem şıhr-ı mükerremdir
 Resûl-i ekremin dâmâdıdır esrâra maremdir
- 239 Odur zevc-i betül-i Hâzret-i Zehrâ-yı zehrâ-fer
 Cenâb-ı Murtażâ Şîr-i Hudâ hem fâti-i Hâyber
- 240 İmâmeyn-i hümâmeyniñ eb-i zî-şânıdur ol zât
 Buyurmuşdur anıñ vaşfında bir gün far-i mevcûdât
- 241 'Ulümüñ şehriyem ben Murtażâ oldı anıñ bâbı
 Ebü Bekri aña şahid ılup hem İbni Hattâbı
- [K 60a] [M 90a]**
- 242 Cemî'-i erleriñ ser-dâridır zî-şân serverdir
 Ledün 'ilminde mâhir fazl ile ke'ş-şemsi azherdir
- 243¹⁹⁷ Vezîr-i hoş-siyer vaşf eyleyüp sulţân-ı *levlâki*¹⁹⁸
 Hâbîbiñ olmuş idi bâ'ı-i fevz-i dil-i pâki
- 244 Hıâb idüp o şâha¹⁹⁹ didi ey sulţân-ı²⁰⁰ Dârâ-fer
 Hemân zâd-ı rehi âmâde ıl cem' it niçe²⁰¹ asker²⁰²

¹⁹² zerre-i kemter: zerre kemterdir, M.

¹⁹³ atre-i akar: atre-i terdir, M.

¹⁹⁴ Tükenmez: Dükenmez, K.

¹⁹⁵ mu'cizâtın: mu'cizâtiñ, K.

¹⁹⁶ rûza: rûz, M.

¹⁹⁷ Bu beyit K nüshasında yoktur.

¹⁹⁸ "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım." (Kudsî hadis) (Yılmaz, 1992: 113).

¹⁹⁹ o şâha: Hâbîbe, K.

²⁰⁰ sulţân-ı: dâdâr-ı, K.

²⁰¹ niçe: biraz, K.

²⁰² K nüshasında kelime sayfa kenarına yazılmıştır.

- 245 Seniñle bir gün evvel ‘azm idüp der-gāh-ı vālāya
Olalım çihre-sā hāk-i der-i sulṭān-ı Baḥḥāya
- 246 Ğubār-ı der-gehin kuḥlū’l-cevāhir idelim cāna
O yüzden idelim ‘azm-i şafā²⁰³ gülzār-ı²⁰⁴ Rıdvāna
- 247 ‘Alā-ķavlin vezīri terk idüp taḥt-ı ḥilāfetde
Faķaḥ kendi idi ‘azm eyleyen bir sa’d sā’atde
- 248 Yanında var idi bir niçe ğam-ḥār u vefā-dārı
Söz añlar yol bilür şoḥbet ider mūnis ķafā-dārı
- 249 Tevekkül kıldılar cān u gönülden fażl-ı Yezdāna
İrüp ṭayy-ı merāḥil iderek der-gāh-ı sulṭāna
- 250 Biriniñ püşt-i pāsı²⁰⁵ olmamuşdı Yeşribe ammā
Uçardı kuş gibi her birisi ol semte bī-pervā²⁰⁶
- 251 Hidāyet Hüd Hüdi hādī olup bu neḥzata bādī
Ḥabībe ‘arız oldu ol zemān bir neşve-i şādī
- 252²⁰⁷ Olinca lenger-endāz-ı iķāmet şehir-i vālāda
Olup her birisi āsūde-ḥāṭır ğamdan āzāde
- 253 Ğubār-ı pāyı sulṭān-ı rūsülde iktiḥāl itdi
Duḥül-i bezm-i ḥāşü’l-ḥāşa ol dem ‘arz-ı ḥāl itdi
- Der-Beyān-ı Mülākāt-ı Şāh-ı Ğamnāk be-Cenāb-ı Sulṭān-ı Serīr-i Levlāk²⁰⁸**
- 254 Sa’ādet-yāb-ı ruḥşat oldıĝında bāb-ı iḥsāna
Ķamusı çihre-sāy-ı şevķ olup dāmān-ı zī-şāna
- 255 Ḥabīb-i ekremiñ pāyına düşdi ol şeh-i kişver
Ne deñlü var ise yanında āmāde olan ‘asker

²⁰³ şafā: şafāyı, K.

²⁰⁴ gülzār-ı: bāĝ-ı, K.

²⁰⁵ püşt-i pāsı: püşt ü pāyı, K.

²⁰⁶ ol semte bī-pervā: oldu hümā-pervā, M.

²⁰⁷ 252, 253 ve 254. beyitler K nüshasında yoktur.

²⁰⁸ **Der-Beyān-ı Mülākāt-ı Şāh-ı Ğamnāk be-Cenāb-ı Sulṭān-ı Serīr-i Levlāk: -K**
“Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” (Kudsî hadis) (Yılmaz, 1992: 113).

- 256 Cebîn-sây²⁰⁹ oldılar pây-ı şerîf-i şâh-ı²¹⁰ kevneyne
Kılup dâmân-ı pâkin her biri mâlide 'ayneyne
- 257²¹¹ Temâm olduĢda icrâ-yı rûsûm-ı çihre-fersâyî
Görince cebhe-i pâkinde ol nûr-ı tecellâyı
- 258 Şeref-yâbî-i İslâm ile cümle kâm-bîn oldı
Anadan toĢma gûyâ her biri ğamdan emîn oldı
- 259²¹² Hûlûş-ı kalb ile her biri İslâmı kabûl itdi
Yönelmişken sa'îre her biri²¹³ 'Adne duĢul itdi
- 260 Teberrâ eyledi²¹⁴ her birisi dîn-i Naşârâdan
MuĢammed dînine girdi dönüp kiş-i Mesîhâdan
- 261²¹⁵ TeyakĢkun eyledi şâh-ı mükedder derd-i hicrâna
'İlâc itmek olursa bundan olur vaşl-ı cânâna
- 'Arz-ı Hâl-i Habîb-i Bî-çâre²¹⁶**
- 262²¹⁷ Şürûţ-ı ihtidâyı her biri tek milden soñra
Rûsûm-ı devlet-i İslâmı hep taĢşîlden soñra
- [M 90b]**
- 263 Habîb-i dil-şikeste hâlini ferzendiniñ ol dem
Resûl-i ekreme naĢl eyledi bâ-sûziş ü mâtem
- 264 Ğubâr-ı pâyına giryân olup yüz sürdi bî-çâre
Didi ey mültecâ-yı bî-kesân u merd-i âvâre
- 265 Der-i devlet-medârıñ melce'i şâhân-ı 'âlemdir
Ğubâr-ı âsitânıñ ğıbta-i kuĢl-i Şıfâhândır
- 266 O şâhen-şâh-ı fermân-re'y-i evreng-i risâletsin
Cemî'i enbiyânıñ hâtemi kân-ı mürüvvetsin

²⁰⁹ sây: sâ, M.

²¹⁰ şâh-ı: faĢr-i, K.

²¹¹ 257 ve 258. beyitler K nüshasında yoktur.

²¹² Bu beyit K nüshasında 260. beyitten sonra yer almaktadır.

²¹³ her biri: döndiler, M.

²¹⁴ eyledi: eyleyip, K.

²¹⁵ Bu beyit K nüshasında yoktur.

²¹⁶ 'Arz-ı Hâl-i Habîb-i Bî-çâre: Beyân-ı 'Arz-ı Hâl-i Habîb, K.

²¹⁷ Bu beyit K nüshasında yoktur.

- 267 Tabīb-i çāre-sāz-ı ‘ācizān-ı derd-i hicrānsın
Şefī‘-i mücrimān merhem-dih-i zaḥm-ı ġarībānsın
- 268 apıñ üftādegān-ı derd-i hecre hūb me’vādır
Kelāmıñ tesliyet-baḥş-ı ġarīķ-ı baḥr-i belvādır
- 269 Ben ol şahrā²¹⁸-neverd-i tih-i hicrān-ı ma‘āşīyem
Mülūk-ı cāhiliyyetden pesīn²¹⁹ bir şāh-ı ‘āşīyem
- 270 Hūdā bir neşve-i ḥayrū’l-ḥalef virmişdi ben zāra
azā yaptı felek çok gördi āḥir kıldı āvāre²²⁰
- [K 60b]**
- 271 O tıfl-ı nāz-perver ḥufte iken cāme-ḥ‘ābında
Ḥaṭā sultānınıñ dūşīzesin görmekle ḥ‘ābında
- 272 Hevā-yı kākūli bend eylemiş zūlf-i girih-gīre
Anı Mecnūn-veş vā-beste kılmış kayd-ı zencīre
- 273 Elinden ġāret itmiş derdmendiñ şabr u sāmānı
Dolaşdırdı faķīri ber-hevā kūh u beyābānı
- 274 Sipihre çıķmış idi derdmendiñ dūd-ı efgānı
Mūkedder eylemişdi nālesi mir’āt-ı devrānı
- 275 Niçe eyyām benden şakladı bī-çāre ru’yāsın
Baña hiç açmadı fehm itmedik sevdā-yı ḥulyāsın
- 276 Belā-yı ‘aşķı ser-gerdān idüp bī-çāre ferzendi
Buḥār-ı ‘aşķ ile gezdi Buḥārā vü Semerķandı
- 277 Şarardı reng-i rüyı ‘aşķ-ı Leylāsıyla şeh-zāde
Hevāsı ġālib oldu Vāmıķ u Mecnūn u²²¹ Ferhāda
- 278 Temennā-yı vişāli kendüyi ġāyet zebūn itdi
Ziyāde zīrek idi ‘āķibet ehl-i cünūn itdi
- 279 Dür-i yektā idi yoġ idi andan özge evlādım
Hebā itdi firāķı yıķdı hecri aşr-ı bünyādım

²¹⁸ şahrā: şahrāy, M.

²¹⁹ pesīn: vā-pesīn, M.

²²⁰ Kelime K nüshasında sayfa kenarına yazılmıştır.

²²¹ Vāmıķ u Mecnūn u: belki Mecnūn ile, K.

- 280 Taḥammül itmeyüp feryâdına kûy-ı dil-ârâya
Anı irsâle indirmiş idim beş keştî deryâya
- 281 Derûnın²²² her biriniñ eyledim cevherle māl-â-māl
Üçer yüz merd ile fülki Ḥaṭâya eyledim irsâl
- 282 Ḥaṭâ itdim elimle ey dirîğ²²³ ol genc-i vâlâya²²⁴
Düşürdüm gevher-i nâ-yâbımı gird-âb-ı deryâya²²⁵
- 283 Egerçi²²⁶ bir güherden dūr olup kıldım anı hâlik
Mükâfât itdi Ḥaḫ bir kenz-i cûda eyledi mâlik
- 284 Ne kenz ol kân-ı rahmet ma'den-i ğufrândır el-ḫaḫ
Fedâ olsun ğubâr-ı pâyına şad cânımız muṭlaḫ

Der-Teşekkür-i Habîb Şâh ber-Teşerrüf-i İslâm-ı Ḥod²²⁷

[M 91a]

- 285²²⁸ Kerîmâ devlet-i İslâm ile memnûn-ı iḥsânam
Ḥuşûşâ bâb-ı sulṭân-ı rüsülde kul u qurbânam
- 286 Mübârek vechiñi bir kerre görmek baña devletdir
Ġubâr-ı pâyıña yüz sürme izzetdir sa'âdetdir
- 287 Kapuñ derbânı olmaḫ baña şâh olmaḫdan evlâdır
Deriñde rüft ü rûb itmek baña kâr-ı mu'allâdır
- 288 Bi-ḫamdillâh memâti oğlumuñ oldu yem-i²²⁹ rahmet
Mükâfât oldu İslâmım zihî devlet zihî²³⁰ izzet
- 289 Beni müstağraḫ-ı deryâ-yı rahmet kıldı ğarḫ-âbı
Ararken ḫasret ile virdi Ḥaḫ bir gevher-i nâbı²³¹

²²² derûnın: derûnuñ, K.

²²³ dirîğ: dirîğâ, K.

²²⁴ vâlâya: nâ-yâba, K.

²²⁵ Düşürdüm gevher-i nâ-yâbımı gird-âb-ı deryâya: Bahirden gönderüp uğratdım âhir anı gird-âba, K.

²²⁶ Egerçi: Kerîmâ, M.

²²⁷ **Der-Teşekkür-i Habîb Şâh ber-Teşerrüf-i İslâm-ı Ḥod: -K.**

²²⁸ 285, 286 ve 287. beyitler K nüshasında yoktur.

²²⁹ memâti oğlumuñ oldu yem-i: ki oldu ğarḫı baña ḫulzüm-i, K.

²³⁰ Mükâfât oldu İslâmım zihî devlet zihî: Getürdi devlet-i İslâm ile kıldı baña, K.

²³¹ ḫasret ile virdi Ḥaḫ bir gevher-i nâbı: ḫayret-i hicrân ile ol dürr-i nâ-yâbı, K.

- 290²³² Kedernāk oldıgım ey nūr-ı çeşm-i ‘ālem ü ādem
Sülālem münkaṭı‘ yok devletimde baña bir hem-dem
- 291 Serīr-i salṭanatda vāriş-i mülküm idi güyā
Dağı bir gönçe-i nev-ḥiz iken kıldı²³³ felek ifnā
- 292 Miyānı²³⁴ naqşı çıkmaz bir dem²³⁵ āgüş-ı hayālimden
Uşandım ḥaşılı āmed-şud-ı rüz u leyālimden
- 293 Kerīmā²³⁶ Ḥazret-i ‘İsī’bni Meryem ya’nī Rūḥu’llāh
Gehī iḥyā-yı mevti eylemişlerdi bi-iznillāh
- 294 Anı iḥyā-yı mevti ile iḳdār eyleyen Mevlā
Baña ilhām idüp sevḳ eyledi bu cānibe ḥālā
- 295 Vezīr-i mülk-i tedbīrim olan bir ‘ārifi billāh
Ḥabīb-i nā-şekībi tavşiyeyle eyledi āgāh
- 296²³⁷ Teşerrüf eylemiş İslām ile sâbıḳda ol dānā
Muḥammed Mustafā dīniyle bulmuş devlet-i kübrā
- 297 Şeref-yāb oldıgım setr eyleyüp dīniñle sulṭānım
Benim ḡafletle geçmiş hey diriḡā vaḳt-i devrānım
- 298 Cehāletle güzār itmiş faḳīriñ ‘ömr-i²³⁸ sāmānı
Muḳadder olmamış bu vaḳte dek ol ‘izz-i rıdvānı
- 299 Eger bu vaḳ’a zāhir olmasaydı şāh-ı bī-çāre
Çeh-i ḥüsrānda ḳalırdı ḥizlān üzre āvāre
- 300 Görüp ferzendimiñ hicrānı ile āh u eḡḡānım
Fırāḳ u ḥasretiyle ḥāl-i zārım çāk-i dāmānım
- 301 Teraḥḥum eyleyüp sevḳ eyledi tedbīr-i dermāna
Ġubār-ı ḥāk-i pāyın kuḥl idem bu çeşm-i giryāna

[K 61a]

²³² Bu beyit K nüshasında yoktur.

²³³ kıldı: itdi, K.

²³⁴ Miyānı: Miyān, K.

²³⁵ dem: adım, M.

²³⁶ Kerīmā: Cenāb-ı, K.

²³⁷ 296, 297, 298 ve 299. beyitler K nüshasında yoktur.

²³⁸ ‘ömr-i: ‘ömr ü, M.

- 302²³⁹ Dühât-ı ümmetiñden 'âşık-ı bezm-i cemâliñdir
Şerefmend-i maḥabbet çâker-i bâb-ı kemâliñdir
- 303 Ma'iyet arzûsı var idi ol 'abd-i kemterde
'İbâd-ı mü'mininiñ ḥidmetiyle ḳaldı ol yirde
- 304 Dimişdi baña ey şâh-ı rüsül bu derd-i hicrâna
Eger merhem ararsañ var yüri Sulṫân-ı 'Adnâna²⁴⁰
- 305 Derünuñ zaḥmına merhem olursa anda ḥâşıldır
'Abeşdir bâb-ı ğayra ilticâ bu derd-i hâ'ildir
- 306 Göñül derdine dermân isteyen ol yirde bulmuşdur
Devâ vü derdini fark itmeyen zîrâ yorulmuşdur
- 307 Duḥûl-i bezmine yoḳdur egerçi sende istiḥkâḳ
Kerîm ismine mazhardır ider lâ-büd saña işfâḳ
- [M 91b]**
- Der-Sitâyiş-i Mu'cizât-ı Nebeviyye²⁴¹**
- 308 Muḥammed dînini tercîḥ iderseñ dîn-i 'İsâya
Ḳabûl-i dîn-i İslâmıñ olur ser-mâye iḫyâya
- 309 Anıñ bir nefḫasıyla zinde ḳaldı mürdeyi 'İsî
Anıñ ṫavriyla nâ'il oldu ṫûra Ḥazret-i Mûsî
- 310 Tedeyyün eylemek İslâm ile iḫyâya ercâdır
O kân-ı merḫametdir cümleden iḫyâya evlâdır
- 311 Anıñ ümmetligiy-çün âsumâna oldu iş'adı
Anıñ şer'iyle âḫirde bulur ol câh-ı is'adı
- 312 Egerçi câh-ı İslâmım şerefde baña kâfîdir
Ġarîḳiñ dîni ḫayfâ dîn-i İslâma münâfîdir
- 313 Anı iḫyâ buyursañ ittibâ' eylerdi İslâma
Kemâl üzre irerdi ben ğarîbiñ kâmu encâma
- 314 Tenâsül münḳaṫı' olmazdı zinde olsa ferzendim
Güsiste-pây u destem lîk İslâm ile dil-bendem

²³⁹ 302, 303, 305 ve 306. beyitler K nüshasında yoktur.

²⁴⁰ Kelime sayfa kenarına yazılmıştır.

²⁴¹ **Der-Sitâyiş-i Mu'cizât-ı Nebeviyye: -K.**

- 315 Ğubār-ı pâyına yüz sürdiğinde Şāh-ı ‘Adnānīñ
Terahhūm eyleyüp aḥvāline ol nev-²⁴²Müselmānīñ
- 316 ‘Aliyyü’l-Murtażāyı bezme da‘vet itdi ol server
Buyurdu luṭf ile dāmādına ey Sākī-i Kevşer
- 317 Bu şāhıñ ‘uḳdesin ḥall eyle kim ḥallāl-i müşkilsin
Ḥudānıñ sırrısın²⁴³ bu ravza-i ‘ālemde bir gülsin
- 318 Cenāb-ı Murtażāya naḳl idüp aḥvālini şāhıñ
Biraz icmāl idüp āmālını miskīn-i güm-rāhıñ
- 319 İfade eyledi ferzendiniñ aḥvāl-i gird-ābın²⁴⁴
‘Aliyyü’l-Murtażāya daḥı açdı merḥamet bābın²⁴⁵
- 320 Vezīriñ sevḳını naḳl eyledi tekrār Kerrāra
Beşāret eyledi İslām ile teşrīfin ol yāre
- 321 Ḥayāt-ı ṭflını bizden niyāza geldi dirlerdi
Ṭaleb-kār-ı terahhūm oldıḡın luṭf ile söylerdi
- 322²⁴⁶ Yed-i ḳudretdedir mevtāyı ihyā yine rūḥ ihdā
Ḥudā ḳādir dir eyler seng-i ḥārādan güher peydā
- 323 Mübāşir itdi sulṭān-ı rūsül dāmād-ı zī-şānın²⁴⁷
Kemāl-i merḥametle şāha teblīḡ itdi fermānın²⁴⁸
- 324 Ḥabībiñ ḥāline re’fetle İslāma si‘āyetle²⁴⁹
Ḥiṭāb itdi ‘Aliyyü’l-Murtażāya luṭf u ‘izzetle²⁵⁰
- 325 Niçe müşkilleri ḥall eylemişsin mu‘cizātımla
Velāyet nūrı ile pertev-i zāt u²⁵¹ şıfātımla

²⁴² nev-: şāh, M.

²⁴³ sırrısın: Şīrisin, M.

²⁴⁴ ābın: ābıñ, K.

²⁴⁵ bābın: bābıñ, K.

²⁴⁶ Bu beyit K nüshasında yoktur.

²⁴⁷ şānın: şānıñ, K.

²⁴⁸ fermānın: fermānıñ, K.

²⁴⁹ si‘āyetle: سَاعِيَة, K.

²⁵⁰ ‘Aliyyü’l-Murtażāya luṭf u ‘izzetle: ‘Alīye luṭf u ikrām u mürüvvetle, K.

²⁵¹ zāt u: nūr-ı, M.

326 Niçe²⁵² erbâb-ı küfre bâ'is-i İslâmdır hâlâ
Kılup her birisi dînimle istişrâf u isti'lâ

327 Hâbîbîñ ğarķ olan ferzendine ğayr-ı du'â eyle
Ħayâtıyla sevindir vâlidin Ħaķdan recâ eyle

328 Teveccüh ile Ħaķķa derdmendi ber-murâd eyle
İki Ħasret-keşi cem' eyle inkâh ile²⁵³ şâd eyle

[K 61b]

329 Ne kim der-gâh-ı Ħaķķa 'arz iderseñ mu'cizâtıyla
Muķarrerdir Ħuşûli şemme-i envâr-ı zâtıyla

330 'Ulümüñ şehriyem ben ey 'Alî sen bâbsın şehre
Açıl nûr-ı velâyetle kerâmet gösterüp dehre

Der-Vaşf-ı Kerâmât-ı 'Aliyye-i Ħayderiyye [M 92a] der-Beyân-ı Teshîr-i Şâh-ı Mâhiyân²⁵⁴

331 Hâbîbîñ çünkü oĝlı mübtelâ olmuşdı²⁵⁵ gird-âba
Bütün erbâb-ı keştî her biri²⁵⁶ olmaĝla ğarķ âba

332 Musahĥardır saña bâ-izn-i Ħaķ deryâ²⁵⁷ vü mâ-fihâ
Şıĝarıyla kibârı cümle mâhîler bugün hâlâ

333 Nehengânıñ içinde Şâh Mâhî-nâm bir sulţân²⁵⁸
Müvekkeldir bütün ĥitân-ı baĥre ĥükm ider el-ân²⁵⁹

334 Temâm-ı emre dek fermânıña münķâd bil anı
Ħuzûr-ı Murtażaya cem' ider bi'l-cümle²⁶⁰ ĥitânı

335 Bu emre rûzgâr-ı zûr-kârî de musahĥardır
Ne ĥizmet²⁶¹ buyurursañ inķiyâd itmek muķarrerdir

²⁵² Niçe: Nice, K.

²⁵³ cem' eyle inkâh ile: inkâh ile cem' eyle, K.

²⁵⁴ **Der-Vaşf-ı Kerâmât-ı 'Aliyye-i Ħayderiyye der-Beyân-ı Teshîr-i Şâh-ı Mâhiyân: -K.**

²⁵⁵ K nüshasında önce "olmaĝla" yazılmış, sonra sayfa kenarında bu şekilde düzeltilmiştir.

²⁵⁶ erbâb-ı keştî her biri: aşĥâb-ı keştîler daĝı, K.

²⁵⁷ deryâ: dünyâ, K.

²⁵⁸ sulţân: balık, M.

²⁵⁹ ĥükm ider el-ân: vaz' idüp Ħâlık, M.

²⁶⁰ cem' ider bi'l-cümle: da'vet eyler cümle, K.

²⁶¹ ĥizmet: ĥidmet, M.

- 336 H̄abīb-i derdmendi²⁶² al götür²⁶³ mersā-yı deryāya
Temāşā itdirüp şun‘-ı bedī‘-i H̄aḡ te‘ālāya
- 337 Cenāb-ı Şāh-ı Ḳanber Muştafādan istimā‘ itdi
Veşāyā-yı Resūli cümle aşhābı vedā‘ itdi
- 338 Binüp Meymūne nāmıyla olan esb-i şabā-seyre
İdüp ṭayy-ı şahārī vü cibālī baḡmayup ḡayra
- 339 Varınca sâhil-i bahre cenāb-ı fātih-i H̄ayber
H̄abībīñ maḡzarında ḡāzır idi bendesi Ḳanber
- 340 Buyurdu H̄azret-i H̄ayder yūri Ḳanber nidā eyle
Gürūh-ı māhiyān sulṭānına bizden du‘ā eyle
- 341 H̄ulūş-ı ḡalb ile bizden nehengāna selām itsün
Bu dem me‘mūr olup bu emre anlar da ḡiyām itsün
- 342 Cihānıñ serveri H̄aḡḡıñ ḡabībi ‘ālemiñ faḡri
Musahḡar ḡıldı bā²⁶⁴-izn-i H̄udā ḡitān u hem bahri
- 343 Resūl-i kā’inātıñ nebzedir bu mu‘cizātından
Nübüvvet pertevi nūr-ı velāyet sırr-ı zātından
- 344 Zimām-ı uhdeme tefvīz olundu emr-i teşḡiri
İşāret eyledi şāha irā‘et eyledi pīri
- 345 Hemān-dem bād-ı şarşar gibi Ḳanber bende-i H̄ayder
Be²⁶⁵-fermān-ı H̄udā ḡa‘r-ı biḡarı geşt idüp yek-ser
- 346 Balıḡlar pādişāhıyla buluşdı ḡa‘r-ı deryāda
Selām-ı H̄ayderi teblīḡ idüp eşnā-yı luḡyāda²⁶⁶
- 347 Lisān-ı ḡāl ile ‘arż-ı taḡiyyāt itdi ḡitāna
Ḳudūm-ı Murtażāyı eyledi müjde nehengāna
- 348 Zebān-ı ḡāl ile her birisi Sulṭān-ı Kerrāra
H̄abīb-i nā-şekībe başlayup taḡmīd ü ezkāra

²⁶² K nüshasında önce “derdmendiñ” yazılmış, sonra sayfa kenarında “derdmendi” şeklinde düzeltilmiştir.

²⁶³ götür: getir, K.

²⁶⁴ bā-: be-, K.

²⁶⁵ be-: bā-, K.

²⁶⁶ eşnā-yı luḡyāda: cümle ‘ale’l-‘āde, M.

- 349 Du'âlar itdiler dilli dilince қа' r-ı deryâda
Rızâ-yı Murtażâyı oldılar taḥşîle âmâde
- 350 Muḳaddem Ḳanberîñ baḥrîlere olmuşdı inhâsı
Ta'accüb eyleyüp mâhîleriñ a'lâ vü ednâsı
- 351 Cenâb-ı Ḥayderi sâhilde mümkin olsa istiḳbâl
Çıḳardı her biri berre olurdı pâyına rû-mâl

[K 62a]

- 352 Gürûh-ı enbiyâdan Ḥızr u İlyâs-ı zî-şâna
Bu teşhîr olmamışdı belki Zü'n-nün²⁶⁷ u Süleymâna
- 353 Ḥuzûr-ı Ḥazret-i Kerrâra geldikde şeh-i ḥîtân
Şu vech üzre şudûr itdi 'Alîden emr-i 'âlî-şân²⁶⁸

[M 92b]

- 354 Muḫammed Muştafâdan emr ile ol fâtiḥ-i Ḥayber
Buyurdu şâh-ı ḥîtâna varup deryâya ser-tâ-ser
- 355 Tecessüs idesiz anda ğarîḳıñ üstüñânından
Baña şeh-zâdeniñ elbet virirsiz bir nişânından
- 356 Ğarîḳıñ baña bir 'azmin bulup irsâl eylersiz
Ḥabîb-i dil-şikesti mażhar-ı âmâl eylersiz
- 357 Ḥabîb-i kibriyânıñ çünki şâdır oldı fermânu
Size elbette vâcibdir o 'azmiñ baña ityânu
- 358 Şeh-i ḥîtân vardı emr ile devr itdi deryâyı
Nehengân ile gezdi yoḳladı deryâda her câyı
- 359 Biri birine ḳatdı mâhiyânu қа' r-ı deryâda
Eline girmede ḥîtânıñ aşlâ 'azm-i şeh-zâde
- 360 Zâfer-yâb olmayup²⁶⁹ bir 'azmine ferzend-i zî-şânıñ
Gelince Murtażâya ye's ile sulṫânı ḥîtânıñ
- 361 Ğazabnâk oldığında mâhiyâna Ḥazret-i Kerrâr
Bün-i deryâya irsâl eyledi her birini tekrâr

²⁶⁷ Zü'n-nün: Zi'n-nün, M.

²⁶⁸ emr-i 'âlî-şân: ol zemân fermân, K. (Kelime K nüshasında sayfa kenarına yazılmıştır.)

²⁶⁹ K nüshasında önce "olmadı" yazılmış, sonra sayfa kenarında "olmayup" şeklinde düzeltilmiştir.

- 362 Muḥāṭab eyleyüp āzār ile sulṭān-ı ḥītānı
Resül-i ekremiñ fermānıdır bā-izn-i Rabbānī
- 363 Tesāmuḥ eylemek cā'iz degildir 'azmi ityāna
Müyesserdir bu emriñ iḥtītāmı Şāh-ı 'Adnāna
- 364 Hīç olmazsa şehādet parmağı mevcüddur ḥālā
Ḥudā ol üstüḥ'ānı eylemez bir kimseden iblā
- 365 Şehādet itdigiy-çün vaḥdet-i Mevlāya ol parmak
Çürütmez ka'r-ı deryāda Ḥudā²⁷⁰ ol parmağı muṭlaḳ
- 366 Kelāmum istimā' eyle sen ey ḥayvān-ı sa'd-aḥter
Baña ol üstüḥ'ānı bul getir itme beni muḡber
- 367 Ğarīḳiñ üstüḥ'ānından faḳaṭ bir bendi ḳalmıḡdır
Ḳızıl bir mermeriñ altında Bārī anı ḡalmıḡdır
- 368 Bulup ol 'azm-i insānı getir bā-izn-i Rabbānī
Be-feyz-i Şāh-ı 'Adnānī Ḥudā 'avd eyleye cānı
- 369 Gidüp ol ūv-ı māhī aradı yemde her gāhı
Bulup ol 'uzv-ı āgāhı feraḥnāk eyledi ūhı
- 370 Vaŷıyy-i Muḡṭafā ol üstüḥ'ānı aldı māhīden
Ḥayātıy-çün²⁷¹ recāmend oldu der-gāh-ı İllāhīden
- 371 Ḥudā ol 'uzv-ı nā-sāza ḥayāt iḡsān idüp tāze
Niçe²⁷² kāfir bunu gördi idüp taŷḏīḳ-ı i'cāze
- 372 Görince 'azm-i ferzendi elin ḳaldırdı der-gāha
Cenāb-ı fātiḡ-i Ḥayber du'ā itdikde Allāha
- 373 Ḥayāt iḡsān idüp ferzend-i ūhīye yine Mevlā
Ḥabīb-i ekremiñ bu mu'cizātın²⁷³ ḳıldılar imlā
- 374 Emīrū'l-mü'minīniñ bu du'ası müstecāb oldu
Münāfıḳlar görüp bu ḫāleti yandı kebāb oldu

²⁷⁰ Ḥudā: daḡı, M.

²⁷¹ Ḥayātıy-çün: Ḥayāt çün, K.

²⁷² Niçe: Nice, M.

²⁷³ mu'cizātın: mu'cizātıñ, K.

[K 62b]

375 Hâbîb-i dil-şikestîñ hâfır-ı mağmûmı şâd oldı
Görüp ferzendi zinde cümle şâhib-i'tikâd oldı

376 Bu emr-i bâhirü'l-burhânı her kim eylemez²⁷⁴ taşdıķ
Edilleyle²⁷⁵ anı işbât mümkündür 'ale't-taḥḳîķ

[M 93a]

377 Niçe mevtâyı ihyâ eylemişdir Hâzret-i 'İsâ
Bi-iznillâh oldı nefḥ-i rûḥ ile ḥayât-efzâ

378 Kemâhetden baraşdan kırtarup bir niçe merzâyı
Ulü'l-ebşârdan kıldı bi-iznillâh a'mâyı

379 Beşer yüz yıllık emvâtñ ḥayâtıyla du'â itdi
Nüzül-i mâ'ideyle ḳavminiñ rızķın recâ itdi

380 Bu emr-i mu'ciz istib'âd olunmaz şâh-ı kevneyne
'Aliyyü'l-Murtażâyı eyledi²⁷⁶ tavsîṭ mâ-beyne

381 'İlim şehri Muḥammeddir 'Aliyyü'l-Murtażâ derdir
Ḥudânñ Şîridir el-ḥaḳ bir ismi daḥı Ḥayderdir

382 Ḥuşûşâ vâriş-i cümle 'ulüm-i enbiyâdır bu
Aña her şey musahḥhardır vaşiy-i Muştafâdır bu

383 Taḥayyür gelmiş idi ğarḳ ile ferzend-i nâ-çâra
Biraz şaḥve gelince düşdi pây-ı Şâh-ı Kerrâra

384 Gehî babasına geh Ḥaydere ḥayr-ı du'â itdi
Ḥayâtın Murtażâdan fehm idüp ḥamd ü²⁷⁷ şenâ itdi

385 Ğaḳdan cânını kırtardı ammâ²⁷⁸ gitdi emvâli
Ḳılınmışdı sefâ'in 'asker ü cevher ile mâlî

386 Ḥaṭâ sultânınıñ düşîzesin añdıķça²⁷⁹ ferzende²⁸⁰
Firâḳ u ḥasretiyle girye eylerdi gehî²⁸¹ ḥande

²⁷⁴ eylemez: itmedi, M.

²⁷⁵ edilleyle: edille ile, K.

²⁷⁶ eyledi: eyleye, K.

²⁷⁷ ḥamd ü: Ḥaḳḳa, M.

²⁷⁸ ammâ: ancak, K.

²⁷⁹ añdıķça: añdıķda, K.

²⁸⁰ Kelime K nüshasında sayfa kenarına yazılmıştır.

²⁸¹ eylerdi gehî: itdi geh zehir-, K.

- 387 Derünü âteşin söndürmemişdi lücce-i gird-âb
Aña bir h̄'âb geldi güyyiā ol h̄alet-i ğarq-âb
- 388 O kâr-ı nâ-şavâbî gitmemiş bir dürlü h̄âtırdan
H̄ayâli çıkmamış h̄iç h̄âtır-ı deryâ-mağâtırdan
- 389²⁸² Bün-i deryâda bir yıl mekşi kaṭ'â virmemiş nefret
Yine başladı feryâd itmege ferzend-i bî-ṭâkat
- 390 İşâbet dirdi her kim sehv ile semt-i H̄aṭâ aña
İşitmezdi kulağı devlet ü māl ü 'aṭâ aña
- 391 İki hasret-keşiñ cem'i mübeşşer idi Kerrâra
Buyurdu ol ğarîḳ-ı hecre ey ferzend-i²⁸³ âvâre
- 392 Peder iklîmi mi yoḥsa H̄aṭâ semti mi muḥtârîñ
Beyân eyle ne cânibden gelür peygâm-ı dil-dârîñ
- 393 H̄aṭâ iklîmine gitmek aña re'y-i şavâb ammâ²⁸⁴
Yüzi yok vâlidinden ceyš ü 'asker ide istid'â
- 394 Eger bir setr-i 'avret itmeniñ olsaydı imkânı
İderdi yalnız semt-i H̄aṭâya 'azm-i baḥrânî
- 395 Ne māl isterdi ne 'asker yine uğrardı gird-âba
Ġarîḳ-ı lücce-i hasret bakar mı bîm-i²⁸⁵ ğarq-âba
- 396 H̄uṭûr itdikçe biñ beş yüz refîki ḳalb-i ferzende
Olurdu her biriniñ fikr-i hicrânıyla nâlede
- 397 H̄ayâti n'eylesin 'âşık k'ola²⁸⁶ cânâneden mehcür
Eger nezdîk eger dūr olamaz dil-dârsız mesrūr
- [K 63a]**
- 398 H̄uzûr-ı H̄azret-i Kerrârda bî-çâre şeh-zâde
Firâḳ-ı dil-beriyle başladı feryâd-ı mu'tâda

²⁸¹ eylerdi gehî: itdi geh zehir-, K.

²⁸² Bu beyit K nüshasında yoktur.

²⁸³ ferzend-i: ferzend ü, K.

²⁸⁴ aña re'y-i şavâb ammâ: egerçi cânâ biñ minnet, M.

²⁸⁵ bîm-i: bîm ü, K.

²⁸⁶ k'ola: ola, K.

399 Ğubâr-ı pâyına rû-mâl olup Sulţân-ı Kerrârîñ²⁸⁷
Şarıldı belki pây-ı Kânber-i sâlâr-ı muhtârîñ

Der-Beyân-ı Fiğân-ı Şeh-zâde²⁸⁸

[M 93b]

400 Yüzi hâk-i temennâda didi ol Şâh-ı Merdâna
Sen ol fermân-revâ-yı ma' deletsin ins ile câna²⁸⁹

401 Bi-ḥamdillâh ki gelmiş vâlidim ceşîyle İslâma
Ne luḫ olmuş Ḥabîb-i bî-kese hem ceşî-i nâ-kâma

402 Benim hicrânım olmuş bâ'îş-i tevfiḫ îmâna
Vezîri sevḫ idüp ol meclis-i sulţân-ı ekvâna

403²⁹⁰ Ḳul u ḳurbânı olmuş öyle bir şâh-ı kerem-kârîñ
Ğubâr-ı der-gehi kuḫl-i cevâhir çeşm-i ebrârîñ

404 Yüzün görmek hezârân salţanatdan baña a'lâdır
Derinde beklemek ser-mâye-i ğufrân-ı Mevlâdır

405 Der-i devlet-me'âbı melce³-i dünyâ vü mâ-fihâ
Rikâbı mâye-i iclâl şûrı ma'nevî ḫâlâ

406 Olup rû-mâlî-i hâk-i deri ser-mâye-i devlet
Ḥayâtımla anı ihyâ idüp ol meḫḫar-ı²⁹¹ ümmet

407 Anı bir devlete görmüş revâ ol²⁹² dâver-i *levlâk*²⁹³
Peder²⁹⁴ bî-çâre hicrânımla olmuşken girîbân-çâk

408 Ḥuzûr-ı Ḥazret-i Peyğam-berîde gelmiş İslâma
Beḳâ sulţânlığıyla nâ'il olmuş maḫlab u kâma

²⁸⁷ Sulţân-ı Kerrârîñ: ol nîk-eḫvârîñ, K.

²⁸⁸ **Der-Beyân-ı Fiğân-ı Şeh-zâde: -K.**

²⁸⁹ ins ile câna: 'aşḫ-ı cânâna, M.

²⁹⁰ 403, 404 ve 405. beyitler K nüshasında yoktur.

²⁹¹ meḫḫar-ı: melce³-i, K.

²⁹² ol: ola, M.

²⁹³ "Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım." (Kudsî hadis) (Yılmaz, 1992: 113).

²⁹⁴ Peder: Meger, K.

- 409 Anıñ İslâmı ceysiyle baña kayd-ı hayât oldı
Ne devletdir ki me'vâmız Resûl-i kâ'inât oldı
- 410 Anıñ şad hamd u minnet oldı İslâmı baña sârî
Hidâyet kıldı dîne ittibâ'en Hazret-i Bârî
- 411 Dilimde zıkr idi qalbimde fikrim dîn-i İslâmım
O efkâr ile oldı şükr-i Bârî hayr-encâmım
- 412 Bu deñlü 'aşk-bâzî şüretâ emr-i mecâzîdir
Haqîkatde Hudânıñ bizlere ihsân-ı râzıdır
- 413 Cenâb-ı vâlidimle 'askeri gelmekle İslâma
Yüzün görmekle şâh-ı enbiyânıñ irdi bayrama
- 414 Huşûşâ Şâh-ı Kanber ol mübeşşer Hazret-i Hayder
Mübâşir ola bu emr-i 'acîbü't-tavra ol server
- 415 Resûl-i ekremiñ âşâr-ı nûr-ı mu'cizâtıdır
Bu işler kim görildi pertev-i âyât-ı²⁹⁵ zâtıdır
- 416 Hidivâ dâverâ ey ma'den-i esrâr-ı Rabbânî
Vaşıyy-i Muştâfâ muhtâr-ı şahb-ı Şâh-ı Adnânî
- Der-Beyân-ı Niyâz-ı Şeh-zâde²⁹⁶**
- 417 Seniñ yümñ ü teveccüh ile da'vâtıñ olup hâlâ
Beni gird-âbdan taħlîş ü hem ben mürdeyi ihyâ
- 418 Beni ma'sûqam ile şer' ile cem'e mübeşşersin
Mübeşşirsin hitâm-ı misk ile bir nûr-ı ezfersin²⁹⁷
- 419 Sen ol sâlâr-ı ekremsin şeh-i kevneyne maħremsin
Mu'azzamsın mufahhamsın ğarîbân ile hem-demsin
- 420 Ma'ıyyet eylemişlerdi benimle ğarq-ı gird-âba
Sefâ'in içre biñ beş yüz nefer olmuşdı ğarq âba
- 421 Ne yüzle varayım şeh-i Hâbîbe ey kerem kânı
Demezler mi baña ol dem kanı hem-demleriñ kanı

²⁹⁵ âyât-ı: enver-i, M.

²⁹⁶ **Der-Beyân-ı Niyâz-ı Şeh-zâde: -M.**

²⁹⁷ Beyitteki "mübeşşersin" ve "mübeşşirsin" okunan kelimeler nüshalarda harekeli olarak yazılmıştır.

[M 94a]

422 Ma'iyyet üzre ğarķ oldu disem yārānı deryāda
İnanmaz kavlime zīrā selāmet buldı şeh-zāde

423 Vaṭanda her biriniñ aķribā vü kavm ü ħ ĩřānı
şorarlar benden elbet ğarķ olan yārān-ı zī-řānı²⁹⁸

[K 63b]

424 Su'al eylerse bir sāl baña taĥlīř-i²⁹⁹ gird-ābı
Baña tōhmet iderse her biri tazıyī'-i aĥbābı

425 Cevābında disem bu mu'cizāt-ı řāh-ı ekvānı
İřā'at eylesem ĥayr-ı du'ā-yı řāh-ı Merdānı

426 Dimezler mi seni taĥlīř iden gird-āb-ı deryādan
Niçün ķurtarmadı yārānıñı baĥr-i belāyādan

427³⁰⁰ Sebeb da'vāsına her biri āġāz itseler farzā
O dem ķābil olur mı müdde'ādan zımmetim ibrā

428 Disem İslāmdır baña selāmet bulmaġa bādı
Dimezler mi niçün sāl'irleriñ olmadı irřādı

429 Cenāb-ı Murtażānıñ cūd-ı fıřrısın bilür 'ālem
Ĥuřuřā anları ta'yīn iden kān-ı kerem ol dem³⁰¹

430 şümül-i 'āřifetle ba'ř idüp sen řāh-ı³⁰² zī-řānı
Ĥabıbi al götür³⁰³ baĥre diyüp olduķda³⁰⁴ fermānı

431 Benim islāmıma bādı olunca anıñ İslāmı³⁰⁵
Sirāyet eyleyüp her birine ol řāhıñ ikrāmı³⁰⁶

432 Selāmet bulsalar her biriniñ olurdu rüĥānı³⁰⁷
Olurdu her biri sen řāh-ı dīniñ ķul u ķurbānı

²⁹⁸ Kelime sayfa kenarına yazılmıştır.

²⁹⁹ taĥlīř-i: aĥvāl-i, M.

³⁰⁰ Bu beyit M nüshasında 417 ve 418. beyitler arasında yer almaktadır.

³⁰¹ "ol dem" K'da sayfa kenarına yazılmıştır.

³⁰² řāh-ı: zāt-ı, K.

³⁰³ götür: getir, K

³⁰⁴ olduķda: olmuşdı, K.

³⁰⁵ İslāmı: ĩmānı, K.

³⁰⁶ ol řāhıñ ikrāmı: envār-ı ĩrfānı, K.

³⁰⁷ biriniñ olurdu rüĥānı: biri eylerdi beni sebķat, K.

- 433 Şehirde her biriniñ aqribā vü mūnis ü yāri
Dem-ā-dem yād idüp ğark-ābı eyler nāle vü zārī
- 434 Reh-i ‘aşkımda oldı her biri müstağrağ-ı gird-āb
Vücūdı zevrağın³⁰⁸ baħr-i belāya şaldı ol³⁰⁹ aħbāb
- 435 Sefā’inde üçer yüz er idi her biri serverdi
Haṭā iklīmine rāhī iken her biri ser virdi
- 436 Şehādet parmağından belki bir bendi olup bākī
Olurdu zindegāniye sebep bā-izn-i Ḥallākī
- 437 Olurdu her biri ben gibi ihyā-kerde-i Ḥayder
Mesīhā dīnini terk eyleyüp ol deñlü serverler
- 438 Muḥammed Muşafā dīn-i ḥanīfinde olurlardı
Du‘ā-yı Ḥazret-i Kerrār ile devlet bulurlardı
- 439 Du‘ā-yı Ḥayderīden her biri bulurdu ĩmānı
Olurdu her birisi³¹⁰ ümmet-i Sulṭān-ı ‘Adnānī
- 440 Beni ihyā buyurduñ Şeh Ḥabībi eylediñ ber-kām
Bu deñlü güm-rehān-ı dīni kıldıñ maẓhar-ı İslām
- 441 ‘İnāyet eyle ey Şīr-i Ḥudā ḥüsn-i teveccühle
Resūl-i kā’inātıñ³¹¹ mu‘cizātından tefeğğuhla
- 442 Şeh-i ḥitāna Kaṇberle haber irsāl idüp fi’l-ḥāl
‘İzām-ı mürdegān қandaysa buldursun ‘ale’l-ikmāl³¹²
- 443 Ḥayāta dest-resi³¹³ kâbil olurdu feyz-i Ḥayderle
Ḥuşuşā mu‘cizāt-ı Aḥmedīden nūr-ı ezherle
- 444 ‘Aliyyü’l-Murtazānıñ dāmenin tutduğda şeh-zāde
Teveccühle du‘āya қaldırup el³¹⁴ semt-i deryāda

³⁰⁸ zevrağın: zevrağın, K.

³⁰⁹ ol: hep, K.

³¹⁰ birisi: biri bir, K.

³¹¹ Kelime K nüshasında önce “ekremiñ” yazılmış, sonra sayfa kenarında bu şekilde düzeltilmiştir.

³¹² mürdegān қandaysa buldursun ‘ale’l-ikmāl: mürdegānı buldurup ihsānı kılmāl, M.

³¹³ dest-resi dest-res, M.

³¹⁴ el: il, K.

- 445 Cenâb-ı Hâzret-i Kerrâr itmekde münâcâtı
Ne yüzden cilveger olsa gerek gör hâl-i emvâtı
[K 64a] [M 94b]
Der-Münâcât-ı Cenâb-ı Hayder Rađiyellâhu³¹⁵
- 446 ‘Aliyyü’l-Murtażâ bir küh-ı ‘âlîye şu‘ud itdi
Cenâb-ı Kirdigârîñ çok tecellîsin³¹⁶ şühüd itdi
- 447 Leb-i deryâda vâkı‘ şavd idi bâlâ idi çün Tûr
Nümâyân idi kühüñ³¹⁷ zirvesinden cây-ı dür-â-dür
- 448 Ne küh ol Hâzret-i Şîr-i Hudâya bîşezâr³¹⁸ oldı
Niçe esrâr-ı Hâkķânî o yirde âşikâr oldı
- 449 ‘Aliyyü’l-Murtażâya ol cebel cây-ı tecellîdir
Hîrâ-yı Murtażâdır her yiri süy-ı³¹⁹ tesellîdir
- 450 Resülûñ mu‘cizâtıyla du‘âsı redd olunmazdı
Karîñ olurdu es‘âfa recâsı sedd olunmazdı
- 451 O dem terfî‘-i kâdrin³²⁰ bildirüp ihyâ-yı mevtâda
Ne sırlar gösterir Hâk ķıl temâşâ küh-ı bâlâda
- 452 Hıñtûr itmişdi bir gün kalb-i pâk-i Şâh-ı ‘Adnâna
Cenâb-ı Hayderiñ emri irişmiş ola³²¹ pâyâna
- 453 Haberler munķaı‘ olmuşdı güyâ semt-i Hayderden
Ne deryâdan haber geldi³²² o dem ne cânib-i berden
- 454 O demde cânib-i Hâkđan Resüle irdi Cebrâ’îl
Hudâdan ‘arz-ı teslîm eyledi kıldı anı tebcîl
- 455 Buyurdu yâ Muhammed kalb-i pâkiñ olmasın ğamnâk
Sen ol şâh-ı risâletsin sen ol sulţân-ı *erselnâk*³²³

³¹⁵ **Der-Münâcât-ı Cenâb-ı Hayder Rağiyellâhu: -K.**

³¹⁶ çok tecellîsin: anda çok luıfın, K.

³¹⁷ kühüñ: anıñ, K.

³¹⁸ bîşezâr: pîşezâr, K, M.

³¹⁹ süy-ı: semt-i, K.

³²⁰ kâdrin: kâdrîñ, K.

³²¹ emri irişmiş ola: irmişdi kârîñ hüsn-i, M.

³²² geldi: irdi, K.

³²³ Kelime sayfa kenarına yazılmıştır.

“Biz seni (ancak âlemlere rahmet olarak) gönderdik.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Enbiyâ 21/107.

- 456 Şakınsun çekmesün bir dem ‘Alī semtinden endīşe
Selāmet üzredir hālā o sālār-ı kerem-pīşe
- 457 Bu vech üzre buyurdı oldı Hāḫḫıñ saña fermānı
Ḥabībim yanına alsun biraz aşḫāb-ı zī-şānı
- 458 Varup kūha temāşā eylesün ol Şāh-ı Kerrārı
İrā’et eylesün aşḫābına ol yirde esrārı
- 459 Ne gevherler nişār itse gerek deryā-yı ḥikmetden
Ne sırlar āşikār olsa gerek Şāh-ı Velāyetden
- 460 Didi yā Muştafā cem‘ eyle yanında biraz hem-dem³²⁴
Ḳo olsunlar ‘Aliyyü’l-Murtazānıñ sırrına maḥrem
- 461 ‘Alīyi görmeyen var ise aşḫāb-ı kirāmuñdan
O yirde ‘ibret alsınlar ‘Alīye ihtirāmuñdan
- 462 ‘Uluvv-i şānını görsün cebelde Şāh-ı Merdānıñ
Temāşā eylesün erliklerin ol Şīr-i Yezdānıñ
- 463 Cenāb-ı Ḥazret-i Aḫmed alup aşḫāb u ālinden
Şikāt-ı³²⁵ ‘izzetiñ bir niçe erbāb-ı³²⁶ kemālinden
- 464 Ser-i kūha ‘Alīyi görmege cümle revān oldı
Aradan³²⁷ perde-i vaḫşet ol ešnāda nihān oldı
- 465 Niçe esrār-ı gaybiyye kemālāt-ı ḥabībıyye
‘Ayān oldı beyān oldı güm oldı şekk ü³²⁸ reybiyye
- 466 O şāhı gördiler cümle kerāmet baḥrine ḫalmış
Elin der-gāha ḫaldırımış recāyı destine almış³²⁹
- 467 Münācātında dirlerdi ‘Alī her bār söylerdi
Ḥayā vü şerm ile şāh-ı rüsül yanında derlerdi

³²⁴ hem-dem: ādem, M.

³²⁵ şikāt-ı: şikāt u, K.

³²⁶ erbāb-ı: aşbāb-ı, M.

³²⁷ Aradan: Arada, K.

³²⁸ beyān oldı güm oldı şekk ü: ol ešnāda gidüp hālāt-ı, M.

³²⁹ der-gāha ḫaldırımış recāyı destine almış: der-gāh-ı Mevlāya münācāt üzre ḫaldırımış, M.

[M 95a] Münâcât-ı Hâzret-i Kerrâr der-Nezdîk-i Hâbîb-i Kirdigâr³³⁰

- 468 İlahî ol habîbiñ hürmeti hem âli haqqıy-çün
Du'âmı müstecâb eyle şafâ-yı bâli haqqıy-çün
- 469³³¹ O demde çok du'â itdi elin der-gâha kaldırdı
Uzatdı pençe-i Hayber-güşâsın bahre taldırdı
- 470 Qalup dest-i şerîfi çok zemânlar ka'r-ı deryâda
Çıqup her parmağında bir gemi seyr itdi şeh-zâde
- 471 Bütün mevcûd idi emvâl ü eşyâsı derûnında
Ehâliden velâkin kimisi mürde kimi zinde
- 472 Şeh-i kişverle ferzend ile görüşdi ehibbâsı
Neye uğradığın bilmez idi a'lâ vü ednâsı
- 473 Te'âlellâh ne kudretidir ki bir yıl ka'r-ı deryâda
Yine Hâllâk-ı 'âlem rızqını kılmışdı âmâde
- 474 Şorulsa her biri derk eylemezdi hâl-i gird-âbı
Biriniñ qalmamışdı hâtırında bîm-i garq-âbî
- 475 'Aliyyü'l-Murtażânıñ zâhir olduqda kerâmâtı
'Ayânen gördiler bi'l-cümle anda hâl-i emvâtı
- 476 Bırakdı her biri dîn-i Mesîhi Lât u 'Uzzâyı
Muhammed dînine girdi kılup tevhid Mevlâyı
- 477 Sefâ'inden çıkanlar düşdiler dâmân-ı Kerrâra
Muvahhid oldılar anda gelüp her biri ikrâra
- Der-Vaşf-ı 'Aliyyü'l-Murtażâ Rađiyellâhu 'Anh³³²**
- 478 'Alî nûr-ı hidâyetdir 'Alî sırr-ı velâyetdir
'Alî müşbâh-ı zulmetdir 'Alî ser-dâr-ı ümmetdir
- 479 'Alîdir fâtiḥ-i Hayber 'Alîdir sâķi-i Kevşer
'Alîdir şâhib-i Düldül 'Alîdir seyyid-i Kanber
- 480 'Alî nûr-ı şerî'atdır 'Alî pîr-i şarîkatdır
Güzîn-i âl ü 'itredir 'Alî aşl-ı haķîkatdır

³³⁰ Münâcât-ı Hâzret-i Kerrâr der-Nezdîk-i Hâbîb-i Kirdigâr: -K.

³³¹ 469 ve 516. beyitler de dâhil olmak üzere toplam 48 beyit K nüshasında yoktur

³³² Der-Vaşf-ı 'Aliyyü'l-Murtażâ Rađiyellâhu 'Anh: -K

- 481 Resülün hayr-ı ālidir vaşyy-i ber-kemālidir
‘Alīniñ ka‘bı ‘ālīdir ‘Alī a‘le‘l-e‘ālīdir
- 482 Ne sırlar āşikār itdi ne gevherler nişār itdi
Bütün baħri güzār itdi temāşā kıl ne kār itdi
- 483 Gör imdi n‘eyledi n‘itdi ‘Alī çok kenz feth itdi
Resülün meslekin tıtdı ħabībīñ işrine gitdi
- 484 Zihī tevfiķ-i Rabbānī zihī te‘yīd-i Raħmānī
Musahħar itdi ekvānı o dem ol Şīr-i Yezdānī
- 485 Buyurdu rüzgāra ol çıkan keştīleri der-ħāl
Ĥaḫāya irmedin mülk-i Ĥaḫāya eyleye işāl
- 486 ‘Alīniñ oldı fermānı o beş fülk-i Müselmānı
Ĥaḫā iklimine gönderdi berrānī vü baħrānī
- 487 Biri birine peyveste ħatādan oldı vāreste
Gelüp mülk-i Ĥaḫāya ber-hevā āheste āheste
- 488 İçinde māl ü sükkānı şeh-i kişverle a‘yānı
Koyup ferzend-i sulḫānı ‘Alī oldı nigehbānı
- 489 Açup yelkenleri her bir³³³ gemi kılmaķda perrānī
Görince bunları mülk-i Ĥaḫānun kavm ü sulḫānı
- [M 95b]
- Der-Beyān-ı Vuşul-i Keştihā be-Sāhil-i Deryā-yı Ĥaḫā³³⁴**
- 490 Rivāyet eyledi rāvī Cenāb-ı Şīr-i Yezdānī
O beş kalyon ile Çīne³³⁵ ‘azīmet itdi baħrānī
- 491 Ĥaber-dār itdi sulḫān-ı Ĥaḫāyı cümle erkānı
‘Aliyyü‘l-Murtażādır bu gelen miħmān-ı zī-şānī
- 492 Ĥabīb-i şāh-ı kişver ile ferzend-i zafer-reh-ber
Ma‘iyyetle rüküb itmiş buyurdu Ĥazret-i Ĥayder
- 493 Görince ber-hevā ol beş ‘aded kalyon-ı meşhūnı
Ĥaḫā ikliminiñ ħalkı olup ħayrān u meftūnı

³³³ bir: biri, M.

³³⁴ **Der-Beyān-ı Vuşul-i Keştihā be-Sāhil-i Deryā-yı Ĥaḫā: -K.**

³³⁵ Olay akışına göre bu kelime Çin değil Hatâ olmalıdır.

- 494 Şeh-i iklîm gördükde dimişdi bu gelen mihmân
‘Aliyyü’l-Murtażadır fâtiḥ-i Ḥayberdir ol sulţân
- 495 Cihân lertzândır ḥâlâ hirâs-ı Zü’l-feḳârından
Ne ḳan yutdurmuş idi dehre tiĝ-i âb-dârından
- 496 Cenâb-ı Şâh-ı ‘Adnânıñ olup dâmâd-ı zî-şânı
Hem ibni ‘ammu zevc-i Ḥazret-i Zehrâ-yı ‘Adnânî
- 497 İmâmeyn-i hümâmeyniñ eb-i zî-şânıdur ol zât
Aña bâbü’l-‘ulûm iḥlâḳ idüp ol faḫr-i mevcûdât
- 498 Ğarâ’ib emr ile me’mûr ider ol Şâh-ı Kerrârı
‘Acâ’ib işlere ta’yîn ider ol zuḫr-ı ebrârı
- 499 Duḫûl-i Cennetü’l-Me’vâ ile zâtı mübeşşerdir
Der-i ‘ilm-i İlähîdir ‘Alî bir ismi Ḥayderdir
- 500 Vaşiy-i Mustafâdır hem daḫı ḥallâl-i müşkildir
Ḥudânıñ Şiri şirînter gül-i Rıdvâna bülbüldür
- 501 Resûlün ḥaş dâmâdı emîn-i genc-i irşadı
Musahḫar eylemiş bâdı niçe ḳavme olup ḥadî
- 502 Resûlün mu‘cizâtından eşerdir vaşf-ı zâtından
Delîl-i ümmet olmuşdur füyûzât-ı şifâtından
- 503 Bilâd-ı küfri fâtiḥdir aña ḫayr-ı muşâliḥdir³³⁶
Meĝâzî vü cihâdından dilîr ü şîr-i fâliḥdir
- 504 Ledün ‘ilminde mâhirdir vücûdı dürr-i fâḫirdir
Niçe ḫayrı mübeşşirdir ‘uyûb-ı nâsı sâtirdir
- 505 Şecâ‘atle ğazanferdir nazîri olmayan erdir
Her emrinde muzafferdir ‘Alî ol ‘âlî serverdir
- 506 Yedinde tiĝ-i şamşâmı olup âşâr-ı Ḳamḳamî
Ğılâfında ṭururken ḳahr ider şad Rüstem ü Sâmu
- 507 Bu iklîme şeref-pîrâ olup ḥâlâ Süleymânsâ
Niĝini ḫükmi altında olup deryâ vü mâ-fihâ

³³⁶ Kelimenin “meşâliḥdir” biçiminde okunması da anlamca uygundur.

- 508 'Aliyyü'l-Murtażânîñ dest-bürdin görmeyen âdem
Hayâl itmezdi ol merd-i Hudâdan zehreyi bir dem
- 509 Haḫā iqlîminiñ şāhı meger Sulṫān-ı Kerrārı
Bir iki kerre görmüşdi o sālār-ı ciger-dārı
- 510 Bir iki ğazvesinde ḫāzır olmuşdi evā'ilde
Bilürdi rütbe-i perḫāşını şemşîr-i hā'ilde
- [M 96a]
- 511 Hirās-ı Zü'l-feḫār ile muḫaddem gelmiş İslāma
Meger irmişdi feyz-i Ḥayder ile 'umde-i kāma
- 512 Meveddet üzre idi gizlü ol Sulṫān-ı Kerrāra
Muḫaddermiş o vaḫte her biri irdi ser-i kāra
- 513 Aña İslām gelmekle 'Alîniñ fazl u cūdından
Ḥaber-dār idi her emre zuhūrından nümūdından
- 514 Cenāb-ı Murtażāya ihtirāmen itdi istikbāl
Ricāl-i devlet ile eyledi bir rütbede iḫbāl
- 515 Bütün ālāy-ı vālāy ile vardı Şāh-ı Merdāna
Serāya da'vet itdi eyledi tevḫîr-i şāhāne
- 516 Şeh-i kişverle ferzenden müsāfir itdi bir yirde
Ḷonuşdı hem ḶoḶuşdı eyledi ikrām bir perde
- 517 Ḥaber-dār olmuş idi sâbıḳā aḫvāl-i ru'yādan
Ḥuşūsen vaḳ'a-i gird-âbdan ğarḳ-ı eḫibbādan
- 518 Şavaşmağla niçe ḫamle ḫaḫā zāhirde ma'nāda
Tecāhül üzre idi her biri ol emri ihfāda
- 519 Rüsüm-ı mîzbānî irdiginde ḫadd-i encāma
Esās-ı sūrı temhîde binā-yı 'aḳdi ihkāma
- 520 İki sulṫānı bir meclisde da'vet eyleyüp Ḥayder
Muḫammed dîni üzre 'aḳd idüp bā³³⁷-emr-i peyğam-ber

³³⁷ bā:- be-, K.

- 521 Haṭā sulṭānınıñ dūşizesin ferzend-i nā-kāma
O gün tezvīc idüp emr-i muḳadder irdi encāma³³⁸
- 522 Haṭā iḳlīminiñ āyīni üzre bir niçe eyyām
Ziyāfetler olundı her ṭarafdan itdiler bayram³³⁹
- 523³⁴⁰ Ḳırān-ı sa'd idüp mihr ile meh burc-ı hidāyetde
Ḳavuşdı iki ḥasret birbirine evc-i vuşlatda
- 524³⁴¹ Belā deryāsı başdan aşmış idi oldı limanī
Rehā-yāb itdi gird-āb-ı küfürden ḳavm-i evşānı
- 525 Ḳavuşdı iki ḥasret birbirine kām-yāb oldı
Haṭāda iḳtirān itmekle mihr ü meh şavāb oldı
- 526 Zifāf itmezden evvel 'āşık u ma'sūḳayı³⁴² Kerrār
İdüp İslāma da'vet cümle ḥiştānı ile tekrār
- 527 Muḥammed Muşṭafānıñ mu'cizātıyla olup bu kār
Ḥudānıñ sırrıdır el-ḥaḳ 'Alīdir eyleyen izḥār
- 528³⁴³ Bu deñlü ehl-i küfri ḳurtarup ḳa'r-ı ḍalāletden
Hidāyet buldılar Ḥaḳdan olup her biri ümmetden
- 529 Temām-ı emr ile Ḥayder vedā' itdikde şāhāna
Naşārādan niçe ādem o demde geldi ĩmāna
- 530 Gelince Yeşribe ṭayy-ı merāḥil iderek ol şāh
Resülullāha³⁴⁴ taḳrīr eyledi ol mürşid-i güm-rāh
- 531³⁴⁵ Du'ā itdi 'Aliyyü'l-Murtazāya mefḥar-ı 'ālem
Bütün aşḫāb u āli eyledi ol vech ile ḥurrem

³³⁸ emr-i muḳadder irdi encāma: her birisi irmişdi b[ayrama], K. (K nüshasında ciltleme sırasında sayfalar üst üste geldiği için kelimenin sadece ilk harfi görünmektedir.)

³³⁹ itdiler bayram: buldı iş encām, K.

³⁴⁰ 523 ve 525. beyitler birbirine benzemektedir. Nitekim K nüshasında 523. beyit, M'de ise 525. beyit yoktur.

³⁴¹ Bu beyit K nüshasında yoktur.

³⁴² ma'sūḳayı: ma'sūḳaya, K.

³⁴³ Bu beyit K nüshasında yoktur.

³⁴⁴ Resülullāha: رسول الله, K.

³⁴⁵ Bu beyit K nüshasında yoktur.

- 532 Zihî âşâr-ı kudret kim göründi feyz-i Mevlâdan
Çıkarıdı niçe mevtâ-yı ğarîķı³⁴⁶ ķa'r-ı deryâdan
- 533 Bün-i deryâda bir yıl besledi rızķın irişdirdi
İki ĥasret-ķeşi İslâma gelmekle³⁴⁷ görüşdirdi
- 534 Bu emr-i mu'cibiñ münkirleri olmağla dünyâda Gel
ey mü'min ĥiṭâbıyla bidâyet itdi **Şeyḥ-zâde**

Der-Beyân-ı Mu'cizât-ı Aḥmedî³⁴⁸

[M 96b]

- 535 Dü-nîme itdigi sulṭân-ı kevniñ mâh-ı tâbânı
Güneşden azher iken Mekkeniñ aşḥâb-ı küfrânı
- 536 'Ayânen gözleriyle görmüş iken her biri şakķı
O bâṭıllar gil-i inkâr ile setr itdiler ḥakķı
- 537 Güni balçıkla örten münkir-i âyât-ı Kur'ânî
Nice inkâr itmez böyle³⁴⁹ sırr-ı Şîr-i Yezdânı
- 538 Resülün mu'cizâtı Şâh-ı Merdânîñ kerâmâtı Gelir
mi ḥiç inkâra Ḥudânîñ sırr-ı âyâtı
- 539 Kıo yaķsun münkiriñ cismin Ḥudâ inkâr ile nâra
Bıraķmış ḥüsn-i zannı buğz ile Sulṭân-ı Kerrâra
- 540 Cenâb-ı İbni Meryem rûḥ-baḥş olmuşdı mevtâya
Didi ķavmi o dem Rûḥu'l-Ḳudüs ihyâ-yı 'İsâya
- 541 İki şımf üzredir ḥâlâ ḥayât-ı nefsi insânî
Biri zâhirde cismânî biri bâṭında rûḥânî
- 542 Ḥayât-ı zâhirî maķsümedir insân u ḥayvâna Ḥayât-
ı³⁵⁰ bâṭnî maḥşüşadır bi't-ṭab' insâna
- 543 O rûḥânî ḥayâta didiler bu dînde³⁵¹ İslâm
Ḥudânîñ ḳullara³⁵² bir tuḥfesidir dîn-i Ḥakḫdır nâm

³⁴⁶ Çıkarıdı niçe mevtâ-yı ğarîķı: Niçe mevtâ-yı ğarķ-âbı çıkarıdı, K.

³⁴⁷ İslâma gelmekle: İslâm ile el-ḥakḫ, K.

³⁴⁸ **Der-Beyân-ı Mu'cizât-ı Aḥmedî: -K.**

³⁴⁹ Nice inkâr itmez böyle: Nice ikrâr ider ğayben bu, K.

³⁵⁰ ḥayât-ı: حیات, K.

³⁵¹ didiler bu dînde: dînimizde didiler, K.

³⁵² ḳullara: 'abdine, K.

[K 66a]

- 544 Hâyâteyn ile ihyâ itdi kavmi Hâzret-i Hâyder
Kerâmâtın görüp ahyâ o dem Kerrâra yâ Hây der
- 545 Bu i'câz-ı risâletdir bu âşâr-ı velâyetdir
Bu izhâr-ı kerâmetdir 'aceb 'ibret naşîhatdir
- 546 Şakın şekk itme kim Âşaf getürdi kaçr-ı Belkîsi
Muñi' itdi Süleymâna 'afârî ü abâlisi
- 547 Muqarrerdir ki Hâyder mazhar-ı esrâr-ı Hâlîkdır
Ne deñlü vaşfın ıtrâ eylesem zâtında³⁵³ lâyıkdır
- 548 Yüri Şeyh-oğlı şimden soñra cāyın küh-ı Kâf itdiñ
'Aliyyü'l-Murtażâ vaşfıyla kadriñ³⁵⁴ i'tirâf itdiñ
- 549 Seniñ bu nazm-ı şirîniñle Ferhâd-ı kalem hâlâ
'Aceb mi sâha-i i'câzı bulduğda³⁵⁵ tek ü tenhâ
- 550 Ma'ârif-perverâne tüşe-i efkâr-ı³⁵⁶ âşârın
İrâ'et eyleyüp âğüş-ı kâma alsa dil-dârın
- 551³⁵⁷ Hâsib-i bî-nevâ pey-rev olup bu nazm-ı zîbâda
Murâd eyler ki bir tuhfе kıla aħbâba dünyâda
- 552 Mecâlisde okundukça bu nazm-ı sâdesi gâhî
Du'â-yı hayr ile yâd ideler bu 'abd-i güm-râhı
- 553 Eħibbâdan budur el-ħağ recâsı nâzımıñ hâlâ
Mü'eddî ola ezkâr-ı cemîle nazm-ı müsteşnâ
- 554 Resül-i kâ'inâtiñ mu'cizâtı zıkr-i âyâtı
'Aliyyü'l-Murtażânıñ ba'zı âşâr-ı kerâmâtı
- 555 Taħiyyât u selâma bâ'iş olmağla kırâ'atde
Şevâbindan umar bî-çâreniñ cânı nihâyetde
- 556 Kuşûrum dâmen-i 'afv ile setr iden eħibbâdan
Hudâ râzî ola me'cûr ide elţâf-ı Mevlâdan

³⁵³ zâtında: hüsn ile, K.³⁵⁴ kadriñ: kadrin, M, K.³⁵⁵ bulduğda: bulmağla, K.³⁵⁶ efkâr-ı: efkârı, N.³⁵⁷ 551 ve 556. beyitler de dâhil olmak üzere toplam 6 beyit K nüshasında yoktur.

Temmeti'l-kaşidet³⁵⁸

- 557³⁵⁹ Bahāne-cūy idi esb-i cevād-ı ʔab'-ı ʔālāki
Ḥasīb-i bī-nevānīñ bulmağa bir sūdde-i pāki
- 558 Ḥudāya ḥamd [ü] şad şükr ola kim bir ḥübr ʔamḳāme
Bu demde dest-res buldı merāmı üzre bir kāma
- 559 Ne kām ol kân-ı re'fet baḥr-i şefḳat ʔulzüm-i 'irfān
O ğıṭrīf-i efāzıl nāmdāş-ı Cāmi'ü'l-Ḳur'ān
- 560 O Zī'n-nüreyñ-ḥaşlet Murtaze'l-eṭvār zī-şānīñ
Ġubār-ı pāyıdır kuḥl-i cilā-baḥşāsı a'yānīñ
- 561 Derünü mecma'u'l-baḥreyn-i 'irfān u ḥaḳā'ıḳdır
Kef-i gevher-nişārı kenz-i deryā³⁶⁰ baḥr-i rā'ıḳdır
- 562 Vücūd-ı pāki bir dürrü'n-naẓīm-i silk-i gevherdir
Dü dest-i luṭf u cüdi ebr-i nīsāna ber-ā-berdir
- 563 Kemāl-i fıṭratı 'ālī[d]ir eşbāḥ u nezā'irden
Efāzıl mercı'idir der-gehi añlar zāmā'irden
- 564 Der-i iclālīnīñ ḥızmet-güzārı ni'met ü re'fet
Ġubār-ı sūdde-i iḳbālī kuḥl-i dīde-i şefḳat
- 565 Cenāb-ı ḥazret-i müfti'l-enāmıñ ʔurretü'l-'aynı
Maḥādīm-i kirāmıñ efḳal-i mefrūḳatü'l-beyni
- 566 Eger görmüş olaydı İbni Ḥācib faẓl u 'irfānıñ
Şabāḥ-ı ḥaşre dek beklerdi elbet bāb-ı zī-şānıñ
- 567 Feşāḥatle eger³⁶¹ mā-fi'l-fu'ādın eylese taḳrīr
Ḥarīrī gibi niḥrīr idemezdi faẓlını taḥrīr
- 568 Ġıyāb-ı vālidinde görse ger maḥdüm-ı zī-şānı
*Fehāze'ş-şıblü min-zāke'l-esed*³⁶² dirdi şenā-ḥ'ānı

³⁵⁸ **Temmeti'l-kaşidet: -K.**

³⁵⁹ 557. beyitten itibaren metnin sonuna kadar olan tüm beyitler M nüshasında yoktur.

³⁶⁰ deryā: deryā-yı, K.

³⁶¹ Kelime nüshada iki kez yazılmıştır.

³⁶² "Oğul, babaya benzer." anlamında bir Arap atasözü.

- 569 Odur mülk-i kelâmuñ Husrev-i şîrîn-güftârı
Odur tervîc iden her nazm-ı rengîn-i dürer-bârı
- 570 Metâ'-ı kes-meħar Ʒalmıřdı çokdan kâle-i 'irfân
Taraşsud-kâr idi bir kermesüda hep süħan-sencân
- [K 66b]**
- 571 Birer nev-bâve-i naħl-i hüner Ʒopmuřdı ħâırdan
Eger ħâm ise daħı gülşen-i eşmâr-ı şâ'irden
- 572 Kemîne nâzımıñ ya'nî **Ĥasîb**-i şifte-kârîñ³⁶³
Derûnında yir itmişdi o zât-ı re'fet-âřârîñ
- 573 Der-i iclâline bir berg-i sebz nazm-ı nev-âzâdı
İdem ithâf ile ol der-gehi me'vâ-yı âzâdı
- 574 Güher-sencâna³⁶⁴ ithâf-ı ħazefdir gerçi zâhirde
Muķarrerdir kerem ol der-gehi-i şefkat-me'âşirde
- 575 Beni güstâħ iden ol dâd-kârîñ farı-ı cüdüdür
Cesâret ħâmeme ħüsn-i ķabûl üzre nümüdüdür
- 576 Der-i devlet-medârı ķible-i ařħâb-ı ħâcetdir
Ĥuřuřâ bî-kesân-ı ķurbete kehf-i selâmetdir
- 577 O der-gâh-ı me'âlî-ķadriñ ol maħdûm-ı zî-řânîñ
Kemîne bende-i dîrîniyem³⁶⁵ ol zât-ı vâlânîñ
- 578 N'ola çârûb-keş olursa her bir târ-ı müjķânım
ķarîrû'l-'ayn olurdu ħizmetiyle dîde-i cânım
- 579 Kefiř-gerdânlıķı ol süddenîñ ser-mâye-i rif'at
şeref-pîrâdır erbâb-ı dile der-gâhuna ħizmet
- 580 Du'âsı ħizmeti besdir **Ĥasîb**-i şifte-ħâle
Veliiyü'n-ni'metim řaķ olsun ol vâkıfdır aħvâle
- 581 Niķâh-ı iltifâtı olsa ben ħâke mürüvvetdir
Su'al-i ħâıırım ħod mâye-i tevķîr ü 'izzetdir

³⁶³ Nüşhada önce "Ĥasîb-i pâk-güftârîñ" yazılmış ancak daha sonra bunun üzerine "nüşâ" kaydı düşülmüş ve sayfa kenarında "řaħ" kaydıyla yukarıdaki şekilde düzeltilmiştir.

³⁶⁴ Kelime metinde "سجده" şeklinde yazılmış, sayfa kenarında düzeltilmiştir.

³⁶⁵ dîrîniyem: dîrîninem, K.

- 582 ‘İnāyet itmeniñ vaqtin bilür erbāb-ı ‘ırfāna
Taraşşud üzredir ĩşār-ı cūda neşr-i iħsāna
- 583 Kerīmā dāverā ‘ālī-tebārā merħamet-kārā
Der-i iclālīne icmāl ile şimdi budur inhā
- 584 Ƙadīmī bendegānıñdan bilüp ben³⁶⁶ ma‘şiyet-kārı
Beni ol zümre-i maķbūleden ‘add eyle her bārī
- 585 Bu nazm-ı dil-keşim olmazsa da şāyān-ı nezzāre
Fedā-yı nemledir güyā Süleymān-ı kerem-kāra
- 586 Hūşūşā mu‘cizāt-ı Aħmed-i Muħtārı nātıķdır
Kerāmāt-ı ‘Aliyyü’l-Murtażā ol emre lāhıķdır
- 587 İki emr-i haťiri müştemil olmağla mazmūnı
Olurdı belki lāyık nazraya her beyt-i mevzūnı
- 588 ‘Aceb bir kışşā-i pür-ħişşedir erbāb-ı ‘ırfāna
‘Aceb ‘ibret-nümādır gūş iden aħbāb u iħvāna
- 589 Nümüne olmağ için rütbe-i i‘cāz-ı eş‘āra
Bu nazm-ı sādemi ‘arz eyledim bāzār-ı güftāra
- 590 Tevārīh-i selefden ‘aynile ‘Ālī-i üstādıñ
Tetebbu‘ eyleyüp tārīhin ol taħrīr-i emcādıñ
- 591 Vuķū‘ u şıhhat ile yazdığıy-çün Āl-i ‘Oşmānı
Anıñ-çün *Künhü’l-Aħbār* oldı ol tārīhiñ ‘unvānı
- [K 67a]**
- 592 Kemīne nāzım-ı dil-ħaste ol tārīh-i zībāyı
Hezec baħrinde nazm itdi o te’līf-i dil-ārāyı
- 593 Süleymān Şāhdan bed’ eyledim taħrīr-i şāhānı
İkinci Mīr Ertuğrul üçinci Hān ‘Oşmānı
- 594 Meğāzī vü cihādın ‘aşrınıñ aķtāb u evtādın
Vezīrān u emīrānın fuħül u ehl-i irşādın
- 595 Bütün nazm eyledim her birisin kendi zemānında
Eťibāsıyla yazdım şā‘irānın kendi yanında

³⁶⁶ Kelime nüshada önce “bu” olarak yazılmış, sonra sayfa kenarında “ben” şeklinde düzeltilmiştir.

- 596 Kavânin-i mülûkı 'âdet-i şâhân-ı pişîni
Zemân ile mekânın serd idüp ber-vech-i tahmîni³⁶⁷
- 597 Cülûs u mevlidin sūr-ı hıtânın feth ü teshîrin
Fütûhât u ğazâsın vâkı'ât u re'y-i tedbîrin
- 598 Ebu'l-Fetħe gelince mü-be-mü yazdum selâîini
Naşârâdan dahı Yanħo ile oĝlı Pozantîini
- 599 Kayâşirden ne deñlü var ise tekfûr u koştanîin
Vezîrânıyla yazdım her birisin eyledim tebyîin
- 600 Binâ-yı hışn-ı İstanbulı bünyâd-ı kiyâsetle
Raşad-kârânını mi'mârını naql-i vesâye[t]le
- 601 Cenâb-ı Fâtihîin 'aşrı temâm olunca devrânı
Yedi sultân-ı zî-şânıñ nihâyet buldı tıbyânı
- 602 Anı **Silkü'l-Le'al**³⁶⁸ ismiyle tevsîm eyledim hâlâ
Der-i iclâl-i şâhâna sezâdır eylesem ihdâ
- 603 Hudâ tevfiķ ide itmâma ol târiħ-i ra'nâyı
Budur der-ĝâh-ı Hâħdan rûz [u] şeb naħd-i temennâyî
- 604 Kerem-kârân-ı yârân-ı şafâdan maħlab-ı a'lâ
Bu nazm-ı dil-nişînim olmaya müstehdef-i a'dâ
- 605 Der-i deryâ-nevâl-i ħâzret-i sultân-ı devrâna
Şeh-i Dârâ-ħaşem Sultân Maħmûd-ı kerem-şâna
- 606 Bu nazm-ı dil-pesendim olsa pây-endâz-ı iclâli
Tariķımda iderdim ĝıbta-sâz aķrân u emşâli
- 607 Veliyyü'n-ni'metimden inzimâm-ı himmet-i vâlâ
Gerekdir³⁶⁹ kim ola manzûr-ı çeşm-i 'âlem-i bâlâ
- 608 Hîlafet burcınıñ mâhu olan sultân 'Oşmâna
Semiyy olmaĝla sultânım dahı ol şâh-ı zî-şâna

³⁶⁷ Müstensih muhtemelen okunamayacağını düşünerek kelimeyi sayfa kenarına tekrar yazmıştır.

³⁶⁸ Nüshada "Silk" kelimesi sehven iki kez yazılmıştır.

³⁶⁹ Nüshada önce "gerekdir ki" yazılmış, sonra sayfa kenarında "şah" kaydı düşülerek "gerekdir kim" şeklinde düzeltilmiştir.

- 609 Kerīmā ğayret-i ismiyyeniñ te'sîri azherdir
O yüzden hâk-i pâya şıkletim emr-i muğarrerdir
- 610 Vücūd-ı pakiñi hıfz eyleye Bārī haṭâlardan
Mezîdü'l-ömr olup iqbâl ile ey zât³⁷⁰-ı müstahsen
- 611 Hüdâ yârî kıla hayr ile Mevlâdan ne istersen
Seni Hâk bendegâna vâlidîñ şadrında gösterson
- 612 O Nu'mânü'z-zemâni Hâk ide şâbit maḳâmında
Muvaffaḳ ola hayra şadrınıñ bed' [ü] hitâmında
- 613 Hüdâ ayırmaya biri birinden ferḳadân-âsâ
Cenâb-ı vâlid ü mevlüdü dâ'im eyleye Mevlâ
- [K 67b]**
- 614 Enîsi Hızır ola yâ Rab celîsi Hâzret-i İlyâs
Ola tevfiḳ-ı Hâk yârî diyeler aña hayrü'n-nâs

³⁷⁰ Nüshada önce "ol zât" yazılmış, sonra sayfa kenarında "ey zât" şeklinde düzeltilmiştir.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1070-1082

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE HASTALIK VE HAKARET İFADESİ OLARAK “KUDUZ” VE “UYUZ”

Deva Özder

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, devaozder@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3089-4984/ **Dr. Öğr. Üyesi, Karabük University Vocational School of Social Sciences Department**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 14.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 01.11.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Özder, Deva (2022), “Klasik Türk Şiirinde Hastalık ve Hakaret İfadesi Olarak “Kuduz” ve “Uyuz”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1070-1082.

Özder, Deva (2022), “Klasik Türk Şiirinde Hastalık ve Hakaret İfadesi Olarak “Kuduz” ve “Uyuz”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1070-1082.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE HASTALIK VE HAKARET İFADESİ OLARAK “KUDUZ” VE “UYUZ”

Özet

Sanat gayesinin hâkim olduğu klasik şiir geleneğinde şairler, mensubu oldukları toplumun kültürel ve sosyal yaşantısıyla birlikte gündelik hayatını da tüm yönleriyle şiirlerine yansıtmışlardır. Bu bağlamda şairlerin şiirlerinde temas ettikleri konulardan biri de hastalıklardır. Divan şairleri, bir deri hastalığı olan ve ciltte yoğun kaşıntı, döküntü gibi rahatsızlıklara sebebiyet veren uyuz ile enfekte olmuş hayvanların salyasından insanlara bulaşan, ölümcül bir hastalık olan kuduzla ait tıbbi tanı ve bulguları şiirlerinin malzemesi hâline getirmişlerdir. Söz konusu hastalıkların belirtileri, vücuttaki olumsuz etkileri, bedende yol açtığı tahribatlar, bu hastalıkların tanı ve tedavisinde kullanılan yöntem ve ilaçlar divan şairleri tarafından çeşitli vesilelerle beyitlerde işlenmiştir.

Bu makalede, Osmanlıdaki tıbbi olanaklar göz önünde tutulduğunda zamanın bulaşıcı ve tehlikeli hastalıklarından olan “kuduz” ve “uyuz”un divan şairlerince nasıl ele alındığı incelenmiştir. Çalışmada farklı yüzyıllarda yaşamış şairlerin divanları taranarak ilgili beyitler tespit edilmiş ve mezkur hastalıklara ait özelliklere hangi metaforik anlamların yüklendiği örnek beyitler ışığında gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk şiiri, tıp, hasta, hastalık, rakip, kuduz, uyuz.*

The Phrases “Rabies” and “Scabies” as Diseases and Defamation at the Classical Turkish Literature

Abstract

In the tradition of classical Turkish literature, which is dominated by the aim of art, the poets reflected the daily life of their community beside the cultural and social life. In this context, one of the subjects that poets dealt with is diseases. Divan poets turned the diagnosis and indications of scabies, which causes itchiness and skin rash; and rabies, which is a fatal disease caused and spread by infected animals; into the resources of their poems. The aforementioned diseases' symptoms, negative influences, devastation in human body and methods used to diagnose and cure were treated in the couplets for a variety of matters.

In this study, it is examined that how the divan poets dealt with the “rabies” and “scabies” that old-time infectious and hazardous diseases up to standard of the Ottoman medical facilities. In the study, the pieces of different poets, who lived in different time period, were scanned and it is presented which rhetoric meanings were attributed to the features of the mentioned diseases in the light of the sample couplets.

Keywords: *Classical Turkish poetry, medical, patient, disease, rival, rabies, scabies.*

Giriş

Divan şiiri, zaman zaman müşahede edilen dünyadan istifade etmediğine yönelik eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak divan şairlerinin gelenekçe belirlenen ve kabul etmekle yükümlü olduğu hazır konu, duygu, motif, imaj sistemi olmakla birlikte şairler içinde bulunduğu toplumun kültürel, içtimai ve gündelik yaşantısını da şiirlerine yansıtmışlardır. Daha önce kurulmamış hayalleri kurarak bunları özgün bir söyleyişle ifade etme uğraşında olan divan şairleri, tabiattaki varlık ve olayları mutlak gördükleri hâllerıyla konu edinmeyerek kendi duygu, düşünceleri doğrultusunda yeniden kurgulamışlardır. Bu çerçevede insan ve toplum hayatını olumsuz yönde etkileyen hastalıklar ve bu hastalıklara ait unsurlar da edebî metinlerde işlenmiştir. Bir âşık hüviyetinde olan divan şairi, sevgiliye olan deruni hislerini, sevgilinin kayıtsız davranışları karşısındaki elemi dille getirirken hastalıklara sıkça atıfta bulunmuş, hastalık ve hastalıklarla ilgili unsurlardan yola çıkarak oluşturduğu mazmunları da şiirlerinde kullanmıştır.

Âşık, divan edebiyatında acı ve ızdırıp içinde kıvranan ve sürekli hastalanan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hasta, mizacı bozulmuş kişidir. İnsanın vücut dengesini sağlayan dört hilttan (kan, safra, balgam ve sevda) birinin azalması ya da artması mizacı bozarak insanı hasta etmektedir (Kemikli 2007: 26). Âşığın da sevgilinin umursamaz davranışları ve eziyetleri karşısında vücudunun dengesi bozulmuş ve ruhunda onulmaz yaralar açılmıştır. Taşlıcalı Yahyâ'ya ait aşağıdaki beyitte de şair, "(sevgilinin) saç yüzünden mizacımda sevda (miktarı) arttı (aşk hastalığına yakalandım), ilacım ancak (sevgilinin) vuslatının şarabıdır." (Özder 2022: 379) sözleriyle sevgiliye duyduğu aşkın onu nasıl hasta ettiğini dile getirmektedir:

Saçından oldı sevdâyî mizâcum

Şerâb-ı vaslıdur ancak 'ilâcum (Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı, Şhr. 2/167)

Sevgiliden lütuf bekleyen ancak ondan iltifat göremediği için dert ve keder içinde kalan âşık türlü hastalıklara tutulmuştur. İshak Çelebi bir beytinde âşığın hastalıklarını mide bulantısı, canı çıkacak gibi olmak, yürek çarpıntısı şeklinde sıraladıktan sonra sevgiliyi bir kere görebilse iyileşeceğini belirtmektedir (Uçan Eke 2007: 114):

Hastayın gönülüm döner cân talbınur ditrer yürek

Sağlar idüm ol gözi bîmârî görsem bir dahı (Üsküplü İshak Çelebi Divanı, G. 314/6)

Adnî ve Azmîzâde Hâletî'ye ait aşağıdaki beyitlerde ise çok acı çeken ve sabahlara kadar inleyen âşığın, üzüntüden ciğerinin hastalandığı, sürekli gözyaşı akıttığı için de gözlerine ak düştüğü ifade edilmektedir:

Çün cânı tabîb itdi ciğer-haste vü nâlân

Derdâ ki devâ-yı dil-i bîmâr ele girmez (Adnî Divanı, G. 34/4)

Bâğ-ı 'ışkında gül-i bâdâm zanneyle o yâr

Aglamakdan düşse çeşm-i 'âşık-ı şeydâya ak (Azmîzâde Hâletî Divanı, G. 379/4)

Sevgilinin ettiği türlü eziyetler ve ondan ayrı kalmanın verdiği ızdırıp, âşığın akli melekelerini yitirerek delilik hastalığına yakalanmasına sebep olmuştur. Gözü sevgiliden başka hiçbir şey görmeyen âşığın çektiği hasret acısı onun hastalığını günden güne artırmaktadır. Nâilî'ye ait aşağıdaki beyitte şair, gönlüne seslenerek onun karanlık gecede kalmış bir hasta olduğunu, sevgilinin simsiyah saçının arzusunun gönlün deliliğini artırdığını söylemektedir (Uçan Eke 2019: 201):

Arturdu cünûnun heves-i zülfi siyeh-târ

Bir hastesün ey dil ki şeb-i târda kaldun (Nâilî Divanı, G. 217/4)

Divan şairleri, sevgiliye duyduğu aşkın samimiyetini ve sevgilinin eziyetleri karşısında ne hâle geldiğini şiirlerinde dile getirirken aklını yitirme, verem, benzi sararma, göze ak düşme, gözün kanlanması vb. pek çok hastalığa temas etmişlerdir.¹ Şairler ezeli düşman olarak gördükleri rakiple ilgili menfi duygu ve düşüncelerini dile getirirken de hastalıklardan yararlanmışlardır. Sevgilinin eşiğinde oturduğu, kapısında beklediği, sevgili sokağa çıktığında onun peşi sıra gittiği için rakibi köpeğe benzeten divan şairleri (Şentürk 1995: 78) bilhassa köpekle ilgili hastalıkları şiirlerinde zikretmişlerdir. Sevgili ile âşık arasına giren, âşıklık iddiasında bulunan ancak sadakat, teslimiyet, samimiyet, sabır gibi âşıklık alameti sayılan hiçbir davranışı sergilemeyen rakibe karşı duyulan düşmanlık ifade edilirken kuduz ve uyuz hastalıkları beyitlerde sıkça kullanılmıştır.

Makalede, farklı dönemlerde yaşamış şairlere ait divanlardan hareketle esasında bir hastalığı ifade eden “kuduz” ve “uyuz” sözcüklerinin şiirlere nasıl yansıdığı, bu sözcüklere ne tür sembolik manalar yüklendiği, kuduz ve uyuz hastalıklarına ait hangi özelliklerin beyitlerde ne şekilde mevzu edildiği belirlenmeye çalışılmıştır.² Yapılan bu çalışma ile insan ve toplum hayatının en temel gerçeklerinden biri olan hastalıkların, klasik şiir geleneği içerisinde poetik bir söylemle şairler tarafından nasıl ele alındığını tespit etmeye yönelik çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Klasik Türk Şiirinde Kuduz Hastalığı ve Anlam Çerçevesi

Kuduz sözlükte, “köpek, kedi, tilki vb. memeli hayvanlardan ısırma, tırmalama veya salya yolu ile insana geçen, genellikle çırpınma, sudan korkma şeklinde beliren, zamanında aşı yapılmazsa ölümlü sonuçlanan hastalık” ve “bu hastalığa yakalanmış” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, Türkçe Sözlük). Tüm dünyada yaygın bir enfeksiyon hastalığı olan kuduz, insan ve memeli hayvanların çoğunda beyin dokusunda iltihap meydana getiren bir hastalıktır. Kuduz hastalığı esasında bir hayvan hastalığı olup köpek, kedi, çakal, kurt, sığır, domuz, at, koyun, keçi, fare, sincap, gelincik, maymun, yarası vs. hayvanlarda görülmektedir. İnsana ise kuduzla yakalanmış bir hayvanın ısırığıyla bulaşmaktadır (İmren 1983: 111).

¹ Makalede “kuduz” ve “uyuz” hastalıklarının divan şiirine yansımaları değerlendirileceği için diğer hastalıkların divan şairleri tarafından beyitlerde nasıl ele alındığı burada daha fazla detaylandırılmamıştır. Divan şiirinde hastalıkların kullanımı ile ilgili pek çok kıymetli çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür: Emine Yeniterzi (1998), “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar”, *SÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 87-103; Bilal Kemikli (2007), “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 19-36; Nagihan Uçan Eke (2007), “16. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Tıp İlmi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 107-128; Fatih Son (2018), “Klasik Türk Şiirinde Bir Göz Hastalığı: Remed”, *Divanlar Arasında Bir Ömür Prof. Dr. Ahmet Mermer Armağanı*, (Editör: Neslihan Koç Keskin ve Muvaffak Eflatun.), Ankara: Akçağ Yayınları, 683-704; Vildan Serdaroğlu Şişman (2005), “Divan Şiirinin İyileşmek Bilmeyen Hastaları Âşıklar”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi*, 1-6 Eylül 2002, (Editör: Nil Sarı vd.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 471-482. Meryem Güler (2020), *Divan Şiirinde Tababet Unsurları*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan. vd.

² Makalenin örneklemelerini oluşturabilmek amacıyla farklı yüzyıllarda yaşamış 123 şairin divanı ilgili kavramlar bağlamında taranmıştır. Divanların sistematik bir şekilde taranması sonucu elde edilen beyitlerden yola çıkılarak çalışmanın zemini oluşturulmuştur. Çalışmada beyitlerine yer verilen şairler ve bu şairlerin yaşadıkları yüzyıllar şu şekildedir: Hayâlî Bey (16. yy), İbrahim Tırsî (18. yy), Zâtî (16. yy), Kâtibî (16. yy), Sebzî (16. yy), Bursalı Nakkaş Safî (15.yy), Kemal Ümmî (15. yy), Kuddûsî (19. yy), Seyyid Vehbî (18. yy), Garâmî (16. yy), Afitâbî (15. yy), Bâkî (16. yy), Revânî (16. yy), Gelibolulu Âlî (16. yy), Gelibolulu Sürûrî (16. yy), Karamanlı Aynî (15. yy), Muhyî (16. yy), Kâtibzâde Sâkıb Efendi (17. yy), Edirneli Nazmî (16. yy), Süheylî (16.yy), Dede Ömer Rüşenî (15. yy).

Çalışmada kullanılan kısaltmalar şu şekildedir: Gazel: G, kaside: K, şehrengiz: Şhr, tuyuğu: T, şiir: Ş. (G. 34/6) şeklinde ifade edilen bir künyede kısaltmadan sonra şiir, eşik çizgiden sonra beyit numarası verilmiştir. Künye bilgileri örnek alınan beytin yanında ve parantez içinde verilmiştir.

Divan şiirinde kuduzla birlikte en çok anılan hayvan köpektir. “Âşık-şair”, sevgilinin yanından hiç ayrılmadığı ve sürekli sevgilinin ayaklarının dibinde gezerek ona yalakalık yaptığı için rakibi köpeğe benzetmiştir. Rakibin köpekle ilişkilendirildiği beyitlerde köpekle ilgili bir hastalık olan “kuduz” ifadesi de pek çok kez kullanılmıştır. Muhyî’ye ait aşağıdaki beyitte şairin, “Eyvah, rakip sevgilinin eşiğinde dolaşır duruyor, kuduz itler Tatar ahusunun etrafına üşüşmüş, yardım et!” demek suretiyle sevgiliyi Tataristan’ın misk ceylanına, rakibi ise ceylanın etrafını saran kuduz köpeklere benzettiği görülmektedir:

*Hayf kim cem’ oluyor gerdine yârün agyâr
Kuduz itler üşeyor âhû-yı Tâtâra meded* (Muhyî Divanı, G. 164/5)

17. yüzyıl şairlerden Kâtibzâde Sâkîb’in bir beytinde de sevgilinin eteğine intisap ettiğini söyleyen rakip için kuduz benzetmesi yapılmıştır. Şair, “rakip sevgilinin eteğine kapılır ve bağlanır, yazık o şuh sevgili kuduz iftirasına uğradı.” sözleriyle rakibin, “sevgilinin eteğine müntesibim” diyerek bu durumdan haberi olmayan sevgiliye iftira attığını düşünmektedir:

*Dâmânına rakîb ider isnâd u intisâb
Uğradı hayf o şuh kuduz iftirâsına* (Kâtibzâde Sâkîb Divanı, G. 518/5)

Hayâlî’ye ait aşağıdaki beyitte şair, sevgiliye seslenmekte ve sevgiliyi, rakibi kendi bulunduğu semtin itidir diye düşünüp ona güvenmemesi hususunda uyarmaktadır. Beyitte kuduz bir ite benzetilen rakip, sevgiliden gördüğü iltifat karşısında şımaracak ve bir gün âşığa zarar verecektir. Hayâlî de sevgiliye, âşığı bundan korumasının daha doğru olacağını söylemektedir (Uçan Eke 2007: 120):

*Rakîbe kûyum itidir deyüben i’timâd etme
Kuduzdur şâyed incide benüm ömrüm hazer hoşdur* (Hayâlî Bey Divanı, G. 185/3)

Hayâlî’nin bir başka beytinde ise rakip saldırgan bir köpeğe benzetilmektedir. Beyitte, sevgilinin mahallesinde rakibin kendisini it gibi daladığını söyleyen âşık hem ezelden gelen düşmanlığın tesiri hem de saldırıya uğramış olmanın öfkesiyle rakibe “Allah’tan onu kuduz etmesini diliyorum.” diyerek beddua etmektedir:

*İt gibi daladı beni kûyunda rakîbin
Ey dost Hudâdan dilerem kim kuduz olsun* (Hayâlî Bey Divanı, G. 443/5)

İbrahim Tırsî’ye ait bir beyitte de rakip için “kuduz ve ısırın it” benzetmesi yapılmıştır. “Diş bilemek” sözcüğünün “çok istek duymak”, “heves etmek” manasında kullanıldığı bu beyitte sevgiliye karşı istek duyduğu için rakibe “azıları kurusun” denilerek yine beddua edilmektedir:

*Ol it rakîbi gördüm dil-dâre diş bilermiş
Azıları kurusun olmuş kuduz ısırğan* (İbrahim Tırsî Divanı, G. CLX/2)

Karamanlı Aynî’ye ait aşağıdaki beyitte de şair, rakibin etrafına verdiği zarara şaşırılmamak gerektiğini çünkü bir köpeğin kuduz olduğunda herkese saldırabileceğini söylemiş ve rakibi her an saldırmaya hazır kuduz bir köpeğe benzetmiştir:

*Rakîbünden cihân incinse tan mı
Talar her kişiyi it olsa kuduz* (Karamanlı Aynî Divanı, G. 199/3)

Kuduz virüsüne yakalanmış bir hayvanda görülen en şiddetli belirtiler saldırma, ısırma, hiddetlenme ve asabiyettir. Kuduz nöbeti yaşayan hayvan hastalığın ilerleyen evrelerinde,

çevresindeki nesnelere dişleriyle parçalama, etrafındakilere saldırma, serbest kalması hâlinde de olduğu yerden kaçma eğilimi göstermektedir. Kaçmaya başlayan bir hayvanın karnının içine geçtiği, gözlerinin dairelerinden oynadığı ve ağzı köpüklü bir hâlde pek çok zaman da saldırganlaşarak günlerce bir istikamete doğru koşarak gidebildiği bilinmektedir (Erdemir 2017: 79). Zâtî’ye ait aşağıdaki beyitte şair, “Zavallı (âşık) denizin dibine de girse kuduz bir köpek gibi olan rakip âşığı bulur ve dalar.” diyerek rakibi âşığın peşinden ayrılmayan ve nereye giderse gitsin âşığı bulup ona saldıran kuduz bir köpeğe benzetmektedir:

Bî-çâre ka’r-ı kulzûme girse bulur talar
Yâ Rab rakibi ne_eyleyeyin işte bir kuduz (Zâtî Divanı, G. 537/4)

Zâtî bir başka beytinde ise rakibi açıkça tehdit etmektedir. Rakibe seslenerek “(Ey) Rakip! Eğer âşığa ‘sevgilinin kapısının itidir’ dersen o kuduz (âşık) senin namusunun eteğini parçalar (dikkat et)!” sözlerini sarf eden şairin, bu beyitte kuduz olarak rakibi değil sevgilinin kapısındaki âşığı nitelendirdiği görülmektedir. “İti” sözcüğünün sert, şiddetli ve keskin (Dilçin 1983: 119) manaları göz önünde bulundurulduğunda beyti “Ey rakip! Âşığa sevgilinin kapısında bağıra çağıra konuşursan o kuduz belki de namusunun eteğini parçalar (dikkat et)!” şeklinde değerlendirmek de mümkündür. İti sözcüğünün tevriyeli olarak kullanıldığı bu beyitte Zâtî, âşığın rakip tarafından uğrayacağı hakaretlere kayıtsız kalmayacağını ve kudurmuş bir köpek saldırganlığıyla rakip karşısında kendini müdafaa edeceğini bildirmektedir:

Âşıkâ yârün kapusunda iti dersen rakîb
Dâmen-i ‘ırzun seniün çâk ide şâyed ol kuduz (Zâtî Divanı, G. 560/6)

Klasik Türk şiirinde rakip için kullanılan ifadelerden biri de domuzdur. İslamiyet’te murdar ve zararlı şeylerden kabul edilen ve eti haram kılınmış bir hayvan olan domuz³ aynı zamanda kuduzun doğadaki temel kaynaklarından bir tanesidir. Müslümanlarca “pis” olarak nitelendirilen ve kuduz gibi tehlikeli bir hastalığa sebebiyet veren bu yabancı hayvan, Zâtî’ye ait bir beyitte “kuduz” ve “rakip” sözcükleri ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Zâtî, rakibe karşı olumsuz duygularını ifade ederken onu kuduz bir domuza benzetmektedir. Şair, “O domuz rakip, âşığı mağlup etmek için fırsat bekler; o kuduzu (yanına) koyma namus eteğini yırtmasın!” sözleriyle rakibin kuduz olduğu için bilinçsizce hareket eden ve zarar vermek için etrafına saldıran bir domuz gibi olduğunu belirtmiştir:

Diş biler ‘âşıkı çalmaga rakîbüñ o tonuz
Koma çâk eylemesün dâmen-i ‘ırzun o kuduz (Zâtî Divanı, G. 526/1)

Yukarıda yer alan beyitlere bakıldığında kuduz virüsüne maruz kalmış bir hayvanda ortaya çıkan hâl ve hareketlerde değişiklik, şuursuzca etrafa saldırma, etraftaki sakin hemcinslerine saldırma türünden hastalık belirtilerinin (Karacaoğlu 2015: 77) rakiple ilişkilendirilerek ele alındığı görülmektedir. Aşağıda yer alan beyitte ise yine hastalığın belirtilerinden biri olarak kabul edilen kuduz bir canlının sudan korkmasına değinilmiştir. Kuduz virüsünün vücuda yerleşmesi ve hastalığın vücutta ilerlemesi boğazdaki kasların işlevini etkileyen kasılmalara, ağrı veya yutma güçlüklerine ve daha ileri safhalarda ise bu kaslarda felç meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle kuduz olan canlılar, içerken vereceği acı nedeniyle su içmeyi reddetmektedir (Muşmal ve Semiz 2018: 239). Kuduz hastalığına ait tıbbi bir belirti olan bu durum halk arasında “kuduz olanların suyu görünce korkması, sudan kaçması” şeklinde batıl bir inanca dönüşmüştür. Kâtibî’ye

³ bkz. Bakara Suresi (2/173), Nahl Suresi (16/115), Mâide Suresi (5/3).

ait aşağıdaki beyitte de şairin, “Suya denk gelince kuduz olur derler, yoluna gözyaşı akıtayım da rakip suya denk gelsin.” diyerek söz konusu inanca yer verdiği görülmektedir:

Dirler kim suya ugrayıcağız kuduz olur

Yolına yaş dökeyin ki_ugrayuban suya rakîb (Edirneli Nazmî, Mecma‘u‘n-nezâ‘ir, Ş. 454/4)

Klasik Türk Şiirinde Uyuz Hastalığı ve Anlam Çerçevesi

Uyuz sözlükte “uyuz böceğinin, üst derinin altına girerek yaptığı kaşındırıcı, bulaşıcı bir deri hastalığı”, “bu hastalığa tutulmuş olan”, “hoşlanılmayan sevimsiz kimse”, “hareketli olmayan, uyuşuk, pısırik, miskin kimse” manaları ile yer almaktadır (TDK, Türkçe Sözlük). İnsanlık tarihi kadar eski olan bu hastalık doğrudan doğruya temas yoluyla geçerek deride kaşıntı ve döküntüye neden olmaktadır.

Divan şiir geleneğinde âşîğın rakibe duyduğu öfkeyi dile getirmek, hakaret etmek ve rakibi yermek maksadıyla uyuz ifadesini şiirlerinde kullandığı görülmektedir. Uyuz hastalığının bilinen en büyük özelliği bulaşıcı olmasıdır ve bu özelliği ile de beyitlerde yer almaktadır. Aşağıda yer alan beyitlerin ilkinde şair, uyuz hastalığının bulaşıcı olduğunu “Beyim sakın rakip ile ağız ağza verip sohbet etme, (uyuz) bulaşıcıdır, sana uyuzu bulaşmasın.” sözleriyle açıkça ifade etmekte ve sevgiliyi uyuz olarak nitelendirdiği rakiple sohbet etmemesi konusunda uyarmaktadır. Diğer beyitte ise şair, “Ey rakip, onun (sevgilinin) yanına yanaşma, geri dur da uyuzun bulaşmasın!” diyerek doğrudan rakibe seslenmekte ve hastalığını sevgiliye bulaştırmaması için ondan uzak durmasını söylemektedir:

Agız ağza virüp söyleşmegil agyâr ile

Uyuzu ulaşmasun sakın begüm sârî olur (Sebzî Divanı, G. 124/2)

Yudanma iy rakîb anun katına

Yapışmasun uyuzun a gerü tur (Bursalı Nakkaş Safî Divanı, G. 25/3)

Edirneli Nazmî’ye ait bir beyitte de şair “Sevgilinin eşiğinde dolaşıp durma gel, hey rakip uyuzun yârime bulaşır gel!” diyerek rakibi sevgiliye yaklaşmaması hususunda uyarmaktadır:

Yâr ışığıne gel tolaşup yürime hey gel

Hey engel uyuzun ulaşur yârüme hey gel (Edirneli Nazmî Divanı, G. 3951/1)

Türk tasavvuf edebiyatının önemli isimlerinden ve Anadolu’daki divan sahibi ilk mutasavvıf şairlerden biri olarak kabul edilen Kemal Ümmî’nin, divanında yer alan bir beyitte uyuz ve kuduz ifadelerini birlikte kullandığı görülmektedir. Şair, birinci mısradaki ilahi aşka ulaşma yolunda en büyük engel olarak kabul edilen dünya sevgisinin, nefse hoş geldiği için insanlar arasında giderek artması ve yayılmasını uyuz sözcüğü ile ifade etmektedir. Kemal Ümmî, beytin ikinci mısrasında ise maddi âleme duyulan bu muhabbeti, hiç bırakmamacasına insana saldıran kuduz bir hayvana benzetmektedir:

Dünya muhabbeti sepişür şol uyuz gibi

Yoldaş olana katı yapışur kuduz gibi (Kemal Ümmî Divanı, G. 132/1)

Kuddûsî’ye ait bir beyitte de uyuz ifadesinin dünya hayatına ve nimetlerine ehemmiyet verenler için kullanıldığı görülmektedir. Bu türden insanları gafil olarak nitelendiren şair, onlardan uzak durulması gerektiğini çünkü onların ahlakının uyuz hastalığı gibi bulaşıcı olduğunu belirtmiştir:

*Gâfillere olma karîn kaç ehl-i dünyâdan dahi
Uyuz gibi eyler sirâyet anların hulki sana (Kuddûsî Divanı, G. 25/3)*

Şair bir başka beytinde ise uyuz sözcüğünü Allah’ın varlığına inanmayan, doğru yoldan çıkan kimseler için kullanmış bir önceki beyitte olduğu gibi bu insanlardan uzak durulması gerektiğini belirterek onların ahlakının uyuz hastalığı gibi sağlıklı bir bedene bulaşabileceğini ifade etmiştir:

*Buyurmuşdur Resûlullâh kaçın ehl-i ilhâddan
Uyuz gibi sirâyet eyler ol lâ-büdd esihhâya (Kuddûsî Divanı, K. 6/16)*

XVIII. yüzyıl şairlerinden Seyyid Vehbî’nin bir kasidesinde “uyuz” ifadesini türkû, mani, varsağı gibi halk şiirlerini satmaya çalışan bir tellal için kullandığı görülmektedir. Sultan III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa övgüsüne yer verdiği kasidesinde şair, methiye bölümünden sonra edebî değerlendirmelerde de bulunmuştur. Vehbî, birkaç beyitle kendi şiirini övmüş akabinde ise avamdan saydığı halk şairleri ve onların şiirleri için eleştirilerini dile getirmiştir. Şair, “Şiirlerimi toplayıp sultanlara layık şiir pazarında açık artırma ile satarken birkaç türkû, birkaç varsağı ve birkaç maninin uyuz bir tellalın omuz süsü olduğunu gördüm. (Tellalın omzuna birkaç türkû, birkaç varsağı ve birkaç mani asıp satmaya çalıştığını gördüm.)” demek suretiyle halk şairlerini ve halk şiirini beğenmediğini açıkça ifade etmiştir:

*Bu kerre yine ol sevdâyile cem’ idüip eş’ârım
İderken ‘arz-ı bey’-i men yezîd-i sûk-ı sultânî
Ne gördüm bir uyuz dellâlin olmuş zîver-i dûşî
Biraz türkî biraz varsağı birkaç şarkî vü mânî (Seyyîd Vehbî, K. 2/83-84)*

Uyuz böceği olarak bilinen bir akarın neden olduğu kaşıntılı döküntülerle seyreden ve bulaşıcı bir deri hastalığı olan uyuz, insanların yanı sıra kedi ve köpek başta olmak üzere hayvanlarda da sık görülmektedir (Şimşek vd. 2019: 205-206). Divan şairleri de şiirlerde “uyuz” sözcüğünü genellikle köpekle birlikte kullanmışlardır. Garâmî’ye ait aşağıdaki beyitte şair, rakibi “kelb/köpek” şeklinde nitelendirmiş ve rakipten uzak durmak gerektiğini “Aman ha o köpekle söyleşme yoksa uyuz olursun!” sözleriyle belirtmiştir:

*Ey Garâmî uyuz olursın sakın
Söyleme ol kelb ile zinhâr kac (Garâmî Divanı, G. 108/5)*

Âfitâbî’nin rakibi uyuz bir köpeğe benzettiği bir beyitte de âşık kimliğine bürünen şair, sevgilinin gözünde rakip kadar değerli olmamasına “Biz sana ulaşamayız (ancak) rakip ardınca sürünür, sadık âşık senin yanında uyuz it kadar değil.” sözleriyle sitem etmektedir:

*Biz sana irimezüz sürünür ardunca rakîb
Âşık-ı sâdik uyuz itçe degül yanunda (Pervâne Bey Mecmuası, Ş. 7132/3)*

Zâtî’nin ise bir beytinde, âşığın, rakibe kızdığı için ona köpek diyerek küfrettiği, aynı zamanda kendisini de sevgilinin sadık köpeği olarak nitelendirdiği ve bununla da iftihar ettiği görülmektedir. Âşık, “Biz uyduğumuz iti uyuz ederiz.” sözleriyle de rakibe meydan okumaktadır (Şentürk 1995: 79):

*Yârün iti geçinme kapusunda biz oyuz
Uyduğumuz iti iderüz ey rakîb uyuz (Zâtî Divanı, G. 537/1)*

Gelibolulu Sürûrî de bir beytinde “Rakip uyuz it gibi inilti sesler çıkararak sevgiliye yaklaştı, gördüm. (Rakibin) başına taş attım inledi, (oradan) uzaklaşıp gitti.” demek suretiyle uyuz bir köpeğe benzettiği rakibi sevgilinin yanından uzaklaştırdığını dile getirmiştir:

Gördüm uyuz it gibi agyârı yâra sinledi

Başına taş urdum ayağı götürdü çenledi (Gelibolulu Sürûrî Divanı, G. 463/1)

Bâkî aşağıdaki beytinde rakibi köpeğe benzetmiş ve “Sevgilinin dudağına uçuk gibi sırnaşmak nasıl olurmuş ölmezsem köpek rakibe göstereceğim” diyerek onu tehdit etmiştir. Şair, bu beyitte rakibin sürekli sevgilinin yakınında bulunarak ona yaltaklanmasını “uyuzlanmak” sözcüğü ile ifade etmiştir:

Seg rakibe nic’olur göstereyin ölmez isem

Dehen-i yâre uyuzlanmağı tebhâle gibi (Bâkî Divanı, G. 518/3)

Buna benzer bir söyleyiş Revânî’de de görülmektedir. Revânî bir beytinde rakibin her fırsatta sevgiliye yanaşmaya çalışıp ona dalkavukluk etmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve “yolumuza çıkan kurdeşeni çıkarır” sözleriyle rakibe gözdağı vermiştir:

Dâyimâ dilkilenüp yâre uyuzlanma rakîb

Çıkarur kurdeşeni her ki basarsa izimüz (Revânî Divanı, G. 157/2)

Süheylî’ye ait aşağıdaki beyitte de şair, sevgilinin kapısına sokularak ona yalakalık yapan rakibin âşığa da sürekli hurlayıp sataştığını bildirmektedir:

Uyuzlanup der-i dildârda dâ’im hırıldıda

Seg-i cânâna hayfâ it rakîb uymuş ulaşmışdur (Süheylî Divanı, G. 97/3)

Gelibolulu Âlî’ye ait bir beyitte ise şair, vefa duygusundan yoksun olan rakibin âşık olmadığı hâlde âşıklık taslamasını “uyuz geçinmek” şeklinde ifade etmiştir. Beytin ikinci mısrasında geçen “yağlamag” sözcüğü ise rakibin sevgiliye gösterdiği samimiyetsiz davranışlar ve yalakalıklar manasına geldiği gibi tevriyeli olarak uyuzun tedavisinde kullanılan ve çeşitli yağlardan oluşan bir karışımın ilaç olarak sürülmesini de anlatmaktadır:

Bir âfete uyuz geçinürmiş o bî-vefâ

Bir çâre mümkün olmaya mı yağlamagıla (Gelibolulu Âlî Divanı, G. 1289/4)

XV. yüzyılın önde gelen Halveti şeylerinden ve mutasavvıf şairlerinden Dede Ömer Rûşenî’nin de divanında uyuz ve köpek sözcüğünü birlikte kullandığı görülmektedir. Şair aşağıda yer alan şiirlerinde, insanın elinden tuz ekmek yediği pirine, üstadına, şeyhine ve hanedanına saygısızlık etmemesi, sövüp kötü söz söylememesi gerektiğini öğütlemekte, aksi şekilde davrananların ise yapılan iyiliğe kötülükle karşılık veren uyuz bir köpekten farksız olmayacağını dile getirmektedir:

Pîr elinden çün yidün nân u nemek

Ehl-i pîre yine hürrmet gerek

Hânedân-ı şeyhe sahın bed dime

Uyuz olur inine üren köpek (Dede Ömer Rûşenî Divanı, T. 48)

*Sögme üstâdına zinhâr ey püser
Nişe kim üstadına her kim söger
İnine üren uyuz it kimin ol
Âkıbet olur uyuz u kûr u ker (Dede Ömer Rûşenî Divanı, T. 49)*

Uyuz hastalığının en kuvvetli belirtilerinden biri uyuz böceği de denilen akarın cilt ve deri yüzeyinde sebep olduğu inci tanesine benzeyen içi sıvı dolu kabarcıklardır. Sürûrî'ye ait bir beyitte bu kabarcıklar ile uçuk arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Şair beyitte sevgilinin tatlı dudağını şekerli bir yiyeceğe, dudakta çıkan uçuğu ise hem renk hem de şekil bakımından şekerli bir yiyeceğin içindeki şekerin sudan ayrılması sonucu üzerinde meydana gelen şeker billurlarına benzetmiş ve sevgilinin dudağındaki kabarcığın uyuzdan kaynaklanmadığını onun bir şekerlenme olduğunu bildirmiştir:

*Sanma uyuz ola la'lünde şekerlenmedür ol
Bu Sürûrî şekerin çıkararak anı emer (Gelibolulu Sürûrî Divanı, G. 103/5)*

Divan şairleri, uyuzun belirtileri, temas yoluyla geçmesi, bulaşıcı olması gibi hususlarla birlikte uyuz hastalığının çeşitlerine de şiirlerinde yer vermişlerdir. İbrahim Tırsî aşağıda yer alan beytinde hastalığın ne tür özelliklerinin olduğunu bildirmese de “Bir uyuz var ki onun adına kuru derler. Ey Tırsî o da başlı başına bir illetir!” demek suretiyle “kuru uyuz” adında bir uyuz çeşidinden bahsetmiştir:

*Bir uyuz var ki anun nâmına kuru dirler
Tırsiyâ başlı başına o da bir dâne maraz (İbrahim Tırsî Divanı, G. C/5)*

Şairlerin şiirlerinde sıklıkla bahsettikleri uyuz çeşitlerinden bir tanesi de “frenği”dir. Bu hastalığın ismiyle ilgili olarak *Alâ'im-i Cerrâhîn*'de “Yûnân hekimleri şöyle eydürler ki: Bu Firenk uyuzunun adı kurhâdur ve Firenk dilince mâl-ı Firencese dirler. Ve Türk dilince Firenk uyuzu direrler.” ifadeleri geçmektedir (Gürlek 2016: 220). Genellikle cinsel birleşmelerle bulaşan, tedavi edilmediğinde inme, körlük, delilik vb. sonuçlara kadar varan döle de geçerek vücutça ve akılca sakat bir soyun yetişmesine yol açan bir hastalık (TDK, Türkçe Sözlük) olan frenği, divan şairlerince bulaşıcı olması, vücutta iltihaplı, ağrılı ve iyileşmeyen yaralar oluşturması vesilesiyle şiirlere konu edilmiştir. XVI. yüzyıl şairlerinden Garâmî'nin beyitlerinde bir türlü kurtulamadığı rakip ile frenği uyuzu arasında benzetme ilişkisi kurduğu görülmektedir. Şair, aşağıda yer alan beyitlerin ilkinde rakibin frenği uyuzu gibi olduğunu ve nereye giderse gitsin kendisine ulaştığı için ondan bir türlü kurtulamadığını ifade ederken diğer beyitte “Rakip bir şifa bulunamaz yaraya benzer, hasılı Frenğin uyuzu budur.” sözleriyle frenği uyuzunun vücutta açtığı dermansız yaraları rakibe benzetmiştir:

*Kanda gitsen sana uyar ulaşur hemçü maraz
Şol rakibün gibi dünyâda fireng uyuzu yok (Garâmî Divanı, G. 811/3)*

*Bir onulmaz yaraya benzer rakib
Mâ-hasal budur Firengün uyuzu (Garâmî Divanı, G. 1592/6)*

İnsanlık tarihinin en eski hastalıklarından biri olan frenği, Osmanlı toplumunda 15. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlamış ve Avrupa'da giderek yaygınlaşan frenği salgınından Osmanlı toprakları da 1566 yılında ciddi bir şekilde etkilenmiştir (Özekmekçi 2012: 86). İnsanların hastalığın sadece cinsel yolla bulaştığını zannetmeleri bu hastalığın ayıplı hastalık olarak tanımlanmasına sebep olmuş ve halk arasında frenği hastalarına karşı büyük bir önyargı oluşmuştur. Hastalığın yayılma sebebi olarak ise Galata'da gittikçe çoğalan umumhaneler

görülmüştür (Kılıç 2014: 295). Zâtî'ye ait bir beyitte de şairin, klasik Türk şiirinin olumsuz tipleri arasında yer alan, görünürde dindar geçinmesi ancak bulduğu her fırsatta kendi nefsanî istekleri doğrultusunda hareket etmesiyle bilinen ve iki yüzlü, samimiyetsiz olarak nitelendirilen sufi tipini "Sufî Galata'da mekan tuttu, eşi benzeri olmayan frenk uyuzu oldu." sözleriyle eleştirdiği görülmektedir:

Tutdı sûfî mekân Kalata'da

Oldı bir bî-bedel Fireng uyuzu (Zâtî Divanı, G. 1769/6)

Sonuç

Toplumda yaygın olarak görülen yahut bir dönem salgın hâline gelerek insanlar arasında büyük bir korku oluşturan birtakım hastalıklar divan şairleri tarafından mecazlı bir söyleyişle şiirlerde işlenmiştir. Bu çalışmada bulaşıcı olan ve önlem alınmadığı takdirde ölüme sonuçlanabilen kuduz ve uyuz hastalıklarının klasik Türk şairlerince nasıl ele alındığı incelenmiştir. Divan şairlerinin bu iki hastalığı ekseriyetle sevgilinin etrafında dolaşan, hayırsız ve vefasız olmasına rağmen âşıkmiş gibi bir tavır takınan rakiple, bazen de insanı ilahi olandan uzaklaştıran dünya menfaati ve muhabbeti ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Şairler, rakibin âşığı her gördüğü yerde ona saldırmak istemesini kuduz bir köpeğin saldırganlığıyla, rakibin sevgilinin yanından hiç ayrılmayarak ona yalakalık yapmasını uyuz bir köpeğin miskin ve aciz tavırları ile bağdaştırmıştır. Her iki hastalığın da bulaşıcı olması, kudurmuş bir köpeğin ağzında salya ve köpük oluşması, uyuz hastalarında görülen tüy dökülmesi, vücutta oluşan içi dolu kabarcıklar, şiddetli kaşıntı nevinden hastalıklara ait tıbbi bilgiler klasik şiirin biçim ve estetik anlayışı dâhilinde anlamı kuvvetlendirmek amacıyla şiirlerde ele alınmıştır. Bununla birlikte şairler, kuduz hastalarının boğazlarında oluşan acı nedeniyle su içememelerinin toplum içinde kuduz hastalarının sudan korkması şeklinde bir inanca dönüştüğüne, uyuzun bir çeşidi olan frenginin sadece cinsel yolla bulaştığına inanılması sebebiyle insanlar tarafından ayıplı bir hastalık olarak nitelendirildiğine ve frengi hastası olan kimselere hoş bakılmadığına da türlü vesilelerle şiirlerinde yer vermişler böylelikle bu hastalıkların toplum üzerindeki etkisine ve bu hastalıklar etrafında oluşan batıl inanışlara temas etmişlerdir. Bütün bunlar değerlendirildiğinde şairlerin her iki ifadeyi tıbbi manalarından ve toplum nezdindeki yerlerinden istifade ederek klasik Türk şiirinin mecaz merkezli hayal ve anlam dünyası dâhilinde çeşitli tasavvurlarla beyitlerinde işledikleri görülmektedir.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. Hakkı (2017), *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>, (ET: 23.08.2022).
- Arslan, Mustafa (2020) (Haz.), *Muhyî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0> (ET: 26.10.2022).
- Averbek, Güler Doğan (2017) (Haz.), *Edirneli Nazmî Dîvânı II. Cilt*, ABD: Create Space Publishing Platform.
- Avşar, Ziya (2017) (Haz.), *Revânî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>, (ET: 25.08.2022).
- Başpınar, Fatih (2013) (Haz.), *Garâmî Dîvân*, İstanbul: Yedirenk Kitapları.
- Bozyiğit, Esra (2021), *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

- Çavuşoğlu, Mehmed ve M. Ali Tanyeri (1987) (Haz.), *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, (III. Cilt), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dikmen, Hamit (1991) (Haz.), *Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Dilçin Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Ahmet (2002) (Haz.), *Kuddûsî Divanı Tenkitli Metin*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdemir, Ayşegül Demirhan (2017), “Türk Tıp Tarihinde Kuduz Hastalığı ve Tedavisi Üzerine Yorumlamalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 230, 71-86.
- Fatih Sona (2018), “Klasik Türk Şiirinde Bir Göz Hastalığı: Remed”, *Divanlar Arasında Bir Ömür Prof. Dr. Ahmet Mermer Armağanı*, (Editör: Neslihan Koç Keskin ve Muvaffak Eflatun) Ankara: Akçağ Yayınları, 683-704.
- Gıynaş, Kamil Ali (2017) (Haz.), *Pervâne Bey Mecmuası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0>, (ET: 25.08.2022).
- Güler, Meryem (2020), *Divan Şiirinde Tababet Unsurları*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzincan.
- Gürlek, Mehmet (2016) (Haz.), *Alâ'im-i Cerrâhîn, Cerrâh-nâme*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Harmancı, M. Esat (2017) (Haz.), *Süheylî Dîvânı (e-kitap)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> (ET: 27.10.2022).
- İmren, H. Yılmaz (1983), “Kuduz”, *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi*, 2(2), 111-121.
- İpekten, Haluk (2007) (Haz.), *Nâ'ilî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karacaoğlu Emel (2015), “Kuduz Hastalığına Dair İlk Kitabımız: Kuduz İleti ve Tedavisi”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 23(3), 73-85.
- Kaya, Bayram Ali (1996), *Azmî-zâde Hâletî Hayatı, Edebî Kişiliği Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Edirne.
- Keklik, Murat (2014), *Üsküplü İshak Çelebi Divan [Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kırgızistan.
- Kemikli, Bilal (2007), “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 19-36.
- Kılıç, Rüya (2014), “Türkiye’de Frenginin Tarihi”, *Kebikeç*, 38, 291-305.
- Kırbyık, Mehmet (2017) (Haz.), *Kâtib-zâde Sâkub Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0> (ET: 27.10.2022).
- Köksal, M. Fatih (2017) (Haz.), *Mecma'u'n-nezâ'ir*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>, (ET: 27.08.2022).
- Kufacı, Osman (2006), *Adnî Divanı ve Adnî Divanında Benzetmeler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Küçük, Sabahattin (2011) (Haz.), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mermer Ahmet (2020) (Haz.), *Karamanlı Aynî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0> (ET: 26.10.2022).
- Muşmal Hüseyin ve Esra Semiz (2018), “Osmanlı Devleti’nde Kuduz Hastalığı ve Tedavi Süreci: Konya Örneği”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 234-267.
- Özder, Deva (2022), “Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı’nda Tababet Unsurları”, *1. Uluslararası Türkoloji Kongresi: “Araştırmalar ve Yönelimler”*, 16-18 Mayıs 2022, (Editör: Selçuk Atay), 376-387.
- Özekmekçi, M. İnanç (2012), “Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 10, 83-101.
- Özkan, Ömer (2015) (Haz.), *Bursalı Nakkaş Safî ve Dîvânı*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.

- Şentürk, A. Ahmet (1995), *Klasik Osmanlı Edebiyatında Tiplerinden Rakîb'e Dair*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Şimşek, Erhan vd. (2019), "Sık Rastlanan ve Sık Atlanan Hastalık Uyuz: Olgu Sunumu", *Ankara Med J*, 19(1), 205-209.
- Şişman, Serdaroğlu Vildan (2005), "Divan Şiirinin İyileşmek Bilmeyen Hastaları Âşıklar", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi*, 1-6 Eylül 2002, (Editör: Nil Sarı vd.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2, 471-482.
- Tarlan, A. Nihat (1970) (Haz.), *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, (II. Cilt), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. Nihat (1992) (Haz.), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2020) (Haz.), *Dede Ömer Rûşenî Dîvânı*, (e-kitap), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73031_dede-omer-rusen-divanipdf.pdf?0 (ET: 27.10.2022).
- Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçan Eke, Nagehan (2007), "16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Tıp İlimi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 107-128.
- Uçan Eke, Nagehan (2019), "Nâ'îlî'nin Gazellerinde "Siyah" Metaforunun İzinde", *SUTAD*, 45, 193-217.
- Ünver, Niyazi (2020) (Haz.), *Gelibolulu Sürûrî Dîvânı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73951_gelibolulu-sururi-divanipdf.pdf?0, (ET: 28.08.2022).
- Yavuzer, Hayati (2008) (Haz.), *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi BAMER Yayınları.
- Yekbaş, Hakan (2016) (Haz.), *Sebzî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yeniterzi, Emine (1998), "Dîvan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar", *SÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 87-103.
- Yılmaz, Kadriye (2017) (Haz.), *İbrahim Tîrsî ve Dîvânı* (e-kitap), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55911_ibrahim-tirsi-ve-divanipdf.pdf?0, (ET: 29.08.2022).

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1083-1121

KARA FAZLÎ'NİN (1520 - 1564) MERSİYELERİ

Mustafa Özkat

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
mustafaozkat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6882-794X / **Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl University**
Faculty of Science and Literature Department of Turkish language and literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 23.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 12.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Özkat, Mustafa (2022), "Kara Fazlî'nin (1520 - 1564) Mersiyeleri", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1083-1121.

Özkat, Mustafa (2022), "Marsiyas of Kara Fazlî", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1083-1121.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bu makale tezden (Özkat 2005) üretilmiş olmakla birlikte yeni bilgi ve belgeler ışığında makaleye eklemeler yapılmıştır.

Kara Fazlî'nin (1520 - 1564) Mersiyeleri

Özet

XVI. yüzyıl, tarihî zaferlerin yanı sıra ilmî, edebî ve mimarî başta olmak üzere her alanda başarılarla imza atılan muhteşem bir devirdir. Yalnızca Osmanlı'nın egemen olduğu coğrafyada değil, Viyana'dan Çin denizine kadar Türkçenin hâkim olduğu bütün coğrafyada bu başarıları gözlemlemek mümkündür. Türk edebiyatının bütün tür ve şekillerinde zirve isimler ve onların kaleminden çıkmış şaheserler de bu devirde ortaya çıkmıştır. Tezkirelere kaydedilmiş 4000'e yakın divan şairinin 300'den fazlasının Kanûnî döneminde yaşamış olması, bu devirde edebî faaliyetlere gösterilen ilginin bir işareti olsa gerek. İşte böyle bir devirde yaşamış şairlerden biri de Kara Fazlî'dir (1520-1564). *Gül ü Bülbül* mesnevisi ile tanınmış ve tezkirelerde adından övgüyle söz edilmiş bu şairin günümüze kadar eksiksiz ulaşılmış bir dîvânı bulunmadığı için, şiirleri 2005 yılında mecmualar taranarak bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Atasözü ve deyimlerle yüklü ve çift kafiyeli gazellerinden kaside ve musammatlarına kadar bütün nazım şekillerinde başarılı örnekler vermiş olan Fazlî, mersiye gibi elem ve keder yüklü şiirler de kaleme almıştır. Hizmetinde bulunduğu Şehzâde Mehmed'in ve Şehzâde Mustafa'nın genç yaşta ölümleri üzerine yazdığı ikişer mersiyeden yalnızca birer tanesi edebiyat dünyasının malumu olan Kara Fazlî'nin diğer mersiyeleri de tanınmayı hak etmektedir. Bu itibarla makalemizde şairin hayatı ve eserleri hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra mersiye türü hakkında genel bir bilgi aktarılmış; şairimizin 1'i Kerbelâ şehidi Hz. Hüseyin ile ilgili olmak üzere yazdığı toplam 6 mersiyesi, kaydedildikleri yazma nüshalar karşılaştırılarak ortaya konmuş, şekil ve içerik açısından da tahlil edilmiştir. İçten ve samimi duyguların sade sayılabilecek bir dille aktarıldığı bu şiirlerin, bundan sonra mersiyeler üzerine yapılacak yeni yayınlarda hak ettiği değeri göreceğine şüphe yoktur.

Anahtar Kelimeler: Kara Fazlî, mersiye, XVI. yüzyıl, Klasik Türk edebiyatı, Şehzâde Mehmed, Şehzâde Mustafa.

Marsiyas of Kara Fazlî

Abstract

XVI. century is a magnificent period in which successes were achieved in every field, especially scientific, literary and architectural, as well as historical victories. It is possible to observe these achievements not only in the geography dominated by the Ottoman Empire, but also in the whole geography where the Turkish language is dominant, from Vienna to the sea of China. Top names in all genres and forms of Turkish literature and their masterpieces emerged in this period. The fact that more than 300 of the nearly 4000 divan poets recorded in the biographies lived in the Kanuni period must be a sign of the interest shown in the literary activities in the Ottoman Empire. One of the poets who lived in such a period is Kara Fazlî (1520-1564). Known for his *Gül ü Bülbül* masnavi and who was praised in biographies, this poet's poems were tried to be gathered by scanning magazines in 2005, since there is no divan that has survived to the present day. Fazlî, who has given successful examples in all forms of verse, from ghazals with double rhymes to odes and musammats, which are loaded with proverbs and idioms, also wrote poems full of pain and sorrow, such as marsiyas. Known in the world of literature for only one of the two marsiyas he wrote on the deaths of Şehzâde Mehmed and Şehzâde Mustafa at a young age, Kara Fazlî's other marsiyas deserve as much recognition as well. In this respect, in our article, after giving a brief information about the poet's life and works, a general information about the marsiya genre is given; total of 6 marsiyas he wrote, one of which was about the martyr Huseyin of Karbala, were revealed by comparing the manuscripts they were recorded, and analyzed in terms of form and content. There is no doubt that these poems, in which genuine and sincere feelings are conveyed in a language that can be considered simple, will see the value they deserve in new publications on marsiyas.

Keywords: Kara Fazlî, marsiya, XVI century, Classical Turkish literature, Şehzâde Mehmed, Şehzâde Mustafa.

Giriş

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferiyle filizlenip Mercidabık ve Ridâniye zaferleriyle çiçek açan XVI. yüzyıldaki Osmanlı hâkimiyeti, Avrupalıların "Muhteşem Süleyman" (Magnifiand, Magnifique, der Prachtige) veya "Büyük Türk" (Grand Turc) dedikleri (Gökbilgin 1970: 99) Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) 46 yıllık saltanatıyla daha büyük bir ihtişam kazanarak bu yüzyılın "Türk asrı" olarak anılmasına vesile olmuştur.

Bu devirde, askerî alanda yeni toprakların kazanılmasıyla genişleyen Osmanlı Devleti, buna paralel olarak bütün müesseseleriyle de gelişmelere sahne olmuştur. İdarî teşkilattaki değişiklikler, siyasî hayattaki ihtiyaçlara göre düzenlenen yeni kanunlar, imar faaliyetleri, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethini müteakip açılan Sahn-ı Seman Medresesi'ne ilaveten Sultan Süleyman'ın yaptırdığı matematik, hukuk, edebiyat, felsefe, fen ve tıp öğrenimi veren "darülfünûn" niteliğindeki Süleymaniye Medreseleri, askerî ve siyasî gelişmeleri destekleyen unsurlar olmuştur. Bunun sonucunda da hem bilim hem de sanat faaliyetlerinde her alanın zirve isimleri bu devrede yetişmiştir diyebiliriz.

Kanûnî Sultan Süleyman devri, hemen her sahada olduğu gibi Türk edebiyatı açısından da muhteşem ve müstesna bir devirdir. Padişahlar başta olmak üzere hemen bütün devlet büyükleri edebiyat ve özellikle şiire önem verdikleri gibi, İstanbul'da saray çevresi, sadrazam, şeyhülislâm, kazasker, vezir, nişancı, defterdar gibi devlet büyüklerinin konakları; İstanbul dışında şehzâde sarayları, paşaların ve beylerin konakları şairlerin ve sanatkârların toplandıkları ve korundukları mekânlar olmuştur.¹ Tezkirelere kaydedilmiş 300'den fazla şairin Kânûnî döneminde yetişmiş olması, bu dönemde şairlere gösterilen ilginin bir sonucu olsa gerektir.

Kânûnî'nin şehzâdeleri Mustafa, Mehmed ve Selim'in 27 Haziran 1530 tarihindeki sünnet düğününde ilk kez kendini gösterme imkânı bulan Kara Fazlî de bu üç şehzâdenin sarayında divan kâtibi olarak verdiği hizmetin yanı sıra şairliği ile tezkirelerde adından söz ettirmiş bu dönemin müstesna şahsiyetlerinden biridir. Dokuz yaşından, "reisü'l-küttab"lığa yükseldiği Şehzâde Selim'in Kütahya sancağında son nefesini verinceye kadar (Mayıs 1564) şiirle meşgul olan Fazlî, ne yazık ki edebiyat tarihinde yalnızca Gül ü Bülbül mesnevisiyle anılabilmıştır. Şiir mecmualarını tarayarak oluşturduğumuz divanındaki diğer şiirlerinde de benzer söyleyiş güzelliğini yakalamış olmasına rağmen Fazlî'nin bu şiirleri, maalesef onun Gül ü Bülbül mesnevisi derecesinde edebiyat meraklılarının dikkatini çekmeyi başaramamıştır. XVI. yüzyılın şair kadrosunda bir mesnevi şairi olarak adından söz ettirmiş olsa da kırka yakın kaside ve musammatları, çifte kafiyeli gazelleri ve mersiyeleri sadece birkaç şiir mecmuasının sayfalarını süsleyebilmiş, yeterince yaygınlık kazanma imkânı bulamamıştır. Henüz genç sayılabilecek 44 yaşında bu dünyadan ayrılan Fazlî'nin, makalemize konu olan mersiyelerine geçmeden önce, mersiye türünün özelliklerini hatırlamakta yarar vardır.

¹ XVI. yüzyılda Sultan II. Bâyezîd'in şehzâdesi Abdullah ile Kânûnî'nin şehzâdeleri Bâyezîd ve Selim'in sancakbeyliklerinde *Konya*; Şehzâde (II.) Bâyezîd ile onun oğlu Şehzâde Ahmet ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Mustafa'nın sancakbeyliklerinde *Amasya*; Sultan (II.) Bâyezîd'in şehzâdeleri Korkut ve Mahmut ile Şehzâde Süleyman (Kânûnî) ve oğulları Şehzâde Mehmet, Şehzâde (II) Selim ile Sultan Selim'in şehzâdesi Sultan III. Murad devirlerinde *Manisa*; Yavuz Sultan Selim'in şehzâdeliğinde *Trabzon* ve Kânûnî'nin şehzâdeleri Şehzâde Bâyezîd ve Sultan Selim'in sancakbeyliklerinde *Kütahya*; Anadolu'da birer ilim, sanat ve edebiyat merkezi haline gelmiştir (İpekten 1996).

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA MERSİYE:²

Arapça risâ (رثاء) sözcüğünden türemiş olan *mersiye* (مرثیه), “ölenin iyiliklerini anıp ağlamak, onun hakkında ağıt söylemek” anlamında Arapça mastardır. Sözcük, bu amaçla söylenen sözler anlamında isim olarak da kullanılmıştır (Toprak 2004: 215).

Mersiyeler üzerine Türk edebiyatında en kapsamlı çalışmaya imza atmış Mustafa İsen, mersiyenin edebî terim olarak anlamını ve bu tür şiirlerde ele alınan hususları şöyle ifade etmektedir:

“Terim olarak ise mersiye, ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere yazılan lirik şiirlere verilen addır. Mersiyelerde, ölenlerin matemî, yakınların veya dostların taziyesi, toplumun önde gelen kişilerinin vefatına duyulan üzüntünün dile getirilmesi, din ulularının özellikle de Hz. Hüseyin ve Kerbelâ şehitlerinin anılması, ölenin övülmesi, kadere rıza gösterilmesi, dünyanın geçiciliğinin vurgulanması, cenaze sahiplerinin sabır ve metanete davet edilmesi gibi konular ele alınır. Burada dikkati çeken şudur, mersiyelerin yazılışları, belli olayların, daha açık bir ifadeyle bir ölüm hadisesinin meydana gelmesine bağlı olduğu için, bir anlamda şartlı şiirlerdir. Ayrıca şairle mersiye yazılan kişi arasında bir alakanın var olması da mersiyenin ortaya çıkmasının şartlarından biridir.

Çok sevilen bir yakının artık geriye döndürülmesi mümkün olmayacak şekilde yitirilmesi karşısında tüm insanların benzer tepkiler göstermesi, bu türün, adı ne olursa olsun, ilk örneklerini meydana getirmiştir. Bir anlamda tür, derûnî bir elemnin dışa vurulmasıdır. Nitekim kaynaklar insanoğlunun manzume olarak söylediği ilk ürünün de bu türe ait olduğunu ifade etmektedirler.” (İsen 1994: 3)

Anadolu’da ilk örneklerini XV. yüzyılda Germiyanogulları Beyliği sınırları içerisinde yetişmiş Ahmedî (1334-1413) ve Şeyhî’de (öl. 1431) gördüğümüz bu türe ait eserler, XVI. yüzyılda büyük bir artış göstermiş, tespit edilen 138 örneğin 68’inin bu yüzyılda kaleme alındığı ortaya çıkmıştır.³ Âdetâ vefat eden hatırı sayılır kişilere mersiye yazmanın bir moda halini aldığı bu yüzyılda, padişah, şehzâde ve devlet ileri gelenlerine yazılan mersiyeler, türün diğer örneklerine göre daha ağırlık kazanmıştır. Nitekim Şehzâde Mustafa için kaleme alınan 20 mersiye, edebiyatımızda bir kişiye yazılan mersiyelerin en üst derecesini⁴ ifade ederken, Şehzâde Mustafa’nın kardeşi Şehzâde Mehmed için 7 farklı şair tarafından yazılan 8 mersiye de aynı özelliklerle ikinci sırayı oluşturmuştur. XVII. yüzyılda katledilen şehzâde bulunmadığı için doğal olarak bu dönem mersiyelerinde şehzâde ölümleri, neredeyse hiçbir mersiyeye konu olmamıştır. Klasik Türk edebiyatında Terzi-zâde Mehmed Ulvî (ö. 993/1585), Bursalı Cinânî (ö. 1004/1595) ve Bağdatlı Rûhî (ö. 1014/1605-06) 7’şer mersiye ile bu türün en çok örneğini veren şairler olarak karşımıza çıkmaktadır (İsen 1994: 10). 6 mersiye ile Kara Fazlî’nin bu şiirleri takip ettiği anlaşılmaktadır.

Mersiyelerde en çok terkîb-bend nazım şekli tercih edilirken bunu sırasıyla kaside, tercî’-bend ve murabba takip etmiştir. *Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün* ve *mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün* bu türde en çok tercih edilen aruz kalıpları olmuştur.

Mersiyelerde, söylenmek istenilenleri daha iyi vurgulamak amacıyla tekrarlara sıklıkla başvurulduğu; özellikle “âh”, “vâh”, diriğ”, “felek”, “gitdi”, “kanı (hani, nerede)” gibi sözcüklerle “ağlamak” fiilinin türevlerinin daha sık tekrarlandığı gözlenmektedir.

² Bu bölümün yazılmasında, Mustafa İsen’in *Acıyı Bal Eylemek / Türk Edebiyatında Mersiye* adlı eserinden çokça yararlanılmıştır.

³ Yakın zamanlarda yapılan yayımlarla bu sayı daha da artmıştır.

⁴ Hz. Hüseyin için kaleme alınan Kerbelâ mersiyeleri sayıca daha fazla olmasına rağmen tasnif dışı tutulmuştur.

“Mersiyelerde ahengi artırmanın yolu olarak mısra’ başı tekrarları da büyük rol oynar. Özellikle kahramanın övüldüğü bölümlerde onun kaybının doğurduğu üzüntüyü vurgulamak için, bazen de feleğe sitemlerinde şairler sık sık mısralarına *kamî, n’eyledün, n’itdün, neredede* gibi hasret ifade eden kelimelerle başlarlar ve bunu her mısrada tekrarlarlar. Bu kelimelerle şair hem tekrar, hem istifham sanatı da yapmış olur.” (İsen 1994: 21)

Mersiyeler,

* *dünyanın geçiciliği, gaddarlığı ve zalimliği,*

* *feleğe sitem,*

* *yas,*

* *övgü,*

* *dua ve temenni* olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Dua ve temenni, bazen bendin tamamı olabileceği gibi kimi zaman birkaç dize, bazen de tek dize olabilir. (İsen 1994: 22-23)

Bu türe ait manzumelerde en belirgin edebî sanat hüsn-i ta’lil olurken, bunu mübalağa ve teşbih (benzetme) sanatları takip etmektedir.

KARA FAZLÎ’NİN HAYATI ve ESERLERİ:

Bir saracın oğlu olan **Fazlî**,

“Luṭf it şefâ’at eyle bu bî-çâre ‘âşiye

Geldüm kapuña **Fazlî**-i zârum yüzi **kara**” (Ks.3/16) beytinde de göndermede bulunduğu gibi esmerliğinden dolayı devrinde “**Kara Fazlî**” olarak tanınmıştır. Tezkirelerde adının “Mehmed” ve “Ali” olduğu ile ilgili ihtilâflara bakılırsa şairin adının Mehmed Ali olduğu hükmüne varılabilir. 927/1520-21 yılında İstanbul’da doğan şair, doğum tarihini ve **Fazlî** mahlasını seçmesini bizzat kendisi şöyle doğrulamaktadır:

“Ve **Fazlî**-i fakîr taḥalluş itmege sebep budur ki velâdetüm zamanına “**bedâ Fazlî**” lafzı târiḥ vâkı’ olmuştur beyt:

‘Ademden çün vücûda geldi **Fazlî**

“**Bedâ Fazlî**” olupdur aña târiḥ (927/1520-21)”⁵ (Özkat 2005: 14)

Dünyaya geldiğinde kim tarafından düşürüldüğü bilinmeyen “**Bedâ Fazlî**” (بدا فضلى) ifadesinin ebced hesabına göre değeri 927’dir. Bu rakam milâdî olarak 1520-21’e karşılık gelmektedir. **Fazlî**’nin şiire başlamasına da XVI. yüzyılda pek çok şairin yetişmesinde büyük pay sahibi olan Balıkesirli Zâtî bir tarih düşürmüştür:

“Ve şadr-ı bî-ḳadrûme inşirâḥ muḳadder olup şi’re ibtidâ vü naẓma iftitâḥ müyesser olduḳda daḥi Mevlânâ **Zâtî** bu beyti târiḥ buyurmuşlardır, beyt:

Çün itdi naẓma **Fazlî** iftitâḥı

Didi târiḥi **Zâtî** “**zîde faẓluḥ**”⁶ (Özkat 2005: 14) (Yazar 2017: 550)

Bu ifadelere göre “**zîde faẓluḥ**” (زيد فضله) ifadesinin ebced değeri 936 olup milâdî olarak 1529-30 yılına karşılık gelmektedir. Gençlik döneminde önce sarf ve nahiv, daha sonra da Üsküplü Riyâzî’den (ö. 953/1536) Farsça öğrenmiş, şiire heves edip, diğer bütün meşguliyetlerinden uzaklaşarak, Zâtî’nin Beyazıt Camii avlusunda bulunan ve devrin şairlerinin akademik bir okul olarak kabul ettikleri falcı dükkanına devam ederek, onun en yetenekli öğrencileri arasında yer

⁵ Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, No: 314, vr. 112a; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 7213, vr. 3a.

⁶ Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi, No: 314, vr. 112a; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 7213, vr. 3a.

almıştır. Yukarıdaki tarih manzumelerini dikkate aldığımızda 8-9 yaşlarında şiire başlamış olan şairin, Zâtî ile tanışıklığının da o yıllara rastladığı anlaşılmaktadır.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi ve Beyânî tezkirelerine göre 29 Şevvâl 936 (27 Haziran 1530) tarihinde yapılan ve üç hafta süren Şehzâde Mustafa, Şehzâde Mehmed ve Şehzâde Selim'in sünnet düğününde, Zâtî tarafından Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim edilmiş olan Fazlî, o tarihlerde henüz 9 yaşlarındadır. Bu yaşta bir çocuğun, yazdığı şiiri padişahın huzurunda okuması, şüphesiz onun şairlik yeteneğinin bir göstergesidir. Hele hele Zâtî'nin böyle bir imkânı sağlamış olması da ona ne denli güvendiğinin bir işareti olsa gerektir. 20 yaşına geldiğinde, Manisa sancakbeyliğine atanan Şehzâde Mehmed'in "dîvân kâtibi" olarak görevlendirilmiş olan Fazlî, onun 6 Kasım 1543'te genç yaşta ölümü üzerine, Amasya sancağındaki Şehzâde Mustafa'ya divân kâtibi olarak atanmış ve şehzâdenin öldürüldüğü 5 Ekim 1553 tarihine kadar da yanında kalmıştır. Daha sonra, o sıralarda Manisa valisi olan Şehzâde Selim'e divan kâtibi olarak görevlendirilen Fazlî, 965/1558 yılına kadar Manisa'da kalmış, şehzâdenin 965-969 (1558-1562) yılları arasındaki Konya merkezli Karaman sancakbeyliği ile 969/1562 yılında atandığı Kütahya sancakbeyliğinde de yanından ayrılmamıştır. 969/1562 yılında Şehzâde Selim tarafından "reisü'l-küttâb"lığa atanmış olan Fazlî, Ramazan 971 (Mayıs 1564) tarihinde Kütahya'da vefat etmiştir. (Özkat 2005: 19) Fazlî'nin ölümüne Gelibolulu Âli, "*Fazlî öldi* (فضلى اولدى)" (971/1564) diye tarih düşürmüştür.

Bir kasidesinde;

Mezheb ü câh istemez sulţâna baş indürmezüz

Ne vezîrinde bu dünyânuñ ne pâşâsındayuz (Ks.8/9) (Özkat: 2005: 144) diye mağrur bir eda ile seslenmesine rağmen bütün memuriyet hayatı üç farklı şehzâdenin sarayında "divan kâtibi" olarak geçen Fazlî, tezkirelerde "kâtip" zümresine mensup şairler arasında gösterilmiştir.

Önceleri zâhirî ilimlerle ilgilenen Fazlî, sonraları bâtinî ilimleri öğrenmeye yönelmiş ve Halvetî / Gülşenî şeyhi Zarîfî Hasan Efendi'ye (öl. 1569-70 veya 1576) bağlanarak Halvetî tarikatına girmiştir.

Şairlik açısından Fazlî'nin edebî inkişafında en büyük etkiye sahip olan ve üstad olarak tanıdığı kişi Zâtî'dir (1471-1546).

Şimdiki şâ'irlere bu resme gâlib olmaga

Himmet-i *Zâtî* durur iy **Fazlî** bâ'is gâlibâ (G.26/5) (Özkat 2005: 16)

Zâtî'nin fal bakıp muska yazdığı Bayezit camii avlusundaki dükkânı, bir bakıma zamanının genç şairlerinin yetiştiği bir akademi görünümündedir. Fazlî de Bâkî, Kandî, Keşfî ve Âşık Çelebi gibi daha pek çok genç şairle bu dükkânın müdavimlerinden olmuştur. Fazlî'deki ifade tarzı dahi Zâtî'nin kopyası gibidir. Şiirlerindeki bol deyimli Türkçe ve gündelik konuşma dili, döneme damgasını vuran Türkî-i Basit cereyanı ile birlikte Zâtî'nin etkisinden kaynaklanmıştır (Özkat 2005: 17).

ESERLERİ:

Manzum Eserleri: Dîvân (Levâyihu'l-Evâyil),⁷ Rubâ'ıyyât (1000 Rubâ'î, Çâr Fasıl),⁸ Hümay ü Hümayûn, Lücetü'l-Esrâr, Gül ü Bülbül (Yazılışı: 960/1553) (Öztekın 2002).

Fazlî'ye Atfedilen Manzum Eserler: Leylâ vü Mecnûn, Keşfü'l-Ârifin.

Mensur Eserleri: Münşe'ât, Ceng-nâme.

⁷ Eksik iki nüshası: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, No: 1050, vr. 216^b-250^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 7213 (Özkat 2005).

⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 7213, vr. 75^a-117^b (Derkenar).

Manzum - Mensur Eserleri: Nahlistân, Tehniyet-nâme (Tehniyet-nâme-i Hazret-i Ahmed Çelebi bin Mehmed Paşa Defter-dâr-ı Rumeli),⁹ Du'â-nâme (Du'â-nâme-i Hazret-i Şâh-zâde Cüvân-baht Tâle bekâhû)¹⁰ (Özkat 2005: 21-36)

KARA FAZLÎ'NİN MERSİYE TÜRÜNDEKİ MANZUMELERİ:

Kara Fazlî, 1'i Hz. Hüseyin için olmak üzere kaleme aldığı 6 mersiye ile XVI. yüzyılda bu türün önde gelen şairleri arasına adını yazdırmıştır. Ancak her nedense 1'i Şehzâde Mehmed, diğeri de Şehzâde Mustafa'ya ait olmak üzere yalnızca iki mersiyesi yayımlanmış, diğer mersiyeleri araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Hz. Hüseyin için kaleme aldığı mersiyesi, *kaside* tarzında; diğer mersiyeleri ise *musammat* tarzındadır. Musammat tarzındaki mersiyelerinin 4'ü şehzâdeler için, 1'i de Sun'ullâh Beğ adlı bir devlet adamının oğlu Mahmûd'un vefatı için kaleme alınmıştır. Şehzâde mersiyelerinden 2'si Şehzâde Mehmed, 2'si de Şehzâde Mustafa'nın vefatını konu edinmiştir. Bu haliyle mersiye türüne ait küçümsenmeyecek sayıdaki manzumeleriyle Fazlî'yi bir mersiye şairi olarak değerlendirmek de mümkün görünmektedir.

Kara Fazlî'nin Hazret-i Hüseyin İçin Kaleme Aldığı Mersiye:

İslâmiyetin Türkler tarafından kabulünden sonra, Dînî-Tasavvufî Türk edebiyatı başta olmak üzere Türk edebiyatının bütün devrelerinde Kerbelâ hadisesi ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, pek çok şair tarafından işlenmiş, mersiyelere konu olduğu gibi önemli bir mazmun olarak da şairlerin his ve hayal dünyasında yerini almıştır. Bütün Müslümanların ortak vicdanında ve hissiyatında derin yaralar açmış Kerbelâ şehîdi Hz. Hüseyin, Fazlî'yi de o oranda etkilemiş, acılarını ve Hz. Hüseyin'e duyduğu sevgiyi bir mersiye (Ks. 9) ile dile getirmiştir. Fazlî'nin kaside tarzındaki 45 beyitlik bu şiiri;

“İy kâşif-i hâkâyık-ı esrâr yâ Hüseyin

V'ey vâkıf-ı dekâyık-ı etvâr yâ Hüseyin” (Ks.9/1) beytiyle başlamaktadır. Hz. Hüseyin'in vasıflarını sıraladığı ilk dört beyitte dize başlarında yer verdiği “iy (ey)” nidaları, şiire ayrı bir coşku ve lirizm kazandırmıştır. “Nesib bölümünde Hz. Hüseyin'in “Haydarî” zümresinin seçilmiş ve Hz. Peygamber ailesinin övüncü olduğunu, yüzünün parlaklığı ile cihanın aydınlandığını, Onu inkâr etmenin Tanrı'yı inkâr etmek olacağını ifade ettikten sonra katledilişinden duyduğu üzüntüyü samimiyetle dile getirmekte ve katledenlere lânetler yağdırmaktadır. 14-30. beyitler arasında Hz. Hüseyin'in katline yas tutmak için yeryüzündeki ve gökyüzündeki bütün tabiat varlıklarını davet etmiş, 31-32. beyitlerde ise bu katliamda parmağı olanların adını anarak onlara lanetler yağdırmıştır. 33. beyitten itibaren 43. beyte kadar 12 imamın adlarını büyük bir sevgi ve muhabbetle anan Fazlî, 44. beyitte onların hakkı için Hz. Hüseyin'den bir talepte bulunmaktadır: “Yâ Hüseyin! Sevginle Fazlî'nin kalbini öyle bir doldur ki onun gönlünde başkalarına duyulacak bir sevgiye yer kalmasın.”

Hubbuñla kalb-i **Fazlî**'yi şol resme eyle pür

Kim şıgmaya derûnına ağıyâr yâ Hüseyin (44. beyit)

Fazlî, her sabah ve akşam sürekli onun (Hz. Hüseyin'in) adını dilinden düşürmeyip şerefli adını anmak istediğini ifade ederek manzumeyi tamamlamıştır:

Her şubh u şâm vird-i zebân eyleyüp müdâm

Nâm-ı şerîfüñ eyleye tekrâr yâ Hüseyin (45. beyit)

Kasidede geçen aşağıdaki beyitler, Bâkî'nin 1566 yılında kaleme aldığı *Kânûnî Sultan Süleyman Mersiyesi*'nin IV. bendini (Küçük 1994: 77-78) hatırlatmaktadır:

⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, No: 314/III, vr. 85^b-92^b (Yalçınkaya 2021: 842-865).

¹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, No: 314/III, vr. 99^b-102^b.

Ḳaddini ḥasret ile benefşe ḥam eyleyüp
Yolsun saçını sünbül-i pür-târ yâ Ḥüseyn

Ḳan ağlasun bu mâteme derd ile cinn ü ins
Yansun bu derde mü'min ü küffâr yâ Ḥüseyn (29-30. beyitler)

1564'te vefat etmiş olan Fazlî'nin bu mersiyesinin Bâkî'nin manzumesinden en az 2-3 yıl önce kaleme alındığı göz önünde bulundurulursa, Fazlî'nin -Zâtî'nin falcı dükkânından tanıştığı-Bâkî'yi de etkilemiş olabileceği düşünülebilir.

R 144^a KAŞİDE-İ FAZLİ ÇELEBİ'

Mef'ülü fâ'ilatü mefâ'ilü fâ'ilün

- A 108^b, Y 16^a İy kâşif-i ḥaḳâyıḳ-ı esrâr yâ Ḥüseyn
V'ey vâḳıf-ı daḳâyıḳ-ı eṭvâr yâ Ḥüseyn
- 2 İy ihtiyâr-ı zümre-i evlâd-ı Ḥaydarî
V'ey faḥr-i Âl-i Aḥmed-i Muḥtâr yâ Ḥüseyn
- 3 İrdi cihâna pertev-i ḥüsünüñle rûşenâ
İy vech-i pâki maṭla'-ı envâr yâ Ḥüseyn
- 4 Nuṭḳuñdan oldu 'âleme rûşen kelâm-ı Ḥaḳ
İy râz-dâr-ı Ḥaydar-ı Kerrâr yâ Ḥüseyn
- 5 İtdi zuhûr şüret-i pâkuñda fazl-ı Ḥaḳ
'Arz eyledüñ cihâna çü didâr yâ Ḥüseyn
- 6 Câm-ı lebüñden içdi "ene'l-Ḥaḳ" şarâbını
Manşûr ki oldu câyı ser-i dâr yâ Ḥüseyn
- 7 İkrârumuz budur ki odur münkir-i Ḥudâ
Her kim ki eyledi saña inkâr yâ Ḥüseyn
- 8 Bend itdi gerden-i dile ṭavḳ-ı maḥabbetüñ
Ḳaṭ' itdi her 'alâḳa-i aḥrâr yâ Ḥüseyn
- R 144^b 9 İmân getürdi ḥubbüñe bel bağladı senüñ
Her kim Ḥudâ'ya eyledi ikrâr yâ Ḥüseyn
- 10 Ḥalk-ı cihânı eyledi âzâr Ḥaḳḳ'ı hem
Her kim ki eyledi seni âzâr yâ Ḥüseyn

· Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi (A) Böl., No: 314, vr. 108^b; Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar (Y) Böl., No: 7213, vr. 16^a-17^a; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan (R) Böl., No: 1966, vr. 144^a. (Özkat 2005: 146-150)

S'de ve Y'de başlık bulunmamaktadır.

· 10a cihânı: cihân A

- Y 16^b 11 Bilsem ki nice çekdi saña tîğ-ı kîneyi
Mervân-ı ħar Yezîd-i sitem-kâr yâ Ħüseyn
- 12 Derdâ vü ħasretâ vü dirîğâ ki zûlm-ile
Kıydı vücûd-ı pâküñe eşrâr yâ Ħüseyn
- 13 Zûlm-ile dökdi ħâke nidem ħûn-ı pâküñi
Birkaç ħabîs ü müħmil ü murdâr yâ Ħüseyn
- 14 Her gice mâtemüñde revâ kıanlar ağlasa
Tâ şubħ olunca dîde-i bîdâr yâ Ħüseyn
- 15 Çâk eyleyüp yaķasını nâlişler eylesün
Her kim ki ola mü'min ü dindâr yâ Ħüseyn
- 16 Geysün kebûd ħaşre deġin mâtemüñ tûtup
Olup ġam-ile çerħ nigû-sâr yâ Ħüseyn
- 17 Şubħ eylesün yaķasını şevķüñ eliyle çâk
Miħründe şıdķın eyleyüp izħâr yâ Ħüseyn
- 18 Yaķsun derûnın âteş-i hicrûñle miħr ü mâħ
Girsün semâ'a seb'a-i seyyâr yâ Ħüseyn
- A 109^a 19 Derd-ile ra'd perde-i eflâkı çâk idüp
İtsün hezâr na're olup zâr yâ Ħüseyn
- 20 Hicr-ile giryeler kıluban kıatre kıatre yaş
Döksün gözinden ebr-i güher-bâr yâ Ħüseyn
- 21 Gün tığmasun başına daħı rûz-ı rûşenüñ
Kıalsun bu mâtem-ile şeb-i târ yâ Ħüseyn
- 22 Baġrını tîğ-ı ħasret-ile ħûn idüp şafâķ
Yaķsun derûnına ġam-ile nâr yâ Ħüseyn
- 23 Derd-ile sînesini zemîn çâk çâk idüp
İtsün cihâna varını îşâr yâ Ħüseyn
- 24 Cûş u ħurûş idüp bu hevâ ile baħr-vâr
Döksün başını taşlara enhâr yâ Ħüseyn
- 25 Bu mâtem-ile bâda virüp berg ü bârını
Artuķ da gülmesün gül-i gülzâr yâ Ħüseyn
- 26 Bûlbûl hezâr nâle ile râħat olmasun
Bâlîn ü pisterini idüp ħâr yâ Ħüseyn

18b seyyâr: seyyâre A, R

- 27 Bağrına dāğ-ı ḥasret urup lāleler kamu
Yağsun başına āteşi küh-sār yā Ḥüseyn
- 28 Sūsen bu ḥasret-ile düşüp ḥançer-i ğama
Yumsun gözini nergis-i bīmār yā Ḥüseyn
- 29 Ḳaddini ḥasret ile benefşe ḥam eyleyüp
Yolsun saçını sünbül-i pür-tār yā Ḥüseyn
- 30 Ḳan ağlasun bu māteme derd ile cinn ü ins
Yansun bu derde mü'min ü küffār yā Ḥüseyn
- 31 Mervān-ı ḥar Yezīd-i la'īn Şibr-i kāfirūñ
La'netler ola cānına her bār yā Ḥüseyn
- Y 17^a 32 Her kim k'aña muḥibb ü mu'īn ola ḥaşre dek
Cānına ola la'net-i bisyār yā Ḥüseyn
- 33 Ceddüñ ḥaḳı ki cümle benī-Ādem içre ol
Oldı Ḥabīb-i Ḥazret-i Dādār yā Ḥüseyn
- R 145^a 34 Hem vālid-i kerīmūñ olan Murtażā ḥaḳı
K'oldur emīn-i gevher-i esrār yā Ḥüseyn
- 35 Ümm'ūñ ḥaḳı ki şūret-i 'ismetde ol durur
Ümmü'l-kitāb'a mazḥar-ı āsār yā Ḥüseyn
- 36 Aḥ-ı büzürg-vāruñ olan muḳtedā ḥaḳı
Ya'nī Ḥasan emīr-i cihān-dār yā Ḥüseyn
- 37 Zātuñ ḥaḳı ki mefḥar-ı evlād u āl olup
Olduñ gürūh-ı ümmete serdār yā Ḥüseyn
- 38 Zeyne'l-'ibād ḥaḳḳı ki oldur kemāl-ile
Dür-i vücūduña dür-i şeh-vār yā Ḥüseyn
- 39 Evlād-ı pākūñ içre anuñ ḥaḳḳı kim odur
Bāḳır Muḥammed ol ser ü sālār yā Ḥüseyn
- A 109^b 40 Şādıḳ ḥaḳı ki şıdḳ ile mānend-i şubḥ odur
Şems-i cemāl-i Ḥaḳḳ'a nümū-dār yā Ḥüseyn
- 41 Anuñ ḥaḳı ki Mūsi-i Kāzım dinür aña
Ā'nī emīr-i zümre-i ebrār yā Ḥüseyn
- 42 Daḥı Rızā Taḳī vü Naḳī 'Askerī ḥaḳı
Kim oldı her biri ser-i aḫyār yā Ḥüseyn

40a şubḥ odur: şubḥ-vār R

- 43 Mehdî hâkı ki hâdi-i âhîr zamân olup
Sırr-ı hâkîkati ider izhâr yâ Hüseyn
- 44 Hübubîla kalb-i **Fazlî**'yi şol resme eyle pür
Kim şıgmaya derûnına ağıyâr yâ Hüseyn
- 45 Her şubh u şâm vird-i zebân eyleyüp müdâm
Nâm-ı şerîfüñ eyleye tekrâr yâ Hüseyn

Kara Fazlî'nin Kaleme Aldığı Şehzâde Mersiyeleri:

Kara Fazlî'nin mersiyelerinden 4'ü, Kanûnî'nin iki şehzâdesi Mehmed ve Mustafa'nın vefatı üzerine kaleme alınmıştır. Her iki şehzâde için de ikişer mersiye yazmıştır. Bugüne kadar tespit edilen mersiye türündeki manzumeler içerisinde Fazlî'den başka hiçbir şairin dîvanında, şehzâdelerin vefatıyla ilgili bu sayıda bir manzumeye rastlanmamıştır. Her iki şehzâdenin mersiyelerinde, manzumelerden biri murabba', diğeri terkîb-bend nazım şekliyle oluşturulmuştur.

Şehzâdelere yazılan mersiyeleri türün diğeri örneklerinden ayıran tek fark, dua nitelikli son bendlerde şehzâdenin anne ve babasını teskine yönelik ifadeler kullanılması (İsen 1994: 75) özelliğidir. Bu özelliği, Fazlî'nin Şehzâde Mehmed için kaleme aldığı 2 mersiyede görmemize karşılık Şehzâde Mustafa için yazdığı 2 mersiyede de buna uymamıştır. Fazlî'nin bu yaklaşımında muhtemelen Şehzâde Mustafa'nın katledilmesinde padişahın sorumlular arasında bulunması rol oynamıştır.

A. Kara Fazlî'nin Şehzâde Mehmed İçin Kaleme Aldığı Mersiyeler:

927/1521 yılında İstanbul Beyazıt'taki Eski Saray'da dünyaya gelen Şehzâde Mehmed, Hürrem Sultan'ın ilk oğludur. İyi bir eğitim almış ve 20 yaşında Manisa valiliğine atanmıştır (949/1542). Beraberinde Kara Fazlî'nin de divan kâtibi olarak ilk resmî görevini ifâ ettiği Manisa sancağında, Şehzâde Mehmed'in 8 Şa'ban 950 (6 Kasım 1543) tarihinde çiçek hastalığından 22 yaşında ölümü üzerine klasik Türk edebiyatında 7 şair tarafından 8 mersiye kaleme alınmıştır:

Şair	Nazım şekli	Bend ve beyit sayısı	Manzumenin Vezni ve Kaynağı
Muhibbî (Kânûnî Sultân Süleymân, doğ. 6 Kasım 1494 - öl. 7 Eylül 1566)	Murabba-ı mütekerrir	6	<i>Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün</i> ¹¹ (Yavuz 2021: 161)
Balıkesirli Zâtî (öl. 1546)	Terkîb-bend	6 (6x8=48)	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> ¹² (İsen 1994: 267-269) (Sona 2017: 255-274)
Hayâlî (öl. 1557)	Tercî'-bend	5 (5x8=40)	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 274-276)

¹¹ (*Dîvân-ı Muhibbî*) İsrail Milli Ktp., No: Ms.Yah.Ar.1065, vr. 260^a (İstinsah tarihi: 1552).

¹² Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Böl., No: 314, vr. 74^b-76^b.

Kara Fazlî (öl. 1563)	Murabba-ı mütekerrir	5	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün</i> ¹³ (Özkat 2005: 250-251)
	Terkîb-bend	7 (7x10=70)	<i>Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ülün</i> ¹⁴ (İsen 1994: 279-282) (Özkat 2005: 268-275)
Üsküdarlı / Yenihisarlı İlyas Aşkî (öl. 1576)	Terkîb-bend	5 (5x6=31) ¹⁵	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> ¹⁶ (Uzun 2011: 224-227)
Taşlıcalı Yahyâ Beğ (öl. 1582)	Terkîb-bend	7 (7x8=56)	<i>Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün</i> (İsen 1994: 270-273)
Hüseyin Sebzî-i Hâfız (XVI. Yüzyıl)	Terkîb-bend	6 (8+9+8+8+7+6=46)	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> ¹⁷ (Yekbaş 2011: 230-233) (Hasar 2018: 427-431)

Şehzâde Mehmed için 1'i tercî'-bend, 2'si murabba'-ı mütekerrir, 5'i de terkîb-bend nazım şekliyle nazmedilmiş 8 mersiye'nin şairlerinden biri de şehzâdenin babası, "Muhibbî" mahlaslı Kânûnî Sultan Süleyman'dır.

Şehzâde Mehmed için 1'i tercî'-bend, 2'si murabba'-ı mütekerrir, 5'i de terkîb-bend nazım şekliyle nazmedilmiş 8 mersiye'nin şairlerinden biri de şehzâdenin babası, "Muhibbî" mahlaslı Kânûnî Sultan Süleyman'dır.

Kânûnî Sultân Süleymân'ın kaleme aldığı murabba-ı mütekkerrir tarzındaki 6 bentlik mersiye'nin her bendinde tekrarlanan dördüncü dizeler, ebced hesabıyla Şehzâde Mehmed'in ölüm tarihini (950/1543) vermektedir. Manzumenin birinci ve altıncı bendi şöyledir:

"İy Ka'be-i beķāya giden mîr-i erşedüm
İy salţanat sipihrine mehtāb-ı es'adum
İy tahtgāh-ı hulde emîr-i muħalledüm
Şehzādeler güzīdesi Sultān Meħemmedüm

...

Nice yanup yakılmayalar māder ü peder
Olmışdı ħüsn-i ħulķ-ıla cān gibi mu'teber
Didi **Muħibbî** rıħleti tārīħin āh ider

Şehzādeler güzīdesi Sultān Meħemmedüm (شہزادہ لر گزیدہ سی سلطان محمد) 950/1543".¹⁸

Mersiye kaleme alan şairler içerisinde yalnızca Kara Fazlî'nin, Şehzâde Mehmed için 2 mersiyesi bulunmaktadır. Çok sık karşılaşılmayan bu durum -muhtemelen- Kara Fazlî'nin atandığı ilk resmî görevinde kısa süreli de olsa hizmetinde bulunduğu, hâmisî olan Şehzâde Mehmed'e beslediği derin sevgi ve minnet duygularının bir yansımasıdır. Mustafa İsen, Şehzâde Mehmed'in genç yaşına ve Manisa'daki yalnızca bir yıllık sancak beyliğine rağmen bunca şair tarafından hakkında mersiye kaleme alınmış olmasını, şehzâde sarayında bir şairler meclisi oluşturmuş olmasının sonucu olarak değerlendirmektedir (İsen 1994: 79). Manisa sancağında bir

¹³ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Böl., No: 1050, vr. 242^b; Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Böl., No: 7213, vr. 105^b.

¹⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Böl., No: 314, vr. 69^b-71^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Böl., No: 4962, vr. 176^a-177^b; Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Böl., No: 7213, vr. 56^b-58^a; Hayrullah Efendi t.y.: 152-157.

¹⁵ Son bent 7 beyittir.

¹⁶ Süleymaniye Ktp. Nuruosmaniye Böl., No: 3857, vr. 25^b-26^b.

¹⁷ Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, İslamic Manuscripts, New Series, No: 1015, vr. 5^b-7^a.

¹⁸ (*Dîvân-ı Muhibbî*) İsrail Milli Ktp., No: Ms.Yah.Ar.1065, vr. 260^a (İstinsah tarihi: 1552).

şairler meclisi oluşmuş olsa dahi mersiye yazan şairler içerisinde sadece Kara Fazlı şehzâdenin mahiyetinde olup onun divan katibidir. Diğer mersiye şairlerinin şehzâde sancağında herhangi bir resmî görevi bulunmadığı gibi Manisa vilayeti sınırları içerisinde yaşamamışlardır. Bu durumu, Şehzâde Mehmed'e devrin şairleri tarafından sempati ile yaklaşıldığının bir sonucu olarak yorumlamak daha isabetli bir değerlendirme olacaktır.

Şehzâde Mehmed'in Şehzâde Câmîi'nde Bulunan Türbesindeki Lahti

Şehzâde Mehmed'in vefatı için 2 mersiye kaleme almış olan Kara Fazlı'nın terkîb-bend tarzındaki manzumesi, hacim itibariyle diğer manzumelerden oldukça uzundur. Bu manzumeleri biraz daha yakından inceleyebiliriz:

"Meded begler meded hânım yitürdüm" dizesinin tekrarlandığı murabba' tarzındaki ilk mersiyede,¹⁹ kim için yazıldığına dair herhangi bir isim zikredilmemiş olmasına rağmen, şiirdeki ifade tarzı ve kullanılan sözcüklere dikkat edilince, şiirin bir şah ya da şehzâde için kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu durumu tekrarlanan dizedeki "hânım yitürdüm" sözlerinden anlıyoruz. Ancak vefat eden hangi şah ya da şehzâdenin kastedildiğini bilmiyoruz. Manzumede herhangi bir "katl" olayından bahsedilmediğine göre ya Şehzâde Cihangîr ya da Şehzâde Mehmed kastedilmiş olmaktadır. Manzumenin ilk bendindeki "Kulam güyâ ki sultânım yitürdüm" (I/3) ve ikinci bendindeki "O şahuñ hizmetine irdüñüz mi" (II/1) sözleri, mersiyenin, Fazlı'nın divan katibi olarak hizmetinde bulunduğu Şehzâde Mehmed için yazılmış olma ihtimalini diğerine göre daha belirgin kılmaktadır. Şair, mersiyede, Şehzâde Mehmed'in ani ölümü karşısında duygularını, gayet içten ve samimi bir şekilde dile getirmiştir. Son bentteki Hz. Yakub ve Yûsuf telmihleri dışında sanat endişesinden uzak bir şekilde kaleme alınmış olan şiirde kullanılan sözcükler de sade denilebilecek niteliktedir.

Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün

I

H 242^b, Y 105^b Bugün ben bende cānānum yitürdüm
 Za'ifem hasteyem cānum yitürdüm
 Kulam güyâ ki sultānum yitürdüm
 Meded begler meded hānum yitürdüm

¹⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine (H) Böl., No: 1050, vr. 242^b; Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar (Y) Böl., No: 7213, vr. 105^b. (Özkat 2005: 250-251)

I-2 hasteyem cānum: haste cānānum Y

II

O şāhuñ h̄idmetine irdüñüz mi
Ġubār-ı pāyine yüz sürdüñüz mi
Ne yaña gitdüğini gördüñüz mi
Meded begler meded h̄ānum yitürdüm

III

Yürürem vālih ü āşüfte vü zār
Çü Mecnūn Leyli'sinden ayru her bār
Hudā haqqı degül misüz haber-dār
Meded begler meded h̄ānum yitürdüm

IV

Tazarru'lar idüñ siz de İlah'a
Ki vaşl ide beni ol pādişāha
Aratdum yiri göği eşk ü āha
Meded begler meded h̄ānum yitürdüm

V

O Yūsuf-ruhdan ayru **Fazlī'yem** ben
Çü Ya'kūb oldı Beytü'l-hüzn mesken
Çıkarısam ağlamaqla n'ola gözden
Meded begler meded h̄ānum yitürdüm

Kara Fazlī'nin Şehzâde Mehmed için kaleme aldığı ikinci mersiyesi *terkib-bend* nazım şekliyledir.²⁰ Her biri 10 beyitlik 7 bentten meydana gelen bu manzume, Şehzâde Mehmed için kaleme alınmış mersiyeler içerisinde en hacimlisidir diyebiliriz.

Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi bölümündeki 314 numaralı yazmada *terci'-bend* adıyla kaydedilmiş olan (vr. 69^b) manzume, vasıta beyitleri her bendin sonunda değişkenlik gösterdiği için aslında bir *terkib-bend*dir. Terimler arası bu karışıklık, klasik Türk edebiyatının başlangıç dönemlerinde *terkib-bend*lerin de *terci'-bend* adıyla anılmasından kaynaklanmış olmalıdır (Akün 1994: 411).

“Rahmân sûresinin “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak.” mealindeki 26. âyetine telmihte bulunarak başlayan birinci bentte, her canlının ölümü tadacağı, Yaradan'ın “kaf” ve “nun” (*kün*) kalemiyle ömür levhasına ölümsüzlük hattını yazmadığı, dünyanın yokluk denizinde bir yel olduğu, hangi mevki ve rütbede bulunursa bulunsun bu konağa gelen her kişinin sonunda göçeceği, saltanat burcunun ayı ve güneş çeşmesi gibi olan Şehzâde Mehmed'in de bir cân çeşmesi gibi toprağın içine gizlendiği, onun tahtta otururken toprağın altını mekân ettiği, cennet yuvasını arzulararak o hüma kuşunun yuvasından uçtuğu dile getirilmiştir.

Fazlî, mersiye'nin ikinci bendinde, yerde ve gökte bulunan bütün varlıkları Şehzâde'nin ölümüne yas tutmaya davet etmiş; çeşitli benzetmelerle andığı gökyüzü, güneş, yıldızlar, şimşek, yağmur, yıldırım, seher, şafak, gece, gündüz gibi bütün tabiat unsurlarının bu ölümden nasıl müteessir olmaları gerektiğini açıklamıştır.

Üçüncü bentte Şehzâde'nin ölümü ile artık dünyada rahat ve huzurun kalmadığı, bu acıya dayanmanın mümkün olmadığı, cihan bağının servisinin toprağa düştüğü, taze bir gonca gibi olan şehzâdenin gül gibi solduğu, sözleriyle ölüye can veren şehzâdenin artık kendi canını verdiği dile getirilmiş; şehzâdenin ayrılığından dolayı bağrının lâle gibi yaralarla kaplandığını ifade eden şair,

²⁰ Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi (A) Böl., No: 314, vr. 69^b-71^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye (N) Böl., No: 4962, vr. 176^a-177^b; Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar (Y) Böl., No: 7213, vr. 56^b-58^a. (Hayrullah Efendi t.y.: 152-157) (İsen 1994: 279-282) (Özkat 2005: 268-275).

üzüntülerinin derecesini aktarmaya çalışmıştır. “Yâ İlâhî bu nasıl bir haldir?” şeklinde sorgu cümlesiyle başlayan dördüncü bentte de benzer duygular tekrarlanmıştır. Saadet ve dirliğin artık hayal olduğunu söyleyen şair, musibet olarak nitelediği ölüm hadisesinden sonra mutluluğun kalmadığını ifade etmiştir.

Beşinci bentte bedenın bütün uzuvlarını bu ölüm karşısında yanıp tutuşmaya çağırın şair, çeşitli benzetmelerle bu uzuvların mateme nasıl tepki vermesi gerektiğini tasvir etmiştir.

Manzumenin altıncı bendinde âdeta ölümün tek sorumlusu olarak gördüğü feleğe sitem ederek lânetler yağdıran Fazlî, yedinci bentte merhuma ve padişaha dua ederek manzumeyi tamamlamıştır.

Manzumeyi yazarken çok zorlanmadığı anlaşılan şair, ilk memuriyet hayatındaki hamisi Şehzâde Mehmed'e karşı hissettiği bağıllık duygularını bütün içtenliğiyle aktarmaya çalışmıştır. A 69^b, N 176^a, Y 56^b

TERCİ-BEND DER MERSİYE-İ HAZRET-İ MERHÛM SULTÂN MEHEMMED HÂN 'ALEYHİ'R-RAHMETİ VE'L- ĞUFRÂN**

Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

I

Y 56 ^b	1	Oldı menşûr-ı 'âleme 'unvân'
Âyet-i "كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ"
	2	Yazmadı levh-i 'ömre haţţ-ı bekâ'
Kalem-i kâf u nûn ile Yezdân
N 176 ^b	3	Dehr baħr-i fenâda bir yıldür'
Cümle halk andan olısar güzerân'
	4	Bu ribâta gelen göçer âħir
Olısar cümle kârvânı revân'
	5	Ne gedâ vü ne şâh u mîr kalur
Mîr-i deyr 'âkıbet kamuya cihân'
	6	Ķanı ol burc-ı saltanat mâhu
Ya'ni şâh-ı cihân Meħammed Hân'

** *Mersıye-i Fazlî Berây-ı Merhûm Sultân Muştafâ Tâbe Serâh HaĶkında* N; *Mersıye-i Merhûm ve Mağfûrun-leh Sultân Meħammed Nevverallâhu Ķabrahu* Y; *Mersıye-i Diger Fazlî Berây-ı Şehzâde-i Müşâriün-ileyh* (Hayrullah Efendi t.y.: 152); *Mersıye-i Berây-ı Şehzâde Meħammed* (İsen 1994: 279). Bu mersiyenin son 4 bendi, Mehmet Çavuşoğlu tarafından bazı küçük farklılıklarla "Mersıye-i Merhûm Sultân Muştafâ" başlığı altında -yanlışlıkla- Sultan Mustafa için yazılmış mersiyeler arasında yayımlanmıştır (Çavuşoğlu 1982: 669-672).

I-1a 'âleme: dehre çün N, Y (Hayrullah Efendi t.y.: 152) (İsen 1994: 279)

I-1b Küllü men 'aleyhâ fân: "(Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak." *Kur'ân-ı Kerîm* Rahmân sûresi, 26. âyet (55/26). (*Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* 2008: 531). Âyetteki 'aleyhâ sözcüğü, Mustafa İsen yayımında sehven 'aleynâ şeklinde yazılmıştır. (İsen 1994: 279)

I-2a yazmadı: yazdı A

I-3a yıldür: pıldür N, Y (Hayrullah Efendi t.y.: 152) (İsen 1994: 279)

I-3b cümle: cümlesi (Hayrullah Efendi t.y.: 152)

I-4b kârvânı: kârbânı N, kârvân (Hayrullah Efendi t.y.: 152) (İsen 1994: 279).

I-5b mîr-i deyr: bir durur N, (Hayrullah Efendi t.y.: 153) (İsen 1994: 279).

I-6b ya'ni: a'ni N, (Hayrullah Efendi t.y.: 153) (İsen 1994: 279).

- 7 Oldı m̄anend-i çeşme-i h̄urşīd
H̄āk içinde nih̄ān o çeşme-i c̄ān
- 8 Taht iken eyleyüp yirin tahtē
Vardı tahtē's-serāyı itdi mek̄ān
- 9 Ol h̄ümā uçdı āşiyānından
Eyleyüp 'azm-i āşiyān-ı cinān
- 10 *Didi ervāh-ı kuds "طاب ثراه"*
Ce'al-Allāhu cennete mişvāh

II

- 1 Yıkıl iy t̄ārem-i sipihr-i berīn
Söyin iy şem'-i k̄ubbe-i zerrīn
- 2 Bozıl iy imtizāc-ı 'unşur-ı çār
Üzil iy 'ağd-i 'uğde-i pervīn
- 3 Tağıl iy cünd-i bī-şümār-ı nücūm
Tolun iy m̄āh sūr'at ile hemīn
- 4 Ağla iy ebr kıl yaşuñ bārān
İñle iy ra'd idüp fiğān u enīn
- 5 Eyle iy berķ āh-ı āteş-nāk
Ki yana sūz ile zamān u zemīn
- 6 Çāk kıl iy seher girībānuñ
İy şafaķ eyle bağruñı h̄ünīn
- Y 57^a 7 Bürün iy şeb libās-ı m̄ātemüñi
Kararup eyle h̄āṭruñ ğam-gīn
- 8 Gün toğar şanma başuñā iy rüz
Ki t̄olundı o mihr-i devlet ü dīn
- A 70^a 9 İtdi riḫlet bu dār-ı süflīden
Oldı 'ālī maķāmı 'illiyyīn

I-8b tahtē's-serāyı: tahtē't-türābı (Hayrullah Efendi t.y.: 152-157) (İsen 1994: 279-282)

I-9b Eyleyüp 'azm-i āşiyān-ı cinān: Eyleyüp terk āşiyān-ı cihan N, (Hayrullah Efendi t.y.: 153) (İsen 1994: 279).

I-10a kuds: kudsi (Hayrullah Efendi t.y.: 153) (İsen 1994: 279); *t̄ābe serāh* : "Toprağı, kabri iyi ve temiz olsun!"

II-5 Bu beyit, N ile Hayrullah Efendi ve Mustafa İsen yayımlarında yoktur.

II-6a Çāk kıl iy seher girībānuñ: İy seher çāk kıl girībānuñ N, (Hayrullah Efendi t.y.: 153) (İsen 1994: 279).

II-8b Ki t̄olundı o mihr-i devlet ü dīn: Ki t̄olundı o mihr-i dār-ı dīn (Hayrullah Efendi t.y.: 154) (İsen 1994: 280);
Ki t̄olundı o mihr-i dost-ı dīn N

II-9b oldı: ola (Hayrullah Efendi t.y.: 154) (İsen 1994: 280).

- 10 *Şad hezārān dirîğ vâ-veylā*
Ki belā üzre cāna irdi belā

III

1. Bize yā Rab bu ne muşibetdür`
Ne belādur 'aceb ne hāletdür
2. Gitdi devletlü begden ayrıldığ
Çullarına bu nice nekbetdür`
3. Bize ayruğ cihānda rāhat yoğ
Gitdi rāhat zamān-ı miḥnetdür
4. Tāzelikde o serv-i bāğ-ı cihān`
Hāke düşdi bu ne 'alāmetdür
5. Dağı açılmadın o ğonce-i ter`
Gül gibi şoldı hey ne āfetdür
6. Mantığı mürdeye virürken cān`
Kendü cān virdi bu ne ḥikmetdür
7. Lāle-veş ol gülün firākıdan`
Bağrumuz tolu dāğ-ı ḥasretdür
8. Şad-hezārān dirîğ ü ḥasret ü āh`
Gitdi ol Şeh zamān-ı firqatdür`
9. Hāke düşsek 'aceb mi zilletle`
Yirümüz ğuşe-i mezelletdür
10. *Gice ğündüz demidür ağılayalum*
Bağrumuz nār-ı ğamda tağılayalum`

II-10b irdi: oldı A, Y

III-1a bize yā Rab: yā İlahî N, (Hayrullah Efendi t.y.: 154) (İsen 1994: 280).

III-2b nice: telḥ-i N, (Hayrullah Efendi t.y.: 154) (İsen 1994: 280).

III-4a cihān: cinān A, N

III-5a dağı: zihî A; açılmadın: açılmadık Y

III-6 Bu beyit Mustafa İsen yayımında yoktur.

III-6a mantığı: nuḥkı her (Hayrullah Efendi t.y.: 154)

III-7-8 7. ve 8. beyitler N nüshası ile Hayrullah Efendi ve Mustafa İsen yayımlarında yer değıştirmiştir (Hayrullah Efendi t.y.: 154) (İsen 1994: 280).

III-8a āh: vāh (İsen 1994: 280).

III-8b firqatdür: miḥnetdür N, (Hayrullah Efendi t.y.: 154) (İsen 1994: 280).

III-9a düşsek: düşsün (İsen 1994: 280).

III-10b ğamda tağılayalum: ğamla dağılayalum (Hayrullah Efendi t.y.: 155) (İsen 1994: 280).

IV

- 1 Yâ İllâhî ne tırfa hâl oldu
Ki katı mûcib-i melâl oldu
- 2 Bedr iken ol meh-i hüceste-ıhışâl
Ne zevâl irdi kim hilâl oldu
- 3 İşiginde sa'âdet üzre iken
Ol sa'âdet bize hayâl oldu
- N 177^a 4 Oldı çünkim revân o rûh-ı revân
Bize dirlik dahı muhâl oldu
- 5 Bağrumuz kana döndi hasretle
Görüñüz kim bize ne âl oldu
- Y 57^b 6 Üstühvâna irişdi gam bıçağı
Hep ehibbâsı bî-mecâl oldu
- 7 Gül-i 'ömrine hem hayıflar anuñ
Ki düşüp hâke pây-mâl oldu
- 8 Bu muşibet çü geldi başumuza
Şevk ü şādî bize vebâl oldu
- A 70^b 9 Ğam yiyüp rüz u şebde kan içelüm
Ki bize Hağ'dan ol nevâl oldu
- 10 Çāre ne rüz u şeb fiğān idelüm
Bağrumuz hasret-ile kan idelüm

IV-2a meh-i: şeh-i (İsen 1994: 280).

IV-2b irdi: oldı: N, (Hayrullah Efendi t.y.: 155) (İsen 1994: 280).

IV-3b hayâl: vebâl Y

IV-4a o: - (Çavuşoğlu 1982: 669).

IV-4b muhâl: harām (Çavuşoğlu 1982: 669).

IV-5 Bu beyit N ile Hayrullah Efendi yayımında yer almamaktadır.

IV-5a döndi: tñndi Y

IV-7 Bu beyit N'de ve Çavuşoğlu yayımında yer almamaktadır.

IV-7a hem: - A, Y

IV-9b ol: - (Hayrullah Efendi t.y.: 155) (İsen 1994: 281).

IV-10b Bağrumuz hasret-ile kan idelüm: Rāzuñı halkā dāsītān idelüm (İsen 1994: 281).

V

- 1 Rûz u şeb iy gönül fiğân eyle
Râzuñı halka dâsitân eyle
- 2 Demidür ağla iy gözüm ağla
Ebr-veş yaşıñı revân eyle
- 3 Tıtuş iy sîne nâr-ı hasret ile
Sûzuñı gün gibi 'iyân eyle
- 4 İy ciger tîr-i hicr ile delinüp
Bağruñı hasret ile kıan eyle
- 5 İtdi cânın revân o şâh-ı güzîn
İy gönül sen de terk-i cân eyle
- 6 Düşdi hâke o genc-i bî-hem-tâ
Sen de bir künci var mekân eyle
- 7 Çıkdı elden çün ok gibi ol şâh
Kâmetüñ ğuşşadan kemân eyle
- 8 Menzilin tîr-i âhuñuñ yiridür
Şahın-ı şahrâ-yı âsümân eyle
- 9 Çünkü terk eyledi cihânı o şâh
Sen de terk-i cihâniyân eyle
- 10 *Hasretâ hasretâ dirîğ dirîğ
Kapladi âfitâb-ı devleti miğ*

V-2b A'da yer almamaktadır.

V-3a A'da yer almamaktadır. "Dutuş iy sîne küllî hasret ile" (Çavuşoğlu 1982: 670).

V-3b suzûñı: süzünü (Hayrullah Efendi t.y.: 156) (İsen 1994: 281).

V-4a tîr-i: tîğ-i N, Y

V-5 Bu beyit N'de ve Hayrullah Efendi yayımında yoktur.

V-5a cânın: kıanın (İsen 1994: 281), (Çavuşoğlu 1982: 670).

V-6-7 Çavuşoğlu yayımında, 6 ncı ve 7 nci beyitler küçük birtakım değişikliklerle ve yer değiştirmiş olarak bulunmaktadır:

Oğ gibi çıkdı çünki elden o şâh
Kâmetüñ ğuşşadan kemân eyle

Düşdi nâgâh o genc-i bî-himmet
Sen de bir künc var mekân eyle (Çavuşoğlu 1982: 670).

V-7a çün: çü A

V-8a tîr-i âhuñuñ yiridür: âhuñuñ yiridür çık N

VI

- 1 İy felek bî-amân imişsin sen
 atı nā-mihribān imişsin sen
- 2 Zılm ile ‘ālemi arāb itdüñ
 Nice zılm issi ān imişsin sen
- 3 Güz göre nice kıyduñ ol şāha
 Zālim ü bî-amān imişsin sen
- 4 Bizi ol yaşı begden ayırduñ
 Hey ne yavuz yaman imişsin sen
- Y 58a 5 Evvelā lu u soñra ahr itdüñ
 Nice avli yalan imişsin sen
- 6 Yidi at tāsdan geer zehrüñ
 Ejder-i cān-sitān imişsin sen
- 7 āmetüñ geri kim kemān olmuş
 Tır-i āha nişān imişsin sen
- 8 Kimse sende arār itmez imiş
 İki gūnlük mekān imişsin sen
- 9 Nie ‘anaları uurmuşsin
 Kōhne bir āşiyān imişsin sen
- 10 *Dād u feryād elüñden iy eflāk*
Yirini eyledüñ o şāhuñ āk

VII

- A 71a 1 Aña yā Rab cinān ura olsun
 Meskeni gūlsitān u bā olsun
- 2 ‘Arş-a-i tāb-nāk-ı maşerde
 Sāye-i ‘arş aña oa olsun

VI-2b ān: cān (Hayrullah Efendi t.y.: 156) (İsen 1994: 281).

VI-3a kıyduñ: ılduñ N; şāha: şāhu (İsen 1994: 282).

VI-3b Zālim ü bî-amān: Zālim-i bî-amān (avuşolu 1982: 671).

VI-4 A’da yer almamaktadır.

VI-4b ne: nice (avuşolu 1982: 671).

VI-5-6 avuşolu yayımında 5. ve 6. beyitler yer deiştirmiştir (avuşolu 1982: 671).

VI-6a tāsdan: taşdan (Hayrullah Efendi t.y.: 156) (İsen 1994: 282).

VI-8 Bu beyit avuşolu yayımında yer almamaktadır.

VI-8a itmez: kılmaz N, (Hayrullah Efendi t.y.: 157) (İsen 1994: 282).

VI-10b şāhuñ: māhuñ N, (İsen 1994: 282).

VII-2a tāb-nāk-ı: tābdār-ı (avuşolu 1982: 672).

- 3 Meclisinde şarāb-ı Kevşer'den
Dest-i havrāda pür-ayağ olsun
- 4 Qabri tārīk olmasun bir dem
Pertev-i nūr-ı Hāq çerāğ olsun
- 5 Ola cennetde ol Burāq'a süvār
Önce ğilmān kamu yayağ olsun
- 6 Aña tağ üsti bāğ olup her dem
Hāsreti bağrumuzda dāğ olsun
- 7 Yirde yatduqça ol vücūd-ı şerīf
Pādişāh-ı zamāne şağ olsun
- N 177^b 8 Şecer-i 'ömri pāydār oluban
'Avn-i Hāq dā'imā tayağ olsun
- 9 Şaklasun hep budakların Mevlā
Cümle pür-berg ü pür-budağ olsun
- 10 *Fazlıyā şıdık ile diyen āmīn*
Dilegüm bu belādan ola emīn

B. Kara Fazlı'nın Şehzâde Mustafa İçin Kaleme Aldığı Mersiyeleri:

Ataklığı ve cesareti ile Yavuz Sultan Selim'e benzetilip yeniçeriler tarafından çok sevilen Şehzâde Mustafa, Kânûnî Sultan Süleyman'ın Saruhan sancakbeyliği sırasında (921/1515) Manisa'da doğmuştur. Annesi Kânûnî'nin ilk gözdesi olan Mâhidevran'dır. Şâ'ban 940'ta (Şubat 1534) Saruhan sancakbeyi sıfatıyla Manisa'ya giden Şehzâde Mustafa, buradaki sekiz yıl süren idareciliğinin ardından Hürrem Sultan'ın müdahalesiyle pâyitahta yakın bu sancaktan uzaklaştırılıp 21 Safer 948'de (16 Haziran 1541) Amasya'ya gönderilmiştir. Bu hadiseden büyük bir üzüntü duyan şehzâde, yerine atanan Şehzâde Mehmed'in 6 Kasım 1543'te genç yaşta ölümü üzerine taht için yeniden ümitlenmişse de bu göreve Hürrem Sultan'dan doğan kardeşi Şehzâde Selim'in atanması (951/1544), bütün ümitlerini yıkmıştır. Bu durum, taht için düşünülmediğinin açık bir göstergesi olmuştur. Hürrem Sultan ile damadı Rüstem Paşa'nın oynadığı bir saray entrikası sonucu 27 Şevval 960 (6 Ekim 1553) tarihinde Konya Ereğlisi yakınlarındaki ordugahta boğdurularak öldürülmüştür.

• VII-3 Bu beyit N'de yoktur.

• VII-3b havrāda: havrān (Hayrullah Efendi t.y.: 157) (İsen 1994: 282); pür-ayağ: bir ayağ (Hayrullah Efendi t.y.: 157), (Çavuşoğlu 1982: 672), (İsen 1994: 282).

• VII-4b nūr-ı Hāq: nūr aña (Hayrullah Efendi t.y.: 157) (İsen 1994: 282).

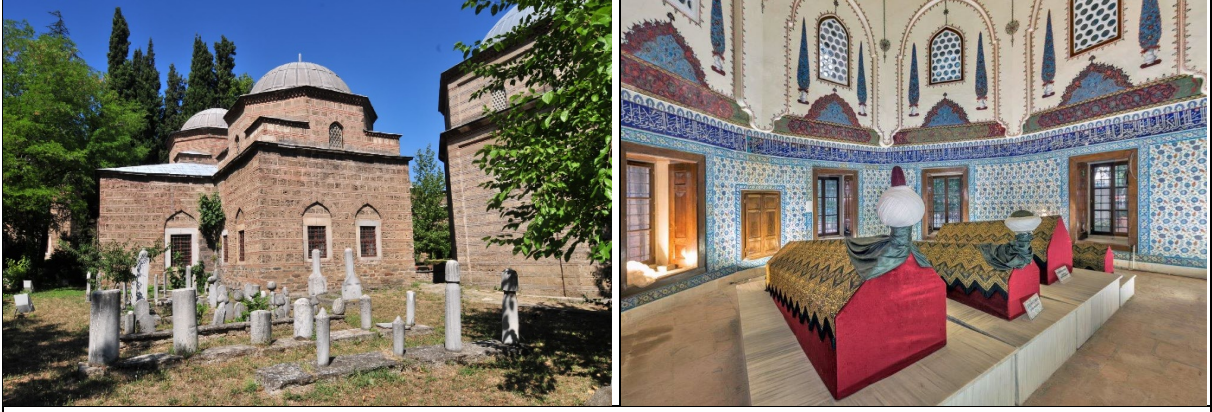
• VII-6b bağrumuzda: bağrımıza (Çavuşoğlu 1982: 672).

• VII-7a vücūd-ı: cūd-ı Y

• VII-8a oluban: olsun N, (Hayrullah Efendi t.y.: 157) (İsen 1994: 282).

• VII-9a şaklasun hep: şaklayup her N, (Hayrullah Efendi t.y.: 157) (İsen 1994: 282).

• VII-10 Bu beyit, N nüshasında ve Hayrullah Efendi yayımında yoktur.

Bursa Muradiye'de Şehzâde Mustafa Türbesi

“... Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Şehzâde Mustafa'yı Konya Ereğlisi yakınlarında öldürtmesi, sebep ve neticeleri bakımından Osmanlı tarihinin mühim meselesi olması yanında, şiir tarihi açısından, özellikle mersiye geleneği bakımından da oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. Bir kere Şehzâde Mustafa için yazılan mersiyelerin bugün ele geçenlerinin sayısı, tüm şehzâdeler için kaleme alınanlardan daha fazladır. Ayrıca bu mersiyeler bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, bunların toplumun değişik kesimlerindeki kişiler tarafından yazıldığı kolayca görülecektir. Bu hadise de Sultan Mustafa'ya toplumun çok geniş kesimlerince yanıp yakıldığını göstermektedir.” (İsen 1994: 79)

Klasik Türk edebiyatında Şehzâde Mustafa'nın katli için kaleme alınmış mersiye sayısı 20'dir. 16 farklı şair tarafından yazılmış bu manzumelerde katli hadisesinin bazen çok cesurca yapılmış yorumları, hatta sorumlularının adlarının çeşitli söz sanatlarından da yararlanarak zikredilmiş olması, Şehzâde Mustafa'ya duyulan sevgi karşısında şairlerin ölümü bile göze almalarının bir sonucu olsa gerektir. Mersiye yazar şairlerden yalnızca Kara Fazlî, şehzâdenin himayesinde resmî görevde bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda, Şehzâde Mustafa için mersiye yazar şairler ve manzumelerinin biçim özellikleri gösterilmiştir:

Şair	Nazım şekli	Bend ve beyit sayısı	Manzumenin Vezni ve Kaynağı
Taşlıcalı Yahyâ Beğ (öl. 1582)	Terkîb-bend	7 (7x6=42)	<i>Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i> (İsen 1994: 283-285)
Kastamonulu Fünûnî (XVI. Yüzyıl)	Terkîb-bend	5 (5x8=40)	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 286-288)
Bursalı Rahmî Pîr Mehmed Çelebi (öl. 1567-68)	Terkîb-bend	5 (5x8=40)	<i>Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün</i> (İsen 1994: 289-291)
Edirneli Nazmî (öl. 1555'ten sonra)	Terkîb-bend	5 (5x10=50)	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 292-294)
Edirneli Mu'înî Çelebi (XVI. Yüzyıl)	Terkîb-bend	7 (7x11=77)	<i>Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i> (İsen 1994: 295-299)
Mustafa (XVI. Yüzyıl)	Mu'aşşer-i Müzdeviç	6	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 300-301)

Müdüâmî (öl. 1552)	Mu'aşşer-i Mütekerrir	7	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 302-304)
Sâmî (XVI. Yüzyıl)	Mu'aşşer-i Mütekerrir	7	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 305-307)
Kara Fazlî (öl. 1563)	Murabba-ı mütekerrir	11	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i> (İsen 1994: 318-319) (Özkat 2005: 253-254)
	Terkîb-bend	7 (7x8=56)	<i>Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün</i> (Özkat 2005: 266-268)
Nisâyî (XV-XVI. Yüzyıl)	Murabba-ı mütekerrir	9	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 308-309)
	Murabba-ı mütekerrir	10	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 310-311)
Şeyh Ahmed Hayâlî (öl. 1570)	Murabba-ı mütekerrir	20	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 312-315)
(Şairi bilinmeyen)	Murabba-ı mütekerrir	11	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 316-317)
Selîmî (XVI. Yüzyıl)	Murabba-ı mütekerrir	7	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 320-321)
Kâdirî (XVI. Yüzyıl)	Müsemmen+ Murabba'	11	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (İsen 1994: 322-323)
Gedizli Hasbî (öl. 1553'ten sonra)	Mu'aşşer-i Mütekerrir	7	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (Eflatun 2016: 164-166)
Germiyanlı Sirâcî (XVI. Yüzyıl)	Muhammes-i Müzdeviç	5	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i> (Çakır 2021: 18-19)
	Terkîb-bend	5 (5x5=25)	<i>Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i> (Çakır 2021: 19-20)
	Murabba-ı mütekerrir	7	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i> (Çakır 2021: 20-21)

Şehzâde Mustafa için nazmedilmiş 20 mersiyenin 7'si terkîb-bend, 4'ü mu'aşşer, 7'si murabba', 1'i muhammes, 1'i de müsemmen+murabba nazım şekliyledir. 13 manzumede *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*, 3 manzumede *mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*, 2 manzumede *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün*, 2 manzumede de *mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* kalıbı kullanılmıştır.

“Osmanlı şiir geleneğinde Şehzâde Mustafa'ya gelinceye kadar taht kavgalarında hayatlarını kaybeden şehzâdeler için yazılmış mersiye rastlanmaz. Merhum Çavuşoğlu'nun da dikkatimizi çektiği gibi klasik şairlerimiz, ölene karşı besledikleri duygu ne olursa olsun, katl emrinin dayandığı fetvanın isabeti dolayısıyla padişahın emri hususunda şüpheli görünmemek için böyle hadiselere mersiye yazmaktan kaçınmışlardır. Bunun tek istisnası, hanedandan olmamakla birlikte Fatih Sultan Mehmed tarafından öldürtülen vezir Mahmud Paşa için söylenen mersiyedir. Şehzâde Mustafa dışında II. Selim'in katledilen şehzâdesi Süleyman için Gelibolulu Âlî'nin yazdığı mersiye ile Nev'î'nin III. Murad'ın ölümü ve yeni padişahın tahta çıkışıyla birlikte katledilen şehzâdeleri

için yazdığı mersiyeleler, hem şehzâdelere yazılan bu tarz şiirlerin hem de katledilen şehzâdelere yazılan mersiyelelerin başka örnekleridir.” (İsen 1994: 81)

Dîvân kâtibi olarak hizmetinde bulunduğu Şehzâde Mehmed’in 22 yaşında çiçek hastalığından ani ölümü üzerine Amasya sancağındaki Şehzâde Mustafa’ya dîvân kâtibi olarak atanmış olan Fazlî, şehzâdenin öldürüldüğü tarihe kadar da yanından ayrılmamıştır. Büyük bir bağlılıkla yanında bulunduğu şehzâdenin ölümü, Fazlî’yi de derinden etkilemiş ve iki mersiye birden kaleme almasına vesile olmuştur. Tabloda da görüleceği üzere Şehzâde Musatafa için birden fazla mersiye kaleme alan üç şairden biridir Fazlî. Hayatları hakkında yeterince bilgi sahibi olamadığımız diğer iki şairden **Nisâyî** adlı kadın şair de iki mersiye yazmışken **Sirâcî**’nin üç mersiyesi bulunmaktadır.

Murabba-ı mütekerrir tarzındaki ilk mersiyesinde, her bendin sonunda tekrarladığı “*Meded begler meded zulm oldu gâyet Muştafa Hân’a*” sözleriyle şehzâdenin haksız yere öldürüldüğüne işaret eden Fazlî, “kanı (nerede)” hitabıyla başladığı manzumenin birinci bendinde şehzâdeyi, nâmu bütün âleme yayılmış, eşsiz cesaret sahibi bir kişi olarak tasvir etmiştir. Bendin üçüncü dizesindeki “*Dirîgâ geçdi erbâb-ı ğarâz Sulţân Süleymân’a*” sözleri, şehzâdeye kin besleyenlerin padişahu kışkırtması sonucunda bu ölümün gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Fazlî, manzumenin ikinci bendindeki ilk üç dizede âdetâ Şehzâde Mustafa’nın katledilmesi hadisesini özetlemiştir. Şehzâdenin padişaha sadakatle bağlı olduğu, düşmanların onu padişaha isyankâr gibi göstermeye çalıştığı, şehzâdenin de hiç çekinmeden, sadakatle başını verdiği ifade edilmiştir.

Üçüncü bentte şehzâdenin adalet ve cömertlikle nam saldı, her zümreden insanın sevgisini kazandığı fakat ne yazık ki bu sevginin âfete dönüştüğü dile getirilmiştir.

Dördüncü bentte kuşlar zümresi üzerinden konuya yaklaşan Fazlî, devlet sahrasında hümâ kuşu gibi kanat çırpın bir doğana benzettiği şehzâdenin nice ankâları avladığını fakat sonunda kendisinin tuzağa düştüğünü belirtmiştir.

Birinci bentte olduğu gibi “kanı (nerede)” sorusuyla başlayan beşinci bentte, bu soru ikinci dizinin başında da tekrarlanmış, şehzâdenin fizikî ve ruhî güzel hasletleri sıralanarak bir rüzgârla bunların yok olduğu ifade edilmiştir.

Altıncı bentte, cesaret ormanında mert bir aslana benzetilen şehzâdenin gazabının yarattığı korku ve ürperme nice aslanı âciz bırakırken, düşman tilkisinin de fitne ile onu acze düşürdüğü bildirilmiştir.

Yedinci bende “katı hayf (çok yazık) oldu” sözleriyle başlayan Fazlî, şehzâdenin bu dünyadan gidişyle yeryüzündeki ve gökyüzündeki bütün varlıkların acı çekerek üzülmelerini, Müslümanlarla birlikte kâfirlerin de bu acıyla yanıp yakılmasını istemiştir.

Sekizinci bentte “göz”ünü kan ağlamaya çağırın Fazlî, cihana hükmeden şehzâdenin zulümle ortadan kaldırılmasına ne denli üzüldüğünü göstermeye çalışmıştır.

Dokuzuncu bentte, şehzâdenin hiçbir şeyi eksik bırakmadan padişahın yolunda canla başla çalıştığı fakat düşmanın kuru iftirasıyla başını verdiği dile getirilmiştir.

Onuncu bentte, fitne Yecüc’üne karşı Anadolu’nun sınır boylarında İskender’in Seddi gibi bir set oluşturmak isteyen o güzel şehzâdenin fitne yüzünden can vermesine rağmen, ülkede fitnenin hâlâ hüküm sürmeye devam ettiği ifade edilmiştir.

Son bentte, onu seven bütün halkın mahşer gününe kadar onun için figan etmesi, bu ateş ile bütün insanların ciğerini yakması, musibeti gören Fazlî gibi de dertle ağlaması istenmiştir. Bu son bentte, “Muşibet-dîde **Fazlî** gibi olsun derd-ile giryân” dizesindeki “Muşibet-dîde **Fazlî**” terkibine bakılırsa Fazlî’nin de Şehzâde Mustafa’nın katli sırasında onun yakınında olduğu ve belki de şahidi olduğu anlaşılmaktadır.

ŞEHZÂDE MUSTAFA MERSİYESİ**Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*

I

Y 102^a Kanı ol şeh ki nâmı velvele şalmışdı devrâna
 Şecâ'atde nazîri gelmedi hergiz bu meydâna
 Dirîgâ geçdi erbâb-ı ğarâz Sultân Süleymân'a
Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a

II

Yolında pâdişahuñ şâdık-iken ol şeh-i a'lâ
 Dirîgâ itdi 'işyân töhmetin bühtân idüp a'dâ
 Gör âhîr ol şadâkat birle başın virdi bî-pervâ
Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a

III

Cihânı 'adl ü dâd ü luţf-ı cüd ile tutup nâmı
 Kıl itmişdi maḥabbet birle cümle hâş-ile 'âmı
 Dirîgâ ol maḥabbet âfet oldu gör ser-encâmı
Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a

IV

O bir şehbâz-idi şahrâ-yı devletde hümâ-pervâz
 Niçe 'anķalar olmuşdı şikârı çâbük ü mümtâz
 Geçerken murĝ-ı zîrek dâma düşdi âhîr ol şehbâz
Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a

V

Y 102^b Kanı ol yâl ü bâl ü hüsn ü ḥulķ u şüret-i mevzün
 Kanı ol luţf-ı cüd u 'adl ü dâd u hüsn-i rüz-efzün
 Dirîgâ rüz-ĝâr itdi o hüsn ü ḥulķı dîĝer-ĝün
Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a

VI

Şecâ'at mîşe-zârında o bir şîr idi merd-efĝen
 Niçe şîri zebün itmişdi ḳahrı ḳavf ü ḳaşyetden
 Zebün itdi velîkin fitne ile rübeh-i düşmen
Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a

VII

Ḳatı ḳayf oldu bu ḳayfa firâķ oğıyla cân yansun
 Ne cân cümle cihân belki zemîn ü âsümân yansun
 Bu derde kâfir aĝlasun demidür müslümân yansun
Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a

* 2 Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi (H) Böl., No: 6316, vr. 19^a; Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar (Y) Böl., No: 7213, vr. 102^{ab}. Her iki nüshada da başlık kullanılmamıştır. Tarafımızdan konulmuştur. (Gültaş 1989: 45-46), (İsen 1994: 318-319) (Özkat 2005: 253-254).

I-4 zulm: ḳayf Y

II-4 zulm: ḳayf Y

III-4 zulm: ḳayf Y

IV-4 zulm: ḳayf Y

V-2 luţf-ı cüd ü 'adl ü dâd: 'adl ü dâd u luţf u cüd Y

V-4 zulm: ḳayf Y

VI-1 mîşe-zârında: bîşe-zârında Y

VI-4 zulm: ḳayf Y

VII-4 zulm: ḳayf Y

VIII

Gözüm kıan ağla kim kıan ağlamak oldu senüñ kâruñ
 Çün aldı çıkdı hayf u zulm ile şâh-ı cihân-dâruñ
 Bu muşrâ' birle olsun haşır olunca âh-ile zâruñ
 Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a'

IX

Yolında pâdişâhuñ yoğ-idi bir zerre noķşânu
 Ne oğul cânla olmuşdı anuñ kul u kıurbânu
 Dirîğâ başın aldurdı 'adünuñ kıuru bühtânu
 Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a'

X

Ķarâr itmişdi milk-i Rûm'da ol şâh-ı nîkû-fer
 Olup serhadde Ye'cüc-ı fitenden sedd-i İskender'
 Çü gitti fitneden şanmañ ki hâlî ola bu kıışver
 Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a'

XI

Demidür kıulları tâ haşır olunca eyleyüp efgân
 Yanup bu âteş-ile her biri kıılsun ciger biryân
 Muşîbet-dîde **Fazlî** gibi olsun derd-ile giryân
 Meded begler meded zulm oldu ğâyet Muştafâ Hân'a'

Fazlî'nin Şehzâde Mustafa için kaleme aldığı ikinci mersiye,⁷ bentten oluşan bir terkîb-benddir. Bendlerdeki beyit sayısı sekizdir.

Şehzâde Mustafa'ya karşı içten gelen samimi duygularının bir yansıması olarak kaleme aldığı mersiye'nin birinci bendinde Fazlî, geleneğe uyarak "İy çerh-i bî-amân" şeklinde feleğe seslenmiştir. Onun sitem kılıcıyla sîneleri yaraladığını, elem ve kederle vücudu dağladığını, fitne ateşiyle dünyaya ateş saldırdığını, önceleri vefalı görünürken sonradan cefa yüzünü gösterdiğini, ona aldanıp vefa umanları cefa ile ağlattığını, ölümsüzlük zevkini umanlara fânîlik zehrini sunduğunu, kahrıyla ölümsüzlük suyunu yılan zehrine çevirdiğini dile getirmiştir. "Kanı (nerede)" diye başladığı 6. beyitte güç, kudret ve yücelikle nam salmış şehzâdeyi arayan Fazlî, onun sevinç kasrından gam toprağına düştüğü, temiz vücudunun toprak olduğu gerçeğıyle karşılaşmıştır. Fazlî, mersiye yazdığı şehzâdenin adını bendin vasıta beytinde anmıştır:

"Ol kân-ı lutf u ma'den-i şâhib-şafâ kıanı
 A'nî yegâne **Hâzret-i Şeh Muştafâ kıanı**" (5. beyit)

İkinci bentte Şehzâde Mustafa'nın övgüsüne yer verilmiştir. Onun güzel adının yücelik ve güç açısından cihan içinde dillere destan olduğu ifade edilmiştir. Bendin ikinci beytinde benzetme amacıyla kullandığı isimlerle âdeta olayın müsebbibine işaret etmiştir:

"Ķahr ile hauf-ı tîğî kıı olup Rüstem'i zebûn
 Ķahrından ister idi anuñ Ķahramân emân" (2. beyit)

· VIII-4 zulm: hayf Y
 · IX-2 oğul: oğlı Y
 · IX-4 zulm: hayf Y
 · X-2 olup: olur Y
 · X-4 zulm: hayf Y
 · XI-4 zulm: hayf Y

Şehzâdenin adaleti ve cömertliğiyle genç, ihtiyar herkesin candan sevgisini kazandığını, ne yazık ki o sevgiyle anılmanın yerini "helâk" konusunun aldığını, ululuk pazusunun üzerinde dolaşan yırtıcı bir kuş gibiyken hileyle ansızın tuzağa düşürüldüğünü ifade etmiştir.

"Şâh-ı cihâna geçdi 'adû eyleyüp gâraz

İy dil ne çâre çün bu imiş emr-i Müste'ân" (6. beyit) sözlerine bakılırsa ona kin besleyenlerin padişahı kıskırtmasıyla bu hadisenin gerçekleştiğine vurgu yapılmıştır. Bendin son iki beytinde sabır telkin edilmiş, sabredemeyenlerin dertle ağlayıp inlemesi istenmiştir. Vasita beytinde, ölüm karşısında nasıl bir tepki vermek, ne denli üzölmek gerektiği belirtilmiştir.

Mersiyenin "âh" redifinin seçildiği üçüncü bendinde, büyük küçük bütün cihan halkının bu matem nedeniyle ağladığını söyleyen Fazlî, dağ-taş, mümin-kâfir, genç-yaşlı bütün varlıkların ağlama ve inlemeleriyle her tarafın dolduğunu söylemiştir. Bu bentteki bir beyit özellikle dikkat çekicidir:

"Her gice hufyeten gam ile bağrumuz yakup

Her gün firâk ile kılalum âşikâr âh" (7. beyit)

Beyte göre şair, her gece "hufyeten" yani gizlice bağrıları yakıp gündüzleri alenî olarak âh etmeyi öğütlemektedir. Bu ifadede belki de hükümet erbabının hışmına uğramama amaçlanmış olabilir. Çekilen acıların inlemeleri gökyüzüne çıksın diye de üzüntünün derecesini göstermiştir.

"Ağlasun" redifinin seçildiği IV. bentte, mümin-kâfir, zengin-fakir, emir-asker, yıldırım, şimşek, yıldızlar, kısacası her nesneyi mateme çağırıştır.

"Hayf" redifinin kullanıldığı V. bentte ise benzetme yoluyla şehzâdeyi bazı nesnelere eşleştirerek anmıştır. Hem bir övgü hem de onun kaybindan duyulan üzüntü bir arada verilmiştir. Narin yapılı şehzâdeye zamanın kıydığını, adaletiyle tanınmasına rağmen devrin ona zulmettiğini, ecel rüzgârının onun gencecik bedenini toprağa düşürdüğünü, taze bir gonca iken fânîlik rüzgârının onu dünya bağından kopardığını, latif cisminin ve temiz ruhunun kara toprağa düştüğünü, mutluluk eşığının dağıldığını dile getirmiştir. Fazlî, "Aslında şehzâde şehit olduğu için mutluluk buldu fakat onu seven kullarına yazık oldu, o rahmet ülkesinin şahı olurken bizler perişan bir şekilde ayakta kaldık." diye hayıflanmaktadır.

"İdüp" redifinin kullanıldığı VI. bentte Şehzâde Mustafa'nın ölümünün toplumda yarattığı üzüntü dile getirilmiştir. Bu elim hadiseden, onu sevenlerin ne kadar etkilendiği tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Fazlî, dua içerikli VII. bentte, bu dünyada padişahlık makamına ulaşamamış olan şehzâdeye, âhiret hayatında cennet makamında serverlik dilemiş; Allah'tan kabrini nurla doldurmasını niyaz etmiştir.

Şehzâdelere yazılan mersiyelerde dua nitelikli son bendlerde şehzâdenin anne ve babasını teskine yönelik ifadeler kullanılması (İsen 1994: 75), türün diğer örneklerinden ayırt edici bir özelliktir. Fazlî'nin Şehzâde Mehmed için kaleme aldığı 2 mersiyede bu özelliğe riayet edilirken, Şehzâde Mustafa için yazdığı 2 mersiyede de bu özelliğin dikkate alınmadığı görölmektedir. Fazlî'nin bu yaklaşımında muhtemelen Şehzâde Mustafa'nın katledilmesinde padişahın tutumu ve bu nedenle ona duyulan üstü kapalı öfke etkin olmuştur diyebiliriz.

A 67^b MERSİYE DER HAQQ-I SULTĀN MUŞTAFĀ HĀN 'ALEYHİ'R-RAHMETİ VE'L-GUFRĀN*

Mef'ulü fā'ilatü mefa'ilü fā'ilün

- Y 58^a 1 İy çerh-i bī-amān yine kılduñ ğarīb kār
Tığ-ı sitemle sīneleri eyledüñ figār
- 2 Urduñ ğam ile bağrumuza dāğ-ı hasreti
Nīrān-ı fitneden yine şalduñ cihāna nār
- 3 Evvel nazarda 'arza kılup şüret-i vefā
Rūy-ı cefāyı eyledüñ āhırde āşikār
- Y 58^b 4 Her kim ki aldanup saña senden vefā umar
İy bī-vefā cefā ile eylersin anı zār
- 1 Nüş-ı beķā umanlara nış-i fenā şunup
Āb-ı hayātı ķahruñ ider cāna zehr-i mār
- 2 Ķanı o şeh ki devlet ü iķbāl ü ķadr ile
Olmışdı cümle hāş ile 'ām içre nām-dār
- 3 Kāh-ı sürür iken yirini hāk-i ğam kılup
Kılduñ vücūd-ı pākini ķahr ile hāk-sār
- 4 *Ol kār-ı lutf u ma'den-i şāhib-şafā ķanı*
*A'nī yegāne **Hāzret-i Şeh Muştafā** ķanı*

II

- 1 Bir şāh-idi ki devlet ü ķadr ile bī-gümān
Olmışdı nām-ı nīki cihān içre dāsītān

* Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi (A) Böl., No: 314, vr. 67^b-68^a (Manzume bu nüshada 3 bent hâlinde yer almakta olup son dört bende yer verilmemiştir.); Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar (Y) Böl., No: 7213, vr. 58^a-59^b. (Özkat 2005: 266-268)

Başlık Y'de yoktur.

I-5b āb-ı hayātı: āb-ı hayvānu A

I-8a şāhib-şafā: şıdķ u şafā Y

- 2 Ḳahr ile ḥavf-ı tîḡı ḳılup Rüstem'i zebûn
Ḳahrından ister idi anuñ Ḳahramân emân
- 3 Nâmı tutup cihâni bütün 'adl ü dâd ile
Cândan muḥibbi olmuş idi pîr ile cüvân
- 4 Derdâ ki ol maḥabbet olup bâ'is-i helâk
Şaldı o şâhı varṭa-i itlâfa râygân
- 5 Bâzû-yı devlet üzre 'aceb şâh-bâz idi
Âl ile dâma düşdi ḳazâ ile nâ-gehân
- 6 Şâh-ı cihâna geçdi 'adû eyleyüp ğaraż
İy dil ne çâre çün bu imiş emr-i Müste'an
- 7 Şabr eyle ḳudretüñ yoğ ise şabra dâyimâ
Tâ ḥaşr olunca derd ile ḳıl nâle vü fiğân
- 8 *Ḳan ağla tîḡ-ı ḥasret ile sîne-çâk olup*
Yan derd ile ḳiyâmete dek derd-nâk olup

III

- A 68^a 1 Derdâ vü ḥasretâ vü dirîğâ hezâr âh
Ḳıydı o şâha ḳulm ile bu rüz-gâr âh
- 2 Ağlar bu mâtem ile cihân ḥalkı zâr u zâr
Eyler bu ḥasret ile şîğâr u kibâr âh
- 3 Yansun belâ vü ḥasret ile cümle tağ u taş
Ḳılsun 'anâ vü derd ile dâr u diyâr âh
- 4 Mü'min olan yaḳar bu muşibetle bağrını
Kâfir de eylesün bu işe şad hezâr âh

- 5 Bu mâtem ile pîr ü cüvân nâleler kı lup
Toldı enîn ü şîven ile her kenâr âh
- 6 Taş olsa bu firâka taş a bağı doymaya
Kimdür bu demde kılmaya leyl ü nehâr âh
- Y 59^a 7 Her gice hufyeten ğam ile bağırumuz yağıp
Her gün firâk ile kılalum âşikâr âh
- 8 *Derd ü firâk ile geçürüp rûz-ğarumuz*
Çıksun yiri durur felege âh u zârumuz

IV

- 1 Bu bir firâkdur ki cihân yekser ağlasun
Mü'minler ağlasun buña kâfirler ağlasun
- 2 Bay u gedâ bu mâtem-ile sîne-çâk olup
Derd ü ğamıyla mîr yanup çâker ağlasun
- 3 Döğsün başını taşlar ezhâr cüş idüp
Deryâ huruş idüp ğam-ile gevher ağlasun
- 4 Ra'd-ile berğ ağlayup âh itsün âteşin
Gökler göge girüp bu firâka yer ağlasun
- 5 Rûz-ı kıyâmet irdi dökülsün yere nücüm
Bir dağı gülmesün yüzi mâh u hur ağlasun
- 6 Devr âhirine dek gözi tola tola gelüp
Bezm içre kan yudup ğam-ile sāğar ağlasun
- 7 Ben kara yazulu gibi mâtem tonın geyüp
Tâ haşır olunca oğna [ol] defter ağlasun

III-7a yağıp: yanup Y

III-8b yiri durur: yiridür A

IV-VII Son dört bent A nüshasında yer almamaktadır.

- 8 *Çün dürdi defterini o şāh-ı cihān-penāh*
Artuğ ne çāre eyleyelüm haşr olunca āh

V

- 1 Kıydı o nāzenīne dirīgā zamāne hayf
Hayf oldu mı meded o şeh-i kāmranē hayf
- 2 'Adliyle nāmı tutmuş-iken cümle 'ālemi
Zulm itdi rüz-gār o şāh-ı cihāne hayf
- 3 Bir tāze serveri irişüp şarşar-ı ecel
Düşdi türābe kahr-ile ol nev-cüvāne hayf
- 4 Bir nev-şüküfte gonce idi bāğ-ı dehrde
Bād-ı fenāya vardı mı ol gül-sitāne hayf
- 5 Cismi leṭāfetiyle hemān rūḥ-ı pāk-idi
Ḥāk-ı siyāha düşdi o rūḥ-ı revāne hayf
- 6 Bāb-ı sa'ādet olmuş-idi āsitānesi
Derdā tağıldı kalmadı ol āsitāne hayf
- 7 Ma'nide hayf kullarına oldu dünyede
Oldı şehīd buldı sa'ādet aña ne hayf
- 8 *Ol milk-i rahmet içre olup şāh-ı tācdār*
Qalduk ayakda derd-ile biz pāymāl u ḥvār

VI

- Y 59^b 1 Gitdi o şāh kullarını tārmār idüp
Her birini muşībet ü derd-ile zār idüp
- 2 İtdi şehādetiyle o bāğ-ı cināna 'azm
Dār-ı cihānı başumuza hicri ṭar idüp

- 3 Tîğ-ı ğamıyla sīnemüzi dest-i ḥasreti
Mecrūḥ kıldı cism-i naḥīfi figār idüp
- 4 Kıldı karar mesned-i raḥmetde ol kerīm
Derd ü firākı her birimüz bī-karār idüp
- 5 Ol şehriyārdan bizi ayırdı rüz-gār
Tā ḥaşr olunca derd ü belā bile yār idüp
- 6 Şabr u taḥammüle daḥı yokdur mecālimüz
Derd ü ğam aldı taḫātımız cāna kār idüp
- 7 Şimden gerü ne çāre hemān aña kıldı kim
Tā ḥaşr olunca derd-ile āh-ı hezār idüp
- 8 *‘Işk-ile çeşm-i cāne kılup sürme ḥākini*
Herdem du‘ā-y-ile añalum rūḥ-ı pākini

VII

- 1 Luṭfuñla yā İlähī aña eyleyüp kerem
Kıl raḥmetüñle cān-ı ‘azīzini muḥterem
- 2 Dünyāda pādişāhlık olmadı çün naşīb
Kıl milk-i āḥiretde şeh-i āsümān-ḥaşem
- 3 Dār-ı selām’ı eyle müselleme o servere
Ġilmān-ı cenneti aña kıl dāyimā ḥadem
- 4 Gün günden arturup kerem ü luṭf u raḥmetüñ
Bāğ-ı na‘imde anı kıl ğarḫa-i ni‘am
- 5 Tārīk kıлма kabrini nūruñla rūşen it
Envā’-ı ni‘metüñle anı eyle muğtenem
- 6 Dīdāruñ-ile dīde-i cānın münevver it
Olsun o nūr-ı pāküñ-ile mürtefi‘ zulem

- 7 Her kim ki **Fazliyâ** okıyup Fâtiha revân
İde revâne rûh-ı şerîfine dem-be-dem
- 8 *Nûrıyla kalbini pür ide pertev-i Hudâ*
Âmîn diyen belâdan emîn ola dâyimâ

Sun'ullâh Beğ'in Oğlu İçin Fazlî'nin Kaleme Aldığı Mersiye:

Kara Fazlî'nin "Mersiye-i Merhûm Maḥdûm-zâde-i Şun'ullâh Beğ" başlıklı mersiyesi de Şehzâde Mustafa'nın vezirlerinden Sun'ullah Beğ'in Mahmud adlı oğlunun 955/1548 yılında vefatı üzerine yazılmıştır (Özkat 2005: 261-263). Fazlî'nin Şehzâde Mustafa'nın divan kâtipliğini yaptığı yıllarda birlikte mesai yaptığı anlaşılan Sun'ullâh Beğ'in hayatıyla ilgili ayrıntılı bir bilginiz yoktur. Mersiyeler üzerine kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiş olan Mustafa İsen de "Devlet İleri Gelenleri" için yazılan mersiyelerde, manzumeye konu olan kişilerin kimliğinin tespitindeki güçlüğü işaret etmektedir:

"... bu bölümden itibaren sözü edilecek kişilerin bir kısmı nihayet orta seviyede devlet memuru oldukları ve yaşadıkları dönemle günümüz arasında uzun asırlar bulunduğu, dilimizde de henüz çeşitli meslek mensuplarını ihtiva eden ansiklopediler yazılmadığı için bunların bir kısmının kimliği tespit edilememiştir. Mersiyelerden çıkarılabilen bilgiler de başlıbaşına bir biyografi inşa etmek yerine ancak mevcut bilgilere bir şeyler katabilecek niteliktedir." (İsen 1994: 98)

Şehzâde Mustafa'nın katledilmesiyle ikbâli sönen devlet adamlarından olduğunu tahmin ettiğimiz Sun'ullâh Beğ'in başka ne gibi görevlerde bulunduğu, yaşamını nerelerde sürdürdüğü ve nerede öldüğü bilinmemektedir. Şiir mecmualarının taranması sonucunda ortaya çıkardığımız Fazlî Dîvânı'ndaki bazı manzumelerdeki birtakım bilgi kırıntıları, Sun'ullah Beğ'in kimliğini tespit etmede yardımcı olabilmektedir.

Fazlî, dîvânındaki kasidelerinden dördünü devrin ileri gelen devlet adamları için kaleme almıştır. Bunlardan birini (Kas. 32) de Sun'ullah Paşa'ya sunmuştur (Özkat 2005: 221-223).

"Ḥamdülillâh ki bulup ferr ü sa'âdet eyyâm

Burc-ı ikbâle rücû' itdi yine bedr-i temâm" (32/1) matla ile başlayan 32 beyitlik kasidesinde Fazlî, memduhunun adını 10. beyitte anmakta, bunu takip eden diğer beyitte de ne tür görevde bulunduğunu bildirmektedir:

"Ḥazret-i Mîr-i Sikender-derece **Şun'ullâh**
İftihâr-ı ümerâ-yı küberâ zuḥr-ı 'izâm

Muştafâ Ḥân'a **vezîr** oldı yine devletle

'Adl ü dâd ile bugün virmege dünyâya nizâm"²¹ (Kas.32/10-11) (Özkat 2005: 221-222)

²¹ 2005 yılında yaptığımız yüksek lisans çalışmasında bu kaside yalnızca Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi Böl., No: 314, vr. 113^b-114^a'da kayıtlıydı. İlginçtir ki Süleymaniye Kütüphanesi envanterine 2007 yılında satın alınma yoluyla girmiş olan Fazlî'nin -eksik- bir divan nüshasında (Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar Böl., No: 7213, vr. 61^a-62^a) 33 beyit olarak kaydedilmiş olan aynı manzumede, Şehzâde Mustafa'nın adı çıkarıldığı gibi Sun'ullâh Beğ'in adı da Defterdâr Mîr Mehmed Çelebi olarak değiştirilmiştir:

"Ḥazret-i Mîr Mehmed Çelebi Defter-dâr

11. beytin ilk dizesinde geçen “yine” sözcüğü, Sun’ullâh Beğ’in vezirlik makamına kasidenin yazıldığı tarihlerde tekrar atandığını göstermektedir.

“Şâh-ı Rûm’a çü bugün şâhib-i dîvân olduñ

Rûm u Şâm’a yiridür eyleseñ irsâl aḥkâm” (Kas.32/25) (Özkat 2005: 223) beytine göre de Sun’ullâh Beğ’in “Şâh-ı Rûm” dediği padişahın dîvânına atandığını öğreniyoruz. Bunun dışında Sun’ullâh Beğ’le ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Makalemize konu olan müseddes-i mütekerrir tarzında kaleme alınmış “Mersiye-i Merḥûm Maḥdûm-zâde-i Şun’ullâh Beg” başlıklı 9 bentlik mersiye (Mus.34) temize çekilirken - muhtemelen- müstensih tarafından bir hata yapılmıştır. Zira yalnızca Aşir Efendi nüshasında kaydedilmiş bu başlığa göre “maḥdûm-zâde” ifadesi, aslında “oğlun oğlu” yani “torun” anlamına gelmektedir. Halbuki Fazlî’nin söz konusu vefat üzerine kaleme aldığı biri Farsça üç tarih manzumesine (Özkat 2005: 281) göre müteveffanın, Sun’ullâh Beğ’in torunu değil oğlu olduğu anlaşılmaktadır:

Çü *Şun’ullâh Mîr’üñ oğlu Maḥmûd*
Cinân bâğına kıldı ‘azm-i dîdâr

Vefâtına didi târîḥ **Fazlî**
Yirin nûr eylesün Allâh Cebbâr (sene 955)
[بیرن نور ایلسون الله جبار] (Tar.6) (Özkat 2005: 281)

-.-

Ol mîr-i muḥterem kim *Şun’ullâh* oldu nâmı
Virmişdi Ḥaḳ aña bir *Maḥmûd* nâm *mevlûd*

Dâr-ı fenâdan itdi Ḥaḳ emri ile rıḥlet
Olmağa raḥmet ile dâr-ı beḳâda su’ûd

Seng-i mezârı üzre târîḥ yazdı ḳudret
Ḥaḳ ideli münevver budur Maḳâm-ı Maḥmûd (sene 955)
[حق ایده لی منور بودر مقام محمود] (Tar.7) (Özkat 2005: 281)

-.-

چو صنع الله را فرزند محمود
شد از دار فنا رحلت مقرّر

نوشته بر مزارش صنع تاریخ

ز فر نور حق بادا منور سنه ۹۵۵

İftihâr-ı ümerâ-yı küberâ zuḥr-ı ‘izâm

Şadr-ı ikbâle ḥurûc itdi yine devletle
‘Adl ü dâd ile bugün virmege dünyâya niḳâm”

Bu durum, Sun’ullâh Beğ’in bir şekilde görevden azledilmiş ya da Şehzâde Mustafa’nın katlinden sonra onun da öldürülmüş olmasından kaynaklanıyor olabilir.

‘Sun’ullâh’ın Maḥmûd adlı oğlu için dünyadan göç (ölüm) zamanı geldi. Mezar taşına tarih yazıldı: “(Mezarı) Allah’ın nurunun parlaklığıyla aydınlandı.”

(Tar.8) (Özkat 2005: 281)

Mersiyenin herhangi bir yerinde vefat hadisesinin ne zaman gerçekleştiği hakkında bir bilgi yoksa da yukarıdaki tarih manzumeleri olayın 955/1548 yılında cereyan ettiğini belgelemektedir.

Fazlî'nin müseddes tarzında kaleme aldığı üç manzumesinden (Mus. 33, 34, 35) ikincisi olan bu manzumede Fazlî, memduhunu "gül-i nâzük-'izâr" (I/1), "nev-bahâr" (I/2), "ğonce" (II/1) (III/1), "çerh-i melâhatde mâh" (II/4), "bâr-ı ümîd" (III/2) gibi sözlerle överken sıfat olarak seçmiş olduğu sözcükler, onun ne kadar küçük bir yaşta olduğunu da belgelemektedir.

"Kıydı o nev-cüvâna meded rûz-gâr hayf

Derdâ vü hasretâ vü dirîğâ hezâr hayf" dizelerinin her bendin sonunda tekrarlandığı müseddesin ilk iki bendinde memduh övülmüş; üçüncü bendinde "goncanın açılmadan solduğu", "ecel elinin ümit meyvesini yolduğu (kopardığı)", "ömrünün gülün ömrü gibi az olduğu" ve "hayat peymanesinin (kadehinin) çabucak dolduğu" dile getirilerek çok küçük yaşta bu dünyayı terk ettiği vurgulanmıştır. Şair, mersiyenin dördüncü bendinde dünyayı eleştirmiştir: Onun "cân-sitân" (insana belâ olan, can alıcı), "bî-rahm" (merhametsiz), "bî-mürüvvet" (nâmert), "bî-amân" (acımasız), ona gönül verenlere karşı "nâ-mihr-bân" (sevgisiz, katı) olduğu ve sözüne sâdik olmayıp sözlerinin tümüyle yalan olduğu dile getirilmiştir. Şair, beşinci bentte, kişilik özelliği kazandırdığı "dil" (gönül), "göz", "sîne" ve "cân"a seslenerek onları ölüm karşısında kendisiyle birlikte ağlayıp inlemeye, yanıp yakılmaya davet etmiştir. Şair, altıncı bentte, memduhunun fizikî ve ruhî özelliklerini -klasik benzetmeler yoluyla- tabiat unsurlarıyla eşleştirerek tasvir etmiştir. "Gitdi nazardan âh nidem şan hayâl idi" (VI/4) sözleriyle onun bir hayal gibi gözden kaybolduğunu dile getirirken de îham yoluyla ölümünün sebebinin "nazar"dan kaynaklandığını îmâ etmiştir. Yedinci bentte felek, vefasızlık ve sanki aksine dönüyormuşcasına yaptığı etkiler açısından sorgulanmıştır. Sekizinci bentte merhumun ölümünden duyulan üzüntü dile getirilirken ölen için dua, ailesine de sabır niyaz edilen dokuzuncu bentle manzume tamamlanmıştır.

A 111^a MERSİYE-İ MERHÛM MAHDÛM-ZÂDE-İ ŞUN'ULLÂH BEG'

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün

I

Y 93^a Düşdi türâba bir gül-i nâzük-'izâr hayf
Şoldı hazân-ı mergle bir nev-bahâr hayf
Vardı hevâya hürmen-i şabr u qarâr hayf
Zulm itdi rûz-gâr-ı denî rûz-ı kâr hayf
Kıydı o nev-cüvâna meded rûz-gâr hayf
Derdâ vü hasretâ vü dirîğâ hezâr hayf

II

Ol ğonce kim netice-i şun'-ı İllâh-idi
Nâm-ı şerîfi **Hâzret-i Maḥmûd Şâh**-idi
Başında devlet ü şeref anuñ külâh-idi
İrdi ḥusûfa çerḥ-i melâhatde mâh idi
Kıydı o nev-cüvâna meded rûz-gâr hayf
Derdâ vü hasretâ vü dirîğâ hezâr hayf

ˆ Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi (A) Böl., No: 314, vr. 111^{ab}; Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar (Y) Böl., No: 7213, vr. 93^{ab} (Manzume bu nüshada 8 bent hâlinde yer almaktadır. VI. bende yer verilmemiştir). (Özkat 2005: 261-263)

Başlık Y'de yoktur.

III

Açılmadan o gönçe ‘aceb şoldı hey dirîğ’
Bār-ı ümīdi dest-i ecel yoldı hey dirîğ
‘Ömr-i şerīfi gül gibi az oldı hey dirîğ
Peymāne-i hayātı ne tiz tıldı hey dirîğ
Qıydı o nev-cüvāna meded rüz-gār hayf
Derdā vü hasretā vü dirîğā hezār hayf

IV

Dünyā didükleri ne ‘aceb cān-sitān imiş
Bī-rahm u bī-mürüvvet imiş bī-amān imiş
Mihrine dil verenlere nā-mihr-bān imiş
‘Ahdinde yok şadākat ü kavli yalan imiş
Qıydı o nev-cüvāna meded rüz-gār hayf
Derdā vü hasretā vü dirîğā hezār hayf

V

İy dil hezār derd ile kıl nāle vü fiğān
İy göz firāk u hasret ile demdür ağla kan
İy sīne nār-ı zecr ü meşakkatde tırma yan
İy cān belā vü miḥnet ile tenden ol revān
Qıydı o nev-cüvāna meded rüz-gār hayf
Derdā vü hasretā vü dirîğā hezār hayf

VI

Bir serv idi ki kāmēti tūbā-mişāl idi
Şimşād-ı dil-keş-i çemen-i i‘tidāl idi
Ruḥsār-ı āfitāb-idi kaşı hilāl idi
Gitdi nazardan āh nidem şan hayāl idi
Qıydı o nev-cüvāna meded rüz-gār hayf
Derdā vü hasretā vü dirîğā hezār hayf

VII

Bu çerḥ-i bī-vefā ne ‘aceb cünbiş eyledi
Devrin yañıldı ‘aksine mi gerdiş eyledi
A 111^b, Y 93^b Bilmen ne düşdi hey nice müşkil iş eyledi
Cümle cihānı derd-ile pür-nāliş eyledi
Qıydı o nev-cüvāna meded rüz-gār hayf
Derdā vü hasretā vü dirîğā hezār hayf

VIII

Bir āteş urdı qalbimüze hicr-i yār āh
Süz u güdāzı eyledi çok cāna kār āh
Bād-ı fenā ile yile vardı qarār āh
Tıldı belā vü derd ile dār u diyār āh
Qıydı o nev-cüvāna meded rüz-gār hayf
Derdā vü hasretā vü dirîğā hezār hayf

III-1 ‘aceb: ne tiz Y

VI Bu bend Y nüshasında yoktur.

VII-3 bilmen: bilmem Y

IX

Nür ola kabri dāyim olup ğarqa-i rızā
 Şabr-ı cemil idüp atasına anuñ 'atā
 Dünyāda v'āhîretde 'ıvazlar vire Hudā
Fazlı didükçe hasret ile halk dāyimā
Kıydı o nev-cüvāna meded rüz-gār hayf
Derdā vü hasretā vü dirîğā hezār hayf

SONUÇ

Bütün dünya edebiyatında ilk manzumelerin *ağıt* içerikli olduğunu söylemek abartı olmasa gerek. Türk edebiyatının tespit edilen en eski örneklerinin de *sagular* olduğu göz önünde bulundurulursa bu yargının ne denli doğru olduğu daha iyi anlaşılır. Klasik Türk edebiyatında 7'şer mersiye ile bu türün en çok örneğini veren Terzi-zâde Mehmed Ulvî (ö. 993/1585), Bursalı Cinânî (ö. 1004/1595) ve Bağdatlı Rûhî'den (ö. 1014/1605-06) sonra 6 mersiye ile Kara Fazlı'nın geldiği anlaşılmaktadır. Ne yazık ki bugüne kadar bu özelliği göz ardı edilmiş olan Fazlı'nın 6 mersiyesinden 1'i Hz. Hüseyin, 2'si Şehzâde Mehmed, 2'si Şehzâde Mustafa ve 1'i de bir devlet adamı olan Sun'ullâh Beğ'in Mahmûd adlı oğlu için kaleme alınmıştır. Hz. Hüseyin'le ilgili 45 beyitlik mersiye, kaside; diğerleri musammât tarzındadır. Her iki şehzâde için yazılan mersiyelerden biri murabba-ı mütekerrir, diğeri terkîb-bend nazım şekliyle düzenlenmiştir. Şehzâde Mehmed için yazılmış mersiyelerden murabba tarzında olan 5 bentten, terkîb-bend tarzında olan ise her biri 10 beyitlik 7 bentten meydana gelmiştir. Bu son manzume, beyit sayısı itibarıyla Klasik Türk edebiyatındaki şehzâde mersiyeleri içerisinde en geniş hacimli olma özelliğine sahiptir. Şehzâde Mustafa için yazılmış mersiyelerden murabba tarzında olanı 11 bentten meydana gelirken, terkîb-bend tarzındaki diğeri manzume, her birinde 8 beyit bulunan 7 bentten oluşmuştur. Şehzâde mersiyelerinin önemli özelliklerinden olan manzumenin son bendinde merhûmun anne ve babasını teskine yönelik ifadelerle Fazlı'nın Şehzâde Mehmed mersiyelerinde yer verilmişken, Şehzâde Mustafa için kaleme aldığı mersiyelerinde yer verilmemiştir. Bu durum, Fazlı'nın Şehzâde Mustafa'nın katlinden muhtemelen babası Kânûnî'yi sorumlu tutmasından ve bu nedenle ona duyduğu kızgınlıktan kaynaklanmıştır. Sun'ullâh Beğ'in oğlu için yazılan 9 bentlik mersiye ise mütekerrir müseddes tarzındadır.

Klasik Türk edebiyatında mersiye deyince ilk akla gelen isimlerden Taşlıcalı Yahyâ ve Bâkî'nin eserlerine yakın bir özellikteki bu manzumeler, devrine göre sade sayılabilecek bir dille kaleme alınmıştır. Lirizm ve sanatsal anlatım açısından oldukça başarılı olan bu manzumeler, Fazlı'nın ölüm hadiselerinden duyduğu derin teessürü yansıtmayı bilmiştir. *Gül ü Bülbül* mesnevisiyle tanınmış Fazlı'yi, bu manzumelerini göz önünde bulundurarak, bir mersiye şairi olarak nitelendirmek de mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- AK, Coşkun (1987), *Muhibbî Dîvânı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994), "Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, IX, 389-427.
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin (1997), *Kerbela Mersiyeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Doktora Tezi.
- ÇAKIR, Maruf (2021), "Sirâcî'nin Şehzâde Mustafa Mersiyeleri", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, (Haziran), 9-22.
- ÇAKIR, Mümine (2012), "Kadîmî'nin Kerbelâ Mersiyeleri", *Turkish Studies Dergisi*, 7/1, 705-725.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1982), "Şehzâde Mustafa Mersiyeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), Sayı: 12, Sene: 1981-1982, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 641-686.
- EFLATUN, Muvaffak (2016), "Hasbî'nin Şehzâde Mustafa Mersiyesi, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Kış, Cilt: 5, Sayı: 15, 159-178.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1970), "Süleyman I.", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul, XI, 99-155.
- GÜLDAŞ, Ayhan (1989), "Bilinmeyen Şehzâde Mustafa Mersiyeleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Yıl:18, Temmuz, 3, 37-49.
- GÜRBÜZ, Hulusi (2016), "Kerbela Olayı'nı Konu Alan Müstakil Eserler Üzerine Bir İnceleme", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 78, 219-227.
- HASAR, Recep (2018), *Türk Edebiyatında Padişah ve Şehzâde Mersiyeleri*, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Türk Dili ve Edebiyatı Programı, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi.
- Hayrullah Efendi (t.y.), *Devlet-i Osmâniyye Tarihi*, Cilt: 3 (Sayı: 11), Sene: 926-974, İstanbul, 152-157.
- İPEKTEN, Haluk, Mustafa İsen, Turgut Karabey, Metin Akkuş (1986), "XVI. Yüzyıl Dîvân Edebiyatına Toplu Bakış", *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, III, 195-209.
- İPEKTEN, Haluk (1996), *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, İstanbul: MEB Yayınları.
- İSEN, Mustafa (1994), *Acıyı Bal Eylemek / Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- İSEN, Mustafa (2004), "Mersiye (Türk Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 29, 218-219.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, (2008), (Hazırlayanlar: Hayrettin Karaman-Ali Özek-İbrahim Kâfi Dönmez-Mustafa Çağrıçı-Sadrettin Gümüş-Ali Turgut), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2009), "Klasik Türk Edebiyatında Çâr-Ender-Çâr ve Kara Fazlî'nin Kasidesi", *Türkbilig*, 17, 92-115.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZKAT, Mustafa (2005), *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD., Eski Türk Edebiyatı BD., İstanbul, Yüksek Lisans Tezi.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2002), *Fazlî, Gül ü Bülbül*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- SONA, İbrahim (2017), "Bir Mersiye İki Şehzâde: Zâtî'nin Şehzâde Şehinşah ya da Şehzâde Mehmed Mersiyesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 19, 255-274.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2017), *Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi Yahut Kanunî Hicvîyesi*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- TOPRAK, M. Faruk (2004), "Mersiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 29, 215-217.

- UZUN, Süreyya (2011), *Üsküdarlı Aşkî Divanı (Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. Yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları)*, İstanbul Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı ABD., İstanbul, Yüksek Lisans Tezi.
- YALÇINKAYA, Mehmet Akif (2021), "16. Yüzyıl Şairlerinden Kara Fazlı'nın Tehniyet-nâme'si", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi (ÇÜTAD)*, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 842-865.
- YAVUZ, Orhan (2021), "Muhibbî Divânı'nın Yeni Bir Nüshası Münasebeti İle", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR) Dergisi*, Bahar, XLIX, 151-167.
- YAZAR, Sadık (2017), "Kara Fazlı'nın Eserlerine Dair Yeni Bilgiler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 18, 525-562.
- YEKBAŞ, Hakan (2011), *Sebzî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE., Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Eski Türk Edebiyatı BD., Sivas, Doktora Tezi.
- YILDIZ, Âlim ve Ali Aksu (2010), *Çeşitli Yönleriyle Kербela (Edebiyat)*, (Bildiriler), II. Cilt, T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu – Kültür ve Turizm Bakanlığı - Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas: Asitan Yayıncılık.
- YILMAZ, Müslüm (2016), *Klasik Türk Edebiyatında Kербelâ Hadisesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Araştırmaları ABD., İstanbul, Doktora Tezi.
- ZAVOTÇU, Gencay (2007), "Bir Ölümün Yankıları ve Yahyâ Bey Mersiyesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum, 33, 69-80.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1122-1136

ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞA'NIN İRAN SEFERLERİNE DAİR SEYYİD LOKMAN'IN FETHİYYE KASİDESİ

Uğur Öztürk

Dr., Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Kütüphanesi Müdürü, ugurozturk@yek.gov.tr, ORCID: 0000-0003-3773-9696 / Dr. Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Manuscript Library Director

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 23.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Öztürk, Uğur (2022), "Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran Seferlerine Dair Seyyid Lokman'ın Fethiyye Kasidesi", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1122-1136.

Öztürk, Uğur (2022), "Sayyid Luqman's Qasida on Özdemiroğlu Osman Pasha's Campaigns into Iran", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1122-1136.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İnan Seferlerine Dair Seyyid Lokman'ın Fethiyye Kasidesi

Özet

Bu çalışmada 16. yüzyıl şairlerinden ve saray şehnamecisi Seyyid Lokman'ın (ö. 1010/1601'den sonra), Özdemiroğlu Osman Paşa'nın (ö. 993/1585) İnan seferleri üzerine yazdığı fethiyye kasidesi ele alınmıştır. III. Murad (1574-1595) devri Osmanlı-Safevî çekişmesinin en yoğun olduğu dönemlerden biridir. 1578-1590 yılları arasında on iki yıl süren İnan seferleri her iki imparatorluğu siyasi ve iktisadî olarak derinden etkilemiştir. Osmanlıların Safevîlere savaş ilan etmesiyle başlayan bu seferlere Osmanlı ordusunun başında birçok paşa serdarlık etmiştir. Bu paşalardan biri de altı yıl boyunca bilfiil seferlere katılan Özdemiroğlu Osman Paşa'dır. Osman Paşa'nın seferlerde gösterdiği başarılar dönemin müellif ve şairlerince eserler ve şiirler yazılarak methedilmiştir. Bu dönemde Osman Paşa için yazılan eserlerin sayısı aynı dönemde orduya serdarlık eden Lala Mustafa Paşa (ö. 988/1580), Koca Sinan Paşa (ö. 1004/1596) ve Ferhad Paşa (ö. 1004/1595) adına yazılmış eserlerden hayli fazladır. Mensur ve manzum on civarında eserin kaleme alındığı bu dönemde sefere katılan/katılmayan şairler tarafından yazılmış kasideler de mevcuttur. Paşa adına kaside yazan şairlerden biri de Seyyid Lokman'dır. Seyyid Lokman, Osman Paşa sadrazam iken ordu serdarı olarak görevlendirilmesi üzerine paşa için 991/1583'te 46 beyitlik Türkçe bir kaside yazmıştır. Ağdalı bir dille yazılmış kaside ağırlıklı olarak Osman Paşa'nın askerî kariyerine ve İnan seferlerindeki başarılarına odaklanmıştır. Bu kısım dışında kasidenin birkaç beytinde ise paşanın ismiyle ilgili yazılmış bir muamma bulunmaktadır. Bu makalede ilk önce kısaca III. Murad dönemi İnan seferlerine ardından Özdemiroğlu Osman Paşa'nın hayatına ve onun için yazılmış eserlere değinilmiştir. Daha sonra da Seyyid Lokman'ın hayatı, yazdığı kaside incelenmiş ve manzumenin metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özdemiroğlu Osman Paşa, Seyyid Lokman, Osmanlı-Safevî, kaside.

Sayyid Luqman's Qasida on Özdemiroğlu Osman Pasha's Campaigns into Iran

Abstract

In this study the qasida written by one of the 16th century poets and shahname-guy namely Sayyid Luqman, on Özdemiroğlu Osman Pasha's campaigns into Iran is discussed. The Murad III era (1574-1595) was one of the most intense periods of Ottoman-Safavid conflict. The Ottoman campaigns into Iran, which lasted for twelve years between 1578-1590, deeply affected both empires politically and economically. In these campaigns, which started with the Ottomans' declaration of war against Safavids, many pashas served as commanders at the head of the Ottoman army. Özdemiroğlu Osman Pasha, who effectively participated to the campaigns for six years, was one of these pashas. The successes of Osman Pasha throughout the campaigns were praised by the authors and poets of the era through various works and poems. The number of works written for Osman Pasha in this period is considerably higher than the works written for Lala Mustafa Pasha, Koca Sinan Pasha and Ferhad Pasha, who served as commanders of the army in this period too. Around ten works in prose and verse were written in the era, some of them was qasida written by the poets who did not participate to these campaigns. One of the poets who wrote qasida on behalf of Pasha is Sayyid Luqman. When Osman Pasha was appointed as the army chief while he was the grand vizier, Sayyid Luqman wrote a qasida in Turkish consisting of 46 couplets for the pasha in 991/1583. Written in a convoluted style, the qasida mainly focused on Osman Pasha's military career and his successes in the campaigns. There is also a muamma written about the name of the pasha in a few couplets of the qasida. In this article the campaigns into Iran in the Murad III era are briefly mentioned, and then the life of Özdemiroğlu Osman Pasha and the works written for him are presented. Finally the qasida by Sayyid Luqman was examined along with its text.

Keywords: Özdemiroğlu Osman Pasha, Sayyid Luqman, Ottoman-Safavid, qasida.

Giriş

III. Murad, 982/1574'te tahta çıktığında Osmanlılar ile Safevîler uzun süre barış içindeydiler. 962/1555 tarihli Amasya Antlaşması'nın ardından 23 yıl sonra bu barış ortamının bozulmasında hem Safevîlerin hem de Osmanlı'nın ileri sürdükleri çeşitli nedenler vardır (Matthee 2018: 115). İran'da Şah Tahmasb'ın (1524-1576) ölümü ve II. İsmail'in kısa süreli (1576-1577) saltanatının ardından yaşanan iktidar kargaşasını uzun süredir takip eden ve bundan faydalanmak isteyen Osmanlılar, sefer düzenlemek için kendilerince birçok neden ileri sürmüşlerdir. Şehzade Bayezid (ö. 969/1562) olayı, Safevîlerin Anadolu'daki propagandaları, İran'da Sünnîlere karşı yapılan şiddetli muameleler ve Şirvan halkının Osmanlı'dan yardım istemesi bunlardan birkaçıdır (Kütükoğlu 1993: 29-31; Allahverdi 2016: 86-87). Osmanlılar bu sebepleri öne sürerek Safevîlerin barışı ihlal ettiğini iddia ederken, İranlı müelliflerden İskender Bey Münşî (ö. 1043/1633 [?]) ise III. Murad'ı dedesi Kanûnî'den (1520-1566) bu yana devam eden barışı bozmakla suçlar (İskender Bey Münşî 2009: 161).

995-997/1587-1589 yılları arasında İstanbul'da bulunan Lubenau ise Osmanlıların Safevîlere karşı sefere çıkılmasını III. Murad'ın gördüğü bir rüyaya bağlar. Bu rüyaya göre Sultan Murad dünyanın orta yerinde bir ulu ağacın altında durmaktadır. Bu ağacın dalları doğuya ve batıya uzanmaktadır. Sultan doğuda güneşin doğduğu yerde bir yılan belirmiş ve sultan büyük bir sopa ile bu yılanı öldürmüştür (Lubenau 2012: 324-325; Leunclavius 2019: 244-246). Safevîler bir yılan şeklinde resmedilmesi Sultanın bu rüyasını Safevîlere karşı bir propaganda unsuru olarak kullanıldığı düşünülebilir.

Safevî cephesinde iç karışıklıklar devam ederken, 24 Kasım 1577'te II. Şah İsmail'in muhalifler tarafından öldürülmesi haberini Van beylerbeyi Hüsrev Paşa sultana iletir. Bu haber üzerine sultan, Osmanlı öncü birliklerinin İran'a akınlar düzenlemesi istemiş ve böylelikle Safevîlere karşı savaş ilan edilmiştir. 22 Şevval 985/2 Ocak 1578'de Safevîler aleyhindeki fetvayla Osmanlılar, 986/1578'de bahar ayında İran'a iki koldan seferlerin düzenlenmesine karar vermiş, Erzurum'a sevk edilecek kuvvetlere Lala Mustafa Paşa'nın, Bağdat tarafından yapılacak olan harekât için Koca Sinan Paşa'nın serdarlık etmesi kararlaştırılmıştır (Matthee 2018: 119). Bu sırada İran seferi öncesinde görülen kuyruklu yıldız hem Osmanlılar hem de Safevîler tarafından zafer müjdesi olarak görülmüştür (Mustafa Âlî 2014: 9-10). Diğer yandan Safevî müneccimleri bu yıldızın uğursuz olduğunu Rum ve Mağrip'e yöneldiğini söylemişlerdir (Kütükoğlu 1993: 17). 985/1577 tarihindeki bu olay için dönemin şairlerinden Sâ'î tarih düşürmüştür:

*Gurre-i mâh-ı sıyâma nâzır iken bir gice
Gördiler bir necm-i gîsûdâr toğmuş kâ'inât*

*Sandular kim bir gül-feşân yakdı âteş-bâz-ı çarh
Rûşen oldu meş'al-i tâbendesiyle şeş-cihât*

*Saldı şarka garbdan pertev görüp ehl-i hired
Didiler mülk-i 'Acem bulmaz sekâmetden necât*

*Surh-ser başında bir âteş yanar kim şarkda
Kem şerârını söğündürmeye Ceyhûn u Furat*

*Hân Murâd'un devletinde açılıp na't-ı zemîn
Vaktidür ferzâneler Şâh'un evine süre at*

*Sâ'î-i dâ'î o dem ilhâm-ı Rabbânî ile
Didi târîhin 'Acem şâhı ola nâ-gâh mât (Nusretnâme TSMK. H. 1365, 5a)*

Osmanlı-Safevî savaşı kısaca şöyle özetlenebilir: Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Erzurum ve Ardahan üzerinden Çıldır'a varır ve burada Çıldır muharebesiyle Safevîleri yenilgiye uğratarak (9 Ağustos 1578), Tiflis'i ele geçirir (24 Ağustos). Ayrıca Koyun-geçidi (9 Eylül 1578) zaferiyle Şirvan, Ereş ve Demir-kapı'yı Osmanlı topraklarına katar. Şirvan yönetimini Osman Paşa'ya bırakan Mustafa Paşa, Erzurum'a döner ve bu sırada Safevîlerin Şemahi önünde Osman Paşa'yı yenilgiye uğratmasıyla Osman Paşa Demir-kapı'ya çekilir fakat kısa bir süre sonra Kırım hanı Mehmed Giray'la (ö. 1016/1607) birlikte Şirvan'ı tekrar ele geçirir (Osman Paşa daha sonra III. Murad'ın emri doğrultusunda Mehmed Giray'ı tahttan indirip II. Selim Giray'ı (1584-1588) Kırım Han'ı yapmıştır). Yeni sadrazam Sinan Paşa ise bu sırada Osman Paşa'ya yardımlar göndermeye çalışır. Ondan sonra sadrazam olan Ferhad Paşa da Osman Paşa'ya destek olmaya çalışmıştır. Bu sırada Osman Paşa ünlü Meşale Savaşı'nda Safevîleri ağır yenilgiye uğratar ve böylece Şirvan kalıcı olarak Osmanlı toprağı olur. Bu başarılarının ardından sadrazam olan Osman Paşa ordunun başında iken vefat eder. Osman Paşa'dan sonra Ferhad Paşa ikinci kez serdar-ı ekrem sıfatıyla Gürcistan'da akımlar yaparak Gence'yi fetheder. Gence fethinin ardından Safevî hükümdarının barış isteğı üzerine 21 Mart 1590'da Ferhad Paşa Antlaşması'yla uzun İran seferleri sona erer (Kütükoğlu 1993).

Osmanlı ordusu on iki yıl süren seferlerde Safevîlere karşı Çıldır (9 Ağustos 1578), Koyun Geçidi (9 Eylül 1578), Aras Han Muharebesi (9-11 Kasım 1578), Şahoğlu Muharebesi (24-26 Kasım 1578), Meşaleler Savaşı (8-11 Mayıs 1583) ve Şemahi Meydan muharebelerinde başarılar elde etmiş, Gürcistan, Tiflis (24 Ağustos 1578), Şemah, Ereş (16 Eylül 1578) Derbend, Şeki (9 Eylül 1578), Kirmanşah, Luristan (Ağustos 1584), Huzistan, Tebriz (27 Eylül 1585), Revan (Eylül 1583), Gence (1 Eylül 1588) ve Şirvan'ı (11 Mayıs 1583) alarak buralarda birçok vilayet kurmuştur. (Kılıç 2021: 150-156).

Yaklaşık 12 yıl süren İran seferlerinde Osmanlı ordusuna serdarlık yapan paşalar ise sırasıyla şöyledir: Lala Mustafa Paşa (1578-1579), Koca Sinan Paşa (1580-1582), Ferhad Paşa (1583-1584), Özdemiroğlu Osman Paşa (1584-1585) ve ikinci kez Ferhad Paşa (1586-1590).

12 yıl süren Osmanlı-Safevî çatışmasında karşılıklı kazanım ve kayıplar olmuştur. Fakat barış şartlarına ve toprak kazanımlarına bakıldığında Osmanlıların bu mücadeleden daha kazançlı çıktığı söylenebilir. Osmanlıların Safevîlere ait birçok toprağı ele geçirmesi de bunu göstermektedir. Osmanlılar ile Safevîler arasında yapılan Ferhad Paşa Antlaşmasının ana şartları şöyledir: a) Fethedilen topraklar Osmanlıların tasarrufunda kalacak, b) Hz. Peygamber'in ashabına ve halifelere hakaret edilmemesi ve teberranın yasaklanması şartlarıyla savaş sona erdirilecektir (Kütükoğlu 1993: 197). Barışa zorlanan Şah Abbas için koşulların aşığılayıcı bir durum olduğu düşünülebilir. Çünkü hem Osmanlılar savaş sırasındaki elde ettiği yerleri elinde tutmuş hem de Şehzade Haydar Mirza rehin alınarak İstanbul'a gönderilmiştir (Quinn 2020: 49)

1. Özdemiroğlu Osman Paşa

İran seferlerine hem paşa hem de sadrazam olarak serdarlık yapan Özdemiroğlu Osman Paşa, 933/1527'de Mısır'da doğmuştur, Mısır'da babasının görevi sebebiyle uzun süre devlet kademelerinde görev almasına rağmen ilk önemli görevi Mısır'da sancak beyliği ile hac emirliğidir. Üç yıl bu görevde kalan Osman Paşa 967/560'da Habeşistan beylerbeyliği de yapmıştır. Yedi yıl bu görevde kaldıktan sonra II. Selim devrinde 976/1568'de Yemen beylerbeyliğine getirilmiştir. İran seferlerinde yanında yer alacak olan Lala Mustafa Paşa ile olan irtibatı da bu görev esnasında olmuştur.

Yemen'de Osmanlı adına birçok yararlılıklar gösteren Osman Paşa, bir ara azledilse de Lala Mustafa Paşa'nın desteğı ile nüfuzunu tekrar elde etmiş sonra sırasıyla Lahsâ (978/1571) ve Basra beylerbeyliği (10 Rebîülâhir 981/9 Ağustos 1573) görevlerinde bulunmuştur. Bu görevinde de fazla kalmayan Osman Paşa 5 Rebîülevvel 984/2 Haziran 1576'da Diyarbekir beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Lala Mustafa Paşa 986/1578'de İran seferine serdarlık görevine getirilince

Osman Paşa'ya Şirvan ve Dağıstan beylerbeyliği teklif edilmiş ve böylelikle İran seferine dâhil edilmiştir (25 Muharrem 986/3 Nisan 1578).

Osman Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın yerine yeni serdar olarak Sinan Paşa'nın atanması ile bazı sıkıntılar yaşasa da Meşale Savaşı'nda (14-18 Rebûlâhir 991/7-11 Mayıs 1583) kazandığı başarı ile Şemah'ı fethetmiştir. Bu sırada İran seferlerine asker göndermeyi reddeden II. Mehmed Giray Han (öl. 992/1584) üzerine Kefe'ye gönderilen Osman Paşa, sultanın isteği üzerine Mehmed Giray yerine II. İslam Giray'ı Kırım tahtına çıkarmıştır. Osman Paşa kısa süre sonra da Siyavuş Paşa'nın yerine veziriazam tayin edilmiştir (20 Receb 992/28 Temmuz 1584).

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferlerinde serdarlığa tayin edilmesi. Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'at-nâme*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6043, 7b-8a.

Sadrazam olarak İran seferlerine serdar olan Osman Paşa, Tebriz'i fethetmiş fakat şehre saldırıyı planlayan Safevî kuvvetlerini engellemek üzere yola çıkmışken vefat etmiştir (5-6 Zilkade 993/29-30 Ekim 1585) (Allahverdi 2016; Sungur 2012; Zeyrek 2001).

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferleri ile ilgili manzum ve mensur birçok eser kaleme alınmıştır. Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin (ö. 1006/1597-98) *Şecâ'at-nâme'si*¹, Ebubekir b. Abdullah'ın *Târîh-i Osmân Paşa'sı*², müellifi bilinmeyen *Tevârih-i Osmân Paşa Berây-ı Demürkapu Hikâyât-ı Acîbe*³, Hüseyin b. Mehmed'in *Gazavât-ı Özdemiroğlu Osman Paşa'sı*⁴, Vücûdî'nin *Risâle-i Gazâ'sı*⁵, Adlî'nin *Fî Beyân-ı Feth-i Şirvan ve Temürkapu ve Osman Paşa'nun Cenk İttiğüdir*⁶, Mehmed Vefâyî Efendi'nin *Târîh-i Gazavât-ı Sultan Murad-ı Sâlis*⁷, Rahimî-zâde Harîmî'nin (ö. 999/1590) *Gonca-i Bâğ-ı Murâd*⁸, Tâlikî-zâde Subhî'nin (ö. 1014/1606 [?]) *Tebrîziyye'si*⁹ ve *Gürcistan (Revân) Seferi Târihçesi*¹⁰ son olarak da müellifi bilinmeyen *Şifâü'l-Kulûb ve Likâu'l-Mahbûb (Natrû'n-Nâzirîn ve Makbûlü'l-Hatirîn)*¹¹ Osman Paşa'nın seferlerini anlatan eserlerdir. Bu eserler dışında Osman Paşa için yazılmış kasideler de mevcuttur (Durmuş 2020: 213-218). Gedizli Kabûlî kendi dîvânını Osman Paşa adına tertip etmiştir (Erdoğan 2008). Kabûlî dışında Paşa için Gelibolulu Âlî (ö. 1008/1600) beş Türkçe (Aksoyak: 234-238, 238-241, 241-243, 243-247, 421-422), Derzî-zâde Ulvî (ö. 993/1585) beş gazel (Çelik ve Kılıç: 568, 583-584, 610, 617-618, 636), Cenâbî Mustafa Efendi (ö. 999/1590) bir Arapça¹², Nev'î (ö. 1007/1599) bir Türkçe (*Dîvân*: 142-143, Kaside 48), Kelâmî dört Türkçe (Karlıtepe 2007: 139-142, 150-155, 165-168, 184-188), ve Mânî de bir Türkçe kaside (Demirel, 2011: 24-29) yazmışlardır. Cinânî (ö. 1004/1595) de paşa adına manzume yazan şairler arasındadır (Okuyucu 1994: 164). Bunlar dışında Seyyid Lokman tarafından kaleme alınan, bu çalışmaya konu edeceğimiz bir Türkçe kaside daha bulunmaktadır.

2. Kaside Şairi Olarak Seyyid Lokman

Azerbaycan'ın Urumi/Urmiye kentinde doğan Seyyid Lokman, III. Murad döneminde şehnamecilik görevine getirilmiş ve 27 yıl boyunca bu görevde kalmıştır. Seyyid Lokman, selefleri Ârifî Fethullah Çelebi (ö. 969/1561-62 [?]) ve Şirvanlı Eflâtûn (ö. 977/1569) gibi sarayda şehname türü eserler yazmıştır. *Zafernâme* (986/1578)¹³, *Şehnâme-i Selîm Hân (Selim Hânâme)*

1 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6043; H. Mustafa Eravcı, Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'at-nâme, İstanbul, MTV Yayınları, 2009; Abdülkadir Özcan, Âsafî Dal Mehmed Çelebi, Şecâ'atnâme Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri 1578-1585, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2007.

2 Millet Ktp., Ali Emiri Tarih , 366; Wien Österreichische Nationalbibliothek. H.O. 68; Süleyman Lokmacı, Şark Seferleri Ebubekir b. Abdullah (Tahlil-Metin ve Tıpkıbasım), İstanbul, Akıl Fikir Yayınevi, 2018.

3 Bibliothèque National de France, Gaulmin/Regius, 1324.

4 Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, 0.118/2.

5 İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, Şevket Rado Yazmaları, 332.

6 Milli Ktp. Fahri Bilge Kitaplığı, 179.

7 Wien Österreichische Nationalbibliothek, 1031; Şeyh Vefâyî Mehmed, Osmanlı-Safevî Savaşlarına Dair Bir Kaynak: *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murad-ı Sâlis*, haz. Erhan Afyoncu, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2020.

8 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 2372; İbrâhim Çavuş Harîmî, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, Haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2010.

9 TSMK. R. 1299; Bülent Özkuzugüdenli, Talikizade Mehmed Subhi Tebriziyye, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2005

10 TSMK. R. 1300; Kenan Yıldız, Tâlikîzâde Mehmed Subhî'nin Gürcistan seferi tarihçesi (tahlil ve metin), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

11 Leiden Üniversitesi Ktp., cod . wam, 801.

12 Kasâid-i Belîğa, Süleymaniye Ktp. Karaçelebizade Hüsameddin Efendi, 311, 30b-32b.

13 Dublin, Chester Beatty Ktp. 413.

(988/1581)¹⁴, *Zübdetü't-Tevârih* (991/1583)¹⁵, *Hüner-nâme* [birinci cilt 992/1584, ikinci cilt 996/1588]¹⁶, *Şehinşeh-nâme-i Murâd-ı Sâlis* (989/1581-1001/1592)¹⁷, *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilil-Osmâniyye* (996/1588)¹⁸, Seyyid Lokman'ın kaleme aldığı ve ayrıca sarayda tasvirlenen eserlerdendir (Kazan 2010). Seyyid Lokman'ın yazmış olduğu Farsça manzum kronikler onun şairlik yönünün oldukça kuvvetli olduğunu göstermektedir. Lokman'ın bu kronikler dışında bazı eserlerinin içinde yer alan manzumeleri de vardır. Özellikle *Hüner-nâme*'nin bazı bölümlerinde Kanûnî'ye ve yine dönemin şairlerine yazdığı nazire (Eroğlu 1988: 151), Gazanfer Ağa Medresesinin kuruluşunu ayrıntılı biçimde anlattığı manzumesi¹⁹ onun Türkçe şiir yazmadaki maharetini göstermektedir.

3. Seyyid Lokman'ın Kasidesi

Seyyid Lokman'ın Osman Paşa için yazdığı fethiyye türündeki kaside TSMA. E. 1144/29 numarada kayıtlı olup tek sayfalık bir vesikadır. Bahsi geçen belgede kasidenin yazılış tarihi 991/1583 olarak kaydedilmiştir. Aruzun Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün vezniyle yazılmış 46 beyitlik Türkçe kasidenin üç beyti sonradan silinmiş, bir beyti de sayfa kenarında birkaç kez düzeltilerek tekrar yazılmıştır. Silinen beyitler asıl metinle aynı kalemde çıkmışken, sayfa kenarındaki yazı ise farklı birisine aittir. Bu da metne sonradan müdahale edildiğini göstermektedir. Kasidenin başlığı *Der-Evşâf-ı Cemîle-i Hâzret-i Şadr-ı A'zam sellemehullâhu ve ebkâhu* iken sonradan bu kısmın da üzeri çizilmiştir.

Seyyid Lokman kasidesinde besmele, hamdele ve salvelenin "(3) Ne kudretdür ne hikmetdür ilahî mahz-ı lutfuñla/Nümâyân oldı sehmü'l-ğaybdan eltâf-ı pinhâhî " beyti ile asıl konusuna giriş yapar. Ardından " (4) Murâd'ullâh idi taḥkîk-i iklîm-i 'Acem fethi/Ki zıllu'llâha oldı nâgehân ilhâm-ı Rabbânî" beytiyle III. Murad'ın övgüsüne değinen şair, sultanı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak niteler ve Acem (İran) fethinin ona Allah'ın bir takdiri şeklinde ilham olunduğunu belirtir. Bu beytin ardından Osmanlıların İran seferlerine ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdar olarak bu seferlerdeki başarılarına değinen Lokman,

Mu'ammâ söyledi medḥinde fikr-i mü-şikâf âḥir
'Ayân oldı Sikender-ḥaşmetüñ ismiyle 'unvânı

Hızır tâ baş egüp ol 'ayna irdi aḥl-ı cennâta
Ġidâ tarḥıyla pâşân kıldı şan kim âb-ı hayvânı

beyitlerinde paşanın adıyla bir muamma yazmıştır. Bu muammanın çözümü daha sonra ilgili kelimelerin altına eklenmiştir. Hızır kelimesinin altına hazret, 'ayna altına ayn (') işareti, cennâtın altına şmân, pâşân altına ise paşa kelimeleri yazılmıştır. Böylelikle Hâzret+'(o)+şmân+paşa ifadesi ortaya çıkmıştır. 5.-23. beyitler arasında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın övgüsüne yer verilmiştir.

Kasidede 24.-39. beyitler arasında İran seferlerine dair tüm olaylar kronolojik olarak anlatılmıştır. Bu kronoloji Osman Paşa'nın askerî kariyeri ile de paralellik göstermektedir.

14 TSMK. A. 3595.

15 III. Murad nüshası TİEM 1973, Darüssaâde ağası Mehmed Ağa nüshası Dublin Chester Beatty Library T. 414, 1588'de Siyavuş Paşa kütüphanesi için hazırlanmış/sipariş edilmiş nüsha TSMK. H.1321.

16 TSMK. H. 1523-24.

17 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. FY. 1404; TSMK B. 200.

18 TSMK. H. 1563; Millet Ktp. Ali Emîrî Tarih, 1216; Dresden Orientalische Handschrift -Mscr.Dresd.Eb.373; British Library, Add. 7880; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6087; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 6088.

19 Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3376; Ayasofya 4787.

Paşa'nın Yemen'de başlayan askerî kariyeri ve burada gösterdiği yararlılıklar; 1578'de başlayan ve Şiraz'ın fethiyle sonuçlanan İran seferleri yine tarih sırasına göre anlatılmıştır. Bu anlatıma göre Osman Paşa, Şirvan'ı, Demirkapı'yı, Çıldır'ı, Tiflis'i, Şemahi Kalesi'ni fethetmiş; Kazakların Kara Han'ını yenmiş ve Muğân beylerini esir etmiştir. Lokman 39. beyte kadar seferleri anlatırken "Bi-ḥamdi'llāh gelüp şihhatle pāy-i taht-ı 'Osmān'a/Yüzün ol serv-ḳadd sürdi bu özüñe ḥirāmānī" beytiyle artık Paşa'nın İstanbul'a döndüğünü söylemektedir. 40-43. beyitler arasında Paşa'yı öven şair, 44. beyitten sonra dua bölümüne geçer ve mahlasını bu beyitte zikreder.

Sonuç

III. Murad'ın saltanatının neredeyse yarısına tekabül eden Osmanlı-Safevî savaşları birçok tarih konulu esere ve manzumeye de kaynaklık etmiştir. Yemen fethinden sonra Lala Mustafa Paşa'nın yanında İran seferlerine katılan Özdemiroğlu Osman Paşa seferler sırasında büyük başarılar göstermiş, bu başarıları neticesinde sadrazam olarak görevlendirilmiştir. Osman Paşa'nın altı yıl boyunca seferlere iştiraki ve başarıları bu dönemdeki birçok asker veya asker olmayan müellif tarafından kaleme alınan eserlerde kayda geçirilmiştir. Bu müelliflere ek olarak dönemin şairleri de Paşa'nın hem serdarlık hem de sadrazamlık dönemlerinde kendisine intisap etmek maksadıyla kasideler yazmışlardır. Bu çalışmada bir kasidesini sunduğumuz şehnameci Seyyid Lokman da muhtemelen, Osman Paşa'nın sadrazam olduğu bir tarihte paşaya intisap etmek, yeni sadrazamın yanında yer edinmek amacıyla övgü mahiyetinde ağdalı bir dille bir kaside kaleme almıştır. Bu makalede Seyyid Lokman'ın biyografik kaynaklarda ve mecmualarda aslına rastlanmayan fakat Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen bir kasidesi ele alınmış ve incelenmiştir. Ayrıntılı arşiv taramaları yapıldığı takdirde bunun gibi mecmua ve divanlarda yer almayan fakat bizzat saraya veya paşaların kendilerine sunulmuş çok sayıda manzumeye rastlamak mümkün olacaktır. Edebiyat tarihleri hazırlanırken bu araştırmalara arşiv taramalarının da dâhil edilmesi artık bir zaruret hâlini almıştır.

Metin

[Kaşide Der-Evşâf-ı Cemîle-i Hâzret-i Şadr-ı A'zam sellemehullâhu ve ebkâhu]

Hüve'l-Mu'in

Bismihî subhânehu ve te'âlâ

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

1. Te'alallâh zihî nusret zihî tevfiķ-i Yezdânî
'Afâka'llâh zihî haşmet zihî te'yîd-i Sübhânî
2. Hezâr ahsente ey aşhâb u âl-i hâtime pey-rev
Hezârân âferîn ey dîn-i İslâm'ıñ nigeħ-bânı
3. Ne kudretdür ne hikmetdür ilahî mahz-ı luţfuñla
Nümâyân oldı sehmü'l-ğaybdan elţâf-ı pinhâhî
4. *Murâd'ullâh* idi taħķik-i iklîm-i 'Acem fethi
Ki *zıllu'llâha* oldı nâgehân ilhâm-ı Rabbânî²⁰
5. Akıtdı tiğ u hañçer çeşme-sârın seyl-i leşkerle
Kopardı mevc-i hûndan surh-ser başına tûfânı
6. O deryâ-yı muħit âşâr-ı mevcinden zuhûr itdi
Neheng-i ejdehâ-peyker zırhdan cismi sühânî
7. Çü cevlan kıldı kulzümdeñ yaña cüş u huruş-ile
Güher-paş eyledi bir dem yüz anuñ gibi 'ummânı
8. Sipehsâ[lâ]rlık tertibi birle server-i zî-şân
Varup Şîrvân'da tecdid itdi çün âyîn-i 'Osmânî
9. Güneş gibi büleñd olmuşken ol dem nâm-ı şîr-efgen
Kalem gevher-fürüşî yazdı bir remz-i sühân-dânı
10. Mu'ammâ söyledi medhinde fikr-i mü-şikâf âhir
'Ayân oldı Sikender-haşmetüñ ismiyle 'unvânı
11. Hızır tâ baş egüp ol 'ayna irdi aşl-ı cennâta
Ġidâ tarhıyla pâşân kıldı şan kim âb-ı hayvânı
12. O şîrîn-çeşme-i cândan hayât-ı cavidân buldı
Hudâvend-i müşîr aħbâbı gibi rûh-ı rûhânî²¹

20 Yukarıda bahsedilen Lubenau'nun aktardığı rüyaya atıf olabilir.

21 Bu beyitten sonra iki beyit daha vardır ve bunların üzeri çizilmiştir.

Uğur-ı dîn için hâliş fedâyi olmağın haķķâ

Fedâ olsun yoluña niçe niçe ehl-i dil cânı

Vücüd-ı cân vücüduñ birledür cânâ degül şübhe

Ki cân bezl itmeyince bulmamışdur kimse cânânı

13. Vezîr-i a'zam-ı ferruḡ-nigîn serdâr-ı sa'd-aḡter
Müşîr-i müşteri-kevkeb mu'azzam-şadr-ı dîvânî
14. Hümâyün-ḡadr u düstür-ı cihân-ârâ-yı kişver-gîr
Erenler şâhı iḡsân menba'ı cüd u kerem kânı
15. Semîyy-i ḡazret-i 'Oşmân dilîr ü nâm-ver paşa
Edâm'allâhu iclâleh sipehdâr-ı cihânbanî
16. Süheyl-âsâ 'ayân aşlı dilâver Özdemür nesli
Tehten 'abd-i bî-mişli ḡulı Sâm [u] Nerîmânî
17. Tapuñdur ol mübâriz kim neberdüñden kaçup Rüstem
Şunar baş tîḡuñuñ yalmanına yalmanı yalmanı
18. ḡabeş²² iklîmi fethinden ile'l-ân sa'y u ḡidmetle
Eben 'an ced bu dergâhuñ olupdur bende-fermânı
19. Yemenden şarka dek ferḡunde elḡabı-y-ladur meşhûr
'Arab'da evvelü'ş-şüc'an 'Acem'de Rüstem-i şânî
20. Cenâbuñ ol ḡazanferdür ki envâ'-ı şehâmetle
Şıyup a'dâyı hep şarşıtdı İrân-ile Tûrân'ı
21. Geyim geyse neheng-âsâ çıkarsa arslan-mânend
Olur şîr-i ḡudâ ol ejdehâ-peyker du'â-ḡvânı
22. Olursa sedd-i Ye'cüc'ı döyimez ḡamlesine ḡaşm
Kaçar sehminden anuñ Ḳâf'a dek dîv-i Süleymânî
23. 'Adüya tîri burc-ı ḡavsdan geḡse felek-ḡadrüñ
Ḳılur teslim-i cân taḡte'ş-şerâda ḡüta yaşdanı
24. Demürḡapu²³ dayanmaz çalsa bir kez ḡürz-i pülâdın
Erir üstâdınıñ Elburz ḡibi olsa sindânı
25. ḡıyâm-ı bî-tınâbı âsumânı kaplaya her geh
Çekilse himmeti ḡönleklerinüñ evce rîsmânı
26. Fenâ evtadı tokmakını gör başına topraklar
Kaçup Çıldır'da²⁴ içdi deşnesinden zehr-i mintânı
27. Çuḡursa'd'a²⁵ varup şulh itdiler birkaç gün [ol yerde]
Temelluḡ kâsesinden ḡall idüp pâ-zehr-i ḡayvânî
28. Anuñla ḡördi çün bed-baḡt nâdân bulımaz çâre
Çeküp el Erivân'dan buldı ol vech-ile dermânı
29. O dem kim leşker-i İslâm-ıla geḡdüñ Aḡışhâ'dan
Ḳazaḡlarla Ḳara Ḥân²⁶ kaçdı çün ḡül-ı beyâbanî

22 II. Selim devrindeki Zeydî ayaklanması (1567) ve Osman Paşa'nın Yemen Beylerbeyi olması.

23 Demürkapu Derbendi.

24 5 Cemâziyelâhir 986 / 9 Ağustos 1578.

25 Revan Ovası.

26 Ustaclu boyu Türkmen beylerinden olup Safevî kumandanlarındandır (Kütükoḡlu 1993: 51).

30. Açıp Tıblis'i²⁷ Şırvân'a²⁸ geçüp zabı eyledüñ yek-ser
Yedi yıl şâha kılduñ teng şeh-râh-ı Hırāsân'ı²⁹
31. Aras Hân'ıñ³⁰ akıtduñ kanını nehr-i Aras gibi
Kaçup bir künce girdi şavletüñden Gence sultânı
32. Ne Dârâ-yı 'Acem kaldı ne Tağıstân ne Gürcistân
Kırım hânından aldı Ürnigis'i Özbek'üñ hânı
33. Hırâcın mîr-i Gilek virmese Mâzenderân gibi
Kaçarsa pây-bend olur aña çaruğ-ı Gılânî
34. Karabâğ-ıla Müğân beglerin bir bir esîr idüp
Kimi çübânlığın eyler kimi olmuş şütür-bânı³¹
35. Hudâ-bende şeh-i Rûm'ıñ kılına egse baş tañ mı
Ki açdı Bâbü'l-ebvâb içre bir serdâr-ı İrânî
36. Şemâhî Kal'asını Şabrân Bakü gibi muhkem
Yapup bi'l-cümle cem' itdi re'âyâ-yı perîşânî
37. Yerine câ-nişin idüp dilâver Ca'feri³² tâ kim
Çala ol Râfizî mülhidlere şemşîr-i bürrânî
38. Dönüp Rus-ıla Tâtâr'ıñ Kazağına virüp te'dib
Şıyup kırdı geçürdi zümre-i eşrâr-ı nâdânı
39. Bi-hamdi'llâh gelüp sıhhatle pây-i taht-ı 'Osmân'a
Yüzün ol serv-ı kadd sürdi bu özüñe hırâmânî
40. Ne deñlü bulsa şâhenşâhdan ihsân hezâr efvün
Ana lâyıq-durur envâ'-ı teşrîfât-i İlhânî
41. Eger bir dañı 'azm itse 'Acem fetihine bî-şübhe
Gübârı 'aynü'l-a 'yâna ola kuhl-ı Şıfâhânî
42. Cihân halkı kamu meddâhı olsa bulmaya encâm
Ki ta'dâd-ı şıfâtıñıñ bulunmaz hadd ü pâyânı
43. Tevârîh içre olmuş münderic zîbende evşâfı
Anuñla müştemil Şehnâme³³-i garrâ-yı Hâkânî

27 20 Camaziyelâhır 986/24 Ağustos 1578.

28 987 Şâban/Ekim 1579.

29 Bu beyitten sonra üstü çizilmiş bir beyit daha vardır.

Yedi yıl gice vü gündüz kılup âheng-i ceng ü kîn

'Acem şâhına kılduñ teng şeh-râh-ı Hırāsân'ı

30 Eski Şırvan Hâkimi, Şaban sonu 986/ 30 Ekim 1578.

31 Bu beyitten sonra üstü çizilmiş bir beyit daha vardır.

Alup Hâydar'la İbrâhîm alayın sağ u şolına

'Adûdan tığ ü âteş birle (hı ç ile olabilir, boş kıldı)hâlî kıldı meydânı

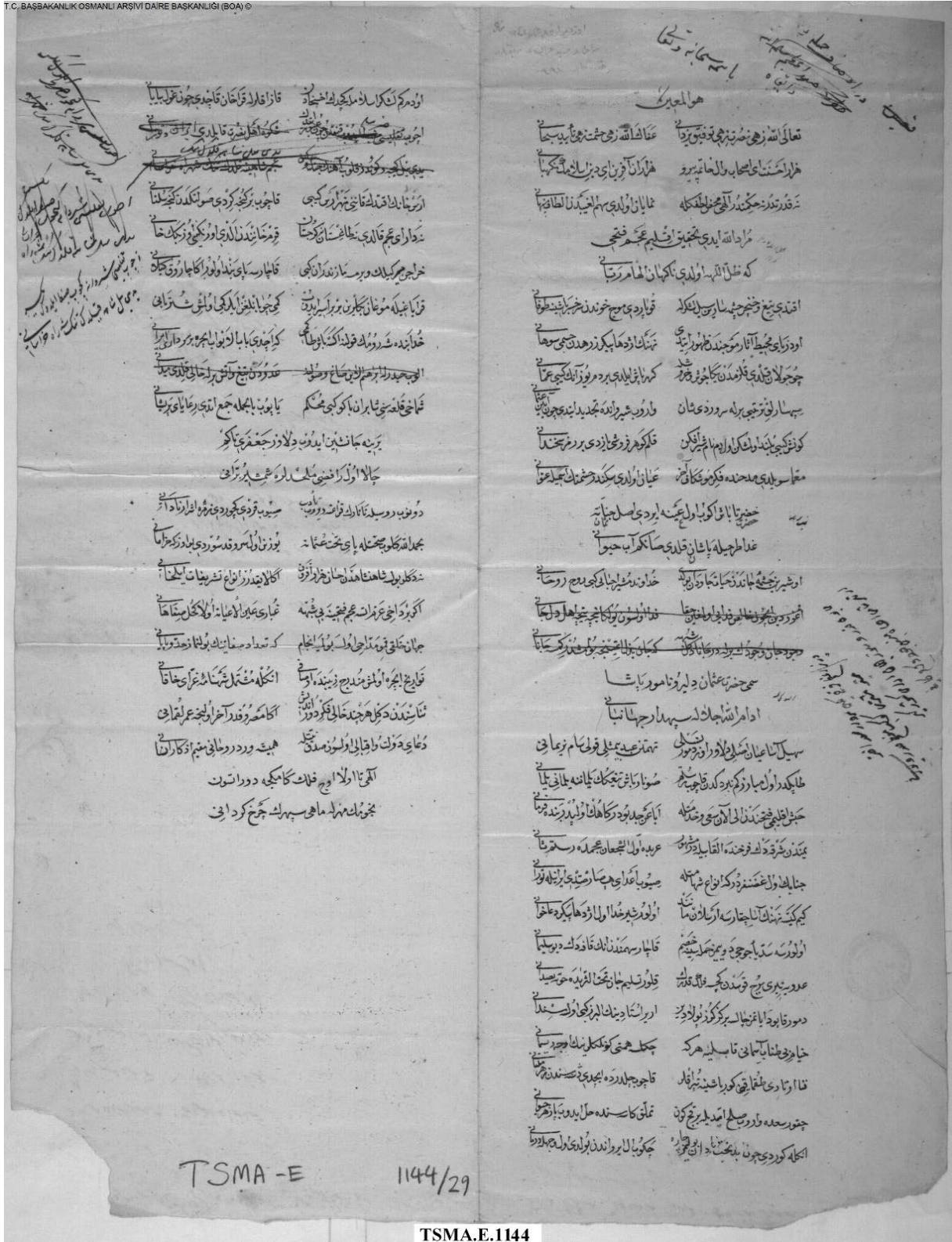
32 Cafer Paşa, Osman Paşa'nın sefer sırasında yardımcısı olmuştur (Özçelik 2021: 141 – 164).

44. Şenâsından degül her çend hâlî fikr-i dūr-endiř
Aña mařrũfdur âhîr olunca 'õmr-i **Loqmânî**
45. Du'â-yı devlet ü iqbâli olsun şıdk-ı niyyetle
Hemîşe vird-i rũhânî muķîm ezkâr-ı insânî
46. İlâhî tâ ola evc-i felek kâmuŗca devr etsün
Nücũmuñ mihr-ile mâhı sipihriũñ çarh-ı gerdâni

33 Seyyid Lokman kendisinin kaleme aldığı III. Murad devri tarihi olan Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis'i kast etmiş olabilir. Şehinşâh-nâme-i Murâd-ı Sâlis'in TSMK. B. 200 numarada bulunan ikinci cildinde Özdemiroğlu'nun sadrazamlık dönemi de anlatılır.

Ek

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

TSMA-E

1144/29

TSMA.E.1144

Kaynakça

- AKSOYAK, İ. Hakkı (2008), *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap.
- ALLAHVERDİ, Reyhan Şahin (2016), *Kafkas Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa*, İstanbul: Çamlıca.
- ÇELİK, Büşra-Muzaffer Kılıç (2018), *Derzi-zâde 'Ulvî Dîvân*, İstanbul: DBY Yayınları.
- DEMİREL, Şener (2011), *16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Mânî, Dîvân ve Şehr-Engîz-i Bursa (İnceleme-Metin)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, E-kitap.
- DURMUŞ, Tuba Işınsoy (2020), "Yöneticilere Sunulan Kasideler Üzerinden Osmanlı Edebî Himâye Geleneğinin Seyri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (2), 191-275.
- ERAVCI, H. Mustafa (2009), *Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'at-nâme*, İstanbul: MTV Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (2008), *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitledirgin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- EROĞLU, Zekeriya (1998). *Şehnameci Lokmân'ın Hüner-nâme'si (2. Cilt- 1-154.Varak)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Gelibolulu Mustafa Âlî (2014), *Nusret-nâme*, haz. H. Mustafa Eravcı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbrâhim Çavuş Harîmî (2010), *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence*, Haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt), İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- İskender Bey Münşî (2019), *Târîh-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*, I-IV. Cilt, çev. Ali Genceli, haz. İsmail Aka, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARLITEPE, Mustafa (2007), *Kelâmî Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- KAZAN, Hilal (2010), "Farklı Açılardan Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 35, 117-136.
- KILIÇ, Orhan (2021), "III. Murad Devrinde Osmanlı Vilayet Taksimatı", *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa*, Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa: Gaye Kitabevi, 144-169.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (1993), *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Leunclavius, Johannes (2019), *Türk Milletinin Tarihi*, I-II, çev. Türkiş Noyan, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- LOKMACI, Süleyman (2018), *Şark Seferleri Ebubekir b. Abdullah (Tahlil-Metin ve Tıpkıbasım)*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınevi.
- MATTHEE, Rudi (2018), "Saiklerin ve Sebeplerin Işığında 986-998/1578-1590 Tarihli Osmanlı-Safevî Savaşı", Çev.: İlker Külbilge, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (4), 115-140.
- Nev'î- Divan - Tenkidli Basım* (1977), haz. Mertol Tulum - M. Ali Tanyeri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- OKUYUCU, Cihan (1994), *Cinânî: Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2007) *Âsafî Dal Mehmed Çelebi, Şecâ'atnâme Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark Seferleri 1578-1585*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- ÖZÇELİK, Emirhan (2021), "Acem Serhaddinde Cafer Paşalar: Tebriz ve Şirvan Eyaletlerinin Muhafazası (1583-1591)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (18), 139 – 194.
- ÖZKUZUGÜDENLİ, Bülent(2005), *Talikizade Mehmed Subhi Tebriziyye*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türk Tarihi Anabilim Dalı.

- QUINN, Sloleh (Aralık 2020), *Şah Abbas: İran'ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar*, çev. Zeliha Yılmaz, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde 1587-1589* (2012), I-II, çev.: Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- SUNGUR, Çetin (2012), *Habeşistan'dan Kafkasya'ya Bir Osmanlı Paşası: Özdemiroğlu Osman Paşa*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı.
- Şeyh Vefâyî Mehmed (2020), *Osmanlı-Safevî Savaşlarına Dair Bir Kaynak: Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, haz. Erhan Afyoncu, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- YILDIZ, Kenan(2021) *Tâlikzâde Mehmed Subhî'nin Gürcistan seferi tarihçesi (tahlil ve metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Bilim Dalı.
- ZEYREK, Yunus (2001), *Târîh-i Osman Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1137-1155

FATMA ŞADIYE HANIM VE HAZRET-İ ÂYİŞE-İ SİDDİKA İSİMLİ ESERİ

Zehra Öztürk

Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, zehra.ozturk@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6468-1325/Assistant Prof.Dr., Batman University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 05.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Öztürk, Zehra (2022), "Fatma Şadiye Hanım ve Hazret-i Âyişe-i Siddika İsimli Eseri", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1137-1155.

Öztürk, Zehra (2022), "Fatma Şadiye Hanım And Her Book Named Hazret-i Ayiše-i Siddika", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1137-1155.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Fatma Şadiye Hanım ve Hazret-i Âyişe-i Sıddîka İsimli Eseri

Özet

Osmanlı son dönem hanım yazarlarından olan Fatma Şadiye Hanım, İslâm'ın meşhur kadınlarına ait biyografik eserler vermiş, özellikle İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (SAS)'in hayatında yer alan hanımları ayrı ayrı anlatan kitaplar yazmıştır. Bu eserler kendi sahalarında birer ilktir. Fatma Şadiye Hanım'dan önce hiç kimse bu mübarek hanımlarla ilgili müstakil kitap yazmamıştır. Bu eserlerden ilk üçü önce Hanımlara Mahsus Gazete'de yayınlanmış sonra kitaplaştırılmıştır. Yazarın, Hz. Peygamber'in kızı "Hz. Fâtıma"yı ve eşleri "Hz. Hatîce" ile "Hz. Âyişe"yi anlattığı bu üç eseri, döneminde çok rağbet görmüş ve Hanımlara Mahsus Gazete'nin matbaasında basılmıştır. Daha sonra yazar, Hz. Peygamber'in hayatında yer alan başta mübarek annesi Hz. Âmine olmak üzere diğer eşleri Hz. Sevde ve Hz. Ümmü Habîbe gibi hanımları hakkında da kitap yazmıştır.

Fatma Şadiye Hanım, Sultan II. Abdülhamit döneminde yayın hayatına başlayan Hanımlara Mahsus Gazete'nin kuruluşundan itibaren uzun yıllar müdüreliğini yapmıştır. Fatma Şadiye Hanım'ın gazete yöneticiliği yanında öğretmenlik ve yazarlık yönleri de önemlidir. Bu makalede Fatma Şadiye Hanım'ın gazete yöneticiliği, öğretmenlik ve şairlik yönlerine değinilecek, fakat asıl olarak onun nesir yazarlığı ve özellikle büyük İslâm hanımları ile ilgili eserleri ele alınacaktır. Makalenin sonunda örnek olarak Hazret-i Âyişe-i Sıddîka isimli eserinin günümüz harflerine çevrilmiş metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Fatma Şadiye Hanım, Hanımlara Mahsus Gazete, büyük İslâm hanımları, Hz. Âyişe.*

Fatma Şadiye Hanım And Her Book Named Hazret-i Ayişe-i Sıddîka

Abstract

Fatma Şadiye Hanım, one of the women writers of the last period of the Ottoman Empire, wrote separate biographical works on the famous women of Islam, especially those close to Prophet of Islam. These works were the first in their field. Before Fatma Şadiye Hanım, no one separate books about these blessed ladies were written. The first three of these works were published in Hanımlara Mahsus Gazete initially and later published as books. The works that present the lives of "Hz. Fatima", the daughter of the Prophet and her wives "Hz. Hatice" and "Hz. Ayişe" in separate biographies, were very popular in her time and were printed in the printing house of Hanımlara Mahsus Gazete. Later, the writer also wrote books about the Prophet's blessed mother Hz. Amina, and his other wives including Hz. Sevde and Hz. Umm Habibe.

Fatma Şadiye Hanım, has been the director of Hanımlara Mahsus Gazete for many years since its establishment, which started its publishing life during the reign of Sultan Abdülhamit II. Fatma Şadiye Hanım's teaching and writing aspects are also important besides her newspaper management skills. In this article, though Fatma Şadiye Hanım's newspaper management, teaching and poetic aspects will be mentioned, her prose writing and especially her works about great Islamic women will be diligently discussed. At the end of the article the text of her work named Hazrat-i Ayişe-i Sıddîka translated into today's letters will be given as an example.

Keywords: *Fatma Şadiye Hanım, Hanımlara Mahsus Newspaper, great Islamic ladies, Hz. Ayise.*

Giriş

Fatma Şadiye Hanım, Hz. Muhammed (SAS)'in yaşamında yer alan hanımların hayatını yazmış, yöneticiliğini yaptığı Hanımlara Mahsus Gazete'de tefrika etmiş, sonra da onları kitaplaştırmıştır. F. Şadiye Hanım'dan önce müstakil olarak İslâm tarihinde en önde gelen hanımların hayatını konu alan bu tarz tercüme veya telif bir kitaba rastlanmamaktadır. Gerek manzum gerek mensur kaleme alınan siyer –megazi, tabakât, menâkıbnâme, mevlid ve na'tlarda Hz. Peygamber'in hayatındaki önemli hanımlardan -eşleri, kızları, akrabaları- gibi bahsedilmektedir. Fakat bu hanımlardan müstakil olarak bahseden eserlere rastlanmamıştır. Bu konuda seri olarak yayınlanan kitapları ilk olarak Fatma Şadiye Hanım hazırlamıştır. İslami Türk Edebiyatımızda Hz. Peygamber'in dünyasında ma'kes bulmuş hanımları ayrı ayrı yazıp bir külliyat halinde yayınlama şerefi de Fatma Şadiye Hanım'ındır.

Edebiyat tarihimizde siyer yazan başka bir hanıma da rastlanmamıştır. Bunun tek istisnası mevlid yazan ilk ve tek hanım olarak Fatma Kâmile Hanım'dır. (Köksal 2011: 641-669; Öztürk 2016b: 163-164).

1. FATMA ŞADIYE HANIM VE ESERLERİ

Fatma Şadiye Hanım'ı, Hanımlara Mahsus Gazete'nin kurucusu İbnülhakkı Mehmed Tahir Bey'in eşi ve aynı derginin yöneticisi olarak görüyoruz¹. 1303/1885-1886 yılında

¹ HANIMLARA MAHSUS GAZETE: Hanımlara Mahsus Gazete, Osmanlı döneminde yayınlanan ve yayınına 1895 – 1908 gibi bir zaman dilimi içinde kesintisiz devam eden en uzun ömürlü ve en geniş okuyucu kitlesine sahip kadın gazetesidir (Enis 2013: 15). Her ne kadar kendi adından “gazete” olarak bahsediliyorsa da bu yayın bir dergidir (Karakışla 2000: 41; Öztürk 2016b: 165). Derginin kurucusu ve imtiyaz sahibi İbnülhakkı Mehmed Tahir Bey, idare müdürü Ahmed Reşid Beydir (Cunbur 2011:187). İlk otuz sayıdan sonra tek imtiyaz sahibi ve sorumlu kişi olarak İbnülhakkı Mehmed Tahir Bey görülürken 92. Sayıdan itibaren de Fatma Şadiye Hanım'ın adı müdire olarak ortaya çıkmıştır. Artık hanım okuyucular gazete ile ilgili söz ve dileklerini bildirmek için Fatma Şadiye Hanım'la bağlantı kuracaklardır. Nigâr binti Osman Hanım derginin başyazarı olarak görülürken (Öztürk, Z. 2016a: 533) Emine Semiye Hanım da muharrir-i mahsusadan kabul edilmiştir. Zaman içinde Fatma Şadiye Hanım yazı işleri müdürlüğünü Makbule Leman Hanım ve Nigâr binti Osman Hanım ile paylaşmıştır (Çakır 2011: 66-67). 1895 -1908 yılları arasında önce haftada iki defa, sonra haftalık olarak yayınlanan bu dergide F. Şadiye Hanım'dan başka “Fatma Aliye, Nigâr binti Osman, Makbule Leman, Münire, Fatma Semiye, Fahrünnisa” gibi hanımların da yazıları yer almaktaydı (Çiçekler, M. – Andı, F. 2009: 14; Enis 2013: 135; Öztürk 2016b: 165). Bu dergide yazı yazan erkekler ise Ahmet Mîdhat, Ahmet Rasim ve Ziya Şakir'dir. Ahmed Rasim, Hanımlara Mahsus Gazete 'deki yazılarında “(Elif) Rasime” ismini kullanırken şiirlerinde “Leyla Feride” yi kullanmıştır (Enis 2013: 181). Hanımlara mahsus gazete, “okuyup yazmayı seven, eğitilmiş, dindar, iyi ahlâk sahibi, iyi eş ve iyi anne” özelliklerine sahip “ideal Osmanlı Müslüman hanımı” yetiştirmek amacını gütmüştür. Sultan II. Abdülhamit döneminde yayın hayatına atılan Hanımlara Mahsus Gazete'nin yöneticileri devletten teşvik ve taltif görmüşlerdir (Öztürk, Z. 2016a: 534). Arşivdeki bir vesikaya göre padişahın İslâm kadınına iletmek için açtığı yol sayesinde pek çok Müslüman kadının bu gazetede yazısı çıkmış; İslâm hanımlarının da ne kadar ilerlemiş olduğu Batı milletleri nezdinde sabit olmuştur. Derginin başyazarı Nigâr Hanım'a ve müdiresi Şadiye Hanım'a, İslâm hanımlarının ilim tahsiline ve eğitimine katkıda bulduklarından dolayı çalışmalarına bir kat daha teşvik için 8 Cemaziyelahir 1315 / 6 Kasım 1897'de üçüncü rütbeden şefkat nişanı verilmiştir (BOA, 123/30 İ.TAL. 1315/C-30). Başka bir arşiv vesikasına göre Hanımlara Mahsus Gazete'nin başyazarı Nigâr Hanım ve müdiresi Şadiye Hanım'ın, şehit evlatlarına ve yaralı askerlere yardım sergisine gerek yardım toplama ve gerek söz konusu sergide eşya satışı konusunda yayınladıkları makaleler takdire şayan görülerek aldıkları üçüncü rütbeden şefkat nişanının ikinciye tebdili için gazetenin imtiyaz sahibi İbnülhakkı Mehmed Tahir tarafından 14 Eylül 1314 /3 Kasım 1898'de verilen dilekçe üzerine 04 Şaban 1316 /29 Aralık 1898'de verilen Nigâr ve Şadiye hanımlara ikinci rütbeden şefkat nişanı verilmiştir (BOA, 161/43 İ.TAL. 1316/Ş.-43). 624 sayı çıkan Hanımlara Mahsus Gazete'nin II. Meşrutiyetten sonra eski canlılığı kalmamış, sadece bir resimli popüler kadın dergisi hüviyetine bürünmüştür. Daha sonra da yayın hayatına son vermiştir (Öztürk, Z. 2016a: 534). Hanımlara Mahsus Gazete, 1910 yılında Selânik İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne dayalı kurulan “Te'âli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”nin yayın organı olarak yeniden yayınlanmıştır. Meşrutiyet başlangıç yıllarının ilk “cemiyet-i nisvan”ı ve en güçlü kadın örgütü olan “Te'âli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, 17 Kasım 1909'da Selânik'te kurulmuş ve kısa sürede İstanbul'da da teşkilatlanmıştır. Uzun yıllardan beri bilinegelen “Hanımlara Mahsus Gazete”, bundan sonra “Te'âli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”nin nâşir-i efkârı olarak yayın hayatına devam etmiştir. Sahib-i imtiyazı yine İbnülhakkı Mehmed Tahir, müdiresi de Fatma Şadiye Hanım'dır (Öztürk, Z. 2016a: 534).

Dârümuallimât'tan mezun olan F. Şadiye Hanım, dergi yöneticiliğinin yanında altı yıl öğretmenlik yapmıştır. F. Şadiye Hanım'ın üç yönü önemlidir; gazete yöneticiliği, öğretmenlik ve yazarlık yönleri.

2. DERGİ YÖNETİCİLİĞİ

Hanımlara Mahsus Gazete'nin imtiyaz sahibi İbnülhakkı Mehmed Tahir Bey'in eşi Fatma Şadiye Hanım, bu derginin kuruluşundan itibaren uzun yıllar müdireliğini yapmıştır (Doğan 2012: 84). F. Şadiye Hanım'ın Hanımlara Mahsus Gazete'de konumu yazarlıktan çok idareciliktir; bu bakımdan edebi eser neşrine birkaç eser dışında pek yönelmemiş ve kadın eğitimi konulu yazılar yayınlamıştır (Gece 2014: 3). Derginin sayfalarında onun resmî makamlar ve basma dair yazıları göze çarpmaktadır.

Yöneticiliği dönemlerinde çeşitli yardım faaliyetlerinde ve iane komisyonlarında görev almış, buna yönelik sergi düzenlemelerinde hizmetleri olmuştur. Bu hizmetlerinden dolayı Nigâr Hanım'la birlikte iki defa Şefkat Nişanı almıştır. Bu dergideki yöneticiliği 1904'e kadar sürmüştür.

1910'dan sonra Fatma Şadiye Hanım tekrar gazeteci olarak görülmektedir. F. Şadiye Hanım, 1910 yılında Selânik İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne dayalı kurulan "Te'âli-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti"nin yayın organı olarak yeniden yayınlanan Hanımlara Mahsus Gazete'de İbnülhakkı Mehmed Tahir ile yerini almış; imtiyaz sahibinin yine İbnülhakkı Mehmed Tahir olduğu bu yeni görünümlü yayın organında müdirelik görevine yeniden başlamıştır (Toprak 2000: 14). Bu dergiyi de elli sayı kadar çıkarmışlardır.

3. ÖĞRETMENLİĞİ

F.Şadiye Hanım, Dârümuallimât'tan mezun olduktan sonra Selânik ve Aydın vilâyetlerinde eğitim ve öğretim hizmeti vermiştir. Daha sonra Siros İnas Rüştüye Mektebi'nde muallime-i ûlâ olarak görev yapmıştır.

Arşivdeki bir belgede Siros İnas Rüştüye Mektebi Muallime-i Ūlâsı Fatma Şadiye Hanım'ın 9 Ramazan 1323 / 8 Kasım 1905 tarihinde üçüncü rütbeden Şefkat Nişanı'yla taltif edildiği görülmektedir. Bu belgelerden öğrenildiğine göre F. Şadiye Hanım, 1303/1885-1886 yılında Dârümuallimât'tan diplomasını alarak Selânik ve Aydın vilâyetlerinde altı yıl görev yapmış, sonraki görev yeri olan Siros İnas Rüştüyesi'nde de muallime-i ûlâ olarak çalışmıştır. Tayininin başlangıcında beş altıya varan kız öğrenci sayısını yüzden fazlaya çıkarmış, maarif sahasında yüksek performans göstermiştir. Güzel çalışmalarından dolayı da söz konusu üçüncü rütbeden Şefkat Nişanı'yla onurlandırılmıştır (BOA, MF. MKT. 892/73/1323. N.9).

4.ŞİİRLE BAĞLANTISI

Daha çok dergi yöneticiliği ve sosyal aktivitelerle ilgilenen Fatma Şadiye Hanım'ın şairlikten çok yazarlığı önemlidir. Kendisinin Hanımlara Mahsus Gazete'de sadece bir iki şiiri yayınlanmıştır. Taşkasaplı Şadiye imzasıyla yayınlanan bu şiirler duygusal olmaktan ziyade didaktiktirler. 5. sayıda yer alan "Manzume"si bu tarz öğüt verici şiire örnek olarak gösterilebilir:

Manzûme

Taşkasaplı F. Şâdiye Hanım'ın manzûme-i mergûbeleridir

"Sa'y eden âlemde görmez bir vakit fakr u fenâ
 Çün demiş Hak Leyse li'l-insâni illâ mâse'â
 Sa'y eden efkâr da olsa sa'yini meşkûr edip
 Hak Te'âlâ lutf ile eyler anı gınâ
 S'ay ile her şey vücûd-yâb-ı kemâl olmaktadır
 Dâ'imâ etmektedir erbâb-ı gayret 'itilâ
 Eylemez tenbel terakki sahib-i hüsn olsa da
 İltimas etmez de Allahü Azîmü's-Şân ana" (F. Şadiye, "Manzume", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr. 5, 4 Eylül 1311 / 16 Eylül 1895, s. 4) (Gece 2014: 48-49 ; Cumbur 2011: 205).

Fransızcadan çevirdiği "Çocuk" başlıklı şiir de aynı dergide Taşkasaplı Fatma Şadiye imzasıyla yayınlanmıştır:

Çocuk

Fransızcadan muktebestir

Müstakbele atf-ı dikkat etmez
 Maziye dahi riayet etmez
 Kâfi değil istî'âba hâli
 Gayetle zayıftır da bâli
 Bir sâniyedir zamanı- sâli
 Bâzîçesidir bütün menâli
 Eyler de o lu'b u lehve ikdâm
 Bilmez ne imiş sabah u akşâm
 Nîk ü bedi eylemez hiç iz'ân
 Kalkar, yatar oynamak-çün her ân
 Bir tıfl deyip de geçme ey cân
 Ol dahi büyür olur bir insân
 Gerçi palamud ufak yemiştir
 Bir mişeyi hâsil eylemiştir.

(F. Şadiye, "Çocuk", *Hanımlara Mahsus Gazete*, nr.9, 11 Rebî'ül-Âhir 1313 / 1 Ekim 1895, s. 5) (Cumbur 2011: 204).

Gazetenin 30. sayısında mensur şiir olma ihtimali bulunan "Melek ve Çocuk İsminde bir Manzumenin Me'âli" başlıklı Fransızcadan tercüme bir nesir parçası da yer almaktadır. Altındaki imza ise Etyemezli Şâdiye olarak geçmektedir. Yazının Fatma Şâdiye Hanım'a mı yoksa başka bir Şâdiye'ye mi ait olduğu şüphelidir (*Hanımlara Mahsus Gazete*, No.30, 25 Cemâziyelâhir 1313 / 30 Teşrînisânî 1311 / 12 Aralık 1895, s.3).

5. YAZARLIĞI

Toplumla ilgili konulardaki yazıları

Hanımlara Mahsus Gazete'de sorumlu kişi kendisi olduğundan dolayı, hanım okuyucular gazete ile ilgili söz ve dileklerini bildirmek için Fatma Şadiye Hanım'la bağlantı kuruyorlardı. Bu

bağlamda 1895 – 1904 arası yayınlanan dergi nüshalarında onun “Muhabere-i Aleniye” başlıklı okuyuculara yönelik mektup tarzı yazıları ile onların yazılarına verdiği “cevap”lar yayınlanmaktaydı.

Örnek sayı: No.106(6 Zilkade 1314 / 27 Mart 1313 / 8 Nisan 1897), s. 8: Şadiye: “Muhâberât-ı Aleniye”.

F. Şadiye Hanım, “insan, kadınlık ve kadınlık âlemi, kimsesiz gelinlik kızlara ve yetimlere yardım” konuları ile ilgili çalışmalar yapmış, yetimlere ve şehit ailelerine yardım toplama üzere komisyon kurmuştur (Enis 2013: 205-206). Bu konuda bir de sergi düzenleyerek dergi okuyucularına çağrıda bulunmuştur:

No.124(19 Rebiyyülevvel 1315 / 7 Ağustos 1313 / 19 Ağustos 1897), s. 2-3: Şadiye: “Şeref-i Nisvân-ı İslâm ve Muhadderat-ı Osmaniye İlane Komisyonu”.

Hanımlara Mahsus Gazete müdiresi Şadiye’nin bu yazısına cevap olarak L.N. derginin 125. Sayısına bir yazı göndermiş, yazısında teşekkürlerini bildirip bu çalışmalardan duyduğu memnuniyeti belirterek böyle aktivitelerin devam ettirilmesini talep etmiştir (Enis 2013: 206):

No.125(26 Rebiyyülevvel 1314 / 14 Ağustos 1313 / 26 Ağustos 1897), s.3: L.N.: “İlane Sergisi ve Hanımlarımızın Hissiyat-ı Şefikanesi”.

F. Şadiye Hanım’ın bu doğrultudaki faaliyetlerinden biri de yetim çocukları bayramda giydirme üzerinedir. Yazılarıyla okuyucuları da yardımlaşmaya teşvik eder:

No.91-293(5 Ramazan 1318/ 14 Kânûnievvel 1316 /27 Aralık 1900), s. 1-2: Hanımlara Mahsus Gazete Müdiresi Fatma Şadiye Hanım. “Etfâl-i Yetîme İçin Bayramlık Elbise İştirâsı”.

Yukarıda bahsedilen çalışmalarından ve böyle konularla ilgili yazdığı makalelerden dolayı, Hanımlara Mahsus Gazete’nin müdiresi Şadiye Hanım ve başyazarı Nigâr Hanım’ın aldıkları üçüncü rütbeden şefkat nişanı, gazetenin imtiyaz sahibi İbnülhakkı Mehmed Tahir’in 14 Eylül 1314 /3 Kasım 1898’de verdiği dilekçe üzerine ikinciye tebdil edilmiş ve 04 Şaban 1316 /29 Aralık 1898’de Şadiye ve Nigâr hanımlara ikinci rütbeden şefkat nişanı verilmiştir (BOA, 161/43 İ.TAL. 1316/Ş.-43).

5.1.Edebiyatla ilgili yazıları

Fatma Şadiye Hanım, Makbule Leman Hanım’ın ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü “Ah Mine’l-Mevt” isimli yazısıyla dile getirmiştir (Uğurcan 2019: 227-228):

No. 187(2 Recep 1316 / 5 Teşrînisânî 1314 / 17 Kasım1898), s. 2: Şadiye: “Ah Mine’l-Mevt”.

Fatma Şadiye Hanım’ın Ahmet Mithat Efendi ile yazışmaları olmuştur:

No.191 (1 Şaban 1316 / 3 Kânûnievvel 1314 / 15 Aralık 1898), Hanım Kızlara Mahsus Gazete, No. 41, s.1-3: Ahmet Mithat: “Hanımlara Mahsus Gazete Müdiresi Fatma Şadiye Hanımefendi Hazretlerine (Mektup)”.

Hanımlara Mahsus Gazete’nin ileriki sayılarında da edebî tenkit konusunda, biri Hüseyin Cahit diğeri Ahmed Rasim’le ilgili olarak F. Şadiye Hanım’ın iki makalesi yayınlanmıştır.

Bunlardan birincisi “Hayât-ı Matbuat” makalesidir:

No.35 – 237(13 Recep 1317 / 4 Teşrînisânî 1315 / 16 Kasım1899, s. 5: Şadiye: “Hayât-ı Matbuat”.

Bu makale, Hüseyin Cahit’in Sabah gazetesinde çıkan “Hayat-ı Matbuat” adlı yazısıyla ilgilidir. Şadiye Hanım, Hüseyin Cahit’in bu yazıda haftalık çıkan gazetelerin istikrarlarının olmadığını ve kısa ömürlü olduğunu, devam edenlerin ise sürekli yazı kadrosu değiştirdiğini söylediğini aktarmış, gazeteleri birer birer muâhaze etmesine rağmen Hanımlara Mahsus Gazete

ve Çocuklara Mahsus Gazete'den bahsedilmediğini ifade ederek Hüseyin Cahit'i eleştirmiştir (Gece 2014: 129).

Diğeri ise (Elif) Rasime takma adıyla yazan Ahmed Rasim'e cevap olarak yazılmış olan "Levayih-i Hayat ve (E). Râsime Hanım" başlıklı makaledir:

No.93 – 295(19 Ramazan 1318 / 10 Ocak 1901), s.1-2: Hanımlara Mahsus Gazete Müdüresi Fatma Şadiye: "Levâyh-i Hayat ve (Elif) Rasime Hanım".

Sorun şöyle ortaya çıkmıştır: Ahmed Rasim, İkdam gazetesinde Fatma Aliye Hanım'ın Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi'nden çıkan Levayih-i Hayat adlı romanının baskısı hakkında olumsuz bir makale yazmıştır. Bint-i Kazım Neyyire Hanım da bu makaleye bir cevap yazarak onunla bir münakaşa başlatmıştır. Şadiye Hanım ise bunların üzerine Hanımlara Mahsus Gazete'de "Levayih-i Hayat ve (E). Râsime Hanım" başlıklı makaleyi kaleme almıştır. Makalede önce İkdam'ın söz konusu nüshalarını okumayanlar için olayı nakletmiş, sonra da Neyyire Hanım'ın kitabının güzel basılmamış olmasından ötürü Hanımlara Mahsus Gazete matbaasını yerici sözler sarf eden Rasime Hanım'ı eleştirmiştir (Gece 2014: 131).

Gazetenin bir sonraki sayısında da polemik devam etmiş ve Ahmed Rasim yanlış anlaşıldığını ifade ederek kendini savunmuştur:

No.94 – 296(26 Ramazan 1318 / 17 Ocak 1901), s.2: Hanımlara Mahsus Gazete Müdüresi Fatma Şadiye: "(Elif) Rasime Hanım". (Elif) Rasime: "Hanımlara Mahsus Gazete Müdüriyet-i Âliyesine (Mektup)".

No.109 – 311(26 Muharrem 1319 / 2 Mayıs 1317 / 15 Mayıs 1901), s.1-3: (Elif) Rasime: "Hanımlara Mahsus Gazete Müdüriyet-i Âliyesine (Mektup)".

Sonunda konu tatlıya bağlanmıştır.

Müdürelîği de bıraktığı anlaşılan Fatma Şadiye Hanım'ın, 1904'ten sonra bu dergide artık yazıları görülmemektedir.

5.2.Fatma Şadiye Hanım'ın Biyografi Türündeki Yazıları

Osmanlı döneminde genel olarak bir kişiyi anlatan biyografi eserlerine "ha tercümesi, tercüme-i hâl", birden fazla kişinin biyografisini içeren eserlere "terâcim-i ahvâl" denilmiştir (Özcan 2010: 299). İslâm tarihinde biyografi kitapları siyer, terâcim, tabakat, vefayât gibi isimlerle anılır; bunlardan siyer / sîret, özellikle Hz. Peygamber'in hayatına dair eserler için kullanılmıştır (Avcı 2010: 297). Ayrıca Hz. Peygamber'in gazâlarını anlatan "megâzî" kitaplarının yanında "ahbâr" kitaplarında da onun ve ashabının hâl tercümelerine dair ilk bilgilere rastlanır (Akbar 1981: 33). "Menâkıb" kitapları da kısmen biyografi türü kabul edilebilir (Özcan 2010: 300). Hadis rivâyetinde isnadın doğruluğu ve önemi büyük olduğu için Hz. Peygamber'in hadislerini nakleden râvilerin hayatlarını tespit etmek amacıyla İslâm tarihinde zamanla tabakat eserleri, hal tercümesi türü ve hal tercümesi edebiyatı ortaya çıkmıştır (Akbar 1981: 33 ; Levend 1988: 203 ; Avcı 2010: 297).

Hadis, fıkıh, siyer kitapları bilimsel metinlerdir, sanatsal amaç taşımazlar. Manzum biçimde yazılmaları söz konusu olduğunda edebî eser sayılırlar. Zaman içinde İslâm edebiyatında bu konuları içeren edebî türler ortaya çıkmıştır.

Bizim için en önemli konu Fatma Şadiye Hanım'ın Hz. Peygamber'in kızları ve hanımları ile ilgili biyografi türünde yazdığı kitaplardır.

Hz. Peygamberin hayatını, söz ve davranışlarını, yaşadığı olayları kronolojik olarak anlatan bilimsel kitaplara *sîre* veya *siyer* denilmiştir. Zamanla siyer ilminin kolları olarak Hz. Peygamberin hayatının değişik safhalarını müstakil olarak işleyen *mevlid*, *mi'râcnâme*, *gazavât-ı nebî*, *megâzî*, *hilye*,

şemâ'il-i şerif gibi türler ortaya çıkmıştır (Öztoprak 2010: 54). Bunun dışında *sîre* kelimesi başkalarının hayatını anlatan kitaplar için de kullanılmıştır (Fayda 2009: 319). Ayrıca *tabakat* (Durmuş 2010: 288; Avcı 2010: 297; Özcan 2010: 299), *ahvâl-i terâcim*, *tezkire* gibi kitaplar da meşhur kişilerden bahseden biyografi kitapları olarak ortaya çıkmıştır. Bu eserler Türk edebiyatı için önemli bir kaynak teşkil ederler. Şiirlerde önemli kişilere gönderme yapılır, çeşitli yönlerden onlardan bahsedilir. Siyer ve ondan türeyen bu tarz eserler manzum veya mensur olabilir. Bizzat kendileri edebî eser sayılabilir.

Edebiyatta özellikle siyer, kısâs-ı enbiyâ, mevlid gibi eserlerde ve şiirlerde yer alan bazı mısralarda Asiye, Meryem, Hatîce, Âmine, Âyişe, Fâtıma gibi saygı duyulan kadınların isimleri fazilet timsali olarak geçmektedir (Kurul 1977: 131). Fakat Hz. Peygamberin hayatında yer alan hanımlar hakkında bağımsız olarak yazılmış eserlere pek rastlanmamaktadır. Şimdiye kadar tespit edilen bilgilere göre Hz. Âmine, Hz. Âyişe, Hz. Sevde ve Hz. Ümmü Habîbe ile ilgili bağımsız eserler Türk edebiyatında ilk defa Fatma Şadiye Hanım tarafından yazılmıştır. Hattâ edebiyatımızda Hz. Peygamberin yaşamında yer alan hanımları her biri bir kitap olacak şekilde ayrı ayrı yazıp bir külliyyat halinde yayınlayan ilk ve tek yazar Fatma Şadiye Hanım'dır, diyebiliriz.

F. Şadiye Hanım'ın, 1903-1904 arası çıkan Hanımlara Mahsus Gazete nüshalarından 37. sayıda "Kerime-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem", 40. sayıda "Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem" ve 47. sayıda "Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem" başlıklarıyla üç yazısı çıkmıştır (Cunbur 1955: 12; Soydan, 2009: 151; Enis 2013: 175, 478, 715, 719; Öztürk 2016b: 164):

Kerime-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem: Hanımlara Mahsus Gazete, No. 37, 06 Ramazan 1321 /13 Teşrînisanî 1319 /26 Kasım 1903, s.854-859.

Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem: Hanımlara Mahsus Gazete, No. 40, 27 Ramazan 1321 /04 Kânûnievvel 1319 /17 Aralık 1903, s.926-930.

Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem: Hanımlara Mahsus Gazete, No. 47, 24 Zilkade 1321 /29 Kânûnisanî 1319 /11 Şubat 1904, s.1095-1097.

Daha sonra bu eserler döneminde çok rağbet görmüş ve kitaplaştırılarak birkaç sefer basılmıştır:

1- *Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Ümmü'l -Mü'minîn Hazret-i Hadicetü'l -Külbrâ (RA)*,

2- *Kerime-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Seyyidetü'n -Nisâ'i'l -Âlemîn Hazret-i Fatimetü'z-Zehrâ el-Betûl (RA)*,

3- *Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Ümmü'l -Mü'minîn Hazret-i Âyişetü's -Siddîka (RA)*

F. Şadiye Hanım bu dergideki görevini bıraktıktan sonra 1903-1906 arası ağırlığını İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (SAS)'in hayatında yer alan hanımlarla ilgili yazdığı kitaplara vermiş, bu konuda üç kitap daha yazmıştır:

Bunlar, Hz. Muhammed (SAS)'in annesi "Hazret-i Âmine"yi anlatan (*Valide-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Hazret-i Âmine (RA)*) ve diğer eşlerinden "Hz. Sevde" ile "Hz. Ümm-i Habibe"yi anlatan (*Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Hazret-i Sevde binti Zem'a (RA)*); *Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Ümm-i Habîbe (RA)*) isimli eserlerdir.

Halkın İslâmî bilgisini artırmak ve dinî inancını kuvvetlendirmek amacıyla yazılmış olan bu kitaplar, Hanımlara Mahsus Gazete'nin yayınları olarak 1321/1903 - 1324/1906 yılları arasında yayınlanmıştır.

Aşağıda Fatma Şadiye Hanım'ın eserlerine konu olan mübarek hanımlardan ve onlardan bahseden kaynaklardan söz edilecektir. Daha sonra her bir hanımın isminden sonra F. Şadiye Hanım'ın onunla ilgili yazdığı kitap tanıtılacaktır.

Makalenin sonunda bu kitap külliyyatının içinden örnek olarak Hz. Âyişe için yazılmış olanı seçilip günümüz harflerine çevrili biçimde ek olarak verilecektir.

5.2.1.Hz. Âmine (RA)

Hiz. Muhammed (SAS)'in mübarek anneleri Vehb kızı Âmine Hatun'un ismi siyer kitaplarında geçmektedir. Buna bir örnek olarak XIV. asırda yaşamış olan Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr'in Terceme-i Sîretü'n-Nebî'sinde Hiz. Peygamber'in doğumu sebebiyle Hiz. Âmine'den bahsetmesini verebiliriz:

“...Andan ayıtdı vallahi ya Âmine Hatun saadetlü hatunsun, kim Allahü Teâlâ'nun habibüne ana oldun, ahiret hatunlarınun içinde bir yegâne oldun. Andan Âmine Hatun aydur çün ol huri dilinden benden toğan veledümün dahı toğmadan vasfını sıfatını dinledüm, Şaduman oldum sevündüm... (Güzel 2009: 256)”

Hiz. Âmine (RA)'nin ismi manzum edebî eserler içinde de mevlid metinlerinde yer almaktadır:

*Âmine Hatun Muhammed ânesi
K'ol sadeften oldı ol dür dânesi*

...

*Âmine Hatun göziyle gördüğün
Ol gicede nice lütfa irdüğün (Timurtaş 1970: 21)*

...

*Nâgehân bakdı vü gördi Âmine
Ev bucağında o nîgû-sîreti (Timurtaş 1970: 31)*

Fatma Şadiye Hanım'ın eseri:

F. Şadiye Hanım'ın Hiz. Peygamber(SAS)'in annesi Hiz. Âmine ile ilgili nesir tarzında yazdığı biyografik eser, Âmine Hatun hakkında yazılmış Türkçede bilinen ilk kitaptır. Hanımlara Mahsus Gazete'nin matbaasında basılmış olan bu eser 48 sayfa halinde yayınlanmış bir küçük kitaptır. Metnin arasında Hiz. Âmine'ye ait olduğu rivayet edilen bir küçük Arapça şiir vardır.

Fatma Şadiye(1322H/1904M). Valide-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Hazret-i Âmine (RA). İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.

5.2.2.Hz. Âyişe (RA)

Hiz. Ebu Bekir'in kızı ve Hiz. Peygamber'in eşi olan Hiz. Âyişe'nin İslâm tarihinde ve tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlerin öğrenilip öğretilmesinde önemli bir yeri vardır. Türk edebiyatında şiirlerde fazla adı geçmemekle birlikte siyer, hadis, fıkıh gibi nesir eserlerinde ve Arapça yazılmış şiirlerde kendisinden bahsedilmektedir. Hiz. Âyişe adına yazılmış Arapça kitaplar mevcut olmakla beraber Türkçe'de Fatma Şâdiye Hanım'ın eserinden önce yazılmış olanına rastlanmamıştır.

Türk edebiyatında Hiz. Âyişe ile ilgili örnekler:

Dede Korkut Hikâyelerinde “ Ozan, evin dayağı odur ki kırdan yabandan eve bir misafir gelse, kocası evde olmasa o onu yedirir içirir, ağırlar azizler gönderir. O Âyişe, Fâtıma soyundandır hanım ” şeklinde Hiz. Âyişe'nin ve Hiz. Fâtıma'nın faziletleri övülür (Kurul 1977: 250 ; Uzun 1995: 224 ; Ergin 2011: 18).

Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde vefat faslında Hz. Âyişe ve Hz. Fâtıma'nın adı birlikte zikredilir:

Fâtıma'yla Âyişe kılup figan
Dirler idi el-amân u el-amân (Timurtaş 1970: 136)

Fatma Şadiye Hanım'ın eseri:

Bu eser de Hz. Âyişe'nin hayatı hakkında bilgi veren nesir biçiminde yazılmış ve 70 sayfa halinde basılmış bir küçük kitaptır. İçinde Hz. Âyişe'ye ait bir küçük Arapça şiirden başka şiir yoktur. Hanımlara Mahsus Gazete'de yayımlandıktan sonra bağımsız kitap olarak yeniden basılmıştır. Bu eserin günümüz harflerine çevrilmiş şekli bu makalenin sonunda ek olarak verilmiştir.

Fatma Şadiye (1322H/1904M). Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Ümmü'l-Mü'minîn Hazret-i Âyişetü's—Sıddîka (RA). İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.

5.2.3.Hz. Fâtıma (RA)

Hiz. Peygamber'in kızı, Hiz. Ali'nin eşi ve Hiz. Hasan ile Hiz. Hüseyin'in annesidir. Siyer kitaplarında adının geçmesi yanında başta şiir olmak üzere edebî eserlerde ismine çokça yer verilmiştir. Kendi adına bağımsız kitaplar da yazılmıştır.

Şair Nazîm'den:

İki şehzâde-i pür-cûd Hasan ile Hüseyin
Her biri olmuş iken nûr-ı dü çeşm-i Zehra (Levend 1980:79)
Abdal Musa'dan:
Fatma Ana can Ali'nin gülünü
Mirac'dan inerken öpmüş eliüni
Hak, Yezid'e kokturmadı gülünü
Muhammed'in yâdigârı bu deyu (Artun 2013: 272)

Mevlid nüshalarının çoğunun sonuna *Vefât-ı Fâtımatü'z-Zehra Radiyallâhu Anha* veya *Ahvâl-i Fâtıma* isimli mesnevi tarzında yazılmış bağımsız bir manzum metin eklemiştir (Pekolcay 1994: 256 ; Uzun 1995: 223). Muhammed Esad Erbilî *Mevlid-i Şerif-i Hazret-i Fâtımatü'z-Zehra Radiyallâhu Anha* isimli Farsça manzum bir eser yazmış ve oğlu Mehmed Ali Efendi eseri Türkçeye çevirmiştir (Uzun 1995: 223- 224).

Fatma Şadiye Hanım'ın eseri:

Hanımlara Mahsus Gazete'de yayımlandıktan sonra bağımsız kitap olarak yeniden basılan bu biyografik eser de Hz. Fâtıma'nın hayatı hakkında bilgi veren nesir biçiminde yazılmış ve 70 sayfa halinde basılmış bir küçük kitaptır. Hz Fâtıma'nın doğumu, çocukluğu, babası ile bağlantısı, eşi ve çocukları... kitabın konusunu teşkil etmektedir:

Fatma Şadiye (1321H/1903M). Kerime-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Seyyidetü'n – Nisâ'i'l –Âlemîn Hazret-i Fâtımetü'z-Zehrâ el-Betûl (RA). İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.

Fatma Şadiye Hanım'ın söz konusu kitabı *Hazret-i Peygamber'in Sırrı Hazret-i Fâtıme Aleyha's-Selâm* başlığıyla günümüz harflerine çevrilmiştir:

Fatma Şadiye Hanım (2012), *Hazret-i Peygamber'in Sırrı Hazret-i Fâtıme Aleyha's-Selâm*, yayına hazırlayan: Arzu Meral, İstanbul: Revak Kitabevi.

5.2.4.Hz. Hatice (RA)

Hiz. Peygamber'in ilk hanımı ve onun peygamberliğini tasdik edip ilk müslüman olan insandır. Siyer kitaplarında kendisinden bahsedilmektedir. Şiirlerde de bazen adı geçmektedir:

Kul Himmet'ten:

*Gül kokusu Muhammed'in teridir
Ah ettikçe karlı dağlar eridir
Hatice Fâtıma Hakk'ın yâridir
Anın katarından ayırma bizi (Kurul 1979: 162)*

Müstakil olarak yazılmış Hiz. Hatice ile ilgili *Manzûme-i Hatîceti'l-Kübrâ* adını taşıyan kitaplardan birisi 1268/1859'da İstanbul Tabhâne-i Âmire'de, Taş Destgâhın'da Mehmed Recâi tarafından, diğeri 1279/1862'de İstanbul'da Aşir Efendi Litoğrafya Destgâhı'nda İbrahim Nureddin tarafından baskısı yapılmış; ayrıca 1306/1888-1889'da taşbaskı olarak basılmış *Akd-i Fahr-i Kâinât min Hadîceti'l-Kübrâ* isimli bir başka matbu nüsha da mevcuttur (Çorak 2018: 425; Kütük 2018: 99; Kızıldaş 2020: 107-108). Abdülkadir Karahan kendi özel kütüphanesinde bulunan XV. yüzyılda yazıldığını belirttiği *Hikâye-i Hadice Tezvic-i Muhammed* yahut *Mevlid-i Hadîceti'l-Kübrâ* isimli yazma ile ilgili bir makale yazmıştır (Karahan 1980). Bunun dışında Rifat Kütük, aynı eserin 1274 /1857-1858 istinsah tarihli *Mevlidü'n-Nebî* ismini taşıyan başka bir yazmasının kendi özel kütüphanesinde bulunduğunu belirtmektedir (Kütük 2018: 99-100). Eserin değişik kütüphanelerde bulunan yazmalarından bazıları şair Gulamî'ye ait iken bazılarının da müellifi belli değildir. Bu konuda çeşitli yüksek lisans tezleri yapılmıştır (Garip 2010; Tursun 2010; Erarslan 2016; Öztürk 2016; Köse 2017 ; Debrelî 2018 ; Soycan 2018 ; Çorak 2018: 424-425 ; Kütük 2018: 100 ; Kalkan 2019 ; Topbaş-Selçuk 2019 ; Kızıldaş 2020: 98-103). Bunlardan başka 16. Yüzyıl şairlerinden Abdî'nin de Kadı Darîr'in eserinden faydalanarak nesirden nazma aktardığı Hiz. Peygamber'in Hiz. Hatice ile evlenmesini anlatan *Hikâyet-i Tezvic-i Sultân-ı Enbiyâ* adlı bir mesnevisi vardır (Kiraz-Bilgin 2022: 512).

Fatma Şadiye Hanım'ın eseri

Bu eser de Hiz. Hatice'nin hayatı hakkında bilgi veren nesir biçiminde yazılmış 56 sayfalık bir küçük kitaptır. İçinde hadis ve siyer kaynaklı bilgiler vardır, hiç şiire yer verilmemiştir. Hanımlara Mahsus Gazete'de yayınlandıktan sonra bağımsız kitap olarak yeniden basılmıştır.

Fatma Şadiye (1323H/1905M). Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Ümmü'l-Mü'minîn Hazret-i Hatîceti'l-Kübrâ (RA). İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.

Fatma Şadiye Hanım'ın söz konusu kitabı Hazret-i Peygamber'in sevgilisi Hazret-i Hatice selamullahi aleyha başlığıyla günümüz harflerine çevrilmiştir:

Fatma Şadiye Hanım (2012), Hazret-i Peygamber'in sevgilisi Hazret-i Hatice selamullahi aleyha, yayına hazırlayan: Arzu Meral, İstanbul: Revak Kitabevi.

5.2.5.Hz. Sevde (RA)

Hiz. Hatice vefat ettikten sonra Hiz. Peygamber'in evlendiği ikinci hanımıdır. Üç yıl boyunca onun tek eşi olan Hiz. Sevde, Hiz. Peygamber'in küçük yaşta öksüz kalan kızları Ümmü Külsüm ile Fâtıma'ya annelik etmiştir (Uraler 2009: 584). Sadece siyer kitaplarında kendinden bahsedilmektedir. Fatma Şadiye Hanım'ın nesir olarak yazdığı eserden başka onun adına yazılmış bağımsız bir kitaba rastlanmamıştır:

Fatma Şadiye(1324H/1908M). Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Hazret-i Sevde binti Zem'a (RA). İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.

5.2.6.Hz. Ümmü Habîbe(RA)

H.z.Peygamber'in eşlerindedir(Uraler 2012: 318). Siyer ve hadis kitaplarında ismi geçer. Fatma Şadiye Hanım'ın eserinden önce onun adına yazılmış bağımsız bir esere rastlanmamıştır. Söz konusu biyografik eser Hz. Ümmü Habibe'nin hayatını, Hz. Peygamber(SA) 'le evliliğini anlatan 29 sayfalık bir küçük kitaptır:

Fatma Şadiye(1324H/1908). Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem (SAV) Ümm-i Habîbe (RA). İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.

SONUÇ

Edebiyatımızda ismi fazla bilinmeyen Fatma Şadiye Hanım'ın, nesirleri ve özellikle biyografi konusundaki yazarlığı bu makalenin konusunu teşkil etmektedir.

Sultan II. Abdülhamit döneminde yayın hayatına başlayan Hanımlara Mahsus Gazete basın tarihimize önemli bir yer tutmaktadır. Fatma Şadiye Hanım'ın yöneticiliğinde çıkan bu dergi, uzun yıllar Osmanlı toplumunun okumuş yazmış Müslüman hanımlarına hitap etmiş ve kendi sahasında önemli bir boşluğu doldurmuştur. İyi Müslüman, iyi eş, iyi anne yetiştirmeyi hedef alan bu dergi hem dinine ve millî geleneklerine bağlı hem de Batı dünyasının gidişatından haberdar olan hanımlara hitap etmiştir.

Fatma Şadiye Hanım bu dergiyi yönetirken siyasî konulardan çok toplumsal sorunlara eğilmiştir. Kimsesiz çocuk ve genç kızlara, fakir ailelere ve muhtaç asker ailelerine yönelik yardım faaliyetlerine yönelmiştir.

Dergide yer alan yazıları genellikle öğüt verici ve yol göstericidir. Gazetesine yöneltilen tenkitlere karşı da dergisini ve yazarlarını iyi savunmuştur.

İyi bir öğretmen olan Fatma Şadiye Hanım'ın Osmanlı maarifinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Fatma Şadiye Hanım öğretmen, gazete yöneticisi ve bir yardımsever olarak zamanının hükûmetinden taltifler almıştır.

Edebiyatımızda Hz. Peygamberin yaşamında yer alan hanımları her biri bir kitap olacak şekilde ayrı ayrı yazıp bir külliyyat halinde yayınlayan ilk ve tek yazar Fatma Şadiye Hanım'dır. Onun Hz. Peygamber (SAS)'in hayatında yer alan hanımlarla ilgili kaleme aldığı altı kitaplık biyografi serisi edebiyat tarihimizde göz ardı edilemeyecek bir çalışmadır.

Bu makalede F. Şadiye Hanım'ın söz konusu eserleri tanıtılmış, Hz. Âyişe ile ilgili olan bir tanesi örnek olarak sunulmuştur:

Zevce-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i 'Âlem Sallallâhu 'Aleyhi ve Sellem Ümmü'l-Mü'minîn Hazret-i 'ÂYİŞETÜ'S-SİDDÎKA Radiya'llâhu Te'âlâ 'Anha

Ma'ârif Nezâret-i Celîle'sinin

488 numrolu ve 28

Eylül sene 320 tarihli

Ruhsatnamesini haizdir.

Muharriresi

Hanımlara Mahsûs Gazete Müdüresi

FATMA ŞÂDİYE

İstanbul: Hanımlara Mahsûs

Gazete Matba'ası

1322

Hazret-i 'Âyişetü's-Siddîka Radiyallâhu Te'âlâ 'Anha

Hazret-i 'Âyişe Radiyallâhu 'Anha Fahr-i Kâ'inât 'Aleyhi Efdalü (s.2)'t-Tahiyât Efendimiz Hazretleri'nin zevcât-ı seniyyelerindendir. Müşârün ileyhâ hazretleri evvel-i çihâr-yâr-ı güzîn Hazret-i Ebî Bekrû's-Siddîk Radiyallâhu Te'âlâ 'Anh efendimizin (s.3) kerîme-i muhtemeleri olup ecdâd-ı 'izâm Hazret-i Seyyidü'l-Kevneyn'e müntehî olan neseb-i 'âlîleri kütüb-i siyerde ber vech-i âtî muharrerdir:

“ 'Âyişe binti (s.4) Ebî Bekr bin Ebî Kuhâfe bin 'Âmir bin 'Amr bin Ka'b bin Sa'd bin Teym bin Müurretü'bnü Ka'b bin Lu'eyyü'l-Kureşiyetü't-Teymiyye”

Kable'l-İslâm dahi kabîle-i Kureys'in (s.5) müşâr-i bi'l-benânı olan Ebî Bekrû's-Siddîk Hazretleri Resûlullâh Efendimizin hürmet ve emniyyet ve muhabbet-i fevka'l-'âdelerine nâ'il olmuşlardı.

Mâder-i muhtemeleri (s.6) Ümmü Rûmân Hazretleri dahi Fahr-i 'Âlem Efendimizin taltifât-ı celîle-i risâlet-penâhîlerine mazhariyetle müşerref ve mübâhî olmuşlardır.

Fahr-i Risâlet Efendimize kayınvâlide (s.7) olmak şerefini ihrâz eden Ümmü Rûmân Hazretleri zamân-ı hayât-ı Hazret-i Seyyidü'l-Beşer'de hicretin altıncı senesinde irtihâl eylediklerinden Seyyidü'l-Enâm Efendimiz (s.8) müşârün ileyhâyı bi'z-zât merkad-i mutahharalarına indirmişler ve hakk-ı 'âlîlerinde “Her kimi cennet hûrîlerinden birine bakmak mesrûr ederse Ümmü Rûmân'a baksın” buyurarak (s.9) ehl-i cennet olduklarını tebşîr etmişlerdir.

'Âyişetü's-Siddîka Radiyallâhu 'Anha'nın Cübeyr bin Mut'im nâm zâta tezvîci musammem iken Resûlullâh (s.10) Sallallâhu Te'âlâ 'Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretleri müşârün ileyhâ hazretlerini kendi taleb-i risâlet-penâhîleriyle tezevüc etdiklerinden hicretten iki sene (s.11) evvel (Hazret-i Hadîcetü'l-Kübrâ)nun irtihalinden üç sene sonra Mekke-i Mükerrreme'de emr-i nikâh icrâ edilmiştir. Fakat emr-i zifâf hicret-i nebeviyyenin şeref-vukû(s.12)'undan bir sene sonra Medîne-i Münevvere'de icrâ kılınmış olduğundan nikâh ile zifâf arasında üç sene mürûr eylemiştir. Gerek nikâh (s.13)-ı mukaddes gerek zifâf-ı 'âlî Şehr-i Şevvâl içinde şeref-vukû' bulunduğu Hazret-i 'Âyişe Efendimiz Şevvâl'de izdivâc eden nisvândan memnun olurlardı (s.14) ve pek çok nisvân da mahzâ müşârün ileyhâ hazretlerinin celb-i memnûniyyetleri zımnında dem-i izdivâclarını Şehr-i Şevvâl'e tesâdüf etdirirlerdi.

Zât-ı ismet-me'âblarının (s.15) Seyyidü'l-Mürselîn Efendimiz ile müddet-i mu'ammeriyeti dokuz sene olup irtihâl-i Hazret-i Fahr-i Cihân'da 'Âyişetü's-Siddîka vâlidemiz on sekiz yaşında bulunuyorlardı. (s.16) Bu müddet zarfında müşârün ileyhâ hazretleri Hâtemü'l-Enbiyyîn Efendimizin fevka'l-'âde muhabbetlerine mazhar olmuşlar ve fazl u 'irfân ve zekâ vü fetânet-i ismet-penâhîleriyle (s.17) hakk-ı 'âlîlerinde pertev-bâr olan envâr-ı teveccühât-ı risâlet-penâhîyi yevmen fe-yevmen tezyîd ve teksîr eylemişlerdir.

Hazret-i 'Âyişetü's-Siddîka Radiyallâhu (s.18) Te'âlâ 'Anha'nın bu mertebe nâ'il-i muhabbet-i peygamberî olması hakk-ı Resûlullâh'da her dem fedâ-yı câna âmâde olmak derecelerinde izhâr-ı sadâkat ve her (s.19) emr ü fermân-ı Hazret-i Seyyidü'l-Mürselîn'i

harfiyyen icrâya dakika fevt etmeksizin müsâra'at etmelerinden neş'et etmiş ve binâ'en 'aleyh zât-ı 'ulviyyet-simâtlerine bir hürmet-i (s.20) mahsusa olmak üzere taraf-ı Risâlet-penâhîden nâm-ı 'âlîlerine (Siddîka) 'unvân-ı celîli 'ilâve buyurulmuştur.

Kütüb-i siyerde muharrer olduğu üzere (s.21) ashâb-ı kiramdan Hazret-i 'Amr ibnü'l-Âs Radiyallâhu Anh'ın bir gün nisvândan en ziyâde kimi sevdikleri hakkında Resûl-i Ekrem Efendimize îrâd (s.22) etdikleri su'âle Hazret-i Seyyîdü'l-Enâm "En ziyâde 'Âyişetü's-Siddîka'yı severim" diye cevap vermişlerdir.

Bu cevâb-ı 'âlî-i Risâlet-penâhî Hazret-i (s.23) 'Âyişetü's-Siddîka'nın nezd-i Nebiyy-i Zîşânın kadr ü i'tibârının pek büyük, pek 'âlî olduğunu bihakkın isbât ediyor. Ümmü'l-mü'minîn (s.24) 'Âyişetü's-Siddîka Radiyallâhu 'Anha Efendimiz'in zürriyetleri gelmediğinden hemşire-zâdeleri 'Abdullah binü'z-Zübeyr Hazretleri nâmına izâfeten kendilerine Cenâb-ı Risâ(s.25)let-me'âb Efendimiz tarafından (Ümmü 'Abdullah) künyesi i'tâ buyurulmuştur ki Kafîle-sâlâr-ı Enbiyâ Efendimizin bundan maksad-ı 'âlîleri mücerred zevce-i muhtereme-i risâlet-penâhîlerini (s.26) taltîf ve vâlîde olamamaktan mütehasıl te'essürlerini ref' ve ta'dîldir.

...

'Âyişetü's-Siddîka Radiyallâhu Te'âlâ 'Anha Hazretleri gayet (s.27) 'âlîme, gayet fâzıla ve gayet fasîha idiler. Zekâ ve fetânetleri son derecelerde kuvve-i hâfızaları ise mertebe-i gayede idi.

Taht-ı nikâh-ı (s.28) peygamberîde buldukları dokuz sene zarfında Mefhar-i Mevcûdât Efendimiz Hazretlerinden kavlen ve fi'ilen pek çok ehâdis-i şerîfe ve siyer-i memdûha zabt (s.29) u ifâde buyurduklarından zât-ı 'ulyâ-yı 'ismet-penâhîleri pek çok mesâ'il-i şer'iyyemize mürci' olmuştur. Kendilerinden iki bin yüz on hadîs-i (s.30) şerîf mervî olup ahkâm-ı dîniyyemizin rub'ı ve bir rivâyete göre nısfı müşârün ileyhâdan me'hûzdur.

'Âyişetü's-Siddîka vâlidemiz 'ulûm-ı İslâ(s.31)miyyede vâsi' bir vukuf sâhibi idiler. Hele 'ilm-i fıkıhda tebahhur etmişlerdi. Kavm-i 'Arabın ahvâl-i mâziyyesi ile zamân-ı 'âlîlerine 'â'id vakâyi' u Eş'ârî hemân tamamen (s.32) menkuş-ı hâtıra-i 'ulyâları idi. Zât-ı 'ismet-penâhîlerine herhangi şeyden bahs ü su'âl edilse ana te'alluk ve temâs eden ma'lûmât-ı târihiyyeyi mufassalen beyân ve şiddet-i (s.33) zekâları sebebiyle ol bâbda re'y-i savâb dahi i'tâ buyururlar ve nezd-i 'âlîlerinde söylenilen yahut taraf-ı ismet-penâhîlerinden beyân edilen bir sözü (s.34) aradan seneler geçtikden sonra yine 'ayniyle tekrâr eylerlerdi.

Ebû Mûse'l-Eş'ârî Radiyallâhu Te'âlâ 'Anh Hazretleri "Biz ashâbca hangi (s.35) hadîs-i nebevîde istişkâl ederek Hazret-i 'Âyişe'ye mürâca'at eylemişsek o hadîs hakkında nezd-i müşârün ileyhâda ma'lûmât-ı mükemmele bulup def'-i şübhe (s.36) etmişizdir." Dedikleri gibi kibâr-ı tâbî'inden 'Urvetübnü Uzeyne Hazretleri'nin dahi "Ben gerek ahkâm-ı Kur'âniyyede gerek fıkıh u ferâ'izde ve tıbda ve 'Arabın 'ilm-i eş'âr (s.37) u ensâbında Hazret-i 'Âyişe'den â'lem kimseyi görmedim."

Diyerek müşârün ileyhâ hazretlerinin fezâ'il-i nâ-ma'dûdelerini beyân ve i'tirâf eyledikleri (Meşâhirü'n-Nisâ)da (s.38) muharrerdir.

Yine kibâr-ı sahâbe-i kirâmdan bir zâtın:

"Ben hiçbir kimse görmedim ki Hazret-i 'Âyişe'den belîğ ve andan fasih ve fatîn olsun." (s.39) diye yemîn etmesi Hazret-i 'Âyişe Efendimizin ne derecelerde fasîhü'l-lisân ve belîğü'l-beyân olduklarını ta'yîne kâfidir.

İrtihâl-i Nebevîden (s.40) sonra Hazret-i 'Âyişetü's-Siddîka'nın nezd-i sa'âdetlerine ashâb u tâbî'in-i kirâm hazerâtı dâ'imâ mürâca'atla hall-i müşkil ederlerdi. Bu sebebledir ki ashâb-ı kiramdan (s.41) ve tâbî'inden pek çok zevât Hazret-i 'Âyişe Efendimiz'den hadîs-i şerîf rivâyet eylemişlerdir.

Hazret-i 'Aliyyü'l-Murtazâ Radiyallâhu 'Anh Efendimiz 'Âyişe validemizden (s.42) bir şey rivâyet etdikleri vakit müşârün ileyhâ hazretlerine kemâl-i ihtiramlarından "Haddesetenî el-mer'etü's-sâdikati bintü's-Siddîk habîbetü'n-nebiyyi" buyururlardı. (s.43)

Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i 'Âyişe Efendimiz min tarafillâh mağfîret ve rızk-ı kerîm ile mev'ûd olmağla berâber cûd u sehâ ile de müstahlâk idiler. Bir gün mâlik oldukları (s.44) yüz bin dirhemi ya'nî bugünkü hesâb ile üç yüz bin gurus raddesindeki bir meblâğı habbe-i vâhidesi kalmamak suretiyle fukaraya tevzî' etmişlerdi. Müşârün ileyhâ hazretleri (s.45) yevm-i mezkûrda sâ'im oldukları gibi akşama iftâr edecek bir şey de bulunmadığından câriyeleri (Ümmü Zere) hiç olmazsa bir mikdâr lahm iştirasına kifâyet edecek meblağın (s.46)

alikonulmasını beyân eyledikleri halde Hazret-i 'Âyişe vâlidemiz muvâfakat etmeyerek meblağ-ı mezbûrî kâmilen tasadduk etmişlerdir.

'Aynı günde Hazret-i (s.47) 'Âyişe Efendimiz sâ'ir emvâl ü eşyâlarını da tasadduk edip yalnız iki gömlekle kalmış bulunuyor idi ki bunların biri sırtlarında idi. Bu sırada sa'âdet-hâne-i 'âlîlerinin (s.48) kapısını bir fakîr daha dakk edip sadaka taleb eylemiş ve Ümmü 'Abdullâh hazretleri mâl itlâkına sezâ diğer bir şey'e mâlik olmadıklarından bu son (s.49) gelen fakire sadaka tedârîki için hâne-i sa'âdetlerini yeniden taharrî etdiklerinde gömleklerinin biri musâdef-i nazarları olmağla hemân fakîre (s.50) i'tâ ederek kendileri yalnız bir gömlekle kalmışlar ve bu fakirin dahi boş 'avdet etmediğine muvaffakiyetlerinden dolayı bârgâh-ı ulûhiyyete 'arz-ı şükr -i (s.51) mahmidet eylemişlerdir.

İşte Hazret-i 'Âyişe vâlidemiz bu derecelerde kerîmü't-tab' bir muhaddere-i 'âlî-tebâr idiler. (s.52)

Hazret-i 'Âyişe Efendimizin eş'ârı gayet latîf ve âbdâr olduğu hâlde şî'r ile iştigalleri pek nâdir idi. Ez-cümle sitâyiş-i Hazret-i (s.53) Fahrü'l- Mürselîn hakkındaki şu:

*Ve lev semî'û fî Mısra evsâfe haddihi
Lemâ bezelû fî sevmi Yûsufe min nakdi
Levâhî Züleyhâ lev ra'eyne cebînehu
Lâ eserne bi'l-kat'i'l-kulûbi 'ale'l-eydi*

Kut'a-i belîğaları pek meşhur ve müşârün ileyhâ hazretlerinin (s.54) şî'rde de iktidâr-ı fevka'l-'âdeye mâlikiyetlerini mu'lendirir.

Peygamberimiz Sallallâhu Te'âlâ 'Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretleri (s.55) bir gün Hazret-i 'Âyişe Efendimizi suret-i taltif ve iltifâtda olarak:

--- Yâ 'Âyişe! Ben senin bana dargın olduğun zamân ile (s.56) benden memnun bulunduğun zamânı şundan istidlâl ederim ki benden memnun olduğun vakit "*Lâ ve Rabbü Muhammed*" diye benim nâmımı yâd ederek Cenâb-ı Hakk'a kasem (s.57) edersen, memnun olmadığın zamân dahi "*Lâ ve Rabbü İbrâhîm*" diyerek Hazret-i İbrâhîm'in nâmını zikr eylesin buyurdıklarında Hazret-i 'Âyişe: (s.58)

--- Ne'am, yâ Resûlallâh! Ben öyle bir zamânda yalnız nâm-ı 'âlînizi terk edebilirim, demişler ve Seyyidü's-Sakaleyn Efendimiz müşârün ileyhâ hazretlerinin bu cevâblarından (s.59) pek ziyâde memnun olmuşlardır.

Hazret-i 'Âyişe Efendimiz sâ'ir ezvâc-ı tâhirât hazerâtının cümlesine hürmet ve ri'âyetde bulunurlar (s.60) ve her birerlerini meziyyât-ı 'âliyye ve hasâ'il-i cemîleleriyle yâd ü tavsif ederlerdi.

Ez cümle zevcât-ı Resûlden Cüveyriyye Hazretlerinin şeref-i (s.61) izdivâc-ı Risâlet-penâhî ile müşerref olmaları mensûb olduğu kabile nisvânının 'umûmen i'tâkını intâc etmesinden dolayı Hazret-i 'Âyişe Radiyallâhu Te'âlâ (s.62) 'Anha (Ben kabilesi hakkında andan hayırlı bir kadın daha görmedim.) buyurmuşlardır.

Hazret-i 'Âyişe Radiyallâhu Te'âlâ 'Anha 'Abdurrahmân (s.63) bin Ebî Bekr hazretlerinin ana baba bir hemşireleri olduğu gibi 'Abdullâh binü'z-Zübeyr hazretlerinin vâlideleri olan (Esmâ' Zâtü'n-Nitâkayn) (s.64) hazretleri de 'Âyişetü's-Siddîka vâlidemizin hemşire-i muhteremeleri idiler, yalnız müşârün ileyhâ Esmâ hazretlerinin vâlideleri (Ümmü Rûmân) (s.65) olmayıp (Kıyle)dir.

Siddîka hazretlerinin hîn-i irtihâl-i Nebevîde dūçâr oldukları ekdâr ü âlâm (s.66) nâ-kabil-i ta'rîf ü beyândır.

Zât-ı ismet-me'âbları hicret-i seniyyenin elli sekizinci senesi Ramazan-ı Şerîf'in on yedinci (s.67) salı gecesi Medîne-i Münevver'e de 'âzime-i Firdevs-i A'lâ olduklarından namâzları Ebî Hüreyre Radiyallâhu 'Anh hazretleri tarafından (s.68) kılınıp vasiyyet-i 'aliyyeleri veçhile (Cennetü'l-Bakî') nâm mahalde defn olunmuştur.

Türbe-i mübârekeleri ziyâret-gâh-ı enâmdır. (s.69) Rûh-ı kudsîlerinin memnun olması ve şefâ'at-i 'aliyyelerine nâ'iliyyetimiz Cenâb-ı Hak'dan mütemennâ ve mutazarra'dır (s.70).

Kaynakça

- AKBAYAR, Nuri (1981), “Hal Tercümesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler İsimler Eserler Terimler*, c. IV, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 33-139.
- ARTUN, Erman (2013), *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı Edebiyat Tarihi / Metinler*, Adana: Karahan Kitabevi.
- AVCI, Casim (2010), “Tabakat (İslâm Tarihi)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.XXXIX, İstanbul: TDV Neşriyatı, s. 297-299.
- CUNBUR, Müjgân (1955), *Türk Kadın Yazarların Eserleri “Bibliyografya” (1928 – 1955)*, Ankara: Son Havadis Matbaası.
- CUNBUR, Müjgân (2011), *Osmânlı Dönemi Türk Kadın Şâirleri*, Ankara: Türk Kadınları Kültür Derneği.
- ÇAKIR, Serpil (2011), *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis.
- ÇİÇEKLER, Mustafa ve Fatih ANDI (2009), *Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908) Seçki*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.
- ÇORAK, Reyhan (2018), “Türk Edebiyatında Hz. Hatice Metinleri”, *İslâm Te’lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı 10-11 Kasım 2016 İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (Editör: Hidayet AYDAR), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 423-436.
- DEBRELİ, Zekiye Gizem (2018), *Destân-ı Hadîce*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞAN, Sabiha (2012), *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Aydın Kadınlar Şâir ve Yazarlar (1850-1950)*, İstanbul: AK.
- DURMUŞ, İsmail (2010), “Tabakat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.XXXIX, İstanbul: TDV Neşriyatı, s. 288-290.
- ENİS, Ayşe Z. (2013), *Everyday Lives of Ottoman Muslim Women: Hanımlara Mahsûs Gazete (Newspaper For Ladies) (1895-1908)*, İstanbul: Libra Kitap.
- ERARSLAN, Rahim (2016), *Manzûme-i Hatîcetü’l-Kübrâ (Metin – İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERGİN, Muharrem (2011), *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- FAYDA, Mustafa (2009), “Siyer ve Megazî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVII, İstanbul: TDV Neşriyatı, s. 319-324.
- GARİP, Seda (2010), *Gulâmî’nin Dasitân-ı Hadîcetü’l-Kübrâ Adlı Eseri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GECE, İmren (2014), *Hanımlara Mahsus Gazete’de Edebî Faaliyet*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÜZEL, Abdurrahman (2009), *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ A.Ş.
- KALKAN, Ayşe Nur (2019), *Menkibe-i Fahr-i Kâinat / Hikâyet-i Hadîce (İnceleme, Metin ve Dil İçi Çeviri)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARAHAN, Abdülkadir (1980), “İlk Osmanlı Edebiyatının İncelenmemiş Dini Bir Mesnevisi: Hikâyet-i Hadîce Tezvîc-i Muhammed Yahut Mevlid-i Hadîcetü’l-Kübrâ”, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 225-232.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2000), “Arşivden Bir Belge Hanımlara Mahsus Gazete’ye İmtiyaz Verilmesi (1895)”, *Toplumsal Tarih*, XIII.Cilt, 75.Sayı, s.41-45
- KIZILTAŞ, Maşallah (2020), “Gulâmî’nin Dâsitân-ı Hadîcetü’l-Kübrâ Adlı Eserinin Bilinmeyen İki Nüshası ve Diğer Nüshalarına Dair”, *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 24, s. 95-113.
- KİRAZ, Seydi ve Emrah BİLGİN, (2022), “Nesirden Nazma Aktarma Geleneği ve Abdî’nin Hz. Peygamber ile Hz. Hatice’nin Evlenmelerini Anlatan Mesnevisi: Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, Bahar, 2022; sayı: 25 s. 501-534.

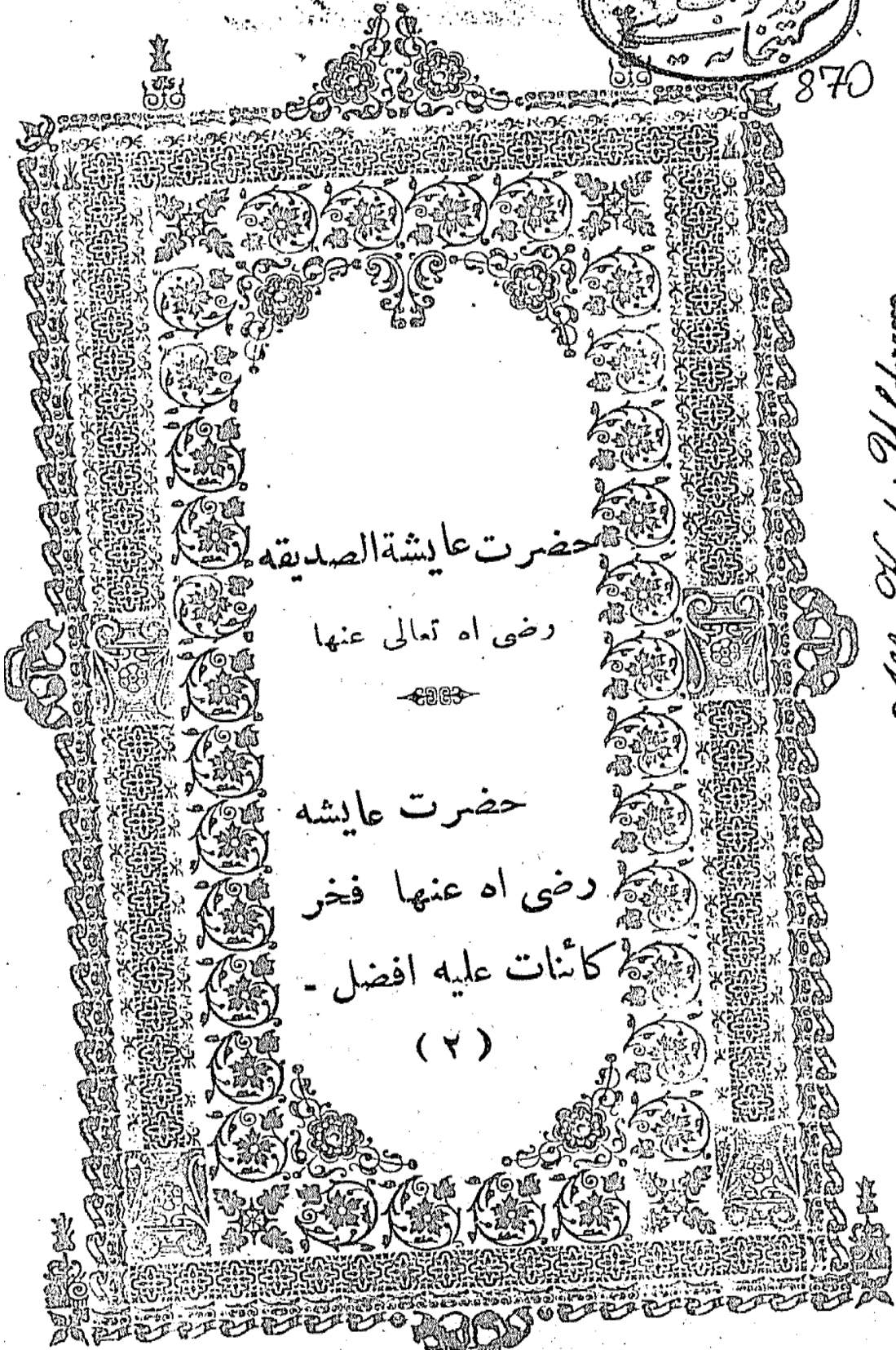
- KÖKSAL, Fatih (2011), *Mevlid-nâme*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- KÖSE, Fatih (2017), *Yazarı Bilinmeyen Bir Hz. Hatice Hikâyesi (Tenkitli Metin –İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KURUL (1977), “Âmine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler İsimler Eserler Terimler*, c. I, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 131.
- KURUL (1977), “Ayşe (Âişe)”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler İsimler Eserler Terimler*, c. I, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 250.
- KURUL (1979), “Fâtıma”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler İsimler Eserler Terimler*, c. III, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 162-163.
- KÜTÜK, Rıfat (2018), *Türk Edebiyatında Mevlid ve Muslihî'nin Gül-Efşân İsimli Mevlidi*, Erzurum: Ertual Akademi Yayıncılık.
- LEVEND, A. Sırrı (1980), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- LEVEND, A. Sırrı (1988), *Türk Edebiyatı Tarihi c. I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2010), “Tabakat (Osmanlı Dönemi)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.XXXIX, İstanbul: TDV Neşriyatı, s. 299-301.
- ÖZTOPRAK, Nihat (2010), “Türk Edebiyatında Manzum Siyerler”, *Bir Kutlu Doğum Şaheseri Mevlid ve Süleyman Çelebi*, editörler: Bilâl Kemikli – Osman Çetin, Ankara: TDV Neşriyatı.
- ÖZTÜRK, Necdet (2016), *Yazarı Belli Olmayan Hz. Hatice Manzumesi (Metin-Dil İncelemesi)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTÜRK, Zehra (2016a), “Hanımlara Mahsus Gazete”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. EK - 1, İstanbul: TDV Neşriyatı, s. 533-535.
- ÖZTÜRK, Zehra (2016b), “Woman Writers And Poets Who Wrote On Islamic Topics In The Last Period Of Ottoman”, *Interdisciplinary Studies- New Ideas New Perspective*, Editor: Eyup Saritas, USA: BookVenture Publishing, s. 158-170.
- PEKOLCAY, Neclâ (1994), *İslâmî Türk Edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi.
- SOYCAN, Adil (2018), *Türk Edebiyatında Hz. Hatice ve Manzûme-i Hazret-i Hadîcetü'l-Kübrâ (Rol-Model Olarak Hz. Hatice)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SOYDAN, M Rüyan (2009), “Eski Harflerle Yayımlanmış Olan Hanım Muharrirlerin Eserleri.” *Kültür* sayı 16 İstanbul, s.146-161.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1970) (Haz.), *Süleyman Çelebi Mevlid*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- TOPBAŞ, Selahattin ve Bahir SELÇUK, (2019), “Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile Evliliğine Dair Bir Hikâye: Tezevücü'r-Resûl”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, volume: 5, issue: 4, page: 752-780.
- TOPRAK, Zafer (2000), “Muslihiddin Âdil'in Görüşleri Kadın ve Hukuk-ı Nisvan”, *Toplumsal Tarih*, XIII.Cilt, 76. Sayı, s.14-18.
- TURSUN (KARA), Emine (2010), *Hazâ Kitâb-ı Hadîcetü'l-Kübrâ (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UĞURCAN, Sema (2019), *Makbule Leman Ma'kes-i Hayal ve Diğer Yazıları*, İstanbul: Dergâh.
- URALER, Aynur (2009), “Sevde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.XXXVI, İstanbul: TDV Neşriyatı, s. 584-585.
- URALER, Aynur (2012), “Ümmü Habîbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. ILII, İstanbul: TDV Neşriyatı, s. 318-319.
- UZUN, Mustafa (1995), *Fâtıma (Edebiyat)*, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. XXII, İstanbul: TDV Neşriyatı, s. 223-224.
- BOA, MF. MKT. 892/73/1323. N.9/ BOA, 123/30 İ.TAL. 1315/C-30/ BOA, 161/43 İ.TAL. 1316/Ş.-43

Ek

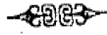
کتابخانه
کتابخانه
کتابخانه

870

حضرت عایشة الصديقة

رضی اہ تعالیٰ عنہا

حضرت عایشہ

رضی اہ عنہا فخر

کائنات علیہ افضل -

(۲)

Abd. Kaderi Yildirim

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1156-1239

XV. ASIR MEVLİDLERİNDE RÜYA

Erdem Sarıkaya

Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(dr.erdemsarikaya@gmail.com), ORCID: 0000-0001-8402-5085 / **Associate Prof. Dr., Yozgat Bozok
University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 31.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Sarıkaya, Erdem (2022), "XV. Asır Mevlidlerinde Rüya", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1156-1239.

Sarıkaya, Erdem (2022), "Dreams in the 15th Century Mawlid", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1156-1239.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

XV. Asır Mevlidlerinde Rüya

zet

Klsik Türk edebiyatının ilk dönemlerinden itibaren örnekleri görülen edeb türlerden biri mevliddir. Son dönemde yapılan araştırmalar, mevlid kllyatı olarak da isimlendirebileceğimiz bu geleneğin adı hiç duyulmamış şairlerini ve eserlerini edebiyat tarihimize kazandırmaktadır. Bununla beraber tespit edilen mevlid metinleri üzerine yapılacak edeb incelemelerle bu geleneğin ses, şekil ve motif gibi kullanımlara dair eğilimleri de geniş lde belirlenebilir. Bu alışmada, XV. asırda Hz. Muhammed'in hayatı etrafında kaleme alınmış mevlid metinlerinden tespit edilen rüyalar; edeb, kültürel ve din bağlamda incelenecektir. Giriş bölümünde, mevlid tr hakkında temel bilgilerin verilmesinin ardından çalışmaya esas olan mevlidler tanıtılacak ve bu eserlerden tespit edilen edeb rüyalar, rüya sahiplerine göre tasnif edilerek tablolar hlinde gösterilecektir. İnceleme bölümünde XV. asır mevlidlerindeki edeb rüyalar, öncelikle motif yapıları ve masallarla benzerlik tarafları açısından değerlendirilecektir. Daha sonra rüyalar, İslami kabullere, kaynaklarına ve yapılarına göre tasnif edilecektir. Bu alt bölümün ardından rüyaların tahliline yer verilecektir. Rüya ve tabiri, sosyal hayatta ve kültürel kabullerde ayrılmadığı gibi edeb eserlerde de birbirinden ayrı düşünülemez. Geniş kültür birikimi nedeniyle müstakil olarak ele alınması gereken rüya sembolleri ve tabircileri, bu çalışmada tablolar hlinde gösterilecek ve asli özellikleri hakkında kısa bilgiler verilecektir. Bu bölümün son kısmında edeb rüyalar, sonuçlarına göre tasnif edilip incelenecektir. alışmanın ekler bölümünde edeb rya metinleri, giriş kısmındaki plana uygun bir şekilde araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Klâsik Türk edebiyatı, mevlid, rya, rya tabiri.*

Dreams in the 15th Century Mawlid

Abstract

Mawlid is one of the literary genres, examples of which have been seen since the early periods of Classical Turkish Literature. Recent researches have brought the unheard poets and works of this tradition, which we can also name as the mawlid corpus, to our literary history. However, with the literary studies to be made on the identified mawlid texts, the tendencies of the mawlid tradition regarding uses such as sound, shape and motif can be determined to a large extent. In this study, in the 15th century, Literary dream texts determined from the mawlid texts written around the life of Hz. Muhammad; literary, cultural and religious context will be examined. In the introduction, after giving basic information about the type of mawlid, the mawlid texts that are the basis of the study will be introduced and the literary dreams determined from these works will be classified according to the dream owners and shown in tables. In the analysis section, the dreams of the 15th century mawlid texts will be evaluated primarily in terms of motif structures and similarities with fairy tales. Later, dreams will be classified according to Islamic acceptances, sources and structures. After this subsection, the analysis of dreams will be given. Dream and its expression cannot be separated from each other in social life and cultural acceptances, as well as in literary works. Dream symbols and their interpreters, which should be handled independently due to the wide cultural background, will be shown in tables in this study and brief information about their essential features will be given. In the last part of this section, literary dreams will be classified and analyzed according to their results. In the appendix of the study, literary dream texts will be presented to the attention of researchers in accordance with the plan in the introduction.

Keywords: *Fatma şadiye Hanım, Hanımlara Mahsus Newspaper, great Islamic ladies, Hz. Ayise.*

Giriş

Metnin dayandığı temel ilke ve taşıdığı potansiyel güç olarak edebî tür, yazarın estetik kaygılarıyla içinde bulunduğu toplumun sosyal kabullerinin kesiştiği noktada gelişimini sürdüren, kendine özgü özellikleri ve dinamikleriyle canlı bir organizmadır. Hazır anlatım vasıtaları bütünü, kısmen gelenekselleşmiş bir sunum biçimi ve nispeten sabitleşmiş metin kabulleri olarak edebî tür, üslupla beraber yapıyı oluşturan diğer öğelerle birleşip olgunlaşarak orijinal yaratmaya yön verir (Aktaş 2007: 83). Sanatkâr, bir birey olarak içinde bulunduğu toplumun yaşadığı kırılma ve değişimlerden etkilenir. Bu etki, onun şekil ve tür tercihini de belirler (Pospelov 1985: II/ 330-332).

Edebî tür, konuyu esas alarak sanatkâra usul öğretene bir yapıdır. Âdeta canlı bir organizmanın yaşama alanının sınırlarını çizmesi gibi edebî tür, bazı seçimlerle kendi sınırları içerisinde yer alacak eserlerin özelliklerini belirler (Altuğ 2009: 40). Kural koyma ve düzen verme ilkesi sayesinde sanatkâr ile okuyucu arasındaki ilişkiyi de düzenler.

Yapısal özellikleri açısından edebî türler, başka türlerin ortaya çıkmasına da sebep olurlar. Belli bir anlatı ve söylem biçiminin toplumsal bilinç tarafından kodlanmasıyla genetik yapıları birbirlerinden az çok farklılık gösteren edebî türler meydana gelir (Todorov 2011: 28-31).

Esas itibarıyla biçim ve muhteva öğelerinden oluşan edebî eserlerde tür, dış ve iç yapı tarafından belirlenen soyut kurallardır (Wellek-Warren 1993: 206). Bir türün içerisinde yer alan alt türlerin sınıflandırılması da biçim ve muhteva özellikleri dikkate alınarak yapılır (Yıldırım 2009: 32). Ancak bir edebî tür içerisinde yer alan eserlerin o türün bütün asli özelliklerini taşıma zorunluluğu yoktur (Aytaç 2003: 66-67).

Sanatkâr, görünende görünmeyeni keşfetme yolculuğunda gerçekliği en baştan düzenleyerek kurgu bir yapı içerisinde onun sadece bir kısmını kendine özgü üslubu ile okuyucuya sunar. Edebî yaratmanın doğası göz önüne alındığında rüya, öncelikle sanatkâra esin kaynağı olan estetik bir güçtür. Bununla beraber rüyalar, gizemli yapıları gereği taşıdıkları benzersiz hareket kabiliyetleri ve olay örgüsünün kuruluşunda üstlendikleri fonksiyonlarla müstakil bir edebî tür olarak kabul edilmelidir.

Gündelik hayattan gelen malzemeyle istek-arzu dünyamızın arasında önemli ya da hiç önemi olmayan ayrıntılarla şekillenen rüyalar, ayırt edip yoğunlaşan özellikleriyle mümkün olmayan olay ve eylemlerin şaşırtıcı veya ürpertici bir şekilde gerçekleştiği bir masal dünyasıdır. Rüyaya benzeyen kurgu bir metin üretmek ise kendi hayal dünyamızdan kaynağını alan bir masal ya da mit meydana getirmektir (Tanpınar 2000: 32-39). Her rüya anlatıcısı, görece uzunluğa sahip bir masal ya da hikâyeye anlatır. Edebî türlerin gelişim tarihi incelendiğinde, rüyaların destan, mit ve masal gibi kadim ve müstakil türlerin içerisinde geliştiği görülür. Bu nedenle söz konusu edebî türlerle yapı ve anlatım özellikleri açısından ortaklıklar içerir (Sarıkaya 2017: 122-123). Rüya, XVII. asırdan itibaren müstakil bir tür hâline gelir. Yeni Türk edebiyatında, özellikle ilk dönemlerden itibaren siyasi içerikli rüya metinlerinin varlığı dikkat çeker (Özgül b.t.y)

Klâsik Türk edebiyatında rüyaların konuyu işleyiş tarzı bakımından mesnevilerle bazı ortaklıkları vardır. Akıl ve mantık sınırlarını aşan olayların masal üslubu içerisinde verildiği, zaman ve mekânın çoğu kez belirsiz olduğu mesnevilerde rüyalar, ana anlatının bir bölümünü oluşturur. Masal ile hikâyeye arasında yer alan bu rüyalar, olağanüstü öğelere sahip olmaları bakımından masallara yaklaşırken, belli bir plan dâhilinde yazılmalarıyla kişi ve mekân öğelerini kullanmaları bakımından da hikâyeye türüyle benzerlik gösterir (Sarıkaya 2017: 134). Edebiyatımızda mesnevi nazım şekliyle yazılan ve anlatı planında rüyalara yer veren edebî türlerden bir tanesi de mevlidlerdir.

Arapça “v-l-d” (ولد) kökünden türemiş bir kelime olan mevlid; doğum yeri, doğum zamanı ve doğum günü anlamlarını taşır (Redhouse 2006: 2035). Edebî bir tür olarak mevlid, farklı örnekleri

de olmakla beraber Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan eserlerdir. Bununla beraber Hz. Muhammed'in doğumu münasebetiyle tertip edilen törenler de bu isimle anılır (Özel 2004: XXIX/475).

Arap edebiyatında mevlid, VIII. asrın sonlarından itibaren Hz. Peygamber için kaleme alınan methiye ve sîret türündeki eserler için de kullanılır. Bu tür eserlerin asıl kaynağı siyer, megazî ve şemâil kitaplarıdır. Özellikle Fâtımîler ve Abdolvâdîler devirlerinden itibaren hükümdarların doğum yıl dönümleri için mevlid telif edildiği ve okunduğu görülür. Şekil ve muhteva bakımından çoğu kez birbirine benzeyen Arapça mevlidlerde mensur ve manzum kısımlar birbirlerini izler. Bu mevlidlerin muhtevasını Hz. Muhammed'in nurunun yaratılması, diğer peygamberlerden intikal ederek ona ulaşması, annesi Âmine'nin hamile kalması, babası Abdullah'ın vefatı, Hz. Peygamber'in doğumu ve bu sırada meydana gelen olağanüstü olaylar, Halîme'nin ona sütanne olması, Hz. Muhammed'in nitelikleri, şemâili, ahlakı, mucizeleri, miracı, gazaları, evlenmesi, çocukları ve vefatı oluşturur. Bu konular, belirli bir plan dâhilinde işlenir (Durmuş 2004: XXIX/480-482). Fars edebiyatında ise ilk dönemlerde kaleme alınan ve konu bakımından mevlidlere benzeyen tercüme haricinde bu sahada müstakil bir eser görülmez (Ateş 1954: 14).

Türk edebiyatında zengin bir mevlid geleneği vardır. Anadolu sahasında gelişen Türk edebiyatında sırasıyla; Ahmedî, Erzurumlu Kadı Darîr ve Âşık Paşa gibi XIV. asır sanatkârlarıyla başlayan mevlid yazma geleneği Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât*'ıyla kompozisyon bütünlüğüne kavuşur ve daha sonraki asırlarda da devam eder (Yavuz 2017: 66). Süleyman Çelebi'nin eserini kaleme almasından sonra III. Murat devrinden itibaren Türkçe mevlidlerin çoğu aruzun *fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün* kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle kaleme alınır. Ehl-i sünnet inancı etrafında yazılan bu eserler, genel olarak tevhid, münâcât ve na't ile başlar. Daha sonra nûr-ı Muhammedî'den bahsedilir. Hz. Muhammed'in doğumu, miracı ve mucizelerinin anlatılmasından sonra vefatına yer verilir. Eserin sonunda Hz. Peygamber ve ashabıyla eseri yazan, okuyan ve dinleyenler için bir dua edilir. Genellikle fasıllar Hz. Muhammed'e salat ve selamın olduğu tekrar beyitleriyle biter (Aksoy 2007: 327). Mevlidlerin beyit sayılarıyla ilgili kısıtlayıcı bir kural yoktur. Bununla beraber XV-XVI. asırlarda kaleme alınan mevlid metinlerinin orta veya uzun mevlidler olduğu, XIX-XX. asırlarda ise daha çok kısa mevlidlerin kaleme alındığı görülür (Köksal 2011: 26-27).

Türkçe mevlidlerde, Hz. Muhammed başta olmak üzere İslam tarihinde yaşamış büyük şahsiyetlere ve kurmaca nitelikteki çeşitli kişilere ait rüyalara yer verilir. Çalışmamızın konusunu oluşturan mevlid geleneğinin ilk ve orijinal örneklerinin kaleme alındığı XV. asırda yazılan mevlidlerden on beşi edebî rüya metinleri içerir.¹ Söz konusu mevlidleri, şairleri ve içerdikleri edebî rüya metinleriyle beraber şu şekilde sıralayabiliriz

Ahmed: Mevlid

XV. asrın ilk yarısında yetişmiş şairler arasında yer alan Ahmed hakkında klâsik kaynaklarda ve tezkirelerde bilgi bulunmaz. O, eserinde asıl adının Ahmed olduğunu kaydeder. Arapça ve Farsçaya hâkim, mutasavvıf bir şair olarak Ahmed'in Buhârî, Müslim, Gazzâlî, Zemahşerî, Kadı İyâz, Şehâbeddîn Suhreverdi, Muhyiddîn-i İbni Arabî, Nasîrüddîn Tûsî, Siğnâkî, Teftâzânî ve Muhammed Pârsâ gibi İslam tarihinin büyük âlimlerinden faydalandığı eserinden anlaşılır. Bugün için elimizdeki tek eseri mevlid türündeki mesnevisidir. Eser, aruzun *fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün* kalıbıyla yazılmış 4492 beyitten müteşekkildir (Öztürk 2021). Ahmed'in eserinde yedi edebî rüya

1 Çalışmamızı sadece yüksek lisans ve doktora seviyesinde üzerinde tez çalışması yapılmış, kitap, makale ya da bildiri olarak yayımlanmış mevlid metinleriyle sınırladık. Mevlid metinlerini tespit ederken Necla Pekolcay (Pekolcay 1950), Hasibe Mazioğlu (Mazioğlu 1974), Mehmet Fatih Köksal (Köksal 2011) ve Rifat Kütük'ün (Kütük 2018) ilgili çalışmalarında sunmuş oldukları listelerden faydalandık.

metni yer alır. Bu rüyaların anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Yahudi kadının rüyası	740-777	37
	Yahudi'nin rüyası	778-787	9
	Dindar kadının çocuğunun rüyası	791-815	24
	Abdülmuttalib'in birinci rüyası	1450-1489	39
	Abdülmuttalib'in ikinci rüyası	1490-1505	15
	Halîme'nin birinci rüyası	1966-1977	11
	Halîme'nin ikinci rüyası	1979-1985	6
Toplam:	7 rüya	-	141

Tablo 1: Ahmed: Mevlid

Feyzî: Kût-ı Rûhî

II. Bâyezîd devri şairleri arasında yer alan Feyzî'nin tarihî kişiliği hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Onun iyi bir eğitim aldığı, İslami ilimlere vakıf olduğu, Arapça ve Farsça bildiği eserinden anlaşılır (Atik 2021). Kût-ı Rûhî isimli mevlidi 1508 beyitten müteşekkil olup esas itibarıyla aruzun *mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır (Atik vd. 2021).

Feyzî'nin eserinde üç edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaların anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Abbâs'ın rüyası	350-359	9
	Âmine'nin rüyası	396-408	12
	Halîme'nin rüyası	484-496	12
Toplam:	3 rüya	-	33

Tablo 2: Feyzî: Kût-ı Rûhî

Hâfî: Zâdü'l-Me'âd (Kitâbü Mevlûdi'n-Nebî)2

Asıl adı bilinmeyen Hâfî, Fatih Sultan Mehmet devri şairlerindedir. Kaynakların irfan sahibi bir ümmi olarak kaydettikleri Hâfî, Edirneli olup asıl mesleği ayakkabıcılıktır. Şairin nerede ve hangi tarihte vefat ettiği bilgisinden bugün mahrumuz (Köksal 2013). Onun mürettep divanının yanı sıra *Zâdü'l-Me'âd (Kitâbü Mevlûdi'n-Nebî)* isimli, aruzun *fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün* kalıbıyla kaleme aldığı ve 9993 beyitten müteşekkil bir mevlidi vardır (Tural 2011).

Hâfî'nin eserinde beş edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaların anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

2 Hâfî'nin eserinin ismi, metnin neşrinde "Kitâbü Mevlûdü'n-Nebî" şeklinde tespit edilmiştir. Biz, çalışmamızda eserin ismini Arapça gramer kurallarına uygun bir şekilde esreli olarak okumayı uygun bulduk.

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Abbâs'ın rüyası	1041-1064	23
	Âmine'nin rüyası	1265-1283	18
	Abdülmuttalib'in rüyası	1535-1546	11
	Halîme'nin rüyası	2057-2081	24
	Hz. Muhammed'in rüyası	9799-9818	19
Toplam:	5 rüya	-	95

Tablo 3: Hâfi: Zâdü'l-Me'âd (Kitâbü Mevlûdi'n-Nebî)

Sinanoğlu: Ümîzü'l-Müznibîn

XV. asır şairlerinden Sinanoğlu'nun tarihî kişiliği hakkındaki bilgilerden bugün için mahrumuz. *Mucizât-ı Mustafâ* ve *şîirlerin* yanı sıra *Ümîzü'l-Müznibîn* isminde bir mevlidi vardır. 2409 beyitten müteşekkil olan eser, esas itibariyle aruzun *mefâ'ülün/ mefâ'ülün/ fe'ülün* vezniyle yazılmıştır (Uçman vd. 2013).

Sinanoğlu'nun eserinde üç edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaların anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Halîme'nin rüyası	250-315	65
	Hz. Ebû Bekir'in rüyası	790-824	34
	Benî 'Âd'ın rüyası	1100-1116	16
Toplam:	3 rüya	-	115

Tablo 4: Sinanoğlu: Ümîzü'l-Müznibîn

Cefâyî: Dakâyıku'l-Hakâyık

XV. asır şairlerinden Cefâyî'nin tarihî kişiliği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmaz. Eserinden Arapçayı iyi bildiği anlaşılmaktadır (Güzeldir 2007: 72-74). Onun bugün elimizdeki tek eseri, yedi farklı aruz kalıbıyla kaleme aldığı ve 3276 beyitten müteşekkil olan *Dakâyıku'l-Hakâyık*'ıdır (Güzeldir 1995).

Cefâyî'nin eserinde bir edebî rüya metni yer alır. Bu rüyanın anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Âmine'nin rüyası	1038-1040	3
Toplam:	1 rüya	-	3

Tablo 5: Cefâyî: Dakâyıku'l-Hakâyık

Yahyâ b. Bahşî: Mevlid

Kaynakların Yahyâ bin Bahşî bin İbrâhîm Rûmî Gönenî, Fahreddîn Yahyâ el-Gönenî, Tuzlavî Yahyâ Efendi gibi farklı adlarla kaydettikleri Yahyâ b. Bahşî'nin Gönen ya da Tuzla'da doğduğu tahmin edilmektedir. Devrinin gerektirdiği eğitimi almasının ardından müderris unvanıyla Murad Hüdavendigâr Medresesi'nde görev yapar. Tasavvufa ilgi gösteren şair, şeyh Lütfullâh Karamanî'den icazet alır. Bir süre Tuzla'da irşat faaliyetlerinde bulunur. Şeyhinin vefatı üzerine onun postnişini olur. Ancak başarı gösteremez. Önce Gönen'e daha sonra Çanakkale'nin Ezine ilçesinin Yaylacık köyüne yerleşir. Burada inşa ettirdiği tekkede irşat faaliyetlerine devam eder. XVI. asrın başlarında vefat eden şair, tekkesinin de bulunduğu Yaylacık'ta medfundur. Kuvvetli hafızası, ilmi ve vaazlarının etkisiyle tanınan Yahyâ b. Bahşî'nin *Maktel-i Hüseyin, Menâkıb-ı Emir Sultan (Menâkıb-ı Cevâhir), Şir'atu'l-İslâm Şerhi* isimli eserlerinin yanı sıra mevlid türünden bir mesnevisi de vardır (Eroğlu 2013). Bu mevlid, 1769 beyitten oluşur. Ayrıca yazma nüshalarında dört farklı mucizeyi içeren 269 beyit mevcuttur. Eserin esas vezni, aruzun *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbıdır. Bununla beraber eserde, yer yer farklı aruz kalıplarının kullanıldığı da görülür (Ok 2020).

Yahyâ b. Bahşî'nin eserinde altı edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaların anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Yahudi kadının rüyası	2-36	34
	Yahudi'nin rüyası	37-43	6
	Dindar kadının çocuğunun rüyası	50-70	20
	Abdullah'ın rüyası	227-239	12
	Hız. Hatice'nin rüyası	628-636	10
	Hız. Ebû Bekir'in rüyası	821-836	15
Toplam:	6 rüya	-	95

Tablo 6: Yahyâ b. Bahşî: Mevlid

Hacı Mustafaoğlu (Za'îf): Mecmaü'l-Envâr

XV. asır şairlerinden Hacı Mustafaoğlu'nun tarihî kişiliği hakkında klâsik kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Onun asıl adının Yahyâ, künyesinin Hacı Mustafaoğlu, mahlasının ise Za'îf olduğu, XV. asrın başlarında doğduğu, Arapça bildiği, Emir Sultan'a derin bir muhabbet beslediği eserlerinden anlaşılır. *Mecmaü'l-Envâr* ve *Siyer-i Nebî* isimlerinde iki eseri bilinmektedir (Köksal 2014). *Mecmaü'l-Envâr*, şairin mevlid türünde kaleme aldığı bir mesnevi olup 1736 ve 1792 beyit

hâlinde iki farklı çalışmada yayımlanmıştır (Kültürel 2009, Köksal 2011). Eser, esas itibariyle aruzun *fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Bununla beraber metnin içerisinde kimi zaman *mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fe'ülün* kalıbının kullanıldığı da görülür.

Hacı Mustafaoğlu'nun eserinde beş edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaların anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Yahudi kadının rüyası	12-47	34
	Yahudi'nin rüyası	48-57	9
	Dindar kadının çocuğunun rüyası	60-81	21
	Abdullah'ın rüyası	419-426	7
	Halîme'nin rüyası	619-645	26
Toplam:	5 rüya	-	98

Tablo 7: Hacı Mustafaoğlu: Mecma'ü'l-Envâr

İpsalalı Ebu'l-Hayr: Mevlid

XV. asrın mevlid sahibi şairlerinden İpsalalı Ebu'l-Hayr'ın tarihî kişiliği hakkında klâsik kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bugün şairin elimizdeki tek eseri, 1491 yılında İpsala'da yazıp tamamladığı mevlididir. Esas itibariyle aruzun *fâ'ilâtün/ fâ'ilatün/ fâ'ilün* kalıbıyla kaleme alınan bu eser, 800 beyittir (Günşen 2004).

İpsalalı Ebu'l-Hayr'ın eserinde üç edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaların anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Yahudi kadının rüyası	24-49	25
	Yahudi'nin rüyası	50-56	6
	Abdullah'ın rüyası	152-174	22
Toplam:	3 rüya	-	53

Tablo 8: İpsalalı Ebu'l-Hayr: Mevlid

Hamdullah Hamdî: Ahmedîyye

XV. asrın ikinci yarısında yetişmiş şairler arasında yer alan Hamdullah Hamdî, Göynük'te doğar. Hacı Bayram-ı Velî'nin halifesi olan Akşemseddîn'in oğludur. On yaşındayken babası vefat eden Hamdullah Hamdî'nin eserlerinden iyi bir eğitim gördüğü, edebiyat, tasavvuf, astronomi ve musiki kültürü aldığı anlaşılır. Bir süre Molla Hayalî'nin ilmî çevresinde bulunur. Daha sonra gördüğü bir rüyanın da yönlendirmesiyle İbrahim Tennûrî'nin müritleri arasına katılır ve Göynük'e yerleşir. İrşat faaliyetlerini yürüttüğü Göynük'te vefat eder. *Türkçe Divanı*'nın yanı sıra

Ahmediyye (Muhammediyye), Leylâ vü Mecnûn, Kıyâfet-nâme ve *Yûsuf u Züleyhâ* isimlerinde mesnevileri vardır (Şentürk vd. 2013: 239-241). Şairin *Ahmediyye* olarak bilinen eseri, mevlid türünde olup 1340 beyittir. Esas itibarıyla aruzun *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbıyla yazılan eserde yer yer farklı aruz kalıplarının da kullanıldığı görülür (Eroğlu 2021).

Hamdullah Hamdî'nin eserinde bir edebî rüya metni yer alır. Bu rüyanın anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Âmine'nin rüyası	209-217	8
Toplam:	1 rüya	-	8

Tablo 9: Hamdullah Hamdî: Ahmediyye

Celâl Muhibbî: Mevlid

Celâl Muhibbî'nin tarihî kişiliği hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Vasfi Mahir Kocatürk'e göre Celâl Muhibbî, Emir Sultan'ın müritlerindedir (Kocatürk 1970: 265). Bugün elimizdeki tek eseri olan mevlid türünden mesnevisi, 1555 beyittir. Aruzun *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbıyla yazılan eserde, kimi zaman farklı aruz kalıplarının da kullanıldığı görülür (Şaliş 2013).

Celâl Muhibbî'nin eserinde dört edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaların anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Yahudi kadının rüyası	106-133	27
	Yahudi'nin rüyası	134-143	9
	Dindar kadının oğlunun rüyası	147-165	18
	Halîme'nin rüyası	620-628	8
Toplam:	4 rüya	-	62

Tablo 10: Celâl Muhibbî: Mevlid

Kara Vâiz: Mevlid

XV. asır şairlerinden Kara Vâiz, Antakya'da doğar. 1464 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberler. Fıkıh, usul ve kıraat gibi İslami ilimleri öğrenir. Kudüs, Mekke ve Mısır'da bulunur. Mısır sultanı Kayıtbay'ın vefat etmesinin ardından bir süre Bursa'da vaaz verir. Daha sonra İstanbul'a gelir. Sultan II. Bâyezîd'in teveccühünü kazanır. Bir müddet ailesiyle Halep'te bulunan şairin Anadolu'ya dönmesinden kısa bir süre sonra Rumeli'ye geçtiği ve Üsküp'te on yıl süreyle tefsir okuttuğu bilinir. 1526 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan seferine katılır. Daha sonra Bursa'ya döner. 1531 yılında burada vefat eder. *Tezhîbü's-Şemâil fî men Hassa'llâhu bi-Ekmeli'l-Fezâil, Es-Sedâdü fî Fadli'l-Cihâd, Hulâsatü'l-Kavli'l-Bedü fî's-Salâti ale'l-Habîbi's-Şerîf, Hidâyetü'l-İbâdî ve Sebîlü'r-Reşâd, En-Nihâyetü fî'l-Fürû' ve*

El-Makâsîd fî Fezâilî'l-Mesâcid isimli eserlerinin yanı sıra mevlid türünden bir mesnevisi vardır (Doğru 2015: 226-230). Şairin mevlidi 2281 beyit ve 12 murabbadan oluşur. Aruzun *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbıyla yazılan eserde, kimi zaman farklı aruz kalıpları da kullanılır (Doğru 2017).

Kara Vâiz'in eserinde bir edebî rüya metni yer alır. Bu rüyanın anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Halîme'nin rüyası	501-509	8
Toplam:	1 rüya	-	8

Tablo 11: Kara Vâiz: Mevlid

Recâî: Mevlid

XV. asır şairlerinden Recâî'nin tarihî kişiliği hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Bugün elimizde olan mevlidi, 1218 beyittir. Aruzun *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbıyla kaleme alınmış olan eserde farklı nazım şekilleriyle yazılmış kısımlar da vardır (Köksal 2011: 267-378).

Recâî'nin eserinde iki edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaların anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Abdullah'ın rüyası	215-269	54
	Hz. Muhammed'in rüyası	619-629	10
Toplam:	2 rüya	-	64

Tablo 12: Recâî: Mevlid

Ayasofya Müezzini Kemal: Mevlid

II. Murat dönemi şairleri arasında yer alan Kemal'in tarihî kişiliği hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Onun İznik, Edirne, Ohri veya Selanik'te yaşadığı ve bu şehirlerden birindeki Ayasofya Camii'nde uzun süre müezzincilik yaptığı tahmin edilmektedir. Bugün için bilinen tek eseri mevlid türündedir. 1439 yılında tamamladığı bu eser, 945 beyitten müteşekkil olup esas itibarıyla *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Bununla beraber eserde, farklı aruz kalıplarının kullanıldığı kısımlar da vardır (Kütük 2016: 27-95).

Ayasofya Müezzini Kemal'in eserinde bir edebî rüya metni yer alır. Bu rüyanın anlatıldığı beyitleri numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Dindar kadının oğlunun rüyası	35-59	24
Toplam:	1 rüya	-	24

Tablo 13: Ayasofya Müezzini Kemal: Mevlid

Behiştî: Vilâdet-i Resûl

Asıl ismi Ahmed Sinân olan Behiştî'nin hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Şair, Çorlu yakınlarındaki Karışdıran kasabasında doğar. Küçük yaşta devrin sultanı II. Bâyezîd'in hizmetine girer. Bir süre sonra olumsuz bir davranışı nedeniyle Acem ülkesine gitmek zorunda kalır. Hüseyin Baykara'nın ricası üzerine II. Bâyezîd tarafından affedilen şair, İstanbul'a döner. Behiştî'nin ne zaman ve nerede vefat ettiği bilgisinden de mahrumuz. Onun *Mihr ü Müşterî*, *Heft-Peyker*, *Mahzenü'l-Esrâr*, *Leylâ vü Mecnûn*, *İskender-nâme* ve *Vilâdet-i Resûl* isimli mesnevilerinin yanı sıra *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı ve muamma türünden şerhlerini içeren bir eseri daha vardır (Demirel 2013). Bu eserlerden *Vilâdet-i Resûl*, aruzun *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* kalıbıyla yazılmış 555 beyitten oluşan bir mevliddir (Demirel 2017). 1500-1512 tarihlerinde yazıldığı tahmin edilen eserin müstakil bir ismi bulunmamaktadır. *Vilâdet-i Resûl* isimlendirilmesi ise okuyuculara aittir (Ekinci 2014: 25).

Behiştî'nin eserinde iki edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaları anlatıldıkları beyit numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Âmine'nin rüyası	270-285	15
	Halîme'nin rüyası	433-442	9
Toplam:	2 rüya	-	24

Tablo 14: Behiştî: Vilâdet-i Resûl

Nasîbî: Mevlid

XV. asır şairlerinden Nasîbî'nin tarihî kişiliği hakkında bilgi sahibi değiliz. Bugün onun elimizdeki tek eseri, mevlid türündeki mesnevisidir. Aruzun *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* ve *mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'ülün* kalıplarının beraber kullanıldığı eser, 520 beyittir (Köksal 2011: 379-440).

Nasîbî'nin eserinde dört edebî rüya metni yer alır. Bu rüyaları anlatıldıkları beyit numaralarıyla birlikte bir tabloda şöyle gösterebiliriz:

	Rüya	Beyit Aralığı	Toplam Beyit Sayısı
	Yahudi kadının rüyası	37-68	31
	Yahudi'nin rüyası	69-75	6
	Dindar kadının oğlunun rüyası	81-100	19
	Abdülmuttalib'in rüyası	161-177	16
Toplam:	4 rüya	-	72

Tablo 15: Nasîbî: Mevlid

İnceleme

Çalışmamızın bu bölümünde XV. asır mevlidlerinden tespit ettiğimiz edebî rüya metinlerini; motifleri, kaynakları, öğeleri, tabircileri ve sonuçları açısından inceleyip tahlil etmeye çalışacağız.

1. Rüyalarda Motifler ve Masalla Benzerlik Tarafları

İncelediğimiz edebî rüya metinlerinin bir kısmı, rüya sahibiyle ilgili olan bir hazırlık aşaması içerir. Diğer metinlerde ise doğrudan rüyanın anlatıldığı görülür. Rüya sahibinin uyanışı, ilk söyledikleri, duygu hâli, rüyasını anlatması, tabirciye yönelmesi ya da rüyanın bir sonuca bağlanması gibi öğeler edebî rüya metinlerinin tamamında görülmez.

1. 1. Ahmed: Mevlid

1. 1. 1. Yahudi Kadının Rüyası (AM₁)

a. Hazırlık

Bağdat'ta yaşayan Yahudi bir kadın vardır. Bu kadın, eşi vasıtasıyla Hz. Muhammed hakkında bilgi sahibi olur. Mutlulukla yatıp uyur. Bir rüya görür.

b. Rüya

Yahudi kadın, rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Hz. Muhammed, Tanrı'nın ona iman kıyafetini verdiğini söyler.

c. Uyanış

Yahudi kadın, uykusundan mutluluk hâli içerisinde uyanır. Ah eder.

d. Sonuç

Yahudi kadın, Müslüman olur. Yılda bir kez Hz. Muhammed'in mevlidini okutmaya ve halkı ziyafet vererek doyurmaya karar verir.

1. 1. 2. Yahudi'nin Rüyası (AM₂)

a. Hazırlık

Bağdat'ta yaşayan bir Yahudi vardır. Bu kişi, Müslüman komşuları hakkında eşinin sorusuna cevap verir.

b. Rüya

Yahudi, gece rüyasında eşinin de rüya hâli içerisinde Hz. Muhammed'in önünde iman edip Müslüman olduğunu görür.

c. Sonuç

Yahudi ve eşi, Müslüman olurlar. Beraberce yılda bir kez Hz. Muhammed'in mevlidini okutup halkı doyurmaya karar verirler. Ömürlerinin sonuna kadar bunu âdet edinirler.

1. 1. 3. Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (AM₃)

a. Hazırlık

Dindar bir kadın, oğluna bir filori miras bırakır. Delikanlı, bu mirası az bulur. Yürürken mevlid okuyan bir topluluğun yanına gelir. Gece olduğunda onlarla kalır. Bir rüya görür.

b. Rüya

Dindar kadının oğlu, rüyasında kıyamet gününde tellalların cennete insanları davet ettiklerini ve mevlidde hazır bulunanların cennete girdiklerini görür. Kendisine ise orada bulunan yüce bir saraya girmesi için izin verilmez. Bu saraya mevlid okuyanların girebildiğini öğrenir.

c. Uyanış

Dindar kadının oğlu, rüyasından uyanıp ah eder.

d. Sonuç

Dindar kadının oğlu, annesinden miras olarak kalan filoriyle yemek alır. Bu yemekleri mevlid okutup dağıtır. Hayatı boyunca bu davranışı âdet edindiği için vefat zamanı geldiğinde mutlu bir şekilde ahirete gider.

1. 1. 4. Abdülmuttalib'in Birinci Rüyası (AM₄)

a. Hazırlık

Abdülmuttalib, bir gece Kâbe'de uyur. Bir rüya görür.

b. Rüya

Abdülmuttalib, rüyasında vücudundan benzersiz ve dalları son derece çok olan bir ağacın çıktığını görür. Bu ağacın dalları, Doğu'ya ve Batı'ya uzanır. Yaprakları ise kâinata gölge verir.

c. Tabir

Abdülmuttalib, mutlu bir şekilde uyanır. Bir tabirciye gördüğü rüyayı anlatır. Tabirci, rüyayı onun soyundan gelen bir çocuğun dini ve hükmüyle bütün dünyaya hâkim olacağını söyleyerek tabir eder.

d. Sonuç

Abdülmuttalib, rüyasının tabirini dinlediğinde ansızın coşkunluk hâli içerisinde mutlu olur.

1. 1. 5. Abdülmuttalib'in İkinci Rüyası (AM₅)

a. Hazırlık

Abdülmuttalib, birinci rüyasının ardından tekrar ikinci bir rüya görür.

b. Rüya

Rüyasında bir zincir belinden çıkarak dört parçaya ayrılmış bir hâlde yükselir. Zincirin dört ucundan biri Doğu'ya, biri Batı'ya, biri Arş'a ulaşır. Dördüncü uç ise güzel bir ağaç olur.

c. Uyanış

Abdülmuttalib, uykusundan mutlu bir hâlde uyanıp rüya tabircisine gider.

d. Tabir

Abdülmuttalib, gördüğü rüyayı anlatır. Rüya tabircisi, neslinden gelecek bir çocuğun yüce bir hükümdar olacağını, hükmünün tüm dünyaya yayılacağını ve Arş'a yükselip Tanrı'yı göreceğini söyler.

e. Sonuç

Rüyasının tabirini dinlemesinin ardından Abdülmuttalib, kendisini kaybeder. Mutlu bir hâlde Kâbe'ye giderek secde eder. Bir oğlu olması hâlinde onu kurban edeceğini söyler. Rüya, tabir edildiği gibi gerçekleşir.

1. 1. 6. Halîme'nin Birinci Rüyası (AM₆)**a. Hazırlık**

Halîme, yardımsever bir kişidir. Bir gece yolda uyur. Uykusunda rüya görür.

b. Rüya

Halîme, rüyasında güzel akan, benzersiz suyunun süttten beyaz, buzdan soğuk olduğu ve içenlerin mutluluğa ulaştıkları bir havuz görür. Hz. Muhammed, küçük bir çocuk suretinde havuzun kenarında durmaktadır. Halîme'ye havuzun suyundan doyuncaya kadar içmesini söyler. Halîme, tanımadığı bu kişinin sözleri üzerine davranır.

c. Uyanış

Halîme, bu rüyayı görüp uyandığında Tanrı'ya çok dua eder. Rüyasını kimseye anlatmaz.

d. Sonuç

Halîme, kabilesiyle beraber Mekke'ye gitmek için yola çıkar.

1. 1. 7. Halîme'nin İkinci Rüyası (AM₇)**a. Hazırlık**

Halîme, Mekke'de ikinci bir rüya görür.

b. Rüya

Halîme, rüyasında başından bir ağacın çıktığını görür. Ağacın dalları dünyayı kaplar. Yaprakları ise dünyaya gölge verir. Ağaçtan bir hurma düşer. Halîme, bu hurmayı yer.

c. Uyanış

Halîme, hurmanın tadını ağzında hissederek uyanır.

1. 2. Feyzî: Kût-ı Rûhî**1. 2. 1. Abbâs'ın Rüyası (FKR₁)****a. Rüya**

Abbâs, rüyasında Kâbe'nin üzerinde şekil verilmiş bir kuşun durduğunu, Hz. Ebû Bekir'in bu kuşun önünde secde ettiğini ve halkın coşkunluk hâli içerisinde kendisinden geçtiğini görür.

b. Uyanış

Abbâs, mutlulukla uykusundan uyanır. Bir rüya tabircisine gidip ona rüyasını anlatır.

c. Tabir

Tabirci, Haşimoğulları kabilesinden dünyaya gelecek bir erkek çocuğun ahir zaman peygamberi olacağını, şeriatının dünyayı dolduracağını ve kahramanların onun yanında değersiz bir hâle geleceğini söyleyerek rüyayı tabir eder.

1. 2. 2. Âmine'nin Rüyası (FKR₂)**a. Hazırlık**

Hamileliğinin altıncı ayında eşi vefat eden Âmine, doğum anının yaklaştığı günlerde kederden uzaklaşmış bir hâlde uyurken bir rüya görür.

b. Rüya

Âmine'ye rüyasında peri yüzlü bir kişi, dünyaya getireceği bebeğin iki dünya halkının doğru yola ulaşmakta rehberi olacağını, insanlığın geleceğinin onunla şekillendiğini, adını Muhammed koymasını ve onu kem gözlerin bakışlarından saklamasını söyler.

c. Uyanış

Âmine, bu kişinin sözlerini bitirip kaybolmasının ardından uyanır.

1. 2. 3. Halîme'nin Rüyası (FKR₃)

a. Hazırlık

Halîme, Benî Âmir kabilesine mensup yüz ve huy güzelliğine sahip ancak fakir bir kadındır.

b. Rüya

Bir gece rüyasında tanımadığı bir kişi, Halîme'ye Kâbe'ye gitmesini, orada yeni doğmuş bir çocuğun olduğunu, ona sütanne olması hâlinde mutluluğa kavuşacağını söyler.

c. Uyanış

Halîme, mutluluk hâli içerisinde uyanır.

d. Sonuç

Halîme, binek hayvanıyla Mekke'ye gelir. Abdülmuttalib'in evine ulaşır.

1. 3. Hâfî: Zâ'dü'l-Me'âd (Kitâbü Mevlûdi'n-Nebî)

1. 3. 1. Abbâs'ın Rüyası (HZM₁)

a. Rüya

Abbâs, rüyasında bir kuşun Abdullah'ın ağzından çıkıp kâinatı seyrettiğini, yaratılmışları aydınlık içerisinde bıraktığını, Doğu'nun ve Batı'nın arasını tamamıyla nurla doldurduğunu görür. Kuşun Kâbe'nin çatısında durmasının ardından yaratılmışlar ona yönelir. Hz. Ebû Bekir, halka önder olur. Beraberce gelip onun karşısında secde ederler.

b. Uyanış

Abbâs, rüyasından sıçrayarak uyanır. Bu kutlu rüyayı aklına getirip gülümser. Hızlıca bir rüya tabircisinin yanına gidip gördüğü rüyayı anlatır.

c. Tabir

Rüya tabircisi, Abdullah'ın soyundan gelen bir çocuğa hükümdarların köle olacağını söyler. Bu çocuk, ahir zaman peygamberidir. Ona ilk bağlanan Hz. Ebû Bekir olacaktır.

d. Sonuç

Abbâs, rüyasının tabirini dinlediğinde mutlu olur. İnsaniyetli yüzü, Abdullah'ı gördüğü zamanlarda onun yüzünün nurundan güler.

1. 3. 2. Âmine'nin Rüyası (HZM₂)

a. Rüya

Hamileliğinin dokuzuncu ayında bir gece rüyasında Âmine'ye tanımadığı bir kimse, kendisine doğum zamanının geldiğini, doğuracağı çocuğun ahir zaman peygamberi olduğunu, ona Muhammed adını vermesini ve eksiklik getirmemeleri için insanlardan onu gizlemesini söyler. Daha sonra bu kişi, görünmez olur.

b. Uyanış

Âmine, gönlündeki şiddetli bir sevinç hâliyle uyanır.

1. 3. 3. Abdülmuttalib'in Rüyası (HZM₃)

a. Rüya

Abdülmuttalib, rüyasında gümüş bir zincirin belinden çıktığını görür. Zincirin ucu dört parçaya ayrılır. Bu parçalar; yeryüzüne, gökyüzüne, Doğu'ya ve Batı'ya ulaşır. Daha sonra zincir,

yaprakları tamamen nur olan bir ağaç hâline gelir. Halk, şaşkınlık içerisinde bu ağacın çevresini kuşatıp vasıflarını konuşur.

b. Tabir

Abdülmuttalib, rüyasını Abd-i Berrân oğlu Ömer'e anlatır. Ömer, soyundan gelecek bir çocuğa Doğu ve Batı halklarının tabi olacağını, ahir zaman peygamberi olan bu çocuğun adının Muhammed olduğunu söyler.

1. 3. 4. Halîme'nin Rüyası (HZM₄)

a. Rüya

Halîme, bir gece rüyasında ansızın bir ses işitir. O sesin sahibi, Halîme'ye yoksulluktan kurtulmak istemesi hâlinde Mekke'ye gitmesini, orada şans ve talihin kendisine ulaşacağını söyler. Aynı rüya içerisinde Halîme, süttten beyaz, kardan soğuk, şekerden daha lezzetli ve gönle hoş gelen bir akarsu görür. Bu sırada bir kişi, Halîme'yi akarsuyun içerisine atıp gerçek saygınlığa ulaşmak istemesi hâlinde bu sudan doyuncaya kadar içmesini söyler. Halîme, hemen o sudan içer. Rüyasının sonunda Halîme, sorduğu bir soru aracılığıyla o kişinin Hz. İbrahim olduğunu öğrenir.

b. Uyanış

Halîme, rüyasında gördüğü kişinin Hz. İbrahim olduğunu duyduğunda ansızın uyanır.

c. Tabir

Halîme, eşine rüyasını anlatır. Eşi ise Halîme'den rüyasını saklamasını ve bu sırrı kimseye açmamasını söyler.

d. Sonuç

Halîme, eşinin sözlerine uyararak rüyasını kimseye anlatmaz. Rüyanın yönlendirmesine uygun bir şekilde hareket ederler.

1. 3. 5. Hz. Muhammed'in Rüyası (HZM₅)

a. Rüya

Hz. Muhammed, bir gece rüyasında Cebrail'in geldiğini görür. Cebrail, onu Kudüs'e götürür. Burada diğer peygamberlerin ruhlarına önder olup iki rekât namaz kılan Hz. Muhammed, daha sonra yine Cebrail ile gökyüzüne yükselir. Tanrı'nın huzuruna çıkar. Cennet ve cehennemi görmesinin ardından Kudüs'e döner. Burak vasıtasıyla istediği yere ulaşır.

b. Anlatış

Hz. Muhammed, Tanrı'nın emriyle Kureyşlilere bu hadiseyi anlatıp onları tövbeye davet eder.

c. Sonuç

Kureyşliler, Hz. Muhammed'in sözlerinin yalan olduğunu söyleyip anlattıklarına inanmazlar.

1. 4. Sinanoğlu: Ümîzü'l-Müznibîn

1. 4. 1. Halîme'nin Rüyası (SÜM₁)

a. Hazırlık

Halîme adında, yumuşak ve sakin tabiatlı bir kadın vardır. O, bir gece rüya görür.

b. Rüya

Halîme, rüyasında temiz ve bol akan bir suya bakarken ansızın genç bir delikanlı ortaya çıkar. Bu genç delikanlı, Halîme'ye suya girmesini ve yüce bir hükümdara sütanne olabilmek için doyuncaya kadar içmesini söyler. Halîme, genç delikanlının sözleri üzerine hareket eder.

Kendisine baktığında şişmanladığını görür. Çeşitli konuşmaların ardından genç delikanlı, Halîme'yi Mekke'ye gitmesi için yönlendirir.

c. Uyanış

Halîme, genç delikanlının kaybolması üzerine uyanır. Bu sırada, Halîme'nin eşi de uyanır ve ona ne olduğunu sorar.

d. Anlatış

Halîme, rüyasını anlatır.

e. Sonuç

Halîme, eşiyile beraber Mekke'ye gelir. Abdülmuttalib'in vasıtasıyla Hz. Muhammed'e sütanne olur.

1. 4. 2. Hz. Ebû Bekir'in Rüyası (SÜM₂)

a. Hazırlık

Hz. Ebû Bekir, Şam ülkesine ticaret için giden bir tüccardır.

b. Rüya

Şam'da bulunduğu sırada bir gece Hz. Ebû Bekir, rüyasında Ay ve Güneş'in havadan aşağıya inip dizinin üzerine konduklarını görür. Hz. Ebû Bekir, sarılıp onları bağrına basar.

c. Uyanış

Hz. Ebû Bekir, uyandığında rüyasını tabir edecek bir muabbir arar. Orada bir rahip vardır. Onun yanına giderek rüyasını anlatıp tabirini ister.

d. Tabir

Rüya tabircisi, önce Hz. Ebû Bekir'e nereli olduğunu ve kabilesini sorar. Daha sonra adı Muhammed olan yiğit bir kişinin ortaya çıkacağını, bütün putları ateşte yakacağını, ahir zaman peygamberi olan bu kişinin dinine girmesini ve hayatı boyunca veziri olmasını söyleyerek rüyayı tabir eder.

d. Sonuç

Hz. Ebû Bekir, rüyasının tabirini dinlemesinin ardından şiddetli bir istek hâlinde Kâbe'ye gelir. Burada Hz. Muhammed, onu imana davet eder. Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'den mucize göstermesini ister. Hz. Muhammed'in Şam ülkesinde gördüğü rüyayı ve muabbirin tabirini söylemesi üzerine Hz. Ebû Bekir, Müslüman olur.

1. 4. 3. Benî 'Âd'ın Rüyası (SÜM₃)

a. Hazırlık

Kavmiyle beraber ateşe tapan Benî 'Âd isminde bir hükümdar vardır. Bu hükümdar, bir gece rüya görür.

b. Rüya

Benî 'Âd, rüyasında göklerin kapılarının açıldığını, dünyayı bir ışığın kapladığını, ışığın içerisinde bir tahtın olduğunu, tahtın üzerinde Hz. Muhammed'in oturduğunu, yanında ise dört dostunun bulunduğunu, tahtın sarayına indiğini, kendisinin de Hz. Muhammed'in ayağına kapanıp Müslüman olduğunu görür.

c. Uyanış

Benî 'Âd, uyandığında sarayının içinin nurla dolduğunu fark eder.

d. Sonuç

Benî 'Âd, abdest alıp iki rekât namaz kılar. Kendisi için yaptırdığı mescitte ömrünün sonuna kadar ibadet eder.

1. 5. Cefâyî: Dakâyıku'l-Hakâyık**Âmine'nin Rüyası (CDH)****a. Rüya**

Âmine, rüyasında kendisinden bir nurun çıktığını görür.

1. 6. Yahyâ b. Bahşî: Mevlid**1. 6. 1. Yahudi Kadının Rüyası (YBBM₁)****a. Hazırlık**

Bağdat'ta yaşayan Yahudi bir kadın vardır. Bu kadın, Müslüman komşusunun davranışlarıyla ilgili eşine sorduğu sorular vasıtasıyla Hz. Muhammed'i öğrenir. O gece mutlulukla uyur. Bir rüya görür.

b. Rüya

Yahudi kadın, rüyasında çeşitli konuşmaların ardından Hz. Muhammed tarafından imana davet edilir. O, böylece Müslüman olur.

c. Uyanış

Kadın, uykusundan uyanıp ağlar. İçinde bulunduğu aşk hâliyle sahip olduklarının tamamını Hz. Muhammed'in yoluna adar.

d. Sonuç

Kadın, yılda bir kez Hz. Muhammed'in mevlidini okutmaya ve halkı doyurmaya karar verir.

1. 6. 2. Yahudi'nin Rüyası (YBBM₂)**a. Hazırlık**

Yahudi kadın, sabah vakti eşini mutlu bir hâlde görür. Ona selam verip mutluluğunun nedenini sorar.

b. Rüya

Yahudi, eşine rüyasında Hz. Muhammed'in önünde iman ettiğini kendisinin de rüya hâli sırasında gördüğünü ve Müslüman olduğunu söyler.

c. Sonuç

Yahudi, eşine Hz. Muhammed'in mevlidini okutmayı ve halkı doyurmayı teklif eder. Kendilerine yardım ve iyiliği âdet edinip ibadet ettikleri için Hz. Muhammed'in huzurunda kabul edilenlerden olurlar.

1. 6. 3. Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (YBBM₃)**a. Hazırlık**

Dindar bir kadın, oğluna bir filoriyi miras bırakır. Delikanlı, bu mirası az bulur. Bu düşünceyle yürürken birdenbire kölelerin bir yerde toplanıp mevlid okuduklarını görür. Onların yanına gelir ve okunan mevlidi dinler. O gece orada kalır. Uyku hâli sırasında bir rüya görür.

b. Rüya

Dindar kadının oğlu, rüyasında kıyamet gününü görür. Tellalların cennete girip mutlu olmak isteyen kişileri çağırdıklarını duyar. Bu sırada, mevlidde hazır bulunanların tamamı cennete

girerler. Delikanlı, gördüğü yüce bir saraya girmek ister. Ancak orada bulunanlardan bu saraya mevlid okuyanların girebileceğini öğrenir.

c. Uyanış

Dindar kadının oğlu, uyandığında ağlar.

d. Sonuç

Dindar kadının oğlu, kendisine miras kalan filoriyle yemek alır. Mevlid okutup halkı doyurur. Vefat edinceye kadar bu davranışını alışkanlık hâline getirdiği için gülümseyerek ahirete göçer.

1. 6. 4. Abdullah'ın Rüyası (YBBM₄)

a. Rüya

Abdullah, rüyasında bir zincirin belinden çıktığını, ucunun Arş'a ulaştığını görür.

b. Tabir

Tabirciler, Abdullah'ın rüyasını soyundan ileride peygamber olacak bir çocuğun geleceğini ve bu çocuğun Arş'a yükseleceğini söyleyerek tabir ederler.

c. Sonuç

Abdullah, rüyasının tabirini dinleyip mutlu olur. Âmine, o gece Abdullah'tan hamile kalır.

1. 6. 5. Hz. Hatice'nin Rüyası (YBBM₅)

a. Rüya

Hız. Hatice, rüyasında Güneş'in gökyüzünden inip evine girdiğini, ışığının Mekke'deki evleri aydınlıkla doldurduğunu görür.

b. Tabir

Hız. Hatice, rüyasını amcasına anlatır. Amcası Hız. Hatice'ye ahir zaman peygamberi ve nebilerin önde bulunanının eşi olacağını söyler.

c. Sonuç

Amcasının tavsiyesi üzerine Hız. Hatice, Hız. Muhammed'in talihi olduğunu düşünerek bir müddet daha sabretmeye karar verir.

1. 6. 6. Hz. Ebû Bekir'in Rüyası (YBBM₆)

a. Hazırlık

Hız. Ebû Bekir, bir gün ticaret yapmak için Şam ülkesine gider. Orada konakladığı gece bir rüya görür.

b. Rüya

Hız. Ebû Bekir, rüyasında Güneş'in Ay ile beraber yeryüzüne inip önüne konduklarını görür. Tutarak onları eline alır. Kıyafetini giydirip onlara sarılır.

c. Tabir

Hız. Ebû Bekir, bir muabbire gidip rüyasını anlatır. Muabbir, onunla ilgili birtakım bilgileri öğrendikten sonra Hız. Muhammed adında bir kişinin ortaya çıkacağını, ahir zaman peygamberi olan o kişinin zamanında vezirlik makamına ulaşacağını ve ardından halifesi olacağını söyleyerek rüyayı tabir eder.

d. Sonuç

Hız. Ebû Bekir, yola çıkıp Hız. Muhammed'in huzuruna gelir. Hız. Muhammed, onu imana davet eder. Hız. Ebû Bekir ise Hız. Peygamber'den mucize göstermesini ister. Hız. Muhammed'in Şam'da görüştüğü rahibin sözlerinin mucize olarak yeterli olduğunu söylemesi üzerine Hız. Ebû Bekir, Müslüman olur.

1. 7. Hacı Mustafaoğlu (Za'îf): Mecmaü'l-Envâr

1. 7. 1. Yahudi Kadının Rüyası (HMME₁)

a. Hazırlık

Bağdat'ta yaşayan Yahudi bir kadın vardır. Bu kadın, Müslüman komşusunun davranışlarıyla ilgili eşine birtakım sorular sorar. Böylece Hz. Muhammed'i öğrenir. O gece bir rüya görür.

b. Rüya

Yahudi kadın, rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Çeşitli konuşmaların ardından Hz. Muhammed, Yahudi kadını imana davet eder. Yahudi kadın, Müslüman olur.

c. Uyanış

Kadın, uykusundan uyandığında ağlar. İçinde bulunduğu aşk hâliyle sahip olduklarının tamamını Hz. Muhammed'in yoluna adar.

d. Sonuç

Kadın, yılda bir kez onun mevlidini okutmaya ve halkı doyurmaya karar verir.

1. 7. 2. Yahudi'nin Rüyası (HMME₂)

a. Hazırlık

Yahudi kadın, sabah vakti eşini mutlu bir hâlde görür. Ona mutlulukla selam verip davranışlarının nedenini sorar.

b. Rüya

Yahudi, eşine bu geceki rüyasını kendisinin de rüya hâlinde gördüğünü ve iman getirip Müslüman olduğunu söyler.

c. Sonuç

Yahudi ve eşi, yılda bir kez Hz. Muhammed'in mevlidini okutmayı ve halkı doyurmayı âdet edinirler. Yardım ve iyilikte bulunmayı, Tanrı'ya ibadet etmeyi âdet edindikleri için Hz. Muhammed'in huzurunda kabul edilenler arasında yer alırlar.

1. 7. 3. Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (HMME₃)

a. Hazırlık

Dindar bir kadın, oğluna miras olarak bir filori bırakır. Genç delikanlı, bu mirası az bulur. Bu düşünceyle yürürken birdenbire kölelerin bir yerde toplanıp mevlid okuduklarını görür. Onların yanına gelir ve okunan mevlidi dinler. O gece orada kalır. Uyku hâli sırasında bir rüya görür.

b. Rüya

Dindar kadının oğlu, rüyasında kıyamet gününü ve tellalların cennete girip mutlu olmak isteyen kişileri çağırdıklarını görür. Bu sırada, mevlidde hazır bulunanların tamamı cennete girerler. Delikanlı, gördüğü yüce bir saraya girmek ister. Ancak kendisine izin verilmez. Bu saraya mevlid okuyanların girebileceğini orada bulunanlardan öğrenir.

c. Uyanış

Dindar kadının oğlu, uyandığında ağlar.

d. Sonuç

Dindar kadının oğlu, kendisine miras kalan filoriyle yemek alıp halkı doyurur. Mevlid okutur. Bu davranışını alışkanlık hâline getirdiği için mutlu bir hâlde vefat eder.

1. 7. 4. Abdullah'ın Rüyası (HMME₄)

a. Rüya

Abdullah, rüyasında bir zincirin belinden çıktığını, ucunun Arş'a ulaştığını görür.

b. Tabir

Tabirciler, Abdullah'ın rüyasını bir çocuğu olacağını, daha sonra bu çocuğun peygamber olup Arş'a yükseleceğini söyleyerek tabir ederler.

c. Sonuç

Abdullah, rüyasının tabirini dinleyip şaşırır.

1. 7. 5. Halîme'nin Rüyası (HMME₅)

a. Hazırlık

Halîme, güzel yüzlü ve düzgün konuşan bir kadındır. Sütannelik yapmak ister. Ancak emzirmek için bir çocuk bulamaz. Bu sırada, Abdülmuttalib ile karşılaşır. Abdülmuttalib, Halîme'ye yetim bir çocuğunun olduğunu söyleyip sütannesi olmasını ister. Halîme, eşinin yanına gelip Abdülmuttalib'in teklifini ona iletir. Eşiyle beraber sabah gidip çocuğu almaya karar verirler. Halîme, o gece bir rüya görür.

b. Rüya

Halîme, rüyasında güzel, buzdan soğuk, süttten beyaz bir su görür. Orada sultanlara benzeyen bir yiğit durmaktadır. Bu yiğit, elini Halîme'nin sağ göğsü üzerine koyup gördüğü sudan doyuncaya kadar içmesini söyler. Kendisini de Tanrı'nın elçisi olarak tanıtır.

c. Sonuç

Halîme ve eşi, sabah olduğunda Abdülmuttalib'in evine gidip çocuğu alırlar.

1. 8. İpsalalı Ebu'l-Hayr: Mevlid

1. 8. 1. Yahudi Kadının Rüyası (İEHM₁)

a. Hazırlık

Bağdat'ta yaşayan Yahudi bir kadın vardır. Bu kadın, Müslüman komşusunun davranışlarıyla ilgili eşine sorduğu sorularla Hz. Muhammed'i öğrenir. O gece bir rüya görür.

b. Rüya

Yahudi kadın, rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Çeşitli konuşmaların ardından Hz. Muhammed, Yahudi kadını imana davet eder. Yahudi kadın, Müslüman olur.

c. Uyanış

Kadın, uykusundan uyandığında sahip olduklarının tamamını Hz. Muhammed'in yoluna adar.

d. Sonuç

Kadın, yılda bir kez Hz. Muhammed'in mevlidini okutmaya ve halkı doyurmaya karar verir.

1. 8. 2. Yahudi'nin Rüyası (İEHM₂)

a. Rüya

Yahudi, gece eşinin rüyasında Tanrı'nın elçisine ulaştığını ve Müslüman olduğunu görür.

b. Anlatış

Yahudi, rüyasını anlatır. Kendisinin de iman ettiğini söyler. Tanrı'nın elçisine doğrulukla uymayı, itaat etmeyi ve mevlid okutmayı âdet hâline getirmeyi teklif eder.

c. Sonuç

Yahudi ve eşi, söz verdikleri gibi hareket ederler. Müslüman olurlar. Yılda bir kez mevlid okutup halkı doyururlar. Bu nedenle kendilerine iman elbisesi verilir.

1. 8. 3. Abdullah'ın Rüyası (İEHM₃)

a. Rüya

Abdullah, rüyasında belinden uzun bir zincirin çıktığını görür. Zincirin ucu gökyüzüne doğru yükselir ve Arş'a ulaşır.

b. Tabir

Rüyasını bir tabirciye anlatır. Tabirci, dünyaya gelecek oğlunun yüce bir peygamber olup Arş'a yükseleceğini söyler.

c. Sonuç

Abdullah'ın eşi Âmine, o gece hamile kalır. Böylece Abdullah'ın alnındaki nur, Âmine'ye geçer.

1. 9. Hamdullah Hamdî: Ahmediyye

Âmine'nin Rüyası (HHA)

a. Hazırlık

Âmine, doğum anı sırasında ansızın uykuya dalar. Bir rüya görür.

b. Rüya

Âmine, rüyasında ince ve hoş bir nurun kendisinden çıktığını görür.

c. Sonuç

Âmine, uyandığında evindeki nurla kâinatın dolduğunu fark eder.

1. 10. Celâl Muhibbî: Mevlid

1. 10. 1. Yahudi Kadının Rüyası (CMM₁)

a. Hazırlık

Bağdat'ta yaşayan Yahudi bir kadın vardır. Bu kadın, Müslüman komşusunun davranışlarıyla ilgili eşine sorular sorar. Böylece Hz. Muhammed'i öğrenir. O gece bir rüya görür.

b. Rüya

Yahudi kadın, rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Çeşitli konuşmaların ardından Hz. Muhammed'in iman telkin etmesiyle Müslüman olur.

c. Uyanış

Kadın, uykusundan uyandığında ağlar.

d. Sonuç

Kadın, içinde bulunduğu aşk hâliyle sahip olduklarının tamamını Hz. Muhammed'in yoluna adar. Yılda bir kez mevlidini okutmaya ve halkı doyurmaya karar verir.

1. 10. 2. Yahudi'nin Rüyası (CMM₂)

a. Hazırlık

Yahudi kadın, uykusundan uyanmasının ardından eşine gördüğü rüyayı anlatır.

b. Rüya

Yahudi kadının eşi, bu duruma üzülürken bir gece o da aynı rüyayı görür.

c. Anlatış

Yahudi, sabah vakti mutluluk içerisinde uyanır. Eşine dün gece gördüğü rüyayı anlatıp dürüst bir şekilde iman getirdiğini, sahip olduklarının tamamını onun yoluna koyduğunu söyler. Tanrı'nın elçisine doğrulukla uymayı, itaat etmeyi ve mevlid okutmayı âdet hâline getirmeyi teklif eder.

c. Sonuç

Yahudi ve eşi, söz verdikleri gibi hareket ederler. Yılda bir kez mevlid okutup halkı doyururlar. Bu nedenle kendilerine iman elbisesi verilir.

1. 10. 3. Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (CMM₃)

a. Hazırlık

Dinin emir ve yasaklarına uygun hareket eden, dünyanın süslerinden ve makamlarından vazgeçmiş bir kadın, genç yaştaki oğluna miras olarak bir filori bırakır. Delikanlı, mirası az bulur. Bunu düşünüp yürürken insanların toplanıp mevlid okuduklarını görür. Mutluluk içerisinde mevlidi dinleyip orada kalır. Gece bir rüya görür.

b. Rüya

Rüyasında kıyamet gününün geldiğini, tellalların bağırarak cennete girmek isteyenleri çağdıklarını görür. Mevlidde hazır bulunanlar cennete girerler. Genç delikanlı ise gördüğü yüce bir saraya girmek ister. Ancak kendisine girmek için izin verilmez. Orada bulunanlardan bu saraya mevlid okuyanların girdiğini öğrenir.

c. Uyanış

Genç, uykusundan uyanıp ah eder.

d. Sonuç

Genç, elindeki filoriyle yiyecek alır. Mevlid okutup halka dağıtır. Vefat edinceye kadar her yıl bunu âdet edinir. Bu nedenle mutlu bir hâlde vefat eder.

1. 10. 4. Halîme'nin Rüyası (CMM₄)

a. Hazırlık

Halîme, Benî Sa'd-ı Halîm adındaki bir kabileye mensuptur. Bir gece rüya görür.

b. Rüya

Halîme, dünyayı bir ışığın kapladığını ve o ışığın içerisinde bir delikanlının geldiğini görür. Bu delikanlının adı, Ahmed'dir. Halîme'ye kendisini emziren olduğunu ve Mekke'ye gelip kendisini bulmasını söyler.

c. Uyanış

Halîme, uykusundan uyanır. Evinin içerisinde bir kokuyla dolduğunu fark eder. Kendisi de doymuş ve şişmanlamıştır. Mutluluktan içi içine sığmaz.

d. Sonuç

Eşine gördüğü rüyayı anlatır. Beraberce yola çıkıp Mekke'ye gelirler. Böylece Hz. Muhammed'e sütanne olur.

1. 11. Kara Vâiz: Mevlid**Halîme'nin Rüyası (KVM)****a. Rüya**

Halîme, bir gece rüyasında çevresinde güzel ağaçların olduğu bir havuz görür. Havuzun yanında duran yiğit, Halîme'ye havuzun suyundan doyuncaya kadar içmesini söyler. Halîme, kendisine söylenilen üzerine hareket eder.

b. Uyanış

Resim kadar güzel Halîme, rüyasından mutlulukla uyanır.

c. Sonuç

Eşiyle beraber Kâbe'ye giderler.

1. 12. Recâî: Mevlid**1. 12. 1. Abdullah'ın Rüyası (RM₁)****a. Hazırlık**

Abdullah, bir gece ansızın uykusunda şaşkıncu bir rüya görür.

b. Rüya

Göbeğinden bir altın zincir çıkar. Yeryüzünden Arş'a kadar uzanır.

c. Uyanış

Abdullah, uykudan uyanıp gözünü açtığı anda korkudan uzaklaşır. Sabah olduğunda orada herkesten gizli yaşayan bir rahibe gidererek rüyasını anlatır.

d. Tabir

Rahip, Abdullah'ın Ahmed sıfatını ve Muhammed adını taşıyan bir çocuğunun dünyaya geleceğini ve bu çocuğun ahir zaman peygamberi olarak Tanrı'nın elçilerinin önünde bulunacağını söyleyince söyler.

e. Sonuç

Abdullah, mutlu bir hâlde evine gelip eşi Âmine'ye gördüğü rüyayı ve tabirini anlatır.

1. 12. 2. Hz. Muhammed'in Rüyası (RM₂)**a. Hazırlık**

Hiz. Muhammed, kırk yaşındadır. Ansızın bir rüya görür.

b. Rüya

Rüyasında Hiz. Muhammed'e Tanrı'nın emri ulaşır. İlk vahyi alır.

1. 13. Ayasofya Müezzini Kemal: Mevlid**Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (AMKM)****a. Hazırlık**

Dindar bir kadın, oğluna miras olarak bir filori bırakır. Mirası az bulan delikanlı, düşünceli bir hâlde yürürken insanların toplanıp mevlid okuduklarını fark eder. Mutluluk içerisinde mevlidi dinleyip orada kalır. Gece bir rüya görür.

b. Rüya

Rüyasında kıyamet gününün geldiğini, tellalların bağırarak cennete girmek isteyenleri çağırdıklarını görür. Mevlidde hazır bulunanlar, cennete girerler. Genç ise gördüğü yüce bir saraya girmek ister. Ancak kendisine girmek için izin verilmez. Orada bulunanlardan bu saraya mevlid okuyanların girdiğini öğrenir.

c. Uyanış

Delikanlı, uykusundan uyanıp ah eder.

d. Sonuç

Delikanlı, elindeki filoriyle yiyecek alır. Mevlid okutup halka dağıtır. Vefat edinceye kadar her yıl bunu âdet edinir. Bu nedenle mutlu bir hâlde vefat eder.

1. 14. Behiştî: Vilâdet-i Resûl

1. 14. 1. Âmine'nin Rüyası (BVR₁)

a. Rüya

Âmine, rüyasında dünyanın bir ışıkla dolduğunu görür. Tanımadığı bir kişi, gökyüzünden inerek Âmine'yi Hz. Peygamber'in doğumuyla müjdelir. Ona Muhammed adını verip saygı göstermesini söyler.

b. Uyanış

Âmine, uykusundan kalbi geceki aydınlıkla dolu bir hâlde uyanır.

c. Sonuç

Âmine, gizli sır ortaya çıktığı için Tanrı'ya şükredip çok dua eder.

1. 14. 2. Halîme'nin Rüyası (BVR₂)

a. Rüya

Halîme, bir gece rüyasında kendisini su kenarında dururken görür. Bir melek, ona dünya kirinden temizlenmesi için bu suya girmesini söyler. Daha sonra onu Kâbe şehrine gidip Ahmed isimli bir çocuğa sütanne olması için yönlendirir.

b. Uyanış

Halîme, uyandıığında son derece mutlu olur. Rüyasını eşi Hâris'e anlatır.

c. Tabir

Hâris, gönlünde üzüntü bırakmamasını, yola çıkmaları gerektiğini ve bunun kendilerine Tanrı'nın emri olduğunu bildiğini söyler.

c. Sonuç

Halîme ve Hâris, rüyanın işaret ettiği gibi davranırlar.

1. 15. Nasîbî: Mevlid

1. 15. 1. Yahudi Kadının Rüyası (NM₁)

a. Hazırlık

Bağdat'ta yaşayan Yahudi bir kadın vardır. Bu kadın, Müslüman komşusunun davranışlarıyla ilgili eşine sorular sorar. Böylece Hz. Muhammed'i öğrenir. O gece bir rüya görür.

b. Rüya

Yahudi kadın, rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Çeşitli konuşmaların ardından Hz. Muhammed, Yahudi kadını imana davet eder. Yahudi kadın, Müslüman olur.

c. Uyanış

Kadın, uykusundan uyandığında ağlar.

d. Sonuç

Kadın, içinde bulunduğu aşk hâliyle sahip olduklarının tamamını Hz. Muhammed'in yoluna adar. Yılda bir kez onun mevlidini okutmaya ve halkı doyurmaya karar verir.

1. 15. 2. Yahudi'nin Rüyası (NM₂)**a. Hazırlık**

Yahudi kadın, uykusundan uyanmasının ardından eşine gördüğü rüyayı anlatır.

b. Rüya

Yahudi, eşine gördüğü rüyayı kendisinin de rüya hâlinde deneyimlediğini söyler.

c. Anlatış

Yahudi, iman getirdiğini, sahip olduklarının tamamını Hz. Muhammed'in yoluna koyduğunu anlatır. Tanrı'nın elçisine doğrulukla uymayı, itaat etmeyi ve mevlid okutmayı âdet hâline getirmeyi teklif eder.

c. Sonuç

Yahudi ve eşi, söz verdikleri gibi hareket ederler. Yılda bir kez mevlid okutup halkı doyururlar. Bu nedenle kendilerine iman elbisesi verilir.

1. 15. 3. Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (NM₃)**a. Hazırlık**

Dinin emir ve yasaklarına uygun hareket eden bir kadın, oğluna miras olarak bir filori bırakır. Delikanlı, mirası az bulur. Bunu düşünüp yürürken insanların toplanıp mevlid okudukları bir yere gelir. Mutluluk içerisinde mevlidi dinleyip orada kalır. Gece bir rüya görür.

b. Rüya

Rüyasında kıyamet gününün geldiğini, tellalların bağırarak cennete girmek isteyenleri çağırdıklarını görür. Mevlidde hazır bulunanlar cennete girerler. Delikanlı ise gördüğü yüce bir saraya girmek ister. Ancak kendisine girmek için izin verilmez. Orada bulunanlardan bu saraya mevlid okuyanların girdiğini öğrenir.

c. Uyanış

Delikanlı, uykusundan uyanıp ah eder.

d. Sonuç

Delikanlı, elindeki filoriyle yiyecek alır. Mevlid okutup halka dağıtır. Vefat edinceye kadar her yıl bunu âdet edinir. Bu nedenle mutlu bir hâlde vefat eder.

1. 15. 4. Abdülmuttalib'in Rüyası (NM₄)**a. Hazırlık**

Abdülmuttalib, sıkıntılı bir hâlde bir gece Kâbe'ye gidip orada uyur. Bu sırada, bir rüya görür.

b. Rüya

Abdülmuttalib, rüyasında arkasından bir ağacın çıktığını görür. Bu benzersiz ağacın dalları Doğu'ya ve Batı'ya ulaşır. Yaprakları ise dünyayı kaplar.

c. Tabir

Abdülmuttalib, bilgi sahibi bir rüya tabircisine rüyasını anlatır. Tabirci, soyundan gelecek bahtı açık bir çocuğun emrinin Doğu'ya ve Batı'ya ulaşacağını söyler.

d. Sonuç

Bu rüyadan kısa bir süre sonra Abdullah dünyaya gelir.

İncelediğimiz rüyalarda rüya sahipleri; peygamberler, tarihi kişilikler ve tanımadıkları kişiler tarafından bilgilendirilirler. Bununla beraber rüya hâli sırasında rüya sahibinin vücudundan zincir veya ağacın çıkması, nurun kâinatı aydınlatması ve nur içinde beliren bir kişinin bilgi veya müjde vermesi olağanüstü niteliklere sahip olaylardır. Ayrıca rüya sahipleri, bu rüyaları sayesinde din de değiştirirler. Bu gibi özellikleri nedeniyle incelediğimiz edebî rüya metinlerinin masallara yaklaştığını söyleyebiliriz.

2. Rüyaların Sınıflandırılması

Çalışmamızın bu bölümünde, edebî rüya metinlerini üç farklı başlık altında değerlendireceğiz.

2. 1. İslami Kabullere Göre Edebî Rüyalar

XV. asır mevlidlerindeki edebî rüya metinlerini İslami rüya kabulleri açısından Rahmani-edebî rüyalar başlığı altında değerlendirmemiz mümkündür. Bu rüyalar, edebî bağlamda görüldüğü gibi gerçekleşen, kişinin Hz. Peygamber'i, din büyüklerini, velileri, şeyhleri veya melekleri gördüğü, ilahi bilgiler ve yönlendirmeler aldığı, açık ya da sembolik yaşantılardır. Rahmani-edebî rüyalarda, rüyanın içerdiği olay ya da öğelerin eserin ilerleyen bölümlerinde gerçekleşecek bir başka olaya işaret etmesi gerekir (Sarıkaya 2017: 192).

2. 1. 1. Tanrı'nın Kişiye Nida Ettiği Rahmani-Edebî Rüyalar

Rüya sahibinin doğrudan Tanrı tarafından bilgilendirildiği ya da yönlendirildiği rüyalar (Sarıkaya 2017: 192). Bu rüyaların XV. asırdaki tek örneği Recâî mevlidindeki Hz. Muhammed'in rüyasıdır (RM₂).

2. 1. 2. Hz. Peygamber'in Görüldüğü Rahmani-Edebî Rüyalar

Rüya sahibinin Hz. Peygamber'i gördüğü, onun vasıtasıyla ikaz edildiği veya yönlendirildiği rüyalar (Sarıkaya 2017: 192).

XV. asır mevlidlerinde anlatılan Yahudi kadının rüyası, bu rüya türünün ilk ve en belirgin örneğidir. Yahudi kadın, rüyasında Hz. Peygamber'in aracılığıyla Müslüman olur (AM₁-YBBM₁-HMME₁-İEHM₁-CMM₁-NM₁). Bu rüyaların diğer bir örneği ise Yahudi'nin rüyasıdır. Yahudi, Hz. Muhammed'i rüyasında görüp iman eder (AM₂-YBBM₂-HMME₂-İEHM₂-CMM₂-NM₂). Halîme, rüyasında Hz. Peygamber tarafından bilgilendirilir ve Mekke'ye gitmesi için yönlendirilir (AM₆-CMM₄). Sinanoğlu'nun *Ümîzü'l-Müznibîn*'inde Benî 'Âd, rüya hâlinde Hz. Muhammed'i görür. Böylece Müslüman olur (SÜM₃).

2. 1. 3. Diğer Peygamberlerin Görüldüğü Rahmani-Edebî Rüyalar

Rüya sahiplerinin Hz. Muhammed'in haricinde diğer peygamberleri gördükleri rüyalar (Sarıkaya 2017: 193). XV. asır mevlidlerinde, bu başlık altında değerlendirebileceğimiz tek rüya örneği Hâfî'nin *Zâdü'l-Me'âd*'inde anlatılan Halîme'nin rüyasıdır (HZM₄). Halîme, rüyasında Hz. İbrahim vasıtasıyla Mekke'ye gitmesi için yönlendirilir.

2. 1. 4. Meleklerin Görüldüğü Rahmani-Edebî Rüyalarda

Rüya sahibinin bir melek aracılığıyla bilgilendirilip yönlendirildiği rüyalar (Sarıkaya 2017: 193). Hâfî'nin Zâdü'l-Me'âd'ında anlatılan Hz. Muhammed'in rüyasında Cebrail, Tanrı'nın emriyle gelir. Hz. Peygamber ile miraç için yola çıkarlar (HZM₅).

2. 1. 5. Kişilerin Yönlendirme veya Bilgilendirme Yaptığı Rahmani-Edebî Rüyalarda

Rüya sahiplerinin aile fertleri başta olmak üzere çeşitli kişilerce bilgilendirilip yönlendirildikleri rüyalar (Sarıkaya 2017: 195). Bununla beraber tanınmayan kişilerle, edebî rüya metninde kim olduğu doğrudan ifade edilmeyen kişileri de bu başlık altında değerlendirmemiz mümkündür.

Mevlid metinlerinde anlatılan rüyasında Âmine, tanımadığı bir kişi vasıtasıyla Hz. Muhammed'in doğumu hakkında bilgilendirilir (FKR₂-HZM₂-BVR₁). Halîme, rüyasında gördüğü tanımadığı kişilerce Mekke'ye gitmesi için yönlendirilir (FKR₃-SÜM₁-HMME₅-KVM-BVR₂).

2. 1. 6. Sembolik Rahmani-Edebî Rüyalarda

Rüya sahibinin sembolik nitelikler taşıyan çeşitli öge ve olaylarla bilgilendirilip yönlendirildiği rüyalar (Sarıkaya 2017: 196).

Dindar kadının oğlunun rüyasında mevlid okuma/ okutma, cennete ulaşmak isteyen kişilerin yerine getirmesi gereken sembolik bir ögedir (AM₃-YBBM₃-HMME₃-CMM₃-AMKM-NM₃). Ağaç, Abdülmuttalib'in rüyalarında Hz. Muhammed'in doğumunu müjdelir (AM₄-NM₄). Ahmed'in eserinde anlatılan Halîme'nin rüyası da ağaç sembolü üzerine yoğunlaşır (AM₇). Zincir de Hz. Muhammed'in doğumu ve peygamberliğiyle ilgili görülen rüyalarda sembol olarak karşımıza çıkar (AM₅-HZM₃-YBBM₄-HMME₄-İEHM₃-RM₁). Kuş, Abbâs'ın rüyalarında Hz. Muhammed'i sembolize eder (FKR₁-HZM₁). Ay ve Güneş ise Hz. Ebû Bekir'in rüyalarında Hz. Muhammed'in yanı sıra rüya sahibinin Müslüman olması, vezirlik ve halifelik makamına ulaşmasıdır (SÜM₂-YBBM₆). Yahyâ b. Bahşî'nin eserinde Hz. Hatice, rüyasında Güneş'in gökyüzünden indiğini görür (YBBM₅). Rüya, sahibinin dünya ve ahiret hükümdarlığına ulaşacak olan Hz. Muhammed ile evliliğine işaret eder. Bu başlık altında Âmine'nin nur, aydınlık ve ışık gördüğü rüyaları da değerlendirebiliriz (CDH-HHA).

2. 2. Kaynaklarına Göre Edebî Rüyalarda

Çalışmamızda incelediğimiz Abdülmuttalib, Halîme, Hz. Hatice ve Hz. Ebû Bekir'in rüyalarının kaynağı Erzurumlu Darîr'in *Siyer-i Nebî* adlı eseridir.

Siyer-i Nebî'de anlatılan rüyasında Abdülmuttalib, bir gece belinden beyaz ve dört uçlu bir zincirin çıktığını görür. Zincirin uçları sırasıyla gökyüzüne, yeryüzüne, Doğu'ya ve Batı'ya uzanır. Yeryüzüne ulaşan uç budaklanır ve meyveli bir ağaç olur. O ağacın yapraklarının gölgesinde iki nurani kişi vardır. Abdülmuttalib, bu kişilere kim olduklarını sorar. Onların Hz. Nuh ve Hz. İbrahim olduklarını öğrenir. İki peygamber, Abdülmuttalib'i dinlenmek için yanlarına çağırırlar. Abdülmuttalib, uyandığında bir tabirciye giderek rüyasını anlatır. Tabirci, soyundan bir çocuğun geleceğini, dünyayı hâkimiyetine alacağını, onun alnındaki nurun da çocuğuna geçeceğini söyler. Abdülmuttalib, rüyasının tabirini dinleyip mutlu olur. Âmine, o gece hamile kalır (Darîr 2004: I/ 156).

Erzurumlu Darîr'in eserine göre Halîme, Sadoğulları kabilesine mensuptur. Bir gün kabilesinden birkaç kadınla kıra gider. Beraberce ot toplayıp yerler. İkinci vaktinde evlerine dönerler. O gece Halîme, rüyasında büyük bir su kenarında dururken güzel bir yiğidin geldiğini görür. Yüzü dolunaya benzeyen bu yiğit, Halîme'nin elini tutar. Onu ırmak kenarına götürüp suda yıkanmasını ister. Halîme, elbiselerini çıkarır. İrmakta yıkanıp geri döner. Yiğit, Halîme'ye sudan içmesini söyler. Bunun üzerine Halîme, şekerden tatlı, kardan soğuk olan bu sudan içer. Yiğit,

Halîme'ye Âmine'nin yetim çocuğuna sütanne olacağını müjdeler. Ahir zaman peygamberi olan o çocuğun vesilesi ve Tanrı'nın izniyle zenginliğe, kabilesinin ise bolluğa kavuşacağını söyler. Halîme, uyandığında rüyasını eşi Hâris'e anlatır. Daha sonra kabilesindeki kadınlarla kıra ot toplamaya gider. Bu sırada, gaipten bir ses duyar. Böylece gördüğü rüyanın gerçek olduğunu anlar. Hazırlık yapıp eşiyle beraber Mekke'ye gelir (Darîr 2004: I/ 271-272).

Siyer-i Nebî'de anlatılan rüyasında Hz. Hatice, gökten bir ayın yeryüzüne inip koynuna girdiğini görür. Rüyasını Varaka b. Nefel'e anlatır. Varaka b. Nefel, bu rüyayı dünyaya gelecek bir peygamberle evleneceğini söyleyerek yorumlar (Darîr 2004: I/ 457).

Erzurumlu Darîr'in *Siyer-i Nebî*'sinde anlatılan ve çalışmamız içerisinde değerlendireceğimiz diğer rüyalar ise Hz. Ebû Bekir'e aittir. Hz. Ebû Bekir, Tanrı'nın elçisine peygamberliğin gelmesinden on beş yıl önce bir gece yatarken bir rüya görür. Rüyasında, Ay gökten yere iner. Tihame Dağı'nın üzerine konar. Orada paramparça olup dağılır. Daha sonra tekrar bir araya gelir ve gökyüzüne çıkar. Ancak parçalarından bir tanesi Hz. Ebû Bekir'in kucağına gelir. Hz. Ebû Bekir, o parçayı alıp bağrına basar. Uyandığında evindeki rüya tabiri kitabına bakar. Mekke şehrinde yakın zamanda bir peygamberin doğacağını öğrenir. Bunun üzerine gelecek olan Tanrı'nın elçisine iman edeceğini söyler. Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in peygamber olarak dini tebliğe başladığı günlerde ticaret için Şam'a gider. Yolculuk sırasında rüyasında kendisini bir denizde köpükler içerisinde görür. Boğulacağını hissettiğinde denizin içerisinde nurdan bir direk çıkıp gökyüzüne yükselir. Hz. Ebû Bekir, eliyle dünyayı aydınlatan bu direğe tutunur. Daha sonra deniz içerisindeki insanları o ışığa davet eder. Yolculuğu sırasında gerçekleşen ikinci rüyasında ise Mekke'den hilalin doğup yükseldiğini görür. Ay, yükselerek dolunay hâlini alır. Çevresindeki yıldızlar onun aydınlığında kaybolur. Daha sonra Ay aşağıya düşüp görünmez olur. İnsanlar, bölük bölük yere düşen dolunayı aramaya başlarlar. Hz. Ebû Bekir, insanlara dolunayın yanında olduğunu söyleyerek onları da çağırır.

Hz. Ebû Bekir, her iki rüyasını da Bahîrâ'dan başka bir kişinin yorumlayamayacağını düşünür. İşlerini bitirmesinin ardından Şam'dan Hicaz'a doğru yola çıkar. Yolda Bahîrâ'nın mabedine uğrar. Burada Bahîrâ'ya gördüğü rüyaları anlatır. Bahîrâ, Hz. Ebû Bekir'in ilk rüyasını Tanrı'nın elçisinin yaşadıkları yıl içerisinde görevlendirileceğini ve ona inanan ilk kişi olacağını söyleyerek yorumlar. İkinci rüyayı ise Tanrı'nın elçisinin adının dünyada duyulacağını ve vefatının ardından onun halifesi olacağını söyleyerek tabir eder. Hz. Ebû Bekir, Yemen'de Ezd kabilesine misafir olur. Burada Atkelân b. Hevâkin'den Hz. Muhammed'in vasıflarını öğrenir. Mekke yolculuğu sırasında gerçekleşen olayların da vasıtasıyla hızlıca Mekke'ye gelir. Hz. Muhammed, onu imana davet eder. Hz. Ebû Bekir'in delil ve alametinin ne olduğunu sorması üzerine Hz. Muhammed, Şam'da iki defa rüya gördüğünü söyler. Böylece Hz. Ebû Bekir, Müslüman olur (Darîr 2004: I/ 519-523).

Erzurumlu Darîr'in eserinde anlattığı bu rüyaların incelediğimiz mevlidlerde ufak değişikliklerle yer aldığı görülür. Bununla beraber Hz. Ebû Bekir'in gördüğü ilk rüya, incelediğimiz mevlid metinlerinde anlatılmaz.

Mevlid metinlerinde anlatılan Yahudi, Yahudi kadın ve dindar kadının oğlunun rüyalarının kaynağını Ebû Medyen Abdullah b. Sa'd-Allâh el-Hureyfiş'in *er-Ravzu'l-Fâik fî'l-Mevâiz ve'r-Rakâik* adlı Arapça eserinden aldığı kabul edilir (Kütük 2018: 138).

2. 3. Yapı Bakımından Edebî Rüyalar

XV. asır mevlidlerindeki edebî rüyalar, yapı bakımından iki başlık altında tasnif edilebilir.

2. 3. 1. Hazırlık Aşaması İçermeyen Rüyalar

2. 3. 1. 1. Rüya

Müellifin rüya sahibini tanıtmadığı rüya yapısıdır. Bu yapıda şair, doğrudan rüyayı anlatabilir. Bir kişinin rüya gördüğünü söylemekle de yetinebilir. Böylece okuyucu, doğrudan kahramanın rüyasıyla karşı karşıya kalır (Sarıkaya 2017: 235). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden sadece Cefâyî'nin eserinde anlatılan Âmine'nin rüyası bu yapıdadır (CDH).

2. 3. 1. 2. Rüya→Anlatış→Sonuç

Rüya sahibinin bir duygu hâliyle uyanıp rüyasını başka bir kişiye anlattığı ve daha sonra rüyanın sonuca bağlandığı rüya yapısıdır. Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden ikisi bu yapıdadır (HZM₅-İEHM₂).

2. 3. 1. 3. Rüya→Tabir

Rüyadan sonra tabirine yer verilen rüya yapısıdır. İki olay halkasını birleştiren bir öge olan bu yapıdaki rüyalarda tabirler, çoğu zaman yüzeyseldir (Sarıkaya 2017: 235). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden sadece bir tanesi bu yapıdadır (HZM₃).

2. 3. 1. 4. Rüya→Tabir→Sonuç

Rüyanın anlatılmasının ardından tabir edilip bir sonuca bağlandığı rüya yapısıdır (Sarıkaya 2017: 236). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden dördü bu yapıdadır (YBBM₄-YBBM₅-HMME₄-İEHM₃).

2. 3. 1. 5. Rüya→Uyanış

Rüya sahibinin bir duygu hâliyle uyandığı rüya yapısıdır. Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden sadece bir tanesi bu yapıdadır (HZM₂).

2. 3. 1. 6. Rüya→Uyanış→Sonuç

Rüya sahibinin metinde ifade edilen bir duygu hâliyle uyandığı ve doğrudan bir sonuca bağlanan rüya yapısıdır (Sarıkaya 2017: 236). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden ikisi bu yapıdadır (KVM-BVR₁).

2. 3. 1. 7. Rüya→Uyanış→Tabir

Kahramanın rüya görüp uyanmasının ardından önce rüyasının onda bıraktığı duygu hâlinin anlatıldığı, daha sonra rüyanın tabir edildiği rüya yapısıdır (Sarıkaya 2017: 236). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden sadece bir tanesi bu yapıdadır (FKR₁).

2. 3. 1. 8. Rüya→Uyanış→Tabir→Sonuç

Rüya sahibinin açıkça ifade edilen bir duygu hâliyle uyandığı, rüyanın tabir edilmesinin ardından sonuca bağlandığı rüyalardır (Sarıkaya 2017: 236). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden üçü bu yapıdadır (HZM₁-HZM₄-BVR₂).

2. 3. 2. Hazırlık Aşaması İçeren Rüyalar

2. 3. 2. 1. Hazırlık→Rüya

Şairin uzun bir hazırlık aşamasının ardından anlattığı rüyalardır. Bu yapıdaki rüyalarda, kahramanın tanıtıldığı ve birtakım olayların ayrıntılı olarak anlatıldığı görülür (Sarıkaya 2017: 237). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden sadece bir tanesi bu yapıdadır (RM₂).

2. 3. 2. 2. Hazırlık→Rüya →Uyanış

Eserden esere değişen uzunlukta bir hazırlık aşamasının ardından anlatılan ve rüya sahibinin açıkça ifade edilen bir duygu hâliyle uyandığı rüya yapısıdır (Sarıkaya 2017: 237). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden iki tanesi bu yapıdadır (AM₇-FKR₂).

2. 3. 2. 3. Hazırlık→Rüya→Anlatış→Sonuç

Hazırlık aşamasının ardından rüyaya, rüya sahibinin gördüğü rüyayı bir başka kişiye anlatmasına yer verilen ve bir sonuca bağlanan rüyalardır. Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden ikisi bu yapıdadır (CMM₂-NM₂).

2. 3. 2. 4. Hazırlık→Rüya→Sonuç

Hazırlık kısmından sonra rüyanın anlatılıp sonuca bağlandığı yapıdır (Sarıkaya 2017: 238). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden beşi bu yapıdadır (AM₂-YBBM₂-HMME₂-İEHM₃-HHA).

2. 3. 2. 5. Hazırlık→Rüya→Tabir→Sonuç

Hazırlık aşamasının ardından rüyanın ve tabirinin anlatılıp bir sonuca bağlandığı yapıdır (Sarıkaya 2017: 239). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden üçü bu yapıdadır (AM₄-YBBM₆-NM₄).

2. 3. 2. 6. Hazırlık→Rüya→Uyanış→Anlatış→Sonuç

Hazırlık aşamasının ardından rüyanın ve kahramanın uyanma anındaki duygu hâlinin verildiği, rüyanın anlatılmasının ardından bir sonuca bağlandığı yapıdır. Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden sadece bir tanesi bu yapıdadır (SÜM₁).

2. 3. 2. 7. Hazırlık→Rüya→Uyanış→Sonuç

Hazırlık aşamasından sonra rüyanın anlatıldığı, kahramanın uyanma anındaki duygu hâlinin veriliş bir sonuca bağlandığı yapıdır (Sarıkaya 2017: 238). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden on altısı bu yapıdadır (AM₁-AM₃-AM₆-FKR₃-SÜM₃-YBBM₁-YBBM₃-HMME₁-HMME₃-İEHM₁-CMM₁-CMM₃-CMM₄-AMKM-NM₁-NM₃).

2. 3. 2. 8. Hazırlık→Rüya→Uyanış→Tabir→Sonuç

Hazırlık aşamasının ardından rüyanın anlatıldığı, rüya sahibinin uyanma anındaki duygu hâlinin verildiği, tabir edilmesinin ardından sonuca bağlandığı rüya yapısıdır (Sarıkaya 2017: 239). Çalışmamızda değerlendirdiğimiz rüya metinlerinden üçü bu yapıdadır (AM₅-SÜM₂-RM₁).

3. Rüyaların Tahlili

Çalışmamızın bu bölümünde, rüya metinlerini edebî, kültürel ve dinî ögeler açısından karşılaştırmalı bir şekilde inceleyeceğiz.

3. 1. Hz. Muhammed'in Rüyaları

İncelediğimiz mevlid metinlerinde, Hz. Muhammed'in iki rüyası anlatılır.

3. 1. 1. İlk Vahiy Rüyası

Teolojik bir terim olarak vahiy, Tanrı'nın insanlara ulaştırmak isteği emir, haber ve yasakları vasıtalı veya vasıtasız olarak gizli ve hızlıca peygamberlerine iletmesidir (Demirci 2011: 34). Vahiy, sadece peygamberlere özgü bir bilgi edinme vasıtasıdır. Rüya, sübjektif bir deneyim olmakla beraber getirdiği sorumluluklar bakımından vahyin küçük bir boyutudur. Bununla beraber rüya, kendisini gören kişi için bir anlam taşır. Bu bireysel deneyimin ikinci ya da üçüncü dereceden kişilerle paylaşılma zorunluluğu yoktur. Bu nedenle rüyalar, ilhama benzer. Kelâm âlimleri, ilhamın herkes için geçerli bilgi sunmadığını, rüya gibi bireysel bir deneyim olduğunu kabul ederler. İlham, peygamberlerin haricinde sadece mutasavvıflar tarafından bilgi kaynağı olarak görülür (Bilmen 2007: 19). Böylece toplumda istismarın önüne geçilir (Albayrak 1993: 222-223).

İslam'da rüya, vahyin vasıtasız olarak geliş şekillerindedir. Hz. Aişe'ye göre ilk vahiy rüyada gerçekleşmiştir (Buhârî 2008: 63). Vahyin vasıtasız bir şekilde rüyada gerçekleşmesine Saffât

sûresinin 101-113. ayetlerinde anlatılan Hz. İbrahim kıssası da örnek verilebilir (Kur'ân-ı Kerîm 2006: 448-449).

Recâi, eserinde Hz. Muhammed'in ilk vahyi almasını rüya olarak işler (RM₂). Hz. Muhammed'in kırk yaşına geldiği sırada Güneş, onun yüz güzelliğiyle süslenir. O, yaratılışının güzelliğiyle vasıflanmış, tabiatındaki yumuşaklık ve iyilikle son derece tanınmıştır. Buyruklarını yerine getirmek ve kendisine duyduğu şükranı belirtmek üzere Tanrı'ya tapınmada mücadele eder. Bir gün Tanrı'nın emri, ona rüyasında ansızın ulaşır. Tanrı, 'Ey ay yüzlü! Bu, sana müjde olsun. Bundan sonra peygamberlik kapısını aç. Ey dost! Zamanın yaklaşmıştır. Karanlığın örtüsünden dünya halkını ikaz et. Sana Kur'ân'ı gönderiyorum. Onu açıkla. İslam dinin sancağını görünür kıl. Onlara makamımı bildir. İnsanları aydınlatarak yolumu göster. Emrimi yerine getirip ibadet edenlerin üzerinden belayı uzaklaştırırım. Sana uymayan kişiler, sonunda bana gelecekler. Yararlanmaları için sunmuş olduğum şeyleri yiyip bana asi olanlar cehennem içinde yatacaklar.' sözleriyle Hz. Muhammed'e hitap eder.

Üçüncü tekil şahıs anlatıcı tarafından anlatılan edebî rüya metni, XV. asır mevlidlerinde ilk vahyin vasıtasız bir şekilde rüya hâli sırasında gerçekleştiğini kabul eden ilk örnek olması bakımından önemlidir. Hazırlık aşamasında Hz. Muhammed'in kırk yaşında olduğunun ifade edilmesi, tarihî gerçeklikle uyum gösterir. Bununla beraber kaynaklarda ilk vahyin Hz. Muhammed Hira mağarasında ibadet ederken gerçekleştiği ve bu sırada Alak suresinin "*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılınmış yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir* (Kur'ân-ı Kerîm 2006: 597)." mealindeki 1-5. ayetlerinin geldiği rivayet edilir (Demirci 2011: 221-222). Hz. Muhammed, rüyasında vahyi doğrudan Tanrı'dan alır. Daha sonra peygamber olarak halkı, İslam'a davet eder.

3. 1. 2. Miraç

Arapça yukarı çıkmak, yükselmek anlamındaki uruc kökünden türemiş bir kelime olan miraç, yukarı çıkma vasıtası, merdiven demektir. İslami terim olarak miraç, Hz. Muhammed'in göğe yükselişi için kullanılır.

Miraç hadisesi iki kısımdan oluşur. Hz. Muhammed, bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya gelir. Yolculuğun bu kısmı, isrâ olarak adlandırılır. Daha sonra Mescid-i Aksa'dan gökyüzüne yükselir. Bu kısım ise miraç olarak bilinir. Ancak Türkçede miraç kelimesi, söz konusu yolculuğun isrâ kısmını da karşılayacak şekilde anlam genişlemesine uğrayarak kullanılır.

Eski Hint ve İran mitolojileriyle Yahudi ve Hristiyanlık kaynaklarında da benzerleri görülen göğe yükseliş tasavvurunun İslam'daki biçimi olan miraç hadisesiyle ilgili birçok rivayet vardır. Klâsik İslam kaynaklarına göre Hz. Muhammed, 621 yılında Recep ayının 27. gecesinde Kâbe'de Hicr veya Hatîm'de bulunduğu sırada Cebrail gelip göğsünü açar. Zemzemle yıkadıktan sonra iman ve hikmetle doldurarak kapatır. Hz. Muhammed'i Burak adıyla bilinen bineğe bindirerek Beytülmakdis'e götürür. Hz. Peygamber, Mescid-i Aksa'da iki rekât namaz kılar. Dışarıya çıktığında Cebrail, biri süt diğeri şarap dolu iki kadeh getirir. Hz. Muhammed, süt dolu kadehi içer. Böylelikle fitratı seçer. Daha sonra Cebrail, onu alıp gökyüzüne yükseltir. Her gökyüzü katmanında sırasıyla Âdem, İsa, Yusuf, Harun ve Musa peygamberlerle görüşür. Beytülmamur'un bulunduğu yedinci gökyüzü katmanında Hz. İbrahim ile buluşur. Sidretülmünteha'da yazıcı meleklerin kalem cızırtılarını duyar. Tanrı'nın huzuruna çıkar. Namazın farz kılınması burada gerçekleşir.

Kelam ve hadis alimleri, miraç hadisesinin bedenen ve uyanık olarak gerçekleştiğinde ittifak ederler. İsrâ sûresinin "*Hani, sana: 'Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır.' demiştik. Sana gösterdiğimiz o görüntüleri de Kur'ân'da lanetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkuturuz da bu onlara, büyük bir azgınlıktan başka bir şey sağlamaz* (Kur'ân-ı Kerîm 2006: 287)"

mealindeki 60. ayetinde yer alan ve görüntü olarak karşılanan rüya kelimesi, gözle görmeyi ifade eder. Olağanüstü bir hadise olarak miraç, her ruhun deneyimleyebileceği bir olay değildir. Ayet ve hadislerin delaletiyle miracın bedenen veya ruhen gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Yavuz 2005: XXX/ 132-135).

XV. asır sanatkârlarından Hâfi'nin *Zâdü'l-Me'âd* isimli mevlidinde Hz. Muhammed'in miraç mucizesi, bir edebî rüya metni olarak anlatılır (HZM₅). Şair, miracın vakıa hâlinde gerçekleşmiş olduğunu kabul eder. Vakıa kelimesi, sadece Osmanlı Türkçesinde rüya ile eş anlamlı olarak kullanılır (Gökyay 1982: 183). Hz. Muhammed, bir gece rüyasında Cebrail'in geldiğini görür. Cebrail, onu Burak isimli binek hayvanına bindirerek Kudüs'e götürür. Orada diğer peygamberlerin ruhları gelip Hz. Muhammed'e saygı gösterirler. Hz. Peygamber'in imamlığında iki rekât namaz kılıp Tanrı'ya niyazda bulunmalarının ardından Cebrail, Hz. Muhammed'i alıp göklere çıkarır. Böylece baştan başa gökleri görür. Sidre, Kürsî ve Arş'tan geçerek Tanrı'nın huzuruna ulaşır. Tanrı, orada hemen ona tecelli eder. O yakınlık makamında doksan bin söz geçer. Cennet ve cehennemi görmesinin ardından Hz. Muhammed, Kudüs'e döner. Burak vasıtasıyla ulaşmak istediği yere varır. Tanrı'nın emriyle Kureyşlilere bu hadiseyi anlatıp onları tövbeye davet eder. Ancak Kureyşliler öfkelenip Hz. Muhammed'in sözlerinin yalan olduğunu söylerler. Onun sözlerine inanmazlar.

Bu rüya, birinci tekil şahıs anlatıcı tarafından anlatılır. Anlatı tekniği açısından dar ve sınırlı imkânlarla sahip olan bu anlatıcı, bütün imkânsızlıklara rağmen doğallığı sayesinde anlatımı samimi ve inandırıcı hâle getirip okuyucuyu eserin içerisine çeker (Tekin 2002: 54-55). Birinci tekil şahıs anlatıcı, edebî rüya metinlerinde inandırıcılık fonksiyonuyla kullanılır.

Hz. Muhammed'in bu rüyası, kaynaklardaki rivayetlere uygun bir şekilde ve ayrıntıya girilmeden anlatılır. Miraç hadisesinin gerçekleşmesinin ardından Hz. Peygamber'in Kureyş halkını İslam'a davet ettiği görülür. Ancak Kureyşliler, Hz. Muhammed'in sözlerine tabi olmazlar. Karşı gelip isyan etmeye devam ederler.

3. 2. Hz. Muhammed'in Ailesine Mensup ya da Doğrudan Ailesiyle İlişkisi Olan Kişilerin Rüyaları

Bu başlık altında, Hz. Muhammed'in ailesine mensup ya da doğrudan ailesiyle ilişkisi olan kişilerin rüyaları incelenecektir.

3. 2. 1. Abbâs'ın Rüyaları

Hz. Peygamber'in amcası olan Abbâs'ın 568-569 yıllarında doğduğu tahmin edilir. Hz. Muhammed ile Mekke'de büyüyen Abbâs, gençlik yıllarından itibaren ticaretle meşgul olur. Maddi durumunun iyi olması nedeniyle Cahiliye devrinde sikâye ve rifâde vazifelerini yerine getirir. Hz. Muhammed'in halkı İslam'a davet etmeye başladığı günlerde Müslüman olur ve İslam'ın yayılma sürecinde Hz. Peygamber ile hareket eder. Abbâs; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifelik dönemlerinde de büyük bir saygı görür. Hadis ravileri arasında yer alan Abbâs, 653 yılında vefat eder (Kollektif 1988: I/ 16-17).

Feyzî'nin *Kût-ı Rûhî* ve Hâfi'nin *Zâdü'l-Me'âd* isimli mevlidlerinde Abbâs'ın gördüğü bir rüya anlatılır (FKR₁-HZM₁). Rüyanın her iki varyantı da kuş sembolüne odaklanmakla beraber olay örgüsünde birtakım farklılıklar görülür. Feyzî varyantında Abbâs, rüyasında Kâbe'nin üstünde bir kuş görür. Bu kuşun ışığı, kâinatı aydınlatır. Hz. Ebû Bekir, gelip bu kuşun önünde secde eder. Halk, onun huzurunda coşkunlukla kendisinden geçer. Abbâs, mutlu bir hâlde uykusundan uyanır. Bir rüya tabircisinin yanına gidip rüyasını anlatır. Tabirci, ay zamanı geldiğinde Haşimoğulları'ndan bir erkek çocuğun dünyaya geleceğini, ahir zaman peygamberi olan bu çocuğun şeriatının dünyayı dolduracağını, Tanrı'ya şirk koşanların ona haraç ödeyeceğini,

milletlerden öşür ve vergi alacağını, kahramanların kılıçlarına baş tutacağını ve Rüstem'in onun yanında ayak takımından bir serseri hâline geleceğini söyleyerek rüyayı tabir eder.

Üçüncü tekil şahıs anlatıcıyla anlatılan Abbâs'ın rüyasının bu varyantında, kuş sembolünün ayrıntılarına yer verilmez. Sadece kuşun Kâbe'nin çatısında durduğu ifade edilir. Abbâs'ın rüyasından mutlulukla uyanması dikkat çeker. Muabbir, rüya sembolünü dünyaya gelecek ve ahir zaman peygamberi olacak bir çocuk olarak tabir eder. Hz. Ebû Bekir'in kuşun önünde secde etmesi ve halkın coşkunculuk içerisinde kendinden geçmesi ise Hz. Muhammed'in şeriatının dünyayı doldurmasıdır. Rüya, tabir edildiği gibi gerçekleşir.

Rüyanın Hâfî varyantında ise Abbâs, Abdullah'ın ağzından bir kuşun çıkıp kâinatı seyrettiğini, yabani hayvanları ve insanları aydınlık içerisinde bıraktığını, Doğu ile Batı'nın arasını tamamıyla nurla doldurduğunu, böylece dünyanın baştan başa mutlu olduğunu görür. Daha sonra kuş, Kâbe'nin çatısında durur. Halk, Hz. Ebû Bekir'in önderliğinde onun sağ ve sol yanlarında toplanır. Beraberce kuşun önünde secde ederler. Abbâs, rüyasından gülümseyerek uyanır. Bir rüya tabircisine gördüğü rüyayı anlatır. Muabbir, rüyasının müjde olduğunu, Abdullah'ın belinden bir oğul geleceğini, hükümdarların ona kul olacağını, ahir zaman peygamberi olan o çocuğun şeriatının hükmüyle kâinatın dolacağını söyler. Bütün yaratılmışlar, bu son peygamberin emrinde olacak ve böylece ateşten kurtulacaktır. Ona bağlanacak ilk kişi, Hz. Ebû Bekir'dir. Samimi ve güvenilir bir dost olarak Hz. Ebû Bekir, onu doğruladığı için her zaman onunla arkadaş olacaktır. Onu doğrulayan kişi, Tanrı'ya yaklaşacaktır. Abbâs, bu sözleri işittiğinde mutlu olur.

Tabiri dikkate alındığında bu rüya, Hz. Muhammed'in doğumu, son peygamber olarak görevlendirilmesiyle Hz. Ebû Bekir'in samimi ve güvenilir bir dost olarak onun sözlerini ilk doğrulayanlar arasında yer alacağına dair müjde ve bilgi içerir. Rüya metninde, genelden özele yönelen bir bakış açısının varlığı dikkat çeker. Rüya sahibinin uyanma anındaki duygu hâli, açıkça ifade edilmemekle beraber mutluluktur. Kaynaklarda Atîk ve Sıddîk lakaplarıyla anılan Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in daveti üzerine Müslüman olan ilk kişilerdendir (Tâberî b.t.y.: III/ 72-74). Bu nedenle rüyanın anlatımı sırasında tarihî kaynakların verdikleri bilgilerin de sanatkârane bir üslupla işlendiği ifade edilebilir.

Rüyanın her iki varyantı da ortak sembolleri kullanmakla beraber Hâfî varyantı, kuşun Kâbe'nin çatısına konmasından önceki ayrıntıları da içerir.

3. 2. 2. Abdullah'ın Rüyaları

Ebû Kusem, Ebû Muhammed veya Ebû Ahmed olarak bilinen Abdullah, Hz. Peygamber'in babasıdır. Klâsik kaynaklara göre Sâsânî hükümdarı Nûşirevân'ın saltanatının 42. yılında doğar. Babası Abdülmuttalib, Zenzem kuyusunu yeniden ortaya çıkarıp onarması sırasında Hâris'ten başka erkek çocuğu olmadığı için Kureyş kabilesi tarafından rencide edilir. Bunun üzerine Abdülmuttalib, on erkek evlada sahip olması hâlinde birini kurban edeceğini söyler. Bu isteğine kavuşmasının ardından bir rüya görür. Oğulları arasında çektiği kura, en küçük oğlu Abdullah'a çıkar. Farklı rivayetler olmakla beraber Abdülmuttalib, yüz deve kurban ederek oğlu Abdullah'ın yaşama hakkını korur. Beğenilen bir genç olduğu rivayet edilen Abdullah, Âmine ile evlenir. Ancak kısa süre sonra Şam ülkesine yaptığı ticari seyahatten dönüşünde hastalanır ve Medine'de vefat eder (Topaloğlu 1988: I/ 75-76).

Yahyâ b. Bahşî, Hacı Mustafaoğlu, İpsalalı Ebu'l-Hayr ve Recâî'nin mevlidlerinde, Abdullah'ın gördüğü bir rüya anlatılır (YBBM₄-HMME₄-İEHM₃-RM₁). Rüyanın bütün varyantlarında Abdullah, vücudundan çıkan zincirin gökyüzüne yükseldiğini ve Arş'a ulaştığını görür. Bununla beraber rüyanın varyantlarında birtakım farklılıklar da mevcuttur. Örneğin Yahyâ b. Bahşî, Hacı Mustafaoğlu ve İpsalalı Ebu'l-Hayr varyantlarında zincir, Abdullah'ın belinden çıkar. Recâî varyantında ise zincirin Abdullah'ın göbeğinden çıktığı ifade edilir. Diğer bir farklılık ise zincirin uç sayısında görülür. Recâî varyantında zincirin iki ucunun olduğu, bir ucunun gökyüzüne çıkarken diğer ucunun yeryüzüne ulaştığı kaydedilir. Yahyâ b. Bahşî, Hacı

Mustafaoğlu ve İpsalalı Ebu'l-Hayr varyantlarında rüyanın tabiri, ileride peygamber olacak yüce bir kişinin dünyaya geleceği ve daha sonra Arş'a yükseleceği etrafında şekillenir. Recâi varyantı ise daha hacimli bir tabir içermesi bakımından rüyanın diğer varyantlarından ayrılır. Bu varyanta göre Abdullah, kilise içerisinde herkesten gizli yaşayan rüya tabiri, fal ve astroloji bilgisine sahip yaşlı bir rahibe gidip rüyasını anlatır. Rahip, önce bir kitabı açıp bakar. Daha sonra Abdullah'a mutlu olmasını, bir oğlunun dünyaya geleceğini, bu çocuğun ahir zaman peygamberi olarak Tanrı'nın elçilerinin önünde bulunacağını, Ahmed sıfatını ve Muhammed adını taşıyacağını, Doğu'ya ve Batı'ya hükmedeceğini, dünyanın sultanına halkın köle olacağını söyler. Bu çocuğun saygınlığı, Tanrı'nın "*Sen olmasaydın, eğer sen olmasaydın, felekleri (âlemleri) yaratmazdım.*" hitabıdır (Aclûnî 2019: III/ 389). Belinden çıkan altın zincirin Arş'a ulaşması ise onun davet üzerine göklere yükseleceğine ve Tanrı'nın cemalini göreceğine işaret eder. Rahip, bu rüyanın bir müjde olduğunu, mutlu bir hâlde sıkıntıdan uzakta olmasını söyleyerek sözlerini bitirir. Yahyâ b. Bahşi, Hacı Mustafaoğlu, İpsalalı Ebu'l-Hayr varyantlarında, Abdullah ile yolda karşılaşan kadının hikâyesi anlatılırken Recâi varyantında bu alt hikâyeye yer verilmez. Recâi varyantında, yine diğer varyantlardan farklı olarak Abdullah, mutlu bir hâlde evine gelip eşi Âmine'ye gördüğü rüyayı ve tabirini anlatır. Abdullah'ın uykusundan uyanma anındaki durumu, Hacı Mustafaoğlu'nda şaşkınlık, Recâi varyantında korku olarak ifade edilirken diğer varyantlarda mutluluk olarak kayıtlıdır.

Varyantların tamamı üçüncü tekil şahıs anlatıcı ile anlatılır. Muabbirler, zincir sembolünü Abdullah'ın doğacak çocuğu olarak tabir ederler. Zincirin yükselmesi ile peygamberlik arasında dolaylı bir ilgi kurulabilir. Bununla beraber zincirin Arş'a ulaşması ise çocuğun ileride Arş'a yükseleceğine işaret olarak değerlendirilebilir. Recâi varyantından hareketle zincirin uçlarından birinin yeryüzüne diğerinin ise Tanrı'nın kudret ve azametinin tecelli ettiği gökyüzünün dokuzuncu katına kadar uzanması mecaz vasıtasıyla dünya ve ahiret hükümdarlığı olarak yorumlanabilir.

3. 2. 3. Abdülmuttalib'in Rüyalari

Hiz. Peygamber'in dedesi olan Abdülmuttalib'in asıl adı Şeybe'dir. Medine'de doğar. Sekiz yaşına kadar annesiyle burada kalır. Daha sonra amcasıyla Mekke'ye gelir. Hayatının Mekke yıllarından itibaren Abdülmuttalib olarak anılmaya başlar. Amcasının terbiyesinde yetişen Abdülmuttalib, onun vefatının ardından kabile reisi olur. Reisiği sırasında gördüğü bir rüya üzerine Zemzem kuyusunun yerini bulur. Kabilesinden gördüğü baskılar neticesinde on oğlu olduğu takdirde birisini kurban edeceğine dair adak adar. Arzusunun yerine gelmesi üzerine oğulları arasından çektiği kura Abdullah'a çıkar. Ancak o, Abdullah'ın yerine yüz deve kurban ederek adağını yerine getirir. Ömrünün son yıllarında putperest inancından uzaklaşır. Torunu Muhammed'e gereken özeni gösterir. Kabul edilen rivayetlere göre seksen iki yaşında Mekke'de vefat eder (Sezikli 1988: I/ 272-273).

Ahmed'in mevlidinde iki, Hâfi ve Nasîbî mevlidlerinde birer tane olmak üzere Abdülmuttalib'in dört rüyası anlatılır (AM₄-AM₅-HZM₃-NM₄). Bu dört rüya, olay örgüleri ve odaklandıkları semboller dikkate alındığında iki grupta değerlendirilebilir. Birinci grubu, Ahmed mevlidinde anlatılan ilk rüyayla Nasîbî'nin eserinde anlatılan rüya oluşturur. Bu varyantlara göre Abdülmuttalib, Kâbe'de yatıp uyuduğu sırada rüyasında vücudundan benzersiz, dalları son derece çok olan bir ağacın çıktığını görür. Ağacın dalları, Doğu'ya ve Batı'ya uzar. Yaprakları kâinata gölge verir. Abdülmuttalib, uyandığında bir rüya tabircisine rüyasını anlatır.

Rüyanın Ahmed varyantındaki tabiri, Nasîbî varyantına göre daha ayrıntılıdır. Muabbire göre bu rüya, bir müjdedir. Soyundan gelen iyi talihe sahip bir kişi, bütün beylerden taçlarını ve tahtlarını alacak, dünyayı yüzünün nuruyla aydınlatacak, Ay ve Güneş onun cemaline hayran olacaktır. O; kâinatın aslı, âlemin rahmeti ve Tanrı'nın nurudur. Onun yanağı, yaratılmışların kiblesidir. İyiliklerin kaynağı ve kapısıdır. Bütün olgunluğun toplandığı o çocukta cemal ile cemal

görünecektir. Onun hükmü, Batı'ya ve Doğu'ya yürüyüp sonsuz olacaktır. Ona tabi olan kimseler, Tanrı'nın yakın çevresinde bulunacaklardır. Yaratıcı, ona hizmet edeni beğenecektir. Onu sevenin gönlü, her zaman mutlu olacak ve bedeni kederden kurtulacaktır. Rüyasında gördüğü ağacın gövdesindeki sürgünler, onun ev halkıdır. Onlar, bu dünyanın süsüdür. Halk, onların hâkimiyetiyle buyruklarının kölesi olacaktır. Din yolu, onunla aydınlanacaktır. İnsan ve cin onun hükmüne girecektir. O, peygamberlerin sonuncusu, önderi, evliyaların yol göstericisidir. Onun talihi aslan ve aydır. Güneş, boğa burcunda olduğunda o ay yüzlü çocuk doğacaktır. Gökten ona kitap gelecektir. Çeşit çeşit mucizeler gösterecektir. Ağacın yaprakları ise onun ümmetidir. Hayırlı olan o ümmetin dünya ve ahirette hürmet görmesi uygundur. Şeriatını icra edip din bayrağını yükseltmeleri gereklidir. Doğu ve Batı, tamamıyla onların olacaktır. Kıyamete kadar mücadele edip savaşacaklardır. Onlar, ibadet edenlerin hayırlısıdır. Abdülmuttalib, rüyasının tabirini dinleyip mutlu olur. Nasîbî varyantında muabbir, bu rüyayı fazla ayrıntıya yer vermeden benzer bir şekilde tabir eder.

Üçüncü tekil şahıs anlatıcı tarafından anlatılan Abdülmuttalib'in rüyası, Türk kültür tarihinde cihan hâkimiyetinin rüyalarla bildirildiği örneklere benzer. Selçuklu ve Osmanlı kroniklerinde gördüğümüz devletin kuruluşuyla ilgili anlatılan rüya metinleri, ağaç motifi üzerine yoğunlaşırlar. Oğuz Kağan Destanı'nın İslamiyet sonrasına ait varyantında Toksurmuş İçi (Elçi), rüyasında sağlam gövdeli ve pek çok dalı budağı olan üç ağacın göbeğinden çıktığını görür. Bu ağaçlar, göğe kadar uzanırlar. Amiran Kâhin, Toksurmuş'un rüyasını üç oğlunun da hükümdar olacağını söyleyerek yorumlar (Togan 1982: 73) Abdülmuttalib, rüyasının tabirini dinlediğinde mutluluğun eşlik ettiği bir coşkunluk yaşar.

Rüyanın her iki varyantı; sembol, olay örgüleri ve görece uzunlukta ayrıntılı tabir içermeleri bakımından ortaklıklar göstermekle beraber birtakım farklılıklar da mevcuttur. Ahmed varyantında Abdülmuttalib'in mutlulukla uyuduğu ifade edilirken Nasîbî varyantında bu duygu hâli sıkıntı olarak kayıtlıdır.

Abdülmuttalib'in rüyalarının ikinci grubunu Ahmed'in eserinde anlatılan ikinci rüya ile Hâfi'nin mevlidinde anlatılan rüya oluşturur. Her iki rüyanın asli sembolü zincirdir. Ahmed varyantına göre Abdülmuttalib, rüyasında zarif bir zincirin belinden çıktığını, dört parçaya ayrıldığını, parçaların sırasıyla Doğu'ya, Batı'ya ve Arş'a uzandığını, dördüncü parçanın ise güzel bir ağaç olduğunu görür. Uykusundan mutlu bir hâlde uyanan Abdülmuttalib, bir rüya tabircisine giderek rüyasını anlatır. Muabbir, belinden resim kadar güzel bir çocuğun geleceğini, soyundan yüce bir hükümdarın çıkacağını, dünyaya hükmünün yürüyeceğini, Doğu'ya ve Batı'ya erişeceğini, onun Arş'a yükselip Tanrı'yı göreceğini söyler. Rüya tabircisinin sözlerini duyduğunda Abdülmuttalib'in akli ortadan kalkar. Kendisini kaybeder. Mutlu bir hâlde Kâbe'ye giderek secde eder. Hâfi varyantına göre Abdülmuttalib, rüyasında gümüş bir zincirin belinden çıkıp uzadığını, ucunun dört parçaya ayrıldığını, bir parçasının yeryüzünde kaldığını, bir parçasının gökyüzüne yükseldiğini, bir parçasının Doğu'ya bir diğer parçasının ise Batı'ya ulaştığını, eksik ve fazla dünya halkının bu duruma tanık olduğunu, daha sonra bu zincirin yaprakları baştan başa nur olan bir ağaç hâline geldiğini, Doğu ve Batı halkının şaşkınlık içerisinde bu ağacın çevresini kuşattıklarını, tamamının ona yöneldiğini ve vasıflarını söylediğini görür. Rüyasını Abd-i Berrân oğlu Ömer'e anlatır. Ömer, rüyayı soyundan bir çocuğun geleceğini, yeryüzünün ve gökyüzünün açık bir hâlde hâkimi olan bu çocuğun sözlerine Doğu'nun ve Batı'nın uyacağını, şirk kirini onun şeriatının temizleyeceğini, yer ve gök ehlinin tamamının gece gündüz peygamberlerin sonuncusu nedeniyle Tanrı'ya şükredeceğini, adının Mahmud, Muhammed ve iki dünyanın önde geleni Ahmed olacağını söyleyerek tabir eder.

İkinci grupta yer alan rüyanın her iki varyantında da genelden özele giden bir yapı vardır. Rüya hâli sırasında, rüya sahibinin gördükleri sırasıyla anlatılır. Ahmed varyantında uykudan uyanış anında rüyanın kişi üzerindeki etkisi mutluluk olarak ifade edilir. Abdülmuttalib, rüyasının

anlamını öğrenebilmek için zamanında yaşayan bir tabirciye yönelir. Rüya, zincir sembolünün etrafında oluşan tabir kabullerinin aksine dünya hâkimiyetiyle tabir edilir. Bu tabir, Mâide sûresinin 19. ayetinde de vurgulanan Hz. Muhammed'in bütün yaratılmışlara gönderildiği kabulünü hatırlatır (Kur'ân-ı Kerîm 2006: 110). Abdülmuttalib, rüyasının tabirini dinledikten sonra Kâbe'ye gelip secde eder.

Hâfi varyantında, Ahmed varyantından farklı olarak Abdülmuttalib'in gördüğü zincirin de gümüş olduğu ifade edilir. Ayrıca Hâfi varyantı, Hz. Muhammed'in hükümdarlığını dünya ve ahiret olmak üzere kesin ifadelerle genişletir. Rüyanın tabirini Abd-i Berrân oğlu Ömer olarak tanımlan bir muabbir yapar. Ahmed varyantında üçüncü tekil şahıs anlatıcı tarafından anlatılan rüyanın Hâfi varyantında muabbir tarafından nakledilmesi ise dikkat çekicidir.

3. 2. 4. Âmine'nin Rüyaları

Kureyş'in yüksek mevkiye sahip ailelerinden birine mensup olan Âmine'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmaz. Genç yaşta aynı kabileye mensup olan Abdullah ile evlenir. Abdullah'ın alnında benzersiz bir nurun olduğu, evliliklerinin ardından bu nurun Âmine'ye intikal ettiği, Âmine'nin Hz. Muhammed'e hamileliği süresince pek çok olağanüstü olayın meydana geldiği kaynaklarda rivayet edilir. Evliliklerinden kısa bir süre sonra eşi Abdullah'ı kaybeder. Âmine, Hz. Muhammed altı yaşındayken Benî Neccâr mensuplarını ve Abdullah'ın kabrini ziyaret etmek amacıyla Medine'ye doğru yola çıkar. Bir ay Medine'de kalmasının ardından dönüş yolunda Ebvâ'da vefat eder (Topaloğlu 1991: III/ 63-64).

Feyzî, Hâfi, Cefâyî, Behiştî ve Hamdullah Hamdî'nin mevlidlerinde Âmine'nin gördüğü bir rüya anlatılır (FKR₂-HZM₂-CDH-BVR₁-HHA). Âmine'nin rüyasının varyantları, sembol açısından değerlendirildiğinde iki grupta tasnif edilebilir. Feyzî, Hâfi ve Behiştî varyantları ilk grubu oluşturur. Bu grupta asli sembol, Âmine'nin tanımadığı bir kişidir. Feyzî varyantına göre doğum anının yaklaştığı bir gün Âmine, kederden uzaklaşmış hâlde uykuya dalar. Rüyasında peri yüzlü bir kişi ona, 'Ey güzel ve alımlı olan, gönül götüren! Vakit geldi. Ayağa kalk! Bu ne uykusu? Sen, hükümdara uygun olan incinin, denizler hükümdarının sedefisin. Bu cisim, seninle can bulacak. Dünyanın tahtına yüce bir hükümdar gelecek. O, iki dünya halkının ümididir. O, doğru yola ulaşanların rehberidir. Tanrı'nın dünya fermandaki tuğrasıdır. İki dünyanın kutsal buyrukları ilminden ötededir. Kâinatın pergeli onun için döndü. İnsanlığın geleceği onunla şekillendi. Ahmed senden ortaya çıktığında onun adını Muhammed koy. En büyük gizem onun muskası olsa da kem gözün ona engel olmasından sakın!' cümleleriyle hitap eder. Daha sonra ortadan kaybolur. Âmine, bu kişinin sözleriyle uykusundan uyanır.

Âmine'nin rüyasının Hâfi varyantı, olay örgüsü açısından farklılıklar gösterir. Âmine, hamileliğinin dokuzuncu ayında bir gece rüyasında, tanımadığı bir kimsenin kendisine doğru geldiğini görür. Uzun ve düzgün boylu, kolu ve kanadı cennet tavusuna benzeyen bu kişi, Âmine'ye göğsüyle vurup kaldırır. Böylece Âmine, o kişiyle yüz yüze gelir. Âmine'ye, 'Nasıl bir akdoğanın tuzağına düştüğünü biliyor musun? Rahminde gizli duranın kim olduğunu açıkça biliyor musun?' diye sorar. Temiz bir inciye sedef olduğunu, bu yücelik ve itibarın ona verildiğini söyler. Âmine, bilmediğini söyleyerek cevap verir. O kişi, Âmine'ye 'O, yaratılmışların hayırlısı, peygamberlerin sonuncusu ve bütün herkesin şefaathçisidir. O; kâinatın övüncü, her iki dünyanın efendisi, cevherin nurlarının bütünün ortaya çıktığı yerdir. Önceki bilimlerin bilgisine sahip, âlemlerin rabbinin sırlarının keşfedicisidir. Kıyamet gününün güvertesinin güneşi, karanlık ve gerçeği inkâr etme gecesinin ayıdır. Tanrı'nın sevileni, bağılık ve mutluluğun kaynağı, Tanrı'nın talep edileni, Allah'ın şeriatının doğuş yeridir. Cennet bağının gül bahçesinin bülbülü, can ve dünya ülkesinin hükümdarıdır. İnsan ve meleğin önde olanı ve komutanı, yeryüzü ve feleğin süsünün parlaklığının ışığıdır. İmana gelmişlerin imamı, Kevser suyunun sahibi, âlemlerin şefaathçisi, peygamberlerin sonuncusudur. Hem halkın sevgilisi hem de Tanrı'nın talep edilenidir. Peygamberlerin ve evliyaların örnek alınandır.' der. Daha sonra Âmine'ye doğduğunda çocuğa

Muhammed adını vermesini ve eksiklik getirmemeleri için insanlardan onu gizlemesini söyler. Bu sözü söyledikten sonra görünmez olur. Âmine'nin gönlüne şiddetli bir sevinç gelir.

Rüyanın Behiştî varyantı ise şöyledir: Âmine, rüyasında dünyanın bir ışıkla dolduğunu görür. Gönlü de o ışıkla aydınlanır. Gökyüzünün kapıları açılır. Tanımadığı bir kişi, gökyüzünden inerek Âmine'ye 'Ey peygamberin annesi!' diyerek seslenir. Hz. Muhammed'in yakında doğacağını, ışığın kâinata aydınlık vereceğini, o gerçek inciye sedef olduğunu, kutudan kolaylıkla çıkacağını, bu nedenle korkmamasını söyler. O, Tanrı'nın sevileni, Cebrail'in ve insanın önderidir. Mucizeleri kâinata ortaya çıkacaktır. Pek çok hakikati açıklayacaktır. Adı cennet kapısının anahtarıdır. Kendisi Tanrı'ya ulaşma yolunun kandilidir. Onun saygınlığı kimseye verilmemiştir. Ona bağlı olanlar Doğu'yu ve Batı'yı alacaktır. İnsanlardan kastedilen ve kâinattan istenilen puthanelerin yıkıcısı ve karışıklığı önleyendir. Bu parlak güneş, ortaya çıktığında ışığından ayın karanlık bulutu ortadan kalkar. Bu kişi, çocuğun adının Levh-i Mahfûz'da Muhammed olarak kaydedildiğini, ona bu adı vermesini, Tanrı'nın ışığı olan bu çocuğa son derece saygı göstermesini, böylece Tanrı'nın da ona iyilikle davranacağını söyler. Âmine, uykusundan kalbi geceki aydınlıkla dolu bir hâlde uyanır. Bu rüyasından son derece sevinir. Kalbinde küçük bir parça üzüntü kalmaz. Bu gizli sır ortaya çıktığı için Tanrı'ya şükredip çok dua eder.

Feyzî varyantının hazırlık aşamasında, Âmine'nin altı aylık hamileyken eşi Abdullah'ı kaybettiği anlatılır. Daha sonra rüyaya geçilir. Âmine, olumlu olarak kabul edebileceğimiz bu rüya sayesinde dünyaya getireceği çocuk hakkında bilgi sahibi olur ve ismini Muhammed koyması için yönlendirilir. Âmine'nin uykudan uyanma anındaki duygu hâli ifade edilmez. Bilgi ve yönlendirmenin açıklığı nedeniyle Âmine, gördüğü rüyayı tabir ettirmek amacıyla muabbire yönelmez. Hâfî varyantının anlatıcısı Âmine'dir. Âmine tarafından yapılan tasvirler, bu kişinin aslında bir melek olduğunu düşündürür. Edebî rüya metninde soru cümleleriyle anlatım daha etkili hâle getirilir. Ayrıca "dedim-dedi" yapısıyla şekillenen diyaloglar, metindeki yeknesaklığı ortadan kaldırır. Her üç varyant, Hz. Peygamber'in doğumuyla ilgili bilgi ve müjde içermesinin yanı sıra Âmine'nin doğacak çocuğuna Muhammed adını vermesinin tavsiye edilmesi yönüyle de ortaklık gösterir.

Hamdullah Hamdî'nin *Ahmediyye* adlı mevlid türünden mesnevisinde, Âmine'nin gördüğü rüyanın asli sembolü ise nurdur. Âmine'nin hamileliği dokuzuncu ayda kemal seviyesine ulaşır. Hz. Peygamber'in annesi, rebülevvel ayının on ikinci gecesinde sedeften inciye görünür hâle getirirken ansızın onun nergise benzeyen gözlerini bir hafif uyku alır. Âmine, rüyasında ince ve hoş bir nurun kendisinden çıktığını görür. Bu nurun aydınlığıyla kusursuz olan gece ülkesinde eksiklik belirir. Onun gibi Güneş'e benzeyen doğduğunda kâinata gecenin karanlığı kalmaz. O mazlumun güneşi doğduğunda gecenin sabah gibi aydınlık olmasına şaşılmaz. Âmine, uyandığında evinden bir nurun çıktığını, kâinatın onunla dolduğunu görür.

Rüyanın hazırlık aşamasında, Âmine'nin nergis çiçeğine benzeyen gözlerini hafif bir uyku kaplar. Nergis, Nergisgiller (*Amaryllidaceae*) ailesinden çiçekleri ayrı veya bir köksap üzerinde şemsiyeye benzer şekilde duran, beyaz ya da sarı renkte, 20-80 cm uzunluğunda, baharda açan bir tür süs bitkisidir. Yaban nergisi ve fulya gibi birçok türü ve melezleri olan bu bitkinin etrafında gelişen mitolojik ögeler de vardır (Bayram 2001: 600). Bir ırmak ile perinin oğlu olan Narsis (Narkissos), güzelliği nedeniyle son derece mağrur bir gençtir. Ormanlar perisi Echo, Narsis'e âşık olur ve ölür. Bir gün Narsis, su kenarındayken kendi güzelliğinin yansımalarını suda görür. Aşk hâli içerisinde sudaki yansımalarını kucaklamak için suya atlayıp boğulur. Ruhu ise bir çiçek olarak kendi adını alır (Onay 2000: 350). Kendi kendine hayranlık olarak kısaca ifade edebileceğimiz narsisizm terimi bu kompleksin terim adıdır. Nergis, bünyesinde uyuşturucu bir öz bulundurduğu için bimar, mest ve mahmur kelimeleriyle tasvir edilir (Ayvazoğlu 1997: 142). Klâsik Türk edebiyatında yaprakları ve zarif görüntüsüyle kullanılan nergis ile sevgilinin gözü arasında benzerlik ilgisi kurulur. Bununla beraber nergis, daha çok insan uzuvlarıyla ilişkilendirilir (Bayram

2007: 214). Onun estetik önemi, sahip olduğu mitolojik kökeni ve gözle ilişkisi yönüyle şiirin anlam dünyasına katkılarından gelir (Açıl 2015: 16). Âmine'nin gözleriyle nergis çiçeği arasında ilişki kurulması rüyanın anlatımında estetik bir doku oluşturur. Rüyanın asli sembolü olan nur, yükselip karanlık geceyi aydınlatır. Eserde, rüyanın tabiri olmamakla beraber nurun dinî kabullerle sınırları çizilen makbul davranışları gösteren, dinî bilgilere vakıf ve insanların ilminden olduğu kadar duasından da faydalanacakları bir çocuğa delalet ettiği görülür. Hz. Muhammed'in doğumuyla rüya görüldüğü gibi gerçekleşir.

Cefâyî'nin eserinde anlatılan rüyasında ise Âmine, kendisinden benzersiz bir nurun çıktığını, kâinatı aydınlattığını görür. Bu edebî rüya, Hz. Muhammed tarafından anlatılır. Anlatım sırasında Hz. Muhammed'in kendisini, annesinin gördüğü rüya olarak tanıtmaya dikkat çeker.

3. 2. 5. Hz. Ebû Bekir'in Rüyaları

Fil Vakası'ndan üç yıl sonra Mekke'de doğduğu tahmin edilen Hz. Ebû Bekir, daha çok Sıddîk ve Atîk lakaplarıyla anılır. Onun Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmaz. Elbise ve kumaş ticaretiyle meşgul olduğu bilinir. Hz. Muhammed'in İslam'ı tebliğe başlamasının ardından ona ilk inanan ve Müslüman olan kişiler arasında yer alan Hz. Ebû Bekir'in Suriye'ye yaptığı bir seyahat sırasında gördüğü rüyanın sonrasında rahip Bahîrâ, rahip Nestûrâ ve Ezdli bilginle görüştüğü böylelikle İslam'ı kabul etmeye hazır hâle geldiği kaynaklarda anlatılır. Hz. Peygamber'in vefatının ardından İslam Devleti'nin ilk halifesi olan Hz. Ebû Bekir, 634 yılında vefat eder (Fayda 1994: X/ 101-108).

Sinanoğlu ve Yahyâ b. Bahşî'nin mevlidlerinde Hz. Ebû Bekir'in gördüğü bir rüyanın iki varyantı kayıtlıdır (SÜM₂-YBBM₆). Her iki varyantın da sembolü Ay ve Güneş'tir. Sinanoğlu varyantına göre Hz. Ebû Bekir, Şam ülkesine ticaret için giden bir tüccardır. Şam'da bulunduğu sırada bir gece rüyasında Ay ve Güneş'in havadan aşağıya inip dizinin üzerine konduklarını görür. Hz. Ebû Bekir, onları tamamıyla sarılıp bağrına basar. Uyandığında rüyasını tabir edecek bir muabbir arar. Orada sır sahibi bir rahip vardır. Onun yanına giderek rüyasını anlatıp tabirini ister. Muabbir, Hz. Ebû Bekir'e nereli olduğunu ve kabilesini sorar. Hz. Ebû Bekir, Haşimoğulları kabilesinden olduğunu ve Kâbe'nin bulunduğu Mekke şehrinde geldiğini söyleyerek cevap verir. Rahip, yaşadığı devirde bir yiğit kişinin ortaya çıkacağını ve bütün putları ateşte yakacağını söyler. O yiğit kişinin adı Muhammed'dir. Kendisi güvenilirdir. Gerçek olarak âlemlere rahmettir. Ahir zaman peygamberidir. Onunla ikiliği ortadan kaldırmamasını ve şüphede kalmamasını tavsiye eder. Tanrı, ona "*Sen olmasaydın, eğer sen olmasaydın felekleri (âlemleri) yaratmazdım.* (Aclûnî 2019: III/ 389)" şeklinde seslenmiştir. Bu kâinat onun için yaratılmıştır. İnsanoğlu dünyaya onun için gelmiştir. Rahip, Hz. Ebû Bekir'e onun dinine girmesini ve hayatı boyunca veziri olmasını öğütler. Böylece rüyasının tabirine kavuşacağını söyleyerek sözlerini bitirir. Hz. Ebû Bekir, bu sözleri duyduğunda şiddetli arzular ona galip gelir. Şam'dan Kâbe'ye yüzünü çevirir. Gece gündüz uyumadan yolculuk yapar. Onun özlemiyle sağa sola bakmadan hızlıca Hz. Muhammed'in yanına gelir. Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir'i imana davet eder. Kendisinin Tanrı'nın kulu ve elçisi olduğunu söyler. Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'den mucizelerini göstermesini ister. Hz. Muhammed, Şam ülkesinde gördüğü rüyayı anlatıp rahibin tabirini söylediğinde Hz. Ebû Bekir, feryat ederek Müslüman olur. Yahyâ b. Bahşî varyantı, Sinanoğlu varyantına pek çok öge açısından benzer. İki varyant arasındaki tek farklılık Hz. Ebû Bekir'in Ay ve Güneş'e elbisesini giydirmesidir.

Her iki varyantı da üçüncü tekil şahıs anlatıcıyla anlatılan bu edebî rüya metni, ayrıntılı tabir içerir. Sinanoğlu varyantında, rüyayı tabir eden muabbirin sır sahibi bir rahip olarak tanıtılması dikkat çeker. Bu açıdan rüya, gayrimüslimlerin de doğru bir şekilde rüya tabir edebileceğine örnek olarak değerlendirilebilir. Muabbir, öncelikle Hz. Ebû Bekir'i tanımak amacıyla ona birtakım sorular sorar. Rüya tabiri geleneği açısından bu durum, iyi bir muabbirin özellikleri arasında yer alır. Muabbirler, rüya görenin iç dünyasını bilmeli, dinledikleri rüyayı iyice tetkik etmeli, rüya sahibinin yaşamıyla ilgili şahsi bilgilere vakıf olmalıdır. Gelenekteki rüya sembollerini ve

anlamalarını iyi bilen muabbir, âlim sıfatıyla rüyayı tabir etmelidir (Konuk 1989: 107-112). Ayrıca muabbir, rüyanın gizli anlamlarını değerlendirmeli, sembollerin rüya sahibinin gündelik hayatına yaptığı göndermelere ve olayların mantığa uygunluğuna ya da aykırılığına da dikkat etmelidir (Schimmel 2005: 60-61, El-Anberî 2003: 53-72). Hz. Ebû Bekir'in rüyasında gördüğü semboller ve anlamları arasında tabirde doğrudan bir ilgi kurulmaz. Bununla beraber muabbirin rüya sembolü olarak Güneş'i Hz. Muhammed, Ay'ı ise Hz. Ebû Bekir olarak yorumladığı tahmin edilebilir. Rüyasının tabirini dinlemesinin ardından Hz. Ebû Bekir, heyecanla Mekke'ye gelir. Hz. Muhammed ile konuşmasının ardından Müslüman olur. Yahyâ b. Bahşî varyantında da muabbir, Hz. Muhammed adında bir kişinin ortaya çıkacağını, ahir zaman peygamberi olan Hz. Muhammed için iki cihanın yaratıldığını, onun zamanında vezirlik rütbesine ulaşacağını ve mekânında halife olacağını söyler. Onun vasıflarını bildiği için ümmeti arasında yer aldığını söyleyen muabbir, Hz. Muhammed'in ortaya çıkmasını beklediğini, gayrimüslimlerden bu sırrı gizlediğini de sözlerine ekler. Hz. Ebû Bekir, rüyasının tabirini dinlemesinin ardından yola çıkıp Hz. Muhammed'in huzuruna gelir. Hz. Muhammed, onu imana davet eder. Hz. Ebû Bekir ise Hz. Peygamber'den mucize göstermesini ister. Hz. Muhammed, Şam'da görüştüğü rahibin sözlerinin mucize olarak yeterli olduğunu söylemesi üzerine Hz. Ebû Bekir, Müslüman olur. Yahyâ b. Bahşî varyantı, tabir açısından Sinanoğlu varyantından farklılık göstermez.

Hz. Ebû Bekir'in rüyalarında, *Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk* hadis-i kudsîsinin iktibas edilerek metne, estetik bir doku kazandırıldığı görülür. Klâsik Türk edebiyatında sıklıkla iktibas edilen bu hadis, vezin ve ayırıcı özelliği nedeniyle daha çok *Levlâk* hâliyle ve hükümdarlıkla ilgili kelimelerle birlikte kullanılır (Yıldırım 2018: 166).

3. 2. 6. Halîme'nin Rüyaları

İslam tarihinde daha çok Hz. Muhammed'in sütanesi olması yönüyle tanınan Halîme, Sa'd b. Bekir kabilesine mensuptur. O, Cahiliye döneminde Mekkeli varlıklı aileler arasında yaygın olarak uygulanan yeni doğan çocukların çölün sağlıklı havasında büyüyüp Arapçayı fasih hâliyle öğrenmeleri için bedevi kabilelerinden bir sütanneye verilmesi âdetine uyarak Mekke'ye gelir. Varlıklı bir ailenin çocuğunu bulamayan Halîme, yetim olarak dünyaya gelen Hz. Muhammed'in sütanneliğini kabul eder. Hz. Muhammed, beş yaşına kadar Halîme'nin yanında kalır. Tanrı'nın elçisiyle hayatının ilerleyen dönemlerinde de görüştüğü ve Müslüman olduğu rivayet edilen Halîme'nin vefat tarihi bilinmemektedir. Bununla beraber onun bi'setten sonra ve Mekke'nin fethinden önce vefat etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Klâsik kaynaklarda Halîme'nin kocası Hâris b. Abdülzâ hakkında da fazla bilgi bulunmamaktadır (Çubukçu 1997: 338).

XV. asır mevlidlerinde anlatılan Halîme'nin rüyalarını beş farklı grup altında tasnif edebiliriz. Ahmed, Hacı Mustafaoğlu ve Celâl Muhibbî'nin eserlerinde Halîme, rüyasında Hz. Muhammed'i görür (AM₆-HMME₅-CMM₄). Feyzî, Sinanoğlu ve Kara Vâiz'in mevlidlerinde Halîme'nin rüyasının sembolü, tanımadığı genç bir çocuktur (FKR₃-SÜM₁-KVM). Behiştî varyantında Halîme, rüyasında bir melek görür (BVR₂). Hâfî'nin mevlidinde ise Halîme, bilgi ve yönlendirmeyi Hz. İbrahim'den alır (HZM₄). Bununla beraber Ahmed mevlidinde anlatılan Halîme'nin ikinci rüyasını ise ayrıca değerlendirmek gerekir (AM₇).

Ahmed varyantına göre her zaman iyilikte bulunup dostça davranan Halîme, yolculukları sırasında bir gece uyur. Rüyasında güzel akan, tatlılığa ve yumuşaklığa sahip, içenlerin her zaman mutlu oldukları bir havuz görür. O havuzun suyu süttten beyaz, buzdan soğuktur. Dünyada ona benzeyen su yoktur. Orada son derece ince, hoş ve yumuşak bir güzelliği olan küçük bir çocuk görür. O aya benzeyen çocuk, Güneş'ten daha yüksektir. Çocuk, Halîme'ye gelip bu sudan içmesini, karanlık içerisinden çıkmasının yaklaştığını ve kendisine sütanne olduğunu söyler. Kendisini Muhammed Mustafa olarak tanıtır ve ona mutluluğun gelmesine vesile olacağını sözlerine ekler. Halîme, girip sudan içer. Yaratıcı, böylece ona yüce bir talih verir. Gönül okşayan

Halîme, bu rüyayı görüp uyandığında Tanrı'ya çok dua eder. Gördüğü rüyayı kimseye söylemez. Kabilesiyle beraber Mekke'ye giderek Tanrı'nın onun için uygun görüp belirlediğini bulur.

Rüyanın Hacı Mustafaoğlu varyantı, Ahmed varyantına göre daha ayrıntılıdır. Karakterlerindeki yumuşaklık ve sakinlikle nitelenmiş Benî Sa'd adıyla bilinen bir kabile vardır. Ansızın daha önce benzeri görülmemiş bir kıtlık meydana gelir. Bu dayanılması güç kıtlık nedeniyle kabile halkı, yerdeki otların tamamını yerler. Süt emen çocukları olan pek çok günahsız anne, evlatlarının öldüklerini görür. Bunun üzerine sütannelik yapmak için tamamı Mekke'ye gelirler. Her biri bir çocuk bulurlar. Bunların içerisinde temiz yüzlü, konuşması düzgün Halîme isimli bir kadın vardır. Halîme, bir çocuk bulamadığı için kederlenir. Böyle çaresiz, ümitsiz, mecalsiz ve kararsız hâlde yürürken huyu temiz, saygı duyulan bir kişiyle karşılaşır. Onu görmek için şiddetli bir istek duyar. O kişiye, 'Emzirmek için evladın var mı?' diye sorar. O kişi, Halîme'ye babasız bir çocuğu olduğunu ancak onun babası olan bir çocuktan daha iyi olduğunu söyler. Bunun üzerine Halîme, eşiyile konuşmak için oradan ayrılır. Halîme'nin eşi, önce babası olmayan bir çocuktan fayda gelmeyeceğini söyler. Halîme, eşine yararın nerede olduğunu sorar. Çaresiz kaldıklarını söyleyip o yetimi almak ister. Halîme ve eşi, sabah vakti gidip yetimi almaya karar verirler. O gece Halîme, rüyasında ansızın güzel akan, ince, hoş ve yumuşak güzelliğe sahip bir çeşme görür. Bu çeşmenin suyu buzdan soğuk, süttten beyazdır. Hasta bir kişi, bu sudan içse iyileşir. Hükümdara benzeyen, vücudu baştan ayağa can olan bir kişiyi görür. O kişi, Halîme'nin sağ elini alıp göğsüne koyar. Bu çeşmeden doyuncaya kadar içmesini, kendisine hem anne hem de sütanne olduğunu söyler. Yiyecek ve içeceklerinin sınırsız olacağını ve sonsuza kadar fakirlik görmeyeceğini müjdeler. Kendisinin din ehlinin dayanacağı Tanrı'nın elçisi Muhammed olduğunu açıklar. Babası olmadığı için şaşırmasını, ona talih olacağını ve bu rüyasını kimseye anlatmamasını sözlerine ekler. Halîme, rüyasından neşeyle uyanır. Abdülmuttalib'in huzuruna gelir. Böylece Hz. Muhammed'e sütanne olur.

Rüyanın Celâl Muhibbî varyantında ise Halîme, son derece kusursuz, refah ve selamet üzerinde bulunan Benî Sa'd-ı Halîm adında bir kabileye mensup olarak kaydedilir. Rüyanın anlatımı diğer varyantlara göre daha kısadır. Bununla beraber birtakım farklılıkların varlığı dikkat çeker. Halîme, bir gece rüyasında dünyayı bir ışığın kapladığını görür. O ışığın içerisinden genç bir delikanlı gelir. Halîme'ye kendisini emziren olduğunu söyler. Adı, Ahmed'dir. Tanrı'nın sevdiği ve bütün yaratılmışların gayesidir. Mekke'ye gelip kendisini bulmasını ister. Tanrı'nın kendisinden daha güzel bir kişi yaratmadığını da sözlerine ekler. Halîme, uykusundan uyanır. Evinin içerisinde bir kokuyla dolduğunu fark eder. Kendisi de doymuş ve şişmanlamıştır. Mutluluktan içi içine sığmaz. Eşine gördüğü rüyayı anlatır. Beraberce yola çıkıp Mekke'ye ulaşırlar. Abdülmuttalib, Halîme'yi bulmaya talip olur. Âmine'nin yanına gelirler. Halîme'ye kese ile para, türlü elbiseler ve bohça verip Hz. Muhammed'i emanet ederler.

Hz. Muhammed'in sembol olarak görüldüğü Halîme'nin rüyasının Ahmed ve Celâl Muhibbî varyantları benzerlik gösterir. Bu varyantlarda Halîme, kendisine güzel, hoş, yumuşak ve tatlı gelen benzersiz bir su görür. Suyun vasıfları, üçüncü tekil şahıs anlatıcı tarafından anlatılır. Halîme'nin suya yönelmesini ve ondan içmesini sağlayan ise Hz. Muhammed'dir. Halîme, böylelikle Hz. Muhammed'e sütanne olur. Hayatının daha sonraki dönemlerinde erişeceği mutluluk böylece kendisine müjdelenir. Halîme, gördüğü rüya üzerine yolculuğa çıkar. Celâl Muhibbî varyantında anlatıcının araya girip dinleyici/ okuyucudan salavat getirmesini istemesi ve böylece kendisini açıkça belli etmesi bir fark olarak değerlendirilebilir. Hacı Mustafaoğlu varyantında ise Halîme, Mekke'ye gelip sütannelik yapabileceği bir çocuk arar. Abdülmuttalib ile karşılaşması, yetim bir torunu olduğunu öğrenmesi ve kocasıyla konuşmasının ardından rüya görür. Ayrıca Hz. Muhammed'in gördüğü rüyayı kimseye anlatmamasını istemesi yönüyle bu rüya, tembih de içerir.

Halîme'nin tanımadığı bir kişi ya da genç bir çocuk gördüğü rüyaların ilk varyantı, Feyzî'nin *Kût-ı Rûhî* isimli mevlidinde anlatılır. Mekke halkında doğan çocuğun bir sütanne tarafından beslenmesi âdettir. Benî Âmir ismiyle bilinen, fakir fakat soy bakımından yüce olan bir kabilede, peri yüzlü, melek görünümlü, insan tabiatında ve ay yüzlü bir kadın vardır. Yüzü Güneş gibi aydınlık olan bu kadının sözünün tatlılığı dillerde resmedilmiştir. Boyu çam fıstığı ağacına benzeyen bu zamanın güzeli, cihan kutbunun sütannesidir. Güzeli yaratılışı ve insanlara ayırmaksızın iyi davranışıyla Halîme adını alan bu kadının ailesi fakirdir. Halîme, bir gece rüyasında tanımadığı bir kişinin kendisine 'Ey devrin güzeli! Kâbe'ye git. Bir ışık doğdu. Onun sütanesi olursan mutluluğa batacaksın. Eğer sevgi ve saygıda üstün tutulan o çocuğu beslersen saygı göreceksin, makama ve Tanrı'nın insanlara yararlanmaları için sunmuş olduklarına kavuşacaksın!' cümleleriyle seslenir. Böylece Halîme'nin yıldızına mutluluklar erişir. Uyandığında binek hayvanına biner. Çok zayıf, boynu çeng gibi eğilmiş, günde ancak bir diken yiyebilen, karanlığın rengini siyahlığından aldığı bu hayvanla Halîme, Zuhâl yıldızının Ay'ın beşiğine dadı olmasına benzer bir şekilde Abdülmuttalib'in evine gelir.

Sinanoglu varyantı, mekân ögesine yer vermesi yönüyle Feyzî varyantından farklılık gösterir. Halîme, Hz. Muhammed'in rüya sembolü olarak görüldüğü rüyalara benzer bir şekilde rüyasında bir suyun bol hâlde aktığını görür. Suyun temizliğine bakıp hayran olur. Halîme, suya bakarken ansızın bir delikanlı karşısında belirir. Bu genç delikanlı, Halîme'ye soyunup suya girmesini, yıkanmasını ve yüce bir hükümdara sütanne olmak için doyuncaya kadar içmesini söyler. Halîme, delikanlının sözleri üzerine hareket eder. Kendisine baktığında şişmanladığını görüp şaşırır. Delikanlı, durumun ne olduğunu bilip bilmediğini sorar. Kader ve talihin ulaşış karışıklığının ortadan kalktığını ve bunu mutlulukların işareti olarak bilmesini söyler. Mekke'ye gitmesini, söylediğini orada bulacağını da sözlerine ekler. Delikanlı, sözlerini bitirdiğinde birden kaybolur. Halîme, uyanır. Bir ateşte yanar. Bu sırada, Halîme'nin eşi de uyanır ve ona ne olduğunu sorar. Bunun üzerine Halîme, rüyasını anlatır. Daha sonra Halîme, eşiyle beraber Mekke'ye gelir. Harem'de oturan Abdülmuttalib'in vasıtasıyla Hz. Muhammed'e sütanne olur.

Kara Vâiz varyantı da mekân ögesine yer verir. Halîme, bir gece rüyasında çevresinde yasemin ve servi ağaçlarının olduğu şaşkıncu güzellikte bir yer görür. Çayır ve çimenlik olan bu yer; güzel, süslenmiş ve mutlulukla doludur. Ortasında bir havuz vardır. Havuzdaki su; güzel, parlak, son derecede saf hâle getirilmiş ve parıltılıdır. Havuzun yanında görenin canını feda edebileceği, güzel güzlü bir yiğit durmaktadır. Bu yiğit, Halîme'ye 'Ey anne! Hoş geldin!' der. Havuzdaki sudan doyuncaya kadar içmesini söyler. Kendisine sütanne olacağını ve sözünü geri çevirmekten sakınmasını da sözlerine ekler. Halîme, bu sözleri duyduğunda soyunarak havuza girer. Gusül alıp sudan içer. Son derece mutlu olur. O resim kadar güzel Halîme, rüyasından mutlulukla uyanır. Eşiyle beraber Kâbe'ye giderler.

Halîme'nin tanımadığı bir kişi tarafından bilgilendirilip yönlendirildiği bu gruptaki varyantlar, üçüncü tekil şahıs anlatıcıyla anlatılır. Bu grupta yer alan Kara Vâiz varyantı, birtakım özellikleri nedeniyle ayrıca değerlendirilmelidir. Bu varyantta Halîme, ayrıntılı bir şekilde tanıtılmaz. Genelden özele doğru giden tasvirlerle anlatıcı, rüya mekânını okuyucuya anlatır. Bu tasvirler sırasında parlak, parıltılı, aydınlık ve süslü gibi sıfatların seçilmesi rüya sahibinde olduğu kadar okuyucuda da olumlu duyguların oluşmasını pekiştirir. Onun rüyasından uyanması sırasında içinde bulunduğu duygu hâli mutluluk olarak nitelendirilir. Bu grupta yer alan diğer varyantlarda ise Halîme'nin uyanma anındaki duygu hâli açıkça belirtilmez.

Behiştî varyantında ise Halîme, bir melek tarafından yönlendirilir. Halîme, rüyasında bir suyun kenarında olduğunu görür. Bir melek, dünyanın kirinden temizlemesi için bu suya girmesini söyler. Böylece dünya ve ahiret hayatında saygı duyulan kişiler arasında yer alacaktır. Mal ve mülkü artacaktır. İnsanlar, ona saygı duyacaktır. Melek, Kâbe şehrindeki Ahmed isimli bir çocuğa sütanne olmasını söyler. Halîme, meleğin kendisine söylediklerine uygun davranır.

Uyandığında mutlu olur. Yüzü güzelleşir. Eşi Hâris'e rüyasını anlatır. Hâris, gönlünden kederi uzaklaştırmasını ve bu rüyanın Tanrı'nın emri olduğunu bildiğini söyler.

Halîme'nin rüyasının bu varyantı, üçüncü tekil şahıs anlatıcı tarafından anlatılır. Nitelikleri itibariyle Halîme'nin tanımadığı bir kişi tarafından yönlendirildiği varyantlara benzer. Halîme, rüyasından mutlu bir şekilde uyanır.

Hâfî'nin *Zâdü'l-Me'âd* adlı mevlidinde anlatılan Halîme'nin rüyasının asli sembolü ise Hz. İbrahim'dir. Halîme, bir gece rüyasında ansızın bir ses işitir. O sesin sahibi, Halîme'ye yoksulluktan kurtulmak istemesi hâlinde Mekke'ye gitmesini, orada şans ve talihin kendisine ulaşacağını, eline mal ve ailenin gireceğini, insanların arasında saygınlığının artacağını ve başkasına bu talihin erişmeyeceğini söyler. Halîme, aynı rüyasında süttten beyaz, kardan soğuk, şekerden daha lezzetli ve gönle hoş gelen bir akarsu görür. O suyu görenler, parlak dolunayın ışık verdiğini ve onun Firdevs bahçesinden kaynağını aldığını sanırlar. Bu sırada işi, doğru yola yöneltme olan bir kişi ortaya çıkar. Hızlıca Halîme'ye el uzatarak onu akarsuyun içerisine atar. Gerçek saygınlık ve makamı istemesi hâlinde bu sudan kana kana içmesini, böylece ten sağlığı ve baht bulacağını söyler. Halîme, hemen o sudan hoşnutluk duyarak içer. Gönlü, mutlulukla dolar. O kişi, onu bir öksüze verir. Göğsü sütle dolar. Bedeni baştan başa rahata ulaşır. Halîme'ye dünyada alçaklık, âcizlik ve sıkıntılar görmemesini, çocuğunun gerçek bir şekilde sütannesini olduğunu, bu sözü şüphesiz olarak söylediğini, ona tatlılıkla daima acıma ve koruma duygusu ile karışık sevgi göstermesini, bir nefes bile onu incitmemesini söyler. Bunun üzerine Halîme, o kişiye kim olduğunu ve adını sorar. O kişi, atası ve soyu baştan başa nebiler olan İbrahim peygamber olduğunu söyleyerek kendisini tanıtır. Halîme, bu sözleri duyduğunda ansızın uyanır. Eşine rüyasını anlatır. Eşi, resim kadar güzel olan Halîme'den rüyasını saklamasını ve bu sırrı kimseye açmamasını ister. Halîme, eşinin sözlerine uyararak rüyasını kimseye anlatmaz.

Halîme'nin rüyasının bu varyantı, esas itibariyle iki kısımdan oluşur. İlk kısımda Hz. İbrahim, Halîme'ye Mekke'ye gitmesini, orada fakirlikten kurtulup saygınlık ve makam elde edeceğini söyler. İkinci kısımda ise Halîme'nin bir akarsudan su içmesini sağlar. Öksüz bir çocuğa sütanne olduğunu müjdelir. Bu çocuğa nasıl davranması hakkında bilgi verir. Rüya, Halîme'nin eşi tarafından tabir edilir. Ancak edebî rüya metninde, tabire yer verilmez. Halîme'nin eşi, rüyayı dinlemesi üzerine ona gördüğü rüyayı kimseye anlatmamasını öğütler.

XV. asır mevlidlerinde tespit ettiğimiz Halîme'nin diğer bir rüyası Ahmed mevlidinde anlatılır. Halîme, Mekke içinde güzel bir rüya görür. Rüyasında başından güzel bir ağaç çıkar. Ona Tanrı'dan böylece yüce bir talih erişir. O ağacın dalları dünyayı sarar. Âleme yaprakları gölge verir. Ağaçtan bir hurma düşer. Bu sırada Halîme'nin tanımadığı kişiler, ona Tanrı'dan bir talihin ulaştığını söylerler. Gül yanaklı Halîme, o hurmayı alıp yer. Resim kadar güzel olan Halîme, uyandığında o hurmanın tadını ağzında bulur. Hurmanın tadı, Tanrı'nın lütfunun erişmesinden dolayı Halîme'nin ağzından asla gitmez.

Halîme'nin bu rüyası, onun daha önce gördüğü rüyanın doğruluğunu kanıtlar. Rüyanın asli sembolü ağaçtır. Ancak Tanrı'nın lütfunun Halîme'ye erişmesini sağlayan esas öge, hurmadır. Rüya içerisinde açıkça kim oldukları ifade edilmeyen kişiler, Halîme'ye bu durumla ilgili bilgi verirler. Halîme, aldığı bilgi üzerine hurmayı yer. Uyanmasının ardından hurmanın tadının Halîme'den gitmemesi ise Tanrı'nın lütfunun sürekliliğine işaret eder.

3. 2. 7. Hz. Hatice'nin Rüyası

556 yılında Mekke'de doğan Hz. Hatice, İslamiyet'ten önce üstün iffeti nedeniyle Tâhire, İslamiyet'ten sonra ise Hz. Muhammed'in ilk eşi olmasından dolayı Kübrâ sıfatıyla anılır. Hz. Peygamber ile evlenmeden önce iki evlilik yapar. Ticaretle uğraşır. Hz. Muhammed ile bir ticaret anlaşması sayesinde tanışır. Hz. Peygamber'in dürüstlüğü ve Meysere'nin onun ahlakıyla ilgili verdiği bilgiler üzerine Hz. Muhammed ile evlenmeye karar verir. Peygamberliğin gelmesinin

ardından Hz. Muhammed'i destekler. İlk iman edenler arasında yer alır. 620 yılında vefat eder (Kandemir 1997: XVI/ 465-466).

Yahyâ b. Bahşî mevlidinde Hz. Hatice'nin gördüğü bir rüya anlatılır (YBBM₅). Hz. Hatice, rüyasında Güneş'in gökyüzünden inip evine girdiğini görür. Güneş'in ışıkları Mekke'deki evleri aydınlıkla doldurur. Hz. Hatice, gördüğü rüyasını amcasına anlatır. Amcası, ahir zaman peygamberi ve nebilerin önünde bulunanın eşi olacağını söyler. Rüyasının tabirini dinleyip mutlu olur. Bu sırada Hz. Muhammed'in halası, Hz. Hatice'ye gelip Muhammed'i evlendirmek istediklerini bu nedenle onu ticaret için ücreti karşılığında çalıştırmasını ister.

Hz. Hatice'nin rüyası, Güneş sembolü üzerine yoğunlaşır. Bu sembol, Hz. Muhammed ile ilgili rüyalarda sıklıkla görülür. Üçüncü tekil şahıs anlatıcıyla anlatılan rüya, esas itibariyle rüya sahibini Hz. Muhammed ile olan evliliğine hazırlar.

3. 3. Diğer Kişilerin Rüyaları

Çalışmamızın bu bölümünde; Benî 'Âd, Yahudi, Yahudi kadın ve dindar kadının oğlunun rüyaları inceleyeceğiz.

3. 3. 1. Beni 'Âd'ın Rüyası

Sinanoğlu'nun mevlidinde, Benî 'Âd'ın gördüğü bir rüya anlatılır (SÜM₃). Benî 'Âd, kavmiyle birlikte ateşe tapan bir hükümdardır. Ömrünün yetmiş yılını küfürle geçirmiş olmakla beraber bu hükümdar; adalet sahibi, cömert, kusuru ve eksiği olmayan iyi bir yiğittir. Bu Mecusi hükümdarı, bir gece rüyasında göklerin kapısının açıldığını görür. Dünyayı bir ışık kaplar. Gece, aydınlanıp gündüz gibi olur. O ışık içerisinde bir taht belirir. Benî 'Âd, bu tahttan kendisine bir talih olduğunu anlar. Tahtın üzerine oturur hâlde Hz. Muhammed'i görür. Dünyayı tamamen onun ışığı kaplar. Dört dostu da Hz. Peygamber'in yanında otururlar. Bu taht, Benî 'Âd'ın sarayına iner. Benî 'Âd, böylece bu talih ve kısmetin kendisi için olduğunu bilir. Mecusi hükümdarı, Hz. Muhammed'in ayağına kapanıp yüzünü sürer. Küfrüne pişman olup Tanrı'nın elçisinin önünde iman getirir. Tanrı'nın birliğine, Kur'ân-ı Kerîm'e ve onun bildirdiği peygamberlere kesin olarak inandığını söylerken uyanır. Sarayının içinin ışıkla dolduğunu görür. Daha sonra abdest alıp Tanrı'ya yalvarır. İki rekât namaz kılar. Kendisine gizli bir mescit inşa eder. O mescidin içerisinde yine herkesten gizli bir şekilde ömrünün sonuna kadar ibadet eder.

Edebiyatımızdaki din değiştirme deneyimlerinin mevlid metinlerindeki örneklerinden bir tanesi olarak değerlendirebileceğimiz Benî 'Âd'ın rüyası, üçüncü tekil şahıs anlatıcı tarafından anlatılır. Anlatıcı, rüyayı anlatmaya başlamadan okuyuculardan/ dinleyicilerden salavat getirmelerini isteyerek kendisini belli eder. Rüyanın anlatımı genelden özele doğrudur. Hz. Muhammed'in tahtının sarayına indiği sırada Benî 'Âd, bu durumdan kendisine bir baht ve talihin olduğunu düşünür. Rüya sahibinin zihninde olan düşünceleri bilerek okuyucuya/ dinleyiciye açıklaması yine anlatıcının dikkat çekici özelliklerindedir. Daha sonra Benî 'Âd, iman getirerek Müslüman olur. Bir mescit inşa ederek ömrünün sonuna kadar orada gizli bir şekilde ibadet eder. Mecusi hükümdarın mescidi kendisi için yaptırması ve ibadetlerini gizli bir şekilde devam ettirmesi ise gündelik hayatta gayrimüslim gibi yaşamaya devam ettiğini ve ülkesini İslam'a davet etmediğini düşündürür.

3. 3. 2. Yahudi'nin Rüyası

Ahmed, Yahyâ b. Bahşî, İpsalalı Ebu'l-Hayr, Celâl Muhibbî ve Nasîbî mevlidlerinde Yahudi bir kişinin gördüğü rüya anlatılır (AM₂-YBBM₂-İEHM₂-NM₂-CMM₂).

Ahmed varyantına göre Yahudi kadın, sabah vakti uyandığında eşini mutlu bir hâlde görür. O da bu durumdan mutlu olur ve ona selam verir. Daha sonra eşine mutluluğunun nedenini sorar. Yahudi, bu gece onun gördüğü rüyayı ve ayak bastığı yere yüzünü sürdüğünü kendisinin de rüya

hâlinde gördüğünü söyler. Resim kadar güzel olan eşine Müslüman olduğunu, canını ve başını onun yoluna saçtığını, bütün sahip olduklarını yolunda bıraktığını ve varlığını ona kurban edeceğini açıklar. Beraberce yılda bir kez Hz. Muhammed'in mevlidini okutup insanlara ziyafet vermeye karar verirler. Böylece gece gündüz Tanrı'ya hizmet ederler. İyilik ve yardım etmeyi kendilerine âdet edinirler. Aşk ve şiddetli istek hâliyle öldüklerinde Hz. Muhammed'in huzurunda da beğenilenlerden olurlar. Mevlide saygı gösterdikleri için onlara iman elbisesi verilir. Yahyâ b. Bahşî ve Nasîbî varyantları da özellikleri itibariyle Ahmed varyantına benzer.

Rüyanın İpsalalı Ebu'l-Hayr varyantına göre Yahudi, eşinin rüyasını ve Müslüman olduğunu kendi rüyasında görür. Kendisi de Hz. Muhammed'i sevenler arasında yer alır. Gönü ışık ve iman ile dolar. Eşine, Tanrı'nın elçisine doğrulukla uymayı, aşk ile yoluna sahip oldukları her şeyi vermeyi, Tanrı'ya boyun eğmeyi ve mevlid okutmayı âdet edinmeyi önerir. Onlar, bu söz üzerinde İslam'ı tercih ederler. Yılda bir kez mevlit okutup başlıklarla halka güzel ziyafetler verirler.

Celâl Muhibbî varyantına göre Yahudi kadın, uykusundan uyanmasının ardından eşine gördüğü rüyayı anlatır. Yahudi, bu duruma üzülürken bir gece o da aynı rüyayı görür. Sabah vakti mutluluk içerisinde uyanır. Yahudi, eşine dün gece gördüğü rüyanın aynısını deneyimlediğini, dürüst bir şekilde iman getirdiğini, sahip olduklarının tamamını onun yoluna koyduğunu söyler. İkisi birden Hz. Muhammed'in mevlidini okutup halkı ihsanla doyurmaya karar verirler. Gece gündüz Tanrı'ya ibadet ederler. Hz. Muhammed'in doğumuna saygı gösterdikleri için iman elbisesi onlara verilir.

Yahudi'nin rüyası, esas itibariyle telapatik bir deneyimdir. Telapatik rüyalar, uyku hâli sırasında çeşitli enerji alanlarının birleşerek birbirlerine bilgi aktarmaları neticesinde oluşur (Telesco 1999: 23-24). Bir yerde meydana gelen olayın telapatik olarak algılanmasından kaynaklanan rüyalar da bu başlık altında değerlendirilir (Türkoğlu 2001: 75-76). Kelimeler olmaksızın iletişimin esas olduğu bu rüyalar, iki ya da daha fazla bölüme ayrılarak farklı insanlarca görülebilir. Telapatik rüya gören kişiler, karı-koca gibi yakınlık derecesine sahip olabilirler. Bununla beraber birbirlerini hiç tanımayan kişilerin de telapatik rüya gördükleri bilinir. Ayrıca aralarında telapatik bağ olan kişilerden ilkinin gördüğü rüyadan diğeri sezgi vasıtasıyla bilgi sahibi olabilir (Yücesoy 2001: 54-59).

Yahudi'nin rüyası, mevlid metinlerinde ayrıntılarına yer verilmeden anlatılır. Ahmed varyantında görüldüğü üzere Yahudi'nin rüya hâlinde eşinin rüyasında Müslüman olduğunu görmesi, bu deneyimi aynı zamanda rüya içerisinde rüya olarak değerlendirmemizi sağlar. İpsalalı Ebu'l-Hayr, Yahyâ b. Bahşî ve Nasîbî varyantları, esas özellikleri itibariyle Ahmed varyantına benzerler. Celâl Muhibbî varyantında, Yahudi ile eşinin rüyaları arasında bir günlük süre vardır. Yahudi, eşinin Müslüman olmasından dolayı üzüntü duyar. Bununla beraber rüya görmesinde bu duygu hâli etkili değildir. Celâl Muhibbî varyantı, telapatik özellikler taşımaması yönüyle de diğer varyantlardan ayrılır.

3. 3. 3. Yahudi Kadının Rüyası

Yahudi kadının rüyası; Ahmed, Yahyâ b. Bahşî, İpsalalı Ebu'l-Hayr, Hacı Mustafaoğlu, Celâl Muhibbî ve Nasîbî mevlidlerinde anlatılır (AM₁-YBBM₁-HMME₁-CMM₁-İEHM₁-NM₁). Edebî rüya metninin olay örgüsü, bütün varyantlarda ortaktır.

Bağdat'ta işi gece gündüz hayır olan bir kişi vardır. Bu kişi, her zaman Hz. Muhammed'in aşkında başını koyup ağlar. Halka daima başışta ve yardımda bulunur. Halkın tamamı da ondan hoşnuttur. O kişi, her rebülevvel ayının on ikinci gecesinde Hz. Muhammed'in mevlidini mutluluk dolu bir hâlde okutup çeşitli hediyeler verir ve sayısız koyunu kurban eder. O kişinin Yahudi bir komşusu vardır. Onun uğraştığı iş, her zaman günah işleme ve Tanrı'ya isyandır. Bir gün o Yahudi'ye eşi, komşusunun her yıl rebülevvel ayında hayırlarda bulunduğunu, halkı doyurduğunu, bayram kutladığını ve o gecede çeşitli nimetleri dağıttığını söyleyip bu davranışlarının nedenini sorar. Yahudi, eşine komşusunun dinine inandığı Ahmed-i Muhtar

olarak bilinen bir peygamberi olduğunu söyler. Bütün dünya onun kadehinin dibinde kalan tortunun içicisidir. O peygamberin ismi Tevrat'ta gizlidir. Belki de her kitapta zikredilendir. O sevgili, rebiülevvel ayının perşembeye rastlayan on ikinci gecesinde dünyaya gelmiştir. O dolunaya benzeyen gayret sahibi kişi, doğduğunda kâinatın güneşi olmuştur. Bu nedenle Yahudi, komşusunun bayram kutladığını, halka hediyeler verip ihşanda bulunduğunu söyler. Yahudi'nin resim kadar güzel olan eşi, kocasının söylediklerini duyduğunda ağlayıp inlemeye başlar. Yüreği zevk, şevk ve mutlulukla dolar. Yahudi kadın, o gece mutlulukla yatar. Rüyasında karanlığın ışığı olan Hz. Muhammed'i görür. Hz. Muhammed, kendisini sağlığında gören, sohbetinde bulunan Kur'ân-ı Kerim'i ve İslam'ı bizzat kendisinden öğrenen İslam büyüklerinin tamamıyla yıldız ve Ay ile birlikte olan Güneş'e benzer bir şekilde orada bulunur. Yahudi kadın, lütufta benzeri olmayan Güneş'e benzeyen bu soylu kişinin kim olduğunu sorar. Bu kişi, perilere benzeyen yüzü bakımından o nurani varlıklardan daha hoş ve güzeldir. Ay'a benzeyen yüzü, Güneş'ten daha yücedir. Orada bulunanlar, seçilmiş olan Muhammed'in bu kişi olduğunu, onun saçının sümbüle benzediğini, kırmızı dudaklarının ise misk koktuğunu söylerler. Kadın, yanına gidip ona selam verir. O himmet sahibi, kadının selamını iyilikle alır. Yahudi kadın, 'Ey Tanrı'nın elçisi!' diyerek bağırır. Tanrı'nın elçisi ise ona aynı hoşlukla 'Lebbeyk!' diyerek seslenir. Gül yüzlü kadın ah edip ağlar. Tanrı'nın elçisine, değersiz bir köle olduğunu söyler. Ona, 'Ey güzellik ve edep madeni! Bana Lebbeyk demene sebep nedir?' diye sorar. Günahkârlara şefaet eden ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan Hz. Muhammed, ona 'Ey resim kadar güzel! Bana saygı gösterdiğin için yaratıcı olan Tanrı, seni kabul etti. Mevlidime saygı gösterdin. Doğrusu beni yüce saydın. Tanrı, sana inancın süslü kıyafetini verdi. Sen, sonsuza kadar benden ayrı kalmayacaksın!' der. Böylelikle Hz. Muhammed, ona imanı aşlar. O soyu temiz, akıllı, itibarlı ve resim kadar güzel kadın, defalarca Müslümanlığı kendi isteğiyle kabul eder. Lezzetiyle başarıya ulaşır ve mutlu olur. O gül yanaklı, uykudan uyandığında mutluluk hâli içerisinde ağlayıp inler. O zaman aşk ile sahip olduklarını Tanrı'nın elçisine adar. Yılda bir kez onun mevlidini okutmaya, halkı bağış ve ihşanlarla yedirip içirmeye karar verir.

Olay örgüsü bakımından Yahyâ b. Bahşî, İpsalalı Ebu'l-Hayr, Hacı Mustafaoğlu ve Nasîbî varyantları birbirine paraleldir. Celâl Muhîbbî varyantında gördüğümüz tek dikkat çekici farklılık ise rüya hâli sırasında Hz. Muhammed'in yanında kendisini sağlığında gören, sohbetinde bulunan, Kur'ân-ı Kerim'i ve İslam'ı bizzat kendisinden öğrenen İslam büyüklerinin olmamasıdır.

Rüyanın bütün varyantları üçüncü tekil şahıs anlatıcı tarafından anlatılır. Ahmed varyantında Hz. Muhammed'in karanlığın ışığı olarak vasıflandırılması, gayrimüslimler ile Müslümanlar hakkındaki kabulleri belirginleştirir. Hz. Muhammed'in yanında yıldız ve Ay'ın durduğu Güneş'e benzetilmesi ise rüya metnine estetik bir doku katar. Bununla beraber Hz. Muhammed'in yüzüyle ilgili yapılan benzetmelerin klâsik Türk edebiyatında daha çok sevgili için kullanılmaları dikkat çeker. Hac veya umre niyetiyle ihrama giren kimselerin söyledikleri "*Lebbeyk, Allâhümme lebbeyk. Lebbeyk, lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerîke lek*"³ sözlerinin ilk kelimesi olan lebbeyk, "*Buyrun, efendim; emredin!*" anlamına gelir. İslam kültürüyle ilgili olan kelimenin rüya metninde kullanılması, anlatının derinleşmesini sağlar. Hz. Muhammed, Yahudi kadına Tanrı'nın ona iman verdiğini söyler. Böylece rüya sahibi çok kez iman ederek Müslüman olur. O, rüyasından mutlu bir hâlde uyanır. Daha sonra yılda bir kez Hz. Muhammed'in mevlidini okutmaya karar verir. Rüya, Yahudi kadının Müslüman olmasını sağlar. Varyantlarda, Hz. Muhammed'in tanıtılması sırasında gülizâr kelimesinin istifham vasıtasıyla tekrarlanması dikkat çeker. Soru cümleleri ve diyaloglar, rüyanın Yahyâ b. Bahşî varyantına da estetik bir doku katar. Yahudi kadının uykusundan uyanması anındaki duygu hâli, aşırı istek olarak ifade edilir. Rüyası

3 "Rabbim! Davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim. Rabbim! Senin davetine icabet boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim! Bütün varlığımın sana yöneldim; hamd senin, nimet senin, mülk senindir. Senin eşin ve ortağın yoktur (Öğüt 2011: XL/ 396-397)."

ve içinde bulunduğu duygu hâliyle kadın ağlamaya başlar. Hacı Mustafaoğlu ve Nasîbî varyantları, Yahyâ b. Bahşî varyantına yaklaşır. İpsalalı Ebu'l-Hayr varyantının hazırlık kısmının sonunda da Yahudi kadının duygu hâli, Hz. Muhammed'in aşkıyla meydana gelen aşırı istek olarak ifade edilir. Soru cümleleri ve diyalogların bu varyanta da estetik bir doku eklediği görülür. Ahmed varyantından farklı olarak Celâl Muhibbî varyantında Yahudi kadın, gördüğü kişinin Hz. Muhammed olduğu sonucuna kendi düşüncesiyle varır. Edebî rüya metninin bu bölümü, iç konuşma tekniğinin de uygulama alanıdır. Hz. Muhammed ile ilgili kadının yaptığı benzetmeler, rüyanın Ahmed varyantıyla benzerlik gösterir.

3. 3. 4. Dindar Kadının Oğlunun Rüyası

Dindar kadının oğlunun rüyası; Ahmed, Yahyâ b. Bahşî, İpsalalı Ebu'l-Hayr, Celâl Muhibbî, Ayasofya Müezzini Kemal ve Nasîbî mevlidlerinde anlatılır (AM₃-YBBM₃-HMME₃-İEHM₂-CMM₃-AMKM-NM₃). Yahudi ve Yahudi kadının rüyaları örneklerinde de görüldüğü üzere bu edebî rüyanın olay örgüsü de bütün varyantlarda ufak farklılıklar haricinde benzerlik gösterir.

Rüyanın varyantlarına göre yaşadığı devirde hayatı ve dinî yaşayışı bakımından başkalarına örnek olabilecek niteliklere sahip Zeydoğlu Ali'nin ibadette dinin buyruklarına uygun hareket eden, öğüt veren ve haramdan kaçınan kadın bir komşusu vardır. Bu kadın, çok fakirdir. Dünyada kimseye kalıcılık olmadığı gibi bir gün ecel bu kadına da fanilik kadehini sunar. Böylece kadın, diğer yaratılmışlar gibi gelip geçici olan dünyadan gider. Miras olarak bir filori bırakır. O kadının her zaman Tanrı'ya ibadet eden, baştan aşağıya iyilik ve yardım olan, daima hayırda bulunan genç bir oğlu vardır. Bu çocuk, annesinin miras olarak bıraktığı filoriyle ne alabileceğini düşünür. Bu düşünceyle yürürken ansızın bir yerde kölelerin toplandığını görür. Bu köleler, bir araya gelip Hz. Muhammed'in mevlidini okurlar. Çocuk, mevlidi mutlulukla dolu bir hâlde dinler. Gözlerinden kanlı yaşlar akar. O gece orada yatıp uyur. Rüyasında, kıyamet gününü görür. Tellallar, 'Neredeysen gel! Cennete gir ve mutlu ol!' diyerek bağırlar. Mevlide hazır olanların tamamı bir defada cennet içine girerler. O çocuk, ansızın yüce bir saray görür. Ona usul sahibi olarak girmek ister. Orada bulunanlar, bu yüce saraya mevlid okuyanların girdiğini, onun girmesine izin vermeyeceklerini söylerler. Çocuk, bu sırada rüyasından uyanıp ah eder. Ahının dumanının içerisinde kalır. Ağlayıp yüreğini keder ateşiyle dağlar. Annesinden miras olarak kalan filoriyle yemekler alır. Mevlid okutup aldığı yemekleri dağıtır. Vefat edinceye kadar her yıl Hz. Muhammed'in mevlidini okutur. Vefat ettiğinde gülümseyerek bu dünyadan gider.

Rüya metninin hazırlık kısmında şair, bu hikâyenin nakledicisi olduğunu açıkça ifade eder. Daha sonra dindar kadını ve çocuğunu tanıtır. Metinde edebî öge olarak kullanılan filori, ilk defa XII. asırda İtalya'da gümüşten basılan bir paradır. XIII. asrın ortalarından itibaren altın olarak basılan bu para, İtalyan devletleriyle ticari ilişkiler kuran Batı Anadolu'daki Türkmen beylikleri tarafından da kullanılır. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar Osmanlı topraklarında en çok kullanılan altın para olan filori, daha sonraki dönemlerde Osmanlıların kendi bastıkları ve Avrupa kaynaklı altın paraları karşılayacak şekilde kullanılmaya başlanır (İnalcık: XIII/ 106). Rüya metnine tarihî açıdan belli bir gerçeklik dokusu kazandıran bu para birimi, esas itibarıyla nicelik açısından değerlendirilmelidir. Dindar kadının çocuğu, annesinden kalan bu mirasın yetersiz olduğunu görür. Bu sırada, bir grup kölenin okuduğu mevlidden etkilenir. Orada yatar. Rüyasında gördüğü kişilerden mevlid okunduğu sırada hazır bulunanların cennete girip mutlu olduklarını öğrenir. Şair, çocuğun uykudan uyandığında ah ettiğini ifade eder. Belli ölçüde yapılan ya da yapılmayan işlerden dolayı duyulan pişmanlığı ifade eden bu sözün rüya metninin uyanış kısmında kullanılması dikkat çekicidir. Çocuk, uykusundan uyanmasının ardından ömrünün sonuna kadar mevlid okutup hayırda bulunur.

Celâl Muhibbî varyantında, dindar kadının tanıtımı sırasında Arapça dışı kategoriden kelimeler seçilmekle beraber rüyanın anlatımının ilerleyen kısımlarında bu kişi için baba, valid

anlamlarını taşıyan ata kelimesinin kullanılması bir hata olarak değerlendirilebilir (Çağbayır 2007: I/ 382).

4. Edebî Rüya Tabirleri

Edebî eserlerde, rüya ve tabiri birbirinden ayrılmaz. Çalışmamızda incelediğimiz metinlerdeki rüyaların bir kısmı tam anlamıyla semboliktir. Bununla beraber ilahi bir varlığın nida ettiği, bir kişi veya varlıkla beraber sembolik anlam taşıyan bir ögenin bulunduğu rüyaları ise ayrıca değerlendirmek gerekir.

4. 1. Rüya Ögeleri

XV. asır mevlidlerinde edebî rüya metinlerinin bir kısmı ağaç, zincir, mevlit okuma/ okutma gibi tam anlamıyla sembolik ögelerden oluşur. Bununla beraber rüya sahibinin Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim gibi peygamberlerin yanı sıra tanımadığı kişiler tarafından bilgilendirilip yönlendirildiği rüyalar ise yarı sembolik olarak değerlendirilebilir. İncelediğimiz metinlerden tespit ettiğimiz ögeleri, bir tablo hâlinde şöyle gösterebiliriz.

	Rüya	Öge
1	AM ₁	Hz. Muhammed
2	AM ₂	Hz. Muhammed
3	AM ₃	Mevlit okumak/ okutmak
4	AM ₄	Ağaç
5	AM ₅	Zincir
6	AM ₆	Hz. Muhammed
7	AM ₇	Ağaç
8	FKR ₁	Kuş
9	FKR ₂	Tanınmayan Kişi
10	FKR ₃	Tanınmayan Kişi
11	HZM ₁	Kuş
12	HZM ₂	Tanınmayan Kişi
13	HZM ₃	Zincir
14	HZM ₄	Tanınmayan Kişi
15	HZM ₅	Tanrı
16	SÜM ₁	Tanınmayan Kişi
17	SÜM ₂	Ay ve Güneş
18	SÜM ₃	Hz. Muhammed
19	CDH	Nur, Aydınlık, Işık
20	YBBM ₁	Hz. Muhammed
21	YBBM ₂	Hz. Muhammed
22	YBBM ₃	Mevlit okumak/ okutmak
23	YBBM ₄	Zincir
24	YBBM ₅	Güneş

25	YBBM ₆	Ay ve Güneş
26	HMME ₁	Hz. Muhammed
27	HMME ₂	Hz. Muhammed
28	HMME ₃	Mevlit okumak/ okutmak
29	HMME ₄	Zincir
30	HMME ₅	Hz. Muhammed
31	İEHM ₁	Hz. Muhammed
32	İEHM ₂	Hz. Muhammed
33	İEHM ₃	Zincir
34	HHA	Nur, aydınlık, ışık
35	CMM ₁	Hz. Muhammed
36	CMM ₂	Hz. Muhammed
37	CMM ₃	Mevlit okumak/ okutmak
38	CMM ₄	Hz. Muhammed
39	KVM	Tanınmayan kişi
40	RM ₁	Zincir
41	RM ₂	Tanrı
42	AMKM	Mevlit okumak/ okutmak
43	BVR ₁	Tanınmayan kişi
44	BVR ₂	Tanınmayan kişi
45	NM ₁	Hz. Muhammed
46	NM ₂	Hz. Muhammed
47	NM ₃	Mevlit okumak/ okutmak
48	NM ₄	Ağaç

Tablo 16: Rüya Sembolleri

4. 2. Rüya Tabircileri

Çalışmamızda incelediğimiz mevlidlerde edebî rüyaların, rüya sahibi tarafından olduğu kadar rüya tabircileri ya da metnin bir kahramanı tarafından tabir edildiği görülür. Bununla beraber şahsın gördüğü rüyanın yönlendirmesiyle tabire gerek duymadan hareket ettiği rüyalar da vardır.

	Rüya	Tabircisi
1	AM ₁	-
2	AM ₂	-
3	AM ₃	-
4	AM ₄	Muabbir

5	AM ₅	Muabbir
6	AM ₆	-
7	AM ₇	-
8	FKR ₁	Muabbir
9	FKR ₂	-
10	FKR ₃	-
11	HZM ₁	Muabbir
12	HZM ₂	-
13	HZM ₃	Abd-i Berrân oğlu Ömer
14	HZM ₄	-
15	HZM ₅	-
16	SÜM ₁	-
17	SÜM ₂	Rahip
18	SÜM ₃	Hz. Muhammed
19	CDH	-
20	YBBM ₁	-
21	YBBM ₂	-
22	YBBM ₃	-
23	YBBM ₄	Muabbirler
24	YBBM ₅	Ebû Tâlib
25	YBBM ₆	Muabbir
26	HMME ₁	-
27	HMME ₂	-
28	HMME ₃	-
29	HMME ₄	Muabbirler
30	HMME ₅	-
31	İEHM ₁	-
32	İEHM ₂	-
33	İEHM ₃	Muabbir
34	HHA	-
35	CMM ₁	-
36	CMM ₂	-
37	CMM ₃	-
38	CMM ₄	-
39	KVM	-
40	RM ₁	Rahip
41	RM ₂	-

42	AMKM	-
43	BVR ₁	-
44	BVR ₂	Hâris
45	NM ₁	-
46	NM ₂	-
47	NM ₃	-
48	NM ₄	Muabbir

Tablo 17: Rüya Tabircileri

5. Rüyalarda Sonuçlar

Rüyalar, sahipleri için uyarı, yönlendirme ve müjde içerirler. Bununla beraber görülen semboller, rüya sahibinde heyecan ve mutluluk gibi duygu hâlleri oluştururlar ya da var olan bir duyguyu pekiştirirler.

5.1. Müjde veya Bilgi Sayesinde Harekete Geçiren Rüyalar

Dindar kadının oğlu, uykusundan uyanmasının ardından rüyasının da etkisiyle mevlid okutur. Annesinden miras kalan filoriyle yiyecek alıp halkı doyurur (AM₃-YBBM₃-HMME₃-CMM₃-AMKM-NM₃).

Halîme'nin rüyaları, müjde olduğu kadar bilgi de içerir. Halîme, rüyasının ardından eşiyle beraber Mekke'ye gelir ve Hz. Muhammed'in sütannesi olur (AM₆-FKR₃-HZM₄-SÜM₁-CMM₄-KVM-BVR₂). Bununla beraber Ahmed'in eserinde anlatılan Halîme'nin ikinci rüyası, bilgi ve müjde içermesinin yanı sıra rüya sahibinin gördüğü ilk rüyanın doğruluğuna da işaret eder (AM₇).

Miraç hadisesinin rüyada gerçekleşmiş olduğu kabulü üzerine şekillenen Hâfî'nin mevlidindeki Hz. Muhammed'in rüyası, bilgi ve hikmet içermesinin yanı sıra muhatabını harekete geçirir (HZM₅). İlk vahyin rüyada gerçekleştiği kabulü üzerine anlatılan Recâî'nin eserindeki Hz. Muhammed'in rüyası da bu başlık altında değerlendirilebilir (RM₂).

Hz. Ebû Bekir, rüyasının ardından Şam ülkesinden hareket edip Mekke'ye gelir. Hz. Muhammed ile görüşür. Daha sonra Müslüman olur (SÜM₂-YBBM₆).

Benî 'Âd'ın rüyası da muhatabını harekete geçiren rüyalardandır. Benî 'Âd, rüyasının ardından Müslüman olur. Bir mescit yaptırıp orada gizli olarak ibadet eder (SÜM₃).

Hz. Hatice, rüyasının ardından önce harekete geçmeyi düşünür. Daha sonra sabretmeyi tercih eder (YBBM₅).

5.2. Bilgi ve Hikmet İçerip Harekete Geçirmeyen Rüyalar

Abdülmuttalib'in rüyaları, Hz. Muhammed'in doğumuyla ilgili bilgi içermesine rağmen muhatabında davranış değişikliğine neden olmaz (AM₄-AM₅-HZM₃-NM₄).

Abbâs'ın rüyaları da bilgi ve hikmet içerip muhatabında davranış değişikliği meydana getirmeyen deneyimlerdir (FKR₁-HZM₁).

Âmine'nin rüyaları, Hz. Muhammed'in doğumu ve vasıfları hakkında bilgi verir. Ancak bu rüyalar, Âmine'de bir davranış değişikliğine neden olmaz. Çeşitli varyantlarda görülen Âmine'ye doğacak çocuğuna Muhammed adını vermesinin öğütlenmesi de rüyayı farklı bir başlık altında değerlendirmemiz için yeterli değildir (FKR₂-HZM₂-BVR₁). Hamdullah Hamdî'nin mevlidinde anlatılan Âmine'nin rüyasını da bu başlık altında değerlendirebiliriz (HHA).

5. 3. Sevinç ve Heyecan Verici Rüyalar

Yahudi, rüyasında eşinin Hz. Muhammed'in önünde iman ettiğini görür. Kendisi de Müslüman olur. Bu rüya, onu mutlu eder (AM₂-YBBM₂-HMME₂-İEHM₂-CMM₂-NM₂).

Abdullah, gördüğü rüyanın kutlu olduğunu öğrendiğinde mutlu olur (YBBM₄-HMME₅-İEHM₃-RM₁).

5. 4. Muhatabın Duygu Hâlini Pekiştiren Rüyalar

Yahudi kadının uyumadan önce eşinin Hz. Muhammed hakkında söyledikleri üzerine ah ettiği, inleyip ağladığı sırada ona Hz. Peygamber'in sevgisinin eriştiği, kalbinin zevk, aşırı coşkunluk ve mutlulukla dolduğu ifade edilir. Gece gördüğü rüya ise bu duygu hâlini pekiştirir. Kadın, uyandığında mutlu olur. Bu nedenle Yahudi kadının rüyası, muhatabın duygu hâlini de pekiştirmektedir (AM₁-YBBM₁-HMME₁-İEHM₁-CMM₁-NM₁).

5. 5. Duygu Hâli Belirtilmeyen Rüyalar

Cefâyî'nin *Dakâyıku'l-Hakâyık* isimli eserinde anlatılan Âmine'nin rüyasının muhatabında oluşturduğu duygu hâli, açıkça belirtilmez (CDH).

Sonuç

Rüyanın XV. asır mevlidlerinden hareketle kullanım özelliklerini ve metinlerde üstlendikleri fonksiyonları tespit etmek amacını taşıyan çalışmamızda vardığımız sonuçları kısaca şöyle ifade edebiliriz:

Mevlid metinlerinde, edebî rüyaların türün ilk ve özgün örneklerinin kaleme alındığı XV. asırdan itibaren kullanıldığı görülür. Bu rüyaların bir kısmı, Hz. Peygamber'in hayatını konu alan siyer türündeki eserlerden kaynağını alır ve İslam tarihindeki rivayetlere uygun bir şekilde işlenir. Bununla beraber kaynağı tespit edilemeyen rüya örnekleri de vardır.

XV. asır mevlidlerindeki edebî rüyaların bir kısmı doğrudan rüya sahibiyle ilgili bir hazırlık aşaması içerir. Ancak bazı rüya metinlerinde, hazırlık aşamasına gerek duyulmadan doğrudan rüya anlatılır. Görülen olayların nitelikleri, edebî rüya metinlerini masallara yaklaştırır. XV. asır mevlidlerindeki edebî rüyaları; İslami kabullere, kaynaklarına ve yapılarına göre farklı başlıklar altında tasnif etmek mümkündür. Bununla beraber rüya sahibini ya da rüya sembolünü esas alan yaklaşımlarla da farklı tasnifler yapılabilir. Sembollerine göre yapılacak bir tasnif, rüya öğelerinin İslami olduğu kadar halk arasında yaşayan kabullerinin de değerlendirilmesini gerekli kılar. Tespit edilen mevlid metinlerindeki edebî rüyalarda tabir ve tabirci öğeleri de birbirinden ayrılmaz. Ayrıca bu rüyaların sahipleri için ikaz veya bilgi içerdikleri, taşıdıkları semboller vasıtasıyla onlarda bazı duygu hâlleri oluşturdukları ya da var olan bir duyguyu pekiştirdikleri görülür.

Varyantları tespit edilen edebî rüya metinlerinin bir kısmı, orijinal kullanımlara sahiptir. Bununla beraber farklı şairler tarafından kaleme alınmış eserlerde, aynı rüyanın benzer olay örgüleriyle anlatıldığı örnekler de vardır. Çoğu kez bu varyantlar, yoğunlaştıkları öğeler bakımından tasnif edilebilir.

Türk edebiyatı içerisinde kadim bir geleneğe sahip olan mevlid türünden eserlerde rüyanın kullanımıyla ilgili yapılacak müstakil çalışmalarla konunun farklı yönlerinin de ilim âleminin istifadesine sunulacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- AÇIL, Berat (2015), "Klâsik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, 1-28.
- AKSOY, Hasan (2007), "Eski Türk Edebiyatında Mevlidler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 9, 323-332.
- AKTAŞ, Şerif (2007), *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, 5. baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALBAYRAK, Halis (1993), *Kur'ân'da İnsan ve Gayb Bilgisi*, Ankara: Şule Yayınları.
- ALTUĞ, Fatih (2009), "Başka Türlü Bir Yaklaşım Mümkün mü?", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4-Nazımdan Nesire Edebî Türler*, Haz.: Hatice Aynur-Müjgân Çakır-Hanife Koncu-S. Selim Kuru-Ali Emre Özyıldırım, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 32-46.
- ATEŞ, Ahmet (1954), *Süleyman Çelebi Vesiletü'n-Necât-Mevlid*, Ankara: TDK Yayınları.
- ATİK, Arzu (2021), "Feyzi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/feyzi-fivan-sairi> (Erişim Tarihi: 30.06.2022).
- ATİK, Arzu-Güler Doğan Averbek (2021), *Ruhların Gıdası 15. Asır Şairi Feyzî'nin Kût-ı Rûhî İsimli Mevlidi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- AYTAÇ, Gürsel (2003), *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Say Yayınları.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1997), *Güller Kitabı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYRAM, Yavuz (2001), *Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Divan Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçevesi*, C. 1-2, Samsun: T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- BAYRAM, Yavuz (2007), "Klâsik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies*, C. 2, S. 4, 209-219.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (2007), *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri, Sad.:* Mehmet Talû-Ali Rıza Önder-Ali Rıza Öztürk-Kenan Pala-Murat Demir-Osman Orhan-Ömer Faruk Kurban-Yusuf Güler, İstanbul: Tereke Yayınevi.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 1-5, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇUBUKÇU, Asri (1997), "Halîme", *DİA*, C. 15, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 338.
- DEMİRCİ, Muhsin (2011), *Vahiy Gerçeği*, 2. baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- DEMİREL, Şener (2013), "Behiştî/ Bihisti, Ahmed Sinân Çelebi", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/behisti-bihisti-ahmed-sinan-celebi> (Erişim Tarihi: 30.06.2022).
- DEMİREL, Şener (2017), *Behiştî ve Mevlidi (Vilâdet-i Resûl)*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- DOĞRU, Rabia (2015), "Kara Vâiz ve Mevlid'i", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 39, 226-230.
- DOĞRU, Rabia (2017), *Kara Vâiz'in Mevlidi (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Divan Kitap.
- DURMUŞ, İsmail (2004), "Mevlid: Arap Edebiyatında", *DİA*, C. 29, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 480-482.
- EBÛ CAFER MUHAMMED b. CERÎRÛ'T-TABERÎ (b.t.y.), *Tarih-i Taberî*, C. 3, Çev.: M. Faruk Gürtunca, İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- EKİNCİ, Ramazan (2014), "Behiştî Mahlaslı Şairlere Ait Mevlidler 1: Behiştî Ahmed Sinân'ın Mevlid-i Şerîf'i", *Sufi Araştırmaları*, S. 10, 17-79.
- EROĞLU, Süleyman (2013), "Yahyâ Bin Bahşî", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yahya>, (Erişim Tarihi: 30.06.2022).
- EROĞLU, Süleyman (2021), *Hamdullah Hamdi-Ahmediyye*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- FAYDA, Mustafa (1994), "Ebû Bekir", *DİA*, C. 10, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 101-108.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1982), "Rüyalar Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. 4, Ankara: KTB Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

- GÜNŞEN, Ahmet (2004), *İpsalalı Ebu'l-Hayr-Mevlid (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- GÜZELDİR, Muharrem (1995), *Cefâyî-Dakâyıku'l-Hakâyık*, Erzurum: T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GÜZELDİR, Muharrem (2007), "Cefâyî ve Eseri Dakâ'ıku'l-Hakâyık", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 32, 72-74.
- HALİD el-ANBERÎ (2003), *Kuran ve Sünnet Işığında Rüya Hakikati ve Tabiri*, Çev.: M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Guraba Yayınları.
- İMAM BUHÂRÎ (2008), *Sahih-i Buhârî Muhtasarı*, Çev.: Abdullah Durmuş-Halil Aldemir-İbrahim Tüfekçi-İshak Emin Aktepe-Beşir Eryarsoy-Mehmet Odabaşı-Osman Güman-Soner Duman, İstanbul: Polen Yayınları.
- İNALCIK, Halil (1996), "Filori", *DİA*, C. 13, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 106-107.
- İSMAİL b. MUHAMMED EI-ACLÛNÎ (2019), *Keşfü'l-Hafâ (Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmî Değeri)*, C. 3, Çev.: Mustafa Genç, İstanbul: Beka Yayıncılık.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1997), "Hatice", *DİA*, C. 16, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 465-466.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1970), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi.
- KOLLEKTİF (1988), "Abbâs", *DİA*, C. 1, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 16-17.
- KONUK, Ahmed Avni (1989), *Füsûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, C. 2, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2011), *Mevlid-nâme*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2013), "Hâfî", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hafi-huffi-haffi-hufi> (Erişim Tarihi: 30.06.2022).
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2014), "Za'if, Yahyâ, Hacı Mustafaoğlu", <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zaif-yahya-haci-mustafaoğlu> (Erişim Tarihi: 30.06.2022).
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali* (2006), Haz.: Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıncı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl (2009), *Hacı Mustafaoğlu-Mecma'ü'l-Envâr (Tenkitli Metin-İnceleme)*, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- KÜTÜK, Rifat (2016), "Fetih Öncesinde Yazılmış Bir Mevlid: Ayasofya Müezzini Kemal'in Mevlûdü'n-Nebî'si", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 40, S. 1, 27-95.
- KÜTÜK, Rifat (2018), *Türk Edebiyatında Mevlid ve Muslihî'nin Gül-Efşân İsimli Mevlidi (İnceleme-Metin-Ansiklopedik ve Fonksiyonel Sözlük-Tıpkıbasım)*, Erzurum: Ertual Akademi Yayıncılık.
- MAZIOĞLU, Hasibe (1974), "Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler", *Türkoloji*, C. 6, S. 1, 31-62.
- MUSTAFA DARİR (2004), *Siyer-i Nebî (Peygamberimizin Hayatı)*, Haz.: Selman Yılmaz, C. 1-2, İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.
- OK, Duygu (2020), *Yahyâ Bin Bahşî-Mevlid*, Edirne: Kişisel Basım.
- ONAY, Ahmet Talât (2000), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖĞÜT, Salim (2011), "Telbiye", *DİA*, C. 40, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 396-397.
- ÖZEL, Ahmet (2004), "Mevlid", *DİA*, C. 29, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 475-479.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan (b.t.y), *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZTÜRK, Muhammet Raşit (2021), *Ahmed'in Mevlid'i (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Erzurum: T.C. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- PEKOLCAY, Necla (1950), *Türkçe Mevlid Metinleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- POSPELOV, Gennadiy N. (1985), *Edebiyat Bilimi*, C. 2, Çev.: Yılmaz Onay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- REDHOUSE, James W. (2006), *A Turkish and English Lexicon*, 3. baskı, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SARIKAYA, Erdem (2017), *Eski Türk Edebiyatında Rüya (Başlangıçtan XV. Asra Kadar)*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- SCHİMMEL, Annemarie (2005), *Halifenin Rüyaları-İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, Çev.: Tüba Erkmen, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- SEZİKLİ, H. Ahmet (1988), "Abdülmuttalib", *DİA*, C. 1, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 74-75.
- ŞALIŞ, Nefise (2013), *Muhibbî Hayatı, Eserleri ve Mevlid'i*, İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Türk-İslam Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla-Ahmet Kartal (2013), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 7. baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2000), "Şiir ve Rüya I-II", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 6. baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 32-39.
- TEKİN, Mehmet (2002), *Roman Sanatı (Romanın Unsurları) I*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TELESCO, Patricia (1999), *Düşlerin Dili*, Çev.: Feyza Karagöz, İstanbul: E Yayınları.
- TODOROV, Tzvetan (2011), *Edebiyat Kavramı ve Öteki Denemeler*, Çev.: Necmettin Sevil, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- TOGAN, A. Zeki Velîdî (1982), *Oğuz Destanı*, 2. baskı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOPALOĞLU, Bekir (1988), "Abdullah", *DİA*, C. 1, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 75-76.
- TOPALOĞLU, Bekir (1991), "Âmine", *DİA*, C. 3, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 63-64.
- TURAL, Şecaattin (2011), *Hâfi-Zâdü'l-Me'âd (Kitâbü Mevlûdü'n-Nebî)*, Ankara: KTB Yayınları e.kitap projesi, (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10717,zadul-mead-secaattin-tural-pdf.pdf?0>) (Erişim Tarihi: 30.06.2022).
- TÜRKOĞLU, Berrin (2001), *Rüyaların Gizli Dili*, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- UÇMAN, Abdullah-Hanife Koncu-Müjgân Çakır (2013), *Sinanoğlu Mevlidi (Ümîzü'l-Müznibîn)*, İstanbul: Kitabevi.
- WELLEK, Réne-Austin Warren (1993), *Edebiyat Teorisi*, Çev.: Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir: Akademi Kitabevi.
- YAVUZ, Kemal (2017), "Mevlid'in Türkçe Kaynakları, Şerhleri ve Mevlid Metni Üzerine", *Bir Ömrün Yazıları-II (Edebiyat)*, İstanbul: Nizamiye Akademi, 41-68.
- YAVUZ, Salih Sabri (2005), "Mirac", *DİA*, C. 30, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 132-135.
- YILDIRIM, Ali (2018), "Sen Olmasaydın Felekleri Yaratmazdım Hadis-i Kudsîsinin Klâsik Şiire Yansımaları", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 154-168.
- YILDIRIM, Munise (2009), *Yazınsal Türler*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- YÜCESOY, Sevda (2001), *Uykudaki Bilgelik Rüyalar*, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

Ek:

Metinler⁴

Ahmed: Mevlid

1

Yahudi Kadının Rüyası (AM₁)

740 Şehr-i Bagdâd'da var-ıdı bir kişi
Gice gündüz hayr-ıdı anun işi

741 Mustafâ 'ışkında koyup başını
Akıdurdu dâyimâ göz yaşını

742 Halka in'âm ider-ıdı dâyim ol
Yidürüp envâ'-ı ni'metleri bol

743 Lutf u ihsân eyler-ıdı ol hümâm
Râzı-y-ıdı cümle andan hâs u 'âm

744 Başdan ayaga ulıydı cümle rûh
Lutf-der-lutf u fütûh-ender-fütûh

745 Her rebî'ü'l-evvel ayı Mustafâ
Mevlidin eyler-ıdı ol pür-safâ

746 Dürlü ihsân eyler-ıdı ol gice
Çok koyun kurbân iderdi ol gice

747 Bir Yahûdî cârı vardı anun
Fısk u 'ısyân dâyimâ kârıydı anun

748 Ana bir gün 'avratı didi i yâr
Ne 'aceb işler ider her yıl bu câr

749 Her rebî'ü'l-evvel ayı ol kişi
Hayr eyler yidürür halka aşu

750 Bir gicede bayram eyler anda ol
Dürlü dürlü in'âm eyler anda ol

751 Ana eri didi bilgil iy nigâr
Bir nebîsi vardır anun bahtiyâr

752 Ahmed-i Muhtâr-durur nâmı anun
Cümle 'âlem cür'a-hor-ı câmu anun

753 İsmi Tevrît'de anun mestûrdur
Her kitâbda belki ol mezkûrdur

754 Ol ayun on ikisinde ol Habîb
Hem düşenbe gicesinde ol hasîb

755 Anasından doğdı ol çün bedr-i tâm
Dü cihânun âfitâbı ol hümâm

756 Anun-ıçun anda bayrâm ider ol
Cümle halka lutf u in'âm ider ol

757 Çün işitdi işbu sırrı ol nigâr
Âh idüp agladı anda zâr zâr

758 Zâr zâr agrayuban âh eyledi
Nâr-ı şevk-ıla yüregın dagladı

759 İrdi ol vakt ana 'ışk-ı Mustafâ
Toldı kalbi zevk ü şevk-ıla safâ

760 Çünkü ol şevk-ıla yatdı ol gice
Hâbı içre gördi kim nûr-ı dücâ

761 Hâzır oldı cümle ashâbı-y-ıla
Âfitâb-veş kevk-ü ayı-y-ıla

762 Ol nigâr didi bu gün yüzlü şerîf
Kim-durur yok buncılayın hiç latîf

763 Bu perî-peyker perîdendür latîf
Bu kamer-manzar güneşdendür şerîf

764 Didiler Muhtâr Muhammed bu-durur
Zülfi sünbül la'l-leb misk-bû-durur

765 Varubanun ana ol virdi selâm
Lutf-ıla aldı selâmın ol hümâm

766 Yâ Resûlullâh diyüp çağırdı ol
Lutf-ıla *lebbeyk* didi ol Resûl

767 Agladı ol gül-'izâr âh eyledi
Ben sana kemter karavaşam didi

768 Bana *lebbeyk* dimene nedür sebep
İy letâfet ma'deni kân-ı edeb

4 Farklı dönemlerde neşredilmiş mevlitlerden aldığımız edebî rüya metinlerinin en azından bu

çalışmada bütünlük taşıması adına kelimelerin ve eklerin imlasında olabildiğince birlik sağlamaya çalıştık.

- 769 Ana didi ol Şefî'ü'l-müznibîn
Ol latîf ol *rahmeten li'l-âlemîn*
- 770 Çün beni ta'zîm kıldun iy nigâr
Bil kabûl eyledi seni ol Kirdigâr
- 771 Mevlidümi çünki ta'zîm eyledün
Fi'l-hakîka beni tefhîm eyledün
- 772 Sana îmân hil'atin viridi Hudâ
Tâ ebed sen benden olmazsın cüdâ
- 773 Ana telkîn itdi îmân ol Habîb
Ol nesîb ü ol lebîb ü ol hasîb
- 774 Def'aten îmân getürdi ol nigâr
Hazzı tevfiik oldı anun bahtı yâr
- 775 Çün uyandı uykudan ol gül-'izâr
Şâd oluban ağladı ol zâr zâr
- 776 'İşk-ıla ol vaktde didi ol nigâr
Mustafâ'ya nezr olsun nem ki var
- 777 Yıldı bir kez mevlidin eyleyeyin
Ni'met-ile halkı ben toylayayın
(s. 382-385)

2

Yahudi'nin Rüyası (AM₂)

- 778 Erini gördi sabâhun şâd-kâm
Şâd oluban viridi ana ol selâm
- 779 Didi n'oldun böyle şâd oldun bu gün
İşbu gün bayrâm-mıdır yâhud düğün
- 780 Didi gördüm bu gice sen gördüğün
Hâk-i pâyna yüzünü sürdüğün
- 781 Ben ana îmân getürdüm i nigâr
Cân u başı ana eyledüm nisâr
- 782 Kamu varımı kodum yolunda ben
Ana kurbân eyleyeyin cân u ten
- 783 Mevlidini biz anun eyleyelüm
Ni'met-ile halkı biz toylalayum
- 784 Yıldı bir kez mevlidi eylediler
Ni'met-ile mahlukı toyladılar

- 785 Gice gündüz Hakk'a hizmet itdiler
Kendülere lutfi 'âdet itdiler
- 786 'İşk-ıla şevk-ıla anlar öldiler
Ol Habîb katında makbûl oldılar
- 787 Mevlide itdükleriçün hürmeti
Anlara virildi îmân hil'ati
(s. 386)

3

Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (AM₃)

- 791 Bir 'azîz var-ıdı Zeydoğlı 'Alî
Dirler-ıdı ana ol-ıdı velî
- 792 Var-ıdı dir cârumuz bir 'âbide
Sâlihaydı nâsıhaydı zâhide
- 793 Key fakîre-y-ıdı ol hayru'n-nisâ
'Âbideydi zâhideydi sâyime
- 794 Bir gün ana sundı ecel câm-ı fenâ
Bunda yok-durur kimesneye bekâ
- 795 Eyledi bu fâni dünyâdan sefer
Bunda gelen kimse turmayup gider
- 796 Bir fulori kaldı ardınca anun
Rahmeti olsun ana dâyim Tanrı'nun
- 797 Var-ıdı bir oğlı anun nev-cüvân
Hakk'a ol tâ'at iderdi her zamân
- 798 Lutf-ıdı başdan ayaga ol tamâm
Gice gündüz hayr iderdi ol hümâm
- 799 Ol fulori ki anasından kaldı ana
Didi kim ne ala-y-ıdum ben buna
- 800 İşbu fikr-ile yörürken ol cüvân
Gördi bir yirde halâyık nâ-gehân
- 801 Müctemi' olup okurlar Mustafâ
Mevlidini dinledi ol pür-safâ
- 802 Çünki anı dinledi ol nev-cüvân
Gözlerinden kanlu yaş oldı revân
- 803 Anda yatdı ol gice ol uyudı
Lutf u ihsân ana dâyim hûy-ıdı
- 804 Hâb içre ol gice ol nev-cüvân
Gördi kim olmuş kıyâmet bî-gümân

805 Çağrışup dirler münâdîler fülân
Kandasın gel cennete gir şâd-mân

806 Mevlide hâzır olanlar def'aten
Girdiler cennet içine cümleten

807 Nâ-gehân bir kasr-ı 'âlî gördi ol
Ana girmek istedi ol pür-usûl

808 Didiler mevlid iden girür ana
Girmege ana virmezüz destûr sana

809 Uykudan âh eyleyüp uyandı ol
Âhunun düttünine boyandı ol

810 Uykudan uyanıcağaz ağladı
Yüregin hasret oduyla dagladı

811 Ol fulori-y-ile aldı at'ime
Mevlid eyledi yidürdi en'ime

812 Tâ vefât idince her yıl ol cüvân
Mustafâ mevlidin itdi şâd-mân

813 Ölmelü oluncagaz ol nîk-nâm
Kahkahayla güldi oldi şâd-kâm

814 Güle güle eyledi bundan güzer
Bunda gelen gülmez ü aglar gider

815 Ana dahı sundı çarh câm-ı fenâ
Bunda asla bâkî kalmaz kimsene
(s. 387-389)

4

Abdülmuttalib'in Birinci Rüyası (AM₄)

1450 Ka'be'de bir vaktde cedd-i Mustafâ
Yatuban uyur-ıdı ol bâ-safâ

1451 Hâbı içre gördi ol hûb nâm-ver
Kim çıkar zahrından anun bir şecer

1452 Ol şecer agsânı gâyet çoğ-ıdı
Ana benzer bir şecer hiç yog-ıdı

1453 Garba şarka vardı anun talları
Sâye virdi 'âleme yaprakları

1454 Çünkü gördi bunu andan ol hümmâm
Uykudan uyandı oldi şâd-kâm

1455 Anda bir dânâ mu'abbir var-ıdı
Anun-ıla ol be-gâyet yâr-ıdı

1456 Durdı vardı ol mu'abbir yanına
Ol 'avârif ol ma'ârif kânuna

1457 Didi bir düş görmişem ben iy latîf
Anı ta'bîr eyle bana iy zarîf

1458 Gördüğüm budur didi iy nîk-baht
Çıkdı zâhrımdan benim bir hûb dıraht

1459 Anun agsânı cihânı bürüdi
Ol kesîf degüldi belki nûr-ıdı

1460 Gördüğünün cümlesin didi ana
Ol mu'abbir didi müjdedür sana

1461 Didi zahrundan çıkar bir nîk-baht
Cümle beglerden alısar tâc u taht

1462 Nûr-y-ıla yir yüzi tâbân ola
Ay-ıla gün yüzine hayrân ola

1463 Nûr-ı Hak'dur ol latîf ser-tâ-kadem
Ana tâbî' kimseye irmez nedem

1464 Aslı oldur kâyinâtun aslı ol
Rahmetidür 'âlemün ol pür-usûl

1465 Rûhı anun kiblesidür cânların
Süddesidür menba'ı ihsânların

1466 Görinür andan cemâl-ile celâl
Anda cem' olmuş-durur cümle kemâl

1467 Garba şarka hükmi olısar revân
Hem anun hükmi kalısar câvidân

1468 Ana tâbî' kimseler i nîk-nâm
Hak civârında dutısarlar makâm

1469 Ana hizmet eyleyen iy şehriyâr
Anı makbûl eyleyiser Kirdigâr

1470 Anı seven dâyimâ dil-şâd ola
Cânı anun gussadan âzâd ola

1471 Ol budaklar ehl-i beytidür anun
Kim olardur zîneti bu dünyanun

1472 Hükmine halk bende-fermân olalar
Kaşları yasına kurbân olalar

1473 Anun-ıla rûşen ola râh-ı dîn
Dîni-y-ile rûşen ola bu zemîn

- 1474 Hak ana her işde yardım idiser
Mü'minîni cennete ol yidiser
- 1475 Şer'i anun garba şarka iriser
İns-ile cin şer'ine anun giriser
- 1476 Ol olısar pîşvâ-yı enbiyâ
Ol olısar reh-nümâ-yı evliyâ
- 1477 Enbiyânun hâtimi ol olısar
Dîni anun 'âleme hep tolısar
- 1478 Kimse idemez anun-ıla darb u harb
Heybeti anun tolısar şark u garb
- 1479 Tâli'i anun eseddür hem kamer
Anda bulunsa gerek iy nâm-ver
- 1480 Sevr burcında olısar âfitâb
Togıçagaz şöyle bil ol mâhitâb
- 1481 Geliserdür gökden ana hem kitâb
Böyle bil *vallâhu a'lem bi's-savâb*
- 1482 Âşikâre andan ola nûr-ı zât
Göstere ol dürlü dürlü mu'cizât
- 1483 Ol varaklar ümmetidür iy emîn
Hayr ümmetidür olar bilgil yakîn
- 1484 Anlar olsalar gerek hayru'l-ümem
Dünya vü 'ukbîde olar muhterem
- 1485 Anlar anun şer'in icrâ ideler
Hem livâ-yı dîni i'lâ ideler
- 1486 Hep olarun olıсарdur şark u garb
İdiserler tâ kıyâmet darb u harb
- 1487 Bellü bil anlar-durur hayru'l-'ibâd
Tâ kıyâmet idiserlerdür cihâd
- 1488 İdiserlerdür olar hacc u gazâ
Anlara olmuş-durur bunlar sezâ
- 1489 Çün işitdi bunları ol nûk-nâm
Cûşa geldi oldu gâyet şâd-kâm
(s. 444-448)
- 5
Abdülmuttalib'in İkinci Rüyası (AM₅)
- 1490 Yine gördi sonra bir düş ol lebîb
Ol sahâvet ma'deni cedd-i Habîb
- 1491 Kim bilinden çıkdı bir zencîr latîf
Ol çıkıncak şâd oldu ol şerîf
- 1492 Ağ-ıdı ol silsile vü dört çatal
Ol çıkıncagaz bu 'âlem mâl-a-mâl
- 1493 Gulguleyle toptolu oldu 'ayân
Nice oldu dinle anı iy cüvân
- 1494 Bir ucı uzar anun şarka varur
Bir ucı dahı anun garba varur
- 1495 Bir ucı cevân ide 'Arş'a varur
Bir ucı gökçek ağaç olur turur
- 1496 Uykusından uyanıcağ ol hümâm
Bu düş-içün oldu gayet şâd-kâm
- 1497 Vardı yine ol mu'abbirden yana
Gördüğü düşü didi cümle ana
- 1498 Ol mu'abbir didi bil iy bahtiyâr
Kim bilünden çıkıсарdur bir nigâr
- 1499 Bil ki zahrundan çıkar bir ulu hân
Yir yüzine hükmi olıсар revân
- 1500 Garba şarka hükmi anun iriser
'Arş'a varup Rabbini ol göriser
- 1501 Çünkim işitdi anun ol bu sözün
'Aklı gitdi yavu kıldı kendüzün
- 1502 Tokuz oğlı var-ıdı ol vakt anun
Her birisi serveriydi dünyanun
- 1503 Ka'be'ye vardı vü oldu şâd-mân
Secde idüp didi anda ol hümâm
- 1504 Bir dahı oglum olursa iy İlâh
Anı kurbân ideyin bî-iştibâh
- 1505 Doğdı anun sonra bir oğlı latîf
Âfitâb-ıla kamerdendi şerîf
(s. 448-449)

6

Halîme'nin Rüyası (AM₆)

- 1966 Bir gice yolda Halîme uyudu
Lutf u rıfk ana dâyim hûyıdı
- 1967 Hâbı içre gördi bir düş ol nigâr
Tâli'i sa'd oldı anun bahtı yâr
- 1968 Gördi bir havzı latîf ü hoş revân
Andan içen dâyim olur şâd-mân
- 1969 Südden ag u buzdan ol sovuğ-ıdı
Ana benzer dünyada su yog-ıdı
- 1970 Anda gördi bir sabî gâyet latîf
Ol kamer-manzar güneşdendi şerîf
- 1971 Didi gel iç iy ana sen bu sudan
Yakın oldı kim çıkasın pusudan
- 1972 Didi bana dâye sensin iy ana
Gel bu sudan yun u iç kana kana
- 1973 Benüm ismümdür Muhammed Mustafâ
Sana benden iriserdür çok safâ
- 1974 Ana girdi içdi andan ol nigâr
Ulu devlet virdi ana Kirdigâr
- 1975 Çünkü gördi bu düşi ol dil-nüvâz
Uyanup eyledi Hakk'a çok niyâz
- 1976 Dimedi gördüğü düşi kimseye
Ol kabile-y-ile gitdi Mekke'ye
- 1977 Her neye ograsa yolda ol nigâr
Dirdi ana merhabâ iy gül-'izâr
(s. 491-492)

7

Halîme'nin İkinci Rüyası (AM₇)

- 1979 Mekke'ye çün iki fersah kaldı yol
Mekke içre bir güzel düş gördi ol
- 1980 Çıkdı başından anun bir hûb dıraht
Hak'dan irdi ana devlet ulu baht
- 1981 Bürüdi dünyâyı anun talları
Sâye virdi 'âleme yaprakları
- 1982 Ol şecerden düşdi bir hurmâ ana
Didiler irişdi Hak'dan baht sana

- 1983 Anı aluban yidi ol gül-'izâr
Uyanıcak uykusından ol nigâr
- 1984 Buldı anun lezzetin agzında ol
Tâ gidince andan ol şâh-ı rüstül
- 1985 Gitmedi ol lezzet agzından anun
İrmiş-idi ana lutfı Tanrı'nun
(s. 493)

Fezî: Kût-ı Rûhî

1

Abbâs'ın Rüyası (FKR₁)**Der-hâb dîden-i 'Abbâs radiya'llâhu 'anh**

- 350 Varur 'Abbâs meger bir gice hâba
Revânı irdi vakt-i müstetâba
- 351 Revânı tutdı iklim-i misâli
Görür hâbında murg-ı pür-husâli
- 352 Cihânı nûrı itmişdi münevver
Tururdı Ka'be üstinde musavver
- 353 Ebû Bekr itdi varup ana secde
Cihân halkı katında geldi vecde
- 354 Düşünden uyanır 'Abbâs hurrem
Mu'abbir katına irişdi ol dem
- 355 Haberdâr itdi gördüğinden anı
Mu'abbir ana dir dinle beyânı
- 356 Kamer devri şu vaktin kim geliser
Bir oğlan Hâşimîlerden toğısar
- 357 Olısardur resûl âhir zamâna
Yolsar şer'i kevn-ile mekâna
- 358 Viriser ana müşrikler harâcı
Alısardur milelden 'öş ü bâcı
- 359 Tutısar kahramânlar tîgine baş
Anun katında Rüstem'dür bir evbâş
(s. 144 ve 146)

2

Âmine'nin Rüyası (FKR₂)

Der-vefât yâftan-i peder-i Resûl 'aleyhi's-selâm

- 396 Çün oldu altı aylık haml-i pür-hûş
Ecel câmını 'Abdullâh ider nûş
- 397 Yetîm olduğunun budur kıyâsı
Ki yok dürr-i yetîmün hem-behâsı
- 398 Ulaldugınca rahm içinde server
Tolar cism-i Amîne kerr-ilen fer
- 399 Yakîn oldu yüz açâ verd-i gül-zâr
Amîne hâba varmuşdı sebük-bâr
- 400 Ana didi düşinde bir perî-rû
Tur iy dilber ki irdi vakt ne uyhu
- 401 Sadefsin sen o dürr-i şâh-vâra
Şeh-i deryâ misâli şehriyâra
- 402 Bu mürde cisme senden cân geliser
Cihân tahtına ulu hân geliser
- 403 Dü 'âlem halkınun andan recâsı
Odur her mühtedânun muktedâsı
- 404 Cihân menşûrına tevkî-i Hak'dur
Dü kevnün 'ilm-i suhfından sebakdur
- 405 Anunçun döndi bu pergâl-i 'âlem
Musavver oldu anunçun fâl-i âdem
- 406 Şu dem kim zâhir ola senden Ahmed
Koyasın anun adını Muhammed
- 407 Sakın kim çeşm-i bed omaya hâyil
Ana ger hurz-ı a'zamdur hamâyil
- 408 Diyüben bunu gayb oldu gözinden
Amîne uyanur anun sözinden
(s. 154 ve 156)

3

Halime'nin Rüyası (FKR₃)

- 484 Bu 'âdet Mekke kavmindâ var-ıdı
Togan oğlanı dâye besler-ıdı
- 485 Benî 'Âmir adı var-ıdı bir hay
Fakîrler lîkin ulu asl-ıdı gey

486 Var ol kavm içre bir bânû-yı meh-rû
Perî-peyker melek-manzar beşer-hû

- 487 Yüzi gün gibi gözlerde münevver
Sözünün şehdi dillerde musavver
- 488 Sanavber kadlû bir hûb-ı zamândur
Ki zirâ dâye-i kutb-ı cihândur
- 489 Halîme dinmiş ad ol hûb-nihâda
İşi hulk-ıdı anun bilişe yada
- 490 'İyâl-bend ü fakîre zâr u hayrân
Düşinde didiler iy hûb-ı devrân
- 491 Yöri var Ka'beye kim togdı bir nûr
Olasın dâye olsan ana mesrûr
- 492 Bulasın 'izz ü câh-ılan na'îmi
Eger bislersen ol tıfl-ı kerîmi
- 493 Sa'âdetler irişdi kevkebine
Süvâr oldu uyanup merkebine
- 494 Be-gâyet lâgar-ıdı merkeb-i hor
Sevâdından alurdu rengi deycûr
- 495 Dönüpdî açlıg-ılan çenge boynı
Mugaylân hârî nitsün günde öyni
- 496 Gelür 'Abdülmutâllib işigine
Zuhal dâye olmaga meh bişigine
(s. 174 ve 176)

Hâfi: Zâdü'l-Me'âd (Kitâbü Mevlûdi'n-Nebî)

1

Abbâs'ın Rüyası (HZM₁)

- 1041 Dir ki gördüm düşde bir kuş nâ-gehân
Çıkdı 'Abdullah'un agzından revân
- 1042 Uçdı seyr itdi tamâmet 'âlemi
Nûra gark itdi vuhûş u âdemi
- 1043 Şark u garb arasın itdi cümle nûr
Ser-te-ser doldı cihân içi sürûr
- 1044 Ka'be tamunda konup kıldı karâr
Ana yöneldi halâyık bende-vâr
- 1045 Bu Kuhâfe oğlu Bu Bekr-i Atîk
Ma'den-i sıdk u safâ yâr-i sâdik

- 1046 Pişuva olup cemi'-i halka ol
Halk yanınca yelişüp sag u sol
- 1047 Gelüben ol nûra karşı vardılar
Secde idüp topraga yüz urdılar
- 1048 Bu düşü gördükde 'Abbâs-ı dilîr
Sıçrayup uykudan uyandı çü şîr
- 1049 Fikre getürüp bu hâb-ı ferrûhı
Hurrem olup gül gibi güldi rûhı
- 1050 Bir mu'abbir katına vardı hemân
Eyledi ol gördügi hâbi beyân
- 1051 Didi 'Abbâs'a mu'abbir-i emîn
Müjde olsun sama bu düşden yakîn
- 1052 Gele 'Abdullah belinden bir ogul
Kim ana hanlar olısar cümle kul
- 1053 Olısar peygamber-i âhir zamân
Hükm-i şer'i tolısar kevn ü mekân
- 1054 Hatimü'r-rüsl olısardur ol nebî
Ol şehün 'Abdullah olısar ebi
- 1055 Dünye vü 'ukbâda sultân olısar
Halk ana hep bende-fermân olısar
- 1056 Pâdişahlardan alısardur haraç
Anun olısar cemi'i 'öşr ü baç
- 1057 Enbiyâya cümle server olısar
Yir ü gök halkına rehber olısar
- 1058 Ana îmân getiriser 'âm u hâs
Ana uyan bulısar oddan halâs
- 1059 Evvel uyan ana Bû Bekr olısar
Sıdk-ı nûrı-y-ıla 'âlem tolısar
- 1060 Anı tasdîk itdügiçün ol sadîk
Anun ile olısar dâ'im refîk
- 1061 Her ki tasdîk ide anı ihlâs ile
Hakk'a kurbet bula kurb-ı hâs ile
- 1062 Cennet ü didâr olısardur anun
Gör nice peygamberün vardur senün
- 1063 Bu sözi işidecek 'Abbâs-ı şîr
Şâdumân oldı be-gâyet ol dilîr
- 1064 Dahi seyrân itse 'Abdullah-ı pâk
Yüzi nûrından gülerdi rûy-ı hâk
(s. 79-80)
- 2
Âmine'nin Rüyası (HZM₂)
- 1265 Dir görürem bir gice düşde hemîn
Bir kimesne karşıdan gelür yakîn
- 1266 Kadd ü bâlâsı bülend ü müstakîm
Perr ü bâli ver çü tâvûs-ı na'îm
- 1267 Urdu berr-ile beni turdum uru
Karşı turup oldı bana rû-be-rû
- 1268 Didi hiç bilür misin îy Âmine
Kim ne şahbâzın düşüpsin dâmına
- 1269 Ol ki rahmünde bu dem vardur nihân
Kim idüğini bilür misin 'ayân
- 1270 Yana dürr-i pâke olmışsın sadeğ
Kim sana virildi bu 'izz ü şeref
- 1271 Didüm ana bilmezem iy pâk cân
Kim idüğün hamlümi şimdi 'ayân
- 1272 Didi bil kim ol-durur hayru'l-enâm
Hâtimü'r-rusl ü şefi'-i hâs u 'âm
- 1273 Seyyidü'l-kevneyni Fahr-ı kâ'inât
Mazhar-ı mecmu'a-i envâr-ı zât
- 1274 'Âlim-i 'ilm-i 'ulumî'l-evvelîn
Kâşif-i esrâr-ı rabbi'l-'âlemîn
- 1275 Âfitâb-ı 'arşa-i yevmi'l-kıyâm
Mâhitâb-ı leyle-i küfr ü zulâm
- 1276 Menşe-i sıdk u safâ mahbûb-ı Hak
Matla'-ı şer'-i hüda matlûb-ı Hak
- 1277 'Andelîb-i gülşen-i bâğ-ı cinân
Şehriyâr u kişver-i cân u cihân
- 1278 Server ü serdâr u insân u melek
Nûr u ferr-i zînet 'arz u felek
- 1279 Mâlik-i kevser İmâmu'l-mürselîn
Hâtimü'r-rüsl ü Şefi'ü'l-'âlemîn

1280 Hem habîb-i halk u mahbûb-ı Hudâ
Muktedâ-yı enbiyâ vü evliyâ

1281 Togıcak ana Muhammed virgil ad
Zîre oldur din ü dünyadan murâd

1282 Âdemîlerden anı eyle nihân
Ta ziyân itmesün ana ins ü cân

1283 Bu sözi diyüben oldı nâ-bedîd
Gönlime geldi benüm şevk-i şedîd
(s. 92-93)

3

Abdülmuttalib'in Rüyası (HZM₃)

1535 'Abd-i Berrân oğlu k'adıdır 'Ömer
Dir ki 'Abdülmuttalib virdi haber

1536 Kim görürem düşde bir zencîr-i sîm
Çıkdı arkamdan uzandı iy nedîm

1537 Ucu dört şakk oldı zencîrün tamâm
Biri yirde biri gökde iy hümâm

1538 Biri şarka biri garba vardı hem
Halk-ı 'âlem gördi anı biş ü kem

1539 Oldı bu zencîr yine bir şecer
Nûr idi evrâkı anun ser-te-ser

1540 Şark u garbun halkı bu hâletde hep
Çevre aldı bu agacı zî 'acep

1541 Kamusu ana teveccüh eyledi
Anun evsâfın tefevvüt eyledi

1542 Ben didüm iy seyyid-i sâdât-ı nâs
Viriser Hak sana 'izzet bî-kıyâs

1543 Bir veled neslinden olısar 'ayân
K'anun olısar zemîn ü âsumân

1544 Şark u garbun halkı ana uyısar
Çirk-i şirki şer'î suyu yuyısar

1545 Hamd idiser yir ü gök ehli tamâm
Ol nebîler hâtemine subh u şâm

1546 Adı Mahmûd u Muhammed olısar
Server-i kevneyn Ahmed olısar
(s. 109)

4

Halîme'nin Rüyası (HZM₄)

2057 Bir gice düşde Halîme nâ-gehân
İşidür kim dirler ana bil 'ayân

2058 Fakrıdan bulmak diler isen halâs
Mekke'ye 'azm eyle iy hatun-ı hâs

2059 Andan iriser sana ikbâl ü baht
Dahı elüne giriser mâl u raht

2060 Artısar halk ortasında 'izzetün
Tutısar âfâkı nâm u şöhretün

2061 Cümle mahlûk içre olursın hâb-gib
Like senden gayra irmez bu nasîb

2062 Yine görür kim olup bir su revân
Südden ag u kardan sovuğ i cân

2063 Şehd ü şekkerden lezîz ü dil-pezîr
Şu'le virür sanasın bedr-i münîr

2064 Cârî olup hoş safâ-y-ıla akar
Sanasın firdevs bağından çıkar

2065 Bu arada zâhir olur bir kişi
Kim anun halka hidâyetdi işi

2066 El uzaduban Halîme'yi hemân
Atar ol âb-ı revân içre revân

2067 Dir ki sana gerek ise 'izz ü câh
K'ışı güne göge yüz süre mihr ile mâh

2068 İç bu sudan kana kana râhat ol
Sihhat-i cân bul karîn-i devlet ol

2069 İçer ol sudan hemân dem zevk ile
Şöyle kim tolar derûnı şevk ile

2070 Dahı didi ol kişi bir kez hemân
K'öksüze virdi beni oldı revân

2071 Toldı süd göğsüm hemân sâ'at benüm
Oldı cismüm ser-te-ser râhat benüm

2072 Didi bana dünyada oldukça sen
Dahi görme zillet ü 'aciz ü mihen

2073 Oglanımın dâyesinin bil sahîh
Bu kelâmı uş sana didüm sarîh

- 2074 Rıfk ile tut ana dâim şefkat it
Bir nefes incitme anı râhat it
- 2075 Bu sözi didükde bana ol 'azîz
Diledüm idem kim idüğün temîz
- 2076 Didüm adun ne kişidür özin
Kim bana gâyet eser kıldı sözün
- 2077 Didi İbrâhim peygamber benem
Ceddi nesli enbiyâ yekser benem
- 2078 Bu sözi didükde ol şâh-ı güzîn
Uykudan uyanı geldüm ben hemîn
- 2079 Erüme didüm cemi'i gördüğüm
Uyuriken düşde neye irdüğüm
- 2080 Didi erüm sakla bunu iy nigâr
Kimseye itme bu sırrı âşikâr
- 2081 Ben dahi fâriğ olup kıldum nihân
İtmedüm hiç gayra bu sırrı 'ayân
(s. 140-142)

5

Hız. Muhammed'in Rüyası (HZM₃)

- 9799 Bu gice bir vâkı'a oldu bana
İşidüp tasdik idün lîkin ana
- 9800 Yutmadın yire otururken hemîn
Geldi Hak'dan bana Cibril-i emîn
- 9801 Bir buraka bindürüp beni hemân
Kuds'e vardum anun-ıla ol zamân
- 9802 Enbiyâ ervâhu anda ser-te-ser
Karşu gelüp bana 'izzet itdiler
- 9803 Anların mecmu'ına oldum îmâm
Uydılar bana kamusu hâs u 'âm
- 9804 İki rek'at kıluban anda namâz
Hâlık-ı bî-çüne hoş itdük niyâz
- 9805 Çün namâz işin tamâm itdük hemîn
Aldı andan beni Cibril-i emîn
- 9806 Göklere çıkardı ol hâletde hem
Gökleri gördüm ser-â-ser biş ü kem
- 9807 Sidre'ye vü Kürsî'ye 'Arş'a tamâm
Çıkdum andan dahı iy kavm-i kirâm

- 9808 Vardum andan Hazret-i Hakk'a yakîn
Hak tecellî eyledi bana hemîn
- 9809 Geçdi ol hâletde toksan bin kelâm
Ol mekân-ı kurbda ol dem tamâm
- 9810 Yine andan dönüp irdüm Kuds'e hem
Cennet ü tamamı gördüm biş ü kem
- 9811 Kuds'de bindüm Burak'a yine hoş
Menzilüme geldüm andan dahı uş
- 9812 Hakk'un emriyle size kıldum beyân
Bu beyân bu dün bana oldu 'ayân
- 9813 Bu sözüm gerçek-durur tasdik idün
Yoldaşunuz tevbe vü tevfik idün
- 9814 Böyle diyince Resûl-i pâk-cân
Dil açup kavm-i Kureyş-i bed-gümân
- 9815 Kakiyup bu söz yalandur didiler
Kızlık eti gibi herze yidiler
- 9816 Yiri kodun göge damı urdun el
Kim idersin böyle teviz ü hiyel
- 9817 Biz senün bu sözüne inanmazuz
Biz seni sözünde gerçek sanmazuz
- 9818 Uş bizüm var Kuds'e gitmiş kârübân
Lâ-büd anlar yoldadur şimdi hemân
(s. 610-611)

Sinanoglu: Ümîzü'l-Müznibîn

1

Halîme'nin Rüyası (SÜM₁)

- 250 Benî Sa'd dirler-idi bir kabîle
İşitgil kim diyem adı-y-ıla
- 251 Meger kim katı kızlık olmuş-ıdı
Bularda hiç yemek kalmamış-ıdı
- 252 Tavar koyun kuzı kırılmış-ıdı
Buların devleti ırılmış-ıdı
- 253 Hatunları çıkarlar idi taga
Varup hayvân bigi od otlamaga
- 254 Meger bir hatun adıdı Halîme
Halîme disen ol-ıdı halîme

- 255 Bile giderdi anlarun-ıla hem
İşid derdine nice irdi merhem
- 256 Gelüp yatur evinde bir gice ol
Görür düşünde bir suyu akar bol
- 257 Suyun sâfiligına anda ol cân
Halîme bakuban olurdu hayrân
- 258 Suya bakatururken nâ-gehânî
Görür karşu turur bir nev-cüvânî
- 259 Didi yigit Halîme'ye soyungıl
Ne turursın bu suya tîz yungıl
- 260 Dahı içgil bu sudan kana kana
Ki dâye olasın bir ulu hâna
- 261 İşidüp anı soyundu Halîme
Bu sudan içüben yundu Halîme
- 262 Özine bakdı gördi anda ol cân
Salavât 'ışk-ıla vir dinlegil sen
- 263 Görür semirmiş anda ol özini
Ta'accüb itdi kendü kendüzini
- 264 Dahı kılmuş güzel ol Hak Te'âlâ
Habîbi hürmetine bak Te'âlâ
- 265 Neler eyler görüp ur yüzi hâke
Salavât 'ışk-ıla vir rûh-ı pâke
- 266 Didi yigit bilür misin nedür iş
İrişdi baht u devlet gitdi teşvîş
- 267 Sa'âdâtun nişânıdır bil anı
Sana olsun Halîme müzdügânî
- 268 Yetişgil Mekke şehrine bulasın
Didügüm n'eydüğün anda bulasın
- 269 Yigit gayb oldu uyandı Halîme
Bu oda düşüben yandı Halîme
- 270 Görür zâhirde de yine mücessem
Ezel olmuş sa'âdetle mukassem
- 271 Helâlî uyanup bakdı yüzine
Ki hayrân oldu gelimez özine
- 272 Halîme'ye didi ne oldu sana
Eytgil togrısını imdi bana
- 273 Halîme eyledi bir bir hikâyet
Düşinde gördüğün itdi rivâyet
- 274 Sabâh olıncagaz geldi hatunlar
Yine ot otlamaga vara bunlar
- 275 Halîme'yi görenler oldu hayrân
Bakup gözlerin ırmazlardı andan
- 276 Didiler yâ Halîme kim nedür bu
'Acebdür sen kim olmuşsın güneş-rû
- 277 Dün ü gün arıgıdun şimdi hâl ne
Bize de eydivirgil kıl kâl ne
- 278 H[alîm]e didi varun siz benem tok
Dahı ot otlamakdan hiç safam yok
- 279 'Acâyibler bu gice hoş gördüm
Yaturken aç yatdum tok turdum
- 280 Eger yüz bin yıl ola 'ömrüm iy cân
Ta'âm ârzûsı hiç gelmeye benden
- 281 Varun siz didi ben varmazam ayruk
'Abesde 'ömri geçürmezem ayruk
- 282 Halîme'ye helâli Hâris eydür
Kerem kıl [sen] bizim-içün bârî var
- 283 Bu oglancuklar-ıçun çâre kılğıl
Varuban bunların-ıçun kayırgıl
- 284 Sözüni sımayuban turdı ol dem
Ki ol hatunlar-ıla vardı ol dem
- 285 Ki nâ-gâh geldi hâtifden bir âvâz
Halîme sen bu işden didi gel vaz
- 286 Yöri imdi sana oldu işâret
İşâretdür velî gâyet beşâret
- 287 Yöri tîz Mekke şehrine irişgil
Sa'âdetdür sana imdi dürişgil
- 288 Eri eydür Halîme'ye n'idelüm
Halîme eydür yarag eyle gidelüm
- 289 Benî Sa'd kavmı işitmiş-idi iy cân
O yıl Mekke'de çok toğmuşdı oğlan

- 290 Kamusu hep yaragın eylediler
Halîme-y-ile hep bile gideler
- 291 Kimi at u kimi deve binerler
İrişelüm deyü eve binerler
- 292 Halîme'nün eri eydür biz n'idelüm
Yarag idüp bile nice gidelüm
- 293 Za'îfdür merkebümüz dahı aruk
Ne bizi götürür vü ne hod azuk
- 294 Halîme eydür ne söylersin kişi sen
Gözünle görmedün mi bu işi sen
- 295 Beni aç yaturuban tok tururan
Odur cümleye hep rızkını viren
- 296 Bana kuvvet viren virür ana dir
İşâretdür sana vü hem bana dir
- 297 Binüp bunlar hemân yola girerler
Gehî binüp geh arada sürerler
- 298 Emer bir oğlu var-ıdı ananın
Adı Zembrâ-y-ıdı işitgil anun
- 299 Aluban anı gitdilerdi
Bu işi tanışığla itdilerdi
- 300 Giderken arkun arkun cümle iy cân
Hikâyet neye irer dinlegil sen
- 301 İnşup Mekke şehrine irerler
Gelübeni bir arada konarlar
- 302 Tagılup Mekke içre girdi bunlar
Kamu maksûdlarını gördi bunlar
- 303 Cemî'i buldılar hep birer oğlan
Helâli eydür Halîme'ye kim iy cân
- 304 Kanı ol gördüğün düş ta'biri hay
Ki zâhir olmadı biri biri vay
- 307 Halîme eydür yine şehre gireyin
Bu kez ben togrı Ka'be'ye varayın
- 308 Halîme turuban vardı haremde
Kim anda Şeybe'yi gördi haremde
- 309 Ki togrı vardı anun hizmetine
Ayagın öpdi oturdu katına
- 310 Ki 'arz eyledi hâlin bir bir ana
Düşin işitdi Şeybe kaldı tana
- 311 Didi var-ısa budur şâha dâye
İledeyin bunu ol tolu aya
- 312 Didi Şeybe kim ana [yâ] sa'ide
Benümle gel yetişesin sa'ide
- 313 Benüm bir oğlum oğlu var yetimdür
Yetimdür illâ kim dürr-i yetimdür
- 314 Gel imdi didi kim ana gidelüm
Halîme eydür buyur hizmet idelüm
- 315 Turup andan pes oldılar revâne
Gelüp yetişdiler ol arı cânâ
(s. 84-90)

2

Hız. Ebû Bekir'in Rüyası (SÜM₂)

- 790 İşit imdi diyem Bû Bekri Sıddîk
Nice itdi pes ol sultânı tasdîk
- 791 Bu İslâm yoluna ol nice girdi
Başı cânı bu yola nice virdi
- 792 Nice oldı Müsülmân dinle anı
Nice terk eyledi ol cân u teni
- 793 Ki takdîr eyledüm anı sana ben
Gözün aç dinlegil iy cân-ı men sen
- 794 İderdi Şâm iline ol ticâret
Yörürdi şöyle özünden ferâgat
- 795 Meger kim Şâm'a varmış-ıdı bir gün
Görür düşünde gelür ay-ıla gün
- 796 Uçup dizine kondılar havâdan
Alup bagrına basdı pes avadan
- 797 Uyandı turdı aradı mu'abbir
Var-ıdı bir râhib-i sâhibi's-sır
- 798 Varup düşini 'arz eyledi ana
Didi ne yirden olursun di bana
- 799 Ki hem nedür kabilen di bana sen
Didi Hâşim kabilesindenem ben
- 800 Yirüm hod Ka'be-durur bellü bayık
Didi râhib ana iy yâr-ı sâdık

- 801 Zamânunda didi bir er çıkısar
Cemî'î putları oda yakısar
- 802 Muhammed'dür adı kendü emîndür
Hakikat *rahmeten li'l-âlemîndür*
- 803 Nebîdür ol gelür âhir zamânda
Arıt şirki sakın kalma gümânda
- 804 Diyüpdür Hak ana *levlâke levlâk*
Ol olmasa yaradılmazdı eflâk
- 805 Anun-ıçun yaradıldı bu 'âlem
Anunçun geldi işbu milke Âdem
- 806 Pes İslâm'ına anun sen giresin
Düşün ta'bîrini anda göresin
- 807 Zamânunda vezîri olasın sen
Didüm uşda düşünün ta'bîrin ben
- 808 Sonunda kılısar seni halife
Olasın yirine anun halife
- 809 Didi kim ta'bîri budur düşünün
Önünden sonın anlağıl işünün
- 810 Bunu iştdi oldu katı müştâk
Ki vardugınca oldu gâlib eşvâk
- 811 Ki Şâm'dan döndi dutdı Ka'be'ye yüz
Uyumazdı giderdi gice gündüz
- 812 Yanardı hasretinden anma şâhı
Kaçar irem deyü iderdi âhu
- 813 Giderdi bakmaz-ıdı saga sola
Çü geldi Mekke'ye vardı Resûl'e
- 814 Yüzini gördi yine pes o şâhun
Ki şekker sözün iştdi o mâhun
- 815 Ebû Bekr'e didi pes sonra sultân
Bana v'allahu getir didi îmân
- 816 Ki gerçek bil beni geldüm resûlem
Nebîyem ben dahı hem Hakk'a kulam
- 817 Dönüp didi Ebû Bekr anda şâha
Ki çünkim da'vet itdün beni râha
- 818 Gerekdür kim görevüz mu'cizâtun
Nebîsen bize göster mu'cizâtun
- 819 Didi ol şâh ana mu'cizâtun
Yetişmedi mi sana mu'cizâtun
- 820 Sana bu mu'cizât yitmez mi iy cân
Ki Şâm'da görmedün mi mâh-ı tâbân
- 821 Dizün üstine anlar konmadı mı
Sana ta'bîri anda dinmedi mi
- 822 Beni râhib beyân kılmadı mıdı
Kim idüğüm 'ayân olmadı mıdı
- 823 Dahı niçe dilersin mu'cizât sen
Bu mu'cizât sana yitmez mi iy cân
- 824 İşidüp pes Ebû Bekr itdi efgân
Şehâdet getürüp oldu müsülmân
(s. 132-135)
- 3**
Benî 'Âd'ın Rüyası(SÜM₃)
- 1100 Meger bir şâh Benî 'Âd dirler-idi
Ki kavm-ıla oda taparlar-ıdı
- 1101 Olupdı 'ömri yitmiş yıl bürâzer
Geçürmiş küfr-ile 'ömrini ol er
- 1102 Velî 'adl ıssı key cevmerd idi ol
Dahı kalbi selîm hoş merd idi ol
- 1103 Gel imdi gör İlah'un kudretini
Salavât vir ü dinle hikmetini
- 1104 Görür bir gice ol şâh-ı Mecûsî
Açılır cümle göklerin kapusu
- 1105 Çıkar bir nûr dutar dünyâyı düpdüz
Sanasın ol gice olmuşdı gündüz
- 1106 Görür nûr içre bir taht var 'ayân ol
Bilür kendüzine baht var 'ayân ol
- 1107 Oturur tahtun üstünde Muhammed
Dutar dünyâyı düpdüz nûr-ı Ahmed
- 1108 Dahı dört yârı bilesince şâhun
Otururlar yöresinde o mâhun
- 1109 İner kendü sarâyı içre bu taht
Bilür kim kendüydür devlet ü baht
- 1110 Düşer ol dem Resûl'ün ayagina
Yüzün sürer o şâhun ayagina

- 1111 Peşimân oluban küfrine ol cân
Getürür ol resûl önünde îmân
- 1112 Şehâdet götürübeni uyanur
Sarâyun içi görür toptolu nûr
- 1113 Alup âb-dest ider Hakk'a niyâz ol
İki rek'at kılur andan namâz ol
- 1114 Yapar sırr-ıla bir mescid özine
Salavât vir sen ol şâh-ı güzîne
- 1115 Kılur tâ'at o mescidde nihânî
İder 'ömri âhurına degin anı
- 1116 Bu hâl-ile pes oldı 'ömri âhur
Çü bildi kendü oldı 'ömri âhur
(s. 158-160)
- Cefâyî: Dakâyıku'l-Hakâyık**
- Âmine'nin Rüyası (CDH)**
- 1038 Gördüğü rü'yâsıyam dir anemün
'Âlem içre fazlıyam dir Âdemün
- 1039 Âmine hatunun ol düş gördüğü
Anesinden nûr çıkup irdüğü
- 1040 'Âleme ol nûr yohtu virdüğün
Sonradan Hak'dan ana vahy indüğün
(s. 114)
- Yahyâ b. Bahşi: Mevlid**
- 1
- Yahudi Kadının Rüyası (YBBM₁)**
- 2 Şehr-i Bagdâd'da var-ıdı bir kişi
Gice gündüz hayr idi anun işi
- 3 Mustafâ 'ışkında ol komışdı baş
Yidürürdi et ü ekmeç dürlü aş
- 4 Lutf u ihsân ider id'ol nîk-nâm
Râzı-y-ıdı cümle andan hâs u 'âm
- 5 Başdan ayaga dek oldı cümle rûh
Lutf ider dürlü fütûh-ender-fütûh
- 6 Hem rebî'ü'l-evvel ay[1] Mustafâ
Mevludın iyler [i]di ol pür-safâ
- 7 Dürlü ihsân eyler idi ol gice
- Çok koyun kurbân iderdi ol gice
- 8 Bir Yahûdî konşusu vardı anun
Fısk u 'ısyân dâ'imâ kârı anun
- 9 Ana didi 'avratı bir gün a yâr
Ne 'aceb işdür kim iyler işbu cân
- 10 Hem rebî'ü'l-evvel ay[1] ol kişi
Hayr-ıla ihsân-durur anun işi
- 11 Bir gice bayram[1] iyler anda ol
Dürlü dürlü halka ihsân iyler ol
- 12 Eri ana didi bilgil ey nigâr
Bir nebîsi vardur anun şems-vâr
- 13 Ahmed-i Muhtâr-durur nâmı anun
Cümle 'âlem cür'a-hor câmu anun
- 14 İsmi Tevrât'da anun mestürdur
Her kitâbda belkim ol mezkûrdur
- 15 Ol gicede togdı ol bedr-i tamâm
Cümle 'âlem âfitâbı ol hümâm
- 16 Anun-ıçun anda bayram eyler ol
Her kişiye dahı in'âm eyler ol
- 17 Çünkü ol hatun işitdi anun sözün
Âh itdi yavu kıldı kendüzün
- 18 Zâr u zâr ağlayup âh eyledi
Nâr-ı şevk-ıla yüregün tagladı
- 19 Kalbine anun düşdi 'ışk-ı Mustafâ
Toldı kalbi şevk [i]le hem safâ
- 20 Ol gice şevk-ıla yatdı ol nigâr
Gördi Muhammed'i düşde şehriyâr
- 21 Hâzır oldı cümle ashâbı bile
Ol Güneş'dür kevkebi ayı bile
- 22 Didi kimdür bu güzel yüzlü nigâr
Buncılayın kimse yokdur gül-'izâr
- 23 Bir perî-peyker perî-durur latîf
Bu güneş-manzar güneş-durur şerîf
- 24 Didiler Muhtâr Muhammed bu-durur
La'l-lebdür sîm-ber misk-bû-durur
- 25 Ana varup ol nigâr virdi selâm
Lutf-ıla aldı selâm bedr-i tamâm

- 26 Yâ Resûlallâh diyü çağırdı ol
Lutf-ıla *lebbeyk* didi ol pür-usûl
- 27 Aglayuban ol nigâr âh eyledi
Ben sana kemter karavaşam didi
- 28 Bana *lebbeyk* dimene nedür sebep
Ey mürüvet ma'deni kân-ı edeb
- 29 Didi ana ol Şefî'ü'l-müznibîn
Ol Habîb ol *rahmeten li'l-âlemîn*
- 30 Ta'zîm itdün çün beni sen ey nigâr
Bil kabûl itdi seni ol Kirdigâr
- 31 Mevlûdumu çünki ta'zîm eyledün
Sen hakikat beni tefhîm iyledün
- 32 Sana î mân hil'atin virdi Ahad
Sen benümle olırsarsın tâ ebed
- 33 Ana î mân telkîn itdi şehriyâr
Def'aten î mân getürdi ol nigâr
- 34 Uyhusından uyanuban ağladı
Şevk odıyla yüregini tagladı
- 35 İşk-ıla ol vaktde didi ol nigâr
Mustafâ'ya nevr olsun nem ki var
- 36 Yıldı bir mevlûdumu iyleyeyin
Ni'met-ile mahlûkı toylayayın
(s. 111-113)

2

Yahudi'nin Rüyası (YBBM₂)

- 37 Erini gördi sabâhın şâd-kâm
Şâdılıkla virdi ana ol selâm
- 38 Didi n'oldun böyle şâd oldun bugün
İşbu bayrâm mı-dur[ur] yohsam düğün
- 39 Didi gördüm bu gice sen gördüğün
Ayagı tozına yüzün sürdüğün
- 40 Ben dahı î mân getürdüm sıdk-ıla
Başı cânı ana virdüm işk-ıla
- 41 Kamu varumu kodum yolında ben
Ana kurbân iyleyeyin cân u ten

- 42 Mevludını biz anun iyleyelüm
Ni'met-ile mahlukı toylayalum

- 43 Yıldı bir kez mevludı iylediler
Ni'met-ile mahlukı toyladılar
(s. 113)

3

Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (YBBM₃)

- 50 Bir 'azîz var-ıdı Zeydoglı 'Alî
Dirler-idi ana ol-ıdı velî
- 51 Didi vardı konşumuzda sâliha
'Âbideydi kâni'a hem sâliha
- 52 Key fakîr idi hem ol hayru'n-nisâ
Zâhideydi sâbire hem dâ'imâ
- 53 Bir gün ol dünyâdan eyledi sefer
Dünyeye gelen kişi durmaz gider
- 54 Bir fulori kaldı ardınca hemân
Ona cennet nice olmasun mekân
- 55 Var-ıdı bir sâlih oğlu nev-cüvân
Hakk'a hizmet ider-idi her zamân
- 56 Lutf-ıdı başdan ayaga ol tamâm
Gice gündüz hayr iderdi ol hümâm
- 57 Ol fulori[yi] ki kaldı ondan ana
Didi [kim] ne alayıdum ben buna
- 58 Uşbu fikr-ile yörürken ol cüvân
Gördi bir yirde halâyık nâ-gehân
- 59 Cem' olmuşlar okurlar Mustafâ
Mevludını dinledi ol pür-safâ
- 60 Çünki anı dinledi ol nev-cüvân
Gözlerinden kanlu yaş oldı revân
- 61 Âh idüben zârı zâr[ı] ağladı
Derd odıyla yüregini tagladı
- 62 Ol gice yatdı olarla ol cüvân
Gördi kim olmuş kıyâmet nâ-gehân
- 63 Çağrısup dirler münâdîler fülân
Gel ahı gir cennete sen şâdumân
- 64 Mevlûda hâzır olanlar def'aten

Cennete girdiler onlar cümleten

- 65 Nâ-gehân bir kasr-ı 'âlî gördi ol
Ana girmek istedi ol pür-usûl
- 66 Didiler mevlûd iden girür ona
Virmezüz biz girmeye destûr sana
- 67 Uykusundan uyanuban ağladı
Yüregini âh odiyyla tagladı
- 68 Ol fulori-y-ile aldı çok ta'âm
Mevlud itdi yidi andan hâs u 'âm
- 69 Tâ vefât idince her yıl ol cüvân
Mustafâ mevlûdın itdi şâdumân
- 70 Ölmelü olıncagaz ol nev-cüvân
Güldi ol vakt oldu hem [pek] şâdumân
(s. 114-115)

4

Abdullah'ın Rüyası (YBBM₄)

- 227 Atası ol serverün düşde meger
Gördi bir zencîr bilinden çıkar
- 228 Ucu çıkdı irdi tâ 'Arş'a degin
Sordı ta'bîrin anun bildi yakîn
- 229 Didiler bil bir ulu senden çıkar
Sonra peygamber olur 'Arş'a agar
- 230 Bu sevinc-ile giderken ol meger
Ogradı bir 'avrata kıldı nazar
- 231 Hulki şîrîn yüzi gökçek çün kamer
Hem dahı mestûr-ıdı ehl-i hazer
- 232 Didi yigit al beni gel yok dime
Yüz deve kızıl kıvrıcık bileme
- 233 Bugün algıl sanma lutf it yarına
'Âşıkun cânu fidâdur yârına
- 234 Didi katlan varuban bir göreyin
Çevre yana hâlünü bir sorayın
- 235 Gitdi pes tâ ki varup sora-y-ıdı
Nice hatundur anı göre-y-ıdı
- 236 Ol gice hatunına itdi duhûl
Anda düşdi ane rahmine Resûl

- 237 Cum'a gicesi Receb ayındadı
Hem mübârek resm-i hoş-âyendedi
- 238 İrtesi vardı didi gel alayın
Zire dün görmişdi hüsni alayın
- 239 Didi şimden girü ol olmaz yörü
Ol ki maksûddur gidüp kalmış yiri
(s. 127-128)

5

Hız. Hatice'nin Rüyası (YBBM₅)

- 628 Hikmeti gör kim Hadice düş görür
Gün semâdan inüp evine girür
- 629 Nûrı Mekke evlerin pür-nûr ider
Anı dir 'ammîsine ta'bîr ider
- 630 Ya'nî dir âhir zamân peygamberi
Zevcün olur ol nebîler serveri
- 631 'Âşık olup muntazırken ol hümâm
Kim ne vaktın zâhir ola ol imâm
- 632 Tâ ki irdi Ahmed'ün ol hâlesi
Didi ana ol hatunlar hâlisi
- 633 Ahmed'i tut ücrete sen bu sefer
Kim evermek dilerüz anı meger
- 634 Çün işitdi bu sözi ol hûb nigâr
Fikr idüp didi ki bahtum oldu yâr
- 635 Her ne kim 'ammüm didise bunda var
Varayın buna çü budur bana yâr
- 636 Liki şimdi vakt degül ta'ne olur
Sabr ideyin göreyin tâ ne olur
(s. 160)

6

Hız. Ebû Bekir'in Rüyası (YBBM₆)

- 821 Anun ardınca Ebû Bekr-i hümâm
Dîne girüp itdi özge ihtimâm
- 822 Nice girdi liki anı diyelüm
Aslı-y-ıla hoş beyân iyleyelüm
- 823 Ol ticâret iyleyüp bir gün meger
Şehr-i Şâm'a kılmış-ıdı bir sefer

824 Anda bir düş gördi kim şems ü kamer
İnüben her biri öninde konar

825 Tutuban aldı oları ol ele
Hem libâsın geydirüp kucdı bile

826 Vardı sordı bir mu'abbirden anı
Sordı ol da yirini hem kavmunı

827 Didi yirüm Mekke'dür ben Hâşimî
Bana togrı diyüvir bu düşimi

828 Didi bilgil oldu kadrin müstedâm
Kim çıkısardur Muhammed ol hümâm

829 Ol kim oldu anun-ıçun dü cihân
Ol-durur peygamber-i âhir zamân

830 Sen zamânında vezîrlik bulasın
Hem mekânında halife olasın

831 Ben de anun vafını hep bilmişem
Hem bilelden ana ümmet olmuşam

832 Tâ kaçan çıka diyüben gözlerem
Lîki küffârdan bu sırrı gizlerem

833 Çün işitdi bu sözi ol mu'teber
Cânı kılca kaldı görmege iver

834 Çünki geldi ana buldı ol vusûl
Da'vet itdi anı îmâna Resûl

835 Didi göster mu'cize işbu söze
Didi râhib yiter ahı mu'cize

836 Çün işitdi bu sözi Sıddîk hemân
Sıdk-ıla tasdîk idüp buldı imân
(s. 175-176)

Hacı Mustafaoğlu: Mecmaü'l-Envâr

1

Yahudi Kadının Rüyası (HMME₁)

12 Şehr-i Bagdâd'da var-ıdı bir kişi
Gice gündüz hayr-ıdı anun işi

13 Mustafâ 'ışkında ol komışdı baş
Yidürürdi et ü etmek dürlü aş

14 Lutf u ihsân eyler-ıdı ol hümâm
Râzı olup cümle andan hâs u 'âm

15 Başdan ayaga olaydı cümle rûh

Lutf ider dürlü fütûh-ender-fütûh

16 Her rebî'ü'l-evvel ayı Mustafâ
Mevludın eyler-ıdı ol pür-safâ

17 Dürlü ihsân eyler-ıdı ol gice
Çok koyun kurbân iderdi iy hoca

18 Bir Yahûdî konşısı vardı anun
Fisk u 'ısyân dâyimâ kârı-d'anun

19 Bir gün ana 'avratı didi i yâr
Ne 'aceb işdür ki eyler işbu câr

20 Her rebî'ü'l-evvel ayı ol kişi
Hayr idüben işler-ıdı çok işi

21 Ol kişi eyler anda ol
Dürlü dürlü in'âm eyler anda ol

22 Eri ana didi bilgil iy nigâr
Bir nebîsi vardur anun bahtiyâr

23 Ahmed-i Muhtâr-durur nâmı anun
Cümle 'âlem cür'a-hôr câmı anun

24 İsmi Tevrât'da anun mestûr-durur
Her kitâbda bil ki ol mezkûr-durur

25 On ikisinde rebî'ü'l-evvelün
Hem düşenbih gicesi ıdı anun

26 Ol gicede togdı ol bedr-i tamâm
Cümle 'âlem âfitâbı ol hümâm

27 Anun-ıçun anda bayram eyler ol
Her kişiye anda in'âm eyler ol

28 Çün işitdi hatun anun bu sözün
Âh itdi [vü] yavu kıldı kendüzün

29 Zârı zârı ağlayup âh eyledi
Nâr-ı şevk-ıla yüregün tagladı

30 Kalbin'anun düşdi şevk-i Mustafâ
Toldı anun kalbi şevk-ıla safâ

31 Ol gice şevk-ıla yatdı ol nigâr
Gördi düşinde Muhammed şems-vâr

32 Hâzır oldu cümle ashâbı bile
Ol Güneş'dür kevkebi Ay'ı bile

33 Didi kimdür bu güzel yüzlü nigâr
Buncılayın kimse yokdur gül-'izâr

- 34 Bu perî-peyker perîdendir latîf
Bu güneş-manzar güneşdendir şerîf
- 35 Didiler Muhtâr Muhammed bu-durur
La'l-i lebdür sîm-ber misk-bû-durur
- 36 Ana varup ol nigâr virdi selâm
Lutf-ıla aldı selâmın bedr-i tâm
- 37 Yâ Resûlallâh diyü çağırdı ol
Lutf-ıla *lebbeyk* didi ol pür-usûl
- 38 Aglayuban ol nigâr âh eyledi
Ben sana kemter karavaşam didi
- 39 Bana *lebbeyk* dimege nedür sebab
İy mürüvvet ma'deni kân-ı edeb
- 40 Ana didi ol Şeff'ü'l-müznibîn
Ol Habîb ol *rahmeten li'l-âlemîn*
- 41 Bil kabûl itdi seni ol Kirdigâr
Ta'zîm itdün çün bana sen iy nigâr
- 42 Mevludumu çünki ta'zîm eyledün
Sen hakikat beni tefhîm eyledün
- 43 Sana îmân hil'atin virdi Ahad
Sen benümle olsarsın tâ ebed
- 44 Ana îmân telkin itdi şehriyâr
Def'aten îmân getürdi ol nigâr
- 45 Uykusından uyanuban ağladı
Şevk odıyla yüregini tagladı
- 46 İşk-ıla ol vaktde didi ol nigâr
Mustafâ'ya nezr olsun nem ki var
- 47 Yıldı bir kez mevlidin eyleyeyin
Nî'met-ile mahlukı toylayayın
(s. 53-55)

2

Yahudi'nin Rüyası (HMME₂)

- 48 Erini gördi sabâhın şâdumân
Şâdılıkla virdi ana ol selâm
- 49 Didi n'oldun böyle şâd oldun bugün
İşbu gün bayram mıdur yâhud düğün
- 50 Didi gördüm bu gice sen gördüğün
Ayagı tozına yüzün sürdüğün

- 51 Ben dahi îmân getürdüm sıdk-ıla
Baş u cânı ana virdüm işk-ıla
- 52 Kamu varumu kodum yolında ben
Ana kurbân eyleyeyin cân u ten
- 53 Mevludını ben anun eyleyeyin
Nî'met-ile mahlukı toylayayın
- 54 Yıldı bir kez mevludın eylediler
Nî'met-ile mahlukı toyladılar
- 55 Gice gündüz Hakk'a tâ'at itdiler
Kendülere lutfi 'âdet itdiler
- 56 Tâ'atı şevk-ıla anlar aldılar
Ol Habîb katında makbûl oldılar
- 57 Mevluda itdükleriçün hürmeti
Anlara virildi îmân hil'ati
(s. 55-56)

3

Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (HMME₃)

- 60 Bir 'azîz var-ıdı Zeydoglu 'Alî
Dirler-ıdı ana ol-ıdı velî
- 61 Didi vardı konşumuz bir sâliha
Key fakîr idi ol hayru'n-nisâ
- 62 Sâbir-ıdı kâni'-ıdı dâyimâ
'Âbid-ıdı sâyım-ıdı dâyimâ
- 63 Bir kez ol dünyâdan eyledi sefer
Dünyeye gelen kişi turmaz gider
- 64 Bir filori kaldı ardınca hemân
Ana cennet nice olmasun mekân
- 65 Var-ıdı bir sâlih oğlu nev-cüvân
Hakk'a ol hizmet iderdi her zamân
- 66 Lutf-ıdı başdan ayaga ol tamâm
Gice gündüz hayr iderdi ol hümâm
- 67 Ol filori k'anasından kal'ana
Didi kim ne ala-y-ıdum ben buna
- 68 İşbu fikr-ile yörürken ol cüvân
Gördi bir yirde halâyık nâ-gehân
- 69 Cem' olmuşlar okurlar Mustafâ
Mevludunu dinledi ol pür-safâ

70 Çünkü anı dinledi ol nev-cüvân
Gözlerinden kanlu yaş oldu revân

71 Âh idüben zârı zârı ağladı
Nâr-ı şevk-ıla yüreğin tagladı

72 Ol gice yatdı bularla ol cüvân
Gördi kim kopmış kıyâmet nâ-gehân

73 Çağrışuban dir münâdiler fülân
Gel ahı sen cennete gir şâdumân

74 Mevluda hâzır olanlar def'aten
Cennete girdiler anlar cümleten

75 Nâ-gehân bir kasr-ı 'âlî gördi ol
Ana girmek istedi ol pür-usûl

76 Didiler mevlüd iden girür ana
Virmezüz biz girmege destür sana

77 Uykusından uyanuban ağladı
Yüregini âh oduyla tagladı

78 Ol filori ile aldı çok ta'âm
Mevlid itdi yidi andan hâs u 'âm

79 Tâ vefât idince her yıl ol cüvân
Mustafâ mevlüdün itdi şâdumân

80 Ölmeli olıcagaz ol nev-cüvân
Geldi ol vakitte oldu şâdumân

81 Güle güle gitdi ol bundan sefer
İşbu fâni dünyeden kıldı güzer
(s. 57-58)

4

Abdullah'ın Rüyası (HMME₄)

419 Çünkü server düşdi ana rahmine
Merhem urdı cümle 'âlem zahmına

420 Dinle imdi bir düş atası görür
Çıkdı bir zencîr bilinden hoş görür

421 Ucu ol zencîrün irdi 'Arş'a dek
Dahu bir ucu irişdi ferşe dek

422 Çünkü işbu düşi gördi ol yakîn
Sordı ta'bîrin anun bildi hemîn

423 Didiler kim bir ogul senden togar

Sonra peygamber olup 'Arş'a agar

424 Olmasaydı ol işid sen kim i cân
Yaradılmazdı kamu kevn ü mekân

425 Çün düşünün ta'bîrini dinledi
Key ta'accüb idübeni tanladı

426 Saldı başın gitdi vardı bir yana
Nice oldu hâli görün bu yana
(s. 89)

5

Halîme'nin Rüyası (HMME₅)

619 Bir Halîme adlu hatun var-ıdı
Hûb-likâ vü hem fasiha yâr-ıdı

620 Ol Halîme dir bir oğlan bulmadum
Şöyle gamgîn n'oldugumu bilmedüm

621 Çünkü ben dermânde kaldum şöyle zâr
Bî-murâd u bî-mecâl ü bî-karâr

622 İşbu hâl-ile yürürken bî-mecâl
Çıka-geldi bir 'azîz-i hoş-hisâl

623 İştîyâkum oldu anı görmege
Didüm oglun var mıdur emzürmege

624 Didi oglum vardur illâ atasuz
İlle yigdür atalidan dinle söz

625 Didüm ana ger var-ısa menfa'at
Eyleyeyin erüm-ile meşveret

626 Çün Halîme bindi himmet atına
Sürdi vardı kethüdâsı katına

627 Didi erine berü dut bana yüz
Bir ogul buldum kim illâ atasuz

628 Ol er eydür söyleme bî-kâ'ide
Atasuz oğlanda yokdur fâ'ide

629 Dir Halîme pes ne tedbîr idelüm
Menfa'at kanda-y-ısa di gidelüm

630 Yakamızda yok mıdur gayret zihî
Şöyle nice gidelüm dest-i tehî

631 Çâresüz kalduk ne çâre kılalum
Allah Allâh ol yetîmi alalum

- 632 Niyyet itdiler kim ol gün turalar
İrte anı varubanı alalar
- 633 Ol gice düşde Halîme nâ-gehân
Gördi bir çeşme latîf [ü] hoş-revân
- 634 Şöyle kim buzdun sovuğdur südden ağ
Hasta nûş eylerse andan ola sag
- 635 Gördi turur bir yigit sultân-sıfat
Başdan ayaga vücûd-ı cân-sıfat
- 636 Çünkü gördüm ol cüvânı ol zamân
Sag elin göğsine kodı pes hemân
- 637 Didi iç bu çeşmeden kana kana
Dâye oldun sen bana vü hem ana
- 638 Hem dahı rızkun olısar bî-‘aded
Hiç fakîrlik görmeyesin tâ ebed
- 639 Dahı bil din ehline ben mesnedem
Hak Ta‘âla’nun resûli Ahmed’em
- 640 Atası yokdur diyü kalma tana
Anı bil kim devlet oluram sana
- 641 İlle dime kimseye sen bu düşi
İşde bildürdüm sana cümle işi
- 642 Çün Halîme bu düşi gördi tamâm
Sevinüben durı-geldi ve’s-selâm
- 643 Geldi ol ‘Abdülmuttalib katına
Çok du‘âlar eyledi devletine
- 644 Didi yâ şeyh-i harem tur varalum
Oglunun oglancugını görelüm
- 645 İttifâkâ bu ikisi turdular
Mustafâ’nun hazretine geldiler
(s. 107-109)
- 26 Ol Habîb’ün yolına komışdı baş
Yidürürdi et ü etmek dürlü aş
- 27 Bir Yahûdî konşısı vardı anun
Key ‘adûsı idi İslâm ehlinün
- 28 ‘Avratı didi ana bir gün i yâr
Ne ‘aceb işdür ki eyler işbu câr
- 29 Her rebî‘ü’l-evvel ayı bu kişî
Hayr idüben yidürür dürlü aş
- 30 Ol Yahûdî didi bilgil iy nigâr
Bir habîbi vardur anun gül-‘izâr
- 31 Ahmed ü Muhtâr-durur adı anun
Cümle dilde var-durur yâdı anun
- 32 Bu ayun on ikisinde iy nigâr
Hem düşenbih gicesi ol gül-‘izâr
- 33 Anasından togdı ol bedr-i tamâm
Cümle ‘âlem âfitâbı ol hümâm
- 34 Anun-ıçun anda bayram ider ol
Her kişîye dürlü in‘âm ider ol
- 35 Çün işitdi hatunı anun sözin
‘Aklı gidüp yavu kıldı kendüzin
- 36 İrdi ol vakt ana ‘ışk-ı Mustafâ
Toldı kalbi zevk u şevk-ıla safâ
- 37 Ol gice şevk-ıla yatdı ol nigâr
Gördi düşinde Muhammed şems-vâr
- 38 Hâzır olmuş cümle ashâbı bile
Cümle âli cümle ahbâbı bile
- 39 Didi hatun bu güzel yüzlü nigâr
Kim durur buncılayın yok gül-‘izâr
- 40 Didiler Muhtar Muhammed bu-durur
Hem dahı Mahmûd u Ahmed bu-durur
- 41 Ol Habîb’e şevk-ıla virdi selâm
Hulk-ıla aldı selâmın ol hümâm
- 42 Yâ Resûlallah diyü söyledi ol
Lutf-ıla *lebbeyk* didi ana Resûl
- 43 Agrayuban ol nigâr âh eyledi
Ben sana kemter karavaşam didi
- 44 Bana *lebbeyk* dimene nedür sebep

İpsalalı Ebu’l-Hayr: Mevlid

1

Yahudi Kadının Rüyası (İEHM₁)

- 24 Var-ıdı Bağdâd içinde bir kişî
Gice gündüz hayr-ıdı anun işi
- 25 Her rebî‘ü’l-evvel ayı Mustafâ
Mevlidin eyler-idi ol pür-safâ

İy letâfet ma'deni kân-ı edeb

- 45 Didi ana ol Şefi'ü'l-müznibîn
Ol Habîb ol *rahmeten li'l-âlemîn*
- 46 Şevk-ıla anup ululadun beni
Bil kabûl itdi seni de ol Ganî
- 47 Sana imân hil'atin virdi Ahad
Sen benümle olırsarsın tâ ebed
- 48 Ana telkin itdi imân ol Resûl
Sıdk-ıla imâna geldi anda ol
- 49 Uykusından uyanupdur ol nigâr
Nezir olsun Mustafâ'ya nem ki var

2

Yahudi'nin Rüyası (İEHM₂)

- 50 Hem Yahûdî gördi hatun gördüğün
Bildi hatunı Resûl'e irdüğün
- 51 Didi gördüm bu gice sen gördüğün
Hâk-i pâyine yüzünü sürdüğün
- 52 'Âşık oldum ana ben de cân-ıla
Toldı gönüm nûr-ıla imân-ıla
- 53 Ol Resûl'e biz uyalum sıdk-ıla
Yolına cânı koyalum 'ışk-ıla
- 54 Hem dahı Hakk'a itâ'at idelüm
Mevlid okutmağı 'âdet idelüm
- 55 Turdı anlar 'ahd üzere ber-karâr
Eylediler dîn-i İslâm ihtiyâr
- 56 Yıldı bir kez mevlidi eylediler
Ni'met-ile halkı hoş toyladılar
(s. 157-159)

3

Abdullah'ın Rüyası (İEHM₃)

- 152 Gördi 'Abdullâh düşünde meger
Kim bilinden bir uzun zencîr çıkar
- 153 Ucu gökden yokarı 'Arş'a irer
Vardı ta'bîr idene düşün sorar
- 154 Dir mu'abbir kim belünden er toga
Ulu peygamber olup 'Arş'a aga
- 155 Bu sevinc-ile giderken ol cüvân
Anı bir hatun görüp sevdi hemân

156 Fâtıma dirler-idi Mürre kızı
Gördi Ahmed nûrını nâ-gah gözi

157 Ol dem içre oldı 'âşık ol ana
Didi kim cânum fidâ olsun sana

158 Al beni çift eylegil kendüzüne
Yüz kıvırcık deve virem özüne

159 Bugün algıl koma beni yarına
'Âşık olan vuslat ister yârına

160 'İlm-ile bilmişdi hatun ol gice
Ana rahmine düşiser ol hâce

161 Anun-ıçun bugün algıl dir beni
Zîra korkar ala gayrılar anı

162 Didi 'Abdullah kim eve varayın
Sen nesün aslun nedür bir sorayın

163 Geldi 'Abdullah evine söyledi
Anda olan sözi takrîr eyledi

164 Didiler n'ola revâdur al anı
Bu meseldür kim severler seveni

165 Sen nazar it Tanrı'nun takdîrine
Nice mâni'dür kulun tedbîrine

166 Fâtıma'ya kaldı kendü gussası
Olmış-ımuş nûr Emîne hissesi

167 İşid imdi nice oldı iy hâce
Kudret-i Hakk-ıla meger ol gice

168 Sulb-i 'Abdullah'dan indi ol resûl
Ana rahmi eyledi anı kabûl

169 Vardı ol dem nûr Emîne alnına
Turdı anda tâ varınca yirine

170 Geldi 'Abdullah seherden pes yine
Diledi ol hatunı çift idine

171 Didi gel imdi alayın iy nigâr
Ben de sana 'âşık oldum bî-karâr

172 Bakdı 'Abdullah'a gördi nûr yok
Ol dem içre geldi ana gussa çok

173 Didi 'Abdullah ol dem iy cüvân

Ahmed'ün nûrını sevdümdi hemân

174 Bil ki şimden girü olmaz var yöri
Cevherün gitmiş ü boş kalmış yiri
(s. 171-173)

Hamdullah Hamdî: Ahmediyye

Âmine'nin Rüyası (HHA)

209 Hem anamun düşiyem didi Resûl
Ol zamânda kim beni vaz' itdi ol

210 Bu şeker sözden dilersen mâ-hazar
Dinle imdi ol vilâdetden haber

211 Çün rebî'ü'l-evvele irişdi sâl
Hamlinün buldı tokuz ayı kemâl

212 Ol ikinci gicesinde mâderi
Zâhir eylerken sadeften gevheri

213 Nâ-geh aldı nergesin hâb-ı hafif
Gördi kendüden çıkar nûr-ı latîf

214 Eyle rûşen kim anunla bî-kusûr
Şâm ikliminde görindi kusûr

215 Çün toga anun gibi gün sûreti
Kala mı 'âlemde şâmun zulmeti

216 Subh gibi rûşen olsa tan mu şâm
Çün tulû' eyleye ol şems-i zulâm

217 Çün uyandı gördi dârında 'ayân
Nûr çıkdı toldı anunla cihân
(s. 158-159)

Celâl Muhibbî: Mevlid (CMM)

1

Yahudi Kadının Rüyası (CMM₁)

106 Şehr-i Bagdâd'da var-ıdı bir kişi
Gice gündüz hayr-[ı]dı anun işi

107 Her rebî'ü'l-evvel ayı Mustafâ
Mevlûdın eyler-idi ol pür-safâ

108 Mustafâ 'ışkına ol komışdı baş
Yidürdi et [ü] etmek dürlü aş

109 Dürlü ihsân ider-idi anda ol
Çok koyun kurbân iderdi anda ol

110 Bir Yahûdî cârı var-ıdı anun
Fisk [u] 'ısyân dâyimâ kârı anun

111 Ana didi 'avratı bir gün i yâr
Ne 'aceb işdür ki işbu vâr

112 Her rebî'ü'l-evvel ayı ol kişi
Hayr eyler yidürür dürlü aş

113 Eri ana didi bilgil ey nigâr
Bir nebîsi vardur anun gül-'izâr

114 Ahmed-i Muhtâr-durur nâmı anun
Cümle 'âlem cür'ası câmı anun

115 On ikisinde togdı rebî'ü'l-evvelün
Hem düşenbih gicesi-y-idi anun

116 Ol gicede togdı ol bedr-i tamâm
Cümle 'âlem âfitâbı ol hümâm

117 Anun için anda bayram ider ol
Her kişiye lutf-ı in'âm eyler ol

118 Çün işitdi hatun anun bu sözün
Âh itdi yavu kıldı kendüzün

119 İrdi ol vakt ana 'ışk-ı Mustafâ
Toldı kalbi zevk [u] şevk-ıla safâ

120 Ol gice şevk-ıla yatdı ol nigâr
Gör[di] Muhammed düşinde şems-vâr

121 Didi kimdür bu güzel yüzlü nigâr
Buncılayın kimse yokdur gül-'izâr

122 Didiler Muhtâr Muhammed bu-durur
La'li leb hem sîm-ber ü misk bu-durur

123 Ana varup ol nigâr virdi selâm
Lutf-ıla aldı selâmın ol hümâm

124 Yâ Resûlallâh diyü çağırdı ol
Ana *lebbeyk* didi ol pür-usûl

125 Aglayuban ol nigâr âh eyledi
Ben sana kemter karavaşam didi

126 Bana *lebbeyk* dimene nedür sebeb
Ey letâfet ma'deni kân-ı edeb

127 Didi ana ol Şefi'ü'l-müznibîn
Ol Habîb ol *rahmeten li'l-'âlemîn*

128 Ta'zîm itdün çün beni sen ey nigâr

Bil kabûl itdi seni ol Kirdigâr

129 Sana îmân hil'atin virdi Ahad
Sen benümle olsarsın tâ ebed

130 Ana îmân telkin itdi şehriyâr
Def'aten îmân getürdi ol nigâr

131 Uykusından uyanuban agladı
Şevk odıyla yüregini tagladı

132 'İşk-ıla ol demde didi ol nigâr
Mustafâ'ya nezrim olsun n'em ki var

133 Yıldı bir kez mevlûdın eyleyeyin
Ni'met-ile halkı ben toylayayın
(s. 92-93)

2

Yahudi'nin Rüyası (CMM₂)

134 Erine virdi haber düş gördüğünü
Resûlullâh cemâline irdüğünü

135 Didi kim ne bahtlı oldun seni
Şefi' oldı sana ol cânlar cânı

136 Eri tehassür iderken bir gice
Ol dahı gördi o düşi ey hoca

137 Erini gördi sabâhın şâd u kâm
Şâdılg-ıla ana virdi selâm

138 Didi gördüm dün gice sen gördüğün
Ayagı tozına yüzün sürdüğün

139 Ben dahı îmân getürdüm sıdk-ıla
Başı cânı ana virdüm 'İşk-ıla

140 Cümle varumı kodum yolına ben
Ana kurbân eyleyeyin cân u ten

141 Mevlûdını biz anun eyleyelüm
Ni'met-ile halkı biz toylayalum

142 Kendüler lutfı 'âdet itdiler
Gice gündüz Hakk'a tâ'at itdiler

143 Mevlûda itdükleriçün hürmeti
Anlara virildi îmân hil'ati
(s. 94)

3

Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (CMM₃)

147 Bir 'azîz var-ıdı Zeydoglı 'Alî
Bir 'azîz mürşîd idi kâmil velî

148 Var-ıdı bir cârumuz bir sâliha
'Âbideydi zâhideydi nâsiha

149 Bir gün ol eyledi dünyâdan sefer
Dünyâya gelen kişi durmaz gider

150 Bir fulori kaldı ardınca hemân
Ana cennet nice olmasun mekân

151 Var-ıdı bir sâlih oğlu nev-cüvân
Hakk'a ol hizmet iderdi bir zamân

152 Ol fulori ki atasından kaldı ana
Didi ki ne ala-y-ıdum ben buna

153 İşbu fikr-ile yürürken ol cüvân
Gördi bir yirde halâyık nâ-gehân

154 Müctemi' olup okurlar Mustafâ
Mevlûdını dinledi ol pür-safâ

155 Çünkü anı dinledi ol nev-cüvân
Gözlerinden kanlu yaş oldı revân

156 Ol gice yatdı olarla ol cüvân
Gördi kim kıyâmet olmuş nâ-gehân

157 Çağrışup dirler münâdiler fülân
Kandasın gel cennete gir şâdumân

158 Mevlûda hâzır olanlar def'aten
Cennete girdiler anlar cümleten

159 Nâ-gehân bir kasr-ı 'âlî gördi ol
Ana girmek istedi ol pür-usûl

160 Pes didiler mevlûd idenler girür
Pes sana girmege destûr yok-durur

161 Uykusından uyanup âh eyledi
Gözyaşını âh u hem-râh eyledi

162 Ol fulori-y-ile aldı ol tâ'am
Mevlûd itdi-y-idi anda hâs u 'âm

163 Tâ vefât idince her yıl ol civân
Mustafâ mevlûdın itdi şâdumân

164 Ölmelü olcagaz ol nev-cüvân

Güldi ol dem katı oldı şâd[u]mân

165 Güle güle itdi dünyâdan sefer
İşbu fâni dünyâdan kıldı güzêr
(s. 95-97)

4

Halîme'nin Rüyası (CMM₄)

620 Bir kabîle var-[ı]dı gâyet selîm
Adına dirler Benî Sa'd-ı Halîm

621 Bir hatun anun içinde var-ıdı
Züybe kızı Halîme dirler-idi

622 Bir gice yaturiken ol düş görür
Gördi kim dünyâ içini nûr bürür

623 Nûr içinden çıkageldi bir cüvân
Didi beni emziren sensin hemân

624 Adum Ahmed'dür Hak'un mahbûbıyam
Cümle yaradılmışın maksûdıyam

625 Ya ana gel Mekke'de bul beni sen
Hâlık'um halk itmedi benden hasen

626 Ol Halîme çün uyandı uykudan
Gördi evün içi tolmış kokıdan

627 Karnı toymuş semrimiş anun teni
Şâdisından gevdeye sığmaz cânı

628 Halâline diyüvirdi düşini
Gel gör imdi sen anun sevnüşini
(s. 163)

Kara Vâiz: Mevlid

Halîme'nin Rüyası

501 Kim Halîme'ydi adı ol bahtulu
Bir gice düşinde gördi ey ulu

502 Bir 'aceb yer çevresi serv-i semen
Hôş müzeyyen sâfi hem çayır çemen

503 Ortasında bir mücellâ havzı var
Hûb u rûşen key musaffâ tâbdâr

504 Bir yigît turur yanında meh-likâ
Dilperî-rû lâ-nazîr ü cân-fedâ

505 Didi ehlâ merhabâ gel ey ana
Yunuban bu sudan iç kana kana

506 Sen benüm tâyem olursın vâlidem
Redd itme sözümi sakın bu dem

507 Çün Halîme işidür anun sözün
Soyunuban havza urur kendüzün

508 Gusl idüp çünki soyundu kıldı nûş
Key safâ kılup sivindi cânı hôş

509 Ol sivinmekle uyandı ol nigâr
Vardılar Ka'beye kılmayup karâr
(s. 99)

Recâi: Mevlid

1

Abdullah'ın Rüyası (RM₁)

215 'Âlem-i mâzîde bir gün rüzgâr
Giçer iken bir gice dinle i yâr

216 Nâ-gehân nevminde 'Abdullâh-ı cân
Bir 'aceb düş gördi ol merd-i cüvân

217 Göbeginden çıkdı bir zencîr-i zer
Tâ zemînden 'Arş'a kılur ol güzêr

218 Çün uyanup uyhudan açdı gözün
Fâriğ olup korkudan bulur özin

219 Dir ki ol dem kendüye ol kalb-i sâf
Gâfil olma kim degül bu düş güzâf

220 Bunu ta'bîr itdürüp bilmek gerek
Ana göre maslahat kılmak gerek

221 Geçdi çün kim ol gice irdi sabâh
Rûy-ı hurşîd buldı zulmetden felâh

222 Var-ıdı [bir] pîr râhib ol zamân
Deyr içinde halk-ı 'âlemden nihân

223 Düş görenler ana iltürdi haber
Hoş yorardı düşleri ger hayr u şer

224 'İlm-i cifrûn aslını bilürdi ol
Reml ü usturlâba hem bulmuşdı yol

225 Bu felekler seyrinün encâmını
Her nücûmun sâ'atı ahkâmını

226 Şöyle zabt itmişdi ol sâhib-husâl
Kim yog-ıdı 'asrı fevkinde visâl

- 227 ‘Azm ider çün anla ‘Abdullah i yâr
İrdi râhib katına itdi karâr
- 228 Didi iy ‘akl ıssı kâmil rûh [u] dil
Bir iş için kapuna tutdum sebîl
- 229 Söyle imdi hâcetün iy nev-cüvân
Ger bilürsem aniben idem ‘ayân
- 230 Didi bir düş görmişemdür bu gice
Bana ta‘bîr eyle anı gör nice
- 231 ‘Âlem-i nevmümde gice nâ-gehân
Göbegümden çıkdı bir zencîr revân
- 232 İrdi yerden geçdi gögün tâkati
Aldı hayret beni kaldım bâ katı (?)
- 233 İşbu işden korkuban iy merd-i hâd
Sıçrayuban uyhudan buldum halâs
- 234 Gitdi bendi kalmayup ‘akla mecâl
Hızmetüne geldüm uşbudur makâl
- 235 Dinledi çün anı râhib oldı şâd
Aldı elin bir kitâb itdi güşâd
- 236 Her ki diler bula gafletden necât
‘İşk-ıla derd-ile eyde es-salât
- 237 Bakdı bir dem başını saldı hemân
Didi dinle iy cüvân idem beyân
- 238 Şâduman ol gönlünü tutma melül
Gele senden ‘âleme bir hûb ogul
- 239 Bir ogul kim ol habîbullâh ola
Bir ogul kim ol tabîbullâh ola
- 240 Ol olısar enbiyâlar serveri
Ol ola âhir zamân peygamberi
- 241 Vasfı Ahmed ola adı Mustafâ
Hem Muhammed ola şânı pür-vefâ
- 242 Hüküm ide ol şark u garba [bâ-]tamâm
‘Âleme sultân halkı gulâm
- 243 Bula Hak’dan ‘izzeti *levlâk* ola
Bu felekler ayagında hâk ola
- 244 Şol ki senden çıkdı bir zencîr-i zer
Geçdi gökden itdi tâ ‘Arş’a güzer
- 245 Ol Muhammed’dür ki mi‘râc idiser
Hâk-i na‘lin ‘Arş’a ol tâc idiser
- 246 Da‘vet idüp zatına ol Zü‘l-celâl
Gösteriserdür cemâlin ber-kemâl
- 247 Müjdegânî olsun imdi yörü var
Hurrem olsun cân u gönlün tutma tar
- 248 Çün bu râzı dinledi ol nev-cüvân
Döndi andan şâd u hurrem ol zamân
- 249 Ol haberler gönlünü itdi güşâd
Gülđi yüzi hâtırı oldı çü şâd
- 250 Bu ferahdan ‘azm ider-iken i yâr
Sâdır oldı karşudan bir hoş nigâr
- 251 Serv-kâmet gül-‘izâr u meh-cebîn
La‘li gonca zülfi sünbül müşk-i Çîn
- 252 Murre kızı Fâtıma’ydı ana ad
Gördi ‘Abdullâh’ı oldı dil-güşâd
- 253 Elin üzre berk urur bir nûr-ı zât
Cân bağışlar görene kalb-i hayât
- 254 Sun‘ birle anı halk itmiş İlâh
Kudret-i fevkinde tutmuş câygâh
- 255 Didi ol nûr olacakdur işbu nûr
Kim Muhammed bundan idiser zuhûr
- 256 İşbu nûrun saydını itsem taleb
Ala mıydı beni ‘Abdullâh ‘aceb
- 257 Tâ geleydi benden ol nûr-ı cihân
Devlet-i a‘lâ bulaydum nâ-gehân
- 258 Böyle diyüp irdi ‘Abdullâh’a ol
Hoş telattuf idüben bağladı yol
- 259 Didi senden bir murâdum var iy yâr
Key keremdür ger kılasun ihtiyâr
- 260 Didi nedür söyle iy dürr-i kelâm
Mümkin-ise anı itmeklik kılam
- 261 Gel beni al didi bu gün iy cüvân
Kim dilerven sana varmaklık revân
- 262 Didi olsun iy habîb-i pür-kerem
Bana sabr it işbu gün kim tâ görem

263 Aslunı vü fer'üni kimden durur
İşbu emre hem seni kim gönderür

264 Bilüben neslüni istisfâr idem
Ana göre ben dahı ikrâr idem

265 Kâ'il oldı işbu kavle ol nigâr
İtdi bir gün bir gice ol intizâr

266 Geçdi andan sürdi 'Abdullâh ive
Şâd u handân oluban girdi ive

267 Şol düşi kim ana olmuşdı 'ayân
Ol Emîne hatuna itdi beyân

268 Varup ol râhibde ta'bîr itdüğün
Yorıdup düşüni tedbîr itdüğün

269 Ana takrîr itdi ser-te-ser tamâm
Dinleyüp ol hayr ola didi ol hümâm
(s. 294-298)

2

Hız. Muhammed'in Rüyası (RM₂)

619 Çün irişdi kırkına ol nûr-ı 'ayn
Gün cemâlinden [anun] olmuşdı zeyn

620 Hüsn-i hulkiyla katı mevsûf idi
Hilm ü lutf-ıla inen ma'rûf idi

621 İder-idi ol 'ibâdetde cihâd
Nâ-gehân ire diyü ol fazl-ı hâd

622 İrdi düşinde be-nâ-gâh emr-i Hak
Kim neye irişdi hikmet dinle bak

623 Muştuluk olsun sana şimden girü
Aç risâlet kapusun iy mah-rû

624 Kim zamânun yakın olmuşdur i yâr
Küfr-i zulmetden cihân halkın uyar

625 Sana Kur'ân gönderem eyle beyân
Dîn-i İslâm sancagın eyle 'ayân

626 Anlara bildiresin dergâhumı
İdüp irşâd gösteresin râhumı

627 Emrümü tutup idenler tâ'ati
Savam anlarun başından âfeti

628 Şol ki tutmaz emrümü uymaz sana

Geliserdür 'âkibet anlar bana

629 Ni'metüm yiyüp olanlar bana 'âk
Yanalar anlar cahîm içinde çâk
(s. 327)

Ayasofya Müezzini Kemâl: Mevlid

Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (AMKM)

35 Nakl iderler kim var-ıdı bir velî
Adına dirlerdî Zeydoğlı 'Alî

36 Didi vardı konşumuz hatun kişi
Zühd ü takvâ hem 'ibâdetdi işi

37 Key fakîre idi ol yüzi kamer
Bir gün ol dünyâdan eyledi sefer

38 Bir fulori oldı cümle rahtları
Hakk ana virmişdi eyü bahtları

39 Var-ıdı bir sâlih oğlı nîk-nâm
Lutf idi başdan ayaga ol hümâm

40 Hayle ihsân ider-idi rûz u şeb
Hak rızâsın ider-idi ol taleb

41 Ol fulori kim ana degmiş-idi
Bunu neye harç idem dimiş-idi

42 Uşbu fikr-ile yörürken ol cüvân
Gördi bir evde cemâ'at nâ-gehân

43 Cem' olup mevlûd okınur pür-safâ
Cânlarında nûr-ı 'ışk-ı Mustafâ

44 Dinledi mevlûdi ol-dem ol cüvân
Gözlerinden kanlu yaş oldı revân

45 Âh idüben aglayup eyledi zâr
İtdi 'ışk odı anun cânına kâr

46 Ol gice yatdı olarla ol cüvân
Gördi kim kopmuş kıyâmet ol zamân

47 Çağırup dirlir ferîştehler gelün
Cennete girüp bugün şâdân olun

48 Mevlûda hâzır olanlar ol zamân
Girdiler cennet içinde şâzumân

49 Cennet içre gördi ol bir 'âlî köşk
Bir dahı olmaz anun emsâli köşk

50 Ana girmek diledi ol nev-cüvân

Didiler girme ana sen bu zamân

- 51 İşbu köşke mevlûd idenler girür
Vasl oluban Hak cemâlini görür
- 52 Uyhusından uyanuban ağladı
Zâr u feryâd u figân eyledi
- 53 Ol fuloriyle varup aldı ta'âm
Mevlûd okuyup yidiler hâs u 'âm
- 54 Dünyeden gidince her yıl nev-cüvân
Mevlûd okudur-ıdı ol her zamân
- 55 Ölmeden dir yirüm anda görmişem
Mustafâ'nun sohbetine irmişem
- 56 Enbiyâ vü evliyâ koşum durur
Hakk'ı görmek dâ'imâ işüm durur
- 57 Mevlûd idün itdigümçün mevlûdı
Hak makâmum cennet ü hür eyledi
- 58 Mevlûda her kim iderse hürmeti
Mustafâ seve ide Hak rahmeti
- 59 Cân Hak'a teslîm iderken ol cüvân
Güldi ol-dem şâdılıkla çıkdı cân
(s. 50-51)

Behiştî: Vilâdet-i Resûl

1

Âmine'nin Rüyası (BVR₁)

- 270 Gördi bir rü'yâ Resûl'ün anesi
Kim tolar nûr ile 'âlem hânesi
- 271 Gönli ol nûr ile toliccek ziyâ
Gördi kim feth oldı ebvâb-ı semâ
- 272 Âsumândan bir kişi itdi nüzûl
Didi ana müjde iy ümm-i Resûl
- 273 Kim tulû' eyler yakında Mustafâ
Mihr-i nûr 'âleme virür ziyâ
- 274 Sensin ol dürr-i hakîkiyye sadef
Dürçden âsân çıkısar lâ-tahf
- 275 Ol-durur mahbûb-ı Rabbü'l-'âlemîn
Pişvâ-yı Âdem ü Rûhü'l-emîn
- 276 Mu'cizâtı ola 'âlemde 'ayân
İde çok dürlü hakâ'ikler beyân

- 277 Nâmı cennet bâbınun miftâhudur
Zâtı râh-ı târikün müşbâhudur
- 278 Kimseye virilmemişdür 'izzeti
Tutacakdur şarkı garbı ümmeti
- 279 Halkdan maksûd u 'âlemden murâd
Hâdim-i büt-hâne mâni'-i fesâd
- 280 Çün tulû' ide bu rûşen âfitâb
Gide nûrından mehün tîre sehâb
- 281 Levhde adı Muhammed'dür yakîn
Sen dahı yine ol adı ko hemîn
- 282 Nûr-ı Hak'dur 'izzet it gâyet ana
Kim ider i'zâz-ı lutfından Hudâ
- 283 Çünki bîdâr oldı bânû hâbdan
Gördi pür kalbi giceki tâbdan
- 284 Oldı gâyetde bu rü'yâdan ferah
Kalmadı kalbinde bir zerre terah
- 285 Çün 'ayân oldı ana bu gizli râz
Şükr idüp Allah'a itdi çok niyâz
(s. 159-163)

2

Halîme'nin Rüyası (BVR₂)

- 433 Bir gice gördi Halîme hâbda
Kim durur idi kenâr-ı âbda
- 434 Bir melek didi soyun gir bu suya
Kim seni dünyâ gubârından yuya
- 435 Hûb olsasın çün Zelîhâ-yı zamân
Sana hayrân olalar halk-ı cihân
- 436 Olasın dünyâ vü 'ukbâda 'azîz
Görmeyesin hevli rûz-ı rusta-hîz
- 437 Mâl u mülkün ola gâyet bî-kıyâs
'İzzet eyleye zaruri sana nâs
- 438 Murzı'a ol Ka'be'de var Ahmed'e
İrişesin tâ ki 'izz-i sermede
- 439 Soyunup ol suda gusl itdi hemân
Uyanup oldı be-gâyet şâdumân
- 440 Gördi hûb olmuş be-gâyet sûreti

- İbtidâdan ahsen olmuş sîreti
- 441 Didi seyrin Hâris'e oldı ferah
Didi iy hatun koma dilde terah
- 442 Farz-ı 'ayn old[ı] bize gitmek hemân
Emr-i Hak'dur bize bu bildüm 'ayân
(s. 197-199)
- Nasîbî: Mevlid (NM)**
- 1**
- Yahudî Kadının Rüyası (NM₁)**
- 37 Şehr-i Bagdâd'da var-ıdı bir kişi
Gice gündüz hayr idi anun işi
- 38 Mustafâ 'ışkına ol komışdı baş
Yidürürdi et ü etmek dürlü aş
- 39 Her rebî'ü'l-evvel ayı Mustafâ
Mevlûdın eyler-idi ol pür-safâ
- 40 Dürlü ihsân eyler idi ol gice
Çok koyun kurbân iderdi ol hoca
- 41 Bir Yahûdî konşusu vardı anun
Fisk [u] 'ısyân dâ'imâ kârı anun
- 42 Ana didi 'avratı bir gün i yâr
Ne 'aceb işdür ki işler işbu câr
- 43 Her rebî'ü'l-evvel ayı ol kişi
Hayr-ıla ihsân-durur anun işi
- 44 Bir gicede in'âm eyler halka ol
Dürlü dürlü en'âm eyler halka ol
- 45 Eri ana didi bilgil iy nigâr
Bir nebisi vardur anun şems-vâr
- 46 Ahmed-i Muhtâr-durur nâmı anun
Cümle 'âlem cür'a-hor câmu anun
- 47 On ikincide rebî'ü'l-evvelün
Hem düşenbih gicesiydi meger ol
- 48 Ol gicede togdı ol bedr-i tamâm
Cümle 'âlem âfitâbı ol hümâm
- 49 Anun-ıçun anda bayram eyler ol
Her kişiye dahı in'âm eyler ol
- 50 Çünkü hatun işidür eri sözün
- Âh idüben yavı kıldı kendüzün
- 51 Zâri zâri ağlayup âh eyledi
Nâr-ı şevk-ıla yüregün tagladı
- 52 Kalbin anun aldı şevk-i Mustafâ
Toldı anun kalbi şevk-ıla safâ
- 53 Ol gice şevk-ıla yatdı ol nigâr
Gördi resûli düşünde şehriyâr
- 54 Hâzır oldı cümle ashâbıyla ol
Ol Güneş'dür kevkeb [ü] Ay-ıla ol
- 55 Didi kimdür bu güzel yüzlü nigâr
Buncılayın kimse yokdur gül-'izâr
- 56 Didiler Muhtâr Muhammed bu-durur
La'l-lebdür sîm-ber-misl bu-durur
- 57 Ana vardı ol nigâr virdi selâm
Lutf-ıla aldı selâmın bedr-i tâm
- 58 Yâ Resûlallâh diyü çağırdı ol
Lutf-ıla *lebbeyk* didi ol pür-usûl
- 59 Ağlayuban ol nigâr âh eyledi
Ben sana kemter karavaşam didi
- 60 Bana *lebbeyk* dimene nedür sebep
İy mürüvvet ma'deni kân-ı edeb
- 61 Didi ana ol Şefî'ü'l-müznibîn
Ol Habîb ü *rahmeten li'l-'âlemîn*
- 62 Ta'zîm itdün beni sen iy nigâr
Bil kabûl itdi seni Perverdigâr
- 63 Mevlûduma çünkü ta'zîm eyledün
Sen hakikat beni tefhîm eyledün
- 64 Sana îmân hil'atin virdi Ahad
Sen benümle olsarsın tâ ebed
- 65 Ana îmân telkin itdi şehriyâr
Def'aten îmân getürdi ol nigâr
- 66 Uyhusından uyanuban ağladı
Şevk odıyla yürecigin tagladı
- 67 'İşk-ıla ol vaktde didi ol nigâr
Mustafâ'ya nezrüm olsun nem ki var

68 Yılda bir kez mevlûdın eyleyeyin
Ni'met-ile mahlûkı toylayayın
(s. 392-393)

2

Yahudi'nin Rüyası (NM₂)

- 69 Erini gördi sabâhın şâd-kâm
Şâdılıkla virdi ana ol selâm
- 70 Didi n'oldun böyle şâd oldun bu gün
İşbu gün bayram mıdur yâhud düğün
- 71 Didi gördüm bu gice sen gördüğün
Ayagı tozına yüzün sürdüğün
- 72 Ben dahı îmân getürdüm sıdk-ıla
Baş u cânı ana virdüm 'ışk-ıla
- 73 Kamu varumu kodum yolında ben
Ana kurbân eyleyeyin cân u ten
- 74 Mevlûdını biz anun eyleyelüm
Ni'met-ile mahlûkı toylalayum
- 75 Yılda bir kez mevlûdın eylediler
Ni'met-ile mahlûkı toyladılar
(s. 393-394)

3

Dindar Kadının Oğlunun Rüyası (NM₃)

- 81 Bir 'azîz var-ıdı Zeydoglı 'Alî
Dirler-idi ana ol-ıdı velî
- 82 Didi vardı konşumuz bir sâliha
Sâbır-ıdı kâni'-idi sâ'ime
- 83 Bir gün ol dünyâdan eyledi sefer
Dünyâya gelen kişi turmaz gider
- 84 Bir fulori kaldı ardınca hemân
Ana cennet nice olmasun mekân
- 85 Var idi bir sâlih oğlu nev-cüvân
Hakk'a hizmet ider-idi her zamân
- 86 Ol fulori ki anadan kaldı ana
Didi kim ne ala-y-ıdum ben buna
- 87 İşbu fikr-ile yürürken ol cüvân
Gördi bir yirde halâyık nâ-gehân

- 88 Cem' olup okurlar-ıdı Mustafâ
İleri varup dineldi pür-safâ
- 89 Çünkü anı dinledi ol nev-cüvân
Gözlerinden kanlu yaş olup revân
- 90 Âh idüben zâri zâri ağladı
Derd odiyla yüregini tagladı
- 91 Ol gice yatdı olarla ol zamân
Gördi kim olmuş kıyâmet nâ-gehân
- 92 Çağrışurlar dir münâdîler fülân
Gel ahı gel cennete sen şâdumân
- 93 Mevlûda hâzır olanlar def'aten
Cennete girdi[ler] anlar cümleten
- 94 Nâ-gehân bir kasr-ı 'âlî gördi ol
Ana girmek istedi ol pür-usûl
- 95 Didiler mevlûd iden girür buna
Virmezüz biz virmege destûr sana
- 96 Uyhusından uyanuban ağladı
Yüregini âh odiyla tagladı
- 97 Ol fulori ile aldı çok ta'âm
Mevlud itdi yidi andan hâs u 'âm
- 98 Tâ vefât idince her yıl ol cüvân
Geldi ol vakt katı oldu şâdumân
- 99 Ölmeli olıcagaz ol nev-cüvân
Mustafâ mevlûdın itdi şâdumân
- 100 Güle güle itdi ol bundan sefer
İşbu fâni dünyadan kıldı güzer
(s. 395-396)

4

Abdülmuttalib'in Rüyası (NM₄)

- 161 Ka'be'de bir gice 'Abdülmuttalib
Yatdı uyurdu yatup ol muztarib
- 162 Düşde gördi ol gice ol nâm-ver
Arkasında bir ağaç çıkar biter
- 163 Kim butagları be-gâyet çoğ-ıdı
Ana benzer hiçbir ağaç yog-ıdı

- 164 Şarka garba vardı anun talları
‘Âlemi hep bürtüdi yaprakları
- 165 Anda bir dâ[nâ] mu‘abbir var-ıdı
Anun-ıla ol buna [hem] yâr-ıdı
- 166 Didi ‘Abdulmuttalib düşün ana
Ol mu‘abbir didi müjdedür sana
- 167 Didi bilünden gele bir nîk-baht
Cümle beglerden ala ol tâc u taht
- 168 Nûrı-y-ıla yir yüzi tâbân ola
Ay-ıla gün yüzine hayrân ola
- 169 Ol hidâyet nûrıdur ser-tâ-kadem
Ana uyan olısdur muhterem
- 170 Şarka garba olısar hükmi revân
Hem anun hükmi kalısar câvidân
- 171 Ol budaklar ehl-i beytidür anun
Kim anun hoş zînetidür dünyanun
- 172 Ağacın yapraklarıdır ümmeti
Gâyet a‘lâ olısdur devleti
- 173 Ol olısar pişvâ-yı enbiyâ
Ol olısar reh-nûmâ-yı evliyâ
- 174 Ümmeti-durur anun hayru’l-ümem
İki ‘âlemde olardur muhterem
- 175 Şer‘ini ‘âlemde icrâ ideler
Hem livâ’-i dîni a‘lâ ideler
- 176 Garb-ıla şarki olar hep tutısar
Dünyâ vü ‘ukbâda anlar olısar
- 177 Bu düşinden geçdi çünki az zamân
Togdı ‘Abdullâh anasından revân
(s. 403-405)

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1240-1259

ÂŞIK PAŞA'NIN GARİBNÂME'DE HİKMETE BAKIŞI

Leylâ Alptekin Sarıoğlu

Doç. Dr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(leyla.sarioglu@msgsu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-9406-7235/ **Associate Prof.Dr., Mimar Sinan Fine Arts
University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 08.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atf/Citation

Sarıoğlu, Alptekin Leylâ (2022), "Âşık Paşa'nın Garibnâme'de Hikmete Bakışı", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1240-1259.

Sarıoğlu, Alptekin Leylâ (2022), "Âşık Paşa's View of Hikmet in Garibnâme", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1240-1259.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Âşık Paşa'nın Garibnâme'de Hikmete Bakışı

Özet

Türk-İslam düşüncesini şekillendiren bir kavram olan hikmet, “yargıda bulunmak” manasına gelen “hüküm” masdarından bir isim olup “engellemek, alıkoymak, gemlemek; sağlam olmak” anlamlarındaki “ihkâm” masdarıyla anlam ilişkisi içerisindedir. Bu kavram tasavvufta eşyanın hakikatine ulaşmak, varlığın sırrını keşfederek oluş amacını kavramak ve tüm bunlardaki ilahî iradenin rolünü keşfetmek demektir. Kuran-ı Kerim’de hikmete, öğüt, idrak yeteneği, ilim, peygamberlik, Kuran’ın tefsiri, Kuran ilmi ve neticede bizzat Kuran olarak çok geniş çerçevede manalar verilmiştir.

Klasik Türk edebiyatının ilk dönemlerinden sonlarına kadar hikmetli söz söyleme geleneği devam etmiştir. Türk edebiyatının Anadolu sahasında verilen temel eserlerin önde gelenlerinden, Âşık Paşa’nın (ö. 733/1332) *Garibnâme*’si şekil ve muhteva bakımından şairin geniş düşünce tarzını, hayata ibretle bakışını, hayal gücünün sınırsızlığını, dikkatini, ilmî titizliği ile nizama verdiği önemi göstermesi yanında hikmet yönünü vermesi açısından da önem taşımaktadır.

Devrinin ideologlarından ve bilginlerinden olan Âşık Paşa, âlemde gördüğü tüm hadiselerle ibret gözüyle bakarak insanlığı hikmet tarafına çekmek isteyen bir şairdir. Bu açıdan bakılırsa bir kâinat kitabı olarak tasarladığı *Garibnâme*’de hikmetle ilgili çok sayıda bilgi bulunduğunu ifade etmek gerekir. *Garibnâme*, pek çok açıdan olduğu gibi hikemîyat açısından da temel eserlerden biridir. Bu çalışmada mezkûr eserde yer alan hikmet tanımları üzerinden Âşık Paşa’nın hikmete bakışı değerlendirilmeye gayret edilmiştir. Çalışmada *Garibnâme*’den seçilen yüz elli beyit üzerinden analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık Paşa, *Garibnâme*, Hikmet.

Âşık Paşa's View of Hikmet in Garibnâme

Abstract

The notion “hikmet” that shaped Turkish-Islamic thought, is a noun that derive from the infinitive “hüküm” which means “to judge”; and in a semantic relationship with the infinitive “ihkâm” which means “to prevent”, “to detain”, “to restrain” and “to be durable”. In sufism this Notion mean storeach the truth of things, to comprehend the purpose of being by discovering the secret of existence, and to discover the role of the divine will within whole these. In the Kuran-ı Kerim, the “hikmet” has been given meanings in so wide context as advice, comprehensionability, knowledge, prophethood, explanation of the Kuran, knowledge of the Kuran and consequently the own of the Kuran.

The tradition of speaking including hikmet continued from the first period stoend of Classical Turkish Literature. The most leading work of the main works of Turkish Literature in Anatolian area, Âşık Paşa’s (ö. 733/1332) *Garibnâme*, in the way of form and contect, is an imtortant work in terms of representing his feature of hikmet as well as showing the poet’s Broadway of thinking, view of life with an example, limitness imagination, awareness, scholarly nitpicking and the importance he gave to regulation.

Âşık Paşa who was one of the ideologists and scholars of his time is a poet who wants to direct humanity to the side of hikmet by looking at all events that he see in the universe with the eye of example. From this point, it must be said that there is a lot of information about “hikmet” in *Garibnâme* which he arranged as a book of universe. *Garibnâme* is one of the main works in terms of literature of hikmet as well as in terms of the other so many points. In this study through the definitions of “hikmet” in the afore said work, it has been tried to evaluate the view of Âşık Paşa, to hikmet. In the study, it has been tried to analyze through the one hundred and fifty chosen couplets from *Garibnâme*.

Keywords: Âşık Paşa, *Garibnâme*, Hikmet.

Giriş

Hikmet, “yargıda bulunmak” manasına gelen “*hüküm*” masdarından bir isim olup “engellemek, alıkoymak, gemlemek; sağlam olmak” anlamlarındaki “*ihkâm*” masdarlarıyla anlam ilişkisi içerisindedir. Arap dilinde yer alan “*el-keleme mine'l-hikme*” deyiminde var olan hikmet kelimesinde “alıkoymak, gem vurmak, sakındırmak” manası baskındır. Bu deyimle vurgulanan mana, insanı güzel olana yönlendiren, çirkin olan şeyden alıkoyan sözdür (Kutluer 1998: 503).

Hikmet, tasavvufta “eşyanın hakikatlerine, havâsına, levazımına, ahkâmına, âsârına âlim olmak ve alâmâhiye aleyhi muktezâsı ile amel kılmak” (Şimşek 2017: 163); “ilâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî iradenin rolünün keşfedilmesi” (Kara 1998: 518-519) ve “Amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilim” demektir (Cebecioglu 2009: 276). “Düşünme melekesinin itidal halinde olması”, “Hakka uygun düşen söz”, “Olanı olduğu gibi bilmek” de hikmetin tanımları arasında yer almaktadır (Uludağ 2002: 169).

Kuran-ı Kerim’de hikmet kelimesi bazı vesilelerle geçmektedir. Kuran’da özellikle Allah’ın *Hakîm* ismine işaret edilerek “*her şeyi bilen, hikmet sahibi ve en iyi hüküm veren Allah*” tabirleri sıklıkla kullanılmıştır.¹ Allah’ın esmâ-i hüsnasından olan Hakîm, “iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek, hükmetmek” anlamına gelen hüküm masdarından bir sıfat olup “hüküm ve hikmet sahibi” manasındadır (Topaloğlu 1997: 181).

Kuran-ı Kerim’de hikmetin delalet ettiği manalar çeşitlidir.² Kuran’da hikmet, çoklukla Kuran-ı Kerim ile birlikte zikredilmektedir.³ Peygamberlere kitap ve hikmet indirilmesi⁴, Peygamberin Kitap ve hikmeti öğretmek üzere gönderilmesi⁵; Allah’ın hikmeti Tevrat ve İncil’le

¹ Bkz. 2 Bakara 32, 129, 209, 220, 240, 251, 260; 3 Âl-i İmrân 6, 62, 126; 4 Nisâ 11, 17, 24, 26, 56, 92, 104, 111, 130, 158, 165, 170; 5 Mâide 38, 18, 73, 83, 128; 6 En’âm 128; 8 Enfâl 10, 49, 63, 67, 71; 9 Tevbe 15, 40, 60, 71, 97, 106, 110; 11 Hûd 1; 12 Yûsuf 6, 83, 100; 14 İbrâhim 4; 15 Hicr 25; 16 Nahl 60; 22 Hac 52; 24 Nûr 10, 18, 58, 59; 27 Neml 6, 9; 29 Ankebût 26, 42; 30 Rûm 27; 31 Lokman 9, 27; 33 Ahzâb 1; 34 Sebe’ 1, 27; 35 Fâtır 2; 40 Mü’min 81; 41 Fussilet 42, 42 Şûrâ 51; 43 Zuhruf 84; 45 Câsiye 2, 37; 46 Ahkaf 2; 48 Fetih 4, 7, 19; 49 Hucurât 8; 51 Zâriyât 30; 57 Hadîd 1; 59 Haşr 1; 61 Saf 1; 60 Mümtehne 5, 10; 62 Cum’a 3; 64 Teğâbün 18; 66 Tahrim 2; 76 İnsan 30.

² Çalışmanın muhtevası gereği bu konuya ayrıntıları ile girilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kutluer, İlhan, (1998), “Hikmet”, *DİA*, C. 17, İstanbul, s. 503-511,

³ “Allah’ın, sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmaya yeltenmişti. Onlar, yalnızca kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah, sana Kitab’ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah’ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur.” 4 Nisâ 113

⁴ “Hani Allah, peygamberlerden: ‘Ben size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz.’ diye söz almış, ‘Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklediniz mi?’ dediğinde, ‘Kabul ettik’ cevabını vermişler, bunun üzerine Allah: ‘O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim, buyurmuştu.’ 3 Âl-i İmrân 81; “... Oysa İbrahim soyuna Kitap’ı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahsettik.” 4 Nisâ 54; “İşte onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar (kâfirler) bunları inkâr ederse şüphesiz yerlerine bunları inkâr etmeyecek bir toplum getiririz.” 6 En’âm 89

⁵ “Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab’ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik.” 2 Bakara 151; “Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan)kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.” 3 Âl-i İmrân 164; “Çünkü ümmilere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab’ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur. Kuşkusuz onlar, bundan önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.” 62 Cum’a 2

birlikte öğreteceği⁶, Kitap ve hikmetin akıldan çıkarılmamasının gereği⁷, Kuran'ın hikmet dolu olduğu vurgusu⁸ dikkat çeken ifadelerdir.

Bunların yanında Peygamberin kitap ve hikmeti talim etmesi⁹, Kitap ve hikmetin peygamberlere verilmesi¹⁰, Allah'ın Hz. Davud'a hükümdarlık yanında hikmet vermesi¹¹, Hz. Yahya'ya hikmet verilmesi¹², Allah'ın Hz. İsa'ya hikmeti, Tevrat'ı ve İncili öğretmesi¹³, Hz. İsa'nın hikmet getirmesi¹⁴, Hz. İbrahim'in hikmet için dua etmesi¹⁵, Allah'ın Hz. İbrahim soyuna kitap ve hikmet vermesi¹⁶, Hz. Musa'ya ilim ve hikmet verilmesi¹⁷, Lokman'a hikmet verilmesi¹⁸, Allah'ın halka kitap ve hikmeti öğretecek bir peygamber göndermekle iyilikte bulunması¹⁹, Kuran-ı Kerim'de peygamberler, veliler ve hikmet arasındaki yakın ilişkiyi gösteren ifadelerdendir.

Kuran-ı Kerim'de hikmet konusunda dikkat çeken bir nokta da "vahyedilmiş hikmet" kavramıdır.²⁰ Hikmetin, Kuran gibi inzal edilmesi yani indirilmesi²¹; ayet ve hikmetlerin tilavet edilmesi²² Kuran'da hikmetin manasına işaret eden diğer unsurlardandır.

Kısaca Kuran'da hikmete, *öğüt, idrak yeteneği, ilim, peygamberlik, Kuran'ın tefsiri, Kuran ilmi ve neticede bizzat Kuran* olarak çok geniş çerçevede manalar verildiğini ifade etmek gerekmektedir.

⁶ "(Melekler, Meryem'e hitaben İsa hakkında sözlerine devam ettiler:) Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i öğretecek." 3 Âl-i İmrân 48; "... Sana kitabı (okuyup yazmayı), hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim..." 5 Mâide 110

⁷ "... Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini, (size verdiği hidayeti), size öğüt vermek üzere indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın. Allah'tan korkun. Bilesiniz ki Allah, her şeyi bilir." 2 Bakara 231

⁸ "(Resûlüm!) Bu söylenenleri biz sana âyetlerden ve hikmet dolu Kur'an'dan okuyoruz." 3 Ali İmran 58; "İşte bu âyetler, hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir." 31 Lokman 2; "Hikmet dolu Kur'an hakkı için," 36 Yâsîn 2; "O, katımızda bulunan Ana Kitap'ta (levh-i mahfuzda) mevcut, yüce ve hikmetle dolu bir kitaptır." 43 Zuhuruf 4; "... İşte bunlar hikmet dolu Kitâb'ın âyetleridir." 10 Yûnus 1

⁹ "Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik." 2 Bakara 151

¹⁰ "Hani Allah, peygamberlerden: 'Ben size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz.' diye söz almış, 'Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?' dediğinde, 'Kabul ettik' cevabını vermişler, bunun üzerine Allah: 'O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim, buyurmuştu.' 3 Âl-i İmrân 81

¹¹ "... Allah ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti..." 2 Bakara 251; "Onun hükümranlığını kuvvetlendirmiş, ona hikmet ve güzel konuşma vermiştik." 38 Sâd 20

¹² "Ey Yahya! Kitab'a (Tevrat'a) vargücünle sarıl!" (dedik) ve henüz sabi iken ona (ilim ve) hikmet verdik." 19 Meryem 12

¹³ "(Melekler, Meryem'e hitaben İsa hakkında sözlerine devam ettiler:) Allah, ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i öğretecek." 3 Âl-i İmrân 48

¹⁴ "İsa, açık delillerle geldiği zaman şöyle demişti ki: 'Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim. Öyleyse, Allah'tan korkun ve bana itaat edin.'" 43 Zuhuruf 63

¹⁵ "Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat." 26 Şuarâ 83

¹⁶ "... Oysa İbrahim soyuna Kitab'ı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümranlık bahsettik." 4 Nisâ 54

¹⁷ "Musa yiğitlik çağına erip olgunlaşınca, biz ona ilim ve hikmet verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükafatlandırırız." 28 Kasas 14; "Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra Rabbim bana hikmet bahsetti ve beni peygamberlerden kıldı." 26 Şuarâ 21

¹⁸ "Andolsun biz Lokman'a Allah'a şükret! diyerek hikmet verdik..." 31 Lokman 12

¹⁹ "Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler." 3 Âl-i İmrân 164

²⁰ "İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir..." 17 İsrâ 39

²¹ Bkz. Dipnot 3.

²² "Evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah her şeyin iç yüzünü bilendir ve her şeyden haberi olandır." 33 Ahzâb 34

Ayetlerin yanı sıra Hz. Muhammed de “Muhakkak şiirde sizin için bir hikmet vardır.” sözünde şiir içerisinde hikmetin varlığına dikkat çekmiştir (Yektar 2016: 412).

İslâm düşüncesinde hikmet, tüm varlığı içine alan bir bilgi ile tasavvur edildiğinden hikmetle uğraşan kişiler bu ilme “*İnsan gücü nisbetinde eşyanın hakikatini, yani eşyayı olduğu gibi bilme ilmidir.*” demişlerdir (Yakıt 1995: 1).

İlahi dinler insanların imanlı, ahlaklı ve erdemli yaşamasını temin edecek kurallar koyar. Haram ve helaller dediğimiz bu kurallar manzumesi kaynağını, dinin asıl gayesine hizmet etmek isteyen bir idrakten alır. Temel hükümler ve ilkeler sadece kural olsun diye konmamıştır. Mekasidü’ş-şeria olarak bilinen, bugün ‘dinin gayeleri’ diyebileceğimiz ve her amelin arkasında yatan asıl neden, ‘hikmet’tir. Hikmet, bize yaptığımız her işin manasını ve gayesini anlatır. Hikmet olmadan emirler ve yasaklar, basmakalıp formel kurallar haline gelir (Kalın 2017: 3).

Türk hikmeti üzerine son derece önemli görüşleri bulunan Ülken, Türk hikmetinin kaderci Yunan hikmetinden ve hayalci İran hikmetinden farklı olarak gerçekçi ve ilerlemeci olduğunu savunmaktadır (Ülken 2013: 54).

Büyük oranda İslâmî bir kökene dayanan klasik Türk edebiyatında da hikmetin önemli bir yeri vardır. Mine Mengi hikmeti, edebiyatta “bir milletin ortak dehasının yarattığı düşünce sistemi”, “ait olduğu toplumun dünya görüşü” olarak tanımlamaktadır (Mengi 1991: IX).

Klasik Türk edebiyatında revaçta olan hikemî/hakimâne şiir, “düşünceye dayalı hikmetli söz söylemek” manasında olup okuyucuyu uyarmak, düşündürmek, bilgilendirmek, onu daha iyiye, güzele ve doğruya yönlendirmek maksadıyla yazılmış didaktik şiirlerdir (Demirel 2009: 292-293). Hikemiyat olarak tanımlanan bu tefekkür ve hikmete dönük şiir yazıcılığı, çoklukla nasihat ihtiva eden ayet ve hadisler, sosyal ve siyasi hadiselerin bilgelikle aktarılması, atasözü, deyim, kelâm-ı kibârlar ve âdetlerin kullanılması, ahlakî ve tasavvufi kavramların ders çıkarıcı şekilde işlenmesi gibi konular üzerinedir (Yorulmaz 1996: 12-13).

Genel itibarıyla bu tarz şiirlerde dış dünyaya ve olanı anlamaya ve anlatmaya önem verilmiş; bu yolla da insanlara doğru yolu göstermek amaçlanmıştır. Yani şiir yazmaktan maksat okuyucuya mesaj vermektir. Mananın ön plana çıkması ve şiirin asıl manaya işaret ederek tefekküre yöneltmesi hedeflenmektedir. Bu yönüyle hikemî şiirler nasihat özelliği taşımakta lirizm ve duygudan ziyade düşünce ve hikmete yaslanmaktadır. Hülasa düşünce merkezli olan bu şiir, irşat maksatlı olup bu tarz şiirlerin temel özelliği insanı tefekküre yönlendirmektedir (Yorulmaz 1996: 33).

Hikemî tarz şairleri hikmeti, felsefe karşılığında kullanmamışlar, Kuran’ın işaret ettiği şekilde hikmete derin kavrayış ve bilgi, nübüvvet, sır, hükümler ve öğüt manalarını vermişlerdir (Yorulmaz 1996: 14).

“Nâbî Tarzı” veyahut “Nâbî Ekolü” olarak da bilinen bu tarz, Sebki Hindî ile ilişkili olup İran edebiyatında Sâib-i Tebrizî (ö. 1087/1676 [?]) ve Kelîm (ö. 1650) gibi şairler tarafından temsil edilmiştir. Özellikle Sâib ve Kelîm gibi şairlerin temsilcisi oldukları bu ekolde, şiirde işlenen konular arasında marifet, irfan ve hikmetin ağırlıkta olduğu bilinmektedir (Özyıldırım 2006: 144).

Türk şiirinde bu tarzın diğer temsilcileri arasında, üslup bakımından diğerlerinden ayrılmakla birlikte Sâbit (ö. 1124/1712), Sâmi (ö. 1146/1734), Seyyid Vehbî (ö. 1149/1736) ve Koca Ragıp Paşa (ö. 1176/1763) sayılabilir (Demirel 2009: 292-293). Türk edebiyatının başlangıcından itibaren varlık gösteren hikmet geleneği 17. asırda Nâbî ile bir ekol durumuna gelmiştir (Demirel 2009: 293).

Mine Mengi, Türk hikmetinin en eski örneklerine *Oğuz Destanı*, *Orhun Kitabeleri*, *Dede Korkut Kitabı*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü’l-Hakâyyık* ve *Dîvân-ı Hikmet* gibi eserlerde rastladığımızı işaret etmektedir (Mengi 1991: XIII).

İçerisinde düşüncenin ağırlık kazandığı hikmetli söz söyleme geleneği yazılı edebiyatımızın ilk örnekleri ile ortaya çıkmış ve yüzyıllar boyunca kullanılagelmiştir (Mengi 1991: VII).

Düşünceye dayalı bu yazım tarzı, ilk yazılı edebî ürünlerimizden başlayarak hem manzum hem mensur eserlerimizde işlenmiştir (Demirel 2009: 293).

Göktürk Kitabelerinde işlenen konu ve bunu getiriş biçiminin farklı tezahürlerinin Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig, Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushîyye'si ve Âşık Paşa'nın Garib-nâme gibi eserlerinde dile getirildiği herkesin malumudur. Ancak bütün bu gerçekliğe karşın Divan edebiyatının başlangıç yılları olan XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarından itibaren yetişen şairler içinde özellikle gazel formunda ve özellikle hakimane tarzda ve Nâbî'nin dile getirdiği yoğunlukta düşüncelerini dile getiren şair sayısı yok denecek kadar azdır (Demirel 2009: 293).

Kemal Yavuz, Âşık Paşa'nın, hikemî tarzın gelişmesindeki yerine işaret ederek Nâbî'nin (ö. 1124/1712) hikmet yönü ile Âşık Paşa'ya bağlı olduğuna dikkat çekmektedir:

Ayrıca Âşık Paşa hikmet açısından Anadolu'da gelişecek Türk edebiyatı içinde de, ilktir. Bu bakımından Türk edebiyatının başlangıcında hikmet vardır. Bunu takip eden şairlerimizden Ahmedî ile XVII. yüzyılda hikmet sahasında bir yol açmış gibi görünen büyük şairlerimizden Nâbî de, hikmet yönü ile Âşık Paşa'ya bağlıdır. Bu yol daha sonra Rami Mehmed Paşa ile Koca Ragıp Paşa tarafından devam ettirilir (Yavuz 2000: XXXIV).

Bu açıdan bakılırsa hikemî şiirin başı sayılabilecek eserlerden olan *Garibnâme*'de çok zengin bir malzeme bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Garibnâme'de Hikmetle İlgili Benzetmeler/ Hikmete Dair Görüşler

Âşık Paşa'nın en önemli eseri 10613 beyitlik *Garibnâme* mesnevisidir. Eser, hem şekil hem muhteva bakımından şairin "... ne derecede geniş bir düşünce ve ibretle baktığını, nasıl bir hayal gücüne sahip olduğunu, ne derecede görüş ve inceliklere dikkat ettiğini, ilmî titizliği ile nizam ve intizam içinde olduğunu göstermesi ve hikmet yönünü vermesi açısından da önem taşır." (Yavuz 2017: 264).

Devrinin ideologlarından ve bilginlerinden olan Âşık Paşa, âlemde gördüğü tüm hadiselere ibret gözüyle bakarak insanlığı hikmet tarafına çekmek istemektedir (Yavuz 2017: 264). Bu açıdan bakılırsa bir kâinat kitabı olarak tasarladığı *Garibnâme*'de hikmetle ilgili çok sayıda bilgi bulunduğunu ifade etmek gerekir. Şair, *Garibnâme*'deki dördüncü destanın sekizinci babında (b. 6000-6180) Hızır aleyhisselamın kerametlerinin derecelerini anlatırken, hocası saydığı Hızır'a duyduğu sevgi sebebiyle saadete kavuştuğunu, sırları çözen ve varlıkların ardındaki gerçekleri gören yani *hikmet sahibi bir kimse* olduğunu ifade etmektedir:

*Anı sevmekden degindüm devlete
Ol bırakdı bini uşbu hikmete b. 6178*

(Ben onu sevmek sebebi ile saadete kavuştum; bana bu gizlilikleri ve varlıkların sırrını anlamayı öğretti.)²³

O, aynı zamanda, âlemlerin ibretle, insanoğlunun da hikmetlerle dolu olduğunun farkında olan bir kimsedir:

Gördüm uşbu 'âlemi 'ibret tolu

²³ Çalışmada yer verilen tüm beyitler ve nesre aktarımlar şu eserden alınmıştır: YAVUZ, Kemal, (2000), *Âşık Paşa, Garib-nâme I (I-II)-II (I-II): Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, İstanbul: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yay.

'Âlem içre âdemî hikmet tolu b. 10460

(Bütûn âlemlerin ibretle, insanoğlunun da hikmet ve sırlarla dolu olduğunu gördüm.)

Şair, bu ilim ve hikmet kitabından kendisine sırlara ulaşma ve görme penceresinin açıldığını ve bu sırlar dünyasından mana hikmetlerinin bir kısmını aktaracağını kaydetmektedir (b. 7745-b. 7749):

'Âlemi gördüm yazılmış bir kitâb

'İlm ü hikmet bî-şümâr u bî-hisâb b. 7744

(Âlemi de sayısız uçsuz bucaksız ilim ve hikmetler yazılı bir kitap gördüm.)

Âşık Paşa, eserinde varlıkların ve olayların hikmetini ortaya koymak peşindedir. Hikmeti bilen bir insan olarak kendini gören şair, söz aracılığı ile hikmeti insanlara aktarabileceğini ve insanların bunu anlayabileceğini düşünmektedir (Diğer örnekler için bkz. b. 346, b. 6595, b. 6647, b. 6913, b. 6716, b. 1872, b. 268, b. 1898, b. 5281). Neticede bu anlayışla Allah'ın rahmet ve cömertliği de kavranabilir:

Añla imdi sen bu sözüñ hikmetin

Gör Hak'ıñ cômardlığın u rahmetin b. 10518

(Şimdi sen bu sözüñ hikmetini anla da; yüce Allah'ın rahmetini ve cömertliğini gör.)

Âşık Paşa'nın âlem tasavvuru *ilim, ibret ve hikmet* üzerine kurulmuştur. Ona göre âlemin üç ayağı varsa onlardan biri de hikmettir. O, yaşanan âlemi ilim, ibret ve hikmetlerin yazıldığı büyük bir kitap gibi tasavvur etmektedir. İşte şairin âlemi ortaya koymak üzere ömrü boyunca tefekkür ederek yazdığı bir eser olan *Garibnâme*'nin de temelinde bu düşünce yatmaktadır:

'Âlemi gördüm kitâbdur key ulu

'İlm ü 'ibret birle hikmet yazılı b. 6753

(Bu âlemi ilim, ibret ve hikmetlerin yazıldığı büyük bir kitap gibi gördüm.)

Âşık Paşa, eserinin muhtevasını, âlemlerde gördüğü ibretler ve insandaki hikmetlerden oluştuğunu başka beyitlerde de ifade etmektedir. Şair, âlemler içerisinde gördüğü ibretler ile insanoğlunda bulduğu hikmetleri *Garibnâme* adlı eserinde toplamıştır:

'Âlem içre gördüğüm 'ibretleri

Âdemîde bulduğum hikmetleri b. 10461

Bir yire dirşürdüm oldı bir kitâb

Oldı bünyâdı anuñ on dürlü bâb b. 10462

(İşte âlemlerdeki bu ibret ve dersleri; insanda bulunan şaşılacak gizlilik ve hikmetleri bir yere toplayıp, temeli on ayrı bölümünden oluşan bir kitap yazdım.)

Şair, eserinin ilim ve hikmetle dolu olduğunu, oradan da canlara hitaplar geldiğini ifade etmektedir:

İlm ü 'ibret toptoludur bu kitâb

Cânlara Hak'dan gelür her dem hitâb b. 7844

(Bu kâinat kitabı ilim ve hikmetle tika basa doldurulmuştur; oradan canlara her an hitaplar gelmektedir.)

Bir hikmet ve ibret sözcüsü, okuyucusu, açıklayıcısı olan Âşık Paşa, eserinde hikmeti farklı yönleri ile tanımlamıştır. Bu tanımlar, şairin hikmet kavramına bakışını açıkça ortaya koymaktadır:

Hikmet: Allah'ın ilminin eseri

İlim, "bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek" manasına gelmesinin yanı sıra ilahî bir sıfat olarak "Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi" anlamındadır (Yavuz 2000: 108). Allah, "zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek" vasfına sahip tek varlıktır (Yavuz 2000: 108). Âşık Paşa *Garibnâme*'de hikmeti *canı diri tutan Allah ilminin eseri* olarak değerlendirmektedir:

Diri pes cânı bu hak 'ilmi dutar

Dürlü hikmet ol diri cândan biter b. 4783

(Canı diri tutan Hak ilmidir ve çeşit çeşit hikmet o diri canın eseridir.)

Hikmet: Yaratılış, yaratılış sırrı

Sır kelimesi tasavvufta iki manaya gelir. İlki "sadece Allah'ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi"; ikincisi "ruhun bir idrak mertebesi"dir (Tosun 2009: 115). Âşık Paşa'ya göre hikmet *yaratılış sırrıdır* (Diğer beyitler için bkz. b. 267, b. 9414):

Çün yarattı yiri göği ol Kadîm

Gör ne hikmet birle düzdi ol Hakîm b. 4575

(O ezeli ve hikmetler gösteren Allah'ın, yer ile göğü yaratıp, nasıl ibretlerle düzenlediğine bir bak.)

Hikmet: Şaşırtıp hayrete düşüren sır

Kelime manası ile şaşmak, şaşırmak anlamalarına gelen hayret, tasavvufta "Kalbe gelen bir tecelli (vârit) sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hâle gelmesi. Hayret ya delilde olur veya medlulde. Allah'ın varlığını ispatlayan delilde hayrete düşmek zındıklık ve mülhitliktir. Medlulü, yani delille varılan Hakk'ın tecellilerini temâşada hayrete düşmek sıddıklıktır." (Uludağ 2002: 162).

Âşık Paşa'ya göre hikmet şaşırtıp hayrete düşüren bir sırdır. Şair, *Garibnâme*'de yer verdiği hikâyelerin bitiminde bunların hikmetine okuyucunun dikkatini çekmek için aynı tarz ifadelerde bulunur: *İşid uşbu hikmeti batgıl taña b. 1504*, *Diñle uşbu hikmeti batgıl tana b. 3040*; *İşid uşbu hikmeti batgıl tana b. 3979*; *İşid uşbu hikmeti batgıl tana b. 4344*; *Diñle uşbu hikmeti batgıl tana b. 4763*; *Zî 'aceb hikmet diyüben tañladı b. 5205*; *Diñle uşbu hikmeti batgıl tana b. 5941*; *Bir işit bu hikmeti batgıl tana b. 6099*; *Añlagıl bu hikmeti batgıl tana b. 6111*; *Diñle uşbu hikmeti kılğıl 'aceb b. 6434*; *İşid uşbu hikmeti batgıl tana b. 6504*; *Bir işit bu hikmeti batgıl tana b. 6807*; *Diñle uşbu hikmeti batgıl tana b. 7757 vb.*

Çün yine bu hikmeti cân anladı

Çok ta'accüb eyledi çok tañladı b. 5211

(Can bu hikmeti anlayınca, çok garip buldu ve hayrete düştü.)

Hikmet: Allah'ın sözü

Bilindiği üzere Kuran-ı Kerim "Allah kelâmı"dır. Onun diğer isimlerinden biri de hikmettir (Birişik 2002). Şair, eserinde hikmetin *Allah'ın sözü* olduğunu vurgularken onun delilinin müminin doğruluğu ve kalbinin temizliği olduğuna dikkat çekmektedir:

Zîra kim hikmet Çalap nutkı-durur

Pes delili mü'minüñ sıdkı-durur b. 2741

(Çünkü hikmet Hakk'ın sözüdür; delili ve bürhanı da müminin doğruluğu ve kalbinin temizliğidir.)

Ona göre dünyanın zorluklarını gideren Allah, gece gündüz ilim ve hikmetten söylemektedir:

İy cihânun müşkilin hall eyleyen

Dün ü gündüz 'ilm ü hikmet söyleyen b. 2239

(Ey dünyada zorlukları gideren, gece gündüz ilim ve hikmetten söyleyen!)

Hikmetin *Allah'ın ilmi ve sözü* olduğunun ifadesi olarak görülebilecek bir başka beyit de şu şekildedir:

Nefhayı ol topraga cân eyledi

Anuñ-ıçun 'ilm ü hikmet söyledi b. 1885

(*Nefhayı o toprağa can eylediği için ilim ve hikmet söylemiştir.*)

Âşık Paşa, "Hikmet yüce Allah'ın nutkudur." manasına gelen "*El-hikmetü nutku'llâhi ta'âlâ*" sözüne de eserinde yer vermiştir (Yavuz 2000: 561).

Hikmet: Cennete ulaştıracak aracı

Âşık Paşa, eserinin bir başka beytinde, hikmet ilmi ile Kuran ayetlerini aynı mısradaki zikreder. Şair bu beyitte aynı zamanda Kuran ayetleri ile hikmet ilminin *insanı cennete ulaştıracak araçlar* olduklarına dikkat çekmektedir:

İlm-i hikmet birle Kur'ân âyeti

Şol gönül uçmaguñ oldur âleti b. 6691

(*Gönül, cennetin vasıtası olduğu gibi, hikmet ilmi ile Kur'an ayetleri de o gönülün aletleridir.*)

Hikmet: Kuran sofrasının gıdası

Âşık Paşa'ya göre *Kuran bir sofradır ise o sofranın gıdaları ilim ve hikmettir*. Kuran sofrasından ilim ve hikmet gıdası alanlar peygamberler ve velilere uyan gerçek erenlerdir:

Ortada yaylup-durur Kur'ân honı

'İlm ü hikmet yir bular düni günü b. 812

(*Ortaya Kur'an sofrası konulmuştur; bunlar daima, gece gündüz bu sofradan ilim ve hikmet gıdası alırlar.*)

Hikmet: Makamı gönül olan, gönül nakışı, gönüle inen, gönül sahiplerine bağışlanan, gönülü ferahlatan, ölmüş gönülleri diriltten nur, gönül toprağına yağan yağmur

Tasavvufta Allah'a en yakın yer manasına gelen gönül, "rûh-i izâfinin sıfatıdır." (Safer Baba 1998: 82). Gönül, sırlar hazinesi, Allah'ın nazar kıldığı yer, Allah'ın kemal ve cemâlinin en güzel tecelli ettiği makamdır (Uludağ 2002: 107). Gönül, üç kısımdır. Biri sadece dünya ile ilgilidir. İkicisi sadece ahiret işleri ile meşgul olup üçüncüsü Allah'ın muhabbeti ile doludur (Safer Baba 1998: 82). Şair eserinde, hikmetin yerini gönül olarak tasavvur etmektedir. Hikmet, Allah tarafından insanın gönlüne indirilmiştir ve Allah tarafından ona "nugûl" denmiştir. "Nugûl", "derinlik, umk" manasına gelen bir kelimedir:

Hikmeti Hak gönüle kıldı nüzûl

Bil anı kim kendü söylepdür nugûl b. 2708

(*Allah hikmeti gönüle indirdi ve onun için nugûl buyurdu.*)

Âşık Paşa, hikmetin Allah tarafından gönle nakşedildiğini ve onun âriflere bağışlandığını ifade etmektedir:

Hikmeti hak gönüle nakş eyledi

Anı sâhib-dillere bahş eyledi b. 10135

(*Allahu taâla hikmet ve sırları gönülde işlemiş ve onu gönül sahibi insanlara bağışlamıştır.*)

Ona göre hikmetin yanında aşk da lazımdır. Hikmet var fakat aşk yoksa; o gönül bahçesinde meyve yetişmez:

Hikmeti var bu kezin 'ışk irmedi

Ol gönül bağçası yemiş virmedi b. 3741

(*Hikmet var fakat aşk yoksa; o gönül bahçesinde meyve yetişmez.*)

Şair, Allah'ın, hikmet ilmini gönüllere verdiği, onu kadrini ve değerini bilenlerden başka kimselere anlatmayın diye buyurduğuna da işaret etmiştir:

Hikmeti Allah gönüllerde kodı

Anı gayr-ı ehline eytmeñ didi b. 2743

(Allah hikmet ilmini gönüllere verdi. Onu kadrini ve değerini bilenlerden başka kimselere anlatmayın dedi.)

O, hikmete dalmayı gönle öğütlemekte ve bu noktada muhatabın gönül olduğunu doğrudan vurgulamaktadır:

İy gönül gel hikmete tal hikmete

Aç gözüñ bak 'ibrete kal 'ibrete b. 4638

(Ey gönül! Gel hikmete dal, gözünü aç ve ibret âleminde dolaş.)

Hikmet gönle işlenir, oradan bir ırmak gibi coşup kaynayarak dile gelir:

Pes bu hikmet nakş olupdur gönüle

Andan ol kaynar gelür her dem dile b. 2710

(Sonra bu hikmet gönüle işlendiğinden; oradan coşup kaynayarak dile gelir.)

Şaire göre hikmet, gönülleri ferahlatıp gönülde bulunan sıkıntı ve kaygıları giderdiği gibi (b. 2991); hikmet nuru ölmüş gönülleri bile diriltir:

Bil ki irdük yirde bu hikmet nuru

Dirgürür ölmüş-iken gönülleri b. 2993

(Ölmüş gönülleri ancak hikmet nuru diriltir, bunu iyi bil.)

Âşık Paşa, bu beyitteki fikre kanıt olarak eserinde, Allah ölü kalpleri hikmet nuruyla; yağmurun ölü toprağı dirilttiği gibi diriltir, manasına gelen "*İnna'llâhe yuhyi'l-kalbe'l-meyyite bi nûri'l-hikmeti kemâ yuhyi'l-arza'l-meyyite bimâ'i'l-matarî*" hadisine de yer vermiştir (Yavuz 2000: I/2, 619).

Bir başka yönüyle hikmet, gönül toprağına yağın yağmurdur. Bu yağmur ile insanda nur filizleri ortaya çıkar, yeşerir:

Biri hikmetdür gönül üzre yağar

Ol yağacak gör gönülden ne doğar b. 3729

(Biri gönül üzre yağın hikmettir; ilim ve fen gönüle yağınca oradan neler fışkırır bir bak.)

Şaire göre gönülü diri tutan bu nur, hikmet yağmurunun nurudur:

Ya'ni kim hikmet gönül yağmurdur

Diri dutan gönli hikmet nûridur b. 3730

(Kısaca hikmet gönülün yağmurdur, gönülü diri tutan da onun nurudur.)

Âşık Paşa, hikmeti aynı zamanda gönül hastalığını gidermede bir ilaç olarak tasavvur etmektedir. Zira hikmette Allah'ın nuru vardır (b. 7338):

Pes bu gönül rencini hikmet savar

Zîra kim hikmetde Allah nûrı var b. 2995

(İşte bu gönül hastalığını hikmet yok eder; çünkü hikmette Allah'ın nuru vardır.)

Ona göre hikmet bir filizdir. Şair, insanın çocukluk çağındaki durumundan bahsederken bu dönemde insanın varlıklardan ibret alamayacağına gönlünde hikmet filizinin yeşeremeyeceğine dikkat çeker:

Ne gözi bakubanın 'ibret dutar

Ne ho gönlinde anuñ hikmet biter b. 1175

(Ne varlıkları seyredip ibret alır, ne de gönlünde hikmet filizi yeşerir.)

Kişi buldı 'ilmi saçdı üstine

Hikmet olmazsa bilüñ bitmez yine b. 3740

(Dinleyeni bulup ilmi anlatır; eğer hikmetten mahrumsa yine mahsul vermez.)

Âşık Paşa başka bir beyitte varlıklardan ibret alan kimselerin gönlünde hikmet yeşerdiğine dikkat çekmiştir:

Her ki gördüñ nesneden 'ibret duta

Göñli içre kaynaya hikmet bite b. 1610

(Varlıklardan ibret alan kimi gördünse; onun gönlünde hikmet kaynayıp yeşerir.)

Ona göre hikmet gönlü aydınlık kişilerde yeşerebilir:

Nûrı-y-ıla göñülü aydın dutar

Ol sebebden bunça hikmetler biter b. 1629

(Nuru ile gönülü aydınlatır, böylece burada sayısız hikmetler yeşerir.)

Şair, bu yönüyle hikmetin bir nimet olduğuna işaret etmektedir (b. 3050):

Yir var anda cümle dürlü ni'mete

Ya'ni kim Kur'ân u 'ilm ü hikmete b. 5248

(Kur'an, ilim ve hikmet gibi bütün nimetlerin konacağı odalar vardı.)

Âşık Paşa, Allah'ın seçilmiş kullarından bahsederken onların akan suya benzediklerini, akan su gibi gittikleri yerlerde nimet ve hikmet bittiğini ifade etmiştir:

Yâ dahu şol su gibidür hikmeti

Kim bitürür cümle dürlü ni'meti b. 1682

(Bunlar akan suya benzer, buldukları yerde nimet ve hikmet biter.)

Bir diğer yönüyle hikmet imanın gıdasıdır. Hikmet, canı gizliliklere ulaştırıp gönülde yeşeren imana gıda olacaktır. *Garibnâme* bir hikmet kitabıdır. Şairin sözleri de hikmet doludur. Bu hikmetler insanı hayrette bırakır. Ona göre hikmet canı gizliliklere ulaştırıp gönlünde yeşeren imana gıda olacaktır:

Bir 'aceb hikmet diyeyüm nazm-ıla

Şerh ü takrîr ü beyân kıldan kıla b. 2182

Kim bu hikmet sır viriser cânuña

Cân içinde kût ola îmânuña b. 2183

Hem bu hikmetden bilesin hâlüñi

Añlada bu söz seniñ ahvâlüñi b. 2184

(Sana insanı hayrette bırakan hikmetleri şiir hâlinde inceden inceye açıklayıp anlatayım. Bu hikmet, canını gizliliklere ulaştırıp, gönlünde yerleşen imana gıda olacak. Bu hikmetten hâlini bildiğin gibi, bu söz sana durumlarını da anlatacak.)

Hikmet: Allah'tan gelen feyiz, insanda gizlenmiş ilim

İlim, marifet, irfan, kendini bilmek, sâlikin kendini bilmesi demektir (Uludağ 2002: 182-183). "Kulun mârifet sâyesinde idrak ettiği şey ilimdir. Kuldaki akıl ise ilimle var olur. Bâzı tasavvuf ehline göre akıl ilimle bilmek, ilim mârifetle bilmek, mârifet ise Hakk'la bilmektir." (Akay 1991: 156).

Garibnâme'de hikmetin yanında çoklukla ilim kelimesinin de zikredilmesi göze çarpmaktadır (b. 122, b. 3451, b. 5214, b. 7741). Âşık Paşa, ibret, esrar, gizli sır, tövbe, tevfik,

ibadet, yücelik ve naz gibi unsurları Allah'tan gelen feyizler arasında sayarken bunların en başında ilim ve hikmeti söyler. Ona göre hikmet *Allah'tan gelen feyizdir*:

*'İlm ü hikmet 'ibret ü esrâr u râz
Tevbe vü tevfik u tâ'at 'izz ü nâz b. 3634*

*Ne ki Hak'dan feyz olursa kendüye
Bî-dirîg anı muhibler ne diye b. 3635*

(İlim, hikmet, ibret, esrar, gizli sır, tövbe, tevfik, ibadet, yücelik ve naz gibi Allah'tan gelen tüm feyizleri esirgemeksizin ve tam olarak sevdiklerine söylemelidir.)

Hikmet, insanın içinde gizlenmiş bir ilimdir. Şaire göre insanın dışında ibret ilmi yazılmış, içinde ise hikmet ilmi gizlenmiştir:

*Zâhirüñde 'ilm-i 'ibret yazludur
Bâtıñda 'ilm-i hikmet gizlüdür b. 944*

(Dışında ibret ilmi yazılmış; içinde ise, hikmet ilmi gizlenmiştir.)

Âşık Paşa'ya göre hikmet, Allah'tan gelmiş beş ilimden biridir. Bunların her biri kulların beş yerine konmuştur (b. 2691). Bu ilimler, zahir ilmi, ibret ilmi (b. 2694), hikmet, esrar ve kudret ilmidir:

*Birisi şoldur kim ol hikmet-durur
Biri esrâr u biri kudret-durur b. 2695
(Birisi hikmet, biri esrar, öteki de kudret ilmidir.)*

Hikmet ilmine erildikten sonra esrar ilmine geçilecek ve sırlar çözülecektir (b. 2747):

*Hikmeti bildüñ bu kez esrârı gör
Ol dahı kanda-y-ıñ bir anı gör b. 2711
(Hikmeti bildin bu defa esrar ilmine bak ve nerede olduğunu anla.)*

Hikmet: Gözün aldığı ibretin nimeti, ibrette gizli olan sır

İbret, lugat manası ile “geçmek, aşmak” anlamlarındaki “abr” kökünden gelir. İbret “görünenden görünmeyene geçmek, nesnelere ve olayların dış yüzüne bakıp onlardaki hikmeti kavramaya çalışmak, olaylardan ders alıp doğru sonuçlar çıkarmak ve buna göre davranmak” demektir (Uludağ 2000: 367). *Garibnâme*'de dikkat çekici bir durum da hikmet ile birlikte ibret kelimesinin çoğu kez bir arada kullanılmasıdır (b. 944, b. 1175, b. 1610, b. 1933, b. 2707, b. 2738, b. 3634, b. 4638, b. 4739, b. 4842, b. 6739, b. 6753, b. 6759, b. 6874, b. 7579, b. 7732, b. 7836, b. 7837, b. 7869, b. 9297, b. 9311, b. 9992, b. 10460, b. 10461).

Şair, yerde gökte görünecek ve ders alınacak ibretler olduğunu söylerken (b. 7731), insana bunlara bakmayı öğütlemiştir:

*Ma'lum ola Tañrı'nuñ kudretleri
Göz ala 'ibret, gönül hikmetleri b. 7732*

(Böylece Tanrı'nın yarattığı şeyler ile nasıl bir güce sahip olduğu bilinir; göz ibret alır, gönül de hikmet toplar.)

Âşık Paşa'ya göre görünen her şey ibrettir; söylenen sözler de hikmetten başka bir şey değildir:

*Görünen iş kamusı 'ibret-durur
Söylenen söz kamusı hikmet-durur b. 9297*

(Görünen her şey ibrettir; söylenen sözler de hikmetten başka bir şey değildir.)

Şair, gözün gördüğü varlıktan ibret alması durumunda gönülde coşup hikmetin ortaya çıktığını ifade etmektedir:

*Göz ki gördük nesneden 'ibret duta
Pes gönülde kaynaya hikmet bite b. 4739*

(Göz gördüğü varlıktan ibret alırsa, sonra gönülde coşup hikmet ortaya çıkar.)

Şair bir beyitte de kendisine hitap ederek herkesten evvel kendisinin ders alması gerektiğini ve bu hikmetleri canına yoldaş kılmasını tembihler:

*İlden öñdin sen götür bu 'ibreti
Yoldaş eyle cânuñna bu hikmeti b. 7869*

(Herkesten önce bundan, sen ders al ve bu hikmetleri canına yoldaş eyle.)

Âşık Paşa, aşağıdaki beytinde ibretin tanımını verirken aynı zamanda hikmet ile alakalı da mühim bir referans vermektedir. Ona göre insan nereye bakarsa baksın görünmeyen hikmetlerin ibrette yazılı olduğunu görür. Kısaca görünmeyen hikmetler ibrette yazılıdır:

*Kanda baksañ cümle 'ibret yazludur
'İbrete bak ki anda hikmet gizliüdür b. 4842*

(O zaman nereye bakarsan bak, görünmeyen hikmetlerin ibrette yazılı olduğunu anlarsın.)

Şaire göre ibretlerle dolu olan bu âlemde her bir ibrette bir hikmet vardır:

*Pes bu 'âlem toptolu 'ibret-durur
Degme bir 'ibretde bir hikmet durur b. 6759*

(İşte bu âlem ibretlerle doludur ve her bir ibrette bir incelik bir hikmet, bir sır vardır.)

Âşık Paşa, Allah'ın insana al dediği ilmin, ibret ilmi olduğuna işaret ettikten sonra (b. 6735) bu ilmi bilmek isteyen kimsenin hikmet arayıp gizliliklere erişmek istese bile, ona ulaşmasının imkânsız olduğunu ifade etmektedir (b. 6736). Kimin gözü açılmışsa, o her bir yerin ibretle dolu olduğunu görmüştür (b. 6737):

*Her sebakdan okıdı 'ibretleri
Añladı 'ibretde bu hikmetleri b. 6739*

(Her dersten ibretleri okuduğu gibi; ibretlerden de bu hikmetleri anlamış olur.)

Şair, bu ibret hususunda kendi gönlünün ibrete battığını ve hikmete yoldaş olduğunu ifade ederek tekraren ibret ve hikmet meselesini birlikte ele almıştır:

*Âşık'ın gönli tolupdur 'ibrete
Dili anın yoldaş oldu hikmete b. 7579*

(Âşık'ın gönli ibrete batmıştır; bu sebeple gizliliklere açılıp onlara yoldaş olmuştur.)

İbret ilminin ne olduğunu öğrenen insan, hikmet ilminin ne olduğunu ve nerede bulunduğunu anlayabilir:

*Çünkü bildüñ 'ilm-i 'ibret ne-y-imiş
Diñle hikmet ol dahı kanda-y-imiş b. 2707*

(Artık ibret ilminin ne olduğunu öğrendin; hikmet ilminin ne olduğunu ve nerede bulunduğunu da dinle.)

Hikmet: Veli ve hükemânın varlığı; kimi âlim ve müminin eksigi

Âşık Paşa, *veli*, *hükemâ*, *âlim* ve *mümini* tarif ederken bu tanımları hikmet üzerinden yapmaktadır. “Bir şeye çok yakın olmak, bir kimseyle yan yana bulunmak” manasına gelen “vely” kelimesi ile “birinin işini üstlenmek; bir ülkeyi yönetmek; yardım etmek, sevmek” anlamındaki *velâyet* kökünden türeyen “veli”, yardımcı ve dost demektir (Topaloğlu 2013: 24). O, *veli* olmanın

kıstasları arasında da ilim ve velayetle birlikte hikmeti zikretmektedir. Veli, kendisinde ilim, hikmet ve vilayet bulunan kimsedir:

*'İlm-ile hikmet vilâyetle bile
Kimde olsa evliyâ diñ ol kula b. 7678*

(Bir kimsede; ilim, hikmet ve vilayet bulunursa, ona velilerdendir deyiniz.)

Velilik mertebesine ulaşmamış fakat ilim ve hikmet sahibi kimseler hükemâdandır ve hâkim adı ile anılırlar:

*Bî-vilâyet 'ilm-ile hikmet daki
Kimde kim olsa anı hükmâ okı b. 7679*

(Velilik mertebesine ulaşmamış fakat ilim ve hikmet sahibi kimseleri hükemâdan bil ve hakim adı ile an.)

Hikmeti bilen, bilgin manasına gelen, tasavvufta sufi ve ârif karşılığında kullanılan (Uludağ 2002: 153) "hakîm" kelimesinin çoğulu "hükemâ", *Garibnâme*'de bahsi geçen gruplar arasındadır. Âşık Paşa bir beytinde de hükemânın tarifine de yer vermiştir. Ona göre hükemâ şu kimselerdir:

*Bilüñ evsat evsati hükmâ-durur
Kim bu hikmet ne'ydügin bunlar bilür b. 7661*

(Orta tabakanın, ortasında, yaratılmış olan her bir şeyden ders alan varlıkları tefekkür edip bilen ve hükemâ diye adlandırılan insanlar vardır.)

Allah hikmeti bu kimselere nasip etmiştir:

*Hikmeti hak bunlara rûz eyledi
İşi bildi bunlar andan söyledi b. 7662*

*Bunlaruñ kaoli kavildür sözi söz
Ma'ni yüzün gördi bunlar göze göz b. 7663*

*Kulagında bunlaruñ göz var-durur
Söz içinde ma'niyi ol göz görür b. 7664*

*Harf u savtı bu kulakdan işiden
İçerü ol göz-durur ma'nî gören b. 7665*

*Hem kulak var gözlerinde işidür
'İbret almak anın anuñ işidür b. 7666*

(Yüce Allah bunlara varlıklardaki sırta kavuşmayı kısmet edince; bunlar yaratılış sebebini bilip sonra söylediler. Bunların sözü değerlidir ve sözlerinde yanlışlık yoktur; çünkü hakimler hikmete ulaşip onunla göz göze gelmişlerdir. Bunların kulağında göz vardır; işte söz içinden hikmetli olanları o gözle görüp seçerler. Laftı ve sesi bu kulaktan işiten kişi, içerideki hikmeti tanıyan gözle de inceliklere ulaşır. Bunların kulaklarında göz olduğu gibi, gözlerinde de kulak vardır; bu sebeple ibret alıp ders çıkarmak bunların işidir.)

Âlim, ilim sahibi, bilgin, iyi bilen, hakkıyla bilen manalarına gelmekte olup "Allah'ın zâtını, sıfatını ve ef'âlini müşahede ettirdiği" kimsedir (Şimşek 2017: 38; Akay 1991: 25). Âşık Paşa, eserinde hikmet sahibi olmayan âlimlerin durumunu da işaret etmiştir. Ona göre hikmeti olmayan âlimlerin ilmi, dünya elde etmeye yaramaktadır. Bu âlimler, kıymetlerini ilimden alarak dünya nimetlerine de ulaşabilirler. Ancak bunlar Allah'a giden yolda onun sırlarına ulaşamaz ve kâinatın sırlarını göremezler:

*'Âlimüñ kim hikmeti yok ne-durur
Kendü kimdür menzili kanda-durur b. 7680*

*Bilüñ anı evsatuñ ednâsıdur
Gerçi dünya ehlinüñ a'lâsıdur b. 7681*

*'İlmi âletdür bularuñ dünyaya
Kim anuñla dünya arta iy dede b. 7682*

*İlla bunlar 'ilm-ile 'izzetleri
El vire bu dünyanuñ ni'metleri b. 7683*

*Lîki hazret sırrına irmez bular
Gizlü nakşı hîç bakup görmez bular b. 7684*

(Âlimin ise hikmeti yoktur, ancak onun kim ve ne olduğunu nasıl bir derecede bulunduğunu anlatayım da dinle. O, bu orta sınıfın en aşağısındadır, fakat dünya ehlinin en üstünüdür. Bunlardaki ilim dünya elde etmeye yarar; ey arkadaş! İşte o ilimle dünyaları artar. Bunlar kıymetlerini ilimden alırlar, böylece dünyanın nimetlerine de kavuşurlar. Fakat Allah'a giden yolda onun sırlarına ulaşamazlar ve kâinattaki gizli nakışları göremezler.)

Sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki “emn” (emân, emânet) kökünün “if‘âl” kalıbından türeyen “mü'min” kelimesi “inanıp tasdik eden; başkalarının güvenli olmasını sağlayan, vaadine güvenilen” manalarına gelir (Topaloğlu 2020: 556). Kısaca mümin, inanan ve iman eden kimseye denir (Akay 1991: 232).

Âşık Paşa, ilim ve hikmetten yoksun müminin hâline de dikkat çekmiştir. İlim ve hikmeti olmayan mümin, veliler topluluğunun da ne olduğunu bilmez. Ancak o tüm bu cehaletine karşın (b. 7694) kendi eksikliğini anlayıp bilir ve günahlarını anıp daima pişmanlık duyar (b. 7695):

*Gerçi bilmez 'ilm ü hikmet ne'ydüğün
Hem veliler dirligi niçe'ydüğün b. 7694*

(O ilim ve hikmeti hatta veliler topluluğunun ne olduğunu bilmese de kendi eksikliğini anlayıp bilir ve günahlarını anıp daima pişmanlık duyar.) b. 7694-7695

Hikmet: Gaflet uykusundan uyanıp gözlerini açanların; kulak gözü açık olanların; akıl ve aşkla yola çıkanların; sıdk mertebesinde olanların ve Allah'ın seçtiklerinin nasibi

Âşık Paşa, eserinde insanı ve insana dair her konuyu ele almaya gayret gösteren bir kimsedir. Ona göre insan olmanın bir şartı da yaratılış inceliklerini bilmek ve inceden inceye anlamaktır:

*Âdemî oldur ki ol ma'nî bile
Añlaya bu hikmeti kıldan kıla b. 6902*

(İnsan diye yaratılışın inceliklerini bilen ve bunları inceden inceye anlayana denir.)

Şair, eserinde dünyada ilim ve ibret isteyen insana seslenerek gözünü açıp gaflet uykusundan uyanmasını tembih eder. Ona göre dünya baştan başa ibretle doludur, insan nereye baksa ibret alacak şeyler görebilir. Ancak bunu görecek göz gerekir. Allah'ın gözünü açtığı kimseler için tüm varlık işarettir. Onlar neye baksa ondan ders alırlar. Eğer göz görmez ve akıl ermezse bilenlerin sözünü dinlemek gereklidir (b. 1932-b. 1940):

*Gör ki 'âlem toptolu 'ibret-durur
Her neye bakar-isañ hikmet-durur b. 1933*

(Âlemin baştanbaşaya ibretle dolu olduğu, neye baksan ders alınacak bir şeyin bulunduğunu görürsün.)

Ona göre hikmetin anlaşılabilmesi için gözün açılması gerekir:

*Bunları cem' eyleyen sohbet-durur
Aç gözüñ bir gör ki ne hikmet-durur b. 6706*

(*Bunları toplayıp bir araya getiren sohbettir; gözüñü aç da bundaki inceliğe bak.*)

Allah, kulağa hikmeti, göze de ibreti görmeyi başıslamıştır (b. 7836). Kulak gözü ile görenler de hikmetin sırrına erişebilir (b. 7837, b. 7668, b. 7669). Şair burada hikmetin kulak/dinleme yoluyla anlaşılması yani söz olması vasfına dikkat çekmektedir:

*Hem kulakda gizli bir göz var-durur
Hikmetüñ ma'nîsini ol göz görür b. 9294*

(*Ayrıca kulakta gizli bir göz vardır; işte hikmetin sırrını o göz görür.*)

Onun tasavvurunda aşk yolcusunun yoldaşı akıldır. Eğer akıl aşka yoldaşlık etmezse hikmet ve sırlara ulaşılmaz:

*Ol 'akıl kim 'ışka yoldaş olmadı
Hikmet ü esrâr aña eş olmadı b. 4800*

(*Aşka yoldaşlık etmeyen akla; hikmet ve sırlar dost olmaz.*)

Şaire göre içinde hikmet bulunan öğüdü anlamak aşk ile dinleyen içindir:

*Bir 'aceb hikmet sözi geldi yine
Hoş öğütdür 'ışk-ıla diñleyeñe b. 2034*

(*Yine aşk ile dinleyen için, içinde hikmet bulunan güzel bir öğüt geldi.*)

Hikmete ulaşanların bir kısmı da sıdk ehli kimselerdir. Arapça bir kelime olan "sıdk" ise doğruluk manasında olup "sır ve aleyniyyenin (içte olanla dışta olanın) eşit olması" demektir (Cebecioğlu 2009: 566). Sıdk, kısaca "özün söze uyması"dır (Uludağ 2002: 312). Âşık Paşa, hikmetin delilinin sıdk olduğu üzerinde durmuştur:

*Pes delîli hikmetüñ bu sıdk-ımuş
Allah anı sende anuñçun komuş b. 2745*

(*İşte hikmetin delili sıdk imiş, Allah onu sende bunun için koymuştur.*)

"Sözünde, işinde ve vaadinde doğru olan" manasındaki "sâdık" (Akay 1991: 276), *Garibnâme*'de kişinin hikmete erişmesi için gerekli olan mertebelerden sayılmaktadır (b. 6108, b. 6148, b. 2744):

*Hikmete hergiz delîl yokdur 'ayân
İlla şol kim sâdık ola dinleyen b. 2739*

(*Hikmete asla açıkça bir delil yoktur; ancak bunu dinleyenin sadık olması gerekir.*)

Hikmet ilmini elde edebilmek için doğruluk ve kalp temizliği gereklidir:

*Hikmete ger sıdk olmazsa delil
Kanda söylerse olur hâr u zelîl b. 2740*

(*Eğer hikmet ilmini dinleyende doğruluk ve kalp temizliği olmazsa; ona ne kadar söylenirse söylensin boşunadır.*)

Şaire göre insan, hikmet ilmini doğruluk ve kalp temizliği ile kabul ederse ahiretini kurtarır:

Kim alasin hikmeti saddak ile

Hem kopasın yarım ol Siddik ile b. 2746

(*Sen de hikmet ilmini doğruluk ve kalp temizliğiyle kabul edip; ahirette Hazret-i Ebubekir gibi Sıddıklarla birlikte olasin.*)

Âşık Paşa bir başka beyitte sıdkı olmayan kişiye hikmeti söylememek gerektiğine de işaret etmiştir:

Sıdkı yoga hikmeti sen söyleme

Key sakın ol hikmete zulm eyleme b. 2742

(*Doğru ve kalbi temiz olmayana hikmeti söyleme; buna çok dikkat et, sonra hikmet ilmine haksızlık yaparsın.*)

Şair ayrıca eserinde bu fikre destek olarak “*Lâ-tu’tu’l-hikmete li-gayri ehlihâ fe-tazlimûhâ*” (Hikmeti ehlinde başkasına vermeyiniz; yoksa onlara zulmetmiş olursunuz.) sözüne de yer vermiştir (Yavuz 2000: 569).

Tüm bunların yanında şair, Allah’ın, hikmeti onu almaya kabiliyeti olan gönüllere bildirdiğini yani her gönülün hikmeti almaya kabil olmadığını da vurgulamıştır:

Hikmeti gönüllere hak bildürür

Şol gönüle kim aña kâbil-durur b. 2709

(*Hikmeti gönüllere her şeye gücü yeten Allah bildirir.*)

Sonuç

Düşünceye dayalı hikemî tarz, yazılı ilk edebî ürünlerimizden başlayarak eserlerimizde işlenmiştir. Âşık Paşa, hikmet açısından Anadolu’da gelişen Türk edebiyatının ilklerindedir. Âşık Paşa’nın *Garibnâme*’sinde hikmet tanımları bakımından zengin bir malzeme bulunmaktadır.²⁴

Devrinin ideologlarından ve bilginlerinden olan Âşık Paşa, âlemde gördüğü hadiselerle ibret gözüyle bakarak insanlığı hikmet tarafına yönlendirmek isteyen bir kimsedir (Yavuz 2017: 264). Bu açıdan bakılırsa şairin, bir kâinat kitabı olarak tasarladığı *Garibnâme*’de hikmetle ilgili çok sayıda bilgi bulunduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Âşık Paşa, sırları çözen ve varlıkların ardındaki gerçekleri gören yani *hikmet sahibi bir kimse* (b. 6178) olarak, âlemlerin ibretle, insanoğlunun hikmetlerle dolu olduğunun farkındadır (b. 10460). Eserinde varlıkların ve olayların hikmetini açmak peşinde olan şair, söz aracılığı ile hikmeti insanlara aktarabileceğini ve insanların bunu anlayabileceğini düşünmektedir (b. 346, b. 6595, b. 6647, b. 6913, b. 6716, b. 1872, b. 268, b. 1898, b. 5281, b. 7844).

Onun âlem tasavvuru *ilim, ibret ve hikmet* üzerinedir. Ona göre âlemin üç ayağı varsa onlardan biri de hikmettir. Âşık Paşa, yaşanan âlemi *ilim, ibret ve hikmetlerin* yazıldığı büyük bir kitap gibi algılamaktadır. Şairin âlemi ortaya koymak üzere ömrü boyunca tefekkür ederek yazdığı bir eser olan *Garibnâme*’nin de temelinde bu düşünce yatmaktadır (b. 6753, b. 10461-b. 10462).

²⁴ Nâbî vb. şairlerin üslup tercihleriyle bağlantılı bir kavram olarak kullanılan “hikemî şair” ile, Âşık Paşa’nın yazıda örnekleri verilen ve çoğu hikmetin tarifine yönelik didaktik mısraları arasında bağlantı kurulup kurulamayacağı başka bir yazıda tartışılıp yorumlanacaktır.

Bir hikmet ve ibret sözcüsü, okuyucusu, açıklayıcısı olan Âşık Paşa, eserinde hikmeti farklı yönleri ile tanımlamıştır. Bu tanımlar, şairin hikmet kavramına bakışını açıkça ortaya koymaktadır: Ona göre hikmet, *Allah'ın ilminin eseridir* (b. 4783). Aynı zamanda hikmet, *yaratılış sırrı* (b. 267, b. 9414, b. 4575), *şaşırtıp hayrete düşüren sır* (b. 1504, b. 3040, b. 3979, b. 4344, b. 4763, b. 5205, b. 5941, b. 6099, b. 6111, b. 6434, b. 6504, b. 6807, b. 7757); delili müminin doğruluğu ve kalbinin temizliği olan *Allah'ın ilmi ve sözüdür* (b. 2741, b. 1885). Şaire göre dünyanın zorluklarını gideren Allah, gece gündüz ilim ve hikmetten söylemektedir (b. 2239).

Âşık Paşa, eserin bir beytinde, hikmet ilmi ile Kuran ayetlerini aynı mısradaki zikrederek Kuran ayetleri ile hikmet ilminin *insanı cennete ulaştıracak araçlar* olduklarını ifade etmektedir (b. 6691).

Âşık Paşa'ya göre *Kuran bir sofradır ise o sofranın gıdaları ilim ve hikmettir*. Bu sofradan ilim ve hikmet gıdası alanlar, peygamberler ve velilere uyan gerçek erenlerdir (b. 812).

Garibnâme'de *hikmet ve gönül* ilişkisi yönünde de çok sayıda beyit vardır. Ona göre hikmet, Allah tarafından insanın gönlüne indirilmiştir ve Allah tarafından ona derinlik manasına gelen "nugül" denmiştir (b. 2708).

Âşık Paşa, hikmetin Allah tarafından gönüle nakşedildiğini ve onun gönül sahiplerine bağışlandığını ifade etmektedir (b. 10135). Ona göre hikmetin yanında aşk da lazımdır. Hikmetin yanında aşk yoksa; o gönül bahçesinde meyve yetişmez (b. 3741).

Şair, Allah'ın, hikmet ilmini gönüllere verdiği, onu kadrini ve değerini bilenlerden başka kimselere anlatmayacağını diye buyurduğuna da işaret etmiştir (b. 2743).

O, hikmete dalmayı gönüle öğütlemekte ve bu noktada muhatabın gönül olduğunu doğrudan vurgulamaktadır (b. 4638). Hikmet gönüle işlenir, oradan bir ırmak gibi coşup kaynatarak dile gelir (b. 2710). Şaire göre hikmet, gönülleri ferahlatıp gönülde bulunan sıkıntı ve kaygıları giderdiği gibi (b. 2991); hikmet nuru da ölmüş gönülleri diriltir (b. 2993).

Bir başka yönüyle hikmet, *gönül toprağına yağın yağmurdur*. Bu yağmur ile insanda nur filizleri ortaya çıkar, yeşerir (b. 3729). İşte gönlü diri tutan bu nur, hikmet yağmurunun nurudur (b. 3730).

Âşık Paşa, hikmeti aynı zamanda *gönül hastalığını gidermede bir ilaç* olarak tasavvur etmektedir. Zira hikmette Allah'ın nuru vardır (b. 2995, b. 7338).

Ona göre *hikmet bir filizdir*. Şair, insanın çocukluk çağındaki durumundan bahsederken bu dönemde insanın varlıklardan ibret alamayacağına gönlünde hikmet filizinin yeşeremeyeceğine (b. 1175, b. 3740); başka bir beyitte varlıklardan ibret alan kimselerin gönlünde hikmet yeşerdiğine dikkat çekmiştir (b. 1610). Ona göre hikmet gönlü aydınlık kişilerde yeşerebilir (b. 1629).

Şair, bu yönüyle *hikmetin bir nimet* olduğuna işaret etmektedir (b. 3050, b. 5248). Şair, Allah'ın seçilmiş kullarından bahsederken onların akan suya benzediklerini, akan su gibi gittikleri yerlerde nimet ve hikmet bittiğini ifade etmiştir (b. 1682).

Şaire göre *hikmet imanın gıdasıdır*. Hikmet, canı gizliliklere ulaştırıp gönülde yeşeren imana gıda olacaktır. *Garibnâme* bir hikmet kitabıdır. Şairin sözleri de hikmet doludur. Bu hikmetler insanı hayrette bırakır. Ona göre hikmet canı gizliliklere ulaştırıp gönlünde yeşeren imana gıda olacaktır (b. 2182-b. 2184).

Garibnâme'de hikmetin yanında çoklukla ilim kelimesinin zikredilmesi de göze çarpmaktadır (b. 122, b. 3451, b. 3634, b. 3635, b. 5214, b. 7741). Âşık Paşa, ibret, esrar, gizli sır, tövbe, tevfiq, ibadet, yücelik ve naz gibi unsurları Allah'tan gelen feyizler arasında sayarken bunların en başında ilim ve hikmeti söylemektedir. Hikmet, *insanın içinde gizlenmiş bir ilimdir*. Şaire göre insanın dışında ibret ilmi yazılmış, içinde ise hikmet ilmi gizlenmiştir (b. 944).

Âşık Paşa'ya göre hikmet, *Allah'tan gelmiş beş ilimden biridir*. Bunların her biri kulların beş yerine konmuştur (b. 2691). Bu ilimler, zahir ilmi, ibret ilmi (b. 2694), hikmet, esrar ve kudret

ilmidir (b. 2695). Hikmet ilmine erildikten sonra esrar ilmine geçilecek ve sırlar çözülecektir (b. 2711, b. 2747).

*Garibnâme'*de hikmet ile birlikte ibret de çoğu kez yan yanadır (b. 944, b. 1175, b. 1610, b. 1933, b. 2707, b. 2738, b. 3634, b. 4638, b. 4739, b. 4842, b. 6739, b. 6753, b. 6759, b. 6874, b. 7579, b. 7732, b. 7836, b. 7837, b. 7869, b. 9297, b. 9311, b. 9992, b. 10460, b. 10461). Şair, yerde, gökte görünecek ve ders alınacak ibretler olduğunu söylerken (b. 7731), insana bunlara bakmayı öğütlemiştir (b. 7732). Âşık Paşa'ya göre görünen her şey ibrettir; söylenen sözler de hikmetten başka bir şey değildir (b. 9297).

Şair, gözün gördüğü varlıktan ibret alması durumunda gönülde coşup hikmetin ortaya çıktığını ifade etmektedir (b. 4739). O, bir beyitte de kendisine hitap ederek herkesten evvel kendisinin ders alması gerektiğini ve bu hikmetleri canına yoldaş kılmasını tembihlemektedir (b. 7869).

Âşık Paşa'ya göre insan nereye bakarsa baksın görünmeyen hikmetlerin ibrette yazılı olduğunu görür. Kısaca görünmeyen hikmetler ibrette yazılıdır (b. 4842). Şaire göre ibretlerle dolu olan bu âlemde her bir ibrette bir hikmet vardır (b. 6759).

O, Allah'ın insana al dediği ilmin ibret ilmi olduğuna işaret ettikten sonra (b. 6735) bu ilmi bilmek isteyen kimsenin hikmet arayıp gizliliklere erişmek istese bile, ona ulaşmasının imkânsız olduğunu ifade etmektedir (b. 6736). Kimin gözü açılmışsa, o her bir yerin ibretle dolu olduğunu görmüştür (b. 6737, b. 6739). Şair, bu ibret meselesinde kendi gönlünün ibrete battığını, gönlünün de hikmete yoldaş olduğunu ifade ederek tekraren ibret ve hikmet meselesini birlikte ele almıştır (b. 712, b. 7579). İbret ilminin ne olduğunu öğrenen insan, hikmet ilminin ne olduğunu ve nerede bulunduğunu anlayabilir (b. 2707).

Âşık Paşa, *veli, hükemâ, âlim ve mümini*ni tarif ederken bu tanımları hikmet üzerinden yapmaktadır. O, veli olmanın kıstasları arasında da ilim ve velayetle birlikte hikmeti zikretmektedir. Şaire göre *veli*, kendisinde ilim, hikmet ve vilayet bulunan kimsedir (b. 7678).

Velilik mertebesine ulaşmamış fakat ilim ve hikmet sahibi kimseler hükemâdandır ve hâkim adı ile anılırlar (b. 7679). *Hükemâ*, yaratılmış her şeyden ders alan, varlıkları tefekkür edip bilen insanlardır (b. 7661). Allah hikmeti hükemâyâ nasip etmiştir (b. 7662, b. 7764-b. 7766).

Şair, hikmetsiz *âlim*lerdeki ilmin yalnızca dünya elde etmeye yaradığını, onların kıymetlerini ilimden aldıklarını ancak Allah'a giden yolda onun sırlarına ulaşamadıklarını ve kâinatın sırlarını göremediklerini ifade etmiştir (b. 7680).

Âşık Paşa, hikmeti olmayan *mümini* ise veliler topluluğunun ne olduğunu bilmeyen bir kimse olarak tarif etmektedir. O, bu bilgisizliğine rağmen (b. 7694) kendi eksiğini anlayıp bilen, günahlarını anıp her zaman pişmanlık duyan bir kimsedir (b. 7694, b. 7695).

O aynı zamanda, hikmete şu kimselerin ulaşacağını söylemiştir: *Gaflet uykusundan uyanıp gözlerini açanlar* (b. 1932-b. 1940, b. 6706); *kulak gözü açık olanlar* (b. 7837, b. 9294, b. 7836, b. 7668-b. 7669); *akıl ve aşkla yola çıkanlar* (b. 2034, b. 4800); *sıdk mertebesinde olanlar/sâdıklar* (b. 2740, b. 2745, b. 2746, b. 2742, b. 2744, b. 6108, b. 6148) ve *Allah'ın hikmeti bildirdikleri* (b. 2709).

Tüm bu bilgilerin ışığında Âşık Paşa'nın, hikmeti ahlakî, öğüt verici söz manası yanında, daha derin ve çeşitli anlamları ile kullandığını ifade etmek gerekir. Bu derin manaların kökeninde Kuran'ın hikmeti ele alışı vardır. O, hikmet algısında doğrudan Kuran'a bağlıdır. Âşık Paşa, hayata hikmet nazarıyla bakan bir düşünürdür. Ondaki hikmet anlayışı, hayat felsefesi ve dünya görüşüne dayanmaktadır. Onun gözüyle hikmet, hükümlerin ardındaki gerçekler olup bu hakikatler insanı daha iyi bir Müslüman olmaya götürmekte ve yaratılış hakikatini anlayan insan, Allah ile olan bağını güçlendirmektedir. Kısaca Âşık Paşa samimi bir Müslüman olarak hikmete Kuran ve sünnetin bakışı ile bakmış ve onu okuyucuya böylece aktarmıştır.

Kaynakça

- AKAY, Hasan (1991), *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İstanbul: IIC, İslâm Bilgi Merkezi Yay.
- BİRİŞİK, Abdulhamit (2002), "Kur'an", C. 26, 383-388, Ankara. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuran#1> (Erişim Tarihi: 22.08.2022)
- CEBECİOĞLU, Ethem (2009), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. bs. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay.
- DEMİREL, Şener (2009), "XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallileşme", *Electronic Turkish Studies*, 4(2), 279-306.
- KALIN, İbrahim (2017), "Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet", *Bilig*, S. 80, 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/48707/619767> (Erişim Tarihi: 21.08.2022)
- KIRKKILIÇ, H. Ahmet; VARIŞOĞLU, M. Celal (2014), "Nabi'de Hikmet Algısının Tematik Tasnifi", *Nâbî (Sempozyum Bildirileri)*, Yay. Haz. Ali Bakkal, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Haz. Hayrettin Karaman vd., 11. bs., (2015), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KUTLUER, İlhan, (1998), "Hikmet", *DİA*, C. 17, 503-511. İstanbul. (Erişim Tarihi: 25.08.2022)
- MENGİ, Mine (1991), *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, 2. bs., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre (2006), "Sebk-i Hindî'nin Türk Edebiyatındaki Seyri Üzerine Notlar", 143-153, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları, Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindî 29 Nisan 2005 Bildiriler*, Hazırlayanlar: Hatice Aynur, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, İstanbul: Turkuaz Yay.
- Safer Baba (1998), *İstlâhât-ı Sofiyye Fî Vatan-ı Asliyye*, Tasavvuf Terimleri, Editör: Derya Çakır Baş, İstanbul: Heten Keten Yay.
- ŞİMŞEK, Selami (2017), *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Litera Yay.
- TOPALOĞLU, Bekir (1997), "Hakîm", *DİA*, C. 15, 181-182, İstanbul. (Erişim Tarihi: 22.08.2022)
- TOPALOĞLU, Bekir (2013), "Velî", *DİA*, C. 43, 24-25, İstanbul. (Erişim Tarihi: 25.08.2022)
- TOPALOĞLU, Bekir (2020), "Mü'min", *DİA*, C. 31, 556, Ankara. (Erişim Tarihi: 21.07.2022)
- TOSUN, Necdet (2009), "Sır", *DİA*, C. 37, 115-116, İstanbul. (Erişim Tarihi: 02.06.2022)
- ULUDAĞ, Süleyman (2000), "İbret", *DİA*, C. 21, 367-368, İstanbul. (Erişim Tarihi: 22.08.2022)
- ULUDAĞ, Süleyman (2002), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş Yeni Basım, İstanbul: Kabcacı Yay.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2013), *Türk Tefekkürü Tarihi*. 6. bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YAKIT, İsmail (1995), "Mevlana ve Goethe'de Hikmet ve Felsefe", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1-14. http://isamveri.org/pdfdrq/D01535/1995_2/1995_2_YAKITI.pdf (Erişim Tarihi: 21.08.2022)
- YAVUZ, Kemal (2000), *Âşık Paşa, Garib-nâme I (I-II)-II (I-II): Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, İstanbul: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yay.
- YAVUZ, Kemal (2017), "Âşık Paşa", *Bir Ömrün Yazıları-I Edebiyat*, 259-267. İstanbul: Nizamiye Akademi.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (2000), "İlim", *DİA*, C. 22, 108-109, İstanbul. (Erişim Tarihi: 02.07.2022)
- YEKTAR, Osman Nedim (2016), "Hadîs Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 65, 405-432.
- YORULMAZ, Hüseyin (1996), *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü-Eski Şiirde Hikemiyat-*, İstanbul: Kitabevi Yay.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1260-1274

KÜNHÜ'L-AHBÂR' DA ÖLÜMÜ TANIMLAYAN İFADELER

Savaşkan Cem Bahadır

Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (sacemb@ktu.edu.tr)
ORCID: 0000-0003-4490-213X/ **Associate Professor, Karadeniz Technical University Faculty of Letters**
Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Bahadır, Savaşkan Cem (2022), "Künhü'l-ahbâr' da Ölümü Tanımlayan İfadeler ", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1260-1274.

Bahadır, Savaşkan Cem (2022), "The Phrases Which Describe "Death" in Künhü'l-Ahbâr", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1260-1274.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Kühü'l-ahbâr' da Ölümü Tanımlayan İfadeler

Özet

Türkçe bir tarih kitabı olarak Gelibolulu Âlî tarafından kaleme alınan *Kühü'l-ahbâr*'ın dördüncü "rükn"ü Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıcından 1598-99 yılına kadarki olayları, devrin devlet adamlarını, bilginleri, şeyhleri ve çalışmanın ana konusunu oluşturan şairleri konu almaktadır. Eserin iki ciltten oluşan dördüncü bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan III. Mehmed dönemine kadar yaşamış üç yüz beş şairin biyografisinin yer alması *Kühü'l-ahbâr*'ı edebiyat tarihi ve tezkirecilik açısından da önemli hâle getirmektedir. Hazırlanan çalışma bir seri makale dizisi olarak yayımlamaya çalıştığımız ve 16. yüzyıl şuarâ tezkirelerinde ölümü tanımlayan ifadeleri derleyip akabinde kendi aralarında karşılaştırmayı hedefleyen çalışmaların dördüncüsüdür. Bu çalışmada da öncelikle *Kühü'l-ahbâr* ve Gelibolulu Âlî hakkında kısa bilgiler verildikten sonra eserin içerdiği biyografiler ölüm kavramı etrafında değerlendirilecektir. Yapılacak olan değerlendirme ölümün basit ifadelerle ya da ölümün sanatlı olarak tasviri konusunda olacaktır. Bahsedilen değerlendirme *Kühü'l-ahbâr*'da yer alan üç yüz beş şair biyografisinde Âlî'nin şairlerin ölümlerini anlatırken "ölüm" kavramını nasıl tanımladığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç etrafında eserde yer alan şair biyografileri incelenmiş ve doğrudan ya da benzetme unsurlarına dayalı olarak ölüm kavramının nasıl tanımlandığı izaha çalışılmıştır. Ayrıca *Kühü'l-ahbâr*'da kullanılan ölümü tanımlayan ifadeler ile *Meşâ'irü's-şuarâ* ve *Gülşen-i Şuarâ*'da kullanılmış olan ölümü tanımlayan ifadelerin karşılaştırılması da çalışmanın diğer amacıdır. Tezkireler temelinde hazırlanan bu çalışma ile sadece şairlerde değil nesirde de edebî zevkin döneminde nasıl algılandığına dair ipuçlarının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir..

Anahtar Kelimeler: *Divan edebiyatı, şair tezkireleri; Kühü'l-ahbâr; Gelibolulu Âlî; ölüm.*

The Phrases Which Describe "Death" in Kühü'l-Ahbâr

Abstract

The fourth "rukn" of *Kühü'l-Ahbâr*, written by Gelibolulu Âlî as a Turkish history book, covers the events from the beginning of the Ottoman Empire to 1598-99, statesmen, scholars, mystic and poets who are the main subject of the study. In the fourth part of the work, which consists of two volumes, gives informations about 305 poets who lived at the establishment of Ottoman Empire to Mehmed the III. The prepared study is the fourth of the studies that we tried to publish as a series of articles and aimed to compile the expressions defining death in the 16th century poet biographies and then compare them among themselves. In this study, firstly, after giving brief information about *Kühü'l-Ahbâr* and Gelibolulu Âlî and the biographies included in the work will be evaluated around the concept of death. For this purpose, the biographies of the poets in the work were examined and it was tried to explain how the concept of death was defined directly or based on the elements of analogy, as in the previous articles. The mentioned evaluation will be to reveal how Âlî defines the concept of "death" while describing the deaths of poets in 305 poets biography in *Kühü'l-Ahbâr*. In addition, the comparison of the expressions describing death used in *Kühü'l-ahbâr* and the expressions describing death used in *Meşâ'irü's-şuarâ* and *Gülşen-i Şuarâ* is another aim of the study.

Keywords: *Divan literatüre, poets tazkire; Kühü'l-ahbâr; Gelibolulu Âlî; death*

Giriş

Künhü'l-ahbâr, Gelibolulu Âlî'nin 1592 yılında yazmaya başladığı, yaklaşık sekiz sene üzerinde çalıştığı ve yaratılıştan 1598-99 yıllarına kadar getirdiği bir tarih kitabıdır. Eser Âlî'nin rükn adını verdiği dört bölümden oluşmaktadır. Rükünler kısaca aşağıdaki konuları anlatmaktadır.

I. Rükün: Bu bölümde kâinatın yaratılışından başlayarak Hz. Adem'in yaratılışına kadar geçen zaman anlatılmakta ve hayvanlar, dağlar, denizler, göller, adalar ve iklimler hakkında bilgi verilmektedir.

II. Rükün: Hz. Âdem'den başlayarak peygamberler, Arap ırkı, Hz. Muhammed ve mucizeleri, Emeviler, Abbasiler, Arap emirleri, bilginleri ve şeyhleri anlatılmaktadır.

III. Rükün: Türk ve Tatar kavimleri ve hakanlarından bahsedilmektedir.

IV. Rükün: Osmanlılar'ın ortaya çıkışından 1598-99 yılına kadar olan tarihî olaylardan, devrin devlet adamlarından, bilginlerinden, şeyhlerinden ve şairlerinden bahsedilmektedir.

Künhü'l-ahbâr'ı edebiyat tarihi açısından önemli bir kaynak hâline getiren IV. Rükündür ve bu bölüm iki ciltten oluşmaktadır. İlk cilt Osmanlı'nın başlangıcından I. Selim devri sonuna kadar gelir ve dönemin şairi Nihânî'nin biyografisi ile son bulur. İkinci cilt, Kanunî Sultan Süleyman dönemi ile başlamakta ve Âlî'nin sonradan yaptığı eklemelerle III. Mehmed devri ile son bulmaktadır. Eser toplamda on beş padişah dönemini içermektedir. Edebiyat araştırmacıları için de *Künhü'l-ahbâr*'ın IV. Rükünü şair biyografilerini içermesi sebebiyle çok önemlidir. *Künhü'l-ahbâr* üç yüz beş şair biyografisi içermektedir. Eserde şairler Yıldırım Bâyezîd devri ile başlamakta ve padişahların devirlerine göre kronolojik olarak listelenmektedir. Şairler genelde dönemler içerisinde alfabetik olarak dizilmekle birlikte başlangıç bölümünde bu durumda değişiklik olduğu görülmektedir. Çalışmada *Künhü'l-ahbâr*'ın Tezkire Kısmı isimli eser kullanılmıştır. IV. Rükün'ü esas alarak hazırlanan bu çalışmada *Künhü'l-ahbâr*'ın içerdiği şair biyografileri ölüm kavramı etrafında değerlendirilmiş ve Gelibolulu Âlî'nin ölüm kavramını hangi ifadelerle tasvir ettiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kavramlar iki ana başlık altında değerlendirilmiş ve nihayetinde çalışılan tezkirelerle karşılaştırılması yapılmıştır. *Künhü'l-ahbâr*'ın daha önce çalışmalara konu ettiğimiz *Meşâ'irü's-şuarâ* (Bahadır: 2018) ve *Gülşen-i Şu'arâ*'dan sonra yazılmış olması ve Âlî'nin bu eserler hakkında yorumları da hazırladığımız çalışmada bir karşılaştırma yapılabilmesi hususunda kıymete haizdir. Ölümün basit ifadelerle tasvir edildiği şair biyografileri başlığında yedi alt başlık, ölümün sanatlı ifadelerle tasvir edildiği şair biyografileri başlığında ise on iki alt başlık yer almaktadır. Bunun yanı sıra şairlerin nasıl öldükleri ifade edilen ve "katl" başlığında ele alınan on iki biyografiye yer verilmiştir. Çalışmada bahsedilen ifadenin geçtiği şair biyografisi ve sayfa numarasına dipnotlarda yer verilmiştir.

1. "Ölüm"ün Basit İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri

Âlî'nin, *Künhü'l-ahbâr*'da ölümü basit/ duyulduğu anda ölümü akla getiren ifadelerle anlatmak için yedi farklı kavramı kullandığı görülmektedir. Bu kavramlar çok kullanılan az kullanılanlara göre: "vefat, fevt, rihlet, dünyadan geçmek, ömrü ahir olmak, rahman yoluna gitmek, ruhunu teslim etmek"tir. Âlî toplamda yedi kavramı ölümü doğrudan ifade etmek için kullanmaktadır. Kullanılan bu kavramların diğer tezkirelerde de benzer şekilde yer aldığı görülmektedir. Bahsedilen kavramlar aşağıda metinde çok kullanılan az kullanılanlara doğru sıralanmıştır.

Vefat etmek:

Âlî'nin, eserinde ölümü doğrudan ifade etmek için en çok kullandığı kavram günümüzde de kullanılan vefat kelimesidir. *Künhü'l-ahbâr*'da otuz beş biyografide ölümün, vefat kelimesi ile ifade edildiği tespit edilmiştir.

Feammâ Şeyhî vefât idüp (Cemalî Şeyhîzâde)¹; Babası vefât itdükden sonra (Atâyî)²; Firengistândan haber-i vefâtın ve muhellefâtın ol getürmüşdür (Haydar)³; On sekiz yaşında vefât itmiş (Nizâmî)⁴; Vefâtı dahi anda vâkı'dur (Seyfi)⁵; (...) Sultân Mahmûd vefât eylemiş iki (Necâtî)⁶; babası vefât idüp (Mevlânâ Âhî)⁷; Rûma gelüp vefât itmişdür (Habîbî)⁸; diyâr-ı Şâma mihmân olduklarında vefât itmişlerdür (Halîmî)⁹; Vefâtı Sultân Selîm 'asrında olmuşdur (Sa'yî)¹⁰; Ba'de vefâtihî tasnif itmegün câ'izesi ifnâ-yı vücûd olmadan kurtulmuşdur (Sücûdî)¹¹; Vefâtı sene hamse ve tis'amiede vukû' bulup (Sehi Beg)¹²; esnâ-yı vefâtında vârislerine yüz bin filoriden (Sultan Süleyman)¹³; defterdâr-ı tîmâr olup vefât eyledi (Edâyî Çelebi)¹⁴; Esnâ-yı vefâtda hûd bu târîhi dimiş (Mevlânâ İshak)¹⁵; Merhûm yine şeh-i mezbûrda vefât ve hubb-i vatan lâzimesini ol ikâmetle isbât itmişdür (Emrî)¹⁶; mat'ûnlukla tâ'undan vefât itdi (Ümîdî)¹⁷; İttiffâk ol gice subaşınun bir kızı füc'eten vefât itmiş (Hasbî)¹⁸; Edirne'de vefât eyledi (Hayâlî Beg)¹⁹; Vefât itdüğü zamândaki (Rahmî Çeklebi)²⁰; Yıldan yıla takvim istihracına bile mukayyed olmaz oldu. Hattâ meşâhir-i münecciminden Mevlânâ Lutfullâh vefâtında ashâb-ı nücûmdan kimse kalmadı (Riyâzî-i Diger)²¹; Niçe rûzgâr sonra vefât idüp defni müyesser olmuş (Sâgarî)²²; mu'ammer olmayup sene ihdâ ve seb'inde vefât itdi (Sehâbî)²³; Gâlibâ sinni hamsîne varmagın vefât itmiş (Sun'î)²⁴; Sene ihdâ ve erba'în ve tis'amie hudûdunda vefât idüp (Monlâ Gazâlî)²⁵; Gâlibâ sene tis'în ve tis'amiede vefât itmesi mütebâdirdür (Fîrâkî Vâ'îz)²⁶; Âhir sene isnâ ve sittinde vefât eyledi (Kandî)²⁷; Lâyhî vatan-ı aslîsi olan memleketde vefât itdi (Monla Lâyhî)²⁸; İçil müderrisi iken vefât eylemiş (Lem'î)²⁹; Ba'dehû ehl ü 'iyâlini rehn idüp (...) der-i devlete geldükde vefâtı ta'ayyün bulmuş (Mahremî)³⁰; Sene erba'în ve sittîn ve tis'amie

¹ İsen, 114.

² İsen, 119.

³ İsen, 134.

⁴ İsen, 147.

⁵ İsen, 156.

⁶ İsen, 165.

⁷ İsen, 173.

⁸ İsen, 175.

⁹ İsen, 176.

¹⁰ İsen, 178.

¹¹ İsen, 178.

¹² İsen, 180.

¹³ İsen, 187.

¹⁴ İsen, 191.

¹⁵ İsen, 192.

¹⁶ İsen, 196.

¹⁷ İsen, 197.

¹⁸ İsen, 207.

¹⁹ İsen, 213.

²⁰ İsen, 218.

²¹ İsen, 223.

²² İsen, 225.

²³ İsen, 226.

²⁴ İsen, 236.

²⁵ İsen, 252.

²⁶ İsen, 253.

²⁷ İsen, 261.

²⁸ İsen, 267.

²⁹ İsen, 269.

³⁰ İsen, 271.

muharreminde vefât eyledi (Yetîm)³¹; Şol zamân ki Rüstem Paşa vefât eyledi (Yahyâ Beg)³²; Sene hamse ve semânîn ve tis'a mie târîhinde vefât eyledi (Mevlânâ Âgehî)³³; Âkîbet şeyhi vefât itdüğü gibi (Beyânî)³⁴; Mâ-hasal ol yolda vefât itdi (Celâl Beg)³⁵

Fevt olmak:

Klasik kaynaklarda sıklıkla karşımıza çıkan fevt kelimesi, ölmek vefat etmek anlamına gelmektedir. *Künhü'l-ahbâr*'da on sekiz şair biyografisinde ölüm, fevt olmak ifadesi ile anlatılmıştır.

evâhir-i eyyâm-ı saltanatında fevt olmuştur (Manlâ Hamdî)³⁶; Zelzele-i kübrâda fevt olmuştur (Kebîrî)³⁷; Karışdıran sahrâsındaki savaşta fevt olmuştur (Hâşimî)³⁸; Sene selâsin ve tis'amie târîhinde fevt olmuş (Revânî)³⁹; Tarik-i tedrise sülûkdan sonra fevt olmuştur (Nihânî)⁴⁰; sene sülüs ve hamsîn ve tis'amiede nefis-i İstanbulda fevt oldu (Hayretî)⁴¹; Mustafâ Aga fevtinden sonra 'ulûfesi kesildi (Rahîkî)⁴²; Arslan nâm bir makbul kedisi fevt oldukda bu tarîhi dimişdür (Riyâzî-i Diger)⁴³; sene selâse ve sittîn ve tis'amie hudûdında fevt oldu (Zinetî)⁴⁴; Mustafâ Aga fevtinden sonra dânişmendlige heves itmiş (Ferdî)⁴⁵; Egerçi sene hâmse ve erba'în ve tis'amiede fevt olmuştur (Keşfî)⁴⁶; Âkîbet sene isnâ ve erba'în ve tis'amie târîhinde fevt olmuş (Me'âlî Çelebi)⁴⁷; Bu hâlde sene isnâ ve sittîn ve tis'amiede fevt oldu (Meşrebî)⁴⁸; Sene ihdâ ve erba'în ve tis'amie tarîhinde fevt olunca (Nişânî)⁴⁹; Hayf ki cevânken fevt oldu (Mevlânâ Seyyid İlâhî)⁵⁰; sene ihdâ ve semanînde fevt oldu (Râyî)⁵¹; sene selâse ve semanînde fevt oldu (Ref'î-i Leng)⁵²; kırk akçe yevmiyeli medreseye müderris olduktan sonra fevt oldu (Sadrî)⁵³; Gâlibâ sene hamse ve elf esnâlarında Edirne kâdîsı iken fevt oldu (Muhyî)⁵⁴

Rihlet etmek:

Rihlet etmek; geçmek, göçmek, göç eylemek, ölmek anlamlarına gelmektedir. Şair biyografilerinde doğrudan ölüm anlamında kullanılmıştır. Âlî eserinde beş biyografide ölümü bu kelime ile tasvir etmektedir.

³¹ İsen, 286.

³² İsen, 287.

³³ İsen, 294.

³⁴ İsen, 295.

³⁵ İsen, 300.

³⁶ İsen, 134.

³⁷ İsen, 163.

³⁸ İsen, 169.

³⁹ İsen, 177.

⁴⁰ İsen, 183.

⁴¹ İsen, 209.

⁴² İsen, 220.

⁴³ İsen, 223.

⁴⁴ İsen, 224.

⁴⁵ İsen, 254.

⁴⁶ İsen, 264.

⁴⁷ İsen, 270.

⁴⁸ İsen, 275.

⁴⁹ İsen, 278.

⁵⁰ İsen, 294.

⁵¹ İsen, 306.

⁵² İsen, 307.

⁵³ İsen, 311.

⁵⁴ İsen, 325.

(...)dâr-ı âhirete rihlet eyler (Tali'î)⁵⁵; Sene tis'a ve sittîn ve tis'amiede rihlet itdi (Cenabî Paşa)⁵⁶; 'Âkıbet sene isnâ ve erba'în ve tis'amie hudûdunda rihlet eylemiş (Hayretî)⁵⁷; Evvelâ Şeyh İbrâhim Gülşenî rihletine târîh dimişdür ('Arifî)⁵⁸; Gâlibâ hisâb-ı 'ömri seksenden ziyâde iken rihlet itmiş idi (Yahya Beg)⁵⁹; Gelibolıda on beş akçe ile müderris ve ba'dehû tarıkınca kazâya rızâ ile ba'zı kasabâta kâdî vü dâris iken mansûrlukla dâr-ı bekâya ihtiyâr diyâr-ı fenadan rihlet ü güzâr eylemişdür (Mevlânâ Âgehî)⁶⁰

Dünyadan göçmek/ Dünyasını değiştirmek:

Günümüzde de ölümü anlatmak için kullandığımız dünyadan göçtü veya dünyasını değiştirdi ifadeleri de *Künhü'l-ahbâr*'da kendine yer bulmuştur. Rihlet kelimesinin anlamlarından birinin göç etmek olduğu da göz önüne alındığında dünyadan göçmek ve ölmek ifadeleri arasındaki ilgi daha anlaşılır olacaktır. Âlî iki biyografide bu ifadeleri kullanmaktadır.

Sene selâse ve hamsîn ve tis'amie hudûdunda dünyâdan göçdi (Zâtî)⁶¹; Sene seb'în hudûdunda dünyâsın değışdi (Rûhî)⁶²

Ömrü ahir olmak:

Sadece bir biyografide kullanılan ve ömrün sona ermesi, ölmek anlamına gelen bu ifade aşığıya alınmıştır

Tâ ki merâmına vâsıl olup 'ömri âhîr olunca âsitânesi hizmetinde sebât u bekâ bulur (Mestî)⁶³

Rahman yoluna gitmek:

Allah yoluna gitmek kavramı hemen anlaşılabilceği üzere *Künhü'l-ahbâr*'da ölmek anlamında kullanılmıştır. Yalnızca bir biyografide tesadüf edilmiştir.

Bu hâlde sene selâse ve hamsîn ve tis'ami'ede ol dahi rahmân yoluna gitdi (Rahîkî)⁶⁴

Ruhunu teslim etmek:

Bugün de ölümü tasvir etmek için kullanılan bu ifade *Künhü'l-ahbâr*'da bulunmakta ve kendine bir biyografide yer bulmaktadır.

'Âkıbet at seyrine binerken ayağın özengiye koduğu gibi teslim-i rûh itmiş (Ferdî)⁶⁵

⁵⁵ İsen, 181.

⁵⁶ İsen, 205.

⁵⁷ İsen, 208.

⁵⁸ İsen, 241.

⁵⁹ İsen, 289.

⁶⁰ İsen, 293.

⁶¹ İsen, 218.

⁶² İsen, 308.

⁶³ İsen, 163.

⁶⁴ İsen, 220.

⁶⁵ İsen, 254.

2. Ölümün Sanatlı İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri

Çalışmanın bu bölümünde Âlî'nin şair biyografilerinde ölümü sıradan kullanımın dışında nasıl tasvir ettiği izah edilmeye çalışılacaktır. Temelinde bir tarih kitabı olan *Künhü'l-ahbâr*, içerdiği bazı tasvirler ile nesrin edebiyatımızda nasıl sanatlı olarak kullanıldığını göstermesi yönüyle de önemlidir. *Künhü'l-ahbâr*'da yer alan ölümü tanımlayan sanatlı ifadelerle bakıldığında on üç farklı kavramın Âlî tarafından kullanıldığı görülmektedir. *Künhü'l-ahbâr*'da ölümü sanatlı olarak ifade eden kavramlara bakıldığında boğazı ele vermek, nazm/şiir, eşkiya, saray, necat, tufan, kûs-ı rihlet, piyâle/ peymânenin kırılması, sefer/ 'azimet, bayrak, ceridenin dürülmesi, maraz gibi kavramlara rastlanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde bahsedilen kavramlar izah edilmeye ve metinde yer alan bölümler verilmeye çalışılacaktır.

Sefer/ hareket/ 'azimet/ diyâr-ı üns:

Ahret inancı en basit şekliyle hayatın bu dünyada son bulmayı öldükten sonra insanların yeniden diriltileceğini, yapılan iyi ve kötü davranışların hesabının sorulacağını anlatmaktadır. Bu sebeple bu dünya bir konak gibi düşünülerek ahret dolayısıyla ölüm gidilecek bir menzil olarak tahayyül edilmektedir. *Künhü'l-ahbâr*'da dört biyografide ölümün sefer, hareket veya göç olarak tasvir edildiği tespit edilmiştir. Bir biyografide ise ölüm üns diyarı olarak tanımlanmaktadır.

Ba'dehû mezbûruñ vefâtı ve 'âlem-i bekâya nakl u harekâtı sene isnâ ve tis'amie târihinde vuku' bulup (Ahmed Paşa)⁶⁶; 'Âkıbet vefâtı ve 'âlem-i bekâya hareketi cezîre-i mezbûrda vuku' buldı (Zîrekî)⁶⁷; Ve bi'l-cümle Sultân Korkud ki âzim-i râh-ı âhret oldı (Sultân Korkud)⁶⁸; Sene semânîn esnâlarında 'azîmet-i bâg-ı cinân kıldı ('Ubeydî)⁶⁹; Akabince vâsıl-ı diyâr-ı üns olduğu ta'ayyün buldı (Fazlî)⁷⁰

Piyale/ peymânenin kırılması:

Divan şiirinde hayatın eldeki dolu kadeh olarak hayal edilmesi yaygın bir betimledir. *Künhü'l-ahbâr*'da da bu geleneğin devam ettiği görülmektedir. Âlî, iki şair biyografisinde hayatı kadeh olarak düşünmüş ölümü de bu tasvir içerisinde kadehin kırılması olarak hayal etmiştir.

Pes sâkî-i rüzgâr ki ol kapudân-ı cezâyir-güzâruñ 'ömri piyalesini şikest ve encümen-i fenânuñ nukl u zevâdesini şâhid-i zindegânîsine der-dest itdükde (Edâyî Çelebi)⁷¹; Dermend Câmînün safâsı peymânesi şikest olup nizâm-i encümen-i mâ'îşeti meclis-i sahbâ sonı gibi ihtilâl bulmuş (Câmî)⁷²

Nazm'ın/ kasîde'nin son bulması:

Âlî eserinde, Şehdî ve Mevlânâ Âhî'nin biyografilerinde hayatı daha önce Meşa'irü'ş-şuarâ'da da karşılaştığımız şekilde nazma ya da kasideye benzetmiştir. Hayat şiir olarak tahayyül edildiğinde sözün kesilmesi de ölmek anlamına gelmektedir. Âlî'nin özellikle makta' kelimesini tercih etmesinde gazelin son beytine de bu ismin verilmesi ve şiirin/hayatın son bulması anlamını çağrıştırmak istediği açıktır.

⁶⁶ İsen, 132.

⁶⁷ İsen, 225.

⁶⁸ İsen, 250.

⁶⁹ İsen, 316.

⁷⁰ İsen, 320.

⁷¹ İsen, 191.

⁷² İsen, 202.

(...) öykündüğüçin mu'ammer olmayup nazmı dört bin beyte vardukda nazm-ı eyyâm-ı hayâtı makta'-ı kelâmla faysal bulmuşdur (Şehdî)⁷³; Ol rütbe-i sâfilede kaside-i 'ömri mukatta' bulup nâ-murâdıyla dünyadan gitmiş (Mevlânâ Âhî)⁷⁴

Eşkîya:

Künhü'l-ahbâr'da ölümün tasviri noktasında dikkat çeken ifadelerden biri "rehzen" dir. Rehzen; yol kesen, haydut, eşkıya anlamlarına gelmektedir. Metinde ölümle ilgili bu tanımlama sadece Nizâmî'nin biyografisinde yer almaktadır. Âlî, Nizâmî'nin hayat hikâyesinde onun belâgat açısından etkili yedi gazel yazdığını ve amacına ulaşmak için (bu şiirleri bir hamiye sunup makam elde etmek) yola çıktığını ancak ecel eşkıyasının Allah'ın fermanıyla onun yolunu kestiğini dile getirmektedir. Bu tasvirin arkasından ifadesini sadeleştirip yani yolda iken ölmüştür diyerek şairin ölümünü kelimelere dökmüştür. Ayrıca tarihi olarak Rum Mahmut Paşa'nın, Ahmet Paşa'nın yerine Nizâmî'yi getirmeye çalıştığı da dikkate alındığında Âlî'nin kurguladığı biyografi ve seçtiği kelimenin daha da dikkat çekici olduğu anlaşılacaktır.

Ve yedi tâne gazeliyât-ı belâgat-mü'essir nazm idüp maksâda revân olmak sadedinde iken rehzen-i ecel bâ-fermân-ı Hudâ 'azze ve cell ol dermendüñ yolunu urmuş. Ya'ni esnâ-yı râhda fevt olup ser-menzil-i âhirete revâne olmuş (Nizâmî)⁷⁵

Boğazı ele vermek:

Âlî, *Künhü'l-ahbâr*'da Sa'dî'nin hayat hikâyesini anlatırken onun İstanbul'da Cem Sultan tarafından gönderilen bazı mektupları dağıttığını ve o mektupların cevaplarını alıp geri dönmek üzere iken yakalandığını ve öldürülüp denize atıldığını anlatmıştır. Âlî, onun ölümünü bu biyografide boğazı ele vermek ifadesi ile tanımlamaktadır. Sa'dî'nin cesedinin bir viranede bulunduğunu ve denize atıldığını da metne aktarmaktadır.

Cem Sultân Firengistânda iken tebdîl sûretde İstanbula gelmiş ve ba'z-ı ekâbire mektûblar getirüp üleşdirmiş ve cümleden cevâb alup gitmek sadedinde iken boğazı ele virmiş. Bir virâne küncinde bulunup Galata Bogazından deryâyâ atılmış (Sa'dî)⁷⁶

Saray/Ahret Sarayı:

Ölümün *Künhü'l-ahbâr*'da ölümün tasvir edildiği bir başka kavram da saraydır. Aşağıdaki parçada Âlî, Necâtî'nin hayatını anlatırken Şah Mahmud'un ölümü için; "ahret sarayına gitti" ifadesini kullanarak Şah Mahmud'un öldüğünü anlatmıştır.

İtmam-ı müyesser olmadın Şâh Mahmûd dahi sarây-ı âhirete gitmiş (Necâtî)⁷⁷

Necat bulmak:

Kurtuluş, selamet anlamlarına gelen necat kelimesi, *Künhü'l-ahbâr*'da ölümü tasvir etmek amacıyla kullanılmıştır. Necat bulmak, dünyanın belalarından kurtulmak anlamına gelecek şekilde metinde geçmekte ve böylece ölümün tasvir edilmesi amaçlanmaktadır. Âlî'nin bu kelimeyi Necatî mahlaslı şairin ölümünü anlatmak için kullanmış olması da dikkate şayandır. Zira dünya gam, keder ve belalar mekânıdır. Buradan kurtulmanın yolu ise ölmektir. Metnin

⁷³ İsen, 138.

⁷⁴ İsen, 175.

⁷⁵ İsen, 146.

⁷⁶ İsen, 137.

⁷⁷ İsen, 165.

devamında tabutunun; gemiye, Şeyh Ebü'l-Vefâ'nın; denize ve defnedildiği yerin denize çapa atılarak sabit kalınacak yere benzetilmesi de dikkate şayandır.

Bu hâlde ki sene erba'a ve öşr ve tis'amie hudûdunda tûfân-ı beliyyat-ı 'âlemden necat bulmuş. Sefine-i pür-sekîne-i tâbûtu bahru'l-'irfân-ı 'ummân-ı ehl-i safâ olan Şeyh Ebü'l-Vefâ mahallesinüñ sâhilinde ikâmet lengerini bıragup anda defn olunmuş (Necâti)⁷⁸

Tufan:

Nesirde, nasirlerin kullanacağı kelimeleri dikkatle seçtiklerine örnek olarak gösterilebilecek olan bu parçada ölümü tasvir edilen şair Nûhî, ölümün tasvir edildiği ifade ise tufandır. Şairin adı ve tufan akılda hemen Nuh tufanını canlandırmaktadır. Âlî'nin de Nûhî'nin biyografisinde zaten bunu amaçladığı görülmektedir. Eserde öncelikle Nûhî'nin yaşadığı rahatsızlık nedeniyle uykuyu rüyasında bile göremediğini belirtip bu hastalığın huzursuzluk tufanında onun suya batmasına sebep olduğunu anlatmaktadır. Metinden de anlaşılacağı üzere yok oluş tufanı ölüm için kullanılmış bir tasvirdir. Metnin devamında kullanılan gemi ve sahil ifadeleri de Nuh tufanı imajını güçlendirmektedir.

Uyhu yüzini hod düşünde bile göremezdi. 'Âkıbet ol ibtilâsı gark-âb-ı tûfân-ı fenâ olmasını mûcib oldı. Sefine-i vücûdi sâhil-i necâta çıkmayup Van seferinde nakl ü rihleti tahakkuk buldı (Nûhî)⁷⁹

Kûs-ı rihlet:

Künhü'l-ahbâr'da Sultan Cihângîr'in ölümü anlatılırken ölümü tasvir etmek için kullanılan ifadenin ölüm davulu olduğu görülmektedir. Âlî, Cihângîr'in yaşadığı sıkıntıları anlatırken onun şehzade olarak sancağa çıkıp tabl u nekkâre çaldıramadığını ve haşmetli babası Kanunî Sultan Süleyman'ın Haleb'de olduğu sene ölüm davulunun sesini yankılandırıldığını dile getirmektedir. Burada hastalığı dolayısıyla davullar çalınarak sancağa çıkamayan Cihângîr'in ölüm davulunun sesini yankılandırması ironik bir şekilde hüznü de barındırması yönüyle şiirseldir.

(...) üzre sancaga çıkup tabl u nekkâresin çaldırmak müyesser olmadın peder-i büzürgvârı Halebde kışladuğı senede kûs-ı rihlet âvâzesini yankılandurdı. Ya'ni sâlik-i râh-ı bekâ olup cihângîrlik nâmını isbat idemedi (Sultân Cihângîr)⁸⁰

Bayrak açmak:

Şükrî'nin hayatı anlatılırken ömrünün sonuna geldiği ve kendisine sancağa çıkmanın nasip olmadığı dile getirildikten sonra gamdan öldüğü ve kefenden bayrak açtığı anlatılmıştır. Metinden "kefenden bayrak açmak" ifadesi ile ölümün tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Burada ölümü anlatan kefenin, sancağa çıkarken açılan bayraklara nispet olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hattâ anı dahi bir mikdâr yazup itmâmı ile meserret-encâm olmadın 'ömri âhire yetmiş. Sancak müyesser olmadığı gussadan helâk olup kefenden bayrak açmış (Şükrî)⁸¹

Ceridenin dürülmesi:

Cerîde; rûznâme, günlük, günlük gelir ve giderlerin yazıldığı defter anlamlarına gelmektedir. *Künhü'l-ahbâr*'da bu ifade ömür tomanı olarak hayal edilmiş ve hayatın karşılığı olarak

⁷⁸ İsen, 166.

⁷⁹ İsen, 282.

⁸⁰ İsen, 190.

⁸¹ İsen, 234.

kullanılmıştır. Yine kurgulanan hayal etrafında hayat defterinin dürülerek kaldırılmasının da ölümün sanatlı bir tasviri olduğu görülmektedir.

Hayf u dirîg 'unfuvân-ı sebâb-ı hâlinde cerîde-i 'ömri dürildi (Meşâmî)⁸²

Maraz:

Maraz kelimesi hastalık, illet, bela anlamlarına gelmektedir. Sâfi'nin biyografisinde ölümün hastalık olarak düşünüldüğü görülmektedir. Metinde maraz-ı mevt ifadesi, iyileşmenin mümkün olmadığı hastalık olarak anlamlandırılabilir bir şekilde kullanılmıştır.

'Âkıbet tekâ'üd tarîkıyla Selânik sancağı virilüp maraz-ı mevtine dek anda rûzgârın geçürmiş (Sâfi)⁸³

Künhü'l-ahbâr'da on bir şair biyografisinde toplam on iki kişinin nasıl öldürüldüğü anlatılmaktadır. Katline fetva vermek, katl olunmak, katl etmek, boynu vurulmak gibi ifadeler kullanılarak ölümlerinin nasıl gerçekleştiği anlatılmaktadır. İlgili metinler aşağıdadır.

(...) 'ulemâ-yı Haleb katline fetvâ virdiler (Eşherü'l-uşşâk Seyyid Nesîmî)⁸⁴; Kimi şâhid kimi müşteki olup katline sa'y-i mevfûr itdiler (Mevlânâ Sâfi)⁸⁵; Yedi kullede habs olup ba'dehû katl olunmuşdur ('Adnî)⁸⁶; mezbûr derdmendi katl ile hûn-pâş kılmışdur (Hasan Mu'îdî)⁸⁷; sen beni öldürmezsen ben seni katl itmek muktezâ-yı fu'âdumdur (Ferdî)⁸⁸; Ba'dehû Balıkbâzârındaki dâra iletüp ber-dâr eylemişler (Figânî)⁸⁹; Ve bi'l-cümle merhum İbrahîm Paşa katl olunmuş (Kandî)⁹⁰; Hususa katline müftülerimiz fetvâ virdi (Yahyâ Beg)⁹¹; Evâ'il-i cevânide töhmet-i ilhâdla katl olunan Şeyh Karamâniye mürîd oldı (Sânî)⁹²; Vaktâ ki Turak Çelebi katl olındı ('Ulvî)⁹³; Bu ebyât katl olunacağı esnâlarda nazma koyduğı vâridâtdandur (Nihânî)⁹⁴; Lâlâlık ümidiyle der-i devlete geldükde ba'z-ı müfsîdler lâ lâ diyüp Sultân Süleymân merhûmı kevvet-i vâhimeye ilkâ itmegin boynu urıldı. Sa'âdet-i şehâdet rütbesine lâayık görildi (Nihânî)⁹⁵

⁸² İsen, 327.

⁸³ İsen, 139.

⁸⁴ İsen, 121.

⁸⁵ İsen, 125.

⁸⁶ İsen, 140.

⁸⁷ İsen, 155.

⁸⁸ İsen, 254.

⁸⁹ İsen, 256.

⁹⁰ İsen, 261.

⁹¹ İsen, 287.

⁹² İsen, 296.

⁹³ İsen, 318.

⁹⁴ İsen, 329.

⁹⁵ İsen, 329.

Tablo 1

Sıra	Ölüm İçin Kullanılan Tabir	Tekrar Sayısı
1	vefat etmek	35
2	fevt olmak	18
3	rihlet etmek	5
4	sefer/ hareket/ 'azimet/ diyar-ı üns	5
5	dünyadan geçmek/ dünyasını değiştirmek	2
6	nazmın/ kasidenin son Bulması	2
7	piyale/ peymanenin kırılması	2
8	ömrü ahir olmak	1
9	rahman yoluna gitmek	1
10	ruhunu teslim etmek	1
11	boğazı ele vermek	1
12	eşkiya	1
13	saray/ ahiret sarayı	1
14	necat bulmak	1
15	tufan	1
16	kûs-ı rihlet	1
17	bayrak açmak	1
18	ceridenin dürülmesi	1
19	maraz	1

Ölüm kavramı etrafında yapılan bu çalışmanın ana hedeflerinden birisi de 16. yüzyıl tezkire yazarlarının ölümü nasıl tasvir ettiklerini sistematik bir şekilde tespit etmeye çalışmaktır. Yapılan çalışmalarla Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-şuarâ* (Kılıç:2010), Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ* (Solmaz: 2005) ve Gelibolulu Âlî'nin isimli eserlerinde ölümü tanımlayan ifadeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan tespit sonucunda aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 2'de yukarıda zikredilen üç tezkirede bulunan ve ölümün basit/ doğrudan ölümü akla getiren ifadelerle anlatıldığı kavramlara yer verilmiştir. *Künhü'l-ahbâr ve Gülşen-i Şu'arâ*'da yedi kavram ölümü anlatmak için kullanılıyorken *Meşâ'irü's-şuarâ*'da bu sayı on altı olarak tespit edilmiştir. Üç tezkirede ortak olarak fevt olmak, rihlet etmek, vefat etmek ve mevt kelimeleri ölümü anlatmak için kullanılmaktadır. Diğer kelimeler ise farklılık göstermekle birlikte doğrudan ölümü akla getiren dünyadan geçmek, veda kılmak, müteveffa olmak gibi kavramlardan oluşmaktadır.

Tablo 2

	Meşâ'irü'ş-şuarâ'da Ölümü Basit İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler	Gülşen-i Şua'arâ'da Ölümü Basit İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler	Kühü'l-ahbâr 'da Ölümü Basit İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler
1	fevt olmak	fevt olmak	fevt olmak
2	rihlet eylemek/ kılmak	rihlet etmek	rihlet etmek
3	vefat eylemek	vefat etmek	vefat etmek
4	mevti vaki olmak/ mevt olmak	mevt	ömrü ahir olmak
5	irtihal eylemek	terk-i âlem etmek/ terk-i rûy-ı zemîn	dünyadan geçmek/ dünyasını değiştirmek
6	müteveffa olmak	veda' kılmak	rahman yoluna gitmek
7	ecel ermek/ eceli yetmek	zîr-i zemîn	ruhunu teslim etmek
8	ahirete azim olmak/ gitmek		
9	ahirete intikal etmek		
10	ömrü ahir olmak/ ömrü ahire ermek		
11	aslına intikal etmek		
12	can vermek		
13	dünyadan gitmek		
14	ecel önün almak		
15	ölmek		
16	ömrü fenaya varmak		

Aşağıda yer alan üçüncü tabloda ise *Kühü'l-ahbâr*, *Gülşen-i Şua'arâ* ve *Meşâ'irü'ş-şuarâ*'da, nâsirlere tarafından ölümü tasvir etmek için kullanılan kavramlara yer verilmiştir. Tablodan anlaşılacağı üzere hacmi ve nâsirin etkisi ile *Meşâ'irü'ş-şuarâ*'da otuz iki farklı kavramla ölümün anlatılmış olması sebebiyle açık ara diğer tezkirelerden öndedir. *Kühü'l-ahbâr*'da on iki kavram, *Gülşen-i Şua'arâ*'da sekiz kavramla ölüm sanatlı ifadelerle tasvir edilmiştir. Bu tabloda da tezkirelerin bazı kavramları (sarsar, peyk gibi) ortak olarak kullandıkları görülmektedir. Ayrıca aşağıdaki tablodan tezkire yazarları arasında da tıpkı şairler arasında olduğu gibi yetenek/yaratılış farklarının olduğu ve buna paralel olarak hayal dünyalarının zenginlik yönüyle değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Âşık Çelebi'nin mürettep bir divan sahibi olduğu hatırlandığında, ölümü tasvir ettiği kavram sayısının fazla olmasının onun şairlik yönüne atfedilebileceği düşünülmektedir.

Tablo 3

	Meşâ'irü'ş-şuarâ'da Ölümü Sanatlı İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler	Gülşen-i Şua'arâ'da Ölümü Sanatlı İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler	Kühü'l-ahbâr'da Ölümü Sanatlı İfadelerle Tasvir Etmek İçin Kullanılan Tabirler
1	sarsar/ rüzgâr	sarsar/ rüzgar	boğazı ele vermek
2	peymane/ câm/ ayag	şarap	eşkıya
3	peyk	peyk	saray/ ahiret sarayı
4	deniz/ yokluk denizi	deniz/ derya	necat bulmak
5	insan	raht-ı 'azimet	tufan
6	dest	can atmak	kûs-ı rihlet
7	şiiir	saray	bayrak açmak
8	satranç/ piyon	ravza	ceridenin dürülmesi
9	güneş tutulması/ batması		maraz
10	hayvanlar (şahin, şîr/ aslan, zağ/karga)		nazm'ın/ kasidenin son bulması
11	gece		piyale/ peymanenin kırılması
12	tekne/ gemi		sefer/ hareket/ 'azimet/ diyar-ı üns
13	ma'zûl olmak		
14	bekçi/ şahne/ müfettiş		
15	uyku		

16	ağaç		
17	âteş		
18	berat		
19	dellal/ pazar		
20	denizci/ kaptan		
21	dîvân		
22	elbise		
23	gird-âb		
24	hırsız		
25	iğne		
26	karanlık		
27	karınca		
28	katip		
29	kuzgun		
30	diyar/ !âlem		
31	şihâb		
32	tabut		

Sonuç

Çalışma, *Künhü'l-ahbâr*'da yer alan ve Gelibolulu Âlî'nin şairlerin ölümlerini anlatırken kullandığı bazıları kalıplaşmış (ölmek, fevt olmak vb.) bazıları sanatkârane olarak nitelendirilebilecek ölüm tasvirleri üzerine kurulmuştur. Gelibolulu Âlî'nin şair ölümlerini tasvir etmek için toplamda on dokuz kelimeyi tercih ettiği görülmektedir. Bu sözcüklerden yedi tanesinin ilk okunduğunda ölümü doğrudan anlatan ifadeler olduğu görülmektedir. *Künhü'l-ahbâr*'da ölümü anlatmak üzere kullanılan on iki kelimedede ise ölümün sanatlı bir şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Âlî'nin, ölümü hakkında bilgi verdiği şairlerin mahlaslarını da göz önünde bulundurmamak suretiyle (necat- Necâtî; tufan- Nûhî vb.) ölümü tasvir ettiği dikkati çekmektedir. Eserde en çok vefat etmek, fevt olmak ve rihlet etmek fiillerinin şair ölümlerini anlatırken kullanıldığı görülmüştür. *Künhü'l-ahbâr*'da toplam doksan beş şairin biyografisinde ölümün tasvir edildiği görülmektedir. Çalışmada iki numaralı tabloda yer alan bilgiler karşılaştırıldığında da *Meşâ'irü's-Şuarâ*'nın özellikle ölümün sanatlı ifadeler ile tasviri noktasında tasvir edilen kavramlar açısından hem *Künhü'l-ahbâr*'ın hem de *Gülşen-i Şu'arâ*'nın çok ötesinde olduğu müşahede edilmiştir. *Künhü'l-ahbâr*'ın ise *Gülşen-i Şu'arâ*'dan bu noktada çok az farkı olduğu anlaşılmaktadır. *Künhü'l-ahbâr*'ın aslında bir tarih kitabı olduğu düşünüldüğünde, şairlerin ölümünü bu şekilde nesrin şiirsel yönünü ön plana çıkararak ifade etmesi de nesir edebiyatımızın kıymeti ve değerlendirilmesi konusunda farklı bakış açıları ile değerlendirmeler yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Bahadır, Savaşkan Cem (2018), "Meşâ'irü'ş-Şuarâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler-I "Ölüm"ün Basit İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 2, s. 220-230.
- Bahadır, Savaşkan Cem (2019), "Meşâ'irü'ş-Şuarâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler- II "Ölüm"ün Sanatlı İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 10, s. 28-46.
- Cebecioğlu, Ethem (2009), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (1999), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- İsen, Mustafa (1994), *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2000), *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- KILIÇ, Filiz (2010), *Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-şuarâ (Şairler Tezkiresi)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Sami, Şemseddin (2002), *Kâmus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SOLMAZ, Süleyman (2005), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebidivanipdf.pdf?0> (19.10.2022).

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1275-1288

MAHALLENİN GELENEKSEL AKTÖRÜNDEN KLÂSİK ŞİİRDEKİ FOLKLORİK İMGEYE: “BEKÇİ”

Gülçin Tanrıbuyurdu

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(gulcin.tanribuyurdu@gmail.com), ORCID: 0000-0001-9962-5171/Associate Prof.Dr., Kocaeli University Faculty
of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 23.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 11.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Tanrıbuyurdu, Gülçin (2022), “Mahallenin Geleneksel Aktöründen Klâsik Şiirdeki Folklorik İmgeye: “Bekçi”,
Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1275-1288.

Tanrıbuyurdu, Gülçin (2022), “From The Traditional Actor of The Neighborhood to The Folkloric Image in
Classical Poetry: “The Watchmann”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1275-1288.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Mahallenin Geleneksel Aktöründen Klâsik Şiirdeki Folklorik İmgeye: “Bekçi”

Özet

Gündelik hayatı her yönüyle kapsayan son derece anlamlı ve zengin bir bütünlüğü ifade eden geleneksel Osmanlı mahallesi, imparatorluğun en küçük idari birimdir ve Osmanlı sosyal yaşamının çekirdeğini oluşturur. O dönem toplum hayatının küçük ölçekli bir yansıması olarak son derece önem arz eden bu yapının korunabilmesi de ancak oradaki huzur, güvenlik ve asayişin sağlanabilmesi ile mümkün olmuş; bekçi, geleneksel mahalle kurgusunun tamamlayıcı unsuru olarak etkin bir rol üstlenmiştir. Mahalledeki asayişin sağlanması yanında şehirde çıkan yangınları haber vermek, davulu ile ramazan ayının başladığını duyurmak ve mahalle halkını sahura davet etmek de bekçinin görevleri arasında yer almıştır. Giyim-kuşamı, elindeki feneri, davulu, mahallede yankılanan gür sesi ve taşıdığı asayişle kendine has bir kültürü temsil eden bu tip, sosyal yaşama dair hemen her unsuru bünyesinde barındıran ve döneminin canlı bir panoraması niteliğindeki Osmanlı şiir metinlerinde de boy göstermiştir. Toplumun değer yargılarının korunması paralelinde mahalle halkının bekçiye karşı geliştirdiği tavır, bekçinin mahalledeki misyonu ve adıyla özdeş güven algısı da bu manzum metinlerde çeşitli tasavvur ve benzetmeler odağında işlenmiştir.

Bu çalışmada, geleneksel Osmanlı mahallesinin kendine özgü eylem alanı ve sahip olduğu kolektif bilinç doğrultusunda bekçiye yüklenen toplumsal misyon ve görevler ele alınacak, bir tip olarak bekçinin temsil ettiği değer/değerler tartışılacaktır. Bekçinin, klâsik dönem manzum metinlerinde hangi vasıflarıyla ele alındığı ve şâirlerin bu tip üzerinden geliştirdikleri tasavvurların değerlendirilmesi de çalışmanın kapsamı dâhilindedir. Çalışma, bekçi ile ilgili dönemin siyasi ve sosyal perspektifinden yansıyanları ele alırken klâsik dönem manzum metinlerinin yanı sıra dönemin kültür tarihi kaynakları ile yerli ve yabancı seyyahların izlenimlerine de yer vererek “bekçi” tipinin ayrıntılı profilini çizmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı sosyal yaşamı, mahalle, klâsik Türk şiiri, tip, bekçi.

From The Traditional Actor Of The Neighborhood To The Folkloric Image In Classical Poetry: “The Watchman”

Abstract

The traditional Ottoman neighborhood, which covers all aspects of everyday life and expresses a highly meaningful and rich integrity, is the smallest administrative unit of the empire and forms the nucleus of the social life of the Ottoman Empire. The protection of this structure, which was very important with its settlement as a small-scale reflection of the social life of that period, was possible only by ensuring peace, security and public order there, and the watchman played an active role as a complementary element of the traditional neighborhood setting. In addition to providing public order in the neighborhood, announcing the fires in the city, making public the beginning of the month of Ramadan with his drum, and inviting the people of the neighborhood to the *sahur* (meal eaten before starting fasting in Ramadan) were also among the duties of the watchman. While this characters, representing a unique culture with their clothing, hand lanterns, drums, strong voice echoing in the neighborhood and the staff they carry, appear in poetry texts of the Ottoman period that contain almost every element regarding the social life, the attitude developed by the neighborhood people towards the watchman and the perception of the watchman's mission in the neighborhood and the trust that is an attachment of his title, are rendered in the focus of various visions and parables in these verse texts.

In this study, the social missions and duties imposed by the people of the neighborhood on the watchman will be discussed, and the value/values represented by the watchman as a character will be discussed in line with the specific area of action of the traditional Ottoman neighborhood and the collective consciousness it has. The work, the reflections from the political and social perspective of the watchman based on the classical poets presenting the watchman as a folkloric element, aims to draw a detailed profile of the "watchman" character by including the classical period verse texts as well as the cultural historical sources of the period and the impressions of local and foreign travelers.

Keywords: *Ottoman social life, neighborhood, classical Turkish poetry, type, watchman.*

Giriş

Kent yaşamının ve gündelik hayatın oluşumunda önemli rol üstlenen kamusal alanlar, toplumun her tabakasından insanın bir arada bulunduğu ve sosyalleştiği yerlerdir. Söz konusu kamusal alanların yapı taşını oluşturan ve şehrin alt katmanları arasında değerlendirilen mahalle ise farklı sosyal sınıf ve kültürel gruplara mensup insanların benzer yaşayış biçimleri, gelenekler ve inanç birliği doğrultusunda yerleştikleri ve bir arada buldukları bir alan olarak zorunlu ya da gönüllü bir kaynaşmaya aracılık eden yerleşim birimidir.

Mahalle, Osmanlı'da en küçük idari birimdir ve Osmanlı sosyal yaşamının çekirdeğini oluşturur. Özer Ergenç Osmanlı mahallesini; birbirini tanıyan, bir ölçüye kadar birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin bir arada bulunduğu ve yaşadığı yer olarak tanımlamanın yanı sıra mahalleyi, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimi olarak da değerlendirmektedir (Ergenç 1984:69-70).

Geleneksel Osmanlı mahallesi, dönemin toplum hayatının küçük ölçekli bir yansıması olarak yerleşim planı, camisi, çarşısı, düzeni, asayışı, mahalle sakinleri ve onlar arasındaki moral birliği ile son derece önem arz eden bir yapıdır. Mahallenin sözü edilen bu yapısının korunabilmesi de ancak oradaki huzur, güvenlik ve asayişin sağlanabilmesi ile mümkün olduğundan mahallenin kendine has dünyası içerisinde etkin bir unsur olarak "bekçi" başrolde yer alır. Bu bağlamda Osmanlı'nın geleneksel mahalle kurgusu ve düzeninde belki de ilk akla gelen ve bir mahallenin olmazsa olmazlarından olarak değerlendirilebilecek "bekçi", mahalle kavramı ile bütünleşmiş, sosyal hayatın içindeki canlı şahsiyetlerden biri olarak yaşamayı sürdürmüştür. Bu noktada bekçinin, genel itibarıyla bir meslek grubunu temsil ediyor olsa da mesleğinin yüklediği görev ve sorumluluklar sonucunda toplum hafızasında temsil ettiği ve koruduğu değer yargularıyla tipleşme sürecine dâhil olduğu görülmektedir. Zira toplumu oluşturan bireylerin olumlayıcı ya da kınamacı yaklaşımları sonucu sahip oldukları ortaklıklar noktasında şekillenen tipler, sosyal hayatta üstlendikleri rol/misyon odağında ait olduğu devrin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel panoramasının tespitinde de en mühim çıkış noktalarından birini oluşturur.

Bekçi, Osmanlı mahallesinde düzenin korunması ve asayişin sağlanmasında gündelik yaşam sahnesinin geleneksel aktörü olarak yer alır. Mahallenin ruhu olarak da adlandırılabilir bekçi; Osmanlı'da ases, pâsbân gibi adlarla anılmıştır. Pâsbân; bekçi, gözcü yerine kullanılır bir tâbir olup ases ise, Arapça "bekçi" anlamına gelen "âss"ın çoğuludur. *İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinde, Hz. Peygamber zamanında ashaptan bazılarının bekçi olarak görevlendirildiği ve sürekli bir görev olarak ilk defa Hz. Ebûbekir zamanında Abdullah b. Mes'ûd'un gece bekçiliğine getirildiği hatta Hz. Ömer'in halifeliği zamanında gece bekçiliğini bizzat kendisinin yaptığı bildirilmektedir (Özcan 1991:464).

Osmanlı'da ases, asayişin muhafazası için kol gezen gece bekçileri hakkında kullanılır bir tâbirdir (Pakalın 1993: I/93) ve subaşıya yardımcı olan gruplardır. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*'nden öğrenildiğine göre ilk olarak Fatih Sultan Mehmed zamanında teşkilatlandırılmışlardır ve bunlar bölük odalarından bir oda asker ile sefere gider çorbacılarıdır (Kahraman vd. 2011:2/475-476). Ayrıca Pakalın, yeniçeri ocağını teşkil eden ortarlardan yirmi sekizinci ortanın çorbacısının adına ise Asesbaşı denildiğini ve bunların günümüzdeki karşılığı ile polis müdürü olduklarını bildirir. Asesbaşı, ocaktaki resmî ve askerî vazifesinden başka şehrin asayişinden de sorumlu olup çarşı aralarında, mahalle içlerinde dolaşarak suçluları yakalamakla görevlidir (Pakalın 1993:I/93).

Osmanlı'nın son dönemlerine kadar maddi kaygılardan ziyade gönüllülük esasına dayanan bir sistemin parçası olarak iş gören bekçilerin, mahalle halkının güvenini kazanarak -onların fikir birliği üzerine- kadının resmi yazısı ile atanmaları dışında mesleğe giriş âdetlerine dair

kaynaklarda bir ayrıntı bulunmamaktadır. Cem Doğan’ın “ücretten çok kent şövalyeliğine atfen sürdürülen bir uğraş” (2019: 258) olarak tanımladığı bu geleneksel meslekte, bir nevi çıraklık usulünce genç ve yaşlı bekçiler görev paylaşımı da yaparak mahallede birlikte boy göstermişlerdir. Bekçilere, maaş olarak her evden toplanan para pay edilmiş, kış günleri kömürleri ve gece giydikleri içi kürklü kurt derisi, dışı kalın abadan gocuk denen kışlıkları halk tarafından temin edilmiştir (Abdülaziz Bey 1995: 312).

İmam, muhtar ve bekçibaşlarının emrinde çeşitli görevleri yerine getiren bekçiler, mahallenin bir parçasıdır. Genel itibarıyla değerlendirildiğinde, asayiş odağında düzenin temsilcisi olan bekçi, son derece olumlu bir imgedir. Çünkü kendine ait içkin bir düzeni olan Osmanlı mahallesinde, söz konusu düzenin temsilcisi odur. Sonraki yüzyıllarda, sahip olduğu bu olumlu imaj sebebiyle “bekçi baba” olarak da anılacak bu tipi mahallenin gediklisi olarak anlamlı ve değerli kılan şey, gözetim faaliyeti paralelinde mahalle halkını, görenekleri ve malları koruyarak huzur ve güven ortamı oluşturmaktır. Ancak asayiş odağındaki bu olumlu imaj, bekçinin kişiliği ve zihinsel performansı söz konusu olduğunda halk mizahını besleyen bir forma bürünmüş, cahil, saf, algı düzeyi düşük ve karşısındakinin zekâsıyla baş edemeyen bekçi tiplerini halk kültürü ürünlerine yansımıştır.

Mahalle halkının huzur ve sükûnetinin, bekçinin mahallede yankılanan sesi ile anlamlı hale geldiği Osmanlı toplumunda, bekçilerle ilgili en eski ve değerli bilgiler Evliyâ Çelebi’den öğrenilebilmektedir. 1638 yılında düzenlenen Ordu Alayı’nı anlatırken “Pâsbân-ı Nigehbân-ı İstanbul” başlığı ile mahalle bekçilerinin tasvirine de yer veren seyyah, bekçilerin sayısının 12000 olduğunu, bunlardan 300 neferin Eski ve Yeni Bedesten’de bekçilik ettiğini, kalanının ise asayişini sağlamak için İstanbul’da her gece sabaha kadar ellerinde rengârenk fanuslar ve ucu demirli sopaları, bellerinde kılıç, ok ve yayları ile nöbet tuttuklarını bildirmektedir. Üstlerine giydikleri abadan elbise ve başlarına taktıkları ucu sivri külahlar da bekçilere ait tanımlayıcı unsurlar olarak seyahatnâmede verilen bilgiler arasındadır (Kahraman vd. 2011:2/478).

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri* adlı eserinin “Osmanlı Toplumundan Çeşitli Kesimler” başlığını taşıyan bölümünde mahalle bekçilerini anlatırken “ayaklarında şalvar, arkalarında abadan salta, bellerinde kırmızı kuşak, başlarında büyükçe adi fes ve abani sarık sarılı olurdu. Ayaklarına da kırmızımsı yemeni, uzun konçlu beyaz yün çorap giyer, kırmızı bağ, yani tozluk bağı sararlardı. Geceleri meşeden özel yapılmış, kalın ve ucu demirli sopayı ellerine alır, nöbetleşe birer-ikişer saat mahallenin her tarafını, bütün sokaklarını dolaşırlar, şayet bir hırsıza rastlarsa, birinin bir yeri karıştırdığını görürlerse, ellerindeki sopayla kendilerini savunarak adamı tutar zabıtaya teslim ederlerdi. Gece, evlerden birinde yangın çıksa hemen ev halkını uyandırır mahalleyi ve tulumbacıları haberdar ederlerdi. Ramazan geceleri sahur vaktini haber vermek, uyuyup kalan varsa uyandırmak üzere boynuna taktığı büyük davulu çalarak mahalleyi dolaşırlardı. Bunlar mahalle imamının emrinde idiler” (1995:135) şeklinde ayrıntılı bir betimleme yer vererek dönemin bekçi portresini tafsilatıyla çizmiştir.

Osmanlı toplum hayatının panoramik bir görüntüsü olan klâsik şiir metinleri, Osmanlı mahallesinin bu hareketli ve renkli simasına yer vermeden geçmemişlerdir. Bekçinin giyim-kuşamı, araç-gereçleri, vasıfları, görevleri ve misyonu ile toplumun değer yargılarının korunması paralelinde mahalle halkının bekçiye karşı geliştirdiği tavır Osmanlı şiir metinlerinde çeşitli tasavvur ve benzetmeler odağında işlenmiştir.

1. Bekçinin Giyim-Kuşamı

Evliyâ Çelebi ve Abdülaziz Bey’in, Osmanlı’da düzeni ve asayişini temsil eden bu zümrenin giyim-kuşamına dair yukarıda yer verilen ayrıntılı tasvirine ek olarak şâir Tırsî, bekçilerin üstlerine giydikleri aba ile ilgili olarak kültür tarihçilerinin verdiği bilgilere tanıklık etmekte, *Gice*

yağmura tutulsam da ne gam bekçiyem / Kepenekden dahi sırtumda benim hiç nem var (Tırsî Dîvânı g.66/4) beytinde bir bekçinin, sırtındaki abasından başka bir varlığı olmadığından söz etmektedir. Beyit aynı zamanda, klâsik dönem manzum metinlerine yansıyan âşık tipinin kültürel arka planına dair bir söylemin ürünüdür. Âşığı, “aşk” dışındaki her türlü varlık ve olgudan soyutlamak üzere estetik bir öge olarak sunulan “çıplaklık” ya da vücudun sadece belli yerlerinin bir çulla örtülü olması hali, bu kurguda âşığın kendisini bekçi ile özdeş tutarak ifade etmesi ile sağlanmıştır.

Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nün ilgili maddesinde asesbaşı ile ilgili bilgiler verirken “başına yeşil çuhadan çatal kalafat, arkasına zağra yakalı ve yeşil kaplı divan kürkü, bacağına ak çakşır, ayağına da sarı yemeni giyerdi” bilgisini paylaşmaktadır (1993:I/94). Rahîmî'nin *Gömgök itdüm seng-i gamla kendümi / Hirmen-i hurmânda mânend-i ases* (Rahîmî Dîvânı g.119/8) şeklindeki beytinde yer alan “gömgök” ibaresi, Pakalın'ın sözünü ettiği rengin koyu mavi hatta laciverte çalar bir renk olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda günümüz asayiş güçlerinin kıyafet / üniforma renkleri düşünüldüğünde de “otorite, güç ve kararlılığı” temsil eden lacivert rengin simgesel anlamının Osmanlı'dan günümüze taşındığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal bir araç olarak da değerlendirilebilecek olan kılık kıyafet renginin, bir gruba aidiyetin sembolü olarak da işlev gördüğü ortadadır.

Osmanlı mahalle bekçisinin giyim-kuşamına dair şiir metinlerine yansıyan bir diğer unsur, bu meslek erbabının bellerine kuşandıkları kemerdur. Hafîd'e ait *Râh-ı vaslına kemer sanma kuşanmışdur bili / İki başlı ejderi bekçi komuşdur bendine* (Hafîd Dîvânı g.215/6) şeklindeki beyit, bekçilerin bellerine bağladıkları çift tarafında yılanbaşı figürü bulunan bir çeşit kemerdur söz etmektedir. Hazinelelerin yılanlar tarafından korunduğu şeklindeki mitolojik anlatıların temelinde de olduğu gibi yılan figürünün koruma, gözetme ve güvende tutmayı sembolize ettiği düşünüldüğünde toplumu korumakla görevli bekçinin de belindeki çift başlı yılan figürü anlamlı hale gelmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, kemerin her iki tarafındaki yılan kafası ortada birleşerek birbirine geçmekte ve çepeçevre kuşatılan bir yaşam alanında koruma ve güvenliği sembolize etmektedir.

Osmanlı'da bekçi giyim-kuşamının tamamlayıcı unsurlarından biri de başlıktır. Söz konusu başlıkların eski püskü ve kalitesiz oluşu şiir metinlerinden yansıyanlar arasındadır. Nev'î'nin bir kasidesinden alınan *Tâc-ı devlet idine başına hindû-yı Zuhâl / Atsa kasruñdan yire köhne külâhın pâsbân* (Nev'î Dîvânı k.37/16) şeklindeki beyit; “pâsbân-ı felek” olarak da bilinen, dünyaya en uzak yedinci gezegen konumundaki Zuhâl (Satürn) ile ilişkilendirerek dönemin bekçilerinin “köhne” başlıklarından dem vurmaktadır. Şâir, memduhu övgüsünde söylediği bu beyitte, “senin hükümün altındaki bekçi, başındaki eski püskü külâhını çıkarıp yere atsa, kara yüzlü Zuhâl devlet tacıdır diye o külâhı alıp başına takar” diyerek Zuhâl gezegeninin göğün en yüksekünde bulunması ve hâkim renginin siyah olması bilgisinden yola çıkmaktadır. Göğün en yüksekünde bulunması sebebiyle, övülen kişinin kapısında bekçi olabilmeye layık olarak gösterilen Zuhâl, hâkim rengi siyah olduğu içinse beyitte Hintli bir köle olarak sunulmuştur. Bu vurgu hem bekçinin kıyafetinin koyu rengine hem de padişahın sarayını korumak ve gözetmekle görevli bekçilerin esmer ten rengine sahip saray görevlilerinden olduğuna işaret etmektedir. Bekçilerin köhne başlıklarından söz eden bu beyitte Zuhâl ile kurulan bu ilişki aynı zamanda dönem minyatürlerinde bu gezegenin, başında köhne bir başlık ile tasvir olunması sebebiyledir.

2. Bekçinin Araç-Gereçleri

Mahalleye yönelik her türlü tehdit unsurunun savuşturulması için görevlendirilen bekçiler, görevlerini layıkıyla yapabilmek için çeşitli araç-gereçlere ihtiyaç duymuşlar ve gerek dönemin kültür tarihi kaynaklarına gerekse yerli-yabancı seyyahların izlenimlerine aynı zamanda bu aksesuarlarıyla konu olmuşlardır. Bu bağlamda bekçi ile birlikte söz konusu edilen ve onu

folklorik bir unsur olarak öne çıkaran bu gereçler; elindeki asâsı, feneri, göğsünde asılı davulu ve belindeki kılıcıdır.

Meşeden özel yapılmış kalın ve ucu demirli bir çeşit sopa olarak tasvir edilen asâları ve öteki ellerinde taşıdıkları rengârenk fanuslar, dönemin bekçilerinin en mühim gereçlerindedir. Kaynaklar, bekçilerin İstanbul’da her gece sabaha kadar ellerinde sopalarıyla nöbetleşe birer-ikişer saat mahallenin bütün sokaklarını dolaşıp şayet bir hırsız rastlar yahut birinin bir yeri karıştırdığını görürlerse, bu sopa ile kendilerini savunarak hırsız zabıtaya teslim ettikleri bilgisini paylaşmaktadır (Abdülaziz Bey 1995:136). Ayrıca İstanbul’un Frenk ve Levanten Mahalleleri adlı seyahatnamede bekçiye ilişkin; “karanlıkta sokakta ucuna demir çakılı bir sopa ile düzenli aralıklarla kaldırım taşlarına vurur, gece bekçisi geçmektedir. Bu sopa gürültüsü, evindeki insana güven vermeyi amaçlar ve huzur içinde uyuyabileceğini ifade eder. Ayrıca vuruş sayıları saatin kaç olduğunu da belirtir... Bekçi buçukları da daha hafif bir vuruşla işaret eder.” (Bareilles 2003:60) şeklindeki ayrıntılı tasvir, söz konusu asânın fonksiyonuna işaret etmesi bakımından önemlidir. Bassano ise Kanuni dönemi Osmanlı gündelik hayatına dair notları arasında, Türk şehirlerinin tamamının mahallelere bölündüğünü ve her gece bir mahalleye bağlı evden bir kişinin bekçilik yapmak zorunda kaldığını ve bu bekçilerin bir elinde fener, diğer elinde ise bir sopa ile bütün gece boyunca dolaştıklarını, hırsızlık ya da yangın gibi olaylar meydana geldiğinde genellikle o gecenin bekçileri tarafından halka duyurulduğunu yazar (Bassano 2011:47).

Bekçinin asâsı ve feneri klâsik dönem manzum metinlerinde şiirin estetik kurgusunu da desteklemek üzere çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Gül bahçesinin saray, gülün de o sarayın bekçisi olarak kurgulandığı şu beyitte, gülün dalı da bekçinin elindeki asâsı gibi tasvir edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki beyit, padişahların saraylarının kapılarında bekçilik eden elleri değnekli saray görevlilerine işaret etmektedir. *Niçe ki kendüye idinüp gülbünü ‘asâ / Gülşen sarâyı içre ola pâsbân gül* (Revânî Dîvânı k.16/34).

Servi ağaçlarının gül bahçesinin kenarlarına dizilmiş formu, aynı zamanda uzun ve budaksız oluşundan yola çıkılarak servinin, goncaları bülbülün korumak ve gözetmek üzere eli değnekli bir bekçi olarak sunulduğu Pâsbân-ı bülbül olup servler almış ele çûb / Goncalar tâk-ı zebercedde yapup la’l kuleler (B. Rahmî Dîvânı k.4/17) şeklindeki beyitte hisar bekçilerine gönderme yapıldığı âşikardır. Goncayı saran taç yaprakların hisar kemeri, yaprakların üzerinde kapalı duran goncaların da hisarın kuleleri olarak düşünüldüğü beyitte, eline asâsını alıp bekçiliğe soyunan servinin görevi bülbülü goncaya yaklaştırmamak, dolayısıyla onu korumaktır. Zira taç yapraklar yeşil rengi dolayısıyla zümrüt, goncalar kıvılcıkları ile lal taşından hazinelerdir ki bekçinin buradaki vazifesi hisarlarda saklanan devlet hazinelerini korumak ve gözetmektir.

Bekçilerin asâları kadar mühim ve tanımlayıcı gereçlerinden biri de ellerinde taşıdıkları fenerlerdir. Ramazan ayı dışında gece sokağa çıkmanın yasak olduğu Osmanlı mahallesinde (Doğan, 2019:259) gecenin karanlığı bekçinin elindeki fenerle aralanır. Bekçilerin hem asâlarını hem fenerlerini söz konusu eden şu beyitte gecenin karanlığı içerisindeki felek fanusa, parıldayan ay ise fanusun içine yerleştirilmiş muma benzetilmektedir. ‘Asâ-yı âh ile kûyında her şeb pâsbânam ben / Felek fânûsum Emrî mâh içinde şem’-i sûzânı (Emrî Dîvânı g.528/5).

Osmanlı’da gayrimüslimler için sokağa çıkma yasağı konulmamış, sokağa çıkacak olanlara ellerinde birer fener taşıma zorunluluğu getirilmiştir. Nerval’ın, Osmanlı ülkesinde geçirdiği günlere dair notlarında yer alan “Güneş battığı zaman fenerlerimizi yakalım; o zaman bütün gece Londra’da olduğu kadar özgürdür insan. Paris’teyken buradakinden çok daha az özgürdür!. Cebinden, bezden kıvrımları körük gibi açılıp uzayan teneke bir fener çıkarttı ve içine bir mum yerleştirdi.” (Nerval 2006:II/62) şeklindeki ifadeler yukarıdaki beyitte de yer alan fenerin yapısına ve kullanım şekline işaret etmesi bakımından önemlidir. Cepte taşınabilme özelliğiyle pratik bir kullanıma sahip bu fenerlerin kıvrımlı ve katları açılan yapısı bilindiğinde Emrî’nin

yukarıdaki beyitte feleği fanusa benzetmesi anlamlı hale gelmekte, feleğin soğan halkaları şeklindeki katlı yapısı ve köhneliği ile fenerin yapısı eşleşmektedir.

Sevgilinin saçının bekçiye, yanağının ise bekçinin fenerine benzetildiği bir başka beyitte ise güzellik bütünsel formda bir şehre benzetilmiştir. Zira sevgilinin güzelliği bir şehir kadar renkli, yerli yerinde, ölçülü ve muntazamdır. Zülfün ruhuyla her gece şehrinde hüsnü'nün / San pâsbân durur kim elinde çerâğı var (Adnî Dîvânı g.14/5) şeklindeki beyitte güzellik şehrini koruma görevini saçlara veren şâir, saçın renginden ve korkulu oluşu imajından yola çıkmaktadır. Sevgilinin yüzünün iki yanına uzanmış saçlar hem gecenin hem de bekçinin koyu renkli kıyafetinin temsili iken her daim saçlar tarafından gözetilen ve korunan yanaklar ise esteteze edilmiş parlaklığı ve göz alıcılığı ile geceyi aydınlatan fener olarak tasavvur edilmiştir.

Osmanlı mahallesinde görev yapan bekçilerin boyunlarına asarak taşıdıkları davullar da bu meslek grubunu tanımlayan önemli araçlardır. Ramazan ayının başladığının ilan edilmesi, mahalle halkının sahura kaldırılması ve bayram sabahları davul sesi eşliğinde hanelerden bahşiş toplanması gibi vesilelerle kullanılan davul özellikle yabancı seyyahların satırlarına konu olmuştur. Levy, bekçi davulunun yukarıda zikredilen işlevlerini sıraladıktan sonra bekçilerin bayram sabahı bahşiş için dolaşırken söyledikleri ve şarkı olarak nitelendirdiği manilerden söz etmekte ve bu şarkılarda bekçinin, ramazan boyunca uyandırıcılık görevi yaptığını halka hatırlattığını bildirmektedir (Levy 1986:138). Klâsik şiirimizde bekçi ve davul ikilisinin söz konusu edildiği beyitlerde davul ve âşığın sinesi arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Aşağıda âşığın, aşk acısıyla geceler sabah oluncaya dek döğdüğü sinesinin bekçinin davuluna benzetilmesi, bekçiyi bütünleyen bu unsurun âşık için fiziken estetik bir öge aynı zamanda bir haz unsuru olması sebebiyledir. Dönemin şiir mecmualarından alınan şu beyit bu benzerlik üzerine kurgulanmıştır: Giceler kûyuñda sînem döğdüğüm ey meh bu kim / Tabl âvâzıdur ekser pâsbân eğlencesi (Köksal 2017:1617).

3. Bekçinin Vasıfları

Dönem şâirlerinin Osmanlı mahalle bekçisi ile ilgili tasavvurları bu tipin vasıflarını ortaya koyarken yapılan türlü betimlemeler bekçilerin toplum hafızasında ne şekilde yer ettiklerini de göstermektedir. Bekçinin en belirgin vasfı "sabaha kadar naralar atarak mahalleyi baştanbaşa gezmesi"dir. Pâsbânun olup ey meh dolanur na're ziyân / Subha dek cân u gönül kûyuñu kat kat her şeb (F.Kefevî Dîvânı g.150/1) şeklindeki beyitte âşık, ay yüzlü sevgilinin mahallesini karış karış dolaşan bir bekçi olarak hayal edilmiştir. Geceler boyu sevgilinin mahallesinde ah ederek gök kubbeyi ateşe veren âşık imajı ile elindeki fenerle mahalleyi aydınlatan bekçinin örtüştürüldüğü beyit, aynı zamanda feleğin katlarına gönderme yapıyor oluşu ile de dikkat çekicidir.

Bazı bekçilerin sesinin ve yüzünün çirkin, naralarının ürkütücü olması da bekçilere dair şiir metinlerine yansıyan unsurlar arasındadır. Keçeci-zâde, Mihnet-keşân'da peşpeşe sıraladığı iki beyitle bekçinin bu vasıflarına işaret etmektedir: Fakat geceler vardı bir pâsbân / Bed-elhân u bed-sûret ü bed-zebân // 'Aceb bekçi kim pâsbân-ı felek / Sadâsın işitdikçe ürkmek gerek (b.1572-1573)

Bekçinin ürküten bu hali ve görevinin baskıcı yanları Sadri Sema'nın da ifade ettiği gibi bu baskının hedefleri olan ve bekçilerin mahalleden kovmakla yükümlü olduğu hırsızlar, sarhoşlar ve başıboş tiplerin oluşturdukları tehlike nedeniyle meşrulaşmaktadır (Sema 1994:34-35). Zira şâirin de dediği gibi hırsız ondan kaçır, çapkın ondan ürker, sarhoş ondan korkar: Toldı gönülüm zülfine gözinden üşenür / Zîrâ ki gice korhar olur mest asesden (K. Burhâneddin Dîvânı g.711/3).

Mahallenin huzuru ve güvenliğinin emanet edildiği bekçi, taşıdığı bu önemli vasfıyla son derece olumlu bir imgedir. Bu noktada Cem Doğan’ın, geleneksel bekçi prototipini, sevecen ve yardımsever, göreve özgülenmiş bir kimlik olarak halkın diğer ihtiyaçlarına da koşan bir “ahbap” ya da “tanıdık” olarak tanımladığı ancak akabinde devletin II. Meşrutiyet sonrası bağlı olduğu yaşam alanından da görece uzaklaştırmayı ve “bekçi baba”yı modern devletin gözetimi altında, kendisi için önceden çizilmiş yasal yetki alanının haricine çıkamayan bir “memur”a dönüştürmeyi tercih ettiği yönündeki tespiti de oldukça mühimdir (Doğan 2019:270-271). Neomi Levy de bekçinin toplum hafızasındaki olumlu imajını, düzenin bir temsilcisi şeklinde ortaya çıkmasına ama bunun yukarıdan benimsetilmiş değil, mahallede alışılmış ve mahalleye içkin bir düzen oluşuna bağlarken (Levy 1986:138) Monsieur d’Aramon bu gece bekçilerinin tek başlarına Paris’teki bir bölük silahlı adamdan daha iyi asayiş sağladıklarını, onlara duyulan güvenle İstanbul’da geceleyin kimsenin soyulma korkusu yaşamadığını söyler (And 2009:85). Fakîh’in şu beyti bekçi ile sağlanan huzur ve güven ortamından söz ederken sözü edilen “olumlu imajı” manzum sözle desteklemekte; Âfât içinde pister-i râhat döşendi şehir / Hindû-yı tîg mülke meger pâsbân irür (k.6/7), Lebîb ise; Pâsbân olmuş nigâhıñ re’fetiñ olmuş kefil / Zimmetiñdir hıfz-ı halk-ı heft-kışver el-amân (kıt.4/4) şeklindeki beytinde bekçi tipi ile özdeş güven algısını yansıtmaktadır.

Osmanlı mahalle bekçilerinin, şiir metinlerinden öğrendiğimiz önemli vasıflarından biri de işinin ehli ve yetenekli oluşlarıdır. Sarıca Kemâl, “A sevdiğim! Gönül, yüzünü çevrelemiş saçlarına ulaşacak yolu nasıl bulsun; o öyle emniyetli bir gecedir ki iki mahir bekçisi var” anlamındaki şu beyitte bekçilerin hem işinin erbabı hem de aktif ve hızlı oluşlarına dikkat çekmektedir: Yol nice bula zülfüne dil devr-i ruhuñda / Bir gice durur kim iki çâpük ‘asesi var (Gıynaş 2017:995).

Yukarıdaki beyit, bekçinin aynı zamanda gençliğin verdiği bir dinamizm ve hareket kabiliyetine sahip olduğunu ifade ediyorken dönemin manzum metinlerindeki bazı tasvirlerden bekçilerden kimilerinin daha yaşlı ve tecrübeli olduğu da anlaşılmaktadır. Yıldızı düşkünleri teb’îd için kûyuñdan âh / Pâsbândur pîr-i çerh ü meh de destinde fenâr (M. Pertev Dîvânı g.112/3) şeklindeki beyitteki kocamış gök kubbenin bekçiye, oradaki ayın da bekçinin elindeki fenere benzetilmesi son derece başarılı bir imajdır.

Feleğin, gecenin renginden dolayı Hintli bir bekçiye teşbih olunduğu şu beyitte ise gökyüzündeki ay bu kez onun yüzündeki bir yara yahut bir iz şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu beyitte sözü edilen bekçi ile padişah sarayının kapısında nöbet tutan görevlilere işaret edildiği malumdur. Dolayısıyla öyle anlaşılıyor ki bu zümreden bazıları, yüzlerindeki izlerle de toplum hafızasında yer etmiştir: Gice kapuñda felek pâsbân-ı Hindûdur / Ki mâh-ı nevle çekilmiş yüzünde dâğı var (Karavelioğlu 2015:600).

Asayiş ve huzur ortamının tesisi için gece boyu mahalleyi bir baştan bir başa dolaşan bu meslek zümresinin uyanık kalmak için kahve içtikleri de klâsik şiir metinlerinden yansıyanlar arasındadır: Pâsbânı kahve nûş eylerse def’-i hâb için / Kelle-i hâkân-ı Çini aña fincân eylesün (G. Nâdirî Dîvânı k.40/38).

Bekçilerin asâlarını yere vurarak gece uyumadıklarını bildirdikleri daha önce ifade edilmişti. A.Talat Onay bunlara ek olarak, hem gece bekçilerinin hem de kale bekçilerinin uyanık olduklarını duyurmak veya ordu hareket halinde iken dikkatli bulundurmak için vakit vakit "Allah yek" gülbangi çektiklerini yazar: Pâsbân-i kasrın olmuşdur dil u cân her gice / Çağırurlar yâdına tâ subha dek Allah yek (2004:101).

4. Bekçinin Görevleri

Osmanlı mahallelerini korumak, gözetmek ve dışarıdan gelecek her türlü tehlikeyi bertaraf ederek huzur ve güven ortamı tesis etmekle yükümlü bekçilerin hangi tehlikelere karşı ne çeşit sorumluluklar üstlendikleri ve bunların görev tanımlarına nasıl yansıdığı da önemlidir.

Osmanlı'da asesbaşı, gece boyunca kentin komutanıdır ve her mahallede asesbaşına bağlı bekçiler görevlidir. Gece ile özdeş bu meslek zümresinin âdet haline gelmiş görevlerinden ilki, klâsik dönem manzum metinlerinden öğrenildiği üzere gece vaktini bildirmek üzere ateş yakmaktır. "A sevdiğim, saçlarına duyduğum aşkın gamıyla mahallende feryat etsem şaşılmaz zira gecenin (zifiri karanlığı) çöktükçe bekçinin ateş yakması âdettendir" anlamındaki: *Gam-ı zülfüñle kûyuñda niğârâ tan mı âh itsem / Gice irdükçe 'âdetdür yakar çün pâsbân âteş* (Köksal 2017:728), beyit durumu örneklendirirken söz konusu ateşin hisarları muhafaza eden bekçilerce kale burçlarında yakıldığı anlaşılmaktadır: *Hengâm-ı şâm irişdi diyü dikdi meş'alın / Bâlâ-yı burc-ı heftüme hindû-yi pâsbân* (G. Nâdirî Dîvânı k.21/8).

Osmanlı mahallesinde gece sokağa çıkmanın yasak olduğu malumdur. Mahallelerde bu ve benzeri yasaklara uymayanların, fenersiz gezenlerin bekçiden kurtuluşları yoktur: *Şeb-i zülfüñde tutulsa müjeñe tañ mı gönül / Yüriyen gice düşer dâmına elbet 'asesüñ* (Gıynaş 2007: 1610).

Dönemin sosyal yaşantısına ışık tutan kaynaklardan öğrenildiğine göre yasaklara uymayanlara sıklıkla uygulanan ceza, onları gece boyunca hapsedmek, falakaya yatırmak ya da çoğunlukla çalıştırmaktır (Mantran 1991:78). Bu kişilerin hamam işletmecilerine teslim edilip sabaha kadar külhana odun taşımaya zorlandıkları bilinirken bu suçun cezası olarak suçlunun asılmakla tehdidi de bir beyitten günümüze yansıyanlar arasındadır: *'Asesi hüsn ilinüñ gönülümü zülfünde bulup / Gice gezdi diyü asmağa yarakladı resen* (Gıynaş 2007:2056).

Bekçilerin gece sokağa çıkanlara ilişkin tutumları ve cezai yaptırımlarının istisnası İslam toplumlarında hususi bir yere sahip olan ramazan ayı ve bayram geceleridir. Klâsik şiirde bekçinin ramazan geceleri dışarıda olanlara müdahale etmediği söylenirken *Savm-ı hecrüñde kosun gönülümü zülfüñde gözüñ / Şeb-reve dahl idemez çün ramazân içre 'ases* (Mesîhî Dîvânı g.103/4), bir başka beyitte bekçinin aynı zamanda kendisinden korkulan bir tip olduğuna işretle bayram geceleri bekçinin hükümsüz olduğu dolayısıyla korkuya mahal olmadığı vurgulanır: *Zülf-i dilber var iken baht-ı siyâhundan ne gam / Âliyâ olmaz şeb-i 'id içre pervâ-yı 'ases* (G.Âlî Dîvânı g.578/7).

Dönem şâirlerin şiirlerinden öğrendiğimize göre ramazan ve bayram geceleri dışında, padişah meclisinden çıkanlar; *Râha düşse n'ola bezmüñde gönül ser-mest olup / Pâdişâhun meclisinden gideni tutmaz 'ases* (F. Kefevî Dîvânı g.196/2), her türlü cezadan azade bir zümre olan deliler; *Hiç haof itmez gönül cânâ rakîbüñden senüñ 'Âşık-ı dîvânedür dîvâneye n'itsün 'ases* (Köksal 2017:701) ve kendi ahbapları bekçinin müdahalesine uğramazlar: *'İzzet eylerler seg-i kûyuñ yapışmazlar baña / Bu mukarrerdür ki yârân olsa dahl itmez ases* (Süheylî Dîvânı g.129/3).

Bekçilerin belki de en mühim görevi, yıkıcı ve yok edici bir unsur olarak Osmanlı mahallelerini tehdit eden yangınları duyurmak ve olası kayıpları engellemek üzere mahalle halkını harekete geçirmektir. Döneme ışık tutan kaynaklar, yangınları haber vermek için mahalle bekçilerinin dışında birisi Beyazıt kulesinde, diğeri Kandilli tepesinde olmak üzere iki bekçi daha bulunduğunu, kulelerden atılan top atışlarıyla bekçilerin "yangın var" sesi işitilince diğer bekçilerin de buldukları yerlerde bu sese karşılık vererek yangının kısa sürede duyulmasını sağladıklarını bildirmektedir. 16. yüzyıl Osmanlı toplumunu ayrıntılı betimlemelerle anlatan B. Bareilles'in söz konusu duruma ilişkin olarak güncesinde kayıtlı tasviri muazzamdır: "İstanbul'da çıkan sayısız yangında bekçi bir tür çığırtnaklık yapar. Kırmızı ceketli köşklüler, Galata ve İstanbul kulelerinin tepesine gündüz vakti aynı renkteki flamalarını, geceleri de büyük ışıklı balonları çeker çekmez, Kandilli tepesindeki bir tabyadan halkı uyarmak için, yangın Pera ve boğaz bölgesindeyse yedi, İstanbul'daysa beş pare top atışı yapılır. Bu işareti alan bekçi

sokağın ortasına dikilir ve elinde kargısıyla her yöne koşarak tehlikedeki mahallenin ismini haykıran köşklünün geçişini beklemeye başlar” (Bareilles 2003:62).

Şiir mecmualarında yer alan *Burûc-ı çarhı yakmasun diyü bu âteş-i âhum / Şerârumdan konupdur âsumâna pâsbân yir yir* (Gıynaş 2007:701) şeklindeki beyit kulelerin burçlarına konulanmış bekçileri okuyucunun zihninde canlandırırken, Emrî, “Görünen kızılığı gül zannetmeyin; gülbahçesinin tuttuğunu gören bülbül bekçiler gibi naralar atmaktadır” anlamındaki aşağıdaki beytinde bekçinin “yangın var” nidalarını adeta beyti oluşturan sözcüklerle duyurmaktadır: *Gül degüldür kızaran şehr-i gülistân tutuşup / Pâsbânlar gibi etrafı nidâ kıldı hezâr* (Sürûrî Dîvânı k.21/2).

Mahalledeki hanelerin hırsızlardan korunması bekçinin bir diğer görevidir. Hırsız haneden uzaklaştırılıp hane emniyete alınmadan bekçi oradan ayrılmaz: *Sürer elbette fikr-i fâsidi dilden mey-i gülgün / Ki ihrâc itmeyince hânedan düzdi ‘ases gitmez* (Beliğ Dîvânı g.98/8). Bu hususta Menavino, bekçilerin gece bir haydutun bir eve girdiğini gördüklerinde onu hemen yakaladıklarını ve hırsız olduğunu anladıklarında da ertesi sabah onu astıklarını notları arasında zikreder (Menavino 2011:49).

Söz konusu haneler olunca, bekçinin en hassas görevlerinden biri de haremelerin namusunu gözetmektir. Bu görevin önemini ve bekçinin bu görevi icra ediş şeklini takip edebildiğimiz Batılı gezginlerin satır aralarındaki “ne zaman yabancı biri bina kiralamaya gelse bekçi devreye girer. Evli olup olmadığını, çocuğu olup olmadığını sorar ve ancak tüm bu konularda bol bol bilgi aldıktan sonra yabancıya sözleşme imzalamasına izin verir. Ayrıca gayrimüslimlerin Türk mahallelerinde ev kiralamasını engellemek de bekçinin görevleri arasındadır. Eskiden bir bekâr çapkınlıkla suçlandığında, bekçi onu mahalle yetkililerine ihbar eder, onlar da suçluyu anında cezalandırırlardı. Muhtarlar suçlunun ayaklarını bir sopaya geçirip havaya kaldırır, bekçi de değnekle ayak tabanlarını döverdi” şeklindeki notlar son derece dikkate değerdir (Bareilles 2003:61).

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim halk dışında şarap ve benzeri içkiler içmenin yasak olduğu Osmanlı’da bekçiler, geceleri gizlice içip sarhoş gezenlerin de korkulu rüyasıdır. Bekçinin görevi içki içenleri yakalayıp ellerindeki şarap testilerini kırmaktır: *Dâ’im sebû-yı ‘ayşımı sensin şikest iden / İy çarh-ı kînedâr sitemger ‘ases misin* (Süheylî Dîvânı g.233/4).

Bekçilerin öncelikli görev alanı elbette mahallelerdir. Ancak hem dönemin kaynaklarından hem de manzum metinlerden toplumda güven ve asayişin sağlanmasının gerekli olduğu her alanda bekçilerin görevlerinin başında olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı’nın hayat damarlarından biri olarak adlandırılan ihtişamlı kervansaraylar, bedestenler ve çarşılar muhakkak ki bu alanların en önemlilerindendir. Pakalın, geceleyin kervansarayların kapılarının kervansaray kapıcıları tarafından kapatılıp etrafının bekçilerce korunduğunu bilgisini verirken batılı bir gezgin; çarşıdaki tüccarların, mallarını dükkânlarının önünde yerleştirdikleri çuvalların içerisinde bırakıp üzerine iki adet taş koyduklarını, bekçilerden dolayı bu mallara kimse tarafından dokunulmadığını yazar (Bassano 2011:42). Bu bağlamda, dünyanın çarşıya, gökteki ayın da o çarşığı gözetleyip korumakla görevli bir bekçiye benzetildiği şu beyit dikkate değerdir: *Çârsû-yı ‘âlemi her gece bekler subha dek / Mâh emriü ile cihân bâzârına olmuş ‘ases* (Köksal 2017:694).

Çarşılar kadar hisarlar da, Osmanlı’nın iskân politikası açısından son derece önemli yapılardır ve ilk Osmanlı mahalleleri bu hisarların çevresinde kurulmuştur. İmparatorluğun yükselişinde de etkin olan bu hisarlar; kaleleri, burçları ve surları ile bekçilerin görev alanları dâhilindedir. Bazı dönemlerde Osmanlı hazinelerinin muhafaza edildiği yerler olan bu görkemli mimari yapılarda suçluların cezalandırıldığı zindanlar da bulunmaktadır. Klâsik dönem şâirleri, bekçilerin bu görev alanını kale, hazine ve zindan özelinde ayrı ayrı zikretmişlerdir. Vasfî; *Ya gülşen bir zümürriid kal’adur kim goncalar anda / Akîkîn kullelerdür bülbül anun pâsbândur* (Vasfî Dîvânı k.9/3) şeklindeki beytinde kale bekçilerinden söz ederken Kâtibî, “Sevgili, güzellik hazinesine kimse el uzatmasın diye kendisi uykudayken gözünü bekçi olarak dikmiş”

anlamındaki şu beytinde *Kimse el sunmamag için hüsni gencine saçın / Pâsbân komuş gözi beñzer ki hâb üstindedür* (Köksal 2017:458) hazineyi korumakla görevli bekçilerden söz etmektedir. *Tañ mı hâlûñ konsa ol çâh-ı zenahdân üstine / Bekçi ‘âdetdür konur ey dûst zindân üstine* (Köksal 2017: 1393) şeklindeki beyitte ise her zindanı beklemekle görevli bekçilerin atanmasının yaygın bir uygulama olduğu ifade edilmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak görülmektedir ki; kendine özgü bir eylem alanı içerisinde tutarlı ve anlamlı bir bütün olan Osmanlı mahallesinin geleneksel yapısı içerisinde “bekçi”, bu geleneğin ortaya çıkardığı bir tip olarak başrolde yer almaktadır. Yukarıda izah edilenler bağlamında görüleceği üzere kıyafeti, mesleğini icra etmek üzere taşıdığı araç-gereçleri, mahalledeki ve toplum yaşantısı içerisinde güven ve asayişin sağlanmasının elzem olduğu kale, çarşı, zindan gibi yerlerdeki görevleri ve misyonu, bekçi tipini ve bu meslek zümresini Osmanlı sosyal yaşantısı içerisinde ayrıcalıklı bir yere koymayı zorunlu kılmaktadır.

Gerek döneme ışık tutan tarihi ve kültürel kaynaklarda gerekse yerli ve yabancı seyyahların notlarında haklarında ayrıntılı bilgi bulabildiğimiz bekçiler, dönemin canlı bir panoraması niteliğindeki klâsik şiirde de estetik imajlara ve renkli tasavvurlara malzeme olmuştur. Klâsik dönem şâirleri bekçiyi geleneksel Osmanlı mahallesinden çıkarıp şiirin içerisine aynı zamanda folklorik bir unsur olarak yerleştirmişlerdir. Şâirlerin canlı tasvirleri ile bekçinin mahallede yankılanan sesi, asâsının darbeleri, davulunun gümbürtüsü, şiir metinlerinden duyulmakta bekçi adeta elindeki kandiliyle Osmanlı toplumu asayiş uygulamalarından günümüze ışık tutmaktadır. Bu durum, klâsik şiirin toplum hayatı ile olan ayrılmaz birlikteliğine de son derece güçlü bir atf olarak değerlendirilmelidir.

Tarihi seyrinde toplumda emniyet ve asayiş odağında ön planda olan bu zümreye bakışa ilişkin olarak klâsik şiirin belki de en önemli katkısı; bekçinin adıyla özdeş bir güven algısının içerisine dâhil edilerek günümüze taşınmasıdır. Bu bağlamda bekçi genel itibarıyla bir meslek zümresini temsil ediyor olsa da toplum hafızasındaki karşılığı ve kolektif bilinçteki yeri onu tipleşme sürecine dâhil etmiştir. Zira suçluları ve düzeni bozanları naraları ile korkutan, varlığı ile ürküten bekçi, kendi halindeki mahalle halkı için huzur içinde uyumanın, yangınlara, hırsıza, uğursuza karşı güvende olmanın ifadesidir. Tehlike anında ve asayişin bozulduğu yerlerde naralar atan, seri hareket eden, gece uyumayan, her daim hareket halindeki bu dinamik ve kimi zaman agresif tipin yardımsever, işinin ehli ve sevecen haliyle ramazanda davul çalıp maniler söyleyen, mahalle halkını sahura ve sabah namazına davet eden müşfik bir tip algısını da koruduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- ACAR, Gülmedine (2006), (Haz.), *Hafid Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2018) (Haz.), *Gelibolulu Mustafa Âli Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap: [https://ekitap.ktb.gov.tr/ Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0](https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0) (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- AND, Metin (2011), *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Gündelik Yaşam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ARISAN Kazım, Günay Duygu (1995) (Haz.), *Abdülaziz Bey Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Avşar, Ziya (2017), *Revânî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>(Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- BAREİLLES, Bertnard (2003), *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri: Pera-Galata-Banliyöler*, İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- BASSANO, Luigi (2011), *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- BATUR, Atilla (2002) (Haz.), *Sürûrî Dîvânı Hayatı, Sanatı, Eserleri Dîvânının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Malatya: Fırat Üniversitesi.
- BEKTAŞ, Ekrem (2017) (Haz.), *Muvakkit-zâde Pertev Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/ Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- ÇAVUOĞLU, Mehmed (1980) (Haz.), *Vasfî Dîvân*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇORUK, A. Şükrü (2008) (Haz.), *Sadri Sema İstanbul Hatıraları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DEMİREL, H. Gamze (2005) (Haz.), *18. Yüzyıl Şâirlerinden Beliş Mehmed Emîn Dîvânı*, Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- DOĞAN, Cem (2019), “Eski İstanbul’da Mahalle Bekçisi ve II. Meşrutiyet’te Bekçi Teşkilatının Düzenlenmesi Bağlamında Mahalle Bekçileri Nizamnamesi (1908-1918)”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları*, 6/14, s. 257-273.
- EFLATUN, Muvaffak (2003) (Haz.), *Fezî-i Kefevî Dîvânı*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ERDOĞAN, Mustafa (2017) (Haz.), *Bursalı Rahmî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/ Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- ERGENÇ, Özer (1984), “Osmanlı Şehrindeki «Mahalle» nin İşlev Ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. IV, s. 69-78.
- ERGİN, Muharrem (1980) (Haz.), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GIYNAŞ, K. Ali (2017) (Haz.), *Pervâne Bey Mecmuası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- HARMANCI, M. Esat (2017) (Haz.), *Süheylî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- KAHRAMAN, S. Ali ve Yücel Dağlı (2011) (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KARAVELİOĞLU, Murat A. (2015), *Mecmu'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖKSAL, Fatih (2017) (Haz.), *Edirneli Nazmî Mecma'u'n-Nezâ'ir*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

- KUFACI, Osman. *Adnî Dîvânı ve Adnî Dîvânınınında Benzetmeler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- KURTOĞLU, Orhan (2017) (Haz.), *Lebib Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- KÜLEKÇİ, Numan (1985) (Haz.), *Ganizâde Nâdirî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnamesi'nin Tenkidli Metni*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- LEVY, Neomi (1986), "Yakından Korunan Düzen: Abdülhamid Devrinden II. Meşrutiyet Dönemine Bekçi Örneği", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, (Der. Neomi Levy, Alexandre Toumarkine), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- MANTRAN, Robert (1991), *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- MENAVİNO, G. Antonio (2011), *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- MENGİ, Mine (2014) (Haz.), *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- MERMER, Ahmet (2004), *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı*, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.
- NERVAL, Gerard (2006), *Doğu'ya Yolculuk*, C.2, İstanbul: İthaki Yayınları.
- ONAY, A. Talat (2004), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1991), "Ases". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul: TDV Yayınları, s. 463.
- ÖZYILDIRIM, A.Emre (2002) (Haz.), *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Mîhnet-keşân'ı ve Tahlili*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- PAKALIN, M. Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Mili Eğitim Basımevi.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2017) (Haz.), *Emrî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- SÜNGER, Ercan (2004) (Haz.), *Fakîh Hayatı, Eserleri, Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- TULUM, Mertol ve Ali Tanyeri (1977) (Haz.), *Nev'î Dîvânı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- YILMAZ, Kadriye (2017) (Haz.), *İbrahim Tırsî ve Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55911,ibrahim-tirsi-ve-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1289-1300

TÜRKÇE SÖZ DİZİMİNDE DENK / EŞ DEĞERLİ YAPILAR

Hatice Tören

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (htoren@istanbul.edu.tr),
ORCID: 0000-0002-7509-6444/ **Prof. Dr., Istanbul University Faculty of Letters, Department of Turkish
Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Tören, Hatice (2022), "Türkçe Söz Diziminde Denk / Eş Değerli Yapılar", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1289-1300.

Tören, Hatice (2022), "Corresponding And Equivalent Structures In Turkish Syntax", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1289-1300.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Bu makale, Yeditepe Üniversitesi'nde 3-4 Mayıs 2018 tarihlerinde düzenlenen *Dr. C. Eralp Alışık 1.Türk Dili ve Kültürü Okumaları Sempozyumu*'nda sözlü sunumu yapılan bildiriden hareketle hazırlanmıştır.

Türkçe Söz Diziminde Denk / Eş Değerli Yapılar

Özet

Bu çalışmada Türkçede denk (correspond) / eşdeğerli (equivalent) yapılar ele alınmıştır. Söz diziminde eş zamanlı süreçte birbirinin yerine kullanılabilen ve art zamanlı süreçte ise birinin yerini alan yapılar üzerinde durulmuştur. Denklik (correspondence) ortak bir ana dilden doğmuş diller veya uzun süreli komşu diller arasında bir sesbirim veya bir biçimbirimin bir başka sesbirime veya biçimbirime karşılık gelmesi şeklinde tanımlanır. Denklik genellikle diller arasındaki karşılaştırmalı çalışmaların bir konusudur. Ancak bir dilin lehçe ve şivelerinde ortaya çıkan düzenli ses değişimleri de denklik sayılabilir, çünkü bu seslerin anlam ayırıcı nitelikleri yoktur.

Birbirinin yerine aynı işlev ve anlamda kullanılabilen eş anlamlı sözcükler, söz öbekleri ve cümleler birbirleriyle eş değerlidir. Sözcükte ve söz diziminde eş değerlilik konusu eş zamanlı ve art zamanlı yöntemlerle incelenir. Bu makalede Türkçede söz diziminde görülen eş değerli yapıların bir kısmı ele alınmış ve bunların ortaya çıkış sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Makalede Türkçenin tarihî dönemlerine ait eserlerden çeşitli örnekler verilmiştir. Makaledeki örnekler bu dönemlere ait bütün yapıları kapsamıyor olsa da kavrama genel bir bakış açısı kazandırmak itibarıyla yeterli görülmüştür.

Cümlede eşdeğerlik üzerine yapılacak kapsamlı araştırmalar Türkoloji çalışmalarına ve yabancılara Türkçe öğretimi alanına değerli katkılar verebilir.

Anahtar Kelimeler: Denklik, Eş değerlilik, Söz Dizimi, Türk Dili.

Corresponding And Equivalent Structures In Turkish Syntax

Abstract

This article discusses corresponding and equivalent structures in Turkish. The focus of the article is discussing, considering syntax, structures that are interchangeably used in simultaneous time as well as structures that can serve as substituted diachronic time. Correspondance in linguistics can be defined as using phonem or morfem structures interchangeably between languages that have shared primitive languages or languages that have neighborhood relations for long period of time. Correspondance generally defined between different languages. However, the sub-categories within a language can also contain correspondance relations. These relations can be analyzed between phonetic (sound) changes within different dialect and accents in a language. The reason for this is that these phonemes are not distinctive.

The words, word groups and sentences that can interchangeably used as same function and meaning are defined as equivalent. Equivalence analyzed in word and syntax with simultaneous time method and diachronic time method. This article discusses some equivalent structures in Turkish and work on identifying how these structures were formed. Examples from different historical periods of Turkish used in analysis in this article. The full extend of these structures are not covered in the scope of this article but a general understanding of the concept is aimed. Significant results can be achieved in the field of Turkology and "Teaching Turkish to Foreigners" by investigating more on "the equivalence in sentence".

Keywords: Corresponding, equivalent, syntax, Turkish.

Giriş

Bu çalışmada Türkçede denk yapılar ele alınmış, söz diziminde eş zamanlı süreçte birbirinin yerine kullanılabilen ve art zamanlı süreçte ise birinin yerini alan yapılar üzerinde durulmuştur.

Denklik (correspondence) genel olarak ortak bir ana dilden doğmuş diller arasında veya uzun süreli komşuluk yaşamış diller arasında söz konusu bir kavram olarak değerlendirilmekte; bir sesin, bir biçimin veya bir yapının diğer dildeki bir başka ses, biçim veya bir yapıya karşılık oluşudur.¹ Diller arasında yapılan karşılaştırmalı araştırmalarda tespit edilen düzenli ses denklikleri akrabalık için dilbilimsel bir ölçüt kabul edilir. Akriba diller arasındaki ses, biçimbirim ve sözcük denklikleri olduğu gibi bir dilin lehçe, şive ve ağızlarında da bu denkliklerin bulunduğu söz edilebilir.

Bir dildeki aslı sesler o dilin lehçe, şive ve ağızlarında düzenli ses değişimleri ile ikincil / dal seslere dönüşür. Lehçe, şive ve ağız tasniflerinde ölçüt kabul edilen bu ses değişiklikleriyle ortaya çıkan ikincil seslerin anlam veya işlev ayırıcı bir karakterleri yoktur, dolayısıyla bu sesler arasında bir denklik vardır.

Türkçede eş zamanlı ve art zamanlı incelemelerde tespit edilen işlevleri aynı biçim birimleri de birbirine denk biçim birimler kabul etmek gerekir. Bir ekin lehçe, şive ve ağızlardaki fonetik denkliklerinden kaynaklanan görünümüleri veya aynı işlevle bir ekin yerini alan yeni ekler denk biçim birimlerdir. Alıntı biçim birimlerin kullanım sahasına girmesiyle ortaya çıkan şekillerin de birbirleriyle denk oldukları söylenebilir: *Siyasî – siyasal, hisler – hissiyyât* gibi. Osmanlı Türkçesinde +IAr çokluk eki ile Arapça çokluk kalıplarının, +II sıfat ekiyle sıfat-ı müşebbehe kalıplarının da bir dereceye kadar denk oldukları düşünülebilir: *ruhlar – ervah, lezzetli – lezîz*. Ama bu sözleri biçim birimlerde değil, sözcükte denklik saymak gerekir.

Birbirinin yerini alan veya birbirinin yerine kullanılabilen sözcüklerin de anlamca denk olduklarından bahsedilebilir. Yine akraba dillerde temel söz varlığında denklik de aranan ölçütler arasındadır. “Janhunen (2012), karşılaştırmalı çalışmalar için, geriye giderek, temel söz varlığı ve ses denkliklerinin biçimbilgisel paralelliklerden çok daha güvenilir ölçütler olduğunu savunur.”² Bir dilin art zamanlı yöntemle tespit edilen ve önceki kelimenin yerine geçen sözleri de birbirlerine anlamca denk/eş değerli kelimeler olarak kabul edilebilir: *orun / yer, id- / göndermek – yollamak, yud / yiye / koku* gibi. Bu kullanılışlar için anlamca tam bir eş anlamlılıktan bahsedilebilir. “Aynı kavram alanından, yakın kavramların temsilcisi kimi öğeler genellikle uzun bir süre içinde ve doğal olan anlam olayları sonucunda anlamca eş değerli duruma gelebilmektedir. *Göndermek* ve *yollamak* öğelerinin Türkiye Türkçesinde ve ona yakın kimi lehçelerde bugün “tam eş anlamlı” duruma gelmiş olmaları bunun tanığıdır.”³ Bu durum, bir kelimenin çeşitli sebeplerle alıntı sözlerle birlikte kullanılmasından kaynaklanan eş anlamlı kelimelerde art zamanlı ve eş zamanlı süreçte de izlenebilir. Bu kelimelerde özellikle temel veya terim anlamlarıyla kullanıldıklarında bir eş değerlilik söz konusudur: *ay / kamer / mah, ad / isim, dil / lisan, kompleks / karmaşık; vokal / ünlü, malaraya / sitma* gibi. Eş anlamlı kabul edilen bu tarz kelimeler birbirlerinin yerine kullanılırlar ancak bütün eş anlamlı sözler arasında denklik yoktur. Zaten dillerde genel olarak tam bir eş anlamlılıktan, kelimelerin anlamca tamamen örtüştüğünden söz edilemez. “Eş anlamlı ya da anlamdaş dediğimiz öğeler (İng. synonyms, Fr. synonymes, Alm. Synonym Wörter), adları her ne kadar eş anlamlı ise de birbirinin tam eşi anlamına gelmezler. Her dilde görülen eş anlamlılar arasında kimi zaman

¹ Günay KARAĞAÇ, Dilbilimi Terimleri Sözlüğü, TDK Yay, Ankara 2013, s. 269.

² Gülhan ÖZ AÇIK, Dil Akrabalığı ve Altay Dillerinin Akrabalığı Araştırmaları Hakkında Bir Değerlendirme, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2017, s. 85. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

³ Doğan AKSAN *Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma*, Türkoloji Dergisi c.6, sayı 1, Ankara 1974, s. 3.

oldukça büyük, kimi zaman pek küçük anlam farkları vardır.”⁴ Eş anlamlı kabul edilen sözler, dizge ve bağlam içerisinde her zaman birbirinin yerine kullanılamaz, denklik için bu kelimelerin birbirinin yerine aynı işlev ve anlamla kullanır olması ölçütü aranmalıdır.

SÖZ DİZİMİNDE DENKLİK/ EŞ DEĞERLİLİK

Söz diziminde anlamca aynı yapıların, bazı söz öbekleri ve cümle kalıpları halinde birbirinin yerine kullanıldığını görülür. Bu söyleyiş biçimleri de bir bakıma birbirlerine denktirler, ama bu denklik ses ve şekil birimlerdeki denklikle aynı dairede sayılmaz. Söz varlığında ve söz diziminde birbirinin yerine kullanılan kelime ve ifadeler eş değerlidir. “Eş değerlilik (equivalence): Dil birimlerinin kendi aralarında gösterdikleri anlam ve görev aynılığı, eş değerliliğidir. Eş değerliliği, 1. Sözcükte eş değerlilik (krş. eş anlamlılık) ve 2. Söz diziminde eş değerlilik (krş. yüzey yapı) olarak görmek gerekir.”⁵

- Art zamanlı eş değerli yapılar: Daha çok yeni söyleyiş biçimlerinin, eski yapının yerini almasıyla ortaya çıkarlar.
- Sayı grupları veya bağlama grupları ile ifade edilen sayı sözleri, Türkçede farklı söyleyiş biçimleriyle karşılanmıştır. “Onluk sayı tabanının kullanıldığı Eski Türkçede ise birleşik sayılarda üç farklı sayı sistemi görülmektedir. Bunlardan ilki Eski Türkçenin yazıtlar döneminde ve Eski Uygurca döneminde 10 ile 100 arasındaki birleşik sayıların ifade edilmesinde kullanılan üst onluk sistemidir. Bu sistemde önce birler basamağı, ardından onlar basamağındaki sayının bir üst onluğu söylenir ve söz konusu birleşik sayı elde edilir.”⁶

Kamağı beş otuz süledimiz, üç yegirmi süyüşdümüz KT/D18 /*Toplam yirmi beş (kez) sefer ettik, on üç (kez) savaştık.*

üç yüz takı sekiz altmış TT, VII, 9. 12-13 / *üç yüz elli sekiz*

... kırk artukı yēti yolu sülemiş KT/D15 / *... kırk yedi kez sefer etmiş.*

üç miñ sekiz artukı yētmış... Mait. 84/16 / *üç bin yetmiş sekiz...*

sekizer otuz uruñutlarımız... AY/401/3-10 / *yirmi sekizer yirmi sekizer komutanımız...*

- Büyük sayıların karşılanmasında da yer alan *sansız tümen*, yerini BT’de *sayısız / on binlerce* ifadesine bırakmıştır:
bu yirtinçüde sansız tümen tınlığlar emgenser... Kuanşi, 9-10 / *Bu yeryüzünde sayısız canlılar eziyet çekse...*
- *Yıl - ay - gün* sırasıyla ve isim tamlamasıyla ifade edilen tarih söyleme yapısı da yerini alıntı bir biçime bırakmıştır:

tağı yıl dörtünç ay sekiz yağığa T. II. D.373 / *Tavuk yılı, dördüncü ayın, sekizinde*

⁴ Doğan AKSAN age., s. 1.

⁵ Günay KARAAĞAÇ, age., s. 375.

⁶ Arda KARADAVUT, *Eski Türkçede Sayılar: Yapısal ve Anlamsal Bir Yaklaşım*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020, s. 27.

tārīh sekiz yüz kırk üç yılda, koy yıl, muharrem ayınınḡ törti KB, s. 184 / *tarih sekiz yüz kırk üç yılı, koyun yılı, muharrem ayının dördü*

Bin dokuz yüz yirminin yirmi üç Nisan gününde /Yirmi üç Nisan bin dokuz yüz yirmide

- Seslenme ifadesi taşıyan sözlerin ve bazı zarfların eş değerli söyleniş biçimlerinin kullanılması:

isim +seslenme unsuru	ünlem grubu (ey + isim) ~ kelime vurgusunun başa alınması
<i>İḡimā sığnur miz saḡa ...</i> Ku.T 153v/6.	<i>Rabbim!</i> Sana sığınırız.
<i>Şariputri-ya ...</i> AY 81/14	<i>Ey Şariputri</i>
<i>Tözün t(e)ngri kızıya ...</i> AY 374/18.	<i>Ey Asil Tanrı kızı</i>

kaçan ... fiil-DIKta	-DıġI zaman, - DIKlArIndA
<i>kaçan anda tḡdüktā ...</i> AY 619/10	Oraya <i>geldiklerinde / geldikleri zaman...</i>
<i>Kaçan açtımız erse olardı kını...</i> Ku.T. 36/58al.	Biz onlardan azabı <i>kaldırınca...</i>
<i>Kaçan bakup görürler bunlar anı</i> <i>Ah idüben kamunuñ göynür cânı</i> YZ, 72	Bunlar bakıp onu <i>görünce</i> ah ederek herkesin canı yanar.

çün, çünkü, çünkim ... fiil	-IncA, -DıġI zaman, -DİġIndA -DİġI için, madem, madem ki
<i>Çün seher oldu, ol canavarı girü âzâd eyledi.</i> S II, 138	<i>Seher olunca, o canavarı tekrar azat etti.</i> <i>Seher olduğu zaman, o canavarı tekrar azat etti.</i> <i>Seher olduğunda, o canavarı tekrar azat etti.</i> <i>Ne zaman ki seher oldu, o canavarı tekrar azat etti.</i>
<i>Çün işittiler müñâfiklar anı</i> <i>Her birinüñ gövdeden gitti canı</i> MT, 9	<i>Münâfiklar onu işitince, her birinin gövdesinden canı gitti.</i>

<i>Çünkü bu sözi iblîs işitdi, şâz oldu... KE, 129</i>	<i>İblis bu sözü işitince şad oldu...</i>
<i>Çünkü bunlar işideler ol adı Arturalar ağlamayı feryadı YZ, 52</i>	<i>Bunlar o adı işitince, ağlamayı feryadı artırırlar.</i>
<i>çü kamuñuz uslusız u bilgili size oğlumu şâh ideröen bugün SN 225</i>	<i>Madem hepiniz uslu ve bilgelisiniz size oğlumu bugün şah ederim. Hepiniz uslu ve bilgili olduğunuz için size oğlumu bugün şah ederim.</i>

- Aynı anlama karşılık gelen deyim, atasözü, selamlama, uğurlama, dua, beddua gibi kalıp sözlerin ortaya çıkması:

<p>Kınğır közüün bak-: Yan gözle bakmak, kızgın gözle bakma.</p> <p><i>Eren alrı okuştılar</i></p> <p><i>Kınğır közüün bakıştılar</i></p> <p><i>Kamuğ tolmun tokuştılar</i></p> <p><i>Kılıç kınka küçün sıgdt DLT I. s. 183</i></p> <p>Yiğitler birbirlerini çağırdılar, kızgın gözle bakıştılar, bütün silahlarla vuruştular, öyle ki üzerlerinde kuruyan kanın çokluğu dolayısıyla kılıç kına zor sıgdt.</p>
<p>İşiğ ewir-, çevir-: İşi evirip çevirmek. Bir işin üstesinden gelmek</p> <p><i>Bu er işiğ ewirgen çevirgen DLT I. s. 157</i></p> <p>Bu adam her zaman işlerini evirir, çevirir. İşlerinin üstesinden gelir.</p>
<p>göze çarpmak: Dikkati üzerine çekmek. GTS</p> <p><i>Evin nizamında Türk kadınlarının vakur zarafeti göze çarpar. - O. S. Orhon.</i></p>
<p>An iti, kap sopayı ~ İti an, taşı eline al (çomağı hazırla): Saldırgan biriyle karşılaşması olasılığı bulunan kimse kavgaya hazır olmalıdır.</p>

- Türkiye Türkçesinde eş zamanlı süreçte birlikte kullanılan, eş değerli farklı ifade biçimleri:

fiil-mAk üzere	fiil-DI + fiil-AcAK	neredeyse + fiil-Geniş zaman
<i>gelmek üzere</i>	<i>geldi gelecek</i>	<i>Neredeyse gelir.</i>
<i>uyumak üzere</i>	<i>uyudu uyuyacak</i>	

zaman ismi+LArI	her + zaman ismi
<i>sabahları</i>	<i>her sabah</i>
<i>akşamları</i>	<i>her akşam</i>
<i>geceleeri</i>	<i>her gece</i>

isnat grubu	Sıfat tamlaması+II
<i>boyu uzun / boyu uzun [olan]</i>	<i>uzun boylu</i>
<i>sözü doğru / sözü doğru [olan]</i>	<i>doğru sözlü</i>

Kuvvetlendirme işlevli belirli isim tamlaması	ikileme	sıfat tamlaması
<i>cimrinin cimrisi</i>	<i>cimri mi cimri</i>	<i>çok cimri</i>
<i>kötünün kötüsü</i>	<i>kötü mü kötü</i>	<i>çok kötü</i>

isim +mtrak	Sıfat-fiil grubu	Sıfat tamlaması (biraz +isim)
isim +msI		
<i>ekşimtrak /ekşimsi</i>	<i>[tadı] ekşiye çalan / ekşiyi andıran</i>	<i>biraz ekşi</i>

datif hâlinde zamir	ilgi halinde zamir + için
<i>sana</i>	<i>senin için</i>

isim+nipbet i'si /isim-sAl /	isim + son çekim edatı
<i>siyasî /siyasal</i>	<i>siyasetle ilgili / siyasete dair</i>

eşitlik hâlinde zamir	datif halinde zamir + edat	cümle kalıbıyla
<i>bence</i>	<i>bana göre / bana kalırsa</i>	<i>bana öyle geliyor ki</i>

eşitlik hâlinde zamir	yalın halinde zamir + kadar
<i>bunca</i>	<i>bu kadar</i>

zaman/miktar ismi+ DİR	edat grubu
<i>çoktandır</i>	<i>çok zamandan beri</i>

+DİR ekinin kuvvetlendirme / ihtimal işlevi ile kullanılması (Geçmişte süreklilik)	kuvvetlendirme/alışkanlık / ihtimal ifadesi taşıyan zarfların kullanılması (her zaman / hep / daima / kesinlikle / mutlaka; sanırım / umarım / bence /bana kalırsa / inşallah...)
<i>Onun eksikliğini hissetmişimdir.</i>	<i>Her zaman onun eksikliğini hissettim.</i>

isim+DAn isim+A	isim + fiil-DıkÇA
<i>günden güne</i>	<i>gün geçtikçe</i>

isim-II + isim-II	isim + ve + isim
<i>tengrili yirli</i>	<i>gök ve yer</i>
<i>yirli suolu</i>	<i>yer ve su</i>

fiil-p dur-	süreklilik gösteren zarf şekilleri
<i>Dün hiçbir şey yapmadım, gezip durdum.</i>	<i>Dün hiçbir şey yapmadım, sürekli /hep / durmadan gezdim.</i>

Soru ekinin zaman işleviyle kullanılması	-DıĞI zaman ~ -DıĞIndA ~ -InCA
<i>Geldin mi konuşuruz.</i>	<i>Geldiğın zaman /geldiğinde / gelince konuşuruz.</i>

- Bir eylemin gerçekleşmesine, bir eylemin yapılmasına bir üst sınır getirerek olasılıkları sınırlayan anlatım biçimleri:

fiil-sA + fiil-sA	en çok /en fazla / çok çok / olsa olsa /ancak / sade -sadece / yalnız -yalnızca
<i>Gitsem gitsem iki defa giderim.</i>	<i>En çok / en fazla / çok çok iki defa giderim.</i>
<i>Yapsa yapsa, o yapar.</i>	<i>Ancak / sadece o yapar.</i>

3. şahıs emir kiplerinde çekimli bir fiilin tekrarlı kullanımı + Kuvvetlendirme edatı (fiil-sIN DA / fiil-sInlAr DA)	en çok /en fazla / çok çok / olsa olsa /ancak / de ki /tut ki...
<i>Yaşasın yaşasın da yüz yıl yaşasın.</i>	<i>En çok / en fazla / çok çok/ de ki/ tut ki yüz yıl yaşasın.</i>

bilemedin / bilemediniz	haydi haydi	de ki
<i>Bu iş on günde, bilemediniz yirmi günde biter.</i>	<i>Bu iş on günde, haydi haydi yirmi günde biter.</i>	<i>Bu iş on günde, de ki yirmi günde biter.</i>

- Anlamı daraltma ifadesi veren yapılar:

olumlu fiil -MasInA + çekimli fiil	Olumsuz fiil + değil
çekimli fiil + olumlu fiil -MasInA	
<i>Çalışmasına çalıştı.</i>	<i>Çalışmadı değil.</i>
<i>Çalıştı çalışmasına.</i>	

- Eksiltili ifadelerin ortaya çıkması ve iki yapının da aynı anlam ve işlevde kullanılması:

isim-Dan + isim	isim-Dan + daha + isim
<i>iyiden iyi</i>	<i>iyiden daha iyi</i>
<i>senden güzel</i>	<i>senden daha güzel</i>

- Derin yapısı aynı olan yüzey yapıların bulunması, yazılı veya sözlü dilde bu yapıların birbirinin yerini alabileceğini, anlamın iletişim işlevinin aynı kalacağını bize gösterir:
Neden kaçıyoruz? → Kaçmamıza gerek yok ~ Kaçmayalım.

Neden korkuyoruz. → Korkmamıza gerek yok ~ Korkmayalım.

Sonuç

Bir dilde anlam ve işlev ayırıcı nitelikleri bulunmayan ses ve ekler birbirlerine tam olarak denk gelebilirler ancak kelime ve söz diziminde aynı anlam veya iletiyi aktaran farklı kelime ve yapılar arasında tam bir denklikten her zaman bahsetmek mümkün görünmüyor, özellikler eş zamanlı kullanımları arasında bu biçimler birbirleriyle tam örtüşmüyor denebilir. Bu sebeple söz diziminde denklik yerine, eş değerlik veya eş değerlilik⁷ terimini tercih etmek daha uygun görünüyor. Eş değerlik daha çok çeviribilim alanında ve sıklıkla kullanılan bir terimdir ve umumiyetle “*kaynak metnin kendi kültüründe uyandırdığı etkinin aynısının erek dile aktarıldığında erek kültürde de uyandırması ve okuyucuyu aynı derecede etkilemesi*” olarak tanımlanmaktadır.

Söz diziminde eş değerli yapıları tespit etmek denk ses, şekil ve kelimelerin tespitinden daha karmaşıktır. Dilin, söz dizimi üretmede imkanlarının sınırsızlığını göz önüne alarak, aynı anlamı veren, aktaran biçimlerin hepsine eş değerli yapılar olarak bakmak mümkün değildir. Biz bu çalışmada ancak bir kısmına işaret ettiğimiz örneklerden hareketle, söz diziminde eş değerli yapıların ortaya çıkış sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

- Yeni ifade biçimlerinin ortaya çıkması.
- Bir dilin tarihî gelişiminde ortaya çıkan lehçe ve şiveleri; sosyal coğrafyasına dayalı kültür dili, meslek dili gibi kullanımları; coğrafi yayılımına bağlı dialect, ağız, bölge dili gibi katmanlarının dilin iç ve dış yapısından kaynaklanan denk / eş değerli kullanım şekillerinin ortaya çıkmasına sebep olması; bu yapıların bazen birlikte varlıklarını sürdürmesi, bazen de birbirinin yerini alması.
- Eksiltili ve eksiltisiz ifade biçimlerinin birlikte kullanılması.
- Aynı anlama karşılık gelen deyim, selamlama, uğurlama, dua, beddua gibi kalıp sözlerin ortaya çıkması.
- Derin yapısı aynı olan yüzey yapıların bulunması.

Söz diziminde görülen eş değerli yapıların eş zamanlı ve art zamanlı incelemelerle ortaya konulması Türkçenin söz dizimindeki görünümünü bir bütün halinde tespit etme ve değerlendirme imkânı verecektir. Ayrıca hem Türkçenin lehçe ve şiveleri arasında yapılacak dil içi

⁷ eş değerlilik (equivalence): Dil birimlerinin kendi aralarında gösterdikleri anlam ve görev aynılığı, eş değerliktir. Eş değerliliği, 1. Sözlükte eş değerlilik (*krş eş anlamlılık*) ve 2. Söz diziminde eş değerlilik (*krş. yüzey yapı*) olarak görmek gerekir. *krş. değer*. Karaağaç, a.e., s. 375

çevirilere hem de yabancı bir dilden Türkçeye veya Türkçeden bir yabancı dile çeviri alanına da katkı sağlayacaktır.

Kısaltmalar

AY	Altun Yaruk
c.	Cilt
D	Doğu
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
ET	Eski Türkçe
GTS	Güncel Türkçe Sözlük
KB	Kutadgu Bilig
KT	Köl Tigin yazıtı
Ku.Ter.	Kur'an Tercümesi
Kuanşi	Kuanşi İm Pular
Mait.	Maitrisimit Nom Bitig
s.	Sayfa
S II	Saltuk-nâme II
S.	Sayı
T	Tonyukuk Yazıtı
TT, VII	Türkische Turfantexte VII
YZ	Yûsuf ve Zeliha

Kaynakça

- Ahmet, Zemiire (2009). Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Öyküsü (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük), YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Akalın, Şükrü Haluk (1988) Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, Saltuk-nâme II, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Aksan, Doğan (1974). Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma, Türkoloji Dergisi c.6, sayı 1, Ankara.
- Dilçin, Dehri (1946), Şeyyad Hamza, Yûsuf ve Zeliha, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaağaç, Günay (2013). Dilbilimi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara.
- Karadavut, Arda (2020). Eski Türkçede Sayılar: Yapısal ve Anlamsal Bir Yaklaşım, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Kaya, Ceval (1994). Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öz Açık, Gülhan (2017). Dil Akrabalığı ve Altay Dillerinin Akrabalığı Araştırmaları Hakkında Bir Değerlendirme, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Rachmati, G. R. ve Eberhard, W. (1937). Türkische Turfan-Texte: VII. Akademie der Wissenschaften, in Kommission bei W. de Gruyter u. Company.
- Tekin, Şinasi (1980). Maitrisimit nom bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. Berliner Turfantexte IX. Berlin: Akademie Verlag.
- Ünlü, S. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 235v/3-450r/7) Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1301-1313

AHMED-İ DÂ'İ'NİN TERESSÜL ADLI ESERİNİN YENİ BİR NÜSHASI

Abdullah Uğur

Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı, (abdullah.ugur@marmara.edu.tr),
ORCID: 0000-0002-5165-7462/ Assistant Prof.Dr., Marmara University Faculty of Theology Department of
Turkish Islamic Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 26.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Uğur, Abdullah (2022), "Ahmed-i Dâ'î'nin Teressül Adlı Eserinin Yeni Bir Nüshası", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1301-1313.

Uğur, Abdullah (2022), "A New Copy of Ahmed-i Dâ'î's Teressul", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1301-1313.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Ahmed-i Dâ'î'nin Teressül Adlı Eserinin Yeni Bir Nüshası

Özet

Osmanlı edebiyatının velud yazarlarından olan Ahmed-i Dâ'î (ö. 832/1429'dan sonra) edebiyat, akaid, rüya tabiri, dilbilimleri ve hadis gibi birçok alanda eser vermiştir. Bu eserleri arasında tamamen edebî bir amaçla yazılmış olanları bulunmakla birlikte Ahmed-i Dâ'î, döneminin ihtiyaçlarına cevap verecek metinler de kaleme almıştır. Bu bakımdan müellifin "mübtedî" olarak nitelediği okurlarına yardımcı olmak üzere kaleme aldığı eserlerinden birisi de *Teressül* adlı inşa eseridir. Maalesef bugüne kadar *Teressül*'ün tam bir nüshası ele geçmemiştir. Bilinen tek ve eksik nüshası Manisa Muradiye Kütüphanesi'nde 1856 numarada kayıtlı mecmûanın içindedir. Bu makalede ise Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'nde 6998 numarada kayıtlı mecmûanın içinde bulunan, bugüne kadar bilinmeyen ve fakat yine eksik olan bir nüsha tanıtılacak ve iki nüshanın karşılaştırması üzerinden Ahmed-i Dâ'î özelinde eser telifi ve istinsahı üzerine kimi fikirler serdedilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Ahmed-i Dâ'î, Teressül, İnşâ, Telif, İstinsah.*

A New Copy of Ahmed-i Dâ'î's Teressul

Abstract

Ahmed-i Dâ'î (d. after 824/1421), one of the prolific writers of Ottoman literature, produced works in many fields such as literature, akaid, dream interpretation, linguistics and hadith. Among these works, there are some that were written with a purely literary purpose, and Ahmed-i Dâ'î wrote texts that would respond to the needs of his period. In this respect, one of the works written by the author to help his readers, whom he describes as "mübtedî", is the work of *inşâ* called *Teressül*. Unfortunately, a complete copy of *Teressül* has not been found so far. The only and incomplete copy known to exist is in the *mecmûa* registered at 1856 in the Manisa Muradiye Library. In this article, an unknown but still incomplete copy, which is in the *mecmûa* registered at 6998 in Edirne Selimiye Manuscript Library, will be introduced. Through the comparison of the two copies, some ideas will be revealed on the text production and copying, in particular Ahmed-i Dâ'î.

Keywords: *Ahmed-i Dâ'î, Teressül, İnşâ, Compiling, Copying.*

Giriş*

Anadolu’da gelişen Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Ahmed-i Dâ’î’nin babasının adı İbrahim dedesinin adı ise Mehmed olup kaynaklar onun Germiyanlı olduğunu belirtirler (Kut 1989: 56; Ertaylan 1952: 5-7). Oldukça üretken bir müellif olan Dâ’î bu topraklarda belirli açılardan yeni yeni neşv ü nema bulmaya başlayan Türkçe telif kültürüne farklı alanlarda eserler telif ederek hizmet etmiştir. Dâ’î de her müellif gibi eserlerinde belirli ayrımlar gözetmiş özellikle eserlerini sunduğu kişi ya da çevreye göre belirli seviyeleri ve ölçütleri göz önünde bulundurmıştır (Sucu 2017-62-81). Bu bakımdan Dâ’î kimi eserlerini padişaha ve devlet büyüklerine sunmakla birlikte özellikle *Müfredât*, *Si-Fasl* ve *Teressül* adlı eserleri kendi deyimiyle “mübedîlere” yöneliktir. Böylelikle Dâ’î Anadolu’da ya da diğer bir deyişle Rûm’da yeni bir okuryazar kitlesinin ortaya çıkmasına önderlik etmiştir denilebilir.

Bu bağlamda Dâ’î’nin bu yeni okuryazar kitlesi için bir de ilm-i inşâ konusunda eser yazmış olması oldukça anlamlıdır. Dâ’î eserinde inşa ilminin ve imlanın kaidelerinin çok olduğunu, bununla birlikte bu zamanda mütedavil ve müstamel olan teressüllerden seçme yaparak Türkî namelerin başında yazılacak ser-nameleri belirlediğini söyler. Böylelikle mübedî kişilerin anlayışına/karayışına yakın bir eser koyduğunu dile getirir. Dâ’î ayrıca bu metnin ezberlenmesi ile “ayrık teressüllere muhtaç olunmayacağını” da belirtir. Demek ki Dâ’î’nin metnini kaleme aldığı zamanda mütedavil ve müstamel olan aynı türde yazılmış başka eserler de vardır. Yine ihtimaldir ki bu eserler arasında Türkçe kaleme alınmış olanları da bulunsun. Dâ’î kendi eserinin yazımıyla birlikte başka teressüllere muhtaç olunmayacağını belirterek bir üstünlük iddiasında da bulunur.

Bu makalede de temellendirileceği üzere Dâ’î’nin eserini en geç 819’dan önce telif ettiğini düşünürsek ve Kırmımlı Hafız Hüsam’ın da aynı isimli eserinin 831/1427-8 tarihli bir nüshasının bulunduğunu göz önüne alırsak yaklaşık/ aşağı yukarı on iki yıl arayla aynı konu üzerinde farklı müelliflerin eser telif ettiği görülür. Demek ki bu dönemde yazışma usulleri üzerine Türkçe telif hareketli bir zaman geçirmektedir. Artık Osmanlıların da kendi içlerinden yetiştirdikleri bir bürokratik tabakaya ihtiyaç duymaya başladığı bu dönemde bu tip metinlerin yazılmaya başlanması bu ihtiyacın giderilmesine yönelik olabileceği gibi Türkçe okuryazar halkın da kendi içerisinde bir entelektüel zümre ortaya çıkarmaya başlamış olması da muhtemeldir. Kırmımlı’dan sonra ise Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib’in *Menâhicü’l-İnşâ*’sı bulunmaktadır ki 884/1479’dan önceye tarihlenmektedir (Unan 2014: 14-15). Ahmed-i Dâ’î’nin bu eserinin yeni nüshasına geçmeden önce iki nüshanın içinde buldukları mecmûaları tanıtmak ve iki nüshayı karşılaştırmak gerekmektedir.

Muradiye Nüshasının İçinde Bulunduğu Mecmûanın Tavsifi

Her ne kadar *Teressül*’ün Muradiye nüshası yayımlanmış olsa da içinde bulunduğu mecmûa hakkında şimdiye kadar bilgi veren olmamıştır (Derdiyok 1994: 56-60; Haksever 2011: 1266-1268). Bu sebeple burada kısaca bu mecmûayı da tanıtmak gerekmektedir. Zahriye sayfalarında çeşitli mücerreb macun ve ilaçlara dair notlar ve mecmûa içerisinde bulunan eserlerin isimleri zikredilmiştir. Sonrasında sırasıyla şu eserler vardır:

1b-33b *Kitâb-ı Ferheng-nâme-i Hoca Mes’ûd*: Mes’ûd bin Ahmed’in 755/1354 yılında kaleme aldığı bu mesnevî Sa’dî-i Şîrâzî’nin *Bostân* adlı eserinin muhtasar bir tercümesidir.

34a-113a *Kitâbu Teshîl-i Hacı Paşa*: Hacı Paşa’nın tıp ilmine dair Türkçe kaleme aldığı eserdir. (Koldanca 2018: 19). Hacı Paşa’nın eserini ne zaman telif ettiği bilinmemekle beraber Süheyl Ünver

* Kemal Yavuz Hoca, 1976 yılında Erzurum İslamî İlimler Fakültesi’nde annemin Osmanlıca derslerine girmişti. 2009 yılında ben de hocamdan yüksek lisans dersi aldım. İki neslin eğitiminde katkısı olan kıymetli hocama uzun ömürler niyaz ederim.

(ö. 1986) özel bir koleksiyonda 810 yılının Zilhicce ayında (Mayıs 1408) istinsah edilmiş bir nüshasını gördüğünü belirtir (Ünver 1953: 37).

113a-121b *Teressül*: Her varakta 13 satır olmak üzere dîvânî kırmızı bir hat ile yazılmıştır. Ser-nâmeler haricinde kalan metin harekelidir. Söz başları ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Son varaklarda mürekkebin okunmayacak derecede dağıldığı yerler vardır.

Görüldüğü üzere bu mecmûa aynı dönemin eserlerini bir araya getirmiştir. Maalesef mecmûanın içerisinde bulunan eserlerin sonunda herhangi bir istinsah kaydı bulunmadığı gibi mecmûa üzerinde onu tarihlendirmeye yardımcı olacak temellük, vakıf vb. bir kayıt da bulunmaz. *Ferhengnâme*'nin telif tarihi olan 755/1354 tarihi mecmûanın en erken tertip edilebileceği tarihtir. Eğer Ünver'in özel bir koleksiyonda gördüğü nüshadaki tarihi de *Teshil*'in telif tarihi kabul edersek mecmûanın 810/1408 tarihinden sonra toplanmış olabileceği ihtiyat kaydıyla söylenebilir. Tabii ki mecmûanın çok daha sonra bir araya getirilmiş olması da ihtimal dahilindedir. Eldeki veriler de bize çok geniş bir zaman aralığı vermektedir.

Edirne Nüshasının İçinde Bulunduğu Mecmûanın Tavsifi¹

Maalesef *Teressül*'ün bu nüshası da eksik olduğu için kim tarafından ve ne zaman istinsah edildiğini öğrenmek mümkün değildir. Fakat içinde bulunduğu mecmûadaki diğer eserlerden yola çıkarak nüshanın yazılmış olabileceği tarihe dair birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Mecmûanın içerisinde sırasıyla şu eserler bulunmaktadır:

1b-9a *Hidâyetü'l-hikme*'den mantık kısmı: Bu nüshanın son varakları kısmen yanıktır. Maalesef istinsah kaydı da kısmen bu yanık kısımda kalmaktadır. Okunabilen kısımdan müstensihin "... bin İbrahim bin Oruç gazi" olduğu ve nüshayı Zilkade ayında tamamladığı anlaşılmaktadır.

9b-29a *Hidâyetü'l-Hikme*'den tabiiyat kısmı: İstinsah kaydından eserin 819/1416 yılında istinsah edildiği anlaşılmaktadır. (Yorulmaz 2008: 148-202)

29b-80a *Şerh-i Mîrek*: *Hidâyetü'l-hikme* üzerine Mîrek Şemsiddîn Muhammed b. Mübârekşâh el-Buharî'nin (ö. 784/1382'den sonra) kaleme aldığı şerhtir. İstinsah kaydında nüshanın Ankara'da Satı b. Mamak medresesinde Receb'in orta on gününde (evasıtında) 819/1416 Eylülünde istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

80b-83b *Teressül*: Her varakta 15 satır olmak üzere harekeli nesih hat ile yazılmıştır. Ser-nâmeler ise Muradiye nüshasına göre daha okunaksız dîvânî hat ile yazılmıştır. Mektub yazmanın edeblerinin anlatıldığı kısımda sürh ile yazmak için başlık yerleri boş bırakılmıştır.

84a'da sadece son sayfası bulunan bir eser daha var gibi gözükmektedir. Fakat 84a'da bulunan metin ile 29a'da bulunan metin -yazı karakteri farklı olmakla birlikte- birbirinin aynısıdır. Büyük ihtimalla sayfaları karışmış olan mecmûada bu son sayfanın eksik olduğu düşünülüp Halil bin İslâm tarafından yine 819/1416 yılında bu son sayfa tekrar yazılmıştır. Tam bu noktada yani *Teressül*'ün bitip takip eden metnin başladığı yerde mecmûanın şirazesinin de dağılmış olduğu görülmektedir.

84b-87a [*Talîm-i lisân-ı Fârisî*]. Nüshaya bu başlık sonradan mavi tükenmez kalem ile eklenmiştir. Esere mukaddime sadedinde "ta'lîm-i hesâb-ı hurûf-ı ebced evvelâ tercüme olındı. Parsî dilince şâniyen beyân olındı. Ruqûm-ı hind-y-ile şâlişen tefsîr olındı Türk dilince mübtedilere âsân olmağičün vallâhu'l-veliyü't-tevfîk ve'l-hâdî ilâ evzahi't-çarîk" yazılmıştır.

Görüldüğü üzere mecmûadaki eserlerin büyük çoğunluğu 819/1416 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu bakımdan *Teressül*'ün de bu yılda istinsah edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu

¹ Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'ni tetkik ederken nüshayı görüp beni haberdar eden kıymetli dostum Mehmet Arıkan'a teşekkür ederim.

bakımdan her ne kadar eldeki nüshası eksik de olsa Ahmed-i Dâ’î’nin *Teressül*’ünün Kıırlı Hâfız Hüsam’ın eserinden daha önce yazıldığını yani bu türde kaleme alınan ve bugün elde olan ilk Türkçe metin olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Edirne ve Muradiye Nüshalarının Karşılaştırılması

Edirne ve Muradiye nüshalarını kronolojik olarak sıralamak mümkün gözükmemektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere Muradiye nüshasının istinsahı için eldeki verilerle ancak çok geniş bir zaman aralığı verilebilirken; Edirne nüshası için daha kesin bir tarih söylemek için elde kuvvetli deliller vardır. İki nüshanın istinsahı arasında ne kadarlık bir zaman farkı olduğunu tasrih etmek ise güçtür. Dâ’î, *Tevârih-i şâhî fi’l-ehâdis-i ilâhî* adlı eserini 832/1429’da telif ettiğine göre Edirne nüshası müellif hayatta iken istinsah edilmiş olmalıdır (Demir 2019: 220).

Tekin, Kıırlı’nın muteber beylere yazılacak ser-nâmelere verdiği bir örneğin Muradiye nüshası ile hemen hemen aynı olduğunu belirtir (Tekin 2008: 37). Bu da akla Muradiye nüshasının belki de Kıırlı’nın metninden etkilendiğini ve daha muahhar bir nüsha olabileceği ihtimalini getirmektedir. Fakat iki metin karşılaştırıldığında benzerliğin bir etkilenmeye delil gösterilecek vasıfta olmadığı görülür.

Muradiye nüshasının metni Edirne nüshasından daha uzundur. Edirne nüshasında, Muradiye nüshasında görülen ıyadetnâme, taziyetnâme, azadnâme başlıklı mektup örnekleri bulunmamaktadır. Muradiye nüshasında bulunan kimi ser-nâmeler Edirne nüshasında bulunmadığı gibi Edirne nüshasında bulunan kimi ser-nâmeler de Muradiye nüshasında bulunmaz. Bu ortaklıklar ve farklar şu şekilde gösterilebilir:

Edirne Nüshası ²	Manisa Nüshası
Sulţānlara	Padişahlara
Ulu Beglere	Beğ oğlanlarına
Vezirlere	Vezirlere
Subaşıbeglere	Beğlerbeği
Yazıcılara	Subaşılara
Kedhuzālara	Akın Beğlerine
İş üzere tūranlara	Hazinedârlara
Hādimplere	Silâhdâra
Ulu hatunlara	Sipâhîlere
Kiçirek hatunlara	Çaşnigîrlere
Çelebilere	Kapucılara
Kādîlara	Yazıcılara
Müderrişlere	Divitdâra
Haţîblere	Ameldâra
Hâfızlara	Hādimplere
İmāmlara	Ulu mütevellîye
Hâcelere	Müftilere

² Koyu olarak işaretlenen başlıklar iki nüshada da vardır.

Bâzîrgânlara	Müderrislere
Kiçi karındaşa	Kadıaskere
Ana oğlına	Kadıllara
	Mu'üdlere
	Seyyidlere
	Vâ'izlere
	Şeyhlere
	Hatîblere
	Hâfızlara
	İmâmlara
	Mü'ezzinlere
	Tabîblere
	Müneccimlere
	Şâ'irlere
	Muhtesiblere
	Ağyâra
	Kethudâlara
	Tacirlere
	Hacılara
	İş üzerinde duran eminler
	Ulu yazıcılara
	Nâyiblere
	Ataya
	Anaya
	Amuca ve dayıya
	Ulu oğula
	Kiçi oğula
	Kızkardeşa
	Avratlarına
	Er avratına
	Halaya
	Dayeye
	Kiçi kardaş ulu kardaşa
	Dost dosta (Haksever 2011: 1268-1273)

Edirne nüshası ile Muradiye nüshası mukaddimleri ve mektup yazmanın edeplerinin sıralandığı kısımlarda birbirlerine oldukça benzerler. Fakat ser-nâmeler, tarifler yahut elkâblar kısmında iki nüsha birbirinden neredeyse tamamen farklıdır. Bu sebeple iki nüshayı kullanarak edisyon-kritikli tek bir metin ortaya koymak imkânsızdır. Bu durumu birkaç örnekle daha müşahhas bir hâle getirmek mümkündür. Örneğin Edirne nüshasında kadılar için kullanılan elkâb şu şekildedir:

Mefharü'l-kuẓât ve'l-ḥükkâm mübeyyinü's-şerâyi ve'l-aḥkâm kâfilü'l-erâmil ve'l-eytâm Mevlânâ şemsü'l-milleti ve'd-dîn dâme feẓâiluhû ḥazret-i 'âliyesine da'avât-ı vâfire ve taḥiyyet-i mütekâşire ıẓdâr ve ithâf kılmakdan soñra ma'rûz ola kim ve's-selâm

Muradiye nüshasında:

bi-hidmet-i senedi'l-kuzât ve'l-hukkâm mazharu's-şerâyi ve'l-ahkâm mümeyyizü'l-halâl ani'l-harâm mu'înü'l-erâmil ve'l-eytâm câmi'-i ulûmi'l-fikhi ve'l-fezâyil el-fâriku beyne'l-hakku ve'l-bâtil mevlânâ felânü'l-milleti ve'd-dîn dâme feẓâyiluhû ve zâde şemâyiluhû hemîşe der-fazl u feẓâyil dâ'im ü kâ'im bâd (Haksever 2011: 1270)

Yine aynı şekilde Edirne nüshasında sübaşlar için:

iftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir zâimü'l-cuyüş ve'l-asâkir nâşirü'l-ğuzât ve'l-mücâhidîn kâtilü'l-kefereti ve'l-müşrikîn sübaşı beg dâme devletuhû ve zâde rif'atuhû yüce ḥazretine devlet du'âsın tâze kılup devletlü ellerin öpmekden soñra ma'rûz ola kim ve's-selâm

Muradiye nüshasında:

mefharu'l-ümerâ ve'l-ekâbir za'imü'l-cüyüş ve'l-asâkir umdetü'l-uzmâ ve'l-efâhir mukaddimü'l-emâsil azimü'n-nezâyir-i zü'l-menâkıb ve'l-me'âsir felân beg dâme izzühû ma'lûm ola kim (Haksever 2011: 1269)

Yazıcılar için Edirne nüshasında:

iftihârü'l-küttâb zeynü'l-aşhâb câmi'ü'l- ma'den(?) ve'l-menâkıb nâzimü'l-meşâlih ve'l-menâhib(?) tâcü'd-devleti ve'd-dîn fulân paşa dâme fazluhû ḥazret-i 'ulyâsına merâsim-i 'ubüdiyyât iblâğ ve irsâl kılmakdan-soñra 'arza varur kim sa'âdet müstedâm olsun ve's-selâm

Muradiye nüshasında:

mefharu'l-küttâb zeynü'l-ashâb câmi'-i nehtü'l-fezâyil marziyyü'l-hasâyil şemsü'l-milleti ve'd-dîn felân dâme izzühû hazretlerine da'avât-ı vâfire taḥiyyât-ı mütekâşire iblâğ kılmakdan sonra ma'lûm ola kim (Haksever 2011: 1271)

Bu farkları örneklerle çoğaltmak mümkündür. Çünkü iki nüshada neredeyse her ser-nâme farklı olarak yazılmıştır. Bunun yanı sıra Dâ'î'nin *Teressül*'ünün Edirne nüshası ile Kırımlı'nın *Teressül*'ünün bilinen tek nüshası arasında on iki yıllık küçük bir fark vardır. Fakat iki teressülün ser-nâmeleri arasında da büyük farklılıklar vardır. Birbirine yakın zamanlarda çoğaltılmış ve aynı amaca matuf olan bu metinlerin arasındaki fark da dikkate şayandır. Acaba Kırımlı ve Dâ'î farklı kaynaklardan mı besleniyorlardı? Belki de inşâ usûlünde devletin belirlediği tekdüze bir formülasyon da yoktu. Yahut müellifler genel kabul gören kimi kelimeleri kullanmakla birlikte bunların yanına ekleme, çıkarma, ifadeleri uzatma, kısaltma gibi salâhiyetleri haizdiler yahut bunlarla çeşitli edebî sanatlar/hünerler göstermek makbul idi. Mesela Edirne nüshasında Dâ'î vezirler için şöyle bir ser-nâme örneği veriyor:

Emîrü'l-ümerâ kebîrü'l-vüzerâ emînü'l-milleti'l-bâhire yemînü'd-devletü'l-kâhire nâşirü'l-islâm ve'l-müslimîn nâşihü'l-mülük ve's-selâṭin 'âlâü'd-devleti ve'd-dîn paşa-yı kâmyâb zide kadruhû yüce ḥazretine şad-hezârân du'â ve taḥiyyet ve şenâ ve midḥat iblâğ ve irsâl kılmakdan soñra ma'rûz ola kim Ḥaḡ Te'âlâ celle zikrehû âfitâb-ı devletin ve zıll-ı merhametin 'âlem ü 'âlemiyan üzerine tâbende ve pâyende dutsun ve's-selâm

Buna karşılık Kıımlı ise vezirler için:

Be-cenāb-ı me‘ālī-me‘āb celālet-niṣāb ṣadrü'l-ḥüccāb melce'-i uli'l-elbāb destūr-ı a‘zam a‘devü'l-vüzerā fi'l-‘ālem mükemmil-i meṣāliḥü'l-ümem mücrī-yi aḥkāmü's-seyf ve'l-ḳalem melāz-ı ſenādīdü'l-‘arab ve'l-‘acem ma‘den-i vüfürü'l-eyādī ve'n-ni‘am menba‘ü'l-iḥsān nīkū-sīret-i cihān ‘āliyü'l-ḳadr ve'ş-şān el-maḥşūş bi-‘ināyeti'l-Meliki'l-Mennān pāşā-yi mu‘azzam u kāmurān za‘afa'llāhu lehu'l-iktidār bi'n-nebiyyi ve ālihi'l-aḥyār muḥlisterīn-i bendegān ḥidemāt-ı firāvān ve taḥiyyāt-ı bī-kerān tebliğ ḳılmaḳdan ſoñra ſöyle ‘arz ḳılır kim fulān (Tekin 2008:37-38)

Görüldüğü üzere Kıımlı'da elkāb oldukça çoğalmış ve ser-nāme daha uzun bir hāle gelmiştir. İnşā gibi daha pratiğe dönük metinlerde bir birlikten ziyade ifadelerin farklılaştığı ve belki de hepsinin hüsn-i kabul gördüğü bir siyasi ve sosyal ortam söz konusudur.

Teressül Etrafında Eser Telifi ve İstinsahı

Kıımlı'nın *Teressül*'ünü bir kenara bırakıp Dâ'î'nin nüshalarına geri dönersek iki nüsha arasındaki farklılara dair bazı ihtimaller serdedebiliriz. Fakat buna geçmeden önce Dâ'î'nin eserinin devrinde ve sonrasında nasıl algılandığına tezkireler üzerinden bakmakta fayda var. Sehî Bey (ö. 955/1548): “Katiplerin *Teressül*'ü yanlarında sakladıklarını, gerektiğince ondan istifade ettiklerini, avam ve havas arasında mergub ve kalem ehli arasında matlub olduğunu” söylüyor (Kut 1978: 178). Sehî Bey'den bir sonraki tezkire yazarı Latîfî (ö. 990/1582) ise Dâ'î'nin *Teressül*'deki “üslûbunun meslûb” olduğunu ve artık itibar edilmediğini söylüyor (Canım 2000: 165). İki tezkirenin telifi arasında sekiz yıllık kısa bir süre bulunduğuna göz önüne alırsak bu görüşleri tezkire yazarlarının indî mütalaaları olarak kabul etmek gerekecektir. Sehî Bey'in *Teressül*'ün yaygınlığına dair söyledikleri pek de gerçekçi görünmüyor gibi. Eğer dediğı gibi eser avam ve havas arasında bu kadar rağbet görmüş olsa idi bugüne ulaşmış birçok nüshasının olması beklenirdi. Buna karşılık sadece iki eksik nüsha kalmıştır. Öte yandan Latîfî'nin dediğı gibi üslûbunun artık meslûb olması akla daha yakın gibidir.

Teressül'ün iki nüshasında gördüğümüz farklıların sebeplerinden birisi ve belki de ilki Ahmed-i Dâ'î'nin bu eserini birkaç kez telif etmiş olma ihtimalidir. Oldukça uzun bir hayat yaşayan müellif, I. Murad (ö. 791/1389), Emir Süleyman (ö. 813/1411), II. Yakub (ö. 829/1427 civarı) ve son olarak da II. Murad (ö. 855/1451) devirlerini idrak etmiştir. Dâ'î hem siyasi hem de sosyal olarak hızlı değişimlerin yaşandığı bir zamanda hem Germiyan sarayı hem de Osmanlı sarayı ile ilişkide bulunmuştur. *Teressül*'ün ne zaman telif edildiğine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Belki de velud bir müellif olan Dâ'î'nin ilk eserlerinden biridir, fakat zaman ve ihtiyaç yahut ilişkide bulunduğu siyasi güç değiştikçe Dâ'î de metninde değişiklikler yapma gereğı duymuştur. Bugün elimizde iki varyantı bulunmakla birlikte eserin yıllar içerisinde müellifi tarafından farklı başka varyantları da üretilmiş olabilir. Belki de Dâ'î bu şekilde “üslûbunun meslûb” olmamasını sağlama çabası içinde idi.

İş Bilir Müstensihler

Şurada şüphe yok ki bir “eser” üretildiğı zaman müellife aittir. Fakat bir “nüsha” istinsah edildiğinde bunun artık ne kadar müellife ne kadar müstensihle ait olduğunu tespit edebilmek zaman zaman güçleşmektedir. Osmanlı kitap kültüründe bir kitabın “güncel” kalmasını sağlayan en önemli etkenlerden birisi de müstensihler olmalıdır. Özellikle iş bilir müstensihler metnin içerisinde bulunan arkaik kelimeleri “güncelleyebildiğı” gibi bir telif metodu olarak eserleri yeniden de yazabiliyorlardı. Cevrî Çelebi'nin (ö.1065/1654), Yazıcı Sâlih'in (ö. 826/1422-23'ten sonra) *Şemsiyye* adlı metnini dilini eski bularak yeniden kaleme alması bu duruma örnektir (Ayan 1981: 26).

Ahmed-i Dâ’î’nin bu eserini istinsah edenler büyük ihtimalle kendi kulları için kopyalıyorlardı. Belki de bugün için arzuhalcilik mesleğine karşılık gelen bir iş -belki de geçinmek için bir ek iş- yapıyorlardı ve Dâ’î’nin eserinden bunun için faydalanıyorlardı. Demektir bu iki müstensih mektup yahut arzuhal yazmak için gerekli bilgiye sahip kişilerdi. Belki de Dâ’î’nin eseri bu tip işbilir müstensihler arasında tedavülde olduğu sürelerde her müstensihin küçük yahut büyük değişikliklerine maruz kaldı ve ilk hâminden de uzaklaştı.

Muradiye ve Edirne nüshalarını karşılaştırıldığımızda özellikle ser-nâmelerin harflerinin birbirine oldukça yakın ve bütün ibârenin de sık bir şekilde yazıldığını görürüz. Bu da yukarıda söylediğimiz noktayı doğrular gözükmetedir. Yani müstensihler ibârenin ne olduğunu bilmekte, kendi kulları için hazırladıkları kopyalarında da ibârenin başka birisi tarafından okunup okunmamasına dikkat etmemektedirler. Edirne nüshasının müstensihinin daha pratik olduğunu söylemek gerekir. Çünkü Edirne nüshasında müstensih besmele-hamdele-salve kısmı Muradiye nüshasına göre daha kısa tutulmuş, ayrıca her tarifen sonundaki ve’s-selâm kelimelerini de ilk birkaç tarifte/ser-nâmede düzgün yazdıktan sonra giderek stilistik bir şekle büründürmüştür. Bu da bize şunu gösteriyor ki Edirne nüshasının müstensihini için *Teressül*’ün önemli olan kısmı ser-nâmeler yahut tariflerdir.

Sonuç

Dâ’î’nin metninin bugün elimizde iki nüshası değil de daha fazla ve tam nüshaları olsaydı bunun gibi pratiğe daha dönük metinlerin Osmanlı kitap kültüründe nasıl istinsah edildikleri üzerine daha fazla söz söyleme şansımız olacaktı. Belki de farklı müstensihlerin elinde eserin nasıl bir değişim geçirdiğini daha vazih bir şekilde görebilecek metin ve onun oluştuğu sosyal/siyasi yapı ile etkisini daha açık bir şekilde irdeleyebilecektik. Eldeki nüshalar üzerine söylenen sözler tamamen ihtimallerden ibarettir. Fakat bu ihtimaller metin dışı bilgiler ile desteklenebilirse telif ve istinsah ameliyesi üzerine daha fazla şey söylememiz mümkün olur. Bu bakımdan Dâ’î’nin *Teressül*’ü telif ettiği yıllardan elimizde daha fazla arşiv belgesi olsaydı metinde geçen elkâb/tarif ile bu metinleri karşılaştırmak ve metnin ne kadar edebî kuvvetin gösterildiği bir yer ve ne kadar pratiğe dönük olduğunu kestirmek daha mümkün olacaktı. *Teressül* ve benzeri metinler üzerinden nüsha farklarının, değişimlerin izini sürerek Osmanlı okuryazarının hareketli telif/istinsah dünyasının daha belirgin bir resmini çekebiliriz kanaatindeyim.

Kaynakça

- Canım, Rıdvan (hızl.) (2000). *Latifi, Tezkiretü’ş-Şu’ara ve Tabsiratü’n-Nuzama*. Ankara: AKM Yay.
- Çetin, Abdülbaki (2007). Ebu’l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (22): 53-101.
- Çetin, Abdülbaki (2014). "Sultan II. Murat'a Sunulan Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi Üzerine". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (53): 95-24.
- Demir, Erkan (2019). "Ahmed-i Dâ’î’nin Blinmeyen Bir Eseri". *Umay Türkçe Günay Armağanı*. haz. Emin Onuş. İstanbul: Hiperyayın.
- Derdiyok, Çetin (1994). "Ahmed-i Dâ’î’nin Teressül’ü". *Toplumsal Tarih*, 1 (6): 56-60.
- Erol, Ayşe (2019). *Menâhicü'l-İnşâ Transkripsyon ve Tenkitli Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Ertaylan, İ. Hikmet (1952). *Ahmed-i Dâ’î Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Haksever, H. İbrahim (2011). "Ahmed-i Dâ’î’nin Teressül’ü". *Turkish Studies*, 6 (1): 1265-1273.
- Koldanca, Nesibe (2018). *Teshil’in Nüshası Üzerine Dil Bilgisi Çalışması (Metin-İnceleme-Dizin/Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi.

- Kut, Günay (1989). "Ahmed-i Dâ'î". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-i-dai> (16.08.2022)
- Kut, Günay (1978). *Heşt Bihişt, The Tezkire by Sehî Beg*. Harvard University.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip (1950). "Müneşatü's-Selatin'e Dair Kısa Bir Not". *DTCF Dergisi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8 (3): 328.
- Özdemir, Güllü (2018). "Kırımlı Hafız Hüsam'ın Teressül Adlı Eserinin Yeni Bir Nüshası". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (62): 123-132.
- Sucu, Cevat (2017). *Rûmda Kozmopolit Model Kurmak: Dâ'î ve 15. Yüzyıl Osmanlı Metin Kültürü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Tekin, Şinasi (2008). *Kırımlı Hafız Hüsam, Teressül (Hacı Selimağa, Nurbanu No: 122/5) - Edition in Transcription, Translation into Turkish, Notes and Facsimile*. Sources of Oriental Languages and Literatures 87, Cambridge, Mass: Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Literatures.
- Unan, Fahri (hzl.) (2014). *Yahyâ bin Mehmed el-Kâtib, Menâhicü'l-İnşâ*. Ankara: TTK Yay.
- Ünver, Süheyl (1953). *Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri*. İstanbul:Kemal Matbaası.
- Witkam, Jan Just (2013). "The Philologist's Stone: The Continuing Search for The Stemma". *Comparative Oriental Manuscript Studies Newsletter, COMSt*, 6 (July 2013):34-38.
- Yorulmaz, Abdullah (2008). "Hidâyetü'l-hikme'nin tenkitli Neşri". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (2008/1): 145-202.

EK- Teressül’ün Transkripsiyonlu Metni

[80b] Bismillâhî'r-raḥmâni'r-raḥîm ve bihî nesta 'în

Elḥamdülillâhî Rabbi'l-'âlemîn ve's-şalâtu 'alâ resûlihî Muḥammed ve âlihî ecma'în

Bu *Teressül*'ün muşannifi ve bu risâlenün mü'ellifi bende-i sâ'î Ahmed-i Dâ'î³ aşlahallâlu şânehü eydür: “Egerçi 'ilm-i inşânuñ ve kâ'ide-i imlânuñ gâyet-i feşâhatde ve nihâyet-i belâğatde ḥaddi yoḡdur. Ammâ ol kim ebnâ-yı 'aşr arasında mütedâvil ve müsta'meldür ol teresüllerden bir kaç ser-nâme ihtiyâr ve ihtişâr itdük tâ Türkî nâmelerde yazalar. Ve mübtedî kişilerin fehmine qarîb ola. Her kim bu ser-nâmeleri ezberleye ve her tâ'ifenuñ mertebesine lâyıḡ ser-nâmelerinde yaza. Dükeli yirde kifâyet ide. Ve ayruḡ teressüllere muhtâc olmaya. Ve yazduḡı mektûb dükeli yirde maḡbûl ola inşallâhu te'âlâ.” Ve daḡi bilmek gerek kim biti yazmaḡda bir kaç dürlü edebler ve şartlar var. Biti yazan kişi ol edebleri saklamaḡ gerek. Ve ol şartları ri'âyet kılmaḡ gerek tâ yazduḡı mektûba varduḡı yirde 'ayb itmeyeler. Ve dükeli söz ehli katında merḡûb ve maḡbûl ola. Kâtib gerek kim her kişinuñ mertebesini ve miḡdârını bile tâ aña lâyıḡ ser-nâme ve ta'rîf yaza ve elḡâb yaza.

[Bilmek] gerek kim kaçan ulu pâzişâhlara, ulu meliklere mektûb yazsa çok ta'rîf, uzun elḡâb yazmaya. Ve çok söz uzatmaya. Belkim [81a] devlet du'âsına ihtişâr ide. Ve mektûbdan maḡsûdı neyise anı yaza ayruḡ kelecî yazmaya. Ve mektûb âhirin du'â-yıla ḡatm ide. Ve taḡiyyetin aşıḡa yaza. Ve daḡi taḡiyyet diyü yazmaya belkim ḡuluñuz fulân yâḡuz kemter kemine fulân yâḡuz du'âcî fulân diyü yaza. Ve daḡi ol bitinuñ yanında ve ardında nesne yazmaya kim edeb degüldür. **[Başlık için boşluk]** Gerek kim ulu ḡatunlara biti yazıcaḡ selâm ve taḡiyyet yazmaya. Ve müştâklık ve ârzümendlik kelecilerin yazmaya. Belkim du'â ve alḡış yaza. Ve ta'rîf yaza. Meger bir 'avrat daḡi bir 'avrata biti yazıcaḡ ol dürist olur. **[Başlık için boşluk]** Gerek kim oḡul ataya yâḡuz ata oḡluna ya 'avrat erine yâḡuz er 'avratuna yâḡuz iç yakın dostlara ve ḡarındaşlara biti yazıcaḡ çok ta'rîf uzun ser-nâme yazmaya kim riyâ ve nifâka ḡaml olunur. Belkim müştâklık ve ârzümend ve ḡasret kelecilerin yaza **[Başlık için boşluk]** Gerek kim dost dost ve sevduḡı kişilere biti yazıcaḡ ta'rîf ve elḡâb yaza ve firâk ve iştiyâḡ sözlerin yaza. Ve dürlü dürlü 'ibâretler yaza. Ve ta'rîfle öge. Eger beyt daḡi ve şî'r daḡi yazarsa ol vaḡtîn dürist ola. **[Başlık için boşluk]** Gerek kim mektûbı her kime kim yaza ve oña selâm-ı kelâm yaza. Andan ayruḡ kişilere [81b] selâm yazıcaḡ ol bitinuñ kırañında yaza yâ eñ soñında yaza. Eger ol kişilere yazarsa ol bitinuñ yuḡaru şadırında yaza. **[Başlık için boşluk]** Gerek kim mektûbda bir sözi tamâm itmedin arasında ayruḡ söz yazmaya. İki ḡaberi birbirine ḡaruşturmaya. Belkim ayru ayru bellü yaza. Ve daḡi yazduḡı sözi dönüp girü yazmaya. Meger kim gâyet mühim iş ola. Becid ısmarlamaḡdan ötürü yaza. Aña te'kid dirler. Ol vaḡtîn dürist olur. **[Başlık için boşluk]** Gerek kim biti yazıcaḡ eyü kâḡız üzerine görklü ḡaḡtla yazalar. Ve daḡi uvacuk yazmayalar. Belkim rüşen yazalar. Varduḡı yirde her kim görse okıyubile. Zîrâ yaramaz yazuyı degme kişi okıyumaz. **[Başlık için boşluk]** Gerek kim yazduḡı kelecileri bellü rüşen yaza. Ve daḡi ma'nisin degme kişi bilmedük luḡatleri yazmaya tâ bitinuñ maḡsûdı tizcek ma'lûm ola. **[Başlık için boşluk]** Gerek kim mektûb yazduḡından soñra evvelinden tâ âhirine deḡin bir kez okıya, müḡâla'a ide tâ nesne unıtmamış ola. Ve daḡi saḡ bucaḡından bir pâre kese biraḡa tâ mektûb dört bucaḡlı olmaya kim müneccimler ḡavlince aña terbi' dirler. Düşmânlıḡa delâlet ider. [82a] Her kim bu şartları ri'âyet ide mektûb dükeli yirde maḡbûl ve merḡûb ola inşallâhu te'âlâ.⁴

Sultânlar bu resme ta'rîf yaza: Ḥuzâvendigâr-ı 'âzam pâdişâh-ı benî âdem melikü'l-mülük fi'l-'âlem sultanü'l-'arab ve'l-'acem ḡiyâşü'd-devleti ve'd-dîn sultânımız ḡalledallâhu sultânehü ve evḡaḡun 'ale'l-'âlemîn burhânehü yüce ḡazretine 'ubüdiyyât maḡâmında yüz yire ḡoyup devlet du'âsın tâze kılmaḡdan soñra ma'rûz ola kim. Andan soñra maḡsûdı neyise anı yaza mektûb âhirinde yaza kim Ḥaḡḡ Te'âlâ 'azze naşrahü ol şerifi ve vücûd-ı laḡfi devlet ve sa'âdet içinde bâḡi ve bâyende dutsun ve's-selâm

Ulu Beglere bu resme ta'rîf yaza: Emîrül-ümerâ ve'l-ekâbir câmi'ül-'adli ve'l-mufâḡara [...] ⁵ fi'l-mühimmât nâzîmü'l-meşâliḡ ve'l-ḡayrât 'aḡdü'l-mülük ve's-selâḡîn şerefü'd-devleti

³ *Menâhicü'l-İnşâ'* da da müellif kendini “bende-i dâ'î” şeklinde tavsif ediyor (Erol 2019:77; Unan 2014: 35). Bu durum Dâ'î kelimesinin kullanımı sebebiyle Ahmed-i Dâ'î'ye atfedilen eserleri tekrar değerlendirirken gözönünde bulundurulabilir. (Abdülbaki Çetin 2007:74-77; Çetin 2014: 105-109).

⁴ Bu edeblerin sayısı Kırmılı'nın metninde on beştir (Tekin 2008: 34-35).

⁵ Metinde eksiklik var.

ve'd-dîn paşa-yı kâmrân 'azze naşrahû 'âlî hazretlerine yir öpüp şad-hezârân du'â ve şenâdan soñra 'arza varur kim âhîrinde yaza kim vücüdünü devlet ve sa'âdet içinde müstedâm dutsun ve's-selâm

Vezîrlere bu resme ta'rîf yaza: Emîrül-ümerâ kebîrül-vüzerâ emînül-milleti'l-bâhire yemînü'd-devletül-kâhire nâşîrül-islâm ve'l-müslimîn nâşîhül-mülük ve's-selâtin 'alâü'd-devleti ve'd-dîn paşa-yı kâmyâb zîde kadruhü yüce hazretine şad-hezârân [82b] du'â ve tañiyet ve şenâ ve midhat iblâğ ve irsâl kılmağdan soñra ma'rûz ola kim Hâk Te'âlâ celle zikrehü âfitâb-ı devletin ve zıll-ı merhametin 'âlem ü 'âlemiyân üzerine tâbende ve pâyende dutsun ve's-selâm.

Sübaşibeglere bu resme ta'rîf yaza: İftihârül-ümerâ⁶ ve'l-ekâbir zaîmül-cuyüş ve'l-'asâkir nâşîrül-guzât ve'l-mücâhidîn kâtilül-kefereti ve'l-müşrikîn sübaşî beg dâme devletehü ve zâde rif'atehü yüce hazretine devlet du'âsın tâze kılup devletlü ellerin öpmekden soñra ma'rûz ola kim ve's-selâm⁷

Hâzindâr beglere bu resme ta'rîf yaza: Emîr-i mufahham [u] muhterem sâhibü's-seyfi ve'l-kalem emîn-i mekîn mu'temedül-mülük ve's-selâtin nûru'd-devleti ve'd-dîn paşa-yı kâmrân dâme devletehü hazret-i 'âlisine vezâyif-i 'ubüdiyyât birle teblîğ idüp ellerin öpmekden soñra ma'rûz ola kim

Yazıcılara bu resme ta'rîf yaza: İftihârül-küttâb zeynü'l-aşhâb câmi'ül-ma'den(?) ve'l-menâkıb nâzîmül-meşâlih ve'l-menâşib tâcü'd-devleti ve'd-dîn fulân paşa dâme fazluhü hazret-i 'ulyâsına merâsim-i 'ubüdiyyât iblâğ ve irsâl kılmağdan-soñra 'arza varur kim sa'âdet müstedâm olsun ve's-selâm

Kedhuzâlara bu resme ta'rîf yaza: Mefharül-ekâbir ve'l-a'yân ma'deni'l-luţfu ve'l-ihsân kâfiyyül-mühimmât emîru'l-mülük ve's-selâtin şerefü'd-devleti ve'd-dîn fulân paşa dâme 'izzehü du'â ve tehâyâ-yı mevfüre kabûl buyurular ba'de't-tañiyeti ve'd-du'â ma'rûz ola kim ve's-selâm

İş üzerine tûranlara bu resme ta'rîf yaza: İftihârül-ümenâ ve'l-mu'temedîn [83a] emînül-mülük ve's-selâtin şemsü'd-devleti ve'd-dîn fulân paşa zîde kadruhü tehâyâ-yı mevfüre ve da'avât-ı me'sûre kabûl buyurmağdan soñra ma'lûm ola kim ve's-selâm

Hâdimlere bu resme ta'rîf yaza: mefharül-havâş ve'l-mülâzimîn mu'temedül-mülük ve's-selâtin şehâbü'd-devleti ve'd-dîn paşa-yı mu'azzam zîde kadruhü hezârân du'â ve şenâ ve tañiyya kabûl buyurular ba'de't-tañiyet teblîği ma'rûz ola kim ve's-selâm

Çapucılara bu resme ta'rîf yaza: Mefharül-bevvâbîn mahremül-mülük ve's-selâtin sinânü'd-devleti ve'd-dîn fulân beg zîde 'izzuhü hazretlerine selâm ve tañiyet iblâğ ve ithâf kılmağdan [soñra] ma'lûm ve ma'rûz ola kim ve's-selâm

Ulu hatunlara bu resme ta'rîf yaza: Zeynü'l- nâşîretül-hayrât fâtîmatül-müberra't hadîcetü'l-kerâmât nefîcetü's-sa'âdât tâcü'n-nisâ' el-'âlemîn 'ismedü'd-dünyâ ve'd-dîn hatun-ı mufahhama dâmet celâletuhâ hazret-i 'ulyâsına da'avât-ı şâlihât ve tañiyyât-ı fâtih[â]t iblâğ ve irsâl kılmağdan soñra [ma'lûm ve ma'rûz] ola kim ve's-selâm

Kiçirek hatunlara bu resme ta'rîf yaza: Setîre-i şâliha 'âbide-i zâhide râbi'atül-'aşr zübeydetü'd-dehr fahrül-havâtîn tâcü'n-nisâ' fi'l-'âlemîn hâton dâme devletuhâ yüce hazretlerine du'â ve tañiyet i'lâm ve ithâf kılmağdan soñra ma'rûz ola kim ve's-selâm

Çelebilere bu resme ta'rîf yaza: Şâhzâde-i cüvân-baht-ı sülâleti'l-mülük ve's-selâtin çelebi-i kâmrâm zâdallahu 'ömrehü yüce hazretine ve 'âlî dergâhına vezâyif-i 'ubüdiyyât ve merâsim-i hidemât [83b] iblâğ ve irsâl kılup devletlü ellerin öpmekden soñra ma'lûm ma'rûz ola kim ve's-selâm Hâk Te'âlâ celle ismuhü ol hülâşa-i vücûd kemâl-i sa'âdet ve huşul-i murâd birle bâkî dutsun.

Kâğılara bu resme ta'rîf yaza: Mefharül-kuzât ve'l-hükkâm mübeyyinü's-şerâyi' ve'l-ağkâm kâfilül-erâmil ve'l-eytâm Mevlânâ şemsü'l-milleti ve'd-dîn dâme fezâiluhü hazret-i 'âliyesine da'avât-ı vâfire ve tañiyet-i mütekâşîre işdâr ve ithâf kılmağdan soñra ma'rûz ola kim ve's-selâm

⁶ Metinde emîr.

⁷ Burada yazılan tarif I. Murad'ın Evrenos Bey'e (ö. 820/1417) gönderdiği söylenen mektuptaki tarif ile büyük oranda benzeşmektedir (Binbaşî 2021: 228). Mektup hakkındaki tartışma için bkz (Kürkçüoğlu 1950: 327).

Müderrişlere bu resme ta‘rîf yaza: Cāmiü'l-fezâil melikü'l-müderrişin kıdvetü'l-muḥakkıkın üsvetü'l-müdekkıkın Mevlânâ ‘izzü'l-milleti ve'd-dîn dâmet fezâiluhû taḥiyyât-ı muḥibbâne ve şenâ-yı muḥlişâne ithâf ve imlâ kılmakdan şoñra ma‘lûm ve ma‘rûz ola kim devlet dâ'im bād

Ḥatıblere bu resme ta‘rîf yaza: Mefḥarü'l-ḥuṭabâ seyyidü'l-üdebâ menba‘ü'l-fezâyil zeynü'l-meḥâmil Mevlânâ celâlü'l-milleti ve'd-dîn dâme fezâiluhû ḥazret-i ‘āliyelerine ba‘de du‘ā ve't-taḥiyyet ma‘lûm ve ma‘rûz ola kim ve's-selâm

Ḥafızlara bu resme ta‘rîf yaza: Mevlânâ seyyidü'l-ḥuffâz zeynü'l-mecâlis ve'l-meḥâmil menba‘ü'l-meḥâsin ve'l-fezâil kemâlü'l-milleti ve'l-ḥakkı ve'd-dîn dâmet fezâiluhû teblîğü'd-du‘ā ve't-taḥiyyet ma‘rûz ola kim ve's-selâm

İmâmlara bu resme ta‘rîf yaza: Mevlânâ imâmü'l-e'imme iftiḥârü'l-ümme muḥyîü'ş-şalât muḥtedâü'n-nâs faḥru'l-milleti ve'l-ḥakkı ve'd-dîn dâme fezâiluhû ḥizmetlerine ba‘de teblîğü'd-du‘ā ma‘rûz ola kim ve's-selâm

Ḥâcelere bu resme ta‘rîf yaza: Maḥdûm-ı mufahḥam ḥudâvend-i mükerrem veliyyü'l-eyādî ve'n-ni‘am iftiḥârü'ş-şudûr ve'l-‘ayân ma‘denü'l-luṭfu ve'l-iḥsân ḥoca cemâlü'd-devleti ve'd-dîn dâme ‘izzuhû şad-hezârân selâm ve teḥâyâ kabûl buyurular müştak ve ârzûmend bileler ba‘de't-teblîğü't-taḥiyyet ve'd-du‘ā ma‘lûm ola kim sa‘âdet müstedâm bād ve's-selâm

Bâzîrgânlara bu resme ta‘rîf yaza: Mefḥarü't-tüccâr ve'l-‘ayân mâlikü'l- ve'l-aḥrân zeynü'l-iḥvân ḥülâşatü'l-aḥrân bedrü'd-devleti ve'd-dîn Hoca Paşa dâme ‘izzuhû selâm ve teḥâyâ ve iştîyâk kabûl buyurular ba‘de't-taḥiyyet ve'd-du‘ā ma‘lûm ve ma‘rûz ola ki devlet dâ'im bād ve's-selâm

Kiçi qarındaşa⁸ [bu resme ta‘rîf yaza]: Birâder-i ‘azîz-i müşfik-i mihribân nûr-ı dîde sürûr-ı sîne seyyidü'ş-şebâb zeynü'l-iḥvân muḥyî'd-devleti ve'd-dîn qarındaşum fulân zîde ‘ömhû selâm ve du‘ā ve iştîyâk kabûl kılmakdan şoñra ma‘lûm ve ma‘rûz ola kim ve's-selâm

Ana oğlına [bu resme ta‘rîf yaza]: Oğlum ‘azîzüm gözüm nûrı gönlüm çerâğı bağrım pâresi iki cihânda ümîzim ciğer-küşem fulân keteballâhu selâmetehâ şad-hezârân du‘ā ve teḥâyâ ve iştîyâk irsâl idüp iki gözünde öpmekden şoñra ma‘lûm ve ma‘rûz ola kim ve's-selâm.

⁸ Muradiye nüshasında bu başlık yoktur. Fakat tam tersi için bir ser-nâme örneği vardır: “Kiçi kardaş ulu kardaşa bu resme yaza”.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1314-1323

BAZI TARİHÎ TÜRK ROMANLARINDA AHİLİK

Erol Ülgen

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(erolulgen7@gmail.com), ORCID: 0000-0002-5027-5542/ **Assistant Prof.Dr., İstanbul Yeni Yüzyıl University**
Faculty of Science and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 21.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Ülgen, Erol (2022), “Bazı Tarihî Türk Romanlarında Ahilik”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29,
1314-1323.

Ülgen, Erol (2022), “Akhism in Some Historical Turkish Novels”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29,
1314-1323.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Bazı Tarihî Türk Romanlarında Ahilik

Özet

Türk edebiyatında tarihî roman, Tanzimat devrinde (19. yüzyılın son çeyreğinde) Romantizmin tesiriyle görülmeye başlar. Olgunlaşarak günümüze kadar gelir. Tarihî romanda, yazar, tarihte yaşanmış önemli olayları ve tarihte iz bırakmış şahsiyetleri konu olarak ele alır ve işler. İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü münasebetiyle yapılan hazırlıklar sırasında yazılan tarihî Türk romanlarında hayatı hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Ahi Evran ve Anadolu'da yapılanmasını tamamlayan Ahilik teşkilâtına, bu teşkilâtın oluşturduğu kültüre de yer verilir. Ahilik teşkilâtının kurucusu Ahi Evran'dır. O, Anadolu'da önce debbağların, sonra da 32 esnaf ve sanatkârlar zümresinin pîri olarak kabul edilir. Bir Türk kurumu olan Ahilik, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu zamanında esnaf ve sanatkârlar ve yöneticilerle hayatı düzene koyan sosyo-ekonomik yapının adıdır.

Bu çalışmada, XIII. yüzyılda Anadolu'da görülmeye başlayan, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde önemli rol oynayan Ahilik teşkilâtının oluşturduğu kültürün izleri, Fatih İstanbul Kapılarında, Osmanoğulları, Osman Gazi, Ovaya İnen Şahin, Kutludağ, Çatı, Konak, Osmancık ve Devlet Ana gibi bazı tarihî Türk romanlarında ele alınıp incelenecektir. İncelediğimiz romanlarda Ahilik, Ahiliğin prensipleri, Ahi büyükleri, Ahilik teşkilâtına giriş, Ahiliğin töre ve törenleri, Ahilerin kıyafetleri ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Ahi Evran, tarihî roman, kültür, Esnaf ve Sanatkârlar.

Akhism in Some Historical Turkish Novels

Abstract

Historical novel in Turkish literature begins to be seen under the influence of Romanticism trend during theTanzimat era (in the last quarter of the 19th century). This trend has continued until the present day by becoming more mature. In a historical novel, the subjects dealt with by the author are the important events in history and the personalities who have left their mark in history.

During the preparations made on the occasion of the 500th anniversary of the conquest of Istanbul, historical Turkish novels were written. Among the subjects included in these novels were Ahi Evran, about whose life we have limited information, and the Ahi-order that completed its development in Anatolia as well as the culture created by this organization. The founder of the Ahi-order was Ahi Evran. He was regarded firstly as the master of tanners, and also the 32 societies of artisans and craftsmen in Anatolia. Akhism, a Turkish institution, is the name of the socio-economic structure that together with tradesmen, artisans and administrators regulated the life during the establishment of the Seljuk and Ottoman Empires.

In this study, the traces of the culture formed by the Ahi-order, which played an important role in the establishment and development of the Seljuk and Ottoman states and which began to be seen in Anatolia in the 13th century, will be examined by means of some Turkish historical novels. The novels examined are Fatih İstanbul Kapılarında, Osmanoğulları, Osman Gazi, Ovaya İnen Şahin, Kutludağ, Çatı, Konak, Osmancık and Devlet Ana. In these novels subjects like Akhism, the principles of the Ahi-order, the elders of the Ahi-order, the introduction to the Ahi organization, the customs and ceremonies of the Ahi-order, the clothes of the Ahi people will be discussed and evaluated.

Keywords: Akhism, Ahi Evran, history novel, culture, Tradesmen and Craftsmen.

Giriş

Bir devrin olaylarını, tarihî hakikatlere bağlı kalarak anlatan romanlara tarihî roman adı verilir. Tarihî roman yalnız tarihî bir olayı ve kişileri anlatmakla kalmaz, hâli hâzırı ve yarını kurma rolünü de gerçekleştirebilir. Buna göre tarihî roman; bediî, edebî çehreleriyle aynı zamanda yarınlarmızdır (Tural 1976: CXXVII; Tural 199: 231; Gözler 1980:13-15).

Tarihî romanda romancı, romanına konu edeceği devrin sosyal durumunu, halkın âdet ve an'anelerini, dilini, kıyafetlerini iyice tetkik etmelidir. Ayrıca devrin hukuk, terbiye ve medeniyet düzeyini iyi araştırmalıdır. Kısacası anlatacağı dönem veya devirleri çok iyi araştırmalı ve romanını yazmalıdır (Kabaklı 1965: 431).

Meselâ romancının Lâle Devri'ne ait tarihî bir roman yazmayı düşündüğünde, o devrin meşhur simalarını bütün inceliğiyle sosyal hayatını, saray, halk, âdet ve an'anelerini, dinî temayüllerini ve o devri tebarüz ettiren fikir ve sanat hususiyetlerini yakından bilmesi ve önceden tetkik etmiş olması lâzımdır. Dolayısıyla tarihe bağlı kalmak, tarihî romancılığın en tabii şartlarından biridir (Ülkütaşır 1969: 10).

Romancı anlatacağı hakikati hadiseler hâlinde değil de insanlar hâlinde vermeye çalıştığında tarihî roman bize tarih kitabından daha sevimli gelir (Güngör 1973: 34). Konularını, tarihte yaşamış kahramanlarla onların çevresindeki gerçek ve hayalî kişilerin hayat ve maceralarından alan tarihî romanların (Kabaklı 1965: 431) edebiyatımızda çeşitli yazarlar tarafından ele alınmış ve işlenmiş olduğunu görmekteyiz. Bunlar arasında Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve inkişafında önemli rol oynayan ve büyük payı olan âlimler, gaziler, dervişler, alperenler, Anadolu bacıları ve Ahiler ilk akla gelenlerdir. Biz bu çalışmada ahilik teşkilâtının tarihî Türk romanındaki yeri üzerinde duracak, bu konuda romanlarda yer alan bilgilere yer vermeye çalışacağız. Bunu yaparken de özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini konu alan bazı romanlar, incelememizin çerçevesini oluşturacaktır. Bu romanlar Enver Behnan Şapolyo'nun *Fatih İstanbul Kapılarında* (Şapolyo 1959), Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Osmanoğulları* (Tülbentçi 1950), Cavit Ersen'in *Osman Gazi* (Ersen 1972), Osman Ragıp Şevki'nin *Ovaya İnen Şahin* (Şevki 1971), Kemal Tahir'in *Devlet Ana* (Tahir 1967), Bekir Büyükarkın'ın *Kutludağ* (Büyükarkın 1979), Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Çatı* (Sepetçioğlu 1989) ve *Konak* (Sepetçioğlu 1973) ile Tarık Buğra'nın *Osmanlık* (Buğra 1985)'idir.

Romancılarımız bu eserlerinde, Tarihî Türk romanının gerçeğe uygun olup olmadığını göstermek için müracaat ettikleri tarihî kaynaklara gerek romanlarının ön sözlerinde gerekse dipnotlarda işaret etmektedirler.¹

Ahilik, XIII. yüzyılda Anadolu'da görülmeye başlayan ve hızla yayılarak Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesinde önemli rol oynayan bir esnaf teşkilâtıdır. Kendine has prensipleri töre ve âdetleriyle İslâmî anlayışa doğrudan bağlı olan bu teşkilâtın tarihî romanlarımızda yazarlarımız tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmış ve işlenmiş olduğu görülmektedir.

Bunları, a- Ahilik, b- Ahiliğin Prensipleri, c- Ahi Büyükleri, ç- Ahilik teşkilâtına giriş, Ahiliğin töre ve törenleri, d- Ahilerin kıyafetleri olarak gruplandırmak mümkündür.

¹ Romanlarda yazarlarımızın müracaat ettikleri tarihî kaynaklar şöyle belirtilmektedir: İbn-i Kemal, *Tarih-i Âli Osman*; Solakzâde, *Osmanlı Tarihi*; Fuad Köprülü, *Osmanlı İmaratorluğunun Etnik Menşei Meseleleri*, Belleten (Cumhuriyetin Yirminci Yıldönümü Münasebetiyle Özel Sayı), c. VII, sayı: 27, Ankara 1943.; *Tevkîî Mehmet Paşa Tarihi*; Enveri'nin *Düsturnamesi*; *Neşri Tarihi*; Âşık Paşazâde, *Tarih-i Âli Osman*; Şükrullah, *Behcetü't-Tevarih*; Necip Asım-Mehmet Arif, *Osmanlı Tarihi*, c. I.; *Cihannümâ*; W. Barthold, *İslâm Ansiklopedisi*, c. I.; Hammer, *Devlet-i Osman Tarihi*; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. I.; *Tarih-i Mufassal*, c. I.; Âli, *Künhü'l-Ahbar*, c. I.; Hayrullah Efendi Tarihi, c. II.; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*; Münşeât-ı Selâtin, c. II.; Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, c. I.; İ. H. Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*; Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*.

a- Ahilik: Ahilik teşkilâtı, XIII. yüzyılda Anadolu’da görülmeye başlamış ve hızla yayılarak Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu teşkilâtın mensupları olan Ahiler, şehirlerde olduğu kadar, o dönemde köylerde de büyük nüfuza sahip olmuşlardır. Özellikle devlet otoritesinin oldukça zayıfladığı XIII. yüzyılda, siyasi olduğu kadar iktisadi bakımdan da tesirleri yüksek olmuştur.

Arapça kardeş demek olan *ahi* kelimesinin aslı, Türkçenin orijinal kaynaklarından biri olan Divanü Lûgati’t Türk’te, *akı* şeklinde yer almaktadır. Kelimenin sözlük anlamı, cömert, yardımsever ve eli açık demektir. İslâmî anlayışa doğrudan bağlı olan Ahiliğin Anadolu’da yayılması ve bir teşkilât hâlini almasında fütüvvet teşkilâtının rolü büyüktür. Selçuklular Anadolu’ya yerleştikten sonra, bir yiğitlik ülküsü olan ahiliği, kendilerine has cömertlik, yiğitlik ve kahramanlık vasıflarıyla süslemişlerdir (Ülgen 1994: 43-44).

Enver Behnan Şapolyo’nun *Fatih İstanbul Kapılarında* adlı tarihî romanında Ahiliğin ne olduğu ve Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda oynadığı rol üzerinde durulur. Romanın kahramanlarından Yavedud Baba’ya Şehzade Mehmed, ahiliğin ne olduğunu sorar. O da bu soruya şöyle cevap verir: “- Osman Gazi’yi tahta çıkaranlar zümresidir. Bunlar esnaf babalarıdır. Anadolu’nun her şehrinde Ahi zaviyeleri vardır. Bunların ayrıca Ahi yiğit alayları vardır. Murad Hüdavendigâr Gazi’ye kadar bütün gazalara iştirak etmişlerdir. Osman Gazi, Murad Hüdavendigâr hep Ahilerdendir. Ahiler Ankara’yı Osmanlılara Ahi oldukları için harpsiz teslim etmişlerdir. Bunlar büyük şehir ve kasabalarda Ahi zaviyeleri kurmuşlardır. Bunların hepsi sanatkârdırlar. Kazandıklarını zaviyeye getirirler, müşterek kazandan yerler, giydikleri ayındır, çok neşeli adamlardır, her gün gülerler, eğlenirler, hem de pek cömert insanlardır. Misafir severler, ata atlayınca da kaleler fethederler (Şapolyo 1959: 68).”

Bekir Büyükarkın’ın *Kutludağ* romanında Şeyh Edebali, şed kuşanıp ustalık icazeti verdiği yeğeni Ahi Hasan’a Ahiliği şöyle anlatmaktadır: “... Ahilik cömertlik demektir. Aslı akı’dan gelir. Ahiler gayretli, eli açık, yiğit, kendi nefsinin yenip başkalarına yardım eden kişilerdir (Büyükarkın 1979: 51)”.

Kemal Tahir’in *Devlet Ana*’sında roman kahramanlarından Kerim’in okuduğu eski bir cönkte Ahilik hakkında şunların yazılı olduğu belirtilir: “...Ey ihvanlar, ey dostlar ve de ey mert yoldaşlar! Ahilik çok ulu kattır ve de saygılı basamaktır... Ey ihvanlar, ey yoldaşlar, ey dostlar, yiğitlik yönelmektir, Ahilik başlamak ve de Ahi Babalık gerçeğe ulaşmaktır. Aslında üçü birdir, ayrılık gayrılık yok! Şöyle biline ki Ahilikte miras yürümez, babanın kazandığı oğula geçmez ve de herkesin kazanması kanundur (Tahir 1967: 87-88)”.

b- Ahiliğin Prensipleri: Ahiliğin ahlâkî ve terbiyevî prensipleri ile kuralları aynı zamanda Ahiliğin nizamnamesi de olan fütüvvetnamelerde kayıtlıdır. Fütüvvetnamelere göre Ahilik teşkilâtının mensuplarında bulunması gereken bu vasıflar arasında cömertlik, tevazu, doğruluk, vefa sayılabilir. Hırsızlık, gıybet, yalan, başkası hakkında kötü konuşma, hile, içki içme gibi davranışlarda bulunma, kişinin mesleğinden atılması için sebep teşkil etmektedir.

Sözü edilen bu prensipler, tarihî Türk romanlarında Kemal Tahir’in *Devlet Ana*, Bekir Büyükarkın’ın *Kutludağ*, Osman Ragıp Şevki’nin *Ovaya İnen Şahin* ve Cavit Ersen’in *Osman Gazi* adlı romanlarında işlenmektedir. *Kutludağ* romanında “Bilginin altında yatıp, bilgiyle kalkan Ahiler, cömert, gayretli, eli açık, yiğit, kendi nefsinin yenip başkalarına yardım eden kişilerdir” denilmekte ve Ahiler, birbirlerine “Yardım et, zulme karşı koy, ezileni kurtar, ilim öğret, harama el sürme, savaşta kılıcını unutma!” gibi telkinler yapmaktadır. Yine aynı romanda ilkeler şöyle verilmektedir: “Hırs kapısını bağlayıp, iyilik kapısını açacaksın. Tokluk kapısını kapatıp, hoşgörülük kapısını açacaksın. Tokluk kapısını bağlayıp, kanaat kapısını açacaksın. Halktan ümit kapısını kilitleyip, Hak’tan rica kapısını aralayacaksın. Boş lâf söyleme kapısını bağlayıp, bilgi kapısını açacaksın. Şeytanlık kapısını kapatıp, Allah’a inanış kapısını açacaksın...” Bunlar aslında ahiliğin yedi kapıyı açıp, yedi kapıyı kapatma olarak da özetlenebilen prensipleridir.

Bir Ahinin sahip olması gereken vasıfları ise yazar romanında şöyle dile getirmektedir: “Sofrası açık olacak. Dili, beli ve gözü ise kapalı duracak. Pirinden yüz çevirmeyecek. Evet dediğini yerine getirecek, eliyle koymadığını almayacak. Nerede olursa olsun edeple oturup, sözü hikmet üzerine değilse söyleyeni dinleyecek (Büyükkarın 1979: 183, 51-54).”

Osman Gazi adlı romanda kendisi de şed kuşanıp Ahi olan Osman Gazi’nin, Ahiliğin en önemli prensiplerinden olan cömertliğinden (Ersen 1972: 235) bahsedilir. *Ovaya İnen Şahin*’de de Ahilerin tokluk, gürlük, dürüstlük, Allah yolunda iyilik, Allah nimetlerine şükürlülük, güzellik, dostluk, tazelik, mertlik ve cömertlik gibi niteliklere sahip olduğu belirtilir (Şevki 1971: 45).

Ahiliğin nizamnamesi olan fütüvvetnamelerden *Burgazî*, *Necm-Zer-Kub* ve *Nâsırî*’de genişçe yer alan ve Ahiliğin felsefesinin temelini oluşturan bazı kurallardan söz edilmektedir (Tan 1982: 47).

Meselâ: Ahilerin uyması gereken kurallar arasında “yemek yerken, konuşurken, yolda yürürken, bir şey alırken, büyüklerle konuşurken” gibi. Bu kurallara, Kemal Tahir’in *Devlet Ana*’sında da değinildiğini görmekteyiz.

“...Yemek yerken: Sofrada sağ dizini büküp, sol dizini altına alacak, ağzına küçük lokma alacak, aldığı lokmayı önce sağ avurduyla çiğneyecek, yemek yerken ellerini yağlatmayacak, ağzından akıtmayacak, yere dökmeyecek, ağzı dolu iken konuşmayacak, kimsenin lokmasına göz dikmeyecek, başını kaşımayacak, yemeğin iyisini misafire bırakacak, yemekten sonra ellerini yıkayacaktır.

Konuşurken: Sözüünü kısa tutacak ve hiç gülmeyecek, ağzından tükürük saçılmaması için karşısındaki ile sert konuşmayacak, sen-ben değil, siz-biz diye hitap edecek, elini kolunu sallayarak konuşmayacaktır.

Yolda yürürken: Kasılarak yürümeyecek, böcekleri ezmeyecek, dört yanına bakmayacak, yoldan ayrılmayacak, kimsenin ardından bakmayacak, büyüğünün önünden geçmeyecek, biriyle bir yere giderken onu bekletecek iş yapmayacaktır.

Bir şey alırken: Tadına azla bakacak, aldığını geri iade etmeyecek, yumuşak konuşacaktır.

Büyüklerin makamında nasıl davranacak: Gittiği yere vakitsiz gitmeyecek, oradaki büyüklerin hepsine ayrı ayrı selâm verecek, uzakta oturacak, çok söylemeyecek ve söylerken de onlara nasihat etmeyecektir. Son olarak Ahilikte, saygılı ol ki saygı gör, söziün dolusunu söyle ki dinletebil. Ayrıca içki içmek, kumar oynamak, kimseyi suçlamak, kimseyi karalamak, kıskanmak, kin tutmak, zulmetmek, pintilik, hırsızlık, yalan söylemek, sözden dönmek, namusa kötü bakmak yoktur (Tahir 1967: 91-93)”.

Aynı zamanda Türk-İslâm ahlâkının da temel kuralları olan bu prensipler kaynağını, âyetlerden, hadislerden ve din büyüklerinin davranışlarından almaktadır (Tan 1985: 26).

c- Ahi Büyükleri: Anadolu’da Ahiliğin kurucusu, “debbağların pîri” (Köprülü 1991: 97) olarak kabul edilen Ahi Evran, ünlü bir Türk bilgini aynı zamanda iktisatçı ve sanatkâdır. Azerbaycan’ın Hoy şehrinde doğmuştur (1172-1262). Daha sonra İslâm âlimi Fahreddin Râzî’nin derslerine devam etmiş, ilk tasavvuf bilgilerinin ise Ahmed Yesevî’nin talebelerinden almıştır. 1207’de Kayseri’ye gelen Ahi Evran burada bir dabakhane kurarak, debbağlığa başlamış, sonra da Kırşehir’e yerleşerek Ahi teşkilâtını kurmuş ve burada vefat etmiştir (Çağatay 1989: 49-50).

Romanlarda sıkça yer alan kahramanlardan Şeyh Edebali ise, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda büyük hizmeti bulunan, Ahilik teşkilâtına mensup önemli bir şahsiyettir. Osman Gazi yıkılmakta olan Anadolu Selçuklu Devleti’nin yerine yeni Türk devletini kurarken, Şeyh Edebali de bağlı bulunduğu Ahilik teşkilâtı vasıtasıyla beyliğin kültürünü, ilmini ve sosyal hayatını geliştirerek, bu beyliğin devlet kurmasında manevî yönden katkı sağlamıştır (Öcal 1989: 9).

İncelemiş olduğumuz tarihî Türk romanlarında Ahi Evran ve Şeyh Edebali’den başka Ahiliğe hizmeti geçenleri ise şöyle sıralamak mümkündür: *Kutludağ ve Ovaya İnen Şahin*’de Şeyh Edebali’nin yeğeni, aynı zamanda Orhan Bey ve Nilüfer Hatun’un nikâhını da kıyan Ahi Şemseddin, oğlu Ahi Hasan, *Devlet Ana*’da Söğüt Ahilerinin nakibi Dokumacılar kâhyası Ahi nakibi Hasan Efendi, Halife Dursun Fakı (Dursun Fakih), Bakırcılar kâhyası Karabet Usta ve nakip

Yâver Usta, *Kutludağ*'da Şeyh Mahmut Gazi, *Osmancık*'ta Ahi Hasan, Şeyh Mahmut ve Edebalı'nın müritlerinden nalbant Yasin, *Osmanoğulları*'nda Dursun Fakih ve Alâeddin Bey.

Osman Ragıp Şevki'nin *Ovaya İnen Şahin* romanında Ahi Evran ak sakallı, ak kaşlı, ak yüzlü bir ihtiyar olarak tasvir edilir. Ayrıca Ahilik teşkilâtına girecek olan Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'e peştemalı da Ahi Evran kuşatır (Şevki 1971: 44).

Anadolu'daki birlik ve beraberliğin tesis edilmesinde ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli bir göreve sahip olan Ahi büyüklerinden biri de Şeyh Edebalı'dır. Onun hakkındaki bilgilere *Kutludağ* romanında şöyle yer verilir: "Şeyh Edebalı! Yani Eşşeyh Mustafa İmadüddin bin İbrahim İnacı'l-Kırşehirî! Ahilerin Şeyhi Kırşehirlidir. Moğolların şerrinden Kırşehir'i bırakmıştır. İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Şam'a gitmiş, fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf üzerine çalışmış, geri dönmüştür (Büyükarkın 1979: 50-56)."

Devlet Ana'da da Şeyh Edebalı'den fazlaca söz edilmekte, aslının Adanalı olduğu belirtilmektedir (Tahir 1967: 169).

Osmanoğulları romanında ise, Feridun Fazıl Tülbentçi, Şeyh Edebalı'nın doğum yerinin Karaman olduğu ve tahsili ile nüfuzlu bir Ahi şeyhi olduğundan söz etmektedir: "Eskişehir havalisinde İtburnu Köyü'nde oturan ve şöhreti bütün Anadolu'yu tutmuş olan Şeyh Edebalı, bu muntkanın en nüfuzlu Ahi reislerinden biriydi. Karaman'da doğmuş, orada okumuş ve tahsilini ilerletmek üzere Şam'a gitmişti. Şam'da devrin sayılı âlimlerinden ders almış, ilmini ilerletmişti. Anadolu'ya döndükten sonra Eskişehir civarına yerleşmişti. İtburnu adındaki ufak köy bu sayede birdenbire parlamış, ilim adamları Edebalı ile münakaşalarda bulunmak üzere buraya dolmuşlardı (Tülbentçi 1950: 153)."

Şeyh Edebalı'nın yaşadığı yer hakkındaki bilgilere ise Cavit Ersen'in *Osman Gazi* romanında da rastlamaktayız:

"... Şeyh Edebalı hazretleri salih amel işleyenlerdendi. Çünkü o, tekbir ve tevekkülden ayrılmazdı. Bulunduğu köy dünyanın en güzel yerindeydi. Henüz hiç kimsenin ocağında fitne mevcut değildi. İnsanlar dirlik, düzen içinde yaşarlardı. Garibanlara elden gelen yardım gösterilir, gıybet edilmez, konu komşu ziyaretleri devam eder, düşkünlerin imdadına koşulurdu. Allah'a ve Resulullah'a itaat edenler, yeni yetişenlere bu vasıflarıyla yol gösterirler, rehber olurlardı. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın gazabından korkarlardı. Doğruluktan ayrılmamak için mahzun din kardeşlerinin sevinçleri sevinçti. Acuları ise müşterekti (Ersen 1972: 17)."

Şeyh Edebalı, *Devlet Ana*'da ise şöyle tasvir edilmektedir: "... Şeyh Edebalı yetmiş yaşında olduğu hâlde çok dinçti. Üç yılda sanki hiç değişmemişti. Geyikli Baba'nın armağanı olduğu bilinen karaca postunda oturuyor, samur kaplı cüppesi, uzun kırçıl sakalı, gür kaşlarının örttüğü rengi seçilemeyen gözleri ile nedendir bilinmez şeyhten çok eski zamanların savaşı Arap emirlerine benziyordu (Tahir 1967: 176)."

Ovaya İnen Şahin romanında Şeyh Edebalı'nın fizikî portresine yer verilmekte, şeyhin bembeyaz ipek gibi yumuşak beyaz sakalları üzerinde elmacık yanaklarının pembeliği ve siyah parlak gözlerinin üzerindeki gür kaşlarının beyazlığından söz edilmektedir (Şevki 1971: 33-34).

Osmancık romanında "... Ede Balı'nın terazisi doğru tartar, dirhem şaşmaz, Ede Balı soyumuzun ışığıdır" denilmekte, onun şahsiyetinden ve Osmanlı Devleti açısından öneminden bahsedilmektedir (Buğra 1985: 26).

Osmanoğulları romanında Şeyh Edebalı'den "...Ta Sivas ve Tebriz'e" (Tülbentçi 1950: 183), *Devlet Ana*'da ise, "...Tebriz'den İstanbul'a kadar sözünü geçirir, dediğini yaptırır, büyük Ahi şeyhlerinden biri olduğuna yer verilmektedir (Tahir 1967: 299)."

² Diğer romanlarda yazarlar, "Edebalı" şeklinde yazmayı tercih ederken Buğra, Ede Balı şeklinde yazmayı tercih etmiştir.

Yine *Devlet Ana*'da Kemal Tahir, yıkılmakta olan Selçukludan ve bozulan Ahi törelerinden bahsetmekte ve "gerçek bir ahi şeyhi ve âlim olan (Sağlık 2005: 98)." Şeyh Edebali'nin kerametinden söz etmektedir: "...Şeyh Edebali başkadır. Tuttuğu azar tutamak olur, bastığı düzelir, basamak olurdu. Ben görmedim, kerameti söylenir. Herifin birisi simyacılıkta altın yapma tutkusuna düşmüş, baba mirasını ve de kendi kazandığını harcaşır, saçır, savır, hasır üstünde çıplak kalmakla Şeyh Edebali'ye gelip sadaka istemiş... şeyh yerden bir tutam toprak alıp, 'kimya öyle olmaz böyle olur, derbeder' diye uzatmakla toprak ossaat altın olmuş, şaşkın herifin aklı sıçrayıp, hazreti şeyhin eteğinden yapışmış (Tahir 1967: 54)."

Ahi büyükleri olarak Ahi Evran ve Şeyh Edebali hakkında tarihî romanlarda yer alan bu bilgilerden başka, Osmanlı Devleti'nin ilk yöneticilerinden çoğunun Ahi olduğu hakkındaki bilgilere de bu romanlarda sıkça yer verildiğini görmekteyiz. Çeşitli tarihî kaynaklarda da rastlayabileceğimiz Ahi büyüklerinden³ Osman Gazi, Orhan Gazi, Alâeddin Paşa, I. Murad ve Şeyh Mahmud Gazi doğrudan doğruya Ahi teşkilâtına mensupturlar. Bu teşkilâttan özellikle fetihlerde askerî güç olarak faydalanmışlardır. Bunlar Ahi geleneği icabı *şed* adı verilen kuşağı hem kuşanmış, hem de kendilerinden sonra gelenlere kuşatmışlardır (Tabakoğlu 1986: 56-57).

ç- Ahilik Teşkilâtına Giriş-Ahiliğin Töre ve Törenleri: Ahilik teşkilâtı, Anadolu'da sosyal dayanışma ve yardımlaşma kurumu olarak da bilinir.

Bu teşkilâtın hem içinde bulunan bütün esnaf ve sanatkârları koruyan hem de her meslek dalında belli standartlarda üretim ve hizmeti gerektiren kararları mevcuttur. Bu teşkilâta giriş birtakım prensiplere dayanmaktadır. Ahilerde sanat ve meslek alanlarında yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi bulunmaktadır.

Yamak, çırak ve kalfalık dönemlerini başarıyla tamamlayan her kalfa, Ahilik geleneğine göre merasimle peştemal kuşanarak ustalar arasına katılır. Bu peştemal kuşanmayı Ahilik töresine ve geleneğine bağlı her meslek erbabı arzu eder. Çünkü Ahilik geleneğine göre peştemal kuşanan her usta ustalığını Ahi büyüklerinin meclisi önünde ispatlar ve iş yeri açabilme imkânına kavuşur.

Kendisini herhangi bir meslek dalında yetiştirmiş gören kalfanın, peştemal kuşanıp iş yeri açabilmesi için öncelikle ustasının iznini alması gerekmektedir. Ayrıca, Ahilik geleneğine göre peştemal kuşanmayan kalfalar iş yeri açamazlar.

Yamaklık, çıraklık ve kalfalık devrelerini kendi usta-hocasının nezaretinde başarıyla tamamlayan kalfaya ustası, ustalık iznini verdiği zaman ustalık için, Ahilik teşkilâtına müracaatta bulunur. Meslek dalının ileri gelen usta hocaları tarafından imtihana tâbi tutulur. İmtihan sonucunda başarılı bulunan kalfaya peştemal kuşatılır ve ustalığı ilân edilir. Bu merasim sırasında Ahilik ve Ahilik prensipleri anlatılır. Usta olacak kalfanın yaptığı iş, kalite kontrolünden geçer. Ustasından, hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi alınır. İmtihan sırasında peştemal bağlayan Ahi Baba veya orada bulunan Ahi ileri gelenlerinden birinin vereceği nasihatler ve dualarla bu merasim tamamlanır (Ülgen1994: 44-45).

Ahilik töre ve törenlerine uygun bir merasimin benzerini Kemal Tahir'in *Devlet Ana* romanında görmekteyiz. Romancı, Osman Gazi'den sonra Ahi unvanlı Osmanlı Devleti'nin II. padişahı olacak olan ve roman kahramanları arasında yer alan çocuk yaştaki tarihî şahsiyet Orhan Bey'e ve arkadaşlarına kalfalıktan ustalığa geçişi sembolize eden peştemal kuşatma merasimini bir oyun olarak oynattırır. Oyuna başlamadan önce roman kahramanlarından Ahi Şeyhi Şeyh Edebali'nin talebeleri arasında yer almaya çalışan Kerim Çelebi, bir cönkten Ahi Baba'ya, Halifelere, Nakiblere ve Ahi yiğitlerine Ahilik ve Ahiler hakkında bilgiler aktarır. Bu oyunda yine roman kahramanlarından Kara Osman Bey oğlu Melik Bey peştemal kuşanacaktır. Heyet huzuruna çıkan Melik Bey'e Ahi teşkilâtına girmeden önce çeşitli sorular sorulur. Birbirini takip

³ bk. 1 no'lu dipnot.

eden soru ve cevaplarla devam eden konuşmalar ile Ahiliğin töre ve törenleriyle ilgili bilgiler okuyucuya aktarılır. Neticede kuşağı kuşanması uygun görülen Melik Bey'in beline kuşak dolanır, kuşak üç kez bağlanır. Kerim Çelebi tarafından üç kez öpülen Ahilik palası da onun beline sokulur (Tahir 1967: 89-96).

Osmanoğulları, *Osman Gazi* ve *Ovaya İnen Şahin* adlı romanlarda Osman Bey, Ahi şeyhi Şeyh Edebalı'den kızı Bâlâ Hatun'u Allah'ın emri ve Peygamberin kavli ile ister. Bu romanlar içinde yalnız *Ovaya İnen Şahin*'de Osman Bey'in Şeyh Edebalı'nın kızını alabilmesi için Ahi olması ve Ahilik teşkilâtına girmesinin şart olduğundan bahsedilir. Yine bu romanda Şeyh Edebalı'nın yeğeni Ahi Hasan da Osman Bey'in Ahilik teşkilâtına girmesi ve Şeyh Edebalı'nın kızıyla evlenmesiyle birlikte Türkmenlerin kuvvet bulacağını söyler. Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Konak* adlı romanında da, Osman Bey'in Bâlâ Hatun'la evlenmesiyle Anadolu'nun bütün şeyhlerini, dervişlerini ve Ahilerini arkasına aldığından ve büyük bir birlik oluşturduğundan söz edilir (Sepetçioğlu 1973: 205). *Ovaya İnen Şahin*'de de Ahilik teşkilâtına girmeyi kabul eden Osman Bey'e bir Ahilik geleneği ve töresi olan peştemal kuşatmayı, iyilik, dürüstlük, kardeşlik, mertlik, cömertlik gibi Ahilik prensiplerini yayan, Ahilik teşkilâtının kurucusu Ahi Evran Veli yapacaktır. Kalabalık bir davetli grubun karşısında Osman Bey'in Ahi Hasan'la aralarında geçen konuşmadan ve peştemal kuşanarak Ahi olmasından yazar şöyle bahsetmektedir:

"Kara Osman Bey, duvar diplerinde oturanlardan birinin kalktığını elinde bir peştemal (şed) olduğu hâlde kendisine yaklaştığını gördü. Ak sakallı, ak kaşlı, ak yüzlü bir ihtiyardı bu... Osman Bey onun karşısında ayağa kalkmak lâzım geldiğini hissederek doğruldu. İhtiyar elindeki peştemalı birdenbire açtı. İki ucundan tutup Osman Bey'in beline sardı. Şaşılacak bir ustalıkla bu iki ucu arkasında düğümledi. ... Ahi Hasan uzanıp onun belindeki peştemalı çözdü, katlayarak baş ucuna koydu." Ahi olan Osman Bey'e şöyle dedi: "- Kuşandığın şey bir kılıç değildir. Bey, şeddidir. Bununla Allah'ın yarattığı her insana hizmeti kendine vazife bileceksin (Şevki 1971: 44-46)."

Kutludağ romanında Şeyh Edebalı'nın yeğeni Ahi Hasan'a kuşanacak peştemal için yapılan törenden söz edilmekte ve Ahilik teşkilâtına girmesi uygun görülen Ahi Hasan'a Şeyh Edebalı şöyle nasihat etmektedir: "... Kayılara, onlara katılmış diğer aşiretlere, bu uç'ta yaşayanlara yardım edeceksin. Elin açık, sofran açık olacak. Dilin, belin ve gözün ise kapalı duracak. Pîrinden yüz çevirmeyeceksin. Dinini, malını helâlini koruyacaksın. Evet dediğini yerine getireceksin. Elinle komadığını almayacaksın. Nerede olursan ol, edeple oturup, sözün hikmet üzerine değılse söyleyeni dinleyeceksin (Büyükkarkin 1979: 51-54)."

Aynı romanda Şeyh Edebalı'nın Ahilik teşkilâtının çalışma sistemi ile bu sisteme uymayanlara yapılacak uygulamalar hakkındaki görüşlerine yer verilmektedir:

"...Şimdi size kazancımızı nasıl paylaşacağımızı bir kere daha anlatacağım. Otuz iki esnafın ve diğer yetmiş iki sanat erbabının elde ettikleri kazancın üç hissesi kethüdâya, iki hissesi yiğit başına, iki hissesi otuz yıllık ustalara, birer buçuk hissesi yirmi yıllık ustalara verilecektir. Onlar dahi elde ettiklerini hayır işlerinde, eli ayağı tutmayanlara bakmakta, çırak yetiştirmekte, ehli dil ve ehli iman sahibi kılmakta kullanacaktır. Kim ki, bu değışmez yasamıza karşı çıkar ona uymazsa, otuz yıllık usta dahi olsa yakasını kesip, borkün atıp, tekrar şakirtliğe indirilir. Bunu da kabul etmemeye kalkarsa ocaktan kaydı silinip kendisine işlemek için deri ve malzeme satmak için mal dahi verilmez. Bilesiniz ki dabakhanelere gelen deri yaprak ve palamutlar gelişi güzel satılmaz. Bunca masumun ahını, bunca alın terini pahalı mal satıp omuzlarınızda taşıyamazsınız... Kardeşler, her esnafın kendi arasında seçtiği yiğitbaşılar, o esnafın dirlik ve düzenini sağlayacaktır. Görevini yerine getirmeyen, adap ve erkâna saygı göstermeyen, şu topraklara yerleşmiş, Ahi olsun, olmasın, bütün insanlara yardım elini uzatmayan Ahiler cezalandırılacak, gerekirse aramızdan uzaklaştırılacaktır (Büyükkarkin 1979: 108-109)."

Ahiliğin temel prensiplerinden birisi de dürüstlüktür. Ahilik teşkilâtının amacı, esnafın üretimde ve satışta dürüst, birbirleriyle birlik ve dayanışma içinde olmalarını sağlamaktır. Ahilik geleneğinde meslektaşını himaye etmek ve kollamak önemli bir yer teşkil etmektedir. Siftah eden bir esnafın, müşterisini, henüz siftah etmemiş olan komşusuna göndermesi Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun *Çatı* adlı romanında ele alınır (Sepetçioğlu 1989: 250-253).

d- Ahilerin Kıyafetleri: Genellikle başlarında keçeden bir külâh ve bu külâhın etrafında iki parmak genişliğinde ucu sarkıtılmış kuşak, sırtlarında abadan bir elbise ve bu elbisenin üzerine bağlı kemer ile kemere takılı bir metre kadar uzunlukta Ahi palası, ayaklarında da mest olduğu kaynaklarda bahsedilen Ahilerin (Kocatürk 1990: 37-38), tarihî Türk romanlarında da benzer kıyafetler giydikleri belirtilmektedir.

*Ovaya İnen Şahin'*de, Ahi zaviyelerinde şed kuşanıp Ahi olacak Osman Bey'in törenini izlemeye gelen Ahi şeyhlerinin kıyafetleri hakkında bilgi verilmektedir: "Kara Osman Bey duvar diplerinde üzerlerinde abadan birer elbise giymiş, ayaklarında mestler geçirmiş on beşe yakın Ahi şeyhi gördü. Başlarında softan beyaz birer külâh vardı bu adamların... (Şevki 1971: 44)."

*Devlet Ana'*da ise, yaylaya çıkan Ahi şeyhi Şeyh Edebalı, Ahilik törenlerinde giydiği kıyafet ile tasvir edilmektedir: "... Büyük Ahi derneklerinde omuzuna aldığı içi samur kaplı yeşil çuhadan uzun cüppesini giymişti. Ahi şalvarının altında sarı sahtiyandan yumuşak çizmeleri vardı. Horasan sarığıyla bir kat daha büyüyen kocaman kavuğunu, nasıl olup da bu kadar kolay taşıdığına şaşmamak mümkün değildi. Birlikte yaylaya çıktığı Türkmenlerin şerefine hâlis Buhara şalından kuşağına iki arşın Ahi palasını sokmuştu (Tahir, 1967: 429)."

Kutludağ romanında, Şeyh Edebalı'nın kıyafetinden de "... Ayağında fütüvvet şalvarı denen bir şalvar, başında ak bir börk vardı. Börkün tepesinden aşağı doğru bir şerit sarkıyordu. Belindeki kuşağına ince bir kama sıkıştırmıştı (Büyükarkın 1979: 52)." şeklinde bahsedilmektedir.

Araştırmamıza konu olan tarihî Türk romanlarının çoğunda Ahilerin benzer kıyafetler içinde olduklarından söz edilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, yukarıda incelemeye çalıştığımız tarihî Türk romanlarında Ahilik konusunda çeşitli bilgilere yer verilmektedir. Adı geçen romanlarda, Türklerin Anadolu'da yeni bir iman ve idareyle güçlenmesinde, alplerin, alperenlerin, gazilerin dervişlerin, bacıların yanı sıra Ahilerin de büyük bir rolü olduğu görülmektedir. Anadolu, daha sonra da Rumeli'de sosyo-ekonomik düzenin kurulmasını sağlayan Ahilik teşkilâtı, edebiyatımızda dolayısıyla tarihî Türk romanlarında da lâayık olduğu yeri almıştır (Cunbur 1981: 23). Yeni yazılan (Ülgen 2022: 133-150) ve bundan sonra da yazılacak olan tarihî Türk romanlarında, Ahiler ve Ahilik kültürüne dair bilgiler yer almaya devam edecektir.

Kaynakça

- Buğra, Tarık (1985), *Osmancık*, 2. bs., İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Büyükarkın, Bekir (1979), *Kutludağ*, İstanbul: Arkın Kitabevi.
- Cunbur, Müjgân (1981), "14. Yüzyıl Başlarında Edebiyatımızda Ahilik", *Millî Kültür*, 2, 23.
- Çağatay, Neşet (1989), *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ersen, Cavit (1972), *Osman Gazi*, İstanbul: Özaydın Matbaacılık.
- Gözler, H. Fethi (1980), "Tarihî Roman Üzerinde Düşünceler ve Romancılar", *Küçük Dergi*, 13, 13-15.
- Güngör, Erol (1973), *Tarihin Romanı*, *Türk Edebiyatı*, 14, 34.
- Kabaklı, Ahmet (1965), *Türk Edebiyatı*, c. 1, İstanbul: Türkiye Yayın ve Basımevi.
- Kocatürk, Sadettin (1990), Ahi Teşkilâtının Geleneği ve Felesefesini Özü, *Millî Kültür*, 77, 37-38.
- Köprülü, Fuad (1991), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 4. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öcal, Sefa (1989), Şeyh Edebali, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 25, 9.
- Sağlık, Şaban (2005), "Kemal Tahir'e Göre Ahilik ve Ahiler", *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, c. 1, 2, 98.
- Sepetçioğlu, Mustafa Necati (1973), *Konak*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Sepetçioğlu, Mustafa Necati (1989), *Çatı*, 12. bs., İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Şapolyo, Enver Behnan (1953), *Fatih İstanbul Kapılarında*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.
- Şevki, Osman Ragıp (1971), *Ovaya İnen Şahin*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Tabakoğlu, Ahmet (1986), Sosyal ve İktisadî Yönleriyle Ahilik, *Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, 13 Eylül 1985, İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Tahir, Kemal (1967), *Devlet Ana*, Ankara: Bilgi Yay.
- Tan, Nail (1982), Ahilerin Görgü Kurallarından Günümüze, *Millî Kültür*, 9, 47.
- Tan, Nail (1985), Ahiler ve Görgü Kuralları, *Karınca*, 586, 26.
- Tural, Sadık Kemal (1976), "Tarihî Roman ve Atsız'ın Tarihî Romanları Üzerinde Düşünceler", *Atsız Armağanı*, İstanbul:
- Tural, Sadık Kemal (1991), *Zamanın Elinden Tutmak*, 2. bs. Ankara: Ecdâd Yayınları.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl (1950), *Osmanoğulları*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ülgen, Erol (1994), XXI. Yüzyılda Anadolu'da Ortaya Çıkan ve Gelişen Sosyo Ekonomik Bir Teşkilât: Âhilik, *Çerçeve*, Mart-Nisan, 43-44.
- Ülgen, Erol (2022), "Üç Tarihi Türk Romanında Ahi Evran", *Anadolu'nun Üç Güzeli*, Yunus Emre, Ahi Evran ve Hacı Bektaş Velî'de Buluşma Sempozyumu Bildirileri (4 Kasım 2021), (Yayına Hazırlayan: Erol Ülgen), İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1969), "Bizde Tarihi Romancılık", *Hisar*, 61, 10.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1324-1358

NECATİ BEY NECATİ BEYİ ANLATIYOR

Kaplan Üstüner

Prof. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kaplanustuner@yahoo.com,
ORCID: 0000-0002-3456-482X/ Prof.Dr., Harran University Faculty of Science and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 19.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 15.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Üstüner, Kaplan (2022), "Necati Bey Necati Beyi Anlatıyor", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1379-1324-1358.

Üstüner, Kaplan (2022), "Necati Bey is Telling Necati Bey", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1379-1324-1358.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Necati Bey Necati Beyi Anlatıyor

Özet

Mahlas, edebiyat terimi olarak özellikle divan şairlerinin şiirlerinde kullandıkları takma ad olarak bilinir. Şairler için bir çeşit imza hükmünde olan mahlaslar genellikle gazellerin son beytinde söylenir. Mahlas beyitlerinde kendisini başka biri gibi düşünen şair, duygu ve düşüncesini daha rahat şekilde dile getirir, şiirleri ve şairlik yetenekleri üzerine poetik değerlendirmeler yapar ve dönemin şiir zevki ile edebi anlayışı hakkında ipucu verir. Mahlas beyitleriyle ilgili yapılan önceki çalışmalarda daha ziyade şiir ve şaire dair olanlar üzerinde durulmuştur. Bu nedenle bir divanda bulunan gazellerin bütün mahlas beyitlerini incelemeyi düşündük. Bunun için klasik şiirimizin kuruluş devrinde gazelleri ile tanınan Necati Bey'in (ö. 914/1509) divanını seçtik. Necati Bey örneğinden hareketle bir şairin, gazellerinin mahlas beyitlerinde hangi konulara değindiğini, gerçek kimliği ile birlikte başka hangi kurgusal anlatıcı kimlikleri yansıttığını ortaya koymayı amaçladık. Çalışmamızda anlatıcı kimlikleri ana başlıklar halinde kaydettikten sonra işlenen konuları alt başlıklar halinde sıraladık.

Anahtar Kelimeler: Mahlas, Necati Bey, Şair.

Necati Bey is Telling Necati Bey

Abstract

The pseudonym is a literary term, especially as a pseudonym used by divan poets in their poems. Pseudonyms, which are a kind of signature for poets, are usually sung in the last couplet of ghazals. In his pseudonymous couplets, the poet, who thinks of himself as someone else, expresses his feelings and thoughts more comfortably, makes poetic evaluations on his poems and poetic abilities, and gives clues about the period's poetry taste and literary understanding. Previous studies on pseudonymous couplets it was mainly focused on poetry and poets. For this reason, we thought to examine all the pseudonym couplets of the ghazals in a divan. We chose the divan of Necati Bey (d. 914/1509), who was known for his ghazals during the founding period of our classical poetry. Based on the example of Necati Bey, we aimed to reveal which subjects a poet refers to in the pseudonym couplets of his ghazals and what other fictional narrator identities he reflects along with his real identity. After recording the narrator's identities under main headings in our study, we listed the topics covered under subheadings.

Keywords: Pseudonym, Necati Bey, Poet.

Giriş

Arapça “saflik, hâlislik, gönül temizliği” anlamlarındaki “halâs”tan müştak olan mahlas kelimesinin sözlük karşılığı “kurtulacak, sığınılacak” yer demektir. Edebiyat terimi olarak mahlas özellikle divan şairlerinin şiirlerinde kullandıkları takma ad olarak bilinir. Mahlas takma ad olabileceği gibi şairin gerçek adı da olabilir. Divan şairleri edebiyat dünyasına çoğunlukla mahlasları ile adım atmışlardır. Şair için bir çeşit imza yahut mühür hükmünde olma, kimlik özelliği taşıma ve başkalarının şiirleri ile karışmasını önleme gibi işlevleri olan mahlaslar genellikle gazellerin makta/son beytinde dile getirilmiştir. (Tolasa 1983: 244; Akün 1994: 394-396; Yıldırım 2006: 11-19)

Mahlas şairin tecrid yoluyla kendi varlığını soyutlaması bir başka ifade ile “gerçek şair ile kurgusal ortamdaki bir karakter olarak şair arasında mesafe yaratmanın bir yolu”dur. (Andrews 2000: 20) Kendisini bir başka kişi yerine koyan şair, mahlas beyitlerinde duygu ve düşüncesini, psikolojisini, içinde bulunduğu şartları, hayata bakışını, felsefesini daha rahat bir şekilde ortaya koyar. Ayrıca şiirleri ve şairlik yetenekleri üzerine çoğunlukla övünme amaçlı da olsa poetik değerlendirmeler yapıp dönemin şiir zevki ve edebi anlayışı hakkında ipucu verir. (Akarca, 2006: 1-16; Kurmuş 2008: 1-14; Kaya 2012: 213-215)

Bugüne kadar mahlas beyitlerine dair yapılan çalışmalarda daha ziyade şiir ve şair ile ilgili olanların üzerinde durulmuştur. (Akarca 2006: 1-16; Kurmuş 2008: 1-14) Biz ise bir divan şairinin divanında yer alan gazellerinin bütün mahlas beyitlerini incelemeyi düşündük. Bunun için klasik şiirimizin kuruluş devrinde gazelleri ile tanınmış olan Necati Bey’in (ö. 914/1509) divanını seçtik. Necati Bey örneğinden hareketle bir şairin gazellerinin mahlas beyitlerinde hangi konulara değindiğini, gerçek kimliği ile birlikte başka hangi kurgusal anlatıcı kimlikleri yansıttığını ortaya koymayı amaçladık. Kendi dilinden şairi tanımayı hedefledik. Çalışmamızda anlatıcı kimlikleri ana başlıklar halinde kaydettikten sonra mahlas beyitlerde işlenen konuları alt başlıklar halinde sıraladık.

Klasik şiirimizin estetik yapısı gereği çok anlamlı oluşundan dolayı bir mahlas beytinin şairin gerçek hayatını mı yoksa kurgusal hayatını mı yansıttığı kesin olarak bilinemeyeceğinden gösterilen bütün titizliğe rağmen bir başlık altında verilen beytin başka bir başlık altında da değerlendirilebileceği göz önünde tutulmalıdır.

Necati Bey ve Mahlas

Necati Bey Divanı’nda yer alan 649 gazelin¹ 11’inde (166., 202., 226., 251., 313., 334., 349., 495., 573., 576., 593. gazeller) mahlas kullanılmamıştır.

Divanda toplam 639 mahlas beyti yer almıştır. 637 gazelde birer kez, 380 numaralı gazelde ise 2 kez (7. ve 8. beyitler) kullanılmıştır.

22 gazelde mahlas beytinden sonra zeyil/ek beyit vardır. Bunlardan 207. gazelden sonra 4, 489. gazelden sonra 2, 20’sinden (136., 164., 175., 201., 241., 260., 261., 331., 383., 424., 432., 439., 475., 487., 488., 502., 540., 551., 620. ve 625. gazeller) sonra ise birer zeyil beyit yer almıştır.

Gazellerin son beytinde kullanılan mahlasları buldukları yere göre şu şekilde gruplandırabiliriz:

Mahlasın 5. beyitte yer aldığı gazeller (174 gazel): 1., 7., 10., 12., 18., 26., 27., 32., 34., 37., 38., 39., 41., 53., 57., 61., 69., 76., 80., 81., 83., 85., 93., 97., 100., 104., 114., 115., 117., 127., 139., 142., 148., 156., 157., 158., 168., 173., 174., 176., 178., 183., 185., 189., 195., 204., 205., 208., 209., 212., 213., 217., 218., 220., 222., 229., 234., 236., 239., 248., 255., 257., 262., 270., 271., 272., 274., 275., 277., 286., 288.,

¹ Divanda (Tarlan 1997) 650 gazel kayıtlı görünse de 442 numara sehven dizilmemiştir.

292., 295., 298., 299., 304., 307., 318., 321., 324., 326., 329., 333., 337., 338., 340., 341., 343., 346., 350., 352., 353., 354., 355., 356., 359., 367., 368., 369., 379., 385., 391., 393., 396., 398., 399., 400., 404., 406., 407., 408., 409., 412., 414., 416., 433., 434., 435., 436., 437., 438., 440., 444., 445., 446., 452., 455., 457., 458., 461., 467., 476., 477., 481., 483., 484., 494., 499., 506., 508., 512., 515., 517., 519., 521., 526., 529., 530., 532., 533., 544., 548., 563., 567., 578., 581., 588., 591., 592., 601., 606., 614., 616., 617., 630., 631., 636., 639., 640., 641., 644., 645., 649. ve 650.

Mahlasın 6. beyitte yer aldığı gazeller (98 gazel): 4., 11., 14., 29., 30., 36., 40., 50., 54., 60., 67., 68., 73., 75., 91., 106., 110., 116., 120., 122., 126., 129., 134., 137., 138., 143., 146., 161., 170., 177., 179., 182., 190., 197., 211., 221., 227., 228., 231., 247., 249., 254., 268., 269., 273., 282., 285., 290., 303., 306., 309., 310., 317., 323., 327., 344., 345., 357., 358., 361., 371., 374., 394., 395., 422., 429., 447., 459., 468., 474., 490., 491., 497., 500., 501., 516., 523., 549., 550., 555., 556., 558., 561., 565., 566., 569., 570., 580., 605., 609., 611., 612., 621., 629., 633., 634., 637. ve 648.

Mahlasın 7. beyitte yer aldığı gazeller (235 gazel): 5., 6., 9., 15., 16., 17., 21., 22., 28., 31., 33., 35., 42., 43., 44., 45., 46., 47., 48., 49., 51., 52., 55., 56., 58., 59., 62., 63., 65., 66., 71., 72., 74., 79., 82., 84., 86., 87., 88., 89., 90., 92., 98., 99., 101., 103., 105., 107., 112., 113., 118., 119., 121., 123., 124., 125., 128., 130., 131., 132., 133., 135., 140., 141., 147., 151., 159., 160., 162., 163., 165., 169., 171., 180., 181., 186., 191., 192., 198., 199., 203., 210., 214., 215., 216., 219., 224., 230., 232., 237., 238., 240., 242., 243., 244., 245., 246., 250., 252., 256., 259., 264., 265., 266., 267., 279., 280., 281., 283., 287., 289., 293., 297., 300., 302., 305., 308., 312., 315., 319., 320., 322., 325., 328., 330., 332., 336., 339., 342., 347., 348., 351., 360., 363., 364., 365., 366., 370., 372., 375., 376., 377., 378., 382., 384., 387., 389., 390., 392., 402., 403., 411., 413., 415., 418., 419., 420., 421., 423., 426., 428., 443., 448., 451., 453., 454., 460., 462., 463., 466., 469., 470., 471., 472., 478., 479., 482., 486., 493., 496., 503., 505., 510., 511., 518., 522., 527., 528., 536., 537., 539., 541., 542., 543., 546., 547., 553., 554., 557., 559., 560., 562., 564., 568., 571., 574., 575., 577., 579., 586., 587., 589., 594., 595., 596., 598., 599., 600., 603., 607., 608., 613., 618., 619., 623., 624., 626., 627., 628., 632., 635., 638., 642., 643., 646. ve 647.

Mahlasın 8. beyitte yer aldığı gazeller (71 gazel): 2., 8., 13., 19., 20., 23., 24., 25., 77., 78., 95., 96., 102., 108., 109., 145., 150., 152., 153., 155., 172., 187., 188., 193., 200., 206., 223., 225., 233., 235., 253., 258., 294., 276., 311., 314., 362., 373., 381., 386., 388., 397., 405., 410., 417., 425., 430., 449., 450., 465., 492., 498., 504., 507., 509., 513., 514., 520., 524., 525., 531., 534., 535., 538., 552., 572., 582., 583., 584., 590. ve 615.

Mahlasın 9. beyitte yer aldığı gazeller (22 gazel): 3., 94., 149., 184., 263., 278., 284., 291., 301., 335., 401., 441., 464., 480., 485., 561., 585., 610., 597., 602., 604. ve 622.

Mahlasın 10. beyitte yer aldığı gazeller (10 gazel): 64., 70., 111., 144., 154., 167., 194., 196., 296. ve 427.

Mahlasın 11. beyitte yer aldığı gazeller (3 gazel): 431., 456. ve 473.

Mahlasın 12. beyitte yer aldığı gazel: 316.

Mahlasın 14. beyitte yer aldığı gazel: 545.

Çalışmamızda konuyu en iyi örnekleyen mahlas beyitlerine yer verdik.

Mahlaslar genellikle Farsça nisbet ekiyle birlikte işaret edilen bir durum ve niteliği ifade eder. Asıl adı İsa olan şairin "Necati" mahlası almasında kelimenin "kurtuluş" anlamıyla ilişkili olduğunu düşünüyoruz.

Necati Bey mahlas beyitlerinde mahlastan söz eder, onu benzetme unsuru olarak kullanır ve bulunduğu yer bakımından çeşitli yorumlar geliştirir.

Mahlas beytini yemeğin sonunda yenen taze helvaya benzetir. Helvanın tatlı oluşundan hareketle mahlas beytinin güzel, etkileyici ve dikkat çekici olması gerektiğini ifade eder. Yemekten sonra yenen helva, ağızda hoş lezzet bıraktığı gibi yemeği de tamamlamış olur:

Şîrîn-ter eyle mahlâs-ı şî'rün Necâtiyâ
K'olur ta'âm sonına halvâ-yi ter lezîz (54/6)²

Şair, mahlasların çoğunlukla gazelin son beytinde yer aldığı gibi kendisinin de sonlarda, arkalarda ve alçakta kaldığını düşünür. Yüksek makamlara erişeceği beklentisiyle yazdığı anlaşılabilir kıymetli şiirlerinin bir işe yaramadığı, hak ettiği ilgi ve itibarı görmediği ve aşağı mevkiilerde bulunduğunu yakınarak dile getirir: (Kaya 2012: 214-215; Kaya 2016: 192-193)

Mahlâs gibi Necâtî'nün alçakda kaldığı
Eş'ârum ile defter ü dîvâna yanayın (380/8)

A. NECATİ BEY'İN KENDİSİ

Necati Bey gerçek yaşam öyküsüne, kişisel özelliklerine ve psikolojisine dair şu bilgileri bizimle paylaşır.

Hayatı Roman

Sevgiliye hitaben yazıldığı hissini uyandıran şu beyitte Necati'nin gerçek hayatından izler taşıdığını görürüz. Yaşadığı çok şey vardır. Derdini ancak gözyaşıyla anlatabilir. Şairin hayatı mektuplara sığmaz, yazılsa roman olur:

Nâmeye sığmaz Necâtî'nün oransuz kıssası
Göz yaşıyla kapuna 'arz ola bâkî mâ-cerâ (1/5)

Yetim, Kimsesiz

Şair şefkat ve merhamete muhtaç, perişan ve gözü yaşlı bir yetime benzer:

Merhamet kılmaz isen ey dişleri dürr-i 'Aden
Ha Necâtî ha bir âvâre gözi yaşlu yetim (352/5)

Bayramda herkes beyler gibi neşe ve sevinç içinde iken zavallı Necati bir köşeye çekilip mahzun bir halde oturur:

Bayram irişdi her kişi beg gibi şâdumân
Miskîn Necâtî mu'tekif-i gûşe-i melâl (333/5)

O kadar yalnız, kimsesiz ve unutulmuştur ki evinin kapısını rüzgârdan başka açan bulunmaz:

Bir veche unutuldu Necâtî ki kimsene
Mihnet-serâsı kapusın açmaz meger ki bâd (50/6)

Maddi Durum

Necati yoksulluğun zirvesindedir.³ Giyecek bir elbisesi dahi yoktur. Fakirlikten adeta canı çıkmıştır. Dünyada çok yıpranmış, çok zorluk çekmiş neredeyse ölecek hale gelmiştir. Tabutu kaftan ve kefeni gömlek olarak hayal eden şair öldükten sonra en azından giyeceği bir şeye sahip olacağı için sevinir:

'Uryânlig ile cânı çıkupdur Necâtî'nün
Tâbûti hul'at ü kefeni pîrehan bilür (156/5)

² Parantez içindeki sayılar Ali Nihat Tarlan'ın hazırladığı Necati Bey divanında yer alan gazel ve beyit numaralarını belirtmektedir. (Tarlan 1997)

³ Necati Bey'in, Şehzade Abdullah'ın (889/1484) ölümünden Şehzade Mahmud'un (910/1504) yanına nişancı tayin olunana kadar geçen yirmi yılda sıkıntı içinde yaşadığı anlatılır. (Çavuşoğlu 2001: 23-24)

Hayatı “Bugün! Yarın!” umuduyla geçen şairin yüzü bir gün olsun gülmemiştir:

Günümüz geçti bugün ırte ile
Gülmedük biz Necâtîyâ bir gün (389/7)

Necati Bey'in refah içinde geçen günleri de olmuştur.⁴ Felek, firengi atlastan döşek ve vaşak kürkten post ile yüce bir taht kurmuştur. İşleri iyiye dönen şair isteklerine kavuşmuş ve sevdiğiyle safa sürmeye başlamıştır:

Bu Necâtîye felek bir taht-ı ‘âlî urdı kim
Ortası firengî atlas döşegi pôstü öşek (327/6)

Ey Necâtî yârun ile dünyede sürdün safâ
Hak sana virdi murâdun hayra döndü işlerün (292/5)

Bursa

Şair bir müddet yaşadığı veya gezip gördüğü Bursa şehriden de söz eder. Gönlin benzetilene olarak kullanılan Bursa, tarihinde geçirdiği yangınlar ve güzelleri ile ele alınır: (Turan 2009: 262)

Necâtî gönlini her dem ider bir lâle-ruh yağmâ
Sanasın Bursa şehridür ki yakar her zemân âteş (250/7)

Güzellere Hayranlık

Necati Bey hakkında söylenen “Güzelleri iyi bilir!” sözünü “Kelin merhemi olsa başına sürerdi!” atasözüyle nazikçe reddetse de içten içe yaşadığı mutluluğu gizleyemez:

Dirler Necâtî nesne bilür ehl-i hüsn için
Ol nesne bilse başına olurdu çâresi (611/6)

Her güzele hayran olan ve gördüğü güzeli koynuna sokmak isteyen şair bir çapkın edasıyla da karşımıza çıkar:

Ko Necâtî gam-ı cânân ile cânun çıksun
Sana kim didi ki var her güzele hayrân ol (336/7)

Gördüğü hûbı Necâtî koynuna sokmak diler
Bulduğunu nitekim öksüzce oğlan koynuna (502/7)

Çapkın oluşunu şu beyitte benzetme unsurlarıyla ifade eden şair, dikenler arasında açılan o kadar güle rağmen eline bir tane dahi gülen goncanın nasip olmadığından yakınır:

Güller açılır oldu dikenlerde Necâtî
Ben bülbüle bir gonca-i handân ele girmez (217/5)

İleri Yaşlarda Aşk

Aşk bulaşıcı bir hastalık gibi insanı çepeçevre sarar. Kişiyi etkisi altına alır. Genç yahut ihtiyar olmak, durumu değiştirmez. Necati de eve geç gelen bir misafir gibi düşündüğü aşka ileri yaşlarda tutulmuştur. “Yaşlandı ama âşıklıktan vazgeçmiyor!” gibi eleştirilere de kulak asmaz. Zira o bu konuda kendisini çaresiz, deli divane ve hasta görür:

Kocalmağ ile Necâtî halâs olam sanma
Ki bir salım gibidür ‘ışk şeh ü şâb üzre (523/6)

⁴ Manisa sancağına çıkan Şehzade Mahmud’a nişancı tayin olunca (910/1504) şairin refah ve huzura kavuştuğu anlaşılmaktadır. (Çavuşoğlu 2001: 24-25)

Necâtî kocalıkda oldu 'âşık
Dirîgâ irdi geç vakt irdi konuk (279/7)

Şöyle depren ki oglancuklar
Dimesünler Necâtî kocaldı (580/6)

Kocalığında Necâtî oldu oğlan hastesi
Hayf kim bî-çâre hem dîvânedür hem hastedür (82/7)

Tövbekâr

Necati Bey kimi zaman suçluluk psikolojisiyle tövbeye meyleder. Ancak çimenlerin rengârenk çiçeklerle süslenip dile geldiği, eğlencelerin düzenlendiği ilkbahar mevsiminde tövbesini bozacağı düşüncesiyle korkuya kapılır. Kendisini "deli" diye niteleyerek "Şarap ve sevgiliye tövbeliyim!" derse de inanılmaması gerektiğini söyler. Günahının ne kadar çok olsa da tövbeyle affedileceği umudu şairi biraz olsun rahatlatır:

Meyl iderüz Necâtî gibi tevbeyle velî
Ey hâce korkaruz yine vakt-i çemen gelür (170/6)

Necâtî tevbeni bozmak dilerler
Çemende lâle vü gül epsem olmaz (219/7)

Mahbûb u meye tevbeliyem dirse Necâtî
İnanmayasuz sözine zîrâ ki delidür (102/8)

Sen zebûn olma Necâtî gerçi kim çokdur günâh
Binini 'ısyân çerisinün bir istigfâr sır (187/8)

Vasiyeti

Necati kurgusal olarak da yorumlanabilecek şu beytinde vasiyetini dile getirir. Beyaz tenli sevgilinin hasretiyle öldüğü zaman mezarının mermerden yapılmasını vasiyet eder. Dünyada kavuşmadığı sevgilisiyle hiç olmazsa öldükten sonra teninin rengindeki mermerle bir arada bulunup özlemine gidereceğini düşünür. Vasiyeti unutulmayan şairin mezar taşına ölümünden sonra bu beyit yazılmıştır:

Bir sîm-ten firâkına ölen Necâtî'nün
Bî'llâhi mermer ile yapasız mezârını (607/7)

Bir başka beytinde de yine sevgilinin hasretiyle öldüğünde "Ah garip vah garip ha garip eyva garip" gibi garip (kimsesiz, zavallı) oluşunu öne çıkaran sözlerle ağlanmasını vasiyet eder:

Hasretünle bu Necâtî ölür ise diyesüz
Â garîb ü vâ garîb ü hâ garîb eyvâ garîb (26/5)

Amacı

Şairin dünyadaki amacı huzurlu yaşamaktır, altın ve gümüş gibi maddi şeyler değildir:

Necâtî'nün yüzi gözi şehâdet eyler kim
Huzûrdur garazı dahı sîm ü zer dilemez (216/7)

Dünyada anılmak için bir şeyler yapmanın gereğine inanır:

Bir iş it kim anılasın dünyede
Ey Necâtî fâ'ilâtün fâ'ilât (28/7)

Kişilik Özellikleri

Necati Bey sevgisi gönülden olan ihlaslı bir köle ve riyasız dosttur. İçi dışı gam potasında temizlenmiştir. Kalbi sırma altın gibi saftır:

Kimdürür dersen Necâtî döstüm
Bende-i muhlis muhibb-i bî-riyâ (19/8)

Pûte-i gamda Necâtî kılalı kalbini sâf
Sırma altın gibi hâlisdür anun içi taşı (606/5)

Şairane övünmeyi de ihmal etmez. Padişahın çevresinde bulunan pek çok âlim, şair ve zarif kişiler arasında bir tane olduğunu düşünüp Allah'a şükreder:

Şükürün li'llâh Necâtî yine bir dânedürür
Pâdişâh işigi gerçi zurefâ hırmenidür (112/7)

Necati şairliği yahut başka yönleriyle genç ve ihtiyarlar arasında kendisi gibi birinin olmadığını düşünür:

Yigit oldum kocaldum görmedüm hiç
Necâtî gibi şeyh ü şâb içinde (540/6)

Şairin varı yoğu, umudunun çok sabrının ise az olmasıdır:

Ümîdüm kati çok sabrum kati az
Necâtî'nün bulardur varı yogı (586/7)

"Halim ne olacak?" diye her insanda rastlanabilecek geleceğe dair kaygılar taşır. Kendisine işin olacağı söylense de endişesini bir türlü zihninden silip atamaz:

Nice dirsın ki benüm nic'olacaktur hâlüm
Be Necâtî sana işün olacagın dedük e (482/7)

Kimsenin iyiliği altında ezilmek istemeyen şair, minnet etmek yerine bir hasırda yatmaya razı olur:

Tek yirde gökde zerre kadar minnet olmasın
Örti döşek Necâtî'ye bir bûriyâ yeter (108/8)

Şair "Sevdim!" demişse sevmiştir, aksi bir durum söz konusu olamaz, verdiği sözden asla geri dönmez. Sözünün gereğini yapmak için ölümü dahi göze alır:

Sevdüm dimişem seni Necâtî gibi sevdim
Yokdur dönüşüm baş virürem bu sözüm üzre (487/7)

Gelebilecek bela oklarına karşı yüreğini tutup cesaretli olması gerektiğini, yoksa "Yüreksiz!" ithamıyla karşı karşıya kalacağını düşünür. Şairin çevresinden gelen eleştirilerden etkilendiği anlaşılmaktadır:

Necâtî yüregünü karşı tut belâ okna
Ki sana dimeyeler yüri bire yüreksüz (229/5)

Necati Bey dünyadan elini eteğini çeken, mala mülke değer vermeyen, makam mevkiyi önemsemeyen bir kalenderdir:

Eyâ sôfi kalenderdür Necâtî
Öşünmez mansıb ile câh ile ol (341/5)

B. ŞAİR NECATİ BEY⁵

Necati Bey kendi şiiri ve şairlik yaratılışı hakkında bilgi verir. Etkilendiği şairlerden söz eder. Şiirlerinin genel özelliklerini sıralar. Şiir yazmaktaki amacını dile getirir. Şiirlerinin bestelenmesi arzusunun söyler. Şiir, şair ve okuyucu ilişkisi hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunur.

Şairlik Yaratılışı

Necati'nin şairlik yaratılışı ve şiir tarzındaki üstünlüğü herkes tarafından kabul edilmiştir. Çünkü inci saçan şairlik yaratılışı, cömertlik bakımından denizden daha üstün ve yeni hayaller kurmasına yol açan bir özelliكتedir. Bundan dolayı kendisini kutlar. Şiirleri, dertli kişilerin dertlerini unutturacak niteliktedir. Şairlik yaratılışına "gelin süsleyen kadın" dense yakışır. Şair, hayali taze bir gelin, sözleri ise gelinin süsü olarak betimler: (Kaya 2012: 207; Kaya 2016: 158, 159, 168, 178)

Âferinler Necâtî tab'una kim
Tarz-ı eş'ârda müsellemdür (66/7)

Var iken tab'-ı güher-rîz-i Necâtî bahri kon
Anmak olmaz her hasîsi degme cömerd üstine (490/6)

Necâtî râstı bu kim hayâl-engîzdür tab'un
Anunçün sözlerün da'im okunur derd-mendâne (542/7)

Yaraşur dinse Necâtî tab'ına meşşâta kim
Bir gelincikdür hayâl elfâz anun tezyînidür (167/10)

Necati'nin zihni ince manalar bulmakta o kadar güçlüdür ki bir damla sudan, okyanuslardan elde edilen inciler gibi özgün anlamlar çıkarabilme kabiliyetine sahiptir:

Buldı her bir şeyde zihnüm gevher-i ma'nî-i hâs
Degme bir katre Necâtî bahr-i 'ummândur bana (8/8)

Necati Bey âşıkların sırlarını dile getiren açık göz bir şairdir:

Kim tuyardı remzini 'ışk ehlinün
Bir Necâtî gibi kurnaz olmasa (532/5)

⁵ Necati Bey'in şiir ve şair anlayışı Prof. Dr. Bayram Ali Kaya tarafından iki makaleyle ayrıntılı olarak incelenmiştir. (Kaya 2012; Kaya 2016) Konunun teferruatını söz konusu yazılara havale edip çalışmamızın bütünlüğü açısından şiir ve şairle ilgili olan mahlas beyitlerini kısaca bu bölümde ele aldık.

Şair, anlamların insan ruhunda güzel koku etkisi bırakmasından hareketle şiirlerini ambere, kendisini amber satan attara; sözlerini şekere, kendisini bunları satmak için kâğıda saran attara benzetir.

Şi'r isteyen Necâtîye gelsün ki vechi yok
'Anber satun alan kişi 'attâra gelmeye (503/7)

Şekerîn sözlerini kâğıda bürer ki sata
Be kim öğretti Necâtîye bu 'attârlığı (561/9)

Ferhat gibi sanatkâr olabilmek için sanatın aşk ile yapılması gerektiğine yahut aşkın üstatlığına inanmak gerekir. Necati şiir alanında üstat olduğunu bu sebeple kendisine gelinip sanatın usta-çırak ilişkisi içerisinde öğrenilmesini söyler. Sevgilinin güzelliği vasfında söylediği gazeli işitenler çok beğenerek şairi hakkında "Üstadına aferin!" diyerek takdirlerini dile getirmişlerdir: (Kaya 2012: 197; Kaya 2016: 172-173)

Ey Necâtî olıma Ferhâd gibi pîşe-gâr
Her kime kim san'atinde olmadı üstâd 'ışk (276/8)

Unmadugından bilün oldı Necâtî pîşe-gâr
San'at öğrenmek eger maksûd ise üstâda gel (344/6)

Bir gazel didi Necâtî hüsünün vasfında kim
İşidenler hep didiler âferîn üstâdına (519/5)

Kendinden çok emin olan Necati Bey sevgilinin yanağındaki yarayı tasvir ettiği gazelden sonra onun yanağında yara olmayacağından dolayı özür diler ve şairliğini imtihan ettiğini söyler: (Çavuşoğlu 2001: 33)

Yara ne eyler 'âruzunda hâşe li'llâh döstüm
Kendü kendinden Necâtî tab'ın eyler imtihân (431/11)

İlgi Beklemesi

Necati Bey yaşadığı yüzyılda çok yönlü ve benzersiz bir sanatkârdır. Bu sebeple devlet büyüklerinden ilgi beklemesine rağmen padişah bunu fark edememiş, kendisi gibi başkalarının da olduğunu sanmıştır:

Ey Necâtî bir nice fende ferîd-i 'asr iken
Devr içinde nice dahi var sanmış şeh beni (637/6)

Şair, gülü andıran sevgili için bülbül gibi şakır. Bu nedenle ondan da kendisine iltifat edip yüzüne gülmesini bekler:

Güle baksan Necâtî'nün yüzine
Nola ey döst 'andelibündür (181/7)

Güneşin taşa tesir ederek parlak kırmızı renkli kıymetli taşa çevirmesi gibi padişahın da himmet edip lütuf ile bakması halinde kendisinin güçlü bir değişim yaşayacağını söyler:

Ey Necâtî taş iken la'l ide hôrşîd bigi
Bir nazar eyler ise himmet ile şâh sana (2/8)

Aşk sultanı Necatî'ye "kulumdur" diyeli defter ve divan ehli onu adıyla çağırmaya başlamıştır. Bu iltifatın şairi, üst düzey yöneticiler tarafından davetlere adıyla çağrılacak derecede bir saygınlığa kavuşturduğu anlaşılmaktadır:

'Işk sultânı Necâtîye kulumdur diyeli
Beni adumla okur defter ü divân ehli (619/7)

Şair, padişahın kendisine iltifat ettiğinden beri Şeyhi'nin tarzını örnek alıp onun seviyesine ulaşmayı bırakarak Selmân-ı Sâvecî (ö. 1376)'nin tarzına yönelmiştir. Padişahın iltifat fermanı ve himmetiyle Necatî'nin şiirleri Şeyhi'nin şiirleri gibi iyi ve güzel olmuş, şöhreti de tüm dünyayı kaplamıştır:

Kulun Necâtîye ideli şâhum iltifât
Şeyhîyi kodı şîve-i Selmâna kasd ider (151/7)

Husrev ideli himmet bî-çâre Necâtîye
Şeyhî gibi eş'ârı hûb ü hasen olmuşdur (182/6)

Sen şâhdan irişeli menşur-ı iltifât
Tutdı Necâtî 'âlemi nâm ü nişân ile (474/6)

Diğer Şairler

Necatî Bey etkilendiği şairleri dile getirir. Şeyhi'nin büyük bir lütuf ve ihsanı neticesinde kendisinin ustası olduğundan beri şiirinin güzelleştiğini yeminle söyler:

Bî'llâhi Necâtîye bu lutf u 'atâyi gör
Şeyhî olalı şeyhi nazmı hasen olmuşdur (84/7)

Şiir sanatında Genceli Nizâmî (ö. 1203)'nin müridi olduğunu belirten şair, bu sözünde yalanının bulunup bulunmadığı konusunda Şeyhi'ye başvurur:

Dir isem nazm-ı Necâtîye Nizâmîye mürîd
Umaram bulmaya sözümde yalanum Şeyhî (629/6)

Kemal noktasının Mevlânâ Atâyî (ö. 1437?) olduğunu, bu yüzden şiir sahasında Nizâmî takipçileri gibi maharetli bir şair seviyesine geldiğini dile getirir:

Ol cihetden kim Necâtîye 'Atâyîdür kemal
Nazm içinde mâhir olmuşdur Nizâmîler gibi (616/5)

Kemâl-i Isfahânî'nin (ö. 1240?) ruhunun, şiirlerindeki incelik ve zarafet içeren nüktelerini duyması hâlinde tamah edeceğini belirtir:

Necatî nüktelerinden duya jdi rûh-ı Kemâl
Düşerdi uşbu kelâmı görüp Kemâle tama' (263/9)

Tüm dünyada tanındığını, adının dillerde dolaştığını ve kendisinin "Necatî!" olduğunu söyleyerek diğer şairlere meydan okur. Kendisinden önce yaşamış ve çağdaş bütün şairlerin şiirleri unutulmuştur. Ellerde, dillerde ve gönüllerde gezen sadece Necatî'nin gazelleridir. Onun şiirleri, okuyanların ağızlarını şeker gibi tatlandırırken diğer şairler bu durumdan üzüntü duyar ve ağızlarının tadı kaçar: (Kaya 2012: 16-169, 173; Kaya 2016: 161-162)

Ben Necâtîyem cihânda adım oldu dasitan
Şi'r okımak öğreysin şimdiki şâ'irlere (544/5)

Unuduldu dükeli şâ'irün eş'ârı kamu
Şimdi ellerde vü dillerde Necâtî gazeli (636/5)

Bu cihân agzına sen bir şeker ezdün neykim
Necâtî sözüne anca suhan-dân ezilür (199/7)

Necati Bey şairane övünür ve bülbül gibi feryat ederken başka bülbüllere yer olmadığını dile getirir. Onun şekerler saçtığı bir bahçede papağanlara/başka şairlere sıra gelmez, onlara söz düşmez:

Şol çemende ki jde Necâtî figân
'Andelîb-i suhan-serâ neyler (116/6)

El-hak insâf budur tûtîye degmez güftâr
Şol çemende ki Necâtî şeker-efşânlig ide (518/7)

Necati'nin gönül yakan şiirleri varken diğer şairlerin yanılarak şiir yazmaya çalışmaları boşa emek harcamaktan başka bir anlam ifade etmez. Onun mucizevi özelliklere sahip şiirlerini işiten şairler bir daha şiir yazmaya tövbe ederler:

Şi'r-i dil-sûz-i Necâtî var iken hayf ola kim
Halk yazup yanılup defter ü divân yazalar (206/8)

Bu mu'ciz nazmun elfâzın Necâtî
İşidenler ider güftâra tevbe (554/7)

Şiirlerinin Genel Özellikleri

Necati Bey, şiirine şöhret kazandıran özellikleri renkli hayal, şive ve güzel eda olarak sıralar. Gazelleri bir çeşit gül tatlısı olan gül-be-şekere benzer. Taze ve yeni anlamlarla dolu divanı bengisu gibi ömre ömür katar, gül gibi sararıp solmaz. Geceleri meşale gibi parlayan inciyi andıran çekici şiirlerinin benzeri bulunmaz. Bundan dolayı şiirlerinin canda saklanmasını ve büyük bir özenle korunmasını ister:

Bildüm Necâtî şi'rüne şöhret viren nedür
Rengîn hayâl ü şive ile hûb edâsıdır (171/7)

Gül-be-şekkerdür Necâtî bu gazel dirsene nola
Kim şekerdür sözlerüm gül-berg-i handândur lebün (310/6)

Ey Necâtî 'ömre sürer nitekim âb-ı hayât
Gül gibi pejmürde olmaz tâze divânüm benüm (347/7)

Bu şi'r-i dil-firîbün nâ-yâbdur Necâtî
Çak canda saklasunlar bu şeb-güher çerâğı (643/7)

Şiirleri değerli incilerle dolu denize, akıcılığı ile akarsuya, göze görünmemekle birlikte insanın aklını başından alacak derecede etkileyici periye ve ahir zaman fitnessi kadar büyüleyici güzele benzer:

Necâtî bahr-i eş'ârun nedendür pür-güher bu hûd
Selâsetde letâfetde hemânâ bir akar sudur (191/7)

Göze görünmez Necâtî şi'ri lîk
Bir perîdür âdemi bî-hûş ider (164/7)

Fitne-i âhır zemân oldu Necâtî sözleri
Her gazel kim diye bir mahbûb-ı hôş-âvâz olur (201/6)

Nisan bulutunun sebep olduğu yağmurlar her bir damlayı inciye dönüştürdüğü gibi Necatî'nin kalemi de inci gibi kıymetli şiirler yazmıştır:

Ey Necâtî kîlk-i gevher-bâruna kıymet mi var
Dür olur her katre kim ol ebr-i nîsân yagdurur (149/9)

Cihan sarrafı şairin inciye benzeyen şiirlerine paha biçebilseydi misk ile tartılırdı. Hz. Yusuf kıssasına telmih yapılan beyitte Necatî Bey, şiirlerinin insanları hayran bırakacak derecede bir güzelliğe sahip olduğunu söyler:

Söz Yûsufını müşğ ile tartardı Necâtî
Kıymet kosa sarrâf-ı cihân bu güher üzre (479/7)

Necatî'nin gazelleri ahu gözlü güzelleri avlayacak kadar etkileyicidir:

Avlaymadı sencileyin kimse Necâtî
Ol gözleri ser-mest gazâli gazeli jle (452/5)

İncisi olan altın küpe kulağı güzelleştirdiği gibi özel ve orijinal anlamlar da saf terkiplerle birlikte verildiğinde daha çekici hale getirilir:

Ma'nî-i hâssa Necâtî yaraşur terkîb-i sâf
Gûşvâre zînet olmaz olmayınca zerde dür (172/8)

Şiirini özel ve ince hayaller süsler. Şiirleri denize, hayalleri de eşsiz inciye benzer:

Necâtî şi'rüne zînet hayâl-i hâs virür
Ne bahr olur bu ki dürr-i yetîm ider ta'rîf (270/5)

Necatî'nin şiirinin sesi, bülbülün nağmelerini dahi bastırarak derecede yüksek perdeden dem vurur:

Olsun Necâtî nazmunun âvâzesi bülend
Ki anun katında bülbülün elhânı pest olur (100/5)

Kişileri dertlerinden uzaklaştıran, ıztıraplarını dindiren ve gönüllere hoş gelen şiirleri Necatî'ye mutluluk olarak yeter:

Ey Necâtî sana bu devlet yiter kim ehl-i derd
Tâzeler cânını şi'r-i dil-pesendümden benüm (350/5)

Necati Bey yanmayanın yakamayacağı gerçeğinden hareketle şiirin, gönül ateşinden beslenip, coşku ve istekle yazıldığında daha etkileyici olacağını ifade eder:

Ey Necâtî şevk ile her beyti kim kıldun rakam
Sûz-ı dilden dil-bere bir nâme irsâl eyledün (294/8)

Şiir Yazmanın Amacı

Şiir yazmanın amacı, sevgiliyi ve onun güzellik unsurlarını tasvir etmektir. Bunu başarıyla gerçekleştiren Necati'nin ustalığı herkes tarafından kabul görmüştür: (Tolasa 1983: 20; Kaya 2012: 196; Kaya 2016: 168)

Dil-ber cemâli vasfın idelden Necâtiyâ
Üslûb-ı nazm içinde müselleme degül miyüz (220/5)

Kendisini papağana, güzelin yüzünü de aynaya benzeten şair, etkileyici şiirler yazabilmesi için sevgilinin ayna gibi parlak ve şeffaf yüzünü göstermesi gerektiğini söyler:

Hüsnün durur Necâtiyi gûyâ iden eger
Tûtîyi söylesün dir isen göster âyine (513/8)

Sevgiliyi ve onun türlü güzelliklerini övmek diğer şairlere kolay gelse de Necati Bey'e göre bu, hayli zor bir iştir. Şair, yıllarca uğraşsa bile sevgilinin güzelliğini yeterince anlatamayacağına inanır. Çünkü alışılmışın dışına çıkarak özgün ve orijinal tasvirler yapmak her şairin yapabileceği bir iş değildir:

Vasf eyleyimez hüsnünü yıllarla Necâtî
Âsândur egerçi güzel ögmek şu'arâya (444/5)

Sevgilinin güzelliğini dile getirmek Necati'yi şairler arasında zamanın Hassan'ı (ö. 680?) yapmıştır:

Necâtî vasf-ı hüsnin ideli sen
Bugün şî'r içre Hassân olmadun mı (594/7)

Necati Bey'in şiir tarzında maharetli olması ve usta bir şair haline gelmesi sevgilinin güneşe benzeyen yanağını anlatmakla mümkün olmuş; yanağının vafını dile getirdikçe sözleri gül mecmuası gibi parlak ve renkli hale gelmiştir:

Üslûb-ı nazm içinde Necâtî kulun şehâ
Vasf itmeyince mihr-i ruhun mâhir olmadı (588/5)

Şî'rinde ruhun vafını itdükce Necâtî
Mecmû'a-i gül gibi olur sözleri rengîn (382/7)

Necati'nin şiirleri sıradan bir söz yahut gazel olmayıp sevgilinin dudağı vafında bir içim su gibidir ve büyüleyici özelliğe sahiptir. Sevgilinin gül renkli yanağına dair kaleme aldığı şiirlerini güzeller beğendikleri için kırmızı kâğıtlara yazmışlardır. Dünyada cennet yiyeceğini özleyen kişi bu tarz şiirleri okumalıdır. Zira yanaklar da şiirler gibi tatlı ve çekicidir. Sevgilinin gül yanağının ilhamıyla yazılan şiirlerin yanında gülün bir hükmü kalmaz. Bundan dolayı hükmü geçen ve ihtiyaç kalmayan gül defterini dürebilir. Şair divanını parlaklık ve güzellik bakımından gülden üstün tutar: (Çağlar Abiha 2009: 690)

Yine sihr itdi Necâtî nice söz nice gazel
Leb-i dil-ber sıfatında bir içim sudur bu (443/7)

Ey Necâtî al kâğıt üzre yazar hûblar
Her kaçan şî'r okusam ol hadd-i gül-gûn üstine (548/5)

Vasf-ı ruhunla şî'rin okusun Necâtînün
Dünyâda özleyen kişi cennet ta'âmını (627/7)

Gül defteri dürsün ki ruh-i dâst yüzinden
Eş'âr-ı Necâtî ile dîvân yazılıpdur (101/7)

Sevgilinin inci dişlerini ve şeker saçan yakut dudağını gördüğünden beri Necat'nin şiirleri kıymetlenip güzelleşmiştir:

Necâtî şî'rini şî'rîn idüb dürler döker oldı
Görelen şol leb-i la'l-i güher-pûş ü şeker-pâşısı (615/8)

Şair, sevgilinin dişinin etkileyici tasviriyle Aden incisinin utancından tere batması gerektiğini söyleyerek bu güzellik unsurunun vafsinin şiire kattığı değeri vurgular:

Di Necâtî dişinün vafsnı tâ kim nazmun
Hacil idüp 'araka gark ide dürr-i 'Adeni (591/5)

Necati, sevgilinin ayva tüylerinin vasıflarını yazmazsa unutulacağı endişesini taşır:
Hattı vafsn Necâtî yazmaz isen
Hatt-ı nisyân o deftere çekilür (114/5)

Şiir, Şair ve Okuyucu

Tatlı sözlü papağanın bile "Konuşuyor!" diye kınandığı bir ortamda sözü boş yere harcamamalı ve herkesle paylaşmamalıdır. Güzel şiirin yeterli etkiyi sağlayabilmesi için muhatapların gönlünde de aşk ateşinden bir eser bulunması gerekir. Necati Bey'in şiir ile okuyucuyu bir arada düşündüğü anlaşılmaktadır:

Yoh yirlere harc eyleme sözünü Necâtî
Söyler diyü tûtf-i şeker-hâyi kınarlar (155/8)

Şî'r-i Necâtî olsa dahi itmeye eser
'Işk âteşinden olmayıcak muktebes gönül (330/7)

Necati'nin şiirleri deftere geçmeden yani divan tertip edilmeden halk tarafından beğenilip takdir edilmeye, elden ele gezmeye ve bir araya toplanmaya başlar. Bu durum şair tarafından sevinçle karışık şaşkınlığa yol açar: (Çavuşoğlu 2001: 27)

Bu 'acebdür halk dîvânın tutar
Geçmedin dahi Necâtî deftere (526/5)

Şiir tarzına letafet kazandırdığı için melek gibi güzeller dahi zarafet gösterip şairin divanını okurlar:

Tarz-ı eş'âra Necâtî bir letâfet virdi kim
Her melek meyl-i zarâfet idüben dîvân okur (196/10)

Şair gönül açan ve gönle ferahlık veren bir akarsuya benzeyen şiirlerinden bakışların çevrilmemesini ister:

Dostum nazm-ı Necâtîden nazar men' itme kim
Gönül açar bir akar sudur bizüm eş'ârumuz (241/7)

Necati Bey'in Arzusu

Necati Bey, zaman zaman padişahın huzurunda tertip edilen eğlence meclislerinde gazellerinin bestelenmek suretiyle mutrip tarafından döne döne/tekrar tekrar okunmasını arzulamış, bu arzusu da gerçek olmuştur. Şiirleri, bahar zamanı gül bahçesi ve mesire gibi yerlerde çalgıcı tarafından okunur. Mutrip tarafından okunan gazellere dinleyicilerin de iştirak ettiği anlaşılmaktadır: (Şentürk 1999: 108; Akay 2015: 1-28)

Ey Necâtî yaraşur mutribi şeh meclisinün
Raks urup okuya bu şi'r-i teri döne döne (472/7)

Râzun nihân ola mı Necâtî ki sözlerün
Meclisler içre okunur uş çeng ü 'ûd ile (445/5)

Gülşen içre okısa mutrib Necâtî şi'rini
Gül yüzine bî-hôd olup şâhdan bülbül düşer (93/5)

Bülbüle okudalum medh ü Necâtîye gazel
Bir nefes hurrem olalum diyelüm işidelüm (357/6)

Necati'nin ilk önceleri, şiirlerini bir araya getirme konusunda isteksiz davrandığı anlaşılmaktadır:

Necâtî şi'rünü mecmû'a itme kâgıda bür
Sefih olur güher ulaşduran sefine ile (547/7)

Şiir Yalan-Şair Yalancı

Necati şiirin "yalan" şairin ise "yalancı" olduğuna dair geleneksel düşüncüyü sürdürür. Nazım ipliğine nasihat incileri dizmesi ve mücevher gibi sözler söylemesine rağmen şiirleri sevgili tarafından inandırıcı bulunmaz ve yalan olarak değerlendirilir. İnci gibi şiirler yazmasına rağmen müflis bir halde olmasını anlamakta zorlanır; güzel şiirler yazan birisinin refah ve bolluk içinde yaşaması gerektiğini düşünür. "Yalandan ibaret olan şiirlerine daha başka ne verirler?" diye içini rahatlatmaya çalışır. Birkaç yalandan ibaret olan şiirin şöhretinin tüm dünyayı kaplaması şairi boş yere böbürlenmeye itmemesi gerekir. "Servi, sevgilinin boyuna benzer!" benzetmesini de "Şair yalancıdır!" diye ciddiye almazlar: (Kaya 2012: 164, 188; Kaya 2016: 162, 175)

Rişte-i nazma nasîhat dürlerin düzdün velî
Ey Necâtî dil-bere ol sözlerün yalan gelür (178/5)

Eş'âr-ı güher-bâr ile müflis dirilürsin
Bi'llâhi Necâtî bu yalana ne virürler (104/5)

Tutdı cihânı şöhret-i şî'rün Necâtîyâ
Dünyâya sığmaz oldun o birkaç yalan ile (448/7)

Servi Necâtî kaddüne benzer didi ise
Lutf it sen ana kalma ki şâ'ir yalancudur (89/7)

C. ÂŞIK NECATİ

Necati Bey, âşık kimliğiyle ve âşıkların sesi olarak görünür. Gönül, aşk, sevgili ve rakip gibi unsurlar da doğal olarak yerini alır. Gönül çeşitli özellikleriyle konu edilir. Başka bir hal olan aşk, ikilik kabul etmez. Aşk sarhoşu olan şairin akılla ilgisi yoktur. Canını çekinmeden kurban ettiği sevgili, servi boylu, lale yanaklı ve gonca ağızlı körpe bir güzeldir. Şairin en büyük korkusu ise sevgiliyi rakiple birlikte görmektir.

Gönül

Akarsuya benzeyen gönül, servi boylu güzelleri görünce gözyaşı gibi akar. Divane gönlün halleri dile getirilemediği gibi divanlara da sığmaz:

Göricek göz yaşı gibi akar her serv-i bâlâya
Necâtî bu gönül gönül degüldür bir akar sudur (137/6)

Sığmaz oldı defter ü dîvâna ahvâli dilün
Ey Necâtî gerçi kim yokdur kalem dîvâneye (525/8)

Gönlün sahibi sevgilidir. O, gönül evini ister yapar, isterse yıkar. Bu nedenle şair, gönül ile sevgilinin arasına girmekten vazgeçmelidir:

Girme ortasına gel hâne-i dilden çek elün
Ey Necâtî sana ne yâr yapar yâr yıkar (125/7)

Sevgili elif boyu ve lam saçı ile hile yaparak Necati kulunun gönlünü almıştır:

Âl ile almaz idün gönlin Necâtî bendenün
Kâmetün cânâ elif zülfün eger lâm olmasa (461/5)

Sevgilinin çene zindanına düşen bir gönül kıyamete kadar asla ondan kurtulamaz:

Ey Necâtî haşre dek hergiz halâs olmaz dahi
Kankı dil kim şol zenahdânun düşer zindânına (512/5)

Gönlünü, sevgilinin saçının zincirine bağladığını duyanlar Necati'ye "akıllı" demişlerdir:
Bağladı gönlin Necâti zülfünün zencîrine
İşidenler didiler kim ol kişi uslu imiş (249/6)

Gül yüzlü sevgiliye içtenlikle kul olan şairin ömrü, onun saçları gibi uzamıştır:
Necâti ol gülün çünkim gönülden bendesi oldun
Ser-i zülfî gibi anun senün 'ömrün uzun oldu (639/5)

Sevgilinin gamze oku canına işleyinceye kadar Necati, gönlündeki sırrı açıklayamaz:
Dildeki râzı Necâti ile fâş eylemedi
Geçmeyince güzelüm gamzen okı câna degin (429/6)

Aşk

Züht tavırlar hoştur ama aşk bambaşka bir haldir:
Gerçi hışdur Necâti zühd ü salâh
Hâlet-i 'ışk özge hâletdür (152/8)

Aşk sarhoşu olan Necati'nin akıl ile işi yoktur. Akla bir iki kez "Benden uzak olsun!" der.
Mezcup abdal, pîre hizmet etmediği gibi âşık da akla uymaz:

Necâti mest-i 'ışkam ben benüm 'akl ile işüm yok
Bir iki kez ana didüm hele benden ırag olsun (414/5)

Ehl-i 'ışk oldu Necâti olıma 'akla mutî'
Hiç meczûb olan abdâl îde mi hıdmet-i pîr (200/8)

Aşk tarzını doğru anlayıp doğru yorumlamalıdır. Bâtıl anlayana ne denirse haktır:
Şîve-i 'ışkı bâtl anlayana
Ey Necâti ne dir isen hakdur (147/7)

Rüyasında Mecnun'a aşkın hallerini soran Necati Bey "Aşk işinde yalnızca iki arkadaşın vardır: Şarap bir; kadeh iki." cevabını alır. Mecnun ile arkadaşlığını ima edip aşk macerasında onunla benzerlik gösterdiğini anlatmaya çalışır: (Öztürk 2017: 207-214)

Düşde 'ışkun hâletin Mecnûna sordum didi kim
Sana hem-demdür Necâti bâde birdür câm iki (622/9)

Saf ve temiz aşktan yana olan şair, aşkın çocuk oyuncağına döndüğünden yakınır:
Oğlan oyuncagına döndi Necâti 'ışk-ı pâk
Yohsa sana böyle mi ta'lîm ider pîrün senün (314/8)

Nereden nasıl yararlanacağını bilmeyen ve çıkarını gözetmeyen Necati'nin gönlü, gam okulunda hem okuyarak hem de dert çekerek aşkı sanatı ile zirveye ulaştıran Ferhat'a ders verecek duruma gelmiştir:

Ferhâd san'ati ile 'ıŖkı ilette başa
Senün gibi Necâtî yohdur işini bilmez (239/5)

Ferhâda san'at öğredür oldu Necâtîyâ
Gam mektebinde oturalı ustaya gönül (332/7)

Sanatı "güzel sevmek" olan Necatî'ye "İşsiz âşık!" denmesi doğru değildir:
Ben Necâtîyem güzel sevmek olubdur san'atüm
Sen mu'allim 'âşık-ı bî-kâr dersen bilmezin (379/5)

Âşığın Derdi

Cehennem ehli Necatî'deki dert ve bela ateşini görseydi "Belamıza ısındık!" diye kendi hallerine şükrederlerdi!

Görse Necâtî sendeki derd ü belâ odın
Dirdi cehennem ehli ısınduk belâmuza (489/7)

Dertli Necati kollarını yer yer dağlayarak gümüş göğüslü sevgilinin beline adeta süslü kemer yapar:

Kolların dâg eylemiş yer yer Necâtî derd-mend
Belüne ey sîm-ber ya'nî kemer zeyn eylemiş (252/7)

Çektiği gam Necatî'ye öyle hoş gelir ki bal ve şeker dahi damağa o kadar lezzetli gelmez:
Gam acısı Necâtîye hoş geldi öyle kim
Gelmez mezâka şehd ü şeker ol kadar lezîz (53/5)

Dilberdudağı tatlısı (sevgilinin dudağı) ile rakibin helvası nasip olmayan Necati Bey, kederinden acınacak hale düşmüştür: (Zülfe 2011: 134)

Acır isen gel Necâtî derd-mende acı kim
Ne leb-i dil-ber nasîb oldu ne halvâ-yi rakîb (25/8)

Necati bin yıl yaşasa da sevgilinin saçı yüzünden çektiklerinin ancak binde birini anlatabilir:
Zülfün ucından Necâtî'nün neler çekdiklerin
Bin yıl olsa 'ömri binde birin olurdu dimek (316/12)

Tabib, Necatî'yi anacaksa, dertle anmalıdır:

Derd ile an Necâtîyi anarsan ey tabîb
Kim başı hoş degüldürür anun devâ ile (470/7)

Âşığın Gözyaşları

Mahmur gözlü sevgili aşk derdinden ağlayan Necatî'nin döktüğü gözyaşlarını yağmur gibi algılayıp uyumaya başlar. Zira yağmur yağarken uyumak insanın hoşuna gider:

Agladugumca ider ol gözleri mestâne hâb
Ey Necâtî hoş gelir insâna bârân uyhusı (617/5)

Necati kanlı gözyaşı ve sararmış yüzü ile peri yüzlü sevgiliye âşık olmuştur:

Necâtî ey perî-çihre inen üftâde olmuştur
Yüzünün rengi zerd olmuş gözinün yaşı kanludur (69/5)

İnci tanesi için denize girildiği gibi vuslat için de ağlamaktan kaçınmamalı ve her türlü zorluğa göğüs germelidir:

Vasl ister isen ağlamadan kaçma Necâtî
Dür-dâne için derd ile 'ummâna girürler (143/6)

Necati'ye gözyaşı ile çektiği gamdan sevinç gelir:
Göz yaşı ile Necâtîye gamdan gelür sürûr
Virse 'aceb midür kişiye hem-demi ferah (43/7)

Şair, geleceği belli olmayan servi boylu sevgili için ne zamana kadar gözyaşı akıtacağını bilmez:

Ey Necâtî nice bir göz yaşını akıdasın
Bir gün ola gine ol serv-i ser-efrâz gele (555/6)

Denizler (yedi deniz) dahi Necati'nin ağladığını görüp üzülür ve acıdıklarından başlarını taştan taşa vururlar:

Agladugunu görüp başın döger taşdan taşa
Acıduğundan Necâtî bu yedi deryâ sana (12/5)

Âşığın Uykusu

Sevgiliyi gündüz vakti göremeyen Necati Bey hiç olmazsa düşünde görmek ister. Fakat sürekli sevgiliyi düşünmekten dolayı uykusu kaçır ve rüya da göremez. Rüya göremeyince de görme umudu hiç kalmaz:

Seni düşünde görem dirdi Necâtî lîkin
Düş de gözünde uçar şimdi anun hâb gibi (614/5)

Başkalarının sevgiliyi düşlerinde görecekleri ihtimaline dayanamayan şair, geceler boyunca feryat ederek onları uyutmaz:

Seni düşde göreler diyu Necâtî uşanur
Halkı uyutmaz olubdur giceler efgânı (612/6)

Mahmur gözlü sevgiliye uyduğu için Necati'ye uyku geceleri haram olur:

Ol gözi mestâneye uydun Necâtî yûri var
Giceler tâ subha dek olsun harâm uyhu sana (10/5)

Geceler boyunca gözünü yummayan Necati sevgiliyi bir an görür gibi olur:

Hak bilür kim bir gice kirpüklü gözüm yummadum
Ey Necâtî tâ kim ol dil-dârî gördüm bir nazar (128/7)

Aşığın Canını Sevgiliye Vermesi

Necati Bey, Kâbe'ye benzeyen dergâhında sevgiliye vuslat bayramı için can veren bir kurbandır:

Ka'be-i der-gâhda kimdür Necâtî dir isen
'İd-i vasla cân virici ya'nû kim kurbân-ı döst (30/6)

Şairin amacı sevgilinin gamzesine kurban olmaktır. Bu hayırlı işin ertelenmesine gönlü razı değildir:

Kasdi budur kim Necâtî gamzene kurbân ola
Dôstum lâyük degül hayr işi te'hîr eylemek (312/7)

Sevgilinin güzellik meclisini aydınlatan yanak mumuna karşı Necati pervaneler gibi kendini yakar:

Bezm-i hüsnünde Necâtî gibi yüzün şem'ine
Bâl ü perler yandurur pervâneler gördün mi hîç (39/5)

Necati'nin can ile gönlünü sevgiliye vermesi kınanmamalıdır:

Cân ile sana gönlünü virse Necâtî tan degül
Hüsn ü bihâ çerâğısın her kişi bir adak sunar (176/5)

Necati, sevgilinin zülfünün darağacına her an asılmayı bekleyen bir âşıktır:

Her zemânda dir Necâtî hay 'ömrüm hâsılı
Zülfümün dârına kim ber-dâr dirsene işte ben (433/5)

Düşmanlar Necati hakkında "Sevgiliden canını esirger!", "Kul değildir, canını feda etmez!" gibi söylentiler çıkarmıştır. Şair bu söylentileri "yalan" ve "iftira" kabul eder; kulu olduğu sevgiliye "Yolunda öldüğüm!" hitabıyla can vermeye hazır olduğunu belirtir:

Necâtî döstüden cânın dirîg eyler dimiş düşman
Yolunda öldüğüm va'llâhi bi'llâhi yalandur bu (439/6)

Kul degüldür cân fedâ itmez Necâtî dir isen
Sümme vallâhi kulundur itme bühtân kimseye (541/7)

Âşığa Öğütler

Şair, tecrid yoluyla kendine seslenerek "Âşık Necati Bey"e öğütler verir.

Sevgili kendi isteğiyle gelmezse onun evine gidip yalvar:

Ey Necâtî kendü lutfından ki dil-ber gelmeye
Vay ana kim evlerine varasın yalvarasın (391/5-435/5)

Kavuşmak istiyorsan canını sevgiliye feda et:

Eger vaslına irmek diler isen
Necâtî yâr için baş oyna sen de (446/5)

Sarığı takınca başını eğme, aşk meydanında şehit ol, kefedenden geç:

Levend oldunsa baş egme Necâtî vaz'-ı destâra
Özün meydan-ı 'ışk içre şehîd eyle kefedenden geç (42/7)

Gözü mestane sevgilinin ettikleri nazdır, cefa değildir, ona göre davran:

Ol gözi mestânenün itdüklerin
Ey Necâtî cevr sanma nâzdur (88/7)

Çok sevilenin nazı yavaş yavaş öğrenildiği için bu yolda sabırlı ol:

O çok çok sevdüğümün şivesine
Necâtî sen de az az öğrenürsin (394/6)

Sevgili

Necati'nin sevgilisi servi boylu, lale yanaklı ve gonca ağızlı körpe bir güzeldir:

Bir tâze güzel sevdi cihân içre Necâtî
Kim servi boylu lâle ruhu gonca femi var (205/5)

Sevgilinin servi boyu kıyametten alametler taşır:

Nihâl-i serv-kâmetdür kıyâmetden 'alâmetdür
Necâtî fitne-i âhır zemânı bana öğretmen (303/6)

Necati'ye öpücük sözü veren sevgilinin dudağı sanki mucize göstermek için ölüye can bağışlayan Mesih'tir:

Bûse 'ahd itdi Necâtîye lebün gûyâ Mesih
Mu'ciz izhâr itmek için mürdeye cân 'arz ider (119/7)

Bengisu ile Kevser suyundan el çeken Necati'ye dünya ve ahirette sevgilinin dudağı yeter:

La'lün yeter Necâtîye dünyâ ve âhret
Kevser suyu jle çeşme-i hayvândan el yudum (371/6)

Şair, diş bilemediği sevgilinin tatlı dudağına dayanamaz:

Diş bilermişsin leb-i şîrîn-i yâra vâz gel
Ey Necâtî döymez ol tatluya dendânun senün (311/8)

Necati Bey, erguvan renkli şaraptan değil sevgilinin kırmızı dudağının şevkinden kendini kaybeder:

Ben Necâtî lebleri şevki jle bî-hûş olmuşam
Sen beni sanma şarâb-ı ergavândan geçmişem (364/7)

Gül bahçesindeki bülbülün gül kokusundan sürekli mest olduğu gibi Necati de put gibi güzel sevgilinin alımlılığundan sarhoş olur:

Nola hüsnünden Necâtî olsa bî-hûş ey sanem
Bûy-ı güldendür dem-â-dem bülbül-i gül-zâr mest (29/6)

Dünyada bahtiyarlık varsa, başı sevgilinin ayağına yastık gibi koyup uyuyabilmektir:
Var ise devlet Necâtî dünyede şol başdadur
Hâba vardukca habibinün ayagın yasadnur (195/5)

Bu dünyada pek çok taze gül açılır ama sevgilinin yanağı gibi gül çok az açılır:
Ey Necâtî bu cihânda açılır çok gül-i ter
Ruh-ı dil-ber gibi gül lîkin inen az açılır (173/5)

Sevgilinin yanağının temaşası olmasaydı bu dünyaya kimse bakmazdı:
Necâtî bu cihâna kim bakardı
Temâşâ-yi ruh-i yâr olmaya jdi (582/8)

Sevgilinin Eşiği, Mahallesi

Necati Bey, sevgilinin ayağının bastığı toprağı ağlayan gözlerine sürme olarak kullanır. Aynı zamanda o toprağı başına taç etmek ister:

Ey Necâtî gözün aç al ayagı toprağını
Tûtyâ ister isen dîde-i giryânun için (421/7)

Hâk-i pâyunı Necâtî itmek ister tâc-ı ser
Görmek olmaz pâdişâhum devleti erden ırag (267/7)

Bir gün ayağını öpeceği umuduyla sevgilinin eşiğinin toprağına yüzünü sürer:
Ben Necâtî kapunun hâkine yüz sürdügüm ol
Umarın bir gün ire ayagun öpmege elüm (366/7)

Şair, saman çöpü gibi değersiz olmakla birlikte sevgilinin kapısına yüzünü sürmeyi ister:
Ko Necâtî kapuna sürsün yüzün men' itme kim
Muhkem olmaz kangı dîvârın ki berg-i kâhu yok (277/5)

Sevgilinin evinin duvarının gölgesinde eğlenip kalmayı, hurinin perçemine ve yasemin kokulu saçına değişmez:

Eglenmege Necâtîyâ dîvârı sâyesin
Gîsû-yi hûr u zülf-i semen-sâya virmezsin (405/8)

Necati, Kâbe yolları gibi çetin olan sevgilinin mahallesine, su bulunmadığından, daima gözü yaşlı gider:

Gözi yaşlı gider dâ'im Necâtî kûy-i cânâna
Tarîk-ı Ka'be müşkildür kamu yirlerde âb olmaz (244/7)

Şair, daima cennet bahçesini anlatan vaiz gibi sevgilinin mahallesini yâd eder:

Dâ'im Necâtî gülşen-i kûyun anar durur
Vâ'iz gibi ki bâg-ı cinândan haber virür (154/10)

Miskin Necati sevgilinin cennete benzeyen mahallesini hatırlayınca ah edip kendinden geçer:

Miskîn Necâtî âh ider ü kendüden gider
Yârun meger ki cennet-i kûyın ana gelür (203/7)

Ağlayıp inlemekte su değirmenine dönen Necati sevgilinin gül bahçesine benzeyen mahallesini döne döne sular:

Girye vü zârî ile oldı Necâtî dolâb
Gül-sitân-ı ser-i kûyunı sular döne döne (467/5)

Sevgilinin cenneti andıran mahallesini arzulamak dünyada olacak bir heves değildir ama arayarak bulununca da ölecek duruma gelindiğinden bırakıp gidilmek istenmez:

Eyler Necâtî cennet-i der-gâhun ârzû
Dünyâda gerçi kim bu havâ olacak degül (335/9)

Sanma Necâtî cennet-i kûyun koya gide
Ölmişdürür bulunca ol arayı arayı (581/5)

Sevgilinin şifa yurdu olan eşiginde uzun süre "Ya benim canımı al ya da beni kurtar!" diye yakınan şair, lütuf şerbetini içtikten sonra iyileşir:

İşigün dâr-ı şifâsında Necâtî nice bir
Yâ benüm cânımı al yâ beni kurtar diye (521/5)

Necâtî derd-mend iken kapun dârü'ş-şifâsından
'Înâyet şerbetin nûş eyleyüp fi'l-hâl sağ olmuş (247/6)

Sevgilinin İltifatı

Sevgili kimi zaman âşiğine iltifat eder. Herkesin yolunda öldüğü sevgili, Necati'ye can verir:

Gerçi virür dil-bere her kişi cân
Ey Necâtî sana dil-ber cân virür (71/7)

Necati'nin "Senin kirpik oklarına gönlüm siper olsun!" sözüne karşılık olarak sevgili "Ciğerin var!" ifadesiyle takdir edip cesaretini alkışlar:

Didüm ki müjen tûrine sînem siper olsun
Tahsînler idüp didi Necâtî ciğerün var (75/6)

Sundukları bir yudum şarapla içenleri bin yıl yaşatan peri yüzlü güzeller, Necati'ye değer verdiklerini gösterirler:

Sundılar bir cür'a kim bin yıl yaşar içen temâm
Bu perî-rûlar Necâtî bizi âdem sandılar (74/7)

Necati Bey, iltifatından çok mutlu olduğu sevgiliyle ömür boyu yaşamak ve yiyip içmek ister:

İltifâtundan Necâtî ol kadar şâd oldı kim
'Ömri olduğınca 'ayş ile mey ü mahbûb ile (506/5)

Sevgilinin “Necati altın, gümüş harcayıp kapıma öyle gelsin.” sözünü şair, büyük bir memnuniyetle karşılar:

Sîm ü zer harc eylesün gelsün Necâtî kapuma
Dir imişsin ey sanem olsun ruh-i zerd üstine (508/5)

Şair, sevgilinin “Köpeğimdir!” ve “Necati, bir gün seni öldüreceğim!” sözlerini lütuf olarak kabul edip, ilkini Süleyman’ın karıncaya bahşiş vermesi gibi yorumlar, ikincisinin de gereğini yerine getirmesini ister:

Lutfdur yârün Necâtîye itümdür didüğü
Adın anmakdur karıncaya Süleymân bahşişi (605/6)

Bir gün seni Necâtî öldürem dimişdün
Ol va’de-i kerîme lutf it vefâya başla (494/5)

Sevgilinin Âşığa Eziyetleri

Sevgili, yolunda can verip şehit olan Necati’nin kanlı kefenini sarmaya nazlanır:

Ben Necâtî iderem kendümi yolında şehîd
Ol bana sarmaga bir kanlu kefen nâzlanur (109/8)

Bahardaki şimşir ağacının sonbahardaki yapraklardan hoşlanmadığı gibi servi boylu sevgili de sararmış yaprağı andıran Necati’nin yüzüne bakmaz:

Ol serv Necâtînün bakmaz yüzine zîrâ
Şimşâd-ı bahâr itmez evrâk-ı hazândan haz (259/7)

Samimi bir kalp ve içtenlikle seven Necati’yi sevgili, zamanı belirsiz cefa sınavına tabi tutar:

Çünkü hâlisdür Necâtînün yolunda kalbi yok
Nice bir seng-i cefâ ile idersin imtihân (406/5)

Rakip ile özel sohbet eden sevgili, Necati’yi halkın içine gönderir:

Rakîb ile idersin sohbet-i hâs
Necâtîyi sürersin ‘âma karşı (438/5)

Sultan olan sevgili, kulu Necati’yi ummadığı bir şekilde kapısından kovar:

Yirüm idinmiş iken sürdi giderdi kapudan
Bunu ummazdı Necâtî kuli sultânımdan (424/9)

Sevgili, istiğna gösterir, güzelliği ile gururlanır ve gördüğü yerde Necati’yi cahillikle suçlar:

Gördüğün yerde Necâtîyi tecâhül idesin
Hüsnüne magrûrsın ne-y-ki bu istignâ yigit (27/5)

Binlerce tutkunu olan sevgili, Necati’ye yabancı gibi bakar:

Bigâne gibi bakduğun oldur Necâtîye
Kim var hezâr bencileyin âşinâlarun (298/5)

Asaletli bir padişahı andıran sevgili, zevk ve safa meclisinde Necati'nin hasretle ağlamasına güler:

Ağlar Necâtî hasret ile çak şu hadde kim
Bezmi safâda Husrev-i 'âlî-neseb güler (153/8)

Sevgili, gece gündüz ah edip inlediğini işittiği Necati'ye bir kez olsun "Ne yapıyorsun?" diye sormaz:

İşidürsin dün ü gün âh ü figân eyledüğüm
Hiç bir kerre dimezsün ki Necâtî neyler (72/7)

Necati'nin yüzü üstü yattığını gören sevgili, "A zavallı! Sen de kapımda ne diye sürünüp duruyorsun?" diye çıkışır:

Sabâ gibi yüzi üzre görüp Necâtîyi döst
Didi nice sürinürsün kapumda sen de garîb (24/8)

Servi boylu güzel, vuslat bahçesinin dışını göstererek "Necati! Sonunda sana olacak olan da budur!" sözleriyle kapıyı işaret eder:

Gösterdi bâg-ı vasldan ol serv-kad kenâr
Didi Necâtî âhır olacak sana budur (79/7)

Sevgilinin "Necati'nin elinden yandım!" sözü şairi üzüntüye boğar ve evine huzur ile gitmesine engel olur:

Yâr dirmiş ki Necâtî'nün elinden yandım
Âh kim beni huzûr ile komaz meskenüme (557/7)

Necati'nin "Gönlümü şefkat ile yap!" isteğine sevgili, "Bizim mahallede böyle bir ev yapılmadı!" sözleriyle olumsuz cevap verir:

Şefkat ile yap Necâtî gönlini didüm didi
Hey bizüm mahallede bu hâne bünyâd olmadı (565/6)

Âşığın Sevgiliye Karşı Tutumu

Necati Bey, insan olmayan, insana yaklaşmayan/meyletmeyen ve insandan kaçan peri yanaklıya ne yaptığını bilmemenin şaşkınlığını yaşar:

Âdem olmaz âdeme yakışmaz âdemden kaçar
Ben Necâtî ol perî-ruhsâra n'itdüm n'eyledüm (377/7)

Şair, adını anmaya utanan sevgilinin hiç olmazsa "filandır" demesine engel olanın ne olduğunu merak eder:

Adın anmaga utanursa Necâtî'nün döst
Ne cihân geçdi begüm bârî fülândur dimege (450/8)

Necati, sevgilinin bazen naz bazen kibir bazen de umursamaz tavırlarına karşılık nasıl sabredeceğini bilemez:

Ey Necâtî nice sabr idem ki dil-dârun işi
Gâh nâz ü geh tekebbür geh tegâfüldür bana (15/7)

Güzeller eziyet edip cefa çektirmeyi bütün âşıklara öğrettiğinden Necati'nin sabırdan başka elinden bir şey gelmez:

Ey Necâtî yüri sabr eyle elünden ne gelür
Hûblar cevır ü cefâyı kime öğretmediler (198/7)

Sevgilinin bütün aşığılama ve hakaretlerine karşı Necati, âşıklara yapılacak izzet ve hürmetin bu olduğu inancıyla incinmemesi gerektiğini düşünür:

Ger hâr ü hakîr itse Necâtî seni yârun
İncinme ki 'uşşâka budur 'izzet ü hürmet (35/7)

Bir yanda dünya, bir yanda sevgili! İki zalim arasında kalan Necati ne yapacağını şaşırır:

Bir yana cihân bir yana cânâne Necâtî
Kaldum nideyin iki sitem-gâr arasında (447/6)

Necati, can bülbülünün bin kere feryat etmesine rağmen güzel gülün kendisine bir kez olsun bakmadığından yakınır:

Ol gül-i ra'nâ Necâtî bir keretcik bakmadı
Bülbül-i cân gerçi kim bin kerre feryâd eyledi (648/6)

Şair, sevgilinin gül gibi elden ele dolaşıp kendisinin bülbül gibi inlemesine sitem eder:

Sen gül gibi efendi elden ele revân ol
Bülbül gibi Necâtî kalsun figân içinde (520/8)

Necati Bey, kendisini dert ve bela ülkesine sultan yapan sevgiliye "Sana bunun için mi kul oldum?" diye tepki gösterir:

Anun için mi kul oldu bu Necâtî sana kim
İdesin derd ü belâ kişverine şâh beni (618/7)

Necati, sevgiliden kendisini sonsuza kadar ayrılık ateşinde yakmamasını ister ve "Âşık oldu ise kâfir olmadı ya!" diye sızlanır:

Yakma cahîm-i hecre mü'ebbed Necâtîyi
Bî-çâre 'âşık oldu ise kâfir olmadı (600/7)

Cefa kılıcıyla saldıran vefasız sevgiliye "Seni seviyor diye ölsün mü, ne yapsın?" diye yakınır:

Tîg-i cefâ ile depellersin Necâtîyi
Ölsün mü n'eylesün seni ey bî-vefâ sever (83/5)

Vefasız sevgilinin "Necati canını esirger." sözüne karşılık şair, "Ölmezsem, onu yalancı çıkarmak borcum olsun!" cevabını verir:

Cân dirîg eyler Necâtî dir imiş ol bî-vefâ
Ölmez isem borcum olsun anı yalan eylemek (296/10)

Sevgilinin "Beni şikâyet etmişsin!" sözüne Necati, "Sen de bana ettiklerini bir kez düşün, yeter artık, istersen öldür!" şeklinde yanıt verir:

Şikâyet eylemiş diyu yeter öldür Necâtîyi

Ana itdüklerün sen de n'ola bir kez an a kiblem (348/7)

Âşığın Sevgiliden İstekleri

Eziyet dikenine maruz kalan Necati, gül yanaklı ve gonca ağızlı sevgilinin oyalanmadan gelip bülbülünü anmasını ister:

Hâr-ı mihnetde Necâtî bülbülün anmaz mısın
Tîz gel ey gül-ruh u gonca-dehân eglenme ya (527/7)

Şair, dünyalar kadar sevdiği yârinin dünya gibi vefasızlık etse de gelmesini arzular:

Cânâ Necâtî çok seni dünyâ kadar sever
Dünyâ gibi gel imdi yeter bî-vefâlıg it (31/7)

Necati Bey, sıradan bir kâğıdın iyi helvalara sarıldığı gibi şeker dudaklı sevgiliye kavuşmayı umar:

Sen şeker-lebden umar vasl Necâtî-i za'îf
Ki sarılır eyü halvâlara alçak kâğıd (45/7)

Şair, yuvası gökyüzünde olan Hüma kuşuna benzeyen sevgilinin aşkıdan vazgeçmez:

Nice ayrılısun Necâtî 'ışk-ı dil-berden kim ol
Bir hümâdur ki âşiyânı ol hevâ üstindedür (121/7)

Sultanın kulunu beslemesi meşhur âdet olduğundan Necati de sevgilinden günlük gam bekler:

Yârdan yevmî gam umarsa Necâtî n'ola kim
'Âdet-i meşhûrdur kulını sultân beslemek (304/5)

Şair, öpmeye ve kucaklamaya "yok" diyen sevgilinin hiç olmazsa gül yüzüne âşık olmayı ümit eder:

Öpmege kocmaga yir yok dir isen ey yüzi gül
Ko Necâtî kulunu 'âşık-ı dîdâr olsun (412/5)

Sevgiliye bir kez olsun sarılırsa Necati'nin kuş gibi canı gam kafesinden kurtulur:

Kuşca cânı kafes-i gamdan olurdu âzâd
Kocsa bir kerre Necâtî o boyı nârveni (646/7)

Gam köşesinde derdinden ölecek hale gelen hasta Necati, sevgilinin lütufta bulunup halini sormasını ister:

Öliyor haste Necâtî kerem it bir sora gel
Gam bucağında esîr oldı esirge hey yâr (63/7)

Necati, sevgiliden kendini endişe kayıklarında unutmamasını, girdaba atmamasını ve acımasını arzular:

Kaygu kayıklarında unutma Necâtîyi
Gird-âba atma merhamet eyle levendüne (455/5)

Şair, şeker dudaklı sevgilinin öpücüğünü kendisine layık görmez ama çaresiz kalır; kendisinin de canı olduğunu ve canın da dudağı umduğunu söyler:

Bûseni görmez Necâtî kendüye lâıyk velî
Ey lebi sükker ne çâre cândürür umar imiş (248/5)

Rakip

Necati Bey, ölümün Allah'ın emri olduğundan kimsenin incinmeyeceğini ancak sevgiliyi rakiple görmeyen ölümün ta kendisi olduğunu belirtir:

Ölüm işi Hak işidür andan kim incinür
Yârı Necâtî gayr ile görmekdürür ölüm (360/7)

Şair, kara yüzlü rakibin doğru, kendisinin ise günahsız iken yanlış görülme durumunda ölümü hayata tercih eder:

Necâtîye ölüm yegdür bu dirlikden ma'âza'llâh
Rakîb-i rû-siyeh togru ola ben bî-günâh egri (597/9)

Sevgilinin bakış oku rakiplere çevrildiği zaman, Necati'nin hasta gönlünden neler neler geçer!

Togruldıcak Necâtîden ayruga tîrünü
Allâh bilür ki hasta gönülden neler geçer (58/7)

Konuştuğu her kişinin sevgiliye tutkun olduğunu gören şair, insanlarla bir arada bulunmak istemez:

Bu halk ile Necâtî nice itsün ihtilât
Her kimi söyledürse sana mübtelâ çıkar (78/8)

Köpeğin dilenciden korkmadığı gibi sevgilinin mahallesinde de rakip, Necati'den korkmaz:

Havf ider sanma mahallende Necâtîden rakîb
Pâdişâhum bellüdür kim seg gedâdan korkmaz (225/8)

Necati, bülbülün çemende karga ile oynadığı gibi sevgilinin eşiğinde rakiple sabahlar:

Rakîb ile işigünde Necâtî subh ideli
Çemende bülbüli gördüm gurâb ile oynar (163/7)

D. NÂSİH NECATİ

Necati Bey mahlas beyitlerinde nâsîh edasıyla da karşımıza çıkar, ahlakî ve sosyal içerikli öğütlerin yanı sıra aşka dair tavsiyelerde de bulunur.

Kişi sözünün eri olmalıdır:

El çek boşadun ise zenini zemânenün
Olmak gerek Necâtî kişi sözünün eri (638/7)

Vefasızdan kimseye "merhaba" gelmez:

Bî-vefâdan merhabâ gelmez Necâtî kimseye
Galibâ utandugından kendüye bühtân ider (141/7)

Vefasız dünyanın bahçesinde istek gülü ele geçmez:

Ey Necâtî gül-i maksûd girür sanma ele
Dehr bâğında vefâ yok bu dikenden ne biter (146/6)

Bulutun parlak ayı engellemesi, ejdehaların definenin çevresini sarması gösteriyor ki gökte ve yerde rahatça elde edilen bir şey yoktur:

Ey Necâtî yerde gökde bir belâsuz bal yok
Mâh-ı tâbâna sehâb ü gence Su'bân sarmaşur (194/10)

Ağlamayan çocuğa anne süt vermez:

Nâle kıl kim alasin nâ-merd dünyâda murâd
Ana süd virmez Necâtî tâ kim oğlan ağlamaz (240/7)

İsteklerine kavuşan kişi şükretmelidir:

Dem bu demdür didüğün demlere irdün şükr it
Elüne girdi Necâtî senün ol dem bu gice (534/8)

Sabah erkenden işe başlamak gerekir:

Yüzünü gördi Necâtî yapışdı 'ışka belî
Kişi seherden el vurmak gerekdürür işe (507/8)

Safranın rengi, tadı hakkında bilgi vermediği gibi süslü elbise de cahile marifet vermez:

Ma'rifet virmez Necâtî câhile fâhir libâs
Kimse dimez rengine bakup za'afrân tatludur (144/10)

Renginin güzelliği safranın acısını gidermediği gibi gösterişli elbise de kişiyi olgunlaştırmaz:

Âdem olmazmış Necâtî kişi göğçek ton ile
Rengi hûb olmak gidermezmiş za'afrân acısın (420/7)

Her şey ezel meclisinde takdir edilmiştir; tanıdık yabancı, yabancı da tanıdık olmaz:

Kısmet-i bezm-i ezeldür ey Necâtî bilmiş ol
Âşinâ bigâne vü bigâne olmaz âşinâ (17/7)

Dünyaya tapacak derecede düşkün zenginlerden uzak durmalıdır:

Terk it Necâtî hâce-i dünyâ-peresti kim
Kef geçme mâl üstine virdi kemâl ana (11/6)

Yoldaşın yoldaşı öldürdüğü çok görüldüğünden dikkatli olmalıdır:

Gussa vü gamdan Necâtî ihtiyât it key sakın
Çog olur kim öldürür yoldaşını yoldaşlar (123/7)

"Âh" içinde "İlah" bulunduğundan sabah akşam dert ile âh etmelidir:

Miskîn Necâtî derd ile her şâm ü her seher
Âh it ki âh içinde bulunur İlâh âh (478/7)

Mescitte oturup durmak kolaydır, önemli olan bir gönülde yer edinmektir:

Kişi mescidde Necâtî oturup durmak kolay
Devleti olan gönülde kendüye yir eylesün (425/8)

Cehennem azabına dahi alışan insanın ayrılık ateşine dayanmasına şaşırılmamalıdır:

Hecr âteşine döyse Necâtî ‘aceb degül
Öğrenür Âdem oğlanı tamu ‘azâbına (480/9)

Güzellere aldanıp yoldan çıkmamalıdır:

Ey Necâtî çıkma yoldan aldanup güzellere
Şem’ gibi sanma kim dâ’im önünce varalar (139/5)

Gönlü alıp sonra inkâr eden güzellere sakınmalıdır:

Necâtî hûb-rûlardan sakın kim
Alurlar gönlünü inkâr iderler (175/8)

Kocamış dünyaya hevesle koşanlar yiğit olamaz:

Cihân-ı pîre-zâle baş koşanlar
Necâtî er degüldür er degüldür (129/6)

Kişiye iki âlemde bir sevgili yeter!

İki ‘âlemde Necâtî sana bir yâr yeter
Ber-murâd olmaz ol iş anda ki server çoğ olur (110/6)

Gülün olmadığı yer cennet bahçesi dahi olsa can bülbülüne cehennem görünür:

Necâtî bülbül-i câna o gülsüz
Görinür gülşen-i firdevs külhan (385/5)

Dertli olmalı dertli! Dertli olmayınca deva bulunmaz:

Derd-mend ol ey Necâtî derd-mend
Derdlü olmayınca olunmaz devâ (13/8)

Sevgilinin duymadığı feryatlar göklere de çıksa yarar sağlamaz:

Yâr ışiginde çün işidilmez ne fâ’ide
Tut kim Necâtî göklere çıkdı figânumuz (227/6)

Sonsuz hayat isteyen, ölmeden önce sevgilinin eşiğinde bir gece misafir olmalıdır:

‘Ömr-i sermed ister isen ey Necâtî ölmedin
İşiginde bir gice mihmân ola jdün ola mı (567/5)

E. DERVİŞ NECATİ

Derviş kimliğiyle de görünen Necati Bey, mahlas beyitlerinde tasavvufi unsurlara ve sufi eleştirisine yer verir.

Tasavvufi Eda

Tasavvufta hakiki aşk yoluna mecazdan girilir. Çünkü “Mecaz hakikatin köprüsüdür.” Bu anlayışa göre güzeller, mutlak cemal sahibi Allah’ın zuhur yeridir. İşte bu düşünceye gönderme yapan şair, güzeller aşkını kendisine yoldaş edenin hakikat yolunun korkusuz yolcusu olduğunu ifade eder:

Sâlik-i râh-ı hakîkatdür Necâtî korkusuz
Dil-rübâlar ‘ışkını kendüye yoldaş eyleyen (393/5)

İlahi sevgilinin güzelliğinin nuru, güneşten daha belirgin şekilde tecelli ettiği halde zatını perdelerle gizlemiştir:

Yârun cemâli nûrî güneşden ‘ayân iken
Kimdendir Necâtîye bunca hicâblar (105/7)

Vücudu aşk ateşinde yakmalı, kendisinde varlık vehmi iddiasında bulunanların gözüne kül atmalıdır. Zira tasavvufta varlık sadece Hakk’a aittir; görünenler onun yansımından ibarettir. Hakk’a ermek isteyen vehmî varlığını yakıp yok etmelidir:

Mahabbet âteşine yak vücûdun
Necâtî müdde’î çeşmine kül ur (113/7)

Bütün dünya, zerreleriyle birlikte Hakk’ın feyzinden ayrı değildir:

Zerre zerre Necâtî cümle cihân
Feyz-i Hakdan cüdâ degül kat’â (7/5)

Karanlıkları açmak ve nura çevirmek için Allah adını zikretmek gerekir. “Allah Allah” seslerinin Anadolu’yu feth ettiği bilinir:

Zulmeti açmaga zikr eyle Necâtî zikr it
Feth ider Rûm ilin âvâze-i Allâh Allâh (457/5)

Sufi Eleştirisi

Sufiler, “(İnsan) bilmediğinin düşmanıdır.” sözü gereği aşkı inkâr edip âşığa düşman kesilirler:

Münkirdür ehl-i hurka Necâtî mahabbete
Meşhûr nüktedür ki ‘adüvvün limâ cehil (338/5)

Aşk ayetini ezbere okuyan Necati’nin yanında vaizler, yararsız sözleri bırakıp susmaları gerekir:

‘İşk âyetini ezber okurken Necâtîye
Bihûde sözler anma eyâ vâ’iz epsem e (545/14)

Nasihât eden kişi, Necatî'nin şarap satışına yasak koymamalıdır. Çünkü şair, bu satıştan fayda görmese de zarar da etmemiştir:

Nâsîh Necâtîyem beni men' itme bey'-i bâdeden
Gerçi kim assı görmedük el-hak ziyân da görmedük (291/9)

Necatî Bey, şaraptan vazgeçtiğini sufiye yemin içerek inandırmak zorunda kalır:

İnanmaz sôfi meyden geçdüğüne
Necâtî and içüp inandırığör (106/6)

F. SARHOŞ NECATİ

Necatî mahlas beyitlerinde sarhoş kimliğiyle de karşımıza çıkar. Şair sarhoş veya zahit olma tercihinde sarhoşluğu seçer. Nehir kenarında şarabını içmekten keyif alır. Bahar mevsiminde sakiden kendisine şarap sunmasını ister.

Sarhoş yahut zahit olma tercihinde şair "İnsana bir hüner yeter." meselinden hareketle sarhoşluğu seçer:

Necâtî ser-hôş olur zâhid olımaz yârân
Meseldürür ki ere bir hüner yiter dirler (190/6)

Sevgi pazarının sıcak ve coşkulu zamanında Necatî Bey, şarabını alıp ırmak kenarında ağacın gölgesinde keyif eder:

Bâzâr-ı mihr germ iken alup Necâtî mey
Câyun kenâr-ı cûy gerek sâye-i dıraht (32/5)

Gönül ve canını meyhaneciye rehin bırakıp aşk şarabını alan Necatî, kârlı bir pazarlık yaptığına inanır ve sevincini gizleyemez:

Mey-fürûşa bu Necâtî dil ü cân itdi girev
Mey-i 'ışk aldı zihî assılı bâzâr-ı 'azîz (218/5)

Şair, bahar mevsiminde sakiden sürekli kendisine şarap sunmasını ister:

Gül mevsimidür Necâtîye sen
Sâkî berü sun şarâb yok mı (621/6)

Vuslat meclisinde sevgilinin dudak kadehinden saf şarap içmeyi özler:

Bezm-i vaslunda câm-ı la'lünden
Bu Necâtî şarâb-ı nâb özler (98/7)

Yeme içme yeri olan bu dünyada şarap içen, zamanın derdini çekmez:

Dünyâ Necâtîyâ yime içmekdürür velî
Yimez zemâne gussasın ol kim şarâb içer (158/5)

Aşk kadehini tutup dünyadan geçmeli, şarap ile sıkıntılar giderilmelidir:

'İşk câmını tut cihândan geç
Kıl Necâtî mey ile def'-i melâl (340/5)

Gamdan kurtulmak isteyen kişi, gönül şarabını erguvan renkli kadehe koymalıdır:

Gamdan halâs ister isen gel Necâtîyâ

Dil cür'asını câm-ı mey-i ergavâna at (33/7)

SONUÇ

Necati Bey'in divanındaki gazellerin mahlas beyitlerini anlatıcı kimliği ve içerik açısından incelemiş bulunuyoruz. Necati Bey söz konusu beyitlerinde gerçek kimliğinin yanı sıra birbirinden farklı beş anlatıcı kimliğiyle de karşımıza çıkar: Şair, âşık, nâsih, derviş ve sarhoş. Bu kimlikler kimi zaman ayrı kimi zaman da aynı beyitte birlikte bulunur. Şair, hayatının farklı dönemlerinde farklı anlatıcı kimlikleri kullanabildiği gibi aynı dönem içerisinde de çeşitli anlatıcı kimlikleri kullanmış olabilir.

Şair, mahlas beyitlerinde farklı anlatıcı kimlikleriyle şu şekillerde görünür:

Necati Bey gerçek yaşamda çok sıkıntılar çekmiş, gözü yaşlı bir yetimdir. Yalnız, kimsesiz ve çoğu zaman maddi zorluklar içinde yaşamıştır. Gördüğü her güzele hayran olan şair, ileri yaşına rağmen bu tavrını sürdüren bir yapıdadır. Suçluluk psikolojisiyle kimi zaman hatalarından tövbe eder. Amacı dünyada huzurlu yaşamaktır. Unutulmamak için dünyada iyi işler yapmanın gereğine inanır. Şair mahlas beyitlerinde samimi, riyasız, umutlu, "gelecek" kaygıları olan, kimseye minnet etmeyen, sözünden dönmeyen, kalender ve melamet sahibi biri olarak karşımıza çıkar.

Şair olarak üstünlüğünün herkes tarafından kabul edildiğine inanır. İnce manalar bulmakta güçlü bir zihne sahiptir. Şairliğini çeşitli benzetmelerle anlatır. Makam sahiplerinden ilgi bekler, gerekli ilgiyi göremediğinden yakınıdır. Etkilendiği veya beğendiği şairlerin adını anar. Şairane övünmeyi ihmal etmez. Şiir yazmasının amacı sevgili ve onun güzellik unsurlarını tasvir etmektir. Renkli hayal ile güzel edaya sahip şiirleri taze ve yeni anlamlarla doludur. Büyüleyici ve etkileyici şiirleri bestelenerek meclislerde okunmuştur.

Âşık Necati bütün âşıkların sesi olarak karşımıza çıkar. Konuyla ilgili diğer unsurlar da beyitlerde yerini alır. Gönülün sahibi sevgilidir, o, ne isterse yapar. Aşk özge bir durumdur, ikilik kabul etmez. Mecnun ve Ferhat gibi âşıklarla arkadaşlık eder. Aşkın çocuk oyuncağına dönmesinden yakınıdır. Çektiği dertleri ve döktüğü gözyaşlarını anlatır. Yolunda can verdiği sevgiliyi klasik şiirin estetik özelliklerine uygun olarak dile getirir. Âşığa eziyetleri saymakla bitmeyen sevgilinin az da olsa iltifatı vardır. Bununla birlikte âşığın sevgiliye karşı tutumu, sabırdan başka bir şey değildir. İsteği sevgiliye kavuşmak olan âşığın en büyük korkusu, sevgiliyi rakiple birlikte görmektir.

Daha ziyade sosyal içerikli öğütler veren nâsih Necati Bey, aşka dair nasihatlerde de bulunur. Vermiş olduğu öğütlerin büyük bir kısmı günümüzde de önemini korumaktadır.

Derviş Necati, tasavvufi eda içeren görüşlere ve sufi eleştirisine yer verir.

Klasik şiirin kurgu dünyasına uygun şekilde sarhoş kimliğiyle de görünen Necati Bey, zahit tavırlar takınamayacağını söyler.

Gazellerin mahlas beyitlerinde Necati Bey'in otobiyografisiyle ilgili çeşitli özelliklere yer verilmiştir.

Kaynakça

- AKARCA, Döndü (2006), "Nefî'nin Gazellerinin Mahlas Beyitlerinde Şiir ve Şair", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/2, 1-16.
- AKAY, Hasan (2015), "Bir Gazeli (H) içten Okumak!" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 14, 1-28.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994), "Divan Edebiyatı", *TDVİA*, 9, 389-427.
- ANDREWS, Walter G. (2000), *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, İstanbul: İletişim Yay.
- ARTUÇ, Seda (2014), "Kavram Dünyasını Zenginleştirmede Divan Şiirinden Yararlanma: 'Necati Bey Divanı Örneği'", *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 3, 200-213.
- ÇAĞLAR ABİHA, Birsal (2009), "Necati Bey Divanı'nda Sihre Dair İzler", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (15-17 Nisan) "Ölümünün 500. Yılında Şair Necati Anısına"*, Kocaeli: Büyükşehir Belediyesi Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (?), *Necati Bey Divanı (Seçmeler)*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yay.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (2001), *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2017), *Şiiristan-İzahlı ve Şerhli Divan Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yelkenli Yay.
- KASKA, Çetin (2019), "Fars Edebiyatında Şairlerin Mahlasları", *İran Çalışmaları Dergisi*, 3/2, 139-172.
- KAYA, Bayram Ali (2012), "Necati Bey'in Şiir Anlayışı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 27, 143-238.
- KAYA, Bayram Ali (2016), "Necati Bey'in Şair Anlayışı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 34, 149-214.
- KURMUŞ, Cengiz Veli (2008), "Nedim'in Gazellerindeki Mahlas Beyitlerinin Şiir ve Şair Üzerine Düşündürdükleri", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Tudok 2006 (11-13 Eylül), İstanbul Kültür Üniversitesi, Bildiriler*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay.
- KURNAZ, Cemal (2011), "Âh", *Divan Dünyası*, Ankara: Kurgan Edebiyat.
- ÖZDEMİR, Mehmet (2017), "Necati Beg Divanı'nda Uyku Kavramının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*, 60, 115-138.
- ÖZTÜRK, Aslıhan (2017), "Necâti Bey Divanı'nın Mitolojik ve Efsanevi Şahısları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52, 207-214.
- PALA, İskender (2015), *Şahane Gazeller 1-Ahmet Paşa, Necati, Fuzuli-*, İstanbul: Kapı Yay.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1995), *Necati Beğ'in Sultan Beyazıt Methiyesi ve Bazı Gazelleri Hakkında Notlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1999), *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- TANRIBUYURDU, Gülçin (2009), "Necati Beğ'in Şiirlerinde Hristiyanlık Unsurları", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (15-17 Nisan) "Ölümünün 500. Yılında Şair Necati Anısına"*, Kocaeli: Büyükşehir Belediyesi Yay.
- TARLAN, Ali Nihat (1997), *Necati Beg Divanı*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- TOLASA, Harun (1983), *Sehî, Latîf, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi-I*, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.
- TUNÇ, Semra (2011), "Necati Divanı'nda Alışverişe Dair Hususlar", *Ölümünün 500. Yılında Necati Bey'e Armağan*, Haz. İ. Çetin Derdiyok, Muna Yüceol Özezen, Ankara: Türk Dili Kurumu Yay.
- TURAN, Selami (2009), "Necati Beğ'in Şiirlerinde Yer Adları", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (15-17 Nisan) "Ölümünün 500. Yılında Şair Necati Anısına"*, Kocaeli: Büyükşehir Belediyesi Yay.
- ULUCAN, Mehmet (2009), "Necati Bey'in Şiirlerinde Korku", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (15-17 Nisan) "Ölümünün 500. Yılında Şair Necati Anısına"*, Kocaeli: Büyükşehir Belediyesi Yay.
- ÜSTÜNER, Kaplan (2014), *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, Ankara: Akçağ Yay.
- YILDIRIM, Ali (2006), *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*, Ankara: Akçağ Yay.
- ZÜLFE, Ömer (2011), *Şiirin İzinde Sözü'nün Gölgesinde-Osmanlı Şiirinden Kelimler, Kavramlar, Deyimler-*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1359-1366

SEBEB-İ TELİFLERİN ÖZGÜLÜKLERİ VE ÜÇ AYRI SEBEB-İ TELİFİN ÜÇ AYRI HİKÂYESİ

Hanifi Vural

Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hvural@fsm.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2187-7402 / **Prof.Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf University Faculty of Humanities And Social Sciences Turkish Language and Literature**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 16.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.11.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Vural, Hanifi (2022), “Sebeb-i Teliflerin Özgünlükleri ve Üç Ayrı Sebeb-i Telifin Üç Ayrı Hikâyesi”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1359-1366.

Vural, Hanifi (2022), “Specificity of Sebeb-i Telifs And The Three Distinct Stories of The Three Distinct Sebeb-i Telifs”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1359-1366.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Sebeb-i Teliflerin Özgünlükleri ve Üç Ayrı Sebeb-i Telifin Üç Ayrı Hikâyesi

Özet

Bu çalışmada öncelikle, kimi eserlerde yer alan sebeb-i telif bölümlerinin oluşturulma gerekçeleri üzerinde durulmuş, daha sonra da bu doğrultuda seçilen eserlerin konuları, muhtevaları ve müellifleri/mütercimleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu konuda yapılagelen araştırmalar, her ne kadar yazılış sebeplerini gruplandırarak benzer olanları tek başlık altında verseler de, aslında her bir eserin kaleme alınış sebebi genellikle kendine özgüdür. Bu yazıda ele alınan üç ayrı eserden her birinin farklı sebeb-i telifini bir yazı çerçevesinde bir arada görmek, konunun vuzûhiyetine ışık tutması, katkı sağlaması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca burada, bu tarzın yaygınlaşıp gelenek hâlini almasında müelliflerin/mütercimlerin kendi varlıklarını öne çıkarmama amaçlarını hangi sebeplere dayandırıp hikâyeleştirdiklerini, bu anlamda nasıl bir anlatım yolu tercih ettikleri hususları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Metin, metin oluşturma, sebeb-i telif, anlatım geleneği, Lemaât, Kavsnâme, Tercüme-i Alâiyye.*

Specificity of Sebeb-i Telifs And The Three Distinct Stories of The Three Distinct Sebeb-i Telifs

Abstract

In this study, first of all, the reasons for the creation of the Sebeb-i telifs in some works were emphasized, and then, the information about the subjects, contents and authors/ translators of the selected works was given accordingly. Although the researches on this subject group the reasons for writing and give similar ones under a single title, in fact, the reason for the writing of each work is usually unique. It is deemed to be important to see each distinct Sebeb-i telifs of the three distinct works discussed in this study together to shed light on the clarity of the subject and to contribute. In addition, here, the reasons why the authors/interpreters based and made a story of their purpose of not highlighting their own existence, and what kind of narrative method they preferred in this sense were emphasized.

Keywords: *Text, text creation, Sebeb-i telif, narrative tradition, Lemaât, Kavsnâme, Tercüme-i Alâiyye.*

Giriş

İnsanlık tarihinin ta başından itibaren vücuda getirilen her bir sözlü/yazılı metnin bir oluşturulma gerekçesi hep olagelmıştır. Bu durum; esasında sosyal bir varlık olan insan tekinin, ilişkiler ağında ihtiyaç duyduğu en temel sâiklerdendir. Zira hemen her metnin üretilmesinde iki önemli etmen rol oynamaktadır. Bunlardan birincisi üreticinin niyeti diğeri ise muhatabın beklentisidir. Dil ile anlatımı, dolayısıyla anlaşmayı merkeze koyan kapsayıcı bir aracı olma amacına yönelik olarak oluşturulagelen metin, kendiliğinden var olan bir şey değil, bir iradenin, bir tercihin ve anlayışın ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu iradenin, tercihin hedefinde; muhatap, zaman ve süreklilik bakımından çeşitlilikler hep var olagelmıştır.

Her metnin muhakkak bir var oluş gerekçesi vardır ancak, kültür tarihimizin klasik döneminde, bir bütünlük içinde hazırlanıp sunulan ve adına “kitap” dediğimiz eserlerin birçoğunda bu gerekçe açıkça ifade edilmiş ve bu da ıstılâhî anlamda “sebeb-i telif” olarak isimlendirilmiştir. Bu bölümlerde dile getirilen sebepler genel olarak şöyle sıralanabilir¹:

1. Dünyada adını unutturmayacak bir eser bırakma arzusu.
2. Kitabın yazıldığı alanda bir ihtiyacın/boşluğun varlığına inanılması.
3. Bir devlet ya da din büyüğünün isteği.
4. Bir eserden etkilenme.
5. Rekabet ortamının sevkî.
6. Bir meslek/sanat/fikir grubunun talebi.
7. Bir eseri tercüme etme ihtiyacı.
8. Toplumunu bilgilendirme.
9. Önceden yazılmış olanları yetersiz veya hatalı bulup, konuyu yeniden ele alma gereği.

Bu gerekçelerin yanı sıra daha başka özel durumlar da bir eserin kaleme alınma sebebini teşkil edebilir. Sebeb-i telif bölümlerinde öne sürülen gerekçelerin arka planında biraz da kültürümüze özgü bir tevazuu, bir adabı işaretleyen ruh hâlleri bulunmaktadır denebilir.

Burada üzerinde durulacak olan üç ayrı eserin (Lemaât, Tercüme-i Alâiyye, Kavsnâme) sebeb-i teliflerine bakıldığında, her birinin telif veya tercüme sebeplerini farklı gerekçelere dayandırdığı görülecektir. Dolayısıyla, burada, ‘metin’ olma seviyesine çıkmış anlatıların hemen hepsini bu açıdan inceleme kapsamına dâhil etmek mümkün olmayacağından, kaleme alınma gerekçelerinin özgüklükleri, üç ayrı metinden hareketle örneklendirme yoluna gidildi. Ele alınacak eserler, telif/tercüme tarihleri esas alınarak sebeb-i telifleri çerçevesinde incelenecektir:

¹ Bu hususta şu çalışmalara bakılabilir:

Hasan Kavruk, *Türkçe Mesnev’ilerde Sebeb-i Te’lif*, Özserhat Yayıncılık, Malatya, 2003; Şeyma Büyükkavas Kuran, "Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-İ Te’lif yolu Üst Kurmacaya Mı Çıkar?" *Turkish İtudies* 1, s. 2 (2006): 172-201; Sevda Önal, "Sebeb-İ Te’liflerdeki Ortak Ve Farklı Temalar," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 35 (2007): 105-24; Gönül Ayan, "Anadolu Sahasında Yazılan Bazı "Yusuf u Züleyha" Mesnevilerinde Sebeb-İ Telifler" *Turkish Studies*, s. 4/3 (2009): 227-72; Lokman Turan, "Türk Edebiyatında Şiir Yazma Sebepleri Ve Edirneli Örfi Mahmud Ağa Divanı'ndaki On İki Gazelin Yazılma Sebepleri Üzerine," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13,5. 3 (2009): 367-95. Rıfat Kütük- Lokman Turan "Mesnevilerin Sebeb-i Telif ve Hatime Bölümlerini Türk Edebiyatı Tarihi Kaynağı Olarak Okumak" *Eski Türk Edebiyatları Çalışmaları VI*, Turkuaz Yayınları, 2011, İst.; Abdulkadir Özcan, *Osmanlı Kroniklerinde Sebeb-i Telifler Üzerine*, *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 71 (2020/1): 145-159.

1. Lemaât

Asıl adı İbrâhim bin Şehriyâr olan ve 610 yılında Hamedan'ın Kumcân köyünde dünyaya gelen müellif, daha çok Fahreddin-i Irakî adıyla tanınmıştır. Doğum yerinden dolayı çoğunlukla Irâkî nisbesiyle tanınan müellif, Kumcânî, Cevâlikî ve Ferâhânî nisbeleriyle de anılır (Bilgin, 1995, s.84). Küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen Irakî, münevver bir - aileye mensuptur. İlmî tahsilini tamamladıktan sonra Hamedan'da Şehristan medresesinde müderrislik yapmıştır.²

Şeyhi Şihâbüddîn-i Sühreverdî, onu, Hindistan'ın Multan şehrinde bulunan Şeyh Behâüddîn Zekeriyâ-i Multânî'ye gönderir. (Devletşah Tezkiresi 1977, 2. Cilt: 268-269; Ahmet Eflâkî 1995, 1. Cilt: 119-120). Şeyhinin vefatından sonra Irakî, önce Hicaz'a oradan da Konya'ya gider. Konya'da Mevlana ile tanışıp onunla dost olan Irakî, İbnü'l-Arabî'nin müridi olan Sadreddin Konevî'nin Füsûs'ül-Hikem derslerine katılır. Konya'dan Tokat'a oradan da Mısır'a gider. Ömrünün son günlerini Şam'da geçiren Irakî, burada hastalanır ve 8 Zilkade 688/23 Kasım 1289'da vefat eder.

Divan sahibi olan Irakî, Konya'da Sadreddin Konevî'nin derslerinden ve İbn-i Arabî'nin Füsûs'ül-Hikem'ini okumalarından aldığı feyz ve edindiği düşünceler sonrasında, daha çok aşk, âşık, maşuk konularını işleyen ve yirmi yedi lem'adan oluşan Lemaât'ı kaleme alır. Lemaât'ta tasavvufî düşüncelerini yoğun bir şekilde işleyen müellifin Uşşaknâme ve Istılâhât- Sûfiyye olmak üzere iki eseri daha vardır. Tercümede eserin telif edildiği yıl şöyle dile getirilmektedir:

Lem'a-i kudsi ki düzülmüş tamâm
Zâl u lâm u cîmmiş ol vakde âmm

Hem Receb içinde se-şenbe günü (H. 733/M. 1333). (Vural 2007:18)

Türkiye'deki kütüphanelerde Lemaât'ın hem Farsça hem de Türkçe tercümelerinin nüshaları bulunmaktadır.³ Ahmet Avni Konuk, eseri, *Kitâb-ı Lemaât Tercümesi* adıyla şerh ve tercüme etmiştir.⁴ W.C. Chittick ve P. L. Wilson tarafından 1982 yılında *Divine Flashes* adıyla İngilizceye tercüme edilen eser⁵, böylece Batı dünyasında da tanınmış ve okunmuştur.

Lemaât'ın Sebeb-i Tercümesi

Hacı Bayram-ı Veli'nin müritlerinden İnce Bedreddin'in tercümesi bilinen en eski tercümedir. Bu tercümenin; Manisa İl Ha

İk Kütüphanesi'nde, Millet Kütüphanesi'nde, Türk Dil Kurumu'nda birer, İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda dört nüsha olmak üzere toplam yedi nüshası bilinmektedir.

Metnin son sayfasında eserin tercüme tarihi şöyle ifade edilmektedir:

Lem'alar evrâkın itdüm tercüme
Sürmedüm hiç yâd sözi harcuma
Yıl dâd u dâl u lâm içindedür

Hem recep ayı ve hem dördindedür (H. 834/M.1431).

² Irakî'nin ayrıntılı hayatı için şu çalışmalara bakılabilir: E'ş-şeyh İbrahim Fahreddin bin Şehriyar el-Irakî, Katib Çelebi, Keşf el-zunun, MEB Yayınları, İst. 1972, C.2, s. 1563; Şeyh İbrahim bin Şehriyar, Şemsettin Sami, Kâmûsu'l-A'lâm, Kaşgar Neşriyat, C. 5, s. 3347, Ankara,1996; Fahreddin İbrahim Irakî Hemadani, The Encyclopaedia of İslam (New Edition), Vol. III, Leiden 1971 pp. 1269; Fahreddin İbrahim bin Bozorgmehr Cavaliki Hamadani, Encyclopaedia Iranica, Vol. III, California pp. 538.

³ Ercan Alkan, Muhammed Ahter Çime'den naklen Lemaât'ın Türkiye kütüphanelerinde bulunan 32 ayrı şerhinin künyesini vermiştir.(Alkan 2011: 22-24).

⁴ Ercan Alkan, Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesi (no. 3852) ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları (no. 35) bölümünde bulunan iki nüshasını esas alarak bu tercüme yayımlamıştır. (Alkan, 2011).

⁵ Bu çalışmayı Ercan Alkan *Aşk Metafiziği* adıyla Türkçeye kazandırmıştır. (Alkan, 2012)

İnce Bedreddin eserin tercüme sebebini aşağıdaki hikâyeye bağlamaktadır:

“... **sebeb-i tercüme** **oldur ki bu ilm-i şerife cemi’ tabâyi’ mâyildir.** Bu zayıf, fakir, hakirin kabiliyeti olmadığı ki bundan hazzı ola. Bu talep içinde mütehayyir kalmışken nâgâh bu kavleyn-i sahiheyn ‘men ehabbe kavmen fehüve minhiüm vehüm kavmün lâ yeşkâ celisuhum’ hatıra hutur etdi. Her kanda ki halka-i zikir olsa ya meclis-i zikir olsa ya meclis-i vaz olsa gönül ana kasd ve teveccüh ederdi. Nâgâh şeyhü’l-meşâyih kutb-ı zamane Şeyh Hamideddin rahmetullahi aleyh hazretine irişildi, meclis-i vazında ve halka-i zikrinde hazır olundu. Kimyalarından bu kalb-i kalbe eser irişdi. Kasd-ı teveccüh-i mülâzemet-i müsahabet ziyade-ter oldu. Tâ ki sultanü’l-meşâyih, kutbu’l-aktab, muradu’l-mürid, matlûbu’l-karîb ve’l-baîd Şeyh Hacı Bayram kaddese sırrahu sohbetine irişildi. Gâh gâh sohbet-i haslarına irişülürdü, meclis-i vâzından ve dersinden hâlî olunmazdı, kütüb-ı maşâyih huzurunda ders olurdu. Bazı âşıklar Lemaât’a meşgul olmuşlardı, mübarek lafızlarından rumûz-ı esrar dinlerdi. Bir niçe âşıklar ki Farsî ve Arabîden hazları yok, teessüf ederlerdi. Bir gün bî-edeblik edip, Türkiye gelmek olur denildi. Âşıklar bunu işittiler, katı tâlib oldular, bu zaife ilhah ettiler. Tâ hatta hazret-i şeyhün bu küstahlık sem’ine irişti. Âşıklar ilhâhula şeyh hazretlerinden bu zaife işaret oldu. Bu zaifün ol kadar kudreti yoktur ki buna ikdam oluna dedim. Şeyh hezretlerinin lafızlarından kudret ver diye hitab oldu. Ol sebebden bu ...adar ikdam olundu. Ümidir ki şeyh hazretinin mübarek himmeti berekâtında bi-inaytillah ve bi-mucizat-ı enbiya ve keramat-ı evliya «ayr-ıla tamam ola.” (4b-5a)

[**Tercüme sebebi şudur:** Bu şerefli ilme bütün yaratışlar meyleder. Bu zayıf, fakir ve hakirin yeteneği olmadığından bundan haz alamadı/yararlanamadı. Bu konuda şaşırıp kalmışken birden “Kim bir topluluğu severse o onlardandır. Onlar da öyle bir kavimdir ki onlarla oturan şaki olmaz.” sahih sözünü hatırladım. Nerede bir zikir halkası, meclisi veya vaaz meclisi olsa, gönlüm o tarafa yönelirdi. Şeyhlerin şeyhi ve zamanın kutbu Şeyh Hamideddin’in (Allah ona rahmet eylesin) vaaz meclisinde, zikir halkasında hazır bulundum. Bu yaramaz kalbim kimyalarından/sohbetlerinden etkilendi. Sohnete katılma, bağlanma niyetim gittikçe artmaya başladı. Derken şeyhlerin sultanı, kutupların kutbu, müritlerin muradı, yakın ve uzak olanların arzusu olan Şeyh Hacı Bayram’ın (Allah sırrını kutlu kılsın) sohbetine katıldım. Bazen özel sohbetleri olurdu, vaaz meclisleri ve dersleri تنها olmaz, huzurunda şeyhlerin kitaplarından dersler yapılırdı. Bazı müritler Lemaât ile meşgul olur, mübarek sözlerinden ince sırların işaretlerini dinlerlerdi. Bazıları Farsça ve Arapçadan dolayı istifade edemeyip, üzülmürlerdi. Bir gün haddimi aşarak Türkçeye çevrilebilir dedim. Sohnete katılanlar bunu duyup, talip oldular, bu zayıfa ısrar ettiler. Hatta bu durum Şeyh hazretlerinin kulağına ulaştı. Âşıkların ısrarıyla Şeyh hazretleri tarafından eseri tercüme konusunda bana işaret olundu. Bunu yapacak kadar güçlü olmadığımı söyledim. Şeyh hazretlerinin sözlerinde güç, kuvvet/himmet var dendi. O yüzden bu işe başlandı. Umulur ki Şeyh hazretinin mübarek himmeti bereketi Allah’ın yardımı, peygamberlerin mucizeleri ve ermişlerin kerametleri sayesinde hayırlı bir şekilde tamamlanır.]

2. Tercüme-i ‘Alâiyye

Müellifi belli olmayan Tercüme-i Alâiyye, belâgat konusunda kaleme alınmış bir eserdir. Eserin dikkati çeken önemli bir tarafı, müellifi ve müterciminin aynı şahıs olmasıdır. Ali Paşa adlı bir zat, düzenlemiş olduğu tefsir sohbetlerinde, Kur’an belâgatının etkisinde kalmış ve belâgat konusunda bir eserin telif edilmesini istemiştir. Bu istek doğrultusunda, müellif önce eserini Arapça olarak yazmış daha sonra da geniş seviyede istifadeyi amaçlayarak Türkçeye tercüme etmiştir. Eserin bilinen iki nüshasından biri, Manisa İl Halk Kütüphanesinde. 2959 numara ile, diğer nüshası da Beyazıt Devlet Kütüphanesinde 617/2 numara ile kayıtlıdır. Beyazıt Devlet Kütüphanesindeki nüshasına bakılırsa 891/1483 yılında kaleme alınan eser; mukaddime, üç bâb, hâtîme ve tetimme olmak üzere altı bölüm hâlinde tertip edilmiştir.

Müellif, eserin telif ve tercüme sebebinin hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

“Sebeb-i telif-i kitab oldur kim paşamız hazretleri Ali Paşa yesserallahu mâ yeşâ vaktâ ki ilme ve ulemaya hususâ ki ilm-i tefsire ziyade himmet ve râğbetleri olduğu cihetden meclis-i şeriat vaz edip, her Cuma gecesi ahâli-i memlekete ilm-i tefsir bahsettirdiler. Bir nice vak’a bahsolacak vicdan-ı sahihleri belâgat-ı Kur’aniyyenin letâifine vâkıf olup, kemal-i hazzıla mahzûz oldular. Andan sonra hatır-ı şerifleri diledi ki ilm-i belâgatta bir muhtasar tedvin olup cemî’ mesâyil ve ıstılâhat alâ-vechî’l-icmal anda zikroluna. Egerçi tab-ı fayıkları belâgat ilmlerinden maksud olan dekayık-ı kelam-ı fasihlerden icra etmekte bî-nazir-i âfâktir. Zira her kelimalarının ma’anî-i aslîsi makama münasip olup, anun heyet-i terkibinden nice ma’ani-i zâyide kasedip ve enva-ı teşbihat ve istiarat ve kinayat irad ettiklerinden sonra muhsinat-ı bediyyeyi bervechile riayet ederler ki lisan-ı takrir ve beyan-ı tahrirle vasfolmaz. Bu manâ anların hizmette yüz sürenlere aynelyakin ve hakkalyakin ile müşahade-i maânî oldular. Lâkin ulemâ-i ilm-i belâgatin ıstılahlarına dahi vakıf olup, inde’l-mübâhase gaflet vâki olmamağı için bu muhtasarın tasnifini bu fakirden istida ettiler. Fakir dahi bu tavr-ı garibde ve tarz-ı acibde bir muhtasar tasnif edip belâgat ilmlerinin anda cemî kavâidin ve ıstılahatın alâ-vechî’-telhis ve’l-icmal beyan ettim ve ol kitaba Alâiyye diyü ad kodum. Ve döndüm ol kitabdan bu kitabı bervech-i ihtisar Türkî diline tercüme ettim tâ ki beyne’n-nâs fâyidesi amm olup paşamız hazretler devam-ı devleti duasına sebep olam umum nasdan...” (1b)

[Kitabın yazılış sebebi, Ali Paşa hazretlerinin ilme, ulemaya ve özellikle tefsir ilmine fazlasıyla ilgilenmeleri ve önem vermeleri ve her Cuma gecesi sohbet meclisleri düzenletip tefsir dersleri yaptırmasıdır. Bazı konuların söz konusu edilmesi dolayısıyla tertemiz vicdanları, Kur’an belâgatının bazı inceliklerine vakıf olup büyük bir haz aldılar. Bunun üzerine, belâgat ilmi hakkında bütün meseleleri ve ıstılahları içeren bir özet kitap yazılmasını istediler. Nitekim üstün yaratılışları, belâgat ilimlerinden kast olunan fasih kelamın inceliklerini anlamada çevresinde benzersizdi. Çünkü her bir sözü asıl anlamıyla konuya uygun olup, sözünün tamamında nice başka manalar kast ettiği ve çeşitli benzetmeler, istiareler ve kinayeler içerdiği hususunda gösterdiği başarı dile gelmez ve kaleme alınamaz. Bu durumu, ona hizmet edenler, gözleriyle görmüş ve bizzat yaşamışlardır. Fakat belâgat ilminin ıstılahlarına da vakıf olup, sohbet esnasında yabancı kalmamak için bu muhtasar kitabı benden yazmamı istediler. Ben de farklı tarzda bir özet kitap hazırlayıp, belâgat konularının bütün kurallarına ve terimlerine yer verdim. Kitaba Alâiyye adını verdim. Sonra bu kitabı, insanlara faydalı olması ve bütün halkın paşamız hazretlerinin saadetlerinin devamına dua etmeleri amacıyla Türk diline tercüme ettim.]

3. Kavsnâme

Hayatı hakkında herhangi bir bilgi edinemediğimiz eserin müellifi Kemankeş Mustafa Efendi, eserin sonundaki kayda göre, Kavsnâme’sini H. 925/M. 1735 yılında yazmıştır. İki Süleymaniye Kütüphanesi’nde, diğeri ise İstanbul Millet Kütüphanesi’nde olmak üzere eserin üç nüshası bilinmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi’nde Lala İsmail bölümünde 559 numarayla kayıtlı olan nüsha 39 varaktan ibaret olup harekeli nesihle yazılmıştır. ‘Ketebe’ kaydına göre H. 1150 senesinde istinsah edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki diğeri ise Reşid Efendi bölümünde 1027 numara ile kayıtlı bir eserin 98-119 varakları arasında bulunmaktadır. Bu nüsha H. 1104 yılında istinsah edilmiştir. Millet Kütüphanesi’ndeki nüsha 919 numara ile kayıtlı olup 57 varaktan oluşmaktadır.⁶

Kavsnâme bir ön söz (mukaddime) on sekiz bölüm ve bir son söz/hatimedden oluşmaktadır. Eserde sırasıyla; yayın ortaya çıkışı, ok atmanın sevabı, idman ve kaide üzerine ok atma, okla nişan alma, darp vurma, menzil atma, kabza tutma, zihkir ve giriş konuları ele alınmış, ashab-ı güzün zamanındaki okçular zikredilmiş ve en son olarak da İstanbul, Gelibolu ve Mısır’da atılan menziller hakkında bilgi verilmiştir.

⁶ Bu nüsha üzerinde Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Burhan Çağrı Yıldırım, Yard. Doç. Dr. Paki Küçüker’in danışmanlığında bir Yüksek Lisans çalışması yapılmıştır (2004).

Kavsnâme'nin Sebeb-i Telifi

Kemankeş Mustafa Efendi Kavsnâme'sini yazma sebebini şu şekilde ifade etmektedir: *“Sahib-i izân, güzîde-i tîrendezân mânend-i Tozkoparan üstadım Óacı Süleyman rahmetullahi aleyh ve'l-gufran niçe müddet mü'lâzemet-i hizmet olup ve andan maâda niçe ehl-i kabza olan üstadlar ile mü'lâkat müyesser olup her birinden liyakatına göre bir nükte ve bu ilimde niçe fazilet tahsil ederdim ve Arabî kavsnâmeleri ve Türkî risaleleri mü'tâlâ'a ederdim. Müşahade eyledim ki ehl-i kabzanın ekseri ervâm olup Arabî kavsnâmelerden bir şey tahsil etmeyip müntefi olmadıkları ecluden Arabî kavsnâmede yazılan eşyanın dahi ekseri fî zamanına istmal olmayıp ve Arabî kavsnâmelerde muattal olmağın bir gün hatıruma bu yüzden halecan vaki olup, Arabî kavsnâmelerden lazım olan umuru intihap edip Türkîye tercüme itmeğe, kabza âşıklarına kolay yüzden bir hisse aid olup eger puta atmak ve eger darb urmak ve eger menzil atmak bâbında ve eger benzer niçe hünerlerde himmete göre behre-mend olmak bâbında bu dahi bir muhtasar ve müfîd risale ola. Hak sübhanehu ve tealâdan îânet taleb olunup tesvîdine şürû olundu”(2a).*

[Anlayış ve basiret sahibi, okçular arasında tıpkı Tozkoparan gibi seçkin bir namı olan üstadım Hacı Süleyman'ın -Allah'ın af ve rahmeti onun üzerine olsun- nice zaman hizmetiyle meşgul oldum. Ondan başka da nice kabza ehli üstatlar ile görüşmek nasip oldu. Her birinden kendi kifayetime göre bir incelik ve bu ilme dair nice faziletler tahsil ederdim. Arapça kavsnâmeleri ve Türkçe risaleleri incelerken şunu müşahade ettim: Kabza ehlinin çoğu avamdan olup, Arapça kavsnâmelerden hiçbir şey öğrenemeyip, faydalanamadıkları için Arapça kavsnâmelerde yazılanların çoğu zamanımızda kullanılamaz olmuş, o bilgiler Arapça kavsnâmelerde kalmış. Bir gün bu yüzden zihnime heyecan verici bir fikir geldi: Arapça kavsnâmelerden lâzım olan hususları seçip Türkçeye tercüme edeyim de kabza âşıklarına kolaylık olsun; puta atmak, darp vurmak/madenî levha delmek, menzil atmak ve buna benzer diğer hünerlerde herkes gayretine göre faydalansın diye kısa ve faydalı bir risâle yazmak istedim. Bütün eksikliklerden münezzehtir olan yüce Allah'tan yardım istenerek yazılmaya başlandı.]

Sonuç

Sebeb-i telif tahkiyesinden üstkurmaca anlatısına uzanan çizgide/süreçte üretilmiş her bir eserin bir serüveni, bir kaderi vardır denebilir. Tasnifler; anlamayı/anlatmayı kolaylaştırmak maksadına matuf olsa da bir eserin gün yüzüne çıkma sebebi, vesilesi, aynı grupta takdim edilen diğerleriyle tam bir 'aynılık' ifade etmez. Bu yazıda, üç ayrı eserin var oluş hikâyelerine tuttuğumuz aynada beliren zahiri görüntülerle, sadece konuyu gündeme getirmeye odaklanılmış ve her bir eserin kendine özgü bir hikâyesinin oluşu, üç ayrı eser üzerinde örneklendirme yoluna gidilmiş, meseleyi bütün yönleriyle ortaya koyma iddiasında bulunulmamıştır. Nitekim her eser sayısınca çeşitlilik arz eden 'var olma' hikâyelerinden bazıları Hüsn-i Aşk'ta olduğu gibi müteal olanlarla bile irtibatlandırılmaktadır:

Ey hâme eser senin değildir

Ey şeb bu seher senin değildir.” (Şeyh Galib 1968: 171)

Kaynakça

- Ahmet Eflâkî (1995), *Âriflerin Menkıbeleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.I, s.119-120, İstanbul.
- Alkan, Ercan (2011), *Lemaât –Aşka ve Âşıklara Dair-*, İlk Harf Yayınları, İstanbul.
- Alkan, Ercan (2012), *Aşk Metafiziği* Hayykitap Yayınları, İstanbul.
- Bayramoğlu, Fuat (1989), *Hacı Bayram-ı Veli –Yaşamı- Soyu-Vakfı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara.
- Bilgin, Orhan (1995), “Fahreddîn-i Irakî”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, c.12, İstanbul.
- Chittick, W.C. and Peter Lamborn Wilson (1982), *Divine Flashes*, New York.
- Encyclopaedia Iranica, “Fahreddin İbrahim bin Bozorgmehr Cavaleki Hamadani”, Vol. III, California.
- Fahreddin Irakî, *Lemaât*, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Nüshası.
- Katib Çelebi (1972), “E’ş-şeyh İbrahim Fahreddin bin Şehriyar el-İrakî” *Keşf el- zunun*, MEB Yayınları, C.2, İstanbul.
- Kemankeş Mustafa Efendi, *Kavs-nâme*, Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail No:559.
- Molla Cami (1971), *Nefahatü’l-üns*, (Türkçeye Çevirenler: Kâmil Candoğan, Sefer Malak), Bedir Yayınları, İstanbul.
- Nev’izâde Atâî (1989), *Şakaik-i Nu’maniyeye ve Zeyilleri*, (Çev.:Abdulkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Şeyh Galib (1968), *Hüsn ü Aşk*, (hzl. Abdülbaki Gölpınarlı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul,
- Tercüme-i Alâiyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nüshası, Bâyezîd 617/2.
- Tezkire-i Devletşah* (1977), Çev. Prof. Necati Lugal, Tercüman 1001 Temel Eser, C.II, İstanbul.
- The Encyclopaedia of İslam (New Edition)* (1971), “Fahreddin İbrahim Irakî Hemadanî”, Vol. III, Leiden.
- Vural, Hanifi (2017), *Lemaât*, Kesit Yayınları, İstanbul.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1367-1395

BELAGATİN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİNDE ÖNEMLİ BİR ADIM: CELÂLZÂDE SÂLİH ÇELEBİ'NİN (Ö.973/1565) SANÂYİ'-İ Şİ'RIYYE BAHSİNDEKİ MUHTASARI

Sadık Yazar

Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
syazar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8029-5723/ Prof.Dr., İstanbul Medeniyet University Faculty of
Literature Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Yazar, Sadık (2022), "Belagatin Türkçeleştirilmesinde Önemli Bir Adım: Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin (ö.973/1565) Sanâyi'-i Şi'riyye Bahsindeki Muhtasarı", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1367-1395.

Yazar, Sadık (2022), "An Important Step in the Turkishization of Rhetoric: Celâlzâde Salih Çelebi's (d.973/1565) Conciseness on Sanâyi'-i Şi'riyye", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1367-1395.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Belagatin Türkçeleştirilmesinde Önemli Bir Adım: Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin (ö.973/1565) Sanâyi'-i Şî'riyye Bahsindeki Muhtasarı

Özet

Kendisini bir söz mucizesi olarak gören Kur'an'ın i'câz yönünü belirgin kılmak amacıyla tefsir ilmi ile yakın bir ilişki içinde neşv ü nema bulan belagat ilmindeki birikim, İslam dinini benimseyen birçok millete mensup âlimler tarafından daha ziyade Arapça olarak oluşturulmuştur. Bununla birlikte 12. yüzyılla birlikte Farsça olarak da yazılan belagat nazariyesi 15. yüzyıldan itibaren Türkçe ile de yazılmaya başlanmıştır. Bugüne kadar yapılan bilimsel araştırmalarla belagat sahasındaki birçok Türkçe eser tespit edilmiş olmakla birlikte bu sürecin tamamlanmış olduğunu söylemek güçtür; zira hâlâ diğer disiplinlerde olduğu gibi belagat ilminde de bazı Türkçe eserler tespit edilip gün yüzüne çıkarılmaktadır.

Bu makalede de 16. yüzyılda yaşamış olup şair, münşî ve mütercim kimlikleriyle öne çıkan Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin kaleme almış olduğu Türkçe bir belagat eseri ele alınacaktır. Kazvî'nin (ö.739/1338) *Telhîsü'l-Miftâh*'ının üçüncü bölümü olan bedî kısmı ile Reşîdüddîn Vatvât'ın (ö. 577/1177) *Hadâ'iku's-Sihr fî Dekâ'iki's-Şî'r* adlı eseri kaynak alınarak yazılan ya da bu iki eserin mezcedilmesi ile oluşturulan bu eser, şimdilik tespit edilen tek nüshasına göre üç bölüm ve bir hatime üzere tertip edilmiş olup *Fenn-i Sâlis der-Sanâyi'-i Şî'riyye* şeklinde isimlendirilmiştir. Mana, lafız ve hat (yazı) ile ilgili toplam otuz üç adet edebî sanatın tanımlandığı bu eserin asıl önemli yönü, ele alınan her bir sanatın devrin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ın övgüsünde yazılan ve tamamı Türkçe olan şiirlerle örneklendirilmiş olmasıdır. Makalede daha evvel bir çalışmaya konu olmadığı tespit edilen bu eser, öncelikle muhteva ve yöntem açısından incelenecek akabinde 16. yüzyılın sonuna kadar yazılan Türkçe belagat eserleri ile mukayese edilerek Türkçe belagat literatürüne yaptığı katkı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Belagat, Türkçe belagat literatürü, Celâlzâde Sâlih Çelebi, Fenn-i Sâlis der-Sanâyi'-i Şî'riyye, 16. Yüzyıl, kaside-i masnûa .*

An Important Step in the Turkishization of Rhetoric: Celâlzâde Salih Çelebi's (d.973/1565) Conciseness on Sanâyi'-i Şî'riyye

Abstract

The knowledge and theory of the science of rhetoric, which was developed in a close relationship with the science of tafsir, to make clear the i'jaz aspect (miraculousness) of the Qur'an, which considers itself a miracle of speech, was created, mostly in Arabic by scholars from many nations who adopted the religion of Islam.

However, rhetoric, which was also written in Persian from the 12th century, began to be written in Turkish from the 15th century too. Although many Turkish works in the field of rhetoric have been identified through scientific research conducted to date, it is difficult to say that this process has been completed; because, as in other disciplines, some Turkish works are still being identified and brought to light in the science of rhetoric.

In this article; A Turkish rhetoric work written by Celalzâde Sâlih Çelebi, who lived in the 16th century and stood out with his poet, münşî, and translator identities, will be discussed. This work, which was written based on the *Telhîsü'l-Miftâh* of Kazvî's (d.739/1338) and the *Hadâ'iku's-Sihr fî Dekâ'iki's-*

Şi'r of Reşidüddin Vatvât (d. 577/1177), has been organized in three parts and a hatime (conclusion), according to its only copy that has been identified for now, and named as Fenn-i Sâlis der-Sanâyi'i-i Şi'riyye. The main important aspect of this work, in which a total of thirty-three literary arts on meaning, wording and letterin (hatt) are defined, is that each art is exemplified by poems, all in Turkish, written in praise of the sultan of the time, Suleiman the Magnificent. This work, which is not the subject of a study before, will be examined in terms of content and method, and then it will be compared with the Turkish rhetoric works written until the end of the 16th century in terms of content, finally, its contribution to the Turkish rhetoric literature will be tried to be emphasized.

Keywords: *rhetoric, Jalalzâdah Sâlih Çelebi, Fenn-i Sâlis der-Sanâyi'i-i Şi'riyye, Turkish rhetoric literature, 16th century, qasida-i masnû'a.*

Giriş*

Kendisini bir söz mucizesi olarak gören Kur'an'ın i'câz yönünü ortaya çıkarıp onu daha anlaşılır kılmak temeline dayalı olarak inkişaf etmiş bulunan belagat ilminin iptidai ve düzensiz hâline en sistemli ve derinlikli hâline doğru gelişimini daha ziyade Arapça belagat literatürü üzerinden takip etmek mümkündür. Bu Arapça belagat literatürü hem Müslüman Araplar hem de İslam medeniyetine eklenmiş diğer milletlerin katkılarıyla geniş bir külliyat oluşturmuştur; ancak belagat bilgisi İslam medeniyetinin iki önemli temsilcisi konumunda bulunan Farsça ve Türkçe ile de yazılmış, her iki dilde de bu ilim dairesinde kendisine bigâne kalınmayacak bir literatür gelişmiştir.

Mevcut araştırmalara nazaran, doğrudan belagat konusunda ya da bir yönüyle belagat ile ilintilendirilebilecek ilk Türkçe çalışmalar 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere, belagat sahasındaki eserlerin daha ziyade Arapça yazılmış olmasından kaynaklansa gerek, Türkçe belagat geleneğinin kaynağı da genel olarak bu Arapça eserlerde aranmaktadır. Bu bir yere kadar makul bir arayıştır; zira bugün elde bulunan belagat sahasındaki Türkçe eserlerin önemli bir kısmı, belagat ilminde dönüm noktalarından birini oluşturan Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserini, ancak daha ziyade bu eserin üçüncü bölümünün özetini olan Kazvî'nin (ö. 739/1338) *Telhîsü'l-Miftâh*'ını kaynak almaktadırlar. Bununla birlikte, mezkûr Arapça literatür yanında, 12. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Farsça belagat birikiminin de Türkçe belagat geleneğine önemli katkıları olmuştur. Reşidüddîn Vatvât'ın (ö. 577/1177) *Hadâ'iku's-Sihr fî Dekâ'iki's-Şi'r* ve Şemseddîn Muhammed b. Kays'ın (ö. 633/1236'dan sonra) *el-Mu'cem fî Me'âyiri Eş'âri'l-Acem* isimli kitaplarının gerek tertip gerek içerik gerekse de istihsad noktasında belagat sahasındaki Türkçe eserlere kaynaklık ettiğini düşünürüz.

Osmanlı sahasında belagat konusuyla ilintili ilk metinlerin *Hadâ'iku's-Sihr*'in etkisi altında ortaya çıkan kasîde-i masnûalar içerisinde belirlemeye başladığı görülmektedir. Bu anlamda Anadolu sahasında kaleme alınan ilk eser, Ahmedî'nin (ö. 812'den/1410'dan sonra?) divanında yer alan sanatlı bir kasidedir (bk. Topal 2017: 15-16). Ancak kasîde-i masnûa türünün daha gelişmiş örneği, II. Murad devri şairlerinden İznikli Hümâmî'nin (ö. 823-854/1420-1451) kasidesidir. Kasidesinin başındaki mensur kısımda Mevlana Kıvâmüddin-i Gencevî'nin kasîde-i masnûasına nazire yazdığını belirten Hümâmî, 100'e yakın edebî sanatı örneklendirdiği 131 beyitlik kasidesinde II. Murad'ın övgüsünü de yapar¹. Yine II. Murad devri şairlerinden Bedr-i Dilşâd (ö. ?/?) da *Murâdnâme* isimli eserinde şiir sanatlarını birer beyitle örneklendirmiştir. Mezkûr eserin "Ender Fenn-i Şi'r ve Uyûb-ı Kavâfî ve Fenn-i Mu'ammeyât" başlıklı otuz üçüncü bölümü (Ceyhan 1997: II/662-722); şiir sanatları, aruz bahirleri, kafiye bilgisi ve muammâ sanatına dair bilgileri ihtiva eden bir bölümdür. Bu tertibi itibarıyla yazarın *el-Mu'cem fî Me'âyiri Eş'âri'l-Acem*'den habersiz olmadığını düşünürüz. Birçok çalışmada gözden kaçmışsa da bu bölüm, Osmanlı döneminde şiir sanatı bilgisinin ilk defa derli toplu olarak verildiği önemli bir eserdir. Bu bölümü takip eden inşa sanatına dair 34. bölüm, eserin önemini daha da artırmaktadır. Bedr-i Dilşâd, kuvvetle muhtemel *Hadâ'iku's-Sihr* ya da edebî sanatlar konusunda bu eseri yakından takip eden *el-Mu'cem*'deki sırayı takip ederek edebî sanatların ismini teker teker zikredip her birini birer Türkçe beyitle örneklendirir.

15. yüzyıl şairlerinden Cemâlî'nin (ö. 913-15?/1510-12?) *Risâle-i Acîbe*²si ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde hayatta olan Lâmi'î'nin (ö. 938/1532) Yavuz Sultan Selim övgüsündeki kasidesi³, kasîde-i masnûa örnekleri olarak değerlendirilebilecek diğer metinlerdir. 16. yüzyıl şairlerinden

* Makaleyi okuyarak çalışmaya önemli katkılarda bulunan kıymetli dostum Mücahit Kaçar ve sevgili öğrencilerim Volkan Arslan, Rümeyşa Güven ve Şeymanur Ata'ya teşekkür ederim.

¹ Bu kasidenin çeviri yazı metni ve tıpkıbasımı için bk. Topal, 2017: 304-337.

² Bu metin için bk. Ciğâ, 2020; Egüz, 2021a; 2021b.

³ Bu kaside için bk. Eğri, 2013.

Sürûrî (ö. 969/1562) de *Bahru'l-Ma'ârif* isimli eserinde edebî sanatları kısaca tanımlayıp örneklendirdikten sonra hamisi bulunan Şehzâde Mustafa övgüsünde kaleme aldığı müstakil bir kasîde-i masnûa ile de bu sanatları örneklendirir⁴. 16. yüzyıl şairlerinden Seyfî (ö. 17. yüzyıl başları) de himayesinde bulunduğu Sokullu Mehmed Paşa'nın Zigetvar seferini kısaca anlattığı risalesinin sonunda onun övgüsünde *Nihâl-i Hayâl* ismini verdiği bir kasîde-i masnûa kaleme almışken kasidenin metnine yer vermeden evvel, bu kasidede yer verdiği edebî sanatları birer cümle ile tanımlar.⁵ Kasîde-i masnûa geleneği 17. yüzyıl şairlerinden Nağzî'nin (ö. 1030/1629-30'dan sonra) Selmân-ı Savecî (ö. 778/1376) ve Ehlî-i Şîrâzî'nin (ö. 942/1535) kasîde-i masnûalarına yazdığı birer nazire⁶ ile devam ederken Ahmet Topal'ın konuya dair çalışmasında belirtildiği üzere (Topal 2017: 21-22) kaynaklarda bahsi geçip de henüz bir nüshasına erişilmeyen kasîde-i masnûa örnekleri de bulunmaktadır.

Kasîde-i masnûa dışında, Sürûrî'nin yukarıda bahsi geçen Farsça kaynaklar yanında Şerefüddîn er-Râmî'nin (ö. 795/1393 [?]) *Enîsü'l-Uşşâk* adlı eserinden de önemli oranda yararlanarak yazdığı *Bahru'l-Ma'ârif*⁷ ile Şerîfî mahlaslı bir 16. yüzyıl şairi ya da âlimi tarafından *Telhîs* ve *Enîsü'l-Uşşâk* kaynak alınarak yazılan *Hadîkatü'l-Fünûn*⁸ da 16. yüzyılın sonuna kadarki dönemde kaleme alınan ve telif özelliği gösteren Türkçe belagat eserleridir. Bunun yanında belagat sahasındaki klasik metinlerin tercümelerine dayanan bir Türkçe literatürden de bahsetmek mümkündür.⁹

Bilindiği gibi Osmanlı telif geleneğine yönelik çalışmalar büyük oranda yazma eserlere dayanmaktadır. Yazma eserleri kataloglama süreci henüz tamamlanamadığı için de birçok ilim sahasında olduğu gibi belagat sahasında da her geçen gün literatüre yeni eserler ilave edilebilmektedir. Bunlardan biri de 16. yüzyılda yaşayan; şair, münşi ve mütercim kimlikleriyle öne çıkan Celâlzâde Sâlih Çelebi¹⁰'nin belagat sahasında yazdığı muhtasar eseridir. Yaptığımız

⁴ Bu kaside müstakil olarak bir kitap çalışmasında şerh edilmiştir. Bk. Güleç, 2013.

⁵ Kasidenin tanıtımı için bk. Yazar, 2022.

⁶ Bu metinler için bk. Topal, 2017.

⁷ *Bahru'l-Ma'ârif*'in çeviri yazı metni ve incelemesi için bk. Şafak, 1991.

⁸ Bu eserin çeviri yazı metni ve kısmi bir incelemesi için bk. Kaçar, 2012.

⁹ Osmanlı dönemi Türkçe belagat çalışmalarına dair neşredilen birkaç çalışmada bu eserlere dair bilgiler verilmiştir, makalenin hacmini artırmamak adına bu eserlere dair bilgilerin bulunduğu çalışmalara yönlendirmekle iktifa edeceğiz.

Türkiye'deki çalışmalarda pek görünür olmasa da Christopher Ferrard'ın, John R. Walsh'ın (1919-1993) danışmanlığında 1979 yılında yaptığı "Ottoman Contributions to Islamic Rhetoric" başlıklı çalışması hayli önem arz etmektedir. Sürûrî'nin *Bahru'l-Ma'ârif*'i, Altıparmak Mehmed Efendi'nin *Telhîs Tercümesi/Şerhi*, İsmail Ankaravî'nin *Miftâhu'l-Belâga*'sından haberdar olan Ferrard, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniye*'si ile Recâzâde Mahmûd Ekrem'in *Ta'limü'l-Edebîyat*'ını merkeze alarak daha ziyade 19. yüzyıldaki Türkçe belagat geleneğine odaklanır. M. Ali Yekta Saraç 2004 yılında "Osmanlı Döneminde Belagat Çalışmaları" başlıklı makalesinde Türkçe belagat çalışmalarını derli toplu olarak tanıtırken Kazım Yetiş de *Belagatten Retoriğe* başlıklı kitabındaki birkaç makalede bu literatürden bahsetmişse de "Belagat, Rhétorique ve Edebîyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası" başlıklı makalede Tanzimat sonrası eserleri de dâhil ederek bu sahadaki birçok eseri tanıtmıştır (2006). Mehmet Akif Duman da *Retorikten Belagate Mecâzdan Metafora* başlıklı kitabının ilk kısımlarında Türkçe belagat literatürünü tanıtmıştır (2019). Son olarak Osmanlı belagat sahasında birçok çalışması bulunan Mücahit Kaçar, belagate dair Türkçe eserleri güncelleyerek tanıttığı bir makale yazmıştır (2022). Bu temel kaynaklar yanında, Ahmet Akdağ'ın *Telhîs* tercümelerine dair çalışması (2018) da Türkçe belagat literatürü kapsamında hatırlanması gereken çalışmalardır.

¹⁰ Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin hayatı ve eserlerine dair İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1958 yılı gibi görece erken bir dönemde yazılan "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Topyalı Celalzade Mustafa ve Salih Çelebiler" başlıklı makalesinde önemli bir mesafe kat edilmiştir. Bu çalışmadan sonra Sâlih Çelebi'nin hayatı ve eserleri hakkında, başta ansiklopedi maddeleri olmak üzere birçok çalışma yapılmış, neredeyse tüm eserleri müstakil çalışmalara konu olmuştur. Hacmi sınırlı olan bu makalede, bu çalışmalara ciddi bir ilave yapabilecek durumda olmadığımızdan konuya dair temel çalışmalara işaret etmekle yetineceğiz. Kendisi ve eserleri hakkında yapılmış çalışmalar için bk. Uzunçarşılı 1958; Gündoğdu 1997; Kütük 1995; Topal 2008; Köksal 2013 (güncelleme 2020); Kaytaç 2014; Aktaş 2021.

araştırmalar neticesinde görebildiğimiz kadarıyla, Sâlih Çelebi'nin bu eseri bir çalışmaya konu olmuş değildir. Biz bu çalışmamızda Sâlih Çelebi'nin bu eserini genel hatlarıyla tanıttıktan sonra eserin Türkçe belagat literatürüne katkısı üzerinde durmak istiyoruz. Bunun için evvela eserin şimdilik bilinen tek nüshası, içerik ve usul bakımından incelemeye tabi tutulacak; akabinde Türkçe belagat eserlerindeki birikim ile mukayese edilerek eserin bu sahada sunduğu katkı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

A. Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin Sanâyi'-i Şi'riyyeye Dair Eseri

1. Nüshası

Eserin şimdilik bilinen tek nüshası Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi 597 numarada kayıtlıdır. Eser, aynı cilt altında toplanmasına karşın farklı numaralarla kaydedilen üç eserle aynı yazmada bulunmaktadır. Bu itibarla eserin, farklı ellerden çıkıp müstakil bir eser görünümünde bulunan birkaç eserin sonradan bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir mecmuada yer aldığını belirtmek mümkündür. Mecmuadaki ilk eser (1b-45b), 595 numara ile kayıtlı bulunan *Şerhu Arûzi'l-Endelüsî* isimli eserdir. Muhsinü'l-Kayserî diye bilinen Abdülmuhsin b. Muhammed b. Mecdüddîn (ö. 755/1354) tarafından kaleme alınan bu eser Arapça olup Ebü'l-Ceyş lakabıyla tanınan Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Ensârî el-Endelüsî'nin (ö. 459/1065) aruz konusunda kaleme aldığı meşhur risalesinin¹¹ şerhidir.¹² Nitekim bu şerhten sonra 596 numara ile kayıtlı olan eser de Endelüsî'nin şerh edilen risalesidir (46b-50a). Mecmuadaki üçüncü eser (51a-69b) Celâlzâde'nin çalışmamıza konu olan eseri iken dördüncü ve son eser (70b-89b) ise 17. yüzyıl şairlerinden Nağzî'nin Türkçe olarak yazdığı kasîde-i masnûa'sıdır.¹³

Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin eseri yukarıda da ifade edildiği üzere bu mecmuanın 51a-60b sayfaları arasında yer almakta olup talik hatla yazılmıştır. Her bir sayfasında 17 satırın yer aldığı eser çoğunlukla ele alınan edebî sanatlarla örnek olarak yazılmış manzum metinlerden oluşmaktadır. Bundan dolayı sayfaların mensur kısımları tek sütun, manzum kısımları ise çift sütun olarak yazılmıştır. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi sütunlar birbirinden üç nokta ile tefrik edilmiştir:

¹¹ Bu risale hakkında bk. Bakırcı ve Çöğenli 2005: 265-284.

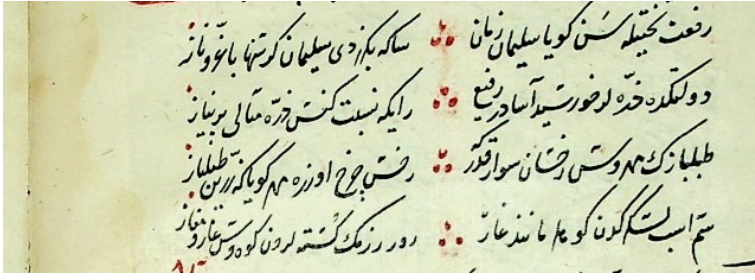
¹² 1095 yılında (1683-84) Karamanî Halil Efendi tarafından istinsah edilen bu nüshanın sonunda kuvvetle muhtemel ki müstensih tarafından yazılan aruz bahirlerine dair şu manzume Türkçe olup dikkat çekmektedir:

[Mefâ'ilün mefâ'ilün]

On altı bahruñ esmâsın	Gel añla olasın fâzıl
Ṭavîl ü hem medîd oldı	Basîṭ u vâfir ü kâmil
Hezec ile recezdür hem	Remel daḥi bil iy ça-bil
Serî u münserih oldı	Ḥafîfi daḥi ezber kıll
Muzâri' muḳtaẓab biri	Daḥi müctesdür iy 'âkil
Teḳarrüb eyle gel Ḥaḳḳ'a	Ki_olasın 'ilmine vâşıl
Tedârük kıll sefer zâdın	Gerekdür saña iy kâmil
Buları hıfz it iy ṭa-lib	'Arûza olasın nâyil (45b).

¹³ Bu kaside için bk. Topal, 2017: 208-291.

Görsel 1: Nüşhanın Sütun Yapısı

Reddadesi bulunmayan eserde vurgulanacak tüm unsurlar için kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Vurgu dışında kırmızı mürekkebin eserde izah edilip örneklendirilen edebî sanatların gösterimi için de işlevsel olarak kullanıldığı görülmektedir.

Nüşhanın zahriyesinde (51a) Selim mahlaslı ve "mey-kede" redifli, 12 beyitten müteşekkil Farsça bir şiir bulunmaktadır. Bu şiirin hemen yanında yine Selim mahlaslı bir şaire ait iki beyitlik bir kıta kaydedilmiştir. Sayfanın sol üst kısmında eserin adı olarak kaydedilen "Fenn-i Sâlis der-Sanâyi'-i Şi'riyye" ifadesi yer almaktadır. Zahriyede sadece bir adet temellük kaydı bulunmaktadır. "Temellekehû el-hakîr Ömer Nüzhet" şeklinde basit bir mülkiyet ifadesini ihtiva eden bu kaydın hemen altında aynı zata ait olduğu anlaşılan ancak üzeri karalanmış bir mühür bulunmaktadır:

Görsel 2: Ömer Nüzhet'in Mülkiyet Kaydı

Bu temellük kaydında ismi geçen zatın elimize birkaç eseri ulaşmış bulunan 18. yüzyıl müellif ve şairlerinden Urfalı Ömer Nüzhet¹⁴ olması ihtimal dâhilindedir.

Celâlzâde'nin çalışmamıza konu olan eserinin, şimdilik tespit edilebilen bu tek nüshasının sonunda şöyle bir istinsah kaydı bulunmaktadır:

Temme 'alâ yedi **nâzımıhi'l-ḥakîr Şâlih bin Kâzî Celâl** fî evâḥiri şehri Zilhicceti'l-mübârek [fî] ḳaryetin mine'l-ḳurâ el-kâyine fî muḳâbeleti İslambul min cānibi'l-baḥrı [Ana]ḫtolı sene şemân ve işrîne ve tis'a mi'e el-hicriyye. Raḫimallāhu li-men de'ā lehū ve li-cemî'i ehli'l-îmān (69b)

Bu kayda göre eser, kendisini "nâzım" olarak takdim eden eserin yazarı (Celâlzâde Sâlih Çelebi) tarafından, 928 yılının Zilhicce ayının son 10 günü içerisinde (11-19 Kasım 1522) İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan köylerden birinde yazılmıştır (beyaza çekilmiş ya da istinsah edilmiştir).

Nüşhada dikkat çeken birkaç husus bulunmaktadır. Bunlardan biri, birçok yazma eserde görüleceği üzere, birden fazla okuyuşu bulunan kimi hece ya da kelimelerin harekelendirilerek muhtemel seslendirmelerden sadece bir tanesinin öne çıkarılmasıdır. İkinci olarak kimi kelime ya da ibarelerde "nüsha" ya da "sahh" kısaltmasıyla bazı kelimelere alternatif varyantlar yazıldığı, bazı kelimelerin de tashih edildiği görülmektedir.

¹⁴ Bu zat hakkında bilgi için bk. Karakaş, 2012.

2. Esere Dair Genel Bilgiler (Adı, Yazarı, Yazılış Sebebi vs.)

Eserin ulaşılabilen nüshasının metin kısmında eser adı ya da müellifinin ismi zikredilmiş değildir. Yukarıda da ifade edildiği üzere zahriye kısmında eser adı makamında “Fenn-i Sâlis der-Sanâyi’-i Şî’riyye” ifadesi kullanılmıştır. Nüshadaki aynı hatla yazılmış olduğunu düşündüğümüz bu ibarenin sonradan yazılmış olması zayıf bir ihtimal gibi görünmektedir. Bununla birlikte metin kısmında bu isimlendirmeyi destekleyen kati bir bilgi bulunmamaktadır. Biz yeni bilgi ve belge/ler bulununcaya kadar eserin zahriyedeki bu isimle anılmasında bir beis olamayacağını düşünüyoruz.

Celâlzâde, metnin üç yerinde eserinden “muhtasar” kelimesiyle bahseder:

“Ve çün bu ‘abd-i haķır-i muķirru’t-taķşir bu muhtaşarda irâd olunan...” (52a).

“Bârî cümleye işâret-çün bu muhtaşarda her birinden mehmâ-emken irâd olındı” (52b).

“ve muşannefât-ı bî-şümâr ihdâş idüp başka usûl u kavâ’id tertib itmîşlerdür ki tafşil bu muhtaşara münâsib degüldür” (57b).

Bu referanslarda zikri geçen “muhtasar” kelimesinin eserin isminden ziyade niteliğine işaret olarak kullanıldığını; yazarın eserini, ele alınan konuların mufassal bir şekilde izah edildiği bir metinden ziyade konuların kısaca ele alındığı bir eser olarak telakki ettiğine işaret olarak görmek gerektiğini düşünüyoruz. Bununla birlikte bu nitelemeye binaen eseri “Muhtasar fî/der Sanâyi’-i Şî’riyye” gibi bir isimle de isimlendirmenin mümkün olabileceğini belirtmek isteriz.

Eserin önemli bir kısmını işgal eden manzumeler de dâhil olmak üzere metin kısmında yazara dair de bilgi bulunmaz. Eserin yazarına dair eldeki tek kati bilgi, sondaki istinsah kaydında geçmektedir. Bu kayıta “...nâzımıhi’l-hakîr” ifadesiyle kendisine işaret eden yazarın bu kayıta kendisini “Sâlih b. Kadı Celâl” olarak takdim ettiği görülmektedir. Kayıta bulunan tarih de dikkate alındığında bu kişinin 16. yüzyılda âlim, şair ve mütercim kimlikleriyle öne çıkan Celâlzâde Sâlih Çelebi olduğu anlaşılmaktadır. Sâlih Çelebi’ye aidiyetini teyit etmek amacıyla eserde örnek olarak kullanılan beyit ya da manzumelerin Celâlzâde’nin Divan’ında yer alıp almadığı akla gelebilir. Bu amaç doğrultusunda yaptığımız mukayese neticesinde, kaside geleneğinde izahı mümkün olabilecek benzerlikler dışında her iki eserde bütünüyle örtüşen beyitlerle karşılaşılmamıştır. Bu durum bir yerde olağan bir sonuçtur; zira çalışmamızın ilerleyen kısımlarında üzerinde durulacağı üzere, eserdeki örnek beyitlerin çoğunun bu esere özgü olarak yazılan beyitler olduğu görülmektedir. Bir örnek vermek gerekirse; reddü’l-acüz ale’s-sadr sanatını örneklemek için şairin yer verdiği beyitler mezkûr sanatın tanımına uygun olarak özellikli beyitler olmalıdır. Daha evvel bu maksatla yazılmadıysa herhangi bir beyti ya da birkaç beyti bu sanat için örnek vermek güç olacaktır. Bununla birlikte bu şekilde özel durumu gerektirmeyen sanatlar için verilen örnekler arasında yer alan beyitlere de Divan’da rastlamadığımızı ifade etmek gerekir.

Eserinin yazılış sebebine dair geleneksel veya farklı bir sebep belirtmeyen Celâlzâde, bu eseri yazmadaki amacını doğrudan ifade etmese de gerek eserinin girişinde verdiği bilgiler gerekse de metin kısmı dikkate alındığında yazarın bed’ ilmindeki sanatları, padişahın övgüsünü işleyen Türkçe beyitlerle örneklemek amacıyla olduğu anlaşılmaktadır.

3. Eserin Muhtevası ve Edebî Sanatların Açıklanma Usulü

Celâlzâde’nin eseri herhangi bir hamdele ve salve olmaksızın yedi beyitlik bir manzume ile başlar. Bu manzumeye başlarken “Gel iy naķķâş-ı şehr-i mülk-i güftâr/ Hâbîr-i şan’at-ı tezyîn-i eş’âr (Söz ülkesindeki şehrin nakkaşı ve şiiri süsleme sanatından haberdar olan!) beytiyle kendisine seslendiği anlaşılabilir yazar, bu beyitteki mazmuna uygun olarak Şeyhî’nin (ö. 834 ?/1431 ?) mesnevi yazmayı bir şehir kurmaya benzettiği beytini (Hüner bir şehr bünyâd eylemekdür /Der ü dîvârın

âbâd eylemekdür¹⁵) iktibas eder. Bu beyti yorumlayarak bu şehirdeki şiir yapılarının inşa edildiğini, bu şehrin tamamlanabilmesi için bu evlerin süslenmesi gerektiğini belirtir. Yapılacak süslemeyi su üzerindeki nakşa benzeten Celâlzâde bu suyun, padişahın inci gibi olan "elkâb"ıyla dolu olduğunu ifade eder.

Mecazi bir anlatımın ağır bastığı bu yedi beyitte Celâlzâde yazacağı eserin içeriğine dair ipuçları verse de eserindeki amacını daha sarıh bir şekilde bu beyitleri takip eden mensur bölümde dile getirir. Sebeb-i telif olarak da okunabilecek bu mensur kısımda; öncelikle şiir sanatlarını ele alan üçüncü fennin "bedî" diye isimlendirildiği belirtilir. Müttekaddimîn âlimlerin beyan ilminden çıkardıkları (istihrâc) bu ilmin her münşi ve şair tarafından edinilmesi zaruri bir ilim olduğu ifade edildikten sonra aruz erbabının bu ilim dâhilinde yer alan sanatları, şiir evinin nakış ve süslerine benzettikleri ifade edilmiştir. Bu itibarla çalışıp çabalayıp tatlı manaları akıcı bir söz diziminde bir araya getiren her bir şair ya da münşinin bu sözünde bedî' sanatlarından birisine yer vermemesi, güzel yüzlü bir gelinin süs ve ziynetten yoksun olmasına benzetilmiştir. Kuran-ı Kerim'in tehdî (meydan okuyan) ayetlerinden bahseden yazar, bu ayetlerin de bedî' ilminin önemini ortaya koyduğunu iddia eder.

Kendisinden evvel bu ilimde birçok âlimin Arapça ve Farsça olarak sayısız eser kaleme alıp bu eserlerini manzum ve mensur sözlerle örnekleyip süslediğini söyleyen Celâlzâde, bu muhtasarda örnek olarak verdiği tüm metinleri bizzat kendisinin yazdığını vurgularken bu metinlerin padişahın övgüsünde yazılan ve onun lakaplarını içeren Türkçe şiirler olduğunu özellikle ifade edip belirtir. Daha sonra eserini üç bâb ve bir hâtîme üzerine tertip ettiğini belirtip birinci bâbda "mana"ya, ikinci bâbda "lafz"a, üçüncü bâbda da "hatt"a dair sanatları ele aldığını, hâtîme kısmında ise şiirle ilgili bazı faydalı bilgilere yer verdiğini ifade eder.

Bu girişten sonra eser birinci bölümle başlar. Burada öncelikle bedî' ilminin *Telhîs'*teki tanımı Türkçeye tercüme edildikten sonra bu ilim kapsamına giren edebî sanatların bir kısmının manaya bir kısmının ise lafza taalluk ettiği belirtilmiştir. Akabinde Celâlzâde hatta dair olan sanatların klasik belagat kitaplarında genellikle mülhakâttan addedildiğini, ancak kendisinin bunları müstakil bir bölümde bir araya getireceğini ifade eder. Bu ifadelerinden sonra Celâlzâde belirttiği tertibe uygun olarak aşağıdaki tabloda gösterilen sanatları kısaca tanımlayıp her birine tamamı Kanûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) medhini içeren Türkçe şiirler tanık getirmiştir:

Tablo 1: Celâlzâde'nin Eserinde Yer Alan Edebî Sanatların Listesi

Manaya Dair Sanatlar	Lafza Dair Sanatlar	Hatta Dair Sanatlar	Hâtîme
<ul style="list-style-type: none"> • Tezâd • Mürâ'atü'n-nazîr • İrsâd • Tekrîr • Tecâhül-i Ârif • Sü'âl ü Cevâb • Şiyâkatü'l-A'dâd • Tensiku's-sifât • İsti'âre • Müvecceh • İltifât • Teşbihât <ul style="list-style-type: none"> • Teşbih-i mutlak • Teşbih-i musarrâh • Teşbih-i mugâlata • Teşbih-i meşrût • Teşbih-i kinâyet • Teşbih-i tesvîyet • Teşbih-i Aks • Teşbih-i İzmâr • Teşbih-i Tafzîl • Tard u Aks • Mu'ammâ • Lügaz • Tazmîn 	<ul style="list-style-type: none"> • Tarsî' • Tecnisât <ul style="list-style-type: none"> • Tecnis-i Tâim • Tecnis-i Nâkıs • Tecnis-i Zâyid • Tecnis-i Mürekkeb • Tecnis-i Mükerrer • Tecnis-i Mutarraf • Tecnis-i Hatt • Tarsî' ma'a't-Tecnis • İştikâk • Escâ' • Reddül-Acüz Ale's-Sadr • İ'nât • Mülzem • Tazmînü'l-Müzdevic • Mütelevvin • Zû'l-Kâfiyeteyn • Maklûb • Tevşih 	<ul style="list-style-type: none"> • Menkûta • [Bi-nukat] • Raktâ • Muvassal 	<ul style="list-style-type: none"> • Nesh ve İntihâl • İgåre ve Mesh • İlmâm ve selh • Nakl • Kalb • İktibâs • Akd • Hall • Telmîh • Telmî' • Fasl <ul style="list-style-type: none"> • İbtidâ • Tahallus • İntihâ

¹⁵ Beyit için bk. Şan 2017: 134.

Celâlzâde'nin küçük hacimli bu muhtasarında ele alınan konular çok karmaşık olmayan basit bir usulle işlenmiştir. Öncelikle *Telhîs* ve *Hadâ'iku's-Sihr*'den derlendiğini düşündüğümüz¹⁶ şiir sanatları tasnif edilmiştir. Yapılan tasnife bağlı kalınarak ele alınan edebî sanatların anlatımında yer yer bazı farklılıklar gözlenirse de ortak bir usulden bahsetmek mümkündür. Buna göre hâtime kısmı hariç eserin üç bölümünde de yer verilen edebî sanatlar öncelikle kısa bir şekilde tanımlanır, sonrasında Celâlzâde'nin kendisine ait olan ve devrin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ı metheden Türkçe şiirlerle örneklendirilir. Örneğin **tensîku's-sıfât** isimli edebî sanat anlatılırken öncelikle bu sanatın "Ol şan'atdur ki mütekellim evşâf-ı muhtelif vü şîfât-ı müte'addideyi nesak-ı vâhid üzere 'ale't-te'âkub ve't-terâdüf îrâd idüp bir nesneyi bir niçe vaşf-ile tavşîf idüp bunca na't-ile men'üt kıla." (54a) cümlesiyle kısaca bir tanımla yapılır ardından da bu sanat, beş beyitlik bir örnek ile istişhad edilir.

Tüm sanatların anlatımında ortak olarak görülen bu iki temel unsurun yanında müellifin sanatlara dair başka bilgilere de yer verdiği görülmektedir. Bunların başında, konu edilen sanatın varsa diğer ismi ya da isimleri gelmektedir. "Cümle-i şanâyî'den biridir ki mütekellim kelâmında ma'ânî-i mütezâddan cem' itmekden 'ibâretdür." (52a) cümlesiyle tanımlanan **tezâd** sanatına Kuran'dan bir örnek getirildikten sonra padişahın övgüsünde altı beyitlik Türkçe bir şiir ile örneklendirilir. Bu şiirden sonra "Ve bu şan'ate **muṭâbaka** ve **tîbâk** ve **taṭbîk** daḥî dirler ki vech-i tesmiyeleri zâhirdür." (52b) cümlesiyle bu sanatın başka isimlerinin de bulunduğu belirtilir.

Özellikle lafza dair sanatların anlatıldığı kısımda, sanatlar bir belagat terimi olarak izah edilmeden evvel lügat anlamları itibarıyla da tanımlanır. Bu gibi durumlarda Celâlzâde'nin, sanatın lügat anlamı ile istilâh anlamı arasında ilişki kurduğu da görülebilmektedir. Örneğin **tarsî** sanatı açıklanırken öncelikle kelimenin lügat anlamı "Lügâten tâc veyâ kemer veyâ şemşîr veyâ bunlara beñzer nesneleri envâ'-ı cevâhir ü zevâhîrle ârâyîş ü tezyîn eylemekdür." (60b) şeklinde verilir. Yine bu sanatta, "tarsî" sözcüğü lügat ve istilâh anlamları ile izah edildikten sonra "...ve bu şan'at-ı maṭbû' u hey'et-i maşnû' ile ârâyîş olınan kelâma neşren ve nazmen meşelâ tâc-ı pür-behâ-yı cevâhir-nümâya tâc-ı muraşşa' didüklerine kıyâs kelâm-ı muraşşa' dirler (60b)" gibi bir izahla sanatın lügat anlamı ile ilişkisine değinilir.

Yapılan tanımın açılanıp örneklendirilmesi de yukarıda bahsedilen temel iki unsurun dışında kimi edebî sanatların izahında yer verilen bir bilgi ya da usul olarak dikkat çeker. Örneğin **mürâ'atü'n-nazîr** sanatı "birbirine benzer ve yakın olan varlıkları bir cins altında toplamak" şeklinde kısaca tanımlandıktan sonra "bir cins altında toplama" ifadesi aşağıdaki alıntıda olduğu gibi örneklendirilip açıklanır; ancak bu örneklendirme edebî sanatı örneklendirmekten ziyade, yapılan tanımın daha anlaşılır kılınmasına matuftur:

Heme-i şanâyî-i pesendîdeden biridir ki mütekellim kelâmında mütemâsilât u nezâyîr cem' eylemekden 'ibâretdür ki cümle bir cins taḥtında münderic olalar. Meşelâ esmâ'-ı 'anâşîr u kevâkib ve reyâḥîn ve esliḥa ve ḥuyûl ve a'zâ ve ḥuṭûṭ ve a'dâd ve sâyîr bunlara beñzer nesnenüñ envâ'ın zîkr ide ki kelâmuñ birbirine münâsebeti mer'î olup (52b).

Yine **sü'âl ü cevâb** sanatında da yapılan tanım açıklanıp şu şekilde örneklendirilmiştir:

Ol şan'atdur ki mütekellim kelâm-ı evvelde bir nesneden sü'âl idüp kelâm-ı şânîde cevâbın îrâd ide. Meşelâ şâ'ir mışrâ'-ı evvelde veyâ beyt-i evvelde sü'âl idüp mışrâ'-ı şânîde veyâ beyt-i şânîde cevâbın îrâd itmesi gibi. Kışşa-i *Husrev ü Şîrin*'de Şeyḥî'nüñ *Husrev*'üñ Ferhâd-ile mükâlemesi beyânında îrâd itdüğü gibi ki mışrâ'aynde olan ḳabildendür ki evveli bu beytdür (53b).

Tard u Aks sanatının tanımını yaptıktan sonra da Celâlzâde bu tanım örneklendirmek, açıklamak ve daha açık hâle getirmek maksadıyla olsa gerek, kendi şiir örneklerine yer vermeden evvel Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390 [?]) *Divan*'ındaki ilk gazelinin başında iktibas ettiği düşünülen

¹⁶ Bu konu çalışmamızın ikinci kısmında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

musraı örnek verip bu örneği açıklarken vesile düşürüp bu musranın Yezîd'den tazmîn yoluyla gazele alındığını da belirtir:

Meşelâ H'âce Hâfız'ıñ "Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ"¹⁷ muşrâ'yla ibtidâ olunan gâzeli üslûbı gibi ki "edir ke'sen ve nâvilhâ elâ yâ eyyühe's-sâkî" dinilse dañi evvele zamm olinsa bir beyt olur ve bu muşrâ' Yezîd'üñ seb'a-i mu'allakasındandır ki tazmîn şarihiyle gazelinde derc eylemişdür. (56b)

Bir sanatın başka bir sanatla ilişkisini kısaca izah etmek de eserde yer yer karşılaşılan bir bilgi alanıdır. Bu anlamda yazarın birbirine karıştırılabileceğini düşündüğü iki sanatı birbirinden tefrik etmeye gayret ettiği görülmektedir. **Mürâ'atü'n-nazîr** sanatının kendi zamanında çok rağbet gördüğünü belirten Celâlzâde, bu sanatın **teşâbühü'l-etrâf** sanatıyla ilişkisine de değinirken **siyâkatü'l-a'dâd** sanatını tanımlayıp örneklendirdikten sonra bu sanatı mürâ'atü'n-nazîrden şu şekilde tefrik eder:

Ve şan'at-ı mürâ'atü'n-nazîr ile bunuñ farkı bunda zıkr olunan esmâ'-ı müfredde bir cins tahtında münderic olmağ lâzım degüldür ammâ anda lâzımdur, niteki sâbıkâ zıkr olındı. (54a)

Tard u aks sanatı izah edilirken de bu sanatın daha evvel izah edilen "ma'kûs" sanatıyla benzerliği ve farkı şu cümle ile izah edilir:

Ve bu şan'at sâbıkâ zıkr olunan ma'küse karîbdür illâ bu kadar var ki şan'at-ı ma'küsdâ 'aks kelime kelime ve bunda kelâmdan şaşr şaşr ma'küslur ki zevk-i selîm idrâk eyler (56b).

Kimi zaman ise metinde ele alınan bir sanatın kendi içerisindeki türlerinden de bahsedilir. Örneğin **reddü'l-acüz ale's-sadr** sanatı anlatılırken bu sanatın iki türü olduğu zikredilir. İkinci türüne tanık getirilmeden evvel yazar bu türün **tecnîs-i tām** sanatıyla benzerliğini ve bu sanattan farklı yönünü izah eder:

Kısm-ı şânî 'acüzde gelen kelime lafzda şadra muvâfık ammâ ma'nâda muhtelif olandır ki hağkân **tecnîs-i tām**dur illâ bu kadar var ki bu iki kelime-i mütecânisenüñ 'acüz ü şadrda irâd olunması iltizâmından mağalline nazâr olup bu şan'at kabîlinden ma'dûd olmuşdur. (63b)

Lügaz bahsi ele alınırken bu sanatın **muammâ** ile olan ilişkisine değinen yazar, bu sanat özelinde mütekaddimîn ile müteahhirîn belagat âlimlerinin tasarruflarını da karşılaştırır ve mütekaddimîn âlimlerinin bir şeyi gizleme şeklindeki tüm uygulamaları muammâ olarak değerlendirdiğini ancak müteahhirîn âlimlerinin lügazı muammâdan ayırdığını şu şekilde belirtir:

Āğâh ol ki şu'arâ-yı pişîn bu aşl şarihi-i mübhemle bir nesneyi ihfâ idüp vaşfın beyân itmek mu'ammâdan kısm idüp lügazı mişâl-i evvel gibi evvelinde sü'âl şarihiyle irâd olunana haşr itmişlerdür ammâ müte'ahhirîn büleğâ bunu dañi lügazdan 'add idüp mu'ammâyı hemânâ muqaddemâ zıkr olunana haşr idüp bu mişâller emşâline lügaz dimişlerdür. Bârî ikisine dañi işâret-içün bu iki mişâl irâd olındı (58b-59a).

Celâlzâde **tazmîn** sanatını açıklarken de mütekaddimîn ile müteahhirîn farkına değinir. Ona göre müteahhirîn âlimler tazmîni şiir ve kafiye kusurları ('uyüb-ı eş'âr u kavâfi) içerisinde saymışlardır; ancak bunun makul bir izahı yoktur. Zira müteahhirîn şairlerin de belirttiği üzere bu sanatın çirkin bir tarafı bulunmadığı gibi en güzel sanatlar arasında yer alır:

Āğâh ol ki esâtize-i muqaddem bunu 'uyüb-ı eş'âr u kavâfiden 'add itmişlerdür ammâ bî-tevcîhdür müte'ahhirîn şu'arâ kavli üzere hiç bir nev'i yoğdur ki müstekbağ ola belki heme-i leğâ'if-i güzîde vü zarâyif-i pesendîdendür (59a).

Celâlzâde'nin eserinde ele aldığı sanatları izah etme usulünün bir parçası olarak kimi sanatlara dair verilen örneklerin açıklanmasını da zikretmek mümkündür. Türkçe belagat literatürü açısından hayli önem arz eden bu durum, Celâlzâde'nin eserini oldukça önemli kılmaktadır. Zira genel olarak belagat kitaplarında, anlatılan bir sanat için verilen örneklerin genellikle herhangi bir açıklamaya tabi tutulmadan okuyucuya takdim edildiği görülür. Hal böyle olunca da okuyucunun kimi örnekleri ve bu örneklerin temsil ettiği sanatın hangi ifadeler üzerinde

¹⁷ "Ey sâkî! Kadehi dolaştır ve bana sun. Çünkü aşk başlangıçta çok kolay göründü; ancak içine girince ne zorluklar ortaya çıktı!" (Aksoyak, 1999).

ve nasıl gerçekleştiğini tam olarak anlayamadığı durumlar olabilmektedir. Bundan dolayı olsa gerektir ki *Telhîs*'teki beyitleri şerh eden hatırı sayılı bir külliyat ortaya çıkmıştır.¹⁸ Bu mealden olarak Celâlzâde **teşâbühü'l-etrâfı** kısaca tanımlayıp bu sanatı önce Kur'an'dan bir ayetle, sonra da bir beyitle örneklendirirken her iki örneği, muhtevi olduğu sanat açısından kısaca izah eder:

Refâhiyyetle 'ış eyler enâm eyyâm-ı 'adlünde
Cihânı luğf-ile ihyâ idelden sen Mesîhâ-dem
Bu beyitte "ihyâ"ya "mesîhâ-dem"le itmâm münâsibdür ki hâtime-i kelâmdur. (52b)

Muammâ sanatında, Kanûnî Sultan Süleyman'ın isminin gizlendiği bir örnek beyit de okuyucuya bırakılmayıp açıklanır ve dolayısıyla gizlenen ismin nasıl bulunacağını da izah edildiği bir örnek oluşturulur.

Dâyir-i 'âlemde yâ Rab cây-ı kuşb-ı şâhîsin
Kıl medâr-ı yümn-i bî-pâyân bî-had mâh u sâl
Meşelâ "şâh" ki sulţândur kuşbî harf-i fâdur ki ehl-i mu'ammâ kâ'idesince kuşb lafzından miyân-ı kelimedede olan harf murâd olur ve câyını medâr-ı yümn-i bî-pâyân kılıcağ ki "yem" lafzıdır ism-i mübârek-i "Süleymân" zühür ider. Ve mâhdân şeh'r murâddur ve medden ki kâ'idelerince âhîr kelime irâde olunur bî-had olıcağ şeh lafzı tülû' idüp "Süleymân Şeh" lafz-ı hümâyûnı hâşıl olur (57b).

İştikâk sanatının izah edildiği kısımda bu sanatın iki türünden bahsedilir. Buna göre iştikâkın birinci türü hem lafız hem mana bakımından gerçekleşir, dolayısıyla lafız bakımından aynı olan kelimeler mana bakımından da aynıdır. İkincisinde ise lafız bakımından gerçekleşen aynılık manaya taşınmaz. Celâlzâde bu iştikâk türlerinin ikisi için şu iki beyti örnek verip bu beyitlerdeki iştikâkları kendisi tespit edip kısaca açıklar:

Olmağ isterseñ gedâyâ pâdişâh
Çapusunda ol şehüñ derbende ol

Kılmağa kullaruñı âsüde-hâl
Kıl ilâhî 'ömri eyyâmını bol

Bu kıt'anuñ beyt-i evvelindeki iki "ol" lafzınuñ evvelkisi "olmağ" lafzından müştak ya'nî hurûfda mütecânîs ve ma'nâda muhtelifdür ki nev'-i şânî kabîlindendür ve şönraki "ol" lafzda vü ma'nâda müştakki vü müttefağı olup nev'-i evvel kabîlindendür. Ve beyt-i şânide "kılmağ" ile "kıl" lafzı miyânında olan dağı bu kabîlindendür (62b).

Escâ kısmında seci türleri tanımlandıktan sonra örnek olarak yazılan üç beyitlik şiirde de her bir seci türünün hangi kelimeler arasında gerçekleştiği açıklanmıştır. Aynı şekilde **mütelevvin** sanatının izahından sonra verilen örnekte mütelevvin sanatının nasıl oluştuğu izah edilmiştir.

Celâlzâde'nin eserinde yer yer sanatların amaç ya da işlevlerine de değinilmektedir. Örneğin **tekriîr** sanatının tanımından sonra "Zevki ba'zı muhassin-i hâlât iktizâsıyla dâ'iyeye-i te'kid ve gayrı ahvâl gibi ki zevk idrâk eyler" (53a) cümlesiyle bu sanatın te'kid işlevi ve estetik zevk uyandıran başka işlevleri olduğu belirtilir.

Celâlzâde'nin sanatları açıklarken yer yer değindiği bir husus da sanatların gerçekleşmesi için gereken asgari şartlardır. Örneğin **tard u aks** sanatını anlatıp kendisinin bu sanatı örneklendirmek için yazdığı uzunca bir şiire yer verdikten sonra, aşağıdaki cümle ile adeta bir şerh düşüp mezkûr sanatın gerçekleşmesi için kendisinin verdiği örnekte de olduğu gibi her zaman kafiye şartı aranmayacağını belirtir ve Hâfız-ı Şîrâzî'nin mısramı kullanarak bu durumu izah eder:

Ve ma'lûm ola ki bu şân'atde dâ'imâ bu mişâl gibi mütevâfıku'l-kavâfî olmağ lâzım degüldür hemânâ bu üslûba şihhat-i vezn kâfidür müşrâ'u'l-ahîr kâfiyesi muhâlîf olursa dağı mâni' degüldür. Niteki sâbıkâ dinilen "Elâ yâ eyyühe's-sâkî" müşrâ'ında ma'kûs olsa ahîri "sâkî" lafzı vâkî' olur ki "nâvilhâ" lafzına kâfiye olamaz. Biz irâd itdügümüz mişâlde her

¹⁸ *Telhîs*'te bulunan beyitlerin şerh edildiği çalışmalar için bk. Demir 2019: 457-474.

mısrâ'-ı ma'kûsuñ nişf-ı evveli elife mu'kaffâ kelime getirilmiştir ki tâ 'aks olıduğda heme-i ebyât müttefikâtü'l-ı-kavâfi olalar (57b).

Celâlzâde'nin muhtasarında yukarıda bahsi geçen bu bilgiler dışında, onun birkaç sanatın izahından sonra açıklanan sanat hakkında ayrıntılı bilgi vermekten imtina edileceğine dair ifadeleri de dikkat çekmektedir. Bu tür ifadelerinde Celâlzâde, söz konusu ettiği sanatın klasik belagat kaynaklarında farklı türlerinden de bahsedilerek tafsilatlı bir şekilde ele alınmış olduğunu ve genellikle gereksiz bir ayrıntıya girildiğini ima ederek kendisinin bu tafsilata girmekten kaçınacağını belirtir. Bu mealden olarak, **muammâ** bahsini ele aldığı kısımda, muammâ konusunun başlı başına bir fen olduğunu, bu konuda birçok eser yazıldığını ve konunun ayrıntılarıyla anlatıldığını, ancak kendisinin konuyu kısaca izah edeceğini belirtir:

Ve bu şanı'at keşret-i fūrū u vefret-i uşūl u kavā'idinden müstaķil fen gibi olup hattâ fuzalâ vü büleğâ 'alâ haddihî bunda daħi mü'ellefât-ı bisyâr ve muşannefât-ı bî-şümâr ihdâş idüp başka uşūl u kavā'id tertib itmîşlerdür ki tafşil bu muhtaşara münâsib degüldür (57b).

Tazmînü'l-müzdevic bahsinde Celâlzâde bu sanatın bazı kitaplarda ayrıntılı ve farklı türleri ile anlatıldığını ancak kendisinin bunları gereksiz gördüğünü şu şekilde dile getirir:

Ve ba'zılar bu şanı'ati bir niçe kısm kırup evveli muhâyeretle meşelâ meşârî'uñ evâyl ü evâsiş u evâhirinde vâķi' olmaķ i'tibârlarıyla esâmî-i muhtelifle iţlâķ idüp taţvîlât-ı bî-fâyide itmîşlerdür (65a-b).

Mütelevvin sanatı için de aynı durumdan bahseden yazar, kimilerinin bu sanat için farklı farklı türlerden bahsettiğini ancak kendisinin bunlarla ilgilenmeyeceğini belirtir:

Bu i'tibârlarıyla ba'zılar her birine müstaķil esâmî iţlâķ idüp taţvîlât-ı bî-fâyide itmîşler cümleñüñ me'âli bir olmağın bu mişâl-ile iktifâ olındı ki cümleden 'asîri olup buna mütelevvin-i mürekkeb iţlâķ itmîşler (65b).

Celâlzâde'nin muhtasarında dikkat çeken bir husus da sanatların sadece şiir merkezli değil, inşa geleneğini de dikkate alan bir anlatımla takdim edilmiş olmasıdır. Eserin başında bedî' sanatlarının öneminden bahsederek bu sanatları kullanması gerektiğini düşündüğü sanatçı kesimini tarif ederken "erbâb-ı berâ'at ü aşhâb-ı belâğate, huşûşâ ehl-i inşa-yı nazm u nesre...(51b)" ifadesiyle "nazm"la birlikte "nesr" ile uğraşan sanatçıları özellikle vurgular. **Muammâyı** anlatırken bu sanatın daha ziyade nazmen gerçekleştiğini ama nesren de mümkün olduğunu "ekşeriyâ mecârî-i [nazmda] vâķi' olur nesrde daħi olsa kâbildür ammâ şâyî' degüldür (57b)" cümlesi ile ifade eden yazar, **seci** türlerinden bahsettiği kısımda da bu sanatın nesren de gerçekleşebileceğini belirtir. Benzer şekilde **i'nât** ve **tazmînü'l-müzdevic** sanatını anlatırken sadece şair değil de münşîyi de dikkate alır. Bu tarz ifadeler, kendisi de hem nazım hem de inşa sahasında kalem oynatmış biri olan Celâlzâde'nin edebî sanatları sadece şiir sahasına hasretmeyip klasik Türk edebiyatında önemli bir yeri bulunan inşa geleneğini de dikkate alan bir anlatım sergilediğini göstermektedir. Bununla birlikte seci türleri gibi mensur metinlerle izahı daha anlaşılır ya da makul olması beklenen sanatlarda dahi yazarın örnekleri arasında mensur metinler bulunmaz, bu sanatlarda bile Sâlih Çelebi konuyu manzum metinlerle örnekendirir.

4. Eserde İstîşhad (Tanık Getirmek) Amacıyla Kullanılan Örnekler

Celâlzâde'nin eserinde ele alınan edebî sanatların tümü için örnekler getirilmiştir. Bu örneklerin neredeyse tamamı bizzat yazarın kendisine ait olan Türkçe beyitlerdir. Örneklerin çok az bir kısmı bir beyitten ibaret olup eserde istîşhad amacıyla kullanılan örnekler farklı sayıdaki beyitlerden oluşmakta ve bunların çoğu da beş beyitten müteşekkil bulunmaktadır. Eserin başında istîşhad amacı olmaksızın yer alan yedi beyitlik mesnevi dışında eserde yer alan örneklere nazım biçimi zaviyesinde bakıldığında, kafiye noktasında birliği bulunan nazım biçimlerinden oluşan metinler olduğu görülmektedir. Neredeyse tamamının medhiye türünde olduğu bu metinler muhtevâsı itibarıyla kaside olarak değerlendirilmelidir. Biçim olarak ise örneklerin yarısı kadarı mukaffa bir beyitle başlarken yarısı kadarı da kıta nazım biçimindeki gibi kafiyeli olmayan bir beyitle başlamaktadır. Kafiyeli olmayan beyitlerle başlayan örnekleri kıta nazım biçiminde

yazılmış şiirler olarak değerlendirmek mümkün görünse de bunların bütünlüğü bulunan bir kasideden alınmış parçalar olması da bir ihtimal dâhilindedir. Bu noktada Celâlîzâde'nin eserinde kullandığı örnekleri ilk defa bu eser için mi yazdığı yoksa daha evvel yazdığı şiirlerinden örnekler mi kullandığı merak uyandıran bir sorudur. Bu soru çerçevesinde örneklere bakıldığında bir birlikten bahsetmenin mümkün olmadığı görülmüştür. Zira tüm teşbih edatlarını içeren 11 beyitlik manzumeye ya da tevşih sanatı için toplamda 41 beyitten oluşan şiirlere benzer birçok örneğin bu esere özgü olarak yazıldığı kesindir; ancak örneklerin bir kısmı için bunu doğrudan söylemek kolay değildir. Öte taraftan, Celâlîzâde'nin elimizdeki divanında bulunan şiirlerinden hiçbirinin bu eserde kullanılmadığını tespit etmiş bulunmaktayız.

Tablo 2: Eserdeki Örneklerin Biçimsel Özelliklerine Dair Bilgiler

Edebî Sanat	Beyit Sayısı	Vezin	Kafiye türü	Kâfiye sesi	Biçim
Manaya Dair Sanatlar					
Tezâd	6	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	ândur	kıta
Mürâ'atü'n-nazîr	2	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	în	kıta
Mürâ'atü'n-nazîr	1	Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	mücerred	m	kıta
İrsâd	1	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mukayyed	ende ol	kıta
Belirsiz	1	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âddur	kıta
Tekrîr	4	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr	gazel
Tecâhül-i Ârif	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mukayyed	ng	gazel
Sü'âl ü Cevâb	1	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mürdef	âddur	mesnevi
Sü'âl ü Cevâb	7	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mürdef	ân	gazel
Siyâkatü'l-A'dâd	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr	kıta
Tensîku's-Sifât	5	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mücerred	r	gazel
İstî'âre	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr	gazel
Müvecceh	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	ânıdur	gazel
İltifât	2	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	ân ider	kıta
Teşbih	1	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	?	?	?
Teşbih-i Mutlak	2	Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ülün	mürdef	âha	kıta
Teşbih-i Musarrah	11	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âb	gazel
Teşbih-i mugâlata	3	Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün	mücerred	ş	kıta
Teşbih-i meşrût	3	Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün	mürdef	âna	kıta
Teşbih-i kinâyet	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mücerred	İllerün	gazel
Teşbih-i tafdil	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mukayyed	nd	kıta
Teşbih-i tevsiyet	2	Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün	mürdef	âr	kıta
Teşbih-i Aks	4	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âz	kıta
Teşbih-i İzmâr	3	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr olmak neden	gazel
Tard u Aks	17	Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	mücerred	â	gazel
Muammâ	1	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âl	kıta
Lügaz	13	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr	gazel
Lügaz	30	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âl	gazel
Tazmîn nev'-i evvel	6	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mücerred	b	gazel
Tazmîn nev'-i sâni	2	Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün	mürdef	âhu	kıta
Tazmîn nev'-i sâni	1	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr itsem gerek	kıta
Tazmîn nev'-i sâlis	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mücerred	â	gazel

Tazmîn nev'-i râbî'	1	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mürdef	âğ	rûbai
Tazmîn nev'-i râbî'	1	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mücerred	â	rûbai
Tazmîn nev'-i râbî'	1	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mücerred	n	rûbai
Tazmîn nev'-i râbî'	1	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	müesses	â..il	rûbai
Tazmîn nev'-i râbî'	1	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mürdef	ân	rûbai
Tazmîn nev'-i râbî'	1	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mürdef	âhu	rûbai
Tazmîn nev'-i râbî'	1	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mürdef	âğ it	rûbai
Lafza Dair Sanatlar					
Tarsî	5	Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	mücerred	â	gazel
Tecnîs-i tâm	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mücerred	ehi	gazel
Tecnîs-i nâkıs	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âmdur	kıta
Tecnîs-i zâyid	6	Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	mürdef	âf	kıta
Tecnîs-i Mürekkeb	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âmdur	gazel
Tecnîs-i mükerrer	4	Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	mücerred	r	gazel
Tecnîs-i mutarraf	7	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr	gazel
Tecnîs-i hatt	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âldür	kıta
Tarsî ma'a't-tecnîs	7	Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	mürdef	âz eyle	gazel
İştikâk	2	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	ol	kıta
Escâ'	3	Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün	mücerred	ehidür	kıta
Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr	4	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mücerred	m	kıta
Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr	4	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âd	kıta
Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âh	kıta
Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr	6	Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün	mücerred	â	kıta
İ'nât	5	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr	gazel
Mülzem	12	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	ân	gazel
Tazmînü'l-Müzdevic	7	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	îm	gazel
Mütelevvin	5	Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün	mürdef	ân	gazel
Zü'l-kâfiyeteyn	3	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mücerred	r	gazel
Maklûb	2	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr	kıta
Maklûb-ı müstevâ	1	Fe'ülün fe'ülün fe'ülün	?	?	?
Maklûb-ı müstevâ	1	Fe'ülün fe'ülün fe'ülün	?	?	?
Tevşîh	28	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âmdur	gazel
Tevşîh	1	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	îm	gazel
Tevşîh	10	Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	mürdef	âr	gazel
Tevşîh	2	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr	gazel
Hatta Dair Sanatlar					
Menkûta	1	Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün	mürdef	în	gazel
Bî-nukat	3	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mürdef	âr	gazel
Raktâ	1	Mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün	müesses	â..il	kıta
Muvassal	3	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mücerred	m	kıta
Muvassal	2	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mücerred		kıta
Hâtime					
Telmî'	7	Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	mücerred	â	gazel

Eserde ele alınan edebî sanatları örneklendirmek için manaya dair sanatlarda toplamda 150 beyitle birlikte bir mısra kullanılmışken lafza dair sanatlar için 153 beyitle birlikte bir mısra, hat ile ilgili sanatlarda ise 10 beyit kullanılmıştır. Hâtıme kısmında ele alınan telmî' sanatı için ise 7 beyitlik bir manzume örnek verilmiştir. Bu itibarla eserin bütününde toplamda istişhad amacıyla 325 beyit kullanılmıştır.

Tabloda da görüleceği üzere örnek olarak daha ziyade gazel ve kıta kafiyeli nazım biçimleri kullanılmıştır. Bunun yanında tazmîn sanatının dördüncü türü için 7 adet "rubai" başlıklı şiir tanık getirilmiştir. Diğer örneklerin 32 adedi gazel kafiyesine uygun olarak mukaffa bir beyitle başlamışken 29 tanesi de kendi arasında kafiyeli olmayan beyitlerle başlayan örneklerdir. **Sü'âl ü cevâb** sanatında Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inden örnek olarak yer verilen mesnevi nazım biçimindeki bir beyit dışında eserin ilk 7 beytinin de mesnevi nazım biçiminde olduğu ifade edilmiştir.

12 ayrı veznin kullanıldığı örneklerde "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" vezni ile kaleme alınan şiirlerin oranı açık ara öne çıkmaktadır (%42). Bu vezni, %18 oranla aynı veznin üç tefileden oluşan "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" vezni ve %15 oranla hezec bahrinin "Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" vezni takip etmektedir. Tabloda görüleceği üzere kullanılan örneklerin kahir ekseriyeti (45 adet) ses değerinin görece daha zengin olduğu mürdef kafiye ile yazılmışken 18 örnekle bunu mücerred kafiye takip eder. Müesses ve mukayyed kafiye'nin kullanımı ise oldukça sınırlıdır.

Celâlzâde'nin muhtasarında yazara ait olan örnekler dışında Kur'an'dan toplam altı adet örnek kullanıldığı görülmektedir. **Mürâ'atü'n-nazîr** ve **irsâd** sanatı için örnek olarak kullanılan ayetler, *Telhîs*'ten aynen aktarılmışken **tezâd** için kullanılan ayetin Celâlzâde tarafından seçildiği kuvvetle muhtemeldir.

Kendi şiirleri dışında verdiği örneklere bakılacak olursa, 15. yüzyıl şairlerinden Şeyhî'nin Celâlzâde'nin dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. **Sü'âl ü cevâb** sanatında onun *Hüsrev ü Şîrîn* adlı mesnevisinden bir beyti kullanan yazar, tazmin sanatının ikinci türü için de Tacîzâde Cafer Çelebi'nin (ö.921/1515) Şeyhî'nin iki ayrı beytini tazmin ettiği şiirine örnek verir. Yine Celâlzâde'nin eserinde örnek olarak dikkat çeken bir diğer isim Hâfız-ı Şîrâzî'dir. **Tard u aks** sanatını izah ederken Hâfız'ın divanındaki ilk şiirinin ilk mısraı olan "Elâ yâ eyyühe's-sâkî edir ke'sen ve nâvilhâ" mısraını örnek olarak kullanan müellif, **mülzem** sanatı için de Hâfız'ın "mey" sözcüğünü her beytinde kullandığı bir gazelinin örnek olabileceğine işaret eder ancak gazelin metnine yer vermez.

Tecnîs-i mükerrer sanatından bahsederken de *Kasîde-i Tantarâniyye*'nin bu sanat açısından çok zengin ve önemli bir metin olduğu bilgisini verir.

B. Eserin Kaynakları ve Türkçe Belagat Literatürüne Katkısı

1. Kaynakları

Sâlih Çelebi'nin eserine aldığı edebî sanatların kaynaklarına dair bir sorgulama ve araştırma yapıldığında, onun Reşîdüddîn Vatvât'ın *Hadâ'iku's-Sihr fî Dekâ'iki's-Şi'ir* adlı eseri ile Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* isimli eserlerini kendi tasarrufları çerçevesinde mezcettiği görülmektedir.

Sâlih Çelebi, eserini üç bölüm ve bir hatime üzerine tertip etmiştir. Bu itibarla eser *Telhîs*'e hayli yakındır; zira *Telhîs*'in bedî kısmı da iki bölüm ve bir hatimededen oluşmaktadır. İlk iki bölümde Sâlih Çelebi *Telhîs*'te olduğu gibi mana ve lafızla ilgili sanatları işlerken *Telhîs*'te olmayan bir üçüncü bölüm ekleyip bu kısımda "hatt"a dair sanatları anlatır. Bunu yaparken gerçekleştirdiği yeniliğin farkında olduğu anlaşılan yazar, kendisinden evvel bu konuda kalem oynatan birçok

fasihin hatt ile ilgili sanatları “mülhakât”lardan değerlendirip bu fenden hariç tuttıklarını belirterek yaptığı tasarrufu görünür kılma gayreti taşır.

Celâlzâde'nin bu üç bölümde kısaca tanımlayıp tamamını padişahın övgüsünde Türkçe şiirlerle örneklediği sanatların sırasında ise belli bir kaynaktaki sırayı olduğu gibi kabul etmeyip sadece *Telhîs'*te yer alan sanatları değil aynı zamanda *Hadâ'iku's-Sihr'*de bulunan sanatları da bu bölümlere taşıdığı görülmektedir.

Manaya hasredilen sanatların yer aldığı bölümün ilk üç sanatının (Tezâd, Mürâ'atü'n-nazîr, İrsâd) anlatıldığı kısımda, gerek sanatların isimleri gerek de sırası bakımından yazarın *Telhîs'*i takip ettiği anlaşılmaktadır. Ancak *irsâd* sanatından sonra eserde bir kopukluk meydana gelmiştir. Bu kopukluğun olduğu bölümde Celâlzâde'nin *Telhîs'*teki kaç sanatı eserine aldığını dolayısıyla eserin mevcut nüshasında kaç edebî sanatın eksik olduğunu kati olarak bilmiyoruz; ancak *Telhîs'*te yer alan aşağıdaki sanatları Sâlih Çelebi'nin eserinde yer verilmemiştir:

Liste 1: *Telhîs'*e Göre Celâlzâde'nin Risâlesinde Bulunmayan Sanatlar

1. Müşâkele	14. Tecdîd
2. Müzâvece	15. Makbûl mübâlağa
3. Aks	16. Mezheb-i kelâmî
4. Rücû	17. Hüsn-i ta'lîl
5. Tevriye	18. Tefrî'
6. İstihdâm	19. Te'kidü'l-medh bimâ yüşbihu'z-zem
7. Leff ü neşr	20. Te'kidü'z-zem bimâ yüşbihu'l-medh
8. Cem'	21. İstibâ'
9. Tefrik	22. İdmâc
10. Taksîm	23. Tevcîh
11. Cem ma'a't-tefrik	24. Hezl
12. Cem ma'a't-taksîm	25. İttirâd
13. Cem ma'a't-tefrik ve't-taksîm	26. Kavlü bî'l-müceb

Celâlzâde'nin risalesi mezkûr kopukluktan sonra **tekrîr** sanatıyla devam eder. Ne *Telhîs* ne de *Hadâ'ik'*ta yer alan bu sanattan sonra ise gerek isim gerekse de içerik dikkate alındığında *Hadâ'ik'*teki mana, lafız ve hat bakımından karışık olan sanatların tasnif edilip işlendiği görülmektedir. Dolayısıyla eserin sadece manaya dair sanatlar bölümünde değil lafız ve hatta dair sanatların yer aldığı ikinci ve üçüncü bölümündeki sanatların önemli bir kısmı *Hadâ'ik'* kaynaklı olarak anlatılmış ve tasnif edilmiştir. Bu itibarla Celâlzâde'nin risalesinde yer alan aşağıdaki sanatlar *Telhîs'*te bulunmayıp *Hadâ'ik'*ta yer alan sanatlardır:

Liste 2: Celâlzâde'nin Muhtasarında Olup da *Telhîs'*te Bulunmayan Ancak *Hadâ'ik'*ta Yer Alan Sanatlar

• Tecâhül-i Ârif	• Teşbih-i meşrût
• Sü'âl ü Cevâb	• Teşbih-i kinâyet
• Siyâkatü'l-A'dâd	• Teşbih-i tesviyet
• Tensîku's-sifât	• Teşbih-i Aks
• İsti'âre	• Teşbih-i İzmâr
• Müvecceh	• Teşbih-i Tafzîl
• İltifât	• Tard u Aks
• Teşbihât	• Mu'ammâ
• Teşbih-i mutlak	• Lügaz
• Teşbih-i musarrah	• Tazmîn
• Teşbih-i mugâlata	

Bu listede yer alan **tecâhül-i ârif** ve **tard u aks** sanatları *Telhîs*'te de bulunmasına karşın içerikleri bakımından mukayese edildiğinde Celâlzâde'nin bunları *Hadâ'ik*'ten esinlenerek yazdığı anlaşılmaktadır. Celâlzâde *Hadâ'ik*'te olduğu gibi *Telhîs* ve bu çizgideki belagat kitaplarında beyan bahsinde ele alınan **istiare** ve **teşbih** sanatlarını da manaya dair sanatlar kapsamında kısaca izah etmiş, örneklendirirken de *Hadâ'ik*'te olduğu gibi "Teşbihât" başlığı ile yer verdiği teşbih sanatını yine bu eserdeki gibi alt bölümlere ayırıp çeşitlerini anlatmıştır.

Lafza dair sanatları anlattığı ikinci bölümde de Sâlih Çelebi'nin *Hadâ'ik*'i kaynak aldığı görülmektedir. Her ne kadar *Telhîs* ve *Hadâ'ik*'te bu bölümde ele alınan sanatlar bakımından ortaklıklar bulunsa da Celâlzâde'nin gerek sanatların isimlendirilmesi, gerek sırası gerekse de içerikleri bakımından *Hadâ'ik*'i takip ettiği kolayca anlaşılmaktadır. Bu durumu aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak daha açık bir şekilde görmek mümkündür:

Tablo 3: Lafza Dair Sanatların Mukayeseli Listesi

Telhîs'teki Lafza Dair Sanatlar	Celâlzâde'nin Eserinde Lafza Dair Sanatlar	Hadâ'ik'te Bu Sanatlara Denk Gelen Sanatlar
<ul style="list-style-type: none"> •Cinâs •Cinâs-ı mûmâsil •Cinâs-ı müstevfâ •Cinâs-ı terkîb •Cinâs-ı mefrûk •Cinâs-ı muharref •Cinâs-ı nâkis •Cinâs-ı mutarraf •Cinâs-ı müzeyyel •Cinâs-ı muzâri •Cinâs-ı lâhık •Cinâs-ı kalb •Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr •Sec' •Taştîr •Müvâzene •Kalb •Teşrîf •Lüzûm-ı mâ lâ yelzem 	<ul style="list-style-type: none"> •Tarsî' •Tecnîsât •Tecnîs-i Tâim •Tecnîs-i Nâkis •Tecnîs-i Zâyid •Tecnîs-i Mürekkeb •Tecnîs-i Mükerrer •Tecnîs-i Mutarraf •Tecnîs-i Hatt •Tarsî' ma'a't-Tecnîs •İştikâk •Escâ' •Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr •İ'nât •Mülzem •Tazmînü'l-Müzdevic •Mütelevvîn •Zü'l-Kâfiyeteyn •Maklûb •Tevşîh 	<ul style="list-style-type: none"> •Tarsî' •Tarsî' ma'a't-Tecnîs •Tecnîsât •Tecnîs-i Tâim •Tecnîs-i Nâkis •Tecnîs-i Zâyid •Tecnîs-i Mürekkeb •Tecnîs-i Mükerrer •Tecnîs-i Mutarraf •Tecnîs-i Hatt •İştikâk •Escâ' •Maklûbât •Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr •İ'nât •Tazmînü'l-Müzdevic •Mütelevvîn •Zü'l-Kâfiyeteyn •Muvaşşah

Tabloda görüleceği üzere Celâlzâde'nin muhtasar eserindeki sanat isimleri ve sırasının büyük oranda *Hadâ'ik*'teki ile aynı olduğu görülürken cinas sanatının isimlendirilmesi ve türlerinin taksiminde de yazarın *Hadâ'ik*'i takip ettiği açıkça görülmektedir.

Hatta dair sanatları anlatırken de *Hadâ'ik*'i takip ettiği anlaşılan Celâlzâde'nin bu eserdeki tüm sanatları eserine almayıp önemli bir kısmını dışarıda bıraktığı görülmektedir. Bu itibarla *Hadâ'ik*'in bütününde mana, lafız ve hat açısından karışık olarak sıralanan sanatlardan aşağıdaki sanatlar Celâlzâde'nin risalesinde yer almaz:

Liste 3: *Hadâ'ik'e* Göre Celâlzâde'nin Risâlesinde Bulunmayan Sanatlar

1. Hüsnü'l-Matla	15. Hayfâ
2. Hüsnü't-Tahallus	16. Musahhaf
3. Hüsnü'l-Makta'	17. Tercüme
4. Hüsnü't-Taleb	18. El-İğrâk fi's-sıfat
5. El-Muhtemelü li'z-zıddeyn	19. El-Cem' ve't-Tefrîk ve't-Taksîm
6. Te'kidü'l-medh bimâ yüşbihu'z-zem	20. Tefsîrü'l-Celî ve'l-Hafî
7. İhâm	21. El-Mütezzelil
8. İ'tirâzu'l-kelâm kable't-temâm	22. El-Mürdef
9. İrsâlü'l-Mesel	23. İstidrâk
10. İrsâlü'l-Meseleyn	24. Kelâmu'l-Câmi'
11. Murabba	25. İbdâ'
12. Musammat	26. Ta'accüb
13. Mukatta	27. Hüsnü't-Ta'lîl
14. El-Hazf	

Biz bu listede yer alan sanatlardan en azından bir bölümünün daha, kopukluğun gerçekleştiği kısımda *Telhîs* kaynaklı olarak işlendiğini düşünüyoruz. Nitekim **tard u aks** sanatını izah ederken Celâlzâde bu sanatı “ma'kûs” sanatıyla ilişkilendirip bu sanatı daha evvel açıkladığını şu şekilde belirtmiştir:

Ve bu şanı'at **sâbıkâ zikr olunan ma'küse qarîbdür** illâ bu kadar var ki şanı'at-ı ma'kûsda 'aks kelime kelime ve bunda kelâmdan şaṭr şaṭr ma'kûs olur ki zevḳ-i selîm idrâk eyler (56b).

Bu bilgi, Celâlzâde'nin *Telhîs*'in bedî' kısmında yer alan bütün sanatları da muhtasarında işlemiş olabileceğine güçlü bir işaret olduğu gibi muhtasarın elimizdeki nüshasının ne kadar eksik olabileceğine dair de fikir vermektedir.

Celâlzâde'nin risalesinde eserin son kısmını serikat-i şî'riyye bahsinin oluşturduğu hâtime kısmında, baştan sona *Telhîs* takip edilmiştir. “Hâtime” bölümünü teşkil eden bu kısımda ele alınan hususlar *Telhîs*'teki isimlendirme, sıralama ve içeriğe uygun olarak anlatılmıştır.

Özetlemek gerekirse, Celâlzâde'nin eserini kaleme alırken örneklendireceği edebî sanatları tespit edip bunların içeriğine dair bilgi vermek amacıyla büyük oranda *Telhîs*'in bedî' kısmı ile *Hadâ'iku's-Sihr*'i kendi tasarruflarına göre mezcettiği anlaşılmaktadır. Ancak yazarın bu iki eser dışındaki kaynaklara da müracaat etmiş olması ihtimalden uzak değildir. Şemseddin Muhammed b. Kays'ın *el-Mu'cem fi Me'âyiri Eş'âri'l-Acem* isimli eseri bu muhtemel eserlerin başında gelmektedir.

2. Eserin Türkçe Belagat Literatürüne Katkısı

Celâlzâde'nin eseri, yukarıda muhtevası ortaya konmaya çalışıldığı üzere *Telhîs*'in bedî' kısmı ile *Hadâ'iku's-Sihr*'deki sanatları mezceden bir eser olup ele alınan edebî sanatlar ayrıntılara girilmeden kısaca tanımlandıktan sonra Türkçe şiirlerle örneklendirilmiştir. Söz konusu sanatların tanım ve izahlarında Celâlzâde'nin büyük oranda kaynak metinlere bağlı kaldığı ancak elden geldiğince yeniden yazım yoluna başvurup ele aldığı sanattan kendince anladıklarını okuyucuya aktarmaya çalıştığı görülmektedir. Her halükârda Celâlzâde'nin eseri, yer verilen sanatlar ve bunların kısa tanım ve izahları itibarıyla önem kesbeden bir eser olmaktan ziyade, her bir sanatın örneklendirilmesi (istişhad) için Kanûnî Sultan Süleyman'ın övgüsünü de içerecek şekilde Türkçe beyit ve şiirlere yer vermesiyle önem kesbetmiş bir eserdir. Nitekim Celâlzâde de bunun farkında

olarak eserin sonunda kendisini “nâzım” olarak takdim ederken eserdeki asıl katkısının bu yönde olduğunu ifade etmek ister gibidir. Aynı şekilde eserin girişinde istiṣhad için kullanacağı şiirlerin kendi “ibdâ’ ve ihtirâ’ı” olacağını özellikle belirtip vurgulamasına da bakılırsa, yazarın asıl katkısı bu noktada verdiğinin farkında olduğunu görmek mümkündür.

Celâlzâde’nin eseri; gerek kasîde-i masnûa geleneği gerekse de telîf edilmiş olma niteliği öne çıkan Türkçe belagat eserleri ile, birden fazla gaye gütmeleri bakımından ortak bir paydada buluşur. Osmanlı telif geleneğinde, telif edilen bir eserin tek bir gaye ya da amaçtan ziyade, birden fazla amacı gerçekleştirecek şekilde kurgulandığı örnekler az değildir. Böyle bir gelenekte kalem oynatan müelliflerin, “çok amaçlılık” olarak ifade edilebilecek uygulamalarla ürettikleri eserlere birbirine yakın konulardaki bilgileri iç içe geçecek şekilde gömüp okuyucunun metni okurken aynı anda birden fazla alanda bilgilenmesini veya birkaç açıdan sanatsal zevk kesbetmesini amaçladıkları görülür. Örneğin manzum sözlük geleneğinde daha görünür olarak ortaya çıkan amaç, yabancı bir dildeki sözcüklerin çocuk ya da erken gençlik dönemlerindeki bireylere ezberletilmesi iken bu sözlüklerin kurgulandığı yapı gereği aynı okuyucu kitlesinin aruz vezinlerini ezberleyerek bu vezinlere aşina olmaları da sağlanır. Türkçe belagat, şiir sanatı veya nazım tekniğine dair yazılmış birçok eserde de benzeri şekilde birden fazla amacın gerçekleştirildiği bir kurgu ile konuya dair bilgilerin okuyucuya aktarıldığı görülmektedir.

Kronolojik olarak ilk örnekleri daha önce oluşan kasîde-i masnûa türünün de bu şekilde birden çok amaç yüklenerek yazıldığını söyleyebiliriz. Bu türün öncelikli ve daha görünür olan gayesi bir memduhun övgüsünü eda etmek, yani kaside yazmak olmuştur. Nitekim Farsça örnekleri de dâhil olmak üzere eldeki tüm kasîde-i masnûaların bir memduhun övgüsünde yazıldıkları görülmektedir. Bu tür kasidelerin aslı gayelerinden biri de muvaşşah sanatına dayalı türlü şekillerde gerçekleşen hüner gösterisidir ki bu yönüyle bu kasideler fantastik edebiyat ürünlerine dâhil edilmeye de oldukça elverişli hale gelir.¹⁹ Şair bu gaye çerçevesinde bir şiirden/metinden türlü yollarla başka bir şiir/metin ortaya çıkarmaya gayret eder. Bu tür kasidelerde üçüncü gaye ise bir metinden üretilen metni en az bir edebî sanata örnek olacak şekilde kurgulamaktır. Üretilen yeni metinlerin farklı aruz bahirlerine örnek olacak şekilde kurgulanması ise dördüncü bir amacı ortaya koyar. Böylece bu türden bir kasideyi okuyan okuyucu, aynı metin üzerinden birbirine yakın alanlardaki bilgiyi edinme ve sanatsal zevki deneyimleme fırsatı bulur.

Bahsi geçen kasîde-i masnûalardaki bu çok amaçlılık yer yer bizzat yazarları tarafından da doğrudan ya da dolaylı olarak dile getirilir. Örneğin bu türdeki eserlerin öncülerinden olan *Risâle-i Acîbe*’nin yazarı Cemâlî, eserin hem edebî sanatları hem de aruz bahirlerini örneklendirdiğini şu şekilde belirtir:

Kim olurdu anda bir san’at ‘acîb
Vezni bir dürlü-y-idi hem iy lebib

K’evvelinden âhirine bî-kusûr
Hem sanâyi’ bildürürdi hem buhûr (Egüz, 2021: 4-5)

İki adet kasîde-i masnûa yazan 17. yüzyıl şairi Nağzî de kasîde-i masnûasında birçok amacı gerçekleştirmeye çalıştığına şu şekilde değinir:

Bunlardan mâ’adâ yine asl-ı kasîdede bir iki yâ dahi ziyâde kıt’a şeklinde olan ebyât mâbeyninde sürh ile işâret olunan harfler cem’ olinsa zeylinde tahrîr olunan beyt yâ kıt’a hâsıl olur ki her birisi sanâyi’-i şî’riyyeden bir san’atı müş’irdür ki üstâdân-ı zamân san’at-ı şî’riyye diyü kütüb-i me’ânide beyân itmişler ve anun her biri bir bahri muhbîrdür ki arûziyân-ı devrân buhûr u evzân diyü karâr virüp ayân itmişlerdür. Cümle buhûr fûrû’u münşe’ibâtıyla bundan mâ’adâ

¹⁹ Nitekim Dursun Ali Tökel *Deneyisel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri* başlıklı kitabında kasîde-i masnûalara bu gözle bakmıştır (2010: 10).

mânend-i şeş cihet altı aded dâyireleri ki şu'arâ-yı mütekaddimîn vaz' idüp her birine bir nâm ta'yîn itdüklerinden kat'-ı nazar on dokuz bahri bunlarda derc itmişler...(Topal 2017: 112).

Kasîde-i masnûalar dışında belagete dair kaleme alınan Türkçe eserlerden biri olan Şerîfî'nin *Hadîkatü'l-Fünûn* isimli eserinde de benzeri durum oluşmuştur. Eserine aldığı sanatlar için daha ziyade Arapça ve Farsça örnekler getiren Şerîfî, ilgili sanatın bitiş bölümünde ise eserini ithaf ettiği hamisi Sinan Paşa'nın övgüsüne hasrettiği, kendisine ait olan Türkçe örnekler verir. Örneğin istiare bahsini anlattıktan sonra yazar, Sinan Paşa'nın övgüsünü de içerecek şekilde istiare çeşitlerini izah eden "Li-müellifihî fî Cemî'i Envâ'i'l-isti'ârât Li-medhi Paşa-yı Pâk-zât" başlıklı bir manzumeye yer vermiştir. Yine tevriye bahsini anlattıktan sonra tüm tevriye türlerini içeren üç beyitlik bir şiirine yer verirken kalb sanatının türlerini de içeren beş beyitlik bir gazele yer verir. Tecnîs türlerini klasik örnekler eşliğinde anlattıktan sonra "li-mü'ellifihî hâze'l-mesneviyyü'l-müsellem fî cemî'i aksâmî't-tecnîs li-medhi'l-vezîri'l-mükerrem" başlığı altında 15 beyitten oluşup tüm tecnîs türlerini ihtiva eden, aynı zamanda eserin sunulduğu hami konumunda olan Sinan Paşa'nın da övgüsünü içeren bir mesnevisine yer verir.

Çalışmamıza konu olan Celâlzâde'nin eseri ile aynı dönemde yazılan *Bahrü'l-Ma'ârif*'te de aynı durumun gerçekleştiği görülmektedir. Eserin yazarı bulunan Sürûrî, şiir kavramlarını açıklayıp örneklendirdiği kısımda Arapça ve Farsça örnekler yanında yer yer hamisi bulunan Şehzâde Mustafa'nın övgüsünü konu alan beyit örnekleri de vermiştir. Sürûrî bununla yetinmeyip eserinde edebî sanatları anlattığı kısmın sonunda bu sanatları örneklendirecek şekilde Şehzâde Mustafa'nın medhini konu alan bir kasîde-i masnûa yazar ki yukarıda belirttiğimiz tüm amaçları ihtiva eder.

Celâlzâde'nin eserinde de durum benzerdir; ancak yukarıda bahsi geçen eserlere göre bir farklılık bulunmaktadır. Onun eseri de bir yönüyle daha sistemli bir şekilde düzenlenen edebî sanatların kısaca açıklandığı bilgi yönü ağırlıklı bir eser, bir yönüyle de mezkûr edebî sanatları örneklendirmek üzere padişahın övgüsünde yazılan şiirlerden oluşan bir eser görünümündedir. Dolayısıyla memduhün övülmesi ile edebî sanatlar hakkında bilgi vermek şeklinde iki gaye aynı anda gerçekleştirilmiştir. Bu itibarla yukarıda söz konusu edilen eserlerle benzerlik arz eden Celâlzâde'nin eserinin birincil amaç konusunda bu eserlerden farklılaştığını düşünüyoruz. Bizce Celâlzâde'nin eserinde padişahın övgüsünü dile getirme amacı öne çıkmış, edebî sanatları izah etmek ise buna göre daha geri planda kalmış gibidir. Bu yönüyle de eser, edebî sanatların araç olarak kullanıldığı bir görünüm arz etmektedir. Her ne şekilde kurgulanmış olursa olsun, Celâlzâde'nin eserini okuyan bir Osmanlı okuru, onun eserinde hem edebî sanatları müretteb bir şekilde tanımlanmış olarak görecektir, hem bunların Türkçe beyitlerle istişhad edildiğine şahit olacak hem de devrin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ın övgüsünü okuma fırsatı bulacaktır.

Amaç ortaklığı hususu dışında, Celâlzâde'nin muhtasarının kasîde-i masnûa geleneğiyle ilişkisi üzerinde daha yakından durmakta fayda vardır. Daha evvel de ifade edildiği üzere gerek Fars gerekse de Türk edebiyatında kaleme alınan kasîde-i masnûalar büyük oranda *Hadâ'iku's-Sihr*'deki edebî sanatları, aynı sırada örneklendirmeye çalışan metinler olup bu tür metinlerde edebî sanatların izahından ziyade aruz bahirlerini öğretmek, **muvaşşah** sanatını baştan sona uygulayacak şekilde metin içinden metin türetmek gibi farklı gayeleri de gerçekleştirecek şekilde edebî sanatlara birer beyit içerisinde örnek verilir. Görebildiğimiz kadarıyla bunun bir istisnası olarak 16. yüzyıl şairlerinden Seyfi'nin *Nihâl-i Hayâl* adını verdiği kasîde-i masnûasında kasidede yer verilmeden evvel kasidedeki edebî sanatlar birer cümle ile tanımlanmıştır. Celâlzâde'nin eseri, edebî sanatların bir memduhün övgüsünü içerecek beyitlerle örneklendirilmesi bakımından Türkçe kasîde-i masnûalara benzer; ancak bu kasidelerden farklı olarak edebî sanatlar belli bir tertibe göre tasnif edilmiş, tanımlanmış ve yukarıda madde madde üzerinde durulduğu üzere bazı izahlara tabi kılınmıştır. Edebî sanatların tanımlanması bakımından Seyfi'nin kasîde-i masnûasıyla daha fazla benzerlik arz eder.

İstişhad noktasında da Celâlzâde'nin muhtasarı kasîde-i masnûalardan farklıdır. Kasîde-i masnûalarda, vezin ve kafiye açısından bütünlüğü olan bir kaside içerisinde edebî sanatlara birer örnek gösterilirken Celâlzâde'nin muhtasarında bu bütünlük gayesi bulunmaz. Amaç ve tertibi gereği her sanat için ayrı bir örnek tanık getirilir; bu örneklerin çoğu birden fazla beyitten oluşmakta olup vezin ve kafiye bakımından baştan sona birbirini takip edecek şekilde bir bütünlüğü olan metinler değildir. Bu itibarla da Celâlzâde'nin metninin istişhâd noktasında kasîde-i masnûalara göre daha zengin ve çeşitlilik arz eden bir metin olduğu ileri sürülebilir. Öte taraftan Celâlzâde'nin muhtasarında örnek olarak yer verilen manzumeler kaside geleneği açısından iddialı ve önemli olsalar da eserin eğitici-öğretici gayesinin açık bir şekilde öncelendiği görülmektedir. Oysa kasîde-i masnûalarda bunun aksine estetik gaye daha fazla öne çıkarken eğitici-öğretici maksat görece daha geride kalmaktadır.

Celâlzâde'nin eseri muhteva, usul ve amaç bakımından; Bedr-i Dilşâd'ın 1426 yılında yazdığı *Murâdnâme*'sindeki 33. bölüm, Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin 1502 yılında yazdığı *Kitâb-ı Câmî-i Envâ'i'l-Edebî'l-Fârisî* adlı eserindeki "Der-Kısm-ı Şî'r ve Tecnîsât ve Teşbihât-ı Gazeliyyât ve Mecâz-ı Mürsel ve Arûz ve Asl-ı Ta'miye" başlıklı beşinci ve son kısmı ile yine 16. yüzyılda yazılan Sürûrî'nin *Bahru'l-Ma'ârif*i gibi eserlerle daha fazla ortaklıkta buluşur. Fakat bu metinler genel olarak; edebî sanatlar ve terimler, aruz bilgisi ve bahirleri, kafiye ve muammâ bahislerini içerecek şekilde şiir bilgisi (fenn-i şî'r) hakkında bilgi vermeyi gaye edindikleri için Celâlzâde'nin eseri bu tür eserlerden de içerik açısından farklılaşmaktadır. Zira bu eserler, edebî sanatlar dışında aruz ve kafiye ile muammânın görece ayrıntılı bir izahını kapsarken Celâlzâde'nin eseri tamamıyla edebî sanatlara yoğunlaşmıştır.

Bedr-i Dilşâd'ın *Murâdnâme*'sinde şiir bilgisine hasredilen bölümde herhangi bir tanımlama yapılmadan *Hadâ'iku's-Sihr*'deki tertibe göre sıralanan her bir edebî sanat için birer beyit örnek verilmiştir. Verilen örneklerin birbirini takip etmeyen müstakil beyitlerden oluşması bakımından *Murâdnâme*'nin bu kısmı Celâlzâde'nin eserine benzer; ancak her bir sanat için sadece bir beytin örnek verilmesi bakımından Celâlzâde'nin eserinden ayrılır. 11 Safer 956 (11 Mart 1549) tarihinde tamamlanan *Bahru'l-Ma'ârif*, Celâlzâde'nin eserinden sonra kaleme alınmıştır. Aruz bilgisi ve bahirleri, kafiye, sevgilinin güzellik unsurlarına dair teşbihler gibi içeriği itibarıyla Celâlzâde'nin eserine göre daha fazla çeşitlilik arz eden *Bahru'l-Ma'ârif*'te, gerek içerik gerekse de sıra bakımından *Hadâ'iku's-Sihr*'e bağlı kalınarak kısaca tanımlanan edebî sanatlar, Celâlzâde'nin muhtasarındaki benzer şekilde kısaca tanımlandıktan sonra istişhad edilirler. Sadece içerik değil istişhad için kullanılan örnekler açısından da *Hadâ'iku's-Sihr*'i takip eden Sürûrî, bu eserdeki Arapça ve Farsça manzum ya da mensur birçok örneği olduğu gibi eserine alırken bu örnekleri Türkçeye tercüme etme gayesi taşımaz. *Bahru'l-Ma'ârif*'in edebî sanatlara hasredilen ikinci makalesi, yukarıda izah edilmeye çalışılan görüntüsüyle Yakup Şafak'ın da tespit ettiği üzere (Şafak, 1991: 434-435) *Hadâ'iku's-Sihr*'in muhtasar bir tercümesi görünümündedir. Celâlzâde'nin muhtasarı, birçok sanatın anlatımında *Hadâ'iku's-Sihr*'deki bilgileri bazan olduğu gibi bazan da ihtisar ederek tercüme etmesi bakımından *Bahru'l-Ma'ârif* ile benzeşir. Ancak Celâlzâde'nin gerek tertip gerekse ek bilgiler bakımından yaptığı tasarrufları Sürûrî'de bulmak güçtür.

Celâlzâde'nin muhtasarı ile *Bahru'l-Ma'ârif* arasındaki asıl fark ise istişhad noktasında ortaya çıkar. Celâlzâde *Hadâ'iku's-Sihr*'deki herhangi bir örneği eserinde kullanmadığı gibi örnek olarak birkaç ayet istisnası dışında sadece kendisine ait Türkçe beyitleri kullanmıştır ki eserin girişinde de ima ettiği üzere eserin özgünlüğünü de buraya dayandırmaktadır. Sürûrî'nin de gerek eserin edebî terimlere hasrettiği mukaddime kısmında gerekse edebî sanatlara ayırdığı ikinci makalede, kısaca tanımladığı şiir kavramlarını istişhad için başta kendi şiirleri olmak üzere bazı Türkçe şiirlere de yer verdiği görülmektedir. Örneğin tercî-bend hakkında bilgiler verdikten sonra eserini sunduğu Şehzâde Mustafa övgüsünde kaleme alınan beş bentlik bir tercî'e yer verir. Muvaşşahu tanımladığı kısımda "Sultan Mustafa" yazılı beş beyitlik bir gazel yazar. Muammâ tanımında da aynı ibarenin saklandığı bir örneğe yer verir. Redif için de şehzadenin isminin redif yapıldığı bir

matlaa yer verilir. Reddû'l-acüz ale's-sadr için kendi gazelini de örnekler arasında sayar. Bu örnekler Celâlzâde'nin eserinde olduğu gibi memduhun övgüsünü de gerçekleştirecek şekilde birden fazla amaç doğrultusunda kullanılmış olsa da bunlar hem nicelik hem de nitelik açısından Celâlzâde'nin eserine oranla oldukça zayıf kalmakta, eserin genel işleyişinde istisna olarak durmaktadır.

16. yüzyılda Şerîfî mahlaslı bir şair tarafından yazıldığı anlaşılan ancak yazarının kimliği hakkında kati bilgiler bulunmayan *Hadîkatü'l-Fünûn* da Türkçe belagat literatüründe önemli bir yerde bulunmaktadır. Bu eser; aruz ve kafiye bahislerine yer vermeyip belagat bilgisine daha fazla yoğunlaşması bakımından *Bahrü'l-Ma'ârif* ve onunla aynı doğrultuda yazıldığını düşündüğümüz eserlerden farklılaşsa da edebî sanatlar, *Enîsü'l-Uşşâk* kaynak alınarak yer verilen teşbîhât ile muammânın tafsilatlı anlatımı bakımından da *Bahrü'l-Ma'ârif*'e benzer. Bu özelliği dolayısıyla *Hadîkatü'l-Fünûn*'u yukarıdaki eserlerden ayırarak Celâlzâde'nin muhtasarı ile karşılaştırmak istedik.

Kendisine has bir tertip arayışı peşinde olması bakımından Celâlzâde ile benzer kaygıları taşıdığı anlaşılan Şerîfî, tüm edebî sanatları değil de kendince önemli bulduğu sanatlara yer vermesi ve ayrıca *Enîsü'l-Uşşâk*'tan mülhem olarak teşbîhât üzerinde durup muammânın görece ayrıntılı bir izahını yapması bakımından Celâlzâde'den farklılaşır. Bir mukaddime, iki bâb ve bir hâtimedden oluşan *Hadîkatü'l-Fünûn*'da, belagat ve fesahat kavramının tanımlandığı mukaddime kısmını takip eden iki bölümde yazarın seçtiği edebî sanatlar tanımlanıp örneklendirilir. Belagatçiler katında 10 adet edebî sanatın diğer sanatlara nispeten daha önemli olduğunu belirten Şerîfî eserin iki ana bölümünde bahsettiği bu edebî sanatlar üzerinde durur. İlk bölümde teşbîh, isti'âre ve tevriye sanatlarını ele alırken teşbîh kısmında *Enîsü'l-Uşşâk*'ı kaynak alıp sevgili tipine dair teşbihleri de işler. İkinci bölümde kalb, cinâs, iştikâk, reddü'l-acuz ale's-sadr sanatlarını ele alan Şerîfî bu bölümün sonunda muammâ bahsini hayli tafsilatlı olarak ele alır. Eserin hâtime kısmını serikat-i şî'riyye bahsi oluşturmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Kaçar, 2012: 24-31).

Bu tertibi ve içeriği bakımından Celâlzâde'nin eserinden farklı bir görünüm arz eden *Hadîkatü'l-Fünûn*'daki az sayıda edebî sanatın kaynağı büyük oranda *Telhîs*'tir. Bununla birlikte yazar teşbîh ve muammâ bahsinde başka kaynaklardan da yararlanmışır. Bu itibarla içerik bakımından özellikle hâtime kısımları dolayısıyla iki eserin benzeştiği görülmektedir. *Hadîkatü'l-Fünûn*'da yer verilen edebî sanatlara genel olarak Arapça örneklerin tanık getirildiği ve bunların büyük bir kısmının da *Telhîs*'ten iktibas edildiği anlaşılmaktadır. Yazarın yer yer hamisinin övgüsünü de içerecek bazı Türkçe örneklere de yer verdiği görülse de eserin istişhad bakımından içeriği ara sıra verilen Türkçe ve Farsça örnek beyitler dışında aslen Arapça beyitlerden oluşmakta olup bunların hiçbiri Türkçeye tercüme edilmiş değildir. Buna karşın yukarıda da ifade edildiği üzere Celâlzâde'nin eseri, örneklerin tamamının Türkçe olması bakımından *Hadîkatü'l-Fünûn*'dan farklılaşır.

Yukarıda yer verilen mukayeseden de anlaşıldığı üzere Celâlzâde'nin bu çalışmaya konu olan muhtasarıyla belagat bilgisinin Türkçeleşmesi noktasındaki en önemli katkısı tamamı kendisine ait olan Türkçe örneklerdir. Kavramlar bir tarafa bırakıldığında Arap ve Fars geleneğinde oluşan belagat bilgisinin Türkçeleştirilmesi yolundaki en önemli noktalardan birisi verilen örneklerdir. Celâlzâde'nin eseri, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmâniyye*'si gibi 19. yüzyıldaki Türkçe belagat türündeki eserlerde daha görünür hâle gelen Türkçe örnek kullanımı bakımından öncü bir eser gibi durmaktadır.

Öte taraftan Celâlzâde'nin eserinde Osmanlı şiir geleneğinden yararlanma çabası da dikkat çekmekte olup eseri bu açıdan da kıymetli hâle getirmektedir.²⁰ Her şeyden evvel Celâlzâde

²⁰ Şerîfî de *Hadîkatü'l-Fünûn*'da yoğun olarak yer verdiği Arapça ve Farsça örnekler arasında Süleymân Çelebi, Necâfî Bey, Zâtî, Hayâlî Bey, Lâmî'î ve Emrî'ye ait toplam altı Türkçe beyti örnek vermektedir.

eserine 15. yüzyıl şairlerinden Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde yer alan bir beyti ilham alarak kurguladığı bir girişle başlar. "Hüner bir şehîr bünyâd eylemekdür / Der ü dîvârın âbâd eylemekdür" şeklindeki bu beyitte Şeyhî, mesnevi nazım biçimi ile diğer nazım biçimlerini mukayese edip mesnevi telifinin zorluğuna dikkat çekmek üzere mesnevi telif etmeyi bir şehir inşa etmeye benzetmektedir. Şeyhî'nin bu benzetmesini hayli beğendiği anlaşılan Celâlzâde eserinin başında yer verdiği yedi beyitlik manzumeyi de beyit çerçevesinde kurgulayıp söz varlığını buna göre seçer. Şeyhî'nin bu beytini iktibas edip bu büyük şairin şiir binasını inşa ettiğini belirten yazar, geriye bu binayı nakşetmek kaldığını ifade edip kendisinin de bu boşluğu doldurmak üzere eserini kaleme aldığını dile getirir. Söz konusu manzumeden sonra sözlerine nesren devam eden Sâlih Çelebi, belagatin üçüncü bölümü bulunan bedî' fenninden bahsederek bu kısımda da aynı benzetmeye devam edip fasih ve belîğ her söz söyleyen şair ya da nâzımın sözlerini bu fendeği sanatlarla süslemesi gerektiğini ileri sürüp aksi durumda bu sözü güzel yüzlü bir gelinin parlak ve pahalı süs ve ziynetlerden arı olmasına benzetir.

Celâlzâde'nin Şeyhî'den yararlanması bundan ibaret değildir; **sü'âl ü cevâb** başlıklı sanatın izahında da Şeyhî'yi hatırlar. Bahsi geçen sanatı kısaca tanımlayıp açıklayan Celâlzâde bu sanat için ilk örnek olarak Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'indeki Hüsrev ile Ferhâd'ın mükâlemesini örnek verir:

Kıssa-i *Hüsrev ü Şîrîn*'de Şeyhî'nün Hüsrev'ün Ferhâd-ile mükâlemesi beyânında irâd itdüğü gibi ki mişrâ'aynde olan şâbîlendür ki evveli bu beytdür. **Beyt:**

[Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün]

Didi evvel ne yirdür şehriñ üstâd

Eyitdi ğam-zemîn ü hasret-âbâd (53b)

Tazmîn sanatının anlatıldığı kısımda da Celâlzâde Şeyhî'den bahseder. Bu bahiste sadece Şeyhî yoktur; aynı zamanda Nevâyî ve Tâcîzâde Cafer Çelebi de söz konusu edilir. Tazmîn sanatının ikinci türünden bahseden yazar, şairlerin birbirlerinin gazellerine tahmis ve tesdisler yazdığını belirtip Nevâyî'nin bu sahada usta olduğunu ifade eder. Akabinde bu türden tazminin de iki türlü olduğunu, bunlardan birincisinde meşhur olan bir beytin tazmin edildiğini, bu şöhretine binaen beytin tazmin edilmesinin gerekli olmadığını söyleyip buna örnek olarak Şeyhî'nin meşhur olduğunu düşündüğü bir beytinin Tâcîzâde Cafer Çelebi tarafından bir terci-bendde tazmin edilmesini örnekler. Celâlzâde bu türdeki tazminin ikinci nevini izah ederken de yine iki şaire başvurur. Buna göre tazmin edilecek beyit tek başına meşhur değilse tazmin edecek şairin bu beytin kime ait olduğuna işaret etmesi gerektiğini, aksi takdirde şairin sirkat ile itham edileceğini ifade ettikten sonra Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin Şeyhî'nin bir beytini buna uygun olarak tazmin etmesini örnek verir:

Ve bu nev' dahi iki dürlüdür şöyle ki ol beyt-i bigâne be-ğâyet meşhûr ola şâ'ir anı tazmîn itdüğüne şâvlinde şârih itmek lâzım degüldür. Türkide merhûm Şeyhî'nün meşâhîr-i ebyât-ı güzidesinden bu beyt gibi ki Tâcîzâde bir terci'-bendinde miyân-ı ebyâtında tazmîn itmişdür. Bu vech-ile mişâl:

Sultân-ı büzürg-vâr-ı aşkuñ

Gönlüm evi oldı cây-gâhu

Ol kevn ü mekâna şıgmayan şâh

Virâneye kordı bârgâhu

Beyt-i şânî Şeyhî'nündür ve eger ol beyt bigâne iken meşhûr olmaya şâ'ire şâvlinde anı tazmîn şârihiyle irâd itdüğüne işaret gerekdür ve illâ şâ'ire töhmet-i sirkâ ithâm ider. Niteki Tâcîzâde bir şâvdesinde eşnâ-yı du'âda Şeyhî'nün bir şâzelinden bu mişrâ'ı tazmîn itmişdür. **Mişâl:**

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Niçe kim Şeyhî dilinden söylene efvâhda

Yıl gibi bir şubh 'azm-i kûy-i yâr itsem gerek (59b-60a)

Birkaç sanatın anlatımındaki dikkatlerinden, Celâlzâde'nin Osmanlı şiir geleneğini merkezine alırken Türkçeye önem verme gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin **teşbih** sanatından bahsettiği sırada teşbih edatı için tüm Arapça ve Farsça kelimeleri saymak yerine "Türkiye isti'mâl olanlar" kaydıyla Osmanlı şiir geleneğinde sıkça kullanılan teşbih edatlarını dillerine göre tasnif edip sıralarken Türkçe olarak da "gibi, benzer ve -leyin" kelimelerini örnek verir. **İştikâk** sanatını izah ettiği kısımda da Türkçe lehine bir hassasiyeti olduğu kanaatine vardığımız Celâlzâde, mezkûr sanatı kısaca izah ettikten sonra bu sanatın aslen Arapçada ortaya çıkıp bu dile mahsus olduğunu ancak Farisilerin de Farsça kelimelerde kullandıklarını dikkate alarak Türkçe kelimelerde de bu sanatın mümkün olabileceğini belirtir. Kuralı daha da genişletip iştikâk sanatının temel şartının gerçekleştiği tüm dillerde bu sanattan bahsin mümkün olacağını ileri sürer:

Ve bu şanı'at aşl 'Arabîde zâhir olup isti'mâli aña maşşûşdur ammâ ehl-i Fûrs Fâriside i'tibâr itmegin biz daği Türkiye i'tibâr itdük ki Pâriside daği bundan zâhir degüldür hâşılı kânğı dilde olursa olsun hemânâ beyne'l-kelimeteyn nev'-i muğârebe vü mücânese olsa bu şanı'at kabîlinden 'add itmîşlerdür (62b).

Bu bölümü bitirirken Celâlzâde'nin eserinde, kendi tasarrufu olduğunu düşündüğümüz bir iki husus üzerinde de durmakta fayda vardır. Bunlardan birine teşbih sanatında tesadüf edilmektedir. Celâlzâde teşbih konusunu görece biraz daha tafsilatlı açıklarken Türkçe belagat kitaplarında rastlayamadığımız bir hususa değinir. Teşbihi "Aralarındaki ortaklık dolayısıyla bir şeyi (nesne) bir şeye benzetmektir." şeklinde tanımlayıp akabinde teşbihin unsurlarını sayan Celâlzâde teşbihin alışıldık dört unsurundan sonra beşinci unsur olarak da "garaz-ı teşbîh"i öne sürer. Gerek bu bahiste anlatımına kaynak aldığı *Hadâ'iku's-Sihr* gerekse de *Telhîs*'te rastlayamadığımız bu beşinci unsurun Celâlzâde'nin kendi tasarrufu mu olduğu yoksa bir kaynaktan nakledilen bir bilgi mi olduğu şimdilik tam olarak anlaşılamamıştır. Her ne olursa olsun Celâlzâde'ye göre teşbihin beş unsuru bulunmakta olup bir teşbih için bu beş unsur da gereklidir:

...beñzedilmişe **müşebbeh** ve beñzedilene **müşebbehün bih** ve mâ beyinde teşbihi müş'ir olan lafza **edât-ı teşbîh** ve ikisinin miyânında müşterek olan şifata **vech-i şebeh** ve teşbîhden murâd mütekellime **ğaraz-ı teşbîh** dirler. Pes her teşbîhde beş nesneden lâbüd oldı ki müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebeh, edât-ı teşbîh, ğaraz-ı teşbîhdür (54b).

Bu izahatı örnek olarak verdiği "Berğ güyâ tiğ-i şâh-ı kâm-yâb" mısraı üzerinden açıklayan yazar "ğaraz-ı teşbîh"ten neyi kastettiğini de ortaya koyar:

... "tiğ" müşebbeh, lafz-ı "güyâ" edât-ı teşbîh ve sür'at-i iltihâb u rahşânlık şifatu vech-i teşbîh ve medh-i tiğ-i şâhda mübâlağa vü iğrâk ğaraz-ı teşbîhdür (54b-55a).

Alıntılanan izahatı görüldüğü üzere Celâlzâde bu mısradaki teşbihin ğarazının (amacının) padişahın övgüsünde mübalağa yapmaya matuf olduğunu düşünmektedir.

Musarrah teşbihi anlatırken kaynak aldığı *Hadâ'iku's-Sihr*'deki gibi teşbih edatlarını Arapça, Farsça ve Türkçe olarak sayan yazar, *Hadâ'ik*'te bulunmayan teşbih edatlarını da sayarak, hatta neredeyse tamamı *Hadâ'ik*'tekilerden farklı olan teşbih edatlarına yer vererek kendi tasarruflarını da eserine yansıttığını göstermektedir. Benzer şekilde, **tecnîs-i hattı** "tecnîsât" başlığı altında açıklayıp tecnîs türlerinin sonuncusu olarak işlerken bu tecnîs türünün aslen kendisinin oluşturduğu tertip bakımından üçüncü bâbın (hatta dair lafızlar) konusu olduğunu ancak benzerlerinden ayırmamak için burada işlediğini belirtir.

Egerçi bâb-ı şâliş mesâ'ilindendür ammâ ahavâtiyle silk-i vâhidde irâd-içün bu mağâmda getirildi (62a).

Sonuç

Bu makalede varılan en önemli sonuç, 16. yüzyılda yaşamış şair, münşî ve mütercim Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin belagat konusunda kaleme aldığı Türkçe bir eserinin gün yüzüne çıkmış olmasıdır. Bugüne kadar hem belagete hem de Celâlzâde Sâlih Çelebi'ye dair birçok çalışma yapılmış olmasına karşın Türkçe telifatın görece sınırlı olduğu bir ilim dalında yazılmış olan bu eser gözden kaçmıştır. Bu gibi durumlar, başta edebiyat tarihi olmak üzere Osmanlı kültür tarihine yönelik çalışmaların her seferinde nakis kalmasına sebep olmaktadır. Bunun üstesinden gelmenin yolu, birçok araştırmacı tarafından defalarca dile getirildiği üzere, büyük oranda yazma eserlerimizin kataloglama sürecini sona erdirmeyi hızlandırmaktan geçmektedir. Zira Osmanlı telif geleneği kahir ekseriyetle yazma geleneğine dayanmaktadır.

Eser üzerinde yapılan inceleme neticesinde, Sâlih Çelebi'nin Reşîdüddîn Vatvât'ın (ö. 577/1177) *Hadâ'iku's-Sihr fî Dekâ'iki's-Şi'ir* adlı eseri ile Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338), *Telhîsü'l-Miftâh* isimli eserinin bedî'î kısmındaki edebî sanatları kendi tasarrufları çerçevesinde tertip edip ele aldığı, böylece iki eseri; bu iki eser özelinde de belagat tarihindeki farklı belagat yönelimlerini mezcettiği görülmektedir.

Sâlih Çelebi'nin bu makalede tanıtılan muhtasarı, belagat konularını ayrıntılı olarak anlatıp izah eden bir çalışmadan ziyade yukarıda bahsi geçen kaynaklar esas alınarak tertip ve tasnif edilen edebî sanatların kısaca tanımlandığı, yeri geldiğinde bu tanımların açıklanıp genişletildiği ve her bir sanatın yazarın kendisi tarafından yazılan Türkçe beyitlerle örneklendirildiği bir eserdir. Bu itibarla eserin Türkçe belagat literatürüne en önemli katkısının ele alınan edebî sanatların örneklendirilmesi maksadıyla yazılan bu Türkçe örnekler olduğu görülmüştür. Nitekim Celâlzâde'nin de eserinin özgünlüğünü bu noktada gördüğüne dair eserde bazı ipuçları bulunmaktadır.

Bu çalışmada varılan sonuçlardan bir tanesi de Osmanlı telif geleneğindeki "çok amaçlılık" olgusu ile ilgilidir. Buna göre müellifler eserlerini tek bir amaç doğrultusunda değil de birden fazla amacın gerçekleşebileceği bir yapıya büründürerek okuyucularının aynı anda ya da aynı metin üzerinden birden fazla bilgi sahasında bilgiye erişip birden fazla açıdan sanatsal zevk kesbetmelerine imkân vermektedirler. Başka türlerdeki metinlerde de görülen "çok amaçlılık" teorisinden, Celâlzâde'nin çalışmamıza konu olan belagat sahasındaki eserinde de bahsetmenin mümkün olduğu görülmüştür.

Bu makalede ayrıca; şiir felsefesi bakımından kendisine büyük oranda İran edebiyatını model alan klasik Türk edebiyatının, belagat ya da şiir bilgisi noktasındaki nazari bilgiyi edinme ve nakletme sürecinde de sadece Arapça literatürden değil aynı zamanda Farsça yazılan belagat birikiminden de istifade ettiği hususunun daha belirgin şekilde ifade edilmesinin gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Akdağ, Ahmet (2019), *Telhîsü'l-Miftâh'ın Türkçe Tercümeleri ve Mütercimi Bilinmeyen Türkçe Bir Tercümesi (metin-inceleme)*, Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Aktaş Polat, Neslihan (2021), *Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Kıssa-i Firûz Şâh tercümesi (2. cilt-tenkitli metin ve inceleme)*, Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Aksoyak, İ.Hakkı (1999), "Hafız Divanındaki İlk Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi", *Bilig*, 8 (Kış), 99-104.
- Bakırcı, Selami ve Çöğenli, M. Sadi (2005), *El-Endelüsî ve Aruzla İlgili Eseri*, *Ekev Akademi Dergisi*, 25 (9), 265-284.
- Celâlzâde, Sâlih Çelebi, *Fenn-i Sâlis der-Sanâyi'-i Şi'riyye*, Vahid Paşa İl Halk Ktp. (Kütahya), 597, 51a.
- Ceyhan, Adem (1997), *Bedr-i Dilşâd'ın "Murâd-nâme"si*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Ciğâ, Özkan (2020), *Deneysel Edebiyat Yönüyle Müstakil Bir Şiir Risâlesi: Cemâlî'nin (Bâyezid) Er-Risâletü'l-'Acîbe fi's-sanâyi' ve'l-Bedâyi' Adlı Eseri*, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16): 431-480
- Demir, Gökhan (2019), "Mustafa İsmâeddîn'in Et-Tansîsü'l-Muntazar Fî Şerhi Ebyâtî't-Telhîs ve'l-Muhtasarının Telhîs ve Muhtasar Şerhleri Arasındaki Önemi", *Turkish Studies* 14/2: 457-474.
- DİA (1993), "Celâlzâde Sâlih Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, C. 7, 262-264.
- Duman, M. Akif (2019), *Retorikten Belâgate Mecâzdan Metafora*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Egüz, Esra (2021), "Cemâlî'nin Yedi Vezinle 98 Şekilde Okunan Bir Beyti", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*, 4(1). 1-34.
- Egüz, Esra (2021), "Cemâlî'nin *Risâletü'l-'Acîbe*'sinin Yeni Bulunan Bir Nüshası", *Litteraturca Journal of Turkish Language and Literature*, 7. 68-71.
- Eğri, Sadettin (2013), "Edebiyatta Bedî'üyyeler ve Bir Kasîde-i Masnû'a İncelemesi", *Bilig*, 65. 151-164.
- Ferrard, Christopher (1979), *Ottoman Contributions to Islamic Rhetoric*, Doktora Tezi, Edinburgh: The University of Edinburgh.
- Gündoğdu, Ebubekir (1997), *Dîvân-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih (Tenkidli Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Güleç, İsmail (2013), *Sürürî'nin Şehzade Mustafa Medhiyyesi yahut Kasîde-i Masnû'a*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaçar, Mücahit (2012), *Hadîkatü'l Fünûn, Türkçe Telif Edilmiş Bir Belâgat Kitabı*, İstanbul: Okur Akademi.
- Kaçar, Mücahit (2021), "Osmanlı Dönemi Türkçe Belâgat Çalışmaları, Başlangıçtan Tanzîmat Dönemine Kadar", *Osmanlı'da Ulûm-ı Arabiyye*, İstanbul: İSAR Yayınları, 97-109.
- Kaytaz, Fatma (2014), "Târih-i Sefer-i Zafer-Rehber-i Alaman Adlı Eserinin Yayınlanması Dolayısıyla Celâlzade Salih'in Süleymannâme'si Hakkında Bazı Yeni Çıkarımlar", *Osmanlı Araştırmaları*, 43, 145-163.
- Köksal, M. Fatih (2013), "Sâlih Çelebi, Celâlzâde", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/salih-celebi-celalzade>.
- Kütük, Rifat (1995), *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Leylâ vü Mecnûn (Tenkitli Metin - İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Karakaş, Mahmut (2012), *Bir Mutasavvîf Şair Ömer Nüzhet ve Eserleri*, Konya: Şanlıurfa Valiliği.
- Saraç, M. Ali Yekta (2004), "Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları", *Journal of Turkish Studies*, Harvard University: XXVII. 311-344.
- Şafak, Yakup (1991), *Sürürî'nin Bahrü'l Meârîf'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi*, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Şan, Funda (2017), *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin/Sözlük)*, Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

- Topal, Seyit Ali (2008), *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Topal, Ahmet (2017), *Klasik Türk Şiirinde Kasîde-i Masnû'a ve Nağzî'nin Masnû' Kasideleri*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Tökel, Dursun Ali (2010), *DeneySEL Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, Ankara: Hece.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1958), "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâl Zâde Mustafa Salih Çelebiler", *BelleTen* XXXII/87: 391-441.
- Yazar, Sadık, (2022), ""Nihâl-İ Hayâl (Fetih-Nâme-i Zigetvar Ve Kasîde-i Masnû'a-i Seyfî) (Seyfî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/nihal-i-hayal-fetih-name-i-zigetvar-ve-kaside-i-masnu-a-i-seyfi-seyfi-tees-1457>. [Erişim Tarihi: 12 Ekim 2022].
- Yetiş, Kazım (2006), *Belagatten Retoriğe*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yurdaydın, H. Gazi (1967), "Celâl-zâde Sâlih'in Süleymân-nâme'si", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 1-12.

EK: Celâlzâde'nin Sanâyii'ş-Şi'r'e Dair Muhtasarında Yer Alan Bir Madde Örneği

Siyâkatü'l-A'dâd

Ol şan'atdur ki mütekellim kelâmında esmâ'-ı müfrededen bir miqdâr nesneyi ta'dâd tarîkiyle cem'-i vâhid üzere sevķ idüp zikr eyleye ve 'adedlerine esmâ'-ı a'dâd-ile taşrih olunmak lâzım degüldür ve bu şan'ate *ta'dîd* daħi dirler. **Mişâl der-medħ-i Şâh:**

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

- 1 Hüsrevâ luţfuñla 'izz ü şevketüñ avâzesi
Töptöludur yir ü gök ins ü melek dâr u diyâr
- 2 Bezm ü rezm ü heybet ü sulţanluġuñ hayrânıdur
Hüsrev ü Dârâ vü Cemşid ü Cem ü İsfendiyâr
- 3 Şeşper ü nizeñle tîr ü hançer ü şemşirüñüñ
Âhen ü seng ü zemîn olmaz önünde pâyidâr
- 4 Pâdişâh-ı Rüm u sulţân-ı 'Arab ħân-ı 'Acem
Şeh Süleymân bin Şeh-i Sulţân Selîm-i nâm-dâr
- 5 Bâķî olduķça yir ü gök ins ü cin yâ Rabb ola
Kâm-rân u kâm-bîn ü kâm-yâb u kâm-kâr

Ve şan'at-ı *mürâ'atü'n-nazîr* ile bunuñ farkı bunda zikr olınan esmâ'-ı müfrede bir cins tahtında münderic olmaķ lâzım degüldür ammâ anda lâzımdur, niteki sâbîķâ zikr olındı (Celâlzâde Sâlih Çelebi, *Fenn-i Sâlis der-Sanâyi'-i Şi'riyye*, 54a-b).

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1396-1467

SEYYİD İBRAHİM-İ ENVERÎ'NİN ESMÂ-İ HÜSNÂ ŞERHİ

Mehmet Yunus Yazıcı

Halim Yar

Araş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
(mehmetyunusyazici@gmail.com), ORCID: 0000-0003-3817-931X / **Research Assistant Dr., Bartın University**
Faculty of Islamic Sciences Department of Islamic History and Arts

Araş. Gör. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, (halimy14@gmail.com),
ORCID: 0000-0002-9362-567X / **Research Assistant Dr., Şırnak University Faculty of Theology Department of**
Islamic History and Arts

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 25.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 06.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Yazıcı, Mehmet Yunus, Yar, Halim (2022), "Seyyid İbrahim-i Enverî'nin Esmâ-i Hüsnâ Şerhi", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1396-1467.

Yazıcı, Mehmet Yunus, Yar, Halim (2022), "The Esmâ-i Hüsnâ Commentary of Seyyid İbrahim-i Enverî", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1396-1467.

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Seyyid İbrahim-i Enverî'nin Esmâ-i Hüsnâ Şerhi

Özet

Seyyid İbrahim-i Enverî (ö. 1870'den sonra), Girit Adası'nda defterdarlık görevinde bulunup emekli olmuş ve Mevlevî tarikatına mensup bir esmâ-i hüsnâ şârihidir. Klasik Türk edebiyatında esmâ-i hüsnâ türü hem mensur hem manzum biçimde kaleme alınmıştır. Esmâ-i hüsnâyı devamlı okuyan ve anlamına nüfuz etmek isteyen Enverî, kendi gibi Arapça'yı çok iyi bilmeyen kimseler, zikir yapanlar ve süluk ehli tasavvuf erbabının esmâ-i hüsnâyı daha iyi anlaması için çeşitli eserlerden faydalanarak bir şerh kaleme almıştır. Bu minvalde Müstakimzâde Süleyman Sadeddin'in (ö.1202/1788) *Tarhu'l-Ma'nâ fî Şerhi'l-Esmâ* isimli esmâ-i hüsnâ şerhi, İbrahim Nureddin'in (ö. 1286/1869-70) *Ferâ'idü'l-le'âlî fî Beyânî Esmâ'i'l-müte'âlî* ve Vahîd Paşa'nın (ö. 1828) *Mirkât-ı Münâcât (Şerh-i Kasîde-i Dimyâtiyye)* adlı *Kasîde-i Dimyâtiyye* şerhlerini merkeze alarak bir eser yazmıştır. Makalenin giriş bölümünde esmâ-i hüsnâ türünün önemine değinilmiş ve belli başlı eserler zikredilerek mezkûr tür hakkında umumi bilgi verilmiştir. İnceleme bölümünde İbrahim-i Enverî'nin eserinden hareketle hayatı hakkındaki bilgiler verilmiş, kullandığı kaynaklara değinilmiş, kaynak eserler ile şerh karşılaştırmaya tabi tutularak şarihin şerh metodu açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca biyografisi hakkında bazı ihtilafli noktaların bulunduğu Şeyh İbrahim Nureddin'in hayatı üzerinde mahsusen durularak güncel kaynaklardan yararlanılmış ve ek bilgiler verilmiştir. Son bölümde Enverî'nin tablo şeklinde kaleme aldığı eser, yazarın biçimsel özelliklerine bağlı kalınarak bilinen tek nüshası üzerinden çeviriyazısı gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbrahim-i Enverî, Ferâ'idü'l-le'âlî, Tarhu'l-ma'nâ, Kasîde-i Dimyâtiyye, Mirkât-ı Münâcât.

The Esmâ-i Hüsnâ Commentary of Seyyid İbrahim-i Enverî

Abstract

Seyyid İbrahim-i Enverî (d. after 1870) was a retired defterdar on the island of Crete who belonged to the Mawlawi order and esma-i husna commentator. Esmâ-i husna genre in classical Turkish literature has been written both in prose and in verse. Enverî, who constantly read esma-i husna and wanted to penetrate its meaning, wrote a commentary by using various works in order to better understand the esmâ-i hüsnâ for those who did not know Arabic very well like himself, those who chanted and the Sufi men who made seyr-i süluk. In this regard, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (d. 1202/1788) wrote a work centering on the esma-i husna commentary titled *Tarhu'l-Ma'nâ fî Şerhi'l-Esmâ*, and İbrahim Nureddin (d. 1286/1869-70)'s commentaries on *Ferâ'idü'l-le'âlî fî Beyânî Esmâ'i'l-müte'âlî* and Vahîd Paşa (d. 1828)'s *Mirkât-ı Münâcât (Şerh-i Kasîde-i Dimyâtiyye)*. In the introduction section of the article, the importance of the esmâ-i hüsnâ genre is mentioned and certain works are mentioned and general information about the mentioned genre is given. In the review section, information about his life was given based on the work of İbrahim Enverî, the sources he used were mentioned, and the commentary method of the commentator was tried to be revealed by subjecting the source works to comparison with the commentary. In addition, the life of Şeyh İbrahim Nureddin, about which there are some controversial points about his biography, was emphasized specifically and newly unearthed sources were used and additional information was given. In the last part, the work written by Enverî in the form of a table was translated by using the only known copy adhering to the formal characteristics of the author and the text was transliterated.

Keywords: İbrahim-i Enverî, Ferâ'idü'l-le'âlî, Tarhu'l-ma'nâ, Kasîde-i Dimyâtiyye, Mirkât-ı Münâcât.

Giriş

İsim kelimesinin çoğulu olan “esmâ” ve güzel, en güzel anlamlarına gelen “hüsnâ” kelimelerinin terkibinden oluşan esmâ-i hüsnâ, Kur’ân ve hadislerde Allah’a nispet edilen tüm isimleri içine almaktadır. Bu isimler yüzün üzerinde olmakla birlikte Tirmizî ve İbn Mâce’nin rivayetlerine dayanılarak doksan dokuz adet olduğu kabul edilir. Kur’ân’da el-esmâü’l-hüsnâ terkihi “*Araf 180: En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin, O’nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler! İsrâ 110: De ki: İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O’na mahsustur. Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut. Taha 8: Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O’na aittir. Haşr 24: O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah’tır. En güzel isimler O’nundur. Göklerdeki ve yerdekiler hep O’nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir.*” ayetlerinde geçmektedir ve yukarıdaki âyet meallerinde en güzel isimlerin O’na ait olduğuna dair vurgu açıkça görülmektedir (Topaloğlu 1995: 11/406). Sadreddin Konevî (ö. 683/1274), ayetlerdeki bu vurguyu şu şekilde açıklamıştır: “Allah Teâlâ, kendisine sadece ve sadece ‘güzel isimler’ nispet etmiştir. Bununla birlikte bütün isimler, gerçekte güzel isimlerdir. Şu var ki Allah, kendisine nispet ettiği bu isimleri güzelin dışındaki bütün niteliklerden arındırmıştır” (Demirli 2013: 15). İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240) ise isimlerdeki çokluk ve Hakk’ın birliğine dair şunları dile getirmiştir: “Her isim ise öteki ismin gösterdiğinden başka bir anlamı gösterir. Buradan Hakkın kendindeki birliğiyle isimlerinin çokluğunun birliği ortaya çıkar. Binaenaleyh varlıktaki her şey, Hakkın isim ve zatında bir olduğunu gösterir, bunu bilmelisin” (Demirli 2015: 268). Hadislerde ise bu isimleri ezberleyip benimseyenlerin cennete gireceği müjdelenmiştir (Topaloğlu ve Çelebi 2010: 82).

Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler klasik Türk edebiyatının muhtevasını şekillendirmiş ve yeni türlerin oluşmasını sağlamıştır. Hilye, miraciyye, naat, mevlid, münacat, kırk hadis, tevhid vb. türler, İslam dininin ana kaynağı olan *Kur’ân-ı Kerîm*’in ve hadis kitaplarının kaynaklığında oluşmuştur. Besmele, hamdele ve salve ile başlayıp ana konu ile devam edip duayla sonlanan ve belirli kurallara sahip olan bu eserlerde esmâ-i hüsnâ çeşitli şekillerde geçmektedir. Hatta bu tip eserlerin bazıları esmâ-i hüsnâyı manzum veya mensur bir biçimde sayarak eserlerine dahil etmişlerdir. Bunun yanında mutasavvıfların kaleme aldıkları evrad kitaplarının ana muhtevası da Allah’ın isimleri üzerinedir. Esmâ-i hüsnânın bu kadar merkezi bir konumda bulunması, onu edebiyatımızda müstakil bir tür haline getirmiştir. Allah’ın güzel isimlerini konu edinen esmâ-i hüsnâ türü, Osmanlı coğrafyasında Türkçenin yanında Arapça, Farsça veya birden fazla dille kaleme alınmış ve büyük bir külliyat oluşturmuştur. Biçim bakımından da hem manzum hem mensur şekillerde yazılmakla beraber manzum-mensur karışık biçimde de kaleme alınmıştır. Türkçe külliyatın oluşmasından önce de Allah’ın isimleri İslam âlimleri için ehemmiyeti haiz bir araştırma alanı sağlamıştır. Hem mutasavvıflar hem hakîmler hem de mütekellimler Allah’ın fiilleri, sıfatları, sıfatların fiilleri, zatına nispet edilen anlam muhtevası ve kavramlar üzerine birçok eser tahrir etmişlerdir. “İbnü’l-Arabî’nin *el-Emedü’l-Aksâ*, Kuşeyrî’nin *Şerhu Esmâ’illâhi’l Hüsnâ*, Gazzâlî’nin *el-Maksadü’l-Esnâ fî Şerhi Esmâ’illâhi’l-hüsnâ*, Râzî’nin *Levâmi’u’l-Beyyinât fî-Şerhi Esmâillâhi ve’s-Sıfât*, Kurtubî’nin *el-Esnâ fî Şerhi Esmâ’illâhi’l-Hüsnâ*, Konevî’nin *Şerhu Esmâillâhi’l-Hüsnâ*” adlı eserleri bunların başlıcalarıdır (Karagöz 2007: 44-46).

Türkçe esmâ-i hüsnâ literatüründe ilk dikkat çeken husus, eserlerin büyük bölümünün manzum olarak kaleme alınmasıdır. Manzum olarak kaleme alınması hem isimlerin kolay ezberlenmesini ve bir estetik zevki hem de halkın çoğu kesimi tarafından esmânın anlaşılmasını sağlamak amacını gütmektedir. Mensur eserler ise daha çok esmânın havassını anlatmayı ve isimlerin çeşitli anlamlarını açıklamayı amaçlamaktadır. Hem mensur hem de manzum olarak

büyük bir şerh literatürü bugün mevcuttur ve yeni yazma eserlerin neşri ile mezkur külliyat her geçen gün çoğalmaktadır.¹

Esmâ-i hüsnâ eserlerinin okunması salt bir okuma faaliyeti değildir. Bu okuma aslında bir yaşayış biçimidir. Gazzâlî mutasavvıfların esmâ-i hüsnâ ile olan ilişkilerini şöyle açıklamaktadır: “Nitekim ermişlerin Esmâ-i hüsnâdan nasibi üçtür: a- Bu manaları mükâşefe ve müşahede yolu ile bilirler. Bu manaların hakikatleri, kendisinde hata ihtimali bulunmayan bir bürhanla onlara açıklanır. b- Keşif tarihiyle erdikleri celal sıfatlarını çok büyük bulurlar; mekân bakımından değil, sıfat bakımından Hakk’a daha yakın olmak için imkanları nisbetinde o sıfatları takınmaya çalışırlar. c- O sıfatlardan mümkün olanı elde etmeye, onunla ahlaklanmaya, onun güzellikleri ile nefsini tezyin etmeye çalışırlar” (Ferhat 1987: 53-54). Şifâî Mehmed Dede de çeşitli eserlerden derleyerek oluşturduğu *Hediyetü'l-fukarâ* adlı esmâ-i hüsnâ şerhinde Gazzâlî gibi esmâ-i hüsnânın faydalarından bahsetmiştir. Ona göre “ihsa etme;” avam, ulema ve arifler için ayrı ayrı anlamlar taşımaktadır. Avam bunu sayma, ulema fikretme/kavrama olarak anlamıştır. Arifler ise daha üst bir mertebede bu olguyu idrak etmiş isimlerle amel etmeye ve bunların hikmetine uygun olarak davranmaya çalışmışlardır (Yar vd. 2020: 252).

Seyyid İbrahim-i Enverî'nin Esmâ-i Hüsnâ Şerhi

Seyyid İbrahim-i Enverî hakkında bilinenler kaleme aldığı şerhin mukaddimesinde yazılanlarla sınırlıdır. Yazar Girit defterdarlığından emekli ve Mevlevî tarikatına mensup olduğunu şu ibarelerle ifade etmektedir:

“Girid defterdârlığından mütekâ'id bu 'abd-i âciz, muhibb-i Mevlevî es-Seyyid İbrâhîm-i Enverî” (Enverî: 1b). Yazar kaynak olarak kullandığı tüm şarihlerden “merhum” sıfatıyla bahsetmektedir. Şarihler arasında en geç vefat eden isim Şeyh İbrahim Nureddin'dir ve ölüm tarihi 1869-70'tir. İbrahim-i Enverî'nin de vefat tarihi bu tarihten sonra olmalıdır.² Müellif böyle bir eseri neden kaleme aldığını yine eserinin girişinde belirtmektedir. Gece gündüz devamlı suretle okuduğu ve hatırında tuttuğu esmâ-i hüsnânın anlamına erişmek için içine bir aşk düşmüştür. Bunun üzerine kütüphanelerdeki esma-i hüsnâ şerhlerine başvurmuştur ancak bunlar Arapça olduğu için ve kendisi de Arapçaya aşina olmadığından bu eserlerden faydalanamamıştır. Bununla birlikte kendisi gibi Arapça bilmeyenler de bu şerhleri anlayamamaktadırlar. Bunun sonucunda da sadece esmanın lafız düzeyinde, zikir ve okuyuşunda kalarak yeterince şevk ve muhabbet kazanamayacaklardır. Müellif, zikir yapanlara ve süluk ehline hizmet etmek amacıyla Türkçe şerhleri araştırmaya başlamış ve eline üç tane nüsha geçmiştir. Bu şerhler Müstakimzâde Süleyman Efendî'nin, Şeyh Nureddin Efendî'nin ve Vahîd Paşa'nın şerhleridir. Mukaddimenin sonunda ise Enverî, bir ıstırap veya meşakkatten kurtulmak veya hayırlı bir işin meydana gelmesini isteyenlerin, esmâ-i hüsnâ okunurken şeriata muhalif davranmaması gerektiğini, ayetlere riayet edilmesi gerekliliğini altı madde hâlinde sıralamıştır. Dikkat edilmesi gereken hususlar özetle şöyledir:

¹ Esmâ-i hüsnâyı şerh eden başlıca şarihler ve eserleri kronolojik olarak şöyledir: Şeyhoğlu Mustafa (ö. 1401) *Manzûm Havâss-ı Esmâ-i Hüsnâ*, Abdullâh-ı Simâvî (ö. 1487) *Şerhu'l-Esmâi'l Hüsnâ*, Hızır b. Ya'kûb (ö. 15. yy) *Cevârihü'l-Me'ânî*, İbn İsa-yı Saruhanî (ö. 1559-60) *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, Şirvanlı Hatıboğlu Habîbullâh (ö. 16. yy) *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Şeyh Şa'bân-ı Velî (ö. 1568) *Vird-i Settar ve Tercümesi*, Ebû's-Su'ûd el-İmâdî (ö. 1574) *Duânâme-i Ebu's-Su'ûd*, Hüseyin b. Ahmed Sîrûzî (ö. 1591) *Esmâ-i İlâhî Kasidesi*, Subhî Muhammed Ali Çelebi (ö. 17. yy) *Mukaddime Der-İktizâ-i Şerh-i Nazmü'l-Esmâü'l-Hüsnâ*, Şifâî Mehmed Dede (ö. 1672) *Hediyetü'l-fukarâ*, Hâkim Seyyid Mehmed Efendî (ö. 1770) *Manzûm Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Trabzonî Şâkir Ahmed Paşa (ö. 1818) *Ravd-ı Verd*. Muammâ türünde esmâ-i hüsnâ yazan müelliflerin başında ise Lamî Çelebi (ö. 938/1531), Aliyyü'l-Arabî ve Nazîr İbrahim (ö. 1138/1774) gelmektedir (Öztürk 2019: 34-36; Yar vd 2020: 248-249).

² Arşiv kayıtlarında 1253 doğumlu İbrahim Enverî isminde bir şahıs kayıtlıdır ancak hal tercümesinde defterdarlık yaptığına dair bir bilgi yoktur. Bu kişi babasının mesleği olan sihhuye memurluğu görevini sürdürmektedir. bk. BA DH.SAİDd 92/141.

1- Esmâ-i hüsnâ diğer kelimeler gibi değildir. Din ve dünya işlerine dair büyük etkileri olduğundan şeriata uygun olmayan bir şey adına okumak okuyana büyük zarar getirecektir, bu husus bilinerek okunmalıdır.

2- Eğer bu esmâ devamlı suretle okunacaksa süluk görmüş bir kâmil şeyhten icazet alıp okumak gereklidir.

3- Okurken kibleye yönelerek, vakit namazını kıldıktan sonra, iç ve dışını temizleyerek okumak lazımdır.

4- Esmâ-i hüsnâ, ayetleri ve hadisleri ihtiva ettiğinden acele etmeden ve harflerin kurallılıklarını göz önüne alarak okunmalıdır.

5- Sıdk ve ihlas ile Allah'tan isteyerek ve istediği şeylerin icabetine hüsn-i zan ederek okunmalıdır.

6- Esmânın manalarını anlamak şevk ve muhabbeti artıracığından mezkûr isimlerin manasını araştırıp okumak gereklidir ve "bu isimlerin hürmetine" deyip Allah'tan dileyerek okumak lazımdır (Enverî: 2a).

Bundan sonra müellif ele aldığı isimlerin bir tablosunu vermiştir. Enverî, yazma nüshaya göre "b" ve ardındanki "a" sayfalarını birleştirerek tablosunu veya yazarın ifadesi ile cetvelini oluşturmuştur. Örneğin yazmadaki 3b ve 4a sayfaları müellifin beyanına göre birinci (1.) sayfayı oluşturmaktadır. Metin kuruluşu da yazarın maksadını açığa çıkarmak üzere bu mantık ile yapılmıştır. Varak numaralarının yanına Enverî'nin verdiği sayfa numaraları eklenmiştir. Bu sayfa numaraları sayesinde mukaddimenin hemen ardındaki fihriste bakılarak hangi isim mütalaa edilecekse o isme ulaşılabilir.

İlk verdiği tablo hangi isimlerin olduğu ve hangi sayfaya tekabül ettiğine dair fihrist niteliğindeki bir tablodur. Bundan sonraki tablolar ise esmanın açıklamasını içermektedir. Aslında Enverî, eseri kendi için bir kolaylık oluşturmak amacıyla didaktik bir saikle kaleme almıştır denilebilir. Yukarıda zikrettiğimiz nedenler dışında yazar telif sebebi olarak şunları söylemiştir:

"Anlurun virdükleri ma'nâyı ve beyân eyledükleri hâssaları ve her bir ism-i şerîfün kangı âyet-i kerîme dâhilinde olduğunu nakl ve ne zamân, ne mikdâr zikr ü kırâ'at olunacağı ve sâ'ir fevâ'idi ve fezâ'ili ve şerâ'it-i zikr ü tilâveti dahi mukaddemesinde bi'l-etrâf tahrîr kılındı. Esmâ-yı zikr ü tilâvetde meselâ Latîf ism-i şerîfinün ma'nası hâtırdan çıkmış olsa der-hâl bulunmak için cedveldeki ism-i şerîflerün yanlarına konulmuş rakamlar sahîfelerün 'adedidür. On birinci sahife açılınca orada Latîf ism-i şerîfinün ma'nası görölür. Sâ'irleri dahi buna kıyâsen tîzce bulunur" (Enverî: 1b).

Açıklamalardaki başlıklar ise şöyledir; "Esâmî-i Şurrâh" (Şarihlerin İsimleri), "Türkçe Ma'nâsı" (Türkçe olarak yapılan ve üç şarihten alıntılama yapılmış bir veya birkaç cümlelik açıklama, bir nevi sözlük), "Dâhil Olduğu Âyet-i Kerîme" (Mezkur ismin geçtiği ayetten iktibas), "Hâssası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet" (İlgili ismin hangi zamanda ne kadar adet okunacağı ve ne gibi etkilere sebebiyet vereceği), İzâhât (Gerekli görülen ek açıklamalar). İbrahim-i Enverî, eserinin tümünü tablo üzerine kurmuştur. Yukarıda sayılan başlıkların tümü bir alt başlıkta olup bunları kapsayan üst başlık esmâ-i hüsnadan ilgili ismi kapsamaktadır. Yazar, Arapça karşılıkların yanında Farsça karşılıkları da bu üst başlıkta belirtmiştir. Örneğin "Allâh İsm-i Şerîfi" üst başlığı ile birlikte "Fârisîce Hudâ" ibaresini eklemiştir; "er-Rahmân İsm-i Şerîfi" başlığının yanında ise "Fârisîce Bahşâyende" ibaresini eklemiştir. "Esâmî-i Şurrâh" başlığında Müstakîmzâde Süleymân Efendi, Şeyh Nûreddîn Efendi ve Vahîd Paşa isimleri geçmektedir. Enverî oluşturduğu cetvelin ileriki bölümlerinde ise bunları remizlerle belirtmiştir. Buna göre Müstakîmzâde Süleymân Efendi "mim", Şeyh Nûreddîn Efendi "nun" ve Vahîd Paşa "vav" harfleri ile belirtilmiştir.

Din, tasavvuf, biyografi ve edebiyat alanında irili ufaklı birçok eser kaleme alan Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin (ö. 1202/1788) Enverî'nin kaynak aldığı şarihlerden birisidir. Müstakîmzâde *Tevfikü't-Tevkîf* ve *Tarhu'l-Ma'nâ fi Şerhi'l-Esmâ* adı altında esmâ-i hüsnâ ile alakalı

iki eser yazmıştır ve *Zeyl-i Tarhu'l-Ma'nâ* ismiyle ikinci olarak zikrettiğimiz eseri genişletmiştir.³ *Tevfik-i Tevkîf* dört nüsha üzerinden Uğur İncebilir tarafından neşredilmiştir (İncebilir 2018: 26). İbrahim-i Enverî, merkezinde kelâmî konular olan *Tevfik*'i değil büyük ölçüde esmâ-i hüsnâ şerhi hüviyeti taşıyan *Tarhu'l-Ma'nâ*'yı kaynak olarak kullanmıştır. Eseri kaynak olarak kullanırken bazı cümleleri şerhine dahil etmemiş bazen de kelimelerde küçük değişiklikler yapmıştır. Ayrıca Müstakimzâde'nin verdiği Farsça esmâ-i hüsnâ karşılıklarını başlık kısmında Enverî zikretmiştir. Bazı yerlerde ise "Dâhil Olduğu Âyet-i Kerîme" sütununu da Enverî, Müstakimzâde'den alıntılar yaparak verir. Belirtilen hususlara dair Enverî'nin şerhinden ve *Tarhu'l-Ma'nâ*'dan örnekler vermek mukayese için faydalı olacaktır.

İbrahim-i Enverî	Müstakimzâde
es-Selâm İsm-i Şerîfi (Bî-'Ayb)	es-Selâm
Cümle 'uyûbdan selâmetle muttasîf ve evliyâ-yı Hakk'un havflarını izâle idüp cennetde anlara selâmet idicidir.	Cümle 'uyûbdan selâmetle muttasîf ve evliyâ-yı Hakk'un havflarını izâle idüp ve cennetde anlara selâm virür , selâmet idicidir. Fârisîde Bî-'Ayb'dur. [Esad Efendi 1426, vr. 12b]
el-Metîn İsm-i Şerîfi (Ustuvârkâr)	el-Metîn
Sübûtü vâcib olan sıfâtun birini bir kimse andan izâleye kâdir ü gâlib olamaz.	Sübûtü vâcib olan sıfâtun birini bir kimse andan izâleye kâdir ü gâlib olamaz. Kendi sâbit ve mütemekkindür. Sûre-i Zâriyât' da tilâvet olunur. Ustuvârkâr dinür. [Esad Efendi 1426, vr. 13a]
el-Mâni' İsm-i Şerîfi (Bâzdârende)/Dâhil Olduğu Âyet-i Kerîme	el-Mâni'
İrâde eylemediği şeyleri def' ü men' iden./ Ve mâ menâ'anâ en nursile âyet-i kerîmesinden ahzinde mâni' yokdur.	Murâd eylediği emri def' ve men' idüp cereyânını kat' ider. "Ve mâ menâ'nâ en nursile" kerîmesinden ahzinde mâni' yokdur. Bâzdârende Fârsî ma'nâsı olur. [Esad Efendi 1426, vr. 17a]

İbrahim-i Enverî'nin eserine kaynaklık eden ikinci eser Şeyh Nureddin'e ait *Ferâ'idü'l-le'âlî* isimli eserdir. Araştırmacılar tarafından *Ferâ'idü'l-le'âlî* müellifi Şeyh Nureddin'in kimliği hakkında birtakım tartışmalar yapılmıştır. *Osmanlı Müellifleri*'nde İbrahim Nureddin Efendi Kadîrî şeyhlerinden birisi olarak tanıtılmıştır. Bursalı Mehmed Tahir, "Cecelizâde" ismi ile şöhret bulduğunu, 1260 (1844) küsür senesinde Kastamonu'da vefat ettiğini ve İsfendiyarzâdelerden İsmail Bey Camii'ne defnedildiğini dile getirmiştir. *Ferâ'idü'l-le'âlî*'nin müellifi olması yanında *Şerh-i Vasiyyetnâme-i İmâm-ı A'zam* ve *Cecelizâde* isimli bir manzumeye sahip olduğunu zikretmiştir (Saraç 2016: I/36).⁴ İbrahim Nureddin ile adı anılan bir isim de Ceceli İbrahim Efendi'dir. Ceceli İbrahim'e atfedilen yazma eserlerde, onun 1199'da (1784/85) vefat ettiği ve yirmi sene kadar Kastamonu müftülüğü yaptığı, Nakşbendiyye tarikatına müntesip olduğu, Şeyhinin Ahmed Semâ'i olduğuna dair kayıtlar vardır. Basma eserlerde müftülük yaptığı ve babasının isminin Muhammed olduğu kaydı vardır (Seyis 2015: 37-39; Süslü 2019: 108-113). Buradaki karışıklığın

³ Müstakim-zâde hakkında verdiği bilgiler için Ensar Karagöz'e teşekkür ederiz.

⁴ Bir başka İbrahim Efendi maddesi ise fuzala zümresine aittir. Saruhan Sancağının Eşme kazasının İney karyesinde olan ve tahsilini Kırkaç ve Soma'da yapan ve Bursa'ya yerleşen ve burada Bursa müftülüğü yapan bir zattır. Bursa'da Uşşâkî İbrahim Efendi ismiyle bilinmektedir ve 1309'da Bursa'da vefat etmiştir. (Saraç 2016: I/255-256).

sebebi Ceceli/Cecelizâde lakapları, İbrahim, Muhammed veya Mehmed isimleri ve Kastamonu şehrinden kaynaklanmaktadır. *Ferâ'idü'l-le'âlî*'nin matbu nüshasındaki kayıta İbrahim Efendi'nin, Kastamonu'da doğduğu, babasının isminin Mehmed/Muhammed Salih olduğu, İstanbul'da yaşadığı ve Kadirî tarikatından Kadızâde Tekkesi diye bilinen Şeyhü'l-İslâm Tekkesi'ne bağlı olduğu yazılıdır. (İbrahim Nureddin 1841: 100). Kadızade Tekkesi'nin tarihine dair bilgiler Revnakoğlu'nun eserinde bulunmaktadır. Buradaki bilgiye göre tekkenin şeyhi Kastamonu'dan, Fatih dersiamlarından Benlizâde İbrahim Nureddin er-Rûmî'dir. "Sahibî" mahlası ile şiirler yazmıştır ve *Kaside-i Dimyatiyye*'yi şerh etmiştir. Hicri 1282 tarihinde vefat etmiştir. 1257 yılının Muharrem ayının son on gününde *Kaside-i Dimyatiyye*'yi şerh etmiştir ve eser bir sene sonra İstanbul'da 1258 (1842) yılında bastırılmıştır. Mezkur tekke iki kere yapılmıştır. Tekkenin ikinci kere yapılmasının sebebi bir yangında harap olmasıdır. Yanan tekkenin yanındaki konakta ikamet eden âmedî-i dîvân-ı hümâyûn Firdevsî İbrahim Bey harap olan tekkenin yanında ikamet etmektedir. İbrahim Nureddin Efendi ise Firdevsî'nin kızı Rukiye Hanım ile evli olup yine bu konakta yaşamaktadır. Kadirî tarikatına mensup ve Şeyhülislam olan Mehmed Tahir Efendi (ö. 1838) rüyasında Abdülkadir Geylânî'yi görmüş, Geylanî Nureddin Bey'i işaret ederek evin yanındaki arsayı ihya etmesini emretmiştir. Mehmed Tahir Efendi de Nureddin Bey'i arayıp tarayarak Fatih Camii'inde onu ders okuturken bulmuştur ve daha sonra tekke yapılmış ve İbrahim Nureddin de bu tekkenin şeyhi olmuştur. Mezkur tekkenin yapılışına da İbrahim Nureddin tarih düşmüştür (Koç 2021: III/1921-1928).

"Menba'-ı kân-ı inâyet Hazret-i Mahmûd Hân
Sâyesinde oldu bâlâ Kâdiriyye tekkesi
Bendesî Tâhir Efendi sâbıkân fetvâ-penâh
Eyledi bünyâd-ı vâlâ Kâdiriyye tekkesi
Emr-i Abdülkâdir ile yaptı dergâh-ı güzîn
Oldı âlî cây-i zibâ Kâdiriyye tekkesi
Hâlet-i aşk-ı ilâhî ile tevhid etmeğe
Oldu şâyeste bu ra'nâ Kâdiriyye tekkesi
Hak mu'ammer eylesin sıhhat ile bânîsini
Kıldı Hak yolunda ihyâ Kâdiriyye tekkesi
Bir ziyâde şevkle Nuri dedi târîhini
Yaptı ol Tâhir Efendi Kâdiriyye tekkesi
Sene H. 1251 (1835-36)" (Koç 2021: III/1923)

İbrahim Nureddin Efendi, Sultan Mecid'in hem şeyhi hem de hocası olmuştur. Sultan Hamid'e kadar tüm şehzadeler İbrahim Efendi'den okumuşlardır (Koç 2021: III/1923). Revnakoğlu ayrıca H. 1286'da (1869-70) vefat eden İbrahim Nureddin'in vefatına düşülen tarihi ve 1265'te tekkenin ihya edildiğini gösteren şiiri nakletmiştir. Vefatıyla büyük oğlu Ali Rıza Efendi şeyh olmuştur (Koç 2021: III/1923-1925). Bu bilgiler ışığında yazma eserlerde 1199'da veya 1260'larda Kastamonu'da vefat eden Nakşbendiyyeden Kastamonu müftüsü İbrahim Nureddin ile 1296'da İstanbul'da vefat eden Kadirî İbrahim Nureddin ayırmış olmaktadır.⁵

İbrahim-i Enverî, Şeyh İbrahim Nureddin'in eserinden alıntı yaparken sadece ilgili ismin anlamını esas alarak kısmî iktibas yapmıştır. Arapça bir kasidenin şerhi olan *Ferâ'idü'l-le'âlî* yoğun gramatik izahatlar içermektedir. Aşağıdaki örneklerden Enverî'nin yaptığı alıntıların mahiyeti açıkça görülebilir.

⁵ Sicill-i Ahval defterlerinde İbrahim Nureddin'in 1265 İstanbul doğumlu İbrahim Nureddin adıyla bir oğlu daha olduğuna dair kayıt bulunmaktadır. bk. BA *DH.SAİDd* 6/587.

Enverî'nin Şerhi	Ferâ'idü'l-le'âlî
er-Rahmân İsm-i Şerîfi	-
Rahmet-i kesîre ile muttasıf dimekdir.	"Rahmân Hak sübhânehü ve te'âlâ hazretlerinin ism-i şerîfidir müfred ma'rife olmakla munâdâ makâmında zamm üzere binâ kılınmıştır ma'nâsı rahmet-i kesîre ile muttasıf dimekdir." (Aboelezz 2017: 114)
el-Mütekebbir İsm-i Şerîfi	-
Kemâl-i kibriyâ vü 'azamet ile muttasım ve zâtında ve sıfâtında cümleden 'âlî ve 'uluvv-i şân ile mevsûf dimekdir.	"Mütekebbir tefe"ülden ism-i fâ'ildir Hak celle ve 'alâ hazretlerinin ancak kendi zât-i pâkine muhtas olan isimlerdendir ma'nâsı kemâl-i kibriyâ vü 'azamet ile muttasım ve zâtında ve sıfâtında cümleden 'âlî ve uluvv-i şân ile mefsûf dimekdir." (Aboelezz 2017: 119)

Enverî, İbrahim Nureddin'den alıntılar yaparken bazen kısmi değişiklikler de yapmıştır. Örneğin aşağıdaki "eş-Şekûr" örneğinde cümledeki ilk parçayı gramatik izah olmamasına rağmen almamıştır. Cümlenin sonunu ise değiştirerek sonlandırmıştır. Benzer bir şekilde "el-'Azîm" isminde de Enverî cümlenin sonunu -muhtemelen daha açık kılmak maksadıyla- değiştirerek tamamlamıştır.

Enverî'nin Şerhi	Ferâ'idü'l-le'âlî
eş-Şekûr	
Tâ'at u 'ibâdet üzre olan 'ibâd-ı mü'minîne zikr-i cemîl ile senâ idici yâhud cemî'-i 'ibâdun tâ'at u 'ibâdetleri zâtına râcî' olmağla kendisi kâffe-i mahlûkâtına karşı meşkûr dimekdir.	"Ya'nî ni'mete şükr idüp her bir ni'meti mahall-i lâyıkına sarf eyleyen 'ibâd-ı mü'minîne hüsn-i cezâ ile mücâzât idici yâhûd tâ'at u 'ibâdet üzre olan 'ibâd-ı mü'minîne zikr-i cemîl ile senâ idici yâhûd cemî'-i 'ibâdın tâ'at u ibâdetleri zâtına râcî' olmağla kendüye şükr olunup meşkûr dinmiştir." (Aboelezz 2017: 128)
el-'Azîm	
'Azamet-i Zât ve kibriyâ-yı sıfât ile muttasım ve 'azamet ancak Zât-ı Pâk'ına muhtassdır. Ya'nî 'afvı 'azîm ve gufrânı vâsî'dür. Cemî' müznibînün günahlarını 'afveylemek 'ind-i İlâhisinde bî-kadr u kıymetdür.	"Azamet-i zât u kibriyâyı sıfât ile muttasım ve 'azamet ancak zât-i pâkine muhtassdır ya'nî 'afvı 'azîm ve gufrânı vâsî'dir cemî'-i müznibînün günahlarını 'afveylemek 'indinde mikdâr zerre olmaz." (Aboelezz 2017: 127)

Enverî'nin üçüncü kaynağı Kilisli Seyyid Mehmed Emin Vahîd Paşa'nın (ö. 1828) *Şerh-i Kasîde-i Dimyâtiyye* veya *Mirkât-ı Münâcât* adlı eseridir. Enverî, meydana getirdiği cetvelde büyük ölçüde Mehmed Emin Vahîd Paşa'dan yararlanmıştır. "Hâssası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet" sütununu ile "İzâhât" sütununu *Mirkât-ı Münâcât* adlı eserinden intihap etmiştir. "Türkçe Ma'nâsı" sütunu

Müstakimzâde, İbrahim Nureddin ve Vahîd Paşa'nın eserlerinden alınmışken mezkur iki sütun Vahîd Paşa'dan alıntılanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Enverî en çok Vahîd Paşa'dan alıntı yapmıştır denilebilir. Diğer şarihlerde olduğu gibi burada da Enverî sadece ilgili ve işine yaradığını düşündüğü yeri alıntılanmakla yetinmiştir. Çeşitli sütunlardan yaptığı alıntılar şu şekilde gösterilebilir.

Enverî'nin Şerhi	Mirkât ⁶
Türkçe Ma'nası	
'Âlem-i 'arzda olan mülûk fi'l-cümle istignâları cihetle Melik 'unvânına mâlik oldukları zâhir ise de ma'a hâzâ cümlesi muhtâcun ile'llâh olduğu şu âyet-i kerîmenün mantûkıdır. Zât u sîfâtta mevcûdâtun kendüsi müstagnî ve mevcûdâtun küllîsi ana muhtâcdur. [4b-5a]	"Âlem-i arzda olan mülûkun mâsivallâha istiğnâsından melik unvânına mâlik oldukları zâhir ise de onların istiğnâsı yalnız kendi memleketlerinde cunûd ve reâyâlarının itâatıyla hâsıl olmuş bir ma'nâ ve maa-hâzâ cümlesi muhtâc-ilallâh olmalarıyla âyet-i kerîme-i (Âl-i İmrân,3/26) [De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin.]misdâkınca zât ve sîfâtında mevcûdâtın kendisi müstagnî ve mevcûdâtın küllîsi ona muhtâc olduğu hâlde ale'l-ittlâk mâlik-i her memlûk ve memâlik Cenâb-ı Hak'tan gayrı olmadığı [20b] bî-iştibâh ve a'mâl-i ibâdın cümlesi ol Melikü'l-Hakk'a ma'rûz ve müntehî olduğunu idrâk ve iz'ân eden ârif-billâh cemî-i umûrunda Allâh'tan gayriya meyl ve teveccüh etmeyeceği vâreste-i ityân-ı gevâhtır." (Eyilik 2019: 117)
Hâssası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet	
Her gün vakt-i zevâlde yüz kerre kırâ'at idenler safâ-yı kalb kesb iderler ve ba'de salâti'l-fecr yüz yigirmi kerre tilâvete devâm idenler feyz-i ihsân ve kerem-i Mennân ile ağıniyâdan olurlar. Seferde, gazâda takviyyet ve şecâ'at ve nusrete nâ'il olacağı menkûldür.	"Bu ism-i şerîf maânî-i kesîreyi muhtevî ümmehât-ı esmâdan olup hâssası ümerâ ve vüzerâdan husûl-ı istiğnâ ve kalb-i zâkirde vicdân-ı safâ olmakla her gün vakt-i zevâlde yüz kere kırâat edenler safâ-yı kalb hâsıl ederler. Ve ba'de'l-fecr yüz yirmi kere kırâatına müvâzebet edenler fazl u kerem-i Bârî ile ağıniyâdan olurlar." (Eyilik 2019: 117-118)
İzâhât	
Bu ism-i şerîf me'ânî-i kesîreyi muhtevî ümmehât-ı esmâdandır, havâss çoktur. [4b-5a]	

Vahîd Paşa'dan yapılan alıntılarda kısaltma, özetleme gibi tasarrufların yanında sadeleştirmeye de gidilmiştir. Örneğin Vahîd Paşa "ba'de salâti's-subh" ifadesini kullanırken (Eyilik 2019: 123), Enverî "sabâh namâzından sonra" (Enverî: 6a) ifadesini kullanmıştır. Enverî metnini vücûda getirirken sadece özetleme, çıkarma gibi yollara başvurmamış birtakım eklemeler de yapmıştır. "el-Melik" isminin "Hâssası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet" sütununa Vahîd Paşa'dan yaptığı alıntının yanında "Seferde, gazâda takviyyet ve şecâ'at ve nusrete nâ'il olacağı menkûldür." ibaresini eklemiştir. Benzer bir şekilde "el-Bârî" isminin aynı sütununda "Kırâ'atı zihni takviye ve 'aklı tevfiye idüp hasma galebe itmege bâdî olacağı mervîdür." cümlesini eklemiştir. Yine aynı ismin "Türkçe Ma'nası" sütununun Vahîd Paşa satırında "Meselâ a'zâ-yı hayvâniyye her ne kadar muhtelifü'l eşkâli ve'l-akdâr ise" diyerek bir örnek vermiştir. "el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Vehhâb,

⁶ Neşredilen metinden yapılan alıntılara müdahale edilmemiştir.

el-Hâfız, er-Râfi', es-Semî', el-'Alî, el-Hâkîm, el-Vedûd, el-Metîn, el-Vâhid" isimlerinin de "Hâssası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet" bölümüne eklemeler yapmıştır. Buradaki eklerde Enverî'nin, "rivayet idiyorlar, mervîdür, menkûldür" gibi ifadeler kullanması, başka bir kaynaktan okuduğu veya duyduğu bilgileri eserine aktardığını düşündürmektedir.

Nüsha Tavsifi

Eser, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'nda 7273 numaradadır. 265x 190mm kâğıtta, 37 varak üzerine, nesih hat ve sülüs hat ile değişik satır sayısı ile yazılmıştır. Nefti meşin cilt içerisinde bulunmaktadır. Bazı başlıklar sürh mürekkeple yazılmıştır. Eser b ve a sayfaları karşılıklı gelecek şekilde tablo halinde hazırlanmıştır.⁷ Mukaddime ve metin arasında esmâ-i hüsnâyı içeren bir fihrist bulunmaktadır ve her isim ilgili sayfaya gönderme yapmaktadır. Zahriyede "Yıldız Kütüphanesi" ibaresi bulunmaktadır.

Sonuç

Seyyid İbrahim-i Enverî, Girit Adası'nda defterdar iken emekli olmuş ve muhtemelen 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir yazardır. Mevlevî olan Enverî özellikle kendi gibi tasavvuf ehlinin esma-i hüsnâyı daha iyi anlayabilmesi adına çeşitli kaynaklara başvurup bir derleme vücuda getirmiştir. Bunlardan birisi Müstakimzâde'ye ait *Tarhu'l-ma'nâ* adlı esmâ-i hüsnâ şerhi diğer ikisi ise İbrahim Nureddin'e ait *Ferâidü'l-le'âlî* ve Vahîd Paşa'ya ait *Mirkât-ı Münâcât* adlı *Kasîde-i Dimyâtiyye* şerhleridir. Enverî, eserini bir başvuru kaynağı şeklinde tertip etmiş ve bu minvalde karşılıklı iki sayfayı kapsayacak şekilde geniş bir tablo oluşturmuştur. Tablonun en üst kısmında hangi isim açıklanacağı belirtilmiş ve hemen yanına Farsça kelime manası iliştilmiştir. Farsça isimler Müstakimzâde'den alınmıştır. Tablonun en solunda ilgili ismin anlamı mezkûr üç şarihten alıntılarla verilmiştir ve bu kısım bir esmâ-i hüsnâ sözlükçesi hüviyetindedir. Hemen yanındaki sütunda ismin hangi ayette geçtiği Kur'ân-ı Kerîm'den yapılan iktibas ile verilmiştir. Ayet sütunun yanında ise ismin ne zaman okunması gerektiği ve tesirleri kayıtlıdır. Enverî, bu kısımdaki bilgileri umumiyetle Vahîd Paşa'dan alıntılamıştır. Bununla birlikte Vahîd Paşa'da olmayan bazı bilgilerin Enverî tarafından bu kısma eklendiği görülmektedir. En son sütunda ise isimler hakkında bazı izahlar yapılmıştır. Burası ismin okunmasıyla elde edilecek faydaların devamı niteliğindedir. Genellikle Enverî'nin görüşlerine dayanan çok az da olsa Vahîd Paşa'dan alıntılar içeren bir kısımdır. Burada esmanın okunmasıyla elde edilecek faydaların sebeplilik ilkesine aykırı olmaması gerektiği hususu göze çarpmaktadır. Enverî, eserinde yaptığı bu kurgu ve seçki ile bir el kitabı oluşturmak istemiştir. Fihristteki numaralandırmalar ve karşılıklı sayfalardaki numaralandırmanın mutabakatı da bu isteği gösteren bir unsurdur. Muhtemelen Enverî, eserini bastırma amacıyla kaleme almıştır. Enverî, kendisinin esmâ-i hüsnâyı anlamada çektiği müşkilatı başkalarının da çektiğini mukaddimedeki ifadelerinde dile getirmektedir. Bunu gidermek istemesi kanaatimizce eserini bastırma amacını gösterir bir unsurdur. "Cedvel" olarak isimlendirdiği tablo da bu olguya işaret eden başka bir husustur. Enverî, yaptığı alıntılarda gramatik izahlara yer vermemiştir. Bunun sebebi de eserinde gütmek istediği fayda ve hitap ettiği kesimle alakalıdır. Süluk ehli olan kimseler ve esmayı daha iyi anlamak isteyenler için kaleme alınan eser için Arap diline dair dilbilgisi kaidelerini almayı gerek görmemiştir. Kullandığı kaynak metinleri zikreden ve onlardan yaptığı alıntılara büyük ölçüde uyan yazar, eserine bir kısım eklemeler de yapmıştır. Bu eklemeler genellikle "Hâssası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet" sütununa yapılmıştır. Özet yaparak alıntılama, sadeleştirme, kendi ifadeleri ile yeniden belirtme gibi tasarruflar yazarın kaynak metne olan yaklaşımını göstermektedir.

⁷ Eserdeki tablonun tertibi için "Ek" kısmına bakılabilir.

Metin

[1b] Bismi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

El-hamdulillāhi Rabbi'l-'ālemīn ve's-şalātu ve's-selāmu 'alā seyyidinā ve resūlinā Muḥammedin ve 'alā ālihi ve şahbihī ecma'īn.

Girid Defterdarlığından müteḳā'id bu 'abd-i 'āciz, muḥibb-i ṭarīḳ-i Mevlevī, es-Seyyid İbrāhīm-i Enverī, evrād-ı zebānım olan du'ā-yı ḥayriyye-i mülūkāneyi şubḥ u mesā edā ile tilāvetine devām itmekde olduğum esmā-i ḥüsnā-yı İllāhiyyenüñ elfāz-ı şerīfesi bi-ḥamdi'llāhi te'ālā maḥfūz-ı ḥāfızā-i iḳān oldıysa da ma'ānī-i münīfesine daḥi vāḳıf olmaḳ için derūnuma bir 'aşḳ u muḥabbet düşdi. Kütüb-ḥānelerde bulduğum esmā-i ḥüsnā şerḥleri bütūn 'Arabıyyü'l-'ibāre bir ṭaḳım āşār-ı celiledür. Benim gibi 'Arabī 'ibārelerüñ ma'nāsına āşınā olmayanlar şürūḥ-ı mezkūreden istifāde-i me'āl idemedükleri gibi esmā-i ḥüsnā-yı İllāhiyyenüñ yañlız lafz-ı şerīflerini zıkr ü tilāvetden daḥi şevḳ ü muḥabbet ḥāşıl idemeyeceklerinden ehl-i sülūk ve ehl-i zikre bir ḥizmet olmaḳ üzre ma'naları Türkçe virilmiş bir şerḥi ḥaylī zamān araşdurup li'llāhi'l-ḥamd o yolda üç nüşḥa elime geçdi. Anlaruñ birincisi Müstakīm-zāde Süleymān Efendi merḥūmuñ ve ikincisi Şeyḥ Nüreddīn Efendi merḥūmuñ ve üçüncüsü Vaḥīd Paşa merḥūmuñ şerḥidür. Anlaruñ virdükleri ma'nāy ve beyān eyledükleri ḥāşşaları ve her bir ism-i şerīfün ḳanḡı āyet-i kerīme dāḥilinde olduğımı naḳl ve ne zamān, ne miḳdār zıkr ü ḳırā'at olunacaḡı ve sā'ir fevā'idi ve fezā'ili ve şerā'it-i zıkr ü tilāveti daḥi muḳaddemesinde bi'l-eṭrāf taḥrīr ḳılındı. Esnā-yı zıkr ü tilāvetde meşelā Laṭīf ism-i şerīfinüñ ma'nāsı ḥāṭırdan çıḳmuş olsa der-ḥāl bulunmaḳ için cedveldeki ism-i şerīflerüñ yanlarına ḳonulmuş raḳamlar şaḥīfelerüñ 'adedidür. On birinci şaḥīfe açılınca orada Laṭīf ism-i şerīfinüñ ma'nāsı görölür. Sā'irleri daḥi buña ḳıyāsen tizce bulunur. [2a] İmām Aḫmed Ḳaşallānī *Kitābü'l-envār*'ında Şeyḥ Nüreddīn Efendi *Ferā'idü'l-Le'ālī* nām kitābında Vaḥīd Paşa [*Mirḳāt*]-ı *Münācāt* ismindeki *Ḳaşıde-i Dimyātiyye* şerḥinde, Müstakīm-zāde Süleymān Efendi Türkçe ve Fārisice olarak yazdığı *Esmā-i Ḥüsnā Şerḥi*'nde tavşiyeye eyledikleri üzre esmā-i ḥüsnā'yı teberrüken yāḥūd niyyet eylediḡi umūr-ı ḥayriyyenüñ ḥuşūlı ve bir meşakḳat ve ıştırbdan ḥalāş için tilāvetini ḳaşd eyleyenler için āyātda muḥarrer olan şerā'ite ri'āyet eylemeleri ehemm ü elzem olduğını beyān eylemişlerdür.

Birincisi, esmā-i ḥüsnā-yı İllāhiyye kelimāt-ı sā'ireye ḳıyās olunmayup umūr-ı dīniyye ve dūnyeviyyeye dā'ir menfa'at-i 'azīme ve ḥavāşş-ı celīlesi olduğundan muḡāyir-i şer'-i şerīf bir nesne için tilāvet olunursa ḳırā'at eyleyenlere ḥaṭar-ı 'azīme olacaḡını muḥaḳḳaḳ bilmek.

İkincisi, tilāvetine devām itmek isteyenler evvelā erbāb-ı sülūkdan bir şeyḥ-i kāmilden izn ü icābet olduğdan soñra ḳırā'at eylemek.

Üçüncüsü, umūr-ı beytiyye ve kesbiyyesini tekmīl ve vaḳt namāzını edā eyledikten soñra cem'ıyyet-i ḥāṭır ve ṭahāret-i zāhir ü bāṭın bir şey'e istinād itmeyerek ḳibleye müteveccih olduğı ḥālide ḳırā'at eylemek.

Dördüncüsü, esmā ü'l-ḥüsnā nice āyāt u beyyināt ve eḥādīs-i şerīfeyi müştemil olduğundan esnā-yı ḳırā'atında sür'at itmeyerek te'ennī ile ḥurūfını ve ḥareḳāt u sekenātını taḡayyür itmemeḡe diḳḳat eylemek.

Beşincüsü, icābet-i ihlāşa maḳrūn olduğundan ḳuvve-i yaḳīn ve şıdk-ı ihlāş-ı metīn ile Cānib-i Ḳāziye'l-ḥacātdan isteyüp dileyeceḡi şeylerüñ icābetine ḥüsn-i ḳān iderek ḳırā'at eylemesi.

Altıncüsü, ma'nalarını fehm ü idrāk, şevḳ ü maḥabbetüñ izdiyādına bā'is olduğundan ma'ānī-i şerīfesini mülāḥaza ile ḳırā'at itmek ve bu ism-i şerīflerüñ ḥürmetine diyüp Cānib-i Ḳāziye'l-ḥacātdan istimdād eylemek.

[2b-3a]

E'ûzu bi'llâhi mine's-şeytâni'r-racîm bi'smi'llâhir'Raḥmâni'r-Raḥîm Lâ ilâhe ille'llâhu vaḥdehü lâ-şerîke leh. [Lehu'l]-mulku ve lehu'l-ḥamdu ve huve 'alâ kulli şey'in ḳadır. Allâhu lâ-ilâhe illâ huve lehu'l-esmâ'ul-ḥusnâ.⁸ Huve'llâhu'l-lezî lâ ilâhe illâ hû.⁹

Er-raḥmân 1	Er-Raḥîm 1	El-Melik 2	El-Ḳuddûs 2	Es-Selâm 2	El-Mu'min 3	El- uheymin 3
El-'Azîz 3	El-Cebbâr 4	El- Mutekebbir 4	El-Ḥâlık 4	El-Bârî 5	El- Muşavvir 5	El-Ġaffâr 5
El-Ḳahhâr 6	El-Vehhâb 6	Er-Rezzâḳ 6	El-Fettâḥ 7	El-'Alîm 7	El-Ḳâbîz 7	El-Bâsiṭ 8
El-Ḥâfîz 8	Er-Râfi' 8	El-Mu'izz 9	El-Muzîll 9	Es-Semî' 9	El-Başîr 10	El-Ḥakem 10
El-'Adl 10	El-Laṭîf 11	El-Ḥabîr 11	El-Ḥalîm 11	El-'Azîm 12	El-Ġafûr 12	Eş-Şekûr 12
El-'Alî 13	El-Kebîr 13	El-Ḥafîz 13	El-Muḳtî 14	El-Ḥasîb 14	El-Celîl 14	El-Kerîm 15
Er-Raḳîb 15	El-Mucîb 15	El-Vâsi' 16	El-Ḥakîm 16	El-Vedûd 16	El-Mecîd 17	El-Bâ'is 17
Eş-Şehîd 17	El-Ḥaḳḳ 18	El-Vekîl 18	El-Ḳavî 18	El-Metîn 19	El-Velî 19	El-Ḥamîd 19
El-Muḥşî 20	El-Mubdi' 20	El-Mu'îd 20	El-Muḥyî 21	El-Mumît 21	El-Ḥayy 21	El-Ḳayyûm 22
El-Vâcid 22	El-Mâcid 22	El-Vâhid 23	El-Eḥad 23	Eş-Şamed 23	El-Ḳâdir 24	El- Muḳtedir 24
El- Muḳaddem 24	El- Mu'aḥḥir 25	El-Evvel 25	El-Âḥir 25	Ez-Zâhir 26	El-Bâṭın 26	El-Vâlî 26
El-Mute'âlî 27	El-Berr 27	Et-Tevvâb 27	El- Munâ'im 28	El- Muntaḳim 28	El-'Afuvv 28	Er-Raûf 29
Mâliku'l- mülk 29	Zu'l-Celâli ve'l-İkrâm 29		El-Muḳsiṭ 30	El-Câmi' 30	El-Ġanî 30	El-Muḡnî 31

⁸ “Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O’na aittir.” (Taha, 20/8) Metinde geçen ayet meâlleri TDV Kur’ân Meâli’nden alınmıştır.

⁹ “O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır”. (Haşr, 59/22)

	El-Māni‘ 31	Ez-Zār 31	En-Nāfi‘ 32	En-Nūr 32	El-Hādī 32	El-Bedī‘ 33
	El-Bākī 33	El-Vāriş 33	Er-Reşid 34	Eş-Şabūr 34		

[3b-4a]-1

Allāh [Celle Celāluhū] İsm-i Şerīfi (Fārisice Hudā)				
Esāmī-i Şurrāh	Türkçe Ma'nası	Dāhil Olduğu Kerīme	Ĥaşşası Zamān ve Şerā'it-i Zikr ü Tilāvet	İzāhāt
Müstaķim-zāde Süleymān Efendi	İsm-i celāl bi'l-cümle esmā-i İlahiyyenuñ ma'nalarını cāmi'dür.	Allāhu lā ilāhe illāhū (Bakara, 2/255.)		Ķur'an-ı Kerīm'de pek çok maħāllde zikr olunmuşdur. Cemī' Esmā-i Ĥüsnā'nuñ ma'anī-i celīlesini cāmi' olmaķ ĥasebiyle ġayrıya itlāķı cā'iz degildir. Anuñ-içün ism-i a'zam budur didiler.
Şeyĥ Nüreddīn Efendi	Ma'nası Fātiĥa-i Şerīf tefsīrinde tül u dırāz taķrīr olunmuşdur.			
Vaĥīd Paşa	İsmu'z-Zāti'l-Vācibi'l-vucūdi el-Mustecmi'u'l-Cemī'i'ş-şifāti'l-Kemāliye ta'rifiyle mu'arref olaraq Cenāb-ı Ĥaķķ'uñ Zāt-ı İlahiyye'sine delālet idici bir 'alem-i ĥaşşdur.			
er-Raĥmān ['Azze ismuhū] İsm-i Şerīfi (Fārisice Baĥşāyende)				
Süleymān Efendi	Dünyāda cümle ĥalkuñ 'āmmeten raĥmet ve ni'metlerinüñ velisidür.	Er-Raĥmānu 'alleme'l-Ķur'an (Raĥman, 55/1-2)	Ba'de şalāti'l-cum'a ĥalvet-ĥānesinde yüz kerre kıra'at idenlerüñ ĥalbinden ġaflet ve nisyān çıkup yirine nūr-ı Raĥmān dāhil olur.	"Ķul ud'ü'llāhe evid'u'r-Raĥmāne eyyāmen mā ted'ü" (İsrā, 17/110.) buyurulmuşdur.
Nüreddīn Efendi	Raĥmet-i keşire ile muttaşif dimekdür.			
Vaĥīd Paşa	Raĥmān ve Raĥīm ikisi de			

	esirgeyici ma'nâsınadır.			
er-Raḥîm ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Mihribân)				
Süleymân Efendi	Yevm-i kıyâmetde hâşşaten mü'minlere rahmet idicidir ve 'ikâba müsteḥakk olanları daḥî 'afv idüp cennet ve şevâba vâşıl idicidir.	Selâmun kavlen min- Rabbî'r-Raḥîm. (Yâsin, 36/58.) Ve kâne'llâhu Ġafûran Raḥîmâ. (Nisa, 4/96)	Tilâveti vesvesenüñ inşirâh ve şafâya inḳilâbına ve ṭâli'üñ nuḥüsetden sa'âdete taḥvîline sebeb olur.	
Nüreddîn Efendi	Rahmet idici dimekdir.			
Vaḥîd Paşa	Ma'nâsı yukarıda muḥarrerdür.			

[4b-5a]-2

el-Melik ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Ḥudâvend)				
Esâmî-i Şurrâh	Türkçe Ma'nâsı	Dâhil Olduğu Âyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zıkr ü Tilâvet	[İzâhât]
S	Zemîn ü âsmânuñ ve bi'l- cümle mükevvenâtuñ mâlik-i mu'azzamıdır.	Ḳuli'llâhumme Mâlike'l-mulki tu'ti el-mulke men- teşâ'u (Âl-i İmrân, 3/26.)	Her gün vaḳt-i zevâlde yüz kerre kırâ'at idenler şafâ-yı kalb kesb iderler ve ba'de şalâti'l- fecd yüz yigirmi kerre tilâvetine devâm idenler feyz-i iḥsân ve kerem-i Mennân ile ağniyâdan olurlar. Seferde, ğazâda taḳviyyet ve şecâ'at ve nuşrete nâ'il olacağı menḳüldür.	Bu ism-i şerîf me'ânî-i keşreyi muḥtevi ümmeḥât-ı esmâdandır, ḥavvâş[ı] çokdur.
N	Hâkim-i mutlaḳ ya'nî cemî' mülküñ şâḥib ü mâliki ma'nâsınadır.			
V	'Âlem-i 'arzda olan mülük fi'l-cümle istiğnâları cihetle Melik 'unvânına mâlik oldukları zâhir ise de ma'a hâzâ cümlesi muḥtâcun ile'llâh olduğı şu			

	<p>āyet-i kerīmenūñ mantūkıdur. Zāt u şıfātında mevcūdātuñ kendüsi müstağnī ve mevcūdātuñ küllīsi aña muhtācdur.</p>			
el-Ḳuddūs [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerīfi (Pāk)				
S	<p>‘Azamet ü celāline sezā olmayan evşāfdan mübālağa ile münezzehdür.</p>	<p>El-Meliku’l-Ḳuddūsu’s-selām (Haşr, 59/23)</p>	<p>Cum‘a namāzı ‘akabinde nān-ı ‘azīz üzerine (Subbūh, Ḳuddūs, Rabbenā ve Rabbu’l-melā’iketi ve’r-rūhi) yazup ekl eylese bāb-ı ‘ibādet kendüye meftūh ve āfātdan sālīm olacağı mervīdür. Def’-i melāl ve def’-i kabz ve bāyi’ ü müşterī her neye niyyet iderse fā’idesini görmek için tilāveti menḳüldür.</p>	
N	<p>Cemī’-i ‘ayb u noḳşāndan pāk u ‘ārī.</p>			
V	<p>Luğatde ‘uyüb u nekā’ışden pāk u müberrā yāhud mübārek ma’nāsınadır. Lākin nefy-i vücūd imkân-ı vücūdı ihām eyledüğinden ‘ayb u noḳşāndan müberrā ma’nası virilmelik edebden hāric olmağla hiss ü idrāk u fehm ü hayāl ü vehm ve taşavvuruñ tefekkür eyledüğü zamīr anuñla muhtāc oldığı şıfatlaruñ küllīsinden münezzeh ve müberrā</p>			

	ma'nası daha münāsibdür.			
es-Selâm ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Bî-'Ayb)				
S	Cümle 'uyübdan selâmetle muttaşif ve evliyâ-yı Haqq'ıñ havflarını izâle idüp cennetde anlara selâmet viricidir.	V'allâhu yed'ü ilâ-dâri's-Selâm (Yunus, 10/25)	'Ale'd-devâm zâkirinden meşâ'ib ü âlâmı def' ider. Muhtaızır olmayan hastaya 111 kerre kıra'at olursa şihhat yâhüd 'illeti hafifler. Deryâ seferinde rûzgâra karşı tilâvetinde nâ'il-i selâmet ve devâm idenler cemî-i âfâtdan emîn olurlar.	Fağr-i 'âlem efendimiz namâzdan sonra üç kerre istiğfâr iderek ba'dehu Allâhumme ente's-selâm ve minke's-selâm tebârekte yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm tesbîhiyle du'â buyurmuşdur.
N	Cemî-i 'ibâda mebde' vü me'âdda selâmet virici.			
V	Zât u şifât u ef'âli nakş u 'ayb u fenâ ve şürür-ı muṭlaqa şâ'ibesinden sâlim ü münezzeḥ.			

[5b-6a]-3

el-Mü'min ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Zenhâr dehende)				
Esâmî-i Şurrâḥ	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğı Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet	İzâḫât
S	Evliyâsını 'azâbından ve maḥlûkâtını zulmden emîn idicidir.	El-Mu'minu'l-Muheyminu'l-'Azîzu'l-Cebbâru'l-Mutekebbir (Haşr, 59/23)	Bir ḥâ'if kimse her ne vaqt otuz altı kerre kıra'at eylese veyâḥud berâber getürse nefesine ve mâlı üzerine emîn ve cinn şerrinden maşûn olacağı menkûl ve bir derde ibtilâ hengâmında kıra'atı mübârek idüğü mücerredür.	
N	Emîn kılıcı ve hıfz idici ma'nâsınadır.			
V	Esbâb-ı emâni ḥalk ve korku yollarını sedd ve zararları def'e âlât u edevât i'tâsıyla emn ü emân virici.			

el-Müheymin [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerīfi (Guvāh rāst)				
S	Cemī’-i hālā’iķuñ aķvāline murāķıb ve hāfızdur.	Kezā	Ba’d’el-ğusl ve’ş-şalāt maħfı maħalde yüz kerre kırā’at olunsa işrāk-ı derūn ve şerħ-i şudūr hāşıl ve murādına nā’il olur.	Ġalebe-i a’dā ve def’-i mazarrat-ı belā iķün tilāveti mücerrebdür.
N	Hāfız ma’nāsınadır.			
V	Nu’ūt-ı Bārī’den olup rif’ati mutazammın olan ‘alā ma’nāsına ise de ma’ānı-i keşireyi cāmi’ oldıĝı İmām Ġazālī imā ve işāret buyurmışlardır.			
el-‘Azīz [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerīfi (Bī-hemtā)				
S	Maṭlūbını icrā iķün ‘aczi yoķ, hūkmi cümleye ĝālibdür.	Ve kāne’llāhu ‘Azīzen Hākīmā (Fetih, 48/7)	Bu ism-i şerīfi şabāħ namāzından şoñra kırķ gün kırķ bir kerre kırā’at idenleri Cenāb-ı Hākķ i’zāz u iĝnā ider.	Yūsuf ‘aleyhi’s-selāmuñ ĉāh-ı Ken’ān’da bu ism-i şerīfe müdāvim bulunmuş oldukları mervīdür.
N	Ġālib ve nādir ma’nāsınadır.			
V	Ġālib-i muṭlak ve ‘adīmü’n-nażır ve nādirü’l- vücūd ve zu’l- ‘izzet ve’l-ķuvvet ve ‘azīmü’ş-şān ma’nālarınadır.			

[6b-7a]-4

el-Cabbār [‘azze şe’nuhu] İsm-i Şerīfi (Bozorgvār- Dür ez-āfet)				
Esāmı-i Şurrāħ	[Türkçe] Ma’nası	Dāħil Olduĝı Āyet-i Kerīme	Hāşşası ve Şerā’iṭ-i Zıkr ü Tilāvet	İzāhāt
S	Hākķ aña mecbūr ve maķhürdür. İzṭırār ve iḫtiyārlarında	Ve hābe kullu cebbārin ‘anīd. (İbrahim, 14/15) Kezālike yeṭbe’u’llāhu	Şabāħ namāzından- şoñra günde yigirmi bir kerre okumaĝı mu’tād	Bu ism-i a’zam tertīb-i Esmā-i Hüsna’da beyne’l-‘Azīz [ve’]l-Mutekebbir

	dilediğini işletmek dâ'iyesini virür.	'alâ-kulli kalbin Mutekebbirin Cebbâr (Mümin, 40/35)	idenler mezâlim- i cebâbireden maḥfûz olurlar. Ḳahr-ı a'dâ ve mezâyıktan ḫalâş olmak ḫâvâşşındandır.	vâḳi' olduğına mebnî Resûl-i Ekrem efendimiz rukû' u sucûdlarında "subḫâne zî'l- mulki ve'l- melekût subḫâne zî'l-'arşi ve'l- ceberût" dimişlerdir. Cebbâr'dan murâd Zu'l- ceberût ya'ni muta'azzımdır.
N	Ḳahhâr yâḫud Câbir ma'nâsına ya'nî cümleñüñ ma'aş ve ma'âdında nokşânlarıñ yitirüp tekmiñ idici.			
V	Cenâb-ı Ḥaḳḳ umûr-ı 'ibâduñ küllisini dilediği vech üzre işlâḫ idicidir. Yâḫud meşîyyet ü irâde- i 'aliyyesini infâz u icrâ eyleyicidir.			
el-Mütekebbir ['azze şe'nuhu] İsm-i Şerîfi (Gerdenkeş-i Ber-ter)				
S	Muḫaddisât- ı şıfâtdan 'âlî ve 'âzamet ü kibriyâ vü celâlî maḫlûḳa ğâlib ve kendüne maḫşûşdur.	İnnehû ¹⁰ lâ- yuḫibbu'l- mu[s]tekbirîn ¹¹ (Nahl, 16/23)	Oḳumağa müdâvemet idenlere celâlet ve bereket irâs- eyler. Zevcesine duḫûlî gice ḳable'l-cimâ' on kerre zıkr eylese şâlih ü cemîl veled zükür ile merzûḳ olur dimişler.	Âdem ḫuşûl- i merâtib-i şurûrdan ḫalḳa izḫâr-ı faḫr u gurûr itmez. Lâkin a'dâya izḫâr-ı 'izzet iderler ve tevâzu' olmayanlara kibr gösterürler.
N	Kemâl-i kibriyâ vü 'âzamet ile muttaşif ve zâtında ve şıfâtında cümleden 'âlî ve 'uluvv-ı şân ile mevşûf dimekdür.			
V	Luḡatde şol zâta dirler ki kendü zâtına nisbet ü izâfetle kâffe-i eşyâyı ḫaḳîr görüp			

¹⁰ Metinde "inne'llâhe" şeklinde yazılmış.¹¹ Metinde "mutekebbirîn" şeklinde yazılmış.

	ğayra nazarı mālikūn mamlūkına nazarı gibi ola. Mütekebbir olmak Hakk Te‘ālā’nuñ şān-ı ‘ālisinden olup mahlūka yakışur şey degüldür.			
el-Hālik [‘azze ismuhū] İsm-i Şerifi (Āferidegār)				
S	Her mevcūdı taqdīr ve izhār idicidür.	Fe- tebāraқа’llāhu aḥsene’l-Hālikīn (Müminun, 23/14)	Giceleri be- hulūşı’l-bāl zikre muvāzabet idenlerüñ kalblerini tenvīr eylemek hāşşasındandır.	İsm-i şerifüñ ‘adedince ya’nī yedi yüz otuz bir kerre kırā’at iden gā’ib ü mefkūd kimsenüñ hāline kesb-i vuķūf hāşıl olur.
N	Cemī’-i mevcūdātı ketm- i ‘ademden şahrā-yı vücūda ihrāc eyleyüp bilā-sebķ-i mişāl her bir nev’i kendüye hāş olan şüret-i nev’iyyesiyle mümtāz kılıcı mevlā dimekdür.			
V	Muķaddir, mūcid, muḥteri’ ma’nāsınadır ki ma’dūm-ı mümkini icād ve ‘ademden vucūda ibrāz idici dimek olur.			

[7b-8a]-5

el-Bārī İsm-i Şerifi (Āferінде)				
Esāmī-i Şurrāḥ	[Türkçe] Ma’nāsı	Dāḥil Olduğı Āyet-i Kerīme	Hāşşası ve Şerā’it-i Zikr ü Tilāvet	İzāḥāt
S	İcād eylediği vālidātı ¹² eşķāl-i muḥtelife ile temyīz idicidür.		Şıdk-ı niyyet ve hulūş-ı kalb ile günde yüz kerre tilāvet idenler āfātdan sālim	İşbu maḥalle gelinceye kadar taḥrīr olunan on dört esmā-yı şerife Süre-i

¹² Metinde “ve elvānı” şeklinde yazılmış.

N	Mişli sebķ eylemeyen şey'i halk u icād idici dimekdür.		olur. Ve be-her gün kırā'atine devām idenlere kabrinde bir melek o kimseye ba's olunur. Kırā'atı zihn[i] takviye ve 'aklı tevfiye idüp haşma ğalebe itmege bādī olacağı mervīdür.	Haşr'da zıkr olunmuşdur. Sā'ir maħallerde daħi mezkürdür.
V	Mecmū'-ı eşyāyı min-haysu'l-ķuvveti ve'z-za'f tefāvütten berī olarak muķtezā-yı ħikmeti üzre halk u icād idici dimekdür. Meşelā a'zā-yı ħayvāniyye her ne kadar muħtelifu'l-eşkālī ve'l-aķdār ise 'inde'llāh semevāt ve arz icād ile ķarıncaıy icād musāvī olup ancak eşkāl-i muħtelife ile birbirinden temyız eylemesi nizām-ı ekmel içündür.			
el-Muşavvir ['azze şe'nuhū] İsm-i Şerifi (Şüret-konende)				
S	Eşyāya kendi keyfiyyāt-ı ħāşşeleri üzre şüret viricidür.	Huve'l-lezī yuşavvirukum fi'l-erħāmi (Āl-i İmrân, 3/6.)	Kendüsinden aşlā çocuk olmayan ħatun yedi gün şā'ime olarak küll-i yevm ba'de'l-ġurūb ve ķable'l-iftār yigirmi birer kerre zıkr 'aķabinde şu ile iftār eylese 'uķmı zā'il olup bi-iznillāh rahminde bir veled ħāşıl olacağı beyān buyrulmuşdur. A'dāsını dost	Şuver-i muħteri'atı aħsen-i tertib üzre müretteb ve mürebbī oldığı ħaysiyyetle mücid ve muşavvirdür.
N	Cemī'-i mevcūdāt-ı 'ulviyye ve süfliyye-i ħāyvāniyyeden her birlerini bir şüret-i maħşūşa ve heykel-i mu'ayyene ile taşvır eyleyüp birbirlerinden temyız idici dimekdür.			

V	Eşyānuñ şuver ü keyfiyyātını taleb itdigi veçh üzre mücid ve şuver-i muhteri'atı mübdi' ve mürebbi. Cemī' şuverüñ 'ale'l-ıtlāk muşavvir-i münferidi Hakk Te'ālā olduğına şübhe yokdur.		itdürmek ve huşül-i matlab için daği fā'ide-i kırā'ati mervīdür.	
el-Ğaffār ['azze şe'nuhū] İsm-i Şerīfi (Püşende-i Gonāh)				
S	Günāhları mübālağa ile mağfiredet ve 'uyüb-ı keşīreyi setr idicidir.	Vallāhu ğafūrun Raḥīm (Hucurât, 49/5) İnnehū kâne ğaffārā (Nuh, 71/10)	Şalāt-ı Cum'a 'ağabinde yüz kerre zıkr idene āşār-ı mağfiredet zuhūr ider. Beyne'n-nās memdūh olmak ve ḥüsn-i ḥālī şāyi' olmak için daği menfa'at-i tilāveti menķüldür.	
N	Mübālağa ile kullarına mağfiredet idüp günāhlarını setr ve tevbelerin[i] kabül idici dimekdür.			
V	Dünyāda zunüb-ı ibādı setr idüp 'uyüb u ḥaṭāyāsını āḥiretde yarlığayıcı dimekdür. İmān ile giden 'ibāduñ sevāb u ḥasenātiyla zunübını setr iderek seyyi'atını ḥasenāta tebdil eylemek mevā'id-i İlāhiyyedendür.			

[8b-9a]-6

el-Ḳahhār ['azze şe'nuhū] İsm-i Şerīfi (Şikenende-i kāmḥā)

Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğu Kerîme	Āyet-i Zikr ü Tilâvet	İzâhât
S	Mahlûkı üzre kudretle ġâlib ve mu'âraza idenleri kahr idicidir.		Zikrine müdâvemet idenleriñ kalbinde 'azamet-i mâ-sivâ'u'llâh ve ħubb-i dünyâ gidüp ta'allukât-ı uġreviyyeye raġbet ve muġabbet ħâşıl olur.	A'dâ üzerine ġalebe ve nuşret ve ħuşuşan şalı ġünü ġurûb-ı şemse kadar kevkübüñ ħükmi olduğundan te'sîri ħâşşasındandır.
N	Şiddet ü kuvvet ile aġz idici			
V	Luġatde kahr idici demek olur ki mevcûdât Ĥakk'uñ taht-ı kudretinde maġhûr ve kazâ vu kuvvetine musahġhardur. Yâġud cebâbireyi ihlâk ve izlâl ider zâhiren ve bâtınen her şey'e istilâ eyler demek olur.			
el-Vehhâb ['azze ismuhü] İsm-i Şerîfi (Baġşende)				
S	Ĥalka ħazâ'in-i fazlından ġaražu 'ivazsuz raġmet ü ni'met baġş idicidir.	İnneke ente'l-Vehhâb (Âl-i İmrân, 3/8)	Zâkiri olan kimesneler şalât-ı duġānuñ sücûdında yedi kerre "Ve'l-Kerîmu, Zu't-ı Tavî, el-Vehhâb" isimlerini zikre meşġûl olsalar dünyâ ve âġiret bereketini bulmaġ menķüldür. Şâ'im olduğđ ħâlde şabâġ namâzınıñ farzı 'aķabinde ve cum'a günlerinde bu	Bu üç ism-i sâmi dâġi müte'addid maġhallerde mezkûr-ı Ĥur'an'dur.
N	Bilâ bedel ve lâ-ġaraž muġtâc olanlara 'atâ vu iġsân idici dimekdür.			
V	'İbâdına bilâ 'ivaž ve lâ-ġaraž ni'am-ı lâ-yuġşâ virici yâġud 'inâyet ü iġsânına mâni' yok, dâ'imâ bilâ			

	tekellüf in‘ām u ihsân idici demek olur.		ism[i] on dört def‘a kırā‘at idenlerüñ naḥsı sa‘ādete taḥvîl olunur.	
er-Rezzāk [‘azze ve celle] İsm-i Şerîfi (Rüzî dehende)				
S	Gıdāya muhtāc olanlaruñ rızklarıñ viricidür.	İnne‘llāhe le-huve ḥayru‘r-Rāziķin (Hac, 22/58)	Her gün ḳable‘ṭ-ṭulū‘i‘l-fecr cihet-i ḳiblenüñ cānib-i yemīninden	Süre-i Zāriyāt‘dadur.
N	Ḳullarına ve cemī‘ maḥlūḳātına bilā-‘ivāz ve lā-ḡarāz menfa‘atlerini ihsân ve me‘külāt ü meşrübātdan rızklarıñ ‘atā idici dimekdür.	Ve ente ḥayru‘r-Rāziķin (Mâide, 5/114)	bede‘en ve şoñunda ḳibleyi istiḳbāl iderek her ṭarafa meyl ve teveccüh-i derün ile on kerre kırā‘at iden kimesnenüñ rızḳı vāsi‘ olur.	Dünyā ve āḫiret semtinden ḫalāşa ve refāhiyyet ḫāli-içün pençşenbe günleri tilāveti mü‘eşşirdür.
V	Ḫāliḳu‘l-erzāḳ ve mu‘ṭihā bi-esbābihā ve bi-ḡayrihā ma‘nāsınadır.			

[9b-10a]-7

el-Fettāḫ [‘azze şe‘nuhū] İsm-i Şerîfi (Dāver Keşānide)				
Esāmī-i Şurrāḫ	[Türkçe] Ma‘nāsı	Dāḫil Olduḡı Āyet-i Kerīme	Ḫāşşası ve Şerā‘it-i Zıkr ü Tilāvet	İzāḫāt
S	Maḥlūḳına ebvāb-ı ḥayrı fetḫ idicidür.	Süre-i Sebe (34/26)	Şalāt-ı fecr ‘aḳabinde şaḡ elini şadı üzerine ḳoyup yetmiş bir kerre kırā‘at iden kimsenüñ ḳalbi taḥḫir ve seri tenvîr, işleri āsān olur.	Pāzār günleri ism-i şerîf ‘adedince tilāvetinde te‘şîri ziyādedür.
N	Ḫākim ma‘nāsına ve açıcı ma‘nāsınadır.	Rabbenā iftaḫ beynenā ve beyne ḳavminā bi‘l-ḫaḳḳi ve ente ḥayru‘l-fātiḫin (Ārāf, 7/89)		
V	‘İbād üzerine muḡlaḳ u müşkil şeylerüñ cümlesini ḫuşuşān ebvāb-ı rızḳ u raḫmet ve			

	nuşreti hâll u keşf idici ve kulüb-ı evliyâdan hicâbı ref' ile anlar için melekût-ı semâ ve celâl-i kibriyâsına kapu açıcı dimekdür.			
el-'Alîm ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Dānā)				
S	Olmuş ve olacak umûr mübâlağa ile bilicidir.	Ve huve bi-kulli şey'in 'alîm (Hadîd, 57/3)	Şabâh ve aḥşâm üç kerre "bismi'llâhi'l-lezî lâ-yezurru ma'a ismihi şey'un fi'l-arzi ve lâ fi's-semâ'i ve huve's-semî'u'l-'alîm" dise belâlardan maşûn ve me'mûn olur.	Mevâzi'-i keşîrede meştûr-ı Qur'an'dur.
N	Cemî'-i mevcûdātuñ zâhir u bâtınlarını ve a'mâl u ef'âllerini ve kalblerinde olan niyetlerini cüz'ıyyât ve külliyyât-ı hafıyye vü celiyyelerinüñ cümlesini bilicidir.			'Ulemâ-yı 'izâmdan ba'zıları 'Âlim ve 'Alîm ismu'llâh-ı a'zamdur dimişler.
V	Hâzır u ğâ'ib celî vü hafî külliyyât u cüz'ıyyātuñ kâffesini künhi ile bilür.			
el-Kâbız ['azze ve celle] İsm-i Şerîfi (Nā-kerende)				
S	İmsāk ve hâbs ve aḥz idici ma'nâsınadır.		Huşemâsını ilzâm ve ıslâh ve üzerlerinden def'-i mazarratları için kırâ'atı şalı günleri ziyâde mü'essîrdür.	
N	İstedigi maḥlûkı üzerine rızkı yâhud cehl-i ğafletle kulûbı kabz idici.		İsm-i şerîf Bâsîṭ munzam olmadıkça kabız ism-i şerîfiyle	
V	Yâhud 'inde'l-memât zevi'l-ervâhuñ			

	rūhlarını alıcı veyāhud şadakāt-ı ağniyâyı kabûl idici dimekdür.		niyâz eylemek lâyık degüldür.	
--	--	--	----------------------------------	--

[10b-11a]-8

el-Bâsit [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerîfi (Gosterânende)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma’nası	Dâhil Olduğu Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ’it-i Zikr ü Tilâvet	İzâhât
S	Maḥlûkātuñ kimine rızqını çok viricidür. Nicelerüñ kabz ve ba’zıaruñ ‘ömrini medd idicidür. Recâ’a sevğ ile baş idicidür.	Vallāhu yaḳbizu ve yebsuṭu (Bakara, 2/245)	Müdâvemet iden ‘abde luṭf u kerem-ile ğnâ vu iḥsân ider.	Bu iki ism-i şerîf Kitâb-ı Kerîm’de ‘aynıyla mezkûr degüldür. Lâkin “Vallāhu yaḳbizu ve yebsuṭu” lafz-ı celîlinden aḥz olunmuşdur.
N	Bezl ü neşr ve i’tâ idici.			
V	Dilediginüñ rızqını tevsî’ idici ve ‘ibâdı üzerlerine fazl u luṭfını neşr eyleyici ve muḥtâc oldukları nesnelere çoğını virici dimekdür.			
el-Hâfiz [‘azze ismuhu] İsm-i Şerîfi (Furūd-ârende)				
S	Fâsık ve mütekebbirleri rezîl ve münkirleri ḥor u zelîl idici ve dünyâ menziline tenzîl idici	Lafz-ı kerîmde bu ism-i şerîf yokdur min-ciheti’s-sunne sâbitdür.	Def’-i a’dâ için üç gün bu ism-i celîl ile du’â idüp dördüncü günü meclis-i vâḥidde yetmiş kerre kırâ’at iden kimseye kifâyet itmek hâşşesindendir.	
N	İndirici ve alçağ ve ḥaḳîr kılıcı ma’nâsınadır.		Def’-i a’dâda te’şîri ‘acîb ve zâkiri naẓar-ı ḥuşemâda mehîb	
V	Zümre-i cebâbire ve kefereyi ḳahr u			

	tezlil idici dimekdür.		olup kalbine şecâ'at u cesâret gelecegi mervîdür.	
er-Râfi' ['azze şe'nuhu] İsm-i Şerîfi (Bulend-konende)				
S	Mü'min ve mütevâzî'ları terfî' ve âhîret menziline iş'ad idici.	Sûre-i Âl-i 'İmrân'da (3/55) "Refî'u'd- derecâti zu'l- 'arşı" (Mümin, 40/15)	Nısfu'l- leylde yüz kerre kırâ'at iden kimseyi sâ'ir halk üzerine ıstıfâ ve umûrını teysîr ü ignâ ider. Tilâvet iden beyne'l-aqrân i'tibâr bulur ve rif'ati tezâyüd ider. Müceddeden binâya şurû' eyleyen kimse kırâ'at iderek bede'e eylese bülend ve muhkem ve mahfûz olur.	
N	Qaldırıcı, 'âlî kılıcı ma'nâsınadır.			
V	Mü'minîni nuşretle igzâz ve evliyâsını cennât-ı 'izzetine tağrîb ile refî' ü 'âlî menzelet idici dimekdür			

[11b-12a]-9

el-Mu'izz ['azze şe'nuhü] İsm-i Şerîfi (Girâmî-konende)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nâsı	Dâhil Olduğu Âyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zîkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Ṭâ'at ehline 'izzet virici.		Leyle-i işneyn yâhud cum'a gicesi şalât-ı mağrib ve şalât-ı işâdan soñra yüz kerre kırâ'at iden kimse ins ü cinn ve vuhûş kalblerinde heybetlü görünüp havf itmeyecegi menkûldür.	İsm-i şerîf mezkûr 'adedince ya'nî yüz on yedi kerre tilâvet müstahsendür.
N	Ġâlib ve şerîf kılıcı.			
V	Dünyâda ve âhîretde diledigini 'azîz idici ve istedigine mülk ve saltanat ve şeref ü şân virici dimekdür.			
el-Muzill ['azze ismuhu] İsm-i Şerîfi (Hörî-dehende)				

S	Muḥāliflerine zillet virüp ḥor idicidir.	Bu iki ism-i laṭif “tu’izzu men teṣā’u ve tuzillu men teṣā’u” (Âl-i İmrân, 3/26) âyetinden me’ḥūzdur.	Zâlim ve ḥâsîd şerrinden ḥavf iden kimse altmış bir kerre kırâ’atından soñra secdeye varup ‘aduvvuñ ismini zıkr ve ba’de	
N	Zelîl ve ḥakîr kılcı ma’nâsına.			
V	Dünyâ ve âḥiretde diledigini li-ḥikmetin zelîl ve ḥakîr idici ve anlardan nez’-i mülk ve selb-i râḥat eyleyici dimekdür.			
es-Semî’ [‘azze ve ‘alâ] İsm-i Şerîfi (Şenvâ)				
S	Ehl-i niyâzuñ du‘âlarını bilâ-vâsiṭa işidüp kabûl idici.	Ve huve’s-Semî’u’l-‘Alîm (Bakara, 2/137)	Ḥamîs günleri şalât-ı şubḥdan soñra beşer yüz kerre kırâ’atına muvâzebet iden mü’minuñ lede’l-ḥâce du‘âsı ‘inde’llâh maḳbûldur. Yevm-i ḥamîsde sâ’at-i ülânuñ te’sîri ziyâde oldığı rivâyet idiyorlar.	Sem’, Ḥaḳḳ’uñ bir şıfatıdır. Anuñla cümle mesmû’ât, münkeşif olur. Eger ‘abd-i mü’minde kemâl şıfatı zuḥûr idüp sem’ mertebesi kuvvet bulsa ḥarekât-ı eflâkı ve deryâdaki balıkların tesbîḥâtını ve emşâlini işidür. Kırb u bu’d keyfiyeti zâ’il olur. Sem’uñ insânda sebep-i ḥilkati kitâb-ı münzeldeki kelâmu’llâhu istimâ’ içündür. Ḥaḳḳ’uñ râzî olmadığı kelimâtdan ihtirâz ve mâlâyâ’niden lisânını ḥıfz itmelidir.
N	İşidici ma’nâsına yâ Rabb taḥkîḳ Sen ‘azîmu’ş-şân her ne zamân du‘â ider isem işidürsiñ bu za’ifuñ ḥâline merḥametle nazâr eyle dimekdür.			
V	İşidici ma’nâsınadır.			

el-Başîr [‘azze ismuhu] İsm-i Şerîfi (Bînâ)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğu Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zîkr ü Tilâvet	İzâhât
S	‘İbâduñ cümle ahvâlini görîci.	İnne'llâhe başîrun bi'l-‘ibâd (Mümin, 40/44)	Kâble'l-cum‘a kırâ‘at idenlerüñ gözleri nûrlanup şalâh-ı hâl hâşşesindendir.	Semî‘, Başîr işbu iki nâm-ı celîl Qur‘ân‘da mevâki‘-i ‘adidede yâd olunmuşdur.
N	Görîci ma'nâsınadır.			
V	Hakk Te‘âlâ hazretleri cemî‘ mubşarâtı ‘âlâ mâ huve hakkuhu görîci ve idrâk idici dimekdür.			
el-Hakem [‘azze şe‘nuhû] İsm-i Şerîfi (Dâver)				
S	Dünyâda ahkâm-ı şerî‘at vaz‘ıyla yevm-i kıyâmetde faşl-ı huşûmet ile hükûmet idici.	Süre-i Āl-i ‘İmrân‘da ¹³	Feth-i huşûl-i merâm ve tâlib-i ‘izz-i devlet ve galebe-i a‘dâ için nef‘-i tilâveti menkûldür.	
N	Hâkim ma'nâsına mübâlağa ile hükûm idici.			
V	Luğatde hâkim ve kâzî ma'nâsınadır. Hakk ile bâtil beynlerini faşl ve hayr u şerrden cezâ-yı ‘amel-i ‘abdi beyân ve sa‘îd ü şakî ve şevâb u ‘ikâbı temyîz idicidir.			
el-‘Adl [‘azze şe‘nuhû] İsm-i Şerîfi (Dâd-dehende)				
S	Halkuñ beynini hakk üzere kazâ idici.	“Ellezî halâkake fe-sevvâke fe-	Kırâ‘at iden kimsede etvâr-ı şalâh zuhûr ve	

¹³ Āl-i İmrân‘da “el-Hakîm” ismi vardır. “el-Hakem” ismi bulunmamaktadır.

N	Kemāl-i ‘adālet şāhibidür.	‘adaleke” (İnfitâr, 82/7) āyetinden me’hūzdür.	nuhūseti sa’ādete taḥvīl olunacağı menķūldür.	
V	Luġatde ‘adālet ma’nāsınadır. Mubālaġaten ‘ādil ma’nāsına da gelür.			

[13b-14a]-11

el-Laṭīf [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerīfi (Nikūkār)				
Esāmī-i Şurrāḥ	[Türkçe] Ma’nası	Dāḥil Olduġı Kerīme	Hāşşası ve Şerā’it-i Zıkr ü Tilāvet	İzāḥāt
S	Deķāyık-ı umūrı bilüp ḥastegāna nāfi’ olan edviyeye ikā’ itdiği ḥavāşş ile ‘āfiyeti ḥalk idici ve yevm-i cezāda rū- siyāhānı rūsvāy olmakdan setr ile ḥaḳlarında rıfķ u luṭf idici.	İnne Rabbī laṭīfun li-mā yeşā’ (Yusuf, 12/100)	Günde yüz kerre yāḥud yüz seksen üç kerre yāḥud ism-i şerīfün ‘adedi olan yüz yigirmi toķuz kerre zıkr eylese şıķıldığı şeyden kendüye vüs’at gelecegi ve ḥuşūl-i merām ile mesrūr olacağı menķūldür. Ve şurada yazılan āyeti kırā’atına meşġūl olanlar her ḥâlde emīn olur. Pāzārirtesi günü te’şīri ziyādedür.	Ṭarīķ-i Ḥaḳķ ve hidāyete da’vetde herkese rıfķ u luṭf itmek vācibedendür.
N	Deķāyık-ı mevcūdāta ‘ālim ve esrār-ı ‘ibāda vāķıf ve ḳullarına rıfķ u luṭf ile mu’āmele idici.			
V	‘İbādına rıfķ ve suhūlet vechle merāmını işāl ü iḥsān idici.			
el-Ḥabīr [‘azze ismuhū] İsm-i Şerīfi (Āġāḥ ez-heme çīzhā)				
S	Her nesnenün ḥaḳıķatını bilüp ‘ibādını iḥbār idici.	Ve huve’l- ķāhiru fevķa ‘ibādihi ve huve’l- Ḥakīmu’l-Ḥabīr (Enam, 6/18)	Sā’at-i ķamerde bir ādem yedi gün zıkrine müdāvemem eylese irāde eylediġi ḥaberler kendüsine ilhām u işāret olunur.	Yatılacağı vaḳt ābdest ile tilāvet ve niyyet olunursa istiḥāre idilmiş olur.
N	‘Ālim ma’nāsına ya’nī ḳullarınun cemī’ ḥāllerini bilici.			

V	Hak Te'âlâ zâhir-i 'ulûma 'alîm olduğu mişillü bevâtinuñ daği küllisini 'alîm ü habîrdür. Bu ma'nâya göre Habîr şifât-ı zâtdan olup muhteber ma'nâsı virilür ise şifât-ı ef'âldür.			
el-Halîm ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Bordbâr)				
S	'Âşileri mu'âhezede rıfk idici ya'nî 'uqûbetde ta'cîl itmeyici.	İnne'llâhe Ġafûrun Halîm (Âl-i İmrân, 3/155)	Kırâ'atna devâm idenlerüñ tehevür 'âdeti ahlâk-ı haseneye tebdil olur. Bed- hüy bir kimsenüñ yanına varıldıkda niyyet idüp oqumalı.	Olur olmaz mahalde izhâr-ı hilm eylemek mücib-i zillet a'dâ-yı bî-inşâfa mağlûbiyyet olmağla be-her hâl iktizâ-yı maşlahata göre hareket lâzımdur.
N	Münkirlerüñ küfr ve 'âşilerüñ 'işyân vaktinde 'uqûbetlerine ta'cîl itmeyüp imhâl ile mu'âhezeyi te'hîr eylemekdür.			
V	'İbâd-ı müznibîne her ân intikâm ve 'uqûbete muqtedir iken hikmet-i bâliğa-i İlâhiyyesine mebnî 'acele itmez.			

[14b-15a]-12

el-'Azîm ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Bozorgvâr)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nâsı	Dâhil Olduğı Äyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zîkr ü Tilâvet	İzâhât
S	'Âriflerüñ derünlerinde 'ağılla taşavvurdan	Ve huve'l- 'aliyyu'l-'azîm	Qalben zîkr u kırâ'atını teksîr idenler 'izzü şân bulmağ ve	'Azamet ü kibriyâ Allâh Te'âlâ'ya maşşûş olduğını bilüp ve

	<p>kadri kalup ‘arifinüñ vâridâtından dahi ‘alî ve mütecâvizdür.</p>	<p>(Bakara, 2/255)</p>	<p>muhtaızır olmayan hastaya şifâ gelmekdür. Peygamberimiz efendimiz gam ve guşsa hâllerinde “lâ ilâhe ille’llâhu’l- ‘azîmu’l-ḥalîm lâ-ilâhe ille’llâhu Rabbu’l-‘arşı’l- ‘azîm. Lâ-ilâhe ille’llâhu Rabbî’s- semavâti’s-seb’i ve Rabbu’l- ‘arşı’l-‘azîm” didigi rivâyât-ı şahîhadandır.</p>	<p>nefslerini ğayrı üzerine ‘azîm görmemek ve iğvâ-yı şeyâṭine uyup girü münâza‘a itmemelidir.</p>
N	<p>‘Azamet-i Zât ve kibriyâ-yı şifât ile muttaşif ve ‘azamet ancak Zât-ı Pâk’ına muhtaşşdur. Ya’nî ‘afvî ‘azîm ve ğufrânı vâsi’dür. Cemî’-i müznibinüñ günâhlarını ‘afveylemek ‘ind-i İlahisinde bî-kadr u kıymetdür.</p>			
V	<p>Şeyḫuñ mürîdi, üstâduñ şâkirdi, efendinüñ ḥuddâmı nezdinde olan ‘azametleri nâkış olmağla bir şey’e izâfetle temyîz ider. Lâkin Allâh ‘azîmu’ş-şân ḥazretlerinüñ ‘azameti tarîk-i izâfetle olmayup sâ’ir şifâtiyye ve selbiyyesiyle bir ‘azamet-i mutlakadır ki kühini ḥavşala- i beşer ve melek ihâta itmez. Subḥâne’llâhi ‘ammâ yeşifün.</p>			
el-Ġafûr [‘azze ismuhü] İsm-i Şerîfi (Āmorzende)				
S	<p>Kullaruñ günâhlarını tamâmiyle setr ü maḥv idicidir.</p>	<p>Vallâhu Ġafûrun Raḥîm (Hucurât, 49/5)</p>	<p>Şalât-i cum‘a ‘aḳabinde yüz kerre tilâvet idenlere âşarı</p>	

N	Qullarınıñ günâhlarını ber-vech-i kemâl setr idici.		mağfîret zühürî havâşşındandır. Kendine hüzn-i inkıbâz-ı kalb gelen kimse bir kâgâda üç şatır olarak "yâ Ğafûr, yâ Ğafûr, yâ Ğafûr" yazup ve ol şatırları bel' yâhud boynına ta'lik eylese şifâ bulacağı meşhûrdur.	
V	'İbâdınıñ zünübını setr idüp 'uyüb u haţâyâsını yarlıgayıcı.			
eş-Şekûr ['azze şe' nuhû] İsm-i Şerîfi (Şinâsdâr)				
S	Qullarınıñ şükürlerine derece-i istiĥâklarından ziyâde ecr virür. Qabûl-i tâ'atda belîğdür.	İnne Rabbenâ le-ğafûrun Şekûr. (Fâtır, 35/34) Le-in şekertum le-ezidennekum. (İbrahim, 14/7)	Bu âyeti bir kâseye şu koyup kırk bir def'a okuyup soñra ol şuyı içse yüzine meş eylese zâyķ-ı nefse zaleme-i 'ayna mübtelâ olanlara şifâdur.	
N	Tâ'at u 'ibâdet üzre olan 'ibâd-ı mü'minîne zikr-i cemîl ile senâ idici yâhud cemî'-i 'ibâduñ tâ'ât u 'ibâdetleri zâtına râci' olmağla kendisi kâffe-i maĥlûkâtına karşı meşkûr dimekdür.			
V	Luğatde ni'met ü ihsânı bilüp ĥalka izhâr u işâ'a ve muĥsin ve mün'imi medĥ ü senâ ve ol ni'meti mün'imüñ ĥoşlanmadığı yirlere şarf-i isti'mâlden			

	mücânebet itmege dirler. Bu cihetle ism-i Şekür şifât-ı zât ve sıfât-ı [şübütdür].			
--	---	--	--	--

[15b-16a]-13

el-'Alî ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğu Âyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zîkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Mertebe-i hükmden cümleden 'alîdür. Mâ- sivâda aña tefevruk ve belki tesâvî-i müdde'isi yokdur.		Şeref ü kadri sağır olanlar başına ta'lik eyleseler kebîru's-şeref olur. Ğarîbu'd- diyâr olanlar sâlimen ve gânimen akrabâsıyla buluşur. Faķır olan üzerinde bulundursa gînâyı câlib olur yâd u tezekkâr idenler beyne'n- nâs hüsni ahlâk ile yâd olunur. Ve şîrin görünürler.	Faķır olanlar kuvveti yetdiği kadar kesb ü kârı, zirâ'at ve ticâreti terk itmemek lazımdur.
N	Ulûhiyyet ve Rubûbiyyet ve 'Azamet-i Zât ve Kemâl-i Şifât ile cümleden şânı 'alî dimekdir.			
V	'Uluvv-ı şânı fevkînde rütbe olmayan mertebe-i refî'a ile bülend ü 'alî yâhud zât u şifât ve ef'âlinde 'ukûl-i beşeriyye ve melekiyyenüñ medârik ü müntehâsından mürtefi' dimekdir.			
el-Kebîr ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Bozorg ve Girânpâye)				
S	Cümleden ziyâde celâletlüdür.	İnne'llâhe kâne 'aliyyen kebîrâ	Zâkir-i dâ'imîne fetḥ-i bâb-i 'ilm ü ma'rifet ve a'yun-ı nâsda	Sâ'at-i Müşterîde daḥi tilâvet olunur ise ekâbir ile muşâhabet ve
N	Kebîr kibriyâdan	(Nîsâ, 4/34)		

	me' hûz olarak ekber ve a'zam ma'nâsınadır.		hürmet hâşıl olup ta'âm üzerine okunsa zevceyn beynlerinde olan burüdet mübeddel-i şulh u muvâfaqat olur.	huşul-i ma'lab cümle-i havâşşındandır.
V	Luğatde 'uluvv-ı şân ve rütbe cihetiyle ulu ve bozorg dimekdür. Nezd-i İlahisinde her şey sağır ve haqır ve zât-ı ecell ü a'lâsı ezelen ebeden kemâl-i zât ve kemâl-i şifât vücûdıyla kebîrdür.			
el-Hafîz ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Nigâhdârende)				
S	Her şeyde hâfız-ı belîğ O'dur ve muhâfaza-i ma'hlûkât fi'l-haqîka Aña ma'şûşdur.		Zıkr idenlere düşmen haml idemez yazup boynına ta'lîk eylese haşerât u sibâ'dan zarar u ziyân irişmez mahall-i ha'arda ve 'illet-i sâriyenüñ def'i için kırâ'atı mü'essirdür.	
N	Fa'ıl bi-ma'nâ fâ'ıldür. Cemî'-i mevcûdâtı kıyâm-ı vücûd ve kemâl-i 'atâ-yı vücûd ile hıfz idici.			
V	Mevcûdâtı dilediği müddetde halel ve zevâlden hıfz u hîrâset idici.			

[16b-17a]-14

el-Mukît ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Zâd-dehende)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nâsı	Dâhil Olduğu Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zıkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Her nefse kût ya'nî muhtâc	Ve kâne'llâhu 'alâ	Yedi kerre kırâ'at idüp	Silâh ile haşma muqâbele

	oldukları azıklarını virici.	kulli şey'in Mukītā	ba'de pāk toprak bardak üzerine yazup şuyını içen	esnâsında tilâveti galebe vü nuşret havâşşındandır.
N	Rızq virici.	(Nisâ, 4/85)	vaşset-i seferden emniyyet ve tıfl-ı şağire içürülse bukâsına sükûnet ve şâ'im olan kimse pāk toprak bir bardak üzerine yazup şu ile ısladup koğlasa za'f-i hâli gidüp kuvvet bulacağını menkûldür.	
V	Hakk Te'âlâ eşbâh u ervâha aqvât-ı bedeniyye vü rûhâniyyeyi halk u işâl idici ve her şey'ün hesâbını bilici.			
el-Hasīb ['azze şe'nuhü] İsm-i Şerîfi (Pesendide ve Şomârende ¹⁴)				
S	Ehl-i tevekküle kâfiyü'l-mühimmât ve rûz-ı 'arâşâtda hâsibu'l-halâyık	Ve kâne'llâhu 'alâ kulli şey'in hâsibâ (Nisâ, 4/86)	Sû-i câr-ı bed qarînden ve sirka ve işâbet-i 'ayndan ve şerr-i 'adû ve hâsüddan havf idenler yevm-i hamîsden bed'e ile yidi gün 'ale't-tevâlî tülû'u'ş-şemsden muqaddem ve gurûbdan soñra yetmiş yedi kerre kırâ'at iderse mahfûz olur.	Mukît ve Hasīb, bu iki ism-i şerîf Süre-i Nisâ'dadır.
N	Qullarınun umûrında kâfi ve ihtiyâc-ı gayrdan münezzehtir.			
V	Allâh Te'âlâ kâfiyun fi'l-umûr ve hâsibu'[l-]halki mahşûr[dur].			
el-Celîl İsm-i Şerîfi (Bozorg-ter)				
S	Celâlet Kendine [mahşûşdur] ve âsmân u zemînde 'azamet-i şânı sâbitdür.	"Zu'l-Celâli ve'l-İkrâm" (Rahman, 55/27) lafzından me'hûzdür.	Şubh u mesâ zikrine devâm idenlerde mehâbet hâşıl olur. Mecâzı	

¹⁴ Metinde "Şomârkon" şeklinde yazılmış.

N	Nu'üt-ı celâl ve şifât-ı kemâl ve te'kaddes-i zât ile muttaşif.		ḥaḳîkâta tahvîl ve ğamı şadlığa tebdîl itmek ve müdâfi'-i mühlîkeden ḥalâş olmaḳ ve 'unf ile mu'âmele idenlerde aḥlâḳ-ı ḥamîde zuhûr itmek me'mûldür.	
V	Ḳuddûs gibi şifât-ı tenzîhiyyedendür. Luġatde 'azîm ü 'âlî ma'nâsına olmaĝın Kebîr, kâmilun fi'z-zât; Celîl, kâmilun fi's-şifât, 'Azîm; kâmilun fi'z-zât ve's-şifât ma'nâlarına olur.			

[17b-18a]-15

el-Kerîm ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Nikû-kâr-ı Bisyar-dehede)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nâsı	Dâhil Olduĝı Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet	İzâhât
S	Cemî'-i ḥalkına cûd u kerem ile nazâr idüp eksâr-ı menâfi' idici.	" Fe inne Rabbî Ğaniyyun Kerîm" (Neml, 27/40) ¹⁵ ve	Yatacaĝı zamân kırâ'at eylese ḳulûb-ı nâsa ol kimsenün ikrâmını illâ ¹⁶ eyleyler. Faḳîri ğanî ve nâ-tuvâna ḳuvvet virür. Dûcâr-ı cefâ vu meşâḳḳat olana kırâ'atı devâdur.	Süre-i İnfiṯâr'dadır. Bir faḳîr kimse ğanî olmaḳ için kesb ü kârı terk itmemeli. İnsân ḳuvvetlenmek için çalışup ḥadd-i i'tidâlde yimeli içmeli.
N	Menâfi' i cem' ile muḥtâc olanlara i'tâ idici.	"İnne ekremekum 'inde'llâhi etḳâkum". (Hucurât, 49/13)		
V	Min-ĝayri mes'ele ve lâ-vesîle ikrâm u i'tâ idici yâḥud va'dine vefâ va'idini 'avf idici dimekdür.			
er-Raḳîb ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Nigehbân)				
S	Hıfz u viḳâye vechle nazârını dâ'im ḳılıcı.	Süre-i Aḥzâb'dadır. (33/52)	Hâşşesi hıfz-ı mâl u 'iyâldür. Mâlı zâyi' olan kimse kırâ'atını	

¹⁵ Metinde "İnne'llâhe le-Ğaniyyun kerîm" şeklinde yanlış yazılmış. Böyle bir ayet bulunmamaktadır.¹⁶ Metinde "ilgâ" şeklinde yazılmış.

N	Hâfız ve gözleyici.		teksîr eylese bulunur. Yâhud yirine gelür. Hâmile üzerine yidi kerre okusa suhûletle çoğurur. Hâvf eylediği şahsuñ boynna elini koyup yidi kerre kırâ'at eylese hâvf u haşyeti gidüp emîn olur.	
V	Hâfız ve nigezbân ve cemî' zamânda ve her hâl ü mekânda mevcûdâtüñ kâffesini görücü ve hıfz u hîrâset idici.			
el-Mucîb ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Pâsoh-konende)				
S	'İbâduñ niyâzlarını kabûl ve du'âlarını karîn-i huşûl idici.	Sûre-i Hüd'dadır. (11/61) Ud'ünî estecib lekum. (Mümin, 40/60)	Hâşşası ma'a'z-zikri du'â esrâ'-ı icâbet ile müstecâb olmağdur. Bir şeyden hâvf iden kimse kırâ'at eylese emânu'llâhda bulunur.	'Abd-ı mü'min evvelâ evâmir-i İlähiyyeye şâniyen su'âl-i sâ'ile lutf u nevâzişle icâbet eylemekdür.
N	Zât-ı pâkını tevhîd idenlerüñ du'âlarına icâbet ve tã'at u inkiyâdlarıñ kabûl idici.			
V	Merâm-ı sâ'ili is'âf ile ve du'â-yı dâ'î'i icâbet ile ve zarûret-i muẓtarrını kifâyet ile muķâbele idici.			

[18b-19a]-16

el-Vâsi' ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Ferâh-baħşış)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nâsı	Dâhil Olduğı Âyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet	İzâhât
S	Her şey'e rahmet ve 'ilmi şâmil.	Sûre-i Nisâ'da "Ve	Hâsed misillü marâzlardan	
N	Yâ vâsi' u'l-vucûd ma'nâsınadır.	kâne'llâhu vâsi'an hâkimâ ¹⁷ ".	selâmet ve kanâ'at ile huşûl-i si'a-i	

¹⁷ Metinde "alimâ" şeklinde yanlış yazılmış.

V	Dergâh-ı Rubûbiyyetden cemî'-ı mes'ûlât ve erzâkı mu'tî ve vucûd u ihsânı kâfi ve 'ilm ü rahmeti cümle-i eşyâyı muhît ü şâmil.	(Nisa, 4/130)	hâle sebep ve şadra müceb-i 'âfiyet olup zâkir-i dâ'imine vesâ'et-i ma'âş ve kifâyet-i merâm hâşıl olur. Müsteħak ve ğayr-ı müsteħak kâffe-i 'ibâdı üzerine in'âm u ihsânı bî-nihâyedür. Vüs'at-i ma'âş için esbâbına teşebbüs itmek daħi lâzımdur.	
el-Hakîm ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Nikû-kâred Dorost-goftâr)				
S	Halk eylediği her şeyde hikmet-i hafiyeye ve celîlesini icrâ ve maħall-i lâyıķına vaz' u edâ idici.	Ve kâne'llâhu 'azîzen ħakîmâ (Fetih, 48/7)	Kırâ'atını def'-i devâhî ve fetħ-i bâb-ı ħikmet ider ve aşĥâb-ı ğumûmuñ ğamdan ħalâşlarına sebep olur.	Qur'an-ı Kerîm'de keşret üzere mezkûrdur.
N	Her şey'i mevķi'-i lâyıķına vaz' idici ve her işlediği nesne muħkem ü metîn olıcı veyâħud kemâl-i ħikmeti cihetiyle ef'âli 'abeşden ħâlî bulunıcı.			
V	Hâkim ma'nâsınadır. İmâm Ğazâlî ħazretleri ħikmet-i eşyâyı efzal-i 'ulûm ile bilmekdür diyü ta'rîf eylemişdür.			
el-Vedûd ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Düstdâr-ı mu'tî'ât)				
S	Mü'minleri sevici her fâ'ilden ħayra râzî olıcıdur.	Sûre-i Burûc'da "Ve huve'l-	Miyân-ı nâsda ve zevceyn beyninde şübüt-ı muħabbet ve	
N	Kemâl-i rızâ ile muttaşif ya'nî	ĝafûru'l-vedûd"		

	enbiyâ vü evliyâ ve cemî'-i mü'min-i muṭî'i sevici ve 'amellerinden ve ṭā'atlarından râzî olıcı.	(Burûc, 85/14)	meveddet olmak için ṭā'âm üzerine biñ kerre okuyup tenâvül olunması nâfi'dür. Hevâ-yı nefsanîsini ḥayra tebdil etmek ve beyne'n-nâs mergûb ve memdûḥ olmak için tilâveti müfiddür.	
V	Luğatde muḥibb ma'nâsına olup vedd ü muḥabbeti peygamberimizün emr ü nehylerine imtişâl ve mütâba'atda aramayanlar muḥabbetu'llâhdan maḥrûmdurlar.			

[19b-20a]-17

el-Mecîd ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Bozorgvâr)				
Esâmî-i Şurrâḥ	[Türkçe] Ma'nâsı	Dâhil Olduğu Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet	İzâhât
S	'Uluvv-i zât[la] mevşûf ve ḥüsn-i ef'âlu'llâhla ma'rûfdur.		Ḥüsn-i ḥâl ve aḥlâḳ-ı ḥamîde ile muttaşif olmak için kıra'atı mervîdür. Sinni elliyi tecâvüz itmeyerek abraş olan ve marâz-ı cüzzâmdan ḥavf iden her ayuñ on üç, on dört, on beşinci günleri şâ'im olup iftâr vakitlerinde çokça kıra'at eyleye.	Kitâb-ı Kerîm'de üç mevzu'da mezkûrdur.
N	Şerîf ü kerîm ve keşîru'l-ḥayr			Bu ism-i şerîf ism-i Cemîl, Vehhâb, Kerîm isimlerini câmi'dür.
V	Zâten ve fi'len şeref-i kâmil ve mülk-i vâsi' şâhibi vâsi'u'l-kerem cemîlu'l-'atâyâ ve keşîru'l-iḥsân ile tefsîr itmişdür.			
el-Bâ'is ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Ber-engîzende)				
S	Dünyâda peygamberânı, 'uqbâda emvâtı bi'l-iḥyâ'a irsâl idici.	"İnne'llâhe yeb'âsu men fi'l-ḳubûri" (Hac, 22/7) âyet-i	Nevmi vaḳtinde şadrı üzerine vaż'-ı yed iderek yüz kerre zikr eylese	Cem'iyyet-i eşḳiyâ ve şerr-i a'dâdan necât ve iftirâdan ḥalâş için beş yüz

N	‘İbâdına tarîk-i Hakk’ı irâ’e için enbiyâ irsâl idici yâhud cemî‘ zi-rûhı öldürdükden soñra kıyâmet günü diri kılp mahşere ve mevkıf-ı hesâba getürici.	kerîmesinden müstefâddur.	qalbi nûr-ı îmânla münevver ve ‘ilm-i hikmet ile merzûk olur.	yetmiş üç kerre zıkr olunması mücerredür.
V	Qubûrda olanları su’âl u hesâb için yevm-i haşr u neşrde dirildici yâhud sa’âdet-i ‘uzmâya nâ’il olsunlar ve îmân u İslâm’ı bilsünler için rûsul-i kirâm hazarâtını ba’s u irsâl idici veyâhud ekl idüp ‘ibâdât u tâ’atda kâ’im olsunlar için maḥlûqâtına rızıkların virici.			
eş-Şehîd İsm-i Şerîfi (Guvâh)				
S	Maḥlûquñ şûrî ve ma’nevî ahvâl u ef’âlini müşâhede ider. Anlaruñ hıçbiri aña maḥfî olmaz.	İnne’llâhe ‘alâ kulli şey’in şehîd (Hac, 22/17)	Veled-i ‘âşînuñ ve zevce-i ğayr-ı şâliḥa olan zevcenüñ cebhesi üzerine iki ellerini vaz’ ve başını semt-i semâya ref’ ile yigirmi bir kerre yâ Şehîd dise işlâhlarına kâfidür.	Şehîdüñ ma’nası ‘Alîm, Ḥabîr ma’nalarına qarîbdür.
N	‘İlminden bir şey hâric ve ğâ’ib olmaz.			
V	Hakk Te’âlâ’nuñ ‘ilminden aşlâ bir nesne ğâ’ib olmayup mecmû’-ı eşyâ ‘ilminde			

	hâzırdur. Yâhud Ḥabîr bâtın-ı eşyâyı bilici ma'nāsına olduğu gibi Şehîd daḥi zâhir-i eşyâyı bilici ma'nâsnadır.			
--	--	--	--	--

[20b-21a]-18

el-Ḥaḫḫ ['azze şe'nuhū] İsm-i Şerîfi (Sezâ ne-Cudâ ĩ)				
Esâmî-i Şurrâḥ	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğu Āyet-i Kerîme	Ḥaşşası ve Şerâ'it-i Zıkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Zâtına taḡayyür ve zevâl târî olmaz. Mevcûd-ı ezeli ve ebedîdür.	Fe- te'âle'llâhu'l- meliku'l-ḫaḫḫ (Müminun, 23/116)	Murebba'u'ş- şekl bir kâḡaduñ erkân-ı erba'asına yazup vaḫt-i seḫerde ol kâḡadı avucunuñ içine koyup cânib-i semâya kalduran kimsenüñ mühimm işi âsân olur.	
N	Ulûhiyyeti şâbit ve müteḫaḫḫık ve mevcûd.			
V	Allâh Te'âlâ zevâl, 'adem, taḡayyür ḳabûl itmez mevcûd-ı ezeli vü ebedî ve ulûhiyyet ü vaḫdâniyyetinde şâbit dimekdür.			
el-Vekîl ['azze ismuhū] İsm-i Şerîfi (Kâr-rân)				
S	Nâsuñ umûr u erzâḳın ta'ahhüd idici.	Ve kefâ bi'llâhi vekîlâ. (Ahzab, 33/3)	Seferde ḳırâ'atı zafer ve nuşreti mücibdür.	Şehîd, Ḥaḫḫ, Vekîl bu üç ism-i şerîf mevâzi'-i 'adîde-i Ḳur'âniyye'de vâḳi'dür. Ve tevekkülün ma'nası ba'zı cümleñün zannı gibi degüldür. İnsân ḳalb ile tedbiri ve beden ile kesbi terk ü ta'tîl itmek olamaz.
N	Erzâḳ-ı 'ibâda kefil, dünyâ ve âḫiretde umûr-ı 'ibâd ḫükm-i İlâhîsine müvekkel ü müfevvezdür.			
V	Luḡatde bir âdemün bir işi kendüsine bi'l- külliye tefvîz ü			

	<p>sipâriş olunduğı kimsedür. Yâhud hâfız ma'nâsınadır. Hakk Te'âlâ umûr-ı ibâda kâ'im ve meşâlihiine mütekeffil ve her umûrda kullarına kâfidür. 'Abd-i mü'min cemî'-i umûrını hakka tefvîz ü tevekkül itmek gerekdür.</p>			<p>Tevekkülle¹⁸ ve 'amel-ile maqâşid u maqlûba sa'yinden zâhir ü peydâ olur. Meşelâ toqluk murâd iden tenâvül-i ta'âmı veled maqlûb eyleyen izdivâcı terk eylemek cünündür. Ve şer'en harâmdur.</p>
el-Ķavî ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Tevânâ)				
S	<p>Mübâlağa ile kuvvet ü kudret şâhibidür ki murâdını icrâda kendine meşakkat hâşıl olmaz.</p>	<p>Sûre-i Hacc'dadır. "İnne'llâhe le-Ķaviyyun 'Azîz". (Hac, 22/74)</p>	<p>Bu isme meşgûl olanlar kendü nefis ve sâ'ir a'dâsı üzerlerine Ķavî olmak hâşşasındandır. Şerr-i rîh ve kuvvet-i mâ ü nârdan havf idenler vird eyleseler nâfi'dür.</p>	
N	<p>Her şey'e Ķâdir ve emr u hükmini icrâ vü infâz üzere cümleye ĝâlib dimekdür.</p>			
V	<p>Hakk Te'âlâ zât u şifât u ef'âlinde aşlâ kendüye za'f u nokşân 'arîz ve lâhiĶ olmaz. Ķuvvetüñ ma'nâsı derece-i kemâle bâliğa olan kudret-i tâmmе olmağla Hakk Celle ve 'Alâ bu ma'nâ ile Ķavîdür.</p>			

[21b-22a]-19

¹⁸ Metinde "tevekkülün" şeklinde yazılmış.

el-Metîn [‘azze şe‘nuhū] İsm-i Şerîfi (Ustuvârkâr)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma‘nâsı	Dâhil Olduğu Âyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ’it-i Zîkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Sübütü vâcib olan şifātuñ birini bir kimse andan izâleye kâdir ü gâlib olamaz.	“Yef’alu’llâhu mâ yeşâ’u” (İbrahim, 14/27) ve “yaḥkumu mâ yurîd” (Mâide, 5/1) “İnne’llâhe huve’r-rezzâku zu’l-kuvveti’l-metîn” (Zâriyât, 51/58)	Südi az olan za’ifu’l-bünye hatunlar bir temîz kâseye yazup şürb eylese südi teksîr idecegi ve bir kimse def‘-i gâzab için bir ism-i şerîfi ‘adedince beş yüz kerre kırâ’atna devâm eylese ḥiddet ü gâzabı def‘ olacağı mervîdür.	
N	Şedîdü’l-kuvve ya‘nî ef‘âlinde kendüye meşakḳat ü ta‘abu külfet lâhiḳ olamaz. Bâliḡu’l-kuudre dimekdür.			
V	Şedîdü’l-kuvve ma‘nâsı virilür. Zirâ kuvvet kudret-i tämme üzerine delâlet ider. Ma‘nâ-yı metîn Allâh Te‘âlâ kuvvetinde mādde ve sebebe muḥtâç olmayup min-küllî’l-vucûh gâlibdür.			
el-Velî [‘azze ismuhū] İsm-i Şerîfi (Düst)				
S	Ḥaḳḳ Te‘âlâ ḥazretleri ‘avn u nuşretle mü‘minlerüñ kârlarıñ teysîr iderek maḫzar-ı rızâsı idicidür.	Ve huve’l-veliyyu’l-ḥamîd (Şura, 42/28)	Bir kimse zevcesi ‘indine duḫûl ve ḥurûcında bu ism-i şerîfi ḳalbiyle zîkr eylese beynleri işlâḫ olunur. Zîkrine müdâvemet idenlerüñ ḳadri a‘lâ ve ḳalbi mücellâ ve a‘dâvü ḥuşemâsı perîşân olacağı	
N	Cemî‘-i mevcûdât-ı ‘ulviyye ve maḫlûḳât-ı süfliyyenüñ umûr-ı aḫvâlini dünyâ ve âḫiretde			

	mütevelli ve mutaşarrif ma'nâsınadır.		ve kendisi dâ'ire-i velâyete duhûl idecegi menkûldür.	
V	Ānen fe- ānen cemī'-i mahlūkātına huşūşan müminîn-i müttekîne in'âm u ihsânını mutâhhir u mu'tî dimekdür. Luğatde bir âdemüñ dostına ve yâr u şadîkine ve mu'în u naşîrine velî dinildigine binâ'en bu ism-i şerîf muhibb ü nâşır ma'nâlarıyla daği tefsîr olunur.			
el-Ĥamîd ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Sutûde)				
S	Maĥmûdu'l- fa' 'âl memdüĥu'l- huşşâl ve cümle ehl-i ĥamdüñ ĥamd ü şenâları aña râci'dür.		Müdâvemet idenler için aĥlâk u aqvâl u ef'âlinde meĥâmid-i keşîre ĥâşıl olacağı ve kelâmında fuĥş-ı ziyâde olanlarıñ bir kâseye yazılıp şuyı içirilse fuĥş- gûluk zâ'il olur. Zâhirde feşâhat-ı lisân peydâ itmek ve bâtında kuvâ-yı nefsâniyyeyi terk ile taqvâya sülûk itmek için kırâ'atı ĥâşşasındandır.	Velî, Ĥamîd bu iki ism-i şerîf Ĥur'an'da çok maĥallde mezkûrdur.
N	Cemî' kemâlât ile muttaşif ve neĥâyışdan 'ârî vü münezzeh Ĥaĥĥ Te'âlâ 'azâmet-i zâtını izhâr ile kendi zâtına ĥamd ü şenâ eylediği ecilden ve enbiyâ vü evliyâ cemî' mü'minleri imân u tâ'atları muĥâbelesinde medĥ ü şenâ			

	eylediginden hâmid ma'nâsına da olur.			
V	Mahmūd ile tefsîr olunur ki vaşf-ı cemîl olan hamd ü şenâya müsteḥakk dimekdür. Ḥaḳḳ Te'âlâ ezelen kendü nefsi için hamîd ve ebeden 'ibâdınıñ hamdleriyle maḥmūd olmak ḥasebiyle ma'nâ- yı hamîd şifât-ı celâl ve 'uluvv-i kemâlle ve ol sebeble zâkirînuñ zıkrinden istiğnâya râci' olur.			

[22b-23a]-20

el-Muḥşî ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Şomârende)				
Esâmî-i Şurrâḥ	[Türkçe] Ma'nâsı	Dâhil Olduğu Âyet-i Kerîme	Ḥaşşası ve Şerâ'it-i Zıkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Eşyânuñ kemiyet ve 'adedleriñ bilür ve 'ilminden hiçbir şey ḥafî degüldür.	Süre-i Cinn'de (72/28)	Ḥesâb ve 'azâb-ı yevm-i kıyâmetden ḥavf idenler leyle-i cum'ada biñ kerre kırâ'at iderse Ḥaḳḳ Te'âlâ teshîl-i ḥesâb u 'azâb eyler. İstedigi şey şu'ürından zâ'il ve nisyânı gâlib olanlar ve gicede yalnûz yatmaḳdan ihtirâz u ḥaşyet idenler tilâvet eyleseler zihni tâm ve vahşe[t]i	
N	'İlm ma'nâsınadır. Zîrâ 'add u iḥşâ 'ilmi müstelzimdür.			
V	Cemî' ma'lûmı iḥşâ vü iḥâṭa idici, 'âlim ü dânadur. Kâdir ma'nâsı daḥî virilür.			

			zâ'il olacağı mervîdür.	
el-Mubdî ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Âferînde-i Nohostbâr)				
S	Eşyâyı ilk ve bî-misâl olarak vücûda getürici.	Süre-i Burûc'da ¹⁹ "İnehû huve yubdi'ü ve yu'id"	Hâmile hatunlar batını üzerine zevci şehâdet barmağıyla tedvîr iderek yigirmi yâhud yigirmi toktuz kerre okursa bi- izni'llâh hamli düşmeyüp sâbit olmak hâşşasındandır. Bir muhibb-i muhlîşi rü'yâda müshâhede için kırâ'atı mervîdür.	'Arabada sarşılmaq ağır bir şey kaldurmak gibi şeylerden mücânebet şartı- ile.
N	İzhâr idici.			
V	Kâ'inâtı min ğayri sebki mislihâ icâd idici.	(Burûc, 85/13)		
el-Mu'id ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Âferînde-i Diğer-bâr)				
S	Zî-rûhı ba'de'l-imâte yevm-i kıyâmetde tekrâr ihyâ idici.	Süre-i Rûm'da "Ve huve'l- lezî yebde'u'l- halka summe yu'iduhu" (Rûm, 30/27) âyet-i kerîmesinden me'hûzdür.	Hâşşası korıduğından emîn ve ümîdine nâ'il olmağıdur "yâ Mubdî, yâ Mu'id" kırâ'atı nisyâna devâ-yı küllîdür.	Şar'alı ve ba'zen meczûb gibi olanlar tilâvet eyleseler halâş olacağı mücerredür.
N	Halk helâk olduğından-soñra Hakk Te'âlâ anları zinde kılup i'âde ider.			
V	Hakk Te'âlâ halk u icâd için mebde'vü ba'sü nuşür için mu'iddür.			

[23b-24a]-21

el-Muhyî ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Zinde-konende)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğı Kerîme	Âyet-i Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet	İzâhât
S	Zî-rûhuñ ve nâmîleruñ	Bu ism-i şerîf "yuhyî ve	Hastalığı şihhata tebdîli ve	

¹⁹ Metinde "Süre-i İzrâb'da" şeklinde yazılmıştır.

	mādde-i ḥayāt ve nemālarını ḥalk u icād idici.	yumūtu” (Mümin, 40/68) āyet-i celīlesinden me’ḥūzdur.	ḡam u ḡuşşaya dūçār olanı şād ve mürde dilleri ihyā itmek için kırā’atı müfid olacağı mervīdür.	
N	Ḥayāt ḥalk idici ve ölmüşleri diri kılıcı dimekdür ki ḥayāt-ı ḥaḳīkī ve ḥayāt-ı ma’nevī olmaḳdan e’ammdur. Ḥayāt-ı ḥaḳīkī nefḥ-i rūḥ ile olur. Ḥayāt-ı ma’nevī ‘ilm ü imān ve ‘amel-i şāliḥ ve ma’rifetu’llāh ile olur.			
V	Ma’nāsı zu’l-ḥayāt dimekdür. Ḥayāt şıfat-ı ḳadīme-i İllāhiyyedür. Cümle mevcūdātta ḥattā cemādātta daḥi sırr-ı ḥayāt vardur ki ol ḥayāt ile ḥaḳḳa irtibāḫ bulmuşlardur. Bu ḥayāt-ı ḥaḳīkiyye-i zātiyye rūḥ-ı insānī ve ḥayvāniyyetüñ ²⁰ irāş itdiği ḥayātdan ḡayrı olup keşf-i şaḥīḫ ile bilinür. Zīrā ḥāricde eşeri yoḳdur. Belki maḥsūs olan mücerred şıfat-ı ḥayātuñ mevşūfı olan nesnedür.			

²⁰ Metinde “ḥayvānāniyyetüñ” şeklinde yazılmış.

el-Mumît İsm-i Şerîfi (Mîrânende)				
S	Rûhı olanlarıñ rûhlarını irâde eyledükde izâle idüp nemâsı olanlarıñ nemâlarını kaç' u te'hîr ile hayâtlarıñ ma'hu u ma'dûm idici.	Sûre-i Rûm'da "Halâka'l-mevte ve'l-hayâte" (Mülk, 67/2)	Nefse ²¹ harekete kudreti olmayan kimse 'inde'n-nevm şadı üzre vaz'-ı yed ile ism-i şerîf-i mezkûrı kırâ'at iderek nâ'im olsa Haqq Te'alâ anuñ nefsinı mutî' ve mutma'inne eyler.	Şavm u perhîz üzre bulundığı hâlde tilâvetine devâm idenler 'adû şerrinden hâlâş olacağı mücerredür.
N	Cümle cānlu olanları öldürici ve mevti halk idici.			
V	Hâlıkü'l-mevt dimekdür ki ma'nâ icâda rucû' ider ve ba'zen ihyâ vü imâte kalbe nisbetle ma'nâ-yı uhrâ hâ'iz olur. Haqq Te'alâ: "Yuğillu men yeşâ'u ve yehdî men yeşâ'" (Fâtır, 35/8) olmağla ervâhla ecsâmı ihyâ vü imâte eylediği mişillü kulüb-i muvahhidini daği nûr-ı imân ve ma'rifetle ihyâ ve 'ârîza-i gâflet ve vesvese ile imâte ider.			
el-Hayyu ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Hemîşe Zinde)				
S	Ezel-i âzâlden ebedü'l-âbâd hayy u bâkîdür.	Allâhu lâ-ilâhe illâ huve'l-hayyu'l-gayyüm.	Hasta ve nâ-tüvâna kuvvet ve def'-i melâmet için	

²¹ Metinde bu kelimeden önce "Kes" sözcüğü yer almaktadır.

	Kendisine aşlā fenā tārī olmaz.	(Bakara, 2/255)	vaqt-i seherde tilāveti nāfi'dür.	
N	Diri dimekdür. Lākin hayāt-ı İlähiyye maḥlūḳātuñ hayātına müşābih ve mümāşil degüldür. Belki Ḥaḳḳ Te'ālā ile kā'im bir şıfatdur ki bizim hayātımız gibi aña mevt tārī olmaz. Ezelidür, ebedidür.			
V	Ḥaḳḳ Te'ālā 'ilmen ve kudreten hayāt-ı ebediyye ile hayy olup zāt-ı ecell ü a'lāsına aşlā fenā vü mevt 'acz u naḳş 'arız olmaz.			

[24b-25a]-22

el-Ḳayyūm [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerifi (Pâyende)				
Esāmī-i Şurrāḥ	[Türkçe] Ma'nası	Dāḥil Olduğı Āyet-i Kerīme	Ḥāşşası ve Şerā'it-i Zıkr ü Tilāvet	İzāḫāt
S	Ḥalāyıkuñ lāzimelerini iḫzāra ve her şeyi inşāya ve ḥıfz u tedbīr esāsına kemāl-i kudretle kā'im.	Āyetü'l-Kursi'dedür. (Bakara, 2/255)	Zāten ve şıfāten, ḳavlen ve fi'len ḥuşūl-i ḳıyām ve ḳayyūmiyyet olmağla ism-i Ḥayy'dan	
N	Bi-nefsihī kā'im; ya'nī var olmakda ḡayra muḥtāc degül. Devām-ı vücūdında ve 'atā-yı vücūdında mu'ayyen ve		mücerred olarak zıkr iden kimseden nevm-i ḡaflet zā'il olur. Ve her gün kırk kerre "Yā Ḳayyūm lā ilāhe illā ente"	

	hâfıza muhtâc degül.		diyenler fâ'ide-i 'azîme bulur.	
V	İşbu ism-i Hâlık, Mebde', Rezzâk, Hâsib, 'Alîm esmâ-i şerîflerini mutazammındur.			
el-Vâcid ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Tevânger)				
S	Ġanî-i ġayr-ı muhtâc.	"Ve vecedeke 'âilen fe-aġnâ" (Duha, 93/8) âyet-i kerîmesinden me'hûzdür.	Aşhâb-ı mekr ü hîl[enü]ñ şerrinden ve sâhîrlerüñ sihri te'sîrinden emîn ü müsterîh olmak ve sihri ibtâl itmek hâşşesindendür.	
N	Bir ġanî-i muhtâkdur ki bir nesneye muhtâc olmaksızın cemî' eşyâya mâlikdür.			
V	Ebedî ġanî ve cümle[den] müstaġnî ve her neyi dilerse o mevcûddur.			
el-Mâcid ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Bozorgvâr)				
S	'Azamet ve şeref-i zât ile muttaşîfdur.	Lafz-ı Mecîd'den me'hûzdür.	Uykusu gelinceye kadar kırâ'at itmeli Hâkk Te'âlâ muqadder eylediği şey'i menâmda izhâr eyler. Def'-i mazarrat ve nuhûset için bu ism-i şerîfüñ 'adediyle kırk sekiz kerre kırâ'at idenüñ du'âsı serî'u'l-ķabûl olmak mervîdür.	
N	Mu'azzam u mükerrem ve vâsi'u'l-keremdür.			
V	Ma'nâ cihetinden ism-i Mecîd gibidür. Şu kadar farkı vardır ki "vâki'u'l-kerem ve'n-ni'am" ile tefsîr olunur.			

[25b-26a]-23

el-Vâhid ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Yegâne)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduġı Kerîme	Ġâşşası ve Şerâ'it-i Zîkr ü Tilâvet	İzâhât

S	Zātında ve şifātında ve ef'ālinde nazīri olmamağla müteferriid.		Halvet ve tenhālīkdan dehşeti olan kimse kırā'at eylese kalbi kuvvet ü itmīnān kesb idüp haşyeti zā'il olur. Terk-i mā-sivā ve nūr-ı vāhid kalbini memlū ider.	
N	Zātında ve şifātında ve ef'ālinde ve nazīri olmayan ferd-i vāhiddür.			
V	Allāh Te'ālā zāt u şifāt u ef'ālinde leyse ke-mislihi şey'un fi'l-arzi ve lā fi's-semā'i'dür. Zātında müteferriiddür ki kâbil-i inkisām ve tecezzī degüldür. Ve şifātında vāhiddür ki kendüsi bir şey'e ve bir şey aña şebīh degüldür ve ef'ālinde vāhiddür ki şerīki ve nazīri yokdur.			
el-Ehad ['azze şe'nuhū] İsm-i Şerīfi				
S	Hiçbir vechle mümāşil[i] yok münferiddür. Tecezzī kabül itmez. Ve ihtiyāc kendi haqqında mutaşavver degüldür.	Qul huve'llāhu Ehad. (İhlas, 112/1)	Seferde refiği bulunmayup yolda münferiden bulunan ādem kirāren tilāvetine diqqat eylese aña refiğ irsāl olunmağ ve qorquci kimse be-her yüz biñ kerre kırā'at eylese havfı zā'il olmak muqarrerdür. Göñülde olan	Tefsir-i ihlāşda menküldür. Allāhu Zu'l-Celāl; Vāhidun bi'z-zāt, mütevaḥḥidun fi-zātihi ve münferidun fi-fişātihi dimekdür.
N	Lā şerīke leh			
V	Zāt-ı ulūhiyyetine ta'addüd ü iştirāk aşlā taṭarruğ itmez.			

			ğamı def' ve hubb-ı dünyâyı def' ve kalbi nür- ı İlähî ile tenvîr itmek için oğunması menkûldür.	
eş-Şamed ['azze şe'nuhü] İsm-i Şerîfi				
S	Ekl ü şürbden ve nevmden münezzehdür. Cemî'-i havâ'icde kendine cümle mâ-sivâ muhtâcdur.	Süre-i İhlâş'da Allâhu'ş- şamed (İhlas, 112/2)		
N	'Azamet ü kibriyâ zâtında nihâyet bulmuş yâhud dâ'im ü bâkî yâhud cemî' muhtâclar hâcetlerinde ancağ anı kaşd iderler. Yâhud cemî' mâ-sivâ kendüye muhtâc ve kendi zâtında ve şifâtında mahlûğdan bir ferde muhtâc degüldür. Ve ihtiyâcdan münezzehdür dimekdür.			
V	Maḥlûkātuñ cümlesi cemî' aḥvâlde aña muhtâc ve zât-ı ecell ü a'lâsı müstağnî-i 'anî'l- ğayr dimekdür. İmâm 'Alî efendimizden bir rivâyete göre Şamed'üñ ma'nâsı "lem			

	yelid ve lem yüled"dür.			
--	----------------------------	--	--	--

[26b-27a]-24

el-Kâdir [‘azze ismuhu] İsm-i Şerîfi (Tevânâ)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğu Âyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet	İzâhât
S	Zâtında ezeli olan halk ve tekvîn-i şîfat-ile her murâd eylediği şey'e kudreti nâfiz ve 'aczen münezzehdür.	Süre-i En'âm'da (6/37) "Vallâhu 'alâ kulli şey'in kâdir" (Âl-i İmrân, 3/189) ve "huve'l-kâdiru 'alâ en yeb'ase 'aleykum" (Enâm, 6/65)	Âb-dest aldukdan-şoñra kırâ'at olunur ise haşmına galebede mü'essir olduğu menkûldür.	
N	İrâde-i ezeliyye ve meşîyyet-i kadîmesi ta'alluğ iden bi'l-cümle mümkinâtı kudret-i kâmile ile halk u icâda kâdir dimekdür.			
V	Hakk Te'âlâ icâdını irâde eylediği her mümküni min-ğayri mu'in ibdâ' u icâda muhtedir zû-kudret dimekdür.			
el-Muktedir [‘azze şe'nuhü] İsm-i Şerîfi (Tevânâ)				
S	Kuvvet ü kudret ile her nesneyi icâda müzâhîm ü mu'arızı yokdur. Esbâb u vesâ'itdeki kuvvetüñ dañi mu'tisi O'dur.	Süre-i Kâmer'de "İnde melikin muhtedirin". (54/55)	Çok tilâvet olunursa nisyân u gafleti zâ'il olur. İsm-i şerîfüñ 'adedi olan yedi yüz kırk dört kerre okunursa şerr-i a'dâvu ins ü cinn ve rîh-i 'azîm ve bâr-ı saķîm-i deryâ ve nehr	
N	Kudret-i kâmilesi âşârını izhâr idici ya'nî			

	şuver-i mütefâvite ve elsine-i muhtelifi üzere olan eşbâh u ecnâsı yek-digeriñden temyîz ile kemâl-i kudretinüñ âsârını izhâr idici.		mażarratlarından emîn olur. Ve nâs ile ahsen-i hâl üzere geçinmek de havâşş-ı mervîdür.	
V	<p>Qâdir ma'nâsına ise de muhtedir qâdirden eblağ ve mubâlagada ekserdür. Kudret bir şıfatdur ki anuñ için işlemek ve terk eylemek şahîh olur. Ya'nî vücûd u 'ademe mü'essirdür. 'Abd için kudret vardır. Lâkin hâdis ü kâsibdür. Hakk'uñ kudreti Qadîm ve Hâlik'dür.</p>			
el-Muqaddim ['azze ismuhü] İsm-i Şerîfi (Ferâyiş dârende)				
S	'Ademi ba'zı eşyâda vücûda ve ba'zında vücûdı 'ademe taqdîm idicidir.	"Ve kad qaddemtu ileykum bi'l-va'id" (Kaf, 50/28)	'Ale'd-devâm tilâvetinde havâşş-ı kesîresi vardır. Ve 'inde'l-ekâbir huşûl-i maqşûd-ı emrinde mü'essirdür.	
N	Taqdîm idici ma'nâsınadır.	âyetinden me'hûzdür.		
V	Allâh Te'âlâ ba'zı eşyâyı ba'zı eşyâ üzerine taqdîm idicidir.			

	Esbāb[1] müsebbebāt üzerine taqdīmi ve enbiyā ‘aleyhime’s- selāmı ve evliyāyı ve şulehāyı duḥūl[-]ı cennetde taqdīmi gibi.			
--	--	--	--	--

[27b-28a]-25

el-Mu’ahḥir [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerīfi (Vāpes dārende)				
Esāmī-i Şurrāḥ	[Türkçe] Ma’nası	Dāhil Olduğu Āyet-i Kerīme	Hāşşası ve Şerā’it-i Zıkr ü Tilāvet	İzāḥāt
S	Ba’zı eşyāyı dīgerinden zamānen veyā mekānen veyā ḥālen te’ḥīr idici.	“Yu’ahḥirukum ilā ecelin müsem mā” (Nuh, 71/4) āyetinden me’ḥūzdur.	Ḥaṭarda bulunan ādem el-Muḥaddem ve’l-Mu’ahḥar diyü yüz kerre kırā’at eylese ḳalbine sūkūnet gelür. Şerr-i münāfıḳdan ḥalāş ve ulu’l-emr cānibinden iltifāta nā’il olur.	
N	Cemī’ eşyāyı vaḳt-i merhūnına te’ḥīr ve mevzu’-ı lāyıḳına vaz’ idici.			
V	Te’ḥīrdendir. İşbu vaşfeyn-i şerīfeyn bir ism menzilesinde olmaḳ rivāyetine mebnī lede’l-ḳırā’a beynehumāyı cem’ itmek tefrīḳden aḥsendür.			
el-Evvel [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerīfi				
S	Cümle eşyādan zāt-ı ezelişi evveldür ki evvelinūñ daḫi evveli ve mā-sebḳi yoḳdur. Hemişe ve noḫostīn.	Huve’l-evvelu ve’l-āḫiru ve’z-zāhiru ve’l-bāṭinu. (Hadid, 57/3)	Her umūruñ bidāyetinde kırā’at olunsa o maşlaḫat ḫayr ile ḫitām bulur. Ve ol ‘amelde ḫaṭā vukū’ bulmayacağı	
N	Kendinden muḫaddem mevcūd yoḳdur.			

V	Mebde-i vücūd olmak i'tibârı ile cemî'-i mevcûdât u hâlâyık üzerlerine sâbık dimekdür.		daği havâşşındandır.	
el-Âhîr ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Hemîşe devârest)				
S	Cümle mâ-sivânuñ fenâsından-şoñra daği zâtı ebediyyen bâkî ve beķâsına nihâyet yoķdur.		İsmeyn-i mezkûreyn zevcesi 'akîm olan âdem dört cum'a 'ale't-tevâlî her cum'a günü biñer kerre "Yâ Evvel" diyü zîkr eylese merzûķu'l-veled olur. Ve a'mâl-i hayriyyesi olmayan kimse el-Âhîr ism-i şerîfini vird idinse a'mâli, hayr u hasenât ile hitâm bulur.	Esmâ-i ķahriyyeden olmağla zâlimleri işlâh idüp ķahr-ı a'dâ için tilâveti daği menķüldür.
N	Kendinden-şoñra mevcûd yoķdur. Ya'nî cümle mevcûdât helâk olur. Zât-ı pâkî bâkîdür. Fânî olmağdan münezzehtür.			
V	Müntehâ-yı vücūd i'tibârıyla ba'de fenâ'î'l-hâlâyık, vahde-i bâkî dimekdür.			

[28b-29a]-26

Ez-zâhir ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğı Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zîkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Vücūd-içün varlığına âyât u delâ'il kâ'im olmağla zâtı her şeyde hüveydâdur. Nazar-ı hüşyârda mestür olan mâ-sivâdur.	Ez-Zâhiru ve'l-Bâṭnu (Hadid, 57/3)	Zâhir ism-i şerîfinüñ hâşşesi ba'd-ı şalâtu'l-işrâķ toķuz yüz kerre kırâ'at idenlerüñ ķalbinde dîdelerinde nür-ı velâyet ve Bâṭn ism-i şerîfini beher yevm otuz üç kerre kırâ'at idenlere huşûl-i üns ü ülfet ve	
N	Vücūd-ı zât-ı Bârî'ye âşâr-ı şifât-ı kâmile olan bi'l-cümle maşnû'ât bi'l-			

	bedāhe delālet eylediği cihetden kendisi zāhir ü bāhirdür.		esrār-ı ilāhiyyeye mahrem olmağdur dimişler.	
V	Ez-Zāhir, el-Bāṭn zāhir ve bāṭn olan nesnelere bilici ma'nalarına daḡı gelür.			
el-Bāṭn ['azze şe'nuhū] İsm-i Şerīfi (Nā-peydā)				
S	'Azamet izānı ve kibriyā ridāsı ile mā-sivādan maḡcūb. Dimişlerdür ki kemāl-i 'azameti nāzırlaruñ bāşıralarına ḡıcb ²² olmuşdur.		Zākir-i dā'imīnūñ ḡalbine keşf gibi ilhām ilḡā olunup laṡıf vāḡı'alar müşāhede ve şūrī ve ma'nevī ḡamdan ḡalaş ve āftāb-ı ma'nevī ṡulū' idecegi menḡıldür.	Evvel, Āḡir, Zāhir, Bāṡn bu dört nām-ı mecīd Sūre-i ḡadīd'dedir.
N	Gene zāt-ı pākına iḡāta vu idrākdan 'uḡūl-i maḡlūḡ 'āciz ve 'azamet-i zātı bī-nihāye olup bilinmekden münezzehdür. Yāḡud cemī'-i 'ālemlerūñ şaḡlu ve ḡizlülerini ve ḡalblerinde olan ḡāllerini bilici dimekdür.			
V	Ma'nā-yı şerīfi zāhir ismindedir.			
el-Vālī İsm-i Şerīfi (Derīçe-i Kārdār ve Fermān-revā)				
S	Umūr-ı mā-sivāyı tevellā ve terbiye idici.	Sūre-i Ra'd'da (13/11)	Be-her cum'a biñer kerre kırā'at idenler nā'il-i maḡşūd olmak mervīdür.	Bu ism-i şerīfi pāk bir kāseye yazup yağmur şuyını ṡoldurup ba'de yazı maḡv
N	Māliku'l-eşyā ve mutaşarrıf.			

²² Metinde "mücāb" şeklinde yazılmış.

V	Umûr-ı 'ibâduñ cümlesini tevellâ ve tedbîr idici hâkim-i muṭlaḳ.		Hayırlı maḳşûd içün ism-i şerîfüñ 'adedince kırk yedi kerre tilâvet olunması hâşşesindendir.	olduḳda ol suyu hânesinüñ tarla ve bāḡçesinüñ etrâfına serper ise âfâtdan emîn ü sâlim olacağı rivâyet olunmuşdur.
---	--	--	--	---

[29b-30a]-27

el-Mute'âlî ['azze ismuhü] İsm-i Şerîfi (Ġalib ve Bozorgvâr)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğı Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zikr ü Tilâvet	İzâhât
S	Kemâl-i 'uluvv şâhibi ve ḳudretiyle müsta'î.	Sûre-i Ra'd'dadır. (13/9) "Fe- te'âla'llahu'l- meliku'l-ḫaḳḳ" (Mümin, 23/116)		Çehârşenbe günleri tilâvet olunursa te'sîri ziyâdedür.
N	Zâtında ve sıfâtında ulûhiyyet ü vaḫdâniyyet ile bi'z-zât cümleden 'âlî demek.			
V	Ma'nası ber- vech-i mübâlağa 'Aliyyun ism[i] gibidür. Yâḫud 'uluvv u mecd ü 'âzametinde neḳâyışdan mürtefi' dimekdür.			
el-Berr ['azze şe'nuhü] İsm-i Şerîfi (Nîkûkâr)				
S	Halkuñ muḫtâc olduḳları ni'am-ı celîleyi i'tâ idici.	Sûre-i Tûr'da "İnnehü huve'l-berru'r- raḫîm" (Tûr, 52/28)	İnme ve laḳve illetleri- içün dâ'imâ zikr olunsa maşûn olur.	Vâlideynine zaḫmetlerine muḳâbil mâlen ve bedenen ḫıdmet ve vefâtların[d]a ḳabirlerine ziyâret ve rûhları-içün ḫatm-i Ḳur'an ve sâ'ir ḫasenât sevâbların ihdâ itmek "ve vaşşayna ²³ 'l-
N	İyilik ve iḫsân idici.			
V	Hakḳ Te'âlâ Berr-i muṭlaḳ ve Raḫîm ve maḫlûḳâtı üzerlerine iḫsânı			

²³ Metinde "evḫaynâ" şeklinde yazılmış.

	ferāvān u ‘azīm olmağla insān bunu böyle bilerek ebeveyn ve akrabāsına ve ihvān-ı dīne dā’imā birr ü ihsān eylemek gerekdür.			insāne bi-vālideyhi ḥusnā” (Ankebut, 29/8) āyet-i kerīmesi mefhūmindandır.
et-Tevvāb [‘azze ismuhū] İsm-i Şerīfi (Tovbe dehende ve tovbe konende)				
S	Tevbeye ‘ibādını muvaffık ve tevbelerin kabūl idici.	İnnehū kāne tevvābā (Nasr, 110/3)	Şalāt-ı duḥā ‘aḳabinde üç yüz altmış kerre kırā’at olunsa ve bir zālim kimesne üzerine on kerre kırā’at eylese maḳlūm ḥalāş olur. İsm-i şerīf ‘adedince kırā’atına devām-ı tevbe ve du‘ānuñ kabūlini ve ḳalbinüñ ḥayrāta küşādını mücib olur.	Süre-i Naşr’da ve sā’irede.
N	Müznibīnūñ tevbelerini kabūl idici.			
V	Günāhlardan rucū’ ve dergāh-ı ulūhiyyetine teveccüh iden mü’minīn-i müznibīn üzerlerine esbāb-ı tevbe ile tevfiḳ virici.			

[30b-31a]-28

el-Mun‘im [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerīfi				
Esāmī-i Şurrāḥ	[Türkçe] Ma’nası	Dāḥil Olduğı Āyet-i Kerīme	Ḥaşşası ve Şerā’it-i Zıkr ü Tilāvet	İzāḥāt
S	Kitābuñ yesārına mūrāca‘at buyrula.	Ve yutimme ni‘metehu ‘aleyke ve yehdiyeke şırātan müstakīmā (Fetih, 48/2)		Ebū Hureyre ḥazretlerinüñ rivāyeti üzere mażbūṭ olan esmā-i ḥüsnāda Cemīl, Vāḥid, Ferd esmā-i şerīfeleri gibi Mun‘im daḥi mūnderic degül ise de evrād-ı Mevlānā’da bu maḳāmda muḥarrer ve
N	Kitābuñ şol cānibine mūrāca‘at buyrula.			
V	Cümle kā’ināta in‘ām u ihsān ve cān u cedd ve sem‘ ü başar ve sā’ir a‘zā ve ḳuvāyı yaradup cümleñ Rabb’i ve ḥāliḳı ve rāzıḳı olan.			

				münderic bulunmuşdur.
el-Muntakim [‘azze ismuhü] İsm-i Şerîfi (Dâd-sitân)				
S	Kendinden başka hiç kimse fi‘le getürmege kâdir olmadukları ‘ikâb-ı şedîdi ²⁴ ehl-i ‘işyânuñ mazhar-ı ‘afv olmayanlarına illkâ vü icrâ idici.	Süre-i Duḡân‘da (44/16)	Zıkrine müdâvemet iden kimse a‘dâsı üzerine manşür ve mazafferdür. Bu ism-i şerîfüñ ‘adedi ḡurûfî miḡdârı sâ‘at-ı zamâniyyesinde kırâ‘atı te‘şirde ziyâde oldığı menḡüldür.	
N	A‘dâsını ḡahr u mu‘âḡeze idici.			
V	Tevbe-kâr olmayan ‘uşâtuñ zunûbları üzerine ba‘de‘l-inzâr ve‘l-imhâl ‘azâb u ‘ikâb idici dimekdür. Saḡvet-i şedîde ve ‘ukûbet-i ‘azîme ile mu‘âḡeze ma‘nâsını daḡı virmişlerdür.			
el-‘Afuvv [‘azze ismuhü] İsm-i Şerîfi				
S	Kerem ü ‘inâyetiyle ‘aşîlerüñ günâhlarını maḡv ve maḡfiret idici.	“Ve huve‘llezî yeḡbelu‘t-tevbete ‘an-‘ibâdihi ve ya‘fü ağnî‘seyyi‘âti”.		
N	Müzenniblerüñ günâhlarını ‘afv ya‘nî ḡabâhatlarını baḡışlayup ḡuşûrlarından ḡiçici.	(Şûrâ, 42/25)		
V	Mü‘minînüñ zenb ü ‘işyânları üzerinde mu‘âḡezeyi kemâl-i luḡf ve keremiyle terk eyleyici. ‘Afv, maḡv-ı seyyi‘âta delâlet eylemek ḡasebiyle Ğafûr‘dan eblaḡdur.			

²⁴ Metinde “şedîdini” şeklinde yazılmış.

[31b-32a]-29

er-Ra'ûf ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi (Mihribân)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğu Kerîme	Ĥaşşası ve Şerâ'it-i Zîkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Mübâlağa ile kullarına ber-vech-i mezîd merhamet idüp ecrlerinden mişkâl zerre zâyi' eylemez.		Ġazabı def' için on kerre zîkr ve on kerre şalât u selâm eylese tehevveri gider. Zâlim yedinde olan ma'tlûbı huşûle getirür. Zevceyn beyninde 'adem-i imtizâc vuķû'ında kırâ'atına devâm olunursa işlâhını mü'eddâ olur.	Bu iki ism-i şerîf Kitâb-ı Kerîm'de mevâķı'-ı 'adidede şâbitdür.
N	Re'fet, rahmet ma'nâsınadır. Ma'nâ-yı ism-i Ra'ûf; ĥâcetleri kazâ ve maķşûdları tamâmen i'tâ idici dimekdür.			
V	Re'fet mezîd-i luţf u rahmet ve ġâyet merhamet olduğu cihetle Ra'ûf ism-i laţîfi zu'r-re'fet ma'nâsınadır. Raĥîmden eblağdür.			
Mâliku'l-Mulk [celle ismuhû] İsm-i Şerîfi (Ĥudâvend-i Pâdişâhî)				
S	Kullaruñ ve mâlik oldukları eşyânuñ daĥi fi'l-ĥaķîķa mâlikidür. Mülkinde murâd u meşiyyeti üzre taşarruf ider.	Sûre-i Āl-i 'İmrân (3/26) İzâ erâde şey'en en yeķûle lehû kun fe-yekûn (Yasin, 36/82)	Zâkir-i dâ'im için şu âyet-i kerîme kederlerden taĥlîş ile şafâ-yı kalb ĥâşıl olur. Mâliku'l-mulk ismi şerîfine Zu'l-celâli ve'l-ikrâm ism-i şerîfi daĥi zamm olunaraķ zîkr ü tilâvetine devâm idenlere ġnâ huşûli mücerreb	
N	Mutaşarrıf ve müdebbir ma'nâsınadır. Mülke taĥşîşi, izâfet-i ta'zîmî yâĥud mülkinde olan umûruñ			

	küllisini icrâda tefevvudını beyân içündür. Hâk Te'âlâ mülkinde mutaşarrıf-ı mutlak olduğundan dilediği gibi icâd ü i'dâm ider. İbkâ vü ifnâya ašlâ mâni' yokdur.		olup mülük ve umnâ-yı mülük, devâm eyleseler tâ'at u inkiyâd râğbet hâşıl olacağı menkûldür.	
V	Mâlik, mutaşarrıf ma'nâsınadır. Mülk cemî'-i mevcûdâta ıtlak olunur.			
Zu'l-Celâl ['azze şe'nuhû] İsm-i Şerîfi				
S	Celîl ve Kerîm isimleri hükmindedür. Celâl zâtında müstekarr ve keremi maħlûkına fâ'iz olur. Şıfat-ı zâtiyyedendür ki zâtına şâyân olmayan her şeyden celâleti iktizâ ider.	Sûre-i Raħmân'da (55/78)	Evlâd u 'iyâl ve huddâm u tevâbi'i emrine münkâd olmak için bu ism-i şerîf 'adedince vaktinde tilâvetine devâmı menkûldür.	
N	Zu'l-celâl'ün ma'nâsı nu'ût-ı celâliyye ve şıfat-ı kemâliyye muttaşif dimekdür. Zu'l-celâl ve'l-İkrâm mecmû'ı, ism-i vâhid i'tibâr olunur.			
V	Ba'zılar Cenâb-ı Hâk'ı bunuñla tavşif, eşyâyı halk			

	eylediği içündür yâhud ihâţadan ‘âlî ve havâs ile idrâk olunmağdan celîl olduğına mebnîdür, dimişler.			
--	--	--	--	--

[32b-33a]-30

el-Muqsit [celle ismuhû] İsm-i Şerifi (Dâdger)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma'nası	Dâhil Olduğu Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ'it-i Zıkr ü Tilâvet	İzâhât
S	‘Adl şâhibidür. Cevri muhâldür.	“Kâ’imen bi’l-kıstî” (Âl-i İmrân, 3/18) âyetinden me’hûzdür. “İnne’llâhe yuhibbu’l-muqsitîn” (Hucurât, 49/9) âyetinden ‘adileyn ile tefsîr olunmuşdur.	Hâşşe-i zâkir dâ’imine cevri ü zulmden ictinâb olmağla ‘abd-i muvaḥḥid cemî’-i umûrında ‘adâlete sa’y itmelidir ki ‘azâb eleminden sâlim ola ve daḥî zayyıku’l-ḳalb olanlarıñ gönüllerine vüs’at gelmek ve mazlûm ḥaḳkında zâlim inşafı ele almak için kırâ’atı ḥâşşesindendir.	
N	‘Âdil ma’nâsınadır.			
V	‘Adl ve insâf idici ma’nâsınadır. Cenâb-ı Ḥaḳḳ ḥâkim-i bi’l-‘adl olmağla ḥükmine cevri ü sitem lâḥiḳ olmaz. Ef’âlinüñ küllîsi ḥâsenedür.			
el-Câmi’ [‘azze şe’nuhû] İsm-i Şerifi (Ferâhem-âverende yâhud Behem-ârende)				
S	Yevm-i ḳıyâmetde ḥalkı ḥesâb maḥalline cem’ idici.	Sûre-i Bakara’da. (2/148)	Ehl ü aḳrabâsıyla ictimâ’ recâsında olan merd-i ğarîb vâkt-i duḥâda ba’de’l-ḡusl semâya nazar iderek ‘El-Muqsit, el-Câmi’” diyü on kerre ya’nî her birinde bir parmağını ‘aḳd	
N	Cem’ idici ya’nî birikdirici.			
V	Mütemâsilâtdan insândan ḥalk-ı keşîri mütebayinâtdan semevât u arz hevâ vu buḥâr ve ḥayvânât u nebâtât			

	ve ma'âdin-i muhtelifeyi mutezâddan harâret u burûdet ve ruṭûbet u yubûseti cem' ü te'lîf ider. Yâhud "câmi'u'n-nâsi li-yevmin lâ raybe fih"dür. (Âl-i İmrân, 3/9)		ve hitâmında elini yüzine mesh eylese müddet-i karîbde ictimâ'ları müyesser olur.	
el-Ġanî [celle ismuhû] İsm-i Şerîfi (Tevâ[n]ger)				
S	Kimseye muhtâc degüldür. Her hâlde maḥlûkât aña muhtâclardur.	Vallâhu'l-ġaniyyu ve entumu'l-fukarâ' (Muhammed, 47/38)	Sebt günleri sâ'at-i mezkûrda sâ'ir eyyâmda sâ'at-i hürşidde tilâvete müdâvemet idenler nâmerde muhtâc olmayacağı menkûldür.	Qur'an-ı Kerîm'de maḥâll-i müte'addidde gelmişdür.
N	Zâtında ve şîfâtında ve fi'linde ve hikeminde ve beḳâsında ve ḥalk u icâdında ve mülkinde taşarrufda ferd-i vâhide muhtâc degüldür. Ve cemî' mevcûdât-ı 'ulviyye ve maḥlûkât-ı süfliyye ibtidâ mevcûd olmalarında ve beḳâ-yı vücûdlarında ve ta'ayyüşlerinde kendüye muhtâcdur. Ġanî-i muṭlaḳ bu ma'nâyadur.			
V	Ḥaḳḳ Te'âlâ zât u şîfât ve ef'âlinde bir şey'e muhtâc olmayup her şey aña muhtâcdur.			

[33b-34a]-31

el-Muġnî ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Bî-Niyâz-konende)				
Esâmî-i Şurrâḥ	[Türkçe] Ma'nâsı	Dâhil Olduġı Âyet-i Kerîme	Ḥaşşası ve Şerâ'it-i Zıkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Ḥalkı ġanî idici ba'zılarını şükrleri sebebiyle	Süre-i Nisâ'da	Cum'a gice biñer kerre kıra'at olunursa	Lâkin kesb ü kârı ne ise aña

	ve ba'zılarını fazl u keremiyle ihtiyâcdan berî eyler. Zîrâ nâsuñ ba'zısı fakr ile fâsid olur. Ba'zısı ğnâ ile fâsid olduğı gibi... Hikmet-i hafıyyesine göre terbiyye ider.	"Yuğni'llâhu" (4/130) âyetinden istinbât olunmuşdur.	giriiftâr-ı fakr kimseye, eser-i ğnâ zâhir olur. A'dânuñ def'-i mazarratlar-içün kırâ'atı mü'essirdür.	dağı çalışmalıdır.
N	İğnâ idici demek ve zâhiren ve bâtinen kullarınıñ ihtiyâclarını def' eyleyüp mağz-ı luftıyla 'inâyet ü ihsân kılıcı dimekdür.			
V	Mağlûkâtınıñ muhtâc olduğı şeyleri i'tâ ve ibâdından dilediği kullarını iğnâ ider. 'Atâ vu ihsân-ı İllâhîsine mâni' yokdur.			
el-Mâni' ['azze ismuhü] İsm-i Şerîfi (Bâzdârende)				
S	İrâde eylemediği şeyleri def' ü men' iden.	"Ve mâ menâ'anâ en nursile" (İsrâ, 17/59) âyet-i kerîmesinden ağızinde mâni' yokdur.	Zikrine meşğûl olan kimseyi naqs u helâk-ı beden ve dînden hıfz itmek hâşşesindendir. Beynlerinde buğz u 'adâvet olan zevceynden birisi 'inde'n-nevm firâşında kalben zikr eylese ol hâlet zâ'il olur. Deryâdan, nehrden mürûrında ve hayvân süvâr	
N	Men' idici ya'nî hikmet-i bâliğasına muğâlif ve tağdîr-i ezeliyye ve irâde-i 'aliyyesine muğâyir olan nesnelere men' eyler. 'İbâduñ murâdına muvâfık her bir nesneyi halk eylemez.			
V	Hakğ Te'âlâ edyân ve ebdânda esbâb-ı helâk ve noğşâmı redd ider.			

	Yâhud men'e müstahak olanı 'adâleten men'eyler.		olur iken ve eşkiyâya teşadüfide kırâ'at eyleyen hıfz u hîrâset-i sübhânide kalacağı bî-şekkdür.	
eḍ-Ḍârr ['azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Ziyân-dehende)				
S	Żararı halk idici ki nef' ü mükâfât için işâl-i zarar idici.	"İn erâde bikum ḍarran ev erâde bikum..." (Fetih, 48/11)	A'dānuñ def'-i mazarratları için kırâ'atı mü'essirdür.	
N	Żararları olan eşyānuñ cümlesini ve muzırr olan hayvānâtı ve eşcār ü nebâtâtı ve cemî' şerleri halk idici dimekdür. Çünkü zarar ve fâ'ide Ḥallāk'ıñ halk itmesiyledür. Zehirli olan nesnenüñ ağısında daḥi te'sîri ancak Allāh Te'ālā halk ider.	āyetinden aḥz olunmuşdur.	Ḥilāf-ı meşrû'a tilâvet olunsa te'sîri olmadığından belki okuyana zararını mücib olur.	
V	Her zarar ve keder bi'l-vāsıta ve bilâ-vāsıta Allāh Te'ālā cānibinden 'adlen şudür u zuhūr ider. İnsān ve şeytān ve sâ'ir maḥlūkāt bi-nefsihim izrāra kâdir degüllerdür. Zırā kudret kâdir-i Müte'al'ıñ şifât[-]ı zātıyyesidür ki her ne maḥūle maḥdūre ve ta'alluḫ itse bî-tavassuṭ ve bî-âlet vücūda gelür.			

en-Nāfi' ['azze şe'nuhū] İsm-i Şerifi (Sūd-dehende)				
Esāmī-i Şurrāh	[Türkçe] Ma'nası	Dāhil Olduğu Kerīme	Ĥaşşası ve Şerā'it-i Zıkr ü Tilāvet	İzāhāt
S	Her emrde nef'-i lāyıkı üzre icād ü izhār idici.	Bu daği "İn erāde bikum nef'an" (Fetih, 48/11) āyet-i şerifinden aḥz olunmuşdur.	Küllü yevm kırā'at iden ādem bir kötü şey işābet itmemek ve sefinede bulunan yüz def'a kırā'at iderse selāmete irmek ve ticāret için yola gidenlere bereket ḥāşıl olmak ḥāşşeleri mervīdür.	Ticāretle meşğul olanlar sermāyesini muḥāfaza ile berāber dā'imā ḥüsn-i tedbīr ve mülāhaza bulunmaḡ da lāzime-i aḥvāldendür.
N	Cemī' mevcūdātuñ menāfi'ini ḥalk idüp menfa'ati ile ehline ve erbābına sevk ü işāl idici.			
V	Her fā'ide vü ḥayr u nef', bi'l-vāsiṭa ve bilā-vāsiṭa Ḥaḡḡ Te'ālā tarafından zuhūr ider. Ḥaḡḡkatde nāfi' ü zarr Oldur. Anuñ ḡayrısı, esbāb u ālāt ḡabīlindendür.			
en-Nūr ['azze şe'nuhū] İsm-i Şerifi (Rūšenā dehende)				
S	Neşr-i Ḥaḡḡ idici ve āsmān u zemīni şems u ḡamerle ziyādār ve nūrānī idici ve arz u semā ehlini hidāyetiyle tenvīr kılcı.		Zıkr ü kırā'atına müdāvemet eyeleyenlere nūr-ı ḡalb zuhūrı ḥāşşesindendür. Beyne'l-ḡalāyık maḡbūl u merḡūb ve umūrında nāfizu'l-kelim olması-içün devām-ı kırā'atı menḡūldür. Cum'a ḡüni kırā'at olunursa te'sīri ziyādedür.	Tafşili İmām-ı Ḡazālī ḡazretleri <i>Miškātu'l-envār</i> , İsmā'ıl Ḥaḡḡı ḡazretlerinüñ <i>Şem'-i Pür-Nūr-ı İlāhī</i> risālelerinde muḡarrerdür.
N	Münevviru'l-'ālem ve ḡālīḡu'n-nūr ma'nāsınadır.			
V	Bi-zātīhi zāhir ve semevāt ve arzı ve sā'ir zuhūr u tenevvūr şānından olan maḡlūḡatı münevver yāḡud a'yān-ı mevcūdeyi 'ademden vücūda muḡḡir dimekdür.			

	Luğatde nūr, zūlmetüñ zıddı olan aydınlığa dinür.			
el-Hādî [‘azze şe’nuhū] İsm-i Şerîfi (Reh-numā)				
S	Ṭarîk-i müstakîme dilediği kimesneyi sevķ ü teslîk idici.	İnne’llâhe... yehdî men yeşâ’u (Fâtır, 35/8)	Zâkir ve hâmilini toğru yola hidâyet itmekle zıkrine müdâvemet idenler ve ism-i şerîfüñ ‘adedince kırâ’at eyleyenler du’âsınuñ kabûli ve ilhâm-ı Hudâ zuhûrı mervîdür.	Ḳur’ân-ı Kerîm’de çok maḥalalde gelmişdür.
N	Ma’nâsı irşâd idici ve ṭarîk-i ḥaķķı gösterici, ba’zularını bi’l-fi’l ḥaķķa işâl ve ma’âş u ma’âdında ḥayra tevfiķ idüp rızâsına ulaşıdurıcı ve ba’zularına ṭarîk-i ḥaķķı gösterüp ḥaķķa delâlet idici.			
V	Allâh Te’âlâ ‘ibâdına fazl u keremiyle hidâyet idici ve levâzımât u mühimmâtlarında cemî’-i ḥalâyıķı irşâd idüp ḍalâletden necât virici. Leyse’l-hādî illâ hū.			

[35b-36a]-33

el-Bedî’ [‘azze ismuhū] İsm-i Şerîfi (Nev âfirînende)				
Esâmî-i Şurrâḥ	[Türkçe] Ma’nâsı	Dâhil Olduğı Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ’it-i Zıkr ü Tilâvet	İzâḥât
S	Nümüne ve mâddesi ma’dûm iken mâ-sivâyı icâd idici.	Sûre-i Bakara’da ve En’âm’da “Bedî’u’s-semevâti ve’l-arzi” (Bakara,	Taḥşîl-i ‘ulûm-ı zâhire vü bâṭne ve merâtib-i ‘ulyâya vâşıl olmak için kırâ’at oluna. Yedi yüz kerre	
N	Cemî’-i maḥlûķâtı ecnâs-			

	ı muhtelif ve envā'-ı müteğayyire ve eşhâş-ı mütekeşşireleri bilâ sebķ-i mişâl-i şüret-i maḥşûşa ve heyâkil-i ma'lûmeleriyle 'ademden vücûda ihrâc ve ḥalk idici dimekdür.	2/117; Enam, 6/101)	ķırâ'at iden maġmûma Ḥaķķ Te'âlâ ferah virmek eŖeri daḫi menķûdür.	
V	Ḥaķķ Te'âlâ her Ŗey'i numûne ve miŖli yok iken ezelen ve ebeden mâddesüz ve müddetsüz ve âlâtsiz ibdâ' u icâd idicidir.			
el-Bâķi ['azze Ŗe'nuhû] İsm-i Ŗerîfi (Pâyende)				
S	Zât-ı kadîmine 'adem lâḫıķ olmaz. Bekâ-yı vücûdı ebedidür. Nihâyetden münezzehdür.	"Ve yebķâ vechu Rabbike" (Rahmân, 55/27) âyetinden aḫz olundu.	Biñ def'a zıķr iden hemm ü ġamdan ḫalâŖ olacaġı ve bir nesneden ḫavfı olan her gice yüz kerre tilâvet eylese a'mâli maķbûl tutilacaġı ve ismi Ŗerîfûñ 'adediyle ķırâ'atında ḫâŖiyyeti ziyâde olacaġı mervîdür.	
N	Cümle mevcûdât fânî ve hâlık olduķdan-Ŗoñra mâlik-i ḫaķikî ve ḫayât-ı ebediyye ile muttaŖıf olduġı ḫâlde vücûdına ve ḫikmetine 'adem tārî ve 'arız olmaķdan münezzehdür.			
V	Bekâ; Allâh Te'âlâ'nun zât-ı ecell ü a'lâsıyla ķâ'im, Ŗıfat-ı kadîmesidir. Tefsîr-i bilâ			

	ibtidâ, ve lâ intihâ, dâ'imu'l-vucûd dimekdür.			
el-Vâris_ [‘azze ismuhû] İsm-i Şerîfi (Mîrâs-gîrende)				
S	Mâ-sivâ-yı fânî öldükde yedlerinde vedî'a olan mülkler yine haqka rucû' ider. Meyyitden vârişe mülk intikâl eylediği gibi mâ-sivânuñ 'ademleri zamânında mâlik-i 'arz-ı mecâziden yine şâhib-i evvel ve mâlik-i asl-ı haqîkîsine intikâl ider ki "li-meni'l-mulku'l-yevme lillâhi'l-vâhîdi'l-kaḥḥâr" (Mümin, 40/16) mu'âmesi olur.	Süre-i Hicr'de (15/23) Ve li'llâhi mîrâsu's-semâvâti ve'l-arḍi (Âl-i İmrân, 3/180)	Küllü yevm ḳabl-i ṭulû'î-ş-şems ḳurâ'at idenlerüñ cismine bir günâ elem işâbet itmemek ve evlâdı olmayanlar ism-i şerîf 'adedince zîkr ü tilâvetine müdâvemet itseler te'sîri olmak ḥâşşasındandır.	
N	Cümle 'âlem mevt ü ḳahr-ile fenâ bulduḳdan-şoñra mülkinde haqîkat-i mutaşarrîf ve evvelen ve âḫiren icâd ü taşarrufında müstaḳîl dimekdür.			
V	Cemî' eşyâ fenâyâ münḳalib olur. Allâh Te'âlâ kemâ kân bâḳîdür. Emlâk-ı maḥlûḳât fânîdür.			

[36b-37a]-34

er-Reşîd [‘azze şe’nuhû] İsm-i Şerîfi (Reh-numâ-yı takdîr)				
Esâmî-i Şurrâh	[Türkçe] Ma’nası	Dâhil Olduğu Āyet-i Kerîme	Hâşşası ve Şerâ’it-i Zıkr ü Tilâvet	İzâhât
S	Şalâhiyyet-i maḥlûka ḥâceti olan kârı ta’rîf ü irşâd ve irâdesi üzre ibkâ idici.		Zıkr ü tilâvetine meşgûl bulunanlara Ḥaḳḳ Te’âlâ tarîḳ-i ḥaḳḳda mürşid olmak ḥâşşesin[den]dür. Ve mürşid irşâdında ḥaḫa vu nisyânda bulunmamaḫ için tilâvet ve müdâvemeti menḫüldür.	
N	Cemî’-i maḥlûkâtı aḥsen-i umûra ve aḫdem-i meşâlihlerine irşâd u irâde idici.		Tedbîr ḫâlini bilmeyen kimse biñ kerre kırâ’at eylese Ḥaḳḳ Te’âlâ aña tedbîr ḫalk eyler. Ḥuşûl-i maḫşûd-ı dâreyn için müdâvemeti mü’essirdür.	
V	Allâh Te’âlâ ‘ibâdını ḫoḫru yola ḫâdî ve bir müşîr ile istişâresüz umûr-ı muḫadderesinde ḫüsnû’t-tedbîrdür.			
eş-Şabûr [‘azze şe’nuhû] İsm-i Şerîfi (Bî-şitâb)				
S	Ehl-i şirk ve küfre her bâr ‘uḫûbeti ikâ’ ve tehdîdde ‘acele itmeyüp te’ḫîr ve te’ennî idici.		Zıkr ü tilâvetine müdâvemet idenleri efzal-i a’mâle işâl eylemek ve başḫa bir kimsenüñ vücûdında olan marâz ve veca’ u izḫrâbı def’ için otuz üç kerre kırâ’at olunsa şifâ bulmaḫ ḫâşşesindendir.	Ḥâfız, Reşîd, Şabûr bu üç ism-i şerîf nâm-ı Bârî olmaḫ üzre vârid olmamışdır. Sünen’den me’ḫûzdür. Düçâr-ı belâ olanlar tilâvet eyleseler taḫavvül görür.
N	Şabruñ ma’nası ḫabs ve meḫsdür. Ya’nî ehl-i ma’âşiyetüñ ‘uḫûbetlerinde ‘acele itmeyüp ‘uḫûbetlerinde meḫs idici dimekdür.			

V	Hakk Te'âlâ 'uṣât-ı 'ibâdı mu'âheze ve 'işyânları sebebiyle 'azâb itmekde 'acele itmez ve vakt ü zamânından evvel ve vakti geldikten-şoñra te'hîr daħi itmez her bir şeyi vaktine tevdi' idici dimekdür.			
---	---	--	--	--

Kaynakça

- ABOELEZZ, Toka İbrahim Mohamed Mohamed (2017), *Arap ve Türk Edebiyatında Manzûm Esmâ-i Hüsnâlar ve İbrâhîm Nûreddîn Efendi'nin Ferâ'idü'l-Le'âlî Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİRLİ, Ekrem (2013) (Çev.), *Sadreddin Konevî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- DEMİRLİ, Ekrem (2015) (Çev.), *İbn Arabî, Allah ve İnsan Esma-i Hüsnâ Şerhi*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- ENVERİ, Seyyid İbrahim, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No: 7273.
- EYİLİK, Sena (2019), *Mehmed Emin Vahîd Paşa'nın Şerh-i Kasîde-i Dimyâtiyye (Mirkât-ı Münâcât) İsimli Eserinde Tasavvufî Muhtevâ*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FERŞAT, M. (1987) (Çev.), *İmam-ı Gazalî, Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi*, İstanbul: Merve Yay.
- İNCEBİLİR, Uğur (2018) (Haz.), *Müstakîmzâde Süleyman Efendi, Fıkh-ı Ekber Şerhi Şerefü'l-Akîde*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- KARAGÖZ, İsmail (2007), *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları*, Ankara: DİBY.
- KOÇ, Mustafa (2021), *Revnaoğlu'nun İstanbul'u İstanbul'un İç Tarihi*, (III cilt), İstanbul: Fatih Belediyesi.
- MÜSTAKİMZADE, Süleyman Sadeddin, *Tarhu'l-ma'nâ*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi No: 1426.
- NUREDDİN, İbrahim (1841), *Ferâ'idü'l-le'âlî fî Beyânî Esmâi'l-müte'âlî*, İstanbul: [y.y].
- ÖZTÜRK, Ali (2019), "İslâmî Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ", *İslâmî İlimler Dergisi*, II, 27-41.
- SARAÇ, Mehmet Ali Yekta (2016) (Haz.), *Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri*, (I Cilt), Ankara: Tüba.
- SEYİS, Erdal (2015), *Türk-İslam Edebiyatında Manzûm İlmihâller ve Manzûme-i Cecelî İbrâhîm Efendi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SÜSLÜ, Zahir (2019), *Klasik Türk Edebiyatında Manzum Fıkıh Eserleri ve Ceceli Müftü İbrahim Efendi'nin Şafi Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOPALOĞLU, Bekir ve İlyas Çelebi (2010), *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İsam Yayınları
- TOPALOĞLU, Bekir (1995), *Esmâ-i Hüsnâ*, (XI cilt), İstanbul: TDVİA.
- YAR, Halim ve Mehmet Yunus Yazıcı ve Hadi Ensar Ceylan (2020), "Şifâî Mehmed Dede'nin Hediyetu'l-fukarâ İsimli Esmâ-i Hüsnâ Şerhi", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi*, II, 247-299.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1468-1516

YAZARI BİLİNMEYEN BİR MESNEVİ: GÜLİZÂR VE İMÂM

Ahmet Yenikale

Fahri Özdemir

Dr. Öğr. Üyesi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, (ahmetyenikale@gmail.com),
ORCID: 0000-0003-2257-9802/ **Assistant Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmâm University Faculty of Science
and Literature**

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, (fahriozdemir68@hotmail.com), ORCID: 0000-0002-1868-7248/ **Teacher,
Ministry of National Education**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 03.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 28.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Yazıcı, Mehmet Yunus, Yar, Halim (2022), “Seyyid İbrahim-i Enveri’nin Esmâ-i Hüsnâ Şerhi”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1468-1516.

Yazıcı, Mehmet Yunus, Yar, Halim (2022), “The Esmâ-i Hüsnâ Commentary of Seyyid İbrahim-i Enveri”, Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1468-1516.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Yazarı Bilinmeyen Bir Mesnevi: Gülizâr ve İmâm

Özet

Bu çalışmanın amacı kim tarafından, nerede ve ne zaman yazıldığı kesin olarak tespit edilemeyen Gülizâr ve İmâm adlı hikâyeyi tanıtmaktır. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan eserin tek nüshası, Edirne Selîmiye Yazma Eserler Kütüphanesi 22 Sel 2168/2 numarada kayıtlıdır. Eser, 147 varaklık bir mecmuanın içerisinde yer alan beş kitaptan ikincisi olup 18 varaktan ibaret küçük bir mesnevidir. Klasik mesnevilerdeki tertibe uymayan eserin tamamı 635 beyittir. Başlangıçta beşerî bir aşk hikâyesi görünümünde olan eser, hikâyenin sonuna doğru tasavvufi bir kılığa bürünmüştür. Bu çalışmada eserin çeviri yazılı metni verilerek şekil ve muhteva bakımından incelemesi yapılmıştır. Konusu ve işleniş itibarıyla modern hikâyeye daha yakın olduğu tespit edilen bu eser hem tahkiye unsurları (olay, kişi, zaman ve mekân) açısından hem de dil ve üslup açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler *Gülizâr, İmâm, mesnevi, hikâye, edebiyat.*

An Unknown Masnavi: Gulizar and the Imam

Abstract

The purpose of this study is to introduce the story Gulizar and Imam, whose written, where and when is not certain. The only copy of the work, which was written in masnavi verse, is registered in Edirne Selimiye Manuscripts Library at 22 Sel 2168/2. The work is the second of the five books in this 147-page book collection and has 18 leaves. The whole of the work, which does not comply with the order in the classical masnavis, is 635 couplets. The work, which initially looked like a human love story, took on a mystical disguise towards the end of the story. In this study, the translated text of the work was given and analyzed in terms of form and content. This work, which was determined to be closer to the modern story in terms of its subject and processing, was evaluated both in terms of narration elements (event, person, time and place) and in terms of language and style.

Keywords: *Gülizâr, İmâm, masnavi, story, literature.*

Giriş*

Bu makalenin konusu, mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir aşk hikâyesidir. Orijinal metinde ve kütüphane katalogunda hikâyenin ismi verilmemiştir. Ancak girişte iki ana karakterin betimlemeleri ve olayların bu kahramanlar etrafında cereyan etmesi dolayısıyla bu esere “Gülizâr ve İmâm” isminin sonradan verildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen içinde bulunduğu mecmuanın sayfalarının numaralandırılması sırasında verilen bu isim, farklı bir kalem ve yazıyla başlangıç sayfasının üst kısmına yazılmıştır.

Eserin yazarıyla ilgili herhangi bir bilgiye de ulaşılamamıştır. Yalnız eserin sondan üçüncü (633.) beytinde “ey kâtip” hitabı dikkati çekmektedir. Bunun bir mahlas olarak kullanılmış olabileceği düşünülerek yapılan araştırmalarda da eserin yazarı ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mesnevinin içinde yer alan gazelerde de herhangi bir mahlasa rastlanmamıştır.

Eserin son beytinden sonra H 1166 (M 1752/1753) tarihi kayıtlıdır. Fakat bu tarihin telif tarihi mi yoksa istinsah tarihi mi olduğu belli değildir. Eserin imlasına bakarak bunu anlamak mümkün olmamaktadır. Muhtevasına bakıldığında ise daha önce oluşturulmuş bir metnin H 1166 yılında yazıya geçirilmiş olması da ihtimal dahilindedir.

1. Gülizâr ve İmâm Mesnevisinin Şekil Özellikleri

Eserin tek nüshası, Edirne Selîmiye Yazma Eserler Kütüphanesi 22 Sel 2168/2 numarada kayıtlıdır. Eser, 147 varaklık bir mecmuanın içerisinde yer alan beş kitaptan ikincisi olup 18 varaktan ibarettir. 19 satıra çift sütun olarak düzenlenen eserde toplam 635 beyit vardır. Nesih ve yer yer rik’a karışımı bir hatla siyah mürekkeple yazılan eserin bölüm başlıkları aynı hatla kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazı yerlerde hareke kullanılmış bazen de sayfa kenarlarında tashihler yapılmıştır.

1.1. Nazım Şekilleri

Eserin geneli mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Uzun mevzuları işlemeye en müsait nazım şekli olan mesnevi, Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiştir. Arapça “s, n, y” üçlü kökünden türemiş olan mesnevi, kelime olarak “ikişer, ikişerli” anlamına gelirken edebiyat terimi olarak her iki mısraı bir kafiyede olan beyitler ki, ekseriya uzunca manzume suretinde olan şiirlerdir (Sami, 1317: 1289). Bu nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülse de bir edebiyat terimi olarak mesnevi ilk defa İran edebiyatında görülür (Ateş, 1986).

Mesneviler; giriş, konunun işlendiği bölüm ve sonuç bölümü olmak üzere genellikle üç bölümden oluşur. Elbette tüm mesnevilerde bu bölümlerin kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığını söyleyemeyiz. Ama bağımsız bir kitap olarak yazılmış mesnevilerin planları genellikle birbirine benzer. Giriş bölümü; besmele, tevhid, münâcât, na’at, mi’râc, mu’cizât, medh-i Çehâr-yâr, padişah için övgü, devlet büyüğüne övgü ve sebep-i te’lif bölümlerinden oluşur (Ünver, 1986: 434-438). Gülizâr ve İmâm mesnevisinin giriş bölümünde bu klasik tertibe uyulmamış, doğrudan kahramanların tasvirleriyle birlikte mevzuya girilmiştir (1-20).

Konunun işlendiği bölüm ise ana bölüm olup edebiyatımızda, mesnevilerin genellikle bu bölümde ele aldıkları konulara göre tasnif edildiği görülür. Bu durumda çalışmamızı teşkil eden Gülizâr ve İmâm mesnevisini, mesnevileri yazılış amaçlarına göre tasnif ederken “Sanat yönü ön planda olan, okuyucunun edebî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesneviler”

* Bu makale “Gülizâr ve İmâm Hikâyesi (Metin ve İnceleme)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir (Özdemir, 2019). Çeviri yazılı metne kadar olan bölümde metne yapılan atflar parantez içerisinde beyit numaralarıyla gösterilmiştir.

sınıfına dâhil edebiliriz. Buna göre hikâye sonradan konulmuş bir ana başlık ile on dokuz ara başlıktan oluşmaktadır ki bunlar beyit numaraları ile şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Gülizâr ve İmâm (Ana başlık- sonradan ilâve edilmiş):1-20,
- 2) Gülizâr nâm dilbere İmâm-ı garîb meftûn olduğudur: 21-95,
- 3) Kâmetî nâm zarîf Gülizâr ile İmâm'a vesîle: 96-153,
- 4) Gülizâr-ı nâzenîn bâlîn-i İmâm'a gelip kâğıt yazıp gitti: 154-167,
- 5) İmâm-ı nâ-kâm bîdâr olup nâme-yi cânânı gördü: 168-189,
- 6) İmâm-ı derdmend hâlini ahbâb-ı kâr-dâna beyân etti: 190-219,
- 7) İmâm-ı derdmend nâme inşâ etti: 220-259,
- 8) Gülizâr'ın İmâm'a nâme irsâl ettiği: 260-276,
- 9) Feryâd-ı İmâm-ı nâçâr-ı dil-efgâr: 277-294,
- 10) İmâm'ın hem-râzları Gülizâr'a niyâz ettikleri: 295-304,
- 11) İmâm'a âşinâları pend ettiği: 310-332,
- 12) İmâm'ın bâd-ı sabâyâ ve şem'a niyâz ettiği: 333-359,
- 13) İmâm'ın Gülizâr'a inşâ ettiği nâme: 360-395,
- 14) Nâmeber'e İmâm nâmeyi verip Gülizâr'a gönderdiği: 396-419,
- 15) Gülizâr'a Nâmeber geldiği mahaldir: 420-431,
- 16) Gülizâr İmâm'ın bezmgâhına geldiği mahaldir: 432-478,
- 17) İmâm'ın mahallesinde fetret-i cemâ'at: 479-531,
- 18) Beyân-ı ahvâl-i visâl ve hicrân-ı Gülizâr: 537-580,
- 19) İftirâk: 586-599,
- 20) İmâm hâbında pederiyle münassah olduğu mahaldir: 600-635.

Mesnevilerin hatime / bitiş bölümleri plan yönünden konunun işlendiği bölüm gibi değişiklik göstermez. Beyit sayısı fazla olan uzun mesnevilerde bitiş bölümü asıl konudan belli başlıklarla ayrılır. Bir kısım mesnevilerde ise eserin nerede ve ne zaman yazıldığı, beyit sayısı gibi bilgiler de bu bitiş bölümünde verilir. Hatta okuyucudan hayır dua ve ruhu için fatiha okunmasını isteme de bu bölümde gerçekleşir (Ünver, 1986: 447-449; Alıcı, 2016: 112-118).

Gülizâr ve İmâm hikâyesini, mesnevilerin bitiş bölümü açısından değerlendirdiğimizde klasik mesnevilerle ortak özellikler gösterdiğini tespit etmek mümkündür. Yazılış tarihi, beyit sayısı, okuyucudan hayır dua ve ruhu için fâtiha okunmasını istemesi de bu bölümde gerçekleşmiştir (630-635).

Eserde mesnevi nazım şekli dışında hikâye kahramanı olan İmâm'ın ağzından söylenmiş gazeller de bulunmaktadır. Asıl anlamı kadınlarla âşıkane sohbet etmek olan "gazel", edebiyat terimi olarak ilk beyti kendi arasında, diğer beyitlerin ikinci mısraları birinci beyitle kafiyeli genellikle beş ile dokuz arasında değişen uzunlukta bir nazım biçimidir (Saraç, 2010: 47). Divan edebiyatında çok yaygın kullanılan bu nazım şekli ile genellikle rindane ve âşıkane duygular ifade edilmekle beraber her konu dile getirilmiştir. Gülizâr ve İmâm mesnevisinde de İmâm'ın dilinden lirik dört gazel bulunmaktadır ki bunların beyit numaraları şöyledir: 1. gazel 44-48, 2. gazel 305-309, 3. gazel 532-536, 4. gazel 581-585 beyitleri arasındadır.

Bu dört gazel de beşer beyittir ve hikâyenin erkek kahramanı olan İmâm'ın ağzından söylenmiştir. Mesnevininkinden farklı vezinde söylenmiş bu gazellerin bir başka özelliği de hiçbirinde mahlas kullanılmamış olmasıdır.

1.2. Vezin ve Kafiye

Mesnevilerde genellikle aruzun kısa kalıpları kullanılır. Gülizâr ve İmâm mesnevisinde de buna uyulduğu ve aruzun “fe‘ilâtün (fâ‘ilâtün) / mefâ‘ilün / fe‘ilün (fa‘lün) vezninin kullanıldığı tespit edilmiştir. “İmâmın Gül‘izâra İnşâ İtdüğü Nâme” (360-395) başlıklı bölüm ise , yine aruzun kısa bahirlerinden olan “mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / fe‘ülün” vezni ile yazılmıştır. Hikâyenin içinde geçen beşer beyitlik dört gazelde de aruzun “fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün” kalıbı tercih edilmiştir.

Mesnevinin tamamında üç farklı vezin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu vezinlerin nazım şekillerine ve beyit sayılarına göre dağılımı ise şöyledir: “fe‘ilâtün / mefâ‘ilün / fe‘ilün”, mesnevide 580 beyitte; “ mefâ‘ilün / mefâ‘ilün / fe‘ülün”, mesnevide 35 beyitte; “fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün”, gazellerde 20 beyitte kullanılmıştır.

Eserin kafiyesine gelince, her beyitin kendi arasına kafiyeli olduğu mesnevinin divan şiiri kafiye sistemine (Saraç, 2010: 257-287) göre incelenmesi neticesinde kafiyesinde kusur bulunduğu tespit edilen yerler şunlardır: ... varup / ... olup (248), ... gama / ... mihene (264), ... oğlanı / ... itme (328), ... pâdişâhım / ... cenâbım (360), ... mürekkebe / ... tamâmet (372), ... varmaz / ... gelmez (491), ... varalam / ... isteyelim (491), ... doğru söz / ... ana söz (504), ... hebâ oldı / n’oldı (596). Görüldüğü gibi tespit edilen bu beyitlerin kiminde kafiye hiç bulunmamakta kiminde ise kafiye yalnız rediften ibaret bulunmaktadır. Ancak bu gibi kafiye kusurlarına pek çok manzum metinde rastlandığı da gözden uzak tutulmamalıdır.

2. Gülizâr ve İmâm Mesnevisinin Muhteva Özellikleri

2.1. Şahıslar

Mesnevinin başkahramanları olan Gülizâr ile İmâm ve diğer şahısların özellikleri ve geçtiği yerler şöyledir:

Gülizâr: Şehrin gözdesi, ay yüzlü, genç, şehirde bir çok âşığı olan fakat hiç birine yüz vermeyen, vakur ve onurlu bir hanımdır (2, 15, 24).

İmâm: Gülizâr ile aynı şehirde yaşayan, âlim, arif, edip, erdemli, mecliste sözü dinlenen, medeni cesareti yüksek, Gülizâr’a göre daha olgun yaşta fakat hiç evlenmemiş, ağırbaşlı, hatip bir erkek olup mesleği olan imâmlık aynı zamanda hikâyedeki adıdır (6-8, 57).

Nâmeber: Gülizâr ile İmâm’ın arasında haberleşmeyi sağlayan, bazen nasihat eden fakat bunun karşılığını da maddi olarak fazlasıyla alan bir aracı tipidir (131, 224, 252, 260, 396, 428).

Kâmetî: Gülizâr’ın dostu, sırdaşı, boylu boslu, konuşması düzgün, nüktedan, zarif ve temiz kalpli, her zaman hoş sözlü ve nezaketli , bütün sırlarına da vâkıf olan bir hanımdır (96-98).

Gammâz: Hikâyede sıfatıyla anılan Gammâz mahallenin fitnecisi, bire bin katan ve insanları birbirine düşüren bir tiptir (479-480, 482).

İmâm’ın dostları: İmâm’a yardımcı olmaya çalışan, iyi kalpli ve işin olurlu bakan insanlardır (191, 204, 213, 296, 317, 330, 569).

Câmi cemaati: Makul davranan ve hikâyede İmâm’ın tarafında bulunan kişilerdir (495-496, 501, 503, 506-507).

İmâm’ın babası: Hikâyede adı zikredilmeyen, yıllar önce ölmüş, o da İmâm gibi hayattayken birçok hatalar yapmış fakat sonradan gerçeği anlamış ve oğluna rüyasında nasihat eden bir baba tipidir (600, 602, 605, 612-613).

2.2. Zaman

Hikâyenin itibari zamanı belirsizdir. Zaman kavramı ile ilgili olarak “sabah, gece, gündüz, öğle, ikindi, akşam” gibi isimler zikredilmektedir (33, 34, 122, 128, 144, 145, 285, 295, 403, 457, 465). Kullanılan eşyalar, yaşam alanları, sosyal münasebetler, inanç değerleri gibi kültürel unsurlara bakıldığında olayın on sekizinci asır veya daha öncesi Osmanlı toplumunda geçtiği söylenebilir.

2.3. Mekân

Hikâyenin geçtiği mekanlar olarak zikredilen isimler şunlardır: Kostantiniyye (1), Mevlevihane (12), tekke (4, 387), İmâm'ın evi (103, 118, 139, 391), mahalle (479), câmi (484, 486, 490, 491). Bunlar içerisinde İstanbul dışındakiler, tekke, ev, mahalle, cami gibi sosyal yaşam alanlarının genel adlarıdır. Buna göre olayın İstanbul'un hangi semtinde geçtiğine dair bir emareye rastlanmamaktadır.

2.4. Vak'a

Gülizâr ve İmâm hikâyesine işlediği konu açısından bakıldığında çift kahramanlı beşeri bir aşk hikâyesi görünümündedir. Buna göre olayların iki ana kahraman etrafında cereyan ettiği, diğer şahıs kadrosunun eser içinde silik kaldığı ve hatta pek betimlenmediği, birçoğunun da dekoratif unsur durumunda kaldığı görülmektedir. Hikâyede gerek olay gerekse kahramanlar açısından olağanüstülüklere yer verilmemiştir. Hikâye kahramanları olay içinde günlük hayatın akışına uygun bir şekilde verilmesi yönüyle gerçekçi bir özellik kazanmıştır, denilebilir. Bu yönüyle de olay, zaman, mekân ve kişi açısından karşılaştırıldığında modern hikâyeciliğe geçiş devresine işaretler bulundurduğu söylenebilir. Hikâyenin özeti şöyledir:

Kostantiniyye (İstanbul) şehrinde Gülizâr isminde güzel bir kız, yine aynı şehirde bir de âlim bir İmâm vardır. Tek başına yaşayan İmâm nihayet evlenmeye karar verir. Birgün Mevlevî dergâhında Halvetilerle zikir çekerken Gülizâr'ı görür ve ona vurulur. Fakat bunu belli etmemeye çalışır. Bu güzel dilberin kim olduğunu soran İmâm onun adının Gülizâr olduğunu ve çok âşığı olmasına rağmen kimseye meyletmediğini öğrenir. Onu tekrar görebilmek için gece gündüz hayaller kurar. Göremedikçe de içindeki aşkla iyice yanıp tutuşur. Ona rastlayabilmek için sokakları mekân tutar. İyice aşk ateşine yanan İmâm şiirler söyleyerek etraftakileri hiç önemsemeyip hâlini herkese belli etmeye başlar. Çevredekiler de belki bahtı açılır, evlenir de bir yuva kurar diye düşünürler.

Bir gün İmâm, tesadüfen Gülizâr ile karşılaşır onun hâlini hatırlarını sorar. Bu duruma kızın Gülizâr İmâm'ı iyice azarlar. Zaten arada yaş farkı da vardır. İmâm yalvarıp dil dökerek ilanaşk eder. Fakat Gülizâr hiç yüz vermeyerek oradan uzaklaşır. Çaresiz kalan İmâm dostlarına durumu izah edip onlardan yardım ister. Onlar da Gülizâr'ın yakınlarıyla dostluk kurmasını, ona güzel davranmasını, böylece hâlinden haberdar olacağını söylerler. Nihayetinde Gülizâr'a bir mektup göndermesini tavsiye ederler.

Gülizâr'ın her sırrını paylaştığı Kâmetî isminde iyi bir dostu vardır. Birgün İmâm dergâhta onunla karşılaşır. Derhal bir fırsatını bulup onu evine davet eder. O da birgün bu davete icabet edip İmâm'ın evine gider ve orada sohbet etme imkânı bulurlar. İmâm içinde bulunduğu durumu izah ederek ondan yardım ister. O da İmâm'ın durumuna acır ve ona inanır. Hâlini arz eden bir mektup yazmasını tavsiye eder. İmâm da içindekileri dışa vuran samimi bir mektup yazarak onu evine davet eder. Mektubun cevabını dört gözle beklerken haberci (Kâmetî), Gülizâr'ın mektubunu getirerek davete icabet edeceği müjdesini verir. İmâm da tüm hazırlıklarını yapıp Gülizâr'ın gelmesini beklemeye başlar. Bu bekleyiş esnasında kendinden geçerek uykuya dalar. Gülizâr gelip de İmâmı uyur bulunca ona biraz da sitemkârane bir mektup yazar ve başucuna bırakarak gider.

İmâm uykudan uyanınca Gülizâr'ın yazdığı mektubu görür. Uyumaması gerekirken uyuya kalmasından talihini sorumlu tutup ona kızar ve her şeyin bittiği hissine kapılır. Perişan haldeyken bir dostuna rastlar ve ondan yardım ister. O da tüm bunların birer oyun olduğunu ve kendisini denemek istediğini, dolayısıyla onun da kendisinden hoşlandığının işareti olduğunu söyler. Ondandır özür dilemesini isteyerek ona birçok nasihatte bulunur. İmâm da dostunun nasihatini üzerine yine bir mektup yazar. Gülizâr yine hakaret dolu bir mektupla cevap verir. İmâm da işinin Allah'a kaldığını düşünerek sabahlara kadar yalvarıp dua eder.

Gece geçip de sabah olunca namazı kılıp cemaatle birlikte dua ederler. Böylece herkes İmâm'ın durumunu öğrenir. Gülizâr'a varıp İmâma güzel bir şekilde karşılık vermesi için aracı olurlar.

İmâm'ın durumu gittikçe kötüleşir. Hatta çevresindekiler "Artık o delirdi." demeye başlarlar. Dostları İmâm'a nasihat ederek bu işten vaz geçmesini söylerler. Ama İmâm hiç birine kulak asmaz. Derdinin çaresi için sabah rüzgârına seslenir, ondan medet umar. Netice değişmeyince doğru yolu bulur ve sabrederek Allah'a sığınır.

İltifatlarla dolu bir mektup yazarak tekrar Gülizâr'ı evine davet eder. Mektubu gönderdikten sonra biraz uyur. Gecenin bir vaktinde kalkıp namaz kılar ve işlerinin yoluna girmesi için Allah'a yalvarır.

Mektubu getiren aracı Gülizâr'ı ikna eder ve müjdeyi İmâma verir. İmâm hazırlıklarını yapıp Gülizâr'ın gelmesini bekler. Rüyada bile olsa bir defa yüzünü görmeye razı olan İmâm şimdi Gülizâr'ı karşısında görünce dualarının kabul olduğunu hisseder. Artık İmâm için her gün bayram, her gece Kadir gecesidir. Çünkü Gülizâr artık iki üç güne bir İmâm'ın evine gelmektedir.

Mahallenin fitnecisi İmâm'ın bu durumunu öğrenince hemen harekete geçer. Soğuk bir kış günü namaz kılma bahanesiyle camiye gelir. Hem İmâm'ın hem de vekilinin olmadığını görünce ortalığı karıştırmaya başlar. İmâm ile ilgili birçok dedikodu yayar. Hatta onun mahbup düşkün olduğunu bile söyler. İmâm'ı şikâyet için kadıya gitmek isteseler de İmâm'ın birkaç taraftarı buna engel olur. Bari gidip biraz nasihat edelim derler ve İmâm'a nasihat ederler. İmâm da bunların dedikodu olduğunu, kendisinin âşık olduğunu ve bu beladan kurtulabilmesi için Allah'a dua etmelerini ister.

İmâm'ın yüreği bir taraftan çıkan dedikodu ile yanarken öte yandan da aracı her haber için İmâm'dan yüklü paralar almaktadır. Ödediği paralar ve yaptığı hazırlıkların masraflarıyla İmâm geçim darlığına düşer. Hatta kendisine emanet edilen vakfın paralarını da çarçur eder. Artık muvazenesini iyice kaybeden İmâm utancından dışarı da çıkamaz olur. Çaresiz kalan İmâm bir dostuna uğrayarak ondan yardım ister. Dostu ona birtakım nasihatlerde bulunur. İmâm bunları dinledikten sonra evine gelir.

Gece rüyasında babasını görür. O da kendisine epeyce nasihatler eder. Uyanınca hatasını anlayıp tövbe istiğfar ederek bağışlanmasını diler. Bir kurban bayramı sabahı ruhunu sahibine teslim eder.

2.5. Anlatıcı

Hikâye genel olarak hâkim bir bakış açısıyla anlatılmıştır. Bu hâkim anlatıcı zaman zaman hikâye kahramanları ağzından olayları yansıtmaktadır. 635 beyitlik bu mesnevinin anlatıcıları açısından taksimi şu şekildedir:

Olayların hâkim bir bakış açısıyla sunulduğu kısımlar 1-53, 60, 79, 82-83, 89-106, 110-132, 138-157, 166-172, 186-192, 204-232, 251-359, 396-515, 531-570, 580-599, 622-625, 628-635 numaralı beyitlerde; kahraman anlatıcıların bakış açısıyla sunulduğu kısımlar da 54-59, 61-78, 80-81, 84-88,

107-109, 133-137, 158-165, 173-185, 193-203, 233-250, 360-395, 516-530, 571-579, 600-621, 626-627 numaralı beyitlerde karşımıza çıkmaktadır.

3. Dil ve Üslûp Özellikleri

Tür olarak mesneviler genellikle daha sade ve yalın bir dille yazılırlar. Gülizâr ve İmâm hikâyesinin dili de gazel, kaside, murabbâ, vb. diğer nazım şekillerine göre gayet sadedir, diyebiliriz. Anlatımında yer yer halk söyleyişlerine yer verilmesi de anlatımını yalınlaştırmıştır. Bu yalın anlatım içerisinde bile yer yer edebi sanatlarla başvurulmuştur. Mesnevinin içinde yer alan gazelerde ise dil mesneviye göre daha ağıdalı ve sanatlıdır.

Mesnevide “Âşığa uyku haramdır.” (159) anlamındaki bir Arap atasözü, “Bizden değildir.” (617) anlamında hadisten bir parça olduğu anlaşılan bir söz iktibas olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tamamen Farsça bir beyit bulunmaktadır (558).

Metinde geçen deyimler alfabetik olarak şöyle sıralanabilir: ‘*aqlın vir-* (18), ‘*âlemi seng-i mezar zannet-* (42), ‘*ayağına yüzünü sür-* (443), ‘*bâb-ı ümîd fetḥ ol-* (474), ‘*bağın bülbülü ol-* (388), ‘*baḥr-ı belâ vü miḥene ğark ol-* (264), ‘*baḥr-i ḥayrete tal-* (188), ‘*başın yere ur-* (172), ‘*başına devlet [kuşu] kon-* (440), ‘*başına geñ cihân tār ol-* (282), ‘*başını ğavġâdan kurtar-* (329), ‘*beli bükül-* (276), ‘*ceyb-i peyvendi çâk et-* (10), ‘*ciğerin tağla-* (567), ‘*ciğerini kebâb it-* (141), ‘*ciğerin tîġ-ı ğamla toġra-* (299), ‘*çeşmine ḥâb girme-* (332), ‘*çok cefâ ‘âşığı uşandır-* (423), ‘*dâmenine sarıl-* (106), ‘*derde dermân ol-* (44), ‘*diline ne gelürse söyle-* (43), ‘*eli varma-* (491), ‘*ergenin yakasını bit yi-* (619), ‘*esbâbını soy-* (324), ‘*eteğin alıma-* (381), ‘*gönlün eyle-* (43), ‘*götiüne düş-* (487), ‘*gözi yaşın seyl-veş akıt-* (172), ‘*hâlini ḥâtırını su.âl it-* (51), ‘*ḥandeniñ âh u zârı da ol-* (74), ‘*ḥânümânı fedâ it-* (68), ‘*ḥâtırını tesellî eyle-* (273), ‘*ḥazâna uğra-* (379), ‘*her nesi var ise daḥı it yi-* (619), ‘*ırzını pây-mâl it-* (81), ‘*iğmâz-ı ‘ayn it-* (265), ‘*işi Allah’a kal-* (69), ‘*ḳaddi iki bükül-* (381), ‘*ḳapusiña gel-* (406), ‘*ḳapunuñ ḳulu ol-* (388), ‘*kendi başına belâ ol-* (85), ‘*kimi na ‘la kimisi miḥa ḳaç-* (130), ‘*ḳulağıñ arduña biraḳ-* (509), ‘*mezra ‘-ı dil açılıp ser-sebz-i şādân olma-* (45), ‘*mülk-i cânuna vâveyla düş-* (20), ‘*nâmus şîşesin taşa çal-* (316), ‘*nar-ı ‘aşka yan-* (267), ‘*nâra yan-* (264), ‘*nev-bahâriñ ḥazânı ol-* (74), ‘*pây-bend-i ğam-ı belâ ol-* (571), ‘*pâyine baş ur-* (106), ‘*pâyine düş-* (52), ‘*pâyine yüzün sür-* (115), ‘*serde zerrîn tâc ol-* (279), ‘*şala koy-* (324), ‘*şîve vü nâziñ kitabın oku-* (367), ‘*ümîdin kes-* (340), ‘*yaraya merhem ol-* (306), ‘*yâresine nemek saçıl-* (187), ‘*yüzine baḳ-* (177), ‘*yüzine baḳma-* (266), ‘*zahm-ı dil* (47), ‘*zâyi ‘ ol-* (300), ‘*zehre yutmuşa dön-* (60).

4. Çeviri Yazılı Metin

[1b] GÜL'İZÂR VE İMÂM

vezin: fe' ilâtün / mefâ' ilün / fe' ilün
(fâ' ilâtün) (fa' lün)

- 1 Şehr-i Koştantınıyye' de ey yâr
Var idi bir civân-ı meh-ruhsâr
 - 2 Mağlaşî Gül' izâr idi anîñ
Şehr-âşübî idi devrânîñ
 - 3 Devr ider idi şehri çün pergâr
Dehr içinde hezâr 'âşıkı var
 - 4 Yine bu tekyeye varıp bir rûz
Halka-i zikri eyleyip pür-sûz
 - 5 Şevk-ile devr iderdi ol meh-rû
Dehri tutmuşdı na'ra-i yâ hû
 - 6 Şehr-i mezbûrda yine ey cân
Var idi bir İmâm-ı nâdire-dân
 - 7 Hoş-nüvîs ü zarîf ü kâmil idi
'Ârif-i menba'ul-fezâ' il idi
 - 8 Meclis-ârâ idi faşih kelâm
Şüh-ţab'-ı laţif hûb endâm
 - 9 Taraf-ı izdivâca olup 'alak
Zen-i gerdûna virmiş-idi talak
 - 10 'Âlem içre olup mücerred pâk
Ceyb-i peyvendi etmiş idi çak
 - 11 Ba'zı yârân ile idüp ülfet
Gâh seyrededer idi geh şöhet
 - 12 Mevlevîhâneye müdâvim idi
Halvetîlerle zikre kâ'im idi
- [2a]
- 13 Yine bir tekyeye gelüp seyre
Nâzır olmuşdı halka-i devre
 - 14 Nâgehân gördi bir perî-peyker
Halka-i zikr içinde devreyler

- 15 'Ârız-ı pâki san gül-i terdir
 add-i bālāsı serv-i 'ar'ardır
- 16 Bend-i cāna kemend-i ebrūsı
 İder efsūn çeşm-i cādūsı
- 17 Tīr-i ğamzeyle ol melek-manzar
 Müstemend 'āşığı helāk eyler
- 18 Ol semen-būyı çünkü gördi İmām
 Viridi 'aql u dili o şūha temām
- 19 Ğamzesinden hemān o dem bir tīr
 Atılup eyledi derūnuna yir
- 20 'Āql u fikri olup amu yağmā
 Mülk-i cānına düşdi vāveylā

GÜL 'İZĀR NĀM DİLBERE İMĀM-I ĞARİB MEFTŪN OLDUĞUDUR

- 21 Sordı bir kimseden o şūhı İmām
 Didi kimdür bu dilber-i gül-fām
- 22 Ol kimesne dahı didi ardaş
 Değme kimseye eğmez ol meh baş
- 23 Dinür ol māh-rūya Gül' i#ār
 Vardur āluftesi hezār hezār
- 24 Dişleri mişl-i dūr-i beyzādur
 Dem-i cān-bağşile Mesīhā'dur
- 25 Bir melek-hū vü 'anberīn-būdur
 Sīm-ten bī-mişāl meh-rūdur
- 26 Bilse idi ki nesl-i Ādem'den
 Böyle bir sīm-ten çü dürr-i 'Aden
- 27 Geliser dehre gelüben vecde
 İblīs eylerdi Ādem'e secde
- 28 Çün işitdi bu sözi ol nā-şād
 Mürğ-ı cān itdi derūnı feryād
- 29 Şüretā līk itmedi izhār
 Ya 'ni duymaya sırrını ağıyār
- 30 Çekdi āğūşa 'aşk-ı cānānı
 almadı şabra ğayrı dermānı

[2b]

- 31 Oldı hayretle zār-ı ser-gerdān
Özüni itdi hāk ile yeksān
- 32 Der-ber idüp tarīk-ı cānānı
Yol gözler idi görmeğe anı
- 33 Şubh-demden olunca vaqt-i şām
Hasetiyle olurdu hūn-āşām
- 34 Giceler şubha dek firāk eyler
Āh u zār idüp iftirāk eyler
- 35 Gözine uyku girmeyüp her-dem
Firkat ü mihnete olup tev'em
- 36 Kesilüp cümle āşinālardan
Dīde-i cāna rüşenālardan
- 37 Rast gelsem diyü o dildārı
Olmuş-idi şokağ silahdārı
- 38 Gāhi ağıyār ile iderdi cedel
Dilden anıñla def' iderdi kesel
- 39 Kendü kendüye söylenürdi gāh
Māliḥulyā ile olup hem-rāh
- 40 Halk-ı 'ālem baqup bu hāletine
Dirler idi düşer mi hey'etine
- 41 Nefse uyup hevāsına tābi'
Olup ide fesādını şāyi'
- 42 Līk selb eyleyüp serinden 'ār
'Ālemi zannederdi seng-i mezār
- 43 Diline ne gelürse söyler idi
Bu ğazel ile gönlün eyler idi

ĠAZEL

[fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilün]

- 44 Dehr içinde hayf kim derdime dermān olmadı
Kālb-i maḥzūn açılup mesrūr-ı ḥandān olmadı
- 45 İrişüp vaqt-i bahar üşküfte oldı gülsitān
Mezra'-ı dil açılup ser-sebz-i şādān olmadı

- 46 Gülistanda şevk-ile bülbüller oldu nağme-kâr
Bâd-ı vuslat ravza-i dilde firûzân olmadı
- 47 Zağm-ı dil günden güne şıhhat-peñir olmadı âh
Merhem-i dâr-ı şifâ-yı derdmendân olmadı
- 48 'Aksine devretti hayfâ neyyir-i çarç-ı 'anîd
Şems-i tâli ' incilâ-bahşâ-yı devrân olmadı
- [3a]
- 49 İttifâkı İmâm-ı şîrîn-kâr
Oldı birgün o mâh-rûya duçar
- 50 Fursat elvirdiğini bildi temâm
El göğüsey koyup virdi selâm
- 51 İtdi isâr naqd-i vaqt-i maqâl
Hâlini hâtırını itdi su'âl
- 52 Düşdi pâyine anda sâye gibi
Ferş idüp çehresini pâyey gibi
- 53 Dilber idüp huşûnetin izhâr
Renciş ef'âl ile idüp âzâr
- 54 Didi ey bî-hayâ nedür bu iş
Ne için baña viresin teşvîş
- 55 Bu tarîk üzre ne bu germiyyetüñ
Benim ile nedür münâsebetüñ
- 56 Seni bir dağı görsem olur iki
Baña ya şimdi sıkletüñ neyeki
- 57 Aq şakallu bir ihtiyâr olasin
Ne revâdur ki yanıma gelesin
- 58 Benüm ile seni gören hem tek
Vâsiya zann ider seni bî-şek
- 59 Kendü akrânıña olup hem-râh
Var yürü gelme yanıma her gâh
- 60 Bu kelâmı işitdi çünkü İmâm
Zehre yutmuşa döndi anda temâm
- 61 Didi ey dilber-i şeker-güftâr
Merhamet eyleseñ fakîre ne var
- 62 Âl ile çünkü gönülümü aldıñ
Beni vâdî-i firqate saldın

- 63 Olmuşum ‘aşkıñ-ıla āvāre
Deşt-i hayretde zār u bī-çāre
- 64 Gül yüzüñi görelî bülbül-i cān
Ĥār-ı miĥnet ile olup nālān
- 65 Naĥs-ı sâ ‘atde dār-ı dünyāya
Gelmişim kim düşüp bu sevdāya
- 66 Gelelüden bu pür-cefā dehre
Zevķ u şādīden almadım behre
- 67 Şefķat it derdmendiñe ey cān
Merhem-i vuşlatıñ idüp iĥsān
[3b]
- 68 Ĥānümānım saña fedā itdüm
Ölmedin borcumı edā itdüm
- 69 Şimdi kalmışdur işim Allah’a
Rişte-i cān baĥlıdur āha
- 70 Dūd-ı āhım ki āsumāna çıkar
Sūziş-i iftirāķı günü yaķar
- 71 ‘Āşıkıñ alma inkisārını
Gül ĥarīb eylemez hezārını
- 72 Gülşen-i ĥüsnüñ añ zevālını
‘Āşıkıñ ĥor görme zārını
- 73 Böyle kalmaz güzellik eyyāmı
Ber-ķarār ola şanma devrānı
- 74 Nev-bahārıñ ĥazānı da vardır
Ĥandeniñ āh u zārı da vardır
- 75 İricek mevsim-i zemistāna
Ķıl nazār gülistān u bostāna
- 76 Devr-i ĥüsn irişince noķsāna
Mūr üşer sūkker-i zenaĥdāna
- 77 Sürĥ ruĥsār zerd olur nā-çār
Ĥadd ü ĥāl-i zenaĥ olur evķār
- 78 Alma gel inkisār-ı ‘uşşāķı
Bozilur verd-i ĥüsn evrāķı

- 79 Bu siyâk üzre itdi hayli edâ
Diñlemeyüp kelâmını kaç'â
- 80 Didi çok söyleme yeter âdem
Ço bizi kendü hâlimize hem
- 81 Bizi bergeşte-hâl itme şakın
İrziñi pây-mâl itme şakın
- 82 Böyle diyüp o dil-rubâ-yı zemân
Hânesi cânibine oldu revân
- 83 Çünkü gördi bu vaz'-ı nâ-sâzı
Var idi bir zarîf hem-râzı
- 84 Varup ahvâlini idüp i'lâm
Didi firqatle kıddim oldu lâm
- 85 Bir perî-rûya mübtelâ oldum
Kendü başıma bir belâ oldum
- 86 Derdim olmağda dem-be-dem müştet
Vuşlata cevri dâ'im olmada sed
- [4a]
- 87 Luţf idüp hâlime idüp şefkat
Nideyim baña ol perî-ţal'at
- 88 Râm olup rû-yı dil ide izhâr
Yoğsa bu demde kalmuşım nâ-çâr
- 89 Güş idüp bu kelâmı yârânı
Tesliye eyleyüp biraz anı
- 90 Didi budur tarîki bu kârın
Dir iseñ germ ola bâzârıñ
- 91 Nağme-kâr oluban hevâsiyla
Âşinâ olup âşinâsiyla
- 92 Evvel anıñ ile olup hem-râh
Hâl-i zârıñdan idesin âgâh
- 93 Soñra anıñla gönderüp nâme
Düşüresin o vaşşiyi dâme
- 94 Yüz-be-yüz saña yâr râm olmaz
Şayda efvâh içinde dâm olmaz
- 95 Bu naşîhat ile olup 'âmil
Bâde-yi 'aşk-ıla olup kıanzil

ĶĀMETİ NĀM ZARĪF GÜL İZĀR İLE İMĀMA VESİLE

- 96 Gül'izārın var idi bir yārı
Dā'im anın ileydi bāzārı
- 97 Vaz'i ma'kül u ķāmeti mevzūn
Nüktedān u zarīf şāf-derūn
- 98 Hoş kelām u laţif idi her dem
Ser-be-ser sırrına olup maħrem
- 99 Dürüşüp hizmetine merdāne
Olmuş idi o şem'a pervāne
- 100 Ķānde kaşd itse gitmeğe fi'l-ħāl
Evvel anı ider idi irsāl
- 101 Nitekim maķdemin idüp iħbār
'Aķabince gelürdi ol dildār
- 102 Oldı bu ħālden İmām āgāh
Gül'izār ile oldıĝın hem-rāh
- 103 Tekyegāh içre buluban furşat
Ķāneye eyledi anı da'vet
- 104 Ol daħı da'vete icābet idüp
Geldi birgün İmāma raĝbet idüp
- [4b]
- 105 Rūy-ı dil gösterüp aña vāfir
Çoķ muħabbetler eyledi zāhir
- 106 Şarulup dāmenine pāyine baş
Uruben aĝlayup didi ķardaş
- 107 Baña şefķat olursa senden olur
Derde şihħat olursa senden olur
- 108 Düşmüşüm bu belā-yı cāngāha
'Ācizim ķaldı işim Allāh'a
- 109 Kimse yokdur bana acır aĝlar
Tıĝ-ı firķat derūnda oynar
- 110 Aña ol denli eyledi minnet
Düşdi anın derūnuna şefķat
- 111 Didi bildim ħaķıķi 'aşıķsın
Fi'l-ħaķıķa muħibb-i şādıķsın

- 112 İmdi bir nāme eylegil inşā
Götürüp ḥālîni idüp ĩmā
- 113 Anı elbette eyleyüp kâ'il
Seni maqşūduña idüp vāşıl
- 114 Yine saña gelüp idüp āgāh
Ya'ni teşrîf ideceğın ol māh
- 115 Söylerim tā tedārikiñ göresin
Gelicek pāyine yüzün süresin
- 116 Güş idicek İmām ele ḥāme
Aluban yazdı şevk ile nāme
- 117 Kıldı mā fi'z-zamīrini taḥrīr
Cümle derdi derūnunu taqrīr
- 118 Ḥāneye da'vet eyleyüp yāri
'Arz idüp sūz-i sīne-yi zārı
- 119 Her ne ise kelāmını i'lām
İştıyāk-ı derūnunu itmām
- 120 Eyleyüp kıldı nāmeyi irsāl
Kaldı ḥayret ile perīşan-ḥāl
- 121 Ol gün ol gice geçdi ḥayretle
İştıyāk-ı firāk-ı ḥasretle
- 122 Çün gice geçdi vü irişdi şabāḥ
Ḥalk idüp rūzı ḥālīku'l-eşbāḥ
- 123 Nāgehān irdi ol maḥalde beşīr
Maqdem-i yāri eyledi tebşīr
- [5a]
- 124 Didi dilber saña selām itdi
Tūṭī-veş sūkkerīn peyām itdi
- 125 Didi bildim ḥaḳīki 'āşık imiş
Da'vi-i 'aşk içinde şādık imiş
- 126 Aña elbette olurum mihmān
Ba'dezīn olurum aña yārān
- 127 Līk bir gice varırım ki hemān
Kendüden ğayri olmaya bir cān

- 128 Gündüzün varmağa velī imkân
Yoğdur itsün bu hāleti iz'ân
- 129 'Ayš u nüş idelim birez tenhâ
Görmesün kimseler beni kaç'â
- 130 Kimi na'la kimisi muha kaçır
Müdde'î fitne kaçmağın kaçır
- 131 Nāme-ber idicek peyâmın edâ
Şandı kim kendiniñ olup dünyâ
- 132 Yine bir nāme eyleyüp inşâ
Eyledi bî-kıyās medh u senâ
- 133 Didi ey dil-rubâ-yı 'ālî-şân
Menbe'u'l-luğf-ı şāhib'ul-iz'ân
- 134 Va'de kıldıñ çün ey vücūd-ı şerîf
Bende-hāneye kılmağa teşrîf
- 135 Nāzenînim hākîre tenhâ gel
Hiç yanında olmasun engel
- 136 Vākıf olmaya kimse rāzımıza
İ'tibār eyle bu niyāzımıza
- 137 Dağk-ı bāb itme kapu açıkdur
Tuymasun kimse halk uyanıkdur
- 138 Buña beñzer nice kelāma edâ
Eyleyüp sâkin oldu ol şeydâ
- 139 Hānesin dağı eyleyüp tezyîn
Güyyâ gülşen-i behişt-i berîn
- 140 Meclis ālâtın eyleyüp ihzâr
Şevk-ile hizmete olup der-kâr
- 141 İki çeşmin iki şürâhi şarâb
Hâzır itdi ciğeriñi kebâb
- 142 Tuğfe-yi cānı geldi dest-āvîz
Hāk-i pāye nisâr itmeğe tîz
- [5b]
- 143 Oluban hiss-i müşterek der-kâr
İtdi 'ağl u hayâlini aña yâr
- 144 Geçdi çün rûz irişüp aḡşâm
Mağdem-i yâre nâzır oldu İmâm

- 145 Muntazır oldu şubha dek ol şeb
İştîyâk-ile çekdi nice te‘ab
- 146 Hareket eylese eger fâre
Şıçrar idi hemân o bî-çâre
- 147 Geldi ol mah-pâre deyü hemân
Kapuya toğru olur idi revân
- 148 Gâhice ğaflete varup bir dem
Uyķuya varmaķ istedikçe hem
- 149 Bir hayâl olur idi gūyîyâ
Kapı açılma mı diyüp âyâ
- 150 Bâba toğru iderdi istikbâl
Çıķar idi o daķı maķz-ı hayâl
- 151 Hâşılı bu hayâl-i bâtıl ile
Ol gice virdi hâşılını bile
- 152 Şubh-ı şâdıķ muķâl bir yâre
Ĝaflet elvirmegin o ğam-hâre
- 153 Hâba varup alup anı ğaflet
Uyudu yatdı kaldı bir sa‘at

GÜL İZÂR-I NÂZENİN BÂLİN-İ İMÂMA GELÜP KÂĜID YAZUP GİTDİ

- 154 Ol maķal serv-ķadd-i sîmîn-ber
Nâz-perver o yâr-i meh-peyker
- 155 Nâgehân toğdı mihr-i enver-vâr
Kıldı bâlin-i mübtelâda ķarar
- 156 Lîk nâzından ol melek-sîmâ
Cüz-i cevr ü cefâ içün meselâ
- 157 Kâĝıd ile ķalem alup eline
Her ne geldi ise yazup diline
- 158 Didi ey müdde‘î-i ehl-i lâf
Sözleriñ bildüm olduĝını ğuzâf
- 159 Sen bu sözi işitdiñ mi İmâm
Küllü nevmin ‘ale’l-muķibbi ħarâm
- 160 Çeşm-i ‘uşşâķa gele mi uyķu
Ne sefâhat veyâ ne ğaflet bu

[6a]

161 Mû-miyânı alup âğûşa
Saña yetmez mi şubha dek tuşa

162 Fikret-i hadd ü hâlimi dil-bend
Rište-i zülfüm ile itseñ bend

163 Tîr-i gamzemden ihtirâz eyle
Çavs-ı ebrûma şaş-bâz eyle

164 Çeşm-i mestim ile olup hayrân
Ravza-i hüsnüm eyleyüp seyrân

165 Bu mı şart-ı muhabbet ey kezzâb
Olmaya dilde tâb u gözde âb

166 Şad sitemler idüp o nâ-şâda
Bırağup kâğıdı ol arada

167 Cânib-i meskene revân oldu
Cân-veş dîdeden nihân oldu

İMÂM-I NÂ-KÂM BİDÂR OLUP NÂME-Yİ CÂNÂNI GÖRDİ

168 Çün tülû‘ itdi mihr-i ‘âlem-tâb
Zâ‘il oldu birez serinden hâb

169 Esneyerek turup yerinden o dem
Dili bî-tâb u dîdesi pür-nem

170 Hâsret ile bakarken eţrâfa
‘Ârız oldu elem dil-i şâfa

171 Nazarı kâğıda olunca duçar
Haţţ-ı dildârı gördi oldu zâr

172 Âh idüben urup yere başın
Seyl-veş ağıdup gözi yaşın

173 Didi ey baht-ı naşs u bed-fercâm
Nice bir idesin beni nâ-kâm

174 N’olur idi baña olup yâri
Hem-nişîn ide idiñ dildârı

175 Uykusuz çıkdı mı idi cânıñ
Şoĥbetinden bu gice cânanıñ

176 Şad melâmetle eylediñ maĥrûm
Beni yanında eylediñ me≠mûm

- 177 Ne yüz ile bakam anıñ yüzine
Ne kelâm eyleyem yâhud sözine
- 178 Sözlere cümle haq-durur yârîñ
Dağl olunmaz işine dildârîñ
[6b]
- 179 Fi'l-hakîka ne var idi bir dem
Virmeseñ baña ğaflet ile elem
- 180 Şubha dek çünkü muntazır olduñ
Cüz'i şabreyleseñ dağı n'olduñ
- 181 Yeridür çıksa göklere zârım
Hayf ki kâsid oldu pâzârım
- 182 Sözüñe bir dağı inanır mı
Seni kavliñde toğrı şanır mı
- 183 Bir kez 'ömründe eyleye va'de
Muntazır olmayasın ol demde
- 184 Vaqt-i mev'ûda hâzır olmayasın
Hızmetine mübâşir olmayasın
- 185 Tecrîbe ola belki maqşûdı
Böyle midir tarîk-ı [bih]büdü
- 186 Bu siyâk üzre lev m idüp vâfir
Gördi kim yok neticesi âhir
- 187 Tâzelendi cerâhat-ı sîne
Yine nemek saçıldı yâresine
- 188 Nâ-ümîd oldu çâresiz kaldı
Fikr ile baır-i hayrete taldı
- 189 N'eylesün ne tarîk ile yâre
'Arz ide hâlini o dildâre

İMÂM-I DERDMEND HÂLİNİ AHBÂB-I KÂR-DÂNA BEYÂN İTDİ

- 190 Hele tırdı yerinden ol nâ-kâm
Taşraya çıkdı hayret ile temâm
- 191 Oldı bir yâr-i şadıķına duçar
Pürsiş-i hâl idüp o dil-efgâr
- 192 Âh idüp ağladı biraz aña
Didi gör kim ne işler oldu bana

- 193 Bu gice bende-ḥāneye dildār
Va‘de itmişdi gelmeğe ey yār
- 194 Didi tenhā gelürem ol āgāh
Ṭuymasun müdde‘ī olan nā-gāh
- 195 Eyleyüp naqd-i vaqtiñi ḥāzır
Ḥāşılı maqdemime ol nāzır
- 196 Ben daḥı intizār idüp ḥayli
Ġaflete itmişim birez meyli
[7a]
- 197 Gelüp ol dil-rubā-yı şīrīn-kār
Beni uyur görünce ol mekkār
- 198 İncinüben alup ele ḥāme
Ṭa‘n-ı teşni‘ ile yazup nāme
- 199 Bırağup başım ucuna gitmiş
Ṭālī‘-i naḥş gör bana n‘etmiş
- 200 Şubḥ olınca ṭulu‘ idüp ḥurşīd
Oldı mekşūf bāb-ı güft [ü] şenīd
- 201 Uyḳudan ḳaldırınca baş o dem
Gözüme oldı ḳarañu‘ ālem
- 202 Göricek nāme-i dil-ārāmı
Dağılup gitdi ‘aqlımıñ dārı
- 203 N‘ideyim çāresi ne bu kārıñ
Çāre ḳıl derdine bu nā-çārıñ
- 204 Güş idüp bu kelāmı ol yārı
Baş şalup didi ‘ömrümüñ varı
- 205 Ḳatı çok başlu imiş ol ṭarrār
Şaḳın andan ḳatı nezāketi var
- 206 Şīve vü nāz ider saña miskīn
Seni şarmaḳ-durur murādı hemīn
- 207 Saña senden ziyāde ṭālibdir
İntizārı netice ḡālibdir
- 208 Bildi sende muḥabbet oldıḡını
Ḥüsn-i ḥulḳına raḡbet oldıḡını

- 209 İctinâb üzre gösterip kendin
Sende icrâ ki eyliyor fendin
- 210 İ'tizâr idesin kemâl-ile
Maqşadın hâşıl ide âl-ile
- 211 Eğlenen yok bu vâdide ey cân
İltifât etmedir netice hemân
- 212 Lîk ancak cefâ vü nâz eyler
Der-i nâz u niyâzı bâz eyler
- 213 Sen niyâzı yine koma elden
Güş iderseñ naşîhatı benden
- 214 İstemese yazar mı-dı nâme
Ya eline alur mı-dı hâme
- 215 Şimdiden sonra gelicek ey yâr
Eyler anı muqeddemâ ihbâr
[7b]
- 216 Sen dağı hâlî tırmayup ey cân
Eyle derd-i derûnuñı i'lân
- 217 'Özr idüp ba'zı mertebe yâre
Da'vet it hâneye o dildâre
- 218 Eyle 'arz-ı meveddet-i şâdıq
Tuñfe ihzâr idüp aña lâyıq
- 219 Gelicek hâk-i pâye kıl ihdâ
'Aşkıña i'tikâdı muhkem ola

İMÂM-I DERDMEND NÂME İNŞÂ İTDİ

- 220 Fi'l-hakîka İmâm-ı deryâ-dil
Bu naşîhat ile olup 'âmil
- 221 Aluban ol dem eline hâme
Yazdı şad-iştîyâk ile nâme
- 222 Sûz-ı dâğ-ı derûnun 'arz itdi
Âteş-i enderûnun 'arz itdi
- 223 Cümle mâ-fi'z-zamîrini tañrîr
Eyleyüp iştîyâkıñı tañrîr
- 224 Nâme-ber birle eyleyüp irsâl
İntizâr ile kaldı meksür-hâl

- 225 Gelüben kıldı nāmeyi teslīm
Didi ey dil-rubā-yı ṭab‘-ı selīm
- 226 Dil-şikestiñ saña selām eyler
Pāyña ‘anberīn kelām eyler
- 227 Haste-hātır-durur ol āvāre
Olup ümid-vār dīdāre
- 228 Mağşadı oldur ey vücūd-ı şerīf
İdesin yine hāneye teşrīf
- 229 Pes alup nāmeyi o dem deste
Didi ne yazdı ki o dil-haste
- 230 Keşf idüp çünki cümleten mazmūn
Āşikār oldu kamu sırr-ı derūn
- 231 Līk nāza yine idüp āğāz
Cevr için derdmende ol ṭannāz
- 232 Nāme yazdı yine o dem tekrār
Didi şad ṭa‘nile ki ey bī-‘ār
- 233 Ne yüz ile baña yazup nāme
Ḳurasın mağlaṭayla hengāme
[8a]
- 234 Ḳanniderdim seni ki ‘āşıksın
Şeref-i vuşlatıma lāyıksın
- 235 İ‘timād eyledim kelāmuña
Şeker-āmīz olan peyāmuña
- 236 Saña hayli muḥabbet itdim idi
Hāşılı pes sefāhat itdim idi
- 237 Hayli zaḥmet çeküp netice hemān
Mağşadım oldu olmağa mihmān
- 238 Sen ḥo bir gāv-ı ten-perversin
Şekl-i insānda hemān ḥarsın
- 239 Hāb u ḥorla enīs imişsin sen
Bī-mezāk-ı cenīs imişsin sen
- 240 Kim bilür kimler ile hem-şoḥbet
Oluban itdiñ ‘ayş ile ‘işret
- 241 Baña meyliñ olaydı ey ebter
İntizārımı eyleyüp der-ber

- 242 Beni geldikde idüp istikbâl
Eyler idiñ netice pürsiş-i hâl
- 243 Lîk tahkîk idüp zarîfâne
Ya 'nî âmed-şudî-yi bigâne
- 244 Diyesin baña rahatım lâzım
Hânedede istirahatım lâzım
- 245 İsteyen gelsün oda açıkdur
Gelmeyene gelür gider çoqdur
- 246 Yok-durur ihtiyâc yârâna
Git dinilür mi kendi varana
- 247 Şimdiye dek yabanda kalmadık
Dağı kimseye yâr olmadık
- 248 Ya 'nî istenmedik yere varup
Nâ-münâsibler ile hem-dem olup
- 249 Halk içinde hacîl olmağdan
Hâr u zâr u zelîl olmağdan
- 250 Meskenetde karar idüp âdem
Yeğdir ârâm itmesi her dem
- 251 Böyle didi kelâmın itdi temâm
Viridi itdi nâme-bere peyâm
- 252 Didi var nâmeyi vir ol hâma
Hâli ifhâm idüp o nâ-kâma
- [8b]
- 253 Ba 'd-ez-în kendi hâlini görsün
Zevk ile 'ayş u 'işretin sürsün
- 254 Bizden artık ümîdi kaç ' itsün
Cânib-i hâb-ı rahata gitsün
- 255 Hâb-ı nüşîn terk idüp o şeb
Çekdim anda varınca bunca ta 'ab
- 256 Tuymasun hâlimiz deyü bir kes
Zahmet-i pâsbân u renc-i 'ases
- 257 Şad şedâ 'idle varıcağ anda
Fikrini gördüm anıñ yabanda

258 Hāb u rāhatla olup ālūde
Zevk u şevk ile ola bir tūde

259 Hāmdü li'llah bezm ile 'işret
İtmek için bulunur hem-şoḥbet

GÜL 'İZĀRİN İMĀMA NĀME İRSĀL İTDÜĞİ

260 Nāme-ber aldı bu kelāmı o dem
Uruben cānib-i İmāma ḳadem

261 Kāğıdı şundi destine ol dem
Didi ey mübtelā-yı miḥnet ü ğam

262 Ṭab'-ı cānān saña olup muğber
El virüp ḥātırına ḥayli keder

263 İmdi gör nāme-yi dil-ārāyı
Sen de eyle aña göre rāyı

264 Oḳuyup yandı yine nār-ı ğama
Ġarḳ olup baḥr-ı belā vü miḥene

265 Yine iĝmāz-ı 'ayn idüp cānān
Vaz'-ı bigāneyi idüp şāyān

266 Rast geldikçe virmez idi selām
Baḳmayup yüzine itmez idi kelām

267 Nar-ı 'aşḳa yanup iderdi āh
Sūz-ı dille dir idi yā Allāh

268 Vir İllāhī bu serkeşe inşāf
Merḥamet ide ḳalbi ola şāf

269 Şefḳat itmezse ḥālime ḥālim
Nice olur yā İllāhī aḥvālim

270 Ḳalmadı şabra ṭāḳatim yā Rāb
Ḥāşıl olmadı ḥācetim yā Rāb

271 Şormağa ḥātırımı eyler 'ār
Ḳalmuşım derd-i 'aşḳ ile nā-çār

[9a]

272 Her gören ḥālime ider ḥande
İrmedi destim ol şeker-ḥande

273 Kendü kendüye böyle söyler idi
Ḥātırını tesellī eyler idi

- 274 Sūziş-i ‘aşk ile olup meftûn
Dil-perişân ‘âciz-i mağbûn
- 275 Mürğ-ı vahşî gibi olup ser-bâz
Dil-rubâ ise bir hümâ-pervâz
- 276 İrmedi vaşl-ı dil-rubâya eli
Derd ü miñnet ile büküldi beli

FERYÂD-I İMÂM-I NÂ-ÇÂR-I DİL-EFGÂR

- 277 Böyledir hâli dün̄ye-i dün̄uñ
‘Âdetidir bu devr-i gerdünuñ
- 278 Kimisi ‘ayş u nüş ile dil-şâd
Kiminiñ kârı nâle vü feryâd
- 279 Kimisiniñ serinde zerrîn tâc
Gürisne kimi ħabbeye muhtâc
- 280 Kimisi ‘âşıkına eyler nâz
Kimi itmekde dilberine niyâz
- 281 Rast geldiğini şanup yâri
Şad niyâz ile eyleyüp zârî
- 282 Yâr zannitdiği olup ağyâr
Başına geñ cihân olurdu țar
- 283 Dir idi dostlarına çâre kılam
Tâ-be-key nâz-ı ‘aşk ile yağılam
- 284 Muntazâm ola mı ‘aceb kârım
‘Âr ider yâr olmağa yârim
- 285 Geçüben gice olduğınca şabağ
Ĥâzır olup namâza ehl-i şalağ
- 286 Her kişi eyleyüp şalâti edâ
Oluban râzi-yi rızâ-yı Ĥudâ
- 287 Uyumayup giceler içre İmâm
Dir idi benim işim oldı temâm
- 288 Dün țariğ üzre gördüm ol yâri
Gezer idi yanınca ağyârı
- 289 Ĥavfım oldur bu gice ol meh-rû
Ĥayrlar ile ola hem-pehlû

[9b]

- 290 H̄aberini nice alam āyā
Eyle h̄āl oldı-y-ise vāveylā
- 291 Baqmaya nīm nazra ile baña
Ġayrılar ile ide zevk u şafā
- 292 Vajgūn oldı baht-ı nā-fercām
N'ideyim kār-ı yārim oldı temām
- 293 Geçmedi hayf zerre-veş dileğim
Ġodım anıñ yolına mā-melekim
- 294 Böyle diyüp iderdi āh u fiġān
Vākıf-ı h̄āl olup nice yārān

İMĀMIÑ HEM-RĀZLARI GÜL'İZĀRA NİYĀZ İTDİKLERİ

- 295 Bu siyāk üzre geçdi şubh u şām
Almadı cām-ı vaşl-ı yārdan kām
- 296 Gül'izāra iderler idi recā
İltifat itmez idi ol kaç'ā
- 297 Dirler idi ki ey perī-ruhsār
'Anberīn-kākül ü şeker-güftār
- 298 Şefkat eyle İmām-ı nā-şāde
Kendüden el yumuş o dil-dāde
- 299 'Aşkıñ-ile belāya uğramuş
Ciġerin tiġ-ı ġamla toġramuş
- 300 Aña yazıkdur olmasun zāyi'
Senden ancağ nezāreye kani'
- 301 Her ne deñlü bu yüzden aña niyāz
Eyledikçe iderdi ol meh nāz
- 302 Zerre bu recā o dil-dāre
Geçmeyüp derde olmadı çāre
- 303 Gördi çünkim bu h̄āl ol şeydā
Kendüyi itdi 'āleme rüsvā
- 304 Ney gibi gice gündüz iñler idi
Bu ġazel ile göñlün eġler idi

ĠAZEL

[fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilātün / fā'ilün]

- 305 Tâli'â n'etdim saña kim beni etdiñ zâr zâr
Dâ'imâ cevır u sitemle 'aqlım oldu t̄arumâr
- 306 Yaraya merhem umarken dest-i luşf-ı yârdan
T̄iğ-ı firkatle helâk eyler beni ol Gül'izâr
[10a]
- 307 Meclis-i üns içre ağıyâr itmede zevk u şafâ
İştiyâk-ı hicr ile 'uşşâk olur zâr-ı nizâr
- 308 Ney-şeker-veş ditreyüp şad şevk ile şubh u mesâ
Ellerim şalup giderim 'aşk ile mişl-i çenâr
- 309 Nâzeninim müstemendiñe teraĥhüm eyleyüp
Bezm-i vaşla dâhil itseñ bu dil-efgârı ne var

İMÂMAMA AŞİNÂLARI PEND İTDÜĞİ

- 310 Eyle yâ Râb bu 'aşkımu efzün
Ola dâ'im ziyâde derd-i derün
- 311 Diyüp eylerdi dâ'imâ nâle
Ĥalk-ı 'âlem gülerdi bu ĥâle
- 312 Yine yollara düşdi sâye-vâr
Serseri eyler idi nâle vü zâr
- 313 Viridi âğâze 'aşk silsilesi
Dutdı âfâkı hevl gulgulesi
- 314 Ĥalk arasında guft u gû oldu
Didiler bu İmâm delü oldu
- 315 Kimisi dir idi ki 'âşıkdur
Da'vâsında muĥibb-i şadıkdur
- 316 Çünkü erişdi büy-ı 'aşk başa
Çaldı nâmus şışesin şaşâ
- 317 Nice yârân eylediler pend
Lîk olmadı aña sūd-mend
- 318 Didiler bîdde olur mı şemer
Ya daĥı servde biter mi ber
- 319 T̄otalım yâr serv-ķâmetdür
Ĥüsñ-ile sūrîř-i kıyâmetdür
- 320 Bilme misin zamâne oğlanı
Seyrider 'âlemi ĥurâmânî

- 321 Lîk ‘uşşâkına vefâ itmez
Zerrece didiği yere gitmez
- 322 Seni âl ile eyleyüp igfâl
Saña eyler nice girişme vü âl
- 323 Naqd-i vaqtîñ kamu gider elden
Seni müflis kor âhir ey kevden
- 324 Kõndurup seni daldan dala
Şoyar esbâbıñı koyar şala
[10b]
- 325 Dil-rubâ k’ola şahid-i bazar
Seni canıñdan ider ol bîzar
- 326 Hoş dimişdir bu sözi bir üstâd
Raḥmet ile revânı ola şâd
- 327 Ey gönül pend işit ‘inâd itme
Kaḥbe vü hîze i’timâd itme
- 328 Ki melek olur ise oğlanı
Severim diyü şaḥın ad itme
- 329 Gel ferâgat idüp bu sevdâdan
Kurtarağör başıñı gavğâdan
- 330 Çok naşîhatlar itdiler illâ
Hiç kulağına koymadı aslâ
- 331 Kalmayup bildüğinden ol meftûn
Oldı sevdâ-yı ḥâm ile mecnûn
- 332 Şubḥa dek girmez idi çeşmine ḥâb
Kıldı bu def’a bād-ı şubḥa ḥitâb

İMÂMİN BÂD-I ŞABÂYA VE ŞEM‘A NİYÂZ İTDÜĞİ

- 333 Didi lutfeyle küy-ı cânâna
Uğrayup vir selâm ol câna
- 334 Di aña ol garîb-i âvâre
Künc-i ğamda qalup o bî-çâre
- 335 İftirâḥ-ı miḥenle yâr olmuş
Şad felâketle ḥâk-sâr olmuş
- 336 Güşe-i ḥâtıra gelüp bir ân
Pürsiş-i ḥâtıra olup nigerân

- 337 İntizâr üzre aluben mazûn
Nûş ider asretiyle hûn-ı derûn
- 338 Ço niyâz itdi gerçi hem-vâre
İ'tibâr itmeyüp dil-efgâre
- 339 îl u âlini itmeyüp ıŖgâ
Yelerek geçdi gitdi bād-ı Ŗabâ
- 340 Derdine çûnki bulmadı dermân
Kesdi andan daı ümîd hemân
- 341 Bir Ŗadâ gelse kûy-ı cânândan
İstima' eyleyüp anı cândan
- 342 N'ola yâ Râb diyü tûtup gûŖin
Daıdur idi cümleten hûŖin
- [11a]
- 343 Bir 'aceb vādî itirâ' itdi
Kâh sevdâ ile semâ' itdi
- 344 Gâh künc-i sükûnda itdi arâr
ÂŖinâlardan eyler idi firâr
- 345 Giceler mâliulyâya enîs
OlmuŖ idi fiân-ı zâra celîs
- 346 Bir gice arf-ı Ŗem'a pervâne
İtdi pervâz ol fûrû-mâye
- 347 Oluban nâr-ı 'aŖ ile sûzân
Ŗem'i devreyler idi ser-gerdân
- 348 Ŗem'a encâm olunca pervâzı
ar olup kesdi sûz ile sâzı
- 349 Didi ayfâ aîr ü âvâre
Bu vücûd ile böyle bî-çâre
- 350 Kendüyi yaup eyledi ifnâ
Hiç Ŗadâ iŖidilmedi a'â
- 351 Bana lâyık mıdur olam insân
Nice demdür iderim âh u fiân
- 352 Yine kendüm gibi bir 'âcizden
Derdime çâre isterem andan
- 353 Tarıdır yine her iŖe udret
Yaradup itdi Âdemi âlet

354 Çāresi şabr ile taḥammüldür
Ḳudret-i Bārī'ye tevessüldür

355 Diyüp itdi tefekkür-i bisyār
Anı tedbīr itdi āḫir-kār

356 Nāme irsāl idüp dil-ārāya
‘Arz-ı sūz ide ol şeker-ḫāya

357 İde teşrīf ḫāneyi tekliḫ
İltifāt ide ol vücūd-ı şerīf

358 Aluban ol dem eline ḫāme
Yazdı şad i ‘tizār ile nāme

359 Sūz-ı ḫūn-ı derūn-ile şeydā
Ḳıldı ol dem bu nāmeyi inşā

İMĀMIÑ GÜL ‘İZĀRA İNŞĀ İTDÜĞİ NĀME
[mefā‘ilün / mefā‘ilün / fe‘ülün

360 Selām olsun saña ey pādişāḫım
Ḥabībim dilberim ‘ālī-cenābım

[11b]

361 Selām olsun saña ey tāze servim
Dil ü cān sebze-zārında tezervim

362 Göñül bāğında serv-i ser-bülendim
Efendim pādişāḫım ercümendim

363 İki ‘ālemde maḫşūdum murādım
Perī-rū dilberim ‘ālī-nijādım

364 Göñül ḫaşrındaki şem‘-i münīrim
Serīr-i cānda yer ider emīrim

365 Benim cān gülşeninde tāze körpem
Dil-i dīvāneye eğlence gürbem

366 Benim şūḫum benim nāzik efendim
Göñüller yapmada çāpük-levendim

367 Kemāl-ile bilürsin ‘ışve bābın
Oḫursın şīve vü nāziñ kitābın

368 ‘Aceb midür cihān olsa esīriñ
Bulunmaz ḫüsn-i ḫalḫ içre nazīriñ

369 Du‘ādan soñra ey yār-i güzīnim

- Ela gözlü efendim nâzenînim
- 370 Şorarsañ bu ħarîķ-ı nâr-ı ğamdan
Ġarîķ-i lücce-i derd-i elemden
- 371 Bu firķat deştiniñ ser-geştesinden
Bu ħasret kûşesiniñ ħastesinden
- 372 Olursa cümle deryâlar mürekkeb
Yazılmaya benim ħâlim tamâmet
- 373 Eger cümle nebâtat olsa ħâme
Yazılsa rûz-ı ħaşr olunca nâme
- 374 Cihânıñ cümle ħalk olsa debîri
Yazılmaz derdimiñ yüzbiñde biri
- 375 Nihâyet yoķ bu derd-i iştiyâķa
Bulunmaz ħadd u ğâyet iftirâķa
- 376 Ne ħâlim dimeĝe vardur liyâķat
Ne söz söylemeĝe fi'l-cümle tãķat
- 377 Bugün dīvâne-i zencîr-i 'aşķım
Güzel şâhım nişân-ı tîr-i 'aşķım
- 378 'Aceb şeydâ 'aceb dīvâneyim ben
Yitirdim kendimi mestâneyim ben
- 379 Beni sen zinde şanma mürdeyim ben
Ĥazâna uğramış pejmürdeyim ben
[12a]
- 380 İşim ĝâh ağlamaķdır ĝâh müye
Vücüdüm beñzedi za'f-ile müya
- 381 İki büküldi ħaddim bâr-i ğamdan
Eteĝim alımazam ħâr-ı ğamdan
- 382 Mezîd olsun gözüm yaşı ile ĝam
Hemân anlardır eğlencem dem-â-dem
- 383 'Aceb derde 'aceb sevdâya düşdüm
Yine olmayacaķ ĝavĝâya düşdüm
- 384 Benim yâr-i 'azîzim hoş nihâdım
Budur senden hemân küllî murâdım
- 385 Yüzüñi görmez isem bâri her ĝâh
Olup fi'l-cümle aĥvâlimden âĝâh

- 386 Diyesin bir kemîne bendemizdir
O da bir kûşede efgendemizdir
- 387 Bu dergâhın kadīmī çākeridir
Bu bābın eskiden hāk-i deridir
- 388 Kadīmī ol [bu] kapunun kıludur
Bu gülzārın bu bāğın bülbülüdür
- 389 Bu âteşden uyarışdır çerāğın
Bu bezm için yakıpdır içi yağın
- 390 Çıkarmayup gönülden ey sitemkār
Di bāri bir muhıbb-i şādıkım var
- 391 Eğer teşrīf idersen bende-hāne
Senindir pādīşāhım şādıkāne
- 392 Fedādır cān-ile ser hāk-i pāye
Kudūmuñ tāt-ı devletdir gedāya
- 393 Bi-ḥamdillah nihāyetsiz kuluñ var
Sūḥan-perver hezārān bülbülüñ var
- 394 Bu ‘abd-i kemteriñ de ey dişi dür
Ki ‘add idesin anlardan biridür
- 395 Cihāna perteviñ şal āfitāb ol
Hemīşe ber-murād ol kām-yāb ol

NĀME-BERE İMĀM NĀMEYİ VİRÜP GÜL’İZĀR’A GÖNDERDÜĞİ

- 396 Bu siyāk üzre nāmeyi itmām
İdüben virdi nāme-bere İmām
- 397 Didi luṭfeyle iletüp yāre
Eyle derd-i derūnuma çāre
[12b]
- 398 Her ne ise cevāb-ı dildārī
İrgürüp eyleyüp baña yārī
- 399 Uruban zaḥm-i cānıma merhem
Ġā’ileden ḥalāş idüp dil hem
- 400 Oluban derdime devā-sāzī
Baña ‘ayan idüp kamu rāzı
- 401 Sırrıma maḥrem eyledim ey yār
Līk luṭfeyle tuymasun ağyār

- 402 Pāy-müzdin edā idüp ol ān
Cānib-i Gül'izāre itdi revān
- 403 Çünki geçdi o gün olup aḥṣām
Nişf-ı şebde turup yerinden İmām
- 404 Bir iki rek'at anda kıldı namāz
Zāt-i Bārī'ye ḥayli kıldı niyāz
- 405 Didi yā Rab bilürsin aḥvālim
Saña ma'lumdur ḳamu ḥālīm
- 406 Fā'ide yoḳ kimesneden bildim
'Arz-ı ḥācete ḳapuña geldim
- 407 Luṭf u iḥsānıñı ḳırup Bārī
Şāf-dil idüp ol cefākārı
- 408 Bu ğarībe şefīḳ olup her dem
Vaşlı zaḥm-ı dile ura merhem
- 409 Ağlayup iñleyüp du'ā kıldı
Dil-rubā maḳdemin recā kıldı
- 410 Vaḳte merhūn olup temennāsı
Ḥallolup 'uḳde-i mu'ammāsı
- 411 Gerçi oldı du'ā ḳarīn-i ḳabūl
Nekbeti oldı kendüye mevşül
- 412 Kimi bir maḳşada du'ā eyler
Ḥayr ümmīdin iddi'ā eyler
- 413 Līk kendüye şer olup ol kār
Çoḳ nedāmet irişür āḫir-kār
- 414 Çün ḳabūl oldı iddi'ā-yı İmām
Munṭazır idi maḳdemine temām
- 415 Bu idi Gül'izārıñ eṭvārı
Bulsa kendüye yer hevādārī
- 416 Nice dem ülfet idüp anıñla
Ba'zı seyrāne gidüp anıñla
- [13a]
- 417 Silüben cümle elde varını
Düşürüp ğayrı kār u bārını
- 418 Getürüp daḫı birini şayda
Bend idüp pāyı destini ḳayda

- 419 Dağı uğramaz idi yârine
Rağbet itmez idi o zârına

GÜL İZÂRA NÂME-BER GELDÜĞİ MAHALDUR

- 420 Bu yaña çünkü nâme-ber yâra
Varup ‘arz itdi ol sitemkâra
- 421 Didi rahmeyle gel o bîmâra
Tâkati yokdur âh ile zâra
- 422 Yeter oldı aña cefâ itdiñ
Vâdi-yi cevri ü firqate gitdiñ
- 423 Çok cefâ ‘aşığı uşandırır
Âh-ı ‘aşık cihânı yandırır
- 424 Bâri şimdengerü ri‘âyet kıl
Hâtır-ı zârına himâyet kıl
- 425 Hâşılı ol periyi idüp râm
Varmağa va‘de itdi ol gül-fâm
- 426 Didi var müjde kıl o dil-dâde
Miñnet ü gamdan olsun âzâde
- 427 Ba‘d ez-în şadıkâne şöhetler
İdelüm anuñ-ile ülfetler
- 428 Pes hemân nâme-ber İmâma gelüp
Mağdem-i yâri ya‘ni müjde kırup
- 429 Didi şimdengerü o meh-pâre
Gelüben derdiñe ider çâre
- 430 Sen dağı mâ-lezimeyi ihzâr
Eyle tertîb cümleten ey yâr
- 431 Tâ ki geldükde ol perî-çehre
Bula zâd ü zevâdeden behre

GÜL İZÂR İMÂMİN BEZMGÂHINA GELDÜĞİ MAHALDUR

- 432 Pes o demde İmâm-ı deryâ-dil
Turdı yerinden anda ve‘l-hâşıl
- 433 İdüp eşyâ-yı meclisi tertîb
Meskenin itdi zînet ü tezhîb

[13b]

- 434 Muntazır oldı anda dildäre
Pây-būs-ı habîbe âväre
- 435 Ol sehergeh gelüp ol âfet-i cân
‘Arz-ı ruhsâr idüp o serv-i revân
- 436 Pürsiş-i hâl idüp o gül-ruhsâr
Didi ey yâr-ı cân ‘âşik-ı zâr
- 437 Bu meşâlih zuhûr idüp hâlen
Bir yere varmış idim icmâlen
- 438 Bulmayup kimesne olmadı iş
Hâşılı virdi baña çok teşvîş
- 439 İmdi olmaz ise size sıklet
İdelim bâri cüz’ice şohbet
- 440 Hâşıl olup İmâma germiyyet
Nâgehân kındı başına devlet
- 441 Bildi kim hâceti kabul oldı
Mağşad-ı evcine vuşul oldı
- 442 Düşde görmeğe tâlib oldığı cân
Âşikâre tulu’ itdi hemân
- 443 Şad beşâsetle devşirüp özini
Sürdi ol dem ayağına yüzini
- 444 İ’tizâr ile didi ey meh-rû
Verd-i ruhsârı hûb u ‘anber-bû
- 445 Luţfidüp yüzimiz başageldiñ
Devlet-ile beğim şafâ geldiñ
- 446 Şadra câlis idüp ‘izzet-ile
Hızmete hâzır oldı rağbet-ile
- 447 Mâ-ğazâr bulunanı iğzâr
Eyleyüp itdiler anı iftâr
- 448 Rûy-ı dil gösterüp didi ey yâr
Girmesün aramıza hiç ağıyâr
- 449 İdelüm şadıkkâne şohbetimiz
İki başdan olup muhabbetimiz
- 450 Hızmetimde olan filân her-gâh
Mağdemimden seni ide ağâh

- 451 Kāğıd ile saña idüp ihbār
İdesin mā-lezimeyi ihzār
- 452 Tarafımdan eger anıñ ğayrı
Kimse gelüp dir ise bir haberi
[14a]
- 453 İ'timād itmeyüp anıñ sözine
İ'tibār eyleme dağı sözine
- 454 Maqşadım şimdi gelmeden tenhā
Saña bu kavli itmedir inhā
- 455 Bu kelāmı İmām el-hāşıl
Güş idüp oldu cān ile kâ'il
- 456 Sem'-ı cān ile istima' itdi
Süriş-i aşk ile sema' itdi
- 457 Vaqt-i zuhra dek eyleyüp şöhet
Virdiler bezm-i aşka germiyyet
- 458 Giyüben başına arak-çini
Piç piç itdi zülf-i pür-çini
- 459 Nice nāzük tefāruq-ı zībā
Eyledi hāk-pāyine ihdā
- 460 Pes veda' eyleyüp o dem cānān
Hānesi cānibine oldu revān
- 461 İrtesi çın-seher irişdi beşir
İtdi teşrîf-i dilberi tebşir
- 462 Virdi mektüb destine anıñ
Didi eyler selām cānānıñ
- 463 Eline alup eyledi taqbıl
Hayli i'zāz ile idüp tebcıl
- 464 Oğuduğda dimiş ki ba'de selām
Budur olan cenābıña i'lām
- 465 Meclis ālātın eyleyüp hāzır
Vaqt-i aşr olasıñ bugün hāzır
- 466 Bu gice anda eyleyüp şöhet
İdelim şad sürür ile işret
- 467 İktizā itmek-ile lā-ihmāl

Şu kadar akçe idesiz irsâl

- 468 Tâ ki def' eyleyüp zarûretimiz
İstirâhatle ola şöhetimiz
- 469 Pes tedârük idüp ol eşyâyı
Nâme-ber birle gönderüp anı
- 470 Pây-müzdîn virüp didi ey yâr
Zaḥmet oldu size yine her bâr
- 471 Bizi ḥâtırdan eylemeyüp dūr
Cümle noḡşânımız tıttup ma'zūr
[14b]
- 472 Gâhî âmed-şudi idüp der-kâr
Şâdıḳâne görîşelim her bâr
- 473 Nâme-ber güş idüp bu aḳvâli
Vâḳıf oldu bilüp bu aḥvâli
- 474 Fetḥolınca İmâma bâb-ı ümîd
Her günü şanki oldu rûz-ı 'îd
- 475 Giceler ḡamze eyleyüp ḳadre
Ṭal'at-ı yâr ile dönüp bedre
- 476 Gerçi maḳşûdın eyledi ḥâşıl
Ârzü-yı dile olup vâşıl
- 477 İki üç günde bir gelüp dildâr
Ravza-i ḳalbin eyleyüp gül-zâr
- 478 Sükkerîn ḥandeler idüp her bâr
Ḥoş nidâlar iderdi tıttı-vâr

İMÂMİN MAḤALLESİNDE FETRET-İ CEMÂ'AT

- 479 Var idi bir maḥalle ḡammâzı
Şerr u şür u şekâvet enbâzı
- 480 Ḥalkı çakışdırup biri birine
Bir sözüñ biñ ḳatar idi birine
- 481 Tıydu çünkü İmâmın aḥvâlin
Gül'izâr ile kâr u aḳvâlin
- 482 Mescide geldi ya'ni ḳıla namâz
Fitne îḳâzı için ol ḡammâz
- 483 İttifâkı o gün yağup bārân

Ẓāhir oldı bürüdet-i tūfān

484 Pes o günde İmām nā'ibi de
Mescide gelmemişdi ol demde

485 Düşdi taraf-ı muhālife fırsat
İtdiler anda hayli cem'iyet

486 Didiler ey cemā'at-i İslām
Kandedür hiç bilür misiz bu İmām

487 Düşüben götüne bir oğlanın
Oluban dil-şikestesı ānın

488 Yitürüp resm-i rāh-ı iz'ānı
Olup āşufte vü perīşānı

489 Ne namāz u niyāza rağbeti var
'Aql u dilden dağı ferāğati var

[15a]

490 Şimdi özge tarīka gitmişdür
Mescidiñ yolnu unutmuşdur

491 Ābdest almağa eli varmaz
Nā'ibi dağı mescide gelmez

492 Geliñiz bāri hākime varalım
Kendimize imām isteyelim

493 Bu siyāk üzre nice kıl ile kāl
Raṭb u yābis idüp hayāl-i muhāl

494 Hayli söz söyleyüp bu vādide
Oldı ser-kār-ı fitne gerdide

495 Līk birkaç İmām taraf-giri
Güş idüp kıl u kāl-i tezviri

496 Didiler kim haṭadur işbu kār
Toğrı varmaz olunca kec-reftār

497 Nā'ibi var bir adamın hālen
Hākime varılcağ icmālen

498 Aşlın elbet su'al itse gerek
Mā-cerā-yı kelāma yetse gerek

499 Ekseri cāmi'-i selāṭiniñ
Nā'ibi var-durur imāmların

- 500 Sû'-i hâlin dir iseñiz yârân
Hâkim isbât isteyüp ol ân
- 501 Nice kimse varup cemâ'atden
Dirler ise ki hoşnûduz andan
- 502 Sözüñüz lağv olup netice hacîl
Olup olursuñuz haķır u zelîl
- 503 Bir iki kimse şöhet eyleyelim
Aña bâri naşîhat eyleyelim
- 504 Muhtemeldir eşer idüp aña söz
Kâr eyler kişiyi toğrı söz
- 505 Böyle diyüp dağıldı cem'iyet
Her kişi menzile itdi ric'at
- 506 Merhamet idüp aña yârânı
İttifâķ-ile hâzır idüp anı
- 507 Didiler ey İmâm-ı nâdire-kâr
İtme misin cemâ'atîñden 'âr
- 508 Gitdi 'ırzıñ vaķarı terk itdiñ
Hayf ki râh-ı bâtıla gitdiñ
[15b]
- 509 Kulađıñ arduña bıraķ bu dem
Gör ne dirler cemâ'tiñ saña hem
- 510 İmdi cem' eyle 'aql-ı iz'ânıñ
Terkin it hâşılı bu ođlanıñ
- 511 Halk-ı 'âlem ider saña isnâd
Saña lâyıķ değil bu nâķıs âd
- 512 Herkesiñ güft-güsü bir pâre
Dirler olmuş İmâm gulâma-pâre
- 513 Gül'izârı İmâm sever dirler
Bal tutan parmağın yalar dirler
- 514 Ne revâ rûz-ı rûşeniñ ola şâm
Halk arasında olasın bed-nâm
- 515 Ol esîr-i belâ vü derd ü elem
İşidüp bu sözi olup derhem
- 516 Didi baña ne derdi halk-ı cihân
Güft-gü eyleyüp baña her ân

- 517 Söyleşürler hemîşe gıybetimi
Arzû eyleyüp melâmetimi
- 518 Kendü derdim baña kifâyet ider
Beni zemm eyleyüp bu halk n'ider
- 519 Merhamet eyleyüp baña yârân
Beni 'ayb eylemeñ idiñ ihsân
- 520 Kişiyе 'aşk 'aceb belâ imiş
Bir görünmez kavî kazâ imiş
- 521 Her biriñiz işitdiñiz nice dem
'Aşka mahrem olunca bir âdem
- 522 'Aceb olmaya Şeyh-ı Şan 'ân'a
'Aşk-ıla girse şekl-i ruhbâna
- 523 Ben hakîre dağı du'â eyleñ
Hâzret-i Bârî'den ricâ eyleñ
- 524 Beni bu mühlikeden ide hâlâş
Kurtarup hâşıl ola cây-ı menâş
- 525 Bu imiş hikmet-i kazâ vü kader
Eyleyem bu meşâ'ibi der-ber
- 526 Eylemeñ baña dağı gayri 'itâb
Delüden işte size toğrı cevâb
- 527 Her kişi kendü hâlini görsün
Zevk-ı râhatla tursun otursun
- [16a]
- 528 Merhamet itmeyüp baña herkes
İñler isem eger mişâl-i ceres
- 529 Kimseniñ baña değmesün zararı
Ta' n-ı teşnî'-i zemm-i nükteleleri
- 530 Cevv ü erzen miyim yâhud gendüm
Kendime iderem yine kendüm
- 531 Eyledi böyle diyü âh ü figân
Oğuyup süz ile bu şi'ri hemân
- ĞAZEL
[fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün]
- 532 Künc-i ğam içre ciğerim oldı firqatle kebâb

Açılırsın dâ'ima ağıyâra sen mişl-i kitâb

533 Dehr-i dūnuñ mübtelâ oldum ğam-ı endūhuna
Nâle vü âhımdan eyler heft eflâk ıztırâb

534 Ta'n-ı teşnî'î 'adūnuñ cānıma kâr eyledi
Sen daħı ey mâh-rū sūz-ı dile etme şitâb

535 Baña teklîf itme cām-ı bâdeyi ey baht-ı dūn
Bezm-i ğamda çeşm-i ħūnâbe yeter baña şarâb

536 Tâ-be-key bu iştiyâk ile geçer 'ömr-i 'azîz
Nîm-ħandile o meh-rū eylemez bir kez ħitâb

BEYÂN-I AĦVÂL-İ VİSÂL VE HİCRÂN-I GÜL 'İZÂR

537 Hele fitne başıldı bir pâre
Ġam-ıla oldı baĝrı pür yâre

538 Nâme-ber ħod gelüp şabaħ aĝşâm
Kâğıdıyla ħurup İmâma dâm

539 Gâh ferrâce vü gehî destâr
Ķapama sâde çaĝşır her bâr

540 Şu ħadar aĝçe daħı istid'â
İtmeden ħâlî olmayup ħať'â

541 Her ne teklîf olur ise ol ân
Nâme-ber birle olur idi revân

542 Nâme-bere açıldı anda ħapu
Bâb-ı 'ayşı küşâd olup her sū

543 Boş çıkmazdı gitdüĝi yerden
Behre alurdu pây-ı müzdinden

544 Ħâneye geldüĝince dildârı
Bulduĝın alur idi her bârî

[16b]

545 Ġayret ile İmâm rûz-be-rûz
N'eyler ise iderdi ol dil-sûz

546 Ħâşıl iderdi maĝşad-ı yâri
Dir idi olmasun tehî bâri

547 Mescidiñ mütevellisiydi İmâm
Oldı vaĝf-ı nūĝūduñ işi temâm

548 Hem daħı nice şâhibü'l-ħayrât

Ḥānesin vaqf idüp kılp şadaqāt

- 549 Ğallesini İmāma vaqf itmiş
Dīnde bir eşer qomuş gitmiş
- 550 Anları daḡı naqd-ı vaqt itdi
Ḥāşılını telef idüp gitdi
- 551 Gitdi ferrāce qalmadı destār
İtdi maḡbūb yoluna īsar
- 552 Taşraya çıqmağa ḡicābından
Qaldı ‘uryān iztırābından
- 553 Var idi bir ḡiḡābeti āḡir
Olup itmām-ı kāra pes nāzır
- 554 Ğamze idüp murāda āḡir-kār
Yine itdi meşāliḡin der-kār
- 555 Ol daḡı şarf olup bu vādīde
Qaldı nā-çār ol belā-dīde
- 556 Nāme-ber geldüḡince boş gitdi
Bildim çün İmām işi yetdi
- 557 Tuıdı dildār İmāmıñ aḡvālin
Gördi çünkim zarūret-i ḡālin
- 558 Mürġ-ı cānī reved ki çīne būd
Ne becāyī reved ki çī ne būd
- 559 Çekerek tutdı eteḡini hemīn
İḡtilāḡından oldı dāmen-çīn
- 560 Ğayrlar ile idüp hevādārī
Ḥāneye gelmez oldı her bārī
- 561 Gösterüp yine vaz‘-ı bīḡāne
İltifāt itmeyüp o cānāne
- 562 Yolda görmezlenürdi her bārī
Ğayrlarla iderdi reftārī
- 563 Yine bī-çāre uğrayup derde
Oldı miḡnet ile dil-efsürde
- [17a]
- 564 Qalmadı çünki elde sermāye
Serine şalması Hümā sāye

- 565 Başladı yine āh u feryāda
Düşdi yine ğama o dil-dāde
- 566 Kalmadı cānda şabr u dilde qarār
Pister-i rāhat oldu çeşmine hār
- 567 Rüz-ı şeb firqatiyle ağlar idi
Ciğerin nār-ı ğamla tağlar idi
- 568 Kalmayıp şabra tākātı ol dem
Tağıdup ‘aql u fikr dilden hem
- 569 Var idi bir şefiķ yārānı
Maḥrem-i sırr idüp varup anı
- 570 Didi ey yār-ı cān luṭfeyle
Müşkil oldu işim hevāsıyla
- 571 Bir sehī ḳadde mübtelā oldum
Pāy-bend-i ğam-ı belā oldum
- 572 Va‘de eyler benimle ol her dem
Ġayriler ile olmaya hem-dem
- 573 Yüz sürüp ayağına yalvarırım
Boğazımdan kesüp aña veririm
- 574 Hırçlığın eksük itmeyüp dā‘im
Cān-ıla hizmete olup ḳā‘im
- 575 Kalmadı daḫı ğayrı dermānım
Ḳafeş-i tende ḳaldı bir cānım
- 576 Māye-yi cismim eyleyüp berbād
İdeyim bāri anı da āzād
- 577 Ne dimekdir o tünd-ḫū dildār
Ġayriler ile eyleye bāzār
- 578 Nazar itmeye ben dil-i efgāra
Yüz vire baña rağmen aġyāra
- 579 Bağrımı tığ-ı ḫasret eyledi çāk
Ḳaşdı oldur olam ğamıyla helāk
- 580 Germ olup şevķ-ile o ğam-pervāz
İtdi bu şi‘re sūz-ile āġāz

ĠAZEL

[fā‘ilātün / fā‘ilātün / fā‘ilātün / fā‘ilün]

- 581 Al cāmeyle şalnup serv-i nāzım ider āl
İncelüp za‘f-ile cismim oldu fānūs-ı hayāl
[17b]
582 Defter-i ‘uşşāka hayfā nāmımı kaydetmeyüp
Līk aġyār ismini ser-defter ider fi‘l-ḫāl
- 583 ‘İdgehde serv gibi şalnup şad nāz-ile
Firḫatiyle der-ber itdim cismime bir köhne şāl
- 584 Dūr idüben mübtelāyı müddet-ile dā‘imā
Seyrider aġyār yanınca velī sāye mişāl
- 585 Hicr-ile dā‘im sirişk-i dīde ḫün-efşān olup
Eyledi ben müstemendi ḫār-zār u pāy-māl

İFTİRĀḲ

- 586 İşidüp bu kelāmı ol yāri
Didi yok yere eyleme zārī
- 587 Her gören ḫālīñe ider ḫande
Ḳandesin ḫande ol perī ḫande
- 588 Ne revādır seniñ gibi peykār
Ol periye geçine ‘āşık-ı zār
- 589 Bu revā mı ġurāb-ı bī-māye
Hem-nişīn ola verd-i ra‘nāya
- 590 Kārıñı ḫüsn-i ḫāle terk eyle
Yüri sevdā-yı ḫāmı terk eyle
- 591 Çün deġilsin tıfl-ı nā-bāliġ
Ḳo hevāyı gel itme oġlanlıġ
- 592 Çün saña iltifāt itmez o yār
Sen daḫı anı terk idüp ey yār
- 593 Olayım dirseñ eger ber-ḫordār
Yüri aḫrāñıñ ile ol der-kār
- 594 İşleriñ cümle hep feẓīḫatdur
Sözlerim diñle kim naşīḫatdur
- 595 Ḫānümāñıñda ḫalmadı eşyā
Mīhmāñıñ önüñde bād-ı hevā
- 596 Naḫd-i vaḫtiñ daḫı hebā oldu
Saña bu işde fā‘ide n‘oldı

597 Bu siyâk üzre hayli kı̄l u kâl
İdüp ol yâri kıldı kı̄t'-ı maķâl

598 Menzile geldi hasret ile İmâm
Rüz-ı rüşen geçüp irişdi şâm

599 Hıvâba vardı hezâr firķat-ile
Süzüş-i iftirâķ-ı hasret-ile

[18a]

İMÂM HıvÂBINDA PEDERİYLE MÜNAŞŞAĞ OLDIĞI MAĞALDUR

600 Pederi girdi hıvâbına ol şeb
Didi ey mübtelâ-yı şür u şağab

601 Vâ füsüs ey esîr-i bend-i hevâ
Gü#erân olan 'ömrüne hayfâ

602 Bu hevâdan derünüñ eyle şâf
Yeter inşâfa gel yeter inşâf

603 Tâ-be-key bu hevesle bîhude kâr
Nefs-i bed-kâre uyup olmaķ hıvâr

604 Ebedî kıalmayup bu dünyâda
İntikâliñ gelir mi hiç yâda

605 Dem-i âhırde elbet olma mısın
Mün'adım olacaĖıñ bilme misin

606 Var mıdır yoğsa haşre inkârıñ
Bu hevâ vü hevesle ne kârıñ

607 Bu kıadar 'ömrü eylediñ zâyi'
Râzı mıdır bu fi'liñe Şâni'

608 Er iseñ sende yoķ mıdur Ėayret
Çıkup elden gider dem-i fırsat

609 Fânî dünyâdan almayup 'ibret
Dîde-yi cânı kıaplaya Ėaflet

610 Hâşılı söz budur gözüm nûrı
Erkek oğlan olursa ger hûri

611 Olma Ėaflet ile hevâ-dârı
Anı terk eyle 'ömrümüñ varı

612 Şefķat eyle bu pîr-i nâ-çâra
Bu hevâlarda sen çü hemvâre

- 613 Şimdi kabrimde rāhatım yokdur
Cevr idersin eziyyetim çokdur
- 614 Ğayri mevtāniñ ehl ü evlādı
Āşinā vü qarīn ü hem-zādı
- 615 Şavm u zikr u ‘ibādet eylerler
Ĥüsni-ahlākı ‘ādet eylerler
- 616 Sünnet-i Aĥmed’e tevessül kıl
Dīni tekmiñ idüp te’emmül kıl
- 617 *Leyse minnī* ĥadīsini unutma
Terk idüp ĥakkı bātıla gitme
[18b]
- 618 Zen deĝilsin cihānda çün ersin
Bā’isi ne ya niçün ergensin
- 619 Çün yaķasını ergeniñ bit yer
Her nesi var ise daĥı it yer
- 620 Yeter itdiñ menāhiye raĝbet
Tā-be-key bu hevāya germiyyet
- 621 Der-ber itme öziñe sevdāyı
Şav başından yūri bu ĝavĝāyı
- 622 Bu uşul üzre söyleyüp vāfir
Gitdi idüp kelāmını āĥir
- 623 Ĥvāb çün zāil oldu başından
Ĥayret-ile turup firāşından
- 624 Ser-be-zānū-yı ĥayret olup o dem
Geçen aĥvāle itdi ĥayli nedem
- 625 Ĥızr-ı tevfiķ oluban aña yār
İtdi cümle hevādan istiĝfār
- 626 Didi cān-ı ĝöñülden ey Ğaffār
‘İzzetiñ ĥakkı-y-içün ey Settār
- 627 Cānı kırtar bu maĥbes-i tenden
Kıl ĥalāş işbu dār-ı miĥnetden
- 628 Tīr-i da’vet olup nişāne qarīn
Az zamān içre ĥāşıl oldu hemīn
- 629 Bir iki ĝün şikeste ĥāl oldu

Ġam-ı hicr-ile bî-mecâl oldu

- 630 Hâşılı leyl-i 'îd-i adhâda
İşbu matem-sarây-ı dünyâda
- 631 Cânı cânân yolına itdi fedâ
Deynini şâhibine itdi edâ
- 632 Çün budur hâl-i 'âlemiñ ey yâr
Rûhuna rahmet eyleye Ġaffâr
- 633 Kâtibâ çün İmâm oldu temâm
Rağmetin Hağğ ide saña in'âm
- 634 Gül 'izâr gibi böyle bir gül-fâm
Meftûnı olmaya ne hâş ne 'âm
- 635 Zühd ü taqvâ ile olursa İmâm
Kâm-yâb olmayup olur nâ-kâm

Sene: H.1166 (M.1752/1753)

Aded-i ebyat: 635

5. Sonuç

Yazarı tespit edilemeyen 635 beyitlik Gülizâr ve İmâm mesnevisinin tek nüshadan hareketle çeviri yazılı metninin ortaya çıkarılması ve bu çerçevede şekil ve muhteva bakımından incelenmesi ile şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Şekil olarak giriş bölümü dışında klasik mesnevilerle benzer özellikleri taşımaktadır. Metnin hacimine nisbetle kafiye kusurları oldukça fazladır. Çokça başvurulan imalelerin ötesinde vezinde de yer yer aksaklıklar bulunmaktadır. Bu bakımdan vezin ve kafiye hususunda başarılı olduğu söylenemez.

Klasik mesneviler –bölümler arasında kesin çizgiler olmasa da- genellikle üç bölümden oluşurken Gülizâr ve İmâm mesnevisi bu yönüyle klâsik mesnevilerden ayrılmaktadır. Özellikle giriş bölümü klasik mesnevilerle pek uyum sağlamamaktadır. Klasik mesnevilerde gördüğümüz tevhid, münacaat, na't, sebep-i te'lif gibi bölümler bu eserde bulunmamaktadır. Bununla birlikte bölümlerin başlıkları ile işlenen konunun birbirleriyle münasebetli olduğu görülmektedir.

İşlediği konu açısından baktığımızda, olayların iki ana kahraman etrafında cereyan ettiği, diğer şahıs kadrosunun eser içinde silik kaldığı ve hatta pek betimlenmediği, birçoğunun da dekoratif unsur durumunda kaldığı görülmektedir. Yine de hikâye kahramanları olay içinde günlük hayatın akışına uygun bir şekilde verilmesi yönüyle gerçekçi bir özellik kazanmıştır, denilebilir. Hikâyede gerek olay gerekse kahramanlar açısından olağanüstülükler yer verilmemiştir. Bu yönüyle de olay, zaman, mekân ve kişiler açısından karşılaştırıldığında modern hikâyeciliğe geçiş devresine işaretler bulundurduğu söylenebilir.

Hikâyenin iki ana kahramanı olan Gülizâr ve İmâm hem bir isim olarak hem de taşıdıkları anlam olarak dikkat çekmektedir. Nasıl ki "İmâm" yapılan bir görevin ya da mesleğin karşılığı ise

“Gülizâr” da “gül yüzlü” anlamından dolayı yine bir sıfat ve özellik olarak değerlendirilebilir. İmâm âşık tipini, Gülizâr da ulaşılmak istenen sevgili yani ma'suk tipini sembolize etmektedir.

Melâmîlikteki insanlar tarafından kınanarak nefsi terbiye etme düşüncesi bu mesnevide İmâm ve Gülizâr üzerinden verilmiştir. Hikâyede İmâm, Melamî bir dervişi temsil etmektedir. Hatta hikâyenin başında Gülizâr'ın bir erkek çocuğu gibi sunulması da insanların İmâm'ı kınayıp ayıplamalarına ayrı bir katkı sağlamaktadır. Öte yandan hikâyenin Mevlevî dergâhında ve Halvetîler arasında geçmesi, hikâyenin itibari zamanında tasavvuf kurumlarına olan ilgiyi de ortaya koymaktadır.

Gülizâr ve İmâm hikâyesine gerek şekil gerekse konu ve dil açısından bir bütün olarak bakıldığında eserin orijinal ve farklı bir metin olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Alıcı, L. (2016). “Eski Türk Edebiyatında Nazım Şekilleri”, Eski Türk Edebiyatına Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları
- Ateş, A. (1986). “Mesnevî”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.VIII, s. 127-133, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- İpekten, H. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Kaplan, M. (2016). *Hikaye Tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Mengi, M. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Akçağ Yayınları
- Onay, A. T. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (Hzl. Cemal Kurnaz). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özdemir, F. (2019). *Gülizâr ve İmâm Hikâyesi (Metin ve İnceleme)*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Sami, Ş. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersââdet. İkdâm Matbaası
- Saraç, M. A. Yekta (2010). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları
- Ünver, İ. (1986). “Mesnevî”. *Türk Dili -Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. S. 415-416-417. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1517-1541

DİVAN ŞÂİRİ MAKSADÎ VE ŞİİR MECMÛALARINDA TESPİT EDİLEN GAZELLERİ

Semih Yeşilbağ

Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
semih.yesilbag@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9219-3601 / **Assistant Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University**
Faculty of Humanities And Social Sciences Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 01.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 04.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Yeşilbağ, Semih (2022), "Divan Şâiri Maksadî ve Şiir Mecmûalarında Tespit Edilen Gazelleri", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1517-1541.

Yeşilbağ, Semih (2022), "Divan Poet Maksadî and His Ghazals Found in Poetry Journals", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1517-1541.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Divan Şâiri Maksadî ve Şiir Mecmûalarında Tespit Edilen Gazelleri

Özet

Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyıldan itibaren kademeli bir ilerleyişle Rumeli ve Balkan coğrafyasında askerî, siyasî ve kültürel anlamda etkili olmaya başladığı bilinmektedir. Bununla bağlantılı olarak Belgrad, Bosna, Filibe, Manastır, Mostar, Priştine, Prizren, Saraybosna, Serez, Sofya, Üsküp, Vardar Yenicesi gibi şehirlerde Osmanlı kültürü etkisinde oluşan edebî muhitlerde önemli sanatçılar yetişmiştir. Bu sanatçılar, Anadolu ile Balkan coğrafyası arasında gönül köprüleri kurarak ana çizgileriyle müşterek bir dünya görüşünün ve edebî anlayışın ortaya konduğu eserler vermişlerdir. Bu sanatçıların eserlerinin önemli bir kısmı bugün ilim camiasına kazandırılmış, çoğu üzerinde farklı içerikte çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte yapılan yeni çalışmalarla ortaya konan eserler, hâlen hayatları ve eserleriyle ilim âlemine tanıtılmayı bekleyenler olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda şiir mecmûalarının ilim dünyasında bilinmeyen şair ve şiirlerin tespitinde ne denli önemli olduğu, klasik edebiyatla ilgili çalışma yapanların malumudur. Nitekim bu çalışma kapsamında kaynaklarda hakkında bilgiye rastlanmadığı için ancak eserlerinden hareketle hayatı hakkında bilgi sahibi olunan ve Balkan coğrafyasının yetiştirdiği bir sanatçı olan *Maksadî* mahlaslı bir şairin yayımlanmamış gazelleri şiir mecmûalarından temin edilip gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır.

Makalede Maksadî'nin hayatı, sanatı ve eserlerine dair bazı hususlara değinildikten sonra şairin gazel nazım biçimindeki şiirleri çeviriyazıya aktararak verilmiş, çalışmaya eserden örnek sayfalar da eklenmiştir. Bu çalışma ile Maksadî'nin ve gazellerinin ilim âleminin gündemine taşınması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Maksadî, Klasik Türk edebiyatı, Balkan şairleri, Şiir mecmûaları.*

Divan Poet Maksadî and His Ghazals Found in Poetry Journals

Abstract

It is known that the Ottoman State began to be influential in Rumelia and Balkan geography with a gradual progress starting from the 14th century. Important artists emerged in literary circles that formed under the influence of Ottoman culture in cities such as Belgrade, Bosnia, Plovdiv, Monastery, Mostar, Pristina, Prizren, Sarajevo, Serez, Sofia, Skopje and Vardar Yenicesi. These artists created bridges of love between Anatolia and Balkan geography and produced works with a common world view and literary understanding. A significant part of the works of these artists has been brought to scientific community and studies with different content have been conducted on most. However, works revealed by new studies show that there are still artists waiting to be introduced to the world of science with their lives and works.

In this context, those who study classical literature know how important poetry journals are in identifying poets and poems unknown in the scientific world. In this study, unpublished ghazals of a poet with the pseudonym *Maksadî*, who was an artist in the Balkan geography and whose life was known only through his works since there was no information about him in sources, were obtained from poetry journals.

The present article first gives some information about the life, art and works of Maksadî, then translates ghazals of the poet and adds some sample pages from the work. The aim of the present study is to bring Maksadî and his ghazals to the agenda of the scientific world.

Keywords: *Maksadî, Classical Turkish literature, Balkan poets, Poetry journals.*

Giriş

Osmanlı Devleti, 1354 yılında Gelibolu üzerinden Balkan yarımadasına geçerek 1361 senesinde Edirne'yi fethettikten sonra, başta bölgedeki üç küçük Bulgar krallığı olmak üzere feodal devletleri yıkıp Balkanlar'ı süratle ele geçirmeye başlamıştır. (Karpaz, 1992: 29) 14. yüzyıldan itibaren Rumeli ve Balkan topraklarında Osmanlı Devleti'nin siyasi gücünün artmasıyla birlikte bölgede geniş kapsamlı, köklü ve etkin kurumsallaşma çalışmalarına hız verilmiştir. Yüzyıllar içinde tesis edilen bu güçlü kurumsallaşma, kaçınılmaz olarak bölge üzerinde değişik alanlarda kendini gösteren etkiler doğurmuş ve bu etkiler de farklı sahalarda eserlere dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin 550 yıldan fazla süren Balkanlardaki hâkimiyetinin (1354-1913) bir yansıması da kültürel hayat ve edebiyat sahasında olmuştur. Bölgede inşa edilen camilerde ibadetlerin yanında ve onlarla iç içe olarak ağırlığı dinî sahada olan eğitimler de verilmiştir.

Bir yandan da bölgede açılan medreseler ve farklı isim, usul ve meşrebe sahip olarak kurulan tekkeler, özellikle şehirlerin kültürel yapısını etkilemiş; dolayısıyla sosyal hayat, Anadolu'dakine benzer tarzda şekillenmiştir. Bu etkinin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-şu'arâ* adlı eserinde kendisi de Prizrenli olan Nehârî adlı sanatçıdan bahsederken kullandığı ifadeler dikkat çekicidir. Bahsedilen eserde Âşık Çelebi, günümüz Türkçesiyle, "*Rivayet olunur ki Prizren'de bir oğlan doğsa adından önce mahlas koyarlar. Yenice'de doğan, baba diyeceği zaman Farsça söyler. Priştine'de oğlan doğunca dividi belinde doğar, derler. Bundan dolayı Prizren şair kaynağı, Yenice Farsça ocağı ve Priştine de kâtip yatağıdır.*" (Âşık Çelebi, 2018: 388) ifadeleriyle Balkan coğrafyasındaki kültürel hayata dair ipuçları vermektedir.

Osmanlı Devleti döneminde sınırları içerisinde şair yetiştiren yerleşim yerlerinin doğal olarak önemli kültürel faaliyetlerde bulunulan merkezler olduğu görülmektedir. Bu merkezlerin bazıları ve yetişen şair sayısı için de *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* adlı eserden yola çıkılarak örnekler verilebilir. Nitekim eserde Belgrad'dan 11 şair, Bosna'dan 28 şair, Dimetoka'dan 2 şair, Filibe'den 16 şair, Girit'ten 4 şair, İşkodra'dan 1 şair, Karabağ'dan 1 şair, Manastır'dan 17 şair, Priştine'den 6 şair, Prizren'den 7 şair, Saraybosna'dan 26 şair, Selanik'ten 16 şair, Serez'den 21 şair, Sofya'dan 16 şair, Özice'den (Ujice) 4 şair, Üsküp'ten 18 şair, Vardar Yenicesi'nden 20 şair yer almaktadır. (Geniş bilgi için bkz. İpekten vd., 1988; İsen, 2010: 169-182).

Maksadî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

Bu makalede, mecmûalardan hareketle gazelleri ilim âleminin nazarlarına sunulacak olan Maksadî hakkında başta tezkireler ve edebiyat tarihleri olmak üzere eski Türk edebiyatı şairlerinin biyografilerine yer verilen temel eserlerde yapılan araştırmalar neticesinde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Öyle ki şairin doğum yeri, yılı, eğitimi, eserleri, mesleği, vefat tarihi gibi temel bazı bilgilere dahi kaynaklarda rastlanmamıştır.

Şair hakkında ilk bilgileri veren, ona ait şehrengizleri *Maksadî'nin Yenice ve İştîp (İştîb) Şehrengizleri* (Öztürk, 2014a) adlı makalede yayımlayan Murat Öztürk'tür. Öztürk, üzerinde inceleme yaptığı şiirlerden hareketle Maksadî'nin 16. yüzyılın ikinci yarısında ve Rumeli'de yaşadığı kanaatindedir (Öztürk, 2014 b).

Öztürk'ün bu kanaate varmasındaki temel âmiller, Maksadî'nin şehrengizlerini Yenice ve İştîp (İştîb) gibi Balkan şehirleri için yazmış olması ve bu şehrengizlerde övgüsünü yaptığı Rumeli Beylerbeyi Muhammed Paşa yanında Hayâlî, Usûlî, Âgehî, Şeyh Sîneçâk, Günâhî, Sırrî, Rûhî, Aşkî gibi çoğu Vardar Yenice şairlerinin isimlerinin yer alıyor olmasıdır. Öztürk, ayrıca Maksadî'nin Yenice için yazdığı şehrengizlerden birinde Zeynel Paşa'nın emriyle Yenice şehrine geldiğini dile getirmesinden yola çıkarak onun Yenice'de resmi bir görevle bulunmuş olabileceğini de ifade eder. Maksadî'nin Orhan Yavuz ve Mevlüt Gülmez tarafından yayımlanarak ilim âlemine kazandırılan *Maksadî Kemâlât (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* (Yavuz ve Gülmez, 2018) adlı mesnevisinde yer

alan aşağıdaki beyitlerden Maksadî'nin mutasavvıf olduğu, *Emîr Efendi* isimli bir şeyhe bağlandığı, Emir Efendi dâr-ı bekâya göçünce onun ölmeden önceki telkiniyle halifesi El-hâc Muhammed isimli başka bir şeyhe intisap ettiği bilgilerine ulaşılmaktadır.

- Emîr Efendi kim şeyhü'l-haremdi
Tarîk-ı evliyâda muhteremdi (2567)¹
- Aña iren irişürdi Hudâ'ya
Olup vâsıl Resûl'e kibriyâya (2575)
- Görüp 'âlemde gün gibi zuhûrın
Taleb kıldı dil ü cânım huzûrın (2576)
- Tarîkına idüp cidd ü si'âyet
Ayagına düşüp kıldım inâbet (2577)
- Baña gösterdi erkân-ı tarîkı
Çü telkîn itdi tevhîd-i hakîkî (2578)
- Sülûk itdüm ben anuñ himmetiyle
Olup perverde çün 'izzetiyle (2581)
- Bu hâl ile irişmişken safâya
Güzer eyledi ol dârü'l-bekâya (2582)
- Çü ben derd ile kaldum zâr u giryân
Tarîk âvâresi hâli perişân (2585)
- Döküp göz yaşın aglarken o şâha
İrişdüm ben yine bir bedr mâha (2586)
- Halîfesi 'azîzüñ şeyh-i devrân
Çü el-hâc Muhammed kân-ı 'irfân (2587)
- Makâm olmuşdı aña şehr-i Üskûb
Çü fazl ile kamu halk içre mergûb (2588)
- Varup dergâhına sürdüm yüzümi
Aña teslîm idüben kendüzümi (2589)
- Ola bu nüsha her bezmüñ çerâğı
Okuyan bula teskîn ü ferâğı (2605)
- Çü her bir kıssasından hisse ala
Özin fehm ide vâkîf ola hâle (2606)
- Göre kendinde var mı uşbu ahvâl
Yok ise kesb ide itmeye ihmâl (2607)

1 Sayılar, beyitlerin Kemâlât adlı mesnevideki sıra numaralarını göstermektedir.

Bu Mostar'a nazar olsun nihânî
Çü derc olmuş durur cümle ma'ânî (2608)

Kemâlât adlı mesnevide, Maksadî ile ilişkili olarak Üsküp ve Mostar gibi şehir isimlerine yer verilmesi ve Maksadî'nin Öztürk tarafından yayımlanan Yenice ve İştîp şehrengizlerinden hareketle Yavuz ve Gülmez, Maksadî'nin Bosnalı bir şair olduğunun kabul edilmesi gerektiği kanaatindedirler. (Yavuz ve Gülmez, 2018: 14).

Diğer taraftan tarafımızca bu makalede incelenen gazeller içinde yer alan 28. şiirde Şar Dağları'ndan bahsedilmektedir. Şar Dağları, bugün Kuzey Makedonya ve Kosova ülke sınırlarında uzanan bir dağdır. Osmanlı Devleti döneminde önemli kültür merkezleri olan Kalkandelen ve Prizren de bu dağın eteklerinde kurulmuş şehirlerdir. Maksadî'nin şiirinde Şar Dağları'na ayrıntılı olarak yer verilmesi, yine onun Balkan coğrafyasını bilen bu bölgede yaşamış; hatta bu coğrafyada doğmuş bir kişi olabileceği fikrini destekler mahiyettedir.

Maksadî'nin *Kemâlât* adlı eserde kendinden bahsederken yer verdiği
İlâhî Şükri'nün şükri kıl i'tâ
Çü hâsıl olur andan cümle na'mâ (1790)
dizelerinden oluşan beyitten hareketle isminin Şükri olduğu söylenebilir.

Maksadî'nin Bilinen Eserleri

1. Yenice Şehrengizleri

Yenice, bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Osmanlı toprağı olan Selanik'in kuzeydoğusundaki bir şehirdir. Bugünkü resmi ismi Giannitsa'dır. Öztürk'ün şehrengizleri tespit ettiği Millî Kütüphane'de bulunan 06 Mil Yz A 2745 demirbaş numaralı mecmûada Maksadî'nin Yenice eksenli iki şehrengizi yer almaktadır:

a. Birinci Yenice Şehrengizi²

Şehrengiz,
Yine emr oldı Hazretten tulû' itdi meh-i enver
Tecellî eyleyüp Hâlık cihâmı kıldı hoş zîver

matlai ile başlar. Şehrengiz, *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* vezninde olup dağınık hâlde bulunan mesnevi, Öztürk'ün tertibine göre 65 beyit uzunluğundadır. Şair, bu mesnevide Selanik Miri Zeynel Paşa'nın fermanı ile Yenice'ye geldiğinden, şehrin eşsiz güzellikte olduğundan, şehir halkının çoğunluğunun gönül ehli insanlar olup okuryazar olduklarından, önemli meslekler icra ettiklerinden ve başka vasıflarından bahseder. Maksadî'ye göre Yenice, Rumeli'nin Şiraz'ıdır. Şair; kimisi hayatta olmayan âlim, ârif, ehl-i dil 25 kişinin ismini zikrederek övgülerini yapar ve bu kişilere dua ederek şehrengizi tamamlar. Şehrengiz; güzellerin, mahbûb ya da mahbûbelerin değıl, saygın kişilerin övgüsünü içermesi hasebiyle alışlagelen şehrengizlerden farklıdır.

2 Yenice için yazılmış iki şehrengizin karışmaması için bu şehrengizlere birinci ve ikinci şeklinde numaralandırma sonradan yapılmıştır.

b. İkinci Yenice Şehrengizi

Mecmûada bulunan Yenice hakkındaki bu ikinci şehrengiz,

Kılup âlûde mülk ü mâlî fânî
Zebûnî nefis irüp virmez amânî

matlayla başlamaktadır. Eser, *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün* vezninde olup mecmûada dağınık hâlde bulunan mesnevi, Öztürk'ün tertibine göre 188 beyit uzunluğundadır. Şair, eseri H. 1009/M. 1600 yılında tamamladığına dair tarih düşürdüğü mesnevisine nefisine uyup işlediği günahları zikrederek ve âbid bir kul olamama gafletinden kurtulabilmek için Allah'a yardım etmesi niyazında bulunarak başlar. Gönle sükûn verecek bir yer umuduyla cihanı gezmeye çıkmışken yolunun Vardar Yenicesi'ne düştüğünü ifade eder ve şehrin tabii güzelliklerinin ve güzellerinin methine geçer. Şairin methini yaptığı 28 mahbûb, eserde ismen zikredilir. Çoğu babalarının adları veya meslekleriyle anılan bu mahbûblar, isimlerinin veya lakaplarındaki sözcüklerin çağrışımlarına uygun nitelermelerle methedilir. Şair, günahlarının affı yanında methettiği güzeller, Yenice şehri, bu şehrin halkı, hâkimi için de dualar ederek ve okuyanın kendisi için dua etmesi temennisinde bulunarak mesneviyi tamamlar.

2. İştîp (İştîb) Şehrengizi

Osmanlı döneminde çoğunluğu Müslüman ahaliden oluşan İştîp, bir kısmı bugün hâlâ ayakta olan Osmanlı tarafından yapılmış medrese, hamam, kervansaray, cami, kütüphane, tekke, köprü gibi eserleriyle bir ticaret ve sanat merkeziydi. Bugün İştîp, Kuzey Makedonya'nın doğusunda bulunan ve Slav-Makedonya'da önemli Türk topluluğuna sahip olan tek bölgedir.

İştîp Şehrengizi de Millî Kütüphane'de bulunan 06 Mil Yz A 2745 demirbaş numaralı mecmûada yer alan, *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün* vezniyle yazılmış, 122 beyit uzunluğunda bir mesnevidir. Mesneviye Allah'a hamd ile başlanır, Hz. Peygamber'in sünnetine ittibâ etmek gereği üzerinde durulur. Maksadî, Allah'a kulluğu hakkıyla yapamadığından, günahkâr bir kul olup ilmi ve azminin de olmadığından bahseder. İbadetleri güzel bir şekilde sadece bir iki gün yaptığından, sevdiğinin sürekli aklını meşgul ettiğinden dolayı diğer günlerde ibadetleri yapamadığından dert yanar. Sıkıntılarını unutturacak, gönlünü feraha çıkaracak bir yer ararken gönül ehli bir kişinin kendisine İştîp'ten bahsedip oraya gitmesini tavsiye ettiğini dile getirir. Maksadî, bu tavsiye ile İştîp'e geldiğini belirttikten sonra İştîp ve halkının güzelliklerini dile getirir. Bu arada İştîp'te Kavaklı isimli bir mesire yerinin de güzelliğini özellikle vurgular. Murtaza Mustafa Paşa'yı da metheder ve onun için dualar eder.³ Ardından İştîp'teki 10 mahbûbu ismen zikreder, farklı yönleriyle metheder, onlara dualar ederek şehrengizi tamamlar.

3. Kemâlât

Eserden ilk defa bahseden Orhan Yavuz ve Mevlüt Gülmez'dir (Yavuz ve Gülmez, 2018). *Maksadî Kemâlât (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)* adlı eserde Kemal Yavuz'un şahsi kütüphanesinden temin edilerek çalışılan eserin başka bir nüshasına rastlanmadığı belirtilmektedir.⁴ Yazma metin; 114 varak olup 2.705 beyitten oluşan, *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün* vezninde ve harekesiz nesih hatla yazılmış, dinî-tasavvufî mahiyetli bir mesnevidir. Maksadî, bu eseri H. 1025/M. 1616 yılında yazmıştır. Eser, kendi içerisinde 40 bâb hâlinde tertip edilmiştir. Eserin dinî-tasavvufî bir mefhumu ele alan her bâbında meselenin daha iyi anlaşılması için bağlama uygun bir âyet, bir hadis ve bir hikâye de yer almaktadır. Böylece eser; 40 âyet, 40 hadis,

3 Mesnevilerde Maksadî, devlet ricalinden bazı isimlerden bahsediyor olsa da Sicill-i Osmânî gibi temel bazı kaynaklarda aynı isme sahip birçok kişinin bulunuyor olması, bu kişilerin tarihî kimliklerini kesin olarak belirlemeye (Öztürk, 2014a: 53), buradan Maksadî ile ilgili bazı çıkarımlar yapmaya engel teşkil etmektedir.

4 Kendisine adanan bu armağan sayı vesilesiyle eserlerinden tanıdığım Prof. Dr. Kemal Yavuz Hocam'a sağlıklı, huzurlu bir ömür diliyorum.

40 hikâyeden oluşmuştur. Hikâyelerde Bâyezîd-i Bistâmî, İmam-ı Cafer, Hasan-ı Basrî, İbrahim b. Edhem, İblis ve Firavun, Âdem ile şeytan gibi dinî-menkıbevî şahsiyetlere ait hikmetli olaylara yer verilmektedir. Esere Maksadî tarafından *Kemâlât* isminin verildiğine mesneviden alınan aşağıdaki beyitlerde değinilmektedir:

Ki tasnîf eyledüm uşbu kitâbı
Okudukca bulam ben de sevâbı (2685)

Dahı virdüm aña nâmı *Kemâlât*
Çü bunda derc olupdur cümle hâlât (2686)

Kemâlât'um okusun ehl-i 'irfân
Hediyem bu durur anlara irgür (2700)

Kemâlât adlı mesnevide ayrıca şaire ait iki gazele de yer verilmektedir. Maksadî'nin eserde Sultan I. Ahmed'e de değinmesinden hareketle eserin Sultan I. Ahmed döneminde (sal. 1603-1617) yazıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

4. Maksadî'nin Gazelleri ve Gazellerin Yer Aldığı Mecmûaların Tanıtımı

Maksadî'ye ait gazeller, Millî Kütüphane'de bulunan 06 Mil Yz A 2745 ve 06 Mil Yz A 3128 demirbaş numaralı mecmûalarda yer almaktadır.

06 Mil Yz A 2745 numaralı eserin üzerinde sonradan yazılmış olduğu anlaşılan bir yazı ile *Dîvân-ı Maksadî* ifadesi yer almakta olup yazmalar.gov.tr adresindeki katalogda da eser ismi *divan* şeklinde kayıtlıdır. Buna rağmen eserin mürettep, münferit bir divandan ziyade içinde bazı başka şairlere ait şiirlerin de yer aldığı bir mecmûa niteliğinde olduğu görülmektedir.⁵ 184x120mm. ölçülerinde olan, kalın esmer kâğıt türündeki, kartal filigranlı sayfalarda muhtelif satır sayısına sahip eserde dîvânî hat kullanılmıştır. Maksadî'ye ait şiirler, eserin 1b-17b varakları arasında bulunmaktadır. Varaklarda eksiklik, karışıklık ve silik kısımlar mevcuttur. Bu mecmûada ikisi Vardar Yenicesi, biri İştîp hakkında olmak üzere üç mesnevi, biri eksik diğeri Bosna'nın fethi için yazılmış iki kaside⁶ ve üçü eksik (makaledeki 13., 23. ve 24. şiirler) 34 gazel yer almaktadır.

Millî Kütüphane'deki 06 Mil Yz 3128 demirbaş numaralı diğerk mecmûa 234x165mm. ölçülerinde 33 varak, değışken satırlı, ta'lîk hatla yazılmış, kartal filigranlı bir eserdir. Bu mecmûanın 17a sayfasında Maksadî'nin 1 gazeli bulunmaktadır.

Mecmûalarda Yer Alan Gazellerin Şekil, Muhteva, Dil ve Üslup Açısından Değeriendirilmesi

Maksadî'nin gazellerine muhteva açısından bakıldığında divan şiiri geleneği içinde başka divanlarda da rastlandığı üzere *aşk, sevgilinin güzellik unsurları, aşkın cefâsı, âşığının hâlleri; firkatten, talihten ve zâhidin hâllerinden şikâyet* konularının ağırlıklı olarak işlendiği görülmektedir. Eserde sosyal hayat bağlamında 28. şiirde bugün Kosova ve Kuzey Makedonya ülkeleri sınırları boyunca uzanan *Şar Dağı* ve bu dağın vasıflarına yer verilmiştir.

Maksadî'nin bazı şiirlerinde tasavvufî remizlerin ve ıstılahın kullanımına rastlanmaktadır. Gazelerde *şeyh, sūfî, tarîk, fenâfi'llâh, hayret, kanâat, tevekkül, vahdet-kesret, bezm-i elest, ilm-i esmâ,*

5 Eserin 18a-41b varakları arasında Bâkî, Alî, Nihânî, Kabûlî, Cenânî, Hâşimî, Muhyî, Muhtâr, Medhî, Ulvî, Âzerî, Rahmî Ubeydî, Hâfız, Makâlî, Nev'î, Hayâlî, Rûsûhî, Rûhî, Yahyâ Efendi, Ünsî Mahmûd Efendi, Hakîrî, Râşid Efendi, Dânişî, Lâmiî, Râmis, Şemsî Hüsrev ve Hasîb Ded'e ait farklı nazım şekillerinde şiirler yer almaktadır.

6 Bosna'nın fethi için yazılmış olan kaside, tarafımızca yayımlanmak üzere hazırlanmaktadır.

seyr-i fi'llâh, ledün ilmi gibi hususlara değinildiği görülmektedir. Bu bağlamda Maksadî'nin Kemâlât adlı mesnevîde yer alan bir şeyhe intisabı bilgisi de dikkate alınacak olursa şairin mutasavvıf bir kişiliğe sahip olduğu söylenebilir.

Maksadî'nin şiirlerinde müstensihthen de kaynaklanması muhtemel vezin ve kafiye kusurları bulunduğu görülmektedir. Öyle ki bazı şiirlerde vezni tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu şiirlerde aruz kalıbı yazılmamıştır. Gazeller, eserde alfabetik sıralı olmasa da şiirin ekserisinde revî harfî şiirin baş kısmına kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Eserde, anlama ve vezne göre kullanılması gereken bazı ek veya sözcüklerin yazılmadığı görülmüş; bunlar tarafımızdan köşeli parantez içinde metne eklenmiştir. Metinde sözcüklerin yazımında harflerin karıştırıldığı, bazı noktalı harflerin noktalarının kullanılmadığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda "hı" harfinin noktasının sıklıkla konulmadığı gözlenmiştir.

Mecmûalarda Tespit Edilen Gazellerin Çeviriyazılı Metinleri⁷

[12a]

1

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

1. Şanmañ ki mü'ezzin-i şeherī baña gelür
Nâlem eşidür seyire çıkar baña gelür
2. Her gice benüm nâliş ile feryâdumdan
Yummaz gözünü halk-ı cihân taña gelür
3. Yâr gitdi vü ağyârile ben kaldum maḥzûn
Bir gün beni ol yâd idüben aña gelür
4. Eksük degül 'aşk vâşıtası eyleye hergiz
Biñ dürlü belâ cânuma her yaña gelür

⁷ Metnin hazırlanmasında şu hususlara dikkat edilmiştir: Metin kurulurken mecmûadaki mevcut varak numaraları tercih edilmiş; yeni bir numaralandırma yapılmamıştır. Mecmûada şiirler, nazım şekline göre düzenlenmediği için yazma nüshadaki sıra esas alınmış ve buna göre şiirlere sıra numarası verilmiştir. Şiirlerin yer aldığı varak numarasına ait bilgi [12a] örneğinde olduğu gibi köşeli parantez içinde çeviriyazılı metinde gösterilmiştir. Genel açıklamalar numaralandırma yapılarak dipnotta verilmiştir. Şiirlere ait vezin kusurları, vezin dikkate alınarak neşre dair tasarruflar, numaralandırma yapılmadan dipnotlarda gösterilmiştir. Bu dipnotlarda, şiir numarası bilgisi verilip eğik çizgi kullanılmış, beyit sayısı ifade edilmiş, ilk mısra için a ikinci mısra için b harfleri kullanılmış, iki nokta işareti kullanıldıktan sonra gerekli açıklamalar yapılmıştır. (Örn. 13/ 5a: Mısrada vezin kusurludur.)

Metinde sayfa altında kalıp okunamayan kısımda "....." sıra noktalar işareti kullanılmıştır. Mürâ'î, dâ'im gibi hemzeli veya "y" harfiyle yazılan kelimelerin hemzeli okunuşu tercih edilmiştir. Metnin imlâsında Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler (Ünver, 2008) ve Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16., 17. ve 18. Yüzyıllar) (Kartalhoğlu, 2011) adlı çalışmalar dikkate alınmıştır.

1/ 2a; 2b: Mısrada vezin kusurludur.

1/ 3a: Mısrada vezin kusurludur.

1/ 4b: Mısrada vezin kusurludur.

1/ 5a: Mısrada vezin kusurludur.

5. Gel bezme seni Mağsadî çün etdi teklîf
Sen gelmez iseñ aña vü ol saña gelür

2

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

1. Mağbûb-ı cihân şimdi levendâne gerekdür
Şemşîr u teber elde levendâne gerekdür
2. 'Uşşâk ola âşüfte vü üftâde pes anuñ
Ol şehr-i leţâfetde emîrâne gerekdür
3. Mecmû'ası koynda ğazel okıya heme kez
Fettân ola söz añlaya rindâne gerekdür
4. 'Iyş eyleye yârânile mey nüş ide dâ'im
Mağmûr ola ol gözleri mestâne gerekdür
5. Cânânile vuşlat bulıcağ Mağsadî 'aşık
Cân cāna vü gönlüñ daħi yābâne gerekdür

3⁸

1. Ol mülk nedür kim 'aşık olan andan kaçar
Cân niçündür ol vişâl-i cānāndan kaçar
2. Ruḡ-i zībā nāz-perverde şehzādedür kim eglenmez
Zîk-i cāne diyü bu cism-i vîrāndan kaçar
3. Mescid-i mü'mindür bilürse bu cihân
Mağbûs olan resmidür ki zindān[dan] kaçar
4. Âteş-i derūnum odına yana yana cān
Bîmāre düşüp derdile külhāndan kaçar
5. 'Ömr metā'in elden aldurup Mağsadî
Çoğ ḡvāce [vü] şehler fenāda dükkāndan kaçar

4

fā'ilätün fā'ilätün fā'ilätün fā'ilün

1. Süz-ı 'aşkuñla kaçan kim dilden āh u zār olur
Āh dūd u dūd ebr u ebr âteşbār olur
2. Ağsa eşküm dīdeden ol gevher-i nā-yāb için
Eşk seyl ü seyl yem ü yem dūr-i şehvār olur

1/ 5b: Mısradaki vezin kusurludur.

8 Gazelin bir ya da birkaç mısraı bir vezne uysa da gazelin genelinde vezin tespit edilemediğinden şiirin vezni yazılmamıştır. Bu durum 18., 19., 20. ve 31. şiirler için de geçerlidir.

[12b]

3. Yansa dâğ-ı s̄inem üzre Һasret-i Һaddüfle nār
Nār nūr u nūr Һūr u Һūr pür-envār olur
4. Kūhdan geçse ğam-ı zūlfüfle alşam şarşarı
Kūh deşt u deşt bāğ u bāğ sünbülzār olur
5. Ğonceye baksa lebüñsiz çeşm bāğa bir nazār
Ğonce berg u berg Һār u Һār Һaçervār olur

5

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. Her kaçan kim dilde feryād u ğam-ı dildār olur
Ğamm-ı hemm ü hemm-i bīm ü bīm-i āh u zār olur
2. Cūy-ı eşküm akşa bir dem reşk-i la'l-i yār için
Cūy nehr ü nehr baħr u baħr gevherbār olur
3. S̄inem üzre mün'akis olsa derūnum āteşi
S̄ine dâğ u dâğ bāğ u bāğ lālezār olur
4. Ger güzār itse kūyuñdan bād-ı āh-ı nālişüm
Āh sūz u sūz zār u zār pür-esrār olur
5. Verd-i la'lüñsiz güle baksa çemende Mağşadī
Verd Һār u Һār tīr ü tīr bir ğaddār olur

6

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. Rü'yet-i esrārıla mevsūk olaldan āblar
İştiyāk 'arz eyleyüp yüzinde sür dūlāblar
2. Mā-cerā-yı 'aşķile şabr u qarār itmez müdām
Başını taşdan taşa dögüp gider seyl-āblar
3. Şafħa-i Һüsñünde Һālā Һālūñ ebrūñ kirpigūñ
Yazılupdur āyet-i nūr üstine i'rāblar
4. Merve Һaķķıyçün hilāl-ebrū cemālūñ Ka'besin
Görelü yüzün çevirdi kıbleden miħrāblar
5. Söyleseñ sūkker yağar meslisde ey tūñi-kelām
Nāzile gelseñ çemende saçılur gül-āblar
6. Miħr-i 'aşķuñla ziyālansun diyü ey meh-liķā
Tīr-i ğamzeñ s̄inem üzre açdı yer yer bāblar

7. Mağsadî dil zevrakı düşeli baħr-i firķate
Rûzgār el virmedi çekdüm nice gird-āblar

7

mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün

1. Derün-ı sînede dā'im dilā maħbüb-ı vāhiddür
Benüm 'aşķum cemāl-i yāredür Allāh şāhiddür
[13a]
2. Müyesser olmadı dehr-i deniden baña kām almak
Edāniye egerçi gerdiş-i devrān müsā'iddür
3. Liķā-yı yāre irmekdür begüm mağsūd-ı cennetden
Şafā-yı vaşlı inkār eyleyen sālūs-ı cāhiddür
4. Firāk-ı yārile ger ğayre baķsa dīde-i 'āşık
Yine anuñ ħamiri dā'imā ma'sūķa 'ā'iddür
5. Göñül şeh-bāzı dām u dāne-i şayyāde bend olmaz
Anı meftün iden ol zülf ü ħāl u sīm-i sā'iddür

8

mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün

1. Dürüg-ı mülketinde şāh olan maħbüb-ı vāhiddür
Aña bu iki çeşm-i ħün-feşānum iki şāhiddür
2. Zen-i dünyā-yı dūnuñ mübtelāsı olma ey dil gel
Ki anuñ ŧavķ-ı miħnet gerdeni üzre ķalā'iddür
3. N'ıçün sālūs ŧağar eyler dilā mest ü ħarābāta
'Abeş söyler anı söyletmesünler ķosa zā'iddür
4. Mey-i 'aşķile mest ü sīnesi çāk olmayan 'ābid
Hemān ancaķ 'aşā vü ħırķa vü ŧacile zāhiddür
5. Geçüp ālāyiş-i dünyādan el çekmek gerek 'āşık
Sözüm ħaķdur bi-ħamdillāh kelāmum cümle vāriddür

9

mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün

1. İrişdüm sırr-ı tevĥide dilümde zıkr-i vāhiddür
Bu ķavle şadıķam Allāh bilür kim baña şāhiddür
2. Ħaberdār olmayan esrār-ı ħüdan ķaldı bī-ħüde
Ne zāhid belki ol zāviye-i ma'nide zā'iddür

3. Fenāfi'llāh olup kesb-i ma'arif eylese sākin
Anuñ seyri ma'allāhdur ki 'irfānı müsā'iddür
4. Reh-i 'aşqunda cānānuñ virenler başile cānı
İrişdi menzil-i maqşūda 'aşqile mücāhiddür
5. Kitāb-ı nazma şöhret virdi elfāz-ı dürerbāruñ
Sözüñ muğlak meger ey Maqşadī şerh-i 'aķā'iddür

10

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

1. Hālūñüz hoş mı şafā üzre meserretde misiz
Dil-güşā 'izzet-i nusretde vü hürmetde misiz
 2. Burc-ı 'izzetden idüp tal'atı her şubh u mesā
Mıhr-i enver gibi günden güne rif'atde misiz
- [13b]
3. Geçirüp şıhhatile 'ömri şafādārında
Dil-i āsūde vü devletde teneffüsde misiz
 4. Cem' olup bezm-i muhabbetde ehibbālarile
Cām-ı Cem nüş idüben 'işret ü şohbetde misiz
 5. Vuşlat-ı yārile el-hāşılı ferhunde misiz
Yoħsa derd ü ğam u hicrānile hasretde misiz
 6. Gehi maħbūbe niyāz itmede gāhī nāzda
Gehi bir 'ālem-i hayretde vü vaħdetde misiz
 7. Nev-bahār oldı yine bülbul-i āşüfte gibi
Maqşadī bende-mişāl āhile firķatde misiz

11

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

1. Ne ğanīyüz ne cihān hāķına muħtāc oluruz
Ma'nide bir nice nā-keslere ser-tāc oluruz
2. Deşt-i ğamda bizi Mecnūn gibi tenhā şanmañ
Gehi yārānile ol vādide birķaç oluruz
3. Sākinüz genc-i ķanā'atde olup ehl-i ferāĝ
Biz tevekkül ehliyüz şanma bizi ac oluruz
4. Terk-i tecrīdüz olup vaħdet maķāmında muķīm
Keşret-i hāķile ālūde ne iħrāc oluruz

5. Raqam-ı 'aşkı dile yazmak için Maqşadiyâ
Gehi hâme gehi nâme vü sefidâc oluruz

12

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. Cihânı rüşen itse tal'at-ı hüsniñ 'aceb olmaz
Ruhuñdan kâkülüñ ref' olsa rüşendür ki şeb olmaz
2. Gice bezmünde nâlân olmuşam sulţânım 'ayb itme
Bilürsin mest olan dîvân[e]de 'avd u edeb olmaz
3. Nazîrûñ yok durur hûbân-ı 'âlemde müsellemsin
Mu'âdil hüsniñle sencileyin 'âlî-neseb olmaz
4. Cemâlûñ mihre nisbet eylemek câ'iz degül zîrâ
Güneşde hâl u zülf ü 'arız u hem gonce-leb olmaz
5. Ğam-ı dildâra şabr it Maqşadî cevriñe incinme
Bu 'aşk meydânıdır merdâne ol kösem ğazab olmaz

13⁹

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1. Dili şâf olmayan şüfî uşûl esrârını bilmez
Sülük ehli degüldür tavrını eţvârını bilmez
2. Şu kim bezm-i elestde içmedi 'aşk câmını lâ-büd
Harâbât 'âleminde mestini hüşyârını bilmez

[14a]

14¹⁰

mef'ülü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ülün

1. Bir harfi raqam olsa bu 'aşkuñ kitâb olur
Biñ ma'nîye bir noqta ile feth-i bâb olur
2. Cehd eyle şaķın özüñi sen naķş u halelden
Bir zerre sehâb irişe şemse hicâb olur

9 Bu şiirin ilk iki beytinden sonra geçilen diğerk sayfada başka bir şiir yer almaktadır. Eserin diğerk sayfalarında da şiirin devamı niteliğinde olabilecek bir şiire rastlanmamıştır. Bazı sayfalardaki bant izlerinden hareketle tamir gördüğü anlaşılan kitabın reddâde kullanılan bir yerde de (11b, ekte verilen ilk örnek sayfada bu durum görülmektedir.) reddâde uyulmaması, devamı bulunamayan şiirlerin sayfadan sayfaya geçişlerde olması (aynı durum 23. şiirde de söz konusudur.) tamir gördüğü sırada eserin bazı sayfalarının kaybolmuş olabileceğini düşündürmektedir.

10 Şiirde genel olarak beyitlerin redif ve kafiyesinin yer aldığı son tef'ilelerde vezin kusuru olduğu görülmektedir.

3. Bünyād eyleme devre pendümi şüfî
Sālūslıgıle cümle ‘amelüñ harāb olur
4. Şol şavm-ı riya’ ile kamu teşne gezenler
Maṭlūbı[nı] bilesin anuñ ki serāb olur
5. ‘Aşk āteşine Maḫşadī yanup yaqılanuñ
Ḥākister olup rû-yı derûnı kebāb olur

15

mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün mefā’ilün

1. Nehir şanmañ gezen demler dilā rûḫ-ı revānuñdur
Mürür iden gice gündüz bahā-yı resm-i kânūñdur
2. Bu eyyāmıle rüz u hefte kim geçmekdedür dā’im
Şaḫın yoq yerlere ḫarc eyleme ol nuḫre anuñdur
3. Hemīn māzī vü müstaḫbeli varuñ ey dil imrūzdur
Ġanīmet bil bugünkü ‘ömrüñi yarın filānuñdur
4. Ġam u derd u belā gördükce şekvā kılma devrāndan
İrādet ḫazretüñdür gerdiş[i] şanma zamānuñdur
5. Ḥaṭā itmez cihānda Maḫşadī ḫiç satvet-i mü’min
Ya ḫayra iletür ya şerre anı ḫikmet anuñdur

16

fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün

1. Ehl-i derdi nār-ı ğam lā-büddür elbet yandurur
Nite kim ‘uşşāḫı hicrānıyla firḫat yandurur
2. Bağrı biryān ider tennūr-ı hicrān dem-be-dem
Tāb u tef her yañadan nevbet-be-nevbet yandurur
3. Āteşe bir kez yanar pervāne eyler maḫv vüçüd
Ben dil-i sūzānı gör kim nice ḫat ḫat yandur[ur]
4. Firḫat odına nice ṭāḫat getürsün ehl-i derd
Ġurbet eyyāmında her kişiyi firḫat yandurur
5. Maḫşadī yanmaḫ yaqılmaḫ çünki ḫāl oldı saña
Şabr idüp şükr idelüm çün beni ḫasret yandurur

17

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Bir ğazel nazm eyledüm [kim] görse yārān reşk ider
Şafha-i cāndan yazındum görse cānān reşk ider
 2. Bu lisān-ı ğaybdur fehm eylemez her ehremen
Mañıku't-ı tayır¹¹ okur vaqtā Süleymān reşk ider
 3. 'İlm-i bāñın söylerem oldum çü Hızır-ı ma'nevī
Bu ledünnī sırrıdır Mūş'āb'n-i 'İmrān reşk ider
 4. Seyr-i fi'llāhdan dem urdum keşf-i esrār eyleyüp
'İlm-i esmādur melek hayretde insān reşk ider
- [15a]
5. Böyle ebyāt-ı müselsel müstebed eyler zañır
Bu kemāle muññali' olunca Selmān reşk ider
 6. Bir mañām[a] koymuşam dutar semā'ī ins ü cin
Ber-hevādur dīnde kāfir ü müselmān reşk [i]der
 7. Mañşadī fevkuñda yok bir ehil-i kān-ı süñan
Yazınup şir-i terüñ 'uşşāğ u hūbān reşk ider

18¹²

1. Şafha-i rüyumda yaşum dutupdur mañar
Der hesāba gelmez oñı yaz be haber
2. Bālī bir lañza görmesem seni men
Olur gözüm kanı düşer yire yer yer
3. Būyı nālān ide beni mişl-i nāy
Diyesin onlara pervāneden beter
4. 'Aşk ehline kūyuñda eylemek zār
Şaqlaya hīç kimseye açmaya der
5. Eyleme yād şehüm tapuña gelsem
Çü kapuñdur Mañşadī aña gider

11 Tayr kelimesi vezin gereği tayır şeklinde okunmuştur.

17/ 5a: Metinde müselseldür şeklinde yazılmış olan ifade, vezin gereği müselsel şeklinde okunmuştur.

12 Bazı gazellerde, bu şiirdeki özellikle birinci ve ikinci beyitlerde olduğu gibi, anlamın açık olmadığı görülmektedir. Bu beyitler, şair tarafından karalama hâlinde bırakılmış, tamamlanmamış izlenimi vermektedir. Bu durum, gazellerin tespit edildiği mecmûanın müellif hattı olabileceği ihtimâlini akla getirmektedir.

19

1. Cānā raķībe yüz virme gel terkini ur
Degül Süleymāna yakın ola mūr
2. Elinde bulunmaz saña mu‘ādil hem
Yüz meleksin yā cinān içinde hūr
3. Revānum kıatı cevır eyledüñ baña
Dimedüñ ki çekersin ğamıyla zūr
4. Şeb ağlaram aķar gözümüñ nemi
Seni ey niçün olursun benden dūr
5. Mişāl aķar yaşum oluben nehr-i belā
Bu derd seni Maķşadī eyledi hūr

20

1. Başumda olan bār-ı ğamı çekme tağlar
Dögünüp taşlarile hep baña ağlar
[15b]
2. Baña ırmağlar aķar gözi yaşı
Yaşına yetmeyüben şehirde çağlar
3. Gözümüñ yaşı olup ālüde-i hün
Doldı ciger lāle gibi hicr odın k’ağlar
4. Yüregüm āteş-i ğam çāresiz oldum
Meded itsün dil-i bīmāreye sağlar
5. Şuya hīç itmedi iy Maķşadī muhtāc
Olanuñ derd ü belā yolını bağlar

21

mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

1. Reh-i ‘aşķ içre serden geče yazmışdur[ur] ‘aşıklar
Dayanmaz tu‘me-i tığına ‘ālemde münāfıklar
2. Gerek pülād olursa kalb-i a‘dā berg-i hātifveş
Deler anı geče āh eyleyince bağrı yanıklar
3. Yanup yakılmaķ ister giceler bīdār olup ‘aşık
Şeb-i kıadre irişür ol göyünmişler o¹³ yanıklar

13 Metinde “ol” şeklinde yazılmış kelime, vezin gereği “o” şeklinde okunmuştur.

4. Hâkîkat meclisinde mest-i vîrân olanuñ zevkin
Ne bilsün ne şafânuñ mazharıdır anı ayıklar
5. Bilüp nâlemle fâş eyleme diyüben güher râzı
Anuñçün bî-zebândur Mağsadî deryâda balıklar

22

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Hîl'at-ı nâzıyla yâr kendüyi şîrîn gösterür
Geh cemâl 'arz eyleyüp zülf-i 'abîrin gösterür
2. Nâvek-i hûnrîzi gelse baña istikbâl idüp
Cân çıkar karşı çeker sîneye yerin gösterür
3. Bir melek ruhsâr durur olmaz mu'âdil hüsnine
Ne felek mişlin getürdi ne nazîrin gösterür
4. Cânuma kaçd eyledi hâl ü çeşm zülf-i yâr n'edem
Ġamzesi cellâdı her dem baña tîrin gösterür
5. Mağsadî ancak olur böyle rengînter gazel
Cümle mazmûnı müselsel biri birin gösterür

23¹⁴

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

1. Şanmañ ki mü'ezzîn-i seherî baña gelür
Nâlem eşidür seyire çıkar baña gelür

[16a]

24¹⁵

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Mağsadî zâviye-i vahdetde 'aşk esrârınuñ
Baş açuğ bencileyin bir vâlih ü hayrânı yok

22/ 4a: Mısrada vezin kusurludur.

22/ 5a: Mısrada vezin kusurludur.

14 Bu şiirin ilk beytinden sonra geçilen diğer sayfada başka bir şiir yer almaktadır. Eserin diğer sayfalarında da şiirin devamı niteliğinde olabilecek bir şiire rastlanmamıştır.

15 Sayfanın başında yer alan bu beyit, şairin eserde rastlayamadığımız bir şiirinin makta beyti olmalıdır.

25

mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün

1. Dilâ kalb-i bîmāru[ma] sezâ iken devâ kılmak
Ne lâyıkdur beni çāk böyle derde mübtelâ kılmak
2. Bizimle inkıţâ'-ı vuşlat itmek çün muķarrerdür
Gerekmezdi ezelden 'aşkuñile āşinâ kılmak
3. Dotalum bende-i bî-çāre oldum rāh-ı 'aşkuñda
Düşer mi şānuña bu mertebe cevr ü cefâ kılmak
4. Nice 'ıyd u nice nev-rüz olupdur intizāruñda
Müyesser olmadı el ucıyile merħabâ kılmak
5. Şaçuña Maķşadî meger Ĥaţâ dimiş Ĥaţâ itmiş
'Aţâ senden benüm 'ömrüm 'aceb degül Ĥaţâ kılmak

26

mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün mefā'îlün

1. Ne müşkildür kişiyे meclis-i yārāndan ayrılmak
Ĥuşuşâ yār u ġār-ı mūnis u akırāndan ayrılmak
2. Kālır pejmürde olmaz zinde zārile geçer vaķtı
Geñez olmaz ki cism-i muķarrerdür cāndan ayrılmak
3. Dimişler intizārı mutlak [anuñ] mevt-i aħmerdür
İki dünyā ġamıdır cāna cānān[in]dan ayrılmak
4. Cemāli nūrına Īmān getürmişken dilārānuñ
Ma'āzallāh Ĥaţādur mü'mine Īmāndan ayrılmak
5. Lebi 'ayn-ı şifā iken dil-i bîmāreye yārüñ
Ölümdür Maķşadî derd ehline dermāndan ayrılmak

27

mef'ülü mefā'îlü mefā'îlü fe'ülün

1. Hicrān beni öldürdi ŧabībâ Ĥaberüñ yok
Bu Ĥaste dile luţfile bir kez nazaruñ yok
2. 'Aşķ cāmını nüş eylemedük var ise şüfî
Başuñda hevâ esmedi Ĥalâ esirik yok

26/ 2b: Mısrada vezin kusurludur.

27/ 1b: Mısrada vezin kusurludur.

3. Derd âteşine yanmaduğ ey bülbül-i şeydâ
Zâr eylemeden ğayrı daği bir hünertün yok

4. Tağlar gibi ağlar saña deryâ gibi acır
Üstüne felek gibi dilâ bir dönerün yok

[16b]

5. Tağları deler Mağşadînin berçveş âhı
Taş dillü imişsin güzelüm hiç hâzerün yok

28

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Eyledüm zevk u şafâsın bir zamân Şar Tağınun
Hâliyâ reşkündedir bu dil ü cân Şar Tağınun

2. Şaht-ı bāğ u bāğçe şahrâsı benefşe ergavân
Zeyn olur her cânibi mişl-i cinân Şar Tağınun

3. Kûh-ı Billür-ı kûçek derler müverrihler aña
Taşları la'l-i zeberceddür hemân Şar Tağınun

4. Şâhidur yaylağların eksük degül aşlâ lâlê
Tâc-ı 'izzetdür başında boz duman Şar Tağınun

5. Yok durur şabr u qarârı 'aşık-ı şeydâ gibi
Devr ider her cânibin âb-ı revân Şar Tağınun

6. Begbînarı rādîka yazısı kûh-ı duhterân
Dil-güşâ şahrâsıdur bunlar 'ayân Şar Tağınun

7. Yıldı bir seyr ü şafâsın itmege ey Mağşadî
Dâ'im ârzüsındadır halk-ı cihân Şar Tağınun

29

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. Bu fenâ bezminde besdür nice bir mestânelik
Başum[a] 'aqlum gelüpdür gitdi ol dîvânelik

2. Terk-i tecrîdem bugün dutdum ferâğat kûşesin
Hem-demüm ehl-i fenâ hem-meskenüm vîrânelik

3. 'Arşa içre hünrîzlikler bahâdurlik degül
Qahr idüp nefsin helâk itmek dürür merdânelik

4. Hây u hüyı terk idüp dutdum hüviyyetde mağâm
Aşinâ-yı zü'l-celâlem ber-çaraf bî-gânelik

5. Sem'-i cāna her kelāmuñ Maqşadī mengüş olur
Qızlüm-i 'aşqda şadefsin kim sözüñ dürdānelik

30

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

1. Baña sihr eyledi ol cādū-yı mekkāre gözüñ
Qıldı Mecnūn-şifat cānumı āvāre gözüñ
2. Eline tīr aluben kurdı kaşuñ yayını çün
Tīr-i ğamzeñle deler kim sīnemi pāre gözüñ
3. Başuma özge belā oldı hevā-yı zülfüñ
Qıldı hālūñ gibi hem bahtumı da kara gözüñ
4. Meclisüñde bu durur ney gibi nālāna sebep
İltifātıyla nazār eyledi ağyāre gözüñ
5. Maqşadī la'l-i lebūñ emsem olur didüğüçün
.....¹⁶

[17a]

31

1. Vaşl-ı yāre irmek isterseñ ğam u cevriñi çek
Dil ü cāndan kayırma iresin cānāne tek
2. Girü olmaz bu 'aşq meydānıdur ey mäh-rū
Yolında baş vir ferīd-i 'aşr olup 'aşqında yek
3. Dürüş kim irişesin menzil-i maqşūda tā
Hiçāb-ı mā-sivāyı çek tarīk içre emek
4. İrişdi seyr-i fi'llāh cihāndan çekdi baş
Şeyh bu kavle kâ'il kimesne itmedi şek
5. Yimez h'vān-ı muhabbetden şu kim bulmaz şalāh
Olup i'tikādın Maqşadī itmezse pek

32

fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün

1. Bu ğice meclise ol şūh-ı cihān gelse gerek
'İzzet ü nāzile ol hubb-ı zamān gelse gerek

16 Beytin ikinci mısraına ait bazı harfler sayfanın alt kısmında görünse de diğer harfler görünemediğinden mısraın tamamı okunamamıştır.

2. Cām-ı Cem bezmine nisbet kıldı 'işret cān u dil
Meh-i nev gibi doğup ebr-i kemān gelse gerek
 3. Reşk ider bāğ-ı İrem şimdi bu vīrāneye kim
Ne şafādur göre ol hūr-ı cinān gelse gerek
 4. Nite pejmürde olam hasret-i hicrānı ile
İrişüp vuşlatına cismüme cān gelse gerek
 5. Korkaram Maşşadî āgāh ola ağıyar-ı denî
Dimezem ismini ben işte filān gelse gerek
- [17b]

33

mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

1. Cihānuñ gerdişin fikr it gel ey dil eyle sen idrāk
Geçer bu sâ'at-i eyyām döner bu kûbbe-i eflāk
2. Celāliyle cemāli bil henüz havf u recāda ol
Behā'im gibi dehr içre eginde olmağıl bî-bāk
3. Bir ef'îdür cihān ey dil seni yer yirüñ altında
Ne tākāt zehrine anuñ vücūduñ olsa pür-tiryāk
4. Vücūduñ mülkini pāk it bu ğıll u ğışdan ey şüfî
Bilürsin fā'ide itmez saña hırka [vü] ol misvāk
5. Muḫālifdür katı gerdiş fehim it dilā dünyānuñ
Tedārik eyleyüp kıl Maşşadî ğaflet yaqasın çāk

34

fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün

1. Reşk-i la'lüñle dilārā çekmişem haylî emek
Ḥasteyem luṭf it lebüñden emsem gerek
2. Vir icāzet luṭf idüp kūyuñda mihmān olayın
İtlerüñle hem-dem it sürme kapuñdan beni tek
3. Rāh-ı aşş içre efendüm çekmege bār-ı ğamı
Tākātum tāk oldı şabrum kalmadı derdüm de pek
4. Pādişāhum luṭf idüp ben ḫāke kılmaz yek nazār
Öldürür ben mübtelā-yı derd ü ğam hiç itme şek

32/ 2a: Mısraın son iki tef'ilesi vezne uymamaktadır.

33/ 5a: Mısrada vezin kusurludur.

34/ 1b: Mısrada vezin kusurludur.

5. Mağsadî yâruñ cefâsından şafâ kesb eylegil
Vaşlına irmek dilerseñ dâ'imâ cevriñi çek

[17a]

35¹⁷

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

1. Şeh-i 'aşkuz veli 'âlemde gedâyî geçeriz
Kimsenüñ xuli degül şöyle Hudâyî geçeriz
2. Dest bulmadı kimesne giribânumuza
'Arşa-i dünyede biz merd-i fedâ'î geçeriz
3. Ol hümâ şaydına pervâz [i]derüz şubh [u] mesâ
Şâh-bâzuz 'âlem-i 'aşkda hevâ'î geçeriz
4. Geldi 'uşşâkı melâmet idüben şanma riyâ'
Hâlümüzce şüfiyâ biz de mürâ'î geçeriz
- 5.¹⁸ Çaparıs şahid-i bî-his göricek Mağsadiyâ
Biz de Rüm 'aşkıyuz dilde nevâ'î geçeriz

Sonuç

İştîp ve Yenice Şehrengizleri'yle Kemâlât adlı eserinde ve tarafımızca inceleme yapılmış olan şiir mecmûalarında tespit edilmiş şiirlerinde şairin Balkan coğrafyasının muhtelif mekânlarına temas ettiği görülmektedir. Maksadî'nin bir gazelinin (28. şiir) redifi olarak kullandığı Kuzey Makedonya ve Kosava sınırlarında kalan *Şar Dağları*'na ve dağın vasıflarına ayrıntılı bir şekilde değinmesi, Balkan coğrafyasında doğan, yetişen, yaşayan bir şair olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Ayrıca *Şar Dağı* ve bu dağın vasıflarına eserde yer vermesi, divan şairlerinin tabiat ve sosyal hayattan kopuk oldukları hükmünün genellenemeyeceğini gösteren güzel bir örnektir.

Üzerinde inceleme yapılmış olan Maksadî mahlaslı şairin hiçbir yerde yayımlanmamış gazellerinin tespit edilmiş olması, divanı olmayan ya da tespit edilemeyen şairlerin şiirlerinin tespiti açısından şiir mecmûalarının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir. Bu bağlamda şiir mecmûalarının dikkatle incelenmesi, bilinen şairlerin bilinmeyen şiirlerinin, hiç bilinmeyen divanların ve divan şairlerinin edebiyat dünyasına kazandırılmasını sağlayacaktır.

Gazellerinin çoğunda sevgiliyi, sevgilinin güzellik unsurlarını, âşığın hâllerini anlatan; sevgiliden ayrı olmaktan, felekten şikâyet eden Maksadî'nin muhteva olarak diğer divan şairlerinin konularına uygun şiirlerinin olduğu görülmektedir. Kimi şiirlerinde *tevekkül*, *vahdet-kesret*, *seyr-i fi'llâh*, *ilm-i esmâ*, *ledün ilmi*, *hayret*, *sülûk*, *şeyh* gibi ıstılahları kullanarak bazı tasavvufî konulara değinmesi, şairin mutasavvıf kimliğinden izler taşımaktadır.

17 Bu gazel, Millî Kütüphane'deki 06 Mil Yz 3128 demirbaş numaralı mecmûanın 17a sayfasında yer almaktadır.

35/ 2a: Mısradaki vezin kusurludur.

35/3b: Mısradaki vezin kusurludur.

18 Şairin mahlasının da yer aldığı 5. beyitten sonra metinde "Tâli'üm yok görimese şüm bahtum ser-nigün/Yaş yerine iki didemde revân olmakda hün" beyti 6. beyit olarak yer alıyorsa da söz konusu beyit, gazelin kafiye ve redifi ile uyumlu olmaması sebebiyle gazele sehven yazıldığı kanaatiyle şiire dâhil edilmemiştir.

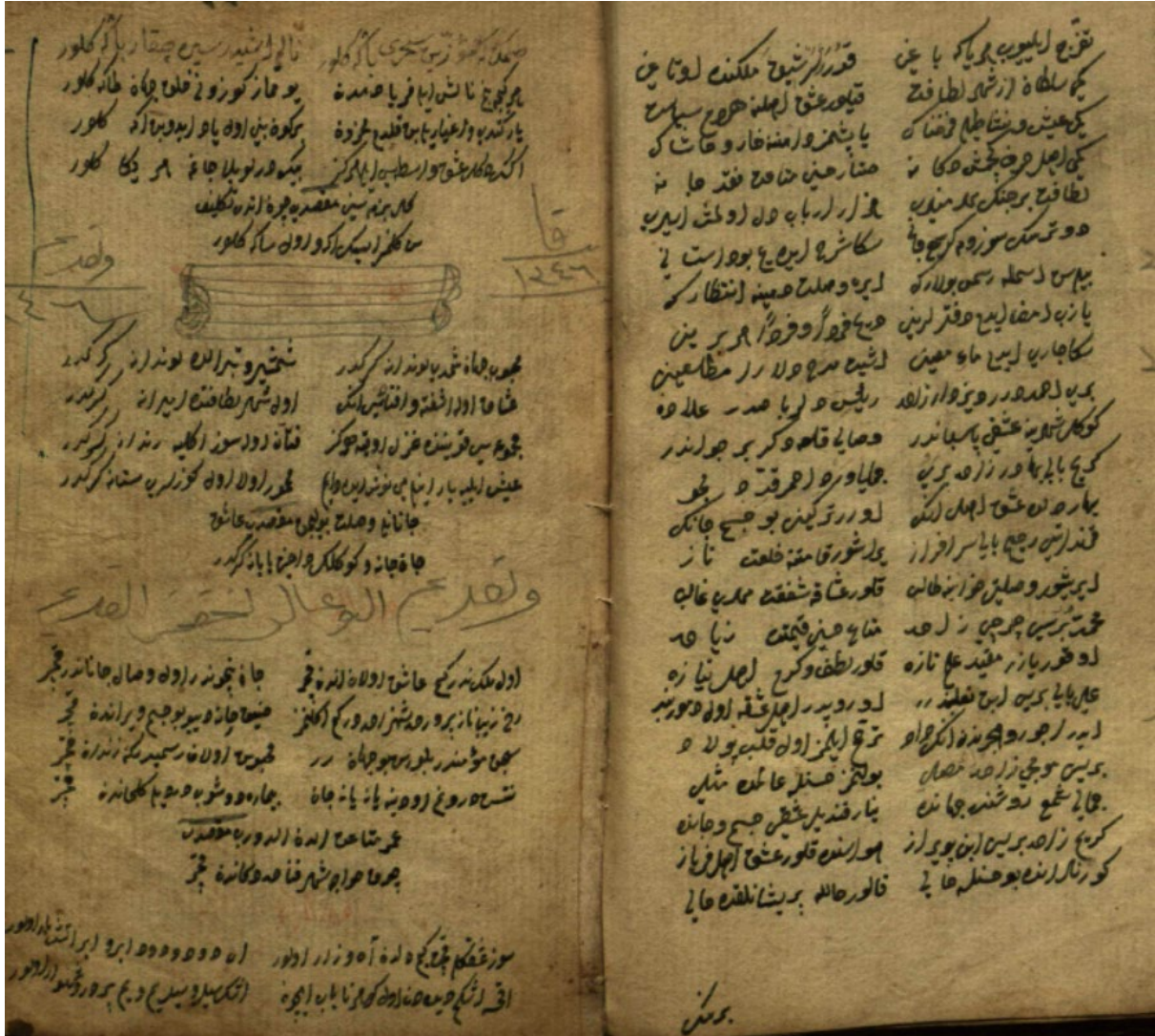
Şüphesiz bu makalenin ardından ilgili şiirlerin üzerinde daha ayrıntılı ve farklı incelemelerle yeni değerlendirme ve sonuçlara ulaşılması mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-şu'arâ (haz. Filiz Kılıç), Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Ankara,2018.<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0> (E.T. 15.08.2022).
- Dîvân-ı Maksadî, Millî Kütüphane, Ankara, 06 Mil Yz A 2745, DVD No: 143.
<http://yazmalar.gov.tr/eser/divan/1068> (E. T. 01.05.2022).
- İPEKTEN, Haluk, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey (1988), Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İSEN, Mustafa (2010), "Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış", Tezkireden Biyografiye, İstanbul, s. 169-182., Kapı Yayınları.
- KARPAT, Kemal (1992), "Balkanlar", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, s. 25-32., İstanbul.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2011), Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16., 17. ve 18. Yüzyıllar), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mecmû'a-i Eş'âr, Millî Kütüphane, Ankara, 06 Mil Yz A 3128, DVD No: 925.
<http://yazmalar.gov.tr/eser/mecm%C3%BBa-i-esar/85369> (E.T. 01.05.2022).
- ÖZTÜRK, Murat (2014a), "Maksadî'nin Yenice ve İştîp (İştîb) Şehrengizleri", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 11, S. 25, s. 51-80.
- ÖZTÜRK, Murat (2014b), "Maksadî", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/maksad> (E.T. 10.04.2022).
- ÜNVER, İsmail (2008), "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", Turkish Studies, S. 3/6, s. 1-46., 2008.
- YAVUZ, Orhan ve Mevlüt Gülmez (2016), "Bosnalı Bir Şair: Maksadî", Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi (Ines International Academic Research Congress), 03-05 Kasım, s. 4191-4200.
- YAVUZ, Orhan ve Mevlüt Gülmez (2018), Maksadî Kemâlât (İnceleme-Metin-Dizin Tıpkıbasım), Konya, Palet Yayınları.

Ek-Örnek Sayfalar

(Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 2745, 11b-12a)

(Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 2745, 12b-13a)

مسترد و لم يهجره من يدك باك كالحامض
 لفتا في ياربك لم يهجره من يدك باك كالحامض
 فلو يا ربك عزيز بقية عيشك حاشيك
 كوكبر شهيد به دارك وهزان في صيدك
 اين مضيقه ابره اوله زلفه دهاله وبيع ساعده

و روغ ملكنته شاه اوله طير به واهدور
 انه دنيان و دنگ بيشله ابره اوله كبر
 بجه سالوس طير به اوله مسه وجر باهات
 اين عشيقه مسه و دنيان ابره اوله عابره
 بجه اوله زلفه دنيان اوله كبر كاشيك
 سوغ قصه بكمارته كچه جمع وار و و

له رشيم سرتو جهده هلمه فكر واحدور
 جنور اوله اسرار هوند قلعه باهات
 فخانه اوله اسرار هوند قلعه باهات
 ره عشيقه جانانك ديمنك باشيم جان
 كتابه نظر شهره و بمره الفاظ و در باره
 سوزك مغلوبا مكاره مقدره شره عشاقه و

درد و سينه هراغ عشاغله و احمد
 بيع عشيقه عاله ماله و احمد شاه

بانه و به نوبه و به نوبه و به نوبه و به نوبه
 بانه و به نوبه و به نوبه و به نوبه و به نوبه
 بانه و به نوبه و به نوبه و به نوبه و به نوبه
 بانه و به نوبه و به نوبه و به نوبه و به نوبه
 بانه و به نوبه و به نوبه و به نوبه و به نوبه

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1542-1613

ŞEYH GÂLİB'İN FARŞÇA ŞİİRLERİ

Ozan Yılmaz

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (oyilmaz@sakarya.edu.tr); Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü, (ozan.yilmaz@manas.edu.kg) ORCID: 0000-0001-6375-2881 / **Prof.Dr., Sakarya University Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature; Kırgızistan-Türkiye Manas University, Faculty of Literature, Department of Turcology**

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 23.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Yılmaz, Ozan (2022), "Şeyh Gâlib'in Farsça Şiirleri", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1542-1613.

Yılmaz, Ozan (2022), "Şeyh Galib's Persian Poems", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1542-1613.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Şeyh Gâlib'in Farsça Şiirleri

Özet

Klasik Türk şiirinin dili Türkçedir. Divan ve mesnevilerde Türkçe en güzel biçimde işlenmiş, Türkçenin söz hazinesi sayılabilecek şiirler yazılmıştır. Öte yandan Türk Edebiyatı'nın Farsça ile eskiden beri süregelen alışverişi klasik şairleri de etkilemiş, şairler Farsça şiir yazmaya da rağbet göstermiştir. Hemen her yüzyılda divan, tezkire ve mesnevi örneklerinde Farsça başlık, mısra, beyit ve şiir numunelerine rastlamak mümkündür. Hatta Fuzûlî, Muhibbi, Nef'î, Nâbî, Yenişehirli Avnî gibi şairler ayrı birer Farsça divan dahi tertip etmiştir. Birçok şair ise müstakil bir divan tertip etmek yerine Farsçaya olan ilgisini parça parça şiirler yazmak suretiyle göstermiş, böylece divanlarındaki Türkçe şiirler arasında Farsça şiirler de eklenmiştir. Bu şairlerden biri de Şeyh Gâlib'dir.

Şeyh Gâlib (ö. 1799) Klasik Türk şiirinin meşhur şairlerinden biridir. Mevlevi şeyhi olması, üslup sahibi bir şair olarak yenilikler getirmesi, Türk Edebiyatı'nda Hint üslubunu zirveye çıkarması gibi yönleriyle edebiyat tarihlerinde kıymet ve kabul gören bir isimdir. Şeyh Gâlib'in Türkçe divanında ve bazı şiir mecmualarında Farsça şiirleri de yer almaktadır. Mevlana hayranı olan şair hem geleneğin etkisi hem de Mevlâna'ya olan bağlılığını göstermek amacıyla Farsça şiirler kaleme almıştır. Genellikle gençken yazdığı Farsça şiirlerinin tamamını layıkıyla tercüme edip anlamak, onun edebî kimliğini ayrıntılı biçimde tespit etmek açısından önemlidir. Bilhassa Hint üslubu etkisiyle yazdığı bu şiirlerde türlü hayaller kurmuş, kendine has üslubuyla birçok mana yakalamıştır. Bu Farsça şiirler, Şeyh Gâlib'in poetikasına katkı sağlayıcı mahiyettedir.

Bu makalede Şeyh Gâlib'in divanında yer alan kaside, kıta, gazel, musammat, nazm, rubai, müfred, matla, ferd gibi nazım şekilleriyle yazılmış toplamda 87 (seksen yedi) parça Farsça şiirin Türkçeye çevirisi yapılacak, bu şiirlerden hareketle Şeyh Gâlib'in edebî kişiliğine dair tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk şiiri, Şeyh Gâlib, Farsça, Hint üslubu, Şevket-i Buhârî.*

Şeyh Galib's Persian Poems

Abstract

The language of classical Turkish poetry is Turkish. In divan and mathnawis, Turkish poems were written in the best way, which can be considered as the vocabulary of Turkish. On the other hand, the long-standing exchange of Turkish literature with Persian has also influenced classical poets, and poets have also sought to write poetry in Persian. It is possible to come across examples of Persian titles, lines, couplets and poems in divan, tezkire and masnavi samples in almost every century. Poets such as Fuzûlî, Muhibbi, Nef'î, Nâbî, and Yenişehirli Avnî collected their poems in Persian divans. Many poets, on the other hand, showed their interest in Persian by writing piecemeal poems instead of creating another divan, so they added Persian poems to the Turkish poems in their divan. One of these poets is Şeyh Galib.

Şeyh Galib (d. 1799) is one of the famous poets of Classical Turkish poetry. He is a valuable and accepted name in the history of literature with his aspects such as being a Mevlevi sheik, bringing innovations as a poet with style, and bringing the Indian style to the top of Turkish Literature. There are also Persian poems in Şeyh Galib's Turkish divan and some poetry journals (macmuas). The poet, who is a fan of Mevlana, wrote Persian poems to show both the influence of the tradition and his devotion to Mevlana. It is essential to correctly translate and understand his Persian poems, which he usually wrote when he was young, to determine his literary identity in detail. Especially in these poems, which he wrote with the influence of the Indian style, he had various dreams and captured many meanings with his unique style. These Persian poems contribute to understanding Şeyh Galib's poetics.

In this article, a total of 87 (eighty-seven) pieces of Persian poems written in verse forms such as qasida, kıta, ghazal, musammat, nazm, rubai, müfred, matla, ferd in Şeyh Galib's divan will be translated into Turkish. After, based on these poems, will be made determinations about the literary personality of Şeyh Galib.

Keywords: *Classical Turkish poetry, Şeyh Galib, Persian, Indian style, Şevket-i Buhari.*

Giriş*

Ucu açık bir tespit olmakla birlikte, Türk Edebiyatı'nda Farsça şiir söyleyen 800 kadar şair vardır (Değirmençay 2013: 30). Osmanlı döneminde klasik Türk şiiri Türkçenin en güzel örneklerini vermiş, bununla birlikte Türkçe şiir yazan şairler Farsça şiir söylemeyi de marifet saymıştır. Bunlardan bazıları divan, divançe oluşturacak kadar Farsça şiir yazmış, bazıları ise bir mısra yahut bir beyitle yetinerek bu dile olan ilgisini göstermiştir. Osmanlı dönemi şairlerinden Şeyh Gâlib (ö. 1799) müstakil bir Farsça divan yahut divançe tertip etmese de Türkçe divanında seksen yedi parça Farsça şiir kaleme almıştır.

Klasik Türk şiirinin zirve şairlerinden olan Şeyh Gâlib, 1757'de İstanbul'da Yenikapı Mevlevihanesi yakınlarındaki bir evde dünyaya geldi. Asıl adı Es'ad'dır. İlk eğitimini babasından alan Es'ad, Galata Mevlevihanesi şeyhlerinden Hüseyin Efendi'den istifade etti. Hamdi Efendi'den Arapça, Hoca Neş'et'ten de Farsça öğrendi. Divan-ı Hümayun kaleminde bir müddet çalıştıktan sonra ailesinin pek uygun görmemesine rağmen Konya'ya gidip Mevlâna Dergâhı'nda çileye girdi. Babasının ısrarı üzerine İstanbul'a dönüp çilesini Yenikapı Mevlevihanesi'nde tamamladı. 1791 yılında Galata Mevlevihanesi şeyhi oldu. Bu vesileyle III. Selim ile olan samimiyetini ilerletti. 1799 yılında vefat etti. Şiirlerinde Es'ad ve Gâlib mahlasını kullandı (Kalkışım 2010: 54-55).

Şeyh Gâlib, klasik şiirde Hint üslubu denince akla ilk gelen şairler arasındadır. Mevleviliğin getirdiği bir eğilimle Farsçaya bir hayli ilgisi olan şair, bu ilgisini Farsça divanlar okumanın yanı sıra Farsça şiirler yazarak da göstermiştir. Vakanüvis Nuri Efendi ve Ahmed Cevdet Paşa, Allah vergisi bir yeteneğe sahip Gâlib'in henüz küçük yaşta ilim öğrenmeye gayret ettikten sonra kısa sürede öğrencilikten hocalığa ilerleyip Arapça ve Farsçada akranlarına üstün geldiğini ifade etmişlerdir (Yüksel 1980: 5-6). Hatta Farsça eğitimine babasının yönlendirmesiyle Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede'nin (ö. 1550) kaleme aldığı Farsça-Türkçe manzum bir lügat olan *Tuhfe-i Şâhidî*'yi ezberleyerek başlamış; Hamdî, Hoca Neş'et ve Galata Mevlevihanesi şeyhi Aşçıbaşı Hüseyin Efendi'den feyiz almıştır (Yüksel 1980: 6-7).

Hint üslubunu benimseyen şairin Türkçe şiirlerindeki "manayı gizleme" anlayışı Farsça şiirlerinde de açıkça görülmektedir. İran Edebiyatı'ndan Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 1390), Tâlib-i Âmulî (ö. 1627?), Kelîm-i Hemedânî (ö. 1651), Sâib-i Tebrîzî (ö. 1676) ve Şevket-i Buhârî (ö. 1700) gibi şairleri örnek aldığı için derin hayaller içeren, anlaşılması zor beyitler kaleme almıştır. Farsça şiirlerinde bu şairlere nazireler yazmış, onları doğrudan anarak etkilendiğini açıkça belirtmiştir. Özellikle Buharalı bir Türk olan Şevket-i Buhârî'yi çok beğenen Gâlib, onun girift hayaller ve özgün mecazlar içeren tarzından sıkça yararlanmış, kaynaklar tarafından "Şevket-i Rûm (Anadolu'nun Şevket'i)" unvanıyla adlandırılmıştır (Yüksel 1980: 9). Kendisinin de dile getirdiği üzere Şevket'te en güzel ifadesini bulan Hint üslubu söyleyişini Türk edebiyatında en yüksek düzeyde kullanan şair olmuştur (Horata 2007: 2, 485).

Şeyh Gâlib'in Farsça şiirlerinin büyük kısmı Türkçe divanında yer almakla birlikte bazıları da şiir mecmualarında kayıtlıdır. Bu şiirler 1 kaside, 8 kıt'a (biri tarih kıtası), 1 mesnevi, 1 müseddes, 1 tahmis, 37 gazel, 4 nazm, 8 rubai, 25 ebyât-ı müteferrika (matla, müfred) ve 1 ferdden oluşmaktadır. Kaside, Şeyhülislâm Esad Efendizâde Şerîf Efendi'ye (ö. 1790) sunulmuştur. Tarih kıtası, Aşçıbaşı Hüseyin Dede'nin Galata Mevlevihanesi şeyhi olmasına dairdir. İki kıta Râşid Efendi tarafından kendisine hediye edilen bir sandukayla ilgili duygu ve düşüncelerini yansıtır. Beş kıta, nazmlarla beraberdir. Mesnevi, Selîm adındaki üç ambarlı geminin suya indirilmesine tarihtir. Gazelleri Hint üslubunun uçsuz bucaksız hayal dünyasını

* Akademik çalışmalarımı "Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanı Programı (GEBİP-2019)" kapsamında destekleyen Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) teşekkür ederim.

yansıtan esaslı örnekler olup bazıları naziredir. Bu nazireleri Şevket-i Buhârî¹ (6 gazel), Kelîm-i Hemedânî² (2 gazel), Sâib-i Tebrîzî³ (1 gazel), Muhteşem-i Kâşânî⁴ (1 gazel) ve Reisülküttâb Mehmed Ârif Efendi'yedir (1 gazel).⁵ Bu nazireler tablo hâlinde şöyledir:

Şevket-i Buhârî	حسن چون آرد به موج ناز بحر نور را گوهر غلطان کند بی تابى دل طور را {Güzellik nur denizine naz dalgası getirince gönlün bitaplığı Tur'u yuvarlak bir inci yapar.}	Şeyh Gâlib	چون کلیم عشق گرداند دل پرزور را می کند سرگشتگی سنگ فلاخن طور را {Aşk Musası meşakkat içindeki gönlü dolaşınca sapan taşı Tur Dağı'nın başını döndürür.}
Şevket-i Buhârî	طینت من مشت گل داند سرشت شعله را خاک من چون آب خواند سرنوشت شعله را {Benim tıynetim alev mayasını bir avuç gül bilir. Benim toprağım, alevin alın yazısını su gibi okur.}	Şeyh Gâlib	آه من از برف پندارد سرشت شعله را اشک من چون آب خواند سرنوشت شعله را {Benim âhım, alevin mayasını kardan zanneder. Benim gözyaşım alevin alın yazısını su gibi okur.}
Şevket-i Buhârî	نگه از دیدن آن چشم سیه مژگان است چون سیه گشت رگ تار نگه مژگان است {Bakış o kara gözü görmekten kirpik olur. Bakış ipinin damarı siyahlaşınca kirpik olur.}	Şeyh Gâlib	مد نظاره ام از بخت سیه مژگان است گشت کوتاه چو رگ تار نگه مژگان است {Uzun uzun bakışım, siyah kirpikli talih yüzündendir. Bakış ipinin damarı kısılcınca kirpik olur.}
Şevket-i Buhârî	پایم ز آهن و ره اندیشه شیشه است نظاره کن که فرش ره تیشه شیشه است {Ayağım demirden ve düşünce yolu şişedir. Bak, kazma yolunun yaygısı şişedir.}	Şeyh Gâlib	ما گوهریم چرخ ستم پیشه شیشه است اشک آتشیست و سبزه این پیشه شیشه است {Biz inciyiz, zalim felek şişedir. Gözyaşı bir ateş, bu ormanın yeşilliği de şişedir.}
	شعله ام از آب شمشیرش هوا شد صاف شد		رنگ گل‌های هوس بوی فنا شد صاف شد

1 Şevket-i Buhârî: Türk asıllı şair. Buhara'da doğdu. Herat ve Irak'ta bulundu. Herat'ta Horasan valisi Şamlu ve vezir Râkım-ı Meşhedî'nin himayesinde kasideler yazdı. 1700 yılında İsfahan'da vefat etti. Şiirleriyle başta Şeyh Gâlib olmak üzere Arpaeminizâde Sâmi ve Koca Râgıb Paşa gibi divan şairlerini etkiledi (Şafak 2019: 557-558).

2 Kelîm-i Hemedânî: İranlı şair. Hemedan'da doğdu. Uzun süre Kâşân'da kaldığı için "Kâşânî" nispetiyle de tanınır. Kâşân, Şiraz, Bîcâpûr, Irak ve Hindistan'da bulundu. Babürlü hükümdarı Şah Cihan döneminde kendisine meliküşşuara unvanı verildi. 1651'de Keşmir'de öldü. Farsça divanı ve Pâdşâhnâme adlı eseri vardır (İbrâhîmi 2022: 212).

3 Sâib-i Tebrîzî: Aslen Türk olan şairin ismi Ali'dir. Hint üslubunun öncülerinden olan Sâib, Safevi Devleti'nin en parlak döneminde yaşayıp Tebriz, İsfahan, Herat, Kabil gibi şehirlerin ardından yaklaşık üç yıl kadar Hindistan'da bulundu. Şah II. Abbas döneminde meliküşşuara unvanını aldı. 1676'da vefat etti. Farsça divanında Türkçe gazelleri de bulunan şairin Mahmûd u Ayâz adlı mesnevisi edebiyat mahfillerinde şöhret kazanmıştır (Sadıkoğlu 2008: 541-542).

4 Muhteşem-i Kâşî/Kâşânî: İran Edebiyatı'nın 16. yüzyılda yetiştirdiği büyük şairlerden Kemâluddîn Ali b. Ahmed-i Kâşânî. Kâşân'da doğduğu için Kâşî ya da Kâşânî nispetiyle anılır. Özellikle Kerbela vak'ası ile ilgili yazdığı ünlü mersiye, birçok şair için çığır açıcı olmuş ve kendisine "Şemsüşşuarâ (Şairlerin Güneşi)" unvanı kazandırmıştır. Kaside, tarih ve muamma vadilerinde de önemli bir isim olan Muhteşem, 1588 yılında yine Kâşân'da vefat etmiştir (Kurtuluş 2020: 77-78).

5 Reisülküttâb Mehmed Ârif Efendi: Divan şairi ve reisülküttâp. Kastamonu'da doğdu. Çeşitli devlet görevlerinden sonra 1807'de reisülküttâp olarak atandı. 1813'te İstanbul'da vefat etti. Türkçe divanında Farsça şiirleri de vardır (Saraç 2016: 744-745).

Şevket-i Buhârî	رنگ خون من به دست او حنا شد صاف شد {Alevim onun kılıcının suyuyla hava olup saflaştı. Kanımın rengi onun eline kına olup saflaştı.}	Şeyh Gâlib	شبنم از بی تابع حیرت هوا شد صاف شد {Heves güllerinin rengi fanilik kokusu olup saflaştı. Şebnem hayret bitaplığı yüzünden hava olup saflaştı.}
Sâib-i Tebrîzî	صفای ساعدت نبلی شمارد دست موسی را بناگوش تو سازد تازه ایمان تجلی را {Kolunun saflığı, Hz. Musa'nın beyaz elini çivit rengi sayar. Senin kulak tozun, tecellinin imanını tazeler.}	Şeyh Gâlib	فروزد لن ترانی آتش گرمی موسی را چراغ طور خندد آتش برق تجلی را {“Sen beni göremezsin” hitabı Hz. Musa'nın şevk ateşini yakar. Tur'un kandili, tecelli yıldırımının ateşine güler.}
Kelîm-i Hemedânî	دیده را کردی سفید از انتظار ما مپرس صبح ما را دیدی از شبهای تار ما مپرس {Gözümüze ak düşürdün, bekleyişimizi sorma! Sabahımızı gördün, karanlık gecelemizi sorma!}	Şeyh Gâlib	اشک ما را دیده ای جسم نزار ما مپرس غرق طوفانیم از شمع مزار ما مپرس {Gözyaşımızı görmüşsün, bizim çelimsiz bedenimizi sorma! Tufana boğulmuşuz, mezar mumumuzu sorma!}
Kelîm-i Hemedânî	نه همین می رمد آن نو گل خندان از من می کشد خار درین بادیه دامان از من {Bu bozkırda benden ürken sadece o yeni açmış gül değil. Diken de benden el etek çekiyor.}	Şeyh Gâlib	وا کشید آن گل نوخاسته دامان از من از تو دست ای دل صدچاک گریبان از من {O yeni açmış gül benden el etek çekti. Ey yüz parça olmuş gönül! El senden yaka benden.}
Muhteşem-i Kâşî	مردم و بر دل من باز غم یار هنوز جان سبک رفت و من از عشق گران بار هنوز {Öldüm ve yine de gönümde hâlâ sevgilinin gamı var. Can çabucak gitti ve ben hâlâ aşkın ağır yükünü taşıyorum.}	Şeyh Gâlib	جان سفر کرده و دل واله دیدار هنوز خانه خالی شد و آیین به دیوار هنوز {Can yolculuğa çıkmış ve gönül hâlâ güzel yüze hayran. Ev boşalmış ve hâlâ duvarda ayna var.}
Reisülküttâb Mehmed Ârif	نیاید در حرم بوی ریا از شرع آدابم به عطر می فروزان می شود قندیل محرابم {Harem'de adabımızın şeriatinden ikiyüzlülük kokusu gelmez. Mihrabımın kandili şarap kokusuyla aydınlanır.}	Şeyh Gâlib	ازان بلبان خواندم دم گلبنگ آدابم ز رنگ گل فروزان می شود قندیل محرابم {Adap gülbangımın nağmesini / demini bülbüller için okudum. Mihrabımın kandili gül rengiyle aydınlanır.}

Şeyh Gâlib, Farsça şiirlerinde şairlik yeteneğini öne çıkarıcı ifadeler kullanmış, bazı şiirlerinde hangi şairden etkilendiğini bizzat belirtmiştir. Farsça kasidesinde Hâfız, Sâib ve Şevket'in isimlerini doğrudan anmış, onlardan etkilenmekle birlikte bu üç şairin kendi şairlik becerisi yanında âciz kalacağını söyleyerek şiirdeki maharetine dikkat çekmiştir:

کلکم به بزم چون غزل عاشقانه گفت

از سوز رشک خاطر حافظ فگار کرد

{Kalemim mecliste âşıkâne gazel söyleyince Şirazlı Hâfız'ın hatırı kıskançlık ateşiyle yanıp kavrulur.}

در عیب او چو سرمهٔ دقت کشیده ام

صائب متاع خویش به دیگر دیار کرد

{Tebrizli Sâib'in ayıbına dair dikkat sürmesi çekince (onun eksikliğini gözler önüne serince) o da kendi malını başka bir diyara taşıdı.}

فکرم چو تنگنای خیالات واگشود

شوکت ز عجز خویش مرا افتقار کرد

{Düşüncem hayal hapishanelerinden çıkınca Buharalı Şevket de âcizliği yüzünden bana el açtı.}

Gâlib'in etkilendiği şairler arasında Hâfız ve Şevket'in müstesna bir yeri vardır. Hâfız'ın rindane söyleyişi ve Şevket'in uçsuz bucaksız hayalleri Gâlib'e ilham kaynağı olmuştur. Nitekim şiirlerindeki Hâfız etkisini,

فکر تو شراب صاف شیراز

غالب تو عجب زین زمینی

{Ey Gâlib! Düşüncen, Şiraz'ın saf şarabyken senin bu topraklarda olman ilginç.}

beytiyle vurgulayan Gâlib, Şevket'in Türkistan'da yaptığını Anadolu topraklarında yapsa da anlaşılammaktan yakınmıştır:

شوکت که دم از خیال در طوران زد

موج هنرش غوطه به هندوستان زد

کشتی سخن به خشکی بی مغزان

در روم کنون غالب سرگردان زد

{Turan'da hayalden dem vuran Şevket-i Buhârî'nin hüner dalgası Hindistan sahillerine ulaştı. Bugün de Anadolu'da başı dönmüş/âşık Gâlib'in söz gemisi idraksizler karasına vurdu.}

Buna rağmen şiirleri büyük takdir toplamış, okuyan herkes övgü dolu ifadeler kullanmıştır:

یافت شعرم تا ز دست حرفگیران انتخاب

هر که انگشتی نهاد غالب پی تحسین شود

{Şiirim laf atıcıların/eleştirmenlerin eliyle seçildiğinden beri her kim parmak koyarsa bunu övmek amacıyla yapar.}

Şeyh Gâlib'in Türkçe şiirlerinde olduğu gibi Farsça şiirlerinde de Hint üslubuna ait alışılmamış bağdaştırmalar kurma, soyut-somut ilişkisine yer verme, zıtlıklardan yararlanma ve manayı gizleme anlayışı görülür. Mesela aşağıdaki örneklerde şîşe-i hâne-i endîşe, türbet-i fânûs, mutrib-i hayret ve per-i müjgân-ı Hızr gibi alışılmamış bağdaştırmalara rastlanır:

یا رب مباد تربت فانوس بی فروغ

شمعست عشق و خانهٔ اندیشه شیشه است

{Ya Rabbi! Aşk mum, düşüncenin hanesi de şîşedir. Fanus türbesi ışıksız kalmasın.}

از پر مژگان خضر آرد پر مضراب ساز

مطرب حیرت به بزمی که ره دل می زند

{Hayret çalgıcısı bir mecliste gönül usulü çaldığında saz tezenesinin perini Hz. Hızır'ın kirpik telinden getirir.}

Bir başka beytinde geçen “reng-i gülhâ-yı heves” terkibi, soyut-somut birlikteliğinin bir örneğidir:

رنگ گلهای هوس بوی فنا شد صاف شد

شبنم از بی تابئ حیرت هوا شد صاف شد

{Heves güllerinin rengi fanilik kokusu olup saflaştı. Şebnem hayret bitaplığı yüzünden hava olup saflaştı.}

Gâlib aşağıdaki örneklerde ise girye-handân, zühd-mestî, âb-şu’le gibi zıt kavramları bir araya getirir:

هیچ کس را اینچنین دیوانگی مشهود نیست

گریه بر من می کند خلقی و خندانم هنوز

{Hiç kimse böylesi bir çılgınlık görmedi. Halk bana ağlıyor, bense hâlâ gülüyorum.}

به بزم کشت زهد خشک برق خرمن مستی

چو یاقوتم که موج شعله دارد عالم آبم

{Sarhoşluk harmanının yıldırımını, meclisime kuru sofuluk ekti. Yakut gibiyim, şaraplı eğlencemin alevden dalgası var.}

Şeyh Gâlib şiirinin önemli unsurlarından ateş imajı, Farsça şiirlerine de hâkimdir. Birçok beytinde ateşle ilgili unsurlara yer veren şair, kırmızılık çağrışımlarını Farsça şiirlerine de taşımıştır. Aşağıdaki beyit, şairin Türkçe şiirlerinden de tanıdığımız bu anlayışına bir örnektir:

آه من از برف پندارد سرشت شعله را

اشک من چون آب خواند سرنوشت شعله را

{Benim ahım, alevin mayasını kardan zanneder. Benim gözyaşım alevin alın yazısını su gibi okur.}

Şeyh Gâlib, Farsça şiirlerinde Mevlevilikle ilgili unsurları da kullanmıştır. Aşağıdaki örneklerde geçen Monlâ-yı Rûm, Şems, semâ’ ve ney kelimeleri, şairin Mevlevilik anlayışının bir yansımasıdır:

قطع امید نظر از شمس کردن نارواست

می کشد تار شعاع او دل مهجور را

{Şems’in nazarından ümit kesmek yersizdir. Onun (güneş) nurlarının ipi, ayrı kalmış gönlü çekecektir.}

از سماع مولوی غالب که پردازد غزل

زهره در رقص آید و دف و جلاجل می زند

{Gâlib, Mevlevi semâsıyla gazel söyleyince Zühre raksa gelip def ve zil çalar.}

دارم امید ز فیض حضرت منلای روم

دیده دوز همت آن شاه شاهانم هنوز

{Mevlâna hazretlerinin feyzinden umutluyum. Hâlâ o padişahlar padişahının yardımına göz dikmedeyim.}

تا نپندارند کاز فیض نفس کلکم تهیست

نی حکایت ساز اسرارست بعد از خامشی

{Kalemim nefes feyzinden mahrum sanılmasın. Ney, sırları sustuktan sonra anlatır.}

Şeyh Gâlib'in Farsça şiirleri⁶ ve bu şiirlerin Türkçeye tercümesi

1 (KASİDE)

Kable'l-İkrâr Şeyhülislâm Es'ad Efendizâde Şerif Efendi Hazretlerine Verilen Kasîde-i Fârsiyyedir

mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

دولت که آرزو به دو عالم نثار کرد

اول سخن ز موهبت کردگار کرد

[Devlet ki ârzû be-dü 'âlem nisâr kerd
Evvel sühan zi-mevhibet-i Kirdgâr kerd]

{İki âleme arzu saçan talih, ilk olarak Tanrı'nın bağışından söz açtı.}

دیگر عروس نظم که قدر بلند یافت

از فیض جود جوهر خود آبدار کرد

[Dîger 'arûs-ı nazm ki kadr-i bülend yâft
Ez-feyz-i cûd-ı cevher-i hod âbdâr kerd]

{Ayrıca epey kıymet bulan şiir gelinini, kendi cevherinin cömert feyziyle suladı.}

آن تشنه دل که از کرم حق خیر نداشت

در یأس موج قلم حسرت شمار کرد

[Ân teşne-dil ki ez-kerem-i Hak haber ne-dâşt
Der-ye's mevc-i kulzüm-i hasret şumâr kerd]

{Tanrı'nın cömertliğinden haberi olmayan gönlü susamış kişi, hasret okyanusunun dalgalarını karamsarca saydı.}

لیکن لطیفه ایست هویدا که فضل او

دنیا و دین به یارئ او پایدار کرد

[Lîkin latîfe'îst hüveydâ ki fazl-ı û
Dünyâ vü dîn be-yârî-i û pâydâr kerd]

{Lâkin fazileti ve yardımını dünya ve dîn için sonsuz kılması apaçık bir güzelliştir.}

دامان دین به دست ادانی نمی رسد

کس پشه را نگفت که عنقا شکار کرد

[Dâmân-ı dîn be-dest-i edânî nemî-resed
Kes peşşerâ ne-güft ki 'ankâ şikâr kerd]

{Dinin eteği alçakların eline geçmez. Sivrisineğin anka avladığını söyleyen kimse yoktur.}

سامع که حق شناس نباشد سخن بلاست

از بس کلام حق مرا شرمسار کرد

[Sâmi' ki hak-şinâs ne-bâşed sühan belâst
Ez-bes kelâm-ı hak ki merâ şermsâr kerd]

{Dinleyen, doğruyu tanımıyorsa söz belanın ta kendisidir. Nice doğru söz beni utandırmıştır.}

6 Farsça şiirlerin metni için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Dîvân, SK Hâlet Efendi 657; Divan, SK Hâlet Efendi 658; (Yüksel 1980: 160-161), (Kalkışım 1992: 576-583), (Gürer 1993: 710-767).

گردون که چون به کور و کر دون مائلست

رخسار ماه و خور ازین روی خوار کرد

[Gerdûn ki çün be-kûr u ker-i dûn mâ'ilest
Ruhsâr-ı mâh u hur ez-în rûy hâr kerd]

{Felek, adi kör ve sağıra meyilli olduğu için ay ve güneşin yüzünü değersiz kıldı.}

هر گه خجل ز بخت سیهکار نیستم

طبعم صفا ز نور ازل مستعار کرد

[Her geh hacil zi-baht-ı siyehkâr nîstem
Tab'em safâ zi-nûr-ı ezel müste'âr kerd]

{Kara bahtım yüzünden asla utanmam. Yaradılışım, saflığımı ezel nurundan ödünç almıştır.}

اندوه چرخ در دل من پایدار نیست

هر چند او ستیزه به من پایدار کرد

[Endûh-ı çarh der-dil-i men pâ-y-dâr nîst
Her çend û sitîze be-men pâ-y-dâr kerd]

{Felek benimle bitmez bir çekişmeye girse de feleğin getirdiği gam gönlümde sonsuza dek kalacak değil.}

طبع مرا ز سستی طالع گریز نیست

آینه سینه چاک کجا از غبار کرد

[Tab'-ı merâ zi-süstî-i tâli' girîz nîst
Âyîne sîne-çâk kücâ ez-gubâr kerd]

{Benim yaradılışım talihin gevşekliğinden kaçacak değil. Aynanın toz yüzünden yaka silktiği nerde görülmüş!}

کلکم به بزم چون غزل عاشقانه گفت

از سوز رشک خاطر حافظ فگار کرد

[Kilkem be-bezm çün gazel-i 'âşıkâne güft
Ez-sûz-ı reşk hâtır-ı Hâfiz figâr kerd]

{Kalemim mecliste âşıkâne gazel söyleyince Şirazlı Hâfiz'in hatırı kıskançlık ateşiyle yanıp kavrulur.}

در عیب او چو سرمه دقت کشیده ام

صائب متاع خویش به دیگر دیار کرد

[Der-'ayb-ı û çü sürme-i dikkat keşîde'em
Sâ'ib metâ'-ı hîş be-dîger diyâr kerd]

{Tebrizli Sâib'in aybına dair dikkat sürmesi çekince (onun eksikliğini gözler önüne serince) o da kendi malını başka bir diyara taşıdı.}

فکرم چو تنگنای خیالات واگشود

شوکت ز عجز خویش مرا افتقار کرد

[Fikrem çü tengnâ-yı hayâlât vâ-güşûd
Şevket zi-'ac-z-i hîş merâ iftikâr kerd]

{Düşüncem hayal hapisanelerinden çıkınca Buharalı Şevket de âcizlikle bana el açtı.}

دارم امید از اثر عون کردگار

با خصم آن کند که مرا روزگار کرد

[Dârem ümîd ez-eser-i 'avn-i Kirdgâr
Bâ-hasmem ân küned ki merâ rûzgâr kerd]

{Tanrı'nın yardımıyla, feleğin bana yaptığını hasmıma da yapmasını umuyorum.}

در مدح عاجزانه چنین می کنم سرود

آن سده را که چرخ به لطف استوار کرد

[Der-medh-i 'âcizâne çünîn mî-künem sürûd
Ân südderâ ki çarh be-lutf üstüvâr kerd]

{Feleğin lütufla sağlam kıldığı o eşikte (süddede) âcizane övgüyle böylece şiir söylüyorum.}

وه وه غلط بگفتم ازین چرخ دون نیست

آن سدره را که شرع خدا نامدار کرد

[Veh veh galat bi-güftem ezîn çarh-ı dûn nîst
Ân sidrerâ ki şer'-i Hudâ nâm-dâr kerd]

{Aman aman, bu alçak felek yüzünden yanlış söyledim, öyle değil. İlahî şeriatın namlı kıldığı o sidrede (südde değil sidre)...}

از اتساع مشرب الطاف داوری

خواهم به مطلعی دگرش اعتذار کرد

[Ez-ittisâ'-ı meşreb-i eltâf-ı dâverî
Hâhem be-matla'î digereş i'tizâr kerd]

{Efendim'in lütuflarla dolu meşrebinin verdiği rahatlık sayesinde başka bir matla sunacağım.}

روزی که عدل او ز ستم توبه کار کرد

گردون قسم به این در دولت مدار کرد

[Rûzî ki 'adl-i û zi-sitem tevbekâr kerd
Gerdûn kasem be-în der-i devlet-medâr kerd]

{Onun adaletinin zulme tövbe ettirdiği gün, felek de (zulüm yapmayacağına dair) bu devlet kaynağı olan kapının üstüne yemin etti.}

خلقش چو روضه ایست گلهای او فلک

یکپاره از خمیره اول بهار کرد

[Hulkeş çü ravza'îst ki gülhâ-yı û felek
Yek-pâre ez-hamîre-i evvel bahâr kerd]

{Onun ahlakı bir bahçedir, felek de onun güllerinin tamamını ilkbahar tohumundan yapmıştır.}

فکرش چو چشمه ایست که جویبار او خدا

از کعبه فیوض ازل آشکار کرد

[Fikreş çü çeşme'îst ki cûbâr-ı û Hudâ
Ez-Ka'be-i füyûz-ı ezel âşikâr kerd]

{Onun düşüncesi, Tanrı tarafından kaynağı ezel feyizlerinin Kâbe'sinden çıkarılan bir pınardır.}

نطقش که زنده گشت ازو روح عیسوی

بس استخوان مرده که دندان یار کرد

[Nutkeş ki zinde geşt ez-û rûh-ı ‘İsevî
Bes üstühân-ı mürde ki dendân yâr kerd]

{Hz. İsa'nın ruhunu (dahî) diriltici konuşma gücüyle nice çürümüş kemiği tekrar canlandırdı.}

رأیش چو مشعلی به شب تار غم فروخت

خورشید و ماه در پس کمتر شرار کرد

Re'yeş çü meş'alî be-şeb-i târ-ı gam fûrûht
Hurşîd ü mâh der-pes-i kemter şerâr kerd

{Düşünce gücünü gamın karanlık gecesinde meşale gibi parlatınca güneş ve ayı onun en sönük kıvılcımının ardına koydu.}

ابن حجر شجر بود از باغ فضل او

آن دم که خامه را رگ ابر بهار کرد

[İbn-i Hacer şecer büved ez-bâg-ı fazl-ı û
Ân dem ki hâmerâ reg-i ebr-i bahâr kerd]

{Kalemîni bahar bulutuna damar yaptığı an, İbn Hacer el-Askalanî onun fazileti bahçesindeki bir ağaç oluverir.}

اجداد او ز مجد رسیدند تا به عرش

با علمشان که لوح و قلم افتخار کرد

[Ecdâd-ı û zi-mecd resîdend tâ be-'Arş
Bâ-'ilmeşân ki levh ü kalem iftihâr kerd]

{İlimleriyle levh ve kalemin övündüğü ataları, cömertlik ve büyüklük bakımından Arş'a kadar yükseldi.}

با وی عداوتیست هویدا به سیم و زر

سیماب را قرار نماند و فرار کرد

[Bâ-vey 'adâvetîst hüveydâ be-sîm ü zer
Sîm-âbrâ karâr ne-mând u firâr kerd]

{Gümüş ve altınla birlikte ona karşı apaçık bir düşmanlık besleyen cıva, daha fazla yerinde duramayınca kaçtı gitti.}

دانی که کیست با همه این وصف بی دروغ

اخلاق او ز نسبت اشعار عار کرد

[Dânî ki kîst bâ-heme îñ vasf-ı bî-dürûg
Ahlâk-ı û zi-nisbet-i eş'âr âr kerd]

{Bütün bu yalansız dolansız vasıflarla nitelediğim, ahlakımın şiirle haşır neşir edilmesi utanç olan memduhum kimdir bilir misin?}

سید شریف دور زمان مفتی جهان

ناید ز هر قلم که نوالش شمار کرد

[Seyyid Şerîf-i devr-i zamân müftî-i cihân
Nâyed zi-her kalem ki nevâleş şumâr kerd]

{Dünyanın müftüsü, zamanın Seyyid Şerîf'idir. Onun bağışını saymanın üstesinden öyle her kalem gelemez.}

غالب گرش مدیحہ نا پختہ گفت گفت

احسان بی سؤال مرا بی قرار کرد

[Gâlib gereş medîha-i nâ-puhte güft güft
İhsân-ı bî-su'âl merâ bî-karâr kerd]

{Ey Gâlib! Onun için henüz olgunlaşmamış sözle övgü söyleyişim, hesapsız bağışı sebebiyle yerimde duramayışımdandır.}

ای مقتدای شاه و گدا سایه خدا

ایزد به هر کمال ترا کامکار کرد

[Ey muktedâ-yı şâh u gedâ sâye-i Hudâ
Îzid be-her kemâl türâ kâmkâr kerd]

{Ey padişahın da dilencinin de uyduğu, Tanrı'nın gölgesi! Tanrı seni her türlü olgunlukta muradına erdirmiştir.}

صد ره جلال و جاه تو بالاترست ازان

کاش خامه بر صحیفه معنی نگار کرد

[Sad reh celâl ü câh-ı tû bâlâterest ez-ân
K'eş hâme ber-sahîfe-i ma'nî nigâr kerd]

{Senin makam ve saygınlığın, kalemın mana sayfasına yazdığından yüz kat daha fazladır.}

رخسار آفتاب به صیقل چه حاجت است

آيينه را رواست بدین گونه کار کرد

[Ruhsâr-ı âfîtâb be-saykal çi hâcetest
Âyînerâ revâst bedîn gûne kâr kerd]

{Güneşin yüzü cilaya ihtiyaç duyar mı hiç! Böyle bir iş aynaya yapılsa yerinde olur.}

اوصاف روشنی ضمیر منیر تو

در گوش مه رسید و به بالا گذار کرد

[Evsâf-ı rûşenî-i zamîr-i münîr-i tû
Der-gûş-ı meh resîd ü be-bâlâ güzâr kerd]

{Senin parlak yaradılışının aydınlık vasıfları ayın kulağına erişince (dünyada kendisine ihtiyaç yok diye) göğün tepesine doğru yol aldı.}

چون نقش لطف و قهر تو در دل کشید دهر

جدول ز رنگ صورت لیل و نهار کرد

[Çün nakş-ı lutf u kahr-ı tû der-dil keşîd dehr
Cedvel zi-reng-i sûret-i leyl ü nehâr kerd]

{Senin kahır ve lütuf nakşını gönlüne çizen dünya, ona gece ve gündüz suretinin deseniyle cetvel çekti.}

با آرزوی وصف تو بگذشت در دلم

هر گوهری که داشت عطادر نثار کرد

[Bâ-ârzû-yı vâsf-ı tû bügzeşt der-dilem
Her gevherî ki dâşt 'Utârid nisâr kerd]

{Utarit, seni vasfetmek arzusuyla gönlümden geçen her bir inciye başına saçtı.}

هر شوخ معنی که بگفتم بهشتیان

گلگونه اش ز عارض گلگون یار کرد

[Her şûh-ı ma'nî'î ki bi-güfthem behiştîyân

Gülgüne'eş zi-âriz-ı gülgün-ı yâr kerd]

{Huriler, söylediğim her bir mana şuhunun allığını sevgilinin gül renkli yanağından yaptılar.}

چون طبع نازکت بر خورشید گفته ام

مرآت او ز شرم جلا اختیار کرد

[Çün tab'-ı nâziket ber-i hurşîd güfte'em

Mir'ât-ı û zi-şerm cilâ ihtiyâr kerd]

{Senin nazik yaradılışını güneşin yanında anlatınca onun aynası utancından cila istedi.}

این بس شرف به نسبت شرع محمدی

کافر بود کسی که ترا کارزار کرد

[În bes şeref be-nisbet-i şer'-i Muhammedî

Kâfir büved kesî ki türâ kârzâr kerd]

{Hz. Peygamber'in şeriatı bakımından sana şu şeref yeter: Seninle savaştan kimse kâfir olur.}

دست سخن به دامن مدحت نمی رسد

خواهم مقاله را به دعا اختصار کرد

[Dest-i sūhan be-dâmen-i midhat nemî-resed

Hâhem makâlerâ be-du'â ihtisâr kerd]

{Sözün eli övgünün eteğine/ sonuna erişmeyeceğine göre sözümü duayla kısaltacağım.}

کھف الامان فضل تو باشد پناه ناس

تا اهل دل ز جور فلک آه و زار کرد

[Kehfü'l-emân-ı fazl-ı tü bâşed penâh-ı nâs

Tâ ehl-i dil zi-cevr-i felek âh u zâr kerd]

{Gönül ehli feleğin zulmünden ah edip inledikçe insanlar senin faziletinin güvenli mağarasına sığınacaktır.}

باشد حسود جاه تو بی سعی تو هلاک

تا می توان ز دشمن خود اخذ ثار کرد

[Bâşed hasûd-ı câh-ı tü bî-sa'y-ı tü helâk

Tâ mî-tüvân zi-düşmen-i hod ahz-ı sâr kerd]

{Kendi düşmanından intikam alınabildiği sürece senin makamını kıskanan da seni uğraştırmadan helâk olsun!}

2 (KIT'A)

Târîh Berây-ı Meşîhat-i Mevlevîhâne-i Galata

mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fe'ûlün

خوش آمد شهر دل را شادمانی

سخن را معنی حاصل بگفتم

[Hoş âmed şehir-i dilrâ şâdmânî

Sūhanrâ ma'nî-i hâsıl bi-güfthem]

{Mutluluk gönül şehrine hoş geldi. Manalı bir söz söyledim.}

به دور چرخ خودرا شام دیدم

فلک را بندهٔ مقبل بگفتم

[Be-devr-i çarh-ı hodrâ şâm dîdem

Felekrâ bende-i mukbil bi-güftem]

{Gece kendi etrafında dönerken gördüğüm feleğe “ne taliqli bir köle “dedim.}

ز خود پرسیدم این دیوانگی را

چو گفتم پاسخ عاقل بگفتم

[Zi-hod pürsîdem ân dîvânegîrâ

Çü güftem pâsuh ‘âkil bi-güftem]

{Kendisinden bu delice davranışının sebebini sordum, bana cevap verince “akıllıymış” dedim.}

مگر فیضی رسید از مرشد روم

دیاری را که ناقابل بگفتم

[Meger feyzî resîd ez-mürşid-i Rûm

Diyârîrâ ki nâ-kâbil bi-güftem]

{Meğerse imkânsız dediğim bir diyara Hz. Mevlâna’dan bir feyiz erişmiş.}

جناب شیخ حسین خوانباشی

نه یک من مرشد کامل بگفتم

[Cenâb-ı Şeyh Hüseyin-i Hânbaşî

Ne yek men mürşid-i kâmil bi-güftem]

{Aşçıbaşî Şeyh Hüseyin’e olgun bir mürşit diyen sadece ben değilim.}

به درگاه غلظه گشت واصل

اورا هم شیخ هم واصل بگفتم

[Be-dergâh-ı Galata geşt vâsıl

Urâ hem şeyh hem vâsıl bi-güftem]

{Galata Mevlevihanesi meşihatına ulaşınca onun için hem şeyh hem de “vâsıl (ulaşmış)” dedim.}

ز نطق او شنیدم گرچه گفتم

ز کلک غالب بی دل بگفتم

[Zi-nutk-ı û şenîdem gerçi güftem

Zi-kilk-i Gâlib-i bî-dil bi-güftem]

{Söylerken âşık Gâlib’in kalemiyle söyledimse de ondan duyduğumla söyledim.}

ز من پرسید چون تاریخش احباب

قدوم شیخ صاحب دل بگفتم

[Zi-men pürsîd çün târîheş ahbâb

Kudûm-ı şeyh-i sâhib-dil bi-güftem] (1195)

{Dostlar tarihi bana sorunca “Gönül ehli bir Şeyh’in şeyhlik makamına ayak basışı/ gelişi” dedim.}

3 (MESNEVÎ)

Selîm-nâm Üç Anbarlı'nın Nüzûlüne 'alâ-Tarîki'l-Mesnevî Târîhtir

mefâ 'îlün/ mefâ 'îlün/ fe 'ûlün

حدیثی گویمت گر می دهی گوش

کنی افسانه جم را فراموش

[Hadîsî gûyemet ger mî-dihî gûş

Künî efsâne-i Cemrâ ferâmûş]

{Kulak verirsen sana bir söz söyleyeyim de Cem efsanesini unutasin.}

سلیم خان از کرامتهای شاهان

به بحر و بر عجب بنمود برهان

[Selîm Han ez-kerâmethâ-yı şâhân

Be-bahr u ber 'aceb bünmûd burhân]

{Selim Han, padişahların kerametlerinden kara ve denize acayip bir delil gösterdi.}

یکی کشتی چو کوه طور بر ساخت

به دریای تفکر حیرت انداخت

[Yekî keştî çü kûh-ı Tûr ber-sâht

Be-deryâ-yı tefekkûr hayret endâht]

{Tur Dağı gibi bir gemi yaptırıp düşünce denizine hayret saldı.}

چه کشتی آسمان را رهنمون است

ولی آن بی ستون این پر ستون است

[Çi keştî âsmânâ reh-nümûnest

Velî ân bî-sütûn in pür-sütûnest]

{Ne gemi! Göklerin yol göstericisi. Ancak göklerin direği yok, bu gemi ise direkle dolu.}

بنایش چرخ نه طاق مقرنس

پلاس بادبانش چرخ اطلس

[Binâyeş çarh-ı nüh-tâk-ı mukarnas

Pelâs-ı bâdbâneş çarh-ı atlas]

{Yapısı mukarnas dokuz katlı felektir. Yelkeninin kumaşı atlas feleğidir.}

فراحی آنچهان دارد که گویا

یکی حوض از حریمش هفت دریا

[Ferâhî ânçünân dâred ki gûyâ

Yekî havz ez-harîmeş heft deryâ]

{Öylesine bir genişliği var ki yedi deniz onun ortasındaki bir havuz mesabesinde dir.}

مقیمانش هراسان از خروجست

مثال قلعه ذات البروجست

[Mukîmâneş hirâsân ez-hurûcest

Misâl-i kal'a-i zâtu 'l-burûcest]

{Burçların bulunduğu sekizinci kat gökyüzü kalesi gibidir. İçindekiler, çıkmaktan korkarlar.}

کسی را کاندرونش راه باشد

ز وسعتهای دهر آگاه باشد

[Kesîrâ ki_enderûneş râh bâşed
Zi-vüs'athâ-yı dehr âgâh bâşed]

{İçine yol bulan birisi, dünyanın genişliklerini fark eder.}

مگو قلیون که یک صحرای جنگ است

سواد اعظم طوب و تفنگ است

[Me-gû kalyon ki yek sahrâ-yı cengest
Sevâd-ı a'zam-ı top u tüfengest]

{Kalyon deme, bir savaş meydanıdır. Top ve tüfekten oluşan bir kara parçasıdır.}

به جرمش بحر را تنگست میدان

جهان اینست دیگر نیست امکان

[Be-cirmeş bahrrâ tengest meydân
Cihân înest dîger nîst imkân]

{Bedenine deniz dar bir meydan kalır. Dünya budur, başka bir şey olmasına imkân yok.}

فتوحش هر طرف مفتوح بادا

معین ناخدایش نوح بادا

[Fütûheş her taraf meftûh bâdâ
Mu'in-i nâhudâyeş Nûh bâdâ]

{Fetihleri her tarafta belirsin, kaptanının yardımcısı Hz. Nuh olsun.}

سلیمان را اگر تخت روان است

ز قدرتهای شاهر این نشان است

[Süleymân râ eger taht-ı revânest
Zi-kudrethâ-yı şâhem în nişânest]

{Hz. Süleyman'ın uçan tahtı varsa padişahımın kudretine de bu gemi delildir.}

شهی کو ناصر دین حق آمد

به تأییدات غیب مطلق آمد

[Şehî kû nâsır-ı dîn-i hak âmed
Be-te'yîdât-ı gayb-ı mutlak âmed]

{Hak dinin yardımcısı olarak gelen bir padişaktır. Mutlak gaibi teyit etmek için gelmiştir.}

مسلم این سخن نزد جهان است

سلیم خان زیور عثمانیان است

[Müsellem în sühan nezd-i cihânest
Selîm Han zîver-i Osmâniyânest]

{Bu sözün hakkı insanlar tarafından teslim edilmiştir: Selim Han, Osmanoğullarının süsüdür.}

جناب قیودانست آصف او

زمام روزگار اندر کف او

[Cenâb-ı kapudânest âsaf-ı û
Zimâm-ı rûzgâr ender kef-i û]

{Onun veziri, kaptan hazretleridir. Zamanın dizgini onun elindedir.}

وزیر اعظم و جمله رجالش
موافق با کمال حال و قالش
[Vezîr-i a‘zam u cümle ricâleş
Muvâfik bâ-kemâl-i hâl ü kâleş]

{Sadrazamı ve diğer bütün devlet adamları, onun haline ve sözüne uygun hareket ederler.}

چنین باشد همه کارش اصابت
دعا از غالبست از حق اجابت
[Çünîn bâşed heme kâreş isâbet
Du ‘â ez-Gâlibest ez-Hak icâbet]

{Bütün işleri isabetli olur. Dua Gâlib’den, icabet de Tanrı’dandır.}

شدم زین مصرع از تاریخش آگاه
سلیمی بر سفن بادا شهنشاه
[Şüdem z’în mısra‘ ez-târîheş âgâh
Selîmî ber-süfün bâdâ shehensâh] (1211)

{Şu mısrayla tarihinden haberdar oldum: Selim gemisi, gemilere padişahlar padişahı olsun!}

4

Tesdîs ‘alâ-Tarîki’t-Tazmîni Matla‘

müfte‘ilün/ müfte‘ilün/ fâ‘ilün

آل عبا وصلت حق را دریست
قلعه گشایع درون حیدریست
گر نه ترا قدرت فرمانبریست
نفسپرستی همه غافلتریست
سر ز هوا تافتن از سروریست
ترک هوا قوت پیغمبریست
[Âl-i ‘Abâ vuslat-ı Hakrâ derîst
Kal‘a-güşâyî-i derûn Hayderîst
Gerne türâ kudret-i fermân-berîst
Nefs-perestî heme gâfilterîst
Ser zi-hevâ tâften ez-serverîst
Terk-i hevâ kuvvet-i peygamberîst]

{Hz. Peygamber’in ailesi, Tanrı’ya kavuşmak için bir kapıdır. Gönül kalesini fethetmek, Hz. Ali’liktir. Sende ilahî buyruğa uymaya güç yoksa nefesine tapmak daha büyük bir gafilliktir. Hevesten baş çevirmek efendiliktir. Hevesi terk etmek peygamberlik kuvvetidir.}

گر به دلت هست گزند ای عزیز
سایه مردان خدارا گریز
از بی خدمت به صداقت بخیز
عذر گنه دار و میا در ستیز
سر ز هوا تافتن از سروریست
ترک هوا قوت پیغمبریست
[Ger be-dilet hest gezend ey ‘azîz
Sâye-i merdân-ı Hudârâ gürîz
Ez-pey-i hidmet be-sadâkat be-hîz

'Özr-i güneh dâr u meyâ der-sitîz
Ser zi-hevâ tâften ez-serverîst
Terk-i hevâ kuvvet-i peygamberîst

{Azizim! Gönlün zarar gördüyse Allah dostlarının gölgesine sığın. Hizmet için sadakatle doğrul. Günahının farkında olup kavgadan kaçın. Hevesten baş çevirmek efendiliktir. Hevesi terk etmek peygamberlik kuvvetidir.}

تا بکی این خشم و غرور و ریا
 رهن افتادگی آید ترا
 دعوی بیهوده نباشد سزا
 عبد کجا طاعت ایزد کجا
 سر ز هوا تافتن از سروریست

ترک هوا قوت پیغمبریست
 [Tâ be-key in hışm u gurûr u riyâ
 Rehzen-i üftâdegî âyed türâ
 Da'vî-i bîhûde ne-bâşed sezâ
 'Abd kücâ tâ'at-i İzed kücâ
Ser zi-hevâ tâften ez-serverîst
Terk-i hevâ kuvvet-i peygamberîst

{Bu öfke, gurur ve ikiyüzlülük ne zamana dek sürecek! Düşkünlük eşkıyası sana doğru geliyor. Beyhude dava gütmek sana yakışmaz. Kul nerede, Tanrı'ya ibadet nerede! Hevesten baş çevirmek efendiliktir. Hevesi terk etmek peygamberlik kuvvetidir.}

هیچ به کس کینه بی جا مدار
 هرچه بود هست به تقدیر یار
 بندگی خویش به جایش بیار
 سرکشی دوست نباید به کار
 سر ز هوا تافتن از سروریست
 ترک هوا قوت پیغمبریست

[Hîç be-kes kîne-i bî-câ me-dâr
 Herçi büved hest be-takdîr-i yâr
 Bendegî-i hîş be-câyeş biyâr
 Ser-keşî-i dûst neyâyed be-kâr
Ser zi-hevâ tâften ez-serverîst
Terk-i hevâ kuvvet-i peygamberîst

{Hiç kimseye yersiz yere kin tutma. Olanların hepsi Tanrı'nın takdiridir. Kulluğunu yerine getirmeye bak. Dosta başkaldırmak işe yaramaz. Hevesten baş çevirmek efendiliktir. Hevesi terk etmek peygamberlik kuvvetidir.}

عشق ز اسرار بزرگ خداست
 رفعت اورا همه عالم گواست
 با بدن و جان تو فرمانرواست
 در دل عاشق غم هستی هواست
 سر ز هوا تافتن از سروریست
 ترک هوا قوت پیغمبریست

[‘Aşk zi-esrâr-ı büzürg-i Hudâst
 Rıf'at-ı ûrâ heme 'âlem güvâst

Bâ-beden ü cân-ı tü fermân-revâst
Der-dil-i ‘âşık gam-ı hestî hevâst
Ser zi-hevâ tâften ez-serverîst
Terk-i hevâ kuvvet-i peygamberîst]

{Aşk, Tanrı'nın büyük sırlarındandır; aşkın yüceliğine bütün âlem şahittir. Aşk senin bedenine de canına da hâkimdir. Âşığın gönlünde varlık derdi bir hevestir. Hevesten baş çevirmek efendiliktir. Hevesi terk etmek peygamberlik kuvvetidir.}

خانه شوق و طرب آباد کن
خاطر برهمزده را شاد کن
اسعد ادب را به خود استاد کن
نطق بزرگان به درون یاد کن
سر ز هوا تافتن از سرور است
ترک هوا قوت پیغمبر است

[Hâne-i şevk ü tarab âbâd kün
Hâtır-ı berhem-zederâ şâd kün
Es'ad edebrâ be-hod üstâd kün
Nutm-ı büzürgân be-derûn yâd kün
Ser zi-hevâ tâften ez-serverîst
Terk-i hevâ kuvvet-i peygamberîst]

{Ey Esad! Şevk ve eğlence evini abat eyle, darmadağın olmuş hatırı mutlu et. Edebi kendine üstat edin, büyüklerin tavsiyesini hatırında tut. Hevesten baş çevirmek efendiliktir. Hevesi terk etmek peygamberlik kuvvetidir.}

5

Tahmîs-i Gazel-i Hazret-i Pîr

mef'ûlû/ mefâ'ilü/ mefâ'ilü/ fe'ûlün

ماییم که در میگده عشق نشستیم
با رغم عدو کاسه ناموس شکستیم
از فکرت فردا غم دیروز برستیم
از اول امروز چو آشفته و مستیم
آشفته بگویم که آشفته شدستیم

[Mâyîm ki der-meygede-i ‘aşk nişestîm
Bâ-ragm-ı ‘adû kâse-i nâmûs şikestîm
Ez-fikret-i ferdâ gam-ı dîrûz bi-restîm
Ez-evvel-i imrûz çü âşüfte vü mestîm
Âşüfte bi-gûyîm ki âşüfte şüdestîm]

{Aşk meyhanesinde oturmuşlarız. Düşmanın inadına namus kâsesini kırmışlarız. Yarın düşüncesi ve geçmiş gamından kurtulmuşlarız. Bugünün başından (ezelden) beri âşık ve sarhoşuz. Âşıkça söylüyoruz, çünkü âşık olmuşuz.}

الحمد که آن محنت هجران به سر آمد
در دیر مغان ز آمدن او خبر آمد
مقصودم از آن ماه به صد گونه برآمد
آن ساقی بدمست که امروز در آمد
صد عذر بگفتیم و از آن مست نرستیم

[El-hamd ki ân mihnet-i hicrân be-ser âmed
Der-deyr-i mugân zi âmeden-i û haber âmed
Maksûdem ez-ân mâh be-sad gûne ber-âmed
Ân sâkî-i bed-mest ki imrûz der-âmed
Sad öZR bi-güftîm ü ez-ân mest ne-restîm]

{Hamdolsun o ayrılık sıkıntısı başa geldi. Muğların kilisesinde onun geliş haberi duyuldu. O dolunaydan beklentim yüz türlü gerçekleşti. Körkütük sarhoş olan o saki bugün çıkagelince yüz özür diledik de yine o sarhoştan kurtulamadık.}

حسنت که یکی مجلس انسی به من آراست
انوار خدا بود شرابش نه کم و کاست
چون طاقت یک ذره به خورشید نشد راست
آن باده که دادی تو و این عقل که ماراست
معذور همی دار اگر جام شکستیم

[Hüsnet ki yekî meclis-i ünsî be-men ârâst
Envâr-ı Hudâ bûd şarâbeş ne kem ü kâst
Çün tâkat-i yek zerre be-hurşîd ne-şûd râst
Ân bâde ki dâdî tü vü in 'akl ki mârâst
Ma'zûr hemî dâr eger câm şikestîm]

{Güzelliğin benim için bir yakınlık meclisi düzenledi. O meclisin şarabı ne eksik ne de fazla, ilahî nurlardı. Bir zerre, güneşe takat yetiremeyeceğine göre, verdiği şarap ve bizde bu akıl varken kadeh kırarsak kusurumuza bakma!}

از غمزه تو گوشه میخانه گرفتیم
با یاد لب ساغر و پیمانہ گرفتیم
در فکر پریشانی دل شانه گرفتیم
امروز سر زلف تو مستانه گرفتیم
صد بار گشادیمش و صد بار بستیم

[Ez-gamze-i tü gûşe-i meyhâne giriftîm
Bâ-yâd-ı lebet sâgar u peymâne giriftîm
Der-fîkr-i perîşânî-i dil şâne giriftîm
İmrûz ser-i zülf-i tü mestâne giriftîm
Sad bâr gûşâdîmeş ü sad bâr bi-bestîm]

{Kıyıcı bakışın yüzünden meyhane köşesini tuttuk. Dudağını anarak kadeh ve kırba tuttuk. Gönlün perişanlığını düşünüp tarak tuttuk. Bugün saçının ucunu sarhoşça tuttuk, yüz kez düğümleyip yüz kez çözdük.}

سوگند به زلفت که ندارم غم سوگند
بی فائده افتاده به جانم اثر پند
خرسندم ازین جان و ز جام تو نه خرسند
رندان خرابات بخوردند و برفتند
ماییم که جاوید بخوردیم و نشستیم

[Sevgend be-zülfet ki ne-dârem gam-ı sevgend
Bî-fâ'ide üftâde be-cânem eser-i pend
Hursendem ezîn cân u zi-câm-ı tü ne hursend
Rindân-ı harâbât bi-hordend ü bi-reftend
Mâyîm ki câvîd bi-hordîm ü nişestîm]

{Saçına ant olsun ki tövbe etme derdinde değilim. Canım nasihatten de fayda görmüyor. Canıma doydum ama senin kadehine doyamadım. Meyhane rintleri içtiler ve gittiler. Bizse sonsuzluk içtik ve oturduk.}

آن دم که بتان در صدد شیوه در آیند
از یک دهن آوازه عشق تو سرایند
نوبت چو ترا می فتد ایشان به سر آیند
وقتست که خوبان همه در رقص در آیند
انگشت زنان گشته که از پرده بجستیم

[Ân dem ki bütân der-saded-i şive der-âyend
Ez-yek dehen âvâze-i ‘aşk-ı tü serâyend
Nevbet çü türâ mî-fütêd îşân be-ser âyend
Vaktest ki hûbân heme der-raks der-âyend
Engüş-t-zenân geşte ki ez-perde bi-cestîm]

{Putu andıran güzeller işve bahsine geldiklerinde hep bir ağızdan senin aşkının ününü söylerler. Sıra sana gelince onlar çekilirler. Bütün güzeller raksa geldiklerinde perdeden çıkalım diye parmakla bizi gösterirler.}

که در نظر پادشه ناز ندیمیم
که پیش یکی بنده ناچیز مقیمیم
که اهل حرامیم و گهی اهل حریمیم
یک لحظه به ناموش ره عشق قدیمیم
یک لحظه بلی گوی مناجات الستیم

[Geh der-nazar-ı pâdişeh-i nâz nedîmîm
Geh pîş-i yekî bende-i nâçiz mukîmîm
Geh ehl-i harâmîm ü gehî ehl-i harîmîm
Yek lahza be-nâmûs reh-i ‘aşk-ı kadîmîm
Yek lahza belâ-gûy-ı münâcât-ı elestîm]

{Bazen naz padişahının huzurunda nedimiz, bazen naçiz bir kulun yanında otururuz. Bazen haramzadeyiz, bazen mahremlerdeniz. Bir an, namusumuzla kadim aşkın yolundayız; bir an, Elest münâcâtına belî (evet) diyenleriz.}

یا رب ز کجا آمدم این خانه سپنج
افتاده ز بالای وصال تو به صد رنج
بستند نظرهای جداگانه به نیرنج
بالا همه باغ آمد و پستی همه پر گنج
ما بوالعجبانیم نه بالا و نه پستیم

[Yâ Rab zi-kücâ âmedem în hâne-i sipenc
Ûftâde zi-bâlâ-yı visâl-i tü be-sad renc
Bestend nazarhâ-yı cüdâgâne be-nîrenc
Bâlâ heme bâg âmed ü pestî heme pür-genc
Mâ bü ’l-‘acebânîm ne bâlâ vü ne pestîm]

{Ya Rabbi! Sana kavuşmanın zirvesinden yüz zahmetle düşüp de bu geçici dünya evine nereden geldim? Ayrılık bakışlarını tılsımla bağladılar. Yukarısı hep bağ bahçelikti, aşağısı hep hazine doluydu. Biz ise hayretteyiz, ne yukarıda ne aşağıdayız.}

گر خسته شویم از نگه اوست مداوا
 ور مرده شویم از لب او می رسد احیا
 درد دگرست این نه فلاطون و نه عیسا
 تو دست بنه در رگ ما خواجه حکیمان
 گر دست شدستیم ببین تا ز چه دستیم
 [Ger hasta şevîm ez-nigeh-i ûst müdâvâ
 V'er mürde şevîm ez-leb-i û mî-resed ihyâ
 Derd-i digereş in ne Felâtûn u ne 'Îsâ
 Tû dest bi-nih der-reg-i mâ hâce hekîmâ
 Ger dest şüdestîm bi-bîn tâ zi-çi destîm]

{Hasta olursak devamız onun bakışıyla, ölürsek de dirilişimiz onun dudağıyla. Bu başka bir derttir, buna ne Lokman ne de Hz. İsa (çare olabilir). Hekim efendi, sen bizim nabzımıza dokun! Makama ulaşırsak hangi makamda olduğumuzu gör!}

پیرایه زلف تو که پیرایه کفرست
 سرمایه عشاق تو سرمایه کفرست
 آرام من دلشده در سایه کفرست
 هر چند پرستیدن بت مایه کفرست
 ما کافر عشقیم پر این بت نپرستیم
 [Pîrâye-i zülf-i tû ki pîrâye-i küfrest
 Sermâye-i 'uşşâk-ı tû sermâye-i küfrest
 Ârâm-ı men-i dil-şüde der-sâye-i küfrest
 Her çend perestîden-i büt mâye-i küfrest
 Mâ kâfir-i 'aşkîm ger in büt ne-perestîm]

{Senin saçının süsü, küfrün süsüdür. Âşıklarının sermayesi küfrün sermayesidir. Ben âşığın huzuru küfrün sayesinde/gölgesindedir. Puta tapmak küfür sebebi olabilir, biz bu puta tapmıyor olsak da aşk kâfiriyiz.}

هر بنده که از خدمت تو یافت تسلی
 از خاطر او رفت چه دنیی و چه عقبی
 این وحدت صرفست نه دعوی و نه معنی
 خاموش که تا هستی او کرد تجلی
 هستیم بدانسان که ندانیم که هستیم
 [Her bende ki ez-hidmet-i tû yâft tesellî
 Ez-hâtır-ı û refî çî dünyî vü çî 'ukbî
 İn vahdet-i sırfest ne da'vî vü ne ma'nî
 Hâmûş ki tâ hestî-i û kerd tecellî
 Hestîm bedânsân ki ne-dânîm ki hestîm]

{Sana hizmetle teselli bulan her kulun hatırdan dünya da ahiret de çıkar. Bu vahdetin ta kendisidir, dava ya da mana değildir. Onun varlığının tecelli etmesi için sus! Öyle bir varız ki var olduğumuzun farkında değiliz.}

از غالب گمگشته دل و دین مجوید
 نامش هم ازین دفتر عشاق مشوید
 بیهوده به هر دشت و بیابان مپوید
 جز قصه شمس الحق تبریز مپوید
 از ماه مگوید که خورشیدپرستیم

[Ez-**Gâlib**-i güm-geşte dil ü dîn me-cûyîd
Nâmeş hem ez-în defter-i uşşâk me-şûyîd
Bihûde be-her deşt ü beyâbân me-pûyîd
Cüz kıssa-i **Şemsü**'l-Hak-ı Tebrîz me-gûyîd
Ez-mâh me-gûyîd ki hurşîd-perestîm]

{Yolunu kaybetmiş Gâlib'de gönül ve din aramayın. Adını da bu âşıklar defterinden kazımayın. Boş yere her çöl ve bozkıra koşturup durmayın. Şems-i Tebrîzî'nin hikâyesinden başkasını anlatmayın. Bize aydan bahsetmeyin, biz güneşe tapanlarız.}

6

Kıt'a

fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

این چه نو پیشتخته نادیده نقش نادرست

خامه در هند خیال افتاد از تعبیر او

[În çi nev pîş-tahta-i nâdîde-nakş-ı nâdirest
Hâme der-Hind-i hayâl ü ftâd ez-ta'bir-i û]

{Bu ne yeni, nadir, işleme görülmemiş bir peştahtadır. Kalem onu anlatmak için hayal Hindistan'ına düştü.}

یک چمنزار است برهم گشته از زلف بتان

خرده کاریهای چین از گلشن تصویر او

[Yek çemenzârîst berhem geşte ez-zülf-i bûtân
Hurdekârîhâ-yı Çîn ez-gülşen-i tasvîr-i û]

{Putu andıran güzellerin saçından bir araya getirilmiş bir çimenliktir. Çin işi işleme örnekleri, onun tasvir gülşeninden alınmıştır.}

تحفهای عالم معنیست در وی مندرج

راشد عالی گهر داند مگر تقدیر او

[Tuhfehâ-yı 'âlem-i ma'nîst der-vey münderic
Râşid-i 'âlî-güher dâned meger takdîr-i û]

{Mana âleminin hediyeleri onda saklıdır, onu ancak soyu yüce Râşid takdir edebilir.}

7

Kıt'a

mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mef'ûlü/ fâ'ilün

این پیشتخته عالم انواع تحفه است

گویا که یادگار دیار تفکر است

[În pîş-tahta 'âlem-i envâ'-ı tuhfehâst
Gûyâ ki yâdigâr-ı diyâr-ı tefekkürest]

{Bu peştahta, hediye türlerinin âlemdir. Sanki tefekkür diyarından getirilmiş bir yadigârdır.}

دارد جواهری ز عقول مجرده

نظمش ولیک موجّه بحر تحیر است

[Dâred cevâhirî zi-'ukûl-i mücerrede
Nazmeş velîk mevce-i bahr-ı tahayyürest]

{Soyut akıllardan cevherlere sahiptir, velâkin nazmı hayret denizinin dalgasıdır.}

از رنگ لطف حضرت راشد نمونه ایست

تصویر غنجهاش که از بوی جان پرست

[Ez-reng-i lutf-ı hazret-i Râşid nümûne'îst
Tasvîr-i goncahâş ki ez-bûy-ı cân pürest]

{Râşit hazretlerinin lütuf usulünden bir örnektir, goncalarının tasviri can kokusuyla doludur.}

GAZELLER

8⁷

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

چون کلیم عشق گرداند دل پرزور را

می کند سرگشتگی سنگ فلاخن طور را

[Çün Kelîm-i 'aşk gerdâned dil-i pür-zûrrâ
Mî-küned sergeştegi seng-i felâhân Tûrrâ]

{Aşk Musası meşakkat içindeki gönlü dolaşınca sapan taşı Tur Dağı'nın başını döndürür.}

مر رسد از محنت عنصر به لاهوت اهل عشق

چارمیخ دار عیسی می کند منصور را

[Mî-resed ez-mihnet-i 'unsur be-lâhût ehl-i 'aşk
Çârmîh-ı dâr 'Îsî mî-küned Mansûrrâ]

{Âşıklar dört unsur/ dünya derdiyle uhrevi âleme ulaşırlar. Mansur'a darağacı çarmıhı geren Hz. İsa'dır.}

سد راه ما ضعیفانست سیلاب سرشک

موج شبنم بحر باشد کاربان مور را

[Sedd-i râh-ı mâ za'îfânest seylâb-ı sirişk
Mevc-i şebnem bahr bâşed kârbân-ı mûrrâ]

{Gözyaşı seli, biz zayıf âşıkların yoluna engeldir. Şebnem dalgası karınca kervanı için deniz mesabesindedir.}

فقر ما موی دماغ از کس نمی خواهد کشید

از صدای چین جدا سازد سر فغفور را

[Fakr-ı mâ mûy-ı dimâg ez-kes nemî-hâhed keşîd
Ez-sadâ-yı çîn cüdâ sâzed ser-i fağfûrrâ]

{Kimsenin kafasından bir tüy bile çekmeyen fakrımız, fağfur (kasenin) başını çini sesinden ayırır.}

کی دهد بی معنی روشن سواد حرف نور

صف مژگان خط بطلانست چشم کور را

[Key dihed bî-ma'nî-i rûşen sevâd-ı harf nûr
Saff-ı müjgân hatt-ı butlânest çeşm-i kûrrâ]

{Harf siyahlığı, açık mana olmaksızın nasıl aydınlık verebilir! Kirpik safı, kör göz için iptal çizgisidir.}

7 Dokuzuncu beyitte Şeyh Gâlib'in de ifade ettiği üzere bu gazel, Şevket-i Buhârî Divanı'ndaki "حسن چون آرد به موج" matlalı gazele naziredir (Şevket-i Buhârî, G. 66, s. 67-68). Gazelin üçüncü beytinde geçen "تنگ شکر مصر باشد کاروان مور را" mısrası, Gâlib'in gazelinin dokuzuncu beytinde aynen tekrar etmektedir.

با خط لعلش کند دل عرض کالای وصال

از طمع پنداشت شهیندر میان مور را

[Bâ-hat-ı la'leş küned dil 'arz-ı kâlâ-yı visâl
Ez-tama' pindâşt şeh-bender miyân-ı mûrrâ]

{Gönül, lal dudağındaki ayva tüyü üzerinden kavuşma kumaşını istiyor. Açgözlükten kendisini karıncalar arasında gümrükçübaşı zannetti.}

صورت چین جبین در بزم رندان بندماست

بشکنند اول قدم ساقی سر فغفور را

[Sûret-i çîn-i cebîn der-bezm-i rindân bed-nümâst
Bişkened evvel kadem sâkî ser-i fagfûrrâ]

{Alın kırışıklığı rintler meclisinde kötü görünür. Sâkî, daha ilk adımda fağfur (kâse) başını yarar.}

عشق شد روشن چراغ سینۀ پرداغ من

می نهم از شعله گوهر پنبۀ کافور را

['Aşk şüd rûşen çerâg-ı sîne-i pür-dâg-ı men
Mî-nihem ez-şu 'le gevher penbe-i kâfûrrâ]

{Benim yarayla dolu göğsümü aydınlatan kandil aşktır. Kafur/ Beyaz pamuğa alevden inci koyarım.}

این جواب آن غزل غالب که شوکت گفته است

تنگ شکر مصر باشد کاربان مور را

[În cevâb-ı ân gazel **Gâlib** ki Şevket güfte'est
Teng-i şekker Mısr bâşed kârbân-ı mûrrâ]

{Ey Gâlib! Bu gazel, Şevket'e ait, içinde "Küp şeker, karınca kervanının Mısır'ıdır" mısrası da geçen gazele naziredir.}

قطع امید نظر از شمس کردن نارواست

می کشد تار شعاع او دل مهجور را

[Kat'-ı ümmîd-i nazar ez-Şems kerden nâ-revâst
Mî-keşed târ-ı şu 'â'-ı ü dil-i mehcûrrâ]

{Şems'in nazarından ümit kesmek yersizdir. Onun (güneş) nurlarının ipi, ayrı kalmış gönü çekecektir.}

9

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

یک تن افسرده ای همچون کتان باشد مرا

نور مهتاب آتش اندر خانمان باشد مرا

[Yek ten-i efsürde'î hemçün ketân bâşed merâ
Nûr-ı mehtâb âteş-ender-hânûmân bâşed merâ]

{Benim keten gibi yıpranmış bir bedenim vardır. Benim için ay ışığı, evin içindeki bir ateşi andırır.}

باوجود طبع عالی خانه پرورد غمم

چون هما بال و پر خود آشیان باشد مرا

[Bâ-vücûd-ı tab'-ı 'âlî hâne-perverd-i gamem
Çün hümâ bâl ü per-i hod âşiyân bâşed merâ]

{Yüce yaradılışımın varlığı sayesinde gam evini beslemekteyim. Tıpkı umay gibi tüy ve kanatlarımdan yuva yaparım.}

کشتی من پرگشا با ساحل سرگشتگیست

تا کی این گرداب فکرت درمیان باشد مرا

[Keştî-i men per-güşâ bâ-sâhil-i sergeştegîst
Tâ key in girdâb-ı fikret der-miyân bâşed merâ]

{Benim gemim hayret sahilinde yelken açmıştır. Bu düşünce girdabı ne zamana dek beni içine çekecek!}

آمدن با خود به مستی خاک مدفون گشتنت

گر روم از خویش ملک لامکان باشد مرا

[Âmeden bâ-hod be-müşti hâk medfûn geştenest
Ger revem ez-hîş mülk-i lâ-mekân bâşed merâ]

{Benim için kendime gelmek, bir avuç toprakla gömülmeştir. Kendimi kaybedersem de mekânsızlık âlemine vardım demektir.}

خانه آینه کس را منزل آرام نیست

با چنین حیرت چه پاس میهمان باشد مرا

[Hâne-i âyîne kesrâ menzil-i ârâm nîst
Bâ-çünîn hayret çi pâs-ı mihmân bâşed merâ]

{Ayna yuvası, kimsenin dinlenme yeri değildir. Böylesi bir hayretle konuğu nasıl ağırlayacağım.}

قالیم گویا چو نی بندرگه راه فناست

نقل فرقت کاربان بر کاربان باشد مرا

[Kâlebem gûyâ çü ney bendergeh-i râh-ı fenâst
Nakl-i firkat kârbân-ber-kârbân bâşed merâ]

{Kalıbım/ Bedenim, fena (yokluk) yolu limanındaki ney/ kamış gibidir. Kervandan kervana ayrılıktan bahsederim.}

هست در هر قطره یک گرداب سرگردانی

گوهر غلطان سراج آسمان باشد مرا

[Hest der-her katre yek girdâb-ı ser-gerdânî'i
Gevher-i galtân sūrâg-ı âsumân bâşed merâ]

{Yuvarlak inci benim gökyüzü alametimdir. Her damlada bir başı dönmüştük/ hayret girdabı vardır.}

کاسه لیس خوان یغمای قناعت گشته ایم

چشم احسان از خسان غالب چسان باشد مرا

[Kâse-lîs-i hân-ı yağmâ-yı kanâ'at geşte'im
Çeşm-i ihsân ez-hasân **Gâlib** çisân bâşed merâ]

{Ey Gâlib! Kanaatın yağma sofrasında çanak yalayıcı olmuşuz. Alçaklardan iyilik beklentimiz nasıl olabilir!}

10⁸

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

آه من از برف پندارد سرشت شعله را

اشک من چون آب خواند سرنوشت شعله را

[Âh-ı men ez-berf pindâred sirişt-i şu 'lerâ
Eşk-i men çün âb hâned ser-nüvişt-i şu 'lerâ]

{Benim âhım, alevin mayasını kardan zanneder. Benim gözyaşım alevin alın yazısını su gibi okur.}

کم سخن باید خلیل گلستان سوز دل

صورت عیسی نمی باشد کنشت شعله را

[Kem-sühan bâyed Halîl-i gülsitân-ı sûz-ı dil
Sûret-i 'Îsî nemî-bâşed künişt-i şu 'lerâ]

{Gönül yanışının gül bahçesindeki Hz. İbrahim, sözü az söylese gerektir. Alev/ Mecusi tapınığında Hz. İsa'nın resmi olmaz.}

بسکه از فکر رخسار امشب دلم بیتاب گشت

زیر سر بالین دیبا کرد خشت شعله را

[Bes ki ez-fikr-i ruheş imşeb dilem bî-tâb geşt
Zîr-i ser bâlîn-i dîbâ kerd hişt-i şu 'lerâ]

{Bu gece gönlüm senin yanağını düşünmekten öyle bitap düştü ki alev tuğlasını başının altına ipekli yastık yaptı.}

خال روی آتش عشقست بخت تیره ام

چشم حور از هندوان باشد بهشت شعله را

[Hâl-i rûy-ı âteş-i 'aşkest baht-ı tîre'em
Çeşm-i hûr ez-hinduvân bâyed behişt-i şu 'lerâ]

{Kara bahtım, aşk ateşinin yüzündeki kara bendir. Alev cennetindeki hurinin gözü kara/ Hintli olmalıdır.}

اضطراب اشک من در گلشن حسنش بجاست

کوثر از سیماب می باید بهشت شعله را

[İztırâb-ı eşk-i men der-gülşen-i hüsneş becâst
Kevser ez-sîmâb-ı mey bâyed behişt-i şu 'lerâ]

{Gözyaşımın ıztırabı onun güzellik gülşenine yakışır. Alev cennetine yaraşan kevser, akışkan şaraptan olur.}

کی اثر گردد نسیم آه را فیض بهار

موج رنگ خویش باشد سبزه کشت شعله را

[Key eser gerded nesîm-i âhrâ feyz-i bahâr
Mevc-i reng-i hîş bâşed sebze kişt-i şu 'lerâ]

{Baharın feyzi ah rüzgârına nasıl etki etsin! Alev ekinliği, kendi renginin dalgasıyla büyüyüp serpilir.}

8 Bu gazel, Şevket-i Buhârî Divanı'ndaki "طینت من مشت گل داند سرشت شعله را & خاک من چون آب خواند سرنوشت شعله را" matlalı gazele naziredir (Şevket-i Buhârî, G. 129, s. 91-92).

فكرتم را سوخت غالب شوكت آتش زبان

انتخاب آسان نباشد خوب و زشت شعله را

[Fikretemrâ sûht **Gâlib** Şevket-i âteş-zebân
İntihâb âsân ne-bâşed hûb u zîşt-i şû'lerâ]

{Ey Gâlib! Ateş dilli/ söyleyişli Şevket, düşüncemi yaktı. Alevin güzelini çirkinini seçebilmek kolay değildir.}

11⁹

mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün

فروزد لن ترانی آتش گرمی موسی را

چراغ طور خندد آتش برق تجلی را

[Fürûzed *len terânî* âteş-i germî-i Mûsîrâ
Çerâg-ı Tûr handed âteş-i berk-i tecellîrâ]

{“Sen beni göremezsın” hitabı Hz. Musa'nın şevk ateşini yakar. Tur'un kandili, tecelli yıldırımının ateşine güler.}

شود از عشق کامل حسن ناقص شهرة عالم

لباس کعبه سازد آه مجنون چتر لیلی را

[Şevved ez-‘aşk-ı kâmil hüsn-i nâkıs şöhre-i âlem
Libâs-ı Ka‘be sâzed âh-ı Mecnûn çetr-i Leylîrâ]

{Noksan güzellik, tam bir aşk sayesinde dünyaca meşhur olur. Mecnun'un ahı, Leyla'nın çadırını Kâbe örtüsünden yapar.}

شد انگشت اشارت میل سر مه تا که بنماید

زند چشمک محبت نیل دستی تمنی را

[Şûd engüş-t-i işâret mîl-i sürme tâ ki bünmâyed
Zened çeşmek muhabbet nîl-i destî-i temennîrâ]

{Sürme mili, temenninin elindeki çivit otuna aşkın göz kırptığını göstermek için işaret parmağına dönüştü.}

کجا اهل سخن با سایه کس التجا دارد

همای بخت را هم فیض سرسبز است طوطی را

[Kûcâ ehl-i sühan bâ-sâye-i kes ilticâ dâred
Hümâ-yı bahtrâ hem-feyz-i ser-sebzîst tûtîrâ]

{Şairlerin bir kimsenin gölgesine sığındığı yerde talih hüması papağanla aynı şen şakraklık feyzine sahiptir.}

به صاحب خوان دعوت چون شود گرمیت الفت

نخواهد داد ره دربان استغنا طفیلی را

[Be-sâhib-hân-ı da‘vet çün şevved germiyyet-i ülfet
Ne-hâhed dâd reh derbân-ı istignâ tufeylîrâ]

{Davet sofrasının sahibiyle sıkı fıkılık olunca istiğna kapıcısı istenmeyen misafirlere yol vermeyecektir.}

9 Bu gazel, Sâib-i Tebrîzî Divanı'ndaki “صفای سعادت نیلی شمارد دست موسی را & بناگوش تو سازد تازه ایمان تجلی را” matlalı gazele naziredir (Sâib-i Tebrîzî, G. 433).

ز صحرای صباحت گرد سودای جنون خیزد

سیه ابر بهارست آه معنون صبح لیلی را

[Zi-sahrâ-yı sabâhat gerd-i sevdâ-yı cünûn hîzed
Siyeh ebr-i bahârest âh-ı Mecnûn subh-ı Leylîrâ]

{Güzellik sahrasından delilik sevdasının tozu kalkar. Mecnun'un ahı, Leyla'nın sabahına kara bir bahar bulutudur.}

نباشد متصل با حال من مستقبل و ماضی

ز خاطر آنچه برداشتم دینی و عقبی را

[Ne-bâşed muttasıl bâ-hâl-i men müstakbel ü mâzî
Zi-hâtır ânçünân ber-dâştem dünyî vü 'ukbîrâ]

{Geçmiş ve gelecek benim hâlime uygun düşmez. O yüzden dünya ve ahireti hatırımdan çıkardım.}

ز بس گیرای مضمونست فکر دور او غالب

هنوز از طبع پاکم نطق صائب یافت معنی را

[Zi-bes girâ-yı mazmûnest fikr-i dûr-ı ü **Gâlib**
Henûz ez-tab'-ı pâkem nutk-ı Sâ'ib yâft mâ'nîrâ]

{Ey Gâlib! Uzak düşüncesi öylesine çok mazmunla kaplı ki Sâib'in konuşma gücü, temiz yaradılışındaki manayı henüz buldu.}

12

mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün

به آن کویی که رفتم نیست جای اشتراک آنجا

شود دامن ز غیرت با گریبان چاک چاک آنجا

[Be-ân kûyî ki reftem nîst cây-ı iştirâk âncâ
Şevd dâmen zi-gayret bâ-girîbân çâk çâk âncâ]

{Gittiğim semtte ortaklığa yer yoktur. Orada yakayla etek gayretten/ kıskançlıktan paramparça olur.}

شود بخت سیه در فیض صبح گردنش روشن

صفای مشرب کافور گیرد طبع زاک آنجا

[Şevd baht-ı siyeh der-feyz-i subh-ı gerdeniş rûşen
Safâ-yı meşreb-i kâfûr gîred tab'-ı zâk âncâ]

{Kara baht onun sabahı andıran boynunun feyziyle aydınlanır. Orada kara boyanın tabiatı, kâfur yaradılışının saflığına bürünür.}

به دریای قناعت فلک استغنا نخواهد زاد

که نتواند شود قرص مه و خورشید کاک آنجا

[Be-deryâ-yı kanâ'at fûlk-i istignâ ne-hâhed zâd
Ki netvâned şevd kurs-ı meh ü hurşîd kâk âncâ]

{İstîğna gemisi kanaat denizinde yol almayacaktır. Güneş ve ay yuvarlağı orada bir kak/ kara (gemi için görünen kara) olamaz.}

بود در عالم عشق آسمانها و زمین بی فرق

برابر می نماید با سمک اوج سماک آنجا

[Büved der-'âlem-i 'aşk âsmânâ vü zemîn bî-fark
Berâber mî-nümâyed bâ-semek evc-i simâk âncâ]

{Aşk âleminde göklerle yeryüzü farksızdır. Orada balıkla göğün tepesindeki parlak yıldız aynı görünür.}

غنیمت دان گشادئ در میخانه صحبت

می لعلی بنوش اسعد چه باشد باک و آک آنجا

[Ganîmet dân güşâdî-i der-i meyhâne-i sohbet
Mey-i la'li bi-nûş **Es'ad** çi bâşed bâk ü âk âncâ]

{Ey Esad! Sohbet meyhanesi kapısının açık oluşunu ganimet bil! Lal renkli şarap iç, orada korku ve derdin yeri yoktur.}

13

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

شد جدا از یکدیگر جان و دل پرسوز ما

تا که دور افتاده ایم از پیر مهرآموز ما

[Şüd cüdâ ez-yek-diger cân u dil-i pür-sûz-ı mâ
Tâ ki dûr üftâde'im ez-pîr-i mihr-âmûz-ı mâ]

{Bize aşk öğreten pîrimizden uzak kalalı, yanışla dolu can ve gönlümüz birbirinden ayrı düştü.}

خرمن ما شد چنان از تیره بختیها خراب

در ته شبها فروغ برق دارد روز ما

[Harmen-i mâ şüd çünân ez-tîre-bahtîhâ harâb
Der-teh-i şebhâ fûrûg-ı berk dâred rûz-ı mâ]

{Harmanımız bahtlarımızın karalığı yüzünden öylesine harap oldu ki (artık) günümüz, gecelerin dibindeki şimşek aydınlığına sahip.}

سالها خوردیم از شوق قدح لخت جگر

در چمن گل گیرد آخر عقده مرکوز ما

[Sâlhâ hordîm ez-şevk-i kadeh laht-ı ciger
Der-çemen gül gîred âhir 'ukde-i merkûz-ı mâ]

{Yıllarca kadeh şevkiyle ciğer parçası yedik. Bizim sağlam ukdemiz, eni sonu bahçede gül tutacaktır.}

ما بلاپروردگان باغ یأس و محنتیم

مژده فیض غم تو می دهد نوروز ما

[Mâ bilâ-perverdegân-ı bâg-ı ye's ü mihnetîm
Müjde-i feyz-i gam-ı tü mî-dihed nevrûz-ı mâ]

{Biz karamsarlık ve dert bağının yabancı bitkileriyiz. Nevruzumuz senin gamının vereceği feyzin müjdesiyle olur.}

ما به شام فرقت از وصلت قناعت کرده ایم

با جبین اوست صبح طالع فیروز ما

Mâ be-şâm-ı firkat ez-vuslat kanâ'at kerde'im
Bâ-cebîn-i üst subh-ı tâli-i firûz-ı mâ

{Biz ayrılık gecesinde kavuşmayla kanaat etmişiz. Kutlu talihimizin sabahı, onun/ kavuşmanın alnıyla olur.}

در تف و تاب آورد غالب نیاز و ناز را
حسن عالم سوز یار و عشق عالم سوز ما
Der-tef ü tâb âvered **Gâlib** niyâz u nâzrâ
Hüs-n-i 'âlem-sûz-ı yâr u 'aşk-ı 'âlem-sûz-ı mâ

{Ey Gâlib! Sevgilinin dünyayı yakan güzelliği ile bizim âlemi yakan aşkımız, naz ve niyazı hararetlendirir.}

14¹⁰

fe 'ilâtün/ fe 'ilâtün/ fe 'ilâtün/ fe 'ilün

مد نظاره ام از بخت سیه مژگانست
گشت کوله چو رگ تار نگه مژگانست
[Medd-i nezzâre'em ez-baht-ı siyeh-müjgânest
Geşt kûteh çü reg-i târ-ı nîgeh müjgânest]

{Uzun uzun bakışım, siyah kirpikli talih yüzündendir. Bakış ipinin damarı kısalmıca kirpik olur.}

چشم روشن چو شود خار سیه مژگانست
کوله افتد چو نظر تار نگه مژگانست
[Çeşm-i rûşen çü şevved hâr-ı siyeh müjgânest
Kûteh üfted çü nazar târ-ı nîgeh müjgânest]

{Gören göz, siyah diken olunca kirpiktir. Bakış kısa düşünce bakış ipi kirpiktir.}

به لب خنجر جلاد تغافل سوگند
که ترا جوهر شمشیر نگه مژگانست
[Be-leb-i hançer-i cellâd-ı tegâfûl sevgend
Ki türâ cevher-i şemşîr-i nîgeh müjgânest]

{Umursamazlık celladının hançeri ağzına ant olsun ki senin bakış kılıcının cevheri kirpiktir.}

واله جنبش ابرو شدن از کج نگهبست
زیر مطلع دگرش نقش وله مژگانست
[Vâlîh-i cünbiş-i ebrû şüden ez-kec-nîgehîst
Zîr-i matla' digereş nakş-ı veleh müjgânest]

{Kaşın hareketine hayran oluş eğri bakışlılıktandır. Artık o matla altındaki hayran olunacak nakış kirpiktir.}

از رگ و ریشه شبهاست قماش مهتاب
به سر دیده غفران گنه مژگانست
[Ez-reg ü rîşe-i şebhâst kumâş-ı mehtâb
Be-ser-i dîde-i gufrân-ı güneh müjgânest]

{Mehtap kumaşı, gecelerin ip ve telinden/ dokumasından oluşur. Günah bağışlama gözünün ucunda kirpik vardır.}

درد را جلوه معشوق دهد فیض جنون
دیده داغ مرا بخت سیه مژگانست
[Derdrâ cilve-i ma'sûk dîhed feyz-i cünûn
Dîde-i dâg-ı merâ baht-ı siyeh müjgânest]

10 Bu gazel, Şevket-i Buhârî Divanı'ndaki "نگه از دیدن آن چشم سیه مژگان است & چون سیه گشت رگ تار نگه مژگان است" matlalı gazele naziredir (Şevket-i Buhârî, G. 357, s. 172-173).

{Maşuğun cilvesi derde çılgınlık feyzi verir. Yaramızın gözündeki kara baht kirpiktir.}

خون صد طوطی تقریر چکد از مزه ام
گر ترا پنجه شهپاز نگه مزگانست

[Hûn-ı sad tûtî-i takrîr çeked ez-müje'em
Ger türâ pençe-i şehbâz-ı nîgeh müjgânest]

{Kirpik senin bakış doğanın pençesiyse benim kirpiğimden de yüz söyleyiş papağanının kanı damlar.}

غالب این آن غزل شوکت نادیده اداست
که ردیفش همه چون مد نگه مزگانست

[Gâlib in ân gazel-i Şevket-i nâdîde-edâst
Ki redifeş heme çün medd-i nîgeh müjgânest]

{Ey Gâlib! Bu, edası(bıb eşi benzeri) görülmemiş Şevket'in redifi uzun bakış gibi hep "müjgân (kirpik)" olan gazeli tarzındadır.}

15¹¹

mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

ما گوهریم چرخ ستم پیشه شیشه است
اشک آتشیست و سبزه این بیشه شیشه است

[Mâ gevherîm çarh-ı sitem-pîşe şîşe'est
Eşk âteşîst ü sebze-i in bîşe şîşe'est]

{Biz inciyiz, zalim felek şişedir. Gözyaşı bir ateş, bu ormanın yeşilliği de şişedir.}

یا رب مباد تربت فانوس بی فروغ
شمعست عشق و خانه اندیشه شیشه است

[Yâ Rab me-bâd türbet-i fânûs bî-fürûg
Şem'est aşk u hâne-i endîşe şîşe'est]

{Ya Rabbi! Aşk mum, düşüncenin hanesi de şişedir. Fanus türbesi ışısız kalmasın.}

اشگستگی کجاست که بردارد آرزو
ره سنگسار و در کف ما تیشه شیشه است

[İşkestegî kücâst ki ber-dâred ârzû
Reh sengsâr u der-kef-i mâ tîşe şîşe'est]

{Arzu uyandıracak kırgınlık nerede! Yol taşlık ve bizim elimizdeki kazma da şişedir.}

کو گریه ای که لعل نگیندان دیده بود
از می نماند جرعه همین شیشه شیشه است

[Kû girye'î ki la'l-i nigîndân-ı dîde bûd
Ez-mey ne-mând cür'a hemîn şîşe şîşe'est]

{Gözün yüzük parmağına lal taşı olan gözyaşı hani?! Şaraptan yudum kalmadı, şişe aynı şişe!}

غالب گلی که بلبل رنگش نمی پرد
نقش پیاله است و رگ و ریشه شیشه است

[Gâlib gülî ki bülbül-i rengeş nemî-pered
Nakş-ı piyâle'est ü reg ü rîşe şîşe'est]

11 Bu gazel, Şevket-i Buhârî Divanı'ndaki "پایم ز آهن و ره اندیشه شیشه است & نظاره کن که فرش ره تیشه شیشه است" matlalı gazele naziredir (Şevket-i Buhârî, G. 398, s. 186-187).

{Ey Gâlib! Renk bülbülü uçmayan gül, kadehin nakşı ve şişenin çizgileridir.}

16

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

گریه بار خاطر دیوانه است

ابر رحمت آفت ویرانه است

[Girye bâr-ı hâtır-ı dîvâne'est
Ebr-i rahmet âfet-i vîrâne'est]

{Gözyaşı, çılgın âşîğın gönül yüküdür. Rahmet bulutu, viranenin afetidir.}

مشکل هر کس به قدر فهم اوست

وان که مجنونست او فرزانه است

[Müşkil-i her kes be-kadr-i fehm-i üst
V'ân ki Mecnûnest û ferzâne'est]

{Herkesin müşkülü, anlayışı miktarıdır. Mecnûn olan, bilgedir.}

قلقل مینا ندارد اعتبار

حرف وصلت در لب پیمانه است

[Kulkul-i mînâ ne-dâred i'tibâr
Harf-i vuslat der-leb-i peymâne'est]

{Kavuşma harfi, kadehin dudağındadır/ ağzındadır. Sırça sürahinin itibarı yoktur.}

گر نمی سوزد سمندر گو مسوز

بلبلان را گلشن آتشخانه است

[Ger nemî-sûzed semender gû me-sûz
Bülbülânra gülşen âteşhâne'est]

{Semender yanmıyorsa söyle yanmasın. Bülbüllerin ateş tapınağı gülşendir.}

رایگان فولست سرحد سخن

اولش آخر عجب افسانه است

[Râyegân kavlest ser-hadd-i sühan
Evveleş âhir 'aceb efsâne'est]

{Karşılıksız söz, sözün sınır boyudur. Başı da sonu da garip efsanedir.}

حیرتش معذور دارد دوستان

دیر شد غالب ز خود بیگانه است

[Hayreteş ma'zûr dâred dûstân
Dîr şüd **Gâlib** zi-hod bîgâne'est]

{Gâlib epeydir kendisine yabancı. Dostlar onun hayretini mazur görsün.}

17

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

گم شد از من گفتنیها این زبان از بهر چیست

هیچ کالایی نمی دارم دکان از بهر چیست

[Güm şüd ez-men güftenihâ in zebân ez-behr-i çîst
Hiç kâlâyî nemî-dârem dükân ez-behr-i çîst]

{Söyleyeceklerim kaybolup gitti, bu dil neye yarar? Hiçbir kumaşım yok, dükkân neye yarar?}

خامه را گیرم که دربارست کو فیض کرم
در سراپستان حسرت نآودان از بهر چیست

[Hâmerâ gîrem ki dūr-bârest kû feyz-i kerem
Der-serâbistân-ı hasret nâvdân ez-behr-i çîst]

{Tutalım kalem inci yağdırıyor olsun, cömertlik bereketi hani? Hasret seraplığında oluk neye yarar?}

سینه پرداغ من ای مرغ آه آفت هواست
با چنین باغ آتش افکن آشیان از بهر چیست

[Sîne-i pür-dâg-ı men ey murg-ı âh âfet-hevâst
Bâ-çünîn bâg âteş-efken âşiyân ez-behr-i çîst]

{Ey ah kuşu! Yaralarla dolu gönlüm afet havasındadır. Böylesi bir bağda ateş saçan yuva neye yarar?}

خط نمایانست اکنون غمزه قاتل کجاست
فتنه برپا گشت قهر قهرمان از بهر چیست

[Hat nümâyânest eknûn gamze-i kâtil kücâst
Fitne ber-pâ geşt kahr-ı Kahramân ez-behr-i çîst]

{Bugün ayva tüyü görünüyor, katil kıyabakış nerede? Fitne uyandı, Kahraman'ın öfkesi neye yarar?}

گر چنین تأثیر خواهد کرد آه نیمشب
این قدر افسانه خلق جهان از بهر چیست

[Ger çünîn te'sîr hâhed kerd âh-ı nîm-şeb
În kadar efsâne-i halk-ı cihân ez-behr-i çîst]

{Geceyarısı çekilen ah böylesi bir etki gösterecekse insanların bu kadar efsanesi neye yarar?}

عشق مظلومست در هر کشوری غالب خموش
دادفرمایی نمی بینم فغان از بهر چیست

'Aşk mazlûmest der-her kişverî **Gâlib** hamûş
Dâd-fermâyî nemî-bînem figân ez-behr-i çîst

{Ey Gâlib! Aşk her ülkede mazlumdur, sus artık! Yardıma yetişecek görmüyorum, çılgılık atmak neye yarar?}

18

mef'ûlû/ mefâ'ilü/ mefâ'ilü/ fe'ûlün

روی تو و سودای سر اینست و بسی نیست
در شام غریبان سحر اینست و بسی نیست

[Rûy-ı tü vü sevdâ-yı ser înest ü besî nîst
Der-şâm-ı garîbân seher înest ü besî nîst]

{Senin yüzün ve baştaki sevda budur, fazlası yok. Gariplerin gecesinde seher budur, fazlası yok.}

از جان گذرد لشگر آشوب به جانان
آن قافله را رهگذر اینست و بسی نیست

[Ez-cân güzered leşger-i âşûb be-cânân
Ân kâfilerâ reh-güzer înest ü besî nîst]

{Fitne askeri candan geçip sevgiliye gidiyor. O kafilenin geçiş yolu budur, fazlası yok.}

پرفیضم و از دیده نهانم چو صبايم

از نیک و بد من خبر اینست و بسی نیست

[Pür-feyzem ü ez-dîde nihânem çü sabâyem
Ez-nîk ü bed-i men haber înest ü besî nîst]

{Feyizle doluyum, tan yeli gibi gözden gizliyim. Benim iyimden kötümünden haber budur, fazlası yok.}

گر چشم تو خواهد که نفهمد سخن عشق

بر جان خموشان خطر اینست و بسی نیست

[Ger çeşm-i tü hâhed ki ne-fehmed sühan-ı ‘aşk
Ber-cân-ı hamûşân hatar înest ü besî nîst]

{Gözün aşk sözünü anlamak istemiyorsa suskunların canına tehlike budur, fazlası yok.}

خو کن به جگر خوردن افسوس و ملامت

هش دار که برگ سفر اینست و بسی نیست

[Hû kün be-ciger horden-i efsûs u melâmet
Hüş dâr ki berg-i sefer înest ü besî nîst]

{Ciğerini hayıflanış ve kınanma yemeye alıştırdır. Kendine gel, yolculuk azığı budur, fazlası yok.}

فردا من و یک توده خاک و گل ماتم

انجام سرور و کدر اینست و بسی نیست

[Ferdâ men ü yek tûde-i hâk ü gil-i mâtem
Encâm-ı sürûr u keder înest ü besî nîst]

{Yarın ben, bir avuç toprak ve matem çamuru. Sevinç ve kederin sonu budur, fazlası yok.}

غالب ز دل من چه ستانند ندانم

صد رشته به زلفش گهر اینست و بسی نیست

[Gâlib zi-dîl-i men çi sitânend ne-dânem
Sad rişte be-zülfeş güher înest ü besî nîst]

{Ey Gâlib! Benim gönlümden ne alırlar bilmiyorum. Onun saçından yüz tel... İnci budur, fazlası yok.}

19

fâ ‘ilâtün/ fâ ‘ilâtün/ fâ ‘ilâtün/ fâ ‘ilün

طره مشکین جانان را هوای شانه نیست

آن همای لامکان در بند فکر لانه نیست

[Turra-i müşkîn-i cânân râ hevâ-yı şâne nîst
Ân hümâ-yı lâ-mekân der-bend-i fikr-i lâne nîst]

{Sevgilinin misk kokulu perçeminin tarak hevesi yoktur. O mekansız umay, yuva düşüncesine kapılmış değil.}

من زبان را بستم او از ملک جان آمد برون

راز دل هر چند بنهفتم سخن بیگانه نیست

[Men zebân râ bestem û ez-mülk-i cân âmed birûn
Râz-ı dil her çend bünhüftem sühan-bîgâne nîst]

{Ben dilimi bağladım, o da can ülkesinden çıkageldi. Gönül sırrını ne kadar gizlersem gizleyeyim söze yabancı değil.}

گویک زرین بنماید ز مهر و مه چرا

گریهای ما ز گردون گریه طفلانه نیست

[Gûyek-i zerrîn bünmâyed zi-mihr ü meh çirâ
Giryehâ-yı mâ zi-gerdûn girye-i tıflâne nîst]

{Güneş ve ay niçin altın topçuklar gösteriyor? Bizim felek yüzünden döktüğümüz gözyaşları çocuk ağlaması değil ki!}

گاه آن باشد که بر آتش نشیند مرغ آه

همچو مجنون در سر سودایی من لانه نیست

[Gâh ân bâşed ki ber-âteş nişined murg-ı âh
Hemçü Mecnûn der-ser-i sevdâyî-i men lâne nîst]

{Benim sevdalı başımda Mecnun gibi yuva yoktur. Ah kuşu kimi zaman ateşe konar.}

استخوانم با هما جسمم به عنقا آشناست

در سواد دفتر من معنی بیگانه نیست

[Üstühânem bâ-hümâ cismem be-ankâ âşinâst
Der-sevâd-ı defter-i men ma'nî-i bigâne nîst]

{Kemiğim umayla, bedenim ankaıyla yakındır. Benim defterimin yazısında yabancı mana olmaz.}

من بسی فرزانه را کردم درین شطرنج مات

بازئ اهل محبت بازئ طفلانه نیست

[Men besî ferzânerâ kerdem der-în şatranc mât
Bâzî-i ehl-i muhabbet bâzî-i tıflâne nîst]

{Ben bu satrançta nice ustayı mat ettim. Âşıkların oyunu, çocuk oyunu değildir.}

این دل افسرده شادابی نمی یابد ز اشک

آب ما گرمست غالب سازگار دانه نیست

[În dil-i efsürde şâdâbî nemî-yâbed zi-eşk
Âb-ı mâ germest **Gâlib** sâzgâr-ı dâne nîst]

{Ey Gâlib! Bu donuk gönül, gözyaşıyla çözülmez. Bizim suyumuz sıcaktır, taneye uymaz.}

20

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

در سپهر سینه ام داغ محبت کوکبست

لیک آن مهوش کجا داند که روزش بی شبست

[Der-sipîhr-i sîne'em dâg-ı muhabbet kevkebest
Lîk ân mehveş kücâ dâned ki rûzeş bî-şebest]

{Göğüs göğümdeki yıldız, aşk yarasıdır. Lâkin günü gecesiz olan o ay gibi güzel nereden bilecek!}

کافر زلفت مبدا رهن ایمان کس

صد برهمن در کمندش وقف یا رب یا ربست

[Kâfir-i zülfet me-bâdâ reh-zen-i îmân-ı kes
Sad berehmen der-kemendeş vakf-ı yâ Rab yâ Rabest]

{Kâfir saçın kimsenin iman yolunu kesmesin. Onun kemendinde yüz Brahman rahibi “Ya Rabbi! Ya Rabbi!” diyerek durmaktadır.}

نه همين لعل شکرریز و رخ آتش فشان
جان بی پروای عاشق را هزاران مطلبست

[Ne hemîn la‘l-i şeker-rîz ü ruh-ı âteş-feşân
Cân-ı bî-pervâ-yı ‘âşîkrâ hezârân matlabest]

{Âşığın pervasız canı sadece şeker dökücü dudak ve ateş saçan yanakla yetinmez, bin istek peşindedir.}

داند از بیداد قتل بی گناهان را ثواب
یا رب این شوخ ستم خو از کدامین مذهبست

[Dâned ez-bîdâd katl-i bî-günâhân râ sevâb
Yâ Rab îñ şûh-ı sitem-hû ez-küdâmîn mezhebest]

{Ya Rabbi! Bu zâlim güzel hangi mezhepten? Öyle zalim ki günahsızları katletmeyi sevap sayıyor.}

التفات عشق دارد حسن را شیرین ادا
گریه غالب برای خنده زیر لبست

[İltifât-ı ‘aşk dâred hüsnrâ şîrîn-edâ
Giry-e-i **Gâlib** berây-ı hande-i zîr-i lebest]

{Aşk, güzelliğe tatlı bir edayla iltifat eder. Gâlib’in gözyaşı, bıyık altından gülümsemek içindir.}

21

mef‘ûlü/ fâ‘ilâtü/ mefâ‘ilü/ fâ‘ilün

آن شب که یاد عارض او بر زبان گذشت
چون شمع آتش سر من ز استخوان گذشت

[Âñ şeb ki yâd-ı ‘ârız-ı û ber-zebân güzeşt
Çün şem‘ âteş-i ser-i men zi_üstühân güzeşt]

{Onun yanağını anmayı dilimden geçirdiğim gece, mum gibi benim başımdaki ateş de kemikten aştı.}

می کن قیاس لشگر غم را ز داغها
جایی که نقش پاست فزون کاربان گذشت

[Mî-kün kıyâs leşger-i gamrâ zi-dâghâ
Câyî ki nakş-ı pâst füzûn kârbân güzeşt]

{Gam ordusunu yaralardan kıyasla! Ayak izi olan yerde nice kervan geçti.}

چون گل هر آنچه داد به من باز خاست چرخ
افسوس از آن حیات که در مهر آن گذشت

[Çün gül her ânçi dâd be-men bâz hâst çarh
Efsûs ez-ân hayât ki der-mihr-i ân güzeşt]

{Felek, tıpkı güle yaptığı gibi, bana verdiği her şeyi geri istedi. Onun merhametiyle geçen hayata yazık!}

زینهار چاک سینۀ مارا مبین بد
آب حیات رحمت ازین ناودان گذشت

[Zînhâr çâk-i sîne-i mârâ me-bîn bed
Âb-ı hayât-ı rahmet ezîn nâvdân güzeşt]

{Bizim göğsümüzdeki yarığı sakın kötü görme! Rahmet bengi suyu, bu oluktan geçti.}

در کوی ما ز آتش دلها خبر چو یافت
آن شهسوار ملک جفا گرم عنان گذشت

[Der-kûy-ı mâ zi-âteş-i dilhâ haber çü yâft
Ân şeh-süvâr-ı mülk-i cefâ germ-'inân güzeşt]

{Cefa ülkesinin usta binicisi sevgili, mahallemizdeki gönül ateşlerinden haber almca dört nala geçti.}

غالب بسی شتافتم اقلیم عشق را
تا آمدم به سمت حقیقت زمان گذشت

[Gâlib besî şitâftem iklîm-i 'aşkrâ
Tâ âmedem be-semt-i hakikat zamân güzeşt]

{Ey Gâlib! Aşk ülkesini epey hızlı dolaştım. Hakikat semtine gelinceye kadar zaman geçti.}

22

mefâ 'ilün/ fe 'ilâtün/ mefâ 'ilün/ fe 'ilün

شود به طوطی تقریر قند لعل تو قوت
مسیح را به شکرخنده ای کنی مبهوت

[Şevd be-tûtî-i takrîr kand-i la'l-i tü kût
Mesîhrâ be-şeker-handeî künî mebhût]

{Senin lal taşını andıran şeker dudağın, konuşma papağanına gıda olur. Bir tatlı gülümsemeyle Hz. İsa'yı sus pus edersin.}

به نوبهار خط پشت لب زبس جوشید
چکید آب زمرد ز چشمه یاقوت

[Be-nev-bahâr hat-ı püşt-i leb zi-bes cüşîd
Çekîd âb-ı zümürüd zi-çeşme-i yâkût]

{İlkbaharda dudağın yanındaki ayva tüyü öyle bir coştı ki yakut çeşmesinden zümrüt suyu damlamış gibi oldu.}

گر از نوای محبت درون تهیست چه فرق
میان کاسه طنبور و تخته تابوت

[Ger ez-nevâ-yı muhabbet derûn tehîst çi fark
Miyân-ı kâse-i tanbûr u tahta-i tâbût]

{Gönül aşk nağmesinden boş kalyorsa tambur kasesiyle tabut tahtası arasında ne fark var!}

به بزمگاه خموشی مکن چنین نالان
مرا که فرصت یک دم بسست حق سکوت

[Be-bezmgâh-ı hamûşî me-kün çünîn nâlân
Merâ ki fırsat-ı yek dem besest hakk-ı sükût]

{Suskunluk meclisinde böylesine inleme! Bize bir anlık susma hakkı fırsatı verilsin yeter.}

هنور در حذرمد از گزند سحر تو من
که خال و خط و زنج هست فتنه هاروت

[Henûz der-hazerem ez-gezend-i sihr-i tü men
Ki hâl ü hatt u zenah hest fitne-i Hârût]

{Ben senin yaptığın büyüünün zararından hâlâ korkuyorum. Zira ben, ayva tüyü ve çene Harut fitnesidir.}

عروس فکر تو غالب چو آفتاب حیات

مبند مهر به زال زمانه فرتوت

[‘Arûs-ı fikr-i tü **Gâlib** çü âfitâb-ı hayât
Me-bend mihr be-zâl-i zamâne-i fertût]

{Ey Gâlib! Senin düşünce gelinin, hayat güneşi gibidir. Bunak zamane kocakarısına sevgi besleme!}

23

fâ ‘ilâtün/ fâ ‘ilâtün/ fâ ‘ilâtün/ fâ ‘ilün

هر که پیش از رهبری خود را به منزل می زند

از تن خاکی به دیوار عدم گل می زند

[Her ki pîş ez-rehberî hodrà be-menzil mî-zened
Ez-ten-i hâkî be-dîvâr-ı ‘adem gil mî-zened]

{Bir kılavuz olmaksızın kendini bir menzile yetiştiren kişi, yokluk duvarına toprak bedenden çamur sıvar.}

از پر مژگان خضر آرد پر مضراب ساز

مطرب حیرت به بزمی که ره دل می زند

[Ez-per-i müjgân-ı Hızr âred per-i mızrâb-ı sâz
Mutrib-i hayret be-bezmî ki reh-i dil mî-zened]

{Hayret çalgıcısı bir mecliste gönül usulü çaldığında saz tezenesinin perini Hz. Hızır’ın kirpik telinden getirir.}

همت صاحب دلان باشد فزونتر بعد مرگ

گوهرش یغماست چون کشتی به ساحل می زند

[Himmet-i sâhib-dilân bâşed füzûnter ba‘d-ı merg
Gevhereş yagmâst çün keştî be-sâhil mî-zened]

{Gönül ehlinin himmeti, ölüm sonrası daha da artar. Gemi karaya oturduğunda içindeki mücevherler yağma edilir.}

قلب هر ناقص عیاری مستحق داغ نیست

سکه را سلطان غم بر نقد کامل می زند

[Kalb-i her nâkıs-‘ayârî müstehakk-ı dâğ nîst
Sikkerâ sultân-ı gam ber-nakd-i kâmil mî-zened]

{Her ayarı bozğun kalbi, dağlamaya uygun değildir. Gam sultanı, tam ayar altına sikke vurur.}

زخم پرخونی که دارد سینه مجروحان عشق

خنده رنگین به تیغ تیز قاتل می زند

[Zahm-ı pür-hûnî ki dâred sîne-mecrûhân-ı ‘aşk
Hande-i rengîn be-tîg-ı tîz-i kâtil mî-zened]

{Göğsü aşkla yaralananların kan içindeki yarası, katil keskin kılıca renkli/ parlak bir tebessüm atar.}

از سماع مولوی غالب که پردازد غزل

زهره در رقص آید و دف و جلاجل می زند

[Ez-semâ ‘-ı Mevlevî **Gâlib** ki perdâzed gazel
Zühre der-raks âyed ü deff ü celâcil mî-zened]

{Gâlib, Mevlevi semâsiyla gazel söyleyince Zühre raksa gelip def ve zil çalar.}

24¹²*fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün*

رنگ گل‌های هوس بوی فنا شد صاف شد

شبنم از بی تابی حیرت هوا شد صاف شد

[Reng-i gülhâ-yı heves bûy-ı fenâ şüd sâf şüd

Şebnem ez-bî-tâbî-i hayret hevâ şüd sâf şüd]

{Heves güllerinin rengi fanilik kokusu olup saflaştı. Şebnem hayret bitaplığı yüzünden hava olup saflaştı.}

قطرهای خون که خوش بگداخت در لخت جگر

اشک غم شد آب قندیل دعا شد صاف شد

[Katrehâ-yı hûn ki hoş bügdâht der-laht-ı ciger

Eşk-i gam şüd âb-ı kandîl-i du'â şüd sâf şüd]

{Ciğer parçasında güzelce eriyen kan damlaları, gam gözyaşı ve dua kandilinin suyu olup saflaştı.}

رفت موج گریه تقریر وقت خامشیست

سیل این ویرانه مهتاب صفا شد صاف شد

[Reft mevc-i girye-i takrîr vakt-i hâmuşîst

Seyl-i în vîrâne mehtâb-ı safâ şüd sâf şüd]

{Söyleyiş gözyaşının dalgası gitti, suskunluk zamanı. Bu viranenin seli safa mehtabı olup saflaştı.}

شد به یمن خط قرین مهر وصلت شام غم

گرد ظلمتهای او ظل هما شد صاف شد

[Şüd be-yümn-i hat karîn-i mihr-i vuslat şâm-ı gam

Gerd-i zulmethâ-yı û zıll-ı hümâ şüd sâf şüd]

{Gam gecesi, ayva tüyünün bereketiyle kavuşma güneşine yakınlaştı. Onun karanlıklarının tozu umay gölgesi olup saflaştı.}

آتشی در خرمن این ظالمان خواهد گذاشت

ابر آهم پرتو برق بلا شد صاف شد

[Âteşî der-harmen-i în zâlimân hâhed güzâşt

Ebr-i âhem pertev-i berk-i belâ şüd sâf şüd]

{Ah bulutum bela şimşeginin ışığı olup saflaştı. Bu zalimlerin harmanına ateş bırakacak.}

غالب از اشراق دل دارد به شوکت گفتگو

شعله تقریر ما تا بی صدا شد صاف شد

[Gâlib ez-işrâk-ı dil dâred be-Şevket güftgû

Şu 'le-i takrîr-i mâ tâ bî-sadâ şüd sâf şüd]

{Gâlib, Şevket'le gönül yanışına dair söyleşir. Bizim söyleyiş alevimiz ses vermeyince saflaşır.}

12 Bu gazel, Şevket-i Buhârî Divanı'ndaki "شعله ام از آب شمشیرش هوا شد صاف شد & رنگ خون من به دست او حنا شد صاف شد" matlahı gazele naziredir (Şevket-i Buhârî, G. 582, s. 259).

mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün

شکفت اسرار فرقان محبت از رخس گل شد

ز چرخ سینه ام جبریل دل برخاست بلبل شد

[Şüküft esrâr-ı Furkân-ı muhabbet ez-ruheş gül şüd
Zi-çarh-ı sîne'em Cibrîl-i dil ber-hâst bülbül şüd]

{Onun yanağında aşk Kuran'ının sırları açılıp gül oldu. Gönül Cebrâil'i göğüs göğümde havalanıp bülbül oldu.}

سپهکاری بخت عشق را نازم که گیسویت

ز چشم زهربارم آب می خوردست و سنبل شد

[Siyehkârî-i baht-ı 'aşkrâ nâzem ki gîsûyet
Zi-çeşm-i zehr-bârem âb mî-hordest ü sünbül şüd]

{Aşk bahtının karalığına/ zulmüne kurban olayım! Saçın, zehir (gibi gözyaşı) yağdıran gözümle sulanıp sümbül oldu.}

چه سان قربان شود بی درد جلاد نگاهش را

بلای موج موجم جوهر تیغ تغافل شد

[Çisân kurbân şevd bî-derd cellâd-ı nigâheşrâ
Belâ-yı mevc mevcem cevher-i tîg-ı tegâfûl şüd]

{Dalga dalga belalarım, umursamazlık kılıcının cevheri oldu. Dertsiz kimse, onun bakış celladına hangi biçimde kurban olsun!}

گمان بردم که با طوفان خون دوزخ نمی سازد

شراری جست بر دل خانمان سوز تحمل شد

[Gümân Bürdem ki bâ-tûfân-ı hûn dûzah nemî-sâzed
Şerârî cest ber-dil hânümân-sûz-ı tahammül şüd]

{Kan tufanı varken cehennem oluşmaz sanıyordum. Gönle sığrayan kıvılcım, tahammül evini yaktı.}

به دور کاکلت قید تعلق بر نمی خیزد

هنوز اهل جنون در بند دعوای تسلسل شد

[Be-devr-i kâkület kayd-ı ta'alluk ber nemî-hîzed
Henûz ehl-i cünûn der-bend-i da'vâ-yı teselsül şüd]

{Senin perçeminin devrinde alaka/ bağıllık kaydı ortadan kalkmaz. Çılgın âşıklar hâlen bağlanma/ zincirlenme davasının bağıyla bağlılar.}

به یاد جلوهایش بس که ریزم فکر رنگارنگ

بیاض لوح مشقم نقش ارژنگ تخیل شد

[Be-yâd-ı cilvehâyeş bes ki rîzem fikr-i reng-â-reng
Beyâz-ı levh-i meşkem nakş-ı Erjeng-i tahayyül şüd]

{Onun cilvelerini anarak öyle rengarenk düşünceler saçtım ki meşk tahtamın beyazı hayal Erjeng'inin çizimi oldu.}

تفاوت حال ساغرهاست غالب شان صہبا نیست

تو پنداری که جایش گه ترقی گه تنزل شد

[Tefâvüt hâl-i sâgarhâst **Gâlib** şân-ı sahbâ nîst
Tü pindârî ki câyeş geh terakkî geh tenezzül şüd]

{Ey Gâlib! Farklılık kadehlerin hâlidir, şarabın şanımdan değildir. Sense onun yerinin bazen terakki (yükseliş) bazen de tenezzül (iniş) olduğunu sanıyorsun.}

26

mefâ 'ilün/ fe 'ilâtün/ mefâ 'ilün/ fe 'ilün

شبی که دل ز غمش آه شعله تاب کشد

سواد شب به رخ از صبح دم نقاب کشد

[Şebî ki dil zi-gameş âh-ı şu 'le-tâb keşed

Sevâd-ı şeb be-ruh ez-subh-dem nikâb keşed]

{Gamıyla gönlün alevli bir ah çektiği gece, karanlık gece de yüzüne sabah aydınlığından bir örtü çeker.}

سیه بهار غم از چشم خون نثار منست

نگاهم از گل داغ جنون گلاب کشد

[Siyeh-bahâr-ı gam ez-çeşm-i hûn-nisâr-ı menest

Nigâhem ez-gül-i dâg-ı cünûn gülâb keşed]

{Gamın kara baharı/ körkütük sarhoşluğu, benim kan saçan gözümle olur. Bakışım, çılgınlık yarasının gülünden gül suyu çıkarır.}

مزاج نازک لعلش چو قصد عیش کند

شراب بوی گل از ساغر حباب کشد

[Mizâc-ı nâzik-i la'leş çü kasd-ı 'ayş küned

Şarâb-ı bûy-ı gül ez-sâgar-ı habâb keşed]

{Onun lali andıran dudağının nazik mizacı eğlenmeye niyetlenince gül kokusu şarabını hava kabarcığı kadehinden içer.}

به کامبخشی زلفش کسی کند تقریر

که ناز بخت سیه بهر پیچ و تاب کشد

[Be-kâm-bahşî-i zülfeş kesî küned takrîr

Ki nâz-ı baht-ı siyeh behr-i pîç ü tâb keşed]

{Onun saçının murat bağışlayıcı olduğunu, kara bahtın nazını kargaşa/ dağınıklık için çeken kimse söyleyebilir.}

به یاد عارض گلرنگ آن صنم غالب

گلاب معنی روشن ز آفتاب کشد

[Be-yâd-ı 'ârız-ı gül-reng-i ân sanem **Gâlib**

Gülâb-ı ma'nî-i rûşen zi-âfitâb keşed]

{Gâlib, putu andıran o güzelin gül renkli yanağının hasretiyle, güneşten gülsuyunu andıran açık mana çıkarır.}

27

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

روزن کاشانه دل دیده خونین شود

روشنی این باغ را از رخنه گلچین شود

[Revzen-i kâşâne-i dil dîde-i hûnîn şevd

Rûşenî in bâgrâ ez-rahne-i gül-çîn şevd]

{Gönül köşkünün penceresi, kanlı göz olur. Bu bahçe, gül toplayıcı dudağın aralığıyla aydınlanır.}

بی قراری هست مادرزاد روشن خاطران

طفل سیماب از صفای سینه بی تمکین شود

[Bî-karârî hest mâder-zâd-ı rûşen-hâtırân
Tıfl-ı sîmâb ez-safâ-yı sîne bî-temkîn şeved]

{Sabırsızlık/ Yerinde duramayış, temiz kalplilerde anadan doğma vardır. Cıva çocuğu, içi temiz olduğu için sabırsız davranır/ yerinde duramaz.}

خرمن نورست ازبس گردش ایام عشق

هفته اهل محبت خوشه پروین شود

[Harmen-i nûrest ez-bes gerdiş-i eyyâm-ı ‘aşk
Hefte-i ehl-i muhabbet hûşe-i Pervîn şeved]

{Aşk günlerinin dönüşü nur harmanıdır vesselam! Âşıkların haftası, Ülker salkımına döner.}

اعتدال طبع اگر باشد بهارست چار فصل

دور گل دائم نماید چون نگه رنگین شود

[İ’tidâl-i tab‘ eger bâşed bahârest çâr fasl
Devr-i gül dâ’im nümâyed çün nigh rengîn şeved]

{Yaradılış uyumlu olursa dört mevsim bahardır. Bakış iç açıcı olunca daima gül mevsimi/ ilkbahar görünür.}

شد کف افسوس من آمدشد بیم و امید

با سرای وحدتم در بند کفر و دین شود

[Şüd kef-i efsûs-ı men âmed-şüd-i bîm ü ümîd
Bâ-serây-ı vahdetem der-bend-i küfr ü dîn şeved]

{Korku ve ümidin geliş gidiş yeri olan hayıflanma elim vahdet evimde din ve küfür bağıyla bağlıdır.}

یافت شعرم تا ز دست حرفگیران انتخاب

هر که انگشتی نهاد غالب پی تحسین شود

[Yâft şî‘rem tâ zi-dest-i harf-gîrân intihâb
Her ki engüşti nihed **Gâlib** pey-i tahsîn şeved]

{Şiirim laf atıcıların/ eleştirmenlerin eliyle seçildiğinden beri her kim parmak koyarsa bunu övmek amacıyla yapar.}

28

mefâ ‘ilün/ fe ‘ilâtün/ mefâ ‘ilün/ fe ‘ilün

غبار سرمه دقت به گرد دل نرسد

نگاه چشم بصیرت به گرد دل نرسد

[Gubâr-ı sürme-i dikkat be-gird-i dil ne-resed
Nigâh-ı çeşm-i basîret be-gird-i dil ne-resed]

{Dikkat sürmesinin tozu, gönlün çevresine varamaz. Basiret gözünün bakışı, gönlün çevresine ulaşamaz.}

یقین شناس که جبریل می فشانند بال

همای اوج خیالت به گرد دل نرسد

[Yakîn şînâs ki Cibrîl mî-feşâned bâl
Hümâ-yı evc-i hayâlet be-gird-i dil ne-resed]

{Şunu iyi bil: Orada senin hayalinin yüksekten uçan umayı kanat çırpıldığı için Hz. Cebrâil gönlün çevresine yaklaşamaz.}

اگر شود همه پروانه ثابت و سیار

قسم به مهر حقیقت به گرد دل نرسد

[Eger şevved heme pervâne sâbit ü seyyâr
Kasem be-mihr-i hakikat be-gird-i dil ne-resed]

{Bütün yıldız ve gezegenler pervane olsa bile hakikat güneşine ant olsun ki gönlün çevresine yaklaşamazlar.}

زدست زندگی معنی روح معنی اوست

ادا و لفظ و عبارت به گرد دل نرسد

[Zedest zindegî-i ma'nî rûh-ı ma'nî üst
Edâ vü lafz u 'ibâret be-gird-i dil ne-resed]

{Eda, lafız ve sözler gönlün etrafına yaklaşamaz. Mananın ruhu odur, manaya can verir.}

چو طور برق تجلی ز شمع مستغنیست

فروغ شعله حکمت به گرد دل نرسد

[Çü Tûr-ı berk-tecellî zi-şem' müstagnîst
Fürûg-ı şu 'le-i hikmet be-gird-i dil ne-resed]

{Yıldırımın tecelli ettiği Tur dağı gibi (olan gönül) muma ihtiyaç duymadığı için hikmet alevinin ışığı gönlün etrafına yaklaşamaz. }

خموش دم مزن اسعد ادب نگه می دار

رسد سخن به نهایت به گرد دل نرسد

[Hamûş dem me-zen **Es'ad** edeb nigeş mî-dâr
Resed sühan be-nihâyet be-gird-i dil ne-resed]

{Ey Esad! Sus, konuşma, edebini takın! Söz sona erer, gönlün etrafına varamaz.}

29

fe'îlâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün

از فغانم بتان را چه خبر

نی چه نالد شهان را چه خبر

[Ez-figânem bütânâ çî haber
Ney çî nâled şehânâ çî haber]

{Ahımdan güzellerin nereden haberi olsun?! Ney niçin inliyor, padişahların nereden haberin olsun?!}

نیست معنی به هیچ دعوی کار

گوش داند زبان را چه خبر

[Nîst ma'nî be-hîç-da'vî-kâr
Gûş dâned zebânâ çî haber]

{Davasız iş yapmanın manası yoktur. Kulak bilir, dilin nereden haberi olsun?!}

شهره شد دل گرفتنت در شهر

زین خبر بی دلان را چه خبر

[Şöhre şûd dil giriftenet der-şehr
Z'in haber bî-dilânâ çî haber]

{Şehirde gönül aldığın meşhur oldu. Bu haberdan âşıkların nereden haberi olsun?!}

نامهٔ صد نواست در بلبل

غنچهٔ گلستان را چه خبر

[Nâme-i sad-nevâst der-bülbül

Gonca-i gülsitân râ çi haber]

{Bülbülün yüz nağmeli mektubu var. Gül bahçesindeki goncanın nereden haberi olsun?!}

غم مخور غالب از برای جهان

گر بمیری جهان را چه خبر

[Gam me-hor **Gâlib** ez-berây-ı cihân

Ger be-mîrî cihân râ çi haber]

{Ey Gâlib! Dünya için gam yeme! Ölsen de dünyanın nereden haberi olsun?!}

30

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

جان به لب آورده و در یاد جانانم هنوز

کار با ایمان رسیدست و صنم خوانم هنوز

[Cân-be-leb âverde vü der-yâd-ı cânânem henûz

Kâr bâ-îmân resîdest ü sanem-hânem henûz]

{Canım çıkmak üzere ve hâlâ sevgilimi düşünüyorum. İş imana dayandı ve hâlâ put sayıklıyorum.}

هیچ کس را اینچنین دیوانگی مشهود نیست

گریه بر من می کند خلقی و خندانم هنوز

[Hiç kesrâ inçünîn dîvâneğî meşhûd nîst

Girye ber-men mî-küned halkî vü handânem henûz]

{Hiç kimse böylesi bir çılgınlık görmedi. Halk bana ağlıyor, bense hâlâ gülüyorum }

یک جهان معنی توحیدست در کنج دلم

نابسامانم هنوز و نامسلمانم هنوز

[Yek-cihân ma'nî-i tevhîdest der-künc-i dilem

Nâ-be-sâmânem henûz u nâ-müselmânem henûz]

{Gönlüm mahzeninde tamamen tevhit manası var. Hâlâ darmadağınım, hâlâ müslüman değilim.}

مغزم آتش گسته و جان سخن را سوخته است

من چرا در شعلهٔ ادراک سوزانم هنوز

[Magzem âteş geşte vü cân-ı sūhanrâ sūhte'est

Men çirâ der-şu'le-i idrâk sūzânem henûz]

{Beynim ateş olmuş, sözün canı yanmakta. Ben niçin hâlâ idrâk alevinde yanıyorum?!}

پیش زلف کافرش اشگستگی دارد رواج

از ثبات توبهای خود پشیمانم هنوز

[Piş-i zülf-i kâfireş işkestegî dâred revâc

Ez-sebât-ı tevbehâ-yı hod peşimânem henûz]

{Onun kâfir saçının önünde kırgınlığın revacı oluyor. Ben hâlâ kendi tövbelerimin sağlamlığından pişmanım.}

همچو من محو تماشای تو هیچ آینه نیست

کاربان جلوه ات بگذشت و حیرانم هنوز

Hemçü men mahv-ı temâşâ-yı tü hîç-âyîne nîst

Kârbân-ı cilve'et bûgzeşt ü hayrânem henûz

{Benim gibi seni seyretmekle mahvolan hiç yok. Cilve kervanın geçti ve ben hâlâ hayranım.}

غلغلی در عالم افکندست طبع غالبم

لیک من مغلوب اطوار جوانانم هنوز

[Gulgulî der-âlem efkendest tab'-ı **Gâlibem**

Lîk men maglûb-ı etvâr-ı cüvânânem henûz]

{Gâlib yaradılışım âleme curcuna saldı ama ben hâlâ gençlerin tavırlarına mağlubum.}

دارم امیدى ز فیض حضرت منلای روم

دیده دوز همت آن شاه شاهانم هنوز

[Dârem ümmîdî zi-feyz-i hazret-i Monlâ-yı Rûm

Dîde-dûz-ı himmet-i ân şâh-ı şâhânem henûz]

{Mevlâna hazretlerinin feyzinden umutluyum. Hâlâ o padişahlar padişahının yardımına göz dikmedeyim.}

31¹³

İşbu gazel mevâlî-i izâmndan Kal'a Halîfesizâde Hamdullâh Efendi ibrâmıyla söylenmiş olup bundan sonra ilâ-âhiri'l-ömr harf-i vâhid eş'âr tefevvüh buyurmadıkları kiyânet-i eş'ârdandır.

Nazîre-i Muhteşem-i Kâşî

fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlün

جان سفر کرده و دل واله دیدار هنوز

خانه خالی شد و آینه به دیوار هنوز

[Cân sefer kerde vü dil vâlih-i dîdâr henûz

Hâne hâlî şüd ü âyîne be-dîvâr henûz]

{Can yolculuğa çıkmış ve gönül hâlâ güzel yüze hayran. Ev boşalmış ve hâlâ duvarda ayna var.}

اولین ساغر عشق این همه شور محشر

کس ندارد خبر از عاقبت کار هنوز

[Evvelîn sâgar-ı 'aşk îh heme şûr-ı mahşer

Kes ne-dâred haber ez-'âkıbet-i kâr henûz]

{Bütün bu mahşer kargaşasında ilk aşk kadehi... İşin sonunun nereye varacağından kimsenin haberi yok.}

غافلای ای نگه خسته مگر از خط نو

ز آسمان آمده عیسی و تو بیمار هنوز

[Gâfilî ey nîgeh-i haste meger ez-hat-ı nev

Zî_âsumân âmede 'Îsî vü tü bîmâr henûz]

{Ey hasta bakış! Galiba yeni çıkan ayva tüyünden gafilsin. Gökten Hz. İsa inmiş ve sen hâlâ hastasın.}

13 Bu gazel, Muhteşem-i Kâşânî Divanı'ndaki "مردم و بر دل من باز غم یار هنوز & جان سبک رفت و من از عشق گران بار هنوز" matlahı gazele naziredir (Muhteşem-i Kâşânî, G. 315).

خون نماندست و همین خنده زند لاله داغ

باده آخر شد و مخمور تو هشیار هنوز

[Hûn ne-mândest ü hemîn hande zened lâle-i dâg

Bâde âhir şüd ü mahmûr-ı tû hüşyâr henûz]

{Kan kalmamış ve laleyi andıran yara gülümsüyor. Şarap tükendi ve senin mahmurun hâlâ ayık.}

زاهد از زلف پریشان تو خوابی دیدست

به کف آورده سر رشته زار هنوز

[Zâhid ez-zülf-i perîşân-ı tû hâbî dîdest

Be-kef âverde ser-i rişte-i zünnâr henûz]

{Senin dağınık saçından bir rüya gören ham sofu, zünnar ipinin ucunu hâlâ elinde tutuyor.}

از سخنسازئ بیمار نگه در عجبم

رمقی مانده و او بر سر گفتار هنوز

[Ez-sühan-sâzî-i bîmâr nîgeh der-‘acebem

Ramakî mânde vü ü ber-ser-i güftâr henûz]

{Hasta bakışın konuşmasına hayret ediyorum. Ölmeme ramak kalmış ve o hâlâ sözün başında.}

غالب از محتشمان نیست گدای عشقست

هست ازین طور غزل خامه شرمسار هنوز

[Gâlib ez-Muhteşemân nîst gedâ-yı aşkest

Hest ezîn tavr-ı gazel hâme şerîmsâr henûz]

{Gâlib *muhteşem*lerden değildir, aşkın dilencisidir. Bu gazel tarzı yüzünden kalem hâlâ utanıyor.}

32¹⁴

fâ ‘ilâtün/ fâ ‘ilâtün/ fâ ‘ilâtün/ fâ ‘ilün

اشک ما را دیده ای جسم نزار ما می پرس

غرق طوفانیم از شمع مزار ما می پرس

[Eşk-i mârâ dîde’î cism-i nizâr-ı mâ me-purs

Gark-ı tûfânîm ez-şem-‘i mezâr-ı mâ me-purs]

{Gözyaşımızı görmüşsün, bizim çelimsiz bedenimizi sorma! Tufana boğulmuşuz, mezar mumumuzu sorma!}

از وجود ما نشان غیر از عدم موجود نیست

همره برقیم زنه از دیار ما می پرس

[Ez-vücûd-ı mâ nişân gayr ez-‘adem mevcûd nîst

Hem-reh-i berkîm zinhâr ez-diyâr-ı mâ me-purs]

{Varlığımızda yokluktan başka bir belirti yoktur. Yıldırımla yoldaşız, asla diyarımızı sorma!}

دور کردند از سر منصور ما مرغان قیس

غنجهای وحدتیم از شاخسار ما می پرس

[Devr kerdend ez-ser-i Mansûr-ı mâ murgân-ı Kays

Goncahâ-yı vahdetîm ez-şâhsâr-ı mâ me-purs]

{Mecnun’un kuşları, Mansur’umuzun başında döndüler. Biz vahdet goncasıyız, dalmızı sorma!}

14 Bu gazel Kelîm-i Hemedânî Divanı’ndaki “دیده را کردی سفید از انتظار ما می پرس & صبح ما را دیدی از شبهای تار ما می پرس” matlalı gazele naziredir (Kelîm-i Hemedânî, G. 413, s. 454-455).

در شب تاریک حیرت خانه آینه ایم

بار اگر آمد برفت از انتظار ما مپرس

[Der-şeb-i târik-i hayret hâne-i âyîne'im
Yâr eger âmed bi-reft ez-intizâr-ı mâ me-purs]

{Hayretin karanlık gecesinde ayna yuvasıyız. Sevgili geldiyse bile gitti, bekleyişimizi sorma!}

در گلویم ناله را کردی گره ای عشق چیست

آنچه از دل خاست از جان فگار ما مپرس

[Der-gelûyem nâlerâ kerdî girih ey 'aşk çîst
Ânçi ez-dil hâst ez-cân-ı figâr-ı mâ me-purs]

{Ey aşk! Ahı boğazımda düğümledin, bu nedir? Gönlümüzden kopanı yaralı canımıza sorma!}

کج عطایه‌های دورانست جرم غمزه نیست

باده بر مستان بده اما خمار ما مپرس

[Kec-'atâyiîhâ-yı devrânest cürm-i gamze nîst
Bâde ber-mestân bi-dih ammâ humâr-ı mâ me-purs]

{Zamanenin yakışksız bağışlarıdır, kıyabakışın suçu yok. Sarhoşlara şarap ver ama mahmurluğumuzu sorma!}

این جواب آن غزل غالب که می گوید کلیم

صبح ما را دیدی از شبهای تار ما مپرس

[În cevâb-ı ân gazel **Gâlib** ki mî-gûyed Kelîm
Subh-ı mârâ dîdî ez-şebhâ-yı târ-ı mâ me-purs]

{Ey Gâlib! Bu, Kelîm'in söylediği "Sabahımızı gördün, karanlık gecelerimizi sorma" gazeline naziredir.}

33

fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlün

هستم از گلشن رویت به تماشا قانع

من که از یک نظرم زین همه دنیا قانع

[Hestem ez-gülşen-i rûyet be-temâşâ kâni'
Men ki ez-yek nazarem z'în heme dünyâ kâni']

{Yüzünün gülşenini seyretmekle yetinirim. Ben bütün bu dünyadansa bir bakışla yetinirim.}

یوسف عشق ز مردان غم افزون خواهد

نیست از مصر محبت به زلیخا قانع

[Yûsuf-ı 'aşk zi-merdân-ı gam-efzûn hâhed
Nîst ez-Mısr-ı muhabbet be-Zelîhâ kâni']

{Aşk Yusuf'u aşk Mısır'ında Zeliha'yla yetinmeyip gamı sürekli artan âşıklar ister.}

روز تا شب به هوس منتظر شام خطم

شدم از بوسه به یک وعده فردا قانع

[Rûz tâ şeb be-heves muntazır-ı şâm-ı hatem
Şüdem ez-bûse be-yek va'de-i ferdâ kâni']

{Senin ayva tüyü akşamını gece gündüz hevesle bekliyorum. Yarına dair bir buse vaadiyle yetinirim.}

من هم از زلف تو جز کفر نخواهم چیزی

گر شود عشق تو ای شوخ به یغما قانع

[Men hem ez-zülf-i tü cüz küfr ne-hâhem çizi

Ger şevved ‘aşk-ı tü ey şûh be-yagmâ kâni’]

{Ey işveli güzel! Aşkın yağmaya kâni olursa ben de senin saçından küfür dışında bir şey istemem.}

سر ز امید ندارم به دروغ تو قسم

غالبم نیستم از عشق به دعوا قانع

[Ser zi-ümmîd ne-dârem be-dürûg-ı tü kase

Gâlibem nîstem ez-‘aşk be-da‘vâ kâni’]

{Senin yalanına ant olsun ki umut peşinde değilim. Gâlib'im, aşktan bir davaya kâni değilim.}

34¹⁵

mefâ ‘îlün/ mefâ ‘îlün/ mefâ ‘îlün/ mefâ ‘îlün

ازان بلبلان خواندم دم کلبانگ آدابم

ز رنگ گل فروزان می شود قندیل محرابم

[Ez-ân-ı bülbülân hândem dem-i gülbâng-i âdâbem

Zi-reng-i gül fûrûzân mî-şevved kandil-i mihrâbem]

{Adap gülbangımın nağmesini/ demini bülbüller için okudum. Mihrabımın kandili gül rengiyle aydınlanır.}

نوای قلقلی از شیشهٔ قلیون دیگر نی

ز قحط جام عشرت در میان آتش و آبم

[Nevâ-yı kulkulî ez-şîşe-i kalyûn dîger nî

Zi-kaht-ı câm-ı ‘işret der-miyân-ı âteş ü âbem]

{Sürahi nağmesi nargile şişesinden farklı değil. Eğlence kadehinin kıtlığı yüzünden su ve ateş arasında kaldım.}

سرایا شعله است و سرد خیزد دود آه من

گل داغم ز آب چشمهٔ کافور سیرابم

[Ser-â-pâ şu ‘le’ est ü serd hîzed dûd-ı âh-ı men

Gül-i dâgem zi-âb-ı çeşme-i kâfûr sîrâbem]

{Ahımın dumanı baştan başa soğuk alev olup yükselir. Yara gülüyüm, kafur çeşmesinin suyuna doymuşum.}

به بزمم کشت زهد خشک برق خرمن مستی

چو یاقوتم که موج شعله دارد عالم آبم

[Be-bezmem kişt zühd-i huşk berk-i harmen-i mesti

Çü yâkûtem ki mevc-i şu ‘le dâred ‘âlem-i âbem]

{Sarhoşluk harmanının yıldırımını, meclisime kuru sofuluk ekti. Yakut gibiyim, şaraplı eğlencemin alevden dalgası var.}

15 Bu gazel, Reisülküttâb Ârif Efendi Divanı’ndaki “نیاید در حرم بوی ریا از شرع آدابم & به عطر می فروزان می شود قندیل محرابم” matlahı gazele naziredir (Kiremitci 2015: 56-57).

به یاران جوهری با دشمنان هم خنجری دارم

مگر مرآت فولادم که از کس رو نمی تابم

[Be-yârân cevherî bâ-düşmenân hem hançerî dârem
Meger mir'ât-ı fûlâdem ki ez-kes rû nemî-tâbem]

{Dostlara cevherim, düşmanlara hançerim var. Galiba çelik ayna gibiyim, kimseden yüz çevirmiyorum.}

جواب آن غزل غالب که گوید عارف عصری

به عطر می فروزان می شود قندیل محرابم

[Cevâb-ı ân gazel **Gâlib** ki gûyed Ârif-i 'asrî
Be-'itr-ı mey fûrûzân mî-şevved kandîl-i mihrâbem]

{Ey Gâlib! Bu, zamanın Ârif'inin söylediği "Mihrabımın kandili, şarabım güzel kokusuyla yanar" gazeline naziredir.}

35

mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

ای من فدای غمزه تیرافکنت شوم

قربان چشم خسته جادو فنت شوم

[Ey men fedâ-yı gamze-i tîr-efkenet şevem
Kurbân-ı çeşm-i haste-i câdû-fenet şevem]

{Ey sevgili! Ok atan kıyabakışına feda olurum! Büyücü kadar usta baygın gözüne kurban olurum.}

فانوس شیشه دلم ای ماه نشکنی

تا پرده دار شمع رخ روشنت شوم

[Fânûs-ı şîşe-i dilem ey mâh neşkenî
Tâ perde-dâr-ı şem'-i ruh-ı rûşenet şevem]

{Ey dolunay! Gönül şişemin fanusunu kırma da parlak yanağımın mumuna perde çekebileyim.}

کی باشد ان که بشکفدم غنجه امید

گل می کند جمال تو من گلشنت شوم

[Key bâşed ân ki bişkûfedem gonca-i ümîd
Gül mî-küned cemâl-i tü men gülşenet şevem]

{Umut goncam ne zaman açılacak? Senin yüzün gül açıyor, ben de gülşenin olayım.}

آیینۀ درون به کف ناوری که تا

حیران عاشقانه نگه کردنت شوم

[Âyîne-i derûn be-kef nâverî ki tâ
Hayrân-ı 'âşîkâne nîgeh kerdenet şevem]

{Sana âşikça bir hayranlıkla bakmak istesem de gönül aynasını eline almıyorsun.}

ای چشم مست پیش من انداز تیغ ناز

غالب اگر فادات نباشد منت شوم

[Ey çeşm-i mest pîş-i men endâz tîg-ı nâz
Gâlib eger fedât ne-bâşed menet şevem]

{Ey sarhoş göz! Naz kılıcını bana doğru salla! Gâlib sana feda olmuyorsa ben olurum.}

mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün

به دلها چون دهان تنگ یارم نیستم هستم

مأل نقطه موهوم دارم نیستم هستم

[Be-dilhâ çün dehân-ı teng-i yârem nîstem hestem

Me'âl-i nokta-i mevhûm dârem nîstem hestem]

{Sevgilinin dar ağzı gibiyim, gönüllerde yoksam da varım. Belirsiz noktanın mealine sahibim, yoksam da varım.}

مرا دادست فیض بی وجودی نامداربها

مگر عنقای قاف اشتهارم نیستم هستم

[Merâ dâdest feyz-i bî-vücûdî nâm-dârihâ

Meger 'ankâ-yı Kâf-ı iştihârem nîstem hestem]

{Meşhurluklar bana yokluk feyzi vermiştir. Şöhret Kâf'ının ankası olsam gerek, yoksam da varım.}

نبیند سیرچشمی در جهان دلتشنگان از من

چو آب گوهرم پراعتبارم نیستم هستم

[Ne-bîned sîr-çeşmî der-cihân dil-teşnegân ez-men

Çü âb-ı gevherem pür-i'tibârem nîstem hestem

{Gönülden susamışlar dünyada benim gözümün doyduğunu görmezler. İnci parlaklığı gibi itibarla doluyum, yoksam da varım.}

وجودم نیست پیدا گرچه در امکان ذاتی لیک

عرض وش در جواهر آشکارم نیستم هستم

[Vücûdem nîst peydâ gerçi der-imbân-ı zâtî lik

'Arazveş der-cevâhir âşikârem nîstem hestem]

{Zâtî imbân âleminde varlığım görünmez ama cevherlerde araz gibi ortaya çıkarım, yoksam da varım.}

چو بوی پیرهن پیدا نیم در کاربان اما

ضیاء دیده یعقوب زارم نیستم هستم

[Çü bûy-ı pîrehen peydâ neyem der-kârbân ammâ

Ziyâ'-ı dîde-i Ya'kûb-ı zârem nîstem hestem]

{Gömlek kokusu gibiyim, kervanda görünmüyorum ama ağlayan Hz. Yakup'un göz nuruyum, yoksam da varım.}

ز دام رشته قید خودی کردند آزادم

چو شهباز نگه پرواز دارم نیستم هستم

[Zi-dâm-ı rişte-i kayd-ı hodî kerdend âzâdem

Çü şebâz-ı nigh pervâz dârem nîstem hestem]

{Beni benlik kaydı ipinin tuzağından kurtardılar. Bakış doğanı gibi uçarım, yoksam da varım.}

تنم از فکر باریک تخیل محو شد غالب

مگر موی میان آن نگارم نیستم هستم

[Tenem ez-fikr-i bârik-i tahayyül mahv şüd **Gâlib**

Meger mûy-ı miyân-ı ân nigârem nîstem hestem]

{Ey Gâlib! Bedenim, ince hayal düşünmekten mahvoldu. O güzelin kılca beli gibi olsam gerek, yoksam da varım.}

37

fe 'ilâtün/ mefâ 'ilün/ fe 'ilün

عشق را من خداست می گویم

هرچه گویم سزاست می گویم

[‘Aşkrâ men Hudâst mî-gûyem

Herçi gûyem sezâst mî-gûyem]

{Ben aşka efendidir diyorum. Ne diyorsam yerinde diyorum.}

جون ندیدم اثر ز آه و فغان

کار عاشق هباست می گویم

[Çün ne-dîdem eser zi-âh u figân

Kâr-ı âşık hebâst mî-gûyem]

{Ah ve çığlıktan eser görmediğim için âşığım işi hebadır diyorum.}

آخر از عجز ترک دعوی را

حاصل مدعاست می گویم

[Âhir ez-‘acz-i terk-i da ‘vîrâ

Hâsıl-ı müdde ‘âst mî-gûyem]

{Sonunda davayı terk ettiğin verdiği acizlikle davanın hâsılını söylüyorum.}

آورم چون بهم دو دست فسوس

پر و بال هماست می گویم

[Âverem çün be-hem dü dest-i füsûs

Perr ü bâl-i hümâst mî-gûyem]

{Hayıflanmanın iki elini birleştirince (buna) umay kanatları diyorum.}

مژه ات تیر و ابروی تو کمان

کج نشینم و راست می گویم

[Müje’et tîr ü ebrû-yı tü kemân

Kec nişînem ü râst mî-gûyem]

{Kirpiğin ok, kaşın yay. Eğri oturup doğru konuşuyorum.}

جوی آورد و رفت بولهوسان

من همین ماجراست می گویم

[Cûy âverd ü reft bü’l-hevesân

Men hemîn mâcerâst mî-gûyem]

{İrmak getirdi, acemiler gitti. Ben bu macerayı söylüyorum.}

قطع کردم سخن بدان غالب

عشق بی انتهاست می گویم

[Kat’ kerdem sühan bedân **Gâlib**

‘Aşk bî-intihâst mî-gûyem]

{Ey Gâlib! Aşkın sonsuz olduğunu söyleyip sözü onunla kesiyorum.}

mef'ûlü/ mefâ'ilü/ mefâ'ilü/ fe'ûlün

نطقی که ز خاطر نبرد ثقلت هوشم

چون ولولۀ طبل گرانست به گوشم

[Nutkî ki zi-hâtır ne-bered siklet-i hûşem

Çün velvele-i tabl-ı girânest be-gûşem]

{Hatırımdan akıl sikletini götürmeyen bir konuşma, kulağıma kös gürültüsü gibi gelir.}

شد خاک وطن گرد یتیمی گهرم را

کردند در آغوش صدف خانه به دوشم

[Şü d hâk-i vatan gerd-i yetimî güheremrâ

Kerdend der-âgûş-ı sadef hânc-be-düşem]

{Vatan toprağı cevherime yetimlik tozu oldu. Omuzumdaki evi istiridyenin kucağında yaptılar.}

یا رب چه کنم قلقل میناست گلوگیر

گر توبه دهد مغبیچه باده فروشم

[Yâ Rab çi künem kulkul-i mînâst gelü-gîr

Ger tevbe dihed mugbeçe-i bâde-fürüşem]

{Ya Rabbi! Ne yapayım, şarap satan meyhaneci çırağım tövbe etse de sırça sürahi boğazımı sıkıyor.}

ازبس ز خودست آتش و آبم ز دگر نیست

چون لعل بدخشی همه در جوش و خروشم

[Ez-bes zi-hodest âteş ü âbem zi-diger nîst

Çün la'l-i Bedahşî heme der-cüş u hurüşem]

{Çokça ateş ve suyum kendiliğinden olup başkasından gelmediğı için Bedahşan lali gibi hep coşkunluk ve taşkınlık içindeyim.}

پروانه بزم ادب شمع جمال

جز شعله حسنت می گلرنگ ننوشم

[Pervâne-i bezm-i edeb-i şem'-i cemâlem

Cüz şu'le-i hüsnet mey-i gül-reng ne-nüşem]

{Güzellik mumunun edep meclisindeki pervaneyim. Senin güzelliğinin alevi dışında gül renkli şarap içmem.}

غالب شده خون خانه یاقوت ز رشکم

از فیض دم گریه همان به مه خموشم

[Gâlib şüde hûn hâne-i yâkût zi-reşkem

Ez-feyz-i dem-i girye hemân bih ki hamüşem]

{Ey Gâlib! Yakut ocağı beni kıskanıp kan olmuş. Gözyaşı deminin feyziyle sussam daha iyi.}

39¹⁶*fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlün*

وا کشید آن گل نوخاسته دامان از من

از تو دست ای دل صدچاک گریبان از من

[Vâ keşîd ân gül-i nev-hâste dâmân ez-men

Ez-tü dest ey dil-i sad-çâk girîbân ez-men]

{O yeni açmış gül benden el etek çekti. Ey yüz parça olmuş gönül! El senden yaka benden.}

به خموشی همه غوغا به تکلم همه ناز

لبش آن وقت ندارد که برد جان از من

[Be-hamûşî heme gavgâ be-tekellüm heme nâz

Lebeş ân vakt ne-dâred ki bered cân ez-men]

{Suskunlukta hep kavga, konuşunca hep naz. Onun dudağının canımı alıp götürecekt vakti yok.}

با من آمیزش او الفت شمعست و صباح

نفسی با من و پیوسته گریزان از من

[Bâ-men âmîziş-i û ülfet-i şem'est ü sabâh

Nefesî bâ-men ü peyveste gürîzân ez-men]

{Onun benimle birlikteliği sabah ile mumun yakınlığı gibidir. Bir an benimle olsa da sürekli benden kaçar.}

سلطنتهاست بسی در خم چوگان جنون

حلقه ای بود به انگشت سلیمان از من

[Saltanathâst besî der-ham-ı çevgân-ı cünûn

Halka'î bûd be-engüş-t-i Süleymân ez-men]

{Delilik değneğinin eğri ucunda nice saltanat vardır. Hz. Süleyman'ın yüzüğünde benden bir halka vardı.}

این هم آن پیره‌نی بود که دیدی پر خون

روشنا داشته چشم تو به کنعان از من

[În hem ân pîrehenî bûd ki دیدî pür-hûn

Rûşenâ dâşte çeşm-i tü be-Ken'ân ez-men]

{Senin gözün Kenân'da benimle aydınlandı. Bu da kanla dolu gördüğün gömlekti.}

هیچ پروانه به زنجیر غمت بسته مباد

گشت کردار چو گفتار پریشان از من

[Hiç pervâne be-zencîr-i gamet beste me-bâd

Geşt kerdâr çü güftâr-ı perîşân ez-men]

{Hiçbir pervane senin gamının zincirine bağlı kalmasın. Benim davranışlarım, dağınık sözlere döndü.}

سوختم غالب ازین مصرع جان سوز کلیم

می کشد خار ازین بادیه دامان از من

[Sûhtem Gâlib ezîn mısra'-ı cân-sûz-ı Kelîm

Mî-keşed hâr ezîn bâdiye dâmân ez-men]

16 Bu gazel Kelîm-i Hemedânî Divanı'ndaki "نه همین می رمد آن نو گل خندان از من & می کشد خار درین بادیه دامان از من" matlalı gazele naziredir (Kelîm-i Hemedânî, G. 522, s. 519).

{Ey Gâlib! Kelîm'in can yakan şu mısrasıyla yandım: "Bu çölde, çöl dikenini benden el etek çeker".}

40

mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

ساقی فسرده گشت دلم که شراب ده

این غنجه را به آتش حلکرده آب ده

[Sâkî füsürde geşt dilem ki şarâb dih

În goncarâ be-âteş-i hal-kerde âb dih]

{Ey sâki! Gönlüm kurudu, şarap ver! Bu goncaya eritici ateşle su ver!}

جام شمرده چیست که طوفان شعله ایم

این دانه شراره به مرغ کباب ده

[Câm-ı şumurde çîst ki tû fân-ı şu 'leim

În dâne-i şerâre be-murg-ı kebâb dih]

{Sayılı kadeh de nedir, alev tufanıyız. Bu kıvılcım tanesini kebab olmuş tavuğa ver!}

ای آه نامه من اشکسته وارسان

اما به دست ناز به صد پیچ و تاب ده

[Ey âh nâme-i men-i işkeste vâ-resân

Ammâ be-dest-i nâz be-sad pîç ü tâb dih]

{Ey ah! Ben kırgın âşîğın mektubunu yerine ulaştır! Ama naz eliyle ve yüz kıvranişla ver!}

بدخوست طفل فتنه مدارایش این بسست

بستان ز دست غمزه به آغوش خواب ده

[Bed-hûst tıfl-ı fitne müdârâyeş in besest

Bistân zi-dest-i gamze be-âgûş-ı hâb dih]

{Fitne çocuğu kötü huylu, onu avutmak için şu yeterli: Kıyabakişın elinden alıp uykunun kucağına ver!}

شاید که مست بنگرد آن چشم حرفگیر

آيينه را ز سرمه کن آب از شراب ده

[Şâyed ki mest bingered ân çeşm-i harf-gîr

Âyînerâ zi-sürme kün âb ez-şarâb dih]

{Sürmeden ayna yap, şaraptan su ver. Belki o laf atıcı göz sarhoşça bakar.}

غالب کجا و کعبه مقصود او کجاست

یا رب تو از خزانه غیث نصاب ده

Gâlib kücâ vü Ka'be-i maksûd-ı û kücâst

Yâ Rab tü ez-hizâne-i gaybeş nisâb dih

{Gâlib nerede, onun maksat Kâbe'si nerede?! Ya Rabbi! Sen ona gaip hazinenden nisap ver!}

41

fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

گر ز سر عشق گفتارست بعد از خامشی

از سخن بالا چه اسرارست بعد از خامشی

[Ger zi-sırr-ı aşk güftârest ba'd ez-hâmuşî

Ez-sühan-bâlâ çi esrârest ba'd ez-hâmuşî]

{Aşk sırrında konuşmak susmaktan sonra geliyorsa sustuktan sonra söz yükseltmenin ne sırrı var!}

از صفا موج نفس نور بصیرت می شود

سرمه آواز بی کارست بعد از خامشی

Ez-safâ mevc-i nefes nûr-ı basîret mî-şevved

Sürme-i âvâz bî-kârest ba'd ez-hâmuşî

{Nefes dalgası safadan basiret nuruna dönüşür. Ses sürmesinin suskunluktan sonra bir etkisi olmaz.}

لفظ قالب را به بالا می کشد روح سخن

صورت عیسی به دیوارست بعد از خامشی

[Lafz-ı kâlebrâ be-bâlâ mî-keşed rûh-ı sühan

Sûret-i 'Îsâ be-dîvârest ba'd ez-hâmuşî]

{Sözün ruhu, kalıbın/ bedeninin lafzını yukarıya çeker. Hz. İsa'nın resmi, sustuktan sonra duvarda asılı kalır.}

پایبند جسم عیسی بود زنجیر نفس

ورنه او افلاک کردارست بعد از خامشی

[Pây-bend-i cism-i 'Îsâ bûd zencîr-i nefes

Verne û eflâk-kerdârest ba'd ez-hâmuşî]

{Nefes zinciri, Hz. İsa'nın bedenine ayak bağıydı. Nitekim o, sustuktan sonra gökyüzüne yükselmiştir.}

این تکرر صحبت احوال نگاهانست و بس

وحدت از توحید بیزارست بعد از خامشی

[În tekerrür sohbet-i ahvel-nigâhânest ü bes

Vahdet ez-tevhîd bizârest ba'd ez-hâmuşî]

{Bu yineleyiş, şaşı bakanların sohbetidir. Yoksa vahdet, suskunluktan sonra tevhitten yaka silker.}

هر که شد در خلوت معشوق می داند که چیست

ناز را معنی بسیارست بعد از خامشی

[Her ki şûd der-halvet-i ma'şûk mî-dâned ki çîst

Nâzrâ ma'nî-i bisyârest ba'd ez-hâmuşî]

{Maşuğun halvetinde olan kimse, suskunluktan sonra, nazın birçok manaya sahip olması ne demektir bilir.}

مریم آیینه حیرت چه معنی زاده است

شاهد من طفل گهواره است بعد از خامشی

[Meryem-i âyîne-i hayret çi ma'nî zâde'est

Şâhid-i men tıfl-ı gehvârest ba'd ez-hâmuşî]

{Hayret aynasının Meryem'i ne mana doğurmuş! Benim güzelim, sustuktan sonra beşikteki çocuğa döner.}

کارها آیینه انتاج کار دیگرست

وحی قرآنی بدیدارست بعد از خامشی

[Kârâ âyîne-i intâc-ı kâr-ı dîgerest

Vahy-i Kur'ânî bedîdârest ba'd ez-hâmuşî]

{İşler, bir başka işi neticelendirme aynasıdır. Kuran vahyi, sessizlik sonrası ortaya çıkar.}

لال غم را اتفاق صحبت کوران بلاست
دستم از انگشت بیزارست بعد از خامشی
[Lâl-i gamrâ ittifâk-ı sohbet-i kûrân belâst
Destem ez-engüş bîzârest ba'd ez-hâmuşî]

{Gam dilsizi için körler sohbetine denk gelmek beladır. Elim, suskunluk sonrasında parmaktan usanır.}

از اشارتهای وحدت چون کسی آگاه نیست
نطق ما از نوع تکرارست بعد از خامشی
[Ez-işarethâ-yı vahdet çün kesî âgâh nîst
Nutk-ı mâ ez-nev'-i tekrârest ba'd ez-hâmuşî]

{Kimse vahdet işaretlerinden haberdar olmadığına göre bizim suskunluk sonrası konuşmamız bir tür tekrar olur.}

من که در وقت تکلم کردم عیسی را خموش
هم زبانم نابدیدارست بعد از خامشی
[Men ki der-vakt-i tekellüm kerdem 'Îsîrâ hamûş
Hem-zebânem nâ-bedîdârest ba'd ez-hâmuşî]

{Konuşurken Hz. İsa'yı suspus eden bendenizin, suskunluk sonrası konuşma arkadaşı belli değildir.}

غالب از انفاس روح افزای مولانای روم
این غزل با اهل انکارست بعد از خامشی
[Gâlib ez-enfâs-ı rûh-efzâ-yı Mevlânâ-yı Rûm
În gazel bâ-ehl-i inkârest ba'd ez-hâmuşî]

{Ey Gâlib! Bu gazel, suskunluk sonrası Mevlâna hazretlerinin cana can katan nefeslerinden inkarcılara gelmiştir.}

تا نیندارند کاز فیض نفس کلکم تهیست
نی حکایت ساز اسرارست بعد از خامشی
[Tâ ne-pindârend k'ez-feyz-i nefes kilkem tehîst
Ney hikâyet-sâz-ı esrârest ba'd ez-hâmuşî]

{Kalemim nefes feyzinden mahrum sanılmasın. Ney, sırları sustuktan sonra anlatır.}

42

mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün

دل عارف شود از حسن عالم تاب نورانی
که دریا می شود از پرتو مهتاب نورانی
[Dil-i 'ârif şevved ez-hüsn-i 'âlem-tâb nûrânî
Kî deryâ mî-şevved ez-pertev-i mehtâb nûrânî]

{Ârifin gönlü, dünyayı aydımlatan güzellikle aydınlanır. Nitekim deniz, mehtap ışığıyla aydınlanır.}

نجوم خال با ابروی او لطف دگر دارد
شود از پرتو قندیلها محراب نورانی
[Nücûm-ı hâl bâ-ebû-yı û lutf-ı diger dâred
Şevved ez-pertev-i kandîlhâ mihrâb nûrânî]

{Ben yıldızı onun kaşıyla birlikte daha da bir güzelleşir. Mihrap, kandil ışıklarıyla aydınlanır.}

فزون گشت از خط او شعله عشق اهل سودا را

ز بخت تیره گردد آه آتش تاب نورانی

[Füzûn geşt ez-hat-ı û şu'le-i 'aşk ehl-i sevdârâ
Zi-baht-ı tîre gerded âh-ı âteş-tâb nûrânî]

{Ayva tüyünün çıkmasıyla birlikte âşıkların aşk alevi arttı. Ateş parlaklığındaki ah, kara baht sayesinde ışık saçar.}

زبس غلطیدن دلہای آگہ روشنش کردست

به بحر عشق چون قانوس شد گرداب نورانی

[Zi-bes galtîden-i dilhâ-yı âgeh rûşeneş kerdest
Be-bahr-i 'aşk çün fânûs şüd girdâb nûrânî]

{Nice uyanık gönlün yuvarlanıp alevlendirmesiyle aşk denizindeki girdap fanus gibi aydınlandı.}

بود نرمی دشمن ابلهان را مایه غفلت

که شمع خواب شد از گرمی سنجاب نورانی

[Büved nermî-i düşmen eblehân râ mâye-i gaflet
Ki şem'-i hâb şüd ez-germî-i sincâb nûrânî]

{Düşmanın yumuşaklığı ahmaklar için gaflet sebebidir. Nitekim uyku mumu, sincap yatağın sıcaklığıyla aydınlanır.}

مرا پیداست غالب این سخن از باده و ساغر

شود از برق معنی خاطر بی تاب نورانی

[Merâ peydâst **Gâlib** in sühan ez-bâde vü sâgar
Şevved ez-berk-i ma'nî hâtır-ı bî-tâb nûrânî]

{Ey Gâlib! Benim için şu söz, şarap ve kadehten daha belirgindir: Bitap düşen gönül, mana yıldırımıyla aydınlanır.}

43

mef'ûlü/ mefâ'ilün/ fe'ûlün

نازم به غمت که نازنینی

جایت به دلم که دلنشین

[Nâzem be-gamet ki nâzenînî
Câyet be-dilem ki dil-nişînî]

{Gamına kurban olayım, nazlısın. Yerin gönlümdedir, zira gönlüme yerleşmişsin.}

دیوانه شود به حسنت آدم

پری منشی و حورعینی

[Dîvâne şevved be-hüsnet âdem
Perrî-menişî vü hûr-'aynî]

{Peri yaradılışlı ve huri gözlüsün. İnsan senin güzelliğinle çılgına döner.}

روشن نظرم به دور زلفت

زان روی شها که مه جبینی

[Rûşen-nazarem be-devr-i zülfet
Z'ân rûy şehâ ki meh-cebînî]

{Ey padişah! Ay alınlı olduğun için gözüm senin saçının devrinde aydınlanır.}

چشم تو دلم ربود کاز وی

حیرت ده آهوان چینی

[Çeşm-i tü dilem rubûd k'ez-vey

Hayret-dih-i âhuvân-ı Çînî]

{Gözün gönlümü çaldı. Onun yüzünden Çin ceylanlarını hayrette bırakırsın.}

شاید که دهم به وصلت ایمان

در هجر و بلای جان و دینی

[Şâyed ki dihem be-vaslet îmân

Der-hecr ü belâ-yı cân u dînî]

{Belki ayrılıkta sana kavuşmak için iman veririm. Sen can ve dinin belasısın.}

فکر تو شراب صاف شیراز

غالب تو عجب زین زمینی

[Fikr-i tü şarâb-ı sâf-ı Şîrâz

Gâlib tü 'aceb ki z'în zemînî]

{Ey Gâlib! Düşüncen, Şiraz'ın saf şarabıyken senin bu topraklarda olman ilginç.}

44¹⁷

mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün/ mefâ'îlün

ز خطش بوی می بوی گل شب بوست پنداری

سیهمستی بهار سنبل گیسوست پنداری

[Zi-hatteş bûy-ı mey bûy-ı gül-i şeb-bûst pindârî

Siyeh-mestî bahâr-ı sünbül-i gîsûst pindârî]

{Onun ayva tüyünden gelen şarap kokusunu şebboy kokusu sanırsın. Saçı sümbülünün baharı, körkütük sarhoşluktur sanırsın.}

شراب بوسه از لبهای خونخوار است منظورم

بیاض دیده ام گلبرگ شفتالوست نداری

[Şarâb-ı bûse ez-lebhâ-yı hûn-hârîst manzûrem

Beyâz-ı dîde'em gül-berg-i şeftâlûst pindârî]

{Kan içici dudaklardan öpücük şarabı görüyorum. Gözümün akı, şeftali çiçeği yaprağıdır sanırsın.}

زیس صحرای وحشت موج الفت می زند امشب

رمیدنهای مجنونش رم آهوست پنداری

[Zi-bes sahrâ-yı vahşet mevc-i ülfet mî-zened imşeb

Remîdenhâ-yı Mecnûneş rem-i âhûst pindârî]

{Bu gece vahşet bozkırından o kadar çok yakınlık dalgası vuruyor ki o bozkırın Mecnûn'unun ürkmelerini ceylan ürkmeleri sanırsın.}

دماغ از پیچش موی دماغ ازبس که شد باریک

ره آمدش اندیشه ام یک مویست پنداری

[Dimâg ez-pîçiş-i mûy-ı dimâg ez-bes ki şüd bârîk

Reh-i âmed-şüd-i endîşe'em yek mûst pindârî]

17 Bu gazel, Şevket-i Buhârî Divanı'ndaki " ز زلفش دیده من حلقه گیسواست پنداری & به چشم مردمک تخم گل شببوست پنداری " matlâlı gazele naziredir (Şevket-i Buhârî, G. 1154, s. 469-470).

{Dimağ/ Zihin, başımdaki saçın dolanmasından öyle daraldı ki düşüncemin geliş gidiş yolunu tek bir kıldır sanırsın.}

گلی یک مدعا نتواند از گلزار خود چیند

سرشک و آه عاشق محض رنگ و بوست پنداری

[Gülî yek müdde'â netvâned ez-gülzâr-ı hod çined
Sirişk ü âh-ı 'âşık mahz-ı reng ü bûst pindârî]

{Kendi gül bahçesinden bir iddia gülü toplamak mümkün değil. Âşığın ahı ve kanlı gözyaşını renk ve kokunun kaynağı sanırsın.}

چنان زانوی همت می زخم غالب به کوی او

که پیشم کاسه سر کاسه زانوست پنداری

[Çünân zânû-yı himmet mî-zenem **Gâlib** be-kûy-ı û
Ki pîşem kâse-i ser kâse-i zânû'st pindârî]

{Ey Gâlib! Onun semtinde himmet dizini öyle bir yere vuruyorum ki nezdimde kafatası diz yuvarlağıdır sanırsın.}

DİĞER KITA VE NAZMLAR

45 (KIT'A)

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

بر سر آل عبا بنگر چه بگذر از قضا

بعدزین این دست دامان دعا خواهد گرفت

بس که دیدم آن نگارین دست را غالب ز دور

بنجه مژگان من رنگ حنا خواهد گرفت

[Ber-ser-i Âl-i 'Abâ binger çi bûgzer ez-kazâ

Ba'dezîn in dest-i dâmân-ı du 'â hâhed girift

Bes ki dîdem ân nigârîn destrâ **Gâlib** zi-dûr

Pençe-i müjgân-ı men reng-i hinâ hâhed girift]

{Ey Gâlib! Ehl-i Beyt'in başlarından neler geçtiğine bir bak! Bundan sonra bu dua eteğinin ucu tutulacak. O işlemeli eli uzaktan öyle çok gördüm ki artık kirpiğimin eli kına rengi alacak.}

46 (NAZM)

mef'ûlû/ mefâ 'ilün/ mef'ûlû/ mefâ 'ilün

از پیک صبا ناگه بشنیده ام آهنگی

صد رنگ گشایشهاست در غنجه دلتنگی

خوشر ز بهارنست با خرمن گلهايش

یک ساغر بی رنگی در مجلس یکرنگی

[Ez-peyk-i sabâ nâgeh bişnîde'em âhengî

Sad reng-i güşâyîşhâ'st der-gonca-i dil-tengî

Hoşter zi-bahârânest bâ-harmen-i gülhâyeş

Yek sâgar-ı bî-rengî der-meclis-i yek-rengî]

{Ansızın tan yeli habercisinden bir ahenk işittim. Gönlü dar goncada yüz açılış rengi vardı. Güllerinin harmanıyla ilkbaharlardan daha hoştur. Samimiyet meclisinde bir gösterişsizlik kadehidir.}

47 (NAZM)

mefâ'ilün/ fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe' ilün

دم طرب طرب آمد ترانه باید جست

ز غصهای زمانه کرانه باید جست

کنون که گنج صباحت ز سینه ات بگشود

به بوسه دادن عاشق بهانه باید جست

[Dem-i tarab tarab âmed terâne bâyed cüst

Zi-gussahâ-yı zamâne kerâne bâyed cüst

Künûn ki genc-i sabâhat zi-sîne'et bügşûd

Be-bûse dâden-i 'âşık bahâne bâyed cüst]

{Mutluluk zamanı eğlence geldi, şarkı aramak gerek. Zamane dertlerinden çıkış aramak gerek. Göğsünden güzellik hazinesini açtığın bugün, âşığa buse vermen için bahane aramak gerek.}

48 (NAZM)

mefâ'ilün/ fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe' ilün

ز سوز دل اگر آهی گذر کند چه شود

به نور عارض ماهی اثر کند چه شود

تغافل عادت شیرین لبان بود لیکن

اگر شهبی به گدایی نظر کند چه شود

[Zi-sûz-ı dil eger âhî güzer küned çi şeved

Be-nûr-ı 'ârız-ı mâhî eser küned çi şeved

Tegâfûl 'âdet-i şîrîn-lebân büved lîkin

Eger şehî be-gedâyî nazar küned çi şeved]

{Gönül yanışından bir ah geçerse ne olur? Bir ayın yanağındaki parlaklığa etki ederse ne olur? Umursamazlık tatlı dudaklıların âdetidir ama bir padişah bir dilenciye baksa ne olur?}

49 (KIT'A)

fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün

آدم با امید و بیم هزار

بخدا و رسول خیری کن

ای خداوند فیض بخش جهان

گل ما را گشا و خیری کن

[Âmedem bâ-ümîd ü bîm-i hezâr

Be-Hudâ vü Resûl hayrî kün

Ey hudâvend-i feyz-bahş-ı cihân

Gül-i mârâ güşâ vü hayrî kün]

{Ey dünyaya feyiz bağışlayan efendim! Bin korku ve umutla geldim, Allah ve Hz. Peygamber aşkına bir hayır işle! Gülümüzü aç da bir hayır işle!}

50 (KIT'A)

fe'îlâtün/ mefâ'îlün/ fe'îlün

آفرین بر روان شیخ عطار

که سخنهای مشک بو گفتست

از ره جان و منزل جانان

هرچه گفتست بس نکو گفتست

[Âferin ber-revân-ı Şeyh 'Attâr

Ki sühanhâ-yı müşk-bû güftest

Ez-reh-i cân u menzil-i cânân

Herçi güftest bes nikû güftest]

{Misk kokulu sözler söyleyen Şeyh Attâr'ın canına rahmet! Can yolu ve canan menziline her ne söylediye iyi söylemiş.}

51 (NAZM)

fe'ûlün/ fe'ûlün/ fe'ûlün/ fe'ûl

کنم کشف سر گر ترا باورست

چه سری که با دین حق رهبرست

ز شمس و ز منلا شوم ترجمان

کرامت محمد کرم حیدرست

[Künem keşf-i sır ger türâ bâverest

Çi sırrî ki bâ-dîn-i hak reh-berest

Zi-Şems ü zi-Monlâ şevem tercemân

Kerâmet Muhammed kerem Hayderest]

{Eğer inanırsan sana bir sır açayım, hem de ne sır, hak dine rehber. Şems ve Mevlânâ'dan tercüman olayım: Keramet Hz. Muhammed, kerem Hz. Ali'dir.}

52 (KIT'A)

fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlün

نو قماشی که برای کمرم داد شهی

غنجهایش همه زرین نما غالیه بوست

گفتمش ای چمن ناز چه گلهايش اين

زیر لب خنده زنان گفت گل شفتالوست

[Nev kumâşî ki berây-ı kemerem dâd şehî

Goncahâyeş heme zerrîn-nümâ gâliye-bû'st

Güfemeş ey çemen-i nâz çi gülhâyeş in

Zîr-i leb hande-zenân güft gül-i şeftâlû 'st]

{Padişahın belim için verdiği yeni kumaşın goncaları hep altın görünümlü ve misk kokulu. “Ey naz çimeni! Bu hangi çiçekler?” deyince bıyık altından gülümseyerek “şeftali çiçeği” dedi.}

53 (KIT'A)

fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlün

قطعه من که نوشتی به میان آور وی

چون گل آن کمر ناز گلش حسرت بوست

رفت ده سال و نیامد که دریغا بازی

یا رب آن غنچه زیبا چه گل شفتالوست

[Kıt'a-i men ki nüviştî be-miyân âver vey

Çün gül-i ân kemer-i nâz güleş hasret-bû 'st

Reft deh sâl ü neyâmed ki dirîgâ bâzî

Yâ Rab ân gonca-i zîbâ çi gül-i şeftâlû 'st]

{Yazdığım kıtamı bele/ ortaya getir! Zira o naz kemerinin gülü hasret kokuludur. On yıl geçti ve ne yazık ki bir kez olsun gelmedi. Acaba o güzel gonca, hangi şeftalinin çiçeği!}

RUBAİLER

54

مشتاق برای ما شتابان آمد

از داغستان چو سیل جوشان آمد

در شهر محرم به دو چشم گریان

یاران آمد مگو که باران آمد

Müştâk berây-ı mâ şitâbân âmed

Ez-dagsitân çü seyl cûşân âmed

Der-şehr-i Muharrem be-dü çeşm-i giryân

Yârân âmed me-gû ki bârân âmed

{Müştâk bizim için aceleyle geldi. Dağıstan'dan/ Dağlıktan sel gibi coşarak geldi. Muharrem ayında yağmur yağdı deme, iki gözü yaş içinde dostlar geldi.}

55

امروز مگر عشق به طغیان آمد

با غم زده ای ز چرخ گریان آمد

کف بر لب و زنجیر به گردن پر جوش

مشتاق به ما چو سیل طوفان آمد

İmrûz meger 'aşk be-tugyân âmed

Bâ-gam-zede'î zi-çarh giryân âmed

Kef ber-leb ü zencîr be-gerden pür-cûş

Müştâk be-mâ çü seyl-i tûfân âmed

{Galiba bugün aşk coşarak geldi. Bir gamıyla birlikte gökyüzünden ağlayarak geldi. Müştâk eli ağzında, zinciri boynunda, tufan seli gibi bize geldi.}

56

زین چند سخن که مایهٔ یک نفس است

صد گونه به شاعران عالم هوس است

مطلوب دگر نیست مرا ز اهل نظر

فهمیدن شعر من تحسین بس است

[Z'in çend sühan ki mâye-i yek nefesest

Sad gûne be-şâ'irân-ı 'âlem hevesest

Matlûb diger nîst merâ zi-ehl-i nazar

Fehmîden-i şî'r-i men tahsîn besest]

{Kaynağı tek nefes olan şu birkaç sözden dünya şairlerine yüz türlü heves vardır. Basiret sahiplerinden farklı bir isteğim yok. Şiirimin anlaşılması övgü olarak yeter.}

57

شوکت که دم از خیال در طوران زد

موج هنرش غوطه به هندوستان زد

کشتی سخن به خشکی بی مغزان

در روم کنون غالب سرگردان زد

[Şevket ki dem ez-hayâl der-Tûrân zed

Mevc-i hünereş gavta be-Hindûstân zed

Keştî-i sühan be-huşkî-i bî-magzân

Der-Rûm künûn **Gâlib**-i ser-gerdân zed]

{Turan'da hayalden dem vuran Şevket-i Buhârî'nin hüner dalgası Hindistan sahillerine ulaştı. Bugün de Anadolu'da başı dönmüş/ âşık Gâlib'in söz gemisi idraksizler karasına vurdu.}

58

از چشمهٔ چشمم آب دادند مرا

وز خون دلم شراب دادند مرا

غم نیست اگر شوم پریشان خاطر

زلف تو به جای خواب دادند مرا

[Ez-çeşme-i çeşmem âb dâdend merâ

V'ez-hûn-ı dilem şarâb dâdend merâ

Gam nîst eger şevem perîşân-hâtır

Zülf-i tü be-cây-ı hâb dâdend merâ]

{Bana gözümün çeşmesinden su, yüreğimin kanından şarap verdiler. Hatırım darmadağın olsa da sorun değil, bana uyku yerine senin saçını verdiler.}

59

گر بر در کعبه بتپرست آمده ای

به زانکه حریف خودپرست آمده ای

سر بر قدم شکسته بندان آور

دریاب درست آ که اشکست آمده ای

[Ger ber-der-i Ka'be büt-perest âmede'î

Bih z'ân ki harîf-i hod-perest âmede'î

Ser ber-kadem-i şikeste-bendân âver

Der-yâb dürüst â ki şikest âmede'î]

{Kâbe'nin kapısına putperest gelmen, kendini beğenmiş birisi olarak ortaya çıkmandan iyidir. Kırık dökük gelmişsin, gel de kırıklık tedavi edenlerin ayağına kapanıp sağlamlaş!}

60

آداب محمدست و ارکان علی

قرآن محمدست و برهان علی

شد مظهر اسرار محمد منلا

بنمود ز نور شمس یزدان علی

[Âdâb Muhammedest ü erkân 'Alî

Kur'ân Muhammedest ü burhân 'Alî

Şüd mazhar-ı esrâr-ı Muhammed Monlâ

Bünmûd zi-nûr-ı Şems-i Yezdân 'Alî]

{Adap Hz. Muhammed, erkan Hz. Ali'dir. Kurân Hz. Muhammed, delil Hz. Ali'dir. Mevlâna, Hz. Muhammed'in sırlarına mazhar olup Hz. Ali de Allah dostu Şems'in nurundan gösterdi.}

61

از بزم تو زود ایستادم رفتم

با تیغ فراق بوسه دادم رفتم

من رفتم و اغیار به تو ماند دریغ

ایمان به کف دیو نهادم رفتم

[Ez-bezm-i tü zûd îstâdem refthem

Bâ-tîg-ı firâk bûse dâdem refthem

Men refthem ü agyâr be-tü mând dirîğ

Îmân be-kef-i dîv nihâdem refthem]

{Senin meclisinden çabucak kalkıp gittim. Ayrılık kılıcına buse verdim gittim. Ben gittim ve rakipler seninle kaldı, yazık! İmanı şeytanın avucuna bırakıp gittim.}

EBYÂT-I MÜTEFERRİKA

62

mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün

به تسبیح بهار آرایه گلزار احسانش

به کف صد دانه مرجان دارد ارغوان اینجا

[Be-tesbîh-i bahâr-ârâyî-i gülzâr-ı ihsâneş
Be-kef sad dâne-i mercân dâred erguvân încâ]

{Onun ihsan gülşenin bahar süsleyicilik tespahiyle burada erguvanın elinde yüz mercan tanesi var.}

63

mef'ûlü/ mefâ 'ilü/ mefâ 'ilü/ fe'ûlün

تقریر محبت به تو نوشتم و گفتم

ناگفته بدانی و نوشته بخوانی

[Takrîr-i muhabbet be-tü nenviştem ü güftem
Nâ-güfte bi-dânî vü nenvişte bi-hânî]

{Aşk söylencesini sana yazmadım ve söylemedim. Söylemeden bilesin, yazmadan okuyasın.}

64

fe 'ilâtün/ mefâ 'ilün/ fe 'ilün

گویمت آنچه کار درویشست

صلح با جمله جنگ با خویشست

[Gûyemet ânçi kâr-ı dervîşest
Sulh bâ-cümle ceng bâ-hîşest]

{Dervîşin işini sana söyleyeyim: Herkesle barışıp kendisiyle/ nefsiyle savaşmak.}

65

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

آشنای معنی بیگانه گشتن مشکست

زانکه معنی گفتن و بیگانه گفتن باطلست

[Âşinâ-yı ma'nî-i bîgâne geşten müşkilest
Z'ân ki ma'nî güften ü bîgâne güften bâtılest]

{Bilinmedik manaya aşina olmak zordur. O yüzden anlam söyleyip de bilinmedik (anlam) söylemek batıldır.}

66

mef'ûlü/ fâ 'ilâtü/ mefâ 'ilü/ fâ 'ilün

ابرو و زلف و غمزه و مژگان و روی و خط

تیغ و کمند و ناوک و ترکش آتش باروت

[Ebrû vü zülf ü gamze vü müjgân u rûy u hat
Tîg u kemend ü nâvek ü terkeş âteş barut]

{Kaş kılıç, saç kement, kıyabakış ok, kirpik sadak, yüz ateş ve ayva tüyü baruttur.}

67

mefâ'ilün/ fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün

به چارمیخ انالحق زدند عیسی را

دمی که یاد صنم بود در لب منصور

[Be-çarmîh-ı ene'l-Hak zedend 'İsîrâ

Demî ki yâd-ı sanem bûd der-leb-i Mansûr]

{Mansur'un dudağında put zikri varken Hz. İsa'yı "Ben Hakk'ım" çarmihına gerdiler.}

68

fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

حسن یوسف را به زندان آورد علمش به تخت

آیتست از مصحف حکمت مگو رؤیاست این

[Hüsn Yûsufâ be-zindân âvered 'ilmeş be-taht

Âyetest ez-mushaf-ı hikmet me-gû rü'yâ'st in]

{Hz. Yusuf'u güzelliği zindana ilmi de tahta götürdü. Bu hikmet mushafından bir ayettir, rüya deme!}

69

fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

جرم خس در گردن موجست در بحر کرم

شوخی مهمان ز لطف طبع صاحب خانه است

[Cürm-i has der-gerden-i mevcest der-bahr-i kerem

Şûhî-i mihmân zi-lutf-ı tab'-ı sâhib-hâne'est]

{Cömertlik denizinde çörçöpün günahı dalganın boynundadır. Misafirin küstahlığı, ev sahibinin yumuşak yüzlülüğünden ileri gelir.}

70

mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fe'ülün

دل از دلبر دمی غافل نباشد

اگر دلبر نباشد دل نباشد

[Dil ez-dilber demî gâfil ne-bâşed

Eger dilber ne-bâşed dil ne-bâşed]

{Gönül bir an bile dilberden gafil olmaz. Dilber olmazsa gönül olmaz.}

71

fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilün

من و آسودگی سایه راحت هیهات

طالع تیره و خورشید سعادت هیهات

[Men ü âsûdegi-i sâye-i râhat heyhât

Tâli'-i tîre vü hurşîd-i sa'âdet heyhât]

{Ben nerede, rahat gölgede dinlenmek nerede! Kara baht nerede, mutluluk güneşi nerede!}

72

mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

بر محمدست چو ایجاد کائنات

خون حسین موجب اعدام عالمست

[Behr-i Muhammedest çü icâd-ı kâ'inât
Hûn-ı Hüseyin mûcib-i i'dâm-ı âlemest]

{Kâinat Hz. Peygamber için yaratıldığına göre Hz. Hüseyin'in kanı da âlemin yok olma sebebidir.}

73

mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün

که آموزد ادای نطق آن چشم سخن گو را

که سازد مهد عیسی در حرم محراب ابرو را

[Ki âmûzed edâ-yı nutk ân çeşm-i sühan-gûrâ
Ki sâzed mehd-i 'Îsî der-Harem mihrâb-ı ebrûrâ]

{O söz söyleyici göze konuşma edasını kim öğretiyor! Harem'de kaş mihrabını Hz. İsa'nın beşiği yapan kim!}

74

mef'ûlü/ fâ'ilâtü/ mefâ'ilü/ fâ'ilün

ای روی آتشین ترا سوز و تاب آب

ورد رخ تو خورده مگر از شراب آب

[Ey rûy-ı âteşin-i türâ sûz u tâb-ı âb
Verd-i ruh-ı tü horde meger ez-şarâb âb]

{Ey ateşten yanağıyla suyu yakıp yandıran sevgili! Galiba senin yüzünün gülü şaraptan su almış.}

75

mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ fe'ûlün

الهی کار و بارم را تو بگشای

به جبریل هدایت وحی فرمای

[Îlâhî kâr u bâremrâ tü büğşây
Be-Cibrîl-i hidâyet vahy fermây]

{Ya Rabbi! Sen benim işimi gücümü aç! Doğru yol Cebrâil'ile vahiy buyur!}

76

fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün

لالهای داغ آب از برف بری خورده است

نوبهاران جنون از نشئه دی ماه است

[Lâlehâ-yı dâg âb ez-berf-i berrî horde'est
Nev-bahârân-ı cünûn ez-neş'e-i Dey-mâh'est]

{Yara laleleri, iyilik karından su almıştır. Çılgınlık baharları, Aralık ayının neşesiyle olur.}

77

mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün

زبان بستم خموشی در لبم بالید گویا شد

زبس لفظم ز چشم خلق پنهان گشت معنی شد

[Zebân bestem hamûşî der-lebem bâlîd gûyâ şüd

Zi-bes lafzem zi-çeşm-i halk pinhân geşt ma'nâ şüd]

{Dil bağladım/ Sustum, suskunluk dudağımda büyüyüp konuşmaya başladı. Nice kelimem halkın gözünden gizlenip manaya döndü.}

78

mefâ 'ilün/ mefâ 'ilün/ fe 'ûlün

رخت دیدم چه گویم شام هجران

کلام اللیل یمحوه النهار

[Ruhet dîdem çi gûyem şâm-ı hicrân

Kelâmu 'l-leyl yemhûhu 'n-nehâre]

{Yanağımı gördüm, ayrılık gecesinden ne bahsedeyim! Gece sözü, gündüzü mahveder.}

79

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

شرحه گر ژنگ محبت ریخت جرم داغ نیست

آنچه بگذشت از زبان ما ز گوش ما مپرس

[Şerha ger jeng-i muhabbet riht cürm-i dâğ nîst

Ânçi bûgzeşt ez-zebân-ı mâ zi-gûş-ı mâ me-purs]

{Yara yarığı aşk pası döktüyse bunda yaranın suçu yok. Dilimizden geçeni kulağımızdan sorma!}

80

fe 'ûlün/ fe 'ûlün/ fe 'ûlün/ fe 'ûl

دلیری مکن با دلیران حق

تو موشی کجایی ز شیران حق

[Dilîrî me-kün bâ-dilîrân-ı Hak

Tü mûşî kücâyî zi-şîrân-ı Hak]

{Allah dostlarıyla yenişmeye çalışma! Sen faresin, Allah aslanlarından nasıl olacaksın!}

81

fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilâtün/ fâ 'ilün

بس که از دوری پریشان گشت باغ عیش من

دود آهم سبزه بیگانه می آید برون

[Bes ki ez-dûrî perîşân geşt bâg-ı 'ayş-ı men

Dûd-ı âhem sebze-i bîgâne mî-âyed birûn]

{Eğlence bahçem ayrılık yüzünden öyle perişan oldu ki ahımın dumanı ayırık otu çıkarıyor.}

82

fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlün

تا بگیسوی شکن در شکنش دل ندهی

بر تو روشن نشود راز به خود پیچیدن

Tâ be-gîsû-yı şiken-der-şikeneş dil ne-dihî

Ber-tü rûşen ne-şevêd râz-ı be-hod pîçîden

{Onun kıvrım kıvrım büklüm büklüm saçına gönül vermedikçe kendi kendine dolanma sırrını anlayamazsın.}

83

fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlâtün/ fe'îlün

گرچه هر ذره ز خورشید شود سیر ولی

ذره ای نیست که خورشید شود لقمه او

[Gerçi her zerre zi-hurşîd şevêd sîr velî

Zerre'î nîst ki hurşîd şevêd lokma-i û]

{Her zerre güneşle doygunluğa erişiyor olsa da güneşi lokma edinmeyen bir zerre yoktur.}

84

mef'ûlû/ fâ'îlâtü/ mefâ'îlü/ fâ'îlün

دنیا اگرچه پیره زن پرنگار بود

اکنون عجوزتر شد و پیرایه اس نماند

[Dünyâ egerçi pîrezen-i pür-nigâr büved

Eknûn 'acûzter şüd ü pîrâye'eş ne-mând]

{Dünya süslü püslü bir kocakarı olabilir ancak şimdi daha da yaşlandı, süsü püsü kalmadı.}

85

fe'îlâtün/ mefâ'îlün/ fe'îlün

هر کرا سر به از کلاه بود

بر سر او کله گناه بود

[Her kirâ ser bih ez-külâh büved

Ber-ser-i û küleh günâh büved]

{Başını külahtan daha üstün tutan kimsenin başına külah takması günahtır.}

86

mef'ûlû/ mefâ'îlü/ mefâ'îlü/ fe'ûlün

اشکم خبر از پرتو رخسار ندارد

این ژاله به خورشید سر و کار ندارد

[Eşkem haber ez-pertev-i ruhsâr ne-dâred

În jâle be-hurşîd ser ü kâr ne-dâred]

{Gözyaşımın yanak ışığından haberi yok. Bu çiy tanesinin güneşle ülfeti yok.}

FERD

87

چون موی زلف یار سفر در وطن کنم

[Çün mûy-ı zülf-i yâr sefer der-vatan künem]

{Sevgilinin saçığı gibi, vatanda yolcuym.}

Sonuç

Şeyh Gâlib'in Farsça şiirleri, Farsça söyleyişteki yetkinliğini gösteren örnekler olup şairin edebî kişiliğiyle ilgili yapılacak değerlendirmeler için faydalı veriler içerir. Mevlevilik anlayışı ve Hint üslubunun getirdiği birikimi bu şiirlerine ustalıkla yansıtan şair, Türkçe şiirlerinde görülen girift yapıları Farsça şiirlerinde de kullanmıştır. Gâlib'i Gâlib yapan etkenlerin daha iyi anlaşılması için bu şiirler bilhassa nazire geleneği çerçevesinde ele alınmıştır.

Şeyh Gâlib'in Farsça şiirlerindeki anlam dünyası, Türkçe *Dîvân ve Hüsn ü Aşk*'ı yazarken yararlandığı birikimi görmek açısından önemlidir. Gâlib, Farsça şiirlerinde geleneksel Türk Farsçası kullanmış, bir diğer deyişle Farsça şiir yazan diğer Türk şairlerin yolundan gitmiştir. Kelimeleri bir araya getirirken şiir dilinin devrik yapısına rağmen belirli bir simetri gözetmiş, Hint üslubuna bağlı lafız ve hayal zorlamaları olsa da kendine has üslubuyla yetkin örnekler ortaya koymuştur. Mevlevilik kültürünün getirdiği Farsça söyleme anlayışını hürmet boyutundan daha öteye taşımış, Hint üslubunda örnek aldığı üstat şairler gibi söyleyip yazma gayretine girişerek bunda başarılı olmuştur. Özellikle Şevket-i Buhârî'ye olan nazireleri, Türkistan kökenli bu şairden ne kadar etkilendiğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Mevlevilik ve ateş imajına bağlı kullanımlarıyla birlikte alışılmamış bağdaştırmaları öne çıkarması, Türkçe şiirlerindeki anlayışı Farsça şiirlerinde de gözetmesinin bir sonucudur.

Kaynakça

- Değirmençay, Veyis (2013), *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Gürer, Abdülkadir (1993), "Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme-Metin)", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, LXXV+ 770 s.
- Horata, Osman (2007), "Son Klasik Dönem (1700-1800) Şiir", *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2 (4 cilt), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İbrâhîmî, Dâvûd (2022), "Kelîm-i Kâşânî", *DİA*, c. 25, İstanbul: TDVY, s. 212.
- Kalkışım, M. Muhsin (2010), "Şeyh Gâlib", *DİA*, c. 39, İstanbul: TDVY, s. 54-57.
- Kalkışım, Muhsin (1992), "Şeyh Gâlib Dîvânı", Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, XI+636 s.
- Kelîm-i Hemedânî, *Dîvân-ı Ebû Tâlib Kelîm-i Hemedânî*, (haz. Muhammed Kahramân), Meşhed: Müessese-i Çâp u İntişârât-ı Âsitân-ı Kuds-i Razavî, 1369.
- Kiremitçi, Hamza (2015), "Reisülküttab Mehmed Ârif Dîvânı", Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi, XI+96 s.
- Kurtuluş, Rıza (2020), "Muhteşem-i Kâşânî", *DİA*, c. 31, Ankara: TDVY, s. 77-78.
- Muhteşem-i Kâşânî, *Dîvân-ı Muhteşem-i Kâşânî*, Gencûr (www.ganjoor.net), erişim linki: <https://ganjoor.net/mohtasham/divan-moh/ghazal-moh/sh315>, erişim tarihi: 04.09.2022.
- Sadikoğlu, S. Cengiz (2008), "Sâib-i Tebrîzî", *DİA*, c. 35, İstanbul: TDVY, s. 541-542.
- Sâib-i Tebrîzî, *Dîvân-ı Sâib-i Tebrîzî*, Gencûr (www.ganjoor.net), erişim linki: <https://ganjoor.net/saeb/divan-saeb/ghazalkasa/sh433>, erişim tarihi: 04.09.2022.
- Saraç, M. A. Yekta (2016), *Bursalı Mehmed Tâhîr Osmanlı Müellifleri*, Ankara: TÜBA.

Şafak, Turgay (2019), "Şevket-i Buhârî", *DİA*, Ek cilt 2, Ankara: TDVY, s. 557-558.

Şevket-i Buhârî, *Dîvân-ı Şevket-i Buhârî*, (haz. Sîrûs Şemîsâ), Tahran: İntişârât-ı Firdevs, 1382.

Şeyh Gâlib, *Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu NEKTY05531, 229 vr.

Şeyh Gâlib, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Koleksiyonu 657, 241 vr.

Şeyh Gâlib, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Koleksiyonu 658, 164 vr.

Yüksel, Sedit (1980), *Şeyh Galip Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1614-1633

TÜRK DİNİ TARİHİNDE İKİ KURTARICI VARLIK: BODİSATVA AVALOKİTEŞVARA VE HIZIR

Münevver Ebru Zeren

Doç. Dr., Haliç Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (ebruzeren@halic.edu.tr), ORCID: 0000-0001-5390-2022 / Doç. Dr., Haliç University Faculty of Arts and Sciences Department of History

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 11.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Zeren, Münevver Ebru (2022), "Türk Dinî Tarihinde İki Kurtarıcı Varlık: Bodhisattva Avalokiteşvara ve Hızır", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1614-1633.

Zeren, Münevver Ebru (2022), "Two Saviour Beings in Turks Religious History: Boddhisattva Avalokiteshvara And Khızır", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1614-1633.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Türk Dinî Tarihinde İki Kurtarıcı Varlık: Bodisatva Avalokiteşvara ve Hızır

Özet

Her din ve inanç sisteminde bireyler dünyevî sıkıntılarında yardım isteyebilecekleri ve manevî kurtuluşlarına rehber olan kutsal varlıklara sığınmışlardır. Başta Uygurlar olmak üzere Türklerin benimsedikleri Mahayana Budizmi'nde Budist laiklerin nirvanaya ermelerini sağlayan Budalar ve bodisatvaların (Buda olabilecekten kurtuluşunu erteleyip kendini Budist cemaate adayan semavî varlıklar) adları tespih eşliğinde zikredilir. İslâmiyet'te ise Esmâü'l- Hüsna zikirlerinin yöneldiği Allah başta olmak üzere peygamberler, melekler ve velîler kulun yardımına koşan ulu varlıklardır.

Makalemizde Budist Uygurların en çok iman ettikleri ve her fırsatta yardıma çağırdıkları Bodisatva Avalokiteşvara ile Müslüman Türklerin zorda, darda kaldıklarında karşlarına çıkan, yol gösteren Hızır'ın; başta don değiştirme olmak üzere şekilsel ve işlevsel benzerlikleri ile bu iki kurtarıcı varlık çevresinde gelişen inanç ve ibadetler karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu çalışmadaki amacımız Türklerin Budizm'den sonra İslâmiyet'i benimsemesinde bazı inanç ve ibadet unsurlarının benzerliğinin etkili olduğu tezine ufak da olsa bir katkı sağlayabilmektir.

Anahtar Kelimeler: *Türkler, Budizm, İslâm, Kurtarıcı, Bodisatva, Avalokiteşvara, Hızır.*

Two Saviour Beings in Turks Religious History: Boddhisattva Avalokiteshvara And Khizr

Abstract

In every religion and belief system, individuals have sought refuge in holy beings who can seek help in their worldly troubles and guide their spiritual salvation. In Mahayana Buddhism, adopted by the Turks, especially by Uygurs, the names of the Buddhas and boddhisattvas (the heavenly beings who postponed their liberation and devoted themselves to the Buddhist community while they could be Buddhas) who enabled the Buddhist secularists to reach nirvana, are mentioned with rosaries. In Islam, besides the dhikrs of God's names (Esmâü'l- Hüsna), prophets, angels and sufis are the sacred beings who come to the aid of Muslim people.

In our article, Boddhisattva Avalokiteshvara, whom Buddhist Uygurs believed most and called for help at every opportunity, and Khizr who helps Muslim Turks when they are in trouble and guide them will be discussed comparatively by taking into account the morphological and functional similarities - especially on the change of form, on the beliefs and on the veneration rituals developed around these two savior beings. Our aim in this study is to make a small contribution to the thesis that the similarity of some belief and worship elements is effective in the Turks' adoption of Islam after Buddhism.

Keywords: *Turks, Buddhism, Islam, Saviour, Boddhisattva, Avalokiteshvara, Khizr.*

Giriş

Türkler en eski ve millî dinleri olan Gök Tanrı dininden sonra farklı coğrafyalarda yaşadıkları kültür etkileşimleri neticesinde farklı dinlere girmişler; en uzun süre boyunca da Budizm ve İslâmiyet'i benimsemişlerdir. Budizm bazı Türk boylarınca yaklaşık 1000 yıl boyunca kabul görmüş; İslâmiyet ise daha geniş bir coğrafyada, daha fazla sayıda Türkler arasına yayılarak Türk dinî tarihinde yaklaşık 1300 yıldır şanlı bir yer edinmiştir. Her iki dine ilişkin Türk tarihî ve edebî metinlerini incelediğimizde, Türklerin her daim dinlerine oldukça bağlı bir cemaat olarak dinin iman edilecek unsurlarına derin inançlar geliştirdikleri ve ibadetlerini şevkle yerine getirdikleri görülmektedir.

Orhun Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra 840 yılında Turfan ve Kansu'ya göç eden Uygurlar, Böğü Kağan tarafından 763 yılında resmi din ilan edilen Maniheizm'e olan inançlarını bir süre devam ettirdikten sonra yaklaşık X. yüzyıldan itibaren bölgede etkin olan Mahayana Budizmi'ni benimsemişlerdir. Bu Budizm ekolü veya mezhebinde Hinayana Budizmi'nin tersine kişisel kurtuluş ideali yerini insanların, hatta tüm canlıların kurtuluşuna bırakmıştır. Mahayana Budizmi, muhtemelen miladın ilk yüzyıllarında Kuşanlar döneminde Kuzey Hindistan'da veya Türkistan'da¹, Boşluk (Skr. *śūnyatā*), Öylesilik (*Tathāgata*), Buda Doğası/Zihni ve Buda'nın üç bedeni (Skr. *trikāya*) gibi yeni felsefeleri² içeren mistik öğretisi ile kendi dinî külliyatını oluşturmuş ve geniş kitleler tarafından benimsenmiştir.

Mahayana Budizmi'nde en önemli olan ve en çok ibadet edilen bodisatvalar dört tanedir: Avalokiteşvara (Avalokiteşvara, Guan-yin), Manjusri, Ksitigarbha ve Samantabhadra. Mahayana Budizmi'nin en önemli bodisatvası olan Avalokiteşvara'nın adı, *avalokita* ("aşağıya merhametle bakan") ve *işvara* ("efendi, hükümdar") dan oluşur ve "acı çeken varlıklara merhametle bakan efendi" anlamını taşımaktadır (Conze 1959: 147). Bütün tehlike ve zorluklarla başa çıkabilecek büyü gücü sayesinde her kılığa girebilen, her şeye kadir olan, neredeyse Buda mertebesinde görülen en büyük bodisatvadır.

Türkler İslâmiyet'i benimsedikten sonra iman unsurları arasında yer alan peygamberlere ve meleklerle iman etmişlerdir. Tüm müslümanlar gibi başta cehennemden korunmak için Hz. Muhammed'in şefaatine sığınmışlar, meleklerin kendilerini ve sevdiklerini kötülüklerden koruduklarına inanmışlardır. İslâm tasavvufuna göre insan-ı kamîl mertebesine ulaşan velîler de gerek yaşarken gerek öldükten sonra insanların dünyevî sıkıntılarını çözen, onlara maddî ve manevî kurtuluşları için yardım eden kurtarıcı kutsal varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Türklerin yaşadıkları coğrafyada en çok yardıma çağrılan, kendisine dua edilen kurtarıcı varlık ise Hızır'dır. Hızır'ın tartışmalı kimliği hakkında nebî, velî veya melek olduğuna dair görüşler ortaya atılmıştır (Ocak 2007: 63-65). Kimliği ne olursa olsun Hızır'ın Türk kültüründe, özellikle halk inançlarında köklü bir yeri bulunmaktadır.

Türklerin sosyal ve dinî yaşamlarında yüzyıllar boyunca önemli yer edinmiş bu iki koruyucu varlık hakkında daha önce karşılaştırmalı bir çalışma yapılmamıştır. Gerek farklı dinlerin toplum ihtiyaçlarını benzer şekilde karşılamaya çalışmaları, gerekse toplumların benimsedikleri her dine ait inanç ve uygulamaların daha sonra benimsedikleri dinlerde farklı şekillerde süregeldiği

1 Mahayana Budizmi'nin milattan önce ve sonra ilk yüzyıllarda özellikle Kuzey Hindistan ve Hotan'da ortaya çıktığı, en azından bu bölgelerde erken Mahayana Budizmi'nin edebiyat ve sanat eserlerine yansıdığı görüşü bir çok makalede ve kitapta ele alınmıştır: The World of Buddhism (2007). Ed.H. Bechert, R. Gombrich, Slovenia: Thames & Hudson, 60, 90,104; NORITOSHI, Aramaki (2003), "Towards a New Working Hypothesis on the Origin of Mahayana Buddhism", THE EASTERN BUDDHIST XXXV, 1 & 2, 203-218; TSENG, Ampere A. (2020), "Archeological evidence of early Mahayana movement in Gandhara", Exploring the Life and Teachings of Mahayana Buddhists in Asia, Nova Science Publishers, 31-103.

2 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. (Zeren 2015: 376-382).

gereğesiyle böyle bir karşılaştırmanın anlamlı ve verimli olacağı düşünülmüştür. Bu motivasyonla yazılan makalede Avalokiteşvara ve Hızır'ı karşılaştırmak için belirlenen ana kriterler şunlardır:

- A) İnanç ile İlgili Özellikler
 - 1) Kutsal Kişiliği ve Vasıfları
 - 2) İşlevleri
 - 3) Şekil (Don) Değiştirme
- B) İbadetler ve Uygulamalar
 - 1) Dualar ve Zikirler
 - 2) Mabedler ve Makamlar
 - 3) Özel Günler ve Törenler

Bu kriterler doğrultusunda önce Avalokiteşvara, ardından Hızır analiz edilmiş; Hızır Türk-İslâm edebiyatında oldukça incelenmiş olduğu için Hızır'a ilişkin konular mevcut literatüre referans vererek kısaca; Bodisatva Avalokiteşvara'ya ilişkin konular ise daha detaylı olarak ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise Türklerin maddî ve manevî kaygılarla sığındıkları, çağırdıkları bu iki kurtarıcı varlık, belirlenen kriterler doğrultusunda ortak ve farklı yönleriyle analiz edilmiştir.

1. BODİSATVA AVALOKİTEŞVARA

1.1. Kaynaklar:

Eski Uygur Türkçesinde Avalokiteşvara pek çok eserde anlatılır. Bunlar *Prajñāpāramitāhrdayasūtra* (T. 251–256.8), Avalokiteşvara'ya ayrıldığı için *Avalokiteşvara Sutra* - Türkçede *Kuanşi İm Pusar*- olarak da bilinen *Saddharmapundarikasūtra* (*Lotus Sūtra*)'nın 25. bölümü (T. 262.9), *Nīlakaṅṭhakasūtra* (T. 1057.20/T. 1060.20), *Padmacintāmaṇisūtra* (T. 1082.20), *Cuṅḍidevīdhāraṇī* olarak tespit edilmiştir (Kasai 2022: 246-247). Ayrıca *Avalokiteşvara Sutrasi* ile bağlantılı olan ve onun arkasından okunduğu düşünülen *Üç Avadāna* Elverskog'un katalogunda listelenmektedir (Elverskog 1997:47-49). Eski Uygur Türkçesinde nüshası bulunamamış olsa da Avalokiteşvara'yı konu alan bir diğer önemli eser *Avalokiteşvara-Guṅakāraṇḍa Vyūha*, kısa adıyla *Kāraṇḍavyūha* veya *Kāraṇḍ Sūtra*'dır. Bu eserde Avalokiteşvara ve Budaların özellikleri üzerinden Boşluk, Öylesilik, Buda doğası gibi Mahayana'nın temel felsefeleri açıklanır; bodisatva ve Buda olmanın yolları izah edilir (Chaiyapong 2013:1). Eserin Uygur tercümesi olup olmadığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Dunhuang'da Avalokiteşvara'ya ilişkin bulunan 1100 tane yazmanın 860'unu Lotus Sutra, hatta 128'ini de bu sutranın 25. bölümünden ayrılan Avalokiteşvara Sutra oluşturur (Kim 2001: 17, dipnot 5). Mahayana Budizmi'nin en önemli sutralarından biri *Saddharmapundarika-Sutra* (*Lotus Sutra*) Budist cemaate farklı anlayış derecelerine göre kurtuluş yollarını açıklayan bir masallar koleksiyonudur. Aslı Sanskritçe olan, yazılışı III. yüzyıl veya öncesine dayanan eserin aslı 27 bölümdür ve 21-26. bölümleri çeşitli bodisatvalara ayrılmıştır (Tekin 1993: 4). Eserin *Vap hua ki nom çeçeki atlıg sudur* veya *vaphuaki tegmā s(a)d(a)rmapundarik sudur* başlığını taşıyan Eski Uygur Türkçesine çevirisi, Kumarajiva tarafından 406 yılında yapılan Çince tercüme esere (*Miao fa lien-hua king*) dayanmaktadır. Elverskog, bu eserin Türkçeye, Çince'den Soğdcaya yapılan tercüme eseri temel alarak X. yüzyılda tercüme edildiğini bildirmektedir (Elverskog 1997:59). Zieme, mevcut metin parçalarından yola çıkarak elimizdeki Türkçe tercümenin tüm eserin sadece %6'sını oluşturduğunu bildirmekte ve bize mevcut metin parçalarının özelliklerini ve eser üzerine yapılan araştırmaların kaynakçasını sunmaktadır (Zieme 2005: 1-3, 6-7). Petersburg'da bulunan ve ilk olarak W. Radloff tarafından yayınlanan "Bodisatva Avalokiteşvara" başlıklı ve tamamı korunmuş

olan 25. bölümü Tekin tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Metnin konusu, Avalokiteşvara'nın ilahî güçlerinden faydalanarak canlılara çeşitli vesilelerle yardım etmesi ve bu nedenle canlıların ona başvurmaları, yalvarmalarıdır (Tekin 1993: 5-7). Tekin, *Kuanşi İm Pusar* ("Ses işiten ilah", Uyg. *ün eşidgüci*) isminin, bu bodisatvanın "bütün canlı varlıklara bakan", "bütün bakılan şeylerin efendisi", "bütün dünyanın efendisi" gibi onu tanımlayan isimlerinden biri olduğunu (Tekin 1993: 5-6) bildirmektedir.

1.2. İnanç Unsurları

Türklerin benimsedikleri Mahayana Budizmi, kişiye yardımcı olabilecek pek çok kurtarıcı varlık ve kavram ortaya koymuştur. Bunlar kişiyi cehennemden bile kurtarabilecek gücün yanı sıra bütün doğaüstü güçlere sahip bodisatvalar ve kişinin cennetinde doğmak ve nihai hedef olarak onların mertebesine ("Buda olmak") erişmek istediği Budaları öne çıkarmıştır. Kişi dünyevi mücadelesinde yalnız ve *samsara* (yeniden doğum çemberi) çarkında sahipsiz değildir. Ulaşabileceği en üst mertebe (Budalık) ve bu mertebeye ulaşmak için bütün varlık hallerinde ona yardım edebilecek olan bodisatvalarla çevrilidir. Böylelikle Hinayana Budizmi'nde ancak kişisel uzun ve sancılı metodlarla nirvanaya erdiren çetin yolun yerini, Mahayana'da en büyük görevi kurtuluşunu sağlayacak varlıklara iman ve ibadet etmek olan Budistin daha kolay olan yolu almıştır. Öğretide nihai hedef olarak nirvananın yerini "Buda olmak", bu hedefe ulaşmada en önemli vasıta olan hikmetin yerini ise inanç almıştır. Böylelikle Hinayana Budizmi'nde sadece "arhat" adı verilen hikmet sahibi Budist rahipler kurtuluşa erişebilecekken Mahayana Budizmi'nde artık sayıları binlerle ifade edilen Budalar ve bodisatvalara (Buda olabilecekken kurtuluşunu erteleyip kendini Budist cemaate adayan semavî varlıklar) iman ve ibadet eden Budist laikler de "Buda" olabilecektir.

1.2.1 Kutsal Kişiliği ve Vasıfları

Mahayana'nın ideal kişisi olan bodisatvanın kelime anlamı "aydınlanma varlığı" (Skr. bodhi-sattva) olup aydınlanıp Buda olmak isteyen kişi anlamına gelmektedir (Conze 1959: 125). Bodisatva, Mahayana ile birlikte Hinayana'nın ideal kişisi olan arhat'ın yerini almıştır; çünkü arhat nirvanayı sadece kendisi için arzulanması ve diğerlerini umursamaması sebebiyle benlikle bağlarını koparamamıştır. Merhamet dolu bodisatvaların hedefleri kendi ağızlarından Prajna-paramita'da şu şekilde anlatılmıştır: "*Dünya için bir barınak, dünya için bir sığınak, dünyanın istirahat yeri, dünyanın son tesellisi, dünyanın adaları, dünyanın ışıkları, dünyanın liderleri ve dünyanın kurtuluş vasıtaları olacağız.*" (Conze 1959: 128)

Kendinden önce başkalarının aydınlanmasını hedefleyen bir bodisatvanın Budalığa giden yolu on basamaktan oluşur. Bunlardan ilk altı tanesi, karşı kıyıya taşıyacak araçlar olan altı olgunlaştırıcı (Skt. *pāramitā*)'dır: 1) Eli açıklık, 2) Sabır, 3) Erdemli olmak 4) Çaba (gayret) 5) Meditasyon 6) Bilgelik. Bunlardan ilki fedakarlık, ikincisi dayanıklılığı artırmak, üçüncüsü ahlâk kuralları, dördüncü ve beşincisi meditasyonda yıllar boyunca derinleşmek, sonuncusu ise nihai gerçek olan "boşluk"a varmak demek olan "tam ve eksiksiz bilgelik"e ulaşmakla ilgilidir. Bu altı basamak sonunda Budalığa ulaşan bodisatva isterse nirvanaya ulaşır, isterse dünyada uzun süre kalarak varlıklara yardım eder. İşte ikinci seçeneği tercih eden bodisatva on basamaklı yol ile Mahayana metinlerinde "dünyaya egemen olma" olarak bilinen olağanüstü nitelikleri kazanarak insan üstü varlık biçimine bürünür (Conze 2004: 65-67)

Mahayana Budizmi'nde canlıların lehine iki dünya arası bağlantıyı sağlayan bu kutsal varlıklar, "bodisatva kariyerinde" üstlendikleri görevler doğrultusunda; bu dünya ve ötesindeki isteklerin gerçekleşmesi ve tehlikelerden korunmak için çağrılır (Avalokiteşvara); ölümden sonra canlıları cehennemden kurtarmak (Ksitigarbha) ve kurtuluşa ulaştırmada insanların hikmet gibi erdemlerin kuvvetlendirilmesi (Manjusri) için çalışırlar.

Merhametin kişiselleştirilmiş hali olan Avalokiteşvara, zaman içinde metinlerde üç aşama halinde görülür (Conze 1959: 147). En erken dönemde, Amitayus, Avalokiteşvara ve "büyük güce

ulaşmış olan” anlamındaki Mahasthamaprapta şeklindeki tesliste görülür. İkinci aşamada eliyle dünyayı tutması, derisinin tek bir gözeneğinin bile bir dünya sistemini örtecek kadar büyük olması gibi pek çok kozmik güç ve işlev kazanır. Avalokiteşvara’nın dünyayı yöneten olduğu ve Hindu tanrısı Brahma’ya benzetildiği bu dönemde, ayın ve güneşin onun gözlerinden; rüzgarların onun ağzından ve toprağın onun ayaklarından çıktığı inancı yaygındır. Üçüncü dönem olan son dönemde ise, Tantrik Avalokiteşvara olarak gücünü mantralardan alan ve Şiva’nın özelliklerini taşıyan büyük bir büyücü olmuştur. Avalokiteşvara’nın ilk görevi canlıları samsara tehlikelerinden korumak, ikincisi ise müritlerini şiddetli isteklerden, öfkeden ve ahmaklıktan korumaktır.

Karand Sutra’da Avalokiteşvara’nın sayısız erdemleri vücudundaki tüylerin çokluğuna benzetilir (Chaiyapong 2013: 6) O, her canlıya ve tüm canlılara yardım için ant içmiştir ve onlara yardım etmekten hiç yorulmaz. Bu canlılar arasında insanlar, Tanrılar ve cehennemdeki şeytanlar bulunur. Avalokiteşvara’nın bu “büyük merhameti” (Skr. *mahākaruṇā*) onun her canlıya kendini göstermesi ve yardım etmesi ile sonuçlanır.

Avalokiteşvara Çin’de M.S. II. yüzyıldan itibaren görülür ve Kuan-yin/Guanyin adını alır. VIII.-X. yüzyıllar arasında ise Çin Budizmi’nin en önde bodisatvası olarak kadın şeklini alır (Kim 2001: 17). Avalokiteşvara’nın yine kadın şeklinde kabul edildiği Japonya’da farklı okunuşlarıyla “Kannon, Kwannon, Kwanzeon” adını alır. Kamboçya’da Khmer Kralının, Tibet’te Dalai Lama’nın Avalokiteşvara’nın reenkearne hali olduğu kabul edilir (Chaiyapong 2013: 9). Uygurların Avalokiteşvara kültürünü en çok etkilendikleri Çin Budizmi’nden almışlar ve bu kült Dunhuang’ın yönetimini elinde tutan Tang Hanedanı’na bağlı Guiyijun rejimi ile sıkı ilişkilerden dolayı Dunhuang’da Turfan’a göre daha etkili olmuştur (Kasai 2022: 268-269).

Bodisatvalar içinde en ünlü olan Avalokiteşvara bazen on bir başlı, bin elli ve her el ayasının içinde bir göz bulunacak şekilde resmedilir. Bu tasvirler, aslında bodisatva veya tanrıların gücünün fazlalığını birden fazla organa sahip olması, ayırdedici nitelikler ve eşyalar taşıması ile ifade eden Tantrik Budizm’in etkisidir. Avalokiteşvara’nın on bir başı, onun gücünün Budizm’de dört ana yön, dört ara yön, üst, alt ve merkez olmak üzere on bir yöne ulaştığını ifade etmektedir. Aynı şekilde her birinin elinde birer göz bulunan bin kola sahip olması her şeyi gördüğü ve ihtiyacı olan herkese yardım ettiğini sembolize eder. Aynı zamanda Avalokiteşvara’nın kozmik gücünü gösterir (Gridley 2011: 156). Karand Sutra’da yer alan Avalokiteşvara ikonografisi ise 11 başlı, 100.000 kol ve 100.000 koti³ göze sahip bir Hindu Tanrısı görünümündedir (Chaiyapong 2013: 10).

Avalokiteşvara adlarını tasvirlerindeki çok sayıda olan vücut azalarından ve onu diğer bodisatvalardan ayırdetmeyi sağlayan ellerinde taşıdığı eşyalardan alır. Örneğin elinde lotus tuttuğu tasvirleri *Padmapāṇi* olarak adlandırılır. Ezoterik Budizm kapsamında ele alınan diğer ikonografik formları ve adlarından bazıları *Ekādaśamukhāvalokiteśvara*, *Amoghapāśa*, *Cintāmaṇicakrāvalokiteśvara* ve *Mahāpratisāra*’dır (Sørensen 2020: 94-95).

Avalokiteşvara’nın Lotus Sutra’nın 25. bölümünde⁴ bahsedilen vasıfları şöyledir:

- 1) Canlı varlıkları kurtarmak için usül, çare, hikmet ve sevabı çok fazla olduğundan tabiat üstü gücü sonsuzdur. (KİP 187-189)
- 2) On yönde (yani her yerde) görünür, vücut gösterir, ulaşamayacağı hiç bir alem yoktur (KİP 189-190).
- 3) Kendisini çağıran sesi hemen işitir (KİP 190-191).
- 4) Tatlı seslidir, brahma-seslidir, deniz seslidir, dünyada en üstün seslidir (KİP 203-205).
- 5) Acıyan gözü (bakışı) herkesi görür (KİP 208).
- 6) Türlü türlü iyi amelleri, sevapları denizlerden, ırmaklardan daha derindir (KİP 209-210).

3 Sanskrit dilindeki eski sayı sisteminde en büyük sayı olan 10 milyon; sayısız anlamında da kullanılır.

4 Kuanşi İm Puser adlı bu bölüm metni için (Tekin 1993) kullanılmış ve KİP şeklinde kısaltılmıştır.

1.2.2 İşlevleri:

Mahayana Budizmi'nde inançlı Budistlerin, Buda ve bodisatvalardan beklentileri dört kalemde açıklanabilir (Conze 1959:152-154):

1) Onların faziletlerini artırır, arzu, nefret ve tembelliklerini yok etmeye yardımcı olurlar. Ayrıca onları manevî yöntemlerle rahatsız eden insanlar ve hayaletlerden korurlar.

2) Maddî faydalar da sunarlar, onların dünyevî nimetlerini korurlar, felaketleri uzaklaştırırlar.

3) İnsanların "sevgi" ihtiyacını karşılarlar. Hinayana'daki "hikmet"i simgeleyen Buda, *parinirvana*'dan sonra bu dünyayı terketmiştir. Mahayana'da ise "sevgi" nesnesi haline gelen Buda olağanüstü bir varlık olarak dünyadan göç etmemiş, başka şekillerde ona inananları yüzüstü bırakmamıştır. İman edenler, Buda'yı görmeyi dilerler.

4) Onlar imanlı kişilerin bir sonraki doğumlarında aydınlanmaya erişmelerini sağlayacak daha iyi koşullar sağlarlar. Hinayana'dan farklı olarak Mahayana'da hemen bu yaşamda nirvanaya ermek esas değildir. İmanlı kişiler Budaların sayısız cennetinde yeniden doğmayı dilerler.

a) Canlıları Acılarından Kurtarması

Avalokiteşvara bu dünyadaki bütün canlı varlıkları kurtarmak için sayısız Budalara tapınmış ve ant içmiştir; bu hizmeti sonsuzdur (KİP 176-179). Canlıları dertlerinden, türlü türlü acılarından ayrı ayrı kurtarır (KİP 180-183). Sefil, acınacak halde olan, umutsuz ızdırap çeken canlı varlıkların sıkıntıları arasına ana ve babalarından daha iyi girer, kurtarır (KİP 185-187). Budizm'de üç kötü var oluş olarak kabul edilen cehennemlikler (Skr. *naraka*), açlık çeken ruhlar (Skr. *preta*) ve hayvanlar dünyasına girer, onları da acılarından kurtarır (KİP 191-192). Onun canlı varlıkları kurtarmaya ant içmesi temiz, berrak, hikmetli ve dostça bir ant içmedir (KİP 192-195).

b) Tehlikelerden Koruması

Avalokiteşvara Budist edebiyat ve sanatta sayıları 7 veya 12 olarak bahsedilen tehlikelerden koruması ile bilinmektedir. Lotus Sutra'nın 25. bölümünde de bahsedilen bu tehlikeler ve laiklerin Avalokiteşvara'nın adını andıklarında nasıl korundukları şöyle anlatılır: Büyük bir ateşe girince yanmamak (KİP 16), bir denize girince ıslanmadan sığ bir yere sığınmak (KİP 17), mücevher aramak için denize çıktığında karayelin gemiyi parçalayıp insan yiyen devlerin/canavarların (Skr. *rāksasa*) bulunduğu adaya sürüklenmesi durumunda onlardan kurtulması (KİP 19-24), beylere karşı suç işleyenlere işkence edilmek istendiğinde kılıç, bıçak ve kırbaçların ufalanması (KİP 26-28), insan yiyen devlerden kurtulma (KİP 29-35), beylere karşı suç işleyenler hapse atıldığında bağ ve köstekten kurtulması (KİP 36-40), satıcıların sayısız yol kesiciler arasından zarar görmeden geçmeleri (KİP 41-57) ve canlılara büyü yapıp onları zehirlemeyi, öldürmeyi düşünenlerden kurtarması (KİP 184-185).

Dunhuang'da Uygur öncesi dönemde özellikle kervanları hırsız ve eşkiyalardan korumak için, bunların sığındıkları mağaraları süsleyen bir çok Avalokiteşvara merkezli duvar resmi bulunmaktadır. Gerek bu duvar resimlerinde, gerekse aynı amaçlarla yapılan ve Uygur döneminde yapımı devam eden "tehlikelerden koruyan Avalokiteşvara" temalı kumaş resimlerinin ikonografisinde Avalokiteşvara başında ve vücudunun arkasında halesi ile merkezde resmedilir. Etrafında koruduğu tehlikeleri anlatan sahneler yer alır ve altta da bu resmi yaptıran bağışçılar ve/veya resmin adandığı kişiler yer alırlar (Kim 2001: 17-18). Lotus Sutra'nın 25. bölüme ait olan bir minyatürde (**Resim 1**) üzerinde yer alan "8" sayısından anlaşıldığı üzere Avalokiteşvara kendisine inanan Budistlere talihsizlikler ve tehlikeler listesinde sekizinci sırada yer alan şehvete karşı korumak için görünmüştür (Zieme 2012: 12).

Resim 1 Avalokiteşvara ve Budist laik, Minyatür,
St. Petersburg Doğu Yazmaları Enstitüsü, SI 5846 (Zieme 2012, Pict. 12)

c) Dini Öğretme, Ahlak ve Hikmet Verme

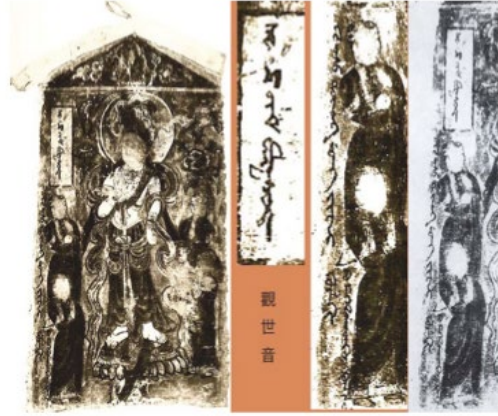
Lotus Sutra'nın 25. bölümünde Bodisatva Aksayamati Buda'ya Avalokiteşvara'nın canlılara dini nasıl öğrettiğini, hangi yollara ve çarelere başvurduğunu sorar. Buda da ona Avalokiteşvara'nın canlılar hangi canlıların yüzünü görerek kurtulabileceklerse Avalokiteşvara'nın onlara o şekle girerek görüldüğünü anlatır. Avalokiteşvara Lotus Sutra'nın 25. bölümünde mesut etme gücü veren bodisatva olarak ona inanan ve onun adını anan Budistlere hikmet verir; ahlaklarını düzeltir. Örneğin kişinin sevme hayasızlığı düzelir, sükunet bulur (KİP 60-63). Kuvvetli öfkesi azalır, gönlü neşe bulur (64-65). Kötü amelli, kararmış ve bilgisiz gönüllü ise kara gönlündeki bütün karanlık ve bilgisizlik gider, gönlü parlak ve hakim olur (KİP 66-69). Güneş Tanrısı gibi hikmetli ışığı canlı varlıklardaki kavrama gücünü, bilgisizliği aydınlatır (KİP 197-200). O çok bereketli bulutları yükseltip tatlı yağmur yağdırarak canlıların hırs ateşini söndürür (KİP 201-203).

d) Çocuk Verme

Avalokiteşvara Lotus Sutra'nın 25. bölümünde erkek çocuk isteyen bir kadına erkek çocuk; kız çocuk isteyen bir kadına kız çocuk verir ve bu çocuklar kadının gönlüne göre güzel ve kutlu olurlar (KİP 72-77). Çin'de de Guanyin'in dört kadın şeklinden biri olan Beyaz Elbiseli Guanyin kadınlara "oğul" verme işlevi kazanmış ve daha sonra "çocuk veren tanrı" konumuna getirilmiştir (Kim 2001: 17).

e) Diğer

Ayrıca ölümlerin günahlarının bağışlanması için adak olarak yapılan kumaş bayraklar ve resimlerin üzerinde genellikle Avalokiteşvara veya Ksitigarbha gibi bodisatvaların ve bağışçıların tasvirleri bulunur (**Resim 2**). Avalokiteşvara'nın, Çin'de **Yinlu** olarak bilinen "ölülere yol gösteren" tasvirleri bunlar arasında önemli yer tutarlar. Ancak bu inancın Uygurlar arasında olduğuna dair bir metin yoktur.

Resim 2 Avalokiteşvara Tasvirli Bayrak, Hermitage Devlet Müzesi, Ty-659, Oldenburg 1914, Levha L ve LI (Zieme 2012, Pict. 9)

1.2.3. Şekil (Don) Değişirme

Avalokiteşvara'nın bir canlıyı kurtarmak için hangi şekle girmesi gerekiyorsa o varlık şekline dönüştüğü bilinmektedir. Zieme, Lotus Sutra'nın 25. bölümünün Sanskritçe yayınlarında araştırmacılar tarafından listelenen Avalokiteşvara'nın dönüşüm bedenleri en fazla 22 iken, Eski Türkçe tercümede bu bedenlerin 32 tane olduğunu belirtir (Zieme 2005: 4-5). Kuanşi İm Puser'da Avalokiteşvara'nın canlıları kurtarmak için her şekle girebilme yeteneğinden ve bu yeteneğini kurtaracağı canlının ihtiyacına göre kullandığından örnekleriyle bahsedilir:

"Tanrı Buddha şöyle buyurdu: (101- 104) "Tükenmez gönüllü bodhisattva, siz (bunu) böyle bilin!. Bu dünyadaki canlı varlıklar, eğer buddhaların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im Puser o canlı varlıklara buddha kılığına girerek görünür, (onlara dini) öğretir, (onları) kurtarır. (105-112) Eğer pratyekabuddhaların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im Puser o canlı varlıklara pratyekabuddhaların kılığına girerek görünür, (onlara dini) öğretir, (onları) kurtarır." (Özcan 2014:51).

Bu liste aynı formül doğrultusunda Budist âlemlerin canlıları olan "srāvākalar, Tanrı (deva) Brahma, Tanrı İndra, Tanrı Işvara (Vişnu), Maheşvara (Şiva), ordu kumandanı (Skr. mahāsena), Tanrı Vaişravaṇa, küçük küçük hanlar, şresthiler, grīhapatiler, elçi ve hakimler, brahmanlar, bhiksu, bhikṣunī, upāsaka ve upāsikālar, meşhur, hakim, asil, saygı değer erkek ve kadınlar, genç oğlan ve genç kızlar, Tanrıların (Skr. deva), ejderlerin (Skr. nāga), cinlerin (Skr. yakṣa), yılan hükümdarlarının (Skr. gandhāra), gökyüzü müzisyenlerinin (Skr. gandharva), güçlü devlerin (Skr. asura), altın kanatlı efsanevî kuşların yada kuşa benzeyen canlıların (Skr. garuda), boğa yılanı görünümlü şeytanların (Skr. mahārāga) ve hem insan hem de insan olmayanların (Skr. manuṣyamanuṣya), vajrapāṇiler"i görerek kurtulacak canlılar için Avalokiteşvara'nın söz konusu kılığa gireceği bilgisiyle devam eder. (KİP 106-147).

1.3. İbadet ve Uygulamalar

Mahayana Budizmi'nde Budaların cennetlerinde yeniden doğmayı dileyen imanlı kişilerin yerine getirmesi gereken uygulamalar beş tanedir (Conze 1959: 157-158):

- 1) Kişi temiz ve saf bir hayat sürmeli ve Budalar gibi olmayı dileme isteğini ilerletmelidir.
- 2) Kişi fazilet kazanmak için Budalara tapınmalıdır. Bu tapınma şekli onların erdemlerini övmek, onların güzelliklerini takdir etmek, bir gün mükemmel bir Buda (pranidhana) olarak doğmayı dilemek ve en önemlisi Budalara hediyeler vermektir.

- 3) Kişi Buda'yı düşünerek sürekli onun ismini zikretmelidir; çünkü isimler Buda ve bodisatvaların gücünü taşırlar. Uygulaması oldukça basit olan bu ibadet bile laikler için daha da kolay hale getirilerek "tek bir duanın", "Buda'yı bir kez düşünmenin", "tek bir anın" kurtuluşu sağlayabileceği inancını oluşturmuştur.
- 4) Kişi, seçtiği Buda veya bodisatva'nın herkesi kurtarmak için yemin ettiğine, onun kendisini kurtarmak ve cennetine götürmek istediğine tam anlamıyla iman etmelidir.
- 5) Kişi Buda-ülkesinin, arı toprakların mükemmeliğini ses, görüntü ve koku duyularıyla daha da algılayabilecek şekilde meditasyonlarını derinleştirmeli, Buda ve bodisatvaları gözünde canlandırma konusunda kendini geliştirmelidir.

1.3.1. Dualar ve Zikirler

Mahayana ve Tantrik Budizm'de Buda ve bodisatvalara yapılan zikirler, korunma için tekrarlanan kutsal sözler (mantralar, dharaniler) önemli bir ibadet sayılmaktadır. Bunun için Budistler 108'li gruplar halinde düzenlenen boncuklardan oluşan dua değirmenleri ve tespihler kullanırlar. Budist Uygurlar, gerek dünyevî sıkıntılardan kurtulmak, gerekse nihaî hedef olan kurtuluşa ermek için başta Eski Uygur Türkçesine çevrilmiş olan Altun Yaruk (Skr. *Suvarnaprabhasasottama Sutra*)'ta görüldüğü üzere Budalar, bodisatvalar için mandala (Budist evren modeli) şeklinde tertip edip hazırladıkları, bazen tasvirlerini koydukları mekanlarda onların adlarını, dharani veya mantraları (bir niyeti gerçekleştirmek için belli sayıda tekrarlanan ve anlamı olmayan tılsımlı sözcükler) zikretmişler, çiçek ve tütsü gibi sunularda bulunmuşlardır.

Özellikle Dunhuang'da bulunmuş Budist dua metinleri, Budistlerin farklı Buda ve bodisatvalara; farklı niyetlerle yazdıkları dileklerini içeren metinlerdir. Budist cennette yeniden doğmak isteyen bir Budist Buda Amitabha ve Buda Maitreya'ya yönelirken hastalığının iyileşmesini isteyen bir diğeri başta Avalokiteşvara olmak üzere *Bhaişajyarāja*, *Bhaişajya-samudgata*, ve *Gadgadasvara* adlı bodisatvalara dua eder. Paris'te saklanan P.2864 no'lu İmparatoriçe Wang'ın ölüm yıldönümü için yazılmış bir dua metninde ise imparatoriçenin "Sukhavati Cennetinde Amitabha'yı görmesi, Tuşita Cennetinde Maitreya ile buluşması ve Avalokiteşvara'nın kendisine bu yolda rehber olması" için dua edilmiştir. (Kasai 2022: 252-253).

Karand Sutra'da Avalokiteşvara'nın adını zikreden varlıkların, Buda Amitabha'nın cenneti olan Sukhavati'de dharma'yı dinleme mertebesine ulaşacağı bildirilir. Sekiz heceli "Om Mañi padme Hūm" mantrasını zikretmek de yeniden doğum döngüsü samsaranın sonlanmasını ve Sukhavati Cenneti'nde yeniden doğumu sağlar (Chaiyapong 2013: 7-8). Zieme'nin *Magische Texte des uigurischen Buddhismus* adlı eserinde Avalokiteşvara (Guanyin)'nin yedi haline ait dharani ve tılsımları aktaran metinler de yer alır.

2. Mabedler ve Makamlar

Budist Uygurlar Avalokiteşvara'ya adanan mağara tapınaklar inşa etmişler ve bu mağaraları onun resim ve heykelleri ile süslemişlerdir. Bunlar arasında en çok bilinen ve en güzel eserlerin bulunduğu tapınak Bezeklik 20 no.'lu Tapınak (Grünwedel'in adlandırmasıyla Bezeklik 9. Mağara Tapınak)'dır. Bezeklik mağara tapınaklarının genel planı, genellikle ortasında Burkan veya başka bir mabudun heykelinin bulunduğu, üstü kubbe ile örtülü dörtgen bir tapınağı; ibadet edenlerin iç tapınağa girmeden mabudun etrafında dönebildikleri, üstü beşik tonoz ile örtülü, genellikle beş metre genişliğinde bir dehliz çevreleyecek şekilde idi. Bu plana uygun olan 20 no.'lu tapınağın Avalokiteşvara'ya adandığı düşünülmektedir. Le Coq bu mağarayı keşfettiğinde ne yazık ki, ortada bulunan Avalokiteşvara heykeli kayıptı (Esin 1982: 1-2, 4).

Ayrıca Çin'de bu Mahayana Budizmi'nin dört önde gelen bodisatvanın kutsal mekanı olarak kabul edilen ve Budist hac ziyaretlerinin yapıldığı önemli manastır ve tapınakları barındıran dört kutsal dağ bulunmaktadır (Lixin: 112-150). Guanyin (Avalokiteşvara) için Putuo Dağı ziyaret edilir. Ancak Uygurların bu hac ibadetini yaptıklarına dair bilgimiz yoktur. Yukarıda da

belirtildiği üzere bir yeri ibadet edilebilir kutsal bir yer haline getirmek için mandala çizmek, dua edilecek kutsal varlığın resim ve heykelini koymak yeterlidir.

3. Özel Günler ve Törenler

Günümüzde Mahayana Budizmi'ni sürdüren Çin'de ayrıca önemli Buda ve bodisatvaların da doğum günleri belli günlerde kutlanmaktadır. Ancak bunlardan en önemlisi, özellikle kadınlar arasında en çok sevilen bodisatva olan Avalokiteşvara'ya ilişkin (doğumgünü, aydınlanması ve rahip olarak traş edilmesi) bayramlardır (Lixin: 197-198). Ancak Uygurların bu özel günleri kutladıkları hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Avalokiteşvara için yapılan törenlere ilişkin bir Budist tasvir Murtuk'ta bulunmuş olan ve Grünwedel'in ortada bir havuzdan yükselen lotus çiçeği üzerinde yer aldığı düşünülen Avalokiteşvara için yapılan tanrıçaların, Vajrapani veya lokapala ile rahiplerin katıldığı dini tören resmi (Grünwedel 1912:312-313, **Resim 3**).

Resim 3 Dini Tören, Duvar Resmi Çizimi, Murtuk 3. Yerleşim
(Grünwedel 1912, Fig. 630)

4. Tasvirler

Mahayana Budizmi'nde ibadet amaçlı olarak bir duvar veya kumaş resmini yaptıran kişi, niyetine göre ilgili bodisatvaya yönelir; onun niteliklerini ortaya koyar, faziletlerini över ve Budizm'deki esas rolünü vurgular şekilde kutsal mayeti ile birlikte resmettirirdi. Çoğu zaman da kendisinin ona duacı olduğunu bildirir ve isteğini yöneltir şekilde resmin alt kısmında yer almasını sağlardı. Avalokiteşvara'nın tasvir edilmesinin sebepleri acılar içindekilere koşarak yardım etmesi, ömrü uzatması, tüm tehlikelerden korumasıdır. Bu nedenle Avalokiteşvara sadece mağara tapınaklarının duvar resimlerinde resmedilmemiş, Budist laiklerin üzerlerinde tılsım olarak yanlarında taşıdıkları resimlerde de yerini almıştır (**Resim 4**). Örneğin Dunhuang'da rulo şeklindeki kumaş resimlerin yanı sıra ticari olarak da üretildiği düşünülen kağıt üzerine yapılmış Avalokiteşvara tasvirlerine rastlanmıştır (Sørensen 2020: 95).

Resim 4 Avalokiteşvara, İpek Üstüne Resim, Toyuk, Yazmalar Odası, VIII.-IX. Yüzyıl, Museum für Asiatische Kunst, MİK 6534

Avalokiteşvara onu diğer bodisatvalardan ayıran el, beden hareketleri, baş ve kol sayıları ve ellerinde tuttuğu objeler ile farklı şekillerde tasvir edilmiş ve bu tasvirler onun Budist sanatta farklı adlarla anılmasına sebep olmuştur. C. Bhattacharya-Haesner tarafından incelenen ve sınıflandırılan Berlin Turfan Koleksiyonundaki tapınak bayraklarının toplam sayısı 148 olup bunların 80 tanesini Avalokiteşvara'nın bu farklı ikonografileri oluşturur (Kasai 2022: 260-261). Uygurların Turfan'da Budizm'i yoğun olarak kabul ettikleri X.-XII. yüzyıllar arasında ise 24 tapınak bayrağından 11 tanesi bin kollu, bin gözlü Avalokiteşvara ikonografisine sahiptir. Dunhuang'da Avalokiteşvara temalı duvar resmi geleneği Uygur döneminde de devam etmiş ve Kansu Uygurları tarafından X. yüzyıl sonu- XI. Yüzyıl başında yapıldığı tespit edilen Yulin 39 numaralı mağarada Avalokiteşvara merkezi bir kompozisyonla çok kollu bir şekilde, etrafında bodisatvalıktan ayrı bir yol izleyen çileci Budist ermişler (Skr. *luohan*) ile beraber resmedilmiştir (Gridley 2011: 156-158, **Resim 5**).

Fig. 1. *Thousand-armed, thousand-eyed Guanyin*. Late tenth century. Yulin, Gansu, Cave 39, main room passageway, south wall. Mural painting. (After Dunhuang 1997, pl. 105.)

Resim 5 Bin kollu Bin Gözlü Avalokiteşvara, Uygur Dönemi Duvar Resmi, Yulin 39 no'lu mağara (Grindley 2011, Figure 1)

Resim 6 Avalokiteşvara Mandalası, Keten Üzerine Resim,
Murtuk X.-XI. Yüzyıl, Museum für Asiatische Kunst

Resim 7 Bin Kollu Avalokiteşvara, Pamuklu Kumaş Üstüne Yıldızlı Resim, Koço,
X-XI. yüzyıl, Hermitage Devlet Müzesi

2. HIZIR

2.1 Kaynaklar

Bütün İslâm kültüründe önemli bir yer tutan Hızır, yüzyıllar boyunca pek çok tarihî, dinî, edebî ve folklorik eserde çeşitli bilgi ve rivayetlerle anlatılmış; zengin bir literatür oluşturmuştur. Bu kaynaklar, A.Y. Ocak tarafından “İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü” başlıklı kitabında sistemli bir şekilde İlahiyat, Tarih, Tasavvuf, Edebiyat ve Folklor kaynakları kategorileri altında toplanmıştır (Ocak 2007: 39). Bu kaynakların en önde gelenleri ve Hızır hakkındaki inancı en çok şekillendirenler şüphesiz Ku’ran-ı Kerim ve hadislerdir. El-Kehf suresinin 60.-82. ayetleri arasında yer alan Hz. Musa kıssasında yanında biri ile seyahat eden Hz. Musa, yolda rastladığı ve kendisine Allah tarafından gizli ilim öğretilen esrarengiz bir kişiden bu ilmi ona da öğretmesini ister. Bu kişi kendisine tabi olacaksa sabretmesi gerektiğini söyleyince Hz. Musa onun söylediği hiçbir şeye karşı gelmeyeceğine söz verir. Ancak yolda onun bindikleri gemiyi delmesine, bir oğlan çocuğunu öldürmesine, kendilerini misafir etmeyen bir ahalinin yıkık duvarını doğrultmasına karşı çıkar (Ocak 2007: 43-46). Bütün bunları niçin yaptıklarını anlatan bu kulun Hızır adını taşıdığını bildiren kaynak sahih hadis kitaplarında Hz. Muhammed’den nakledilen hadislerdir⁵. Hz. Musa’nın kendisinden daha âlim olan kişiyi sorması üzerine Allah’ın ona Hızır’la görüşmesi gerektiği yine hadislerde bildirilir. Hadis metinlerinde *el-Hadr* olarak bahsedilen Hızır’ın Hz. Musa ile karşılaştığında “Deniz üzerinde yeşil bir yaygı üzerinde” bulunduğu ve “Ona *el-Hadr* denilmiştî, çünkü otları bozarmış kupkuru bir yere oturduğunda orası derhal yemyeşil oluyor ve otlar dalgalanıyordu” (Ocak 2007: 46-47) ifadeleri yer almaktadır.

Türk-İslâm edebiyatında Hızır *İskendername*, *Battalname*, *Danişmendname*, *Dede Korkut Kitabı*, *Saltukname*, *Manas Destanı*, *Alpamış Destanı*, *Köroğlu Destanı*, *Derdiyok ile Zülfüsiyah*, *Aşık Garip*, *Kerem ile Aslı*, *Tahir ile Zühre* (Kurnaz 1997: 412) başta olmak üzere bir çok destanda, menkıbede, şiirde, halk hikayesi ve masalda konu edilmiş, gerek tasavvuf ehli, gerekse halk tarafından çok sevilerek her daim anılmıştır.

2.2 İnanç Unsurları

Hızır’ın İslâm’ın ana kaynakları olan Kur’an-ı Kerim ve hadislerde yer alması ona iman edilmesinin en önemli sebebidir. Gerçekten yaşayıp yaşamadığı, uzun ömrü veya ölümsüzlüğü, insan değil melek olduğu, nebî mi velî mi olduğu tartışmalı olsa da Türkler için kutsiyeti ve gönüllerdeki yeri tartışmasızdır.

2.2.1 Kutsal Kişiliği ve Vasıfları

Arapça aslı *el-Hadr* olan Hızır’ın aslında bir isim değil, lakap olduğu genel görüş kazanmıştır. En çok kabul gören şekliyle “el-Hadır” Arapça *el-Ahdar* “yeşil, yeşil dal, yeşilliği çok olan yer” anlamına gelir ki bu anlam da hadislerce doğrulanmaktadır. Hızır kelimesi, anlam ve telaffuz itibarıyla Gilgamiş Destanı ve İskender Efsanesi’yle ilişkilendirilmiştir (Atılğan 2014: 648-649). Hızır’ın İslâm kaynaklarında insan olarak kabul edilmesi, araştırmacıları onun asıl adı, soyu, yaşadığı zaman gibi sorulara cevap aramaya yöneltmiş, ama ortaya atılan rivayetler birbirini tutmamıştır. Bunlar arasında Hızır’ın asıl adının Hızır’la bir çok ortak ve benzer özelliğe sahip olan Kitab-ı Mukaddes’teki İlyas ve Elijah olduğu tezi şarkiyatçılar tarafından en çok kabul görmüştür (Ocak 2007: 62-63, 79-80). Ocak İlyas Peygamber’e dair ayetlerdeki kesin bilgilerin İslâm müelliflerini Hızır ve İlyas’ın aynı kişi olduğu tezini kabulden alıkoyduğunu, bu nedenle ikisini yılın belli zamanlarında buluşturan rivayetlerle sorunu çözmeye çalıştığını düşünmektedir (Ocak 2007:81).

İslâm âlimleri Hızır’ın peygamber, velî veya melek olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Genellikle tasavvuf ehli onun velî olduğunu, kelâm, tefsir ve hadis âlimlerinin çoğu

⁵ Bu hadislerin hangileri olduğuna ilişkin bkz. Atılğan 2014: 650, dipnot 14.

da nebî olduğunu düşünür. Hızır'ın melek olduğu iddiası pek taraftar bulmamıştır (Çelebi 1997: 407). Hızır'ın kişiliği ve ölümsüzlüğü konusunda bazı tasavvuf ehlinin düşüncesini ise S. Uludağ şöyle özetlemiştir:

“İbnü'l-Arabî'nin Abdürrezzâk el-Kâşânî, Dâvûd-i Kayserî, Sadreddin Konevî gibi bazı takipçileri, Hızır'ı kıyamete kadar yaşayacak bir şahıs olarak kabul eden inancın kesin olmadığını, Hızır'ı gördüğünü söyleyen kişinin gerçekte karşısında canlanan kendine ait bir vasfı gördüğünü düşünmüşlerdir. Buna göre aslında o kişinin gördüğü şey kendi ruhunun bir tezahürü veya Râhulkudüs'tür... Ölümsüzlük hüviyeti verilen Hızır gerçek ve bağımsız bir varlık olmayıp onu gören kişinin halidir. Bu sebeple onu görme ve onunla temas etme mânevî âlemde cereyan eder. Hızır'ın ruhanî ve semavî bir varlık (melek) olduğuna inananların görüşü de bu yorumu desteklemektedir.” (Uludağ 1997: 410).

Hızır kendisine Allah tarafından ilm-i ledün bahşedildiği için tasavvuf âleminde büyük bir velî olarak kabul edilmiş, hatta *Ricâlu'l-Gayb* denen sistem içinde *Reisü'l-Abdal* olarak tanınmış ve *Nakîbu'l-Evliyâ* olarak nitelendirilmiştir (Ocak 2007: 86). Hızır'ın tasavvuf tarihindeki gelişmelere paralel olarak Hızır en her devrin en büyük mürşitleriyle özdeşleştirilmiş, tasavvufta her devrin en büyük mürşidi olarak bir Hızır'ı olduğunu ifade eden “Hızır-ı zaman (zamanın Hızır'ı)” terimi kullanılmaya başlanmıştır (Ocak 2007: 98).

Türk halk inanışında Hızır, *Hızır Peygamber*, *Hızır Nebi* ve *Hızır Aleyhisselam* olarak adlandırıldığı için peygamber olarak kabul edilmiştir. Ancak ab-ı hayatı içince ölümsüzlüğe ulaştığı için insan kimliğinden sıyrılmış; karada, denizde ve havada Allah'ın vekili olmuştur; dilediği anda dilediği yere ulaşır (Ocak 2007: 118). Halk inançları, İslâm kaynakları ve tasavvuf eserlerinde verilen bilgilerin çeşitli menkıbe, mesel, mitolojik figürlerle örülmesiyle farklı bir Hızır algısı yaratmıştır: *“Allah'a kulluk etmek, nefsin isteklerine boyun eğmemek ve ilahî rahmete mazhar olmak onun başlıca özellikleridir. Birkaç defa evlenmiş, birçok çocuğu olmuştur. Fakat daha sonra evlenmemeyi tercih ettiğinden şu anda bekardır. Hızır genellikle ak sakallı, nüranlı yüzlü, uzun boylu, merhametli, cana yakın ve tatlı dilli bir kimse şeklinde tarif edilmiştir. Bazan da yoksul, üstü başı dağınık, elbisesi kirli; kendisi hasta, zayıf, aciz, hatta zaman zaman nefret edilecek kadar çirkin biri gibi görünür ve insanları dener; böyle perişan bir kişiliğe bürünerek sadaka ve yardım isteyebilir.”* Her geceyi Kadir, her gördüğünü Hızır bil” sözü bu inancın eseridir” (Uludağ 1997: 410). Hızır Türk inançlarına göre nadiren yaya, çoğu zaman boz bir ata binmiş olarak tasvir edilir. Genelde yeşil, bazen beyaz bir elbise giyer; bazen yüzünde yeşil bir peçe, elinde de mızrak veya yeşil kamçı taşır (Ocak 2007: 119-120).

Türk –İslâm tasavvufunda Hızır'a atfedilen diğer nitelikler şunlardır: *“Eli son derece açıktır, çok cömerttir; insanlara vakit vakit para ve mal yardımında bulunur. Her beş yüz yılda bir vücut organları yenilenir. Hastalandığı zaman kendi kendini tedavi eder. Ara sıra insanlar arasına karışır; kim olduğunu bilmezler. Fizik olarak mütenasip endamlı, güzel yüzlü, eli ayağı düzgün bir insan görünümündedir. Yeşil elbise giyer ve kır bir ata biner. Sık sık sema meclislerine katılır, raks yapar, vecd haline girer.”* (Ocak 2007: 89-90).

2.2.2 İşlevleri

Görüldüğü üzere Hızır tasavvuf ehli ve halk arasında o çevrelerin ilgi odağı ve ihtiyaçları doğrultusunda farklı şekillerde tasavvur edilmiştir. Ocak da Hızır'ın işlevlerini iki ayrı kategoride incelemiştir.

A.Y. Ocak'ın sınıflandırmasına göre (Ocak 2007: 91-102) tasavvufta Hızır'ın işlevleri şöyledir:

1) Mistik Yola Kılavuzluk ve Mürşitlik (Ana İşlev)

Tasavvuf ehline göre Hz. Musa kıssasından hareketle Hz. Musa şeriatı, Hızır ise tasavvuftaki en üst mertebeyi, yani hakikati temsil eder. Hızır mistik yol için semavî bir kılavuzdur, kendini Allah yoluna adanmak isteyenlere ilahî sırların perdesini aralar. Kimin karşısına çıkarsa onun tasavvufta süluk etmesine sebep olur. Bir çok menkıbede görüldüğü üzere velîlerle, mutasavvıflarla görüşür. Ancak bu görüşmeler ciddi bir anlaşmazlığın aydınlığa kavuşturulması

veya birine bir iyilik yapılması gerektiği; zor, hayati bir sorunla karşılaşıldığı ve asıl olarak tasavvufi bir gerçeği öğretmek, ilahî sırlara ermesini sağlamak gerektiği durum ve zamanlarda yapılır (Ocak 2007: 87-89).

2) Kişileri Velayet mertebesine Erdirme

Hızır insanların tasavvuf yoluna girmelerine sebep olduğu gibi onların velîlik mertebesine ulaşmasına yardım eder, kerametler bahşeder.

3) Tasavvufî Gerçekleri ve Sırları Öğretme

Hızır tasavvuf yolunu gösterdiği kişilerin talim ve terbiyesiyle uğraşır; onlara duaları, tasavvufî hikmet ve sırları, nasıl ibadet edileceğini öğretir.

4) Gerçeğin Meydana Çıkmasına Yardımcı Olma

Mutasavvıfların ilmi tartışmalarında haklıyı göstermek için ortaya çıkar.

5) Felaketli ve Güç Durumlarda İmdada Yetişme

Hızır'ın halk inançları arasında ilk sırada yer alan bu işlevi tasavvuf çevresinde de Hızır'ın sufileri zor durumdan kurtarması ile ilgilidir.

A.Y. Ocak'ın sınıflandırmasına göre (Ocak 2007: 109-118) halk inançlarında ise Hızır'ın işlevleri şöyledir:

1) Zor Durumlarda ve Felaketlerde Yardımcılık (Ana İşlev)

Hızır en çok bilinen bu işlevinde Türk edebiyatının çeşitli ürünlerinde kahramanları ölümden ve felaketlerden kurtarır; türlü kötülüklerden korur ve zorlu durumlardan sıyrılmalarını sağlar. *"Kul bunalmayınca Hızır yetişmez"*, *"Hızır gibi yetişti"* gibi atasözü ve deyimler bu inancı ifade ederler.

Kendisi de çok seyahat eden Hızır'ın özellikle yolculara yardımcı olmak, yolunu kaybedenlere yol göstermek ve onları çeşitli tehlikelerden korumak başlıca işlevi olmuştur. Araştırmacılar Türklerin İslâmiyet Öncesi "kılavuz bozkurt", "boz atlı yol iyisi", "Kıdır iyisi", "ala atlı yol tengrisi" gibi kutsal varlıkların bu işlevlerini İslâm sonrası Hızır'ın devam ettirdiğini öne sürmüşlerdir. (Duman 2012: 193-194; Azar 2009: 272-274).

2) İyileri Mükafatlandırıp Kötüleri Cezalandırma

Hızır iyileri ve kötülerini ayırdetmek ve iyileri mükafatlandırıp kötülerini cezalandırmak için onları zaman zaman dener. Yoksul, üstü başı dağınık, elbisesi kirli; kendisi hasta, zayıf, aciz, hatta zaman zaman nefret edilecek kadar çirkin biri gibi görünür; böyle perişan bir kişiliğe bürünerek sadaka ve yardım isteyebilir. Hızır insanları denemeye tabi tuttuğu bu durumlarda onu güler yüzle karşılayıp isteğini yerine getirenleri servete ve mevkiye kavuşturur; ne dilerse onu yapar. Ona yardım etmeyenleri çeşitli zarar ve felaketlere uğratar. En büyük ceza ise Hızır'ı azarlayan ve kovan kişilerin taş kesilmesidir. *"Her geceyi Kadir, her gördüğünü Hızır bil"* sözü bu inancın eseridir.

3) Bereket ve Bolluğa Kavuşturma

Hızır halk arasında bereket ve bollukla ilişkilendirilmiş, bu nedenle halk arasında bolluktan bahsedildiğinde "Hızır uğramış", "Hızır'ın eli değmiş" gibi deyimler kullanılmıştır. Ona sadaka ve yiyecek verenlerin keselerine ve erzaklarına sürekli artma, hiç eksilmeme özelliği verir.

4) Savaşlarda Yardım Etme

Hızır'ın Türk ordusuna savaşırken yardım etmesi ile ilgili menkıbe ve rivayetler, İstiklal Savaşı, Kore Savaşı, Kıbrıs harekati gibi Türk tarihin önemli dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Savaş meydanında Türk askerini kurtarmak için yeşil elbiseli ve sarıklı olarak görüldüğü, onları ölümden kurtardığı, düşmanı bozguna uğrattığı anlatılmıştır.

2.2.3. Şekil (Don) Değiştirme

Hızır'ın velî imgesi insanüstü yetenekleri olması ile de örtüşür. Bunların başında asıl fizyonomisini değiştirme ve sonsuz değişik kalıplarda görünebilme gelmektedir. Nitekim yukarıda Hızır'ın genel portresinin yanı sıra insanları deneme için farklı kılıklara girdiğinden bahsedilmişti. Hızır *"ihtiyar veya genç bir adam, bir çocuk olabilir; kuş ve tavşana varıncaya kadar çeşitli hayvan biçimlerine de girebilir. Göz açıp kapayıncaya kadar çok uzak mesafeleri aşabilir. Yardımına ihtiyaç duyulduğunda hiç umulmadık bir anda görünür ve işini bitirir bitirmez yine öylece aniden kaybolur. Doğadaki varlıkları kendi ermine alabilir, onları kendi hizmetinde kullanabilir. Ölü insanları diriltme kabiliyetine sahiptir. Havada, boşlukta yürüyebilir, durabilir; su üstünde batmadan durabilir, dolaşabilir."* (Ocak 2007: 90-91). Örneğin Hızır, çocuk yaşta arkadaşlarıyla avlanan Satuk Buğra Han'a tavşan donunda görünmüş ve daha sonra ihtiyar kılığında onu İslâmiyet'e davet etmiştir.

Hızır görüldüğü bir kişiye asla aynı kılıkta görünmez. Hızır'ın ölümsüzlüğünün manevî bir olgu olup don değiştirmekle ilgili olduğu, tasavvufta da Hızır'ın don değiştiren Hz. Ali olarak kabul edildiği ifade edilmiştir (Azar 2009, 274). Yine Hızır'ın, kırkların başkanı, aşıkların piri olması da don değiştirmesi ile ilgilidir (Azar 2009, 276). Görüldüğü üzere Hızır'ın don değiştirme konusu farklı çevreler ve anlatılarda çeşitlilik arz etmektedir.

2.3. İBADET VE UYGULAMALAR

2.3.1 Dualar ve Zikirler

Hızır kişinin sıkıntılı ve tehlikeli anlarında "Yetiş ya Hızır!" şeklindeki çağrılarına aniden ortaya çıkarak karşılık verir; ayrıca kişiye bizzat öğrettiği dualarla da yardım ettiği görülür. Hızır tasavvuf ehline de sabah akşam okunacak çok etkili, hikmetli kelimeler bahşeder. Kaynaklardan İmam Gazalî'nin bahsettiği duayı günde üç kez okuyanlar her türlü sel, yangın ve hırsızlık felaketinden korunduklarına emin olurlar. Hızır'ın Hoca Ahmet Yesevî'ye öğrettiği duayı okuyanların ömrü uzar (Ocak 2007: 113). Bu dualar dışında Hızır Hıdrellez manilerinde, Bektaşî-Kızılbaş nefeslerinde, gülbanklarında, bazı örneklerini verdiğimiz atasözü ve deyimlerde halk arasında her daim zikredilir.

2.3.2. Mabedler ve Makamlar

İnsanlar Hızır'a olan vefa borçlarını bir şekilde ödemek için onun adına makam, zaviye, cami, mescidler yaptırmışlar veya Hızır ile özdeşleştirilen Aya Yorgi/Saint Georges adına yapılan kilise ve manastırlar zaviyeye dönüştürülmüştür. Hızır'ın yolculara yardım ettiği inancı sebebiyle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'nun pek çok yerinde Hızır-İlyas, Hızır Sultan, Hızırlık (Hıdırlık) ismini taşıyan zaviyeler inşa edilmiştir. Bu zaviyelerde herhangi bir tarıkata mensup dervişlerin birlikte yaşamış ve kendi dinî görüşlerini yaymış; aynı zamanda buradan gelip geçen yolcular rahat ve güvenli yolculuk yapmışlardır. Zaviyelerin faaliyetlerini sürdürmeleri için vakıflar bağlanmıştır (Gülten 2017).

Hızır ve/veya Hızır-İlyas makamlarının Kur'an-ı Kerîm'deki kıssada anlatılan olayların geçtiği yerler olduğu, Hızır'ın içtiği hayat suyunun kaynağını temsil eden kaynak ve göller olduğu, Hızır'ın insanlara görüldüğü düşünülen ya da Hızır ile İlyas'ın buluştuğu kabul edilen yerler olduğuna inanılır (Ocak 2007: 129-130). Bu makamlarda ziyaret, merasimve ibadet yapılır. A.Y. Ocak Türkiye ve Türkiye dışındaki makamların listesini vermektedir (Ocak 2007: 129-137). Türk halkının Hızır'a verdiği büyük önem, tüm bu somut kültürel miras eserlerin nicelik ve nitelik çeşitliliğinden anlaşılmaktadır.

2.3.3 Özel Günler ve Törenler

Tabiatın yeniden canlanması hayvansal ve bitkisel bereketin oluşması iyilik imgesi Hızır'ın işlevselliğinin ritüellere dökülerek bir bayram havası içerisinde kutlanmasına sebep olur. Hıdrellez 6 Mayıs günü kış mevsiminin bitip sıcak yaz günlerinin başladığı düşüncesinden hareketle Rumî takvime göre 23 Nisan, Miladî takvime göre 6 Mayıs'ta kutlanmaktadır. Türk inancında ateşi yani

sıcaklığı temsil eden Hızır'la suyu temsil eden İlyas'ı birleştirerek tabiata can geleceği düşünülmüş ve Hızır Nebi'yi karşılama törenleri yapılmıştır. Türk dünyasında Nevruz törenlerine ait ritüelleri Hidrellez törenlerinin içerisinde kısmen veya tamamen gözlemlemek mümkün olmaktadır. (Azar 2009, 277) 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece ve sabahında Hızır'ın yeryüzüne uğrayacağı sıkıntıda olanlara yardım edeceği, dilekleri yerine getireceğine inanılır. Söz konusu günde yapılan uygulamalardan bazıları şu başlıklar altında toplanmıştır (Ocak 2007: 155-162; Azar 2009, 278):

- **Kısmet ve Bahta Yönelik Uygulamalar:** Çocuğu olmayan kadınların gül dalına veya ağaç dalına salıncak kurup oyuncak bebek sallamaları, niyet çömleğinin hazırlanması,
- **Şifa ve Sağlık İsteğine Yönelik Uygulamalar:** Hidrellez sabahı dört yol ağzında eski hasırların yakılması; ateşin üzerinden atlama,
- **Bereket-Bolluk ve uğura Yönelik Uygulamalar:** Kapı, pencere, ambar ve yiyecek kaplarının ağzının açık bırakılması,
- **Mal-Mülk ve Servet Edinmeyi Amaçlayan Uygulamalar:** Dileklerin kum, tahta, ağaç, taş vb. maddelerden maketleri veya resimleri yapılması ve 5 Mayıs gecesi gül ağacının dibine bırakılması,

Gelecekle ilgili Uygulamalar: Hidrellez cumaya rastlamışsa o gün, değilse öbür cumaya mayasız hamur yapılması. Bu hamur akşamdan bir kap içinde bir ağaca asılır. Ertesi gün hamura bakıldığında hamur kabarmışsa o yılın bereket yılı kabarmamışsa kıtlık yılı olacağına inanılır.

Sonuç

Şüphesiz bambaşka ilkelere dayanan farklı dinlerin öğretilerini ve bu öğretilerde yer alan farklı kavram ve varlıkları karşılaştırmak kolay bir iş değildir. Bunun için bu konu hakkında din felsefesi kapsamında incelenecek ve karşılaştırılacak bir çok detay bulunduğu aşıkardır. Mahayana Budizmi felsefesinin ve bu felsefede "bodisatva" rolünün ne anlama geldiğini açıklamanın dahi bu makalenin sınırlarını aştığının bilincinde olarak incelememizi en temel kriterler üzerinden yapmayı hedefledik.

Bu karşılaştırma denemesi sonucunda tespitlerimiz şunlardır:

Avalokiteşvara'nın tarihî kişiliği hakkında bilgi bulunmamakla birlikte bodisatva kimliği bellidir. Ancak Hızır'ın yaşayıp yaşamadığı, ebediyen yaşadığı görüşlerinin yanı sıra nebî, melek, velî olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Avalokiteşvara'nın canlılara merhamet ettiğini gösteren birçok adı, vasfı (11 başlı, bin kollu, bin gözlü, vs.) ve hatta ikonografyası bulunurken Hızır'ın sadece tek bir adı ve beşerî özellikleri vardır.

Gerek Avalokiteşvara, gerekse Hızır insanlara yardım ederken olağanüstü özelliklerini kullanır. Avalokiteşvara âlemdeki tüm canlılara kolaylıkla ulaşırken, Hızır da tayy-ı mekan özelliği sayesinde karada, denizde ve havada dilediği anda dilediği yere gider.

Avalokiteşvara'nın "hikmet verme" işlevi, Hızır'ın tasavvufta "mistik yolda kılavuzluk etme ve mürşitlik" temel işlevine benzemektedir. Budizm mistik ve soteriyolojik (kurtuluşa yönelik) bir din olduğu için, üstelik tenasüh inancı üzerine kurulduğu için Budist laiklerin en büyük dileği yeniden bedenlenmelerde Buda olabilmek veya Buda cennetlerinde doğabilmektir. Bu nedenle Avalokiteşvara'ya dini öğretmesi için yalvaranlar, sığınanlar sadece rahip ve rahibeler değil, tüm Budistlerdir. Dolayısıyla bu bodisatva insanların hem maddî, hem de manevî; hem dünyevî, hem öte dünyaya ilişkin sorunlarını çözmek işlevlerini üstlenmiştir. Hızır inancında da Hızır dünyevî ihtiyaçlara cevap vermenin yanı sıra tasavvuf rivayetlerinde karşısına çıktığı kişiyi mistik yola, kendini Allah yoluna adamaya sevk eder.

Avalokiteşvara gerek dünyevî, gerekse manevî kurtuluşa ilişkin işlevler yüklenmişken halk inançları arasında Hızır'a daha çok dünyevî sıkıntılarda başvurulmaktadır. Hatta Hızır'ın

ölümsüzlük suyunu bulması ve doğanın her sene yeşillenmesi ile ilişkilendirilmesi onun dünyevî hayat açısından önemini göstermektedir. Yine de Hızır'ın özellikle fakir ve düşkün kılığına girdiği durumlarda ona iyi davranan kişileri ödüllendirip kötülerini cezalandırması insanı ahlaklı olmaya, amellerine ve dolayısıyla manevî hayatına dikkat etmeye sevk etmektedir. Tasavvuf çevresinden baktığımızda ise Hızır manevî kurtuluşa da yardım etmektedir.

İnsanlar en çok bilmedikleri ortamlarda bulduklarında endişe ve korku duyarlar. Özellikle seyahat etme zor duruma düşmekten korktukları bir durumdur. Gerek Avalokiteşvara'ya, gerekse Hızır'a yoldaki tehlikelerden korunmak için dua edilir.

Don değiştirme motifi her iki kurtarıcı varlıkta da görülür. Avalokiteşvara'nın don değişikliğini yardım isteyen kişinin bulunduğu veya kurtuluşu için ihtiyacı olan şekle girerek sağladığı Kuanşi İm Puser'da detaylı olarak anlatılmıştır ve oldukça çeşitlilik arz eder. Hızır'ın don değişimi de başta ihtiyar kılığı olmak üzere insan ve hayvan şekillerine girmesiyle gerçekleşir.

Her iki kurtarıcı varlık için dualar edilir. Avalokiteşvara için dharani denilen tılsımlı sözcükler tespih eşliğinde zikredilir. Müslüman Türk coğrafyasında ise Hızır için özellikle Nevruz'da edilen dualar, söylenen maniler mevcut iken günlük hayatta sıklıkla kullanılan deyim ve atasözleri bulunur. Avalokiteşvara'ya edilen ibadet kapsamında onun tasvirlerine de sıklıkla başvurulur. Mabedlerin duvarlarına yapılan resimler, tapınak bayrakları ve heykeller, özellikle ibadet yapılan yeri kutsal hale getirmek için kullanılır. Budist laikler ayrıca tehlikelerden korunmak için üzerinde Avalokiteşvara tasviri bulunan kumaş resimleri taşırlar. İslâm tasvir yasağı neticesinde Hızır'ın bu tarz tasvirleri olmamakla birlikte Hızır bazen tek başına, bazen İskender ve Hz. İlyas ile minyatür sanatında resmedilmiştir. Ancak minyatürlerdeki tasvirler kutsal bir işleve sahip değildir; kitapta anlatılan konuları görsel olarak aktaran belgesel niteliği taşırlar.

Avalokiteşvara'ya adanmış tapınaklar varken Hızır'ı anmak ve kutsamak için yapılmış makamlar ve zaviyeler bulunur. Dolayısıyla her iki kurtarıcı varlığın somut kültürel mirası kapsamında, işlevleri farklı olsa da mimari eserler, mekanlar mevcuttur.

SON SÖZ

Aziz Hocam Prof. Dr. Kemal Yavuz'u 2010-2011 akademik yılında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne doktora öğrencisi olarak başladığım zaman tanıma şerefine nail olmuşum. Osmanlı Türkçesini sevmemde, Türkçemizin bu zengin döneminin vasıflarını ve mahiyetini tanımamda, derslerde bize büyük bir şevkle okuduğu Divan şiirleri ile heyecanla anlattığı Marifetname, Garibname gibi halk edebiyatımızın eşsiz eserlerine hayran olmamda emekleri, katkıları sonsuzdur. Kıymetli hocam için çıkarılan bu armağan sayısında yer almaktan; Budist ve Müslüman Türklerin benzer inançlarından birini karşılaştırarak katkı sunmaktan büyük mutluluk ve onur duyuyor, hocama en derin saygılarımla birlikte sağlıklı, verimli ve uzun bir ömür diliyorum.

KAYNAKÇA

- ATILGAN, Yusuf Kenan (2014), "Farklı Din ve Kültürlerde Hızır Tasavvurları, Kaynakları ve Günümüze Yansımaları", *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 648-666.
- AZAR, Birol (2009), "İyiliğin Somut Rengi Hızır ve Kültürümüzdeki Fonksiyonları", *1. Ulusal İyilik Sempozyumu (20-21 Haziran 2009) Bildiri Kitabı*, Elazığ, 271-279.
- CHAIYAPONG, Mingkwan (2013), "The Concept Of Avalokiteşvara and Buddhas in The Kāraṇḍavyūha Sūtra", *MANUSYA: Journal of Humanities Regular*, 16.1, 1-22.
- CONZE, Eduard (2004), *Kısa Budizm Tarihi*, Çev. Ömer Cemal Güngören, İstanbul: Yol Yayınları.
- CONZE, Eduard (1959), *Buddhism, Its Essence and Development*, New York: Harper Torchbooks.
- ÇELEBİ, İlyas (1997), "Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (XVII. Cilt), 406-409
- DUMAN, Mustafa (2012), "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz", *Milli Folklor*, 96, 190-201.
- ELVERSKOG, Johan (1997), *Uygur Buddhist Literature*, Silk Road Studies I, Brepols Publishers.
- ESİN, Emel (1982), "Bezekli Külliyesinde Dokuzuncu Tapınak", *Türkiyemiz*, 37, 1-6.
- GRIDLEY, Mariyln (2011), "Yulin Cave 39 and Uygur Patronage: Origin and Transmittal of the Theme of Guanyin with Luohans", *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*, VI, 155-177.
- GRÜNWEDEL, Albert (1912), *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch-Turkistan: Bericht über archäologische Arbeiten von 1906 bis 1907 Kuča, Qaraṭahr und in der Oase Turfan*, Berlin: Georg Reimer.
- GÜLTEN, Sadullah (2017), "Hızır-İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi Ve Bektaşiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 83, 81-100.
- KASAI, Yukiyo (2022), "The Avalokiteşvara Cult in Turfan and Dunhuang in the Pre-Mongolian Period", *Buddhism in Central Asia II. Practices and Rituals, Visual and Material Transfer*, Ed. Yukiyo Kasai, Henrik H. Sørensen, Brill, 244-269.
- KIM, Jeong-Eun, (2001), "White-robed Guanyin: The Sinicization of Buddhism in China Seen in the Chinese Transformation of Avalokiteshvara in Gender, Iconography, and Role", *ATHANOR*, XIX, 17-25.
- KURNAZ, Cemal (1997), "Hızır - Edebiyat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (XVII. Cilt), 411-412.
- LIXIN, Zheng (2007), *Buddhism Rituals and Monastic Life*, Beijing: Foreign Languages Press.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2007), *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kabcı Yayınevi.
- ÖZCAN, Ceyda (2014), "Eski Uygurca Kuanşi İm Pusu İncelemesi. Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SØRENSEN, Henrik H. (2020), "Donors and Esoteric Buddhism in Dunhuang during the Reign of the Guiyijun", *Buddhism in Central Asia I. Patronage, Legitimation, Sacred Space and Pilgrimage*, Ed. Carmen Meinert, Henrik Sørensen, Brill, 91-122.
- TEKİN, Şinasi (1993), *Uygurca Metinler I. Kuanşi İm Pusu (Ses İştin İlah)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (1997), "Hızır- Tasavvuf ve Halk İnançları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (XVII. Cilt), 409-411.
- ZEREN, Münevver Ebru (2015), "Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri", *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZIEME, Peter (2005), "Uighur Versions of the Lotus Sutra with Special Reference to Avalokiteşvara's Transformation Bodies", *Yürashia kogo bunken no bunkengaku teki kenkyū*, Newsletter 13, 1-7.
- ZIEME, Peter (2012), "Some Notes on Old Uigur Art and Texts, Buddhism and Art in Turfan", *From the Perspective of Uighur Buddhism. International Symposium Series 1*, Ryukoku University, 5-32.